De Gids. Jaargang 91

bron
De Gids. Jaargang 91. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1927

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001192701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

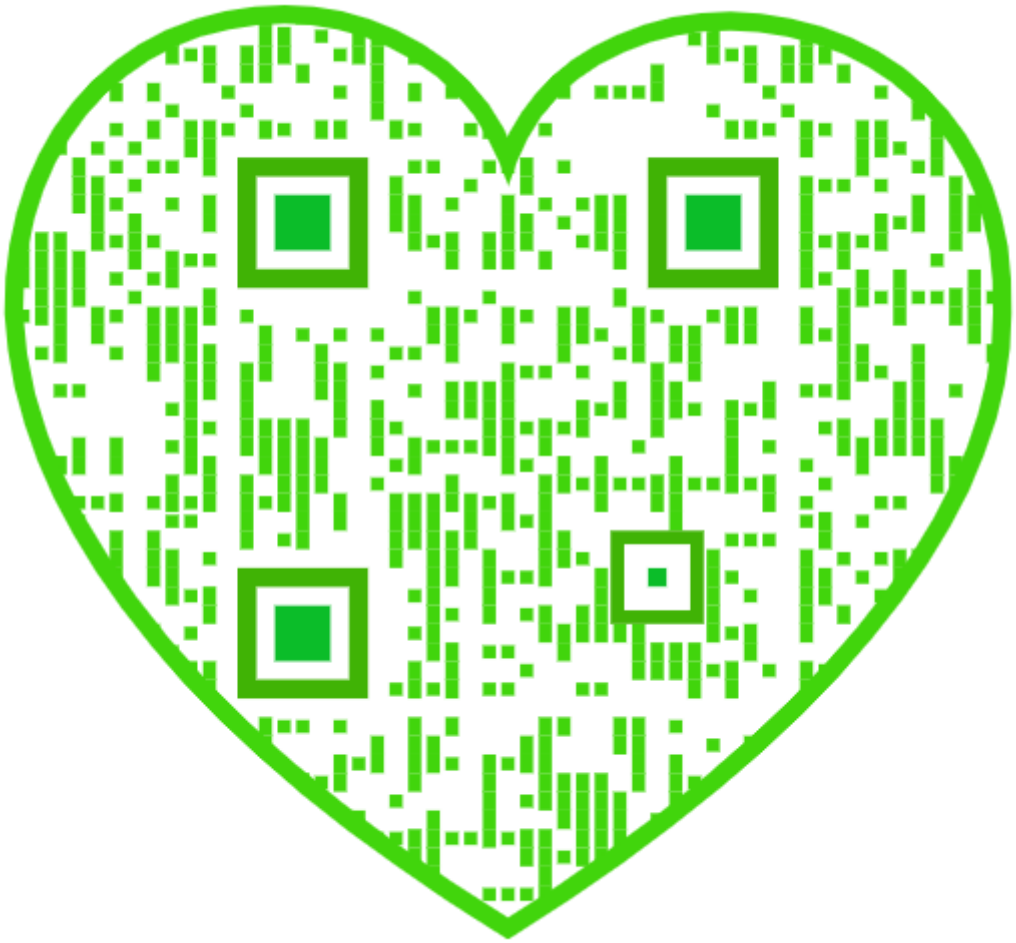

[Eerste deel]

Nieuw Zeeuwsch geuzenlied.

NAAR AANLEIDING VAN HET ZOOGENAAMDE NEDERLANDSCH-BELGISCHE VERDRAG.

Het Hart dat in zijn druk bleef zwijgen,
Daar 't nimmermeer aannemen kon
Dat ooit tot vloed van nood zou stijgen
Wat als ‘fantasterij’ begon,
Door al ‘vertrouwlijker’ misleiding
Bedreigd in eer en heiligst goed,
Hijgt naar zijn makkers om bevrijding
En haalt alleen den schreeuw van 't bloed:

Op, jongens van Brabant en Zuid-Holland,
Van Limburg, Sticht en Gelderland,
Van Overijsel en Noord-Holland,
Van Friesch en Drenthsch en Groningsch land,
't Geldt hier geen twist meer van partijtjes,
Van politieke ruggespraak
En onderhandsche lijmerijtjes:
Om Neêrlands eenheid gaat de zaak.

Snelt toe en stuit de onvrome handen
Die dringen wurgend naar mij op,
Die winden van mijn trots mijn schande,
Mijn vrije Schelde tot mijn strop....
O Holland, waarvan niets ons scheidde,
Geen felste zee, geen diepste kreek,
Laat gij u 't levend vleesch afsnijden
Door een of andren karnebeek?

Dit is geen pact van gelijkgerechten,
Maar vuige hoon ons opgeleid.
Als Nederland dien hoon moet echten,
't Zij kras en eerlijk uitgezeid.
En zal er een voorbeeld zijn gegeven,
Een voorbeeld tegen den tijd bestand,
Hoe volkren hebben saam te leven,
Dan alle gekonkel aan den kant!

Daar dient wel deeglijk een vaart gegraven,
Niet in den rug van Rotterdam,
Maar een die Antwerps ruime haven
Voorgoed afdoend te nutte kwam:
De geul die breekt zijn middeleeuwsche
Ligging en zeewaart openstelt,
Niet door het ongestade Zeeuwsche
Water, maar dwars door 't Vlaamsche veld.

Daar kan men zooveel diepen en breeden
Als voor de verste toekomst reikt:
Gaan niet naar onze handelsteden
De waterwegen rechtomdijkt?
Daar ligt de mond van Antwerps haven,
Daar komt hij met de toekomst wel,
Maar Zeelands polders ondergraven
Is niets dan roekloos kinderspel.

Die binnen de wetten die God hier stelde,
Zijn needrig menschenwerk bedrijft,
Die man is welkom ter Westerschelde,
Zoolang zijn bedoeling vrede blijft.
En dien gemeenen vreê bewaren
Voor ieder, voor den Belg inkluis,
Waar zooveel vreemde gasten varen,
Dat kan maar één, de baas van 't huis.

En mocht ons Zeeland ooit verbloeden,
Moog' 't zijn voor een gerechte zaak:
Dat deed het wel in eedlen moede
En zonder schaamtebleeke kaak.
Maar nimmer laat het als een wezel
Zich sleuren naar zoo'n schijnschavot
Onder dit karnebeeksch gekwezel -
Als geen ons helpt, zoo helpt ons God....

Die deze regels heeft gezongen,
Hij zingt omdat hij zingen moet:
Hij is van huis een Zeeuwsche jongen
Die mint zijn Schelde als 't eigen bloed;
Want al wat hij in maat vertelde,
De zoetste voois, den stoutsten keer,
Leerde hij van de vrije Schelde
Bij alle tij en alle weêr.

Maar onder ons: al Zeeuwsche geuzen,
Al visschers van den waterkant,
Schippers van Vlissingen en Terneuzen,
En elke boer in 't Zeeuwsche land,
Als 't koekoeksjong dat hier dorst nesten,
En dat ons nu vergooit voor grauw,
Ooit ijdeltuit in Zeelands veste -
Nog heeft de Zeeuwsche leeuw zijn klauw.

P.C. BOUTENS.

De elfde november.[1)]

‘Uyt vrees de ware intresten abandonnerende, moeten wij verloren gaen.’

De Koning-Stadhouder.

Met de geringe meederheid van 50 tegen 47 uitgebrachte, doch zonder ook maar eenige meerderheid van beoogde stemmen, heeft de Tweede Kamer op 11 November 1926 het Belgische tractaat aangenomen, na eene behandeling waarbij in eersten termijn slechts twee sprekers, de heeren Nolens en Vliegen, eene stem vóór hadden aangekondigd. Tegen hadden gesproken o.a. de heeren Knottenbelt, Brautigam, Marchant, Lovink, van Gijn, Krijger, ten slotte ook de heeren van Vuuren en de Visser, terwijl drie redevoeringen waren gehouden die voor het minst eene stem deden verwachten voor eene motie opschorting der behandeling, ten einde de gelegenheid te openen tot nieuw overleg met België. Zij waren uitgesproken door de heeren Heemskerk, Kortenhorst en Albarda.

De heer Heemskerk[2)] zeide ten aanzien der reserve van België op het stuk der toelating van Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd op de Westerschelde tot de Belgen: ‘mijne vrienden, gij zult die reserve moeten terugnemen’; de bezorgdheid van Rotterdam komt hem verklaarbaar voor; hij is van meening, dat België inzake het Antwerpen - Moerdijkkanaal overvraagt; hij is bereid zijne stem aan het tractaat te geven, indien dit kanaal er uit wordt gelicht en de reserve betreffende de oorlogsschepen vervalt.

1) Omwerking eener rede gehouden op 7 Dec. te Delft en op 10 Dec. te Groningen.
2) Rede van 2 Nov. (*Handelingen* 294).

De heer Kortenhorst[1] acht de Kamer in de aanneming of verwerping volkomen vrij; acht met den heer Heemskerk de reserve betreffende de oorlogsschepen een der bedenkelijkste zijden van het verdrag; is van oordeel dat het tractaat in zijn geheel genomen - tengevolge van een *vitium originis* - de verhouding tusschen de beide landen slecht regelt; dat een grondslag voor goede verstandhouding ontbreekt; dat levensquaesties voor ons land in het onzekere zijn gebleven; dat een bron is ontstaan van internationale moeilijkheden, die in het tractaat 'als opgestapeld' liggen; dat de vaste basis waarop onze verhouding tot België gedurende 75 jaren heeft gerust, aan het wankelen is gebracht.

De heer Albarda[2] betreurt, dat de gelegenheid tot het indienen van amendementen ontbreekt; - wijziging van het tractaat behoeft daarom niet te worden opgegeven: het is mogelijk opnieuw in onderhandeling met België te treden als de Nederlandsche volksvertegenwoordiging, 'in wier handen op het oogenblik de zaak is,' den wensch daartoe uitspreekt en de richting aangeeft, waarin die onderhandeling moet worden gestuurd. Wij mogen vragen aan België, aan zijn regeering en zijn volksvertegenwoordiging, dit recht der Nederlandsche volksvertegenwoordiging te erkennen. Voor het opeischen van dit recht bestaat 'eene groote meerderheid' in de Kamer; 'slechts zóó kan worden verkregen een uitkomst, die met vertrouwen en met vreugde kan worden aanvaard.'

Aldus de drie heeren in eersten termijn. Hoor ze thans in tweeden termijn:

De heer Heemskerk[3] heeft de rede van den Minister van Buitenlandsche Zaken 'met groote bewondering' gevolgd; is ten aanzien van het kanaal Antwerpen - Moerdijk plotseling gerustgesteld door kennisneming van een rapport van 1919, waarin een ingenieur berekend heeft dat dit kanaal, wegens de capaciteit der sluizen, aan het Nederlandsche Rijnverkeer *niet meer dan* 36% zal kunnen onttrekken;[4] acht verder

1) Rede van 3 Nov. (ibid. 325).
2) Rede van 3 Nov. (ibid. 334).
3) Rede van 10 Nov. (ibid. 440).
4) Deze berekening is wel waard, nader bezien te worden. De zegsman van den heer Heemskerk rekende op dubbele sluizen, elk ingericht voor het gelijktijdig schutten van 2 schepen van 2000 ton. Bij een dergelijke capaciteit kan een gemiddelde vulling van 3000 ton per schutting worden verwacht. Er zouden per sluis en per etmaal 20 schuttingen mogelijk zijn, en er zou geschut worden gedurende 300 etmalen in het jaar. De opnemingsmogelijkheid per jaar bedraagt dus $2 \times 20 \times 3000 \times 300 = 36$ millioen ton. Het bestaand Belgisch Rijnverkeer zal beslag leggen op 15, het streekverkeer op 5 millioen ton, zoodat 16 millioen ton voor mogelijk aan Nederland te onttrekken Rijnverkeer zou overblijven, of, daar dit in 1913 44.4 millioen ton bedroeg, 36%. Nu valt echter volgens de bepalingen van het verdrag te rekenen op sluizen voor schepen van 4000 ton of meer. Zelfs al laat men buiten beschouwing dat de schuttijd niet, zooals de heer Heemskerk aannam, op meer dan een uur moet worden berekend, doch 25 minuten zal kunnen bedragen, en dat het geenszins bij dubbele sluizen behoeft te blijven, behoort de vermoedelijke vulling per schutting eener sluis, die 2 schepen van 4000 ton of meer zul kunnen doorlaten, wel op 6000 ton te worden gesteld. De vermenigvuldiging wordt dan $2 \times 20 \times 6000 \times 300$ en de uitkomst 72 millioen ton. Vermindert men deze met de boven berekende 20 millioen, dan blijft er 52 millioen ton over voor het met mogelijkheid aan Nederland te onttrekken Rijnverkeer, en is men dus boven de 100% van de tonnenmaat waarop de heer Heemskerk het Nederlandsche Rijnverkeer schatte.

de Belgische reserve ten aanzien der oorlogsschepen, die hij in eersten termijn zoo bedenkelijk genoemd heeft, thans 'geen cent waard', en meent dat, in een door minister van Karnebeek voorgelezen brief van diens ambtgenoot Vandervelde,[1] België ons 'zeven passen genaderd' is, zoodat wij wel één pas mogen doen. Hij stemt vóór.

De heer Kortenhorst[2] ziet na de rede van den minister het verdrag 'als een staatkundige noodzakelijkheid', en stemt vóór.

De heer Albarda[3] acht zich door de woorden, die hij in eersten termijn heeft gesproken, niet verplicht voor eene opschortingsmotie te stemmen; zij zou voor hem waarde hebben gehad, indien alle fracties zich er vóór hadden willen verklaren; niet alle hebben dit gedaan, en nu onttrekt ook hij zich. Hij stemt tegen de motie-Marchant, die uitdrukking geeft aan het door hem - Albarda - in eersten termijn geuite verlangen, en vóór het tractaat.

1) 'Les parties contractantes ont voulu faire ressortir que si à l'avenir il était question du passage de navires de guerre belges, on ne saurait invoquer contre ce passage le texte du traité qui exclut les navires de guerre' (Vandervelde aan Jhr. van Vredenburch 27 Oct. 1926, in antwoord op een brief van onzen gezant van denzelfden datum, die woordelijk dezelfde verzekering inhoudt).
2) Rede van 11 Nov. (*Handelingen* 487).
3) Rede van 11 Nov. (ibid. 492).

De heer Albarda maakt hier toespeling op zaken, niet in de openbare zitting der Kamer, doch, na afloop der openbare behandeling in eersten termijn, in het 'seniorenconvent' voorgevallen. Van de partijhoofden verklaarde zich daar de heer Nolens tegen een opschortingsmotie, die daarna ook alle bekoring verloren scheen te hebben voor den heer Heemskerk, en, vervolgens, voor den heer Albarda! De beide partijen m.a.w., die zich ter beschikking houden van de R.K. Staatspartij, de eene om de jongst uiteengespatte regeeringscoalitie wederom met haar aan te gaan, de andere om met haar eene nieuwe te vormen, bogen voor Monseigneur, en de eene wilde vooral niet minder diep buigen dan de andere. De heer Kortenhorst en wie hij achter zich gehad moge hebben bogen mee.

Dit is de werkelijke toedracht der aanneming van het tractaat in de Tweede Kamer geweest. Of had de heer Nolens zijn succes, behalve aan de machtspositie welke de gehoorzaamheid zijner schare hem verleent, te denken aan zijne argumenten? Welke hij in het onderonsje mag hebben gebruikt, is ons uit den aard der zaak verborgen; wat hij in openbare zitting had verkondigd[1)], was meer driest dan overtuigend. Als tegenpraestatie van België beschouwde hij het loslaten der eischen van territorialen en militairen aard (als het slachtoffer de beurs oversteekt, eischt de aanrander niet langer het leven). Hij sprak er bevreemding over uit, dat het tractaat felle bestrijding ondervond van eene zijde, 'die er zich altijd op heeft beroemd de vrijheid van handel en ruilverkeer, nationaal en internationaal, hoog te houden.' Is dit een billijke beoordeeling der bezwaren van sprekers als de heeren Knottenbelt en Brautigam? Kan het met eenig recht worden aangevoerd tegen de brochures van het Nationaal Comité van Actie, tegen de adressen der Kamers van Koophandel van Amsterdam en Rotterdam? Wie heeft voorgestaan de scheepvaart van Antwerpen op haar natuurlijke wegen, de Westerschelde en de Schelde en Rijn verbindende binnenwateren, de geringste belemmering in den weg te leggen? Zijn wij het die met voorliefde en groote geoefendheid het wapen der bijzondere spoorwegtarieven hanteeren, of is het België? Zijn wij het die Belgi-

1) Rede van 2 Nov. (ibid. 288).

sche binnenschippers in een bijzondere belasting slaan, of doet België dit de Nederlandsche? Zijn wij het die bijzondere begunstiging van Frankrijk hebben afgebedeld voor den invoer in Elzas-Lotharingen, of is het België? Zijn wij het die de loodsgelden niet per kilometer berekend willen hebben, of is het België?

Zoo de heer Nolens in openbare zitting niets heeft aangevoerd, dat het tractaat voor ons volk aannemelijk kan maken, is dit dan aan den anderen voorstander, den heer Vliegen, gelukt? Zijne rede[1)] is door minister van Karnebeek ‘eene hoogstaande rede’ genoemd. Ik kan met dien lof niet instemmen, als ik bedenk, dat er de insinuatie in voorkwam, als zouden de geldmiddelen door het Comité van Actie in den strijd tegen het tractaat besteed, niet uitsluitend van Nederlandsche herkomst zijn geweest. Van welke herkomst dan bovendien? Men kent den heer Vliegen uit de oorlogsjaren als iemand die overal Duitschen invloed meent te speuren. Zijn verdachtmaking was niet alleen laag, zij was bovenal dom. Welk denkbaar Duitsch belang toch wordt geschaad, wanneer Duitschland tot eindpunt van zijn Rijnvervoer naar verkiezing Antwerpen of Rotterdam kan bestemmen? Ook kan ik het niet hoogstaand vinden, dat de heer Vliegen eene vroeger geuite beschuldiging aan mijn adres, die op verkeerde lezing van een tekst berustte en die ik hem dus in de pers uit de hand had kunnen slaan,[2)] in de Kamer eenvoudig herhaalde, alsof er niets tegen was ingebracht; een misbruik van de bevoorrechte plaats die een Kamerlid inneemt, waartegen tot mijn genoegen een zijner medeleden vervolgens met nadruk is opgekomen.[3)]

Neen, wat door de voorstanders van het tractaat, buiten den minister, in de Kamer gezegd is, kan den uitslag niet verklaren. Het stond daartoe in alle opzichten bij de rede-

1) Van 3 Nov. (ibid. 315).
2) De heer Vliegen had o.a. bl. 397 van mijn *Nederlandsche Politiek*, waar klaarblijkelijk van Hijmans' ‘note de service’ van 20 Mei 1919 sprake is, aangehaald alsof zij op de Nederlandsche-Belgische moeilijkheid in haar geheel sloeg, en ook in andere opzichten van de strekking van mijn uit 1919 dagteekenende geschriften eene moedwillig onjuiste voorstelling gegeven.
3) De heer Knottenbelt op 9 Nov. (*Handelingen* 406).

voeringen van de heeren Knottenbelt, Brautigam, van Gijn, de Visser, en bij die der heeren Heemskerk, Kurtenhorst en Albarda (wel te verstaan hunne redevoeringen vóór den zondeval) te ver achter. Zijn het dan de argumenten van den minister zelven geweest, die de overwinning hebben verdiend en behaald?

De voorstemmers hebben geen andere uitkomst gehad - maar het was geen al te moeilijke - dan te doen alsof. De minister hield inderdaad een redevoering in grooten stijl. De verdediging van het tractaat door zijn collega Vandervelde in de Belgische Kamers kan er in lengte noch inhoud noch zwier bij halen. Wij mogen ons dan ook verder geheel met zijn rede bezighouden. Kunnen wij haar weerleggen, naar de redevoeringen der anderen behoeven wij niet meer om te zien.

De heer van Karnebeek sprak met warmte, met overtuiging, met talent. Hij heeft zich in zijne voorstelling van zaken dermate ingeleefd, dat zij een stuk van zijn wezen schijnt geworden; er heeft bij hem eene begripsverenging plaats gehad, die geen welsprekendheid uitsluit. Op lieden die niet vast in hunne schoenen staan en den tijd of de kracht niet vinden wat met zoo groote verzekerdheid wordt voorgedragen rustig te ontleden, moeten zijne suggestiën indruk maken.

Maar wij tegenstanders van het tractaat meenen vast in onze schoenen te staan, en den tijd tot nuchtere ontleding hebben wij gehad.

Uit de windselen van zijn redeverband gewikkeld, houden wij elf hoofdstellingen van den minister in de hand:

I. De Nederlandsche hoogheid op eigen territoir wordt door het verdrag niet aangerand.[1)]
II. Door het verdrag wordt Nederlands veiligheid niet in gevaar gebracht.[2)]
III. De financiëele gevolgen van het vedrag zijn niet van een aard, dat de Nederlandsche belastingbetaler er zich ongerust over behoeft te maken.[3)]
IV. De Rotterdamsche Kamer van Koophandel heeft in 1919 geen bezwaar tegen het kanaal Antwerpen - Moerdijk ingebracht.[4)]

1) Rede van 4 Nov. (ibid. 350).
2) Ibid. 355.
3) Ibid. 360.
4) Ibid. 361.

V. De zwakte der positie van Rotterdam kan de minister niet beoordeelen.[1)]
VI. Wanneer ons land een goeden scheepvaartweg rijker wordt, zullen wij daarvan noodzakelijk mede profiteeren.[2)]
VII. De nadeelen die van het kanaal worden gevreesd kunnen eerst na tientallen van jaren intreden; de terugslag eener verwerping zal zich, economisch en politiek, aanstonds doen gevoelen.[3)]
VIII. Alle verplichting tot het onderhouden van den bestaanden waterweg Antwerpen - Dordrecht vervalt.[4)]
IX. Er is niet toegegeven aan pressie. Pressie deed zich gelden bij het militair-politieke probleem, en juist op dit gebied is weerstand geboden tot het einde.[5)]
X. De vernieuwing der antithese tusschen Nederland en België moet worden gestuit. Bij deze gelegenheid moet aan de verhouding tusschen beide landen een nieuwe wending worden gegeven. Aan het verdrag ligt een Groot-Nederlandsche gedachte ten grondslag. Het is tegenover Antwerpen en haar Vlaamsche bevolking niet raadzaam het te verwerpen.[6)]
XI. Gunsten heeft de minister aan België nimmer gevraagd en zal ze niet vragen.[7)]

Ik geloof inderdaad dat dit de voornaamste stellingen zijn. Bij de repliek[8)] werd de negende nog wat aangedikt: bij de onderhandelingen over de waterwegen zou Nederland zelf de grens zijner medewerking hebben bepaald. Voorts werden eenige verzekeringen uit de eerste Memorie van Antwoord[9)] herhaald die in de groote rede waren voorbijgegaan: het Antwerpen - Moerdijkkanaal zal ons Zeeuwsch-Vlaanderen nader brengen en het Noorden van Frankrijk voor onze binnenscheepvaart openen. Ik acht ze beide ongewettigd: of men Vlaanderen en Frankrijk binnendringen zal is er onafhankelijk van of men Terneuzen (resp. Antwerpen) genaderd is via Hansweert dan wel via Bergen op Zoom, en mist en ruw weer zullen de vaart op Zeeuwsch-Vlaanderen zeker evengoed kunnen benadeelen op het langere traject Bergen op Zoom -

1) Ibid. 362.
2) Ibid. 363.
3) Ibid. 363.
4) Ibid. 363-'64.
5) Ibid. 367.
6) Ibid. 369.
7) Ibid. 369.
8) 11 Nov. (ibid. 498).
9) Memorie van 28 Mei 1926, bl. 19 en elders.

Terneuzen dan op het kortere Hansweert - Terneuzen.[1)]

Voor het overige ga ik nu de genummerde stellingen één voor één opnemen en bestrijden.

Eerste en tweede stelling. Nederland's hoogheid wordt niet aangerand; Nederland's veiligheid niet bedreigd.

Hoogheid, soevereiniteit, is in het hedendaagsch volkenrecht een wankel begrip geworden. De gevallen van supranationale regeling van belangen breiden zich met den dag uit, en het begrip der landshoogheid wijzigt zich dienovereenkomstig. De soevereiniteit laat tegenwoordig allerhande toe waartegen zij zich vijftig jaar geleden ten uiterste zou hebben verzet, en over vijftig jaar zal de practijk van het begrip al weder een andere zijn geworden dan heden. *Maar inbreuken op wat men vroeger onder soevereiniteit begreep moeten altijd gegrond zijn in een als hooger erkend belang;* zij moeten onvermijdelijk zijn om, op een wijze die de natianole formules niet langer vermogen, een gemeen geworden rechtsovertuiging tot gelding te brengen. Niet dus dat er een bijzonder Schelderecht ontstaat is het bezwaar (er bestond er al een van 1839 af), maar dat het thans voorgestelde Schelderecht elementen bevat waarvan wij het rechtskarakter ontkennen, omdat wij er niet in voelen kunnen de noodzakelijke belichaming van rechtsgeldige Antwerpsche belangen. Dat deze schade zouden lijden bij behoud van het huidige Nederlandsche justitieele en politiegezag over zich in doorvaart bevindende schepen is nimmer aangetoond; er is daartoe in de stukken zelfs geen poging gedaan. Van de nieuwe regeling is het echter zeker, dat zij rechtsgeldige Nederlandsche belangen schendt. Een schip in doorvaart dat binnen de landpalen van Nederland op de Schelde vlottend baggermateriaal van een Nederlandsch aannemer in den grond zal hebben gevaren, zal tegen beslag door de Nederlandsche rechterlijke autoriteit gevrijwaard zijn; de benadeelde Nederlandsche onderdaan zal zijn recht mogen zoeken - misschien te Valparaiso. Op misdrijven binnen de Nederlandsche landpalen gepleegd aan boord van een zich in doorvaart bevindend schip zal de Nederlandsche strafwet niet meer onmiddellijk vat hebben; aanhouding en uitlevering

1) Vgl. *Gids* Augustus 1926, bl. 247 en 254.

van uitwijkende misdadigers aan boord zelfs van een Nederlandsch schip in doorvaart zullen voor de Nederlandsche justitie niet meer mogelijk zijn. Er zou maar één stem van verontwaardiging opgaan als dergelijke eischen werden gesteld ten aanzien van schepen die zich van het Nederlandsche watergebied bedienen in doorvaart van Keulen naar Londen. Waarom moet die stem dan zwijgen nu die eischen worden gesteld ten aanzien van schepen in doorvaart van Antwerpen naar Londen? Is het omdat, zooals minister van Karnebeek zegt,[1)] Antwerpen in allen deele den status van zeehaven behoort te genieten? Bestaat er dan een rechtsvacuum ten aanzien van schepen in doorvaart tusschen Rotterdam en den Hoek? Zou België er aan denken een rechtsvacuum in te stellen ten aanzien van schepen in doorvaart tusschen Antwerpen en Vlissingen indien de geheele Westerschelde Belgisch territoir ware? Deze vragen te stellen is, dunkt mij, ze te beantwoorden.

Een Nederlandsch rechtsbelang van volkomen gelijke eerbiedwaardigheid als het Belgische belang der onbelemmerde vaart van Antwerpen naar zee, is dat der oeververdediging van Zeeland. De beide genoemde belangen kunnen strijdig zijn; zij behoeven dan omzichtige verzoening. De gemeene rechtsovertuiging der wereld, uitgedrukt in het statuut van Barcelona, dwingt op internationale rivieren den lager gelegen oeverstaat niet, zijn levensbelangen achter te stellen bij de verkeersbelangen van den hoogerop gelegen oeverstaat. Het verdrag doet dit wel, en het aanvullingsprotocol brengt hierin geen wezenlijke verandering. De vaststelling der Toelichtende Memorie dat de scheepvaartbelangen uiteraard alle andere primeeren, blijft gehandhaafd; alleen zullen andere rechtmatige belangen waarvan de miskenning gevaar zou opleveren voor de *aanwonenden*, niet uit het oog mogen worden verloren. Nu zijn er rechtmatige belangen in Zeeland, waarvan de miskenning niet de aanwonenden, maar anderen deert. Het zijn die van de visscherij, en der eigenaars van voor bedijking rijpe buitengronden. Ook dergelijke belangen mogen niet zonder behoorlijke vergoeding worden geschaad. Minister van Karnebeek erkent dit op bl. 12 zijner tweede Memorie van Antwoord; doch zijne memoriën hebben geen bindende inter-

1) Rede van 4 Nov. (*Handelingen* 353).

nationale kracht. Het had in het protocol behooren te staan; maar daarin is er niets over te vinden.

Ik blijf van gevoelen dat een verdrag dat over het al of niet doorsteken van Zeeuwsche dijken eene vreemde autoriteit laat beslissen die gehouden is het scheepvaartbelang hooger dan het oeverbelang te waardeeren, Nederland's veiligheid aantast, en heb hierin een gezag als dat van den ingenieur Ramaer[1] aan mijne zijde. Maar niet alleen in waterstaatkundig, ook in direct politieken zin wordt Nederland's veiligheid bedreigd, door de reserve ten aanzien der doorvaart van Belgische oorlogsschepen, een punt waarvan het bedenkelijk karakter in de motie-Marchant sterk naar voren is gebracht, maar door het Nederlandsche volk in het gemeen, naar ik vrees, nog lang niet voldoende wordt beseft. Ik hoop van harte dat het de aandacht der Eerste Kamer niet ontgaan zal, en dat het opstel, dat Generaal van Oordt in deze *Gids*-aflevering aan de zaak wijdt, daartoe moge bijdragen.

Art. IV § 1 van het verdrag verklaart de Schelde vrij voor alle vaartuigen van alle naties, uitgezonderd oorlogsschepen. Eene bepaling die alles afdoen zou, indien België er inderdaad in berustte, hetgeen niet het geval is. Het heeft voor de Belgische oorlogsschepen een uitzondering gewenscht, doch van minister van Karnebeek niet kunnen verkrijgen - in het artikel. Eene toespeling op de mogelijkheid er van heeft hij echter toegelaten in de Toelichtende Memorie, waarin eene passage voorkomt, die krachtens zijn eigen erkenning[2], door schriftelijke gedachtenwisseling met minister Vandervelde bevestigd,[3] deze strekking heeft, dat tegen de toelating van Belgische oorlogsschepen art. IV, § 1 van het verdrag door Nederland nimmer zal kunnen worden ingeroepen. De plaats luidt:

'Le texte exclut les navires de guerre. Mais il ne préjuge en rien ce qui est relatif au passage des navires de guerre belges par l'Escaut en temps de paix ou en temps de guerre.'

Waaruit blijkt, dat in een mede door minister van Karne-

1) Zie zijn jongste brochure: *Het verdrag met België in de Tweede Kamer* ('s-Gravenhage, Mart. Nijhoff).
2) Rede van 4 Nov. (*Handelingen* 355).
3) Vgl. noot 1) op bl. 6 hiervoor.

beek geteekend stuk, de mogelijkheid van een bijzonder recht voor Belgische oorlogsschepen is opengelaten.

De geheele zaak kan slechts practische beteekenis krijgen wanneer België in oorlog is en Nederland neutraal. Welke complicatiën zich dan moeten voordoen wordt men verzocht hierachter in het artikel van Generaal van Oordt te willen nalezen. Zijne beschouwingen leiden, m.i. met volle recht, tot de gevolgtrekking, dat de eenige reserve waarmede Nederland genoegen had mogen nemen, eene bijzondere regeling voor de toelating van Belgische oorlogsschepen *in vredestijd* in uitzicht had kunnen stellen, onder gelijktijdige bepaling, dat de doorvaart van Belgische oorlogsschepen *in oorlogstijd* slechts op zoodanige wijze zal mogen plaats vinden, dat zij geen bijzondere voordeelen aan die oorlogsschepen verschaft boven en behalve die welke verbonden zijn aan de toelating van de oorlogsschepen van andere oorlogvoerenden binnen het Nederlandsche rechtsgebied.

Derde stelling. Over de financieele gevolgen van het verdrag behoeft de Nederlandsche belastingbetaler zich niet ongerust te maken. Ten aanzien der Schelde misschien niet; het protocol heeft den Nederlandschen onderhoudsplicht tot een niet geheel onaanzienlijk, doch niet onoverkomelijk bezwaar teruggebracht. Doch ten aanzien der kanalen? Hier hangt alles in de lucht. De kosten van het Antwerpen - Moerdijkkanaal zullen hoogst aanzienlijk zijn; zij zullen die van elk ander kanaal voor de binnenscheepvaart, dat in Nederland ooit tot stand is gebracht, vele malen overtreffen. Nu is het bedenkelijke dat dezelfde minster en zijn volgers, die de ongerustheid van den Nederlandschen belastingbetaler bespottelijk zoeken te maken, in een ander verband het belang dat Nederland bij de totstandkoming van het kanaal zou kunnen hebben, zoo breed mogelijk zoeken uit te meten. Bij de komende onderhandeling over de participatie in de kosten zal men van Belgische zijde zich deze uitlatingen weten te herinneren.

Mij is van goeder hand en zonder verzoek tot geheimhouding bericht, dat eenigen tijd vóór den aanvang der mondelinge behandeling in de Tweede Kamer een lid van een onzer staat-

kundige partijen bij den voorzitter van de kamerfractie zijner partij over de bezwaren tegen het Belgisch verdrag zijn hart kwam uitstorten. Met een: 'België betaalt immers het kanaal' trachtte de voorzitter hem gerust te stellen. 'Met uitzondering van wat wij het zullen hebben aan te bieden als onze participatie,' was het bescheid. Waarop de voorzitter: 'Dan bieden we een gulden!'

Dat is dan zoo de manier, om de uitvoering van het tractaat tot bevordering der goede verstandhouding tusschen Nederland en België te doen strekken!

In verband met deze opmerking moge ik de *elfde stelling* afdoen met de erkenning, dat minister van Karnebeek België inderdaad geen gunsten heeft gevraagd. Hij laat dit aan zijn opvolgers over.

Vierde stelling. De Rotterdamsche Kamer van Koophandel heeft in 1919 tegen het Antwerpen - Moerdijkkanaal geen bezwaar ingebracht. Doch in welke termen had de minister het haar voorgesteld? In een haar toegezonden beschouwend stuk over de toekomst der haven van Rotterdam kwamen eenige regels voor over een Antwerpen - Moerdijkkanaal als over een verbinding die wegens haar *zestal* sluizen en beperkte capaciteit in werkelijke waarde voor Antwerpen wellicht bij het Zuidbevelandsch kanaal zou achterstaan; dezelfde waan, waarin minister van Karnebeek nog bevangen was toen hij zijn memorie van toelichting van 28 April 1925 schreef.[1)] De Kamer van Koophandel bedankte voor de toezending in vage termen en beval zich aan om zoo er eenig punt in het lange stuk voorkwam, waarover de minister in het bijzonder haar oordeel wenschte te vernemen, hiervan mededeeling te ontvangen. Een zoodanige mededeeling volgde niet; alleen volgde in 1920 de noezending van een tweede bewerking van het stuk, dat thans ook naar een in België vervaardigd plan-Wauters verwees dat aan het kanaal Antwerpen - Moerdijk een veel ruimere capaciteit toedacht dan zich de schrijver in 1919 als mogelijk had voorgesteld, maar dan ook slechts 'fantasterij' kon wezen![2)]

1) Aldaar, bl. 5.
2) Een en ander naar de teksten medegedeeld in het verzoekschrift der Rotterdamsche Kamer van Koophandel aan de Eerste Kamer van 3 Dec. 1926 (*Nieuwe Rotterd. Ct.* in dato, Avondblad B).

3 April 1925 verkeerde, door van Karnebeek's onderteekening, deze fantasterij in de realiteit van art. VI § 3: kanaal 'aangelegd met zoo weinig mogelijk sluizen en zoodanig, dat het mogelijk zij, dat ten allen tijde er over de geheele lengte van den waterweg drie Rijnschepen van de grootste tonnenmaat of sleeptreinen langs elkander varen'!

Vijfde stelling. De zwakte der positie van Rotterdam kan de minister niet beoordeelen. Hij heeft er doorslaande bewijzen van gegeven door zijn dooreenhaspelen van goederen- en van scheepstonnen,[1] door zijn theorie omtrent de natuurlijke belangengemeenschap der haventrits Amsterdam - Rotterdam - Antwerpen.[2] Vergissingen die maken dat men in zake de bestaansmogelijkheid onzer havens liever een Heldring volgt[3].

Op een zeer aangelegen punt: de inferioriteit van Rotterdam (na totstandkoming van het Moerdijkkanaal) tegenover Antwerpen in zake den sleepdienst, inferioriteit welke het voordeel van den korteren afstand naar Dordrecht wellicht opheft, moge hier nog in de woorden van een man der practijk worden gewezen. De heer A. Maas te Rotterdam, in de regeling van den Rijntransportdienst aldaar werkzaam, schrijft mij het volgende:

1) Tweede Memorie van Antwoord, bl. 19: 'Het totaal van het goederenvervoer langs den Rijn te Lobith, waaronder dus ook begrepen is hetgeen naar Antwerpen gaat, bedroeg de laatste jaren nog niet de helft van de tonnenmaat, die langs den Nieuwen Waterweg werd vervoerd.' De geheele tonnenmaat der zeeschepen die den Nieuwen Waterweg binnenvallen wordt hier vergeleken niet met eene scheepstonnen-, maar met eene goederenmassa! - Lam excuus in de rede van 4 Nov.: 'Men heeft mijn beschouwingen betwist en gezegd: gij moet niet op tonnenmaat, maar op goederen letten. Ofschoon de cijfers, wat de tonnenmaat betreft, ook beteekenis schijnen te hebben.' (*Handelingen* 362). N.B. beweerd was, 'dat de welvaart van Rotterdam niet meer in zoo ruime mate als voorheen van het verkeer met het Duitsche achterland afhankelijk schijnt te zijn' (2de M.v.A. t.a.p.).
2) Eerste M.v.A., bl. 21.
3) 'De vraag welke de minister zich stelt, of men de positie van de drie koopsteden, Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen, niet moet zien als die van een trits, als een geographische gemeenschap, tegenover die der concurreerende groepen der Duitsche havens aan de eene en der Noord-Fransche aan de andere zijde kan - het zij met alle respect gezegd - alleen voortkomen uit het brein van een vreemdeling op het gebied van handel en vervoer.... Antwerpen bestrijkt, evenals Amsterdam en Rotterdam, een deel van Zuid- en West-Duitschland, maar bovendien de industrieel zoo belangrijke gebieden van België en Noord- en Oost-Frankrijk.... Behalve het gezamenlijke heeft dus Antwerpen een eigen achterland, waarin Amsterdam en Rotterdam niet kunnen doordringen.' (Rede van den heer E. Heldring, voorzitter der Amsterdamsche kamer van koophandel, in de aula van het Koloniaal Instituut op 8 Dec. 1926).

Vele Nederlanders bekijken de afstanden van Rotterdam naar Dordt en van Antwerpen naar Dordt (via het Moerdijkkanaal) op de kaart en komen dan tot de conclusie dat die van Antwerpen naar Dordt altijd nog aanmerkelijk langer is dan die van Rotterdam.
Zij vergeten, dat voor de vrachttarieven niet de afstand, maar de tijdsduur de bepalende factor is.
Tusschen Antwerpen - Dordt via het Moerdijkkanaal en Rotterdam - Dordt zal geen tijdsverschil meer bestaan; ja in verschillende gevallen zal een sleeptrein van Antwerpen eerder Dordt gepasseerd zijn dan een van Rotterdam.
Met het samenstellen van Rijnsleeptreinen wordt niet vóór 5 uur 's morgens begonnen, en bij avond gaat de sleep voor anker.
Het samenstellen geschiedt te Rotterdam boven de Maasbrug, ter hoogte van Feijenoordkade en Steenplaat. Ieder schip wordt met een eigen staaldraad aan de sleepboot verbonden. Een sleeptrein van ± 6 schepen (alle groote Rijnaken), die ¾ kilometer of meer lang is, kan op een drukke rivier zoo maar niet ronddraaien zonder ongelukken te veroorzaken, en aangezien de sleep naar boven moet, moeten sleepboot en sleepschepen met de boegen naar boven gekeerd liggen. Dit laatste is niet mogelijk tijdens vloed, en ook het vastmaken kan niet bij vloed geschieden, want dan zouden de sleepschepen tijdens het samenstellen van den trein ('t geen een paar uur in beslag neemt) achter de sleepboot aan gaan drijven en met hun draden onderling verward raken, terwijl de vaart op de rivier belemmerd zou worden, wanneer daar een half dozijn groote Rijnaken schots en scheef, en met draden aan de sleepboot verbonden, in de rivier zouden ronddrijven.
Daarom is het alleen bij eb mogelijk de sleeptreinen samen te stellen. Dan liggen alle schepen met de boegen naar boven, de sleepboot voorop, die, zachtjes malende, zorgt, dat de schepen niet naar beneden zakken, terwijl de eb vanzelf de draden van de reeds bevestigde schepen strak houdt en tevens zorgt, dat de schepen recht en strak achter de sleepboot hangen.
De noodzaak om de eb af te wachten is tevens oorzaak, dat (op een enkele uitzondering in midzomer na) slechts éénmaal daags kan vastgemaakt worden, want de sleeptrein moet 's avonds ook boven den vloed kunnen komen om te ankeren voor den nacht: want anders krijgt men hetzelfde spel als bij vloed te Rotterdam, nl. het verward raken van de draden, enz.
De sleep moet dus boven Gorkum kunnen komen om voor den nacht te ankeren.
's Nachts wordt op den Rijn niet gevaren, omdat de sleepboot geen voldoende uitzicht heeft op den ¾ K.M. langen trein, met het oog op de in de rivier liggende kribben en andere obstakels.
Dat er tweemaal per dag vastgemaakt wordt kan alleen voorkomen in midzomer, wanneer de eb b.v. van 2 tot 9 uur loopt. Dan kan men omstreeks tweeën à halfdrie wederom beginnen met vastmaken, en kunnen de in den namiddag samengestelde sleeptreinen nog boven Gorkum komen vóór

den donker. Het is een geval dat zich slechts één of tweemaal per jaar voordoet.
Een schip dat te Rotterdam in de Rijn-, Maas- of Waalhaven (en dus beneden de bruggen) na eb gereed komt met laden, zal dus gewoonlijk ± 24 uur moeten wachten alvorens in de richting naar Duitschland te kunnen worden opgesleept.
Het Moerdijkkanaal, dat rivierbreedte krijgt, doch het voordeel zal hebben, getijloos te zijn, zal het mogelijk maken ieder uurvan den dag de sleeptreinen samen te stellen in rustig water en gemeerd aan den wal; dus niet, zooals te Rotterdam, *geankerd* middenstrooms in de rivier.
Het Moerdijkkanaal komt in open verbinding met het door de Belgen nieuw aan te leggen Rijndok voor massa-overslag. Alleen de zeeboot zal vanaf de Schelde moeten schutten, doch het Rijnschip zal vrije verbinding met het dok hebben.
De tijdsduur vanaf Antwerpen zal dus in vele gevallen aanmerkelijk minder zijn dan vanaf Rotterdam, waar op de eb gewacht moet worden. Het verschil in vrachttarief, thans ten voordeele van Rotterdam, zal dus komen te vervallen, en aangezien Antwerpen meer kans op retourvrachten biedt door de vaste lijnen, zal de Rijnvaart zich op Antwerpen oriënteeren.

Hieraan is toe te voegen, dat, naar de opmerking van ingenieur Ramaer,[1)] België terecht de Moerdijker schutsluizen boven de spoorbrug zal willen hebben, zoodat de Rijnaken niet dwars over het Hollandsch diep gesleept behoeven te worden, waarbij zij kans zouden loopen, tegen de brug te komen. Doch dan zal de route ook verder niet naar de Dordtsche Kil, maar langs de Nieuwe Merwede gaan, zoodat Dordrecht buiten het verkeer komt te liggen. De Nieuwe Merwede zal voor de Rijnvaart geschikt gemaakt moeten worden, hetgeen groote kosten na zich sleept, en de Beneden-Merwede, de vaargeul naar Dordrecht en Rotterdam, zal doen achteruitgaan. Een funest gevolg alweder voor de Nederlandsche havensteden.

Zesde stelling. Wanneer ons land een goeden scheepvaartweg rijker wordt, zullen wij daarvan mede profiteeren. Wat profiteeren wij dan thans bij het doorgaand verkeer over de Westerschelde? Een scheepvaartweg *dient* het verkeer; *schept* het alleen in zoover het een te voren ontoegankelijke verkeersbron ontsluit. Is dit met het Moerdijkkanaal het geval? Het vergroot in geen enkel opzicht het Rijnverkeer; leidt alleen het bestaande verkeer naar Antwerpen af, doordat de Ant-

1) In zijn op bl. 13 hiervóór genoemde brochure.

werpsche havenmond naar een punt boven de brug aan den Moerdijk verlegd wordt. De bodem van Noord-Brabant is daar goed voor. En de regeling zou ons geen nieuwe servituten opleggen! Wij zijn verplicht te laten varen van de Nederlandsche Schelde naar den Rijn op bestaande binnenwateren, niet van het Antwerpsche dok naar Gorkum langs nieuw te graven of uit te diepen waterwegen.

Zevende stelling. De nadeelen der aanneming kunnen eerst na tientallen van jaren intreden, *die der verwerping zullen zich*, *economisch en politiek*, *aanstonds doen gevoelen.* De verdere toekomst m.a.w. opgeofferd aan de naastbijliggende. Een roekelooze staatkunde! En wat zijn die gevolgen der verwerping waarvoor de minister 'huivert'? Kent men ze, dat men ze definieere. Maar dit is juist wat men hardnekkig weigert te doen.

België zou ons voor den Volkenbond dagen? Minister Vandervelde heeft het ontkend. Hij weet te goed, dat de Volkenbond zich mengen kan in gevallen van beweerde tractaatschending of aggressie, niet in weigering van wat alsnog, krachtens alle geldend recht, aan Nederlands vrijmachtige beslissing staat, zooals toelating van Belgische oorlogsschepen binnen ons rechtsgebied, verlof tot verdelving van Zeeuwsche dijken of van Brabantsche akkers.

Achtste stelling. Alle verplichting tot onderhoud van den bestaanden scheepvaartweg Antwerpen-Dordrecht vervalt. Na voltooïng van het Moerdijkkanaal, zegt de minister; immers Hijmans heeft dit indertijd verlangd *ter vervanging* van den bestaanden scheepvaartweg. Niet wat Hijmans te Parijs gezegd heeft zal voortaan rechtsgeldig zijn, doch wat in het verdrag staat. Daarin lees ik van eene beperking der verplichting tot onderhoud, resp. verruiming der Zuidbevelandsche en Walchersche kanalen, welke art. IV § 12 ons oplegt, niets hoegenaamd. De minister deelt niet mede, of hij vergeten heeft er om te vragen, dan of hij ze niet heeft kunnen verkrijgen.

Het naast elkander bestaan eener onbeperkte verplichting tot instandhouding der Zeeuwsche kanalen met het beding

van art. VI § 7: vrije vaart op de Schelde en Rijn verbindende wateren, *de Zeeuwsche kanalen daaronder begrepen*, doet mij 's ministers verzekering verwerpen, dat uit den aard der zaak de vrije vaart slechts kan worden opgevorderd, *indien en zoolang wij die wateren laten bestaan.* Heeft hij inderdaad vrijheid op dit punt kunnen verkrijgen, dan is het wel zeer zonderling dat hij die niet heeft doen uitdrukken, maar ze afhankelijk heeft laten blijven van een gewrongen redeneering waarover een toekomstige Belgische regeering geheel anders oordeelen kan dan de huidige.

Negende stelling. De economische concessies zijn niet onder druk verleend. Stoute bewering na de niet weersproken publicaties in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 20 en 26 October 1926,[1)] waaruit blijkt dat het nieuwe Schelderegiem door den minister is aangeboden op 3 Juni 1919 om af te komen van den door België geeischten afstand van de attributen der soevereiniteit op dat water, en ten zelfden dage de tegemoetkomende houding ten opzichte van het Moerdijkkanaal is aangenomen, dat in één en hetzelfde stuk, van 20 Mei 1919, dat de militaire en politieke eischen bevatte, door België was verlangd. Wanneer hebben wij aan pressie blootgestaan, als het niet is geweest tusschen 19 Mei en 4 Juni 1919?

Met een normalen uitgroei van Belgische behoeften en eischen[2)] hebben wij noch in zake de Schelde, noch in zake het kanaal, te doen. In 1914, vlak vóór den oorlog, formuleerde België zijn verlangens betreffende eene met Nederland te sluiten Scheldeconventie met bescheidenheid,[3)] en dacht niet aan een Moerdijkkanaal, dat zelfs in de eerste, ons destijds niet medegedeelde maar thans gepubliceerde editie van Hijmans'

1) 20 October: ‘Het voorspel van het verdrag met België’ (stercorrespondent); - 26 October: ‘Hijmans' voordracht van 11 Februari 1919’ (tekstafdruk).
2) Eerste M.v.A. bl. 33 (vgl. *Gids* Aug. 1926 bl. 242).
3) Bij schrijven van 16 Februari 1914 verlangde België, op ons verzoek zijne desiderata ten opzichte der Schelde formuleerende, op het Nederlandsche gedeelte van dien stroom ‘des facilités ainsi que des mouillages équivalents à ceux qui seront réalisés entre Anvers et la frontière. Un programme de travaux devrait être concerté entre les deux pays et réglé conventionellement.’ Van afstand van het Scheldebeheer was toen geen sprake.

program, van 11 Februari 1919, nog niet voorkomt. Men heeft zich op dien eisch bezonnen tusschen 11 Februari en 20 Mei 1919, in een tijd waarin Frankrijk nog met hand en tand voor den bufferstaat op den linker Rijnoever, van de Saar tot de Nederlandsche grens, vocht, zich het Rijnverkeer in zijn geheel onder Fransch-Belgische contrôle dacht, en op een middel zon om, voor het geval het Ruhrortkanaal eens niet tot stand kwam, het verkeer niettemin naar Antwerpen om te buigen.

Tiende stelling. Aan het verdrag ligt een Groot-Nederlandsche gedachte ten grondslag. Neen, een Groot-Belgische, als omsloten onderdeel eener Groot-Fransche!

Het is, zegt de minister, tegenover Antwerpen en haar Vlaamsche bevolking niet raadzaam, het verdrag te verwerpen. Professor Geyl, in een onlangs te Londen gehouden rede, ziet den minister reeds op niet minder dan de ‘renationalisatie’ der Scheldestad uit. Wat van de Hollandsche bevolking van Amsterdam, Rotterdam en Dordt? Moet die de kosten der herdietsching van Antwerpen betalen? Beseft de minister niet, dat hij in het schuitje van professor Geyl een zonderling figuur maakt? En hij had nogal in zijn eerste Memorie van Antwoord gezegd, dat ‘bij de vestiging van de volledige Belgische (niet: Vlaamsche) zelfstandigheid, tevens de grondslag gelegd moet worden van eene toenadering van België (niet: van Vlaanderen) tot Nederland.’[1)]

Is het den minister om onze toenadering *tot België* te doen, dan moge hij bedenken dat niets de Nederlandsch-Belgische verhouding zóó troebel zal laten als het besef, dat wij, onder dwang, aan België onredelijke voorwaarden hebben moeten inruimen. Dankbaarheid daarvoor te verwachten is, de Belgen niet te kennen. Te verwachten dat wij er geen spijt van zullen hebben als ons in détail de rekening wordt aangeboden, is, den Nederlander niet te kennen.

Is het er hem daarentegen om te doen *het Vlaamsche nationalisme in de hand te werken*, dat hij het ronder zegge. Dat zal strekken tot meerder genoegen van den heer Geyl, maar de strijdende Vlamingen zullen oordeelen dat hij tot zijn doel

1) Aldaar, bl. 36.

een verkeerd middel aanwendt. Zij weten te goed waar dit tractaat vandaan komt en wie in België de voordeelen er van disconteert. Zeide soms de minister het maar zoo, om een klinkende peroratie te hebben? Nederland wenscht aan de scheuring van België niet medeplichtig te zijn en de heer van Karnebeek wenscht het ook niet. (Dr. Tack weet er van mee te praten). Denkt hij dus, met zijn tractaat (ondanks de in deze onderstelling tot een lapsus vervallende verwijzing naar de stambroederschap met de Antwerpenaren) niet de Dietsche gemeenschap als zoodanig, maar Nederland 'groot' te zullen maken?

In elke mogelijke onderstelling is het volgende van kracht: een groot-Nederlandsche gedachte, die begint met Nederland te verzwakken, is de ware niet. Dan is de groot-Belgische van Hijmans c.s. hechter doortimmerd. Wij Nederlanders begrijpen hoe die in het België van 1919 verrijzen kon, maar verwerpen ze, als met Nederland's belang en rechten onbestaanbaar. Ook in de camouflage van dit tractaat.

België, in 1830 de scheiding provoceerende, heeft daarmede veroorzaakt, dat wederom het historische Noord-Nederland zou bestaan met zijn eigen aard en levensbelangen. Wij kennen die en brengen ze België niet ten offer.

De gedraging der Tweede Kamer heeft ons volk van stuur gebracht. De Eerste doe ons, in een kloek besluit, ons zelf terugvinden. Daarna zullen wij met België, dat evenmin speelbal zijn mag als wij zelf het willen wezen, kunnen handelen zonder wrok; - *maar daarna alleen.*

H.T. COLENBRANDER.

Het Nederlandsch-Belgisch tractaat.
De reserve der toelichtende memorie betreffende de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd.

Rechten en plichten van onzijdige mogendheden volgens het zeeonzijdigheidsverdrag. Eenvoudige doorvaart en basis voor operatiën. Verplichting om op wederzijdsche belligerente oorlogsschepen hetzelfde regime toe te passen. Indien België niet meer van ons land wil eischen dan Nederland volgens die verplichting mag toestaan, is de reserve ten eenenmale overbodig. In verband met de opheffing van het Antwerpsche oorlogshavenverbod, kan België uit de reserve een zeker souvereiniteitsrecht over de Westerschelde vindiceeren. Dientengevolge: de noodzakelijkheid om de reserve te doen vervallen.

De quaestie rakende de reserve betreffende de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in tijd van oorlog is voor ons vaderland zóó gewichtig, en hetgeen dienaangaande door minister van Karnebeek op 4 November j.l. in de Tweede Kamer is gezegd, is zóó weinig bevredigend en zóó weinig geruststellend, dat het noodig is op de gevaren die voor Nederland daarin zijn opgesloten, met verwijzing naar het Zeeonzijdigheidsverdrag het vereischte licht te doen vallen. Wanneer toch in een door beide partijen onderteekende toelichtende memorie een zekere verklaring voorkomt, is het niet alleen de vraag hoe onzerzijds die verklaring wordt geïnterpreteerd, maar ook of die verklaring al dan niet aan de wederpartij

ruimte laat om aan die interpretatie eene andere tegenover te stellen. Want in een zoo gewichtige aangelegenheid als de onderwerpelijke mag geen ruimte voor ernstig meeningsverschil aanwezig zijn, omdat daardoor de mogelijkheid, ja de groote waarschijnlijkheid, van ernstige conflicten ligt opgesloten. Conflicten, waarvan de beteekenis nog zal worden verhoogd wanneer een machtige bondgenoot van België het in zijn belang acht, de Belgische opvatting ook tot de zijne te maken.

Bij het sluiten van een verdrag kan het voor beide partijen van belang zijn de eene of andere quaestie open te laten. Maar eene quaestie als de onderwerpelijke, waarvan het niet-oplossen voor Nederland het gevaar medebrengt tegen zijn wensch in een oorlog te worden gewikkeld, mag niet open blijven. En allerminst mag door eene door beide partijen aanvaarde verklaring, het open laten der aangelegenheid worden geconstateerd, *waardoor juist de quaestie wordt in het leven geroepen*, die zonder deze verklaring niet zou bestaan.

Ten aanzien van de doorvaart van Belgische oorlogsschepen moeten wij ons goed rekenschap geven van het navolgende:

1e. De quaestie van de toelating van vreemde oorlogsschepen binnen het watergebied van een staat *in tijd van vrede*, is in het volkenrecht geheel overgelaten aan de vrijmachtige beslissing van den betrokken staat. Deze *kan*, wanneer de geografische onderlinge ligging t.o.v. een bepaalden staat daartoe aanleiding geeft, voor de doorvaart van de oorlogsschepen van laatstbedoelden staat een bepaald régime vaststellen.

2e. De doorvaart van Belgische oorlogsschepen over de Wester-Schelde *in tijd van oorlog* is in volkenrechtelijken zin alleen van belang voor het geval België oorlogvoerend is en Nederland neutraal, (verg. mijne artikelen in het Hbl. van 23 October en van 10 November j.l.) Waar dus hieronder van ‘oorlogstijd’ wordt gesproken, wordt dit geval bedoeld.

3e. De volkenrechtelijke regelen voor de toelating van belligerente oorlogsschepen binnen neutraal gebied zijn vervat in het z.g. ‘Zeeonzijdigheidsverdrag’ van 1907 (‘Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige Mogendheden in geval van zeeoorlog’), dat zoowel door Nederland

als door België is bekrachtigd. Bij dit verdrag zijn de voorwaarden vastgesteld waaronder het aan een onzijdigen staat is vergund binnen zijn rechtsgebied belligerente oorlogsschepen toe te laten. Voor ons onderwerp van belang zijn de volgende bepalingen:

Art. 9 1e alinea: 'Eene onzijdige Mogendheid moet op beide oorlogvoerenden gelijkelijk de voorwaarden, beperkingen en verbodsbepalingen toepassen, die door haar zijn uitgevaardigd op het stuk van toelating in hare havens, reeden of territoriale wateren van oorlogsschepen van oorlogvoerenden of van hunne prijzen.'

In de considerans wordt, in overeenstemming daarmede, gezegd:

'Overwegende, dat het voor de onzijdige Mogendheden een erkende plicht is onpartijdig op de verschillende oorlogvoerenden de door haar aangenomen regelen toe te passen....'
Art. 5. 'Het is den oorlogvoerenden verboden onzijdige havens of wateren tot basis van vlootoperatiën tegen hunne tegenstanders te maken....'
Art. 10. 'De onzijdigheid eener Mogendheid loopt geen gevaar door de eenvoudige doorvaart door hare territoriale wateren van oorlogsschepen of prijzen van de oorlogvoerenden.'

Artt. 5 en 10 moeten in onderling verband worden beschouwd. Immers hier geldt het de vraag: wat is het kenmerkende van de 'eenvoudige doorvaart' of beter: wanneer moet een 'doorvaart' worden beschouwd zoodanig karakter te dragen, dat het neutrale vaarwater daardoor wordt een 'basis van vlootoperatiën'?

Het volgende moet worden vooropgesteld. Een neutrale staat is bevoegd, ten aanzien van de toelating van belligerente oorlogsschepen binnen zijn rechtsgebied, geheel vrijmachtig bepalingen vast te stellen. Hij kan zelfs die toelating geheel weigeren. Dit is o.a. door Nederland geschied tijdens den wereldoorlog, behoudens het geval van averij; zie art 4 der neutraliteitsproclamatie van 4 Augustus 1914, enz.). Wel zijn in het Zeeonzijdigheidsverdrag enkele normen gesteld nopens den duur van het verblijf (art. 12) en het aantal der gelijktijdig toegelaten oorlogsschepen van een oorlogvoerende (art. 15), maar die bepalingen zijn slechts geldig 'bij gebreke van andere bijzondere bepalingen der wetgeving van de onzijdige Mogendheid.' Ook zijn, voor het geval dat de onzijdige mogendheid belligerente oorlogsschepen toelaat, enkele ver-

gunningen, geboden of verboden vastgesteld. (Bijv. *vergunning* om de belligerente oorlogsschepen zich te laten bedienen van gediplomeerde loodsen, art 11; *gebod* om minstens 24 uur te doen verloopen tusschen het vertrek van onderling vijandige oorlogsschepen, art 16; *verbod* om de averijen der belligerente oorlogsschepen verder te herstellen dan onmisbaar is voor eene veilige vaart (en dus niet om hunne strijdkracht te herstellen), art. 17. Verschillende van deze bepalingen zijn gesteld in den vorm van geboden of verboden aan de belligerente oorlogsschepen (zie o.a. het bovenvermelde art. 5). Die vorm is gekozen waar dit noodig was om vooral te doen uitkomen, dat het hier in de eerste plaats *plichten* geldt van de oorlogvoerenden tegenover den staat die het asyl verleent. Maar, dat hiertegenover ook de plicht van den neutralen staat aanwezig is om de schending van die plichten der oorlogvoerenden naar vermogen te beletten, blijkt uit art. 25: 'Eene onzijdige Mogendheid is gehouden het toezicht uit te oefenen, dat binnen het bereik der middelen ligt, waarover zij beschikt, om in hare havens of reeden en in hare wateren elke schending der voorgaande bepalingen te beletten.' Een oorlogvoerende kan er zich echter, bij schending van *zijne* plichten, nooit op beroepen, dat de neutrale staat ter plaatse niet over de vereischte middelen beschikte om die schending te voorkomen. Er bestaat derhalve een tweeledige verantwoordelijkheid: die van den schender tegenover de neutrale mogendheid voor zijne daden tijdens zijn verblijf binnen neutraal gebied, en die van de neutrale mogendheid tegenover de tegenpartij van den schender: of zij (neutrale mogendheid) al dan niet de middelen waarover zij redelijkerwijze geacht kan worden te beschikken, heeft aangewend om de schending te voorkomen.

Die tweeledige verantwoordelijkheid is zelfs aangeduid in art. 1:

> 'De oorlogvoerenden zijn gehouden de souvereine rechten der onzijdige Mogendheden te eerbiedigen en zich binnen onzijdige wateren te onthouden van alle handelingen die van den kant der Mogendheden, die ze zouden toelaten, eene verzaking harer onzijdigheid zouden opleveren.'

Ten einde nu na te gaan of een doorvaart van belligerente oorlogsschepen al dan niet kan worden beschouwd als een 'eenvoudige doorvaart', moeten wij in het oog houden, dat

hierbij hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, is bedoeld, de doorvaart door de territoriale zee. Uit het Zeeonzijdigheidsverdrag zelf valt dit niet met beslistheid te bewijzen. Immers, in dit verdrag wordt ten onrechte geen scherp onderscheid gemaakt tusschen ‘eaux territoriales’ en ‘territoire maritime’ (deze term komt zelfs in het geheele verdrag niet voor.[1)] Artt. 1 en 3 bijv., spreken van ‘eaux neutres’, art. 2 daarentegen van ‘eaux territoriales’ en bedoelen daarmede klaarblijkelijk hetzelfde, n.l. de territoriale zee en het watergebied te zamen. Art. 8 spreekt van ‘dans sa juridiction’ (n.l. van het rechtsgebied van den neutralen staat); art 25 van ‘ses eaux’, enz.

Uit de Actes der Tweede Vredesconferentie III, pag. 460-468, pag. 619-652 en I pag. 304 en 305 blijkt intusschen, dat in art. 10 alleen sprake is van de doorvaart van de eene zee naar de andere. Het is dáárom, dat de Rapporteur Renault er op wees, dat een neutrale staat bevoegd (niet verplicht) is de doorvaart te verbieden, ‘mais que cette interdiction ne saurait s'étendre aux détroits qui unissent deux mers libres.’ Met ‘unissent’ werd hier natuurlijk bedoeld, dat de gedachte zeeëngten, voor zoover zij in haar geheel neutraal rechtsgebied zijn, de *eenige* bevaarbare verbinding tusschen twee open zeeën vormen. Fauchille (Droit International Public II, pag. 692) zegt dan ook naar aanleiding van art. 10 (behoudens dan het geval door Renault bedoeld) omtrent de neutrale staten: ‘ils peuvent à leur gré accorder ou refuser à ces navires’ (nl.: ‘bâtiments de guerre des belligérants’) ‘la traversée de leur *mer littorale*’ (kustzee = territoriale zee).

Uit de discussiën is duidelijk gebleken, dat er een onderscheid moet worden gemaakt tusschen: 1e toelating tot havens en reeden met de dááraan onafscheidelijk verbonden doorvaart van uit de zee, en 2e de *eenvoudige* doorvaart zonder meer. Deze laatste heeft plaats van het eene gedeelte der open zee naar het andere, zonder het aandoen van een haven of reede van het neutrale rechtsgebied. (verg. ook de projecten van het Inst. de Dr. int. van 1894 en van 1898). Zie met name:

1) Het Kon. Besl. van 30 October 1909 (St. 351), dat alleen de toelating van vreemde oorlogsschepen in vredestijd regelt (zie art. 14) maakt wel onderscheid tusschen ‘*territoriale wateren*’ en ‘het daarbinnen gelegen *watergebied*’. Het maakt daarenboven onderscheid tusschen ‘'*s Rijks zeegaten*’ en de daarbinnen gelegen *binnenwateren.*’

het onderscheid, dat door den Braziliaanschen gedelegeerde ter 2e Vr. Conf. is gemaakt tusschen eenerzijds de eenvoudige doorvaart, en anderzijds het binnenloopen van neutrale havens benevens de vaart op binnenwateren (Actes III, pag. 581).

Van een doorvaart van belligerente oorlogsschepen van uit een eigen haven via een neutraal binnenwater naar de open zee of omgekeerd, is nergens in de Actes sprake. Dit wil op zich zelf nog niet zeggen, dat zulk een doorvaart verboden zou zijn. Uit het zeeonzijdigheidsverdrag, kan echter dienaangaande wel eene *gevolgtrekking* worden gemaakt.

Is toch de doorvaart van Belgische oorlogsschepen een *eenvoudige* doorvaart, waardoor volgens art. 10 de Nederlandsche neutraliteit geen gevaar loopt, dan moet die doorvaart volgens art. 9 ook aan de oorlogsschepen van België's vijanden worden toegestaan. Wij behoeven ons van deze consequentie slechts even rekenschap te geven om hieruit te besluiten, dat de doorvaart van Belgische belligerente oorlogsschepen in geen geval als eenvoudige doorvaart kan worden beschouwd. Een doorvaart van Belgische belligerente oorlogsschepen naar zee geschiedt uiteraard met operatieve oogmerken. Een doorvaart dier schepen van uit zee naar Antwerpen geschiedt natuurlijk om ze in die haven tijdelijk in veiligheid te stellen en er opnieuw te worden voorzien van alles wat noodig is om de gevechtskracht weder geheel te herstellen. Een geregeld gebruik in dien zin (voor de vaart zoowel in de eene als in de andere richting) zou de Westerschelde ontegenzeggelijk doen worden een deel van de basis van vlootoperatiën, wat door Nederland niet mag worden toegestaan (art. 5).

Men heeft gezegd: Antwerpen is nog geen oorlogshaven. Aan welke vereischten in technischen zin een haven moet voldoen om op de beste wijze haar taak als oorlogshaven te kunnen vervullen, kan hier onbesproken blijven. Evenals ten aanzien van vestingen steeds het geval is geweest, zijn ook de oorlogshavens in den hierbedoelden zin zeer verschillend, wat hare technische inrichting betreft. Trouwens, eene havenstad als Antwerpen bezit reeds op zich zelf vele materieele hulpmiddelen, terwijl de ervaring leert, dat in oorlogstijd die hulpmiddelen in betrekkelijk korten tijd zijn aan te vullen

(vooral voor klein materieël). Ligt een oorlogshaven aan- of nabij de kust van het eigen land, dan zal de toegang tot die haven van uit zee door kustversterkingen en versperringen worden afgesloten. Ligt de oorlogshaven achter neutraal gebied dan geeft dit bescherming tegen aanvallen van uit zee.

Minister van Karnebeek zeide, dat de opheffing van het oorlogshavenverbod niet wilde zeggen: 'Antwerpen, gij *kunt* oorlogshaven worden,' hiermede bedoelende dat: 'gij *moogt* oorlogshaven worden' de politiek-militaire mogelijkheid om oorlogshaven te worden geenszins behoeft in te sluiten. Het is maar weder de vraag of België en zijn supporter deze zienswijze deelen. 'Ware het in politiek-militairen zin onmogelijk, dat Antwerpen oorlogshaven wordt,' (zoo kan België redeneeren) 'dan zou in 1839 bij de scheiding, het oorlogshavenverbod niet behoeven te zijn gehandhaafd.' En de reserve t.o.v. de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd bewijst, dat, minstens genomen, België deze onmogelijkheid geenszins aanneemt.

In volkenrechtelijken zin is een oorlogshaven een zoodanige haven, die door den betrokken staat in oorlogstijd wordt gebruikt voor het uit- en inloopen zijner oorlogsschepen, naar gelang de operatiën ter zee dit noodig doen achten.

Al is nu in het Zeeonzijdigheidsverdrag, zooals reeds werd opgemerkt, het geval nergens in het oog gevat, dat een oorlogshaven slechts toegang tot de zee heeft over vreemd watergebied, zoo bevat het toch bepalingen, waaruit de verplichtingen van den neutralen staat, wat de doorvaart der belligerente oorlogsschepen (i.c. de Belgische) betreft, kunnen worden afgeleid.

Verleent Nederland in oorlogstijd asyl aan van uit zee komende belligerente oorlogsschepen (bijv. in Vlissingen) dan mogen die schepen aldaar hunne averijen slechts in zóóverre herstellen als voor de veiligheid der vaart onmisbaar is, en niet op eenigerlei wijze hunne strijdkracht versterken (art. 17; zie ook art. 18). Na afloop van den wettelijk vastgestelden termijn, resp. na 24 uur (art. 12), c.q. na herstel der averijen als bovenbedoeld (zie art. 14), moeten die belligerente oorlogs-

schepen dan weder *zee kiezen.*[1] Dit laatste blijkt ten overvloede uit art. 24:

> 'Indien ondanks de kennisgeving der onzijdige overheid een oorlogsschip van een oorlogvoerende een haven niet verlaat, waarin het niet het recht heeft te verblijven, heeft de onzijdige Mogendheid het recht de maatregelen te nemen die zij noodig mocht oordeelen om het schip buiten staat te stellen *zee te kiezen* gedurende den oorlog.'

Indien nu Nederland de Belgische oorlogsschepen zou laten doorvaren naar Antwerpen om zich aldaar weder volledig gevechtsvaardig te maken, en ze daarna opnieuw zou vergunnen door te varen naar buiten, (en a fortiori: naar een andere Belgische zeehaven, bijv. Zeebrugge) zou het handelen in strijd met den geest van het Zeeonzijdigheidsverdrag, omdat dit alles zou zijn geschied onder de bescherming van de Nederlandsche neutraliteit. Dit wat betreft de vergunning tot de doorvaart van uit zee naar Antwerpen.

Ten aanzien van de doorvaart in omgekeerde richting zonder voorafgaand binnenloopen (dus voor oorlogsschepen die bij het uitbreken van den oorlog te Antwerpen waren) moeten wij te rade gaan met het bepaalde bij art. 13:

> 'Indien eene Mogendheid welke in kennis is gesteld met de opening der vijandelijkheden verneemt, dat een oorlogsschip van een oorlogvoerende zich in een harer havens en reeden of in hare territoriale wateren bevindt, moet zij aan gezegd schip te kennen geven, dat het binnen 24 uur of binnen den door de plaatselijke wet voorgeschreven termijn moet vertrekken.'

De bedoeling dezer bepaling is duidelijk: het belligerente oorlogsschip mag niet langer dan den wettelijk gestelden termijn gebruik maken van de bescherming van het onzijdig gebied; zoo het niet uiterlijk na verloop van dien termijn zee kiest, wordt het geïnterneerd (art. 24). De Belgische oorlogsschepen nu, die zich bij het uitbreken van den oorlog te Antwerpen bevinden, genieten uiteraard de bescherming der neutraliteit van het Nederlandsche watergebied der Wester Schelde omdat de vijandelijke scheepsmacht ze langs dien weg niet kan aantasten. Ook in dit opzicht zou het van Nederlandsche zijde een handeling zijn in strijd met den geest van het

1) Met dien verstande, dat wanneer gelijktijdig asyl is verleend aan oorlogsschepen van beide partijen, er minstens 24 uur (moeten) verloopen tusschen het vertrek van het schip' (resp. de schepen), 'van een oorlogvoerende en hetvertrek van het schip van den andere' (art. 16).

Zeeonzijdigheidsverdrag, indien aan België werd vergund om, na geruimen tijd voor zijne oorlogsschepen van de bescherming der Nederlandsche neutraliteit te hebben partijgetrokken, deze schepen op ieder gewild oogenblik, zoodra het de omstandigheden daartoe gunstig acht, over ons watergebied te laten uitvaren.

Uit het voorafgaande valt te concludeeren:

1e. dat, indien zich te Antwerpen bij het uitbreken van den oorlog Belgische oorlogsschepen bevinden, Nederland aan België moet doen weten, dat *indien* België deze oorlogsschepen zee wil laten kiezen, het voor de doorvaart over de Wester Schelde van Nederland slechts vergunning zal krijgen binnen een bepaalden termijn.

2e. dat, indien Belgische oorlogsschepen van Nederland vergunning verkrijgen om vanuit zee naar Antwerpen te varen, het aan deze schepen niet vergund is om weder uit te loopen dan onder de navolgende voorwaarden: *a.* dat zij weder uitvaren binnen den termijn welke Nederland voor het asyl binnen Nederlandsch rechtsgebied voor de andere belligerente oorlogsschepen heeft vastgesteld; *b.* dat zij, wat hun gevechtskracht betreft, nog in *den zelfden* toestand verkeeren als die waarin zij verkeerden bij het binnenloopen van uit zee in het Nederlandsch rechtsgebied.

Een en ander omdat, indien deze voorwaarden niet zouden worden gesteld, Nederland zou handelen in strijd met het bepaalde bij artt. 5 en 9 van het Zeeonzijdigheidsverdrag.

In een zóó gewichtige quaestie als deze, waaromtrent niet uitdrukkelijk in het Zeeonzijdigheidsverdrag is voorzien, is het beslist noodzakelijk om, waar het Schelde-regime wordt herzien, *wanneer* de hierbedoelde zaak wordt aangeroerd, met België tot eene ondubbelzinnige overeenkomst te geraken. Inplaats daarvan heeft België in de Mémoire interprétatif eene in vage termen gestelde reserve t.o.v. de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd weten te doen opnemen. Men bedenke hierbij wel: in dat zelfde tractaat waaraan de Toelichtende Memorie is toegevoegd, is de internationale positie van België totaal gewijzigd en ook het Antwerpsche oorlogshavenverbod opgeheven. Die reserve nu, sluit in de toelaatbaarheid van een bijzonder regime voor

de Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd, iets waarop België zich steeds zal kunnen beroepen. En uitdrukkelijk is door minister Vandervelde geconstateerd, dat Nederland zich nooit op het tractaat zal kunnen beroepen wanneer de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd ter sprake komt. Wat doet nu het tractaat? Het sluit (niet-Nederlandsche) oorlogsschepen van de vrije vaart op de Wester Schelde uit, m.a.w. *het laat aan Nederland de volle bevoegdheid om betreffende die vaart over zijn gebied vrijmachtig te beslissen.*[1)] Ten aanzien van de vaart der Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd wordt die uitsluitende bevoegdheid van Nederland *veranderd in eene quaestie waarover met Belgie kan worden onderhandeld.* Wel zegt minister Vandervelde, dat de souvereine rechten onaangetast blijven, maar wie verzekert ons (nog daargelaten, dat eene meening van den tegenwoordigen Belgischen Minister van Buitenl. Zaken voor de toekomst niet bindend is doch wèl wat in het verdrag en in de T.M. is bepaald) dat tusschen partijen geen meeningsverschil zal bestaan, over datgene wat die souvereine rechten medebrengen zoodra de quaestie in concreto ter sprake komt? Kan België dan niet aankomen met een beroep op de T.M. die (nog wel in de eerste plaats) ook verwijst naar de rechten der *oorlogvoerenden?* Kan het dan niet, waar België zekere attributs de la souveraineté over het vaarwater der Wester Schelde begeert (en ook reeds bij het tractaat zal hebben verkregen) beweren, dat die reserve, in verband met de opheffing van het Antwerpsche oorlogshavenverbod, een zekere erkenning door Nederland insluit (bijzonder régime voor Belgische oorlogsschepen) ‘waaraan België zekere rechten kan ontleenen’? Indien de reserve t.o.v. de doorvaart der Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd werkelijk zoo onschuldig ware als minister Van Karnebeek ze voorstelt, waarom heeft België dan op de vermelding dier reserve gestaan? Waarom heeft het er dan geen genoegen mede genomen, dat op de rechten der oorlogvoerenden en neutralen in de T.M. is gewezen? Hiermede is geenszins gezegd, dat Nederland zich bij de

1) De bedoeling toch is geenszins, dat vreemde oorlogsschepen nimmer (dus ook niet in vredestijd) zouden kunnen doorvaren, maar wel dat Nederland daartoe de bevoegdheid moet verleenen.

Belgische opvatting behoeft neder te leggen, maar wel, dat wij geen enkelen waarborg hebben, dat België zich naar de Nederlandsche opvatting zal voegen.

Ja, wij kunnen zelfs uit de mededeeling van onzen minister met eene aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid afleiden, dat dit niet het geval zal zijn. Want de reserve houdt verband met de omstandigheid, dat België geen positieve bepalingen omtrent de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in het tractaat heeft verkregen. Met andere woorden: België heeft er niet in berust dat die quaestie geheel buiten het tractaat was gelaten, en derhalve alleen aan de souvereine bevoegdheid van Nederland onderworpen zou blijven. Minister van Karnebeek zegt echter in zijne rede van 4 November in de Tweede Kamer: 'De bedoeling was te voorkomen, dat België, dat op alle punten nul op het request had gekregen, ook tegen zich uitgespeeld zou kunnen zien de zinsnede in de toelichtende memorie, waarin gezegd wordt, dat die tekst oorlogsschepen uitsluit. Men heeft willen zeggen: uit dezen tekst kan niets worden afgeleid, de quaestie staat buiten het verdrag.'

Tot drie opmerkingen geeft deze eigenaardige voorstelling der zaak aanleiding:

a. de zinsnede der Toelichtende Memorie, waarin nog eens uitdrukkelijk naar de uitsluiting der vreemde oorlogsschepen wordt verwezen, dient *alleen* om die uitsluiting niet op Belgische oorlogsschepen toepasselijk te verklaren. Ware dit laatste niet geschied, dan zou de geheele verwijzing naar die uitsluiting achterwege zijn gebleven. Van een 'uitspelen' van de bedoelde zinsnede *der T.M.* tegen België zou dus uiteraard geen sprake zijn, om de eenvoudige reden dat zij zonder de reserve niet zou hebben bestaan!

b. Maar de bedoeling *van het tractaat zelf* moet wel degelijk zijn: de uitsluiting van de oorlogsschepen tegen België te kunnen 'uitspelen' (waarom koos de minister dezen term, die den indruk moet wekken van een hatelijkheid onzerzijds bij de toepassing van Nederland's souvereine rechten?) Immers, die uitsluiting beteekent niets anders dan de erkenning van Nederland's souvereine rechten op eigen gebied (verg. noot 1, blz. 32).

c. De quaestie der doorvaart van Belgische oorlogsschepen

stond buiten het verdrag door de algemeene uitsluiting der oorlogsschepen. (wederom verwijs ik naar noot 1, blz. 32). Maar met de reserve is zij er juist weder *ingebracht*, door de uitdrukkelijke erkenning van de toelaatbaarheid van onderhandelingen over die doorvaart van *speciaal* Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd. België kan dit tegen Nederland 'uitspelen'.[1)]

Door de quaestie der doorvaart van de Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd open te laten, in een door beide partijen geteekende en dus voor beide partijen verbindende toelichtende memorie, heeft Nederland er in berust, dat door België op handige wijze een quaestie die vast gefundeerd moet staan (Nederland's souvereine beslissing over de toelating van vreemde oorlogsschepen binnen zijn rechtsgebied, met name in oorlogstijd), op losse schroeven werd gezet. Zoodra door België de toepassing der reserve wordt verlangd en Nederland zich zal beroepen op zijne souvereiniteit, zal België kunnen aanvoeren, dat Nederland, krachtens zijne souvereiniteit eene reserve heeft aanvaard waarin, (evenals door de instelling der co-souvereiniteit over het vaarwater der Wester Schelde in den vorm eener Commissie van Beheer met beide regeeringen achter zich) een zeker 'attribut de la souveraineté' ligt opgesloten. In zulk een geval is in het Zeeonzijdigheidsverdrag niet voorzien omdat de Wester-Schelde er zijn karakter van zuiver neutraal gebied door zou verliezen.

Door de vaagheid der termen, waarin de reserve is gesteld, bevat zij voor ons land de kiemen van de meest ernstige ver-

1) Ten onrechte beroept minister van Karnebeek zich wat deze internationale aangelegenheid betreft op het bovenvermelde Kon. Besl. van 30 October 1909 (art. 14, 2e alinea), dat zegt: 'Wij behouden ons voor om in tijden van oorlog, oorlogsgevaar of handhaving der onzijdigheid en verder in andere bijzondere omstandigheden de toelating van oorlogsschepen van vreemde mogendheden in de Nederlandsche territoriale wateren en het daarbinnen gelegen Nederlandsch watergebied, te beperken of wel geheel te verbieden.' België is door deze eenzijdige bepaling van Nederland geenszins gebonden waar het uitsluitend de quaestie is uit te maken wat beide landen bij onderlinge overeenkomst hebben bepaald. Dat is het eenige waarop het hier aankomt. Tot het uitmaken van *die* quaestie kan Nederland uiteraard niet verwijzen naar een zonder overleg met België gemaakte verordening. Blijkt eene dusdanige verordening onvereenigbaar met eene internationale overeenkomst dan moet zij dienovereenkomstig worden gewijzigd. Voor het uitmaken *wat* is overeengekomen, kan de verordening niet dienen.

wikkelingen op het meest ongunstige oogenblik dat men zich denken kan (dreigend oorlogsgevaar of uitbreken van een oorlog). Indien België werkelijk geen plan had ooit van die reserve gebruik te maken tegenover Nederland's beroep op zijne hoogheidsrechten en op zijne verplichtingen als neutrale mogendheid, waartoe zou het dan die reserve hebben gewild?[1)] De uitsluiting van oorlogsschepen, en de verwijzing naar de rechten en verplichtingen der oorlogvoerenden en der neutralen, zooals die in het tractaat (resp. de T.M.) voorkomen, zouden dan alleszins afdoende zijn geweest. Maar de bijzondere reserve t.o.v. de Belgische oorlogsschepen kan door België steeds als een wapen tegen Nederland worden aangewend.

In deze gewichtige aangelegenheid, waarbij de hoogste belangen van ons vaderland betrokken zijn, heeft het Nederlandsche volk het volste recht te weten, wat België bij de onderhandelingen omtrent de doorvaart zijner oorlogsschepen in oorlogstijd heeft verlangd. Want de reserve geeft uitdrukkelijk te kennen, dat de door België opgeworpen quaestie der doorvaart in oorlogstijd niet is opgelost.

Minister van Karnebeek heeft gezegd, dat wantrouwen tegenover België niet mag voorzitten. Maar indien België niet beoogt van Nederland te eeniger tijd te verlangen dat het op Belgische oorlogsschepen in oorlogstijd een ander régime zal toepassen dan zijne plichten asr neutrale mogendheid voorschrijven, dan zou het die reserve niet hebben begeerd.

Wilde België per se eene speciale beschouwing over de doorvaart van Belgische oorlogsschepen in de T.M. opgenomen zien, dan zou de eenige voor Nederland toelaatbare vermelding zijn:

'De tekst sluit oorlogsschepen uit. Het is dus wel verstaan, dat de doorvaart van belligerente Belgische oorlogsschepen slechts op zoodanige wijze kan plaats vinden, dat zij geen bijzondere voordeelen aan die oorlogsschepen verschaft boven en behalve die welke verbonden zijn aan de eventueele toelating van de oorlogsschepen der andere oorlogvoerende mogendheden binnen het Nederlandsche neutrale rechtsgebied.'

1) Het doet in dit verband niets ter zake of België op dit oogenblik al dan niet oorlogsschepen heeft! België heeft zich toch niet verbonden zich nimmer maritiem te gaan toerusten.

Op het voetspoor van de door minister van Karnebeek gevolgde taktiek, zou dan van zijn Belgischen collega eene verklaring kunnen worden uitgelokt waarin, in den geest als hierboven aangegeven, duidelijk blijkt, dat België in oorlogstijd voor de doorvaart zijner oorlogsschepen over de Westerschelde geen régime beoogt, waardoor die oorlogsschepen ten aanzien van de toelating tot het Nederlandsch rechtsgebied in gunstiger conditie worden gebracht dan die van de tegenpartij. En iedere vergunning die aan Belgische oorlogsschepen betreffende de doorvaart in oorlogstijd wordt verleend, die verder gaat dan de boven door mij aangegevene betreffende de vaart van uit en die naar Antwerpen, zou aan het gestelde vereischte niet voldoen. Eene weigering van België om dat beginsel beslist te aanvaarden, zou bewijzen, dat het gevaar voor ernstige verwikkelingen, dat in de reserve is vervat, inderdaad bestaat.[1)]

Noemt men dit wantrouwen, mij wèl. Maar men zal dan toch moeten erkennen, dat dit wantrouwen verre van ongegrond is, en dat men, door thans ook in deze quaestie een struisvogelpolitiek te voeren, aan anderen een allesbehalve benijdbare nalatenschap legateert. Eene nalatenschap die niet onder beneficie van inventaris kan worden aanvaard, maar waaraan blijvende lasten en gevaren zijn verbonden.

De overstrooming moge ons niet onmiddellijk bedreigen, de dijk die haar zal moeten keeren, als wij er door worden bedreigd, zou door de reserve worden ondermijnd.

Zulk een toestand mag door Nederland niet worden aanvaard.

H.L. VAN OORDT.

1) Men zie ook de aanhaling der woorden van Segers door Mr. A.J. van Vessem (‘Repliek aan Minister van Karnebeek’ enz. pag. 65-68).

De sociologische zijde der Belgische stabilisatie.

De belangstelling van het groote publiek voor stabilisatie-problemen is doodgepraat. De kwestie is dan ook in zekeren zin te technisch en het is niet te verwonderen dat de leek aan een oordeel over de verschillende systemen vertwijfeld heeft. Toch is stabilisatie van het ruilmiddel een probleem dat algemeene belangstelling verdient, zij het dan niet door zijne technische, dan toch door zijne sociologische zijde. Evenals de geld-depreciatie, heeft de munt-stabilisatie vér strekkende sociologische gevolgen. Die van de Belgische munt-stabilisatie zijn niet alleen als studiemateriaal interessant, maar hebben voor Nederland zelve een rechtstreeksch belang.

Ik beken dat ik eenigszins huiverig ben voor de term ‘sociologie’. Hij wordt in zooveel beteekenissen gebruikt, dat men er alles onder kan verstaan wat men wil. Hier wordt er mede bedoeld de leer der wetten die het ontstaan, de groei en den ondergang beheerschen van de vormen van maatschappelijke samenleving. In dezen zin is de Sociologie een meta-economische wetenschap, die de geldigheid der economische wetten niet aantast. Doordat zij nagaat welke doeleinden een bepaalde sociëtas zich stelt en de wijze waarop zij tracht die te verwezenlijken, geeft zij inhoud aan de behoeften der menschen, die de economie als formeele gegevens aanvaardt. Deze behoeften zijn dus maatschappelijk bepaald, maar kunnen alleen economische gevolgen hebben, voor zoover zij zich in de individueele subjecten realiseeren.

De maatschappelijke groepen worden gevormd doordat gelijke belangen, idealen, tradities, een bepaald aantal menschen beheerschen. Door het verlangen het

doel dat hen gevormd heeft te verwezenlijken, moeten zij in conflict komen met elkander. Dit zou niet noodig zijn, wanneer ieder mensch slechts tot één Sociëtas behoorde. De verschillende groepen doorkruisen echter elkander op allerlei wijze, al was het alleen reeds omdat zij op eenzelfde territorium leven. Daardoor wordt een groep die haar inhoud wil verwezenlijken in zekeren zin verplicht haar behoeftenschema[1)] in min of meerdere mate aan allen die met haar samenwonen op te dringen. Zoo ontstaat de strijd om de macht. Dit begeeren naar macht is voor alle groepen kenmerkend, omdat zij een noodzakelijke voorwaarde is van haar bestaan.

Men verbaze zich niet over deze uiteenzetting naar aanleiding van het Stabilisatie-probleem. Verandering in de waarde van het geld is een machtig middel om de verhouding tusschen verschillende groepen die eenzelfde geldstelsel hebben, te wijzigen. Het werkt veel krachtiger, want directer, dan de belastingpolitiek en het toont in zijn consequenties veel overeenstemming met een verandering in de verdeeling van het bezit, die echter rechtstreeks veel moeielijker door te drijven is. Zoo is het verzet van den adel tegen de opkomende monarchie gedeeltelijk door de geld-depreciatie gebroken en is de macht van de Fransche bourgeoisie voor een deel gevestigd geworden, dank zij de depreciatie der assignaten die haar den grond vrijwel voor niets in handen gaf. De stabilisatie is daarbij niet slechts de bevestiging van den bestaanden toestand, maar brengt weer zelf veranderingen te weeg.

Niet alle maatschappelijke groepen hebben een zelfde machtsfeer noodig. Groepen met beperkten horizon kunnen gemakkelijk leven binnen een grootere groep, waarvan zij dan een soort cliëntele groep vormen. Zoo blijven er ten slotte enkele groote groepen over die aanspraak maken op een leidende positie. Zij worden meestal gekarakterizeerd door een of andere geestelijke traditie; een bepaalde wijze van denken omtrent het leven, de maatschappelijke verhoudingen, de belangrijkheid van de verschillende economische functies en omtrent het wezen der cultuur.

1) Het zal wel duidelijk zijn dat hier het behoeftenbegrip in breeden zin gebruikt wordt, waarin het ook de onstoffelijke behoeften omvat. Het is vooral over die onstoffelijke behoeften dat de strijd ontstaat.

In normale tijden wordt de strijd tusschen deze groepen gevoerd volgens zekere regels, waar iedereen bereid is zich aan te houden. Het is echter duidelijk dat deze regels slechts in acht zullen worden genomen, zoolang er geen vitale kwesties op het spel staan voor groepen die in staat zijn op andere wijze hunne macht te vestigen.

Vòòr den oorlog waren er in België twee groepen die, door den invloed op de geesten die ze hadden verkregen en de draagkracht der geestelijke waarden die zij verdedigden, een leidende positie konden innemen.

De eene groep werd gedragen door de traditie van het Frankrijk der 18de eeuw en der Revolutie. Deze laatste heeft in België een vruchtbaren grond gevonden. De beginselen van individueele vrijheid en gecentraliseerd staatsbestuur, die zij vertegenwoordigt, hebben in groote mate bijgedragen tot de organisatie van het tegenwoordige België. Hare leiders vindt deze groep ook nu nog dikwijls in de families die de ambtenaren geleverd hebben van Napoleon, of die mede hebben gewerkt om den grondslag te leggen van het België van 1830. In Vlaanderen zijn hare belangrijkste aanhangers de afstammelingen van hen die ten tijde van de Fransche revolutie de klasse der grondbezitters zijn binnengedrongen door verbeurd verklaarde kerkegoederen te koopen. Het is deze groep die aan het Belgische staatsbestuur zijn kenmerkende karaktertrek gegeven heeft. Doordat hare aanhangers in de eerste plaats te vinden waren bij de leiders der opkomende Waalsche industrie die zich door dit individualisme sterk aangetrokken voelden, is deze groep geneigd de beteekenis van den industrieelen ondernemer zeer hoog aan te slaan.

Daarbij gedreven door de economische positie van België, dat op een intensieve internationale ruilhandel was aangewezen, ziet zij in een bevoordeeling van de positie der uitvoerindustrie de beste waarborg voor de verdere ontwikkeling van het land. Het handelspolitieke stelsel van België, dat door haar is opgebouwd, draagt hier de kenmerken van.[1)] Zij is naar Frankrijk georiënteerd door de oorsprong van hare

1) Zie mijn ‘Wat willen de Vlamingen’ p. 84 vl. en ‘De slechte Oneindigheid van het Vlaamsch-Belgicisme’ p. 53 vl.

macht, de gedachten die haar beheerschen en de samenhang der economische belangen. Min of meer een cliëntele groep van deze Fransch-liberale strooming, vormde het Belgische socialisme. Dit moge verwonderlijk lijken omdat, volgens de dogmatiek van den klassenstrijd, de belangen van industrieele ondernemers en arbeiders altijd tegengesteld zouden zijn. Het is niettemin het geval en het was mogelijk omdat de socialistische gedachtenstrooming er nog lang niet aan kon denken een leidende positie in te nemen. Zij moest er nog alleen op bedacht zijn, hare positie te versterken. Steun hiervoor kon zij eerder bij deze groep dan bij hare tegenstanders vinden, want zij hadden het radicalisme gemeen: de ideologie der individueele vrijheid en de afkeer van gevestigde standsverschillen (men zag de liberale groep dan ook opkomen, in het belang van haar cliëntele groep, voor algemeen stemrecht.)

Daarbij komt dat de industrieele arbeiders in de grootindustrie mede voordeel hadden van de kunstmatige bevoordeeling, die deze industrie van de staatsmacht genoot. Deze bevoordeeling bestond daarin dat zooveel mogelijk de loonen in den landbouw werden gedrukt en de geldrente werd laag gehouden, door welke mercantilistische politiek voor de uitvoer-industrie gunstige concurrentiemogelijkheden werden geschapen.[1)]

De andere sociale groep werd gedragen door een Spaansch-Oostenrijksche traditie. Deze groep gaat terug op de ambtenaren en de grondbezitters die zich in de Zuidelijke Nederlanden gevestigd hebben na de groote uittocht van, men mag wel zeggen, de élite der Zuid-Nederlanders naar het Noorden ten tijde van den grooten Opstand. De opengelaten plaatsen zijn toen door het Spaansch gezag gevuld geworden met ‘homines novi’, gedeeltelijk van Spaansche, gedeeltelijk van Katholiek Zuid-Nederlandsche origine. Deze groep die beheerscht wordt door de gedachten der contra-reformatie en de Jezuïtische opvatting, dat het leven van den mensch van de geboorte tot het graf onder voortdurend toezicht moet staan van geestelijke leiders, heeft over het volk, waarvan de vroegere leiders verdwenen waren, haar gezag zeer sterk

1) Slechte Oneindigheid p. 57 vlg.

kunnen vestigen en deze toestand heeft zich met de taaiheid, die elke organisatie die door de Habsburgers is tot stand gebracht kenmerkt, de eeuwen door weten te handhaven. Haar enthoesiasme voor België is veel geringer dan dat van de eerste groep. Het is een voorwaardelijke staatsliefde, die alleen bestaat zoolang de Belgische organisatie aan haar gezag in de plaatselijke kringen geen afbreuk doet en de opvoeding van het volk in hare richting wordt voortgezet. Handhaving van een groote schoolvrijheid, wat er voor haar practisch op neer komt, dat het onderwijs in Katholieke handen blijft en handhaving van het grondbezit in hunne hand, zijn de voorwaarden waarop deze 'kasteelheeren' bereid zijn het Belgisch staatsgezag te steunen, zooals zij dit, in den grond, met elk staatsgezag zullen doen, dat deze voorwaarden respecteert.

In ruil voor hun steun aan de economische politiek van de andere groep - die hun geen nadeel deed, daar deze politiek er op gericht was, het ontstaan van industrieën in Vlaanderen tegen te gaan en daardoor het afvloeien van de overtollige landbouwbevolking verhinderde, wat de pachtprijzen deed stijgen - wisten zij op het einde van de 19e eeuw nog daarbij te bedingen enkele vrij onbelangrijke maatregelen van bescherming van landbouwproducten, die vooral op de veeteelt betrekking hadden.[1)] Als cliëntele groep hadden zij de Vlaamsche pachters en kleine burgerij, die zij, althans wat de boeren betreft, in een sterke afhankelijkheid wisten te houden, voornamelijk dank zij een pachtsysteem dat dateert van het begin van de 19e eeuw en dat de boeren vrijwel geheel rechteloos laat.

De geest die deze boeren en kleine burgerij beheerschte is eveneens grootendeels door het Oostenrijksche stelsel bepaald. Dit heeft de particuliere tradities zoo veel mogelijk ontzien, maar haar elke kans tot uitgroeien ontnomen. Het heeft, door de leiding der belangrijke aangelegenheden aan den invloed der in gezeten en te onttrekken, dezen in de oude vormen laten voortvegeteeren, zonder hun de gelegenheid te geven zich aan de breedere eischen van een meer omvattende maatschappij aan te passen.

1) Zie 'Die Belgische Handelspolitik der letzten 40 Jahre' van M. N Cosiou. Stuttgart 1914.

Het is uit deze groep, dat in Vlaanderen voortkomen diegenen die, gedragen door de herinnering aan de vroegere beteekenis der Zuid-Nederlandsche cultuur, als ‘Flaminganten’ trachten deze werkelijk Nederlandsche bevolking, die geheel onder de heerschappij van de groepen van vreemden oorsprong is geraakt, op te voeden, om in eigen land zijn eigen meester te worden. Zij hadden hierbij drie moeielijkheden te overwinnen: Ten eerste de vijandschap van de heerschende groepen die beducht waren voor hun macht, ten tweede het gebrek aan belangstelling voor de verkrijging van een machtspositie, van een bevolking die zich had leeren tevreden stellen met de tweede plaats, en ten derde het eigen gebrek aan inzicht, onvermijdelijk bij menschen die ongeschoold, immers voortkomend uit kringen, die steeds van de leiding van zaken verre waren gehouden, op de oude zeden en gewoonten een moderne cultuur willen opbouwen. Deze opsomming alleen wijst er reeds op dat deze groep er nog lang niet aan toe was een leidende positie in te nemen.

Door den oorlog werden sterke wijzigingen in de machtsverhouding dezer groepen mogelijk en waarschijnlijk. De minder machtige groepen kregen gelegenheid te bewijzen, of zij de geestelijke capaciteiten bezaten om de leiding tot zich te trekken. Het kwam er nu op aan of zij de noodige leiders zouden vinden. Immers de massa op zichzelf is nooit tot uitoefening der macht in staat. De groote meerderheid der menschen heeft behoefte iemand te volgen en te gehoorzamen. Zij aarzelt alleen omtrent de vraag, wie dat zal zijn. Het hangt van de leiders af de massa te overtuigen, dat door hen hare belangen het best zullen worden gediend, en nog meer of zij de sluimerende en onbewuste krachten in het volksgemoed kunnen wekken, door het verleden er in gelegd en wier opwekking hen moet in staat stellen, de geestelijke ontwikkeling in een bepaalde richting te sturen.

De macht van de leiders van het industrieele proletariaat was tegen het einde van den oorlog sterk toegenomen, ook in België, ten gevolge van het verdwijnen van het vertrouwen in de leiding van den kapitalistischen ondernemer dien men min of meer rechtstreeks voor den oorlog verantwoordelijk stelde. De zwakheid van deze groep was echter daar, zooals overal

elders, dat zij verplicht was, zonder beroep op traditie haar ideologie op te bouwen. Op de intellectueelen oefende zij ook een geringe aantrekkingskracht uit, gedeeltelijk omdat deze geen vertrouwen hadden in een organisatie die geheel op den goeden wil van de massa berust, die zich in den gewonen doen steeds door haar meest voor de hand liggend eigenbelang laat leiden, gedeeltelijk omdat zij bang waren door de socialistische ideologie, elementen wakker te roepen in de volkspsyche, die zij vreesden op zeker oogenblik niet meer te kunnen beheerschen. Deze groep heeft er dan ook zelfs niet aan gedacht haar geestelijken inhoud te verwezenlijken. Dit was haar zwakheid, want op die manier moest zij van haar einddoel afstand doen, maar het was ter zelfder tijd, binnen het beperkter kader waarin zij zich bewoog, haar kracht omdat zij nu met alle groepen kon meewerken en aldus naar alle zijden voordeelen kon afdwingen. Zoo wist zij onmiddellijk na den oorlog het algemeen stemrecht te verkrijgen, maar er is geen groote geestelijke beweging van het socialisme in België uitgegaan. Deze opportunistische positie komt scherp tot uiting in het feit dat het socialisme zoowel met de Katholiek-democratische regeering-Poullet als met de conservatief-liberale regeering-Francqui-Jaspar kon samenwerken.

Zij die steeds getracht hadden de Nederlandsche traditie in Vlaanderen te doen herleven, hebben tijdens den oorlog den eisch daartoe gesteld en min of meer gerealiseerd, door het activisme. Dit blijft de cultuurhistorische beteekenis van deze beweging. Men kan de activisten verwijten niet geheel op de hoogte van hun taak te zijn geweest, men kan zeggen dat zij te vroeg zijn opgetreden, maar deze verwijten snijden geen hout, want zij hadden niet de keus van het oogenblik aan zich. Zij moesten tijdens den oorlog hun wil uiten of waren veroordeeld de kansen op een leidende positie voor de Nederlandsche cultuur in België te zien verspelen. De felheid waarmede men hen vervolgde en vervolgt, bewijst hoe gevaarlijk de andere groepen hen voor hunne hegemonie achten.

Een derde gevolg van den oorlog was dat de invloed van de afhankelijke elementen op de groep der grondbezitters grooter werd.

De strijd tusschen deze verschillende groepen werd meer-

malen dramatisch. De kalme banen van het Parlementarisme boden geen ruimte genoeg voor zijne voltrekking.

Bij dit heftig verlangen naar de macht, bleken echter al gauw de leiders van verschillende groepen niet de noodige eigenschappen te bezitten om haar te kunnen veroveren. De oudstrijders, tusschen welke door de gemeenschappelijk doorstane gevaren een groote solidariteit was ontstaan en die terugkwamen met een sterk machtsbesef en vele weinig heldere idealen, hebben het eerst een greep naar de macht gedaan door het Parlement te bezetten. Toen zij op dit oogenblik alles in handen hadden en de regeering zich, achter gemakkelijk open te drukken deuren, verborgen had, bleek het hoe onmachtig de massa eigenlijk is, wanneer er niemand is om haar te leiden. Geen der oud-strijders die in het Parlement zetelden dorst eene verantwoordelijkheid op zich te nemen. Sindsdien hebben zij zich vrijwel volledig uitgeschakeld, door het proces-de Beuckelaere die algemeen als de leider dezer, eenmaal machtige, beweging werd beschouwd. Toen het er op aan kwam, wees deze elke verantwoordelijkheid af, en werd de geheele frontbeweging, met medewerking van de officieele machthebbers die de politieke beteekenis van deze ‘capitis diminutio’ uitstekend begrepen, als onschuldig voorgesteld.

De frontpartij heeft zich niet tot het voeren van een groote politiek durven opwerken. Verzwakt door den uittocht der activisten die aldus van hun invloed op den gang van zaken vrijwel afstand deden, heeft zij, alhoewel daartoe van verschillende zijden aangemoedigd, na eenige aarzeling niet gewaagd, de consequenties uit haar standpunt te trekken. De candidatuur voor het Parlement van den gevangen activist, Dr. August Borms, die een symbolische beteekenis had voor hare pretentie op een leidende positie, heeft zij ter kwader ure teruggetrokken. Hare leiders achtten blijkbaar hare krachten te zwak. Eenmaal die eerste stap gezet is zij steeds verder gegaan op den weg eener klein-burgerlijke politiek. Het valt moeielijk voor het oogenblik in haar nog de groep te zien, die de Nederlandsche traditie een machtspositie in België zal kunnen verschaffen. Hare strekking gaat wel die richting uit, maar hare leiders hebben zelf geen duidelijke voorstelling van het probleem.

Toch zal zij, wil zij niet ten onder gaan, op haren weg moeten terugkeeren, want als cliëntele-groep heeft zij geen zin en kan zij niets bereiken.

De strijd tusschen de boeren en de Vlaamsche provincialistische burgerij eenerzijds en de grondbezitters anderzijds om de leiding in de Katholieke partij was ondertusschen ten voordeele der eersten beslist. Deze groep bleef nu de eenige die de strijd met de groote industrie, door de Fransche traditie gedragen, met kans op succes kon aanbinden. Deze strijd is gestreden om de stabilisatie en ondanks hare groote numerieke meerderheid (zij werd gesteund door de socialisten) heeft de eerste groep de nederlaag geleden door gebrek aan klaar inzicht, aan durf en aan programma. Zij heeft niet de leiders gevonden, die de opheffing van het provincialisme tot een nationaal programma konden uitvoeren.

II.

Om de sociologische zijde van de stabilisatie van het geld te begrijpen is het noodig inzicht te krijgen in de voorwaarden van de waardevastheid van het geld. Het geldprobleem van onzen tijd is hoofdzakelijk een credietprobleem. De vraag naar kapitaal doet zich voor in den vorm van vraag naar geld. Dit is niet te verwonderen, want het geld is het algemeene ruilmiddel. Hieruit vloeit echter een moeilijkheid voort, doordat de hoeveelheid ruilmiddelen die in het verkeer komt, willekeurig groot is. Het is de taak van den staat, die de regeling van het geldwezen tot zich heeft getrokken, er voor te zorgen dat deze voorraad groot genoeg is en niet te groot. Deze taak heeft de staat overgedragen aan de circulatiebank, die hij daartoe in staat stelt, door haar renteloos crediet te verschaffen in den vorm van het recht tot uitgifte van bankbiljetten. De circulatiebank heeft er dus voor te zorgen dat iedereen crediet kan krijgen die er voor in aanmerking komt en niemand anders. In aanmerking voor de vraag naar kapitaal mogen zij komen die bereid zijn er den noodigen prijs voor te betalen. Dezen prijs betaalt men voor de beschikking over tegenwoordige goederen, die men bij kapitalistische productie noodig heeft om er toekomstige te verkrijgen. Deze prijs(rente) zal zoo hoog moeten zijn, dat de tegen die rente

aangeboden hoeveelheid tegenwoordige goederen even groot is als de tegen die rente gevraagde hoeveelheid. De crediet-instelling zal er nu voor zorgen dat het bestaan van een geldverkeer in deze verhouding geen verandering brengt, wanneer zij de geldrente even hoog stelt als de reëele rente. Immers stelt zij haar b.v. te laag, dan zal er tegen die rente meer crediet gevraagd worden, waardoor een grootere vraag naar tegenwoordige goederen ontstaat, dan er tegen die rente wordt aangeboden. Een prijsstijging van de goederen is hiervan het gevolg of, wat op hetzelfde neerkomt, een waardedaling van het geld. Wel kent de circulatiebank deze reëele rente niet, maar zij kan aan de waardevastheid van het geld beoordeelen of hare geldrente hoog genoeg is. Deze waardevastheid kan zij weer nagaan aan het indexcijfer.[1)]

De depositobanken zijn min of meer gebonden aan de discontopolitiek van de circulatiebank, immers bij kastekort zijn zij op herdisconteering bij deze aangewezen; zij kunnen dus geene lagere rente vragen; daardoor beheerscht de circulatiebank den toestand.

Wanneer aldus de waardevastheid van het geld in het eigen land gehandhaafd wordt, zal daardoor ook de hoogte van den wisselkoers grootendeels bepaald worden. Het is immers duidelijk dat de waarde van het geld in het buitenland niet blijvend kan verschillen van de waarde in het binnenland. De prijs van het buitenlandsch geld (wisselkoers) zal daar liggen, waar de tegen dien prijs gevraagde hoeveelheid buitenlandsch geld gelijk is aan de tegen dien prijs aangeboden hoeveelheid buitenlandsch geld (= aan de gevraagde hoeveelheid binnenlandsch geld) en dit evenwicht zal alleen stabiel zijn wanneer ik in het binnenland met een verdere eenheid binnen-

1) Of, wanneer zooals tegenwoordig in de praktijk nog het geval is, met waardevastheid niet wordt bedoeld waardevastheid ten opzichte van goederen en diensten, maar waardevastheid ten opzichte van het goud, kan zij haar beoordeelen aan de toestrooming of wegvloeiing van het goud. Is immers het geld minder waard dan het goud, waarmede het gelijk is gesteld, dan zal ten gevolge van de wet van Gresham, die zegt dat slecht geld het goede verdrijft, het goud wegvloeien.
Wanneer, zooals in Nederland, een vaste verhouding is vastgesteld tusschen den goudvoorraad en de hoeveelheid ruilmiddelen, dan zal automatisch het wegvloeien van het goud een beperking van de ruilmiddelen noodzakelijk maken.

landsch geld geen grootere behoeftenbevrediging kan bereiken dan ik daarmede in het buitenland bereiken kan of omgekeerd. Wel kunnen afwijkingen van dit punt zich voordoen, maar deze schommelingen zullen zich dan vanzelf herstellen. De wisselpolitiek (waarvan in een land met gouden standaard de goudverzendingen het hoofdmiddel vormen), heeft alleen tot taak deze schommelingen - die, al herstellen zij zich vanzelf, toch voor den handel hinderlijk zijn - te beperken.

De taak van de circulatiebank wordt zeer verzwaard doordat de Staat zelf als credietnemer optreedt. Om in zijn behoeften te voorzien, heft de Staat belastingen en geniet hij verdere inkomsten. Voor uitgaven die ook de toekomst ten goede komen is het billijk dat ook de toekomst mede betaalt. Deze kunnen dus gedekt worden door leeningen waar de toekomst de rente en aflossing van moet betalen. Om in een voorloopig tekort aan ingekomen belastinggelden te voorzien, is de Staat gaan handelen, zooals de handelsman. Hij heeft deze behoefte aan geld op korten termijn, gedekt door het uitgeven van een wissel of een promesse op de schatkist (schatkistbiljetten, schatkistpromessen). De oorspronkelijke bedoeling hierbij was dat op het einde van het jaar alle schatkistbiljetten weer ingetrokken zouden zijn. Langzamerhand is men echter de uitgifte dezer biljetten ook gaan gebruiken om werkelijke tekorten te dekken. Daardoor verandert hun karakter. Zij vormen nu een schuld van den Staat waar geene vordering tegenover staat. Vroeger kon de Staat rustig het geld dat hij voor de schatkistbiljetten kreeg gebruiken om goederen te koopen, zonder dat de totale koopkracht er door vergroot werd, immers er stond altijd iemand tegenover die zijn koopkracht verkleinen moest, omdat hij belasting moest betalen. Met de schatkistbiljetten die dienen om tekorten te dekken, is dit niet meer het geval. Maar, zal men zich afvragen, wordt dan niet de capaciteit tot koopen van goederen verkleind bij hem, die de schatkistbiljetten neemt? Neen, want een kooper van schatkistbiljetten ziet hierin een belegging die terzelfder tijd als een ruilmiddel kan beschouwd worden. Immers, wanneer iemand niet bereid is staatsobligaties te koopen maar wel bereid is den staat crediet te verleenen in den vorm van het nemen van schatkistbiljetten, dan komt

dat omdat hij het crediet in dezen laatsten vorm direct kan opeischen en aldus de beschikking over zijn geld kan terug krijgen, op elk oogenblik dat hij het wil. Slechts dààrom vinden deze schatkistbiljetten zoo gemakkelijk plaatsing; wel loopen zij gemeenlijk over eenen bepaalden tijd, bijv. 6 maanden, maar wie geld wil hebben, kan deze biljetten gemakkelijk beleenen bij de circulatiebank. Hierdoor, en ook doordat vele schatkistbiljetten rechtstreeks bij de circulatiebank beleend worden, vormen zij, wanneer de staat er een te groot gebruik van maakt, een gevaar voor de waardevastheid van het geld. Zij vormen dit gevaar niet omdat ze ingewisseld kunnen worden tegen biljetten, maar omdat zij feitelijk ruilmiddelen *zijn;* omdat door hen aan den staat koopkracht wordt gegeven, die niet aan iemand anders wordt onttrokken. Dit is het groote verschil tusschen de dekking van staatsschuld door leeningen of door vlottende schuld.

Een verhooging van de geldrente door de circulatiebank helpt hier niet, want: 1e. krijgt meestal de staat hetgeen hij aan rente betaalt weer terug in den vorm van winstdeeling, en: 2e. gebeurt het dikwijls, - en dit was ook in België het geval - dat de staat geen keus meer heeft, want dat niemand meer bereid is, hem crediet op langen termijn te verleenen.

Kort samengevat kan men dus zeggen, dat de vraag der waardevastheid van het geld een kwestie is van regeling van het crediet, die men bereikt, wat het handelsverkeer betreft, door voor het crediet eenen voldoenden prijs te doen betalen, en, wat den staat betreft, door een in evenwicht zijnde begrooting.

Natuurlijk is het mogelijk deze credietbeperking ook op andere wijze door te voeren. Men zou bijv. kunnen zeggen: alle menschen met blauwe oogen krijgen crediet en de anderen niet; of de exportindustriën krijgen crediet en de andere niet. Maar het groote voordeel van een beperking door prijsverhooging is dat juist zij crediet krijgen, die daarmede het maatschappelijk nuttigst effect kunnen bereiken. Immers, wie zal bereid zijn, voor tegenwoordige goederen den hoogsten prijs in toekomstige goederen te betalen? Hij natuurlijk, die in de toekomst het meest bereiken kan met de tegenwoordige goederen. Hij. m.a.w. die het kapitaal het productiefst kan aanwenden.

Deze overwegingen geven echter bij politieke voormannen niet alleen den doorslag. Zij laten zich beheerschen door het belang van bepaalde groepen, welk belang zij, min of meer te goeder trouw, identificeeren met het algemeen belang.

III.

Toen de regeering van Poullet aan het bewind kwam, was het dringend noodzakelijk dat de franc werd gestabiliseerd. Het wanbeheer van de regeering-Theunis had zoo lang doorgevreten dat streng en onmiddellijk aanpakken noodzakelijk was. De regeering was hier, als in zoo menig ander opzicht van goeden wil, maar zonder veerkracht. Het bleek eens te meer, hoe weinig men met een machtspositie weet aan te vangen, wanneer men geen voldragen politiek systeem bezit. De leiding dezer regeering, berustte bij de, door eene provincialistische traditie gedragen, Katholiek-Vlaamsche democratie. Dezer politieke taktiek die niet ongeschikt bleek voor een oppositiepartij, schoot ten eenen male te kort, wanneer het er om ging, zelf leiding te geven en verantwoordelijkheid te dragen. Hare leiders hadden allerlei plannen in het hoofd, die de machtspositie van hun groep konden versterken, maar dorsten er geen van verwezenlijken. Zij hadden hunne verkiezingscampagne gevoerd, mede op de belofte amnestie te verleenen. Alhoewel er een meerderheid hiervoor te vinden was in de Kamer, hebben zij, uit vrees voor hun tegenstanders, niet gewaagd haar door te zetten. Kenmerkend was daarbij de actie door hen op touw gezet, om den Koning in het geding te betrekken en aan het volk te laten verstaan dat Z.M. genade weigerde. Zoo dekten zij hunne vrees voor verantwoordelijkheid door een onbehoorlijkheid. Niet de persoonlijke genade van den Koning, maar de wettelijke amnestie waarvoor niet de onverantwoordelijke Vorst maar de regeering aansprakelijk is, hadden zij beloofd.

Zelfs de wijziging van het pachtstelsel, deze scharnier van de blijvende verandering in de machtsverhouding op het platteland, durfden zij niet door te drijven. Aan een wet op de ruilverkaveling, waarin België alleen in West-Europa

achterblijft, en die van ontzaglijke beteekenis zou zijn bij een zoo versplitterde landbebouwing als wij kennen, hebben zij zelfs niet gedacht. Zoo was ook hun houding in het stabilisatieprobleem. De stabilisatie in België vertoonde twee moeilijkheden van bijzonderen aard. 1e. dat de Belgisch-Waalsche uitvoerindustrieën altijd door een lage discontorente zijn beschermd geworden.[1)]

2e. dat de Waalsche steenkoolindustrie in een moeielijke positie verkeert[2)], die slechts voorloopig door de Engelsche staking wordt verborgen.

De regeering-Poullet meende te kunnen stabiliseeren zonder opofferingen te eischen. De bezuinigingen die zij op de begrooting doorvoerde, waren fictief en bestonden grootendeels in het overschrijven van loopende uitgaven op de kapitaalrekening. Het had op haar weg gelegen sterke bezuinigingen in het leger door te voeren; zij heeft dat echter niet aangedurfd. Alle hoop stelde zij in een groote buitenlandsche leening, die zou moeten dienen om de wisselkoersen te stabiliseeren, juist zooals zij voor 100 millioen dollar credieten heeft opgesnoept om hetzelfde doel gedurende de overgangsperiode te bereiken. De inwisseling van vlottende schuld die door het ontstaan van wantrouwen sterk toenam, wist zij niet tegen te gaan. Het eenige middel dat hier, met erkenning van het beginsel van het privaat bezit waarop onze maatschappij gebouwd is, mogelijk was: n.l. een sterke verhooging van de rente der schatkistbiljetten, heeft zij niet durven toepassen. Zoo stond zij tegenover de campagne die industrieelen en bankiers tegen haar begonnen machteloos, omdat zij van hare macht geen gebruik durfde maken. Het ergste van alles was echter dat de heer Janssens, die minister van financiën in het ministerie was, en die daarin de politiek van de Nationale Bank, waar hij vroeger één der leiders van geweest was, moest doorvoeren, het wapen niet dorst te hanteeren, waarover deze circulatiebank beschikt. Dit wapen is de verhooging van de discontorente. Dit zou, nog afgezien van hare hoofdfunctie:

1) Zie mijne ‘Slechte oneindigheid van het Vlaamsch-Belgicisme.’ p. 63, vl.
2) Ib. p. 83.

de beperking van het crediet, elke speculatie op de wisselkoersen onrendabel gemaakt en den invloed uitgeschakeld hebben dien de Fransche franc uitoefent, doordat Fransche bankiers, tengevolge van de nauwe verwantschap tusschen Belgische en Fransche banken, in België hunne wissels verdisconteeren wanneer de Belgische koers hooger is dan de Fransche, en zich dan met Belgische francs buitenlandsch geld verschaffen. Het verdisconteeren van Fransche wissels in België zou bij een zeer hooge discontorente zijn aantrekkelijkheid verloren hebben.

De Belgische groote banken kenden zeer goed de macht waarover de Nationale Bank beschikte en wanneer zij zich tegen dit ministerie zoo heftig keerden, was het alleen omdat zij hunne positie er door bedreigd achtten. Deze banken bestaan van de financiering der export-industrieën, waarvoor de lage discontorente van groote beteekenis is. De toestand van de steenkoolnijverheid was, ondanks de dalende valuta die als een export-premie werkte en de lage discontorente, zóó precair dat in de zitting der Kamer van Volksvertegenwoordigers van 8 December 1925 door iedereen de toestand zeer slecht werd geacht en de Minister slechts een uitweg zag in de Vlaamsche steenkoolmijnen. Toen de regeering-Poullet voor de vraag kwam te staan of zij de bescherming der exportindustrieën zou voortzetten wist zij hiertegenover geen eigen stelsel te ontwikkelen. Vertegenwoordigster van een groep die door het groote aantal tot de macht was gekomen, maar wier horizon te beperkt is om zich met de algemeene welvaartspolitiek bezig te houden, heeft zij ook zelf geen leiding kunnen geven. Zij bleek werkelijk te zijn, zooals Hijmans haar noemde, een regeering ‘de petites gens’. Zij had tegenover de Waalsch-industrieele traditie alleen geestelijk houvast kunnen krijgen door een nationaal programma, gebouwd op het Zuid-Nederlandsch karakter van de massa's waarop zij steunde. Opgevoed in de Belgische school, heeft zij zich echter op het kritische oogenblik aan de oude gewoonte vastgeklemd en aldus het programma overgenomen van hare gevaarlijkste tegenstanders. Wat dezen vreesden is allerminst gebeurd; integendeel heeft zij, tegen eind April '26, op het oogenblik dat de campagne tegen haar het hevigst was,

de disconto-voet van de Nationale Bank van 7½ op 7% teruggebracht. Zij dacht daardoor de verdere inwisseling van schatkistbiljetten tegen te gaan, want waar deze ook 7% gaven kon men ze immers zonder verlies herdisconteeren. Toen echter de banken zagen hoe weinig zelfstandig de regeering handelde, hebben zij van deze zwakheid gretig gebruik gemaakt en zijn juist groote hoeveelheden schatkistbiljetten, waarover zij beschikten, gaan inwisselen en hebben hiertoe ook het groote publiek aangezet. Door dit plotseling en inderdaad ongemotiveerd wantrouwen in de toekomst van den franc, juist op een oogenblik dat deze toekomst zich althans minder slecht dan te voren liet aanzien, zijn ook de buitenlandsche onderhandelingen mislukt.

De regeering is kort daarna ook afgetreden. Dit was logisch, want zij wist feitelijk geen raad meer, nu het eenig steunpunt, waarop zij, onvoorzichtig genoeg, gebouwd had, haar kwam te ontvallen.

Gebruik makende van de paniek-stemming die toen allerwege heerschte en van de actie der fascisten in de hoofdstad, die de regeering-Poullet en alles wat er mede samenhing de doodsangst op het lijf had gejaagd, heeft toen de Waalsche industrieele groep de regeering ter hand genomen en zich aldus weer de leiding, die haar gedurende korten tijd ontsnapt was, verzekerd. Zij heeft zich daarbij ongetwijfeld rekenschap ervan gegeven, dat hare getalsterkte haar onmogelijk kon toelaten, lang deze leiding in handen te houden, en heeft van deze gelegenheid willen gebruik maken om hare positie voor de toekomst zoo veel mogelijk te versterken. Dit is voor deze groep van groot belang. Hare economische positie is voor het oogenblik niet sterk, maar zal verbeteren, wanneer de Vlaamsche steenkoolmijnen die zij in handen heeft, in volle ontginning zijn. Dit zal echter slechts over 25 jaar het geval wezen. De verzwakking van hare economische positie zou ongetwijfeld weerslag hebben gevonden in de vermindering van haar politieken invloed. Kon zij deze crisisjaren overbruggen dan was hare machtspositie weer voor een lange toekomst veilig.

De stabilisatie die, wanneer ze was doorgevoerd door iemand die alleen lette op de economische gevolgen, ongetwijfeld de

positie van de Waalsche groote industrie zou hebben verzwakt, kon, wanneer zij doorgevoerd werd door haarzelf, een middel worden tot versterking.

IV.

De heer Francqui die de ziel werd van het nieuwe ministerie, is een typische vertegenwoordiger van deze groep. Hij is President van den Raad van Beheer van de Banque d'Outremer, de bank die bij uitstek de exportindustrie financiert en vice-Gouverneur van de Société Générale de Belgique die feitelijk de heele Belgische kapitaalmarkt contrôleert. Een groot zakenman met onverzettelijke wilskracht en onbeperkt machtsbewustzijn. De maatregelen die deze regeering nam, kenmerkten zich dan ook door hunne krachtdadigheid en hunne onbekommerdheid om de bestaande toestanden. Door hun onmiskenbare strekking tevens om de lasten der stabilisatie geheel te laten dragen door andere kringen dan die van de groote industrie. De bezuinigingen die het vorige ministerie had doorgevoerd waren van weinig beteekenis. Ook nu werd niet hierin de kracht van de stabilisatiemaatregelen gezocht. Wel werden belangrijke besluiten genomen, zooals het terugbrengen van het staatspersoneel tot den omvang van 1914, maar deze zullen hun invloed pas in een later stadium kunnen doen gelden.[1)] Wel werden de inkomsten van den staat verhoogd door nieuwe belastingen, die gedeeltelijk moesten dienen om de tekorten die in de begrooting waren gelaten te dekken en gedeeltelijk om de uit verdere depreciatie ontstane tekorten aan te vullen. Deze belastingen waren uitsluitend onrechtstreeksche belastingen. Toch al hoog in België, werden deze nu opgevoerd tot ruim 75% van het totale staatsinkomen. Deze belastingen zijn zonder twijfel niet bijzonder geschikt om de stabilisatie te bevorderen, want of wel zij doen het verbruik der goederen verminderen en dan krijgt de staat zijn inkomen niet, of wel zij doen dit verbruik niet verminderen, en dan krijgt de staat zijn inkomen wel, maar

1) Het valt trouwens te betwijfelen of het mogelijk zal zijn het ambtenarencorps, dat van 29.084 tot 44.417 gegroeid is, nog ooit tot het eerste getal terug te brengen.

blijft de vraag naar goederen van wege het publiek dezelfde, en zal dus, wanneer daarnaast de vraag van den staat naar goederen komt die hij door de uit belasting verkregen gelden kan dekken, prijsstijging niet kunnen uitblijven. Maar zij hadden van het standpunt van de groot-industrie het voordeel dat zij in hooge mate door de massa moeten worden opgebracht. Men schijnt in regeeringskringen zelfs nog verder te hebben willen gaan door afschaffing van de progressieve supertaks, maar tegen deze poging, die dan ook wel wat al te duidelijk het kenmerk van eenzijdigheid draagt, schijnen de socialistische leden der regeering zich met succes te hebben verzet.

De tweede maatregel der regeering was de stichting van een amortisatiefonds, dat voornamelijk gevoed zou worden door den verkoop van het spoorwegnet aan eene 'Maatschappij der Belgische Spoorwegen,' opgericht met een kapitaal van 11 miljard. Deze kwamen aan den Staat, die 1 miljard onvervreemdbare aandeelen in portefeuille houdt; 10 miljard werden gestort in het amortisatiefonds der vlottende schuld, dat ze in coupures van 500 franc zou verkoopen en er vlottende schuld ten bedrage van 8 miljard) voor inkoopen à rato van 2 miljard per jaar.

Er werd verwacht, dat deze aandeelen koopers zouden vinden, eenerzijds onder de houders der vlottende schuld, anderzijds in het buitenland. Welke reden zou men echter hebben, wanneer men de schatkistbons van den Belgischen Staat niet aanvaardt, de aandeelen van de 'Maatschappij der Belgische Spoorwegen' wel aan te nemen?

De aandeelen geven in de eerste plaats een vaste rente waar de Staatskas borg voor staat, en verder zullen zij voor de helft deelen in de overwinst, die gemaakt wordt.

De schuld van den Staat in zijn geheel wordt gewaarborgd door de bezittingen en de inkomsten van den Staat. Wat men met deze manoeuvre deed was: een bepaald gedeelte van schulden en bezittingen uit den algemeenen boedel nemen en apart administreeren.

Een voordeel kan dit alleen opleveren voor de houders van die nieuwe titels, wanneer men een grooter gedeelte van den boedel dan van de schulden afzondert. Dit beteekent dan

wel ten opzichte van de houders van andere staatsschuld een grof machtsmisbruik, maar zal althans een oplossing brengen.

Nu is ongetwijfeld de verhouding der waarde van het Belgische spoorwegnet tot 8 miljard, gunstiger dan die van het Belgische Staatsbezit in het algemeen ten opzichte der schuld van pl. m. 90 miljard.

Maar deze spoliatie der andere schuldeischers van den Staat verbeterde weinig de positie van de houders der aandeelen der Staatsspoorwegen. Want wanneer de waarde van een aandeel voor een groot deel door het commercieel resultaat wordt bepaald, dan zijn deze niet veel waard. Er was het vorige jaar een tekort van een kleine 200 miljoen op de exploitatie der spoorwegen.

Deze leening is dan ook, zooals te verwachten was een bittere mislukking geworden. In België zelf werden vrijwel geene aandeelen geplaatst. Zwitserland nam er tenslotte voor 500 miljoen Belgische francs, en in Nederland waagden 7 banken gezamentlijk zich voor een bedrag van 200 miljoen francs, die door het publiek slecht ontvangen zijn. Toen heeft de regeering er niets anders op geweten dan de bolsjewistische maatregel, de vlottende schuld oninwisselbaar te verklaren. De houders van deze biljetten kregen de keus ze om te zetten ofwel in aandeelen van de spoorwegen, ofwel in 5% schatkistbiljetten (tot dan toe gaven zij 7%) die zouden afgelost worden, naarmate er geld binnenkwam. Daardoor werd aan deze schuld haar karakter van directe opeischbaarheid ontnomen. Dit was natuurlijk voor de houders van deze biljetten ruineus, want zij hadden deze belegging gekozen juist vanwege haar gemakkelijke opeischbaarheid. Voor zeer groote hoeveelheden waren zij in handen van de kleine burgerij voor wie zij het spaarbankboekje vervingen. Al deze menschen kwamen hierdoor in moeielijkheden. Terwijl tegenover hen die hun kapitaal hadden uitgevoerd geen enkele maatregel werd getroffen, werden zij die in den staat vertrouwen hadden gehad, daarin bedrogen. Ook de banken bezaten een groote hoeveelheid schatkistbiljetten die voor hen een gemakkelijke belegging vormden van hunne deposito's die zij niet in handelszaken konden aanwenden. Ten opzichte

van de banken werden echter maatregelen getroffen. Hen werd ook in het vervolg 7% rente uitgekeerd, en zij konden naar hunne behoeften de schatkistbiljetten inwisselen binnen de zeer breede marge van 100 miljoen per kwartaal. De eenzijdigheid van de maatregel is kenmerkend.[1)]

Naast deze zorg voor de vlottende schuld kende de regeering alleen maatregelen tot handhaving van de wisselkoersen. Voor de waardevastheid van het geld in het eigen land nam zij geen enkelen maatregel. Het indexcijfer steeg en stijgt dan ook nog voortdurend. Het is duidelijk dat een waardedaling van het geld in het eigen land bij gelijk blijvende wisselkoersen voor de exportindustrie groote voordeelen biedt. De Nationale Bank ging over tot den aankoop van een grooten voorraad buitenlandsche deviezen. Daardoor deed zij ongeveer hetzelfde wat de Fransche bank een tijd gedaan heeft, n.l. het aankoopen van goud. Zij ging er echter prat op, dat in tegenstelling met Frankrijk dit gebeurde zonder verdere uitbreiding van de circulatie, maar dit is slechts schijn, immers in plaats van, zooals was beloofd, de gelden der amortisatie aan te wenden om de inflatie van 1½ miljard tot dewelke de regeering-Poullet op het laatst was overgegaan, weer te niet te doen, werd deze deflatie gestaakt om het geld aan te wenden voor den aankoop van buitenlandsche effecten.[2)] Dit komt natuurlijk op hetzelfde neer.

Wanneer deze maatregelen samen waren gegaan met maatregelen ter handhaving van de waardevastheid in het binnenland, zouden zij toe te juichen zijn geweest. Nu echter hadden zij alleen ten gevolge dat de exportindustrie in een gunstige conditie kwam. De bedoeling van de regeering was juist dat de waarde van het geld in het binnenland zich zou aanpassen aan de buitenlandsche waarde, want zooals men weet treedt er bij waardedaling van het geld een tijdelijk verschil op tus-

1) Een tweede maal werden de houders van biljetten bedrogen, doordat de gelden die in de amortisatiekas vloeiden heelemaal niet werden gebruikt om de schuld af te lossen, zooals beloofd was; slechts in November had een eerste trekking plaats van 10 millioen, een peulschil. Volgens de laatste mededeeling, zou het nu 2 jaar duren voor alle stukken afgelost zijn.

2) Volgens eene mededeeling van het officieuse persbureau van 11 September. Nog daargelaten dat deze mededeeling niet juist is en de circulatie gestegen is van 9,144 millioen op 5 Augustus tot 9,940 miljoen op 28 Oct.

schen de waarde van het geld in binnen- en buitenland. Deze laatste daalt dan steeds vlugger, hetgeen de valuta-concurrentie in het leven roept. Terwijl het stabilisatieplan-Janssens althans het voordeel had dat daarbij getracht werd de prijs van den buitenlandschen wissel aan het binnenlandsch prijsniveau aan te passen, gebeurde hier het omgekeerde. Terecht is van verschillende zijden opgemerkt dat op deze wijze de bevolking eens te meer gedupeerd werd.[1)] De heer Francqui lachte met deze opmerkingen en ging, gedekt door de volmacht die hij had weten te verkrijgen, zijn gang.

De wisselkoersen worden op peil gehouden dank zij de wisselportefeuille der bank, een crediet van 35 millioen $ door de buitenlandsche banken beschikbaar besteld, en de opbrengst van 100 miljoen $ van eene buitenlandsche leening. Ook deze zal op de bevolking drukken, want de voorwaarden waaronder zij gesloten werd, zijn zelfs in het buitenland zwaar gevonden.[2)] Zij werd uitgegeven tegen 7%, met een uitgiftekoers van 94 en een marge van 4 punten aan de emiteerende banken. Dit wil zeggen dat de staat maar 90 van de 100 miljoen kreeg en de rente dus feitelijk 7.7% bedraagt. De week volgende op de emissie stond de leening reeds 101. Een bewijs dat de voorwaarden te gunstig waren.[3)]

Hoezeer uitsluitend de belangen van de traditioneele exportindustrieën bij deze stabilisatie in het oog zijn gehouden, blijkt misschien wel het duidelijkst bij het verschil in behandeling van den uitvoer van landbouwproducten en van de industrieele producten.

Een der eerste maatregelen van de regeering-Francqui is geweest de invoer van Duitsche steenkolen op rekening van het Dawesplan stop te zetten. Zoogezegd omdat dit geschenk ‘te duur’ zou zijn. Het is echter te dwaas te beweren, dat iets wat men zonder tegenprestatie krijgt, te duur is. Het is

1) De heer Th. Greidanus berekent in de ‘Economist’ van November dat het binnenlandsch prijzenpeil een stabilisatie tegen 102 zou gewettigd hebben in plaats van tegen 175. Ook hij ziet de reden van de lagere stabilisatie in de exportpremie die men op die wijze geeft.
2) O.a. in de Engelsche Economist, en door Prof. Cassel in de Telegraaf.
3) In de mededeeling over de stabilisatie deelt het officieele Belga agentschap mede dat de Nationale Bank hierdoor beschikt over ruime hulpmiddelen ‘*om den uitvoer te bevorderen*!’ Steeds dezelfde politiek!

duidelijk, dat zich hier de, reeds in den treure herhaalde, waarschuwing verwezenlijkte dat de betaling in goederen van de schadevergoeding - de eenige die mogelijk is - de industrieën van de haar ontvangende landen zou benadeelen. Dat zich dit in België het eerst aan de steenkool toonde was bij de zwakke positie van deze nijverheid niet te verwonderen. Terwijl men echter het stabilisatieplan bouwde op de uitvoerbaarheid van het Dawes-plan, werden de nadeelen die dit had voor de steenkoolindustrie, door dezen maatregel opzij gezet.

Aldus werd, zeer ten nadeele van de verbruikers, de positie der Belgische steenkoolindustrie op de binnenlandsche markt versterkt.[1)]

Tengevolge van de staking in de Engelsche mijnen en de exportpremie van de dalende valuta is nu de laatste maanden de uitvoer van steenkolen zeer toegenomen. Terwijl de invoer daalde met 1 miljoen ton (1925: 6,634.000; 1926: 5,742.00) steeg de uitvoer tevens met 1 miljoen (1925: 1.910.000; 1926: 2.811.000).

Van de groote steenkoolnood die hiervan het gevolg was, had de Waalsche nijverheid niet veel last, want deze bezit dikwijls eigen mijnen, maar des te meer de Vlaamsche[2)] en de bevolking die haar wintervoorraad niet kon opdoen.

Tegen dit tekort, waarvoor zij voor een goed deel zelf verantwoordelijk is door haren zonderlingen maatregel, heeft de regeering tot hiertoe nog niets gedaan. Voor zoover zij maatregelen genomen heeft, hebben zij alleen betrekking op de voorziening der bevolking; en deze worden dan nog op grandiose wijze ontdoken. Met de groote nood der Vlaamsche industrie is niet de minste rekening gehouden.

Vergelijkt men hiermede de politiek ten opzichte der landbouwproducten dan is de tegenstelling leerzaam. Ook de landbouwers konden voordeelig exporteeren, maar dit werd hun op alle mogelijke wijzen onmogelijk gemaakt.

Een dergelijk stelsel dat reeds vroeger door den heer Barnich

1) Het is dan ook niet juist, zooals minister Wauters doet, de vermindering van den invoer in verband te brengen met moeilijkheden van de Rijnvaart.
2) Volgens minister Wauters zelf heerscht de crisis vooral in West- en Oost-Vlaanderen en in de provincie Antwerpen.

was aangeprezen[1)], beteekent niets anders dan dat men den uitvoer van sommige producten belet om dien van de traditioneele Waalsche bedrijven mogelijk te maken. De lage prijs der landbouwproducten moet meehelpen om de lage loonen houdbaar te maken voor de arbeiders. Dat men de positie van den landbouw willekeurig verzwakt telt niet mede.

Het waren trouwens niet eens de belangen van de volksvoeding die tot dezen maatregel aanleiding gaven. Dit blijkt duidelijk doordat ook de uitvoer van suikerbieten aan vergunningen onderworpen werd. Dit gebeurde niet uit vrees voor prijsopdrijving van de suiker, want bij de scherpe internationale concurrentie die hier bestaat is deze niet te vreezen. Er bestaat echter een strijd tusschen de trust der Belgische suikerindustrie (een der steunpilaren van franskiljonisme in Vlaanderen) en de boeren. Deze laatsten hebben zich vorige jaren reeds beklaagd over de prijsdrukkende politiek van de trust. De met bieten bebouwde oppervlakte zou ook sterk zijn gedaald, wanneer niet regeeringsvertegenwoordigers de boeren hadden omgepraat en hun betere prijzen hadden beloofd voor dit jaar. Daar is niets van gekomen. De boeren voerden nu hunne bieten uit naar het buitenland. De regeering is echter hare vrienden bijgesprongen en heeft voor dien uitvoer een stokje gestoken. - Voilà.

De Belgische Boerenbond heeft, bij monde van zijn ‘hoofddeken’ den heer Parein, in twee scherp gestelde brieven tegen deze politiek geprotesteerd; zonder succes natuurlijk. De Boerenbond kan nu overwegen dat wie geen hamer wil zijn, aambeeld wordt. De regeering-Poullet was voor een goed deel uit zijne mannen samengesteld. Het is door dezer gebrek aan energie dat de regeering-Francqui mogelijk is geworden. Gedeeltelijk zit de fout trouwens nog dieper. Reeds jaren geleden is er bij den Boerenbond op aangedrongen dat hij zelf suikerfabrieken zou oprichten, in plaats van het groote kapitaal waarover hij beschikt te gebruiken om den staat aan credieten te helpen. Dit heeft hij nagelaten.

Dat de regeering-Francqui op dit stramien borduurt, is niet te verwonderen; het is niet anders dan de voortzetting in een verhoogde macht van de mercantilistische handelspolitiek

1) Zie Slechte Oneindigheid p. 58

die deze groep altijd als de scharnier van de welvaart van het land heeft gezien, die zij identificeert met de bevordering van hare belangen. De heer Francqui herhaalde dit programma nog eens in zijn afscheidsbrief aan het ministerie; daarin zegt hij: ‘België moet weer het land worden van het goedkoop leven’, dat wil zeggen van de lage loonen en de lage rente.

Het is ondertusschen nog zeer de vraag of deze stabilisatiepolitiek voldoende zal zijn. Met wisselarbitrage alleen stabiliseert men niet. Alleen wanneer men tot credietbeperking in het binnenland overgaat, kan zij op den duur stand houden. Hoe groot de bedragen, die beschikbaar zijn voor den steun aan de valuta, ook mogen zijn, zij kunnen niet beletten dat op den duur de wisselkoersen zich moeten aanpassen aan de waarde van het geld in het binnenland. Wel hoeft de voortgang der waardedaling van het geld in eigen land niet onmiddellijk zijn weerklank te vinden op de wisselmarkt, omdat er gestabiliseerd is verre beneden de binnenlandsche waarde van den franc. Maar het is zeer de vraag of deze daling op een willekeurig moment zal zijn tegen te houden. Het vertrouwen in het ruilmiddel is in België zelf absoluut nog niet weergekeerd. Dit is, na al de misleiding waarvan de bevolking de dupe is geweest, niet te verwonderen.

Men mag ook niet vergeten dat het verband tusschen den Belgischen en den Franschen franc nog steeds niet verbroken is. Dit was niet het gevolg van de overeenstemming in den naam van het ruilmiddel, en de verandering in ‘Belga's’ beteekent hier dan ook weinig voor. Het vloeit voort uit het nauwe verband tusschen Fransche en Belgische banken dat ik reeds besprak. Zoolang de Fransche franc stijgende blijft, hindert dat niet; maar het zal zeer de vraag zijn hoe de ‘Belga’ zal reageeren wanneer de Fransche franc weer aan het dalen gaat, wat, gezien het speculatief karakter van de stijging, waarschijnlijk is.

Alles komt tenslotte neer op de vraag of ook in het binnenland zal worden gestabiliseerd. Of men zal tegengaan dat de inflatie van staatswege zal worden omgezet in een industrieele inflatie, waar aanwijzingen voor zijn. De circulatie heeft immers nog steeds een stijgend verloop.

Wil men wel tot credietbeperking overgaan, dan is verhooging van het disconto het eenige middel dat afdoende en ook billijk werkt. Want alleen op deze wijze krijgen zij het crediet die het het best kunnen gebruiken. Van een dergelijke verhooging is er voorloopig echter geen sprake. Het ontslag van den heer Hautain, goeverneur van de Nationale Bank, hangt waarschijnlijk hiermede samen. Het houdt in elk geval ook verband met de bedoeling de Nationale Bank niet meer als bank voor het publiek te laten optreden, maar uitsluitend als herdiscontobank. Daardoor wordt de macht op de credietmarkt geheel in handen gelegd van de particuliere banken. De nieuwe goeverneur, de heer Louis Franck, zal ongetwijfeld tot medewerking in dien zin te vinden zijn. Hierdoor rijst, vooral voor Vlaanderen, een nieuw gevaar. De concentratie in het Belgische bankwezen is zoo groot dat praktisch de 'Banque de Bruxelles' en de 'Société Générale' tezamen de heele markt beheerschen. De scherpe strijd tusschen deze beide machtige lichamen heeft den laatsten tijd plaats gemaakt voor een broederlijke samenwerking. Wanneer men nu tot credietbeperking overgaat zonder discontoverhooging, en dus willekeurige rantsoeneering hierover te beslissen zal hebben, dan zullen het natuurlijk de Waalsche exportindustrieën zijn, welke met deze beide banken zeer nauwe connecties hebben, die de bevoorrechten zullen wezen, en de Vlaamsche industrieën zullen de gedupeerden worden. Deze beide banken hebben zich steeds sterk met de politiek bemoeid (zoo gaf de Banque de Bruxelles een groot bedrag tot financieelen steun van de actie tegen de vernederlandsching van de Universiteit te Gent), en krijgen zij de contrôle over het industrieele leven in Vlaanderen geheel in handen, dan zal elke poging tot een meer Vlaamsch optreden met credietonttrekking worden gestraft.

V.

De sociologische gevolgen van de Belgische stabilisatie zijn voor het Nederlandsch gebleven gedeelte der bevolking dus rampzalig. Na de verarming der inflatie heeft het gebrek aan doortastendheid van hen, die zichzelf geroepen

achtten tot een leidersrol, en die op zeker oogenblik de macht in handen hadden, de Waalsche industrieele groep aan de regeering gebracht. Deze heeft toen in de stabilisatie vrijwel uitsluitend een middel gezien om haar machtspositie voor een reeks van jaren te verzekeren. Mislukt deze stabilisatie, waar nog altijd veel meer kans op is dan men over het algemeen aanneemt, dan zijn alle offers vruchteloos geweest, maar zij zijn niettemin gebracht en hebben de bevolking verarmd. Slaagt zij, dan wijst alles er op dat de credietbeperking die dan zal worden doorgevoerd, ten laste zal komen van Vlaamsche bedrijven, en dat zij tot een absolute contrôle van de Waalsch-Belgische banken over hen zal voeren.

De toekomst van de Nederlandsche cultuur in Vlaanderen gedurende de eerste decenniën is dan ook somber. Er is niet veel kans op, dat de eigenschap waaraan de Vlaming het meest behoefte heeft om zijne gaven tot ontwikkeling te brengen: het zelfvertrouwen van wie zich een vrij man voelt, zich in de tegenwoordige omstandigheden zal ontwikkelen. Wij zullen voorloopig wel het volk blijven dat zoo'n beetje een literatuur heeft, en dat zichzelf wijs maakt dat het daarmede een cultuur bezit. Dit is jammer, want wij kregen juist eenige kans er onderuit te geraken.[1)]

In dit verband wil ik niet nalaten er op te wijzen dat de Nederlandsche bankwereld zich zeer heeft ingespannen om de regeering-Francqui in hare poging te helpen. Ik zeg dit niet als een verwijt. Het is begrijpelijk dat zij gemeend heeft haar plicht te doen door een nabuurstaat die in moeilijkheden verkeerde, de hand te reiken; en dat zij het onoirbaar achtte zich te mengen in een binnenlandsche aangelegenheid, als de stabilisatie zelf is.

Maar ik haal dit feit alleen aan om er op te wijzen dat dit standpunt, dat op elegante wijze door Prof. Colenbrander wordt verdedigd, wanneer hij zegt dat de Nederlander zich moet interesseeren voor de Nederlandsche cultuur in Vlaanderen, maar zich niet in de binnenlandsche aangelegenheden van België mag mengen,[2)] niet zoo eenvoudig is als de klare formuleering ervan zou doen vermoeden.

1) Zie mijne Slechte Oneindigheid p. 13 vl.
2) Historie en Leven IV, 30-32.

Voortdurend versterkt de houding van het eene land de positie van een groep in een ander land. Moet men er dan de oogen voor sluiten of die groep vriendschappelijk of, op zijn minst, onverschillig gezind is? of men, vooral, de eigen cultuur versterkt of verzwakt? Formeel is het ongetwijfeld zeer zuiver dit te doen. Het leidt echter wel eens tot resultaten die nefast zijn.

R. VAN GENECHTEN.

De teleurgang van den Waterhoek.

I.

Over de uitgestrekte meerschvlakte spreidt het zonnelicht en de stilte, één geworden in het tijdelooze van den zomernamiddag. Door de ruimte hoog en wijd - tusschen 't blauwe hemelveld en 't groen van den bodem - wiebelt de aamlooze lucht als de deining van groot water, en op de zonnesnaren gonst het leven als een verre droomzang. Alle dingen blijven aan hun zelf overgelaten, in zware rust, broeiend in 't stoken der felle hitte.

De vent die stapaan den gerswegel volgt, ontwaart eerst de Schelde wanneer hij vlak bij den oever staat. Tusschen de toegetrechterde handen roept hij luide naar den overkant:

'Aho! Aho!'

Na een tijd wachtens verschijnt de veerman, maakt de pont los en trekt, de handen beurtelings overslaand, bij den ketting de boot naar den anderen oever toe. De reiziger springt in, en onder 't varen meent hij iets te moeten zeggen, om de stilte te breken.

'Warm weer.... Eens dat de brug er ligt, zal het toch veel gemak meebrengen.'

Op dat woord snakt den veerman den kop om:

'Brug? Welke brug?'

''k Heb mij laten gezeggen dat hier eene brug over de Schelde komt.'

'Er zal nog veel water voorbijstroomen eer dàt gebeurt, man.'

'Ik heb het alevel voor de waarheid gehoord - van menschen die 't beweren te weten....'

‘Da'k wist dat ge waarheid spreekt, 'k smeet u hier bij uw verdommenis in 't water!’

De man keek verwonderd op, onthutst, reikte vreesachtig het veergeld en zoo gauw de pont tegen den oever stiet, sprong hij aan wal, den barm op, en ging zonder om te kijken.

‘Zeg aan uwen bruggemaker dat hij met deken Broeke zal te doen hebben.’

In dien vreemden reiziger zag Broeke ineens de verpersoonlijkte macht die uit 't onbekende, hier het werk der destructie zou komen verrichten; dat stookte zijn wrok aan, en met die dreiging meende hij 't kwaad dat hem beangstigde, te kunnen afweren. Met een grol en een knuf trok hij - de ontzaglijke vent, met geschoren kop en breede schouders, statig en zwaar van gestalte - over 't wegeling naar het kleine huis, waar het scheen dat hij rechtstaande, nooit langs het lage deurgat binnen kon. Hij bleef dan ook buiten, ging onder 't afdak der schuur, in 't lommer aan zijn netten breien. Uit de woning galmde dan de nijdige vrouwenstem die ineens uit de stilte opschoot:

‘Ei! luizevel! dat ligt hier midden klaren dage en nietsdoen! Al hadt gij den duivel in, we zullen eens zien of ge zult blijven de konte scheren, en een ander laten den kost verdienen!’

Daarop kwam een rijzig meisje in 't deurgat staan - bloote beenen, de donkere haarbos verward om 't hoofd - keek verbijsterd in de zon, rekte de armen uit in de hoogte en trakelde zachtbeenend weg, langs den muur, gelijk eene kat.

Broeke trok zich van de schrobbeling niets aan; zelfs toen het wijf in een gramte naar buiten schoot en het meisje, om zijn uitdagend treuzelen en moedwillige houding een stamp in zijn gat kreeg, wrocht hij zonder opkijken voort. Hij wist er anders àlles van, en gromde binnensmonds:

‘Den duivel in!.... 'k geloof het verdomd - de duivel kan haar wel als vader gediend hebben! - Geen spit mee te winnen: ze zal denzelfden weg opgaan gelijk haar moeder.

Waar hij hier in de stille eenzaamheid aan zijn netten wrocht, overschouwde hij heel het verloop van het voorval gelijk het in zijn geheugen uitgebeeld stond en opnieuw gebeurde, - als eene noodlottigheid die met geen menschelijke macht af te keeren viel. Gelijk een landschap waarvan

men in één blik al de bijzonderheden opneemt, spreidde het verleden daar voor hem open: het huiselijk leven en bestaan - zes dochters en vier zeuns - oekerend als een nest viggens over den huisvloer, of stoeiend in den meersch lijk jonge geiten, te plonzen in 't water van de Biesbeek, morsend in den pappot, knagend aan den broodkant, te ravotten en te vechten ondereen gelijk wolvengebroed, - met Romme, zijn wijf daar midden in, heesch geschreeuwd, de handen blamot van 't slaan en kletsen op hun harden kop, dag en nacht in de weer en bezig om die bende op te kweeken en den bek vol te stoppen, - zoolang en zooveel tot de lummels haar boven 't hoofd gegroeid waren, een eigen wil gekregen hadden, elk zijn zin zocht te doen, en eer iemand 't voorzien kon, hun eigen weg opgingen; gelijk in een vogelnest waar de jongen vlugge worden en uitvliegen, waren ze korts naar een getrouwd - de zeuns met eene deerne uit 't gebuurte, de dochters van 't zelfde - gelijk hunne weerga - met een kerel van den Waterhoek - waar zij nu, op hunne beurt een eigen nest jongen aan 't kweeken gingen, en strange werken moesten om aan den kost te komen.
Middelerwijl was Romme versleten en op, en had het laten liggen, - gelijk een oude tronk die vermolmd uiteen valt nadat hij een aantal jonge twijgen heeft uitgeschoten....
Broeke beschouwde dit als ‘de gewone gang’ zonder meer; tot dààr was alles in orde: hij had vijf en twintig jaar hard labeur als steenbakker en eerdewerker achter den rug, dertig jaar als ploegbaas met de bende uitgetrokken, - en woonde nu in bij zijne dochter die met Sieper getrouwd was, maar nog gedurig voelde hij zich de baas in huis, gelijk hij zich, als deken, de baas wist op den Waterhoek. Doch er kleefde eene zwarte vlek op zijn bestaan - iets dat hem knaagde, en met geen middels uit den kop krijgen kon: eene zijner dochters was uit de matte gesprongen, en zijn strenge wil, noch zijn sterke vuist had er iets tegen vermocht. Gitta had zich misgaan, tegen alle wet en gebruiken in, moedwillig 't ongeluk gezocht. Als kind had zij reeds den duivel in 't lijf: geen werkenszin, vol zotte kuren, tegen stroom in, koppig als een os, valsch als eene kat, met voeren en manieren gelijk eene vreemde, - preusch in de kleeren, wild, driftig, kittelachtig van bloed, te snel en te fijn uitgegroeid, met iets

in hare doening waarvan geen mensch weten kon wààr ze 't gedeeld had, of uit welke oorije het mocht ontstaan zijn. Broeke herkende er zijn aard niet in, en van Romme's kant was het in heel hare familie niet te achterhalen. Wat ze op die fotse geslegen en gestampt hadden om er dat ‘vreemde’ uit te krijgen, maar als welster zoo taai was zij, en zonder een kik te geven, kwam zij telkens onder hun vuisten; koppig en trotsch, met rechten hals en opgeheven hoofd, ging zij, heupwiegend van tred, als eene stadshoere, de uitdaging in heel haar zwak serpentenlijf, liet hun misprijzend den rug zien, uittreiterend die haar geslagen hadden, en bleef ongetemd. In zijn jongde had Broeke, als proefstuk, menigen stier omgekanteld, maar met dat broos, rilde meisseding had hij geen weg geweten. In vervaarlijke, woeste gramschap hadden zijn grove polderspooten soms geslagen om dood, tot het kind gelijk een slunse ineen viel en bleef liggen, - maar naderhand bleek het toch gebarenspel geweest te zijn: de ruffe was ongedeerd, sloop weg als eene visse, en keek hem verachtelijk aan, met groen in de oogen. Hij had er den kluts bij verloren, en het eindelijk opgegeven. Met broers en zusters kon Gitta evenmin aarden, zij leefde afgezonderd in huis, als eene vreemde, met trek om buiten en weg. Aan vijftien jaren was zij een pijlde, lang opgeschoten keeste, lenig en plooibaar van lijf, zwak als een wisse, 't heet vier in de oogen, in alle deugnieterij opgeleerd, en uitgeslapen om een ouden pastor te verleiden. Zonder God of mensch te verwittigen was zij op een schoonen dag naar Frankrijk vertrokken om er als meid te dienen, en na 't tweede jaar had zij er een aap gevangen. Zoogezegd om ziekte naar huis gekeerd, wist zij tot 't laatste oogenblik 't affront te verduiken, zoodat 't vrouwvolk zelf er bij bedrogen was. Eerst toen zij in de pijne kwam, brak het onweer los. In zijne verbolgenheid wilde Broeke zijne verloopen dochter den nek omwringen als zij niet onmiddellijk uit zijne oogen wegkwam. In een trog op twee aalstokken moesten de broers heel den kluts buiten dragen. - Hij had hen niet eens nagekeken - maar nu nog bleef het hem bij als een begrafenisstoet - een lijk op eene berrie. Ergens bij een gebuur had Gitta een dochtertje ter wereld gebracht. De schande voelde Broeke niet zoozeer om het onwettig kind, want zulks gebeurde

meer op den Waterhoek - maar omdat ze 't op den vreemde gehaald had, en het niet met een kerel van 't gehucht was goed te maken; omdat die ‘onbekende’ uit Frankrijk, aan de wraak ontsnapte, verwekte de misstap de algemeene veroordeeling, en wierd Gitta voor altijd het ouderlijk huis ontzegd. Als deken der visschers hield Broeke aan de zeden en gebruiken vast, en 't gold er onder de inwoners van 't gehucht als een strenge wet: bij huwelijk en bij geboorte wierden geen vreemdden geduld. De deken onderging den smaad, beschouwde het als eene schandvlek op zijn ambt, en met eene dreunende vermaledijding had hij zijne dochter voor altijd uit het huis gebannen, - ze mocht nooit meer onder zijne oogen komen.

Te koppig om te smeeken, was zij dan ook met haren bastaard vertrokken, zonder nog ooit naar den Waterhoek om te zien; maar drie jaar later, bracht eene onbekende op een schoonen morgen het kind terug, en wist niet anders te zeggen dan dat het meisje Mirabelle hiet. Omdat geen der broers of zusters er van weten wilde, had Manse het in 't ouderlijk huis opgenomen en met haar eigen kinderen opgekweekt. Broeke was er niet tusschengekomen, maar had het vreemd gespuis altijd met een kwaad oog aangekeken, en nu en dan eens zijne dochter gewaarschuwd voor de toekomst: dat er geen goed uit zulk ding te verwachten viel....

Dat was nu alles lang geleden - jaren erover heengegaan, doch het bleef hem nog versch in 't geheugen alsof het van gister was. Heel het visioen overschouwde hij opnieuw - het stond er verkort uitgebeeld - de bijzonderheden zag hij figuurlijk voor zijn geest, en alles wat er rond gepraat geweest was, hoorde hij nog onderscheidelijk met den klank der stemmen. Met één jaar teenegader had zijn bestaan een verloop gekregen en was nu ten naasten aan stil gevallen in de rust van den ouden dag. Sedert hij niet meer mee kon met de bende werkers, voelde hij zich aan den kant gezet, en met onverschilligheid zag hij het zomerseizoen naderen, omdat hij met de oude patjakkers, de wijven en kinderen op 't gehucht moest blijven heutelen, terwijl ‘de mannen’ op den travaux hun campagne deden. Hij was gelijk een gevelde boom, stijf en stram, met jicht in de beenen, goed nog enkel om 's winters vuur te stoken in den heerd, en 's zomers dienst te doen aan 't

veer van de Schelde. Spijt en onnucht kende hij niet; de jaren vlogen voorbij gelijk het water in den stroom, met 't komen en gaan der seizoenen, in den wentel van den tijd, waar elk zijne beurt krijgt.... Er bleef hem echter het behagen om 't gezag als ouderling; - nu meer dan ooit en dan iemand, was hij de deken, de opperman van den Waterhoek, die eene niet omschreven, vast bepaalde, en nooit uit te voeren macht bezit, doch leeft in 't besef dier macht, als de drager van een heilig voorrecht.

Het gedacht aan de brug wekte bij Broeke het bewustzijn en de verantwoordelijkheid van die macht. Het ontwerp van die brug bleek nu wel een ijdel droomspook, te dwaas om er aan te denken, maar eene misdaad die de destructie van den Waterhoek zou voor gevolg hebben, - en daarom bleef het gedacht als de dreiging van een onweer in zijnen geest huizen, iets als het voorgevoel eener wereldramp. Dit meende hij te kunnen afweren, eensdeels door er niet aan te gelooven, anderdeels door zich de overtuiging op te dringen dat geen man van den Waterhoek het gedoogen zou. En in zijn diepste binnenste fluisterde eene geheime begeerte om aan 't hoofd zijner ‘mannen’ den strijd tegen de macht uit den vreemde aan te gaan, en de onbekende ‘heeren’ den kop te bieden.

‘Zoolang ik leef, zal het niet gebeuren! Dat zwoer hij, en 't vernooide zijn gemoed, bij 't vooruitzicht hoe er zou gevochten worden, zoodat geen steen op den ander zou blijven staan.

Dit alles meumelde Broeke met halfluide woorden, terwijl de nokken der draden zijn net deden groeien. Onder den notelaar waren de kinderen - jongens en meisjes, met Mira, in 't stroo, beest aan 't spelen, en Manse die er aan en bij was, merkte er niets van, omdat het werk haar geheel beslommerde. Wanneer zij er moe van waren, liep de bende uiteen, en Mira ging in een hooiopper liggen, en staarde in de grenzenlooze ruimte.... Het gonzende leven kwam als een stille zang uit ongekende verten naar hier aangeruischt, en bij poozen schalde de kreet van den geheimzinnigen lokvogel er boven uit.

Aan het eind van dien gouden zomerdag doofden alle dingen stilaan in den eenvoud van het deemster, en alle leven ging nu schuilen in de rust van den nacht.

Daarop volgde een nieuwe dag, met verschgeboren licht dat al de vier gewesten den einder opende voor andere mogelijkheden en gebeurtenissen. In 't donker van dien nacht had Mira een plan beraamd: terwijl Broeke naar de Schelde was om zijn netten op te halen, en Manse in den stal de koe aan 't melken, de kinders nog sliepen, stond zij gereed en gekleed, met 't geld uit haren spaarpot op zak, haar goeds ingebundeld, reisveerdig. Treute, de lamme, die de oogen nooit dicht deed om te slapen, was de eenige in huis die Mira's opzet gadesloeg. Dien gaf zij nu, voor te vertrekken, en uit loutere boosheid, twee ferme muilperen tegen den puppekop, omdat zij haar wraak op hem wilde uitwerken, en lucht geven aan het nijdig gevoel dat op 't laatste oogenblik in haar opbruischte.

"Dààr, dat is voor de keeren...."

Het angstige noodgeschrei van den weerloozen jongen gaf het signaal dat de heele keutelbende uit den morgenslaap wakker riep, en Mira haastig het huis ontvluchten deed. Manse vond er alles in astrabansie en wist niet wat doen om den jongen te sussen die lijk een slunse voorover in zijn kakstoel hing, en niet zeggen kon wat hem deerde. Later kwam het uit: dat Mira met pak en zak vertrokken was.

Broeke vernam het nieuws zonder op Manse's woordenvloed iets in te brengen; hij wist dat het zoo komen moest, - dat het jonk den kwaden drang in 't lijf droeg en toch eerst of laatst in 't wilde loopen zou. Er was geen tegenhouden aan, en wie gaf er om dat het zondekind weg was? Niet meer aan denken; doen alsof "die" dochter nooit bestaan had, en geen kind had voortgebracht. Om zich zelf en zijn gemoed te luchten, en Manse, die er bleef over zagen en zotte onderstellingen miek, te doen zwijgen, wilde Broeke er een eind aan stellen.

"Een schoone vernetting dat die hagepuid van 't hof is. Verdolen zal ze niet, wees gerust: ze gaat op den reuk van haar moeder." En daarmede trok hij naar buiten.

Doch Manse was geheel overstuur, - alle slag tegenstrijdige gedachten overrompelden haar: welgezindheid om van die koppige fotse ontslagen te zijn, - deernis om 't arme schaap dat zoo jong de wereld inliep, - maar bovenal: spijt om 't

geen de geburen zouden praten, en uitstrooien dat zij 't kind van haar zuster gedwongen had op den vreemde een daghuur te doen verdienen. Op den stond was zij aan 't verzinnen hoe 't geval een aannemelijken uitleg te geven, om haren naam goed te maken, - daar het volgens de gebruiken enkel toegelaten was dat een meisje bij den boer in daghuur ging arbeiden, maar ten strengste afgekeurd wierd als er eene in stad ging dienen of er zich als meid besteden.

"Wat miserie men al tegenkomt met andermans kinderen, - en of ik er iets van wist, of eenige schuld in heb, kan ik voor God getuigen, maar wie zal het gelooven, al schreeuw ik het tegen de boomen uit," gromde zij. Van de kinderen wist geen hoe 't gebeurd was, en uit Treute, was er vanzelf geen woord uitleg te krijgen, de jongen was nog bedwelmd door de slagen die hij tegen den kop gekregen had.

"Als ik ze hier onder mijn vuisten had! dat rossegoed!"

De dag verliep verder als naar gewoonte, en die luttele gebeurtenis had aan 't uitzicht der dingen niets gewijzigd. Op den bovenrand der glooiïng stonden de huizen, elk met zijn omtuinden vrijdom, den open kant naar de meerschvlakte gekeerd; eene tweede rij beneden, vlak tegen de Biesbeek, en de overige woningen, samengetroppeld rond den knok, of noesch en dwars verzaaid, dicht tegen elkaar, doorsprieteld met wegelingen die er omheen en er tusschen kronkelden, met de straat die van den knok uit, aan den eenen kant naar 't veer van de Schelde leidde, en langs den anderen naar den steenweg van 't dorp. Van op den hoogkouter gezien, lag de Waterhoek daar als een uitwas der gemeente, op zich zelf gegroeid en sedert alle menschelijke heugenis in zijn onveranderden vorm en voorkomen - eene langwerpige schroode evenwijdig loopend met de groote staatsbaan, door breede kouters er van afgescheiden in de hoogte, en naar beneden toe den rand van den meersch afzoomend, - een dorp in 't klein, dicht bevolkt, waar alle woningen grillig en zonder algemeen plan dooreen gezaaid, nergens gereekt stonden, elke hutte afzonderlijk, alle door een omsloten erf met lochting of lapke lands, een eigen doening uitmieken. De huizen met lage leemen wanden, puntig stroodak, met aangetrekken, schuur en stalling, elk geschikt naar eigen gerief en gebruik van grond,

- alle in denzelfden trant, verschillend van vorm en fatsoen, bouwvallig, verweerd maar net onderhouden, witgekalkt en geschilderd. Mede met den stand der huizen en de ligging van den bodem liepen stegen en paden - nu eens als eene kloof tusschen twee diepe oevers, dan weer hoog, bovenop den barm, reis met de vorst der huizen, - altijd met plotse wendingen, den loop volgend van elshagen en grachten, al naar gelang de erven en hovingen den rechten doorgang belemmerden. Die wegen openden altijd onverwachte uitzichten, die aan elken omdraai weer afgesneden waren, telkens de steeg vernauwde of sleepte naar beneden liep. Op 't hoogste gedeelte stonden de huizen over heel den buitenrand, met den open binnenwaarts gekeerd, het achterdak tot tegen den bodem neerschietend, en daar vormde die aaneengesloten rij eene omheining waar niemand tenzij door heel nauwe, en meestal overwelfde openingen, naar binnen kon. Langs den meerschkant echter stonden al de woningen met 't gelaat naar de wijde ruimte gekeerd, de onmetelijke vlakte waar de Schelde de beveiligende grenslijn uitmiek, en bachten een andere onmetelijkheid van vlakke meerschen, de Kluisberg opglooide die over heel de zichtbare lengte van den Oosthoek tot het Zuiden, den einder afsloot. De zeldzame reizigers die van ginder uit kwamen, moesten aan 't veer de Schelde oversteken en konden langs een zijpad den Waterhoek ontgaan, en door den meersch op den steenweg geraken die naar 't dorp leidde.

Heel het gehucht, gelijk het aaide en draaide, scheen uit zich zelf gegroeid, door den samenloop der omstandigheden ontstaan en in elkaar gezet voor het uitsluitend gebruik der bewoners, - een vreemdeling moest er in verdolen. De huizen, koeiplekken en kortwoonsten die de middenkom van den Waterhoek uitmieken, stonden onverschillig met den achter- of zijgevel naar of van den weg afgekeerd, - herbergen en winkels zelfs waren niet anders dan langs een zijgang van den gevel te bereiken, en het uithangbord hing soms wel boven de lage achterdeur, of halverwege het stroodak, ofwel tegen den schoorsteen. Van binnen ook waren herbergen en winkels door niets van gewone huizen te onderscheiden: de gelagkamer met toog en lokaris, was in de woonplaats, de winkelwaar lag

in de keuken, met 't een en ander op de kruisreeze van 't vensterraam, ten toon voor de klanten. De knok, met de linde te midden, vormde het hart en de kern van 't gehucht, waar alle paden en wegen op uitmondden, en de inwoners samenliepen als er iets gebeurd of te doen was.

Zoo eigenaardig en oorspronkelijk het beeld en de verschijning van het gehucht, was het innerlijke wezen en het voorkomen der bewoners. Zij behoorden allen tot één en hetzelfde ras, met eigen aard en zeden, waren vooral gesteld op hunne onafhankelijkheid en hielden vast aan de oude gebruiken en geplogenheden die als oervaste overleveringen, door 't een geslacht na het ander, in stand en eere gehouden werden. Onder elkaar hadden zij in hooge mate het gevoel van samenhoorigheid en 't bewustzijn dat zij van één en 't zelfde maagschap afkomstig waren, één geheel uitmieken, en aan zich zelf genoeg hadden. Voor de rest trokken zij zich van de buitenwereld in 't algemeen en van 't dorp waarbij hun gehucht onder bestuurlijk opzicht toebehoorde, niets aan. Zij bezaten een deken die er in zekeren zin, maar meest voor den vorm, de rol van hoofdman oefende en de weerdigheid van burgemeester genoot; voor 't overige werden er als openbare ambtenaren beschouwd, al de vooraanstaande personen die door de eigenaardigheid van hun voorkomen, hunne veerdigheid in het spreken, of de geestigheid van hun karakter, den algemeenen bijval en eene zekere vermaardheid verworven hadden. Dat waren vooreerst de herbergiers, bij wie het tot hun vak behoorde en in hun voordeel lag, den praat in 't land te houden en in de gunst van 't volk te geraken. Dan waren er nog: de kluchtenaars, de potsenmakers, de verzenzeggers, de rijmers, de liedjeszangers, de vertellers, die bij feesten en kermissen het publiek wisten te verzetten. Er waren de bulten, de kreupelen, de twee dwergen, de zeven zotten, welke den godganschen dag hun leven op straat overbrachten, overal te zien waren en in elk huis vrijen toegang kregen; daarbij nog de zoogezegde ambachten die voor hun stiel bij alle menschen in en uit moesten en met ieder in betrekking kwamen. Door geld of bezit van goed viel er op den Waterhoek geen macht of meesterschap, geen gezag of zedelijk overwicht te verwerven, - al de inwoners behoorden er tot denzelfden

stand en rang, - ieder moest er met werken den kost verdienen, en sparen of vergaren was er onbekend - het overschot wierd in gezelschap verteerd, zoodat men tenden 't jaar den effenaar hield en telkens van voren af aan herbeginnen moest. Jan Petrol was de eenige inwoner die een peerd voerde - en al was het ook maar een schamel dier, meer ezel dan peerd, en mager als hout - toch bracht dit bezit hem eenigszins in aanzien en wierd Jan onder de voorname ingezetenen van 't gehucht gerekend. Daar hij met haring en stokvisch rondleurde en handel dreef in kiekens en konijnen, wist hij overal weg met 't wild dat hij van stroopers en pensejagers afkocht en zelfs in besloten tijd aan den man kon brengen; daarenboven was hij in staat met zijn voertuig menigeen dienst te bewijzen en geen inwoner van 't gehucht of hij had verplichtingen aan Jan; hij was het die 't nieuws van ver en bij naar huis bracht, en in zijn winkel konden de wijven dan ook alles vernemen wat er in den wijden omtrek voorgevallen of gebeurd was.

Op een kwartier afstand van 't dorp vormde de Waterhoek iets als eene onafhankelijke gemeente, iets op zich zelf, waar geene inmenging van vreemden geduld wierd. Met 't eigenlijke dorp kwam men enkel in betrek voor zoover 't noodig was - als er moest gedoopt, getrouwd of begraven worden. Na de mis den Zondag, deden de wijven er hunne inkoopen van 't geen er op 't gehucht niet te krijgen was, de mannen zetten er heel zelden den voet in eene herberg en mieken er met niemand aantrek of vertoef. Allen om 't even voelden zij er zich op hun ongemak, en 't hoorde bij de traditie om gesloten en afkeerig te blijven in hun omgang met de “plaatsenaars”. Zij trokken er zich niets aan van de politiek of het openbaar bestuur, hadden er geen afgevaardigde in den gemeenteraad. Hunne eigenlijke godsvrucht oefenden zij elk in zijn huis, of gezamenlijk bij de kapel op den knok, waar de heilige Rochus in hooge vereering gehouden wierd. Zijn beeld stond er in levensgrootte, met opgeschort kleed, en de gewonde bil bloot, met den pelgrimsstaf en den hond die een brood in den muil hield. Uit aandenken en erkentelijkheid voor den Heilige die in overoude tijden eene besmettelijke ziekte bij mirakel had doen ophouden, wierd er nu nog elken Zaterdagavond licht ontstoken in de kapel en kwam heel de bevolking op 't luiden

van 't klokje daar samen om er in gemeenschap een gebed te doen. Verder was die kapel de gewone toevlucht voor al wie in nood verkeerde of de hulp van hierboven inroepen moest. Als offerande droeg men er klompen boter, schotels gezouten vleesch, die elken Zaterdag publiek en bij opbod verkocht wierden, en 't geld in den offerblok gestort, waarover de deken en de confrerie beschikken mochten om waskeersen en anderen opschik te koopen naarvolgens het hun beliefde.

Alzoo oekerde de bevolking daar gemeenschappelijk, zelfgenoegzaam en in de vaste overtuiging dat zij er 't bestaan voortzetten volgens de overlevering gelijk het er in alle eeuwen geweest was en onveranderd blijven zou. De Schelde, het gras van den meersch, de stand der huizen, met den slinger der wegen, vormden er met de bewoners, die enkelvoudige eenheid welke de Waterhoek hiet.

Op hun eigen gehucht waren zij meester, baas en thuis; de lucht scheen er hun zoeter dan elders; hier konden zij vrij uitleven, ongedwongen, volop in hun weister. Sedert onheugelijke tijden had men er onder elkaar getrouwd, en al de huisgezinnen waren er ondereen vermaagschapt, in verren of nauwen graad verwant, zoodat er onder heel de bevolking amper een half dozijn verschillende familienamen bekend waren, en ieder er een eigen aarnaam droeg - 't geen voor alle gemeente- en bestuurlijke zaken een warboel uitmiek, waar secretaris noch veldwachter, noch gendarmen uit wijs konden geraken. Voor de inwoners zelf gaf hun dit een groot voordeel en de gelegenheid, waar 't noodig bleek, onderhands den eenen persoon voor den anderen te verwisselen of te onderschuiven. Hunne saamhoorigheid betuigden zij bijzonder en onvoorwaardelijk als het gerechtszaken betrof en het tegenover gendarmen en rechters er op aankwam getuigenis te geven. Niet alleen wierden feesten en vermaken, bij geboorten en huwelijken of begrafenissen, in 't gemeen en door heel de bevolking gevierd, maar onder den naam van: “hulp voor wederhulp” sprong men elkander bij in 't werk en moeilijkheden, men leende malkanders alm en werktuigen - tot kleeren toe - men ging er de zieken oppassen, kinderen verzorgen, liep er vrij in en uit bij geburen, en waar 't pas gaf, mocht ieder

zich bijzetten aan tafel. Het ontbrak er echter niet aan schelden vechtpartijen, maar ruzie onder elkaar, persoonlijke twisten wierden er onder de betrokkenen uitgemaakt, tot groot jolijt der omstanders; nadat de eene partij de andere zwart-en-blauw gescholden, verweten of afgerost had, vierde men in 't gemeen de verzoening met eene flesch jenever. Van alle menschen heugenis, zoolang de Waterhoek bestond, had er nooit openbare scheuring, blijvende veete, partijdigheid of tweedracht geheerscht, - men voelde zich van 't zelfde ras, eensgezind van goesting en manieren, als leden van één groote familie. Allen om 't even waren ze fier op hun eigen aard, dien zij trachtten te bevestigen door hunne deugden zoo goed als door hunne ondeugden, in 't voorkomen van hun wezen, in 't kenmerkende hunner kleederdracht, manier van spreken en handelen. Alles wat hen maar van de gewone dorpelingen onderscheiden kon, moest uitgebaat worden om als mannen van den Waterhoek vooruit te komen. Woeste kracht en uithoudingsvermogen bij zwaren arbeid, paste bij hun groote, breede gestalte en mager, lenig lijf; in hun wiegenden gang, in den stouten blik van hun beenderigen kop, lag het uitdagende van bewuste sterkte, waarmede zij zochten te pralen en voor niemand wilden onderdoen. Op het werk dwongen zij vreemde makkers tot een proefstuk, in 't heffen of dragen van vrachten, in 't slaan, steken of duwen met schop of handboom en hamer, om ter zeerst en gauwst een karwei uit te voeren, of om 't langst uit te houden zonder rusten. Op hun meesterschap in 't vak boogden zij zoozeer dat, als een mededinger hen had botgesteld, zij van ergernis en spijt zouden gemeend hebben een ongeluk te moeten begaan - in zulk geval liep het altijd op eene vechtpartij uit. Aangevallen of bespot, sprongen zij als één man elkander bij - en een makker in den steek laten, al moest men er zienlijk de eigen ramp aan halen, gold als het grootste verraad, onteerde zulk een voor 't heele leven, en tot in zijn nageslacht. Dezelfde praalzucht, eergierigheid, strijdlust en snoeverij kenden zij ook in 't drinken, in 't dansen en in alle woeste uitspattingen, - maar dàt enkel buiten de werkperioden, - eens aan den arbeid, lagen alle andere driften stil, dan beulden de mannen als trekpeerden, grepen naar 't lastigste

eerst, vochten letterlijk met hun gereedschap tegen den weerstand, gelijk een kampstrijder met de wapenen. Gedurende heel het zomerseizoen kenden zij rust noch respijt - in den oogst, aan de steenovens, in de polderwerken stonden zij als baarlijke duivels, deden er hun termijn uit in een jacht en een drift om gedaan, - dachten aan vieren noch drinken, en als er bij ongeluk één zich misging en 't werk liet steken of aan den drank sloeg, dorst hij niet meer onder de makkers terugkeeren - hij droop weg, en dompelde ergens op zijn eentje, als een minderwaardige; bij de gezellen had zulk een het verkorven. Het was niet zoozeer de drang om geld te verdienen, maar veelmeer hun wederzijdsche wedijver, de eergierigheid welke hun aanzette om de faam der gemeenschap hoog te houden, om hunne vermaardheid als werkers, omdat het bij hunne hoedanigheiden hoorde, en zij als de beste en taaiste arbeiders der heele wereld wilden bekend staan. Doch eens het seizoen voorbij, met hun “pree” op zak, kwam de volledige ontspanning; dan gaven zij toe aan die andere eigenschap van hun wezen: de volstrekte luiheid. Den winter lang verleefden zij vadsig, en zij beschouwden het alsdan beneden hunne mannelijke weerdigheid om iets uit te richten, tenzij prutselen uit liefhebberij. 't Geld wierd verteerd met breeden zwaai. In baldadigheid, in slempen en drinkgelagen, tempeesten en batavieren, wilden zij nu ook hunne bedrevenheid toonen. Het wijf die den last van 't huishouden te dragen had, schikte er zich in, zweeg en liet haren vent begaan. Veel vrouwen deden er zelf aan mede, gingen gezamenlijk op schok, en dronken jenever dat de sterren erbij draaiden, - somwijlen verging het in eene algemeene braspartij waar heel het huisgezin aan deelnam, tot ze allen het bestaan der wereld vergeten waren, en smoordronken bleven liggen. Rakerooien, twisten en vechten onder zatlappen wierd nooit ernstig opgenomen, eens de roes uitgeslapen, waren zij de ruzie vergeten en vrienden als voorheen.

Wedijver of afgunst was onder de bewoners van den Waterhoek onbekend; er waren geen mededingers, - men leefde er niet van malkanders winst, want de inkomsten kwamen uit den vreemde, waar ieder voor zich zelf zijn dagloon verdiende, ruim genoeg om ermede rond te komen

en de kosten van het huishouden te keeren. Bijna allen waren eigenaar van een hoekje grond waarop zij hunne kaveete met stal en schuur zelf hadden gebouwd; buiten kost en kleeren kenden zij geene behoeften, - 't overschot diende om door 't keelgat te gieten. Herbergbazen en winkeliers leefden er van 't verteer der geburen, en dezen moesten maar zien dat zij hunne zaak deden draaien. Van al den tijd dat de Waterhoek bestond, had nooit een inwoner het tot rentenieren gebracht; men wrocht zoolang het ging, en oud geworden, afgebeuld, versleten, tot niets meer in staat, nam de "oude" bij een gehuwden zoon of dochter zijn intrek, waar de plaats bij den heerd hem voorbehouden bleef. Gerocht iemand in nood - door ongeluk of door eigen schuld, om 't even, deed er niets toe - dan kreeg hij hulp en onderstand, eerst van de naastbestaanden, ofwel van de geburen; als 't noodig bleek, van elken inwoner onverschillig. Bij eene openbare ramp, door water of vuur veroorzaakt, sprong heel de bevolking bij om de schade te herstellen, en zonder dat het bekend gemaakt wierd, of er in 't openbaar geld ingezameld werd, of inschrijvings-lijst bij te pas kwam, bracht elk het zijne bij om de getroffenen er weer bovenop te helpen. Evenals in ongelukken en rampen, deelde men ook gezamenlijk en in 't gemeen, de vreugden en plezieren. Van af de thuiskomst der mannen tot hun vertrek, was het eenbaarlijk feest over heel 't gehucht. Buiten de jaarlijksche kermis - die eene gansche week aanhield - en de feesten der patroonheiligen, waren er den winter lang de vermakelijkheden die de herbergiers uitvonden en inrichtten om 't volk aan te trekken, zooals: bolspelen, pirobak, prijskampen met de kaart, vogelpik, kegelspel, en vooral: dans en muziek, waar heel de bevolking en vooral de jonkheid op verzot was, en de ouden van beide geslacht duchtig aan medededen.

Alzoo kreeg het leven op den Waterhoek twee heel verschillende uitzichten. Den zomer lang bleef het doodstil op den Waterhoek. Buiten de gebrekelijken en de heel ouden, was er geen mansvolk thuis, - de eenen zaten in de travaux aan de groote scheierwerken, de anderen deden de campagne in Frankrijk, of wrochten in de steenovens en in de fabrieken, - deze laatsten keerden 's Zaterdags laat in den avond naar

huis, om er heel den Zondag in bed uit te rusten van den slavenarbeid der zes wekedagen, - doch 't meerendeel bleef weg tot 't eind van 't seizoen. 't Werk in huis, evenals de bereddering van stal en beesten en den arbeid te velde, wierd heel dien tusschentijd aan 't vrouwvolk overgelaten. Wijven en dochters waren dan ook overdag verlaan om den akker te bedrichten, terwijl jongens en meisjes hun vermaak zochten in den meersch, waar zij zoogezegd koeien of geiten wachtten, doch in die onmetelijke uitgestrektheid, over een grenzenloos gebied beschikten om er in 't wilde hunne lusten te vieren. Buiten wat gekijf soms van plotse oneenigheid onder gebuurvrouwen, waren het alleen de kinderen die er leven en gerucht mieken.

De tijd verging er in eentonig opvolgen van gelijke dagen, waarvan de werkzaamheden zich opdrongen naar gelang van 't seizoen. De Zondag was er niet uit te kennen buiten de gewone wekedagen; de inwoners trokken naar 't dorp voor de vroegmis, en verder vond elk zijne bezigheid thuis, zoodat de beste kleeren er niet te pas kwamen. De opkomende jeugd alleen miek er gebruik van om in den namiddag gezamenlijk uit te zetten en in de herbergen wat verlustiging te zoeken. Jongens en meisjes speelden ondereen, mieken tochten door den meersch, mooschten in 't water der beek, of hielden zich bezig op den knok.

Eens den oogst binnen, en met 't vallen van 't blad, wierd er uitgekeken naar de thuiskomers. Dan begon de drukte allenthenen: de woonst moest opgeschikt worden, buiten en binnen gewitseld en geverfd, 't goeds gewasschen, versche gordijntjes aan de vensters, den lochting en 't hof in de beste toogplooie gebracht. De landwerkers uit Frankrijk kwamen geregeld de eersten, - paarsgewijze of bij troepen, gelijk ze vertrokken waren; daarna degenen die de beeten-campagne gedaan hadden, en de steenbakkers. Jongens zaten heel den dag op den mik om vader met de groote broers te zien afkomen, en 't gebeurde wel dat huismoeders vergezeld van heel het nest, met boreling en al, hun vent aan 't station gingen afhalen om hem triomfantelijk naar huis te brengen. Als het eenig belangende nieuws werd nu overal vermond: waar en wie er zijn mansvolk thuisgekregen had;

en naarmate zij kwamen, groeide 't gerucht, 't leven en de beweging aan op den Waterhoek, want in elk huis wierd zoo gauw het zwijn gekeeld en stoorde 't door de schouw van gebraden vet en koekentemper. Degenen die in de suikerfabriek wrochten, kwamen later binnen, - en eerst als 't slecht weer voorgoed was ingevallen, verschenen de poldergasten. Beslijkt en besmeurd, tot onder 't vel verbrand door de zon, afgejakkerd en versleten, beladen met hun zwaar gereedschap, deden zij hun intrek, gelijk reuzen die ergens 't uitzicht eener streek veranderd hebben. Ze kwamen in bende, de grond dreunde onder hun zwaren stap waar ze voorbijgingen, en hun groote gestalten, die boven de woningen uitkeken, vulden de nauwe wegen. Nu mocht men de deuren toesperelen, overal zaten de huisgenooten in de hutte, zoo vol dat men er noch roeren noch keeren kon. Nu zou men 't hart eens ophalen en terdege kermissen, - moeder zat met de vijffrankstukken te roefelen in den schoot. Het beulen en slaven was vergeten, - voor onbepaalden tijd zou men den luiaard uithangen; met de beenen wijd uitgestrekt bij 't vuur, pijpen rooken, den buik een zielmisse doen, slapen een gat in den dag, en voor 't overige: rondslenteren, den tijd dooden met jagen en visschen, vogels vangen en vechtershanen kweeken, den Zondag groote pinten en borrels drinken, tuischen, kaartspelen, kegelen, bollen, dansen en zingen. Dat vooral was het leven der jonkheden die voor niemand te zorgen hadden, evenals voor mannen met een huishouden grootgekweekt volk, die er bovenop waren. De venten echter met hun kot vol klein geneuk, waar Zale Klet, de vroedvrouw, om het jaar één of soms wel een paar borelingen bracht, tot ze met zeven, acht, tot twaalf in het nest, alles opvraten wat eetbaar was, - dezen moesten nu eene bezigheid zoeken op 't weefgetouw of in 't zwingelkot, en mochten enkel den Zondag van 't schoonleven genieten.

's Zondags verschenen zij allen gelijk, in de beste kleeren - de wijde, wabberende broek, in hemelsblauwe, parelgrijze of kastanjebruine pane, den purperen of roodwollen singel om de lenden gesnoerd, onder een zwartlaken vest of blauwlinnen kiel; een slappe deukhoed een beetje scheefgetrokken op

den kop. Vrouwen en meisjes van 't zelfde: getooid met wollen of katoenen kleeren die speierden, glinsterende kammen in 't haar, en goedkoope juweelen aan hals en ooren. Alleman trok naar 't dorp voor de vroegmis, doch gauw weer terug, en den Zondag wierd verdaan zonder dat iemand een stroo van den grond raapte, met lanterfanten, staan kouten, tot den middag. Na 't eten zocht elk zijn verzet in de herbergen van 't gehucht - in de Meerschblomme, bij Witte Karlo, in den Dorstigen Ridder, bij Mate Fleeters, in de Galgenstake, bij Luiske Glas, of in den Sleerin op den Knok, bij Leme Demoor. De herbergen wierden over 't algemeen zonder voorkeur bezocht, maar toch had ieder zijn bijzonderen aantrek: Kerlo was een plezierige baas die goed met de klanten kon omgaan, Picavet een eerste muzikant op het trekorgel, en daar wierd gedanst; Luiske had drie avenante dochters bij wie de gunsten gemeten wierden naar 't aantal pinten die er de klanten dronken; Leme's Bellemie had den aantrek van bejaarde liefhebbers. 's Zondagavonds gonsde het op den Waterhoek gelijk in een bijennest - licht aan al de vensters, door de hartenhazen der gesloten luiken, ofwel de gordijntjes voorgeschoven om de onbescheiden blikken van buiten af te weren. Binnen was 't een roezen en ronken, lachen en schreeuwen, waar de menigte samengehokt zat in de nauwe ruimte, onder lage zoldering, omwonden door dikken tabaksrook. De mannen stonden er tegen den disch gedromd te drinken, andere aan 't spel, gevieren rond de kleine tafels. In benden trokken makkers van de eene herberg naar de andere, bralden een lied; de kennissen die men tegenkwam wierden luide aangesproken, om te weten wat volk men voorhanden had. Een vreemdeling, of iemand van 't dorp mocht er zich niet wagen, - indringers wierden den Zondagavond op den Waterhoek niet geduld, - dit beschouwde men als eene uitdaging, eene inbreuk tegen de gebruiken, en elke inwoner achtte zich gerechtigd de wetten en zeden van 't gehucht te verdedigen, door met den vreemdeling ruzie te maken en hem uitgeleid te doen. Daarin meende ieder eigenmachtig te mogen optreden, en wierd door de gemeenschap bijgestaan als het tot vechten kwam. Voor alle andere zaken van grooter belang, moest men den

deken raadplegen, die, in overleg met eenige der oudste ingezetenen, uitspraak deed en besluiten nam. Zij samen mieken eene soort wetgevende macht uit, waar niemand tegen opkomen dorst. De mannen vooral waren er op gesteld de oude zeden en wetten, die in overgeleverde gebruiken vastlagen, te verdedigen en te handhaven, en elke inbreuk, al ware 't op hun eigen maagschap, te helpen straffen. In het oefenen van wet of gezag kwam verschil van rang of stand niet in aanmerking - ieder had evenveel rechten en plichten - wie talent bezat of eerzucht, wie 't stoutst optreden dorst, 't best praten kon en zijne meening uiteen doen, drong zich naar voren, maar in 't bestraffen eener overtreding der wet, wierd naar den persoon niet omgezien - door zijne daad zelf viel hij in de verachting der gemeenschap.

Voor de inboorlingen was de Waterhoek de oorzaak van allen lust en geluk in 't leven; men oekerde er gelijk in een mierennest, elk deed wat hem lustte, en geen van allen vermoedde dat er eene macht ter wereld in staat was hun gezellig samenleven te storen. Die wirwar van huizen tegen elkander aangetroept, doorkruist en doorsprieteld van wegen en stegen, zoo vast tot eenheid vergroeid, scheen hun een bezield wezen, verbonden met hun eigen leven en bestaan, buiten het verband der tijden, eene noodzakelijkheid in den samenhang van het heelal.

Sieper had zijne thuiskomst aangekondigd voor den Zaterdag van de kermis. Manse met al de kinderen ging haren vent aan 't station afhalen en de heele bende bracht vader in jolijt naar huis. Als ploegbaas moest Sieper echter nog afrekenen, en hij bleef tot laat in den avond met zijne mannen in de Meerschblomme. Tegen zijne gewoonte ging Broeke niet naar bed, zat te wachten, omdat hij verlangde met zijn schoonzoon te spreken over 't geen hem op 't hart lag en verontrustte. Manse had de kinderen in bed gestopt, en ze hield de koffie warm en de koekeboterhammen gereed, voor een welkom. Toen Sieper eindelijk binnentrad, zijne leerzen uitgespeeld, en allen rond de tafel gezeten waren om op 't gemak onder huns gedrieën wat te praten, haalde

Manse vooreerst al het nieuws voor den dag: hoe 't vergaan was bij 't kalven der koe, gesteld was met de zeug en de viggens, met de geit en de konijnen, met den oogst en de aardappelen, en met de kinderen; daarna wierd er opgehaald 't geen er in het huishouden van Miel, Loden, Maarten, Sarepta, bij Schouwel, bij Buschaert, Balius en Foten - broers en schoonbroers - gebeurde en voorviel, - 't nieuws bij de geburen: de geboorten, de sterfgevallen en de huwelijken sedert hij vertrokken was. Al 't geen er tusschen de twee uiteinden van den Waterhoek, in den verleden zomer geschiedde, deed zij, van menigvuldige aanmerkingen voorzien, in één rammel uiteen. Tot Broeke er zijn geduld bij verloor, 't gesnater zijner dochter niet langer uitstaan kon, en haar nijdig in de reden viel, om 't geen hem, boven die beuzelarij en kattemaartjes, veel gewichtiger scheen. Hij vertelde van de brug. Hoe men er op 't dorp over bezig geweest was, gelijk van iets dat vast en zeker te gebeuren stond.

"Van toen ik klein kind was, praatten ze er ook over," meende Sieper.

"Ja, maar nu is 't in den gemeenteraad dat ze er over bezig zijn; Cies de champetter weet met cijfers te vertellen: hoeveel die brug zal kosten, kant en klaar, - en voor welke som de Staat, de twee Provinciën en de belande Gemeenten er zullen in tusschenkomen."

"Al zeever."

Siepers ongeloovigheid deed Broeke eensdeels deugd, - het versterkte hem in zijn eigen twijfel, en verdreef zijne onrust, maar.... dat bracht toch geen voldoende zekerheid, en er bleef 't ergste over, 't geen allen twijfel moest doen verzwinden als ijdele rook:

"Verschillende keeren zijn vreemde heeren met papierrollen, langs de Schelde gekomen, en zijn er lang blijven staan praten...."

Broeke keek al onder uit, benieuwd te weten: hoe Sieper dit "bewijs" zou opnemen.

"Waarom hebt ge die heeren niet in de Schelde gesmeten, - dan waart ge ineens van indringers en brug, al te samen verlost!"

“'k Weet het, ze zullen het niet wagen te komen als de mannen thuis zijn!” zegde Broeke met halve overtuiging, maar met een geheim opzet, waar hij al weken op te broeden zat, namelijk: of de mannen het zouden gedoogen. Met Sieper scheen het alevenwel niet te pakken. Hij scheen lust te hebben naar bed te gaan. Opeens vroeg hij:

“Sei, waar is Mira?”

Nu kreeg Manse weer de beurt en gaf van lint, luider dan noodig was, om 't geval zijn schoonen kant te geven: hoe dat galgenaas, na alle mogelijke deugnietenstreken, in één scheute, en zonder iemands weten, naar Frankrijk geloopen was, en daar voorzeker in een bordeel diende.

Sieper antwoordde er niet op; het geval liet hem blijkbaar onverschillig.

“Kom voort!” snauwde hij, gehaast nu om te gaan slapen.

In haren ijver, en om de bijgeloovige overtuiging, sprak Manse de meening uit: dat er kwaad met dat jonk gemoeid was, - dat Mira voorzeker moest behekst zijn.

“Haar moeder heeft het kind behekst,” bromde Broeke.

't Geen haar nu op den stond inviel, zou haar vermoeden bevestigen:

“Hebt gij haar eens van 's leven hooren zingen of lachen? Hebt gij ooit een kind geweten dat niet zong of loech?”

“Haar moeder heeft ook nooit gezongen of gelachen,” meende Broeke.

Een krakende vloek van Sieper, die reeds de trap op was, miek er een eind aan. De lamp wierd uitgedraaid.

't Geen niemand had willen of durven gelooven, maar door ieder gevreesd wierd, gebeurde. Zekeren dag kwamen de jongens bij deken Broeke in huis geloopen met 't nieuws: dat er menschen bezig waren de Schelde te meten! Al wie tijd had, liep kijken. Vier heeren waren er doende. Twee overstapten de afstanden, en sleepten een stalen ketting, één schreef de uitkomst op een boekje, de vierde deelde de bevelen uit. Jongens niet alleen, maar veel mannen van den Waterhoek stonden er op te gapen, met niets anders dan loutere nieuwsgierigheid, doch geen enkel die de heeren aansprak of om inlichtingen vroeg, - niemand bracht eenig

scheldwoord of verwijtsel uit, niemand spotte, ver van de vreemde indringers met turf of stoppel te gooien, of er maar een in de Schelde te klaaien. Wanneer de landmeters hun werk verricht hadden, trokken zij ongehinderd er van door, gelijk zij gekomen waren.

"Nu is 't stellige zekerheid, de brug komt er," meende Broeke. De spijt wrokte hem in de keel, omdat die eerste stap gedaan was, zonder dat heel de Waterhoek in opstand kwam. Op den knok, in de herbergen, wierd er tot 's avonds laat geen ander woord gesproken, tenzij over de brug. Voor velen was het eene bloote nieuwsgierigheid zonder meer, de aantrek dien men gevoelt bij 't verwachten eener gebeurtenis. Voor hen had die brug geene andere gevolgen in 't vooruitzicht dan 't verdwijnen van 't veer, en dàt was toch van weinig bedied. Maar Broeke schoot uit:

"Meent ge misschien dat ze eene brug over de Schelde leggen om er onze geiten over te drijven? Waar zullen de vrachtwagens langs hier hun uitweg hebben? 't Was klaar lijk de dag: langs deze zijde zou men een breeden steenweg aanleggen, in verbinding met dezen aan den overkant, die langs ginder naar het Oostvlaamsche dorp en de groote stadsbaan leidde, - de brug zou de aansluiting geven tusschen de dorpen der twee provinciën, daarom moest de nieuwe steenweg dwars door den Waterhoek snijden - en wat zou er dan van het gehucht geworden?"....

"Van 't begin af moesten wij er ons tegen verzet hebben, pooten af van onze Schelde; alles laten gelijk het is op den Waterhoek!"

In Broeke's kop stond het nog altijd als iets dat niet gebeuren kàn; omdat het de schennis was van een natuurrecht, het beweldigen van hun eigendom, iets waar zij alleen over te beschikken hadden. Door 't geen hij als eene schennis van hun natuurrecht beschouwde, voelde hij zich gekrenkt in zijne eer en waardigheid van deken. Waarom hadden die heeren hem niet voorhands geraadpleegd? of om toelating gevraagd? Met zulke redeneering drong de oude kamper zijne zienswijze aan de omstanders op, en te huis voer hij hevig uit tegen zijn groote loeders van zonen, verweet hun voor lafhartigaards en legde hun voor oogen wat er te ge-

beuren stond: een heel leger vreemd werkvolk op den Waterhoek die er meester zouden spelen en er alles onderst te boven zetten!

Betrek met vreemden op 't gehucht, inmenging van buiten in de eigen aangelegenheden, wierd door alle inwoners geschuwd en gevreesd als het ergste kwaad, met een nasleep van slechte gevolgen. Ieder was er om 't meest gesteld op hun gezamenlijk meesterschap, om ongestoord en vrij te blijven in doen en laten. Buiten Cies de champetter, omdat deze niet in staat was een puid kwaad te doen, en Free de briefdrager die er maar hoogstzelden en dan nog in den zomer verscheen met een brief van de mannen uit Frankrijk, was er enkel de pastor van 't dorp die er vrij mocht zijn ronde doen en bezoek brengen in de huizen; - alle andere vreemdelingen wierden er als ongelegen indringers en bespieders beschouwd, met kwade inzichten bezield; dat waren dezulke die al onder uit, goesting hadden zich meester te maken van een partijtje land, of die op den reuk, naar een snelle dochter kwamen loeren.

Met die brug nam de groote meerderheid het zoo erg niet op; dat lag nog heel in 't onzekere, - en of de voorbijgangers nu met de pont overvoeren, ofwel over eene brug stapten, wat of wie kon het deren? Van die breede straat dwars door 't gehucht, van onteigening en de rest - daar geloofde men niet aan. Hun Waterhoek overhoop gooien, huizen afbreken, neen, zoo iets kon enkel door eene wereldramp of door hemelsch geweld gebeuren. Enkelen spraken zelfs als hunne meening uit: of zij er misschien voor 't maken der grondvesten van die brug, niet zouden bij te pas komen?

“'t Ware eene aardigheid, een seizoen zoo dicht bij huis en bij moeders pappot, den kost te verdienen.”

Broeke bezag den taarteklaai die zulke reden uitging en schold hem voor uilskieken. Maar van stonden af vreesde hij voor oneenigheid en scheuring, als er nu eenigen hun voordeel zouden in vinden. Dwaasheid! Gelijk één man moesten zij er tegen opkomen: geen brug! Al ware 't maar om te laten zien dat zij meester blijven wilden op den Waterhoek.

In den loop van 't seizoen gebeurde 't nog een paar keeren dat de landmeters kwamen, met stokken en vaantjes nu,

en een koperen mekaniek waar zij door een gaatje loerden om de rooilijn te trekken, - en een karrevracht arduinen paalsteenen om in den grond te planten. Het was bij smoorende weer, zoodat men op korten afstand elkander bijkans niet ontwaren kon, en ommelands heel de meerschvlakte onder een dikken nevel verdoezeld lag. Toen ging er gegek en spotspreuken uit van een bende jongens die de werking gadesloegen; maar als de landmeters gedaan hadden, en hun gereedschap opkraamden, vlogen er natte aardkluiten naar hun hoofd. Zoodanig dat de heeren op de vlucht sloegen, omdat zij meenden dat heel de bevolking hen op de hielen zat. 's Anderen daags, in den helderen voormiddag, verschenen de landmeters vergezeld van twee gendarmen. Op het nieuws kwamen al de mannen van den Waterhoek bij om 't spel gade te slaan. Het opkomen der gendarmen wierd als eene uitdaging beschouwd en hitste de gemoederen op. De mannen stonden in groep en nu en dan ging er eene spotreden, die duidde op het voorkomen of de kleedij van elk der heeren afzonderlijk. Het was de bedoeling een twist uit te lokken en er eens duchtig op los te slaan. Het bijzijn der gendarmen wekte vrees noch ontzag, integendeel: met gendarmen er bij wierd het eerst de moeite weerd. De landmeters verrichtten hunne bezigheid zonder op te kijken, - zij waren blijkbaar gerustgesteld door de aanwezigheid der gewapende macht. De gendarmen ook deden alsof ze de verwijtsels en plagerijen niet hoorden. In de groep wierd er fluisterend afgesproken: als ze er tegen avond nog zijn, moeten de gendarmen 't water in. Waarom t' avond en nu niet aanstonds, wist er geen te verklaren, doch op dat ordewoord stond het bij een ieder vast het voornemen zonder meer uit te voeren. Sommigen beschouwden het als eene gewenschte gelegenheid, en zij grinnikten er bij van genoegen, om wraak te nemen op die laplanders waarmede velen onder hen vroeger reeds kennis hadden gemaakt, en overmand, met de boeien aan, zwart en blauw geslagen, uit hunne handen gekomen waren. Elk zijn beurt was niet te veel. Bij de gendarmen ook stonden de mannen van den Waterhoek allen om 't even slecht aangeschreven; dat gespuis van pensejagers, belhamels en voorvechters gaf hun veel last, en met die ongelikte beren kregen

zij het soms hard te verduren; om er een aan te houden moest men toegrijpen en niet aarzelen of bang zijn - zij vochten lijk leeuwen liever dan zich overwonnen te geven, - daarom, wanneer zij de kans schoon vonden, lambooiden zij er op met de matrak, om ten minste hunne schade in te winnen voor de keeren dat zij zelf klop gekregen hadden. Alzoo wierd vijandschap en wrok telkens en opnieuw aangestookt, en ging het buiten persoonlijkheden op de gemeenschap over.

In den namiddag kwamen landmeters noch gendarmen terug. 't Was alsof zij 't opzet geroken hadden. Verschillende dagen naar een hervatten zij hunne werkzaamheden in den voornoen, bleven aldus ongedeerd, zonder dat zij wisten of vermoedden waarom zij aan 't gevaar ontsnapt waren, en zonder dat de anderen zich rekenschap gaven waarom de voormiddag ongeschikt was om hun voornemen uit te voeren. Naderhand verschenen ze in 't geheel niet meer, en aan de Schelde bleef het doodsch en verlaten gelijk immer. Buiten een zeldzame reiziger, een marskramer of beestenkoopman die aan 't veer moesten overgezet worden, was er geen levende ziel te bespeuren in heel den meersch. Het gevaar van eene brug zou wel voorbij zijn, - misschien was het plan opgegeven of verdaagd, gelijk zooveel keeren dat er spraak van was geweest. Menige zwetser haalde als reden aan: dat geen ondernemer wagen dorst in de buurt van die wildemannen te komen werken. Die opvatting beviel het best en kreeg overal ingang.

“Ze zitten met den daver op 't lijf, en 't is maar goed dat ze de pooten afhouden van onze Schelde,” knuffelde Broeke tusschen de tanden.

“We zouden die waterheeren een dans geleerd hebben,” stoefte Pruus.

Nu wierd er stout gesproken, met geweldige dreiging, als 't gebeuren moest dat er nog één opdaagde. Want 't geen ieder als het uitwerksel hunner kranige houding uitlegde, verstevigde hun verzet, zoodat het nu algemeen aangenomen was en besloten: niet toe te laten dat iemand aan de Schelde of aan den Waterhoek raken zou, - dat men van geen brug weten wilde.

Toen kwamen de lange winterregens, en gelijk andere jaren sloeg de Schelde en de Biesbeek over, spoelden de grachten vol en stond de heele meerschvlakte eindelijk onder water - - herschapen in een onafzienbaar meer, dat strekte in de lengte, van aan den rand der laagste huizen, tot ginder ver tegen den Kluisberg, en in de breedte, van Oudenaerde tot Doornijk. Vriezeganzen, reigers en wilde eenden voeren voorbij, en de mannen sprongen in hunne snekken op jacht naar waterwild. Met dien eendlijken vloed waarin de Schelde zelf versmoord en onzichtbaar geworden was, bleek alle gedacht aan eene brug nu loutere bespotting. De winter verliep dan ook zonder dat er iets buitengewoons voorviel, en geen mensch repte nog van de mogelijkheid - de brug was vergeten.

Met den uitkomende mieken de mannen zich gereed om te vertrekken; de poldergasten en steenbakkers eerst; de anderen bedrichtten nog hun akker, herstelden of verbouwden 't geen noodig was aan hunne woning; enkelen bleven nog een tijd op 't getouwe, anderen aan 't zwingelen, of hielden zich bezig met vischvangst, in afwachting dat 't seizoen aanbreken zou om naar Frankrijk den oogst te gaan doen, of aan de Leie in de rooterijen te werken. Eens de zomer aangebroken, bleven er op den Waterhoek, buiten Jan Petrol en een paar huisratten, enkele oude mannen, de gebrekelijken en de zotten, 't vrouwvolk en de kinderen. De jonge meisjes en de wijven die thuis konden gemist worden, gingen te boere werken, maar keerden elken avond in bende terug. De Waterhoek had weer het verlaten en gemoedelijk uitzicht van een kamp waar de krijgers uitgetogen zijn, en de kinderen alle wegen en plaatsen vrij hebben voor hun spel. Broeke bevond er zich als de nuttelooze heerscher over eene gemeenschap waarvan het leven en de roering is opgeschorst, - de bewaker eener vesting waar de rust en de veiligheid door niets en door niemand zou gestoord worden. Die slapte viel hem tegen; in zijn gemoed huisde de spijt omdat het gevaar geweken was, en hem niets ernstigs te doen, te regelen, te bevelen of aan te zetten overbleef, waarmede hij zich als deken kon doen gelden.

“Mijne beenen zijn op en versleten, maar mijn vuisten

deugen nog," gromde hij. Broeke zocht en trachtte enkel naar eene gelegenheid, iets dat al zijne kracht en inspanning vergen moest, om te laten zien dat hij zijn man kon staan, een voorval of eene gebeurtenis waar heel de Waterhoek zou in verwikkeld zijn, om er met zijn gezag tusschen te komen, en door een brutalen duw alles weer op z'n pooten te zetten. Sedert lang broeide de eerzucht hem in den kop, want in zijn dekenschap zag hij iets anders dan de plichtpleging, die bestond in enkel vormelijk vertoon uit eene oude traditie oorkomstig. Bij Broeke ging het ambt verder dan een gewone eerepost die hem als ouderling was te beurt gevallen en toegekend; hij nam zijne waardigheid op als een natuurlijk recht aan zijn stand eigen, - iets dat hem als hoofd van het talrijkste maagschap van 't gehucht toekwam (de Broeke's waren over heel den Waterhoek vertakt, en de gezinnen zijner broers en zusters, neven en nichten, eigen zonen en dochters, mieken er de groote helft der bevolking uit). Zij waren de oudsten en zuiversten van afkomst, zonder één enkelen misgang in de huwelijken, iets als de adel van den Waterhoek, die het in de familie als erfrecht verworven hadden, het dekenschap van vader op zoon te zien overgaan. Hij achtte het beneden zijne waardigheid, evenals zijne voorgangers, slechts in beuzelarijen tusschen te komen - geschillen van twistende gebuurwijven te vereffenen, vechtende straatjongens op den loop te jagen, en met de kermis de eerste bol te werpen, het eerst te schieten, en in de optochten en feestmalen de hooge plaats te bekleeden; - hij wilde zijne macht uitbreiden en opvoeren tot waar gezag, als een echte, wettelijk erkende burgemeester. In heel den tijd zijner regeering had zich nooit een ernstig geval voorgedaan, geene enkele gelegenheid om eens terdege stand te nemen en in te grijpen; nog nooit had hij, als scheidsrechter tegenover twee partijen gestaan, gelijk het in vroegertijd meer gebeurd was, dat 't behoud van den vrede en 't heil van den Waterhoek aan 't hardhandig en beslist optreden van den deken te danken was geweest, - 't geen dan ook een vaste vermaardheid aan enkele dekenen verleend had. Onder den vorm van overlevering bestonden een aantal legenden waarin de rol van zulk een deken (uit Broeke's familie) iets ge-

weest was gelijkend op de houding van een graaf tegenover zijne onderhoorigen - die toch nooit zachte lammeren waren, en minder door de macht van redeneering dan door den daver der vuisten overmeesterd en bedwongen konden worden. Broeke wist zich een onverbasterde telg van het oude ras, maar hij zweeg en hield de eerzucht binnen.

Dat bleek wel eene eigenschap zijner voorzaten - de gelegenheid alleen had hunne gaven en hoedanigheden doen uitschijnen - in 't gewone leven waren zij om 't even norsche zwijgers, geslotene, koppige stieren geweest, met stijven nek en kwaden blik, maar meegaande en gemakkelijk in hun gewonen doen, en daarom door een ieder geëerd en toch ontzien.

Broeke breide neerstig aan zijne netten; de kinderen speelden op de werf; Manse was op den akker bezig, - en in de ruimte boven de eindeloosheid van den meersch, broeide het leven als een zang van veelvuldige stemmen opruischend in de algeheele stilte. Over den ganschen omtrek ging geen ander gerucht, tenzij nu en dan de trompstoot eener sleepboot en de toeter van een schipper, om den ketting aan 't veer te lossen, ofwel den roep van een reiziger die moest overgezet worden.

Het seizoen naderde den herfst, en daarmede ontwaakte het verlangen nog eens om de mannen te zien thuiskomen. Ze keerden terug, de eenen na de anderen, gelijk de vorige jaren, en zij vulden 't gehucht allenthenen met hunne druistige aanwezigheid. Alzoo brak onopgemerkt de winter weer aan, en 't leven binnenshuis hernam, met al de gezelligheid van spel en vermaak, in de vertijloosheid der korte dagen.

Op Nieuwjaarsavond, terwijl Manse druk aan den wafelbak stond, en de mannen bij tafel onder 't lamplicht aan 't kruisjassen waren, ging de deur open en daar verscheen Mira, die sedert twee jaar vertrokken, nooit meer omgekeken of eenig nieuws gegeven had. Zij stond ineens midden den huisvloer, deed heel gewoon - kwansuis om haar pakje weg te brengen, trok zij zonder een woord, de zoldertrap op en bleef er bij de kinderen die reeds te bed waren en sliepen. Omdat de huisgenooten dachten aan een nieuwjaarsbezoek, miek de onverwachte verschijning geen grooten indruk, -

elk bleef aan zijn bezigheid, en over Mira wierd niet gesproken. 's Anderen daags was zij met haar gewoon nukkigen kop beneden gekomen, en zonder een woord uitleg of bescheid, deed zij gelijk iemand die nooit weg is geweest. Zij trok mede met de jongens op nieuwjaarsbezoek bij nonkels en tanten, - een oprechte ommegang over heel den Waterhoek, die den ganschen dag aanhield. Waar Mira verscheen vond ieder het heel natuurlijk dat zij met Nieuwjaar was overgekomen. Men zag dat ze fel gegroeid, snel geworden was, fijn in de kleeren stak, maar omdat zij iets terughoudends had in hare manieren, vermoedden de tanten dat het schuchterheid was en schaamte om haar eigenzinnig wegvluchten, - en vermeden daarom het meisje uit te vragen over haren dienst in Frankrijk. Zij zelve bleef gesloten en loste geen woord. Anders betoonde zij zich vriendelijk en behulpzaam: droeg de kinderen hunne vollaards, kwam met hen naar huis, waar zij samen aan 't spel bleven. Sieper noch Manse gaven er geen nadere acht op, lieten haar begaan; Broeke echter bepierde het schalke ding onder de kleppe zijner muts, bleef vol argwaan, om dat onverwachte bezoek. In het ontluikend meisjes-postuur - half kind nog en half vrouw reeds - zocht hij te raden wat er in die twee jaar mede gebeurd was, hoever ze in 't kwaad bedegen mocht zijn?.... of ze misschien, op hare beurt, het geval van hare moeder zou herbeginnen,.... en dààrvoor naar huis gekomen was? Hij vertrouwde het niet, doch vond geene aanleiding er met iemand over te spreken.

"Ze wordt, lijk twee druppels water, de weersplete van Gitta," waagde hij te zeggen.

Manse ook vond er veel aan veranderd, maar dat was eigen aan de jaren: overgroeid, opgeschoten tot een langsel, zwak in de leden nog, rilde en mager, zonder vorm of fatsoen, maar altijd iets in de houding, gang en gebaren, in voorkomen en doenwijze, dat tegenstak, omdat het oneigen en vreemd was aan de meisjes van den Waterhoek, - hetzelfde waar Gitta, hare moeder, mede behept was en haar ongeluk aan gehaald had. Het wekte iets als afkeer bij Manse; 't geen zij niet bepalen of uitspreken kon; het "onnatuurlijke", dat soort aangeboren of ingegroeide voornaamheid, hiet zij,

zonder te weten wat zij ermede bedoelde: manieren van eene kalle, verpierewaaide teute, of vroegrijpe sletse.

In zoover waren Broeke en zijne dochter over dat vreemde gebroedsel eensgezind, maar daar bleef het ook bij.

Wanneer die veronderstelde congé nu reeds acht dagen duurde, sprak Mira nog niet van vertrekken of heengaan; heel dien tijd had zij geholpen aan 't huiswerk, en tusschen in bij de familie geloopen.

"Ze zal uit haren dienst ontslegen zijn, ze wacht op een andere betrekking," dacht Manse. Omdat zij het nu zoo voorgenomen had, wilde zij geen uitleg vragen, en verdroeg liever het ongemak der nieuwsgierigheid. Alhoewel Manse haar zusters bastaard uitstaan noch verdragen kon, dorst zij Mira niet wegzenden uit vrees voor haar goeden naam, omdat de geburen het haar als een schande aanrekenen zouden, en Broeke ook hield het hatelijk schaveel nog liever in huis dan het op den vreemde te laten loopen. Geen van beiden spraken er nog over en lieten de zaak onverlet.

Naarmate de tijd vorderde, en Mira weer in 't leven van het huishouden vergroeid gerocht, hervatte zij haren draai van voortijds, en richtte van langs om minder uit. Werkenszin kende zij niet, - zij wierd integendeel weer kind met de kinderen, hield zich op met nietigheden en spel. Voor de rest trachtte zij maar zooveel mogelijk om uit het zicht en hare tante niet voor de voeten te loopen. 't Liefst lag zij in bed, of verscholen in 't hooi, op den rug uitgestrekt, in 't ijle te staren. Dat men haar uitschold voor luivel, miek geen den minsten indruk, - waar zij betrapt en verjaagd werd, ging zij wat verder eene betere plaats opzoeken, flokte er zich behagelijk neder, en wentelde er wellustig als eene katin.

Alhoewel Mira nu aan de jaren gekomen was, en een parmantig voorkomen had, bleef ze geheel onopgemerkt - geen enkele knaap van den Waterhoek die naar het meisje omzag of haar aansprak. Eensdeels was het wel hare eigen schuld; preuschheid en behaagzucht scheen zij enkel voor zich zelf te oefenen, om haar persoonlijk genot, - voor de rest was zij niet toeschietelijk, bleef gesloten en norsch, afwerend en nijdig, buiten alle gemeenschap of omgang met vriendinnen of meisjes van haren ouderdom. Tegen alle gewoonte in,

trok zij 's Zondags naar 't dorp, waar niemand naging wat ze er uitrichtte, maar bij een ieder slecht gezien werd; in de week ook was zij soms halve dagen verdwenen, nergens te vinden, en dook dan onverwachts op, gelijk iemand die uit de lucht valt.

"Met die sletse is niets uit te richten," kloeg Manse. Zij is keeraafsch aangelegd, men kan er geen rekenschap op maken: beveelt gij iets, ze hangt den doove uit, en waar ze aan iets bezig is, laat ze 't te midden moete vallen om iets anders te beginnen.'

Op 't onverwachts kwam het soms tot eene heftige scheldpartij, maar 't geen Manse al uitvinden mocht van verwijtsels, botste er op af, zonder weerklank of uitwerksel. In haar verdraagzaam zwijgen legde het kleine ding al de diepte harer verachting, - met rechten hals en gesloten lippen, onaangedaan, stapte Mira over den vloer als eene prinses. Dat uitdagende in de houding bij zulk een speitkerte, dreef Manse's woede ten top, en deed haar dingen zeggen die zij uitvond louter maar om op te hitsen, om een uitwerksel, om weerstand te bekomen:

'Rot schaveel waar ge staat, men zou zeggen dat ge van eene rapelijke ziekte zijt aangedaan, de menschen verbieden hunne kinderen bij u te komen, uit vreeze van besmetting! Van toen ge naar school liept, deden de nonnen u alleen op de bank zitten omdat gij 't bederf in uw lijf hadt!'

Om haar heel zeker en dieper te treffen, haalde Manse met wellustigen nijd, de schande op van haar moeder en 't kwaad dat ze overgeërfd had. Ruw en rouw gooide zij 't er uit wat er met haar moeder voorgevallen was: 'Nooit gedeugd, en met de vermaledijding van haar vader, in een trog uit het huis weggedragen, om bij de geburen haar hoerekind ter wereld te brengen! Een ruffe!.... Dàt zijt ge! Dàt! Dàt! Dàt!...'

Die beleediging niet meer dan iets anders, was in staat Mira te beroeren; haar wezen bleef gesloten, liet noch gramschap zien noch schaamte, integendeel, nu plooide er iets om haar fijne lippen dat aan een kwaden glimlach geleek. Met rank raaide lijf, kop in de lucht, met uitdagend heupwiegen, - bewust van 't geen ze in zich droeg, stapte zij

naar buiten, om de vlaag te laten overgaan. Op 't zelfde oogenblik was zij alles vergeten: viel er aan 't spel met de kinderen, of vleide zich neer bij den hond in zijn hok.

''k Heb altijd gemeend dat er een wiel mede afgeloopen was, en we den kluts gingen thuiskrijgen, als ze daar met Nieuwjaar zoo onverwachts binnenkwam,' liet Broeke zich eindelijk ontvallen.

'Dwazerik!' loech Manse. 'z' Is zelf een kind nog, - nauwe zestien - een schijtjonk zonder buik of bil? Maar ze is anders wel leep en slim genoeg, uitgeslapen en opgeleerd om aan 't spel meê te doen - daar komt echter niets uit voort: zulke schepsels kennen den truc en de middels om er niet aan te waaien! We zullen nooit weten welke scholen ze ginder in Frankrijk bezocht heeft, - dat is kwaad om later uit te broeden....'

'Als we dat ding nu in de Schelde gooiden, zouden we misschien veel ongelukken voorkomen....'

Broeke dacht aan zijn verloopene dochter, de eenige die haar bloed verraden had en de schande over zijn huis bracht; het wrokte in hem omdat 'deze' aan zijn greep was ontsnapt, en al zijne strengheid tot niets had geholpen, maar nog meest omdat zij triomfeerde door het moedwillig verloochenen van haar volk, door weg te blijven zonder nog ooit iets te laten weten. Broeke beschouwde dit als eene uitdaging - een bewijs dat zij hem en heel het maagschap kon missen, - dat zij op hen neerzag als op minderwaardig uitschot, waar zij niets mede wilde te maken hebben. Om hare wraak te voltrekken had zij 't dan nog goedgevonden haar eigen bastaard achter te laten, - een galgenjonk dat zij mochten opkweeken om er later opnieuw miserie aan te beleven.

'We konden het verzuipen, of ergens achter een hoek den kop inslaan, zonder dat er ooit iemand om kraaien zou,' meende hij. En nu speet het hem waarlijk dit niet vroeger gedaan te hebben. Hij gaf er zich geen rekenschap van waarom 't niet gebeurd was, of wàt er hem toen tegengehouden had het te doen?

'We zouden er van ontslagen geweest zijn. Maar nu is het te laat.'

In haar fluwijnachtig lijf, in haar pronte houding en

aalwaardig optreden, in den kwaden blik der donkere kijkers, was het kind reeds tot een zelfstandig wezen uitgegroeid, - eene persoonlijkheid die haar recht op 't leven zou weten te verdedigen, zoo gemakkelijk niet meer om uit de voeten te krijgen.. Bovendien was er in dat half-kind-half-deerne, die geheimzinnige kracht, eene tooverije die hem - den onberoerbaren vent - in bedwang hield, iets dat hem afstiet en tevens aantrok. Hij kon het gevoel geen naam geven, maar kende het enkel onder den vorm van ‘het vreemde’, iets dat van hem, noch van zijn ras, maar uit het onbekende moest zijn voortgekomen, uit eene fijnere stof samengesteld scheen, voornamer van aard, doch aangetast door eene verdorvenheid die slechts aan rijke lieden kon eigen zijn. Het ontroerde en beangstigde hem als een verschijnsel tegen de natuur, waarop zijn verstand bot stond. Zulk hooghartig misprijzen, zulke minachting en onberoerbaar uit de hoogte neerkijken op 't eigen volk, bij zulk een jonk van niemendal, dàt ontstelde Broeke. Hij dorst het zich zelf niet bekennen; - hij vocht er tegen om het gevoel dood te nijpen, hij knarsetandde van woede, omdat 't geen hij haten en met een stamp van zijn hiel vermorzelen wilde, hem van een anderen kant.. aantrok, hem in den ban der betoovering hield, en eene verdoemelijke genegenheid verwekte. Bij tijden moest hij zich bedwingen, en den aandrang weerhouden om haar geen vriendschap te betuigen. Maar.... nog liever barsten! Daarom geloofde hij dat Manse misschien gelijk had als zij beweerde dat er kwaad in gebroed was, en de duivel er zijn steert in stak. In het begrip ‘kwaad’ zag Broeke niet zoozeer de ondeugd, de zondige aandrift en de vroegrijpe verdorvenheid, waar Manse voortdurend op doelde - van zulke dingen had hij geen inzicht of besef - wellust was hem enkel onder den eenvoudigen vorm van natuurlijke, gezonde vleeschelijke begeerten bekend, - daar mocht men volop aan meedoen, dàt gaf hem geen vrees; doch 't geen hij van den duivel oorkomstig waande, was: het boosaardige, die ontembare trots, de kracht om tegen alle geweld in, weerstand te bieden, - die geheime toover waarover zij scheen te beschikken om alle geweld tegen haar te niete te doen, zoodat de woede er op afbotst en in slappe toegevendheid verwatert,

ontbindt, zoodat voeten noch vuisten er niets tegen vermogen.

'Ze glibbert u door de vingeren gelijk een paling; als ze u dol getreiterd heeft, voelt ge meer lust om haar te streelen dan om haar te slaan; ge moogt er anders op ketsen gelijk op een stroozak, nog is ze te wers en te koppig om een kik te geven, - ze gunt u aleens de voldoening niet van genade te vragen of te laten zien dat zij pijn heeft; ze springt boosaardig onder uwen greep weg, slaat met tanden en klauwen gelijk een getergde wezel....' Het kwaad waarmede dat rossekind behept is, was ook haar moeder aangeboren; dàt ook had hij in Gitta, tegen wil en dank, moeten bewonderen. Tegenover die weerspannige dochter had hij, om dezelfde redenen, hetzelfde weerhouden gevoeld en ondergaan: een zondig behagen om de ondeugd te laten ontluiken en oekeren, - al wist hij wat er later uit voortkomen moest, en dat hij er zich zelf mede straffen zou. Had Romme het hem niet dikwijls verweten, dat hij meer spel en kas miek van Gitta, haar liever had en vorentrok bij de anderen, en zeker wèl omdat het zulk een deugniete was, en eens in 't wilde zou loopen? Dat hij in alles de ondeugd van dat schaveel trachtte te verschoonen? Romme had gelijk, maar wat wilt gij er aan doen? Het was sterker geweest dan zijn eigen sterke overtuiging, en in zijn diepste wezen stond hij nu nog beschaamd. Met dat hellejonk nu was 't eender en 't zelfde: hij wist en voorzag waar het zou op uitloopen, - dat zij geboren was en in de wieg gelegd om kwaad te stichten, - misschien nog erger dan hare moeder, want bij Mira was er nog het verzwarende van haren onbekenden oorsprong, het raadselachtige van den 'vreemdeling' die haar tot vader gediend had - het kon wel de duivel zelf geweest zijn? En niettegenstaande dat alles, en niettegenstaande hij zag met welk misprijzen die ruffe op haar grootvader neerkeek, niettegenstaande zij uit hunne handen eten moest en heel het huishouden bezag alsof het haar alles te min en te wers ware geweest, - toch ondervond Broeke de kracht die van haar uitging, voelde hij zich aangetrokken, onweerstaanbaar, goeloos worden en slap, wetens en willens de duts die alles gedwee verdragen en gedoogen moet. Hij gerocht er tegenover zich zelf niet wijs uit, verwarde in de redeneering, - kon er

met niemand over praten of raadplegen, - moest het stilzwijgend zien gebeuren. Sedert lang had hij voorgenomen er buiten te blijven, er nooit meer in te spreken, maar telkens de vlaag losbrak, kon hij zich niet bedwingen.

Buiten die enkele keeren dat Mira, door hare luiheid of deugnieterij, opnieuw ruzie verwekte, en den opgehoopten wrok der pleegmoeder te verduren kreeg, hield zij zich meestal verscholen, miek zich zoo klein, dat niemand in huis hare aanwezigheid opmerkte en men soms vergeten kon dat zij er was.

Een Maandagmorgen alevenwel trok Mira, zonder zeggen of spreken, onverwachts mede met de meisjesbende te boere in 't vlas gaan wieden. Buiten allemans verwachting hield zij het uit en bleef er den zomer lang: aardappels planten, beeten zetten, den oogst binden. Op de hoeve waar zij werkte, kreeg Mira kennis en verkeerde er in 't openbaar met een jongen boever. In de zomersche avonden kwam zij soms heel laat, of in 't geheel niet naar huis. Langetongen beweerden dat zij in 't koorn sliep. 's Zondags bracht zij haren vrijer mede naar den Waterhoek, en danste met hem in de herbergen, ten aanzien van heel de bevolking.

‘'t Is goed zoolang de jonkheden op den travaux zijn,’ meenden de meisjes, ‘anders zouden zij den vreemden sperluit een dans leeren!’

Mira keek hen over den schouder uit de hoogte aan, als ware 't om te zeggen: laat ze maar komen. Zij nam den kerel bij den arm en trok hem mede naar eene andere herberg.... om hem ginder ook te laten zien. Daar de jongen echter niets dan kwade blikken ontwaarde, gerocht hij op zijn ongemak, en Mira die ondervond dat hij verlegen werd, liet hem staan, danste met eene vriendin, en zag naar den vrijer niet meer om. De volgende week bracht zij er een anderen mede; verschillende Zondagen achtereenvolgend, kwam zij telkens met een nieuwen vrijer opsteken, omdat geen enkel het wagen dorst tweemaal ter reek op den Waterhoek met eene inboorlinge te komen dansen.

‘Wat zal het worden eens dat de mannen thuiskomen dezen winter?’ fluisterden de meisjes ondereen.

‘Om die meid zal er gevochten worden dat 't haar stuift,’

voorspelden de wijven; ‘laat ze maar eens de kinderrokken afleggen en heur knepen uithalen,’ meende Luiske Glas die er iets van kende in zake vrouwvolk, omdat hij drie dochters in zijne herberg loopen had.

In de weerdij van dien laatsten zomer dat ze te boere had overgebracht, was Mira van kind tot volslagene deerne uitgegroeid; entwat slank en mager nog, onvast en los in de gewrichten, maar begaafd met al de kennis en streken om het verleidelijke van 't geen haar van vorm en vrouwelijk fatsoen nog ontbrak, als ontluikende schoonheid te doen uitkomen, en de rest als eene belofte te laten gelden. In den omgang met de meisjes op den kouter was zij opener en losser in hare doening geworden, had er die stugge weerhoudendheid afgelegd waardoor zij als kind reeds, een ieder op een afstand hield en van alleman vervreemd bleef. In haren opschik en kleeding had zij ook alles laten varen 't geen aan het verblijf in Frankrijk kon doen herinneren, - de gedaanteverandering had zich zonder blijkbaren overgang aan haar voltrokken, en met 't meeste gemak, alsof 't nooit anders geweest was, deed zij zich voor als eene van den Waterhoek, doch stouter, aanhaliger, onbeschaamder, vastberaden in alles wat zij deed en uitrichtte, - in houding en gebaren had zij iets van een knechtebrakke. Het scheen alsof zij door ingeving, nu plots hare aandrift en levenslijn had ontdekt, en vast en besloten in de richting uitzette die haar voorhands onbekend was.

Eenige maanden geleden was de kleine Mira nog het onbeduidend schepsel dat liep met de kinderen, - het verlaten dochtertje eener verloopene moeder - nu ineens iemand geworden, een persoon die zijne plaats wilde veroveren, meetellen naast hare weerga, met den drang bezeten om in aanmerking te komen, te dwingen dat men er naartoe kijken zou. En toch kon niemand zeggen dat zij 't met vooropgezet inzicht belegde - het kwam vanzelf, gelijk iets dat op zijn tijd komen moet. De oorzaak van het bekoorlijke dat zoo plots van haar uitging, wist niemand te verklaren; niets wonders aan den persoon, in elk geval ontbrak haar 't geen bij de meisjes van den Waterhoek als schoonheid bekend stond en de jonge mannen aantrok. Lang en mager, zwendelig van

leden, zwart als eene kraai, met kwaden blik, vriendelijk noch voorkomend, veranderlijk en grillig van gemoed, nu eens bot en barsch, met vlagen van uitgelatene drift, waar zij niets ontzag en den ergsten kwajongen beschaamd zette; onstandvastig in hare vriendschap, onmeedoogend en wreed in haar treiteren en spotten, afstootend en kort, zonder een woord of gebaar om aanminnig te doen, - was het alsof hare ondeugd zelf den bijval en de aantrekkelijkheid meebracht die zij genoot. Althans lag er iets geheimzinnigs in haar wezen, een verborgen toover waarmede zij iedereen bedwingen kon. Het tweeslachtige van haar voorkomen - half jongen half meisje - het tegenstrijdige van arglist en verdorvenheid in heel hare gedaante ontroerde en verwekte, bij aankomende knapen vooral, eene zondige nieuwsgierigheid; meisjes echter ondergingen in haar bijzijn een zekeren schroom, waren op hun ongemak voor het raadselachtige dat met hun eigen natuur in strijd was. Waar ieder in de week, zonder opschik, slordig in de kleeren stak en goed-kome-'t-uit aangetoorteld liep, verscheen Mira in hare schamele plunje - altijd te nauw en te kort, en langs alle kanten ontgroeid en onttrokken - immer keurig en voornaam, zonder een zweem evenwel van behaagzucht; maar 't weinige dat ze aanhad, diende dan ook minder om hare naaktheid te bedekken, dan wel om de vormen en fatsoen van haar lenig lijf te doen uitkomen. In haren veerenden gang, smijdigen draai der leden, in heel hare houding en gebaren, lag iets dat men op den Waterhoek nooit gezien had. Met een blik harer donkere oogen ontstak zij den gloed der begeerte; een nauw merkbaren glimlach harer samengeknepen lippen trok alles mede in eene sfeer van zinnelijken wellust. Instinctmatig oefende zij de verleiding als eene kunst, zonder eenigen schijn van het bewust of opzettelijk te doen, - het lag in haar wezen en gestalte, in haar voorkomen en verschijning. Enkele gezellinnen die uit afgunst om haar driest en onbeschaamd optreden, Mira wilden haten en leelijke dingen over haar uitstrooiden, gerochten zelf onder den invloed der bekoring die van haar uitging, - moesten hunne jaloerschheid verduiken en betoonden haar uiterlijk vriendschap. Maar onder de knapen was er al gauw de roep als van iets wonders;

op korten tijd wierd het eene drift, een stormloop met wedijver. Aankomende jongens, snotneuzen van de eerste broek waren er nog het ergst aan toe: ze stampten elkaar op de teenen, wrongen de een den ander met de ellebogen uit den weg om bij Mira te zijn, en stonden haar al onder uit aan te gapen, met wulpsch genot. Groote loeders van 't zelfde, deden alle mogelijke waagstukken en snoevenstreken om bij die wilde meid in aanmerking te komen en hare gunst te winnen. Heel de jonkheid van den Waterhoek zwermde rond haar, met 't felle verlangen en de geile begeerlijkheid op het gelaat. De andere meisjes hadden allen aantrek verloren, dienden nog enkel voor dezulken die reeds met een lief vastzaten, en voor de truntaards die zich te slap voelden om mee te doen in den wedloop naar het nieuwe wonder. In dien algemeenen bijval hield Mira zich onverschillig, ging hare wegen, liet aan niemand eenigen voorkeur blijken en snauwde rechts en links een stouterik van zich af. Het leek wel alsof zij de aantrekkelijkheid die langs den eenen kant van haar wezen uitging, op andere manier wilde verijdelen en tegenwerken, - maar die tegenwerking zelf deed niets dan den bijval verhoogen, - het wierd eene aantrekkelijkheid te meer, waar niemand aan weerstond. Degenen die den toover ondergingen, gaven er zich geen rekenschap van, of zochten niet naar de oorzaak, - zij lieten zich bedwelmen uit louteren lust, zonder meer. Het was zeker niet om hare schoonheid, want hare slenderige gestalte miste de weelderige vormen waarmede andere meisjes den wellust verwekken; het kort aangebondene van hare doening moest hen eerder afkeerig maken, doch juist die eigenschappen trokken hen aan, want in Mira zagen zij niet het ‘meisje’, - het was niet de drang naar de deerne, naar het ‘geslacht’, integendeel: bij het eigenaardige in 't wringen van hare schouders, den draai van den hals, 't wiegen der heupen, het uitdagende van den blik, het minachtend plooien van den mond, was er vooral het vreemde gevoel dat Mira een jongen was in meisjeskleeren. Dàt trok de uitgeslapenen aan, en ontroerde de nuchteren, doch om 't even benaderden zij haar met eene zondige begeerlijkheid, met de gewaarwording van een nooit ondervonden wulpschen en geilen hartstocht. In dat

jongensachtige lag eene heele wereld van geheimzinnige verzoeking: een wezen vol tegenstrijdige verschijnselen, waar niemand den zin of de diepte van doorschouwen kon. In hare oogen straalde 't vuur naar buiten dat binnen aan 't laaien was; hare lange, maar rondgevleeschde armen, schenen altijd gereed voor de omhelzing waarmede zij alles in den ban harer bekoorlijkheden hield. De verlokking oefende de deerne op verren afstand, - door hare verschijning alleen, daar tot nu toe nog niemand er zich op beroepen mocht van hare gunst genoten te hebben.

Dien winter wierd Mira bijzonder opgezocht in den dans. De eenen gingen om haar te zien, de anderen om het louter genot dat slangenlijf in de armen te houden, - in de herberg waar zij was, stroomde 't volk toe, zoodat men er roeren noch keeren kon. Daar gaf zij zich zonder voorkeur aan gelijk welken liefhebber die zich aanbood; doch al wie met die meid in de armen, in den roes der muziek, maar eens den warrelenden schijver had meegemaakt, voelde zich als door een heete koorts aangedaan, - bleef voor altijd onder den indruk, en door een onverzadelijken drang en begeerte bezeten om nog en nog meer, om altijd weer in die bedwelming onder te dompelen; dezulken konden niet meer verdragen of uitstaan dat anderen er in hunne plaats van te genieten kregen - werden opgevreten door eene redelooze afgunst Daar ging die geheime kracht van haar uit en oefende zij die onweerstaanbare verleiding waarin iedere toeschouwer werd medegesleept. Haar aan den dans te zien was een schouwspel dat ieder in verrukking bracht, een genot waar niemand ongevoelig aan blijven kon. Men verzadigde zich aan de zondige begeerte die de wentel en de bewegingen van haar lijf bij de aanwezigen verwekte; de jonkheden troepten rond de danseres, gelijk rond de matte waar kamphanen om groot geld aan 't vechten zijn; oude loeriassen bij wie 't laatste vuur weer oplaaide, drumden om van naderbij hun oogenlust te voldoen en kwijlden er bij van genot. Getrouwde mannen, waaronder heel bejaarde, kregen de zotte koorts in 't lijf, deden gelijk verliefde poepgaaien en begingen dwaasheden, terwijl zij zelfbewust van de schande, hunne lamme lafheid verdoemden. In eene opbruisching van afgunst was 't

er op en aan 't gevecht, en een mededinger sloeg men blamot om des wille van eene uitgestelde dansbeurt. Menig gedaagd man gerocht alzoo in de reek vernoemd en reed op de tong, kreeg ruzie met zijn wijf, en wierd in 't openbaar bespot en gescholden voor àl wat hij hooren wilde, omdat die oude loebassen zich begeven hadden bij 't geen de eene noemde: dat onnoozel schijtjonk, en de andere: die geslepene hoere. Nog nooit was er zooveel gekijf en krakeel in de huishoudens, nog nooit was er op den Waterhoek, onder 't eigen volk zooveel met messen gevochten geweest gelijk dien winter. Het ging zoover dat de gendarmen elken Zondagavond de ronde kwamen doen; en dàt verergerde nog de zaak, want door het feit dat een gendarm op den Waterhoek noode geduld wierd, kwam er nog bij dat Mira, met haar duivelsche grillen, als zij er lust in kreeg den boel overhoop te zetten, haren kop uitvoerde, botsbollig en te midden een dans, haren cavalier liet staan, en een gendarm vaststekte om ermede te dansen. Toen mankeerde 't nooit: in de eerstvolgende minuut ontstond eene algemeene vechtpartij, de gewapende mannen wierden in één omdraai kreupel geslagen, en kwamen àl bloed en halfdood, op straat in den donkere terecht. Zulk spel gaf aanleding tot processen, boete, maandenlange gevangzitting, met tweedracht en veete, waarbij de haat en lust om wraak te nemen in de gemoederen bleef vastzitten, voor later, en bij de eerste geschikte gelegenheid moest losbarsten.

Geen enkel van die rond Mira zwermden of in den ban harer verleiding gerochten, kon het haar duiden dat zij het erop aanlegde om iemand in te palmen of de zinnen te verdraaien; zij gaf zich schijnbaar passief aan de bewondering over, liet maar begaan, alsof het niet anders kon, - doch telkens er één, bedwelmd en dronken, zich met den kop voor aan den vleeschelijken hartstocht overgaf, en zich smoorlijk verliefd aanstelde, - dien deed zij dansen. Zij stelde er een ondeugend genot in, alwie op haar verslingerd was, te vernederen en den dwazerik te doen afgeven - zij speelde een tijdlang met hare aanbidders, gelijk de kat met een vogel, tot zij zich voldaan voelde, en zonder meer met een ander aanving. Jonge, fleurige kerels, mannen gelijk boomen, wond

zij op, deed ze brieschen van razernij; bejaarde venten vervloekten hunne eigene zwakheid, waren inwendig beschaamd omdat zij niet weerstaan konden, - maar bij de menigte in 't algemeen, gold Mira's snoeverij, snaaksche kuren en kwajongensstreken als eene reden te meer voor nog grooteren bijval. Mira wierd beschouwd als de glorie van den Waterhoek, eene glorie waar de gezamenlijke bevolking deelachtig aan was en ieder in 't bijzonder fier op ging eene beroemdheid te bezitten - al was 't in het kwade - gelijk men er op 't dorp en in stad geen enkele vinden kon. Voortaan was zij gekend en vernoemd als ‘onze Mira’, 't geen op den Waterhoek gold als de grootste onderscheiding, iets als een eeretitel, en het bewijs dat zij in achting en aanzien stond.

Deken Broeke had nu werk genoeg om overal tusschen te komen en de oneenigheden te beslechten door zijne kleindochter aangesticht. Op Mira zelf had hij noch Manse geen 't minste gezag, - zij spartelde onder hun greep weg. Sieper en de andere broers schepten er hun vermaak in, trokken er zich verder niets van aan. Nu Mira zich zelf ontdragen kon en geld verdiende, deed zij heure onafhankelijkheid gelden en duldde geen dwang meer. Zij woonde bij grootvader in, voor den vorm; ging uit werken als 't haar beliefde, en van haar dagloon gaf zij geen cent in huis. Om de minste reden, of wanneer het haar inviel, trok zij er uit en ging bij een oom of moei, ofwel bij geburen in den kost, waar zij zich vriendelijk, zachtaardig voordeed, gedienstig en verzettelijk was en ieder wist te behagen. Voor 't overige ging zij vrij haren gang, volgde in alles den aandrang harer natuur, - deed nu eens overdreven schroomvallig, ingekeerd, weerhouden, dan weer: uitgelaten wild, zonder besef van eerbaarheid of maagdelijke schaamte, alsof haar alles toegelaten was. Buiten den dans dorst geen jonkheid van den Waterhoek het wagen zich bij Mira als vrijer aan te bieden, - zij koos zelf hare minnaars uit, met deze waarschuwing er altijd bij: dat het enkel duren zou zoolang het haar lustte. Aan die voorwaarden kon Mira toch krijgen al wie zij wilde; elk op zijne beurt toonden zij zich bereid het te wagen, meest allen met de hoop dat het hun beter gelukken zou dan de voorganger. Het leed echter telkens zoolang tot de nieuwe minnaar razend verliefd ge-

rocht, van pas jaloersch en opgewonden om met den nieuwen opvolger aan den slag te gaan. 't Leek wel of Mira zich voorgenomen had al de jonkheden van den Waterhoek, ieder zijne beurt te geven.

Het was in dien winter dat Lander, Broeke's jongste zoon, van den krijgsdienst ontslagen, voorgoed naar huis kwam. Lander verscheen op den Waterhoek als een jonge reus, in heel de pracht zijner ontlokene jonkheid. In Antwerpen, als kanonnier te peerd, had hij zijne boerschheid afgelegd en steedsche manieren aangeleerd; welgemaakt en flink van gestalte, pront in gang en houding, net opgeschikt, haar en snor gestreken, vriendelijk van voorkomen, lustig van aard, was hij de geschikte kerel om al het vrouwvolk den kop te verdraaien. Daarbij kende hij al de nieuwe dansen, en een boel liedjes, gelijk men er op den Waterhoek nog geene gehoord had, - die droeg hij voor, in 't treurige zoowel als in 't blijde, met eene stem, uitdrukking en gebaren, zoo goed als de beste tooneelspeler, en al wie er naar luisterde was in 't hart getroffen en bleef den zanger met open mond, in verrukking aanstaren. Lander kreeg ineens al den aantrek, - waar hij in eene herberg verscheen, zocht het volk bij hem te zijn; ouden en jongen wilden hem zien en hooren.

Op 't eerste zicht was Mira ingenomen met den schoonen, jongen kerel; den eigensten avond zijner thuiskomst nam zij eene gunstige gelegenheid te baat, en zonder een woord, vloog zij hem om den hals. Lander voelde zich verraads gepakt, doch schrok niet - als kanonnier had hij meer zulke verrassingen beleefd en ondervonden. Van's anderen daags hergingen zij het zelfde spel, en zonder verderen omslag wierd het volop minninge tusschen die twee. Nog maar rechts had Lander den heeten adem en den driftigen druk van die toesnoerende armen gevoeld, of hij lag met lijf en ziel, weerloos als een schaap, in Mira's macht. Hij liet zich gaan op de wellingen van genot en lust, en vond smaak in zijn nichtje, dat toen hij naar den troep ging, nog een kind was. Het leek wel dat zij wederzijds elkaar ontdekt en gevonden hadden, op elkander waren aangewezen. Zoo natuurlijk en heel vanzelf, zoo spontaan was 't gebeurd, dat het hun beiden voorkwam alsof het niet anders kon. Dat zij

eigen rechtzweirs waren, gold hier niet als een beletsel om in minninge te verkeeren, want op den Waterhoek vrijde en trouwde men niet anders dan onder familie; dat zij samen onder een dak woonden kwam er voor hen zelf niet op aan, - dat gaf Mira bovendien het bijzonder voordeel dat zij Lander als kozijn en tevens als minnaar aan de hand had, dat hij volgens het haar inviel of gelegen kwam, aanblijven kon, ook als er een ander tusschenliep. Zij meende in den jongen soldaat iemand gevonden te hebben waar zij, zonder het te weten, reeds lang naar gezocht had; voor Lander was 't heel buiten zijne verwachting dat hij hier op 't gehucht zulk een fijne, doorslepene en uitgezochte meid zou ontmoeten, - verder bekommerde zich geen van beiden waarop hunne minning zou uitloopen, - ze voelden zich in de weelde der jeugd en gaven maar toe aan den drang naar wellust, - ze minden om de liefde, zonder meer. Uit onbewuste ingeving, uit drang om 't genot te verhoogen, ofwel om door geen bemoeiïng gestoord te worden, hielden zij hunne betrekking nog verdoken - gelijk echte gelieven in het eerste stadium hunner vervoering, beminden zij elkander in 't geheim, - omhelsden malkaar in den duik.

't Geen die twee in hun verderen omgang samen ondervonden was hun wederzijds eene echte openbaring: in Antwerpen had Lander meisjes van alle soort onder handen gehad, en was in vele zaken thuis waar jongens op den buiten niets van weten of vermoeden; doch nooit had hij er eene geweten, die zoo leep en uitgeslapen was, en waar zooveel ‘natuur’ in stak, gelijk in die Mira, - hij voelde zich kleinman tegenover zulk een slangenvel. Mira van 't zelfde had nu in Lander een kerel waar zij voor 't eerst volle plezier aan beleefde, en voordeel wist uit te trekken, omdat zij van hem dingen leerde die haar gansch nieuw waren.

Het geheim hunner liefde leed niet lang, - zij waren het stommespel gauw moe, en vonden het niet doenlijk den heelen dag van elkander af te blijven. Beiden om ter meest waren zij er op gesteld in 't openbaar te verschijnen, en Mira vooral verlangde met haar flinken ruiter te pronken. In den aanvang vermeden zij 't nog wel voor den oude en voor Manse, doch eens dat zij betrapt waren, lieten zij die twee

tempeesten en batavieren, en deden hun goesting. Broeke had er zich al kwaad bloed in gemaakt, zijn gramschap op uitgedonderd, dreigde ongelukken te doen, omdat zijn jongen nu juist op die fotse verslingerd was, doch tegenover dien lustigen spotvogel van een Lander, botste al zijn gramschap af, hij stond weerloos, juist gelijk tegenover die andere.... Hij hield zijn wrok binnen en bespiedde het koppel, was er overal achter, en deed al het mogelijke om te beletten, meende hij, dat die heks haar venijn op zijn jongen uitwerpen zou. Manse nog minder dan Broeke, kon de vrijpostigheid en 't minnespel van die twee in haar huis verdragen, en waar zij de kans schoon had, deed zij het Mira ontgelden. Maar Lander loech zijne zuster vierkant uit en beschouwde hare nijdigheid als afgunst: omdat haar tijd van kussen-en-lekken voorbij was, kon zij geen liefdespel meer uitstaan. Voor 't overige trokken geen van beiden er zich iets van aan, en wierden buitenshuis in hun minning door niemand gestoord; integendeel, op heel den Waterhoek bewonderde men het geluk van dat prachtig, jonge koppel, en waar ze samen verschenen, wierden ze door een ieder, in één adem en in vriendschap vernoemd als: Lander en Mira.

Een avond laat bracht Jan Petrol het nieuws mede van 't dorp: dat er hooger, over de Waalsche grens, een troep vreemde poldergasten aan 't werk waren om de Schelde recht te trekken. Dat beteekende: een van de vele slingerkrullen afsnijden en een nieuw bedde graven, in rechte lijn, om alzoo de scheepvaart te vergemakkelijken.

‘Dan gebeurt dit vroeg of laat hier ook,’ meende Broeke.

Hoogst waarschijnlijk, want nergens gelijk hier in de meerschvlakte, tegenover den Waterhoek, haalde de Schelde zulke zotte kuren uit, - zoodanig slingerden de bochten er door elkaar, dat de schepen als door de gangen van een doolhof, gedurig op hun zelfde punt bleven ronddraaien, en een halven dag varen moesten zonder merkbaar vooruit te komen.

‘Dan leggen ze onze Schelde een kwartier verder, en laten ze ons met een dooden arm,’ smaalde Picavet.

‘Altijd nog te gebruiken voor de vischvangst,’ troostte Pruus.

‘We zullen zien,’ meende Broeke.

Dat nieuw dreigement van stoornis wrokte in zijn binnenste, maar 't deed hem alevel deugd te vernemen hoe kwaadgezind de mannen het nieuws opgenomen hadden.

‘Laat ze komen!’ tierde Scheepie.

‘Ja, laat ze maar komen!’ was het algemeen besluit.

Dat viel voor in de Vlasblomme, en 't was Zondagavond, - voor 't meerendeel eene uitvlucht om tot laat in den nacht groote pinten bier te drinken, en te pochen. 's Anderen daags wierd het gerucht overal rondgedragen en opnieuw besproken. Eenige jonge gasten, die er de waarheid wilden van weten, zetten uit, om die poldergasten te zien waarvan Jan Petrol verteld had. 's Avonds kwam het volk bijeen in de Sterre, om de jonkheden af te wachten die op verkenning uitgegaan waren. En dezen vertelden dat zij één honderd werklieden en twee baggerschuiten in de Schelde gezien hadden, - dat er een nieuw bedde gegraven wierd, duizend meters lang. De ploegbazen waren uit 't Antwerpsche, de ondernemer een Brabander, de ingenieurs en toezieners Walen. Van de scheieraars hadden zij vernomen dat er hoogerop nog drie sectiën in aanbesteding gegeven waren, en 't werk denzelfden zomer zou uitgevoerd worden.

‘Dan is er eene voor ons, - werk bij de deur, makkers!’ zegde Sieper.

‘We zullen zien,’ gromde Broeke. ‘Zoolang ik leef wordt hier aan de Schelde niet geroerd,... en nooit of nooit zal één van den Waterhoek er aan helpen, of ik sla hem den kop in!’

‘Hoor toch, gij zult het beletten? Ze nemen u vierkant op, man, en zetten u in 't droge, en dat nog zonder ge te piepen hebt,’ loech zijn schoonzoon. ‘We kennen dat: ze komen, hangen een bordje aan een paal op: “verboden op de werken te gaan” en daarmede uit! En van de kwestie dat gij of iemand, mij of mijn mannen beletten of verbieden zoudt te werken waar 't ons lust, dàt zullen we zien en afwachten. Als wij het niet doen, wordt het door anderen gedaan, - en als 't voor ons nu voordeeliger is hier bij de deur te werken, dan op den vreemde?....’

‘Rond den rok van uw wijf, dààr is 't best!’ beet Broeke hem toe.

Sieper liet het zich gezeggen - men was het gewend op den Waterhoek, zelfs onder familie en vrienden, elkaar bot weg en zonder opzicht of eerbied, zijn meening uit te spreken, maar van weerszijden wist men dat er tusschen zeggen en doen, veel verschil was. Sieper stond daarenboven bekend als een opschietend en kortkarstige kerel, gesteld op zijne onafhankelijkheid en gewend een troep volk te bevelen; hij sprak hier als ploegbaas, beschouwde de zaken al den voordeeligen kant, en zat verder met 't gezag van zijn schoonvader als deken, maar weinig in. Miel noch Loden, noch een van Broeke's zoons was er bij aanwezig, en de anderen bemoeiden er zich niet openlijk in; men rakerooide over en weer en elk sprak zijne meening uit, zonder dat het alevenwel tot ruzie kwam, - er wierd ook geen vast besluit genomen, daarvoor was er nog wel tijd. De kwestie bleef hangen, in afwachting dat het werk een aanvang nemen zou. Maar nu reeds voorzag Broeke dat het onvermijdelijk op ruzie en tweedracht moest uitloopen - de jongen tegen, de ouden voor - en dat zijn gezag als deken er kon bij te pas komen.

Het ging rond Lichtmis; de dagen aan 't lengen, 't water van den meersch verdwenen en de grond zoo na opgedroogd. Een Maandagmorgen kwamen de jongens die op weg naar school waren, teruggeloopen om te zeggen dat er vreemd volk was aan 't veer. Er hing een dikke smoor in de lucht, zoodat de mannen die er heentrokken om te zien wat er gaande was, niets onderscheiden konden voor dat zij er heel dichtbij gekomen waren. Een landmeter weeral, met een paar helpers, die de richtstokken plantten en de meetkoord sleepten. Het heerschap scheen wel een driftige kerel, stout en haastig in zijn doen, bitsig en opschietend van taal. Hij droeg lederen getten, een grijze regenjas en een hoed. Die glimmend nieuwe getten, die regenjas en die hoed wekten vooral ergernis en spotlust bij de mannen; gelijk wie als ‘heer’ aangetoorteld, op hun grondgebied verscheen, werd beschouwd als de vijand. De mannen trimpten naderbij, stonden schijnbaar onverschillig te kijken; daar er dezen keer geen gendarmen omtrent waren, namen zij het in 't gemoedelijke op. Zonder één van de vreemdelingen

rechtstreeks te bedoelen, riepen de mannen spotwoorden naar elkaar, zonder 't inzicht van te tergen - louter maar om te beproeven hoe die ‘menheer’ het opnemen zou. Deze bleek er niet in 't minst door gestoord; hij gaf zijne bevelen, sprong vlug van hier naar ginder, schijnbaar gejaagd en heel aan zijne bezigheid. Toen zij zagen dat hun spotten geen uitwerksel had, bleven de mannen met de handen in de broekzakken zwijgend uitstaren. Maar nu begon de landmeter zelf zijn bedienden luider toe te spreken, en wel met het duidelijk inzicht, omdat die loeders het hooren zouden, en weten dat hij niet bang was, gelijk zijn voorganger.

‘Daar, daar, en nu naar ginder....’

Tusschenin voegde hij er bij 't geen ze opnemen konden als eene uitdaging:

‘En nu zullen wij eens zien of die schavuiten ons een stroo in den weg zullen leggen, - of iemand het wagen zal een poot aan ons werk te steken?’

Dàt verwekte ineens de ommekeer en een andere stemming - de mannen voelden het kittelen, en luisterden met ingehouden adem - ze verwachtten dat er elk oogenblik iets gebeuren kon. In zijne beslommering had de landmeter nog niet eens naar de omstanders opgekeken, hun geen blik gegund - hij deed maar alsof er geen mensch omtrent was. Op gelijke afstanden wierden in dubbele rij, houten piketpalen in den grond gedreven; onder het werken gaf de landmeter echter onnoodigen uitleg, weeral om te laten hooren wat er zou uitgevoerd worden.

‘Tot hier de rooilijn voor den steenweg - zes meter breed - vijf meter grond opvoeren schuin naar het voetstuk der brug.’

Toen hunne bezigheid hier voltrokken was, sprong de landmeter, zonder iemand aan te kijken, in de boot en voer met zijn volk naar den overkant, waar zij als schimmen in den smoor rondliepen en op gindschen oever 't zelfde werk verrichtten.

Nu wierden de mannen van den Waterhoek gewaar dat zij een dom figuur sloegen, - dat zij de gelegenheid hadden laten voorbijgaan, en 't nu, met de Schelde tusschen hen, niet meer ging om ruzie te maken.

‘Die kerel houdt ons voor den aap,’ spotte Plaket.

‘Die komt tenminste zonder gendarmen, en heeft geen vrees gelijk die andere - heel de Waterhoek is hem nog geen kijk weerd,’ stookte Kasse Verdonk.

‘Stroozeeker! Pretmaker! Rattemestas!’ schreeuwde Krabbe, ineens opgewonden, en miek dreigende gebaren naar den overkant.

‘Zwijg zot, laat hen eerst hier weerkomen, dat we ze te pakken krijgen,’ schold Maes.

‘Moeten we ons van zulk een heerschap laten uitschijten?’

‘Hadden we dien neuzemaker van eersten af in de Schelde gegooid,’ meende Plaket.

‘We zullen nog wel de kans hebben, kom,’ spotte Scheepie.

Nu bracht elk zijne meening bij, en er wierd overlegd en besloten: dien aap met zijn grijzen jas een dans te leeren en hem een davering toe te dienen. Doch Kasse Verdonk, die 't gezag uitvoerde omdat hij de eenigst volslagen vent was in heel die bende jonkheden, uitte een andere meening:

‘We moeten het hem een volgenden keer lappen, - we zijn hier met te veel,’ fluisterde hij met gemaakte geheimzinnigheid.

Van hier uit gezien, kregen zij achterna den indruk dat de doening dier vreemde menschen, versmoord in de eendlijkheid van den meersch, eene gebeurtenis was van danig luttel belang, - dat zij er stonden op te gapen lijk onnoozelaars, en de schaamte miek hen nijdig.

‘Kom, we vegen er de botten aan, ze kunnen hier meten wat ze willen,’ zegde er een.

Ja, allen om 't even hadden er genoeg van, en dat woord was het teeken om te vertrekken. Zij dropen in bende af, onttodderd naar 't gehucht, en vertelden er 't geen zij hadden bijgewoond. Degenen die 't vernamen, scholden hen uit voor broekschijters en nietweerds:

‘g' Hebt u laten bedoen door die pretmakers! Dat is de grootste schande die iemand ondergaan kan.’

‘Wij zullen eens zien of 't met ons zoo gemakkelijk zal afloopen!’ riepen de anderen. En in den namiddag trokken zij er heen in bende, met 't kwaad opzet om 't geen zij als eene beleediging beschouwden, te wreken. Het feit dat die

landmeter het gewaagd had zonder gendarmen af te komen, aanzagen zij als eene roekelooze uitdaging. De durf van dien vent miek hunne nieuwsgierigheid gaande - ze wilden zulk een man zien.

Doch de landmeter noch zijne helpers, niemand was er te ontwaren. De boot lag op de gewone plaats aangebonden; dus was hij, zonder vaar of vrees, met zijn volk langs den zelfden weg naar 't dorp teruggekeerd! Uit nijdigheid omdat ze in hun opzet bedrogen waren, en om hun wrok uit te werken, moesten de mannen iets kapotmaken, iets uitrichten om te toonen dat ze hier de baas bleven. Het was hun eene gelegenheid om de kracht van hun sterke armen te gebruiken, en ze wilden hunne ongestuimigheid botvieren met de piketpalen uit den grond te trekken. Omdat het zoo moeilijk ging, zette het hunne woede nog aan, en nu wierd het eene razernij: ze moesten er uit! Het geleek een wedijver om ter meest zijne macht te preuven, en om er 't eerst mede gedaan te hebben. Zij beulden zich af, trokken, sleurden, wrongen en vloekten, maar telkens er een paal uit den grond los was, zwaaiden zij dien triomfantelijk in de lucht, en gooiden hem met luiden kreet in de Schelde. Zoo één zoo àl, ze moesten er uit, van den eerste tot den laatste. Het gold als hunne overwinning, - alsof zij daarmede al het werk van die vreemdelingen hadden te niet gedaan, en de verdere uitvoering er van voorgoed onmogelijk gemaakt was. Zij trokken zegevierend en zingend gelijk helden, die de brug hadden afgebroken. Dien avond wierd het geval in huizen en herbergen bepraat, en de uitdagende houding van den landmeter geweldig aangedikt. Van nu voort bemoeiden de meisjes en 't vrouwvolk er zich mede, ze gekten de truntaards uit die er met een langen neus waren van af gekomen, die zoo iets gedoogd hadden zonder te poeren; het wierd een stoken en aanhitsen, met inzet: wie het halen zou?

Toen het geval 's avonds laat te Broeke's in huis vermond werd, zegde de oude korzelig:

‘Ik zal het mij zelf nog moeten aantrekken. In mijnen tijd waren de jonkheden uit anderen deeg gekneed.’

Op dat woord ving Lander een inzichtigen blik op van Mira; die blik onstak iets als eene vonk in zijn gemoed,

en met spontanen aandrang zegde hij beslist maar kalm:

‘Laat die kerel weer opduiken!’

Hij meende dit te moeten zeggen, om zijne eer te kavelen als soldaat. Daaraan herkende Broeke in den jongen zijn eigen bloed, en hij knuffelde welgezind een heele reeks dreigementen.

‘Al onnoozele praat,’ zei Sieper, ‘nutteloos en moeite verloren; wat steekt ge in 't hoofd, dat gij hier zoudt tegenhouden 't geen ze in Brussel beslissen uit te voeren? - ge loopt met den kop tegen een muur.’

Manse deed niet mede met haren vent, zij bewonderde Lander, en meende gelijk haar vader:

‘'k Zou 't willen zien, of ik mij zou laten treiteren door mannen met een regenjas! Maar vanzelf, als gij er staat op te kijken, zonder hand of vinger te durven uitsteken, - laat er 't vrouwvolk maar eens mede begaan!’ De kleine mannen ook bemoeiden er zich mede, en gingen onder elkaar aan 't pralen.

Het gesprek verliep gelijk immer, in ruzie. Mira had er van den heelen tijd geen woord in gesproken, doch de oogen waarmede zij dien avond Lander bekeek, waren als van een meesvogel. Broeke besloot met een duchtig:

‘We zullen eens zien of het zonder hort of stoot gebeuren zal!’ Maar toen was er tot dien ‘stoot’ reeds besloten.

Denzelfden avond nog ging Lander heimelijk de deur uit, op zoek naar twee zijner makkers - Tette en Cloet -, kerels waar hij staat op maken kon en iets mede uit te richten was; en onder hen beraamden zij om op hun eigen dien landmeter kwijt te spelen. Hun verschoon bestond hierin: dat die meneer den heelen Waterhoek had uitgedaagd, iets wat nog nooit ongestraft gebeurd was. Zij achtten het hun plicht die straf uit te voeren. Smaad en wraak waren denkbeelden die in hunne begripsvoorstelling uit elkaar ontsproten gelijk de wet van oorzaak en gevolg, - de werking die de wederwerking doet ontstaan - dit lag als een natuurlijke aandrang in hun wezen, waar niemand ooit iets tegen in te brengen had, waar zelfs niet hoefde over geredeneerd te worden. Het scheen hun zoo klaar als de dag: er was iets gebeurd en zij moesten er het hunne tegenover stellen, - wàt het

worden zou, wilden zij nu niet bepalen of bespreken, - dàt zou van de omstandigheden en van het toeval afhangen: het eenige noodzakelijke was, dat zij ter plaats zouden gaan, door hunne tegenwoordigheid toonen dat zij zich te weer stelden, - verder moesten zij handelen naar slag en val. De afspraak liep dan ook enkel over de maatregelen die zij te nemen hadden om in hun opzet door niemand gestoord te worden, en het buiten een ieders weten onder huns drieën af te handelen. Het beetje geheimzinnigheid van zulk een nachtelijke bijeenkomst hoorde volgens hen bij het complot.

Toen Lander op zijn sokken teweeg was binnen te sluipen, wachtte Mira hem af in 't wagenkot en hield hem staan. Hij vertelde haar wat er besloten was, en zij dwong hem de belofte af: haar morgen vroeg te zullen wekken, omdat zij mee wilde, en 't spel uit de verte afspieden.

Waar hij in bed het geval te overdenken lag, vond Lander dat het beter was Mira er buiten te laten. In 't donker van den vroegen morgen sloop hij dan onopgemerkt naar buiten, en wel opzettelijk veel vroeger dan afgesproken was, om Mira te ontgaan. Zoo onvoorbedacht was hun opzet, zoo onzeker 't geen ze uitrichten zouden, dat Lander ijlshands stond, en buiten zijn mes, dat hij altijd op zak droeg, niets medegenomen had. Zij rekenden daarenboven meest op de kracht hunner vuisten. Hij wachtte onmogelijk lang op de twee makkers, en dan nog eens zoo lang bleven zij samen op loer liggen. De onzekerheid en de vrees dat die stinker misschien niet komen zou, zette hun ongeduld aan.

‘Al moesten we acht dagen naar een hier komen zitten, toch zullen wij hem hebben!’ Het besluit stond bij alle drie even vast, en door 't gedacht hier opzettelijk gekomen te zijn om een slag te slaan, kwam er een bitterheid in hun gemoed; zij stelden het zich voor alsof zij zelf in eene hinderlaag geloopen waren en zich tegen een aanval te verdedigen hadden. Hun adem jaagde van opwinding.

‘Voor acht ure komen die snotzakken niet,’ meende Cloet.

‘We zijn veel te vroeg uitgezet.’

Al ineens waren zij er! Zoo onverwachts, zoo gluiperig stil, zonder men iemand hooren of zien naderen had, doken de vier gestalten uit den mist op; ze stonden vlak vóór hen,

zoodat Lander en zijne makkers er door verrast waren en er van opschrikten. Het leed echter maar de weerdij van een oogpink, want de verrassing veranderde in jubel. Daar er echter niet afgesproken was hoe zij het zouden aanvatten, stonden zij besluiteloos, elk op zich zelf aangewezen. ‘Drie tegen vier, dàt gaat, gelijk hoe!’ meende Lander.

Zonder spreken, en zonder bij die ontmoeting eenig kwaad inzicht te veronderstellen, stapte de landmeter met zijne bedienden naar de boot toe om over te varen. Dat verwekte bij de anderen eene plotselinge vrees hen te zien ontsnappen, en dwong hen dadelijk aan te vallen. Zonder overleg of beraad, terwijl één der vreemdelingen de keten losmiek, sprong Lander onstuimig in de boot, en de ander twee hem achterna. Dat was voor de eenen het teeken van den aanval, en voor de anderen de ontsteltenis met wanhopig verweer. Terzelfder tijde ging allenthenen de mist aan 't wentelen, aan 't zieden, aan 't loeien gelijk kokende stoom.... Van toen voort had ieder het besef verloren van 't geen hij doende was en van 't geen gebeurde; in dronken drift grepen armen in 't wilde, ontstond eene schorming van lijven tegen elkaar geklist, en op den stond kantelde de boot en plompte 't heele kluwen in de Schelde.

Door 't verschot der koude hadden zij in 't vallen elkaar gelost, en onzichtbaar door den dikken mist, zwom elk op goed geluk weg. Lander en Tette genaakten naast elkaar den oever, en klauterden door 't riet naar boven.

‘Cloet?! Waar is Cloet?’ riepen zij tegelijk.

‘Hier!’ antwoordde hij uit de verte en onzichtbaar door den mist.

Men hoorde plassen in 't water, en dan niets meer. Alles bleef stil.

‘Ik heb den landmeter een stomp in zijn maag gegeven, hij zal naar den kelder zijn, hijgde Lander. Maar de drie anderen, waar zijn ze? Cloet, waar zijn de andere drie? Zoek de kanten af - ze schuilen in 't riet!’

Zij stonden er te klibbertanden van opwinding, terwijl het water hen uit de kleeren stroomde, den kop vooruit gestoken om den mist te doorboren....

Cloet antwoordde van den overkant:

‘Alhier zijn er twee weggevlucht!’

‘Dan zitten de anderen langs hier,’ meende Tette, ‘we moeten ze er uithalen.’

Lander sprong weer naar beneden en overstampte het riet. Opeens plompte er eene gedaante voor zijn voeten in 't water. Ze konden het hoofd van den zwemmer onderscheiden en liepen mede in de richting langs den oever.

‘Hier hebben we er één! Kom maar over!’ riep Tette naar Cloet. Lander volgde met groote sprongen, zoo dicht mogelijk het water, schoot telkens tot over de knieën in de zompe, en weerde met de armen lisch en riet weg.

De landmeter die zich in doodsangst verscholen gehouden had, was 't hart en den adem af van de koude; zijne kleeren belemmerden elke beweging, en hij voelde het te zullen opgeven. Hij deed eene uiterste poging, maar 't breede, onafzienbaar watervlak sloeg hem met waanzin; tenden alle krachten wendde hij zich weer naar den oever alhoewel hij wist dat de moordenaars hem daar wachtten. Zij lieten hem nader komen, - stonden gereed, en telkens hij vat kreeg, stampten zij uit de hoogte met den hiel hunner laarzen den drenkeling opnieuw naar onder. Hij smeekte, kermde, gilde om medelijden en om hulp, maar de kreten, en 't verweerde gelaat met de wijdopene angstoogen, zette hunne woede nog aan, en zij stampten gelijk bezetenen. Eerst als de landmeter geen geluid meer gaf en voorgoed onderbleef, lieten zij hem liggen. Hun eerste gedacht echter was: naar den ander te zoeken. Zij liepen terug waar de boot lag en waren tewege met den meerstaaf den oever te overpeuren, toen Cloet hen toeriep:

‘Langs hier. Ik hoor iets!’

Aan den overkant gekomen, vonden zij er Cloet, nat gelijk zij zelf, te daveren en aan 't zoeken. Zij bleven er staan uitzien, maar nu werd de stilte in den dikken smoor zoo gruwelijk dat zij er alle drie door ontnuchterden. Nu eerst voelden zij de natte koude hunner kleeren die pijn deed en kelde op hun lijf. Maar ze achtten hun werk niet voltooid: twee waren weggevlucht, één lag onder, de vierde moest nog ergens verscholen zitten. Tette dreef de boot langs den oever, terwijl Lander en Cloet met de roeistokken in 't lisch stekten gelijk peurders

die met den aalgeer werken. Toen stond op 't onverwachts die marskramer vóór hen, aan 't veer om overgezet te worden, en die zoppenatte visschers daar in hun bezigheid betrapte. De man keek al zoo vreemd en verrast op alsdat de anderen vermijd en onthutst deden. Ze kwamen naar den kant, maar toen de marskramer hun wezen zag, hun verwilderde oogen en natte haartressen op hun blooten kop, hield hij de klucht in die hij tewege was uit te brengen, en onder de overvaart wierd van wederzijden geen woord gesproken. De man betaalde en haastte zich weg zonder te durven omkijken.

'En nu rap om ander kleeren; ik vervries,' gromde Lander.

Ze liepen al wat ze konden, elk langs zijn kant naar huis, stopten hun natte kleeren weg, en deden alsof ze uit hun bed kwamen. Doch geen van de drie kon het lang uithouden, ze zochten elkaar weer op, en daar ze geen ander dan hun zondagsche kleeren hadden om aan te trekken, wendden zij eene reden voor, - de een moest een kalf gaan koopen, de ander naar werk gaan uitzien - maar ze tripten langs een verschillenden omweg en kwamen bijeen in den meersch om af te spreken wat ze doen zouden in geval ze opgezocht wierden.

'Dien verdommelijken marskramer moesten we ook in de Schelde gegooid hebben,' beweerde Cloet, 'hij zal er ons in lappen!'

'Dàn krijgt hij het in elk geval,' meende Tette.

'We weten van niets, en.... "zwijgen"!' gebood Lander.

Meer hadden zij niet af te spreken, ze wisten dat ze staat mochten maken op elkander.

'We hebben ons noch gezien, noch ontmoet, noch gesproken, was hun laatste vermaan.'

Daarmede gingen zij elk al zijn kant, de voorgewende zaken verrichten.

Lander kwam eerst tegen avond thuis, wisselde een blik met Mira, die hem vinden kwam in de schuur. Hij zegde waar zijn natte kleeren verdoken zaten, en vertelde: dat de landmeter in de Schelde te zwemmen lag en de andere drie ontsnapt waren. Hij slokte gehaast zijn eten binnen, lanterde wat rond in 't gebuurte, keerde terug, kwansuis om te

gaan slapen, doch kroop langs het vautevenster naar buiten, en ging ronddolen in den meersch, tot aan de Schelde, waar hij geen hand vóór de oogen zag en alles in een akeligen kloerie en gruwelijke stilte gedompeld was. Met den daver en de koude koorts op 't lijf, besloot hij er eindelijk toe te Miels, bij zijn schoonbroer, in de schuur te gaan slapen, waar hij zeker wist dat niemand hem zou komen zoeken.

STIJN STREUVELS.

(Wordt vervolgd).

Hoe is ekonomie mogelijk?

> '..weil die systematische Einheit dasjenige ist, was gemeine Erkenntniss allererst zur Wissenschaft, d.i. aus einem blossen Aggregat derselben ein System macht....'
> 'Ich verstehe aber unter einem Systeme die Einheit der mannigfaltigen Erkenntnisse unter einer Idee. Diese ist der Vernunftbegriff von der Form eines Ganzen, so fern durch denselben der Umfang des mannigfaltigen sowohl als die Stelle der Theile unter einander a priori bestimmt wird.'
> (KANT, Kr. d.r. V.)

Wetenschap zoekt naar het algemeene. Dat is datgene wat staat boven de verbrokkeling, boven de schijnbaar toevallige en zelfstandige afzonderlijkheid waarin de dingen zoowel in de ruimte (het naast-elkaar) als in den tijd (het na-elkaar) zich aan ons voordoen. Het is, naar het boven aangehaalde woord van Kant, pas de systematische eenheid die uit de afzonderlijke ervaring wetenschap kan maken. Eerst in het systeem is het toevallige, betrekkelijke der waarneming uitgebannen en worden de verschijnselen beschouwd vanuit het gezichtspunt van het blijvende, het algemeen-geldende.

Is het nu wel mogelijk de samenleving, de maatschappij in een dergelijk systeem te vatten, in dezen zin een wetenschap omtrent haar te hebben? Het is dikwijls, en schijnbaar niet zonder recht, betwijfeld. Immers in het systeem gaat het leven niet in, het is verstarring. En de samenleving is voor alles een samen-*leven*, en meer nog dan dit: een uit het samenleven der enkelingen ontstaan eigen leven. Dus een collectief leven, berustend op de individueele levens van alle samenstellende deelen. En waar alle leven groei, wording, eindelooze

verandering is, moet dit in nog sterker mate van de samenleving gelden. Het individueele leven heeft voor ieder individu nog zijn eigen concreten vorm en zijn bepaalden inhoud, die daaraan continuïteit kunnen geven in die mate dat alles ons als blijvend voorkomt.... totdat wij bij een terugblik over grooter tijdsverloop plotseling kunnen bemerken hoezeer ook dit alles anders werd. Maar in dit alles bleef toch het eigen ik, het centrum van bewustzijn waaromheen al het andere zich groepeerde.

Maar de samenleving mist deze innerlijke eenheid, zij leeft buiten den individu en daarmede ontbreekt haar de eenheid van bewustzijn die haar in al haar menigvuldigheid, in haar verleden, haar heden en toekomst, tot één geheel zou kunnen samenbinden en in diepste wezen steeds dezelfde weten. En evenzeer mist zij de enkelvoudigheid en onveranderlijkheid die ons haar in een gegeven, concreten, continuen vorm kan doen zien. Integendeel, wat wij waarnemen is slechts verandering. Verandering in alle bewust vastgestelde regeling die de verschillende publieke organisaties, als de staat enz. beheerschen, en verandering in al die spontaan opgekomen vormen waarin de gemeenschap tusschen menschen zich uit en die allen te samen de samenleving uitmaken. Hier gaat de verandering in sneller, daar in langzamer tempo, maar overal werkt zij. En wanneer we meenen te kunnen constateeren dat er niets nieuws onder de zon is, komt dit doordat de voortdurende strooming toch den mensch zelf niet zoo kon veranderen dat niet in en door veel ongelijks telkens een oude gelijkheid doorschijnt. De oude spreuk dat ‘alles vloeit’ lijkt nog steeds de meeste waarheid te bezitten en het bewustzijn van dit eeuwige anders-worden schijnt wel het eenig mogelijke gezichtspunt dat inzicht kan geven ook in de bonte werkelijkheid van het maatschappelijk leven.

Daarom zou het naar veler meening alleen kennis der steeds wisselende verschijnselen, kennis der ‘feiten’ zijn, die ons kennis zou kunnen verschaffen omtrent de ‘werkelijkheid’ der maatschappij; historische beschrijving (zoowel van het vroegere als van dat jongste verleden dat nog ‘tegenwoordige tijd’ heet) zou dan de eenige methode zijn die ons ‘wetenschap’ kan geven omtrent de maatschappij, en ver-

zamelen en ordenen van feitenmateriaal haar voornaamste of eenige taak.

Het is niet toevallig dat dit ‘historisme’, deze verabsoluteering van het historisch-relatieve tot het eenige waaraan ‘werkelijkheid’ toegekend kan worden, van de historische beschrijving als de eenig mogelijke methode om deze werkelijkheid ‘weer te geven’, dat deze overschatting van de waarde en het karakter van ‘feiten’ steeds nauw verbonden is geweest (en nog is) met meer radicale richtingen in de politiek. Immers vanuit dit gezichtspunt lijkt de werkelijkheid vooral gevormd te worden door een toevallig naast- en na-elkaar, door een bonte mengeling der meest verschillende verschijnselen, die niet slechts even goed, maar zelfs beter anders hadden kunnen zijn. Voor wie haar zoo zien moet de maatschappij vóór alles object van praktisch handelen zijn. Het kan er niet om gaan blijvende kennis omtrent haar te verkrijgen - heden is zij een andere dan ze gisteren was en morgen zal ze weer anders zijn. Het moet vóór alles taak zijn om haar te bearbeiden, haar te vervormen naar een gesteld ideaal, opdat de onvermijdelijke verandering niet overgelaten worde aan de duistere machten van het toeval of van groepsbelangen, maar bewust geleid worde, zoodat het anders-worden tevens een beter-worden zij, de ontwikkeling doelbewuste vooruitgang. Slechts door den daad, door actief ingrijpen in haar ontwikkeling, kan de maatschappij voor ons zin krijgen, doordat wij haar vervormen naar *onzen* (particulieren) zin. Zoo is de wil om in den ‘chaos’, in het ‘toevallige’ door- en naast-elkaar der maatschappelijke verschijnselen bewuste regelmaat te brengen, deze naar (willekeurig) voorop gesteld doel te ‘organiseeren’, de praktische tegenzijde van de theorie die in deze verschijnselen slechts verandering, slechts willekeur of toeval kan zien, alleen vatbaar voor historische beschrijving. Beide meeningen spruiten voort uit een sensualistische opvatting van ons kennen die slechts waarde hecht aan wat wij onmiddellijk kunnen waarnemen, wat wij telkens weer als gegeven ‘feiten’ meenen te kunnen constateeren. Een opvatting die gelegen is op intellectueel gebied maar die, als zooveel dat zuiver intellectueel schijnt, toch voortvloeit uit een dieper

gelegen overtuiging, uit een instelling tegenover het leven die meer geneigd is tot het waarneembare, het concrete, tot den daad, dan tot het boven-empirische, het abstracte, tot de beschouwing.

Taak der geschiedschrijving kan het echter nooit zijn uitsluitend een massa feitenmateriaal te verzamelen en dat naar zekere uiterlijke kenteekenen te ordenen. Deed ze alleen dit, ze zou met wetenschap niets te maken hebben. Ook de geschiedschrijving moet zoeken naar het algemeene, en zij vindt dit in de algemeen erkende kultuurwaarden die in de geschiedenis verwerkelijkt zijn of wier gelding de geschiedenis heeft beïnvloed. En ze geeft zin aan de individueele verschijnselen die ze vond, door ze om deze algemeene 'waarden' te groepeeren, ze daarop te betrekken en in betrekking daarmede te beschrijven. Slechts door zoo boven het empirische uit te gaan vindt ze het leidende beginsel dat haar tot wetenschap maakt en dat haar tevens de onmisbare leiding kan geven bij het opzoeken en schiften van haar feitenmateriaal. Zoo is de geschiedenis de wetenschap van de samenleving in haar verandering, in haar voortdurende wording, waarbij echter deze verandering en wording, dit voorbijgegane, alleen begrepen kan worden, voor ons pas belang kan krijgen, door het te betrekken op iets blijvends, n.l. op begrippen met algemeene gelding; begrippen die niet, als die samenleving zelf, nu een geheel anderen inhoud en beteekenis hebben dan vroeger, doch die vroeger evenzeer hebben gegolden, al was het ook op wat andere wijze, en die daardoor dit vroegere gebeuren voor ons begrijpelijk kunnen maken. En zoo is zelfs de wetenschap van het voortdurend veranderende slechts mogelijk door middel van het algemeene, onveranderlijke.

Doch de maatschappelijke werkelijkheid heeft (als iedere werkelijkheid) nog een andere zijde dan dit steeds veranderende, zij bestaat nog uit iets anders dan deze voorbijgaande verschijnselen, n.l. uit datgene waarvan deze (mede) verschijning zijn. En verschijning zijn zij, als m a a t s c h a p p e l i j k e verschijnselen, van de maatschappij. De meening dat verandering het eenig wezenlijke zou zijn, lost de verschijnselen op in een beteekenislooze vergankelijkheid en

vergeet dat zij in hun komen en gaan allen deel hadden aan één algemeen begrip, dat der gemeenschap; dat hun karakter juist hierin was gelegen dat zij van deze gemeenschap deel uitmaakten, of beter: deze juist vormden, zoodat zij dus bij alle verandering tevens deel hadden aan het blijvend-algemeene.

Dit blijvend-algemeene, dat alle maatschappelijke verschijnselen als zoodanig gemeen hebben, moet dus het gezichtspunt, het algemeene begrip vormen van waaruit een algemeene wetenschap der maatschappij deze verschijnselen zou beschouwen, zou ordenen en verder bewerken. Welk dit moet zijn, hoe dit mogelijk is enz., dit behoort niet tot ons onderwerp maar tot de logica der sociologie. Ons onderzoek betreft een speciale wetenschap, die een bepaalde categorie dezer maatschappelijke verschijnselen tot object heeft, n.l. de ekonomische. Alleen van deze zal verder sprake zijn.

Object van de wetenschap der ekonomie is het geheel der ekonomische verschijnselen. Wat hieronder, in de ervaring, gewoonlijk verstaan wordt, weet iedereen wel ongeveer. Maar wat, nauwkeurig gedefinieerd, het object der wetenschap, haar ‘kenobject’, is, dit laten wij voorloopig nog in het midden, dit kan pas uit de wetenschappelijke begripsvorming, uit de toe te passen methode blijken. Slechts een nadere bewerking der verschijnselen kan aantoonen welk het algemeen geldende begrip is dat hen tot ekonomisch stempelt en dat dus het leidende begrip der wetenschap moet zijn.

Twee wijzen van beschouwing, twee methoden zijn ook hier, als bij ieder ander onderdeel der empirische werkelijkheid, mogelijk, die waarbij het doel is kennis van het individueele, bizondere, en die waar dat gelegen is in kennis van het algemeene. Het was de grondlegger van de moderne ekonomische wetenschap, de Oostenrijker Karl Menger (1840-1921), die het eerst dit methodisch inzicht formuleerde en tot uitgangspunt maakte van zijn werk over de methode, waarin hij een oplossing trachtte te geven aan den toen fel woedenden strijd over methode, die de vertegenwoordigers van het ‘historisme’, die voor hun historische methode het alleenrecht opeischten, hadden aangebonden tegen het klassieke systeem der ekonomie.

Menger's boek[1] begint aldus:

'Die Welt der Erscheinungen kann unter zwei wesentlich verschiedenen Gesichtspunkten betrachtet werden. Entweder sind es die konkreten Phänomene in ihrer Stellung in Raum und Zeit und in ihren konkreten Beziehungen zu einander, oder aber die im Wechsel dieser letzteren wiederkehrenden Erscheinungsformen, deren Erkenntnis den Gegenstand unseres wissenschaftlichen Interesses bildet. Die erstere Richtung der Forschung ist auf die Erkenntnis des Konkreten, richtiger des Individuellen, die letzte auf jene des Generellen der Erscheinungen gerichtet, und es treten uns demnach, entsprechend diesen beiden Hauptrichtungen des Strebens nach Erkenntnis, zwei grosse Klassen wissenschaftlicher Erkenntnisse entgegen, von welchen wir die ersteren kurz die individuellen, die letzteren die generellen nennen werden.'

Dit logische, formeele onderscheid tusschen de twee gezichtspunten van waaruit de werkelijkheid kan beschouwd worden om haar om te vormen tot wetenschap, is in nieuweren tijd vooral uitgewerkt door de Badener richting der neo-Kantianen. Het vormde de leidende gedachte voor het systeem dat vooral Rickert met groote uitvoerigheid heeft ontvouwd, en die hij aldus formuleert: 'Die empirische Wirklichkeit wird Natur wenn wir sie betrachten mit Rücksicht auf das allgemeine, sie wird Geschichte wenn wir sie betrachten mit Rücksicht auf das Besondere und Individuelle.'[2]

Het begrip natuur (evenals Geschichte) is hier dus uitsluitend formeel bedoeld en heeft met het materieele begrip ('die Wirklichkeit abgesehen von allen Wertbeziehungen in Unterschiede von der wertbezogenen und sinnhaften Kultur'[3] slechts dit verband, dat deze natuur gewoonlijk op deze generaliseerende wijze, met het oog op het algemeene, d.i. volgens natuurwetenschappelijke methode behandeld wordt, het andere, de kultuur, de historische verschijnselen

1) Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere: 1883.
2) H. Rickert, Die Grenzen der naturwissenschaflichen Begriffsbildung, 3e und 4e Aufl. 1921, blz. 173.
3) blz. 469.

der samenleving, daarentegen gewoonlijk individualiseerend. Vandaar de onderscheiding in natuur- en kultuurwetenschappen. Evenals echter sommige deelen der natuur ook historisch beschreven kunnen en moeten worden, zoo kunnen bepaalde verschijnselen die onder de 'kultuur' behooren - waaronder samengevat wordt datgene wat object kan zijn der z.g. geesteswetenschappen (welke term echter al even weinig bepaald is als het begrip 'geest') - generaliseerend behandeld worden, d.i. in logischen zin natuurwetenschappelijk. En voor bepaalde doeleinden, n.l. wanneer het gaat om het formeel-algemeengeldende, om de wetmatigheid, is dat zelfs de alleen mogelijke methode.

'Natur', aldus Kant, 'ist das Dasein der Dinge, sofern es nach allgemeinen Gesetzen bestimmt ist.'[1)] In dezen formeelen, logischen zin is het dat de natuurwetenschappelijke, of beter: generaliseerende methode ook toegepast kan worden op een categorie der maatschappelijke verschijnselen om de wetmatigheid te vinden waardoor deze beheerscht worden en die hun eigenaardig karakter bepaalt. Dit heeft dus niets te maken met naturalistische tendenzen die de samenleving als mechanische 'natuur', de mensch als deel daarvan voorstellen; het bevat geen oordeel over den materieelen aard der samenleving, doch slechts over haar formeele structuur, n.l. dat deze toelaat een aantal verschijnselen te rangschikken onder algemeene begrippen, waaruit algemeene wetten voortvloeien.

Hier is het verschil gelegen met de klassieke methode der ekonomie. Deze ontleende haar begrippen aan de mechanische natuurfilosofie, en zag een natuurlijke wetmatigheid in de dingen, uitgaande van de natuur van den mensch, die vooral gekenmerkt zou zijn door een universeel streven naar materieel voordeel. Het was waarneming waarop dit laatste oordeel berustte, en als alle waarneming dus slechts betrekkelijk waar, van even beperkte gelding als de waarneming reikte. Om aan dit waarnemingsoordeel de algemeene gelding te geven noodzakelijk voor het wetenschappelijk begrip werd het door middel van een hypothese verabsoluteerd. Zoodat het klassieke stelsel der ekonomie eenerzijds niet berustte op waarneming, maar op een hypothese daaromtrent waarin

1) Prolegomena § 14.

een belangrijk deel der waarneming: het betrekkelijke daarin, was geëlimineerd; en anderzijds niet beheerscht werd door een leidend begrip van noodwendige, doch slechts van hypothetische algemeene gelding. Het voordeel dat hiermede verkregen werd was haar exactheid, zij gaf een enkelvoudig beeld van het mechanisme eener samenleving door dit eene motief bewogen, bevrijd van andere, storende invloeden. Het bezwaar was echter dat dit systeem pas op de werkelijkheid paste na het toepassen van allerlei correcties die de hypothese, welke het systeem van de werkelijkheid scheidde, weer moesten overbruggen. En dit was het zwakke punt: welke deze correcties moesten zijn vloeide niet voort uit het systeem; zij waren niet logisch bepaald, maar willekeurig. Het gevolg was dat de waarde van de klassieke ekonomie voor de werkelijkheid dikwijls slechts gering was: aan de eene zijde werd het hypothetisch karakter over het hoofd gezien en meende men de theoretische oordeelen zonder meer op de werkelijkheid te kunnen toepassen, aan de andere zijde werd zoozeer den nadruk op dit abstracte hypothetische karakter gelegd, dat iedere gelding voor de werkelijkheid ontkend werd. Het hypothetische uitgangspunt wreekte zich in het ontbreken van een noodwendig, door het systeem zelf bepaald verband met de werkelijkheid.

Is het echter wel mogelijk een andere methode te vinden die wel haar uitgangspunt heeft in de waargenomen, de empirische werkelijkheid, en waar toch een noodwendig algemeen geldend begrip het systeem beheerscht?

Aan den oppervlakkigen, ongeschoolden toeschouwer komt de werkelijkheid voor te zijn een toevallig naast- en na-elkaar van een onoverzichtelijk aantal verschijnselen. Zelfs wanneer wij ons beperken tot diegene die wij gewoonlijk ekonomisch noemen is zij nog een onoverzichtelijk geheel, onoverzichtelijk zoowel om het onbegrensde aantal der steeds wisselende verschijnselen dat we in deze categorie waarnemen, als om het samengestelde van al die verschijnselen die ieder op zich zelf weer uit een geheele reeks van waarnemingen zijn opgebouwd en talrijke zijden hebben. Wanneer we eens zouden trachten om de ‘ekonomische’ verschijnselen in hun wer-

kelijkheid waar te nemen, zouden we niets anders kunnen opmerken dan de bonte verscheidenheid die iederen dag de wereld om ons heen vult. Waaraan we niets specifiek ekonomisch, en nog veel minder eenige regelmaat zouden kunnen waarnemen.

Doch wanneer een meer systematische waarneming - het begin van alle wetenschappelijk onderzoek - over de verbizondering van al deze verschijnselen heen ziet en ze gedurende langeren tijd beschouwt van hun speciaal ekonomische zijde, dan worden (althans in normale tijden) daarin zekere regelmatigheden ontdekt die gewoonlijk als vanzelf sprekend aanvaard worden doch dat toch allerminst zijn, d.w.z. dit pas zijn wanneer voor dit 'van zelf' een verklaring gegeven is. Men ontdekt b.v. een merkwaardige regelmaat in de hoeveelheid en de soort van goederen die verkocht worden, in de prijzen die daarvoor betaald worden, in de loonen, in de wisselkoersen. Regelmatigheid in den in- en uitvoer, in arbeidsgelegenheid, in de productie, kortom in al datgene wat tesamen het ekonomische leven vormt. Men ziet verder hoe b.v. een groote stad iederen dag weer verzorgd wordt met al die levensmiddelen en andere zaken die daar voortdurend noodig zijn, hoe dit alles zonder ophouden van tallooze zijden en door allerlei personen wordt aangevoerd en door anderen gedistribueerd die dit allen geheel zelfstandig, zonder onderling overleg, zonder eenig vooruit beraamd plan, zonder eenige leiding van boven af doen, terwijl er toch niet nu eens een teveel, dan weer een tekort blijkt te wezen, maar ieder steeds regelmatig zijn deel krijgt. Men kan aan de rechtmatigheid van dit deel twijfelen, doch de regelmatigheid in dit alles kan men niet ontkennen.

Zoo heeft ook de voorziening in de behoeften van een geheel land onophoudelijk plaats met een merkwaardige regelmaat, die ontstaat uit het samenwerken van alle individuen en die het typische is van dien spontanen, autonomen, niet doelbewust opgebouwden levensvorm der maatschappij die Volkshuishouden heet. En nog ingewikkelder en nog merkwaardiger is de regelmaat die het wereldhuishouden beheerscht. Het is de boven-individueele kracht in het ekonomisch leven die, hoewel ieder in schijnbare zelfstandig-

heid, slechts voor zich zelf werkt, toch al dit individueele werken regelt en tot één groot geheel samenvoegt als in een groot organisme; een kracht die Adam Smith metafysisch verklaarde als de merkwaardige, in de 'natuur' gelegen band die op geheimzinnige wijze de menschen samenbond, waardoor ze met onzichtbaren hand geleid werden tot het samenwerken aan één doel, dat zij geen van allen bedoelden.

Metafysische hypothesen behooren niet meer in de wetenschap thuis, maar enkele constateering van empirische regelmatigheid kan al evenmin bevredigen. Niet d a t er zekere regelmatigheden zijn interesseert den wetenschappelijken onderzoeker, maar w a a r o m deze er zijn; niet dat zij er z i j n, maar waarom zij n o o d w e n d i g zijn. Het interesseert de wetenschap niet dat zekere ongeveer gelijke verschijnselen meermalen gelijktijdig of na elkaar waargenomen zijn, maar zij zoekt naar datgene wat bewerkt dat deze verschijnselen noodwendig steeds verbonden moeten zijn. Zij zoekt het verband, niet tusschen bizondere, waargenomen verschijnselen: dit verband is even individueel, even 'eenmalig' als die verschijnselen zelf, maar ze zoekt het verband dat zoo algemeen is dat alle verschijnselen van een bepaalde categorie daaronder vallen en noodzakelijk moeten vallen. Ze zoekt het algemeene begrip dat noodwendige algemeene gelding heeft en het karakter van de bedoelde verschijnselen bepaalt, hun wetmatigheid beheerscht.

Deze noodwendig algemeen geldende begrippen zijn de uitdrukking voor datgene wat de werkelijkheid aan zekere vaste vormen bindt, vormen die in iedere bizondere ervaring tot uiting komen en dus slechts een deel zijn van deze, maar die als het algemeen geldende ook iedere bizondere ervaring te boven gaan en dus tevens meer zijn dan deze. Deze vorm is de boven-empirische wetmatigheid die de schijnbaar toevallige werkelijkheid ordent tot zekere regelmaat en die in deze empirische regelmaat het onveranderlijke, het algemeene en noodzakelijke element uitmaakt.

Dit boven-empirische element, dit algemeene en noodwendige, is voor velen een steen des aanstoots. Geboeid als zij zijn door wat zij als werkelijkheid waarnemen, zijn zij zich niet bewust hoeveel boven-empirisch, hoeveel a priori

gegevens reeds in deze ervaring is verwerkt. Zij aanvaarden - terecht - deze ervaring als ‘vanzelf’, maar vragen niet of dit ‘vanzelf’ misschien nog problemen inhoudt, en verwerpen alles wat boven de ervaring uitgaat als hypothese. Het moge een hypothese zijn, maar dan is het toch een hypothese waar al ons denken, al ons handelen, ja ons geheele leven op berust. In het ekonomische is erkenning van dit boven-empirische element voorwaarde voor ieder oordeel over de naaste toekomst, en daarom voorwaarde voor iederen arbeid, voor alle leven. Immers leven en werken is steeds op de toekomst gericht, is gebaseerd op zeker vertrouwen omtrent die toekomst, omtrent de gevolgen die alle arbeid, alle handelen in die toekomst moet hebben. En dit vertrouwen is niet mogelijk op grond van het feit dat men in het (zij het ook jongste) verleden onder andere omstandigheden zekere regelmatigheden heeft waargenomen, maar uitsluitend op grond van de overtuiging van de noodwendigheid, van de blijvende algemeengeldigheid van deze regelmaat, dat is van een boven het waarneembare uitgaande wetmatigheid, die die toekomst even zeker moet beheerschen als ze het verleden beheerscht heeft.

Het is de taak der wetenschap de fundeering te geven voor dit vertrouwen, waarvan iedereen onbewust voortdurend uitgaat, aan te wijzen welke de grond is van deze regelmaat, welke haar werking is, waar haar grenzen gelegen zijn. Zoo is het zoeken naar de wetmatigheid der verschijnselen niet anders dan een poging tot bewustwording van die fundamenteele overtuiging, waarop wij allen, onbewust, onze verwachting en onzen arbeid, ja ons geheele leven bouwen, zoowel ons individueele als het maatschappelijk leven, voor zoover dat op de toekomst is gericht.

* * *

De wetmatigheid die de verschijnselen beheerscht wordt veelal voorgesteld als gelegen in die verschijnselen zelf. Ook de klassieke ekonomen waren op dit punt over het algemeen niet duidelijk. Zij maakten geen voldoende scherp onderscheid tusschen het ekonomische moment in het handelen, dat alleen in het subject kan gelegen zijn, en het materieele substraat

van dat handelen, het object. Vandaar hun objectieve waardeleer, die de prijs, en daarmede het grootste deel der ekonomische verschijnselen, trachtte te verklaren door analyse van dat object. De d i n g e n zijn echter niets anders dan object van het begeeren en handelen van den mensch, en de wetmatigheid die hen in dit verband beheerscht kan dus ook nergens anders gelegen zijn dan in het handelend, d.i. denkend, subject. Dit beginsel, aanvaard en toegepast als de leidende gedachte in de ekonomie, heeft deze een principieel ander karakter gegeven dan zij vroeger had.

Het was in de eerste plaats weer Menger die door dit te doen de ekonomie op een vasten wetenschappelijken bodem plaatste.[1)] Uitgangspunt kan, zoo toonde hij aan, alleen zijn het feit dat de mensch een aantal behoeften heeft, n.l. aan al datgene wat noodzakelijk is voor 'de instandhouding en de harmonische ontwikkeling van de menschelijke natuur in haar volheid.' Dit zijn natuurlijk evenzeer behoeften van geestelijken als van materieelen aard. De middelen die noodig zijn om in de bevrediging van deze behoeften te voorzien zijn de goederen waarmede de ekonomie heeft te maken. Als middelen voor menschelijke doeleinden hebben deze goederen nut, doch dit karakter van 'goed' en van nuttigheid is geen eigenschap der dingen, doch uitsluitend een relatie tusschen mensch en ding. Wat aan eenig concreet goed waarde verleent is alleen het bewustzijn van de beteekenis die dit voor ons heeft voor de bevrediging onzer behoeften. Die waarde kan dus uitsluitend bestaan in het individueele bewustzijn, zij is niet anders dan een oordeel dat de individu zich vormt over de beteekenis die de beschikking over eenig goed voor hem heeft. Dit is de leer der subjectieve waarde, die door de Oostenrijksche school ontwikkeld, en na Menger vooral door von Wieser en von Böhm-Bawerk verder uitgewerkt is. Dit logische uitgangspunt: de subjectieve waarde die de goederen hebben voor het individu, bleek de verklaring te kunnen geven voor het gelden der prijzen en zoo voor alle ekonomische verschijnselen, die immers allen door het centrale probleem der prijsvorming beheerscht worden.

Is dit geen individualisme (men spreekt zelfs van 'ato-

1) In zijn: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, 1871. (2e druk 1923).

misme'), waarin het sociale, maatschappelijke karakter der ekonomische verschijnselen miskend en weggewerkt wordt, zooals hiertegen veelal aangevoerd is en wordt? Ongetwijfeld zijn de ekonomische s o c i a l e verschijnselen, is het ekonomische een bepaald deel van het maatschappelijke. Doch wat is de beteekenis van deze termen? Maatschappij is een abstract begrip, waarmede bedoeld wordt dat geheel van verhoudingen dat ontstaat door het samen-leven der individuen in een geordend verband. Dat deze collectiviteit iets anders, iets meer is dan de som der individueele levens die haar samenstellen, kan niemand betwijfelen. Doch alles wat in de maatschappij leeft kan alleen een uiting zijn van individueel leven. Niet de maatschappij heeft bewustzijn, doch slechts de individu. Denken en handelen kan slechts de individu. En wanneer wij in de samenleving de werking van boven-individueele machten waarnemen (b.v. de mode, een volksbeweging of, op ons gebied, de prijsvorming) dan zijn dat geen uitingen van een onbestaanbaar boven-individueel bewustzijn, doch dan is dat de uiting van de gelijke reactie van een groot aantal individuen op bepaalde omstandigheden, of wel een gevolg van onderlinge beïnvloeding en suggestie, of ook het collectieve gevolg van een groot aantal, op geheel andere doeleinden gerichte, individueele handelingen. Het punt van uitgang van al deze werkingen kan alleen gelegen zijn in den individu.

Maar deze individu is niet een op zich zelf bestaand, in zich zelf besloten 'atoom', doch een sociaal wezen. De 'absolute' individu, het volkomen zelfstandige, van alle maatschappelijke banden losse wezen bestaat niet alleen niet, maar is zelfs niet denkbaar, is zelfs als fictie onbestaanbaar. Wanneer we ons een geisoleerd individu denken, dan is dat nog steeds een maatschappelijk wezen, een wezen dat denkt, gevoelt en handelt zooals ieder ander individu onder den invloed van lange eeuwen van maatschappelijk verkeer heeft leeren denken, voelen, handelen, en welks bewustzijn en bewustworden in dat verkeer gevormd is. En daarom is de fictie van het geisoleerde individu die de ekonomie gebruikt om enkele harer problemen duidelijk te maken, en waarvan zij in haar waardeleer ook uitgaat, niet een fictie

van iets onbestaands of onbestaanbaars, maar niets anders dan een concentratie van de aandacht op het eenig mogelijke punt van waaruit het maatschappelijke leven zijn oorsprong vinden kan: het bewustzijn van den individueelen mensch. Welke individueele mensch, zelfs al wordt zijn historische omgeving ook een oogenblik weggedacht, van nature toch niet anders zijn kan dan een sociaal wezen.

Door de theorie te baseeren op het bewustzijn van den individueelen, waardeerenden mensch, is aangeduid dat ook alleen daar het beginsel der wetmatigheid kan gelegen zijn die de ekonomische verschijnselen beheerscht. Doch nog niet is daarmede aangetoond waarin deze wetmagt heid bestaat, hoe zij tot uiting komt, welke de waarborg is voor haar noodwendige en algemeene gelding.

Moet deze wetmatigheid soms gezocht worden in het beginsel der causaliteit? Kan de wetmatigheid in de verschijnselen verklaard worden door haar, zooals Stuart Mill dit deed, terug te voeren op een algemeene z.g. causaliteitswet? Hiermede zou nog weinig bewezen zijn. Immers wat hier onder causaliteitswet verstaan wordt is niet anders dan het algemeene beginsel dat alles een oorzaak heeft, dat ieder verschijnsel causaal bepaald moet wezen. Ook wie de wetmatigheid der ekonomische verschijnselen zou willen ontkennen, zou toch aan het causaliteitsbeginsel niet kunnen twijfelen, zonder aan het denken zelf een grondslag te ontnemen. Ook de individueele historische verschijnselen, die niet ‘verklaard’ kunnen worden door ze terug te voeren op een algemeene causale wetmatigheid, zijn daarom toch niet minder causaal bepaald. Het beginsel der causaliteit is dan ook niets anders dan *voorwaarde* voor alle denken, voor iedere wetenschap, voor iedere wetmatigheid, en het kan dus zelf nooit een wet zijn. De vraag moet zijn wat het beginsel is dat alle bizondere causale verbanden die tot deze bepaalde groep behooren gemeen hebben, hoe er een algemeene wetmatigheid kan zijn die, door middel van de categorie der causaliteit, de ekonomische verschijnselen beheerscht. Deze op te zoeken is de taak van de logica, de kennistheorie der ekonomie; uiteen te zetten welke deze causale verbanden zijn, behoort tot den inhoud van de ekonomische wetenschap.

En bij het zoeken van het beginsel der wetmatigheid voor het ekonomisch gebeuren blijkt nog een nawerking van de utilitaristische afkomst der ekonomie, waar dit gelegd wordt in 's menschen streven naar voordeel, in wat wel genoemd is zijn ‘verlicht egoisme.’ De formuleering hiervan is het z.g. e k o n o m i s c h m o t i e f, krachtens hetwelk de mensch bij zijn ekonomisch handelen steeds gedreven zou worden door het streven om met zoo gering mogelijke opoffering zoo groot mogelijk voordeel te behalen.

Dat dit streven dikwijls, of zelfs gewoonlijk, aanwezig is, kan toegegeven worden. Maar niet dat hiermede een beginsel zou gegeven zijn dat de wetmatigheid van het ekonomisch handelen zou kunnen beheerschen. Immers het is niet meer dan een constateering, in het geheel niet van dwingend logischen aard. Er zijn dan ook vele gevallen, waar de mensch niet door dit rationeele motief geleid wordt, waar voor- en nadeel zelfs niet tegen elkaar af te wegen zijn, en die toch tot de ekonomische behooren, b.v. handelingen uit andere motieven, als schenkingen; gedwongen handelingen, als belasting betalen; bij de bevrediging van geestelijke behoeften komt dit motief, zoo het al geldt, toch pas op de tweede plaats. Zoo geldt het niet algemeen. Maar bovendien: het is òf een speculatie omtrent de menschelijke ‘natuur’, en dan behoort het niet thuis op ekonomisch terrein, kan de ekonomist als zoodanig zich hieromtrent geen oordeel vormen en kan het hier dus ook nooit algemeene gelding hebben - òf wel het is gegrond op waarneming, maar dan kan het ook slechts beperkte empirische gelding hebben en slechts waar zijn voor zoover het waargenomen is (in zooverre dan nog een motief kan waargenomen worden), zonder eenige logische waarborg voor gelding ook in de toekomst, ook onder andere omstandigheden. Een wetenschap die hierop gebaseerd is zou dus slechts tot hypothetische waarheden kunnen komen, maar niet tot wetmatigheid met dwingende algemeene gelding. Deze moet op andere wijze gevonden worden dan door speculatie of waarneming.

Wil er werkelijke wetmatigheid zijn, dat is wetmatigheid met noodwendig-algemeene gelding, dan kan deze alleen a priori gegeven zijn, d.w.z. onafhankelijk van de ervaring

- al kunnen wij ons haar natuurlijk alleen a posteriori, dat is aan de ervaring, bewust worden. Maar de wijze van bewustwording, dit is het psychische proces waarbij dat geschiedt, is bijzaak. Het gaat alleen om den inhoud van het bewustzijn, d.i. de hierin tot gelding komende rede. Deze bepaalt de wetmatigheid, het psychische is niet meer dan het instrument waardoor zij tot uiting komt. En bovendien gaat het niet om een oordeel met materieelen inhoud, maar om een formeel oordeel. Ieder materieel oordeel - als dit, dat de mensch naar voordeel streeft - is slechts beperkt waar; blijvende en algemeene gelding kan slechts een formeel oordeel hebben, d.i. een oordeel waarin niet iets gezegd wordt over den (bizonderen) inhoud, maar over den (algemeenen) vorm van het denken. En een oordeel, formeel van aard en a priori gegeven, kan slechts berusten op de structuur van den menschelijken geest, de wetmatigheid van ons denken, de formeele logica waaraan ons denken gebonden is. Is aan te toonen dat uit deze logica een bepaalde (materieele) logica moet voortvloeien ten opzichte van het ekonomisch handelen, dat wij krachtens deze formeele logica noodzakelijk op een bepaalde wijze moeten reageeren op een bepaalde categorie der waargenomen verschijnselen, dan is hiermede het beginsel der wetmatigheid gevonden dat met abslute, noodwendig-algemeene gelding, de verschijnselen beheerscht *voor zoover* zij ekonomisch zijn en dus aan deze wetmatigheid deel hebben.

Welk is nu dit beginsel, en welk is het deel der empirische werkelijkheid dat hierdoor beheerscht wordt? M.a.w. welke is die ekonomische wetmatigheid en wat is de nauwkeurige omschrijving van het ekonomische object? Deze twee vragen staan niet los naast elkaar, doch zijn ten nauwste verbonden: wetmatigheid en object bepalen elkaar. Zoodat men ook kan vragen naar dat algemeenste begrip ‘ekonomisch’ waaruit zoowel de bepaling van het object als de wetmatigheid moeten voortvloeien.

De ekonomie is een ervaringswetenschap, d.w.z. een wetenschap die (anders dan b.v. de wiskunde) in de ervaring gegeven verschijnselen tot object heeft, en dus uitgaat van

deze empirische werkelijkheid. Haar karakter van w e t e n s c h a p kan ze alleen ontleenen aan het wetenschappelijk denken, dat is wat boven-empirisch, a priori gegeven is, maar haar karakter van e r v a r i n g s -wetenschap kan ze alleen ontleenen aan de ervaring, d.w.z. dat haar empirische object alleen uit de ervaring afgeleid kan worden. Een begripsvorming als bij de klassieke ekonomie die het ekonomisch karakter der empirische verschijnselen meende te kunnen afleiden uit een algemeen, vooropgesteld abstract begrip, is logisch onjuist, en leidt praktisch tot het ontbreken van scherpe afperking met andere gebieden van het weten, die veelal dezelfde verschijnselen beschouwen vanuit ander gezichtspunt.

Het ervaringsobject der ekonomie kan dus alleen in de ervaring gevonden worden. Nu is de meest algemeene stem dezer ervaring zeker wel het spraakgebruik. Het spraakgebruik is de meest algemeene, de minst opzettelijke begripsvorming, waarmede de ‘spraakmakende’ gemeente de verschijnselen aanduidt, en dat dus bij het onderzoek der ervaring niet verwaarloosd mag worden. Natuurlijk zijn begrippen die we hier vinden nog primitief en allerminst objectief of logisch. Voor wetenschappelijk gebruik moeten deze begrippen in het allereerste stadium gezuiverd worden, waardoor het ken-object der wetenschap kan gevonden worden: een begrip dat empirische algemeene gelding moet hebben, d.w.z. dat nog tot de ervaring behoort doch alleen datgene bevat wat alle verschijnselen van een bepaalde soort als essentieel kenmerk gemeen hebben. Dit object wordt dan door de wetenschap verder bewerkt, wier doel het is hieruit te vormen het begrip in het laatste stadium dat boven-empirische, noodwendig-algemeene gelding heeft en zoo de ekonomische verschijnselen beheerscht.

Het spraakgebruik nu verbindt het woord ekonomisch bijna altijd met geld. Ekonoom is iemand die geldzaken of geldswaarden behandelt; onekonomisch handelt iemand die meer uitgeeft dan noodig is, die geld verspilt, ekonomisch degeen die het tegenovergestelde doet, die op redelijke wijze geld uitgeeft of zuinig omgaat met wat geld waard is. In het algemeen wordt dus onder ekonomisch verstaan: een redelijk omgaan met geld.

Schijnbaar zijn hier twee verschillende begrippen vereenigd: geld en redelijkheid. Doch de spraakmakende gemeente is nooit geheel objectief, zij waardeert graag, vooral in afkeurenden zin: de mensch kan het nu eenmaal niet laten zijn medemensch te bekritiseeren. (Vandaar dat men ook vaker het afkeurende: onekonomisch kan hooren gebruiken dan het tegenovergestelde prijzende begrip). In al deze begrippen nu ligt opgesloten het oordeel dat men met geld redelijk behoort om te gaan, een oordeel dat ook inderdaad op algemeene gelding kan aanspraak maken, omdat geld waarde, waardevolle goederen vertegenwoordigt en omdat men met wat voor den mensch waardevol is, redelijk behoort om te gaan. Waarom? Omdat velen aan deze goederen gebrek hebben, omdat er een voortdurend en overal waar te nemen tekort bestaat aan waardevolle goederen, aan al datgene wat, volgens de uitdrukking van Menger, onmisbaar of wenschelijk is ‘voor de instandhouding en de harmonische ontwikkeling van het leven in al zijn volheid.’ En hier zijn wij gekomen bij een essentieel element in de ekonomie: het tekort aan ekonomische goederen.

Ons geheele ekonomische leven (en daarmede een groot deel van alle leven) wordt beheerscht door dit tekort. Een tekort niet in verhouding tot datgene waaraan de menschheid physiek voldoende zou hebben in een gefantaseerden natuurtoestand (dan zou trouwens het tekort pas nijpend zijn, of beter dan zou er slechts voor een zeer gering getal menschen bestaansmogelijkheid zijn), maar een tekort in verhouding tot wat de menschheid in den kultuurtoestand waarin zij verkeert, feitelijk noodig heeft, en dientengevolge feitelijk begeert. Een tekort dat voor de menschheid in haar geheel en voor de groote meerderheid der individuen nijpend is en hen dwingt tot voortdurend arbeiden en zwoegen (waaraan een andere verdeeling der goederen, in zooverre die mogelijk is, al heel weinig zou kunnen veranderen), maar dat evenzeer voor de in materieel opzicht meer bevoorrechte individuen moet gelden, omdat de drang tot leven, die bevrediging eischt, blijvend is en zich steeds weer opnieuw doet gelden en in zijn alzijdigheid bevrediging eischt op alle levensgebieden; en juist de bevrediging van geestelijke behoeften, die bij zekere

materieele welvaart het dringendst kan gevoeld worden, vereischt dikwijls de kostbaarste middelen. Zoo is het voortdurende tekort aan deze middelen, waarin slechts kan voorzien worden door arbeid en door opoffering van andere, eveneens beperkt aanwezige goederen, de oorzaak dat aan de beschikbare goederen waarde gehecht wordt en de grond die het geheele ekonomisch handelen beheerscht.

Wat, blijkens de ervaring, een goed tot ekonomisch stempelt, is dus dat het, wegens een ervaren tekort, 'op prijs gesteld', in geld gewaardeerd wordt (of kan worden: of het al of niet feitelijk geschiedt doet niet ter zake, het kan ook weggeschonken of tegen een ander goed geruild worden). Deze conclusie, die wij ontleenden aan de ervaring, loopt geheel parallel met die, waartoe van te voren geheel andere overwegingen, van kentheoretischen en logischen aard, ons leidden, n.l. dat datgene, wat de qualiteit en de wetmatigheid van het object bepaalt alleen in het individueele bewustzijn, in het denken kan gelegen zijn, een relatie is tusschen subject en object. Wat de ervaring ons kon leeren was niet anders dan de wijze waarop dit denken, deze relatie, tot uiting komt. Zoodat we dus als ekonomisch kunnen qualificeeren die verschijnselen die in geld gewaardeerd worden of kunnen worden. Hiermede is gevonden een algemeen geldend, formeel criterium, dat in het midden laat den aard der verschijnselen en het motief waaruit zij mogen geboren zijn - tot bevrediging van materieele of geestelijke behoefte, al of niet voortgesproten uit een streven naar zoo groot mogelijk voordeel.

Met dit begrip: het ekonomische als het in geld waardeerbare, is meer gevonden dan een algemeen ervaringsbegrip, in zooverre het tevens logisch noodzakelijk is. Het is het begrip dat met noodwendige algemeene gelding het ekonomische beheerscht, omdat het datgene bevat wat alle ekonomische verschijnselen niet slechts gemeen hebben, maar noodzakelijk gemeen moeten hebben, willen ze ekonomisch zijn, en dat dus tevens dat element inhoudt waaruit de ekonomische wetmatigheid met logische noodwendigheid moet volgen.

Immers 'in geld waardeerbaar' kan een goed alleen zijn wanneer het de qualiteit heeft een menschelijke behoefte

te kunnen bevredigen, maar wanneer er tegelijkertijd aan goederen van deze soort een tekort bestaat, wanneer zij in geringer hoeveelheid beschikbaar zijn dan ze begeerd worden, waardoor veroorzaakt wordt dat het den mensch wat 'waard' is over concrete goederen van deze soort te kunnen beschikken, dat hij er iets anders, eenige opoffering voor over heeft, een opoffering die in het maatschappelijk verkeer in geld uitgedrukt wordt of kan worden. Immers geld heeft op en om zich zelf nog geen waarde, doch slechts omdat daarvoor waardevolle goederen gekocht kunnen worden, het is de algemeene vertegenwoordiger voor al deze verschillende goederen. Dat het geld zelf, dat de talrijke problemen van het geldwezen ook onder deze omschrijving vallen, het spreekt wel van zelf.

Wanneer nu het essentieel ekonomische gelegen is in het 'in geld waardeerbaar zijn' der goederen, wil dit zeggen dat aan het handelen, dat is aan het denken van den mensch, dat dit handelen bepaalt, tot object wordt gegeven goederen die de mensch begeert, maar waaraan tevens een tekort bestaat. Die goederen begeert de mensch uit zijn wil tot leven, omdat zij het onmisbare middel zijn om dezen levenswil, deze sterkste en algemeenste van alle drijfveeren, te verwerkelijken en zoo volledig mogelijk te verwerkelijken. Even noodwendig als het doel moet ook het daarvoor vereischte middel begeerd worden. Wanneer nu die middelen in geringer quantiteit beschikbaar zijn dan ze begeerd worden, is het noodzakelijk logisch gevolg dat zij daar worden aangewend waar zij het meest kunnen bijdragen tot verwerkelijking van het gegeven doel, en op die wijze dat hun qualiteit: het zijn van middel tot dit doel, zoo volledig mogelijk benut wordt. Dit volgt uit de algemeenste formeel-logische beginselen van het denken, n.l. hieruit dat een mensch niet tegelijk hetzelfde doel wel en niet kan willen. Is 'de instandhouding en de harmonische ontwikkeling van het leven in al zijn volheid' het gegeven doel dat wij, krachtens onze natuur, door onzen levensdrang, absoluut en altijd *moeten* willen, dan volgt hieruit logisch dat wij ook de hiertoe noodige middelen *moeten* willen, d.i. moeten streven naar een zoo ruim mogelijke bevrediging, naar het meest redelijke gebruik dat van de beschikbare middelen gemaakt kan worden.

D.w.z. dat het normale individu ze noodwendig, krachtens eisch der voor allen geldende logica, moet besteden ter voorziening in de door *hem*, dit subject, voor meest dringend gehouden behoeften - wat natuurlijk nog niet zijn eigen behoeften behoeven te zijn; welke subjectieve behoeften ook voor anderen veel minder dringend of nog in het geheel niet dringend kunnen zijn. Doch het gaat niet om de gemotiveerdheid, doch om het feitelijk doen gelden der behoeften.

De wetmatigheid der ekonomische verschijnselen ontstaat dus door de logisch-noodwendige, objectief bepaalde wijze van reactie van den mensch op twee elkaar onderling bepalende ervaringen: eenerzijds een (subjectieve) behoefte aan allerlei goederen (dit woord in den ruimsten zin), en anderzijds een (objectief) tekort daaraan. Iedere handeling of gebeurtenis nu, die de beschikbare quantiteit goederen, de onderlinge verhouding of de verdeeling daarvan, merkbaar beïnvloedt, beïnvloedt daardoor tevens de ervaringsinhouden ‘behoefte’ en ‘tekort’ voor een groot getal individuen, en daardoor tevens hun reactie daarop, wat beteekent dat ten gevolge hiervan hun handelen in eenig opzicht anders zal worden dan het voor dien was. Naarmate dus de beschikbare quantiteit goederen, of haar samenstelling of verdeeling, sterker wijziging ondergaat, kan ook de niet voorziene of, bij bewuste handelingen, niet bedoelde reactie daarop elders sterker zijn, d.w.z. dat deze veel verdere, wellicht ook geheel andere, gevolgen kan hebben dan voorzien of bedoeld waren. En daarom kunnen verschijnselen die van ekonomischen aard zijn, *voor zoover* ze dit zijn, ook niet willekeurig geregeld, ‘georganiseerd’ worden. Dat wil zeggen, men kan ze beïnvloeden, wijzigen, veroorzaken zooveel als men wil, maar men kan niet verhinderen dat ze gevolgen hebben. Men kan die gevolgen ook weer wijzigen, beïnvloeden, naar elders afwenden, maar ze niet voorkomen: voor zoover de verschijnselen ekonomisch zijn, zijn ze onderwopren aan deze noodwendig algemeen geldende wetmatigheid die, onverschillig wat de bedoeling van de handeling moge zijn, bepaalde oorzaken noodwendig verbindt met bepaalde gevolgen die, hoe en waar dan ook, tot uiting moeten komen in de werkelijkheid.

Want het is in de werkelijkheid dat deze wetmatigheid, deze algemeene begrippen der wetenschap, verwerkelijkt worden, daar zij toch ook aan deze werkelijkheid ontleend zijn. Hun inhoud is niet anders dan het algemeene dier werkelijkheid, de algemeene vorm die deze beheerscht. Maar juist omdat het het *algemeene* is, kan het in het individueele, het steeds wisselende bizondere, op zich zelf genomen, niet verwerkelijkt worden, niet volledig tot uiting komen. Dit laatste is ook niet *de* werkelijkheid, maar slechts een heel klein deeltje daarvan, een enkel moment, een schakel uit tal van reeksen oorzaken en gevolgen, die door dit eene geval heen gaan. Tal van invloeden werken op ieder individueel geval, wier gezamenlijk gevolg veelal zoo samengesteld is, dat niet meer geconstateerd kan worden welk gevolg aan welke oorzaak moet toegeschreven worden. En wat als oorzaak hier en nu werkt, kan ginds en later als gevolg tot uiting komen. Daarom is in de afzonderlijke gevallen der werkelijkheid de wetmatigheid, die het al bepaalt, ook niet te herkennen, deze kan alleen tot uiting komen in het geheel der werkelijkheid, waarin zij dan ook absoluut geldt. Daarom kan ook in de volkomen vrijheid van den mensch, om naar eigen individueel goedvinden te handelen en den gang der dingen te beïnvloeden, in geen enkel opzicht eenige tegenwerping gevonden worden tegen de algemeene gelding dier wetmatigheid, het gaat niet om het individueele handelen, om het veroorzaken, dit is eenvoudig genoeg. Het gaat uitsluitend om het constateeren van een noodzakelijk verband tusschen bepaalde verschijnselen als oorzaken en andere als gevolgen. En in het samengestelde, onoverzichtelijke der empirische werkelijkheid kan onze gebrekkige en beperkte waarneming het bestaan van dit verband niet aantoonen, nog veel minder het noodwendig bestaan ervan. Dit kan alleen de meer dan empirische wetenschap doen die in haar algemeen geldende begrippen formuleert niet wat ‘werkelijkheids-vreemd’ is, maar wat een even essentieel deel dier werkelijkheid is als alle afzonderlijke verschijnselen die onze waarneming ons daarin doet kennen. Zij leert ons kennen het verband dat al deze afzonderlijkheden tot één geheel samenbindt, het algemeene en noodwendige dat boven de

afzonderlijke verschijnselen staat maar dat de werkelijkheid beheerscht. Zij geeft ons begrip van die werkelijkheid en brengt ons nader bij den zin die deze heeft, doordat zij haar doet zien als object van het menschelijk denken, dat, krachtens zijn eigen wetmatigheid, deze ‘werkelijkheid’ ordent en zin geeft.

J. BIERENS DE HAAN.

Gedichten.

Het Eiland Kau lung Soo.

Een wereld die hier ouder, wijzer werd,
Kent niet meer de uitersten van winter, zomer
't Getijde der seizoenen golft niet hooger
Van groene lente naar vroeggrijzen herfst.

En alles wordt gebracht tot heilige rust;
De zee nog eerlang woedend in cyclonen,
Komt hier de kreeken glimlachend bewonen,
Zijn golven krenken nauwelijks de kust.

Zwerfblokken uit den tijd der bergverhuizing
Zijn in het landschap gastvrij opgenomen,
Ze liggen midden in de bloementuinen,
Vertrouwelijk beleund door oude boomen.

De huizen heffen rankgehoornde daken
- Door booze geesten nimmermeer gestoord,
Niet meer bewaakt door roode toorn'ge draken, -
Uit open gaarden, bloeiend immervoort.

Gelukkige grijsaards liggen lui en lezen
Het boek bestreken door hun waaierbaard,
Zij hebben voor herdachte driften, vreezen,
Een grijns dat alles tot den dood bedaard.

Al zien ze uit hun schemer door de schermen
Hun dochtren in de zon bij vijvers staan,
De wind te vragen wie zich zal ontfermen,
't Bebloemd gewaad wanhopig openslaan,

Zij leiden niet voordat het zwellend wee
Drijft naar het hart de vastomknelde dolken,
Ze naar de koepel die verrijst aan zee,
Hen wijzend op de graven, op de wolken.

En voelen zij, bij 't streelend troostgebaar,
De jonkvrouw voor berusting reeds te rijp,
Dan wenden ze het dreigend lijfsgevaar
Af met een minnaar, of een opiumpijp.

Bij 't duistren zien ze al rustig in den spiegel,
Van 't nietmeer somber heimlijk vijvervlak,
Gestreeld door het neerbuigende gewiegel
Van een bevogelden oranjetak.

De avond geeft den dag naar de oude nacht
Geleide, als een oude een jonge bruid,
En glijdt behendig tusschen beide uit
Als de bezwijming wordt teweeg gebracht.

Dan dwalen wij ook, zonder een verlangen,
Als binnen veilig ingekrompen kimmen,
Tusschen de vochtige muren, zachte gangen,
Geruisch-, gestalte- en schaduwlooze schimmen.

Dit eiland door de goden werd bedoeld
Met afgezworvenen te zijn bewoond,
Door een tot meer vermoeide zee omspoeld
Door 'n duizend eeuwen oude steen bekroond.

Poolreis.

De zon zinkt nooit terneer
't Bestendig licht wordt steiler
En stralender, toch ijler
Dan in de wereld weleer.

Sneeuw en ijsvelden flonkren,
Eindeloos hermelijn,
Wij zijn de eenige donkren
In de witte woestijn,

Waar een volstrekte vrede
Besterft, alleen begaan
Door honden mannen sleden
Smalle karavaan.

Door allen vergeten,
Die hen kenden op aarde;
Door den drift bezeten
Naar het einde der aarde.

Fête Galante.

De boot drijft, moe van het varen.
Lucht, wolken alles wordt stiller
Aan lust'loos verstooten guitaren
Ontspringt een laatste triller.

De vrouwen laten de handen
Langszij in 't water vlieten;
Hun witte wrevele handen,
Van de donkere koelte genieten.

Zoekende monden kussen
Smeekend om wellusts genade
Handen dwalen tusschen
Gewillige gewaden.

Zij laten hun veroov'ring
Varen, na 't eerst beginnen,
Vertwijf'lend aan de betoov'ring
Van hun versleten zinnen.

Leven heeft alle geheimen,
Met de liefde gesloopt
Niets kan hun meer bezwijmen
Geen wonder wordt gehoopt

Door hunne jeugd, van oud
Verlangen vroeg versmacht.

De maan schenkt, wit en koud,
Den goeden nacht.

J. SLAUERHOFF.

Gedichten.

Kwatrijnen.

Een lang beleg heeft allen afgemat,
De dood bewaakte ook het smalste pad.
Alleen een zanger waagt zich ongedeerd
Ver uit de poorten der verdoemde stad.

God liet ons zorgeloos op aarde achter.
Geen engel hield hij over ons tot wachter.
Van dit verwijderd en onvruchtbaar oord
Werd eindelijk de dood hebzuchtig pachter.

Het Hart.

Eenmaal ontbloeide in het blinkend Eden
Een wild, edel gewas, het vurig hart,
En zóó snel is zijn fonkeling voortgeschreden,
Gods verste sterren heeft het uitgetart.

Daarna, door een blind duister overvallen
Zonk het terug, neerslachtig uitgedord.
Vreemd ritselt het wanneer een van ons allen
Het zich herinnert en waanzinnig wordt.

ANTHONIE DONKER.

Bibliographie.

Ph.C. Visser. Naar onbekend Midden-Azië. Tusschen Kara-Korum en Hindu-Kush. Nijgh & Van Ditmar's Uitgevers-Mij., Rotterdam, 1926. 255 blz., 60 illustraties naar fotografieën en 6 schetskaarten.

De lectuur van een ontdekkingsreis wint aan waarde, indien de gevonden route op een kaart kan worden gevolgd en daardoor tevens begrepen wordt. Hiertoe stelt Visser ons in staat door een zestal duidelijke schetskaartjes. Wat zou het verhaal der vermoeiende tochten eentonig worden, wanneer niet de kaarten ons in staat stelden elken dag het bereikte resultaat te begrijpen, de nog onopgeloste problemen te voelen en met den leider der expeditie te wenschen, dat het moge gelukken de geografische vraagstukken op te lossen. Nu het woord eentonig mij ontviel, moet ik er dadelijk op laten volgen, dat de schrijver alles behalve vervelend is. Maar wanneer hij vertelt van zijn tochten van maanden, steeds voortzwoegende over rolsteenen, puin, moraines en gletschers en weer terug over gletschers, moraines, puin en rolsteenen, om de volgende week weer soortgelijke ongebaande gebieden te betreden, om weer, ondanks vermoeidheid, ondanks koelie-zorgen, te genieten van bergen van 6000 en 7000 M. hoogte, dan ligt de eenige waardevolle afwisseling in de bereikte resultaten en in de daaruit voortvloeiende nieuwe plannen.

Er bestaat een prachtige nieuwe uitgave (1925) van Stielers Handatlas, die in het algemeen de beste hulp biedt bij het volgen van reisbeschrijvingen. Kaart No. 69 bevat het door Visser bereisde gebied, maar laat ons in den steek; de schetskaarten van Visser zijn met geen mogelijkheid in te passen. Dat wil echter zeggen, dat door de tweede expeditie Visser (1924) inderdaad ontdekkingen zijn gedaan, die zelfs op een overzichtskaart 1:7.500.000 belangrijke wijzigingen eischen. Moeilijker te exploreeren gebied is slechts in de poolstreken denkbaar en wel in verband met het klimaat, de voedselvoorziening en het transportvraagstuk aldaar, vermoedelijk niet wat de specifieke moeilijkheden van het terrein betreft. De enkele maanden waarop in den Karakorum en tusschen deze keten en den Kwen-Lun geëxploreerd kan worden, noodzaakte de expeditie reeds aan het einde van den winter te vertrekken en gedurende den geheelen duur der ontdekkingstochten bloot te staan aan lawinegevaar. Wanneer men den kranigen Indischen topograaf Khan Sahib hoort zeggen: ‘Sir,

God was very kind to us' dan voelt men, dat dat zeker de eenvoudigst denkbare uitdrukking is, die ook het gevoelen van den lezer weergeeft als antwoord op de vraag: hoe is het mogelijk, dat de expeditie nog thuis kwam? Het was eigenlijk niet de kwestie om door het oog van een naald te slippen, maar om zich door de oogen van een dozijn naalden heen te wringen. En dat dit gelukte, is zeker voor een belangrijk deel te danken aan de onwrikbare wilskracht van den leider. Voor mij was bij de lezing van de reisbeschrijving een der belangwekkendste vraagstukken de psychologische zijde van het geval. Mannen met zulk een doorzettingsvermogen, physisch en psychisch zijn er niet veel; en met deze eigenschap van den leider staat of valt het welslagen eener ontdekkingsreis waarbij de moeilijkheden opgestapeld liggen, zooals in en ten Noorden van den Karakorum.

'Either don 't attempt it, or go through with it' klinkt misschien wat overdreven als motto dezer reisbeschrijving...., vóórdat men het boek heeft gelezen, maar bij het omslaan der laatste bladzijde, is men wel volkomen overtuigd, dat slechts met een dergelijk devies gewapend, de tocht kans van slagen had.

Een der moeilijkste vraagstukken was de transport-kwestie. Hoe is het mogelijk menschen die er niets voor voelen om tientallen van kilometers over gletschers af te leggen, die ook niet de portée van een dergelijke expeditie kunnen begrijpen, er toch toe te krijgen ondanks hun tegenzin, dag in dag uit hun bundel op te nemen en den reiziger te volgen over gletschers en passen? Ik ben overtuigd den leider niet te kort te doen wanneer ik schrijf, dat het voorbeeld van Mevrouw Visser - Hooft de koelis door inspiratie zeker evenveel kracht heeft gegeven vol te houden als de dreigementen van den leider en zijn staf. In de annalen der ontdekkingsreizen staat voortaan naast Mevrouw Bullock - Workman de naam van Mevrouw Visser - Hooft.

Vraagt men nu naar de wetenschappelijke resultaten dezer expeditie, dan wordt een moeilijk terrein betreden. Beschouwt men het vaststellen van een tot nu toe onbekende waterscheiding als een wetenschappelijk resultaat - ik voor mij doe dat niet - dan is er inderdaad veel wetenschappelijk werk gepresteerd. Laten wij de zuiver topografische aanwinsten buiten beschouwing, dan konden uit den aard der zaak de wetenschappelijke resultaten der tweede Karakorum-expeditie niet groot zijn, eenvoudig omdat er geen wetenschappelijk gespecialiseerd persoon lid der expeditie was. Intusschen zijn op de tochten planten en gesteenten verzameld en aanteekeningen gemaakt over het weer en over gletschers. Die aanteekeningen en die voorwerpen worden nu uitgewerkt, onderzocht en wetenschappelijk bewerkt, zoodat ook deze expeditie wel zuiver wetenschappelijke winsten te boeken zal hebben.

Het is echter de vraag of het mogelijk zou zijn op een dergelijke ontdekkingstocht meer te doen dan nu gedaan is. Den staf uit te breiden met een geoloog en een bioloog is reeds zeer bezwaarlijk en wel ten eerste om finantieele reden, ten tweede in verband met de voedselvoorziening en het transportvraagstuk. Laten wij ook niet vergeten, dat die wetenschappelijke leden tevens physiek in uitstekende conditie zouden moeten zijn en liefst ook getrainde alpinisten. Verder zouden de vakgeleerden wellicht veel meer materiaal willen verzamelen en meenemen, hetgeen vermoedelijk onoverkomelijke bezwaren zou meebrengen. En eindelijk is het de vraag of,

indien bovengenoemde bezwaren overwonnen waren, die vakmenschen geschikt zouden zijn als leden eener expeditie en zich zoo noodig en welgemoed zouden neerleggen bij de beslissingen van den leider.

Daarom meen ik, dat wij tevreden moeten zijn met de bereikte resultaten. Het volledig wetenschappelijk onderzoek der nu ontdekte gebieden zal nog lang op zich laten wachten, omdat er veel expedities noodig zijn om een gebied wetenschappelijk te bewerken, dat nu voor het eerst in hoofdtrekken bekend is geworden.

B.G. ESCHER.

Het vijftigjarig bestaan van het Noordzee-Kanaal, door J.J. van der Velde; N.V. 'Ontwikkeling,' Amsterdam, 1926.

Wij - van *De Gids* - denken bij het lezen in geschriftjes als dit niet zonder trots aan onze December-aflevering van 1848, met Vissering's 'uitstapje naar Y-muiden.' Maar ruim een kwart-eeuw later en het verdichtsel was werkelijkheid geworden, Vissering's naam-keus bevestigd.

Van der Velde's boekje brengt het voornaamste, waaraan hier de herinnering viel op te rakelen.

Het voornaamste, niet alles. Het had, met winst voor zich en den lezer, een paar bladzijden méér kunnen geven dan de ruim dertig, die het beslaat. Iets meer moeten vertellen over het nog in de eerste helft der zeventiende eeuw met het denkbeeld der doorgraving van Holland-opzijn-smalst concurreerend plan van een doorsteek bij Katwijk: de redenen, die Leiden hebben belet, zeehaven te worden, wil men nog wel eens vernemen. De bij het tegenwoordig geslacht ten onrechte vergeten Laurens Brandligt had verdiend, voor het voetlicht te komen, waar van de opkomst van Den Helder aan het eind der achttiende eeuw wordt verhaald. En nu wij doende zijn, de Zuiderzee van visschersplas tot bouw- en weiland te maken, had men de vermenigvuldiging, vele malen, van welvaart, die zulk een onderneming belooft, nog wel eens becijferd willen zien aan het voorbeeld van de Y-polders, de landwinst ter gelegenheid van het Noordzeekanaal in aanleg.

Deze opmerkingen zijn in vriendschap bedoeld. Het boekje wekt verlangen naar meer, juist doordat het, zonder den minsten onzakelijken opsmuk, de beteekenis van het werk van een halve eeuw geleden zoo goed uiteenzet. Met een paar woorden herdenkt het den wegen-en-kanalen-Koning Willem I, die einden verder gekeken heeft dan zijn slaperige onderdanen en op de kaart al de potloodstreep trok van het Y pal westwaarts. Het teekent de winst, die Amsterdam, maar die ook Haarlem en Zaandam te boeken kregen na 1876. Het vergeet niet, de schade te vermelden, die verderop in Holland's Noorderkwartier, vooral in Den Helder, maar ook in Alkmaar bijvoorbeeld, werd aangericht door de degradatie van het Noordhollandsch Kanaal. Noch verzuimt het, het grootsche ingenieurswerk, dat thans in Ymuiden zijn voltooïng tegemoet gaat, den bouw der nieuwe sluiswerken die schepen willen schutten van honderdduizend ton, te schetsen en te zetten in zijn wijde economisch perspectief. Met zulk een werk wordt zulk een halve-eeuw-feest nog het waardigst gevierd.

v. B.

Antoon Thiry - *Mijnheer Pastoor en zijn Vogelen parochie* (Amsterdam, Querido).

Sedert zeven honderd jaar is Franciscus van Assisi de vriend der dichters, Franciscus de vreugdvolle arme, de heiligste der dichters, de dichterlijkste heilige wiens *Zang aan de Zon* nog altijd klinkt als zuiver goud. Geen wonder dat dees jaar de Vlaamsche letteren vol van hem zijn. Wel hoefde zijn schoone dood niet te verjaren om hem populair te maken, vermits al zoo lang zijn leven en zijn kunst poëten, schilders, beeldhouwers en muzikanten inspireeren, wat in de laatste vijftig jaar ten overvloede bewezen wordt door de geheele Franciscaansche Kunst, die gaat van Gezelle, langs Tinel, tot de *Loflitanie* van Marnix Gijsen, - maar thans is het een gejubel en geprevel en geredeneer zonder einde over den heilige: gedichten, aesthetische essays, ethische en sociale bespiegelingen, tot tooneelstukken toe, die aanzwellen tot een concert over den Poverello, het Minnestreelken, het Hovenierken van O.L. Heer, den apostel van het rijke louter leven, het schoonste teeken van ‘de zuivere heldhaftigheid des gemoeds.’ En niet alleen de catholieke schrijvers halen hun aas op aan Franciscus: Prof. Vermeylen opent het dubbele Franciscus-nummer van de *Dietsche Warande* met een opstel over den heiligne in de Kunst.

Het kon niet anders of wij moesten ook met een Franciscaanschen roman begiftigd worden. Weinigen waren beter daartoe aangewezen dan Antoon Thiry. Of deze nog jonge maar vruchtbare auteur, - geen vreemde in Holland - de artistieke tweelingbroeder is van Felix Timmermans, kunnen wij hier veilig in het midden laten. Of het onthaal van sommige zijner werken geleden heeft door het imponeerend succes van Timmermans, heeft in hooger instantie geen belang. Zeker is het dat Thiry's werk hem in luttel jaren een plaats in 't voorste gelid onzer schrijvers heeft ingeruimd.

Na zijn eerste gemoedelijke, geestige verhalen ‘voor simpele lieden’, na zijn bruisenden pantheïstischen *Carolus*, het sympathieke boek van zelfbevrijding, is A. Thiry met *Pauwkes Vagevuur*, *Meester Vindevogel* en vooral met zijn *Droomer*, van een Novalis-achtige innige teerheid, meer eenvoud gaan bestreven, en zijn laatste verhaal is gelouterd van de soms wat dik-aangelegde schilderachtigheid die bij zijn vroeger werk doet denken aan de koleuren van Jugend-prenten. De Kempische pastoor waarvan hij ons thans vertelt is een echte Franciscaansche ziel. Met wat gekuischten eenvoud spreekt hij van dezen armen discipel van Broeder Frans! Hoe hij het armste donker Kempen-dorpken van zeven-en-vijftig huizekens in 't herte draagt, hoe hij in armoe leeft onder ‘de stille gebogen menschen met de ronde ruggen en de moede, naar de aarde hangende gezichten’; hoe de dorpelingen binst den oorlog stillekens allemaal ‘het kalfken Mozes’ gaan aanbidden en den weg naar 't kerksken vergeten; hoe er de vogeltjes in dat verlaten kerksken komen wonen en den Pastoor dichter brengen bij Franciscus, - tot de koster ze verjaagt, het eenige wat er van zijn parochie nog overblijft.

Het is haast zonde aan het verhaal te raken. Het is saamgesteld uit kleine, preciese en pittoreske toetsen, kunst van nuances die, de eene achter de andere, u in een Franciscaansche stemming brengen. Wij zien niemand die hem dat zal nadoen, zelfs Timmermans niet, die daarvoor te schalksch is, die het in rake vlugheid van Thiry zal winnen, maar de rustige bezonkenheid van zijn tweelingbroeder mist. Merkwaardige

wereld van die beide auteurs! Zij hebben een nieuw gewest voor de Vlaamsche letteren gewonnen: de kleine stad, met haar goedige, sprookjesachtige, archaïeke gezelligheid. Lier, met zijn door *Ernest Staes* ontdekt Begijnhof, is het romantische decor waarin zich een heel speciale bevolking beweegt: allerlei simpele menschen, stamineebazen, schouwvagers, houtsnijders, gelegenheidsdichters, kuipersgasten, hoveniers, muzikanten, maar vooral een zwerm van pastoorkens, kwezelkens, begijntjes, maseurkens, noviskens, marollekens, oude wijfkens en peekens. Het leven staat in het teeken van joviaal optimisme en wij mogen graag lijden dat zij allemaal deugd hebben van al de goeie dingen die O.L. Heer heeft uitgevonden om het leven plezant te maken - de donkere kanten van ons bestaan worden heusch vaak genoeg uitgediept, opdat wij ons niet zouden verheugen over deze natuurlijke, niet-opzettelijke en frissche reactie. Timmermans en Thiry hebben het leven weer smakelijk gemaakt. Ook in letterlijken zin, want wat er gegeten en gedronken wordt in hun boeken is ongelooflijk. Hoe vaak doen zij denken aan het imaginaire leven van die dikke bruurs, die den edelen wijnstok kweeken en de roemers klinken op de wanden der Ratskellers. Eigenlijk gaan wij terug naar de herderspoëzie, - ik zeg het zonder woordspeling. Het is het eeuwig verlangen - rhytmisch weerkeerend verschijnsel na oorlogen en in tijden van overbeschaving - om simpel te gaan leven, zonder ons hoofd te breken over de groote raadsels, en thans, meer dan ooit, de behoefte om zich te verschuilen voor den greep van het voortrukkende leven.

A. CORNETTE.

De teleurgang van den Waterhoek.

II.

Op den slag van 't ontwaken stond het gebeurde Lander voor den geest als een droom. De opgewondenheid bruischte nog na in zijn gemoed, maar het duizelen deinde weg gelijk een felle wind die liggen gaat, en nu ondervond hij het behaaglijk gevoel van rust na eene hevige inspanning. Lander bleef met de oogen strak in 't ruim gericht, gestrekt liggen om over het verloop na te denken. In zijne verbeelding zag hij zich doende, maar nu wekte de indruk noch angst noch spijt; 't geen hij kwam te begaan zou de eerste de beste van den Waterhoek ook verricht hebben, - er was geen reden dus om er over te pralen: de landmeter was uit de voeten, en daarmede afgeloopen, - wie het volbracht had, moest maar verzwegen blijven. Als Tette en Cloet nu niet aan 't zwetsen gingen? neen, dàt lag niet in de gebruiken, ze zouden zwijgen, daar mocht hij op rekenen.

Moe van 't liggen, sprong hij recht, en zonder zich te beraden, was hij op weg naar den meersch. Het verwonderde hem hier alles zoo gewoon, zoo eenzaam en verlaten te vinden - niets, geen teeken van geweld of beroering: de verten waren omwonden door dikken mist en eene algemeene, onbewogen stilte. In zijnen kop echter roesde en ronkte 't nu weer alsof hij in fellen wind liep, en daarom deed die stilte hem onbehaaglijk aan, met een angstig gevoel als bij een ongewoon natuurverschijnsel. Wat moest hij hier hebben? Wat kwam hij er zoeken? Het was een geheime drang om te gaan zien, zonder te weten naar wàt, een nood om zich ter plaats te voelen, alhoewel hij wist dat zijne aanwezigheid er ver-

dacht zou voorkomen, en als men hem hier ontwaren moest, het hem in ongelegenheid kon brengen.... en toch liep hij verder langs den oever, tot aan 't veer. De boot lag er heel gewoon, als een onnuttig tuig, zonder zin of bestemming, midden al het andere dat dood leek, en waarlangs het water van den stroom voorbij voer, gestadig glijden, onverschillig, onwetend van 't geen hier gebeurd is....

Lander stapte tot bij de plek waar 't lisch verkrookt lag. Een gruw weerhield hem, en nu drong hij zich de overtuiging op: als hij tot daar niet ging, dat het lijk er niet meer liggen zou. Hij dorst zich zelven den afkeer niet bekennen om dat lijk nog te zien. Nu maar gauw op zijn stappen terug en zoo haast mogelijk van hier weg. Lander kwam te huis aan, sloop langs achter in de schuur en bleef er verstokt zitten wachten tot Mira daar voorbijging, wien hij teeken deed dat ze hem zijn wekedaagsche kleeren brengen zou. Hij trok ze aan alhoewel ze nog halfnat waren. Van toen voort voelde hij zich verlost en uit de klem, kwam onvermijd te voorschijn en trad in huis, waar niemand zijne afwezigheid scheen opgemerkt te hebben.

De dag verliep verder heel gewoon; over den meersch hing de mist eendikte, zoodat men geen worp ver zien kon, en op 't gehucht vermoedde niemand dat er in die verlatenheid iets gebeurd was. Op 't dorp ook wist men van niets - 't uitblijven der vreemdelingen wekte toen nog geen achterdocht.

Ondertusschen lag de landmeter met 't gelaat boven water, tusschen 't hooge lisch van den oever. De eene bediende was tot aan de kin onder gedoken, een halven dag blijven zitten zonder te durven roeren of om hulp roepen, en er van schrik en koude versteven. De twee anderen waren zwemmend al den overkant kunnen vluchten, hadden bereden door doodsangst, geloopen zoover ze land vonden, tot ze op den Kluisberg terecht kwamen, waar ze uitgeput neergevallen, in een huis werden opgenomen en er hunne verkleumde leden en natte kleeren konden drogen. De schrik had hen zoo verbauwerd dat geen van beiden vertellen kon wat hen overkomen was. Laat in den avond eerst gerochten zij op 't dorp in hun logement, kropen er haastig in bed en bleven er

slapen een gat in den dag. De marskramer was te voet de streek van Ronse aan 't afketsen en zou eerst tenden de week terugkeeren. De ontmoeting aan 't veer was hem niet bijzonder opgevallen, zoodat hij er onder de baan niemand over gesproken had. Eerst bij zijn thuiskomen, toen 't nieuws van den moord hem verteld werd, moest het hem te binnen vallen en zou hij zijn wedervaren bekend maken. Toen de twee bedienden van den landmeter bij het opstaan vernamen dat hun baas noch hun makker ingekomen waren, vermoedden zij dat er hun eene ramp overkomen was, en meenden vooruit vooral in den meersch te gaan zoeken. Maar de baas uit 't logement horkte hen uit, en gaf voor raad: eerst de politie te verwittigen. Nu verspreidde 't gerucht als een vuur over 't dorp, en wanneer de gendarmen met de twee vreemdelingen door de straat trokken, waren ze door een heelen drom nieuwsgierigen gevolgd. Onderweg vertelden de twee mannen altijd maar van her 't geen zij van de zaak wisten en ondervonden hadden, doch het was hen onmogelijk over de daders eenige inlichting te geven - de aanslag was te onverwacht gebeurd. Heel de stoet trok door den meersch naar de Schelde. De gendarmen vonden den landmeter, met gekneusden schedel, heel bebloed, plat uitgestrekt aan den oever in 't water; wat verder ontdekten zij den bediende ineen geknuffeld en versteven. De twee lijken werden op draagstokken naar 't dorp gebracht, en heel de bende volgde in stoet gelijk eene begrafenis. Dat alles gebeurde en verliep zonder dat één inwoner van den Waterhoek er 't minst van gewaar werd. In den namiddag kwam het parket van Kortrijk met de wetsdokters om de lijken te schouwen en het onderzoek in te stellen. Met valavond verschenen de rechter van instructie met den commissaris en de gendarmen op 't gehucht om de bewoners in verhoor te nemen, en verwekten er eene geweldige opschudding. Al waren ze verraads gepakt, toch wist ieder wat er hem in zulk geval te doen stond, - een ordewoord was niet noodig, nimmer of nooit zou iemand een lid van ‘'t eigen volk’ beklappen of verklikken, - als bij ingeving hielden zij het bakkes dicht om geen onvoorzichtig woord te lossen. Maar nu wist in der waarheid niemand wat er gaande was, en de verwondering bleek dus allerminst ge-

huicheld of geveinsd. Daar zulk een inval der gewapende macht niet zeldzaam was, dacht men aan eene vechtpartij, en het viel hun bij de ondervraging niet moeilijk den dwaze af te geven. Maar met die vreemde heeren er bij wekte het toch argwaan, - het deed veronderstellen dat er iets gewichtigs op til was,.... misschien wel in verband met de nieuwe brug, meenden sommigen. Het parket bezat geen enkele aanwijzing, het verhoor gebeurde dus op goed geluk, in 't blinde, en liep voornamelijk over 't onderzoek aangaande ‘'t gebruik van den tijd’, en om na te gaan: of niemand van huis weg.... of voortvluchtig was. Neen, de mannen waren allen aanwezig, en al wie ondervraagd werd, wist een schikkelijk antwoord te geven over 't geen hij gister in den voormiddag had uitgericht. Lander, Tette en Cloet - de eenigen welke te liegen hadden - spraken het stoutst, riepen getuigen uit den hoop die verklaarden hen op alle mogelijke uren van den dag en den nacht gezien en gesproken te hebben. Geen der gendarmen viel het te binnen hunne kleeren te bevoelen die zij nog nat aan het lijf hadden. Bij 't eerste speur van onraad waren de drie makkers met een geheim teeken overeengekomen, en op 't zelfde oogenblik overtuigd dat geen vermoedens tegen hen bestonden. Daarmede schenen zij voorloopig gerustgesteld; zij vermeden althans samen te hokken, doch waareerden den dag door, gelijk naar gewoonte, over 't gehucht, vonden het alevenwel geraadzaam 's nachts nu eens hier, dan weer ginder, in schuur of hooiopper te slapen, om niet op hun nest geknipt te worden. Zulks hiet men: op het weerhouden zijn. 't Was echter voor ieder klaar lijk de dag, doch niet bewezen, dat de kerels van den Waterhoek den dubbelen moord bedreven hadden. Ze waren er in elk geval in staat toe, en 't gerecht zou de daders zooniet, dan toch de verdachten wel weten te ontdekken, de rest zou op tribunaal gebeuren. Iederen morgen werd het onderzoek hernomen; de gendarmen bleven bestendig op 't gehucht, gebruikten alle slimme middels: vielen onverwachts de huizen binnen, hielden menschen staan langs den weg, lagen 's avonds en 's nachts op den loer, onder de vensters, om maar één onvoorzichtig woord op te vangen dat hen 't speur der daders kon aanwijzen. Maar niets likte er uit, -

degenen die van de zaak wisten, hielden het geheim bachten een strak gelaat verborgen; de anderen trachtten zooveel mogelijk de speurders te misleiden en hadden er hun deun in de gendarmen voor den aap te houden. Onder elkaar, in de herbergen, sprak men opzettelijk luider dan naar gewoonte, over onverschillige zaken, met inzicht 't ‘ander’ gedoken te houden. Te Broeke's in huis werd het geval met geen woord vernoemd, alhoewel de een van den ander in de oogen lezen kon: waar het vasthield. Mira had van stonden aan allen geheimen omgang met Lander gestaakt, bleef koud onverschillig voor 't geen hij begaan had, en betoonde nu al hare vriendelijkheid aan den jongen gendarm die er zienderoogen den kop bij verloor. Lander zelf scheen uitwendig onberoerd, ontweek de gendarmen niet en waagde 't soms naar nieuws te vragen over het onderzoek. Bij zich zelven was hij echter niet zoo gerust - er bleef nog altijd de marskramer - een van 't dorp! - en die kon het spel verbrodden. De ontroering van zijn hart was hij echter reeds lang te boven; om ontdekt en gesnapt te worden vreesde hij niet zoozeer de straf en nog minder de schande, maar wèl: heel de nasleep van 't proces - het terechtstaan, opgeleid worden als een wonderbeest ten aanschijn van nieuwsgierigen. In zijn soldatenleven had hij meer dan eens zulk schouwspel onder oogen gehad en er den gruw voor gekregen.

‘Ik laat mij niet pakken, nog liever mij doodvechten! Ze krijgen mij niet, nog liever 't land uit en over de wereld dompelen!’

Vader Broeke ook bleef koppig gesloten; den angst en weerzin verbijten, nog liever dan de waarheid te vernemen en de bevestiging van 't geen hij vermoedde en vreesde. Hij liet Lander begaan; zijn trots weerhield hem iets te vragen en daarom kon hij dus ook met geen raadgeving uitpakken. Hij vond het nog al erg 't geen aan de Schelde gebeurd was, maar: ze zullen hem uitgedaagd hebben, en verder zal 't in eerlijk gevecht gebeurd zijn, veronderstelde hij. Het was ten ander te verwachten. Eerst of laatst moest het toch gebeuren. Maar in zijn diepste binnenst stak de voldoening omdat het gebeurd was. Daarmede hadden zij nu getoond hier meester en baas te willen zijn en geen be-

moeiing van vreemde luizen te dulden. Met betrek op de brug, was het naar zijn wensch uitgevallen, - nu zouden de heeren er nog wel eens over nadenken om te herbeginnen, en er voorgoed van afzien? En dat Lander het gedaan had, daarin herkende hij zijn bloed. Maar tevens wekte 't bij den vader toch kommer en bezorgdheid om zijn jongsten zoon, die 't misschien met zijn leven boeten zou.... Dan weer verjoeg hij de onrust met 't gedacht dat de opzoekingen op niets zouden uitloopen. Wanneer hij de geslotene en eensgezinde houding zag op 't gehucht, bleef er geen twijfel of het zou vergaan gelijk in zoo menig geval: bij gebrek aan bewijzen, zouden de daders aan de straf ontkomen, en 't misdrijf in den doodboek geraken. Manse - al sprak ze 't niet openlijk uit - was er eigenlijk fier op en tevreden dat Lander die pretmakers zulk een dans geleerd had, en 't praamde haar dit gevoel te moeten inhouden en zwijgen. De andere broers en zusters, en Sieper allerminst, trokken er zich niets van aan, doch waren in de ziel gereed al het mogelijke te doen om de daders te helpen waar het noodig blijken zou, al moesten zij er hun eigen vel aan wagen.

In afwachting en schijnbaar gelaten in 't geen gebeuren mocht, ging 't leven op den Waterhoek zijn gewonen, kalmen gang.

Maar nu was de marskramer op 't dorp teruggekeerd, en daar hij met 't vernemen van het nieuws, rechts en links gepraat had, wierd hij op 't verhoor ontboden en moest er voor den onderzoeksrechter omstandig verhalen 't geen hij van de zaak wist. Daarvan kreeg men op den Waterhoek niets te weten, tenzij te laat; doch toen de gendarmen voltallig, met alle mogelijke voorzorg, de huizen der vermoedelijke daders omsingeld hadden en er - zoo meenden zij - onverwachts binnenvielen, met de zekerheid dat niemand ontsnappen kon, waren Lander, Tette en Cloet, geen van de drie te vinden - weggepist en gaan vliegen! Voor de gendarmen was het eene leelijke teleurstelling, te meer daar zij wisten dat heel de bevolking met de moordenaars, en tegen hen samenspande, zij er dus bedremmeld uitkwamen en op spottend gemompel onthaald wierden. Doch meteen stond het nu vast: de gevluchten waren de schuldigen; hen op te

speuren en te vangen was maar eene kwestie van tijd - ze konden niet uit de wereld zijn. Nu zou de klopjacht beginnen, en was 't vandaag niet, dan zeker morgen zou men de moordenaars wel binnenbrengen.

De drie makkers hadden niet afgesproken, waren op 't eerste noodsein der geburen elk aan een kant gevlucht, een tijd verscholen gebleven, om met de eerste gunstige gelegenheid, de gaten uit te zijn. Om te beter hun speur bijster te maken en niet samen gevat te worden, hadden zij vermeden elkaar te ontmoeten. Hun instinct dreef hen echter in dezelfde richting, omdat zij meenden aan den overkant der Schelde buiten schot te zijn, en daar in de bosschen van den Kluisberg, in die onbewoonde wildernis, zich veilig te kunnen verduiken.

Lander was er in één vlucht heengeloopen, en lag er nu behaaglijk neergestrekt in de dichte tronken, uit te blazen. Hij was nog onder de aandoening van 't gevaar - de grijphanden hadden hem nipte bij de lurven! Dàt gaf hem een wellustig gevoel in de leden, en hij wentelde zijn lenig lijf op de klamme teelaarde, gelijk op een donzig bed, - grinnikte van genot. De onderstelling om nu op dien stond in de gevangenis te kunnen zitten, bracht hem het diepe besef zijner kostbare vrijheid. Hij dacht niet aan 't geen komen moest, had het bestaan der wereld vergeten, met alles wat hij er achterliet - was 't al ontvlogen - nu hij maar met de armen zwaaien mocht en de beenen uitsmijten evenals een veulen! Van eersten af voelde hij zich hier de boschmensch die zijn heel leven in 't wilde heeft doorgebracht en de boomen als trouwe gezellen gekend, die daar voor de rest van zijn leven genoeg aan heeft, naar niets anders verlangt en nooit verlangen zal. Het woud was hem de weldoende omheining, het schutsel dat hem voor de menschen onzichtbaar miek, waar hij den vollen weister had en leven zou in gezelschap met de vogels. Lander bekommerde zich niet om zijn makkers, noch om thuis, noch om iemand van den Waterhoek; Mira zelfs stond heel in de verte, en al hare bekoorlijkheden hadden geen vat meer op zijn gemoed - de zinnelijke drift was gebluscht - niets dan het dierlijke besef der vrijheid, 't vermogen om naar eigen wil en inzicht over doen en laten

te beschikken, vrij en los in 't bewegen, lucht en wind om de ooren te voelen, - al 't ander had voor hem zijne beteekenis verloren; van hieruit, in zijne verbeelding beschouwd, kwam het hem klein voor en nietig, ellendig gepeuter. Het leven zonder meer, bevrijd en ontdaan van alle kommernis in toekomst of in 't verloop van alle gebeurtenis, overweldigde Landers zinnen met een jubel die hem dronken miek. Boven zijn hoofd ging het geruisch der sparren - de breede ademhaal van het levende woud, iets als het eeuwig zwalpen eener kalme zee - dat versmolt met den harteslag van zijn eigen breed-uitgezette wezen; hij voelde het ruischen alsof het in zijn eigen hoofd opwelde, - zijne persoonlijkheid loste zich op, vloeide open in 't geen hem omgaf. Als wildstrooper had hij menigen nacht in de bosschen omgezworven, maar toen stonden zijne zinnen geheel op de vangst en daardoor was hij voor al 't ander ongevoelig gebleven. Nu bleek het woud hem een wereld waar hij voor 't eerst inkwam. Hij wiegde mede op het deinen van den wind, liet zich opgaan in de vervoering van het oneindige....

Zijn slaap was rustig en verkwikkend; het ontwaken hernieuwde in hem hetzelfde breede welbehagen; de helderheid van den morgen deed hem aan als een onbekend geluk. Vrij en onbevangen, fier en zelfbewust wandelde hij door het bosch, voelde zich heer en meester over alles, tevreden gelijk de eerste mensch na de schepping. Hij verlangde naar niets, kende geen begeerten, droeg de bevrediging in 't diepst van zijn wezen. In die wereld zonder grenzen, met niets dan boomen bevolkt, kwam al het menschelijk gedoe hem miezerig voor en van luttel beteekenis. - Wat moesten ze daar zoo'n belang hechten aan een vechtpartij waar een paar heertjes het water ingevlogen waren! - Hij doorschouwde het leven in zijn breeden, oorspronkelijken vorm, ontdaan van alle bijkomstigheden, - waar ieder port en kampt en bijt om boven te blijven.

Geen schepsel te ontwaren hier, zoo eenzaam en verlaten oekerde plant en struik in wilden groei; dàt stelde Lander gerust. Moe van 't drentelen ging hij weer liggen op den rug, staarde in de kruinen der sparren, telde uur noch tijd - er was eind noch begin - zwaaide met een wisse of speelde met

de vingeren in 't zand. Maar toen kwam de honger, en de leegte in de maag bracht zijn zinnen tot het werkelijke weer - het eten had hij uit zijn bestaan geschakeld, en nu wierd hij gewaar dat de nooddruft hem aan de menschen gebonden hield, - die onverbiddelijke wet zou hem dwingen de afzondering op te geven.... dàt was eene leelijke breuk in de geestdriftige opvatting van zijn nieuw bestaan, iets dat als een pekel, den bitteren smaak naliet in den mond, - de ontgoocheling van zijn al te voorbarig, argeloos opzet, met 't vooruitzicht van den droeven nasleep der gevolgen....

Waar hij hierover te tobben stond, van uit de rode op de helling, lag heel de Oost-Vlaamsche landstreek vóór zijn blik open: een wijde, onafzienbare vallei, met andere heuveling verwaasd tegen den einder, - in een schijn van vreedzame rust, onwetend en buiten 't verband van alle bestaande dingen; de huizen en hovingen tusschen de bebouwde akkers, zoo kleintjes en pietluttig in de verhouding van het wijduitgestrekte geheel. Het kwam hem voor als eene vreemde wereldstreek, waarvan hij de dichtsbije dorpen slechts aan den vorm van den kerktoren onderscheiden kon en enkel bij naam kende. Dat gaf hem weer moed en zijn besluit was gauw genomen: wie van de bewoners ginder wist er iets van 't geen aan den overkant van den berg en de Schelde gebeurd was? Door die zekerheid gerustgesteld, waagde hij zich schroomvallig naar beneden, ging de eerste de beste woning binnen en schooide er den kost. Hij verzadigde er den honger aan een schotel pap met roggen stuiten, en sloop in de schuur waar hij slaping zocht in 't hooi. 's Morgens voor 't klaren was hij verdwenen.

Weer veilig tusschen de boomen, lag hij na te denken over 't geen hij gewaagd had, en kreeg de overtuiging dat zijn bestaan verzekerd was; nu wist hij hoe het boschleven in te richten: bij dage hier verscholen blijven en 's avonds kost en slaping zoeken bij menschen die hem niet kenden, - zoo was het te doen, en kon hij het voor onbepaalden tijd uithouden. Daarmede bleek zijne groote verlegenheid voorbij, en de kwestie opgelost. Nu kon hij zich gerust en onbekommerd overgeven aan een bestaan in 't wilde, en aan niets denken. Hoe den tijd te dooden bracht Lander geen zwarigheid

mede: afleiding had hij hier in overvloed - 't was hem alles nieuw en merkwaardig, het bosch kwam hem voor als eene lustwarande waar hij de heer en meester was. Voor 't eerst schafte hij en schonk zijne aandacht op de duizend verschillende geluiden van het woud: met genoegen ging hij het geronk na van de tortel, 't geschreeuw van eksters en kraaien, 't zot gefluit der merels. Eens dat hij uitgemijmerd was en moe van luierikken, en doelloos omdolen hem verveelde, kwam de jagersaard weer boven, - hij bespiedde het wild en legde er zich op toe met de handen konijntjes te vangen. Dat bleek wel eene uitkomst, want een stuk wild kon hij aan den man brengen waar hij den kost ging zoeken, en alzoo gerocht hij gekend als de wildstrooper van den Kluisberg.

Nu vergingen de dagen eentonig en zonder er iets gebeurde of voorviel. Van al den tijd dat Lander in 't bosch verbleef had hij nog geen mensch ontmoet of gewaargeworden. Zulk een leven in volslagen eenzaamheid herbracht de rust in zijn gemoed - het bruischen en zieden was lang reeds opgehouden, de schuwheid uit zijn blik verdwenen; enkel wanneer het gedacht aan 't gerecht of aan gendarmen hem deed opschrikken, onderging hij het onbehaaglijk gevoel van 't geen gebeurd was. Voor 't overige leefde hij het bestaan der dieren, voor wie tijd verluieren de gegeerde bezigheid uitmaakt, zonder dat verveling hen bekend is. Den dag lang verdeed hij beurtelings met rusten en daarna weer aan de drift der jacht. 's Avonds begon zijn bewogen leven, met den angst en de aantrekkelijkheid van het avontuur. Telkens in eene andere richting daalde hij langs den overkant de helling af, wrocht en wrong door struikgewas tot aan de dichtstaanpalende woningen en sloop er binnen gelijk pensejagers en wildstroopers doen. Kortwoners en boerkes ontvingen den wildeman, gaven hem te eten en lieten hem slaping zoeken in schuur of tas. Daar hij elken avond in eene andere woning aanklopte, wekte het geen opzien of argwaan, - bij boschkanters was men ten ander aan zulke bezoeken gewend, en niemand ondervroeg de landloopers, men miek er zoo weinig mogelijk gemeens mede, doch uit vrees, dorst men hun thuis niet ontzeggen.

Na eenigen tijd was het Lander alsof hij in 't bosch gekweekt en geboren, nooit anders geleefd had en er voorgoed in aarden zou. Daarenboven bleef er hem altijd nog eene uitkomst: eens dat 't hem vervelen ging, kon hij langs den overkant naar 't Walenland trekken, waar hij als onbekende onder de menschen komen mocht en er werk aanvatten met kerels van zijn soort. Doch een heimelijke aandrang weerhield hem de streek te verlaten; hier dichtbij had hij zijn maagschap, zijne woonplaats, bekenden waar hij wist van ieder hulp te mogen verwachten als 't nood deed. In de lange uren dat hij uitgestrekt op den rug, den hemel aan te staren lag, gingen zijne gedachten soms naar den Waterhoek. Toen kwam hem telkens 't figuur van Krabbe Merliere voor den geest. Het gebocheld kleermakerke dat bij de menschen ten huize naaien ging en nooit sprak, was hem het beeld en de samenvatting, vertegenwoordigde er het leven in zijn normalen loop der uren van den dag op het gehucht. Hij zag er tot in de bijzonderheden elke uitwendigheid, ademde er den geur der dingen, deed er elken indruk weer op uit zijne vroegere aanwezigheid. Hij wist hoe er, onder 't gewoon uitzicht en de stemming, zonder er over gesproken werd, ieder met hem bezig was, hoe elk een er zijn best deed om de speurders te misleiden, hoe allen eensgezind, met hem waren. Die overtuiging gaf hem moed om sterk en koppig vol te houden; van ginder uit klonk het hem tegen als de galm eener bekende stem - de waarschuwing uit de gemeenschap: ‘Niet laten vangen!’

Wat hij echter niet weten kon en ook niet vermoedde: dat de menschen van den Waterhoek elken morgen op 't zelfde uur, in hun deurgat, op 't land of over d' haag stonden uit te kijken om de vier gendarmen te peerd te zien voorbijtrekken door den meersch, op weg naar den Kluisberg, - dat ze 's avonds met nog meer benieuwdheid en angst, de terugkomst der gewapende ruiters afwachtten om te zien of ze ook ‘gevangenen’ medebrachten. Telkens weer, als de gendarmen, bezweet en vuil van 't stof en modder, maar zonder ‘buit’ terugkwamen, ging de waarschuwing in 't geheim uit hun hart op, die Lander door de luchtkringen in het ruim op zijn hoogen ontvangpost bereikte: - ‘Laat

u niet vangen!' Het deed hem deugd, maar hij loech er wel mede. Geen nood, laat ze komen! riep hij overmoedig. Hij dacht zelfs niet aan de mogelijkheid dat het gebeuren kon. En zoo viel het verraads voor: een uchtend dat hij doelloos rondzwierf, vernam hij plots heel dichtbij, doffe hoefslagen in 't zand; terzelfder tijde verscheen de gendarm bachten den omdraai van den diepen weg, en eer Lander er aan denken kon te vluchten, stonden ze vlak vóór elkaar. Ze schrokken allebei om ter meest en bleven boutstil. Lander kreeg den slag alsof de bliksem vóór zijne voeten in den grond ware neergevallen, had alle bezinning verloren, en bleef den man te paard, die in zijn donker uniform vóór hem overeind rees, met wijd opengespalkte angstoogen aanstaren. De eerste drang gaf hem een schok in de beenspieren, met 't instinct om den vijand op te vliegen en hem de keel te wurgen. Doch hoe vlug ook, het was te laat, want toen zag hij den revolver op hem gericht, en kreeg meteen 't besef dat bij de minste beweging, de kogel hem neervellen zou. De kans was verbeurd, - hij voelde zich weerloos. Met alle spieren in spanning, bleef hij 't noodlot uittarten, beraamde niets, want zonder zich rekenschap te geven van de oorzaak, schoot de woede hem naar 't hoofd, met eene redelooze drift om dien man te dooden.... uit wraak. Het moment dat die twee elkander met vlammenden blik, die beurtelings angst, razernij, haat en vrees uitdrukte, kon evengoed een halven dag geduurd hebben: geen van beiden had notie van tijd - maar in die weerdij was het figuur met de politiemuts, den opgekrulden knevel en de donkere oogen, Lander voorgekomen en bekend als de gendarm waarmede Mira in den laatsten tijd minning miek.... Als een zwalp bloed kwam de jaloerschheid zoo plots en geweldig op, dat Lander dien vent met de handen wilde verscheuren; hij knarzetandde van spijt om daar ijlshands te staan zonder zijn wrok te kunnen uitwerken. Hij bleef nog altijd in gebukte houding, den kop vooruit, de vuisten gebald, gelijk de verrassing bij hem 't gebaar van bespringen had gewekt. Die revolver hield hem echter in bedwang, besluiteloos. Lander vreesde den kogel niet, maar 't gedacht te zullen vallen zonder op dien gendarm zijn wraak te koelen, hem vrij te laten gaan, dat was hem eene

foltering. Eindelijk kwam hij tot beraad, en overtuigd het te moeten opgeven.

'Nu niet, maar een naasten keer, sloeber!'

Te ontsnappen was voor Lander kinderspel. Gelijk eene veer die lossprингt, wipte hij den barm op, en weg in de sparren. Daar keerde hij zich om en grijnsde den gendarm aan, was dan in één vlucht verdwenen. Op denzelfden stond weergalmde een fluitgil die den anderen gendarm moest verwittigen. Daar veegde Lander nu de hielen aan: hij wist dat geen ruiter hem hier tusschen de boomen achtervolgen kon. Toch liep hij gelijk iemand die achtervolgd wordt, sprong over grachten de steile helling op, de diepten neer, zoolang tot de adem hem ontbrak, hij uitgeput neerzonk, en onder de varens schuilen ging. Jaagbalgend snaarde hij 't gehoor, wantrouwig of er achter 't geritsel der sparren niets te onderscheiden viel.

Het leed lang eer hij gerustgesteld, dieper in de varens onderdook en den kop neerleggen dorst. Na een verkwikkenden slaap was de ontroering voorbij, maar de fleurige onbevangenheid kende Lander niet meer; 't gedacht aan de mogelijkheid om door eene bende omsingeld en gevangen te worden, kon hij niet verdrijven, en het feit dat ze hem zitten wisten, verstoorde zijn schoone rust. De eenzaamheid die hem zoo behaaglijk geweest was, kwelde hem nu - hij voelde zich hulpeloos. Daarenboven had de verschijning van den kerel die Mira's gunst genoot, de vlam van den minnenijd im hem doen oplaaien. Hij voelde den brand daarbinnen, en meteen spookte Mira in hare duivelsche verleidelijkheid hem voor den geest. Zijn eerste besluit was: aanstonds terugkeeren naar den Waterhoek, Mira van haar bed weghalen, en geern of noode, naar hier medebrengen. Hij wilde haar in zekerheid, en uit hunne handen! Aan dat opzet droomde hij verder, en aangedaan door de stilte rondom kwam de verteedering in zijn gemoed, overschouwde hij zijn geluk om hier met Mira de heele wereld te vergeten. Hij moest haar hebben, zij hoorde hem toe; en al was 't niet om haar te bezitten, dan toch om haar aan anderen te onttrekken. Zonder haar zou hij rust noch duur meer hebben....

Maar toen hij, in de helderheid van den dag, tegen-

over de werkelijkheid stond, en de opwinding bedaard was, zag hij het roekelooze in van zulke waaghalzerij, die onmogelijk ten uitvoer kon gebracht worden. Nu ging hij de dingen met kalmte overleggen; met de oogen dicht ontwierp hij een ander plan. Hier was hij niet meer veilig, ze konden hem verrassen in zijn slaap, - hij moest zien weg te komen terwijl er nog kans was, want hij vreesde dat er eene klopjacht in regel zou gebeuren.... In 't donker zou hij het wagen naar 't gehucht te sluipen, en Mira 't voorstel doen samen naar Amerika te vertrekken.... maar dan moest hij geld hebben - met geld was àlles te doen! - vader zijn erfdeel vragen.... en eens over zee, mocht de rest der wereld voor zijn part gestolen worden; met Mira droeg hij zijn schat, zijn geluk, zijn eigendom meê; met Mira was 't hem om 't even wààr de zon hem beschijnen zou, waar hij leven moest. Maar nu verdomde hij 't weer als een hulpelooze zeeker tegenover dien gendarm gestaan te hebben; spijt en razernij doorvraten hem bij 't gedacht dat die levend uit zijn handen gerocht was, en nu misschien bachten een hoek of kant, met Mira te vrijen stond! ‘Ware ik maar niet alleen geweest! Met Tette en Cloet, hier aan de hand, - 't was toch dwaasheid hier alleen te dolen, - met huns gedrieën konden ze om 't even welken gendarm te lijve gaan en hem op zijn kop zetten.’ Landers gemoed gerocht zoodanig opgehitst dat hij aldoor bleef razen en luidop overleggen, zonder den slaap te kunnen vinden. Zijne gedachten stormden mede op den maatgang der deining van de sperren, die als het rot eener bewogene zee, onstuimig, in breede zwalpen boven zijn hoofd wiegde. Dit bracht hem een vreemd en onbekend genot, - hij voelde zijn wezen uitwijden, opengaan, oplossen in het algemeene leven der wilde natuur. Van hier uit overschouwd, waar hij medegedreven werd in de drift der voorbijzeilende wolken, voelde hij zich van den aardbodem ontheven; heel het menschelijk bedrijf zag hij ineenkrimpen tot een schamel ding zonder tel of beteekenis, niet weerd er op te spuwen....

Met 't aanbreken van den dag echter keerde alles weer in zijn gewonen stand terug, alles nam zijne gewone verhoudingen weer aan. Er bleef Lander nog alleen de knagende onrust in 't gemoed, de angstklop in 't hart die nadreunde

uit de ontmoeting met den gendarm, en 't besef der onzekerheid van zijn toestand. De onbevangenheid van den eersten mensch, het dierlijk genot van 't wilde woudleven was vergaan, en de gejaagdheid in de plaats gekomen. Het onbekommerd verluieren van den tijd bestond niet meer; Lander werd voortdurend gedreven om eene uitkomst te vinden, en dat zette zich nu vast in 't opzoeken van de twee makkers, - hij had nood aan gezelschap. Tette en Cloet moesten hier ook ergens verdoken zitten, er bestond dus alle kans hen te ontmoeten; huns drieën zouden zij honderduizendman sterk zijn. Lander wilde 't zich zelf niet bekennen, maar hij was bang, bang gelijk een schijtende hond, - hij daverde van vrees. Bij de onverwachte ontmoeting had hij dien schrik opgedaan, 't was hem aan 't hart geslagen en bleef hem bij als eene koorst. Hij voelde nergens veiligheid meer, de boomen waren hem niet langer de zekere waarborg; overal meende hij stappen van peerden te hooren; het nietigste gerucht dreef hem op den loop. Den dag lang bracht hij over met zoeken als een speurhond, snuffelde en overstampte varens en bramen, onderzocht heele partijen laag hakhout, doorkruiste planterijen van jonge sperren, en waar het heel stil was, waagde hij het op de vingers te fluiten om zijne makkers op te roepen. De eenzaamheid die hem zoo weldoende geweest was, woog hem nu; telkens hij stilgevallen, aan 't mijmeren sloeg, schoot hij weer op om verder te zoeken. Sedert den avond van den vorigen dag had Lander niets meer gegeten, niet uit het bosch durven komen, en 't was maar toen hij dreigde flauw te vallen en de honger praamde, dat hij besloot om bij de menschen te gaan.

Met alle mogelijke voorzorg gleed hij sluipend langs den zoom van 't bosch naar beneden, vandaar in voren en grachten, langs eene elshaag tot aan de krottige woning van een houthakker. Gelijk een hond die uitgevast is, slokte hij 't eten binnen dat hem voorgezet werd, dronk eene groote hoeveelheid water, en wilde haastig weer weg om in 't hout te gaan schuilen. Maar een plotse inval weerhield hem: de gruw voor de eenzaamheid in het bosch was sterker dan zijne vrees. Om er in de elementen op te gaan, één te worden, bleek voortaan onmogelijk, - die elementen waarmede hij

placht bevriend te zijn, stonden nu vijandig tegenover hem, - hij voelde zich uit hun kring gesloten, zoodat hij den schrik op 't lijf kreeg met er aan te denken. Hier was een warme polk in het schuurke, dat paste bij de menschelijkheid beter aan, kwam hem verlokkelijk voor, en hij gaf toe: gelijk een beest naar zijn nest, sloop hij er heen, duffelde zich diep in den mok, met 't aangenaam gevoel dat hij er weeldig en veilig liggen zou, gelijk thuis. Hij sliep als eene roos, vergat alle onrust, dat hij achtervolgd en opgejaagd werd, kende weer 't geluk om overal vrij 't gelaat te mogen vertoonen, en voelde zich weer opgenomen in 't gewone leven.. Dat bracht hem 't besef van 't geen hij voortijds nooit gewaardeerd had, om er van genoten te hebben gelijk een visch in 't water. Hij was weer ‘onze Lander’ overal welkom, bevierd en befeest en bewonderd! Bij 't ontwaken bleek hij er geheel door opgefrischt, flink, vol moed om den dag in te zetten. Toen hij de oogen opende schrok hij voor de klaarte - hij had zich overslapen! Daar beving hem den angst om zonder dekking den weg door 't bloote veld te moeten afleggen, en in zijne luiheid bleef hij beraadslagen: of het niet beter ware hier heel den dag verscholen te zitten? Voor een tijd was zulks wel uit te houden, maar toen kwam een heele dag hem te lang voor, schold zijn eigen vrees als overdreven, en besloot het toch te wagen.

Toen Lander buitentord stond daar, op eene boogscheute afstand, een gendarm, pal op zijn peerd als een schildwacht, naar hem toegekeerd. 't Instinct van het zelfbehoud gaf Lander gedachten in die, rapper dan de weerlicht, boven den schrik uit, en zonder tijd tot redeneeren of inzicht te krijgen over zijn toestand, reeds uitgevoerd waren. Met den eersten oogopslag wist hij dat de gendarm hem opgemerkt had, te laat dus om terug in de schuur te sluipen (dat ware zich op zijn nest gevangen geven!) Eén enkele uitweg stond voor hem open: naar 't bosch! tusschen de boomen zien te geraken, dààr was redding! Rap lijk de bliksem den hoek om, achter thuis weg. Maar toen had de gendarm reeds zijn maat met het fluitsein verwittigd - daar stiet Lander op een tweeden ruiter, en die had het reeds in de gaten langs waar de scheuvel zijne redding wilde zoeken. Met een paar

sprongen had het peerd hem den doortocht afgesneden. Nu nam Lander het op in strijd voor leven of dood, een waanzinnige worsteling als voetganger tegen twee bereden mannen. Hij spande al zijne krachten in, sprong vooruit als een razende, wipte over hagen en voren, liep door gelabeurd land, met 't inzicht de peerden hunne pooten te verlammen; keerde met korten omdraai uit den weg, in kruisende richting, altijd maar om tusschen de twee ruiters door te slibberen en in 't bosch te geraken. De eene was een dikke brigadier, een Waal, die aldoor geweldige gebaren miek en luide bevelen uitschreeuwde, of den vluchteling dreigde in eene taal, die hij niet verstond. Zijn peerd was sterk en vurig, doch de ruiter blijkbaar te zwaarlijvig en te kort van adem, te driftig om het rijdier te dwingen waar hij het hebben wilde. Gelukkig voor hem, was de tweede gendarm een jonge, gladde kerel en een bekwame ruiter; deze was telkens den vluchteling voor om hem den pas af te snijden. Bij elke mislukte poging herbegon het opjagen een eind verder. Eens dat zij hun man weer in 't veld kregen, gaven zij zich niet veel moeite, wilden hunne peerden sparen, en den vluchteling liever afmatten tot hij zich overgeven zou. Zij wisten dat hij niet ontsnappen kon - twee tegen één, en dan nog te peerd, leek de strijd hun al te ongelijk en alle kansen in hun voordeel, - en als ze den sloeber heelemaal 't hart afjoegen, zouden ze te minder tegenstand ondervinden om hem te pakken en op te leiden. De dikke brigadier was er ten ander geen postuur naar om met een paling van dat soort handgemeen te geraken en hem op den beganen grond aan te pakken. Lander echter scheen het nog zoo gauw niet te zullen opgeven. Hij liep gezwind en gemakkelijk, verspilde niet nutteloos zijne krachten, die hij in 't begin al te buitensporig had aangewend; miek altijd maar onverwachts korte zwenkingen, en 't gelukte hem zelfs tusschen de gendarmen door te glippen, maar tot aan het bosch was het te ver af om het tegen de peerden te halen, - en telkens werd hij in de verkeerde richting gedreven. Waar ze hem meenden te genaken, sloegen de gendarmen met hunne lange sabels, maar Lander was hen te vlug; hij sprong over dijken en afsluitingen, en waar een uitweg te bespeuren was, liep hij door boomgaarden en

lochtingen, en dan moesten de peerden soms een grooten omweg maken. Het leek er wel naar of Lander zelf voorgenomen had de ruiters het hart af te jagen; de peerden hoorde hij naar adem zwoegen, zag dat ze in schuim en zweet gerochten, en al meer van de spoor moesten krijgen om hem achterna te zitten. De brigadier was woedend, vloekte en dreigde als een bezetene, en zou het moeten opgeven hadde de ander niet kalm en bedaard, doch bedreven en sluw den vluchteling kortbij gehouden.

Op het gerucht kwamen de landlieden van alle kanten bijgeloopen om die vreemde menschenjacht te zien gebeuren, doch wat de brigadier ook roepen mocht en hulp opeischte om den vluchteling tegen te houden - ze begrepen niet wat hij wilde, verroerden geen poot en staken geen hand uit; ze waren veelal benieuwd naar den uitval, berekenden de kansen, en in den wanhopigen kampstrijd ging hunne belangstelling en voorkeur eerder naar den opgejaagden man dien zij wenschten te zien ontsnappen. Er waren er zelfs die juichten telkens hij een voorsprong kreeg....

Maar Lander viel. Doch eer de naaste gendarm van zijn peerd gestegen was om hem te grijpen, sprong Lander weer te been, en wèg! Het bleek wel een list en met inzicht gedaan, zoo vlug verliep het. Een eindweegs ging het goed, maar zij bemerkten dat hij mankte - hij moest zich in 't vallen verstuikt hebben. Ineens veranderde hij van richting: van 't bosch weg nu, en naar de Schelde toe, met 't inzicht eene uiterste kans te beproeven en in 't overzwemmen van den stroom de ruiters met een neus te zetten? Doch nu moest hij in den meersch de wijde grachten overspringen; hij struikelde en bleef liggen. Op den stond zaten de gendarmen hem op 't lijf, en nu ging het in verwoed worstelen, handgemeen. In een paar wrongen zat Lander boven, maar nu kreeg hij rechts den kolf van 't geweer, links de matrak over kop, armen en lijf, tot hij verblind door 't bloed, blamot geslagen, geen lid meer heffen kon en de bezinning verloor. Toen hij weer bijkwam, had men hem de handen met een lederen riem toegesnoerd en het lange eind aan den zadelknop vastgemaakt. Zijn geest was verdoofd, hij wist niet wat er gebeuren moest, lag als een gewond dier dat den

godsklop verwacht, te grollen met 't schuim op den mond, in onmachtige razernij. Het was de wanhoop, de vertwijfeling die onbewust in hem bleef nawerken, het instinct dat nog altijd tegenstand bieden wilde. Daarop volgde eene diepe, algemeene onverschilligheid, het besef dat al het mogelijke gedaan was, en hij zich van de rest niets meer behoefde aan te trekken. - Kome nu wat wil, 't is afgeloopen! De opwinding miek Lander ongevoelig voor pijn, van de kneuzingen werd hij niets gewaar, tenzij de lamheid in den kreupelen voet. De dikke brigadier triomfeerde, maar het was tijd ook. De twee stonden te hijgen, ze waren àf, en geheel besmeurd, beslijkt en bezweet, en de peerden van 't zelfde. Zij moesten uitblazen en tot adem komen, eer zij een woord uitbrengen konden, maar dat zij hem hielden was 't voornaamste!

Nu zouden zij de voldoening smaken hun gevangene binnen te leiden.

Lander hinkte achteraan de peerden, en nu ontwaakte de wrok weer in zijn hart; hij knarzetandde, schuimbekte gelijk een dier dat zich niet te weer stellen kan, maar zijne woede uitwerkt omdat het zich overmand voelt, en tegenstand blijft betoonen, fier en hooghartig tot in de nederlaag. Die twee ruggen boven op het peerd recht overeind, terwijl hij zelf in hopelooze ellende geboeid werd voortgesleurd, wekten zijne drift op, met eene razende begeerte om die kerels van achter te bespringen en naar beneden te trekken. Maar telkens hem het nuttelooze van zulk eene poging voorkwam en hij zijn toestand inzag, vloeide de gramschap die in bruischende zwalpen opgesteigerd was, weer open in gelatenheid en overgave. Nu was hij nog enkel de booswicht, de boef die ten aanschijn van heel de bevolking, als een gevangen beer zou rondgeleid worden. Alzoo moest hij de intrede doen op het gehucht en voor zijne kennissen komen. De vernedering doorschroeide zijn gemoed bij 't gedacht daar als een overwonnene, een stommerik die zich heeft laten vangen, te verschijnen.

Zoo gauw zij de groep in 't zicht kregen, - zoo gauw zij bemerkten dat er dezen keer een ‘gevangene’ bij was, ontstond eene geweldige opschudding; het volk kwam van alle kanten bijgeloopen om te weten ‘wie’ het zijn zou. Op den

Knok hielden zij stand, bij de ander vier gendarmen die daar juist aangekomen waren, en even gauw het volk in bedwang en op een afstand hielden. De brigadier en zijn gezel sprongen van hun peerd, om ten eersten werke een glas bier te drinken. Bespetterd en beslijkt, bezweet en afgejakkerd lijk ze waren, kregen ze veel beziens.

'Il s'est debattu comme un lion!' riep de brigadier op overmoedigen toon, terwijl hij nog altijd het zweet van zijn hoogrood, opgezwollen gelaat afdroogde. 'Je suis fourbu,.. mais nous le tenons, le cannibale!'

Alhoewel zij den booswicht nu gevangen en weerloos in hunne macht hielden, was er toch iets als schroom in den grijnsmonkel waarmede zij hem aankeken.

Lander was ten toon gesteld als een beeld der bespotting - onkennelijk geworden in zijne leelijkheid - uitgemergeld en vermagerd, met verwilderden blik, blootshoofds, de haren verborsteld en verplakt, 't gelaat besmeurd, al bloed en zweet; van hoofde te voete onttakeld, haveloos in de gescheurde kleeren, met modder beplakt, de handen gebonden, scheef op één voet gesteund, gelijk een afgejaagd beest, weerloos als een slachtkalf; - hoegenaamd geen betrek of gelijkenis meer met den Lander dien ze gewend waren: 'onze Lander' die vrij en zwierig van leden, loech en gekte, danste en zong en naar elk end een geestigheden riep, - den flinken kanonnier, slank van lijf, net in de kleeren, monter, fleurig en welgezind....

Heel de bevolking - mannen, vrouwen, meisjes en kinders, 't stond al in dichten troep op een afstand, den ellendige aan te gapen; ieder was geslagen met ontzetting voor zulk een schrikwekkend verschijnsel.

'Hij glariet gelijk een zwijn in den wind!' fluisterde Klette Demus, geheel verbauwerd. Geen die roerde of sprak. Maar Leme's wijf die nog met 't schenkbord in de hand stond waarmede zij de gendarmen bediend had, kon den drang van haar gemoed niet weerstaan, - zonder te vragen of het 'mocht', haalde zij Lander een groote pint bier; en daar hij zich zelven niet verhelpen kon, hield zij hem 't glas aan den mond dat hij gulzig en met groote teugen uitdronk. De gendarmen bleven ondereen in 't Fransch staan praten,

en de brigadier haalde nu zijn hart op, om te vertellen wat moeite zij met den kerel ondervonden hadden in 't opjagen. Lander stond er te wachten. Het deed hem allemaal niets; de menschen bezag hij met afwezigen blik, zonder iemand aan te kijken of teeken te doen. Het kwam hem voor alsof hij nog op den Kluisberg was, en het spektakel met zijn dubbelbeeld, uit de verte ontwaarde. Bij beurten slechts kwam hem het bewustzijn van 't geen hem te wachten stond - de nasleep -; het vooruitzicht om terecht te staan vergruwde hem zoozeer dat hij niet eens dacht aan 't geen er op volgen moest, - om alleen met zich zelf, gerust gelaten, in 't gevang te zitten, kon hem niets schelen, - kwam hem eerder voor als de verlossing. Meer dan de deernis over 't verlies zijner vrijheid, onderging hij het schandegevoel tegenover zijne makkers, die hem zouden bespotten omdat hij er in geloopen was - de stommerik! - zich had laten pakken - de schande hier te staan in de macht van loeriassen die hij had willen verscheuren! Dan weer nam hij het in onverschilligheid op, gelijk iemand die alles op 't spel gezet en de partij verloren heeft, dus ook gereed is er de gevolgen van te dragen. Het deed Lander deugd te zien dat de mannen niet flauw vielen, de wijven niet jankten; - zij hielden zich kloek als bij een ongeluk waar 't met jammeren niet te verhelpen is. ‘Wat mij betreft zal ik het wel uithouden,’ meende hij. Opeens overviel hem eene diepe treurnis bij 't gedacht en de overtuiging dat het met hem.... voorgoed uit was! Dat het leven onder vrienden en makkers, de gezelligheid in de herbergen, spel en zang, lust en leute, drink- en danspartijen - dat alles hier op 't gehucht zijn gewonen loop zou nemen, zonder hem, - dat het zijn zou alsof hij er nooit geweest was. De haan kraaide in Witte Kerlo's lochting, en hij was afgunstig van het beest dat niet verjaagd werd, en hier ongestoord zijn wegen gaan mocht. Hij keek in de menigte om Mira te ontdekken - hij verwachtte van haar dat ze nu op dit oogenblik, ten aanzien van al de menschen, iets wonders zou uitrichten, iets kranigs, gelijk het in haar wezen lag - de gendarmen uitjouwen, of iets anders - een middel maar om met hem opgebracht te worden, en hem den troost en de gerustheid mede te geven: dat ze voor altijd van hier

wegkwam, en er zonder hem niet blijven wilde. Als dit nu maar gebeurde, zou hij niets geven om de rest en er met goeden moed vandoor trekken, - dan mochten ze hem de haren uit den kop, de tanden uit den mond rukken, hem van honger en dorst laten creveeren, hij zou het alles uitstaan zonder verpinken. Dat hij haar op dit moment niet te zien kreeg, was een teeken dat ze hem reeds had opgegeven, de ruffe! dat ze 't zonder hem stellen zou, en voorhad met anderen minninge te maken.

'De onnoozelaar die ik ben: gelijk zoovelen voor mij, heb ik bij haar mijne beurt gekregen - aan anderen nu het plezier! Waarom voor zoo iets treuren?' Het bracht hem alevenwel een bitterheid bij in zijn hart, en hij kreeg het voorgevoel dat het zijn torment zou blijven in de eenzaamheid van 't prison, iets dat hem ginder knagen moest, en dat hij nooit zou kunnen van zich afwerpen.

Terwijl die gedachten hem bezighielden, bleef zijn blik op de waschte gericht, op de witblekkerende hemden en slaaplakens die in Kleppe Smets boomgaard te wapperen hingen. Heel ver, in de laatste woning van 't gehucht, speelde een straal der zon als een klonter vuur in de ruit van het dakvenster; dat bracht hem de herberg 'De Galgenstake' in 't geheugen, waar hij zoo menigen avond plezier had gemaakt met de drie dochters.... Onbewust vormden die verschillende bijzonderheden, samen met den indruk dier vooravondstemming, het beeld van den Waterhoek, gelijk het hem levend en op zijn geheel in 't visioen stond. 't Verwonderde hem dat de huizen hier in 't rond op den Knok, hun gewoon uitzicht behouden hadden, dat de verandering alleen in hem zelf gebeurde, - dat niets er zich scheen van aan te trekken.... Hoe was het nu gekomen? Aan de oorzaak, aan den landmeter, dacht hij niet eens - die bleek maar eene bijkomstigheid in de heele zaak; spijt over 't geen hij gedaan had, gevoelde hij evenmin; - de veronderstelling dat het ànders had kunnen zijn - dat hij zelf daar onder de menigte kon staan kijken op een gevangen moordenaar - kwam niet tot zijn begrip. Dat hij de gevangene was, beschouwde Lander als iets dat hij niet ontgaan kon, dat zoo behoorde. Het was zijn eigen zaak, had er niemand rekenschap over te

geven - met er voor te boeten was immers alles in orde....

‘Als 't nu maar gedaan was en hij hier wegkomen kon?’ Hij verlangde om alleen te zijn, om niet meer te denken - om te rusten.

Ha, daar schenen de gendarmen nu toch uitgepraat, het zou gang worden. Zij sprongen inderdaad te peerd. De dikke reed voorop als de generaal in een paradeoptocht, en Lander stapte hinkend tusschen de gendarmen. Hij vertrok zonder naar iemand om te kijken, en geen van de aanwezigen - vrienden of bloedverwanten - die teeken of gebaar miek om afscheid te nemen, of vaarwel te zeggen. De stilte alleen gaf iets plechtigs aan de gebeurtenis.

‘We zullen hem nooit weerzien, hij komt hier nooit meer terug!’ dat waren de gedachten die een ieder achter het strakke gelaat naar huis mededroeg.

Op het dorp herbegon het spektakel, - daar ook kwamen de inwoners toegeloopen om den moordenaar te zien. Lander toonde enkel verachting en misprijzen voor de bende die hem uitjouwen dorst omdat hij gebonden was en niet te duchten. Hij werd in de gemeentegevangenis gestopt, en eer hem van de boeien te ontdoen, haalden de gendarmen nog eens ter dege hun hart op om het den bandiet betaald te zetten voor al 't slameur dat hij hun had veroorzaakt. Hij liet zich mishandelen zonder een kik te geven, en toen ze hem naar behooren toegetakeld hadden, viel hij ineen gelijk een zak, wist niet hoe hij uit de boeien en in slaap was gerocht. Bij 't ontwaken verdomde hij den heelen boel.

In de vroegte werd de gevangene met de bakkerskar, tusschen gendarmen naar Kortrijk gevoerd en daar in 't prison opgesloten.

Dezelfde week nog werden, Tette eerst en daarna Cloet, opgejaagd, binnengebracht en naar 't gevang geleid. Nu begon het verhoor, en eindelijk de plechtige zitting voor 't gerechtshof der gezwoornen te Brugge.

Dat werd eene heele gebeurtenis op den Waterhoek, want de helft der bevolking was opgeroepen om te gaan getuigen. Deken Broeke met de oudsten beraadslaagde, niet over 't geen ze ginder zouden zeggen, maar over de manier om naar Brugge te reizen. Er werd besloten dat Jan Petrol voor een

koppel peerden en een camion zorgen zou, om heel den kluts gezamenlijk te voeren - dàt bleek wel het profijtigst en ook het plezierigst. 't Meerendeel beschouwden het ook maar als een feestreisje, eene gelegenheid om de groote stad te zien, en onderweg veel leute te maken, want in den tusschentijd was de ontsteltenis reeds vergeten, en 't geval beschouwd als iets dat afgeloopen en voorbij is, - de veroordeeling gold nog enkel als eene plechtigheid die er achteraf bij te pas komt, maar niets aan de zaak verandert. Op de reis ging het er dus luidruchtig toe, in gezelschap langs de baan op een wagen kon dat ook niet anders. In Brugge was het een gapen en bewonderen, maar eens in 't gerechtshof, kwamen de eenen gelijk de anderen onder den indruk, voelden er zich ongemakkelijk en vielen stil. Doch eens op de aangewezen plaats, en toen zij zich daar in bende samenvoelden, herkregen zij de vrijmoedigheid en wachtten gerust af wat komen ging. Eerst als ze afzonderlijk geroepen, in het plechtig omhein kwamen waar rechters en gezwoornen in volle staatsie zetelden, kregen zij het benauwd en stonden er vermijd. Maar toen zij Lander, Tette en Cloet daar gebonden zagen, door gendarmen bewaakt, in het houten sliet opgesloten, kropte de woede hen in de keel, en bij de eerste vraag van den rechter, hield ieder zich stokstijf, stonden er als steenen beelden, onberoerbaar, den mond gesloten en den wilden blik schichtig en schuw rondvliegend. Geen woord was er uit hen te krijgen. Van 't vrouwvolk stelden sommigen zich onnoozel aan, anderen nijdig, kwaad, doch elk op zijne wijze, wisten ze van niets, gaven dwaze antwoorden, van de werke weg, of babbelden er op los zonder eind. Elk die zijne beurt gekregen had, ging op de aangewezen plaats, en keken onverschillig hoe de zaak verder verliep. Lander was afgevallen en vermagerd, zag doodsbleek, doch had weer zijne houding van kanonnier te peerd aangenomen en keek vrijpostig, opgemonterd en benieuwd de makkers aan gelijk ze om beurten voorbijkwamen. De twee ander beschuldigden ook stonden onverschillig en roerloos, koppig en verstokt, het hoofd rechtop den strakken hals, onbeweeglijk alsof ze voor hun portret poseerden. Van 't geen er rond hen gebeurde, van 't geen gevraagd en geantwoord werd, schenen zij zich niets

aan te trekken; deden als figuranten die aan het schouwspel niet meedoen en gerust zijn in den uitval.

De getuigen trokken regelmatig voorbij; Broeke stond er gelijk een eikene vent, met gramstorig gezicht, het kinnebakken gesloten, - schudde den kop bij elke vraag. Mira verscheen in haar slanke gestalte, gelijk een lievevrouwbeeldje, deed schuchter en bedeesd, maar keek met oogen gelijk sterren en hield den mond toegeknepen als een mes. Manse, Loden, Sarepta, Farielde, Dikta, Nette, Sieper - al Landers broers en zusters, hunne venten en wijven, - heel het maagschap, met geburen en makkers - ze kwamen elk aan de beurt, deden elk op zijn manier; maar wat de rechters en advokaten ook aanwendden en strikvragen stelden, geen van allen die er inliep of eenigen uitleg geven wilde. Het geding werd dan ook afgespeeld zonder dat zij er in tusschenkwamen. Eens het verhoor geëindigd, begonnen de magistraten van het openbaar ministerie het requisitoir, de advokaten gingen aan 't pleiten - voor en tegen - tot het laatste woord aan de beschuldigden gegeven werd, met de vraag: of zij nog iets in te brengen hadden? Zij volhardden echter in koppig zwijgen en keken minachtend op heel het vertoon, dat hen blijkbaar de botten uithing. Hof en gezwoornen verlieten de zaal; er werd beraadslaagd, en na korte tusschenpoos keerde heel de stoet langs beide kanten plechtstatig weer binnen, namen plaats en in de indrukwekkende stilte werd het vonnis afgelezen. Leander Broeke, Charles Cloet en Aloïs Plancke, bijgenaamd ‘Tette’, waren als daders aan den dubbelen moord schuldig bevonden en ter dood veroordeeld, - 't geen levenslangen dwangarbeid beteekende.

Geen gerucht, geen beweging in de zaal, geen woord of kreet onder het publiek. Broeke zelf had het vonnis van zijn zoon aangehoord zonder verpinken, gelijk iemand die 't vooruit wist en berust in 't onvermijdelijke. De zitting was afgeloopen: de veroordeelden werden weggebracht, zonder dat één van de drie een blik in de zaal wierp om afscheid te nemen. Van de aanwezigen had, buiten een paar meisjes - het lief van Tette en Cloets zustertje - niemand een traan gelaten; en die twee waren dan nog beschaamd hunne

weekhartigheid te laten zien, verkropten hunne droefheid en trachtten zich kloek te houden gelijk de anderen. Hetgeen gebeurd was, werd door een ieder opgenomen als het onafwendbaar noodlot, iets dat als een ongeluk op de hoofden van deze drie neergevallen is, doch waar medelijden of treurnis echter niets aan verhelpen kan, dus niet bij te pas komt. Bloedverwanten en kennissen verlieten de gerechtszaal gelijk ze 's Zondags na de mis uit de kerk komen, ontlast en tevreden dat 't afgeloopen is, omdat ze er te lang ingehouden en op hun ongemak gezeten hebben, - met den lust om weer eens vrij adem te halen, de leden uit te rekken, en met 't verlangen naar een groote pint bier. In groep trok heel de bende naar de afspanning waar Jan Petrol zijne peerden gestald waren. Elk haalde er den kost uit dien ze medegebracht hadden, en onder 't eten en drinken, met druk gekout, gerocht de aandoening geheel vergeten, en kwam de lustigheid weer boven. Geen van allen dacht er aan dat de drie jonge mannen voor hun leven lang de vrijheid en 't aanschijn van de opene lucht zouden derven, - dat zij zich misschien nu reeds aan wanhoop overgaven, en de waanzin hen te pakken kreeg. Deernis en medelijden was er wel, maar 't werd iets gelijk op eenen rouwmaaltijd waar men de afgestorvenen gedenkt, uit beleefdheid, maar die van de gevoelens niets meer kunnen gewaarworden. Hunne daad alleen zou nu in vereerend aandenken bewaard blijven, omdat zij door die daad het gezag van den Waterhoek hadden hooggehouden, - dat men ver en bij weten zou dat vreemden er niet gedoogd werden, en zij zelf meester wilden spelen op hun erf. Iedere jonge kerel van 't gehucht achtte zich gerechtigd en deelzaam in de verdienste van die daad, - ze waren bereid hetzelfde te begaan als 't nood deed. Hun nuchtere zin was te zeer op het werkelijke gesteld, hun inzicht te eenvoudig opdat zij behoefte aan symbolen hebben zouden, anders moest de geestdriftige vereering zich op de nagedachtenis dezer drie helden vastzetten en er het zinnebeeld der onbaatzuchtige burgerdeugd voorstellen. Iets in dien aard voelden zij, zonder het te kunnen uitspreken of gestalte geven. Enkelen, gelijk Broeke, de ouders van Tette en Cloet, bleven nog onder den indruk, verorberden zwijgend hun eten

en staarden afwezig in 't rond. Hunne gedachten gingen naar de gevangenen.... die er hun tijd - dat was hun schoon, jong leven - zouden ‘uitzitten’....

Op den terugtocht hernam de leute voorgoed, en 't leek wel een jan-plezier die ergens van eene kermis naar huis reed. Onderweg moest men aan de herbergen stilhouden, en door 't vele drinken gerocht heel 't gezelschap ten volle in den kwei. 't Was laat in den nacht toen de wagen op 't gehucht aanlandde; de thuisblijvers zaten er gereed in de Meerschblomme, benieuwd te vernemen hoe 't ginder afgeloopen was. Onder groot gelage werden de gebeurtenissen daar verteld en besproken. Al 't geen men zoolang opgekropt en ingehouden had, mocht nu vrij losgelaten worden, - er waren geen gendarmen of laaiers meer in 't spel te vreezen, - elk kon zijn meening uitspreken zonder gevaar afgeluisterd te worden, en zij deden er zich deugd aan! Onder 't drinken gerochten de gemoederen opgehitst en driftig; er werden stoute besluiten genomen, uitdagingen en onzin verkocht, gewauweld, tot het in twisten verliep en in algemeene baloorigheid, met roepen en schreeuwen waar niemand rechterkant aan vinden kon. Dat leed tot de eenen tenden gebriescht, de anderen hun geld op was en geen drank meer kregen; toen trok elk naar huis, tevreden en in de overtuiging dat het een goede dag was geweest.

Nu er geen gendarmen meer te zien waren, en men niets meer verduiken moest, en alles den gewonen gang hernemen kon, kreeg de Waterhoek zijn gewoon uitzicht van voorheen. Die rust bleek wel iets nieuws voor de bewoners.

Den eerstvolgenden Zaterdagavond vergaarden mannen, wijven en kinders, als naar gewoonte bij de kapel van den heiligen Rochus. Voor het beeld brandden drie keersen meer dan anders, en Zale Klet, die luidop de gebeden voorlas, voegde er drie Onze-Vaders en Wees-gegroeten bij, ter intentie van Lander, Tette en Cloet, die voortaan in de reek der afgestorvenen zouden herdacht worden. Daarmede meende men aan den plicht voldaan te hebben.

‘En wàt zal het nu worden?’ vroeg deken Broeke zich af.

Den eersten keer echter dat Manse over Lander aan 't lamenteeren ging, stopte Broeke haar den mond met een

snauw: ‘dat hij er niet meer van hooren wilde! ze 't hart niet voeren mocht Landers naam nog uit te spreken of over 't geval te ruiten.’ De oude man liep met 't aangezicht gesloten rechtop, en aan geen spier van zijn wezen was het te raden of het wrok was, of spijt, deernis of verdriet, 't geen hij onder de borstelige haarkruine zitten had.

‘Wat zal er nu komen?’

Die vraag herkauwde hij; ze kwam hem als een ongeduur zijne rust doorvreten. Hij troostte zich echter met de heimelijke begoocheling dat geen van de heeren uit den vreemde het nog wagen zou op den Waterhoek te komen. Als men er dàt mede verkrijgen kon, was 't ongeluk van zijn jongen die er voor te boeten zat, niet te duur betaald. Broeke zou liever de vingers afbijten dan te klagen over 't geen zijn zoon was overkomen.

Zijn gezag van deken moest er door stijgen. Nu stond hij eigenlijk met eene gewichtige taak tegenover de bevolking - het besluit om meester te blijven aan de Schelde hield hij vaster dan ooit in den kop. Nu had hij de stellige verzekering dat de mannen bereid waren een slag te wagen als 't noodig bleek; den nacht van de terugkomst uit Brugge hadden ze met vijftig en meer verklaard te doen gelijk Lander, Tette en Cloet. Het stoute stuk door deze drie begaan, had ieders geestdrift wakker geschud - de daders werden als helden bewonderd. Hunne macht, hunne behendigheid, hunne kranige houding tegenover de gendarmen, hunne verachting voor de heeren van 't gerecht werd opgehemeld en tot in 't onwaarschijnlijke aangedikt. Dat ze er voor de rest van hun leven, hunne vrijheid aan verbeurd hadden, werd hun aangerekend als een vrijwillig offer, dat hen verhief tot den rang van martelaar. Lander, Tette en Cloet vormden voortaan het driemanschap waarbij de Waterhoek eene vermaardheid verworven had over heel de streek, die er 't ontzag en 't aanzien in brengen zou voor altijd. Ieder voelde het alsof hij er zelf aan geholpen had, en gerechtigd was er in mede te spreken. Broeke grinnikte in zijn eentje vol trots en zelfgevoel, omdat de zaken zulk eene wending genomen hadden. 't Verdriet om de straf die zijn jongsten zoon had opgeloopen, gerocht er door op het achterplan; - 't is voor de goede

zaak der gemeenschap, zegde hij - en met dien troost werd de deernis verdoezeld, de meewarigheid gedekt die hem tegen eigen wil soms in de keel kropte.

Alhoewel hij 't tegendeel beweerde, en zijne meening aan God en de menschen verkondigde, droeg hij inwendig den twijfel en de onrust; hij trachtte zich de zekerheid op te dringen, maar gerocht niet overtuigd dat hij 't voorgoed gewonnen had - dat de brug er niet komen zou. Tegen elkander riepen zij het zoo luid, beweerden het zoo sterk en met zooveel overmoed, dat ze 't van elkander geloofden als iets dat ze door eigen wil, met den schrik er in te jagen, opdringen konden. Broeke echter was een man die met de twee beenen op den grond staat, die nuchter nadenkt over de dingen, - tot nog toe ontbrak hem dus ook een doorslaand bewijs, de bevestiging van 't geen hij zoo geern als de waarheid hadde aangenomen. Er was alleen het feit dat er sedert den moord op den landmeter, niets meer aan de Schelde verricht werd, geen vreemde ziel in den omtrek opdaagde, en men dienvolgens besluiten mocht dat het werk stilgelegd of voorgoed opgegeven was. Waar zou nog iemand te vinden zijn die het wagen dorst met zulk kwadiet in aanraking te komen?

STIJN STREUVELS.

(Wordt vervolgd.)

Ballade der zielige makkers.

Zij zijn zoo kwaad niet, Heer, de boekenschrijvers,
De parelduikers en de bovendrijvers,
De helden van de toekomst en 't verleden;
Ze blaffen wel, maar bijten zonder tanden
En met een blaadje lof zijn ze tevreden. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

O lach niet om hun deftige posturen,
Die kiezen ze om der wille van de buren;
En straf hen niet omdat zij vast gelooven
In hun onmisbaarheid voor alle standen,
Voor 't leven hier beneden en daarboven. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

Vergeef hen al hun wederkeerig haten,
Hun achterdocht, hun vrees, hun ledig praten,
Hun kromme rug en overdadig weenen,
Hun bleeke blik, hun schuine en schuwe schanden,
Omdat zij 't heusch zoo vreeselijk niet meenen.
Maar Querido, o zoo, moet branden.

O Heer, wees vriendelijk voor die arme tobbers,
Van Hulzen, Scharten, Wagenvoort en Robbers,
Vergeef hen al die glimlachlooze boeken,
Vergeef hen al die zwarte nagelranden
En al die knieën in hun slobberbroeken. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

Heb meelij ook met al die uitgedoofden,
Verdorde harten, afgekoelde hoofden;
En laat Uw zon toch warm en hartlijk schijnen
Over de waters die zoo stil verzanden
En op de planten die in armoe kwijnen. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

Vergeef hen die Uw goede Naam misbruiken,
Want woorden zijn vilijnverborgen fuiken:
God rijmt op Lot en thuis is 't ook niet alles.
Men waant zich meester over zee en landen
Zoo vooraan, met een vrijkaart, in de stalles. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

En denk met teederheid bij tijd en wijlen
Aan Buning, Holst, Besnard en Jan van Nijlen,
Ze zijn niet ijvrig, maar Uw aardsche zegen
Aanvaarden ze, opgewekt, met beide handen,
In goed vertrouwen, zonder na te wegen. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

En wees, o Heer, wat zacht gestemd en aardig
Voor de'ouden Jan, al is hij ook onwaardig;
Vergeet zijn grillen en zijn bokkesprongen,
Zijn slechte verzen en zijn ijdle standen:
Hij is, au fond, een doodverlegen jongen. -
Maar Querido, o zoo, moet branden.

ENVOI.
O potsenmakers, duikelaars en loeders,
Naturalisten, jutters en ontmanden,
O lieve luiaards, wij zijn alle broeders. -
Maar Querido - ho jo! - zal branden!

J. GRESHOFF.

Heelal.

Van het heelal de dochteren en zonen,
vlam en rook en hunne wisselingen,
water van stroom en kreek, en ook de schoone
gestalten, die zich met een wolk omringen,

de winden, jonge helpers en demonen,
de vuurgeworden droom der sterrekringen,
nacht en verheldring, die de zee bewonen,
en 't leven dat ik door mijn hart hoor zingen, -

ik heb 't in één verbroedering herkend,
toen, mond aan mond met haar die ik beminde,
de zin van alle dingen naar mij riep.

Een stem, die diep verholen in mij sliep,
noemt nu de naam van wat voorheen verblindde.
En 'k wéét, alsof ik altijd had gekend.

THEUN DE VRIES.

Verzen.

Onmacht.

Diep achter de duistere duinenrij
de donkere dreun van de sombere zee;
daar is maar één wand tusschen U en mij,
ik hoore Uw ademen saam met de zee. -

Van onder de donkere wolkensprei
één enkele, bevende sterre glijdt, -
daar is maar één wand tusschen U en mij
en om ons verruischt de oneindigheid....

Ik weet, dat gij wachtende wakker ligt,
en dat gij Uw oor, met den stap van den tijd
luistergespannen houdt, of ik wellicht
Uw name zal fluistren vol innigheid....

En, weenende om mijn gebondenheid,
wanklen d' ontluisterde uren voorbij,
ver over de zee en haar somberheid,
diep achter de duistere duinenrij....

O Jesu, bid voor ons....

O Jesu, bid voor ons,
opdat die zware dagen,
die God nog zenden moet,
toch dapper zijn te dragen,
en Jesu, bid om kracht,
opdat in dit groot lijden
toch geen van ons versaag'
maar moedig voort blijv' strijden..
Totdat Gij komt en zegt:
Sta op nu, mijn beminden,
de hemelvaart begint,
Ik ga uw ziel ontbinden.

AGATHA SEGER.

De jongste faze onzer handelspolitiek.

Pour faire du commerce, il faut être deux.

De handelspolitiek, anders gezegd, draagt een tweezijdig karakter. Zij heeft een nationalen naast een internationalen kant.

De vrijhandelaar, die den vreemden handelsman als leverancier en als klant beide begroet en reeds uit zuiver eigenbelang hem allen voorspoed wenscht, ziet tusschen deze twee aspecten, het nationale en het internationale, in beginsel geen strijdigheid.

De protectionist destemeer. Hem is de vrijhandelaar een idealistisch cosmopoliet, die het nationaal belang veronachtzaamt voor een gedroomd wereldheil. Men ontmoet de grief in oude strijdschriften zoowel als in nieuwe.

Als in het verstreken jaar de nederlandsche Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek het vraagstuk, dat het laatst in 1904 op haar agenda had gestaan, andermaal aan de orde stelt (volgens haar gewoonte door praeadviezen van uiteenloopende richting erover te laten schrijven en dan deze in een ledenvergadering in debat te brenger), dan doet zij dit - terecht - in een vorm, die ook aan deze tweezijdigheid recht laat weervaren. Zij vraagt nl. haar praeadviseurs onder meer, of toepassing van protectie in Nederland mogelijk zou zijn zonder schade voor de in het belang van Europa's economisch herstel noodzakelijke verkeersontwikkeling.

Dit vraagpunt is echter zoowel in de praeadviezen als in de mondelinge debatten op den achtergrond gebleven; kennelijk beschouwden de vrijhandelaren onder praeadviseurs en debaters het ontkennend antwoord als vanzelfsprekend; de heer Wibaut was de eenige, die zijn neen met eenige

vehementie uitsprak. Voorzoover echter de protectionisten er aandacht aan schonken, kreeg men de oude tegenstelling te hooren; bij monde van prof. Diepenhorst daverde het opnieuw over het anti-nationale cosmopolitisme van den vrijhandel.

De heer Diepenhorst betuigde, als man die aan beginselen hecht, in zijn betoog deze kenschetsing van den vrijhandel niet te kunnen ontberen. Het stelsel zit historisch vast aan achttiende- en negentiende-eeuwsche denkrichtingen van deïsme, van persoonlijke vrijheid en van staats-onthouding en moest, meende hij, in dit verband gezien en beoordeeld worden.

Er is weinig op tegen, mits men niet vervalle in de fout, die de welbespraakte anti-revolutionaire voorman aanhoudend beging: het verband tusschen die denkrichtingen voor te stellen als onwrikbaar vast, zóó dat de eene met de andere vallen moet. Dàt is het allerminst; en de heer Diepenhorst zou dit zelf hebben ontwaard, indien zijn voorliefde voor theoretische bespiegeling hem niet plotseling en onverwacht in den steek had gelaten, toen zij juist van oogenblikkelijk belang had kunnen worden.

Daar is nl. één bekend wapen in het vrijhandels-arsenaal, van zuiver theoretische structuur maar van verre practische draagkracht, dat, wonderlijk genoeg, de belangstelling van dezen vriend der theorie moest derven. Het is het zoogenaamde in- en uitvoerargument, dat in het kort hierop neerkomt: tusschen in- en uitvoer van een land bestaat zoo nauw verband, dat men niet, al protegeerende, den invoer uit den vreemde kan verkleinen zonder, onbedoeld, zijn eigen uitvoer te beschadigen. Dit argument staat los en onafhankelijk van de vrijheids-gedachte op het terrein der interne overheidsbemoeïïng met het bedrijfsleven.

Het is ook ditmaal niet weerlegd. Prof. Diepenhorst zeide ervan, dat men het niet op de spits moest drijven. Men mag vragen, wat de zin is van dit verbod. Een argument gaat op of het gaat niet op. In het laatste geval is alle gebruik en zeker een op de spits drijven ongeoorloofd. In het eerste daarentegen mag, ja moet, men eruit halen wat erin zit.

Het werd zijdelings bestreden door den theoretisch ge-

schoolden limburgschen industriëel, mr. Regout, die het in beginsel aanvaardde, doch meende, dat wel iets meer eruit wordt gehaald dan het bevat.

Zijn tegenwerping was, dat het ook door hem als onvermijdelijk erkende gevolg van verkleinden invoer, verkleinde uitvoer, niet identiek is met verkleining van het ruilverkeer in zijn geheel; de benadeelde export-bedrijven immers kunnen hun buitenlandsche schade inhalen op de binnenlandsche markt; hier kunnen zij een ruimeren afzet winnen, bijvoorbeeld aan de door bescherming tot bloei gebrachte bedrijven. Prof. van Embden merkte hiertegen al op, dat voor de volkshuishouding in haar geheel in dezen gang van zaken toch onvermijdelijk nadeel besloten ligt: zij trekt toch geringer profijt uit de nieuwe directe voortbrenging binnenslands dan zij vroeger haalde uit wat men met een aardigen term wel indirecte voortbrenging heeft genoemd, uit die internationale uitwisseling van goederen en diensten, elk afkomstig van die plaats ter wereld, waar hun productie-kosten naar verhouding het kleinst zijn. Doch er is meer. Wat zekerheid, ja, wat kans is er, dat de benadeelde uitvoerbedrijven vergoeding zullen vinden op de binnenlandsche markt? Hier is de koopkracht der verbruikers door de protectie in het algemeen verkleind instee van vergroot. Vergroot is alleen, mag men aannemen, de koopkracht der nieuw beschermde bedrijven. Zullen deze de afnemers worden der niet meer tot uitvoer bij machte zijnden? Het kan bij toeval wel eens zoo gebeuren. Vooral als het eene bedrijf het product van het andere als grondstof behoeft. Maar zullen de beschermde sigarenfabrikanten of aardewerkbakkers nieuwe afnemers worden van de bollen-, of zuivel-, of groenten-exporteurs of welke andere uitvoerbedrijven door het beloop der wisselkoersen, door goud- en prijsbewegingen, in het kort: door de gevolgen der bescherming, in hun afzet buitenslands zullen worden gehinderd?

De heeren Kortenhorst en Diepenhorst vonden elkander in weerzin tegen de theorie.

Bij den eerste nam deze afkeer den vorm aan van uitgesproken scepsis aangaande de mogelijkheid eener theorie, die rekening zou houden met *alle* feiten. Hem kan met herinnering aan een uitlating van Thorbecke worden gevraagd: volgt gij

in uwe practijk dan geenerlei regel?; en, zoo gij dit wèl doet, hebt ook gij dan niet een theorie?

Bij den tweede liep de weerzin uit op het innemen van wat hijzelf een eclectisch standpunt noemt. In het nederlandsch laat dit zich met eten van twee wallen vrij, maar getrouw, vertalen.

Neen, de theorie van den vrijhandel kwam ook ditmaal zonder averij uit het vuur.

De practijk van onzen vrijhandel had inmiddels reeds vóór deze praeadviezen en debatten een paar deuken beloopen.

Het tarief - Colijn heeft onze sinds ongeveer driekwart eeuw dalende tarievenlijn lichtelijk naar boven omgebogen, den waren protectionist lang niet hoog genoeg, maar dan toch in de door hem gewenschte richting. En buiten deze tariefwet om zijn de sigaren en de schoenen beschermd geworden, de laatste tijdelijk, de eerste tot wederopzeggens toe.

Natuurlijk is geen dezer drie punten aan de aandacht van praeadviseurs en debaters ontgaan.

Van belang was alleen wat er gezegd werd over het schoenenwetje en hieronder van uitnemend belang wat werd opgemerkt door mr. van Genechten.

In confesso is, dat dit wetje de schoenen-koopers heeft geschaad; tot welk bedrag, laat zich gissen (een drie millioen gulden vermoedelijk; wat mr. van Spaendonck op deze becijfering uit officieele gegevens had aan te merken, bleef duister), maar niet precies narekenen. In confesso is ook, dat de schoenenindustrie hier te lande is blijven bestaan en dat zij, bij gebreke van dat tijdelijk invoerverbod, het heel zwaar te verduren zou hebben gehad; hoe zwaar, laat zich alweder wèl gissen, maar niet met juistheid vaststellen. Voor de voorstanders van het wetje is hiermee het pleit beslecht; het behoud van nationaal voortbrengingsvermogen weegt in hun oogen tegen het verlies van nationaal verbruiks-vermogen ruimschoots op. Het eigenaardige hierbij is, dat juist zij nimmer moede worden, te verzekeren, dat de tegenstelling verbruiker-voortbrenger niet opgaat, aangezien haast elke verbruiker tevens voortbrenger is. Zij behoorden hieruit de slotsom te trekken - maar laten dit na - dat dus

ook de schoenen-dragende voortbrengers van andere dingen dan schoenen, benadeeld als gebruikers, dit tevens worden als producenten.

De heer van Genechten legde hun een andere moeilijkheid voor: of zij zich wel rekenschap gaven van het feit, dat het heilzaam proces van technische vervolmaking, vóór de protectie in onze schoenenindustrie in vollen gang, en dat sterk geprikkeld was juist door de mededinging uit den vreemde, in de protectie-periode zienderoogen vrijwel tot stilstand is gebracht. Het niet weersproken feit, waarvan de stukken op tafel werden gelegd, is uiterst leerrijk. Het bevestigt de oude stelling, die zeker niet in alle gevallen opgaat maar wel in bedenkelijk vele, dat vrijhandel staalt en bescherming ontzenuwt. En het doet dit aan het troetelkind zelf van het jongste nederlandsche protectionisme.

Het jongste nederlandsche protectionisme, dat zelf zoo niet meer heeten wil. Er zijn, heeft prof. van Embden ter vergadering snedig opgemerkt, in Nederland geen protectionisten meer; een Nederlander is òf vrijhandelaar òf ‘geen protectionist, maar....’, Men kan dit invullen met eclecticus (vondst - Diepenhorst), met voorstander van safeguarding, van retorsie, van reciprociteit, van een dubbel tarief, van actieve handelspolitiek en van wat er verder nog als camouflage zal worden uitgevonden; de ruimte van keuze verbergt niet de verlegenheid, die zoekt naar een masker, waar toch ieder doorkijkt.

Psychologisch is uit deze poging tot naamsvernieuwing wel iets te leeren. Als het protectionisme stevig in zijn schoenen had gestaan, op een heilzame practijk had kunnen wijzen, op elk vrijhandelsargument zijn woord van pas terug had gehad, dan was er voor zijn belijders geen enkele reden geweest om voor hun honderd jaar ouden naam zich te schamen. Alleen compromitteerende of lachwekkende namen legt men af.

Dat het protectionisme voortleeft, is begrijpelijk. Zoolang er bedrijven zullen zijn, die terecht of ten onrechte meenen, tegen buitenlandsche mededinging niet te kunnen optornen, zullen er protectionisten blijven.

Dat het onder een nieuwen naam wil voortleven, is ook

begrijpelijk. Het voelt, zijn oude lading onder de oude vlag moeilijk verder te kunnen vervoeren. Opvallend is immers, dat het juist Engeland en Nederland zijn, landen beide met een kleine eeuw vrijhandelservaring achter den rug en waar de protectie onder haar ouden naam nederlaag op nederlaag leed, waar men de beschermers even ijverig voor bescherming als voor verdooping in de weer ziet.

Karakteristiek is ook - mr. Josephus Jitta, de eenige vrijhandelaar onder de praeadviseurs, had het volste recht hierop te wijzen - dat zijn tegenstanders in voortgezet verzuim blijven om den stand van onze volksbedrijvigheid in haar geheel en om haar gang over lange perioden in het oog te vatten. Zij geven, klaagde hij hen aan, nooit andere cijfers dan voor een enkelen tak van bedrijf en voor een korte periode en achten dan hiermede de malaise en dus het goede recht van protectie voldingend bewezen.

Het feit hangt samen met een algemeene frontverandering. Er is een tijd geweest, dat de protectie-politiek uit eigen beginselen leefde: opkweeken van jonge bedrijven, bevordering van den nationalen arbeid. Dat waren beginselen, over welker juistheid en over welker draagkracht men twisten kon, maar waarin toch de gezonde en ook theoretisch zuivere gedachte stak - prof. van Embden heeft er nog aan herinnerd - dat eigen productie-kracht ontwikkeling verdient.

Het zoogenaamde opvoedings-argument, dat in het bizonder op het steunen van jonge industrieën uit was, is tot het verleden gaan behooren. Dit was historisch onvermijdelijk, aangezien de industrie eens volwassen moest worden, haar opvoeding voltooid. Het argument is onbruikbaar geworden ter verdediging van protectie voor bedrijven, van wie niet kan worden gezegd, dat zij *nog niet*, van wie moet worden gezegd, dat zij *niet meer* het kunnen houden tegen hun buitenlandsche mededingers. De Duitschers onderscheiden dan ook terecht tusschen de oude Erziehungs- en de jonge Erhaltungs-zölle, de eerste gewoonlijk matig, de laatste doorgaans hoog.

Ook het argument der werkverschaffing, de bevordering van den nationalen arbeid, een twintig jaar geleden hier nog zeer in trek, ontmoet men tegenwoordig weinig meer.

De beweging naar protectie, niet meer levende uit een eigen beginsel, is een sterk incidenteel en toevallig karakter gaan dragen. In Engeland zoowel als in Nederland. Nu eens ten gunste van dezen, dan weer van dien bedrijfstak wordt zij bepleit, al naar gelang, nu eens uit dit, dan weer uit dat land, er concurrentie komt voor zoo'n bedrijfstak. Bij gebreke van een eigen beginsel laat men zich zijn politiek dicteeren door wat het buitenland doet of nalaat; dáár zoekt men dan naar de zwakke steeën, waar men hoopt, gevoelig te kunnen treffen. Als bijvoorbeeld Spanje de nederlandsche kaas treft met hooge rechten, dan wil men trachten, Spanje te kwetsen in zijn sinaasappels. Het is één voorbeeld uit honderd mogelijkheden. Doch het teekent de willekeur, de stelselloosheid van het stelsel.

De oude protectie zou in Nederland de klompen duur hebben gemaakt om de vaderlandsche klompenmakerijen op te beuren; hier zat althans eenheid van gedachte in: de klompenleveranciers moesten leven van de klompendragers; de nieuwe protectie daarentegen wil de sinaasappelen duur maken om de kaas te redden; en hier is alle eenheid van gedachte zoek. De oude droeg, als elke maatregel van opvoeding, een tijdelijk karakter; de nieuwe deelt klappen uit, die nieuwe klappen uitlokken.

In onze jongste jaren van malaise, 1920 tot 1925, als de vreemde tariefmuren aldoor hooger worden opgemetseld, tot schade ongetwijfeld van menig nederlandsch bedrijf, gaat niettemin, heeft mr. Jitta becijferd, onze uitvoer van nijverheidsvoortbrengselen in zijn geheel met meer dan de helft vooruit en neemt onze uitvoer van landbouwproducten tezamen met ruim 150% toe. Het is roekeloos, deze bronnen van bestaan aan opdroging bloot te stellen door tariefgevechten aan te gaan nu eens met dit, dan weer met dat land, omdat nu eens dit, dan weer dat nederlandsch exportbedrijf, maar nimmer onze exportbedrijven in hun geheel, hinder lijden van vreemde protectie.

De tegenwoordige toestand van onzen internationalen handel is niettemin in een belangrijk opzicht stellig onbehaaglijk. Opzegging van handelsverdragen, die vele tientallen

jaren hadden gegolden en een betrouwbaren grondslag legden voor de berekeningen van fabrikanten en exporteurs, is aan de orde van den dag. Vernieuwing kost moeite en zoo zij tot stand komt geldt zij meestal voor maar korten tijd. Ook wordt vaak niet verkregen bij die onderhandelingen wat wij begeerden.

Dit kan liggen aan de mate van gewikstheid onzer onderhandelaren.

Het ligt ook wel ten deele aan het feit, dat de oude tooverformule der clausule van meestbegunstiging aan macht heeft ingeboet. Vroeger was men er zeker van, dat voordeelen, later ten aanzien van een bepaald artikel aan andere landen te verleenen, aan het land, dat deze formule in zijn tractaat had weten in te lasschen, automatisch mede zouden ten deel vallen. Deze zekerheid bestaat niet meer, sinds een slimme tariefpractijk heeft uitgevonden, dat men door ver gaande specialisatie van het tarief een, haast altijd in algemeene termen gehouden, meestbegunstigingsclausule practisch soms tot op de schil kan uithollen. De twee protectionistische praeadviseurs, prof. Diepenhorst en mr. Van Spaendonck, hebben niet verzuimd, hierop den vinger te leggen.

Tarieven met meestbegunstiging beteekenen dus niet meer wat zij vroeger waard waren.

Dit is echter alleen dan een reden tot principieele wijziging van onze eigen tariefpolitiek, indien deze wijziging voordeel belooft.

Deze vraag is, om te beginnen, veel ingewikkelder dan de protectionisten ze stellen. Dezen schakelen het consumentenvoordeel uit en zien alleen naar het nadeel der beconcurreerde producenten. Doch zien wij hiervan af. Geven wij ook toe, dat de vrijhandelstheorie, die leert dat het beschermende buitenland ook zichzelf nadeel toebrengt, onze schade onvergoed en ons ongetroost laat. Wij ontmoeten dan in nieuwe gedaante de oude vraag: indien wij schade lijden door buitenlandsche bescherming, verkleinen wij dan deze schade door het vreemde voorbeeld te volgen of wel vergrooten wij ze veeleer?

Ook in haar nieuwe gedaante is deze vraag er eensdeels eene van theorie, anderdeels van tactiek.

Tot de theorie kunnen we hier verder het zwijgen doen. De ouderwetsche protectionist, die hier vierkant tegenover den vrijhandelaar stond, lijkt uitgestorven. De nieuwerwetsche, à la mr. Kortenhorst, die zich vrijhandelaar noemt, maar die terug wil slaan als hij klappen krijgt, de 'geen protectionist, maar....' van dr. van Embden, is enkel tacticus. Hij geeft toe, dat hij met zijn maatregelen van weerwraak wapens hanteert, die ook den hanteerder kwetsen, maar hij bereidt zich voor, zijn kwetsuren te dragen met mannenmoed en met geduld, omdat hij verwacht, dat het buitenland kamp zal geven als wij maar eenmaal raak hebben toegeslagen. En als hij optimistisch van aanleg is, dan verwacht hij zelfs, dat het buitenland in zijn schulp zal kruipen enkel reeds op den aanblik van ons dreigend gebaar. Dit gebaar echter moet dan ook behoorlijke ontzetting wekken en hiertoe moeten schrikaanjagende middelen ter beschikking van onze onderhandelaren worden gesteld. Welke middelen? De meeningen loopen uiteen. De een begeert een compleet dubbel tarief, het lage voor wie onzen zin doen, het hooge voor wie onzen zin weerstreven; de ander is al tevreden met partieele mogelijkheid van hoogere heffingen.

Men ziet, de kwestie is inderdaad geworden tot eene van zuivere tactiek: is al dan niet de verwachting gewettigd, dat dreigementen, en deze zoo noodig tot uitvoering gebracht, ons zullen helpen aan wat wij wenschen?

Zoo ja, dan is er in het vrijhandelsbeginsel niets, dat tegen het toepassen dezer tactiek zich verzet. Dan komt men immers na korten tijd den vrijhandel nader door hem even in den steek te laten of zelfs door maar even hierop te zinspelen.

Hetzelfde kon in zijn tijd van het opvoedingsargument worden getuigd; men getroostte zich welbewust tijdelijke schade, die men overtuigd was, ruim te zullen inhalen.

Aldus ook het standpunt, dat bijvoorbeeld een onverdacht vrijhandelaar als mr. Van Gijn ter vergadering der debatteerende vereeniging innam.

Het verschil loopt thans in de eerste plaats hierover, of de bestaande toestand zoo bedenkelijk is, dat middelen van het aanbevolen slag in overweging mogen komen, in de tweede plaats hierover, of men op deze middelen vertrouwen mag.

En dan doen gegevens als mr. Jitta's onbestreden cijfers van onze exporten, die groeiden tegen de verdrukking in, wel ernstigen twijfel rijzen of het verantwoord is, onze vredelievende handelspolitiek, al wordt deze buitenslands gewaardeerd noch nagevolgd, te vervangen door eene van onverbloemde vijandigheid, die het buitenland zeker nog minder waardeeren zal, maar waarvan dan gehoopt wordt, dat zij het door vrees zal nopen tot toegevendheid. Gehoopt, niet geweten.

Wanneer immers de heeren Diepenhorst en van Spaendonck en wie zich ter vergadering als hun medestanders ontpopten in één ding in gebreke zijn gebleven, dan was het in 't aannemelijk maken van hun stelling, dat de door hen aangeprezen middelen doel beloven te treffen.

Bewijs voor deze stelling wordt zeker niet gebracht door een paar voorbeelden van met succes geleverde tariefgevechten. Het zal wel eens gebeurd zijn en het zal nog wel eens gebeuren, dat een dreigement met weerwraak een daad van vijandschap in de kiem verstikt en dat een uitgevoerd dreigement na korter of langer tijd den vijand murw maakt. Maar op dergelijke losse gevallen bouwt men niet een stelsel op. Men zou met evenveel recht op de enkele vette prijzen, die elke loterij oplevert, een aanbeveling kunnen bouwen aan al zijn medeburgers om hun vermogen om te zetten in loterij-briefjes; sloeg deze aanbeveling in, de meeste menschen zouden verarmen en zich verrijken zouden alleen de enkele prijswinnaars en de loterij-ondernemers.

Neen, het bewijs moet worden geleverd, dat *in den regel* die vechttarieven of vechttariefposten den vechter brengen waar hij zijn wil, in de positie van den overwinnaar, die den handelsvrede herstelt en oplegt aan den verslagene. Want dit is het wat onze moderne protectionisten ons voorspellen als resultaat van hun politiek, dit wat zij hebben waar te maken. Met minder wordt geen genoegen genomen. Zoolang dit bewijs niet is verstrekt, houden wij staande, dat de aanbevolen strijdmiddelen ons nog verder van het ideaal van wereldhandelsvrede zullen verwijderen dan wij helaas daarvan reeds verwijderd zijn. De bestaande toestand van economische verscheurdheid moge jammerlijk zijn - geen vrijhandelaar,

die het ontkent -, dit mag nooit reden worden om op dezen toestand in te werken met middelen, die beginnen, het kwaad te verergeren, bij gebreke van waarborg, dat zij zullen eindigen met het te genezen.

Van dit bewijs nu ligt geen zweem op tafel.

Op twee plaatsen ware ernaar te zoeken geweest. Onze jongste verdedigers van wat dezen zelf het liefst met den onschuldigen term van economische wederkeerigheid aanduiden hebben maar op eene van de twee ernaar gezocht.

Zij hebben - afgezien van één greep van mr. van Spaendonck - niet gezocht in het verleden der handelspolitiek. Daar te zoeken is voor hen ook weinig bemoedigend. Men vindt er, naast enkele uitzonderingen van geslaagd leer-omleer, dezen regel: dat uit protectie protectie geboren wordt, dat de eene beschermende maatregel, zoo goed in het eigen beschermende land als in het land, waartegen dit zich beschermt, andere beschermende maatregelen uitlokt.

Zij hebben gezocht in het heden. Mr. van Spaendonck gaf er een goed overzicht van in zijn praeadvies. Wat leert dit overzicht? Volgens den schrijver zelf ‘de volgende kenmerkende tendenzen’:

> ‘Verhooging van invoerrechten ter verdere bescherming der eigen nijverheid, resp. instelling van invoerrechten in die landen, die tot-nu de open-deur politiek huldigden (Engeland);
> soepelheid in de tariefwetgeving: dubbel tarief, mogelijkheid van reducties eenerzijds, van maatregelen tegen valuta-concurrentie, dumping enz., anderzijds;
> toepassing van het beginsel van wederkeerigheid: het zwaartepunt der handelspolitiek verplaatst zich naar de handelsverdragen, waarin bepaalde concessies worden toegestaan in ruil voor andere concessies, retorsie-maatregelen;
> steeds verdere specificatie en differentieering in de tarieven en in de handelspolitiek; in verhouding daarmede, vermindering van de waarde der meestbegunstigings-clausule.’

Op deze samenvatting, waarin, naar de lezer zal hebben bespeurd, het woord vrijhandel niet voorkomt, ding ik geen letter af.

Maar wat volgt eruit?

Voor wie in de protectie gelooft, niet als van nature tijdelijk middel ter bekeering van economische vijanden tot vrij-

handelsvrienden, maar als stelsel van handelspolitiek dat in zichzelf deugdelijk is, volgt er natuurlijk uit, dat Nederland, aan den vrijhandel vasthoudend tegen heel de wereld in, alle historische records van dwaasheid slaat.

Doch voor wie op de protectie zijn vertrouwen bouwt als wapen om anderen te dwingen in te gaan in den wereldtempel van het vrije ruilverkeer - en van dit vertrouwen betuigen de meeste nederlandsche verdedigers van tariefgevechten heden ten dage bezield te zijn - voor hen volgt uit dit heden nauwkeurig hetzelfde als uit het verleden: dat geen middel tot dit doel ondeugdelijker is dan juist dit. Aan de grenzen van haast alle landen ziet men telkens weer nieuwe slagboomen oprichten, maar zoo goed als nergens ziet men als antwoord hierop de slagboomen ter overzijde opruimen. Integendeel. Als iemand dit met de stukken bewezen heeft, dan was het, zijns ondanks, mr. van Spaendonck.

Het debat in Den Haag liep in belangrijke mate over de waardeering van concrete gevallen, of niet dit of dat land met zijn vechttarief en zijn retorsie-maatregelen bij onderhandeling over nieuwe handelsverdragen voor deze of gene industrie voordeelen heeft weten te bedingen, die Nederland, dat zijn onderhandelaars met leege handen afstuurt op zwaar bewapende vreemde onderhandelaren, slag op slag ontgaan. En de waardeering van deze concrete gevallen liep zeer uiteen. Als straks het stenografisch verslag uitkomt, moge de onbevangen lezer beslissen wie gelijk hadden, de heeren Diepenhorst en van Spaendonck, die met de debaters, die hun bijvielen, betoogden van ja, of sprekers als de heeren van Gijn, van Embden, Plate, Stork, Verrijn Stuart jr., die het neen van mr. Josephus Jitta kwamen ondersteunen. Ik vertrouw, dat deze laatsten het onbevangen oordeel niet hebben te duchten.

Maar nemen wij het geval voor de ‘die-hards’ van den vrijhandel - mr. van Lanschot orneerde hen met dit epitheton - zoo ongunstig mogelijk. Laten zij op al die concrete punten - gering in aantal tegenover de tallooze punten, waarover bij al die onderhandelingen geschermutseld moet zijn - in het ongelijk zijn gesteld. Wat is dan bewezen?

Niets meer dan dat er eenige gevallen aanwijsbaar zijn,

waarin de beschikking over ruilobjecten bij onderhandeling van voordeel bleek voor bepaalde bedrijfstakken.

Niet, dat voordeel kwam aan het land in zijn geheel.

Niet, dat voor geruimen tijd een vaste basis voor de handelsbetrekkingen met den vreemde is gelegd; men kent reeds handelsverdragen met maar enkele maanden geldigheid!

Niet, dat de internationale verstandhouding erop verbeterd is; het onweer wil niet van de lucht.

En allerminst, dat algemeene slechting der tariefmuren in korter bereik kwam. Hier en daar moge door een welgemikt schot een voeg hebben losgelaten of een steen zijn afgebrokkeld, de tariefmuren zijn blijven wassen in tal en in hoogte.

Onze protectionisten protesteeren gaarne tegen de voorstelling, dat Nederland, klein als het afzetgebied is, dat het anderen landen kan aanbieden, bij onderhandeling met zijn dreigementen toch geen indruk maakt. Niet geheel ten onrechte, want er wordt door ons ook wel met landen onderhandeld, die niet grooter zijn of economisch niet zwaarder wegen dan wij en het komt ook wel voor, dat een groot land voor enkele zijner uitvoerartikelen de markt van een klein land moeilijk missen kan. Toch moeten zij met zulke protesten maat weten te houden. Wie zich wonderwat voorstelt van zijn dreigementen komt licht bedrogen uit en is dan verplicht, voet bij stuk te houden, het niet te laten bij het dreigement alleen, doch het tweesnijdend wapen te gaan hanteeren.

Zij moeten er zich ook voor hoeden, Nederland en Indië bijeen te voegen als het te doen is om de kracht te meten. waarmede Nederland kan dreigen en terugslaan. Nederlandsch Indië is één toleenheid, het Rijk in Europa een andere. Ten bate van moederlandsche belangen mag Indië niet in onze tractaat-strubbelingen worden betrokken. Prof. Diepenhorst zal het zoo kwaad niet hebben bedoeld, maar het was toch wel heel goed, dat prof. Verrijn Stuart jr., in antwoord aan hem, dit even zeer duidelijk heeft gezegd.

Dezelfde bescheidenheid, die ons past bij het overwegen wat effect onze onderhandelaars kunnen bereiken met stokken achter de deur, moet zeker ook onze verwachting temperen aangaande de aantrekkingskracht, die het voorbeeld van een Nederland, dat weigert mee te doen aan den wereldwedstrijd

in economische bewapening, op de overige wereld kan uitoefenen. Laat ons daarvan het beste hopen, maar het minst verwachten.

Er is weinig reden om te gelooven in een nabijzijnde economische ontwapening. Ook niet in eene, die op de economische conferentie van den Volkenbond, gesteld deze prijst haar aan in den komenden zomer, zal volgen als de klap op de vuurpijl. Tariefmuren onderscheiden zich hierin van andere muren, dat afbraak er langzamer gaat dan opbouw.

Neen, niet omdat wij verwachten dat ons voorbeeld trekken zal, ook zoo wij dit niet verwachten, moeten wij weigeren verder en op meer plaatsen af te wijken van den vrijhandelsweg dan wij de laatste jaren reeds hebben gedaan.

Zoo dikwijls het nederlandsche volk gelegenheid heeft gehad, zich uit te spreken over deze dingen, heeft niet cosmopolitische gezindheid, maar instinct van zelfbehoud het doen kiezen voor den vrijhandel.

Bij de jongste afwijkingen heeft men het deze gelegenheid niet geboden. Aan de tariefwet-Colijn strekt dit niet tot eer. Tusschentijdsche verkiezingen, dat goede middel van het oude kiesstelsel om voor tusschentijds opgekomen vraagpunten de meening der kiezers te vernemen, de evenredige vertegenwoordiging heeft ze ons ontnomen. En het referendum, dat dit gebrek van het nieuwe kiesstelsel had kunnen verhelpen, de laatste grondwetsherzieningen hebben het ons onthouden, met instemming van sociaal-democraten nog wel.

De verantwoordelijkheid van Regeering en Kamers wordt hierdoor dubbel zwaar.

D. VAN BLOM.

Johann Heinrich Pestalozzi.
gestorven 17 Februarie 1827.

I. Z'n Leven.

Johann Heinrich Pestalozzi werd de 12e Januarie 1746 te Zürich geboren, waar z'n geslacht - oorspronkelik van italiaanse afkomst - al sedert de hervorming was ingeburgerd. Z'n vader was er heelmeester; en toen deze in 1751 stierf, bleef 't gezin in vrij bekrompen omstandigheden achter. De drie kinderen, twee jongens en 'n meisje, werden dan ook zeer sober opgevoed; waarbij de liefdevolle moeder krachtig werd bijgestaan door de voortreffelike dienstbode Barbara Schmid, die als ‘das Babeli’ met lof vermeld zal worden, overal waar, en zolang als de nagedachtenis van Johann Heinrich Pestalozzi geëerd zal blijven.

Na enig onderwijs te hebben ontvangen van z'n grootvader, prediekant in Höngg, bezocht Johann Heinrich van 1754-1761 de latijnse school, en van 1761-1763 '*t Collegium humanitatis.* Hoe hij als leerling was? Een van z'n levensbeschrijvers heeft gezegd: Pestalozzi leerde met z'n hart. Waar hij wat voor voelde, daarop legde hij zich vol enthousiasme toe. 't Begrijpen van de leerstof interesseerde hem, maar de toepassing, en verder over 't algemeen, mechaniese dingen, lieten hem koud. Verder had hij iets afgetrokkens en dromerigs, dat zeer zeker wel in z'n aard heeft gelegen, maar dat wellicht ook noch bevorderd zal zijn door 'n wat te vrouwelike huiselike opvoeding. Hoe 't ook zij, 'n onderwijzer verklaarde eens van hem: ‘es wird nie etwas Rechtes aus ihm werden’; en bij z'n medeleerlingen heette hij ‘Heiri Wunderli von Thorliken’.

En z'n verdere leven heeft getoond dat beiden 'n juiste kijk op hem hadden gehad: wat inderdaad, tot ‘iets goeds’, naar de burgerlike maatstaf gemeten, heeft hij 't niet kunnen brengen; en 'n ‘wonderlike dwaas’ is hij altijd geweest.

Men moet zich er evenwel voor hoeden te denken dat Pestalozzi betrekkelik weinig intellektuele ontwikkeling bezat. Tot deze opvatting heeft ook aanleiding gegeven 'n uitlating van hem, n.l., dat hij in 30 jaar geen boek had gelezen. En tot onze de Raadt, die hem in 1819 bezocht, verklaarde hij: ‘ich bin ein Kind der Natur und habe seit 50 Jahr kein Buch gelesen.’[1)] Hij bedoelde daarmee echter te kennen te geven, dat hij z'n iedeeën niet aan boeken had ontleend. 'n Feit toch is, dat hij in z'n jeugd veel gestudeerd en gelezen heeft; en de bewijzen zijn er, in de vorm van uittreksels uit boeken, dat hij in z'n verder leven tamelik goed bijhield, wat er zo al uitkwam.

Aanvankelik vatte hij 't voornemen op om prediekant te worden, misschien onder invloed van 't voorbeeld van z'n grootvader. Hij bezocht daartoe van 1763-1765 'n soort akademie, hoofdzakelik bestemd voor aanstaande theologen, '*t Collegium Carolinum.* Hier doorliep hij de twee eerste kurzussen, 'n filologiese en 'n filozofiese. Om gezondheidsredenen onderbrak hij bij de laatste, de theologiese, deze studie. Wel wilde hij noch in de rechten gaan studeren, met de bedoeling om dan werkzaam te kunnen zijn tot heil van 't arme volk, dat hij als advokaat in z'n strijd tegen onderdrukking ter zijde zou kunnen staan.

Want in z'n studiejaren had Pestalozzi, vooral onder invloed van Bodmer, een van z'n leraren, zich ook bezig gehouden met polietieke en sosiale studie, en was toegetreden tot de ‘Helvetische Gesellschaft’ die ‘Läuterung und Hebung des sittlichen, politischen und socialen Lebens’ beoogde. De leden ervan, waartoe o.a. ook de meer intieme vrienden van Pestalozzi, Lavater, Füssli, Bluntschli, Schulthess, behoorden, noemden zich ‘Patrioten’, en hielden wekelikse samenkomsten waarop over polietiek, moraal, pedagogiek gelezen en gesproken werd.

1) Zie J.H. Kramers, *Herinnering aan Petrus de Raadt* (Rott. 1863); Bijlagen (Reisaantekeningen van De Raadt).

Een van de genoemde vrienden, Bluntschli, raadde hem echter de advokaten-loopbaan af, als voor zijn aanleg en karakter ongeschikt. Pestalozzi gaf aan die raadgeving gehoor, en besloot in de landbouw te gaan.

Hoe kwam hij tot deze, van z'n voorafgegane studie, zo geheel afwijkende beroepskeus? In de eerste plaats, hoe vreemd dat oppervlakkig ook schijnt, onder dezelfde invloed, waardoor hij zich eerst tot 't advokaatschap van 't onderdrukte volk voelde aangetrokken. Dat was Rousseau, wiens geschriften 'n demokratiese, zo niet revolutionaire stemming in hem hadden wakker geroepen. En zo wilde hij dan nu ook, niet maar enkel landbouwer worden; maar zag zich in de toekomst door 'n ruime baten afwerpend bedrijf instaat, in z'n omgeving bijtedragen tot de verheffing van de volksontwikkeling. Eveneens van Rousseau was 't iedee, dat 't eenvoudige platteland veel beter is dan de bedorven stad.

En 'n ander motief voor deze keus - waarbij ook z'n gezondheidstoestand van enige invloed zal zijn geweest - was meer persoonlik. Z'n vriend Bluntschli, die in de kring der Patriotten, de naam droeg van ‘Menalk’, was op 't ziekbed geworpen. Daar was Pestalozzi in nadere aanraking gekomen met Anna Schulthess, doordat 't hun beider vriend was. En toen dat ziekbed 'n sterfbed was geworden, had hun gemeenschappelike smart hun noch nauwer verbonden. Ze hadden zich verloofd - in stilte; want haar ouders - haar vader was 'n welgesteld koopman - wilden van 'n verbintenis met iemant zonder vooruitzichten niets weten. Pestalozzi koesterde nu de hoop dat hij, door in de landbouw, en wel voornamelik de meekrap en groenten te gaan, zich spoedig zou kunnen vestigen.

Zo begaf hij zich in 1767 tot 't verwerven van de nodige vakkennis naar Rudolf Tschiffeli in Kirchberg in 't kanton Bern, die daar 'n groot landgoed bezat. Na ijverige studie, kocht hij 't volgend jaar gronden in de nabijheid van Brugg, in 't latere kanton Aargau, en begon die te bebouwen. In 1769 gelukte 't eindelik van de ouders van Anna toestemming tot 't huwelik te verkrijgen - zij 't ook, van de moeder vooral, verre van ganser harte! - en werd dit dan ook dat jaar gesloten. 't Jonge paar woonde tijdelik te Müligen, tot 't

nieuw gebouwde huis ‘Neuhof’ kon worden betrokken (1771).

Tijdens hun verloving hebben Pestalozzi en Anna Schulthess (‘Nannette’) 'n tamelik drukke briefwisseling onderhouden. Deze is uitgegeven.[1)] Er moeten, in 't algemeen gesproken, m.i. wel zeer gewichtige redenen zijn, om dergelijke zeer intieme briefwisselingen - zij 't ook van grote persoonlikheden, en zij 't ook lange jaren na hun dood - te publieseren. En ik waag 't uittespreken dat 't me toelijkt, dat zulke overwegende redenen in dit geval niet bestonden. 't Wil me voorkomen, dat de speurders naar ‘Pestalozziana’ hadden kunnen volstaan met 't publieseren van heel enkele brieven, en misschien noch 'n paar fragmenten van andere. Maar dat ze alle, zowel van Pestalozzi als van Anna, moesten worden uitgegeven - piëteitsoverwegingen hadden dit moeten beletten waar, nochmaals naar mijn gevoelen, de noodzakelikheid dit allerminst gebood. Immers, aan de totaalindruk van Pestalozzi's persoonlikheid hebben ze *als geheel* m.i. niet veel nieuws bijgedragen. Maar ik kàn me begrijpen dat hier de verleiding te groot is geweest! Want 't lezen van deze briefwisseling van twee, die elkaar zo innig liefhadden, met zoon zuivere en hoge liefde, is 'n geestelike verkwikking en 'n weldadige beroering des harten. Die van Pestalozzi zijn over 't algemeen ernstiger, verhevener gestemd dan die van ‘Nannette’ - al ontbreken ook bij hem geestige uitlatingen, ja soms dolle spotbuien niet. Z'n verloofde, die in algemene ontwikkeling niet voor hem onderdeed, schrijft luchtiger, ook geestiger, vaak ook opgewekter; maar altijd toch met 'n duidelik voelbare ondergrond van ernstige, heerlike, vrouwelike liefde en toewijding tot haar geliefde. Soms bemoedert ze hem 'n tikje - ze is ook zeven jaar ouder dan hij - maar toch zijn haar brieven die van 'n jong meisje, in wier leven 'n ‘dag der dagen’ gelicht had, waarvan de glans al 't heerlike noch heerliker maakte, en de tegenspoeden en verdrietelikheden zacht overstraalde. En hij of zij, die deze wederzijdse overgave, dat wederzijdse vertrouwen, die wederzijdse openhartigheid die uit deze briefwisseling ons tegemoetstraalt, zelf in eigen leven heeft mogen ervaren,

1) In *Pestalozzi's sämtliche Werke*; herausgegeben von Dr. L.W. Seyffarth. 12 Be. (Leignitz. Carl Seyffarth 1899-1902.)

die zal van de lezing 'n dubbel genot hebben. En als er iets uit blijkt dan is 't wel dit, dat dit voortreffelike meisje in de jaren vol tegenspoed en beproeving die voor Pestalozzi zouden aanbreken, hem als z'n vrouw tot 'n trouwe en sterke steun zou zijn.

Al heel spoedig brak de tijd aan, dat Pestalozzi die steun en troost zou behoeven. Eerst smaakte 't jonge paar noch de vreugde van de geboorte van 'n zoontje in 1770, Hans Jakob (‘Jacqueli’). Met de landbouwonderneming ging 't tengevolge van allerlei omstandigheden niet. 't Bankiershuis dat de gelden had voorgeschoten, en de mislukking zag aankomen, eiste die gelden terug; waardoor 't bedrijf te gronde gericht werd. Behalve dat Pestalozzi daardoor 't onderhoud voor zich en de zijnen bedreigd zag, werd hem ook noch de illusie ontnomen, dat hij eenmaal door de winsten van z'n landbouwonderneming tot verheffing van de arme bevolking zou kunnen bijdragen. Toch kon hij deze gedachte niet loslaten, en hij kwam tot 't besluit, te trachten op z'n landgoed 'n stichting in 't leven te roepen voor de opvoeding van arme kinderen. 't Zou 'n inrichting worden waar deze 'n liefderijke huiselike opvoeding genoten en onderwijs kregen. Door gemeenschappelike arbeid, bestaande in groenteteelt en katoenspinnen en -weven, zou de instelling, tenminste grotendeels, zichzelf moeten bedruipen. Pestalozzi richtte 'n oproep tot 't publiek, om financieële steun voor 't in-gang-zetten van dit plan; waarop hij vrij wat geld in de vorm van renteloze voorschotten ontving. De *Wehrli-Anstalten*, die in 't begin van de 19e eeuw op verschillende plaatsen in Zwitserland werden opgericht, geheel in de geest van wat Pestalozzi zich met zijn onderneming had voorgesteld, hebben bewezen dat dit plan niet onuitvoerbaar genoemd kon worden. Pestalozzi zelf bracht 't tot meer dan 50 leerlingen, en 'n personeel van 12 personen. Hij was echter niet prakties en organiezatories genoeg aangelegd, om zulk 'n inrichting te kunnen beheren. Tot 1780 hield hij de zaak met de uiterste inspanning gaande; maar toen moest hij ook deze onderneming staken. Hij had die jaren, zoals hijzelf later schreef, geleefd ‘im Kreise von mehr als fünfzig Bettlerkindern, teilte in Armut mit ihnen mein Brot, lebte selbst wie ein Bettler, um

zu lernen, Bettler wie Menschen leben zu machen.'

Door gedeeltelike verkoop, en gedeeltelike verpachting van z'n landgoed kon hij ten slotte z'n schuldeisers enigzins voldoen. Elisabeth Näf ('die Lisabeth') bood zich als hulp in z'n ontredderd huishouden aan; en dit uitmuntende meisje werd met de jaren geheel tot 'n lid van 't Pestalozzi'se gezin. Door haar onbaatzuchtig helpen en handelen heeft ze Pestalozzi in z'n zwaarste tijd behoed voor twijfelen aan 't goede in de menselike natuur. 'n Vriend nam de zorg op zich voor z'n ekonomiese aangelegenheden; en zo was Pestalozzi tenminste uit de bitterste nood gered. Maar gedurende 't tijdperk van 1780 tot 1798, dus 18 jaar lang, moest hij uitzien naar 'n gelegenheid om z'n iedeeën in praktijk te kunnen omzetten. Met schrijven en korresponderen gingen deze levensjaren voor hem heen. Z'n naam werd bekend, beroemd. In 1792 werd hij - met Schiller en Klopstock - tot ereburger van de franse republiek benoemd. En toen in 1798 door de Fransen de helvetiese republiek werd uitgeroepen, en Pestalozzi z'n diensten aan 't nieuwe zwitserse bewind aanbood, ter opvoeding van 't arme volk, werd hem toegestaan in vlugschriften en in 'n volksblad te trachten, 't volk in de nieuwe stand van zaken intewijden.

In datzelfde jaar echter stond de roomse bevolking van Uri, Schwyz, en Unterwalden tegen 't nieuwe bewind op. Deze opstand werd door de Fransen in bloed gesmoord; waardoor in de omgeving van 't Vierwaldstätter-meer grote ellende heerste. Vierhonderd kinderen waren daar, wier ouders waren omgekomen of volslagen verarmd. Dat was 't ogenblik, waarop de toen 52-jarige Pestalozzi tot zichzelf zei: 'Ich will Schulmeister werden!' Men stond hem toe in Stanz in 'n verlaten vrouweklooster zich aan z'n roeping te wijden. Pestalozzi gaf zich geheel; en ofschoon hij toen noch geen enkel vast plan van opvoeding had, stond men verbaasd over wat hij in korte tijd met die kinderen van 4 tot 10 jaar bereikte. Maar de Fransen hadden 't klooster nodig voor hospietaal, en Pestalozzi had zich totaal overwerkt, zodat hij Stanz moest verlaten. Toen 't gebouw weer beschikbaar kwam, en hijzelf ook weer was hersteld, maakte men echter bezwaar hem in diezelfde, geheel roomse omgeving,

als schoolmeester te laten werken. Met veel moeite gelukte 't hem, toestemming te krijgen om in Burgdorf in de z.g. ‘Lehrgottenschule’[1], 't geringste schooltje uit die dagen, z'n pedagogiese denkbeelden in daden omtezetten.

Z'n ‘metode’, waartoe hij in Stanz al tastende was gekomen, ging hem hier in Burgdorf steeds duideliker voor de geest staan. Hij kreeg nu ook medewerkers, onder wie Hermann Krüsi. In 1800 gaf de regering hem de beschikking over 't oude slot te Burgdorf, om er z'n modelschool onder te brengen. En daarheen begon 't al spoedig bezoekers te stromen, van binnen en buiten de grenzen van Zwitserland; waarvan velen daarna vol geestdrift verslag uitbrachten over wat ze er gezien en gehoord hadden. Ook leerlingen kwamen in overvloed.

Toen in 1803 't slot te Burgdorf voor andere doeleinden nodig was, werd Pestalozzi dat te Münchenbuchsee aangeboden; waarheen dan ook z'n inrichting werd overgebracht. Hier kwam er, vooral door de bemoeiing van de medewerkers van Pestalozzi, 'n soort samenwerking tussen deze en Fellenberg met z'n onderwijsinrichting te Hofwyl. Maar dit bleek al spoedig, vooral ook ten gevolge van de verschillende geaardheid der persoonlikheden P. en F., niet te gaan; en Pestalozzi die 24 jaar ouder was, trok zich vrijwel terug. Toen hem dan ook door de regering van Iferten (Yverdon), aan 't meer van Neufchâtel 't daar staande slot werd aangeboden, verliet hij Münchenbuchsee, en vestigde in Iferten 'n nieuwe inrichting. Gaandeweg kwamen z'n medearbeiders, die 't op den duur ook niet met Fellenberg konden vinden, ook daarheen; zodat in 1805 de inrichting in Münchenbuchsee werd opgeheven.

Te Iferten bereikte Pestalozzi 't hoogtepunt van z'n roem: de invloed van z'n iedeeën verbreidde zich over Zwitserland zelf, over Duitsland, over Frankrijk. Pruisen zocht officieëel voor z'n innerlike vernieuwing z'n heil bij Pestalozzi. Wat z'n inrichting betreft, in 1809 waren er 15 onderwijzers, en

1) Op zoon schooltje gingen kinderen van 4 tot 8 jaar, en waren er onder de leiding van 'n vrouw. *Gotte* is zwitsers, en heeft de betekenis van: peet. Waarschijnlik was 't dus zo iets, als 't beruchte ‘matressenschooltje’ bij ons in die tijden.

165 leerlingen van 6 tot 17 jaar uit Duitsland, Frankrijk, Italië, Zwitserland, Rusland, Noord-Amerika; terwijl 32 personen er z'n metode bestudeerden.

En nu is 't tragiese van dit alles dat Pestalozzi, die met z'n iedeeën en met z'n geschriften, terwijl hij 't ook met daden getoond had - zich vóor alles beijverde voor de opvoeding van de armen, onderwijsinstellingen leidde voor betalende jongelui. En ook, dat Pestalozzi, die ten enenmale voor organiezator en leider ongeschikt was, zich nu aan 't hoofd van zoon grote instelling bevond.

Dit laatste werd dan ook voor 'n groot deel de oorzaak van 't verval van 't instituut te Iferten. 't Is niet mogelik hier ook maar enigzins in biezonderheden 't verloop te schetsen. Heel in 't kort kwam 't hierop neer.

De twee meest betekenende medewerkers van Pestalozzi waren Johann Niederer die, noch jong theoloog zijnde, in 1803 uit grote verering voor Pestalozzi, in diens instelling in dienst was getreden; en Joseph Schmid die in 1801 op 14-jarige leeftijd, als kwekeling, in de instelling was gekomen, en er later door z'n aanleg voor wiskunde, in dit vak les gaf. De eerste was teoretikus, de laatste, praktikus, en de beste onderwijskracht van Pestalozzi's instelling. Op den duur ontstond door verschil in aanleg en opvattingen onenigheid tussen Niederer en Schmid; wat van dien aard werd, dat er zich onder de leerkrachten twee partijen vormden. Pestalozzi was de man niet, deze onderlinge tweespalt te bezweren of te onderdrukken. Integendeel; door z'n wankelmoedigheid tussen deze beide medewerkers, werd 't er niet beter op. En toen Niederer de hand verwierf van 't meisje, dat ook Schmid tot z'n verloofde gewenst had, nam deze in 1810 z'n ontslag.[1)] De toestand van de instelling werd echter voortdurend zorgeliker, en ten einde raad riep Pestalozzi Schmid in 1815 terug. Door de reorganiezatie van deze werd de toestand voor 't uiterlik tenminste verbeterd; maar te verwonderen is 't niet, dat spoedig de twist tussen de twee oude tegenstanders weer ontbrandde. In 1817 nam nu Nie-

1) Kort daarna verloofde Niederer zich met 'n ander; n.l. met Rosette Kasthofer, die 't meisjesinstituut van Pestalozzi's instelling leidde. Met haar is hij spoedig daarop getrouwd.

derer z'n ontslag. Maar voor Pestalozzi was daarmee de ellende niet ten einde. Niederer, wiens houding tegenover Pestalozzi in alle opzichten onwaardig was, deed met z'n vrouw hem nu 'n proses aan over geldelike aangelegenheden betreffende 't meisjesinstituut, dat in 1813 't eigendom van z'n vrouw was geworden.

Te midden van al die wederwaardigheden trof Pestalozzi noch de zware slag, in 1815 z'n geliefde vrouw door de dood te verliezen.

Met z'n onderwijsinstelling ging 't voortdurend achteruit. Niettemin, toen Pestalozzi kans meende te zien z'n levensiedeaal: 'n inrichting voor onderwijs aan arme kinderen, te verwezenliken, liet hij die niet voorbijgaan. Schmid bezorgde bij Cotta 'n uitgaaf van Pestalozzi's werken, en de zwaar beproefde man, na 'n leven van zorg en geldelike moeilikheden, dacht er niet aan van 't geld dat deze uitgaaf opbracht tenminste 'n rustige ouwedag te nemen, maar besteedde 't voor de oprichting in 1818 van zoon instelling te Clindy, niet ver van Iferten. Na 3 jaar moest deze echter worden opgeheven, en in 1825 ook 't instituut in Iferten.

Pestalozzi, nu 79 jaar, trok zich terug op de Neuhof. ‘Wahrlich ist es mir, als machte ich mit diesem Rücktritte meinem Leben selbst ein Ende, so weh thut es mir.’ Deze woorden, toen door hem gesproken, zijn volkomen verklaarbaar; zelfs al vergeten we daarbij niet dat dit instituut niet ‘das Werk seines Herzens, ja nicht einmal seiner Traumsucht’ geweest was; Rust kende hij echter niet. Zo had hij noch plannen, aangaande de toepassing van z'n metode op de klassieke talen. Ook hield hij zich weer bezig met z'n oude iedeaal: 'n onderwijsinrichting voor arme kinderen. In verband hiermee bezocht hij in 1826, in gezelschap van Schmid, de beroemde Zeller Anstalt te Beuggen bij Basel. Hier ontvingen de kinderen hem met gezang. Men gaf hem 'n eikekrans, die hij echter niet aanvaardde. ‘Nicht mir, sondern der Unschuld gebührt der Kranz’; meende hij. Toen daarna de kinderen hem nochmaals toezongen, en wel 'n lievelingslied van hem: *Wanderer's Nachtlied* van Goethe:

Der du von dem Himmel bist
Alles Leid und Schmerzen stillest,
Den der doppelt elend ist
Doppelt mit Erquickung füllest, -
Ach! ich bin des Treibens müde!
Was soll all' der Schmerz und Lust?
Süsser Friede!
Komm ach komm in meine Brust!

toen was 't niet te verwonderen dat de ontroering de grijsaard overmande.

En verder hield hij zich noch ijverig met uitgeven en schrijven bezig. Z'n laatste geschrift behandelde de onderlinge twisten te Iferten. Bij de beschrijving hiervan was Pestalozzi, wat de feiten betreft, onrechtvaardig geworden tegenover Niederer - wat vooral is toeteschrijven aan de suggestieve invloed die Schmid in de laatste jaren op hem oefende. Niederer meende zich te moeten verweren; maar de wijze waarop hij dit deed, stempelde 't tot 'n laagheid. Hij liet door Biber, 'n jong schrijver, 'n smaadschrift tegen Pestalozzi verschijnen, dat deze zich zo aantrok dat 't hem op 't ziekbed bracht; waarvan hij niet meer zou opstaan. Men vervoerde hem noch naar Brugg, om dichter bij de geneesheer te zijn; maar twee dagen later, de 17e Februarie 1827, overleed hij.

'Ich vergebe meinen Feinden, mögen sie den Frieden jetzt finden, da ich zum ewigen Frieden eingehe! Ich hätte gern noch einen Monat gelebt für meine letzten Arbeiten; aber ich danke auch wieder der Vorsehung, die mich von diesem Erdenleben abruft. Und ihr, die Meinigen, bleibet still für euch und suchet euer Glück im stillen häuslichen Kreise.'

Dat waren z'n laatste woorden.

Volgens z'n wens werd hij te Birr begraven. Doordat er sneeuw lag, en de begrafenis vroeger plaats vond dan verwacht werd, woonden maar weinig vreemden de plechtigheid bij. Onderwijzers en schoolkinderen uit de omliggende dorpen zongen 'n eenvoudig lied.

Op z'n graf groeide jaren lang slechts 'n rozestruik. In 1846, bij de 100-jarige herdenking van z'n geboortedag, werd z'n stoffelik overschot opgedolven, en overgebracht in 'n graf aan de gevel van 't nieuwe schoolgebouw. Er werd daar tevens 'n nis met z'n borstbeeld geplaatst, waaronder

deze eenvoudige, maar veelzeggende, en toch niets te veel zeggende woorden:

> RETTER DER ARMEN AUF NEUHOF, PREDIGER DES VOLKES IN LIENHARD UND GERTRUD, ZU STANZ VATER DER WAISEN, ZU BURGDORF UND MÜNCHENBUCHSEE GRÜNDER DER NEUEN VOLKSSCHULE, IN IFERTEN ERZIEHER DER MENSCHHEIT. MENSCH, CHRIST, BÜRGER. ALLES FÜR ANDERE, FÜR SICH NICHTS! SEGEN SEINEM NAMEN!

II. Z'n werken.

Pestalozzi heeft zeer veel, en zeer veel belangrijks gepublieseerd. En evenals er hier slechts 'n vluchtig overzicht van z'n leven kon gegeven worden, kunnen alleen z'n voornaamste werken, en dan noch maar heel kort, besproken en gekarakteriezeerd worden.

Vooraf 'n paar algemene opmerkingen. In al z'n pedagogiese werken komt duidelik naar voren dat hij de invloed van de opvoeding èn voor 't individu èn voor de gemeenschap overschat. Dat vermindert echter volstrekt niet de waarde van die werken. En 't is bovendien ook zo van-zelf-sprekend, die overschatting bij Pestalozzi: kan men zich 'n geniaal mens voorstellen, die nuchter of skepties zou staan tegenover de waarde van de zaak, waaraan hij door innerlike drang z'n leven moet wijden!

'n Andere opmerking betreft z'n schrijftrant. Om drieërlei oorzaak is 't lezen van z'n werken niet altijd gemakkelik. In de eerste plaats doordat hijzelf vaak worstelde met de vorm waarin hij z'n gedachten en gevoelens moest uiten. En dan ontstonden er gewrongen periodes, uiterst ondoorzichtig samengestelde zinnen, waarbij 't logies verband niet altijd is optesporen. Vervolgens gebruikte Pestalozzi sommige woorden en termen in 'n betekenis, door hemzelf eraan ge-

hecht,[1] waardoor de lezer die daarmee niet bekend is, kans heeft op 'n dwaalspoor te geraken, en de schrijver misteverstaan. Ten slotte moet men hem nochal eens volgen op zijpaden; en ook komt men vaak dezelfde gedachte meer dan eenmaal in andere vorm, in andere bewoordingen, tegen. Over 't geheel is hij - 't lag ook wel aan z'n tijd - te breedsprakig voor ons. Hij schreef eens: ‘Wenn du Nächte durchwachen müsstest, um mit zwei Worten zu sagen, was andere mit zwanzig erklären, so lass dich deine schalflosen Nächte nicht dauern.’ 't Was misschien te wensen geweest, dat hijzelf om deze reden wat slapeloze nachten had doorgebracht!

Maar daar tegenover staat veel wat de lezing van z'n werken ten volle loont: wondermooie gedeelten, poëties proza te noemen, die hem zo uit z'n groot warm voelend hart zijn geweld; schone en diepe gedachten overvloedig als rondgestrooid over de bladzijden; ook humor, en ook innige verontwaardiging, zich soms in sarkasme uitend.

Kort na de ondergang van ‘Neuhof’ in 1780, schreef Pestalozzi in de *Ephemeriden* van z'n vriend Iselin, 'n periodiek dat voornamelik handelde over opvoeding, armenverzorging, ekonomie, en wetgeving, *Die Abendstunde eines Einsiedlers*; 'n geschrift, dat 'n eeuw lang vrijwel onopgemerkt bleef. Toch is 't de aandacht ten volle waard. 't Geeft in aforistiese vorm overpeinzingen van zedekundige en godsdienstige aard; mooi, maar moeilik te begrijpen soms, door diepte van inhoud en zwaarte van iedeeën. Belangrijk is dit geschrift vooral ook, omdat 't als 't ware de overgang uitmaakt tussen twee levenstijdperken van Pestalozzi. Als zodanig geeft 't de vrucht die in de afgelopen jaren in z'n geest was gerijpt; en bevat 't tevens de zaadkorrels voor de komende jaren.[2] Pestalozzi kenschetst 't zelf in 'n brief aan Iselin, als ‘Vorläufer von allem was er schreiben werde.’ En wel merkwaardig is deze voorzegging van 'n man als Pestalozzi, overigens zo intuïetief van natuur, dat hij hier, als in 'n helder bewust ogenblik, z'n volgend geestelik leven doorschouwde. Want inderdaad

1) Dit is geen verwijt! Iemant die met nieuwe denkbeelden komt, moet òf nieuwe woorden en uitdrukkingen vormen, òf aan bestaande 'n nieuwe betekenis geven. Pestalozzi heeft dit laatste gedaan.
2) v. Raumer in *Gesch. der Pädagogik* II (2. Aufl. Stuttg. 1847).

gaf hij ermee ‘Programm und Schlüssel seines pädagogischen Wirkens.[1)]

Veel meer onmiddellik sukses had Pestalozzi met z'n volgend werk. In 1781 verscheen 't eerste deel van *Lienhard und Gertrud.* Hij noemde 't ‘ein Buch für das Volk’. Met ‘volk’ bedoelde hij hier vooral 't arbeidende volk, in 't biezonder dat van 't platteland. Maar toch had hij er eigenlik ook 't *hele* volk mee op 't oog; waarbij hij met name de autoriteiten, de regerende klasse, 'n rol had toebedeeld. Dit boek nu maakte hem op slag tot 'n beroemd schrijver. Spoedig na de verschijning werd 't in verscheiden talen vertaald. Zelfs had 't tot gevolg, dat hij uit verschillende plaatsen werd aangezocht, om zich daar met de volksopvoeding te willen belasten. Hieruit mogen al terstond twee konkluzies worden getrokken: vooreerst, dat 't boek ‘goed’ geschreven was; en ten twede, dat 't 'n stof behandelde die de algemene belangstelling trok. Iselin schreef ervan: ‘Das Buch hat in seiner Art noch keines seinesgleichen, und die Ansichten, die darin herrschen, sind dringende Bedürfnisse unserer Zeit.’ Deze uitspraak bevestigt in de eerste plaats de laatst door mij genoemde konkluzie. Voor de andere pleit, wat koningin Louise van Pruisen vijf-en-twintig jaar na 't verschijnen van 't boek noch schreef: ‘Ich lese jetzt Lienhard und Gertrud von Pestalozzi, ein Buch für das Volk. Es ist mir wohl in diesem Schweizerdorfe. Wär ich mein eigener Herr, so setzt' ich mich in meinen Wagen und rollte zu Pestalozzi in die Schweiz, um dem edlen Mann mit Thränen in den Augen zu danken. Wie gut meint er es mit der Menschheit! Ja, in der Menschheit Namen dank' ich ihm.’

Vooral deze lofspraak is tekenend; en verklaart ook voor 'n deel de grote opgang die 't boek maakte. De toestanden waarin in Pestalozzi's tijd, in 't biezonder de landelike bevolking van Europa verkeerde, waren allerellendigst. Maar er waren juist toen in enkele landen simptonen te ontdekken, dat er in ‘hogere kringen’ enig besef van die wantoestanden begon doortedringen, dat men er oog voor kreeg; ja, dat men door allerlei maatregelen ging trachten, er verbetering in te brengen. En nu schetste dit boek niet alleen, hoe jam-

1) v. Raumer t.a.p.

merlik dat alles was; maar gaf ook aan, op welke wijze de verbetering zou moeten komen. Daarbij kwam noch, dat de schrijver z'n personen op 'n voor die tijd ongekend natuurlike wijze ten tonele voerde, en hun omstandigheden ongewoon realisties uitbeeldde.

In 1783, '85, en '87 voegde hij er achtereenvolgens noch drie delen aan toe, die echter veel minder gelezen werden; deze waren dan ook minder ‘uit 't leven gegrepen.’

Voor 't samenstellen van dit werk ging hij, waar 't 't schetsen van personen en toestanden betrof, te rade met z'n eigen ervaring: met mensen die hij in z'n omgeving had leren kennen; met toestanden onder de landelike bevolking, zoals hij die, toen hij vaak bij z'n grootvader in Höngg was, en later in Kirchberg, tijdens z'n verblijf bij Tschiffeli, had meegemaakt. 't Spreekt overigens haast wel vanzelf, dat 't met betrekking tot dit alles, toch zowel ‘Wahrheit’ als ‘Dichtung’ bevat.

In later levensjaren zou Pestalozzi eens uitroepen: ‘Liebes Volk! Ich will Dir aufhelfen!’ - daarmee uiting gevend aan wat hij heel z'n leven door, als z'n roeping, z'n levenstaak had gevoeld. *Lienhard und Gertrud*, dat aan 't begin van z'n schrijversloopbaan staat, is al dadelik 'n duidelik getuigenis van z'n edel streven. En ook blijkt er noch wat anders uit; n.l. dit, dat hij dat ‘aufhelfen’ opvatte in de zin van: in 'n zodanige toestand brengen, dat 't zichzelf kon helpen. Pestalozzi had 'n zeer gevoelig hart; en hij was innig begaan met de stoffelike noden van de in zijn tijd zo arme en verdrukte landelike bevolking. Maar bovenal trof hem de geestelike ellende van de mensheid, als gevolg van de polietieke en ekonomiese omstandigheden. Daarom ook wilde hij 't volk ontwikkelen; niet in de eerste plaats om de vermeerdering van kennis en wetenschap voor allen, als wel om verhoging van zedelike kracht, van menselik bewustzijn. En voorts wilde hij de vatbaarheid wekken, de kracht vormen om, wat nodig en wenselik mocht blijken te zijn, zichzelf eigen te maken. In de voorrede voor 't derde deel noemt hij z'n werk dan ook 'n ‘ABC-Buch der Menschheit’; waaruit de mensekinderen moeten leren spellen. Daartoe heeft hij 't geschreven, en zal hij ermee voortgaan - en niet, om er ‘Guggaus und Guggein’ mee te maken.

Laat ik nu noch heel in 't kort meedelen, hoe Pestalozzi de stof heeft behandeld in de vier delen; tesamen in de nieuwe uitgaaf ruim 600 bladzijden druks. Hij begint met de schildering van 'n gezin, als de kleinste vorm van menselike samenleving, de sel waaruit de gehele maatschappij is opgebouwd. Dit gezin verkeerde, èn door de algemene slechte ekonomiese omstandigheden, èn door de karakterzwakheid van de man en vader, in zeer benarde toestand. En omdat Pestalozzi in 't algemeen de vrouw en moeder als 't levenwekkende middelpunt van 't gezin beschouwt, laat hij dan ook Gertrud 'n zegenrijke invloed oefenen op 't karakter van Lienhard, en laat hij haar 'n voortreffelike moeder voor de kinderen zijn. Zo zien we, hoe dit gezin zich langzaam door eigen kracht opheft uit z'n ellende. Dan gaat Pestalozzi over naar de grotere gemeenschap, 't dorp. Ook daar vinden we allerlei wantoestanden: ekonomiese ellende en zedelike verwildering. De hoofdschuldige is hier de dorps-autoriteit, de schout-herbergier, met z'n aanhang. Diens wanbeheer dreigt 't arme volk lichamelik, geestelik, en zedelik te gronde te richten. Hier vindt de schrijver gelegenheid de goeie invloed te schetsen, die er op zoon volksgemeenschap kan uitgaan van de godsdienst en van de school: en niet door preken en praten, maar door doen. Zo laat hij de ‘heer’ van 't dorp, gesteund door dominee en schoolmeester, in onderlinge samenwerking 'n betere toekomst voor de dorpsbewoners voorbereiden. Ten slotte vindt Pestalozzi dan gelegenheid tot 'n uiteenzetting van z'n denkbeelden inzake hervormingen in 't staatswezen. Welke taak hij zich hierbij gesteld had, leert de volgende uitlating uit de opdracht van 't 4e deel aan Felix Battier - waarmee ik dit korte overzicht van *Lienhard und Gertrud* besluit: ‘Die wahren Grundsätze der gesellschaftlichen Ordnung mussten durch alles Gewirr der tausendfachen Hindernisse hinab in die niedern Hütten gebracht werden - und das alles sollte sich allenthalben an wirkliche Volksbegriffe und Volksgefühle anschliessen, und allenthalben sollte die innere Stimmung der niedern Menschheit den Bildern nahe stehen, die ich hinwerfe, sie zu reizen, sich selber zu helfen.’

Noch 'n enkel woord over de literaire betekenis van 't werk.

Die is gelegen in verscheidene goed geslaagde karakterschetsen; in raak, en vaak niet zonder humor getekende dorpstoneeltjes; in stukken wondermooi, soms ontroerend proza, zo eenvoudig uit 't hart geschreven. Ons, die ten dele met realisme en naturalisme zijn grootgebracht, doen enkele dingen wat vreemd, wat ‘romanties’, ook wel wat ‘sentiementeel’ soms aan: de bozen zijn wel heel erg boos, de braven heel erg braaf; er komen situaties in voor die, met 'n realisties oog beschouwd, niet goed door de beugel kunnen; de Wertherstemming is er niet in te miskennen. Toch ‘went’ dit alles wel; en dan ontdekken we, zelfs ook in zulke eerst wonderlik aandoende 18e-eeuwse elementen, dikwels noch onverwachte schoonheden.

Natuurlik is 't als geheel geen literair werk, in engere zin, te noemen. Daarvoor is 't niet alleen te tendentieus; maar bevat 't in verhouding tot 't ‘verhaal’ veel te veel redenering en lering en bespiegeling - die overigens tal van diepe en goeie en schone gedachten bevatten, en dus 't lezen zeer zeker waard zijn - maar waardoor de *literaire* schoonheid over 't algemeen toch niet wordt gediend.

Trouwens, Pestalozzi bedoelde natuurlik ook geen literair werk te scheppen met z'n *Lienhard und Gertrud*; en 't getuigt alleen van z'n veelzijdigheid, dat 't niettemin zeer zeker literaire verdiensten heeft. En verder staat daar z'n erkenning, uitgesproken in terugblik op z'n achttien jaren van - niet werkloosheid, maar - (gedwongen) daadloosheid: ‘dass es unendlich mehr braucht, etwas Gutes in der Welt durchzusetzen, als dasselbe in einem Buche wie einen Traum den Menschen in ihre Seelen zu legen, dass sie darob staunen und das Bild schön finden.’

In 1782 verscheen van Pestalozzi's hand z'n twede ‘volksboek’, getieteld *Christoph und Else.* Hier laat de schrijver 'n boeregezin in dertig avonden gezamenlik 't eerste boek van *Lienhard und Gertrud* lezen, waarbij de gezinsleden hun zedelik, huiselik, polietiek, en psychologies kommentaar leveren. In tegenstelling met z'n eerste, ondervond dit twede volksboek niet de minste bijval - wat, alleen al door z'n karakter van ‘slechts’ kommentaar, volstrekt niet te verwonderen is.

'n Drietal werken, hoewel van meer belang dan 't zo pas genoemde, kan ik hier toch ook alleen maar vermelden. In 1782 verscheen *Ein Schweizer-Blatt*, 'n weekblad dat slechts één jaargang beleefde, en bijna alleen door Pestalozzi werd gevuld. 't Is 't best te vergelijken met onze 18e-eeuwse spektatoriale geschriften, maar op 'n hoger plan dan deze over 't algemeen stonden. Pestalozzi schreef er 'n aantal merkwaardige en belangrijke stukken in; waarvan ik in 't biezonder 'n drietal uitmuntende artiekels over opvoeding noem. Tussen 1780 en 1790 schreef Pestalozzi 'n aantal ‘fabels’, juister: gelijkenissen, onder invloed van de naderende franse revolutie. Wanneer ik heel in 't kort, z'n standpunt tegenover deze beweging benaderend zou moeten aanduiden, dan zou ik zeggen: Pestalozzi juichte in teorie deze revolutie toe, omdat hij tegen onderdrukking was; maar in de praktijk veroordeelde hij diezelfde revolutie.... eveneens omdat hij tegen onderdrukking was. In 1797 nu verschenen de genoemde ‘fabels’, onder de tietel *Figuren zu meinem ABC-buch oder zu den Anfangsgründen meines Denkens.* Door deze tietel bracht Pestalozzi dit geschrift in enige betrekking tot z'n *Lienhard und Gertrud*, dat hij immers 'n ‘ABC-buch der Menschheit’ genoemd had. En nu bevatten deze ‘Figuren’ uiteenzettingen van en toelichtingen op de tendenzen van dat boek. Vandaar dan ook dat er, ondanks 't ‘gelegenheidskarakter’, toch veel gelijkenissen in voorkomen die 'n algemeen menselike strekking hebben. Enkele zijn eveneens van veel belang om de sosiaal-pedagogiese beginselen die erin tot uiting komen. Nadat er in 1803 'n onveranderde twede uitgaaf van verschenen was, bezorgde Pestalozzi in z'n verzamelde werken er in 1823 'n derde uitgaaf van, waarbij hij toelichtingen publieseerde die de bedoeling van elke gelijkenis weergaven, ten einde eventuele misvatting te voorkomen. Eindelik verscheen, eveneens in 1797, *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*, dat door Herder 'n ‘Geburt der deutschen philosophischen Genius’ is genoemd.

We zullen nu iets langer stilstaan bij z'n werk dat in 1801 voor 't eerst uitkwam, en dat in z'n tietel ook noch 'n herinnering aan 't ‘volksboek’ bevat. 't Heet namelik *Wie Gertrud*

ihre Kinder lehrt. Overigens komt Gertrud er in 't geheel niet in voor: 't zijn veertien, van lengte zeer ongelijke brieven, door Pestalozzi gericht aan z'n vriend, de uitgever H. Gessner. Ze bevatten z'n iedeeën over 't volksonderwijs. Daardoor hoort dit tot z'n belangrijkste werken; en vooral ook, omdat hij toen noch geheel zichzelf was, noch onder niemants invloed schreef. 't Zijn geheel *zijn* gedachten en *zijn* woorden. 't Is genoemd:[1] 'n hoeksteen voor 't volksonderwijs, 'n onuitputtelike bron voor de praktijk van opvoeding en onderwijs. Pestalozzi zelf schreef in één van deze brieven, dat er maar één goeie onderwijsmetode is: n.l. die berust op de eeuwige wetten der natuur. 'Ich weiss wohl, dass die einzige gute weder in meinen, noch in den Händen irgend eines Menschen ist' - maar hij tracht deze met al z'n krachten te benaderen. En 't doel dat hij met z'n metode beoogde was, de mensen ertoe te brengen zichzelf te kunnen helpen, 'da ihnen auf Gottes Boden niemand hilft und niemand helfen kann.' Hij meende dat ieder, tot de eenvoudigste boerevrouw toe - vandaar dan ook de tietel van dit werk[2] - z'n metode maar in werking hoefde te stellen, om rezultaat te verkrijgen.

't Kan natuurlik hier niet de bedoeling zijn 'n overzicht van dit geschrift te geven; evenmin als van de krietiek, die zich zowel over de teorie als de praktijk van Pestalozzi's opvoeding en onderwijs niet onbetuigd heeft gelaten. Alleen wil ik er even op wijzen, hoe we telkens bij de lezing van *Wie Gertrud u.s.w.* getroffen worden door diepe gedachten, door de warmte waarmee 't onderwerp is behandeld, door soms rake krietiek op bestaande opvattingen en toestanden op onderwijsgebied, door mooie stukken proza. 'n Afzonderlike vermelding verdient de ontroerende brief (XI), waarin Pestalozzi vol weemoed z'n schuld beleidt, omdat hij z'n doel: 't heil van 't volk, niet heeft kunnen bereiken; en alleen door

1) H. Morf. *Zur Biographie Pestalozzi's*).
2) met de ondertietel: 'Ein Versuch, den Müttern Anleitung zu geben, ihre Kinder selbst zu unterrichten.' Ten overvloede zij hier meegedeeld dat 't *als zodanig* in geen enkel opzicht geslaagd is. Trouwens, Pestalozzi zal hoogstwaarschijnlik alleen maar bij 't neerschrijven van de tietel aan de moeders gedacht, maar ze daarna geheel uit z'n gedachten verloren hebben!

de bijstand van anderen tenminste niet helemaal zonder nut heeft geleefd. Ten slotte moet noch genoemd worden de merkwaardige en belangrijke voorrede, die Pestalozzi schreef voor de twede uitgaaf (1820) van dit werk, waarin hij uiteenzette hoe z'n ‘Idee der Elementarbildung’ in hem lag, en uit hem werd geboren - daarmee getuigende van z'n geniale intuïetie.[1)]

Nu iets over 'n tweetal geschriften die verband houden met de revolutie. Wat Pestalozzi hierover geschreven heeft, betreft vooreerst de franse, en ten twede de zwitserse revolutie. Tot de laatste behoren drie groepen geschriften: ten eerste, die bestemd waren voor de overheden in Zürich, en geschreven zijn vóor 't uitbreken van de revolutie in Zwitserland; ten twede, vliegende blaadjes, waarschijnlik op regeringskosten in 't licht verschenen, uit de jaren 1798 en '99; ten derde, stukken uit 't *Helvetische Volksblatt*, 't officieële weekblad van de zwitserse ‘Einheitsregierung’, waarvan Pestalozzi in 't begin de redaksie voerde, tot hij, ongeveer na de tien eerste nummers, naar Stanz ging. De algemene geest van deze geschriften is: kalmering van de gemoederen.

Verreweg 't belangrijkste geschrift dat betrekking heeft op de franse revolutie is *Ja oder Nein?* met de ondertietel ‘Aesserungen über die bürgerliche Stimmung der europäischen Menschheit in den obern und untern Ständen.’ 't Is geschreven in 1793 ‘von einem freien Mann.’ Voor 't eerst werd 't in 1870 door Dr. Seyffarth uitgegeven. 't Belang van dit geschrift is daarin gelegen, dat 't ons doet zien hoe Pestalozzi ten opzichte van de franse revolutie stond. ‘Ja oder Nein’ - d.w.z.: ‘is 't waar of is 't niet waar’, dat de machtsaanmatiging van de vorsten 't gevaar van de onrust in de staten teweeg gebracht hebben? 't Geschrift geeft eerst de *on-dit's* weer over de onrust in de maatschappelike verhoudingen, de middelen ter verbetering, de oorzaken ervan. Dan wijst Pestalozzi erop dat in de tijden van de feodalieteit - waarvan hij ook de nadelen niet miskent -

1) Ik moet er hier even op wijzen dat, als Pestalozzi in z'n *Gertrud* de toepassingen gaat maken van z'n iedeeën, dus z'n didaktiek beschrijft, deze gedeelten over 't geheel alleen noch maar belangrijk zijn uit histories oogpunt.

tenminste iedere stand z'n bepaalde rechten had, die verzekerd waren. Dat gaf 'n gevoel van vrijheid en zelfstandigheid. De despotiese vorsten, die daarna kwamen, hebben overal in Europa - te beginnen met Frankrijk - de rechten en vrijheden der standen vernietigd. Volgens de schrijver komt dan ook de volksontstemming tegen de regeringen voort uit de machtswellust van de vorstenhoven met hun aanhang. Uitvoerig wordt de daardoor ontstane toestand getekend: scherp, geestig, sarkasties, verontwaardigd. En 't zijn niet alleen de hogere standen, maar de ganse maatschappij van hoog tot laag, waarin 't bederf is doorgedrongen. Alleen - van de lagere standen is 't te verklaren uit 't feit, dat op eenmaal al hun banden werden losgemaakt. Volgens Pestalozzi zal dan ook òf Europa door 't despotisme in barbaarsheid verzinken, òf de regeringen zullen aan 'n redelike wens naar vrijheid moeten tegemoet komen - 'n middenweg is hier niet. In de franse revolutie ziet hij, om 't kort te zeggen, 'n noodzakelik kwaad; waarom dan ook de nieuwe regeerders hebben te zorgen, dat de geest van de revolutie zal verdwijnen, mèt 't onrecht dat erdoor is teweeggebracht. 't Geschrift eindigt met 'n vermaning aan de duitse keizer.

Dit is in 't kort de inhoud van dit stuk, waarin 'n aantal mooie en treffende gedachten voorkomen; en dat de geest weergeeft van 'n waarlik ‘vrij’, d.i. moedig en onpartijdig man, die 't opneemt tegen onderdrukking en onrecht.

In een van de boven genoemde vliegende blaadjes richt Pestalozzi *ein Wort an die gesetzgebenden Räte Helvetiens.* Dit getuigt eveneens van z'n moed en van z'n rechtvaardigheidzin. Ook in Zwitserland had de revolutie gezegevierd: de een-en-ondeelbare republiek was gevestigd, en daarmee de partij, waartoe ook Pestalozzi z'n leven lang had behoord - de ‘Patriotten’, de ‘demokraten’ - aan de regering gekomen. Maar nu treedt hij hier op, als de pleitbezorger van z'n oude vijanden, ‘die alten Oligarchen’; omdat hij van oordeel is, dat de nieuwe regering onrechtvaardig tegenover deze zal gaan handelen, door ze met hun vermogen aansprakelik te stellen voor de gevolgen van hun openbaar optreden tegenover de ‘patriotten’. Uit deze mooie pleitrede, waarvan ik hier geen overzicht geef, wijs ik alleen op de

volgende uitlating: ‘Patriotten! We zijn nu overwinnaars; maar waarlik niet door verdienstelikheid der werken, maar uit genade. Laten we de overwinning met bescheidenheid benutten, en tegenover de overwonnen oligarchie handelen, zoals we wensen dat ze tegenover ons zou gehandeld hebben, als wij voor hun dwaling en hun aanmatiging 't onderspit hadden moeten delven.’ Waarlik, dit zijn woorden die de overwinnende partij na 'n revolutie ten allen tijde ter harte mag nemen - zoals trouwens van de geest van 't hele stuk gezegd kan worden.

Die verschillende kortere revolutionaire geschriften vinden dan later als 't ware hun samenvattende bekroning in 't in 1815 verschenen *An die Unschuld*, *den Ernst und den Edelmut meines Zeitalters und meines Vaterlandes.* Ook dit is 'n ‘gelegenheidsgeschrift’. 't Heeft namelik betrekking op 't feit, dat Zwitserland toen 'n nieuwe republiekeinse staatsregeling kreeg. Maar toch is dit ‘prächtige, freiatmende, jugendfrische Buch’[1] zo vol van gedachten die geldend zijn voor alle tijden, dat 't daardoor veel meer dan ‘maar’ 'n gelegenheidsgeschrift is geworden. Pestalozzi geeft hier noch eens z'n sosiaal-polietieke beginselen, z'n denkbeelden over volksontwikkeling, z'n opvattingen over wat 'n staatsregeling moet bereiken, z'n inzichten in de wederkerigheid van de individuele en de volkskultuur - stof waarover hij ook al in *Meine Nachforschungen* z'n iedeeën had geuit. Wondermooie gedeelten treft men in dit geschrift aan. Ik noem er hier één van; n.l. dat, waarin hij vrij uitvoerig beschrijft hoe Napoleon de staat gebruikte. Echt menskundig, fijn psychologies schildert hij deze, die hij als tieran had leren verafschuwen. Maar toch blijft noch smeulende in hem de bewondering voor de grootheid van Napoleon - 'n bewondering die af-en-toe zo duidelik voelbaar is, dat juist daardoor voor de lezers de tragiek in diens leven helder voor ogen komt te staan. Treffend zijn verder o.a. ook noch die stukken, waarin Pestalozzi 't verschil aangeeft tussen 't individu en de massa. Telkens wijst hij erop dat deze ‘dierliker’ is dan 't eerste - al gebruikt hij de moderne term ‘psychologie van de massa’ daarbij niet. En dat geldt niet alleen voor 'n wille-

1) Morf, geciteerd bij Seyffarth.

keurige kollektiviteit, maar ook voor die groepen die in 't maatschappelike en 't staatsleven traditionele en zelfs wettelike vormen hebben aangenomen. Zo wordt ook in de kollektiviteit die in de staat met de macht is bekleed, de menselike natuur niet geacht. ‘'t Gaat alle perken te buiten, ik zeg 't zonder schroom - de russiese moeder, die door de wolven achtervolgd, haar zuigeling van de borst rukt en hem, om haar leven te redden, deze dieren toewierp, handelde niet onmenseliker ten opzichte van haar vlees en haar bloed, dan zulke diep in 't beschavingsbederf verzonken machtsmensen vaak en veel ten opzichte van de zwakheid van hun geslacht, dat ook hun vlees en hun bloed is, handelen, wanneer ze door hun dierlike zelfzucht, als door de wolven achtervolgd, om hun eer- en geldzucht te bevredigen, dat vlees en bloed zedelik en maatschappelik aan de hoogste verdorvenheid prijsgeven.’ En noch eens: herhaaldelik wordt men erdoor getroffen hoe veel, dat feitelik enkel plaatselik en tijdelik was, toch door de wijze van uiteenzetting en de iedeeën daarbij verkondigd, ver boven plaats en tijd uit komt te staan.

Twee andere werken die ik hier noch moet vermelden, hebben beiden z'n pedagogiese beginselen tot onderwerp. 't Zijn ten eerste *Ansichten und Erfahrungen die Idee der Elementarbildung betreffend*, verschenen in 1807; en ten twede *Über die Idee der Elementarbildung*, in 1810 in druk verschenen. 't Eerst genoemde geschrift zijn zes brieven; en 't is eigenlik 'n fragment van 'n voorgenomen groter werk. 't Twede was oorspronkelik 'n rede, door Pestalozzi in 1809 gehouden voor de ‘Gesellschaft der schweizerischen Erziehungsfreunde’ te Lenzburg. Beide zijn uiteenzettingen en verdedigingen van z'n pedagogiese beginselen; de lenzburger rede, waarvan 't eerste gedeelte vóor de uitgaaf door Niederer is bewerkt, zelfs 'n zeer uitvoerige. Ze vormen met *Wie Gertrud* 'n mooie trits om ons in de ‘Idee der Elementarbildung’ te verdiepen.

'n Jaar vóor z'n dood verscheen Pestalozzi's *Schwanengesang*, waarin hij 'n terugblik werpt op z'n lang en moeilik leven; uiteenzet wat 't wezen en doel is van z'n ‘Idee der Elementarbildung’, en hoe hij die heeft trachten te verwezenliken; verklaart, waarom hij z'n doel maar zo gebrekkig

heeft bereikt. Bewonderenswaardig is 't, hoe de tachtigjarige noch vol geestdrift is voor z'n pedagogiese grondbeginselen. Deze, zegt hij, bezielen hem noch met 't zelfde vuur en dezelfde vlam als in z'n jongelingsjaren. ‘Dit vuur en deze vlam zal ook niet in me gedoofd worden, tot ik m'n ogen sluit.’ Hij besluit dit werk met dezelfde ootmoedige, maar tevens dringend aanmanende woorden, als waarmee hij 't begonnen was: ‘Onderzoek alles, behoud 't goede; en als er in uzelf wat beters gerijpt is, zo voeg 't, na wat ik u in deze bladzijden in waarheid en liefde trachtte te geven, in waarheid en liefde daaraan toe, en werp ten minste 't geheel van de pogingen die m'n leven vervulden niet weg als iets dat, al afgedaan, geen verder onderzoek zou behoeven. - 't Is waarlik niet afgedaan, en behoeft zeer zeker 'n ernstig onderzoek, en wel niet ter wille van mij en van mijn verzoek.’

Eveneens in 1826 verscheen *Meine Lebensschicksale*, waarin hij, volkomen te goeder trouw, maar eenzijdig, de oorzaken uiteenzette, waardoor z'n instellingen in Burgdorf en Iferten te gronde waren gegaan. Die eenzijdigheid bestond daarin, dat hij aan de verdiensten en betekenis van z'n vroegere medewerker Niederer niet voldoende recht liet wedervaren - onder de invloed van diens tegenstander Schmid, waaraan hij zich in z'n laatste levensjaren niet meer vermocht te onttrekken. We hebben gezien dat de gevolgen van de publiekatie van dit geschrift Pestalozzi's laatste levensdagen zeer moeilik hebben gemaakt.

Ik hoop met dit korte overzicht bereikt te hebben, dat men besluit eens iets van hemzelf te gaan lezen,[1)] en dit dan kan doen in de vereiste stemming. Dat wil zeggen: in volle overgave; opziend met bewondering en verering tot een die ons vóorgaat, ons wijzend naar 'n heerlik doel, 'n iedeaal. Maar tevens in ons wekkend de wil om, zij 't met onze veel zwakker krachten en geringer talenten, evenals hij

1) Men neme b.v. eens ter hand *J.H. Pestalozzis ausgewählte Werke.* Mit Pestalozzi Biographie herausgegeben von Friedrich Mann. 4 Be. (Langensalza. Hermann Beyer *&* Söhne.) Ter verkrijging van 'n goed beeld van z'n persoonlikheid kan ik ter lezing aanbevelen: Wilhelm Schäfer, *Lebenstag eines Menschenfreundes*; waarvan 'n vertaling (door J. Bruinwold Riedel) in de ‘Wereld-Bibliotheek’ verscheen (met veel drukfouten!).

te streven naar dat doel, ons leven in dienst daarvan te stellen.

Pestalozzi schreef eens van zichzelf:[1] ‘Noch gebroken, geloofde hij aan 't menselik geslacht, meer dan aan zichzelf, stelde zich 'n doel voor ogen, en leerde onder bloedig lijden voor dat doel wat weinig stervelingen kunnen.’

We zien hier ‘de Held’. Laten we hem trachten te zien, zoals Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga 't ons leert, als hij in z'n *Revolutionnaire cultuur* o.a. 't volgende schrijft:

‘In en door de evolutie wil een hoogere menschheid komen, en zij realiseert zich dan, om te beginnen, in individuen, die pionniers zijn van de toekomst en den weg bereiden der wordende cultuur. Zij zijn de “Heroes” van Carlyle, de “onerkende wetgevers”, van wie Shelley spreekt, en zij zijn het, omdat door hen gevoeld wordt een komende beschaving, een beschaving, die heerschen en die vervangen zal de oude, omdat zij is de ideële spiegeling van een oekonomische werkelijkheid, die de tegenwoordige eens aflost en verdringt.’

Amsterdam.

P.L. VAN ECK JR.

1) Aan 't slot van *Meine Nachforschungen.*

Augustus Allebé †.
1838-1927

Een scherpzinnig kunstenaar met een zéér stellig omlijnde aesthetische overtuiging, is oud van dagen gestorven, na op overtuigend-vruchtdragende wijze een levenstaak te hebben vervuld, die hij alléén van al zijn tijdgenooten, in staat was zóó ruim, zóó vrij van leuzen en daardoor zoo levenwekkend te vervullen.

In een bloeitijdperk van de schilderijkunst, toen het vormbesef, - dat voor alle plastische kunst het zuiver geweten blijft, - dreigde zwakker te worden, omdat de begeerten te uitsluitend gericht waren op toon en stemming, toen is het Allebé geweest, die in de jongere kunstenaarsgeneraties het geloof in de vormkracht heeft gewekt en heeft gevoed.

Hij heeft dit gedaan met woorden die nu nog naklinken als fel en verbeten, maar voor het vormbegrip stond hij toen in Holland dan ook alléén op den bres; dit besef heeft uitteraard zijn houding, zijn verweer en zijn aanval verscherpt.

Doch vooral door zijn bewondering heeft hij de jongeren overtuigd, want niet de veronachtzaming van den vorm heeft hij in de kunst zijner tijdgenooten ooit bestreden of gelaakt, maar wel wees hij zijn leerlingen telkens weer op het edel, gaaf en gespierd vormbegrip in de kunst van vroeger tijdperken, en hierdoor gaf hij hen een hou-vast dat vòòrkwam dat zij al te gewillig en gemakkelijk zouden mededrijven, buiten den stroom der groote traditie.

Tegen een weekheid die de kunst dier tijden reeds had aangetast, heeft hij zijn jongeren beveiligd.

Zeer oud reeds zijnde, mocht hij van zich zelf getuigen: ‘Ik

heb alléén maar fouten aangewezen'. Doch hoeveel meer heeft hij gedaan dan dat! Hij heeft, - en ook hierin toonde hij zich een goed paedagoog, - nooit veel gesproken over schoonheid, als ware dit een vast en afgerond begrip, maar voortdurend drong hij aan op waarheid en waarachtigheid, die hij, eenvoudiger nog, juistheid noemde, wel wetend dat schoonheid alleen op den grondslag van waarachtigheid bestaanbaar is. Alles wat zonder waarheid was, geeselde hij met geest en met scherpte.

De beste jaren van zijn leven, stond hij als kunstenaar vrijwel eenzaam, ter zijde van het kunstleven dat toen aller belangstelling trok. Wellicht dat zijn schuchterheid, zoowel als zijn sarcasme hierdoor te verklaren zijn. Doch aan de juistheid van zijn aesthetische overtuigingen, konden de successen der impressionisten hem nooit aan het twijfelen brengen.

Hij heeft volgehouden, en hij heeft gezegevierd, voor een deel wellicht ten koste van zijn scheppend kunstenaarschap, maar hij heeft ten volle gezegevierd, in en door zijn leerlingen, wier aesthetische overtuigingen hij beveiligd heeft door in hen het geloof te wekken aan de onaantastbare waarde der vormkracht, en in de macht der traditie.

Hij is heengegaan, zacht, zonder strijd of pijn en oud van dagen. Tot het laatst bleef hij omringd door de dankbaarheid, de aanhankelijkheid en de hoogachting van hen, die er trotsch op waren, zich zijn leerlingen te mogen noemen.

'La mort du juste'.

R.N.R.H.

Over vrije en gebonden vormen in de plastische kunst[1)]

Het zal u niet verwonderen, dat bij het aanvaarden van het directoraat der Rijks Academie van Beeldende Kunsten, mijn gedachten voor een oogenblik terug-gaan naar den tijd, toen ik als jongen voor het eerst dit gebouw betrad.

Het is bijna veertig jaar geleden, dat mijn lotgenooten en ik, in deze zelfde zaal, die ons thans tijdelijk tot gehoorzaal dient, den uitslag van het admissie-examen afwachtten. Nog zie ik in gedachte Prof. Allebé binnenkomen, gevolgd door enkele hoogleeraren. Op korte, besliste wijze las hij de drie namen van hen die geslaagd waren, voor. Tot de veertien, die werden afgewezen, behoorde ook ik. Toen bij het verlaten van het gebouw de zware deur achter mij dicht viel, nam ik voor zeker aan, dat niet alleen de Academie, maar dat ook de kunst voor altijd afgesloten terrein voor mij zouden blijven.

Hoe onbelangrijk deze gebeurtenis uit het verleden op zich zelf ook is, toch krijgt zij beteekenis door het gelukkig feit, dat de toenmalige leider der academie, de hooggewaardeerde Allebé, die mij voor bijna veertig jaren, nolens volens deze eerste teleurstelling bezorgde, thans na deze lange reeks van jaren nog een der eersten kon zijn, die mij bij mijn benoeming tot directeur zijn gelukwenschen toezond.

Wanneer de vereerde leermeester van zoovele der hier aanwezigen, heden in ons midden had kunnen zijn, dan zouden wij dat allen een groot voorrecht hebben geacht. Maar wij weten, dat de wensch hem heden in ons midden te zien

1) Voordracht gehouden bij de aanvaarding van het directoraat der Rijks Academie van Beeldende Kunsten.

onvervuld moest blijven. Toch verwacht ik, dat Allebé aan de Rijks Academie - die gedurende *dertig* jaren onder zijn bezielend leiderschap heeft gestaan - terug zal denken op dit uur. Moge hij dan zijn oud-leerling, die thans de verantwoordelijkheden te dragen krijgt, die Allebé zelf zoo vele jaren lang gedragen heeft, zijn genegen gedachten niet onthouden, ook al weet hij, dat deze oud-leerling, als nieuw leider der Academie, wijzigingen in het onderwijs zal aanbrengen, die wellicht niet in alle deelen met Allebé's eigen inzichten en opvattingen strooken.

Altijd zal Allebé's naam hier met eerbied en groote dankbaarheid worden genoemd, overtuigd als wij zijn, dat het prestige, dat de Academie geniet, in groote mate te danken is aan zijn sterke, gewetensvolle en tegelijk verrassende persoonlijkheid, maar zeker ook aan de jarenlange onverflauwde toewijding, waarmede hij het hooger kunstonderwijs heeft gediend.

De voorzitter der Commissie van Toezicht heeft U, toen hij mij zooeven op uiterst hartelijke wijze verwelkomde, tevens in het kort medegedeeld, welke veranderingen op mijn aandrang in het onderwijs, zoowel als in het gebouw der Rijks Academie zelf, zullen worden doorgevoerd.

Is het noodig, u te verzekeren, dat ik niet roekeloos afstand heb gedaan van de oude illusie van der Kinderen, dat de Academie in de naaste toekomst zou gehuisvest zijn in een grootsch en waarlijk representatief gebouw? Veel liefde en arbeid heeft der Kinderen aan de voorbereiding van dit groote plan besteed, jaren heeft hij dien droom met zich rondgedragen en gekoesterd. Te goed herinner ik mij bovendien, hoe groot der Kinderen's teleurstelling was, toen de malaise der na-oorlogsjaren de uitvoering onmogelijk maakte, juist toen de verwezenlijking der plannen nabij scheen. Doordat ik als vriend van der Kinderen zijn hooggespannen verwachtingen maar ook zijn teleurstellingen zoo van nabij heb mede geleefd, juist daardoor viel het mij aanvankelijk dubbel zwaar, om met alle kracht de verbouwingsplannen der bestaande academie te verdedigen, daar ik zeer goed begreep, dat, mocht er tot vergrooting en verbouw besloten worden, der Kinderen's zoo veel meer omvattende plannen

voor een geheel nieuw gebouw, door dit besluit alle kracht van urgentie zouden verliezen.

Ter wille van deze overweging mocht ik echter niet bij den bestaanden toestand berusten, immers, de Academie kan er niet bij gebaat zijn, jaar na jaar vruchteloos op de verwezenlijking van een droombeeld te wachten, terwijl zij al wachtend, het direct noodige ontbeert. Holland is een klein land, laat ons deze nuchtere waarheid niet vergeten. De hoogeschool der kunsten behoeft - dit nu is trouwens altijd mijn persoonlijke meening geweest - noch weidsch noch overgroot te zijn. Zoo wij beschikken over een voldoend aantal goede, ruime, maar eenvoudige werkruimten, waarin wij een vooral niet te groot aantal, maar dan ook werkelijk talentvolle jongeren een verzorgde opleiding kunnen geven, dan begeer ik althans geen grooter gebouw dan deze Academie straks zal zijn, wanneer zij naar de voortreffelijke plannen van den stadsarchitect Hulshoff, niet alleen aanmerkelijk zal zijn vergroot, maar ook praktischer en schooner zal zijn geworden.

Persoonlijk - laat ik er dit bij voegen - hecht ik aan dit oud gebouw, al is het somber en weinig fraai. Ik hecht eraan, omdat het een belangrijk verleden heeft, alleen reeds hierdoor, omdat verreweg het grootste gedeelte van de Hollandsche beeldende kunstenaars der laatste zestig jaren, zij dus op wie wij allen terecht trotsch zijn, hier heeft gewerkt en in dit gebouw heeft gestudeerd, maar wanneer ik den bovengang overloop, word ik ook vaak plotseling herinnerd aan een voor het Hollandsch cultuurleven zoo belangrijk man als Alberdingk Thijm: in gedachte zie ik dan zijn karakteristiek figuur, haastig altijd en gebogen, de zaal voor de theoretische colleges binnenloopen. Al de herinneringen aan de vele voor het geestelijk leven van Holland belangrijk geworden figuren, die gedurende een tijd van hun leven in dit gebouw thuis waren, maken, dat anderen en ook ik, aan de eigen sfeer van dit, zij het dan on-schoon gebouw toch gehecht blijven.

De door mij voorgestane veranderingen in het onderwijs en ook de plannen voor den verbouw noodzaakten tot het nemen van vele snelle besluiten. Is het noodig, u te verzekeren, dat ik tijdens de besprekingen over deze aangelegenheden mij

telkens heb afgevraagd: ‘Wat zou der Kinderen's meening zijn geweest, hoe zou hij tegenover dit bijzonder geval hebben gestaan?’ De herinnering aan de wijsheid en de voorzichtigheid van den gestorven vriend en ambtsvoorganger, moge mij nu zoowel als later terughouden van overijling en haast, doch wie een verantwoordelijke positie aanvaardt, moet vrij en geheel zelfstandig zijn. Voor de toekomst van jongeren heb ik thans te zorgen, daarom moet ik ook met heel mijn hart de toekomst en niet het verleden zijn toegekeerd, ook al bergt dat verleden de schoone herinnering aan een zoo nobeldenkend en handelend figuur als der Kinderen, die zoovelen als mensch en als kunstenaar tot voorbeeld is geweest, en die in ons academisch leven een zoo groote en blijvende leegte achterlaat.

Nu, naast de vrije schilderkunst, thans ook de decoratieve en monumentale schilderkunst als practisch leervak aan de Rijks Academie zal worden onderwezen, wil ik bij gelegenheid van mijn installatie als directeur, en bij den aanvang van mijn werk als leider der afdeeling voor deze nieuwe leervakken, nog eens opnieuw nagaan, in hoeverre deze twee schilderkundige uitingen verschillen, en waarin dat verschil feitelijk bestaat.

Moge mijn betoog u dan overtuigen, dat de splitsing van het onderwijs waarlijk niet als een overbodige uitbreiding van het toch al omvangrijke leerprogramma der Rijks Academie beschouwd mag worden.

De jonge kunstenaar, die de decoratieve en monumentale schilderkunst bestudeert, moet zich niet alleen volkomen andere werkmethoden eigen maken, maar ook andere technieken zal hij moeten leeren. Reeds op grond daarvan zou de splitsing van het onderwijs te rechtvaardigen zijn. Maar het verschil gaat zeer veel dieper nog. Uit een geheel anderen drang van het hart wordt de monumentale kunst geboren, op de vervulling van geheel andere begeerten is zij feitelijk gericht; vandaar ook, dat de psychologische en maatschappelijke voorwaarden, die gunstig waren voor de ontwikkeling der vrije kunsten, de ontwikkeling der monumentale kunsten belemmerden, terwijl de psychologische en maatschappelijke voorwaarden, die de monumentale kunstuitingen tot steun

zijn, in den vrijen kunstvorm nimmer hun meest overtuigende aesthetische uitdrukking zullen vinden.

Wie in het wezen der vrije en der monumentale schilderkunst slechts een verschil van schilderkundige voordracht en vormgeving erkent, bewijst daardoor niet verder te kunnen zien dan waartoe een beperkt technisch-aesthetisch standpunt in staat stelt, want anders zou hij bovendien beseffen, dat dit verschil in schilderkundige vormgeving, opvatting en techniek veroorzaakt wordt door een volkomen anders gerichtzijn van den menschelijken geest. Wanneer dit anders gerichtzijn zich reeds openbaart in aesthetische uitingen, dan kunnen wij overtuigd zijn, dat die veranderde geestesrichting het actieve leven zelf reeds in al zijn lagen en geledingen, over zijn volle breedten en diepten heeft aangegrepen en bezig is het te vervormen.

Achter de vrije en achter de gebonden kunstvorm staat dan ook in werkelijkheid een andere menschheid, met andere idealen, met geheel andere overtuigingen en drijfveeren, met andere erkenningen en verwachtingen, met andere liefden en zeker ook met andere beperkingen. Wie dit niet erkent loochent de diepe beteekenis dezer kunstvormen als uitingen van het leven.

Laat mij ter verduidelijking van den onbreekbaren band, die leven en kunst verbonden houdt, een voorbeeld uit de geschiedenis nemen.

In het langzaam verval van de monumentale kunst der middeleeuwen weerspiegelt zich phase na phase de ondergang der *feodale* samenleving. Wie den innigen samenhang tusschen het proces van verwelken en verworden van den sterken prachtig bezonnen monumentalen kunstvorm, tegelijk en in gelijken tred met het worstelend inéénstorten van den feodalen maatschappijvorm, niet ziet, of niet wil zien, wie de grootschheid van dien samenhang weigert te erkennen en door dien onwil niet bij machte is, het langzaam verval te volgen van verwelkende begeerten en levensvormen en de opkomst van nieuwe levensvormen en verlangens die beide, de één zoowel als de ander in de aesthetische sprake hun zuiver equivalent bezaten of bevochten, hem wordt heel de levensvolle en altijd zoo klaar getuigende frescokunst dezer

verre geslachten slechts een fraai en boeiend aesthetisch spel waar niet de machtige drang van het *leven*, maar smaak en grillige luim de regie over schijnen te voeren. Wie niet doorziet, hoe iedere verandering in de vormgeving en iedere daarmede verband houdende en noodzakelijk geworden poging, om de techniek van het fresco ter wille van die verlangens te forceeren, weerspiegelingen zijn, in de sfeer van het technisch-aesthetische, van begeerten, overtuigingen en verlangens, die ook in de maatschappelijke arena worstelen, om van wensch tot werkelijkheid te worden, en die zich dààr, in den heftigen strijd, die den ondergang der feodale samenleving begeleidde, door geen vrees voor bloed of brandstapel lieten keeren, - wie blind is voor de overtuigende geestelijke éénheid tusschen het sterk bewogen leven dier tijden en het met die bewogenheid overéénkomend bewegelijk karakter van de kunst dier eeuwen, hem kan in het gunstigst geval de fresco-kunst een prikkel worden voor zijn geheel veraesthetiseerde belangstelling, doch nimmer zal hij in haar gebonden vormen en in haar schoone doffe en stille kleuren, den ondergang en de opkomst van de verlangens eener om nieuwe geestelijke waarden strijdende menschheid herkennen.

Aldus blijft hem de diepste beteekenis dezer kunst volkomen vreemd. De voortdurend in kracht toenemende weerstand der snel zich ontwikkelende jonge handelsrepublieken tegen de eeuwenoude pauselijke macht en tegen den dwang der baronnen, de historische noodzaak om zich van die machten onafhankelijk te maken, de onbreekbare wil om vrij te worden en zelfstandig te zijn, het onbuigzame verzet tegen alle belemmeringen voortkomend uit de feodale verhoudingen, het op en neer golven van den strijd dezer twee, in diepste wezen vijandige geestelijke stroomingen, dwars over de breede akkers van het reeds aangetast en ondermijnd geloof, weerkaatst trek na trek in het nog altijd eenvoudig en begrijpelijk, van-nu-af echter voortdurend zich wijzigend en door de tegenstrijdigheid der verlangens onvaster wordend penseelschrift, waarmede de kunstenaars voortgingen de muren van kerken en stadhuizen te tooien. Het maatschappelijk, godsdienstig, economisch conflict weerkaatst in de zinrijke, uiterlijk nog altijd beheerscht schijnende, maar al door de tegenstrijdigheid

der geestelijke tendenties innerlijk verscheurde monumentale kunst; zooals het kleurentumult van een avondhemel weerspiegelt in den snel stuwenden stroom. Ook in de schilderkunst dier tijden wordt de strijd tusschen gebondenheid en vrijheid uitgevochten, maar op een wijze en met de middelen die bij het wezen dezer kunst pastte, doch alle vormen van dezen, zich strikt binnen de grenzen van het schilderkundige voltrekkenden strijd, toonen de zelfde geestelijke herkomst en hebben hetzelfde doel als de krachten, die in de maatschappelijke arena om de nieuwe geestelijke waarden worstelden.

Voor de middeleeuwers zelf, was de kunst een begeleidingsvorm van dien strijd. Aan de volkomen veraesthetiseerde XIX eeuw ontging echter de innige samenhang tusschen maatschappijvorm en kunstvorm, vandaar dat de geestelijke diepte en de door zoo sterken levensdrang gedragen middeleeuwsche kunst, in de XIX eeuw verduisterd lag. Wat begrijpen wij van het XIII, XIV en XV eeuwsche fresco in Italie, wanneer wij niet zien, hoe in die kunst nieuwe verlangens voortdurend worstelden, om tegen de groote traditioneele kracht der oude opvattingen en vormgevingen in, tot eigen uitdrukking te geraken, - wat begrijpen wij van de groote architecturaal versierende kunsten dier tijden, wanneer wij de diepe oorzaak niet bevroeden waardoor de ritueele gebondenheid die uit een compositair oogpunt klaarheid en kracht waarborgde, vrij plotseling wordt prijsgegeven, haar streng ordenend karakter zoozeer verzakend, zoo snel wuft en tolerant wordend, dat zij op de groot architectonische composities de eereplaatsen open houdt voor de beeltenissen van wereldsche machthebbers en financieele potentaten, die weleer alleen voor heiligen en kerkvaders waren bestemd.

Welke psychische en maatschappelijke veranderingen lagen aan al die aesthetische inconsequenties en religieuse verzakingen ten grondslag? Wat begrijpen wij van de groote monumentale kunst dier tijden, wanneer wij niet zien, dat binnen haar strikt beeldend gebied een worsteling op leven en dood plaats had tusschen *geometrie* en *perspectief*, tusschen *kleur* en *toon*, tusschen *symbool* en *werkelijkheid*, tusschen *expressievermogen* en *natuurgetrouwheid*, tusschen *dogma* en *subjectief gevoel*, tusschen het *twee* en het *drie dimensionale*,

tusschen *rust* en *beweging*, tusschen *klaarheid van conceptie* en begeerte naar *dramatische bewogenheid*, tusschen *teeken* en *beeld.*

Pas wanneer wij de diepere geestelijke beteekenis van al deze vormproblemen zien in haar innig verband en in haar grooten samenhang met de worsteling om de maatschappelijke macht in het volle tastbare leven dier tijden, pas dan hebben wij het recht, de *schilderij*kunst als een uiteindelijke overwinning te beschouwen van een volkomen verzuiverd aesthetisch inzicht, want dan alleen kennen wij ook den zwaren prijs, ten koste waarvan deze aesthetische overwinning werd behaald, eerst dan beseffen wij de technische, aesthetische en tevens ook de diepe moreele waarden, die in dien langen strijd van eeuwen tusschen de gebonden schilderkunst en de vrije schilderkunst, met den ondergang der monumentale schilderkunst, mede zijn ondergegaan. Drie eeuwen heeft die strijd geduurd, vóór de vrijheid en tegen de gebondenheid, vóór de vrijheid en tegen de gebondenheid ook in de kunst. Deze grootsche strijd, - in werkelijkheid de doodsstrijd van een ondergaande, de geboortestrijd van een ópkomende cultuur, een strijd waarin iedere uiting van het leven betrokken was, die tientallen opeenvolgende geslachten heeft opgeëischt en heeft verzwolgen, een strijd waarin de kunst slechts één der zeer vele uitingen van den werkzamen geest was, die aan de groote worsteling deel had, dit groote, eeuwen overspannende conflict, waarin het wezensverschil van een Franciscus van Assisi en van een Lorenzo il Magnifico, van een Dante zoowel als van een Ariosto, van een Cimabuë zoowel als van een Tiziaan tot uiting komt, wat is deze grootsche strijd van geestelijke waarden en maatschappelijke krachten in diepste wezen anders, dan een oneindig massaler uiting van den verborgen tweestrijd die ook in het menschelijk hart leeft, tusschen gebondenheid en vrijheid, deze twee polen, waartusschen ons psychisch leven, ons microcosmisch en ons macrocosmisch zijn, voortdurend dobbert? Zwerven onze begeerten niet steeds tusschen den drang zich beveiligd te weten binnen de saamhoorigheid, en het diep verlangen naar vrijheid en éénzaamheid, ondanks alle bedreigingen. De kunst die dezen tweestrijd niet tot uitdrukking brengt kan nooit

symbool van het leven zijn, is nooit ‘Lebensgleichnis’ zooals Goethe het schooner heeft uitgedrukt, want juist deze onontwijkbare gespletenheid ligt op den bodem van ons wezen. Wanneer alles binnen-in ons stil is, en in dit rijk van ingekeerdzijn de aandacht heerscht, dan, op dat oogenblik weet het hart of het de saamhoorigheid of dat het de vrijheid is toegekeerd. In tijdspanningen van minuten en seconden wisselt soms die drang in ons hart, in de oogenblikken van tweestrijd speelt zich dan binnen in ons, in het miniem kleine een strijd af, die overeenkomst vertoont met dien maatschappelijken strijd van eeuwen, waarin de feodale cultuur onderging en de moderne cultuur zich oprichtte en zijn loop begon. Het zich voelen eenzaam, het zich voelen wereld op zich zelf, of het zich voelen deel van de groote omringende wereld, dit, het microcosmisch of het macrocosmisch gevoel in ons, wekt den drang naar *verbreken*, of naar *samenvoegen*, naar *analyse* of naar *synthese*, naar saamhoorigheid of naar alleen zijn, naar overheerschen of naar dienen, naar den vrijen of naar den gebonden kunstvorm. Deze zoo tegenstrijdige neigingen van het hart, die een zoo volkomen ander uitzicht openen op het leven, verlangen in kunst hun eigen uitdrukkingsvormen. Het diepgaand verschil tusschen twee uitingswijzen van éénzelfde kunst, komt voort uit de gespletenheid van ons wezen, doordat wij wereld op zich zelf en tegelijk deel van de groote ons omringende wereld zijn.

Laat ik, om tot veel eenvoudiger en bovendien tot meer onmiddellijk controleerbare werkelijkheid terug te keeren, nagaan, hoe in de laatste dertig jaren het ideaal der *onbeperkte vrijheid*, over de geheele breedte van het leven, zeer sterk haar bezielende macht heeft verloren en veler verwachtingen heeft bedrogen. De nuchtere reden ligt, naar het mij voorkomt, in het feit, dat duizenden niet meer aan het ideaal der onbeperkte vrijheid gelooven. Voor hen die opgehouden hebben, dat te kunnen, wordt nu de *gebondenheid* ideaal.

Het beangstigd hert draaft terug naar de kudde, zou Oswald Spengler zeggen.

‘Onbeperkte vrijheid’ was het parool, waaronder de cultuurstrijd werd gevoerd, die anderhalve eeuw geleden begon.

Wat toen een hoog en heerlijk ideaal scheen, waarvan verwacht werd dat het in alle gebieden van het leven nieuwe krachten zou vrijmaken en de bestaande krachten zeker zou inspireeren, en dat ook inderdaad, op geestelijk zoowel als op materieel gebied, tot zeer levendige krachtsontplooiing heeft geleid, vertoont thans, in onzen tijd, bovenal zijn ontwrichtende werking en wordt een bedreiging voor de samenleving en daardoor ook voor de kunst en de kunstenaars.

In den maatschappelijken en in den cultuurstrijd van de laatste anderhalve eeuw zijn onder de leuze ‘onbeperkte vrijheid’ mede de laatste overblijfselen van gildewezen en vakverband vernietigd.

Ieder moest zelfstandig ieder zou geheel vrij zijn, alles wat hetzij de persoonlijkheid óf het vak kon binden, werd een bedreiging of een belemmering geacht, ieder moest geheel op zichzelf zijn aangewezen. Vooral ook de kunstenaar moest volgens die opvattingen onbeperkte vrijheid genieten, gebondenheid in welken vorm en hoe gering ook, werd een beletsel geacht voor de goddelijke inspiratie, die naar de kunstenaar ten onrechte meende, op aarde bij hem alleen werkelijk thuis was.

In dien droom, en in een werkelijkheid, die althans *eenige* overéénkomst met dien schoonen zelfbewusten na-maak Lorenzo il Magnifico-droom vertoonde, hebben de kunstenaars tot aan de zestiger jaren van de vorige eeuw geleefd. Wel dekte toen reeds de zuinige en ook vakkundig reeds ineengeschrompelde werkelijkheid zéér onvolledig den trotschen droom, maar met romantischen zwier kon de kunstenaar dier tijden, zich zonder gevaar de luxe veroorloven van zich zoowel een boven - als een waarlijk buiten - maatschappelijk wezen te wanen, een soort verdwaalde half-god, die te goed voor deze plat-materieele wereld was.

De middeleeuwsche kunstenaar, niet bevangen in een onware voorstelling, maar beveiligd door het zuiver en sterk ambachtsverband, geestelijk opgeheven en gesteund bovendien door het geloof en de macht der traditie, beschouwde zich zelf in de allereerste plaats als een eenvoudig vakman, maar als één die zéér goed wist, wat het beteekent een volleerd

en bekwaam ambachtsman te zijn, wat het wil zeggen om een waarlijk meester te zijn in het vak.

De kunstenaars van de tweede helft der XIX eeuw, die nauwelijks vasten grond onder de voeten meer voelden, meenden echter dat er maar één oorzaak was die maakte, dat zij zoo vaag en tuitelig geheel ter zijde van het leven waren beland, zij verweten het de 'dronkenschap van de goden' die maar niet van hen afliet.

De door en door geschoolde, zelfbewuste, maar tegelijk eenvoudige vakman-kunstenaar zooals de middeleeuwen die heeft gekend, was verdwenen. In zijn plaats was gekomen de moderne kunstenaar, de übermensch-beleider der XIX eeuw, wiens hoogmoed steeg met zijn nood en droeve afhankelijkheid, wiens waarlijk ambachtelijke kennis en kunnen in vergelijk tot de veelzijdige kennis en kunde der middeleeuwers jammerlijk inéén was geschrompeld, en voor wien de rhetorische phrase en de vage theorie vaak de eenig overgebleven troost nog waren voor een onbevredigend al maar hunkerend draven achter een ondervoed ideaal aan, dat feitelijk nergens een tehuis bezat.

In het maatschappelijk en economisch leven zijn nu reeds sedert lang de krachten, die de *onbeperkte vrijheid* breidelen, in volle werking. De groote trusts aan de eene zijde en de sterke arbeidersorganisaties aan de andere zijde, zouden zonder het beginsel van vrijheids*beperking* ondenkbaar en als werktuig bovendien machteloos zijn.

Maar ook in het zuiver geestelijk leven vertoont zich steeds sterker de kentering naar de éénheid en de gebondenheid, aanvankelijk zeker nog subtiel en weifelend, maar daarom toch niet minder duidelijk.

De bijna uitsluitende drang tot analyseeren, tot scheiden en differentieeren heeft in de *wetenschap* reeds eerder plaats gemaakt voor het zoeken naar de synthese, voor het besef, dat ook de *éénheid* te ervaren is, ondanks en *boven* de oneindige verscheidenheid uit.

Een eeuw van zéér intensief wetenschappelijk onderzoek heeft de detailkennis zóó overweldigend opgestapeld, dat, zoo deze details niet eerst opnieuw gegroepeerd en samen-

gevoegd worden, zij door eigen onoverzichtelijkheid nutteloos zouden worden.

Terwijl een halve eeuw geleden de natuurwetenschap geheel gericht was op de analyse, heeft zij thans de scheiding tusschen kracht en stof reeds laten vallen, en wellicht dat wij thans aan den vooravond staan, dat de voormannen der wetenschap de grens tusschen de organische en de anorganische wereld niet meer als een absolute scheiding zullen erkennen.

In de schilderkunst der laatste veertig jaren vertoont zich een kentering, die in wezen daarmede overéénkomt. Een halve eeuw geleden was de schilderkunst aardig op weg, haar beeldende kracht geheel in te boeten, toen zij, te zeer verdiept in het ontleden en opsporen van nuanceeringen, waartoe het tonalistisch impressionisme voerde, de eenvoudige *beeldende* elementen, *lijn* en *kleur*, geheel dreigde te verliezen.

Overal zien wij thans de zelfde kentering, van de ongebondenheid terug naar de gebondenheid, van de verdeeldheid terug naar de éénheid, van de analyse terug naar de synthese, van ons microcosmisch gericht zijn, terug naar ons macrocosmisch ervaren.

* * *

Wanneer wij ons rekenschap geven, hoe de positie van den beeldenden kunstenaar in de tegenwoordige samenleving is, dan zal niemand ontkennen, dat des kunstenaars positie, dank zij het regime der *onbeperkte* vrijheid, er in de laatste eeuw zéér sterk op achteruit is gegaan. Thans is, o heerlijk voorrecht der onbeperkte vrijheid - iedere sukkel vrij, zich schilder, beeldhouwer of architect te noemen. Dit moge dan de uiteindelijke verwezenlijking zijn der idealen van een geslacht, dat de laatste overblijfselen van gilde en vakverband heeft aangetast en vernietigd, wij beseffen thans toch te goed, dat deze overmaat van vrijheid, de kunst en den kunstenaar ten slotte slechts windeieren legt.

Als mensch vereenzaamd, als kunstenaar op zich zelf alleen aangewezen, in een maatschappelijke positie die niet alleen wankel maar geheel onbeveiligd is, kan den kunstenaar toch niet in nà-renaissancistische verdwazing voort leven, onwan-

kelbaar geloovend in zijn hooge roeping, terwijl hij, zoo hij eenvoudig en volkomen oprecht is, telkens weer zal moeten twijfelen aan het waarlijk goed recht en de nuttigheid van zijn bestaan.

Ook in dit opzicht is de weerloos geworden kunstenaarsstand slachtoffer van de onbeperkte vrijheid, want alle beperkende bepalingen om tot het vak toe te treden werden door haar werkingen vernietigd, en de beschutting en beveiliging die eertijds de erkende vakbekwaamheid nog bood, gingen door haar geheel verloren.

Voeg bij de onrust, voortkomende uit de materieele onzekerheid en het maatschappelijk geheel onbeveiligd staan, nog de geprikkeldheid die het gevolg is van het zich voortdurend bedreigd weten door een volkomen bandelooze en geestelijk totaal verwilderde kritiek, die echter van hare zijde, met even goed recht trouwens - onbeperkte vrijheid van meeningsuiting eischt; voeg dit alles bijéén en laat het dan niemand verwonderen, wanneer ook de kunstenaars ten slotte van de zegeningen der *onbeperkte vrijheid* meer dan genoeg krijgen, en deze illusie ook in die kringen haar ouden glans snel verliest.

Maar moreel en psychisch wordt de toestand voor den kunstenaar ook onduldbaar. Tallooze werkelijk begaafden - om van de onbegaafden maar niet eens te spreken - wier talenten onder normale omstandigheden voor hen zelf en voor anderen een oprechte vreugde zouden kunnen zijn, worden, doordat zij ondanks alle gezwaai met modernistische leuzen, feitelijk nog geheel gevangen zijn in een verouderd en ouderwetsch kunstenaars ideaal, tot een levensverhouding gedwongen die onwaar en onzuiver is.

Bij den middeleeuwschen kunstenaar was dit anders, hij begon bij het vak, bij het gaaf, altijd eerlijk en altijd zuiver ambacht. Onloochenbaar is het, dat deze middeleeuwsche ambachtslieden, zonder dat hun hart bewust de schoonheid zocht, langs den weg van geduld, innige toewijding en niet aflatende liefde zeer vaak tot het waarlijk geïnspireerde kunstwerk zijn gekomen. De eenvoudige opgave was hun punt van uitgang, zij aanvaardden allereerst het doel, en waren

altijd bereid het karakter van de materie waarin het werk uitgevoerd werd, ten volle te eerbiedigen. Deze erkenningen lieten zij vóór gaan, al het persoonlijke kwam in de tweede plaats. Hoe geheel anders verhoudt zich de kunstenaar dezer later tijden tot opgave, doel en materie. Zij toch beginnen juist andersom, zij zoeken allereerst de persoonlijkheid desnoods ten koste van opgave, doel en materie. Zij willen groot en zeldzaam zijn, of dit althans schijnen, zij wenden voor, hun daemonische bezieling te gehoorzamen, die zich ten koste van alles realiseeren moet, en die in haar grootsche en hartstochtelijke vaart geen rekening kan houden met nietige eischen en overwegingen, die op een lager, hoewel deugdzaam arbeidsplan als bindend worden erkend. Daar wordt echter in onzen tijd gevaarlijk met bezieling gezwendeld. Zelfs zwakke talenten doen thans of hun ziel een voortdurende toevlucht is voor tragische vervoeringen en bovenaardsche erkenningen. Ik geloof niet dat er ooit een tijd is geweest waar het plastisch kunstwerk, in stede van trotsch te gaan op zijn zuiver ambachtelijke herkomst, zich zoo vaak en bij voorkeur onherkenbaar opdirkt met literaire volants en theoretische écharpes, als thans.

De middeleeuwsche kunstenaar was echter allereerst een kundig maar eenvoudig ambachtsman, zeker zal hij, al arbeidend en met zoo groote liefde en aandacht arbeidend, ervaren hebben, hoe soms wanneer de geest zéér toegewijd was en de handen zorgzaam bezig waren, in het hart een lichtglans ontstond, die uit-scheen, groeide en grooter werd, en die den bezielden werker zoo zeer ontvoerde aan de werkelijkheid, dat hij zich achterna nauwelijks meer kon herinneren hoe de vele uren van den stillen arbeidsdag zoo ingetogen en heerlijk waren voorbij gegaan.

De zeldzame gebeurtenis van dit bezield werken, overstraalde - hoe kon het anders - den arbeid verricht op volgende dagen, waar die hoogere bezieling aan ontbrak; toch gaf deze durend een diepere beteekenis aan de uitoefening van het schoone ambacht dat op zich zelf reeds genoeg zou zijn, om aan het leven een rijken inhoud en een schoon geluk te waarborgen.

Geen enkel kunstenaar hoe begaafd ook, kan regelmatig

waarlijk geïnspireerde kunstwerken voort brengen, maar ieder kunstenaar is het gegeven, binnen de grenzen van het schoone ambacht, zuiver en edel werk te voltooien waar zijn hart bevrediging in kan vinden. Maar als kunstenaar moet hij dan allereerst los worden van wat ik geneigd ben te noemen de nà-renaissancistische namaak van een godenschemering, en bovendien moet hij tevreden zijn met de rijke mogelijkheden die het zuiver beoefenen van een zinvol ambacht biedt. Is dit op zich zelf soms niet reeds genoeg?

Daarenboven moet de wettelijke erkenning van zijn vakkundigheid hem maatschappelijke beveiliging bieden tevens.

Niet de 'effectus civilis' bedoel ik, wanneer ik over beveiliging spreek, niet het recht tot les geven wensch ik voor de jonge kunstenaars, maar wel de beveiliging van de grondige vakkennis tegen de oneerlijke concurrentie van hen die wel brutaal voorwenden meesters te zijn, doch vakkundig alle tucht, kunde en dieper inzicht missen.

Op den langen duur kan de tegenwoordige toestand toch niet bestendigd blijven. De beeldende kunst is ten slotte toch een vak, zeker, zij is meer dan vak alléén, maar zij is, laat ons dit toch nooit vergeten, in de eerste plaats een vak. Alle misleidende phrases kunnen niets aan het nuchtere feit veranderen, dat geen beeldend kunstwerk denkbaar is, dan op de basis van een zeker vakkundig meesterschap.

Voor de architecten is de wettelijke erkenning en beveiliging hunner vakkennis reeds nu een dringende eisch, die naar te verwachten is, ook wel bevredigend opgelost zal worden. Voor hen is het zeker gemakkelijker den grondslag voor een oplossing te vinden, omdat de architect zooveel wezenlijker in het maatschappelijk leven staat, maar ook omdat hij in zoover moderner van geest is, dat hij, minder dan bijvoorbeeld de schilders, aan verouderde kunstenaars-conventies hecht.

Wanneer later de andere plastische kunstenaars ook gesteld zullen worden voor de oplossing van het zelfde vraagstuk, wanneer dan, noodgedwongen het parool der onbeperkte vrijheid ook voor de kunstenaars zijn toover zal gaan inboeten, dan zal de oplossing van dit uiterst moeilijk vraagpunt waarschijnlijk getrokken worden binnen den werkkring van het Academisch instituut, waardoor het Academisch onderwijs

maatschappelijk een véél ingrijpender beteekenis zou krijgen dan de uitsluitend kunst-paedagogische beteekenis die het nu bezit.

Thans klagen de kunstenaars bitter over de kritiek, en over het onrecht hen door de kritiek vaak aangedaan, ondertusschen laten zij het, althans in schijn, aan de kritiek over, om de waardelooze broeders onder hen uit te schiften, zonder dat dit echter tot eenig practisch resultaat heeft geleid of ooit leiden kan.

Wanneer aan de beeldende kunstenaars de verouderde waan ontviel, dat zij verdwaalde halfgoden waren, dan zou daarmede reeds veel gewonnen zijn, doch zoodra zij zich weer kunnen beschouwen en met waarlijk goed recht ook zouden mogen beschouwen, als hoogere ambachtslieden, dan zullen zij zonder twijfel ook wel de middelen vinden om te zorgen, dat de zuiverheid en de deugd van hun schoon ambacht, niet door domkoppen en blaaskaken tot spot en schande wordt gemaakt. Doch zonder *vrijheidsbeperking*, zal dat niet gaan. Die drang naar vrijheidsbeperking, alleen reeds om geestelijke en stoffelijke waarden te beveiligen, tegen de springvloeden van vrijheid die deze maatschappelijke onvastheid en geestelijke vertwijfeling hebben gebracht, die wil en dat verlangen leeft in de harten van vele jongeren, en komt voor een deel tot aesthetische uitdrukking in de vele pogingen, den gebonden en den architecturalen kunstvorm te leeren dienen. Ook hier is dus de kunstvorm weer ‘lebensgleichnis’. Wij mogen dien kunstvorm daarom ook niet los zien van de begeerte in de maatschappij, naar vrijheidsbeperking, die dáár noodzaak maar tegelijk ook ideaal is, en die, juist doordat zij het één is maar ook het ander, kracht bezit en ook bezieling, daar het ideaal realiteit inhoudt en de werkelijkheid vol idealiteit is. Het hooger kunstonderwijs dat in dit tijdperk van overgang, aan den gebonden kunstvorm niet evenveel aandacht zou wijden als aan den vrijen kunstvorm, zou éénzijdig zijn. Vandaar, dat ik het al of niet aanvaarden van het directoraat der Rijks Academie afhankelijk heb moeten stellen van het tot stand komen dezer onderwijs uitbreiding. Dat de regeering tot die uitbreiding heeft besloten, daarvoor ben ik haar, ondanks de grootere verant-

woordelijkheid die ik door die uitbreiding te dragen krijg, zeer dankbaar.

* * *

De kunstenaar was in alle groote cultuurtijdperken de makker en de gezel van den *priester* en van den *nar.*

Soms vergat hij den priester voor den nar, soms vergat hij den nar voor den priester, maar in alle tijden van bloei, was hij de vriend en de toegewijde makker van *beiden.*

Ook in dit opzicht heeft de burgerlijke cultuur, de kunstenaars in geen voordeelige positie geplaatst; zij zijn van den priester vervreemd en ook van den nar. Dit is geen gering nadeel, want het beteekent, dat zij van het leven zelf vervreemd zijn, zoowel van het geestelijk leven als van de levensblijheid. Want de priester en de nar vertegenwoordigen die twee zijden van het leven. Ook zijn de kunstenaars geen ambachtslieden meer, in de zuivere en kloeke beteekenis van het woord, de kunstenaars zijn - dit nu is zeker niet hun schuld - kinderen van de burgerlijke cultuur, zij staan door de onmaatschappelijkheid van hun kunst, buiten het directe leven. Overdreven bewierookt en vereerd, beseffen zij nochtans dat zij feitelijk overbodig zijn, deze scheeve toestand maakt, dat hun maatschappelijke positie niet eenvoudig maar gedwongen is, ondanks alle hoogmoedigheid gevoelen zij zich afhankelijk, de ontstellende leegte die gaapt tusschen de prachtige woorden waarmede het kunstenaarschap openlijk wordt geëerd, en het gemak waarmede het roekeloos in den steek wordt gelaten, maakt, dat de kunstenaar zich nergens veilig gevoelt, noch in het drukke maatschappelijk leven, maar evenmin in de tucht der gewijde ruimte noch bij de dwaze één-dags vreugde. De kunstenaars zijn beginseldragers geworden in plaats van beminde liedjeszangers, theoretici en meeningverkondigers, in plaats van beleiders.

De onnatuurlijkheid dezer levenshouding wreekt zich in het onéénvoudig en gezocht karakter van de kunst die zij maken. De rhetoriek hunner hoogmoedige gevoelens past ook zóó slecht bij de wankelheid van hun bestaan, het is alsof zij zijn gezeten op de punt van hun maatschappelijken zetel, onzeker of zij beter doen te blijven, of om weg te gaan.

In die houding praten en beweren zij te druk of zij zwijgen al te opzichtig. Aan hun uitingen ontbreekt daardoor de rust van hen, die weten dat zij volkomen op hun plaats zijn.

De burgerlijke cultuur die de allerlaatste overblijfselen van gilde en vakverband vernietigde, heeft tegelijk daarmede de voor alle ambachten en schoone technieken zoo noodlottige scheiding van ontwerper en uitvoerder tot een voldongen feit gemaakt. Alleen bij den vrijen schilder bleef het zuiver werkbeginsel bewaard, alleen in het schilderij bleef geest en hand één, de kunstschilder bleef ontwerper en uitvoerder zijner eigen kunstwerken. Terwijl alle ambachten en kunsttechnieken in de laatste anderhalve eeuw, vooral door het verbroken verband tusschen ontwerper en uitvoerder, reddeloos ontaardden, steeg de schilderijkunst steeds in aanzien en van alle uitingen der beeldende kunst was zij ook inderdaad de eenige, die voluit op den naam van kunst recht had. Zij alleen ving gedurende een zeer lange periode alle zon, de andere plastische kunsten verwelkten in haar schaduw. Daar was tot voor een halve eeuw geleden niemand, die dezen toestand betreurde of bestreed, daarvoor pastte hij historisch ook te volkomen in dat tijdperk.

Eerst toen het geloof in de idealen der burgerlijke cultuur zelf wankel werd, richtte de geest zich hoopvol naar tegenovergestelde verten. Zoo hield de ‘onbeperkte vrijheid’ op ideaal te zijn voor hen, die ‘vrijheidsbeperking’ noodzakelijk achtten. Waar het microcosmisch voelen door te veel twijfels beslopen werd, scheen het macrocosmisch besef vol nieuwe mogelijkheden en beloften.

Voor de vele kunstvormen die alléén tot vollen bloei kunnen komen, onder maatschappelijke verhoudingen, die in wezen geheel verschillen van die der burgerlijke cultuur, groeien de uitings-en-ontwikkelings-mogelijkheden, naar gelang die maatschappelijke verhoudingen zich geleidelijk wijzigen. Dat dit proces een langzaam proces is, wie zou daaraan kunnen twijfelen?

Het bijzonder karakter van den kunstvorm van één tijd, hangt ten nauwste samen met den hoogtestand die deze verhoudingen hebben bereikt. Het aesthetisch beeld wordt door het evenwicht dezer tegenstrijdige tendenties bepaald.

Al schijnt het soms dat groote persoonlijke begaafdheid in staat is, op eigen kracht alléén boven het peil uit te stijgen, in werkelijkheid toonen de sterk begaafde en de zwakker begaafde kunstenaars van één zelfden tijd, toch in hun kunst, zij het dan in andere mate, dezelfde weifelingen, dezelfde tegenstrijdigheden van vormgeving, dezelfde typeerende beperkingen, en juist al deze bijzondere eigenschappen te samen, bepalen het karakter der kunstuitingen van één zelfde tijdperk.

Met andere woorden, wij kunnen niet meer noch anders geven dan wat de tijd waarin wij leven, ons toestaat om te geven.

Maar reeds nu openen zich voor de kunstbeoefenaars mogelijkheden, waar evenmin vóór twee eeuwen, als vóór dertig jaren, op te hopen viel. Om echter die nieuwe mogelijkheden waarlijk te kunnen benutten, moeten de kunstenaars allereerst afstand doen van den nu ouderwetsch geworden artiestenhoogmoed. Deze is hen, gedurende de tijdperken dat zij buiten het maatschappelijk leven stonden, tot steun geweest, omdat hoogmoed, hoe ook, houding geeft, zelfs wanneer hun maatschappelijk bestaan alle vastheid en beveiliging mistte. Maar bij al het werk dat nu te doen valt, dat vaak nederig doch altijd boeiend werk is, past een uitzonderlijke levenshouding al even slecht als het super-subjectief gevoel.

Wanneer zij dan als goede ambachtslieden van het vak zelf uitgaan, dan zal hun maatschappelijke positie daardoor alléén reeds een gezonde basis krijgen, die hen in geen enkel opzicht behoeft te vervreemden van den droom, maar die tengevolge zal hebben, dat zij, te midden van het leven komen te staan als daadkrachtige menschen en niet als verdwaalde droomers.

Laat ons dus allereerst uitstekende, bezonnen en wijze vaklieden worden, beheerschers niet van één, maar van vele technieken, vergeestelijkers ook van velerlei stof. Eerst dan zullen wij den weg terug vinden naar den priester en naar den nar, naar het vergeestelijkt leven met zijn synthetische vormen en naar de levensvreugde met zijn wisselenden gloed, eerst dan zal de kunstenaar niet meer staan buiten het leven, zooals thans, maar volop in staat zijn het rijke leven in al zijn manifestaties te begeleiden en te dienen, met volle overgave, met eenvoud en overtuiging.

De gebonden vormen en de vrije vormen, de Apollinische en de Dionysische vormen, de eersten vast en sterk door beheersching, de anderen medeslepend door hun hartstochtelijkheid, mogen zij beiden ook hier bij het Academisch onderwijs, het gemoed van vele jongeren verrijken en bezielen.

* * *

*) Een groot voorrecht acht ik het, dat de wethouder onder wien de gemeentelijke kunstzaken ressorteeren, hier aanwezig is. Den dank dien wij het gemeentebestuur verschuldigd zijn, is niet in enkele woorden saam te vatten, Tot voor enkele maanden hingen alle plannen voor den verbouw en daardoor ook alle reorganisatie mogelijkheden van het onderwijs aan de Rijks Academie, er van af, of de Raad der gemeente bereid zou zijn een crediet toe te staan, dat nog maar gedeeltelijk door toezeggingen van het Rijk was gedekt. Had de Raad dit crediet niet toegestaan, dan waren al die plannen wel niet onmogelijk geworden, maar de onzekerheid en het gedwongen uitstel zouden ze toch in zéér ernstig gevaar hebben gebracht. Doch de raad dezer gemeente stond het crediet toe. Wij zullen hier aan de Academie niet vergeten wat wij het stadsbestuur door zijne royaliteit verschuldigd zijn.

Wij achten het een voorrecht jonge kunstenaars in deze stad te kunnen opleiden, dáár, waar zij de meesterwerken der XVII eeuwsche school iederen dag bestudeeren kunnen, waar het leven dat Rembrandt bewonderd heeft, en dat hij zóó ontroerend vertolkte, nog bijna ongeschonden voortleeft in sommige oude stadsgedeelten en waar wij telkens wanneer wij over de kaden en grachten gaan, herinnerd worden aan de beteekenis der impressionistische schilderschool. Daarnevens als overtuigend beeld van den modernen Amsterdamschen geest, zien wij de imponeerende, zich naar alle zijden uitbouwende stadsuitbreidingen. Dáár, in die nieuwe uitgestrekte

*) De toespraken gericht tot den vertegenwoordiger van den minister, tot de leden der Commissie van Toezicht der Rijks Academie, en tot de hoogleeraren en lectoren, ontbreken hier, daar zij allen een min of meer persoonlijk karakter droegen, en geen direct verband hielden met het onderwerp dat hier werd behandeld, noch met overwegingen die in het algemeen het kunstonderwijs raken.

stadsgedeelten, waar stedebouwkundige, economische, hygiënische en verkeersproblemen eerst tot oplossing moesten worden gebracht, vòòr dat de bouwkunstenaar aan het werk kon gaan, daar zullen ook in de toekomst de jonge decoratief en monumentaal aangelegde talenten hun arbeidsveld vinden, en onder verhoudingen werken, die geestelijk zoowel als materieel geheel anders zullen zijn, dan de van het maatschappelijke leven afgewende verhoudingen, waaronder zoovele geslachten vóór hen gewerkt hebben.

Zij zullen weer staan te midden van het rijke intensieve leven, hun arbeid zal weer den eenvoud kunnen krijgen die alleen mogelijk is, wanneer doel en middel, zonder omwegen aanvaard en open beleden worden.

Persoonlijk zou het mij een groote voldoening zijn wanneer ik tot de vorming van jonge kunstenaars mocht bijdragen, die later in de ontwikkeling van dit moderne Amsterdam hun levenstaak zullen vinden, en die naar ik hoop, wel toegerust dan, in staat zullen blijken, de groote verscheidenheid van werken tot stand te brengen, noodig voor een samenleving, die geestelijk en idëeel zoo geheel anders gericht is dan de generaties die aan haar vooraf gingen. Wanneer straks de eerste paal den grond in gaat en de verbouw der Rijks Academie begint, dan zal op dien dag, als bewijs van onze dankbaarheid voor wat het stadsbestuur voor ons heeft gedaan, de stadsvlag op dit Rijksgebouw wapperen, ten teeken ook dat het ons een vreugde zal zijn tot den bloei bij te dragen van de stad die ons zoo lief is.

Het is niet aan te nemen, noch is het voor u zelf te hopen, dat gij, dames en heeren studenten der Rijks Academie, alle raadgevingen, het academisch onderwijs betreffend zult gelezen hebben, die in de periodieken gepubliceerd zijn, gedurende den langen tijd dat in het directeursambt nog niet was voorzien.

Zoo de regeering al deze goede raadgevingen zou opvolgen, dan zouden er binnenkort, vrees ik, meer leerstoelen dan stoelen aan de Rijks Academie zijn, dan zou de hoogeschool van Beeldende Kunsten een warenhuis van wetenschappelijkheid worden, met dit groot verschil, dat een warenhuis bij tijde frisch opruimt en uitverkoopt, maar dat de meest stoffige tak

van wetenschap, zoo zij eenmaal opgenomen is in een academisch verband, véél langer leeft - om met de volksmond te spreken - dan zij adem heeft.

Hoe bedroevend weinig tijd zouden wij voor de hoofdzaak, voor het practisch werken overhouden, wanneer de theoretische vakken werden opgevoerd, terwijl deze voor het meerendeel voor jonge kunstenaars toch van geen direct belang zijn.

Zou er soms een theologische leerstoel aan de Academie moeten komen, omdat Rembrandt een goed bijbelkenner was of een leerstoel in de hoogere wiskunde, omdat Leonardo voorliefde voor de mathematiek had? Ik vrees dat de kans op die wijze een aan Rembrandt, of aan Leonardo gelijkwaardig leerling te krijgen, al bijzonder gering is. Zou de griezelige snijkamer wel waarlijk noodig zijn om jonge kunstenaars de anatomische kennis bij te brengen die zij voor hun vak noodig hebben, en zouden wij uren moeten offeren aan de bestudeering van oude technieken, wanneer wij innerlijk overtuigd zijn, dat niet één op de honderd jonge kunstenaars, er practisch ooit werkelijk nut van zal hebben?

Het lijkt mij zeer onwenschelijk het academisch kunstonderwijs met theoretische vakken, over te belasten.

Dikwijls heeft het mij getroffen, dat de kennis bij werkelijk wetenschappelijk aangelegde naturen, gelijkmatighoog - zooals water over ondergeloopen beemden - en breeduit, de geheele wijdte van hun ontwikkeling dekte. Bij kunstenaarsnaturen is dit anders. Van een gelijkmatige bevloeiïng door kennis is bij hen nooit sprake, zij weten eenvoudige zaken die zij wellicht moesten weten vaak niet, en begrijpen de moeilijkste vraagstukken buitengewoon snel en met groot gemak. De kunstenaar begrijpt of kan leeren begrijpen wat zijn hart wenscht te begrijpen; wat zijn hart niet begeert, daar is zijn hoofd voor gesloten. Geen wisselvalliger akker voor het uitstrooien van wetenschapszaden, dan de kunst.

De praktijk van het vak moet den omvang der theorie maar bepalen; zoo dan voor een bijzonder geval een der jongeren voorlichting bij ons zou zoeken over vraagpunten waarover wij niet in staat zouden zijn hem in te lichten, dan zullen wij hem althans den weg kunnen wijzen, waar en op welke wijze hij die kennis verwerven kan. De groote technische

en practische achterstand die de kunstenaars van onzen tijd hebben in te halen, als gevolg van de specialisatie van de kunstenaars der laatste eeuwen, die in het groot genomen, zich slechts met boetseeren en olieverftechniek hebben bezig gehouden; die achterstand is nooit door uitbreiding van het theoretisch onderwijs te achterhalen, doch alleen door de practische ervaring en de beoefening en toepassing van verschillende technieken.

Wanneer ik over het conservatief karakter der Academie hoor klagen, dan moet ik altijd denken aan de uitlating van een oude wijze vrouw uit de groote wereld. 'Iemand van distinctie' zoo sprak zij, 'volgt nooit de laatste mode.'

Welnu die distinctie zal de Academie, ook nà mij hoop ik, behouden.

Wanneer alle laatste modes die afwisselend gedurende de laatste dertig jaren, de beeldende kunst vaak misvormd, en tallooze kunstenaars naturen ontwricht hebben, hier aan de Academie waren gesanctionneerd, wanneer wij alle blijvende waarden geofferd hadden ter wille van een modieus geloof in wisselende waarden, dan zou de Rijks Academie als instituut volkomen te kort zijn geschoten en in de historische taak die zij te vervullen heeft: het behoud, het beveiligen en het overdragen van de levende traditie.

R.N. ROLAND HOLST.

Histoire de France en History of England.

Of het de invloed van Wells is wil ik daar laten, maar geschiedenissen in ‘outline’ zijn zeer in trek tegenwoordig. Ik heb er juist twee gelezen, de *Histoire de France* van Jacques Bainville en de *History of England* van G.M. Trevelyan, beide boeken die elk in zijn eigen land groote opgang maken, en beide hebben mij zeer geboeid, ofschoon, waar ik de eene schrijver met instemmende bewondering las, de spanning waarmee ik de opbouw van des anderen stelsel gadesloeg, gepaard ging met voortdurende afkeuring van zijn beginselen en methoden. Een ergerlijk boek, die *Histoire de France*, welke het Fransche publiek in druk na druk verslindt! Zoowel de historicus als de Nederlandsche Europeeër in mij, die zich beiden bij Trevelyan op de aangenaamste wijze thuis voelden, werden door Bainville bijna even doorloopend geprikkeld en gekwetst.

Twee uitermate verschillende boeken dus, contrasten, maar binnen het kader van dezelfde soort niettemin. Als ik een bespreking van beide in één opstel vereenig, zal men er misschien uit kunnen zien, hoe het niet, en hoe het wel gedaan moet worden. Wie weet zal het Nederlandsch publiek zijn eigen geschiedenis ook nog eens volgens de ‘outline’-methode beschreven wenschen. Waarlijk, de grondgedachte die deze schrijvers gemeen hebben, is aantrekkelijk. Een geschiedenis te schrijven in kort bestek, die de aaneenschakeling der groote gebeurtenissen duidelijk maakt zonder de groote gebeurtenissen zelf in bizonderheden te vertellen, die zich altijd met het waarom van de gang van zaken bezig houdt, de

wijdere beteekenis van bekende feiten in het licht stelt en aan de tijdgenoot uitlegt hoe hijzelf, de natie van welke hij deel uitmaakt, de staat waarin die haar uitdrukking vindt, de maatschappelijke toestanden waarvan zijn lot mee afhankelijk is, ontstaan zijn en gegroeid tot wat zij zijn, - dat is een nobele onderneming! Maar een vergelijking tusschen het werk van Bainville en dat van Trevelyan leert dat het een onderneming is die al de krachten van een geschoold historicus eischt: die van een politiek journalist, hoe scherpzinnig ook en met hoeveel vaardigheid van stijl en compositie toegerust, schieten ertoe te kort.

I.

'Ik verdedig geen stelling,' schrijft Bainville in zijn voorrede. 'Ik heb er me slechts op toegelegd te laten zien hoe de zaken zoo geloopen zijn.' Een uitspraak die zoowaar aan Ranke herinnert. Maar hoe weinig handelt de schrijver naar zijn eigen voorschrift en hoe ver zijn wij hier van Ranke verwijderd! Deze *Histoire de France* is een partijgeschrift van de Action française en hoeveel schrandere opmerkingen zij ook bevat - vooral in de latere hoofdstukken, want in de middeleeuwen en zelfs nog in de zeventiende eeuw is de schrijver slecht thuis -, voor de historicus is zij vrijwel waardeloos. Er wordt in Frankrijk, waar de partijschappen zoo fel zijn en het historisch bewustzijn zoo levendig, met de geschiedenis vaak wild omgesprongen. Legitimisten, Bonapartisten en Republikeinen werpen er elkaar nog altijd de schuld voor 's lands rampen toe en eischen voor zichzelf de eer van zijn grootheid op.

Het is een vrij jammerlijk schouwspel de geschiedenis als wapen in de politieke strijd gehanteerd te zien. Ongetwijfeld worden er soms komische effecten mee bereikt. Het boek van Louis Bertrand b.v., dat ook druk op druk beleeft en dat men in alle Fransche boekwinkels vindt, *Louis XIV*, een onvoorwaardelijke verheerlijking van de Zonnekoning, is onweerstaanbaar vermakelijk voor wie het met een onafhankelijk historisch oordeel leest. De overtuiging, de verzekerdheid, men zou ook kunnen zeggen de onbeschaamdheid,

waarmee het standpunt van de groote vorst aanvaard en als het eenig mogelijke voorgesteld wordt, alles met zijn standaarden gemeten, alle goedklinkende uiteenzettingen van beweegredenen en doeleinden als evangelie geloofd, - het is een treffend staaltje van hoe een hartstochtelijk politicus, evenals een geloovige, zich van alle louter redelijke kritiek kan ontdoen en in een staat van genade geraken waarin al de dingen der wereld zich voegen naar zijn ideaal. Wat zuivere vermakelijkheid betreft, moet overigens naar mijn schatting Bertrand's boek nog onderdoen voor een ouder werk, waaraan het mij in weerwil van groot verschil in geest en stijl een keer of wat deed denken: Arthur-Lévy's *Napoléon intime.* Daar hebt ge, en met een verrassende rijkdom van heel nauwkeurig détail opgebouwd, een beeld van Napoleon, waarvan uw histoisch begrip u met al de kracht van zijn wezen, ook al kan het de waarde der afzonderlijke feiten niet controleeren, zal toeroepen dat het valsch moet zijn. Een zachtzinnige, brave, aantrekkelijke Napoleon, toegerust met alle huiselijke en maatschappelijke deugden, goed zoon en broeder, liefhebbend echtgenoot en vader, trouw vriend, onbaatzuchtig vaderlander en goedertieren en vredelievend vorst. Geen boek is beter geschikt om een jeugdig historicus te leeren dat feiten alleen, al voert men ze aan met karrevrachten, en al zijn ze elk op zichzelf genomen misschien juist, nog geen afdoende bewijskracht bezitten.

Bainville's methode is natuurlijk geheel verschillend van die van Arthur-Lévy. Hij werkt met breede zwier, waar de ander met heel kleine zorgvuldige streekjes zijn effect zoekt te bereiken. Maar hij is niet minder tendentieus. ‘Ik verdedig geen stelling.’ Zonder twijfel verbeeldt Bainville zich, als trouw aanhanger van Maurras, dat de stelling die op iedere bladzijde van zijn boek te vinden is, vanzelf zich uit de objectieve feiten van Frankrijk's geschiedenis opdringt. Een eenigermate zaakkundig lezer zal echter spoedig genoeg gewaar worden, dat de schrijver, bewust of niet, die feiten gedurig geweld aandoet, ze rangschikt, eruit kiest en weglaat, en dan, op grond van wat hij zoo verkrijgt, dikwijls nog heel stoutmoedig redeneeren moet om ze naar zijn zin te laten spreken. Zijn stelling is: dat Frankrijk door zijn koningen

‘gemaakt’ is; dat die koningen de Revolutie niet verdiend hadden en dat de Revolutie Frankrijk's belangen ernstig geschaad heeft; dat al wat er sedert nog goed gedaan is, goed was omdat het aansloot bij de traditie van de monarchie.

Dat een boek waarin zulke denkbeelden met ijver en volharding worden doorgevoerd, in Frankrijk opgang maakt, is een teeken des tijds; een van vele, ongetwijfeld. Het moet de moeite loonen eens na te gaan wat deze schrijver voor zijn oogmerken in de geschiedenis van Frankrijk vindt en wat hij erin legt.

In de eerste plaats is het dan opmerkelijk dat de staatsvorming het eenige is wat Bainville interesseert. ‘Geschiedenis van Frankrijk’ is voor zijn boek een veel te weidsche titel. Het is een geschiedenis van de groei van de staat en van de buitenlandsche politiek. Cultuurgeschiedenis, economische geschiedenis, geschiedenis van de instellingen, het komt er alles maar in ter sprake wanneer de schrijver onmiddellijk verband met de lotgevallen van de staat in de wereld rondom meent te bespeuren. En bovendien erkent hij, schijnt het wel, maar één vorm van invloed die door het geestelijk en stoffelijk volksleven daarop zou kunnen worden geoefend: al wat naar vrijheid, eigenmachtigheid, onafhankelijkheid van regeeringscontrôle zweemt, komt hem voor verzwakking van de staat te zijn. Het is het eenig criterium dat hij geestelijke bewegingen aanlegt. Van de Albigenzen b.v. wil hij niets anders weten dan dat het ‘revolutionairen’ waren, ‘evenals de Protestanten’. Daarmee is naar zijn oordeel de beruchte ‘kruistocht’, die in Zuid-Frankrijk zoo onnoemelijk veel verwoestte, voldoende gerechtvaardigd. Omtrent de merkwaardige cultuur, die de opkomst van de Albigenzische ketterij begunstigde, zoo verschillend van die van Noord-Frankrijk, verder geen woord. In Noord-Frankrijk zetelde de macht die voorbestemd was de Fransche staat te vormen; middeleeuwsch Zuid-Frankrijk is voor Bainville dus niets dan grondstof voor de toekomstige boetseerder van de Fransche eenheid, in zijn voorloopige verschijningsvormen volmaakt onbelangrijk.

‘Revolutionair evenals het Protestantisme’. Inderdaad, Bainville's begrip van het Protestantisme reikt niet dieper

dan die formule. Dat de hervorming zich in Frankrijk ten slotte voornamelijk in verzet tegen de monarchie heeft geopenbaard, is een verschijnsel dat uit oude tradities en omstandigheden verklaard dient te worden. Hoe weinig inherent aan het Protestantisme die houding was, leert de geschiedenis van Engeland en van de Duitsche staten, waar de hervorming de gecentraliseerde vorstelijke macht, die Bainville zoozeer bewondert, niet weinig bevorderde. Maar niet alleen weet de insulaire Franschman van de geschiedenis van andere landen bitter weinig, hij is in de grond van de zaak voor het wezen van een beweging als de reformatie volslagen onverschillig. *Waarom* zij de eenheid van Frankrijk bedreigde, is een vraag die niet in aanmerking komt. *Dat* zij haar bedreigde, is voldoende. Voldoende ook om de schrijver alle maatregelen van repressie, tot de Bartholomeusnacht toe, te doen vergoelijken. Verdraagzaamheid of onverdraagzaamheid is voor hem geen zaak van beginsel. Verdraagzaam kan men zijn, zoolang de belangen van de staat niet in het gedrang komen. Zoodra dat gebeurt, is onverdraagzaamheid plicht. Tusschen de geestelijke en zedelijke waarden van Protestantisme en Katholicisme doet Bainville geen keus, maakt hij zelfs geen vergelijking, ofschoon hij, zonder zelf Katholiek te zijn, de vergrijpen die ook het Katholicisme aan de zaak van monarchie en staatseenheid bij tijd en wijle begaan heeft, graag wat verdoezelt: het Katholicisme is op den duur immers met die zaak zoo nauw verbonden geraakt. Als men de draad van de eenheids- en machtsgedachte maar goed vasthoudt, wordt de weg door de Fransche geschiedenis op die wijze gemakkelijk genoeg.

Maar zou men niet mogen zeggen dat het in de diepste zin onzedelijk is, alle beginsel, alle geloof, alle wet aan die eene factor ondergeschikt te maken? Is het niet vreemd een patriot, en die voor historicus wil doorgaan, te hooren spreken alsof het er niet op aankomt in wat richting de Fransche geest zich stuwen laat, wat hij nastreeft, wat hij voorstaat, als hij maar één is onder een sterk gezag? Alsof het geen natuurwet was dat eenvormigheid doodt! Alsof de Fransche cultuur niet mee uit tegenstrevingen was opgebouwd! Alsof Fransche rebellen niet hadden meegeholpen

om haar waardevol te maken voor de wereld! Een rijk en krachtig volksleven wordt gevoed door vele bronnen, die opwellen uit dieper grond dan de staatsgedachte. De staat doel in zichzelf te willen maken, is het leven op rantsoen willen stellen, is de beschaving in banden willen slaan die haar verstikken zullen tot ze met geweld verscheurd worden. Maar dit is de leer van Bainville. Hij roept alle Franschen op tot de dienst van één monsterlijk afgodsbeeld, waaraan hij alle goden van het marktplein hulde wil laten bewijzen: de Staat, welks attributen zijn eenheid en macht, bij hem discretelijk 'veiligheid' genoemd.

Dat het eenheidsbegrip over de Fransche geest een zekere fascinatie oefent, kan men vaak bij geschiedschrijvers en politieke publicisten van minder extreme richting dan Bainville opmerken. Nederlanders, met hun federalistische traditie, met hun godsdienstige verdeeldheid en met zelfs hun taalgebied in twee groote brokken gesplitst, hebben soms moeite dat recht te begrijpen. Maar gewoonlijk is voor die Fransche schrijvers de eenheidsstaat tenminste niet anders dan de natuurlijke uitdrukking van een primaire nationale gedachte, of, beter gezegd, van een primair nationaal instinct. Voor die wijze van zien is veel te zeggen. De bewustwording van een natie, de vorming van een nationale staat uit door de natuur daartoe bestemde groepen, daar heeft men een zeer aannemelijk *leitmotiv* voor een geschiedenis van Frankrijk.

Maar dit is niet Bainville's stelsel. Frankrijk immers is door de koningen 'gemaakt.' En met dat woord 'maken' bedoelt hij niet minder dan het aanduidt. Zuid-Frankrijk, zei ik zooeven al, is voor hem niet meer dan een stuk van de willooze grondstof waarmee de koningen hun kunstwerk hebben geschapen. De breede schildering, die men bij het openslaan van het boek onwillekeurig verwacht, van het bont tafereel van klimaten en landschappen, gewesten en streken, rassen, dialecten, beschavingen, die te zijner tijd het éene Frankrijk zouden vormen, ontbreekt dan ook. Er werkten krachten in Provence en in Boergondië en in Bretagne, in weerwil van alle verscheidenheid, die toenadering en samenwerking voorbereidden. Bainville verwaardigt zich niet ze te schatten. Niets mag de aandacht afleiden van de

verdienste der koningen. De Fransche eenheidsstaat verklaren uit de middelpuntzoekende tendenties van de bevolkingen die hij zou omvatten? - maar dat zou zijn voedsel geven aan de theorie der nationaliteiten, een theorie, waarvan Bainville niet moe wordt de Revolutie een verwijt te maken! Een verwijt - want hoeveel nadeel heeft die leer Frankrijk niet berokkend! Onder het *ancien régime*, in de dagen der wijze koningen, toen men aan zulke beginselen niet dacht, kon men met behulp van het verdrag van Westfalen de Duitsche macht ontwricht houden. Heel dat fijne spel is door de Revolutie overhoop geworpen en toen haar ondeugdelijke veroveringen ineenstortten, kwam de waarborg van Westfalen niet weerom, maar bleef daarentegen de nationaliteitsgedachte in de wereld rondspoken. Weldra werden de Duitsche en de Italiaansche eenheid tot stand gebracht, beide tot vermindering van Frankrijk's positie op het vasteland, waar het tevoren had kunnen verdeelen en heerschen.

Zoo redeneert Bainville, en binnen het kader van het enge stelsel van machtspolitiek dat hij aanhangt, niet onjuist. Maar om de nationaliteitsgedachte van de Fransche Revolutie te dagteekenen, is waarlijk de Fransche Revolutie te veel eer aandoen. Het mag zijn dat zij eerst toen, op de voor de tijd kenmerkende algemeene wijze geformuleerd, in het politieke denken van Europa gangbaar is geworden. Zij is toch overigens niet anders dan de bewustwording van een elementair feit in het leven van de menschheid, dat al eeuwen en eeuwen tevoren op haar lotgevallen een diepe invloed had geoefend en dat trouwens waarlijk door de frazenmakers van de Revolutie niet voor het eerst was opgemerkt. Er thans de oogen voor te willen sluiten lijkt mij vrij onnoozel. Het uit de wordingsgeschiedenis van de Fransche staat te willen verwijderen heeft bovendien het gevolg dat men *nolens volens* het Fransche volk als een troep onmondige kinderen doet verschijnen. Die indruk maakt het in Bainville's geschiedenis ook inderdaad, - tot meerdere glorie van de Capets!

Het is intusschen een feit dat wie nationaliteitsinstinct als de groote drijfveer van Frankrijk's eenwording aanneemt, (zonder dat één verstandig historicus er daarom aan zal

denken de belangrijke rol te ontkennen die de dynastie door een actief centrum te leveren in dat proces gespeeld heeft), reserves zal moeten maken voor een paar belangrijke inbreuken op zijn interpretatie. Daar is de Elzas, daar is Zuid-Vlaanderen, Duitsch-sprekend land, Nederlandsch-sprekend land, waarvan niemand zal gelooven dat het zich anders dan volstrekt lijdelijk bij zijn vereeniging met Frankrijk heeft verhouden en tot de verovering waarvan de Franschen ook door andere driften dan een natuurlijk saamhoorigheidsgevoel bewogen moeten zijn. Inderdaad, wie zal vergeten dat sterke nationale eenheden de neiging hebben, vooral in de kritieke periode van hun politieke opbouw, om zich buiten hun natuurlijke ethnische grenzen uit te breiden! In de geschiedenis van elke staat heeft de aardrijkskundige gesteldheid van het gebied een groot aandeel gehad. Bretagne is aan Frankrijk geassimileerd, evenals Wales en de Schotsche Hooglanden aan Engeland, door de zee. En naar de landzijde heeft de machtige staat die Frankrijk al een eeuw of wat geleden was, zijn expansiezucht met allerlei leuzen weten te tooien: de Rijn, de behoefte van Parijs aan betere dekking van de Noordkant, het gebied van het oude Gallië, de natuurlijke grenzen, zooals juist die Revolutie, die Bainville zoo hard valt om haar verkondiging van het nationaliteitsbeginsel, de strategische grenzen noemde.

Die uitzonderingen op het nationaliteitskarakter van de Fransche staat erkent Bainville zonder omwegen. Het is het nut van zijn stelsel dat hij ze niet behoeft te verbloemen, zooals de Franschman anders gaarne doet.[1)] Hij zegt zelfs uitdrukkelijk dat het onmogelijk is eenige natuurlijke grens aan te wijzen, waar de koningen (en hij spreekt dan in het

1) Een reclame-boek van de Elzas-Lotharingsche Spoorwegen - in al hun groote treinen te vinden - beschrijft de inlijving van de Elzas in 1648, bekroond door de bezetting van Straatsburg in 1681, als een ‘hereeniging’: d.w.z. het gaat boudweg terug tot de Carolingische tijd. Vermoedelijk hebben de samenstellers hun wijsheid geput uit Louis Batiffol, *L'Alsace est française*, *Par ses origines*, *sa race*, *son passé* (1919), een boek dat zelfs zijn jaartal niet vergeeflijk maken kan. De ijverige schrijver durfde de *taal* niet als een der kenmerken van de Franschheid van de Elzas noemen, maar de portier van mijn hotel in Straatsburg legde mij het Duitsch dat men in zijn goede stad allerwegen hoort spreken, als ‘een oud Keltisch dialect’ uit.

bizonder over Lodewijk XIV) hadden kunnen weten dat hun taak was afgeloopen. Evengoed, meent hij (men zou bijna zeggen dat geen beter *reductio ad absurdum* van zijn stelsel te bedenken was dan die vergelijking) kan men de eerste Capets eerzuchtig noemen omdat zij buiten Dreux en Etampes wilden voortdringen, als Lodewijk XIV's veroveringszucht aanklagen. 'Het ging erom Frankrijk een deugdelijke gordel tot zijn bescherming tegen invasie te verschaffen. In die gedachte was het even redelijk Bergen in Henegouwen, Namen en Maastricht te willen hebben als de plaatsen aan Schelde en Sambre, Valenciennes of Maubeuge, die de vallei van de Oise beschutten.' Men kan niet openhartiger zijn. 'Men verwondert er zich niet meer over,' zegt Bainville, 'dat een Vlaamschsprekende streek deel van Frankrijk uitmaakt.' Ja, men is daar ook bij ons maar al te zeer aan gewend geraakt en de vermelding van Maastricht komt van pas om ons te herinneren welk een gevaar die Noordwaartsche neiging van het Fransche imperialisme steeds voor de Nederlandsche stam geweest is en te allen tijde weer worden kan. Voor wie lezen kan, klinken Bainville's leerstellingen tamelijk verontrustend. Geen natuurlijke grenzen aan Frankrijk's uitbreiding? Dan rest er Frankrijk's buren niets anders dan waakzaam te zijn, opdat menschelijke weerstand en wil de beletselen mogen vormen, waarvoor de natuur verzuimd heeft te zorgen.

Wat een onhoudbare stelling intusschen, die hoofdstelling van Bainville's boek, volgens welke Frankrijk het willekeurig product van militair en diplomatiek beleid zou zijn, - 'une oeuvre d'intelligence et de volonté.' Niets zou gemakkelijker zijn dan er de schrijver zelf mee in tegenspraak te brengen, want zonder er zich rekenschap van te geven laat hij zich bij de beschouwing van het verleden zelf door modern Fransch nationaliteitsbesef zoozeer beheerschen, dat hij praat alsof het Frankrijk van nu het bewuste doel van het streven van vroegere generaties was, dat hij zelfs in de tijd van de ergste feodale verbrokkeling van 'het nationaal belang' spreekt, middeleeuwsche edelen als 'patriotten' prijst en een eenheidsgedachte aanneemt die op zijn best in prille opkomst was. Zelfs in de uitroep van angst en opluch-

ting tegelijk, waarmee hij het optreden van de dynastie der Capetingers in 987 begroet: ‘hoe weinig had het gescheeld of wij waren geen Franschen geweest!’, zelfs in die uitroep, die tegelijk de scherpst mogelijke formuleering van 's schrijvers stelsel bevat, ontwaart men, als men haar op de keper beschouwt, het bewijs van die innerlijke tegenstrijdigheid.

Want waarom wil Bainville, die niet aan een natuurlijke determinatie van het begrip gelooft, met alle geweld Franschman zijn? De gevaren die hij in de loop van de geschiedenis opmerkt, zijn voornamelijk het Engelsche - de Plantagenets - en het Boergondische. Als de Plantagenets erin geslaagd waren een groot rijk te vormen uit eiland en vasteland tezamen, of als de Boergondiërs Frankrijk benoorden de Loire met Lotharingen en de Nederlanden hadden weten te vereenigen, waarom zou Bainville over het resultaat, zoo het maar een machtige en geduchte staat was, minder tevreden moeten zijn? Zijn positie is toch die van de bewonderaar van de uitkomst. Maar niet alleen geeft dat Fransche nationaliteitsinstinct waar zijn theorie niet van weten wil, onbewust zijn angst bij het beschouwen van niet verwezenlijkte bedreigingen in, geheel afgescheiden daarvan kan men hem onhistorisch denken verwijten. Hij schijnt nimmer in het oog te vatten dat die Engelsche dynastie en dat die Boergondische dynastie, tegen wie hij in hun strijd met de Capets zoo onvoorwaardelijk partij kiest, in de grond ook Fransche dynastieën waren, voorposten zooal niet van de Fransche koningsmacht dan toch van het Fransche volk, van zijn taal en beschaving, waarmee zij het Engelsche en het Nederlandsche volk in heel nauw contact brachten, waaraan zij hen hoogst waarschijnlijk onderworpen zouden hebben als zij door de Fransche staat niet waren buitengesloten. De Fransche staat -, wiens belangen men hier dus tegengesteld aan die van de expansie van ras en beschaving zien kan. Zelfs zooals het inderdaad geloopen is, heeft van die Normandische dynastie de Engelsche cultuur een gedeeltelijke verfransching overgehouden, en als nawee van die Boergondische is tot op de huidige dag een deel van de Nederlandsche natie van zijn natuurlijke eenheid vervreemd. Met meer recht zouden wij Nederlanders als wij die lotsbeschik-

kingen overwegen, kunnen uitroepen: ‘hoe weinig heeft het gescheeld, of wij waren geen Nederlanders geweest!’ terwijl de Vlamingen kunnen klagen dat zij het dáarom niet geworden zijn. Een kleine volkstam als de onze heeft voor de grondvesting van zijn nationaal bestaan heel wat meer van de wederwaardigheden der geschiedenis te duchten dan een groote als de Fransche. En uit die waarheid volgt vanzelf dat de verdiensten van het vorstenhuis voor de gelukkige afloop van de Fransche eenwording zoo onmisbaar niet waren als Bainville het wil doen voorkomen.

Maar om dat te bewijzen heeft hij nu eenmaal naar de pen gegrepen en ook in de latere gedeelten van zijn boek blijft hij de apologeet door dik en dun van de Bourbons. Hij is er aldoor op uit hen te prijzen om de successen of wel hen vrij te pleiten van alle schuld aan de rampen van Frankrijk's politiek. In bizonderheden na te gaan, hoe scheef hij daarbij vaak redeneert, zou mij veel te ver voeren. Een enkele opmerking over het voornaamste punt waarop het naar mijn meening aankomt.

Moet werkelijk het eindoordeel over de buitenlandsche politiek van de monarchie van Fransch standpunt uit zoo gunstig luiden? Zou men niet veeleer moeten zeggen dat de regeering van Lodewijk XIV en Lodewijk XV Frankrijk duur te staan is gekomen? 't Is onder hen in elk geval, 't is in de Spaansche Successie-oorlog en in de Zevenjarige Oorlog, dat Frankrijk zich door Engeland als koloniale mogendheid heeft laten overvleugelen, en dat is een feit van de allereerste grootte, waar alle overwinningen te land en alle annexaties van deze stad en dat district niet tegen kunnen opwegen. De volle beteekenis van het feit schijnt Bainville niet te beseffen, of wel hij tracht het wat op de achtergrond te houden omdat het ten slotte voor het aanzien van de koninklijke staatkunde al te compromittant is. 't Is waar dat hij de rampen van de Zevenjarige Oorlog, die in hun eigen tijd zoo'n diepe indruk op de Fransche publieke opinie maakten, niet geheel kon wegmoffelen. Maar hij doet wat hij kan om de schuld ervoor van de rug van de ellendige Lodewijk XV af te wentelen. 't Was de anti-gouvernementeele stemming van het volk, 't was de impopulariteit van de Oostenrijksche

alliantie die toch juist tegen het Engelsche gevaar zoo noodig was, 't was de onmogelijkheid om een zeeoorlog inderhaast voor te bereiden. Maar als hij na al die verontschuldigingen die maar uitvluchten zijn, triomfeert over de successen onder Lodewijk XVI behaald in de oorlog van 1778, alsof de monarchie, nog vóor de Revolutie, het Engeland betaald heeft gezet, dan blijkt hij toch blind voor de werkelijkheid. Zeker, Engeland heeft de Amerikaansche koloniën moeten los laten, maar in de Vereenigde Staten heeft zich niettemin een van de machtigste en een van de toekomstrijkste volken der wereld als Engelsch-sprekend volk ontwikkeld, en het Britsche Rijk bestrijkt niettemin alle werelddeelen en beheerscht alle zeeën, en het Engelsche ras, dat bij het begin van Lodewijk XIV's regeering nog tegen het Fransche in zielental en cultuurinvloed in de verste verte niet op kon, is nu het groote wereldras geworden, terwijl de Franschen buiten ons oud Europa en het oude Middellandsche Zee-gebied geen belangrijke rol meer spelen. Daar heeft de wraak van de oorlog van 1778 niets aan veranderd.

En zou men daar de territoriale politiek, waaraan de monarchie haar hart verpand had, de schuld niet van mogen geven? Zij moet die schuld deelen met de maatschappelijke inrichting van Frankrijk, die er weinig op berekend was om een spontane ontplooiing van handels- en koloniale energie als waar Engeland's en Nederland's grootheid zooveel aan dankten, te bevorderen. Daarvoor kan men de monarchie weliswaar niet verantwoordelijk stellen, maar zij en haar absolutisme waren met heel die maatschappelijke inrichting toch ten nauwste verbonden. Het is grappig om op te merken dat Bainville zich van Fransche toestanden zoo weinig kan losmaken - zijn speciale vooroordeelen hinderen hem hier trouwens in het bizonder -, dat hij keer op keer de parlementaire ontwikkeling van Engeland als een belemmering van 's lands buitenlandsche politiek voorstelt. Een belemmering die de Engelschen dan wel op wonderbaarlijke wijze te boven zijn gekomen! Die enkele toespelingen op Engelsche geschiedenis maken nieuwsgierig naar hoe Bainville het zou aanleggen om duidelijk te maken dat ook het Britsche Rijk door een vorstenhuis ‘gemaakt’ is!

Wat ten slotte in dit boek het onaangenaamst aandoet, is de schijnheiligheid waarmee Frankrijk's buitenlandsche politiek tegenover die van Duitschland als gematigd, om niet te zeggen vredelievend, wordt voorgesteld. Er is uit wat ik ervan gezegd heb genoegzaam gebleken, dat de schrijver zich omtrent de beginselen die Frankrijk in de loop der eeuwen tot actie gedreven hebben, geen illusies maakt. Met het enkele woord 'veiligheid' kan hij niet bemantelen dat er in dat daadkrachtige volk altijd een levendige expansiezucht heeft gezeten, noch dat hijzelf die zucht als de schoonste nationale deugd beschouwt. Straatsburg, Duinkerken of Maastricht noodig voor Frankrijk's veiligheid? Komen Duitschland's of Nederland's veiligheid dan niet in aanmerking? De rondborstigheid waarmee de eigen veiligheid wordt aangemerkt als iets heel aparts, waarvoor de veiligheid van anderen zonder genade wijken moet, is aantrekkelijk, maar heel het woord veiligheid wordt op die manier *cant.* Even rondborstig is weer de wijze waarop Bainville het systeem van de Westfaalsche vrede van 1648 uiteenzet en er roem op draagt. 'De versnippering, de onmacht van Duitschland, vrij spel voor onze diplomatie'; 'de aloude politiek der Fransche monarchie, die der Duitsche vrijheden, werd bekroond'; 'een eindelooze anarchie onder ons beschermheerschap'; 'geruïneerd, ontvolkt door de dertigjarige oorlog, hield Duitschland voor lange tijd op een gevaar te zijn. Wij behoefden de Duitsche invasies niet meer te vreezen: Frankrijk's grootheid dagteekent van die veiligheid'. En er ontsnapt hem een ware triomf kreet:

> Il est rare qu'on puisse fixer des moments où la politique a obtenu ce qu'elle cherchait, où elle l'a réalisé, dans la mesure où les choses humaines comportent les réalisations. Le traité de Westphalie est un de ces moments-là.

De schrijver die van die herinnering zoo van harte geniet, en die even goed weet als ieder ander hoe Duitschland gedurende generaties van die machtspositie van Frankrijk te lijden heeft gehad, durft niettemin verklaren:

> La vie des peuples a comme des lois fixes. Pour l'Europe, c'est de ne pas supporter une grande domination.... Pour l'Allemagne, c'est d'envahir ses voisins dès qu'elle est forte: cela s'est vu toujours. Et pour la France, c'est d'avoir des frontières moins incertaines à l'Est, dans les territoires que le germanisme ne cesse de lui disputer.

Men zou van de man die er een zoo stellig systeem op nahoudt als Bainville verwacht hebben, dat hij er rond voor uit zou komen, dat volgens zijn philosophie het leven der volken een strijd om het bestaan is; men zou verwacht hebben dat hij voor zichzelf geen verontschuldigingen zoeken en dat hij in de erfvijand de overeenkomstige geesteshouding waardeeren zou. Maar neen, het is een stelselmatig meten met twee maten, soms zoo doorzichtig dat het er kinderachtig van wordt. Bainville is bijvoorbeeld heel hard tegen Napoleon, het kind van de Revolutie; vooral de honderd dagen gispt hij als een zinneloos en roekeloos avontuur, om daarna te beter de gematigdheid van de Bourbons te kunnen prijzen. Maar hoe is daarmee te vereenigen de ietwat larmoyante toon, waarop de vredesvoorwaarden van 1814, en vooral die van 1815, besproken worden? Het recht, de vrede, de belangen van Europa, waarop in 1919 beroep werd gedaan tegen Duitschland, golden die in 1815 niet tegen Frankrijk? En hoe oneindig veel zachter werd Frankrijk gestraft voor zijn waarlijk niet geringe vergrijpen aan de rust van de wereld! 't Is waar dat Bainville van de Duitschers zegt, dat als vanouds barbaarsche hebzucht naar de rijke Fransche landen hen drijft; en van de Franschen die in 1815 opnieuw hun Keizer tegen Europa volgden, heet het enkel: ‘un mouvement sentimental, le souvenir des jours de gloire’. In het oog van de buitenstaander komt het waarlijk vrijwel op hetzelfde neer.

Bainville werkt op zijn manier mee aan een oude traditie. Albert Sorel opende zijn groot werk over *L'Europe et la Révolution française* veertig jaar geleden met een meesterlijke schets van de tendenties van de Fransche buitenlandsche politiek. Allerlei richtingen onderscheidt hij onder hen die er de dragers van geweest zijn, maar:

> Chez tous on reconnaîtra la marque héréditaire et le signe de la race; chez tous on apercevra ce trait de la lignée: l'adresse à fonder sur des prétextes nouveaux des prétentions séculaires et à justifier par le droit établi et la philosophie à la mode l'exécution d'un même dessein, que les uns poursuivent avec une passion aveugle, d'autres avec une âpre convoitise, d'autres enfin avec la sagacité patiente de la vraie politique.

Sorel is de historicus, die de kern der dingen durft bloot leggen. Maar Bainville heeft zijn plaats in de reeks van

politici, die handig weten om te gaan met voorwendsels en met de leuzen van den dag.

II.

G.M. Trevelyan is onder de hedendaagsche Engelsche historici de briljantste vertegenwoordiger van de oude richting - helaas dat we het een oude richting moeten noemen, en de verjongingskuren die men beproeft hebben niet altijd de gelukkigste uitwerking -, de oude richting die deugdelijke nasporing van de feiten met literaire voorstelling zoekt te vereenigen. Totnogtoe is, naar het mij voorkomt, zijn trilogie over Garibaldi, jeugdwerk waarin vertelkunst hoogtij viert, zijn gaafste prestatie geweest, maar met zijn korte *History of England*[1] heeft hij thans ongewoon merkwaardig werk geleverd, dat eens waarschijnlijk onder de klassieken van de Engelsche historiographie gerangschikt worden zal. Mij leek het vantevoren nauwelijks mogelijk dat de enge grenzen van wat de schrijver zelf een combinatie van *essay* en handboek noemt, ruimte genoeg aan zijn persoonlijke gaven van verbeelding en voorstelling zouden laten. Zooveel te meer verraste de lezing.

De grondgedachte van een nationale geschiedenis in ‘outline’, zooals ik die in het begin van dit opstel aangaf, komt in dit werk oneindig beter tot haar recht dan in Bainville's *Histoire de France.* Hier geen straf systeem waar de geschiedenis, of zooveel als er in wil, met geweld wordt ingeperst. Hier een weldadige eerbied voor het leven zelf, dat in zijn soepele lijnen gevolgd wordt, waarvan de rustelooze klop doorklinkt. De tegenstelling kan veralgemeend worden tusschen de Fransche en de Engelsche geest, al zou het voor de eerste onbillijk en voor de tweede al te vleiend zijn om te beweren dat Bainville een normaal Fransch en dat Trevelyan een normaal Engelsch geschiedschrijver is. Het is nog maar kort geleden dat ik in ditzelfde tijdschrift een aantal Engelsche werken besproken heb, die ook alle zondigden door vooropgezette systematisatie. Het doet goed,

1) Het boek telt ruim 700 bladzijden en is aanmerkelijk langer dan Bainville's Histoire de France.

intusschen, te kunnen vaststellen dat in de speciale problemen van Engelsch-Nederlandsche betrekkingen die ik bij die gelegenheid behandelde, Trevelyan telkenmale van het ruimer inzicht blijk geeft, dat ik in die schrijvers miste. 't Is waar dat hij uit de Whig-traditie voortkomt, waartegen ik bij zooveel tijdgenooten een reactie constateerde. Maar zoo hij in vroegere werken al wat 'Whiggish' geweest mag zijn, geen zweem van partijgeest is in deze geschiedenis meer te bespeuren, waarin juist aan de verschillende tendenties die de geest van het Engelsche volk vanouds hebben beheerscht, vanuit een hooger standpunt recht gedaan wordt. Als Trevelyan tegenover de oude disputen tusschen zijn land en het onze billijk vermag te zijn, dan is het omdat hij in het algemeen het vermogen bezit om zich op het andere standpunt te stellen en omdat hij in het bizonder het Hollandsche standpunt zijn aandacht waardig geacht heeft. De enkele zinsneden die hij wijdt aan de verhouding tusschen Engeland, Frankrijk en Nederland in de zeventiende eeuw en aan de oorzaken van Nederland's uitputting en overvleugeling getuigen van wezenlijk begrip.

Wat in deze *History of England* het meest opvalt, dat is bij alle beknoptheid haar rijkdom. Aan kleurigheid en volheid wint het boek het van menig werk in zooveel deelen. De schrijver heeft een bewonderenswaardige slag om de karakteristieke trekken van een periode, van een bewind, van een beweging, naar voren te brengen, om in weinig woorden op treffende wijze de problemen waar het op aankomt aan te duiden. Hij tracht niet het alles aan een stelling ondergeschikt te maken. Hij heeft een scherp oog voor wat wij geleerd hebben als 'echt Engelsch' te beschouwen en schept er vreugde in dat in zijn opkomst en voortgang telkens aan te wijzen. Maar de geschiedenis is voor hem geen raadsel met een enkelvoudige oplossing, hij dringt geen woord op als sleutel tot alle geheimenissen. Hij tracht niet te bewijzen dat deze of gene factor alles beheerscht heeft, of hoe onvermijdelijk de gang van zaken geweest is, gegeven deze en die omstandigheid. Integendeel bij de lezing voelt men een voortdurend besef van de veelheid der factoren, van de verloren mogelijkheden in de geschiedenis. Telkens speelt de

schrijver met de gedachte dat alles anders had kunnen loopen, vooral in de eerste tijden toen geweldige lotsbeschikkingen afhingen van de invasies en veldtochten van halfbarbaarsche volken, die zelf de wijdere consequenties van hun avonturen geen oogenblik bevroedden. De beschrijving van de menging der rassen die thans het Engelsche volk vormen, van de strijd om Engeland tusschen Zuid en Noord, Romeinen en Normandiërs, Angelsaksen en Skandinaviërs, vult eenige van de mooiste bladzijden van het boek.

Het is inderdaad een intens Engelsch boek, doorgloeid van liefde voor land en volk. Het is een geschiedenis niet van ‘een gewrocht van vernuft en wil’, maar van de immer vlottende werking van diepe volkskrachten, bepaald door omstandigheden van geografische ligging, van bodemgesteldheid en klimaat. Niet een koningshuis, het volk zelf is de held van deze geschiedenis. Men ziet het met zijn nooden en aspiraties, met zijn werken en denken, en zelfs het décor van het Engelsche landschap wordt telkens met treffend effect opgetooverd. Zie Engeland in de Saksische tijd bijvoorbeeld:

> What a place it must have been, that virgin woodland wilderness of all England, ever encroached on by innumerable peasant clearings, but still harbouring God's plenty of all manner of beautiful birds and beasts, and still rioting in a vast wealth of trees and flowers, - treasures which modern man, careless of his best inheritance, has abolished and is still abolishing, as fast as new tools and methods of destruction can be invented, though even now the mere wrecks of old England still make a demi-paradise of the less inhabited parts of the island. We conjure up the memory of what we have lost in speaking of Robin Hood's Sherwood or Shakespeare's Arden, but it was older than Robin Hood and vaster than Arden. It was the land not merely of the ontlaw and the poet but of the whole Anglo-Danish people. Had some of them at least the eyes to see the beauty in the midst of which they went about their daily tasks? When Chaucer and the late mediaeval ballad-makers at last found a tongue for the race, the first use to which they put it has recorded their joy in the birds and flowers, the woods and meadows. In Tudor times the popular songs, of the day give the impression that the whole people has gone a-maying. Did not some such response to nature's loveliness move dimly in the hearts of the Saxon pioneers, when primrose, or bluebell, or willow-herb rushed out over the sward of the clearing they had made in the tall trees?

De passage is karakteristiek, omdat zij zoowel van Trevelyan's schrijfkunst een indruk geeft als van de levendigheid

en takt, waarmee hij gedurig tusschen heden en verleden verband zoekt te leggen. Het is een door en door moderne geest die hier zijn zoeklichten in de diepten van de geschiedenis laat spelen. Nog een aanhaling, om te laten zien op wat wijze Trevelyan een groote persoonlijkheid waardeeren kan, - Cromwell. Na een geval te hebben vermeld waarin 'Cromwell underwent one of those sharps revulsions, accompanied by repentance and prayer, so timely that his enemies miscalled them hypocrisy', vervolgt de schrijver:

> The riddle of Oliver must be read not in his mutable opinions, but in his constant character. His moderation and his dislike of force were often counteracted by his instinct at every cost to find a practical solution for the problem of the moment; if agreement failed, as it often does in revolutionary times, then, however reluctantly, he would cut the Gordian knot, for the nation's government must be carried on. Moreover, although common-sense was the dominating quality of his intellect, it worked in an atmosphere of temperamental enthusiasm which left him no doubts or fears when once he had reached a decision after weeks of brooding hesitation. For his final resolve, when at last it emerged, always seemed to him the inspiration of God. God spoke in the victories of each successive war, pointing - whithersoever Cromwell's latest thoughts were leading him. When, therefore, he learnt at last that all his efforts to find an accommodation with the King had been wasted time, the fanatical mood of the Army about 'the man Charles Stuart' took possession of him. When he found also that England must be ruled for awhile through the soldiers or slide into anarchy, he felt the glow of the Republican faith in which so many of his men returned from the victory at Preston, although it was not so much his settled conviction as the apparent necessity of the moment. Ten years later he was veering round again to constitutional kingship - in his own person this time, - in order to get rid of military rule and put himself in line with the strongest current of thought of that day, ebbing back towards conservative and civil legality. For always this strong swimmer must ride on the crest of the wave. How many more successive waves would he have ridden, if death had not put an end to his titanic strife with circumstance?

Wanneer ik hieraan toevoeg dat de schrijver over een ontzagwekkende belezenheid beschikt en voortdurend blijk geeft, in de oudere zoowel als in de nieuwere geschiedenis, de laatste opvattingen te kennen en er vrijelijk mee te kunnen omgaan, terwijl zijn bibliographieën onder de hoofdstukken zorgvuldig en oordeelkundig bewerkt zijn, dan zal men begrijpen dat deze *History of England* niet slechts een mooi maar ook een nuttig boek is.

Het spreekt vanzelf dat ieder lezer op veel punten geneigd

zal zijn om van des schrijvers oordeel te verschillen. Geschiedenis is nu eenmaal geen exacte wetenschap. Juist de veelheid van de denkbeelden en vraagstukken die het boek aanroert, maken het onvermijdelijk dat men zich soms tot tegenspraak geprikkeld voelt. Ik voor mij kan bijvoorbeeld de ietwat mystieke, want voor de rede niet te verantwoorden, vereering waarmee Trevelyan gelijk veel Engelsche geschiedschrijvers Elisabeth beschouwt, niet deelen. Ik merkte in mijn bespreking van Bainville op dat de Franschman geen begrip heeft van wat de vrije politieke ontwikkeling voor de grootheid van Engeland beteekend heeft; maar mij dunkt dat Trevelyan als hij daaraan de verdringing in de achttiende eeuw van het absolutistische Frankrijk uit de overzeesche wereld toeschrijft, niet genoeg rekening houdt met het onschatbaar voordeel van Engeland's eiland zijn, dat hij toch elders steeds klaar in het oog houdt. Zoo is er meer. Maar daar men nooit de indruk krijgt dat de opinies van de schrijver wortelen in een vooropgezette theorie of dat alle afwijkingen die men bij hem meent waar te nemen tot valsche grondbeginselen zijn terug te brengen, voelt men zich niet gedrongen, als in het geval van Bainville, om met hem in debat te treden. In plaats daarvan wil ik ieder die in Engelsche geschiedenis belang stelt, de raad geven zelf te lezen en te oordeelen.

P. GEYL.

Bouwmeester K.P.C. de Bazel 1869-1923.

In de tweede helft van de negentiende eeuw had de verwording van de traditie op het gebied der bouwkunst den vorm aangenomen van een karakterlooze en onbezonnen navolging der oude bouwstijlen. Gebouwen van allerlei bestemming werden versierd met vormen en motieven ontleend aan alle bouwstijlen, die in de werken over kunsthistorie te vinden waren: de bouwmeesters waren ijverige bestudeerders van de historie geworden! Verwording van algemeen geldende kunsttraditie, was deze ‘kunstvorm’ der stijlnabootsing tevens een teeken van ontwakend individualisme: een ieder had zijn ‘voorkeur’ en bouwde in zijn ‘eigen’ stijl of in den stijl van zijn lastgever, zoo diens voorkeur of de vorm zijner meubelen den doorslag moest geven.

Temidden van deze stijlverwildering ontstond de vernieuwing, die later als het zoo bekende ‘rationalisme’ een belangrijken omkeer in de beoefening der bouwkunst zou brengen. De Fransche bouwmeester Viollet-le-Duc leeraarde: ‘elke vorm, die niet logisch uit de constructie voortvloeit, moet vermeden worden’. In Holland vond dit beginsel instemming bij den neo-Gothieker Cuypers, den bouwmeester van het Rijksmuseum te Amsterdam. Deze bouwmeester, hoewel zich op de Gothiek inspireerende, was méér dan navolger, een herschepper van dezen stijl op rationalistischen grondslag.

Is de rationalist Cuypers Gothieker gebleven, in Berlage, aanvankelijk Renaissancist, heeft het rationalistische beginsel een totalen omkeer bewerkt. De reeks ontwerpen van zijn hand voor de Beurs te Amsterdam leggen hiervan op treffende

wijze getuigenis af: toont het eerste ontwerp sterk renaissancistische tendenzen, de volgende toonen een steeds voortschrijdende ontworsteling aan elken stijlinvloed, terwijl het uitgevoerde ontwerp een sobere en sterke uiting van het beginsel demonstreert.

Ongeveer in dezen tijd vangt de bouwmeester de Bazel zijn zelfstandigen arbeid op het gebied der bouwkunst aan. De Bazel toont zich in zijn eerste werken niet een aanhanger van de bepaalde kunstrichting, die als gevolg van het 'rationalisme' is aan te merken. Toch is hij, als medewerker van Cuypers, met dit beginsel reeds vertrouwd, zij het dan ook in Gothischen vorm.

Naast Berlage slaat de Bazel al dadelijk een eigen weg in, dezen volgende in volkomen onafhankelijkheid van de nadien ontstaande richtingen op bouwkunstgebied.

Van de nieuwe richtingen, ontstaan na de voltooiing van Berlage's Beurs, is het Scheepvaarthuis te Amsterdam als de belichaming van een reactie op de versobering van het rationalisme te beschouwen. Is de Beurs het sterke en sobere resultaat van de ontworsteling aan de chaotische stijlnavolging, in het Scheepvaarthuis van den architect van der Mey bloeit uit de gewonnen vrijheid een nieuwe wereld op van stoutmoedige conceptie, getooid met rijke, van groote vindingskracht getuigende detailleering. Hoogtepunt van deze strooming is de arbeiderswoningbouw van den genialen de Klerk, wiens werken grooten invloed hebben geoefend op de Amsterdamsche architectuur en aan wien het vaderschap van de z.g. 'Amsterdamsche School' zonder eenig voorbehoud moet worden toegewezen.

Ook deze richting heeft alweer haar reactie gevonden in de z.g. Stijlgroep, aldus genaamd naar een door haar uitgegeven maandschriftje, dat de stellingen dezer groep ijverig propageert. De architecten dezer groep zoeken het heil der bouwkunst in een uiterste versobering van vormen door de uitsluitende toepassing van rechthoekig begrensde lichamen en vlakken.

Om deze stroomingen moeten nog gedacht worden de vele persoonlijke uitingen, zwevende tusschen deze en gene richting, waaronder naast enkele superieure uitingen ook de vele mis-

grepen voorkomen, waaraan het boven eigen kracht reikende individu zich pleegt schuldig te maken.

Temidden van deze eenigszins chaotische wereld, waarvan de Nederlandsche Bouwkunst het toonbeeld moet heeten, was de bouwmeester de Bazel een zeldzame en sterke figuur. Zijn scheppingen zijn niet van de soberheid van het beginselvaste rationalisme, ze zijn ook niet van den emotievollen vindingsrijkdom van de beste voorbeelden van de 'Amsterdamsche School', noch van de starre abstractie van de werken der 'Stijlgroep', doch ze zijn - als hun maker - rustig, gaaf en edel van houding. Dit is de zeldzaamheid van deze figuur en zijn eenzaamheid tevens, dat hij naast het verlossende rationalisme zich een eigen beginsel schiep en onbewogen door de velerlei stroomingen, die zijn levensweg kruisten, op dit beginsel heeft voortgebouwd tot het einde van zijn leven.

De Bazel, in 1869 in den Helder geboren, ontving zijn eerste lessen in het bouwvak in de werkplaats van een der groote Haagsche bouwondernemers, terwijl hij in de avonduren de lessen van de Haagsche Academie volgde. In 1888 vangt met zijn intrede op het bureau van Dr. Cuypers zijn eigenlijke bouwkundige arbeid aan in de sfeer van de Neo-Gothiek. Van nature begaafd met goeden teekenaanleg en scheppend vermogen, waaraan gepaard een helder verstand, maakt hij in zijn werkkring snelle vorderingen, zoodat in 1894 Dr. Cuypers hem de leiding van diens bureau toevertrouwt. Dan volgt al spoedig een periode van zelfstandigen arbeid, voornamelijk op het gebeid der decoratieve kunst en van het interieur in samenwerking met J.L.M. Lauweriks. Uit deze jaren zijn o.a. de bekende decoratieve houtsneden afkomstig, welke naast groote begaafdheid en zuiver vakmanschap een fijnen geest verraden.

Omstreeks 1900 vangt zijn praktijk als bouwmeester aan met het bouwen van een woonhuis voor Karel Alberdingk Thijm, om te eindigen met den bij zijn overlijden (28 Nov. 1923) nog onvoltooiden bouw van de Nederlandsche Handel-Maatschappij te Amsterdam.

Een belangrijke en voor zijn verder leven beslissende ommekeer in de Bazel's innerlijk leven heeft zich voltrokken

in de jaren vóór den aanvang van zijn zelfstandig bouwmeestersleven. Deze jaren vielen samen met een tijd van fellen strijd op geestelijk en maatschappelijk gebied ter verovering van stoffelijke en geestelijke vrijheid voor ‘allen’. Ook de Bazel heeft dezen strijd meebeleefd en meegestreden. Van Katholieken huize, streng-geloovig opgevoed, is hij door dezen strijd gevoerd tot ernstige innerlijke en uiterlijke conflicten: zijn scherp verstand kon in het dogma van zijn geloof geen vrede meer vinden, zooals zijn kunstenaarsgevoel zich niet meer kon aanpassen bij de Neo-Gothiek van het bureau-Cuypers. In de Bazel heeft deze, aanvankelijk tot anarchie voerende zelfstrijd zich tot een harmonische oplossing gelouterd.

Met dezelfde zekerheid, die we in zijn architectonisch werk als hoofdkenmerk erkennen, legde hij den grondslag voor een nieuw beginsel, in zijn verdere leven daarop bouwende, steen voor steen, het klare en vaste gebouw van zijn onwankelbare geesteshouding.

Van het geloof zijner kindsheid bleef een diep religieus gevoel en een neiging tot mystieke levensschouwing, die zijn denken leidde tot de omvorming van de kategorieën der rede tot mystieke symbolen van den Goddelijken Geest. Evenwijdig aan deze gesteldheid van zijn geest is in zijn kunstenaarsgevoel de voorliefde tot de Oostersche kunst, die in de detailvormen van zijne scheppingen te bemerken is.

In mystiek-religieus licht heeft de Bazel ook de taak des bouwmeesters gezien als een priesterlijke taak; zooals de Bouwmeester van het heelal orde en regelmaat schiep uit den chaos, zoo was ook de taak van den aardschen bouwmeester orde en regelmaat na te streven, aldus pogende zijne scheppingen een zuivere weerklank te doen geven van het goddelijk rythme, het kenteeken van ware schoonheid!

Eerbiedwaardig is de zekerheid, waarmede de Bazel in zijne werken deze hooge opvatting heeft doorgevoerd en verwezenlijkt. Zijne conceptie's zijn voorbeelden van strenge ordening der gegevens; zoowel in plan als in opbouw gebruikt hij een geometrisch systeem van rechthoeken, dat de conceptie als een onzienlijke, doch voelbaar blijvende eenheid doortrekt. Deze wijze van werken volgt hij bij zijn eerste werken en

wijkt er niet meer van af: zijn laatste werk, het gebouw der Handel-Maatschappij, is er een sterk en streng voorbeeld van.

Het is duidelijk, dat bij deze zelfbewuste en zekere houding geen neiging bestond tot het experiment, dat, hoe vernuftig en voortreffelijk ook, steeds het teeken van twijfel draagt. De Bazel twijfelde niet, doch ging rustig den weg, hem door innerlijke overtuiging gewezen. Dat echter zijn innerlijke zekerheid nimmer tot bekrompenheid leidde, is gebleken uit zijn vriendschappelijke verhouding tot de jongere generatie.

Met levendige belangstelling sloeg hij de nieuwere stroomingen gade en aan oprechte en talentvolle pogingen, ook al mochten ze in flagrante tegenstelling zijn met eigen opvatting, onthield hij zijn waardeering niet. Kenmerkend voorbeeld van deze verhouding is een door hem geschreven artikel bij het werk van de Klerk (maandschrift 'Wendingen' 1919, nr. 2), aan het slot waarvan hij zijn oordeel aldus samenvat: 'De Klerk toont zich een der weinigen met de begaafdheid om den steen te bezielen en ten leven te wekken. Een der weinigen, die als voorheen de velen moeten worden, opdat alle steen leven zal. Dit is alleen mogelijk door er zelve in te treden, zijn eigen levenskracht te geven in het werk, zijn ziel en geest weg te schenken tot offer; aldus bezield onthult de steen het mysterie der scheppingskracht en leeft voort tot bevruchting en bezieling van verre nageslachten.'

Tegenover het streven des kunstenaars om eigen wezen te beelden in zijn werk staat de Bazel niet afwijzend. In het genoemde artikel spreekt hij zich hierover aldus uit:

'....Nu is zulks in den goeden zin een recht, in den meest ideëelen zelfs een plicht, wanneer men dat "eigen doel dienen" niet opvat als een eigengerechtigd en aanmatigend streven naar phantasterij, maar als dienen van het wezenlijk doel der kunst'.

Van de Bazel's werken vertoonen twee prijsvraagontwerpen, ontstaan in den eersten tijd van zijn Sturm und Drang (een bad- en zweminrichting en een vereenigingsgebouw) nog een neiging tot het experiment. Deze ontwerpen doen nog andere mogelijkheden veronderstellen dan in latere werken verwezenlijkt. Evenals in sommige van zijn houtsneden overheerscht in deze projecten een stemming van vrijheid en van weelde,

die we in zijn latere werken alleen nog aantreffen in de beperking van zijn ordenend systeem.

Karakteristiek in zijn werken is het samengaan van strengen hoofdvorm met een beheerschte neiging tot rijke detailleering. Het sterkst komt de neiging tot rijke versiering uit aan zijn meubelen en interieurs, die veelal in een aan het overladene grenzenden rijkdom van versierende details doen denken aan de weelde van Indische kunst, gevat in de strenge lijnen van een geometrische structuur.

De ingehouden vormweelde in de Bazel's werken wijst op den rijken inhoud van zijn strengen geest en doet de zekerheid rijzen, dat, hoewel zijn talent hem tot vrij experimenteeren in staat stelde, hij hiervan, door hoogere overwegingen geleid, bewust heeft afgezien. Zijn levensbeschouwing zag het persoonlijk talent ondergeschikt aan hoogere roeping, die persoonlijke eigenschappen in dienst stelt van onpersoonlijk doel. Het is dit offer dat de kunstenaar in waarheid tot persoonlijkheid adelt en de werken van hen, die dit hooger onpersoonlijk bewustzijn vermogen te verwerven, zullen hooger en duurzamer waardeering wekken, dan de soms verrassende experimenten van het zich-zelf bedoelende individu.

Moge de Bazel's levenshouding naar den geest, als die van een eenzame gekenschetst zijn, ze bracht ook mede de hoedanigheden van het leiderschap. Zijn offervaardigheid deed hem meermalen het leiderschap in het vereenigingsleven van bouwkunst en kunstnijverheid aanvaarden. Zijn scherp verstand wist naast de ideëele ook de zakelijke zijde te omlijnen van de vele vraagstukken, die in een tijd als de onze in de organisatie's der kunstenaars opdoemen. De zuivere vakbeoefening achtte hij als zakelijke grondslag voor de hoogere mogelijkheden onontbeerlijk.

Streng onderscheidde hij het architectenberoep van alle bij het bouwvak betrokken bedrijven, die door winst hun bestaan moeten vinden. De architect had een sociale roeping en kon deze het best vervullen door geen andere belangen te kennen dan de hoogste technische en aesthetische volmaaktheid van zijn werk; zijn gewin was zijn onveranderlijk loon, zijn eereloon! Door deze overtuiging geleid werd hij, idealist bij uitstek,

de oprichter van een vakvereeniging en de geestelijke vader van de onder de architecten geldenden ‘eerecode’, een reeks van bindende bepalingen, die de onderlinge en maatschappelijke verhouding van de architecten regelen. Voor de beoefening van de bouwkunst in Nederland is zijn arbeid op dit gebied van groote beteekenis geweest.

Is het de Bazel's noodlot geweest, dat hem veelal landhuizen opgedragen werden? Het is wellicht niet juist bij een zoo zuiver zich-zelf bepalende figuur van een noodlot te spreken en betwijfeld mag worden of hij het zoo gezien zal hebben. Al ging ook zijn verlangen uit naar het volbrengen van grootsche werken, zijn zuivere stemming tegenover des levens gebeurlijkheden deed hem met dezelfde aandacht aan een eenvoudig meubel als aan een grootsch bouwwerk arbeiden. Zijn ideaal was de bouw van *den* tempel, maar hij wist ook, dat voor de verwezenlijking van dit ideaal de tijd nog niet gekomen was.

Dat echter op de latere groote projecten voor het Rotterdamsche raadhuis (dat dit ontwerp onuitgevoerd bleef is wel het meest te betreuren voor Rotterdam, dat zich door de eeuwen met heel wat minder tevreden moet stellen) en voor het nieuwe gebouw der Tweede Kamer in Den Haag, deze langdurige arbeid aan kleinbouw zonder invloed is gebleven, mag betwijfeld worden. In deze beide onuitgevoerde ontwerpen zijn de samenstellende bouwdeelen van een schaal, die aan het woonhuis herinnering wekt, doch niet in evenredigheid met de monumentale functie dezer gebouwen mag heeten.

De Bazel's eerste uitgevoerde werken, waaronder behalve vele landhuizen, ook de bekende hofstede ‘Oud-Bussem’, vielen al dadelijk op door gaafheid, goede verhoudingen en fijne detailleering; ze hebben verder een stemming van vriendelijke bekoring, die de gemoedelijke en tegemoetkomende zijde van de Bazel's karakter als het ware verbeeldt.

De nauwgezette, geen enkel detail verwaarloozende doorwerking van deze landelijke architectuur is van een, voor den tijd van hun ontstaan, ongekende volmaaktheid en wijst op een reeds gerijpt talent. Deze eerste werken hebben vooral onder zijne jongere tijdgenooten spontane bewondering ge-

wekt. Vele landhuizen in het Gooi geven er blijk van, hoe deze bewondering tot navolging leidde. In de latere landhuizen gaat het accent van bekoring over in een van verstrakking, waarschijnlijk veroorzaakt door een zekere vermoeidheid van den sterken geest, die voor zijn krachten wel veelvuldige, doch niet de hem waardige mogelijkheid van uiting vindt. Voor een bouwmeester van de kracht en het talent van een de Bazel was de lange reeks van landelijke woonhuizen inderdaad niet de passende arbeid. Het complex van zijn eigenschappen maakte hem tot een voor grootschen arbeid verkorene: deze bouwmeester van landhuizen had de capaciteiten en tevens het doorwrochte werksysteem van een stedebouwer!

Bij den terugblik op zijn leven dit bedenkende, wekt het oprecht voldoening, dat de Bazel zijn levenswerk heeft mogen besluiten met eene monumentale schepping: het gebouw van de Ned- Handelmaatschappij. Dit bouwwerk spreekt in zijn geheel en in al zijn geledingen het ware karakter van zijn sterken geest op ondubbelzinnige wijze uit en mag een waardige bekroning van zijn levensarbeid genoemd worden.

De invloed van langdurigen arbeid aan kleinbouw, die we in zijn onuitgevoerde projecten bemerkten, valt hier weinig of niet te bespeuren.

In strenge, verticaal geaccentueerde geledingen rijst de opbouw uit zijn grondvesten, als symbool van rechten, fieren geest. Het plan toont strenge doorvoering van een systeem, dat alle hoofdpartijen en steunpunten bepaalt. In den opstand doet dit systeem evenzeer zich gelden, aldus de geheele conceptie doortrekkend van klassieke ordening en voorname rust.

De detailleering is fijn; de beeindigingen van de opstrevende pilasters zijn van een rijke profileering, die in rhythmische speling van licht en schaduw aan de eerste omlijsting een tintelend karakter verleenen. De beide bovenste verdiepingen springen trapsgewijze uit het gevelvlak terug en geven het gebouw een bekroning van monumentaal karakter.

De oude grachthuizen reiken den kolos slechts ter halver hoogte; deze verhouding tot het oude stadsbeeld geeft het gebouw de stemming van een zekere eigenzinnigheid, die,

onwillekeurig wellicht, doch daarom niet minder treffend, de zelfstandige geesteshouding van den schepper beeldt.

Teekenend is hier de houding van den bouwmeester, die wijselijk geen poging doet het in buitensporig hoogteverschil zich uitend conflict tusschen de oude stad en de eischen van het moderne bankgebouw te overbruggen door geforceerde oplossing. De Bazel heeft dit conflict als het onvermijdelijke aanvaard; de kritiek op de hoogte en de ligging van dit bouwwerk kan den bouwmeester niet treffen: ze zijn gevolg van onafwijsbare eischen van veel ruimte op klein terrein en van de noodwendige ligging in het centrum der stad.

Als voortbrengsel van gestijld kunstgevoel, is dit architectonisch sluitstuk van een nobel en gaaf bouwmeestersleven een voorbeeld van door innerlijke kracht gewonnen rust, temidden van een woelige en onzekere wereld. Beter dan woorden geeft hier de architectonische vormentaal, voor wie verstaan kan, de waarde van de Bazel als bouwmeester weer. Moge dit werk de jongeren tot nieuwe daad stimuleeren en in zijn nobele houding blijvend herinneren aan den meester, die tegenover hooger doel dienaar wist te zijn.

Deze synthese van meesterschap en dienstbaarheid schiep naar zijne beschouwing den waren bouwmeester. Voor ons, die zijn beeld thans beschouwen, heeft hij in leven en werken dien mogen verwezenlijken.

C.J. BLAAUW.

Van Houten en zijn tijd.

‘En zijn tijd’. Dat wil zeggen: in verband tot zijn tijd. Dat wil nog meer zeggen: zijn tijd, die onze tijd is, gezien tegen het licht van Van Houten's figuur.

Het leven van groote staatslieden is alleen van belang, wanneer men daardoor inzicht kan krijgen in het wezen van hun tijd. Ik althans zou mij nooit opgewekt gevoelen, van wien ter wereld ook op te sommen: hij deed dit en hij deed dat, het was zoo moeilijk en het was zoo mooi, het bewees zijn groote kennis en zijn groot karakter, deze en die voortreffelijke eigenschap, wanneer uit het reageeren van zijn tijdgenooten op zijn handelingen en meeningen niet in de eerste plaats bleek, hoe en wat die tijdgenooten zijn. En nog heel lang zullen zijn, wanneer de beschrevene en de beschrijver niet meer meespelen op het schouwtooneel der wereld.

Samuel van Houten, die den 17den Februari 1927 negentig jaar wordt, behoort tot de zeldzame figuren, waaraan men hun tijd, de verschillende phasen van hun tijd, kan toetsen.

Men zal deze maand wel elders lezen waar Van Houten precies geboren werd, hoe zijn ouders heetten en op welk proefschrift hij promoveerde, op welken datum hij zijn verschillende waardigheden kreeg en welke wetten hij zoo al hielp tot stand brengen en hoe de titels zijn van de door hem uitgegeven geschriften.

Medewerker van *De Gids* werd hij toen dit tijdschrift in de zestiger jaren, volgens den heer Van Houten zelf, in het zenith stond als orgaan van de liberale richting. Hij debuteerde ook in die hoedanigheid, zooals hij overal begon en eindigde: strijdend, en nog al erg, namelijk door een kritiek op het

Handboek der Practische Staathuishoudkunde, van een der redacteuren zelf, prof. Vissering.

Het was ook niet een eenvoudig bestrijden van foutjes in dat boek, maar van den grondslag, waarop het economische liberalisme van die dagen was gebouwd, de ‘half-ware stelling’, zooals Van Houten zich uitdrukt, dat de vrije mededinging het streven naar eigen bizonder voordeel ten slotte altijd ten nutte van de maatschappij doet strekken. Van Houten beweerde, dat de praktijk zelve van dit dogma al lang (in 1863 al lang!) was afgeweken. De erkenning daarvan bracht hem dadelijk in een eigen positie, van de officieele verschillende, een der vele oorzaken, dat men hem beschouwde als iemand met revolutionnaire gezindheid en gevaarlijke beginselen, anderzijds een der vele oorzaken, dat de werkelijk revolutionnairen hem verweten, later te zijn omgedraaid en van radicaal conservatief te zijn geworden.

Onjuist het een en het ander, onjuist het ander omdat het een onjuist was.

Maar deze, niet alleen naar aanleiding van zijn verschil met prof. Vissering honderd maal van verschillende zijden en op verschillende wijzen herhaalde bewering kenschetst Van Houten, kenschetst veel meer nog den langen tijd, waarin het hem vergund was en nog steeds is, een rol van beteekenis te vervullen.

Op zichzelf is het een al lang banale opmerking, dat hetgeen vandaag nieuwigheid is, morgen heel gewoon en overmorgen ouderwetsch zal zijn. Het is al zoo vaak opgemerkt toen men nog een conservatieve partij had te bestrijden. Hèt argument was toen steeds: wat gij verdedigt, was immers in zijn tijd even goed revolutionnair en wat wij verdedigen, zal spoedig ouderwetsch zijn en even eerbiedwaardig en traditioneel als dat waaraan gij thans hangt met een onberedeneerd ontzag. Onze vaderen waren ook zoons en kleinzoons, zij waren jong, zooals onze kleinkinderen eenmaal oud zullen zijn.

Dit voor de in een volk heerschende begrippen en ten aanzien van de begrippen van een enkel mensch binnen zijn leeftijd tusschen jongeling en grijsaard: in een van de beste rollen van den dezer dagen gehuldigden tooneelspeler Royaards, die van den hoofdpersoon in Mijlpalen, zien wij, hoe de vooruit-

strevende jongeling, zoon van een scheepsbouwer zijn heele familie tot wanhoop en vijandschap brengt omdat hij de dwaasheid van ijzeren schepen gelooft en daarin zijn goede geld waagt, hoe diezelfde jongeling, tot den middelbaren leeftijdgekomen en tevens tot welvaart met zijn ijzeren schepen, lacht om den onzin, dien hij verneemt omtrent plannen met stalen schepen! Als grootvader van huwbare kleinkinderen tiranniseert hij heel het jonge geslacht met zijn starre denkbeelden van het jaar nul.

Maar zoo is het niet met Van Houten en met zijn tijd.

Het is niet zoo, dat Van Houten eerst had te strijden tegen behoudenden afkeer van zijn denkbeelden, dat die denkbeelden later gemeen goed werden en dat men nog later een stap verder ging, dien hij nu zijnerzijds uit behoudzucht, den ouden eigen, niet mee wenschte te doen. Neen: immers dan had ook hij een tijdperk in zijn merkwaardig leven gehad, waarin hij volkomen en règle was met de algemeen geldende begrippen, waarin hij gezag had en rust, door vroegeren strijd verdiende rust. Zeker had dan nu niemand voor zijn denkbeelden bang mogen zijn, die dan immers òf lang overwonnen, òf waarheden als koeien geworden waren.

Zoo is het niet.

Van Houten is als heel jonge man aangevangen te strijden, hij heeft op middelbaren leeftijd, als grijsaard en op zijn ouden dag gestreden en hij strijdt nog, even krachtig als hij begon, met evenveel toewijding aan het openbaar belang, met dezelfde overtuiging en dezelfde tegenkanting van hen, die naar geest en gemoed zijn minderen zijn. De massa, de mensch van alledaagsch begrip en karakter kan hem nu evenmin volgen als toen hij begon. Dat het ten aanzien van sommige meeningen van Van Houten thans mode is, ze dood te slaan met het scheldwoord: ‘ouderwetsch’ en vroeger de dooddoener ‘revolutionnair’ werd gebruikt, is van zeer weinig belang. Het zijn juist dezelfde soort menschen, die hij tegenover zich vindt en wegens juist dezelfde verschillen in aard en karakter.

En als de gewone politikaster het met Van Houten eens was - hetgeen zeer vaak gebeurd is, hij wist immers wetten te doen aannemen, invloed te oefenen, hij is minister geweest

en was het voornaamste deel van zijn leven gekozen volksvertegenwoordiger - als de ordinaire vertegenwoordiger of dagbladschrijver het met hem eens was.... dan waren zij het volstrekt *niet* met elkander eens, maar deden zij uit geheel andere beweegredenen bijkans toevallig hetzelfde.

In zeer veel opzichten staat de meerderheid nog even ver van wat Van Houten een halve eeuw en veel langer geleden verdedigde in woord en geschrift als destijds en ten aanzien van het andere is het niet dan schijn dat men *verder* gaat dan Van Houten ging. De meer dan oppervlakkige beoordeelaar zal ontwaren, dat wie beweert verder te gaan, niet in dezelfde richting ging, maar een zijpad insloeg, waarop Van Houten nooit kan komen omdat hij van meet af om gansch andere reden op het eerste pad gekomen was dan degene, die hij er toevallig aantrof, min of meer étonné de se trouver ensemble met dien quasi-geestverwant. Immers Van Houten ging altijd zoo goed toegerust op reis, was zich steeds zoo volkomen bewust van den weg, dien hij te gaan had en van het doel der reis, dat hij, daar aangekomen, niet verder kon zonder heel zijn reisplan op te geven, een reden te hebben, die hij niet had bij het vertrek. Die reden had hij nooit omdat hij nooit teruggehouden werd door behoudende vrees. Wanneer zijn wetenschappelijk onderzoek hem een verder gelegen doel van de reis dicteerde, dan nam hij dat verdere doel ook als het zijne en de wetenschap, de logica, de feiten veranderen nu eenmaal niet zoo gauw als de mode.... of de redenen, die de menschen nopen kunnen iets te propageeren. Er was geen *verder* in dezelfde richting als Van Houten's doel omdat zijn doel aan het eind van de logica lag.

Om als voorbeeld te noemen juist die meening, waarom men hem het meest hoonde wegens beweerde verandering: zijn houding in zake het kiesrecht. Als een der eersten en zeker als de krachtigste en de bekwaamste kwam hij tegen het censuskiesrecht op, dat wil zeggen, zoodanig kiesrecht, dat een belangrijk tot oordeelen bevoegd deel van de bevolking, waartoe een geheele klasse behoorde uitsloot en een andere groep alle of althans een overheerschend deel van de macht in handen gaf.

Dat was de grief, welke hij koesterde tegen het oude kies-

recht, zooals hij het vond, toen hij in 1869 lid van de Tweede Kamer werd. Het beste deel van zijn krachten heeft hij besteed aan de bestrijding daarvan en hij heeft ervoor ondervonden wat ieder ondervindt, die voor een edele zaak strijdt, en daarbij de belangen van anderen te na komt: smaad, tegenwerking, hoon, wat geen van hen, die hem later hoonden om zijn verzet tegen het geven van kiesrecht aan wie niet in eigen onderhoud voorzien, hebben geleden en vermoedelijk bereid zouden zijn, te lijden. Veranderde hij of bleef hij stilstaan, waar zijn eigen beginsel hem voorschreef, verder te gaan? Neen, volstrekt niet. Integendeel. Aan zijn beginsel ontrouw ware hij geweest, wanneer hij het overwicht in den staat aan een enkele belangengroep ontrukkende, het had prijsgegeven aan een andere belangengroep en eene waarvan niet te verwachten was, dat zij het stembiljet zou gebruiken tot het doel, dat het van nature had. Zijn beginsel was de rechtvaardigheid in de verdeeling van de staatsmacht. Dat beginsel schreef hem zijn houding een halve eeuw geleden juist even gebiedend voor als zijn houding van een halve eeuw later. Maar natuurlijk: zij, die hem vroeger ter zijde stonden in zijn strijd voor het arbeiderskiesrecht, zagen daarin geen strijd voor recht, maar een strijd voor de belangen van een bepaalde klasse, welke belangen zij zich om hen moveerende redenen hadden aangetrokken. Zij begrijpen niets van Van Houten's houding en vragen: wat drommel, is hij nu voor of tegen den arbeider? Goede menschen, hij is voor het recht en de billijkheid en de rede.

Een andere gewichtige aangelegenheid, waarin die zoo genaamde althans zich noemende arbeidersvrienden hem niet begrijpen is juist die, welke hierboven is genoemd als de reden tot zijn controverse met prof. Vissering: Van Houten verzette zich tegen de gedachte, dat de staat zich moest onthouden van elken invloed op de verdeeling van den rijkdom als de gedachte, die de liberale staathuishoudkunde zou beheerschen, immers hij toonde aan, dat de staat alreeds invloed oefende, maar juist in verkeerde richting, immers de ongelijkheid in die verdeeling eerder bevorderde dan tegenhield. Daarom streed hij onvermoeid en tot de overwinning toe tegen alle wetten, die de rijken bevoordeelden ten koste van de armen.

Hij vroeg herschatting van de grondwaarde, die de grondeigenaren bevoorrechtte, hij wilde afschaffing van de accijnzen op eerste levensbehoeften en die laten compenseeren door belasting van de vermogenden, hij bestreed protectie en het geld geven voor universiteiten, zoolang de staat geen ambachtsscholen bekostigde, kortom elke wet, die onrechtvaardig jegens de minder gegoeden was, wilde hij afschaffen, maar tegelijkertijd en in denzelfden gedachtengang waarschuwde hij ertegen, dat men de maatschappij als een corpus vile beschouwde, waarop allerlei experimenten genomen konden worden omdat de maatschappij een organisme is, zeer fijn bewerktuigd, dat men niet willekeurig kan veranderen.

Hoezeer men zijn bijdragen tot den strijd over God, Eigendom en Familie nog heden ten dage verfoeit als een oproerig en beeldstormend pamflet, waarschuwt hij in datzelfde boek: ‘men meene echter niet, dat om op dit gebied (verdeeling van den rijkdom) verbetering te krijgen, de heele maatschappij als het ware van aanzien zou moeten veranderen, dat zij geheel zou moeten omver geworpen worden en opnieuw opgebouwd. Van zulk een table rase maken kunnen alleen zij voorstanders zijn, die, zelf roofzuchtig van aard, de plaats der tegenwoordige parasieten zouden willen innemen. Het is volkomenonnoodig.’ Zie, dat zou Van Houten in de zeventiger jaren niet hebben gezegd, als een diepe studie ook van wat de socialisten in die dagen beweerden, hem niet hadde gebracht tot de overtuiging, dat het volkomen onnoodig wàs. Anders: hij ware niet bang geweest, te zeggen, dat het wel noodig was. Zoo zegt hij ook, dat handhaving van verkregen rechten steeds als regel moet worden behouden en dat wegneming van de zekerheid voor eigendom en besparing, der maatschappij haar levenskracht zou ontnemen.

Ook daarvan begrijpen de socialisten niets. Zij hooren het hun liefelijk in de ooren klinkende ‘parasieten’ als kenschetsing van de onrechtmatig bevoorrechten en nog zooveel van die termen, die thans uitsluitend door hen gebruikt worden, als ‘menschwaardig bestaan’ en zoo, hooren zij met wellust, maar dan zetten zij groote oogen, wanneer zij naar het hoofd krijgen, dat ze roofzuchtig van aard zijn en andere dingen, die zij meenen, dat alleen van een parasiet zelf kan komen.

Nu: tegenstander is Van Houten van het socialisme, steeds geweest en nog een geducht tegenstander zooals hij steeds een geducht tegenstander is, àls hij tegenstander is.

Maar alweer: nooit of nimmer heeft een tegenstander zoo warm gestreden voor de destijds miskende rechten van de socialisten, als hij, nooit mag men wel zeggen, heeft een *aanhanger* er zoo warm voor gestreden.

Hij verweet den toen nog machthebbenden, dat zij het socialisme niet de wetenschappelijke plaats toekenden, die het toekwam, waardoor de wetenschappelijke strijd en bestrijding ook onmogelijk werd, althans belemmerd; woedend kwam hij op tegen elke achterstelling van iemand omdat hij socialist was. Dat begrepen de socialisten, wien immers elke verdraagzaamheid jegens andersdenkenden vreemd was, evenmin als de Roomschen ooit hebben begrepen, waarom de liberalen hun rechten verdedigden tegen de Calvinisten aan het roer.

De socialisten? Ach, de radicalen begrepen het evenmin. Terwijl Van Houten's denkbeelden op staathuishoudkundig gebied hem in de Tweede Kamer bij den uitersten linkschen vleugel der radicale liberalen brachten, werd zijn beslist en liberaal stelling nemen tegen staatsvoogdij reden van botsing tegen de denkbeelden van den radicaal Kerdijk, die met hem in de redactie van de Vragen des Tijds zat, zoo zelfs, dat laatstgenoemde den uitgever deed kiezen tusschen hem en Van Houten, die zich liever terugtrok, waarna de Vragen des Tijds radicaal werden. Dat was in 1893!

Maar veel vroeger, in 1884 had hij in die ‘Vragen des Tijds’ geklaagd, dat de liberale partij zoo slap was geworden. Woedend was hij om de weigering aan de socialistische partij van de koninklijke goedkeuring. Hij waarschuwt ertegen dat de regeering munt sla uit den afkeer van de gegoeden tegen het socialisme. Immers dit zag hij wel heel helder: de tegenstand van die gegoeden tegen de socialistische leer berustte op heel iets anders dan zijn eigen tegenstand. Niet elke fabrikant had de staathuishoudkundige studiën gemaakt, die hij gemaakt had. Het meerendeel van de tegenstanders was als het meerendeel van de voorstanders, zij vroegen slechts aan welke zijde hun belang was. En zoo was er geen groep van de bevol-

king, die in staat was, Van Houten geheel te begrijpen.

Zoo wist men nooit, of men met een ultra-rooden revolutionnair te doen had of met een aartsconservatief en nu weet men het minder dan ooit, omdat immers het door Van Houten met zooveel overtuiging ook in zijn vele redevoeringen over het kiesrecht voorgestane denkbeeld, dat de zaken zoo min mogelijk direct door de belanghebbenden moeten beoordeeld worden, geen voortgang heeft gemaakt, wel treurig achteruit gegaan is.

In hoevele zaken immers is Van Houten nu nog ieder vooruit, althans bij niemand ten achter en het is merkwaardig, hoe hij reeds vele decenniën geleden op hetzelfde standpunt stond, als dat, hetwelk hij thans inneemt.

Een greep maar: in 1884 klaagt hij 'in de eenvoudigste zaken als de lijkverbranding hinken we achteraan'. Thans in 1927 hinken we nog juist zoo en met minder kans op spoedige genezing als in 1884.

Omtrent het huwelijksgoederenrecht durven de in dat opzicht verst gaanden zijn denkbeelden niet te onderschrijven. Zij dadelijk erkend, dat dit volstrekt niet gebrek aan inzicht of vooruitstrevenden aard bij hen bewijst of maar veronderstelt of vermoeden doet. Het bewijst alleen dit, dat wanneer Van Houten niet meegaat met iets waarmee anderen nu gaarne willen, dat hij meeging, het ook bij hem geen gebrek aan de radicaalste vooruitstrevendheid beteekent. Q.E.D. Als hij iets niet wil, dan nooit omdat het hem te ver gaat. Omdat voor hem geen te ver bestaat. Maar als complement van die stelling: hem is dan ook niets te oud.

In zake bescherming van den volwassen arbeider houdt hij vast aan de klassieke leer, dat niemand geacht mag worden onrecht te lijden wegens een handeling waartoe hij zelf uit vrijen wil meewerkte, hij wien de eerste sociale wet te danken is, maar dan een wet, die kinderen beschermde, welke zichzelf niet beschermen kunnen.

Hoe hij staat tegenover het neo-malthusianisme is bekend. Ook, dat men daar nu nog niet tegenover kan staan als hij zonder smaad. Ook, dat hij veertig jaar geleden niet alleen er evenzoo over dacht als nu, maar het even als nu durfde te zeggen.

Men begrijpt Van Houten niet omdat men zijn oordeel over een zaak, althans zijn in het openbaar uitgesproken of door den druk verbreid oordeel niet kan losmaken van de vraag, hoe dat oordeel past bij de tegenwoordige omstandigheden, bij de belangen van hen, die oordeelen moeten óver het oordeel, met andere woorden van de vraag, hoe het opgenomen zal worden. Vragen, die voor een figuur als Van Houten geen vragen zijn.

Hij heeft het ergens over Thorbecke en diens houding tegenover eventueele aanstelling van hoogleeraren van beginselen, die zeer veel afweken van de in die dagen gangbare. Thorbecke zeide in antwoord op de vraag van Van Houten, hoe hij dacht over een benoeming van een paar met name genoemde personen: 'ik geloof, dat zulk een benoeming veel aanstoot zou geven'. Ziedaar, voor Thorbecke was dit bij al zijn verlichting en zijn bereidwilligheid om te strijden tegen vooroordeel toch een reden om iets, wat hij goed achtte op zichzelf, niet te doen: het kon aanstoot geven. Ziedaar weer een reden, die voor Van Houten niet bestaat.

Maar aan den anderen kant: hij gaf nooit aanstoot òm aanstoot te geven. Men zou kunnen zeggen: hij *gaf* nooit aanstoot, maar hij vroeg zich niet af, of anderen aan iets wat hij meende te moeten doen, aanstoot *namen.*

Heel anders weer dan Multatuli, met wien hij destijds eenige meeningen gemeen had, o.a. omtrent de behandeling van de armen, de macht van de kerk, de positie van de vrouw, de beteekenis van het huwelijk. Het verschil tusschen den kunstenaar en den geleerde.

Multatuli greep de tegenstanders bij de keel, en hoe! Hij was zich ter dege de verontwaardiging bewust, die zijn denkbeelden bij de bekrompenen en belanghebbenden bij handhaving van het bestaande moesten opwekken. Hij hoonde ze en prikkelde ze, hij speelde met hen en verscheurde ze. Hij dolde en solde en lachte en in iederen genialen regel, die uit zijn pen vloeide, hoorde men het leedvermaak.

Daarnaast legge men de statistieken, de aanhalingen, de afleidingen, de helder en onomstootelijk logische gevolgtrekkingen van Van Houten, wanneer hij dezelfde onderwerpen behandelt: huwelijk, voortbrenging van kinderen, maatschap-

pelijke positie van de vrouw (de vrouw mag zich evenmin verkoopen als verhuren, zegt Van Houten in ongeveer dezelfde woorden als Multatuli). Hoe streng wetenschappelijk, waardig en overtuigend is dat alles, zij het natuurlijk veel minder mooi en minder suggestief dan wat Multatuli schrijft. Maar: beiden werden op dezelfde wijze en in dezelfde mate gesmaad.

Hetgeen alweer een bewijs te meer is bij den overvloed van bewijzen, dat al het klagen over den modus, quo, waarop beginselen, die den menschen niet aanstaan, worden verdedigd en al de beweringen, dat men bij andere wijze van verdediging de beginselen zelf wel zou eerbiedigen, larie zijn. De zaak is, dat we sedert de middeleeuwen nog niet zoo heel veel verder zijn ten aanzien van het recht, dat men zijn medemensch toekent op het koesteren van bepaalde meeningen.

Thorbecke heeft het langen tijd ondervonden. Ook hij is een oproerkraaier en majesteitsschenner gescholden, hij werd achteruitgezet door den koning zelf en door diens omgeving, maar hij beleefde een betrekkelijk lang tijdperk van glorie, juist omdat hij kende wat Van Houten vreemd was: het opportunisme. De tijd had gelegenheid Thorbecke in te halen althans nabij te komen. Hij liet niet merken, hoe ver ook hij zijn tijd ook toen vooruit was: hij gaf geen aanstoot en vermeed, dat men aanstoot nam. Hij ook heeft zijn land groote diensten bewezen.

En desgelijks deed Multatuli, die het niet tot feitelijke macht kon brengen reeds wegens de volstrekte ongeschiktheid van zijn persoonlijkheid daartoe. Vóór dat banaal werd wat bij hem nog paradox was, verliet hij het land. Hij kon steeds zichzelf blijven, ook in de oogen van anderen. Thorbecke en Multatuli, in zoovele opzichten elkanders tegenvoeters zijn elk één begrip, één figuur.

Met Van Houten weet onze tijd geen weg, wat helaas niet pleit voor onzen tijd.

Van Houten is zoowel verbreider van denkbeelden, leider der geesten, als practisch uitvoerend staatsman geweest, misschien wel de eenige nog levende, die dezen naam ten volle verdient. Hij heeft van eenige zijner beginselen de verfoeiing

gezien, de aanvaarding, en de ontevredenheid ermee. Van andere ziet hij nu de aanvaarding, van nòg andere de verfoeiing, althans door een groot deel van het volk. Hijzelf is zich gelijk gebleven ten aanzien van alle groote lijnen, die hij in de samenleving trok, al schaamde hij zich nooit een meening bij nader inzien terug te nemen, zooals hij nu en dan in de Kamerzeide ‘inconsequentie in een staatsman is geen verwijt’ zeide hij naar aanleiding van het feit, dat hij van meening veranderde omtrent de vraag, of het door hem gewenschte kiesrecht al dan niet zonder grondwetsherziening kon plaats grijpen).

Hij ging zijn eigen weg en zelf verklaart hij in een zijner geschriften: wie zijn eigen weg gaat, moet zich vaak getroosten, alleen te gaan.

Daartegen zien de meesten, ook de meesten van de groote mannen, op en daarom zijn er zoo weinig, die hun eigen weg gaan en zeker zijn er van die weinigen maar zeer enkelen, die het in weerwil daarvan tot de hoogste macht in den staat brengen, waartoe hij het gebracht heeft.

Maar gelukkig voor hem en voor ons: zoover, dat hij geen felle tegenstanders meer heeft, bracht hij het niet en zal hij het niet brengen. Zijn taak is nog lang niet af. Hij is nog steeds zijn tijd ver vooruit, in één opzicht even ver als toen hij op zeer jongen leeftijd een rol ging spelen in het openbare leven: hij kan een zaak zien alleen en uitsluitend uit het oogpunt van het algemeen belang. Zulke menschen hebben wij nu minder dan vijftig jaar geleden. Zeker daar, waar zij behoorden te zijn: in de kringen, waar over het staatsbeleid wordt beslist. Daar wordt niet meer gevraagd, welk beginsel men aanhangt, maar welke groep der bevolking men dient.

Het is wel goed, dat we Van Houten's negentigsten verjaardag aangrijpen als een gelegenheid om ons te doordringen van de beteekenis van deze groote figuur. Men behoeft niet bang te zijn, te veel tijd zoek te brengen aan het bestudeeren van dergelijke figuren in ons land; er is geen tweede onder de levenden.

Men zal hem huldigen, en dat is heel goed. Maar buitendien kon men, en dat is nog veel beter, zijn jongere kracht aanbieden om hem te helpen, het onafgedane werk te voleinden; - kon

men in het gelid gaan staan om van hem over te nemen den goeden strijd tegen de verwording van onze parlementaire en electorale zeden.

Moge het geen wensch blijven.

Den Haag, Januari 1927.

M. MORESCO.

Kerkelijke bouwkunst der XVIIe eeuw, enz. in Belgisch Brabant.

Dr. Ir. J.H. Plantenga, L'Architecture religieuse du Brabant au XVIIe siècle. la Haye - Nijhoff - 1925.

De belangstelling voor de architectuur der zeventiende eeuw is in den laatsten tijd merkbaar groeiende, de dikwijls zoo gepassionneerde fantasieën van den Barok worden niet langer als afwijkingen beschouwd, men ziet deze nu weer in het groote verband als dikwijls weliswaar zeer gedurfde, maar dan toch ook vaak geniale scheppingen. Het ligt dan ook geheel in de lijn van de ontwikkeling der studie van de historie der bouwkunst dat een der jongste publicaties van meer algemeene beteekenis aan dit tijdvak is gewijd.

En België, de Zuidelijke Nederlanden, kan altijd op onze belangstelling rekenen. Hoewel het verschil in godsdienst een moeilijke klove vormt, door volksaard en traditie zijn wij zoozeer aan elkaar gebonden dat de geschiedenis der Belgische architectuur altijd van beteekenis is voor een juist begrip van onze eigen bouwkunst.

Wanneer wij bovendien nagaan dat over deze periode als algemeen werk tot nog toe alleen mag gelden dat van Gurlitt: Geschichte des Barockstiles, des Rococo und des Klassicismus in Belgiën, Holland, Frankreich und England, terwijl Pater Braun alleen de Jezuietenkerken in België heeft behandeld, dan is er alle reden om zich over de aanwinst door de studie van den heer Plantenga te verheugen.

Hij begint met een introductie, waarin hij de beteekenis van het begrip barok uiteenzet en waarin hij een uitvoerig

overzicht geeft van de sociale omstandigheden waaronder deze kunst onstaan is en waaronder zij zich heeft ontwikkeld.

Waarom de schrijver zich alleen tot de kerkelijke bouwkunst heeft bepaald is door het werk niet gebleken, tenzij dan dat het boek reeds nu lijvig genoeg geworden is.

Men vraagt zich ook af wat de reden geweest is zich tot Brabant te bepalen, hetgeen de schrijver toch niet geheel heeft kunnen volhouden, zooals op verschillende plaatsen blijkt. Kultuurhistorisch gesproken vormt Brabant toch zeker niet een geprononceerd afzonderlijk geheel. Men zou deze opvatting dus alleen aanvaarden wanneer dit een eerste studie zou kunnen zijn van een groote reeks.

Het eerste hoofdstuk is gewijd aan de bouwmeesters Cobergher en Francart. Na een wel wat uitvoerige studie over het leven van Cobergher worden zijne werken in Brabant besproken n.l. de Carmelietenkerk te Brussel (nu verdwenen), de Notre Dame te Montaigu, de Augustijnerkerk te Antwerpen. Bij de bespreking van de facade van het laatste monument zegt de schrijver dat hij zich verbaast over het contrast van dit werk met de beide vorige. Het feit dat hij zelfs niet naar eenigerlei verklaring voor dit contrast zoekt is een voorbeeld van de manier, waarop de schrijver zijn taak heeft opgevat.

Van Francart, den zwager van Cobergher, worden na een levensbeschrijving de volgende werken besproken: De Jezuïtenkerk te Brussel (nu verdwenen), de Augustijnerkerk te Brussel en de Begijnenkerk te Mechelen. Hoewel de schrijver als slot van deze bespreking zegt, dat Francart en Huyssens zonder twijfel in Brabant de meest eminente architecten van de eerste helft der zeventiende eeuw zijn geweest, heeft hij hiervan de bewijzen m.i. niet gegeven.

Het tweede hoofdstuk is gewijd aan de Jezuïten-architecten Aguilon en Huyssens. De schrijver heeft zich hier kunnen baseeren op het werk van Braun. Welke de beteekenis van Aguilon moet zijn is ons niet duidelijk geworden. Van Huyssens worden na een levensbeschrijving besproken: de Jezuietenkerk te Maastricht, die te Antwerpen, Namen en Brugge en de N. Dame de S. Pierre te Gent. Over de verhouding tusschen Aguilon en Huyssens wordt wel herhaaldelijk gesproken,

maar hoe is deze precies geweest ten opzichte van het uitgevoerde werk? Er is over bovengenoemde kerk te Antwerpen een beschouwing verschenen van Dounet, waarin over de mogelijke medewerking van Rubens wordt gesproken. De Heer Plantenga wenscht daar niet veel van te weten en ook in zijn conclusie brengt hij de invloed van Rubens op de architectuur van zijn tijd tot vrijwel nihil terug. Dit is een vraag, die alleen reeds een geheele studie voor zichzelf zou eischen.

De eerste helft der zeventiende eeuw wordt besloten met hoofdstuk III, waarin anonyme werken en architecten van tweede orde worden behandeld, de Carmelietenkerk te Antwerpen en een kapel te Amelghem. Men kan niet aan den indruk ontkomen dat vooral de keuze van dit laatste voorbeeld vrijwel willekeurig geschied is.

Vervolgens krijgen wij als de bekendste architecten uit de tweede helft de ongelukkige Fayd'herbe met zijn kerken van Leliëndaal en Hanswyck te Mechelen en Hesius met zijn Jezuïtenkerk te Leuven. Ik kan niet nalaten het volgende aan te halen aangaande het werk van Fayd'herbe (bl. 171): ‘Dans les oeuvres d'une beauté immortelle on découvre sans cesse des qualités nouvelles. La lecture du Faust de Goethe, l'audition d'une symphonie de Beethoven, nous réservent chaque fois les plus délicieuses surprises. Il en est de même en architecture. Les oeuvres de Francart et de Huyssens nous ont continuellement et toujours plus profondément, charmés par leur force et leur pureté. Notre-Dame d'Hanswijck a produit sur nous l'effect inverse. Les défauts priment toujours davantage ses mérites’.

Terwijl dus hier het werk van Huyssens als voorbeeldig wordt aangehaald, wordt later met instemming de kritiek van een zekeren Descamps (1792) geciteerd naar aanleiding van de getourmenteerde façaden van de Jezuïtenkerk te Leuven (bl. 180):

‘Le portail, au dehors, est imposant par sa grandeur; sa décoration est de deux ordres les uns sur les autres, avec des colonnes, ioniques et corinthiennes; les frises sont ornées d'enfans et les ornemens y sont bien faits; mais le couronnement est de mauvais goût, lourd et trop élevé; il est

surchargé de figures et écrase toute l'architecture, qui d'ailleurs est assez bien ordonnée; c'est le défaut de presque tous les portails en Flandre, ainsi que la plupart des autels; des couronnemens médiocres, des frontons brisés et retournés de toutes les façons, n'offrant que des enroulements lourds et mal placés; en sorte que tout cela dépare très souvent des autels qui d'ailleurs sont bien composés et de bonne architecture.'

In het vijfde hoofdstuk worden weder anonyme werken en architecten van tweede orde besproken, ditmaal van de tweede helft der zeventiende eeuw.

Waarom dan een afzonderlijk hoofdstuk gewijd wordt aan vier Norbertijnsche abdijen wordt in het voorwoord alleen verduidelijkt door de opmerking dat deze zeer belangrijk zijn. Het zijn Ninove, Grimberghen, Averbode en Parc. Van de façade van Ninove wordt gezegd dat er geen enkele trek van verwantschap is met de tot nog toe behandelde voorbeelden, de kerk van Grimberghen is niet afgemaakt, de abdij van Averbode staat zeker eenigszins afzonderlijk, en de abdij van Parc verrast door de bekoorlijke Renaissancegevels, die aan den barok voorafgingen.

Tenslotte worden, na een hoofdstuk genaamd Fragments et additions, enkele voorbeelden van het begin der achttiende eeuw besproken o.a. de Notre-Dame du Finistère te Brussel en de Notre-Dame des Fièvres te Leuven.

Het omvangrijke werk wordt besloten met een conclusie van drie bladzijden, waarin nog eens Braun wordt aangehaald naar aanleiding van Rubens en zijn Palazzi di Genova, en waarin ten slotte op het verband tusschen Gothiek en Barok wordt gewezen.

Er is hier door een Nederlander veel moeilijk en zwaar werk verricht op een terrein vol hindernissen. Vlaanderen en Brabant zijn van beteekenis voor de architectuur ontwikkeling van verschillende perioden. Maar men kan niet aan den indruk ontkomen dat de schrijver zijn buitengewoon omvangrijke taak niet geheel heeft kunnen beheerschen.

Intusschen bevat zijn studie een schat van gegevens, waarvoor wij hem dankbaar kunnen zijn.

D.F. SLOTHOUWER.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Bodders yn de fryske striid.[1)]

Reeds de overgroote beweeglijkheid der friesche beweging bewijst haar bestaan als levend ding. Ook de meest belangstellende Fries-om-utens kan er geen oog meer op houden, hoe het daar tusschen Starum en de Lauwers door elkander wriemelt en telkens weer van uiterlijk en kleur verschiet. De Friezen zijn, in hun onderlinge gedeeldheid, wel zeer goede Nederlanders. Of de Nederlanders van zeer duidelijke friesche afkomst.

En zoo ben ik dan ook geneigd, de reden, waarom het Januari-nummer 1927 van het maandblaadje ‘Frisia’ ons ter recensie werd toegezonden, te zoeken in de omstandigheid dat de herrijzenis van dit literaire tijdschrift, dat een jaar (1926) dood is geweest en in welks vroegere jaargangen men van het allerbeste vindt dat de jong-friesche letterkunde heeft voortgebracht, kon geschieden onder de inderdaad opvallende mededeeling, dat er opnieuw een eenheid is ontstaan, die in de samenstelling van de nieuwe redactie tot uiting komt. Deze boodschap toch treft meer dan de rest van den inhoud, die zeker niet blijft beneden wat men van Kalma's verzen en van juffrouw Kloosterman's proza gewend was - zij hadden ons aan goeds gewend - maar ook niet daarboven uitsteekt.

Deze herwonnen eenheid is echter nog maar zeer betrekkelijk. Want naast ‘Frisia’ blijft bestaan het zuiver literaire maand-

1) Bodders yn de fryske striid, fen dr. G.A. Wumkes; A, J. Osinga, Boalsert, 1926; Frisia, moanneskrift fen de Fryske Bibleteek; jiergong IX, jefte 1; Brandenburgh & Co. to Snits.

blad ‘De Holder’, komt te bestaan het tot maandblad veranderde weekblad ‘It Heitelân’, dat deels literair is, blijft ook aanwezig het weekblad ‘Sljucht en Rjucht’, uiterlijk en innerlijk wat eenvoudiger van opzet, maar toch met veelvuldige medewerking van bijvoorbeeld Kalma en den knappen novellist Brolsma, en wellicht nog een enkel ander periodiekje. Dit alles blijft elkander nog veel te veel in de wielen rijden, qualitatief elkander drukken. Ook hier repeteert zich het literaire Nederland in den microcosmos frisicus.

Toch is deze veelspalt ver verkieslijk boven de eenvormigheid eener periode van inzinking. Het friesche geestelijke leven staat thans op een beduidend hooger peil dan een vijfentwintig jaar geleden, toen de markante en militante figuren van Pieter Jelles, ‘de wylde ruter’, en van Lútsen Wagenaar het oude gewest al hadden verlaten en het in het geestelijke een tijdlang bedenkelijk geëbd heeft in het noorden. Ook toen trouwens was Friesland al lang in het bezit van een echte, gewortelde volkspoëzie als waaraan Holland ook nu nog niet ruiken kan.

De opbloei van den laatsten tijd is volstrekt niet alleen literair. Ja, misschien zal men later wel zeggen, dat zij op den duur zelfs niet in hoofdzaak literair is geweest. De friesche dichtkunst, hoe knap, loopt groot gevaar, alle verband met de friesche moeder-aarde te verliezen (geen voorspelling hoopt zoozeer als deze, te zullen worden gelogenstraft, maar denkt zich tegelijk zoo zeker van haar zaak). Met het friesche proza ligt het anders. De novellen en romans van wijlen Baersma, van Brolsma, van juffrouw Kloosterman staan met alle voeten in de werkelijkheid ‘fen it deistige libben’, zoo goed als vroeger het werk van de Halbertsma's; zij zullen bij die Friezen, wier alledags-taal nog het mooie friesch met zijn rijkdom van klanken is, veel meer ‘anhâld’ vinden dan negen tienden van de jong-friesche verzen. En van dat paar honderdduizend Friezen moet een friesche letterkunde het hebben, wil zij blijvend gewin zijn voor haar volk, niet van een paar honderd fijnproevers, die opgaan in het genot van Kalma's drama's en Shakespeare-vertalingen, al zijn dit ook literaire prestaties van hoog en voornaam gehalte. Ook in het kader van den smaak der spraak makende en spraak dragende gemeente is

voortreffelijk werk te leveren. En wordt geleverd; op de novellistische friesche boeren-literatuur mag Holland jaloersch zijn.

Het friesche proza heeft echter nog een anderen kant en nog andere vertegenwoordigers dan haar goede vertellers. Een groepje friesche dominees, die het friesch brachten in het kerkelijk leven.

Hier ontmoeten we de forsche, hoekige figuur van den merkwaardigen theoloog-bibliothecaris dr. Wumkes. Zijn en anderer friesche preeken zullen voor de bestendiging en verheffing van het friesch als gesproken taal evenveel kunnen uitrichten als de friesche belletristen doen, zoodra een friesche godsdienstoefening zal hebben opgehouden de zeldzaamheid te zijn, die zij nu nog is. Deze jongste tak van het friesche proza kan hoog uitgroeien juist in het land, waar een groot deel des volks is gebleven onder den greep van het calvinisme en een ander groot deel, vroeger dan elders in Nederland, door het socialisme gegrepen is, maar door een onmarxistisch, ondogmatisch socialisme met aansluiting aan democratische volkstradities en met een sterken gevoelsinslag.

Wumkes' 'Bodders' (zwoegers) waren in hoofdzaak reeds bekend uit eenige jaargangen van 'It Heitelân'. Thans, aan dit kloeke boek van ruim 700 bladzijden (met veel prenten), beseft men eerst recht hoeveel moeizaam werk er steekt in deze verzameling bio- en bibliografische opstellen over friesche voormannen, van Redbad tot nu, en waaronder talrijk degenen zijn, wier heugenis bij de meeste Friezen reeds was teloorgegaan. Het is teekenend, dat dit boek uitkomt in de landstaal, terwijl dat andere groote verzamelwerk van friesche wetenswaardigheden, 'Uit Frieslands Volksleven' van Waling Dijkstra, die het waarlijk ook wel, ja beter, in het friesch had kunnen schrijven, in 1895 in het nederlandsch verscheen. Het moge jammer zijn, dat buiten Friesland en zelfs in de grootere friesche steden, die allang hun friesch vergeten zijn, Wumkes nu weinig zal worden gelezen, het feit is toch een verheugend symptoon van den omvang, waarin binnen zijn oude palen het friesch zich terrein heroverd heeft.

Over het boek zelf zal hier niet worden uitgeweid. De compositie lijkt wel wat door het toeval, misschien ook wel

wat door persoonlijke voorkeur beheerscht. Dit laatste is weinig erg, nu de persoonlijke stempel, dien het boek erdoor verkreeg, die van dr. Wumkes is. Dat Pieter Jelles niet afzonderlijk, enkel in verband met anderen die niet grooter waren dan hij, erin behandeld is, lijkt moeilijk verdedigbaar; Wumkes was best in staat geweest, ook van deze, hem persoonlijk mijlen ver staande, persoonlijkheid zooal niet een treffende gelijkenis dan toch een levendig beeld te geven. Toch schaadt deze leemte aan den totaal-indruk van Wumkes' noeste werk niet veel. Wellicht doordat Pieter Jelles voor Friesland reeds tot een periode behoort, die achter ons ligt. Maar het stukje friesche cultuurgeschiedenis, dat hij in zijn tijd mee hielp formeeren, is rijk en bewogen geweest.

Eén opmerking van uiterste bevreemding moet mij echter van het hart. Dr. Wumkes neemt er aanstoot aan, dat de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde verleden jaar besloot, van mededinging naar haar prijs voor het beste letterkundige nederlandsche werk de schrijvers in het friesch uittesluiten op overweging, dat het friesch is ‘een eigen taal’. ‘Ach - zegt Wumkes dan in zijn Foaropwird - van hoogerhand zou men onze taal wel willen slijten; men is er verlegen mee in het staatsverband.’

Hierover hoeven maar twee woorden te worden gezegd.

Nog afgezien van het nuchter feit, dat de letterkundigen, die keuren voor ‘Letterkunde’, het friesch plegen niet te verstaan en dus zijn letterkundig gehalte niet kunnen beoordeelen, had dan dr. Wumkes het friesch willen zien aangemerkt als een der vele nederlandsche dialecten of als een gemodificeerd nederlandsch gelijk het zuidafrikaansch? Heel wat beter dan hij heeft Kalma het standpunt van ‘Letterkunde’ begrepen (in ‘Sljucht en Rjucht’ van 6 November l.l., bl. 584 v.): de Maatschappij heeft het eenige goede besluit genomen; staatkundig moge het friesch, als gesproken in Nederland, een nederlandsche taal zijn, taalkundig is het dit niet; alleen met den taalkundigen, niet met den politieken toestand had ‘Letterkunde’ te rekenen; het afrikaansch heeft zij binnen-, het friesch heeft zij buitengesloten; als ernstige literaire vereeniging kon zij niet anders doen en het komt mij voor, dat zij, ook van ons, hulde ervoor verdient, dat zij bij

een zuiver cultureele zaak van alle politieke speculatie heeft afgezien. Aldus Kalma.

Hem en Wumkes beiden zijn friesch-nationalistische trekken niet vreemd. Van friesche nationalisten had men scherp verweer mogen verwachten tegen een uitspraak, die het friesch zou willen inlijven bij het nederlandsch. Aan de denkbaarheid, dat protest zou rijzen tegen erkenning en eerbiediging van een bestaande taalgrens, bij monde van een der besten nog wel aan gene zijde van de grens, van een man die dag aan dag zwoegt om zijn taal, die daar haar eigen leven leidt, te brengen tot hooger eer, had niemand geloofd. In een onberaden oogenblik en denkelijk voor het eerst en het laatst in zijn leven heeft deze hjoeddeiske bodder yn 'e fryske striid een trap gegeven aan het friesch.

D. VAN BLOM.

Bibliographie.

Eugene Schkaff, La question agraire en Russie; contribution à l'histoire de la propriété foncière; Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1922.

Het boek kan boven vele andere worden aanbevolen voor de bestudeering van het grondbezit in Rusland. Zijn stijl is voortreffelijk. Zijn verwijzingen naar analoge verschijnselen elders maken het inderdaad tot wat zijn ondertitel het wil doen zijn: een bijdrage tot de geschiedenis van het grondbezit in het algemeen. Het loopt tot na de russische revolutie en tot in de periode der zwenking van het Sovjet-bewind jegens de boeren, die als de 'nep' (nieuwe economische politiek) internationaal pleegt te worden aangeduid. Als uitgewerkte verhandeling over deze stof is misschien het natuurlijk veel beknoptere artikel van Preyer in de jongste uitgaaf van het Handwörterbuch het eenige, dat nog iets meer 'bij' is. En Schkaff doet zijn verhaal in juist 300 bladzijden.

Toch hebben wel een paar gewichtige bezwaren tegen dit mooie werk reden van bestaan.

Honderden jaren lang was het agrarische dorpscommunisme in Rusland een der meest opvallende verschijnselen van zijn grondbezit. Waar kwam dit communisme vandaan? Was het oeroud? Was het betrekkelijk nieuw, product van hoorigheids-verhoudingen en belastingstelsel? Of lag de waarheid in het midden en stak er naast nieuwe elementen verwantschap met bijvoorbeeld oud familie-bezit in? Over deze geschiedkundig allerbelangrijkste vragen keuvelt Schkaff heen.

In het begin van onze twintigste eeuw zet de grootscheeps opgezette en aangepakte hervorming van Stolypin in. Zij beoogt met haar 'inzet op de sterken' de vorming van een economisch krachtigen boerenstand op den grondslag van individueelen, middelmatig grooten eigendom, de radicale opruiming van het dorps-communisme. Welke partij men nu kieze tusschen agrarisch communisme en agrarisch individualisme, niemand, die kennis neemt van dat geweldig hervormingsplan, ontgaat er den indruk van. Te weten: niemand dan Schkaff, die er maar een paar bladzijden, die jammerlijk onvolledig zijn, voor over heeft.

De oorlog en de revolutie hebben de regelmatige uitvoering van dit plan, dat in 1914 reeds flink op gang was, stop gezet. Maar de revolutie van October 1917 en haar vrucht, de heerschappij der bolsjewiki, die het individueele grootgrondbezit radicaal opruimden en zoo goed als geheel aan de boeren schonken, hebben een nieuw probleem aan de orde

gesteld: hoe gedraagt sindsdien zich de boerenstand èn ten aanzien van zijn ouden grond èn van zijn nieuwe, aanzienlijke landwinst?; individualistisch, met verdere doortrekking van Stolypin's lijnen?; of oud-communistisch, met behoud van de mir als regelend, communaal instituut? Het kost de grootste moeite, antwoord op deze vragen te vinden. Zoekende krijgt men den indruk, dat de centrale regeerings-instanties in Rusland zelf niet precies weten, hoe zich die in oppervlak en zielental ver overmachtige plattelandsbevolking gedraagt.

Dat Schkaff, die zijn boek in Frankrijk schreef, het ook niet nauwkeurig weet, kan men hem niet kwalijk nemen. Maar wèl mag men hem als grief aanrekenen, dat hij het probleem zelfs niet heeft gezien. Hij decreteert maar bewijst niet, dat boeren-kleineigendom het resultaat der revolutie is geweest. Hij vestigt dus den indruk, dat in het officieel communistische Rusland zich een 80 à 90 percent der bevolking individualistisch, à la Stolypin, gedraagt. Maar hij vergeet hierbij, dat ook onder de heerschappij van de mir Rusland klein-boeren-bezit kende, zij het met die diep insnijdende beperkingen van oud-communistischen, prae-bolsjewiekschen aard, die het mir-regiem meebracht. Het is uiterst belangwekkend, te weten, of de mir, die in de jaren 1905-1914 gestadig afbrokkelde, aan dit proces van geleidelijk afsterven onderhevig is gebleven, dan wel, in betrekkelijke onafhankelijkheid van Moskou, vooral na 1917, bezig is, er weer bovenop te komen. In het eene geval gaat de ontwikkeling wèl voorwaarts, maar in andere richting dan communisten begeeren; in het andere achterwaarts, zoowel in het oog van den individualist als in dat van den bolsjewiek, die een geheel ander, technisch beter uitgerust, communisme begeert, dat hij ook reeds, maar met luttel succes (waarvan Schkaff wèl verhaalt), getracht heeft op het platteland te poten.

De onverschilligheid voor deze vragen, die pijnlijk treft in dit in veel opzichten zoo voortreffelijke boek, vindt haar parallel en wellicht haar verklaring in de onbewogenheid des schrijvers tegenover Stolypin's hervormingen.

Zijn studie zou zonder deze zeer bedenkelijke leemten geheel eersteklas zijn geweest. Thans maakt zij den indruk van een onvoltooid gelaten of in essentieele deelen verminkt meesterlijk beeld.

v. B.

Mr. Marius G. Levenbach, Arbeidsrecht als deel van het recht; lectorale aanvaardingsrede aan de Gemeentelijke Universiteit; Amsterdam, H.J. Paris, 1926.

Niet nu voor het eerst hebben bestuurderen van stad en universiteit van Amsterdam een kijk op onderwijs-behoeften getoond en een greep weten te doen om ze te bevredigen, als elders jaloerschheid mag wekken.

Mr. Levenbach, goed bekend civilist, schrijver tevens van een voortreffelijk boek over arbeidstoestanden in de Vereenigde Staten, ziehier - zoo heeft men blijkbaar daar gedacht - de combinatie en den man, die we wijs doen aan onze universiteit te verbinden nu zij dr. Nolens als extra-ordinarius in het arbeidsrecht moet gaan missen.

De inhoud der oratie pleit voor de juistheid van dit inzicht.

Grondige studie van onze eigen arbeidswetgeving laat zich niet maken

zonder stevige kennis van vreemd recht en van uitheemsche arbeidstoestanden. Een nationaal product is onze arbeidswetgeving maar zeer ten deele. Engelsche zoowel als duitsche voorbeelden hebben haar sterk beïnvloed, de eerste in de arbeiders-bescherming, de tweede in de sociale verzekering. Ook grijpt dit nieuwe recht in het oudere, reeds bestaande recht, privaat zoowel als publiek, te diep in dan dat men niet, bij de aanstelling van een academischen docent, dit desideratum voorop moest stellen: een goed jurist, sociaal onderlegd, en die ook over de grenzen heeft gezien.

Het voor zulk een rede beschikbare uurtje laat niet toe, meer dan enkele gezichtspunten te ontwikkelen. Mr. Levenbach nu was hier uiterst gelukkig in zijn keus. Aan juristen vooral zal hij college hebben te geven. Welnu, wat kon hij beter doen dan aantegeven, hoe het snel groeiende wetten- en contracten-recht van den arbeid tot de overige rechtsstof zich verhoudt?

Globaal aangeven natuurlijk. Veelal meer als stelling dan als betoog. Had hij voor dit laatste den tijd gehad, hij zou, in het bizonder naar aanleiding van uitheemsch vakvereenigingsrecht, zeker wel iets meer hebben gezegd ter adstructie van zijn these, dat het arbeidsrecht *niet* is een abnormale standswetgeving: ‘een redelike klassifikatie is geen kassewetgeving’ (bl. 10), ‘niet de subjektieve eigenschap van beroepswerknemer, doch de objektieve handeling van de arbeid vormt het uitgangspunt.’ (bl. 28). Maar we mogen vertrouwen, dat een principieele stelling als deze straks op college wel nader zal worden toegelicht.

Wij mogen dit vertrouwen juist bij dezen jongen lector, omdat hij reeds eerder bewees, uitheemsche toestanden met open en critische oogen te kunnen waarnemen. Een gelukkige eigenschap, die hem in staat stelde, ditmaal dat hoogst merkwaardig verschijnsel van het amerikaansche rechtsleven, de rechterlijke bevelen en verboden, de met name in het arbeidsrecht zoo befaamd geworden ‘injunctions’, te stellen naast sporen van ‘amerikanisme’ hier te lande: de boycot-processen der laatste jaren.

Nog één greep uit deze rede: de verhouding tusschen arbeidsrecht en ander recht is er eene van *wederzijdsche* beïnvloeding. Als de burgerlijke rechter in aanraking komt met den vakstrijd, dan ondergaat het door dezen rechter gesproken arbeidsrecht onafwendbaar den invloed van bijvoorbeeld de ontwikkeling, die het belangrijke leerstuk van de onrechtmatige daad elders in het recht heeft beleefd. Doch omgekeerd beïnvloedt de ontwikkeling van het stuk arbeidsrecht, dat vastzit aan het begrip bedrijfsongeval, die van de rechtsopvattingen omtrent schadevergoedingsplicht op allerlei ander gebied dan dat van den arbeid.

Elke rechtsstof, heeft, behalve aan een wettenfabriek en aan rechterlijke toepassing, behoefte aan wetenschappelijke verwerking en toetsing. Het nederlandsche arbeidsrecht zag totnu deze behoefte nog slechts ten deele bevredigd. Er is alle kans, dat voortaan de leiding bij dit dankbaar werk zal uitgaan van Amsterdam.

v. B.

M.C. van Mourik Broekman, Amerikaansche Cultuur in de Practijk. Sijthoff, Leiden, z.j.

De beoordeeling van het hedendaagsch Amerika door Europeanen valt steeds weer sterk gelijksoortig uit, vooral wanneer de nadruk, als bij dezen schrijver, ligt op de geestelijke zijde der cultuur. Als grondtrekken van den Amerikaanschen geest releveert de beschouwer uit de Oude Wereld meestal een zeker gebrek aan diepte, een geringe mate van doordachtheid en beredeneerdheid in de standpunten, die de Amerikaan inneemt, een primitief element in hun heele beschaving. Dit oordeel sluit noch sympathie noch bewondering uit, en het doet aangenaam aan, deze bij Prof. van Mourik Broekman in ruime mate aanwezig te vinden. Hij geeft zijn weloverwogen beschouwingen in een vlotten, gemakkelijk leesbaren trant, zijn betoog steeds met sprekende voorbeelden verlevendigend.

Het is jammer, dat de schrijver, waar hij cijfers aanhaalt, soms met wat verouderde gegevens zich tevreden stelt. Münsterberg's werk van 1904 nog te citeeren op het punt van trustwezen, organisatie van den arbeid en onderwijs gaat toch eigenlijk, voor wie over Amerika schrijft, niet meer aan. Naast het boek van C. Köttgen, *Das wirtschaftliche Amerika*, 1925, waaraan de schrijver verklaart veel te hebben ontleend, zou ik nog willen wijzen op het boeiende en heldere werk van Arthur Feiler, *Amerika - Europa*, dat ongeveer een jaar geleden verscheen.

Het inleidende historische hoofdstuk is niet het sterkste. Niet wegens eenige vergissingen, waarvoor niet uitsluitend de zetter aansprakelijk kan worden gesteld, maar wegens het fragmentaire, dat hier en daar verkeerde voorstellingen moet wekken. Bij blz. 28 zal de lezer denken, dat de Constitutie van 1789 de eerste grondwet was, die de Vereenigde Staten staatsrechtelijk verbond. Het wekt misverstand, wanneer men de Staten, die het in de slavenkwestie met het Oude Zuiden hielden, als Middle West aanduidt. Ook is het niet juist, het afwijkend volkskarakter van het Oude Zuiden uit een Fransch element te verklaren, dat, met uitzondering van Louisiana, er niet van beteekenis is geweest.

J.H.

Julius Van Etsen, *De moderne muziek.* (Lectura, Antwerpen).

Sedert de goede monographie van André Pols over *Moessorgski*, die naar meer van dien schrijver doet verlangen, is er bij mijn weten niets meer verschenen op het gebied der Vlaamsche musicologie. Afgezien van zijn eigen verdiensten is het jongste werk van J. van Etsen dus ook om de zeldzaamheid van dergelijke geschriften zeer welkom. Het is den schrijver minder te doen geweest om het composiete karakter der moderne muzikale beweging te doorgronden, dan om ze in vogelvlucht te overzien en haar groote stroomingen af te teekenen. Ook in de muziek heerscht tegenwoordig een vaak onverkwikkelijke anarchie, doch in plaats van vele hedendaagsche gewrochten te beschouwen als ‘onmachtig geknoei’, staat de auteur sympathiek tegenover de moderne muziek, al neemt hij ook onpartijdige objectiviteit in acht. Den aanvang der hedendaagsche muziek plaatst

schr. terecht rond de jaren '90. Waarom hij nochtans een Debussy slechts ‘terwille van historisch verband en perspectief’ beschouwt, en hem evenals Saint-Saëns, niet meer tot het hedendaagsche muziekleven rekent, is mij niet duidelijk. De negen tienden van Debussy's werk ontstonden immers nà 1890, en veel componisten, niet van de minsten, staan thans nog onder zijn prestigieuse voogdij. Wat er ook van zij, J. van Etsen heeft ook Debussy beknopt en goed gekarakteriseerd al heeft hij ook diens symboliek ten gunste van zijn impressionisme onvoldoende belicht. In de algemeene karakteriseering der hedendaagsche componisten heeft schr. hun voornaamste eigenaardigheden voortreffelijk omlijnd; bladzijden zooals die over Saint-Saëns, Honegger, Stravinski, Schönberg, de duidelijke graphiek van de Fransche stroomingen, de juiste appreciatie van de Vlamingen, het relativiteits-begrip van de kunst van Massenet, de geestige waardeering van het Italiaansche verisme, getuigen van een flinke muzikale onderlegging, en een gelouterden smaak, die verdienen te worden gewaardeerd. Het bevreemdt eenigszins, dat schr. in zijn hoofdstuk over de Vlamingen gedeeltelijk afbreuk doet aan de methode die hij door zijn geheele werk volgt: zijn beschouwingen over de Fransche Duitsche, Engelsche scholen licht hij toe met de titels der werken, terwijl hij zich voor de Vlamingen bepaalt bij een algemeene en betrouwenswaardige kenschetsing van de voornaamste componisten met vermelding van slechts twee werken, één van de Boeck, één van Alpaerts. In een volgende uitgave, die wij hem toewenschen, zal de auteur misschien minder zuinig zijn met de gewrochten van zijn stamgenooten en zoodoende b.v. de Hollandsche lezers vollediger inlichten. Hier moet ons ook van het hart, dat de auteur, een Vlaming, bijzonder karig geweest is met de namen van Vlaamsche componisten. Wel vernemen wij uit het voorwoord dat hij slechts de kunstenaars wil behandelen ‘welke in de laatste jaren zich gemengd hebben in den strijd om een hernieuwing der muzikale uitdrukkingsvormen’, en wij weten dat het bestek van zijn werkje volledigheid uitsloot, maar enffn, hij heeft zich nu eenmaal als doel gesteid een overzicht te geven van de *moderne* muziek. Overigens heeft hij het met zijn stelregel niet zoo nauw genomen, en waar hij uitheemsche kunstenaars citeert zooals Humperdinck, Saint-Saëns, Cranville Bantock en Sgambati - om er slechts enkele te noemen die nu juist héél weinig hernieuwd hebben - daar hadden wij terecht de namen mogen verwachten van de liederencomponisten Lodewijk Ontrop, Jan Broeckx, Joris de Bom, Hullebroeck, van Herberichs en Watelet, van Roels en Van der Meulen, van Uyterhoven en J. de Klerk, van Karel Brengier, en Ernest Van Nieuwenhove, en Martin Lunssens, en van jongeren zooals Karel Albert en Renaat Veremans. Niets wordt gezegd van de zeven synthetisten van Brussel (Bernier, Poot, Dejoncker, Brenta, Otlet, Schoenmaker en Stens) die zich in 1925 misschien nog niet geopenbaard hadden, maar het komt mij in elk geval onbegrijpelijk voor dat onder de Walen Victor Keuls, een figuur van beteekenis, verzwegen wordt, evenals de eigenaardige en zeer gunstig bekende piano-componist de Maleingrau en ook de jonge Mesens. Onder de Engelschen zocht ik te vergeefs naar Norman O'Neil, Balfour, Gardiner, Frank Bridge en Percy Grainger den eigenaardigen componist van *Mock Morris* en bewerker van tal van Engelsche en Australische volksliederen, Doch dat zijn allemaal bijzonderheden, zij doen weinig af aan den algemeenen opzet en aan de gezamenlijke waarde van Van Etsen's summier overzicht dat een plaats verdient in elke Vlaamsche bibliotheek. Schr. heeft gemeend te moeten

afzien van de vluchtige behandeling der vele problemen van zuiver technischen aard zooals de vervorming van het toonsysteem, de huidige opvattingen in zake contrapuntiek, de practische aanwending der oude en uitheemsche toonladders, de nieuwe samenstelling van timbres enz. Laat ons hopen dat hij weldra den tijd zal vinden om die vraagstukken in een volgend boek te behandelen. Het huidige is een gunstig voorteeken.

A. CORNETTE.

Fritz Francken, *Kupido.* (De witte raaf, Antwerpen).

Niemand zal Fritz Francken inlijven bij de Franciscaansche broederschap waar ik het laatst over had toen ik schreef over Antoon Thiry. De wereld waarin hij zich beweegt, ligt heel, heel ver van het begijnhof. Hij houdt niet van stroobloemen, noch van het amechtig harmonium, noch van de heimelijkheden der mystiek; hij verkiest de warme roos, de gesaccadeerde jazzband, en de schrille realiteit. Hij is oud-strijder, heeft de treurigste keerzijden van het leven onder de oogen gezien; zijn herinneringen vertoeven vaak in de oorlogsjaren, zijn impressies zijn de wedergave van de ervaringen opgedaan in de loopgraven, te Parijs en te Hâvre tijdens verlof, en na den oorlog in den rossen halo van het nachtleven, waar de jeugd in een milder gloed revanche nam voor het frontvuur en zijn verschrikkingen. Ik geloof niet dat Fritz Francken veel zucht in de kuische atmosfeer der studiekamer. Menige schets is voorzeker ontworpen, terwijl hij traag wiegelende paren nastaarde in een lucht zwoel van chypre en abdullah's, al droomend van al wat hij, in zijn lang nog niet vervlogen jeugd, van het leven gezien heeft. Fritz Francken is dichter en prozateur. In verschillende verzenbundels heeft hij zich geopenbaard als een joviaal en nogal idealistisch poëet. Van zijn schetsen in proza kan men nog niet zeggen dat zij de moeilijksten bevredigen. Maar zij hebben een groote verdienste in dezen tijd van veel bloedlooze productie: zij zijn humaan; zij zijn een mengsel van kleine vreugden en kleine verdrieten, van gelijkvloersche zorgen en voldoeninkjes gelijk het leven die onafgebroken voortwentelt; maar daarin voelt gij toch den polsslag van het leven en vermoedt gij de getuigenis van zelf beleefde gebeurtenisjes en belijdenissen die hij met aandacht en zelfs met liefde aanhoord heeft. Want Francken houdt van de menschen, van gezelligheid, en hij blijft nooit onverschillig voor het leven van anderen. Het wereldje, waar hij zich, althans in zijn novellen, beweegt, is begrensd: soldaten van alle soort, poilus en embusqués, naaistertjes, midinettes, fortuinzoekers, nachtkapellen, allemaal voorbijgangers in de bonte drukte van zijn leven. Allen vlug bekeken en afgeluisterd, hun radde taal, graag met iets canaille-achtigs weergegeven: alles pris sur le vif. Maar zeg eens, Fritz Francken, waarom de titel *Kupido* verduidelijkt door 'moderne liefdes-avonturen'? Zijt gij er wel zeker van, dat die avonturen zoo heel modern zijn? Zijn het niet veeleer varianten op heel primaire driften en gevoelens van alle tijden belichaamd in typen die wel van deze dagen zijn, maar waar niets specifiek-moderns aan is? 'Modern' is de beheersching van lichaam en ziel door het verstand. Alle gevoelens zijn dan alleen belangrijk als zij zóó ingewikkeld zijn, dat

het verstand bij de ontleding welbehagen heeft en ze (wij zien iets dergelijks in de schilderkunst) poogt terug te brengen tot hun oer-gestalten. Modern noem ik typen, als b.v. *Lewis et Irene*, en die subtiele *Lord Algernon* van Pierre Girard. Maar er is nog een aardig eind af te leggen alvorens Fritz Francken dat stadium zal bereikt hebben. Intusschen, met de zeer oprechte waardeering van zijn niet te onderschatten talent, - weshalve hij verdient te worden gesignaleerd in den *Gids*, - waarschuw ik hem voor het gevaar van te dicht te blijven staan bij reportage. Hij kàn meer. Daartoe is wat loutering, wat bezonkenheid, wat zelfcontrool noodig, die wij graag in volgend werk zullen erkennen.

A. CORNETTE.

Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen, herausgegeben von Dr. Raymund Schmidt, Leipzig, Felix Meiner. Band V. en VI.

Toen ik een paar jaar geleden in De Gids over ‘Duitsche denkers’ schreef, vond ik daartoe aanleiding in het mooie en belangrijke werk, dat onder leiding van Dr. Schmidt bij Felix Meiner verscheen, die zich als uitgever van wetenschappelijk-wijsgeerige werken zeer verdienstelijk heeft gemaakt. Het zal zeker vele lezers interesseeren te vernemen, wat de laatste deelen van het werk bevatten, vooral omdat het eenigszins van karakter veranderd en, althans voorloopig, voltooid is.

Alleen de twee eerste deelen droegen den titel ‘die Deutsche Philosophie der Gegenwart’. Reeds het derde deel gaf het woord aan een denker van andere nationaliteit en liet dus de beperking in den titel weg. Het begon met de zeer leerzame beschouwing, die onze grootste levende wijsgeer Heijmans van zijn arbeid gaf. Eenmaal op dien weg, moest men verder. Ik kon nog in een noot vermelden, dat men in het vierde deel aan den Italiaan Benedetto Croce en den Deen Harald Höffding gelegenheid had gegeven zich over hunne wijsbegeerte uit te spreken. Het vijfde deel is nog meer internationaal geworden. Naast Duitschers als Bilharz, Drews Dyroff, Stumpf komen aan het woord de Noor Anathon Aall, de Italiaan Alessandro Chiapelli en de Zweed Adolf Phalén. En in het zesde deel de Zweed P.E. Liljequist, die hier door zijn optreden in de Nederlandsche afdeeling der Kant-Gesellschaft bekend is geworden, en de Italianen Rensi en Varisco, naast den in ons land ook welbekenden Duitschen natuurfilosoof Reinke, den paedagoog Stern en den wijsgeerigen historicus Kühnemann. Het geheele werk is door de laatste deelen weer wezenlijk verrijkt en geeft bij ieder der merkwaardige zelfbeschouwingen een fraai portret van den schrijver.

Of thans reeds bereikt is wat Dr. Schmidt bedoelde, een duidelijk en afgerond overzicht van het wetenschappelijk denkleven van onzen tijd, betwijfel ik. Verscheidene denkers van beteekenis in Duitschland ontbreken nog. En Engeland, Frankrijk, Amerika, Rusland, Zwitserland, België zijn niet vertegenwoordigd, om te zwijgen van cultuurlanden als Japan, waar naast den invloed der Europeesche wijsbegeerte de macht van vreemde wereldgodsdiensten het denken beinvloedt en een eigen karakter bijzet aan het antwoord, dat alle denkers zoeken op de diepste problemen van wereld en leven. Het gebied is onafzienbaar, en daarop is ons nog slechts een beperkte blik vergund. Wanneer men den moed

heeft den arbeid voort te zetten, kan een lichaam als de Kantgesellschaft, de grootste internationale organisatie van wetenschappelijke beoefenaars der wijsbegeerte, wellicht bevorderen dat ieder land krijgt wat het toekomt. Voorloopig zal men de waarde van dit verzamelwerk vooral hierin moeten zoeken, dat tal van leidslieden in de hoogere gebieden van het geestesleven onzes tijds ons de psychogenese van hun eigen denken laten zien en met den blik op hun eigen levenswerk ons een vaak verrassenden kijk geven op hun persoonlijkheid en het geheim van hun invloed. Wij mogen uit eerbied voor het verleden niet voorbijzien, dat de toekomst ligt in de handen van wie heden denken en werken.

H.Y. GROENEWEGEN.

De Volkenbond en het verdrag met België.

Reeds verscheidene malen kwam in den strijd over het Nederlandsch-Belgische Verdrag eene eventueele bemoeiing van den Volkenbond ter sprake. In October 1926 deed in de Nederlandsche pers een, uit Genève afkomstig, bericht de ronde, dat België, indien de Nederlandsche Staten-Generaal het tractaat weigerden goed te keuren, de zaak voor den Volkenbond zou brengen. Van officieele Belgische zijde is op dit bericht echter een démenti gevolgd.

In zijn boek 'Nederland en België'[1] brengt Prof. Colenbrander de inmenging van Genève ook ter sprake. Op pag. 137, waar de schrijver de stelling van Minister van Karnebeek weerlegt, dat aanneming van het verdrag misschien eerst in de verre toekomst nadeel zal berokkenen terwijl verwerping zich aanstonds zal wreken, wijst hij erop, dat de Volkenbond zich uitsluitend mengen kan in gevallen van beweerde tractaatsschending of agressie, maar 'niet in weigering van wat alsnog, krachtens alle geldend recht, aan Nederland's vrijmachtige beslissing staat.'

In het Tijdschrift 'De Volkenbond'[2] noemt Dr. E. van Raalte dit eene onbegrijpelijke bewering, die te danken is aan het feit, 'dat Prof. Colenbrander de stelling wenscht neer te slaan, die door sommigen wel verkondigd is, als zou bij verwerping van het ontwerp-tractaat, en dus bij handhaving van den ouden toestand van 1839, de Nederlandsch-Belgische kwestie wel eens voor den Volkenbond kunnen komen.' De Heer van Raalte vervolgt dan:

1) Martinus Nijhoff, den Haag 1927.
2) Tweede Jaargang, No. 4, pag. 117.

> De hooggeleerde schrijver loochent dit, maar het wil mij voorkomen, dat hij hier de plank glad mis slaat. Hem zij eens ter lezing aanbevolen art. 11, tweede lid, en bovendien art. 19 van het Handvest.....
> Men versta mij wel: ik acht het verkeerd in den strijd over het tractaat, dreigend met deze bepaling te schermen, doch aan den anderen kant ware het dwaasheid te willen ontkennen, dat eene mogelijkheid, zooals hier bedoeld, zich zou kunnen voordoen. Enfin, zelfs de goede Homerus deed wel eens een dutje en dus mag zich Prof. Colenbrander, wien men toch overigens kwalijk het epitheton wakker kan onthouden, deze weelde ook wel eens veroorloven: maar gedut heeft hij, toen hij de hier aangehaalde zinsnede aan zijn pen liet ontvloeien.

In verband met deze twee zoo tegenstrijdige uitlatingen is het niet zonder belang eens na te gaan, wat de Volkenbond bij eene eventueele verwerping van het ontwerp-tractaat door Nederland kan doen. Den aandachtigen lezer zal het intusschen niet zijn ontgaan, dat er tusschen de uitlatingen van Prof. Colenbrander en die van den Heer van Raalte maar een betrekkelijke tegenstrijdigheid bestaat. Eerstgenoemde spreekt over de eventueele nadeelen van verwerping van het tractaat, over een ‘dagen’ van Nederland voor den Volkenbond, over inmenging bij tractaatsschending en agressie; uit deze woorden in hun onderling verband beschouwd, volgt, dunkt me, duidelijk, dat hier gedoeld wordt op de mogelijkheid, als zoude de Volkenbond Nederland tot goedkeuring van het ontwerp, zooals het daar ligt, kunnen d w i n g e n .

Dr. van Raalte daarentegen spreekt over een ‘voor den Volkenbond komen,’ wat niet alleen dwang in zich kan sluiten, doch evenzeer: bemiddeling. Hij geeft dus aan de bemoeiing van den Volkenbond een veel ruimere beteekenis dan Prof. Colenbrander deed, waardoor hij aan diens betoog een verkeerde uitlegging geeft. Ik mag niet veronderstellen, dat de Heer van Raalte zich schuldig heeft willen maken aan een spelen met woorden. Is hij dan misschien zelf al schrijvende overmand door het ‘Homerisch dutje’, waarvan hij Prof. Colenbrander verdenkt? Of heeft hij zich vergist in de juiste strekking der artikelen 11, tweede lid, en 19 van het Handvest?

Art. 11, tweede lid, luidt:

> Il est, en outre, déclaré que tout Membre de la Société a le droit, à titre amical, d'appeler l'attention de l'Assemblée ou du Conseil sur toute circonstance de nature à affecter les relations internationales et qui menace par suite de troubler la paix ou la bonne entente entre nations dont la paix dépend.

Aangenomen nu, dat, na verwerping van het ontwerpverdrag door Nederland, één der Leden van den Volkenbond de aandacht van Vergadering of Raad vestigt op de Nederlandsch-Belgische verhouding, wat zal daar dan het gevolg van zijn? Waarschijnlijk dit, dat België en Nederland uitgenoodigd worden hun standpunt uiteen te zetten. Wellicht zal België dan met dezelfde jeremiades voor den dag komen, die het in 1919 te Parijs liet hooren. Aan Nederland zal het nu gemakkelijker vallen dan destijds, de klachten van België tot hunne ware grootte terug te brengen.

De Volkenbond kan vervolgens eene commissie benoemen, die over de zaak in haar geheel of over bepaald aangegeven punten advies kan uitbrengen. Doch een dergelijke commissie kan alleen tot stand komen, indien Nederland uitdrukkelijk daarin toestemt en aan haar rapport zijn Nederland noch België ook maar in het minst gebonden. Veel nut hoeft men er overigens niet van te verwachten, want, komt de commissie tot de conclusie, dat Nederland tot ratificatie van het ontwerp-tractaat behoort over te gaan, dan kan dit land zich bezwaarlijk daarbij neerleggen; waar het eenmaal het tractaat heeft verworpen, kan het moeilijk een advies opvolgen, dat tot aanvaarding van het verdrag concludeert. Geeft aan den anderen kant de commissie te kennen, dat het tractaat voor Nederland inderdaad een ‘pactum leoninum’ is, dan zal België zich verzetten. Den eenigen uitweg uit deze moeilijkheden geven nieuwe onderhandelingen tusschen de beide staten, al of niet onder de auspiciën der door den Volkenbond benoemde commissie.

Nu kunnen Nederland en België niet alleen in de benoeming eener commissie toestemmen, zij kunnen tevens overeenkomen, dat haar rapport bindend zal zijn. Dan maakt men er dus arbitrage van, doch deze kan net zoo goed zonder toedoen van den Volkenbond plaats hebben. Ook in dit geval kan Nederland mijns inziens gerust zijn. Stel men legt aan deze commissie de vraag voor, of, naar modern Volkenrecht, Nederland zijne medewerking behoort te verleenen aan den aanleg van een kanaal Antwerpen-Moerdijk, zooals dat in het tractaat is ontworpen; dan kan ik niet aannemen, dat hierop een bevestigend antwoord gegeven zou worden. Het aanleggen van

een kanaal behoort (gelukkig!) nog tot de uitsluitende competentie van den staat, op wiens territoir het kanaal gegraven moet worden. Geene commissie uit den Volkenbond, geen arbiter, geen internationaal jurist zou de uitspraak durven geven, dat het hedendaagsche Volkenrecht Nederland tot het graven van een dergelijk kanaal noopt. Men zou een precedent scheppen, waarvan de draagwijdte niet was te overzien. Waar zou het heen moeten, indien ieder land het recht kreeg, over het territoir van een anderen staat, terwille van een vluggere verbinding, een kanaal te graven?

Nog eene andere mogelijkheid is deze, dat de Volkenbond eene commissie instelt, die tusschen Nederland en België zal bemiddelen. Dan valt men echter terug tot nieuwe onderhandelingen, welke even goed direct tusschen Nederland en België gevoerd kunnen worden. De practijk tusschen de jaren 1919 en 1924 heeft dat voldoende bewezen!

Ik wil niet veronderstellen, dat België, bij eene eventueele verwerping van het Verdrag door de Eerste Kamer, de bedreiging van de Brusselsche ‘Standaard’, ‘dat Vlaanderen in de bres zal springen om, zooals weleer, knellende banden met sterke hand te verbreken’ ten uitvoer zal leggen. Dan zou het eerste lid van art. 11 van het Volkenbondspact toepasselijk worden:

> Il est expressément déclaré que toute guerre ou menace de guerre, qu'elle affecte directement ou non l'un des Membres de la Société, intéresse la Société tout entière et que celle-ci doit prendre les mesures propres à sauvegarder efficacement la Paix des Nations. En pareil cas, le Secrétaire général convoque immédiatement le Conseil, à la demande de tout Membre de la Société.

België zou zoodoende niet veel verder komen, omdat de Volkenbond onmiddellijk zou ingrijpen en gelasten, dat België de vijandelijkheden staakt. Is hieraan gevolg gegeven, dan zal men tot nieuwe onderhandelingen moeten komen, die aan Nederland, tegen zijn wil, niet de minste verplichting kunnen opleggen. Dat België daarbij in het ongelijk gesteld zou worden, behoeft wel geen betoog; het kan geen enkele reden aanvoeren, die geweld zou rechtvaardigen. Het heeft gedurende bijna een eeuw onder het régime van 1839 geleefd en goed geleefd, er

bestaat dus geen enkele grond, om op gewelddadige wijze aan dat régime een einde te maken.

Daar komt nog bij, dat Nederland zich in het geheel niet verzet tegen eene wijziging van het tractaat van 1839; het is alleen maar de vraag, h o e die wijziging zal geschieden en daarover kunnen partijen het niet eens worden. Dit kan echter voor België nimmer een geldigen reden opleveren voor gewelddadig optreden; het zou zich dan schuldig maken aan eene eigenrichting, die onder de gelding van het Volkenbondspact onmogelijk geduld kan worden.

Het is natuurlijk niet doenlijk alle mogelijkheden na te gaan, die zich bij eene toepassing van zoowel het eerste als het tweede lid van art. 11 kunnen voordoen. Vooral met eene tegenpartij als België kan men in dat opzicht nog voor verrassingen komen te staan. Het eenige, dat echter met zekerheid valt te zeggen, is, dat de Volkenbond op grond van art. 11 Nederland nooit eenig tractaat met België kan opdringen; steeds is voor eene oplossing van het geschil de vrije toestemming van Nederland noodig. En speciaal wat art. 11, tweede lid, betreft, heeft de praktijk dat duidelijk aangetoond. Den 19den Juni 1920 bracht Lord Curzon krachtens het hier genoemde lid het geschil tusschen Zweden en Finland aangaande de Alands-eilanden onder de aandacht van den Raad. De controverse werd door den Raad tot oplossing gebracht met de vrije medewerking der partijen, zonder dat er van eenigen dwang sprake was.

Het andere artikel van het Handvest, dat Dr. van Raalte Prof. Colenbrander ter lezing aanbeval, is art. 19:

> L'Assemblée peut, de temps à autre, inviter les Membres de la Société à procéder à un nouvel examen des traités devenus inapplicables ainsi que des situations internationales, dont le maintien pourrait mettre en péril la paix du monde.

Oogenschijnlijk komt men met dit artikel verder, maar zal het ook in wezen België nader tot het doel brengen? Het komt mij niet twijfelachtig voor, dat het antwoord ontkennend moet luiden en wel in de eerste plaats, omdat art. 19 als ‘lex specialis’ van art. 11, tweede lid, aan hetzelfde euvel lijdt als dit laatste, n.l. dat de Volkenbond geen bindende beslissing kan nemen zonder medewerking der daarbij betrokken partijen.

Maar ten tweede: Indien Nederland weigert het ontwerptractaat te ratificeeren, dan blijft het tractaat van 1839 van kracht. Is dat verdrag onuitvoerbaar geworden, heeft men hier een internationale toestand, welks handhaving den wereldvrede in gevaar brengt? Zeker, men kan volkomen toegeven, dat enkele bepalingen van het tractaat van 1839 niet langer uitvoerbaar zijn, zooals die omtrent de neutraliteit van België, het verbod, dat Antwerpen oorlogshaven kan zijn. Maar is daarom het geheele tractaat onuitvoerbaar? Men zou zulks kunnen beweren van het verdrag, dat in 1839 tusschen België en de Mogendheden werd gesloten, omdat dit uitsluitend het oog had op de, thans vervallen, neutraliteit van België; het tractaat echter, dat dit land met Nederland sloot, had niet zoozeer betrekking op de neutraliteit als wel op de scheidingsregeling en daarvan is eenige onuitvoerbaarheid niet aangetoond.

Men zou dus kunnen volstaan met het schrappen van de bepalingen omtrent de Belgische neutraliteit en het Antwerpen-oorlogshaven-verbod uit het tractaat van 1839 en de rest te laten zooals het is.

Doch laten we nu eens aannemen, dat inderdaad ook die rest algemeen als onuitvoerbaar, de internationale toestand als gevaarlijk voor den vrede wordt erkend, kan dan de Assemblée aan Nederland bevelen het ontwerp-verdrag aan te nemen, of desnoods een gewijzigde editie ervan? Neen immers! De Assemblée heeft geen wetgevende macht, heeft dus geenszins de bevoegdheid aan Nederland en België voor te schrijven, wat in de toekomst tusschen beide staten Recht zal zijn. Het eenige, wat de Assemblée kan doen, is aan beide partijen een oplossing aan te bevelen, doch zoowel aan Nederland als aan België staat het vrij te beslissen, of zij zich er naar gedragen zullen. Deze staten moeten dus alweer hun toevlucht nemen tot nieuwe onderhandelingen.

Evenals bij art. 11 kan ook hier de praktijk de weergegeven interpretatie van art. 19 staven. Op de Eerste Bondsvergadering wenschte Bolivia, zich beroepende op art. 19, het verdrag, in 1904 met Chili gesloten, aan eene herziening te onderwerpen. De Tweede Bondsvergadering stelde eene commissie van juristen in, bestaande uit de Heeren Scialoja (Italië), Urrutia

(Columbia) en de Peralta (Costa Rica), om de vraag te beslissen, of het voorstel van Bolivia in het kader van het Pact toelaatbaar was. Deze commissie kwam tot de slotsom, dat de Bondsvergadering niet de bevoegdheid bezat om een tractaat te herzien.

Men ziet dus: art. 19, hoe schoon het ook moge klinken heeft in de praktijk weinig te beduiden; geen wonder dan ook, dat Olof Hoyer[1)] verklaart:

> En somme, dans l'état actuel des choses, tout l'article 19 n'a presque aucune portée pratique, quand on l'envisage dans les détails de son application.

Hoe men de zaak dus ook keert of wendt, noch op grond van art. 11, tweede lid, noch krachtens art. 19 kan de Volkenbond Nederland dwingen. Men kan den Heer van Raalte dus toegeven, dat de Nederlandsch-Belgische quaestie wel ‘voor den Volkenbond komen’ kan, doch van eenigen dwang zou daarbij geen sprake kunnen zijn. Ik zie dan ook niet in, wat de beweringen van Prof. Colenbrander voor onbegrijpelijks bevatten.

Hierboven kwam reeds de mogelijkheid ter sprake, dat België de zaak op de spits zou drijven, zoodat het eerste lid van art. 11 toepasselijk kon worden. Maar dan kan tevens art. 15 van het Pact in werking treden:

> S'il s'élève entre les Membres de la Société un différend susceptible d'entraîner une rupture et si ce différend n'est pas soumis à la procédure de l'arbitrage ou à un règlement judiciaire prévu à l'article 13, les Membres de la Société conviennent de le porter devant le Conseil. A cet effet, il suffit que l'un d'eux avise de ce différend le Secrétaire général, qui prend toutes dispositions en vue d'une enquête et d'un examen complets.

Vereischt is dus, dat er een geschil bestaat, hetwelk een breuk kan veroorzaken en dat niet aan arbitrage of een juridische regeling onderworpen is. Voor zoover mij bekend bestaat er tusschen Nederland en België geen algemeen arbitragetractaat, maar wèl zijn de beide staten toegetreden tot de facultatieve clausule van art. 36 van het Statuut van

1) Le Pacte de la Société des Nations, Editions Spes, Paris 1926, pag. 346.

het Hof. Onmiddellijk rijst dus de vraag, of België zich tot het Hof dient te wenden of tot den Raad van den Volkenbond. Het antwoord daarop hangt af van de stappen, die België onderneemt.

Het komt mij niet waarschijnlijk voor, dat België voor het Hof zal eischen, dat Nederland het ontwerp-verdrag aanneemt; een dergelijke eisch lijkt mij niet voor rechtspraak vatbaar. Waarop zou hij feitelijk moeten steunen? Wèl zou men misschien van het Hof een antwoord kunnen uitlokken over concrete vragen, b.v. of, naar hedendaagsch Volkenrecht, Nederland verplicht is, het Moerdijkkanaal te graven, het ontworpen Schelderégime te aanvaarden; de beantwoording dezer vragen lijkt mij echter meer geschikt voor een advies van het Hof aan den Raad van den Volkenbond of voor arbitrage, want men heeft hier eerder een belangen- dan een rechtsgeschil.

Eene quaestie, voor de beslissing waarvan het Hof bij uitstek geschikt zou zijn, is deze, of het tractaat, in 1839 tusschen Nederland en België gesloten, nog van kracht is. België zal waarschijnlijk het tegendeel beweren op grond van het feit, dat de neutraliteit en het oorlogshavenverbod werden afgeschaft; de geheele actie tot herziening van genoemd tractaat door België in 1919 te Parijs gevoerd, was op die stelling gebaseerd. Hoe de beslissing van het Hof over deze vraag ook zijn moge, voor Nederland is zij van betrekkelijk weinig belang, omdat het zich nooit tegen eene herziening der tractaten van 1839 heeft verzet.

Is men eenmaal tot eene procedure voor het Hof gekomen, dan zou dat voor Nederland tevens eene ongezochte gelegenheid zijn om door dit College eens te laten uitmaken, of de surtaxes d'entrepôt en het daarmee verband houdende vrije sleepen naar Dordrecht vereenigbaar zijn met de Rijnvaartacte! Om van de Wielingen nog maar niet te spreken!

Maar om op art. 15 van het Pact terug te komen: er zullen zich inderdaad vraagstukken voordoen, die beter door den Raad van den Volkenbond opgelost kunnen worden, doch ook hierbij is de kans groot, dat men vastloopt op het achtste lid van art. 15, hetwelk aldus luidt:

> Si l'une des Parties prétend et si le Conseil reconnaît que le différend porte sur une question que le droit international laisse à la compétence exclusive de cette partie, le Conseil le constatera dans un rapport, mais sans recommander aucune solution.

Ik kan tenminste niet aannemen, dat de Raad zou willen ontkennen, dat het graven van een kanaal, dat de afstand van alle jurisdictie over doorvarende schepen, uitsluitend tot de competentie behoort van het betrokken land.

Dat de Volkenbond voor België een middel zou worden om van Nederland iets af te dwingen, wat het niet vrijwillig wenscht te geven, lijkt mij dus ten eenenmale uitgesloten.

R.W.J. DEN TEX.

De teleurgang van den Waterhoek.

Elken uchtend stond Broeke op met dezelfde kommernis, en zijn eerste bezigheid was: uitzien of aan den Scheldekant alles rustig bleef. Telkens hij naar 't veer moest, was het hem eene gelegenheid om opnieuw de verzekering op te doen dat alles er zijn gewoon uitzicht bewaard had, de Schelde er kalm en statig haren loop nam, en er langs beide oevers niet 't minst onraad te bespeuren viel.

Het onraad dat Broeke langs dien kant vreesde, oekerde echter op eene andere plaats, waar niemand van den Waterhoek het vermoedde of er inzicht over krijgen kon.

Op het gemeentehuis namelijk wierden de leggers en plannen van 't kadaster voortdurend geraadpleegd, onderzocht en nageteekend. Op 't kantoor van notaris Feys was er druk over- en weergeloop, met konkelfoes en gewichtig gefluister over 't kavelen en verdeelen van grond, over koopsommen en prijzen. Er werd geschreven en gewreven, met eigenaars onderhandeld, pachters geraadpleegd, - en al wie er in betrokken of gemoeid was, kwam het grondplan inkijken dat bij den notaris ter tafel lag. 't Ontwerp van de nieuwe straat die van den grooten steenweg, door den Waterhoek zou snijden, recht naar de nieuwe brug toe, en verder aansluiten moest met de provinciebaan op Oost-Vlaanderschen grond, over Berchem naar Ronse, was op 't papier uitgesteken. De dubbele pennestreep liep in rechte lijn dwars door tikkelingen en teekens die huizen, lochtingen erven en hoven verbeeldden; daarop kon men nagaan wàt er weg moest of blijven mocht, - hoe 't gehucht er zou uitzien eens dat

de nieuwe steenweg er door getrokken was. Daar het land van wederzijde der baan in perceelen bouwgrond zou verkocht worden, had de notaris reeds de kansen voorzien om prachtige zaken te doen. De eigenaars der aanbelande meerschgronden kregen er ook al gauw neus over, en toen er op den Waterhoek nog geen levende ziel wist wat er hun gebrouwen werd, waren die ravelaars volop in de weer om hun goed winstgevend te maken. Witte Kerlo die als vlaskutser soms met den schoolmeester van 't dorp in betrekking kwam voor 't meten van vlaschaards, kreeg van hem te weten wat er op handen was. Met den ernst op 't gelaat kwam hij thuis, het voorhoofd in rimpels opgetrokken, en eer den stok weg te zetten en den kiel uit te doen, begon hij op geheimzinnigen toon:

'Wijf, wilt ge nu wat weten? 't Is uitgesproken en beslist: de brug komt er! Maar dàt is 't ergste niet, - weet ge wàt?.. Ons huis vliegt weg!'

'Zwijg stomme zot, wat ge nu vertellen komt! Wie heeft u zulke konten wijsgemaakt? En ge gelooft dat!' riep Wanne.

'Gelooven? Ge zult het mijn ziele, gewaarworden. 'k Weet het van den schoolmeester, die 't "plan" gezien heeft!'

''t Plan? 't plan? welk plan?'

'Wel de uitteekeninge van de nieuwe strate. 'k Zeg u dat we onteigend worden: zooveel uitstel om hier weg te komen en een ander huis te zoeken....'

'Dàt kunnen ze niet! Dat kan niemand! Dat ware zeker nog de eerste keer van al dat de wereld bestaat! Wie heeft er het recht?'

'Recht? De heeren noemen dat: de wet van openbaar nut. We krijgen een brief, het huis wordt geschat en betaald, en we mogen hoepelen - zien dat we onder dak geraken.'

'En onze herberg? onze stand? De Meerschblomme?'

'Dàt is 't juist waarover ik spineere; we moeten zien dat we er eerst bij zijn, heeft de schoolmeester gezeid, - want wij zijn de eenigsten niet: de helft van den Waterhoek wordt onderst te boven gegooid - Koeke, Lapsou, Bulke Oliepiet,

Kasse Verdonck moeten weg; de Krekelput, De Gebroken Pot en nog andere, - hovinge, akkers.... ze kijken naar niets - Kleppe Smets lochting wordt in 't midden doorgesneden, Merliere krijgt de strate door de helft van zijnen akker, Sneyers schure staat in den weg en Goorlinks wagenkot, - en niets tegen te foeteren: zien dat ge wegkomt!'

'Ho, ho, dàt en zal geen waar zijn! Zullen we 't laten gebeuren? Hebt ge deken Broeke al gesproken? Weet hij het?'

'Neen wijf, niemand mag het weten, we mogen het niet voortvertellen.'

'En waarom niet, 'k weet zonder?! Gaan ze 't doen zonder dat 't geweten is?'

'Dàt niet! Luister toch, dwaze kalle: de schoolmeester heeft het afgeneusd in 't kantoor van den notaris, - 't staat er zwart op wit: al het land, de twee bendschrooden langs de nieuwe baan, komt als bouwgrond te koop, - als we rap zijn, hebben we de eerste keus, vat-je 't? Peins liever: een strate met veel verkeer, wandelaars en gerij, pleziervolk naar den Kluisberg, 't moet al langs hier komen, - en als we daar iets krijgen konden, hier aan 't gat van 't gehucht, op den hoek, een spinternieuw huis, de Meerschblomme, met den opene naar de strate, 't zou er lijk een zoete inval zijn....'

'Te doen hebben met pronksletten en pretheeren en gaat mij niet af,' en Wanne haalde misnoegd den neus op. 'Dat ware goed voor Luiske Glas met zijn drie slavetsen van dochters; ik blijve nog liever waar ik ben.'

Verkoopen deed Wanne geern genoeg, maar 't gedacht alleen, onbekende klanten in huis te krijgen, te moeten fliekers maken, stond haar niet aan.

'Als wij het laten schieten, zal een ander het ons voor den neus wegsnappen,' beweerde Kerlo.

Wanne bleef echter in twijfel en niet geneigd om aan te pakken. Daarenboven was er iets dat haar loensch scheen in zulke handeling, - ze beschouwde het als verraad aan iets mede te doen dat voorzeker door de anderen zou afgekeurd worden.

‘Ziet ge dat we daar alleen staan, en openlijk in schande komen met onderduims en op ons eigen iets uit te richten? We moeten eerst hooren wat Broeke beslist heeft, - hij zal het niet gedoogen!’

‘Broeke gelijk iedereen, moet er 't hoofd bij nederleggen; tegen zulke dingen kunt ge u zwart vloeken, maar 't is alsof ge met uw klakke naar de mane zoudet smijten - ge kunt er niet tegen opkomen.’

‘Ja, als ge er met de handen in uw broekzakken staat op te kijken, taarteklaai! stroovent! Als de eerste die er een poot naar uitsteekt, varen moest gelijk die landmeter, we zouden eens zien....’

‘O gij sloore! wat meent ge wel? Broeke's Lander, Planke's Tette en Cloets zeune, zitten ze niet voor hun levensdagen in den bak? en die doet 't geen zij gedaan hebben, krijgt van 't zelfde, - denkt ge dat nog één inwoner van den Waterhoek de hand zal opheffen en iemand een stroo in den weg leggen om de werking aan de brug en 't rooien hier te beletten?’

‘'k Wil het zien. Als ze tegâre, gelijk één man elkander verstaan, - Broeke is daar de kerel voor - 'k zou willen weten of 't niet helpen zou?’

‘Broeke zou zijn kop tegen den muur aan stukken loopen, en wie zou er meedoen? Sieper vooreerst niet, Koeke, Poorter, Knol en Bulcke ook niet, - een bende snotneuzen en schreeuwers misschien, en 't is àl!’

‘Gij zegt dat, maar ik verwacht nog leelijke dingen; 't is toch iets te zeggen alzoo ons schoon gehucht naar den duivel helpen, en vreemde luizaards zien meester spelen op ons erve. Dat 't mijn doen ware, 'k en liete 't waarachtig zoo gemakkelijk niet gebeuren.’

‘Gebeuren zal het en we moeten er 't beste uit rapen; kwestie is 't ons geluk en welvaart niet? Wat kan het ons schelen dat er een weg door den Waterhoek loopt?’

‘Veel kan 't mij schelen! Is 't niets dat we onze vrijzucht verliezen? onzen eigen doen? dat we met dien doorloop van vreemden 't zelfde leven niet meer zullen hebben? Als het iets worden moet van effenop, dan kunnen we

evengoed naar 't dorp gaan wonen, bij de plaatsenaars!'

'Tut tut tut, al trijfels en inbeelding: 't bijzonderste is van goed aan den kost te komen - 't leven is overal 't zelfde, de rest is trunterij.'

Witte duwde er nog eens op: dat 't nieuws binnenhuize moest blijven, dat hij eerst den notaris wilde gaan spreken. Maar 's anderen daags reeds kwam Nette Bovin de Meerschblomme binnen en vertelde Wanne geheel de historie, gelijk Kerlo zelf gister op een zwijgen medegebracht had, en nu bleek het vermaard en bekend over den ganschen omtrek. Wat kon er aan verzwegen worden? Binnen enkele weken zou het onteigenen beginnen, de aanplakbiljetten uithangen die den verkoop der bouwgronden moesten bekend maken.

Bij 't meerendeel verging het evenals met Witte Kerlo's wijf: verstomd staan en verontweerdigd, twijfelen aan de waarheid van zulk onrecht. Langs alle kanten werd er geschreeuwd en gedreigd:

'We zullen eens zien of er mij iemand uit mijn huis zetten zal! Laat ze eens komen om 't mijne af te breken! En 't zal een groote klaai zijn die mij beletten kan mijn land te gebruiken!'

Alevenwel waren er die, terwijl ze tempeestten en vloekten, in hun binnenst dachten gelijk Witte Kerlo, en heimelijk uitzagen naar eene andere gelegenheid, om in geval het toch gebeuren moest, eene woonst gereed te hebben.

In de herbergen op den Knok en elders was er den dag door en tot 's avonds laat, gedurig geloop en bijeenkomst; daar werden besluiten genomen, plannen beraamd, en eindelijk vastgesteld om, zoo één zoo àl, tegenstand te bieden, zich met geweld te verzetten en niet te gedoogen dat er aan den Waterhoek eene hand uitgestoken werd. De brug zelf bleef nu buiten beschouwing, als eene zaak van minder belang, - het nieuws van de onteigening, het schenden van woonsten en goed, het raken aan 't binnenst van den Waterhoek overtrof toch alles wat men van onrecht en overweldiging kon uitdenken. Broeke had dus ook geen moeite om de drift aan te stoken; nog nooit waren de mannen zoo eensgezind geweest, en wie nog kalm bleef en onverschilligheid toonde,

werd door de wijven gescholden, die evenals razende meerkatten opstoven, met gebalde vuisten en kwade gezichten hunne verbolgenheid uitschreeuwden: dat 't niet gebeuren zou! dat zij zelf het wilden beletten als hunne venten te laf waren!

Voor velen was het eene gelegenheid om in den kwei te zijn en jenever te drinken. Niemand dacht nog aan werken, niemand kon in huis blijven, ieder wilde en moest zijn gemoed luchten, bij de menigte zijn om, ten hoopewaart in, te razen en gerucht te maken. Er hing eene algemeene beroerte over den Waterhoek, alsof de wereld op 't vergaan stond, en het onheil slechts kon afgeweerd worden door in bende aaneengesloten, den dag lang, luidop het schandelijk onrecht aan te klagen en het malkaar voor te houden: dat het niet gebeuren zou! Laat in den avond geleek het in De Sterre, De Groene Populier, De Sleerin, De Galgenstake als in een ziedenden brouwketel, waar alle stemmen dooreen gonzen, en duizend keeren 't zelfde herhaald wordt. De mannen dronken lijvelijk groote pinten, de vrouwen zaten er met den boreling aan de borst, jenever te lutten, en meisjes zoowel als jongens kropen er tusschen de beenen der groote menschen om te deelen in de leute. Degenen die aangeschreven stonden om onteigend te worden, die land of grond moesten laten liggen, mieken het meest misbaar, voerden het hooge woord en schreeuwden het geweldigst bedreigingen uit. Broeke grinnikte van eerspijt; hij had nooit durven denken dat er zooveel ‘bloed’ in zijn volk stak. Wie zou er verwacht hebben dat het zoo'n wending moest nemen? - dat het onteigenen méér zou doen om de menschen op te winden dan 't bouwen der brug? Ze moesten het aan den lijve ondervinden om op de pooten te springen! Het liep geheel naar zijn zin. Dàt moest hij hebben. Nu was er voor den deken iets te doen; nu had hij eene rol te vervullen. Het was te voorzien 't geen nu te gebeuren stond, en hij beschouwde zich reeds als de redder van den Waterhoek; van zijne tusschenkomst zou het afhangen, aan hem zouden de inwoners het behoud van hun gehucht te danken hebben. Uitwendig bleef Broeke kalm en bedaard, nam eene strenge houding aan, wist ten gepasten tijde en tegen elk in 't bijzonder een

woord te plaatsen, op een toon dat het den gewenschten indruk miek, en de mogelijkheid om zulk een schandalig opzet te laten uitvoeren, ineens te niet sloeg.

'Na 't geen ze met Lander ondervonden hebben, zullen ze 't niet wagen,' sprak hij als zijne vaste meening uit. 'En we zijn hier toch mans genoeg om een dozijn snotneuzen van heeren in de Schelde te gooien! Ons liever doodvechten dan dat er één huis afgebroken worde!'

Met den toon waarop Broeke dit uitsprak, zonder schijnbare drift, zonder spraai of blagaai, kalm en in klare taal, kwam het hun zoo eenvoudig voor, alsof het niet anders kon en vanzelf sprak 't geen ze te doen hadden. En wie er 't minst aan twijfelde was Broeke zelf - zijne eigene woorden brachten hem in vervoering. Hij beschouwde het als een plicht van zijn ambt, dat hij nu waarnemen moest. Maar wanneer hij vol gloed en ijver, thuiskwam en door Sieper, die alles zakelijk en nuchter inzag, tegengesproken werd, ging het er op los! Met dien vent kon hij zich niet bedwingen - hij stond als het noodlot hem overal in den weg. Daar zij alle twee glad verschillend van natuur waren, ergerde Broeke zich niet alleen aan het opzettelijk dwarsdrijven van zijn schoonzoon, maar wel omdat hij, als ploegbaas en aanvoerder, zijn gezag misbruikte om, met koelen zin en zakelijk inzicht, alle geestdrift en opwelling van onstuimigheid onder de mannen te dooven. In heel die beroerte stond Sieper gelijk een vreemdeling wien het weinig schelen kan 't geen op den Waterhoek gebeurt - alsof het niets te beteekenen had. Hij vond het zot al dat belang te hechten aan die brug; onnoozel weerstand te willen bieden en den kop stuk te loopen tegen iets dat er toch komen moet. Integendeel, hij zag er een onmiddellijk voordeel in: voor jaren werk bij de deur! - Een gat in den Waterhoek, de vrije doortocht eener groote baan - was het als een ongeluk te beschouwen niet meer met een muur omsloten, van de wereld afgezonderd te zullen leven? Sieper nam de dingen op gelijk ze voorkwamen: laten gebeuren wat men niet tegenhouden kan, en meegaan met den tijd, - al 't ander zijn droomen van menschen die kindsch worden en beter de wereld zouden bedanken. Voor Sieper was Broeke een onverdragelijke zageman; en al die fabels en vertelsels

uit 't verre verleden, - die kerels van voor Christus' tijd, met hun steenen koppen, waarmede hij altijd uitpakte, hadden ze wel ooit bestaan? Sieper geloofde er niets van, voelde geen eerbied voor wetten, zeden en gebruiken die hun door overlevering opgelegd wierden en al dien last medebrachten. Werken en geld verdienen, dààr had hij genoeg aan. Nu was het te zien waar dat koppig vasthouden aan looze verzinsels hen brengen moest. Hij had het voorzegd, er nooit aan getwijfeld en nog minder er aan gedacht mee te doen om met of zonder geweld, er tegen op te komen.

'Ge kunt evengoed tegen stormwind of tegen overstrooming gaan vechten,' meende hij. 'Gooi maar een paar van die heeren in 't water, er komen er andere in de plaats, en gij wordt in den bak gestopt. Ik voel geen lust Lander gezelschap te gaan houden waar hij zit. Bovendien weet ik niet waarom we de zaak niet zelf aanpakken zouden, we kunnen er geld bij verdienen zonder op den vreemde te gaan. Dat de brug er komt en de steenweg, kan ons niets dan voordeelig zijn: de Waterhoek zal nog nooit zooveel nering gekend hebben.'

Broeke bezag zijn schoonzoon gelijk men een waanzinnige bekijkt die van den droes bezeten, opzettelijk en tegen eigen overtuiging in, wartaal spreekt, zuiveruit om zijn evenmensch te tergen.

'En onze vrijheid, het meester zijn, ons ras en ons leven!' riep Broeke. 'Omdat ze hier de pooten aansteken willen zonder ons te kennen, is dat alleen niet genoeg? Ge voorziet toch wat er gebeuren zal, eens dat er vreemdelingen komen nestelen, en wij niet meer in onze eenigheid kunnen leven?'

'Allemaal hutsepot, inbeelding! Gaat ge den tijd tegenhouden en de jonkheden den weg wijzen waar ze heen willen? Waarom of waarvoor dient het in eene kooi te zitten, buiten alle verkeer en gemeenschap? Om er van vader tot zoon in een hutte te blijven wonen, te wroeten tot men valt, en de jongens in dezelfde armoede te laten waarin men zelf geleefd heeft?'

'Armoede? Wie is hier arm?'

'Iedereen. Gij, ik, allemaal! Hebt ge al iemand weten rijk worden, op zijn gemak leven hier op 't gehucht? Werken

en slaven, kinders kweeken.... en omdat de jongen het van de ouden zien, weten de stakkers van niets beters - het overschot verbrassen is volgens de wet! Sparen is verboden, om te beletten dat de een meer zou hebben dan de ander. Stel ze maar eens in de gelegenheid een slag te doen om er bovenop te komen, en ge zult zien wat er van uw versteende vasthouderij der vergane dekenmannen nog overblijft! De menschen zijn overal dezelfde: zoolang ze van de weelde niet geproefd hebben, vragen ze er niet naar.

'Weelde, sparen' die woorden klonken Broeke tegen als eene gekkernij - dingen die elders misschien zin en beteekenis hadden, doch hier onbekend waren. Rijkdom, armoede, weelde, wie had er van zulke dingen ooit iets gehoord? Sparen om wàt te doen? Rijkdom, waarvoor? Werken om geld te verteren, was er buiten dit nog iets anders? Waarom overschot vergaren als men woonst, kleeren, te eten en te drinken had? Wilde Sieper misschien de dorpelingen nadoen die werken zonder te durven eten of drinken, om malkaar met zotten pronk de oogen uit te steken en den groote uit te hangen? Waar was de verachting en de spot voor de plaatsenaars? de zelfgenoegzaamheid van wie nooit aan hunne zotte kuren meedeed?

Voor de duizendste maal bleek het dat er met een vent gelijk Sieper geen effenaar te houden was - ze spraken eene taal die ze van elkander niet verstonden. Sieper was een vitter, altijd dwars in 't spel; Broeke wist dat er geen garen mede te spinnen was; - er stak geen bloed van den Waterhoek in hem, - hij bleek wel van een andere oorije te zijn? - kende geen eerbied voor den eigen aard, wilde tegen wetten en gebruiken op, doen 't geen hij elders gezien had. Broeke wist het, maar nog nooit had hij het zoo schaamteloos en rauw hooren uitspreken gelijk nu. Nu was hij geheel van zijn volk afgescheiden, stond er buiten, had zijn ras verloochend! Ze mochten dus op hem niet meer rekenen, hij zou hen tegenwerken, verraden, verklikken misschien? Ze moesten hem dus wantrouwen, hem schuwen en zwichten als een laaier! Broeke zag het in zijn schoonzoon als een lichaamlijk letsel, eene afwijking, iets dat hij als eene besmetting in 't verkeer met vreemde werkgezellen had opge-

daan en naar hier medebracht. Hij onderging het als eene schande en 't was zijn groot verdriet zulk een schurftigaard in zijne familie te hebben ingekweekt. Dat hij werkzaam was en als een uitstekende ploegbaas bekend stond, gold voor Broeke slechts als eene hoedanigheid van bijkomend belang en geringe waarde. De jacht naar geld was in zijne oogen de grootste ondeugd, die niets dan rampen medebracht - ondeugd die op den Waterhoek nooit bestaan had, die indruischte tegen alle wetten en gebruiken, - er als waanzinnigheid bespot werd. Ziet ge dat een kerel met zulke denkbeelden ons volk den kop komt verdraaien? Dat ze allen aan 't sparen vallen, hun geld tellen en opbergen? Dan is het zeker gedaan met al de rest. Broeke schoot in luiden lach - het zou er lief uitzien! Hij troostte zich echter met de overtuiging dat zulke gedachten nooit of nooit ingang bij 't volk vinden zouden; 't geen Sieper hun als zijne levenswijsheid wilde voorhouden, lag buiten ieders begrip - ze zouden hem zot verklaren en hem uitgekken. In den eigen huiskring vooreerst was er van Siepers invloed niets te merken. Manse beschouwde haren vent als een ravelaar, die nooit genoeg gewrocht heeft, een haarkliever, en het ging haar geweldig tegen dat hij niet meegaan kon met de anderen, op alles wist te ritsepeeuwen en te sikeneeren; intusschen deed ze toch in alles haar eigen goesting, zonder zich te bekreunen of het hem lief was, of leed. Onder de huisgenooten werd echter over de hangende gebeurtenissen weinig gepraat, omdat het tusschen Broeke en Sieper telkens op twist uitliep, maar ook omdat Landers beeld hun gemoed bezwaarde en ieder vermeed dat beeld op te roepen. 't Was enkel wanneer er buren bij waren dat de kout loskwam en elk zijn meening uitbracht. Mira echter hield er zich geheel buiten; ze leefde ten ander onopgemerkt en was weinig in huis te zien.

Alzoo verkeerden de eenen in de stellige zekerheid dat ze 't gewonnen hadden, de anderen in twijfel, met de verwachting van 't geen gebeuren moest. Intusschentijd was het seizoen zoover gevorderd dat de werkingen zouden aanvangen; maar het gerucht van den voorgenomen tegenstand, en de luide dreigementen, waren tot het dorp doorgedrongen,

en met dien dubbelen moord had dit gewest in den vreemde zulken slechten roep gekregen, dat geen ingenieur of aannemer zich op die gevaarlijke plaats dorst wagen. Daarom werd van hoogerhand naar middels uitgezien om die wildemannen van den Waterhoek te paaien en met schoone manieren tot reden te brengen. Men wist dat er in zulke omstandigheid en met zulk volk, door geweld of stuurschheid niets te bekomen valt; er moest hun aan 't verstand gebracht worden: welke voordeelen en verbetering de brug en de steenweg voor 't gehucht zouden medebrengen. Notaris Feys die bij de bespreking aanwezig was, en er alle belang bij had de zaak te zien gelukken, verklaarde zich bereid met de mannen ginder te gaan praten.

'Voor mij is dat een spelletje om het in orde te brengen, - ik ken die kerels, weet hoe ze aan te pakken,' beweerde hij.

Een Zondagnamiddag trok hij er heen met zijn klerk. Kwansuis eene wandeling door den meersch, langs de Schelde. Waar de lijn van den nieuwen steenweg was uitgepaald, hielden zij stil, keken rechts en links, mieken gebaren en bleven in druk gesprek. Op 't gehucht had men hen gauw in de gaten, en een paar mannen treemden nader om te weten wat die twee daar uitrichtten. Toen de notaris en zijn klerk langs den Waterhoek afzakten, waren ze reeds op een afstand achtervolgd. Gelijk een looze vogelaar had de notaris in den zin, waar 't gelegenheid gaf, hier en daar een graantje te strooien, om zonder hort of stoot zijn doel te bereiken.

'Voorzichtig en sluw te werk gaan; niet overhaasten,' was zijne spreuk. Hij wist dat ze allen om 't even met den duim op den haan gereed zaten om nieuws te vernemen, - dat hij hen alzoo aanlokken moest. Jammer dat hij hier zoo weinig menschen, tenzij van naam en voorkomen kende, - niet wist met wien bij beginnen zou om best te gelukken, en het dus goed kome 't uit met den eerste den gereedste wagen moest. Onderweg had hij reeds Kolle en Bogaert aangesproken, maar dàt waren de geschikte pachters niet om onder handen te nemen. Witte Kerlo en Jan Petrol, die moest hij hebben.

'Maar we kunnen hier wel eerst een pintje drinken,' meende hij.

Ze trokken De Sleerin, bij Leme Demoor binnen. Met 't opensteken der deur werd de notaris echter gewaar mispakt te hebben. 't Was hier niet dat ze wezen moesten!

'We zitten hier in een kabberdoeske!' zegde hij tot den klerk.

Inderdaad: Bellemie was er in een hoek met eenige jonge fliere fluiters aan 't kallegaaien, en verder waren het niet anders dan jongens en meisjes gemeenzaam aan 't vrijen. 't Was te zien ook dat ze hier te onpas kwamen. Een geschikt gehoor zou er met die klanten niet te vinden zijn, en geen gelegenheid om over zaken te praten. De notaris voelde er zich niet op zijn gemak; 't zag er niet veilig uit voor een treffelijk mensch in die loensche kaveete, en hij miek voornemen er gauw uit te trekken. Maar de mannen die hem achtervolgd hadden, en werkelijk op nieuws uit waren, kwamen hem op de hielen binnen, - een drietal gezetene lieden, schijnbaar van degenen die hij hebben moest. Dàt was een meevaller en.... eene uitkomst! Hij voelde zich gered. Hij zocht maar aanstonds met die nieuw binnengekomenen gesprek aan te knoopen, over weer en wind, land en zand.... Eerst wilde 't niet te best vlotten, de mannen bleven stug en achterhoudend, antwoordden met ja of neen, en stelden geen enkele vraag waarmede hij van wal had kunnen steken. Nu kwamen er nog een paar binnen, die kalm en bedaard hunne pijp stopten. De notaris wilde 't maar wagen, met eene onschuldige vraag:

'Zoodat ge hier met groote werkingen ligt, tewege?'

'Ge moet er meer van weten dan wij,' merkte Sneyer nuchter op.

Voor den notaris gold dit als eene gelegenheid om uit te pakken, - in één adem begon hij over de nieuwe brug en den steenweg, en dat op een toon alsof het voor de bewoners van den Waterhoek eene onverhoopte gunst beteekende die dingen te verkrijgen. - Dat het juist passen moest als de brug hier op die plaats zou komen, en de steenweg zoo schoon midden 't gehucht, - dat men niet beter wenschen kon, - dat het den bloei en de welvaart op den Waterhoek zou brengen....

'En als we nu eens met dien bloei en die welvaart niet gediend zijn?' opperde Scheepie.

‘Zeg liever: destruwasie!’ gromde Sneyer.

De notaris keek een beetje onthutst, meende dat zij kwalijk verstaan hadden. Eenigszins vermijd, sloeg hij een toontje lager aan, en begon op bedekte wijze te zinspelen op de schoone slagen die er zouden te doen zijn met de onteigeningen en den aankoop van grond. Juist gelijk de schoolmeester het Witte Kerlo voorgezongen had, sprak de notaris over 't drukke verkeer langs de nieuwe baan die West- en Oostvlaanderen verbinden zou, - de aansluiting tusschen Doornijk en Kortrijk van den eenen kant, met Ronse en Audenaerde van den anderen. Daarbij nog: de begankenis in 't zomerseizoen van al de wandelaars der streek die nu langs hier voorbij moesten naar den Kluisberg, en die in 't gaan of in 't keeren, op 't gehucht zouden blijven haperen en geld verteren.

‘Verteer van zulke klanten kunnen we hier best missen,’ beweerde Manus Kok.

Die troef pakte dus ook al niet! Wat wilden die mannen dan eigenlijk?

‘En dat ge een nieuw huis krijgt voor een oud! Dat geluk valt niet aan elkeen te beurt....’

Kasse Verdonck en Oliepiet waren intusschen ook binnengekomen; ze bleven aan den disch hun pinte drinken en keken onverschillig op die twee ongewone klanten. Toen ze hoorden waarover het liep, keek Verdonck al over den schouder, en op den notaris doelend:

‘Gooi dien vent buiten,’ zegde hij droog weg, ‘hij komt onzen baard smouten.’

Middelerwijl had de klerk met Merliere afzonderlijk wat zitten kouten, en daar den zoetelaar afgegeven: over de voordeelen en de profijten voor 't werkvolk die eene goede daghuur aan de brug verdienen zouden. Doch de slonke kerel bezag het heerschap met zulke minachting, dat deze het niet verder waagde. De notaris meende op eene andere manier beter te zullen gelukken, - er waren nu menschen genoeg aanwezig, en om er wat fut in te brengen, dronk hij zijn glas uit en bestelde eene ronde voor heel 't gezelschap. Dat was welgekomen: ze tikten de glazen en dronken:

‘Op de gezondheid van mijnheer!’

‘Op den goeden uitslag van de werkingen!’ meende de notaris.

Toen kwam Oliepiet vooruit en vroeg:

‘Maar hoe zit dat nu met die onteigeningen, notaris? Ze zeggen dat de helft van den Waterhoek weg moet, is dat waar?’

‘Tut tut tut, eenige huizen. Natuurlijk, als er nu eene straat gelegd wordt, doen ze dat niet gelijk in den ouden tijd, krinkeliewinkelie, maar in rechte schreef, en 't geen in den weg staat, moet er uit.’

‘Hm, hm,’ deed Oliepiet; ‘en die heeren beschikken daar zoo maar over alsof 't hun eigendom ware, zonder te vragen hoe “wij” dat opnemen: geern of noode?’

‘Daar is eene wet, beste man, die zulke gevallen voorziet; hoe wilt ge dat er openbare werken kunnen uitgevoerd worden, als de eerste de beste obstructie maken kan? De eigendommen worden geschat, en de volle weerde uitbetaald. Deze kans hebt gij nu, gelukszakken! - voor eene oude brokke krijgt ge er een splinternieuw in de plaats!’

Nu zat de notaris te peerd op zijn onderwerp, en raptalig ging het er op los:

‘Luistert beste vrienden, de huizen die hier moeten gesloopt worden, zijn kramakkige koten die op 't invallen staan; wàt zijn ze weerd? de ruzie van 't afbreken niet! Al wat ge er voor geeft is te veel, maar met die gedwongene onteigening, krijgt ge driedubbel - ze moeten u een ander huis in de plaats geven!’

‘En mijne lochting?’ vroeg Kasse Verdonck.

‘Wordt u vergoed aan den hoogsten prijs.’

‘Maar met al dat, ben ik hem kwijt?’

‘Ge kunt toch ander land krijgen. Laat eens zien: al de meerschgrond, langs beide kanten aanpalend de nieuwe straat, wordt te koop gesteld; dat is bestgelegen om te bouwen, met lochting er achter zooveel ge wilt. Die eerst komt wordt best bediend; hier van voren aan zal 't best geschikt zijn voor eene herberg....’

‘Langs de nieuwe straat, die sleepte opgevoerd wordt tot aan de brug, zes meter boven den beganen grond, zoodat de nieuwe huizen beneden dien dam, er heel den winter in 't water zullen staan?’

De notaris keek op om te weten vanwaar die pan op zijn kop viel, en zag nu eerst dat de herberg vol volk geloopen was; er kwamen er nog altijd meer bij. Hij wist niet goed wat daarop te zeggen, zocht naar woorden.

‘'t Is te zien: al dezen kant tot aan de Biesbeek loopt de straat vlak met den meersch, - verderop begint de helling eerst.’

‘En aan wie behoort dat land toe?’

‘Aan een heer uit Gent.’

‘En komt dàt ook te koop?’

De notaris trok de wenkbrauwen op:

‘Misschien bouwt die heer daar zelf huizen op om te verhuren....’

‘Zoo meen ik het. En dan zijn we verkocht en geleverd - zitten in die pooten.’

‘'t Is te zeggen: dat zal aan genadelijken prijs van werkmanswoningen zijn.’

‘We kennen dat,’ meende Sneyer: ‘hier onzen eigendom ontstelen, om ons ginder 't vel uit te stroopen.... aan genadelijke prijzen!’

‘'t Is te zeggen: ik heb daar niets in te zien,’ verschoonde de notaris.

‘Buiten dat ge de zaakvoerder zijt van dien heer, en mededeelt in de profijten.’

‘Als het nu zoo gelegen komt....’

‘Maar voor ons komt het ongelegen!’ riep Verdonck en hij sloeg met de vuist op tafel.

Die slag was het teeken, bracht zoogoed als de openbaring van de heele fopperij die de zakenman hier kwam afspelen.

‘Een sluwe trek! Zeem aan den baard smouten, komt die kerel!’ riep Bulcke.

Als op afspraak drumden de mannen nader en omsloten den notaris en zijn klerk in een kring.

‘Weet ge wàt, Feys?’ riep Jan Petrol, ‘als ik wist dat gij er de hand in hebt, 'k smeet u bij uw verdommenis in de Schelde! We kunnen uw nieuwe huizen missen, de oude zijn ons liever.’

Demoor, die in 't achterhuis zat te kaarten, kwam op het gerucht uitkijken, en vroeg aan Bellemie: wat er gaande

was? De jonge kerels die aan 't vrijen waren, lieten hun vrouwmensch en kwamen bij om te helpen vechten als 't noodig bleek. De meisjes drentten langs de achterdeur naar buiten en gingen bij de buren vertellen wat er bij Leme Demoor ophanden was. Toen kwamen er nog meer nieuwsgierigen, zooveel dat ze aan de deur blijven moesten en niet binnen konden. Elk vroeg om bescheid, elk wilde weten wat er gebeurde, en in 't gewoel werden de gekste dingen verteld: dat de notaris gekomen was om Jan Petrol en Oliepiet uit hun huis te drijven....

'Hij is er komen vrijen met Bellemie, - z' hebben hem betrapt in de kamer! - Dat zal hen leeren hier te komen lamoezen!'

'Slaat hem z'n hoed over z'n kop!' riep er een.

'Versmoort ze alle twee in 't mestputwater!'

De notaris en zijn klerk zagen bleek lijk de dood, keken met angst in de oogen die onstuimige, roestige bende aan, en smeekten om verschoon:

'Believe 't u menschen, verstaat toch redens - ik meen het goed met u: ik ben u komen waarschuwen, met de beste inzichten; ik zal geheel in uw voordeel zijn. Die raad of hulpe noodig heeft, mag het mij vragen....'

Voor alle antwoord kreeg hij treiterend gelach en spotredenen, en in 't geniep nu en dan, al onder uit, een stamp tegen de beenen. Het geleek hier een echt moordenaarshol, en de notaris zag de dood voor oogen. Van nergens was er hulp te verwachten; geen middel om door die bende heen, naar buiten te geraken.

De mannen reikten met 't hoofd tegen de zwartberookte zoldering, vulden de ruimte met hun breede schouders en onderschepten het licht van de kleine venstergaten. Heel het kot hing vol stikkende tabaksrook.

'Ze kunnen ons hier vertrappelen en versmachten zonder dat iemand het gewaarwordt,' meende de notaris, die zijn laatste stonde gekomen zag. Smeeken hielp niet meer, in 't gedruisch en gewoel ging zijne stem verloren. Maar toen gebeurde iets onverwachts: de menigte week open om een kerel, meerder dan al de anderen, door te laten; zonder geweld of misbaar drumde deze door tot bij den notaris en vroeg

hem: wat er scheelde? Ze tierden al overhoop, elk wilde uitleg geven en bewijzen dat de twee ‘plaatsenaars’ hier met kwade inzichten gekomen waren. Broeke luisterde rechts en links; liet elk zijn meening uitspreken, en deed toen teeken dat ze buiten gaan zouden en plaats maken. Op den stond werd het kalm, en eens dat er weister genoeg was, zegde hij tot den notaris:

‘Man, nu kunt ge gerust vertrekken, maar als ik u raden mag, keer hier nooit terug; als we u vandoen hebben, zullen we u ontbieden.’

‘Laat die twee nu ongehinderd gaan,’ zegde hij tot het volk. En toen hij zag dat de notaris nog niet gerustgesteld scheen, en niet roeren dorst om 't geen hij vreesde buiten aan de deur te zullen ondervinden, ging Broeke voorop en zegde:

‘'k Ga een eindje met u meê; er zal u geen letsel geschieden.’

Gelijk bakkers die in hun broek gedaan hebben, dropen de twee heeren af, onder 't geleide van den deken, die onderweg het hooge woord voerde en meeging tot aan het laatste huis van 't gehucht.

In de herbergen werd het geval heel den avond, op alle mogelijke manieren verteld en uiteen gedaan. Daarna ging men aan 't rakerooien, aan 't twisten en duizend keeren 't zelfde herhalen. Voor velen was het eene aanleiding om er drinkgelage van te maken; gelijk immer wanneer er algemeene belangen in 't spel waren, had men er behoefte aan om samen te blijven en veel te praten. Nu weer riepen allen eensgezind: dat men tegenstand bieden moest tot het uiterste; die handeling van den notaris was niets dan een looze trek om hen te overhalen en te bewilligen, - eene onderduimsche kromme poging om zijn koopgrond aan den man te brengen. Hij stond genoeg bekend als een vrek, een sluwe vos, - en ware 't van Broeke niet geweest, ze hadden hem de kleeren van 't lijf getrokken en pieternaakt naar huis gezonden - zijn pennelikker van 't zelfde!

Openlijk uitgesproken, bleef het daarbij; doch thuisgekomen ging menigeen aan 't nadenken: hoe dit alles afloopen zou? In 't stille, met wijf en jongens, dorst hier en daar een zijn gedacht uitspreken. Niemand echter wilde bekennen

of gelooven: dat het zoover komen zou. Maar.... als er nu toch niets aan te pardjienen of te sjanfoeteren was, - als 't met vechten en geweld eens niet helpen kon, dan moest men toch voorzorgen nemen om niet zonder woning op straat te staan? Het was kwestie van uit de oogen te zien... en te laten praten. In 't geheim ook koesterde menig wijf, en vooral vele jonge meisjes, - de begeerte naar eene nieuwe woning, met den opene naar den steenweg. Zij beten in het lokaas dat de notaris hun had voorgehangen: een schoon, luchtig, steenen huis met pannendak en achterdeur, groote vensters met gordijnen, een plankier, een versch geschilderd uithangbord, eene groote gelagkamer met vloer in cementtichels, eene Fransche schouw met posturen en vazen er op, een schoone disch met rebbank vol glazen. Het vooruitzicht om daarin te pronken gaf aan het vrouwvolk den doorslag om aan al 't ander te verzaken; in hunne verbeelding smukten zij het op als een wonder. Eens dat zij aan 't gedacht gewend waren en de uitvoerbaarheid er van niet meer een zotte droom geleek, werd de verzoeking hun te sterk om nog langer te weerstaan. Zij begrepen niet wat de mannen er van wilden: wat voor raars er is, en waarom men zoo mordicus houden moest aan die krottige leemen woning met eerden vloer, nauwe spiegaten van vensters, een open haard, eene ribben zoldering met balken waar de mannen 't hoofd tegen stieten als ze 't waagden rechtop te staan; waar een half dozijn klanten roeren noch keeren konden.... In De Galgenstake kwamen de dochters er reeds openlijk voor uit, ze zaagden vader en moeder de ooren af om een nieuw huis. Ze legden 't geval uit langs den schoonen kant, en waren overtuigd dat ze, met den aantrek van hun persoon, al de liefhebbers van de streek in hunne herberg zouden lokken. Zoodanig werden zij bepraat, dat Luiske en zijn wijf er door overstuur geraakten, ze 't eindelijk betreurden niet onteigend te worden, om de dochters hun zin te kunnen geven.

‘We wonen hier toch tenden de wereld,’ bekende Luiske tegen 't wijf; ‘we zien heelder weken noch mensch noch beest, tenzij den Zondag, - en met drie zulke snelle dochters, in eene ordentelijke herberg langs de groote baan, zou 't volk er naartoe stroomen.’

Bellemie uit De Sleerin, was ook al door de begeerte aangedaan, meende in een groot huis beter en meer aantrek te krijgen. Leme, die maar een duts was en gewend altijd te knikken, dorst er niet tegen opkomen, en gaf haar gelijk.

Jan Petrol zweeg stil, maar dacht aan een huis met schoonen winkel en toograam, om er zijne waren uit te stallen; eene poort en eene schuur voor zijn peerd en kar.

Witte Kerlo had zijn Wanne zoover weten te bepraten dat ze nu eindelijk de voordeelen begon in te zien en bewilligd was om, als 't zoover kwam, er de eerste bij te zijn.

Van lieverlede ontstond er kentering, hier en daar vunsde 't verlangen op om te zien gebeuren 't geen in 't openbaar als de grootste, de geweldigste ramp werd uitgeroepen. Naarmate men aan de mogelijkheid gewend gerocht, vreesde men al minder de verwezenlijking der gebeurtenis. Van het angstig afwachten naar de onteigening, bleef niets meer over, integendeel: degenen die eerst als slachtoffers beschouwd werden, stonden nu gekend en benijd als de begunstigden. Dit bleef echter nog onuitgesproken, bedekt en geheim gehouden, omdat het tegen de publieke opinie streed, die wilde dat er verzet en tegenstand gebeuren moest, en ook omdat men twijfelen bleef aan de uitvoering.

De dagen verliepen in schijnbare rust, en het uitzicht van den Waterhoek bleef onveranderd, - wanneer ieder aan de bezigheid was, kon men aan niets gewaarworden dat er ramulte of oproer in de lucht hing. Alles stond er zoo vast in zijn vorm en gedaante, dat het onmogelijk scheen er in der eeuwigheid iets te zien veranderen. Na een tijd kwam het de bewoners dan ook voor alsof het een valsch gerucht was geweest, uitgestrooid om menschen in 't garen te jagen en rust te storen. Alzoo was het gesteld bij 't uitloopen van den winter, en ieder verwachtte reeds dat het werkseizoen zou inzetten gelijk naar gewoonte. De jaarlijksche uittocht moest beginnen, en er was niets gebeurd. De steenbakkers waren reeds vertrokken en de mannen voor de travaux mieken zich gereed. Men hoorde zeggen dat de Poldergasten reeds aangekomen waren en het werk aan 't rechttrekken der Schelde, tegen de Waalsche grens, moest hervat zijn.

Toen het op 't dorp bekend werd dat de waanwijze notaris

zoo deerlijk 't spel had verbrod, en er met zijne tusschenkomst op den Waterhoek zoo pover was uitgekomen, beweerde Thyssen, de zoon van den aannemer der scheldewerken, het zonder opdracht en op eigen kans te willen beproeven om de zaak ginder in orde te brengen. De heeren beschouwden het als bluf en grootspraak, zouden hem laten begaan, doch verwachtten niet veel als uitslag van den waaghals, die eigenlijk als zwetser en drinkebroer bekend stond, dus allerminst geschikt die onhandelbare kerels te gaan bewilligen om redenen te verstaan.

'Ik ga er heen! Wie gaat er meê?' zegde hij tot eenige kameraden. 'Met drie, vier zijn we mans genoeg; geen groote bende. Al wat ik vraag, is: niet bang zijn. We gaan ons 'n stuk in den kraag drinken, veel plezier maken en praten, - voor de rest: laat mij maar doen, en ge zult weten te zeggen of ik er iets van ken. Ik wed dat ik ze van den eersten keer allen meekrijg!'

Een zekeren Zondagnamiddag verschenen op 't onverwachts eenige Poldergasten op den Waterhoek. Onvermijd stapten zij De Meerschblomme binnen, deden er gelijk thuis, en alsof ze rondom in de kennissen waren: spraken luide en mieke leute van enden in. De aanvoerder, een gladde, hoogroode, snelle manskerel, in vloeren broek en vest, met kapleerzen en een deukhoed op, werd door zijne makkers 'Thyssen' geheeten, miek zich bekend als de ploegbaas der Polders die aan de Schelde wrochten, en de zoon van den aannemer. Het leek wel een gewaagde toer om hier zoo ongevraagd en stoutmoedig binnen te vallen, doch de kerel scheen niet eens te weten wàt er op liep of wàt er aan gewaagd was. Hij gaf als reden op: dat er ginder, met die Walekoppen niets uit te richten viel, - geen enkele herberg waar plezier te maken was, - geen mensch die u verstond, of waarmede men praten kon. Hij had van den Waterhoek gehoord, van 't lustig leven, en nu 't hier toch in de buurt was, wilde hij eens nader kennis maken met die kerels waarvan hij er eenige op de travaux aan 't werk gezien had. Nu zouden ze samen een goeie pint pakken, - ze waren opzettelijk er voor tot hier gekomen om eens hun hert op te halen en een avond lustig over te brengen. Die reden sloeg in - dat waren mannen

van hun soort - en daarenboven bleek die Thyssen zoo zeker van zijn stuk, deed zoo onbevangen, alsof hij met zijns gelijken of met oude makkers hadde omgegaan. Van eersten af wist hij den toon te treffen die aanstond en alle wantrouwen verdreef. Wie nog verbluft stond bij zulk vrijpostig optreden, achterdochtig uitzag, zich gekrenkt voelde om dien hoogen toon; wie meende met een blagaaimaker te doen te hebben, gerocht al gauw medegesleept, en onweerstaanbaar met den lustigen kwast ingenomen. In Thyssen en zijne makkers herkenden zij hunne eigene geaardheid: van niets vervaard, gewend er breed mee deur te gaan, mannen met pooten aan 't lijf, die 't eind hunner macht niet kennen, en zich door niemand laten op de teenen trappen, - met wien men over 't werk praten kan, en die in 't drinken hunne weerga niet hebben. In de verste verte was het te zien noch te raden dat zij hier met om 't even welke bedoeling gekomen waren; - Thyssen zag er niet naar om met valsch inzicht iemand te lijmen of te verstrikken; van heel de doening en gebeurtenissen op den Waterhoek scheen hij zich niets aan te trekken, sprak er met geen woord over en dacht er niet aan iemand te bewilligen om mee te doen aan 't geen men hier met koppigen zin en weerbarstig gemoed wilde vasthouden. Voor hem waren het werkmakkers, met hen voelde hij zich in zijn vaarwater: mannen van dezelfde oorije, gewend in de eerde te wroeten, eens dat ze er aan waren, hard in 't labeur zoowel als in 't drinken! Polders en mannen van den Waterhoek geleken op elkaar, hadden dezelfde opvatting van 't leven, wild in hunne doening, eigenhandig en terughoudend tegenover vreemden. De verbroedering hier bij dit toevallig samentreffen, ging als vanzelf, wederzijds voelde men dat het niet noodig was voorafgaande kennis gemaakt te hebben om bij 't eerste ontmoeten kameraden te worden. Het gerocht al gauw over heel den omtrek bekend dat de Polders afgekomen waren (waarom?.... om te drinken!) en het nieuws werd als eene blijde gebeurtenis verkondigd - elk wilde de mannen zien. Het werd een toeloop gelijk op eene kermis; de geestdrift sloeg er in, want Thyssen had de zakken vol geld en gaf rond zijne ooren: al wie binnenkwam mocht drinken op zijne kosten. Hij wist zich in goed gezelschap, en wilde laten zien

dat de Poldergasten geen trunteriks waren. Herhaaldelijk moesten ze met de glazen klinken, en er werd gedronken op de nieuwe vriendschap. De kerel deed alsof er hem een groot geluk overkomen was dat hij uitvieren moest, - alsof hij in maanden geen mensch had gezien en nu zijne tevredenheid met God en alleman wilde deelen. Het kon hem niet schelen: geld was er genoeg, - hij was gewend er breed door te gaan, en als men onder vrienden is, moet men er gebruik van maken; morgen is 't opnieuw van leer en aan 't werk! Het scheen echter dat zijn geld niet op kon; hij roefelde er in, betaalde achteloos 't geen gedronken werd. Witte Kerlo en zijn wijf konden niet gauw genoeg de glazen volschenken, - een paar klibbere meisjes sprongen bij om te helpen, want er kwam altijd meer volk binnen, en die in de herberg geen plaats vonden, gingen in de keuken zitten. De aankomst van die vreemde gasten werd opgenomen als eene wondere gebeurtenis, waar ieder in gemoed was, zonder naar de reden of de oorzaak te vragen. Er was eene opgetogenheid onder 't volk gelijk op de groote dagen, met dit verschil nochtans: dat er niet gedanst en niet gezongen werd, - die Thyssen hield ieders aandacht bezig; men ondervond de voldoening hem aan te zien en te hooren, en in de menigte geperst en gedrongen te worden. Verder praatte en schreeuwde men ten hoopewaart in, - elk op zijn manier wilde de welgezindheid luchten. 't Geraas en 't gewoel zelf zette de geestdrift nog aan. Daar midden in stond Thyssen als de held van het feest - een flinke, struische, gezonde opgeschoten klepper, met glinsterende oogen en lachende tanden, in de glorie zijner jonkheid - een bouten die van begin af en onweerstaanbaar ieders bijval genieten moest; waarop alle meisjes bij 't eerste zicht, smoorlijk verliefd gerochten, en die hem al onder uit, met begeerige oogen, vol argelooze bewondering bleven aangapen. Hij zelf scheen er echter niets van op te merken, - deed alsof er geen meisjes omtrent waren - bleef beslommerd in gesprek, den eenen keer in 't gemeene, en dan weer met Sieper in 't bijzonder, over heldendaden op 't werk, dan over stoute ondernemingen, vechtpartijen en kwade streken. Nu hij echter gewaarwerd den ploegbaas van den Waterhoek aan de hand te hebben, deed hij hem achteloos en luchtig -

als ware 't een loutere inval - het voorstel: aan de Schelde te komen werken.

‘Hier zoo dicht bij! Ge moet goddorie bij ons komen, ge zult het er goed hebben - mijn vader is een beste kerel voor zijn volk, en een vijftig mannen kan hij best gebruiken, meer ook! - En waarom zoudt ge 't niet doen? We zullen met elkander goed opschieten; uw gasten zijn gekend als dulle werkers, - de onze zullen zich moeten schooren om naast de uwe hun man te staan!’

Sieper knikte instemmend:

‘Dàt is waar: niemand kan het er tegen uithouden! in 't werken en in 't drinken, zijn ze ieder de baas!’

Thyssen op heel anderen toon:

‘Denk er aan Sieper: ge kunt hier voor jaren uwe bezigheid vinden; waarom zoudt ge tenden de wereld loopen als ge werk bij de deur kunt hebben, en beter betaald worden dan gelijk waar?’

Hij liet den ander geen tijd tot tegenspreken of aanmerkingen maken, praatte altijd door, in één vloed, en viel op iets anders, alsof het eene afgedane zaak en reeds lang geklonken ware, omdat ieder verstandig mensch ermede instemmen moest. Hij drong dus niet verder aan, bestelde een nieuwe ronde pinten, op den goeden uitval. Een gelukkig treffen mocht het heeten, hier zonder inzicht en op 't onverwachts de mannen te vinden waar hij naar zoeken moest! Samen zouden zij er plezierige dagen hebben, en hard werken. Het kon niet beter vallen!

Waarom zou Sieper niet aannemen? Welke reden had hij te weigeren? In Thyssen had hij zijn man gevonden: dat was er een naar zijn zin, - die er glad doorging, de zaken flink aanvatte, en verstand van leven daarbij! Het hoefde waarlijk zooveel woorden niet om hem te overpraten. Op den stond was hij met den kerel ingenomen, en zonder nader overleg, zonder weerhouden, in de eerste opwelling, gaf hij den toeslag.

Thyssen hoorde hem schijnbaar verstrooid aan - hij was reeds met andere gasten doende.

‘Een dezer dagen kom ik weer en dan praten we over de voorwaarden en handelen verder af om eene vaste overeenkomst te sluiten voor heel de zomercampanje.’

Van zijnen kant nam Sieper de verbintenis aan voor vijftig straffe arbeiders te zorgen.

'Afgeloopen!'

En nu maar weer aan de lustigheid en aan 't vertellen. Die er bij zaten en 't gesprek afgeluisterd hadden, zegden het voort, maar in de benevelde lucht der herberg, in die wolk van tabaksrook waar niemand door heen kijken kon, in 't geroezemoes der opgewonden stemmen, ging het nieuws onopgemerkt verloren - niemand die er althans eenige beteekenis of belang scheen aan te hechten. Het hoorde er bij, het sprak vanzelf, het kon niet anders.... Van hier uit gezien, draaide heel de buitenwereld in een kluwen dooreen, en om nu aan 't werk te denken, terwijl men lustig bij elkaar te drinken zat, scheen onzinnig! Met dien Thyssen was het nog al iets te zeggen! waar had men het ooit gezien? Waar haalde hij het uit? Die Poldergasten zouden iemand op zijn gat drinken en zelf monter en kwiek blijven. Om drie ure 's morgens zat die duivelsche blinder er nog even kloek en present, altijd maar even wakker, te gekken en te zwetsen, zonder dat zijne tong ijzer sloeg, terwijl veel mannen van den Waterhoek duimken leggen moesten - onder tafel gevallen waren of langs de achterdeur weggepist.

Het was een fameus gelage geweest, eene viering die meetellen mocht en op 't gehucht lang vermaard zou blijven.

Volgens afspraak kwam Thyssen eenige dagen later terug om met Sieper de zaak af te handelen. Hij zag weer even opgeruimd en blijgestemd, even zeker van zijn stuk. Aan de tafel in de Meerschblomme gezeten, stelden zij de voorwaarden vast, kwamen overeen voor het loon en onderteekenden het contract.

In den loop der week zette Sieper uit om mannen aan te werven. Niet het minst moeite had hij om tot zijn getal te komen - allen waren ze gereed om met hem op te trekken. Hij duidde dag en uur aan der bijeenkomst. Wat Broeke raasde en tempeestte trok Sieper zich niet aan; wat de oude schold en dreigde kon niets baten, - het besluit werd doorgevoerd, en een Maandagmorgen stonden vijftig uitgelezen mannen op den Knok vergaderd. Sieper deed inspectie, riep de namen, en toen hij wist dat ze voltallig waren, gaf hij

teeken. Zij togen uit, een bende reuzen, in hun zwabberende vloeren kleeren, - bruin, grijs, blauw, al verschillend - den deukhoed op den kop, hun gereedschap - spaden, houweelen, schoppen - op den schouder, en zongen luidkeels het lied van den uittocht:

> Sa, we gaan
> Ja, we gaan....

om te laten hooren dat ze er met vollen moed weer aanvallen zouden, voor een heelen zomer. Wijven en jongens deden den stoet een feestelijk uitgeleide tot aan de Biesbeek. Zij stapten door den meersch en verdwenen al 't Zuiden in de richting der Schelde.

Thyssen had zijn proefstuk gewonnen! 't Geen de notaris uit kleinzielige hebzucht en gemis aan doorzicht verkorven had, kreeg de ander al spelend en zonder moeite gedaan.

Gelijk een beer in zijn hol had Broeke vòòr 't venster den uittocht afgespied. De gramschap stookte in zijn krop, omdat het tegen zijn wil, en zonder zijne toestemming gebeurd was, omdat hij het niet had kunnen beletten. Drie van zijn eigen zoons waren er bij! Drie stommerikken, goedige djolen hadden zich door Sieper laten medeslepen, omdat zij er geen kwaad in zagen.

'Sieper zal ik nog moeten de beenen breken!' dreigde hij binnensmonds.

Het was te vreezen en te voorzien dat ze eens tegenover elkander zouden komen te staan, en dat één van beiden zou moeten uit den weg vliegen. Broeke schoffelde gramstorig rond, kon nergens ter plaats blijven, vloekte en schold, en liep eindelijk van 't hof naar den meersch, om er met zijn gedachten alleen te zijn. Aan de Schelde gekomen, ging hij op den arduinen enterpaal zitten aan 't veer, en bleef er uitstaren op het stroomend water, dat altijd even kalm en bedaard, vast en machtig zijn loop volgde. De Schelde bleef eeuwig zich zelf gelijk, hier zou niemand ooit iets aan veranderen.... Broeke herkende er zijn eigen wezen in, dat gelijk bleef met dat van zijn vader, die gelijk gebleven was met zijn grootvader, en zoo voorts.... Maar nu voelde Broeke zich alleen staan, alles rondom aan 't wegvallen;

het scheen op een eindpunt gekomen met de Broeken; hij was de laatste van de oorije, - van zijn soort bleven er geene meer; hij zag niemand om hem op te volgen. Zijn eigen volk viel hem af, verloochende zijn eigen ras.... 't Vooruitzicht dat iemand gelijk Sieper eens deken worden moest, was hem onuitstaanbaar, beduidde zooveel als de teleurgang van den Waterhoek!

'Hoe was Manse toch met dien luifer beschoren, gerocht? Een verdomd dingen dat geen van zijn eigen zoons er toe geschikt was: Loden, de oudste, een reus, maar te bot van verstand - had het al in armen en beenen, in zijn lijf, en niets of te weinig in 't hoofd. Miel, Maarten en Foten, drie slanke wiestergaaien, dachten er zelfs niet aan ooit te kunnen deken worden, en waren er al even ongeschikt voor. Lander! dàt ware de man geweest,.... maar die moest nu 't licht van Gods schepping derven. Het bracht Broeke veel kommernis en hartbrekens; hij vervloekte 't noodlot, maar gaf zich nog niet verloren, werd niet kleinmoedig. Dat de mannen ginder aan den doorsteek der Schelde gingen werken, had niets te beteekenen, - er was het ànder, en dààr zou hij hen weer op zijn kant krijgen! Zoolang hij leefde mocht hij het niet opgeven: het veer zou het veer blijven, en aan den Waterhoek zou niemand den poot steken!

Op 't hof teruggekeerd doolde hij er doelloos rond en beraamde plannen om zijn wrok uit te werken. Toen werd zijne aandacht afgeleid door het spel der knapen die er aan 't bedrijf waren.... Dat goedje trok er zich niets van aan, leefden er lustig op los: eten, spelen, slapen - gelukkige tijd! Manse had er nu zes; dat begon reeds te tellen - de lamme in zijn kakstoel was zeven, maar die mocht men niet mederekenen. Broeke had er zijn verheugen in de knapen ga te slaan.

Die dondersche Desten, dàt was mij een baas! Altijd haantje van 't kot en meester van de bende! Hij was de boever - had heel het zoodje, jongens en meisjes, groot en klein, met riemen en koorden aangespannen, snokte, vloekte en klakte met de zweep om een zwaar eiken aarsgat voort te trekken. Hij had er een handje van; zijn kop was gezwollen van drift. Er stak 'ras' in dien knaap. Broeke herkende hem

als een van zijn bloed; daar zou iets uit groeien! En plots kwam zijn zelfvoldoening weer boven; twijfel en zwakte waren verdwenen:

'Ik zal het verdomd wel uithouden tot die me kan opvolgen ook! Godverhemelsche deugd, de Waterhoek zal niet vergaan, zoolang als er Broeken zijn!'

Het stond weer vast als een muur overeind: dat hij het winnen zou, en dat later een ander zou voortzetten 't geen hij had verdedigd! Die overtuiging vernooide zijn zin, verhemde zijn verstoord gemoed, gaf hem versche hoop en vertrouwen in de toekomst, - sterkte om koppig als een os, zijn gedacht door te voeren. Hij rechtte den nek, spande zijne leden, voelde zich kloek, staal in de vuisten, mans genoeg om heel alleen, en tegen heel de wereld, den Waterhoek recht te houden!

STIJN STREUVELS.

(Wordt vervolgd.)

Doornen.

Wat niet tot ranken stengel uit kon groeien
Of tot een blad, dat jublend openbreekt,
Dat werd tot doorn, die zijn verdordheid wreekt
Door gretig 't bloed van andren te doen vloeien.

Wat bij een mensch niet schoon kon openbloeien
En niet met zorg gevoed werd en gekweekt,
Dat werd door kommer en door wreedlijk snoeien
Een scherpe doorn, die giftig schramt en steekt.

Mijn hart bedenk, wanneer een mensch u wondde
En 't lauwe bloed in roode dropplen leekt,

Dat deze doorn wiens scherpte u heeft geschonden
Zijn eigen onmacht en mismaaktheid wreekt
En dat hij, aan zijn bitter lot gebonden,
Tezelfder tijd u om verlossing smeekt.

ELISABETH REITSMA.

Gedichten.

Herinnering.

Ik weet, ik was toen als een kind reeds daar
Waar die rivier van blank-blauw water stroomde,
De biezen raakte met zijn golfslag die in spleet
En bochten speelde waar ik langs liep, af en aan
Gleden de schepen langs de vruchtbre rand,
Af en aan vormde mijn ziel zijn simple sproken,
De groene glans en 't blank gesprankel vulden 't hart,
Maar ook dreigd' in de strooming donkre wijsheid
Waar ik mee streed omdat die kille vloed
De blijheid van mijn kleine vizioenen schaadde.

Wat ik toen droomde is zoo lang vergaan,
Het heeft zijn waarde vaak om niet verloren,
Nu ben ik vreemd aan dat ik innigst weet,
Nu rust het kind in stroom van blanke droomen
En vindt het antwoord van zijn teederheid
En drijft zoo koel, zonder angstvalligheid
Door 'n stoet van eeuwig jonge bloei- en winterdagen.

De Toren.

Hoe minde' ik in 't nabij, hoe streefd' ik ver te zijn,
Toen 'k meermaals zat gebogen over 'n wild vizioen
In 'n plaatboek: toren' in zee en eenzaamheid
En om mij ging dan 't zachte heil verloren
Dat in de kamer was en ook de weemoed van
Het kleine leven week. Het was geducht en schoon
Dat golvenlied te hooren en bij 't licht te zijn
Dat in die toren brandde. En alleen te zijn,
Wie zou daar komen bij die wit-omschuimde woning?
Een poppetje keek over balustrad' in zee,
Rond hoofdj' en rompje, juist te zien, 't was schoon
Dat poppetje te zijn op hooge toren

De Storm.

Het maakt zoo stil de storm te voelen komen,
De wolken kondigen de wil van de natuur
En de wind roept niet, maar spreekt verborgen,

Nu is de storm in de menschmassa gelegen
En de natuur wil de ontevredenheid,
Overal is het gemompel en het fluitend-hooge

Alarm dat saamroept, de wolken donkeren,
Het antwoord is weifelend, het geluid is breed,
De menschen hurken tezaam om saam te durven,

De wolken schuiven zich dichter, 't is nauw op aarde,
Geen hemel doch lichtflitsen verlichten ons,
De grauwe uren zijn zonder helder geloof,

Dan alleen dat eene dat storm aanvaardt
Van de hartstochtlijke moeder die doet rijpen
De bloeivelden der vreugd en in leed-voren

Zaaide 't verzet dat tot een laaiend koren
Aanwies; meer dan bewustheid van klein
Begrijpen is van haar wil 't omhuld bedoelen.

NINE VAN DER SCHAAF.

Meerderheidsbeginsel en democratie.

I.

Het is mijn bedoeling in deze bijdrage de vraag te bespreken, in hoeverre de gelding van het meerderheidsbeginsel als juist mag worden aangemerkt, en in verband daarmede te bezien de al- of niet juistheid van den tegenwoordigen democratischen regeeringsvorm.

Het meerderheidsbeginsel houdt in, dat, wanneer een groep personen bij stemming een besluit neemt, de numerieke meerderheid beslist en het aldus genomen besluit bindend is voor de minderheid.

De tegenwoordige regeeringsvorm is geheel op dit beginsel gebouwd: het kiesstelsel, de besluitvorming in de openbare colleges, ze zijn alle gebaseerd op de gedachte, dat de meerderheid den doorslag moet geven. Tot dusver is het beginsel als vanzelfsprekend aanvaard. In landen waar, zooals in Nederland, het volk een zekere ontwikkeling heeft bereikt, wordt de regeering eener bij meerderheid van stemmen beslissende vertegenwoordiging als de eenig juiste beschouwd.

Het wil mij voorkomen, dat men zich daarbij niet voldoende rekenschap geeft van de *rechtvaardigheid* van het meerderheidsbesluit. Men heeft m.i. te veel de vanzelfsprekendheid, dat, *wanneer* een besluit bij stemming wordt genomen, de meerderheid moet beslissen, verward met de rechtvaardigheid, de juistheid van het genomen besluit zelf.

Bij het onderzoek naar de waarde van het meerderheidsbeginsel doen zich twee vragen voor:

1°. Hoe is het meerderheidsbeginsel ontstaan; hoe is de gelding ervan te verklaren?

2°. Is de toepassing van het meerderheidsbeginsel in den regeeringsvorm te rechtvaardigen?

De eerste vraag zal ik het laatst en slechts summier bespreken, wijl ik van meening ben, dat haar beantwoording slechts onderstellend kan zijn. Ik zal daarom liever onmiddellijk de vraag naar de rechtvaardigheid van het meerderheidsbeginsel onder de oogen zien.

Het meerderheidsbeginsel kan alleen gelden bij *besluitvorming*, als dus een beslissing richting wil geven aan de handelwijze van de groep; niet bij *oordeelsvorming.* Dit is van belang, omdat de besluitvorming een oordeelsvorming onderstelt, en dus besluitvorming bij meerderheid nimmer waarborgen kan de *juistheid* van het genomen besluit.

Drie voorbeelden:

I. Drie personen hebben geld gespaard voor een gezamenlijke vacantiereis. Het geld is alleen toereikend voor een *gezamenlijke* reis; er moet dus besloten worden, waarheen de reis zal gaan. De drie personen komen overeen, bij stemming daarover te beslissen; twee stemmen voor een reis naar A, één voor een reis naar B. Het is dan inderdaad rechtvaardig dat zij naar A reizen.

II. Drie personen moeten op reis tot herstel van hun gezondheid; het geld reikt alleen tot een gezamenlijke reis toe. Twee van hen, die leeken zijn, willen naar A; de derde, die medicus is, wil naar B. Is het nu gemotiveerd, bij meerderheid te beslissen?

III. Drie personen vormen samen het bestuur eener vennootschap. Zij moeten goederen inkoopen, hetzij bij X, hetzij bij Y. Eén van hen, die enkel het belang der vennootschap voor oogen heeft, stemt voor X, daar deze goedkooper is en betere waar levert; de beide anderen stemmen voor Y, de een omdat Y een familielid is, de ander omdat Y hem persoonlijk financieele voordeelen heeft toegezegd zoo hij de leverantie krijgt. Het meerderheidsbesluit waarborgt niet de rechtvaardigheid.

Voorbeeld I: een groep personen neemt een besluit, dat strekken moet ter voldoening aan een individueelen wensch van ieder afzonderlijk.
Voorbeeld II: het besluit dient wel ter behartiging van

> ieders individueel belang, maar slechts de minderheid is tot oordeelen in staat. Voorbeeld III: het besluit moet strekken *niet* ter behartiging van ieders individueel belang, maar van dat eener gemeenschap; het individueel belang van de meerderheid der besluitnemers druischt lijnrecht tegen dat der gemeenschap in.

In de staatsgemeenschap heeft men een massa individuën, ieder met zijn eigen individueele belangen. Dat deze niet den doorslag mogen geven, spreekt vanzelf: het gemeenschapsbelang is iets anders dan de som der belangen van de individuën en zelfs iets anders dan het belang van de som der individuën, want de gemeenschap heeft een veel langer bestaan dan de som van hen, die haar tijdelijk samenstellen. Slechts het algemeen en blijvend belang der gemeenschap mag bij gemeenschapsbesluiten den doorslag geven. Biedt het meerderheidsbesluit eenigen waarborg, dat inderdaad het algemeen belang wordt behartigd?

Nemen wij als voorbeeld een referendum over de ‘drooglegging’. Wie zullen daarvóór stemmen? Zij, die principiëel die drooglegging goedkeuren, tenzij zij financieel geïnteresseerd mochten wezen bij verwerping der wet.

Verder zij, die bij de drooglegging geldelijke belangen hebben, zooals de lunchroom-houders.

Eindelijk zij, die de gevolgen van drankmisbruik in eigen omgeving hebben waargenomen, maar de tegenargumenten nooit gehoord hebben of althans deze geheel terzijde stellen; en ik aarzel niet deze laatste groep als een zeer groote te beschouwen.

Tegen zullen stemmen zij, die principieel voor een dergelijke vrijheidsbeperking niets voelen, tenzij een sterk individueel belang een tegenwicht vormt.

Dan zij, die een individueel belang hebben bij verwerping der wet, zooals de kroegbazen en koffiehuishouders.

Tenslotte zij, die uit zuiver egoïstische motieven er niet van willen weten, en zij, die nimmer eenig argument vóór de drooglegging hebben gehoord, ongetwijfeld weer een uiterst belangrijke groep. Ligt nu in zulk een stemming eenige waarborg voor de juiste waardeering van het algemeen belang?

Hoe zou de uitslag zijn van een referendum over een belasting, noodzakelijk voor een in de verre toekomst gelegen belang der gemeenschap, maar die een zwaren druk legde op het tegenwoordig geslacht?

Allen, die individueele belangen hebben, van de stemming over een bepaalde wet uit te sluiten zou uitermate onbillijk zijn, daar de vraag, wie van her inderdaad egoïstische motieven zullen doen gelden, niet bij benadering te beantwoorden is.

Dat slechts een betrekkelijk kleine groep egoïstische motieven zou laten gelden, zou, daargelaten dat ze mijn principieel bezwaar onaangetast laat, een onbewezen stelling zijn, want wie zal berekenen, hoevelen werkelijk uit motieven van algemeen belang zullen stemmen en hoevelen een juist inzicht hebben in het algemeen belang?

Men zou sommige onderwerpen van het referendum kunnen uitsluiten. Daaruit zou blijken, dat mijn bezwaar tegen het referendum *in principe* juist, en het nog slechts de vraag is, bij welke wetten het referendum het minst slecht zal werken.

Het meerderheidsbesluit is slechts dan *a priori* gerechtvaardigd, als een beslissing genomen moet worden over een onderwerp, dat ieder der medestemmenden gelijke bevrediging moet geven, en dat tegelijk door ieder aan zijn eigen belang voldoende kan worden getoetst. Is er echter een algemeen groepsbelang in het spel, dan is de rechtvaardigheid van het meerderheidsbesluit *a priori* nimmer te bewijzen.

In de tweede plaats is gebleken, dat het besluit der meerderheid niet mag worden gelijkgesteld met een besluit der *volks*gemeenschap.

Het ‘volk’ is niet gelijk aan de som der individuën, die het op zeker oogenblik samenstellen. Zijn verleden en toekomst strekken zich ver buiten de hunne uit. Een besluit der gezamenlijke Nederlanders is nog geen besluit der Nederlandsche volksgemeenschap.

II.

Men zal mij tegenwerpen, dat in de praktijk het bezwaar, door mij genoemd, niet zou blijken: de besluiten zouden juist *wel* genomen worden in het algemeen belang.

Dat het algemeen belang door een besluit der meerderheid *kan* worden gediend, althans dat men niet zal kunnen aanwijzen, wie persoonlijke belangen aan de algemeene heeft voorgetrokken, spreek ik niet tegen. Daar de stemming geheim is, is het practisch niet na te gaan. Het toeval kan zeker ook bewerken, dat de resultante van de motieven, die de individuën hebben beheerscht, met het algemeen belang samenvalt, althans dat niet onmiddellijk valt te constateeren, dat ze ertegen indruischt.

Bij referendum of volksvergadering zouden de bezwaren meer op den voorgrond treden dan in het vertegenwoordigend stelsel, zooals wij dat kennen. Een kamerlid kan moeilijk afdalen tot de belangen van enkelingen; hij neemt de belangen in acht eener *groep*, waardoor het minder evident is, als hij tenslotte niet het *algemeen* belang dient.

Voorts werkt in de openbare vertegenwoordiging zeer sterk het *fatsoen.* De aangevoerde argumenten moeten althans den schijn hebben, in dienst van het algemeen belang te worden gebruikt. Men vergete echter niet, dat de 'Man op den Achtergrond' bij de keuze van den candidaat tenslotte individueele of groepsmotieven heeft laten wegen, en dus in laatste instantie 'het toeval van de stembus' ook het besluit van het Parlement bepaalt.

Leden van belangenpartijen wagen het werkelijk niet een ander belang te dienen dan dat van hun kiezersgroep, zooals die groep dat begrijpt, tenzij door overreding der leiders de groep tot het aanvaarden van een ander standpunt kan worden bewogen.

Hoe heeft het stelsel der E.V. dit alles scherp geaccentueerd! Wanneer voor den 'Bond van Rentetrekkers' of de 'Sportpartij' een caféhouder de Kamer binnenkwam, en het toevallig van zijn stem zou afhangen of de Plaatselijke Keuze wet zou worden, denkt men, dat het besluit der meerderheid genomen zou worden in het algemeen belang?

De wetgever zelf heeft ingezien, dat, *op het terrein van de gemeente*, de individueele belangen, bij een meerderheidsbesluit betrokken, het algemeen belang zouden kunnen schaden. Artt. 194 en 207 der Gemeentewet vereischen op tal van Raadsbesluiten de goedkeuring van Gedeputeerde

Staten, uit zorg voor het *toekomstig* belang der gemeente. De tijdelijke Raad zou, om bij de kiezers in het gevlij te komen, wel eens het vermogen der gemeente kunnen gaan opteren, in plaats van belastingen te heffen, of leeningen kunnen aangaan op aflossingsvoorwaarden, die den last doen drukken op wie van de leening geen enkel voordeel hebben gehad. Hier in de gemeente ziet de wetgever de individueele belangen sterker naar voren treden, omdat de kiezersgroep zooveel kleiner is, en het is mogelijk een hooger orgaan aan te wijzen om den Raad te controleeren, 't geen met het Parlement niet het geval is.

Artt. 109 en 133 der Provinciale wet vereischen de Koninklijke goedkeuring op gelijksoortige handelingen als die genoemd in artt. 194 en 207 der Gemeentewet.

Art. 24 der Gemeentewet verbiedt den Raadsleden, onder meer, deel te nemen aan onderhandsche pacht van gemeentegoederen of aan leveringen of aannemingen ten behoeve der gemeente. Hier is het niet het individueel belang der *kiezers*, dat men vreest, maar dat van de Raadsleden zelf. Men is bevreesd geweest, dat zelfs het fatsoen geen voldoenden waarborg zou kunnen bieden voor het bovendrijven van het algemeen belang.

Hoe nu met de kiezers zelf, bij wie het fatsoen geen rol speelt?

Het is alsof de wetgever, *waar hij kan*, ingrijpt, om het algemeen belang te beschermen, maar dit uit louter onvermogen nalaat, waar het in de eerste plaats noodig zou zijn.

III.

Eveneens hoor ik mij tegenwerpen, dat de individuen immers moeten *leeren*, hun individueel belang achter te stellen bij het algemeen belang, en dat de praktijk der hedendaagsche staatsinstellingen hen hiertoe zal opvoeden.

In het algemeen is de mensch egoïstisch en egocentrisch van natuur. Het alom bekende ‘te laag voor de belasting opgeven’ is een voorbeeld van de sterk individualistische neiging der Nederlanders.

Ik geloof, dat het onvermijdelijk is dat het individu zijn

eigenbelang op den voorgrond stelt. Veelal zal hij ‘de maatschappij’ slechts zien als een beperking van zijn vrijheid in het belang van anderen. Zal hij zelf zijn eigen belang nog krachtiger beperken dan de maatschappij dit al doet?

Voor een liefdadig doel is een bedrag van ten naastenbij één millioen gulden noodig. Er zijn één millioen mogelijke contribuanten. Als ieder één gulden bijdraagt, zal het doel zeker worden bereikt. Nu kan ieder individu van zijn standpunt terecht redeneeren: ‘Ik geef niet, want op één gulden min of meer komt het in geen geval aan.’ Van *zijn* standpunt terecht, zeg ik; maar als iedereen zoo redeneert, komt er geen cent binnen. Het is in het minst niet mijn bedoeling te zeggen, dat het individu *juist handelt*, door deze op zichzelf juiste redeneering te volgen. Het contramotief, dat de redeneering te niet doet, is de liefdadigheidszin, die niet vraagt naar den uitslag, maar het doel alleen telt.

Brengen wij het voorbeeld over op het terrein der staatsgemeenschap. De Staat heeft een leger noodig van ten naastenbij 50.000 man; op één man min of meer komt het niet aan. Er zijn 100.000 burgers tot den dienst geschikt. Ieder burger kan nu van zijn standpunt terecht - wij schakelen het contramotief der vaderlandsliefde even uit - redeneeren: ‘Ik ga niet. Op één komt het niet aan, en voor mij is de opoffering te groot.’ Redeneert iedereen zoo, dan komt er geen leger.

De Staat moet dus zeggen: ‘Ik *dwing* alle burgers op te komen, maar, daar ik er maar 50.000 noodig heb, bepaal ik door loting, wie weer naar huis mogen gaan.’

Mutatis mutandis is het bij het stemrecht evenzoo. Bij een zoo groot aantal kiezers is het onwaarschijnlijk dat één stem ooit den doorslag zal geven. De kiezer kan nu - van zijn standpunt terecht - redeneeren: ‘Ik blijf thuis; op mijn stem komt het in geen geval aan’. Redeneerden alle kiezers zoo, dan werd niemand gekozen. Zoodat zich, voor de redeneerwijze van den Staat, de stemplicht opdringt. Deze is in principe even logisch als de dienstplicht, alleen niet zoo noodzakelijk, omdat er meer burgers vrijwillig gaan stemmen dan vrijwillig gaan dienen.

De redeneerwijze van individu en van gemeenschap zijn nu

eenmaal verschillend. Dezelfde fatsoenlijke man, die er niet aan zou denken een medemensch te benadeelen, geneert zich niet zijn belastingbiljet verkeerd in te vullen, en van *individueel* standpunt terecht: hij brengt daarmee geen enkelen medeburger voelbare schade toe. Indien hij *f* 100 te weinig belasting betaalt, en er één millioen aanslagen zijn, bedraagt (ik verwaarloos voor een oogenblik het verschil in aanslag) de schade, aan ieder contribuabele toegebracht, 1/100 cent. Wanneer echter van het millioen belastingbetalers de helft zoo redeneert, betaalt ieder der overigen *f* 50 te veel.

De individueele redeneerwijze ziet het nadeel, aan de medeburgers toegebracht, als een te verwaarloozen klein bedrag, waartegenover een sterk individueel belang den doorslag geeft. Die in den distributietijd eenige broodbons wist te bemachtigen, waardoor hij één brood per dag meer verkreeg, deed zijn medeburgers geen voelbare schade. Eerst door het groote aantal der burgers, die het deden, ontstond werkelijk nadeel, dat de Staat van *zijn* standpunt had te keeren.

Te zeggen, dat het individu zooveel gemeenschapszin moet hebben, dat hij zijn eigen belang achterstelt, is een dooddoener, die het door mij gestelde probleem onopgelost laat. Van het individu kan men niet verwachten, dat hij tegenover de te verwaarloozen minimale kans, dat zijn al of niet handelen invloed zou hebben, of tegenover het te verwaarloozen minimale nadeel, dat hij aan zijn groepsgenooten zou toebrengen, zeer belangrijke individueele belangen ter zijde stelt; terwijl de groep niet kan dulden, dat alle (of een groot aantal) individuën deze redeneerwijze volgen.

In onzen spreekwoordenschat zijn beide redeneerwijzen, de individueele en die van de groep, terug te vinden. De individueele in de spreuk: ‘In het veen ziet men niet op een turfje,’ die van de groep in: ‘Vele kleintjes maken een groote.’

IV.

Hoe is het te verklaren, dat men nog steeds bijna algemeen gelooft, dat het volk zich zelf moet regeeren?

Ik meen hieruit, dat de moderne democratie ontstaan is uit

reactie tegen absolutisme en oligarchie; systemen dus, die evengoed als zijzelve toevals-regeeringen waren. Of een goede regeering mogelijk was, hing van het toeval der geboorte af.

De democratie ontstond als een *in principe* volkomen juiste reactie. Het belang van het volk werd niet gediend door den vorst; welnu, dan moest er uit het volk een regeering voortkomen, die dat belang wèl behartigen kon. Indien het *mogelijk* ware, dat een volksgemeenschap zichzelf regeerde, zou dit een logische regeeringsvorm zijn. Maar de volksgemeenschap is niet gelijk aan de som der individuen, die tijdelijk het volk uitmaken. Opdat het 'volk' zichzelf regeere, behoort juist niet de som der individuën te regeeren. De democratische regeeringsvorm moge logisch verklaarbaar zijn als reactie tegen een stelsel, dat de volksbelangen nog slechter diende, hij is niet meer dan middel geweest en mag niet met het doel, de verzekering van het gemeenschapsbelang, worden vereenzelvigd.

Men zal zeggen: hij is tegenwoordig de eenig mogelijke, en *daarom* de beste vorm. Als dit werkelijk zoo is, dan moeten wij hem aanvaarden.

Maar ik geloof niet, dat geen andere vorm te vinden is; dat met Algemeen Rechtstreeksch Kiesrecht, Evenredige Vertegenwoordiging, Referendum en Parlementair Stelsel het laatste woord is gezegd.

Ik wil eenige mogelijkheden van verandering ontwikkelen.

Het tijdelijke volk kan niet meer genegeerd worden. Een regeering, die zou ingaan tegen het rechtsbewustzijn der burgers, kan niet meer bestaan. De burgers zijn over het algemeen in staat, een rechtsovertuiging te hebben over zeer algemeene vragen van regeeringsbeleid. Met zoodanige rechtsovertuiging mag en moet de regeering rekening houden, niet echter met de bijzondere wenschen van bepaalde groepen, *niet* met door individueel-egoïstische motieven ingegeven opinies over allerlei détailvragen, die tot schromelijke vertraging in het Staatsbestuur hebben geleid en zullen blijven leiden. Zulk een regeering zal *product* mogen zijn van de som der individuën, het tijdelijke volk, maar niet de *dienares* daarvan.

Is dit practisch te bereiken?

De volgende schematische mogelijkheden zijn er op gericht, den band tusschen de regeering en het tijdelijke volk losser te maken:

I. *De vertegenwoordigers worden gekozen voor een bepaalden tijd, doch zijn niet herkiesbaar (althans niet onmiddellijk).*

Eenmaal gekozen, behoeven de leden der vertegenwoordiging hun kiezers niet meer naar de oogen te zien. Zij hebben van hen niets meer te verwachten en *kunnen* dus het belang van het volk naar eigen inzicht dienen.

Het bezwaar, dat bij niet-herkiesbaarheid het aantal geschikte personen te gering zou zijn, kan worden ondervangen door inperking der taak van het Parlement, opdat het kamerlidmaatschap vereenigbaar worde met menige functie, die nu het aanvaarden van het ambt onmogelijk maakt, en door inperking van het aantal Kamerleden.

Men zal ook tegenwerpen, dat zullen verdwijnen de ervaring, de ondervinding, de geoefendheid op politiek gebied, die thans de Kamerleden bij langdurigen zittingstijd kunnen verkrijgen.

Ik laat nu in het midden, of niet juist de huidige bezwaren tegen het parlementaire stelsel gedeeltelijk gegrond zijn in het ontstaan van een groep beroepspolitici. Politieke training (voor zoover noodzakelijk) is ook wel buiten het Parlement te verkrijgen, in gemeentelijke of provinciale functies of in die der politieke partij-organisatie zelf, die in mijn systeem geenszins zal gaan ontbreken.

Bij een minder omvangrijke taak van het Parlement zal ook niet in de eerste plaats aan politieke ervaring, maar aan inzicht in de overtuigingen van het volk, scherp critisch verstand en helderen betoogtrant behoefte zijn.

Zelfs al zou het gemis aan geoefendheid als een nadeel van het systeem zijn aan te merken, dan is het een bezwaar, dat ik gaarne aanvaard in ruil voor de geweldige voordeelen aan de niet-herkiesbaarheid verbonden.

Er is ook niets tegen, de Kamer bij gedeelten te doen aftreden, zoodat er dan steeds een gedeelte zal zijn, dat reeds eenige parlementaire ervaring heeft opgedaan. Kamerontbinding, gelijk blijken zal, wordt in mijn systeem hooge

uitzondering, daar een conflict tusschen Regeering en Parlemen, waarbij één van beide bepaald zou moeten wijken, zich in dat systeem moeilijk kan voordoen. De periodieke gedeeltelijke aftreding zal in den regel voldoende aanwijzing geven van de in het volk levende rechtsovertuiging.

Ik laat de mogelijkheid open van een niet-*onmiddellijke* herkiesbaarheid. Deze zal, in mindere mate, de verbetering brengen, die ik met de niet-herkiesbaarheid beoog.

II. *De vertegenwoordiging besta uit een niet te groot aantal personen.*

Hoe kleiner het aantal vertegenwoordigers, hoe meer de individueele- en groepsbelangen op den achtergrond worden gedrongen. Zuivere belangengroepen krijgen minder kans.

III. *De verkiezingen worden indirect.*

Door indirecte verkiezingen wordt de afgevaardigde verder van de oorspronkelijke kiezers verwijderd.

Doch zullen niet indirecte verkiezingen steeds weer ontaarden in directe, doordat het kiescollege zich er toe bepaalt den wil van de oorspronkelijke kiezers tot uiting te brengen? Men ziet het aan de verkiezing van den Amerikaanschen President.

Wellicht kan men het gevaar beperken:, 1°. door de keuze van het kiescollege te doen plaats hebben geruimen tijd vóór de verkiezing der afgevaardigden.

2°. door de leden bij eede te doen bevestigen, dat zij omtrent de keuze van afgevaardigden geen beloften aan hun kiezers hebben afgelegd.

IV. *De vertegenwoordiging hebbe slechts adviseerende bevoegdheid. Het ministerie zij er aan verantwoordelijk slechts in dezen zin, dat het haar alle gewenschte inlichtingen hebbe te verstrekken.*

Het Parlement dient dan hoofdzakelijk om aan de regeering kenbaar te maken, dat naar zijn meening bepaalde daden tegen de rechtsovertuiging van het volk indruischen. Aan het

ministerie blijft de beslissing. Het Parlement mist alle dwangmiddelen; ook het budgetrecht worde aan het Parlement onthouden.

Hoe moet het ministerie worden benoemd? Mogelijk door den Koning, die in de samenstelling der volksvertegenwoordiging een richtsnoer vindt, en niet lijnrecht zal willen ingaan tegen de volksovertuiging. Maar het ware niet ondenkbaar, dat het Parlement zelf het ministerie koos, of wel den Koning daartoe een min of meer bindende voordracht aanbood.

De critiek van een Parlement zonder dwangmiddelen, zal men zeggen, is nutteloos en nadeelig; zij zal geen verantwoordelijkheid meebrengen; die haar uitspreken, zijn nooit verplicht, de regeering over te nemen.

Ik geloof deze bezwaren te kunnen weerleggen. Geen regeering, die te goeder trouw het algemeen belang dient, zal gedwongen worden te wijken voor partijbelangen. Echter is het in den tegenwoordigen tijd ondenkbaar, dat de Regeering, wijl dwang is uitgesloten, zich niet zou storen aan een critiek, waaruit werkelijk de volksovertuiging spreekt. Zij blijft handelen in het openbaar; zij blijft gebonden aan constitutioneele middelen, onder de contrôle eener onafhankelijke rechterlijke macht. Een door partijbelang ingegeven critiek, een critiek op détailpunten zal zij zich niet aantrekken, maar dat is een voordeel.

Zou critiek zonder verantwoordelijkheid een ongebreidelde critiek worden? Ook dit lijkt mij niet waarschijnlijk. Het voornaamste belang, dat in een onwaarachtige critiek kan gelegen zijn, is in mijn systeem door de niet-herkiesbaarheid der kamerleden weggenomen. Trouwens ook thans ziet men reeds voorbeelden te over van critiek zonder verantwoordelijk heid. Wanneer het partijbelang dit medebrengt, ziet men er niet tegen op, critiek te voeren, die misschien den val der Regeering ten gevolge zal hebben, zonder dat men in staat is, zelf de regeering over te nemen. Daartegenover zal ook in mijn systeem de critiek niet geheel zonder verantwoordelijkheid zijn. Gaat de bestaande Regeering tengevolge van de gevoerde critiek werkelijk heen (dit blijft natuurlijk in mijn stelsel zeer wel mogelijk), dan ligt het voor de hand, dat zij, die de critiek gevoerd hebben, het eerst ter vervanging zullen worden aangezocht.

De sub IV genoemde hervorming zal minder noodzakelijk zijn, als die Sub I en sub V worden ingevoerd.

V. *Het zij den candidaten strenger dan thans verboden, aan hun kiezers, uitdrukkelijk of stilzwijgend, bindende beloften af te leggen.*

Reeds thans bepaalt de Grondwet, dat de leden der Staten-Generaal stemmen zonder last of ruggespraak met hen, die benoemen. Deze bepaling, die een reactie was tegen het systeem der Oude Republiek, heeft feitelijk alleen een historische beteekenis, en verzet zich, zeer zeker naar den geest, niet tegen feitelijk of moreel bindende afspraken met de kiezers.

Beter zou het zijn te verbieden, dat de afgevaardigden eenige bindende belofte doen aan hun kiezers. Men behoeft aan dit verbod geen strafrechtelijke sanctie te verbinden, maar legge het neer in den eed (of belofte), dien de afgevaardigden vóór het aanvaarden van het kamerlidmaatschap moeten afleggen. Die eed luide aldus: 'Ik zweer (verklaar), dat ik geen belofte, uitdrukkelijk of stilzwijgend, heb gedaan, om over bepaalde zaken, die aan mijn oordeel zullen worden onderworpen, een bepaalde stem uit te brengen. Ik zweer (beloof) over iedere zaak te zullen stemmen naar eigen inzicht in wat het belang der geheele gemeenschap voor heden en toekomst vordert, en mij daarbij niet te laten leiden door wenschen of belangen van hen, die mij hebben afgevaardigd.'

Dergelijk voorschrift zou den afgevaardigde *moreel* vrij doen staan. *Feitelijke* vrijheid verkrijgt hij door de bepaling, dat hij niet herkiesbaar is.

Zal nu de regeering, die ik wil, niet ook een toevalsregeering zijn? Zij is dan toch ook voortgekomen uit de 'som van individuën' en groepen daarvan? Ongetwijfeld; desniettemin bereikt men, dat de vertraging in het Staatsbestuur zeer aanmerkelijk zal verminderen; en voorts - en dit is het belangrijkste - dat de afgevaardigden in het algemeen zullenkunnen *trachten* het algemeen belang naar hun inzicht te dienen.

Moet uit mijn systeem niet het heele kiesrecht met meerderheidsbeginsel verdwijnen?

Het zou inderdaad in theorie de consequentie zijn. Maar wat dan? Tenslotte moet de Regeering uit de een of andere bron voortkomen. Den Koning vrijelijk de ministers te laten kiezen en het Parlement af te schaffen zou in den tegenwoordigen tijd niet gewenscht zijn. Gesteld al, dat de Koning werkelijk een goede keuze deed, dan zou toch een dergelijk systeem in de practijk falen. De burgers hebben nu eenmaal elk voor zich het kiesrecht gekregen; hun dit weer te ontnemen is een practische onmogelijkheid. De eenige Regeering, die stand kan houden, zal in den tegenwoordigen tijd zijn een Regeering, op wier samenstelling de kiezers invloed hebben gehad. Het komt er slechts op aan, de bezwaren, die de verkiezing eener vertegenwoordiging aankleven, zooveel mogelijk weg te nemen.

Of een waarachtige volksregeering ooit te bereiken is, blijft twijfelachtig. Wat verdwijnen moet is het denkbeeld, dat een regeering door de ‘som der individuën’ als een ideaal mag worden beschouwd. Ik aanvaard het meerderheidsbeginsel slechts voorzoover het reden van bestaan heeft. Zoodra het feit vaststaat, dat er over een punt door stemming moet worden beslist, en er geen reden is aan te wijzen, waarom de een beter dan anderen tot oordeelen in staat is, leert ons rechtsbewustzijn ons onmiddellijk, dat ieder gelijkelijk moet medespreken en dat dan de numerieke meerderheid beslissen moet.

Hiermee is dan dadelijk gerechtvaardigd het meerderheidsbeginsel bij de keuze van de afgevaardigden. Wij hebben zoo juist gezien, dat de eenig mogelijke weg om een regeering te vormen is de keuze van het Parlement door de burgers. Er moet dus een stemming plaats vinden.

Ik aanvaard daarbij de *beslissing* der meerderheid; maar ik aanvaard niet als juist het *oordeel*, dat in die beslissing ligt opgesloten. Ik aanvaard het kiesrecht met meerderheidsbeginsel, omdat niets beters te vinden is; maar ik aanvaard het alleen als *middel* om een regeering te vormen. Hoe er verder geregeerd zal worden, daarover mag de kiezersmeerderheid niets te zeggen hebben; de gekozenen moeten verder zelfstandig het algemeen belang beoordeelen.

Ook is gerechtvaardigd het meerderheidsbeginsel in Parlement en Regeering. Het lijkt mij, op enkele uitzonderingen

in den geest van art. 24 der Gemeentewet na, practisch niet mogelijk aan te wijzen, waarom één afgevaardigde meer dan andere tot het oordeelen over het algemeen belang in staat zou zijn.

Zoo dikwijls er gestemd wordt, is het meerderheidsbeginsel vanzelfsprekend. Ten aanzien van de juistheid van het oordeel in de stemming gelegen, heeft het beginsel niet de minste waarde; en men behoort zich dus duidelijk rekenschap te geven, *welke* vragen men aan de beslissing van de burgers, bij meerderheidsbesluit te nemen, mag onderwerpen.

Het past hier even te spreken over het meervoudig stemrecht. In de aandeelhoudersvergadering eener Naamlooze Vennootschap is het volkomen logisch, omdat hier eenerzijds het *belang*, anderzijds de *praestatie* van sommigen grooter is dan die van anderen.

In de Staatsgemeenschap weet ik het niet te plaatsen. Het te baseeren op het betalen van zekeren aanslag in de belasting zal niet meer door velen worden voorgestaan; valt het op de gedachte te gronden dat sommige kiezers meer dan andere tot oordeelen *geschikt* zouden zijn?

Aldus zou het meervoudig kiesrecht te beschouwen zijn als een correctief op het algemeen kiesrecht. Maar het is geen goed correctief. Vooreerst bestaan er tot de onderstelling van meerdere geschiktheid geen deugdelijke criteria. En als zij te vinden waren, zou het gevaar ontstaan, dat de bezitter eener dubbele stem bij de stemming toch niet oordeelen zou naar het *algemeen* belang, maar naar zijn *individueel* belang, dat dan dubbelen invloed hebben zou op den uitslag.

Bij het kiezen der afgevaardigden zou ik dan ook voor het meervoudig stemrecht zeker niets voelen. In het Parlement lijkt het eerder mogelijk, omdat daar het individueel belang der medestemmenden geen of nagenoeg geen rol meer speelt. Echter ook daar is onmogelijk een *algemeen* criterium te vinden, waarom een bepaalde afgevaardigde vermoedelijk meer dan andere tot oordeelen over het algemeen belang in staat zou zijn.

Nu zou men zich nog kunnen denken, dat men bij *bepaalde* quaesties bepaalden afgevaardigden, die op zoo'n punt

specialist zijn, meer stemmen gaf, b.v. bij juridische quaesties allen meesters in de rechten. Doch in het door mij voorgedragen systeem wordt in het Parlement niet zoozeer gestemd over *technische* dan over *algemeene* vragen, die niet door bepaalde categoriën alleen te beoordeelen zijn.

VI. *De Evenredige Vertegenwoordiging worde afgeschaft.*

De E.V. is een toepassing en idealiseering van de gedachte, dat de numerieke sterkte beslissend moet zijn;

zij geeft kleinen belangengroepjes de mogelijkheid mede te spreken over zaken van algemeen belang;

zij vermindert de mogelijkheid van het spoedig tot uiting komen van een veranderde rechtsovertuiging van het volk.

Wat dit laatste punt betreft: het vroegere districtenstelsel, waarbij ieder district een electorale eenheid vormde, waarin (althans voor de kamer) slechts één persoon gekozen werd, had het groote voordeel, dat een veranderde rechtsovertuiging zich spoediger en duidelijker baan brak; de Kamer ging gemakkelijker ‘om.’ Het grootste deel der kiezers hangt een bepaalde partij aan, niet in de eerste plaats uit overtuiging, dat die partij het algemeen belang het best zal dienen, maar omdat zijn belang of persoonlijke voorkeur hem aan die partij bindt. Een arbeider zal niet spoedig de S.D.A.P., een Katholiek niet spoedig de R.K. Staatspartij verlaten. Er is slechts een beperkt aantal kiezers, dat werkelijk van partij ‘wisselt’, al naar gelang ze over het beleid tevreden zijn.

Die kleine groep kan slechts een geringe rol spelen in de E.V., waar de uitslag over het heele land wordt vastgesteld; maar in de districten, waar het soms om een klein aantal stemmen ging, kwam die verandering spoedig aan het licht. Het districtenstelsel maakte dus de verkiezingen tot een goeden barometer voor de Regeering. Ik beweer natuurlijk niet, dat die verandering altijd voortkwam uit een juiste rechtsovertuiging, maar het is hier alweer een quaestie van graad. In het districtenstelsel zag men ongetwijfeld eerder, of de Regeering met haar maatregelen tegen de in het volk levende rechtsovertuigingen al of niet indruischte.

De nadeelen der E.V. worden geringer, naarmate het aantal

vertegenwoordigers kleiner wordt; kleine belangengroepjes krijgen dan geen kans. Die van het districtenstelsel daarentegen worden grooter, naarmate het aantal districten kleiner is; het gevaar ligt voor de hand, dat krachtige minderheden zich in het geheel niet in het Parlement zouden kunnen uiten.

Het zou misschien ook nog mogelijk zijn, verbetering in ons tegenwoordig regeerings-systeem te brengen door wettelijke organisatie van en contrôle op het partijwezen. Weinig geverseerd in de politiek, acht ik mij in dezen niet tot oordeelen bevoegd.

V.

Prof. Mr. R. Kranenburg heeft in het Hoofdstuk 'Feit en Rechtsnorm' in zijn 'Studiën over Recht en Staat' het meerderheidsbeginsel verklaard als rechtstreeks voortvloeiende uit het evenredigheidspostulaat van onzen geest. Met dit evenredigheidspostulaat bedoelt hij, kort gezegd, dat het rechtsbewustzijn der menschen in het algemeen den norm stelt, dat allen evenredig, gelijkelijk moeten deelen in de lusten en lasten der gemeenschap, tenzij bij *bewezen* recht op bijzonder voordeel, (resp. verdiend hebben van bijzonder nadeel), doordat men zelf de speciale voorwaarden voor het ontstaan van lust (resp. last) heeft gesteld; terwijl ook allen evenredig, gelijkmatig moeten medespreken in de ordening van de gemeenschap, tenzij bij *bewezen* ongeschiktheid of bewezen bijzondere geschiktheid.

Ik voor mij kan dit evenredigheidspostulaat als juist aanvaarden, mits men er, wat, geloof ik, ook in de bedoeling van den Amsterdamschen Hoogleeraar ligt, aan toevoege: '*in die gevallen*, *waarin stemming gerechtvaardigd is*.' Ook ik meen, dat, als een stemming plaats vindt, ieder gelijke stem moet hebben, tenzij door een objectief criterium is aan te wijzen, dat, hij ongeschikt of wel bijzonder geschikt s.

Maar Prof. Kranenburg gaat verder. Uit het evenredigheidspostulaat leidt hij als onmiddellijk gevolg af, dat bij die stemming de meerderheid moet beslissen; en die consequentie is mij te gewaagd. Waarom brengt het beginsel, dat ieder gelijkelijk moet medewerken tot het besluit, ook mede, dat

de meerderheid de minderheid moet binden? Waarom wordt nu plotseling in de plaats van de *qualitatieve* waarde van het oordeel gesteld de *numerieke* waarde van de medestemmenden, wier al- of niet geschiktheid tot oordeelen juist volkomen onbekend is?

Ik kan ook niet als juist aanvaarden de verklaring van het meerderheidsbeginsel gegeven door Prof. Mr. H. Krabbe in 'De Moderne Staatsidee.' Hij geeft daar als rechtsgrond aan, dat, wijl voor het bereiken van een gemeenschapsdoel éénheid van norm noodzakelijk is, die éénheid van norm voor ons rechtsbewustzijn hoogere waarde heeft dan de inhoud van de normen zelf. Maar waarom moet dan juist *de meerderheid* beslissen?

Prof. Krabbe gaat uit van de gelijkwaardigheid der personen, die aan de rechtsvorming deel nemen, zoodat op geen andere wijze de keuze tusschen de normen kan worden bepaald dan door te letten op de *quantiteit* der personen, welke deze aanhangen.

Maar dit is juist wat te bewijzen ware. Men gaat niet zoozeer uit van de gelijkwaardigheid van het oordeel der medestemmenden, als van de onmogelijkheid een criterium te vinden om het verschil in waarde der oordeelen te bepalen.

Wij kunnen dadelijk uitschakelen de redeneering, dat de gelding van het meerderheidsbesluit eenvoudig zou zijn te verklaren uit utiliteitsoverwegingen zonder meer; dit zou reeds daarom niet opgaan, omdat het meerderheidsbeginsel wel degelijk evident is voor ons rechtsbewustzijn. Uit utiliteitsoverwegingen zouden trouwens ook andere mogelijkheden openstaan, bijvoorbeeld dat, als men het niet eens kon worden, het lot zou beslissen. Wij zien immers ook, dat soms juist uit utiliteitsoverwegingen het meerderheidsbesluit *niet* wordt aanvaard; zoo bij Grondwetsherziening, zoo bij de Engelsche jury, die alleen met algemeene stemmen mag rechtspreken. Maar wij zien *nooit*, dat de beslissing aan de minderheid wordt opgedragen; dat zou onmiddellijk in strijd komen met ons rechtsbewustzijn.

Naar mijn meening moet het meerderheidsbeginsel verklaard worden buiten het evenredigheidspostulaat om; het

vloeit *onmiddellijk* uit het rechtsbewustzijn voort en is te beschouwen als een zelfstandige norm daarvan.

Ons rechtsbewustzijn leert ons door het evenredigheidspostulaat alleen, dat bij een stemming allen gelijkelijk moeten medewerken; *daarnaast* leert ons rechtsbewustzijn ons, dat het besluit der meerderheid dan bindend is.

Hoe die norm nu te verklaren is? Mijn hypothese luidt, dat onderbewuste erkenning van het recht van den sterkste als oorzaak moet worden beschouwd.

In landen en tijden, waarin het monarchale sentiment overheerscht, werd en wordt het gezag van den vorst als rechtmatig erkend. Van meerderheidsbesluit van het volk is geen sprake. De vorst met zijn krachtig leger, in de idee van het volk geschraagd door goddelijken steun, is de sterkste en de gezaghebbende macht.

Toen het volk zich bewust werd, sterker te zijn geworden dan de vorst, was het logisch, dat nu ook het volk wilde regeeren. In die volksgemeenschap is weer het sterkste element de meerderheid.

Ook in de meer primitieve volksvergaderingen is het meerderheidsbeginsel aldus zeer goed te verklaren. Het is, de *vredelievende* oplossing van quaesties, die in de oudste tijden door geweld werden beslecht. Bij beslissing door geweld overwint de sterkste man, of, in het algemeen, de grootste groep. Wat is natuurlijker dan dat men, wanneer men het geschil op vredelievende wijze beslechten wil, de overwinning ook aan de sterkste groep, de meerderheid, toekent?

Het ‘recht van den sterkste’ dus, dat feitelijk van de oudste tijden af gegolden heeft, kan zeer goed zich in ons rechtsbewustzijn als werkelijk gezagsrecht hebben gevestigd.

Nu werpe men mij niet tegen, dat tegenwoordig het recht van den sterkste algemeen als onrecht wordt gevoeld. Ik beweer namelijk niet, dat het *bewust* de rechtsgrond is, maar slechts *onderbewust*, door heerschappij van eeuwen gevestigd.

En als men tegenwoordig het ‘recht van den sterkste’ afkeurt, bedoelt men daarmee alleen, dat van twee *individuën* de sterkste aan den zwakkere zijn wil niet mag opleggen, hetgeen natuurlijk in de tegenwoordige maatschappij, die zelf als sterkere boven ieder individu staat en die alle indi-

viduën als gelijkwaardig beschouwt, niet meer te dulden is.

Door deze hypothese vallen ook verschillende moeilijkheden weg.

Waarom b.v. beslist in een gezantenvergadering de meerderheid niet? Omdat er geen macht is, om het besluit van die vergadering van volkomen ongelijk machtige grootheden tegenover de minderheid te handhaven; de meerderheid is hier niet de 'sterkste'.

Waarom zien wij, dat wanneer kinderen een spel willen beginnen, de meerderheid wel den doorslag geeft, als alle ongeveer van gelijken leeftijd zijn, maar waarom geeft juist de minderheid den doorslag, als deze bestaat uit ouderen, en waarom voelen de kleinen dit niet als onrecht?

Ook is in deze hypothese zeer goed te verklaren de minderheidsregeering van Sovjet-régime en andere vormen van dictatuur, en de erkenning van de rechtmatigheid daarvan door velen. Het Sovjet-régime, althans de erkenning daarvan als rechtmatig, is m.i. een uitvloeisel van het, wellicht onderbewuste, gevoel (waarvan ik de juistheid natuurlijk geheel in het midden laat), dat de arbeidersklasse, hoewel numeriek in de minderheid, toch in de tegenwoordige economische omstandigheden de meest onmisbare en daardoor de sterkste is, die daarom haar wil kan en ook mag opleggen aan de meerderheid; al worden natuurlijk door de aanhangers van het régime zelf andere rechtsgronden aangevoerd.

En eindelijk is in deze hypothese ook zeer begrijpelijk, dat men het meerderheidsbesluit ook dan aanvaardt, als men van de onjuistheid van het oordeel ten volle overtuigd is.

Zoo mijn hypothese juist is, vormt zij natuurlijk een krachtige versterking van mijn betoog, dat het meerderheidsbeginsel, hoezeer ook in ons rechtsbewustzijn gelegen, toch niet *per se* rechtvaardig is, en wij kunnen dus de rechtvaardiging ervan toetsen aan criteria gelijk ik die in het begin van dit opstel heb aangegeven. Maar, hoewel ik mijn hypothese, persoonlijk de meest waarschijnlijke acht, hecht ik er geen al te groote waarde aan; ook los van den ontstaansgrond meen ik voldoende het ontbreken van een rechtsgrond voor de algemeene aanvaarding van het meerderheidsbeginsel in den regeeringsvorm te hebben aangetoond.

VI.

Wanneer men, wat ik verwacht, zal trachten aan te toonen, dat mijn stelsel te geconstrueerd is (een argument, dat men wel steeds zal aanvoeren tegen een systeem, dat *bewust* en *plotseling* verandering wil brengen in het bestaande); wanneer men zal beweren, dat de verbeteringen, die ik wil aangebracht zien, geen van alle te verwezenlijken zijn, dan moet men zich wel rekenschap geven van mijn hoofdstelling, omtrent de al of niet *rechtvaardigheid* van het meerderheidsbeginsel. Indien men die stelling als zoodanig (los van alle critiek op andere punten) niet weerlegt, dan is men verplicht, met mij te zoeken naar middelen, om de bezwaren, die het tegenwoordige systeem aankleven, weg te nemen. Men zal òf moeten aantoonen, dat het tegenwoordige régime met zijn uitwassen van partij- en belangenpolitiek, met zijn vertraging in het staatsbestuur, het eenig mogelijke is, althans dat geen middelen tot dadelijke verbetering zijn te vinden, òf men moet andere wegen ter verbetering aanwijzen. Doet men dit niet, voert men ‘critiek zonder verantwoordelijkheid,’ dan opent men de deur voor het fascisme, waarvan het aantal aanhangers steeds grooter dreigt te worden.

Het is er mij juist om te doen geweest tegemoet te komen aan de ontevredenheid, in steeds grooter kring door het bestaande stelsel gewekt, zonder den burgers het recht van medezeggingschap in het staatsbestuur geheel te ontnemen.

Natuurlijk zal in mijn systeem de macht van het kiezersvolk verminderen. Zullen de kiezers ertoe te brengen zijn, die vermindering van macht goedschiks te aanvaarden?

Ik verwacht natuurlijk niet, dat het spoedig zal gelukken, het door mij aanbevolen stelsel te verwezenlijken, maar ik acht het zeker niet onmogelijk, dat geleidelijk de veranderingen ingang zullen vinden. Vooral wanneer de individueele kiezer zal gaan inzien, dat hij *individueel* toch op den uitslag geen invloed uitoefent.

En als de kiezer dan de weinige beteekenis van zijn individueel stemrecht inziet, kan hij misschien ertoe gebracht worden, het door mij voorgestane stelsel te aanvaarden,

waarin de regeering evengoed als in het tegenwoordige stelsel zóó kan uitvallen, dat zijn *persoonlijk* belang het best gediend wordt.

Het toeval wordt in dit opzicht slechts verplaatst. Het eenige verschil is, dat in het tegenwoordige systeem de regeering dàn zijn persoonlijk belang zal behartigen, als degenen, die zijn persoonlijk belang willen dienen, bij de stemming de meerderheid behalen: het toeval van de stembus.

Daarentegen zal in het door mij ontwikkelde stelsel zijn persoonlijk belang dàn door de Regeering worden gediend, als dit toevallig samenvalt met het algemeen belang, zooals de Regeering dit ziet.

De invloed van het kiezers*volk* zal verdwijnen in dezen zin, dat zij niet door hun meerderheidsbesluit de Regeering kunnen dwingen, de *persoonlijke* belangen, die zij op den voorgrond stellen, te behartigen; dat zij hun afgevaardigden geen uitdrukkelijk of stilzwijgend mandaat kunnen geven, om over bepaalde concrete vragen in een bepaalde richting te stemmen.

Maar geenszins zal de invloed van het kiezersvolk verdwijnen ten aanzien der algemeene beginselen van staatsbeleid; beginselen, niet ingegeven door individueel of groepsbelang, maar die voortvloeien uit een werkelijke rechtsovertuiging omtrent den besten vorm van staatsbestuur. Immers ook in het door mij verdedigde stelsel kunnen de kiezers hun keus bepalen op die personen, wier algemeene beginselen overeenstemmen met hun eigen inzicht.

Als b.v. de meerderheid van het kiezersvolk zou meenen, dat de Staat behoort te worden geregeerd overeenkomstig beginselen, die door de Christelijke partijen worden voorgestaan, dan zal die zienswijze ook in het door mij voorgedragen stelsel in Parlement en Regeering tot uiting komen.

Maar in concrete quaesties beslist de gekozene naar eigen inzicht, zonder mandaat van zijn kiezers, zonder gedreven te zijn door de vrees, dat hij een deel van zijn kiezers van zich zal vervreemden, doordat hij hun persoonlijke belangen of wenschen, die hij niet in overeenstemming acht met het algemeen belang, terzijde stelt.

En het ligt dan op den weg van het kiezersvolk zelf juist die afgevaardigden te kiezen, wier verstand, karakter,

moraliteit hen tot het oordeelen over het algemeen belang het meest geschikt en het meest betrouwbaar maakt.

Wanneer dit doel zal zijn bereikt, dan zal de Regeering niet langer zijn een demo*cratische*, een regeering *door* het volk, in den slechten zin van het tijdelijke volk, maar een demo*phiele*, een regeering *voor* het volk, het volk in den dieperen zin des woords; gedragen niet door den *wil*, maar door het *vertrouwen* der burgers.

H.B. VOS.

Een kanselierschap in Nederland?

Bij Koninklijke boodschap van 2 December jl. is bij de Tweede Kamer ingediend een ontwerp van wet tot vaststelling van een Comptabiliteitswet[1]. Wordt dit ontwerp tot wet verheven, dan zal Nederland ten langen leste, na een reeks van mislukte pogingen, die zich uitstrekt over een periode van ruim 75 jaar, in het bezit zijn gekomen van een wettelijke regeling van het beheer van 's lands financiën, zooals Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao haar reeds geruimen tijd bezitten. Zal minister de Geer, wiens onderteekening de Memorie van Toelichting draagt, fortuinlijker met zijn geesteskind blijken dan zijn voorgangers - de toelichting noemt niet minder dan zeven namen, die van Van Bosse, Vrolik, Betz, Pierson, Kolkman, Treub en van Gijn - met het hunne zijn geweest?

Aan meer bevoegden laat ik gaarne de taak over om de verdiensten van het ontwerp in comptabel opzicht te beoordeelen. Behalve uitvoerige voorschriften van comptabelen aard, die uiteraard in het bijzonder den vakman zullen interesseeren, bevat het wetsontwerp echter ook enkele zeer merkwaardige bepalingen van zuiver staatsrechtelijke natuur, die ongetwijfeld ook buiten comptabele kringen de volle aandacht verdienen. Ik bedoel die, welke een oplossing trachten te geven aan het zoo actueele vraagstuk van de verhouding van den Minister van Financiën tot zijn ambtgenooten, de hoofden der andere Departementen van algemeen bestuur, anders gezegd: van de mate, waarin aan eerstgenoemden Minister zeggenschap behoort toe te komen over de uitgaven zijner collega's.

Dat dit vraagstuk inderdaad actueel mag worden genoemd,

1) Bijlagen Handelingen Tweede Kamer 1926/'27, no. 225.

het zal weinig betoog behoeven in een tijd als de onze, waarin de staat van 's lands financiën en de middelen om dien te verbeteren in het middelpunt der belangstelling staan. Wordt niet eenerzijds ‘versobering’ van 's lands huishouden als een gebiedende eisch gepredikt, terwille waarvan de Regeering zich herhaaldelijk genoodzaakt ziet maatregelen, die, op zichzelf genomen, nuttig of wenschelijk zouden zijn, achterwege te laten? Is aan den anderen kant niet meer dan eens in de laatste jaren de klacht vernomen dat, tengevolge van de overdreven beteekenis, die men tot schade van tal van andere volksbelangen aan het financieele vraagstuk, aan de ‘veiligstelling van den gulden’[1] zou hebben toegekend, het schijnt, alsof er slechts één departement is, dat van Financiën? Genoeg om te doen zien hoe netelig het vraagstuk is, welks oplossing hier in het geding is, en welk een omzichtigheid in deze materie wordt vereischt. Gegeven het van nature stroef karakter zijner normen zal de wetgever er zich bovenal voor moeten wachten, om in een voorschrift, dat allicht voor geruimen tijd zal moeten gelden, een oplossing te belichamen, die in bepaalde, buitengewone omstandigheden de aangewezene zou kunnen zijn, maar die, wanneer deze omstandigheden tot het verleden zijn gaan behooren, het staatkundig beleid te zeer van financieele overwegingen afhankelijk zou maken. Tevens zal hij ervoor dienen te waken, dat de solutie, die hij aanvaardt, strookt met het bestaande constitutioneele bestel, en niet daarin incidenteel een ingrijpende wijziging aanbrengt. Voldoet wat het ontwerp - de Geer ons biedt, aan dezen dubbelen eisch? Ziedaar de vraag, die ik in de volgende bladzijden in het kort wil onderzoeken.

Het toezicht van den Minister van Financiën op de uitgaven zijner ambtgenooten kan zich in tweeërlei vorm uiten. Beide vormen van toezicht behoeven niet samen te gaan en moeten streng van elkaar worden onderscheiden. Men mag het wets-

1) Na de niet geheel ongerechtvaardigde klacht van den heer de Vos van Steenwijk over departementale taalverknoeiing dien ik de in den tekst aangehaalde leuzen wel tusschen aanhalingsteekens te zetten om bij het gebruik van die nu eenmaal geijkte termen zelfs den schijn van medeplichtigheid aan een zoo snood bedrijf te vermijden! Vgl. Hand. 1e Kamer 1926/'27, blzz. 59, 90-91.

ontwerp althans deze verdienste niet ontzeggen dat het dit onderscheid scherp laat uitkomen. In de eerste plaats kan den Minister van Financiën worden opgedragen - art. 11 van het ontwerp heeft hierop betrekking - ervoor te zorgen, dat de ontwerp-begrooting van uitgaven van elk departement past in het kader van het te voeren financieel beleid voor het komende begrootingsjaar, dat de Staatsbegrooting als geheel den eisch van evenwichtigheid in acht neme. Bovendien zou het als zijn taak kunnen worden beschouwd - hetgeen art. 12 van het ontwerp dan ook inderdaad doet - toe te zien op de wijze, waarop de aangevraagde credieten, eenmaal gevoteerd, door het betrokken departement beheerd worden. Den eersten vorm van toezicht zou ik willen noemen: toezicht op de ramingen, den tweeden: toezicht op het begrootingsbeheer.

Het toezicht op de ramingen is mijns inziens verreweg de gewichtigste van beide functies en het hiernavolgende zal zich dan ook uitsluitend met dezen vorm van toezicht bezighouden. De eerste drie leden van art. 11 van het ontwerp, in welk artikel het toezicht op de ramingen wordt behandeld, luiden als volgt: 1. Het ontwerp der begrooting wordt ons jaarlijks ter indiening bij de Tweede Kamer aangeboden door onzen Minister van Financiën. 2. Onze Minister van Financiën ontvangt daartoe jaarlijks van iederen Minister de wetsontwerpen tot vaststelling van die hoofdstukken der begrooting van uitgaven, waarover deze het beheer voert. 3. Onze Minister van Financiën maakt bezwaar de in het tweede lid bedoelde wetsontwerpen in het ontwerp der begrooting op te nemen, indien en voorzoover het toestaan van de gelden, welke worden aangevraagd, met het oog op den toestand van 's Rijks financiën hem niet toelaatbaar voorkomt.

De kern van de zaak ligt in de derde alinea. Voorloopig wil ik hierbij van de veronderstelling uitgaan dat de daarin vervatte regeling - § 2 der toelichting immers constateert met zooveel woorden, dat ‘het hierbij aangeboden wetsontwerp bedoelt een volledige regeling te geven van de Rijkscomptabiliteit voorzoover deze door de Wet moet worden vastgesteld’ - inderdaad volledig is. Maar dan kan ik ook art. 11 lid 3 niet anders lezen dan aldus: dat het den Minister van Financiën een absoluut veto toekent over de voorstellen

van zijn collega's, wanneer hij daartegen - onverminderd natuurlijk interdepartementaal overleg - bezwaar blijft maken op grond van den toestand van 's Rijks financiën. De tegenstelling tusschen het hier bepaalde en het voorschrift van art. 36 lid 3 jo. lid 2*d* van het ontwerp, waar wel de mogelijkheid geopend wordt om een beslissing van den Minister van Financiën uit krachte van zijn toezicht op het begrootingsbeheer op zij te zetten, versterkt mij in deze meening. Het is waar, het ontwerp gebruikt in art. 11 een minder scherp klinkende uitdrukking dan ‘weigeren’, het spreekt van ‘bezwaar maken’. Maar laat die uitdrukking niet de verwachting wekken dat, wanneer de Minister ‘bezwaar maakt’, het laatste woord niet aan hem is. In de officieele terminologie heet het ook dat de Algemeene Rekenkamer ‘difficulteert’ in een verevening, niet botweg, dat dit lichaam haar weigert. Maar het resultaat is er hetzelfde om.

Zou zulk een absoluut veto te aanvaarden zijn?

Alvorens deze vraag te beantwoorden geve men zich wel rekenschap van de moeilijkheden en tegenstrijdigheden die ons geldende *geschreven* staatsrecht ten aanzien van het hier behandeld onderwerp in zich bergt. Eenerzijds wil de Grondwet zonder eenigen twijfel, dat alle Ministers gelijkgerechtigd zijn en dat elk individueel verantwoordelijk is voor het wel en wee van zijn departement en van de daaraan toevertrouwde belangen[1)]. Maar desniettemin vormen de Staatsinkomsten, formeel - in de Middelenwet - zoowel als materieel, een eenheid en waar de Minister van Financiën verantwoordelijk is voor haar opbrengst, kan het hem natuurlijk niet onverschillig laten, hoeveel elk zijner collega's gelieft uit te geven. Eenerzijds schrijft de Grondwet in art. 126 voor dat aan elk departement een afzonderlijk hoofdstuk der begrooting van uitgaven wordt gewijd, in één of meer ontwerpen van wet vervat, van welk voorschrift een gedecentraliseerde opstelling der ontwerp-begrooting en een gedecentraliseerd begrootings-

1) Men vergelijke in dit verband een interessant debat tusschen de heeren Schaper en Rutgers en den toenmaligen voorzitter der Tweede Kamer, mr. Koolen, over de motie van eerstgenoemde om den Minister van Financiën uit te noodigen aanwezig te zijn bij de behandeling van het z.g. Olympisch subsidie (formeel een aanvulling der Onderwijs-begrooting voor 1925). Vgl. Handelingen 2e Kamer 1924, '25, blzz. 2096/8, 2105.

beheer de noodzakelijke consequenties vormen.[1)] Doch daar staat tegenover dat wat zich administratief laat scheiden, niettemin in feite, financieel gesproken, niet te splitsen is: de Staatsbegrooting moet uit financieel oogpunt een evenwichtig geheel zijn, wil zij aan haar bestemming beantwoorden. Nu vindt in het geval, waarin het bestuur van een publiekrechtelijke corporatie onverdeeld aan een college is opgedragen, - men denke bijv. aan Gedeputeerde Staten - een eventueel verschil van meening tusschen de leden van dit college over de financieele politiek zijn natuurlijke oplossing in een beslissing van de meerderheid. Nog minder moeilijkheden geeft uiteraard het éénhoofdig bestuur der overzeesche gewesten, waar, voorzoover aanwezig, een indeeling in departementen van algemeen bestuur een zuiver administratieve maatregel is, die om zoo te zeggen niet naar buiten werkt. Hier loopen alle draden in één hand, die van den landvoogd, samen. Feitelijk mag deze zich nog zoo vaak geplaatst zien voor moeilijke beslissingen, wanneer financieele en andere belangen tegen elkander moeten worden afgewogen, een staatsrechtelijk probleem is hier niet aanwezig. Anders is het bij de Rijksfinanciën: let men daarbij alleen op hetgeen de Grondwet voorschrijft of veronderstelt omtrent de positie der Ministers en de inrichting der Staatsbegrooting, dan is in háár stelsel een verzoening van bovengenoemde tegenstrijdigheden, wanneer overleg tot geen uitkomst leidt, een onmogelijkheid.

Beantwoordt echter de aan de Grondwet ontleende ver-

1) Dit sluit natuurlijk niet uit dat bepaalde takken van dienst, die elk Departement vroeger zelf beheerde, gecentraliseerd kunnen worden bij het Departement van Financiën om op een bepaald gebied eenheid van beleid te verzekeren. De begrooting toch is niets anders dan de *neerslag* van de werkzaamheden die elk Departement verricht; wordt, krachtens art. 77 der Grondwet, in de verdeeling van werkzaamheden verandering gebracht, dan heeft de indeeling der begrooting zich naar den nieuwen toestand te richten. Een goed voorbeeld levert de instelling van den Rijksgebouwendienst bij K.B. van 29 Juli 1922 Stbl. no. 470. Men vgl. ter toelichting van zijn strekking de M.v.A. 2e Kamer betr. de opheffing van het Bouwfonds voor de Departementen van Binnenlandsche Zaken en Landbouw en Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (Bijl. Hand. 2e Kamer 1926/'27, no. 181, 5). Interessant is ook de centralisatie van den Rijksbetalingsdienst; vgl. M.v.A. 2e Kamer Hoofdstuk VIIB der Staatsbegrooting voor 1926 en *W. Somers* in Econ. Stat. Berichten 1926, blz. 1140.

onderstelling, waarvan ik boven uitging, te weten dat de ministers gelijkgerechtigd zijn en elk individueel verantwoordelijk voor het wel en wee van zijn departement, aan de werkelijkheid, aan de praktijk van het staatsleven? Wie geen vreemdeling is op het gebied van het staatsrecht, weet dat dit slechts zeer ten deele het geval is en dat men juist bij ons onderwerp te maken heeft met een klassiek voorbeeld van de ontwikkeling, naast en tegen het geschreven recht, van die staatkundige gebruiken, die 'conventions' zooals men ze in Engeland noemt, welke velen tegenwoordig niet langer als gedragingen van zuiver feitelijken aard beschouwd willen zien, maar als ongeschreven *recht* in het staatsrecht willen inlijven. Zoodoende behoef ik hierbij niet lang stil te staan. Met de verdwijning van het persoonlijk gouvernement des Konings - met diens toenmalige verhouding tot de ministers laat zich op zeer leerzame wijze de huidige positie van den Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië tegenover de departementshoofden vergelijken[1] - deed zich vanzelf de behoefte gevoelen aan een op andere wijze dan door diens persoonlijke leiding verzekerde eenheid der regeeringsbeginselen, na de invoering van het parlementaire stelsel hier te lande natuurlijk in nog versterkte mate. Op tweeërlei wijze had deze behoefte bevredigd kunnen worden: òf door een ministerie met een kanselier aan het hoofd, die, zooals in Duitschland[2], de algemeene beginselen aangeeft, welke ieder minister bij het beheer van zijn departement in acht zal moeten nemen; òf door de ministers in rade te vereenigen en al wat het algemeen staatkundig beleid raakt, aan deze collegiale instantie te onderwerpen. Men weet dat de ontwikkeling ten onzent in de tweede richting is gegaan. Men moge den Ministerraad als een Staatslichaam willen beschouwen of niet, een feit is het, dat hij het algemeen regeeringsbeleid vaststelt en dat het ministerie in zijn geheel verantwoordelijk is voor de beslissingen, die dit

1) Vgl. Verslag van de Cie. tot herziening van de staatsinrichting van Ned. Indië, 1920, blz. 80 vlg.

2) Art. 56 der Grondwet van 11 Aug. 1919 bepaalt: 'Der Reichskanzler bestimmt die Richtlinien der Politik und trägt dafür gegenüber dem Reichstag die Verantwortung. Innerhalb dieser Richtlinien leitet jeder Reichsminister den ihm anvertrauten Geschäftszweig selbständig und unter eigener Verantwortung gegenüber dem Reichstag'.

algemeen beleid betreffen. Naast de individueele verantwoordelijkheid van den leider van een bepaald departement heeft de praktijk geplaatst de solidaire verantwoordelijkheid van het geheele ministerie. Waar de grens tusschen beide ligt, is uiteraard niet met nauwkeurigheid aan te geven, daar dit veelal een beleidsvraag uitmaakt en als zoodanig van geval tot geval zal moeten worden beoordeeld. Vergelijkt men intusschen het Reglement van Orde voor den Raad van Ministers, vastgesteld bij K.B. van 27 Sept. 1905, met de latere dienaangaande bekend geworden aanvullende regelingen,[1] dan valt niet te ontkennen dat het daarbij blijkbaar het streven is geweest meer dan voorheen binnen den kring van het algemeen beleid te betrekken.

In het bijzonder zal het hier geschetste verloop van zaken ertoe kunnen bijdragen de boven aangewezen moeilijkheden en tegenstrijdigheden in de verhouding van den Minister van Financiën tot zijn ambtgenooten als het ware in een hoogere eenheid op te heffen en eventueele conflicten te vereffenen. Want zoo er iets tot het algemeen regeeringsbeleid behoort, is het zeker het financieel beleid, aangezien alle departementen daarbij geïnteresseerd zijn en in hun werkzaamheden afhankelijk van de beschikbare middelen. Doordat bijna elke regeeringsdaad een financieele zijde heeft, komt de Minister van Financiën met nagenoeg het geheele regeeringsbeleid in aanraking en het is daarom niet te verwonderen, dat dit in de praktijk tot een zeker prerogatief van dien Minister geleid heeft, in dien zin, dat hij, vóórdat de beslissing valt, in een reeks van gevallen zijn gevoelen over de financieele consequenties moet uitspreken. Men zou hier te pas kunnen brengen wat mr. Kan in ander verband zeide: 'De macht bij welke de hoogste beschikking over den nervus rerum in den staat berust, oefent eene suprematie over alle takken van bestuur, welke bezwaarlijk ontkend kan worden.'[2] Een regeling in dien zin kwam dan ook reeds tot stand onder het eerste ministerie -

1) Zie het K.B. van 13 Sept. 1918 no. 38 (Staatscourant no. 215) en de na te noemen regeling betr. de verhouding van den Minister van Financiën tot de overige Ministers. Vgl. ook *Kranenburg*, Het Ned. Staatsrecht, I, blz. 167 vlg.

2) Zie: mr. *J.B. Kan*, De comptabiliteit in het staatsbestuur, 1896, blz. 1.

Ruys de Beerenbrouck, blijkens de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer over hoofdstuk I der Staatsbegrooting voor 1919.[1] Ik ontleen hieraan: 1°. dat alle wetsontwerpen en andere voorstellen, die bij de leden van den Ministerraad in circulatie worden gegeven, in de eerste plaats worden toegezonden aan den Minister van Financiën; 2°. dat bij het schriftelijk of mondeling overleg met de Staten-Generaal geen toezeggingen, welke tot vermeerdering der staatsuitgaven kunnen leiden, worden gedaan dan na goedkeuring van den Minister van Financiën of van den Raad van Ministers; 3°. dat geen wijzigingen in wetsontwerpen door een Minister worden aangebracht, noch amendementen worden overgenomen, indien die wijzigingen of amendementen tot verhooging van de staatsuitgaven kunnen leiden, een en ander behoudens voorafgaande goedkeuring van den Minister van Financiën of van den Raad van Ministers. Men zal bemerken dat het laatste woord hier niet aan den Minister van Financiën is, maar aan den Ministerraad. Dekt de meerderheid van dien Raad hetzij den Minister van Financiën hetzij den anderen betrokken Minister met haar votum, dan herneemt de individueele verantwoordelijkheid haar rechten en zal degeen die in het ongelijk werd gesteld, zich moeten beraden of hij de gevallen beslissing met zijn verantwoordelijkheid kan overeenbrengen of dient af te treden, zooals de heer de Geer in den zomer van 1923 deed na de beslissing van den Ministerraad over de indiening van het ontwerp-Vlootwet. Een soortgelijke regeling bestaat in Engeland, waarbij verschil van meening tusschen de Treasury en het betrokken departement de Premier en in hoogste instantie het kabinet beslist.[2]

Men zou reeds uit een oogpunt van continuiteit mogen verwachten dat het aanhangig ontwerp-Comptabiliteitswet - ik hervat na vorenstaande uitweiding de behandeling van de boven gestelde vraag of een absoluut veto van den Minister van Financiën te aanvaarden zou zijn - zich zou aansluiten bij den langs den weg der praktijk gegroeiden toestand, die, naar het mij in alle bescheidenheid wil voorkomen, een zeer plausibele oplossing van de bovenaangegeven staatsrechtelijke

1) Hand. 1e Kamer 1918-1919, blz. 140/1.
2) Vgl. *A.L. Lowell*, The government of England, I, 1921, p. 75/6.

moeilijkheid aan de hand doet. Deze verwachting blijkt echter ijdel. Art. 11, derde lid, van het ontwerp wil een oplossing forceeren in dezen zin dat de Minister van Financiën en hij alleen verantwoordelijk wordt gesteld voor de opneming van de financieele voorstellen zijner collega's in de Staatsbegrooting. Ik beschouw dit als een tred terug in de ontwikkeling van ons Staatsbestuur. Om meer dan één reden verdient, naar mij wil toeschijnen, deze oplossing geen aanbeveling.

Gelijk ik reeds opmerkte, heeft men hier te lande den waarborg voor de eenheid van het regeeringsbeleid niet gezocht in een boven de overige ministers geplaatsten kanselier, maar in een collectieve verantwoordelijkheid naast de individueele. Men ging daarbij uit van het juiste denkbeeld, dat de beslissing over tal van zaken, die formeel bij één departement behooren, van principieele beteekenis is te achten voor de signatuur van het geheele kabinet, zoodat het kabinet als geheel daarvoor dan ook de verantwoordelijkheid behoort te dragen. Het financieel beleid behoort ongetwijfeld tot die aangelegenheden van primordiale beteekenis. Wordt nu aan één Minister het recht toegekend om uit financieel oogpunt tegen de door alle andere departementen voorgestelde maatregelen bezwaar te maken, zonder de mogelijkheid van appèl, dan wordt daardoor feitelijk de beoordeeling van het geheele regeeringsbeleid in zijn hand gelegd. Schijnt het reeds op zichzelf niet wenschelijk één Minister een boven die van zijn ambtgenooten bevoorrechte positie te geven, in het bijzonder is het principieel onjuist een dergelijke positie aan den Minister van Financiën toe te kennen niet in zijn hoedanigheid van leider van het kabinet, maar juist als hoofd van het schatkistdepartement. Het staatkundig beleid is nu eenmaal niet uitsluitend een financieel beleid, al spelen de financiën er uiteraard een zeer belangrijke rol in. Immers de financiën zijn slechts een der middelen, waarmede de Staat de zichzelf gestelde doeleinden zoekt te verwezenlijken, een doel op zichzelf zijn zij niet. Wanneer moet worden beslist of de werkzaamheid van den Staat zich in de eerste plaats moet richten op de behartiging van opvoedkundige of justitieele belangen dan wel op een krachtige sociale wetgeving of op uitbreiding onzer militaire verdedigingsmiddelen, dan leeren financieele overwegingen u dienaangaande niets, maar

geeft de overwaarde den doorslag, die men aan dit of dat belang in verhouding tot de andere toekent. En is er geen geld beschikbaar om verschillende belangen, die men op zichzelf beschouwd gelijkwaardig acht, gelijktijdig te behartigen, dan behoort de beslissing over de vraag of - om een paar actueele voorbeelden te noemen - de wederinvoering van het zevende leerjaar of de uitvoering der Psychopathenwetten den voorrang moet hebben, toch waarlijk niet alleen op grond van financieele overwegingen te geschieden, wat trouwens - tenzij men alleen vraagt welke van beide maatregelen het minst zou kosten - een onmogelijkheid is. In een dergelijk dilemma behoort niet één Minister, maar de Regeering in haar geheel een beslissing te nemen.

Wordt het zwaartepunt van het regeeringsbeleid naar het financieel beleid verlegd, dan moet deze versterking van den invloed van het Departement van Financiën - de geschiedenis der laatste jaren heeft dit overtuigend aangetoond - in politiek opzicht vrijwel automatisch het vèrreikende gevolg hebben, dat voortaan de Minister van Financiën steeds de leider van het ministerie zal zijn. Langs een omweg zal zoodoende - lijnrecht in strijd met de staatsrechtelijke ontwikkeling ten onzent - een kanselierschap zijn weg vinden naar onze staatsinstellingen. Er zullen dan als het ware twee soorten van ministers zijn, de Minister van Financiën, alleen verantwoordelijk aan de Staten-Generaal, en de overige ministers, in de eerste plaats verantwoordelijk aan den Minister van Financiën.[1)] Is het, zelfs als men zou willen aannemen dat hier te lande de figuur van den Minister-President zooals het buitenland hem kent, geen onbekende is, raadzaam bij voorbaat slechts één antwoord mogelijk te maken op de vraag welk departement de leiders van toekomstige kabinetten zullen moeten beheeren, afgezien nog van de moeilijkheid dat degeen, die door de staatkundige omstandigheden, waaronder

1) Met het oog op deze consequentie zal minister de Vries bij zijn toelichting op bovenbedoelde regeling van de verhouding der andere ministers tot den Minister van Financiën (Hand. 1e Kamer 1918/9, blz. 140 vlg.) hebben geschreven: ‘Bij verschil van opinie dient de zaak aan het oordeel van de Ministers gezamenlijk te worden onderworpen. Een recht van veto alleen aan den Minister van Financiën toe te kennen, zou niet steunen op de Grondwet.’

een bepaald kabinet gevormd wordt, tot leider daarvan wordt aangewezen, niet steeds een financieele specialiteit behoeft te zijn?

Een bijkomend bezwaar betreft een geheel andere kwestie, een van psychologischen aard. Een goed Minister van Financiën moet ook zijn ambtgenooten van den eisch van spaarzaamheid weten te doordringen, zoodat zij zich medeverantwoordelijk voelen voor den staat van 's lands financiën. Zal de verantwoordelijkheid voor de financieele zijde van het regeeringsbeleid door de wet geheel en uitsluitend op de schouders van het Departement van Financiën worden gelegd, dan zal deze omstandigheid het bij de andere departementen vaak toch al niet bovenmatig ontwikkelde streven naar spaarzaamheid niet aanwakkeren. Integendeel, men zal gaan redeneeren: wij kunnen voor dit of dat licht een post op de begrooting uittrekken, Financiën is er ook nog en dat moet dan maar bezwaar maken. Het is een algemeen menschelijk verschijnsel dat men overvraagt, als men bevreesd is niet genoeg te zullen krijgen. Zullen de Ministers en hun ambtenaren deze neiging bij zichzelf weten te onderdrukken? Zoo neen, dan bestaat groote kans dat de voorgestelde regeling, die zeker in de voornaamste plaats aan het streven naar bezuiniging haar aanzijn dankt, haar doel goeddeels mist.

Men stelt zich tegenwoordig algemeen op het standpunt dat de wetgever ‘in hoofdzaak regelend heeft op te treden’, gelijk de toelichting op het onlangs ingediend ontwerp tot nadere regeling van de collectieve arbeidsovereenkomst het uitdrukt.[1)] Hierin ligt tweeërlei opgesloten. Eenerzijds dat de wet niet moet afdalen in details, daar deze, mede omdat zij vaak van hoogst technischen aard zijn en de regeling, waarin zij voorkomen, naar bevind van zaken spoedig gewijzigd moet kunnen worden, doelmatiger worden ondergebracht in een voor snelle herziening vatbaren algemeenen maatregel van bestuur dan in een wet, waarvan de wijziging uiteraard met veel tijdverlies gepaard moet gaan. Anderzijds dat de wetgever alleen een algemeen richtsnoer moet aangeven voor het te voeren beleid, maar zich dient te onthouden van de oplossing van concrete belangenconflicten. Hij behoort slechts de

1) Zie Bijlagen Handel. 2e Kamer 1926/7 no. 166,3.

noodige bevoegdheden ter beschikking te stellen van administratie of rechter of, waar het een privaatrechtelijke regeling van niet-dwingend karakter geldt, van partijen. Binnen het kader der algemeene wettelijke beginselen zullen deze dan, gewapend met de wettelijke bevoegdheden, de vragen die de praktijk doet rijzen, moeten beslissen naar eigen inzicht.[1)] Zeer in het bijzonder geldt dit voor wetten die voornamelijk of uitsluitend bepalingen van formeelen aard inhouden, mogen dit regels van procesrecht zijn in eigenlijken zin - burgerlijke rechtsvordering, strafvordering of administratieve rechtspraak - of voorschriften waaraan de administratie bij de behartiging van de haar toevertrouwde belangen onderworpen is. Aan dergelijke bepalingen mag men den eisch stellen, dat zij alle betrokken belangen zoo goed mogelijk recht doen wedervaren, alvorens een beslissing genomen wordt; de toeleg mag nooit zijn bij voorbaat het een of ander belang een bevoorrechte positie te geven.

Tegen dit elementaire beginsel van wetgevingspolitiek zondigt de hierboven besproken regeling in het ontwerp-Comptabiliteitswet. Zij zondigt er in de eerste plaats tegen, doordat zij de verhoudingen binnen toekomstige ministeries - een beleidsvraag bij uitstek! - voorgoed, zij moge het dan niet uitdrukkelijk zeggen, in een bepaalde schablone zal persen; zij zondigt er voorts tegen doordat zij één belang, het financieele, alle andere doet primeeren zonder een oplossing van eventueele conflicten - wederom een typisch voorbeeld van een beleidsvraag! - te waarborgen, waarbij het voor het algemeen beleid verantwoordelijk orgaan de finale beslissing heeft. Wat des te meer te verwonderen is, als men in de toelichting, aangaande de al of niet wenschelijkheid van voorschriften tot instandhouding van het Staatsvermogen, leest dat ‘de wet omtrent dergelijke vraagstukken, welke geheel vallen binnen de sfeer van het regeerings*beleid*, geen algemeen bindende wettelijke regelen kan stellen.’

1) Dit kan soms zoo ver gaan dat men aan de wet in het geheel geen houvast heeft. Een goed voorbeeld levert de gewijzigde ‘Wet Openbare Vervoermiddelen’ (Stbl. no. 321 van 1926) met haar vergunningstelsel voor autobussen, ten aanzien waarvan in de praktijk zich dientengevolge groote moeilijkheden voordoen.

Of zijn mijn verwachtingen ten aanzien van de gevolgen van het ontwerp, wanneer het ongewijzigd tot wet zal zijn verheven, ongegrond en laat het ruimte voor de opkomst van ‘conventions’, die - in overeenstemming met de staatsrechtelijke ontwikkeling tot op heden - het schijnbaar absoluut veto van den Minister van Financiën in de praktijk tot een opschortend veto zullen maken, dat slechts effect zal hebben, wanneer de meerderheid van den Raad van Ministers zich achter den Minister van Financiën plaatst? Of tot een veto, dat slechts zal worden gehanteerd, wanneer de meerderheid van den Ministerraad vooraf haar instemming daarmede te kennen heeft gegeven? Ik moet erkennen, dat, wanneer dit als zeker te verwachten was, mijn bezwaren tegen de voorgestelde regeling grootendeels zouden wegvallen. Maar één bezwaar zou ook dan resten en wel een bezwaar van niet uitsluitend formeelen aard. Zooals boven reeds werd opgemerkt, dient het ontwerp zichzelf als volledig aan, zoodat de ontwerper blijkbaar niet aan een aanvullende gewoonterechtelijke praktijk gedacht heeft. Het is intusschen van algemeene bekendheid dat zoo goed als geen wet in de toepassing niet geleidelijk langs den weg der interpretatie allerlei veranderingen ondergaat, met het gevolg dat steeds meer niet de abstracte wettelijke normen belangstelling inboezemen, maar de praktijk, die zich daaromheen genesteld heeft. Gaat het echter aan om reeds bij voorbaat daarop te rekenen en een regeling, die naar de letter onaannemelijk is, ongewijzigd te laten, omdat men verwacht dat de praktijk haar ‘verstandig’ zal toepassen? Ik zou meenen van niet. En deze overweging geldt des te sterker, wanneer het, zooals hier, volstrekt niet zeker is dat die verwachting niet zal worden beschaamd. Onze houding tegenover een wetsontwerp is noodzakelijk een andere dan tegenover een eenmaal bestaande wet die slecht moge zijn, maar niettemin in het Staatsblad staat en moet worden uitgevoerd. In dit laatste geval mag, of liever: moet, men op de praktijk vertrouwen of, zelf met de uitvoering belast, trachten desondanks deze uitvoering zoo bevredigend mogelijk te maken. Maar kritiek op een ontwerp stelt andere eischen.

In welken zin moet het ontwerp-Comptabiliteitswet dan worden gewijzigd? Moet uitdrukkelijk bepaald worden dat,

indien de Minister van Financiën bezwaar blijft maken tegen een voorgestelde uitgave, de Raad van Ministers in hoogste instantie beslist? Hier ontstaat een eigenaardige moeilijkheid. Men komt voor de vraag te staan of men, door in de wet van den Ministerraad te spreken, in het geschreven recht moet inlijven wat zich sinds jaar en dag langs den weg der praktijk ontwikkeld heeft. Een ontkennend antwoord is hier wellicht het voorzichtigste, vooral ook omdat een Comptabiliteitswet niet de plaats is om incidenteel over een dergelijk vraagstuk te beslissen. Het gevolg hiervan moet zijn dat de derde alinea van art. 11 van het ontwerp eenvoudigweg komt te vervallen.

Eenig bezwaar levert dit, naar mij voorkomt, niet op. Art. 11 blijft dan wat het in het kader van een Comptabiliteitswet moet zijn: een zuiver administratief-comptabel voorschrift, terwijl zich ongetwijfeld voor de oplossing der staatkundige moeilijkheden waarmede de opstelling van het ontwerp-Staatsbegrooting gepaard kan gaan, vanzelf zekere ongeschreven regels zullen ontwikkelen, die soepelheid genoeg zullen bezitten om het *beleids*karakter van een dergelijke oplossing tot zijn recht te laten komen. De door mij bepleite wijziging kan trouwens te minder bezwaar opleveren, wanneer men bedenkt dat de voorgestelde regeling de verhouding van den Minister van Financiën tot de overige ministers uiteraard slechts zeer ten deele kon omschrijven en dat niet het minst belangrijke gedeelte er buiten moest vallen.[1)] Het komt mij namelijk voor dat het oogenschijnlijk zich over alle posten der begrooting uitstrekkend toezicht op de ramingen een aanzienlijke beperking ondergaat, wanneer men rekening houdt met den tweeledigen aard van een begrootingswet.

De Staatsbegrooting bevat niet alleen posten, waarvan zij bij uitsluiting den grondslag vormt. Zij bevat ook tal van uitgaven, die de neerslag zijn van algemeene wettelijke regelingen, die geldelijke verplichtingen op den Staat hebben

1) Ik heb hier niet het oog op suppletoire begrootingsontwerpen, al is het een opvallende leemte dat het ontwerp daarvan niet rept. Is toezicht van den Minister van Financiën noodig, dan geldt dit a fortiori voor aanvullende begrootingsontwerpen, daar de praktijk van dit instituut nu niet juist bevredigend mag heeten. Zie mijn: Grondwetsherziening 1917 en 1922, 1925, blz. 256. Maar dit zou verholpen kunnen worden door het wetsontwerp alsnog aan te vullen met een desbetreffende bepaling.

gelegd en voor den begrootingswetgever onaantastbaar zijn. Men denke bijv. aan de wetten, die de personeelsformatie en de jaarwedden der rechterlijke macht regelen; aan wetten die, mits aan bepaalde voorwaarden is voldaan, een recht scheppen op vergoedingen of bijdragen van Rijkswege, zooals de onderwijswetten; aan wetten eindelijk tot verleening van een subsidie of een renteloos voorschot. Evenmin als naar goede constitutioneele beginselen de Tweede Kamer door afstemming of vermindering van een op een wet gebaseerden post deze wet mag 'droogleggen', zal de Minister van Financiën aan dergelijke posten bezwaren tegen de ontwerp-begrootingen zijner collega's mogen ontleenen. Hier helpt, als het kwaad eenmaal gesticht is en de 'dure' wet moet worden geëerbiedigd, slechts één middel: het in de laatste jaren meer dan eens toegepaste middel van het 'stopwetje', waardoor de uitvoering van de betreffende wet geheel of gedeeltelijk voor bepaalden of onbepaalden tijd wordt geschorst.[1)] Dergelijke gebeurlijkheden dienen echter vermeden te worden, voorzoover zij tenminste te vermijden zijn, door stelselmatig voorafgaand overleg over de financieele gevolgen van in te dienen wetsontwerpen, in den geest van de bovenaangehaalde regeling van het eerste ministerie-Ruys de Beerenbrouck. Maar dit is een aangelegenheid, die, hoe wenschelijk regeling ervan op zichzelf ook moge zijn, niet in een Comptabiliteitswet thuishoort. Waar zoodoende in mijn gedachtengang een belangrijk deel van de onderhavige materie toch ongecodificeerd zou blijven, kan, dunkt mij, er geen bezwaar tegen bestaan ook voor die posten der begrooting, waarop het toezicht op de ramingen wel van toepassing is, geen uitdrukkelijke regeling in het ontwerp op te nemen en derhalve de materie in haar geheel aan de interdepartementale praktijk over te laten. Weliswaar geeft een dergelijke handelwijze niet de volstrekte zekerheid dat deze praktijk zich zal blijven bewegen in de richting, waarin onze staatsinstellingen zich tot dusver hebben bewogen. Maar de Comptabiliteitswet zal dan ook niet een

1) Men zie o.m. de wetten van 28 Juli 1924 Stbl. nos. 367 en 376, resp. betreffende Rijkssubsidie voor nijverheidsscholen en voor hoogere burgerscholen en gymnasia.

aanknoopingspunt bieden voor een ontwikkeling der praktijk in een richting, die naar mijn meening moet worden veroordeeld. Reeds dit zou een belangrijke verbetering van het ontwerp zijn.

Leeuwarden, Dec. 1926/Jan. 1927.

F.J.A. HUART.

De gedaanteverwisseling der naamlooze vennootschap.

De naamlooze vennootschap in den modernen vorm heeft haar oorsprong in ons land. De Vereenigde Oost-Indische Compagnie van 20 Maart 1602 was de eerste van haar soort, die op één lijn met de tegenwoordige lichamen gesteld mag worden, en zij vond spoedig hare navolgers in Denemarken, Frankrijk, Engeland, Zweden en Brandenburg.

De vanzelfsprekende leiders dezer vennootschappen waren de groote kooplieden, die ook het meeste kapitaal in de onderneming gestoken hadden. Dientengevolge vertoonden de oudste Nederlandsche, Deensche en Zweedsche compagniën een aristocratische organisatie. Het geheele bestuur berustte in handen van de Kameren van Bewindhebbers en van de uit gedeputeerden dezer Kameren bestaande algemeene vergadering. De aandeelhouders (participanten) hadden op de keuze der bewindhebbers niet den minsten invloed; dezen bekleedden hun ambt voor het leven, werden door de regeering benoemd en beëedigd en waren aan de besluiten der participanten niet gebonden. Zij benoemden en bezoldigden zelf hun personeel en stonden persoonlijk voor de misslagen daarvan in. In de West-Indische Compagnie van 1621 was het ambt van bewindhebber wel naar den tijd begrensd en hadden de hoofdparticipanten bij de vervulling van vacatures eenigen invloed, die gedurende de achttiende eeuw steeds toenam; doch ook hier was het organisatietype zuiver aristocratisch.

In Engeland en Frankrijk daarentegen heeft van den aanvang af aan een meer democratische vennootschapsregeling de

overhand gehad. De Fransche octrooien lieten de directeuren door de algemeene vergadering benoemen en na een zekeren tijd automatisch aftreden; in de Engelsche octrooien werd zelfs een jaarlijksche verkiezing voorgeschreven. Hier en daar vindt men reeds het voorschrift, dat zij bij hunne bedrijfsleiding aan de besluiten der vennootschap gebonden zijn.

Door de Code de Commerce, de schepper van alle hedendaagsch vennootschapsrecht, is de bevoegdheid der aandeelhouders om te allen tijde de directie te ontslaan, en in het algemeen de souvereine positie der algemeene vergadering tot axioma van vennootschapsrecht geworden. Tegelijkertijd is er een einde gemaakt aan iedere statutair bevoorrechte positie van de hoofdparticipanten. Alle aandeelhouders moesten gelijkgerechtigd zijn.

Al deze wijzigingen, gelijk de geheele regeling der naamlooze vennootschap uit het begin der negentiende eeuw, stonden sterk onder den invloed van politieke opvattingen. Men leefde onder een liberaal-democratische wereldbeschouwing; gedachten van contrat social, van vrijheid, gelijkheid en broederschap van een ieder voor de wet hielden de geesten gebannen. Hierbij kwam nog, dat men de naamlooze vennootschap veelal aanzag voor een privaatrechtelijke parallelfiguur van de publiekrechtelijke lichamen: staat, gemeente e.d., en dientengevolge de daar geldende beginselen ook op het vennootschapsterrein wilde overbrengen.

Zoodoende ontstond als basis voor welhaast alle regelingen het navolgende: gelijkgerechtigdheid van alle aandeelhouders, souvereiniteit der algemeene vergadering, vrije keuze van enkelen uit de aandeelhouders om als hunne mandatarissen de dagelijksche leiding over te nemen. Men ziet, het zuivere beeld van een constitutioneelen staatsvorm: souvereiniteit der gezamenlijke burgers, gekozen vertegenwoordigers, gelijkgerechtigdheid voor de wet. Aan dit alles lag ten grondslag, dat men de aandeelhouders, gelijk de kiezers, als een welhaast onpersoonlijke massa beschouwde, waarin de persoonlijkheid van den enkelen aandeelhouder wegviel tegenover zijn kapitaalsdeelname, de maatstaf van zijn invloed; de naamlooze vennootschap was, zooals een Fransch schrijver het uitdrukte: ‘un sac d'écus’.

Deze parallel met het staatsrecht was echter principieel verkeerd, en zij is de bron geworden van veel misstanden en verkeerde voorstellingen. Het duidelijkst komt dit uit bij de regeling van het stemrecht.

Bij de verkiezingen in de publiekrechtelijke lichamen geldt als regel, dat ieder individu, hetwelk aan bepaalde vereischten (leeftijd, kunne, welstand e.d.) voldoet, één stem heeft; m.a.w. het stemrecht is proportioneel geregeld met het individu als eenheid. Bij de naamlooze vennootschap is echter gewoonlijk (de uitzonderingen worden hoe langer hoe talrijker; ik kom hier nader op terug) het stemrecht proportioneel geregeld met de minimum-kapitaalsdeelname als eenheid: d.w.z. iedere individueele aandeelhouder brengt zooveel stemmen uit als de nominale waarde van zijn aandeelenbezit een veelvoud is van de minimum-kapitaalsdeelname (in den regel het nominale bedrag van de kleinste aandeel-coupure). Maatstaf voor den invloed van den aandeelhouder is derhalve niet zijn bestaan als individu, doch het breukdeel van het maatschappelijk aandeelenkapitaal, hetwelk hij vertegenwoordigt.

Men gevoelt onmiddellijk, dat hier de parallel met het staatsrecht niet opgaat. Zij zou desnoods nog mogelijk geweest zijn, als het aandeelenbezit gelijkmatig voor alle aandeelhouders verdeeld ware geweest; het komt echter geregeld voor, dat vrijwel alle aandeelen in twee of drie handen zijn, ja, dat één aandeelhouder er meer bezit dan alle anderen tezamen. De gelijkgerechtigdheid der burgers uit het staatsrecht, hier gemetamorphoseerd tot gelijkgerechtigdheid der aandeelen, voert derhalve allerminst tot gelijken invloed der aandeel*houders*, der levende personen, die achter de abstracte kapitaalsfracties staan. Ook in de algemeene vergaderingen der naamlooze vennootschappen heerscht immers als regel het uit het staatsrecht overgenomen meerderheidsbeginsel. Meerderheid van stemmen beteekent hier echter niet meer, zooals in het staatsrecht, het grootste aantal individuen, doch de grootste geldsom!

Onze Nederlandsche wetgever heeft, door het loslaten van de kapitaalsdeelname als uitsluitende basis van het stemrecht, getracht althans iets van de gelijkwaardige positie der

individueele aandeelhouders te redden. Art. 54 van ons Wetboek van Koophandel bepaalt n.l. dat dezelfde persoon niet meer dan zes stemmen voor zich zelven zal kunnen uitbrengen, indien de vennootschap uit honderd of meer actien of aandeelen bestaat; en niet meer dan drie stemmen, indien dezelve minder beloopt. Dit voorschrift is vrijwel een unicum in de wetgevingen der beschaafde landen: slechts Argentinië en, in een verzachten vorm, Zwitserland kennen een dergelijke bepaling, terwijl een zeer beperkte nevenvorm in Frankrijk reeds sedert jaren weer is afgeschaft. Het heeft in het economische vennootschapsleven louter theoretische waarde: immers ook na het bekende arrest van den Hoogen Raad van 4 Juni 1920 is men rustig voortgegaan op den reeds lang ingeslagen weg, om door middel van stroomannen deze bepaling te ontduiken. Men verdeelt dan n.l. zijn groote aandeelenbezit over diverse vertrouwde personen, zóó, dat ieder hunner het maximum aantal stemmen mag uitbrengen. Hierdoor komt dan toch de overwegende positie van den grooten aandeelhouder in de stemming tot uitdrukking. Ook in Zwitserland wordt van dit middel geregeld gebruik gemaakt.

Dit alles is zeer begrijpelijk: immers voor den grooten aandeelhouder, die een belangrijk bedrag in de vennootschap riskeert, daarin wellicht als directeur of commissaris een leidende positie inneemt of als credietgever in hooge mate geïnteresseerd is, is het zonder meer een economische levensbehoefte om daarin een overwegende plaats te bekleeden. Hij *mag* voor zijn belangen eenvoudig niet de kans loopen, dat door de samenwerking van verschillende kleine aandeelhouders in een vergaderingsmeerderheid, voortvloeiende uit art. 54 W.v.K., beslissingen worden genomen, waarbij hij overstemd wordt; beslissingen wier draagwijdte een dergelijke, niet uit insiders bestaande meerderheid niet overzien kan, zooals hij. De wet der noodzakelijkheid drijft hem dus tot ontduiking van het positiefrechtelijke voorschrift. Ook onze wetgever ziet dit thans in: tenminste in geen der nieuwere ontwerpen van vennootschapsrecht is de bepaling van art. 54 W.v.K. overgenomen.

De democratisch-constitutioneele, als parallelfiguur van de

publiekrechtelijke lichamen gedachte naamlooze vennootschap uit het begin der negentiende eeuw is in den loop der jaren een fictie gebleken. Dit komt ook hierdoor, dat men de naamlooze vennootschap als maatschappelijken organisatievorm langzamerhand is gaan bezigen voor geheel andere ondernemingen dan waarvoor zij oorspronkelijk bedoeld was.

Vanaf haar eerste ontstaan tot ongeveer het midden der negentiende eeuw is de naamlooze vennootschap de noodzakelijke organisatievorm geweest voor ondernemingen, wier omvang en kapitaalbehoeften de werkkracht en financieele capaciteiten van één of enkele in een maatschap samenwerkende personen overschreed. Men wilde door haar het groote publiek, zoo mogelijk het geheele volk, onder leiding van enkele bekwame personen financieel doen samenwerken tot één groot doel, b.v. overzeeschen handel op grooten schaal, ontginningen, aanleg van spoor-, water- en andere wegen, e.d.

Langzamerhand is men echter naast de mogelijkheid tot het bijeenbrengen van groote kapitalen onder één leiding ook een andere zijde van dezen vennootschapsvorm gaan waardeeren: n.l. de beperkte aansprakelijkheid. Geen der aandeelhouders is n.l. bij de naamlooze vennootschap ooit tot meer gehouden dan tot volstorting van zijn aandeel, ook al overtreffen de verliezen der vennootschap verre het aandeelenkapitaal. Het ondernemingsrisico is derhalve van te voren reeds tot op een bepaald bedrag beperkt. Dit voordeel blijft bestaan, onverschillig of men een groot bedrijf, zooals hierboven bedoeld, dan wel een middelgroote of zelfs een kleine onderneming in dezen vorm giet.

Deze overwegingen hebben er toe geleid, dat in steeds grooteren getale ondernemingen, die allerminst naar het hierboven aangegeven criterium uit hoofde van hun omvang of financieele eischen den naamloozen vorm behoeven te krijgen, toch aldus georganiseerd worden. Veelal zijn het bedrijven, welke practisch door één of een paar personen gedreven worden, die samen alle of zoo goed als alle aandeelen in handen hebben en nimmer een beroep op de publieke geldmarkt doen. Slechts naar den juridischen vorm heeft men hier met naamlooze vennootschappen te doen; naar de economische bestaansgronden, welke tot het scheppen van

dezen organisatievorm geleid hebben, moesten zulke ondernemingen éénmansbedrijven of hoogstens vennootschappen onder firma of en commandite zijn.

Ook fiscale overwegingen hebben in de laatste jaren vaak er toe geleid om privé-ondernemingen in naamlooze vennootschappen om te zetten; en eveneens is dit meermalen geschied, om het bezit van een onderneming, welks eigenaar overleden was, onder de erven te verdeelen met instandhouding van het bedrijf. Men keerde dan eenvoudig den erven elk het hun toekomende in aandeelen uit.

Op grond van de statistische gegevens der laatste jaren kan men zelfs veiligweg aannemen, dat de meerderheid der nieuw opgerichte naamlooze vennootschappen een geheel andere inrichting en doel heeft dan de wetgevers in 1838 gedacht hebben. Het gemiddelde maatschappelijk en gestort kapitaal daalt n.l. de laatste jaren geregeld. In 1922 werden in ons land opgericht 1277 naamlooze vennootschappen met *f* 332.434.000. - aan maatschappelijk en *f* 116.022.000. - aan gestort kapitaal; in 1923 en 1924 bedroegen deze cijfers resp. 1622 en 1758, *f* 251.016.000. - en *f* 312.280.000. -, 97.505.000 en *f* 118.587.000. -. De kleine naamlooze vennootschappen worden dus blijkbaar hoe langer hoe talrijker.

Doch ook bij de groote naamlooze vennootschappen, die wel beantwoorden aan de oorspronkelijke voorstellingen betreffende aard en omvang hunner ondernemingen, is van lieverlede een toestand ontstaan, welke zéér ver verwijderd is van de democratisch-constitutioneele opvattingen der wetgevers uit het begin der vorige eeuw.

De oorspronkelijke opzet der naamlooze vennootschap was een verzameling van uitsluitend geld-fourneerende deelnemers, verspreid en onpersoonlijk, wier deelname practisch slechts in hun deelgerechtigdheid in de winst tot uiting kwam. Deze personen, hoewel in beginsel de souvereine machthebbers in de vennootschap, konden gezamenlijk de leiding niet voeren; hiertoe namen zij enkele gesalarieerde directeuren, uit hun midden of buiten de vennootschap, die in hun dienst werkzaam waren.

Langzamerhand veranderde de positie echter, doordat in de meeste groote vennootschappen één of enkele weinige

aandeelhouders op den voorgrond traden, die in den regel de stemmenmeerderheid in handen hielden, geregeld met de gestie der vennootschap bezig waren en deze van nabij bestuurden. Vaak waren het de directie en commissarissen zelf, die zoodoende hun leidende positie van een van de algemeene vergadering afhankelijke tot een zelfstandige zochten te maken. Hiertegenover trad de groote massa der andere, kleine aandeelhouders zoo mogelijk nog verder in de schaduw terug; zij verscheen niet op de algemeene vergaderingen en bemoeide zich met de vennootschap uitsluitend wanneer de couponschaar gehanteerd moest worden of hoogstens als er een koerswinstje te maken viel. Elke gedachte aan gemeenschappelijk samenwerken was hier zoek; het aandeel deed zuiver dienst als geldbelegging of speculatieobject. Men kreeg zoodoende een scherpe tegenstelling tusschen enkele weinige leiders en een groote hoeveelheid werkelijke anonymi bij de naamlooze vennootschappen; geheel iets anders dus dan de democratische opvattingen bij den aanvang der wettelijke regeling verondersteld hadden.

Ook in de verhoudingen tusschen de naamlooze vennootschappen onderling ging zich een dergelijk proces afspelen. Enkelen daarvan (of liever: hunne leiders) verkregen de hegemonie over geheele groepen van lichamen, welke afdaalden tot de rol van zuiver administratieve eenheden zonder autonome wilsmacht. De moeder- en dochtermaatschappijverhouding naast talrijke andere vormen van vennootschappelijke concentratie gaat hoe langer hoe meer een rol van bijzondere beteekenis in het economische leven spelen, een rol, die wederom volkomen in strijd is met de oorspronkelijke opvattingen omtrent wezen en doel der naamlooze vennootschap. Walter Rathenau merkt terecht op: ‘Auf dem unpersönlichsten, demokratischten Arbeitsfelde, wo das souveräne Publikum einer Aktionärversammlung satzungsgemäsz über Ernennung und Absetzung entscheidet, hat im Laufe eines Menschenalters sich eine Oligarchie gebildet, so geschlossen wie die des alten Venedigs. Dreihundert Männer, von denen jeder jeden kennt, leiten die wirtschaftlichen Geschicke des Kontinents und suchen sich Nachfolger aus ihrer Umgebung.’

Hoe langer hoe meer komen dan ook in de statuten van naamlooze vennootschappen regelingen voor, waaraan een eeuw geleden niemand gedacht zou hebben en die men toen waarschijnlijk met verontwaardiging afgewezen zou hebben als volkomen in strijd met de axiomatische beginselen van vrijheid en gelijkheid. Oligarchische clausules, aandeelen met meervoudig stemrecht, zonder stemrecht, voting trusts, stemrecht van banken met bij hen gedeponeerde, in pand gegeven, door hen in report gekochte of gehuurde aandeelen, kortom al de thans algemeen gebruikelijke kunstgrepen om de macht te behouden of te verkrijgen, zoo mogelijk in afwijking van de proportionaliteit van het stemrecht, zij allen vertoonen ons een geheel ander vennootschapsleven dan in de wettelijke regelingen tot uiting komt.

Wij zien dus twee duidelijk te onderscheiden categoriën van naamlooze vennootschappen, welke thans meestal worden aangeduid met de namen besloten- of familie- en publieke vennootschap; de eerst werkende in kleinen kring, meest op bescheiden schaal, met als aandeelhouders bepaalde, niet of zéér zelden wisselende personen, welke meestal zelf in de onderneming werkzaam zijn, terwijl de vennootschap geen beroep doet op de kapitaalmarkt; de tweede in den regel groote ondernemingen omvattend, met een uitgebreiden kring van aandeelhouders, waarvan slechts enkelen zich daadwerkelijk met de vennootschap bemoeien en de groote massa geheel passief en onbekend blijft, terwijl de vennootschap zelve wellicht wederom in een grooter geheel een leidende of dienende rol vervult, en ten slotte in geregeld contact met de kapitaalmarkt staat.

Gezien dit groote onderscheid tusschen beide categoriën hebben verschillende wetgevers voor elk van beide soorten een afzonderlijke wettelijke regeling getroffen. De Gesellschaft mit beschränkter Haftung, de private company, de société à responsabilité limitée zijn allen voorbeelden van een bijzonderen rechtsvorm voor de besloten naamlooze vennootschap. Het thans hier te lande aanhangige wetsontwerp op de naamlooze vennootschappen maakt, naar mijn meening zeer ten onrechte, dit onderscheid nog niet; doch allerwegen gaan

ook in ons land stemmen op om in dezen het goede en practisch zeer nuttig gebleken buitenlandsche voorbeeld te volgen.

Voor de tweede categorie blijft men echter, zoowel in het buitenland als hier, de oude naamlooze vennootschapsvorm in beginsel behouden. Weliswaar noodzaakt de moderne ontwikkeling dezer rechtsfiguur tot ingrijpende wijzigingen van talrijke onderdeelen, doch, min of meer bewust, blijft de wetgever overal vasthouden aan de oude democratische basis der naamlooze vennootschap, zooals ik deze hierboven beschreven heb. Ook het nieuwe Nederlandsche ontwerp huldigt nog dit stelsel; de algemeene vergadering blijft souverein, haar macht wordt zelfs in vele opzichten versterkt: o.m. doordat de z.g. oligarchische clausule onmogelijk gemaakt en het enquêterecht der aandeelhouders ingevoerd wordt; de leidende positie van directie en commissarissen wordt belangrijk bemoeilijkt, doordat hunne financiëele verantwoordelijkheid voor eventueele schade der vennootschap zéér, wellicht zelfs bovenmatig, verzwaard wordt; het stemrecht blijft in beginsel proportioneel, al wordt het meervoudig stemrecht zelfs onbeperkt toegelaten, en het blijft uitsluitend toegekend aan de aandeelhouders, aan de kapitaal-fourneerenden derhalve.

Elk breken met het oude, iedere resolute overgang tot een geheel nieuwe regeling is uiterst moeilijk en brengt tallooze bezwaren mede; doch in deze materie acht ik het dringend noodzakelijk om zich grondig rekenschap te geven van de totaal veranderde omstandigheden in het wezen der publieke naamlooze vennootschap. Het is in strijd met alle verschijnselen, welke wij dagelijks in het maatschappelijk verkeer om ons heen zien, om in rechte de tallooze anonyme kleine aandeelhoudertjes met de weinige actief leidende figuren in de vennootschap op één lijn te stellen, om directie en commissarissen in laatste instantie (d.w.z. in de algemeene vergadering) niet in hunne qualiteit een beslissende stem toe te kennen, doch slechts dan, wanneer zij toevallig ook aandeelhouders zijn, om groote credietgevers slechts de mogelijkheid tot indirecte pressie achter de schermen te geven en hen niet toe te staan als zoodanig stem te hebben in het wel en wee van een lichaam, dat wellicht slechts door hun steun nog bestaan kan.

Ik noem hier slechts enkele voorbeelden, welke ik met talrijke andere zou kunnen vermeerderen.

Men moet bij een nieuwe regeling der publieke naamlooze vennootschap ook juridisch laten uitkomen, dat men hierbij als regel een verhouding heeft, welke merkwaardige overeenkomsten vertoont met die tusschen hoofdparticipanten en gewone aandeelhouders in de compagniën uit de dagen der Republiek. In de rechtsverhoudingen bij deze lichamen ligt voor het heden wellicht meer leering dan thans nog wordt vermoed.

En tevens moet de basis van invloed in deze vennootschap principieel worden herzien. Het komt niet met de werkelijkheid meer overeen, dat alleen aan de geldgevers in den aandeelvorm stemrecht wordt toegekend, en niet tevens aan de leiders, beambten, credietgevers en, bij sommige monopolistische of reuzengroote ondernemingen, wellicht ook aan de gemeenschap. Ongetwijfeld zal het uiterst moeilijk zijn om een dergelijke grondige omwenteling tot stand te brengen, doch het is volstrekt noodzakelijk, dat ons vennootschapsleven niet langer beheerscht en belemmerd wordt door een voorstellingswijze, voortspruitende uit een, bovendien nog foutieve, parallel met politieke idealen van honderd jaar geleden, welke ten eenen male met de hedendaagsche werkelijkheid in strijd is.

Zutphen, Januari 1927.

D.J. SANNES.

Rusland en het westen.

Rusland en Europa zijn altijd voor elkaar vreemde werelden geweest. Zij hebben het verschil van hun natuur nooit minder begrepen dan wanneer zij meenden zich naar elkanders voorbeeld te moeten vervormen. Hun ontwikkeling ging heel uiteenloopende wegen, zoolang men die niet naar elkander toe trachtte te fatsoeneeren. Peter de Groote, de geniale maar onbedachtzame barbaar, heeft gemeend, de verbetering van Rusland naar Europeesch model te moeten forceeren. Pogingen tot uiterlijke versterking van het rijk waren in zijn tijd ongetwijfeld noodzakelijk geworden. Zijn streven heeft zeer zeker ten deele zijn oorzaak gevonden in een gehoorzamen aan een natuurlijken drang van zijn imperium, dat, door zijn formatie reeds, de behoefte had verworven zich steeds verder uit te bereiden over de onmetelijke wereld, die zich als een natuurlijk imperialistisch jachtveld binnen den oneindig wijden politieken horizon van Moskou uitstrekte. Maar hoe het hiermede ook zij, Peter de Groote heeft niet kunnen vermijden, door zijn Europeesche wijsheid en nieuwigheden, daar zij fatale noodzakelijkheden schiepen, allerlei ongeluk te brengen over zijn land en zijn volk. Er zijn bijna twee eeuwen noodig geweest voor het denkende Rusland die gevolgen in vollen omvang is gaan beseffen.

Voor een billijke beoordeeling van Peter de Groote moet men rekening houden met de vraag, in hoever hij, met zijn bewust een uitweg zoeken naar de groote wereldwateren, het Russische imperialisme schiep; en in hoever hij daarmede slechts de natuurlijke neiging volgde van een rijk, dat aan het begin van Peter's heerschappij reeds een werelddeel omvatte; een neiging, die hij juist heeft aangevoeld. Stellig moet men aan-

nemen, dat hij bestaande tendenties tot volle ontwikkeling bracht. De gevolgen daarvan hebben Rusland ten deele onharmonisch vervormd. Zoo waren het de maatregelen van Peter, die tot resultaat hadden vrijwel den heelen Russischen boerenstand tot lijfeigene te maken. Hij voerde vele vreemdelingen in, die weinig werkelijk goeds en veel werkelijk kwaads voor het Moskovische rijk hebben meegebracht.

Men kan het Peter moeilijk tot een verwijt maken, dat hij al de nadeelen niet heeft voorzien. Het was reeds een verdienste dat hij beseft heeft hoezeer Rusland, zooals het nu eenmaal geworden was, behoefte had aan hervormingen. Dat hij voorlichting en voorbeeld in West-Europa zocht - niets is begrijpelijker dan dat. Maar met dat al kunnen allerlei gevolgen van zijn streven als een bewijs dienen voor de stelling, waarmede ik deze beschouwing begonnen ben.

Peter dwaalde meer, dan onvermijdelijk was. Welke voeling had dan ook deze tsaar met zijn volk, die, terwijl hij het als zijn taak beschouwde het Russische rijk te vernieuwen, desniettemin jaren lang ver van zijn land rondzwierf en b.v. veel tijd verdeed om te leeren hoe men een schip bouwt en ineentimmert - een kunst, die hij zeer wel anderen voor zich had kunnen laten beoefenen.

De dwaling van Peter is teekenend voor het diepe misverstand tusschen Rusland en Europa. Uiteenloopende werelden met uiteenloopende behoeften en uiteenloopende instincten meenden in verschillende perioden heil te kunnen vinden in elkanders instellingen - en vergisten zich geducht. Zoomin als Peter slechts geluk meebracht voor zijn Moskovieten van zijn Europeesche leerjaren, zoomin vond het Europa der heilige alliantie na de schokken der revolutie een nieuw moreel evenwicht, door het voorbeeld der Russische autocratie.

Zij zijn echter niet met elkaar te vergelijken, de Europeesche invloeden in Rusland en de Russische invloeden in Europa. Deze laatsten zijn slechts uiterlijk geweest, en zij hadden betrekking op een reactie die ook zonder Russische inspiratie niet zou zijn uitgebleven. De westersche invloed in Rusland echter heeft een tijdperk van twee en een kwart eeuw gekenmerkt. Natuurlijk waren Europeesche invloeden ook vóór Peter de Groote zeer duidelijk aan te wijzen in de ontwikkeling

der Russische gemeenschap. Het heele Russische rijk immers ware wellicht niet ontstaan als in de tweede helft der negende eeuw Noord-Slavische stammen niet een Germaansch organisator van hooge geboorte uit Zweden ontboden hadden om hen als vorst te regeeren en te verzamelen, omdat zij zich zelf daartoe niet in staat achtten. Later, en vooral sedert het tijdperk van Iwan den Verschrikkelijke, zijn de handelsbetrekkingen met westelijke volken van groote beteekenis voor de ontwikkeling van den Moskovitischen staat. Maar stelsel komt er eerst in de Europeïsatie door het streven van Peter Romanof.

Tusschen het begin van de regeering van Peter en de revolutie van 1917 ligt het tijdperk, dat ik zooeven aangaf. Het vormt uiterlijk een duidelijk afgerond geheel, aangegeven als het wordt door een kenmerkende daad aan het begin en door het ongedaan maken van die daad aan het einde ervan. Peter de Groote opent wat hij noemt ‘het venster naar Europa’ door de stichting van St. Petersburg. Hij verplaatst den zetel van zijn regeering naar de pas gebouwde stad, om de zijnen tot nauwer contact met het Westen te dwingen. Hij brengt de regeerders van Rusland naar de drukbevaren zee, waar die zee het eerst voor hem bereikbaar wordt. Daardoor alleen reeds geeft hij zijn rijk een andere plaats en een nieuwe taak onder de volken. Tegelijkertijd leert hij het, vermetel uitgestrekte, ja, binnen aardsche dimensies haast gedrochtelijke territoriale doeleinden veel bewuster dan te voren na testreven. Hij intensiveert dus het Russische imperialisme. Hij tracht de productie, en daardoor de rijkdom, van zijn land te verhoogen, door de heeren vasteren greep te geven op den boer, die voortaan vastgeschreven is aan den grond en snel tot practische slavernij vervalt.

Dit is de toepassing, die Peter de Groote geeft aan hetgeen hij in het Westen heeft geleerd en opgemerkt.

De bolsjewieksche revolutie brengt van dit tijdperk het einde. Uit St. Petersburg keert zij naar Moskou terug; zij bevrijdt den boer uit de greep van den grooten grondbezitter, die hem nog na afschaffing van de lijfeigenschap en zelfs na een dozijn jaren van agrarische hervorming, omknelt houdt. Alleen de imperialistische doeleinden worden onder andere

leuzen, maar in hun wezen onverzwakt, gehandhaafd.

De verplaatsing van den zetel der regeering naar Moskou was misschien op het oogenblik, waarop zij plaats vond, niet opzettelijk bedoeld als een mijlpaal in de geschiedenis van het Russische rijk, als een, door een uiterlijke handeling zichtbaar afsluiten van het door Peter de Groote ingeleide tijdperk. De terugkeer naar Moskou leek velen tijdelijk. Ook de meesten der leidende bolsjewiki zullen er weinig anders in hebben gezien dan de voorloopige vestiging der regeering op een plaats, waar zij veiliger was voor den invloed en vooral voor de greep van het vijandige en gevreesde Westen; op een plaats waar zij beschut was door de barrière van de afstanden in het heilige Russische rijk, die altijd nog sterker is gebleken dan de macht van eenigen invaller.

In werkelijkheid was niet alleen *vrees* voor het Westen de drijfveer, maar half- of onder-bewust, ook *afkeer* van het Westen. De terugkeer naar Moskou kreeg op den duur een verstrekkende beteekenis: zij heeft het nieuwe bewind dichter gebracht bij de Russische aarde. Nu kan ieder te Moskou u vertellen, dat van den beginne af deze gedachte heeft voorgezeten bij dien terugkeer. Zoo duidelijk bewust is dat echter zeker niet geweest. Omstandigheden, die het zelf aanvankelijk niet klaar onderscheidde, hebben het sowjetbewind menigmaal in een richting gestuwd, waarvan de juistheid zich eerst later ten volle afteekende; het ging de bolsjewiki daarmede zooals het haast ieder regeeringsstelsel in de wereld af en toe vergaan is. Op den duur maakt men dan uit de nood een deugd; uit de som van onbeheerschte gebeurtenissen construeert men dan zijn beginselen.

Een bolsjewieksch bewind, in het Europeesche St. Petersburg, en niet in het Russische Moskou gevestigd, zou voor het Russische land een volmaakt vreemde en daarom volmaakt gehate instelling zijn gebleven. Lenin, in een mausoleum op het plein voor het Winterpaleis aan de Newa inplaats van onder den muur van het Kremlin in een glazen kist tentoongesteld, zou niet na jaren nog dag aan dag de lange rijen van arbeiders, moezjieks en soldaten hebben aangetrokken, die nu, zelfs op de guurste winteravonden, vroom in de eindelooze queu hun beurt afwachten om tot aanschouwing van den nieuwen

nationalen heilige te worden toegelaten. Slechts in de omlijsting der oude nationale traditie, in de nabijheid van de graven van het oudste heerschershuis der Roerikewitsjen - graven die het tegenwoordig bewind met zorg heeft laten restaureeren - kon Lenin nog in den dood zegevieren.

Het nieuwe politieke geloof vermocht alleen gezag te verwerven door zich in het hart van Rusland te nestelen. Dat hart klopt in het Kremlin.

Wat in den beginne intuïtief tasten is geweest en ook zwichten voor gevaren en noodzakelijkheden, is nu geworden tot een bewust beleid. Verbitterd heeft het sowjetbewind zich afgewend van westelijk Europa, waar de groote mogendheden de nieuwe Russische machthebbers eerst hebben teleurgesteld door zich niet aan het proces van een revolutie te onderwerpen, en daarna door zich onwillig te toonen tenopzichte van het verstrekken van credieten. Het nieuwe stelsel heeft zijn gezicht en zijn streven naar Azië gekeerd. Het naar Azië gewend Rusland moest zetelen in Moskou.

Een groot gedeelte van het moreel gezag van het sowjetbestuur in het land berust nu op het feit, dat het zetelt achter de oude muren, onder de Tartaarsche torens, de Byzantijnsche koepels en de keizerlijke adelaars van het Kremlin. De bolsjewiki waren zwaar belast met den blaam van ‘vreemde smetten’. Geen daad kon die last meer verlichten dan de vestiging in deze omgeving. Hun resideeren in het Kremlin was iets als een legitimatie van macht. Ook leerde het Kremlin hun Rusland te leiden, omdat zij er onder den invloed raakten van geschiedenis en traditioneele gevoelens. Een sowjetbewind te St. Petersburg had daarom ook innerlijk nooit zoo Russisch kunnen worden als een sowjetbewind te Moskou. De groote assimilator, de groote opslurper, die het echte Rusland steeds is geweest voor zijn regeerders en voor zijn bewoners van iedere nationaliteit, kon den bolsjewiki eerst meester worden in de oude hoofdstad. Daar groeide hun nationalisme en hun eerbied voor het Russisch verleden. En daar leerden zij ten volle beseffen, welk een kloof er gaapte tusschen hen en Europa.

Deze kloof hebben zij zeker niet onmiddellijk ontwaard toen zij aan de macht kwamen. Allerlei vooroordeelen stonden

daarbij in den weg. Hun internationale idealen, hun oude haat tegen de Russische reactie; bij de Joden onder hen wrok over ondergane mishandeling; het leven, dat hun voornaamste aanvoerders in het Westen hadden geleid, waarbij de tegenstelling tusschen galg, knoet en verbanning thuis en de vrijheid in den vreemde zich zoo fel aan hen had moeten opdringen; en ten slotte hun Westersch Marxisme, hadden hen, ondanks alle grieven, sympathie moeten doen gevoelen voor het denken van het overige Europa. Maar, naarmate zij zich meer in Rusland verdiepten, meer doortrokken werden van den geest, waarmede het Kremlin hen omgaf; naarmate zij beter beseften, dat geen ander volk hun mogelijkheden kon bieden voor hun experiment als Rusland deed; en ook naarmate zij te duidelijker in isolatie kwamen te staan tegenover de buitenwereld, groeide bij hen een bewustzijn van vervreemding en zelfs van vijandschap, dat op het oogenblik, merkwaardig genoeg, eigenlijk de kracht van hun politieke en diplomatieke positie vormt. Deze kracht moge niet duurzaam zijn, zij komt nu het sowjet bewind voortreffelijk te stade. Het heeft er kostbare jaren van bestaan en van stabilisatie door gewonnen.

De Rus in Rusland, van welke richting ook, heeft zich gemakkelijk in deze verwijdering geschikt, daar zij overeenstemt met zijn innerlijke natuur. Hij voelt die als te ‘breed’ voor hetgeen hij de felle benepenheid en het sluwe egoïsme van Europa noemt.

II

Aan de bemoeiing met Europa is het stelsel der tsaren ten gronde gegaan. In het Oosten had het groote verlangens en groote mogelijkheden; daar dreigden, naar het scheen, geen groote gevaren. Wel had de overwinning der Japanners tenslotte, als een giftige insectensteek, hevige reacties in het groote lichaam van het tsarenrijk veroorzaakt, die zich uitten in allerlei opstand; maar het oude stelsel was die reacties toch betrekkelijk gemakkelijk te boven gekomen. Dit veroorzaakte het gezichtsbedrog, dat het tsarisme nog stevig geworteld was.

De gevolgen van den oorlog met Duitschland en Oostenrijk - niet de nederlagen alleen - sloegen echter het tsarisme hulpeloos neer, zoodat men achteraf verbaasd zich kon

afvragen, waar de wortels waren, waarop dit stelsel de laatste jaren nog getierd had.

Russische liberalen van groot doorzicht hadden reeds jarenlang gezegd: Rusland heeft, voor zijn vrijheid, noodig een oorlog met Duitschland. Er waren onder hen mannen van invloed, die bewust dezen oorlog wenschten, omdat zij de nederlaag verwachtten, waarvan zij dan, als harde kuur, heilzame gevolgen hoopten. In hun ongeduld zagen zij geen andere mogelijkheid. Zij dachten daarbij allerminst zoover als de gebeurtenissen later gegaan zijn. Zij meenden, dat een weekgebeukt tsarisme tot een Europeeschen, constitutioneelen staatsvorm te verkneden zou zijn. Zij stelden zich echter hun volk en zijn mogelijkheden te Europeesch voor. Hun fout was dat zij meenden, dat Rusland als een westersche gemeenschap op harde slagen, teleurstellingen en verliezen zou reageeren. Zij miskenden zijn Aziatisch karakter. Zij herhaalden dus een oude en gevaarlijke vergissing.

Het Russische imperialisme had in Azië, ondanks de nederlaag tegen Japan, die de breedte van zijn front naar de noordelijke kust van den Grooten Oceaan besnoeid had, nog oneindige mogelijkheden. Door Mongolië en door westelijk Mandzjoerije schoof het langzaam en geduldig maar onweerstaanbaar zijn machtige hand naar China vooruit. In Centraal Azië groeide zijn gezag. Zijn positie in Perzië wekte bij de Britten met recht gevoelens van onbehagen. In Afghanistan, waar nu nog het oude spel wordt voortgezet alsof er in Rusland geen omwenteling heeft plaatsgevonden, was de Russische intrige sterker dan die der Engelschen. De Engelschen zagen steeds door een dreigende schaduw, die over hun Indië viel.

In het Oosten voelde Rusland zich veilig en sterk. Daar vond het geen onderdrukking of vervolging van onderhoorige vreemde nationaliteiten, geen verbod zelfs van de vreemdst afwijkende gezindten en gebruiken, geen oplegging van hard gezag noodig. Op zijn hoogst kon daar de corruptie of de in het Westen van het rijk geschoolde dwingelandij van een hoog ambtenaar een gewest tot plaag zijn.

St. Petersburg duldde oogluikend verbazingwekkende toestanden in die wingewesten.

In het zuidelijke Siberië waren er streken waar iedere andere Russische penetratie dan die van het gezag, met heimelijk geweld geweerd werd. De nomadische Kirgizen aanvaarden slechts den druk der belastingen naar door henzelf bepaalde afmetingen. De overheid wist - en weet nog - dat zij op het oogenblik waarop deze afmetingen overschreden worden, met hun kudden en verder hebben en houden in de onmetelijkheid van de weidevelden der steppen spoorloos en zonder betalen zullen verdwijnen.

De kozakkenstammen ten Noorden van den Kaukasus leefden in voortdurend geharrewar met de gemeenschappen, die nu de Republiek der Kaukasische Bergvolken vormen. Formeele oorlogen, vernietigingsexpedities, bloedige volksveeten speelden zich daar af, onder de oogen van het in die streek volstrekt niet tot machteloos toezien gedoemd Russisch gezag. Vaak kregen dan ook intieme toeschouwers den indruk, dat de Russische overheid met een zeker vriendelijk welgevallen toezag, hoe krijgszuchtige energiën uitraasden op een wijze, waarvan zij zelf geen last had. Aan belemmering van deze zonderlinge vrijheden scheen Petersburg niet te denken.

In den Kaukasus liet men Koerden en Armeniërs de mogelijkheid, om van tijd tot tijd hun nooit geheel geslaagde, maar vaak zeer goed bedoelde uitroeiingspogingen tegen elkaar te ondernemen.

In het Oosten van het Russische rijk gaf het bewind van den tsaar de aan zijn gezag onderworpen volken en stammen alle vrijheid, om ieder naar zijn smaak, zijn toekomstige zaligheid en zijn aardsch verderf na te jagen.

Het geheim van ieder voorspoedig imperialisme - vrijheid van onverdraagzaamheid en van vooroordeelen, wanneer deze onvoordeelig zijn - was ook het geheim der Russen in het Oosten. Het westelijke katholicisme met zijn kerkvorst mocht hun een gruwel zijn waar zij het in Polen op hun weg ontmoetten, de Dalaï Lama te Lhassa was hun heiliger nog dan de opperpriesters hunner orthodoxe kerk, als dit dienstig was voor de diepe en verstrekkende politieke oogmerken, die zij in Tibet, dat in zeker opzicht de geestelijke sleutel van Peking was, vervolgden.

Hoe anders echter was dit alles in het Westen van hun

gebied. Daar was de Russische kern van het rijk bekleed met een beschutting van onderworpen stammen en naties, die als een tegen Europa en tegen Europeeschen geest gericht stootkussen diende. Zenuwachtig werkte Rusland altijd aan de verbreeding en aan de consolidatie van deze al te los gevoegde buffer. Dat was een pijnlijk proces voor die stammen en naties, en zelfs voor den toeschouwer om aan te zien.

Rusland trachtte te russificeeren, door zijn taal en door zijn godsdienst. In het Westen vertrouwde het niet op het merkwaardig opslurpingsvermogen van zijn geweldig lichaam, dat nu nog de verklaring is voor het mirakel, dat het rijk na 1917 op betrekkelijk kleine afschilferingen na, onverminderd een samenhangend geheel is gebleven. In het Westen trachtte Rusland door geweld en onderdrukking te verhinderen wat het bewust en onbewust, als eenig gevaar ter wereld vreesde: Het binnendringen van Europa door die, als bescherming bedoelde korst van vreemde elementen.

Deze vrees is een groote politieke zwakheid en een noodlottige fout van Rusland geweest.

Waar het door zachtheid had kunnen winnen, omdat Rusland met zijn goede trekken, zijn ‘breede natuur’ nu eenmaal een aantrekkingskracht in zijn wereld uitoefende, die geen enkele der westersche staten op vreemde elementen in zijn rijksgebied bezit, daar stootte het af door tyrannie, en schiep het bittere vijandschap. De listigheid van zijn methoden, die in Azië zoo voortreffelijke diensten bewees, bleek een gevaar in Europa.

Finnen, Esten, Letten, Baltische Duitschers, Litauers, Polen, zij werden allen opgezweept tot haat tegen de Russen en tot zucht naar bevrijding. Wel paste Rusland onder hen de oude beproefde leuze van het imperialisme toe: ‘verdeel en heersch’; maar zonder er zelf veel bij baat te vinden.

In het Baltische gebied werden de oorspronkelijke bevolking en de Duitsche ‘baronnen’ tegen elkaar uitgespeeld, zonder dat een der beide partijen daardoor minder gevaarlijk werd voor het Russische rijk. In Polen waren de Joden een werktuig tot russificatie en het scheppen van verdeeldheid. Het tsarisme verdreef de Joden hardhandig uit het eigenlijke, heilige Rusland, maar gaf hun gelegenheid zich onder de Polen en

Litauers te vestigen, daarbij tegelijkertijd de hand houdende aan hun waarde als Russische cultuurelementen. De Polen doorzagen den toeleg, haatten er nog te meer de Joden om, die door te hoop drijving een zoo belangrijk element in hun bevolking waren geworden. Polen en de Poolsche Joden lijden heden ten dage nog onder een pijnlijke tweedracht, die door de Russen zooal niet gewekt, dan toch tot laaienden gloed aangepord is.

Een volk, cultureel zoo zwak als de Litauers, werd niet te machteloos gevonden om uit alle macht in zijn nationale eigenaardigheden te worden bestreden. Zij hielden vast aan hun eigen Roomschkatholieke kerk. Maar godsdienstige boeken, ja zelfs de bijbel, mochten in hun eigen taal niet worden uitgegeven.

Overal in de niet orthodoxe provincies van zijn westelijk gebied bouwde Rusland ontzaglijke Grieksch-orthodoxe kathedralen. Zeer groote sommen gelds en wat er nog bestond in de bevolking aan vriendelijke gevoelens voor Rusland, werden verkwist door het oprichten van kerkgebouwen, die berekend waren voor evenveel duizenden geloovigen als er zich wellicht tientallen bevonden in het betrokken gebied. Te vergeefs zal men in Azië zoeken naar dit alles, dat voor ons Europeanen het Russisch bewind kenmerkte, omdat wij het in de naar ons toegekeerde zijde van het rijk, als in ons oog onafscheidbaar van Russisch gezag, zagen gebeuren.

Dit zijn de twee gezichten van Rusland geweest: In Azië was het Rusland-thuis; in Europa was het een Rusland, angstig te midden van vreemden, tegen wier macht, kunde en listen het zich niet opgewassen waande.

Rusland schiep naar het Westen afscheiding op ieder gebied. Het had zijn eigen spoorbreedte voor zijn treinverkeer; het verwaarloosde de wegen in zijn naar Europa gekeerd grensgebied erger nog dan die in het binnenste van zijn rijk, om iedere invasie te bemoeilijken. Toen geen andere Europeesche natie dit noodig vond, handhaafde het strenge pas- en visumbepalingen voor den buitenlander.

Want het grensde aan de westelijke wereld, dus voor zijn gevoel, aan den vijand.

III

Door zijn geweldige grootte was Rusland onaantastbaar, zooals het nog onaantastbaar is. Wel had een vreesachtige politiek van onderdrukking zijn positie in zijn westelijk grensgebied zwakker en brandbaarder gemaakt dan noodig was, maar de complicaties van ieder conflict met Rusland, zijn steeds krachtiger georganiseerde militaire middelen, en zijn, buiten verhouding tot andere groote mogendheden toenemende bevolking maakten zijn vijandschap zoo gevreesd, dat geen andere staat zich agressief tegen Rusland zou hebben durven richten. De Russische politiek wekte echter voortdurend wantrouwen bij Duitschland, bij Oostenrijk-Hongarije, bij het Britsche rijk en bij een aantal kleinere staten; en daarin stak groot gevaar.

Dit wantrouwen was verklaarbaar. Want Rusland leed en lijdt aan een kwaal, waardoor het zijn tegenwoordige afmetingen gekregen heeft: aan groeizucht! Deze eigenaardigheid bestond onverzwakt voort, toen zijn territorium reeds een zesde van den aardbodem bedekte. Nog steeds voelde Rusland zich aan alle kanten bekneld. Eeuwen lang, en bewust vooral sedert Peter de Groote, had het ‘de warme zee’ gezocht, havens, die het in de gelegenheid stelden zomer en winter met zijn handelsverkeer de groote waterwegen der wereld gemakkelijk te bereiken. Deze zucht was nog ongestild. Zij vormde een der hoofdbronnen van energie voor het imperialisme der Russen.

De Oostzee en de Zwarte Zee waren voor Rusland in dit opzicht alleszins onvoldoende. De Sont en de Dardanellen maken van deze binnenwateren zooiets als flesschen, waarvan de hals zeer gemakkelijk is toe te kurken. Vooral maritiemstrategisch was en is deze toestand voor Rusland in allerhoogste mate belemmerend. Rusland haakt naar een eigen, steeds bruikbaren uitgang naar het groote stelsel van oceanen. Zweden en Noorwegen kenden van oudsher dit streven en hebben het steeds gevreesd. Voor hun staatslieden vormde het de duivelsleer in hun politiek catechisme, het booze element in deze wereld, dat zij steeds te vreezen hadden. Daarom was

iedere daad van onderdrukking der Russen in Finland voor de beide Scandinavische staten een nieuwe stap van den kolos op zijn langzamen maar zekeren tocht naar de westelijke wereldzee.

Er is een tijd geweest, dat deze drang naar expansie in oostelijke richting afgeleid scheen. De energiën, door de afsluiting in het Westen opgehoopt, baanden zich een weg door het Aziatische vasteland heen naar den grooten Oceaan. Rusland ontplooide zich daar breed en glorierijk. Daar, in het verre Oosten, werkte het zelfbewust en dus rustig, daar voelde het zich op zijn eigenlijk terrein. In China vreesde het de westerlingen niet, die daar in oostersche oogen grof en daarom in werkelijkheid ongevaarlijk, optraden. Het zag hoe de vreemdeling er aanstoot wekte en vanzelf krachten van verzet tegen zich mobiliseerde, waarvan toen nog geen Europeaan de taaie, passieve kracht in vollen omvang kon vermoeden. Europa was in het nadeel omdat het nooit de mentaliteit van den Oost-Aziaat, zooals de Rus, met geestverwantschap zou aanvoelen. Daar in de oostelijke wateren, waar geen gekrioel was van kleine maar felle en snel handelende volken en hun belangen, zooals in de westelijke wereld, daar voelde het tsarenrijk zich in zijn element.

De verbinding van de grootsche expansie in het verre Oosten met het eigenlijke ‘Moedertje Rusland’ was nog dun en zwak: zij berustte voornamelijk op de Transsiberische spoorlijn. Maar plannen tot versterking waren aan het groeien.

Toen kwam de oorlog met Japan, die het Russische front aan den Grooten Oceaan voorloopig zoo geducht besnoeide.

Rusland had te voelen gekregen, dat ook het verre Oosten een gevaarlijk geworden macht herbergde. Zijn vrije ontplooiing daar was voor langen tijd geknot. Langzaam en geduldig werk van intrige en ‘vreedzame doordringing’ moest worden gedaan, voor nieuwe vooruitzichten, de afmetingen van het rijk waardig, zich konden openen. De energie van Rusland zag zijn uitwegen weer eens beperkt en zich zijn richting enger daardoor aangewezen. In Zweden vooral reageerde men hevig op dezen nieuwen stand van zaken. Waarschijnlijk is daarop ook van invloed geweest het gevoel van verminderde zekerheid, die door het verbreken der

personeele unie met Noorwegen in 1905 bij sommige, wat in hun zelfoverschatting teleurgestelde Zweedsche politici was gewekt. De vrees in Zweden voor wat het als de traditioneele en nu weer actueel geworden politiek van Rusland beschouwde kwam o.a. in 1914 tot uiting, toen een niet onbelangrijke groep uit dien hoofde niet alleen de zegepraal van Duitschland wenschte, maar zelfs lust toonde om actief tot deze overwinning mede te werken.

Men heeft in de periode na 1905 buiten Finland ternauwernood ernstige verschijnselen in de Russische politiek waargenomen, die de vrees der Zweden rechtvaardigden. Maar velen van hen beseften, dat Rusland zelden haast maakte; dat de molens van zijn imperialisme langzaam malen en dat de kunst van zijn staatslieden voor een deel bestaat in het kunnen zwijgen en geduld oefenen.

Voorloopig vestigde de Russische politiek haar aandacht weer op een eeuwenoud probleem, dat heel merkbaar opnieuw tot een brandende kwestie begon op te gloeien.

Imperialisme is evenzeer een kwestie van gevoel als van overweging. Stellig is het bewust worden van een nationale noodzakelijkheid het primairste verschijnsel ervan. De verlangens die hieruit geboren worden, volgen dan echter niet meer de bedding van de ontdekte behoefte. Zij treden vaak ver buiten die oevers en vormen plassen en zelfs stroompjes die den oppervlakkigen beschouwer kunnen misleiden tenopzichte van hun eigenlijken loop.

Shaw heeft van het Engelsche volk gezegd, dat het steeds een moreele plicht ontdekt, als zijn belangen dit gewenscht maken. Dit kan men van iedere moderne expansiezucht zeggen. Men mag dit zoeken van voorwendsels geen bedrog noemen, zonder er rekening mede te houden, dat de misleiders ook zich zelf bedriegen; hun zelfsuggestie is vaak heel goed geslaagd.

Zoo verloor ook het Russische imperialisme, hoe scherp omlijnd eigenlijk zijn beweegredenen en hoe onmiskenbaar zijn doeleinden ook waren, toch in de practijk zijn zoo klaar geteekende omtrekken. Heel duidelijk zag het zijn grootste - en wat het zelf noemde: zijn heiligste - wensch voor zich: het bezit van Konstantinopel. Want eerst als het de Darda-

nellen beheerschte kon het tot een groote zeemogendheid worden in het brandpunt van het wereldverkeer en van de Levantijnsche en Aziatische politiek. Zijn marine in de Zwarte Zee, die zonder het bezit van de Dardanellen voor Rusland's positie in de wereld weinig meer beteekende dan een vloot op een binnenmeer, zou dan het gewicht van zijn macht vergrooten, en desnoods het Suezkanaal kunnen bedreigen. In de belangrijke kwesties van het nabije Oosten zou het een overwegend gezag kunnen doen gelden. Een overheerschend prestige zou Rusland daarmede verworven hebben tegenover alle staten van den Balkan.

Doel, middelen en gevolgen loopen dan echter in het volksgevoel dooreen. Men ontdekt het Slavisch hart en zijn verplichtingen, tegenover de orthodoxe broedervolken op den Balkan. De Aya Sophia moet worden verlost en opnieuw geheiligd. De moslem te Konstantinopel, dat is de steen des aanstoots, hoezeer ook de moslem elders vriend en landgenoot is.

Rusland, dat sedert Peter de Groote met kracht naar het Zuiden dringt, met Konstantinopel steeds als doel, waarbij de beheersching van het tusschenliggende gebied voornamelijk middel is, maakt van een propagandistische Balkanpolitiek een Slavische aangelegenheid des harten. En dit op den duur volkomen te goeder trouw. Wie Rusland op den Balkan in den weg treedt, stoort het in zijn langzamen tocht naar Konstantinopel. Dat is de primaire waarheid. Op den duur echter wordt dat voor Rusland ook: een kwetsen van zijn Slavische gevoelens van broederschap. De bescherming der Slavische Balkanstaten wordt zijn ‘nationale plicht.’ Deze moest vanzelf in conflict brengen met de Donau-monarchie, die innerlijke zwakte, voortspruitend uit bonte samenstelling bij gebrek aan samenhang, tracht te overwinnen door voortdurend te streven naar uitbreiding van den omvang van haar mengelmoes van volken. Want Weenen kan zijn jachtveld alleen nog zoeken in het gebied, dat Rusland als zijn beschermingsfeer en als onvermijdelijke toekomstige buit opeischt. Daaruit *moest* wel een botsing ontstaan.

Er dreigt nog een ander conflict. Duitschland zoekt een eigen weg naar Midden-Azië, het toekomstige groote afzet-

gebied voor zijn industrie. De zeeweg wordt beheerscht door den Brit; als de Duitscher voor zijn weg naar het Oosten niet afhankelijk wil zijn van Engeland, maar zich een vrij overpad naar Azië wil banen, dat niet door een grooten concurrent beheerscht wordt, dan moet hij over Konstantinopel. Wat de plannen en wenschen van Berlijn zijn, leert heel duidelijk zijn politiek tenopzichte van den Bagdadspoorweg. Allerlei lieden in Duitschland - ik noem hier vooral Paul Rohrbach - wijzen op het onvermijdelijke conflict, dat het snijpunt van Russische en Duitsche belangen aan de Dardanellen moet veroorzaken. Lukt het Rusland het eerst Konstantinopel te bereiken en aldus zijn weg naar een wereldzee te veroveren, dan ziet Duitschland zijn overpad naar het Oosten van de gunst van den Russischen mededinger afhankelijk. Kan daarentegen de Duitsche invloed zich onwrikbaar te Konstantinopel vestigen, dan blijft niet alleen de Middellandsche Zee voor de Russen ver en onder omstandigheden onbereikbaar operatieterrein, maar liggen zelfs de totnogtoe welbeschutte Russische Zwartezeehavens, de graanschuren van het Tsarenrijk en de oliereservoirs die te Batoem en te Noworossiisk uitmonden, binnen de greep van Berlijn.

Men ziet, hoe Rusland's elementaire expansiedrang naar de zee het in Europeesche verwikkelingen brengt, die ten slotte een noodlottig Europeesch avontuur ten gevolge hebben.

IV.

De oorlog had een volmaakte uitputting van Rusland bewerkt. Men zeide wel terecht: Rusland is weinig kwetsbaar, omdat het slechts zijn bodem en zijn menschen heeft, en aan beide weinig blijvend te verwoesten is. Maar deze oorzaak van onkwetsbaarheid was ook tevens een oorzaak van zwakte. Er waren geen rijkdommen te vernietigen in het land, omdat er geen rijkdommen waren opgehoopt. Rusland had steeds van de hand in den mond geleefd. Mislukte een jaar de agrarische productie in zijn vruchtbaarste en bestbevolkte streken, dan heerschte er hevige hongersnood. Mislukte die productie niet, dan was er toch nog voor millioenen nooit eindigende schaarschte.

Rusland kon voor zijn legers putten uit een onmetelijk reservoir van menschen. Maar dit zelfde reservoir voedde met moeite de voorziening in de noodzakelijkste levensbehoeften. Weinig machines waren er om de menschelijke arbeidskracht in den landbouw te vervangen; schaarsch waren de middelen en de kennis om den landbouw door grootere intensiviteit te versterken.

Het Russische volk had oefening in hongerlijden. De lange duur van den oorlog echter maakte de ontbering te zwaar, zelfs voor zijn beproefde lijdzaamheid.

Na 2½ jaar was het met het weerstandsvermogen van Rusland ten einde. De landbouwproductie in de eerste plaats was het, die zwichte. Een uitweg uit den oorlog echter zag het toenmalige St. Petersburg niet. Het avontuur met Europa was mislukt. Maar hoe het te liquideeren? De tsaar heette niet ongeneigd, zijn autocratie onder beschutting van den vijand, van Berlijn te stellen!

Alle elementen voor een katastrofe waren bijeen. Het tsarisme, ontworteld en in zijn laatste spruit verdord, was krachteloos. Diegenen onder de intellectueelen die, niet revolutionair gezind, van den oorlog een ontplooiing van het liberalisme hadden gehoopt, zagen dat het uiterste oogenblik voor den oogst gekomen was. De tsaar was als constitutioneel vorst niet alleen niet te vertrouwen, maar zelfs niet eens meer te gebruiken. Men duchtte ook van hem een nieuwe heilige alliantie met Wilhelm II. De republiek was een onvermijdelijkheid geworden.

Het noodlot dezer westersch denkende intellectueelen is geweest, dat zij hun republiek op het Westen van Europa, dat nu eenmaal hun cultureel en politiek ideaal vormde, moesten oriënteeren. Daarvoor was een voortzetting van den oorlog, nauwe aaneensluiting met Engeland, Frankrijk, Amerika noodzakelijk. Vrede sluiten beteekende den invloed van Duitschland, of, juister nog, den invloed van keizer Wilhelm en zijn Pruisische oligarchie binnenhalen. Dat zou tengevolge hebben een kunstmatig weer herstellen van de autocratie. Radicaal moest Rusland zich afwenden van zijn verleden; halve maatregelen leidden weer naar dit verleden terug. In een toenadering tot een zegevierend Duitschland

kon men - en met reden - geen ander perspectief dan een feitelijken terugkeer tot het oude ontdekken.

Daarom was de leuze aller vooruitstrevende elementen, voorzoover zij niet tot extreem revolutionaire groepen behoorden: voortzetten van den oorlog, tot het gevaar van een Duitsche overwinning bezworen is. Zij formuleerden dit in de leuze: ‘geen verraad aan de zaak der geallieerden.’

Onder die leuze werd de oorlog na de Maart-revolutie te St. Petersburg, door het republikeinsche bewind met een merkwaardige hernieuwing van energie voortgezet.

West Europa moest de democratische republiek bevestigen; daarvoor vocht men. In werkelijkheid echter werd de democratische republiek opgeofferd op het altaar van Europa. Want de voortzetting van den oorlog was de eenige oorzaak van de troonsbestijging der bolsjewiki, die reeds spoedig onvermijdelijk leek en die in November van hetzelfde jaar 1917 werkelijkheid werd.

Politiek was er in het voorjaar van 1917 geen basis voor de proletarische omwenteling, die in November de laatste overblijfselen van gezag der burgerlijke republiek zou wegvagen. Het leger - want daar kwam het op aan - zou allicht vrede gehad hebben met den toestand, als het gezien had dat het nieuwe bewind ernstig aan het werk was gegaan om den oorlog te liquideeren, en begonnen was den landhonger der boeren te bevredigen. Dat gebeurde echter niet. Zoo ontstond de botsing tusschen het Europeesch gerichte intellect en het voor Europa onverschillige volk, die met een ramp voor beiden eindigde.

De jongste intellectueelen legden in die dagen, nu het *hun* republiek gold, een ijver aan den dag voor de zaak der geallieerden, die hun totnogtoe in die mate niet eigen was geweest. In groote getale gaven jonge studenten zich op als vrijwilligers. Bij het offensief, dat onder leiding van Kornilof en onder de auspiciën van Kerenski daarna in Gallicië tegen de Oostenrijkers ondernomen werd, toonden jonge intellectueele officieren en deze jeugdige vrijwilligers een doodsverachting, die een bloedige uitwieding van jong intellect in het Russische leger tengevolge had. Zij wilden hun troepen meesleepen, een groot voorbeeld geven; die troepen echter

waren daarvoor reeds lang niet meer vatbaar. Veel meer gehoor vonden bij hen de bolsjewieksche vredesapostelen, die de soldaten opzetten om met alle middelen aan den oorlog een einde te maken.

Het offensief in Gallicië had in allerlei opzichten voor de Russische republiek noodlottige gevolgen. Het lokte een tegenoffensief der Duitschers uit, dat den Russen na hun aanvankelijk succes een vernietigende nederlaag berokkende. Dit verzwakte het aandringen der Oostenrijkers in het Duitsche hoofdkwartier op het beginnen van vredesonderhandelingen. Het toch reeds zwakke actieve intellect in Rusland onderging een verderfelijke aderlating. In het leger ontstonden reeds onmiddellijk wantrouwen en verbittering tegen de nieuwe leiders. Voor de bolsjewiki hebben deze omstandigheden een hecht fundament voor hun agitatie gelegd.

Van het oogenblik af, waarop bleek, dat het nieuwe bewind niet rechtstreeks op vrede aanstevende, was dit in de binnenlandsche politiek reeds in een onvoordeelige verdediging gedrongen. Toen de gebeurtenissen ten velde het bovendien zichtbaar daarmede in het ongelijk stelden, werd zijn positie onhoudbaar.

In het frontleger was de toestand moeilijk, ofschoon de bolsjewieksche propaganda daar nog het gemakkelijkst kon worden onderdrukt. Duizenden republikeinsche agitatoren moesten dag aan dag al hun welsprekendheid over de troepen uitgieten, om te verhinderen, dat zij niet reeds onmiddellijk uiteen liepen.

Nog lastiger echter was de toestand te St. Petersburg. Daar lagen de keurtroepen van de garde, die het tsarisme, ter eigen bescherming, door den heelen oorlog heen in de hoofdstad had bijeengehouden. Bij wandelingen over Newski prospect kon ik mij in den zomer van 1917 dagelijks erover verbazen, daar duizenden prachtige figuren van krijgslieden, goedgekleed en met zelfbewuste, intelligente gezichten, te zien flaneeren. Zulk ‘menschenmateriaal’ veroorloofde zich in die dagen geen andere oorlogvoerende staat meer in zijn hoofdstad, ver van het front, achterbaks te houden. Maar het nieuwe Russische bewind had geen keus in dit opzicht: de garde wilde niet naar het front! Zij zeide te St. Petersburg onmisbaar te

zijn, om daar te letten op het zuiver handhaven van de revolutie. Zoodra er sprake was, dat de garde in het veld zou worden gezonden, werd zij rebelsch. Zij gedoogde zelfs niet, dat de regeering vrij beschikte over de machinegeweren, die zich in de hoede der Petersburgsche troepen bevonden.

Reeds spoedig legde de garde groote sympathie voor de bolsjewiki aan den dag. Niet vanwege de radicale beginselen, die deze trouwens in die dagen *niet* verkondigden; maar omdat zij tegen het voortzetten van den oorlog predikten. Hun strijd tegen het bewind van Lwof, en daarna van Kerenski, was geen strijd over sociale opvattingen, maar enkel en alleen over het vraagstuk van oorlog en vrede. Met den dag werd het duidelijker, aan welke zijde het volk stond. Maar belangrijker dan de houding van het volk in de groote steden was die van de soldaten, omdat zij over organisatie en wapens beschikten.

Telkens werden 'loyale' republikeinsche troepen van het front naar de hoofdstad gehaald, om een tegenwicht te vormen tegen de weerbarstige mannen van het eigenlijke garnizoen. Maar zoodra deze nieuwe troepen uit het front te St. Petersburg waren aangekomen, begon in hun midden het geijver tegen den oorlog, dat hen weldra overhaalde naar het algemeene militaire front voor den vrede.

Ik heb de eerste poging van de bolsjewiki te St. Petersburg tot verdrijving der voorloopige regeering, de z.g. Juli-revolutie, als belangstellend toeschouwer meegemaakt. Het was enkel en alleen een verzet van de troepen tegen het voortzetten van den strijd. Zij werd als een militaire betooging, zonder positieve doeleinden, en zonder politieke leiding ondernomen, en verliep ook als zoodanig. De bolsjewieksche leiders die toen te St. Petersburg waren, waaronder Lenin en Trotski, wachtten zich wel, van deze kans die hun geboden werd met de energie, die hen later kenmerkte, partij te trekken.

Terwijl aldus in de hoofdstad, die voor heel Rusland beslissen moest, de strijd tusschen de partijen met zekere malaise werd gevoerd, ging het land zijn eigen weg, weinig zich erom bekommerend, wat er in of met Europa gebeurde. De boeren gingen uit het leger in groote drommen naar huis, veelal met medeneming van hun wapens, tot machinegeweren en kanonnen toe. Zij eischten, zooals zij van een revolutie hadden

verwacht en zooals de revolutionaire partijen hun ook steeds beloofd hadden, verdeeling van den grond der landgoederen. Honger dreef hen tot den eisch van landbezit, al was het duidelijk dat dit bezit hun onder de heerschende omstandigheden vooreerst niet zou hebben kunnen voeden.

Rusland was reeds onder de tsaren het land der boerenopstanden geweest. Telkens dreef uitzuiging ergens in het rijk een boerenbevolking ertoe, in den bloedigen en verwoestenden vorm van een slavenopstand, tegen de landheeren in oproer te komen. Het beloop was stereotyp: De kasteelen en daarbij hoorende gebouwen werden verbrand, de bewoners, voorzoover zij zich niet in veiligheid hadden weten te brengen, gelyncht, het vee gedood en de machines vernield. Immers, de boeren bleven zich in hun verwildering der wanhoop bewust, dat zij al wat zij meenamen toch weer zouden moeten teruggeven; dat zij wel de anderen schaden, maar niet zich zelf bevoordeelen konden. Want alras - dit hoorde bij het beloop - kwamen de soldaten of kozakken, onderdrukten den opstand en hielden vreeselijk gericht.

De boerenopstand had zijn vaste ontwikkeling, en zijn steeds onvermijdelijk einde gehad.

Toen Kerenski en zijn regeering, door andere zorgen en door onderlinge oneenigheid op dit punt, niet bereid of in staat bleken, den eisch der boeren van verdeeling der groote landerijen te vervullen, begonnen dezen, op de klassieke manier, zich zelf te helpen. Nu kwam de generale uitvoering, waarvan alle vroegere opstandjes slechts partieele repetities waren geweest. Een vernietigende sociale storm ging over het heilige Rusland, zonder dat de buitenwereld iets van belang er van merkte. De agrarische revolutie was reeds voltrokken, toen te St. Petersburg de strijd nog voortduurde. Toen in November de definitieve beslissing in de hoofdstad viel, was er aan het platte land eigenlijk weinig meer te doen. De bolsjewieksche regeering vond in de boerenwereld een voor haar bedoelingen uitstekend voorbereid terrein. Desniettemin kan niet worden ontkend, dat ook een minsjewieksche regeering in staat zou zijn geweest, door bonne mine à mauvais jeu te maken, dezen toestand op te vangen. De boeren hadden de agrarische kwestie zelfstandig opgelost.

De eigenlijke oorzaak van de grondvesting van het bolsjewieksche bewind is dan ook enkel en alleen de strijd over oorlog en vrede geweest. Sociologische experimenten die niet onmiddellijk door de noodzakelijkheid werden voorgeschreven - wat met de verdeeling van den grond wèl het geval was - waagde toen niemand te prediken. Het aandringen op vrede was wel gehuld in een waas van politieke en oeconomische sociale fraseologie, maar zonder dat iemand de dupe ervan werd.

V.

De uitwerking van het Europeesch avontuur van Rusland was vernietigend geweest. Europa en Europeesche invloeden zouden zich nog verder op verderfelijke wijze doen gevoelen.

Toen de bolsjewiki aan het bewind waren gekomen, brak de noodlottige staking van het intellect uit. Alle ambtenaren, alle leiders van ondernemingen, vrijwel ieder die onder het vorige stelsel nog een geestelijke of administratieve taak had vervuld in dienst van de gemeenschap, legden het werk neer. Niet afkeer van de bolsjewiki om hun sociale opvattingen dreef hen daartoe. Die stonden in dien tijd weinig op den voorgrond. Bovendien was de principieele scheidingslijn tusschen de minsjewiki en sociaal-revolutionairen van het vorig bewind en de nu tot macht gekomen volgelingen van Lenin op dat oogenblik nog niet zóó duidelijk te trekken, dat zij de houding van het intellect zou hebben gerechtvaardigd. Maar de ‘stakers’ zagen in de bolsjewiki verraders van de zaak der geallieerden, van de zaak dus van West-Europa. Terwille van West-Europa zetten zij, toen de staatsmacht hun ontglipt was, door dienstweigering den strijd over oorlog en vrede voort. Nooit zouden de leiders der bolsjewiki uit eigen beweging de dwaasheid hebben begaan, het liberale intellect uit zijn ambten te ontzetten. Zij beseften te goed, wat de diensten der geoefende ambtenaren voor de volks-organisatie beteekenden. De staking was voor hen een zoo hevige slag, dat zij een oogenblik ervan verbijsterd waren.

Wat de stakers zelf betreft, zij geloofden dat het bolsjewieksch bewind slechts van zeer korten duur zou zijn, en dat

het na weinig weken weer zou verdwijnen, tengevolge van de weigering van hun medewerking, en ook door eigen absurditeit. Ook dit is een groote misrekening geweest, een misrekening echter, die haast zoo noodlottig in haar gevolgen is geworden als de heele revolutie.

Want de bolsjewiki waren niet van zins het pleit gewonnen te geven, nu zij na lange aarzeling de macht, die feitelijk maanden al op straat had gelegen, hadden opgeraapt. De staking had drieëerlei noodlottige gevolgen: zij ontwrichtte de organisatie der gemeenschap, die toch al reeds lang gebrekkig functioneerde, tenvolle; zij legde den grondslag voor de felle verbittering van het nieuwe bewind, die zich later zoo vreeselijk tegenover de politieke tegenstanders zou uiten; en dan dwong zij de bolsjewiki alle verlaten ambten te bezetten met lieden uit eigen gelederen, waarin weinig menschen van intellect werden gevonden, een maatregel, die niet alleen vele uiterst onkundige en onbekwame, maar zelfs vele barbaarsche en corrupte elementen een buiten verhouding groote macht en verantwoordelijkheid gaf.

De staking heeft West-Europa niet gebaat, en Rusland onbeschrijfelijk veel kwaad gedaan. Zij was de laatste noodlottige vergissing van het naar Europa uitziende, den gang van zaken in eigen land miskennende, westersch vooruitstrevende, Russische intellect.

De bolsjewiki, zich eveneens vastklemmende aan westersche begrippen en voorbeelden, en in hun practische onervarenheid, begonnen nu met een reeks van fatale vergissingen. Rusland heeft voor zijn nieuwe meesters heel, heel duur leergeld moeten betalen, voordat zij tot opbouwend werk in staat waren. Wel kan men niet licht den verderfelijken invloed van de na de revolutie uitbrekende burgeroorlogen onderschatten, die veroorzaakt werden door inmenging van het Westen en door de invasies van tsaristisch gezinde, of in ieder geval ‘witte’ generaals. Maar ook zonder dien invloed zouden de misvattingen der nieuwe leiders reeds erg genoeg zijn geweest om wat er nog over was van oeconomisch leven in Rusland, te doen bezwijken.

In het agrarische, slechts in verhouding tot het geheel met een sporadische nijverheid gezegende Rusland, trachtte men

een staatsvorm op te bouwen, berustend op de heerschappij van den fabrieksarbeider. Eenige jaren heeft de Russische boer noodig gehad om den leiders duidelijk te maken, dat Rusland geen Engeland of Duitschland was, en dat niemand het voortaan zou kunnen besturen, die niet in de eerste plaats lette op de wenschen en belangen van de bewoners der zwarte aarde en der steppen. In de westersche wereld opgedane vooroordeelen verblindden al dien tijd het inzicht der nieuwe regeerders. Moeizaam en met horten en stooten hebben zij moeten leeren wat de bijzondere behoeften waren van het Russische rijk, van dorpsgemeenschappen en steppen-stammen, en naarmate zij meer inzicht kregen in deze dingen, keerden zij zich beslister van westersche opvattingen en westersche betrekkingen af.

De communisten in Europa hebben de fout herhaald der vorsten van de heilige Alliantie, en gemeend uit Rusland leering te kunnen halen over hetgeen voor onze volken nuttig is. Daar zij geen macht bezaten, hebben zij door deze vergissing niet het kwaad kunnen stichten der reactie, die na den slag bij Waterloo Europa beheerschte. De Russische invloed werkte er nu slechts toe mede, om het communisme in de verschillende landen van Europa te compromitteeren en te verdeelen.

In de Russische fabrieken veroorzaakten de in het Westen opgedane vooroordeelen van de onervaren nieuwe regeerders een beleid, dat even verderfelijk was als opzettelijke sabotage. Men begon niet met een onteigening der ondernemingen, maar met het scheppen van voorwaarden voor de arbeiders, die geen fabrikant het voortzetten van zijn onderneming nog mogelijk maakten. Vanzelf moesten op die manier de fabrieken in handen van de arbeiders geraken. Men had steeds gezien, dat de groote ondernemingen bronnen van rijkdom waren; nu zou, met die ondernemingen, de rijkdom dus aan de arbeiders toevallen. In werkelijkheid kregen dezen de beschikking over ontwrichte en financieel slechts schadeposten vormende ondernemingen, die een ramp werden voor de middelen der gemeenschap.

De groote steden van Rusland, die als Europeesche steden waren ingericht, verloren zoo zelfs spoedig de industrieele

hulpmiddelen der stedelijke samenlevingen in het Westen. Gas, electriciteit en waterleiding hielden op te functioneeren. Ontzettende ellende teisterde toen de Russische steden, waarbij koude en donker in den winter, vervuiling in alle jaargetijden en gebrek aan water nog feller plagen bleken zelfs dan de honger.

Rusland heeft daarna een moeilijken leertijd doorgemaakt. Het heeft het kapitalisme opnieuw moeten ontdekken. Voor het aanvaarden dezer ontdekking komt den moed en het inzicht van Lenin groote eer toe. Het sowjetbewind heeft de macht en de centrale beteekenis van den boer in een agrarische, niet-westelijke samenleving aan den lijve moeten ervaren, voor het zijn voornaamste aandacht op het dorp ging concentreeren. Deze lessen brachten het weer naar de opvattingen, die aan de hervorming van Stolypin ten grondslag lagen, terug. De pas ontdekte kracht van het Russische dorp gaf echter tegelijkertijd aan de nieuwe heeren op het Kremlin de neiging, zich met die kracht te vereenzelvigen. Hun ervaring met het Russische boerenland wees hun den weg naar hun eigen emancipatie van Europa.

Waren zij eenzijdig op het standpunt blijven staan dat industrialisatie, zooals in Duitschland, Engeland en Amerika wordt toegepast, de eenig mogelijke grondslag is voor den opbouw eener moderne maatschappij, dat hadden zij reeds lang uitsluitend uitkomst moeten zien in het zoeken tot iederen prijs van credieten bij de regeeringen der kapitaalbezittende landen, daar hun zelf ten eenenmale de middelen ontbreken tot voldoende ontwikkeling van hun nijverheid. Nu echter weten zij, dat zij in hun geldelijke armoede hun behoefte aan industrialisatie voorloopig moeten beperken tot een gebrekkige vervulling van de eischen, die het platteland hen oplegt. Zonder die beperking kunnen zij hun tegenwoordige onafhankelijkheid van de buitenwereld niet handhaven. Zij mogen zich wellicht een andere toekomst droomen, en hun Aziatisch imperialisme moge hun doen wenschen, industrieel sterk genoeg te worden om Europeanen, Amerikanen en Japanners van de markten van Centraal-Azië en China te verdringen, voorloopig hebben zij zich leeren schikken in de gedwongen isolatie van het groote rijk van landbouwers en

nomaden, dat zij de Unie van Socialistische Sowjetrepublieken noemen.

Hun contact met het Westen is slechts losjes, en de betrekkingen zijn maar wrang. De tijd van felle agitatie in onze wereld en van levendige en oprechte hoop, Europa te kunnen meesleepen in de bolsjewieksche revolutie, is reeds lang voorbij, tenminste voor de leiders met inzicht en met werkelijke macht. De val van Zinowjef was de liquidatie van het verouderde, vooral voor Rusland zelf schadelijke stelsel van ondermijning in Europa. Niet dat alle pogingen zijn opgegeven; tegenover de arbeiders en tegenover geloovige partijijveraars moet de zending in het Westen worden voortgezet, bijwijze van demonstratie. De ondersteuning aan de stakende mijnwerkers in Engeland kan men daartoe ternauwernood rekenen. Dit is een vorm van arbeiderssolidariteit, die voor de Russische vakvereenigingen zeer voor de hand lag. Dat de Engelsche regeering, in wie Moskou met haast ziekelijk wantrouwen zijn grooten en verderfelijken vijand ziet in de wereld, er pijnlijk door getroffen werd, zal de sowjetregeering meer met leedvermaak dan met verstrekkende hoop hebben vervuld.

Rusland, dat het Westen wil bestrijden, zoekt nu zijn punten van aanval in het Oosten, omdat het ontdekt heeft dat het op Europa niet werkelijk vat heeft en niet in staat is de regeeringen in het Westen op eigen gebied te overwinnen, terwijl het in Azië, door uiterlijke omstandigheden en door dieper psychologisch aanvoelen, groote voordeelen heeft op de westerlingen.

Rusland voelt zich zuiverder dan ooit in tegenstelling tot Europa. Heeft het ooit hoop gehad op Duitschland, dan heeft de ontwikkeling der laatste jaren en vooral de overeenkomst van Locarno, het anders geleerd. Zijn invloed in Europa tracht het zooveel mogelijk uit te breiden tot zijn oude rijksgebied, waarbij misschien Polen, als een hopeloos geval en als op leven en dood aan het Westen verbonden, buiten ernstige beschouwing blijft. In Estland heeft Moskou het kort geleden geprobeerd met een kleine revolutie, waarbij het zoo voorzichtig optrad, dat het formeel buiten schot bleef. Ook de hoop op omwentelingen in het Baltische gebied heeft het nu wel

opgegeven. Moskou acht het stellig te gevaarlijk, zich daarin te compromitteeren, nu er zoo groote eenheid in Europa ontstaan is. Daarom zoekt het nu, door 'Locarno'-verdragen, die kleine buurstaten om zich te verzamelen. Verder treedt het op als mededinger van den Volkenbond, als centrum van alle ontevredenheid, die zich tegen deze organisatie buiten Europa heeft gevormd. Het streeft naar het vertrouwen van Turkije, van Perzië, van China, van Afghanistan. Het zou dolgraag als hoop ende betrouwen gelden van de Indiërs en andere niet-onafhankelijke stammen in zijn werelddeel. Tegelijkertijd echter wacht het zich wel, iedere mogelijkheid van banden met de groote Europeesche volken te vernietigen. Het staat gereed om een door Engeland, door Amerika, door Frankrijk uitgestoken hand met gretigheid te aanvaarden, *mits die hand maar niet leeg is.* Misschien toonde het zijn afwachting duidelijker, als het zich niet tegenover de vreemde, Europeesche wereld zoo onzeker voelde.

Want het moge waar zijn, dat Europa merkwaardig weinig weet van het huidige Rusland, evenzeer is het waar dat in Rusland verbluffende wanbegrippen heerschen tenopzichte van Europa. Het is of er aan beide kanten een zintuig voor elkaar ontbreekt. Bij Europa berust het voor een groot gedeelte op gebrek aan kennis van feiten en op misleiding door kwasie-deskundige voorlichters uit de wereld der Russische ballingen, die men fantastische misverstanden ter nauwernood kan euvelduiden. Voor de leiders van het buitenlandsch beleid te Moskou echter kan een dergelijke verontschuldiging niet gelden. Desniettemin maken hun beschouwingen over Europa den indruk te berusten op waarnemingen, gedaan door merkwaardig verslepen lenzen.

Rusland en Europa, zij zijn verschillende werelden, als door een haast onoverkomelijke muur gescheiden, die elkaar nooit hebben begrepen, en wellicht elkaar nooit zullen begrijpen. Dit is een van de tragediën der menschheid, daar het nu eenmaal om een zeer belangrijk deel der menschheid gaat.

Scheveningen, November 1926.

M. VAN BLANKENSTEIN.

Beethoven.
1827 - † 26 Maart - 1927.

Daar de woorden onnavolgbaar, ongeëvenaard, onovertreffelijk, onvolprezen, en andere uitdrukkingen der hoogste waardeering, in het gebruik versleten zijn, en zelfs niet hun klank behielden, lijkt het nuttig, dat wij trachten vast te stellen, waarom Beethoven nu, en honderd jaar geleden, en onafgebroken, en voor altijd, die eenzame en verheven plaats inneemt onder het menschdom, welke noch voorgangers, noch navolgers bereikten.

Ik weet niet of het u opviel dat Beethoven, in de werken waar hij zijn naam synoniem maakte met Muziek zooals Plato dit woord verstond, of Schopenhauer, of Pythagoras, dat Beethoven in die edelste momenten van zijn wezen absoluut onvervalschbaar is. Laat mij veronderstellen dat deze eigenschap van Beethoven niet tot u doordrong. En laat mij onmiddellijk preciseeren: hij is niet alleen onvervalschbaar, hij is de eenige componist, de eenige kunstenaar, zoover ik kon nagaan, die opsteeg tot kringen, waar de mogelijkheid van vervalsching automatisch is uitgesloten.

Dit kenmerk heeft zijn afzonderlijke waarde voor een tijd als de onze, waarin men het echte en onechte, wezen en schijn, zeer moeilijk onderscheidt. De technieken verwierven eene uitnemendheid, eene verfijning, waarmee elke materieele en spiritueele moeilijkheid kan worden overwonnen. Er bestaat niets meer dat niet kan worden nagebootst. Men imiteert den papyrus en het palimpsest. Men imiteert het Egyptisch graniet, het Grieksche marmer, Kretenser of Etruskisch aardewerk, prehistorische sieraden, middeleeuwsche glasschilde-

ringen, Moorsche of Vlaamsche wandtapijten, schilderijen, beelden in hout, in steen en in elk metaal. Men imiteert de kunsten van China, Voor-Azië, de Russische binnenlanden, het Afrikaansche oer-woud. Men imiteert onverschillig welk tijdperk met alle bedenkbare waarborgen der echtheid. Men heeft zelfs de oesters aangeworven tot het vervaardigen van kunstmatig-echte parelen. Men imiteert niet enkel de min of meer anonieme, objectieve, handwerksmatige productie van eeuwen of volkeren, waarbij de individueele expressie, de persoonlijkheid, geen beslissenden factor vormde in het uitbeelden der schoonheid, men imiteert even onbedenkelijk Rembrandt's, Da Vinci's, Raphaël's, Greuze's, Fragonard's, Monet's, of, vlak bij ons, Utrillo's. Men imiteert ze zoo voortreffelijk, zoo bedriegelijk, dat nog steeds gezocht wordt naar een verificatie-systeem, waarop men blindelings zal kunnen vertrouwen. De vaardigheid der nabootsers verkreeg zulk een voleinding, dat zij geen enkele controle, zelfs controle met de modernste hulpmiddelen, behoeft te vreezen. Men duizelt ervan, wanneer men denkt aan de ongehoorde sommen intelligentie en talent, welke door deze vervalschers, wanneer men ze tenminste nog vervalschers mag noemen, in een bejammerenswaardig negatieve richting worden verspild.

Wat beteekent echter hun welslagen, wat beteekent het ontbreken van elk afdoend identiteitsbewijs? Het beteekent, dat de imiteerders niet alleen het materiaal beheerschten, en de hemel weet dank zij welke listen, maar dat zij ook de geestelijke gesteltenis van hun model wisten te benaderen en uit te drukken. Het moge een hoon lijken voor Rembrandt, voor Raphaël, zelfs voor Utrillo, maar het is een onweerlegbaar feit, dat hunne psyche gevangen kan worden in eene formule, en behandeld als een recept, dat, met de noodige voorzorgsmaatregelen aangewend, onfeilbaar werkt.

Men kent diezelfde onderlinge verwisselbaarheid van auteursschap in de Letterkunde sinds Homerus. Het is geen vervalsching hier met commercieele doeleinden, of vervalsching uit litterair vermaak gelijk Ossian of de Chansons de Bilitis. In de litteratuur zijn het de philologen, die een auteur een werk of een werk een auteur toeschrijven op min of meer

plausibele, doch zeer zelden volkomen bewijsbare gronden. Er bestaan apocriephe Evangelies, apocriephe Bijbelfragmenten, apocriephe Kerkvaders. Er bestaan bladzijden, hoofdstukken, boeken, van dichters en historici, welke reeds eeuwen onder de loupe liggen, om uit te maken of ze echt zijn of onecht, of ze behooren aan een veronderstelden auteur of aan een ander. Toen vervalschingen op dit terrein een doel hadden, 't zij politiek, 't zij religieus, zag men falsificaties, waarop de scherpzinnigsten zich nog steeds afsloven. Wanneer nu nog vervalschingen op dit gebied nut konden brengen, dan zou men zich geen enkelen redelijken hinderpaal kunnen denken, onoverkomelijk genoeg om de vervaardigers van zoovele schitterende interpolaties en schrandere conjecturen te weerhouden. Zoo zeldzaam is eene persoonlijkheid, 't zij Omar Khayam of Rimbaud, welke gaaf genoeg groeide, om in een of ander gewichtig onderdeel niet vervangbaar te blijken.

In geen enkele kunst is een eenmaal gegeven accent, een eenmaal geprojecteerde gestalte, aangeheven intonatie voldoende hermetisch, voldoende onbereikbaar ingezet om elke mogelijkheid van nabootsing te voorkomen. Ook in de muziek niet, met uitzondering van niemand dan Beethoven, en slechts de verhevenste Beethoven, zooals ik wilde bewijzen. Ook de muziek, hoewel men meenen zou, dat haar meer psychisch domein gesloten moet zijn voor interfereerende golven, ook de muziek in haar techniek en in haar intiemste vibraties is assimileerbaar, en ieder componist vindt zijn dubbel-ik bij den eersten den besten die zich oefenen wil.

Ik geef hiervan drie historische voorbeelden. De muzikale philologen hebben Zeven en twintig Responsoriën van Ingegneri, een meesterstuk, drie honderd jaar toegeschreven aan Palestrina, een meester. Onder het oeuvre van J.S. Bach treft men eene Lukas-Passion, waarvan de authenticiteit niet vaststaat, maar noch bewezen, noch volstrekt geloochend kan worden. Het Requiem van Mozart, dat door den dood onderbroken werd, en onvoltooid bleef, is door een leerling beëindigd, en tot op den huidigen dag kon niet met voldoende zekerheid worden vastgesteld, welke passages ontwijfelbaar door Mozart gecomponeerd zijn, welke passages, en in hoe verre, werden

geschreven of bijgewerkt door zijn leerling. Ik leg er den nadruk op, dat deze voorbeelden drie meesters raken - Palestrina, Bach, Mozart - die met recht gelden als hoogtepunten hunner eeuw, welke toevallig de zestiende, de zeventiende en de achttiende was. Ik leg er eveneens den nadruk op, dat noch de techniek van Palestrina, noch die van Bach of Mozart open lag voor elken handwerksman. Integendeel. Mutatis mutandis stelden zij hunne tijdgenooten gelijke moeilijkheden als tegenwoordig Strauss, Schönberg of Ravel. De geciteerde werken mogen ook niet gerekend worden tot den ‘zwakken’ Palestrina, tot den ‘zwakken’ Mozart. Verre vandaar. De Zeven en twintig Responsoriën behooren tot het soevereinste wat de toonkunst der Renaissance leverde aan de Kerk, en het Requiem van Mozart staat gecatalogiseerd onder zijne beste werken, zonder dat iemand eraan denkt zich tegen die rangschikking te verzetten. Het constateeren van dit feit sluit in zich, dat, wanneer er een oudheidkundige industrie manoeuvreerde, welke belang had bij ‘nieuwe’ Bach's, Palestrina's, of Mozart's, tegen het fabriceeren hiervan geen beletsel zou bestaan. Ik twijfel er geen oogenblik aan, of een dergelijke industrie zou ook ‘nieuwe’ Händel's, Haydn's, Scarlatti's, Lully's etc. vervaardigen. Dat deze mogelijkheid ontegensprekelijk kon worden aangetoond, lijkt mij van niet gering gewicht. Men zal begrepen hebben, vermoed ik, dat het hier niet gaat over de vervalschers, over de dubbel-iks, maar over het intrinsieke gehalte van een auteur. Over de vraag, of zijn diepste bron door intellectueele training of zelfs door psychische training kan worden aangeboord ja of neen.

Bij den voortreffelijksten Beethoven is deze superpositie onmogelijk, zelfs ondenkbaar; zij is a priori en a posteriori buitengesloten. Ik vond onder alle kunstenaars slechts Beethoven, wien men zonder tegenspraak zulk een ontoegankelijke plaats kan toekennen. Ik sluit onder de kunstenaars de verschillende mystici niet uit. Ik weet niet of gij een evenbeeld zoudt kunnen citeeren van dezen ‘onmeetbaren’ Beethoven: Acht gij het doenlijk, dan zouden wij samen kunnen overleggen. Ik versta onder den voortreffelijksten Beethoven, om slechts enkele voorbeelden te geven, den

auteur der midden-stukken van de Vijfde Symphonie, het Trio der Zevende, het Trio der Achtste, de Adagio-variaties der Negende, de geheele Sonate opus 106, maar vooral het Scherzo, het Adagio en de Fuga; de geheele Sonate opus 101, maar vooral het eerste en laatste gedeelte; de Variaties van Sonate opus 109; het eerste deel van opus 110; de geheele Sonate opus 111; het Adagio van Kwartet opus 127, en het slot der Finale; het Scherzo en de langzame Variaties van het a-moll Kwartet opus 132; de Finale van ditzelfde werk; het geheele cis-moll Kwartet opus 131; den ‘et incarnatus est’ en den Benedictus der Missa Solemnis.

Welke zijn de karakteristieken van dezen voortreffelijksten Beethoven?

De ideeën van Beethoven, afzonderlijk beschouwd, vormen bijna nooit een model, dat men zou willen stellen als toonbeeld. Het hoofd-thema der Vijfde Symphonie, dat iedereen kent, beteekent in den zin van ‘zuivere’ muziek absoluut niets. Het hoofd-thema van het eerste deel der ‘Hammerklavier’-Sonate (opus 106) is onnoozel van eenvoudigheid. De melodie van ‘Freude, schöner Götterfunken’, welke hij een tiental jaren gewikt, gewogen en gevijld heeft, is in haar rythme, in haar melodischen gang van eene paradoxale armoede, van eene stumperige simpelheid, welke ontstellen doet, en die geen andere componist ter wereld zou durven noteeren. Ik geloof dat men als eerste regel bij Beethoven's manier van arbeiden mag vaststellen: Hij gebruikt het minst, om uit te drukken het meest. Dit is ongelooflijk veel moeilijker dan men op 't eerste gezicht zou meenen; men behoeft slechts de proef te nemen, om zich hiervan te overtuigen. Het gevaar dezer methode, waarvan ik geen tweede voorbeeld ken, ligt vooral hierin, dat het aangewende materiaal door het ensemble volledig getransfigureerd moet worden, eene complete transsubstantiatie moet ondergaan; wanneer het stuk ten einde is, moet men de wezenlooze kiemen niet anders kunnen zien dan in de perspectieven eener goddelijke vlam. Het gevaar van zulk eene methode ligt nog hierin, dat het aangewende materiaal leeg en negatief genoeg moet zijn, om buiten elke gebruikelijke menschelijke maat te vallen, en een factor van

kracht en fascinatie te vinden in deze negatieve hoedanigheden. Het gevaar ligt eindelijk vooral hierin, dat men een maximum baseert op een minimum, dat men, vanaf den aanvang, zoowel in het minste als in het meest, een rotsvast vertrouwen moet weten te ankeren, dat de geringste aarzeling in de indrukken zoowel het eene als het andere reddeloos doet derailleeren. Een dergelijk procédé, onbewust natuurlijk, en slechts observeerbaar voor den buitenstaander, plaatst Beethoven reeds buiten het gewone, aardsche, menschelijke kader.

Wanneer het procédé, gelijk bij Beethoven, wordt toegepast door een kunstenaar, die brandt van passie, voor wie het maximum aan innerlijken gloed levensfunctie is, aangeboren behoefte, en éénig geluk, zal door eene noodzakelijke wisselwerking deze potentieele vervoeringsdrift weerkaatsen in elk onderdeel van het bescheidenste materiaal, en elke toon zal vanaf den beginne fosforiseeren in het latere vuur. Voor een kunstenaar gelijk Beethoven, die als een god leeft in zijn brandende braambosch, die verlangen niet anders meer kan kennen dan leidend tot verrukking, voor wien elk gevoel zich allengs en altijd verwezenlijken moet in de hoogste stuwing, was deze onthechting, deze uiterste soberheid, welke men in zijn motievisch materiaal waarneemt, slechts bereikbaar door eene onophoudelijke interieure ascese. Hij vond geene eenvoudige thema's, gelijk een ander ze vindt, het zij Bach, het zij Mozart. Hij worstelde er om. Hij worstelde niet eens om den eenvoud, om de soberheid, want muziek bestond bij hem slechts als een orgaan van zingende energieën, hij worstelde uitsluitend om de concentratie, hij worstelde om de middelpunt-zoekende kracht. En ook deze bijzonderheid van Beethoven's procédé, als men bij een zoo verborgen, zoo onwerktuigelijke verrichting van een procédé mag spreken, spiegelt zich af in den klank en de opeenvolging van iedere noot. In elk deeltje eener melodie radieert geheimzinnig de opgehoopte warmte, de hemelvaart waartoe zij bestemd is, het geweld ten laatste, waarmee zij aan het vormelooze ontrukt werd.

Zoo zijn de eerste phasen, welke iemand, die Beethoven creatief zou willen benaderen, moet doormaken, en alleen reeds de flagrante onmogelijkheid om een ander componist, Berlioz, Wagner, Franck, Haydn, Debussy of wie ook, in

deze termen, onder dezen gezichtshoek te beschouwen, zou kunnen aanwijzen, dat deze analyse niet rondom Beethoven heendwaalt en niets registreert dan controleerbare feiten. Ik wilde dat ik de helft kon schrijven over een tijdgenoot: de wereld zou niet zonder stem zijn. Doch laten wij trachten nog eenigszins verder door te dringen in de psyche van Beethoven.

Hij werkte volgens de formule van alle componisten: zijne melodieën zijn gebouwd in correspondeerende groepen van 2 maten, welke zich uitbreiden tot 4, waaraan een volgende groep, den meter voltooiend tot 8, antwoordt. Zijne harmoniek pendelt met zeer evenwichtige tusschenpoozen van de Tonika, naar de Dominant, en terug naar de Tonika, golfslagen welke overeenstemmen met Rust-Beweging-Rust. Zijne melodie, zijne harmonie leeft zonder geheimzinnigheid; zij ligt open en bloot; men is geneigd te zeggen, dat hij op dit gebied nooit een essentieele ontdekking deed. Zijne architectuur stelt geen enkel probleem. Zij is elementair als een Pyramide, als een antieke tempel. Hij plaatst een gegeven van zorgvuldig uitgekozen verhoudingen, bestaande uit menigvouden van 2-4-8; hij complementeert dit blok met een ongeveer gelijkwaardig tegenstuk, want evenals de antieke architecten zal hij zorg dragen dat de rechte lijn eenige fracties afwijkt; volgens de primitiefste wetten der proporties groeien en ontwikkelen zich deze zingende zuilen tot een onverstoorbaar geheel. Wie zich rekenschap wenscht te geven, hoe Beethoven (die nauwelijks rekenen kon....) wist te ordenen in rigoreuse cijfers, brenge het eerste deel der Vijfde Symphonie onder getallen.

Deze arithmetica in den scheppenden arbeid van Beethoven stelt ieder die haar zou willen navolgen voor bijna onoverkomelijke moeilijkheden, want overal dreigt de vraag: hoe onderhoudt men in deze parallelle verschieten den vitalen stroom? Doch evenmin als de ostinato rigore van Da Vinci en al zijne mysteriën, geloof ik dat deze bouwkunde van Beethoven in laatste instantie onnavolgbaar is. Zoo bewonderenswaardig zij zich ontplooit, zij behoorde tot eene oude traditie der muziek en nog na Beethoven werd zij herhaalde malen toegepast. Wat deze onbarmhartige archi-

tectuur in betrekking tot Beethoven wederom ongenaakbaar maakt, is de fantastische tweespalt tusschen den koelen geest die regelt, en het toomelooze hart dat zich uitspreekt. Dezelfde ascese, waaraan Beethoven zich onderwierp in de keuze van zijn materiaal, vindt men terug in de disciplinaire regelmaat, waarmee hij ze doet evolueeren. Ik zeg *doet* evolueeren. Want steeds weet hij in te grijpen met zijn vrijen wil. Hij beheerscht zijne getallen en hunne combinaties. Hij weet zijn diepste wezen te vereenzelvigen met de numerieke symbolen van beweging en kracht, van begrenzing en eindeloosheid.

Het moge niet moeilijk schijnen te arbeiden in deze parallellijnen, het zal altijd moeilijk blijven die abstracte en onvermurwbare vlakken te vullen met een schoone onrust, ze te laden met een hemelsche onstuimigheid, er in te kanaliseeren eene persoonlijke, onmiddellijke, alomtegenwoordige ontroering. Hier raken wij den kern van Beethoven's eenzelvige en waarlijk niet te evenaren macht.

Tot aan het einde der achttiende eeuw heeft de muzikale expressie zich bewogen binnen een reeks van scherp omlijnde schema's. In de middeleeuwen, toen de menschelijke ervaringen nog geen maatstaf vormden, ging men nauwlijks verder dan twee: het lyrische element, steeds aan zich zelf gelijk, hoewel bij elk meester verschillend van teekening, het ageerende element, dat in wezen evenmin varieerde, hoewel het alle individueele schakeeringen toeliet van den componist. De muziek van de Renaissance ontdekte de cardinale deugden en de hoofdzonden. Zij dacht ze zich niet anders dan de middeleeuwsche schilderkunst, eene allegorische figuur met een guirlande in de handen of om de lendenen, waarop haar naam geletterd stond, maar hoe meer de muziek zich ging richten naar het drama, des te nauwer ging zij cirkelen rondom den mensch en zijne driften. Zij benaderde den mensch echter nimmer rechtstreeks. Men bleef eene aandoening, een hartstocht, zien door de lenzen der allegorie, en ofschoon het uiterlijke beeld langzaam verflauwde, bleven de gevoelens optreden in de onpersoonlijke, indirecte assimilatie van den componist. Dit duurde tot Mozart en Haydn. Mozart assimileerde de gansche schaal der gewaarwordingen het perfectst van al

zijn voorgangers. Maar immer bleef Eros wandelen over de hoofden der menschen, en zóó zacht, dat hij nauwlijks indrukken achterlaat. Maar de vreugde was een schematische vreugde, welke altijd ondergebracht kon worden in een allegro. De majesteit, de haat, de ontzetting, de klacht, hadden rythmen, toonsoorten, klankkleuren, waarvan men niet licht afweek, uit vrees te worden misverstaan. God bezat eene bepaalde en onbedriegelijke tonaliteit; ook de larven der onderwereld. Alles speelde op de grens der begrippen, halverwege den mensch en zijn geprojecteerde schim. Mozart, hoe groot ook, hoe aanbiddellijk ook, geraakte nergens tot eene rechtstreeksche, onmiddelbare uiting. Toen hij die voltooiïng van zijn genie ging bereiken, stierf hij.

Het was Beethoven die de muziek trok uit de gebieden van den Vorm, waarheen sommigen haar in onze dagen, honderd jaar na zijn dood, zouden willen terugvoeren, nadat zij honderd jaar gekwijnd heeft in vruchtelooze pogingen, om het werk van den Heros in stand te houden of voort te zetten. Men heeft ondervonden tijdens die eeuw, welk een hachelijke onderneming het is, om symphonische muziek te baseeren op niets dan op het persoonlijk fonds van den auteur. Men heeft kunnen vaststellen, welk een waan het is, Muziek, niets dan Muziek, loutere Muziek, te concipieeren zonder een groote, innerlijke passie, zonder een mateloos hart, zonder de kostbare eigenschappen, die Beethoven stempelen tot een bijna goddelijken mensch, tot een heilige. Schubert stierf te vroeg en faalde bij gemis aan een dieper bewustzijn en beslotenheid. Mendelssohn, die alles begreep, en ongelooflijke gaven bezat, schemerde weg in eene optimistische, beate aesthetiek. Schumann was een sensentieve minor poet, die zich plichtshalve aan de symphonie waagde, welke hij in de verste verte niet kon omvademen. Brahms bezat een zekeren superieuren drang en zelfs een zekere symphonische intuïtie, het ontbrak hem echter volkomen aan een autochtone, vruchtbare en onbegrensde psyche. Wagner verklaarde kortaf, en uit individueele beweegredenen, dat met Beethoven de zuiver-symphonische aera gesloten was, en herstelde, in den vorm van leidmotieven, de schema's der achttiende eeuw, welke hij slechts uitbreidde en verruimde. Dat hij erin slaagde eene

almachtige muziek te scheppen, dankt hij aan demonische en orgiastische eigenschappen, welke hij met Beethoven gemeen had. Berlioz, Liszt en Strauss konden de symphonie niet zien zonder het geraamte van een tekstboek, zij konden de muziek slechts vatten als schaduwbeeld van een gebaar, een handeling, en hunne werken worden gehinderd door de conventioneele en willekeurige premissen, welke het verband tusschen gebaar en muziek vooropzet. Mahler-zelf gebruikte buiten-muzikale motieven en voorwendsels om zijne symphonieën psychisch te grondvesten. Eén is er, Bruckner, die dezelfde sferen bewoonde als Beethoven, en Bruckner verdoolde steeds in het labyrinth zijner architecturen. Werkelijk, men kan er niet aan twijfelen, dat Beethoven uniek is geweest. En men begrijpt, dat onze machtelooze maar intelligente tijdgenooten, die beseften dat zij op een voor hen dood spoor wroetten (ofschoon zij hunne ommekeer toelichten met fraaiere argumenten), liever aanknoopten bij een periode welke minder risico bood, waarbij men met gemiddelde talenten gemakkelijker slaagt.

Beethoven is de triomf van den interieuren mensch, georienteerd naar het licht. ‘Het valt zeer moeilijk’ zegt Joseph Conrad in zijne ‘Herinneringen’ -, ‘het valt zeer moeilijk de diepte en de gespannenheid te kenschetsen van een creatieve poging, waar de geest, de wil, het bewustzijn totaal worden in beslag genomen, uur voor uur, dag in dag uit, ver van de wereld en met uitsluiting van alles wat het leven waarlijk zoet en beminnenswaard maakt, iets, waarvan men enkel het materieele equivalent zou kunnen vinden in de sombere en eindelooze troostelоosheid eener vaart in den winter van Kaap Hoorn naar het Westen.’ Wanneer dit geldt voor den schrijver, hoe meer moet dit gelden voor den componist. De schrijver sluit zich af van de omringende aarde, maar in zijn eenzaamheid neemt hij met zich mede de bijna grijpbare spiegelbeelden der wezens die hij scheppen gaat, hunne woorden die hem realiteiten zeggen, hunne omgeving, de zon waarin zij ademen, de aarde zelf die om hen is. Een dichter keert in zich zelf, en uit zijn binnenste welt op een zang die nauwlijks een illusie blijft, de werkelijkheid van het Woord, het begin der dingen.

De schilder, de beeldhouwer, de architect, zij beleven in hunne volle tegenwoordigheid de bewustwording van hun droom in de aanwezige vormen. Maar de componist, maar vooral een componist als Beethoven? Hij sluit zich af en al het omringende wordt hem een leugen. Hij speurt rond en nergens merkt hij een levensuiting welke overeenkomstig is met zijn innerlijken gloed, of zijne innerlijke kwelling. Hij wacht in de absolute leegte. Hij roept in een woestijn. Geen woord, geen accent, geen geluid strekt hem tot hulp. Alles blijft ontoereikend en machteloos bij zijn verlangen. Hoe dieper hij zal doordringen in zijn verborgenste zelf, des te eenzamer zal hij zich vinden, des te verlatener. Hij is alleen met ontastbare, onvoorstelbare gedachtenweefsels, die niet eens fantomen zijn: ze hebben geen vorm, ze hebben geen plaats. Zij zijn méér dan vluchtig. Zij komen en gaan wanneer zij willen, zij zijn niet te binden, niet te vangen. Geen macht onder hemel of aarde kan hen dwingen of roepen. Niets, niets is hun gelijkluidend, niets kan hen vervangen. En wanneer de componist uit de martelingen dezer meest volkomen leegte ontwaakt, eene leegte van uren en uren, dagen en dagen, maanden en maanden, dan zal het zeer zelden geschieden dat zijne muziek hem tot troost strekt en opbeurt. Want tegenover zijn verwezenlijkten gedachten-wensch, tegenover het onuitsprekelijke, dat hij onmededeelbaar in raadselen van klank vaststelde, tegenover zijn visioen dat visioen bleef, zal hij opnieuw al het omringende ongeëvenredigd en ontoereikend vinden.

Beethoven heeft deze tortuur van het scheppen, waarvan niemand zich eene voorstelling kan vormen, ondergaan in al haar volheid. Toen Wagner in 1870 zijn gedenkschrift opstelde voor den honderdsten geboortedag van den componist, kon hij, om den onzegbaren toover weer te geven, welke muziek in zich sluit, een zwoelen nacht herdenken in Venetië, waar hij een gondelier zijn amoureuzen zang hoorde aanheffen, welke uit het ruimtelooze duister der lagunen van alle verten beantwoord werd, de schaduwende stad overstelpend met een ongeweten zaligheid. Wagner kon dien stralenden dag herdenken in het Uri-hoogland, toen een herder naar het blauwe firmament zijne fanfares uitstiet, welke van alle bergen, van

alle echos, van alle afgronden terugschalden naar het verre azuur. En misschien vond in de Elyseesche Velden Beethoven's schim Wagner een weinig wreed. Want Beethoven mocht dit geluk niet kennen. Hij was doof, en wanneer hij misschien niet stok-doof was, hij was in ieder geval hardhoorend. Hij kende zelfs het geluk niet van ‘Muziek lokt van een ziel muziek weer los.’ Hij leefde bovendien in bekrompen en drukkende omstandigheden. Zijn materieel bestaan was in den ergsten zin middelmatig. Hij had geen vrouw. Hij kwam en ging altijd in een leeg huis, een onbewoond huis, waar hij alles zelf moest beredderen. Stel u de lange, kille winternachten voor van den schepper der Negende Symphonie, der laatste Kwartetten, der laatste Sonates. Hij had het koud, hij was eenzaam, hij was ellendig. Hij sukkelde aan allerlei ziekten, oorpijnen, fijt in den vinger, maagstoornissen, ingewandskwalen, dreigende waterzucht, en werd nooit verpleegd. Hij had kind noch kraai; hij had zelfs geen hond - zooals Wagner. Het eenige wezen, waaraan hij zich in zijn drang naar genegenheid kon verslingeren, een neef, beloonde hem met den zwartsten ondank. Hij zat altijd in geldzorgen. Hij moest de opdrachten, de inteekeningen, de edities, zijner meesterwerken met veel overleg aan den man brengen. Hoe ouder hij werd, hoe armzaliger, hoe afgetrokkener, hoe schuwer. Hij onderging dit leven niet voor zijn genoegen in het lichtzinnige Weenen. Hij had zich het bestaan anders gedroomd, hij droomde het zich iederen dag anders. Was iemand rampzaliger dan hij, iemand verlatener, verlorener? Hij beklaagde zich niet. Hij vraagt geen medelij. Maar hoe kon hij zingen? Hoe kon hij zingen? Hoe ver en hoe lang moest hij afdalen in de grondelooze diepten der ziel om het vertrouwen en den vrede te hervinden, waarmee hij opnieuw kon reikhalzen naar een onbestaand geluk?

En wàt zong hij....

Alsof niets hem deerde. Zijne teederlijk geïntoneerde cantilenen klimmen bijna steeds naar het gebed, van het gebed naar de adoratie, van de adoratie naar de extase. De laagste trap zijner expressie is de overpeinzing vol genegenheid. De hoogste, en waar hij het liefst vertoefde, is de vervoering: de

vervoering in de stilte of de vervoering in den storm. Trof het u, gelijk het mij trof, en immer ontgoochelde, dat de mystici, 't zij Plotinus, Paulus, Augustinus, Hadewych, Catherina, Ruysbroeck, Boehme of Eckehardt, wanneer zij hunne verrukkingen herdenken, nooit andere termen vinden dan de zevende hemel, geen oor heeft het vernomen, geen oog heeft het gezien, of, alle woorden schieten te kort? Het leek mij steeds bij allen eerbied voor deze bewakers der ontoegankelijke regionen, die soms met de grootste nauwkeurigheid de wegen weten aan te duiden naar dit authentieke paradijs, een tekort aan discipline, of zoo gij wilt een tekort aan techniek, dat zij ons niet wisten te voeren over de scheidslijn, dat zij ons onvervuld wegzenden. En wanneer zij, zooals Augustinus, ons leiden tot vlak bij de kimmen, die liggen in den weer-glans der buitenaardsche zon, zij slagen er niet in om hunne ontzinde psyche in actie te brengen. Ik weet niet of de toppen der mystici, de zevende hemel, hooger stijgen dan de toppen van Beethoven (het zal altijd gemakkelijk zijn dit te beweren of dit te loochenen) ik weet alleen dat Beethoven de eenige is, die mij de beloften der mystici vervult. Niet bij toeval, niet bij uitzondering. Neen; hij kent zijn doel, hij kent de paden. Hij gebruikte nooit het woord extase of gelijkbeteekenende termen; hij gebruikte zeer zelden de syllabe God; hij wendde geen heiligen aan als bemiddelaars, geen teksten, geen schrifturen. Alles, het geheele wezen, wordt geplaatst buiten het gewetene, buiten het betrekkelijke. Er is geen symbool meer, geen allegorie, geen gebaar, dat in eenig opzicht zou kunnen correspondeeren met de stoffelijk-menschelijke verschijning. Het is nauwlijks nog Beethoven die zingt, want wij worden veranderd in zang. Wij radieeren in de radieerende muziek. Wij zweven, buiten alle ruimte, buiten alle afstanden, buiten alle beperkingen, wij zweven in een besef van geluk, dat wij ternauwernood nog waarnemen. Inderdaad: vóór Beethoven had geen oor dit vernomen. Men kon vermoeden dat deze vermengeling van het opperste zintuigelijke en het opperste onzintuigelijke mogelijk was, maar in Beethoven werd zij voor den eersten keer werkelijkheid.

Hij zong alsof niets hem deerde. En om de draagwijdte van

dit feit te realiseeren, vraag ik u te bedenken, dat zóó te componeeren de allerintiemste functies opvordert der menschelijke ziel. Hier kan de auteur zich niets suggereeren, volstrekt niets. Hier kan hij niet tot zekeren graad een tweede ik als plaatsvervanger stellen; in geen enkel opzicht. In dezen staat begeeft de auteur zich met zijne gansche natuur; met zijn intellect, met zijn hart, met zijn herinnering, met zijn bewustzijn en onderbewustzijn, met al zijn zenuwen. Tegenover deze supra-normale muziek kan de auteur geen toeschouwer blijven, hij kan er niet boven of buiten staan. Hij is méér dan deelgenoot. Zij heeft zich in hem geïncarneerd, zij vloeide met hem samen. Hij droeg zulk een muziek in zijn binnenste zelf, hij droeg haar dagen, maanden, jaren. Zij ontwaakte in hem met de kloppingen van haar rythme; hij rukte den klank bij flarden van zich los; elke golving harer dynamische lijn is door hem heengevaren; in de ontembaarheid en de hardnekkigheid van zijn trachten, in de stuwing van zijn wil, in zijn nooit luwend verlangen prefigureerde hij de baan, welke zij loopen moest tot haar zenith; uit de subtiliteit zijner eigen innigheid, uit de oneindig gedifferentieerde nuances zijner eigen gewaarwordingen, uit de onuitputtelijke gradatie zijner eigen affecten werden de melodieën geboren, waarvan niet alleen de gevoeligheid, de diepte, de bekoring, de volmaakte buiging, de diviene stelligheid ons verwonderen, maar waarvan elke inflexie ons doet huiveren over de geheimste pulsaties van Beethoven's loutere hart.

Dit hart begreep het leven slechts in zijn lyrische en heroïsche aspect, en zoo volledig, dat men zich afvraagt of wel andere aspecten van het leven mogelijk zijn. Naar dit hart convergeerden als in een accoord de bronnen van het tijdelijke en van het eeuwige. Geen muziek der sferen kon beter gegrondvest zijn dan in dit vastberaden hart, dat nooit wankelde, nooit weifelde in zijn onbeteugelden drang naar geluk en schoonheid en evenmaat. Nergens kon muziek, de eerstgeborene uit den Chaos, een williger instrument ontmoeten voor de zingende stemmen van den Wereld-Schepper dan in dit sterke, onvervaarde hart, dat elke trilling moduleerde naar een heil. Wanneer men overweegt, dat de sterfelijke Beethoven, die leed in de donkerste eenzaamheid, gedurende

de laatste tien jaren van zijn bestaan, en zelfs langer (dit wil dus zeggen gedurende meer dan één-derde zijner creatieve jaren), geen respijt gekend heeft, dat hij elk jaar schichtiger terugkromp in zijne afzondering, als een dier dat pijn heeft; wanneer men hem hulpeloos ziet verzinken in dien sleur van mediocre kwalen en hindernissen, wanneer men dienzelfden geteisterden en maniakken Beethoven gadeslaat in het aura der 'Hammerklavier'-Sonate, in het aura der Missa Solemnis, dringen zich onvermijdelijk de vragen op: Was deze man gepredestineerd voor het innerlijke geluk in al zijn gedaanten en kostte het hem niet de minste moeite om dien magnetischen haard ongerept te handhaven, - of beschikte hij over een moed, waarmee hij zich gestadig opdreef naar een plan van vrede en vreugde? Er bestaan geen voldoende gegevens om tusschen deze vragen te kiezen. Maar zoowel in het eene als in het andere geval bevinden wij ons tegenover een mensch, een onvervalschten mensch, die van alle standpunten beschouwd zich boven elke gelijkenis verheft, een der zeldzaamste vertegenwoordigers der menschheid en der schoonheid.

Maar wij hebben dit wonder nog niet gepeild in al zijne uitgestrektheid. Wat Gregorius de Groote, en de geheele antieke philosophie wenschte van de muziek, wat de moderne aesthetiek zal eischen, zoodra zij tot de rede is teruggekeerd: 'ut nescientibus fiat cognita, scientibus tamen non sit onerosa', dat zij verstaanbaar moet zijn voor de onwetenden zonder evenwel de kenners teleur te stellen, verwezenlijkt Beethoven in het volmaakste evenwicht. Hij sprak de tongen der Engelen, en de Liefde ontbrak hem nooit. Wortelt wat men de inspiratie noemt in de geheimste onderlagen van den vitalen stroom, waarmee men slechts in de hoogste creatieve momenten contact krijgt, de realiseering geschiedt in de vlekkelooze klaarheid der Rede. Bij deze transformatie van instinct tot intellect verliest de eerste oorzaak, de oer-drang, welken wij donker plegen te heeten, omdat wij hem niet voldoende kennen, doch welke zich onafscheidelijk manifesteert in een ondefinieerbaren glans, niets van zijn primitieve geweld. Zijne practische realiseering in tonen, in rythmen, in klankkleuren, in vormen, beantwoordt niet alleen aan de strengste

eischen der muzikale dialectiek, welke, geïsoleerd beschouwd, bij Beethoven een monument vormt van zuiver denkvermogen, deze realiseering is ten overvloede volkomen adaequaat met haar demonisch uitgangspunt. Hier lijdt geen enkele aardsche verschijning, welke wij den naam van schoonheid geven, schade. Hier wordt geen enkele maat, de maat waarin wij vreugde of geluk kunnen of willen ondergaan, overschreden. Hier wordt geen enkele vorm, de vorm waarin wij steeds onze dierbaarste indrukken zouden willen cristalliseeren, wanneer wij maar konden, verbroken. En Beethoven's muziek is aan geen enkel milieu gebonden, noch aan het historische, noch aan het maatschappelijke, noch aan het cultureele. Men behoeft haar niet te transponeeren in den tijd van haar ontstaan om door te dringen tot haar volle expressieve waarde, gelijk dit reeds lang het geval is bij zijne voorgangers, die nauwlijks meer dan honderd jaar van ons verwijderd liggen. Hare essens, hare psyche, behoort tot geen enkelen der drie standen; zij is noch aristocratisch, noch burgerlijk, noch plebejisch; zij is in den eigenlijksten zin Universeel. Hare stem is onmiddellijk verstaanbaar voor elken mensch, van den eenvoudigsten tot den gecompliceerdsten, omdat zij de stem is der totale menschheid. Zij is de muziek van een sens commun, weergaloos zeldzaam onder de kunstenaars, voorbeeldeloos kostbaar, wanneer hij stijgt tot de hoogste expressies, een sens commun, waarin allen kunnen communiëeren.

Dit is, geloof ik, niet in meerdere of mindere hoeveelheid illusie. Ik geloof dat het werkelijkheid is, welke men elken dag constateeren kan in alle concertzalen der wereld, op alle lengte- en breedte-graden, onder alle klimaten, onder bijna alle rassen, onder alle temperamenten. Er voltrokken zich van Palestrina tot Beethoven minder omwentelingen in de verschillende takken der menschelijke werkzaamheid, dan van Beethoven tot onze twintigste eeuw. Alle theoretische gegevens, welke het getimmerte vormden der intellectueele kanten van Beethoven's kunst, liggen voor afbraak. Men concipieert niet meer in zijn rythme, niet meer in zijn melodie, niet meer in zijn harmoniek, niet meer in zijn vormen, niet meer in zijn orchest. Terecht of ten onrechte? De vraag doet er niet eens toe: ten aanzien van Beethoven is zij geheel

overbodig, zinledig. Zij kan geen beteekenis hebben zoolang de psychische Beethoven, dien ik zoo getrouw mogelijk trachtte te analyseeren, en de verschieten van waaruit hij gezongen heeft, door de latere generaties noch zijn benaderd, noch zijn overmachtigd.

Alleen in deze perspectieven ook kan de vraag: Wat beteekent Beethoven voor onzen tijd? worden beantwoord. Beethoven is meer dan een stijl. Beethoven is zelfs meer dan een levensleer, want iedereen zal zijn weg te onbegaanbaar lijken. Beethoven is, onder de menschen, de volstrekt Eenige.

MATTHIJS VERMEULEN.

Floris Verster †.
(Leiden 9 Juni 1861-21 Januari 1927).

Toen Floris Verster een jong schilder was van vijf en twintig jaren ('86), waren de beste oogsten van de schilderijenkunst der 2de helft van de 19e eeuw, in Frankrijk van het impressionisme, in ons land van de landschapsschool (Weissenbruch, Mauve, de Marissen), reeds binnengehaald.

Het landschappelijk deel onzer zeventiende eeuwsche erfenis was aldus, met Fransche expressiemiddelen der natuur-emotie bevrucht, tot late bloei gekomen, laat van schoonheid zoo van sentiment.

Dat andere deel der erfenis, de wezenlijke stillevengeest, zooals de Nederlandsche gewesten van het begin tot het einde der 17e eeuw, deze hadden gevormd, met de bekende momenten in Heda, van Beyeren en Kalf, was in het verloop van de 18e naar de 19e eeuw bij ons vrijwel verdord, terwijl Frankrijk de zuivere gerichtheid op de schilderlijke beteekenis van kleine dingen in kamerlicht in dien stillen subliemen schilder *Chardin* had bewaard, die in menig opzicht de komende eeuw reeds aankondigde. Vervolgens is in het Frankrijk van de 19e eeuw vrijwel doorloopend op goede, zij het niet altijd op uitmuntende wijze, stilleven geschilderd in veel ruimere mate dan bij ons (o.a. Ribot, Bonvin, Vollon, Fantin Latour).

In het belangrijk levensdeel vóór zijn dertigste, toen de jonge Verster groeide en zocht wat voor hem in het leven het wezenlijkste zou zijn, hoe zijn vrucht-beginsel was, vond hij in zijne omgeving en in het tijdsbewegen weinig, dat met zijn eigen geluid kon samenluiden. Over zijne eenzaamheid was eigenlijk reeds van den aanvang af beslist.

Hij hoorde wel de boodschap der Amsterdammers (omstreeks 1890): de vormkracht is in zijn beste werken een der machtigste factoren geworden; hij kende de beteekenis van Vincent en de kracht van Breitner; Jongkind waardeerde hij boven veel van de Haagsche en zelfs de Fransche Meesters; het symbolische esoterische moment in Toorop raakte hem even aan (1892, tweemaal tuin Endegeest); de zich ontwikkelende architectonische richting (Der Kinderen, Roland Holst, Thorn Prikker) lag buiten zijn aard, terwijl de cascade van aldoor wisselende aspecten der schilderkunst, die de particularistische steunsels van het schilderlijk nationaal milieu luidruchtig verliet, wel zijn aandacht maar niet zijn genegenheid had. Het dichtste bij hem waren de tijdgenooten, die na de Hagenaars gekomen, zonder herhalers te worden, niettemin van een landschappelijke emotie nog hoofdzakelijk gedreven werden. Maar ook ten opzichte van hen bleef hij afzonderlijk. Immers veel herfstachtige verkleuring, verfijning en preciseering - verstrakking van een oud geworden gevoelsvloeiïng - is in de late landschapsverfijning zichtbaar.

Daar is de schoone eenvoudigheid van *Tholen*, die toevoegde gedempte zeegrijzen en stille lichtdamp van een lantaarn, ergens, in een avondbuurt buiten, waar lichte nevel hangt. Daar is *Karsen*, die in zijn landschap en stadsgezicht menschelijke bedroefdheid schilderde in stille innige droomglans, eigen aan die vervreemden in de wereld. Ook in *Witsen* neeg het gevoel naar avonden, verfijnde en verouderde; in *Voerman* verstrakt het stijlvol tot late oude schoonheid.

Als Verster zich hecht voor goed aan het stilleven (na 1885), dan zijn daarmede afgezonderdheid en teruggetrokkenheid bepaald, in een tijd rijk en rampzalig van gespletenheid. De kakelbonte attracties van de moderne revue der schilderkunst raken hem voortaan niet. Zonder eenige ongerustheid over het feit of hij wel dan niet tot de ‘actueelen’ of ‘modernisten’ gerekend zou worden, volbrengt hij wat voor hem het wezenlijkste was geworden.

Wat zijn prachtigen achtergrond had in de 17de eeuw, wat de Hagenaars hadden verwaarloosd, de Franschen na Chardin nog hadden voortgezet, het gevoelig gemoed van Pieter Meiners even had betast met een niet groot maar fijn

talent, dat zou Floris Verster met zijn groote schilderlijke begaafdheid en zijn diepe waarachtigheid zoekende geest tot een geconcentreerde saamvatting brengen, tot een codificatie van vrije schilderkunst, om tegelijkertijd het expressiemiddel stilleven tot een geestelijke bezieldheid te herscheppen, tot een idealiteit op te voeren, waarin het oude subjectieve gevoelselement onder den drang van een algemeener objectiever aandachtsleven naar achteren verdween.

* * *

Late zware rijpheid in een al eenzamer wordend oord; afgezonderdheid en teruggetrokkenheid; zoo het werk, zoo het leven van den schilder en zijne vrouw..

Zijn schilderlijke gezindheid trok zich terug; verliet dat lachende zonnige land der schilderkunst, waarin vòòr zijn komst de plein-airisten feesten hadden gevierd. Terug ging Verster van het volle buiten naar het diepe binnen, na eenige buitenstudies, die, voor zoover hij ze niet vernietigde, soms stil van toon, rijk gevarieerd van kleur of reeds roerloos van bezinnend langdurig zien waren geworden. Hij zocht het kamerleven en de natuur kwam in zijn werk, zooals ze dichtbij zijn huis was en in de kamers leefde, uitgezocht door een mensch (eucalyptus, hulst, tulpen, dahliaknollen, zwammen, bloemkransjes, kastanjes).

Uit dit terug-trekken volgde ook dit: het herstel van de diepte en de schoonheid van het Donker.

Vruchten van het donker zijn vele zijner werken. De lichtbloei is daarin losgelaten als uit een baarmoeder; soms nauwelijks losgelaten en dan met de schuchtere siddering, die eigen is aan het pasgeborene. Aan eenige werken (ze zijn zeldzaam en onderscheiden van alle andere) hadden angsten deel (de rug van een stoel in een kamer (1920), de cactus (1918), inktzwammen op tinnenbord (1922).

Staat hij ten volle in het licht (bloemkransjes, gemberpot), dan komt in de waskrijtteekeningen iets van de duizelende verijling van een sneeuwtop, waar het leven van het bloed zijn grenzen heeft, terwijl in de bloemkransjes de stille rijke blijdschap en verrukking van den duiker leeft, die uit de nachtelijke kolken zwom, boven kwam in een deinende

ochtendzee van klassieke blauwgouden klaarte en in de kleurenwemel van hemel en kusten in juichende stilte het leven zeer liefheeft.

Dikwijls vangt hij het stormend gedreven spel aan met de zomerzwaarte der kleuren, die in kamerdonker in bloembouquetten komen zinken, soms met bliksemende vaart, soms in loome dwarreling, als blaren-val, maar altijd met de zeldzame kleurenpracht en besloten weelde van hunne hooge afkomst.

* * *

Het is tot een bijna onsmakelijke gewoonte geworden in Verster het hartstochtelijke te eeren. Maar zij die dit doen, zonder de hoedanigheid daarvan te bepalen, raken het wezen aan de oppervlakte. Dit juist onderscheidt den schilder van de anderen, die in den storm van hun hartstocht schilderden: ook in zijn hartstochtelijke bevrijdingen blijft hij de teruggetrokkene. Hij behoorde tot die rythmisch geborenen, tot die begaafde menschen, die tot in hunne dronkenschappen meesterlijk zijn, want nooit ten volle verliezen wat anderen te spoedig kwijt zijn. Toomeloos van vaart bleef hij vast gericht toch tot in zijne driftigste stooten.

In zijne teruggetrokkenheid schilderde hij het stilleven, niet als de maaltijden van een op kleur verzotten schilder, niet als het atelier-stuk van telkens wisselende en bijeengezochte allegaartjes van artistieken huize, niet als de toevallige aardige schikking van een overigens zinloos dingen-gezelschap, ook niet als Meiners, die de dingen bij elkander voelt en hoe ze zijn als toon in kamersfeer, met een wand met portretten, een scherm, een tafel, een venster.

Verster is in zijn beste werken gekomen tot *het samenleven van den mensch met de dingen.*

Het was hem niet genoeg, dat hij goed kon schilderen, begaafd was. Hij wist dat deze begaafdheid, op zich zelf toereikend voor het oogenspel, ontoereikend voor den geest was. Het was hem niet genoeg de dingen fraai en bijzonder te zien, want zijn hart was te eenvoudig en eerbiedig van liefde om op den duur de schoone houding niet te schuwen, zijn geest kende te zeer den drang om zoo zuiver mogelijk

te willen zien, om het onwaarachtige niet te verachten.

Maar altijd vormen zich dampen, die de vensters beslaan; wolken die de hemelklaarte verduisteren; de moeilijke werkzaamheid is het tot stilstand brengen van het water, opdat daarin zinke wat helderheid belet, spiegeling misvormt. Al kan het wezenlijke in de verschijningen nooit anders dan in betrekkingen openbaar worden, dus altijd maar een betrekkelijke objectiviteit vertegenwoordigen, toch kan de zuiverheid gradueel stijgen door het evenwicht in de betrekking van subject en object zoo zuiver mogelijk te stellen.

Om dit moeilijk evenwicht te vinden heeft Verster zeer gestreden. Toen zijne richting als eene zekerheid in hem drong is hij hoe langer zoo meer tot een buitensluiter van menschen en dingen geworden, die voor hem geen wezenlijke beteekenis hadden. Bij-oogmerken schuwde hij in den omgang met menschen, maar ook ten opzichte van de dingen was hij exclusief. Zoekende naar het wezenlijke werd hij enkelvoudiger in zijn keuze. De overvloedigheid van bloemstukken, het rijke flesschen stilleven, het zijn momenten, die voor steeds gestrenger en rijper wordende bezinning telkens moesten wijken (vooral na 1896: Hooglandsche kerkgracht '98, 1903/4 gemberpot, 1906 eerste nap met eieren, 1907 tinnen bakje met appelen, doode roeken, 1913 witte pot met scabiosa, de prachtige reeks stillevens van 1922 tot Mei '26). Ook het oppervlak van zijn geconcentreerde werk is dan gering van maat.

Langdurig voorbereid en pas in hooge spanning geschilderd, getuigen zijn werken van een concentratiekracht en eene synthetische gerichtheid, welke in de literatuur herinneren aan zeldzaam overwogen proza, met diepen klank roerloos staand of nauw merkbaar schrijdend voor een eeuwigen achtergrond.

Uit die langdurige samenleving met slechts enkele dingen ontstonden dan die werken, die gelijktijdig stilleven en zelfportret zijn geworden: subject en object vloeiden te zamen. Zoodanig sterk was zijn Verbeeldingskracht, dat hij zich bijkans geheel vereenzelvigde, in zelf-verdieping, met het aanschouwde. Dan zag hij in die waarlijk openbarende oogenblikken, hoedanig de dingen waren, hoe hunne betrekkelijkheid een aanleg van volstrektheid en volkomenheid verborg, die in

alle dingen de onveranderlijke kern is, waarin alles samen komt, waarvan alle straling uitgaat. Dan zag hij zoo volstrekt het gezicht van het andere, dat in deze herkenning ook het eigen gezicht ontstond, in eenheid met het andere. Zoo zijn de volledigste stillevens (stil-leven ook is de Hooglandsche kerkgracht en het Huisje te Borger) tegelijk het gezicht van den schilder en van het gegevene.

Van tijd tot tijd ontstonden onmiddellijke portretten; drie malen schilderde hij het eigen gezicht. Het portret uit 1921 (bezit van het Utrechtsche Museum) toont Verster, dei alles zag in diepe dracht van kleur en tegelijk sterk van bouw en vorm. Dit is Verster, die zijn kleine bloemstukken bouwde tot architectonische geheelen, waarin pot en bloemen niet twee doch één zijn. Dit is Verster, de schilder van dikwijls teruggehouden weelde; onbevangen tegenover de wereld en het leven; wijkende voor niets, sterk in zijn eenzaamheid; krachtens zijne begaafdheid in staat tot een virtuooslijke zwier van doen, maar deze schattende naar haar licht gewicht en leegen aard.

Dit is Verster, die verschenen is in het tumult aan de grenzen van twee eeuwen, als een die altijd dichterbij de Stilte woonde dan bij al wat vóór de Stilte klinkt of beweegt.

Een 320-tal werken bleven bewaard. Ze zullen zijn voor de menschen, die zelf stil kunnen zijn en luisterend zien naar wat achter de kleuren is en ze draagt. Ze zullen zijn ook voor hen, die de kleine dingen in het leven niet verachten en daarin iets wezenlijk diep kunnen zien, zoodat het onderscheid tusschen groot en klein zóó groot niet meer is, als gemeenlijk wordt geleerd.

Die hem zagen in de wonderlijk diepe oogen, vol en ernstig, droom en klaarheid, teederheid en gestrengheid, bij elkander, die erkennen het hooge recht van zijn drang naar de diepste wezenlijkheid, die hem zooveel werken deed terugnemen en vernietigen, die zijn aldoor toetsende geest niet zuiver bevond. Kort voor de Stilte, die als een vrucht steeds rijper in hem was geworden, zijn lichaam brak, heeft hij ééne van de twee beeltenissen teruggenomen van Haar, die zijn leven had gedeeld en omgeven met die beschermende en steunende

liefdekracht, die geen sporen achterlaat, wijl ze zwijgend en ganschelijk naar binnen gericht haar stille werk verricht. Zij was hem voorgegaan; een korte wijle maar bleef hij dralen en zijn laatste werk-handeling betrof hare gedachtenis: niet de aesthese maar de hooge wet der zede openbaarde zich in deze vernietigende handeling van diepste Liefde.

A.M. HAMMACHER.

Het rapport der commissie-went.

Toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek ten dienste van het algemeen belang.

Guat Ding muasz Weile haob'n.

Met dit motto wil ik geenszins der Redactie van dit tijdschrift verwijten, dat eerst nu de aandacht van den lezer wordt gevestigd op bovengenoemd Rapport. Wel verdient het feit vermelding, dat nog niets uitlekte omtrent maatregelen der *Regeering* naar aanleiding van het werk, dat de commissie-Went verrichtte.

In Juni 1923 werd een commissie ingesteld met opdracht, 'te onderzoeken door welke maatregelen en in welken vorm het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek hier te lande in hooger mate dienstbaar kan worden gemaakt aan het algemeen belang.' Deze commissie werd echter eerst in Februari 1924 door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen geïnstalleerd; in zekeren zin mag zij beschouwd worden als een opvolgster der 'Wetenschappelijke Commissie van advies en onderzoek in het belang van volkswelvaart en weerbaarheid' onder voorzitterschap van Prof. Lorentz in Februari 1918 ingesteld. De besprekingen en overwegingen, die leidden tot de opheffing der laatstgenoemde en tot de instelling der Commissie-Went, zijn te vinden in de inleiding van het hier te bespreken Rapport.

Uit de rede van den voorzitter, bij de installatie uitgesproken, zij slechts de volgende zinsnede vermeld, die in beknopten vorm de taak der commissie begrijpelijk maakt:

> Kan men in tijden van voorspoed wellicht eenigszins verkwistend zijn en niet alle middelen, die de wetenschap vinden kan, aangrijpen om landbouw en nijverheid en andere takken van volkswelvaart tot een hooger trap van volmaking te brengen, in tijden van tegenspoed *moet* de beteekenis

van wetenschappelijke voorlichting voor ieder duidelijk worden, daar men begrijpen moet, welke materieele voordeelen de gemeenschap van betere toepassing der natuurwetenschap kan verwachten.

In Februari 1925 ontving de Minister het rapport[1)] der Commissie, welke samengesteld was uit:

Prof. Dr. F.A.F.C. Went van de Rijks-Universiteit te Utrecht.
Prof. Dr. ir. G. van Iterson Jr. van de Technische Hoogeschool.
Prof. J.H. Aberson van de Landbouw Hoogeschool.
Dr. F.E. Posthuma, Voorzitter der Mij. voor Nijverheid en Handel.
Prof. ir. I.P. de Vooys van de Technische Hoogeschool.
Dr. F.G. Waller, President-Directeur der Ned. Gist- en Spiritusfabriek.

Na een beschouwing over de beteekenis van het toegepastnatuurwetenschappelijk onderzoek voor de welvaart en een bespreking der verschillende richtingen, die bij dergelijk onderzoek kunnen worden gevolgd, geeft de Commissie een eerste critische behandeling van de bestaande verhoudingen op dit gebied tusschen overheid, particuliere bedrijven en instellingen en Publiek. Zoowel de organisaties in het buitenland als de bestaande regeling hier te lande zijn daarbij geänalyseerd en ten slotte geeft het Rapport in concreten vorm aan, welke nieuwe organisatie voor ons land de grootste voordeelen belooft.

Deze laatste is in de onderstaande schematische figuur voorgesteld, zoodat ik hoop, haar met een korte toelichting te kunnen verklaren. Uitgangspunt is het streven naar een zoodanige regeling, dat het onderzoek krachtig wordt bevorderd, onder vermijding van noodeloos dubbel werk en van remmenden invloed der regeeringsinmenging. Welke instituten in de bedoelde regeling betrokken zouden worden, is nog niet op te geven; in het algemeen moet als regel gelden, dat alle laboratoriumwerk, dat op het oogenblik met Rijksgeld wordt bekostigd (behalve dat voor onderwijs en het zuiver wetenschappelijke) daartoe valt te rekenen. De Commissie heeft echter (met het oog op andere reeds bestaande regelingen)

1) 's Gravenhage. Algemeene Landsdrukkerij.

medisch en hygiënisch werk daarbij uitgezonderd. De *voorloopige* lijst van instellingen, die wèl onder de voorgestelde organisatie zouden komen, omvat:

De Nederlandsche Vertegenwoordiging bij het Int. Landbouwinstituut te Rome.
Het subsidie aan de Proefzuivelboerderij te Hoorn.
De Rijkslandbouwproefstations.
De Rijksboschbouwproefstations.
Het Rijkszuivelstation.
Het Rijksinstituut voor Biologisch Visscherijonderzoek.
Het Rijksinstituut voor Hydrografisch Visscherijonderzoek.
Het subsidie aan het Ned. Visscherijproefstation.
De subsidies en verdere uitgaven ter bevordering van de visscherij en de visscherijnijverheid door het verschaffen van deskundige voorlichting.
De Plantenziektenkundige Dienst.
Het Laboratorium aan het Marine-établissement te Amsterdam.
De Rijkscommissie voor Graadmeting en Waterpassing.
Het Laboratorium voor de Visscherijen op de Schelde en de Zeeuwsche Stroomen.
De Rijksstudiedienst voor de Luchtvaart.
Het subsidie aan den Geologischen Dienst.
De Meteorologische Dienst.
Het Instituut voor zuivering van afvalwater.
De Rijksnijverheidsdienst.
Het Rijksbureau voor onderzoek van handelswaren.
Het Rijkslederproefstation.
De Rijksrubberdienst.
De Rijksvezeldienst.
Het Instituut voor Brandstoffeneconomie.
Het subsidie aan het Station voor Maalderij en Bakkerij.
Het subsidie aan het Ned. Instituut voor Volksvoeding.
Het subsidie voor de Hoofdcommiessie voor normalisatie.
De Rijkskeuringsdiensten voor waren.
Het Rijksbureau voor drinkwatervoorziening.
Het onderzoek van Indische Houtsoorten.
Het Laboratorium van het Koloniaal Etablissement.
Het subsidie aan de Kon. Ver. ‘Koloniaal Instituut’.

Uit het schema blijkt, dat elk dezer instellingen haar begrooting inzendt aan de betrokken subcommissie van het adviseerend lichaam; ook kwesties van ontslag, aanstelling, pensioen enz. van personeel, worden in eerste instantie met deze vak-commissies behandeld. De onderzoekers en het overige personeel zouden n.l. niet in Staatsverband staan, doch op arbeidscontract zijn aangesteld.

De adviseerende commissie, werkend naar een reglement,

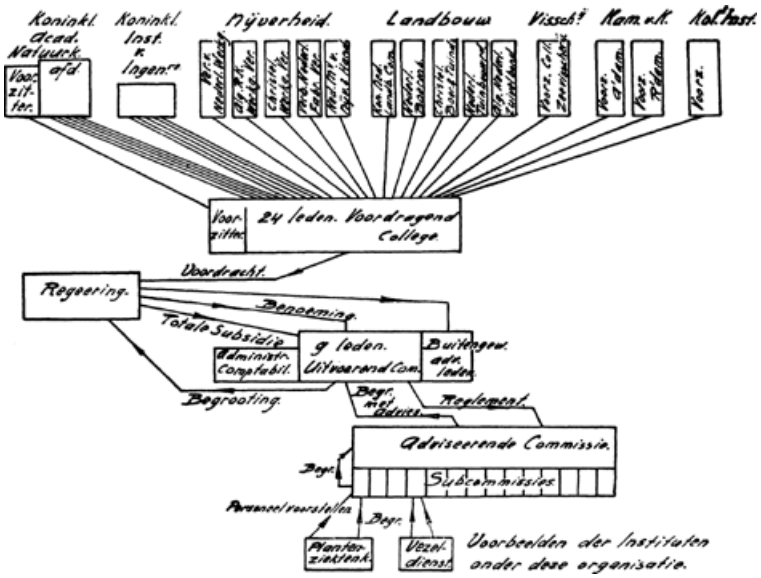

Schema der Voorgestelde Organisatie.

dat de Uitvoerende commissie ontwerpt, geeft adviezen aan deze laatste.

Niet voorgesteld is een regeling voor het kiezen der leden van de adviseerende commissie.

De 9 leden van de uitvoerende commissie, door de regeering benoemd op voordracht van het voordragend college, genieten een traktement. Zij verstrekken jaarlijks een begrooting aan den Minister van Financiën en verdeelen het jaarlijksche subsidie. De uitvoerende commissie wordt bijgestaan door een administratieven en comptabelen dienst en heeft verder adviseerende buitengewone leden, hoofden van departementsafdeelingen, die door de Regeering kunnen worden aangewezen met het oog op speciale, wettelijk voorgeschreven, keuringen en onderzoekingen.

De wijze, waarop het voordragend college zou worden gevormd, blijkt duidelijk uit het schema.

Aan de hand van dit overzicht in hoofdlijnen mogen nu nog enkele onderdeelen van het vraagstuk wat nauwkeuriger bekeken worden.

De omvang van het toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek is groot; daarbinnen vallen verschillende categorieën van onderzoek.

Ten eerste moet er toe worden gerekend het ijken en keuren volgens bekende methoden, zoowel in publieke diensten als in particuliere bedrijven, waar het een gedeelte vormt der wetenschappelijke bedrijfscontrôle. Naast dit controleerend onderzoek moet echter een zeer belangrijke plaats worden toegekend aan het werk, dat de Engelschen research noemen, dat in Duitschland Forschungsarbeit heet en waarvoor de commissie den naam ‘speurwerk’ overweegt, daar ons woord ‘onderzoek’ een te algemeene beteekenis heeft. Het karakteristieke van bedoeld werk is namelijk het element *zoeken.* Het gelijkt dan ook in zijn *methoden* geheel op het zuiver wetenschappelijke werk, het *beoogt* echter een *practisch* bruikbaar resultaat. De zuiver wetenschappelijke werker stelt zich vooral tot taak, alle waargenomen verschijnselen zoo diep mogelijk na te vorschen, te verklaren, de vraag ‘waarom’ en ‘waardoor’ steeds opnieuw te beantwoorden; de werker voor het toegepaste onderzoek heeft steeds een vraag uit de

practijk voor oogen en zijn taak ligt in het beantwoorden van de vraag ‘hoe’. Het is duidelijk, dat zulk werk hand in hand moet gaan met het abstract wetenschappelijke en dat een krachtige wisselwerking mag worden verwacht.

Juist dit ‘zoek’ werk is volstrekt onmisbaar voor de *verdere* ontwikkeling der techniek en de daarmede samenhangende *verhooging* der materieele welvaart, terwijl de eerstgenoemde contrôle niet meer kan doen, dan het bestaande te consolideeren en te waarborgen.

Wil men zekerheid, dat het ‘speurwerk’ zoo goed mogelijk geschiedt, dan moet contact eenerzijds met de zuivere wetenschap, doch anderzijds met de snel wisselende practijk bevorderd worden.

De volledige vrijheid van den man der zuivere wetenschap moet bewaard blijven, zoodat deze buiten de voorgestelde organisatie blijft; het zoeken van contact blijft de taak van den practischen ‘speurder’ en natuurlijk moet de organisatie daartoe de mogelijkheid vergrooten.

Laat men het ‘speurwerk’ geheel over aan het particulier initiatief, dan kan stellig veel worden bereikt; het *bevorderen* van zulk werk is echter een plicht van den staat, die steeds minder mag worden verzaakt, naarmate de groeiende techniek aan beteekenis voor de volkswelvaart toeneemt. Dat de techniek inderdaad deze ontwikkeling toont, dat elk gebied der volkswelvaart steeds meer afhankelijk wordt van *haar* resultaten, behoeft nauwelijks toelichting. Verkeer van personen en berichten, transport, landbouw, veeteelt, de daarop gebouwde industrie, en natuurlijk de geheele nijverheid in engeren zin, alles berust op de telkens opnieuw verrassende technische vondsten. Ja, men behoeft zich geenszins tot de stoffelijke welvaart te beperken; men denke slechts aan de ontwikkeling van papierindustrie, drukkerij, gramofoon, radiotelefoon, bioscoop, om in te zien welken enormen invloed de techniek heeft op ons cultureel bestaan. Dat de Staat zich dus niet afzijdig *mag* houden, zich trouwens niet afzijdig *kan* houden, is evident. De commissie vertelt dan ook met waardeering van de maatregelen, die ten onzent reeds bestaan. Door gebrek aan een doeltreffende organisatie is echter het nuttig effect dezer maatregelen te klein. Dubbel werk, gebrek

aan contact tusschen werkers op verwante gebieden, ontbreken van algemeene leidende gezichtspunten, versnippering van krachten, dit alles zijn gevolgen van den historisch gegroeiden toestand. Deze gebreken zijn geenszins beperkt tot ons land, ook in de organisaties in het buitenland, welke het Rapport behandelt, vindt men dergelijke leemten. Het is echter hoog tijd, dat een meer doeltreffende regeling in het leven wordt geroepen en terecht meent de commissie, dat de door haar voorgestelde organisatie een hoog rendement kan verzekeren zoowel van de Rijksgelden, die voor dit doel beschikbaar worden gesteld, als (wat minstens zoo gewichtig is) van het intellect en de werkkrachten, die zich aan dit belangrijke werk wijden. Het is te wenschen, dat de tegenwoordige Regeering, die door haar politieke positie bij uitstek geschikt is voor het het hand nemen van een dergelijke taak, thans spoedig moge overgaan tot het uitvoeren van de denkbeelden der commissie-Went. Deze uitvoering behoeft volstrekt geen lange en moeilijke voorbereiding, het Rapport is duidelijk en geeft scherp omlijnde voorstellen, zoodat ik gaarne het slotwoord der Commissie tot het mijne maak:

> Hier is voor de Nederlandsche Regeering een taak weggelegd. Wordt zij naar juistheid vervuld, dan zal het nageslacht in lange jaren de voordeelen kunnen genieten. Slechts een volk, dat het vraagstuk, waarvoor Uwe Excellenties onze Commissie bijeenriepen, tot een goede oplossing brengt, zal den strijd met concurreerende naburen om een behoorlijk bestaan met succes kunnen volhouden. Bij den wedloop der volkeren zullen in de komende jaren, meer nog dan in de voorgaande, kennis van de natuur en hare verschijnselen en bekwaamheid in het ten nutte maken daarvan den uitslag bepalen.

Den Haag, Februari 1927.
D. DRESDEN.

Bibliographie.

F. Toussaint van Boelaere, Zurkel en Blauwe Lavendel (Brussel, L.J. Krijn).

Het nieuwe boek van Toussaint, met zijn een tikje precieuze titel bevat opstellen die in omvang en in aard zeer van elkaar verschillen.

Daar zijn ten eerste een paar essays, een in 't begin, een op 't einde van het boek; dan zijn er korte herdenkingen van Vlaamsche schrijvers; en ten slotte critische studiën hetzij in gebonden vorm, hetzij in dien van rand-notas en aphorismen. Allemaal werk dat niet zoo heel jong meer is, vóor-oorlogsch. Met alle waardeering voor de hoofdsubstantie van het werk hadden wij toch graag wat meer van die essays gelezen zooals de *Jeugdherinneringen aan boeken*, die er óns in de eerste plaats aan herinneren hoe schaarsch het essay in onze letteren is, het essay à la Montaigne, Lamb, Beets. De reminiscenties van Toussaint zullen plezier doen aan al wie gaarne aan zijn eigen kinderjaren denkt. Schrijver vertelt er geestig van die eerste erg disparate boeken waarin hij de wereld ontdekt heeft, Julius Caesar, *Le Tour du Monde*, *Het Wonderjaar* en.... de boeken van Figuier (zeker *le Savant du Foyer?*!). Het spijt me vreeselijk voor Toussaint dat hij niet spreekt van *Robinson Crusoë*, van *Moeder de Gans* (met de plaatjes van Doré a.u.b.) en van den dierbaren Jules Verne. Jammer ook dat hij niet wat meer verteld heeft van die jeugdboeken. Het begon zoo mooi, maar als hij goed op dreef is, dan slaat hij een zijpad in en gaat vertellen van zijn manier van werken, en wat van de Woestijne van hem denkt, en Dr. Rob. Foncke.... Van zijn ontroeringen en de stemmingen in zijn kinderjaren van zijn uren met die kostelijke boeken, van de kamers waar hij gezeten heeft, het prieel en den zolder, hadden wij iets willen vernemen, van 't verleden dat in hem herleefde bij 't zien van roode prijsboeken en 't rieken van het oud papier, bij 't her-denken alleen van ‘ces charmantes lectures d'enfance dont le souvenir doit rester pour chacun de nous une bénédiction’ zooals Proust ze noemt in zijn onvergelijkelijk essay *Journées de lecture.* Meer literair-historisch is het essay over *het Stadsleven in de Nieuwere Vlaamsche prozakunst*, zeer copieuze lezing gehouden in 1913 voor de *Vereeniging van Letterkundigen* die toen haar assisen nog hield in het Antwerpsche Stadhuis. In die grondige studie bewijst schrijver dat - in 1913 - de Vlaamsche letteren ook buiten de boerenromans en dorpsnovellen reeds rijk was aan studies van het stadsleven en spoort de redens op waarom de Vlamingen tegen het uitbeelden van het allermodernste geestesleven nog niet zijn opgewassen. Men moge al dan niet t' accoord

gaan met sommige bijzonderheden (b.v. de vergelijking van Baekelmans met Tijl Uilenspiegel is heelemaal mis), men kan deze degelijke studie in haar geheel niet genoeg waardeeren om haar heldere en diepe inzichten. Over Conscience, Stijns, Verriest, de la Montagne en Van Langendonck schreef Toussaint kortere opstellen; sommige zijn opgevat als gelegenheidsherdenkingen en hebben trouwens de pretentie niet om iets nieuws over de auteurs te leeren. Doch zelfs in die beknopte geschriften opent Toussaint nog vergezichten op b.v. de verhouding van de schrijvers tot hun tijd - wat hij zegt over Conscience, het zondagskind, en Stijns, het stiefkind van de omstandigheden, is uitstekend.

In de andere opstellen belicht schr. Vlaamsche figuren die zijn vrienden waren en deelt graag een anecdoot mede die ons dichter bij hen brengt. Vlaamsche artisten-middens worden er voorgesteld op geestige wijze, met de ingehouden ironie en het scepticisme dat Toussaint met een greintje coquetterie in een Inleiding reeds aankondigt. De grootere analytische studies die eigenlijk aan het boek zijn vastheid geven, gaan over Stijns, Teirlinck, Sabbe en van de Woestijne. Hier kan Toussaint al zijn groote gaven van psychologisch analyst ontplooien en zijn ruime synthetische blik over de kunst laten dwalen. Hem in de bijzonderheden volgen is hier wegens beperkte ruimte uitgesloten, en ik zal me wachten mijne gedachten naar voren te dringen mocht er tusschen ons een verschil van meening bestaan. Ik wil slechts even wijzen op een der eigenaardigheden van den schrijver, die mij bijzonder getroffen heeft, nl. het primordiaal belang dat hij hecht aan den *stijl.* En hoe kon het anders? Een schrijver die zoo getraind is in de practijk van den vorm, zooals ten overvloede bewezen wordt door zijn eigen romans en novellen! En let wel, hij is het van kindsbeen af. Hij zegt het zelf. Sprekend van zijn kinderjaren erkent hij dat ‘hij nooit las om het verhaal of het vertelsel, maar uitsluitend om de stille schoonheidsontroering die dan eerst gaaf en geurend in ons wordt verwekt wanneer vorm en inhoud één zijn, en intens’.... Men moge zulke jongetjes die nooit gelezen hebben om het verhaal, al of niet benijden, - de bekentenis is uiterst typiek. Dus om het verhaal, om hetgeen er gebeurt, geeft hij niet. Had hij *Robinson Crusoe* gelezen dan zou na veertig jaar zijn adem nu nóg stokken als hij denken zou aan het geheimzinnige voetspoor op het eiland. Maar ik dwaal af. Dan maar de stijl en de schoonheidsontroering. Nu weet ik wel dat Toussaint *stijl* niet opvat als fijn-schrijverij, dat hij eerst en vóór alles bedacht is op de innerlijke beweging van den schrijver, want, nietwaar, men kan *Salammbô* schrijven, maar ook *Henri Brulard?* Maar toch meen ik een zekere neiging te zien om den stijl toch liefst sensu stricto op te vatten. Bijzonder karakteristiek is in dat opzicht b.v. zijn uitlating over *Hard Labeur* van Stijns, waarvan hij de massiviteit, de stoerheid te recht bewondert, ‘waar de karakters uit een rouwen blok graniet (geen marmer) gehouwen zijn,’ doch waar hij ‘een pijnlijk gevoel’ heeft ‘omdat niet alle details met de gewenschte fijnheid, met de afgeronde elegantie zijn uit- en afgewerkt.’ Ik geloof dat wij daar den vinger leggen op de nevralgieke plek van Toussaint's kunstbegrip. Elders (in het opstel over Sabbe) wordt stijl vereenzelvigd met werkelijkheidsbegrip t.t.z. het bezien van alle details uit den zelfden gezichtshoek. Misschien zal schrijver zijn stijlbegrip eens in een essay strakker willen omlijnen? En toch verdenk ik hem niet de waarde van een literair werk in hooger instantie te berekenen naar de uiterlijke mooiheid, afronding, elegantie, afwerking, of hoe hij 't noemen wil.... In den grond raken wij hier aan een der groote mysteries

van de Kunst waar Toussaint, als een Vlaamsche Remy de Gourmont, zijn sterke schijnwerpers zou kunnen op richten. Misschien doet hij 't als hij in een van de goede en goddank niet zeldzame denk- en schrijfbuien is waar wij al zooveel uitstekend werk aan verschuldigd zijn.

A. CORNETTE.

L.J. van Holk, Bijbelsche figuren. - Leidsche Uitgeversmaatschappij, Leiden, 1926.

In een wereld, waar men den Bijbel veelal òf geheel ongelezen laat, òf van a tot z geschikt acht, om in den familiekring gelezen en herlezen te worden, is het wel een hachelijke onderneming te achten, om na vele dergelijke pogingen van anderen, nog weer eens opnieuw, ter wille van een eigen interpretatie, belangstelling te vragen voor zesendertig bekende en minder bekende Bijbelsche figuren.

Waar het echter niet meer tot den goeden toon behoort, Bijbel-onkundig te wezen, heeft zulk een bundel schijnbaar nog wel een goede kans: men leest er aldus wat over, nog wel van den psychologischen kant, en komt er gemakkelijk mee klaar; straks geeft men deze kijk wellicht als de zijne ten beste. Edoch: aan deze schetsen heeft men niets, wanneer niet voor en na het oorspronkelijk verhaal gelezen wordt. En dan zal men zich stellig min of meer onveilig voelen van wege des schrijvers zoo breede fantasie; zij 't ook dat men zijn in- en uitlegkunde menigmaal bewonderen kan.

Onlangs bood de jeugd-predikant A.M. van de Laar Krafft onze vaderlandsche jeugd (en niet deze alleen) den Bijbel aan in onveranderden tekst, maar in bloemlezing en in weldoordachte schikking; terecht inziende dat deze stof nog slechts in de mentaliteit der Staten-vertaling kan worden gewaardeerd. Hier daarentegen is de moderne dominé aan 't woord en de Bijbel zelf ver weg; Dr. van Holk spreekt tot zijn gemeenteleden en doet hen genieten van zijn vernuft, maar zijn interessante inkleeding belemmert het contact tusschen de oude Bijbel-schrijvers en den stillen lezer. Geenszins is hiermee gezegd, dat de auteur zich zelf moedwillig op den voorgrond plaatst; integendeel valt te waardeeren hoe hij zich moeite geeft, deze figuren, die hem lief waren, voor anderen begrijpelijker te maken; maar heeft hij daarbij niet uit het oog verloren, langs welken weg zij hèm waren lief geworden? Wel past zijn methode in een tijd, waarin men meent een Shakespeare beter te doen verstaan door zijn figuren in hedendaagsch gewaad te steken! Maar harten worden daarmee niet veroverd.

De schrijver moge als predikant voorts ervaren hebben, hoevelen er zijn, die de Bijbelsche verhalen gaarne zouden willen apprecieeren, maar het niet kunnen; en hij moge dezen tegemoet komen met te verklaren, dat wij tegenwoordig nu eenmaal menschen zijn, die leven en wereld realistisch aanzien en die alle heldenlevens psychologisch aannemelijk willen zien gemaakt: de Bijbel-waardeering zou hij waarschijnlijk beter gediend hebben, zoo hij zijn boek slechts ‘Oud-Testamentische figuren’ had genoemd. Waar hijzelf erkent, dat het Nieuwe Testament, op een

gansch ander plan staande, op deze wijze niet behandeld behoort te worden, past deze verzamelnaam kwalijk bij zijn eerbiedige schroom voor zulk een consequentie.

Bij het schilderen van deze Oud-Testamentische figuren ging het den schrijver, naar hij verklaart, heelemaal niet om het vinden van verklaringen, naar het type: 'zoo wàs het'; maar alleen om de uitbeelding van psychologische mogelijkheid, naar het type: 'zoo wordt het begrijpelijk, krijgt het een zin.' Ook zegt hij, er een diepe vreugde in gevonden te hebben, die oude Bijbelverhalen aan de zijnen over te vertellen. Misschien is het te veel geëischt, maar als men juist te voren eenige werken van Emil Ludwig gelezen heeft, gevoelt men spijt dat deze diepe vreugde zijn vlucht in de verbeelding gezocht heeft en daarmee in een volslagen gebrek aan stijl, in stede van in een schoonere uitbeelding van het feitelijk gegevene, gelijk Ludwig dit bij zijn helden zoo schitterend vermag. Hoezeer zou dit werk aan beteekenis gewonnen hebben; hoeveel meer zou de naar Bijbel-begrip dorstende maar waarheidlievende tijdgenoot zich bevredigd hebben gevoeld; hoe magistraal en meesleepend van stijl zouden deze karakterschetsen dan zonder twijfel geworden zijn!

Deze vergelijking met Ludwig getuige slechts van waardeering van het hier potentiëel aanwezige.

J.E. VAN DER POT.

W.H.C. Tenhaeff. Beknopte Handleiding der psychical Research. Deel III. Het ons onbewuste. De Magie der archaïsche volken. H.P. Leopold's Uitgevers Mij, 's-Gravenhage 1926.

De deelen I en II dezer Handleiding besprak ik in de Octoberaflevering 1926 van de Gids. Dit derde deel komt in veel opzichten met de beide andere overeen. Ook hier een gebrek aan kritiek en een vaagheid van begrippen, die verhinderen dat het boek een geschikte inleiding voor een wetenschappelijke Psychical Research zou kunnen zijn.

Wanneer het boek toch mijn belangstelling heeft gaande gemaakt, dan is het niet om den inhoud als zoodanig, maar omdat het veelal interessant is de psychologie van een schrijver - in het bijzonder van het hem onbewuste - na te gaan. Zoo vond ik het hier merkwaardig op te merken dat reeds de korte ondertitel 'Het ons onbewuste' het standpunt van den schrijver en zijn methode van te werk te gaan in de voornaamste trekken aangeeft.

Ik wil dit even toelichten.

Geen psycholoog zal tot een behoorlijke beschouwing der psychische feiten kunnen komen zonder rekening te houden met on- of onderbewuste deel onzer psyche. Al wat wij ooit geleerd of beleefd hebben, maar waaraan wij op het oogenblik niet toevallig denken, is opgenomen in ons onbewuste. Toch is het onbewuste niet synoniem met geheugen. Trachten wij een wiskundig vraagstuk op te lossen, dan rijzen uit het onbewuste nieuwe combinaties van door ons vroeger geleerde stellingen op en nieuwe conclusies blijken erin voorbereid. Al wat wij ooit spreken, denken, doen, doemt op uit ons onbewuste.

Het onbewuste is dus het gewoonste en alledaagschste wat er is. Het is geenszins *wonderlijk.*[1)] Het is wel onbegrijpelijk, zooals men het wezen der gewoonste, enkelvoudige dingen nooit kan begrijpen. Men kan het

1) Onder *wonder* versta ik hier, wat zoo al niet tegen den natuurlijken, dan toch tegen den gewonen gang der zaken ingaat.

mysterieus noemen, omdat het uit den aard der zaak aan iedere poging om het bewust voor te stellen ontsnapt. Maar wonderlijk in den hier bedoelden zin is het zeer zeker niet.

In de psychologie der z.g. natuurvolken (archaïsche volken noemt de Heer Tenhaeff ze) komt een hemelsbreed hiervan afwijkend begrip voor, dat der ‘anima’. Dat is een dubbelganger, die in ons woont, die ons lichaam o.a. in den slaap kan verlaten, die aan andere personen in den droom en in hallucinaties kan verschijnen en die na den dood kan blijven spoken. Bij de hedendaagsche occultisten en spiritisten herleeft dat begrip der ‘anima’ als astraal lichaam, fantoom, etc. Dit begrip wordt door hen gebruikt voor de verklaring van allerlei wonderlijke verschijnselen, geestverschijningen, telepathie, beweerde gevallen dat iemand zich dingen herinnert, die hij niet heeft bijgewoond en waarvan hij niet op de hoogte is gesteld enz.[1)] Dat deze dingen wonderlijk zijn in de boven aangegeven beteekenis, wordt door den schr. toegegeven. Hij noemt ze niet normaal doch ‘supranormaal’; zij behooren niet tot de gewone psychologie doch tot de ‘para psychologie.’

Het begrip ‘anima’ verschilt dus van dat van het onbewuste ongeveer zooveel als een spookverschijning verschilt van het geheugen. Toch willen de occultisten (in casu de Heer Tenhaeff) het psychologisch noodzakelijk begrip van het onbewuste gebruiken om hun animistrische voorstellingen een meer modern wetenschappelijken glimp te geven door de anima met het onbewuste te identificeeren. En dat moet gebeuren door bemiddeling van het begrip ‘het *ons* onbewuste’. Schijnbaar is die uitdrukking zeer bescheiden. Zij schijnt te zeggen: ‘Wat ik mij niet bewust ben is daarom nog niet onbewust. Het *kan* een ander bewust zijn’. Maar feitelijk praejudicieert de uitdrukking, dat wij het z g. onbewuste als een *ander*, van *ons* bewustzijn verschillend, bewustzijn zullen opvatten. Het wordt dan de ‘vreemde gast, die in ons woont’. En als men dan op het verschil in functie van onderbewuste en amina niet let en alleen onder den indruk komt der ‘mysterieusheid’, die aan beide eigen is, dan is het doel bereikt.

Dat het zoo ontstaande begrip uitermate vaag blijft en zonder waarde voor een wetenschappelijke Handleiding der Psychical Research ligt voor de hand.

V.D.W.

Bertram Austin en Dr. Francis Lloyd, Het geheim van een hoogen loonstandaard. Amsterdam, Scheltema en Holkema's boekhandel.

Twee ingenieurs uit Engeland zijn naar Amerika getogen om aldaar het geheim machtig te worden van den benijdenswaardigen voorspoed van dit land, waarbij Engelands tegenwoordige positie wel zeer ongunstig afsteekt. Het doorslaand bewijs van den voorspoed ‘in a nutshell’:

Amerika:	indexcijfer	1920.	Loonen	199.	Goederen	226.
	do.	1924.	do.	228.	do.	150.

1) Dat soms door occultisten uitdrukkingen ter verklaring van deze dingen worden gebruikt die meer aan het praeanimisme dan aan het animisme herinneren doet hier minder ter zake.

Loonbedrag dus gestegen, en per dollar kan men meer koopen in 1924 dan in 1920; dubbel gewin dus.

Engeland daarentegen

indexcijfer	1920.	Loonen	230.	Goederen	283.
do.	1924.	do.	170.	do.	174.

Tegenover de gedaalde loonen slechts weinig meer gedaalde goederenprijzen.

Vandaar gelijk de Hollandsche inleider Mr. Tetrode terecht opmerkt: de stormklok. Inderdaad: Engeland, het land van de rustige overtuiging dat zijn eerste positie in de wereld niet anders dan blijven kan omdat dit nu eenmaal zoo behoort, moet op gaan passen. Verouderde methoden van productie en een op rijke tijden ingestelde vakorganisatie. Ook Engeland had eens zijn tijd van onbegrijpelijken rijkdom.

Wat aan dit alles te doen? ‘Geen ongehoorde genialiteiten’ zegt Mr. Tetrode; - ‘de geloofsartikelen met welke Mr. Austin en Lloyd terugkeerden (uit Amerika)’ zegt Mr. Layton, de Engelsche inleider, (hoofdredacteur van de Economist), ‘zijn niet nieuw’. Volstrekt niet. Eigenlijk is de geheele strekking samen te vatten in de woorden van de schrijvers: ‘Daarom zullen alle middelen, die ertoe bijdragen de arbeidspraestaties van iederen afzonderlijken arbeider te vergrooten, de nationale welvaart vergrooten’. Loonsverhooging *op zichzelf* kan weinig heil brengen; men zal door goedkoopere productie die hoogere loonen moeten mogelijk maken. Men zal over vele kleinzieligheden van de oude wereld moeten heenstappen; concurrenten, die elkaar sinds tientallen van jaren haten zullen elkaar hunne fabrieksgeheimen moeten vertellen, wellicht moeten fusioneeren; wantrouwige arbeidersleiders zullen eendrachtig met den werkgever moeten samen werken, afzien van demagogie. Men ziet het is de questie den ernst van den toestand in te zien, eigenlijk een stemmingsquestie; en nu is dit boekje een stemmingsboekje, een preek om tot inkeer te komen, een vermaning saamhoorigheid te beseffen.

De aangegeven middelen ter verbetering, feitelijk reeds alle gemeen goed, zijn weinig uitgewerkt. Een studie mag het boekje niet heeten en een meer technische uitwerking moet, zoo de reizigers hun reiskosten goed hebben besteed, dunkt me nog volgen.

Het wordt zoo'n beetje mode Ford te bewonderen (wiens succes overigens ietwat dalend schijnt); telkens komen ook de schrijvers erop terug. Naar 't mij voorkomt ietwat te opgetogen, waar ze b.v. schrijven dat Ford de hoogste loonen betaalt en bovendien zelf een flinke belooning ontvangt ‘hoewel hij die niet in de eerste plaats zocht’. Is dat niet wat al te mooi? Zoo ook de mededeeling, dat als een arbeider zijn werk ‘niet aangenaam’ vindt de maatschappij (Ford) zorgt, dat hij iets te doen krijgt wat hij ‘liever’ doet. Het verloop van werkkrachten bij Ford is meende ik toch overbekend.

Hebben de schrijvers in hun Amerikaansch enthousiasme ook niet vergeten in Europa rond te kijken? Ook Duitschlands opleving begint een phenomeen te worden en ook de Duitschers krijgen het succes niet cadeau. Juist in dit land met zijn vele moeilijkheden, die Amerika niet kent, heeft men in de praktijk getoond hoe men bezwaren overwint.

De groote aaneensluiting der chemische en staal-industrieën gevolgd door zoovele andere wijzen ook hier den weg: juiste organisatie! Kali-en kolen-bedrijven zijn bij de wet geregeld; arbeidersmoeilijkheden blijven ook in Duitschland meer en meer uit. Een rustige beschouwing van dit

alles kan aan de beide ingenieurs veel leeren, wellicht zelfs eerder tot resultaten leiden.

Als ‘stormklok’ heeft intusschen het boekje waarde. Het is frischen geeft uitsluitend gezonde raadgevingen, dringt nergens op bescherming aan, die den vicieuzen cirkel slechts sneller zou doen wentelen. Slechts selfhelp is hier van pas. Het boekje (uitstekend vertaald door een onbekenden vertaler) zij elk ter lezing aanbevolen.

C.d.I.

[Tweede deel]

De teleurgang van den Waterhoek.

III.

Hoe vreemd die ongewone stilte aandoet in de overwelfde spoorhalle, waar anders treinen als reuzengevaarten binnenloopen of met daverend geweld doorstormen, reizigers jachtig hun weg zoeken, allerhande geruchten elkaar overstemmen - een beeld van het roezige leven.... Nu echter zijn de kaaien leeg en verlaten, bij paren strekken de sporen langs beide richtingen uit. In de grijze atmosfeer, onder den glazen koepel, zimpert de verveling die men bij het wachten opdoet.

Nu eerst werd Maurice gewaar veel te vroeg gekomen te zijn, wist niet hoe den tijd te dooden. De wijzers aan het uurwerk kropen wanhopig traag. Een beetje zenuwachtig over en weer stappend, stelt de jonge ingenieur zijne aandacht op de ijzer-constructie van het booggewelf. Met den blik van den vakman ontleedt hij en beredeneert het samenstel volgens de wetten van spanning en draagkracht - een bespottelijk onding uit de slechte periode, heelemaal verouderd, met nuttelooze versiering, aangebracht om de innerlijke fouten te bewimpelen en weg te moffelen, er een valschen schijn van voornaamheid aan te geven - technisch beschouwd: een kemel! een bewijs van onkunde en gemis aan bekwaamheid; (hoeveel ijzer hier nutteloos aan vermorst werd!) onder esthetisch opzicht al evenmin te verdedigen: schreeuwleelijk! Hoe het toch mogelijk geweest is eene ijzer-constructie op te bouwen in Gothischen stijl?! Elk materiaal vereischt toch een eigen manier van bouw, en elk gebouw een aangepasten stijl - met ijzer vooral moet men rationeel te werk gaan.... Onzin dat men zoo iets heeft laten uitvoeren. Voor vreemde-

lingen die hier met den trein aankomen kan het geen grooten dunk geven van de bekwaamheid onzer ingenieurs en van den kunstzin, den smaak onzer architecten! Maar wie bekijkt dat? Alleman loopt haastig om weg. Hem zelf was het nu voor 't eerst opgevallen, omdat hij wachten moest, en hier om zeggens alleen, op dat ongewone uur, alles verlaten vond.

Nu zou het toch gaan tijd worden. Ginder heel ver, aan 't uiterste eind, buiten den koepel der halle, ontwaarde hij den trein - of liever het treintje. Voor eene reis naar den uithoek der provincie zag het er niet veelbelovend uit: eene locomotief van verouderd model - lage ketel en hooge, langhalzige schouw - eene heugenis uit den kindertijd! - de reeks wagens die er bij hoorde: versleten tuig. Het heele kraam stond er zoo dood als een pier, zag er uit alsof het nog in jaren niet vertrekken moest.... Eenige buitenlieden stapten er slenterend naar toe en zochten hun plaats. Maurice ging er heen, met 't inzicht ergens alleen plaats te nemen.

Hier deed hij het onbehaaglijk gevoel op van het ongewone: het verlaten van de dagelijksche bezigheid, waar men zich jarenlang heeft aan gewend gemaakt en ingeleefd, met de verwachting nu eener toekomst in 't onbekende. Het scheen hem dat elke bijzonderheid, al 't geen hij hier - sedert hij alleen was - opnam en gewaar werd, in zijn geheugen prente slaan zou, en de indruk, de stemming hem zijn heele leven lang zou bijblijven. Dit lag niet zoozeer aan de dingen zelf, doch wel aan zijn eigen gemoedstoestand. Te morgen, bij 't afscheid van zijne moeder, nog geheel opgewekt, maar zoo gauw buiten huis, was hem die zwaarmoedigheid overvallen. Het onbekende van 't geen hem te wachten stond miek hem zenuwachtig. Hij was geheel onder den indruk der ontroering. Nu dat zijn wensch stond om vervuld te worden, bleek de blijde verrassing heel verdwenen, voelde hij nog enkel het plechtige van den uittocht - zijne aanstelling als ambtenaar! - en tegenover dat plechtige nu, stond het schamele, het verlatene, het lamme uitzicht waarin alles hem voorkwam. Ware 't nu eene gewone reis naar de hoofdstad geweest, ofwel in andere richting uit, naar Oostende-Londen, op een uur van veel drukte in het station, een expres-trein die bulderend binnenloopt, met een wirwar van haastig instappen, en in één

vaart weer weg, dan ware de opgetogen stemming door niets verstoord geworden. Nu zag hij zijn eigen persoon, zijn ambt, zijn verlangen en streven in dezelfde atmosfeer als de dingen die hem omgaven, en 't kwam hem alles om 't even klein en nietig voor. Met die ongewone stilte in het station was het begonnen, en dan die trein....

Voor een begin, waar hij voor 't eerst zijn ambt moest gaan uitvoeren, was het maar pover - dien plechtigen tocht had hij zich heel anders voorgesteld. Nu hij zijne intrede doen ging in 't werkdadig leven, met menschen in betrekking komen, voelde hij zich zwak tegenover zich zelf. Te huis had hij heel wat meer op de eigen kracht gerekend. Van zijn bekwaamheid was hij genoeg bewust, doch nu stond hij voor de praktijk, - nu zou het er op aankomen of hij de schuchterheid van zijn aard kon afleggen - ginder zou hij moeten optreden als inspecteur bij een belangrijk werk. Zoo nieuw, zoo ongelooflijk kwam het hem voor: die studietijd reeds voorbij, man geworden, eene betrekking, - Maurice Rondeau, jonge ingenieur, toeziener bij de openbare werken, staatsambtenaar! Voor 't eerst van moeder weg! 't Leven was hem nog heel vreemd, hij voelde zich nog altijd als de nuchtere kostschooljongen die bang wordt zoo gauw hij zich alleen, aan zich zelf overgelaten weet. Het andere was maar kunstmatig opgedrongen; uit de verte had hij er naar getracht en verlangd, doch nu het te doen stond, schrikte het hem af. Het ‘onbekende’ trok hem aan; de jubeling om zijn goedgeslaagd examen, de protectie van zijn leeraar bij wien hij op kantoor was gekomen en die hem nu reeds aan eene betrekking had geholpen, - dat alles had hij werkelijk ondergaan, het lag nog versch in zijn gemoed, maar nu hij er vlak voor stond, kon hij het angstgevoel 't kloppen van zijn hart, de zenuwachtige gejaagdheid niet onderdrukken ‘Gij zijt een kantoormensch, niet geschikt voor het daadwerkelijke leven’, verweet hij zich zelf. Wat stond hem ginds te wachten? Met de bekwaamheid was het in orde - dàt bracht hem geen zorg, maar hij miste het zelfvertrouwen, vastberadenheid, durf om tegenover anderen op te treden en zich te doen gelden; hij dacht zich nog altijd een knaap in zijn voorkomen. 't Lag echter veel meer aan zijn karakter: als eenig kind - heel vroeg zijn vader verloren - had zijne moeder

hem veel te week opgebracht, met niets dan liefde en teederheid, doch zonder de stevige, mannelijke hand van een vader - nu eerst ondervond hij dat gemis....

Zie, het boemeltreintje was toch in gang gerocht, zonder hij er acht op had gegeven, evenmin op het paar buitenlieden welke naast hem waren komen zitten, en god-weet over wàt praatten. Hij was nog te zeer onder den indruk en de aandoening van 't geen hem te wachten stond, - door 't raam kijkend vloden de dingen aan zijn blik voorbij, zonder dat hij iets opmerkte. In gedachten overging hij heel zijn kinderleven en zijne jeugd - hoe alles gekomen en voorbijgegaan was.... want vandaag werd die periode afgesloten. Heel het verleden overschouwde hij, in de onderscheidene tijdperken verdeeld: de kinderjaren in weelde thuis - beheerscht door het nobel figuur van vader, die aan alles den toon gaf, de steun was van het heele gezin - het leven in huiselijk geluk en volkomene harmonie: vader, moeder en kind. Daarna de schooljaren, 't leven naar buiten, andere atmosfeer, los van thuis, - en daar midden in, de plotselinge ziekte en overlijden van vader - de zware slag: moeder ontroostbaar om het verlies, en ineens zonder middelen van bestaan, zonder inkomen, zonder vooruitzicht.... Gedaan met het geluk, uit met de weelde. Moeders eenige troost, al hare zorg, al hare opoffering en genegenheid uitgestort op haar eenig kind, dat zij met overdrevene teederheid koesterde. Niets mocht de jongen gewaarworden van de geldverlegenheid; in den duik regelde, schikte, spaarde en onttrok zij alles voor zich zelven, en deed het onmogelijke opdat haren Maurice de verandering niet zou opmerken. Hij moest - god-weet hoe - zijne studie voortzetten, want nu reeds droomde zij van eene schitterende toekomst voor haren zoon. Niettegenstaande de uiterste bekrompenheid harer middelen, wist zij aan alles een schijn van weelde te geven, zoodat Maurice als een rijkemanskind was opgegroeid; naderhand eerst, toen hij nagaan kon in welken toestand zij door 't afsterven van vader gekomen waren - die niets dan zijne betrekking had, waarvan zij leven moesten - wist hij welke opofferingen het zijne moeder gekost had om het zoover te brengen hem te laten studeeren. Dit besef had den jongen een diep gevoel van verplichting en dankbaarheid ingegeven, en

daarom te meer kon hij beantwoorden aan de teederheid waarmede zijne moeder hem omgaf. Zij waren immers geheel op elkaar aangewezen, kenden niets ter wereld buiten hunne wederzijdsche genegenheid, leefden slechts voor elkaar. 't Eenige wat de knaap voor zijn moeder doen kon, om zijne dankbaarheid te betuigen, was vlijtig te studeeren. En dat deed hij: neerstig, nauwgezet, ordelijk en met volharding. Al de ingewonnen tijd was zooveel gespaard op de uitgaven en onkosten, en hij was maar bekommerd om zijn moeder zoo gauw mogelijk bij te staan en uit de verlegenheid te helpen. Aan de hoogeschool had hij geleefd gelijk een pater in zijne cel, heel opgegaan in de studie van zijn vak; had zich niets aangetrokken van 't gewoel en de drukte der fuivende makkers. Moeder was dan ook in hare verwachting niet bedrogen uitgekomen: Maurice behaalde bij elk examen de grootste onderscheiding, deed schitterende studies en zou een beroemd ingenieur worden. Hij had er wel om geglimlacht, maar voelde zich toch overgelukkig zijne moeder dien troost te kunnen verschaffen. Het waren lastige jaren geweest; in wedijver hadden zij het onmogelijke gedaan: alles ontbeerd, onversaagd gewerkt, aan niets anders gedacht, in alles en altijd op dat ééne doel af, met angstig verlangen naar eene uitkomst. Op welke manier zijne moeder het had kunnen klaarspelen, werd hem verdoken gehouden; hij van zijn kant, had vastberaden en koppig zijn best gedaan: altijd met dezelfde inspanning gestudeerd, alle gedacht aan verzet of genoegen verbannen, zijn geest onder gestadig toezicht gehouden, tot alle lust naar 't geen niet tot de studie van zijn vak behoorde, totaal gedood was, en hij uit de hoogeschool kwam, met den ernst en de gedaagdheid van een geleerde die nooit de vreugden der jongelingsjaren heeft gekend. Wat gaf het hem? Aan zijne moeder had hij alles, hare teederheid vergoedde hem voor al 't geen hij aan lust en vreugde van anderen aard had kunnen begeeren. De trots die zijn moeder in hem stelde, straalde in louter geluk op hem neer; met zijn titel van ingenieur zou hij haar ineens van allen last en kommer verlossen en haar gelukkig maken. Voor hen beiden was dit het toppunt van 't geen er te bereiken viel, - dit beteekende: de herovering van hun vroegeren welstand, zich hersteld zien in hun vorigen levens-

wandel, waarbuiten zijne moeder, die van hoogere afkomst was en aristocrate in wezen en ziel, nooit had kunnen aarden of berusten.

Eens door de examens was het Maurice bijzonder goed medegevallen: door zijn professor - een beroemd en hooggeplaatst ingenieur - in bescherming genomen, dadelijk aan eene betrekking geholpen, zijn grootste verlangen vervuld, 't hoogste dat hij wenschen en begeeren kon: in bediening op het kantoor van den professor zelf, met hem mogen werken! - 't geen niet enkel eene groote eer was voor den jongen ingenieur, maar het beste middel om nog meer kennis op te doen en gauw hooger te klimmen. Daar had hij al de wederwaardigheden en de ontknooping medegemaakt van de uitvinding welke een omkeer moest teweegbrengen in de ijzerconstructie; samen met zijn meester had hij zich opgewonden, de drift gekend, met de spannende verwachting om door eene proef-uitvoering, de juistheid der theorie bevestigd te zien - de eindelijke uitkomst welke schitterend slagen moest. Hij was er ingewijd in het zoeken en tasten, in het ontstaan en geboren worden van het nieuwe systeem, - had er de twistgesprekken bijgewoond der vakmannen, de bezwaren gehoord welke er tegen geopperd werden - de kuiperijen, het gekonkel, waarvan geleerden zelf niet vrij zijn - de wedijver, afgunst en nijd, de tegenkanting welke zijn meester te verduren kreeg. Maurice had het zich aangetrokken, met zijn jongen ijver en heilige overtuiging zich in den strijd geworpen, voor 't geen hij als de klaarblijkelijke zekerheid zelf beschouwde; hij voelde zich deelzaam in den roem welke zijn meester ongetwijfeld moest te beurt vallen, want het goedgelukken der uitvoering stond al zoo vast alsdat de theoretische berekeningen klopten. En nu, bij 't gedacht als toeziener aangesteld te zijn - dat hij hier nu op reis was daarheen waar de eerste brug volgens het nieuwe systeem gebouwd werd, popelde zijn hart van vreugde en fierheid. Dit immers zou de gebeurtenis zijn die de eindbeslissing moest brengen, waarvan de uitslag de bevestiging moest opleveren en de hoedanigheden bewijzen van de ontdekking door den professor gedaan, - waarbij ineens alle twist en twijfel moest ophouden, en de vermaardheid over de wereld gaan....

De trein hotste maar door, hield aan elk station stil en gerocht telkens moeizaam weer in gang. Van 't gesprek dat de buitenlieden naast hem voerden, had Maurice nog geen woord opgevangen - niets er van was tot zijn begrip doorgedrongen; hij gaf geen acht op 't uitzicht der landstreek: een vergezicht over vlakke vruchtvelden - alles op elkaar lijkend - met boerenwoonsten, nu en dan een dorpstoren midden eene huizengroep. De tocht scheen door 't oneindige te loopen, zonder vooruit te geraken, ter plaatse blijven rotteren.... Onbewust deed Maurice de verschillende indrukken op, door 't zicht van een verlaten, triestig stationsgebouw, met onbekenden naam, koddig van klank, - het dorp ver afgelegen; door den stillen, gemoedelijken gang van een wandelaar over den veldweg; droomerige koeien in een weide....

Achteraf beschouwd leek de vondst van het nieuwe stelsel zoo weinig ingewikkeld - ware zijn professor hem niet voor geweest, had hij evengoed de ontdekking zelf kunnen doen - dit bewees één ding: het gebrek aan vernuft bij al de vakgenooten, die door sleur en gemakzucht, zonder ze zelf na te gaan, de berekeningen en stelsels hunner voorgangers gewend waren over te nemen, - vandaar de tegenstand, het a priori veroordeelen en afkeuren van iets dat zoo klaarblijkend het minderwaardige moest doen uitkomen van 't geen zij zelf hadden onderwezen en voorgehouden als het eenig mogelijke in de ijzer-constructie. Het was eenvoudig eene andere wijze van spanning en draagkracht berekenen, waar bij de toepassing, meer weerstand met minder materiaal bekomen werd, - het aanwenden van een nieuwen vorm in den bouw, welke bij 't eerste opzien raar en minder stevig scheen, doch bij nader inzicht, de rationeelste vorm van ijzer-constructie bleek te zijn. Onbegrijpelijk dat niemand daar eerder had aan gedacht en het systeem toegepast! Het lag voor 't grijpen, doch 't komt er op aan het te vinden: dat de balk zonder diagonalen meer voordeelen oplevert van berekening, uitvoering en 't ineenzetten, dan de balk in traliestelsel, is toch voor ieder duidelijk, beteekent een gewichtige vooruitgang op de oude zienswijze, gooit een heele boel vooroordeelen omver. Vandaar die opene en bedekte tegenwerking, want in de wetenschap, evengoed als op ander terrein, wil niemand van zijn stokpaardje af, speelt

het gevoel eene overwegende rol, heeft men een afschrik voor het nieuwe, omdat het nieuw is, en het oude - dat goed blijkt alleen omdat het oud is - omver werpt. De argumenten der zuivere rede zijn bijlange niet voldoende om het nieuwe ingang te doen vinden, en daarom is 't dat men, met al 't gelijk der wereld, nog geen gelijk haalt, en een nieuwe gedachte zoo moeilijk en traagzaam haren weg maakt in de geesten, dat gewichtige uitvindingen dikwijls lang moeten wachten, en hevigen tegenstand ondervinden, eer zij toegepast kunnen worden. In plaats van een jubel, had de uitvinding bij vakgenooten en geleerden, niets dan spot en twijfel verwekt - beste vrienden van den professor hadden zich van hem afgekeerd, zaten zoodanig vast in den sleur hunner aangeleerde formules, dat ze verstokt bleven houden aan de eigen meening en van de uitvinding door hun collega gedaan, niet hooren wilden. Was het uit afgunst, of omdat zij in hunne gemakzucht gestoord werden? omdat ze zelf niet eerder hadden ingezien dat er iets beters bestond? Ineens was de drift om en rond de zaak losgebarsten - de belangstellenden in twee kampen verdeeld - de twijfelaars om ter heftigst er tegen, de jongeren vast overtuigd van het goed recht, voor de nieuwe methode gewonnen. Langs beide kanten werd alles in 't werk gesteld en met spanning de uitkomst afgewacht. Eindelijk wierd de toelage verkregen om eene proefneming te doen, en eene brug te bouwen volgens het nieuwe stelsel.... met duizend ton boven het bepaalde gewicht geladen, het draagvermogen der liggers bewezen - de proef buiten verwachting geslaagd! Hier in 't geval was het corps der geleerden dan nog sceptisch gebleven, toen de uitslagen bij de proefneming, op schitterende en afdoende wijze, de voortreffelijkheid van het stelsel bewezen hadden! Wat werd er naderhand niet geschreven en gestookt om te beletten dat werken volgens dat nieuwe stelsel van hoogerhand en uit openbare aanbesteding zouden geweerd worden, - om het bij hooge ambtenaren van 't staatsbestuur verdacht te maken, waren alle middelen goed. Nadat het stelsel door den technischen dienst der Provincie was onderzocht en goedgekeurd, werd de eerste brug in aanbesteding gegeven, en nu zou zij uitgevoerd worden.

Ginder waren de meisjes de wasch aan 't uithangen in een

boomgaard; het witte linnen speierde tegen de schaduw en 't groen der appelaars; de meisjes hun ranke gestalte, met armen in de hoogte reikend, teekende sierlijk als Grieksche beelden, en de dartele lach toonde 't geluk op hun gelaat. Zoo schoon het tafereel op zich zelf dat het als iets onwezenlijks voorkwam - iets dat op een schilderij, door de fantazie van een kunstenaar was uitgebeeld. Eene echte openbaring voor Maurice, die hem een schok gaf in 't gemoed, en hem dwong het zoolang mogelijk na te staren. Nog nooit had hij in werkelijkheid iets van dien aard opgemerkt, wist of vermoedde niet dat er buiten de kunst, schoonheid bestond, en het ontroerde hem zoodanig dat zijn gedachtengang er door afgeleid werd. Hij keek met meer aandacht in 't rond, lette op de lieden welke binnenstapten, luisterde naar hun gesprek. Zij hadden het over akkers en vruchten, 't eenige waarover ze 't hebben konden, hen omgaf, waarin zij leefden. Nu eerst miek hij voor zich zelf de bemerking dat hij een heelen tijd op den buiten zou overbrengen, ver van de stad, - doch daar hij vol was van zijn werk en geheel zou opgaan in de nieuwe bezigheid, liet dit hem onverschillig. Wèl dat hij voor 't eerst zijn moeder zou missen; daarbij kwelde hem iets als onrust, eene verlegenheid om alleen te staan in een onbekend midden - het leven op eene gemeente, op logement bij vreemden - de schuchterheid om met menschen in aanraking te komen. Nu ondervond hij het als een gebrek aan zijne opvoeding; door moeder te veel verwend, was zijn karakter te zeer verweekt gebleven, - vandaar het vervelende blozen telkens hij iemand aanspreken moest. Voor zijn ambt was het een nadeel om vooruit te komen, een gebrek als men gezag te voeren heeft. In den uitsluitelijken omgang, met niemand buiten zijne moeder, was hij als eenig kind opgekweekt, schuchter als een meisje, - had buitenshuis nooit iets medegemaakt, heelegansch opgegaan in de stilte van den gesloten familiekring. De bekrompenheid hunner geldmiddelen was oorzaak dat ze getweeën op elkander aangewezen, zoo afgetrokken van de wereld gebleven waren, en 't studentenleven niets aan den schuchteren aard van zijn karakter had veranderd. Buiten zijne moeder, was hij nooit van ver of dichtbij, met eene vrouw in aanraking gekomen - neiging daartoe kende hij niet. In stad opgebracht, wist hij van ple-

zieren, en nog minder van 't verderf; in zijne jacht en drift tot de studie, had hij zich nooit den tijd gegund een roman te lezen - zijn zin stond uitsluitend op de wetenschap, zijne eenige liefde en genegenheid ging naar zijne moeder.

De streek veranderde hier van uitzicht; meer naar de nijverheid toe. In het station eener kleine stad aangekomen, moest hij overstappen en een treintje nemen dat er nog sukkelachtiger uitzag en versletener dan 't geen hij verlaten had. In welk afgelegen gat der wereld zou hij aankomen? Om het even: er was de ‘brug’, al het ander liet hem onverschillig, zou hij afwachten en voor goed nemen gelijk het zich voordeed.

Nu trok het heuvelachtige van het landschap zijne aandacht - eene verrassing waaraan hij zich niet verwachtte; het decoratieve in de natuur kende hij enkel uit schilderijen, en nu had hij het hier in werkelijkheid. Nu eerst dacht hij er aan dat de Schelde waar de brug moest gebouwd worden, door het heuvelachtig gedeelte van Zuid-Vlaanderen liep, - zoo weinig bekommerde hij zich om aardrijkskunde! Daarmede wist hij nu echter dat 't eind van den tocht naderde: nog een paar keer stoppen en hij was ter bestemming - eindelijk! Nu leek het wel een heele reis; hij voelde zich ver van huis af.

Het was eene aanzienlijke gemeente, deftige burgerswoningen, tamelijk bedrijvig in de groote straat. Het ‘Hôtel aux Armes de France’ dat hem aanbevolen was als de eenige gelegenheid om er te logeeren, had van het pompeuze enkel het uithangbord; voor 't overige leek het eene ouderwetsche, degelijke afspanning, met breede inrijpoort en wijden binnenkoer - overblijfselen van een diligencie-post! - eene ruime gelagkamer, net en frisch; veel drukte achter de opene deur der keuken, de logeerkamers op eene lage verdieping. Achter de toonbank stond een koket opgetooide juffer met een paar klanten bezig. Zoo gauw ze echter vernam wie de jonge heer was, ontving zij hem met haar vriendelijksten glimlach, riep hare moeder bij - eene plantureuze waardin - die den jongen ingenieur met veel voorkomendheid te woord stond en hem de kamer aanwees die zij hem voorbehouden had. De heele doening zag er een beetje dorpsch, doch alles heel fatsoenlijk uit en net. Maurice kreeg de ruimste en bestgelegene kamer, met uitzicht op het dorpsplein, en niet boven de gelagzaal -:

omdat mijnheer er minder door gerucht van klanten zou gestoord worden, als er laat in den avond lawaai gemaakt werd, gelijk het wel eens gebeurde met die Poldergasten en Scheldewerkers. Er werd hem medegedeeld dat de entrepreneur en een paar beambten hier ook logeerden - dat het hem dus niet aan gezelschap ontbreken zou.... De moeder en de dochter betoonden zich om 't even vriendelijk, deden beiden hun best den jongen heer aanvallig te zijn en alles naar zijne goesting te schikken. De zakelijke kant was in één omdraai afgehandeld; Maurice kreeg er zijn koffer en zou maar aanstonds alles in orde brengen.

'Als die me maar met rust laat en 't er niet op aanlegt me verliefd te maken!' was zijn eerste indruk, op het meisje doelend. Hij plaatste zijn moeders portret op de schouw.

'Als ze 't weten moest, zou ze er bezorgd voor zijn,' meende hij. Alle mogelijkheid aan gevaar langs dien kant wist hij echter uitgesloten, 't was enkel omdat het in 's meisjes aard en gewoonte lag, meende hij, tot hare rol van herbergprinses behoorde om hare aanminnigheid op de klanten uit te werken. In zijn geval zouden veel jonkheden het als eene buitenkans beschouwd hebben, bij hunne intrede op eene onbekende gemeente, waar ze langen tijd moeten inwonen, er zulk eene freule aan te treffen; zij zouden het als een gelukkig voorteeken aanzien om er wat afleiding en verzet te vinden, - het was inderdaad eene mooie verschijning, die op Maurice echter niet den minsten indruk had gemaakt. Dat binnenkomen en zich aandienen was hem een corvee geweest, en dat het met eene beeldschoone juffer en eene gewichtige dame was ingezet, zooveel te moeilijker; hij voelde het als eene ontlasting dat het achter den rug lag, en tamelijk goed meegevallen bleek.

'Ik ben tenminste gestald!' zuchtte hij welgezind.

Nu hij rondkeek vond hij de kamer nog al schikkelijk. Bij 't bedenken echter dat hij hier wellicht voor een jaar of meer nog, gehuisvest was, deed het hem weemoedig aan. Het kwam hem alles zoo vreemd voor, zoo ongezellig, zoo niets eigen en huiselijk. Daaraan zou hij moeten wennen - het verblijf had niet veel te beteekenen - zijn werk lag immers ginder buiten, aan de Schelde....

Bij 't uitpakken van zijn koffer vielen hem moeders raad-

gevingen te binnen: alles in orde rangschikken en opbergen! Voor 't eerst zou hij zich zelven moeten verhelpen, hare zorg in die zaken missen. Eens alles op zijn plaats, wilde hij nog een beetje genieten van het alleen zijn, om na te denken en op verhaal te komen. En nu vooraf een brief aan moeder! Hoe zou ze verlangen het eerste nieuws te vernemen! Hij wist hoe bezorgd zij was in alle kleinigheden, hoe zij haren zoon missen zou in de eenzaamheid harer stille woning, waar ze nu aan wennen moest! Die dag was de eerste, gewichtige gebeurtenis in zijn - en ook in haar leven; nog nooit had hij haar zooveel te vertellen: elke bijzonderheid, elke indruk dien hij bewust of onbewust had opgedaan - heel het omstandig relaas der reis, der aankomst, 't uitzicht van het dorp, zijner kamer, moest hij haar mededeelen en aanschouwelijk maken. Onder het schrijven liet hij zich opgaan in kinderlijke verteedering, had er lust in haar de minste bijzonderheden te vertellen, alsof het dingen waren van 't uiterste belang, - repte nochtans geen woord over de aanminnige dochter der waardin - weidde in algemeenheden uit over 't gewichtige der taak welke hij hier te vervullen had, over de heerlijke toekomst - het eind van alle zorg - over de dankbaarheid welke hij gevoelde voor de opofferingen welke zij zich getroost had om zijne studies te laten voltrekken, en hem in staat hadden gesteld een rang in de maatschappij te vervullen. Hij beloofde haar de goede en heilzame lessen die zij hem gegeven had, in 't werk te stellen, en te trachten zich waardig te maken van zijns vaders nagedachtenis - bij haar zijne plaats te vervangen. Hij verklaarde zich gelukkig nu op zijne beurt iets te kunnen doen als vergelding voor al 't geen zij voor hem gedaan had. Hij beloofde plechtig: aan niets te denken, naar niets te verlangen dan zijne moeder gelukkig te maken. Zijn brief was iets als eene biecht, eene geschikte gelegenheid om eens oprecht zijn gemoed te openen, haar alles te zeggen wat hem op 't hart lag - om het nu ter dezer gelegenheid te schrijven ging het veel beter dan hij het haar mondelings had kunnen zeggen; - zijn gevoel welde in altijd nieuwe volzinnen naar boven. Hij verklaarde geheel en uitsluitelijk voor haar te willen leven; hij spiegelde haar de mogelijkheid voor, in de eerste toekomst eene betrekking te krijgen welke hem toelaten zon met haar samen te wonen -

dàt zou dan de vervulling zijn van hun beider wensch en volkomen geluk, voor altijd! 't Geen hij schreef kwam hem spontaan uit het hart, hij meende het rechtzinnig, want zijne moeder was hem het dierbaarst bezit op aarde - de neiging voor zijn vak en de liefde voor zijne moeder omsloten heel zijn bestaan - die twee dingen lagen in zijn begrip vereenzelvigd, van elkaar niet te scheiden, en zijn vaste overtuiging was: dat nooit iets anders hem daarvan afbrengen zou, dat er onmogelijk iets daartusschen komen kon. Om te sluiten schreef hij in opgewekten toon, haalde eenige plezierige herinneringen aan die zijne moeder wat zouden opbeuren. Het schrijven had hem opgebeurd, zijn zelfvertrouwen versterkt en deugd aan 't hart gedaan - alsof hij met zijn moeder gesproken had, en zijne verteedering geuit, beter en inniger dan hij het vroeger ooit had kunnen doen.

Vastberaden stapte hij naar beneden, trof er den baas aan en bleef met hem in gesprek. Daar vernam hij een thoeveel bijzonderheden die hem op de hoogte brachten van den toestand en al 't geen er rond de werking aan de Schelde gebeurd was: de moeilijkheden bij den aanvang, de vijandelijke houding van de bewoners die zoo fel gekant waren tegen 't leggen eener brug en 't doortrekken der straat door hun gehucht.... Maurice had indertijd wel iets gelezen over eenen moord, doch zonder de ware toedracht der zaak te kennen en kon moeilijk begrijpen hoe de bevolking misnoegd was omdat er eene brug kwam over de Schelde, waarvan zij toch al het gemak en het nut zouden ondervinden? Hij hechtte er verder geen belang aan, liet den gesprakigen baas doordraven.... Toen kwamen beurtelings de gasten binnen, en de jonge ingenieur wierd voorgesteld aan Verrest, aan Thyssen, Berton, Lacour, Seroen - ondernemers, opzichters en ambtenaren in bediening aan de Scheldewerken, voor den Staat. Allen om 't even zagen het er levendige, onvermijde kerels uit, gezellig in hun omgang, schenen hier sedert lang thuis en met elkaar bevriend, allen gesteld op lustigheid en verzet van de grove soort. Het deed Maurice wel vreemd aan hier zoo onverwachts in luidruchtig gezelschap verwikkeld te zijn, en onder het avondeten, waar ze samen aan tafel zaten, ondervond hij even gauw bij welk soort volk hij was aangeland: hunne doening en manieren,

't onderwerp der gesprekken, wezen het maar al te wel uit. Maurice hield zich een beetje op het achterplan, wilde zich echter niet verlegen of beschroomd toonen en deed al het mogelijke om een goed figuur te maken. Hij hield zijn schrik van binnen, keek het spel aan en kon de geaardheid van elken persoon aan hun uiterlijk en manieren onderscheiden.

Het viel hem meest op dat er in heel 't gezelschap van ondernemers, opzichters en ingenieurs, geen enkel was die maar met een woord repte over zijn vak of over het werk. Men zou denken met een troep fuivende losbollen te doen te hebben. De samenspraak was vol bedekte en dubbelzinnige toespelingen waarmede de een den ander plaagde, - liep over voorvallen en tegenkomsten, met pocherij over 't geen ze ergens moesten uitgericht hebben, en veroveringen die nog stonden te doen. Allen om 't even schenen ze gesteld - de eenen om in de gunst te komen van madame Julie, de vriendelijke doch statige waardin, de anderen van juffer Flore, de opgedirkte dochter, die het hun tot in zekere mate gevallen lieten, doch zich deftig aanstelden. Met Annetje - de lustige meid - gingen zij vrijpostiger om, en onder 't opdienen kreeg deze het maar te verduren. Thyssen, de ondernemer, zoowel als zijne twee groote sloeien van zonen, stelden al hun vermaak in vetten praat te vertellen. Maurice voorzag met angst in welk midden hij hier verzeild was; hij hoorde er niet bij, - die grove, gemeene lustigheid schrikte hem af; hij wist niet welke houding aan te nemen, bang er tegen zijn wil in medegesleurd te worden. Vanavond had ieder het oog op hem: als nieuw aangekomene werd hij in zekeren zin gevierd, - allen beschouwden hem als een van hun soort, moesten hem op dreef brengen, en inlichten over 't geen hier op de streek van verzet te vinden was. Dat bracht hem in ongemak en tweestrijd met zich zelf: eensdeels wilde hij niet toegeven; - zijn streng zedelijke aanleg zette zich schrap en kwam tegen alle liederlijkheid in opstand - hij voelde een natuurlijken afkeer voor losbandigheid, - het was hem totaal vreemd en onbekend terrein, dat hem met schrik en afgrijzen vervulde. Van een anderen kant vereischte zijn stand dat hij zich niet voordoen zou als een bloodaard, zich niet aanstellen als een nuchtere schooljongen die voor 't eerst onder menschen komt. Hij trachtte min of meer figuur

te maken, hield zich zooveel mogelijk alsof hij niets begreep van 't geen er verhandeld werd. Telkens hij aan zijn moeder dacht, aan hun vertrouwelijken omgang in het stille huis - hoe zij nu aan hem zat te denken - voelde hij de schaamte opkomen, en verlangde naar zijne kamer om er alleen te zijn. Gelukkig dat zij geen kwaad vermoeden kon, in de goede overtuiging naar bed was en nu van haren zoon te droomen lag. Dit eerste aanvoelen met zulk gezelschap vond Maurice niet zoo erg, doch wel het vooruitzicht met diezelfde mannen alle dagen in betrek te moeten komen. Tot nu toe was het niet buitengewoons - hij mocht niet overdrijven - enkel wat uitgelatene lustigheid, maar hij voorzag tot welke uitspattingen diezelfde gasten in staat zouden zijn, als 't eens op echte braspartijen moest aankomen, als wanneer zij vrij uit, hunne lusten en driften zouden vieren! Gemeene soort kerels in elk geval. Nu reeds was het stellig besloten er zich totaal van af te zonderen, radicale middelen te gebruiken - hij zou zich kost wat kost alleen houden, wilde niets met hen te doen hebben. Voor dezen avond reeds wendde hij als reden aan vermoeid te zijn en zocht naar eene gelegenheid om onopgemerkt weg te geraken. 't Geen hem in den omgang met dit gezelschap nog 't meest gehinderd had, was de al te klaarblijkende voorkomendheid van juffer Flore voor den nieuwen gast, zoodat de anderen er hem halfspottend hun compliment over mieken, zonder te vermoeden dat hij er allerminst op gesteld was en liever heelemaal niet in aanmerking hadde gekomen. - Later breng ik dat wel in orde, en zal ik die juffer, als ze aanhalig wordt, weten van mij af te houden, meende hij. Vanavond verkennen we het terrein, maken we kennis met elkander, doch morgen reeds neem ik mijne plaats in, en ze zullen wel gewaarworden met wien ze te doen hebben. Met een plots besluit stond Maurice op en verklaarde te willen gaan rusten. Het wekte verwondering bij de gasten, men trachtte hem te weerhouden, met de belofte van liedjes en muziek.... Madame Julie hielp er aan mede, de juffer ook, vroeg met een bescheiden glimlach: of hij 't niet prettig vond in hun gezelschap? Toen ze zag dat het gemeend was, toonde zij met een inzichtigen lonk te begrijpen dat een ernstige jongeheer van de stilte hield, aangezien hij uit de voorname wereld kwam.

Uitgestrekt onder de dekens lag Maurice zijn toestand te overdenken: de reis, de aankomst hier en 't geen hij er ondervonden had, kwam hem voor als de gewichtigste gebeurtenis in zijn leven - de eerste stap in zijn daadwerkelijk ambt van ingenieur, de aanvang zijner loopbaan, 't begin van den strijd om er bovenop te geraken. De toekomst scheen hem een lange en lastige weg - het doel heel veraf, maar hij wist zich goed beslagen, sterk onderlegd, zelfbewust van 't geen hij wilde; - de mensch in zich moest alleen nog maar wat kloeker en steviger worden....

Vermoeid van 't denken, overrompeld door tegenstrijdige gewaarwordingen, viel hij in slaap, met 't beeld zijner teedere en heilige moeder voor oogen.

Maurice ontwaakte met de zon op zijn kamer. Een glorieuze dag! vol lust voor het werk - al het andere als nietige bijzaak, vergeten.

Toen hij vlak achter de kerk, ineens voor die wijde, uitgestrekte vlakte stond, waartegen over heel de lengte van den einder, de heuvelrug blauw bewaasd oprees, blikte Mauriçe verrast op. Dààr middenin, onzichtbaar van hier uit, lag de Schelde. Zoo vroeg in den morgen was er volle bedrijvigheid in den meersch - overal liep werkvolk over en weer.

De nieuwe steenweg naar de Schelde was reeds getrokken, ten deele gekasseid, en verderop liep hij langs een schuinen barm, zes meter boven beganen grond, effen met den voet waar de brug zou worden aangelegd - op hoogte om er schepen te kunnen onder doorvaren. Ginder was het te doen!

Maurice vond het werk al een eind gevorderd: hij ontmoette er Lommens, den aannemer, met wien hij zou te doen hebben. Samen gingen zij ter plaatse, maten den put af die aan den voorkant van den eenen oever gegraven was, voor de grondvesten waarop het eerste voetstuk der brug moest opgetrokken worden; de bodem werd gepeild om den aard en de vastheid er van na te gaan; Mauriçe onderzocht het materiaal - steenen, arduin, kalk cement - dat reeds ter plaats was gelost, en toen alles goedgekeurd en volgens het bestek in orde bevonden was, leidde Lommens den jongen ingenieur en afgevaardigde van den technischen dienst der Provincie, naar

de barak om met hem de plannen in te kijken en de zaken te bespreken.

Lommens was een gemoedelijke, bejaarde man, die op 't eerste gezicht een gunstigen indruk miek - een eerlijke burger zag het er uit, met niets van het aanmatigende, geslepene van den gewonen ondernemer. Hij had eerder het voorkomen en het uitzicht, de doening en manieren van een twijfelaar, die moeilijk een besluit neemt, maar eens de voorwaarden gesteld en aangenomen, eerlijk en ter trouwe, nauwgezet het contract uitvoert. In den omgang met zijne werklieden was hij zwijgzaam en meegaande, stak zelf eene hand toe waar 't te pas kwam, schold en vloekte niet als er iets tegenviel of verkeerd ging, en in zijn toon was 't eerder vragen dat hij deed dan bevelen. Maurice voorzag met dien kerel goed te zullen opschieten, dat hunne betrekkingen op vriendelijken voet zouden gebeuren en geen moeilijkheden met den man te zullen ondervinden. Dat stelde hem gerust, want met den ondernemer om te gaan had hij 't meest ontzien; er was in zijn geval, als beginneling, het meest aan gelegen. Samen bestudeerden zij het plan, keken het bestekboek na, en Maurice gaf al de noodige inlichtingen. Tot nu toe was alles prachtig medegevallen: de bodem voor het eerste voetstuk bleek stevig en droog, zou volkomen weerstand bieden, zonder dat het noodig was heipalen te gebruiken. Het metsel- en betonwerk zou nu flink doorgezet worden - Lommens beschikte over een sterken ploeg scheieraars en ambachtslieden - de baksteen en arduin waarmede twee schepen ter plaats gemeerd lagen, werd in goede orde gelost en gestapeld. Lommens had alles geschikt en voorzien om geen tijd te verliezen en zooveel mogelijk nut te trekken om tijdens het droge seizoen het zwaarste werk gedaan te krijgen. Hij leek wel een zorgzame vent, zag alles tot in de bijzonderheden na, liep bezig en verlaan, overal bij om er den gang in te houden en geen nuttelooze dagloonen te moeten betalen. Al het gereedschap - mortelmolen, schalken, reepen, windassen, al de benoodigdheden voor de heele werking waren ter plaats, in goeden staat en van beste hoedanigheid. Kalk en cement lagen in een afzonderlijke barak, en 't werk in vollen gang: de pletmolen brijzelde 't puin voor mortel; mannen voerden steenen in de

kruiwagentjes over de loopplank van het schip en stapelden ze op den oever; scheieraars waren in den put eerde aan 't uitgraven, die naar boven gehaald werd en effen aan weggevoerd om den barm te vormen voor de nieuwe straat; metselaars waren bezig aan 't betonwerk der grondvesten....

Maurice was overtuigd dat alles hier van een leien dakje loopen zou - het voor-werk, 't eerste vak der onderneming: de twee voetstukken waarop de brug rusten moest - hem niet veel zwarigheid zouden medebrengen. Lommens scheen er de man niet naar bedrog te zullen plegen of de zaken slordig uit te voeren; de werklieden ook zagen er vastberaden, kloeke kerels uit, waar men op rekenen mocht, die er voor opgewassen zijn een duw te doen en vooruit te willen. Alles liet voorzien dat het vlot van de hand zou gaan. Eens dit gedeelte afgeloopen, zou voor Maurice het belangrijkste - het eigenlijke werk aanvangen, waar hij meer ging moeten tusschenkomen: de ijzeren brug volgens het nieuwe stelsel gebouwd - die den uitslag moest bewijzen - de proef op de som dat de berekeningen er van juist waren.

Hier ter plaats, midden in het rumoerige werk, voelde de jonge ingenieur zich in zijn element; hij blaakte van ijver, was dronken van opgetogenheid. Het zwaarmoedige dat hem gister bevangen hield, was verdwenen, en de vrees om hier als toeziener een slecht figuur te maken, bleek wel voorbarig geweest te zijn. Hier in die wijde vlakte ademde men de vrije lucht in - al de kleinigheden van het bestaan waren er in versmoord, schenen van geen tel, hadden alle beteekenis verloren. Nu kon hij ten ander geheel opgaan in zijne ambtsbezigheid; hij ondervond den werklust van den nieuweling die zich met hart en ziel aan zijne taak overgeeft. Van de wijze waarop hij die taak waarnemen zou was er ook àlles aan gelegen - heel zijne toekomst hing er van af. Hij was echter vol goede verwachting; nu dorst hij het zich zelf wel bekennen: er stak eerzucht in zijn gemoed, hij wilde vooruit komen; onder het bescheiden en schuchter uiterlijk, droomde hij van roem en vermaardheid, van verhevene ambten; hij stelde zich zijne loopbaan voor in stijgende lijn, was overtuigd van zijne bekwaamheid, zelfbewust, rekende er op, met voortdurende inspanning en hard, onvermoeibaar te werken, eene schitte-

rende plaats te zullen veroveren - iets gelijk het zijn professor vergaan was: stoute plannen ontwerpen en uitvoeren, ontdekkingen doen op wetenschappelijk en technisch gebied, een wereldroem verwerven! Als hij het naging en zich zelven ondervroeg, was het geen drang naar rijkdom, geen lust om te genieten, maar enkel om de zaak zelf, - de drijfveer en de beweegreden was een fanatieke drift, een hartstocht, een verafgoden van het vak waarin hij al de vermogens van zijn geest kon ontplooien, waardoor hij zijn natuurlijken aanleg en talent kon lucht geven, en zijn eenig genot en voldoening te vinden was. Dit hier beschouwde hij als de aanvang, het vertrekpunt, de gewichtigste stap waarop het àndere volgen moest. Nu eerst zou het blijken of hij het tekort van zijn karakter door wilskracht kon aanvullen - of hij voor de praktijk was aangelegd, tot iets anders bekwaam dan om kantoorwerk te verrichten en over theorie te blokken? Hij gaf er zich goed rekenschap van, wist het maar te wel: zijn schuchtere aard, de bescheidenheid in zijn optreden, het vreesachtige van zijn gemoed, het aarzelen, stond hem in den weg, was een leelijk gebrek. Zijne opvoeding was daar de schuld van, hij had te afgetrokken geleefd, miste stoutmoedigheid, het leepe, het uitgeslapene, het blufferige, waarmede enkele zijner makkers, met veel minder bekwaamheid, hun gebrek aan kennis wisten te verduiken en zich door aanstellerij en durf, overal wisten te doen gelden. Dàt moest hij hen nadoen, zijne eigen natuur overwinnen, onder den knie krijgen; - wat al grooter moeilijkheden was hij al niet te boven gerocht! Hier was het eenvoudig eene kwestie van willen en durven.

Te middage trok Maurice met lichten stap en welgemoed naar 't dorp; miek onderweg een plan gereed. Aan tafel vond hij eenige gasten waarmede hij gisteren kennis had gemaakt. Gelijk naar gewoonte praatten zij er luchtig op los, vroegen hem naar zijne bevindingen op het werk.... Allen om 't even schenen zij geen grooten dunk te hebben van Lommens' bevoegdheid als ondernemer, voorspelden hem moeilijkheden.... Maurice nam het op als grootspraak, hechtte niet veel geloof aan hun gezwets - zij trachtten Lommens te kleineeren omdat hij geen man was naar hun soort. Het gesprek liep verder over zaken van het vak. Na het eten ging Maurice

de waardin opzoeken, en vroeg haar: of zij niet eene kleine kamer beneden beschikbaar had, waar hij zou kunnen werken, een ambtenaar ontvangen.... en zijne eetmalen afzonderlijk opgediend krijgen? Madame Julie wist er aanstonds iets op te vinden, en toonde hem een klein achterkamertje naast de gelagzaal, dat ze kon afstaan en voor hem inrichten. Het scheen hem uitstekend geschikt. Zij beloofde het tegen den volgenden dag in orde te brengen, en daar zou hij dan afzonderlijk bediend worden. Om allen verkeerden uitleg te voorkomen, gaf hij als reden aan: dat hij veel te werken had, en alzoo minder tijd zou verliezen. Daarmede was de zaak opgelost: meteen zou hij van het hinderlijke gezelschap ontslagen zijn, en zich hier beter thuis gevoelen. De andere gasten vonden het wel vreemd dat de jongeheer eenzaam verkoos te blijven en van geen verzet weten wilde, - zij beschouwden het als de gril van een beginneling die nog geen verstand van leven heeft, - dat hij het niet lang uithouden, en gauw weer bijdraaien zou, eens dat hij zich vervelen ging en te zien kreeg wat er op het dorp te betrapen viel.... Lacour echter beweerde dat het een leepe trek was om juffer Flore voor zich alleen te hebben.... Ze zouden het wel afloeren! In afwachting lieten zij den ingenieur links liggen en boerden voort ondereen.

Op het dorp hield Maurice zich al even afgezonderd, trachtte onopgemerkt te blijven. In de groote straat zagen de bewoners hem geregeld, op vast uur, twee maal daags voorbijgaan, groette bescheiden wie hem tegenkwam, maar zocht met niemand kennis aan te knoopen. In de gelagkamer der gasterij was hij zelden te zien; met de waardin en hare dochter bleven de betrekkingen op afgemeten voet; hij hield zich ernstig en koel, deftig beleefd, zoodat zij vanzelf op afstand bleven en hem met stille voorkomendheid bedienden. Zoo had Maurice het naar zijn zin, toonde zich met weinig tevreden en gaf niemand eenigen last. In het hotel werd hij aangezien als een jongeling van rijken huize, wel opgevoed, uiterst beschaafd van manieren, van allen genoot hij de achting, werd bewonderd om zijn onverdroten werkijver, en niemand dorst hem storen in zijne studie. Annetje zelf, de jonge lachtaarte van een meid, was vol eerbied en ontzag voor mijnheer Maurice, en zij trok een ernstig wezen aan om hem te bedienen.

Op de gemeente echter had het verschijnen van een zoo jongen, knappen ingenieur, bij de hooge burgerij en de ingezetenen wel belangstelling en vooral nieuwsgierighed gewekt. Waar ze 't gehaald of opgediept hadden, was den lieven God bekend, doch al gauw werd zijn naam vermond, wist iedereen dat hij van rijke familie was uit stad - de eenige zoon eener weduwe van edele afkomst; dat hij schitterende studies had gedaan, de beschermeling was van den professor die de nieuwe brug had ontworpen, - en dat hem de schoonste toekomst te wachten stond - eene uitstekende partij dus voor wie hem zou kunnen opdoen! In de dorpsstraat kenden al de belanghebbenden welhaast het uur waarop de jonge ingenieur 's morgens, 's middags, en 's avonds voorbijging. Elk trachtte hem te zien, te ontmoeten, of zocht naar eene gelegenheid om hem aan te spreken, of door hem opgemerkt te worden. In stilte en heel bescheiden werd hier en daar de hoek van 't gordijn gelicht, stak iemand 't hoofd door de bovenvenster om hem na te kijken, of kwam er toevallig eene juffer op den dorpel staan, kwansuis om eene boodschap te doen. Madame Julie, juffer Flore, de waard, en zelfs Annetje, deelden mede in de belangstelling; door degenen die het wagen dorsten werden zij uitgevraagd. De aanzienlijke damen konden minst van al hunne nieuwsgierigheid inhouden, en langs verre omwegen, op sluwe manier, wisten zij het gesprek op het mikpunt te brengen, tastten en tintten om maar iets te vernemen over den jongenheer die zoo afgetrokken leefde en zich achter een waas van geheimzinnigheid verscholen hield. Alle middelen wierden in 't werk gesteld om op de een of andere wijze door hem opgemerkt te worden of betrek aan te knoopen. Onder de ingezetenen was het een wedijver: wie den jongen ingenieur eerst op bezoek zou krijgen; ieder was er op gesteld het gunstig oogenblik te treffen, om als hij naar gezelschap trachten zou, er de eersten bij te zijn, zich aan te bieden hen met een bezoek te willen vereeren. Tegenover elkander pakten de damen uit om te beweren hoe vriendelijk mijnheer Mauriçe met hen was; om ter meest belogen zij malkaar met verzinsels die bewijzen moesten hoever zij in 't vertrouwen met den ingenieur gevorderd waren. Voor de jongejuffers zelf bracht die gebeurtenis eene heele beroering in hun stillen levensgang

- iets gelijk er eene renbaan op de gemeente komt, een reizende tooneeltroep, waarbij al de gewone bezigheden van den dag stopgezet worden, en al het andere zijne belangstelling verliest, ieder afzonderlijk nog enkel met dat ééne ding bezig is. Plots waren zij uit den gelijkloopenden, effen gang van hun bestaan ontheven; zij voelden hun hart feller kloppen, werden door een zenuwachtig verlangen opgejaagd, hunne ingedommelde gemoedsrust was verstoord, - ieder voorzag de mogelijkheid de uitverkorene te zijn.... Er werd gepraat, gefluisterd, gekonkeld, met vriendelijk wezen tegen elkander gehuicheld - het tegenovergestelde gezegd van 't geen zij meenden, begeerden en verlangden, want de eergierigheid weerhield hen openhartig te zijn, en met geen woord of gebaar mochten zij de onrust van hun gemoed, de opgewektheid des harten, en allerminst hunne betrachtingen en verlangens laten blijken, op gevaar af door de mededingsters bespot en belachen te worden. Allen met dezelfde volmaakte behendigheid wisten zij hunne aandoening achter een onschuldig, onverschillig en kalm uiterlijk te verbergen. Elk voor zich moesten zij de gebeurtenissen afwachten, doch ondertusschen elkander bespieden, en de eenig toegelaten listen gebruiken om de vriendinnen voor te zijn, om achterbaks hun doelwit te bereiken. Alzoo kon de naaister het al gauw ondervinden dat er iets op til was: nog nooit werd er zooveel toilet gemaakt; slimme winkeliersters legden het er op aan door vleierij en verzinsels, de lichtgeloovige freulen naar hun winkel te lokken en uit hunne argeloosheid munt en profijt te slaan. Bij de minste toespeling op mijnheer Mauriçe, kon men om 't even welk meisje zien blozen van geluk en ontroering. Nooit gelijk dezen zomer waren er zooveel wandelaarsters in den meersch: 't bleek wel dat al de juffers behoefte hadden aan gezonde buitenlucht, - dat ze opeens de schoonheid van het breede uitzicht ontdekt hadden en er van genieten wilden; anderen wendden voor belang te stellen in de werken aan de Schelde. Juffers die er te voren niet aan denken dorsten zich in de nabijheid te wagen der Poldergasten, - die zich voor geen reden hadden willen blootstellen aan den groven spot en liederlijke doening van dat onbeschaafde volk, kenden geen schroom meer en kwamen langs de Schelde wandelen. De

Poldergasten zoowel als de mannen van den Waterhoek, hadden er pret in de mooigekleede juffers aan te kijken, maar ze weerhielden zich niet, om naar elkander dubbelzinnige toespelingen te roepen, de meisjes op schimpscheuten te onthalen; de een vertelde een vuile mop, de ander deed een geil of ontuchtig gebaar, opzettelijk en met inzicht de rijke snuffen te zien rood worden en te doen wegvluchten van schaamte. De stoutsten trachtten het kwaad te trotseeren, deden alsof ze 't niet hoorden; de schuchteren echter bleven op een afstand, vergenoegden zich met eene wandeling in den meersch, getroost door de onderstelling dat zij toch zouden opgemerkt worden. Maurice liep daar tusschen door alsof hij de allerlaatste was om wie het te doen was, onwetend van de belangstelling die hij allenthenen gaande miek. Hij wist noch vermoedde dat er iets met inzicht gebeurde, dat hij het mikpunt was waarop al de meisjes van de gemeente hunne hoop gesteld hadden. Hij bleef verdiept in zijne bezigheid, - daarbuiten zag of hoorde hij niets, - had lust noch tijd om met 't even wie op de gemeente in betrek te komen. Elken morgen op gestekt uur, ging hij naar 't werk, keerde 's middags terug om te eten, en vertrok weer tot tegen den avond. Zijn stap was immer gehaast, zijn blik verstrooid of naar binnen gekeerd; somtijds vergat hij te groeten en scheen niemand in 't bijzonder eenige aandacht te schenken. Op 't werk liep hij vlug gelijk eene kat van hier naar ginder, was voortdurend in de weer om alles na te zien, of bleef met Lommens aan 't onderhandelen in de barak. Hij schafte op niets, savelde door eerde en zand, kalk en steen, en kwam meestal met bemorste schoenen en bevuilde kleeren van 't werk. Doch telkens hij er heentrok, was hij weer in de puntjes verzorgd, net uitgebórsteld, alsof hij naar een kantoor moest. Hij was nooit opzichtig maar wel fijn aangekleed, en veel afgewisseld - dit laatste werd bijzonder opgemerkt en door de ingezetenen als een bewijs van voornaamheid aangerekend. Buiten de werkuren bleef hij op zijne kamer, liet zich nergens zien; op de gemeente kende hij nog geen mensch. Met de personen van 't hotel zelf kwam hij weinig in gesprek; met een enkel woord had hij de vriendelijke waardin op een afstand weten te houden, en juffer Flore zoowel als Annetje, had hij allen lust ontnomen hem in

verzoeking te brengen. Bij 't opdienen van zijn eetmaal in het kamertje, vonden zij hem regelmatig met een boek of dagblad naast zijn bord, en zoodanig verdiept of verstrooid, dat hij er het eten bij vergat, en scheen uit de lucht te vallen als hij aangesproken werd. Van 't geen er in de gelagkamer en met de andere logé's omging, trok hij zich niets aan, kwam er enkel bij, als hij geroepen werd, om met een ambtenaar zaken af te handelen.

De ondernemers, ploegbazen en opzieners der Scheldewerken, aanzagen Rondeau voortaan als een droogstoppel, en dachten niet meer hem in hunne gelagen op te nemen.

Den Zondag had Maurice zijne vrije uren even stipt ingedeeld als in de week: 's morgens ging hij naar de vroegmis, bleef daarna op zijne kamer werken tot laat in den middag. Tegen avond deed hij eene wandeling in den meersch, waar hij de werken aan den doorsteek der Schelde ging nazien. 't Overige van den dag besteedde hij aan zijne briefwisseling. Het was hem eene behoefte uit de studiejaren overgebleven, elken Zondag een langen brief aan zijne moeder te schrijven. Dat was zijn beste uur - iets als een bezoek met mondeling gesprek, waarin hij heel zijn gemoed blootleggen kon, alles, tot de minste gebeurtenissen en voorvallen, tot in de bijzonderheden mededeelde. Over zijne bezigheid, zijn werk, zijne vooruitzichten betreffende de toekomst, schreef hij alsof het praten ware geweest, met telkens als slotbespiegeling: het verlangen om binnen afzienbaren tijd het geluk te smaken voor immer vereenigd te leven en met malkander gelukkig te zijn. In het schrijven toonde Maurice zich de teedere zoon eener liefhebbende moeder; met kinderlijke openhartigheid vertelde hij haar alles, omdat hij wist dat zij in al 'tgeen wat hem aanging evenveel belang stelde als hij zelf, en dat het haar verstrooiing en vertroosting geven zou in haar eenzaam leven. Hij wist dat hij heel haren rijkdom uitmiek, haren schat, haar eenig bezit, - dat al hare verlangens en begeerten, heel haar denken op hem gevestigd was, zij geen geluk kende buiten 't geluk van haren lieveling, - dat heel hare verwachting gesteld was op het vooruitzicht en de mogelijkheid eens samen met elkander te wonen. Bij ingeving kende hij het juiste onderscheid in 't geen waarmede hij haar best verblijden en troosten kon, en

haar gemoed opbeuren; in 't geen hij haar mededeelde wist hij met fijngevoeligheid alles te weren wat haar had kunnen verontrusten of een verkeerde opvatting geven van den toestand. Waar hij 't over zijn werk had, zijne studie, zijne ontwerpen en vooruitzichten, ging het op den toon als met een vakgenoot, - en daar zij evenzeer naar dezelfde uitkomst haakten en verlangden, was het hun op den duur eene wederzijdsche behoefte geworden, samen in voorgespiegelde geluksdroomen op te gaan. Als eene zorgzame moeder die zich om de minste kleinigheden bekommert, wilde zij vooral ingelicht worden over alle dingen van zakelijken aard - de eeuwige achterdocht, de vrees dat hem iets zou ontbreken, de twijfel om haren jongen goed onderhouden, opgepast, gevoed en gekleed te weten. Daarom trachtte hij hare opmerkingen te voorkomen, stelde hij haar onder alle opzichten gerust aangaande zijn verblijf, de bediening in 't hotel, - doch uit voorzichtigheid repte hij geen woord over het personeel, noch over de gasten die er hunne wilde gelagen hielden. Omdat hij er voor zich zelf allerminst gevaar in zag, meende hij er zijne moeder niet noodeloos te moeten mede verontrusten.

Van al den tijd dat hij op de gemeente inwoonde had Maurice nog geene herberg bezocht, of bij een particulier op bezoek geweest. Daar hij geen behoefte had aan verzet en zijn tijd goed wist te gebruiken, kende of ondervond hij de verveling niet van het dorpsleven. Hier of in de stad was hem precies hetzelfde, integendeel, hij werd er niet door gerucht gestoord, en moest er geen kennissen ontvluchten. Voor ambtszaken van het provinciaal bestuur was hij enkele keeren op 't gemeentehuis moeten komen, had er met den burgemeester en den secretaris gesproken, andere ingezetenen ontmoet die zich allen om 't even vriendelijk hadden betoond, en duidelijk te kennen gegeven nader met hem te willen in betrek komen. Altijd wist hij eene uitvlucht, eene reden aan te wenden om uitnoodigingen te ontzeggen. Zijne ingeboren schuchterheid weerhield hem, hij was bang voor menschen die hij niet kende, en had hoegenaamd geen behoefte aan gezelligen omgang, zag er een gevaar in zijn kostelijken tijd te verliezen. Hij moest werken! Doordat hij zich geheel aan zijne bezigheid overgaf, al de dagen van de week bezet waren, hij zijne vrije uren voor

eigen studie benuttigde, werd hij niets gewaar van de eentonige middagen op 't dorp, de wanhopige traagheid van den avondval, - den indruk van verlatenheid in eene dubbele rij gesloten huizen zonder menschen op straat, met de stilte die er over weegt, alsof alle leven er ware uitgestorven en de bewoners er een bestaan leiden dat versteend is, waar 't verleden zoowel als de toekomst op één punt is doodgeloopen - die indruk had hij nooit opgedaan, alhoewel hij er midden in die atmosfeer als versmoord zat.

Alzoo verging de zomer. Al de dagen had Maurice overgebracht in de opene lucht, onder de brandende zon; zijn gelaat, zijne handen zagen bruin, en hij schreef aan zijne moeder: dat hij verbrand was en zwart als een neger! In de onafzienbare uitgestrektheid van den meersch - ééne effene zee van groene weiden, overkoepeld door 't blauw van den hemel, had hij nooit acht gegeven op de vaart der witte wolken die hoog boven zijn hoofd heenzeilden; had niet opgemerkt dat het gras waardoor hij alle dagen liep, lang werd; nauwelijks had hij den geur opgesnoven van het hooi dat allenthenen gemaaid werd, door jolige meiden opengescheierd, gegaffeld, in oppers gesteld en op hooge voeren weggehaald, - de natuur waar hij voor 't eerst middenin geleefd had, bleef hem een gesloten boek. De dagen waren de een na den ander in hun gelijk opeenvolgen, ongeteld voorbijgegaan; de tijd was hem veel te kort toegeschenen, verveling had hem nooit aangegrepen omdat al zijne aandacht voortdurend gevestigd was op het werk, omdat hij geheel opging in den bouw der brug. 's Morgens was hij er toen de arbeiders aankwamen, tot 's middags; en juist om één ure bevond hij zich weer op zijn post, tot 's avonds half acht, als de werklieden vertrokken. Door den dagelijkschen omgang met aardewerkers en metsers voelde hij zich op den duur meegroeien in hun gemeenschap; waar hij ze in 't begin slechts als bende had opgemerkt, kwamen ze hem nu onderscheidelijk voor, kende hij ieder in zijn persoonlijk voorkomen, hunne gedaante, den klank hunner stem; bij verschillende omstandigheden en voorvallen was de aard en de doening van ieder hem afzonderlijk opgevallen. Er waren zwijgzame kerels onder, die onberoerbaar schenen en zonder geluid te geven, voortwerkten; anderen

altijd aan 't morren en klagen, voor wie het ofwel te koud of te warm, en 't werk altijd te lastig scheen; verder waren er wallebakken onder, twistzoekers, nijdigaards, en daartegenover, de onbedaarlijke kluchtigaards, den dag door aan 't kallegaaien en aan 't zwetsen, die alles in geestigheid opnamen en door zotte spreuken en vertelsels de makkers aan 't lachen brachten, - dat waren de welgezinden, de levenslustigen, voor wie 't werk eene doodgewone bezigheid was, de oorzaak en de natuurlijke eigenschap van 't leven zelf. Zonder er met inzicht acht op te geven, drong de doening van het werkvolk waar hij nu dagelijks in verwikkeld was, in Maurice zijn gemoed door; feitelijk stond hij er buiten en heel ver af, maar door het gedurig bijzijn, leefde hij in zekeren zin hun bestaan mede. Zonder zich in hunne gesprekken te mengen, kon hij niet laten er naar te luisteren, en geleidelijk, buiten zijn weten, onderging hij den invloed van het midden, dacht en leefde met hen mede. Alzoo vernam hij iets van hunne huiselijke aangelegenheden, hunne vrouw en kinderen, hunne opvatting van het bestaan; geleidelijk werd hij gewaar dat die schijnbaar éénvormige werkersbende uit onderscheidene trappen en staten bestond, juist gelijk in de hoogere samenleving. Door hun stoutmoedig optreden, door ruwheid in stem en gebaren, ofwel door behendigheid, door kracht of zelfbewusten drang om vooruit te komen, oefenden de eenen meesterschap uit over de minderen, die door hun schamel voorkomen, hun verdutste doening, door een of ander gebrek 't zij aan de tong, aan armen of beenen, veroordeeld schenen hun leven lang aan den ondersten rang te blijven, door de anderen uitgelachen en bespot te worden. Alzoo was het te merken dat ploegbazen en werkleiders zich door eigen kracht of natuurlijke begaafdheid, uit de menigte hadden weten naar boven te heffen, - voerden bevel over hunne weerga, alsof zij van een ander soort en hunne meerderen waren. Dat kwam uitsluitelijk omdat ze 't gedurfd hadden, en in 't bevelen den gepasten toon wisten aan te slaan. Dit gold dan ook maar enkel op het werk: eens daarbuiten verloren zij al hun meesterschap, stonden niet hooger in aanzien en gezag dan degenen waarover zij bevel gevoerd hadden. Buiten hier of daar eene aanmerking, had Maurice met de werklieden zelf weinig uitstaans, - in de ploegbazen echter stelde hij meer

belang, van hen moest het komen of het werk deugdelijk en ter trouwe werd uitgevoerd; bachten den rug van den ondernemer konden zij alles laten verknoeien.

Als opziener door de provincie aangesteld ware het Maurice voldoende geweest zich te bepalen bij het opmaken van zijn verslag; doch met de brug voelde hij de zware verplichting om te zorgen dat alles tot in de punten stipt en naar de voorschriften van het bestek werd uitgevoerd, omdat de goede uitkomst, de voortreffelijkheid van het stelsel, dat hier voor 't eerst werd toegepast, moest bewijzen. Het ging hem al te na, en de roem die zijn professor bij den goeden uitslag behalen moest, was zooveel alsof het hem zelf betrof.

Het werk vorderde naar behooren, doch niet vlug genoeg om Mauriçe in zijn onrustig verlangen te voldoen. Naarmate de bouw zijn vorm kreeg, wekte het in hem een heel nieuwe gewaarwording, eene ontroerende vreugde. 't Geen tot nu nog enkel in berekening, in lijnen op 't papier, in theorie bestond, met 't bewustzijn en de mathematische zekerheid alevenwel dat het in werkelijkheid kon verwezenlijkt worden, - dit droombeeld effen aan vorm te zien aannemen, gecristaliseerd tegen 't ijle van de lucht, bracht heel zijn wezen in spanning. Elken morgen naderde hij met iets als schroom en twijfel: of het geen bedriegelijke begoocheling der zinnen blijken zou, en het heele ding gelijk het gister gevorderd was, als een ijle luchtspiegeling weer verdwenen en in het niet teruggekeerd zou zijn! Neen, het stond er vast en stevig overeind, kloek uit den grond opgegroeid - elken dag rees het voetstuk eenige lagen hooger, in rooden baksteen net gemetseld, met zware arduinstukken op de neggen, een massieve blok, sierlijk verslankend in de hoogte - loodrecht langs den oever der Schelde, en schuin neerglooiend langs beide zijkanten, in effen lijn met den barm der opgevoerde straat. Dat eene voetstuk teekende nu reeds den vorm uit welke de verschijning op haar geheel vertoonen zou: hetzelfde langs den overkant, en de twee voetstukken in de hoogte verbonden door de horizontale liggers en het ijzeren stel dat de brug zou uitmaken, - en daar kon men zich voorstellen hoe het geheel er uit zien zou, welk effect het moest maken.

Voortgaand op den tijd die er noodig geweest was om het

ééne voetstuk op te trekken, kon nu reeds uitgerekend worden wanneer de brug zou gereed zijn. Lommens was vol goede verwachting en voorzag dat alles best en wel op tijd zou klaar komen. Doch Sieper, de ploegbaas, die het gehoord had, loech met de berekening van den ondernemer.

'Laat hem maar aan den overkant beginnen!' riep hij zwetsend naar een makker, dààr zal hij wat tegenkomen.'

Dat sloeg Maurice in de ooren. - Waarop was die bewering gesteund? Zoo gauw hij eene gunstige gelegenheid vond hem alleen te spreken, ging hij Sieper uitvragen.

'Een kind kan het weten,' beweerde Sieper doodkalm. 'Langs dezen kant der bocht vreet de Schelde grond in, en hebben we vanzelf vasten bodem, maar langs gindschen oever is 't aangespoelde grond - 't oude bedde - en bijgevolg hooge kwelm - er zal wel een heipaaltje bij te pas komen, ze zullen er in vliegen gelijk in de boter.'

Lommens er over geraadpleegd, hield zich bedaard:

'Het heiwerk is voorzien in de onderneming,' verklaarde hij.

Maurice had het peilen van den bodem niet bijgewoond, was echter door de vaste uitspraak van Lommens gerustgesteld, en vreesde niet dat het zoo erg worden zou. Sieper was een grootspreker, overdreef altijd in het kwade. Meer dan eens echter had Maurice vastgesteld dat die kerels van de streek, geboren aardewerkers, veel ondervinding en meestal een juisten kijk op de dingen hadden, - er soms meer van wisten dan vakmannen zelf, met al hun boekenverstand. In gesprekken onder arbeiders van de ploeg was het Maurice reeds opgevallen dat Sieper zich minachtend over den ondernemer had uitgelaten, zijne werkwijze in sommige dingen afkeurde, maar een klein gedacht scheen te hebben van zijne kennis in het vak, en nog minder van zijn durf om iets aan te pakken en uit te voeren. Bij 't volk had Lommens inderdaad weinig aanzien en gezag; hij was te goedzakkig en te braaf - te eerlijk misschien, en vooral geen zakenman. - Een sukkelaar, had Sieper beweerd, die bij den eersten tegenslag plat geruïneerd geraakt!

Maurice had Sieper leeren kennen als een voortvarende kerel, een driftkop, met talent om te bevelen en met volk om te gaan; die, alhoewel ongeschoold, uit ondervinding en

door eigen aanleg, veel gezond verstand, een vluggen kijk had op het werk, maar geern overdreef, en alles aandikte.

Door naderen omgang met Lommens bleek het Maurice dat deze de goede eigenschappen miste van een flinken ondernemer; bekwaam, nauwgezet en eerlijk genoeg, maar niet doortastend, te peuterig, te voorzichtig, te slap en zonder voorzienigheid. Alles wel beschouwd, had de ploegbaas gelijk waar hij beweerde dat Lommens aan den overkant had moeten beginnen. Heel dien schoonen zomer, met dat droog weer, hadden ze laten voorbijgaan en 't gemakkelijkste werk uitgevoerd.

'Nu dat het regenseizoen gaat beginnen, zullen we daar in de zompe mogen ploeteren,' had Sieper voorzegd. 'Die man weet niet wat de meersch is in den winter, en wat het beteekent in de natte klei te staan?'

Het ware zeker verstandiger geweest, dacht Maurice, doch Lommens liet zich door geen praatjes van de wijs brengen.

'Niet luisteren naar den welweter, mijnheer Maurice, - hij is goed om 't volk op te ruien. Alles zal best verloopen - ik heb geen raad vandoen.'

Het scheen wel dat Lommens nooit aan 't welgelukken van iets twijfelen kon; 't bleef echter de vraag of hij even onberoerd zou blijven in den tegenslag, en dan ook zijn kalmte behouden? Het zag er alevenwel naar alsof hij zeker was van zijn stuk; hij ging bedaard zijn gewonen gang, had altijd zijn zelfde wezen op, gelijk zijn zwaarlijvig postuur immer in dezelfde kleeren stak, alsof ze hem aan de leden gegroeid waren. Bij de andere ondernemers der scheldewerken was Lommens ook van weinig tel - zij namen hem niet als man van gezag en vakgenoot op, - hij zwetste, vloekte of dronk niet, deed geen groot verteer - bezat geen der eigenschappen of attributen welke tot het wezen van het vak behooren, en zonder dewelke een ondernemer het volgens hen niet stellen kon. Hij geleek beter aan een koster! beweerden zij; hield zich heelemaal buiten de gemeenschap, stond alleen, had verhaal noch verweer, en dat zou, zegden zij, oorzaak zijn, dat hij ten onder moest. Daarmede bedoelden zij ongetwijfeld Lommens 'eerlijkheid' en zijn rechtschapen karakter; 't geen negatieve deugden waren in hunne opvatting, die bij het vak allerminst te pas kwamen, waardoor men totaal ongeschikt is om voordeelig zaken te doen en geld te winnen.

Met zijn eigen aard voelde Maurice zich wel eenigszins verwant met den braven kerel, en daarom hield hij van hem, - had het waarlijk jammer gevonden moest hij hier aan het werk een zwaren tegenslag ondervinden en geld verliezen.

Met al zijne goedzakkigheid, zijn kalm en bedaard voorkomen, had Lommens toch een kop die op 't zijne stond, was door niets en door niemand van zijn gedacht af te brengen: hij liet het ééne voetstuk geheel opmaken, de twee barmen der oplooiende straat die naar de brug leidde, met arduinstukken opstapelen en de kasseien leggen - 't geen veel werk vroeg en tijd benam, maar toch van geen nut bleek te zijn, aangezien er geen materiaal langs die straat vervoerd werd en alles op de Schelde met schepen, ter plaats zelf aankwam. Niet voordat aan deze zijde alles tot in de puntjes was voleindigd en opgekuischt, vaarden de booten naar den overkant en werd aan het tweede voetstuk begonnen.

Dat was toen na kermis, een eind in September, de dagen reeds fel aan 't korten, met regen nu en dan en veel mistig weer. Een sterke ploeg arbeiders vielen er aan 't werk; op korten tijd was de put gegraven over heel de breedte der grondvesten. Doch eer ze op vereischte diepte gekomen waren, werd de donkergrijze klei al natter en ging het graven niet meer zoo vlot van de hand. De eerde plakte aan spaden en schoppen, was niet te verporren, bleef in de kruiwagens kleven, - ze klom de arbeiders hunne leerzen op, en zonder vasten stand, was het werk dubbel lastig, ging niet vooruit. In het vervoeren ook was het ver van gemakkelijk: het bovenhalen een beulswerk, en over heel den afstand liepen de kruiwagens op scheierplanken, die dan nog verzonken en waar men gedurig op uitgleed; het hielp evenmin de kruiwagens te kantelen - telkens moest de kleverige massa er met de handen uitgekrabd worden, daar ze slechter dan vette zeep, door geen duivels te verhandelen was. Wanneer het bij ongeluk smuikelde en de arbeiders een heelen dag in het natte weer gestaan hadden, doorweekt tot op het vel, van onder tot boven besmeurd, te ploeteren op onvasten bodem, waar zij gedurig uitgleden of verzonken, te worstelen in die detsche brij, waren zij tegen den avond doodmoe en op, afgebeuld, zonder dat het werk om zeggens gevorderd was. Zij hielden nochtans vol -

ze waren immers gewend aan lastig beulen, de eerde was hun natuurlijk element - zij hadden 't nooit opgegeven, en de mannen van den Waterhoek zouden niet onderdoen voor de Poldergasten die ginder aan den doorsteek, in 't zelfde geval verkeerden en 't even lastig hadden. Het was het smodderige seizoen - alle jaren gelijk moesten ze het doormaken, en zouden het nu ook niet in den steek laten zoolang de entrepreneur het maar goedvond, te laten werken. Wat gaf het hun tot over de knieën in 't slijk te ploeteren en als moorduivels voor den dag te komen! De moeilijkheid zette hunne drift nog aan: met vloeken en brieschen bleef de moed er in, kwam hun geweld los en beulden zij tenden hunne krachten, erger als in gevecht lijf om lijf, een worstelen om het domme element - de bok en de moere van de klei, hieten zij het - die hen wilde wederstaan, te bedwingen en tam te krijgen. Als 't hun te kwaad werd, namen zij een slok jenever uit de drinkpul die bij de eenen aan hun hals bengelde, bij de anderen in den diepen zak hunner wijde broek verborgen was. Dat gaf hun telkens nieuwen lust en bracht hen weer op adem.

Lommens stond zijne mannen terzijde, hielp hen met raad en daad. Hij ook was van hoofde te voete belabberd en beslijkt, hield zich niet achter en pladeide met de laarzen in den vettigen deesem. Hij alleen vloekte niet; zonder misbaar te maken, liep hij rond, bleef altijd dezelfde kalme, onberoerbare, zwijgzame vent, die zijn geduld weet te bewaren en nooit twijfelt aan den goeden uitslag. Als de mannen te leelijk deden, niet wisten waarop hunne woede uit te werken, zegde hij zachtjes:

‘'t Zal wel gaan, jongens; nog een duwtje en we zijn er!’

Maurice was vol bewondering voor het verbazend uithoudingsvermogen dier taaie kampers, voor de ploegbazen die er met buitengewoon talent, 't vuur en de opwinding wisten in te houden, en over alle mogelijke middelen beschikten om hunne mannen aan te porren. Hij zelf voelde zich opgaan, meegesleept door hunne geestdrift. De houding van den oprecht stoïcijnschen ondernemer kon hij nu ook waardeeren. Hij wilde tegenover hen niet achterblijven, toonde dat hij niet bang was zijne kleeren te bevuilen - stampte onverschrokken met zijn steedsche schoeisel door modder en plassen, en kwam

's middags en 's avonds uit den meersch, bespetterd en beslijkt, al niet beter dan de Poldergasten zelf. In het hotel hadden zij er hun werk mede den ingenieur zijne kleederen elken dag in orde te brengen. Hij glimlachte bij de onderstelling om alzoo in zulken staat voor zijne moeder te verschijnen, en hij schreef haar:

'Voor eene maand stond ik nog heele dagen in de brandende zon, zag er uit als een Spanjaard - nu heeft de regen hier den bodem in poespas herschapen en we verzinken in t' slijk. Als ge me hier op 't werk moest zien, zoudt ge me zeker voorbijgaan zonder uw zoontje te herkennen! Mijne kleeren lijden er groote schade bij, en ik zie de noodzakelijkheid in mij een pak aan te schaffen dat er tegen bestand is - gelijk de arbeiders dragen: een paar waterlaarzen en een leeren vest zouden mij vooreerst goed te pas komen! Met de rest is alles in orde: gezond en welvarend! Het leven in de wijde lucht bevalt mij uitstekend; men geraakt er verhard tegen wisselvalligheden van regen en wind. 't Is ongelooflijk wat men kan uitstaan eens men er aan gewend is.'

Voor zich zelf beschouwde Maurice deze periode als een proeftijd dien hij doormaken moest; hij vond er een soort behagen in, had gewild dat het nog barrer werd, om alzoo zijne kracht te beproeven en te weten hoever hij 't meemaken kon, - tot welken graad hij het zou kunnen verdragen. Hij troostte zich bij 't gedacht: hoeveel kwader de werklieden het te verduren hadden, en zich daarbij nog afbeulen moesten aan lastigen arbeid, terwijl hij zelf er slechts op hoefde te staan kijken. Natuurlijk was het hier een heel ander leven dan op een kantoor, bij een warm vuur, aan tafel te zitten werken, doch hoeveel rijker aan ondervinding! Het kwam hem voor als iemand die jaren lang eene vreemde wereldstreek in boeken gestudeerd heeft, eindelijk in die streek zelf is aangeland en er alles in werkelijkheid te aanschouwen krijgt. Tot hiertoe had hij slechts het eerste deel van het vak doorgemaakt, nu kreeg hij hier ter plaats, het tweede doel onder handen, waar verwezenlijkt werd, de uitkomst van 't geen in het eerste, op het papier ontworpen is en ineengezet. Ginder was de gespannen geest aan 't werk, het berekenen en becijferen, hier de uitvoerende kracht, het onmiddellijk toepassen, het daadwerkelijk

verhandelen van het materiaal - het tastelijk opbouwen, het plan uitvoeren, het werk van den geest stoffelijken vorm geven en gestalte - het droombeeld verwezenlijken! Midden in die worstelende kracht, in strijd tegen het doode element, voelde hij zich het leidend genie, het bewuste wezen dat de bezieling, in het kantoor ontstaan en geboren geworden, naar hier overbrengt, - de ingewijde die bekend met de wetten waarop de uitkomst mathematisch gesteund is - die vooruit weet hoe de orde uit den chaos moet geboren worden, die nagaan kan hoe uit den warboel geleidelijk de vorm ontstaat, de verschillende elementen tot een schoon geordend geheel samengroeien, - die het mirakel bijwoont, de schepping van menschelijk vernuft, de overwinning van den geest over de materie. Nu vooral scheen hem het vak van ingenieur het verhevenste en volmaakste wat een mensch bereiken kan, het eenigste waarin de geest en verstand zich wijd ontplooien kan, met altijd breeder uitstralende ruimte van mogelijkheden, niet alleen in het rijk der zuivere beschouwing, als wetenschap op zich zelf, maar ook in het werkelijke, wonderen kan verrichten welke van praktisch nut zijn voor het menschdom, het uitzicht der wereld veranderen en de samenleving vooruithelpen naar hoogere beschaving en meerderen welstand.

In zulk eene gemoedsgesteldheid was het geen wonder dat de ongemakken en het onaangename, om in regen en wind te staan, door Maurice als kleinigheden werden opgenomen en niet in aanmerking kwamen - hij dacht enkel aan den einduitslag - aan de moeilijkheden van anderen aard, welke onvermijdelijk vast waren aan het uitvoeren van elk grootsch en geniaal werk. Gelijk wat men aangaat, in elk vak; al wie een hooger doel nastreeft, moet volhouden en zich niet door bijzaken laten afschrikken. Het leven zelf is niets anders dan strijden, en die er wil boven op komen, heeft hinderpalen te overwinnen.

In enkele maanden hier op het werk, had hij meer ondervinding opgedaan dan in een vol jaar studietijd, - eene heel ander opvatting en inzicht gekregen over veel zaken waar hij 't bestaan niet van vermoedde. Voor 't eerst stond hij hier tegenover de werkelijkheid, in voeling met echte arbeiders - die hij vroeger slechts als naamlooze factor, als uitvoerende

kracht, onder abstracten vorm in zijne voorstelling droeg. Van dat soort menschen die het materiaal verhandelen - door het andere soort menschen in hoeveelheden op 't papier uitgedrukt, kende hij niet eens het bestaan; de vraag: hoe zij leefden, was hem nooit in 't gedacht opgekomen. Dat aanvoelen nu, had hem een heele wereld van gewaarwordingen geopend, waarmede hij afrekenen moest in 't oefenen van zijn vak. Dat aanvoelen zelf, het betrek met de arbeiders, was beter uitgevallen dan hij het verwachten dorst - hij was tevreden over zijne prestatie. Hij voelde iets volledigd in zich, - alsof hij over dat onderwerp met goed gevolg een examen hadde afgelegd: om mensch te zijn tegenover menschen. Nu was hij bewust van zijn invloed, mocht rekenen op zijn gezag, had de zekerheid en het vertrouwen langs dien kant ook niet te zullen te kort schieten. Het was voor hem een waagstuk geweest, maar nu bleek hij er goed doorgekomen: in de praktijk zou hij evengoed slagen als in de theorie; nu eerst lag zijne loopbaan voor hem open, hij hoefde nog enkel den voorgetrokken weg te volgen, - te werken!

Van den twijfel verlost, zou het hem aan moed niet ontbreken; hij had een heel leven vóór zich, onafzienbare mogelijkheden, - moest het ver brengen, zou zich met geen kleinigheid tevreden stellen. Wat zijn meester verwezenlijkt had, moest hij ook zien te bereiken. Bij dit gedacht gloeide Maurice van geestdrift en trots. Wat verlangde hij om met Kerstmis zijne moeder te zien, haar zijne bevindingen en plannen mede te deelen! Nog nooit had hij zoo de behoefte ondergaan om zich aan iemand uit te storten. Hoe zou hij haar met zijne glorierijke vooruitzichten verheugen!

De dagen gingen nu eentonig voorbij. Over den wijden meersch hingen de grijze wolken zwaar en laag tegen den bodem, met afwisseling van regen en dikken mist die de verten omdoezeld hield. Sedert lang was het uit met zon en schoon weer, uit met de meisjes die als witte princessen door de groene meerschen kwamen wandelen, - geen levend schepsel die nog naar de werken omzag. De arbeiders waren aan hun lot overgelaten, wrochten vereenzaamd als galeislaven op een schip in volle zee; aan niets kon men nog gewaarworden dat er verderop, aan den doorsteek der bocht, een andere bende bezig

waren gelijk zij hier. Of het werk vorderde, kon niemand nagaan, - 't scheen wel, nu de natuur zelf haar werk gestaakt had, en hare winterrust was ingegaan, zij ook aan anderen 't werk onmogelijk maken wilde. Welhaast zou 't water op den meersch komen en de arbeiders per boot naar hun werk moeten overvaren, en er afgezonderd zitten als op een eiland. De gemeente ook scheen ingedruild; van de brug was de nieuwsgierigheid er af. Ploegbazen, toezieners en ingenieurs, zoowel als de Poldergasten werden voortaan met de inwoners medegerekend, leidden er elk op zijn manier hun bestaan, drongen zich door hunne luidruchtige levenswijze op, of bleven afgezonderd. Voor de bewoners was Maurice Rondeau nog altijd dezelfde jongeheer, met eenigszins raadselachtig voorkomen, die zich - uit voornaamheid - terughield en met niemand gemeens wilde maken. Hij zelf was er gewend gerocht en bevond zich goed in zijne eenzaamheid. Het personeel van het hotel wist waaraan zich te houden met hun gast. Madame Julie, juffer Flore, de waard noch Annetje beproefden het nog hem hunne vriendschap op te dringen. Door zijne correcte houding en stille beleefdheid echter was ieder met hem ingenomen, vol achting en eerbied. Geen van allen waagde het hem in zijne drukke bezigheden te storen. Zijne kamer had hij gezellig ingericht, en daar voelde hij zich thuis, omtrent gelijk op zijn kwartier toen hij aan de hoogeschool studeerde. De lange avonden en 's Zondags, kon hij er naar hartelust werken, en de heele wereld vergeten. Alzoo zou hij het jaren lang kunnen uithouden hebben; hij verlangde naar niets - zijne gemoedsrust had hij volkomen bewaard; nu hij de proef had doorstaan, was hij overtuigd dat niets meer in staat zou zijn hem nog te beroeren. Zijn ijver voor het vak bleef onverdroten, even wakker als den eersten dag, en nu gelijk toen, zocht hij niets anders dan zich geheel aan zijne bezigheid van opzichter der bruggewerken te wijden.

Doch het scheieren en diepgronden voor het tweede voetstuk vorderde traag, de arbeid was ondoenlijk lastig, - de mannen stonden tot over de knieën in 't kwelmwater, en er moest voortdurend gepompt worden, om te beletten dat het werk geheel zou onderloopen. Het gereedschap voor het heien lag ter plaats, met eene heele scheepsvracht houten palen, -

werklieden zetten de stukken in elkaar, scherpten punten aan de piketten, anderen losten arduin, ballast en baksteen uit de schepen, doch geen die voorzien kon wanneer men er mede zou kunnen beginnen. Door regen en slecht weer bleef men echter doorwerken - alles in volle bedrijvigheid, - heel zelden, alleen bij zware stortvlagen, moest het werk soms voor een halven dag stopgezet worden. De mannen van den Waterhoek waren niet bang voor eene kleinigheid; gehard tegen wind en kwaadweer, vroegen ze maar om er aan te blijven, en ze zouden het flauw vinden een daghuur te moeten verliezen, als 't niet volstrekt onmogelijk was.

Zoo gebeurde 't toch zekeren keer, tegen avond, dat er plots zulk een geweldige wolkbreuk losbarst, het water zoo striemend neerstortte, dat ieder op den loop sloeg en schuiling zoeken moest. Maurice was juist op weg met Sieper, en aan den Waterhoek gekomen, vonden zij niets beters te doen dan 't eerste huis 't beste in te vluchten - bij Leme Demoor in Den Sleerin. Het was Zaterdagavond, de Scheldewerkers hadden hun pree getrokken en zaten er te drinken. Opgejaagd door den regen, kwamen altijd nieuwe gasten bij, zoodat het achterna woelig werd en vol in de kleine, lage herberg. De regen hield niet op - geen denken aan zich buiten te wagen. In de belendende kamer waren Polders aan 't gelage - er werd gezongen en luide gegalferd, en daar Sieper nog tegen den disch gedrumd rechtstond, beiden geen zitplaats bemachtigen konden, deed hij teeken naar den ingenieur met hem mede te komen in de kamer.

‘We zullen er beter op ons gemak zijn,’ zegde hij.

Maurice volgde Sieper, en daar vonden zij den jongen Thyssen, Verrest, Seroen, Berton, Bekaert - heel het gezelschap opzieners, ondernemers en ingenieurs samengezeten aan 't jolen. 't Eerste wat Maurice in 't oog viel en hem schrikken deed, was het meisje op Thyssens schoot, die den arm om zijn hals geslagen hield en er als ware 't afwezig, stil gelijk een kind zat uit te staren. Op den stond bemerkte hij aan hunne luidruchtige doening, dat de mannen tamelijk beschonken waren. Nu eerst zag hij in wat voor kot hij aangeland was, doch moest nu wel plaats nemen in de ronde en met hen een glas bier drinken. Maurice kon den blik niet

afwenden van het meisje op Thyssens schoot (zulk vertoon had hij nog nooit gezien!) Zij was de eenige vrouw in 't gezelschap der mannen, en voelde zich geen zier op haar ongemak; - hij wist of kon niet achterhalen wàt er hem aan dat schouwspel ontroerde en zoo zonderling voorkwam. Zij scheen te droomen, haar hoofd aan den langen hals draaide nu en dan in 't rond, doch telkens zij iemand aankeek, straalde er iets als wild vuur uit hare oogen - 't geen in wonderlijke tegenstelling was met de strakke uitdrukking van haar gelaat en haar kalm en onberoerd zitten. Thyssen scheen haar vergeten te zijn, of niet te weten dat hij haar op den schoot had, praatte al over haren schouder lustig met Berton. Maurice zat aan 't ander eind, er rechtover, naast Seroen den ingenieur en Bekaert den toeziener; gerocht met die twee in gesprek, doch hoorde niet wat zij zegden - al de geruchten zoemden dooreen in zijn hoofd, - hij zat er geslagen onder den indruk van 't geen hier gebeurde of gebeuren zou. Die vrouw op een mans schoot gezeten - nooit had hij kunnen vermoeden dat zoo iets mogelijk was! - leek hem iets gruwelijk oneerbaars, maar omdat Thyssen zelf, en het meisje ook, het zoo gewoon deden, en er buitendien geen mensch acht op gaf, niemand der aanwezigen het raar vond, of scheen op te merken, sloeg het hem heel overstuur. Hij werd aangedaan door eene onweerstaanbare nieuwsgierigheid, welke hem aantrok en tevens beangstigde. Zoo sterk gerocht hij in den ban van dat schepsel, dat het hem niet mogelijk was er zich aan te onttrekken. Toen wist hij nog niet welke toover van het meisje uitging, meende zich geslagen en geërgerd door het onbetamelijke harer houding. Het was eene akelig spektakel, hier in 't deemster van die herbergkamer: een tooneel uit een roovershol! Elk oogenblik meende hij dat er met die twee iets ontzettens gebeuren ging, vreesde en verlangde evenzeer er bij aanwezig te zijn. Hij kon er de oogen niet van afwenden. In heel haar wezen was het meisje hem raadselachtig en vreemd: zij zat rechtop als een beeld, en zonder aanleiding, zonder drift, verstrooid naar het scheen, maar regelmatig als door eene inwendige veer bewogen, mecanisch, zoende zij Thyssen, met de uitgestoken lippen zijne wang even aanrakend, om dan weer strak en onberoerd te blijven zitten uitstaren. Thyssen praatte voort,

deed alsof hij er niets van wist of gevoelde. Zij leek wel eene heel jonge deerne, slank opgeschoten, zwart van haar, bruin van vel, dicht toegenepen lippen, met regelmatige gelaatstrekken, koud, maar iets in de oogen als een keerende metaalglans die soms naar 't groen wendde. Vreemd vond hij het en onverklaarbaar, hoe zij in 't ronddraaien van den blik, nooit langs zijn kant uitkeek, hem moedwillig over 't hoofd zag, hem opzettelijk niet te willen aankijken. In zijn binnenste ondervond hij het tweevoudig gevoel: iets als vernedering omdat hij op haar geen indruk miek, en de vrees door haren blik een kwaden invloed te zullen ondergaan. Onwillekeurig speet het hem, hij was beschaamd hier zoo slordig gekleed, bemorst en natgeregend te zitten, met 't uitzicht van een gewonen arbeider, - niets waaraan zij de voornaamheid van zijn persoon had kunnen uitkennen. Hij was danig op zijn ongemak, verlangde om hier weg te komen, buiten in de open lucht te zijn, - en tevens onderging hij den behagelijken lust hier te zitten, deel te nemen aan iets ongeoorloofds, dat hij verboden wist, - de drang naar het onwelvoegelijke, met de angstige verwachting iets bij te wonen dat hem onbekend was en aanlokte als: het mysterie van dat kwaad. Hij dorst, mocht er niet naar kijken, en hield er den blik gestadig op gericht. Wat stond hier te gebeuren? Geen van allen zou zich schamen te doen wat de lust hen ingaf - zij kenden elkaar en waren van eender soort. De een na den ander zongen zij gemeene liederen; er werd gelachen en baldadig geschreeuwd, en wie iets vertellen wilde, moest luide roepen om boven 't gerucht uit, gehoord te worden. Er hing eene stemming van verderf en zonde in die dompige kamer. Als een der beschonken slempers het inviel en op die meid afging, er de handen naar uitstak, deed zij hetzelfde afwerend gebaar van een kind dat geen genoegen heeft in het spel, en bleef verstrooid en schijnbaar verveeld, misprijzend uitstaren. Het vinnig gevonkel uit hare oogen was in strijd met de beeldstrakke houding van haar lijf en terughoudende gebaren. En toch ging er een verdorvene en verleidelijk ontroerende indruk van wellust en wulpschheid van heel haar wezen uit, zonder dat men raden kon waar het vandaan kwam - zij leek eene furie in rust, maar die elk

oogenblik als een serpent zou kunnen opschieten - hartstocht in slaap, gereed om in laaie vlam uit te barsten. Maurice zat lijk verlamd, voelde zich zonder wil of tegenstand, onweerbaar, opgezogen door de tooverkracht waarmede die vreemde gyptendeerne hem in hare macht hield, verplichtte haar aan te kijken, hem met angstige verwachting vervulde voor 't geen gebeuren ging.

Doordat Sieper ineens opstond en aan hem voorbij moest om te vertrekken, kwam Maurice plots tot bezinning, ontwaakte als uit een droom. Het had opgehouden te regenen - geen voorwendsel meer om hier te blijven zitten - hij moest weg. Aan Sieper zeggen dat hij zoo razend benieuwd was om te weten wat er met die meid gebeuren zou, ging niet. Buiten was het potdonker; zij namen aan de deur afscheid met een ‘wel te rusten’ zonder meer. Het ruischte Maurice in de ooren, erger dan de regenvlaag van daar even, - hij gloeide van koorts en opwinding, was blij er uit weg te zijn, verlangde om na te denken - wilde het spook van zich afkrijgen. Hij had haren blik niet opgevangen, zou dus bevrijd blijven van den kwaden invloed, - maar nu schrok hij bij de gedachte er zoo gulzig en begeerig naar gekeken en verlangd te hebben! Haar beeld had zich in zijne ziel vastgezet, intrek genomen - zou hem blijven bespoken en er meester zijn. Zijn hart was vol afkeer voor die wallebakken, die door hun gemeen gedrag, openlijk schandaal verwekken.... Het meisje in hun midden kwam hem nu voor als het schaap in de leeuwenkooi - aan hunne liederlijke driften overgeleverd; - plots werd hij overdaan door een geweldig medelijden, had haar uit die klauwen willen redden. Hoe was zij op Thyssens schoot komen te zitten? Hoe hield zij zich daar zoo gewillig, gerust en vertrouwensvol? Waarom zoende zij hem? Was het een verdorven schepsel? Hij wist dat er bestonden van dien aard - misschien had hij er nu eene van nabij gezien? - dat moet iets zijn half mensch half duivel - niets te maken, geen betrek met 't geen hem bekend was als de eerlijke vrouw. De uitdrukking van haar gelaat was hem heel en al geheimzinnigheid, mysterie, iets uit eene andere wereld, een sfinx. Hij schrok er voor alsof hij aan eene gevaarlijke ontmoeting was ontsnapt. Wat moest er verder met die twee gebeuren? Hoe zou het eindigen? Die

vraag drong zich altijd weer op, zette zijne verbeelding aan, zonder dat hij het in vorm of gedaante uitdrukken kon, - voelde zich gedwongen altijd nieuwe onderstellingen te maken.

Het was hem heel ontgaan hoe hij in 't donker zijn weg had gevonden en op zijne kamer gerocht. Waar hij te bed, in 't donker, met oogen wijd open, na te denken lag, danste die heksensabbat nog even wild voor zijn geest, - aan slapen viel niet te denken. Hij voelde zich plichtig, alsof hij zonde hadde bedreven, zijne onschuld verloren, het kwaad langs de vensters zijner ziel binnengedrongen, hem had bezoedeld. Hij stond beschaamd voor 't verwijt van zijn geweten, en opeens bewust van een gevaar hem tot nu toe onbekend: het voorgevoel, de mogelijkheid dat zoo iets hem zelf kon overkomen - dat hij er aan blootgesteld was!....

Aan zijne moeder mocht, durfde hij niet denken - het deed hem aan als eene ontheiliging. Tenden gejaagd, in wanhoop, nam hij zijn toevlucht tot het gebed, met de vurigheid en den deemoed van een knaap die voor den eersten keer door verzoeking bezweken is, en vergaat van schaamte, spijt en leedwezen.

Biddend en met betraand wezen, viel hij in slaap.

's Anderen daags was 't Zondag. Maurice schreef een langen brief aan zijne moeder - hij moest voldoen aan den nood tot mededeeling, aan den drang om zich tegen een vriendelijk wezen aan te vleien en beschutting te zoeken. Voor den eersten keer zijns levens echter opende hij niet gansch zijn hart; het was hem onmogelijk, hij brandde van schaamte, vond geene woorden; hij vertelde haar een thoeveel beuzelarijen, doch hield het zware stuk achter en stelde zijn geweten gerust met de uitvlucht: haar het heele geval met Kerstdag mondeling te zullen mededeelen. Het gold als eene voorzorg om zijne moeder niet noodeloos te verontrusten, want hij vreesde dat zij het te erg opnemen zou, - in een brief was het niet te doen zonder het verkeerd voor te stellen.

Doch alles op zijn wezenlijke beteekenis beschouwd, was dit wel zoo erg? Was het wel noodig het haar bekend te maken? Op zich zelf had het geval niets te beteekenen - het ging hem niet aan, moest er zich hoegenaamd niets van aantrekken.... Alles wel ingezien, had hij zich niets te verwijten omdat hij

niets misdaan had. Het heele ding uit zijn hoofd gooien, en vergeten. Ja, doch waarom kon hij het niet? Vanwaar die slag in zijn hart? die geweldige ontroering, heel zijn wezen doorschokt?.... Mocht hij het niet opnemen als eene waarschuwing? Moest hij het zich zelf niet bekennen: waar was zijn afkeer voor het kwaad? Had hij er geen lust in geschept, toegegeven aan de zondige nieuwsgierigheid? Er was dus ook in hem iets verdorvens! Die ontroering zelf was een teeken dat zijne ziel niet heel zuiver was en rein - dat hij vatbaar was voor het kwaad. Geen nood, want hij had wel degelijk den afschuw gevoeld, den angst en den schrik als voor iets ontzettends. Er was enkel de nieuwsgierigheid geweest voor het onbekende - geen behagen - de levende, onweerstaanbare drang om iets te zien, bij te wonen, te vernemen uit dat domein waar hij onervaren in was, niets van wist, - het aanlokkelijke van het mysterie, waar anderen, die er aan meededen, in doortrapt waren, - voor hem echter alles te raden was. Niet meer aan denken!....

Hij wilde afleiding. Daarom werkte hij aan zijn rapport, schreef een zakelijken brief aan zijn professor, en 's middags liep hij wandelen in den meersch, langs de Schelde.

Alles lag er stil, vereenzaamd en verlaten. De vochtige, koele wind deed hem deugd, verfrischte zijn hoofd - met volle teugen ademde hij de lucht naar binnen, en ging stapaan met 't inzicht moe te worden. Hij waagde 't niet naar een zekeren kant uit te kijken. Bij de werken gekomen stond hij er bot en afwezig op te staren. Voor 't eerst was zijn gedachtengang van de ambtszaken afgewend; hij moest nadenken over het leven, het menschelijk bestaan, de verhouding van den eenen persoon tot den ander.... Wat zou er hem beschoren zijn? Binnen tien jaren.... hoe zou hij over die dingen denken? waar zou hij leven? wat zou hij in dien tusschentijd ervaren, uitrichten, ondervinden, voortgebracht hebben? hoever gevorderd zijn in maatschappelijken rang?

Langs dien omweg hervond hij weer zich zelf, - was hij op 't rechte spoor gerocht, en over toekomstplannen aan 't droomen.

's Avonds op zijne kamer echter onderging hij een gevoel van vereenzaming, smaakte er de gewone gezelligheid niet om

er zich met zijne droomen af te zonderen; het was alsof hem iets ontbrak - eene leegte en ijlte rond zich die hij vroeger nooit gekend had - 't bewustzijn dat hij zwak was, hulp en steun behoefde. En altijd weer gingen zijne gedachten naar het kot van die herberg op het gehucht.... Op dit oogenblik zaten ze daar nu weer: Thyssen, Seroen, Berton, Lacour en de anderen, onbekommerd aan de leute, dachten niet aan zonde of kwaad.... En meteen dook het figuur van dat meisje weer op, het raadselachtige schepsel - de verleiding in persoon - het spook met de duivelsche tronie, den aanlokkenden blik, met den mataalglans in de oogen, kleister-glinsterend als zwart diamant.... De kop echter bewoog aan een slangenlijf, wiegelde en zwenkte in draaiende kringen naar hem toe, en heel tegen zijn aangezicht, zag hij de gespleten tong tusschen de gesloten lippen uit en in spelen als een vergiftige angel.

STIJN STREUVELS.

(Wordt vervolgd.)

Gedichten.

Kleine Sonnetten.

I.

De wereld is zoo koud,
Wij hebben om ons te warmen
Alleen elkanders armen. -
Dit alles is zoo oud.

Wij waken achter 't raam.
Tusschen de donkre gordijnen
Zien wij de sterren schijnen. -
Dit alles heeft geen naam.

Wie heeft ons laten leven
In deze vreemde wereld,
Wie heeft ons dit gegeven,
(Nu verder ons niets meer houdt)
Dit huis en deze wereld,
Dit laatstë oponthoud?

II.

‘Zijt Gij de Goede Herder..’
Doch hij, vermanend, hield
Mijn lippen toe: ‘Niet verder....’
Toen ben ik neergeknield.

‘Gij wist toch, dat 'k zou komen,
Sta op, de weg is ver.
Zie 't neigen van de boomen
Onder de-n-avondster.

Dit zijn de laatste huizen....’

Ik hoorde een water ruischen.
De nacht was stil en wijd.

Dat ruischen riep ons beiden.
Toen voelde ik mij ontglijden
Den mantel van den tijd.

De Schepen.

Ik leefde als kind lang in een stad aan 't water
Daar trok de haven mij met vreemde macht.
Die liefde voor de schepen heeft mij later
Nimmer verlaten, waar mij 't lot ook bracht.

Het was een stad met donkre smalle straten.
Daarachter lag de wijde haven licht.
Wij waren met de kaailui goede maten
En kregen, eer dan zij, een schip in 't zicht!

Wij kenden van de stoompijpen de banden
En wisten van elk schip vanwaar het kwam.
Was dàt geen Antwerper? (maar bij het landen
Lazen wij op den steven: Rotterdam!)

Wij kenden dagen dat de zon zoo straalde
Dat ieder boord van staal en koper blonk,
En andre, dat al vroeg de lucht vervaalde,
De nevel viel, en 't dof signaal weerklonk.

Eerst dáár scheen ons het leven te beginnen,
Werden we van de wereld ons bewust.
Doch, als de torenklok ons riep naar binnen,
Omving ons 't huis met de gewone rust.

Maar onze liefde bleef toch voor daar buiten
En half al slapend luisterden wij loom,
Of wij nog schepen konden hooren fluiten, -
En begeleidden hen in onzen droom.

De Kloosterschrijver.

Zijn leven ging onder gepeinzen
Als water onder bruggen door
Tot zulk een vredigheid waarvoor
De dood zelfs scheen terug te deinzen.

Zijn oogen waren groot en goed
En glansden achter brilleglazen
En de legenden die zij lazen
Verzachtten hun mystieken gloed.

't Was meest dat hij zijn handen vouwde
Onder het witte scapulier
Maar bij het geuren van de vlier
En wanneer de seringen blauwden,

Nam hij een veder en beschreef
Het breede boek, sinds lang verborgen,
Met woorden waarin, van dien morgen,
De geur voor altijd overbleef.

Nachtlijke gang.

Wanneer in de nachtelijke uren
't Geluid dat den dag verzelt zwijgt, -
Dan ga ik langs eenzame muren
Waartegen zich klimop vertwijgt.

Daarachter zijn slapende gaarden
Wier ooft naar het najaar toe rijpt,
Nu weet ik de wetten der aarde
Die niemand in dagdrift begrijpt.

Een elk kent een tijd van verlangen,
Dat groeide hoe meer werd bereikt.
Dan sterft het en houdt hem omvangen
Een weemoed die nimmer meer wijkt.

Een moeheid van alle avonturen,
Een opgaan in stilte geheel.
O zachte maanschaduw der muren,
Blijv' lang nog verlangen mijn deel!

Natuur en Geest.

Een najaarsnacht hoorde ik het ruischen komen.
Tegen mijn venster sloegen blaadren aan.
Ik dacht aan mijn bestaan en al zijn droomen,
Zoo wankel en zoo spoedig te vergaan.

Een storm stak op: de wind rukte aan de ramen.
De boomen ruischten als een wilde zee.
Hoe kwamen toen op mijne lippen namen
Als: Moréas, Albert Samain, Régnier?

Door 't zachte zeggen van die namen weken
De machten der natuur. Hoe zou ik breken
Zoolang ik werkte en 't voorbeeld was zoo na?

Ik hoorde met hoe 'n kracht de stormen kwamen.
Maar hun geweld brak af bij deze namen:
Régnier, Edmond Rostand, Hérédia!

J.J. VAN GEUNS.

Verzen.

De Nachtwind.

De nachtwind sprak met de boomen
beneden, onder het raam.
Zij is uit haar bed gekomen
en ging voor het venster staan.

Zij keek en huiverde even
en luisterde ademloos.
De wolken schenen te zweven,
maar hun beeld was bewegeloos.

Hoorde 't gesprek niet, dat al te
snel en fluisterend werd gevoerd.
Toen heeft een zwarte gestalte
haar een oogenblik aangeroerd

en sprak: Kom met mij, ik voer u
voorbij de wereld en ver
voorbij uw laatste verlangen
en verder, van ster tot ster;

ik fluit, en de zwarte scharen
zijn ruischende aan mijn zij;
zij zullen u veilig bewaren,
kom met mij - kom met mij -

Zij keek en huiverde even
en luisterde ademloos.
De bladeren, na het beven,
werden bewegeloos.

Langzaam sloot zij de ramen
en deed de gordijnen dicht
en ging op den tast door de kamer,
ontstak het suizende licht.

En zij zat op tot den morgen.
Toen vielen haar oogen dicht.

Over de Heide.

Over de bruine heide gaat een kudde schapen
en de hond en de herder, langzaam over de heide;
langs de verlaten bouwvelden en voorbij de
schaarsche en schamele hutten van het gehucht.

En de laatste geluiden gaan allengs verloren
in de wijdte der velden achter het armlijk koren,
waarin de avondwind zich te rusten legt.

Langzaam over de heide gaat een kudde schapen
en de hond en de herder, over de donkere heide.

G.A. VAN KLINKENBERG.

Studiën over de regeering van Willem I

Inleiding.

In de geschiedenis der regeering van Willem I over Nederland en België onderscheidt men allereerst een tijdperk waarin de tegenstand van den Gentschen bisschop tegen de invoering der grondwet gebroken, en de gehoorzaamheid aan de nieuwe inzettingen afgedwongen wordt. Het duurt tot 1818 ongeveer. Daarna kan zich de actieve welvaartspolitiek die het eigenlijke kenmerk der regeering van Willem I uitmaakt, de politiek die ten doel heeft de economische kracht des rijks in beide helften te verhoogen en zijne koloniën productief te maken, breed ontplooien. Op den duur gaat met die staatkunde een beschavingspolitiek gepaard van groot-Nederlandsche, maar bovenal van anti-clericale strekking, die zich toespitst in den strijd over het Collegium philosophicum.

De Noordnederlandsche natie volgt haren Koning zooal niet met blijdschap en den hartelijken bijstand van eigen initiatief, dan toch met lijdzaamheid. Bovendien schijnt hij voor elk zijner regeeringsmaatregelen telkens den steun te winnen van een gedeelte der Belgische opinie. Dat deze zich in haar geheel tegen hem zou kunnen keeren, m.a.w. dat het vooruitstrevend element der Belgische samenleving reeds genoeg zou zijn aangesterkt om zijne hulp te versmaden en op eigen beenen te willen staan, vermoedt de Koning niet. Toch geschiedt dit. Naarmate in Frankrijk het liberalisme in krachten toeneemt wint dit land de sympathieën terug der zich, als Walen of franschelaars, over de Nederlandsche strekking der politiek van Willem I verontrustende liberalen. Tegelijkertijd veranderen de Belgische clericalen zoo niet van vijand dan toch van gevechtspositie. Zij aanvaarden den liberalen staat op

voorwaarde dat deze een waarlijk liberale zij, en hun de heerschappij late over de conscientie der geloovigen. De Unie van geheel het Belgische volk die dan tot stand komt bedreigt den voortduur der regeering van Willem I over de zeventien Nederlanden en heeft nog slechts een gunstige Europeesche situatie noodig om te kunnen overwinnen.

I.
De strijd met den Gentschen bisschop.

In de dagen tusschen de afkondiging der grondwet en de inauguratie te Brussel verloopen, bezocht de Koning een gedeelte der Zuidelijke provinciën; ook Gent. Hij was vergezeld van de Koningin. De bisschop kwam, aan het hoofd van een talrijken clerus, Hunne Majesteiten begroeten.

'Hij heeft twee discoursen,' schrijft Falck, 'met een flauwe nauwlijks hoorbare stem voorgelezen. Aan den Koning over den text: Geef den Keizer wat des Keizers is; aan de Koningin: dat hare zachtmoedigheid de wolken mocht doen verdwijnen die tusschen haren gemaal en den bruidegom der Gentsche kerk zweefden. Ook van onze zijde was men min of meer onthutst, en het antwoord wierd meest, met voorbijgang van den Bisschop, aan de Vicarissen en Pastoors gerigt. Overigens levert het onthaal in Gent niets dan allergenoegelijkste dingen op. De koets van H.H.M.M. is van de poort naar het paleis door witte kaailoopers getrokken. Corporaties even deftig als de turfdragers van den Haag op 24 Augustus[1] doorkruisen de straten. Terwijl ik dit schrijf, wordt het vreugdegejoel algemeen. Mag men naar het getal der voetzoekers en vuurpijlen oordeelen dan is nergens de volksgeest beter....'[2]

Het ging toen tusschen Koning en Bisschop over de vraag, of de geloovigen op de bij zijn herderlijken brief[3] door de Broglie veroordeelde grondwet den eed mochten afleggen, en dus de Koning katholieken tot leden der Eerste en Tweede

1) 's Konings verjaardag.
2) Falck aan van Maanen 6 Sept. 1815 (*Ged.* VII, 811).
3) Van 2 Aug. 1815.

Kamer, katholieken tot ministers en Staatsraden, tot leden der Provinciale Staten zou kunnen verkrijgen: voor die allen schreef de grondwet zelve zulk een eed voor.

Toen de Koning te Gent verscheen, had juist, op initiatief van de Broglie, het Belgische episcopaat: de bisschoppen van Gent, Doornik en Namen, de vicarissen-generaal van Mechelen en van Luik, over de quaestie der eedsaflegging een onderwijzende uitspraak (*jugement doctrinal*) gegeven, die als een oorlogsverklaring aan de gevestigde orde van zaken werken moest:[1)]

> Aucun de nos diocésains ne peut, sans se rendre coupable d'un grand crime, prêter les différens sermens prescrits par la Constitution.... Jurer de maintenir la liberté des opinions religieuses et la protection égale accordée à tous les cultes[2)], qu'est-ce autre chose que de jurer de maintenir, de protéger l'erreur comme la vérité?.... de contribuer ainsi, on ne peut plus efficacement, à éteindre peu à peu dans ces belles contrées le flambeau de la vraie foi?....
> Jurer de maintenir l'observation d'une loi qui rend tous les sujets du Roi, de quelque croyance religieuse qu'ils soient, habiles à posséder toutes les dignités et emplois quelconques[3)], ce serait justifier d'avance et sanctioner les mesures qui pourront être prises pour confier les intérêts de notre sainte Religion dans nos provinces, si éminemment catholiques, à des fonctionnaires protestans....
> Jurer d'observer de maintenir une loi qui met dans les mains du Gouvernement le pouvoir de faire cesser l'exercice du culte catholique, lorsqu'il aura été une occasion de trouble[4)], n'est-ce pas faire dépendre à l'avenir, autant qu'il est en soi, l'exercice de notre sainte Religion de la volonté de ses ennemis et de la malice des méchans?....
> Jurer d'observer et de maintenir une loi qui suppose que l'Eglise catholique est soumise à toutes les lois de l'Etat et qui donne au souverain le droit d'obliger le clergé et les fidèles à obéir à toutes les lois de l'Etat, de quelque nature qu'elles soient[5)], c'est s'exposer manifestement à coopérer à l'asservissement de l'Eglise Catholique....

1) Terlinden I, 103.
2) Art. 190 Gw.: ‘De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd’. - Art. 191: ‘Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koningrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend’.
3) Art. 192: ‘De belijders der onderscheiden Godsdiensten.... hebben gelijke aanspraak op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen’.
4) Art. 193: ‘Geene openbare oefening van Godsdienst kan worden belemmerd, dan ingevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen’.
5) Art. 196: ‘De Koning zorgt dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat’.

> Jurer d'observer et de maintenir une loi qui attribue au souverain, et à un souverain qui ne professe pas notre Sainte Religion, le droit de régler l'instruction publique, les écoles supérieures, moyennes et inférieures, c'est trahir honteusement les plus chers intérêts de l'Eglise Catholique.. Quel évêque ne craindrait pas avec fondement, d'après le texte de la loi, l'invasion de ses droits sacrés sur l'enseignement dans son diocèse et spécialement sur ses hautes et moyennes écoles destinées à recevoir et à former le coeur et l'esprit des élèves du Sanctuaire[1)]....
> Jurer d'observer et de maintenir une loi qui autorise les Etats provinciaux a exécuter les lois relatives à la protection des différens cultes, à leur exercice extérieur, à l'instruction publique[2)], n'est-ce pas confier les plus grand intérêts de la Religion à des laïques qui ne peuvent avoir aux yeux de l'Eglise catholique aucune qualité?....
> Jurer de regarder comme obligatoires jusqu'à ce qu'il y soit autrement pourvu toutes les lois qui sont maintenant en vigueur[3)], ce serait coopérer à l'exécution éventuelle de plusieurs lois anti-catholiques que renferment les Codes civil et pénal de l'ancien gouvernement français....
> Il est encore d'autres articles qu'un véritable enfant de l'Eglise ne peut s'engager à observer et à maintenir; tel est en particulier l'art. 227[4)] qui ouvre la porte à un déluge d'écrits anti-chrétiens et anticatholiques.

Hoezeer het de Broglie is die bij dit alles de leiding heeft blijkt ook uit de omstandigheid dat hij het is die een protest tegen de afkondiging richt tot de mogendheden: het eerste der artikelen van Londen, klaagt hij, dat *commun accord* vereischte, is geschonden.[5)] Doch zij antwoorden hem niet; wèl doen zij het den Koning, die een exemplaar der grondwet doet aanbieden aan Metternich, Hardenberg, Castlereigh en Nesselrode. Zij antwoorden in heusche bewoordingen.[6)]

Zouden de personen, door den Koning tot leden der Eerste en Tweede Kamer enz. benoemd, den eed durven afleggen? Bij de inhuldiging, op den 21sten September bepaald, moesten de hooge staatslichamen in functie zijn.

In de grondwetcommissie had de Mérode tegen den eed op de grondwet bezwaar ingebracht:

1) Art. 226: ‘Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regeering. De Koning doet van den staat der hoogere, middelbare en lage scholen jaarlijks aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven’.
2) Art. 145: ‘De Staten worden belast met de uitvoering der wetten opzigtelijk de bescherming der godsdienstige gezindheden en derzelver uitwendigen eerdienst, het openbaar onderwijs....’ (enz.).
3) ‘Alle thans in werking zijnde wetten behouden kracht, totdat daarin op eene andere wijze zal zijn voorzien’ (het 2de additioneel artikel).
4) Het drukpersvrijheidartikel.
5) Terlinden I, 101.
6) *Ontstaan* II, 653.

> Il éloignerait des emplois nombre de personnes qui pourraient être celles sur les sentiments desquelles on aurait le plus à compter, et par là même seraient les plus utiles à la chose publique. Moi-même je n'en prêterai aucun qui ne puisse être avoué par tout bon catholique.[1)]

Hij wilde een eenvoudigen eed van trouw aan den Koning. Maar dien kon men ieder laten zweren behalve den Koning zelven, en zoo deze moest zweren de grondwet te handhaven, mochten de Staten-Generaal daartoe minder gehouden zijn?

Toen de grondwet gereed was den Koning te worden aangeboden, had de Mérode verklaard dat hij het ontwerp goedkeurde ‘sauf cependant tout article au chapitre de la religion qui pourrait être trouvé contraire, par les juges compétens en cette matière, aux principes religieux qu'ils professent’[2)], en Dubois had deze verklaring mede onderteekend[3)]. Thans weigerde Mérode den hem toegedachten Eerste Kamer-zetel: ‘je crois devoir me soumettre aux décisions spirituelles en matière ecclésiastique des autorités compétentes jusqu'à ce que le Pape ou un Nonce apostolique délégué par lui à cet effet ait prononcé.’[4)] Eveneens weigerden de hertog van Beaufort, de graaf de Robiano; - de oud-bisschop van Roermond, van Velde de Melroy, weigerde een zetel in den Raad van State. Een nog aanzienlijker prelaat echter, de gewezen vorst-bisschop van Luik, de Méan, dien de Koning tot voorzitter der Eerste Kamer bestemd had, verklaarde geen bezwaar tegen den eed te hebben en maakte zich sterk dat ook de Paus van die meening zou blijken. Toen hij nader echter zeide dat indien hij onverhoopt zich hierin zou hebben vergist, ook hij op zijne meening zou moeten terugkomen, achtte de Koning het toch minder veilig hem president te maken en nam daartoe de Thiennes; - de Méan nam als gewoon lid der Eerste Kamer zitting. Dergelijk voorbehoud als hij had gemaakt werd nu ook van anderen aanvaard, zonder dat daar publiciteit aan werd gegeven; - er was geene keus tusschen dezen uitweg, en het jammerlijk begin van een groot aantal bedankjes te publiceeren en de Kamers uitsluitend met liberalen te vullen. Om de gewetens niet nog meer te verschrikken

1) Ibid. II, 156.
2) Ibid. II, 546.
3) Raepsaet was toen reeds niet meer in den Haag.
4) 9 Sept. 1815 (*Ontstaan* II, 652).

werd tegen den bisschop van Gent vooralsnog niet opgetreden. Zoo was de zaak voor het oogenblik geschikt, en kon de inhuldiging den 21sten volgens programma verloopen. Te voren was, bij besluit van 16 September, bij den Raad van State eene commissie ingesteld, uitsluitend uit katholieken bestaande, die met het toezicht over de zaken van den katholieken eeredienst werd belast; onder haar zou werkzaam zijn een directeur-generaal, Goubau d'Hovorst, wiens verleden (hij was partijganger van Jozef II geweest) zeer weinig geschikt was de Broglie en zijn aanhang gerust te stellen. Tenzelven dage werden de andere ministers benoemd. Gijsbert Karel van Hogendorp en de Thiennes de Lombize werden minister van Staat met toegang tot den kabinetsraad, onder bepaling dat de eene steeds in de Noordelijke, de ander in de Zuidelijke provinciën zal resideeren. Hogendorp behield naast deze eerefunctie het vice-presidentschap van den Raad van State tot 7 Nov. 1816, toen hij daarin vervangen is door Mollerus; bij besluit van 22 Mei 1819 zijn hem rang en titel van Minister van Staat ontnomen. De Thiennes vereenigde aanvankelijk met zijn Ministerschap van Staat het beheer van een bijzonder departement van politie voor de Zuidelijke gewesten, dat bij besluit van 19 Maart 1818 is opgeheven. Het beheer der politie komt dan, onder opperdirectie van den minister van justitie, aan de procureurs-generaal te Brussel en te Luik, gelijk het in het Noorden al te voren berust had bij dien te 's-Gravenhage.

Ingesteld werden de volgende ministerieele departementen: buitenlandsche zaken (van Nagell), justitie (van Maanen), binnenlandsche zaken (Röell), onderwijs, kunsten en wetenschappen (Repelaer), R.K. eeredienst (Goubau)[1)], financiën (Six), indirecte belastingen (Appelius), convooien en licenten (Wichers), marine (van der Hoop), oorlog (de Prins van Oranje; onder hem van der Goltz als commissaris-generaal), koophandel en koloniën (Goldberg), waterstaat (d'Ursel), terwijl Falck, zonder ministerrang, aan het hoofd staat der Secretarie van Staat. Telt men hem mede, dan vindt men onder de hoogste staatsdienaren 11 Hollanders tegen 3 Belgen.

1) De Hervormde eeredienst wordt voorloopig vereenigd met Repelaer's departement.

Onder de eerstbenoemde gouverneurs der Zuidelijke provinciën treft men aan de Mercy-Argenteau (Zuid-Brabant), van Keverberg (Antwerpen), de Coninck (Oost-Vlaanderen), de Liedekerke (Luik).

Het zal de aandacht trekken, dat de functiën, tegenwoordig in den minister van financiën vereenigd, over drie personen zijn verdeeld. Het ontwerpen van een nieuw, aan Zuid en Noord gemeen tarief en het daarmede verband houdend gemeenmaken der indirecte belastingen scheen den Koning van zooveel gewicht, dat hij daarmede den minister die de zorg voor de publieke schatkist voor zijn rekening had, niet wilde belasten. Ook is opmerkelijk de schepping van een afzonderlijk onderwijsdepartement, gevolg der verwachting dat men op dit gebied in het Zuiden heel wat te doen zal vinden.

De ceremonie van den 21sten is verschillend beschreven naarmate de ooggetuige meer of minder met de nieuwe orde van zaken was ingenomen. 'Nothing could have gone off better,' schrijft Clancarty: 'it really was a beautiful sight, and not a single accident occurred.'[1] - De fransche gezant La Tour du Pin is koeler: 'La pompe de cette cérémonie, sans être brillante, a été convenable.'[2]. - Den Pruis is vooral opgevallen, dat Luxemburg vertegenwoordigd was op denzelfden voet als de andere provinciën; 'cette admission du duché parmi les provinces belgiques renverse une des stipulations essentielles du congrès de Vienne.'[3] - Raepsaet is niet voldaan, hoe zou hij?

> Tout avait été tellement précipité, que le théâtre[4] n'était pas achevé; le cortège comptait même dans sa file de mauvais fiacres. Nul *decorum* dans les costumes ou habits; le Roi lui-même était en pantalon et en bottes et, ce qui est plus pénible, nulle acclamation du peuple.... Après les serments prêtés, le Roi avec se rendit à pied à l'église de Sainte-Gudule, où le pléban entonna le *Te Deum* contre les défenses du grand-vicariat, de Malines, et dans la marche presqu'aucun bourgeois n'ôta le chapeau....[5]

De volgende herinnering van den zoon van de Mérode is eerst na de omwenteling van 1830 opgeschreven:

1) *Ged.* VII, 277.
2) *Ged.* VII, 291.
3) Brockhausen aan Hardenberg, 23 Sept. 1815 (*Ged.* VII, 320).
4) Op de Place Royale.
5) Raepsaet, *Oeuvres*, VI, 198.

> Le Roi portait sur la tête une couronne de bois doré, dont les pierreries étaient de verre de couleur; les lions dont était parsemé son manteau royal étaient de cuivre doré, et tout ce clinquant paraissait la figure du pouvoir fragile et ephémère qu'exerça ce prince maladroit et inhabile à toute autre chose qu' à augmenter sa fortune privée....[1)]

Den bisschop van Gent kan de voorloopige uitkomst van zaken weinig bevredigend zijn voorgekomen. Hoe dan ook, de nieuwe staat had zijn organen, en zij waren door den eed aan de door de Kerk veroordeelde grondwet verbonden.

Die eed was door velen afgelegd onder voorbehoud van de goedkeuring van de Paus; het kwam er nu allereerst op aan, deze te verwerven.

De Koning mocht zich bij den Heiligen Stoel geen bijzonderen invloed toeschrijven, maar Metternich had zijne voorspraak toegezegd. ‘Nous désirons vivement,’ schrijft deze den 5den October aan zijn gezant te Rome, Lebzeltern, ‘que la cour de Rome fasse sentir au clergé que c'est à lui de donner l'exemple de la soumission au Souverain et à la constitution du pays.’[2)] Maar Rome, waar eene partij van *zelanti*, met welke de Broglie in betrekking stond, en de milder gestemde aanhang van den staatssecretaris Consalvi elkander opwogen, liet langen tijd niets van zich hooren, zoodat wel ter sprake komen moest, welke houding men in afwachting van Rome's beslissing tegenover den bisschop had aan te nemen.

Wie ook aarzelen mocht, niet de nieuwbenoemde directeur-generaal van R.K. eeredienst, baron Goubau. Reeds den 19den September richt hij zich tot den Koning met een voorstel, dat gemotiveerd wordt op de blijkbare kwade trouw van het ‘onderwijzend oordeel’. Dit toch doet alsof er wezenlijk onderscheid zou zijn tusschen een eed van gehoorzaamheid en trouw aan een staatshoofd dat zijnerzijds gehouden is eene bepaalde grondwet na te leven, en een eed tot handhaving dier grondwet zelve. Een zoodanige eed van gehoorzaamheid en trouw aan een gouvernement, met de uitvoering eener grondwet belast waarin de godsdienstvrijheid voorkwam, is door den Paus goedgekeurd bij art. 6 van zijn concordaat met den Eersten Consul. Terwijl dus de clerus den Koning poogt te ontzeggen

1) *Souvenirs*, 356.
2) *Ged.* VII, 353.

wat de Paus Bonaparte toestond, is hij al even weinig betrouwbaar inzake de Belgische traditie omtrent de regeeringsbemoeiïng met de kerkelijke zaken. Deze is altijd bekend geweest en werd uitgeoefend door eene commissie onder voorzitterschap van den president van den Geheimen Raad. De bisschoppen komen in opstand niet slechts tegen den Koning, maar tegen de mogendheden. Nog is de Koning niet geinaugureerd, dus niet aan de grondwet gebonden, maar in het bezit van het volle, hem overgedragen veroveringsrecht der bondgenooten. Hij make er gebruik van om onmiddellijk de bisschoppen in hechtenis te nemen en te deporteeren naar eene plek waar zij niet langer gevaarlijk zijn. ‘Les voies de la justice sont censées les plus régulières, mais elles sont par leur nature sujettes à des longueurs et peut-être à des incertitudes auxquelles les circonstances ne permettent plus de s'exposer’.[1)]

Gevolg aan dit voorstel zou alleen gegeven kunnen zijn den eigen dag dat het ontvangen werd, immers den 21sten *was* de Koning geinaugureerd. De Koning begint met 23 Sept. aan van Maanen op te dragen, te onderzoeken of de bisschoppen het stuk voor het hunne erkennen, met voorbehoud van nader besluit. Dientengevolge verschijnen den 30sten Sept. de Gentsche rechter van instructie en de substituut-officier in het bisschoppelijk paleis, en krijgen van de Broglie ten antwoord

> qu'il ne nous reconnaissait pas le droit de lui faire là-dessus des questions quelconques, qu'il était inouï de venir interroger un évêque de cette manière; que les écrits[2)] dont nous parlions concernaient exclusivement la doctrine, et qu' à cet égard il ne doit répondre à personne qu' au Pape, et que quant aux questions civiles il n'a à répondre qu'au Roi et à ses ministres.[3)]

Hij voegde hieraan toe ‘qu'il semblait qu'on voulait suivre les traces de Bonaparte puisqu'on prétendait se servir encore de ses lois iniques; que nous nous prêtions à toutes ces mesures pour avoir des places; qu'il n'entendait plus rien aux consciences de la Belgique; qu'on en faisait ce qu'on voulait.’[4)]

Hirn, Pisani en de vicarissen-generaal van Mechelen en van

1) *Ged.* VIII^3, 84.
2) De heeren hadden ook de herderlijke onderrichting van 2 Aug. genoemd.
3) Proces-verbaal, 30 Sept. 1815 (*Ged.* VIII^3, 85).
4) De substituut-officier de Smet aan Daniels, 4 Oct. 1815 (ibid. 88).

Luik erkenden alle vier, het ‘onderwijzend oordeel’ onderteekend te hebben. Tegenover den procureur-generaal Daniels, die op 's Konings last naar Gent ging om de Broglie nogmaals een gelijk antwoord te ontlokken, volhardde de bisschop bij zijn stilzwijgen. Daniels berichtte verder dat men te Gent voor onlusten vreesde bijaldien er eene crimineele vervolging tegen de Broglie werd ingesteld, en dat, naar zijne overtuiging, geen rechtbank in de Zuidelijke provinciën tegen de schuldigen, zelfs op hunne bekentenis, een veroordeeling zou durven uitspreken. De procureur-generaal van het Luiksche ressort, Leclercq, deelde deze overtuiging niet. Van Maanen, in zijn rapport aan den Koning, acht het denkbeeld ‘zeer onaangenaam,’ dat de loop der justitie op overwegingen als die van Daniels zoude behooren stil te staan; echter ziet hij in, dat politieke belangen kunnen doen besluiten, de zaak vooralsnog te doen rusten.[1] - Falck schrijft den 10den October:

> De berigten uit Rome zijn noch goed, noch kwaad geweest. De heeren hebben zich tegen Reinhold's instantiën beholpen met het *audi et alteram partem*, en dat zij van den Gentenaar en zijne confraters geene tijding hadden.... Misschien zal het raadzaam voorkomen het gedane met verachting te behandelen en het proces voor gewonnen te houden door den toeloop dien de Staten-Generaal, niettegenstaande dien misdadigen eed, gehad hebben. Uitgaande van het beginsel dat de bisschop niets vuriger verlangt dan eene martelaarskroon, kan men zich ligt voorstellen dat hij de heilige justitie, den minister en eindelijk den Koning zelven kwalijk bejegenen zal, aan geene *mandats d'amener* gehoor geven, en alle mesures te zijnen aanzien door zijne afhangelingen aan het volk doen afschilderen als onwettige vervolgingen. Hoe brengt men het dus zonder oproer maar zoo verre, dat hij voor den regter comparere? En wat dan eindelijk, zoo hij vrijgesproken wordt en in triumph naar huis gaat? Dit alles zit er op, en goed overleg is dus de boodschap. Overigens, de Koning zal beslissen.[2]

De Coninck, door van Maanen vertrouwelijk geraadpleegd, noemt zoowel de vrees voor oproer overdreven, als de verwachting onjuist, dat 's Konings zaak bij eene vervolging baat vinden zal. De orde zal wel niet worden verstoord, maar in de Zuidelijke provinciën een pijnlijke indruk worden gewekt:

> On ne refusera pas au prélat le droit de se défendre: quelle occasion grave, solemnelle, précieuse pour produire un très grand effet! Cette défense reproduira tous les argumens sur lesquels on appuie des prétentions surannées, tous les raisonnemens qui sous le rapport de la tolérance s'adressent aux passions de la multitude. Ils le seront avec une force et

1) Van Maanen aan den Koning, 8 Oct. 1815 (*Ged.* VIII^3, 337).

2) Falck aan van Maanen, 10 Oct. 1815 (*Ged.* VIII^2, 337).

> une liberté qu'on ne pourra pas limiter dans la défense de l'accusé, sans faire crier à l'injustice et à la tyrannie. Cette défense bientôt imprimée et partout répandue ne sera pas, comme les lettres pastorales et le jugement doctrinal, un écrit insipide qu'on a lu avec ennui, mais la partie la plus intéressante d'un drame qui aura tout le royaume pour spectateurs; et les voeux seront pour l'accusé.... Voyons la suite de la procédure. L'évêque sera condamné ou absous. S'il est absous, il rentre dans son diocèse triomphant et avec un éclat peut-êtere scandaleux, plus puissant, plus influent qu'auparavant, et connaissant bien les limites en deça desquelles il peut se permettre une audace sans frein. S'il est condamné ce sera à la peine portée par l'art. 204 ou 205 du code pénal. Banni, c'est-à-dire rentrant en France près des siens, l'évêque de Gand exercera fort tranquillement sur ses ouailles la plus funeste influence; - déporté la position du condamné sera moins douce, mais le diocèse ne sera pas soustrait à ses conseils, à ses mandemens, à ses ordres et à ses prohibitions. L'exercice de l'autorité ordinaire de l'épiscopat passera à qui? Aux vicaires généraux, qui sont les guides de l'évêque, plus fanatiques que lui et inaccessibles à tout ce qui peut avoir quelque influence sur leur chef. J'ai vu deux fois M. l'évêque et je soupçonne qu'il n'est pas exempt d'ambition. Prélat de cour, il la regrette; je crois enfin qu'il y a quelque prise sur lui. Il n'y en aura pas sur les vicaires généraux, qui sont des barres de fer....

Straffeloosheid dus?

> Je puis voir ses effets sans trop d'inquiétude.... Le trop fameux jugement a entièrement manqué l'effet qu'on en attendait. Ce résultat a été une punition bien sentie; l'exil qui conduit un Français en France mérite-t-il ce nom?

Veel zal afhangen van Rome. Verleent de Paus zijn medewerking (die de Koning gevraagd heeft) tot Méan's institutie te Mechelen, dan zal de zaak gewonnen zijn. Worden de bullen geweigerd, de positie der regeering zal eene moeilijke zijn. Maar eerst recht, wanneer intusschen een bisschop zal zijn vervolgd voor een geschrift dat indirect door den Heiligen Stoel zal zijn goedgekeurd.[1)]

Dit advies moet indruk gemaakt hebben op van Maanen, meer dan op den Koning, die het oor leende aan de voorstellen van den onverzoenlijken Goubau.

Melchior Joseph François Ghislain baron Goubau d'Hovorst, geboren in 1757 te Mechelen, was geheel de man gebleven der magistratuur uit den Oostenrijkschen tijd, jozefist in hart en nieren. In 1781 was hij advocaat voor den Grooten Raad van Mechelen geworden en in 1788 raadsheer in dat hoogste Belgische rechtscollege; in 1789 advocaat-fiscaal. Hij was toen

1) De Coninck aan van Maanen, 23 Oct. 1815 (*Ged.* VIII^2, 339).

in een strijd op leven en dood gewikkeld met den toenmaligen aartsbisschop van Mechelen, Franckenberg.

De Brabantsche revolutie verwijderde hem, maar Leopold II schonk hem na zijne overwinning zijne waardigheden terug; van toen tot den val van het Oostenrijksche regime in 1794 was bij een der steunpilaren van het gezag geweest. Bij de komst der Franschen vluchtte hij naar Weenen en leefde daar van een jaargeld des Keizers; in het begin van 1814 was hij voor het herstel van het Oostenrijksch gezag over België gestemd. Later had hij zich door bemiddelling van van Spaen den Souvereinen Vorst aangeboden, die tot 1826 zijne leiding in zake de betrekkingen van den Staat tot de R.K. geestelijkheid in hoofdzaak heeft gevolgd. Zelf grand seigneur, had hij als werkezel naast zich (in den post van secretaris-generaal der directie) een Noord-brabander Mr. Pieter Gabriël van Ghert (1782-1852), geboren te Baarle-Nassau, die na studiën in Duitschland (waar hij met Hegel kennis maakte) in 1808 te Leiden in de rechten was gepromoveerd en vervolgens aan het ministerie van eerediensten onder Koning Lodewijk was geplaatst ter behandeling der R.K. zaken. Hij vereenzelvigde zich geheel met de opvattingen van zijn directeur-generaal.

Wij hebben gezien dat Goubau begonnen was met 19 September in zake de Broglie een fel vijandig advies uit te brengen, dat door den Koning als onbruikbaar ter zijde moest worden gelegd. Goubau gaf den strijd niet op en stond weldra met nieuwe adviezen gereed. Den 17den October bericht hij dat de Broglie op andere punten dan het 'onderwijzend oordeel' kan worden aangevallen: hij is van zwakke gezondheid en nalatig in de vervulling zijner ambtsplichten als de bediening van het vormsel en de priesterwijding; als hij niet te Parijs is sluit hij zich op in zijn kabinet, 'où il se livre aux plus hautes conceptions de la politique.' Men kan dit te Rome doen voorbrengen en de noodzakelijkheid doen gevoelen hem een coadjutor te geven, die ter benoeming des Konings zou staan (als, waarin hij zich geheel bedriegt, Rome den Koning de rechten wil laten uitoefenen in 1801 aan Bonaparte ingeruimd).[1)] De Koning is van oordeel, dat het noodig is de punten van aan-

1) *Ged.* VIII[3], 89.

klacht nader te preciseeren, en wekt daartoe den directeur-generaal op.[1] Goubau renvoyeert het verzoek aan de gouverneurs van West- en van Oost-Vlaanderen, de Loen en de Coninck, waarvan de eerste, broeder van een der Gentsche kanunniken, zich van de zaak afmaakt: ‘se faisant suppléer dans les devoirs qu'il ne remplit pas lui-même, sa santé lui permet d'administrer son vaste diocèse.’[2] - De Coninck herinnert dat de Broglie van 1811 tot 1814 in Frankrijk heeft gevangen gezeten; het is waar dat hij voordien dikwijls te Parijs was, ook dat het toedienen van het vormsel hem vermoeit, en hij het gaarne aan een ander overlaat, maar de priesterwijding verricht hij toch zoo mogelijk zelf. ‘Quoique l'on puisse affirmer que M. l'évêque de Gand, soit à cause de sa santé, soit pour tout autre motif, n'a pas rempli ses fonctions épiscopales avec toute l'assiduité désirable, il n'est cependant pas exact de dire qu'il les a volontairement négligées. Une assertion aussi généralement exprimée serait démentie par des faits. En finissant je dois faire remarquer à V.E. *que ce n'est pas par les choses qu'il ne fait point*, *que M. l'évêque de Gand mérite l'attentive surveillance du gouvernement.*’[3]

Zouden wij (denkt deze administrateur) die de Kerk toeroepen: ‘blijf van den Staat af,’ maar niet beginnen, van de Kerk af te blijven?

Nog eer hij 's Konings bescheid op zijn voorstel van den 17den ontvangen heeft, vuurt Goubau opnieuw af: de geheele zaak met de Broglie is verkeerd aangepakt. Nooit had men de ordinaris justitie in beweging moeten zetten: er was reden geweest hem voor de rechtbank van 20 April 1815 te dagen[4]. Als Rome onwillig mocht zijn hem te verwijderen behoort die indaging alsnog te geschieden.[5]

Van Maanen moet nu, na mondelinge bespreking met den Koning, opnieuw over de zaak rapporteeren. Bij dat tweede rapport draagt hij zorg tot de conclusie te komen, die hij weet dat den Koning welgevallig is, maar zijn oorspronkelijke

1) Ged. VIII^3, 88 noot.
2) Ibid. 92.
3) Ibid. 92.
4) Bijzondere rechtbank ingesteld ter vervolging van oproerige elementen na de landing van Napoleon.
5) Goubau aan den Koning, 20 Oct. 1815 (*Ged.* VIII^3, 90).

instemming met de zienswijze van Falck en de Coninck schemert toch nog door: ‘Ik heb U.M. niet ontveinsd dat het mij thans verkieslijker zoude voorkomen dat geene crimineele procedures tegen den bisschop worden aangelegd of voortgezet;.... aan den anderen kant gevoel ik echter met U.M. de zwarigheden, welke het onvervolgd laten dezer zaak opleveren kan.’ Het parket *bevel* te geven tot de vervolging moet bij vrijspraak op krenking van het hoog gezag uitloopen. Van een proces voor de buitengewone rechtbank van 20 April kan geen sprake zijn: zij was alleen tot schrikverwekking onder de aanhangers van Napoleon ingesteld. Hij wil het laten bij een besluit, dat de ordinaris justitie bevoegd verklaart van de zaak kennis te nemen.[1)]

De ordinaris justitie heeft, onder Daniels' invloed (en zeker onder van Maanen's stille goedkeuring) niet naar den wenk (want een bevel was het niet) geluisterd, en de zaak bleef dus voorloopig geheel in handen van den gezant te Rome.

Johann Gotthard Reinhold[2)] was 2 Sept. 1814 door den Souvereinen Vorst bij den Heiligen Stoel geaccrediteerd. Hij was te Rome aanvankelijk goed ontvangen. De Vorst nam toentertijd in België een aantal maatregelen om de katholieken gunstig te stemmen: een besluit op de Zondagsrust (1 Oct.), de besluiten in zake den burgerlijken stand van 21 Oct. 1814 en 7 Maart 1815,[3)] een besluit tot wederopneming van den naam der Godheid in den voor de rechtbanken af te leggen eed (4 Nov.), eene verhooging van de traktementen der geestelijkheid met 30% (5 Maart). Er was echter spoedig eene moeilijkheid gerezen die den goeden indruk, door dit een en ander te Rome gevestigd, te niet deed.

Sedert de breuk tusschen Napoleon en den Paus was de

1) Van Maanen aan den Koning, 29 Nov. 1815 (*Ged.* VIII^2, 341).
2) Een Duitscher van geboorte, die in den Bataafschen tijd in ons corps diplomatique was opgenomen en tijdens Koning Lodewijk zaakgelastigde te Hamburg was geweest. Hij was protestant.
3) 21 Oct 1814: ‘Tout individu catholique qui voudra contracter mariage, sera tenu de se pourvoir d'une déclaration du curé, de laquelle il constate qu'il n'existe aucun empêchement canonique à l'union des futurs époux.’ - 7 Maart 1815: intrekking van de artikelen der Fransche wetgeving, welke gebieden dat het burgerlijk huwelijk aan de kerkelijke inzegening moet voorafgaan.

belangrijke diocees van Mechelen feitelijk herderloos: de door den Keizer benoemde aartsbisschop de Pradt had op Napoleon's bevel zijne bullen van institutie niet mogen vertoonen omdat er 's Keizers naam niet in voorkwam, en was door den clerus niet erkend. De Paus droeg den vice-superior der Hollandsche missie,[1] Luigi Ciamberlani, eene inspectie der diocees op, en machtigde hem *quovis modo* te voorkomen dat de Pradt er zou terugkeeren. Ciamberlani beperkte zich dus niet tot eene opneming, maar begon ook te administreeren; geestelijken die hij uit hunne functie wilde ontzetten richtten zich daarop tot de Brusselsche regeering, en op bevel van den commissaris-generaal van justitie, de Thiennes, werd Ciamberlani aangehouden en over de grens gezet (19 Jan. 1815). Het was eene toepassing der organieke artikelen van Napoleon, die niet toelieten dat een vreemdeling administratieve of rechtsmacht uitoefende binnen eene Fransche diocees; deze wetgeving was voor België niet ingetrokken. Toen nu Ciamberlani 3 Juli 1815 tot pauselijk zaakgelastigde bij het hof des Konings werd benoemd, verklaarde de Koning hem in die hoedanigheid niet te kunnen ontvangen: immers hij zou dan ook het hof naar Brussel moeten volgen en het kon schijnen of de Koning zijn eigen Brusselsche regeering, die de landswet had toegepast, een kaakslag gaf.[2] Te Rome nam men deze zaak hoog op, en was dus weinig gunstig gestemd, toen Reinhold in het najaar van 1815 zijn eerste klachten tegen de Broglie inbracht.

Ook van diens zijde werd eene beslissing van den Heiligen Stoel met ongeduld verwacht. Zijn vertrouwde helper die voor hem de gemeenschap met de partij der *zelanti* te Rome onderhield, graaf Paul van der Vrecken, schrijft 2 Sept. 1815 aan zijn correspondent aldaar, Mgr. Mazio: ‘Tutti attendiamo una decisione da Roma, *perchè siamo nell' agonia la piu terribile:* la cosa essendo decisa da Roma, non ci possono incolpare di capricci ed i Vescovi avranno uno regola di condotta.’[3] Maar Rome zweeg, zoowel tegenover den bisschop van Gent als tegenover den Koning.

1) Over dit ambt zie mijn *Bataafsche Republiek*, 269.
2) Van Nagell aan Ciamberlani, 25 Aug. 1815. (Terlinden I, 66).
3) Terlinden I, 144.

Deze laatste liet nu, den 10den December, zijn gansche opvatting omtrent de verhouding van geestelijk tot wereldlijk gezag in de Nederlanden bij nota van Reinhold aan Consalvi openleggen.[1] Hij maakt daarin aanspraak op de volle rechten van benoeming der bisschoppen in zijn gebied (onder voorbehoud der institutie aan den Paus) welke het indult van 1559 aan zijn voorganger Philips II heeft ingeruimd. Dat thans de Koning protestant is, doet niets ter zake:

> Un prince quelconque qui nomme à un évêché ne touche en rien au spirituel, auquel il n'est pas plus permis à un prince catholique qu' à un prince protestant de mettre la main.... A la fin du 5me siècle et par conséquent dans un tems très rapproché de la naissance du divin Siegneur, le pape Symmache fut élu à la papauté par le roi Théodoric, professant l'arianisme .... Le soussigné terminera donc son présent mémoire par marquer de la part de son auguste maître le désir le plus vif et le plus pressant, que le Saint Père veuille le plus promptement possible accorder au comte de Méan l'institution canonique pour l'archevêché de Malines.
> Il marque un désir non moins vif et non moins pressant que Sa Sainteté par une lettre à adresser aux évêques du pays, les rappelle à leur devoir et improuve la conduite scandaleuse qu' ils ont tenue.... Le Roi son maître verrait après cela avec plaisir que Sa Sainteté envoyât vers S.M. un ministre pour prendre, au sujet du clergé de son royaume, les arrangemens propres à faire cesser le désordre, qui naturellement doit se trouver dans un pays où il n'y a dans le moment-ci que trois évéques, dont l'un même, savoir l'évêque de Gand, est hors d'état, à cause de sa faible santé, de gouverner les 1.100.000 âmes confiées ses soins....
> Au cas contraire, il ne resterait au Roi, quoiqu'à regret, d'autre parti que de recourir à une marche qui probablement ne présenterait pas pour Sa Sainteté des résultats aussi avantageux qu'en terminant directement et immédiatement avec le Roi.[2]

Een ultimatum zonder termijnstelling, waar Rome zich in het geheel niet door van de wijs liet brengen. De pretentie van den Koning, zegt Consalvi tot den Oostenrijkschen gezant Lebzeltern, Méan te mogen benoemen op grond van het indult van 1559, is absurd. Hij kan hem heelemaal niet benoemen. Art. 17 van het concordaat van 1801 voorziet wijziging bij nieuwe conventie indien een opvolger van den Eersten Consul den katholieken godsdienst niet mocht belijden; er is dus eerst zulk een conventie noodig, en het is buiten alle mogelijkheid dat de Heilige Stoel daarbij aan den Koning een

1) De nota's aan den Pauselijken Stoel worden, geredigeerd en wel, den gezant toegestuurd door van Nagell, die ze weder ontvangen heeft van Goubau.

2) *Ged.* VIII[1], 454 vv.

recht van benoeming verschaffe; hoogstens een recht van presentatie, zooals de koning van Pruisen uitoefent. De Méan heeft den eed afgelegd niet aan den Koning maar op de grondwet; zulk een eed te vorderen herinnert aan de tijden der *constitution civile du clergé.*[1] Zelfs Napoleon heeft genoegen moeten nemen met een eed niet op de constitutie, maar aan het gouvernement. De Curie kan nooit de daad van de Méan goedkeuren, waaruit volgt dat zij die van de Broglie niet afkeuren kan. Anders handelende stelt de Paus zich bloot aan het verwijt van prevaricatie, onder Jozef II door de Belgische bisschoppen tot zijn voorganger gericht. De Koning, besluit de gezant, zal het eedsformulier der grondwet moeten wijzigen.[2]

Het weigerend antwoord der Curie wordt Reinhold beteekend bij nota van 19 Maart. Zich bitter beklagende over den toon van het tot hem gerichte stuk, deelt Consalvi mede dat de Paus de Méan niet kan institueeren:

> L'apôtre veut que l'évêque jouisse du témoignage d'une conduite irréprochable, mais le clergé et le peuple de la Belgique ayant été fortement scandalisés par son procédé, sont bien éloignés de rendre à M. de Méan ce témoignage favorable.

Evenmin kan hij de Broglie berispen:

> Le Saint-Père ne peut prescrire aux évêques d'adopter ce qui se trouve en opposition avec les lois de la religion catholique.

Zijn Heiligheid biedt aan zich met den Koning omtrent een nieuw eedsformulier te verstaan, maar eerst moet Ciamberlani als zijn zaakgelastigde erkend worden.[3]

Een bevredigender indruk dan dit scherpe bescheid aan haar zelve moest op de Nederlandsche regeering het antwoord maken, door den Paus bij de breve *Accepimus tuas litteras* den 1sten Mei 1816 toegezonden aan de Broglie, die zich zijnerzijds den 5den October 1815 met een lang relaas van het gebeurde tot Zijn Heiligheid had gewend. De breve behelst geen eigenlijke goedkeuring van de Broglie's gedrag, maar bericht dat de Paus in onderhandeling is getreden met den Koning omtrent een nieuw eedsformulier, dat door zijn katholieke onderdanen zonder gewetensbezwaar zal kunnen worden

1) De eed werd niet van de Méan als bisschop, maar als kamerlid gevorderd.

2) Lebzeltern aan Metternich 17 Jan. 1816 (*Ged.* VIII[1], 464).

3) *Ged.* VIII[1], 471 vv.

gebruikt; dat hij de onderhandeling door een naar de Nederlanden te zenden legaat zal doen vervolgen, en den bisschop aanbeveelt zich in geval van inmiddels ontstaande nieuwe moeilijkheid tot den Koning te wenden.[1)] Wanneer dan ook Goubau eene fulminante beantwoording der nota van 19 Maart heeft opgesteld, ontraadt Falck aan van Nagell, die rauwelings te Rome te doen overleggen: den Paus Symmachus, door Goubau opnieuw in zijn rust gestoord, late men in het graf, en drage Reinhold op, eene nota in te dienen in bewoordingen ‘die het dubbel voorregt zullen hebben om 's Konings regten met gepaste kracht te handhaven, en tevens Consalvi alle gelegenheid te benemen om door incidenteele klachten over de form de voor ons zoo kostbare afdoening der zaak zelve te vertragen’.[2)]

Aan Reinhold wordt de gewenschte vrijheid verleend, waarvan deze gebruik maakt, door 15 Juni eene nota in te dienen, waarbij de Koning alle overleg in zake wijziging van het eedsformulier afwijst, en er aan herinnert dat de geincrimineerde eed volstrekt niet van bisschoppen als zoodanig wordt gevorderd, die met den eed zooals hij bij het concordaat bepaald is, kunnen volstaan; voorts dat de Fransche charte, die gelijk de Nederlandsche grondwet aan alle eerediensten gelijke bescherming toezegt, door alle Fransche aartsbisschoppen en bisschoppen voor zoover zij zitting hebben genomen in de Kamer der Pairs bezworen is, zonder dat daarover 't zij in Frankrijk 't zij bij de Curie een woord is gevallen. Nooit zal de Koning een ander dan de Méan op den Mechelschen zetel toelaten. Een legaat of nuncius kan de Koning niet ontvangen eer de bullen van institutie aan de Méan zullen zijn verleend.[2)]

Den 2den October antwoordt Consalvi, dat de Heilige Vader bereid is de Méan te preconiseeren, indien hij in het publiek de verklaring aflegt: ‘Je réprouve ce qui, dans le dit serment, a été trouvé par le Saint-Siège contraire aux principes de la religion catholique’.[3)] Bij nota van 1 Jan. 1817 biedt Reinhold eene andere formule aan; de Méan zal verklaren

1) Terlinden I, 172.
2) Falck aan van Nagell, 27 Mei 1816 (*Ged.* VIII, 96).
2) *Ged.* VIII[1], 480.
3) Terlinden I, 182.

> que par le serment prêté à la constitution, il n'entend s'engager à rien qui puisse attaquer les dogmes de la religion catholique; que jamais il ne fera rien qui y soit opposé; qu' au contraire il la soutiendra dans toutes les occasions possibles, et qu' en jurant de protéger toutes les communions religieuses de l'état, il n'entend leur accorder cette protection que sous le rapport civil, sans vouloir par là approuver directement les maximes qu'elles professent et que la religion catholique proscrit.

'Devancé', gaat de nota voort, 'par le métropolitain qui manque à l'église des Pays-Bas, le ministre que Sa Sainteté serait dans le cas d'y envoyer, y trouverait l'accueil le plus empressé et toutes les âmes pleines d'espérance'.[1)]

Den 13den April 1817 verzendt Reinhold Consalvi's antwoord. De formule kan, na wijziging, worden aanvaard, op voorwaarde dat onmiddellijk na de preconisatie van de Méan de onderhandeling aanvange omtrent een tusschen den Paus en den Koning der Nederlanden te sluiten concordaat, welke onderhandeling zal moeten worden gevoerd te Rome.[2)]

De Nederlandsche regeering berust in een en ander, en zoo kan de Méan den 18den Mei de verklaring afleggen gelijk zij door Rome ten slotte was voorgeschreven:

> Je soussigné, ayant prêté, en qualité de membre de la première Chambre des Etats généraux du royaume des Pays-Bas, le serment prescrit par la Loi fondamentale du dit royaume, *et désirant manifester d'une manière évidente ma soumission inaltérable au Saint-Siège et au Souverain Pontife*, *Pie VII*[3)] et constater en même temps la pureté de la Foi, que j'ai toujours eu à coeur de maintenir inviolable, déclare et proteste solennellement que, par le serment que j'ai prêté à la Constitution, je n'entends m'engager à rien qui soit contraire aux dogmes *ni aux lois*[3)] de l' Eglise catholique, apostolique et romaine; que jamais je ne ferai rien qui y soit opposé; qu'au contraire, je la soutiendrai, en toute occasion, par tous les moyens possibles, et qu'en jurant de protéger toutes les communions religieuses de l'Etat, c'est à dire les membres qui les composent, je n'entends leur accorder cette protection que sous le rapport civil, sans vouloir par là approuver, ni directement ni indirectement, les maximes qu'elles professent et que la religion catholique proscrit.

Nadat deze verklaring in het officieele gedeelte der *Gazette générale des Pays-Bas* van 25 Juni 1817 was gepubliceerd, volgde de preconisatie in het consistorie van 28 Juli, ontving de Méan 5 October het *pallium* uit de handen van den gewezen bisschop van Roermond, en hield hij den 13den October zijn intocht te Mechelen.

1) *Ged.* VIII[1], 507.
2) *Ged.* VIII[1], 517.
3) Dit zijn afwijzigingen waaraan Rome bovenal gelegen was.
3) Dit zijn afwijzigingen waaraan Rome bovenal gelegen was.

Men zal bespeurd hebben, dat van Nederlandsche zijde aanvankelijk twee zaken werden verlangd: de preconisatie van de Méan en de bestraffing van de Broglie, en dat deze laatste eisch in de nota van 15 Juni 1816 niet meer wordt gesteld. Het was zonder uitzicht dien te herhalen na de breve *Accepimus tuas litteras*, waarin de Paus reeds tot de Broglie gesproken had. Dat men zich voortaan niet over hem te Rome beklaagde, wil evenwel ganschelijk niet zeggen dat men hem met rust liet. Dit kon ook bezwaarlijk daar hij voortging het gouvernement op allerlei wijze te prikkelen.

Een der ijverigste officieren van justitie, die hun ressort binnen de Gentsche diocees hadden, was de procureur des Konings te Oudenaarde, H.J. Schuermans.[1)] Deze kwam op het spoor, dat, op bevel van den bisschop, de pastoors notabelen, die vóór de grondwet gestemd hadden, in den biechtstoel lastig vielen, of hun de genademiddelen der kerk onthielden. Er waren zelfs pastoors die absolutie weigerden aan alle ambtenaren die een post bekleedden onder den protestantschen koning.[2)] Ook door anderen dan Schuermans werden dergelijke feiten aan het licht gebracht. Van Maanen, hiervan den Koning den 28sten April 1816 verslag doende, acht het goed eens voor al te weten over welke dwangmiddelen het gouvernement tegenover de geestelijkheid beschikt. Napoleon had zijn concordaat en zijn organieke artikelen; gelden die nog? Zoo ja (en art. 17 van het concordaat voorziet immers, bij het optreden van een niet-katholiek staatshoofd, geen andere wijziging dan die in de benoeming der bisschoppen)

1) Pirenne (*Hist. de Belgique VI*) noemt hem, zonder eenigen grond, een Hollander. Er was toen in geheel de Zuidelijke provinciën geen enkel Hollander in rechterlijke betrekking aangesteld en is er tot 1830 geen geweest. Schuermans was een geboren en getogen Vlaming; hij was een der vele Vlaamschsprekende Belgen, door Napoleon in 1811 bij de staande magistratuur in de Hollandsche departementen benoemd. Schuermans werd toen procureur des Keizers te Hoorn (*Inl. en Opst.* 56). De meeste van deze Belgen liepen bij den opstand weg; allen werden getroffen door het besluit van 12 Dec. 1813, dat in de Vereenigde Nederlanden alleen geboren Nederlanders de ambten liet behouden die zij onder het Keizerrijk hadden bekleed (*Ged.* VII, 403). Schuermans was niet weggeloopen, en werd nu, na de vereeniging, zoodra mogelijk door van Maanen in zijn rang herplaatst, in het Zuiden.

2) Rapport van Schuermans, 24 April 1816 (*Ged.* VIII^2, 348).

dan is het noodig de autoriteit aan te wijzen die in de functiën is getreden, bij artt. 6 en 7 der organieke artikelen aan den Franschen Staatsraad toegekend, van, op requisitie der prefecten, geestelijken voor zich te dagen die zich aan misbruik of usurpatie van macht hebben schuldig gemaakt, opdat de zaak door den minister van eeredienst onderzocht worde, en op diens rapport òf administratief afgedaan, òf naar den rechter verwezen.[1)] De Koning beaamt deze noodzaak, waarop, op nader rapport van van Maanen van 8 Mei, bij besluit van 10 Mei worden aangewezen: tot het uitoefenen der functie van den Franschen Staatsraad, de bij besluit van 16 Sept. 1815 ingestelde commissie bij den Raad van State; - tot die der prefecten, de gouverneurs; - tot die van den minister van eeredienst, de directeur-generaal van R.K. eeredienst. Als misdrijven, die door deze autoriteiten zullen moeten worden tegengegaan, somt van Maanen in zijn rapport van 8 Mei op:

a. het afkondigen van bullen, breves, rescripten buiten toestemming van het gouvernement;
b. het houden van predikatiën waarbij de daden van het gouvernement worden gelaakt;
c. het weigeren van absolutie of het opleggen van kerkelijke straffen aan getrouwe onderdanen, op grond dat zij hunne burgerplichten uitoefenen of een openbaar ambt bekleeden;
d. het inzegenen van verbintenissen die niet vooraf bij een ambtenaar van den burgerlijken stand als huwelijken zijn voltrokken;[2)]
e. het weigeren eener eerlijke begrafenis aan leeken op grond van lasterlijke beschuldigingen dezen te laste gelegd;
f. het houden van briefwisseling met vreemde hoven omtrent religieuze punten buiten toestemming van het gouvernement.[1)]

Ingevolge van een en ander worden bij secreet besluit van 9 Oct. 1816 Goubau en de commissie uit den Raad van State belast met de zaken van den R.K. Eeredienst aangeschreven, ‘op te zamelen alle informatiën die zij zich omtrent de mis-

1) Van Maanen aan den Koning, 28 April 1816 (*Ged.* VIII^2, 350).
2) Dit punt maakt intrekking van het besluit van 7 Maart 1815 noodig, welke dan ook reeds door van Maanen was voorgesteld en geschiedde bij de wet van 10 Jan. 1817.

1) *Ged.* VIII^2, 361.

dragingen van den bisschop van Gent mogten kunnen verschaffen, en om zijne verantwoording te hooren, ten einde Ons verder te kunnen dienen van consideratiën en advies, of en in hoeverre er termen voorhanden zijn om voornoemden bisschop aan den regter over te geven, dan wel om de zaak administratief af te doen, of wel geheel onvervolgd te laten.'[1)]

De aldus aangeschreven commissie wenscht de verdediging van Broglie te hooren op de volgende punten:

1e. het hereenigen, in zijn bisschoppelijk paleis te Gent, eener congregatie, die bij besluit van 25 April was verstrooid op de beschuldiging van te zijn geaffilieerd aan de verboden Societeit van Jesus;
2e. het publiceeren eener bul van 9 April 1816, betrekking hebbende op een jubilé met aflaat voor de kerk van Sint-Donaas te Brugge, buiten voorkennis van het gouvernement;
3e. het weigeren van publieke gebeden voor de gelukkige verlossing der Prinses van Oranje.[2)]

De Broglie verschijnt niet, maar ontkent in een schriftelijk antwoord het voortbestaan van het concordaat, de rechtskracht der organieke artikelen, nooit aangenomen ja zelfs veroordeeld door den Paus, en mitsdien de rechtskracht van het besluit van 10 Mei.[3)]

Van Maanen in wiens handen dit stuk wordt gesteld bij appointement van 4 December, stelt bij rapport van 18 December voor, den procureur-generaal bij het hooggerechtshof te Brussel te gelasten, tegen de Broglie te doen procedeeren. Den 21sten wordt dienovereenkomstig besloten. Bij arrest van 7 Febr. 1817 verklaart het hof zich competent, en den 24sten wordt de Broglie ingedaagd. Bij antwoord van 2 Maart weigert hij voor een leekenrechtbank te verschijnen, waarop de advocaat-generaal van der Fosse[4)] den 17den Maart een bevel tot inhechtenisneming requireert. Dien eigen dag begeeft de bisschop zich naar Frankrijk, vanwaar hij niet is teruggekeerd; hij is er den 20sten Juli 1820 overleden; onderwijl was hij op

1) *Ged.* VIII^3, 97.
2) Oproeping van de Broglie, 12 Nov. 1816 (Terlinden I, 211).
3) Antwoord van de Broglie ontvangen 27 Nov. 1816 (ibid., 213).
4) De procureur-generaal Daniels (Napoleon plaatste een Rijnlander te Brussel zooals Belgen in Holland) is thans naar Keulen, zijn geboortestad, teruggekeerd; hij trad over in Pruisischen dienst.

een acte van beschuldiging van van der Fosse, die bij uitsluiting op het ‘onderwijzend oordeel’ en op het onderhouden van briefwisseling met een vreemd hof buiten voorkennis van het gouvernement gegrond is, bij vonnis van 8 Nov. 1817 bij verstek tot deportatie veroordeeld. Zijn rechterhand, de vicaris-generaal Le Surre, Franschman tegelijk met de Broglie in 1807 in de diocees gekomen, in 1809 evenals de bisschop zelf door Napoleon verwijderd en in 1814 met den bisschop teruggekeerd, werd bij politieken maatregel uit het land gezet 16 Mei 1818. Hij had zich dit op den hals gehaald door, na de veroordeeling van de Broglie, tot de heeren rechters te Brussel eene *Exhortation catholique*, *apostolique et romaine* te richten.[2)]

Men bespeurt dat de in 1815 uitgesproken vrees omtrent den eventueelen afloop van vervolgingen tegen geestelijken ingesteld, in 1817 niet meer door van Maanen gedeeld wordt. Eer de rechters uitspraak hadden te doen, had trouwens de regeering onder hen eene zuivering gehouden. Een besluit van 25 Februari 1817 vorderde van de geheele rechterlijke macht een eed van trouw aan den Koning en van onderhouding en handhaving der grondwet. Reserves of restrictiën werden er ditmaal niet bij toegelaten; weigeraars zouden onaangezien art. 186 der grondwet,[1)]) worden ontslagen. In het Haagsche ressort werd de eed afgelegd door 1249 personen en geweigerd door 14 (allen uit Noord-Brabant); in dat van Brussel afgelegd door 761 en geweigerd door 148 (meest uit Oost- en West-Vlaanderen): in dat van Luik afgelegd door 538 en geweigerd door 13. Den 20sten Juni hadden de benoemingen plaats ter vervanging; aan Schuermans viel bij deze gelegenheid eene verplaatsing naar Brugge te beurt.

Het besluit van 25 Februari '17 is als een oorlogsmaatregel te beschouwen. Het gouvernement moest weten of zijn ambtenaren in hun functie, ja dan neen, bevelen afwachtten van anderen dan den Koning.

Zoo naijverig als zich de katholieke geestelijkheid van het Zuiden toont op hare zelfstandigheid tegenover den Staat, zoo gevoelloos is op dit punt de predikantenstand van het

2) Terlinden I, 229; rapport van van Maanen waarop de uitzetting volgt: *Ged.* VIII^2, 438.

Noorden. De Hervormde Kerk laat zich 7 Jan. 1816 door den Koning een Algemeen Reglement opleggen zonder een zweem van verzet, niettegenstaande de Koning zich bij de grondwet van 1815 niet meer met het ‘regt van inzage en beschikking omtrent de inrigtingen van die gezindheden welke eenige betaling of toelage uit 's Lands kas genieten’, hetwelk art. 139 der grondwet van 1814 hem toekende, voorzien vond. Er is zelfs geen spoor, dat het verschil te dezen aanzien tusschen de beide grondwetsteksten bestaande, door de Hervormden met bewustzijn is waargenomen.

Zooveel te meer zijn andere regelingen van het jaar 1816 de Noordelijken aan het hart gegaan: die op het stuk der Staatsfinanciën.

H.T. COLENBRANDER.

(Wordt vervolgd).

Over de opleiding van meisjes.

Kritiek, soms scherpe, soms aarzelende, soms van mismoedigheid getuigende - maar 't is altijd kritiek, die gehoord wordt over de tegenwoordige opleidingsmogelijkheden voor het meisje. Niemand waarschijnlijk, geen vaders en geen moeders, zouden niet alleen niet kunnen, maar ook niet willen terugkeeren tot de ouderwetsche opvoeding, toen het meisje, na beëindiging van de leerperiode, uitsluitend thuis bekwaamd werd tot de aanstaande huisvrouw, en in den kring van om hulp verlegen vrienden en verwanten zich ontwikkelde tot de dienende, zich toewijdende vrouw. Zoo wordt ook niemand gewaardeerd, die altijd kind blijft; maar er is geen edeler streven dan vanuit de kronkelwegen van zwakheid en baatzucht, waarheen het leven ons allen trekt, met heilig heimwee het eenvoudige weggetje terug te zoeken, waarlangs het kind argeloos gaat, en erop te willen blijven trots de argeloosheid die verloren ging. Het beeld is toepasselijk op de geschiedenis van de opvoeding en opleiding van het meisje.

De echt vrouwelijke neiging tot toewijding en praktische bezigheid in het algemeen, werd geëerbiedigd en aangekweekt in de ouderwetsche opvoeding. Maar de ontwikkeling van de maatschappij in de laatste halve eeuw, heeft de vrouw uit de huiselijke sfeer getrokken en haar gebracht op den heerlijken weg met het wijde vergezicht naar vrijheid, geestesontplooiing, finantieele onafhankelijkheid. Verkwikkend was dat alles; het leek of de waarde der vrouw nu pas aan haar zelf en de maatschappij werd ontdekt.

Totdat de ontgoocheling kwam, hier en daar, en langzaam aan door velen luide is erkend. Want vele vrouwen zijn afgedwaald van haar eigenst zelf, van dat, wat in haar psychisch

wezen nu eenmaal anders is dan in den man, van haar neiging tot dienen en zich wijden aan anderen. Zoo wisten zij haar taak in het huishouden niet meer te waardeeren en miskenden zij zich zelf. Vele tegenwoordige ouders zijn van deze fout doordrongen en wenschen niets liever dan hun meisjes de ontgoocheling te besparen. Er is in wijden kring heimwee merkbaar naar den ouden tijd, toen het meisje haast vanzelf werd voorbereid tot haar latere levenstaak, die meestal lag in het gezin. En het is voor de vrouw een zéér moeilijk probleem, hoe in het ingewikkelde moderne leven, waarin ook zij voor een belangrijk deel haars ondanks wordt gedreven, en waaraan zij zich met al haar secondaire eigenschappen heeft aan te passen, de onveranderlijke kern van haar wezen te behoeden en te laten gedijen, niettegenstaande den bijna verstikkenden rijkdom, dien geest en zinnen in het heden verwerven.

Wie wil meewerken aan de oplossing van dit probleem, zie toe hoe zijn taak is beperkt. Willen oproeien tegen den stroom van het maatschappelijk leven, beteekent verspilling van kracht. Ook als hij meegaat met den stroom, blijft den stuurman werk genoeg tot aan het einde zijner vaart. De meest voor de hand liggende taak van den opvoeder, en van ieder, die in het algemeen aan de leiding van de jeugd meedoet, is aan zichzelf te werken. De grootste fouten in de opvoeding begaan, zijn altijd te wijten aan eigen zwakheid en bekrompenheid. Een voortreffelijk mensch weet verrassend veel te bereiken ondanks den ‘geest des tijds’ en de gebrekkige instellingen, waarvan hij gebruik moet maken.

In de tweede plaats kan er gestreefd worden naar verbetering van de bestaande, naar oprichting van gewenschte instituten van onderwijs en opvoeding. Wel bewust zijn zij door menschen gemaakt - wel bewust kunnen zij ook door menschen vernieuwd, en - moge het zoo zijn - verbeterd worden.

In de volgende bladzijden wil ik de vraag aan uw aandacht onderwerpen of er ook reden is de hand aan de ploeg te slaan ter verbetering van het bestaande middelbaar onderwijs voor meisjes, en om te komen tot de oprichting van een nieuw opleidingsinstituut voor die meisjes, die de middelbare school hebben doorloopen.

I. De middelbare school voor meisjes.[1)]

Ouders uit den gegoeden stand, die dochters hebben groot te brengen, staan verlegen tegenover de groote keuze van inrichtingen van onderwijs, waartoe hun meisjes toegang hebben.

De vreugde die er voer door vooruitstrevende vrouwen van een goede dertig jaar her, toen de universiteit, het gymnasium en de H.B.S. hun karakter van uitsluitend jonge mannen- en jongensinstituut begonnen prijs te geven, heeft bij velen plaats gemaakt voor een gevoel van verlegenheid en onbevredigdheid. Men is er sinds lang aan gewend, dat *elke* school voor meisjes toegankelijk is en men acht dat vanzelfsprekend. Het ongestild verlangen gaat thans uit naar *ander* onderwijs voor meisjes, dan het tot nu toe bestaande.

Ouders toonen zich bij het kiezen van een school voor hun dochters zéér difficile. Het is begrijpelijk: in de volkomen onzekerheid aangaande haar toekomst, zit de ingewikkeldheid van het vraagstuk der meisjesopleiding. De onbestendigheid van het bezit, voor ons allen sinds den oorlog een duidelijk geïllustreerde waarheid geworden, doet alle ouders wenschen, dat ook hun dochters zich een onvervreemdbaar kapitaal zullen verwerven in hoofd of handen. De meisjes zelf willen graag op eigen beenen kunnen staan. Zij kunnen noch willen meer ontkomen aan een opleiding tot een of andere praktische of intellectueele bekwaamheid. Maar daarbij is en blijft toch de wensch, dat hun meisjes een goed en gelukkig huwelijk zullen doen, onveranderlijk in het ouderhart gekoesterd. En wanneer een meisje hard moet ploeteren op gymnasium of H.B.S., of in haar lateren studietijd een periode van overspanning doorworstelt, dan leggen de ouders zich doorgaans niet gelaten daarbij neer, als bij een nu eenmaal niet altijd te vermijden schaduwzijde van het streven naar een goede carrière. Dan vragen zij zich af: hebben wij wel den juisten weg gekozen

1) Dit is de naam, die Thorbecke in de wet op het M.O. aan dit nieuwe schooltype heeft gegeven. In de wandeling heet deze school de Meisjes H.B.S. Maar daar sinds 1908 in vele steden deze school na het 2de leerjaar is gesplitst in tweeën, en de nieuwe afdeeling den naam heeft gekregen van H.B.S. voor meisjes 6 jar. cursus, is het ter voorkoming van verwarring zeer gewenscht voor de oorspronkelijke school den naam, door Thorbecke gegeven, te behouden. Afgekort als M.S.v.M.

om ons kind tot een mensch te doen groeien, zóó als wij hoopten dat zij éénmaal in haar kring zou zijn? Is er door den soms tè zwaren intellectueelen druk niet veel in haar teruggedrongen, waarvan juist de opbloei een zegen had kunnen worden in haar toekomstig gezin? En het slot der overpeinzing is dan, dat de hedendaagsche inrichtingen van middelbaar, voorbereidend hooger, en hooger onderwijs voor onze meisjes niet deugen; of, indien de school wel deugt voor het *meisje*, zooals de middelbare meisjesschool, dan deugt zij weer niet voor haar *carrière.*

Zoo is de vraag gerezen en vraagt dwingend om een antwoord: aan welke eischen moet de school voldoen, zal zij mede helpen het meisje op te leiden tot haar dubbele levenstaak: veel te *zijn* en veel te *doen.*

Wat hapert er dan aan de bestaande scholen voor middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs? Er zijn het gymnasium, de H.B.S. 5-jarige cursus, de H.B.S. 6-jarige cursus, uitsluitend voor meisjes, het lyceum en de M S.v.M. Voor de meisjes zelfs twee schooltypen meer dan voor de jongens, en tòch is men niet tevreden. Het gymnasium en de H.B.S. immers zijn ontworpen voor jongens; van eigenlijk meisjesonderwijs is hier natuurlijk geen sprake. De praktijk wijst uit, dat de wis- en natuurkundige vakken op H.B.S. en B-afdeeling gymnasium den meisjes veel zwaarder vallen dan den jongens en haar veel minder interesseeren. Ook de A-afdeeling van 't gymnasium blijkt voor de meisjes een moeilijke school te zijn, wat in nog sterker mate het geval is met de gymnasium-afdeeling van het lyceum. Belangrijke bezwaren; maar.... aan de keerzijde staat geschreven: toegang tot de Universiteit. De H.B.S.v.M. 6-jarige cursus zal, dunkt me, door diè ouders als een uitkomst worden beschouwd, die hun dochters opgeleid wenschen voor de Universiteit, maar tegen het moeilijke gymnasium en de in 5 jaar saamgedrongen leerstof van de H.B.S. bezwaar hebben. Die H.B.S. 6-jarige cursus doet logisch verwachten, dat ze zal uitgroeien in de groote steden tot een meisjeslyceum.[1)] Maar de leerstof is en blijft de eertijds voor *jongens* gedachte.

1) Zooals dan ook reeds in Utrecht is geschied, terwijl Amsterdam naast de bestaande M.S.S, een nieuw lyceum heeft gekregen.

Alleen de M.S.v.M. gaat aan dat euvel niet mank. Stellig zou deze school dan ook door de meeste ouders verkieslijk geacht worden, indien ‘je vandaar maar iets kondt beginnen’. Want, vreemd is het, maar waar: naar de meening van vele ouders is een middelbare school, die geen toegang geeft tot de Universiteit ‘een school waaraan je niets hebt.’ En de M.S.v.M. doet dat niet! Vandaar dat zoovelen, die de M.S.v.M. op zichzelf aardig en geschikt achten, er ten slotte van terugdeinzen, als het oogenblik der beslissing voor hun kind is gekomen.

Zoo zijn wij het rijtje der scholen langs gegaan, en we kunnen de klacht begrijpen, dat geen der bestaande inrichtingen van onderwijs de tweeledige wensch der ouders kan bevredigen: hun dochters onderwijs te doen genieten dat haar voorbereidt voor de Universiteit en de hoogst gesalarieerde betrekkingen, en tegelijk onderwijs, dat vóór alles gericht is op de zuiverste ontwikkeling van den psychischen aanleg der vrouw. De klacht is begrijpelijk; maar moet toch onredelijk geacht worden. Het onderste uit de kan mag men niet begeeren; men moet het onder de oogen zien: de vervulling van dien tweeledigen wensch is niet mogelijk. Streeft men er toch naar, dan komt men tot ondeugdelijke compromissen. Zulk een compromis heeft de Minister van Onderwijs voorgesteld in het wetsontwerp M.O. van 1921, waarin o.m. voor de M.S.v.M. een gelijke onderbouw van twee klassen met de jongensscholen is ontworpen, en verder faciliteiten voor het Staatsexamen in uitzicht zijn gesteld voor haar, die het eindexamen M.S.v.M. met goed gevolg hebben afgelegd. Voor de rest is het programma pasklaar gemaakt voor 's meisjes neiging en aanleg, met het gevolg, dat de ontworpen school nòch een goede voorbereiding voor de Universiteit, nòch een waarlijke meisjesschool beloofde te worden.[1)]

Men moet den wensch laten vallen, dat het diploma eener M.S.v.M. toegang zal geven, of althans een deurtje half zal openen naar de Universiteit; één instituut mag niet rusten op twee verschillende principes.

Het komt mij voor, dat er wèl een oplossing van het vraag-

1) Naar aanleiding van dit wetsontwerp schreef ik in de Gids van Sept. 1922 over ‘De Middelbare School voor Meisjes.’

stuk is te vinden. Vóór we daarnaar zoeken, moeten we allereerst vaststellen, dat voor het gezonde, sterke meisje, begaafd met een klaar en vlug verstand, en dat al jong een zekere dorst naar kennis vertoont, het probleem eigenlijk niet bestaat. Voor haar staan vele scholen open, die zij zonder bezwaar zal kunnen doorloopen: gymnasium, H.B.S. 5-j. cursus, Lyceum. Zonder bezwaar, d.w.z. zonder dat het echte meisje in haar geweld wordt aangedaan. Want school en huiswerk zullen niet al haar tijd in beslag nemen; haar liefhebberijen en de tijd voor de noodige rust zullen niet in het gedrang raken. Zulke meisjes zijn de gelukkigen, die zonder physiek of psychisch kleerscheuren het voor den geest meest verdiepend, en 't meest omvattend onderwijs kunnen genieten, om daarvan de waarde blijvend te ondervinden, of zij naar de Universiteit gaan of niet. Welke school de ouders ook voor zulk een kind kiezen, het resultaat zal altijd bevredigend zijn. Ook als zoo'n meisje de M.S.v.M. bezoekt en zij wil ten slotte toch gaan studeeren, zal er weinig verloren, waarschijnlijk voor het innerlijk véél gewonnen zijn. Het Staatsexamen zal ook voor haar wel geen peulschilletje blijken; maar toch ook niet meer dan een ernstige taak, die blijmoedig kan worden aanvaard.

Een oplossing moet gezocht worden voor het véél meer voorkomende meisje, dat niet naar alle kanten zoo goed is toegerust als het bovengenoemde kind - voor het meisje, dat psychisch of intellectueel minder begaafd is, of bij een uitstekenden geestelijken aanleg niet de minste dorst naar kennis of zin voor studie vertoont, of van een zwak gestel is. Voor die meisjes, de overgroote meerderheid, is het immers dwaasheid te betreuren, dat de M.S.v.M., door haar bezocht, geen toegang opent tot de Universiteit. *Het* meisje van tegenwoordig toont geen verlangen naar de wetenschap. Ik ben weinig beducht voor tegenspraak, als men maar begrijpen wil, dat ik een open oog heb voor de uitzonderingen, voor die gebenedijde meisjes, die haar zonder schade verworven wetenschappelijke vorming en kennis met heilig vuur wenschen dienstbaar te maken aan haar gewoon vrouwelijk verlangen naar praktisch werk in den dienst van anderen. Het *gewone* meisje, niet de uitzondering, moet geholpen worden.

Zouden niet vele ouders van zulke meisjes uit de moeilijkheid geraken,

wanneer 1° de M.S.v.M. van thans op belangrijke punten wordt herzien, en in waarheid gemaakt tot een school *voor algemeene ontwikkeling*, ingesteld op den aard van het meisje: op haar neiging en belangstelling dus, maar tevens haar tekort aan verstandsdiscipline, aan beheersching van het gevoel bij haar oordeelvorming.

Aan de noodzakelijke bestrijding van dit tekort wordt te weinig gedacht, terwijl wij arme vrouwen toch zoo vaak moeten hooren, dat wij praten 'als een kip zonder kop', dat wij onlogisch zijn, en wij de boomen wel zien, maar het bosch niet. Verwijten, die ons eraan herinneren moeten, dat de vrouwelijke neiging en aanleg, waarmee graag een beetje gecoquetteerd wordt en die ieder weldenkend mensch tot zijn recht wenscht te doen komen, niet in zijn geheel gekoesterd moet worden. Een school dus voor algemeene ontwikkeling moet de M.S.v.M. blijven, gelijk ook de huidige dat is. Als zoodanig zal zij haar beteekenis behouden; tal van meisjes, die van de school thuis komen of de huishoudschool of een andere vakschool gaan bezoeken zullen de waarde van haar schoolontwikkeling als een schat voor het leven erkennen en blijven waardeeren,

wanneer 2° de M.S.v.M. tevens de voorbereidende school wordt voor een nieuw te stichten instituut voor verdere meisjesstudie en praktische opleiding, waaraan ik den naam zou willen geven van *Athenaeum voor Meisjes*. Ik stel mij voor dat de meeste ouders den toegang tot dit, nu nog slechts gedroomde Instituut meer op prijs zullen stellen dan de toegang tot de Universiteit. Het plan voor deze instelling hoop ik verderop in groote trekken te kunnen schetsen.

Allereerst komt nu de vraag om een antwoord hoè de tegenwoordige M.S.v.M. gereorganiseerd moet worden, zal zij aan de eerstgenoemde eisch kunnen beantwoorden.

De M.S.v.M. is bedoeld als de inrichting, waar meisjes tusschen circa 12 en 18 jaar op de doelmatigste wijze die *geestesvorming* en *kennis* wordt bijgebracht, welker bezit de leerlingen stempelt tot meisjes van een goede algemeene ontwikkeling. Een aanzienlijke hoeveelheid kennis moet nu eenmaal worden veroverd, zal het meisje niet door lastige on-

wetendheid belemmerd worden in den omgang met haar medemenschen, in haar streven zoowel naar zelfverdieping als naar succes in het praktische leven. Het onderricht in althans twee moderne talen is onontbeerlijk; niet gemakkelijk zou een ander der ook thans gedoceerde vakken kunnen worden gemist. Maar ik wil er den nadruk op leggen, dat het voornaamste doel van het onderwijs, den geest te vormen, op de meisjesschool slechts dàn kans heeft bereikt te worden, wanneer

1° de werksfeer rustig is,

2° de verstandsdiscipline streng is.

In de 3de plaats moet voor een meisjesschool gedacht worden aan die vakken, en die wijze van behandeling der stof, die de behoefte van het meisje om te bewonderen en mee te leven, en haar zin voor een sfeer van schoonheid en gezelligheid bevredigen en ontwikkelen.

1°. De meisjes moeten werken in een *sfeer van rust.* Het zijn belangrijke jaren van lichamelijke ontwikkeling en psychisch ontwaken, die zij op de Middelbare School doorbrengen. Wèl moge ertegen gewaakt worden, dat niet door een te eenzijdig intellectueele arbeid de groei van het goede, echt vrouwelijk voelen wordt belemmerd. Dat kàn gebeuren, wanneer er te veel herseninspanning van de meisjes wordt gevergd, zoodat de dagen voorbijgaan, gevuld met de lessen over dag, en het huiswerk 's avonds. Geëerbiedigd wordt het zich ontwikkelend zieleleven van het meisje het best in een rustige omgeving, waar van het verstand geen leven boven zijn krachten wordt vereischt, en waar de kennis, die wordt bijgebracht, niet als het hoogste goed wordt beschouwd. Het behoeft slechts rust om uit te groeien, niets opzettelijks moet ervoor gedaan, slechts het te veel moet nagelaten worden. De sfeer waarin men leeft, onder rustig naaiwerk of op een wandeling, die heeft het opgroeiende meisje noodig.

Op die wijze kweekt men geen futlooze, verwende kinderen, wat sommigen mij misschien willen tegenwerpen. Integendeel. Het zal van de docenten afhangen, of zij haar leerlingen op het ijzer leeren bijten - de besten zullen dat niet nalaten. Het meisje, dat zich zoo rustig kan ontwikkelen, zal van die uiterste krachtsinspanning, af en toe gevergd, genieten en er haar voordeel mee doen. De leerlingen daarentegen, die de

dagelijksche schooltaak nauwelijks kunnen volbrengen, zooals zij op de gymnasia zooveel voorkomen, zakken ineen, als er extra inspanning van haar wordt gevraagd. Velen zouden zich op zulke dagen liefst ziek melden, inplaats van opgewekt en frisch te denken: 'Ziezoo, dat zaakje zullen we eens netjes zien op te knappen.'

De conclusie van deze beschouwing is een pleidooi voor een meisjesschool, waar het *tempo* van het onderwijs langzamer is dan op de tegenwoordige jongensscholen, en waar, tenzij de praktijk het *dwingend* eischt, het einddiploma kan worden verworven zonder voorafgaand *eindexamen.*[1)]

2°. De verstandsdiscipline moet streng zijn. De denkkracht moet worden geoefend, het trekken van juiste conclusies de leerlingen geleerd; haar moet duidelijk worden waar een probleem schuilt en dat er problemen bestaan tot welker oplossing het menschelijk denkvermogen te kort schiet. Dat geeft verruiming van den geest, waaraan meer behoefte is op een meisjes- dan op een jongensschool. Want de jongen heeft van nature meer zin voor het voor hem objectief bestaande. Het meisje, emotioneel van aard, raakt zichzelf moeilijk kwijt; haar geest heeft zooveel levendige subjectieve gemoedservaringen te verwerken, dat haar eigen wezentje het centrum van haar belangstelling dreigt te blijven. Zij heeft aanleg tot bekrompenheid; een strenge geestestucht heeft zij vóór alles noodig. Op de meisjesschool mag het onderwijs niet slapper zijn dan op de jongensscholen. Integendeel: oppervlakkigheid moet eruit *gebannen* worden. Het mag er niet te doen zijn om een vernis van algemeene ontwikkeling. De meisjes zullen op haar rustige, niet te veel huiswerk eischende school niet zoo-

1) Dat de meisjes minder examenvaardigheid hebben dan de jongens, is bij gelegenheid van het eindexamen aan 't Utrechtsche Gymnasium 1926, met nadruk uitgesproken door den rector Dr. A.H. Kan.
Ook Dr. L.M. Klinkenberg was tot deze conclusie gekomen na een onderzoek van de cijfers bij het toelatings- en eindexamen door de jongens en de meisjes van dezelfde H.B.S. behaald, van de 2de H.B.S. 5 jar. c. te Amsterdam, gedurende 't tijdvak van Sept. 1898 tot Juli 1911. Uit die cijfers blijkt, dat bij die examens de meisjes in alle vakken slechtere cijfers behalen dan met den stand in de klassen overeenkomt; de meisjes hebben, vergeleken met de jongens, minder examenvaardigheid, meer klassegeschiktheid.
Ik heb dit overgenomen uit een artikel van Dr. G.C. Gerrits, in de Wetenschappelijke Bladen. Sept. 1926. blz. 277, noot 3.

veel tastbare vorderingen kunnen maken als b.v. de leerlingen van het gymnasium; maar aan de vorming van haar geest mag niet minder moeite worden besteed dan voor de gymnasiasten gebeurt.

Of dit hoogere doel zal worden bereikt, hangt in de eerste plaats af van de docenten, zooals het succes in alle werk ten slotte van de persoonlijkheid afhangt, die het onderneemt. Ook de methode volgens welke de docent zijn vak onderwijst, is van groot belang; zoo zal bij het onderwijs in de moderne talen het verstand meer gescherpt worden, wanneer van de leerlingen veel vertalingen uit de vreemde taal in het Hollandsch worden geëischt, dan wanneer de nadruk wordt gelegd op het leeren spreken van de taal. Zoo kan het onderricht in de geschiedenis verruimend werken op den geest, wanneer de leeraar of leerares door het maken van vergelijkingen tusschen vergelijkbare toestanden van vroeger en nu, of door het volgen van een meermalen voorkomend verschijnsel door den loop der eeuwen heen, en het aantoonen welke invloeden zoo'n verschijnsel dàn weer doen òndergaan, en dàn weer te voorschijn doen komen, de leerlingen inzicht geven in de ontwikkeling van het maatschappelijk leven en het leven der staten, en hen voorzichtigheid leeren in het trekken van wel voor de hand liggende conclusies, maar die toch de toets van beter nadenken niet kunnen doorstaan. Bestaat de geschiedenisles alleen in het lezen en laten leeren van een hoofdstuk uit een leerboek, dan kan zij wel gemist worden - dan zal het resultaat voor het leven niet meer zijn dan de zekerheid: 1600, slag bij Nieuwpoort. Zoo hangt het voor de meeste vakken, waarin les gegeven wordt om kennis bij te brengen en den geest te vormen, geheel af van den docent, of dit laatst genoemde doel, het belangrijkste voor het leven, zal worden bereikt.

Intusschen zijn er enkele vakken van onderwijs, die in zichzelf de macht hebben den geest tot nauwgezetheid te dwingen: de *wiskunde* en het *Latijn.* Welk dezer vakken de voorkeur verdient als middel tot oefening des geestes, blijft een strijdvraag. De H.B.S., de school van de wiskunde, heeft zijn aanhangers, evengoed als het gymnasium, de school van de klassieke talen. Maar hoe het zij, het wordt voor beide school-

typen een groot voordeel geacht een hoofdvak op het programma te hebben, dat de leerlingen dwingt tot nadenken en correct werken. Een voordeel, dat bijv. de nieuwe litterair-oeconomische afdeeling van de H.B.S. mist. Voor de M.S.v.M. acht ik het van groot belang, dat één dezer vakken er zal geëerd en gedoceerd worden, hoofdzakelijk als middel voor de verstandsdiscipline, die de meisjes in het bijzonder behoeven. Hier komt het er op aan, dàt der beide vakken te kiezen, waarvoor de meisjes den meesten aanleg en de meeste belangstelling aan den dag leggen. Want stellig gaat er weinig vormende kracht uit van de beoefening van een vak, waarvoor de aanleg gering is. Nu meen ik, dat er geen oneenigheid meer bestaat over de vraag of het *meisje in het algemeen* meer aanleg heeft voor wiskunde dan wel voor het aanleeren en begrijpen van talen. De ruwe ervaring zoowel als verscheiden statistieken[1)] wijzen duidelijk het laatste uit. Hierop is dan ook mijn overtuiging gegrond, dat op een meisjesschool voor de vorming van den geest meer zal worden bereikt met het correct leeren vertalen uit het Latijn dan met het zoeken naar de oplossing van wiskundige vraagstukken. Voor een verstand dat voor beide soort oefeningen een goeden aanleg heeft zal misschien de waarde van beide vakken gelijk zijn. Ik durf geen keuze doen, al gaat mijn voorliefde uit naar de klassieke talen. Maar, als de aanleg ontbreekt, kan men geen resultaat verwachten, hoeveel moeite men zich ook getroost. Daarom zou ik op de M.S.v.M. als nieuw en belangrijk vak willen invoeren: het *Latijn.* Zooals men bij het paraphraseeren ven een gedicht van Potgieter zich zeer nauwkeurig rekenschap moet geven van de beteekenis en de waarde der woorden en hun onderlinge verhouding in het zinsverband, zoo is het ook bij het vertalen van een Latijnschen zin. Hij is kort en gedrongen, vergeleken met den Hollandschen, waarmee hij wordt vertaald; het

1) In 't 'Zeitschrift für Angewandte Psychologie' Band 8 (228-266) is een artikel te vinden van Dr. L.M. Klinkenberg: 'Ableitungen von Geschlechtsunterschieden aus Zensurenstatistieken.' Hij heeft de rapporten eindexamencijfers van de jongens en meisjes van de 2de H.B.S. 5 j.c. te Amsterdam onderzocht voor 't tijdvak van Sept. 1898-Juli 1911. Zijn conclusie is o.a., dat de *jongens* in alle klassen hoogere cijfers halen voor de *wis- en natuurkundige* vakken, de *meisjes* in alle klassen voor de *moderne talen.* Ik heb dit overgenomen uit een artikel van Dr. G.C. Gerrits in de Wetenschappelijke Bladen Sept. 1926, blz. 276.

logisch verband der rededeelen is moeilijk te ontdekken, mede door de woordschikking die zoo volkomen verschilt van de Hollandsche. De leerling heeft bij het vertalen van elken eenvoudigen Latijnschen zin zoodanige moeilijkheden te overwinnen, als hem in de moderne taallessen slechts bij uitzondering kunnen worden voorgelegd. Bovendien heeft het onderwijs in het Latijn nog bijkomstige voordeelen, die de wiskunde mist en die niet onbelangrijk zijn. Het is een niet te waardeeren steun bij het leeren van het Fransch en ook van de andere moderne talen. En ten slotte, hoeveel woorden en uitdrukkingen in de omgangstaal en in de litteratuur, hoeveel op- en onderschriften op gebouwen en onder kunstproducten worden niet levend voor dengene, die Latijn kent, terwijl de niet begrepen, en dus doode letters belemmerend werken op den geest.

Het resultaat mijner overwegingen is dus, dat op een meisjesschool, niet minder dan op de jongensscholen het onderwijs dienstbaar moet zijn aan de vorming van den geest, en dat in verband met den aanleg van het meisje, de beoefening van het Latijn zich daartoe beter leent dan die der wiskunde. Op de M.S.v.M. acht ik daarom de invoering van het Latijn wenschelijk, al zal dat slechts kunnen ten koste van vele uren wiskunde. Mijn berekening is, dat met 18 uur Latijn, over de 5 leerjaren verdeeld, de leerlingen in de hoogste klasse Cicero en Ovidius kunnen lezen. Misschien zou 't gewenscht zijn, den meisjes bij het begin van de derde klasse de keuze te laten tusschen Latijn en Wiskunde, met dien verstande, dat voor de wiskundige meisjes toch in elke klas 1 uur Latijn blijft uitgetrokken, en voor de taalkundige 1 uur wiskunde. Dit uur wiskunde zal dan voornamelijk dienst doen als hulples voor de natuurkunde - het uur Latijn kan gebruikt worden om het geleerde te onderhouden.

Als men zegt, dat het programma van een meisjesschool rekening heeft te houden met neiging en aanleg van het meisje, dan wordt daarbij, denk ik, allereerst gedacht aan haar gebrek aan aanleg voor de wiskunde, en voorts aan haar zin voor praktisch werk en haar behoefte aan gevoelsbevrediging, d.w.z. haar verlangen naar wat mooi is, naar wat de ziel verwarmt, naar bewondering. In den bovenstaanden grondslag voor de meisjesschool ben ik deze neiging en aanleg indachtig

geweest toen ik pleitte voor een *rustige* werksfeer, en voor de beperking van het onderwijs in de *wiskunde* v.n.l. tot de eerste en tweede klasse. Maar ook positief moet er op de M.S.v.M. gewerkt worden aan de verzorging van het gevoelsleven. Praktisch is het meisje bezig in de teeken- en handwerkles. Wanneer er een goede samenwerking is tusschen de docenten in teekenen en handwerken, wordt er door de kinderen dikwijls aardig wat bereikt op het gebied van kunstnijverheid. De teekenleerares vooral zal de meisjes leeren zien, wat mooi is, niet alleen in de teekenlessen, maar ook in de les der kunstgeschiedenis, die de meisjes in de hoogere klassen haast zonder uitzondering buitengewoon waardeeren. Ook in de litteratuur- en in de geschiedenislessen bestaat gelegenheid het gevoelige in het meisje te treffen. De gave der bewondering is een kostelijk bezit; heldenvereering en overgegeven eerbied voor kunstenaars en wat zij voortbrachten - het meisje heeft het noodig voor haar ontwikkeling. Maar het tegenwicht moet bestaan in een *strenge tucht voor het verstand.*[1)]

Helaas beweegt zich de M.S.v.M. op het oogenblik in het geheel niet in de richting, door mij voorgestaan. Daaruit vloeit dan ook mijn verlangen voort, te pleiten voor verandering van koers. De gemeenten hebben daartoe alsnog de vrije hand. Nog altijd geldt de Wet op het Middelbaar Onderwijs van 1863, waarbij de inrichting van de bij de wet mogelijk gemaakte middelbare meisjesscholen geheel wordt overgelaten aan gemeentebesturen, provinciën of bijzondere personen. Het ziet er niet naar uit, dat die vrijheid der gemeentebesturen spoedig zal worden beperkt door de wet. Het wetsontwerp op het M.O. van Minister de Visser, in 1923 enkele dagen voordat het in behandeling zou komen, weer ingetrokken, is met de Nota van Wijziging van 15 Dec. 1924 weer weggeborgen in portefeuille. De troonrede voor het pasingetreden regeeringsjaar belooft niets voor het M.O. Zoo wil

1) Het is hier niet de plaats het programma voor de M.S. v M., zooals ik mij dat denk, uitvoerig weer te geven. Ik hoop dat in een vaktijdschrift te kunnen doen Hier wilde ik slechts een plan ontwerpen en verklaren voor een te vernieuwen meisjesschool

ik niet tegen windmolens gaan vechten en het indertijd met eenige hartstocht bekeken en beoordeelde wetsontwerp,[1] benevens zijn nota's van wijziging laten rusten.

Wel moet ik de aandacht vestigen op de wijzigingen door vele gemeentebesturen aangebracht in de programma's der M.S.S.v.M. In 1908 werd de Haagsche meisjesschool na het 2de leerjaar gesplitst in twee afdeelingen, waarvan de eene het oude programma behield, en de andere in 4 jaar de leerstof ongeveer van de hoogste drie klassen der H.B.S. met 5-jarigen cursus zou behandelen, met het logisch gevolg, dat het eindexamen aan die afdeeling verbonden, gelijk kwam te staan in inhoud en rechten met het eindexamen H.B.S. 5-jarigen cursus voor jongens.

Hier is de eerste stap gedaan in de verkeerde richting. Die reorganisatie van de meisjesschool kwam voort uit opportunisme, niet uit den drang te zoeken naar dàt onderwijs, dat voor het meisje de meest gewenschte ontwikkeling beloofde. Het aantal leerlingen, dat in de laatste jaren was afgevloeid, vooral naar de H.B.S. 5-jarigen cursus, hoopte men op die wijze weer binnen de muren van de meisjesschool te trekken;[2] de M.S.v.M. beleefde een crisis, waaruit zij gered moest worden. De meeste steden volgden het voorbeeld van den Haag na, zoodat de meisjesschool nu bijna overal het voordeel biedt, dat de meisjes na twee jaar kunnen kiezen tusschen het gewone meisjesonderwijs en het H.B.S.-programma in een langzamer tempo dan op de H.B.S. 5-jarigen cursus. Maar de nadeelen van deze verandering overtreffen vèr de voordeelen. In sommige steden bloeit de nieuwe afdeeling, in andere niet; maar hoe het ook zij, in het oog der menigte heeft de meisjesschool door deze reorganisatie meer aanzien verkregen. Het gevaar is dan ook niet denkbeeldig, dat men door gaat op den ingeslagen weg, en zoo steeds verder afdwaalt van de goede M.S.v.M., zooals zij bestond. Het is m.i. te veroor-

1) Zie over 't wetsontwerp, voorzoover het de M.S.v.M. betreft, o.a. een feuilleton in de Rotterdammer, Avondblad B, 9 Febr. 1922 van Mevr. Dr. Chr. Kroes - Ligtenberg: *De H.B.S. voor Meisjes*, en mijn Gidsartikel in het Septembernr. van 1922 '*De Middelbare School voor Meisjes*.'

2) Mevr. Chr. Kroes - Ligtenberg zegt erover in hetzelfde feuilleton: 'de list gelukte, gelukte volkomen; de leerlingen stroomden weer toe.'

deelen, dat men bij de reorganisatie van de school niet heeft gestreefd naar een grondige herziening, in het belang van het *meisje*; maar slechts gegrepen heeft naar diè wijziging, die den meesten trek van leerlingen beloofde. Er is geen leiding uitgegaan van de onderwijsautoriteiten, wier taak dat was; er is slechts sprake geweest van zich aanpassen aan de handelwijze der ouders, die in die jaren meenden dat de H.B.S. voor hun meisjes de meest doelmatige school was. Uit het feit, dat de H.B.S.-afdeeling van de meisjesschool hier en daar bloeit - in géén geval overal - is geen rechtvaardiging van de instelling af te leiden. Als het betere niet bestaat, zijn de ouders vanzelfsprekend aangewezen op het minder goede.

Het droevige gevolg dier reorganisatie is geweest, dat de oorspronkelijke vijf-jarige M.S.v.M. daarbij veel van haar eigen karakter heeft ingeboet. De laagste twee klassen toch moesten nu den gemeenschappelijken onderbouw vormen voor de beide afdeelingen der school, waarbij natuurlijk die afdeeling, die tot slot niet aan eindexameneischen hoefde te voldoen, in het gedrang kwam. Zoo werd in de eerste en tweede klasse, ter wille van de H.B.S.-afdeeling, het aantal uren *wiskunde vermeerderd*, de natuurlijke belangstelling en den aanleg van het meisje ten spijt. Men heeft zich bovendien door den dwang van den gemeenschappelijken onderbouw de handen gebonden, waardoor een grondige herziening van de M.S.v.M. zéér wordt bemoeilijkt. Ook meen ik te kunnen vaststellen, dat tengevolge van de toegevoegde H.B.S. 6-jarigen cursus, de sfeer in de docentenkamers meer geladen is van voorkeur en bewondering voor de exacte vakken dan vroeger het geval was. Het zou te verklaren zijn uit de toeneming van het aantal docenten in die vakken, als noodzakelijk gevolg van de oprichting der H.B.S.-afdeeling. Bovendien wordt in de oude afdeeling, de M.S., het onderwijs van die docenten, die in beide afdeelingen les geven, gemakkelijk eenigszins met den H.B.S.-geest besmet. De voordeelen toch, die de H.B.S. biedt, zijn min of meer tastbaar: men voelt meer houvast bij zijn onderwijs, als men opleidt voor een eindexamen, en de meisjes toonen in de hoogste klasse gewoonlijk meer ijver. De *belangrijker* voordeelen van de gewone M.S.v.M. behooren daarentegen tot de imponderabilia. Dat het gevaar van die besmetting werkelijk

bestaat, blijkt, dunkt me, uit de instelling enkele jaren geleden van een eindexamen, óók voor de M.S.v.M.: een gelijk examen voor alle meisjesscholen, en evenals het eindexamen H.B.S. afgenomen ten overstaan van deskundigen. Het programma is voor eenige jaren door de directrices der M.S. en een der inspecteurs M.O. opgesteld, in de verwachting dat eerlang bij de wet of bij K.B. aan het diploma van dit examen rechten zullen worden verbonden.

Zoo is men helaas, mede door haar samenkoppeling met een H.B.S. 6-jarigen cursus steeds verder afgedwaald van het ideaal eener *goede meisjesschool.* In de groote steden zal misschien plaats blijven voor een meisjes-H.B.S. 6-jarigen cursus, maar dan in vereeniging met een meisjesgymnasium. Moge van deze oorspronkelijk voor jongens ontworpen scholen de Middelbare School voor Meisjes voor goed gescheiden worden!

Wil men de meisjesschool reorganiseeren, dan moet men zijn geest allereerst vrij maken van het vooroordeel, dat de school meer waard zal zijn naar mate er meer positieve resultaten zijn aan te wijzen. De neiging tot vergelijking van de M.S.v.M. met de jongensscholen staat een grondige herziening deerlijk in den weg. Men moet, eer men aan het werk gaat, niets en niets anders in zich weten dan het verlangen om de meest gewenschte geestes- en gevoelsontwikkeling van het 12- tot 18-jarige *meisje* te dienen. Het gaat niet in de eerste plaats om den bloei van de school, om de achting, die de school geniet in de publieke opinie, om de maatschappelijke carrière van de leerlingen - het gaat allereerst om het meisje zelf. Wordt de M.S.v.M. in het werkelijk belang van het meisje hervormd, dan volgen de overige goede dingen vanzelf.

Zoekende naar een leiddraad bij een eventueele vernieuwing van de M.S.v.M., heb ik gemeend die te vinden in de voorschriften:

1° schep een rustige werksfeer,

2° zorg, dat de verstandsdiscipline streng is.

Om het beste tuchtmiddel voor het verstand te kunnen vinden, betoogde ik, dat het hierbij noodig was, rekening te houden met den aanleg en de belangstellingsrichting van het meisje. Zoodoende kwam ik op voor het Latijn als nieuw in te voeren vak op de M.S.v.M.

> De belangrijkste wijzigingen sinds 1908, n.l. de tweejarige gelijke onderbouw voor H.B.S. en M.S. en de instelling van een eindexamen, hebben naar mijn overtuiging de *sfeer verontrust*, en *neiging en aanleg* van het meisje veronachtzaamd.

Maar wat moet ons kind beginnen met het diploma van de M.S.v.M., dat immers geen rechten geeft? Die vraag, waarin de verwerping van de school reeds ligt opgesloten, kan men in menig gesprek over de opleiding der meisjes hooren. En met die rechten wordt dan steeds bedoeld de toegang tot de Universiteit, of althans de verlichting van het Staatsexamen. De vraag vestigt weer de aandacht op het merkwaardige verschijnsel, dat de mensch dikwijls iets begeert, *omdat* hij het niet bemachtigen kan, niet omdat hij de zaak zoo begeerenswaard acht. Het kind, dat snoepen *mag*, doet het niet veel. Maar o wee, het duiveltje in hem, als het verboden is. In de laatste jaren zien weinig ouders meer in de academische studie het heil hunner dochters, tenzij zij intellectueel uitmunten. Maar wee de school, die haar niet opleidt, of althans op weg helpt naar de Universiteit, ook al duidt de aanleg van het kind er niet op, dat zij ooit van de gelegenheid tot academische studie zal gebruik maken. Gaat zelfs van de meisjes-abiturienten van H.B.S. en gymnasium wel een groot percentage studeeren, om van de meisjesleerlingen van de eerste klasse niet eens te spreken?[1)]

Verblind door de begeerte, *omdat* men niet krijgen kan, zien de ouders niet, welk een goede basis van algemeene ontwikkeling de M.S. den meisjes geeft - een basis waarop zij op velerlei wijze kunnen voortbouwen. De huishoud- en andere vakscholen, het bibliotheekwezen, zoo belangrijk sinds er vele openbare leeszalen zijn gesticht, het maatschappelijk werk, te leeren op de cursussen van Kinderverzorging en

1) In de statistiek van Ir. F.J. Vaes, betreffende de leerlingen en oudleerlingen van de H.B.S. 5 jar. c. aan den 's Gravendijkwal te Rotterdam, in 1917 gemaakt, heeft mevr. Dr. Chr. Kroes - Ligtenberg kunnen nagaan, dat van de 168 meisjes, die tusschen 1892 en 1910 op die school zijn gekomen, 89 meisjes eindexamen hebben gedaan, en 28 meisjes werkelijk zijn gaan studeeren. Zie haar feuilleton in de Rotterdammer van 9 Februari 1922.

Opvoeding en later op de school voor Maatschappelijk Werk, het godsdienstonderwijs, het tuinbouwonderwijs, de opleiding voor muziek en teekenen, de middelbaar technische en de hoogere handelsscholen, de studie voor het lager en middelbaar onderwijs - al deze instituten, cursussen en opleidingsmogelijkheden zijn er immers voor de meisjes, die de M.S. met goed gevolg hebben doorloopen, en voor het succes in welke dier richtingen ook, geeft de algemeene ontwikkeling, op de M.S. verworven, een voortreffelijke kans.

Intusschen - er is reden te gelooven, trots allen vermeenden vooruitgang, dat wij menschen in den grond zullen blijven gelijk wij zijn. En daar ik meen, dat het belang van het meisje gediend wordt, wanneer haar ouders de M.S.v.M. voor haar kiezen, zou het praktischen zin hebben om in dit geval aan het menschelijk zwak van te begeeren wat men niet krijgen kan, tegemoet te komen. Een tegemoetkoming in den vorm van een ontwikkelingsinstituut voor meisjes, waartoe de leerlingen, die met een einddiploma de M.S. hebben verlaten, toegang zullen krijgen. Gelukkig dekken elkaar deze praktische aanleiding om voor de nieuwe instelling te pleiten, en de grondige reden, die ik ervoor wil aanvoeren en die voor mij dan ook alleen geldend is. Vele ouders toch, die het zich finantiëel kunnen veroorloven, laten hun dochters student worden om twee redenen: in de hoop dat zij de een of andere studie zullen volbrengen, maar ook om haar nog eenige jaren te geven van ruime ontwikkeling, van véél vrijheid binnen het studentenverband, van zelfstandigen psychischen groei. Hiertoe worden de Universiteit en het studentenleven aangegrepen, omdat er weinig andere gelegenheid bestaat.

Omdat die zelfstandige ontwikkeling mijn volle sympathie heeft, maar ik daartoe de academische studie voor het meerendeel der meisjes niet het beste middel acht - wil ik pleiten voor de oprichting van een nieuw instituut:

II. Een meisjesathenaeum.

Met deze schepping bedoel ik een instituut, dat in den aanvang althans, zelf geen onderwijsprogramma heeft, gelijk Universiteit en School die bezitten - dat geen eigen docenten

heeft, maar wel in wijden greep omvat alle onderwijsprogramma's en onderwijskrachten van de Universiteit en van die vakscholen, wetenschappelijke en praktische cursussen, en instituten van onderricht in maatschappelijk werk, die in de stad van zijn vestiging door meisjes worden bezocht. In den beginne moet de taak van het instituut zijn, het brandpunt te vormen waarin de stralen uitgaande van alle bestaande inrichtingen voor meisjesopleiding samenvallen, opdat het met zijn helder licht de studiosae, die zich hebben laten inschrijven, voorlichte bij de keuze en volbrenging van haar opleiding. Mijn verwachting is, dat op den duur het Athenaeum niet slechts bemiddelaarster zal blijven, maar een persoonlijkheid zal worden, die zelf de hand aan de ploeg slaat om bestaande opleidingen voor meisjes te verbeteren en nieuwe te scheppen, indien de behoefte daaraan zich doet gevoelen. Dan zal het zelf onderwijskrachten tot zich trekken en aan zich verbinden.

Het zal een instituut zijn, welks leerlingen dus voorloopig niet méér richtingen kunnen inslaan, dan zij ook nu, na de M.S.v.M. doorloopen te hebben, kunnen doen. Maar het nieuwe zal aanstonds al zijn, dat de leerlingen zich weten opgenomen in een groot verband van werkende meisjes op alle mogelijk gebied: met het hoofd werkende meisjes voor leerares bij het middelbaar onderwijs, voor bibliothecaresse, godsdienstonderwijs, enz. - meisjes die een praktische opleiding krijgen, op alle vakscholen en in het ziekenhuis - meisjes, die werken met hoofd en hand, b.v. op de School voor Maatschappelijk Werk of de cursussen van Kinderverzorging en Opvoeding, of aan de Academie voor Lichamelijke Opvoeding - meisjes op kunstgebied werkende als leerlingen van Conservatoire of Teekenacadenie. De opsomming is niet volledig. Al deze opleidingsmogelijkheden - ik zeg het nog eens met nadruk - bestaan ook nu voor elk meisje, dat met een diploma de M.S. v. Meisjes heeft verlaten. Maar al deze aan het Athenaeum ingeschreven meisjes zullen één corps vormen waarbinnen weer debatings- en ontspanningsclubs zullen ontstaan, zooals dat in de studentencorpsen ook geschiedt. De Martha's en Maria's zullen gelegenheid vinden elkander te beïnvloeden en samen pret te hebben, en zullen met de voorlichting en praktische hulp van een Directrice of

Rectrix - voor welke betrekking de beste vrouw in Nederland niet te goed zal zijn - kunnen komen tot combinaties van praktische en theoretische werkzaamheden.

Toegang tot het Instituut zullen hebben de abiturienten van het Gymnasium, H.B.S., Lyceum, de M.S.v.M. en waarom ook niet - van de Kweekschool. De eerste drie groepen kunnen zich laten inschrijven, zoowel bij de Universiteit als bij het Athenaeum; ook indien zij academisch willen studeeren, kunnen zij toch als middelpunt van haar studentenleven de club van de studiosae aan het Athenaeum kiezen. Die club biedt het niet te onderschatten voordeel, dat zij bestaat uit meisjes van elken denkbaren aanleg en elke belangstellingsrichting. Eenzijdigheid kan dààr niet worden gekweekt.

Het is mij erom te doen de beste kans te scheppen voor een evenwichtige ontwikkeling in het meisje van hoofd en hart en hand. Degelijk onderlegd te zijn in het vak van haar keuze, heeft gróóte waarde; maar het meisje mag dáármee alleen niet tevreden zijn. In wetenschap, in kunst, bij de toegepaste kunst, op al die gebieden van werkzaamheid, die in eenzaamheid bewerkt kunnen worden, kan zéér veel worden bereikt ook door den mensch, wiens karakter de wonderlijkste lacunes toont. Voor het gebied, waar het werk der vrouw bij voorkeur ligt, geldt dit niet. Het bijzondere en het rijke van het vrouwenleven is, dat het de vrouw altijd een rol doet spelen in menschelijke verhoudingen, en dat zij, krachtens haar aard, alleen dàn gelukkig geprezen kan worden, indien zij door haar werk en levensomstandigheden in menschelijke verhoudingen wordt betrokken. ‘Kleine liefdedaden, woordjes teer en zacht’ - de groote levenseisch voor de vrouw, te omschrijven als: leven voor een ander, met de juiste tact, - ‘hebben vaak in het kleinste huis het grootst geluk gebracht.’ Wij, ouderen van dagen geworden, begrijpen dikwijls pas nu de kinderversjes, die we in onze jeugd zongen en braaf en vervelend vonden. Dat is wat laat; nu meen ik, dat het streven naar de evenwichtige ontwikkeling van het meisje hetzelfde beteekent als te trachten haar de groote eenvoudige levenswaarheden te leeren belijden, in den tijd, dat zij nog vol frissche, jonge, pittige levenskracht, niets liever wil dan de daad voegen

bij het begrip. Daartoe is harmonie in haar wezen noodig.

In de tegenwoordige intellectueele opleiding ontbreekt het element, dat voor het psychisch evenwicht heeft te zorgen, geheel; dit is niet het geval bij de praktische opleidingen - ja, misschien komt men op de School voor Maatschappelijk Werk het ideaal van harmonie in de opleiding zeer nabij. Maar er is toch ook één praktisch vak, het pleegzusterschap, gelukkig wel meer en meer door ontwikkelde meisjes gekozen, waar te weinig intellectueele vorming wordt geëischt, dan dat de opleiding van de pleegzuster een evenwichtige ontwikkeling waarborgt. De oefening, uitsluitend van het hart, en zijn dienares de hand, is evenmin gewenscht.

Aan het *meisje-student* en de *pleegzuster*, in zekeren zin uitersten te noemen - aan deze twee wil ik nog enkele regels wijden om te illustreeren het goede, dat ik van het eventueele Athenaeum verwacht.

De meeste meisjes gaan niet uit roeping studeeren, evenmin als de jongens. Over haar, die dat wel doen, die uit innige overtuiging predikant, of dokter of leerares willen worden, spreek ik nu niet. Zij zijn de besten, zij werken met haar hoofd om later des te meer voor anderen te kunnen zijn; bij haar is weinig kans op verstoring van het evenwicht. Maar zij zijn de uitzonderingen. Van studieroeping is bij de meesten geen sprake. Toch gaan zeer velen prat op het student zijn en achten zich veel meer dan het praktisch werkende meisje, waarmee zij geen omgang zoeken. Zoo ziet ook het gymnasiastje neer op de meisjesburgerscholier. Vele van deze meisjesstudenten zijn pedant op datgene, waarin zij niets bijzonders presteeren, terwijl haar blik aan haar werkelijke innerlijke waarde voorbijgaat. Dat schaadt. Zij loopen scheef tegen het leven aan; gelukkig komt vroeger of later gewoonlijk de duw in de juiste richting - maar zeker is dat niet. Ik heb ook meisjesstudenten gekend, die in het gevaar verkeerden ten onrechte te meenen dat de wetenschap zelve voor haar het hoogste goed vertegenwoordigde, hetzij uit liefde voor de studie, hetzij uit hevige eerzucht. Een gevaar noem ik het, omdat in de jaren van uitsluitenden geestescultus veel van het gevoelsleven wordt onderdrukt dat gewoonlijk later met kracht zijn rechten opeischt. Het leven kan dan reeds zoo

volkomen zijn ingesteld op intellectueele bevrediging, dat het veel moeite kost een ander doel te brengen voor de gevoelige plaat. Dan komt de bittere strijd, die vermeden had kunnen worden, en nu maar al te veel van de energie verbruikt die in den onontkoombaren strijd des levens noodig zou blijken. Ik houd van den strijd - hij staalt het karakter. Maar ik meen, dat het de taak van de opvoeding en opleiding is te trachten om de jonge menschen door de juiste harmonie in hun ontwikkeling, die alle psychische faculteiten in evenwicht doet blijven, bestand te maken tegen de onvermijdelijke slagen van het leven in den natuurlijken vorm van ziekte en dood, in den gecompliceerden van eenzame of misplaatste liefde, van duivelsche verleiding, van miskenning of eenzaamheid. Het gaafst, het meest gelouterd komt degene uit den strijd met het leven terug, die van alle zijden goed was toegerust. Een gelukkige jeugd, een juiste ontwikkeling van alle gaven in de leerjaren, beloven het beste voor de 'Wanderjahre'.

Stuart Mill vertelt in de eigenaardige autobiografie van zijn geest, hoe hem, op zijn twintigste jaar de ontoereikendheid voor zijn geluk bleek van de tè eenzijdige kritische vorming van den geest, waarin zijn opvoeding had bestaan. Hoever hij het toen ook gebracht mocht hebben in het onderzoek van de krachten in het maatschappelijk leven, en hoezeer hij zich voorstelde te zullen meewerken aan de verbetering der maatschappij - die studie en zelfs die praktische toekomstplannen vermochten niet hem een zware melancolie te boven te doen komen. Hij weet het aan de van jongs af aan tè uitsluitend kritische geestesarbeid met veronachtzaming van alles, wat emotioneel is, van hartstocht, van pret, van vreugde, van verbeelding of schoonheidsontroering. Dat alles was sluimerend gebleven of onderdrukt, en het eischte onverwacht zijn erkenning. Later hebben een treffende episode in een boek, en de poezie van Wordsworth hem de bevrijding gebracht. Mill lezende, dacht ik eraan, hoe in menig studeerend meisje eenzelfden strijd heeft plaats gehad, waaruit zij niet altijd ongehavend is te voorschijn gekomen, en die er niet had behoeven te zijn, indien er in haar studiejaren een voldoende tegenwicht voor de studie ware geweest.

De pleegzuster! Welke keuze van vak toont meer de echt

vrouwelijke behoefte aan toewijding en zelfverloochening dan die van pleegzuster - welk vak legt meer beslag op hart en hand dan de ziekenverpleging. Het kan niet anders, of de ernst van haar leven, de kennismaking met physieke ellende en menschelijke verhoudingen, even droevig als zij ooit in boeken kan lezen, moeten op haar wezen een diepen invloed hebben, en zeker meestal een veredelenden. En toch - wij menschen zijn nu eenmaal zwak en vol gebreken. Wanneer in ons, vrouwen, ons geoefend verstand niet strak de teugel weet te houden van onze overgevoeligheid, die in allerlei uitingen ook ons meest zelfverloochenend werk tracht te begeleiden, die eigenwijsheid en jaloezie en zelfs onoprechtheid te voorschijn doet springen - dan mist ook de edelste vrouwelijke werkzaamheid dikwijls nog haar doel. Behalve voor de enkele begenadigden, is ontwikkeling van geest de voorwaarde om het allerbeste te kunnen presteeren, ook in het praktische leven. De klachten over kleingeestigheid, afgunst, met onoprechtheid in 't gevolg, voorkomende daar waar veel vrouwen samenwerken, hebben zij niet dikwijls betrekking op het pleegzusterscorps? En zou de oorzaak niet schuilen in het ontbreken van een ruimere intellectueele ontwikkeling bij de meeste pleegzusters, die in haar school- en opleidingsjaren geen voldoende tegenwicht hebben kunnen vormen tegen al de kleinheden, die onze vrouwelijken aard helaas ook kenmerken, en die in de tamelijk van de buitenwereld geisoleerde pleegzustersmaatschappij een rijken voedingsbodem vinden?

Welk heil zouden het meisje ondervinden, dat het Athenaeum kiest voor haar studie in plaats van de Universiteit, en de pleegzuster die haar opleidingstijd met een jaar verlengt om van het ontwikkelende leven als leerling van 't Athenaeum te profiteeren? Een korte uiteenzetting van mijn plan voor het nieuwe instituut moge een bevredigend antwoord zijn op die vraag.

Indien een rijk man de fondsen wilde schenken, dan zou ik voorstellen allereerst in Amsterdam, en later ook in Groningen, een Athenaeum te stichten. Er is daartoe een ruim huis noodig, dat een kleine aula, verscheiden cursuskamers en de spreek- en zitkamers van de Directrice zou moeten bevatten. Een

gedeelte van het huis of een aangrenzend perceel moet tot Clubhuis voor de scholieren worden ingericht. Het moet bestaan uit een groote gemeenschappelijke clubkamer, enkele kleinere gezelschapskamers, een eetzaal en een aantal slaapkamers, zoodat een klein deel der studiosae daar haar intrek kan nemen. De exploitatie van dit huis zou misschien de kosten kunnen dekken. Een Curatorium moet er worden ingesteld. Voor de Directrice, die een moeilijke en belangrijke taak op zich heeft durven nemen, moet materiëel goed worden gezorgd. Naar deze inrichting komen dan telkens in September de nieuwe leerlingen, die een diploma van de M.S.v.M., H.B.S., Gymnasium, Lyceum of Kweekschool moeten kunnen overleggen. Zij mogen zich voorstellen, dat zij in 4 jaar tijds klaar zullen zijn om zelfstandig in de maatschappij haar werk te beginnen, in welke richting dan ook. In Amsterdam zijn inrichtingen voor alle soort onderwijs te vinden: de Universiteit, welker colleges zij kunnen volgen, cursussen voor de opleiding tot de Middelbare Acten, opleidingsgelegenheid tot bibliothecares, godsdienstonderwijzeres, een Academie voor de lichamelijke opvoeding, huishoudscholen, school voor Maatschappelijk Werk, cursussen voor Kinderverzorging en -opvoeding, ziekenhuizen, Academie van beeldende kunsten, Conservatorium voor muziek, school voor Kunstnijverheid, etc. Het eenige misschien, wat er ontbreekt, is een tuinbouwschool. Ik stel mij voor, dat vele meisjes, die pas aankomen, haar richting nog niet hebben bepaald. Zal de keuze ernstig worden opgevat, dan is daartoe zelfbezinning noodig, en ik wensch den meisjes toe, dat haar eigen thuis haar daartoe de beste en gelukkigste gelegenheid zal bieden. Maar niet altijd zal dat het geval zijn. Daarom meen ik, dat elk jaar van September tot December als orienteeringstijd voor de leerlingen moet worden beschouwd. De eerste weken worden besteed aan onderlinge kennismaking; daar zal een novitiaatstijd uit groeien, zooals die in de meisjestudentenclubs op een aardige manier bestaat. Daarna zullen de meisjes gelegenheid vinden, de beste leiders en leidsters van de meeste der onderwijsinrichtingen, boven genoemd, te hooren over hun vak en werkkring, en de studie die ertoe leidt. De directeur van de School voor Maatschappelijk Werk, een directrice van een M.S.v.M., van een huis-

houdschool, van een ziekenhuis, een predikant over 't godsdienstonderwijs, een bibliothecaris, enz. enz. - zij zullen uitgenoodigd worden in de herfst een lezing te komen houden in de Aula van het Athenaeum, over hun werk; de meisjes, tot een of andere richting aangetrokken, zullen dan weten, tot wie zich, behalve tot haar Directrice, te wenden om nadere voorlichting en raadgeving. Het spreekt van zelf, dat de meisjes, die wisten wat zij wilden toen zij aankwamen, zich reeds dadelijk als leerling aan de een of andere school of op een cursus konden aanmelden.[1)] Voor wie dat niet doen, zullen die eerste maanden een rijke tijd van orienteering kunnen zijn in een ruimere sfeer, dan zij tot nu toe kenden. Amsterdam biedt daartoe ruimschoots de gelegenheid. Die meisjes, die aanstonds in September volledig leerling van een vakschool willen worden of leerling-verpleegster, en dus den geheelen dag bezet zijn, zullen maar weinig gelegenheid hebben te profiteeren van de kans op ruimere ontwikkeling, die haar als scholier aan 't Athenaeum wordt geboden. Slechts de eettafel en het samenzijn 's avonds, zouden voor haar bereikbaar zijn, waartegenover dan de verkorting van den opleidingstijd met één jaar, een voordeel biedt. Het waardevolle echter van het studieleven aan het Athenaeum zullen in veel ruimere mate zij genieten, die voor haar opleiding slechts colleges, cursussen of lessen hebben te volgen, of die in de gelegenheid gesteld worden de vakschool harer keuze gedurende de twee eerste jaren slechts de helft van den dag te bezoeken, zoodat de andere helft overblijft voor de ruimere ontwikkeling, die ik bedoel. In deze gevallen treedt het werk van de Directrice naar voren, en is de goede wil van de leidsters der vakscholen onontbeerlijk. Het moet te regelen zijn voor de leerlingen der vakscholen, dat zij alleen den morgen of alleen den middag met het praktische werk zijn bezet. De Directrice van het Athenaeum en de Directrice van de vakschool die erin betrokken is, overleggen en regelen dat samen; bij het bezoeken verder van het college of de cursussen, die zulke half praktisch

1) Dat hier in het mogelijk niet tegelijk beginnen met het eigenlijke werk, een praktische moeilijkheid schuilt, voel ik. Maar ik acht 't wat voorbarig, om nu al aan de oplossing van praktische moeilijkheden, die bij de uitvoering van 't Athenaeumplan mochten blijken, te beginnen.

werkende meisjes willen volgen, zullen zij ook steeds in de Directrice van het Athenaeum een belangstellende leidsvrouw mogen verwachten.

Indien nu het meisje, dat plan had te gaan studeeren, b.v. omdat haar vriendinnen het ook wilden doen, inplaats daarvan zich laat inschrijven als leerling van het Athenaeum, dan kan zij daar o.a. worden opgeleid tot leerares in *alle* vakken, die op de M.S.v.M. of H.B.S. 3-jarigen cursus worden gedoceerd, dus in Nederlandsch, de moderne talen, aardrijkskunde, geschiedenis, plant- en dierkunde, wiskunde, natuur- en scheikunde, gymnastiek, staatsinrichting en staathuishoudkunde, ja zelfs ook handwerken. De nu bestaande opleidingsprogramma's van de Middelbare Acten zouden voorloopig dienst kunnen doen; alleen in het eventueel te doceeren Latijn kan slechts een academicus les geven. Dat meisje nu, dat zich wil laten opleiden in één dezer vakken van onderwijs, ontmoet in 't Clubhuis aan tafel of 's avonds de Martha's, die enthousiast zijn over haar kookkunde of over de lessen, waarin zij het onderhoud van het huisraad leeren. Of wel zij sluiten vriendschap met leerlingen van de cursussen voor kinderverzorging en -opvoeding, die o.a. kinderspeelgoed leeren maken, en zich praktisch met kinderen bezig houden, die ook over kindermuziek hooren, en zelf leeren uitvoeren, en zulke interessante voordrachten over de psychologie van het kind volgen. De a.s. leerares, die wel degelijk interesse heeft voor haar eigen studie, maar wie het volkomen egocentrische studeerkamerleven benauwt en praktische bezigheid een zeer welkome compensatie zou zijn, vindt door den omgang met haar praktisch werkende medescholieren, en de hulp van de Directrice, de veiligheidsklep voor haar emotioneele leven in den vorm van een of andere practische cursus. De a.s. godsdienstonderwijzeres, die zich in de toekomst ook in maatschappelijk werk betrokken weet, moet, tenzij zij nog volledig leerlinge van de school voor Maatschappelijk Werk worden wil, een keuze kunnen doen uit cursussen, zoowel daar als door de vereeniging voor Kinderverzorging en Opvoeding gegeven. De leerling van de huishoudschool of een andere vakschool voelt zich van hààr kant gelukkig in den omgang met de intellectueel werkenden, door wie ze hoort van belangwekkende colleges

of cursussen. Mogelijk zal zij niet rusten vóór een of ander litteratuurcollege of misschien zelfs een aktenstudie, b.v. voor de staathuishoudkunde, door bemiddeling van de Directrice binnen haar bereik valt.

Ten slotte kom ik terug op de a.s. pleegzuster. Indien het mogelijk ware, dat die studiosae aan 't Athenaeum, die verpleegster willen worden, gedurende de eerste twee jaren den halven arbeidsdag of 4 van de 7 arbeidsdagen in het Ziekenhuis werkten, en dan later nog twee jaar volledig, hoe zouden zij dan niet kunnen profiteeren van het verblijf in het scholierenverband, waarin zij zich heeft laten opnemen. De een wil een college volgen over psychologie, wijl er de roep van uitgaat, dat het ook voor leeken vruchtdragend is - een ander geniet van een reeks voordrachten over Faust, waardoor zij gesteund wordt op den weg tot zelfverdieping, tot beter menschelijk inzicht in de tragiek van de schijnbaar onbeduidendste feiten - het zal haar in haar werk te pas komen. 't Kan ook zijn, dat wetenschappelijke belangstelling een a.s. pleegzusje drijft naar de colleges voor het candidaatsexamen in de medicijnen, waardoor zij niet eigenwijs mag worden, maar wèl een bekwame hulp voor den arts. Of ook wel, denkende aan de menschen van alle mogelijke levensomstandigheden, aan wie zij zich zal wijden, ontwaakt het interesse in haar b.v. voor het huwelijksrecht, waaronder wij hebben te leven. Op dat gebied is er wel een college, misschien een cursus voor haar te vinden. De hoofdverpleegsters, wier verruimde menschelijkheid tevens beteekent het prettig werken voor allen, die onder haar staan, de directrices, de administratrices, de zusters van maatschappelijk werk - zij zullen als regel voortkomen uit diegenen, die den invloed van de studiejaren aan het Athenaeum hebben ondergaan. Het zijn maar voorbeelden van combinaties, die ik ter illustratie van mijn bedoeling heb gegeven, en die later - ik heb er vertrouwen in, door de praktijk zullen worden verbeterd en aangevuld.

De stichting van het Athenaeum - dat wil zeggen, het zoeken van een leidende kracht, en van een gebouw, dat als middelpunt moet dienen voor de leerlingen en tevens het aanrakingspunt moet vormen tusschen de inrichtingen voor

meisjesopleiding en de scholieren. In den aanvang zal geen nieuwe school, geen nieuwe cursus opgericht behoeven te worden; van al het bestaande kan gebruik worden gemaakt.

Maar het spreekt van zelf, dat de nieuwe instelling, indien zij werkelijk wortelt in een bereiden bodem, groeikracht zal toonen en een karakter ontwikkelen, welks aard niet is te voorspellen. Ik stel mij voor, dat het Athenaeum al zéér spoedig meer zal worden dan een honk voor de op alle gebied werkende meisjes, die daar elkander treffen en beïnvloeden, en raad en baat kunnen vinden in alles wat haar opleiding betreft, bij de Directrice. Het Curatorium en de Directrice zullen vanzelf opleidingsprogramma's samenstellen voor bestaande, of voor nieuwe betrekkingen, indien de oude programma's niet meer bevredigen. De cursuskamers, die ik mij denk in het te stichten gebouw, zullen misschien al spoedig in gebruik worden genomen door de eigen docenten van het Athenaeum. Het zou niet te verwonderen zijn, indien door het Bestuur van het Instituut zelf een nieuw plan voor opleiding tot leerares bij het Middelbaar Onderwijs werd ontworpen, omdat de bestaande studie voor de Middelbare akten niet in alle deelen bevredigend kan worden genoemd. Zoo kan men ook verwachten dat de behoefte aan praktisch paedagogisch onderwijs zal leiden tot de instelling van een paedagogisch seminarie binnen het kader van het Athenaeum. Ik zou het niet vreemd achten, wanneer het steeds toenemend maatschappelijk werk, o.a. op het gebied van Kinderbescherming het verlangen deed opkomen naar cursussen over gedeelten van het burgerlijk recht en het strafrecht, waarvoor de bestaande akten voor staatsrecht en oeconomie eenigermate als richtsnoer zouden kunnen dienen. Ook hoop ik, dat er vraag zou ontstaan naar degelijk onderricht in de beginselen der wijsbegeerte, niet zoozeer omdat het een vak van onderwijs zou moeten worden op de M.S.v.M., dan wel omdat het verlangen naar onderwijs in de wijsbegeerte van haar, die voor één enkel vak wordt opgeleid, zou pleiten voor de den geest verruimende methode, bij de opleiding tot die speciale vakkennis toegepast. De Aula van het gebouw, tusschen September en Kerstmis dikwijls bezet, zal ook verder in den loop van den cursus meer en meer getuige zijn van levendige

gedachtewisselingen. De Directrice, in overleg met 't Curatorium zal ertoe komen personen uit binnen- en buitenland, die iets eigens te zeggen hebben op het gebied van het werk der vrouw, of die zelf met der daad op dat gebied belangrijks hebben gepresteerd, uit te noodigen tot het houden van lezingen voor den wijden kring van de leerlingen.

De toekomst bergt voor een eventueel Athenaeum voor Meisjes zéér veel mogelijkheden.

Is het verblinding als ik meen, dat er in het heden geen onoverkomelijke moeilijkheden, finantieel noch administratief, bestaan om dit gedroomde Instituut een kans te geven in het werkelijke leven? De vorige Minister van Onderwijs, Z. Exc. de Visser heeft voor eenige jaren de vraag opgeworpen naar een middel om het aantal studenten aan de Universiteiten te doen afnemen. Ik meen door mijn ontwerp Z. Exc. een antwoord te geven op zijn vraag. Maar niet was het aanwijzen van zulk een middel doel van dit schrijven. Hoofddoel is, onzen jongen meisjes de beste kans te geven om het leven in te gaan, bereid en in staat daarbij haar geheele persoonlijkheid in te zetten, zonder welken inzet de vrouw, in het algemeen gesproken, haar werkelijk geluk vergooit.

Aan het slot mijner beschouwing gekomen, bedenk ik, dat ik onder zóóveel woorden over de opleiding van onze meisjes het woord *huwelijk* niet of nauwelijks heb gebruikt. Men zou mij verkeerd verstaan hebben, indien de gedachte aan de toekomstige huwelijkstaak van het jonge meisje niet was gevoeld als de grondtoon van dit betoog. Dat ik die gedachte niet behoefde uit te spreken, waag ik aan te voeren als een argument ten gunste van mijn pleidooi. De beste opleiding toch voor het meisje tot haar taak in de maatschappij is die, waarbij zij tevens *onopzettelijk* wordt voorbereid voor de taak van vrouw en moeder.

M.J. AALBERS - HAMAKER

Is het wetenschappelijke socialisme nog wetenschappelijk?

I.

In opdracht van het ‘Marx - Engels - Institut’ te Moskau en in samenwerking met het centraal comité van de Unie van socialistische Sowjet-Republieken wordt door D. Rjazanov een kritische uitgave van de gezamenlijke werken van Marx en Engels voorbereid. Een geweldige arbeid; op niet minder dan 42 omvangrijke boekdeelen, over vier series gerangschikt, wordt het geheele werk geraamd.

De eerste serie, bestaande uit 17 deelen, omvat alle wijsgeerige, economische, historische en politieke geschriften van Marx in chronologische volgorde, met uitzondering van ‘Het Kapitaal’. Aan dit levenswerk van Marx is de tweede serie gewijd, 13 deelen; tevens zullen hierin de omvangrijke en tot heden in de litteratuur nog niet verwerkte gedeelten van Marx' handschrift openbaar worden gemaakt.

De derde serie, 10 deelen, zal de geheele briefwisseling tusschen Marx en Engels bevatten zonder eenige verandering of bekorting, en bovendien alle andere brieven, die met de meer bijzondere werken of levensperioden van Marx en Engels niet in zoo nauw verband staan, dat zij in de eerste deelen opgenomen konden worden.

Een vierde serie tenslotte, berekend op twee deelen, zal tot een soort ‘Marx - Engels - Lexikon’ uitgebreid worden.

Alsof dit alles nog niet grootsch genoeg is opgezet, wordt bovendien onder den titel ‘Marx - Engels - Archiv’ door hetzelfde instituut een tijdschrift uitgegeven, hetwelk op ongeveer 35 vel per jaar wordt geschat, en waarvan bereids het eerste deel is verschenen.

Dit alles ter eere van den man, die in Rusland gehuldigd wordt als de stichter van een nieuwe maatschappij, en wiens methode van denken zoowel in regeeringsbureau en rechtszaal als in laboratorium of onderwijsgebouw gevolgd wordt.

De bedoeling van dezen Russischen arbeid is dan ook de buitengewone geestelijke beteekenis van Marx en Engels als grondvesters van het wetenschappelijke socialisme en als organisators van den proletarischen ontwikkelingsstrijd nog eens in een helder licht te stellen, vooral zooals deze beteekenis bij hernieuwing aan den dag is gekomen tijdens en nog meer na den wereldoorlog.

Het geheele huldebetoon doet ons aan als mosterd na den maaltijd. Wij behooren allerminst tot hen, die de beteekenis van Marx voor de ontwikkeling van maatschappij en wetenschap trachten te verkleinen, of die meenen, dat zijn in zwaar Duitsch gesteld werk onleesbaar of zinverwarrend zou zijn. Integendeel; door Marx' geheelen arbeid licht de vonk van het genie. Er gaat van ‘Het Kapitaal’ een suggestieve invloed uit, die zich onvoorwaardelijk van den lezer, ook den kritischen lezer, meester maakt. Zelfs is deze invloed zoo groot, dat, ook nog bij herhaalde kennisneming, Marx' denkbeelden ons blijven boeien en een beslag op onzen geest leggen, waaraan het soms moeilijk is zich te onttrekken. Het fantastische hoofdstuk bijv. over ‘Het afgodskarakter van de waar en zijn geheim’ met de schitterende vergezichten, die het, bij flitsen als het ware, opent op de vraagstukken, die de menschelijke ziel steeds in beroering brengen, is van een machtige beteekenis, soms zelfs van een ongewone intellectueele bekoring. De diepte van gedachte, de scherpte van uitdrukking, de felheid van zeggingskracht, de dwang van de logica, het wijdsche van de stof, die er, toch weer beheerscht en saamgetrokken, in behandeld wordt, het veel omvattende van Marx' kennis, het eene verdient nog meer onze bewondering dan het andere.

En toch, altijd komt de gedachte bij mij op, als ik Het Kapitaal lees en herlees: het is onzuiver geconstrueerd, er is een fout in de argumentatie, waardoor zijn wezenlijke waarde in het hart wordt aangetast; het ontkent iets, op welks beteekenis het juist aankomt, en het schuift iets naar voren,

wat eigenlijk maar op het tweede plan behoort. Het is, om het dan maar kortweg te zeggen, onvolledig en onwerkelijk.

Maar vanwaar dan de kracht van dat sluitend betoog, streng systematisch opgezet en scherp ontwikkeld met zijn ‘dus’, en telkens weer en steeds herhaald ‘dus’, zoodat de lezer tenslotte als gevangen zich gevoelt in een sluitrede, waarvan hij het klemmende bewust moet erkennen, en tevens onbewust het onbevredigende blijft beseffen?

Nauw in verband hiermede staat een andere vraag. Hoe komt het, dat het levenswerk van Marx zulk een geweldigen opgang gemaakt heeft, en het geslacht, dat aan het onze is voorafgegaan, bijna onvoorwaardelijk in zijn ban heeft geslagen? Want zoo er in de laatste honderd jaar één arbeid is geweest, die den menschelijken geest niet alleen op staathuishoudkundig, maar ook op bijna elk ander terrein van ons weten en kennen heeft beïnvloed - het is ontegenzeggelijk Het Kapitaal. Wij vreezen niet te veel te zeggen, wanneer wij beweren, dat het over de geheele wereld gegaan is en een wig in het menschdom heeft gedreven, waardoor dit in twee groote, scherp tegenover elkaar staande groepen is uiteengevallen.

Om deze vragen te beantwoorden en dus een inzicht te krijgen in de eigenlijke beteekenis van Het Kapitaal, verplaatsen wij ons wijsgeerig en economisch in den tijd, toen Marx zijn baanbrekend boek heeft opgezet en voltooid. Vooral wijsgeerig, omdat wij zullen zien, dat Marx' arbeid, naar zijn wezen beoordeeld, een bepaalde kijk op het menschelijk leven is, de openbaring van een zeer bijzondere levens- en wereldbeschouwing, die hij dialectisch heeft weten om te smeden tot een in zichzelf gesloten, absolute staathuishoudkundige theorie.

In het wonderlijk vernuftig, zelfs aangrijpend boekje ‘Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie’ noemt Engels als het belangrijkste vraagstuk der geheele wijsbegeerte de verhouding tusschen denken en zijn, tusschen geest en natuur. Hij meent dat deze vraag in haar volle scherpte eerst kon gesteld worden, toen de Europeesche menschheid uit den langen winterslaap der christelijke

middeleeuwen tot nader inzicht ontwaakt was. De vraag naar de betrekking tusschen denken en zijn, die overigens ook in de scholastiek der middeleeuwen haar groote rol heeft vervuld, de vraag: wat is het oorspronkelijke, geest of natuur? - deze vraag vindt haar hoogtepunt tegenover de leer der kerk in deze formuleering: heeft God de wereld geschapen of was de wereld er reeds van eeuwigheid tot eeuwigheid?

Maar de relatie tusschen denken en zijn heeft nog een anderen kant, en op deze keerzijde komt het hier aan: hoe verhouden zich onze gedachten omtrent de ons omringende wereld tegenover die wereld zelf? Is ons denken in staat de werkelijke wereld te doorzien, hebben wij het vermogen om in onze voorstellingen en begrippen van de werkelijke wereld ons een juist beeld van die werkelijkheid te maken? Of blijven wij met alle onze pogingen slechts aan den uiterlijken kant der dingen, en is het streven naar een metaphysica, een omvattende wereldbeschouwing, voor den mensch niet weggelegd?

In de wijsgeerige vaktaal wordt deze vraag omschreven als de vraag naar de identiteit van denken en zijn, en door verreweg de meeste philosofen wordt zij, aldus Engels, bevestigend beantwoord. Volgens Hegel, zoo vervolgt hij ongeveer, is het niet meer of minder dan vanzelfsprekend, dat wij met ons denken het geheel aller dingen kunnen omspannen, hoewel hiertegenover een andere school van wijsgeeren staat - Engels geeft het grif toe - die de mogelijkheid van een inzicht in het wezen der wereld ontkennen, met name onder de jongeren Hume en Kant, ‘und sie haben eine sehr bedeutende Rolle in der philosophischen Entwicklung gespielt.’

Het is zeker geen toevalligheid dat de vraag naar de metaphysica als de kern van alle philosophie in den vorm, waarin Engels haar gegoten heeft, juist in dezen tijd, het midden der negentiende eeuw, wederom aan de orde wordt gesteld. Zij is toch een uiting van den geestelijken nood van die dagen en verklaarbaar, omdat het philosophisch denken onder den invloed van een zeer bepaalde Kant-interpretatie stond, die toen algemeen opgang maakte. Men brenge zich de ontwikkelingsgeschiedenis der wijsbegeerte voor den geest ten aanzien van het centrale punt, dat Engels hier bezig houdt, en

welks verre strekking op maatschappelijk gebied aan te toonen de quintessens is van de taak, die hij zich gesteld heeft.

De philosophie, het is bekend, heeft vanouds den naam gehad nog iets meer te zijn dan zuiver theoretische kennis. Ook door gemoedsbehoeften worden velen tot haar gedreven, en zij, die zoo gestemd zijn, verlangen van haar een werkelijke, echte openbaring van den wereldgrond. Deze toon klinkt door in de begrippensystemen der eerste denkers. Socrates stelt boven de wisselende meeningen van het individu de onveranderlijke waarheid; Plato heeft het logisch 'begrip' van Socrates in het metaphysische getransponeerd en Plotinus brengt in Plato's ideëenwereld meer omtrek in zoover hij haar opvat als den inhoud van een eeuwigen geest. Tot ver na de middeleeuwen kenmerkt het streven naar een metaphysica de wijsbegeerte. Descartes, de groote bestrijder in den nieuwen tijd van mystiek, vindt in het 'ik' van elken denkenden mensch de eenheid van denken en zijn onmiddellijk gegeven. Als zelfbewust wezen kent de mensch met ontwijfelbare zekerheid in eigen bestaan een reëele, niet alleen maar voorgestelde werkelijkheid: cogito ergo sum.

Zoo werd de metaphysica, hetzij zij haar doel trachtte te bereiken door dialectische begripsontwikkeling dan wel door verwerking en samensmelting van de door andere wetenschappen bereikte inzichten, vrij algemeen als centraal vak van alle wijsbegeerte beschouwd.

Totdat Kant optreedt, en volgens velen, bijv. in ons land Ovink in zijn Het kritisch Idealisme, in principe de ouderwetsche opvatting van de taak der philosophie 'eine einheitliche, allumfassende Welterkenntniss' te verwerven, voorgoed te niet doet. In dezen zelfden gedachtengang noemt ook Moses Mendelssohn Kant den 'Alleszermalmer' wegens zijn aanval op de gangbare verlichtingsphilosophie, den negatieven geest, dien velen ook nu nog in den Koningsberger wijsgeer zien. Onder invloed van deze Kant-interpretatie, waaromtrent evenwel twijfel gegrond is of daarmede Kant's bedoelingen juist weergegeven zijn, komt men er algemeen toe de oude vraag: hoe verkrijgt de mensch apodictische, apriorische kennis van het onafhankelijk en onvoorwaardelijk bestaande? - ontkennend te beantwoorden.

In elk geval: in Kant's kennistheorie liggen inderdaad gegevens, die tot volstrekte loochening van de mogelijkheid zulker kennis moeten leiden. Alle ervaring, de eenige bron van kennis der werkelijkheid, zoo leert hij, ontstaat door het in elkaar grijpen van ‘Sinnlichkeit’ en ‘Verstand’, van ‘stof’ en ‘vorm’. De eerste wordt ons opgedrongen door ‘Afficierung’ van het ‘Ding an sich’, de tweede is een eigenschap van ons kernvermogen. Het ‘Ding an sich’ kunnen wij niet anders kennen dan door bemiddeling van de aanschouwings- en denkvormen van den menschelijken geest: zonder deze kan niets in het empirisch bewustzijn worden opgenomen, en slechts verschijnselen, phaenomena liggen onder ons bereik. Kant zóó opgevat besluit tot de phaenomenaliteit en de relativiteit van al onze kennis. De taak der wijsbegeerte is in deze gedachtenvoorstelling, als in de eerste plaats ideëenleer - zelfkennis, zelfkritiek van het theoretisch, ethisch en aesthetisch oordeelen.

Het is de tijd van de identificeering van kennistheorie en wijsbegeerte, en het streven naar een metaphysica, het construeeren van een systematisch doordachte wereldbeschouwing lag de menschheid van die dagen ver.

Kant had geleerd - later sprak men in dit verband zelfs van ‘die erdrückende Autorität Kants’ - dat wij met al ons weten steeds binnen den kring der verschijnselen blijven en nooit tot het Ding an sich doordringen; kennis van het absolute is den mensch niet gegeven. En geruimen tijd legt men zich hierbij neer, en heeft vrede met dit inzicht. -

Tegen deze opvatting komt evenwel op den langen duur 's menschen inwendige behoefte om systemen te bouwen, het geheel van een wereldbeschouwing, in intuïtief verzet. Wanneer Kant ons geen enkel ding doet kennen zooals het op zichzelf is, alleen zooals het zich aan ons voordoet, en de noumenale, intelligibele wereld, de wereld der Dinge an sich, voor altijd voor ons gesloten is, wordt dan, zoo ging men vragen, het begrip kennen geen onding? Wat is een kennen, dat ons niet zou openbaren, hoe de werkelijkheid *is*, onafhankelijk van onze zinnelijkheid *is?*

Is het geen degradeering der wetenschap, wanneer wij ons ten aanzien van de wereld der Dinge an sich moeten behelpen

met symbolen, ficties, Werturteile, ideëen, die geen van alle constitutieve beteekenis voor de werkelijkheid hebben? Men wil den cirkel van het betrekkelijke en phaenomenale, waarbinnen wij opgesloten zijn, verbroken zien en op elk terrein met de werkelijkheid zelve in aanraking komen.

Aldus teekenen tegen Kant's tegenstelling tusschen de phaenomenale wereld en de werkelijkheid op zich zelf, waarvan zij de kennis niet willen prijsgeven, Fichte, Schelling en met name Hegel verzet aan. Zij vormen zich, het transcendentale standpunt verlatende, in een systeem, in een stelsel, de conceptie van een ‘geheel aller dingen’, van ‘het een en al’, van ‘het zelfstandige, alomvattende zijn’. Zij vallen zelfs, zooals Ovink het uitdrukt, geheel in de ouderwetsche metaphysica terug.

Vooral het Hegelsche denken is de laatste, grootsche poging om langs methodisch-wetenschappelijken weg tot ontwijfelbaar zeker weten aangaande het Absolute te komen, en in het kader van deze gedachte komt treffend uit de diepe waarde van Hegel's woorden, geschreven in de voorrede van zijn ‘Philosophie des Rechts’, dat ‘die Philosophie ist ihre Zeit in Gedanken erfasst’. Het wijsgeerig denken van die dagen hunkerde naar het volstrekte; de menschelijke geest verlangde rust en bovenal zekerheid, en deze konden hem alleen in een absolute philosophie gegeven worden. Zoo wist Hegel te grijpen wat lag in de lijn van het toenmalige cultuurleven, in de geestelijke gesteldheid van zijn tijd, en dit verklaart, waarom zijn philosophie zulk een beslag legde op de geesten.

Tegenover die bijzondere Kant-interpretatie, volgens welke het fundamenteele vak der geheele philosophie de kenkritische logica is, en tot welke voorstelling Kant zelf zeker aanleiding geeft, doet zich alzoo als reactie 's menschen Faustische natuur gelden, de diep in hem liggende drang om te kennen ‘was die Welt im Innersten zusammenhält’. Hij wenscht, psychologisch volkomen te verklaren, logisch ontwijfelbare, absolute kennis van het Absolute, en Hegel's dialectische methode verschaft hem die. Kortweg schrijft Hegel dan ook, dat ‘die Einheit des Denkens und Seins die Grundidee der Philosophie überhaupt ist.’

Marx en Engels zijn nu in alle opzichten kinderen van hun

tijd. Bezield door een buitengewoon ontwikkelde behoefte aan werkelijkheid, gelijk hun geestelijke vader, stemmen zij gretig in met het nimmer uit het oog verloren doel van het zoo abstract uitziende Hegelsche denken: absoluut zekere, zuiver wetenschappelijke kennis te verkrijgen van de onafhankelijk bestaande, absolute werkelijkheid. Zij breken onvoorwaardelijk met Kant's wijsbegeerte, die naar de opvatting van hun tijd aan het streven naar een metaphysica rechtstreeks in den weg staat, en richten zich in hun geheelen gedachtengang naar Hegel's methode van denken, die de absolute, d.w.z. de volledige methode is.

Zij willen weten en wijsgeerig begrijpen, en ‘het grootste denkgenie van alle tijden’ levert hen daartoe de bouwstoffen. Het fundamenteele verschil tusschen de philosophie van Kant, opgevat in den hierboven aangegeven, historisch verklaarbaren zin, en die van Hegel openbaart zich dan ook heel duidelijk juist in wat voor beiden het uitgangspunt hunner beschouwingen is. Dinge an sich noemt Hegel kortweg ‘Nichtse’ en ‘man musz sich nur wundern, so oft wiederholt gelesen zu haben, man wisse nicht, was das D i n g -a n -s i c h sei; und es ist nichts leichter als dies zu wissen.’ (Encyclopädie, Die Wissenschaft der Logik, Vorbegriff).

Hebben wij in het bovenstaande de mentaliteit van de grondvesters van het wetenschappelijke socialisme goed aangevoeld, dan is hiermede tevens verklaard, waarom zij zich in hun geestesleven oriënteeren aan de absolute Hegeliaansche, en niet aan de relatieve Kantiaansche philosophie. De drang om te kennen wat werkelijk is drijft hen met onweerstaanbare macht naar den man, die zich nog eenmaal opmaakt de oude vraag te beantwoorden. En in welken volstrekten zin Hegel deze vraag verstaat, blijkt uit den titanischen trots, welken wij beluisteren in de woorden, waarmede hij te Berlijn zijn intreerede besluit: ‘Der Mut der Wahrheit, Glauben an die Macht des Geistes, ist die erste Bedingung des philosophischen Studiums; der Mensch soll sich selbst ehren und sich des Höchsten würdig achten. Von der Grösse und Macht des Geistes kann er nicht gross genug denken. Das verschlossene Wesen des Universums hat keine Kraft in sich, welche dem Mute des Erkennens Widerstand leisten könnte: es muss sich

vor ihm auftun und seinen Reichtum und seine Tiefen ihm vor Augen legen und zum Genusse bringen.'

Het is de hartstocht voor de werkelijkheid, die zich in deze absolute philosophie doet gelden, en dit werkelijkheidsmoment is het, hetwelk Marx en Engels, absolute wijsgeeren en 'gesloten' persoonlijkheden op hunne beurt, de zoo vurig verbeide bevrediging schenkt. Het Fichteaansche verband tusschen iemands karakter en den aard zijner philosophie komt hier wel zeer sterk tot uiting.[1)] In de voorrede bij den tweeden druk van Het Kapitaal belijdt Marx dan ook 'openlijk leerling te zijn van dien grooten denker, die de algemeene bewegingsvormen van de dialectiek voor het eerst volledig en bewust heeft blootgelegd'.

Maar nu komen wij ineens voor een wonderlijk vraagstuk te staan. Marx vervolgt, nadat hij nog gewezen heeft op het mystieke element, dat de dialectiek uit de handen van Hegel ontvangt: 'Zij, n.l. de dialectiek, staat bij Hegel op het hoofd. Men moet haar ondersteboven keeren om de rationeele kern in het mystieke omhulsel te ontdekken.'

Marx bedoelt hiermede, dat de werkelijkheid, waarnaar ook Hegel smacht, voor dezen in het geestelijke, voor hemzelf daarentegen in het stoffelijke ligt, zoodat, als gevolg hiervan, Hegel's methode van denken, zijn dialectische ontwikkeling der begrippen, juist andersom moet worden geconstrueerd.

Het loont de moeite met Marx' eigen woorden deze gedachte hier weer te geven.

'Mijn dialectische methode is in den grond niet slechts onderscheiden van de Hegeliaansche, maar lijnrecht aan haar tegenovergesteld. Voor Hegel is het denkproces, hetwelk hij zelfs onder den naam van Idee in een zelfstandig wezen verandert, de schepper der werkelijkheid, welke slechts zijn

1) Plechanow, de vader van het Russische Marxisme, schrijft in zijn 'Die Grundprobleme des Marxismus' kenmerkend, dat 'der Kantianismus keine Philosophie des Kampfes ist, keine Philosophie der Tatmenschen. Er ist die Philosophie der Naturen, die nichts Halbes und nichts Ganzes sind, eine Philosophie des Kompromisses.'
Daarom 'tritt hier der den Herren Kantianern eigentümliche Dualismus auffallend hervor: *das Denken ist bei ihnen immer vom Sein getrennt.*'

uitwendige verschijning vormt. *Bij mij is omgekeerd het ideële niets anders dan het in het menschelijk brein omgezette en overgeplaatste materieele.*'

En ook bij Engels komt deze gedachte in ongeveer dezelfde formuleering tot uiting: 'Ten slotte is het Hegeliaansche systeem slechts een, naar methode en inhoud ideëel op het hoofd staand materialisme'.

Op Hegel's voorbeeld laten Marx en Engels alzoo alle kennistheorie ver achter zich liggen: hoeveel vragen liggen er niet verscholen alleen reeds in den door mij gecursiveerden zin van Marx. Elk woord omsluit een wereld van gedachten in zich. Wat is het materieele in tegenstelling met het ideële? Wat beteekent dat omzetten en overplaatsen van het eene in het andere? Hoe is eigenlijk wel een verandering van het materieele in het ideële mogelijk? En hoe staat tenslotte het menschelijke hoofd, waarin deze verborgen processen zich afspelen, tegenover dit alles?

Over deze principieele vragen wordt door Marx zelfs niet gerept. Hij aanvaardt hier het materialisme, hetwelk alleen aan de stof werkelijkheid toekent, als levensleer, zonder ook maar in één enkel opzicht de kentheoretische vragen te bespreken, die aan dit stelsel ten grondslag liggen.

Trouwens, dit lag ook niet in zijn bedoeling: Marx schreef geen wijsgeerig handboek. En het voordeel van deze methode is, dat de verschillende gedachtenconstructies die beproefd zijn om het materialisme te verklaren en aannemelijk te maken, ik ben geneigd te zeggen om het te redden, nu onder den ondergrond van zijn systeem doorgaan. Al valt dus de wetenschappelijke waarde van zulk een constructie, het systeem als zoodanig blijft zijn waarde behouden. Marx stelt eenvoudig het absolute inzicht voorop, dat hij heeft omtrent het wezen der werkelijkheid, en trekt op dezen grondslag zijn arbeid op. Ook hier dus weer in wezen een volledige overeenstemming met de methode van den man, dien Marx' tijdgenooten goed vonden als 'een dooden hond' te behandelen. De geestesverwantschap van den grondvester van het wetenschappelijke socialisme met Hegel is inderdaad onvoorwaardelijk en absoluut. De eeuwenoude vraag naar de verhouding van bewustzijn en zijn is voor beiden geen vraag meer: zij hebben

haar ieder voor zich opgelost, zij het in diametraal tegenovergestelden zin, terwijl Marx dan Hegel's algemeene dialectische bewegingsvormen overneemt.

En juist hier ligt nu, Hegeliaansch geredeneerd, de moeilijkheid van Marx' systeem. Het onderste-boven-keeren van Hegel's gedachtenconstructie is toch, wijsgeerig gesproken, eenerzijds een nietszeggende krachtproef, door Hegel zelf, maar met volkomen behoud van zijn systeem, in beginsel reeds verwezenlijkt, anderzijds een uiterst gewaagde onderneming, omdat aan een absoluut stelsel niets gewijzigd of anders gedacht kan worden, zonderdat het geheele stelsel in elkaar zakt.

Wat het eerste punt betreft: de wijsheid van de Hegeliaansche zuivere rede is in hare centrale wetenschappelijkheid cyclisch. ‘Op deze wijze - lezen wij in de Encyclopädie, § 17 - openbaart zich de wijsbegeerte als een kringloop in zichzelve, die geen begin in den zin der andere wetenschappen heeft.’ De volstrekte philosophie van Hegel is het uiteen en ineen denken van de universeele werkelijkheid als de absolute, encyclopaedische Idee, de allesomvattende zelfbewustzijnsdrieëenheid van these, antithese en synthese, waarin de cirkel tot zijn uitgangspunt terugkeert. Zet men nu een dergelijk systeem op het hoofd, dan is het in niets onderscheiden van wat men omkeerde: een omgekeerde cirkel blijft precies dezelfde cirkel. ‘Een cyclische leer, een cirkelleer of encyclopaedie kan een principiëele inleiding of vooroefening eigenlijk niet hebben,’ aldus Bolland in de inleiding op zijn uitgave van de Phaenomenologie, IX.

‘Het wezenlijke voor de wetenschap is niet zoozeer, dat iets zuiver onmiddellijks het begin zij, maar dat haar geheel een kringloop in zichzelve zij, waarin het eerste ook het laatste en het laatste ook het eerste wordt.’ Het onderste-boven-keeren van een dergelijk stelsel is een eenvoudige, maar weinig beteekenende manipulatie.

Nog meer consequent. Wanneer alles zich verkeert in zijn tegendeel, elke these dialectisch omslaat in haar antithese om als moment in een weer hoogere synthese te worden opgenomen, en aldus ad infinitum, is de Redeleer zelf weer een drieëenheid

van these, antithese en synthese, een cirkel, die tot zijn uitgangspunt terugkeert. Ieder van deze is dit op haar beurt weer, zoodat de absolute philosophie eigenlijk een cirkel van cirkels is. ‘Jeder der Teile der Philosophie ist ein philosophisches Ganzes, ein sich in sich selbst schliessender Kreis....; das Ganze stellt sich daher als ein Kreis von Kreisen dar.’ (Encyclopädie, § 15). Ons afleiden uit het begin is een geleidelijk herleiden van het begin tot het beginsel. Achterna bedacht is van te voren alles erin begrepen. Wat aan het einde komt, blijkt van den beginne het werkzame en werkelijke geweest te zijn. Wij kunnen even goed achterwaarts als voorwaarts gaan. Het Collegium Logicum vermeldt dan ook, dat Hegel inderdaad zijn logica eens in omgekeerde richting, van achteren naar voren, voorgedragen heeft. Denkbaar en mogelijk is dit, omdat elk punt van den cirkel aanvang en einde, punt van uitgang en punt van aankomst tegelijk is. Alles is praemis en alles is conclusie. Alles is grond en alles is uitvloeisel. Alles is these en alles is synthese.

Hegel gaat uit van het meest leege, algemeene, onbepaalde ‘zijn’, d.w.z. hij gaat uit van niets. Men kan dus allerminst van hem zeggen, dat hij deduceert. Maar in de zelfontwikkeling van het begrip uit dit onbepaalde ‘zijn’ komt het ‘zijn’ tot zichzelf, *verschijnt het als datgene*, *wat het van den aanvang reeds was.* De logica anders te beginnen strijdt dus niet tegen Hegel's geest, die alzoo evenmin inductief is aangelegd, en in dit opzicht is Marx een consequent leerling van zijn grooten meester gebleven, ook waar hij schrijft, dat bij Hegel de dialectiek op haar kop staat.[1)]

De ‘absolute methode’ van het dialectisch denken is ook Marx' methode, en daarom neemt de schrijver van Het Kapitaal de algemeene bewegingsvormen van Hegel's dialectiek volledig en bewust over. Alleen: hij keert haar onderste boven, d.w.z. hij laat haar in wezen onveranderd.

Marx heeft dit alles heel goed beseft en duidelijk blijkt dit, waar hij zich, in de voorrede bij den tweeden druk van Het Kapitaal, vroolijk maakt over de kritiek, uitgeoefend op de door hem gebezigde methode. Deze is weinig begrepen,

1) Men vergelijke Prof. Dr. A.J. de Sopper, Hegel en onze tijd, en Ester Vas Nunes, Een schijnbetoog tegen Bolland's leer van Zuivere Rede.

schrijft hij, zooals reeds de verschillende, elkaar tegensprekende opvattingen ervan bewijzen. De eene criticus voert hem tegemoet, dat hij de economie metaphysisch behandelt; de andere verwijt hem, dat hij alleen analytisch te werk gaat, waar hij zich beperkt tot bloot kritische ontleding van het bestaande. Een derde schrijft dat Marx' methode de deductieve methode van de Engelsche school is; weer een ander noemt hem een idealistisch wijsgeer in den Duitschen, d.i. in den slechten zin van het woord, terwijl een laatste tenslotte meent, dat men Marx in geen enkel opzicht een idealist kan noemen.

In wezen is dit verschil in kritiek terug te brengen op een niet begrijpen van de Hegeliaansche methode, welke Marx onvoorwaardelijk heeft overgenomen. Immers, al die beoordeelaars hebben over het hoofd gezien, dat Marx' methode, gelijk Hegel's methode, niet maar ‘eene’ methode is. Zij is de absolute, d.i. de volledige methode, en als zoodanig uiteendenkend (analytisch) en ineendenkend (synthetisch), herleidend (inductief) en afleidend (deductief) in eenen. Zij is eigenlijk het zich ontwikkelende absoluut ware zelf, zoowel in elk harer onderdeelen als in elk harer bewegingsvormen. ‘Waarmede de philosophie begint, is onmiddellijk betrekkelijk, dewijl het aan een ander eindpunt als uitkomst voor den dag moet komen. De wijsbegeerte is een gevolg, dat evenwel niet in de lucht hangt, niet een onmiddellijk begin is, maar zij is in zich zelf afgerond,’ aldus de Rechtsphilosophie van Hegel in haar directen aanvang.

Hegel spreekt zelf van ‘de even weinig (eenzijdig) synthetisch als (eenzijdig) analytisch te noemen methode van het stelsel’. ‘De philosophische methode is zoowel analytisch als ook synthetisch.... zoo, dat zij.... in elk harer bewegingen analytisch en synthetisch *tegelijk* is.’

Het evenzeer synthetische als analytische moment van het oordeel, waardoor het aanvankelijk algemeene uit zichzelf zich als het andere van zichzelf bepaalt, noemt Hegel het dialectische. Deze dialectische methode, deze ‘wijze van doen’ of denkgang, die Marx omschrijft als in waarheid ook zijn methode, voelt de schrijver van Het Kapitaal, volkomen terecht, als het essentieele bij Hegel aan, en rechtstreeks heeft hij haar aan dezen ontleend. De *dubbelzijdigheid* dezer methode,

die Hegel bij herhaling heeft beschreven en welke door Marx zeer scherp doorzien en begrepen is, is in de kritiek op Marx' arbeid niet tot haar volle recht gekomen. De fout ligt hier bij de beoordeelaars, in geen enkel opzicht bij Marx, die volkomen methodisch redeneert.

Als men het vraagstuk zóó stelt, krijgt men een verruimend inzicht in de constructie en dus ook in de eigenlijke beteekenis van Het Kapitaal. In de voorrede bij de eerste uitgave schrijft Marx: ‘In iedere wetenschap geldt, dat alle begin moeilijk is. Het begrip van het eerste hoofdstuk, vooral van het gedeelte, dat de analyse van de waar bevat, zal daarom de grootste zwarigheid opleveren.’ Te meer klemt dit, omdat ‘voor de burgerlijke maatschappij de warenvorm van het arbeidsproduct of de waardevorm van de waar de economische celvorm is’. Welnu: reeds in de allereerste onderafdeeling van het eerste hoofdstuk is het waardevraagstuk afgesloten, en daarmee dus tevens de maatschappij in Marxistischen zin doorzien. ‘Als waardemassa's zijn alle waren slechts bepaalde hoeveelheden gestolde arbeidstijd’, decreteert Marx. Maar daarmede is de questie, waar het op aankomt, niet opgelost, maar doorgehakt. Wat bewezen moet worden is vooropgesteld, en wat aan het einde van Marx' gedachtengang als resultaat verwacht werd, is als beginsel reeds onmiddellijk aanwezig. De leer van den klassenstrijd, waarin Het Kapitaal zijn hoogtepunt bereikt, is wat zij van den aanvang reeds was, de waardeleer. Gelijk de waardeleer in beginsel reeds de uitgewerkte theorie van den klassenstrijd is.

Het is volkomen Hegel's gedachtengang, waar hij in zijn Rechtsphilosophie schrijft: ‘De wijsbegeerte is een kringloop in zichzelve: zij heeft een begin, iets onmiddellijks, omdat zij nu eenmaal beginnen moet, een onbewezenheid, die niet uitkomst is.’ Maar in alles wat wij begin noemen, is het geheel zoowel als het einde begrepen, gelijk omgekeerd in het resultaat het beginsel aanwezig is. ‘In het waarlijk geestelijke is geen rij of volgorde.’ Hegel begint met het ‘zijn’; waarom hij dit doet, en waarom hij niet met iets anders begint, valt te dezer plaatse niet te onderzoeken. Maar in elk geval: in het zuivere ‘zijn’, dat logisch gelijkwaardig gesteld wordt met

niets, is de volheid der wereld ontledigd. Marx volgt consequent Hegel's voorbeeld, maar transponeert dit ‘zijn’ in het economische: hij begint met het ‘zijn van arbeidsproduct’, en omvat hierin tevens de totaliteit van het geheele maatschappelijk gebeuren. Zelfs beroemt hij er zich op, dat hij de eerste is, die dit punt kritisch heeft aangetoond, en volkomen methodisch meent hij, *dat men hiervan moet uitgaan om de staathuishoudkunde te begrijpen.*

Hier ligt dan ook inderdaad de moeilijkheid om in Marx' systeem te komen; men kan er niet inkomen, voordat men het begrepen heeft en men kan het niet begrijpen, voordat men er in is. Doorziet men dit ‘zijn van arbeidsproduct’, dan ligt de geheele Marxistische maatschappijleer als een opengeslagen boek voor ons.[1)] En ten aanzien van dit begin valt er niets te verklaren en niets te bewijzen, doch ‘slechts’ in beginsel te begrijpen, wat er.... te begrijpen valt. Tot op zekere hoogte zou dit nog zoo erg niet zijn, omdat ditzelfde geldt ten aanzien van Hegel's ‘zijn’. Maar het grootste bezwaar is dat wij, juist Hegeliaansch geredeneerd, met deze Marxistische gedachtenconstructie in een onontwarbaar wijsgeerig kluwen geraken. Het ‘zijn van arbeidsproduct’ is nl. voor Marx niet een begrip, niet een ‘Gedankending’, maar een brok materie, een stoffelijk ets, hetwelk als warenlichaam gekristalliseerd is, en als zoodanig een hoeveelheid waarde wordt.

En hier zijn wij genaderd tot het tweede punt, hierboven als een uiterst gewaagde onderneming van Marx omschreven.

Marx toch is een zoo typische materialist, dat hij zelfs geen oog heeft voor Hegel's geestelijke werkelijkheid. Hij spot daarmee als met een willekeurig voortbrengsel van 's menschen hersenen. In zijn ‘Die Heilige Familie’ schrijft hij: ‘In Hegel's Phänomenologie werden die materiellen, sinnlichen, gegentändlichen Grundlagen der verschiedenen entfremdeten Gestalten des menschlichen Selbstbewusztseins stehen geassen, und das ganze destruktive Werk hatte die konser-

1) In dit Marxistische begin ligt de verklaring van het ‘feit’ van het christendom; met zijn leerstuk van de gelijkwaardigheid van alle menschen voor God is dit een terugslag op de maatschappelijke gelijkwaardigheid van waar tot waar, zooals deze in de kapitalistische maatschappij door de warenproducenten worden voortgebracht.

vativste Philosophie zum Resultat, weil es die gegenständliche Welt, die sinnliche, wirkliche Welt überwunden zu haben meint, sobald es sie in ein "Gedankending", in eine blosze Bestimmtheit des Selbstbewusztseins verwandelt hat und den ätherisch gewordenen Gegner nun auch im "Äther des reinen Gedankens" auflösen kann.'

Het is dan ook treffend, dat Marx voortdurend spreekt van de 'mystiek' der Hegeliaansche wijsbegeerte; hij wil deze wijsbegeerte ondersteboven keeren om de rationeele kern in het 'mystieke' omhulsel te ontdekken. Wat geen materie is, bestaat voor Marx eenvoudig niet; werkelijkheid komt alleen toe aan de stof, hoe ook begrepen, en het geestelijk leven als een in zich zelf oorspronkelijke realiteit is hem een ondenkbaar iets. 'Het leven van de stof weerspiegelt zich in de ideëen', meent hij elders weer. Maar aan die ideëen werkelijkheid toekennen, wat het kenmerk is van het Hegeliaansche idealisme, omschrijft hij als het toevoegen van een 'mystiek element aan Hegel's dialectiek'. Voor Marx is het geestelijk leven niets anders dan een functie der materie, welke alleen *bestaat*, *is*. De beweging van het 'zijn' valt voor hem samen met die van het 'denken', terwijl volgens Hegel juist andersom de beweging van het denken ident is met die van het zijn, zoodat er geen aan het denken vreemde, irrationeele, gegeven inhoud kan bestaan.

Nog anders omschreven: voor den schrijver van Het Kapitaal is het ideëele slechts een nevenverschijnsel van de stof, een beweging van het materieele, onder een bepaalden gezichtshoek bezien. Voor Hegel is daarentegen het denkproces, als de zelfontwikkeling van het begrip, de schepper van de werkelijkheid, waarmee tevens de 'ungeheure Arbeit der Weltgeschichte' ondernomen en afgesloten is. In haren mystieken vorm, aldus Marx, werd deze dialectiek een Duitsche mode, wijl zij het bestaande scheen te verheerlijken. In hare rationeele, d.w.z. materieele gedaante zal hij haar der burgerij en haren doctrinairen woordvoerders als een ergernis en een gruwel voorzetten.

Maar aldus wordt de geheele, zeer bijzondere sfeer van het Hegeliaansche denken verbroken. Wat voor Hegel het wezen van het absolute idealisme is, nl. dat alle zinnelijk waarneem-

bare, natuurlijke en psychische onderwerpen tot gedachtendingen verstandelijkt worden, aan welke als zoodanig werkelijkheid toekomt, is voor Marx een ‘Mystifikation, welche die Dialektik in Hegel's Händen erleidet.’ Wijsgeerig heeft de vraag alle reden van bestaan of met Hegel's systeem niet onvoorwaardelijk gebroken is. Marx moge met instemming schrijven, dat Hegel de algemeene bewegingsvormen der dialectiek voor het eerst volledig en bewust heeft blootgelegd, het is aan gerechtvaardigden twijfel onderhevig of Hegel van zijn kant eenige verwantschap met Marx zou erkennen.

Te meer klemt deze vraag, omdat Hegel, naar zijn eigen woord, een methode wil geven, ‘welche noch, wie ich hoffe, als die einzig wahrhafte, mit dem *Inhalt identische* anerkannt werden wird.’

Zóó opgevat is Hegel's methode het zich ontwikkelende absolute ware zelf, waarin niet het kleinste moment anders gedacht kan worden zonderdat het geheele systeem onvoorwaardelijk in elkaar zakt. Er valt in Hegel's wijsbegeerte niets te scheiden of te onderscheiden, zoodat men met een bepaald deel van zijn philosophie wèl, met een ander deel daarvan nièt zijn instemming zou kunnen betuigen. De absolute waarheid valt te aanvaarden of te verwerpen, maar Hegelschen denktrant te wijzigen is iets onmogelijks.

De dialectische begripsontwikkeling, die zich voltrekt in de sfeer van de Idee, transformeert Marx tot een dialectische materieontwikkeling, waarin de geheele werkelijkheid op stof is teruggebracht. Marx' begin, het ‘zijn van arbeidsproduct’, is voor hem dan ook niet een begrip, maar een materieel iets, hetwelk hij nader omschrijft als een spookachtige zelfstandigheid, een loutere gelei van onderscheidsloozen menschelijken arbeid, gestolde arbeidskracht, opgehoopten menschelijken arbeid, gekristalliseerde arbeidsmassa, enz. ‘Een gebruikslichaam of goed heeft dus slechts waarde, omdat het voldoet aan den eisch “arbeidsproduct te zijn,” omdat abstract menschelijke arbeid daarin is belichaamd of gematerialiseerd.’ Dit is zeker wel de meest consequente toepassing van Marx' levensbeschouwing, dat het ideëele niets anders is dan het in het menschelijk brein omgezette en overgeplaatste materieele: hij kàn zich de werkelijkheid niet anders denken dan

stoffelijk. En Hegel's geestelijke realiteit is voor hem eigenlijk niets anders dan een product der verbeelding, een vermeend, phantastisch iets, hetwelk hoogstens op de omschrijving ‘mystificatie’ aanspraak mag maken, maar waarmede men bij de bespreking van het werkelijkheidsvraagstuk geen rekening behoeft te houden.

Toch, en dit is het buitengewoon moeilijke van Het Kapitaal, geeft Hegel den scherpen achtergrond, waartegen Marx' arbeid zich duidelijk afteekent, zoodat Hegel ten slotte toch weer de sleutel is voor elke Marx-kritiek. Stapt men n.l. ‘slechts’ over het hierboven omschreven bezwaar heen, dan kunnen wij kortweg constateeren, dat Marx' levens- en wereldbeschouwing is *het materialisme*, *in Hegeliaanschen zin doordacht.* Werkelijkheid komt volgens hem uitsluitend toe aan de stof, en Hegel's zelfontwikkeling der ideëen is hem geworden tot een zelfontwikkeling der materieele belangen en productieverhoudingen, wier totaliteit hij noemt ‘de economische structuur der maatschappij, *de werkelijke basis*, waarop zich een juridische en politieke bovenbouw voltrekt en waarmee bepaalde maatschappelijke bewustzijnsvormen overeenstemmen.’

Marx onderscheidt bij Hegel de dialectiek en de algemeene bewegingsvormen van die dialectiek. De dialectiek, die als begrippenleer bij Hegel ontwikkeld is in de sfeer van het idealisme, keert Marx ondersteboven en maakt hij tot een materialistische dialectiek. Het Hegeliaansche moment: ‘was überhaupt die Welt bewegt, das ist der Widerspruch,’ neemt de schrijver van Het Kapitaal onvoorwaardelijk over, maar de wereld is voor hem niet een geestelijke wereld, maar kortweg de materie. Dit is de peiler, waarop Marx zijn geheelen arbeid heeft opgetrokken; de groote vraag is of deze peiler wijsgeerig zuiver gefundeerd is. In elk geval: de leer van de zich zelf bewegende sociale materie heeft haar plicht gedaan.

De verschillende onduidelijkheden en onvolkomenheden in Marx' waardetheorie zijn in het kader van deze algemeene gedachte opgelost; zij zijn niets anders dan wijsgeerige constructie-moeilijkheden, die haar oorsprong vinden in

Hegel's systeem. Zoo als Hegel klaagt over de weerbarstigheid der natuurlijke dingen tegenover de rede, zoo zijn er in Het Kapitaal voorbeelden van de weerbarstigheid der economische feiten tegenover de waardeleer.

Voor Hegel is het begrip het wezenlijke; is de feitelijke natuur daaraan inadaequaat, dan is dit een tekort aan de zijde der natuur. De schuld daarvan ligt in de 'Ohnmacht der Natur, die Begriffsbestimmungen nur abstrakt zu erhalten und die Ausführung des Besonderen äuszerer Bestimmbarkeit auszusetzen,' zoodat zij de logische vormen niet 'rein darstellt'. Er is dus in het gebied der natuur overal een zich aan het begrijpen onttrekkende rest. 'Jene Ohnmacht der Natur setzt der Philosophie Grenzen.'[1)]

Op het gebied der waardeleer doet deze Hegeliaansche moeilijkheid zich duchtig gelden, maar nu overgebracht in den kring der economische feiten. Lucht, maagdelijke grond, natuurlijke weiden, in het wild groeiend hout voldoen niet aan den eisch 'arbeidsproduct te zijn', en kunnen dus nooit, Marxistisch geredeneerd, een waardemassa worden; toch bedingen zij een prijs. Evenzoo kunnen dingen, die op zich zelf geen waren zijn, b.v. geweten, eer, enz., door hunne bezitters voor geld verkocht worden en zoo door hun prijs den warenvorm aannemen. Een ding kan dus feitelijk een prijs hebben zonder waarde te bezitten. Hoe redt Marx zich nu uit deze door hem zelf gesignaleerde moeilijkheid? Wanneer 'de prijs de geldnaam is van den in de waar belichaamden arbeid', is het onbegrijpelijk hoe 'een ding feitelijk een prijs kan hebben zonder waarde te bezitten'. Marx schrijft, dat 'de prijsuitdrukking hier imaginair of ingebeeld is, evenals zekere grootheden der meetkunde.' M.a.w. eigenlijk bestaat deze 'ingebeelde prijsvorm' niet, en met een dergelijke toevalligheid heeft het systeem niet te maken. Zij zou er evengoed n i e t k u n n e n z i j n. Het is Hegel's gedachte, wanneer hij voor

1) 'In der Ohnmacht der Natur, den Begriff in seiner Ausführung festzuhalten, liegt die Schwierigkeit und in vielen Kreisen die Unmöglichkeit, aus der empirischen Betrachtung feste Unterschiede für Klassen und Ordnungen zu finden.' (Encyclopädie, § 250).

precies dezelfde constructieve moeilijkheid staat, maar dan in de sfeer der Idee: ‘es ist das Ungehörigste, von dem Begriffe zu verlangen, er solle dergleichen Zufälligkeiten begreifen, - und wie es genannt worden, konstruieren deduzieren.’[1)]

Omgekeerd kan een voorwerp voldoen aan den eisch ‘arbeidsproduct te zijn’ zonder waarde te hebben; ook dit geval bespreekt Marx. Voorbeelden vinden wij in de tallooze zaken, die vroeger begeerd waren, maar nu om de een of andere reden, niet meer gevraagd worden. Hoe redt Marx nu deze positie met behoud van zijn waardeleer? ‘Endlich kann kein Ding Wert sein, ohne Gebrauchsgegenstand zu sein. Ist es nutzlos, so ist auch die in ihm enthaltene Arbeit nutzlos, *zählt nicht als Arbeit* und bildet daher keinen Wert.’

Het is weer hetzelfde als met Hegel, wanneer deze tegenover het toevallige en onredelijke staat; juist daarom heeft dit dan voor hem geen werkelijkheid, slechts ‘faule Existenz’ zooals hij het noemt, zoodat hij het in zijn begrippenconstructie mag verwaarloozen. Als waardeloos ‘vorübergehendes Dasein’ is het slechts Trug, Schein, Unwahrheit, het Nichtige, *dat eenvoudig niet meetelt*, ‘die den wahren Kern “umziehende” Rinde.’

Ook Marx noemt wat hem niet in zijn waardetheorie te pas komt, schijn, onwaar, nietig en ijdel; men doet maar het beste het niet mee te tellen.

Beide wijsgeeren staan hier voor dezelfde constitutieve moeilijkheid, die een denkmoeilijkheid is. Of beter gezegd: Marx staat hier voor het Hegeliaansche moment, dat het individueele, feitelijke, ‘Einmalige’ voor de rede incommensurabel is, maar nu overgebracht in het materieele. Hegel tracht de werkelijkheid in een redelijk begrippensysteem te wringen; gelukt hem dit niet en staan wij voor een onredelijkheid, dan leeraart hij, dat dit onredelijke niet werkelijk is en dat wij het als niet bestaande moeten beschouwen. ‘Die Natur vermischt allenthalben die wesentlichen Grenzen durch mittlere und schlechte Gebilde, welche immer Instanzen gegen jede feste Unterscheidung abgeben, selbst innerhalb bestimmter Gattungen (z. B. des Menschen) durch

1) Men leze hierbij Hegel's Encyclopaedie, § 6. ‘Das Züfallige ist eine Existenz, die keinen gröszeren Wert als den eines *Möglichen* hat, die so gut *nicht sein* kann, als sie ist.

Miszgeburten.... Ein fester Typus setzte vielmehr die Selbständigkeit und Würde der Begriffsbestimmung voraus.'

Marx vat de totale maatschappelijke werkelijkheid samen in zijn waardetheorie, die hij in Hegeliaanschen geest, maar materialistisch geconstrueerd, heeft doordacht; verscheurt nu de werkelijkheid van iederen dag zijn geniaal doorweven begrippennet, dan gaat hij de moeilijkheid uit den weg en ontkent haar realiteit.

J.A. EIGEMAN.

(Slot volgt).

Spanjaarden over spreekwoorden.

In verschillende groote perioden van de cultuurgeschiedenis bemerken we een hernieuwde en telkens andere belangstelling in de volkswijsheid en dus in het spreekwoord. De Renaissance, die de natuur naast God stelde, zag de immanente, eeuwige wijsheid van 't volk als uiting van die volmaakte, goddelijke natuur, en was 't eens met Erasmus: ‘Inest in his paroemiis nativa quaedam et genuina vis veritatis’ (Adagiorum Erasmi ....Chiliades, Parisiis 1579, col 6). De Romantiek, speciaal de Duitsche, die grootendeels een Germaansche hervatting der Renaissance-thema's en een verdere doorvoering ervan is, ziet in het volksaardige ook het spontane, het mystiekorganische, maar heeft tegelijk meer oog voor het historisch- en nationaal-belangrijke erin. Onze moderne tijd toont evenzoo een groote belangstelling in alles wat folklore kan heeten, maar afgezien van enkele romantische opwellingen, drijft de groote voorzichtigheid van de wetenschap, die zich reeds meermalen den mond gebrand heeft en nu niet licht oordeelt en veroordeelt, tot nuchter catalogiseeren van de volkswijsheid die snel verdwijnt, opdat ze nog kan dienen tot beter begrijpen van historie, volksziel en litteratuur, en soms ter illustratie van het eeuwig en universeel menschelijke.

In Spanje, waar door het lange voortbestaan van den feodalen maatschappijvorm en de daarop berustende levensbeschouwing, de rijkdom van het populaire enorm en het individualisme in de geschreven taal nog van zeer recenten datum is, heeft het nooit aan paroemiologen ontbroken. We noemen b.v. den Markies van Santillana († 1458), den filosoof Juan de Mal Lara († 1571), Pedro Vallés (zijn ‘Libro de refranes’

is van 1549), Hernán Núñez (†1553), Sebastián de Horozco (†1580?), Rodrigo Caro († 1647, over kinderspelen) 'Gonzalo Correas (†1631), Luis Galindo (2e helft 17e eeuw), Feijoo (†1764, die de feilbaarheid van een 50-tal spreekwoorden wilde aantoonen, maar een groot aantal niet goed begrepen had); F. Villabrille, Los proverbios o la sabiduría de las naciones, Madrid 1846. In den modernen tijd vallen: F. Sacristán, Doctrinal de Juan del Pueblo (2dln. 1907-1912); 2 uitgaven resp. van 1906 en 1924 van 'Vocabulario de refranes y frases proverbiales y otras fórmulas comunes de la lengua castellana' van Gonzalo Correas, José Ma. Sbarbi 'El Refranero general español' en 'Diccionario de refranes, adagios, proverbios, modismos, etc.' (Madrid 1922-'23), M. García Moreno 'Catálogo paremiológico', en Gabriel Ma. Vergara Martín 'Diccionario geográfico popular de cantares, refranes, adagios, proverbios, locuciones, etc.' Omstreeks 1880 werden door Antonio Machado y Alvarez, José Ma. Montoto y Vigil, e.a. pogingen aangewend om de studie van de folklore in Spanje te vestigen: tijdschriften werden opgericht zooals 'El Folk-lore Andaluz' (1882-3), verzamelingen van sprookjes, spreekwoorden, volksliederen, kinderspelen, etc. werden gepubliceerd o.a. in 'Biblioteca de las tradiciones populares españolas.' Uitvloeisel van deze beweging die spoedig ophield en het niet tot het wetenschappelijk peil bracht waarop deze studies in andere landen zijn gekomen - pas in de laatste 10 jaar met werk van E Menéndez Pidal F. Aranzadi, e.a. werd dit in Spanje bereikt - is waarschijnlijk het folkloristisch werk van D. Francisco Rodríguez Marín, den directeur van de Biblioteca Nacional te Madrid. Immers het werk[1)] van hem waarop ik hier de aandacht wilde vestigen, is opgedragen, behalve aan Theophilo Braga en Guiseppe Pitrè, de bij alle folkloristen en sprookjeskenners welbekende Portugeesche en Italiaansche geleerden, aan bovengenoemden Antonio Machado y Alvarez. Bovendien dateert zijn eerste folkloristische publicatie van 1883 n.l. 'Cien refranes andaluces de meteorología, cronología, agricultura y economía rural'

1) Más de 21.000 refranes castellanos no contenidos en la copiosa coleción del Maestro Gonzalo Correas (Madrid, Tip. de la 'Revista de Archivos, Bibliotecas, Museos', 1926).

(2e druk 1894) en gaf hij in de jaren 1882-'83 zijn terecht overbekende en onmisbare ‘Cantos populares españoles,’ waarvan een zeer vermeerderde uitgave, niet meer in 5 maar in 12 deelen, volgend jaar begint te verschijnen.

Rodríguez Marín, die vooral onder de Cervantisten een eerste plaats inneemt en buitengewoon belezen is vooral in de oudere Spaansche litteratuur, geeft nu - zooals de titel van zijn boek verhaalt - meer dan 21.000 Spaansche spreekwoorden, die hij gedurende meer dan een halve eeuw (1871-1926) bijeenbracht uit de mondelinge overleveringen en uit zijn lectuur. Aanleiding tot deze uitgave was de 2e druk van het spreekwoordenboek van Gonzalo Correas (1924), waarin de spreekwoorden nu gerangschikt werden volgens het moderne Spaansche alfabet en niet meer volgens het zeer persoonlijke (de klinkers voorop, enz.) dat Correas, die b.v. zijn eigen naam Korreas spelde, gebruikt had. R.M. kon nu de verleiding niet weerstaan zijn eigen collectie eens te leggen naast die van Correas, die wel wat grootsprakig had gezegd ‘alle vroeger gedrukte’ opgenomen te hebben: reeds bij de A bleek R.M. er ruim 2000 meer te kennen dan de geleerde uit de eerste helft van de 17e eeuw. Hij heeft er toen 9000 uit zijn collectie weg kunnen laten die al bij Correas stonden - deze had er 25.000! - hij liet er ± 400 in die errata vertoonden in de uitgave van Correas en publiceerde nu naast die ± 400 er meer dan 21.000, nl. 21.111, die men bij Correas niet vindt. Op zichzelf is deze collectie dus reeds van groot belang voor ieder die zich interesseert voor spreekwoorden (R.M. voegt er vaak een verklaring of mededeeling over de ‘vindplaats’ bij). Eén ding slechts is oprecht te betreuren n.l. dat hij een 600 à 700 ‘refranes’ die wat gepeperd waren, heeft weggelaten. En dan citeert hij nogal de woorden van den bekenden Portugeeschen folklorist F. Adolpho Coelho: ‘para a sciencia nâo ha obscenidade’ (voor de wetenschap bestaat er geen obsceniteit)! Maar, zegt R.M. ik betaal cijns aan de maatschappij waarin ik leef en aan de scrupules van sommigen mijner lezers: ‘romano vivito more’! Gelukkig dat de Romeinen zelf het gebruik niet altijd in acht genomen hebben, niet alleen in hun wetenschappelijke maar zelfs in hun bellettristische werken; hoe

konden anders Martialis, Ovidius, Petronius, e.a. zulk prachtig materiaal leveren voor werken als ‘Das Geschlechtsleben in der Völkerpsychologie’ van O. Stoll? Om echter de spreekwoordencollectie niet geheel te vervalschen voor studeerenden heeft de verzamelaar er eenige tamme tusschendoor laten loopen ‘que salpimenten un tantico todo el manjar y le hagan más agradable y apetitoso.’ Of dit laatste nu wel de bedoeling moet zijn van 't opnemen van erotische ‘refranes’, waag ik te betwijfelen. Ook zijn weggelaten de meest aggressieve van de spreekwoorden op monniken. Juist deze categorie der refranes is zeer talrijk in Spanje, reeds in de eerste helft van de 16e eeuw. R.M. schrijft deze antipathie ‘wat betreft de ontwikkelde of half-ontwikkelde klassen toe aan het Erasmisme dat diep en wijd zijn wortels sloeg in Spanje; en wat de onontwikkelde arbeiders- en boerenmassa aangaat, aan den haat waarmee deze hen die niet werken bekijkt, met dien verstande dat het volk geen anderen arbeid begrijpt dan dien waarbij men druipt van zweet.’

Een bijzondere aantrekkelijkheid voor hen die van spreekwoorden studie maken, heeft de voorrede van 38 bladzijden die R.M. aan zijn verzameling laat voorafgaan. Eigenlijk is het een rede die hij in 1895 gehouden heeft bij zijn opname in de Real Academia Sevillana de Buenas Letras. Heel recent is dit monografietje dus niet, maar een zoo belezen en zoo in-Spaansch auteur als Rodríguez Marín zegt altijd wel eenige dingen die na 30 jaar nog waard zijn gelezen te worden. Al dadelijk treft ons de aardige opmerking: ‘zooals heel het voelen van een volk uitgedrukt is in zijn liederen, zoo is heel zijn denken verdicht en gekristalliseerd in zijn spreekwoorden.’ Hij gaat dan o.a. de namen voor ‘spreekwoord’ na, waarvan ik er op één de aandacht vestig n.l. op ‘retraire’ of ‘retraer’, wegens de analogie met ndl. ‘verhaal’ (lat. re-trahere = ver-halen). Sprekende over den oorsprong van de ‘refranes,’ meent R.M. dat ze meestal uit de mondelinge traditie in de boeken raken en zelden omgekeerd, hij vraagt zich zelfs af, of dit ook niet met de Proverbia van Salomo 't geval is geweest. Wel wijst hij er op, dat vele uit fabels en sprookjes gecondenseerd zijn, maar ook omgekeerd heeft men wel een verhaaltje bedacht om een ‘refrán’ te verklaren,

zooals er immers ook de natuurverklarende sprookjes en sagen zijn; verschillende voorbeelden worden ook gegeven van spreekwoorden die op historische gebeurtenissen teruggaan. Dan houdt R.M. zich bezig met de universeele verbreiding van spreekwoorden, geeft voorbeelden uit de Evangelies, Spreuken en Prediker, naast overeenkomstige uit Spanje, Italië, Portugal en Frankrijk. Zeker is de moeite waard wat R.M. zegt over de wijzigingen die spreekwoorden ondergaan, waarvan hij eigenlijk reeds als voorbeeld neemt Salomo's 'Vanitas vanitatum et omnia vanitas' dat een misleidende vertaling zou zijn van 'habel habalim, haccol habel'. Verder ging men b.v. twijfelen aan de waarheid van een spreekwoord en voegde iets toe om er de kracht aan te ontnemen; of nieuwe tijden met nieuwe uitvindingen gaven een wijziging of toevoeging in den mond, waarvan een aardig voorbeeld is: *rio*, *rey y religión tres malos vecinos son* (rivier, koning en geestelijkheid zijn 3 slechte buurlui), waaraan men toevoegde *y railes* (en rails). Andere wijzigingen kwamen voort uit verkeerd interpreteeren van een gehoord (of soms geschreven) woord.

Wat den vorm der 'refranes' betreft, wijst R.M. op kortheid, ritme, rijm, allitteratie, parallellisme en het voorkomen van alle mogelijke stijlfiguren; vele van deze elementen zijn in den loop der ontwikkeling aangebracht of althans verfijnd. Ritme en rijm zijn niet alleen artistieke sieraden, maar tevens bevorderlijk voor het makkelijk onthouden. In den Spaanschen Refranero komen alle soorten en talrijke combinaties van maat en rijm voor, voorbeelden ervan vindt men bij Joaquín Costa (Poesía popular española y Mitología y Literatura celto-hispana, Madrid 1881), maar R.M. geeft er zelf ook enkele. Zooals de tijd en het hanteeren de refranes polijsten en vervolmaken, zoo raken ze ook in de circulatie verminkt of versleten. Na nog eenige vormkwesties behandeld te hebben, komt R.M. in zijn rede aan de vraag, of de spreekwoorden zoo waar zijn, dat ze den naam van 'evangelios chicos' of 'abreviados' verdienen. Terecht neemt R.M. een voorzichtige houding aan en waarschuwt, dat men om te beginnen en voor men een spreekwoord als leugenachtig brandmerkt, het goed moet bestudeeren en dient na te gaan

hoe het gebruikt wordt door het volk (b.v. ironisch, of in negatief verband). Maar zeker zijn heele groepen *per se* valsch, omdat hun basis valsch is, zoo b.v. de bijgeloovige over het weer, als *no hay lunes sin luna; en martes ni te cases ni te embarques* (er is geen Maandag zonder maan; op Dinsdag moet-je niet trouwen en niet scheep gaan); en natuurlijk die van het hazardspel. Ook de spreekwoorden op eigen stad of land of op die van anderen zijn meestal niet betrouwbaar, immers te veel geïnspireerd door blinde liefde en haat, bv.: *inglés*, *pirata es* (een Engelschman is een zeeroover), *de Antequera ni mujer ni montera* (Uit Antequera noch een vrouw noch een muts), *de Madrid al cielo*, *y allí*, *un agujerito para verlo* (van Madrid naar den hemel, en daar een gaatje om het te zien). Opmerkelijk zijn de meteorologische spreekwoorden die onwaar zijn geworden, b.v. door verandering in de bebossching of door invoering van de Gregoriaansche tijdrekening (1562). R M. geeft ook verscheidene voorbeelden van refranes die òf onbegrijpelijk òf onjuist worden als men ze gebruikt buiten de locale of temporale grenzen waarbinnen ze van kracht waren, zoo b.v. *tres santas y un honrado traen al reino agobiado*, waar bedoeld wordt dat de *Santa Inquisición*, de *Santa Hermandad*, de *Santa Cruzada* en de *Honrado Concejo de la Mesta* (d.i. de achtbare raad van schapenfokkers) het rijk in de put helpen. Juist deze laatste gevallen zijn een bewijs dat men goed moet toezien, voor men een spreekwoord als onwaar verwerpt.

Het oratorische karakter van R.M.'s monografie bracht mee dat hij eenige schoone frasen moest wijden aan ‘het verheven wetboek der spreekwoorden, waaraan Solomo en onze Heiland zelf hebben mee gewerkt.’ Maar ook zonder rhetoriek heeft hij gelijk dat hij erop wijst, hoeveel tooneelstukken uit Spanje's 16e en 17e eeuw kunnen beschouwd worden als ‘refranes en acción’, zooals de titels alleen reeds aangeven. Uit curiositeit noemen we b.v. van Lope de Vega: *Nunca mucho costó poco; Quien bien ama*, *tarde olvida; Quien más no puede (los unas se muerde); El perro del hortelano (no come ni deja comer)*, van Calderón de la Barca: *Guárdate del agua mansa; Casa con dos puertas mala es de guardar;* van Alarcón: *Mudarse por mejorarse; No hay mal que por bien*

no venga, *Quien mal anda mal acaba;* van Moreto: *De fuera vendrá (quien de casa nos echará); La ocasión hace el ladrón; Hasta el fin nadie es dichoso; Caer para levantar (se ha de perdonar).* R.M. zelf gaf geen voorbeelden, ze zijn dan ook voor 't oprapen zoowel in de 16e en 17e eeuw als in den *género chico* van de 19de en 20ste eeuw. Maar als een echte Spanjaard kon hij niet anders dan zijn rede besluiten met een vermelding van Don Quijote in dezen zin: ‘en ten slotte, omdat met spreekwoorden als met een regen van allerfijnst goud zijn oversprenkeld, drie Spaansche boeken die de wereld in verbazing houden: de ‘Cantares’ van den Arcipreste de Hita, de ‘Celestina’ en ‘El ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha.’

* * *

Spreekwoorden raken uit den tijd: ze stammen uit de periode van het traditionalistisch denken, dat sinds de Renaissance en de opkomst van de burgerij met haar individualistische levensbeschouwing in de meeste landen verdrongen en hoogstens nog op het land en bij de zeer onontwikkelden in eere is. Lang hebben ze in West-Europa stand gehouden, ook in Nederland b.v., maar in de laatste jaren merkt men wel heel duidelijk, dat de schoolgaande jeugd bijna geen enkel spreekwoord meer kent en goed gebruikt. In Spanje is dat wel heel anders, daar is het burgerlijk denken veel minder diep doorgedrongen en zonder begrip van spreekwoorden zal daar veel van de litteratuur (b.v. Pérez Galdós, El caballero encantado), van de omgangstaal en van het publieke leven voor ons verloren gaan. In verband met het laatste schreef ik indertijd een van mijn Spaansche brieven aan de N.R.C. (over ‘Volkslitteratuur’): de toenmalige minister-president, Allendesalazar, een Bask, had, toen hij in de Cortes hevig werd aangevallen, geantwoord: *Siendo de Zaragoza*, *que me llamen como quieran*, en dat trotsch zich beroepen op het glorieuze burgerschap van 't onoverwinnelijke Zaragoza heeft toen heel wat critiek uitgelokt. Het bleek toen weer eens, hoe niet alleen de Spaansche premier, maar ook journalisten en schrijvers geweldig thuis zijn in

de ‘refranes’. Ik citeerde in dat stukje de mooie woorden over ‘refranes’ van Fray Luis de León (†1591) waaruit diens Erasmiaansche Renaissance-geest even duidelijk blijkt als uit zijn gevangenschap in de kerkers van de Inquisitie, immers hij schreef: ‘Indien iemand aanvoerde, dat de “refranes” maar gezegden van 't volk zijn, zou ik antwoorden, dat evenals geen mensch zoo rijk is dat hij zooveel kan uitgeven als een heel volk samen genomen - al draagt ieder van 't volk maar weinig bij - het zoo ook staat met de wijsheid, aangezien geen mensch, al is hij nog zoo knap, kan wedijveren met een heel volk (vooropgesteld dat het vrij van buitengewone domheid is), wanneer het eenmaal samenwerkt en de eene man zijn kennis met die van zijn buurman vereenigt. Want God heeft hen allen de macht gegeven de waarheid te kennen, en zoo moeten we, in welk licht we ze ook beschouwen, de “refranes” zeer hoog schatten.’

Maar over de ‘wijsheid’ van de spreekwoorden is zeker reeds genoeg geschreven. Er is een ander aspect aan hen dat m.i. te veel verwaarloosd is en waarop wel eenigszins gedoeld wordt door den reeds genoemden paroemioloog Sbarbi (Monografía sobre los refranes, adagios y proverbios castellanos y las obras o fragmentos que expresamente tratan de ellos en nuestra lengua, Madrid 1891): ‘Wie zal betwijfelen, of een der smakelijkste en overvloedigste bronnen waaruit men drinken moet om alle ontzaglijke geheimen van onze taal af te luisteren, is de studie der spreekwoorden?’ Inderdaad is het verwonderlijk, dat een Mozart en Beethoven zoowel als een Bartok en De Falla het volkslied gebruikt en verzameld en bestudeerd hebben, en het spreekwoord voor de taalkunstenaars, in 't bijzonder de prozaïsten, niet dezelfde rol gespeeld heeft. En toch, wanneer men zoekt naar een sobere, geladen en gecomprimeerde wijze van uitdrukking, moet het spreekwoord daarvoor prachtig studiemateriaal bieden. Wat een rhytmiek vaak, wat een toepassing van de pauze! Men leze eens: *Amor*, *de madre*, *que todo lo demás es aire*, en lette op de veel-zeggende pauze na *amor* (Liefde, van een moeder, want de rest is lucht). En zoo trof mij meer bij 't doorbladeren van Rodríguez Marín's collectie. Misschien

zullen Nederlandsche woordkunstenaars, al kunnen ze in dit opzicht waarschijnlijk meer leeren van de Nederlandsche spreekwoordenschat, toch ook deze ‘meer dan 21.000’ refranes nog wel eens met vrucht onder 't oog nemen.

G.J. GEERS.

De teleurgang van den Waterhoek.

IV.

De meersch lag nu versmoord in eene zee van water en mist. Door de vele en aanhoudende regens waren de grachten volgeloopen, de Biesbeek kon het water dat van alle kanten toestroomde, niet meer slikken, de vloed rees altijd hooger, tot heel de meerschvlakte, van aan de oevers der Schelde tot aan de eerste woningen van den Waterhoek, één onmetelijke plas vormde, waar de opgehoogde weg, midden in uitstak als een halfverzonken rif.

De mannen voeren in booten naar het werk, als naar een afgelegen en onbekend eiland, - wrochten er afgezonderd van al wat leefde, en niemand vroeg wat zij er uitrichtten of hoe het werk vorderde. Zij zelf wisten het allerminst, pladompelden in 't blinde, stommelings voort op bevel van den ploegbaas. Terwijl de eenen in reek over de scheierplanken liepen en wagentjes ballast, gemalen steen of arduin vervoerden, stonden de anderen van 's morgens tot 's avonds den heiblok te trekken op mate van het lied door den voorman als een rauw bevel aangeheven:

Hei op!

op gemoedelijken toon, doch kloek gerhythmeerd, door heel de bende beantwoord:

Slaat er dat paaltje wat op zijnen kop!
Al hoppe die hei!
Al inne die klei!

Weer afgesnauwd door het korte bevel:

Hei op!

waarop de samenzang volgt in lustigheid:

Daar staat hij pront
Die kromme hond
Een kerel uit den bosch,
Laat hem nu maar los!

De drie boomstijpers van het schalk stonden gescherreld overeind boven den put die een waadkolk geleek vol moze en drubbel water; de mannen er rond geschaard, elk het zeel in de hand, snokken gezamenlijk op mate van den aanhef, - de lijven buigen, de strengen spannen en de hei gaat de hoogte in. Als de koorden lossen, ploft hij met doffen slag, en krijgt den paal een mot op den kop die hem telkens dieper in den drassigen bodem doet zakken. Het lied en het kloppen gaat eenbaarlijk, onvermoeid, op denzelfden toon den godganschen dag door, - en de een na den ander zinken de palen in den kwelmpoel als door de boter, zonder weerstand of vastheid te genaken. De tot in 't wanhopig herhaalde drensdreun vergalmt en wordt verdoofd in den dikken smoorpap die heel het lage luchtruim vervult. De knotsplof van den heiblok gelijkt een bonken op doovenmansdeur, het lied eene weeklacht, door niemand gehoord, ten ondomme gedaan, - het rhythmisch plooien der lijven, een smeekgebaar voor een afwezigen God, dat nog in geen eeuwigheid zal verhoord worden.

In den namiddag zijn de heiers bezig gelijk te morgen, alleen - om de doodende verveling te misleiden en er wat afwisseling in te brengen, - hebben zij er een ander lied ingeschakeld, dat gaat op lustiger toon, dat echter ook al gauw in het drensachtige ontaardt en achterna aandoet als eene bespotting van het onderwerp, in schaamteloozen tegenstrijd, met zin zoowel als met beteekenis der woorden:

En zij prak er en ze zei er:
mijne goeie kameraad....
- Op met den blok!
Zijn de pezen van uw leden
nog in goeden staat?....
- Op met den blok!
Komt er t'avond maar in mijn salet
We zullen 't spel uitvechten in hetzelfde bed.
- Op met den blok!

In het urensgeduren en eenbaarlijk herhalen van diezelfde rijmreken, denkt geen mensch nog aan de beteekenis of den

inhoud - het onbeschaamd uitdagende eener deerne - van het lied, het wordt stom weg opgedreund omdat de tempo van het rhythme de maat aangeeft tot het gezamenlijke trekken van den streng.

Als dat nu ook is afgezaagd, zet een der kerels op 't onverwachts iets in dat hij van uitheemsche gezellen op 't werk in den vreemde heeft gehoord, en de anderen dreunen het na, verwringen den tongval der woorden waarvan den zin in hun begrip halveling verdoezeld ligt:

> Blau ist der Himmel
> Klein ist das Loch,
> Gross ist der Grindel
> Er in muss er doch!

Om 't even op welk lied gaat de heiblok omhoog, bonst neer op den paal, en het geluid blijft gesmoord als onder een stolp. Vlak daarnaast, achter den barm, voert de Schelde haar drubbel water, boordevol tot aan de oevers, onmeedoogend en buiten alle betrek met menschelijk gedoe, vordert ongestoord, gehaast haren weg, - schijnt zich niet in het minst te bekreunen om het porren en pogen aan haren oever, - er ligt iets aafsch, verraderlijk vijandigs in het uitzicht van dat ondoorgrondelijk element. In de lucht sleepen natte wolkenvendels en raken den doordrenkten, onvasten bodem; over het wijde watervlak rondom gispt de wind altijd maar voort nieuwen regen, met nijdig voornemen als ware 't om alles in waze en moze op te lossen, en in één vloed te verkeeren, tot nergens meer vasten stand te vinden zal zijn.

Tegen alle beter weten, tegen hun eigen misrake en onmoed in, houden de mannen vol. Wat geven zij er om? Integendeel, het wanhopige van den toestand zet hen aan met een nijdige drift, ze vinden er een wild leedvermaak in, hun eigen onmacht te stellen tegen het geweld dat hen meesleurt, en al hun pogen effen aan teniet doet. Vast besloten zijn zij niet te versagen, en al moesten zij er bij verzuipen, te blijven lachen, spotten en zingen....

Lommens alleen liep onttodderd en gejaagd, gelijk een schipper die zijne boot langzamerhand ziet verzinken. De tegenslag had hem kleinman gemaakt en verdutst; hij zag geen uitweg, liet zich nog enkel meedrijven door zijn volk, -

hield het enkel uit omdat hij 't niet opgeven dorst, om eer te doen aan het onverstoorbaar vertrouwen in zich zelf en aan zijne lijfspreuk: 't zal wel gaan.

De kleine ingenieur ploeterde noodeloos in de modder, vond ter plaatse niets te verrichten, bleef alevenwel om aan de anderen te toonen wat hij kon, uit heldenmoed of ingebeeld plichtsbesef, omdat hij het zich zelf had opgelegd, - meer nog omdat hij aangezet door den moed der ruwlokte kerels, die er al de krachten van hun lijf aan gaven, - om dezen te laten zien dat hij uit geen beter stof gemaakt was dan zij, en bestaan kon 't geen zij niet ontzagen.

Op dat pieterige eilandje, die smalle strook gronds, langs alle kanten door klotsend water omgeven, in een einder van mist, blootgesteld aan regen en wind, koude en natte, scheen dat mutje menschen zoo nietig en schamel, hun opzet zoo dwaas waarmede zij de hoogere macht wilden weerstaan, terwijl al 't geen ze er uitrichtten oorloos en ten ondomme bleek - eene bespotting voor hen zelf.

Middelerwijl stonden degenen die aan dat dollemanswerk geen deel namen - de toeschouwers - aan den overkant der watervlakte, gelijk zeelieden aan wal. Met den drang om het uitzicht over den waterplas, aan zeelieden eigen, verkozen zij in koude en kwaadweer te staan, liever dan t'huis in de warmte te zitten hokken. Op ééne rij geschaard, hielden zij zich hier langs den gevel eener woning, tegen den rand van 't water, van den westerwind afgekeerd, te staren door de ruimte die hun blik niet doorkijken kon. Om 't geen ze wisten dat ginder gebeurde, losten zij onder elkander hun mismoed, ingrimmigheid, zochten spotredens uit om de dwazerikken te treiteren, en allen gelijk hadden ze er hun deun in dat 't regende, al maar door regende. Zij stonden er den dag lang, lijk wakers, bezeten en gekweld door onrust en 't verlangen om te zien gebeuren wat volgens het inzicht van een ieder, niet langer uitblijven kon: dat ze 't ginder zouden opgeven.

‘Of zijn ze zinnens zich te laten verzuipen?’ vroeg er een.

‘Sieper is 't die er de fut in houdt.’

‘Kan hij mirakels en tegen d'overmacht in? De Schelde staat sleekende vol, reis met den oever, - dat er eene bres instuikt en ze liggen al te zwemmen.’

‘'t Zal er van komen....’

‘Dan is 't uit met heien!’ loech Spikkerelle.

‘Laat ze verdomd heien,’ grinnikte Poorter, - ‘ze kunnen er àl de boomen van heel den Kluisberg instampen, toch vinden ze geen vasten grond - de Schelde heeft er duzende jaren heur water in gezimperd - dat voetstuk komt er nooit! Die heeren uit stad weten niet wat het is, ze hebben nooit een meersch gezien,.... tenzij in den zomer.’

‘Godweet man, kunnen ze misschien de brug op één voetstuk bouwen,’ treiterde Spikkerelle weer.

Elk zegde 't zijne, gelijk menschen doen die in ledigheid den nood voelen uit te spreken 't geen ze denken, - die duizend keeren 't zelfde herhalen uit heimelijken aandrang om verwezenlijkt te zien 't geen ze begeeren.

Broeke deed er niet aan mede, luisterde en zweeg. Al dat bezei scheen hem toch van geen nut in de zaak. Hij wilde eene uitkomst en vroeg zich voortdurend af: hoe dit hier nu verloopen zou? Het lag niet meer in 's menschen macht er iets aan te veranderen - het was een worstelen tegen de elementen, en niemand kon zeggen wie er de overhand behalen zou. Van hier uit konden ze enkel staan kijken en afwachten. Het was een schommelen tusschen hoop en vrees, doch de hoop zwom boven, de vrees onuitgesproken....

Broeke dacht er niet aan - was het vergeten, hoe dikwijls hij in zijn stellige hoop en zekerheid bedrogen was uitgekomen, want telkens opnieuw kwam er voor hem eene reden om aan den voordeeligen uitval te gelooven, - telkens het onafwendbare noodlot al zijne verwachtingen kapot sloeg, waren de kansen gekeerd, en zoo gauw ook alle vrees en kleinmoedigheid vergeten, rechtte hij den kop en toonde zich den man die 't naar eigen wil en bevel ziet gebeuren. In hem bleef het onwankelbaar vertrouwen in eene bovenaardsche macht die beletten zou, die niet wilde dat er eene brug over de Schelde gebouwd werd, - en hij voelde het als zijne roeping aan die macht mede te helpen....

't Geen hij in den laatsten tijd echter van 't eigen volk te ondervinden kreeg, was niet bemoedigend: velen en van de besten waren hem en de goede zaak ontvallen. Aan hun klaps waren zij nog van de echten, maar ze lieten zich omtrekken

door hun wijf, waren belust op voordeel en winst, verlang den naar een nieuw huis, doch verloochenden of vergaten de wet en de zeden van den Waterhoek, hielpen met eigen hand mede aan den ondergang van 't gehucht, waren onverschillig geworden aan 't geen hier te gebeuren stond, - zij hadden geleerd te berekenen en speelden onderduims dobbel spel - geen staat op te maken, valschaards, verraders! En dan waren er nog degenen door Sieper overgehaald om aan 't verdoemelijk werk te helpen, er geld aan te verdienen! Maar nu Broeke van dat ploeteren wist in den onvasten bodem, zag hij het heil van een anderen kant opdagen - tegenstand der bevolking kwam er niet langer bij te pas - de elementen zouden het doen! Weer liet hij zich begoochelen als een kind, vatte goeden moed, loog zich den toestand nog veel erger voor, meende het te zullen halen met niet te gelooven dat de Waterhoek kon ten onder gaan: daar was die hoogere macht nu die er zich mede bemoeide, - voor hem bleek het zonneklaar dat de brug er nooit komen zou, de plannen verijdeld moesten worden en 't gehucht blijven 't geen het in der eeuwigheid geweest was.

De enkelen die met Broeke tegen den gevel geschaard, onder 't euzie schuiling zochten om den dag lang in de ‘richting’ uit te kijken, waren zijne getrouwen; hij kende hun binnenst gelijk hun buitenwaartsch voorkomen, - hij wist hoever ze bestand waren en opwogen tegen de bende afvalligen die medewerkten aan den teleurgang. Dezen hier waren de minderheid, zochten sterkte en steun in elkanders gezelschap, spraken geen ander woord, bleven om 't even overtuigd van hun goed recht en vol verachting voor de anderen; uit koppigheid hadden zij nooit een voet op 't werk gezet, nooit er naar omgezien - deden alsof het niet bestond. Voor hen was 't winterseizoen ingetreden en ze beschouwden het als een schande voor de gemeenschap, tegennatuurlijk met de gebruiken om nu nog te willen doorwerken als de tijd aangebroken was om te luieren. Zij stonden hier als een levend protest van alle dagen, toonden hun wrok en mistevredenheid om 't geen ginder gebeurde, doch zoo gauw de duisternis inviel en de mannen in de booten aankwamen, konden zij hunne nieuwsgierigheid niet langer bedwingen, troepten samen bij de aanlegplaats, voelden zich weer eens met de makkers en

van 't zelfde bloed, praatten in 't gemeen en vroegen naar nieuws over 't werk, zonder dat er van veete of oneenigheid iets te merken was.

Ge moest ze zien aankomen, als levende goorduivels, van onder tot boven belabberd, zoppenat, doch ongetemd, met 't wild vuur der opwinding in de oogen, grof in hun spreken, zwetsend en vloekend, spotten en treiteren met hun eigen onmenschelijk wroeten; Lommens verwenschend, de opzieners, de heipalen en den heelen verdommelijken boel waar niemand weg mede wist, waar alles dreigde te verzinken in de modder. Het leek wel dat ze zelf plezier schepten in den tegenslag, in het wanhopig kampen met de overmacht, die al hunne wilde inspanning vergde zonder dat er gang in 't werk te bespeuren viel, - een nijdig genot te zien mislukken 't geen zij zelf hielpen uitvoeren. Hierin toonden zij zich in hunnen waren aard, mannen van den Waterhoek, met hun tegenstrijdige opvatting, die toestemmen en medehelpen in eene zaak, doch bij wie dan toch de lust bovenkomt om diezelfde zaak, en het opzet van vreemde heeren te zien verkerelen en den dieperik ingaan. De ploegbazen niet meer dan de gewone mannen, zagen er doen aan, en Sieper spotte mede ten hoopewaart in. Waarom ze 't dan niet opgaven en heel de kloerie, met opzieners, ondernemers en ingenieurs in den steek lieten? Opgeven? iets dat ze voorgenomen hadden niet op te geven?

Dàt nooit! Konden ze ginder niet evengoed hunne daghuur verdienen als er met de handen in de zakken op te staan kijken? En als Lommens het nu met alle macht wilde doordrijven, wat kon het hen bommen?

'We zullen nog rare dingen beleven,' meende Broeke, en hij knuffelde zijne welgezindheid tusschen de reveltandde kweern. Nog nooit had hij alzoo zijn verheugen gehad in 't reinen en sleinen, in 't smodderen en smuiken van dit natte jaargetijde. Tegen de elementen van de lucht was er geen verweer, 't hemelsch geweld kwam den Waterhoek te hulp - alzoo zou alles in 't beste keeren! Inwendig broedde wel de deernis en spijt omdat het buiten zijne persoonlijke tusschenkomst en zonder medewerking van de bewoners gebeurde, - omdat het alles zonder heldhaftigheid verloopen moest, zonder riesche of gevaar, zonder sterke overtuiging en kloek verweer, - het

werd hun zonder verdienste toegeworpen, zonder zij er iets voor wagen moesten, - zonder dat hij als deken, bevel voeren, de leiding opnemen mocht; het was jammer genoeg, geene klaarblijkende overwinning door de bewoners bewerkt en op de vreemde indringers behaald. Zijn gezag en inzicht kwam er amper bij te pas om er de overtuiging in te houden, steunde dan nog voor 't meerendeel op begoocheling, omdat hij, niettegenstaande zijn eigen overtuiging, nog altijd zich zelven beliegen moest, den schijn wilde redden, de overgeleverde zeden hoog houden, om het ambt van deken niet te laten vervallen. Hij zag maar al te wel in dat de zaken hun loop namen, aan hem voorbijdreven, zonder dat hij de richting er aan geven kon. En toch wilde hij zijn meesterschap en gezag handhaven, al ware 't voor zich zelf alleen, al verginge de Waterhoek onder zijne voeten! Hij beschouwde het als een plicht tegenover zijne voorzaten - ze eischten het van hem, en hij zou zijn ambt van deken met eere vervullen - als de laatste man; zich overgeven of bijdraaien? dàt, nooit!! 't Was hem nu om 't even vanwaar hulp komen mocht, al ware 't van den duivel, als de zaak er maar door geholpen werd.

Door 't verloop der omstandigheden had Broeke toch iets geleerd: hij zag namelijk het nuttelooze in en had er van afgezien er nog met anderen over te praten, - al dat vertoog van woorden, al die opwinding onder elkaar bracht niets te weeg. Bij geen enkel zag hij ten ander nog kans op een ernstig gehoor. Daarom hield hij inzichten en verwachtingen, voornemens en mogelijkheden in zijn grooten kop gesloten, bemijmerde de dingen in stilte. Midden 't volle gewoel der vergâringen en drinkgelagen bleef Broeke zwijgzaam en ingekeerd, in gedachten verdiept, schijnbaar onverschillig.

Nu weer, daar hij op de gewone plaats, tegen den gevel geleund op den uitkijk stond, en Spikkerelle alleen was opgekomen, liet hij den onverzadelijken babbelaar, den eeuwig opgewonden grootziener, doorpraten; luisterde verstrooid. Spikkerelle stond bij hem bekend als een lichthoofd, een onverstoorbare lustigaard, die alles in 't beste ziet, nooit wanhoopt of den moed opgeeft, doch op wien weinig staat te maken is; zijn gebabbel woog niet zwaar: getrouwheid zwoer hij tegen iedereen, doch was met een stroo te misleiden; men kon hem

alles doen zeggen, maar 't geen hij op dezen stond meende, had hij een minuut later vergeten en hij verloochende zijn eigen gezegsels. Hij was de kluchtigaard, rijmelaar, de zanger van den Waterhoek, de man die met zijn trekorgel bij alle feestelijkheden opgeroepen werd om de menigte te verzetten, te doen dansen en te doen lachen. Zijne liederen waren van oud en jong gekend, doch hij alleen kon ze zingen gelijk het hoorde, niemand beproefde het hem na te doen. Om zijne onbedaarlijke opgewektheid en welgezind karakter, was hij overal welkom en van ieder geern gezien; op alles had hij zijne aansprake en wederwoord, viel zonder overgang van 't hoogdravende in 't gevoelerige, kon de menschen op een en denzelfden stond doen weenen en doen lachen.

Nu was die wiestergaai tegen Broeke beschouwingen aan 't maken over den toestand, wat er op den Waterhoek in den laatsten tijd al gebeurd en veranderd was. Hij haalde gevallen aan, overging één voor één al de vooraanstaande inwoners, die om het profijt hun blad gekeerd hadden, hunne eer, hun aard, hunne ziel aan vreemd gespuis verkocht....

Van langerhand vormde Spikkerelle's gepraat iets als de begeleiding, de ondertoon van 't geen Broeke zelf aan 't bemijmeren was, en beschouwde als de samenvatting der gebeurtenissen, vereenzelvigd met zijn eigen bestaan. Hij dacht aan dingen uit vroegertijd, toen de rust nog door geen dreigement van buiten gestoord was, geen mensch de mogelijkheid vermoedde dat er iets gebeuren kon, - hoe de dingen tot dan toe aan een sloten met 't verre verleden - hoe alles zijn rechten weg was gevolgd, gelijk de stroom in zijn bedde, kalm en vast.. En hoe dit nu veranderde en naar den ondergang liep. Na de eerste mare, het looze gepraat over een ontwerp, het onduidelijk vermoeden - was de ramp uit de verte komen aanrollen als eene onweerswolk, waren de slagen op elkaar gevolgd - voorboden nog maar van de eindelijke ramp. Nu reeds waren dingen gebeurd, niet meer te herstellen of goed te maken, - en daarbij de verwachting van 't geen er op volgen moest. Broeke aanzag het als een worstelen tegen een onzichtbaren vijand, zijn eigen doodstrijd en ondergang, omdat zijn eigen vonnis er mede verbonden was; hij wist het niet te kunnen overleven, te barsten van spijt, omdat hij en de Waterhoek één

waren. En daarna?.... De toekomst?.... Telkens bij die gedachte, spookte hem Lander voor den geest. Gelijk een kegel die te vroeg is omgevallen en oorzaak dat de partij het spel verloren heeft, zoo was 't verlies van Lander de noodlottige oorzaak van den ondergang. Ware die kerel maar hier gebleven! Gelijk het gaat met al wie voor zijn tijd of door ongeluk is weggevallen, had die zoon nu in Broeke's verbeelding de beteekenis gekregen van een held, een reus, die den Waterhoek had moeten redden. Voor den onstuimigen jongen was 't een roekeloos waagstuk geweest zich alzoo te verdoen - verkeerd gespeeld, de inzet verloren! Broeke knaagde deernis en spijt, kon het niet verkroppen alzoo een uitstekenden opvolger - de eenige die er voor bestemd scheen - verloren te hebben. Nu voelde hij zich alleen staan, zonder steun of hulp, zonder iemand om de oude overlevering te doen eerbiedigen....

Af en toe was er wel iets van Spikkerelle's gebabbel tot Broeke's begrip doorgedrongen, de rest om zijn hoofd verwaaid in loos geluid, - hier en daar had hij achteloos een woord er in gemengd, hem bijgetreden waar het ging over 't verlangen om den heelen boel ginder onder water te zien loopen, en alzoo met het werk voorgoed gedaan te maken - bedorven, zoodat het nooit meer kon hervat worden. Dat was in eenklank met Broeke's eigen gedachten.

‘Als 't zulk weer blijft - en 't ziet er niet naar om te beteren - kan 't alle dagen uit zijn,’ meende Spikkerelle. ‘Het water staat boordevol, en eens de dijk doorgebroken, is 't spel geloopen: de put blijft tot den uitkomen oversopt. Ziet gij ze daarin heien! ghi, ghi, ghi,’ grinnikte hij. En op geheimzinnigen toon, als leep gestook: ‘Een kind kan er met den hiel eene bres instampen, 'k weet niet hoe 't nog niet gebeurd is....’

Dat eene woord opende voor Broeke een uitzicht vol mogelijkheden.... Iets doen, iets begaan, niet meer lam en verdutst er op gapen, - al ware 't maar om die heeren te pesten, te toonen dat er nog ras in den Waterhoek steekt, en de mannen zich niet laten doen. Daar zocht Broeke naar sedert lang. Moesten ze 't nu heelegansch aan de willekeur van wind en weer overlaten? Konden ze niet eene hand toesteken? Op den stond echter beheerschte Broeke de opwelling, maande

zich zelf aan tot voorzichtigheid. Was het iets om onder huns getweeën hier af te spreken?... een komplot? Neen, Spikkerelle was er de man niet voor, - eer dat 't avond was zou 't nieuws al rond den Waterhoek zijn. Wat men alleen kan doen, haalt er geen anderen bij, meende Broeke. Voor hem was het eene vondst, eene prachtige gelegenheid! In zijne verbeelding nam de zaak zoo gauw vorm en gestalte aan, - hij voorzag het uitwerksel: de put voor de grondvesten vol water, was in zijne overtuiging niet enkel het werk stopzetten, maar voor altijd onmogelijk maken. In dien doorweekten kwelmpoel, die bodemlooze zompe, waar ze nu al zooveel rooi mede hadden, heel den winter volgespoeld, zou men er niet aan denken daar nog ooit iets deugdelijks van te maken. Broeke zag het werk gestaakt tot in 't droog seizoen, en na wat nutteloos geploeter, het ontwerp tot aldertijd opgeven, - met als blijvende herinnering aan heel de belachelijke zaak, daar midden den meersch, het eeklibsch vertoon van dien steenklomp aan den oever der Schelde, en aan den anderen kant, ...een vischput! beide dingen tot eene bespotting, die ten eeuwigen dage getuigen zou van het mislukte opzet, het monument der victorie van den Waterhoek! Kon men schooner uitkomst droomen? Voor Broeke werd het een onverwacht, nieuw gezichtspunt; even gauw stond de overtuiging bij hem vast dat de zaak voor hem gewonnen was.

- De brug onder water! kon het gekker?

Wat er ten uitkomen of ten naasten zomer te gebeuren stond lag in de verte - tijd zou 't uitwijzen - als hij 't nu maar gedaan kreeg dat het werk ophield; - in 't voorjaar zou men het zeker niet kunnen hervatten, dan trekken ons mannen naar den vreemde - dàt is eene eerste oplossing, en zou hij 't niet langer moeten aanzien dat 't volk hier den ondergang van hun eigen gehucht bewerkt; en niemand zou het dulden dat Poldergasten of arbeiders van effen op hier kwamen de hand aan 't werk slaan! Dan wordt er alle dagen gevochten, gemoord - gebeurtenissen herbeginnen gelijk verleden jaar... mogelijkheid voor een algemeenen opstand.

Dat alles nog daargelaten, voelde Broeke een nijdig behagen, de vreugde om stokken in 't wiel te steken, schade te veroorzaken, weerstand te betoonen, de heeren den duivel aan te doen;

maar vooral om de raddraaiers, de lafaards, de nieuwlichters en poepgaaien gelijk Witte Kerlo, Koeke, Lapsou, Kasse Verdonck, Winok, Jan Petrol met een neus te zetten - al diegenen welke er op gesteld waren munt te slaan of voordeel er uit te trekken, met hun huis te laten afbreken - al die smeerlappen van herbergiers welke vreemde loeders in hun kot aangetrokken hadden - hoerenbazen die voor geld en drank hunne meissens te koop hadden gesteld, de eere en de wet van den Waterhoek verloochend voor gewin, geld van den duivel!

't Geen Broeke nog meest aanzette om zijn ontwerp uit te voeren, was de wrok, omdat hij het in zijne onmacht had moeten gedoogen, zijn hart had opgevreten van nijd - om ineens verlost te zijn, om heel dat gespuis van vreemde sloebers, Poldergasten, waterheeren, sjauwelaars die hier onvermijd en stout over en weer liepen, makkerden met de inwoners, het vrouwvolk kwamen verslootsen, - te zien aftrekken, den Waterhoek voor altijd verlaten, er van verlost te zijn, om weer gerust en vrij op eigen grond, heer en meester te blijven en door niemand gestoord te worden, - 't leven van vroeger te zien hernemen. Er was nog al meer - het kwam aangestroomd gelijk het water in de Schelde! Hoe zou hij er behagen in scheppen Sieper te treiteren, hem te zien druipneuzen eens dat die zijn opzet mislukt zag, gedwongen te bekennen dat de oude deken gelijk had en de Waterhoek triomfeerde! Terzelfder tijde zou hij daarmede zijne wraak nemen op de mannen der gemeente, die volgens hem schuld waren dat Lander in zijn ongeluk was geloopen. Doch 't geen hem meer nog dan àl 't ander met genot doorkrieuwelde, was de vondst zelf, de gedachte op haar eigen, die hij beweerde uitsluitend van hem te zijn, in zijn kop ontstaan, eigen bezit dat hij achter zijn strak gelaat meedroeg en voor ieder verborgen hield als ‘zijn’ geheim. Onder de kleppe van zijn must zou hij het laten rijpen, wenden en keeren, langs alle kanten bekijken, alle mogelijkheden vooruitzien, beleggen hoe de aanslag uit te voeren, de kansen wegen - niet overhaastig te werk gaan - zeker spelen. Dit vergde nu al zijne aandacht en oplettendheid, hield zijn geest gespannen en wakker. Hij onderging het gelijk iemand die langen tijd moedeloos ingesluimerd, zonder fut

heeft rondgedoold, altijd maar gewreten en geknaagd aan eigen wrok, maar op eens het vaandel of den groenen mei door 't ravegat van den toren ziet uitsteken - zijn leven was nu weer op een doel gericht, er was eene uitkomst in 't verschiet!

Terwijl Broeke alzoo met zich zelf bezig was en de vlucht zijner verbeelding volgde, waren meer mannen bijgekomen, stonden weer met den rug tegen den muur op hun gewone plaats, en hernamen het gesprek van alle dagen. Broeke kwam er niet tusschen; de woorden ronkten als zinledig gerucht dat niet tot zijn begrip doordrong: hier en daar een afgezaagde beschouwing, welke meest onbeantwoord bleef, met lange gapingen van stilte, en door iets heel buiten het verband, op goed geluk van een inval, voortgezet - gelijk menschen veelal praten die gedurig samen zijn, elkaar niets te vertellen weten wat niet door allen gekend is, - om te voldoen enkel aan de gewoonte van het praten zelf.

Ondertusschen overlegde Broeke en miek de gevolgtrekking van zijn ontwerp, knuffelde binnensmonds zijn genoegen uit, omdat het niet langer van water en regen zou afhangen, hij het nu eindelijk zelf in de hand hield om aan den uitval eene onverwacht voordeelige wending te geven, - en dan nog zonder iemands hulp, zonder dat één er hoefde tusschen te komen of er mede gemoeid werd. Aan Manse of aan de zonen zou hij er niet over spreken - vertrouwde hen niet. Hij achtte zich mans genoeg om het alleen uit te voeren. Hij was er voortdurend mede bezig, vergat er eten en slapen bij; 's nachts bijzonderlijk wond hij zich op, liet alsdan zijne verbeelding vrij hare vlucht, zag heel het verloop afspelen, smaakte het genot der eindelijke overwinning. Telkens het gebeurd was, moest hij opnieuw herbeginnen, elke bijzonderheid nagaan en toetsen, alle mogelijke hinderpalen voorzien, bij onverwachten tegenslag eene uitkomst gereed hebben. Hij ontwierp zijn plan altijd van her, verheugde zich in nieuw opduikende spitsvondigheden. Bij dage verliet het hem geen oogenblik, het werd de beroerdheid van zijn geest, - waar hij zat bij den heerd, of aan tafel, kon hij, van louter zenuwachtige gejaagdheid, de handen niet stilhouden, praatte voortdurend met zich zelf, vond nergens rust, doolde rond van hier naar ginder over 't hof, deed geheimzinnig en behield een koppig stilzwijgen

tegenover de huisgenooten. Zoodanig was hij in het ontwerp verdiept, dat hij geen voorzorg nam, er niet aan dacht hoe zijn vreemde manieren voor anderen in 't oog moesten vallen en argwaan verwekken.

Sieper had het al lang in de gaten en vroeg aan Manse: wat de oude in den bol voerde? Hij had opgemerkt dat Broeke konkelfonkelde, beraamde, vezelde en met de kinderen in de weer was; dat hij ze meetweefelde in de schuur, zelf gelijk een kind, te argeloos om te verduiken dat het kwaad in den zin heeft.

- Er hapert entwat, er is iets op schuit met den oude, we zullen hem moeten in den mot houden,' meende Sieper, zonder er alevenwel groot belang aan te hechten, omdat hij niet raden kon wat het wel zijn zou. Naderhand kwam het hem zonderling voor dat de jongens ineens zoo gesteld waren om mede met de boot naar 't werk te gaan, - hij achterhaalde dan eindelijk dat zij door grootvader daartoe aangezet waren, - om wat reden, of wàt zij daar te verrichten hadden kon hij echter met geen middels te weten komen, - er was niets uit hen te krijgen, ze zwegen koppig. Daardoor groeide Siepers achterdocht meer en meer aan, - hij was overtuigd dat er iets gaande was. Hij zette 't nu eens in den kop het spel te ontdekken, meer uit nieuwsgierigheid dan uit vermoeden van kwaad, zuiveruit om te weten wat de oude in zijn schild voerde. Buiten het driftig geloop, gejaagde en ongeruste doening, waarbij het scheen alsof Broeke niet op dezelfde plaats kon blijven, was er met geen duivels te raden wat hem scheelde. Sieper veegde er eindelijk de botten aan, miek zich ongeduldig, gaf het op met 't gedacht en de meening dat het kuren waren van een ouden vent die te suffen begint.

Tot hij, zekeren Zondagavond, laat van de Meerschblomme waar de Polders te drinken zaten, langs het water dat tot tegen den weg aanklotste, naar huis kwam, en in 't klaar maneschijn toevallig de booten telde die er naast elkaar vastgebonden lagen, en aan eene opening in de rij, zag dat juist zijne eigene boot ontbrak. Dat kwam hem vreemd voor: een Zondagavond zoo laat zou wel niemand, en allerminst een jager nog uitzetten? Sieper kwam naderbij om zich te vergewissen - morgen moest hij met zijne boot naar 't werk, en als zij er niet was

mocht hij op zoek, of staan wachten.... Gelijk een dwazerik bleef hij uitstaren in 't helder maneschijn, verstond er zich niet aan, vroeg zich zelven af: zou ik nu zat zijn of scheel zien? en ging eindelijk een beetje ontstemd, doch zonder kwaad vermoeden naar huis. Toch bleef hij er over piekeren, kon het niet opgeklaard krijgen wie zijne boot in den nacht mocht gebruikt hebben - heel den dag had zij er gelegen - dan moet Miel of Loden toch op jacht zijn, besloot hij om er maar eene reden voor te vinden.

'Is vader in bed?' vroeg hij; en op Manse's bevestigend antwoord verviel nu ook zijn argwaan al dien kant. - Ik zal miszien hebben, dacht hij en gooide 't uit den kop. Zonder iets te zeggen at hij den avondkost en zij gingen samen naar bed.

Doch nu kwam 't geval met die boot hem weer in 't visioen; hij keerde 't en wende 't, miek zich ongeduldig omdat er geen reden voor te vinden was. Het belette hem te slapen. Eindelijk hield hij het niet langer uit - wilde zekerheid - in gramte sprong hij recht en trok de kleeren aan.

'Wat scheelt er?' vroeg Manse.

'Dat ik niet slapen kan!' en zonder verder bescheid trok hij er uit. In 't stille naar Broeke's kamer gaan zien - het bed was ledig! De oude was dus in 't geniep ergens heen,.... en met de boot?

'Ik dacht wel dat er iets op schuit was,' gromde Sieper en hij voelde zich geheel gerustgesteld omdat hij het gevonden had, doch tevens beklemd door angstige nieuwsgierigheid - nu moest hij weten, zou hij op den stond achterhalen wat de oude uitvoerde.

'Een of ander dwaasheid zal 't zijn,' meende hij, doch wàt hij met die 'dwaasheid' bedoelde was hem zelf niet duidelijk; dat het in verband zou staan met de werken aan de brug, kwam hem ineens voor den geest: Broeke was met de boot naar de Schelde gevaren! - Waarom? met welk inzicht? wàt hij er te verrichten had? Sieper kon het niet raden. Hij wond zich op omdat hij de reden niet vinden kon, miek duizend onderstellingen, doch bleef bij 't vermoeden dat er kwaad in 't spel zou zijn. Op den stond nam hij een besluit: wilde weten wat er gebeurde of gebeurd was. Broeke op heeterdaad betrappen! Bij Sieper was het een mengeling van angst, nieuws-

gierigheid en lust om het kwaad te ontdekken. Hij haastte zich naar buiten, sprong in de eerste de beste boot en roeide uit alle kracht over 't water in de richting van 't veer. Nu bracht Sieper dit voorval in verband met Broeke's zonderlinge manieren der laatste dagen, maar altijd stond hij nog voor het raadsel, botste op de vraag: ‘wàt mag die weerwolf nu alzoo ten ontijde, ginder uitrichten? Misschien een gril van den oude: in den nacht naar 't werk gaan zien, omdat hij uit koppigheid niet wil geweten hebben dat hij er belang in stelt?’ Daarnaast spookte echter het vermoeden van een kwaad opzet, en dit zette Siepers drift en spannende verwachting nog aan; hij roeide van langs om harder, gelijk iemand die zich zelven opwindt, denkt eene ramp te moeten verijdelen en vreest te laat te zullen komen. Den aard van die ramp kon Sieper alevel niet gissen. 't Was helder maneschijn, 't water weerspiegelde 't geluchte met de sterren er in; over heel den omtrek was het doodstil - niets te hooren. Sieper naakte den barm; nergens eene boot te bespeuren; toch legde hij de zijne vast tegen 't voetstuk der brug, sprong op den oever en trachtte iets te ontwaren aan den overkant der Schelde. Langs hier en aan den anderen oever lagen schepen gemeerd - alles in rust, geen licht. De smoor die uit het bedde opsteeg verdoezelde 't zicht; toch waren de schalieren van het heitoestel dat als eene galgestake tegen de lucht uitteekende, duidelijk te onderscheiden. Tegen den wand van den barm blekten de scheierplanken, - maar niets dat roerde of bewoog. Terwijl Sieper daar besluiteloos te wachten stond, en zijne eigen opwinding hem belachelijk voorkwam, meende hij gerucht te vernemen! Op 't zelfde oogenblik werd hij nu gewaar dat de pont van 't veer langs gindschen kant lag - dus moest iemand overgevaren zijn! Dàt gaf Sieper de stellige zekerheid dat er iets gaande was op het werk. Met een meerhaak trok hij het bootje nader van het schip dat hier tegen den oever lag, en in één sprong, razend van ongeduld, uitzinnig van angst, haalde hij zich over langs de ketting van het veer. In 't naderen hoorde hij duidelijk 't gerucht van stroomend water en 't plonzen van eerde. Op den slag wist Sieper wat er gebeurde, zonder dat de oorzaak of de reden hem in 't gedacht kwam, zonder 't vermoeden al eens van misdadig inzicht, - zoozeer was hij geschrokken door

de ramp die sedert lang te verwachten stond, - die zij voorzien hadden, en toch geen maatregelen genomen: dat de wassende vloed der Schelde den dam zou doorbreken en 't werk onder water zetten! Zijne eer van ploegbaas was er in betrokken, daarbij de verantwoordelijkheid, door zijne schuld en nalatigheid, het werk te zien stilleggen, de schade voor hem, voor den ondernemer, en de zaak voor langen tijd bedorven! Het was een onbaatzuchtig gevoel dat bij hem naar boven welde, de belangstelling van den vakman in 't welslagen der onderneming, alsof de ramp hem zelf had getroffen - de natuurlijke aandrang bij elk weldenkend mensch aanwezig, - die deernis voelt om iets oorloos te zien verrampeneeren, die u aanzet om bij te springen, zonder overleg het leven te wagen, om 't onheil te voorkomen, in eene ramp door hemelsch geweld, door brand of gelijk welk ongeluk veroorzaakt. Hier was hij misschien juist bij tijds om de bres te stoppen! Hij vloekte van spijt, want gister nog werd er over gesproken een waker aan te stellen en alle gebeurlijkheid te voorkomen, - ze hadden het gevreesd, en nu was het er! Maar die lamzak van een Lommens die nooit kwaad inzag, had het hun afgepraat, niet noodig gevonden. Waarom was die barm ook niet steviger aangelegd? Nu hadden ze 't zitten, vast en zeker! 't Water stortte met geweld door de geul, naar beneden in den put....

Sieper sprong te kloffe in de moze en klauterde op handen en voeten boven den dam. In zijne verbouwering en gejaagden angst, sedert de ramp hem in den geest stond, had Sieper niet eens aan Broeke meer gedacht. Nu ontwaarde hij eene gedaante platsderm tegen den grond uitgestrekt, gelijk een dier dat zijne prooi bemachtigt, kwam het hem voor, - een kerel in razend geweld, met de handschop lijfelijk de bres aan 't uitdiepen tegen den bovenrand van den oever waartegen 't water der Schelde aanklotste! Een boosdoener dus die de ramp, het ongeluk moedwillig verwekte! Op dit zicht, die plotse ontdekking der misdaad, was Sieper zoodanig ontsteld en geschrokken, dat hij lam geslagen bleef staan, al zijn bloed naar den kop steeg, zich door eene onbedaarlijke, waanzinnige razernij voelde aangegrepen, hem 't gedacht benevelde en 't onheil aan 't werk toegebracht geheel van kante schoof, Broeke was hij geheel vergeten; de gramschap en de veront-

waardiging had zijne zinnen verbijsterd, - hij zag alleen het verachtelijke van het schelmstuk; den rampzaligen smeerlap die hier 't kwaad kwam stichten, waarop hij zijne gramschap kon uitwerken. Hij wilde vloeken, schreeuwen, maar zijne keel was schor en droog, geen geluid kwam er door. Sieper stond verpaft, niet wetend hoe beginnen, den schelm aan te staren die geen kwaad vermoedde, met gekromden rug, altijd maar koortsig werkte om de geul te verbreeden.

Sieper zag ineens op zijn ledige handen, zocht naar iets om zijne woede met 't meest mogelijke geweld, in één slag bot te vieren, - greep den ijzeren handboom die in den grond stak, van passe zwaar om groote inspanning te vergen, zwaaide den ijzeren staaf en sloeg in 't blinde, om dood.

Met een kermzucht viel de gestalte voorover, met 't gelaat in de modder en bleef er roerloos liggen.

Met dien éénen slag had Sieper zijne woede ontladen - de schelm, dood of levend, kon hem niet schelen, - nu moest hij vooreerst het onheil trachten te voorkomen - de bres zien te stoppen. Doch ter plaatse gekomen, zag hij zich machteloos, zonder verweer tegen 't geweldig element. Eens dat het water zijn weg gevonden had, boorde 't nu zelf de geul wijder open en bruischte in dikken straal, als door een trechter naar beneden. Sieper schreeuwde om hulp, riep naar de schippers, raasde, stampte in 't rond, rukte graszoden uit, snapte gereedschap, scheierwagentjes en planken, alles wat bij de hand te vinden was, en duwde 't in de geul, maar alles stroomde met den vloed mede de diepte in.

De schippers kwamen bij, vernamen de ramp en hielpen dadelijk om 't water te stremmen; maar toen ontdekte een den man die met 't wezen in de moze lag gelijk een doode. Verschrikt staakten de anderen het werk, en keken Sieper aan, of hij er van wist, en wat hier gebeurd was?

't Water tegenhouden bleek onmogelijk; Sieper ook zag 't nuttelooze in van hun pogen, stond verwilderd uit te kijken: hoe die put, waar zij zoolang in geploeterd hadden, nu volliep; maar tevens voorzag hij wat er verder gebeuren zou - de eindeloosheid der ramp - heel de strook waar de barakken met gereedschap en werktuigen stonden, zou morgen alles verzopen zijn en overspoeld, - niets meer te redden, uit voor

de rest van den winter! Hij kon, wilde het nog altijd niet gelooven, viel aan het jammeren om de schade, vervloekte de dommekracht die uit de Schelde gebroken was, en toen viel het hem eerst in, kwam het hem duidelijk voor den geest staan: dat iemand er aan geholpen had, iemand met kwaad opzet, uit wraak of uit loutere boosheid de ramp gesticht. Hij herinnerde zich nu, als iets dat lang voorbij is, hoe hij zelf de misdaad had ontdekt, - den slag met den ijzeren handboom.... den man die daar lag.... Broeke, - het kon niemand anders zijn.... en het was maar goed zoo....

De schippers hadden den verongelukte op zij gekeerd, en toen kreunde hij als een stervende. Zijn wezen was onkennelijk, beplakt met zwart slijk, schrikwekkend om aan te zien - een baarlijke duivel. 't Wit zijner oogen glariede in den maneschijn, en heel het gelaat vreeselijk verwrongen. Op het geroep en 't gerucht waren de schippers van den overkant ook komen zien wat er gaande was, zochten naar uitleg, en wat er diende gedaan te worden.

‘Hij leeft nog.’

‘Kent gij hem?’ vroegen ze verbauwerd aan malkaar.

Sieper moest zich niet eens vergewissen, zoo zeker was hij dat zijn schoonvader het gedaan had.

‘Wat is die hier komen uitrichten?’ vroeg een schipper.

‘Hij heeft het leelijk zitten.’

‘Hebben ze gevochten? en waarvoor?’ vroegen ze onder elkaar.

Geen van allen die de toedracht raden kon, of wist wat er gebeurd was; Sieper bleek de eenige te zijn die uitleg geven kon, maar ze keken hem aan zonder te durven spreken.

‘'t Is er een van den Waterhoek,’ zegde hij achteloos en blijkbaar onverschillig; doch dadelijk kwam de woede weer in hem op:

‘In plaats van te waken heeft hij hier, met zijn zatte klooten, het werk laten onderloopen.... Ge moet beest en smeerlap zijn of van 't levende kwaad bezeten om zulke dingen in den kop te krijgen! Hij verdient dat wij hem bij zijn verdoemenis in 't water gooien, - dààr is hij op zijn plaats! Zie me welk een schade, en hoe we er nu voorstaan: alles verloren, verkaried, vernoorloosd!!’ Sieper raaskaalde, had eerst nog de zaak

willen bewimpelen, een schikkelijke uitleg geven aan 't gebeurde, maar kon zich niet intoomen, moest zijne gramschap en verontwaardiging uitschreeuwen, veegde er de botten aan hoe ze 't zouden opnemen, wilde er niets aan verduiken of verdoezelen - heel de wereld mocht en moest het weten: wat voor een vent Broeke was en wat hij had uitgericht! Hij wilde hem weer te keer gaan, werkelijk in de Schelde gooien hadde hij alleen geweest - en stond vervaarlijk te vloeken.

De schippers kenden 't volk van den Waterhoek, ze wisten er niet te mogen tusschenkomen als ze ruzie hadden onder elkaar. Zij vroegen dus niet om uitleg, zochten maar om er van af te zijn en die twee aan hun zelven over te laten.

'We moeten er toch iets mede uitrichten, die vent kan hier alzoo niet blijven liggen,' meende de oude schipper.

'In de boot smijten en naar zijn huis varen,' gebood Sieper.

Dat scheen hun ook wel het beste.

'Alla, jongens, vooruit dan, een handje toesteken, want 't ziet er een zware uit.'

''t Zal waarachtig geen speeldingen zijn om zulk een kerel te verporren.'

'Twee aan den kop en twee aan de voeten,' beval een andere.

Ze hieven den man uit de modder, tjaffelden en gletsten met hun vracht den barm neer, sleurden met alle moeite tot aan de boot en legden er den man in. Zij roeiden de Schelde over, zeulden den last die zwaar doorwoog, den oever op, naar 't water toe. En daar zij nu aan den linkerkant van het voetstuk der brug aangeland waren, ontdekte Sieper daar zijne eigene boot waarmede Broeke naar hier gekomen was en hier verstopt had. Ze droegen er hem in, terwijl Sieper aan den anderen kant de boot halen ging, en ze deden samen met drie booten naast elkaar den overtocht. De meerschvlakte lag eindeloos te glimmen in den maneschijn. Onder het roeien spraken schippers noch Sieper geen woord. De eenen vermijd omdat ze tegen hun wil en begeerte getuigen geweest waren van iets dat onaangename gevolgen voor hen kon hebben - ze vreesden vooral op 't gerecht te moeten komen en zich op de een of andere wijze de veete van den Waterhoek op den hals te halen. De andere zat schijnbaar zijn woede te verbijten. Hoe het ge-

beurd was, hoe die twee hier malkaar ontmoet hadden, wat er tusschen hen was omgegaan, zou misschien nooit iemand achterhalen - de schippers vooreerst zouden er geen woord over reppen.

‘Het gaat ons niet aan,’ had de oude schipper tegen zijne zonen gefluisterd, ‘niet mede bemoeien, - we weten van niets.’

Sieper zat daar onverschillig uit te staren, scheen er niet mede in te zitten, hoe ze den kerel overdood naar huis brachten, - was veel meer bezig met de ramp van de doorbraak aan den dijk, en jammerde nog altijd over de gevolgen. Op eens schoot hij uit:

‘Dat is er nu een die vernijd is op ons werk!’

Daarop ging hij weer vervaarlijk aan 't vloeken en verwenschen. Toen raasde hij voort binnensmonds en herhaalde voor de zooveelste maal: waarom er geen waker was aangesteld, aangezien er zulke sloebers op uit waren om beestigheden te verrichten.... (Hij was het glad vergeten - gaf er niets om ook - dat hij het eerst had voorgesteld alsof Broeke de waker was die zijn post had verwaarloosd en smoordronken er bij was ingeslapen).

Toen zij dicht bij den kant kwamen, vroeg een der schippers:

‘Woont hij ver van 't water, diep in 't gehucht?’

‘Heel tegen aan,’ zegde Sieper, en voegde er na een stonde bedenken even bij: ‘ginder zal ik het wel alleen klaarspelen, - zal er wel volk vinden om hem naar huis te brengen.’

De anderen begrepen wat de bedoeling was, en vroegen niets beter dan er gauw van af te zijn, en verder niemand te ontmoeten. Eens weer op hun schip, zouden zij doen alsof zij niets gehoord, niets van de zaak wisten. Zij droegen den man uit de boot, legden hem neer op 't droge, en voeren zonder trantelen weer weg.

Ondertusschen was Sieper, kwansuis om volk te halen - naar de schuur om een kordewagen. Toen hij terugkeerde, lag Broeke er nog altijd uitgestrekt als een gekeeld beest, in deuzeling.

‘Moet ik u hier den kop instampen, dat 't er mede gedaan is, leelijke sloeber?’ beet Sieper zijn schoonvader toe.

't Bewustzijn dat hij hem nu weerloos in zijne macht hield,

gaf Sieper de verzoeking zijn lust tot wraak te boeten op den vent dien hij sedert lang haatte en niet uitstaan kon, - nooit zoozeer echter gelijk nu, dat hij ondervinden moest tot waar de dweepzieke drift van dien schoonen deken in staat was, nu het bleek, wat hij met voorbedachten raad, heimelijk in den kop had uitgebroed en voltrokken, als eene gemeene schoeft, een misdadiger; nu hij daar lag als een overwonnene, die echter toch de overwinning heeft behaald - uitgevoerd 't geen hij beoogde....

‘Kom hier leelijk vel, wat weerhoudt mij u hier beneden in 't water te rollen, dat ze u morgen verzopen vinden?’

Sieper keerde en kantelde Broeke echter, onzachtgenoeg, op den kruiwagen, stuikte er hem neer gelijk een zak meel. Al wat er uit kwam geleek een gereutel of gegrol, van pijn of van verkropte woede, was niet te onderscheiden.

Manse was wakker gebleven, in beraad om te weten wat Sieper mocht overkomen zijn. Nu zij op 't hof gerucht hoorde, sprong zij er uit en ontstak licht.

‘Hier is uw vader,’ gromde Sieper toen hij de vracht voor de deur neerzette.

‘Heere menschen, wat is er gebeurd? Een ongeluk? Vader? is hij dood?’ gilde zij, plots door angst geslagen.

‘Was hij maar dood geweest!’

‘Wat is er toch? Zie me daar: al modder en slijk. Waar komt hij vandaan? Waar hebt gij hem gevonden? In 't water gedompeld? Heeft hij een letsel?’

‘Kerm nu niet als een zotte; help liever om hem binnen te sleuren; morgen is tijd genoeg om te zien wat hem let. Hij kan het u zelf vertellen.’

In huis gekomen en eens de deur achter hen dicht, kon Sieper zich niet langer bedwingen:

‘Waar ik hem gevonden heb.... wat hij heeft uitgericht?.. den dijk aan de Schelde doorgebroken; als ik er niet opgekomen was, lag hij versmoord. 't Ware een klein ongeluk geweest; zulke booswichten diende men te radbraken. En nu is 't uit: geen woord meer er over, en ook niet buitenshuis - ik weet van niets en gij weet van niets, verstaan? Wat Broeke vertelt zullen we afwachten.’

Dit was met eene beslistheid gezegd, die Manse in sommige

gevallen van hem kende, en bij ondervinding wist dat 't alsdan gemeend was, - zij niet meer wagen mocht er op terug te komen. Er over praten was nutteloos te verbieden, wàt wist ze er van? Duchtig geschrokken, en anders niets! Deed Sieper het voorkomen alsof vader iets misdreven had, om zich zelven te verschoonen? wat moest zij er van denken? Zij zuchtte nog wat van schrik en alteratie, doch hield den mond gesloten.

Met alle moeite kregen zij Broeke in de zijkamer en zeulden hem in den beddebak.

Hij lag er vier weken zonder roeren. Manse verzorgde hem, doch met geen middels kon ze er taal of teeken uit krijgen, te weten geraken wat er aan de Schelde gebeurd was en hoe hij het letsel had bekomen. Broeke wilde van geen dokter hooren, hij zuchtte noch kermde, en slechts als hij zeker wist dat Sieper uit het huis was, opende hij de oogen en raakte 't eten aan dat Manse hem voortzette. Heel dien tijd had hij den rechterarm onder 't deken gehouden en zich met de linker alleen verholpen. De slag van den ijzeren handboom had zijn schouder verbrijzeld en zoolang de beenderen niet vergroeid waren, kon hij 't lijf niet oprichten of roeren van de pijn.

Langzamerhand beterde 't, en zoo gauw 't eenigszins doenlijk was, wilde hij er uit - 't verveelde hem al lang daar te moeten liggen. Van heel dien tijd had Sieper naar den toestand van zijn schoonvader niet gevraagd en ook geen voet in de kamer gezet waar hij lag. Den eersten keer dat Broeke in 't woonhuis verscheen, wisselden die twee een hatelijken blik, doch spraken geen van beiden een woord. Onder het gaan bengelde Broeke zijn arm langs het lijf, evenals de lamgeschoten vlerk eener eend. De deken van den Waterhoek was voor de rest van zijn leven eeklibsch, ontredderd en vergauweloosd in wezen en gestalte, door niets meer te verpreuvelen of te verscherrigen, - doezelig in den kop, zijn onthoud en verzinnigheid verloren - een schamele sukkelaar, een oude man die hulpe behoeft en met den blik het medelijden van kinderen schijnt af te smeeken.

Bij stonden slechts flikkerde de geest weer op in zijn binnenste - herinnerde hij zich 't geen vroeger geweest was, en dan strekte hij meteen zijn hooge gestalte uit tot tegen de ribben der zoldering, hief den kop en stapte door 't huis, alsof hij wilde

laten zien dat hij nog altijd de baas was hier, en de deken van den Waterhoek. Hij sprak het niet uit, doch zijne verwachting stelde hij op den uitkomen - de zon zou er hem weer bovenop helpen. Moed ontbrak er niet aan, en bijlange zou hij het niet opgeven ook, doch voortaan bestonden de dingen alleen nog in zijne gedachten, en praatte hij enkel nog met de kinderen: - 't liefst van al met Treute den lamme in zijn kakstoel, dien hij heele dagen gezelschap hield, en aan wien hij op aandoenlijke wijze zijn gemoed luchtte en zijn illuzies mededeelde.

Onder de huisgenooten werd er over het ongeval met geen woord gerept. Sieper had die schroef dichtgedraaid. Het leven hernam er zijn loop als voorheen: Manse berustte er in nog ooit de toedracht der zaak te vernemen; Mira trok er zich niets van aan, en Sieper ook deed alsof niemand schuld had aan het ongeluk. Broeke zweeg.

Toch was er in de onderlinge verhouding van Broeke en Sieper iets veranderd; tusschen die twee was het niet in orde, bleef de toestand gespannen. Sieper vermeed het zijn schoonvader aan te kijken. Teerhartigheid of fijn gevoel was hem onbekend, spijt of berouw, daarvoor schaamde hij zich als voor eene lafheid, - de wrok roesde nog in zijn geest - Sieper was gewoon er vastberaden door te gaan, in alles zijn gedacht uit te voeren, naar niemand om te zien, op gedane zaken niet terug te komen.

In zijn uitwendig doen was hij in niets veranderd, rauwsch en batsch, - voor zich zelf geen schuld bekennen - hij had den slag gegeven in vervoering van gramschap, omdat wie zoo iets begaan dorst, zulk eene straf verdiende. En toch hinderde 't hem die groote gestalte van den verminkten man in huis te zien rondloopen. De zwemelende arm aan het lijf van dien ontzaglijken vent, was hem een verwijt dat hij onmogelijk wegduwen kon, en op zijn geweten woog. Bij zich zelf haalde hij er geene eer af, omdat 't met een verraadschen slag gebeurd was en de oude zich niet verweren kon. Sieper moest bekennen, dat Broeke een kastar van een kerel was, een sterke reus zou het moeten zijn die zulk een boom omver kon trekken. Met zijn éénen arm zou hij nu nog zijn man staan, en Sieper was er niet gerust in telkens hij den wrok uit den loenschen blik naar hem toe zag flitsen. Het wekte in hem een tweevoudig gevoel

van vrees en ontzag voor den deken, met iets als jammer en deernis om hem alzoo geschonden te zien aan den lijve. Sieper dorst niet te pralen met zijne overwinning, trachtte het veeleer voor zich zelven een schoon aangezicht te geven, met altijd opnieuw de reden aan te halen en als eene verontschuldiging te doen dienen: dat hij in gerechtigen waanzin en woede den misdadiger had willen straffen, zonder te denken wien hij sloeg. 't Meest echter gerocht Sieper van streek, onthutst, verkleind door 't onverwachte van Broeke's houding zelf - omdat die zijn ongeluk zoo kalm en gelaten opnam, alsof het letsel hem door een gewoon ongeval was overkomen, niemand te wijten was, - omdat hij er zelfs nooit scheen aan gedacht te hebben zijn schoonzoon te beschuldigen of zich te wreken - hem enkel zijne verachting voelen liet. Dat laatste verontrustte Sieper wel eenigszins, en hij vermoedde dat de oude hem vroeg of laat een leelijken streek zou lappen. In elk geval kwam hij er beteuterd uit, wist niet welk wezen opzetten of welke houding aannemen. Het lag hem echter heel ver af zich daarom meegaande en vriendelijk te betoonen, schuld te bekennen of den zoetelaar te scheren - daarvoor zou Sieper heel zijn aard en wezen moeten verloochenen - onmogelijk! Alzoo bleef hij tegenover den oude gelijk het placht te zijn: bot en kort, in alles van een andere meening, zonder hem in iets te herkennen als gezagvoerder binnen of buiten het huis, - zijn eigen wegen gaan en goesting doen, in niets toegevend, altijd gereed om op te schieten en te twisten. In den dagelijkschen omgang vermeden zij elkaar, spraken geen woord tenzij in 't gemeene, en hielden zich van wederzijden wantrouwig, overtuigd alle twee dat er tusschen hen iets moest vereffend worden, dat het vroeg of laat eens losbarsten zou. Sieper wist het eens of anders te zullen boeten, maar vreesde den oude niet, ging zijne wegen doch bleef op de hoede.

Van 't geen dieper in zijn wezen verscholen zat, was Sieper zelf maar half bewust; met een glimp welde 't soms naar boven en deed hem aan als eene openbaring - iets dat niet van hem was, hem aangeboden werd als eene verzoeking: Lander wèg... Broeke uit de voeten, en ik heb de baan vrij om de baas te worden. Het was hetzelfde gevoel van ijdelheid dat hem in Broeke zoo tegenstak en hij niet verdragen kon. Hij voelde

zich evenals iemand die eene misdaad begonnen heeft en ten halve volbracht - het zicht van dien zwemelenden arm ontstak in hem den drang - deed hem de mogelijkheid inzien - ware de slag van den ijzeren handboom hem op den kop gevallen.... Met de gedachte aan die mogelijkheid groeide er iets als een verlangen bij Sieper om heerschappij uit te voeren, een rang te vervullen, de eerste te zijn en te bevelen. Aan dat ambt van deken had hij nooit 't minste waarde gehecht, er altijd mede den spot gedreven, doch nu zag hij dat anders in: als eene roeping, om den Waterhoek vooruit te helpen, in verband met de wereld te brengen, welstand onder de bewoners te bewerken, - het tegenovergestelde van 't geen Broeke met zijne verachterde, aartsvaderlijke zeden en geplogenheden voorhield, wilde vasthouden aan het verleden, niet mee wilde met den tijd.... Doch wanneer hij zocht hoe het uit te voeren of op welke manier het gebeuren moest, - van de gedachte tot de daad komen zou - tastte hij in 't blinde. Eene gunstige gelegenheid afwachten - de oude kon er alle dagen uittrekken - en als 't toekomend jaar met de brug voordeelig en naar wensch afliep, zou hij zonder stoot of geweld, Broeke uit de baan kegelen, 't volk al zijn kant weten te krijgen, - en dan had hij de baan vrij om de plaats te veroveren.... Ja, de brug zou hem daarin helpen, hem tegenover de versleten opvatting in 't gelijk stellen; eens de werkingen hier afgeloopen - de nieuwe, breede steenweg dwars door 't gehucht, met schoone huizen er langs - zou 't alleen van stapel loopen, dàn was Broeke's rijk voorgoed uit, en Sieper kon aan de beurt komen! Wacht uw tijd af jongen, en als 't dan nog niet gaat.... uit de baan stampen!

Ondertusschen zorgden de kinderen er voor dat in den huiskring uitwendig ten minste een vredige stemming bleef heerschen, - zij brachten gerucht en rumoer mede, lachen en schreeuwen, zoodat de spanning tusschen de twee mannen onopgemerkt bleef. Met hun argelooze onschuld robbelden zij over den vloer, mooschten en dreven hun spel binnen en buiten het huis, hingen grootvader aan den lammen arm, sleurden hem mede, kropen op zijn rug en gingen samen varen op den meersch. De gebrekelijke Treute zelf, die van in zijn kakstoel alles aanstaarde zonder ooit te gremeelen, vergat

er soms zijn ernst bij, de diepzinnige, dwaze blik waarmede hij alles scheen te doorgronden, helderde alsdan op en zijn strak gelaat kreeg een plooi van behagen.

Manse was te zeer beslommerd en overdaan in 't slameur van het huishouden en den kinderkweek, bemoeide zich niet met 't geen onder 't mansvolk gebeurde.

Op 't gehucht werd het nieuws verteld als zou deken Broeke uitgegleden, en onder 't vallen den schouder ontwricht hebben. Daar hij toch sedert lang bij de thuisblijvers behoorde en zich zelven ontdragen kon, werd van het ongeval weinig gewag gemaakt, en daar Broeke het niet weersprak, op 't eerste vermonden door ieder geloofd. Dat het in verband kon gebracht worden met de doorbraak van den dijk, daar dacht niemand aan. Spikkerelle zelf vermoedde niet eens dat hij de opstoker geweest was, - hij herinnerde zich niet meer er Broeke ooit over gesproken te hebben, en gelijk al de anderen, was hij in 't goed geloof dat 't wassen van den vloed alleen de ramp had veroorzaakt.

Het werk lag dus stil. Van de grondvesten waar het tweede voetstuk moest komen, was niets meer te bespeuren; barakken, stapels steen en arduin, alles stond in 't water; het gereedschap weggespoeld of verzonken; kruiwagentjes, planken, palen en balken zwalpten rond met den stroom; de pikkels van het schalk die als een galg in den vloed overeind stonden, toonden alleen nog de plaats aan van het werk; - de schepen ook zouden er nu heel den winter gemeerd blijven, omdat over heel den doortocht geen oevers van den stroom meer uitstaken, en 't bedde der Schelde niet te bespeuren viel.

Op den Waterhoek had de doorbraak groote ontsteltenis verwekt; den gang van het leven was er ineens door gewijzigd - het winterseizoen ingetreden. De arbeiders die niets meer te verrichten hadden, voeren met hun booten ter plaats, 't zij om de ramp te aanschouwen, ofwel gereedschap en materiaal te redden, - 't geen zij dan als veroverde buit medebrachten en elk voor zich opborgen.

Broeke zag het aan, knuffelde inwendig, van tevredenheid: nu had hij zijn zin, - 't was hem naar wensch uitgevallen, - dit gold hem als eene vergoeding voor 't verlies van zijn arm.

Nu het werk was opgehouden, had de Waterhoek zijn zelfde

uitzicht gelijk voorheen, bij elk winterseizoen als de arbeiders van de travaux zijn teruggekeerd. Er was enkel wat meer beroering, getwist en opgewonden gerakerooi onder de mannen van verschillende opinie. Poldergasten, ondernemers, opzieners en ingenieurs - heel het vreemd gesnor van heeren en werklieden waren met een tooverslag verdwenen, elk naar zijn gewest, - geen ongewonen smikkel meer te zien. Nu leefden de inwoners weer in hunne eenigheid, op 't hunne, als naar den ouden trant, gelijk ze 't vroeger nooit anders gekend hadden, en elk scheen er zich goed bij te voelen. Nu meer dan ooit wierd men gewaar dat het zoo hoorde. Het jong volk zocht verzet en leute onder elkaar; er werd verkeerd, gevrijd, gedanst, gedronken en gezongen gelijk vroeger, alsof er niets veranderd was en nooit iets veranderen moest. Mira dook weer op, en alhoewel zij 't door haren omgang met vreemden, bij 't jong volk van 't gehucht nog zooveel verkaried en verkorven had, herkreeg zij gauw den aantrek, omdat niemand aan hare verleiding weerstond, omdat ieder haar hebben wilde, ze allen om 't even afgunstig en er op gesteld waren bij die duivelsche slang in aanmerking te komen. Zij die heel den tijd op schaamtelooze manier haar eigen volk verloochend had, om met vreemde heeren aan te houden, hen in alles te wille geweest was, - zij die op haar naaste maagschap uit de hoogte had neergekeken alsof het haar te wers en te min was, - verachting getoond voor het eigen bloed, draaide nu weer bij, mengde zich onder de gezellinnen, alsof het 't natuurlijkste der wereld was, en er glad niets op haar gedrag aan te merken viel. Zij spande inzichtig met oudere vriendinnen samen, om niet voor zich alleen, doch in bende, al de jonkheden van den Waterhoek te lijmen en verliefd te maken. Met Mira aan 't hoofd konkelfoesden en beraamden de meisjes listen te gaar, en op weinig tijds was er onder 't jonge goedje eene opgewektheid, eene bevlieging van lust en hartstocht gelijk nooit tevoren. Bij dage gingen ze varen op den meersch, 's avonds samenkomst in de herbergen of bij geburen, waar gezongen, gedanst en gespeeld werd, tot laat in den nacht soms gefeest en gefooid. Mira behoorde weer geheel tot haar ras, zij stak er 't vuur en de geestdrift onder heel de gemeenschap, en was overal bij om de jonkheid op te winden - het werd een razende bestorming,

een wedijver om haren persoon, allen schenen aangezet door een brallen wellustdrift. 't Leek wel alsof onder de jeugd 't vermoeden in de lucht hing dat 't met den Waterhoek op een eind liep en 't de laatste winter zou zijn om onder elkaar de vreugd van 't jonge leven uit te vieren. Nog nooit hadden ze zoo gezottebold en hun hart opgehaald.

Bij de ouden was het anders gelegen: nu de mannen niets meer te doen wisten tenzij met de handen in de zakken staan koekeloeren, heele dagen op den knok vergaarden, of aan den gevel van Leme Demoors schuur gereekt, uit staan te kijken over den eendlijken waterplas, - 's avonds in elkaars woning of in de herberg gezelschap zochten - werd er voortdurend geredetwist en gerakerooid. Welweters en eigenzinnigaards brachten hun meening vooruit die door anderen met drift en opgewonden nijdigheid werd afgestreden. De kwestie der onteigening, de bouw van nieuwe huizen kwam altijd weer te berde. De eenen morden omdat het werk aan de brug was onderbroken, terwijl anderen er hun deun en vernooi in stelden met te beweren: dat die brug voor eeuwig en zeven jaren verkereld was....! jammer van 't verloren geld. Volgens dezen waren meteen al de plannen van onteigening, nieuwe woonsten naar de maan, - alles bleef bij 't oude - heel die beroering om niets! Daar velen spraken met een dubbelzinnig hart, tegen hun eigen meening, werd de verwarring algemeen, en kon men niet meer uitmaken wie er blij of kwaad om was. Voor degenen die er bij te winnen of te verliezen hadden, werd het een tijd van angstig afwachten, van gissingen maken, en op inlichtingen uitgaan - elk volgens eigen inzicht wilden zij hun meening als de eenig mogelijke uitkomst doen doorgaan. Velen hadden reeds in 't geniep hunne schikkingen genomen, konkelden om op de voordeeligste wijze aan eene nieuwe woning te geraken; zij konden niet aannemen, wilden niet meer gelooven, aan de onderstelling dat alles bij 't oude moest blijven, waren gejaagd en bezeten om hunne begeerte voldaan te zien. Anderen, omdat zij er niets bij te winnen hadden, droegen heimelijk afgunst in hun hart, benijdden het hunne geburen die er van genieten zouden, wonden zich op, spraken er openlijk schande van, sloten zich bij deken Broeke aan, en stookten om gezamenlijk weerstand te bieden; zij hadden er

hun deun in het werk aan de brug mislukt te zien, en verklaarden luidop: dat de Waterhoek moest blijven 't geen hij altijd geweest was.

Alzoo bleef er voor de eenen gelijk voor den anderen stof om te diskanten tot in 't oneindige. Dit kwam vooral de herbergiers ten bate, die nu aan vreemde bezoekers geen geld meer verdienen konden, en volgens het hun gelegen kwam of voordeelig scheen, partij kozen in de zaak.

Dat moest heel den winter aanhouden, maar terwijl de ouden in hun hoek driftig over hunne belangen bezig waren, de wijven hun huishouden beslaafden, danste, rumoerde, zong en schaterde 't jonge volk van einden in, zonder zich om iets te bekreunen tenzij om minning en plezier.

Zoo een zoo alle gingen de dagen. Laat in den nacht eerst doofde 't gerucht en keerde alles in de stilte van den slaap. De woningen dicht aan een gereekt en thoope getroept, hielden het oekerende leven gescholen in den warmen polk; hoog in 't donker geluchte dreven de nog donkerder wolkengevaarten, en over den meersch klotste het groote water tot tegen den voet der huizen aan den lagen kant, als eene zee over eene ongeschapen wereld.

Voor Broeke waar hij onder de dekens lag, - leek het gedacht aan eene brug, midden dien donkeren baaierd, eene verzeerde en vernoorloosde zottemarterije, welke op eene bespotting moest uitloopen, waar al wie er mede bemoeid was, met schande zou afdruipen. Voor den zooveelsten keer voelde hij zich van de kwamare verlost, meende 't pleit van den Waterhoek gewonnen. Tusschen waken en slapen droomde hij van roem en glorie, smaakte 't genot der wraak, zag zich in de toekomst als een koning op den troon.

Het leven op de gemeente was ook in zijn gewonen staat teruggekeerd. Nu dat de vreemde gasten vertrokken waren, 't straatlaweid en 't gerucht der drinkgelagen in de herbergen had opgehouden, voelden ingezetenen en burgers zich meer thuis, in hun wikkel, en vonden er gelegenheid, in gewoon gezelschap, op 't gemak en stille gemoedelijkheid, tusschen pijp en pint, de hangende kwesties te bepraten. De brug en de werken aan de Schelde waren het onderwerp van alle gesprekken. De schoolmeester, de burgemeester, de schepenen

en de notaris beschouwden het als eene zaak van staatkundige en sociaal-economische beteekenis - eene geschiedkundige gebeurtenis: de aansluiting van twee provincies welke sedert de schepping der wereld door den stroom gescheiden geweest waren, en nu met die brug, en breeden steenweg de gemeenten aan beide kanten in rechtstreeksche verbinding stellen moest. Handelaars, winkeliers zakenmenschen en herbergbazen verwachtten daarvan eene ongehoorde bedrijvigheid en een algemeenen opbloei voor de gemeente - er was namelijk kwestie eene wekelijksche markt op te richten en gewichtige openbare werken uit te voeren, om het drukke verkeer van reizigers en voerlieden uit de gemeenten van den overkant der Schelde te benuttigen. Elk voerde zijnen zeg en bracht het zijne bij, ieder sprak zijne verwachtingen uit, zonder dat bij een van hen de twijfel opkwam aan eene mogelijke mislukking, - terwijl op den Waterhoek nog geen mensch er aan gelooven dorst of wilde, terwijl effen achter de kerk alles onder een zee van water verzopen lag, en er van de brug enkel één stomp voetstuk boven den vloed uitstak, zaten de heeren hier in de gelagkamer van het Hôtel aux Armes de France, erover te redekavelen, waren zoo zeker van hun stuk, zoodanig overtuigd dat de brug in den loop van den aanstaanden zomer zou gereedkomen, dat ze niets beters te doen wisten dan het feestprogramma op te stellen voor de plechtige inhuldiging, die men van wederkant der beide provincies met allen mogelijken luister wilde vieren. Terwijl de gezetene menschen daarmede bezig waren en elk zijn persoonlijken ijver en invloed wilde ten toon spreiden, vond de jeugd van 't dorp weer gehoor en namen hunne vroegere plaats in bij de dochters der herbergiers, werden er niet meer achteruitgezet door de vreemde heeren welke om hun groot geldverteer, door hunne liflafferij en aanmatigend optreden, overal de baas en de schoonste rol hadden gespeeld.

Daarop viel de echte winter in: dikke sneeuwbrokken warrelden en fladderden door 't ruim van de lucht - de huizen der gemeente, van den Waterhoek, straten en velden, heel de glooiïng van den Kluisberg, alles met een witte wade overspreid, - en eens de lucht schoongeveegd en leeggeschud, had de wassende maan en een scherpe Oosterwind de vriezevorst

meegebracht - de heele watervlakte van den meersch op enkele dagen in eene spiegelgladde ijsbaan herschapen. Op die eendlijke uitgestrektheid die zoolang verlaten en eenzaam gelegen had, ontstond nu ineens drukte en beweging van ontelbare ijsgangers. De meersch was meteen vrijgoed geworden en de bevolking der heele streek kwam er op af: van 't dorp, uit de omliggende gemeenten, 't volk van den Waterhoek, niemand die nog werkenszin had - jongens en meisjes, kinderen, mannen van allen stand en ouderdom, al wie maar de beenen reppen kon, trok de schaatsen aan, kwam met ijsstoel of slede en wilde van 't edele ijsvermaak genieten op die baan zonder eind - één gladde spiegel die strekte uren in de lengte en zoo breed als men kijken kon. Het weer bleef vast en de drukte van volk groeide altijd aan - 't leek wel altijd Zondag - er werden prijskampen en wedstrijden ingericht om 't zeerst en 't mooist te schaverdijnen; er stonden overal tenten en kramen opgesteld en zelfs koeken gebakken op 't ijs. Voor de mannen van den Waterhoek begon nu een heerlijk leven, - zij waren immers gekend als de beste, kranigste en vlugste schaatsenrijders, die overal opzien verwekten en bij prijskampen altijd de overwinning haalden. Heel de bevolking - jong en oud - deed er aan mede, doch boven allen muntte Mira uit, zij vierde een echte triomf! Nog nooit was het te zien geweest hoe zij, vlug gelijk eene hinde de beenen repte, met lichten en smijdigen zwaai, en genadevol wieken der armen, het hoofd op den slanken hals, vooruitschoot als een vogel, terwijl hare kleederen om het lijf fladderden, geen grond scheen te genaken, alsof zij in de lucht opgenomen werd, aan 't roeien en vliegen was, tusschen hemel en aarde zweefde. Mira was hier in haar volle element, gaf zich geheel aan de drift over van haar ongestuimig bloed; de blos brak door 't getaande vel harer wangen, hare donkere oogen flonkerden en de glimlach om de geslotene lippen, de haarbos als een losse mane wild om het hoofd gekroesd, geleek zij eene razende furie, eene godin, die met de zwenkende beweging der armen alles bemachtigen wil, en iedereen naar zich toehalen. Het duurde niet lang of zij werd door al de aanwezigen opgemerkt en bewonderd, bracht oud en jong in verrukking. Zij scheen er zich echter niets van aan te trekken, bleef er ongevoelig

voor, verdiept in 't genot van zich zelve, om vrij en los, licht als eene pluim, rap als de wind over de onmetelijkheid te roeien, zich over te geven aan den wellust der beweging, amper nu en dan den grond genakend, in sierlijk zwenken en rhytmisch gebaar van armen en beenen, met heel haar plooibaar zwakke lijf in een richting vooruit te schieten. Als zij een kerel uitkoos tot gezel, was 't een opgeschoten jongen die 't schaatsenrijden in de volmaaktheid kende, en gearmd zetten ze dan uit, als een koppel geluksvogels die 't zuivere genot van de kracht hunner struische leden willen uitvieren, zwaarte noch tegenstand voelen, met een spel van kunstvolle bewegingen de ruimte doorklieven, op weg naar het wonnig oord hunner idealen. Het was een feest hen aan te kijken, over heel den meersch wekte 't schouwspel de geestdriftige bewondering. De liefhebbers troepten rond waar het koppel als een paar dansers de kunstvolle zwenkingen uitvoerden, en als zij, met gestrekte armen, zijde aan zijde als twee meeuwen wegzwiepten, volgde heel de zwerm schaatsers hun speur achterna, opgetogen en bedwelmd door die opperste schoonheid.

Hoe jammer dat de heeren die hier heel het jaar om de meisjes heengeflodderd hadden, dit spektakel niet bijwonen konden. Waar bleven ze nu, Thijssen en zijn twee gladde zonen, Seroen, Berton, Bekaert, Lacour, Verrest en mijnheer Maurice? Elk aan zijnen kant, naar de stad, aan plezier en genot van anderen aard bezig, gaven zich over aan den eeuwigen drang naar lust die hen in 't bloed stak, zonder te weten wat hier voor hen te rapen lag! Eens dat zij aan de werken niets meer te verrichten hadden, vreesden ze dat de verveling van het dorpsleven hen bekruipen zou, zagen zij de nietigheid in der genoegens waaraan zij, uit gebrek aan beters, zich een tijd moesten overgeven. Met minachting keken ze nu neer op het nuffige of grove der dorpsmeisjes; zoo gauw er van weg, met de lichtzinnigheid aan rondreizende genieters en gelukszoekers eigen, waren zij alles vergeten, met onrust op jacht om elders nieuwen buit te ontdekken.

Mijnheer Maurice was vertrokken met de anderen; nu hij niets meer te verrichten had op het vreemde gewest, wilde hij naar huis, blij en gelukkig zijn moeder weer te zien, in de goede overtuiging ook dat hij hier niets achtergelaten had, tenzij

de belangstelling voor het werk dat in 't volgend seizoen zou voltrokken worden. Opgetogen voelde hij zich gelijk een scholier in verlof, die alles ontvlogen is, en na maandenlange afwezigheid en neerstig werken, nu eens volop van het huiselijk geluk zal genieten.

Nog maar rechts op den trein, verkeerde hij reeds in de eigen atmosfeer, en werd gewaar welken afstand er lag tusschen den Waterhoek en het huis zijner moeder - twee tegenstrijdige dingen welke onder geen enkel opzicht te vereenigen waren! Van hier uit gezien kwam al 't geen hij ginder op 't dorp beleefd had en ondervonden, hem voor als in een droom, buiten de werkelijkheid, of met een ander gebeurd. Nu weer wist hij welke schat zijne moeder voor hem was, hoe zij met elkaar vergroeid waren en de een zonder de ander niet leven kon.

Het weerzien was voor beiden een hartsverheugen waarin zij opgingen en om ter meest hunne genegenheid en verteedering trachtten te betuigen. Na het ploeteren in modder en vuil, blootgesteld aan regen en wind, onder de wijde luchten van den meersch, het verblijf midden in een gezelschap van ruwlokte kerels, ineens omgeven door de zachte atmosfeer van het bekende midden waarin hij wierd opgebracht, was het contrast voor Maurice geweldig. Moeder was heel en al verteedering, ging heel en al op in zorg en bekommernis voor den lieven jongen dien zij zoolang had moeten missen, in wiens afwezigheid het leven voor haar allen zin en beteekenis verloren had. Zij speurde met angst om in zijne trekken en uiterlijk de verzekering op te doen dat hij wel dezelfde gebleven was. Het scheen haar dat hij, uit een ver land teruggekeerd, aan duizend gevaren had blootgestaan; zijn eerste stap in de wereld had hem man gemaakt, maar beangstigd was zij om het kinderlijke dat misschien in hem verloren ging? Zij toonde zich nieuwsgierig om tot in de kleinste bijzonderheden, àlles te vernemen wat hem overkomen, hoe hij geleefd, wat hij gedaan en gedacht had, - al 't geen in geen brieven kon medegedeeld worden, moest hij haar nu vertellen.

Over zijn werk en bezigheid, omgang met 't volk, zijn leven op het logement, zijne tegenkomsten - al de personen die in Maurice zijn bestaan gekomen waren, moest zij kennen, er alles over vernemen - omdat zij afgunst gevoelde, omdat hij aan

haar alleen behoorde! Zij verlangde over elk uur van iederen dag volledig ingelicht te worden. Het leek haar - zij ondervond het, maar kon het niet nader bepalen - dat hij iets uit den vreemde in zijn wezen medebracht, en door dat vreemde voelde zij zich verongelijkt, tekort gedaan, omdat het eene gaping was die zij zelf in zijn leven niet vervulde. Zij sprak het niet uit, doch het deed haar onaangenaam aan dat hij het zoo kalm en bedaard opvatte, als iets heel gewoons, er zich zoo goed bij had aangepast - het leven buiten haar mogelijk was geweest, hij haar had kunnen missen zonder diep ongelukkig te zijn, gelijk het met haar het geval was geweest. In zijn handel en wandel, doen en zeggen, in zijn blik en glimlach, was hij onveranderd dezelfde gebleven, maar in die zes maanden zonder hem te zien - kon het anders? - was hij vervroomd, vastberadener, kloeker van voorkomen, met zwaarder stemgeluid; - ginder had hij den overgang doorgemaakt, den kinderlijken aard afgelegd, was volslagen man geworden. Dat zulks niet in haar bijzijn gebeurd was, buiten haar toezicht, zij die gewichtige periode in zijn leven niet van nabij had medegemaakt, pijnigde haar, vervulde haar met onrust, alsof er voor hen beiden iets verloren was gegaan - eene leemte die zij nooit meer zouden kunnen aanvullen of inhalen. Zij kwelde zich met vermoedens teenemaal uit de lucht gegrepen: in die zes lange maanden waren er dingen, voorvallen, ontmoetingen die hij, uit eerbaarheid, uit schaamte misschien, of omdat zij haar onbelangrijk moesten voorkomen, laten zou mede te deelen. Zij kende haren jongen door en door, wist al de geheime kanten en plooien zijner ziel, - zij was overtuigd dat hij tot slechte dingen onbekwaam was, - doch vreesde dat er iets van het kinderlijke vertrouwen was teloor gegaan. Door die lange afwezigheid bleef er tusschen hen een afstand, eene vervreemding, eene hinderpaal welke hem beletten zou, onmogelijk maken haar alles mede te deelen, op te biechten, te belijden, gelijk het haar hinderde hem openlijk uit te vragen....

Zij onderging het als de vrees, het voorgevoel van 't geen onvermijdelijk gebeuren moest: de ingebeelde angst hem eens te zullen verliezen, - het moederlijk instinct dat zich opwierp tegen 't gedacht hem eens aan een andere te moeten afstaan.

Die zes lange maanden had zij zich eenzaam gevoeld - haar geestesleven stopgezet - doch nooit had die gedachte haar gekweld gelijk nu bij het weerzien. Zij had zich wel eens afgevraagd: of hij wel voor haar dezelfde zou blijven? Maar nu hij teruggekeerd was, zij hem in niets veranderd vond, praamde die onrust haar, kwam dit pijnlijk gevoel haren geest kwellen, - nu eerst voorzag zij dat het te gebeuren stond, noodlottig gebeuren moest. Nu eerst werd zij bewust van het onafwendbare dat bij den gang van het leven behoort.

In niets echter wilde zij die onrust of verlegenheid laten vermoeden. Tusschen hen heerschte nog altijd de zuivere feeststemming, en die wilde zij allerminst verbroken zien, zoo lang mogelijk doen voortduren. Zij gebruikte in alles denzelfden verteederden toon, uitte hare blijdschap om hun leven weer door elkaar vervuld te zien, met hun tweeën het geluk der gezelligheid te smaken, om buiten dit naar niets te verlangen, omdat al wat zij ter wereld wenschen of begeeren konden daardoor alleen vervuld was.

Bij poozen slechts dook die angst in haar gemoed op, en zij deed alle geweld om den argwaan weg te duwen; van een anderen kant meende zij het te kunnen verdrijven, er van verlost te geraken door hare nieuwsgierigheid te voldoen en Maurice uit te vragen. Eens dat zij er alles van wist, er niets meer verdoken was, zou de reden tot onrust vanzelf wegvallen. Doch hoe dit aan te vangen? Het leek haar enkel mogelijk, onder vorm van teedere belangstelling. Doch bij 't begin reeds had de toon haar inzicht verraden, - zij wist niet dat de angst in haren blik te lezen stond, en Maurice raden kon waar zij heen wilde. Het was een innig medelijden met zijne moeder, eene gewaarwording die zijne genegenheid nog deed aangroeien. Hij zou al het mogelijke doen om haar gerust te kunnen stellen, - hij had ook niets te verduiken, - maar, kon hij den gang van 't leven stremmen? beletten dat hij geen onmondig kind blijven kon? dat hij haar ontgroeien moest en tot eene eigen persoonlijkheid ontwikkelen, stand nemen in de wereld? Zeker en vast, hij waardeerde het zulk een schat van een moeder te bezitten; zij was het beste deel van hem zelf, zijn eenige toevlucht; - nooit in 't minst zou hij iets wagen te doen wat niet heelemaal met haren wensch en

begeerte overeenkwam, - haar nooit laten voelen dat zij niet alles voor hem was. Hij meende het volkomen, dacht niet dat het ooit veranderen kon of zou.

Van hier uit, in de stille, gemoedelijke doch strenge atmosfeer van het ouderlijke huis, waar elk meubel, elke print aan den muur niet bestaan kon tenzij op de bekende plaats, welke in zijn heele leven nooit gewijzigd was geworden, nooit iets weggevallen of bijgekomen, zoodat het hem voorkwam als een samengegroeid geheel, waar de geest van zijn vader nog aanwezig was gelijk toen hij nog leefde, - kreeg Maurice voor 't eerst een objectieven blik over zijn bestaan ginder op het dorp, - alles zag hij nu in zijn ware verhouding - al de bijkomende nietigheden zonder belang, weggevallen, vergaan, beneden zijne waardigheid, om nooit meer aan terug te denken, nog veel minder er nog weer aan te beginnen. Na enkele dagen de lucht van het huis ingeademd te hebben, gerocht hij weer geheel omwonden in de stille, eerbare deftigheid waarvan zijn wezen vol was; hij voelde zich opgaan in de atmosfeer van vertrouwelijkheid, werd gespraakzaam, met den aandrang geheel zijne ziel bloot te leggen, alles mede te deelen. Als hij sommige dingen voor zich hield, was het juist omdat ze hier vreemd klinken zouden, buiten den toon vallen, in dien eerlijken, deftigen omgang niet pasten - uit vrees ook omdat sommige dingen zijne moeder zouden ergeren. Van veel grofheid waarin hij geleefd had, giste zij niet eens het bestaan! Om de goede reden dat hij zich niets te verwijten had, bleek het noodeloos haar in iets daarmede te verontrusten. 't Geen waar hij eens zulke zwarigheid had in gemaakt, was door afstand en tijdsverloop zoodanig uitgebleekt, zoodanig verwaterd, de moeite niet er nog aan terug te denken. 't Geen bij hem - heel buiten zijn wil en toedoen - eens opgeflikkerd was, wist hij volkomen dood, van zich afgeschud, hem vreemd, er van bevrijd, stellig overtuigd dat het nooit meer ontwaken zou - te gek als hij er zich zelf voor aanzag. Wanneer het gebeurde dat het vòòr zijn geest kwam te staan, vroeg hij zich af: is het waarlijk met mij gebeurd? ben ik het geweest? Hij kon niet gelooven hoe het mogelijk geweest was dat die meid een stonde maar zijne aandacht had geboeid, zijne gemoedsrust verstoord, hem van zijn werk afgetrokken!.... Hij wilde

't zich zelf niet bekennen, trachtte het af te loochenen, te bewimpelen en te verdraaien, was het ten deele vergeten ook, hechtte niet 't minste belang aan de beroering, aan 't geen hem als eene heete koorts, als eene bezetenheid van den kwaden geest had gekweld. Hij schaamde zich bij 't bedenken dat hij bij die ontmoeting in de herberg, vooreerst iets als ontgoocheld geweest was omdat hij zoo weinig indruk op die meid had gemaakt, zij hem niet eens aangekeken had. Hij wist het bijkans niet meer hoe naderhand eene redelooze nieuwsgierigheid hem had gekweld, om meer over haar te vernemen.... Hoe was het toch mogelijk geweest - het feit kon hij echter niet loochenen! - er den lust tot het werk bij verloren te hebben! (De herinnering aan sommige bijzonderheden stelde hem voor de onloochenbare waarheid en bracht hem heel het ziekelijke van zijn toestand duidelijk te binnen.) Had hij niet elken avond aan de deur zijner kamer staan luisteren, opzettelijk om iets over haar te vernemen? als een verdorven schooljongen met kloppend hart en benauwd gemoed, maar toch behagen geschept in den losbandigen praat waarmede Thyssen in de herberg te pochen zat en zijne makkers verlustigde? Hij herinnerde zich nog de ontroering die hem beangstigde bij 't geen hij daar te vernemen kreeg, - dingen waarvan hij den zin niet verstond, maar raden kon dat het verdorven en slecht was. Op die manier had hij afgeluisterd en Thyssen hooren vertellen: hoe die duivelsche meid hem kuste, en ‘hem de ziel uit het lijf zoog!’ Dagen lang was hij onder den indruk geweest van die spreuk, er de beteekenis van gezocht, er door gekweld geweest tot in zijn droomen, heel zijne verbeelding er door bezoedeld.... en toch altijd weer gedreven geworden om te staan luisteren, onweerstaanbaar aangetrokken door het geheimzinnige van het kwaad, belust er meer van te weten, met de verzoeking om te schrikken.

Huisde toen een vreemde in hem?

Had hij zich niet weten te bedwingen? Was hij het geweest die zich zoo vernederde? zoo schijnheilig was? (Had iemand hem daar moeten betrappen!) Had hij toen de schaamte niet gevoeld die hem nu bij 't overdenken nog blozen deed? Waarom de dingen niet eerlijk opbiechten gelijk het geweest was? de dingen en toestanden voor zich zelf blootleggen die hij in

werkelijkheid beleefd had? Nu hij ermede begonnen was, wilde hij de waarheid geheel uitdiepen, voor zich zelf terecht staan: was hij niet afgunstig geweest van dien Thyssen, om zijn levenslust, zijn joviaal karakter, zijn lachend gelaat, zijn prachtige tanden, zijn heerlijke bos haar, zijn ronde, klankvolle stem - heerlijk in 't zingen! - de gezondheid in persoon, slank opgeschoten, flinke gestalte - zooveel dingen in een persoon vereenigd, die hij van de natuur had meegekregen om te genieten van 't leven, alles te veroveren wat hij ontmoette, overal bijval te bekomen, blijheid en lust te brengen waar hij verscheen, er onbekommerd doorging, zonder gewetensbezwaren, zonder achterdocht, aangezet alleen door den drang, gestuwd om te genieten. Had hij zich toen niet bij dien kerel vergeleken en diep ongelukkig gevoeld? Voor 't eerst gewaargeworden wat hem ontbrak om aan den lust mee te doen - deernis en wrok gevoeld om zijn eigen nietig en schuchter voorkomen - die de vernedering moest ondergaan om door eene herbergmeid niet eens opgemerkt te worden! Wat zouden meisjes aan hem hebben? met zijn lijkbiddersernst moest hij ze allen op den loop jagen. Had hij het niet betreurd dat er nooit iets vrouwelijks in zijn leven was voorgekomen? zelfs met geen zuster of nichtje had kunnen omgaan?....

Hij schrok bij 't gedacht hoe hij ginder, op zulken korten tijd tot een ander mensch was geworden! Niets van 't geen er in hem opgekomen was, had hij vroeger ooit vermoed in hem aanwezig te zijn. Er was nog wel meer waarover hij zich te schamen had, van zijn verdorven aard getuigde! niet gelooven kon dat het uit één en denzelfden mensch voortkwam die hem slechts als eenheid bekend was. Hoe had hij van ginder uit het midden beoordeeld waarin hij was grootgebracht? Het geheel, de atmosfeer met al de bijzonderheden - de familieportretten, de kanarievogel, de koffiekan, de doorzakte zetels, de tik van de hangklok - zijn moeder één met die dingen; de stilte waarin elk voorwerp zijn eigen taal spreekt, - waarin hij zelf als een voorwerp geweest was, zijn heele leven had doorgebracht, met de dingen vergroeid, - voor dit alles had hij ginder minachting gevoeld, het gehaat omdat het van hem was, omdat, als het niet bestaan had, hij een ander ware ge-

weest, losser, vrijer, zijn eigen meester en niet de onderdaan der dingen die zijn wezen beheerschten en in bedwang hielden, - het was hem als een ideaal voorgekomen: te zijn gelijk anderen, die er onversaagd doorgaan en bemachtigen al wat zij op hun weg ontmoeten. Van dààr uit had hij een soort verachting gevoeld voor 't geen hem altijd dierbaar was geweest; veel meer en veel erger: heimelijk was hij bestookt geworden door gemeenen vleeschelijken lust, door begeerlijkheid, door de mysterieuze verzoeking der vrouwelijke gestalte en het vrouwelijke wezen!.... De schaamte en de ingeboren schuchterheid alleen hadden hem weerhouden - niet de eerbaarheid, de liefde tot zijne moeder, noch zijn diepe godsdienstzin - te doen gelijk de anderen die hij verafschuwde, want de duivel der ontucht was in hem gevaren - het gif der onkuischheid had hij langs de oogen ingedronken, - het lijf van die slangenmeid had hem behekst. In allen deemoed bekende hij het voor zich zelf dat het gebeurd was, hij er zich aan bezondigd had. Hij stond voor zijn eigen wezen als voor een afgrond, en schrok om er in neer te kijken!

Gelukkig was dit alles voorbij, niets meer van over! ontkomen aan 't gevaar. Hier had hij zich zelf teruggevonden, keek uit de hoogte op het àndere neer, zag het als verachtelijke nietigheid aan zijne voeten liggen. Hoe had hij zijne roeping, zijn werk, zijn meester, zijne toekomst zoo kunnen vergeten? niet denken wàt hem in 't leven te wachten stond, wat hij nog te verrichten had, om zich met zulke gemeenheden op te houden! Zoo zeker en vast wist hij het van zich afgegooid, dat het zonde heeten zou er zijne moeder mede te verontrusten en verdriet aan te doen. Het was een voorbijgaande waanzin, een kwade droom, bij toeval op hem neergesmeten, tegen zijne innerlijke natuur, - iets dat hem voor altijd vreemd zou blijven. Als hij nog raad noodig had, zich zwak gevoeld en genegen om weer te hervallen, zou hij er zijn moeder wel bijroepen, - maar, geen kwestie van! Nu hij kalm en bedaard zijn toestand overschouwde, moest het hem tot eene heilzame les strekken: niet te veel op zich zelf betrouwen, het gevaar vermijden, niet denken dat hij onaantastbaar was - het gold hem als eene diepe vernedering - 't geen hij nu ondervonden had, moest voldoende zijn, nu hij de mogelijkheid had inge-

gezien dat het ook met hem gebeuren kon, was hij gewaarschuwd, zou dit hem tegen alle verleiding beschutten. Hij, met al zijne strenge leerstelsels, zijn onberispelijke opvoeding, zijne geleerdheid, die zich ver boven al de anderen van zijn soort had gewaand, sterk op zijn verleden gesteund, kwam er deemoedig uit, - bij den eersten stap buitenshuis gezet, was hij bijna verzonken, - omdat zijne moeder niet als een schutsengel naast hem had gestaan, en hij vol overmoed de wereld was ingetreden. Op 't laatste oogenblik had de schaamte - 't gedacht aan zijne moeder - hem tot God gebracht, en in 't gebed zijn toevlucht gezocht....

- Voorbij, vergeten, niet meer aan denken....

Omdat het zijne moeder niet wist, kon Maurice het beschouwen als met een ander gebeurd, iets dat hij in een boek had gelezen, - moest er zich verder niets van aantrekken.

Hier op zijne studiekamer, waar hij alles onveranderd op dezelfde plaats vond gelijk hij het voor zes maanden gelaten had, - de minste kleinigheid door eene teeder lievende hand verzorgd als eene reliquie, waar hij dezelfde serene, gewijde lucht en geur herkende van weleer, kon hij nu ook met denzelfden lust en ijver van vroeger het werk hervatten, alsof hij het gister verlaten had. De dingen van den meersch en den Waterhoek lagen voortaan in een oneindig ver verschiet, als beelden op een prentje....

Na de eerste ontboezemingen, het feestelijke der thuiskomst er af, getweeën aan elkaars bijzijn weer gewend en de vacantiestemming voorbij, viel Maurice dapper aan de studie en hernam het leven met zijne geregelde indeeling van uren, in vasten gang van gelijke dagen, tusschen het werk en 't gezelschap met zijne moeder. Verschillende keeren werd hij door den professor geroepen, had er verslag uit te brengen over de vorderingen en den toestand der werken aan de Schelde; nieuwe plannen moesten opgemaakt voor andere ondernemingen, - en alzoo gerocht Maurice weer volop in het drukke bedrijf van het kantoor, ondergedompeld in de vakkennis van den ingenieur.

Bij een dier bezoeken kreeg hij van zijn meester de opdracht om in eene ijzersmelterij van het Walenland toezicht te gaan houden over het materiaal en het ineenzetten der stukken voor de nieuwe brug. Dat was vooreerst een ambt van ver-

trouwen, daar het de eerste toepassing was van eene nieuwe methode, en alles afhing van eene nauwkeurige, tot in de punten verzorgde uitvoering die de proef moest doen gelukken. Dit wilde hij met alle mogelijke stiptheid uitvoeren, omdat hij er persoonlijk al zoozeer in bekommerd was als zijn meester; daarenboven stelde hij bijzonder belang om de techniek van dit werk te kunnen nagaan, - daar hij nog alles te leeren had.

Het was opnieuw afscheid nemen van thuis en van moeder; het gezellig samenleven was van korten duur geweest - enkele weken vacantie, zoo moesten zij het opnemen, en nog eenige jaren geduld hebben, tot zij voorgoed en voor altijd zouden samenwonen....

Maurice landde er aan in eene vreemde wereld - heel de streek, over heel den omtrek ijzer en kolen, vuur en rook! Hij dompelde er onder in 't oorverdoovend gedruisch van stoomhamers en metaalgerammel, kreeg er den indruk van het grootsche, 't geweldige, het ontzettende, wat menschengeest kan voortbrengen; ging er op in het jachtende leven, met stampen en stooten, eene hel waar in 't vuurbraken, door dwergen een reuzenkamp gestreden wordt tegen 't onderaardsche element. Hij gerocht er door in vervoering, in geestdrift voor de wonderen dier geniale techniek, waar schijnbaar kleine menschjes bovenmatig gereedschap besturen, reuzenwerktuigen hanteeren en eene kracht uitvoeren die aan 't wonderbare grenst en met verstomming slaat. Hij zag er het ijzer in lavastroom, glinsterend als kokend vuur, in den smeltkroes gieten, gloedroode staven plooien en alle mogelijke vormen aannemen, splijten, doorsnijden afronden, zagen alsof er geen weerstand of zwaartekracht meer bestond. Het metaal werd er op de draaibank afgewerkt met eene mathematische juistheid die zijn wetenschappelijk inzicht voldeed en in verrukking bracht. In de ruime werkhallen werden de groote stukken verhandeld, aan windassen en loopende bruggen door de ruimte gezwaaid, ter plaats gelegd, afgepast, doorgezaagd en bewerkt alsof het zacht hout ware geweest. Onder zijne oogen en toezicht groeide het gevaarte stilaan ineen; met 't samenvoegen der stukken kreeg het den vorm der brug, in wezen en gedaante gelijk ze hem bekend was in theorie, op het plan was ontworpen en uitgebeeld. Het was voor hem een

ontroerend oogenblik als hij die gedaante op haar wezenlijke groote zag verschijnen, gelijk ze ter plaats zou uitgevoerd worden. Hij was de eerste die de brug had gezien, nu zij uit den droom der verbeelding, in de werkelijkheid was getreden, hare gedaante tastelijk in de lucht stond uitgeteekend.

Over heel den duur volgde Maurice het werk met altijd groeiende belangstelling, vol ijver, met de stille opgetogenheid, met de ontroering en den angst van iemand die wel volle vertrouwen heeft in de onderneming, maar toch altijd vreest en onder den indruk geraakt van het beslissende, laatste oogenblik, dat uitwijzen moet of de berekening in alles juist bevonden zal worden, en de ontdekking waarlijk aan de verwachting beantwoordt. Hij ging heelemaal op in de jachtende koorts om het werk van zijn meester tot een goeden uitslag te zien komen, alsof de zegepraal van het nieuwe systeem zijn eigen roem en geluk zou moeten uitmaken.

't Geen waar ze op den Waterhoek nog altijd niet aan gelooven wilden, er in de verste verte de mogelijkheid van het bestaan nog niet vermoedden, - 't geen zij vreesden als het monster dat hun gehucht verdelgen moest, - het gevaarte van ijzer en staal, reusachtig groot, overweldigend van vorm, doch eenvoudig in den bouw der geledingen, rationeel van lijnen en voegen - een meesterwerk van bouwkundige constructie, waar kracht en weerstandsvermogen tot eene uiterste harmonie was herleid en samengebracht - de brug volgens de nieuwe berekening ontworpen en uitgedacht, lag hier geheel opgesteld, ineengepast. Nu zouden stuk voor stuk al de deelen weer uit elkaar genomen worden, op schepen geladen en langs verschillende waterwegen, eindelijk op de Schelde, ter plaats aankomen, waar ze, rechtover den Waterhoek de oevers tusschen West- en Oostvlaanderen zou verbinden.

STIJN STREUVELS.

(Wordt vervolgd.)

Maan en ster.

Dien nacht ging d' afgenomen maan
laag langs den hemel met een ster,
die volgde haar steeds even ver
geheel de lange stille baan.

Ik zag ze beiden door het raam
Waar 'k slapeloos der uren gang
herkende aan verren klokkenzang
en 't kalme ruischen van uw âam....

En 'k dacht hoe wij tezamen gaan
den vreemden weg, die leven heet,
waar ik u altijd naast mij weet
en toch zoo ver als ster en maan.

Dien nacht viel door het open raam
van ster en maan één teeder licht;
ik zag de rust van uw gezicht
en bracht getroost mijn handen saâm.

NICO OOSTERBEEK.

Verzen.

De wachter.

Onder het duister van de poort
Brandde de toorts zijn rossen walm -
Schaduwen, door dit spel bekoord,
Stuwden rondom, in laatst getalm.

Leunend aan speer en somber schild
Waakte de wachter 't laatste uur:
Rossige weerschijn lichtte wild
Over 't metaal van zijn armuur.

Als kindren voor een boozen hond
Drongen wij dichter nog bijeen,
Dezelfde wanhoop om den mond:
Wij waren vrouwen en alleen - -

De wachter, op ons schuchter woord,
Zag spottende Naomi aan,
En grijpend Orpa's gordelkoord
Deed hij haar mantel openslaan -

Maar op zijn arm kwam Moeders hand:
‘Hij die ons wacht, is ook uw Heer!’
En als vorstinnen van zijn land
Bracht hij den groet ons met de speer.

Ruth.

‘Uit vochte diepten uwer oogen
Klom van uw liefde op de zon,
Toen hij zich eerstmaal had bewogen
En 't eigen lijf in u begon.

Uw handen zochten koesteringen
Voor wat uw lichaam nog besloot,
En uw geluk, als wiegezingen,
Omzong de wieg van uwen schoot.

En gij waart leven van zijn leven,
Eer mij nog deze wereld droeg,
Die eens met kloppend hart zou geven
Wat hij alleen aan mij maar vroeg -

Nu rest mij enkel nog op aarde,
Waar zijn gelaat en lijf verging,
De peul, die eenmaal hem bewaarde:
Zijn moeder, vol herinnering.

Ach Moeder - troost is mij te geven
Aan u en uw onzeker lot:
Uw land is mijn land, waar 'k zal leven,
De God, dien gij dient, is mijn God!’

W.A.P. SMIT.

Over geschiedenisonderwijs en wereldvrede.

Het geschiedenisonderwijs heeft het verbruid; vooral bij de menschen, die noch van geschiedenis noch van onderwijs iets afweten. Het is maar inpompen en inpompen van allerlei losse feitjes uit het verleden, (de inpomperabilia der geschiedenis!) die voor het leven van heden niet de minste beteekenis meer hebben. En dan die jaartallen! 'Nee, zegt men dan, ik had altijd meer aardigheid in die vakken, waarbij het op begrijpen aankwam, natuurkunde, economie; die geschiedenis vergat ik, zoodra ik mijn vijfje binnenhad.' - Ja juist, wie zegt nu, dat hij een goed geheugen heeft! Men vergeet zijn geschiedenis uit pure schranderheid.

Toch zou de aanfluiting niet zoo schel alles overstemd hebben, wanneer in den laatsten tijd niet hierbij was gekomen de meening, dat het geschiedenisonderwijs de schuld was van den oorlog; immers het bevorderde militarisme, imperialisme, chauvinisme en dergelijke verboden ismes. Al die verhalen van den Guldensporenslag en van Nieuwpoort, van Cocles, van Kenau, van Coen, de Ruyter, Napoleon waren dus niet alleen onnut, zij waren hoogst schadelijk; zij maakten, dat we tenslotte niet beter wisten of er moest gevochten en veroverd worden.

Maar bij dergelijke oppervlakkige praat is het niet gebleven. Het geschiedenisonderwijs is duidelijk tot een 'kwestie' geworden. Niet het minst op Nederlandsche aanstichting wordt het behandeld in Volkenbond en Commissie van intellectueele samenwerking. Op internationale congressen werden moties aangenomen, commissies gevormd, enquêtes ingesteld (Kopen-

hagen, Genève, Warschau). Tweemaal reeds heeft een Nederlandsch minister zich tot de geschiedenisleeraren gericht. Minister Rutgers wees hen op den plicht den Volkenbond te behandelen, Minister Waszink opent een onderzoek over de wijze waarop zij den Volkenbond behandelen. Prof. Kohnstamm en Dr. de Vetter riepen een conferentie bijeen van geschiedenisdocenten, waarop men, ter voorbereiding der 'noodzakelijke hervorming' van gedachten wisselde over doel en methode van het geschiedenisonderwijs; zoowel uit lager als uit middelbaar onderwijs hoorde men hier vrij wat ontevredenheidsbetuigingen. Ook is er 't een en ander geschreven. Zeer critisch is b.v. N. Tj. Swierstra in zijn artikel 'Hervorming van het geschiedenisonderwijs noodzakelijk en mogelijk.'[1] De M.O. medewerker van het Handelsblad schreef begin Mei: 'Men weet met de geschiedenis op school nauwelijks raad meer. Dat dit zoo toch niet langer kan blijven, gevoelen zeer velen, en van de besten onder de leeraren. Wie een geschiedenisboek doorbladert, zal bij de meeste pagina's kunnen vragen: waartoe leert een leerling dit? En geen antwoord krijgen. Zoo geleerd, zoo vergeten. Maar ook het onthouden zou geen doel hebben.... Alleen de sleur doet berusten.'

Deze en dergelijke kritiek, die men vaak zal hooren, is wel wat kras. Er is in het geschiedenisonderwijs een duidelijk streven naar verbeteringen; men vergelijke slechts de oude, nieuwe en nieuwste leerboeken. Toch staan vele docenten, die over hun vak en hun werk nadenken eenigszins afwijzend tegenover hun critici. De eischen immers, die niet-vak-menschen hun stellen zijn wel eens ondoordacht. Ook weten zij wel degelijk *waarom* zij hun werk doen en waarom *zoo*.

Ter conferentie werden verschillende richtingen aangewezen waarin geschiedenisonderwijs en pacifisme waren te verzoenen.[2] Dr. de Boer plaatste hiertoe naast de intellectueele opvoeding de moreele, Swierstra wil op allerlei levensgebieden

1) Paedagogische Studiën 1925, Van geen belang is L. v. Mierop, Geschiedenisonderwijs en oorlog. Hollandiadrukkerij.
2) Over geschiedenisonderwijs. Verslag van de conferentie op 7 November 1925 te Amsterdam. Wolters 1926.

op den vooruitgang de hoofdaandacht richten[1]; anderen wilden economische en cultuurgeschiedenis op den voorgrond plaatsen. Van Veen wil een reeks van steeds wijder wordende 'loyalties' aankweeken: liefde tot woonplaats, gewest, staat, statengroep, menschheid; sommigen gispten de 'histoire bataille', een enkel wilde zelfs de oorlogen geheel verzwijgen in de les.

Met het oog op dit alles kan het van nut zijn wat dieper in te gaan op de vraag, hoe men aan het geschiedenisonderwijs een pacifistische strekking kan geven, hoe men oorlogen, vredesbeweging, Volkenbond moet behandelen. (Alle oorlogen verzwijgen lijkt, gezien hun geweldige beteekenis op ieder gebied, een dwaasheid en op zijn hoogst struisvogelpolitiek).

Hiertoe is echter noodig, dat we ons eerst verantwoorden, wat het doel is van geschiedenisonderwijs in het algemeen. Geen enkel bijzonder doel immers mag men zich stellen, tenzij dit voortvloeit uit, of althans in overeenstemming te brengen is met het doel in het algemeen. Dit was ook de gedachtengang van de inrichters van bovengenoemde conferentie. Beperken wij ons bij de behandeling dezer vragen tot het middelbaar onderwijs (waaronder we ook rekenen het gymnasiale).

Het geschiedenisonderwijs nu wil geven inzicht en kennis. Dit zeer algemeene doel geldt onafhankelijk van den inhoud, dien men aan zijn onderwijs geeft; het geldt gelijkelijk voor economisch en cultureel, evolutionistisch, moraliseerend, nationalistisch en cosmopolitisch geschiedenisonderwijs. Plaatst men het geven van inzicht en kennis niet geheel voorop als doel, dan blijft het niet minder een eisch.

Alle inzicht, alle denken nu bestaat slechts uit het onderscheiden van oorzaak (c.q. grond) en gevolg; het doet zien hoe het een uit het ander voortvloeit. Wiskunde, natuurkunde en geschiedenis (met de andere sociale vakken: aardrijkskunde, economie en staatsinrichting) komen hierin overeen: zij brengen de leerlingen in aanraking met bepaalde gegevens,

1) Zie echter de resoluties van het congres van het bureau international gehouden te Genève Augustus 1926. Weekblad v. Gymn. en Midd. Ond. 13 Oct. 1926 b. 218.

niet om der wille van die gegevens zelf, maar om tusschen deze het causale verband te leggen. Dat men jaartallen en vredesvoorwaarden vergeet, is dus even natuurlijk als dat men wis- en natuurkundige formules en afleidingen vergeet. Zij waren noodig om inzicht te geven. Geeft men wis- en natuurkunde, omdat men meent dat daardoor het denkvermogen wordt ontwikkeld, hetzelfde geldt voor de geschiedenis. Dit is geen vernederende kniebuiging van de geschiedenis voor de exacte wetenschappen: de drie vakken toch staan geheel los van elkaar. Immers zij verschillen tot in den grond in de wijze waarop zij hun causale verband leggen. Is dit bij de wiskunde een innerlijke denknoodzakelijkheid, die geenerlei controle behoeft of toelaat, in de natuurkunde isoleert men in het experiment zoo goed mogelijk één verschijnsel, ziet daarna steeds weer één ander verschijnsel optreden en besluit aldus tot causalen samenhang.

In de geschiedenis echter is het geheel anders. Hier toch.... Ja, nu wordt het lastig. We hebben het niet over geschiedenisphilosophie; en het zou ook niets baten die erbij te halen. Wat doen wij als wij zeggen: de afzwering van Philips is het gevolg van zijn banvloek tegen Willem? Zoeken wij dan honderd gevallen bij elkaar, waar een banvloek door een afzwering gevolgd werd, stellen aldus een regel op, die wij vervolgens ook hier van toepassing verklaren? Neen; het is veel eenvoudiger: wij leggen het causale verband door ons in te denken in den toestand en den geest der handelende personen, die wij beheerscht achten door dezelfde gemoedsbewegingen, overleggingen en wilsstuwingen, die wij in ons zelf ook gevoelen. En hierbij gebruiken wij geen formules of regels, die een systematische psychologie ons aan de hand doet, het is een niet te regelen, niet te analyseeren fantasiebezigheid, die ons in een sympathisch verband brengt met het gebeurde, met de werkelijkheid, met het leven. Het causale verband wordt niet bewezen, niet afgeleid: we *beleven* het, we *zien* het; het doet zich aan ons voor als evident.

Nog al evident! zult ge tegenwerpen, juist door die zwakke methodologie, door dat weinig doordachte is de geschiedenis het vak, waarin de geleerden het meest van meening ver-

schillen aangaande de oorzaken, waaraan ze de dingen ‘toeschrijven’.

Ik geloof dat de historici in het algemeen niet zoozeer van meening verschillen over het veroorzakend karakter van een bepaalden factor, als wel over de vraag, of het een belangrijke of onbelangrijke factor is (afgezien nu van den strijd over het enkel vaststellen der feiten). In de geschiedenis toch heeft men niet als in de natuurkunde te doen met één geïsoleerde causale reeks; hier hebben de groote gebeurtenissen vele oorzaken, die ieder weer op hun beurt de gevolgen zijn van andere oorzaken; we zien hier vele causale reeksen, naast elkaar loopend en elkaar op vele plaatsen aanrakend. Men kan als oorzaken van de afzwering ook opnoemen de algemeene ontevredenheid over Filips, de wensch der Staten aan Anjou de souvereiniteit op te dragen, het drijven van bepaalde personen, enz. (deze ‘oorzaken’ staan deels echter zelf tot elkaar als oorzaak en gevolg); er zijn hierbij groote en kleine oorzaken, aanleidingen, voorwendsels en over de schatting hiervan nu loopen de meeningen uiteen, niet, of ten minste lang niet zoo vaak, over het causale verband zelf.[1)]

Maar vaak ziet men toch dat een daad van een mensch of een staat geheel onbedoelde gevolgen heeft; wat helpt het dus als ik mij in den geest van den handelende verplaats? Oostenrijk wilde in 1914 Servië afstraffen en geraakte in oorlog met Rusland.

Dit is met het bovenstaande niet in strijd: we krijgen hier te doen niet meer alleen met Oostenrijksche drijfveeren, maar ook met die van Rusland. Van deze kan men zich evenzeer op de hoogte stellen en men zal 't idee hebben ze te ‘begrijpen’, wan-

1) Zegt de een: de steden zijn ontstaan tengevolge van het bevel van den paus, dat iedere van een kruistocht teruggekeerde lijfeigene vrij zou zijn; en een ander: de steden zijn ontstaan tengevolge van de toeneming der bevolking, dan geven beide een oorzaak aan (gesteld nu dat dat pauselijk bevel inderdaad gegeven ware). We geven echter aan de tweede oorzaak den voorkeur, daar die in een betere grootteverhouding staat tot het gevolg. We hebben hierbij een zeker maatgevoel, dat ons doet eischen dat oorzaak en gevolg adequaat zijn. Door de menschen steeds overleggend en sprekend in te voeren kan men den eerste-klassers heel goed doen zien hoe toeneming der bevolking leidde tot de afzondering van beroepen, arbeidsverdeeling, stedenvorming. Men moet natuurlijk allerlei bijzonderheden verzwijgen en zeer vereenvoudigen.

neer men ze in zich zelf herkend heeft. Dat men zich hierbij moet verplaatsen in geesten, die van den eigene soms zeer verschillen, verandert aan het wezen van dit 'begrijpen' niets, maakt het alleen moeilijker en mooier. De grondslag van het inzicht blijft: als ik zoo was als die, hoe zou ik dan? Het blijft een *herkennen.*

Het is juist dat, ik zou haast zeggen, anthropomorphe karakter van de geschiedenis, dat meevoelen van wat de menschen drijft en doet streven, dat levende en levendige, waardoor het komt, dat, alle kritiek ten spijt, velen nog met zooveel genoegen aan hun geschiedenisles terugdenken. Historie is en blijft een van de meest populaire wetenschappen.

Ik heb hier wat uitgeweid over mijn opvatting van het wezen der historische verklaring. Ik houd van deze voorstelling, omdat zij doet zien hoe innig historie en leven verbonden zijn; zóó doet ons de historie de stuwing van het leven zelf voelen. Velen zullen hierover echter andere en diepere gedachten hebben. Voor mijn verder betoog doet dat er niet toe. Ook zonder eenstemmigheid over de analyse zijn we het allen erover eens, dat het begrip verklaring in de geschiedenis bestaat. We kennen allen het gevoel, dat we hebben, als we iets in de geschiedenis voldoende verklaard achten, al verdiepen wij ons meestal niet in de grondslagen van dat gevoel. We weten wat we te verstaan hebben onder een oorzaak. We kennen het verschil tusschen een verhaal dat logisch in elkaar zit en een verhaal dat rammelt. En we zijn het er dus over eens, dat men den kinderen de dingen niet moet vertellen los van elkaar, op een wijze, die onthouden moet worden, maar in hun causalen samenhang, die begrepen wil zijn.

Maar dan zij men ook volkomen consequent. Het moet alles uit elkaar voortvloeien. Geen enkel feit mag uit de lucht komen vallen wanneer het als schakel in den keten thuishoort. Heeft er wel eens iets geen oorzaak? De leeraar en de schoolboekjesschrijver ruste dus niet, voordat *alle* punten van zijn verhaal zijn aaneengeschakeld op na-denkbare wijze. Alle juxtapositie, alle in-het-middenlaten van het causale, alle afbreken van een lijn en beginnen van een andere, alle hoe-dit-ook-zij of in-ieder-geval, dat alles is verkeerd. Vaak

beantwoorden onze schoolboeken aan dezen eisch, maar lang niet altijd. Ten bewijze hiervan een enkel voorbeeld: een zwakke plek n.l. vormt het tijdvak 1576-1578 in onze vaderlandsche-geschiedenisboekjes; het wordt ook lang niet overal hetzelfde verteld. Hiermee zal wel in verband staan, dat men de Unies van Brussel vaak aanhaalt met de vraag: waarom moeten de kinderen dat nu leeren?

Slaat men het verhaal van deze jaren op in een goed boek, b.v. het handboek van Gosses en Japikse, dan vindt men daardoor de volgende strakke lijn. In 1576 sluiten Holland en Zeeland vrede met de overige gewesten en beëindigen den door den opstand der eerstgenoemden ontstanen oorlog. Men zal gezamenlijk de Spaansche troepen verdrijven; de Katholieke godsdienst blijft gehandhaafd, behalve in Holland-Zeeland. Hierbij blijft het niet: men sluit zich aaneen tot de eerste Unie van Brussel: generale unie der 17 gewesten, het ideaal van den Prins. Holland en Zeeland echter maken voorbehoud voor hun afzonderlijk recht aangaande den godsdienst. Wordt nu met don Jan het Eeuwig Edict gesloten, volgens hetwelk de Spaansche troepen zullen vertrekken, maar waarin geen rekening wordt gehouden met Holland-Zeelands afzonderlijk recht, dan scheiden deze beide zich af: de generale unie valt in tweeën. Zonder leger voelt don Jan zich echter te onveilig en bezet de citadel van Namen, het Eeuwig Edict verbrekend. Dit brengt de 15 gewesten weer tot toenadering tot Holland en Zeeland en doet ze in Calvinistische richting zwenken: de generale Unie der 17 wordt hersteld (tweede Unie van Brussel), de oude en de nieuwe godsdienst zullen beide beschermd worden. Deze laatste bepaling leidt tot twee gevolgen: de poging om haar uit te werken en door te voeren in den Religievrede en het driester optreden van de Calvinisten ook in het Zuiden. Dit laatste schrikt de Katholieken aldaar weer af: Artois en Henegouwen sluiten de Unie van Atrecht en scheiden zich af van de 17. De generale Unie valt uiteen; tenslotte blijft alleen bij elkaar wat nader wordt vereenigd door de Unie van Utrecht, die aan ieder gewest vrijheid geeft inzake den godsdienst naar eigen goeddunken te handelen.

Bij het aanbrengen van alle bijzonderheden houde men nu

deze lijn voortdurend vast. Doet men dit niet, dan is het van bitter weinig beteekenis deze dingen te laten leeren. Men zal echter zien, dat deze lijn in vele boeken hier en daar schuil gaat. Verdort men nu het geschiedbeeld door alles zoo uit te duiden? Integendeel, slechts op deze wijze ziet men het groote gebeuren, dat zich aan het ontwikkelen is: de scheiding van Noord en Zuid. Slechts zóó ziet men Willem in den strijd voor zijn ideaal: de Groot-Nederlandsche gedachte. En het wordt geen dood onthouden, maar het vatten van de levende werkelijkheid.

Ook het ontstaan en de ontwikkeling van het leenstelsel laat zich mooi volgens deze methode behandelen. Hier krijgt men een reeks van wel tien of twintig 'nummers' te beginnen bij de geldlooze naturahuishouding, uitloopend o.a. in de versnippering van het Duitsche rijk. En men zal zien, dat zelfs de kinderen van de eerste klas het leeren van dergelijke reeksen verre verkiezen boven het zuiver memoreeren van droog-zandgegevens. Hier blijven alleen de wezenlijk dommen achter. Vele leeraren komen aldus vragende stap voor stap verder onder aanvullende antwoorden der jonge zelfdenkers.

Het is nu duidelijk wat te verstaan is onder het inzicht, dat de geschiedenis brengt. In de vijf of zes jaar geschiedenisles komen de jongens in aanraking met eenige duizenden feiten *en de wijze waarop zij veroorzaakt zijn.* (Zelfs als de leeraar ten opzichte van dit laatste geheel nalatig is, dan zullen zij, alleen al om het onthouden, vaak het goede verband leggen.) Is het nu ijdel om te hopen, dat er in die jaren in hun denken iets nieuws bijgekomen is, althans iets is aangemoedigd en ontwikkeld? Mij dunkt dat bij een goed aantal van hen de behoefte zal zijn versterkt om, ook bij de gebeurtenissen rondom hen heen, te vragen naar de oorzaak en dat hun verstand gescherpt is tot het zoeken daarnaar. Zij zullen niet alleen beter opmerken wàt er belangrijks gebeurt, maar ook niet rusten vóór zij de drijfveeren, goede en kwade, 'herkennen', voor zij de wezenlijke belangen zien, die er achter steken. En nu zal men bij dat woord belang misschien denken aan den kruidenier, die precies weet, waarom de koekenbakker teekent op de lijst voor het kerstfeest: dat nuchtere volk heeft elkaar 'door' en hij is hierin het knapst, die het eerst bij de centenkwestie aanlandt. Ja, de geschiedenis leert

ook speuren naar de economische belangen, maar zij doet het in het groot en zij ziet ze naast en tegenover de geestelijke, de politieke belangen. Is het niet iets moeilijker een aldus geschoolde om den tuin te leiden?

Gaarne haal ik hierbij twee aardige uitspraken aan.[1] 'Het moet voor den docent de allergrootste voldoening zijn als zijn zx-leerling, bij veel meening verkondigen door anderen, met eekere terughouding, zekere aarzeling het stilzwijgen bewaart, als hij het degelijke tijdschriftartikel meer appreciëert dan de haastig geschreven krantenstukken; als hij meesmuilt over valsche leuzen, oorlogsleugens, scheeve voorstellingen, dwaze verdachtmakingen.' 'Vous ne serez ni dupe de votre journal, ni le prisonnier de votre parti; vous apporterez à notre société les activités libres dont elle a besoin. Vous vous habituerez à suspendre votre jugement et vos décisions jusqu'à plus ample informé.'

En nu de kennis.

Is aan de feiten de samenhang aangetoond, dan hebben ze hun dienst gedaan. Maar zij worden niet meteen vergeten, omdat zij in een levend beeld zijn vastgelegd. Ook worden zij steeds weer opgehaald om hun verband met wat later gebeurt. Maar het beeld verflauwt en het ophalen, van zóó lang geleden, gebeurt maar een heel enkele keer, veelal in het geheel niet, - och laten we de langzame afglijding in de vergetelheid niet tegen willen houden.

Verdwijnen ze dan alle? Alle trekken uit het kleurrijke beeld? Alle gestalten? Alle groote daden? Al die begeerten en stuwingen en al die strijd?

Wees hierover gerust. Onze samenleving heeft nu eenmaal een historie en vertoont de trekken daarvan ook in het heden. Het leven zelf doet ons onze kennis bijhouden. Hiertoe behoort allereerst de jongste geschiedenis. Hoe goed herinne ik mij nog het oogenblik, waarop het op school geleerde begon aan te sluiten bij wat ik in de krant las! Alle docenten zien bij het

1) Te vinden in de rede van Dr. M.G. de Boer op bovengenoemde conferentie. Deze spreker gaf ook dit aardige beeld: 'Maar telkens behandele men de gebeurtenissen niet als lichtbeeld maar als deel van een film.'

dáár aankomen de gezichten opklaren. Die kennis behoudt men door het meeleven. Wie rondkijkt wordt verder dagelijks herinnerd aan de trekjes uit de geschiedenis van zijn stad of landschap, die hij vroeger leerde. De lessen over de bouwstijlen leerden hem opletten op de gebouwen van zijn stad; omgekeerd doet nu het zien hem onthouden. En dan zijn er de musea en de boeken met plaatjes. Wat het kind geleerd heeft over Christendom, hervorming, verlichte denkbeelden, socialisme, democratie, parlementarisme, kolonisatie, tegenstelling tusschen West en Oost, karakters der verschillende volken, vergeet het niet, maar verdiept het bij rijper nadenken. En de groote mannen en gebeurtenissen, ook uit het ver verleden, hoort ge dagelijks noemen en ge ziet ze weer in de gestalte die uw geschiedenisverteller u voor oogen heeft gezet.

En zoo helpt het leven u juist dat te onthouden, wat ge noodig hebt om als goed burger, volledig te leven.

Hoe zou ìk?

Dit vroegen we om te begrijpen waarom de dingen gebeurd zijn.

Maar dan moeten we het ook eerlijk doen en heel precies ons voorstellen onder welke omstandigheden onze menschen geplaatst waren en wat er in hen omging. We moeten dus heel bescheiden zijn en onze eigen meeningen en begeerten en omstandigheden niet voor de hunne in de plaats stellen.

En we moeten ons ook niet om den tuin laten leiden door wat onze menschen zeggen. Vaak immers geven zij met opzet een andere reden op dan de wezenlijke. Soms ook meenen zij te goeder trouw om een bepaalde reden te handelen en geven dat te kennen, maar die lijkt ons onvoldoende en in werkelijkheid blijkt er ons een geheel andere te bestaan. Niet in de gedachten der menschen, maar in de drijfveeren tot hun daden moeten we de krachten zoeken, die het wereldgebeuren beheerschen. En komen die drijfveeren werkelijk voort uit hun gedachten, des te beter. En we mogen niet ophouden met zoeken, zoolang er wanverhouding is: oorzaak en gevolg moeten adequaat zijn.

Hoezeer wij de drijfveeren van het gebeuren ook zoeken

in den menschelijken geest, het is toch een realistisch standpunt, dat we hier innemen. Immers we zoeken die drijfveeren niet in 's menschen gedachtenwereld, maar voor alles achter zijn daden. En die daden zijn erop gericht hem in leven te houden, hem ruimte en gelegenheid te geven tot groei en ontwikkeling. Als de economie legt de politiek de norm van het nuttige aan.

Hiertegenover staat het idealistische standpunt, dat met helderheid door den heer Bolkestein aldus wordt uiteengezet:[1] 'Wat ik meen dat het geschiedenisonderwijs aan de leerlingen moet geven, zijn de gedachten, de aspiraties, de idealen, maar ook de illusies der menschheid. Daarnaast ook eenige kennis van de groote machten, waaronder de onpersoonlijke, die het geschiedkundig gebeuren beheerschen, en die zoo menigmaal den mensch te sterk zijn.' Onder deze groote machten rekent spreker vooral de economische factoren. Hier worden dus zekere groote machten los van den menschelijken geest geplaatst, vooral de economische factoren, d.z. diegene die met het aan-de-kost-komen der menschen in verband staan. Deze machten worden zelfs deels onpersoonlijk genoemd. Zij komen nu te staan tegenover de gedachten en idealen der menschen, maar zijn sterk en stug en laten zich door deze gedachten en idealen niet kneden, niet buigen. Hier staat de werkelijkheid tegenover de idee.

(Is deze misschien 'de vlucht uit de werkelijkheid'?)

Historisch besef, d.i. inzicht in de werkelijkheid moet nu doen begrijpen hoe groot de moeilijkheden zijn, die aan de verwezenlijking van de idee in den weg staan.

Het ligt voor de hand welke behandelingswijze van den Volkenbond voor de geschiedenisles uit deze beschouwing voortvloeit: 'Wie uit het complex van gedachten, dat nu den Volkenbond omvat, de hoofddeelen naar voren brengt, ziet dat deze zijn: het streven naar een nauwere, harmonische samenleving van de verschillende staten en nationaliteiten en daarnaast de begeerte om, wanneer en waar die harmonie verbroken wordt, deze door het Recht - 't zij door arbitrage, 't zij door een justitieele uitspraak, en dus niet door oorlog - te be-

1) Rede, uitgesproken ter alg. verg. der A.V.M.O. Weekblad v. Gymn. en Midd. onderwijs. 8 Sept. 1926. b. 36v.

slissen. Een *historische* behandeling van de Volkenbondsgedachte heeft aan de ontwikkeling van deze ideeën in de geschiedenis in de eerste plaats haar aandacht dus te schenken.' Als uitgangspunt neemt spreker de twee-eenheid van keizerschap en pausdom, die beide universeel bedoeld waren en de gedachte aan één harmonische samenleving der volken poogden te verwezenlijken. Door het statenindividualisme wordt deze eenheid nu verbroken en reeds tijdens de Middeleeuwen ontstaan gedachten over een statenbond; de eerste is die van Dubois in 1302. In een tallooze reeks geschriften ontwikkelt zich nu deze gedachte (Saint-Pierre, Kant, enz.). Daarnaast komen opzettelijke pogingen om den oorlog te bannen, vooral de in de 19e eeuw opkomende arbitrage en de vredesconferenties in den Haag. Door deze wijze van behandelen verkrijgt men dat Wilson met zijn Volkenbondsplan in 1919 niet plotseling uit de lucht komt vallen: de leerlingen hebben een beeld van de geleidelijke wording der idee.

Men ziet hoe hier idealistische geschiedenisphilosophie en idealistische methodiek samengaan. De idee ontwikkelt zich in de hoofden der denkers, misschien hier en daar aanknoopend aan de werkelijkheid, maar er toch goeddeels los van. Ja, zoo los staan de werken dezer denkers van de hen omringende werkelijkheid, en zoo weinig onmiddellijken invloed hebben ze op deze, dat de tijdgenoot ze veelal niet opmerkt noch begrijpt, noch ook hun inwerking bespeurt, zoodat de antiquarische snuffelarbeid van een 20ste-eeuwsch promovendus noodig is om hun hun plaats in de ontwikkeling aan te wijzen. De idee rijpt echter en doet tenslotte, na eenige kleine schermutselingen, haar grooten aanval op de 'werkelijkheid', die zij nu gaat hervormen.

De geschiedenisles heeft hier dus een tweeledig doel: te doen zien hoe het ideaal groeit en, door het bijbrengen van historisch besef te doen gevoelen welke krachten in de samenleving aan hare verwezenlijking weerstand bieden. De historie toont aldus den strijd tusschen ideaal en werkelijkheid, tusschen den geest en het vleesch, tusschen het goede en het kwade.

Staat nu hiertegenover de realistische geschiedbeschouwing, zooals ik die hierboven poogde te gronden met leege handen?

Moet zij in dof fatalisme erin berusten, dat, wat *is*, zoo ook wezen *moest*, zich elk uitzicht op schooner toekomst benemend? Voegt zij den mensch den ontzielenden raad toe zijn ijdel streven naar verbetering op te geven om de nutteloosheid? Ontrooft zij den mensch het ideaal waarheen al zijn gedachten, al zijn streven uitgaat?

Onze beschouwing begon zoo hoopvol: de geschiedenis gaf inzicht in het wereldgebeuren. Laten we zien waar dit ons brengt. Of zijn we al verdwaald op het korte eind weegs, dat we tot hier aflegden?

Hoe zou ìk?

Dit vroegen we om in onszelf na te bootsen de krachten, die de geschiedenis beheerschen. Ook waar het ging om massale daden, zooals het afzonderen der ambachten, het ontstaan der arbeidsverdeeling. Ook economen verklaren hun wetten door een zoodanig zich-indenken.

En nu kan het wezen dat, hoe zeer we ook eerlijk de geestesgesteldheid en alle omstandigheden van de handelende personen ons hebben ingedacht, we toch een héél enkelen keer, schuchter, zeer bescheiden, wagen te antwoorden:

Misschien.... een klein beetje anders - -

Bescheidenheid is niet het kenmerk van diegenen, die met één zwaai alle oorlogen afkeuren als zuivere dwaasheden, en ze verzwegen wenschen te zien in de les. Velen ook schijnen te eischen, dat men den leerlingen bij 't behandelen van een oorlog moet voorhouden, dat het beter ware geweest het geschil door het recht te doen beslissen. Maar wat is recht? De statusquo is recht. Maar die maakt in vele gevallen de menschen vaak zoo ontevreden en ongelukkig! Die is vaak zoo schrijnend onrechtvaardig!

Geen van deze wenschen is in overeenstemming te brengen met onze doelstelling. Wij moeten inzicht geven in het *ontstaan* van den oorlog, *maar eveneens in den afloop.* Men moet dus pogen te begrijpen waarom de een verslagen is. De oorlog, het gevolg van wat voorafging, is zelf weer oorzaak, vooral ook van velerlei binnenlandsche veranderingen. Men verbreekt den samenhang dus, wanneer men den oorlog verzwijgt, maar men doet dit evenzeer, wanneer men zoo maar van alle

oorlogen zegt, dat ze gemist en de vraagstukken op andere wijze opgelost hadden kunnen worden.

Zien wij nu aan eenige voorbeelden tot welke methode bij het behandelen van oorlogen ons uitgangspunt ons brengt.[1)] Allereerst de Pruisisch-Oostenrijksche oorlog van 1866. Er was in Duitschland groote ontevredenheid met den bestaanden toestand, hoezeer die ook sinds 1815 wettig was en rechtens vastgesteld.

Terloops wil ik er op wijzen, dat men den wensch naar een groot eenwezig Duitsch rijk in 't geheel niet alleen koesterde om het *economisch* voordeel, dat men zich daarvan voorstelde, maar dat het hier vooral gold een *politieke* drijfveer, een politiek ideaal. Werken economische en politieke krachten samen, dan versterken zij elkaar; maar vaak werken zij elkaar tegen en dan zijn de politieke krachten meestal de sterkste. Bij ons is de politieke organisatie stabiel; zij is voor ons geen probleem. Men denke echter aan de Tsechen, die nu zoo innig verheugd zijn een eigen huis te hebben, hun vaderland niet meer te hoeven haten. Toch had het behooren bij de groote Monarchie tot economisch voordeel kunnen strekken.

De oorlog van 1866 brengt nu de verwezenlijking van dit nationale ideaal een heel eind nader. Nog één stap en het keizerrijk is gevestigd: vele millioenen menschen zijn nu veel gelukkiger dan voorheen; slechts een kleine minderheid betreurt het verleden. Dat vele Hollanders het nieuwe rijk antipathiek vinden om de eigenaardige mentaliteit, die er komt te heerschen, kan niet gelden; er is een groot saldo van geluk geschapen.

Nu zijn er menschen die zeggen: uit zoo iets slechts als een oorlog kan nooit iets goeds voortkomen. Op dit wufte beweersel behoeven wij niet in te gaan. Anderen zullen den oorlog als middel ook voor 't bereiken van goede dingen afkeuren en berusting prediken. Zij achten de slechtheid en ellende van den oorlog bedenkelijker dan het toenemende onrecht, dat in een steeds meer verouderenden statusquo

1) Wanneer ik vooral spreek over politieke geschiedenis, dan is dat niet omdat ik die bij uitsluiting behandeld wil zien, maar omdat het hier behandelde vraagstuk van oorlog en vrede op dit gebied thuisbehoort.

opgesloten ligt. Mij dunkt zij laten niet, wat het zwaarst is, het zwaarst wegen.

De eenige vraag nu, die men m.i. hier kan stellen is deze: had het goede, dat deze oorlog gebracht heeft, niet zonder dezen kunnen komen? Was de oorlog hiertoe onmisbaar?

Vele historici zullen dit een bedenkelijke vraag vinden.

'I for myself incline to side with those who regard historical development with the eyes of determinism, rather searching the past to understand why things have come about, than to prove (what theoretically always can be proved) that they might have come about otherwise too', zegt Prof. Huizinga.[1] E. Fueter meent: 'Es ist dem Historiker nie erlaubt, einen Vorgang als möglich zu bezeichnen, der sich nicht begeben hat.'[2] Inderdaad hangen de speculaties, die zich vastknoopen aan de vraag: had het ook anders gekund? geheel in de lucht. Toch beken ik, dat ik mij heel vaak deze vraag stel. Immers zegt men, a is de oorzaak van b, dan wil dat zeggen: a is een on*mis*bare voorwaarde: zonder a was b er niet geweest. Wanneer ik nu de hier bedoelde vraag aan mijzelf en mijn leerlingen stel, dan is dat niet om het wereldbestel opnieuw en beter te bedisselen, maar een hulpmiddel voor ons denkvermogen, om het geleerde beter te begrijpen.

Behandelt men nu in de klas de vraag of de Noordduitsche bond mogelijk was geweest zonder den oorlog van '66, dan zal men het antwoord krijgen: ja, maar dan had Oostenrijk zich vrijwillig moeten terugtrekken uit Noord-Duitschland. Men kan dan de vraag behandelen of een land een dergelijk offer *kan* brengen en of het zich van de noodzakelijkheid daarvan zou kunnen vergewissen. Oostenrijk echter meende onmisbaar te zijn in Duitschland en er een taak te hebben: het meende het conservatieve beginsel te moeten handhaven en wel in het belang van heel Europa. Het was nog de tijd, dat een afzonderlijk land een politiek beginsel kon hebben,

1) Lectures on Holland for American Students. Sijthoff 1924. bl. 15.

2) Weltgeschichte der letzten hundert jahre 1815-1920. Zürich 1921. bl. 53. Enkele bladzijden tevoren echter zegt F. dat Ypsilanti's onderneming op twee misverstanden berustte; dit veronderstelt toch, dat Y. die beide fouten had kunnen vermijden of ook zijn geheele actie had kunnen nalaten. Is iets het eenig mogelijke, dan is het onjuist het een fout te noemen.

dat er aanspraak op maakte voor Europa als geheel heilzaam te zijn. Geeft het zoo zien en beleven van Oostenrijks en Pruisens dilemma's niet eenige eerbied voor de werkelijkheid? Hoe zouden wij? Erg veel beter? De menschen waren vroeger toch niet alleen maar mal en dom!

Veel tegenzin bestaat heden ten dage tegen het uitvoerig behandelen van al die coalitieoorlogen. Nu, niemand eischt hier lange reeksen slagen en vredesvoorwaarden. Hoe moet men dit tijdvak zien? Als de tijd waarin Beethoven eenige zijner symphonieën componeerde en waarin ook door vele anderen vrij wat gevochten werd? Hier stelle men een vraag als deze: Wat is de oorzaak van den tweeden coalitieoorlog? Antwoord: de vrede van Campo Formio. Waarom? Een land kan na een nederlaag in een zeker verlies wel berusten, maar Napoleon ging hier te ver en benadeelde Oostenrijk al te zeer.

Te ver, *al te zeer.* Gij zult misschien vragen: wat beteekent dat *te*? Ik ben het met u eens, dat op deze vraag een antwoord gezocht moet worden, temeer daar het hier gaat om de veroorzaking-in-het-algemeen van oorlogen. Men kan zich denken een wetenschap der statensamenleving, als deel der sociologie, die hier voorlichting geeft. Maar deze bestaat nog niet.[1)] Dit neemt echter niet weg, dat vrijwel alle staatslieden en schrijvers over staatkunde en geschiedenis een ongeanalyseerd gevoel voor maat hebben en dit begrip ‘te’ aanhoudend gebruiken. Wij kunnen dit dus in de klas ook doen, daar we van onze leerlingen niet behoeven te vergen, dat ze dieper doordenken dan de groote menschen.

Van groote beteekenis is het nu de vraag te behandelen, hoe het Frankrijk mogelijk was Oostenrijk zóó te verslaan.

1) Al wordt er op dit gebied vooral in den laatsten tijd veel gepubliceerd, bijv. *Max Huber*, Beiträge zur Kenntnis der soziologischen Grundlagen des Volkerrechts und der Staatengesellschait. Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart 1910. *J.J. Ruedorffer* (= J. Riezler) Grundzüge der Weltpolitik in der Gegenwart. Stuttgart 1914. *F. Meinecke*, Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte. 1924. *H. Kraus*, Gedanken über Staatsethos im internationalen Verkehr 1925, onzinnig maar met lange literatuurlijst. Verder veel geschriften over imperialisme, waaronder het slechte artikel van Schumpeter. Ik heb gepoogd mijn gedachten hieromtrent uiteen te zetten in een lezing gehouden in den Haag 15 Mei l.l. Kort verslag in de ‘Mededeelingen van het Nederlandsch Comité tot onderzoek van de oorzaken van den wereldoorlog’ 2e jg. no. 5-6, onder den titel ‘Factoren ten oorlog.’

Daartoe schildere men uitvoerig de beteekenis van het door Frankrijk (toch al het volkrijkste land van het toenmalig Europa) het eerst in gebruik genomen volksleger, ook de voor- en nadeelen hiervan. Daarbij had Frankrijk door het invoeren der burgerlijke vrijheid en het afschaffen van voorrechten rijke bronnen van volkskracht geopend. Niet meer beklemd, kon nu ieder dat beroep kiezen, die activiteit ontplooien, waarin hij de nuttigste diensten kon bewijzen; de leiders werden gerecruteerd uit het geheele volk, niet meer uit een beperkte klasse. Hierdoor had Frankrijk een tijdlang een geweldig overwicht. En nu wijze men erop hoe Engeland, in vele opzichten reeds Frankrijk vooruit, de taaiste tegenstander is bij Frankrijks te ver gaande machtsuitbreiding, hoe, zonder het navolgen van Frankrijks hervorming, Rusland door zijn natuurlijke hulpbronnen Frankrijk weet te stuiten, hoe echter Pruisen bijdraagt tot het herstellen van het evenwicht door zijn kracht, die het eerst, in 1805, verre overschat had, na 1807 geweldig te vergrooten met behulp van diezelfde hervormingen, die ook zijn tegenstander zoo sterk hadden gemaakt. Oostenrijk, Spanje, Holland, ieder land handelt weer anders tegenover deze, ik zou haast zeggen, vulkanische uitbarsting van volkskracht. Toch blijkt Frankrijks overwicht, en dit kon wel niet anders, slechts tijdelijk; het was een overspannen toestand, die van Frankrijk te veel eischte en daarbij alleen mogelijk was zoolang Europa verdeeld was. Zoo gezien geven de coalitieoorlogen een voorbeeld ervan, hoe volkskracht, geboren uit een nieuw beginsel, ongetemd, zonder inzicht in hare grenzen, een stormloop begint, overal waar zij geen overmachtigen weerstand voelt. Zij is blind en ziet de krachten niet, die ze tegen zich ontketent en houdt niet op voor ze tegen deze te pletter is geloopen.

Dit is een geweldig en aangrijpend gebeuren, dat ons en de jongens aan het denken zet. Had niet deze kracht zich minder woest kunnen ontplooien, beter geleid kunnen worden? Is er een ruiter denkbaar, die dit briesende paard had kunnen toomen? Hier staat de wijsheid machteloos. Bismarck hield maat in 1866 tegenover Oostenrijk: hij had meer kunnen nemen, maar deed het niet, denkend aan de toekomst. Door bovenmenschelijke geestkracht wist hij zijn wil door te zetten.

Napoleon deed het tegengestelde: een Bismarck ontbrak en ware hier allicht te kort geschoten. Veel ellende is hierdoor veroorzaakt, en voor langen tijd was het nieuwe beginsel impopulair gemaakt. Maar we mogen weer niet verzwijgen, dat het in een aantal landen alreeds geleid had tot voor de toekomst allergewichtigste hervormingen, die men had ingevoerd door de bittere oorlogsnoodzakelijkheid en voor een zeer groot deel handhaafde, zelfs in de landen der felste reactie.[1)]

Nog één oorlog wil ik bespreken: den Krimoorlog. We zien Czaar Nicolaas een hevige actie ondernemen tegen Turkije. Dit gaat Engeland en Frankrijk te ver '*Te.*' Engeland voerde hierbij een zuivere belangenpolitiek; bij Frankrijk worden vooral prestige- en revanchedrijfveeren vermeld. Had Nicolaas dit niet kunnen voorzien? Zeer zeker; dit was zelfs zijn plicht geweest. Met Engeland heeft hij weliswaar besprekingen gevoerd, maar blijkbaar niet afdoende. Zijn actie was dus onvoldoende diplomatiek voorbereid, d.w.z. zonder vooruitdenken stormt hij los; totdat hij zijn kop stoot. Nu doen Engeland en Frankrijk hem den oorlog aan, niet zonder onbesuisdheid, want zij weten aanvankelijk niet eens wáár ze Rusland zullen aanvallen. Zij zenden tenslotte hun leger naar de Krim, zonder dat ze zich van tevoren rekenschap hebben gegeven van de moeilijkheden van dit gevechtsterrein. Onvoldoende toegerust lijden de soldaten onbeschrijfelijke ellende vooral tijdens den winterveldtocht, waarop niet gerekend was. Tenslotte winnen echter de verbondenen. Het resultaat is dan tweeërlei: 1e. Frankrijk heeft nu de hegemonie op het vasteland; 2e. 'Al te' vernederende voorwaarden worden Rusland opgelegd. Maar ziet, in 1871 is het met deze beide gedaan: Frankrijk wordt terneergeslagen en Rusland maakt hiervan gebruik om de vredesvoorwaarden te vernietigen; al die ellende had dus slechts gediend tot het in leven roepen van een onnatuurlijken, opgeschroefden toestand, die slechts vijftien jaar kon blijven bestaan. Hoe verschilt deze oorlog van die van 1866, waaruit een toestand is voortgekomen, die nu nog voortduurt. Mij dunkt wij hebben het recht de staatslieden van 1854-6 hun lichtzinnigheid te verwijten. De hier aan het

1) Zie bovengenoemd boek van E. Fueter. Zie ook Dr. S.R. Steinmetz, Philosophie des Krieges. bl. 222v.

werk zijnde nationale krachten waren lang niet zoo ontembaar als die van het revolutionaire Frankrijk. Ten overvloede heeft Rusland, hoewel tot 1894 sukkelend met een lage valuta, uit dit alles weinig geleerd; Europa meer: men vergelijke 1855 met 1877-78 en 1885-87 en zie de steeds perfekter wijze van reageeren van de mogendheden op herhaalde Balkanacties van Rusland: in 1877-78 een Russisch-Turksche oorlog en een congres, in 1887 een preventief verdrag tot handhaving van den statusquo tusschen Engeland, Oostenrijk en Italië (welk laatste land, embryonaal, reeds in 1855 had meegedaan).

De wezenlijk groote, de essentieele gebeurtenissen zetten zich steeds door, zoo b.v. de vorming van nationale staten (Italië, Duitschland, Yoego-Slavië, enz.). Deze scheppen een toestand van lang durende bevrediging. Hier past den historicus een eerbiedige poging tot begrijpen, hoe 'things have come about', en welke rol hierbij de oorlog heeft gespeeld. Groot is een staatsman, wanneer hij zich in dienst van zoo'n zaak stelt *en daarbij de offers poogt te beperken.* - De Krimoorlog echter is een kleine niet-essentieele gebeurtenis, een episode, die wèl achterwege had kunnen blijven of tenminste anders had kunnen verloopen. Wat de staatslieden hier tot stand hebben gebracht is van geen blijvende waarde. Hier heeft de historicus, en vooral de leeraar, de plicht kritiek te oefenen en aan te wijzen, hoe de grootste aller plagen roekeloos over de menschen gebracht wordt en vermeden had kunnen worden.

En toch....

Toch moeten wij ook hier weer wèl overwegen: de hervormingen van Alexander II zijn hieraan te danken, dat Ruslands zwakte in den Krimoorlog gebleken was. De verlangens van het Italiaansche, van het Duitsche volk zijn in vervulling gegaan in een constellatie, die mede tengevolge van den Krimoorlog is ontstaan. - Dit mag men weer niet verzwijgen.[1)]

En zoo denk ik mij een geschiedenisonderwijs, dat vóór

1) Was Rusland door den oorlog niet zoo verzwakt, dan had het wellicht Indië aangevallen. Wat waren hiervan de gevolgen geweest voor Rusland zelf, voor Engeland? voor Indië? Engelands aanvallend optreden wordt wel hieraan toegeschreven, dat het dit wilde voorkomen.

alles vasthoudt aan zijn taak om inzicht te geven, maar daarin, nu beter gegrondveste, pacifistische strekking heeft. Het plaatst de idee niet tegenover de werkelijkheid, maar als kracht er middenin. Zij zijn de groote helden, die de groote, blijvend geluk brengende gebeurtenissen van te voren hebben gezien en ze hebben doorgezet. Hiervoor moesten offers gebracht worden, maar zonder de vaste hand van den grooten staatsman zouden de hier in het spel zijnde krachten zich stuurloos hebben uitgeleefd, veel verwoest en misschien niets tot stand gebracht. Niet alle leed, maar veel leed hebben zij den menschen bespaard. En zoo zijn er staatslieden aan te wijzen, die door het zorgvuldig besturen der in hun land gelegde krachten een oorlog hebben voorkomen.

Zulke leiders acht ik de groote helden der menschheid, de gelijken van de groote denkers en kunstenaars. Zij allen moeten met dankbaarheid vermeld worden in de geschiedenisles. Hun hebben wij meer te danken dan velen dier obscure uitdenkers van voorbarige volkenbondsplannetjes. Geringe denkarbeid leidt veelal van de Tien Geboden en van de Bergrede tot hun utopieën, arbeid, die hun gemakkelijker viel, naarmate ze minder wisten. Zij hebben zeker hun verdienste en hun plaats in de ontwikkeling, maar ze te beschouwen als de dragers-bij-uitstek van de idee, is te veel eer. Schooner arbeid dan de hunne is het, de werkelijkheid te kennen en daarin handelend, iets wezenlijks bij te dragen, dat, zij 't ook geringe, verbetering brengt, geluk schept, lijden verzacht. Zoo ooit dan zal de geschiedenisles, die hiervan voorbeelden geeft een zedelijke strekking hebben.

Men behandele niet dispuutsgewijs het voor en tegen van den oorlog, alsof het een maatregel ware, waartoe men vrijelijk kan overgaan. De oorlog is afschuwelijk en er is niemand, die niet liever zijn doeleinden zou willen bereiken zonder oorlog. Wel kan men behandelen de vredebedreigende werking van allerlei verkeersbelemmeringen.

Ook stelle men niet te veel vertrouwen op de bekende reeks: eerst vochten individuen tegen elkaar, toen vroonhoeven en steden, toen gewesten, toen staten, toen verbonden van staten; bij het vormen van de grootere groep hield het vechten tusschen de kleinere op. Zal er eindelijk één alomvattende

groep zijn? Men kan zeker op deze eigenaardige ontwikkeling wijzen, maar men bedenke, dat als dit alles is, wat men zijn leerlingen geeft als hoop voor de toekomst, zij wel reden hebben teleurgesteld te zijn. Wat kunnen zij er anders in zien als een hypothese en nog wel een waarvoor bij dieper nadenken niet eens zooveel blijkt te pleiten? Immers de groepen worden in het geheel niet steeds grooter: wij hebben drie groote staten uiteen zien vallen. Tot nu toe vormde de grootere groep zich uit de kleineren om beter tegen andere groepen daarbuiten te kunnen vechten; den alleen-te-vormen groep ontbreekt dit cement. En: de lagere groepen konden zich maklijk aaneensluiten (of liever: tot aansluiting worden gedwongen) omdat daartusschen geen belangrijke grenzen waren. Van Holland over Utrecht en Gelre naar Westfalen bespeurde men slechts een voortgaande geleidelijken overgang. Door het ontstaan van de staten en vooral van de nationale staten is daar tusschen Arnhem en Emmerik in eens die groote werkelijkheid gekomen, die we grens noemen. Ik doel hier niet op eenigerlei haat, die aan die grens zou bestaan, maar op de scherpe verschillen, die men bijna onmiddellijk na het overschrijden van de grens hoort en ziet.

Gelukkig kunnen wij onzen leerlingen een wezenlijker hoop geven dan deze afgezaagde curve.

Werkelijkheid is dat de oorlog nu hij volkerenoorlog is, zoo veel verschrikkelijker is geworden dan toen despoten hem min of meer willekeurig konden verklaren en met huurlegers of kleine volkslegers uitvechten. En dat hieruit bij de volkeren een groote afkeer is ontstaan tegen den oorlog, een afkeer, die zich als kracht in de wereld doet gevoelen, en waarmee de regeeringen rekening hebben te houden. Het wordt hun steeds moeilijker gemaakt op een oorlogszuchtige beslissing aan te sturen.

Werkelijkheid is ook, dat de nationale staten, bij wier geboorte de oorlogen de barensweeën waren, nu geboren zijn. Er is in Europa geen enkele staat meer, die niet nationaal is of tenminste dit bedoelt te zijn. Dat heeft moeite gekost. Nog zijn vele grenzen zeer verkeerd; zij zullen misschien zonder oorlog verbeterd kunnen worden. Een groote oorzaak van oorlogen is nu weggenomen.

Werkelijkheid is ook, dat door den aanwas der bevolkingen en het sterk toenemen van het verkeer de volken oneindig afhankelijker van elkaar zijn geworden. Dit maakt oorlogen steeds moeilijker. Men hechte echter aan dit verschijnsel niet te veel beteekenis: de velen, die meenden dat oorlogen onmogelijk waren geworden door wat zij noemden de interdependentie der staten, zagen zich in 1914 zeer teleurgesteld. Ontstellend snel pasten de staatshuishoudingen zich aan aan het ontbreken van de meest 'onmisbare' zaken. Vele ontberingen bleek men zich te kunnen getroosten. Daarbij blijven thans de regeeringen, door protectie, naar een zekere autarkie streven. (Men denke ook aan de pogingen der Duitschers om op hun wijze aan petroleum te komen). Toch is het niet te ontkennen, dat *in bepaalde gevallen* de vooral economische afhankelijkheid van twee wederpartijders de vredelievende oplossing van geschillen moet in de hand werken.

Werkelijkheid is ook, dat in verband met het voorgaande de betrekkingen tusschen de staten zich oneindig hebben verveelvuldigd en geintensifieerd. Van 1815-50 sloot Nederland 180 verdragen, van 1850-1916 720; en die lateren zijn veel rijker van inhoud.[1)] Weliswaar is hierdoor ook het aantal wrijvingsvlakken toegenomen, maar de diplomatie heeft zich hier zeer aan de ontwikkeling aangepast en belangrijke nieuwe middelen gevonden (collectieve verdragen, unies). Velen der aldus geregelde onderwerpen waren niet van dien aard, dat zij oorlogen konden veroorzaken; toch is de verrijking der diplomatieke techniek van groot belang.

En nu is daar dus de Volkenbond. De inrichting daarvan moet natuurlijk uitvoerig besproken worden, met name de artikelen 10-16 van het plechtig grondverdrag, die regelen wat er moet gebeuren om oorlogen tusschen de staten te voorkomen, wanneer die dreigen te ontstaan. Moet nu de leeraar deze regelen als volwaardige werkelijkheid onderwijzen, m.a.w. moet hij in zijn les de voorspelling uiten, dat alle staten zich volgens het hier bepaalde zullen gedragen en dat hierdoor oorlogen niet meer kunnen voorkomen?[2)] Het spreekt van

1) *Van Eysinga*, Ontwikkeling en inhoud der Nederlandsche tractaten sedert 1813. den Haag 1916.
2) Afgezien nu nog van art. 15 lid 6, een maas waardoor nog wel eens een oorlog wettig kan heenglippen.

zelf, dat men dàt niet van hem kan eischen, dat hij dàt niet met overtuiging kan doen. En dat is geen starre reactionnaire gezindheid, gebrek aan idealisme, spits scepticisme, maar zuivere werkelijkheidszin, die ook leefde in die Europeesche staatslieden, die in nadere regelingen als het protocol van 1924 het grondverdrag wilden uitwerken. Ook dit protocol moet men natuurlijk behandelen, maar men moet dan eraan toevoegen dat het nu eenmaal niet is aangenomen, en waarom dit niet is geschied.

Het is een onmogelijkheid de toekomst van den Volkenbond te onderwijzen, omdat we daarvan nu eenmaal niets weten. In deze wereld gaan de dingen met vallen en opstaan; dat weet ieder. Het nieuwe is altijd anders dan wat men heeft verwacht en dan datgene, waarop men heeft aangestuurd. Een eigenaardig voorbeeld hiervan levert de ontwikkeling van de democratie. Reeds eeuwen is men hierover doende; talloos zijn de gedachten en de pogingen tot verwezenlijking. Wie echter heeft dit parlementaire stelsel voorzien, dat op 't oogenblik voor de beste verwezenlijking geldt? Het is niet uitgevonden, maar gegroeid in Engeland uit de behoeften van het oogenblik en de daden der menschen; deze daden kwamen wel voort uit gedachten, maar had men aan Cromwell of Willem III het Engelsche regeeringsstelsel van 1750, 1850, 1920 in bijzonderheden uiteengezet, dan zouden ze stom verbaasd zijn geweest. In andere landen is het Engelsche stelsel overgenomen, veelal op een oogenblik, dat ze er nog niet rijp voor waren, met veel mislukte pogingen en in alle landen weer tamelijk verschillend. Niemand weet dus hoe het parlementarisme er over 50 jaar zal uitzien; Italië heeft het vrijwel afgeschaft.

Hoe zal de Volkenbond zich ontwikkelen? In de richting van het grondverdrag? Dit gaat meer en meer schuil achter plaatselijke regelingen.[1)] Wilson heeft Locarno niet voorzien en zou het waarschijnlijk afkeuren. Wij denken tegenwoordig al weer heel anders dan Wilson in 1919. Deze wilde de geheele

1) Misschien gaan we wel naar een Europeeschen bond: die zou een zekere geographische basis hebben. Hierop wijst b.v. het niet toe- of uittreden van de Unie, Argentinië, Brazilië en een aantal andere Amerikaansche staten, Rusland en (het afgelegen) Spanje.

werkelijkhied met zijn idee overkoepelen en door één abstract, rationeel beginsel regelen. De staatslieden van Locarno daarentegen staan met beide beenen in de werkelijkheid en hebben nu voor bepaalde gevallen, met veel uitsluitingen en restricties een plaatselijke regeling getroffen; die echter daardoor niet in de lucht hangt, maar, om met Bismarck te spreken, 'legaliseering van bestaande verhoudingen' is. Naarmate nu een regeling aan deze voorwaarde beantwoordt, zal zij werkelijkheid zijn, d.w.z. in het gegeven geval uitgevoerd worden. Zoo wordt van onderop de vrede opgebouwd. 'Dit zijn alles maar compromissen', zal men tegenwerpen. Toegegeven; maar deze hebben meer uitwerking.

Zoo moeten we dus, om onzen leerlingen inzicht te geven uiteenzetten, *dat sommige dingen uit het statuut van den Volkenbond geen werkelijkheid zijn.* Maar het hoeft gelukkig hier niet bij te blijven.

Werkelijkheid is dat de Volkenbond een machtig orgaan is van de openbare meening en daardoor groote moreele kracht kan oefenen tegen oorlogverwekkers.

Werkelijkheid is dat de Volkenbond vorm geeft aan de steeds intenser wordende wederzijdsche afhankelijkheid der staten.

Werkelijkheid is dat de Volkenbond eenige oorlogen heeft helpen vermijden. Dit deden vroeger vaak 'de mogendheden', maar de Volkenbond doet het beter.

Werkelijkheid is dat de Volkenbond eenige landen, die den ondergang nabij waren, op de been heeft geholpen. Vroeger gebeurde dit ook, n.l. door leeningen van internationale bankconsortia (Egypte, China) maar de Volkenbond doet het beter.

Werkelijkheid is het Hof in den Haag.

Werkelijkheid is die eerbiedwekkende reeks van goede werken, die de Volkenbond heeft verricht voor krijgsgevangenen, vluchtelingen, slachtoffers van den hongersnood. Vele ijverige, bekwame, toegewijde mannen staan steeds klaar daar in Genève, begeerig hun hulp te verleenen, waar die noodig is.

Werkelijkheid zijn de vele internationale commissies en organisaties voor den arbeid, het verkeer, hygiëne, vrouwen- en kinderbescherming, opiumvraagstuk, enz. Vroeger was

het veel moeilijker om op zulk gebied samenwerking teweeg te brengen. De Volkenbond heeft dit ten zeerste vergemakkelijkt en verbeterd.

Waarom zijn deze dingen werkelijkheid? Omdat het leven ze heeft voortgebracht; ze zijn gegroeid; ze zijn de bedding van den ‘stroom der tijden’; ze stammen uit geen rationalistisch utopistenbrein. Zij zijn het werk van realistische idealisten. Zij vormen het wezenlijk Volkenrecht, en geen Wolkenrecht.

‘Ach, er was zoo véél te doen! En hij was zoo ver ten achter! Wat moest er nog veel gebeuren voor-i een eind kon maken aan al 't verkeerde! En dit toch was zijn roeping, naar-i meende. De straat was slecht geplaveid. Daar ginds stond een huis op 't instorten. Leentje stak povertjes in de kleeren. Er was onlangs een arme blindeman in het water gevallen, en verdronken....’

Wie herkent niet in Wouters overdenkingen, zooals Multatuli die hier geeft,[1)] zijn eigen jeugdgepeinzen? Wat konden wij vroeger een innig medelijden met arme menschen hebben. Wat zouden we veel goed gedaan hebben, als we héél rijk, als we koning waren geweest. Geen van ons dacht daarbij alleen aan eigen plezier. Mogen toch ouders en opvoeders vóór alles waken, dat zij dit medelijden en die verontwaardiging over onrecht niet ontijdig dooddrukken; men gewent zoo licht de kinderen aan kleine onrechtvaardigheden. De geschiedenisles kan het hare ertoe bijdragen dat dit moreel reageeren niet te gronde ga: bij het behandelen van verkeerde toestanden en bij het vertellen over de groote onbaatzuchtige menschen, die wisten te dienen.

Ook in het middelbaar onderwijs moet de geschiedenisles dezen trek behouden. Waar zich een gelegenheid biedt plaatse men zijn leerlingen voor de beslissing of iets goed is of onrecht. Zij zullen het dan met elkaar niet eens zijn. Men doordringe hen van de gedachte, dat een samenleving, zonder onrecht, die zij zich als ideaal voor oogen stellen, niet een doel is, maar slechts de richting aangeeft. Groot waren zij, die, een zoodanig zedelijk ideaal voor oogen hebbende, de werkelijk-

1) Ideeën 1084.

heid kenden en het onrecht daarin zagen, en iets wisten te doen tot verbetering. Zij brachten de menschen vooruit. Men kweekt mannelijke karakters, wanneer men in zijn leerlingen het geweten wakker houdt, maar ze daarbij leert de werkelijkheid moedig onder de oogen te zien.

Purmerend.

J.B. MANGER Jr.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis. (1868-1918).

XXXIV.

Zoo trad dan de geniale leider der Anti-Revolutionairen als Minister-President op in het door hem gevormde christelijke Coalitie-Kabinet, door de organen der geheele (ook der liberale) pers bewonderd wegens zijn journalistieke talenten, waarin geen landgenoot hem evenaarde; door vele geestverwanten als ‘de van God gegeven leider’ verafgood, zijn ambtgenooten weldra overschaduwend: Abraham de geweldige, zooals de geestige teekenaar van het socialistische weekblad ‘De Notenkraker’ als opschrift plaatste boven een caricatuur, die hij van dezen dictatorialen Christen-staatsman vervaardigd had.

De coalitie der ‘christelijke’ partijen, waaruit zijn kabinet was voortgekomen, vergeleek Kuyper bij een plant met verscheiden stengel, doch gestoeld op een gemeenschappelijken wortel; uit dezen ‘gemeenen wortel des geloofs’ nu, zou de betrekkelijke homogeniteit van het Ministerie voortspruiten.

De antithese tusschen de rede en het geloof, die volgens hem steeds scherper werd, bracht Kuyper over op het gebied der politiek. Socialisten zoowel als Vrijzinnigen bestempelde hij als ‘heidensche aanbidders van de rede’, met wie de christelijke geloovigen niets gemeen hadden. Een staat kon volgens hem alleen veilig zijn, wanneer zijn regeerders zich er van bewust waren, dat zij hun gezag ontleenden aan een persoonlijk God, wiens ordonnantiën, in den bijbel geopenbaard, hun bij hun bestuur tot richtsnoer strekten. Bestreden

moest daarom worden ‘den God in het Staatsrecht verzakenden geest, die in aller Liberalen politiek zich belichaamt.’

Van vrijzinnige zijde kwam men op tegen deze vereenzelviging van godsdienst met politiek. Men ontkende, dat in de Heilige Schrift bepaalde aanwijzingen zouden zijn te vinden omtrent de wijze waarop staatkundige vraagstukken dienden opgelost te worden. Men laakte het op den voorgrond plaatsen van de tegenstelling tusschen ‘het christelijk volksdeel’ (waartoe uitsluitend de Katholieken en de Calvinisten zouden behooren) en ‘de paganisten’ (alle overige Nederlanders), waardoor de verdraagzaamheid en de eendracht onder ons volk dreigden te worden verstoord en men herinnerde eraan, dat de meest heillooze tijdperken in onze geschiedenis die waren geweest, waarin de godsdiensttwisten werden overgebracht op de staatkunde. Men deed ook nog opmerken, dat vele geloovige Protestanten van Kuyper's theocratische staatkunde afkeerig waren en dat in geen enkel ander land een zoodanige antithese in de politiek werd aangetroffen; men wees ook op Gladstone, die een orthodox man was, doch nimmer in de staatkunde den godsdienst had gemengd. ‘Niet tot wat Kerk ge behoort, maar alleen de vraag of het evangelie ook op staatkundig terrein een uitgangspunt is, scheidt hier de bokken van de schapen’ postuleerde echter Kuyper.

De debatten in ons, thans een negental theologen onder zijn leden tellend, Parlement, droegen vaak in deze jaren, vooral tijdens de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting, een dogmatisch-godgeleerd-wijsgeerig karakter. De door onzen Minister-President en onze theologiseerende volksvertegenwoordigers gebezigde wetenschappelijke termen maakten het voor leeken menigmaal ondoenlijk deze discussiën, die overigens uit den aard der zaak geen practisch resultaat konden opleveren, te volgen.

Voor de ‘kleine luyden’ onder Kuyper's medestanders, die zelfs het woord ‘antithese’ niet verstonden, had deze uitdrukking misschien juist daarom een zekere mystieke en mysterieuse bekoring. Specifiek christelijke beginselen, die, naar Kuyper's beweren, in de tot nu toe tot stand gebrachte wetten niet strikt werden geëerbiedigd, zouden in de door zijn Kabinet in te dienen ontwerpen te onderkennen zijn. Wat

deze beginselen dan toch eigenlijk voorschreven, trachtte de Minister-President in vrij duistere taal uit te leggen. Zich bedienend van een aan de kookkunst ontleend beeld, maakte hij bekend, dat het Evangelie-zout niet afzonderlijk bij de spijs zou worden aangeboden, maar dat het zoodanig in die spijs zou vermengd worden, dat men dit zout nauwelijks zou proeven.

Deze leuze om de christelijke beginselen in de wetgeving te doen zegevieren, werd door enkele afgevaardigden der linkerzijde bedriegelijk en schoonschijnend genoemd. Het vrijliberale kamerlid Mees meende, dat er wel een ‘neutrale zone’ zou bestaan, op welk gebied van wetgeving de linker- en de rechterzijde te zamen konden arbeiden.

De Liberalen waren zich bewust van hun onmacht; bij de lagere standen vonden zij geen steun. Er was bij hen een zekere apathie waar te nemen, zij gevoelden weinig geneigdheid tot een staatkunde van oppositie. Vooral de in politiek en godsdienst meer bezadigden, wendden zich van de staatkunde af, nu de ‘christelijke’ en de uiterst roode eigenlijk de eenige in den smaak vallende richtingen bleken te zijn geworden. Ook zag men algemeen in, dat Kuyper een behoudende politiek zou volgen en deze wetenschap deed vele gematigde Liberalen berusten in het christelijk regime.

Eenvoud behoorde niet tot Kuyper's deugden; het behaagde hem zijn daden in de couranten besproken en toegejuicht te zien. Dagbladcorrespondenten, die naar hij beweerde, steeds als ‘persmuskieten’ op hem af kwamen, was hij nogtans immer bereid te woord te staan, ook in het buitenland, waarheen hij gedurig reizen ondernam.

Deze reizen van den Minister-President en zijn bezoeken aan vorstelijke personen en staatslieden in den vreemde, begonnen weldra de aandacht te trekken. Toen hij achtereenvolgens Berlijn, Weenen en Rome had bezocht, bevatten de buitenlandsche bladen artikelen over toenadering van Nederland tot Duitschland of aansluiting van ons land bij het Drievoudig Verbond. Door de organen der Nederlandsche pers werd elk denkbeeld van een verbond en van een economische of staatkundige toenadering tot een der mogendheden met kracht verworpen. Deze geruchten werden trouwens door

Kuyper en door den Minister van Buitenlandsche Zaken tegengesproken.

Te Brussel werd Minister Kuyper in 1904 feestelijk onthaald door Koning Leopold. Volgens Belgische bladen zou hij op verzoek van den Koning zich daarheen hebben begeven om over de zaken van den Congo en over een nadere aansluiting tusschen Nederland en België te spreken. Waarin deze aansluiting zou moeten hebben bestaan is echter niet bekend geworden. Later deelde Kuyper alleen mede, dat hij door den Koning was uitgenoodigd die zich met hem over een hartelijker toenadering tot Nederland had onderhouden.

Tijdens deze reizen scheen Kuyper wel eens te vergeten, dat hij slechts Minister van Binnenlandsche Zaken was van een kleinen staat. Zijn optreden gaf soms den indruk alsof hij waande President eener Republiek of Rijkskanselier te zijn. Te Brussel b.v. gaf hij aan een interviewer te kennen, dat hij een oorlogsschip naar Antwerpen zou zenden, blijkbaar vergetend, dat zulks alleen met bijzondere toestemming der Koningin kon geschieden. Deze uitingen van grootheidswaan waren niet in overeenstemming met de waardigheid der Regeering en strekten evenmin tot verhooging van Nederland's prestige in den vreemde. Hier te lande noemde men Kuyper spottend den Minister van buitenlandsche reizen.

Ook zijn reizen in het binnenland, b.v. tot het bezoeken van tentoonstellingen of inrichtingen, geschiedden met een openbaar vertoon, niet overeenkomend met de ambtelijke overleveringen ten onzent. Toen Thorbecke, tijdens zijn eerste Ministerie, dergelijke bezoeken bracht, waarbij ook wel feestelijke betoogingen plaats hadden, achtte men dit in conservatieve en anti-Thorbeckiaansche kringen aanmatigend en men zag daarin een bewijs, dat de Minister tegenover den Koning, die hem weinig genegen was, zich plaatste als de man, die de volksgunst bezat.[1)] Latere Ministers, ook Premiers, hadden dan ook steeds een bescheidener positie ingenomen. Wanneer zij zich op reis begaven dan was het tot verpoozing, zij hielden zich op den achtergrond.

1) Jacob van Lennep maakte een spotdicht op ‘de wijdvermaarde reize van den grooten Thor door Nederland in 1852’ (zie ‘het leven van Mr. Jacob van Lennep’ door Jhr. Dr. M.F. van Lennep, II, bldz. 55).

Kuyper, die de vorige Regeering verweten had, niets in het belang van den Transvaal te hebben ondernomen, en bij de verkiezingen van 1901 dit als wapen tegen haar had gebezigd, ondervond spoedig, dat het ook hem niet mogelijk zou zijn onze Zuid-Afrikaansche stamverwanten in eenig opzicht van dienst te zijn. Engeland was vast besloten geen vrede te sluiten dan op voorwaarde van algeheele onderwerping der beide Republieken. Kuyper's antecedenten met betrekking tot de Zuid-Afrikaansche aangelegenheden hadden daarenboven de achterdocht opgewekt van het Britsche Gouvernement, zoodat onze Regeering zich wel genoodzaakt zag zeer toegeeflijk tegenover Engeland te zijn. Het Boeren-driemanschap, dat na zijn vruchteloozen tocht naar verschillende buitenlandsche residentiën, zich in Nederland had gevestigd, vond bij het Ministerie Kuyper minder steun dan bij het vorige Bewind. ‘De Standaard’, die steeds gezind was geweest om in de regeeringsdaden van het Kabinet Pierson een spoor van anti-Afrikanisme te ontdekken, zweeg thans, evenals de kleine anti-revolutionaire pers, en de liberale bladen toonden zich nu ook veel minder heftig pro-Boer. Zij schenen Kuyper, den oud- en eere Voorzitter der Journalistenkring, te ontzien. In de troonrede van 1901 werd met geen enkel woord van den oorlog in Zuid-Afrika gewaagd. Toen bij de behandeling van het Adres van Antwoord in de Tweede Kamer op dit stilzwijgen de aandacht werd gevestigd, deed Kuyper het voorkomen, alsof het aan het vorige Bewind, dat de Zuid-Afrikaansche Republieken niet op de vredesconferentie had toegelaten, te wijten ware, dat de Regeering thans niets in dier belang kon verrichten.

In Januari 1902 begaf Kuyper zich naar Londen, waar hij vermoedelijk, - hoewel hij destijds beweerde alleen voor particuliere zaken deze reis te hebben ondernomen, - met Engelsche staatslieden de Zuid-Afrikaansche aangelegenheden besprak. Op de Londensche beurs deed zijn komst vredesgeruchten ontstaan. Kort daarop (den 25sten Januari) werd een ongetwijfeld door Kuyper opgestelde nota,[1)] namens de Nederlandsche Regeering door Hr. Ms. Gezant te Londen aan

1) Het schijnt dat bij het opstellen der nota Mr. Asser door Kuyper werd geraadpleegd.

den Britschen Minister van Buitenlandsche Zaken, Lord Landsdowne, overhandigd. Bij deze nota bood onze Regeering haar goede diensten aan,[1] welke zich eventueel zouden bepalen tot het met elkaar in aanraking brengen van de door de oorlogvoerende partijen aan te wijzen onderhandelaren. Zij meende wellicht beschouwd te kunnen worden als aangewezen om deze taak te vervullen, omdat de gedelegeerden der Boeren zich op Nederlandsch gebied bevonden en alleen bij haar geäccrediteerd waren.[2] Wanneer het Britsche Gouvernement zich met dit denkbeeld mocht kunnen vereenigen, dan zou de Nederlandsche Regeering aan de Zuid-Afrikaansche Delegatie de vraag kunnen stellen of zij bereid was zich naar Zuid-Afrika te begeven, teneinde aldaar met de leiders te velde overleg te plegen en na een vooraf bepaalden tijd weder terug te keeren, voorzien van volmachten, die in alle gebeurlijkheden voorzagen en den Gedelegeerden de bevoegdheid gaven een vredestractaat te sluiten, dat zoowel de Boeren in Europa als die in Afrika zou binden. Aan de Britsche Regeering werd verzocht in geval van toestemmend antwoord een vrijgeleide te verstrekken voor de Gedelegeerden, die de Nederlandsche Regeering, na hun terugkeer, met de Engelsche Gevolmachtigden in aanraking zou brengen, waarna zij haar taak als geëindigd zou beschouwen.

Bij het van Minister Landsdowne ontvangen antwoord, werd, zooals wel te verwachten was, het aanbod der Nederlandsche Regeering, zij het dan ook in welwillende termen, van de hand gewezen, op grond van het eenige maanden na het uitbreken van den oorlog door het Britsche Gouvernement aangenomen en openbaar gemaakte besluit, geen tusschenkomst van eenige buitenlandsche mogendheid te aanvaarden. Het snelste en meest afdoende middel om tot een schikking

1) Art. 3 van het Haagsche Verdrag voor de vreedzame beslechting van internationale geschillen bepaalt, dat het aanbieden van goede diensten nooit door de een of de andere der partijen in geschil als een minder vriendschappelijke daad kan worden beschouwd.
2) Dit laatste was echter niet juist, de Delegatie was ook in Nederland niet meer geäccrediteerd. Zij was hier geäccrediteerd geweest als buitengewoon Gezantschap tot het volvoeren van een last, maar toen deze was vervuld, was zij niet langer geäccrediteerd.

te geraken, ware, naar de meening van het Kabinet van St. James, dat de aanvoerders der Boeren in Zuid-Afrika zich rechtstreeks in verbinding stelden met den Britschen opperbevelhebber aldaar, Lord Kitchener, wien reeds was opgedragen elk voorstel, dat hij mocht ontvangen, onmiddellijk aan Zr. Ms. Regeering ter overweging door te zenden; de Britsche Regeering had daarom besloten, dat eventueele, door de leiders der Boeren gewenschte onderhandelingen, met het doel om den oorlog te beëindigen, niet in Europa, maar in Zuid-Afrika dienden plaats te hebben.

In de Nederlandsche dagbladpers werd deze stap van den Minister-President over het algemeen geprezen. Kuyper's daad deed 'de Standaard' herinneren aan onze beste dagen, aan groote en heilige traditiën. 'Wij voelen ons weer wat meer en wat beter, kinderen van een voorgeslacht, dat in de wereldpolitiek zijn woord van vaak overwegend gewicht sprak en de banen van zijn vlag op alle zeëen met verschuldigden eerbied deed groeten.' Aldus jubelde het blad zijn vreugde uit over het optreden van zijn voormaligen Hoofdredacteur als diplomaat en vredestichter.

Van de overige groote couranten was het alleen 'het Handelsblad' dat de nota zonder beteekenis achtte en deze beschouwde als een uitvloeisel van Kuyper's ijdelheid. Dit was ook de opvatting van een groot deel van het publiek.

In het buitenland werd de bedoeling der Nederlandsche Regeering over het algemeen gewaardeerd. Alom verlangde men naar vrede. De financieele wereld had belang bij de totstandkoming er van en in regeeringskringen van de tot het Drievoudig Verbond behoorende Staten, begeerde men uit politieke overwegingen, dat aan den oorlog een einde zou komen. Ook in Engeland was men tevreden met Kuyper's bemoeiïngen. Men zag hierin een eerste schrede naar de onderwerping der Zuid-Afrikaansche Republieken, waarnaar Koning Edward en het Engelsche volk snakten, mede met het oog op de aanstaande kroning. De imperialistische 'Standard' noemde de nota naief en giste, dat zij geheel uit het warme gemoed der Koningin was te verklaren.

De Boeren-gedelegeerden hier te lande, hadden zooals zij zelf mededeelden, aan niemand, ook niet aan Kuyper, opge-

dragen om te onderhandelen. Zij waardeerden echter de goede bedoelingen der Nederlandsche Regeering, om te trachten een einde te maken aan den oorlog. Kuyper schijnt evenmin aan Kruger, die nog hier te lande verbleef, doch met wien hij tengevolge van godgeleerde twisten niet zeer vertrouwelijk was, vooraf van den door hem te ondernemen stap kennis gegeven te hebben.

Al was het antwoord van Engeland op Kuyper's nota afwijzend, deze nota leidde ten slotte toch indirect tot den vrede. Een afschrift van de gewisselde stukken werd door de Britsche Regeering aan Milner gezonden, die telegrafisch last ontving Lord Kitchener te verzoeken deze correspondentie ter kennis te doen brengen van den waarnemend President der Zuid-Afrikaansche Republiek, Schalk Burger. Deze verzocht en verkreeg daarop vrijgeleide om zich naar den President van den Oranje Vrijstaat te begeven, ten einde met hem overleg te plegen. Het onderhoud tusschen de beide staatshoofden werd gevolgd door een conferentie met Kitchener en Milner, welke ten slotte leidde tot den vrede van Vereeniging van 31 Mei 1902, waarbij een einde werd gemaakt aan den krijg en tevens aan de onafhankelijkheid van Transvaal en den Oranje Vrijstaat.

De stap van Kuyper was, zooals de Engelschen blijkbaar gewenscht en gehoopt hadden, door de Boeren als een wenk opgevat om zich te onderwerpen.

Omtrent de voorgeschiedenis der Nederlandsche Nota gaf een interview van een zekeren quaker Fox, die evenals alle quakers tot de vredespartij in Engeland behoorde, met één der Redacteuren van ‘Daily News’ in den zomer van 1902, onthullingen, die ik, al is het niet mogelijk de juistheid er van te beoordeelen, toch niet onvermeld wil laten.[1)]

Fox dan deelde mede, in den herfst van 1901 zich naar 's-Gravenhage te hebben begeven, waar hij o.a. Minister Kuyper zou hebben bezocht om dien te bewegen de Boerenleiders in Nederland en in Afrika aan te raden hun eisch van behoud der onafhankelijkheid der beide Republieken te laten

1) Het is merkwaardig, dat dit interview door de groote Nederlandsche bladen niet werd overgenomen, behalve door ‘Het Vaderland’ dat echter den volgenden dag de waarschijnlijk officieuse mededeeling bevatte, dat het verhaal in hoofdzaak onjuist was.

varen. Dr. Kuyper zou hierop geantwoord hebben, dat hij, hoewel sterk voorstander dier onafhankelijkheid, alles wilde in het werk stellen om een einde te maken aan het voortdurend verlies van menschenlevens, waardoor de Boeren dreigden uitgeroeid te worden. Hij beloofde bij de Boeren-leiders in Nederland te zullen aandringen op een vriendschappelijke regeling en op het opgeven van den onafhankelijkheidseisch. Hij zou echter eenigszins bevreesd zijn geweest, dat de Engelsche Regeering tegenover eventueel te harer kennis gebrachte overwegingen minder vriendelijk gezind zou zijn en anderzijds, dat de Boeren-afgevaardigden onverzoenlijk zouden blijken. In geen geval wilde hij als bemiddelaar optreden. Zijn taak zou slechts zijn de Boeren-afgevaardigden te overtuigen, dat voor hen de tijd gekomen was, hun onafhankelijkheidseisch los te laten. Fox zou toen onzen Premier in overweging hebben gegeven zijn goede diensten aan te bieden, waarvoor het Britsche Gouvernement onmogelijk onaangenaam kon getroffen worden. In Londen teruggekeerd, zou Fox aan Chamberlain hebben medegedeeld, hoe het hem gebleken was, dat er bij zekere Nederlandsche autoriteiten geneigdheid bestond haar goede diensten aan te bieden, mits zij zich verzekerd konden houden, dat zulk een aanbod welkom ware aan de Britsche Regeering. Tevens zou hij den Minister een door hem ontworpen schema van een vredesverdrag ter hand hebben gesteld. Hij zou daarop Dr. Kuyper hebben verzocht onderhandelingen met de Boeren-leiders in Nederland op touw te zetten en ook met de Britsche Regeering, omdat hij, naar hetgeen hij vernomen had, er zich van overtuigd hield, dat zulk een handelwijze voor het Britsche Gouvernement niet onaannemelijk ware. De Minister-President zou zich toen in verbinding hebben gesteld met de Boeren-leiders hier te lande, maar zeer teleurgesteld zijn geweest, toen hij vernam, dat zij slechts op den grondslag der onafhankelijkheid mochten onderhandelen. Na eenig verder onderzoek zou hij daarna besloten hebben de nota aan de Britsche Regeering te zenden.

Welke motieven ook tot het indienen der nota mochten geleid hebben, dit althans had zij bereikt, dat een einde werd gemaakt aan den wanhopigen strijd der Boeren, die, wanneer

zij nog ware voortgezet, ten slotte tot hun totalen ondergang zou hebben geleid. Het ware echter wellicht meer in hun belang geweest, indien de Boeren zich feitelijk aan de overmacht hadden overgegeven, zonder een verdrag te teekenen en vele Nederlanders hadden misschien liever gezien, dat het niet juist onze Regeering ware geweest, die hen aanraadde hun onafhankelijkheid prijs te geven.

De ex-Staatsprocureur der Zuid-Afrikaansche Republiek Reitz deed een schriftelijke verklaring aan de Nederlandsche Regeering toekomen, welke deze aan de Staten-Generaal overlegde, waarbij hij te kennen gaf, dat hij zelf en al zijn landgenooten van oordeel waren, dat de Nederlandsche Regeering, door het zenden van de nota, aan hun volk een weldaad had bewezen. Zij waren overtuigd, dat de omstandigheden het noodzakelijk maakten vrede te sluiten, dat door het voortzetten van den oorlog hun volk groot gevaar liep uitgeroeid te worden, vooral wat vrouwen en kinderen betrof. ‘Een volk dat gevaar loopt te vergaan en de keuze heeft zijn vrijheid te verliezen of te vergaan, moet zijn vrijheid opofferen’, met deze aanhaling uit Hugo de Groot's ‘de iure belli ac pacis’ besloot de brief.

De haat en wrok tegen Engeland, die tijdens den Boeren-oorlog hier te lande zeer sterk was, verdween na het sluiten van den vrede geleidelijk en eigenlijk vrij spoedig.

De Zuid-Afrikaansche Vereeniging bleef werkzaam om door moreelen en materieelen steun de instandhouding en verbreiding van de Hollandsche taal in Zuid-Afrika te bevorderen. Aan de Amsterdamsche Universiteit werd een leerstoel voor Hollandsch-Romeinsch Recht ingesteld, ten einde te bevorderen, dat Zuid-Afrikaansche jongelieden hier te lande, in plaats van in Engeland, hun studies zouden volbrengen.

Toen na het sluiten van den vrede de drie Boeren-generaals: Botha, de Wet en de la Rey Europa bezochten, deden zij ook hier te lande niet te vergeefs een beroep op de menschlievendheid om de ellende die als gevolg van den oorlog in de nieuwe kolonie heerschte te helpen verzachten, nadat zij er niet in geslaagd waren de Engelsche Regeering te bewegen hun volk verder behulpzaam te zijn.

Door de besprekingen, welke Kuyper met buitenlandsche

staatslieden hield; door zijn persoonlijk optreden in de Zuid-Afrikaansche zaken; door instructies, die hij eigenmachtig aan diplomatieke ambtenaren, met name aan onzen Gezant bij de Scandinavische Hoven, Baron van Heeckeren van Kell, verstrekte, werd de Minister van Buitenlandsche Zaken op den achtergrond geschoven. De vreemde Diplomaten bespraken de gewichtige aangelegenheden met den Minister-President, terwijl het toch een vaste regel is, dat alleen de Minister van Buitenlandsche Zaken de aangelegenheden met het buitenland in handen heeft.

Bij zijn optreden als Minister stond Baron Melvil van Lynden, die gedurende vele jaren het ambt van Rechter bij de arrondissementsrechtbank te Utrecht had bekleed en eerst sinds korten tijd tot Secretaris-Generaal van het Hof van Arbitrage was benoemd, als een kundig man bekend. Hij miste evenwel ervaring in buitenlandsche aangelegenheden, hij kende de zaken noch de personen en toonde spoedig niet de eigenschappen te bezitten, onontbeerlijk voor het Hoofd van een tak van algemeen bestuur. Weldra bleek hij ook tegen den arbeid niet opgewassen en hij ondervond daarvan de gevolgen in zijn gezondheid. De druk, die de autoritaire Minister-President op hem uitoefende, scheen verdoovend op hem te werken. Door een mislukte poging om den Heiligen Stoel een zetel te bezorgen in den permanenten Raad van Beheer voor het Arbitrage Hof ontstemde Minister van Lynden de Katholieken.

In het Parlement was zijn optreden zwak. Wegens een uitlating in de Memorie van Antwoord op de begrooting van zijn Departement voor 1905, ter motiveering van de overplaatsing van het Consulaat-Generaal in Zuid-Afrika van Pretoria naar Johannesburg, werd de Minister in de Tweede Kamer hevig aangevallen door Goeman Borgesius. Deze overplaatsing was n.l. door hem o.a. op dezen grond verdedigd, dat een Nederlandsch consulair ambtenaar te Pretoria lichtelijk bloot zou staan aan pogingen om hem te betrekken in politieke woelingen, gericht tegen het Britsche Gezag. Ook in Zuid-Afrika maakte deze uitlating een slechten indruk en Generaal Botha richtte daarover een scherpen brief tot den Minister.

In 1905 kwam het tot een crisis aan Buitenlandsche Zaken. Het vorige jaar was de oorlog uitgebroken tusschen Rusland en het, door zijn in 1902 met Engeland gesloten verbond, overmoedig geworden en thans bij dezen strijd over de suprematie in Oost-Azië, voor het eerst als groote mogendheid optredende Japan. In het begin van 1905 naderde het Russische Oostzee-eskader, op zijn tocht naar het oorlogsgebied in het verre Oosten, Insulinde. Dit wekte groote bezorgdheid bij onze Regeering, omdat ernstige verwikkelingen zouden kunnen ontstaan, wanneer de Russische oorlogsschepen hun kolenvoorraad zouden willen aanvullen in een Nederlandsch-Indische haven of wanneer het overnemen der kolen uit de kolenschepen (die de vloot vergezelden of naar een vooraf bepaald punt gedirigeerd werden) mocht geschieden binnen de territoriale wateren van een der Nederlandsch-Indische eilanden. De Ministerraad verzocht toen aan den Minister van Buitenlandsche Zaken zich voortaan te verzekeren van het advies van een geroutineerd diplomaat. Minister Melvil van Lynden noodigde daarop zelf, zooals althans Kuyper later in de Kamer verklaarde, den oud-Gezant te Constantinopel von Weckherlin uit hem ter zijde te staan. Deze diplomaat belastte zich nu aan diens Departement met de dagelijksche leiding van zaken, waar het gewichtige aangelegenheden gold. De verantwoordelijke leider der buitenlandsche betrekkingen stond hierdoor feitelijk onder controle van een niet verantwoordelijken en niet officieel aangestelden persoon. Deze inconstitutioneele toestand duurde echter slechts enkele maanden. In Maart verzocht en verkreeg Minister Melvil van Lynden plotseling zijn ontslag. De directe oorzaak van deze zoogenaamde Buitenhof-crisis[1)] is, naar ik meen, nimmer bekend geworden. Een hierover door van Kol in de Tweede Kamer tot de Regeering gerichte interpellatie gaf geen licht, daar de Minister-President, op grond dat het landsbelang dit verbood, weigerde mede te deelen of de aftreding van den Minister van Buitenlandsche Zaken, zooals de bladen beweerden, verband

1) Het Departement van Buitenlandsche Zaken was toenmaals nml. nog gevestigd in het ouderwetsche, primitieve, thans gesloopte gebouw aan het Buitenhof.

hield met de tegenover Rusland en Japan aangenomen houding.[1)]

Nadat de Minister van Marine Ellis korten tijd zich met de leiding van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken had belast, werd de Gezant te Weenen Jhr. van Weede van Berencamp, bereid gevonden tot aan de algemeene verkiezingen, welke in den zomer van dat jaar zouden plaats hebben, als Hoofd van dit Departement op te treden.

XXXV.

De in het laatste decennium der vorige eeuw hier te lande tot een krachtiger ontwikkeling gekomen arbeidersorganisatie, die door de oprichting in 1893 van het Nationaal Arbeids Secretariaat geconcentreerd was geworden, had de werklieden in staat gesteld, om met beter succes dan voorheen, gebruik te maken van het recht van werkstaking tot verbetering hunner arbeidsvoorwaarden. Na de groote stakingen in het havenbedrijf, resp. in 1899 te Amsterdam en in 1900 te Rotterdam, kwam er tusschen de werklieden-organisaties en de veembesturen een transactie tot stand, waarbij o.a. het loon collectief werd geregeld. De arbeiders wilden nu niet langer

1) Later maakten de bladen melding van een intrige, die op touw zou zijn gezet om Minister Melvil van Lynden ten val te brengen. Baron van Heeckeren van Kell, Gezant te Stockholm, wien verzocht zou zijn hierbij zijn medewerking te verleenen, zou geweigerd hebben deze rol te spelen en hij zou den Minister in kennis hebben gesteld met de plannen, die tegen hem beraamd werden. Toen een door dezen laatste ingesteld onderzoek, echter tot geen resultaat geleid had, zou de Minister, meenend dat van Heeckeren hem opzettelijk onwaar had ingelicht, dezen diplomaat voor ontslag hebben voorgedragen. Hieraan zou toen geen gevolg zijn gegeven, nadat de Gezant zich opnieuw verantwoord had, maar de beschuldiging van onware inlichting werd evenmin ingetrokken. Door Minister Ellis zou toen met van Heeckeren een modus vivendi zijn getroffen. Wanneer van Heeckeren geen gerucht maakte, zou hij ook niet langer als leugenaar beschouwd worden. Wat hiervan ook zij, aan Baron van Heeckeren werd, tijdens het interregnum van Ellis, het Grootkruis der Oranje Nassau-orde verleend en hij werd tot lid der Eerste Kamer gekozen, naar men zeide door de voorspraak van Kuyper, wiens geestverwant hij was. Toen de latere Minister van Tets van Goudriaan zich niet hield aan de afspraak van minister Ellis en van Heeckeren op grond van hetgeen waarvan hij door minister Melvil van Lynden beschuldigd was, niet wilde bevorderen, beklaagde de Gezant zich hierover bij de Eerste Kamer, die zich echter terecht niet geroepen achtte zich met deze zaak te bemoeien.

samenwerken met hen, die genoegen namen met een lagere bezoldiging dan de in gemeen overleg met de werkgevers vastgestelde.

In 1902 werd de Nationale Federatie van transportarbeiders opgericht, waarbij hoofdzakelijk vereenigingen van werklieden in het haven- en veembedrijf te Amsterdam zich aansloten. Deze Federatie publiceerde in November 1902 een manifest, inhoudend de grieven der dok- en veemarbeiders en tevens werd daarbij te kennen gegeven, dat na 1 Januari 1903 de georganiseerden niet langer wilden samenwerken met hen, die niet bij een vakbond waren aangesloten. Deze bedreiging werd ten uitvoer gebracht en leidde spoedig tot conflicten. De N.V. 'Blauwhoedenveem' eischte het recht op ook met niet-georganiseerden te arbeiden, waardoor den 9den Januari bij dit veem een staking uitbrak, welke voor de arbeiders een gunstig verloop had. 'Blauwhoedenveem' weigerde evenwel de zoogenaamde 'onderkruipers', tijdens de staking in dienst genomen, te ontslaan, hetgeen de staking weder deed herleven. Toen loodswerkers der cargadoorsfirma Wm. H. Müller & Co., die geweigerd hadden aan twee ongeorganiseerde werklieden van 'Blauwhoedenveem' goederen af te leveren, waren ontslagen en evenzoo de bootwerkers dier firma, die niet verkozen met de in dier plaats aangenomen arbeiders samen te werken, sprak de Nationale Federatie de boycot uit over de goederen der firma Müller & Co. De arbeiders der veemen, die weigerden de 'besmette' goederen aan de booten van die firma in ontvangst te nemen, werden op grond daarvan ontslagen en daar de goederen 'de besmetting' overbrachten op ieder, die er zich mee inliet, staakten langzamerhand alle georganiseerde arbeiders der veemen en de staking breidde zich uit over het personeel der scheepvaart-maatschappijen, zoodat het geheele veem- en havenbedrijf te Amsterdam in het laatst van Januari 1903 stil lag. De vereeniging van werkgevers gaf in een Manifest te kennen, dat zij, ofschoon het vereenigingsrecht der arbeiders erkennend, tegen de uitoefening van dwang zich verzette en daarom besloot voor haar leden de vrijheid te handhaven, om met niet-aangesloten werklieden te arbeiden.

Het spoorwegpersoneel werd in het conflict betrokken, toen

een machinist werd ontslagen, die geweigerd had een wagon met 'besmette' goederen te rangeeren, hetgeen het personeel van de H.S.M. en van de S.S. te Amsterdam deed besluiten den arbeid te zullen neêrleggen, zoodra het Hoofdbestuur der Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel daartoe het sein zou geven. Dit geschiedde den 30sten Januari, nadat de Directie der H.S.M. op telegrafisch verzoek van dat Hoofdbestuur om de spoorwegarbeiders niet te verplichten tot onderkruiperswerk, had geantwoord, hieraan niet te kunnen voldoen aangezien de maatschappij krachtens de wet[1)] en haar concessie verplicht was de ter verzending aangeboden goederen aan te nemen en te vervoeren. Ook de S.S. stelde zich op dit standpunt.

Deze spoorwegstaking was dus een solidariteitsstaking, doch vele spoorwegarbeiders legden het werk neder in de hoop of de overtuiging, dat de staking mede zou strekken tot het tegemoet komen aan sinds lang bij hen bestaande grieven. De stakers vaardigden een manifest uit aan de Amsterdamsche burgerij, waarin zij de aanleiding hunner houding uiteenzetten en waarin werd te kennen gegeven, dat de staking tevens zou dienen om hun loonen, die voor het meerendeel niet hooger waren dan *f* 10 per week te doen stijgen en hun werkuren, die in den regel niet korter waren dan 14 à 16 uren per dag eenigszins te verminderen. Reeds in 1891 waren grieven, welke o.a. betroffen het boete- en het premie-stelsel, de diensttijden en de pensioenregeling door de Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel in een brochure (het zoogenaamde grievencahier) openbaar gemaakt. Deze grieven waren ook reeds nu en dan in de Tweede Kamer door de socialistische afgevaardigden ter sprake gebracht.

Deze spoorwegstaking was niet vooraf beraamd. Zij ontstond spontaan en overviel zelfs de leiders, zooals deze zelf verklaarden.

De leiding der staking berustte aanvankelijk bij de bestuurders van de vereenigingen, die bij de Federatie waren aangesloten. Deze behoorden voor een groot deel tot de Sociaal-Democraten, doch niet allen. De voorzitter der

1) Art. 31 der Wet tot regeling van den dienst en het gebruik der Spoorwegen van 9 April 1875 (Stbl. No. 67).

Federatie, Petter, b.v. was geen Socialist. Later nam de vereeniging van spoor- en tramwegpersoneel, wier leden voornamelijk uit Socialisten bestonden, de leiding op zich.

De invloed der leiders op het spoorwegpersoneel bleek zeer groot te zijn. Met ontzag en bewondering zagen de arbeiders op tegen hen, die zich aan hun hoofd hadden gesteld. Ook de ongeorganiseerden onderwierpen zich aan de bevelen van het Hoofdbestuur der organisatie. Eén van de leiders, het socialistische Kamerlid Hugenholtz, nam gedurende de staking, op het station te Haarlem, de leiding van den chef, met diens goedvinden, over.

Toen het zich den 31sten Januari liet aanzien, dat de staking zich over een deel van het land zou uitbreiden[1)] en er zelfs gevreesd werd voor het uitbreken van een algemeene spoorwegstaking, hadden de leden van den Raad van Administratie der H.S.M. een conferentie met den Minister van Waterstaat, wien zij verzochten ontheffing van art. 31 der Spoorwegwet te verleenen, hetgeen natuurlijk niet kon worden toegestaan. De Regeering, die, naar het schijnt, door de staking overvallen was, wilde of kon evenmin op andere wijze haar tusschenkomst verleenen tot beslechting van het geschil. Haar eenige daad bestond in het oproepen van de klein-verlofgangers der lichting 1902.

De Directies der beide Spoorwegmaatschappijen, alzoo geen steun vindend bij de Regeering en, naar het schijnt, min of meer in radeloosheid verkeerend, gaven daarop nog den avond van denzelfden dag te kennen, dat zij in alle eischen toestemden[2)], waarop den volgenden dag het spoorwegverkeer werd hersteld.

Door toe te geven, dat de ‘besmette’ goederen niet zouden vervoerd worden, stelden de Directies eigenlijk de wet buiten werking, al hadden dan ook de vereenigingen, die door de stakers geboycot waren, haar beloofd, zoolang deze boycot duurde, geen goederen ten vervoer te zullen aanbieden.

Door de capitulatie der Spoorweg Directies behaalde de

1) Het Hoofdbestuur der staking had het besluit genomen om o.a. aan de stations te Rotterdam, den Haag, Amersfoort en Roosendaal den arbeid terstond stop te zetten.
2) Zelfs werd toegezegd, dat aan de werklieden loon zou worden uitbetaald over de dagen, waarop zij geweigerd hadden te arbeiden.

Vereeniging van spoor- en tramwegpersoneel een overwinning, die haar zelfvertrouwen aanmerkelijk deed groeien en haar tot nieuwen strijd prikkelde, waartoe zij ook door de Socialisten werd aangevuurd. De arbeidersorganisaties waanden nu voor goed meester te zijn van het gezag en meenden dat de dageraad van de dictatuur van het proletariaat was aangebroken. De tweedaagsche stremming van het spoorwegverkeer, had aangetoond, welk een groote plaats dit verkeer in ons maatschappelijk leven innam. De indruk, welke deze verkeers-stagnatie op het publiek te weeg bracht, was bijna niet minder groot dan die, welke het uitbreken van den wereld-oorlog ruim tien jaren later hier te lande zou veroorzaken.

Het niet-socialistische publiek was over het algemeen misnoegd over den afloop der staking; sommigen gaven de schuld aan de Regeering; anderen aan de Directies der Spoorweg-Maatschappijen en aan hen, die deze tot toegeven hadden aangezet. De algemeene indruk was, dat het wettig gezag zich had onderworpen aan de arbeiders-organisaties. Enkele persorganen waren van oordeel, dat de Regeering de lichtingen onder de wapenen had behooren te roepen, waartoe velen van het spoorwegpersoneel behoorden, wien zij dan als militairen had moeten gelasten in den dienst te voorzien.

De vrij liberale Leidsche Hoogleeraar Visser van IJsendoorn, hekelde in een door de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ opgenomen artikel de houding der Regeering, die in haar eersten plicht: het hooghouden van het gezag, was te kort geschoten en hij zag daarom reikhalzend uit naar het ontslag van het Ministerie.

Ook in het buitenland maakte de wijze waarop deze staking was verloopen een slechten indruk.

De Amsterdamsche gemeente-arbeiders, door het succes van het spoorwegpersoneel overmoedig geworden, stelden nu aan den Gemeenteraad eischen, voornamelijk bestaande uit verhooging van loon en kondigden een algemeene staking der gemeentebedrijven aan, wanneer daaraan niet binnen enkele dagen zou worden voldaan. De Raad besloot echter niet toe te geven aan deze eischen, die de gemeente 7 à 8 ton 's jaars zouden kosten. Toen de Regeering, daarop den 5den Februari de verlofgangers der lichtingen 1900 en 1901 opriep, ten einde

zoo noodig te Amsterdam de openbare orde te handhaven, besloten de arbeiders op advies hunner leiders, die nu eenigszins schenen terug te deinzen voor de gevolgen van hun drijven, voorloopig nog niet tot staking over te gaan. De Regeering achtte het intusschen noodzakelijk maatregelen te treffen, ten einde een herhaling der gebeurtenissen, die einde Januari hadden plaats gegrepen, te voorkomen. Zij diende den 25sten Februari drie wetsontwerpen in. Het eerste ontwerp, afkomstig van den Minister van Justitie, bevatte bepalingen, op te nemen in het strafwetboek, strekkend om het hinderen en overlast aandoen aan hen, die zoogenaamde onderkruipersdiensten verrichten, strafbaar te stellen en tevens een artikel, waarbij straf bedreigd werd tegen hem, die in eenigen openbaren dienst 'of in het openbaar spoorwegverkeer werkzaam is en, met het oogmerk om in dien dienst of in dat verkeer stremming te veroorzaken, nalaat of, wettig daartoe gelast, weigert werkzaamheden te verrichten, waartoe hij zich uitdrukkelijk of uit kracht van zijn dienstbetrekking heeft verbonden.'

Het tweede ontwerp strekte tot verhooging der oorlogsbegrooting met een bedrag van *f* 60.000 ten einde de bij het corps genie-troepen bestaande spoorweg-brigade uit te breiden, opdat deze in staat zij in buitengewone omstandigheden op de hoofdlijnen den dienst in stand te houden.

Het derde voorstel betrof het in het leven roepen van een Staatscommissie met enquête bevoegdheid, die de rechtsverhoudingen en de dienstvoorwaarden van het spoorwegpersoneel en de bij dat personeel bestaande grieven zou hebben te onderzoeken. Bij de aanbieding dezer ontwerpen legde de Minister-President in de Tweede Kamer een regeeringsverklaring af, waaruit bleek, dat de staking geheel onverhoeds de Regeering had overvallen en dat zij gansch onvoorbereid deswege opzettelijk niet dadelijk had ingegrepen. De staking noemde Kuyper 'misdadig' en hij deed ter verkrijging van de medewerking der Kamer voor de Regeeringsvoorstellen een ernstig beroep op den steun van alle partijen in de Staten-Generaal 'die de wettige huisorde in den Staat geëerbiedigd willen zien.' 'Reactie wil hier niemand' zoo besloot de Minister-President zijn rede. 'op de hervorming van onze

sociale toestanden blijft èn Regeering èn Kamer onveranderlijk aansturen, maar het schip van staat mag niet met ons gedoogen geënterd worden. In het welbegrepen belang van alle partijen moet het wettig gezag onverzwakt worden gehandhaafd.'

Het voorstel om aan het spoorwegpersoneel het recht van staking te ontnemen, werd door velen toegejuicht. Socialistenvrees had na de staking een herleving van conservatieve denkbeelden veroorzaakt. Later kwam er wel eenige kentering in deze opvatting. Adressen vóór zoowel als tegen de stakingsontwerpen werden door velen onderteekend.

Bij de Socialisten verwekten de 'dwang'- 'tuchthuis-' of 'muilkorf'-ontwerpen, met welke namen zij de Regeeringsvoorstellen aanduidden groote verbittering. Een Comité van verweer werd opgericht door verschillende organisaties der spoorweg- en transportarbeiders en het Nationale Arbeids Secretariaat, waarin zoowel Sociaal-Democraten als Vrije Socialisten en Anarchisten vertegenwoordigd waren. De socialistische voorzitter der Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel, Oudegeest, trad op als President van dit Comité, dat alom protest-meetings organiseerde. In een geheime vergadering werd besloten tot een staking van de arbeiders in het spoorweg- en havenbedrijf op 6 April, terwijl zoo noodig later anderen eveneens het werk zouden nederleggen.

De Regeering werd over de Januari-staking geïnterpelleerd door den vrij liberalen afgevaardigde Mees, die meende, dat zij de gebeurtenissen had moeten en kunnen voorzien. Velen ter linkerzijde, zoo gaf hij te kennen, waren geneigd geen oppositie te voeren tegen de voorgestelde wets-ontwerpen, doch zij wenschten deze toch niet ongewijzigd aan te nemen. Het opleggen van buitengewone straffen achtte hij alleen dan billijk, wanneer de arbeidsvoorwaarden der betrokken personen tevens werden geregeld.

Ook Troelstra richtte een interpellatie tot de Regeering en stelde haar voor, om te zamen met de volksvertegenwoordiging middelen te beramen, die den strijd overbodig zouden maken. Hij gaf den Minister-President in overweging de strafwetontwerpen in nadere overweging te nemen en eerst tot een

definitieve beslissing over te gaan, wanneer de Enquêtecommssie haar rapport zou hebben uitgebracht. Kuyper wenschte echter op dezen 'Sirenenzang' niet in te gaan.

Naar aanleiding van het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer bracht de Regeering enkele wijzigingen in de ontwerpen aan. De bepalingen tot het tegengaan van hinderlijke practijken, die tegenover onderkruipers plachten te worden toegepast, werden verduidelijkt en verzacht. De grenzen, waarbinnen staking strafbaar zou zijn, werden eenigszins ingekrompen en de straf-maxima verlaagd. Ook erkende de Regeering, dat de rechtspositie van het spoorwegpersoneel tegenover de Directies verzekerd behoorde te zijn en zij deelde mede, dat, in afwachting van de uitkomsten der Enquête-Commissie, bij Algemeene Maatregel van Bestuur hieromtrent regelen zouden gesteld worden. Zij beloofde, dat dit nog vóór de totstandkoming der stakingswetten zou geschieden.

Den 2den April ving de behandeling der stakings-ontwerpen in de Tweede Kamer aan. De geheele rechterzijde steunde onvoorwaardelijk de Regeering, die, zooals de Minister-President mededeelde, haar houding na langdurig wikken en wegen had bepaald en na een herhaald zich afvragen of niet beter den weg van apaisement zou worden bewandeld.

Na het verkeerde gebruik, dat het spoorwegpersoneel van het stakingsrecht had gemaakt, gevoelden ook de Liberalen weinig geneigdheid om tegen het verbod om dat recht uit te oefenen oppositie te voeren, al was dit verbod eigenlijk in strijd met de vrijzinnige beginselen. De Vrij-Liberalen Mees en van der Vlugt gaven te kennen met de Regeering te zullen meegaan nu deze een K.B. had toegezegd, dat de arbeidsvoorwaarden van het personeel zou regelen.

Het Hoofdbestuur der Liberale Unie had in een adres aan de Tweede Kamer te kennen gegeven, het bedenkelijk te achten in deze tijdsomstandigheden over te gaan tot het behandelen der strafbepalingen, omdat wanneer die tot stand kwamen, vóórdat de wet de rechtspositie der werklieden had geregeld, het rechtsgevoel der natie daardoor zou geschokt worden. Toen het beloofde K.B. eenige dagen vóór de stem-

ming verschenen was[1)], verklaarden de Unie-Liberalen, bij monde van Rink, zich evenwel bevredigd.

Ook de liberale persorganen raadden aan de strafwetnovelle aan te nemen, nu de Regeering de bepalingen eenigszins had verzacht.

De Vrijzinnig-Democraten bleven zich tegen de voorgestelde strafbepalingen verzetten, welke met hun stemmen en die der Sociaal-Democraten tegen, den 10den April werden aangenomen door de Tweede Kamer en den volgenden dag door de Eerste.

Het tweede ontwerp kwam met medewerking ook der Vrijzinnig-Democraten tot stand en de instelling der Enquête-Commissie werd zonder stemming aangenomen. Tot voorzitter dezer Commissie werd het vrijzinnig-democratische kamerlid Veegens benoemd, terwijl zij voorts was samengesteld uit een R.K. geestelijke (Ariëns) een Predikant (Talma) een Hoogleeraar in de rechtswetenschappen (Molengraaff) en een lid van den Hoogen Raad (Jhr. Laman Trip).[2)]

Den 6den April had inmiddels het Comité van Verweer bij manifest de werkstaking afgekondigd voor alle werklieden in de transportbedrijven te land en te water, zoowel spoor- als havenarbeiders.

Deze staking, bedoeld als politieke demonstratie tegen de stakingsontwerpen, maakte een volkomen fiasco. Vele arbeiders wilden niet deelnemen aan een staking als deze, uitsluitend met een staatkundig, zelfs revolutionair doel (het intimideeren der Staten-Generaal).

Hoewel het stakingsplan geheim was gehouden, waren de Directies der Spoorweg Maatschappijen thans voorbereid en zij handelden met veel beleid. Vele personen boden zich bij haar aan voor werk, o.a. machinisten uit Duitschland. De christelijke en katholieke werkliedenvereenigingen kon de Regeering

1) Volgens dit K.B. van 7 April 1903 (Stbl. No. 214) zou de rechtspositie van het Spoorwegpersoneel in een Reglement moeten worden vastgelegd, door de Directies opgemaakt en goedgekeurd door den Minister van Waterstaat. Werd hieromtrent tusschen den Minister en de Directies geen overeenstemming bereikt, dan zou de Minister bevoegd zijn deze regeling zelfstandig vast te stellen. Bij dit K.B. werd voorts o.a. een groepsvertegenwoordiging ingesteld en bepaald dat ter zake van disciplinaire straffen beroep zou openstaan bij scheidsgerechten.

2) Den 14den Januari 1904 bracht deze Commissie haar rapport uit.

in bedwang houden. De christelijke werklieden-vereeniging ‘Patrimonium’ had indertijd adhesie betuigd aan een besluit van het in 1891 te Amsterdam gehouden sociaal congres, inhoudend dat het recht van werkstaking, mits nooit als politiek instrument of als moedwillige contractbreuk, van christelijk standpunt niet mag worden ontkend.

De stemming van het publiek was in het algemeen zeer sterk tegen de staking. De politie te Amsterdam ondervond, dat er een ordelijke geest heerschte en dat de bevolking volstrekt niet gezind was, om voor de stakers partij te trekken.

Den 9den April proclameerde het Comité van Verweer de algemeene werkstaking voor het geheele land, doch reeds twee dagen later kondigde het af, dat de staking was opgeheven. De aanneming der wetsontwerpen had daartoe genoopt, daar zoowel de stakers als de leden van het Comité als leiders der staking, nu strafbaar zouden zijn. De Anarchisten, onder leiding van Domela Nieuwenhuys, die in deze dagen weder uit zijn afzondering naar voren was getreden, waren over dit besluit tot opheffing der staking hevig verbolgen op de socialistische leiders, die de opheffing hadden doorgezet en die zij nu van verraad beschuldigden. De Socialisten van hun kant verweten den Anarchisten, dat het hun slechts te doen was geweest om in troebel water te visschen en revolutie te maken. De strijd tusschen de Sociaal-Democraten en de Anarchisten werd na de staking nog voortgezet en de vakbonden werden van anarchistische elementen gezuiverd.

Op het kort na dit ‘anarchistisch avontuur’ (zooals Kuyper deze tweede staking noemde) gehouden socialistische Congres werd de staking door de leiders verdedigd op grond dat de arbeiders, bij gebrek aan algemeen stemrecht geen ander wapen bezaten om hun bedreigde rechten te verdedigen; de meer gematigde Socialisten als Schaper en Fortuyn, achtten echter de algemeene staking een schromelijke fout. Bij een in de Tweede Kamer gehouden debat, tijdens de behandeling van het wetsontwerp tot het in dienst houden der lichtingen 1901 en 1902[1)], kwam de vraag ter sprake wie zedelijk ver-

1) Dit wetsontwerp was den 26sten Maart ingediend. Den 9den April verscheen het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer en wegens ongesteldheid van den Minister van Oorlog eerst den 10den Juni de Memorie van Antwoord. Inmiddels waren de lichtingen reeds lang naar huis gezonden. Den 30sten Juni had de Tweede Kamer nu te bepalen, dat deze lichtingen in dienst zouden worden gehouden. Een motie de Savornin Lohman werd toen aangenomen, waarbij de oproeping der lichtingen werd goedgekeurd en waarbij werd voorgesteld, het aan de orde zijnde wetsontwerp, nu dit door den loop der omstandigheden geen doel meer had, van de orde der werkzaamheden af te voeren.

antwoordelijk was voor de in April plaats gehad hebbende gebeurtenissen. Volgens Troelstra was de buitengewone oproeping en het onder de wapenen houden der miliciens indirect de oorzaak der staking, zoodat de Regeering daarvoor verantwoordelijk was. Minister Kuyper antwoordde, dat het pleidooi van Troelstra op hem den indruk maakte van een poging om zich zelf te zuiveren van misschien de zwaarste schuld, die op een politieken leider kan rusten.

De Regeering werd in de bladen zeer geprezen voor het onderdrukken dezer tweede staking. Het is echter de vraag of die groote lof wel in allen deele verdiend was. Wel schijnt het dat de militaire maatregelen (het bezetten van stations en overwegen) zeer doeltreffend waren.

Mijn vader keurde in de handelingen der Regeering af:

1°. dat zij op 31 Januari de Spoorweg-Maatschappijen niet haar krachtigen steun had verzekerd. Al had dan ook het verkeer eenige dagen bijna stil gestaan, toch zou dan de loop der zaken kortstondiger zijn geweest.

2°. dat zij daarna in de Strafwet-novelle de strafbaarstelling bij Spoorwegstaking had opgenomen, hetgeen z.i. nutteloos was en aanleiding moest geven tot groote verbittering;

3°. dat zij zwakheid had getoond door het ontwerp zeer te verzachten en door, na de indiening, te komen met het besluit, waarbij de rechtspositie van het spoorwegpersoneel zou geregeld worden.

Voorts keurde hij verschillende uitingen van Kuyper in de Staten-Generaal af, die z.i. aantoonden, dat hij journalist was en geen staatsman. Ook had z.i. de Regeering beter gedaan de Commissie van Enquête dadelijk te benoemen. Zij zou dan reeds haar arbeid hebben kunnen aanvangen ook zonder dat de wettelijke rechten, haar toe te kennen, nog waren vastgesteld. Wanneer niet een oud-Predikant, maar een wezenlijk staatsman, vertrouwd met het bestuur des lands,

in de eerste maanden van 1903 aan het hoofd der Regeering had gestaan, dan zouden, naar de meening van mijn vader, de zaken veel spoediger en met minder omslag en kosten geregeld zijn geweest.

Na de staking trok het ontslag aan een leeraar der Rijkslandbouwschool verleend wegens zijn socialistische propaganda de aandacht van de pers en van het publiek. Deze leeraar, met name Lindeman, was als spreker opgetreden in een protestvergadering te Gouda namens het Comité van Verweer en had daar beleedigende uitdrukkingen over Minister Kuyper en over het leger gebezigd. De Minister van Waterstaat voerde hierover een lange correspondentie met Lindeman en legde hem ten slotte een verklaring ter teekening voor inhoudend dat hij niet begrepen had, dat de beweging waaraan hij had deelgenomen 'misdadig' was. Toen hij weigerde deze verklaring te onderteekenen, werd hij ontslagen. Bij een over deze zaak-Lindeman in de Tweede Kamer gehouden interpellatie door den leider der Vrijzinnig-Democraten Prof. Drucker, bleek een groot verschil van meening te bestaan over de vraag of een ambtenaar ook buiten zijn dienst in zijn vrijheid mag beperkt worden. Een motie-Drucker, die zoowel het optreden van Lindeman als het beleid der Regeering afkeurde, werd met groote meerderheid verworpen evenals een motie-Troelstra, die alleen het aan Lindeman verleende ontslag afkeurde.

In de troonrede van 1903 werd van de staking gewag gemaakt als van een 'misdadige woeling'. Noch de Tweede noch de Eerste Kamer namen echter deze minder gelukkig gekozen uitdrukking in haar Adressen van Antwoord over. Bij de behandeling van het Adres in de Tweede Kamer kwam Troelstra op tegen deze kwalificatie, die groote verontwaardiging had gewekt bij de Socialisten. Dit gaf aanleiding tot een woordenstrijd tusschen den Minister-President en den leider der S.D.A.P. over de beteekenis van het woord 'misdadig', dat blijkens de verklaring van den eerstgenoemde, niet in juridischen, maar in zedelijken zin was gebezigd.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd).

Is het wetenschappelijke socialisme nog wetenschappelijk?

II.

Hoe consequent Marx Hegel's methode van denken volgt, blijkt uit het hoofdstuk, waarin hij de algemeene formule van het kapitaal bespreekt. Met de woorden van Hegel's leer der drieëenheid verklaart Marx hier hoe de waarde wordt aangroeiende waarde, aangroeiend geld en dus kapitaal. Zooals Vader en Zoon, de Schepper en het Geschapene, opgaan in den Geest, zoo komt de waarde uit de circulatie te voorschijn, gaat weer tot haar terug, bewaart en vermenigvuldigt zich in haar, keert als kapitaal vergroot uit haar weer terug en begint denzelfden cirkelgang steeds opnieuw.

Hegel leert dat 'Gott der Vater (dieses einfach Allgemeine, Insichseiende), seine Einsamkeit aufgebend, die Natur (das Sichselbstaüsserliche, Aussersichseiende) erschafft, einen Sohn (sein anderes Ich) erzeugt, in diesem Andern aber kraft seiner unendlichen Liebe sich selbst anschaut, darin sein Ebenbild erkennt, und in demselben zur Einheit mit sich zurückkehrt; welche nicht mehr abstracte, unmittelbare, sondern concrete, durch den Unterschied vermittelte Einheit der vom Vater und vom Sohne ausgehende, in der christlichen Gemeinde zu seiner vollkommenen Wirklichkeit und Wahrheit gelangende heilige Geist ist.'

Dit leerstuk past Marx toe op de onderlinge verhouding tusschen waarde, meerwaarde en kapitaal, welke onderlinge verhouding in wezen weer een dialectisch proces is. 'De waarde onderscheidt zich als oorspronkelijke waarde van zichzelve als meerwaarde, gelijk God de Vader zich van zichzelven onderscheidt als God den Zoon, en beiden zijn van gelijken

leeftijd en vormen inderdaad maar één persoon, want door de meerwaarde van 10 Pd. St. worden de voorgeschoten 100 Pd. St. tot kapitaal; en zoodra zij dit geworden zijn, zoodra de Zoon en door den Zoon, de Vader voortbrengt, verdwijnt het onderscheid weer en zijn beide één: 110 Pd. St'.

Het is als het ware de letterlijke vertaling, zij het gewijzigd met het oog op de bijzondere materie, van § 567 van Hegel's Encyclopädie, waar hij over 'die geoffenbarte Religion' schrijft: 'Es ist also der absolute Geist, welcher *Schöpfer* Himmels und der Erde ist, aber in dieser ewigen Sphäre vielmehr nur *sich selbst* als seinen *Sohn* erzeugt, ebenso in ursprünglicher Identität mit diesem Unterschiedenen bleibt, als diese Bestimmung, das von dem allgemeinen Wesen Unterschiedene zu sein, sich ewig aufhebt und durch diese Vermittlung der sich aufhebenden Vermittlung, die erste Substanz wesentlich als *konkrete Einzelheit* und Subjektivität, - der *Geist* ist.'

Wat de Heilige Geest in de leer der drieëenheid is, is het kapitaal in de leer van Marx; inderdaad: Hegel's gedachtenconstructie is de sleutel op Marx' theorie, die uitmondt in de theorie van den klassenstrijd.[1)]

Marx weet dan ook in zijn begrippensysteem geen raad met het grensgeval van den man, die arbeider noch kapitalist is, omdat hij beide is. Hoofdstrekking van zijn betoog is aan te duiden, dat *het maatschappelijk kapitaal de eenige*, *allesbeheerschende*, *overal aanwezige en steeds waarneembare vorm is*, *waaronder de tegenstelling tusschen werkgever en werknemer zich openbaart.* Zoo kort mogelijk gekarakteriseerd ligt hier het kenmerk van Marx' arbeid, volkomen in overeenstemming trouwens met den titel, dien hij aan zijn levenswerk gegeven heeft. Op elke bladzijde van zijn betoog komt deze stelling

1) Ook het Communistisch Manifest bevat zinsneden, die rechtstreeks teruggebracht kunnen worden op Hegel's Rechtsphilosophie; men leze § 245. 'Es kommt hierin zum Vorschein, dass bei dem Uebermaasse des Reichtums die bürgerliche Gesellschaft nicht reich genug ist, d.h. an dem ihr eigentümlichen Vermögen nicht genug bezitzt, dem Uebermaasse der Armut und der Erzeugung des Pöbels zu steuern.'
Dat in het kader van deze hierboven ontwikkelde gedachte de kritiek van von Böhm-Bawerk op Marx' waardetheorie geen principieele beteekenis heeft, behoef ik niet uitdrukkelijk te constateeren.

naar voren; zij beheerscht zijn geheelen arbeid volstrekt, korter nog: zij *is* zijn arbeid.

Daarom is de kapitaalziel de ziel van den kapitalist, is die kapitalist verpersoonlijkt kapitaal, en kàn die kapitalist krachtens zijn aard niets anders doen dan meerwaarde uit waarde 'scheppen'. Marx drukt dit uit door te zeggen, dat 'de uitzuiger van den arbeider niet loslaat, zoolang nog één spier, één zenuw, één droppel bloed uit hem gewonnen kan worden.' Trouwens, waar waarde als meerwaarde zich losmaakt van zich zelf als oorspronkelijke waarde, zich zelf bevrucht krachtens de wet der zelfbeweging, is een andere gevolgtrekking niet mogelijk.

De arbeider daarentegen geldt uitsluitend als werkzame arbeidskracht; hij is de verpersoonlijking van den factor arbeid, welke opgeslurpt wordt door de productiemiddelen. Kapitaal en arbeid zijn dus maatschappelijk elkaars volstrekte tegenstelling, in één woord een absolute negativiteit, die een combinatie van beide in één maatschappelijke functie op voet van gelijkwaardigheid tot iets ondenkbaars maakt.

De werkelijkheid spot echter met dit economisch begrippenspel, omdat er tallooze vormen van kapitalist-arbeider zijn. Marx beschouwt 'dezen kapitalist, die gelijk op met zijn arbeider bij het eigenlijk productieproces meewerkt, als een middending tusschen kapitalist en arbeider, een 'kleinen meester.' Maar daarmede schiet hij een onherstelbare bres in zijn eigen systeem, hetwelk voor een dergelijke tweeslachtigheid geen ruimte laat: als kapitalist zou deze arbeider zich zelf uitzuigen en als arbeider zou hij verbruikt worden in de gisting van zijn eigen levensproces, dat tevens het proces van het kapitaal is. Het is eigenlijk op de keper beschouwd een typisch Hegeliaansche moeilijkheid in de begrippenconstructie, en Marx redt zich dan ook methodisch uit deze impasse met een beroep op 'de door Hegel in zijn *Logik* ontdekte wet, dat hoeveelheidsverschillen op een gegeven punt omslaan in verschillen van soort.' De oplossing van deze moeilijkheid laat hij dan verder aan den lezer over.

Het is alles een gevolg van den Hegeliaanschen opzet van Het Kapitaal; de bezwaren en onvolkomenheden, verbonden

aan het redelijk begrippenballet, wreken zich geducht aan Marx' dialectisch materialisme.[1)]

Intusschen, hoe ook beschouwd, dit zijn alle nog wijsgeerige vraagstukken, die een zuiver wetenschappelijke behandeling vereischen. Hegelschen denktrant volgen en Hegelsche levensleer belijden is in elk geval resultaat van den zwaren arbeid van eigen stelselmatig denken, en in dit opzicht is en blijft ook voor de toekomst Marx' Kapitaal een wetenschappelijk systeem. Maar voor onzen tijd staat dit vraagstuk ten aanzien van het hedendaagsche socialisme anders, in zooverre dit socialisme is opgetrokken in de sfeer van het materialisme. Want wat in Marx' tijd als wetenschap gold, wordt nu gansch anders begrepen en gewaardeerd.

Het verwonderlijke evenwel is, dat ook hier weer de verwantschap met Hegel's gedachten onmiskenbaar is. Het omkeeren van de Hegeliaansche ideologie is een wijsgeerige krachttoer, die hare rechtvaardiging - misschien zelfs wel hare verklaring - vindt in des meesters eigen woorden: ‘Was das Individuum betrifft, so ist ohnehin jedes ein Sohn seiner Zeit; so ist auch die Philosophie ihre Zeit in Gedanken erfasst.’

Wat was nu in algemeen-wijsgeerigen zin het karakteristieke van Marx' tijd? Zonder eenige overdrijving kunnen wij zeggen, dat ongeveer het midden der negentiende eeuw gekenmerkt was door een natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing. En wel, ter nadere precieseering, door die bijzondere soort van natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing, die bepaaldelijk georiënteerd was aan de mathematische natuurwetenschap. Denken wij ons in in de mentaliteit van Marx' dagen, toen hij zijn Kapitaal concipieerde en neerschreef.

De geweldige voortgang van de natuurwetenschap had, vooral sinds het begin der negentiende eeuw, een diepen indruk op den menschelijken geest gemaakt. In vaak geniale hypothesen, van de meest speciale voor kleine verschijnselengroepen af tot wereldhypothesen, die de totaliteit van al het bestaande

1) Het veel besproken verschil tusschen het eerste en het derde boek van Het Kapitaal is in wezen evenzeer een wijsgeerige constructiemoeilijkheid, wat trouwens Marx zelf ook als zoodanig aanvoelt.
Men vergelijke Dr. Sven Helander, Marx und Hegel, blz. 14 vv.

wilden omvatten toe, scheen het wel alsof zij den grond aller dingen had weten te benaderen. Op het gebied van physica en chemie beantwoordden de resultaten, die men in kabinet of laboratorium wist te verkrijgen, aan wat men verwacht had te constateeren. De astronomie vermocht langs den weg van vernuftige redeneering den bouw van het heelal te doorzien, ook daar waar het het stoffelijk oog nog niet gegeven was iets te aanschouwen. En dat men op maatschappelijk gebied zijn voordeel uit dezen stand van zaken wist te trekken, behoeft geen vermelding: in ongekenden rijkdom, in nooit te voren geziene veelzijdigheid, in telkens vernieuwden luister breidde de wereld met hare rijkdommen zich uit voor de bezige en genietende, genietende en bezige kinderen van dien tijd. Kortom, het was voor de exacte, in elk geval positieve wetenschappen een groote tijd. En het ontbrak haar niet aan waardeering.

Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat onder den invloed van dit aangrijpende proces de menschelijke geest uit zijn evenwicht geraakte. Geboeid door de overwinningen der natuurwetenschap gaat men van haar meer vragen, dan zij bij machte was te geven en, bij monde zelfs van haar meest uitnemende beoefenaren, ook inderdaad beweerde te kunnen geven. *Men gaat de natuurwetenschap verabsoluteeren tot wereldbeschouwing.* Let men nu bovendien op den invloed, die uitging van de zeer bepaalde, eenzijdige Kant-interpretatie, zooals deze hierboven in haar relatieve beteekenis geschetst is, dan gevoelt men al dadelijk in welken zin het wijsgeerig denken zich moet ontwikkelen.

Werkelijkheid - aldus de opvatting van dien tijd - komt uitsluitend toe aan kleinste deeltjes, hoe ook genaamd, die geen andere dan geometrisch-mechanische eigenschappen bezitten, èn hun plaatsverandering in de ruimte, die door de telkens daaraan voorafgaande verandering volkomen bepaald is. *Bestaan*, *zijn*, doet alleen de stof, de materie. Zoo krijgt men, waarnaar men hunkert, een volstrekt inzicht in het geheel aller dingen; uit de atoomwereld meende men tot de volle werkelijkheid te kunnen komen, en de consequenties van dit uitgangspunt heeft men ten volle aanvaard. Men had genoeg van Kant's tweeslachtige wijsbegeerte, en de rust, waarnaar

men zocht, beeldt men zich in gevonden te hebben in het materieele.

Zoo komt men er toe de wetenschap die ons de wetten van het mechanisch gebeuren leert kennen, te vereenzelvigen met de wetenschap van de werkelijkheid: haar kategorieën zijn werkelijkheidskategorieën. Zelfs de éénige werkelijkheidskategorieën, want de werkelijkheid gaat volkomen op in het oorzaak en gevolg zijn binnen het mechanisch verloop. Zij is dus de eenige ware wetenschap. De kennis, die zij verschaft, is volledig en absoluut. Zij valt samen met de metaphysica.

Het geestelijk leven heeft bij een streng doordenken van deze leer geen werkelijke beteekenis; het bestaat beter gezegd niet. Alles wat niet atoom of atoombeweging is, wordt een vluchtig, onzelfstandig nevenverschijnsel, waaraan zelfs geen schijnbestaan kan worden toegekend. Wat wij als geestelijk leven waarnemen, is niets anders dan een zeer bijzondere beweging der stof, die op ons een bepaalden indruk maakt, maar in wezen teruggebracht moet worden tot mechanische processen.

Bij deze opvatting van het wezen der dingen is er dus voor een vraag naar leven evenmin eenige plaats als voor die naar waarden. Leven is niets anders dan een bepaalde bewegingstoestand van een bepaalde atoomconstellatie. Bewegingen nu kunnen van elkaar verschillen in richting en snelheid, maar niet in waarde. De eene atoomconstellatie kan gecompliceerder of duurzamer zijn dan een andere, maar daarin ligt geen waardeverschil opgesloten. Dat het object van ethiek, godsdienstphilosophie, in het kort van elke geesteswetenschap slechts een zeer onwezenlijk bestaan kan voeren, spreekt onder deze omstandigheden vanzelf.

's Menschen geheele leven was verstoffelijkt, vermaterialiseerd; zijn bewustzijnsverschijnselen waren opgelost in atoom of atoombeweging. Zij waren ‘weggeredeneerd’, ‘wegverklaard’.

Het begrip wetenschap krijgt in het geheel van deze voorstellingen een zeer eigenaardige beteekenis. Immers, de natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing houdt de natuurwetenschap, die de geheele ervaringswereld, het physische en het psychische tot haar object maakt, voor *de eenige*

wetenschap. Haar methode is de universeele methode, de eenige die tot ware kennis leidt. Er is geen ware kennis dan die van oorzaken en gevolgen. Het eenige kendoel, dat met zin nagejaagd kan worden, is de kennis van wetten. Ook de historie, ook de maatschappijleer, ook de politiek zullen pas wetenschap worden, als zij zich tot natuurwetenschap vervormen en wetenschap van wetten worden. De geestelijke wetenschappen moeten exact worden.[1)]

In Marx' dagen openbaart zich evenwel met behoud van zijn wezenlijken inhoud een nuanceering van dien tijdgeest, waarvan de schrijver van Het Kapitaal onmiddellijk de groote beteekenis beseft. De natuurwetenschappelijke levensleer, zooals deze hierboven kort geschetst is, was *statisch* getint; in verband met de leer van de zelfontwikkeling van het begrip, ontleend aan zijn geestelijken vader, gevoelt Marx er een algemeen *bewegingsmoment* in, niet ongelijk aan het verschijnsel, hetwelk zich in de ontwikkelingsgeschiedenis op het gebied der biologie openbaart.

In plaats van de mathematische natuurwetenschap, waaraan in de negentiende eeuw aanvankelijk de natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing georiënteerd was, voert Marx in zijn philosophie der samenleving de biologische natuurwetenschap in. Maar natuurwetenschappelijk geconstrueerd blijft ook deze nieuwe vorm van levensphilosophie.

De mathematische natuurwetenschap in hare veralgemeening tot mechanische wereldbeschouwing werkt alleen met atoom of atoombeweging, en in haar begrippensysteem heeft het geen zin te spreken van ontwikkeling of verval. Een vooruitgang of achteruitgang, opgevat in de beteekenis van een waardeverschil is hier ondenkbaar, omdat men alleen met mathematisch-mechanische processen te doen heeft. De natuur beweegt zich in een eeuwigen kringloop en geeft steeds wederom dezelfde gebeurtenissen te zien; zij komt nooit van hare plaats, zooals Engels het zoo aardig uitdrukt. Dit element van verstarring en verstijving tracht Marx uit zijn philosophie der samenleving te weren door het biologische ‘levens’-element er in te verwerken.

1) In dezen zin heeft men Bernstein's brochure te begrijpen: ‘Wie ist wissenschaftlicher Socialismus möglich?’

Marx doelt hierop in de voorrede bij den tweeden druk van Het Kapitaal. De door hem aanvankelijk omschreven ‘met ijzeren noodzakelijkheid werkende en zich verwezenlijkende strekkingen’ wil hij allerminst vereenzelvigen met het natuurwetenschappelijke mechanische wetsbegrip. Zulke abstracte wetten, zulke algemeene natuurwetten van het economische leven, die een en dezelfde zouden zijn onverschillig of men deze op het heden of verleden toepast, bestaan niet. ‘Ieder geschiedkundig tijdvak bezit zijn eigen wetten.’

Met instemming citeert Marx dan ook de meening van een Russisch schrijver, volgens wien ‘de oude economisten den aard van de economische wetten miskenden, wanneer zij deze met de wetten van natuur- en scheikunde vergeleken.... Een diepere analyse van de verschijnselen bewees, dat sociale organismen zich even grondig van elkaar onderscheiden als plantaardige en dierlijke organismen.... Ja, een en hetzelfde verschijnsel is onderworpen aan volstrekt verschillende wetten, tengevolge van verschillende samenstelling van die organismen, van afwijking hunner afzonderlijke organen, van het verschil in voorwaarden waaronder zij werken, enz. Marx ontkent bijv. dat de bevolkingswet dezelfde is ten allen tijde en op alle plaatsen. Hij verzekert integendeel, dat iedere ontwikkelingsphase haar eigen bevolkingswet heeft.’

Marx aanvaardt dus in geenen deele het statisch, het mechanisch karakter der maatschappij. Hij legt erwel degelijk een element van groei en ontwikkeling in, en de wetenschappelijke waarde van zijn onderzoek ligt juist in het aanwijzen van de bijzondere wetten, die dezen groei regelen. De overgang zelf van den eenen vorm van het maatschappelijk leven in den anderen, van de eene orde van samenhang in de andere - die overgang is voor hem van het meeste belang. In ‘de natuurwetten van de kapitalistische productie’ legt hij dus tevens een ontwikkelingsmoment, hetwelk hij naar zijn algemeene beteekenis omschrijft als den algemeenen bewegingsvorm der Hegeliaansche dialectiek, en hetwelk voor hem van universeele beteekenis is.

Behalve ‘de wetten, welke de bijzondere verschijnselen beheerschen, voorzooverre deze een voltooide gedaante bezitten en onderling in een bepaald verband staan, zooals het

in een gegeven periode opgemerkt wordt', werken er dus wetten van als het ware hoogere natuurwetenschappelijke orde, die zich doorzetten totdat.... ja, totdat wat bereikt is?

In deze aan de biologie georiënteerde wereldbeschouwing is de vroegere plaats van de mechanica alzoo ingenomen door een nieuw centraal begrip, dat dan kortweg als het 'leven' wordt aangeduid. En dit leven is niet slechts naar de verouderde voorstelling een gecompliceerd physisch-chemisch proces, maar een verschijnsel sui generis, een vormeigenschap, een element van het heelal, de manifestatie van een universeele primairkracht, die, naast selectie en aanpassing, het leidende beginsel is der evolutie. Dit leven is nu in de biologische philosophie van den nieuwen tijd verabsoluteerd tot het eenige wereldprincipe.

Marx is zuiver een kind van zijn tijd. Aan hem bewaarheidt zich ten volle Hegel's woord, dat 'es eben thöricht ist zu wähnen, irgend eine Philosophie gehe über ihre gegenwärtige Welt hinaus, als ein Individuum überspringe seine Zeit. Geht seine Theorie in der That darüber aus, baut es sich "eine Welt, wie sie sein soll", so existiert sie zwar, aber nur in seinem Meinem, - einem weichen Elemente, dem sich alles Beliebige einbilden lässt.'

Marx met zijn hartstocht voor de werkelijkheid doorvoelt den diepen zin van deze woorden; hij is de mond waardoor de geest van zijn tijd spreekt. En als dan die werkelijkheid gezocht moet worden in de stof, kan het niet anders of hij moet de gedachtenconstructie van Hegel onderste boven keeren, om aldus diens idealisme om te smeden tot een materialisme.

Marx beschouwt dan ook de maatschappelijke beweging als een 'natuurhistorisch' proces, beheerscht door wetten, welke niet alleen niet van het willen, het bewustzijn en het voornemen van de menschen afhankelijk zijn, maar veeleer omgekeerd hun willen, hun bewustzijn en hun voornemen bepalen. En hiermede is de groote ommegang voltrokken en het geheele wereldgebeuren begrepen als een stoffelijk, een biologisch proces, waarin de Widerspruch de drijvende kracht is. De 'mystiek' van het geestelijk leven moet op hare eigenlijke waarde worden teruggebracht, nl. een nevenverschijnsel te

zijn van stof en stoffelijke verhoudingen, en de geheele werkelijkheid gaat op in objecten, die tot andere objecten in causaal-biologische betrekking staan. De ‘sociale materie’ - Stammler in zijn Wirthschaft und Recht omschrijft het zoo scherp - wordt gevormd door het geheel der productie-verhoudingen, en hierboven verheft zich dan de juridische en politieke bovenbouw.

Maar nu moet hier één punt principieel vastgelegd worden: hetzij men zijn natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing doordenkt in mechanischen dan wel in biologischen zin, de waardeering van de bewustzijnsverschijnselen is bij beide precies dezelfde. Immers, ook van de biologie is haar meest waardevolle bestanddeel haar karakter van zuiver verklarende natuurwetenschap. De natuurwetenschap, en dit geldt niet alleen van de anorganische natuurwetenschap maar evenzeer van de biologische, ziet van alle waardebeoordeeling, ja van alle in betrekking brengen tot waarden, principieel af.

De natuurprocessen mogen in de levende organismen niet volgens mechanische wetten plaats grijpen, dat zij zich toch volgens de natuurwetten afspelen, kan niet ontkend worden. In de wereld van de objecten der natuurwetenschap, het mogen physische of psychische zijn, is evenwel voor waarden geen plaats. In haar denkschema passen zij niet. Zoodra iets tot haar object gemaakt wordt, moet het principieel ‘wertfrei’ gedacht worden.

Wel is waar wordt door het gebruik van sommige termen als ontwikkeling of degeneratie of ‘lagere diersoorten’ wel eens de schijn van het tegendeel gewekt. Maar althans wanneer hij op eigen terrein blijft, weet elke bioloog toch wel, dat hier slechts een verouderd en misleidend spraakgebruik wordt gevolgd.[1)]

Hier ligt nu het zwakke punt van het hedendaagsche of wetenschappelijke socialisme, zooals dit in onzen tijd wordt geïnterpreteerd. Het meest essentieele kenmerk van een biologisch betoog, waarmee zijn karakter als natuurwetenschappelijk betoog staat of valt, en wat dus tevens het kenmerk is van Het Kapitaal, wordt door de huidige Marx-

1) Men leze hierbij de Groningsche intreerede van Prof. Dr. A.J. de Sopper, Naturalisme en levensphilosophie.

litteratuur niet bewaard. Het is hier nl. juist te doen om waardeering der verschijnselen, iets wat bij de wetenschap, die Marx zelf zich tot leidsvrouw heeft gekozen, zorgvuldig vermeden wordt.

Het amoreele van Marx' geniale gedachtenconstructie, het exacte van zijn betoogtrant gaat men als een hinderlijk te kort beseffen, en men tracht er van buitenaf een waardeerings-element in te leggen, dat evenwel volstrekt vreemd is aan opzet en bouw van Het Kapitaal.

Vooral in de Duitsche litteratuur komt dit streven duidelijk aan den dag. Woltmann bijv. in zijn mooie boek ‘Der historische Materialismus’ wijdt zelfs een hoofdstuk aan ‘het ethische materialisme’. En Prof. Paul Vogel, in zijn bekroonde studie ‘Hegels Gesellschaftsbegriff und seine geschichtliche Fortbildung durch Lorenz Stein, Marx, Engels und Lassalle’, schrijft dat ‘die Naturgesetzlichkeit der gesellschaftlichen Entwicklung zugleich eine sittliche Gesetzlichkeit ist. Das Sittliche ist der naturgesetzlichen Entwicklung der Gesellschaft immanent’.

Vogel noemt Marx en Engels dan ook ‘wahrhaftige Humanisten’.[1)]

Het is de misgreep van elke naturalistische levensphilosophie, al is deze volkomen psychologisch verklaarbaar. Want wanneer men zich een systeem van denkbeelden tot levensleer heeft gekozen, wil men aan dat systeem krachtens zijn aard nog iets meer dan een louter bestaan toekennen. Men verlangt, dat het iets anders is dan een verklaringsobject zonder meer: men wil het laten gelden, er waarheidswaarde in leggen. Wenscht men dit niet, dan heeft zulk een levensleer geen kracht, geen overtuigende beteekenis; men maakt er dan een hoop letterteekens van of klanken of een ‘Chaos der Empfindungen’. M.a.w. ‘gelden’ aanvaardt elke levensleer als een constitutieve kategorie der werkelijkheid. Welnu: alle waarden kiest de natuurwetenschappelijke levensleer tot verklaringsobject, en redeneert deze dan weg, verklaart deze weg òf als atoom en atoombeweging òf als biologisch leven. En dit volkomen op het voetspoor van de wetenschap, wier kendoel zij heeft

1) Men vergelijke de ‘Kant-Studien’, waarin dit werk is gepubliceerd onder No. 59, blz. 217vv.

veralgemeend tot het kendoel van alle wetenschap, en wier methode zij verabsoluteert tot de eenige, de universeele methode.

Maar één uitzondering wil de naturalistische levensphilosophie maken, des te zekerder naarmate zij met grooter consequentie, vastberadener zelfverzekerdheid optreedt, nl. ten aanzien van haar eigen waarheidswaarde. En zoo plaatst zij ons op hare beurt voor het fundamenteele probleem, wat toch die waarheid is, waaraan zij deel beweert te hebben, waarop dat 'gelden' berust, waarop zij aanspraak maakt voor haar beweringen. Natuurlijk mag dit niet worden opgevat in den zin van een genetische verklaring, hoe zij zelf en elk harer stellingen is ontstaan, want zulk een verklaring pretendeert zelf weer te gelden, heeft ons alleen iets te zeggen, voorzoover die pretentie gerechtvaardigd is en plaatst ons dus weer voor hetzelfde probleem.

Aan dit vraagstuk waagt het naturalisme als verabsoluteering der natuurwetenschap tot levensleer zich niet, kan zij zich krachtens haar aard zelfs niet wagen. Want dan zou zij haar natuurwetenschappelijke afkomst verloochenen en het fundament van haar eigen gedachtenconstructie ondergraven.

Een exacte wetenschap, en dus ook een exacte levensleer kan wel verklaren, maar vermag nooit ons met waarden in aanraking te brengen. Immers, in het door de natuurwetenschap geteekende, ter wille van hare doeleinden vereenvoudigde wereldbeeld hebben wij niet naar een systeem van waarden te zoeken, omdat wij deze er eerst uit verwijderd hebben, toen wij dit beeld ontwierpen.

Het Marxisme, als in zeer bijzonderen zin doordachte biologische wereld- en levensbeschouwing, ontsnapt aan deze consequentie niet. Woorden als waarheid, als werkelijkheid, als ervaring dier werkelijkheid zijn voor dit stelsel eigenlijk zinledig, omdat het zelfbezinning mist daarop, wat wij onder waarheid verstaan en vaststelling van al datgene, wat als onbetwijfelbaar voorondersteld moet worden, aanvaard moet worden. Wanneer het ideëele niets anders is dan het in het menschelijk hoofd omgezette en overgeplaatste materieele, is het wereldbeeld dat Marx zich gevormd heeft, het door de natuurwetenschap geteekende, materieele wereldbeeld, waar-

binnen voor een systeem van waarden geen plaats is. Wenschen wij naar waarden te zoeken, dan moeten wij ons wenden naar de werkelijkheid, die dan evenwel niet in het materieele haar volledige openbaring vindt. Kunsten, wetenschap en wijsbegeerte, gelijk mede godsdienst, plicht, wilsvrijheid, krijgen hier een zelfstandig object, hetwelk zich voor een natuurwetenschappelijke behandeling, hoe ook doordacht, in geen enkel opzicht leent.

Maar dan vervalt ook onvoorwaardelijk de opvatting, dat de natuurwetenschap de eenige wetenschap zou zijn, en dat alleen wat in haar denkschema past, als werkelijkheid zou moeten aanvaard worden. En dit brengt dan tevens met zich mee, dat het Marxisme, als in Hegeliaanschen zin doordachte natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing, in zìjn tijd wetenschappelijk was, maar, bij de kentering der denkbeelden op dit gebied, tegenwoordig op dit epitheton ornans geen aanspraak meer mag maken.

Een andere moeilijkheid kan hier geconstateerd worden, juist wegens het verband van Het Kapitaal met de Hegeliaansche wijsbegeerte. Het betreft een vraag van zeer verre strekking: is inderdaad het ontwikkelingsmoment bij Hegel wel datgene, waarvoor het wordt uitgegeven, n.l. moment van ontwikkeling? Kan met name in de logica, wijl zij een rijk is van eeuwige, constante relaties, wel ooit sprake zijn van ontwikkeling? De vraag is gerechtvaardigd of een absolute philosophie, die het karakteristieke, het individueele, het ‘Einmalige’ voor de rede alleen laat bestaan als een geval van het algemeene, niet een eentonig allerlei, een eeuwige kringloop is. Het is dan ook teekenend, dat Marx eenvoudig spreekt van de algemeene bewegingsvormen der Hegeliaansche dialectiek, en zich dus zeer zorgvuldig onthoudt van het leggen van een waardebeoordeeling in deze bewegingsvormen als van een ontwikkeling van ‘lager’ tot ‘hooger’. Hij ziet er alleen het karakter van zuiver verklarende natuurwetenschap in, en erkent dat dit karakter ‘voor het eerst volledig en bewust door Hegel blootgelegd is.’

Bovendien, van ontwikkeling zou er dan in elk geval slechts

sprake zijn tot omstreeks de 19e eeuw; in Hegel heeft de wereldgeest het doel van zijn ontwikkeling bereikt en, met de adaequate kennis van zich zelf als het zich zelf bewegend begrip, tevens de absolute vrijheid verkregen. Waar de absolute philosophie geen waarde hecht aan feiten, en de redelijke voortgaat tot het feit, het feit der eeuwigheid, het feit dat de Idee zich eeuwig verkeert, kan er van ontwikkeling, waarbij alles tegelijk van eeuwigheid bestaat - der Zeitunterschied hat ganz und gar kein Interesse für den Gedanken - slechts in zeer overdrachtelijken zin sprake zijn. De ontwikkeling bij Hegel is geen historische, slechts een logische ontwikkeling.

Het karakter van de staathuishoudkunde als 'exacte' wetenschap heeft Marx dan ook zuiver aangevoeld. En ook hier vindt hij zijn steunpunt weer bij Hegel, die de geheele geestelijke wetenschap wil herleiden tot rationeele wetenschap. 'Es wäre in der That übel beschaffen mit unserm Erkennen, wenn von solchen Gegenständen wie Freiheit, Recht, Sittlichkeit, ja Gott selbst, darum, weil dieselben nicht gemessen und berechnet oder in einer mathematischen Formel ausgedrückt werden können, wir uns, mit Verzichtleistung auf eine "exacte" Erkenntnis, im allgemeinen blosz mit einer unbestimmten Vorstellung zu begnügen hätten und dann, was das Nähere oder Besondere derselben anbetrifft, dem Belieben eines jeden Einzelnen überlassen bliebe, daraus zu machen was er will.'

Op dezelfde wijze geeft Marx wetenschappelijke kennis van de maatschappij, en daarmede tevens van recht, zedelijkheid, godsdienst. Hij wil de sociologie, in haar staathuishoudkundigen openbaringsvorm, tot exacte kennis verheffen, om er aldus de zekerheid en de vastheid van algemeen geldige wetenschap aan te geven. Daarom moet 'het onderzoek zich van de stof in onderdeelen meester maken, hare verschillende ontwikkelingsvormen ontleden en hun inwendig verband opsporen. Eerst nadat deze arbeid volbracht is, kan de beweging overeenkomstig de waarheid worden voorgesteld. Gelukt dit en weerspiegelt zich nu het leven der stof in de ideeën, dan kan het er uitzien alsof men met een constructie à priori te doen heeft.'

Marx' waardeleer beweegt zich dan ook alleen in de sfeer van het quantitatieve. De hoeveelheid arbeid bepaalt de grootte van de waarde der waar, en elke ‘gecompliceerde’ arbeid kan teruggebracht worden op, kan herleid worden tot de eenheid, die zich openbaart als doorsnee-arbeid, eenvoudige arbeid, ‘qualitätslose Arbeit’, of welke andere omschrijving Marx daarvoor geeft. In wezen is die arbeid voor hem slechts een stofwisselingsproces, waarin de mensch de natuur buiten hem, maar tevens zijn eigen natuur, verandert.

Zij die dan ook in Marx' betoog een ethisch element willen ontdekken, moeten de meest verwonderlijke gedachtencombinaties maken om hun doel te bereiken. Zoo schrijft b.v. Woltmann in de voorrede bij zijn Der historische Materialismus:

‘Wer aber die kritische Stellung Marx' zu Hegel und seine eigene wissenschaftliche Methode genauer kennt, wird einsehen, dasz Marx' Auffassung des wissenschaftlichen Denkprozesses durchaus Kants kritischer Philosophie entspricht, und dasz Marx' Absage an Hegel und seine Zuwendung zur Naturwissenschaft und Geschichte im Grunde eine Rückkehr zu der unverfälschten Urschrift der klassischen deutschen Philosophie war, *ohne dasz sich Marx dieses prinzipiellen Zusammenhangs klar bewuszt gewesen ist.*’[1)]

Marx zou dus eigenlijk niet geweten hebben, wat hij schreef, toen hij zichzelf een leerling van Hegel noemde; als denker staat Marx voor mij te hoog, dan dat ik zóó over zijn systeem zou kunnen oordeelen.

Nog erger maakt het Paul Vogel; op blz. 218 van zijn Hegels Gesellschaftsbegriff schrijft hij niet meer of minder dan het volgende: ‘Wenn Marx und Engels meinten, die philosophische Grundlegung ihres Gesellschaftsbegriffes sei metaphysikfrei, nicht ideologisch, *so gaben sie sich einer Täuschung hin*,[1)] sie merkten nicht, dasz der schöpferische Geist des deutschen Idealismus, vornehmlich Hegels, auch ihren Gesellschaftsbau aufrichtete, wenn auch in verkappter Gestalt.’

Hier worden de grondleggers van het wetenschappelijk

1) Cursiveering van mij.

1) Cursiveering van mij.

socialisme al tot heel slappe denkers uitgemaakt, die van hun eigen systeem absoluut niets begrepen hebben. De ‘Rückkehr zu Kant’, waarover Woltmann zich verheugt, is echter vervangen door een ‘Rückkehr zu Hegel’, al willen noch Marx noch Engels blijkens hunne uitdrukkelijke woorden van de Hegeliaansche ‘mystiek’ iets weten. Was het Marx of Engels gegeven geweest van deze beschouwingen kennis te nemen, zij zouden de schrijvers op de hen kenmerkende, absolute wijze hebben ‘afgemaakt’.

Aan het einde van deze verhandeling een woord ter opheldering. Ik ben mij volkomen bewust telkens in herhalingen te zijn vervallen, den draad van het betoog hier te hebben laten schieten, dien daar weer te hebben opgeraapt, en in den aanvang punten ter sprake te hebben gebracht, die eerst op het einde hun behandeling vinden. Het is een gevolg van den cyclischen aard van het onderwerp en het absolute karakter van Marx' systeem, waardoor het begin niet te begrijpen is zonder het einde, terwijl men toch niet aan het einde kan komen zonder het begin doorgemaakt te hebben. Ook dit begrijpt men eerst aan het einde; daarom ben ik, op Hegel's voorbeeld, met het begin begonnen, hetwelk het zijn of onmiddellijke is, ‘für sich aus dem einfachen Grunde, weil er der Anfang ist’.

Het onwetenschappelijke van het tegenwoordig zich noemende wetenschappelijke socialisme ligt niet in de gevolgde methode en de geestelijke constructie van het systeem; als in Hegeliaanschen zin doordachte maatschappijleer zal het voor den socioloog van de meeste beteekenis blijven. Maar naar huidige waardeering komt het te kort in zijn verabsoluteering der natuurwetenschap tot wereldbeschouwing, welker kenmerk is dat de natuurwetenschap de eenige wetenschap is, zoodat de geesteswetenschap zich tot natuurwetenschap moet vervormen, om aldus wetenschap van wetten te worden. Marx' arbeid is ontstaan toen deze levensleer tyranniek beslag op den menschelijken geest had gelegd; als rechtstreeksche openbaring van dezen tijdgeest - die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihren Flug - sleept Het Kapitaal een vitium originis met zich mee, waaraan

het voorbeschikt is langzaam maar zeker te verdwijnen.

Het proces is reeds bezig zich te voltrekken. Wel tracht men het tegen te gaan door in het Marxisme aan geestelijke waarden een plaats in te ruimen, en met name het christensocialisme, het ethisch socialisme is in deze richting werkzaam, maar deze geheele beweging kan ik niet anders zien dan als een in zich zelf verdeelde beweging. Marx, als consequent denker, heeft zich in zijn materialistische levensleer te veel 'vastgelegd', dan dat zijn systeem voor eenige geestelijke amendeering vatbaar zou kunnen zijn.

'Die Aufhebung der Religion als des illusorischen Glücks des Volks ist die Forderung seines wirklichen Glücks. Die Forderung, die Illusionen über seinen Zustand aufzugeben, ist die Forderung, einen Zustand aufzugeben, der der Illusionen bedarf. Die Kritik der Religion ist also im Keim die Kritik des Jammerthales, dessen Heiligenschein die Religion ist.'[1)]

Een man die zoo schrijft, heeft geen behoefte aan de 'opium van den godsdienst', en zij die desondanks een religieus begrip willen enten op den materialistischen stam van Marx' denken, toonen de ware beteekenis van Het Kapitaal niet te hebben begrepen. Het Marxisme is uit den tijd, om de Hegeliaansche reden dat het zijn tijd gehad heeft. -

J.A. EIGEMAN.

1) Marx, Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie.

Dr. Petrus Josephus Hubertus Cuypers 1827-1927

Den 16den Mei zal het honderd jaren geleden zijn dat Cuypers te Roermond werd geboren. Dat de herdenking van deze voor de Hollandsche cultuur zoo gelukkige gebeurtenis een nationaal karakter zal dragen, bewijst, dat latere geslachten beter dan tijdgenooten beseffen, hoezeer de beteekenis van niet iederen kunstenaar uitsluitend, noch zelfs in de eerste plaats bepaald wordt door de onaantastbare aesthetische waarde van de kunstwerken die hij tot stand bracht. Want Cuypers was in vele opzichten grooter dan zijn tijd, en daardoor ook vollediger dan zijn bouwwerken konden zijn. Zijn geestelijke conceptie was dieper, rijker, doorgloeider, en in de beste beteekenis van het woord ook ouder, dat wil zeggen doordrenkter van nobele verlangens die uit een vèr verleden stamden, dan de geestelijke conceptie van de hollandsche burgerij uit het midden der XIX eeuw, die hun liberale nuchterheid voor klassicisme versleten. Ook zijn aesthetisch ideaal was vaster, inhoudsvoller, uitstroomender en tegelijk verhevener, dan het louter subjectief-lyrisch gevoel van de kunstenaars dier tijden.

Zijn tijdgenooten vol ‘miskenning, afgunst, partij-haat en wanbegrip’[1] verslikten zich jaren lang in schimpscheuten op zijn hoog gerichte kunst, maar achter dit stumperig en reeds lang vergeten gekanker, verborg zich vooral wrevel en angst, de angst van het geestelijk-beperkt en tegelijk zelf-genoegzaam individualisme dier tijden, voor de niet te loochenen grootschheid zijner bouwwerken, die deze, op hun best intiemere eigenschappen en neigingen, vleiden noch verheerlijkten.

Cuypers' rijke geestelijke erkenning, gedragen als zij werd

1) Alphons Diepenbrock.

door breede historische kennis, paste niet in het knusse Hollandsche kunstleven dier tijden, zij paste evenmin bij het vervlakte liberalisme dier jaren.

Hoewel Cuypers' aesthetisch bereiken voor een belangrijk deel afhankelijk bleef van de mogelijkheden die het ambachtelijk kunnen van dien tijd bood - hetgeen op weinig of niets neerkwam - overvloog zijn geestelijke conceptie niet alleen de verburgerlijking dier tijden, maar zelfs ook zijn eigen kunst, zoodat wij in de verheven problemen om wier oplossing hij voor meer dan zestig jaren reeds tevergeefs worstelde, en die allen verband hielden met het verlangen naar de Eénheid, van geest, stof en doel, dezelfde problemen herkennen die thans ons hartebloed eischen en om de oplossing waarvan wij, maar ook zij die na ons komen, zullen blijven worstelen.

Hij, die om als bouwmeester tot zijn volle recht te komen, gedragen had moeten worden door een rijk eendrachtig-bezielde vakbekwaamheid, zooals de middeleeuwen die gekend hebben, vond in plaats daarvan de totale verwording van alle schoone ambachten, beoefend in verburgerlijkte klein bedrijfjes door concurreerende baasjes, die bereid waren de laatste vakdeugden op te offeren als er wat aan te verdienen viel.

De omstandigheden dwongen Cuypers dus tot een voortdurend zwoegen op de verdorde en totaal verwaarloosde akkers van het aesthetisch-maatschappelijk en ambachtelijke leven dier jaren. Dit bedenkend, is de oogst die hij nochtans binnenhaalde een waarlijk wonderbaarlijke, en zijn ‘hecht bouwsel van reine en dappere daden’[1] een verheffend voorbeeld van zielskracht en van hoog-onwankelbaar vertrouwen. Hij die de leider had moeten zijn van een heel orkest vakbekwamen, moest achter al zijn medewerkers aandraven, om hen nog het strijken en blazen te leeren. Niets kon hij dus overlaten. Het concert van vormen bezield door één vast en groot rythme, dat hij feitelijk nastreefde, kreeg noodgedrongen daardoor een veel ongenuanceerder en eentoniger karakter dan bij het wezen der monumentaliteit past. Hoe juist kenschetst de bewonderenswaardige en inzicht-rijke Alphons Diepenbrock hem, in een artikel dat hij voor 32 jaren geleden schreef en dat hij ‘de wijze bouwmeester’ betitelde.

1) Alphons Diepenbrock.

‘Dat een volgend geslacht in hem zal eeren den voorspeller van wat het tot zijn beste bezit zal rekenen, dat een volgende periode zijner dankbaar gedenken zal als een inluider van de herleving der bouwkunst in Holland, als den inwijder wellicht van het gebouw eener nieuwe Hollandsche Renaissance, gepijlerd op het verdrag van Geest en Materie, kunst en handwerk, als den eenige onder zijn tijdgenooten, die met Josef Alberdingk Thym het besef eener monumentale aesthetische beschaving bezat, te midden der Hollandsche XIX eeuwsche decadence, naast het flauwe dilettantisme van Vosmaer, naast het al te uitsluitende, bijna bekrompen lyrisme van de vertegenwoordigers der Hollandsche schilderkunst, - dit alles is ontwijfelbaar zeker, ook waar het vooruit is te zien, dat wie nà hem kwamen en nog zullen komen, weer andere wegen zullen bewandelen, wetend waarin zij van hem verschillen.’

Is niet ieder woord van Diepenbrock's uitspraak waar gebleken?

Het klein-burgerdom der tachtiger jaren, doordrenkt van papenvrees, zag in den bouwmeester vooral den paap. In maatschappelijk hoogere kringen, waar dank zij het liberalisme het geestelijk leven vervlakt en veruiterlijkt was, wantrouwde men een aesthetisch verschijnsel, waarvan het vormstelsel en de sombere rijkheid onbegrepen bleef. In het duister van dit niet-begrijpen, vreesde men dat de inhoud van dit bouwkundig beginsel - gevaarlijk als weleer de Bredasche turfschepen, - misleidend van lading mocht blijken.

De patriciërs en pseudo patriciërs dier jaren, trouwe leden der kiesvereenigingen ‘Grondwet’ en ‘Burgerplicht’, die overigens even trouw en opgewekt, iederen dag hun bittertje gingen drinken in ‘Doctrina’, waren het volkomen eens met het oordeel van koning Willem III, toen deze vorst, bedoelend het Rijksmuseum, verklaarde, ‘qu'il ne mettrait jamais le pied dans ce monastère’.

Neen, wanneer het op de bouwkundige idealen dezer heeren aankwam, deze zouden elders, vlak achter het Rijksmuseum op roemruchtige wijze worden verwezenlijkt, in den krimkram van latten en gips waar straks de eerste internationale tentoonstelling zou worden gehouden, te midden eener architectuur in bruilofstaartenstijl. Wie in de toekomst

van Holland geloofde, geloofde in dit grootsch gebeuren.

Hoe goed herinner ik mij nog - mijn ouders woonden in die jaren vlak naast het Rijksmuseum - die twee zoo verschillende werelden, het grootsche bouwwerk van Cuypers en de luidruchtige rommel die er aan de achterzijde bij aansloot, de tentoonstelling van 1883. Aan het Rijksmuseum, met zijn voor kinderoogen onverklaarbare en beangstigende afmetingen, met zijn geheimzinnig donkere gewelven en zijn naar het scheen volkomen onbereikbaar hooge dakvensters, waarachter het kind zich de griezelige verlatenheid der zolderruimten voorstelde; aan dit bouwwerk was telkens iets nieuws te zien, daardoor won het de kinderlijke belangstelling eerst en het vertrouwen daarna. Nu eens was het nieuw beeldhouwwerk dat vrij kwam, of nieuwe tegeltableaux die ingemetseld werden, of krullend ijzerwerk dat geplaatst en nieuwe beplantingen die verzorgd werden, dan weer waren het windwijzers die plotseling op de torens te fonkelen stonden. Met den dag werd het bouwwerk kleuriger.

Ik herinner mij niet door welk gelukkig toeval ik een der opzichters leerde kennen. Hij nam mij mede naar binnen. Hoe zou ik ooit die tocht vergeten die tot de dakgoten werd voortgezet? Ik zou niet durven beweren dat ik tijdens dien tocht, het grootsch probleem dat in het omsluiten van ruimten tot uitdrukking komt, al bevroedde of doorzag, maar voor zeker herinner ik mij, dat ik van dien dag af, zonder andere reden dan uit eerbied alleen, mijn petje ging afnemen voor Dr. Cuypers, die ik 's morgens altijd juist op het zelfde punt van de Stadhouderskade tegenkwam - dáár waar vroeger de in den avond vooral zoo prachtig doorgloeide smederij van Rincker stond - ik draafde dan naar school, en de al grijzende bouwmeester, snel, veerkrachtig en rank, ging naar zijn groot werk.

De Amsterdamsche burgers dier jaren waren echter bovenal trotsch op hun internationale tentoonstelling. Zij waanden Amsterdam een tweede Parijs en waren provinciaal genoeg om dat deftiger te vinden. Wat er aan internationale slechte smaak opgeld deed, werd naar Holland overgebracht en met ophef bewonderd. De Parkschouwburg, zaliger nagedachtenis, even haastig in elkaar getimmerd als snel tot ruïne vervallen,

werd het sprookje uit den duizend en één nacht genoemd, opgetogen vertelde men elkaar dat de ververs van binnen het gebouw nog vergulden toen de koning ‘mettait déjà le pied’, op de trappen van deze namaak moskee, om haar in te wijden.

Een roes van vreugde hing over Amsterdam, een nieuwe gouden eeuw leek op komst, er waren maar weinigen die zagen dat het groot verleden en dit heden, even weinig op elkaar geleken als de Amsterdamsche schutterij onder meneer Boelaart op Fredrik Hendrik's vliegende vendels van weleer.

Waarmede heeft dit opgeblazen vertoon ons nationale leven verrijkt?

Bij mij persoonlijk leeft alleen nog nà, de herinnering aan een bonte opéénstapeling van waren in broeiërige zalen, die lusteloos werden binnen gegaan en versuft werden verlaten; aan een véél te veel van schetterige muziek die overwoei, en het ziek liggen noodeloos verdrietig maakte, en aan de pret, waarmede wij als jongens een paar jaar later de verregende overblijfselen van inelkaar gezakte gipsen olifanten, holle Mercuriusbeelden, en viermaal levensgroote andere handelsgoden van pleister, met onze oude cricketbats bewerkten.

Uit dien tijd dateert wellicht alleen nog het modieus entrain vol onnoozele valsche schaamte, waarmede het Amsterdam van thans nog steeds te hoop loopt, voor alles wat zich als jonger dan jong aanmeldt, hoewel het nu toch kon weten, dat deze ‘blijvende waarden’ het allersnelst verouderen, en vlot worden vergeten.

Maar wij kunnen het diepste geestelijk streven van thans nooit los zien van het hoog inzicht dat Cuypers' arbeid bezield heeft.

Daarmede is niet gezegd, dat wat ons hart thans wenscht en onzen wil richt, beperkt blijft binnen de grenzen van de geestelijke conceptie die de zijne was. Maar wel wordt hiermede dankbaar erkend, dat zéér velen doordat zij inzicht kregen in het wezen van zijn bezieling, de richting hebben gevonden die voor de ontplooiing van hun gaven noodig was.

De muziek van Wagner, de wetenschappelijke werken van Viollet le Duc, zij hebben de harten van vele der jonge

kunstenaars van toen, oneindig verrijkt en sneller ontbolsterd. Maar Cuypers was vóórgegaan, hij had door zijn daden het geloof gewekt. Later kwamen de vreugden over herwonnen technieken toegepast voor het eerst weer naar zuiver beginsel, daardoor voerend tot onverwachten éénvoud en rijkdom. Het waren vreugden die glanspunten vormen in de jeugdherinnering van velen. Het beteekende een voortgaan in 't klein, op wat Cuypers in het groot beoogd had, maar dat hij, in dien tijd, onmogelijk kon verwezenlijken.

De nieuwe architectuur die ontstond, steunde in den aanvang op bouwkundige idealen die hij had leeren eerbiedigen, het schoon verband der kunsten dat van toen af werd erkend en zou worden nagestreefd, had hij beleden en voorspeld.

De drang naar éénheid en synthese die de levenwekkende kracht vormt, die in dezen tijd breed uitgroeit de toekomst tegemoet, Cuypers heeft het eerst haren roepstem gehoord en begrepen, toen heel Holland er nog doof voor was, hij is die roepstem trouw gebleven, en in haar dienst heeft hij al de ‘reine en dappere daden’ volvoerd die wij bij dit eeuwfeest vol ontzag en bewondering, gedenken.

Paaschdagen.

R.N. ROLAND HOLST.

Een belangrijk verslag[1)]

De Staatscommissie wier verslag men in de noot vindt aangeduid, had één hoofdvraag te beantwoorden: namelijk die, of als gevolg van de afsluiting van de Zuiderzee te verwachten is, dat tijdens storm hoogere waterstanden en een grootere golfoploop, dan thans het geval is, zullen voorkomen vóór de kust van het vasteland van Noord-Holland, Friesland en Groningen, alsmede vóór de daarvoor gelegen Noordzee-eilanden. Daarnaast werd het antwoord gewenscht op de vragen, of een indijking van het Amelandsche wad verhooging van den waterstand tijdens storm voor de ten Westen en Oosten gelegen zeedijken zal kunnen meebrengen, en of het overweging zou kunnen verdienen om den westelijken zeedijk dezer indijking naar Terschelling inplaats van naar Ameland te richten. Aan deze vragen omtrent het Amelandsche wad worden 7 bladzijden besteed, terwijl het geheele rapport 345 blz. beslaat.

Het doel van het rapport was dus de oplossing van een zuiver praktisch vraagstuk. Er zal echter wel zelden een rapport hier te lande of elders zijn samengesteld, dat zulk een schat van gegevens bevat van zoo groote wetenschappelijke beteekenis, die ver uitgaat boven de beantwoording van het praktische vraagstuk.

Een uitgelezen groep van mannen heeft samengewerkt om tot dit resultaat te geraken, een resultaat dat verkregen is onder de bezielende leiding van een der allergrootsten onder de levende natuurkundigen H.A. Lorentz.

Uit het rapport blijkt niet hoe groot ieders aandeel er in is,

1) Verslag Staatscommissie Zuiderzee 1918-1926. 's Gravenhage, Algemeene Landsdrukkerij, 1926.

t.o. 256

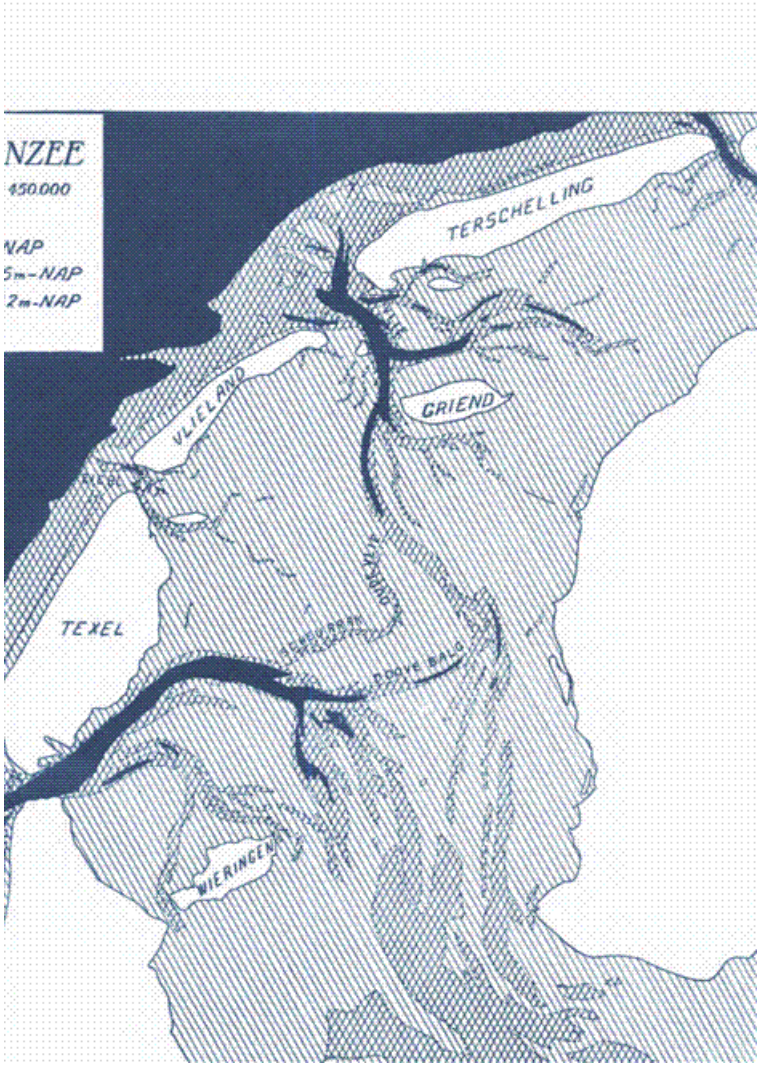
NZEE
450.000
NAP
5m-NAP
2m-NAP
TERSCHELLING
VLIELAND
GRIEND
TEXEL
WIERINGEN

maar zeker is dat van den voorzitter buitengewoon groot en door zijn leiding en door het grootste gedeelte der wetenschappelijke berekeningen, die hij voor zijn rekening heeft genomen.

Het is de vraag of onder andere leiding de uitermate ingewikkelde problemen zoo logisch gesteld, zoo scherpzinnig opgelost hadden kunnen worden. Een triomf voor de wetenschap is het, dat zij op de gestelde vragen een antwoord heeft kunnen geven, een geluk voor Nederland, dat het nog de mannen bezit, die daartoe wetenschappelijk voldoende ontwikkeld zijn.

Het is misschien niet ondienstig er hier op te wijzen, dat de beantwoording van dergelijke moeilijke vraagstukken van eminent praktische beteekenis slechts kon geschieden door toepassing van de tot het allerhoogste peil opgevoerde wetenschappen.

Waar tegenwoordig zoowel in de Tweede als in de Eerste Kamer een angstwekkend en bedroevend gemis aan belangstelling voor het hooger onderwijs bestaat, moet er de nadruk op worden gelegd, dat stilstand in het hooger onderwijs achteruitgang beteekend; dat na jaren langen stilstand, dus achteruitgang, nog steeds op veel te bekrompen wijze gelden worden toegestaan om den achterstand in te halen.

Dit geldt in het algemeen voor Nederland. In het bijzonder blijkt uit dit rapport op pijnlijke wijze, dat een behoorlijk geoutilleerd waterbouwkundig laboratorium in Nederland nog ontbreekt. De enkele proeven, die genomen werden om een inzicht in bepaalde vraagstukken te verkrijgen, moesten door gebrek aan een dergelijk laboratorium op zeer kleine schaal worden uitgevoerd.

Wanneer men bovendien bedenkt, dat voor de uitvoering der Zuiderzeewerken tegenwoordig proeven op behoorlijke schaal worden uitgevoerd in het waterbouwkundig laboratorium in Karlruhe terwijl in Berlijn proeven genomen werden in verband met de kanalisatie van de Maas en voor den sluisbouw bij IJmuiden, natuurlijk tegen vergoeding der onkosten, dan is het toch zeer te betreuren, dat de ervaringen bij die proeven opgedaan - de ontwikkeling van het experimenteeren in waterbouwkundige laboratoria - voor ons land verloren gaan. De unieke gelegenheid, die het reusachtige Zuiderzeewerk biedt, om talrijke waterbouwkundige vraag-

stukken experimenteel op te lossen, komt nu voor een groot gedeelte ten goede aan het buitenland. Nederland hinkt met de op verkeerde objecten toegepaste bezuiniging ook hier weer achteraan.

De beteekenis van dit rapport is daarom zoo groot, omdat het van allerlei standpunten beschouwd, zoo veel nieuws biedt.

In de eerste plaats is er de waterbouwkundige beteekenis, dan de hydrodynamische, de natuurkundige, en ten slotte ook de geologische beteekenis.

Evenals er hier in 'De Gids' over dit rapport wordt geschreven, zal het besproken moeten worden in natuurkundige en waterbouwkundige vakbladen. Er is stof in dit rapport voor talrijke colleges en voordrachten. Er is nog nooit iets geschreven, dat van zoo groot belang is voor de kennis van de krachten, die op de Nederlandsche kust werken, die deze gevormd hebben en steeds vervormen.

Het Zuiderzeevraagstuk wordt in het rapport zoo beschouwd, dat vergeleken wordt het tegenwoordige effect der krachten, die op de Waddenzee benoorden de lijn Wieringen - Piaam (of Zurig) en de aansluitende Zuiderzee-kom ten zuiden daarvan werken, met den toestand, waarin die kom, door het leggen van een dam, zal hebben opgehouden haar invloed op de krachten te doen gevoelen.

Bijzaak is het vraagstuk van den golfoploop, waaronder verstaan wordt het oploopen der golven boven den hoogsten waterstand, gedurende storm. Hoofdzaak is, voor alle plaatsen ten Noorden van den toekomstigen afsluitdijk, te bepalen hoe hoog de hoogste waterstand bij storm zal worden, om daarmede in overeenstemming de dijken te verhoogen.

Die hoofdvraag wordt in twee cardinale vraagstukken gesplitst:

1. hoe hoog zal het water op zijn hoogst stijgen, tengevolge van de verticale getijbeweging, en
2. welke verhooging zal de wind gedurende storm hieraan toevoegen.

Die twee vraagstukken kunnen echter slechts worden opgelost, wanneer mede in de beschouwingen worden opgenomen: 3. de horizontale getijbewegingen (getijstroomingen) en 4. de stroomen door den wind ontstaan.

Met die getijden staat het eigenaardig.

Vroeger leerden wij, dat hoogwater samenvalt met den maansdoorgang. Niet slechts is dit echter gebleken geheel onjuist te zijn, maar tevens bleek, dat men zich omtrent het natuurlijk mechanisme der getijbewegingen nauwlijks meer een voorstelling kan maken. Daarentegen heeft men tegenwoordig met de methode der harmonische analyse der getijden, die aan Lord Kelvin en G.H. Darwin te danken is, een hulpmiddel in de hand om zonder nu precies te zeggen, waarom de getijden optreden, wel met een groote mate van nauwkeurigheid te berekenen, hoe laat en hoe hoog hoogwater en laagwater zullen optreden voor elke plaats aan de kust. Zoowel voor Nederland als voor Nederlandsch Oost-Indië hebben wij deze moeilijke berekeningen volgens de methode der harmonische analyse te danken aan J.P. van der Stok.

De getijverwekkende krachten, waartoe de aantrekkingskrachten van maan en zon, de rotatie der aarde, de scheeve stand der aardas enz. behooren, werken in belangrijke mate slechts op zeer groote waterbekkens, op de oceanen. Primair ontstaat dus als direct gevolg der getijverwekkende krachten een getijbeweging o.a. in den Atlantischen Oceaan, die daar uitsluitend een verticale beweging is. Secundair ontstaat hieruit een zeer ingewikkelde getijbeweging in de Noordzee, die in hoofdzaak beïnvloed wordt door getijbewegingen, die van ten Noorden van Engeland zich in de Noordzee voortplanten en die in mindere mate - en vermoedelijk slechts voor het gedeelte van de Noordzee bezuiden de lijn Harwich - Westkapelle[1)] - ook beïnvloed wordt door voortplanting der oceanische getijbeweging door het Nauw van Calais. Deze secundaire getijbewegingen in de Noordzee gaan reeds gepaard met horizontale bewegingen: getijstroomen, vooral langs de ondiepe kusten, zooals de Nederlandsche. De getijbewegingen in de Waddenzee en Zuiderzee eindelijk, waarbij getijstroomen in verband met de geringe diepte dezer zeeën een nog veel grootere beteekenis spelen, zijn tertiair ten opzichte van die in den Atlantischen Oceaan.

De getijbewegingen in de Noordzee kunnen worden op-

1) J.L.H. Luymes: Overzicht der Getijleer ten dienste der Hydrografische Opneming. 's-Gravenhage, 1919, p. 182.

gevat als de directe oorzaak van de getijbewegingen in de Waddenzee plus Zuiderzee. De eerste zullen geen invloed ondervinden van de afsluiting der Zuiderzee, omdat hierdoor slechts een betrekkelijk klein, weinig diep, dus weinig volumineus waterbekken aan de watercirculatie onttrokken wordt. Daarentegen ligt het voor de hand, dat de getijbewegingen in de Waddenzee na afsluiting der Zuiderzee geheel andere zullen worden.

Er zijn in hoofdzaak twee zeegaten, waardoor de Noordzee de Waddenzee en Zuiderzee beïnvloedt, dat zijn het Heldersche Zeegat en het Vlie. Het Eierlandsche Gat is van weinig belang, er ligt geen uitgebreid geulenstelstel achter; het Amelandsche gat beïnvloedt in hoofdzaak het Amelandsche Wad. Dat er achter het Eierlandsche Gat geen belangrijke geulen liggen is een gevolg van de relatief jonge vorming van dat zeegat; in 1314 waren Texel en Vlieland nog één geheel.

Achter Terschelling ligt het Terschellinger Wad, een gebied waarover geen verbindingsgeulen van het Vlie naar het Amelandsche gat loopen. Dat is een gevolg van het optreden aldaar van een z.g. ‘wantij’, een zeer zwakke getijbeweging ontstaan door tegengestelde en ongeveer even sterke vloedstroomen, die door het Vlie en door het Amelandsche gat om Terschelling binnenkomen. Waar de snelheid van het water hier nul nadert, bezinken de meegevoerde vaste deeltjes en ontstaat de ondiepte: het Terschellinger Wad. Een soortgelijke toestand zou ook verwacht mogen worden achter de tweeëenheid: Texel - Vlieland.

De vloedstroomen, die door het Heldersche zeegat en het Vlie binnenkomen, zouden daarachter een volmaakt wantij vormen, indien niet in dit gebied de Zuiderzeekom haar invloed op de waterbeweging deed gelden. Door deze zuigende invloed van de Zuiderzee is het normale gebied van wantij achter Texel - Vlieland verbroken door twee geulenstelsels: Scheurrak - Oude Vlie en Doove Balg. Een der conclusies, waartoe de commissie komt, is nu deze, dat er zich na de afsluiting van de Zuiderzee een volledig wantij achter Texel - Vlieland zal vormen en dat dus Scheurak - Oude Vlie en Doove Balg zullen verdwijnen. Het gevolg zal dus zijn, dat eenigszins diepgaande schepen van Harlingen niet meer via het Helder-

sche zeegat, maar uitsluitend via het Vlie de Noordzee zullen kunnen bereiken.

Alle geulen in de Waddenzee zijn het gevolg van getijbewegingen, dus van de uitschurende werking der getijstroomen, die over de Wadden trekken. Stormvloeden vormen misschien tijdelijk nieuwe geulen, die echter heel spoedig weer door de normale getijstroomen verzanden.

De eerste helft der gestelde vraag omtrent de verhooging der stormvloeden vindt hare beantwoording in de berekening der normale getijverhooging tengevolge van de afsluiting der Zuiderzee.

Het zijn nu juist de allerbelangrijkste deelen van het rapport, die waarin de methodes der berekeningen worden uiteengezet, die hier uit den aard der zaak onbesproken moeten blijven. Het is trouwens de vraag, of dat even duidelijk maar in minder woorden zou kunnen worden gedaan als in het rapport zelf. De uitkomst dezer berekeningen is, dat de normale getijverhooging zal bedragen:

	Harlingen	**Zurig.**	**Piaam.**	**den Oever (Wiering.n)**
Gemiddeld hoogwater.	21 cM.	25 cM.	37 cM.	33 cM.
Zeer hoog hoogwater. (bij springtij)	25 cM.	35 cM.	50 cM.	44 cM.

Dit zijn bedragen, die niet erg onrustbarend toeschijnen, de maximale verhooging bij springvloed slechts 50 cM.! Maar, er komt nog een flink bedrag bij door den invloed van den storm.

De beantwoording van de tweede helft der vraag, die van verhooging van het water door wind gedurende stormweer is al even ingewikkeld als die van de eerste helft.

In de eerste plaats is hierbij een meteorologische kwestie belang en wel deze: welke windrichtingen zijn voor het vraagstuk het belangrijkst, hoe lang duren de meeste stormen en welke zijn die met de grootste kracht. Alle belangrijke stormvloeden van 1824 tot 1926 zijn door de commissie geanalyseerd om de algemeene gezichtspunten, die voor de oplossing van het vraagstuk van belang zijn, te vinden; die van 3 en 4

Februari 1825, van 30 en 31 Januari 1877 en van 22 en 23 Dec. 1894 waren vermoedelijk de hevigste.

Het gevaarlijkste type storm is dat, waarbij het begin gevormd wordt door een dagenlange periode van Zuidwesterstorm, die overgaat in Westerstorm en eindigt in Noordwesterstorm.

Door lang aanhoudende wind in dezelfde richting ontstaat tengevolge van de wrijving tusschen lucht en water een 'driftstroom', welks snelheid ongeveer 3% van de windsnelheid bedraagt. Is de wind nu naar het land toe gericht, dan ontstaat een effect, dat met 'opwaaiïng' wordt aangeduid, is de wind van het land af gericht, dan ontstaat 'afwaaiïng'. De opwaaiïng is omgekeerd evenredig met de diepte, zal dus aan ondiepe kusten grootere bedragen bereiken dan aan diepe kusten. Tengevolge van de opwaaiïng ontstaat een onderstroom, die van het land af is gericht. Daarom is het gevaarlijk zich bij Westenwind bij het baden ver in zee te wagen. Bij afwaaiïng ontstaat daarentegen een onderstroom, die naar het land toe is gericht. In overeenstemming daarmede wordt bij harden Oostenwind materiaal van den zeebodem op het strand gebracht. De opwaaiïng is behalve van de kracht en den duur van den wind ook afhankelijk van de lengte van open water, waarover de wind zijn invloed kan doen gelden. De Amerikanen noemen dit de 'length of fetch'[1] In verband met de beperktheid van een stormgebied is de effectieve 'fetch' hoogstens 600 zeemijlen (= ruim 1100 K.M.) lang.

Nu zal ook duidelijk zijn, waarom het bovengenoemde type van storm zoo gevaarlijk is voor Waddenzee en Zuiderzee.

Zuidwesterstorm gevolgd door Westerstorm veroorzaken opwaaiïng aan onze kust, die toe zal nemen van Hoek van Holland naar het Heldersche zeegat. De Noordwesterstorm heeft de grootste 'fetch' en zal dus de opstuwing van water voor Texel, Vlieland en Terschelling nog doen toenemen. Met geweld wordt dit water door het Heldersche zeegat en het Vlie in de Waddenzee gedrongen. Het Nauw van Calais is te nauw om het aan onze kusten opgestuwde water bij Noord-

1) Douglas Wilson Johnson: 'Shore Processes and Shoreline Development.' New-York, 1919, p. 22.

westerstorm spoedig naar het Zuiden af te voeren. Van verdere draaiïng van den wind zal het nu afhangen, welk gedeelte van Waddenzee of Zuiderzee het meest van opwaaiïng te lijden hebben.

Bij den storm van 13 en 14 Januari 1916 draaide de wind nog verder tot hij uit het N.N.W. woei (hij 'ruimde' nog verder), zoodat daardoor in den Zuidwesthoek der Zuiderzee ongekend hooge waterstanden met dijkdoorbraken optraden.

De *duur der stormen* is van groot belang voor de beantwoording der vraag, of de stormvloeden na afsluiting in de Waddenzee hooger zullen oploopen dan bij den tegenwoordigen toestand.

Er is natuurlijk tijd voor noodig om het voor de Noordzeekust opgestuwde water naar binnen te brengen. Uit bestudeering der stormen is het de commissie gebleken, dat de stormen nooit zoo lang duren, dat een evenwichtstoestand in Waddenzee+Zuiderzee optreedt, waarbij dus evenveel water oppervlakkig zou worden aangevoerd als in den vorm van onderstroomen zou wegvloeien. Voordat een dergelijke stationnaire toestand optreedt, is de storm voorbij.

Nu wordt de toestand echter geheel anders, wanneer door de afsluiting de Zuiderzeekom geen water meer zal kunnen opnemen. Dan behoeft de evenwichtstoestand slechts in de Waddenzee alleen te worden bereikt, waarvan de bergingscapaciteit veel kleiner is, zoodat daarvoor wel bij den duur onzer stormen de stationnaire toestand zal worden bereikt. Het gevolg is dus, dat, omdat na de afsluiting de Zuiderzeekom haar afzuigenden invloed zal hebben verloren, het water in de Waddenzee hooger gestuwd zal worden.

Hier moeten natuurlijk weer de methodes der berekening der stormvloedhoogten buiten beschouwing blijven. Er werden er drie verschillende, respectievelijk die van *Gallé*, *Lely* en *Lorentz* toegepast. De methode *Gallé* komt neer op de afleiding van de bedragen van opwaaiïng op de Waddenzee, nadat de afsluitingsdam gelegd zal zijn, uit bekende gegevens van opwaaiïng. De methode *Lely* berust op den 'verlagenden invloed', dien de Zuiderzee op de Waddenzee gedurende stormvloeden uitoefent. Is die invloed eenmaal bekend, dan kan berekend worden, hoeveel hooger het water in de Waddenzee na de

afsluiting zal oploopen, omdat dan de Zuiderzeekom geen water meer uit de Waddenzee tot zich kan trekken.

De methode *Lorentz* is de meest theoretische; zij gaat uit van hydronamische bewegingsvergelijkingen.

De resultaten der drie methodes kunnen niet zonder meer met elkaar vergeleken worden. Vergelijking kan slechts op bepaalde bekende stormen worden toegepast. Het blijkt dan, dat de methode Lely in het algemeen de laagste waarden voor verhooging van den stormvloed oplevert en dat de methodes Gallé en Lorentz tot ongeveer dezelfde verhoogingen leiden. De commissie heeft zich blijkens tabel 42, kolom 18, vereenigd met de hoogste waarden, die volgens de methode Lorentz gevonden zijn, en besluit, dat indien de dijken overeenkomstig de daarin genoemde verhoogingen van den waterspiegel worden verhoogd, 'men de toekomst met dezelfde gerustheid zal kunnen tegemoet gaan, als wanneer de zee niet werd afgesloten en de dijken op hun tegenwoordige hoogte waren gelaten.'

Intusschen acht de commissie het noodzakelijk dat gedurende de uitvoering der afdamming de verschijnselen worden waargenomen en met de theorie vergeleken. Ook na de afsluiting moeten de onderzoekingen worden voortgezet, omdat het geulenstelsel in de Waddenzee door de gewijzigde getijstroomen veranderingen zal ondergaan en die veranderingen weer invloed op de waterbeweging zullen uitoefenen. In zekeren zin is reeds door een twaalftal stormen na Juli 1924 bewezen, dat de berekende verhoogingen tengevolge van stormvloed juist zijn. Dat de afsluiting van het Amsteldiep tusschen Noord-Holland en Wieringen een verhooging van den stormvloed bij Westerland op Wieringen zou tevoorschijn roepen, was voorzien. Welnu de berekeningen deden een verhooging van 30 à 35 cM. verwachten en het gemiddelde der twaalf stormen leverde een verhooging van 32 c.M. op!

Het tweede kaartje geeft het resultaat der berekeningen weer.

Wat nu de golfoploop betreft, zij er slechts op gewezen, dat de waterdiepte vóór een dijk verreweg de voornaamste factor is, welke den golfoploop beheerscht. Hoe grooter de waterdiepte voor den dijk is, des te grooter zal de golfoploop zijn.

Zoowel de verhooging van den stormvloed, als de vergroo-

ting van den golfoploop zijn bijzonder ongunstig voor Piaam en aanmerkelijk gunstiger voor Zurig. Daarom is het beter de afsluitdijk van Wieringen naar Zurig te leggen, inplaats van naar Piaam.

De indijking van het Amelandsche gat zal volgens de berekeningen het gunstigst zijn, wanneer de dijken van de oost- en westpunt van het eiland naar de Friesche kust loopen.

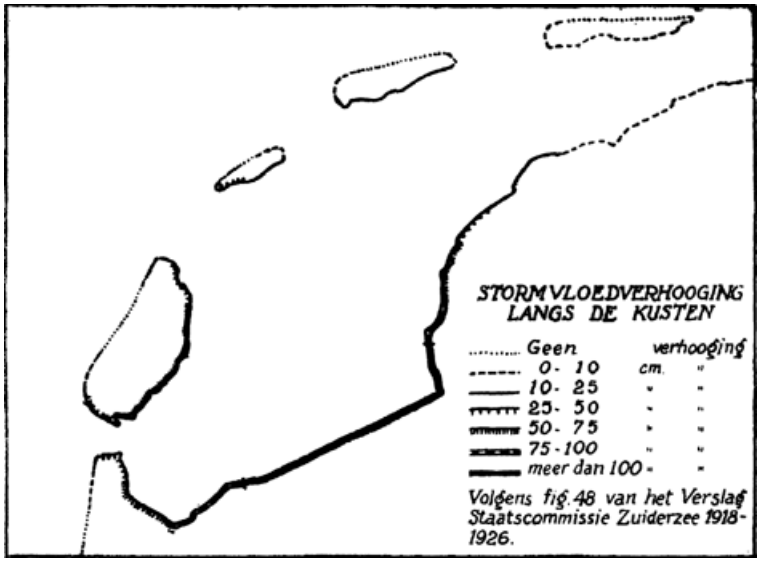

Wanneer dan straks, als gevolg van een groote voortvarendheid in de uitvoering der Zuiderzeewerken, de dijken om de Waddenzee zullen zijn verhoogd en de afsluitdam zal zijn gelegd, dan verrijze op Den Oever een gedenkteeken, aan de eene zijde voorzien van de namen van de directie en uitvoerders van het werk, aan de andere zijde van die der mannen van het Zuiderzeerapport. Twee zijden blijven dan nog open, die op geen betere wijze aan het nageslacht den roem der allergrootsten onder ons volk zullen kunnen verspreiden dan door deze te voorzien van het borstbeeld van den belangrijksten bouwer van het werk op de derde zijde en dat van H.A. Lorentz op de vierde.

B.G. ESCHER.

Leonhard Frank

Leonhard Frank. Die Schicksalsbrücke. - An der Landstrasse. - Im letzten Wagen. - Alle drie bij Ernst Rowohlt, Berlijn 1925.

Van Leonhard Frank, den schrijver van een drietal romans welke in Duitschland opgang maakten, verschenen bovengenoemde boekjes, als vertellingen en novelle aangekondigd, vrij vlug na elkander.

Vlugheid, vlotheid, levendigheid blijken reeds op het eerste oog een van de verdiensten van deze schrijverij. Alleen daardoor reeds is zij als een verademing, als een venster in een schemerhoudende kamer. Een venster waarvoor men gaarne verpoozen blijft, opblikkend naar de drift der wazige wolken die den hemel levend houdt boven het ongedurig herfstloover, of nederblikkend naar de jacht van den wind door het stervende gras en naar de roode bottels aan de rillende rozenhaag. Soms vaart het zonlicht rustig voorbij, achtervolgd door de vlucht der wolkenschaduwen of bespiedt men het kleine leven der menschen,.... een zwerver ziet men den eenzamen weg vervolgen, boeren met paarden en wagens trekken naar het veld of keeren vandaar huiswaarts, een vliegenier, die even het zonlicht meevoert op de vaart van zijn eendekker, jaagt weg achter de schaduw van een verre wolk en later, nog voor de schemer gaat dalen, achterhaalt een haastig ruiter een jong liefdespaar dat tijd en eeuwigheid vergeet.

Doch op een anderen dag treedt gij naar buiten, medegelokt door den schrijver, niet alleen naar het rijk van den geest doch ook naar dat van de natuur, waarin het leven der

menschen zijn belangrijk aandeel heeft, of - vaker wellicht nog - naar het leven der menschen dat voor ons verblinden aan de natuur een van haar kostbaarste weerschijnen geeft.

De schrijver gaat u voor, niet als een gids, niet als een spraakzaam metgezel, ge volgt hem alsof hij toevallig vóór u den weg nam dien gij nemen wildet. Nimmer valt zijn schaduw tusschen u en uw aandacht en nimmer voelt gij zijn stem belast met het stof van, zij het ook verborgen, eigenwaan.

Ongemerkt wordt gij medegevoerd door de bewogenheid die *hem* medevoert,.... want er is beweging in dit werk, levensrhythme, tourisme van den geest.

Inderdaad tourisme.

Wanneer men zich eenmaal in deze lectuur verdiept, is het alsof men op avontuur uit is. Alles wat gij tegenkomt werkt op u als ware het een verrassing, hetzij een verrassing door nieuwheid, hetzij eene door herkenning. Het laatst wel het veelvuldigst.

Bij het begin van ieder dezer verhalen - het diepst treft dat in ‘An der Landstrasse’ - doemen vergeten gezichten, als vergezichten, voor u op. Alles ligt in een zonnig schijnsel uitgespreid.

De deur van het onderbewuste staat wijd open, verloren gewaande geluiden en geuren herleven. De zangerige torenklok van het verleden doet met iederen slag andere vreugden in uw hart ontwaken. De beslommeringen van het heden vervluchten in de warme dauw van de aandacht, de omheining van den tijd is tot stof verworden voor de voeten van de begeerte.

Zoo kan het u vergaan als ge tijdens een nauwelijks aangevangen reis, nog bevangen in de pijnlijkheid van een aan dagen en uren gemeten tijd, eensklaps hoorende en ziende, de eeuwigheid ontdekt; wanneer u, terwijl gij dwaalt in de omgeving van een vergeten stadje, de harmonische luidruchtigheid op een scheepstimmerwerfje of de rhythmische dreun uit een kuiperij treft, die hart en geest uren lang zoo gespannen houdt dat een galerij van bonte beelden bezit van u neemt. Beelden, levende beelden, die snel verschuiven over het blanke projectievlak van uw belangstelling, fragmenten die tot een geheel tezamenvloeien.

Daardoor: doordat de schrijver eigenlijk alles fragmentarisch schrijft en beschrijft, ook der menschen leven fragmentarisch tot u opheft, krijgt dit alles iets van een geestelijke stroomversnelling, van vlug en woelig water dat alleen licht en duister weerspiegelen kan. Het zijn versnelde verhalen die vrij onvolledig zouden schijnen indien niet de suggestie, welke er zoo krachtig in leeft, ons het niet-geschrevene even sterk deed beseffen als het wel-geschrevene en zoo dit alles tot een zuivere eenheid versmolt.

Vooral 'Im letzten Wagen' is een gaaf geheel, er is niets te veel en niets te weinig in dit werkje.

Het verhaal dat inderdaad ietwat onwaarschijnlijk is, doet door deze geslotenheid (doch ook doordat de vlug elkaar volgende gebeurtenissen door den schrijver onopgemerkt voorbereid werden) in het geheel niet onwaarschijnlijk aan.

De laatste, door een licht beschonken rangeerder zorgeloos aangekoppelde wagen van een dalwaarts voerenden trein brengt de voornaamste zomergasten uit een bergplaatsje in de richting van hun woonplaats. Behalve hen ook een propagandist, welke dien dag een arbeidersvergadering toesprak, eveneens den regeeringsspion die hem overal in het oog en binnen het bereik van zijn gehoor hield en een 'Staatsanwalt' die ook al niet toevallig in de nabijheid van den propagandist verbleef. Verder treden als belangrijke figuren op: een bankier en diens zwangere vrouw en de in dezen deftigen wagen verdwaalde werkelooze arbeider, die desondanks zijn gemoedelijkheid niet verliest:

> Der entlassene Holzarbeiter reparierte unterdessen das breite Fenster im Laufgang, das halb offen stand und, wie der Schaffner erkläit hatte, von dem Tage an nicht mehr funktioniert habe, da der Wagen frisch auflackiert worden sei.

Deze menschen zijn verspreid over verschillende compartimenten. In ieder daarvan worden gesprekken gevoerd. Sommige geven als door een kier een kijkje in het leven. In vogelvlucht overziet men het vastgeloopen leven van den 'Staatsanwalt.'

Gespreksfragmenten nemen bezit van uw belangstelling, korte beschrijvingen verdringen hen weer, later neemt men

het intusschen gevorderde gesprek weer in zich op. Niet één doch meerdere gesprekken houden zoo de aandacht vast. Het wordt als een vlechtwerk van vaak slechts even aangeroerde gedachten, meeningen en gevoelens.

Rond den lezer golft een sfeer vol wonderlijke levendigheid. De zintuigen worden gespannen als snaren op een muziekinstrument.

Een heerschap dat gedurende de reis zat te cijferen en geld te tellen slaat eensklaps de oogen op, opent het portier, springt den wagen uit en staart dezen, die door den trein losgelaten werd en in matig tempo door het landschap rolt, na.

De trein zelf verdwijnt achter de bergwanden.

> Der Weichenwärter stellte, als der Zug das Wärterhäuschen passiert hatte und mit nun schreienden Bremsen auf starker Senkung sich langsam hinabbohrte in das grosze Haupttal, gemächlich die Weiche um für den nächsten mit Stammholz beladenen Güterzug.
> Von hier aus wurden die Holzzüge auf einem Zahnradgleis durch das sehr schmale, zerklüftete Seitental zu dem am Auslaufe des Gebirges liegenden Hauptsägewerk geleitet.
> Der Weichenwärter pfiff seinem Hunde und schritt der Bahnhütte zu, prüfte die Festigkeit der zehn kümmerlichen Rotkrautköpfe im Vorgärtchen, das mit nur kniehohen Stäbchen spielerisch eingezäunt war. Und schnellte empor und herum.
> Er sah gerade noch, wie ein in der Sonne glänzender, frisch auflackierter Zweite-Klasse-Wagen langsam die Weiche passierte und, bewegt durch das Eigengewicht, in plötzlich und rapid sich steigerndem Tempo in das steilabfallende Seitental hineinschosz.

Eerst na eenigen tijd gaan de inzittenden beseffen welk gevaar zij tegemoet snellen. Allen toonen zij dan de arme naaktheid hunner ziel. Voor den godsdienstleeraar geldt:

> Glaube, Gott, Jesus und die Mutter Gottes, deren Allmacht vom Geistlichen vierzig Jahre lang verkündet worden waren, gab es nicht mehr:
> Die Kirche stürzte lautlos ein.

Doch de eenvoudige boer, in een tusschenstation ingestapt, roept de heilige moeder Gods in overgave aan.

De officier: lijkwit, onbeweeglijk van angst.

De bankier: onbewust van het bestaan en den nood van zijn vrouw, die ontijdig bevalt.

De arbeider, eer gewend het onontkoombare te aanvaarden:

> tat aus der selben Gefühlseinfachheit heraus, die ihn veranlaszt hatte, das Fenster zu reparieren, wieder das Nächstliegende.

Hij stond de barende vrouw bij.

Als ten leste de reizigers door de tegenwoordigheid van geest en de omzichtigheid van den machinist van den langzaam rijdenden, immers sterk geremden, aan den hollenden wagen voorafgaanden en met zware boomstammen beladen trein gered worden, blijken alleen de bankiersvrouw en de 'Staatsanwalt' wiens herinnering, door enkele treffende woorden van den propagandist ontwaakt, over duisternis van angst en verschrikking heen haar warm licht wierp op een oude verlorengewaande overtuiging, welke van nu af aan zijn hart weer met een puren hartstocht gaat vervullen, verrijkt te zijn.

Dit is de stam van het verhaal waarlangs gelijk een roode wingerd de fantasie van den schrijver oprankt.

Zoo naverteld lijkt dit alles vol rauwheid en angstwekkendheid...., zoo schijnt het ook alsof der menschen wreedheid er eenzijdig uit naar voren treedt. Dat in werkelijkheid nòch het geheel, nòch de details ruw of, in de eerste plaats, angstwekkend zijn; dat ook het ontbloote egoïsme der menschen niet tot eenzijdige beschouwing leidt, vindt zijn oorzaak in de koele winterachtige atmosfeer die deze vertelling omgeeft.

In den nacht heeft het gevroren. De uchtend is met ijle kilte verzadigd. De geluiden, die uit het dorp opstijgen, behouden alle hun eigen, eenzelvigen contour. De menschen en hun dienaren, de dieren, als nieuw houten speelgoed zoo strak van lijn, zoo bont van kleur, bewegen zich in en tegen de stemmige tinten van het landschap door het hooge, het zilverachtige licht. De vrije zwerver echter voelt zich met warmte als doorstroomd. De adem blijft als een weifelend wolkje zichtbaar nabij zijn gelaat en het bloed zingt op in zijn hart. Vol levenslust, een beetje onverschillig voor het leed, niet voor het leven der menschen, gaat hij zijns weegs.

Dit is de sfeer waaruit het boekje werd geschreven. Zelf zijt gij als de zwerver warm van belangstelling, doch de dampkring waarin dit alles leeft en beweegt is koel en helder.

Als de losgelaten wagen, naar menschelijke berekening, een onafwendbaar ongeluk tegemoet rolt, ziet gij in uw ver-

beelding aanvankelijk niet den gruwelijken angst der reizigers en ook niet de te verwachten catastrophe van splinters, gekneusd ijzer, gebroken beenderen en bloed. Gij aanschouwt slechts:

> *wie ein in der Sonne glänzender, frisch auflackierter*
> *Zweite-Klasse-Wagen langsam die Weiche passierte.*

Dat maakt even een vreugde in u wakker, dat treft u als een vroolijk gekleurde inzet in een zwarte prent. En toch is reeds, in den achtergrond, de afgrijselijkheid van het komende zichtbaar. Het verstand heeft in de schemering zijn werk gedaan, de verrassing - het plotselinge - is daardoor afwezig en zoo wordt de aangrijpende mogelijkheid met een minimum van afkeer aanvaard.

Maar er is ook iets van hooger orde dat deze vreeselijkheid tot eene aanvaardbaarheid tempert.

Wat dat is, doorgrondt men wanneer men het volgende leest:

> Wahnsinnig wurde der Karussellbesitzer, *dessen Karussell sich gegenwärtig in einem abgelegenen Bergdorf drehte.* Rannte heraus aus dem vordersten Abteil, Laufgang durch, risz die Tür bei der Rückwand auf und sprang hinaus. Flog hinaus.

Daar opent zich een verschiet. Een ver dorp tusschen de bergen, de bonte vreugd van een kermis, de caroussel die draait, blijft draaien, al springt zijn eigenaar den dood tegemoet. De bonte caroussel die draait, vliegensvlug, durend draait. De eigenaar die vliegt, even vliegt, als een donker, fladderend blad op den wind van de eeuwigheid.

Hier ziet men duidelijk hoe de schrijver als in het voorbijgaan een wijden, een lichtenden achtergrond oproept achter het vlugge, beperkte spel van zijn figuren. Een achtergrond van het, zij dit betrekkelijk, blijvende voor het figurenspel van het voorbijgaande.

Wat oorspronkelijk bijzaak scheen, schijnt nu eerder hoofdzaak. Het in deze vertelling telkens behoedzaam verlichte leven der menschen staat hier plotseling in het volle licht, de daartegen zoo scherp afgeteekende menschenleventjes vervlakken, d.w.z., werken meer decoratief. Zoo zijn zij, als een donkere versiering op een glanzende vaas, het

duistere schimmenspel van de vergankelijkheid kaatsend in den lichten spiegel des levens.

Warmer van tint is ‘An der Landstrasse’. Hier smelt zelfs nu en dan de beschouwing van het dooreengestrengelde gedoe der menschen tot zuiveren humor. Gansche fragmenten zijn er mede doordrenkt. De contouren van de figuur der doktersvrouw worden er lichtend door. De rit van dokter en chauffeur in de gammele auto wordt er door opgeheven in een zonniger gebied.

Ook in deze vertelling treft het einde, dat minder bevredigend nog is dan dat van het vorig verhaal, niet zóó sterk het hart als men zou mogen verwachten, want ook hier ging de schrijver ons als een liefhebbend vader voor, afleidend den gretigen geest van nuttelooze emoties en te gauw ontluikende sentimentaliteit.

Eenvoudiger van bouw zijn de drie verhaaltjes welke het derde boekje vullen. Het eerste ‘Die Schicksalsbrücke’ is van deze wel het belangrijkste.

Hier staat, anders dan in de vorige vertellingen, één figuur in het volle licht; of liever: in het scherpe schijnsel van een zoeklicht, dat in zijn zilveren driehoek Annette ten voeten uit, haar vader, haar aanstaande stiefmoeder en haar gouvernante ten deele vertoont, de rest in een wintersche schemering verborgen houdend.

Er is iets heel fijns, iets vloeibaars in deze schets, waarin voorzichtig beschreven wordt hoe een verlangend kind opgroeit tot meisje en vrouw; hoe een nog zwak, schoon in zijn kern levenskrachtig, wezen voor het venster van een stille zonlooze kamer, tusschen de stekelachtige verkommerde cactussen, op een te langen stengel reikt naar een onbewolkte (kortstondige?) vrijheid.

Dubbel bekoorlijk werkt hier de indirecte suggestie, opgewekt door korte tusschenzinnen en vlugge beschrijving. Die behoedt ons ook voor de gewaarwording als ware Annette een studieobject voor schrijver en lezers.

Zoo is het alsof Annette in onze nabijheid leeft, alsof wij haar dagelijks tegenkomen of voorbijgaan. Uit ons raam

buigend hooren wij den klank van haar stem of zien wij haar bezig in haar te vroeg verlichte kamer. Zonder dat zij er iets van beseft leven wij een lange reeks van oogenblikken, die ongemerkt tot ‘tijd’ samenvloeien, met haar mede en wij hullen haar in een lichtende belangstelling.

Zacht voelen wij dit leventje ons leven beroeren. Als het is weggedreven op den vloed, die in zijn snelheid alleen licht en duister weerkaatst, voelen wij de warme zonnevlek, die op onze koele handen viel, wegtrekken en zien wij bezorgd hoe zich de wintersche mist tot een grauwe donkerte verdicht.

LAURENS VAN DER WAALS.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Toekomst der vrouwenbeweging.

De merkwaardige vrouw, die de moeder was van den bekenden Lord Haldane, werd in het voorjaar van 1925 gedurende een oogenblik het voorwerp van algemeene belangstelling, zelfs in een deel onzer pers, door het feit dat zij met gansch phenomenale frischheid van geestvermogens haar 100sten verjaardag vierde. Een maand later overleed zij en in het najaar verscheen op dringend verzoek van velen een beknopte levensbeschrijving, die wel de aandacht waard is van allen, die de waarde en betrekkelijke zeldzaamheid kunnen schatten eener persoonlijkheid als die van Mary Haldane.[1)] Ter geruststelling van sceptisch aangelegde lezers zij aanstonds gezegd dat het boekje, eigenlijk een compilatie, den indruk maakt van absoluut trouw te zijn aan de werkelijkheid, dat de beide hoofdstukken, respectievelijk geschreven door de dochter en den oudsten zoon, Lord Haldane, uiterst sober en discreet zijn opgesteld en dat de verdere korte bijdragen van uiteenloopende schrijvers en schrijfsters een treffende onderlinge overeenkomst toonen.

Een moeder, wier band met haar zoon van dien aard was, dat deze in zijn leven van rechtsgeleerde, wijsgeer en staatsman gedurende vijftig jaar bij afwezigheid geen dag verzuimde haar te schrijven, een moeder die het voorwerp was der innige liefde en vereering van al haar kinderen, klein- en achterkleinkinderen, een vrouw, die, hoewel zij persoonlijk buiten het openbare leven stond, de vriendschap genoot van tal van

1) Mary Elizabeth Haldane, A record of a hundred Years (1825-1925), edited by her daughter.

mannen, die leiders waren op godsdienstig, wetenschappelijk en politiek terrein, mag zeker zonder overdrijving omschreven worden als een zeer merkwaardige vrouw.

Het beeld, dat ons geteekend wordt, is dat van een vrouw met groot liefde- en natuurlijk ook lijdensvermogen, veel wilskracht, groote zelfstandigheid, phyzieken en moreelen moed, een helder verstand en uitstekend geheugen, doch, naar haar zoon zegt, niet geleerd en zelfs niet buitengewoon begaafd. Bovendien was zij in het bezit van dien zekeren eenvoud van geest (singlemindedness), die volkomen waarachtigheid, die zich openbaart als frissche spontaneiteit in woord en daad en bijna even zeldzaam is als het genie.

Wij zouden de vrouw, jong of oud, beklagen, die ongevoelig zou zijn voor de schoonheid van een vrouwenleven als dat van Mary Haldane, of er slechts een geringe waarde aan hechtte. Wij meenen zelfs dat hier een toetssteen te vinden is voor een juiste of een min of meer averechtsche opvatting der vrouwelijke roeping. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat in dit verband geen sprake is van het concreete levensdoel der individueele vrouw, doch van de gedachtensfeer waarin de verschillende levenswaarden worden bepaald.

Wij weten wel dat de tallooze kwesties, die het woord ‘vrouwenbeweging’ onmiddellijk doet oprijzen, wel degelijk een practische oplossing vragen, maar die oplossing, al moet zij in het oneindige varieeren, staat ten slotte in verband met zekere factoren, die alweer in het leven geroepen worden door de geestelijke stroomingen, die gedachte en wil beheerschen. Wat nu de geestelijke achtergrond der vrouwerbeweging betreft, het schijnt wel dat het verschil tusschen de beide richtingen, die van den aanvang af bestonden, steeds grooter wordt. Wij bedoelen de richting, die de ingrijpende veranderingen, welke hebben plaats gehad in de positie der vrouw als onvermijdelijk en voor een groot deel als gelukkig beschouwt, doch het behoud van het specifiek vrouwelijke in opleiding en beroepskeus zéér wenschelijk acht, en de richting, die de absolute gelijkstelling met den man eischt en al de ernstige en ongetwijfeld voor de maatschappij ontwrichtende gevolgen daarvan durft aanvaarden.

De aanhangsters der eerste richting zien de vrouwenbewe-

ging in het kader der geheele zamenleving. Het is haar moeilijk in gedachte en woord er een aparte rubriek ‘Vrouwenbelangen’ op na te houden; zij denken evenzeer aan de ‘belangen’ van echtgenoot of verloofde, zoons, broeders en anderen als aan die van seksegenooten en weten al te goed, dat die belangen niet immer gemakkelijk te harmonieeren zijn. Zij huiveren voor theorieën, die slechts logische gevolgtrekkingen zijn van een eenzijdig standpunt. Zij zijn allerminst ‘doctrinair’, zij aanvaarden het vele paradoxale, dat nu eenmaal het menschenleven beheerscht en houden er in de praktijk rekening meê. Bovenal zij schamen zich niet ‘vrouw’ te zijn, zij aanvaarden de beperkingen, die daarvan het gevolg zijn, en zijn zich daarentegen bewust van het bezit van specifieke gaven van hoofd en hart, die haar in staat stellen voor haar bijzondere levenstaak.

S.I. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

Bibliographie

Arthur van Schendel, Verlaine, het leven van een dichter.

Het was een armelijk buitenherbergje, een gelagkamer vol avondzon waar ik, in mijn soldatenuniform, na den dienst, voor het eerst de gedichten van Verlaine zat te lezen. Iets als een geur van die namiddagen hangt om iederen regel, om iedere geciteerde strofe die ik sindsdien van hem onder oogen krijg. Weer bespeur ik een weeke landelijkheid, herfstlicht, een uitgeregende rust over hagen en vlierstruiken. Ik keek uit in een herbergtuintje, een op dit uur verlaten kinderspeeltuin, waar tusschen de ongebruikte wippen, schommels en touwen een zekere trieste blijmoedigheid hing. Uit het aangrenzend vertrekje, waartoe de deur openstond en waar ik een petroleumstel zag branden, kwam, haar langzamen weg nemend achter den toonbank langs, een juffrouw mij thee brengen, plaatste een lamp bij me neer op de ronde tafel en bleef uitvoerig naar mij staan praten, gesprekken die ik niet verstond omdat zij dialekt sprak en waar ik niet op antwoordde omdat ik zat te droomen -, totdat zij eindelijk, zachtmoedig, een handwerkje ging halen en zich daarmede tegenover mij aan de tafel neerzette - welk een verrukkelijke uren, in den schemer, als gaandeweg het buitenlicht den strijd opgeeft en het lamplicht, niet langer ‘valsch’, steeds sterker en met meer goedheid straalt! Welk een prachtige gedichten stonden in Coppée's bloemlezing! - Ik was, reeds een jaar ongeveer, zelf begonnen serieus te schrijven. Ik schreef in dien tijd een sonnet dat begon

> Geel zand was op de vloer,

maar waarvan ik later alleen de terminen in ‘De Wandelaar’ heb overgenomen. - Een enkele maal, als voetstappen door den nacht over den weg voorbijgingen, verwachtte ik dat de deur zou geopend worden en dat een lange slordige grijsaard, met een steil kaal voorhoofd, zoo zwaar dat het de oogen en neus scheen in een te drukken, zou binnentreden met zijn lichtelijk hinkenden tred. - Een ander maal ging mijn fantasie soms zoo ver, dat ik mij verbeeldde dat hij, als een lichtschuwe faun, in het tuintje in een der prieeltjes, was in slaap gevallen en dat de kinderen hem morgen zouden wekken. Een gedicht dat ik toen maakte en dat ik eerst veel later in mijn bundel ‘Vormen’ gepubliceerd heb, rept daar nog van.

Destijds las ik weinig van hem, alleen Coppée's bloemlezing, maar ik las en las ieder woord. Dit boek en de ‘Trophées’ van De Hérédia ware altijd in mijn soldatenkist. Rimbaud kwam later, tegelijk met Keats en Novalis. Maar Baudelaire en Goethe, ik heb hen nooit meer meegenomen tusschen hemden en toilet-artikelen. Toen ik hen bewonderde, zat ik

al weer thuis, had het potlood verwisseld voor een vulpen en het theelepeltje voor een vouwbeen. Deze ontwikkeling van lees-instrumenten is even gewichtig voor de verbeelding als het gebruik van wapens voor de wijze van oorlogvoeren. Een sabel plaatst man tegen man, een mitrailleur echter verwekt loopgraven. Na een langdurige belegering ken ik Baudelaire slechts als een stelsel van afweer, van fortificatie, en wat Goethe betreft, hij heeft zoo weinig van een mensch en zooveel van een menschelijke houding als een standbeeld slechts vertoonen kan. Verlaine echter, al heb ik hem zooals de meeste mijner andere tijdgenooten nooit gezien, ken ik in levende lijve. Hij was voorzeker een ietwat vreemde man, maar - en ziehier het geheim van aantrekkingskracht - hij was van een vreemdheid die het leven niet te boven gaat.

Ik ben Van Schendel oprecht dankbaar, dat hij me met zijn mooi en zacht boek over Verlaine iets teruggebracht heeft van de schemeruren in de plattelandsche gelagkamer, want ik was Verlaine anders gaan zien in den loop der jaren, met andere woorden, ik had hem uit het oog verloren. Hoe gaat dat? Coppée had ik weggegeven en ik had den compleeten Verlaine gekocht en met het vouwbeen doorgewerkt. Ook het later werk, ook het tamelijk middelmatig proza van ‘Mes prisons’, ‘Mes Hôpitaux’, ‘Souvenirs’, etc., waarin hij zichzelf zoo gemoedelijk afbreuk doet en met de ironische grandeur van ‘wat was dat toch een prachtige koningsmantel!’ zijn lompen voor het raam hangt. Hoe dikwijls snoeven groote kapiteins bij voorkeur op hun schipbreuken?

En zoo werd ik ontrouw aan de ontmoeting en ging Verlaine beschouwen zooals de algemeene anecdote hem hardnekkig liet optreden en zooals hij zichzelf gaarne uithing, met een soort behaagzucht in de zelfkleineering, met een hoogmoed die poogde den smadelijken ondergang als verkozen te doen doorgaan, den geperverteerden hoogmoed die nà den val komt. Hij ging zoo ver dat hij er een systeem van maakte, het als onvermijdelijk beschouwend dat zijn eigenlijk leven tusschen twee ‘paralelle’ houdingen zou zijn ontspoord.

De anecdote-Verlaine: een smeerlap, een dégéneré, die in momenten van inkeer uit diepst verval de reinste zuchten stamelt: een Verloren Zoon die iederen morgen droomt van zijn thuisreis en iederen avond, als hij weer wakker wordt in het draf tusschen de zwijnen, zich met een goddank de oogen uitwrijft dat hij slechts gedroomd heeft. En met die figuur van een jenever-mysticus, van een Job op een zelf-gehoopten mestvaalt, was men uiterst ingenomen, juist in dien na-tijd van het realisme, toen men zeker wist dat de Natuur alles voortbracht, ook de wetten Gods, ook den wil des menschen, toen Huysmans, in het stikdonker begon rond te tasten naar hemelsch licht en toen de Russische letterkunde als een Evangelie daagde in den oosten.

Zoo las ik zijn leven in Delahaye en Lepelletier. Maar boeken over groote mannen door vrienden geschreven die hen tè goed gekend hebben, kan men niet voldoende wantrouwen buiten de feiten die zij geven. Te dichte nabijheid beneemt het licht en de mogelijkheid om rond de figuur heen te zien. En de beste vrienden eindigen, in pure bezorgdheid om toch vooral objectief te zijn en hun gevaarlijk gevoel niet te doen meespreken, met een vergrootglas te plaatsen op een moedervlek of een litteeken. Er is afstand noodig, een paar passen terugtreden, als voor een bewonderd schilderij. En het beste wat ik dan ook, vóór Van Schendels boek, over Verlaine gelezen had was dat aangrijpend stukje van De Montesquieu in ‘Autels

priviligiés', over Verlaine's laatste dagen, toen hij bezig was in zijn zolderkamertje de meubeltjes, het bed, de ladder naar de vliering, met verguldsel te bestrijken om zich waardig voor te bereiden op het laatste Bezoek van den Engel, - en de prachtige beschrijving die Yeats van hem geeft in 'The cutting of an Agate' toen hij Verlaine in Oxford gedichten hoorde voorlezen.

Van Schendel's beeld van Verlaine, dat zoo lijnrecht ingaat tegen de bovengesuggereerde anecdote-voorstelling welke van hem een held uit een der boeken van Charles Louis Philippe zou maken, zal wel op veel tegenstand stuiten. Volgens Van Schendel was Verlaine een typisch klein-burger van het Tweede Keizerrijk, een tijd ontwricht door verveelde hunkering naar zinloos amusement, voerend, zooals hij schrijft, 'tot roerende openbaringen van het hart en een mateloozen lust aan begoocheling.' Maar Verlaine, genoopt door een zekere zwakheid en weerloosheid waarvan straks sprake zal zijn, stelde zijn leven in, waar anderen slechts hun ledige uren waagden. Verre van een Villon der negentiende eeuw te zijn (denk dan liever aan Rimbaud) of een weltfremd dichter (denk dan liever aan Germain Nouveau), waarvoor hem eenvoudig de positieve kracht zou ontbroken hebben, heeft hij zijn leven lang gesmacht naar 'sicheres Glück und stille Bürgerfreude.' In plaats dat een furie van drankzucht en losbandigheid hem zijn geluk onmogelijk maakte, was het veeleer een onmacht om dit burgergeluk vast te houden die hem tot toegeven aan drinken en zwerven bracht. Zijn gedichten dankte hij aan het feit dat deze zwakheid 'de edelste schakeering was van hetgeen zwakheid pleegt genoemd te worden,' namelijk, 'de onbevangenheid, de gereedheid om in een open hart alles binnen te laten komen, door den hemel gezonden of door de menschen verworpen.'

Verlaine was lui en, in vergelijking bijvoorbeeld met Rimbaud, middelmatig van verstandelijken aanleg, zijn slapte was mateloos en eigenlijk bestond er voor 'tout cela, tout cela' geen andere grens en weerstand in hem dan dat hij het bliksems-goed zelf wist. Hij kende zijn droevige zelf evengoed als de marmeren Goethe, maar hij had niet de doorzettingskracht 'één uur te waken'. Hij kon zich niet ontginnen, leefde 'au vent mauvais qui m'emporte.' Hij heeft nimmer iets toegevoegd aan de talenten waarmee hij op de wereld kwam, hij heeft potverteerd, en, toen zijn tuintje verwoest en braak lag, zaaide hij niet maar genoot van de weligheid van het opschietend onkruid. Maar omdat hij oprecht was en voor alles de volledige schuld als een recht opeischte, en omdat hij zich roekeloos bij iedere begoocheling met heel zijn hart en het weinigje verstand de verte van het avontuur inwierp, behoort hij tot de zeldzamen onder de zeldzamen die een grooter lot hadden dan hun levensopzet. Over ingeboren kracht beschikte hij niet en er is in hem niets van het tragische en heroïsche als in Beethoven; tenzij men het zich-wegschenken aan alle kracht van buiten komend, het met harts-innigheid ondergaan van illusies die voor ieder gewoon mensch eenvoudig dwaasheden zouden geweest zijn, het nimmer pogen zich later te verontschuldigen en schoon te praten, wil beschouwen als een soort heldenzwakte.

Zijn verzen, die, ofschoon uit het armzaligst leed voortkomend, nimmer pathetisch zijn en zelfs in pure eerlijkheid iets verraden van het genoegen dat de dichter smaakte in technische volmaaktheid en verantwoording, zijn proza, dat oprecht is tot en met de blague waarmee men in uiterste omstandigheid nog slechts oprecht zijn kan, - Van Schendel heeft dit

alles ‘au plus profond sérieux’ genomen. Hij heeft begrepen hoe Verlaine aan zijn vrouw, zijn kind en zijn moeder hing, al deelt hij zelf niets anders mede dan dat hij verwaarloosde waaraan hij verknocht was en dat hij op elk gebied jammerlijk te kort schoot. Inderdaad, hoeveel wonderbaarlijker vindt de poëzie zóó haar wegen dan volgens de anecdote-Verlaine!

Wat het wonder is bij Verlaine, het lenigend wonder, - en hierbij herinner ik nog even aan Beethoven bij wien zich hetzelfde in zooveel duidelijker proporties voordoet -, is dat een der groote betooveringen van zijn werk de merkwaardige charme, ja, charme is welke uitgaat van een volstrekt goed mensch. Weinig kunstenaars vestigen als zij, met hun werk zelf, den indruk dat dit werk voortkwam uit het zuiver hart van een goed mensch.

N.

Het Roosvenster door Jan Engelman (Hijman, Stenfert Kroese en Van der Zande, Arnhem, 1927).

De kleine plaquette van Jan Engelman valt in twee stukken uiteen: het eerste vormt het lange gedicht De Geboorte, het tweede bevat de kortere verzen daarna. Deze laatste bespreek ik hier eerst: zij halen een streep door veel aesthetiek, niet alleen door sectarisch-beperkte, maar zelfs door de ruimste, de meest abstracte: want die eischt allereerst: evenwicht, een ontzaglijk-gespannen, ondenkbaar-trillend evenwicht tusschen de functie waarin en waaruit poëzie leeft en ontstaat: rhythme en bouw, beeld en toon, beweging en drift -, en misschien eischt ze wel, dat één dier functies primair is daarin, en de andere derivaten daarvan; misschien moet één van hen - het rhythme dan, naar mijn preferentie - het levende, heerschende centrum zijn, dat over de rest (emanaties daarvan) hierarchisch regeert. - Onbekommerd om deze aprioristische desiderata schrijft Engelman poëzie, in aanleg organische poëzie, waarin niet alleen dit evenwicht niet bestaat, maar evenmin hierarchie; nog minder: de poëtische functies bij hem zijn volstrekt ongeneigd tot eenige samenwerking; ze gedragen zich ongeneeslijk eigenzinnig, koppig onafhankelijk en autonoom: het rhythme stoort zich niet aan den bouw; de beeldvorm overwoekert welig de toch al wankele structuur, het sentiment deserteert. Welbeschouwd heerscht in dit werk een volslagen poëtische anarchie, een roekelooze decentralisatie. Ik zou, in uw plaats, na deze overwegingen de kans op poëzie zeer gering gaan achten. Ik achtte ze zelf zeer gering. Maar ik herlees weer zijn werk, en sta voor het onverwrikbare factum: het is poëzie, het is au fond ras-poëzie, maar mijn God, hoe diep ligt dat fond! De zaak is zeer vreemd: geen centrale, levende functie, die heerscht; geen samenwerking of hierarchie der al of niet afgeleide factoren; een schrille, wankle, soms wrakke structuur, een toon die plotseling overmatig aanzwelt, een gedachte, die achter drie, vier elkaar kruisende en bevechtende, fragmentarische beelden onzichtbaar wordt, een rhythme, dat op een beslissend moment precies het verkeerde doet (altijd te vroeg inkrimpen, b.v., minderen, reven, hoe wilt ge het noemen), en toch poëzie. Barok, expressionistisch, door en door Katholiek; dof brons van toon, in zijn vervullingen; overplastisch; angstig-wankel van omtrek, altijd; onbereken-

baar, onbetrouwbaar in haar rhythmen; maar daaronder, daarachter, daar soms mijlen ver onder en achter een humaan en poëtisch hart! Dat alleen maar verzuimt - aesthetisch is dat onvergeeflijk en creatief ontzaglijk gevaarlijk! - de plaats en de functies van het hart in de lichamen zijner gedichten in te nemen en op zich te nemen; dat dwaalt, revolteert, zorgeloos wandelt, vertegenwoordigers zendt; - deserteert? - Ik kan onmooglijk beweren, dat wie De Geboorte schrijft, een dichterlijk deserteur zou zijn. Want al werd ook dit vers goddank niet feilloos, het logenstraft vrijwel alle bedenking, die rijst bij zijn kortere werk: het is grootsch van conceptie, vol van toon, vaart en plastiek; verrassend in duizend teere nuancen, en jong, jong, jong. - Ik ben, achteraf, uitermate verheugd, dat Jan Engelman den moed heeft gehad de eenheid van zijn plaquette te schenden, dat hij inplaats van meer kleinere verzen De Geboorte gaf; want dit vers redt zijn bundel van fragmentarische, barokke, brokkelige klein-poëzie naar een brok vurige, snelle, volle. De zaak is alleen: laat het hart wérken, bloed-stuwen, léven in het lichaam der kleinere dingen, òf verwerp ze en kies de groote, want zoo goed het laatste is, zoo hachlijk de eerste.

H.M.

Paul Kenis - *Uit het Dagboek van Lieven de Myttenaere, lakenkooper te Gent* (Antwerpen, Gust Janssens).

Neen, de historische roman is niet dood. Arsène Alexandre zou geseind hebben: Roman historique pas mort. Lettre suit. Daar is b.v. de historische schildering. Die loopt op haar laatste beenen, behalve in de gedaante van officieele wandversieringen, nadat Paul Delaroche haar een knak gegeven had en de volgelingen van een Leys, van een Feuerbach, het historisch begrip vervangen hadden door dat der archaeologie. Wat de geschiedkundige roman betreft, die fleurt met tusschenpoozen. Sommige perioden zijn ongunstig voor zijn bloei. Daar is b.v. het laatste derde der vorige eeuw: de realistische en naturalistische levensconceptie keek niet om, had werk genoeg met de studie van het heden. (De Nederlandsche neo-romantiek was immers een reactie tegen het naturalisme?). Het symbolisme, van huis uit wijsgeerig en lyrisch, bekommerde zich niet om het verleden. Maar oorlogen ontwikkelden het historisch gevoelen. De laatste groote wereldgebeurtenis schokte de geheele menschheid tot in haar fundamenten. De verbeelding der volkeren windt zich op. Men gaat denken aan de voorvaderen. Men vergelijkt zijn historisch kapitaal met dat van andere naties. Elk volk grijpt naar zijn nationaal archief, het verleden wordt doorbladerd, exempelen worden aangehaald, de toekomst moet het verleden bekrachtigen. De meeningen over de deugden der historie mogen verschillen: Paul Valérie ziet er niets dan kwaad in. Zoo schreef hij onlangs: ‘l'histoire fait rêver, enivre les peuples, leur engendre de faux souvenirs, exagère leurs reflexes, entretient leurs vieilles plaies, les tourmente dans leur repos, les conduit au délire des grandeurs ou à celui de la persécution et rend les nations amères, superbes, insupportables et vaines....’ Wrang oordeel, waar geen plaats is voor de bezielende eigenschappen der geschiedenis, voor haar begeesterende kracht, voor de schoonheid van haar ethiek. Dat men tegenwoordig zoo veel meer interesse heeft voor het verleden en het

wetenschappelijk of aesthetiek doet herleven met een iever die verzwakt was vóór 1914, is geen louter toeval evenmin als de renaissance van den avonturenroman - en is een der teekenen van de neo-romantiek, van de heroïsche wereldvisie die een der zeer zeldzame positieve profijten is van den wereldoorlog. Ziet in Frankrijk en in Duitschland den herbloei der gedenkschriften, en de vogue van litteraire en artistieke biographies: Romans des grandes existences, Vies des grands hommes, enz. Overal oprakelen van, zich vastklampen aan, menschen en toestanden die de verbeelding opzweepen en werkelijk doen gelooven aan de goedheid van den ouden tijd.

Paul Kenis heeft een historischen roman in het licht gezonden die nog maar de eerste dag is van een trilogie geheeten '*Uit het Dagboek van Lieven de Myttenaere, lakenkooper te Gent.* Het eerste boek *De beroerde tijden* zal gevolgd worden door *Jonker Jan van Hembyze* en *Dona Marietta de Pelsenaro;* de schrijver waarschuwt ons dat elk boek een roman vormt op zichzelf.

Nu wil ik allereerst aan Paul Kenis mijn compliment maken omdat hij een historisch roman aandurft - afgezien van den grootschen opzet der trilogie. Niets verplichtte hem daartoe, want hij heeft talent óver om hedendaagsche avonturen te beschrijven, met begeleiding van de onvermijdelijke jazz-band, en hij kon rekenen op gemakkelijker succes dan met dit verhaal van de XVIe eeuw. Maar de historische zin zit nu eenmaal in zijn knoken. Zij is een oude passie. Twintig jaar geleden hoorde ik hem in een oude Antwerpsche estaminet een schets voorlezen over het leven van Villon, die heel goed was. Toen reeds kende hij Marcel Schwob (dien men nu weer aan het ontdekken is) wiens patronaat Kenis nu nog graag inroept en bij wien hij vlijtig in de leer geweest is, evenals bij Stevenson. Tot het zuiver-litterair behandelen van historische stof zijn er verschillende methoden, om half-wetenschappelijke, half-litteraire essays er heelemaal buiten te laten, zooals b.v. Paul de Saint-Victor. Gobineau verkoos den dramatischen vorm der tweespraak; Schwob, het korte maar uiterst evocatieve biographisch beeld, waarvan Eulenberg thans een anecdotische vertroebeling is. En dan is er de gewone romanvorm: nationaal-epiek (Chateaubriand, Scott, Consciense), europeesch-politiek (Tolstoï), melodramatisch (Victor Hugo), realistisch (Flaubert) enz.... al naar gelang tijd, wereldconceptie en temperament. Paul Kenis heeft den zeldzamen memorie-vorm gekozen. Zijn *Dagboek* is geschreven in den 1en persoon. Methode die haar vóór- en nadeelen heeft. Zij ontslaat den schrijver van den 'grooten' historischen stijl, die moeilijk lang vol te houden is. De ik-vorm veroorlooft een zekere familiariteit, niet zonder charme. Maar het artificieele karakter van den historischen roman, vermits de romancier een tijd bezielt die de zijne niet is, wordt door den ik-vorm onderstreept en werkt op den duur vermoeiend. Wat in de echte memorie zoo zeer boeit - ik denk hier aan Defoe's *History of the great Plague in London* (die P. Kenis voorzeker kent) - al heeft Defoe chronologisch ook een tikje met de historie gebeuzeld, - n.l. het vertellen door een ooggetuige van merkwaardige evenementen, dat wordt getransposeerd in een ver verleden, gevaarlijk spelletje omdat de auteur in den persoon van zijn verteller gedurig geloovenswaardig moet blijven. Het vereischt een onverzwakte inspanning om zich in-den-verteller-te-denken. Schwob heeft het in zijn *Vies imaginaires* geen enkele maal beproefd - ik geef toe dat het buiten zijn lijn lag daar hij zelf wil biographieeren (zie zijn Inleiding); Kenis houdt dat meer dan 200 pag. vol.

Nu bezigt de schr. een uitstekend middel om aan zijn verhaal meer schijn van waarheid te geven: de archaïsmen, verouderde woorden, uitdrukkingen, spelling en soms een zekere stijfheid in de constructies, die, mits goede toepassing, zooals Kenis dat kan, haar effect niet mist. Met de plaatselijke beschrijvingen en de technische details verhoogt dat alles het pittoresk. Doch het archaïsme heeft ook zijn bezwaren: het versterkt den indruk van kunstmatigheid en de schr. kan niet zoo mooi liegen of wij krijgen nog vóór het einde van de maskerade behoefte aan reactie. Dat neemt niet het minste weg van onze waardeering van de groote gaven die vandoen zijn om zulke werken te verwezenlijken. En het hoeft nauwelijks gezegd dat die deugden aanwezig zijn bij Paul Kenis.

Na mijn principieel voorbehoud betreffende den memorievorm van zijn roman, erken ik mijn bewondering voor zijn opvatting, zijn doorzettingszijn groot woordentalent, zijn vizionaire gave. Hoeveel neerstige studie van archieven er noodig was om dezen roman - deze drie romans - in elkaar te zetten, zal de schrijver beter weten dan wij; wij kunnen het slechts vermoeden door het genot heen van zijn magnifiek boeiend en dikwijls aangrijpend verhaal waar de sterke documentatie met het grootste gemak in verwerkt is. In de geschiedenis van Gent heeft hij een der meest dramatische perioden gekozen, de troebelen der Geuzen, de verkondiging van de nieuwe religie, den strijd tegen het staatsgeloof, en daar heeft hij gelegenheid gevonden om de standen der Gentsche bevolking in beweging te brengen en o.m. een menigte van schalken, rabauwen, klinkeneeren, hageprekers, inkwiziteurs en fraters, waar Schwob ook zooveel van hield maar die door den auteur der *Vies imaginaires* in gedrongen raccourcis getypeerd worden. Wat er gebeurt tusschen Lieven, zijn makker Joos Perveyn en de deerne Mayken Pelsenaars, is maar voorwendsel, en van gering psychologisch belang; in de voorstelling van ziels-conflicten, van het diepe inwendige leven is b.v. Van Moerkerken's *Nieuwe Jeruzalem* van veel grooter densiteit. Wij moeten echter aan den schr. niet vragen wat hij niet bedoeld heeft. De hoofdzaak voor Paul Kenis is de schildering van het leven van het volk in de huizen, in de kerken, op de markten, beeldstormerij, veldpredicatiën, intochten en inkwartiering van Spaansch soldateske, tumulten en executies, die met liefde beschreven zijn. Met heel veel zorg tracht de schr. de atmosfeer te scheppen o.a. door het oude Gent te beschrijven. Zijn voorstellingen maken niet zoozeer indruk door haar scrupuleuze topographische nauwkeurigheid, die de lezer niet eens verlangt te controleeren, dan door de aardige archaïeke klanken van al die oude namen van straten en stegen en die van zuiver aesthetisch standpunt dezelfde evocatieve waarde hebben als het fameuze ‘Consul romanus’ van de Quincey.

Paul Kenis zij hier geluk gewenscht met zijn onderneming - het woord is niet overdreven. Wij verwachten de volgende boeken met vertrouwen. Het geheel belooft een eerbiedwaardige brok te worden en een soliede aanwinst voor de Vlaamsche literatuur, die niet zoo bijzonder rijk is in geschiedkundige romans. Aan velen zal dit eerste boek niet alleen een verfijnd maar zelfs een heel substantieel literair genot geven, en van nationaal standpunt mogen wij den schrijver dankbaar zijn, omdat hij de meest dramatische episoden uit onze geschiedenis aanschouwelijk gemaakt heeft voor breedere lagen der bevolking en ze grondiger heeft leeren begrijpen in den vorm van een pakkend verhaal, van een ernstig kunstwerk dat den indruk maakt ook historisch betrouwenswaardig te zijn.

A. CORNETTE.

Dr. J.H. van der Hoop: Sexualiteit en Zieleleven, 215 bladz., N.V. van Loghum Slaterus' U.M., Arnhem, 1926.

In dit boek wordt gepoogd ‘het sexueele leven objectief te behandelen, uitgaande van de vormen, waarin het zich vertoont in het zieleleven van den mensch.’ Noch godsdienst, noch een min of meer traditioneele zedeleer mogen de oplossing van het sexueele vraagstuk beheerschen, wil zij voor ieder aannemelijk zijn. Van den anderen kant is ook een zuiver biologische vraagstelling ontoereikend ten opzichte der zeer ingewikkelde verhoudingen, waarop het onderzoek stuit; blijft dus de ‘objectief psychologische’ methode. - Hier doet zich reeds dadelijk de vraag voor, of de schrijver aan het begrip biologisch niet een te enge beteekenis toekent. Immers niet alleen de psychologie - vrijwel de freudiaansche - van den schrijver, maar zelfs de voor velen bij de behandeling van het sexueele probleem richting gevende religieuze en ethische gevoelens en waardeeringen, kan men biologisch verstaan, als men de geleidelijke ontwikkeling (evolutie) van de primitiefste levensuitingen tot de gecompliceerdste menschelijke verrichtingen van gevoel en verstand in aanmerking neemt. Bij een dergelijke, biopsychologische, behandeling der sexualiteit zou blijken, dat Kohnstamm's, door den schrijver bestreden, opmerking, dat een onderwerp als dit alleen behandeld kan worden in verband met de religieuze sfeer, evenals die van Groenewegen omtrent het bindende van alle zedelijke oordeelen, inderdaad het wezen der zaak betreffen. Veel van de principieele onderscheidingen, die de schrijver in zijn boek maakt, zouden dan van uiterlijk veranderen; verschillende der van Freud afkomstige begrippen en bepalingen zouden in een dergelijk systeem kunnen worden opgenomen, maar zij zouden een anderen grondslag en een natuurlijke afleiding krijgen. Mogelijk ware dit alleen, wanneer de functioneele ontwikkeling, in 't bijzonder van het zenuwstelsel - phylogenetisch en ontogenetisch - als richtlijn bij de geheele uiteenzetting werd gebruikt. - Wat de schrijver in dit boek geeft, is in hoofdzaak een voor zijn, overwegend paedagogisch, doel gematigde, hierendaar eenigszins gewijzigde recapitulatie van Freud's leeringen omtrent de sexualiteit. Hij beschrijft het tegenwoordige huwelijk en hoe het - bij betere, minder geheimzinnige inzichten in sexueele verhoudingen - meer geluk zou kunnen brengen dan het thans in 't algemeen doet. Hoe deze betere inzichten te verkrijgen zouden zijn, wordt in het groote hoofdstuk over sexueele opvoeding zeer in den breede aangewezen. Afgezien van de meer of mindere waarschijnlijkheid der freudiaansche hypothesen ter verklaring der mislukkingen in het liefdeleven, daargelaten ook de soms wat erg van expositie der feiten en mogelijkheden, zal men de trouwhartige wijze, waarop een psychotherapeut van groote ervaring de vele, maar àl te actueele vraagstukken, bespreekt, sympathiek vinden. Een slothoofdstuk over homosexualiteit, dat stellig het lezen en overdenken waard is, besluit het boek.

C.T.v.V.

De teleurgang van den Waterhoek.

V.

Nu scheen het alsof de natuur haren roes had uitgeslapen: het ijs bleef gesmolten, het water zocht zijne wegen, uit het aangespoelde slib priemde 't groen allenthenen en spreidde een versche deken over de heele meerschvlakte. De elementen werden gedoezig - hun wild geweld bedaard - en de wind kwam als een weldoener met luwte, leven en blijheid brengen over de wereld. Eens dat de zon, in hare macht gekomen, mist en smuikel voorgoed uit de lucht had gebezemd, werd de lente door een stormzang van honderden leeuwerken ingeluid.

De menschen die heel den wintertijd als mollen onder de aarde van hun smeer hadden geleefd, staken nu den kop boven, namen vasten stand en schikking om hun berek te begaan. 't Seizoen van den arbeid zou beginnen.

In 't verloop der donkere maanden was er op den Waterhoek niets bijzonders gebeurd - de huizen stonden er laag tegen den grond gelijk tevoren; Manse had er nog een kleintje bij gekregen - 't geen in veel plaatsen 't geval was geweest, en overal met een duchtig doopfeest was gevierd; enkele jonkheden waren getrouwd met dochters van den hoek; eenige tjeutelaars gestorven, en hunne begraving van 's gelijke gevierd, - doch verder was alles er onveranderd gebleven; met kortswijl en gepraat over de hangende zaken had men den tijd gedood, maar nu, met 't opengaan van 't weer, ontstond er roering, zou er besluit dienen genomen te worden om aan 't werk te gaan. De eenen wilden naar de steenovens, anderen naar de travaux op den vreemde; Sieper echter was

er op uit zijn mannen te overhalen om liever te wachten tot 't werk aan de brug zou hernomen worden. Broeke van zijn kant, ging hard in de weer, gebruikte gezag en overreding, bezwoer iedereen dien verwenschten kuiel in den steek te laten, en lijk één man te beletten dat er aan voortgedaan werd, te zorgen dat de Waterhoek ongeschonden bleef. Hij liep alle huizen af, stookte 't vrouwvolk op, praatte in de herbergen - stelde het voor als eene ramp die zij zich zelven zouden aandoen, en dat al wie er aan meedeed, verdiende den kop ingeslagen te worden.

De mannen stonden in twee kampen, maar toen daagde Thyssen weer op, van pas om Sieper te helpen, met 't nieuws: dat Lommens er van onder was, een andere entrepreneur 't werk ging aanvatten - een zekere Desrumeaux - waarvan hij wonderen vertelde. Daar kwam nog bij: dat er hooger loon zou uitbetaald worden, en bier op 't werk zooveel men drinken wilde. De kerel kon het weeral aanklappen en voorstellen op eene manier zoodat weigeren dwaasheid leek, en nu dat Sieper ook meehielp, waren de mannen dadelijk overgehaald, en 't besluit genomen het werk aan te pakken.

De nieuwe ondernemer bleek inderdaad een andersche doorzetter dan Lommens, en in geen moeilijkheden vervaard. Zoo gauw het weer schikkelijk was, de ploegen aangeworven, gereedschap en werktuigen ter plaats, wierd alles in één duivelslag ingezet, de bezigheid volop in gang, de bende aan den arbeid.

't Geen waarmede Lommens zoo gesukkeld had, scheen voor Desrumeaux slechts kinderspel te zijn. Hij viel er hardhandig aan, schreeuwde bevelen uit, vloekte en tierde rond de ooren, sprong zelf bij om er schof in te krijgen. De put voor de grondvesten was al lang drooggepompt; de heiers klopten heele boomstammen d' een naast den ander; de mortelmolen knarzelde arduin tot grint; met cement en water doorkarnd, tusschen opgestapelde granietstukken gegoten, met ijzeren bandroeden doorvlochten en geankerd, zou 't voetstuk tot een vaste betonblok stijven, die roeren noch scheuren kon.

Het droge voorjaarsweer hielp er aan om 't werk te doen vlotten; de arbeiders hadden er moed en lust in, wrochten

gelijk leeuwen. Van 's morgens met 't klaren, was 't er reeds vol gerucht en geloop: de mannen van den Waterhoek aan de brug en de Poldergasten verderop aan den doorsteek der Schelde. Nog nooit was er zulke bedrijvigheid te zien geweest in den meersch. Kniezers en zwartkijkers, ongeluksprofeten en trunteriks, achteruitkruipers en twijfelaars stonden nu met een neus, te einzevijlen of hun spijt te herkauwen - alle misgrei was geweerd, de moeilijkheden te boven; een genot te zien hoe alles vlug van de hand ging: de scheieraars hun karleweitjes vol eerde over de loopplanken voerden, steen, kalk of arduin van de schepen losten, - alles op scherrigen maatgang, zonder treuzelen of haperen; hoe de heiers zongen dat 't dreunde en de eene boom na den anderen in den grond gerameid werd; hoe de mortelsteenen maalden, grint vervoerd, barmen opgemetseld, eerdewerk verricht, - alles op één commando, in elkaar gepast en geordend, eensgezind om vooruit. Binnenkort zouden de schepen het ijzeren tuig aanbrengen voor de brug, en dan moest het bedrijf eerst voorgoed beginnen.

De ingenieur was nu ook bijzonder in zijn schik, had ten volle zijne bezigheid om alles bij te houden en na te zien. Hij wilde overal tegelijk aanwezig zijn, want naarmate het metselwerk vorderde, moest hij langs ander kanten toezien - het gewichtige zijner taak zou nog verzwaren - zijne aandacht en oplettendheid werd overal gevergd. Hij liep verlaan, tot over de ooren in de drukte, doch met zulk handzamig weer, was 't hem een lust buiten te zijn en de meerschlucht op te snuiven - wat een verschil bij verleden winter, toen ze in more en slijk stonden te wroetelen! Nu had de zon al het vuil opgedroogd, de grond plakte niet meer en het plodderen in drassige klei was vergeten; de voorjaarswind ruischte door 't geluchte als een lied-zonder-eind, een boeiend vertelsel dat aan alle schepselen levenslust bracht en welgezindheid. Nog nooit had Maurice er zoo van genoten, zich zoo opgewekt gevoeld, weeldig en vrij, zoo meegeleefd, met hart en ziel opgegaan in 't wassende seizoen van den uitkomende.... of was het de goede gang van 't werk en 't verlangen naar 't geen komen moest? Hij onderging de blijheid zonder na te gaan, de reden of oorzaak te zoeken, onbewust van 't geen in hem aan 't veranderen was.

Voor 't eerst van zijn leven bleek hij gevoelig aan de vreugde die schetterde met 't gezang der vogelen in de lucht, had hij oogen voor de schoonheid van 't ontwakend seizoen, miek de zon hem dronken, en droeg hij in zich de verwachting van een groot geluk dat in aantocht was. Elken morgen vertrok hij even opgewekt, met niets anders in 't hoofd dan de bezigheid van zijn ambt dat hij te vervullen had, - den dag door bleef hij opgeslorpt om na te zien 't geen effen aan uitgevoerd werd, te beleggen 't geen morgen gebeuren moest, - keek op noch om, door niets of niemand gestoord of afgeleid. Met de arbeiders die elk aan 't zijne, den schoonen samengang van het algemeen bedrijf uitmieken, met 't werk dat onder hun handen groeide - wist hij zich één - het denkend wezen dat dien groei geleidt en bestiert, weet hoe het worden moet, bekommerd en bezig met den goeden uitval der onderneming.

In die wijde ruimte, onder de hooge lucht, omgeven door de onafzienbare meerschvlakte, wrochten de arbeiders er in gemeenschap, aan zich zelven overgelaten, vereenzaamd, zonder dat een enkele wandelaar naar hen kwam omzien. Tenzij tegen avond, altijd op 't zelfde uur, op dezelfde plaats, een vrouwelijke gedaante, die daar heel in de verte te dwalen liep, zonder dat iemand alevenwel er scheen op te letten. Omdat het herhaaldelijk gebeurde, had die verschijning Maurice zijne aandacht gaande gemaakt, - zonder er iets uit te denken nochtans, vervolgde hij haar soms met den blik om te weten waar ze belanden zou, of misschien naar hier afdraaien.... Hij keek er naar uit, enkel en alleen omdat die wandelaarster de eenige gebeurtenis was die een luttel afleiding bracht in 't eenzaam verloop van den dag. Uit de verte gezien en op zulken afstand, was zij niet te herkennen, maar omdat zij er elken vooravond weer opdook - een boek aan 't lezen - nooit nader kwam, kreeg dit raadselachtig figuur voor Maurice iets geheimzinnigs, wekte zijne nieuwsgierigheid, omdat hij niet raden kon vanwaar zij komen mocht of verdwenen was. 't Verlangen prikkelde hem achterna haar van bij te zien, er iets over te vernemen, maar omdat niemand haar scheen op te merken, dorst hij er niet naar vragen. In zijne voorstelling kreeg die slanke vrouwelijke gedaante, meestal omwonden door avondnevel, eene romantische beteekenis, iets

onwerkelijks, eene anomalie, eene tegenstelling met de brute arbeiders in de nabijheid, met hun groven spot en batsche doening, - ze scheen hem vereenzelvigd met den lenteavond, het beeld der poëzie, de verpersoonlijking van een ontwakend dichterlijk gevoel, - iets dat hij smaakte als fijn genot, zonder het te kunnen uitdrukken, - de verteedering die van buiten op zijn gemoed inwerkte, en toeschreef aan de mildheid van het jaargetijde.

Het gebeurde echter dat Maurice 's avonds op zijne kamer in zijn werk en studie verstrooid gerocht, te mijmeren zat, de gedachten in de richting dreven waar de geheimzinnige wandelaarster aan 't zweven was, omsluierd door een blauwendig mistrag. Alhoewel er geene aanleiding bestond - zocht hij de verschijning van de wandelaarster te vereenzelvigen met de deerne van den Waterhoek - maar die zou toch geen boek lezen - ging dus niet.... Hij werd gekweld door onrust, eene ziekelijke gejaagdheid om er iets over te vernemen. Zoo gauw hij nu stemmen hoorde in de gelagkamer, wipte hij op en stond weer met de deur op eene kier, gespannen te luisteren. Zonder zich zelven te bekennen dat het flauw en kinderachtig was, zonder hij het beneden zijne waardigheid achtte, moest hij toegeven aan den drang om zijne nieuwsgierigheid te voldoen. Van hier uit kon hij de stemmen der gasten onderscheiden, en daar ze - Thyssen vooral - om 't even luide en onvermijd spraken, bijna alles verstaan 't geen gezegd werd. Gelijk altijd liep het over hunne tegenkomsten met vrouwen en meisjes - nieuwe veroveringen - gekken en spotten met malkanders voorbijgaande verliefdheid. 't Geen Maurice vroeger met zulken weerzin en afkeer had vervuld, wekte nu al zijne belangstelling: zijn hart ging hevig aan 't kloppen, van aandoening stokte hem de adem in de keel. Zonder het een mensch vermoeden kon, of van hem had durven onderstellen, luisterde hij daar af, 't geen die balleganters uitkraamden en vernam alzoo: heel het relaas over het gevecht van den ouden Thyssen met zijn zoon, toen ze malkander in dezelfde herberg ontmoet hadden en er dezelfde meid ging zoeken. De makkers namen het geval op als eene geestigheid en loechen dat 't dreunde. De jonge Thyssen zelf miek er geen zwarigheid in - bekende alevenwel dat hij

nooit zulk een ras-peerd ontmoet had, daar de weerga op de wereld niet te vinden was - maar om den wrok tegenover zijn vader, en zijn spijt tegenover de kameraden te verduiken, beweerde hij: dat een jonkman niet te lang met dezelfde meid aanhouden mag, soms al eens verleggen moet, van anderen proeven om 't verschil te ondervinden.... Hij baleide met veel grootspraak: dat een kerel gelijk hij, maar te kiezen had, overal gezocht en gekocht werd, er op den Waterhoek nog andere roksneppen 't schieten weerd waren! Siepers nichtje gunde hij wel aan den oude - die er rare dingen zou meê tegenkomen! - maar nu begon de klucht, en 't deed hem waarachtig deugd 't geen hij vernomen had: hoe zij na dat gevecht, den ouden Thyssen ook al had wandelen gezonden - van hem niet weten wilde! Hoe zij, koppig als een fotse, weerbarstig bleef weigeren en niet gedoogde dat nog iemand haar aan 't lijf kwam, in geene herberg meer te zien was, geen manskerel bekijken wilde, eenzaam liep en haren tijd verdeed met in den meersch te wandelen en boeken te lezen....

Naar 't geen er onder de gasten verder gepraat werd over de reden en de oorzaak van 't geen die rare meid er toe aanzette om alzoo ineens van doening te veranderen, luisterde Maurice niet meer, dit laatste had hem een slag in 't gemoed gegeven. Hij wist niet waarom dit nieuws eene zoo groote vreugd in hem verwekte, hem ineens zoo gelukkig miek, alsof hij daardoor eene begeerte vervuld zag waar hij sedert lang op wachtte. Siepers nichtje - de meid die hij op Thyssens schoot had zien zitten (nooit had hij aan hare slechtheid kunnen gelooven) werd in zijne voorstelling herschapen, vereenzelvigd nu met het droomfiguur der onbekende wandelaarster, het edel en statig beeld, welke op hem dien dichterlijken indruk had gemaakt! Hoe waren die twee met elkander te vereenigen? Wat stak er eene raadselachtige veelzijdigheid in die Mira, en wat mocht er haar toe bewogen hebben om plots van levenswijze te veranderen? Wat een onderwerp om te bemijmeren!.... Van eersten af had zij in hem die heftige aandoening verwekt, altijd had hij in haar iets voornaams meenen te zien, betreurd dat zij van zulken oorsprong was en in eene omgeving waarin zij niet paste moest verdorven geraken.... Langen tijd bleef hij over het geval

nadenken, trachtte er klaar in te zien, kon in slaap niet geraken, en zocht het ook niet, want er aan te denken was hem behagelijk, en hij gaf ten volle toe aan de begeerte haar nader te kennen.

Maurice zijn afschuw voor Thyssen veranderde nu in een gevoel van bewondering voor het scherrige van dien levenslustigen kerel, met de gestrekte leden, schoon, gezonde lijf, den openen kop met weelderig kroezelhaar omkranst, een gemoed in overeenstemming met zijn uiterlijk - een harmonisch geheel, waar de levenslust en de onbekommerde vreugd in doorstraalt - een echte veroveraar, een prachtmensch, die alles naar zijn wil schikt, overal blijheid brengt en lust; - hij benijdde die mannelijke schoonheid, waardoor al wie er mede bedeeld was, over het middel beschikt bijval te bekomen, en bewust van die macht, in een geluksroes van 't leven genieten kon....

Waarom was dit hem niet ten deel gevallen? Hing het van zijn wil af? Wie had hem in de kluisters gelegd, gedwongen altijd deftig, voornaam en gewichtig te doen - met dien strakken trots - het vasthouden aan een ijdel, denkbeeldig iets, het volgen eener rechte, voorgetrokken lijn?....

Op den drempel van den slaap, kwamen gedachten en beelden Maurice voor den geest, zonder dat hij er toezicht over hield en zijn geweten er door verontrust werd, - alzoo werd hij weer en dieper overtuigd: dat schoone, welgevormde, goed uitgegroeide personen doorgaans eene vastberadenheid van karakter hebben, eene voortvarendheid in hun optreden, vrees noch twijfel kennen, omdat zij door hunne verschijning alleen macht oefenen die hun den bijval onweerstaanbaar maakt. Zijn eigen onbeduidend voorkomen, minder dan middelmatige gestalte, was wel oorzaak van zijn bescheiden, schuchter en vreesachtigen aard, - een beletsel om aan 't genot van 't leven mede te doen.... Wat zou hij niet gegeven hebben om rijzig, kloekgebouwd, los en zwierig van leden, een innemend voorkomen, levenslustig gelaat, stralend van gezondheid, als een prachtkerel te verschijnen, bewust dat niemand u weerstaan kan, aller oogen bewonderend op u gevestigd te zien, al wie men ontmoet te kunnen veroveren!.... Zijne talenten, zijne bekwaamheid, zijn titel van ingenieur

waren hem hier van geen nut, telden voor niets, - wat gaf een jong meisje wel om dorre geleerdheid, hooge wetenschap waarvan zij niets begreep? Zij hadden er geen bevatting voor, hechtten er geen belang aan, keken niet naar den binnenkant, waren meer gediend met den blik van twee stoute oogen waar de begeerte in straalde, met den lach van eene dubbele rij schoone, witte tanden, een vleeschelijken mond, een kop kroezelhaar, de flinke gestalte van een jongen kerel die zelfbewust, met vermetel gebaar op hen afkomt, die met een vleiend woord hen den kop weet te verdraaien....

....Hoe zou hij zich eens verstouten een meisje aan te spreken? 't Gedacht er eene te ontmoeten wurgde hem de keel van angst; 't bewustzijn van slecht figuur te maken, de vrees uitgelachen te worden, ontnam hem den moed, doodde elke natuurlijke opwelling; alle aandrang bleef er door verstrikt, haperde in redeneering, wekte twijfel.... Van naturens wege was hij slecht bedeeld, voorbeschikt om op het geluk uit de verte toe te kijken, er enkel in gedachten aan mede te doen....

Tusschen waken en slapen, en ook in den droom, werd het voorgestelde in zijne verbeelding intenser, gaf hij volop toe aan den lust en 't behagen van 't geen zijn hartstocht hem in zijn visioen optooverde. Omdat het, naar hij meende, met 't werkelijke gebeuren niet in verband stond, zag hij er geen erg in; hij vermoedde niet eens dat er op dit oogenblik in hem iets aan 't gisten was, aan 't openbloeien, - dat hij moedwillig deuren en vensters zijner ziel openzette voor de verzoeking, - dat hij de zondige begeerte als een vergif, met de oogen gedronken had, - hij door den toover eener meisjesgestalte - een vrouwenlijf - reeds was aangetast, - de booze geest bezit van zijn hart had genomen, - hij onbewust toegaf aan den blinden drang zijner ontwakende natuur, welke een uitweg zocht om de krachten zijner jeugd naar buiten te werken. Hij dacht er niet aan zich zelven af te vragen: hoe diezelfde dingen waarop hij nu verslingerd was, hem voor enkelen tijd noch vreemd en onbekend waren, hem niet aanbelangden, - dat er dus een nieuwe mensch in hem aan 't denken was? De tegenspraak zelf liet hem onverschillig; de vleeschelijke lust, de gewaarwordingen, de begeerte, waar-

voor hij altijd afschuw gevoeld had, verontrustten hem nu geenszins, - het gebeurde hier in 't donker, in 't geheim van zijn diepste wezen, - hij beschouwde het als van een ander.

In 't aanschijn van den dag herkende Maurice weer zich zelf, kreeg toezicht over zijn denken; tegenover de harde werkelijkheid lag al het andere weer stil, - 't geen hem tusschen waken en slapen voor den geest was gespookt, beschouwde hij nu als zinsbegoocheling, ijdele droomgezichten waarmede hij geen uitstaans had, die hem buiten zijn wil en toestemming waren voorgekomen. Alles lag weer vast en in volmaakte orde; zijn gemoed zoo kalm als een effen watertje, de spoken verzwonden. Met denzelfden ernst en eerbaarheid zag hij zijn wezen van alle dagen in den spiegel; eens te been, op straat, stapte hij als naar gewoonte, had denzelfden kijk op de dingen, voelde zich den ingenieur, bekommerd alleen met zijn werk, en bewust van de gewichtigheid waarmede hij zijn ambt opvatte. Aan zijn uitwendigheid, zijne houding, zijn blik, kon geen mensch raden wat er in 't donker van zijn slaapkamer met hem gebeurd was. Hij zelf hechtte er allerminst belang aan, want van hier uit gezien, als het ‘beeld’ hem met een zwong in de herinnering opdook, achtte hij het als ijdele droom, dingen die buiten 't beschik van den vrijen wil vallen, en die men bij dage verdrijft uit reden van onwelvoegelijkheid....

Den zedelijken steun en zijne sterkte haalde Maurice bij zijne moeder, - zij was zijn geweten, van haar had hij dit strenge gevoel van deftigheid, en niets zou hij durven misdoen waarover hij zich in hare oogen te schamen had. Hij verkeerde in de meening dat een gedachte aan haar voldoende was om hem voor alle kwaad te vrijwaren, hem onkwetsbaar miek en bestand tegen elke verzoeking. Zijne eerste jeugd had hij overgebracht onder leiding van geestelijken, had er met overdreven ijver de godsvrucht geoefend, er het ware, innige genot der vroomheid gesmaakt, - gevoel dat naderhand vergaan was, en waarvan hij nog enkel den indruk als herinnering had behouden, omdat diezelfde ijver zich nu op den drang naar wetenschap en studie had gezet; van den vroegeren godsdienstzin was nog enkel de uitwendige vorm blijven bestaan in het stipt naleven en oefenen der christelijke plichten, en

een natuurlijk gevoel van deftigheid, weerzin voor alles wat gemeen was en liederlijk. Omdat hij nog nooit de verzoeking op zijne wegen had ontmoet, was hij vrij gebleven van verderf en zoo zuiver als een kind. Het gevaar kende hij bijgevolg niet, en gelijk het zich nu onder vorm van loutere nieuwsgierigheid, aan hem voordeed, meende hij niet eens te moeten tegenwerken. Tot hiertoe had hij nog nooit 't aanloksel van 't wellustgevoel te bevechten gekregen, - zijne nuchterheid, gebrek aan hartstocht rekende hij zich aan als sterkte; daar hij behoed was gebleven van verdorvene gezellen op school, stond hij nu zonder ondervinding, onwetend en argeloos als een kleine knaap, die zich echter verbranden kan uit louter lichtzinnigheid, wetens en willens, doch blindelings zijn ongeluk inloopen, en zich bij den eersten misstap, weerloos verloren geven.

Met zulk eene geaardheid, zulk een ernstig gemoed en afgetrokken karakter, kon het best gebeuren dat Maurice aan zich zelven overgelaten, hier zijn tijd uitdeed, en bij zijne moeder terugkeerde gelijk hij van haar vertrokken was, en dat zou wellicht gebeurd zijn, ware 't niet geweest van een klein, onbeduidend toeval....

Het was zonder eenig inzicht, zonder kwaad te vermoeden of te vreezen dat de ingenieur zekeren dag, zijn meester en professor, die naar 't werk was komen zien, tot aan 't station uitgeleid had gedaan, in 't terugkeeren den inval kreeg langs een omweg, door 't gehucht naar 't werk te gaan. 't Geen hem naar ginder aantrok stond niet duidelijk in zijn geest, in elk geval geen vooropgezette begeerte iets of iemand te ontmoeten, doch veeleer nieuwsgierigheid meende hij: om 't geheimzinnige van die wondere minnesletsen en vossenwegels die er schotsch en scheef tusschen twee hagen, voorbij de hakeweerd staande woningen slingerden, - misschien wel om al ware 't maar langs den buitenkant, de herbergen en kaveeten te bezichtigen waar gemeene deernen woonden, waarmede Thyssen en zijne gezellen baldadigheid uithaalden, - om den indruk op te doen der atmosfeer van het onbekende, er de lucht in te ademen....

Toeval ook dat er op dit uur van den namiddag nergens een mensch te ontwaren was, zoodat Maurice er, door niemand

gezien of verongemakt, vrij rondwandelen kon, nu eens rechts, dan weer links, op goed geluk een weg insloeg, en buiten zijn weten, aan 't uiteind van 't gehucht, voorbij Broeke's woning kwam. Toeval eveneens - of was er kwaad mede bemoeid? - dat Mira daar nu achteloos in de opene deur, zalig te luieren stond, met lankmoedigheid in de oogen als eene prinses, de verte instaarde. Op 't eerste zicht achtte Maurice het als eene buitenkans dat geheimzinnig schepsel eindelijk eens te ontmoeten, en haar nu van dichtbij en in vollen dag te kunnen zien. Doch op denzelfden stond dat haar blik den zijne had gekruist, doorschoot hem weer die heftige aandoening, kreeg hij een schok in 't hart die hem met schuchterheid sloeg; zonder een woord, zonder haar verder te durven aankijken, zou hij zich weggehaast hebben, maar tegen alle verwachting geschiedde het anders.... Op 't inzichtig gelonk harer oogen, en den minzamen glimlach van haren mond, die hem een bevel en tevens eene uitnoodiging scheen, moest hij blijven staan - eene loomheid in de beenen belette hem een stap verder te doen. Het leek wel alsof zij hem, na eene afspraak verwachtte, in de meening verkeerde dat hij opzettelijk gekomen was om met haar minning te maken. Hoe hij toen in huis was getreden, bleef hem onverklaarbaar.

Zijne ooren ruischen alsof hij lang onder water had gedoken, door fellen wind heeft gegaan, - de gedachten stormen als wilde peerden dooreen in zijn hoofd; 't gebeurde kan hij in den geest niet mennen noch ordenen, - 't ligt er holderdebolder, als dingen uit eene mand overhoop gegoten; hij mist het onderscheid tusschen 't geen werkelijk voorgevallen is en 't geen als een droomvisioen in zijne verbeelding opdanst. Op goed geluk kan hij enkel hier en daar een los eind vastgrijpen, zonder het kluwen te kunnen ontwarren. De opwinding berijdt hem als een heete koorts, zet hem in gloed, zoodat het zweet hem overal uitperelt, en toch loopt eene angstrilling door zijn lijf. Starling zit hij vóór zich uit te glarioogen, afwezig, weet nog niet hoe hij daar is buiten gerocht, den weg naar hier heeft afgelegd en op zijne kamer gekomen. Hij kan niet gelooven dat 't geen hem voor den geest staat, met hem zelf gebeurd is. Nog altijd luistert hij naar den verlokkenden

klank harer stem, die als een lied in zijn binnenst weerklinkt, en toch heel uit de verte schijnt te komen, van ginder..... Ondertusschen vraagt hij zich af: hoe is het begonnen? Wat moet er nu gebeuren? Wat zal het morgen zijn? De oneer; gedaan met de deftigheid!.... Maar wat kan het hem schelen? Er is immers het àndere! het àndere!.... dààr moet hij aan denken, het vasthouden! Het staat hem voor als een glorieuze, verrukkelijke droom, waar hij nu, half wakker, met al zijne zintuigen den nasmaak van proeft - 't zalige genot is echter met weemoed vermengd, omdat het droomen was, en voorbij is.... Maar het is geen droom: echte werkelijkheid, een bezit voor heel zijn leven! Zoo onverwacht is het gekomen, dat hij al maar door twijfelt als aan een wonder, het zich zelven moet opdringen: dat 't met hem gebeurd is, gebeurd, gebeurd! De aandoening klopt en hamert hem in de hersenen - hij is onteerd, bezweken, gevallen als een gemeene wellusteling; hij denkt echter niet aan schuld, voelt spijt noch berouw, neemt zijn toevlucht niet tot het gebed, wil geen vergiffenis afsmeeken; - hij laat het tegenstrijdige der twee gevoelens onverlet - ze kunnen in zijn binnenst den kamp uitvechten, hij trekt er zich niets van aan, blijft er onverschillig op neerzien. Willoos wiebelt hij op en neer, met de deining der opvolgende indrukken gelijk zij zich in de herinnering voordoen, en hem 't gemoed doorklutsen, beurtelings de hoogte in, dan weer naar de diepte....

Hij voelt zich rijk, weeldig, fier, ontvoogd, zijn eigen meester - plots een ander mensch geworden - jaagt de gedachte aan zijne moeder uit de verbeelding - wèg! wèg! - verloochent haar voor die andere. De vervoering jubelt in hem als eene oplaaiende vlam door den wind van den hartstocht aangewakkerd. Hij is overdaan door te veel, te hevig geluk, - ligt te zwemmen in eene zee van wellust, drijft aan 't oppervlak van een effen water - te smekken aan 't genot van 't geen hem is overkomen, in hem leeft. Hij moet het telkens weer luide roepen, om het te houden, het te bestendigen, er de eendlijkheid en de beteekenis van te beseffen. Hij zoekt naar bewijzen, naar iets dat er van overgeschoten is en van de werkelijkheid getuigen kan, - beziet zijne handen: het aanvoelen der zachte, stevig malsche, vrouwelijke vormen

doortrilt nog zijne vingeren - wat een schatten hebben ze omgrepen! Het was hem de ontdekking van een onbekenden wellust. Als een ander waarmerk van de echtheid, herinnert hij zich het bewegelijke harer tong, waarvan de punt nu en dan tusschen de lippen uitflitste - juist gelijk het hem eens in een droom is verschenen! En er is vooral het zoenen - die openbaring voor hem, waarmede zij zijn hartstocht prikkelde, - eene kunst die zij oefent onder duizend verschillende vormen, eene wetenschap waarvan hij 't eerste woord nog te leeren had.... Alles moet hij bijhouden, niets van de kostelijkheid laten verloren gaan. Evenals een arme sukkel die bij mirakel op één nacht schatrijk is geworden, maar vreest zijn fortuin te verliezen, wordt Maurice bereden door den angst zijn geluk en de herinnering er aan, ontstolen te zien. Meer dan rijkdom achtte hij 't geen hem te beurt was gevallen: de openbaring van iets waarvan hij 't bestaan niet vermoedde, en toch verwachtte, omdat het voor hem, gelijk voor ieder mensch in de jeugd is weggelegd. Alleen kon hij zich niet inbeelden: hoe het gebeuren moest, omdat hij er in zijne onwetendheid, vroeger nooit aan dacht, nooit naar zocht of verlangde - met de zaak zelf was de begeerte er naar ontwaakt. Hij voelde heel zijn bestaan er door onderst te boven gekeerd - de zon in zijn leven gekomen, de nieuwe mensch geboren (waar was de oude nu gebleven? de schamele, blinde, onwetende duts?) De wereld komt hem voor onder eene andere gedaante, - alle waarden zijn omgekeerd; door van den boom der Kennis te eten, zijn hem de oogen opengegaan!

Nu begint de storm wat te bedaren, er komt kalmte in zijn gemoed. Hij wil nadenken hoe het gebeurd is: door een samenloop van omstandigheden - het toeval dat hij daar op 't geschikte moment voorbijging - eene heele reeks van toevallen, waarvan het een in 't ander sluit, hebben het mogelijk gemaakt - als er één aan hadde ontbroken, zou er niets gebeurd zijn, was hij nu nog bij het oude gebleven.... Laat hem nu nagaan elke bijzonderheid, in de volgorde van het geschieden. De vrees dat, later, de herinnering van een enkel feit hem zal ontglippen, door de mazen van zijn geest doorglijden, dwingt hem te recapituleeren. Maar geen denken aan om geleidelijk den draad te volgen! zoo gauw verliest

hij het speur, verstrikt in beschouwingen; telkens komt de roes weer op, begint het te koken, slaat hij aan 't ijlen, geraakt de hoogte in der vervoering. Is hij het geweest? dezelfde persoon die hier zit? Hij bevoelt zijn lijf, staart zich aan, en dan weer, in den geest ziet hij dien ‘andere’ doende met haar - die komt hem voor als een onbekende; onder de gedaante van Thyssen ziet hij zich zelf in dat huis met Mira.... Hij wil zich vastklampen aan den ouden mensch, blijft als een toeschouwer zijn eigen ik aanstaren. En weer is het brutale feit er, met al de bijzonderheden, als een bons zoo echt, niet te loochenen - de tweevoudige indruk: de wellust die hem als eene dronkenheid de zinnen verwart, en de schaamte om dien wellust, de bitterheid in zijn gemoed om de verlorene onschuld, de gewetenswroeging, het zelfverwijt. In zijn geluk ziet hij zich vereenzelvigd met Thyssen, den kerel dien hij verafschuwen moet. Hoe is het mogelijk geweest toe te geven aan die zondige verleiding? Zijn wil was verlamd; gedwee, zonder weerstand heeft hij zich overgeleverd in de macht van het kwaad, gehandeld zonder besef, zonder tegenstreven, gevallen bij de eerste verzoeking. Schrik bevangt hem, niet zoozeer omdat hij door de zonde God heeft vergramd, maar omdat het woord ‘doodzonde’ hem als een gruwel, eene vervloeking in de ziel staat geprent, - omdat hij met die doodzonde op 't geweten, gelijk komt te staan met misdadigers, diepgevallen ellendelingen, waarvoor hij niets dan afkeer kan voelen. Doodzonde was het gewis - geen twijfel mogelijk: ongeoorloofde liefdebetrekkingen, omgang met ongelijke personen, oneerlijke aanrakingen, wellustige begeerte, zijne reinheid bezoedeld.... Nog tracht hij zijne schuld te bewimpelen, durft echter geen berouw veinzen, daar hij zich te zwak voelt, de zonde zelf hem te aanlokkelijk voorkomt, weet bij de eerste gelegenheid te zullen hervallen. Toch beproeft hij zijn geweten te misleiden, spiegelt het zich met eene schijnreden voor, begoochelt zich met de uitvlucht: het meisje uit het slechte, verdorven midden te redden, weer op de goede baan te brengen; hij gelooft immers aan hare innerlijke onschuld - het kwaad dat in haar steekt komt voort van de verdorven omgeving waarin zij is opgegroeid - van jongs af werd zij overgeleverd aan brute, liederlijke kerels die haar misbruikt

hebben. Het is een gevoel van medelijden ten haren opzichte; hij beschouwt het als zijn plicht, zijne roeping, hier een liefdadig werk te verrichten, al zijn invloed te gebruiken om goed te maken wat aan dit schepsel misdaan werd. Doch achter de schermen van dit geveinsde voorwendsel schuilt het ikzuchtige inzicht om haar op die manier voor zich alleen te behouden - het is een verzinnig middel om de anderen van haar te verwijderen, - want hoelang heeft hij er naar gewacht om door haar opgemerkt te worden en in hare gunst te komen? Hij voelt zich al te zeer gevleid indruk op haar gemaakt te hebben, - hij verkeert nog onder de verrassing, kan het nog niet gelooven, dat zij hem beminnen zou! De deugdzaamheid die hij haar wil opdringen, beschouwt hij als een geldig voorwendsel en een verschoon - hij redeneert alle bezwaren weg, tracht het voor zich zelf schoon te praten; wetens en willens is hij zich zelven aan 't beliegen, maar hij moet toch eene noodreden vinden - al is ze ook valsch - om zijn geweten, zijne eerlijkheid te overtuigen dat 't met een goed inzicht gedaan wordt, - want de gedachte haar te moeten missen kan hij niet uitstaan, zij is hem kostelijker dan eer en deugd, hij is bereid er zijn zaligheid voor te offeren! De liefde wil hij oefenen als een eeredienst; nu hij er van geproefd heeft, kwelt de begeerte hem als een verslindende brand. De indruk van haar blik doorkrijzelt zijn bloed, maakt hem gek van geluk. Anderen beweren haar veroverd te hebben, hem is het voldoende te weten dat hij door haar veroverd werd, hij acht zich tevreden, heel zijne begeerte vervuld, bereid haar dienstwillig te zijn, - al zijn trots en eigenwaan had zij gebroken. Hij voorziet dat zijn leven nu eerst beginnen zal, - wat kon het hem schelen tegen zijn aard te moeten inwerken, zijn verleden te verloochenen, stroomopwaarts te varen, eene andere richting - al was het ook de verkeerde - te moeten inslaan?.... De nieuwe mensch heeft zijne persoonlijkheid in hem overweldigd, zijne plaats ingenomen, - zou hem aanzetten, tot daden dwingen die den ander afschrikten, maar aan dien ander was nu het geluk geopenbaard! En al mocht hij er niets meer van te verwachten dan 't geen die ééne ontmoeting hem geschonken had, nog was het hem voldoende, want voor maanden en jaren, voor zijn heele leven zou de

herinnering hem een kostelijk bezit zijn om er altijd weer van te genieten.

Hij ligt weer na te denken: herinnert zich de vreemde gewaarwording bij het binnentreden - het midden waarin zij leefde - hoe de geringste bijzonderheden zijne aandacht trokken, als deelen van haar zelf. De atmosfeer, de stilte in die woonkamer, waar men met de deur in huis viel - was hem heel en al kostelijkheid: tafel, stoelen, 't gelaat van de hangklok, het smeulend vuur in den haard, met den sterken reuk van houtsrook - in één zwong had hij dit opgenomen en de indruk stond voor altijd als eene prent in zijn geheugen. Het oogenblik daarop was alles weggeveegd, verdwenen, werd hij opgenomen in den toover harer verschijning. Er bleef hem alleen nog de hinderlijke gewaarwording bij 't zien van den idioot in zijn kinderstoel, die hen, met de verbazing op het domme gelaat gadesloeg, en hem verontrust had als de ongewenschte getuige hunner verboden handeling, - 't verwijt van zijn geweten.... Met een afwerend schouderschokken, had zij hem gerustgesteld, met een gebaar: ‘Hij zal het niet voortvertellen, zijne tong is lam.’

Maar hij wilde aanvangen met het begin - heel het gebeuren als eene film laten afrollen. Hij kon zich maar niet herinneren hoe ze hem aangesproken had om hem naar binnen te nooden - alles scheen er op voorbereid, als bij afspraak geregeld. Zoo gauw had zij den grendel voorgeschoven, om te beletten dat iemand hen betrappen zou. Daar zij moest onderstellen dat hij opzettelijk gekomen was om minning te maken, scheen het haar te prikkelen dat hij daar schuchter, onhandig staan bleef, niet wist hoe haar aan te pakken - het miek haar ongeduldig. Ze ging op een stoel zitten, ver van 't venster, en zegde bitsig, meer als bevel dan als uitnoodiging: ‘Viens 't asseoir ici!’ - en wees op haren schoot! Dadelijk had zij hem de armen om 't lijf geslagen, en beginnen zoenen.... Alsof zij vreesde dat haar blik hem verschroeien zou, hield zij de oogen dicht, dook haar gelaat in den plooi van zijn hals. Van de verrassing bekomen, onder den indruk van het liefkoozen, had hij zich verstout te doen 't geen zij verlangde en haar te behagen scheen. Telkens zij de oogen opende, was het als in een grondeloos water dat hij keek; met zijn gelaat zoo dicht

bij het hare, werd hij nu vertrouwd met de kleinste bijzonderheden er van, - zag de fijne vluwe op den elpenbeenen toon harer huid; zijne handen bevoelden en aaiden de stevige rondheid harer armen, omvatten het plooibare vleesch aan schouders en lenden - 't geen hem een wellust was en aanzette om altijd weer van vooraf aan te beginnen. Meer vroeg of wenschte - dorst hij niet: zijne eerbaarheid, het strenge gevoel voor het welvoegelijke belette hem verder te gaan. Zoenen en gezoend worden, om ter meest, altijd opnieuw, was eene zaligheid, hem enkel uit den droom bekend, en waarvan de werkelijkheid nu eene echte openbaring leek, - de wellust der lippen had hij nooit gesmaakt, - het was hem een geluk waarvan hij zich niet verzadigen kon, nooit genoeg kreeg, en elke kus weer anders. Hier deed hij voor 't eerst die vreemde, beangstigende sensatie op, - wist nu wat het beteekende 't geen hij van Thyssen eens gehoord had, die beweerde: ‘dat zij hem de ziel uit het lijf zoog....’ Hij deed het haar na, als getrouwe, onderdanige leerling. Haar ook scheen het in verrukking te brengen, want na de eerste uitbarsting van wilden hartstocht, liet zij zich nu geheel in zijne macht: haar hoofd hing achterover, de oogen half open, als in bezwijming, en prevelde: ‘Cessez,.... cela m'excite trop!’ Toen had hij kunnen opmerken hoe, op dat schijndoode gelaat de neusvleugels gulzig adem opsnoven en trilden van drift. Toen hij beangstigd wachtte naar 't geen gebeuren ging, vroeg zij naar meer: ‘Give me a kiss.... a kiss, a kiss!!!’ Zoo smachtend wierd dat uitgesproken, nauw hoorbaar, als het smeeken om lafenis van iemand die sterft van dorst, ontheven is van al het aardsche, buiten het bestaande, in zalige vervoering - alsof ze hem niet meer opmerkte. Maar ineens daarop, weer wakker geschoten, rees ze als een serpent, als een vuur dat opflakkert; hare armen grijpen, de tanden knarsen - razend trekt ze hem tegen zich aan, tilt hem op, rijst met hem de hoogte in. Toen straalde in haren blik den hoogmoed eener prinses; onder de zwarte wenkbrauwen en de lange wimpers die hare diepe oogen als met een gordijn befloersen, glariet het bewustzijn harer bekoorlijke, zondige schoonheid, waar alles voor buigen moet; in den plooi der zenuwachtig snokkende, fijne lippen legt zij de minachting voor heel de wereld, die

zij gewend is te trotseeren. Al de wisselingen van haar grillig gemoed heeft hij kunnen nagaan - gelijk woelig water dat ziedend opschuimt, om dan weer kalm open te strijken, effen uit te loopen, en als een spiegel, rimpelloos te blijven liggen, gesloten, in zichzelf gekeerd, over den geheimzinnigen, raadselachtigen binnenkant....

Bij heel dat gebeuren had zij niet of weinig gesproken - hare oogen, hare gebaren, hare handen alles gezegd. Hij herinnert zich dat ze hem plots bij de schouders had gegrepen dooreen geschud, bij den kop vastgepakt, zijn voorhoofd tegen het hare aangedrukt, hem beurtelings de oogen gezoend en met gesloten tanden, nijdig toegefluisterd: ‘Houdt ge van mij?’ Het klonk als eene uitdaging, dreigend.... Schuchter, beangst door de woestheid van haar gelaat, had hij haar gauw willen overtuigen, zijn ‘ja’ met een innigen, langen kus op den mond bevestigd.

Hoeveel tijd dat minnekoozen geduurd had? Wie denkt er aan 't verloop van een droom, eener extaze, van een visioen? Eensslags was hij tot bezinning gekomen, 't besef der werkelijkheid gekregen, door de vrees om hier betrapt te worden, door 't schaamtegevoel om voor de huisgenooten te staan die elk oogenblik konden verschijnen, aan wien hij geen reden kon geven zijner aanwezigheid, die raden zouden wat hij hier doen kwam - zich onteerd zien, in opspraak gebracht.... Hij moest hier onopgemerkt wegkomen, afscheid nemen, - met spijt in 't hart alevenwel omdat het uit was, en niet duren kon. Zij scheen er nog meer in te weten dan hij zelf, was aanhalig geworden als een kind, had geweend, alsof het geluk haar ontnomen werd; beginnen kermen gelijk iemand die bang is, met 't voorgevoel weer alleen en verlaten te staan, - verteedering betoond als een hulpeloos schepsel, - in een aanval van wanhoop, met een vloed van woorden, gekke dingen uitgehaald, onzin verteld, in vertwijfeling gesmeekt: ‘Ga niet weg! Blijf hier bij mij! Ge moogt niet weggaan - blijf altijd bij mij, ik zal zoo gelukkig zijn, braaf worden, nooit meer verdriet hebben. Blijf hier, ik zal u goed verzorgen. Al de anderen hebben mij kwaad gedaan, bedrogen - gij alleen zijt goed, zacht! Ik hou van je, heb u zoo lief!’ Zij was aan 't snikken gevallen, opnieuw beginnen weenen, streelde hem met de

handen over 't gelaat, boorde de vingeren tusschen zijn halsboord en mouwen, keek hem drukkelijk in de oogen, zoende hem lang en veel. Zij die daar even oprees als eene furie, hoogmoedig en trots in hare rijzige gestalte, gaf zich nu geheel verwonnen, lag geknakt, verschrompeld als een schamel, arm wicht, gesmald en nietig van lijf, hulpeloos en ellendig, overdaan door redeloos wee. Hij had er verbluft op staan zien, niet wetend wat te beginnen of te zeggen om haar te stillen en te troosten. Toen was het hem voorgekomen, had hij den indruk gekregen dat er geen kwaad in haar stak, dat hij haar bevrijden moest, redden, wegnemen uit de slechte omgeving, het goed in haar bewerken. Wat kon hij anders dan beloven gauw weer te keeren? bekennen dat hij van haar hield, sedert hij haar de eerste maal gezien had, nooit meer laten kon aan haar te denken, en nu hij wist dat zij hem beminde, zij heel zijn bestaan zou vervullen - de zon was van zijn leven! In eene opwelling van medelijden had hij alles uitgekraamd wat hem inviel, gepraat als tegen een ziek kind, en met meenst, met een diep gevoel van verteedering, verdaan door geluk, omdat 't hem gegeven was te mogen troosten. Toen had zij hem eindelijk losgelaten, met de afspraak, de vaste belofte: morgen op 't zelfde uur haar hier te komen vinden. Zij wilde hem heel de geschiedenis van haar leven vertellen, àlles wat zij ondervonden en tegengekomen, uitgestaan had. De laatste, lange afscheidszoen - dikwijls herhaald - de groet dien zij hem achterna riep, de smeekende blik dien hij uit de verte uit hare oogen had opgevangen, hield hij als een schat in de herinnering, om er in de eenzaamheid, op zijn kamer, aan te smakken....

Nu stond alles even duidelijk en nauwkeurig, beeldelijk in zijn geest: hij hoorde den klank harer stem, kende elke uitdrukking van haar gelaat, genoot van de streeling zijner handen over haar lijf onder de dunne kleeding, - somde al de indrukken op. Maar zou de tijd die indrukken niet uitwisschen? zou er hem dan nog iets overblijven van het bezit? Zou hij dan niet staan gelijk met gesmoltene sneeuw in de handen? in twijfel of er iets gebeurd was? Beangst springt hij op, krijgt den inval om heel het voorgevallene op te schrijven, vast te zetten op papier, al 't geen ze gezegd had

en gedaan. Dit zou ten minste iets zijn om mee te dragen door 't leven - de klinkende goudpenningen die van de werkelijkheid getuigen moesten. ‘Zijt ge heelemaal van mij? Ik heb u zoo lief!’ Het klonk hem als gezang in de ooren; dàt was de eed waarmede zij hare liefde bevestigd had!

Toen alles opgeschreven was, sloot Maurice 't papier in een omslag en verborg het achter slot. Daarna strekte hij zich lang uit om weer opnieuw en van her na te denken. Maar toen kwam in zijn hart eene onzeggelijke mistroostigheid op, een zieleleed, een gevoel van deernis met zich zelven en met alles, waarin zijn denken versmoorde, zijn wezen onderdompelde, behagen schepte in het verdriet. Zijn gemoed brak los en hij ging aan 't weenen; liet zich gaan, zonder gekende reden, om den lust van het weenen. Afgemat viel hij, met 't hoofd op tafel in slaap.

's Morgens ontwiek Maurice met een zwaren kop, mistevreden, onder den indruk eene dwaasheid begaan te hebben, - beschaamd omdat hij zich met iets minderwaardigs heeft opgehouden, beneden zijnen staat, - iets uitgericht dat hem in ongelegenheid en opspraak kon brengen, - op 't randje af zijn goeden naam had verbeurd. Heel 't geval kwam hem nu voor in de ware verhouding - nuchter en koel beschouwde hij den toestand, en zijn besluit was: zich er niet meer aan wagen! Het was hem eene les geweest, eene leerrijke ondervinding had hij opgedaan om zijne sterkte niet te overschatten. Hij beoordeelde zijn gedrag met strengheid, - moest het echter niet te hoog aanslaan, noch tragisch opnemen: het gebeurde had niets te beteekenen - eene onbedachte uitspatting welke aan elken jongeling wel eens overkomt. Hij had de gelegenheid niet gezocht, verraads gepakt, aan de verleiding niet kunnen weerstaan. Maar hij had zich geen schande te verwijten. Niettegenstaande de vervoering zijner zinnen, en hem de gelegenheid opzettelijk geboden werd, had hij zich heel den tijd in acht genomen, de begeerte al eens niet gevoeld de grenzen van het fatsoenlijke, der welvoeglijkheid te overschrijden.

Hij moest dus geen vrees hebben voor de gevolgen, had geene verplichtingen, voelde zich vrij, - 't Geen ze in dit moment

van opwinding elkaar beloofd hadden, kon toch niet gelden als verbintenis - zij zou wel de eerste zijn om het te vergeten, en niet denken dat het ernstig bedoeld was? Neen, er was niets aan gelegen, maar hetgeen hij gedaan had, lag niet in zijne lijn, strookte niet met zijn karakter en eerlijk gevoel, nog veel minder met zijn rang en staat, - het kon zijne toekomst schaden. Gelukkig had niemand het gezien, zou niemand het weten - desnoods kon hij het vierkant afloochenen: er waren geene getuigen; al bracht ze 't ook zelf uit, dan nog zouden de menschen het opnemen als laster. God, als Thyssen, Verrest, Seroen, Berton en de anderen het moesten te weten komen wat er gebeurd was.... een schreeuw zou er opgaan! Hoe zouden ze spotten met den schijnheiligaard die geen meisje dorst te woord staan of bekijken! Hem zelf kwam het ongeloofelijk voor; men kent eerst zich zelven als men in 't geval is geweest. Basta! er in geloopen, zwak geweest - maar die meid had ook den duivel in om iemand te verleiden - moest nu maar zien over denzelfden steen niet weer te struikelen. Wat dit betreft, zijn voornemen was genomen: nooit meer naar dat schepsel omzien, doen alsof zij niet bestond. Er was het werk, zijne bezigheid, de toekomst.

Kloek in die overtuiging, gerustgesteld, trok hij naar den meersch.

Daar er niets van het gebeurde op zijn uiterlijk te merken was, miek het zijn optreden gemakkelijk, en hij deed zich voor zooals naar gewoonte. Geen der mannen die er aan dacht eene toespeling te maken over zijn uitblijven gister - ze waren wel in de meening dat hij met den opperbaas in 't hotel vertoefd had. Hij viel dapper aan 't werk, liep druk doende, over en weer, - wilde uit alle macht het ding uit den kop gooien, zijne aandacht er van afwenden. Maar de uren van den voormiddag schenen hem dubbel lang, trager dan ooit voorbij te gaan. 's Noens bleef hij opzettelijk met de gasten om zeker te zijn dat er over hem niet gesproken werd. De onderstelling alleen dat zij er iets van wisten, kon hij niet uitstaan, - het zou hem buitenmate gegriefd en vernederd hebben hun spot te moeten verdragen. Zij wisten echter geen van allen niets van 't gebeurde. Verder zou hij wel zorgen - hij stond er persoonlijk voor in - beloofde 't

in gedachten aan zijne moeder: zijne reputatie te handhaven, zich in 't gevaar niet meer te begeven!

's Namiddags had Maurice reeds zijne gewone kalmte herwonnen, was zijne aandoening meester, ondervond zelfs eene zekere opgeruimdheid, omdat alles zoo goed verliep en hij er zoo goedkoop van af gerocht. De opene lucht deed hem deugd, hij voelde den wellust van den zonneschijn, 't behagen in den luwen wind die hem uit de verte tegenwoei; - 't suizen en bruischen der lente, de geheime gisting welke heel de natuur van nieuw levenssap voorziet, 't aanschijn der aard verandert, 't leven doet opspringen uit den winterslaap - dit alles werd hij gewaar in zijn bloed. Hij hoorde den zang der leeuwerken, 't verheugde hem de oogen te laten gaan over die oneindigheid van groen in den meersch, waar de Schelde als een klare waterbaan, doorkronkelend, 't blauw van den hemel weerspiegelde.

Heel 't geval der ontmoeting met die meid op den Waterhoek had hij te hoog aangeslagen - een stom toeval - het moest hem vroeg of laat toch eens overkomen, daarmede had hij nu de ondervinding opgedaan. Zonder inzicht, uit onvrijwilligen aandrang, keek hij nu en dan eens in de richting waar zij 's avonds placht te wandelen. Hoe dacht hij aan de mogelijkheid haar nu te zien verschijnen? Hij vroeg zich af: welke boeken zulk een meisje wel lezen mocht? Had er in huis geen enkel ontwaard; zij had er hem ook niets over verteld. Waar zou ze toch die woorden Engelsch en Fransch geleerd hebben? en met zulke zuivere uitspraak, - het had hem verrast. Bij een meisje van zulken stand zou men dat niet verwachten. Nu herinnerde hij zich 't geen Thyssen van haar eens gezegd had en luidde als een oordeel - eene waarschuwing: ‘Eene meid van niemendal, met niets om 't lijf, maar die over middels beschikt die zij god-weet wààr geeft opgedaan, - waarmede zij om 't even wie kan omver halen en tam maken. Zij heeft den gloeienden toover in de oogen - al wie haar aankijkt is van den duivel bezeten; al wie van haar een kus kreeg is voor eeuwig zijne vrijheid verbeurd, - zij kent den truc om iemand aan haar te binden zelfs nadat ze hem verstooten heeft, en dan nog 't hart uit het lijf te halen!’ Voor losbollen en wellustelingen van Thys-

sens soort was dit best mogelijk, doch niet voor verstandige, beschaafde, welopgevoede lieden met eergevoel en deftigheid. Geen kwestie van dat hij in haren greep zou blijven - 't gedacht aan zijn moeder was voldoende om 't ongerijmde van zoo iets in te zien. Gister had hij kinderachtig flauw gedaan: nu kwam het hem bespottelijk voor 't geen hij opgeschreven had en als eene kostbaarheid opgeborgen - wèg moest het, 't laatste speur er van verdwijnen! uit zijn geheugen verbannen! Niet toegeven, al ware de verleiding nog zoo fel.

Naarmate de tijd van den namiddag vorderde begon hij na te gaan en te vergelijken 't geen op denzelfden stond gebeurd was: toen hij den professor naar 't station uitgeleide deed, dacht hij er nog niet aan wat er op volgen moest.... Hoe meer het uur der afspraak naderde, groeide de onrust in hem aan, - hij herinnerde zich haar smeekenden blik, den afscheidsgroet, de belofte, zijn voornemen hare redding te bewerken, te trachten er een eerlijk meisje van te maken.... Zeker stak er iets in haar dat van een bijzonder karakter, wilskracht en bekwaamheid getuigde. Hij voelde lust om haar over sommige dingen te ondervragen, dingen uit haar bestaan te vernemen, met haar te praten in alle deftigheid, zonder hartstocht of opwinding, kalm gezeten, de tafel tusschen hen. Onvrijwillig miek hij het onderwerp gereed - de volzinnen welden op, overtuigend, aandringend, vlot en welbespraakt. Hij gerocht op dreef, heel en al in de stemming, alsof hij haar vòòr zich had en bezig was. Zij keek hem aan met befloersden blik, met deemoedigen glimlach, zat geduldig, welwillend naar hem te luisteren. Toen kwam het in hem als eene zinsbegoocheling, evenals de weerkeerende koorts die vast is aan een bepaald uur van den dag, - hij gerocht onder den indruk van haar wulpsche lijf.... Zenuwachtig en gejaagd keek hij op zijn uurwerk, wilde zich vergewissen dat de tijd nog niet verloopen was, - zij nog niet op hem wachtte. - Wat zou zij van hem denken als hij niet kwam? Dat hij niet dorst, bang was voor zijn goeden naam, zich te hoog aanstelde? Hij voelde zelf den spijt van hare ontgoocheling, de onrust van het verlangen om hem weer te zien. Er was de aanlokkende belofte van 't geen zij hem aan te bieden had, - hare lenige gestalte, het smijdige harer vormen, hare stree-

lingen, hare zoenen, de overgave van haar verleidelijk lijf, hare kostelijke verteedering, hare zachtheid en haar geweld, haar smeeken om genegenheid, om bijstand... Als eene uitvlucht drong hij zich het medelijden op om hare verlatenheid, spiegelde zich de kans voor als onbaatzuchtige weldoener op te treden, van hare hulpeloosheid gebruik te maken om zijne vermaningen voor te houden en haar voor 't goede te winnen....

Plotseling - eer hij er nog verder over dubben moest, was het besluit genomen: met dàt inzicht zou hij gaan, met 't vaste voornemen haar niet aan te raken, uitsluitelijk om zijne redens uiteen te doen, en dan: voor altijd afscheid nemen. Aan Desrumeaux gaf hij als voorwendsel op iets vergeten te hebben,.... brieven te moeten schrijven,.... een rapport op te maken - en ging haastig, uit vrees dat 't uur der afspraak reeds voorbij was, zij op hem wachten zou. Hij moest zich geweld doen om niet te loopen, zweefde over den grond, blij als een vogel omdat hij het van zich zelven verkregen had haar nog eens weer te zien. Hij stelde 't zich voor haar te zullen ontmoeten gelijk den anderen keer: staande op den drempel, tegen den wand geleund. Uit de verte reikhalsde hij om haar te ontwaren; verwachtte zich aan haren glimlach, gereed om opgewekt te groeten... Uit de herberg waar hij haar eerst ontmoet had, klonk de zang eener felle vrouwenstem:

> En die barbaar,
> stierf nu aldaar
> als eenen martelaar!

Aan Broeke's huis gekomen, stond de deur open, maar niemand te zien in het donkere raam. De kinders speelden op het voorhof. Met een schok in 't gemoed door dien onverwachten tegenslag, ging hij voorbij, kwansuis als een onverschillige wandelaar. De ontgoocheling had hem geheel uit zijn lood geslagen, zijne koelbloedigheid verward. De gedachte om onverrichter zake weer te keeren deed hem stilhouden - waarom zou hij niet binnen gaan? Misschien wachtte zij hem toch?

Vastberaden stapte hij over 't hof, naar de deur toe. In

huis ontmoette hij niemand tenzij Manse, die hem met verbaasde oogen aankeek, om te weten wat hij vertellen kwam. Hij stond er echter bedremmeld, broebelde eene onverstaanbare uitvlucht, waar Siepers en Mira's namen in genoemd werden,.... en aarzelde naar buiten.

- Is 't Mira die gij hebben moet? Ga zoek ze bij Zale Klet, dààr is ze! Spottend riep Manse dit den heer achterna, die gloeiend van schaamte, zonder op of om te kijken, haastig vertrok.

In zijne overtuiging was dit eene schikking der Voorzienigheid, - had die genade misschien wel te danken aan de voorspraak zijner moeder, die de tusschenkomst van God in deze zaak verkregen had, om hem voor het kwaad te behoeden. Inwendig was hij tevreden er alzoo van af te geraken.

Toen kwam Broeke daar juist te naargange en had den ingenieur van 't hof zien vertrekken:

'Wat komt die menheer hier verrichten?' vroeg hij.

'Ha-ha! God-weet het! Ik ben bijkans doodgeschrokken - hij stond daar als een lijkbidder: ik meende dat Sieper een ongeluk overkomen was! 't Zal naar Mira zijn dat hij kwam snuffelen - 't is hier geirnde hondenjacht naar die slavetse!'

Broeke die sedert geruimen tijd Mira's gangen in den meersch pieroogend had gageslagen, werd het nu ineens duidelijk: heel die verandering in haar doen - ja-ja, hij dacht wel dat ze met iets in den kop rondliep. Zoo-zoo, langs dààr had ze dus lijmstokken gelegd, om den ingenieur nu te verbeenen! Van eersten af, bij 't vooruitzicht alleen, had hem dit verpreuveld, omdat het in zijne kaart speelde, heimelijk genot vond bij de mogelijkheid van 't geen gebeuren kon! Juist iets voor haar om dat heerschap te verneuken! Toen reeds, als hij 't nog maar veronderstelde, had hij haar willen aanmanen, opstoken het te doen, doch kon het over zijn hart niet vinden haar aan te spreken, omdat hij het nooit gedaan had, - zelfs om zulk eene reden bijdraaien en zijne verloopene dochters kind een woord toerichten, was hem weerzinnig. Ziet ge, zonder zijne tusschenkomst was het toch langs dien kant uitgedraaid. Goed, laten begaan. Die ruffe met haar duivelskunsten, zou nu nog voor iets te pas komen!

Met 't weinige kennis en inzicht die Broeke bezat over het

heele complex der onderneming en werken aan de brug, was hij toch overtuigd dat de ingenieur er de zenuw van zijn moest, de hoogste aanleg, die de zaken ordent, van wie alles uitging, - en wanneer hij dien slagader afsnijden kon, de rest vanzelf uitbloeden zou en misloopen. Dat heertje kelderen ging niet, zou weinig baten: een ander zou hem vervangen en het werk voortzetten, - maar hem verdwazen, baloorig maken, van 't werk afkeeren, aan eene sletse vernoozelen, dàt was het middel, en Mira 't geschikte schepsel om hem dat te lappen! Die ingenieur met al zijne wetenschap, zag er uit als een nuchtere pierewaai - een speelding voor iemand gelijk Mira; als ze er trek in vond hem even aan te gluren, was 't geloopen: een vogel voor de kat. In heel die zaak aan de brug, meende Broeke, ben ik te veel afzijdig gebleven, uit koppigheid naar 't werk niet willen omzien - de Schelde laten liggen om er Sieper en de mannen niet te ontmoeten, die er wrochten, - dat was mis! Uit wrok had hij de heeren nooit willen aankijken - dat ingenieurke kende hij niet meer als de anderen: enkel van haastig te zien voorbijgaan. Bij 't veer had hij ook niets meer te verrichten gehad: op tweehonderd meter afstand, bij de werken, lagen booten genoeg waarmede menschen konden overvaren. Nu er echter weer iets op schuit was, voelde hij trek om er bij te zijn. Heel verhemd stapte hij den meersch in, wilde de Schelde zien - had er wèl iets te verrichten. Aan 't veer gekomen, sprong hij in de pont - op eigen goed - draaide de keten op om over te varen. De geringste aanleiding was weer voldoende om den ouden deken op te beuren; hij stelde het zich voor dat een ongeval of luttele gebeurtenis het heele spel der brug kon doen mislukken - het was nog niet te laat, er bleef nog hoop! Nog altijd kon hij niet gelooven dat er eene brug komen zou en de Waterhoek teniet gaan....

't Zicht van de Schelde vernooide zijn geest; met welgevallen lachlonkte hij over 't water, trok met de gave hand den ketting en liet den lammen poot in 't water hangen, om 't plezier van 't koele aaien. Onderdies knarsden zijne tanden, gromde hij vloekwoorden, want nu kwam het aan zijn hart - hij beefde van opwinding en wrok:

‘Schelde, gij oude rosse, houd u goed! Laat u toch nooit dat ijzeren gareel over den nek smijten!’

De stroom gaf hem moed en vertrouwen; dat eeuwig voortschuivend water, de levende vloed aanzag Broeke als iets van zich zelf, een wezen waarmede hij vergroeid was, dat hem begreep, met hem voelde en aanhield, den deken in 't gelijk stelde tegenover de verwaten schoelies. Aan zijn gluiperig oppervlak en aafsch uitzicht leek het alsof de stroom, in 't geniep en onderduims het laatste middel besloten hield, om op 't uiterste oogenblik, als ze allen victorie zouden roepen, zijn gat op te smijten, eene loensche streek uit te halen, heel het opzet als een rot schaminkel uiteen te donderen en te verzwelgen. Aan den overkant klom hij op den oever en keek uit al den kant waar ze aan 't heien en scheieren waren. Hij zocht onder de mannen die hij allen op 't eerste zicht herkende, ontwaarde toen ook den jongen ingenieur, die tusschen het werkvolk dretste, alles gadesloeg, nu en dan met den ondernemer in beraad scheen te zijn. De aanblik van die machtige steentorens aan elken oever, gaf Broeke een stamp in de borst; de tweede, die hun zooveel moeite gekost had, bleek nu op hoogte gemetseld, stond er stevig. Nu was er het dubbele voetstuk, waar de bruggeschenen op komen moesten, en hoog boven de Schelde, de twee oevers verbinden. Hij stond het langen tijd aan te zien, dacht er 't zijne over. Hoe het ook verloopen mocht, hij wist, voelde dat zijn eigen bestaan er van afhing: met den Waterhoek was ook zijn lot verbonden - vallen of staan! Doch hij voorzag dat eene kleinigheid voldoende zijn zou om de kansen te keeren, en best mogelijk, als 't voor hem en den Waterhoek op eene maledictie moest uitloopen, er toch anderen door die maledictie zonden getroffen worden, er hunne ramp aan halen.... Of meenden de stakkers onvergeld en straffeloos de handen te mogen steken en dingen te vernielen door God geschapen!?

‘Deken, deken!’

Blijde kindergeroep wekte hem uit de gepeinzen. De jongens hadden Broeke zien uitzetten, waren hem achterna geloopen, verrast dat hij weer naar de Schelde ging. In bende kwamen ze aanjoelen, robbelden de broek op en plonsden overhoop in 't water, schreeuwden hunne vreugde uit:

‘Deken, Deken!’

(De kinders alleen noemden hem nog bij zijn echten naam!)

‘Ja, wacht, 'k kome, mooschgebroed!’ en hij haastte zich naar beneden om hen te vervoegen.

‘Waag u niet te ver, waterratten! Dat ge verzuipt!’

Eén voor één trok hij bij arm of schouder in de pont en voer aan kant.

‘Waar is Mira?’ vroeg hij nog.

‘Mira? - bij Zale Klet, moeder heeft het gezeid.’

Hij liet hen op de boot en stapte in gedachten verdiept naar huis.

Onderdies zat Mira inderdaad bij Zale Klet.

Telkens haar zin op niemand gesteld was, of in 't onbepaalde rondzocht wie nu aan de beurt komen kon, werd zij overdaan, bezeten door den drang naar 't onbekende; eene loomheid overviel hare leden, zij zocht naar eene plaats om er ongestoord, met zich zelven afgezonderd, de gedachten in de verte te laten drijven. Uren lang kon zij, op den rug uitgestrekt, naar de ondergaande zon liggen kijken, tot 't goud van den Westerhemel hare oogen verbleisterde, - de vaart der voorbijdrijvende wolken, de vlucht van wilde eenden en vriezeganzen nagaan, - uitstaren in de richting waar de helderheid geboren wordt, of de duisternis vandaan komt, - luisteren naar den lokroep dien zij meende in de lucht te hooren ruischen en gonzen. Het heimwee naar een ander, een onbekend bestaan, de drang om hier weg te komen, waar niets haar aantrok of vasthield, bemeesterde haar gemoed. Hart en zin waren alsdan op het booze gericht, en ging zij Zale Klet opzoeken omdat zij daar luidop denk en kon - ook uit behoefte om hare gedachten mede te deelen, daar Zale de eenige was waarmede Mira over zulke dingen praten kon, omdat zij haar begreep en raad gaf. Zij liet er zich bovendien in alle booze praktijken onderrichten, vond er een toevlucht, werd er aangezet om telkens nieuw kwaad te brouwen.

Bij het ambt van voorbidster den Zaterdag aan de kapel, 't verzorgen van bloemkapeelen en keersen bij 't beeld van Sint-Rochus, vervulde Zale Klet menigvuldig andere betrekkingen op den Waterhoek. Op aanvraag ondernam zij

bedetochten, ging Heiligen dienen ver en bij, kwam overal tusschen in ziekten en rampen onder menschen en vee, wist waar geneeskruid te krijgen; zij werd te hulp geroepen om perels van de oogen te lezen, de koek-aan-'t hert-gespannen, de stuipen, eerdbrand, mazels en alle andere kinderkwellagen te weren. Voor ettergezwellen, loopende wonden, zilte en slepende kwalen wierd zij geraadpleegd, - en zelfs liep de rake onder de inwoners dat zij ook zonder zalf, geneeskruid of gestookte medicijn, enkel door tooverwoorden, gebaren en teekens, sommige rampen verjagen kon, zooals: ratten verdrijven, rupsen, aardvlooien, onkruid, plagen op vruchten en in stallen bezweren, maar ook evengoed het kwaad er terug op manen kon of verwekken. Velen waren overtuigd dat Zale Klet met booze geesten omging, maar niemand sprak het openlijk uit, omdat zij van ieder gevreesd werd en alleman hare hulp inroepen moest als 't slecht ging. Integendeel, men ontzag haar en nooit, zelfs de jongens, deden haar eenig kwaad. Zij was beschouwd als de hagemeester van den Waterhoek. Zij woonde heel ten uitkante, ver van alle geburen, leefde er afgezonderd in hare hutte, met dieren van allerlei soort, - bedreef er 't werk in den lochting, waar ze, benevens groenten, ook zonderlinge en zeldzame planten kweekte, zooals: venkel, ruite, zavelboom, wulventand en andere slechtbefaamde kruiden, waarvan zij alleen de kracht en eigenschappen kende, zalf en dranken bereidde die voor goed en kwaad te pas kwamen.

Mira voelde er zich aangetrokken door 't geheimzinnige van het donker beluik, het spookachtig uitzicht, waar bussels droge kruiden, zakken zaad, wortelen van vreemde planten aan de balk of in de schouw ophingen, - potten en flesschen van ongewonen vorm, doozen en kistjes overal aan den wand, die alle soorten raadselachtige producten verborgen hielden, en een eigenaardigen geur door heel de woning verspreidden. Met behagen zat Mira hier opgekrompen, neergehurkt, met de ellebogen op de knieën, de oogen half dicht, te luisteren naar 't geen Zale Klet praatte over dingen waar niemand op 't gehucht iets van wist. Hierin vond Mira haar schik, kon er vertrouwd omgaan met iemand van haar weergâ, mocht er zich voordoen gelijk ze was, haar heele wezen blootleggen, of er stilzwijgend, uren lang zitten peinzen. Hier in die

hagedochte kwamen hare gedachten in beelden voor den geest, werd zij bewust van 't geen in haar broeide, en vond er gelegenheid het te uiten. 't Geen haar soms bekroop was iets als levensongeduur, bemachtigd worden door een innerlijken aandrang, eene opwelling om kwaad te bedrijven, bezetenheid door den geest van opstand, verzet, tegenspraak, - eene verkeerde neiging, een voorkeur om te begaan 't geen vernietigt en verderft - met lust om mede vernietigd en verdorven te geraken, - de onweerstaanbare aantrek tot zonde, omdat het zonde is, - de vrees van belachelijk te schijnen, de afschuw voor 't geen de menschen braafheid noemen. De geest van het kwaad stookte soms in haar met plotse bevliegingen, opgevolgd door neerslachtigheid, verdooving, tijdstippen van volledige kalmte in 't gemoed. Dan eensklaps komt de gejaagdheid op om iemand te bezitten, - evenzeer echter is zij gehaast om hem weer kwijt te spelen, heeft er in één keer genoeg van. Nooit dacht zij er aan zich iets te ontzeggen, den drang van haar heete bloed te stremmen, - zij geeft toe telkens de jacht naar vleeschelijken lust in haar opkomt, gelijk zij toegeeft aan den weerzin voor 't onderwerp harer kortstondige drift. Zij kende dit in haar als de nood aan vernieuwing - gelijk een ziek kind dat voortdurend afwisseling verlangt, de fijnste lekkernij niet meer lust zoo gauw zij er de lippen heeft aangestoken, de bloem er van heeft gesmaakt. Het was een onbewust sadisme van het meisjesdier met 't instinct om te verleiden, als eene behoefte harer verdorvene natuur, eene vlam in haar wulpsche lijf - tegen wil en begeerte soms - als een vloek dien zij op haar voelde wegen, - een onverzadelijke, wreede wellust om hare prooi te veroveren, om 't genot alleen van te verneuken. Dan weer waren het opwellingen van gezonden levenslust, loutere neiging naar pleizier en vermaak, leute en lachen, zich onbekommerd laten glijden met de bende, - met de deernis alsdan niet te zijn gelijk andere meisjes, 't verlangen om met hen op eenderen voet te kunnen omgaan - spijt om door hen als een vreemd, ongetemd schepsel beschouwd te worden. In haren omgang met vriendinnen moest ze telkens alles bederven: woorden botsten soms uit haar gemoed, zonder ze 't wist of het vermijden kon; zij wierd gedwongen zich aan te

stellen als eene gevaarlijke prije, zonder dat zij voor zich zelven de drijfveer harer handeling wist te verklaren, - zij zag zich genoodzaakt uit te richten 't geen anderen wel zouden willen, maar uit fatsoenlijkheid niet durven. Door het noodlot voelde zij zich voorbeschikt de slingerlijnen te volgen, waar het onvermijdelijk op eene ramp moest uitloopen; maar onbeschroomd, koppig, keek zij niettemin naar de toekomst die het haar brengen zou.

Wanneer Mira nu, kalm en bedaard, op een toon alsof het een sproke geweest ware, de tegenkomst met den ingenieur aan Zale had verteld, keek de oude heks verrast op:

‘En hoe dat ge nu hier zit, als die heer u thuis moest komen vinden?’ Mira schokschoudert onverschillig.

‘Wat schikt ge met hem aan te vangen?’

‘Weet niet.... een knul.’

Toen liet Zale hare bezigheid, kwam nader met den ernst op 't gelaat en stak manend den vinger op:

‘Mira, dien moet ge bij 't vel houden, niet loslaten! Niet afschrikken.’

‘Hij zal niet gaan loopen,.... is gelijmd, ligt aan de keten....’

- Er niet mee spelen gelijk met een vogel en laten vliegen; niet doen gelijk met zooveel anderen, kind. Luister naar mijne woorden: dàt is er een voor u, dien gij gebruiken kunt voor later, om uwen honing op te doen.... Ik zal u zeggen: ge hebt uw moeder niet gekend, ge weet niet wie uw vader is geweest, - maar bij God weet ik: dat geen van de twee u gemaakt hebben om op den Waterhoek uw jong leven te slijten; er steekt stadsbloed in u - dààr alleen zult gij steiten, uwe gading aantreffen, uwe talenten gewaardeerd zien, in uw schik zijn, gelegenheid hebben groote dame te worden, want dàt alleen gaat u af. Verspeel dezen keer uwe kans niet, meid, onthoud 't geen ik u aanrade: beter is 't in een rijk huis meesteres te zijn en te bevelen, in een auto te rijden, dan in een bordeel te dienen. Ge zijt een schepsel voor de wijde wereld, die in verre landen reizen moet, weister en vrijheid voelen en in weelde leven. Met dat ingenieurke komt ge waar ge wezen moet - hij is voor u gezocht en gekocht -

richt er later mee uit wat ge wilt, hij zal u de handen likken.

Mira bleef neergeflokt, roerloos als een beeld. Op haar strak gelaat versnokte geen zenuw. Ze spraken geen van beiden een woord. Zale hernam hare bezigheid aan de kachel; Mira, gelijk eene ontwakende kat, rekte de leden, stond rechtop, het lijf gespannen als een stalen veer, in schijn verstard door het licht dat in de deurspleet drong als een blinkende waterstraal, en in hare oogen weerkaatste met den glans van vuur die uit edelgesteente kleistert. Hare gesloten lippen hielden 't geheim harer ziel verborgen; geruischloos als een fluwijn sloop zij naar buiten.

Met de eerste gelegenheid vertelden Manse en Zale, elk langs zijnen kant, en op eigene manier, 't geen ze over de ontmoeting van den ingenieur met Mira te vernemen kwamen. Van den Waterhoek werd het nieuws naar het dorp vermaard, en aldaar op verschillende wijze opgenomen, uitgelegd en beoordeeld. Enkelen weigerden het te gelooven, beweerden dat het vuige laster was om den jongenheer te schaden - beschouwden het als onmogelijk; bij anderen wekte het nieuws wel verbazing, doch zij geloofden het omdat het hun eene geheime voldoening schonk - gelijk om 't even welk schandaal - en vertelden het voort, op een zwijgen, maar met den toon alsof zij het met eigen oogen gezien hadden en getuigen konden. Er waren ook menschen die het hartelijk betreurden, er over jammerden, omdat zulk een brave, voorbeeldige, ernstige jongen in zijn verderf liep door de schuld van een gemeen vrouwmensch. Doch daar mijnheer Maurice met niemand van de ingezetenen betrek had aangeknoopt, ging het niet hem daarover aan te spreken of te waarschuwen voor 't geen in den mond liep; - de deftige personen die 't met hun evennaaste goed meenden en de Christelijke liefdadigheid in alles trachten te oefenen, zagen zich dus genoodzaakt, beschouwden het als hun plicht, en namen dan ook hun toevlucht tot een naamloozen brief, om de moeder van den verdienstelijken, jongen ingenieur te verwittigen van de ramp die haren zoon bedreigde.

STIJN STREUVELS.

(*Slot volgt.*)

De droom.

Dit somber land is niet mijn vaderland,
De tuinen van den droom zijn altijd groen.
Hier welken wilde rozen, en mijn hand
Is moe van wat zij later nog zal doen.

Alles bevreemdt mij wat op aard geschiedt.
Er staat een jongen naar een zwaan te kijken,
Zóó onbekommerd en los van verdriet -
Een vrede die ik nooit meer kan bereiken.

Regen en sneeuw en zon en maan en wind.
Waarom hebben wij ons op weg begeven?
Het eindigt evengoed als het begint.

Er is zooveel voorbij, zooveel nog komend.
De dag moest zonder avond zijn gebleven
En ik hier eeuwig van Assisi droomend.

ANTHONIE DONKER.

Sprokkelingen.

Het geheim der aantrekking, die het Bouddhisme op vele westerlingen oefent, schuilt misschien, behalve in de ontkenning, waaraan europeesche pessimisten zich gaarne al dan niet verzadigen, in de redelijkheid van dezen godsdienst. Alle wendingen der hoofdgedachte, die op den idealen eindstaat is gericht, worden door den geest met groote zekerheid gevolgd, gelijk de Idee van het Goede, einddoel der platonische dialectiek, niet minder stellig is te benaderen. Het rechtzinnig Christendom is gegrondvest op de stelling: credo quia absurdum. Maar deze stelling wordt den geest opgelegd gelijk den mensch een juk en de rede is redelijk genoeg om te erkennen, dat geheele orden van dingen buiten haar bereik vallen. Zie Spinoza, die leerde, dat God uit kracht van zijn oneindig wezen zich in oneindig vele attributen vermag te openbaren, waarvan niet meer dan een tweetal, denken en uitgebreidheid, ons stervelingen werden geopenbaard.

Het is onwaarschijnlijk, dat de schrijver van Hélène Marveil de figuur van Lambert Brodeck weer ter hand zal nemen. Deze groote figuur schijnt al te zeer mislukt. De ergste misslag wellicht was van een zoo centrale gestalte een dichter te maken, den dichter van een treurspel over ‘Marcus Brutus, den stoïschen held, die, het heil van Rome stellend boven het leven van Caesar, dezen versloeg,’ een treurspel voorts, dat hijzelf in het fransch zou hebben vertaald en dat in een schouwburg te Parijs niet zonder bijval zou zijn gespeeld. Dit alles is wel heel dwaas en daarenboven overtollig. Lambert Brodeck

is voor alles de volledige en gelukkige mensch, de in schoonheid en vreugde levende, de edele, die volgens het woord van Nietzsche niet zondigt. Zijn dichterschap was in het algemeener kunstenaarsschap verondersteld en opgeheven van hen, die het eigen leven tot een kunstwerk maken. Zijn begaafdheid en vaardigheid in vele kunsten zou op een verholen, verbloemde wijze fijner, dieper zijn bericht. Nu wordt de lezer veeleer misleid omtrent zijn wezenlijken zin, terwijl de onhandige nadruk, waarmee de schrijver zijn belangrijkheid als treurspeldichter vaststelt hem bijna reeds belachelijk maakt. Zoo rest den schrijver weinig anders dan een herschepping onder een anderen naam.

Dieper dan de man is de vrouw bevangen, verzonken in de natuur. Zoo is haar geestelijke aanleg geringer, gelijk haar geestelijke opkomst later dan die van den man, twee voorwaarden, die het gemis aan gevoel voor afstand bepalen, dat bijna alle vrouwen in geestelijke zaken kenmerkt.

De jonge kunstenaar, die in het besef zijner onwetendheid boekdeel na boekdeel verslindt, overschat de geleerdheid, die hij ten leste zal blijken te kunnen ontberen. De bespiegeling der groote wijsgeerige stelsels, een uitgebreide letterkundige belezenheid, het overzicht der wereldgeschiedenis zoowel als dat der natuurwetenschappen en de bizondere studie van één dezer, alle deze dingen zullen stellig dienen het kunstwerk rijkelijk te stoffeeren, dat door hem eerlang tot stand zal worden gebracht; alleen, de wezenlijke waarde van dat kunstwerk zullen zij allerminst bepalen. Immers, uit kracht der scheppende verbeelding ontstaat het groote kunstwerk en de vurigheid dezer verbeelding is van de veelzijdigheid der kennis niet afhankelijk. De belangstelling van den scheppenden kunstenaar pleegt natuurlijkerwijze verscheiden en uitgebreid te zijn en zich te bewegen ook ver buiten de grenzen, die hem oogenschijnlijk waren toegewezen. Maar ook al zoude zijn algemeene kennis de grootste leemten toonen, onjuist ware de stelling, dat het meesterwerk van zijn rijpen leeftijd aan glans zou hebben gewonnen, wanneer gezegde leemten aangevuld zouden zijn geweest.

Het diepste wezen van den Don Juan kan toch nooit worden onthuld. De kunstenaar moet in gebreke blijven tegenover een zoo samengestelde en onbepaalbare, een zoo aardselachtige en betooverende figuur. De naturalistische klakkeloosheid van een vorig tijdvak zoude hier niet baten, integendeel. De diepste dingen worden niet gezegd, alleen te raden gegeven en de diepzinnige lezer vermeit zich mijmerend en twijfelend juistheid zijner gissing.

De Don Juan is de zedelooze, in wien de zedeloosheid van den voorgeschiedkundigen mensch en van den veroveraar, den aanvoerder der heirscharen, die geheele volkeren offert aan zijn heerschzucht, verfijnd en verbloemd is herleefd. Casanova heeft hem dicht benaderd, dichter misschien dan eenig ander, alleen met behulp van middelen, gelijk de schoonheid ze niet altijd gedoogt. In Zur Genealogie der Moral, misschien zijn geniaalsten arbeid en waarin meer dan in den dikwerf rhetorischen Zarathustra het groote proza van dezen grooten schrijver wordt gevonden, heeft Nietzsche betoogd, dat het geweten niet anders zou zijn dan het oerinstinct van het opperdier, mensch geheeten, dat, ten gevolge eener gaandeweg zich ordenende samenleving niet langer bij machte zich naar buiten vrijelijk te ontladen, voortaan tegen den drager zelf van dat instinct zijn doodelijke werking zou richten. De voorgeschiedkundige mensch was gewetenloos gelijk de groote veroveraar, in wien zijn oerkracht is herleefd. De overwinningen en veroveringen van den Don Juan geschieden temidden eener geordende samenleving, waarvan hijzelf een der zwierigste vertegenwoordigers is. Maar de verhoudingen, waarin hij zich beweegt, zijn zoo beperkt, dat zijn wereld een waterdroppel gelijkt, terwijl die van den veroveraar te vergelijken is met de groote stroomen, die van hun oorsprong tot de zee hun machtigen weg vervolgen. Maar in de kleine en in de groote verhoudingen, waarin de Don Juan en de veroveraar gewetenloos, verwoestend en herscheppend omgaan, gelden dezelfde eeuwige wetten, die het lijden en de vreugden der enkelen en der talloozen bepalen.

Welke zullen de deugden van het jonge meisje zijn, die den libertijn het teederst ontroeren? Haar ingetogenheid en haar

onbedorvenheid zullen hem feilloos ontwapenen, totdat hij, verlaten en bekommerd, een zwoelen, paersen avond, wanneer de valleien weerklinken van het smartelijk hinneken der bronstige eenhoornen, zich het slot herinnert van den toovenaar, waarin giffen bereid worden, die onnaspeurlijk zijn.

De egel is een wijs dier. Hij leeft in eenzaamheid en verlaat deze alleen, wanneer de natuur hem dringt zich een moer te zoeken. Maar zoodra de paringstijd verstreken is, keert hij terug in de eenzaamheid om dezelve te genieten tot het volgend voorjaar.

Het wezen aller liefde tusschen man en vrouw is barmhartigheid en wanneer dit wezen ontbreekt, zal elke liefde in de hel der zinnelijkheid verteerd worden. Een liefde, waarvan de zinnelijkheid is afgestorven en die nu ganschelijk zuiver en edel is geworden, verwarmt het leven der beide gelukkigen, zooals een gulden herfstzon de verzadigde natuur. Een dergelijke liefde zal den geest niet meer belagen en den vrede der ziel integendeel verinnigen. Haar verknochtheid openbaart als diepste wezen een deernis, den afglans gelijkend der ontferming, waarvan het Evangelie gewaagt en waarmede de Verlosser het lijden der wereld beschouwt.

Uit kracht van welke diepe redenen beoefent de dichter, de prozaschrijver de wijsbegeerte? Zooals de geloovige is de wijsgeer vervuld van het heimwee naar de Waarheid. De genade zal den godvruchtige de Waarheid openbaren, de naar wijsheid strevende zal Haar door zijn rede deelachtig worden. De dichter, de prozaschrijver bekreunt zich niet om de Waarheid, de kunstenaar is van de Schoonheid alleen vervuld. Hij leest en herleest de groote stelsels met een hartstocht, een geestdrift, die tot zijn eigen verwondering de vervoeringen overtreffen, welke hem bij het lezen der edelste verzen bewogen. Want de groote denker is de groote dichter, die niet een wereld van goden en helden ontrolt, integendeel een ideeënrijk, waarvan de verheven aanschouwing alleen zijn diepste schoonheidsdorst verzadigt.

Zij, die den wrok kennen, den diepen wrok, die het leven

versombert en het hart vergiftigt, zij lijden misschien nog erger onder een ander besef, het besef hunner onvoornaamheid.

Couperus is waarschijnlijk een der fijnste kenners der Oudheid en der Renaissance geweest; de speurzin, waarmede hij vooral de latijnsche ziel doorgrondde, is bewonderenswaardig. Daarom is het te verwonderen, dat de vorm van dezen minnaar der klassieke schoonheid zoo geheel on-klassiek was. Terwijl in de kleinere geschriften, bijvoorbeeld de kronieken, die in het Vaderland verschenen, zijn proza menigmaal verrassend van eenvoud en bevalligheid was, toonen ons veelal zijn groote werken een uitermate gekunstelden stijl, vooral wanneer hij de voorliefde, die hem kenmerkte, tot het onwaarschijnlijke, legendarische, aziatische tot uiting bracht. Hier is geen sprake meer van eenvoud, om van strengheid niet te spreken; dit proza wemelt van schrikkelijke barbarismen, en de verhaler schroomt niet ook de ergste germanismen te gebruiken; de bouw is willekeurig, de doorgaans gewrongen, overladen volzinnen missen elk zuiver rhythme, tenzij het een enkele maal onverhoeds en welluidend hoorbaar wordt. Als het waar is, dat het schoone proza een zaak is van eurythmie en bondigheid, dan is het proza van Couperus zelden schoon te noemen. Als het verder waar is, dat het streven van een tijdvak naar meer zelfbepaling en zelfbeheersching in de gebondenheid van den prozaschrijver bij voorbeeld tot uiting komt, dan blijkt die aandrift tot herstel niet uit de talrijke geschriften van dezen genialen schrijver, waarmede wij beoogen een kenschets van zijn werk en geenszins een ethisch oordeel.

Met dat al zijn wij hem oneindiglijk dankbaar voor de matelooze en vaak verblindende vergezichten, die hij ons heeft geopend. Stroomen van kleur en licht werden door hem in duizelingwekkenden overvloed uitgestort over de grijze beemden der vaderlandsche letterkunde; een zeldzame warreling van stralende gestalten, goden, daemonen, helden, verbijsterde het vroede Holland, dat, in zijn burgerlijke eer getast, zich wantrouwend en vijandig, ja geringschattend verhield tegenover deze scharen roekelooze, al te schitterende vreemdelingen. Couperus was in den vader-

landschen hof een uitheemsche, prachtige vogel, waarvan de hooge en schelle zangen de bezadigde en gematigde liederen der anderen telkens opnieuw triomfeerend overstemde.

De kleine treurspeldichters, die oudtijds in de schaduw van Corneille en Racine met naarstigheid hun holle rederijkersstukken rijmden, bleven schaarsch ten slotte, vergeleken bij het heir van burgerlieden en jonge dochters, dat sedert decenniën het muffe gezinsleven hunner kringen als ook dat der kleine luyden met een niet te stuiten aandrang beschrijft. Ten allen tijde stellig zullen indringers geslopen zijn in het gilde der dichters, zooals een gemeene mosch zich mengt in de koren der zangvogels. Helaas, wie kan nog het zingen hooren der hooggestemde, reikhalzende vogels temidden van het gekwetter, dat hun edele zangen overstemt niet alleen, maar oorverdoovend zelfs voor den voorbijganger is. Zola, een der grootste scheppers aller tijden, dien wij niet moede zullen worden te bewonderen, draagt van dit alles de zware schuld, om eens onhistorisch te spreken. Hij heeft de deerlijke stelling verkondigd, dat het leven van den gemiddelden man belangrijker zou zijn dan dat van den held, van den wijze, van den heilige. Het alledaagsche leven, het alledaagsche gedoe op straat en in huis en overal, waar de gemeene man huishoudt en omgaat, dat alleen zou waarlijk belangwekkend zijn? Zola zelf, uit kracht van zijn machtigen scheppingsdrang, verloochende gemakkelijk keer op keer dit belachelijk en verfoeielijk, dit doodelijk beginsel. Wat echter was gebeurd? Welk schrikkelijk feit had zich voltrokken? De gemeene man had den gemeenen man gevonden en de Muze slempte en zwelgde gelijk een hoer op het plebejisch bacchanaal.

Het proza van den styleerenden prozaschrijver is samengesteld uit woorden, waarvan de letters of lettergrepen gelijk of evenredig zijn, terwijl deze woorden, wanneer zij zich in opgaande of neergaande lijn bewegen, trapsgewijze stijgen en en dalen. Wanneer bij voorbeeld de styleerende prozaschrijver vier kleine woorden elk van één lettergreep moet gebruiken, dan zal hij zorg dragen, dat deze kleine woorden elkaar paarsgewijze volgen, al naarmate hun letters even of oneven in

aantal zullen zijn en voorts in geregelde of wisselende verhoudingen: a b c d, of a c b d, om ons te bepalen tot dit grondschema. Hij heeft na lang zwoegen, door de intuïtie geleid, door de ervaring overtuigd, volgens deze bedachtzame arbeidswijze een proza voortgebracht, waarvan het rhythme zuiver en vast is, waarvan de voordracht het ademhalen niet bemoeielijkt. Een gevaar intusschen dezer werkwijze is, dat de bladzijde het karakter eener sierproeve zou kunnen aannemen, waarvan alleen het ingewijde oog den verborgen samenhang der kunstige motieven zou vermogen te onderscheiden. Maar de scheppingsdrift van den kunstenaar doorgloeit ook dit sierwerk en dan, hij zal bij tijd en wijle, verpoozend en arglistig, door motieven vol willekeur den ban van zooveel strengheid slaken.

Het schouwspel der menschelijke laaghartigheid drijft tot toorn. Weinigen echter bezinnen zich en herdenken het oud verhaal, waarin de schrijver ons leert, hoe Jezus de vertoornde menigte, gelijk zij zich verdringt om de overspelige en ongelukkige, verstrooit.

Wanneer de geliefde is heengegaan voor altijd, dan treurt het hart; en de geest, plotseling bijgeloovig, beoefent de okkulte praktijken, die het onkenbare openbaren, waarin de zielen zweven en zweven, totdat zij zich vervluchtigen allengs in sferen, die onkenbaarder dan het onkenbare zijn.

De aandachtskrampen van den zenuwlijder zijn talloos en belachelijk. Zij ontladen zich plotseling bij voorbeeld op geluiden, die tot dusverre buiten zijn aandachtskring gebleven waren. Velen verwisselen hier oorzaak en gevolg, meenend, dat het tjilpen der musschen den toestand hunner zenuwen verslimmert, terwijl integendeel deze uit veelal psychische redenen voortgekomen verslimmering de oorzaak is geweest, dat het vreedzaam misbaar der argelooze vogels nu hinderlijk is geworden.

Deugd veronderstelt strijd; de polygame man, die uit kracht van een zedelijk beginsel zijn driftige natuur overwint

en trouw blijft aan zijn gade, is deugdzaam. Deze gade echter, de liefderijke, toegewijde, zachtzinnige, die geenszins behoeft te strijden om trouw te zijn, is zij deugdzaam gelijk de strijdende held, haar echtgenoot? Hier behoeft geen sterke wil een karakter te beitelen; zij is kuisch zooals de bloemen geuren, zooals de winden zingen door het woud en haar geheim, haar diep geheim is de zuivere levenswil, dien zij volgt en waarvan de geest de verborgen en scheppende eenheid nog niet heeft verdeeld, verzwakt.

De vrouw is dikwerf de papegaai van den echtgenoot, vooral als zij moeder is van kleine papegaaien. Dan spreidt het gezinshoofd, in de stilte van den avond, onder het bewonderend oog der papegaaien, den luister van zijn pauwestaart. Vol krakeel en rumoer, vol spel en schal overdag, herwint het zonnig vogelhuis zijn stilte tegen den avond, wanneer de bedachtzame schreden van den veelal onzichtbaren pauw weer hoorbaar worden, schreden, die van dit tierig leven het verborgen rhythme bepalen.

Nietzsche heeft naar aanleiding van Spinoza's stelling, dat des menschen diepste aandrift de aandrift is in zichzelf te volharden, de opmerking gemaakt, dat Spinoza, zij het in alle onbewustheid, deze stelling met zooveel nadruk verkondigde, omdat hijzelf lijdend was aan tering, gedoemd een vroegen dood te sterven. Als dit waar is, laat zich zeggen, dat Nietzsche, waarschijnlijk even onbewust, den machtige heeft verheerlijkt, waarom anders dan uit kracht van geheel dezelfde aandrift, hij, de diepe lijder, die in zijn eenzaamheid het nauwelijks vermocht zich staande te houden en geestelijk onderging met tragisch geweld op denzelfden leeftijd, waarop Spinoza vreedzaam stierf.

In oude, stijlvolle tijden bezwijmden de vrouwen met gratie; diep echter waren de heete bronnen, waaruit de tranen welden. Nu sproeien de vrouwen tranen met het overstelpend gemak, waarmeê de tuinders hun gieters heffen; en als zij in zwijm vallen, maar zij vallen niet in zwijm, is haar val zonder gratie. Stijl en diepte, waar zijn zij, o vrouwen, o mannen van dezen tijd?

Een der boeken, die wij met voorliefde telkens opnieuw herlezen, is Notre Coeur, de laatste roman, dien Guy de Maupassant voleindigd heeft. Het voorgevoel der verschrikking, die hem brak in de prangende vruchtbaarheid van zijn vollen wasdom, het besef van den naderenden waanzin, die zijn verstand bijwijlen reeds deed weifelen, bepaalt misschien den toon van plechtige droefenis, die zoo sidderend, het dunkt ons, in geen zijner vroegere geschriften hoorbaar was, de gelatenheid, de edele somberheid van den held, die het einde nabij voelt, terwijl het leven hem roept met duizend stemmen.

Wij verkiezen de zuivere tonen der geringe schalmei boven den koperen bekkenslag, die het gepeupel verbijstert; wij verkiezen het stille aanzien, dat Maurice de Guérin bij alle kenners geniet, boven den roem van Victor Hugo.

Synthetisch is de geaardheid van elk meesterwerk. De zwakke schrijver ontleedt, zonder tot een synthese te geraken en brengt doode dingen voort. De groote kunstenaar integendeel schept, gelijk het leven zelf, organische vormen, waarvan de samenstelling door de ontleding van anderen later wordt bepaald.

Wanneer de geuren der takkenbossen overwaaien, waarmede het bakkertje zijn oven verhit en de bedauwde en stralende morgen parelt van droppelen en gezangen, dan voegt het gebruik der amethistkleurige, welriekende aluinstift niet meer, die men boven het straatgedruisch der groote stad hanteert.

De jongeling is hoogmoedig en zwelgt in zijn intellectualistische hoovaardijen. Hij draagt het leven als een lichten last, waarnaar hij soms omziet, onverschillig of geringschattend, terloops zoo over zijn schouder heen. Hij hoort de kleine luyden om hem heen het leven prijzen en daar de kleine luyden hem uitermate prikkelen en ontstemmen, is hij geneigd de bevestiging des levens als een gemeenplaats te beschouwen. Zoo verdiept hij zich bij voorkeur in de ontkennende teksten, gelijk zij door de meesters van het pessimisme zijn nagelaten. Intusschen, de jaren gaan voorbij, de jongeling rijpt, en zwaar-

der dan het aanvankelijk zoo gemakkelijk te dragen leven, drukt hem nu het gewicht eener kennis, waarvan hij de juistheid nog niet heeft beproefd met het eigen hart. Hij ondervindt tegenspoed, vergaart droefenis en bitterheid en zie, naar gelang zijn ervaringen de ontkenningen der meesters oogenschijnlijk staven, voelt hij uit de diepten der ziel een aandrift wassen, de aandrift het leven tot elken prijs te bevestigen. En hij verstaat allengs, dat deze aandrift de aandrift van het leven zelf is, gelijk het in den oertijd de eerste bezielde vormen beitelde in de weerbarstige stof. Dieper dan het geheim van den dood was het geheim van het leven; de dood geleek den nacht, den winter, waarin de vormen des levens verhuld of verstard lagen om straks te ontwaken tot nieuwe bedrijvigheid, te herbloeien tot nieuwe pracht.

De hoofdstukken in De Verliefde Ezel, waarin de schrijver ons vertelt, hoe het arme beest wordt afgebeuld en mishandeld door de menschen, behooren stellig tot het allerbeste, dat Couperus heeft geschreven. Met ongemeene scherpte worden hier de laagheid en kwelzucht van menschen tegenover dieren beschreven en gehekeld, maar gehekeld op de stilzwijgende wijze, die den echten kunstenaar kenmerkt. Het relaas is geheel verstoken van alle inmenging des schrijvers, waaruit zijn toorn zou blijken; de bloote mededeeling der schrikkelijke feiten zegt genoeg. Ziehier een hoofdstuk uit een ongeschreven geschiedenis, de lijdensgeschiedenis der huisdieren, die erger dan hun wilde soortgenooten lijden. Dezen wel is waar worden besprongen en verslonden door de sterkeren, maar de bloeddorst van het roofdier is enkelvoudig, terwijl de boosheid van den meester, die zijn huisdier doet lijden, samengesteld en verfijnd is. Deze bladzijden stemmen hen misschien vooral tot somberheid, die op weg waren zich te verwijderen van het pessimisme; zij bevestigen de hachelijkheid van een bestaan, waarvan het wijsgeerig, aesthetisch overzicht den geest mag betooveren, maar waarvan de jammerlijke werkelijkheid, in onderdeelen waargenomen, dien olympischen blik meermalen zal doen weifelen.

De gemiddelde zielen zijn het meest door smart gebaat. De

aanhoudende druk van een leed verfijnt en de lijdende uitdrukking van een gezicht kan, naarmate zij zich bestendigt, edel, van een mijmerzieke schoonheid worden. Nu echter worden de oorzaken der diepe smart opgeheven, het geluk vervangt den langen kommer. Dan ziet men dikwerf de fijne en matte trekken gaandeweg vergroven, de diepe blikken ledig worden, de ingetogen stemmen hard en druk; en omvangrijk, welgedaan het mager lichaam, waarvan de aanblik vroeger tragisch was. De ziel vervlakt en, uit de krochten, waaronder de gehenna zich raden liet, teruggekeerd, leven de gemiddelde zielen in pret en welstand verder.

De planten verkeeren in een staat van verdooving, te verklaren uit het afsterven der aandrift, die het leven in andere ontwikkelingsbanen verder heeft gestuwd. Zoo slaapt in het plantenrijk het bewustzijn een diepen slaap; hetzij de eik door den bliksem wordt geveld, hetzij de beslijkte ezelhoef de zachte bloem vertrapt, hetzij de ruige tongen der weidende runderen de sappige grassen ontrukken aan den zwaren bodem, hetzij de sprinkhanen in oostersche landen de oogsten verdelgen of de hagelstormen de wijngaarden teisteren in zuidelijke streken, bij alle deze dingen blijven de gewassen verstoken van pijn, want zij slapen hun droomloos bestaan, zij zijn de onverlosten, zij kennen den morgen niet, waarin anderen ontwaken tot een verlossing, die een beproeving is, zij blijven onkundig van het uur van middernacht, waarin een andere verlossing het alles besluit.

De moedertaal is een schatkamer, waarin een ieder kan vinden wat van zijn gading is; oude schatten, die alle de eenvoud zelve zullen blijken en die hernieuwden glans verkrijgen, wanneer zij op de juiste wijze worden geplaatst. Voor ieder ding bestaat één woord, dat gezegd ding ten volle uitdrukt en zoolang men dit woord niet heeft gevonden, zal elke uitdrukking gebrekkig blijven. Het verstandelijk zoeken naar nieuwe uitdrukkingen, die den indruk scherper zouden prenten in de ongeloovige of twijfelzuchtige ziel van den lezer, het koppelen van gangbare woorden tot nieuwe, die veelal monsters zijn, het verraadt zwakte, onmacht altemaal. Een

goede inval zij daarom niet versmaad. Emants heeft gewaagd van een stoomtram, die voorbij rupste, welke beweging meer bepaaldelijk werd veroorzaakt door de flauwe helling, die gezegd vervoermiddel afstoof. Uitstekende vondst! Het brullen echter van den leeuw zal ten allen tijde schrikwekkender klinken, dan het bolderen van zijn donderbrul, gelijk Couperus, zij het in een andere schikking van woorden, zegt in Herakles. De vaderen zouden zich mistroostig verwonderd hebben, wanneer zij gelezen hadden van krekelen die trillerden, gelijk Couperus eveneens gaarne zegt, zij die zoo vertrouwd waren met het sjirpen der krekels in de vaderlandsche tuinen en velden tot laat in den herfst. Welken zin ook kan het hebben te gewagen niet van de kwijnende en teedere, maar van de kwijn-teere bevalligheid der wilgen, door dezen schrijver waargenomen in Japan? Elk woord heeft zijn geschiedenis, zijn oude, lange geschiedenis; elk woord heeft een ziel en zooals het gaat in het leven der menschen, waarin een elk pas zijn volle waarde bereikt, wanneer zijn wezen zich zuiverlijk kan ontvouwen, zoo gaat het in het leven der woorden. Gelijk in stem of gebaar en houding van zekere nazaten van voorname geslachten, oude graties bijwijlen opnieuw hoorbaar en zichtbaar worden, zoo herleven menigmaal in oude woorden met een wonderlijke bevalligheid de liefde en de eerbied, waarmeê de dichters uit onzen grooten tijd deze woorden hebben gekoesterd en gebezigd, zoodat deze liefde, deze eerbied gedrongen en verzonken zijn in het diepste wezen der aldus gewijde, glanzende woorden.

Het booze is onontbeerlijk voor de ziel van den kunstenaar. Het verhevigt meermalen de spanning zijner scheppende vermogens en hij steigert omhoog naar toppen, die hij in het kalme, het goede leven niet bereikt zou hebben. De kunstenaar is, uit kracht van zijn diepste, scheppende wezen, zedeloos, als zoodanig de erfvijand der maatschappij, waarvan de openbare orde door de goede zede van den burger wordt bepaald.

Wij wagen een aanteekening bij een bladzijde van het meesterwerk, dat een nieuwe richting in ons denken heeft

bepaald. Wij lezen op blz. 165 van l'Evolution créatrice:

De plus, on pourrait se demander si l'intelligence n'aurait pas pour fonction de diviser, plus encore que d'unir.

En wij herinneren ons in dit verband een bezoek bij Bolland. Wij waren alleen met den geweldenaar, in de achterkamer van zijn woning op den Ouden Singel, een zonnigen voorjaarsdag; de deurramen stonden wagenwijd open op den tuin.

'De tegenstelling, zoo leerde de groote man, 'tusschen verstand en rede is de volgende: het verstand ontleedt, scheidt, verdeelt. De volksmond zegt, wie tot de jaren des verstands is gekomen, is tot de jaren des onderscheids gekomen. De rede daarentegen vereenigt de uitkomsten van het scheidend verstand. Verstand en rede verhouden zich gelijk analyse en synthese.' Wij zijn in het licht dezer bepaling verstand en rede blijven beschouwen en verbaasden ons derhalve bij de uitspraak van Bergson, dat de taak der intelligentie veeleer scheidend dan vereenigend was. Nergens blijkt uit den tekst, dat door den machtigen en edelen denker, den grooten prozaschrijver een welomschreven tegenstelling tusschen verstand en rede wordt erkend, hetgeen ook in het kader van zijn betoog niet behoeft. Immers, Bergson ontwikkelt en met welk meesterschap, alleen de stelling, dat het menschelijk verstand van nature niet op de gedachte, maar op de handeling is gericht, meer bepaaldelijk op de vervaardiging van voorwerpen om te beginnen, die den eersten mensch, verstoken van gemakken, ten stade zouden komen. Het verstand, aldus begrepen, is inderdaad analytisch; hier kan nog geen sprake zijn van eene synthetische rede. Let echter wel, dat hiermede strikt genomen niets gezegd is tegen de stelling, gelijk Bolland haar omschreef. Het verstand en de rede zouden, behalve in geaardheid, enkel en vooral in tijdsorde verschillen. De rede is later dan het verstand.

Hoe is het te verklaren, dat een zedelijke afgestomptheid met een allerfijnste gevoeligheid voor alles wat schoon is, edel en verheven, kan samen gaan? De schoone dingen des levens, de meesterwerken aller tijden zullen den libertijn altijd aandachtig en bewogen, dikwerf verheerlijkt vinden. Hij zal zich tegenover de figuur van den Verlosser bezinnen met een

vroomheid, waarvan de diepte die van menigen geloovige zal overtreffen en hij vereert in de hooge uren der wijsgeerige bespiegeling de Platonische Drievuldigheid van het goede, het schoone, het ware leven. Hij, die de wereldgeschiedenis heeft gevolgd van af het schrikkelijk oerbegin tot het deerlijk einde, hij wien de aanblik van den jammer der aarde den zin, den diepen zin van een godsdienst heeft geopenbaard, waarin voor alles de ontferming wordt gepredikt, hoe is het te verklaren, dat zijn eigen leven vol is van ontrouw, misleiding, verraad? En dat de stellige begrippen omtrent hetgeen goed en kwaad is, gaandeweg zijn uitgewischt in zijn hart? Het bedrog eener geliefde vervulde hem in zijn jonge jaren met verlegenheid en schaamte; nu pleegt hij ontrouw zonder dat zijn innerlijke rust verstoord wordt. Hij leeft gelijk een oosterling; vele vrouwen tegelijk bezit hij en bemint hij en wanneer bij geval een drama gebeurt, dan zegt hij zich met overtuiging in de diepe stilte van zijn hart dat het Oosten gelijk heeft tegenover het Westen. Zoo keert zijn natuur terug tot het aloud instinct en leeft hij vijandig temidden eener samenleving, die andere beginselen verkondigt, schoon verwaarloost. Nu rijst de vraag of hier nog sprake van een zedelijke afgestomptheid kan zijn en niet veeleer van het hervinden en toepassen eener levenshouding, die voor het overige een andere samenleving veronderstelt en waarbij de moreele begrippen, ingescherpt sedert kinderjaren, aanslibbingen blijken, die gemakkelijk afschilferen.

Dat deze oostersche oplossing van het vraagstuk een ander vraagstuk, dat der zelfbeheersching, ontwijkt, zij hier erkend en dat de westersche oplossing de oostersche overtreft in hooge gezindheid, eveneens. Wij hebben hier alleen getracht in de zeldzame innerlijke gesteldheid van den onbestendigen en samengestelden mensch, libertijn geheeten, dieper door te dringen.

R. VAN GENDEREN STORT.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XXXVI.

De niet talrijke voortbrengselen van den legislatieven arbeid van het kabinet-Kuyper geven, althans van vrijzinnig standpunt bezien, geen aanleiding om zich over hun totstandkoming bijzonder te verheugen.

Buiten en behalve de stakingswetten waren de belangrijkste dier producten een nieuwe Drankwet en een wijziging van de wet op het Hooger en van die op het Lager Onderwijs. De Regeering was verplicht een herziening der Drankwet van 1881 ter hand te nemen, aangezien deze vóór een bepaalden datum was voorgeschreven. Die wet, aan het initiatief van Minister Modderman te danken, werd reeds spoedig na haar totstandkoming door velen afgekeurd en vrij algemeen overtreden. Dat het jaarlijksch drankverbruik in 1901 met 1 L. per hoofd was afgenomen sinds 1881, zal dan ook wel niet noemenswaard aan de werking dier wet, maar grootendeels aan andere oorzaken o.a. aan de georganiseerde drankbestrijding moeten worden toegeschreven. Geen Regeering zou echter afschaffing der wet hebben kunnen voorstellen zonder groote ergernis op te wekken. Het uitdenken van doeltreffende bepalingen tot het weren van misbruik van sterken drank zonder het gebruik er van te verbieden, schijnt een bijna onoplosbare puzzle te zijn; zelfs deze Christelijke Regeering echter, die onder haar geestverwanten vele geheel-onthouders telde en die in kwesties tot het gebied der zedelijkheid behoorend, allicht geneigd zou zijn krachtiger in te grijpen dan haar ‘paganistische’ voorgangsters, waagde het toch niet ‘droog-

legging' van ons land voor te stellen, noch de invoering van de zoogenaamde plaatselijke keuze, terwijl zij een poging om het Gothenburger stelsel mogelijk te maken, weder liet varen.

Het door Minister Kuyper ingediende ontwerp hield in een verscherping van het toen vigeerend stelsel: bestrijding van drankmisbruik door beperking van het aantal dranklocaliteiten. Eindelooze, verwarde en weinig principieele discussies werden in de Tweede Kamer over dit ontwerp gehouden. De aanneming van een overstelpend aantal amendementen, waar tegen Kuyper zich niet verzette, maakte de wet ingewikkeld en omslachtig, zoodat zelfs verschillende Kamerleden verklaarden eerst na ernstige studie tot het begrip der bepalingen te zijn gekomen. Ten slotte werd deze wet, die getuigt, dat Kuyper op het gebied van de techniek der wetgeving geen meester was, door de beide takken der Staten-Generaal aangenomen.

'Voor de vrijmaking van het onderwijs in zijn onderscheidene vertakkingen, zal op den ingeslagen weg worden voortgeschreden' aldus luidde een der zinsneden van de troonrede van 1901.

In 1903 gaf de Hoogleeraar aan de vrije Universiteit Prof. Woltjer, in de Eerste Kamer, zijn verlangen te kennen naar dezelfde vrijheid, ook voor het Universitaire onderwijs als waarop voor het Lager Onderwijs werd aangestuurd, nml. dat de aanhangers van elke groote godsdienstige en wijsgeerige levensbeschouwing recht zouden hebben op hun eigen, vrije, doch van staatswege gesubsidieerde Universiteit. Kort daarop diende Minister Kuyper een ontwerp tot wijziging der Hooger Onderwijswet in, waarbij aan dit verlangen werd tegemoet gekomen. De quintessence toch van dit voorstel was de bepaling, dat bij K.B., den Raad van State gehoord, instellingen, stichtingen of rechtspersoonlijkheid bezittende Vereenigingen konden worden aangewezen als bevoegd om een Universiteit te 'hebben', met het recht doctorale graden te verleenen, waaraan gelijke rechten zouden verbonden zijn als aan die, welke door de Rijks Universiteiten werden toegekend. De voornaamste voorwaarden waaraan een zoodanige bijzondere Universiteit zou hebben te voldoen, waren, dat zij mins

tens drie (na 25 jaren vier en na 50 jaren vijf) faculteiten zou bevatten, elk met minstens drie Hoogleeraren; dat onderwijs zou gegeven worden in alle vakken waarin geëxamineerd werd; dat zij onder toezicht zou staan van een college van curatoren; dat de doctorale graden slechts zouden worden verkregen door het voldoen aan gelijke voorwaarden als die, welke voor de Rijks Universiteiten golden en dat de aanstelling der Hoogleeraren, voor zoover zij niet in het bezit waren van den vereischten doctoralen graad, door de Koningin zou bekrachtigd zijn, terwijl voorts aan den Minister van Binnenlandsche Zaken nog eenige contrôle werd verleend. Aan zoodanige bijzondere Universiteiten zou een rijkssubsidie kunnen toegekend worden over een tijdvak van 25 jaren, tot een bedrag van hoogstens *f* 100.000, terwijl aan hoogstens tien onvermogende studenten van buitengewonen aanleg bij elke bijzondere Universiteit een beurs van *f* 500. - uit 's Rijks kas kon worden verleend. Deze voorgedragen wijziging in de Hooger Onderwijswet was een specifiek ‘Christelijk’ voorstel. Zij diende niet tot het bevredigen van een volkswensch, doch alleen om de door Kuyper in het leven geroepen Universiteit, die feitelijk een Seminarie voor Gereformeerde Predikanten was, opgericht tegen de Nederlandsch Hervormde Kerk, gelijk te stellen met de Rijks Hoogescholen. Bij de Hervormde Predikanten ontmoette het ontwerp dan ook grooten tegenstand en evenzoo in de professorale kringen aan de openbare Universiteiten. De tijd was echter voorbij, dat deze kringen den toon aangaven in de liberale politiek. De geävanceerd Liberalen hadden geen groote sympathie meer voor de Hoogescholen, die zij als aristocratische instellingen beschouwden en de Vrijzinnigen waren ook geen tegenstanders meer van rijkssubsidie aan bijzondere scholen. Den Leidschen Hoogleeraar van der Vlugt, die in 1903 in het kiesdistrict zijner woonplaats tot lid der Tweede Kamer werd gekozen, vooral om tegen dit wetsontwerp op te komen, gelukte het echter niet om te Leiden onder zijn ambtgenooten een adresbeweging tegen het voorstel in het leven te roepen. Er heerschte onder de Professoren een zekere apathie, alsook vrees voor Kuyper, wiens macht, naar men meende, nog zou toenemen. In ‘Het Handelsblad’ plaatste Prof. van der Vlugt eenige artikelen tegen Kuyper's

voorstel, welke door den medewerker van dat blad, Elout, we der werden bestreden.

De overige wijzigingen, die in de Hooger Onderwijswet werden voorgesteld, vonden over het algemeen instemming. Zij betroffen: 1°. de mogelijkheid voor instellingen, stichtingen of rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, daartoe aangewezen bij K.B., den Raad van State gehoord, na ingewonnen advies der betrokken curatoren, om bij één of meer faculteiten eener Rijks Universiteit of afdeelingen der technische Hoogeschool, bijzondere leerstoelen te vestigen. Deze instelling van bijzondere leerstoelen, die het onderwijs aan de Rijks Universiteiten veelzijdiger zouden maken, vond bij alle partijen instemming, vooral bij de Katholieken, die voorloopig nog niet het voornemen hadden een eigen Universiteit te stichten bij gebrek aan een voldoend aantal wetenschappelijke mannen, en voor wie nu voortaan bij aanneming van dit voorstel, de gelegenheid zou bestaan door eigen Professoren hun denkbeelden aan de Rijks Universiteiten te doen verkondigen. 2°. het toekennen, onder bepaalde voorwaarden, van het ius promovendi aan bijzondere gymnasia. 3°. de omzetting van de polytechnische school te Delft in een technische Hoogeschool, terwijl het van rijkswege te geven hooger landbouw- en handelsonderwijs nader bij de wet zou geregeld worden.

In 1904 kwam deze Hooger Onderwijs-novelle in de Tweede Kamer aan de orde. Bij de algemeene beschouwingen hadden de debatten bijna uitsluitend betrekking op het voorstel tot het toekennen van het promotierecht cum effectu civili aan de bijzondere Universiteiten, waartegen alle partijen der linkerzijde zich verzetten, die van oordeel waren, dat 's lands belang een krachtige oppositie eischte, zoodat ook niet getracht werd dit voorstel door amendementen te verbeteren. De waarborgen, indertijd gesteld voor de Amsterdamsche Hoogeschool, werden voor de Vrije Universiteit niet gevorderd, waardoor deze laatste een gepriviligieerd karakter zou verkrijgen, zonder kans dat zij wetenschappelijk even hoog zou staan als de Rijks Universiteiten. De beraadslagingen bereikten, zooals Minister Kuyper constateerde, niet alleen een hooger peil dan gewoonlijk, maar een peil, ‘waardoor in sommige oogenblikken

ons het genot werd gegeven van een parlementaire welsprekendheid, die het beste Parlement in Europa tot eere en sieraad zou verstrekken'.

Groote indruk maakte de rede van Van der Vlugt, die, na de grieven, tegen het openbaar Hooger Onderwijs ingebracht, weerlegd te hebben, als voornaamste bezwaar tegen het voorstel aanvoerde, dat daardoor een Universiteit zou begunstigd worden, die haar Hoogleeraren bond aan een bepaald systeem van levens- en geschiedbeschouwing en wier bestemming was een propaganda-school te zijn, waardoor de wetenschap werd verlaagd 'tot nederige dienstmaagd der politieke partijen'.

Röell achtte het ondersteunen van bijzondere Universiteiten niet te liggen op den weg van den staat en voerde voorts nog als bezwaar aan, dat het ontwerp geen voldoende waarborgen gaf, dat bijzondere Universiteiten met drie faculteiten, waarlijk wetenschappelijke inrichtingen zouden zijn.

Troelstra gaf als zijn overtuiging te kennen, dat het theologische dogma en de wetenschap onvereenigbaar waren met elkaar en verklaarde o.a. niet te willen medewerken tot het sanctionneeren van een inrichting die voornamelijk de propagandisten tegen de sociaal-democratie moest leveren.

Alle leden der rechterzijde, die het woord voerden, verdedigden het voorstel met uitzondering van den Hervormden Predikant Dr. de Visser, die bekende voorstander te zijn van openbare Universiteiten en ontkende dat deze inrichtingen een bepaald stempel zouden dragen.

De argumenten der overige Kerkelijken waren nml. juist dat de Rijks Universiteiten een rationalistisch karakter bezaten, en dat de meening der calvinistische en katholieke geleerden, voor wie zij beweerden dat de katheders aldaar steeds ontoegankelijk waren geweest, er niet of onvolledig werd weergegeven. Ook de Savornin Lohman, die persoonlijk op zulk een pijnlijke wijze had ondervonden, dat vrijheid van denken aan de Hoogleeraren der Vrije Universiteit niet werd toegestaan, was bereid zijn stem aan het ontwerp te geven, al achtte hij dat Kuyper's Hooger Onderwijs inrichting, die propaganda voor haar dogma wenschte te maken, geen recht moest hebben op subsidie uit 's Rijks schatkist.

In een welsprekende, doorwrochte, van grondige wijsgeerige

kennis blijk gevende, en door taal en vorm uitmuntende rede, behandelde Minister Kuyper o.a. de bestemming der Universiteiten, welke volgens hem dienden om jongelieden wetenschappelijk te vormen en voor te bereiden tot het bekleeden van openbare betrekkingen. Vervolgens besprak de geleerde redenaar het karakter van het Hooger Onderwijs. Dit onderwijs diende z.i. om de verkregen wetenschap te conserveeren, om de studenten te leeren zelf te observeeren en wetenschappelijk te werken. Bij het Hooger Onderwijs waren twee stelsels mogelijk, die de Minister aanduidde als het indifferente en het principieele. Het eerste nam als uitgangspunt de veelheid om daarna op te klimmen tot de eenheid, het andere ging uit van de eenheid om daarna tot de veelheid af te dalen. Het principieele stelsel, aan de Vrije Universiteit gehuldigd, lichtte hij nader toe en hij bestreed daarbij de opvatting der Vrijzinnigen als zouden de studenten aan deze Universiteit in hun studies door dogma's belemmerd worden. Hoewel erkennend, dat het indifferente stelsel enkele voordeelen bood, zoo meende hij toch dat dit veel tegen had. Het kweekte indifferentisme en leidde niet zelden tot scepticisme. Aan dit stelsel meende hij te moeten wijten, dat aan velen een besliste overtuiging bij de levens- en wereldbeschouwing ontbrak. Dat het principieele stelsel gevaar opleverde voor eenzijdigheid, ontkende hij evenwel niet.

Ten slotte handelde de Minister over den eisch der wetenschap. Hij constateerde, dat er twee groepen van wetenschappelijke mannen waren, die elk van verschillend standpunt uitgaand, daardoor tot verschillende resultaten werden gebracht. De overheid nu had z.i. niet het recht tusschen deze beide groepen te kiezen, maar zij moest beider wetenschappelijk optreden eerbiedigen. De linkerzijde verweet hij, dat zij dit standpunt niet innam.

Een als poging tot verzoening bedoelde motie van de Savornin Lohman, om de wenschelijkheid te erkennen van een regeling, waardoor de effectus civilis werd losgemaakt van Universitaire examens, kwam niet in behandeling.

Den 24sten Maart werd de wet door de Tweede Kamer aangenomen. De linkerzijde in al haar schakeeringen stemde tegen en de rechterzijde, met uitzondering alleen van de Visser, vóór.

Het voorloopig Verslag der Eerste Kamer, waar toenmaals nog de Vrijzinnigen de meerderheid vormden, was hoogst ongunstig. Zeer vele leden bleken onoverkomelijke bezwaren te hebben tegen het toekennen van het diplomeeringsrecht aan bijzondere Universiteiten. Bij de mondelinge behandeling trad Prof. Boneval Faure als woordvoerder der Vrijzinnigen op. De bevoegdheid om academische graden met rechtsgevolg te verleenen was volgens hem een souvereiniteitsrecht van den staat, dat niet aan bijzondere Vereenigingen moest afgestaan worden en zeker niet aan Vereenigingen van confessioneelen godsdienstigen aard, waardoor inbreuk zou worden gemaakt op de verhouding tusschen kerk en staat, zooals deze door de Grondwet werd gehuldigd. Hij achtte daarom het ontwerp in strijd met de constitutie en vreesde, dat een terugkeer van de heerschappij der Calvinisten, die, zooals hij in herinnering bracht, in de 17de en 18de eeuw, zich alle macht in den staat hadden aangematigd, met achterstelling van andersdenkenden, de godsdienstvrijheid in ons land zou verstoren.

Bij een zuivere partijstemming werd het ontwerp den 14den Juli verworpen. Twee dagen later stelden de Ministers aan de Koningin voor de Eerste Kamer te ontbinden. Volgens het door hen aan de Koningin uitgebracht rapport, zouden kamerontbinding of ontslag van het Kabinet de twee eenige wegen zijn, die openstonden. Den 19den Juli werd het ontbindingsbesluit door de Koningin geteekend.

Van het recht tot ontbinding der Eerste Kamer, in 1848 in de Grondwet opgenomen, was, behalve in gevallen waarin de constitutie zelf haar gebood, tot dusver nog nimmer gebruik gemaakt. Uit een zuiver staatsrechterlijk oogpunt was deze ontbinding volmaakt gerechtvaardigd. Daar de Provinciale Staten van Zuid-Holland, Zeeland en Gelderland, die bij de laatste Eerste Kamer-verkiezing nog links waren, thans een rechtsche meerderheid bezaten, had de Regeering de zekerheid, dat uit de ontbinding een nieuwe Eerste Kamer zou te voorschijn komen, die haar Hooger Onderwijs-novelle zou aanvaarden. De vraag was echter of het belang van de aangelegenheid, waaromtrent verschil tusschen de Regeering en de Eerste Kamer was gebleken, wel zóó overwegend was, dat dit het toepassen van zulk een buitengewoon middel wettigde.

Door de Liberalen werd dit over het algemeen ontkend. In het ‘Utrechtsch Dagblad’ verscheen een artikel van de hand van Prof. de Louter met het opschrift: ‘Hoog spel’, waarin de voordracht van het Kabinet tot ontbinding ‘een revolutionairen daad’, ‘een daad zonder weerga in onze parlementaire geschiedenis’ genoemd werd. In conservatieve Regeeringskringen schroomde men de ontbinding toe te juichen. Men gevoelde ook daar, dat deze maatregel, die de Eerste Kamer trof, welke steeds als bolwerk van het behoud was beschouwd, inderdaad een revolutionaire tint had. Mijn vader achtte het een verkeerd antecedent, dat de Regeering, wetend met een ontbinding haar doel te zullen bereiken, daartoe overging bij de eerste strubbeling, die zich voordeed. Een Eerste Kamer met een eenigszins andere kleur dan de Tweede Kamer kon z.i. een zeer goeden invloed hebben op de Regeering, die dan aan de doldriftige partijgenooten kon toeroepen: ‘Denk aan de Eerste Kamer’. Hij vreesde, dat deze nu voortaan zouden zeggen: ‘Ontbindt haar dan, zooals Kuyper deed in 1904’.

Door de ontbinding werden een aantal bekwame en gematigde Vrijzinnigen (o.a. Prof. Boneval Faure, Vening Meinesz, s' Jacob, Vlielander Hein e.a.) vervangen door Anti-Revolutionairen en Katholieken die voor het meerendeel op staatkundig gebied nog onbekend waren.

Een door de Regeering waarschijnlijk minder gewaardeerd gevolg der ontbinding, was van Houten's terugkeer in het practische politieke leven, doordat de Staten van Friesland dezen staatsman een zetel in het Hoogerhuis toekenden, waar hij terstond met zijn van ouds bekende scherpzinnigheid en doortastendheid, min of meer als de leider der Liberalen, optrad.

Bij de wegens de ontbinding gehouden verkiezingen deed zich in Overijsel een incident voor. Tengevolge van een vacature in de Staten dier Provincie, welke spoedig zou vervuld worden, zeer waarschijnlijk door een Liberaal, waren de Vrijzinnigen in dat college even talrijk als de Kerkelijken. Van liberale zijde werd nu in de vergadering, waarin de verkiezing der Eerste Kamer-leden zou plaats hebben, voorgesteld deze te verdagen, ten einde den uitslag der aanvullingsverkiezing af te wachten. Over dit voorstel staakten de stemmen, zoodat

het verworpen was. Daarop verlieten alle liberale leden de statenzaal, hetgeen tengevolge had dat de verkiezing wegens onvoltalligheid der vergadering niet kon plaats hebben.

De Commissaris der Koningin, Lycklama à Nijeholt, die zich volkomen neutraal had gehouden, stond onverwacht voor een moeilijke beslissing. Hij verzocht den Minister van Binnenlandsche Zaken te willen bevorderen, dat de Koningin hem zou machtigen de Staten op nieuw op te roepen. Minister Kuyper, die zich op reis bevond, en vermoedelijk verstoord was over de handelwijze der Overijselsche Staten-leden, welke ook de verontwaardiging der ministerieele persorganen had opgewekt, wees dit verzoek af[1]. Ten einde zich te redden uit de moeilijkheid, maakte hij een wetsvoorstel aanhangig, waarbij bepaald werd, dat de Staten van Overijsel binnen dertig dagen na het in werking treden dezer noodwet, drie leden van de Eerste Kamer zouden kiezen. Deze oplossing werd in de Tweede Kamer algemeen afgekeurd. Röell legde bij het Voorloopig Verslag een nota over, waarbij hij op staatsrechtelijke gronden betoogde, dat dit nood-wetje schadelijk en overbodig was.

Enkele rechtsche bladen verklaarden er geen bezwaar in te zien, dat de Overijselsche staten de keuze zouden doen in hun najaarsvergadering zonder de totstandkoming van het noodwetje af te wachten. De Eerste Kamer zou dan de geloofsbrieven der aldus gekozenen wel goedkeuren. De Staten handelden overeenkomstig dezen wenk, doch ook bij deze verkiezing deed zich weder een incident voor.

In de vacature, welke in de Staten van Overijsel bestond, was thans, door de verkiezing van een Liberaal, voorzien, zoodat de Vrijzinnigen met één stem in de meerderheid waren. Het scheen dus vast te staan, dat de drie aftredende liberale Eerste Kamer-leden zouden herkozen worden. Dit geschiedde

1) Eerst in September, toen hij van zijn reis was teruggekeerd, bracht Kuyper dit verzoek van den Commissaris, om de bijeenroeping der vergadering op 25 Augustus te willen bevorderen, ter kennis van de Koningin. Troelstra besprak deze kwestie in de Kamer en verweet Kuyper minachting voor de Kroon. Nooit te voren was de Kroon zoozeer behandeld als een ornament, waarbij van Houten haar eens had vergeleken; zelfs een socialistisch Minister zou alleen uit beleefdheid anders hebben gehandeld, verklaarde de leider der S.D.A.P.

evenwel niet; slechts één van hen zag zijn mandaat hernieuwd; de zetels der beide anderen werden resp. aan een Anti-Revolutionair en aan een Katholiek toegekend. Eén der liberale leden had dus blijkbaar op twee der rechtsche candidaten gestemd en de algemeene meening wees Mr. van Diggelen als den schuldige aan. Deze ontkende dit evenwel, doch een nota, door de overige liberale Staten-leden over deze kwestie uitgebracht, bevatte zeer sterke aanwijzingen voor zijn schuld. Naar men beweerde zou deze zonderlinge handelwijze van Mr. van Diggelen een wraakneming zijn geweest, omdat hij zelf eenige jaren te voren niet tot lid der Eerste Kamer was gekozen, ter vervulling van de door het overlijden van Van Naamen van Eemnes ontstane vacature.

In de pers werd de vraag besproken of de beide gekozen Clericalen de benoeming behoorden aan te nemen. Door de rechtsche bladen werd deze vraag bevestigend, door de linksche ontkennend beantwoord. Zij waren wettig gekozen en vonden zelf geen aanleiding voor het hun opgedragen mandaat te bedanken.

Inmiddels was de nieuwe Eerste Kamer reeds bijeengekomen, vóórdat de Overijselsche leden gekozen waren. Het katholieke lid Van Zinnicq Bergmann stelde dadelijk door een interpellatie de Overijselsche kwestie aan de orde. Volgens Van Houten had de Commissaris der Koningin sua auctoritate de vergadering behooren te verdagen, zoodra zij onvoltallig was geworden door het vertrek der liberale leden; een nieuwe Koninklijke machtiging ware dan niet meer noodig geweest.

Van Houten achtte het onvoegzaam, dat de Kamer, zoolang zij niet voltallig was, haar werkzaamheden zou verrichten. Een door hem voorgestelde motie tot verdaging werd evenwel verworpen.

Bij het behandelen van het adres van antwoord op de troonrede bracht Van Houten de ontbinding ter sprake en wees er op, dat de Hooger Onderwijswet was verworpen wegens een in algemeenen zin zeer ondergeschikt en niet urgent onderdeel. De Regeering had z.i. kunnen handelen gelijk het vorige Kabinet met betrekking tot de ongevallenwet en de hoofdzaak kunnen tot stand brengen zonder wederom met de Eerste Kamer in conflict te komen. Minister Kuyper antwoordde dat

dit onderdeel der wet voor de Regeering juist een levensbeginsel was.

De inmiddels met geringe wijziging weder ingediende Hooger Onderwijs-novelle kwam in Februari 1905 bij de Tweede Kamer in behandeling. Zij nam een amendement der beide Christelijk-Historischen, Dr. Schokking en Dr. de Visser, aan, waarbij werd voorgeschreven, dat binnen vijf jaren een nieuwe regeling zou worden ontworpen van het bepaalde omtrent de vakken van de faculteit der godgeleerdheid aan de Rijks Universiteiten[1]. De bedoeling was dat deze faculteit weder tot voorwerp van onderzoek zou hebben ‘de kennisse God's in gebondenheid aan de openbaring, die in Christus haar middelpunt heeft’.

Dr. de Visser bracht thans zijn stem uit vóór de wet, die nu, 9 Maart 1905, door de Tweede Kamer voor de tweede maal werd aangenomen.

Bij de behandeling in de Eerste Kamer was het thans voornamelijk Van Houten, die de wet bestreed. Evenals Faure ontkende hij, dat de staat zijn hoogheidsrecht mocht prijsgeven en de beslissing over de benoembaarheid tot staatsambten aan particulieren mocht overdragen.

Zooals te verwachten was nam het thans in meerderheid clericale Hoogerhuis de wet aan.

De Lager Onderwijs-strijd, die in 1889 tot bedaren scheen te zijn gekomen, herleefde weder tijdens het bewind van het tweede Christelijke Kabinet. De schoolkwestie zou vooralsnog hier te lande een staatkundig vraagstuk blijven. Dit lag in den aard van ons volk, dat voor godsdienstige vragen veel gevoelt, meer dan voor zuiver politieke. Velen hadden gemeend, dat door de totstandkoming der wet-Mackay, de vrede op onderwijs-gebied voor altijd was ingetreden. De beteekenis dier wet was dan ook inderdaad pacificatie. Men wilde uit de politiek alle kwesties verwijderen, die betrekking hadden op de schoolwetgeving, zoodat de volksvertegenwoordiging zijn aandacht geheel aan andere onderwerpen zou kunnen wijden. In een kort na 1889 uitgekomen geschrift van de Savornin Lohman:

1) Dit is tot nu toe niet geschied. In 1911 werden de woorden ‘binnen vijf jaren’ geschrapt.

‘de pacificatie’ werd toen zelfs door dezen vurigen voorstander van bijzonder onderwijs erkend, dat aan den schoolstrijd voor zoover deze op staatkundig gebied gevoerd werd, een einde was gemaakt. Politieke onderwijs-debatten hadden dan ook in de Tweede Kamer sinds 1889 bijna niet meer plaats gehad. De ‘Unie een school met den bijbel’ had in 1895 een, door een commissie uit haar midden samengesteld, rapport aangenomen, waarvan de strekking was het onderscheid tusschen openbaar en bijzonder onderwijs te doen verdwijnen, doordat aan de vereenigingen, die zich met het geven van onderwijs overeenkomstig de godsdienstige begrippen der ouders belastten, de noodige financieele steun uit 's Rijks schatkist zou verstrekt worden, ten einde haar in staat te stellen scholen op te richten, voldoende aan de wettelijke eischen, doch met volkomen vrijlating van den geest van het daar te geven onderwijs. Van liberale zijde werd bij monde van Wertheim in de Eerste Kamer aan de Savornin Lohman, toen hij aldaar in 1895 een door hem ingediend wetsvoorstel tot wijziging van een artikel der L.O. wet verdedigde, gevraagd of dit Unie-Rapport een reageeren beteekende tegen de wet-Mackay. Lohman ontkende dit; het bedoelde juist een ontwikkeling van de beginselen dier wet. Dit Unie-Rapport, in 1900 eenigszins gewijzigd, werd voortaan de leidraad van de voorstanders van Christelijk onderwijs. ‘De vrije school voor heel de natie’ was nu hun leuze. In het anti-revolutionaire program werd de volgende clausule omtrent het onderwijs-vraagstuk opgenomen: ‘Zij (de anti-revolutionaire partij) wil dat de staat (voor zoover ontstentenis van veerkracht bij de burgerij hiertoe niet noodzaakt) het beginsel late varen, alsof de overheid geroepen zou zijn om van harentwege onderwijs te doen geven; voorkomen, dat de overheidsscholen, voor zoover noodig, tot propaganda van godsdienstige of tegen den godsdienst gekeerde begrippen misbruikt worden en alzoo ook in zake onderwijs aan alle burgers, onverschillig welke hun godsdienstige of paedagogische zienswijze zij, gelijke rechten gunne’.

Bij de behandeling van de Lager Onderwijs-wet van Borgesius in 1901 was door de Savornin Lohman de volgende motie voorgesteld: ‘De Kamer van oordeel, dat het wenschelijk

is de door de wet vastgestelde minima voor de jaarwedden der onderwijzers aan de openbare en aan de bijzondere lagere scholen alsmede de wettelijke verhooging van die jaarwedden ten laste van het Rijk te brengen, gaat over tot de orde van den dag'. Deze motie was toen echter buiten behandeling gebleven.

De Liberalen hadden de eertijds door hen als een soort dogma gehuldigde meening, dat de gemengde openbare school een instelling was, die ieder kon bevredigen, thans prijsgegeven. De rechtmatigheid van de grieven der tegenstanders werd eenigszins erkend en op grond daarvan werd het subsidie-stelsel, in de wet-Mackay belichaamd, vrijwel algemeen aanvaard. Volgens Kuyper had de openbare school de volksgunst verloren. Hooggeplaatste personen, die vroeger voorstanders van openbaar onderwijs waren, zoo deelde hij in 1903 mede, hadden hem verklaard, dat zij van meening veranderd waren.

Tot deze kentering in de liberale opvattingen zullen vermoedelijk verschillende oorzaken hebben geleid. Eén dezer oorzaken was bezorgdheid over het feit, dat vele onderwijzers aan de openbare scholen militante Sociaal-Democraten waren. De Socialisten-vrees was groot en de Christelijke opleiding achtte men het eenig deugdelijke middel om het Socialisme te keeren. Bij het bijzonder onderwijs mocht tegen het roode gevaar gewaarschuwd worden, maar in de openbare school kon dit niet worden toegelaten, tenzij men ook aan de socialistische onderwijzers zou willen veroorloven aldaar voor hun leer propaganda te maken.

Voor vele aan den godsdienst gehechte Liberalen zal ook wellicht invloed hebben uitgeoefend een zekere bekommering over het zich ook hier te lande voordoend verschijnsel, dat een steeds toenemend aantal personen zich van de kerk en van het Christendom afwendde, al zal dit wel voornamelijk aan andere invloeden dan aan die van de 'godsdienstlooze school' moeten worden toegeschreven. Trouwens in andere landen was dit verschijnsel eveneens waar te nemen en reeds vele jaren vroeger had het Victor Hugo doen verzuchten:

> Mais parmi les progrès dont notre âge se vante,
> Dans tout ce grand éclat d'un siècle éblouissant
> Une chose, o Jésus, en secret m'épouvante
> C'est l'écho de ta voix qui va s'affaiblissant.

Het was vooral het vrijzinnig-democratische kamerlid Dr. Bos, specialiteit op het gebied van onderwijs en paedagogie, die, hoewel zelf zeer gehecht aan de openbare school, er toe medewerkte om aan de Vrijzinnigen een andere kijk te geven op het bijzonder onderwijs. Hij achtte den grond voor staatssteun gelegen in de beteekenis van het particuliere initiatief, dat voor de verscheidenheid, de voortdurende verfrissching en vernieuwing van het onderwijs in zijn geheel genomen, niet kan worden gemist.' Het subsidie-stelsel wilde hij aanvaarden in zijn vollen omvang 'omdat ver boven de vraag of het onderwijs uitga van een gemeentelijk of een particulier schoolbestuur' bij hem de vraag stond of het onderwijs goed was en ook inderdaad zoo werd geregeld, dat het in de toekomst voortdurend meer volmaakt kon worden.

De Sociaal-Democraten namen op hun, in 1902 gehouden, congres te Groningen de beslissing om de vrije (confessioneele) school staatkundig te steunen[1)]. Troelstra, die een behendig volksleider was, had dit voorgesteld met de bedoeling, de Calvinisten, die zich onder de socialistisch gezinde arbeiders bevonden, bij de verkiezingen op zijn hand te verkrijgen. Er waren wel enkele tegenstanders van dit voorstel, o.a. Socialisten, die van geboorte Katholiek, later sterk anti-clericaal waren geworden, doch deze maakten van de zaak geen twistpunt.

1) De door het Congres aangenomen motie luidde aldus:
Het Congres der S.D.A.P. 1. Stelt den Staat den eisch om te zorgen, dat overal algemeen verplicht kosteloos voldoend L.O. worde gegeven.
2. Ziet tusschen de neutrale Staatsschool en de bijzondere school geen principieel verschil, daar èn Kerk èn Staat, in de kapitalistische maatschappij, beide machtsmiddelen der bezittende klasse zijn. Constateert dat een groot deel der arbeidende klasse in Nederland voor hun kinderen godsdienstig onderwijs eischt; dat het ongewenscht is hen daar in tegen te werken, daar de sociaal-democratische beweging geen strijd voert tegen den godsdienst en dus de eenheid der arbeidende klasse tegen geloovige en ongeloovige kapitalisten op maatschappelijk gebied niet ter wille van theologische geschilpunten heeft te verstoren. Stelt overigens aan de bijzondere school wat haar verstandelijk peil, de positie der onderwijzers, de schoollokalen en het toezicht betreft, dezelfde eischen als aan de openbare en verklaart zich niet te verzetten tegen maatregelen, welke de strekking hebben, om, onder de noodige waarborgen van goed onderwijs, goede scholen en vrijheid van keuze voor armlastige ouders, de gelijkstelling der bijzondere school met de openbare te bevorderen.

De aanteekeningen mijns vaders van 1905 bevatten de volgende beschouwingen over de onderwijs-kwestie:

> Ik vraag mij thans dikwijls af: had men in het tijdvak 1857-1887 den schoolstrijd kunnen bezweren? Indien men toen geen mannen had gehad zooals Moens en anderen, die zich voorstelden, dat men de bijzondere scholen wel klein zou krijgen, indien de onderwijskwestie buiten de staatkunde was gebleven, was het zeker mogelijk geweest. Nu zegt de Heer Ketelaar, een der meest vooruitstrevende Radicalen en zelf onderwijzer: de wet Kappeyne is verkeerd geweest. Destijds, toen ik als jong publicist de stelling verdedigde, dat men Heemskerk de schoolkwestie moest laten oplossen, werd ik van alle zijden aangevallen. De knoop moest worden doorgehakt. De meerderheid der natie zoude altijd tegen het bijzonder onderwijs gekant blijven. De uitbreiding van het kiesrecht heeft het anders geleerd.

Bij het optreden van het Ministerie-Kuyper werd aanstonds door enkele organen der katholieke en anti-revolutionaire pers verkondigd, dat de oplossing van de schoolkwestie het eerst noodige was. Toen Minister Kuyper aanvankelijk niet voornemens scheen om deze taak terstond ter hand te nemen en aan den vrij liberalen afgevaardigde Tydeman, die hem in de Tweede Kamer naar zijn plannen met betrekking tot het Lager Onderwijs vroeg, had geantwoord, dat het zóó goed ging en er voorshands geen reden bestond om in den gang van zaken verandering te brengen, verschenen er in enkele Christelijke bladen heftige artikelen, waarin Kuyper zijn inactiviteit op Lager Onderwijs gebied verweten werd. Vooral over het ontbreken van een toezegging tot verbetering van den financieelen toestand der bijzondere onderwijzers werd in Christelijke onderwijskringen geklaagd.

Eindelijk, in 1904, diende Kuyper een ontwerp tot wijziging der Lager Onderwijswet in, dat bedoelde ‘het stuitend onrecht’ in de ongelijke financieele verzorging van overheidswege van openbaar en bijzonder onderwijs weg te ruimen. Van het brengen van alle kosten der bijzondere scholen ten laste van het Rijk, zooals het Unie-Rapport verlangde, had de Minister echter, omdat dit zonder wijziging van art. 192 der Grondwet niet kon verwezenlijkt worden en ook met het oog op 's Rijks financiën, moeten afzien. Dit zou nml. een jaarlijksche hoogere uitgave van 20½ millioen gevergd hebben. Kuyper had daarom een middenweg gekozen en gaf ook de voorkeur aan ‘den weg der geleidelijkheid’, omdat er bij het

bijzonder onderwijs, wanneer dit zich te snel uitbreidde, gebrek aan onderwijzers zou ontstaan. Wellicht achtte de Minister een finale oplossing van den schoolstrijd ook niet gewenscht, omdat dan tevens de Christelijke partijen haar reden van bestaan voor het grootste deel zouden hebben verloren. Die middenweg bestond nu hierin, dat, overeenkomstig den wensch, vervat in de motie Lohman van 1901, de door de L.O. wet vastgestelde minima-jaarwedden voor de onderwijzers bij het openbaar onderwijs, aan de besturen der bijzondere scholen door het Rijk zouden worden vergoed, mits tenminste deze minima inderdaad aan de onderwijzers werden uitbetaald. Ook de minima-jaarwedden der onderwijzers aan de openbare scholen zouden ten laste van het Rijk worden gebracht, maar tevens zou, voor elke gemeente, de uitkeering welke zij krachtens de wet van 1897 van het Rijk ontving, worden verminderd met een bedrag, gelijk aan deze meerdere onderwijs-subsidie, m.a.w. de subsidie zou wel aan de gemeenten verleend, maar niet uitgekeerd worden; een regeling, die, zooals Röell het uitdrukte, een unicum was in onze wetgeving en de gemeenten plaatste in de positie van ‘Tantalus aan de rots gekluisterd’ en die Prof. Oppenheim in zijn standaardwerk over gemeenterecht kwalificeerde als ‘boerenbedrog’.

Deze regeling verwekte dan ook groote verontwaardiging bij de partijen der linkerzijde, die daarenboven nog om andere redenen een heftige oppositie tegen het ontwerp voerden. Waarborgen, dat de te verleenen subsidiën inderdaad zouden bestemd worden voor de doeleinden, waarvoor zij verstrekt werden, ontbraken. De aan het katholieke onderwijs toe te kennen uitkeeringen zouden voor een groot deel terecht komen in de kassen der congregatiën en kloosters, welker leden zich aan het onderwijs wijdden. Ook achtte men het beginsel waarvan het ontwerp uitging, dat er tusschen de openbare en de bijzondere school rechtsgelijkheid moest bestaan, in strijd met de grondwet. Het gehalte van het openbaar onderwijs zou, vooral ten plattelande, door deze wet achteruitgaan en geen enkel middel tot herstel werd daar tegenover gesteld. Het was niet tegen het beginsel van het verleenen van subsidiën aan het bijzonder onderwijs, dat de Vrijzinnigen zich ver-

zetten, maar tegen de toepassing en de uitvoering daarvan door Kuyper voorgesteld.

De Vereeniging 'Volksonderwijs', het 'Nederlandsch Onderwijzers Genootschap' en 'de Nederlandsche Bond voor Onderwijzers' riepen, onder de oude leuze: 'Maakt front voor de openbare school', een beweging tegen het voorstel van Kuyper in het leven en organiseerden alom in den lande protestvergaderingen.

Ook in de beide takken der Staten-Generaal werd deze onderwijs-novelle door de leden der linkerzijde hevig bestreden. De vrijzinnig-democratische afgevaardigde van Raalte noemde haar 'een partijwet van de ergste en ergerlijkste soort'. Een amendement Bos-Röell, strekkend om godsdienstonderwijs in het leerplan der openbare school op te nemen, werd niet behandeld, omdat de meerderheid der Kamer dit niet toelaatbaar achtte, als niet vallend in het kader van het wetsontwerp.

De Kerkelijken, zich sterker gevoelend dan in 1889, durfden nu hun bedoeling ook duidelijker uit te spreken, nml. om de bijzondere school tot regel en de openbare tot uitzondering te maken.

De door de Regeering gewenschte gelijke financieele behandeling door den staat van het confessioneele en het openbare onderwijs, was een toepassing van een door Kuyper verdedigd stelsel, dat hij het paralellisme noemde en dat hierin bestond, dat de staat de Christelijke en de moderne richting evenwijdig moest laten loopen. 'Niet aan deze of gene groep den voorrang toekennen, niet de eenheid der natie prijs geven, geen bevoorrechting of miskenning, doch aan de beide antithetische deelen eenzelfde kans laten'. In de Kamer toonde Treub met tal van citaten aan, dat dit stelsel in strijd was met de uitspraken van gezaghebbende calvinistische en katholieke schrijvers en hij verklaarde niet te begrijpen, dat het kon aanvaard worden door een positief Christelijke Regeering, die krachtens haar beginsel verplicht was, om de leerstellige Christelijke denkbeelden te doen bloeien en de moderne daarbij achter te stellen.

Bij zuivere partij-stemming werd de wet aangenomen. De kerkelijke partijen waren evenwel nog niet bevredigd. Reeds

bij de verkiezingen van 1905 gaven hun woordvoerders uitdrukkelijk te kennen, dat men niet zou rusten, voordat de bijzondere confessioneele school geheel door den staat zou worden bekostigd. Men meende zelfs aanspraak te mogen maken op geheele of gedeeltelijke teruggave van de kosten, die men gedwongen was geweest te maken gedurende den tijd dat het bijzonder onderwijs nog niet uit de Rijksmiddelen was gesubsidieerd.

XXXVII.

In 1898 werd Kolonel van Heutsz, die reeds sinds 1896 op Noord-Sumatra vertoefde, waar hij ter beschikking was gesteld van den militairen Commandant, benoemd tot Civiel en Militair Gouverneur van het gewest Atjeh en onderhoorigheden. Gouverneur-Generaal van der Wijck had van Heutsz voor deze benoeming voorgedragen o.a. op advies van Dr. Snouck Hurgronje, die verzekerde, dat niemand anders dan Van Heutsz, met wien hij op Atjeh veel had samengewerkt in staat zou zijn den vrede aldaar tot stand te brengen. De Landvoogd had indertijd Dr. Snouck Hurgronje, nadat deze zich naam had gemaakt door zijn standaardwerk over Mekka (waar hij, vermomd, geruimen tijd vertoefd had), belast met het instellen van een onderzoek naar de toestanden op Atjeh. Ook toen dit onderzoek was afgeloopen, bleef deze geleerde, die zich geheel had ingewerkt in de zeden en gewoonten der Atjehers en daarvan dan ook beter op de hoogte was dan iemand anders, de adviseur der Indische Regeering en aan den Gouverneur van Atjeh werd de verplichting opgelegd in alle civiele en politieke kwesties overleg met hem te plegen. Aan de samenwerking tusschen Van Heutsz en Snouck Hurgronje schijnt voor een groot deel het succes door eerstgenoemde bereikt, te danken te zijn.

Een man als Van Heutsz, van wien Fransen van de Putte getuigde, dat hij evenzeer een staatsman als een voortreffelijk krijgsman was, een man met een groot verstand en een onverzettelijken wil, was destijds in Atjeh onmisbaar.

Reeds in 1892 had van Heutsz, toenmaals Majoor, een brochure gepubliceerd ‘de onderwerping van Atjeh’. In dat ge-

schrift had hij betoogd, dat ons tot dusver niet slagen in Atjeh uitsluitend te wijten was aan de bij iedere bestuurswijziging wisselende inzichten en aan ons ongelooflijk optimisme. ‘Alleen hij, die toont de macht te bezitten om zijn wil te doen eerbiedigen, overal en onder alle omstandigheden, ook, waar noodig, door doeltreffende gebruikmaking van den sterken arm, zal de man zijn die Atjeh tot volkomen onderwerping brengt, die het dappere en vrijheidlievende Atjehsche volk den voet op den nek zet’. Deze zin liet Van Heutsz cursief drukken en hij voegde daar nog aan toe ‘Men onthoude dit goed’. Van Heutsz heeft later zelf getoond die macht te bezitten, hij zelf is de man geworden, die het Atjehsche volk heeft onderworpen.

Toen Van Heutsz als Gouverneur optrad was het verzet in Groot-Atjeh reeds grootendeels onderdrukt, mede dank zij zijn werkzaam aandeel aan de toepassing van de politiek van krachtig optreden, welke die van afwachten had vervangen. Een gebied, grooter dan het indertijd door Generaal van der Heyden veroverde, was toen al weder door ons bezet. Vele weerspannige Atjehers hadden de wijk genomen naar de kuststaten, voornamelijk naar de Pedir-streek, ten Oosten van Groot-Atjeh, waarheen van Heutsz dan ook spoedig een expeditie ondernam, welke met succes werd bekroond. Binnen vier maanden werd deze tot dusver gevreesde streek ten onder gebracht en alle tegenstand in de kuststaten was daarmede gefnuikt. In verschillende onderhoorigheden werd daarna nog voortdurend krachtig tegen de overgebleven vijandelijke elementen opgetreden. Bij één dezer expedities naar de Westkust sneuvelde de beruchte Toekoe Oemar.

In 1903 onderwierpen zich de Pretendent-Sultan en verscheidene aanvoerders o.a. onze voornaamste en meest onverzettelijke tegenstander Panglima Polim. In de troonrede van 1903 kon melding worden gemaakt van de pacificatie van het Noordelijk gedeelte van Sumatra en welverdiende lof werd door de Koningin gebracht aan het Nederlandsch-Indische leger.

Nog slechts enkele op zich zelf staande benden oorlogzuchtigen bleven over, die naar de bergen waren uitgeweken in de Gajo landen, waarheen een expeditie onder leiding van den

Overste van Daalen die in 1904 Van Heutsz als Gouverneur van Atjeh opvolgde, werd ondernomen en die er in slaagde dit verzet te breken. Het bericht, dat bij deze expeditie een groot aantal Atjehsche vrouwen en kinderen door onze wapenen was omgekomen, verwekte hier te lande eenige beroering. Victor de Stuers[1)] hield in de Tweede Kamer een fulminante rede, waarin hij de volle verantwoordelijkheid voor deze 'moordgeschiedenis' op de Regeering wierp. Minister Idenburg verklaarde met nadruk, dat slechts naar de wapenen werd gegrepen, wanneer dit noodzakelijk was. Ware in dit brandpunt het verzet niet gebroken, dan zouden over het gansche achterland de nadeelige gevolgen zich hebben doen gevoelen en de geheele pacificatie ware onmogelijk geworden. Door onze troepen was al het mogelijke gedaan om vrouwen en kinderen buiten den strijd te houden.

Toen Van Heutsz, inmiddels tot Luitenant-Generaal bevorderd, in 1904 Atjeh verliet, kon de oorlog, die nu ruim dertig jaren gewoed had, en die volgens van Kol een kanker was geworden, waaraan gansch Indië en Nederland aan ziel en lichaam leden, als geëindigd worden beschouwd. Tijdens zijn bestuur waren op Atjeh in het belang van handel en nijverheid goede wegen aangelegd en ruim 300 K.M. spoorweg, waardoor de welvaart werd bevorderd.

Bij zijn komst in Nederland, in November 1904, werd de pacificator van Atjeh met groot enthousiasme door de autoriteiten, door de organen der dagbladpers en door het publiek verwelkomd en gehuldigd. De Koningin ontving hem op het Loo en richtte een feestmaal aan te zijner eere. Tijdens zijn verblijf hier te lande werd Van Heutsz tot opvolger benoemd van den aftredenden Gouverneur-Generaal Rooseboom, welke benoeming door de bladen zeer werd toegejuicht.

De ongunstige toestand der Indische financiën vorderde in de eerste jaren dezer eeuw gedurig de aandacht van Regeering en Staten-Generaal. De oorzaken hiervan waren o.a. gelegen

1) De katholieke afgevaardigde Jhr. Mr. Victor de Stuers, bekend door zijn bemoeienis tot verbetering van verwaarloosde toestanden op het gebied van wetenschap en kunst, in het bijzonder ten aanzien van oude monumenten, archieven en musea, was de zoon van Generaal de Stuers, die indertijd commandant was van het Nederlandsch Indische leger.

in de geringe opbrengst van het opium-debiet en van de Gouvernements koffie-cultuur, en in de slechte economische gesteldheid der Javanen, terwijl de winsten, door de Nederlandsche cultuur-ondernemers in Indië gemaakt, aldaar toenmaals nog niet belast waren.

De troonrede van 1901 gewaagde van de mindere welvaart der Inlandsche bevolking op Java, naar de oorzaken waarvan een onderzoek zou worden ingesteld en in 1902 vermeldde de Koningin bij de opening der Staten-Generaal, dat de wanoogst in eenige residentiën van Java krachtig hulpbetoon van Gouvernementswege noodzakelijk maakte. Bij de behandeling van het Adres van Antwoord bracht de kort te voren uit Indië wedergekeerde socialistische volksvertegenwoordiger Van Kol, deze aangelegenheid ter sprake en Minister Kuyper deelde mede, dat de sterke aanwas der bevolking zonder dat daar tegenover stond een even sterke toeneming der bestaansmiddelen, alsmede het ontoereikende van het afwateringswezen, de oorzaken waren van de economische inzinking der bevolking van Midden-Java.

Middelen tot verbetering der Indische financiën en regeling van de geldelijke verhouding tusschen Nederland en Indië, kwamen gedurig in de Staten-Generaal ter sprake. Het stelsel van exploitatie der Kolonie ten bate van het Moederland, door ons tot 1877 met betrekking tot Nederlandsch-Indië toegepast, vond thans geen aanhangers meer en tegen het einde der vorige eeuw ontstond zelfs een beweging om de, aan het cultuurstelsel, met zijn te laag bezoldigde arbeidskrachten, te danken Indische saldo's, (in totaal eenige honderden millioenen, die, in vroeger jaren in de Nederlandsche schatkist gestort, voornamelijk waren aangewend voor het aflossen van Nederlandsche schuld en het aanleggen van spoorwegen, kanalen en vestingwerken hier te lande) weder aan Indië te restitueeren.

Reeds in 1888 had Domela Nieuwenhuijs in de Tweede Kamer geëischt, dat Nederland de 850 millioen, die het van Indië ‘geroofd’ had, zou terugbetalen. Minister Keuchenius, al wraakte hij de door den socialistischen afgevaardigde gebezigde uitdrukking ‘roof’, erkende dat er tegenover Indië onrechtmatig was gehandeld, doch zag geen mogelijkheid dat onrecht te herstellen.

Bij de behandeling der Indische begrooting voor 1898 bracht van Kol deze aangelegenheid weder ter sprake; hij meende, dat het de plicht was van Nederland, de sinds 1867 genoten millioenen aan Indië terug te geven. Minister Cremer die er zich over verheugde, dat de tijd van exploitatie van Indië ten behoeve van Nederland voorbij was, achtte uitvoering van het door Van Kol voorgestelde restitutie-stelsel onmogelijk. Toen in 1898 een ten laste der Indische schatkist aan te gane leening in de Tweede Kamer werd behandeld, kwam Van Kol weder op deze aangelegenheid terug. Minister Pierson, hoewel de batig-slot-politiek afkeurend, was van oordeel, dat onrecht zou geschieden aan het toen levend geslacht, indien dit aan Indië de vroeger genoten baten zou moeten terugbetalen.

De groote stoot tot de bovenbedoelde beweging werd gegeven door een in 1899 in dit tijdschrift opgenomen artikel[1)] van Mr. van Deventer, die gedurende vele jaren in Indië de rechtspractijk had uitgeoefend. In dit artikel werd betoogd, dat de, sedert de Indische begrootingen bij de wet werden vastgesteld, dus na 1 Januari 1867, aan Indië onttrokken saldo's ten bedrage van 151 millioen, die in de Nederlandsche schatkist waren gevloeid, ook toen Nederland die baten kon missen, aan Indië behoorden te worden teruggegeven en daarenboven nog ruim 36 millioen, die van 1882 tot 1899 voor rente en aflossing van schuld aan Indië in rekening waren gebracht. Deze restitutie zou kunnen geschieden, doordat Nederland de op Indië rustende schuld van 100 millioen en de vlottende schuld, die toen ongeveer 20 millioen bedroeg, voor eigen rekening nam. De overige 67 millioen zouden dan nog aan Indië uit te keeren zijn.

De restitutie dier 187 millioenen was, volgens den schrijver een ‘eereschuld’ van Nederland aan Indië.

Deze eereschuld-theorie vond spoedig vele aanhangers. Indische en Nederlandsche bladen bepleitten het denkbeeld en achtten het een nobele gedachte, aan Indië, dat in vroeger jaren benadeeld was geworden, terug te geven hetgeen men het onthouden had.

Zoowel de Vrijzinnig-Democraten, waartoe Van Deventer

1) In het Augustus-nummer van 1899. ‘Een eereschuld’ door Mr. C.Th. van Deventer.

behoorde, als de Sociaal-Democraten namen in hun programma's een paragraaf op in den geest der eereschuld-theorie.[1)]

Bedachtzame en meer behoudende staatslieden schudden bedenkelijk het hoofd over deze plannen. Ook mijn vader achtte het denkbeeld om uit onbillijke regelingen van vroegere jaren eereschulden af te leiden verkeerd. Men zou dan z.i. met nog vele eereschulden bij de schatkist kunnen komen. De verschillende provinciën b.v. zouden uit hetgeen na 1795 geschied was, ook grond kunnen vinden eereschulden aan te bieden.

Bij de behandeling der Indische begrooting voor 1900 kwam de eereschuld in de Staten-Generaal ter sprake.[2)] Minister Cremer ontkende het bestaan eener eereschuld, de bedoelde millioenen waren indertijd zonder bewustzijn van schuldvorming aanvaard. In de Eerste Kamer bestreden Geertsema en Röell het eereschuld-plan; eerstgenoemde meende, dat de eenheid van financiën tusschen Nederland en Indië nog bestond en dat thans het moederland Indië behoorde te ondersteunen, nu het noodlijdend was, terwijl laatstgenoemde van oordeel was, dat de financiën van Nederland en Indië gescheiden waren en dat de rente en aflossing der ten behoeve van Indië geleende gelden ten laste der Indische schatkist moesten blijven. Hulp aan Indië kon intusschen, zoo noodig, verleend worden. Minister Cremer betoogde, dat de financiën van Nederland en van Indië, die elk een eigen administratie hadden, feitelijk gescheiden waren en dat er nimmer meer sprake kon zijn van het aanwenden van eventueele Indische saldo's ten bate van Nederland. Fransen van de Putte (die reeds in 1898, naar aanleiding van hetgeen toen door Van Kol was aangevoerd, verklaard had, dat au fond van de zaak de afgevaardigde uit Enschede gelijk had) bepleitte bij de behandeling der Nederlandsche staatsbegrooting voor 1900 in de Eerste Kamer het denkbeeld van de eereschuld. Minister

1) De bedoelde § op het program der S.D.A.P. luidde*:* Voor het verleden*:* afrekening op een rechtvaardigen grondslag*;* voor de toekomst*:* wettelijke scheiding der Nederlandsche en Indische financiën. En het program van den vrijzinnig democratische Bond*:* vermeldde*:* Regeling der financieele verhouding tusschen Nederland en Indië, met toepassing, voor zooveel mogelijk, van het beginsel der scheiding ook op het verledene.

2) Zie hierover een tweede artikel van van Deventer ‘De eereschuld in het Parlement’ opgenomen in dit tijdschrift in het Maart-nummer van 1900.

Pierson antwoordde, dat het teruggeven der batige sloten aan Indië van af 1867 zuivere willekeur zou zijn; erkende men een eere schuld, dan moest men ook restitutie eischen van alle 700 millioenen, die Nederland van 1801 tot 1877 uit Indië had genoten.

In 1902 deed Van Deventer, die inzag, dat voor een voorstel tot afbetaling der geheele eereschuld geen meerderheid zou gevonden worden, in een nieuw artikel[1)] een 'bemiddelingsvoorstel' aan de hand, hetwelk hierin bestond, dat Indië niet langer belast zou worden met de rente en de aflossing der te zijnen behoeve gesloten leeningen. De daardoor voor Indië vrijkomende gelden zouden besteed worden tot reorganisatie van het Inlandsche onderwijsen afschaffing van heeren diensten. Voorts dat Nederland een nieuwe leening van 100 millioen zou sluiten ten behoeve van Indië, voor min of meer productieve werken. De rente en aflossing dier leening zouden voorloopig ten laste der Indische begrooting komen. Na 10 jaren zou dan beslist worden of deze leening al of niet voor rekening van Nederland zou worden overgenomen.

Bij de behandeling der Indische begrooting voor 1903 werd door verschillende sprekers aangedrongen op steun aan Indië. Minister Idenburg deelde toen mede, dat de Regeering de noodzakelijkheid inzag, om, naar mate van de krachten der moederlandsche financiën, Indië tijdelijk te hulp te komen.

In een in 1903 aan de Tweed e Kamer aangeboden nota, erkende de Minister, dat de zedelijke roeping van Nederland tegenover Indië de verplichting voorschreef, om de kolonie naar vermogen van eigen kracht te ondersteunen. De Regeering ontkende echter het bestaan eener eereschuld; practische politiek verbood haar te trachten de vroeger formeel wettig genomen maatregelen ongedaan te maken. De hulp, door Nederland aan Indië te verleenen, zou, volgens den Minister, moeten bestaan in een renteloos voorschot van 30 millioen, in den loop van vijf jaren te verstrekken. Wanneer de hierdoor geschapen vlottende schuld t.z.t. in een leening zou geconsolideerd worden, dan zou tevens te beslissen zijn of Indië zijn aandeel in de rente en aflossing reeds zou dragen, dan wel nog eenigen tijd daarvan zou vrijgesteld moeten blijven.

1) Dit artikel 'Een bemiddelingsvoorstel' werd opgenomen in het November-nummer 1902 van dit tijdschrift.

Bij de behandeling van een wijziging der Indische Comptabiliteitswet in Maart 1903 (waarbij de artikelen dier wet, welke storting van Indische bijdragen in de Nederlandsche schatkist veronderstelde, werden geschrapt) stelde Van Kol een motie voor, waarbij de Regeering werd uitgenoodigd voorstellen van wet in te dienen, waarvan het gevolg zou zijn, dat de rente en de aflossing der leeningen ten behoeve van Indië gesloten in 1883, 1887 en 1898, ten laste van de Nederlandsche kas zouden komen (hetzelfde dus wat Van Deventer met zijn bemiddelingsvoorstel bedoelde). Indien dit geschiedde zou Nederland geacht worden zijn eereschuld te hebben gekweten. Deze motie werd verworpen. Alleen de Sociaal-Democraten, de Vrijzinnig-Democraten, de Unie-Liberaal Fock en de Christen-Democraat Staalman verklaarden zich er voor. Aan zijn toezegging om een voorstel te doen tot het verstrekken van een renteloos voorschot aan Indië, gaf Minister Idenburg uitvoering door op de Indische begrooting voor 1904 een post daarvoor uit te trekken. Dank zij de ongunstige economische omstandigheden op Java en den indruk door Van Deventer's propaganda voor de eereschuld gemaakt, was financieele steun van het moederland aan de kolonie onafwijsbaar geworden. Verschillende afgevaardigden (o.a. Röell, Fock en Cremer), hoewel van oordeel, dat de tijd aangebroken was voor Nederland om Indië te hulp te komen, hadden er echter bezwaar tegen, dat de voor te schieten gelden ook zouden worden aangewend tot het dekken van gewone begrotingstekorten en niet, zooals behoorde, alleen voor buitengewone uitgaven; zij verlangden, dat de Minister den post van de begrooting zou schrappen en alsnog bij suppletoire begrooting een uitgewerkt plan zou overleggen. De Minister was hiertoe echter niet bereid, doch zegde toe, in overleg met kenners van Indië, een plan voor steunverleening te zullen uitwerken en aan de Kamer in den vorm van een wetsontwerp te zullen overleggen, waarop de post werd aangenomen.

Dit overleg[1)] had tengevolge, dat de Minister het denkbeeld

1) Op verzoek van den Minister hadden drie deskundigen in koloniale aangelegenheden*:* Mr. van Deventer, Mr. Fock en Dr. Kielstra rapporten uitgebracht resp. over den economischen toestand der bevolking, voorstellen tot verbetering van dien toestand en de financiën van Nederlandsch-Indië.

van het verleenen van een voorschot prijs gaf en thans voorstelde aan Indië 40 millioen ten geschenke te geven, welke som zou besteed worden voor verschillende maatregelen in het belang der economische ontwikkeling.

Dit voorstel kwam in 1905 bij de Staten-Generaal in behandeling en werd, hoewel daartegen aanvankelijk door verschillende leden zoowel der rechter- als der linkerzijde bezwaar werd gemaakt, ten slotte zonder stemming aangenomen.

Na 1905 is de welvaart der Indische bevolking weder toegenomen. Verdere toekenning van geldelijke steun uit de Nederlandsche schatkist aan Indië heeft niet meer plaats gehad en de eereschuld-theorie werd ten slotte opgegeven, ook door Van Deventer zelf in 1915.

Leusden.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd).

Retardatie en foetalisatie, een nieuwe beschouwing van het vraagstuk der anthropogenese.

Sinds het Darwinisme tegen het einde der 19e eeuw als volledig het verschijnsel der evolutie en de merkwaardige menigvuldigheid der levensvormen verklarend stelsel aan de kritiek der logica en der feiten is ten offer gevallen, ontbreekt in de biologie de alles beheerschende formule, die tegelijk de geesteshouding van den tijd karakteriseert en het onderzoek in een bepaalde richting voert.

De eenheid van het biologisch denken, in de vervlogen gloriedagen van het Darwinistisch tijdperk zóó indrukwekkend, dat ook niet-biologische wetenschappen, waarlijk niet steeds in haar voordeel, den magischen invloed ervan ondergingen, heeft voor een weinig geordend individualisme plaats gemaakt.

In velerlei richting gaat daarbij de belangstelling uit. Nog wordt door een aantal onderzoekers de vergelijkend-anatomische arbeid in tot heden onontgonnen gebied voortgezet. Ten deele geschiedt dit met koele plichtmatigheid zuiver descriptief, ten deele vindt men nog daarin, evenals in het onderwijs, bij poging tot interpretatie der verschijnselen, de obsolete terminologie der vroegere stamboomconstructies met weinig vertrouwen en veel gemakzucht gehandhaafd.

Daarnaast echter weten tal van andere vragen even zoo vele groepen van onderzoekers bezig te houden. De beoefenaren der ontwikkelingsmechanica en der experimenteele embryologie zoeken vóór alles naar de factoren, die het individueele ontwikkelingsproces, de individueele vormwording beheerschen en bepalen, waarbij meer en meer de werking der endokrine klieren de aandacht vasthoudt.

De genetici trachten methodisch op het voetspoor van

Mendel de wetten der erfelijkheid nauwkeurig vast te stellen en de beteekenis dier wetten voor de evolutie na te gaan.

In de weefselleer hebben verfijnder methoden van onderzoek de grenzen van het waarneembare uitgelegd en tracht men in verband hiermede in den laatsten tijd vooral de physicochemische processen bij de weefseldifferentiatie op het spoor te komen.

Niemand zal ontkennen, dat in al deze verschillende gebieden belangrijke nieuwe feiten zijn aan het licht gekomen, doch tegelijk daarmede dient eveneens erkend, dat voor het meerendeel deze feiten los naast elkaar liggen en dat de algemeene gedachte, die richting geeft aan het onderzoek en de waargenomen verschijnselen in één groot verband laat overzien, ontbreekt.

Waar deze toestand welhaast dertig jaren voortduurt kan het geen verwondering wekken, dat de steeds meer tot een leuze wordende noodkreet van onzen tijd: 'Synthese! geef ons synthese!' ook in de biologische wereld vernomen wordt. Tal van pogingen zijn hiervan onmiskenbaar de uiting; pogingen, die dit gemeenschappelijk hebben, dat zij alle het levend, het functioneerend organisme in het centrum van de belangstelling willen plaatsen en meer dan sinds de noodzakelijke maar noodlottige scheiding van morphologie en physiologie het geval was, vorm en functie in hun wederkeerige betrekking opnieuw willen bestudeerd zien. Streefde men er tot voor kort naar, de levende organismen zoo nauwkeurig mogelijk in hun samenstellende deelen te ontleden en zag men de werking van het organisme als geheel vooral als de summatie van de werking dezer onderdeelen (cel-theorie), tegenwoordig - en daarbij treedt ook onze landgenoot Boeke op den voorgrond - ziet men het levend wezen bij voorkeur als eene eenheid, beschouwt men het in zijne individualiteit. Bestaat het al uit deelen, meer dan het gescheiden zijn en meer dan de grootere of geringere zelfstandigheid dier deelen vraagt hun verbinding de aandacht en hun samenwerking. Tegenover de veelheid der deelen plaatst men de eenheid van het geheel en het zoeken naar grenzen van organen en weefsels en cellen, het zoeken naar specifieke functies in deze onderscheiden bouwelementen maakt plaats voor het streven, ook in den

bouw der organismen den grondslag te vinden voor de harmonische werking van het geheel.

Een soortgelijke poging tot synthese vindt men op heel ander gebied bij Böker. Tot heden beoogde de vergelijkende anatomie vóór alles de studie van vormovereenkomst en vormverschil en trachtte zij op grond van deze overeenkomst en van dat verschil een zoogenaamd natuurlijk systeem der levende organismen op te bouwen. De vormeigenschappen, de bouw en samenstelling der organismen waren hier als bij uitsluiting object van studie en terwijl men vormverwantschap met bloedverwantschap identificeerde leek het, of de rijke verscheidenheid der levensverschijnselen van het eene proces der afstamming de natuurlijke uiting was. Dat het daarbij in hoofdzaak om afstamming van organen, om afstamming dus van deelen ging, niet of ten onrechte om afstamming van levende organismen als geheel, is allengs klaar geworden en het is uit dien hoofde vooral, dat door Böker thans bij de beoefening der morphologie de physiologie van het organisme wordt naar voren geschoven. Ook hier dus allereerst studie van het levende individu, studie van de voornaamste levensfuncties in overeenkomst en verschil en eerst op deze basis het onderzoek naar de wijze, waarop deze overeenkomst en verscheidenheid in de vormeigenschappen der organismen mogelijk en verwezenlijkt zijn.

Een gansch andere beschouwingswijze, maar als ik mij niet bedrieg, in den grond toch voortgekomen uit dezelfde behoefte aan een beginsel, dat groote en vaak ver uiteengelegen groepen van morphologische en physiologische verschijnselen op gelijke wijze kan verklaren, vindt men in de suggestieve uiteenzettingen van den Amsterdamschen anatoom Bolk aangaande zijn opvattingen over het probleem der Anthropogenese.

Het is de bedoeling van dit artikel, een beknopt overzicht van Bolk's zienswijze te geven, niet zoo zeer, om ze hier critisch te bespreken, hetgeen in een vaktijdschrift op zijn plaats zou zijn, als wel om ze te doen zien als een zeer karakteristieke uiting van het biologisch denken in onzen tijd, waarin duidelijk de wijziging, die dit denken in den loop der laatste jaren onderging, aan den dag treedt.

Merkwaardig in dit opzicht is wel allereerst, dat Bolk het vraagstuk aangaande de ontstaanswijze van den menschelijken lichaamsvorm in den loop der tijden wil losmaken van het zoogenaamde afstammingsvraagstuk.

In zijn voordracht, het vorige jaar op het Congres der Duitsche Anatomen te Freiburg gehouden en afzonderlijk verschenen onder den titel 'Das Problem der Menschwerdung', in welke voordracht Bolk zijn zienswijze misschien niet het meest gedétailleerd, maar wel het meest als een afgerond geheel uiteenzet, wijst hij hierop met grooten nadruk. Hij zegt daar, den phylogenetischen samenhang van den mensch met de overige primaten volstrekt niet te betwijfelen, maar toch vast ervan overtuigd te zijn, dat de vraag naar het geleidelijk ontstaan van den menschelijken lichaamsvorm en de vraag naar de afstamming van den mensch twee in den grond verschillende problemen zijn, die elk voor zich een eigen onderzoekingsmethode vragen. In hoeverre er nu inderdaad essentieel verschil bestaat tusschen deze problemen, zou ik hier niet nader willen bespreken. Wel geloof ik, dat wij in het feit, dat Bolk nadrukkelijk het door hem gestelde vraagstuk der anthropogenese wil losmaken van de gangbare evolutieleer, den afkeer, de veroordeeling moeten zien, die bij Bolk, bewust of onbewust ten opzichte der bij de fundeering der evolutieleer gevolgde methode gerijpt zijn. Ik denk daarbij vooral aan het grove misbruik, dat gemaakt is van de vergelijking van volwassen lichaamsvormen met elkander en aan de stoutmoedigheid, waarmede men bij overeenkomst in dezen volwassen vorm tot bloedverwantschap en afstamming concludeerde, zonder met de mogelijke verscheidenheid in de individueele vormwording van beide voldoende rekening te houden.

In deze reactie tegenover vroeger gevolgde methoden ligt nu al zonder twijfel iets typisch moderns, al mogen wij hierin nog niet iets persoonlijks erkennen, omdat deze reactie op zich zelf reeds, zooals wij boven zagen, tot een vrij algemeene geesteshouding bij de biologen van dezen tijd geworden is. Het persoonlijke element in Bolk's opvattingen ligt echter in de feiten, waarvoor hij de aandacht vraagt en in de wijze, waarop hij den samenhang dezer feiten niet slechts morphologisch maar ook physiologisch aannemelijk tracht te maken.

Voorop plaatst Bolk een tweetal vragen: Wat is het wezen van den mensch als levend organisme, het wezenlijke dus van de menschelijke biologie, van het menschelijk *bion*? En wat is het wezenlijke van den menschelijken vorm, van het menschelijk *morphon*?

Hetgeen wij boven als typeerend voor meer moderne beschouwingswijzen aanhaalden, het streven naar een vernieuwde bestudeering van physiologie en morphologie in wederzijdsch verband, treedt hier, in de samenkoppeling der beide vragen, terstond duidelijk in het licht en nog sprekender zal dit worden, wanneer Bolk de antwoorden, die hij op beide vragen geeft, met elkander in verband gaat brengen. Aar dit laatste zijn wij echter nog niet toe. Wij hebben ons eerst bezig te houden met de wijze, waarop hij de door hem gestelde vragen beantwoordt.

De specifieke kenmerken van den menschelijken lichaamsvorm worden door Bolk in twee fundamenteel verschillende groepen verdeeld, die hij aanduidt als *primaire* en *consecutieve.* Als consecutieve kenmerken onderscheidt hij die, welke te beschouwen zijn als een aanpassing aan den door den mensch verworven opgerichten stand en zoodoende als min of meer mechanisch veroorzaakte, noodzakelijke consequenties van de veranderde statische verhoudingen gemakkelijk te verklaren zijn. Dat hiertoe een zeer groot aantal menschelijke kenmerken in nagenoeg alle orgaansystemen behoort, behoeft wel geen nadere toelichting. Dit aantal is zelfs zóó groot, dat veelal de opgerichte houding als uitgangspunt wordt gekozen voor de verklaring van welhaast alle specifiek menschelijke vormeigenschappen. Deze laatste opvatting nu wordt met allen nadruk door Bolk bestreden. Niet slechts de gevolgen van den opgerichten stand zijn volgens hem secundair of consecutief, maar ook de opgerichte stand zelf. Niet omdat het lichaam zich oprichtte, ontstonden geleidelijk de specifiek menschelijke vormeigenschappen, maar omdat de vorm menschelijker werd, werd het lichaam genoodzaakt zich op te richten. Het ontstaan van een aantal menschelijke vormeigenschappen is dus aan de oprichting van het lichaam in tijd voorafgegaan en een deel van deze heeft de oprichting veroorzaakt. Het zijn deze vooraf ontstane, vóór en onafhankelijk

van de oprichting tot stand gekomen vormeigenschappen, die door Bolk als de primaire worden onderscheiden.

Tot deze primaire kenmerken worden nu o.a. gerekend: de menschelijke orthognathie, d.w.z. het niet vooruitsteken van boven en onderkaak; het niet behaard zijn van de huid; het ontbreken of slechts in geringe mate voorhanden zijn van pigment in huid, haren en oogen; de vorm van de oorschelp; de zoogenaamde mongolenplooi van het bovenste ooglid; de centrale ligging van het achterhoofdsgat aan den schedel; het hooge hersengewicht; het bestaan blijven van de schedelnaden; de groote schaamlippen bij de vrouw; de bouw van hand en voet; de vorm van het bekken; de ventraalwaarts gerichte ligging van de geslachtsopening der vrouw; sommige variaties van het gebit en van de schedelnaden, enz.

Het merkwaardige van deze primaire kenmerken is nu volgens Bolk hierin gelegen, dat zij bij alle uiteenloopende verscheidenheid toch één ding gemeen hebben. Bestudeert men ze n.l. vergelijkend embryologisch bij de primaten, dan blijkt, dat ze alle permanent geworden foetale toestanden of verhoudingen zijn; met andere woorden: vormverhoudingen of vormeigenschappen, die bij de overige primaten slechts tijdelijk gedurende het foetale leven, of algemeener gezegd, tijdens de ontwikkelingsperiode voorkomen, zijn bij den mensch gestabiliseerd en tot blijvende eigenschappen van het volwassen individu geworden. Men kan dus, naar Bolk betoogt, niet langer zeggen, dat de primaire kenmerken, waardoor zich het menschelijk lichaam van de overige primaten onderscheidt, eerst geleidelijk in den loop der tijden door den mensch verworven werden, want reeds bij de individueele ontwikkeling van het primatenfoetus in het algemeen treden zij aan den dag, zij het ook slechts tijdelijk, wijl zij ten gevolge van een verder voortschrijdend differentieeringsproces weer verdwijnen. Wat dus bij de individueele ontwikkeling der apen een tijdelijk ontwikkelingsstadium van den vorm was, is bij den mensch tot eindstadium geworden, en het is hieraan toe te schrijven, dat het foetus van de lagere apen, alsmede het foetus en het jonge kind der menschapen een zooveel menschelijker voorkomen hebben dan de volwassen vormen. De individueele ontwikkeling der primaten in het algemeen maakt

dus een phase door, die voor allen een groote overeenkomst vertoont. De lichaamsvorm der apen verwijdert zich bij het voortschrijden der individueele ontwikkeling meer en meer van deze phase, terwijl bij de verdere foetale ontwikkeling van den mensch de vormeigenschappen dezer phase in hoofdzaak behouden blijven, althans zich minder ver daarvan verwijderen. In verband hiermede noemt Bolk den ontwikkelingsgang der apen *propulsief*, die van den mensch *conservatief*. Het essentieele van den menschelijken vorm ligt dus voor hem hierin, dat deze vorm een foetaal karakter draagt, hetgeen hij praegnant uitdrukt door te zeggen dat de mensch, wat zijn lichaamsvorm aangaat, eigenlijk ‘een geslachtsrijp geworden primatenfoetus’ is. Naar deze zienswijze zijn dus de primaire kenmerken van den menschelijken lichaamsvorm niet verkregen, doch waren zij reeds bij de voorouders van het menschelijk geslacht voorhanden, zij het ook alleen gedurende een korte phase hunner individueele ontwikkeling, als voorbijgaande toestand. Het in den loop der tijden zich voltrekkend ontwikkelingsproces, dat geleidelijk tot het ontstaan van den menschelijken lichaamsvorm voerde, bestond dus hierin, dat de volwassen vorm steeds meer een foetaal karakter kreeg, steeds minder van den foetalen vormtoestand verschilde, zoodat het historisch proces der anthropogenese naar zijn wezen een foetalisatie was. Op grond hiervan dient Bolk zijn opvatting aan onder den naam ‘Foetalisatiehypothese’.

Met betrekking tot de oorzaak voor het ontstaan van den specifiek menschelijken lichaamsvorm trekt hij hieruit de volgende conclusies. Hoe verscheiden de primaire kenmerken van dezen vorm ook mogen zijn, zij dragen desniettemin een gemeenschappelijk karakter en dit laatste is onvereenigbaar met de veronderstelling, dat zij onafhankelijk van elkander onder den invloed van uitwendige factoren zouden zijn ontstaan. Het gemeenschappelijk karakter, het gefoetaliseerd zijn van deze primaire kenmerken, wijst veeleer op een gemeenschappelijke oorzaak, die op hare beurt weer niet een uitwendige, buiten het organisme gelegen oorzaak kan zijn geweest, maar noodzakelijk in het organisme zelf moest zetelen. Immers aanpassing aan gewijzigde uiterlijke omstandigheden, strijd om het bestaan of sexueele teeltkeus zijn factoren, die

wel hun invloed op het organisme kunnen uitoefenen, doch dit steeds doen op een enkel bepaald kenmerk. Men is dus wel gedwongen in het proces der Anthropogenese de realiseering te zien van een enkel organisch ontwikkelingsbeginsel.

Vraagt men nu naar de werking van deze oorzaak of dit beginsel, zoo is uit het voorafgaande zonder meer duidelijk, dat deze moet bestaan in het uitoefenen van een remmende werking op het individueele ontwikkelingsproces, door welke remming dan veroorzaakt wordt, dat dit proces zijn oorspronkelijke eindphase niet bereikt. De werking bestaat dus in een ontwikkelingsremming, of, zooals Bolk zich uitdrukt, in een *retardatie* van de ontwikkeling.

Zien wij thans welk antwoord Bolk geeft op de tweede door hem gestelde fundamenteele vraag: waarin bestaat het wezenlijke van den mensch als levend organisme?

Het meest essentieele kenmerk van den mensch als functioneerend organisme ligt hierin, zoo luidt het, dat zijn levensgang zoo langzaam is. Geen zoogdier groeit zóó langzaam als de mensch en is zóó laat na de geboorte volwassen; geen zoogdier maakt een zoo lange bloeiperiode door of heeft een zóó langen ouderdom, waarin zelfs na het verlies der voortplantingsfunctie het leven geruimen tijd ongestoord voortduurt. In het langzame tempo van zijn levensgang ligt dus volgens Bolk het meest karakteristieke kenmerk der menschelijke levensverschijnselen. Is nu dit tempo alleen maar langzaam, of is het ‘verlangzaamd’, d.w.z. is het geleidelijk tijdens het historisch proces der anthropogenese langzamer geworden? Ja, zegt Bolk, het langzame levenstempo is tijdens de Anthropogenese verworven, het tempo is langzamer geworden, er is vertraging, er is ‘*retardatie*’. Naast de retardatie der ontwikkeling, die tot foetalisatie van den vorm voerde, bestaat er dus bovendien retardatie van het geheele levenstempo.

Voor deze retardatie, met haar morphologische en physiolologische consequenties zoekt Bolk een oorzaak en waar het verschijnsel der retardatie zelve, ook voor zoover het zich in foetalisatie uit, een physiologisch verschijnsel is, meent hij, dat ook deze oorzaak een physiologisch karakter dragen moet.

Het is goed er weder even op te wijzen ten behoeve van de algemeene karakteristiek, hoe in de denkwijze van Bolk hier

morphologie en physiologie in nauw verband worden geplaatst, in het bijzonder hoe het proces der ‘vormwording’ nadrukkelijk als een physiologisch proces wordt erkend.

De oorzaak voor de retardatie, d.w.z. de onmiddellijk aan de retardatie voorafgaande oorzaak, zoekt hij nu in de werking der klieren met inwendige afscheiding, het orgaansysteem, dat het geheel der stofwisseling beheerscht. Van de door dit z.g.n. ‘endokrine’ orgaansysteem gevormde producten, de ‘hormonen’, is bekend, dat zij grooten invloed uitoefenen op de stofwisseling en waarschijnlijk daardoor ook op het proces der vormwording; voorbeelden hiervan, zooals die bij ziekten van het endokrine systeem gevonden worden, komen hieronder nog wel ter sprake.

Bolk volgt nu dezen gedachtegang: Voor het tot stand komen van een bepaalden lichaamsvorm bij de individueele ontwikkeling en voor het handhaven van den zoodoende eenmaal verkregen vorm is een bepaalde werking noodig van het endokrine systeem, d.w.z. dus een bepaald ‘hormonencomplex’. Aan een verschil in lichaamsvorm loopt dus een verschil in de samenstelling van het hormonencomplex parallel en zoo moet het hormonencomplex van de menschapen en den mensch verschillend zijn, evenals er ook verschil zal bestaan in het hormonencomplex van den tegenwoordig levenden mensch en dat zijner anders gebouwde voorvaderen. En gelijk nu het individueele ontwikkelingsproces in zijn morphologische manifestaties tot onder den invloed der endokrine klieren staande stofwisselingsfactoren is terug te brengen, evenzoo ligt ook aan de historisch tot stand gekomen wijziging in den lichaamsvorm een wijziging in de werking der hormonen ten grondslag. De hormonen nu zijn in staat den groei te remmen of den groei te bespoedigen en daarbij kan volgens Bolk zoowel iedere eigenschap op zichzelf, alsook het lichaam of de levensgang als geheel, aangrijpingspunt voor de werking der hormonen zijn. De ontwikkelingslijn der hominidae heeft nu blijkbaar een remmenden invloed ondergaan, zooals in de antwoorden van Bolk op de beide fundamenteele, door hem gestelde vragen blijkt en het gevolg daarvan zijn geweest de foetalisatie van den lichaamsvorm en de retardatie van den levensgang.

Kort samengevat laten dus de inzichten van Bolk aangaande de anthropogenese zich aldus formuleeren.

1°. De primaire kenmerken van den menschelijken lichaamsvorm dragen een foetaal karakter; het wezenlijke van den mensch als vorm ligt in het geretardeerd zijn van zijn ontwikkeling.
2°. De oorzaak van deze retardatie kan geen uitwendige zijn, maar moet zetelen in het organisme zelf.
3°. Het essentieele van den mensch als levend organisme manifesteert zich in de vertraging, in de retardatie van zijn levensgang.
4°. De oorzaak van deze algemeene retardatie, waarvan de foetalisatie van den vorm slechts één bepaalde uitdrukking is, moet gezocht worden in de werking der endokrine klieren.

Het is binnen het beperkte bestek van een artikel als dit niet wel doenlijk alle argumenten te bespreken, die Bolk voor zijn opvattingen aanvoert, het zou trouwens, wijl voor het recht begrip van vele dezer argumenten te groote vakkennis vereischt wordt, weinig zin hebben.

Wel zullen wij enkele voorbeelden aanhalen, die bijzonder geschikt zijn den gedachtegang beter te doen begrijpen en de draagwijdte der hypothese toe te lichten.

Als voorbeeld van foetalisatie van den vorm, dat al zeer eenvoudig en gemakkelijk te begrijpen is, noemen wij hier allereerst de pigmentatie. Het is wel algemeen bekend, dat in de huid der primaten een hoeveelheid kleurstof voorkomt, waaraan de huid hare donkere kleur ontleent. Een belangrijke groep menschen mist dit pigment nagenoeg geheel en heeft in dat gemis een typisch menschelijk kenmerk. Bestudeert men nu de ontwikkeling van dit pigment, dan blijkt dat het eerst laat ontstaat, dat het tijdens het foetale leven gewoonlijk geheel wordt gemist en grootendeels eerst na de geboorte optreedt. De ontwikkeling van het pigment bij de primaten is dus zóó, dat er zoowel bij de apen als bij den mensch (ook bij de negers en andere gekleurde rassen) eerst een foetaal pigmentloos stadium bestaat. Bij de apen en gekleurde menschenrassen sluit zich aan dit pigmentlooze stadium een ontwikkelingsphase aan, waarin het pigment gevormd wordt

en zich manifesteert; bij de blanke menschenrassen daarentegen wordt het pigmentlooze stadium levenslang gecontinueerd. Bij deze laatsten is de ontwikkeling van het pigment dus vertraagd en wel zóó sterk, dat het pigment geheel uitblijft, zij het ook, zooals wij hieronder nog zullen zien, dat het vermogen tot pigmentvorming bewaard blijft. Wij kunnen dus zeggen, dat de pigmentlooze of pigmentarme huid, een specifiek kenmerk van een belangrijke menschengroep, een persistente foetale toestand is en dat deze menschengroep in dit opzicht gefoetaliseerd is.

Een iets ingewikkelder, maar ook veel sprekender voorbeeld is in de beharing gelegen. Met uitzondering van den mensch vertoonen alle primaten een sterk ontwikkeld haarkleed, dat slechts op een deel van het aangezicht, alsmede aan handpalm en voetzool ontbreekt. Bestudeert men de ontwikkeling van dit haarkleed bij de primaten, dan blijkt bij alle primaten, ook bij de apen, dit haarkleed in de jongere ontwikkelingsphasen geheel te ontbreken. Het onbehaard zijn van den mensch, een typisch menschelijke eigenschap, is dus ook weer een persistente foetale toestand.

Gaat men nu de vorming van het haarkleed bij de primaten na, dan verkrijgt men als resultaat een reeks van toestanden, waarvan het volkomen onbehaarde menschenlichaam als het eindstadium beschouwd kan worden.

Bij de lagere apen verschijnt de beharing tijdens het foetale leven bijna over het geheele lichaamsoppervlak tegelijk en bezit het pas geboren jong reeds een volledig haarkleed. Geheel anders doet zich de ontwikkeling van het haarkleed voor bij de Gibbons, waar allereerst de beharing van den kop wordt gevormd, daarna de beharing van de rugzijde van het lichaam. In dezen toestand wordt het jong geboren, zoodat op dat oogenblik dus het aangezicht en de buikzijde van het lichaam nog volkomen onbehaard zijn. Na de geboorte wordt dan het haarkleed spoedig volledig. Bij de anthropoiede apen ontwikkelt zich evenals bij de Gibbons allereerst de beharing van de kophuid. Tijdens het foetale leven gaat de ontwikkeling echter niet verder, althans niet bij den Gorilla en den Chimpanse, zoodat het voldragen foetus dezer apen, evenals het kind van den mensch, bij de geboorte vrij lange hoofharen

heeft, maar verder geheel naakt is. De overige beharing dezer Anthropoieden ontstaat na de geboorte. Zooals gezegd wordt de mensch geboren evenals de genoemde Anthropoieden met meer of minder hoofdhaar en verder naakt. Deze onbehaardheid is echter, althans bij het vrouwelijk geslacht voor het geheele leven permanent. Bij den man kan na het intreden der puberteit eenige beperkte beharing optreden.

Wanneer wij deze gegevens overzien en samenvatten, dan vinden wij dus de eerste inleiding van de retardatie der haarontwikkeling bij den Gibbon; bij de geboorte zijn alleen de buikzijde van het lichaam onbehaard en het aangezicht. De retardatie is verder voortgeschreden bij de Anthropoieden, die met uitzondering van het hoofd bij de geboorte nog volkomen onbehaard zijn. Het sterkst geretardeerd is de haarontwikkeling bij den mensch, bij wien het lichaamsoppervlak gedurende het geheele leven onbehaard of althans nagenoeg onbehaard blijft, welk gemis aan lichaamsbeharing dus weder een persistent geworden foetale toestand is.

Ter toelichting van de retardatie van het algemeene levenstempo wijst Bolk vooral op de overigens bekende, maar niet in dit licht beziene feiten, dat de mensch eerst na een buitengewoon langdurige zwangerschap wordt geboren en desniettegenstaande zeer onvolkomen ontwikkeld ter wereld komt. Het bewustzijn ontwaakt eerst zeer laat na de geboorte, er is een langdurige periode van postnatalen slaap en het tijdvak, waarin de mensch grondige verzorging behoeft en buiten staat is volledig zichzelf te handhaven, strekt zich over jaren en jaren uit. Vergelijkt men de groeisnelheid van den mensch, zooals die wordt weergegeven door de gewichtstoename, met de groeisnelheid van andere zoogdieren, dan blijkt, dat de mensch 9 maanden noodig heeft om bij zijn geboorte een gemiddeld gewicht van 3.5 K.G. te bereiken, terwijl het kalf na 11 maanden een gewicht van 40 K.G. bereikt en het paard na 12 maanden eveneens 40 K.G. weegt. De tijd, dien het kalf noodig heeft om zijn geboortegewicht te verdubbelen is 47 dagen, het paard heeft er 60 dagen voor noodig, de mensch 180 dagen.

Niet minder duidelijk acht Bolk de traagheid van den menschelijken levensgang aangetoond, wanneer hij wijst op

het feit, dat het nijlpaard reeds in het vierde levensjaar geslachtsrijp is, lang voordat bij den mensch de gebitswisseling begint, terwijl het paard reeds oud genoemd wordt, voordat de mensch volwassen is.

De levensgang is echter niet slechts langzaam, zij is ook langzamer geworden, zij is vertraagd. Een betrouwbaar direct bewijs hiervoor ziet Bolk in het sneller verloop van de gebitsontwikkeling bij den Neandertalmensch, terwijl hij zich als op een indirect bewijs beroept op de ontwikkeling van het menschelijk gebit in vergelijking met de gebitsontwikkeling bij de apen.

Bij de apen breekt het melkgebit bijna onmiddellijk na de geboorte door. Is dit compleet, dan begint onmiddellijk de doorbraak van het blijvend gebit, zonder eenige onderbreking. Bij den mensch daarentegen bestaan er in de ontwikkeling van het gebit rustphasen. Als bij het einde van het tweede jaar het melkgebit compleet is, duurt het ongeveer vier jaren, voor de eerste kies van het blijvend gebit doorbreekt en na een in duur eenigszins verschillende periode begint de wisseling. Pas als deze voltooid is, verschijnt de tweede kies van het blijvend gebit, terwijl de derde eerst veel later komt of geheel uitblijft. Er zijn dus in de gebitsontwikkeling van den mensch twee rustphasen ingeschakeld, een van het tweede tot het zesde, een van het achtste tot het veertiende jaar. De gebitsontwikkeling is dus geretardeerd, welke retardatie leiden kan tot algeheele elimineering van een der onderdeelen, zooals voor den derden of verstandskies wel algemeen bekend is. Deze ‘rustphasen’ in de ontwikkeling en deze eliminatie van den derden kies zijn de uitdrukking van het vertragingsproces, dat tijdens de Anthropogenese is ingetreden.

Een ander indirect bewijs voor de verlangzaming van den levensgang ligt voor Bolk, in de ongelijke wijze, waarop het somatische deel[1)] en het germatische deel[1)] van het menschelijk organisme zich tegenover de retardeerende oorzaak gedragen hebben. Het somatische deel is n.l. veel sterker ge-

1) Onder het ‘somatische’ deel van het organisme verstaat men het gedeelte, waarvan de werkzaamheid gericht is op de instandhouding van het individu; onder het ‘germatische’ deel, dat gedeelte, waarvan de functie de instandhouding der soort bewerkt.

1) Onder het ‘somatische’ deel van het organisme verstaat men het gedeelte, waarvan de werkzaamheid gericht is op de instandhouding van het individu; onder het ‘germatische’ deel, dat gedeelte, waarvan de functie de instandhouding der soort bewerkt.

retardeerd. De vrouwelijke kiemklier heeft op vier- à vijfjarigen leeftijd reeds de difinitieve grootte bereikt. Zij is echter nog niet rijp, zij functioneert nog niet. Dit laatste is eerst op den leeftijd van gemiddeld dertien jaren het geval. Het intreden der functie wordt dus gedurende een aantal jaren tegengehouden door een remmenden invloed, waarschijnlijk aangezien het somatische deel voor de consequenties der geslachtsfunctie, de conceptie met de daarop volgende zwangerschap, nog niet berekend is. Bij het intreden der puberteit valt de remmende invloed weg en begint de geslachtsklier te functioneeren. Ook dan echter is het somatische deel nog lang niet volwassen en hierin ligt weer een specifiek menschelijk kenmerk.

In het algemeen toch beteekent het intreden der geslachtsrijpheid ook het beëindigen van de individueele ontwikkeling der organismen. Bij den mensch echter is voor het vrouwelijk geslacht de individueele ontwikkeling eerst voltooid bij het achttiende levensjaar, de mogelijkheid tot het intreden der puberteit bestaat reeds na vijf jaar, terwijl het werkelijk intreden der puberteit eerst veel later, (tusschen het 11e en 16e jaar) plaats vindt. Het contrast in ontwikkelingstoestand van het somatische en het germatische deel verklaart Bolk als een uiting van retardatie in het levenstempo, waarbij de ontwikkeling van het somatische deel sterker wordt geretardeerd dan die van het germatische en dus beide deelen zich ten opzichte der retardatie onafhankelijk van elkander gedragen. In het feit, dat de mogelijkheid tot het intreden der puberteit op het vijfde levensjaar overeenstemt met het werkelijke intreden der geslachtsrijpheid op denzelfden leeftijd bij de anthropoiëde apen, ziet Bolk een aanwijzing, dat bij de oerhominidae eveneens na vijf jaren de puberteit intrad.

Wij zullen nu nog even onze aandacht wijden aan enkele voorbeelden, waardoor de beteekenis van de werking der klieren met inwendige afscheiding voor het verschijnsel der retardatie verduidelijkt wordt. Wij zagen boven reeds, dat Bolk aan de producten der endokrine klieren de remmende werking toeschrijft, die de vertraging van het algemeene levenstempo en de foetalisatie van den lichaamsvorm heeft ten gevolge gehad en dat hij wijziging in den aard van het

hormonencomplex als de onmiddellijk voorafgaande oorzaak van het proces der ontogenese beschouwt.

De eigenschappen nu, die in den loop der anthropogenese door de werking der hormonen in hun ontstaan werden geremd en ten slotte geheel onderdrukt, blijven evenwel in het organisme in latenten toestand aanwezig, d.w.z. het organisme blijft het vermogen om deze eigenschappen te ontwikkelen, behouden, alleen de realiseering, de activeering van dit vermogen, zooals zich deze in het manifest worden der bedoelde eigenschappen uit, wordt door de werking der hormonen tegengehouden.

Houdt de werking dezer hormonen op, of vermindert zij belangrijk, dan doet zich het vermogen opnieuw gelden en de onderdrukte eigenschappen treden weder aan den dag. Zoo zal het dus mogelijk zijn, dat eigenschappen, die tijdens de anthropogenese verloren gingen, ten gevolge van het ophouden der remmende hormonenwerking zich opnieuw gaan ontwikkelen.

Bolk wijst in verband hiermede op een aantal voorbeelden, waarbij ten gevolge van ziekte der endorine klieren de normale hormonenproductie wordt gestoord. Wij zagen reeds, dat de mensch het haarkleed heeft verloren, nadat het ontstaan der beharing geleidelijk werd geremd. Bij ziekten van het endokrine systeem kan deze remmende werking ophouden en als gevolg daarvan treedt de algemeene lichaamsbeharing weder op. De blanke menschenrassen hebben het huidpigment grootendeels verloren. Wordt een der endokrine organen (de bijnier) ziek, dan openbaart zich de pigmentvorming opnieuw in den vorm van de ‘bronzed skin’ der ziekte van Addison. Onder- en bovenkaak zijn tijdens de anthropogenese door het persistent worden van foetale verhoudingen relatief kleiner geworden. Als de werking der hypophyse gestoord wordt en daardoor de remmende werking der hormonen vermindert of vervalt, beginnen de kaken en niet zelden ook de wenkbrauwlijsten weder te groeien, zooals in het symptomencomplex der ‘akromegalie’ bekend is.

Gelijk boven werd uiteengezet, gedragen het germatische en het somatische deel van het organisme zich ten opzichte van de remmende hormonenwerking onafhankelijk van elkan-

der. Beide deelen worden geremd in hunne ontwikkeling, echter in zeer verschillende mate en wel het germatische deel veel minder sterk, dan het somatische. Toch is ook het germatische deel geremd, zooals blijkt uit het feit dat b.v. de functie der vrouwelijke kiemklier, die na het vijfde jaar zou kunnen beginnen, wordt uitgesteld tot het elfde jaar, waarna de geslachtsfunctie kan intreden. Worden nu de hormonen, die de geslachtsfunctie remmen, wegens ziekte van het endokrine systeem op onvoldoende wijze geproduceerd, zoodat de remming uitblijft, dan ontstaat het vijf- à zesjarige praemature kind, waarbij de discongruentie tusschen geslachtsrijpheid en lichamelijke ontwikkeling zoo ontstellend duidelijk is.

Al zijn deze voorbeelden ter toelichting der verschijnselen van retardatie en foetalisatie en ter verduidelijking van de werking der endokrine klieren, zooals Bolk zich deze denkt, verre van volledig, - zoowel de beschikbare ruimte als de eischen, dat zij ook voor den niet-vakkundige begrijpelijk moeten zijn, maakten voor ons de keuze beperkt - ik geloof toch, dat het mogelijk is met behulp hiervan zich een denkbeeld van de door Bolk geformuleerde hypothese te vormen. Alvorens echter het geheel te overzien en zijn aard van modern biologisch denken nader te preciseeren wilde ik nog even doen uitkomen, hoe Bolk van het standpunt zijner hypothese uit op talrijke, oogenschijnlijk ver uiteen liggende verschijnselen een ander licht werpt.

Zoo wordt door hem het puberteitsprobleem een noodzakelijk gevolg van de buitgengewoon sterke retardatie, die het somatische deel van het organisme kenmerkt, terwijl dezelfde retardatie naar Bolk's opvatting tevens de biologische basis vormt voor de gezinsvorming en daardoor voor de menschelijke samenleving. Tengevolge immers van den uitermate langzamen ontwikkelingsgang van het kind en van het feit, dat het eerst zeer laat in staat is zich zelfstandig te handhaven, is het lange, lange jaren op de verzorging der ouders aangewezen en zijn deze als het ware vanzelf gedwongen gedurende de periode van hun eigen hoogste vitaliteit met de kinderen vereenigd te blijven en zoodoende den gezinsband te vormen, waarbinnen in de kinderen het plichtsgevoel rijpt, dat zij op hunne beurt de langdurige seniliteit der ouders -

eveneens immers een retardatieverschijnsel - te verzorgen hebben.

Ook het rassenvraagstuk beziet Bolk in het licht zijner hypothese. Hij brengt daarbij alle verschil in lichaamsbouw, den morphologischen grondslag dus der menschelijke rasindeeling terug tot verschillend gegradueerde foetalisatie, alle biologisch verschil tot verschillend gegradueerde retardatie en beide tezamen tot een verschil in de werking der endokrine klieren. Hieruit volgt, dat voor hem niet bij alle rassen het proces der anthropogenese even ver is voortgeschreden. Bij de sterkst gefoetaliseerden en geretardeerden ging het proces verder dan bij de anderen. Als uitersten plaatst hij tegenover elkander het teutoonsche ras (den 'homo nordicus'), dat het in totaal sterkst en het negerras, dat het minst gefoetaliseerd zou zijn, echter zonder dat hij hierdoor wil te kennen geven, dat niet in enkele opzichten andere rassen meer of minder sterke foetalisatie zouden kunnen vertoonen.

Merkwaardig is ook de gedachte, die Bolk, onafhankelijk van anderen, die hetzelfde denkbeeld formuleerden, uitspreekt ten aanzien van de z.g.n. rudimentaire organen. Het is wel van algemeene bekendheid, dat tijdens het individueele ontwikkelingsproces vóór de geboorte organen worden gevormd, die een slechts tijdelijk bestaan hebben en daarna weder verdwijnen, zooals de chorda, de voornier, de oernier enz., organen, wier bestaan meestal verklaard werd met een beroep op de biogenetische grondwet. Dienovereenkomstig zouden deze rudmentaire organen niet anders zijn dan herinneringen aan organen, die bij de voorouders tot volledige functie in het volwassen individu geraakten, bij het voortschrijden der evolutie echter hun functie verloren en verdwenen en alleen nog tijdens de individueele ontwikkeling even, volkomen zonder functie, terugkeerden. Wel verre van deze organen alle functie te ontzeggen meent Bolk hieraan een belangrijke organisatorische functie, te moeten toekennen. Hij wijst er daarbij nog eens op, dat de vormontwikkeling een physiologisch gebeuren is en dat niet minder dan de volwassene, ook de pasgeborene en eveneens de nog niet voldragen vrucht van het begin harer ontwikkeling af een volledig en compleet organisme is, waarin alle onderdeelen bijdragen tot de functie

van het geheel. Ook de z.g.n. rudimentaire organen hebben aan deze functie deel en zijn voor het goed verloop van deze functie noodzakelijk. Het aandeel nu, dat deze organen in de functie van het geheel zouden hebben, ziet Bolk in de productie der hormonen, in een inwendige afscheiding dus. Niet alleen de organen derhalve, die bij den volwassene als zoodanig bekend zijn, behooren tot de endokrine klieren, maar naar alle waarschijnlijkheid een groot aantal andere, die tijdens de ontwikkeling een rol spelen.

Wanneer men nu na deze summiere uiteenzetting de hier beschreven hypothese overziet, valt het niet moeilijk haar te herkennen als een typische uiting van het biologisch denken in dezen tijd en er alle kenmerken, dit denken eigen, in terug te vinden.

Daartoe worde slechts herinnerd aan hetgeen boven gezegd werd aangaande de algemeen bestaande behoefte aan een synthese, die het feitenmateriaal, het nieuwe, nog niet verklaarde, en het oude, dat zijn verklaringsgrond verloor, als de realisatie doet zien van een gemeenschappelijk beginsel. Het gebied der synthese moge hier tot de anthropogenese beperkt blijven, onmiskenbaar is toch het streven binnen dit gebied alle verschijnselen te doen zien als de verwezenlijking van het retardatiebeginsel, zooals deze in laatste instantie onder den invloed der endokrine organen tot stand komt. Zeer bijzonder naar den geest des tijds is de wijze, waarop in deze hypothese morphologie en physiologie in onderlinge betrekking verwerkt zijn. Er werd al de aandacht op gevestigd, hoe dit reeds in het stellen der twee fundamenteele vragen: waarin ligt het wezen van den mensch als vorm en waarin ligt het wezen van den mensch als levend organisme? tot uiting komt. Nog duidelijker echter springt dit in het oog, wanneer na de beantwoording dezer vragen in den boven aangegeven zin gepoogd wordt aan te toonen, dat het verschijnsel der foetalisatie, dat den vorm kenmerkt, niet anders is dan een bepaald geval van het algemeene verschijnsel der retardatie, dat karakteristiek is voor de geheele menschelijke biologie, onder den directen invloed der interne secretie. Nadrukkelijk wordt daarbij betoogd, dat de morphologie, wil zij een waarlijk biolo-

gische wetenschap zijn, nooit mag worden losgemaakt van de physiologie en dat de vorm (hieronder te verstaan het geheele complex van contour, kleur, grootte, gewicht, structuur enz.) in zijn wording zoowel als in zijn voortbestaan moet worden beschouwd als een levensuiting.

Niet anders is het, waar de veronderstelling wordt uitgesproken, dat de rudimentaire organen zouden zijn te rekenen tot het endokrine systeem. De algemeene gedachte, die hieraan ten grondslag ligt, is ook weer, dat een vormeigenschap, in casu het voorhanden zijn van een orgaan, niet anders denkbaar is, dan als een levensuiting, passend en noodzakelijk in het biologisch geheel van het oogenblik en daarom nooit functieloos.

Een enkel woord nog om de betrekking der retardatie- en foetalisatiehypothese tot de evolutieleer en het Darwinisme nader aan te geven. Met het woord evolutie duidt men niets anders aan, dan de geleidelijke verandering der levende wezens in den loop der tijden, zooals die in de rijke morphologische en physiologische verscheidenheid der organismen tot uiting komt. Of deze verandering een monophyletisch of een polyphyletisch proces is, of zij een spontaan of een reactief gebeuren is, of zij moet beschouwd worden als een principe of als een resultaat, of zij volledig is of beperkt, daarover spreekt men zich met het woord evolutie, zoolang men er niets aan toevoegt, niet uit. Het Darwinisme zag de evolutie als een resultaat van uitwendige factoren, van aanpassing aan gewijzigde uiterlijke omstandigheden, van strijd om het bestaan, van natuurlijke en sexueele teeltkeus. Deze uitwendige factoren waren het, die de toevallige gunstige variaties uitkozen en in stand hielden en de voortgezette werking dezer uitwendige factoren dreef de verandering, de voortgang van het evolutieproces dus, steeds verder, zoodat de rijke verscheidenheid der levensvormen, het resultaat der evolutie, in waarheid het resultaat was van factoren buiten het levend organisme gelegen. Plaatst men hiertegenover de opvatting van het evolutieproces, zooals die uit Bolk's retardatie- en foetalisatiehypothese te lezen is, dan zijn er klaarblijkelijk drie belangrijke principieele verschillen. Vooreerst dit, dat de retardatie en foetalisatiehypothese zich niet aandient als een universeele fundeering en verklaring van het evolutieproces.

De verklaring der evolutie in het Darwinisme bepaalde zich niet tot een beperkte groep van organismen, noch ook kende zij evolutieverschijnselen, die niet door de werking der Darwinistische factoren verklaard werden. De verklaring omvatte de geheele levende wereld van laag tot hoog en dezelfde factoren, die de evolutie en differentieering b.v. van de verschillende primaten veroorzaakten, hadden via een haast eindelooze reeks van tusschenvormen de orde der primaten uit de eencellige organismen doen ontstaan. De oorzakelijke factoren werden dus geacht het geheele evolutieproces in zijn volle uitgebreidheid teweeg te brengen en te verklaren.

De retardatiehypothese is in dit opzicht veel gereserveerder. Ook de werking der retardatie manifesteert zich naar Bolk's inzicht[1)] in de geheele animale wereld, al is zij alleen voor de orde der primaten nader methodisch bestudeerd. De retardatiehypothese pretendeert echter niet het verschijnsel der evolutie volledig te verklaren. Zij dient zich aan als ‘een evolutief principe’ en laat ruimte voor de werking van andere factoren, sterker gezegd, zij eischt de werking van andere factoren. Immers het raadselachtige en door de retardatiehypothese zelve allerminst verklaarde ligt hierin, dat de retardatie niet algemeen is en niet absoluut. De retardatie treft niet de ontwikkeling van het organisme als geheel. Ware dit het geval, de retardatie zou wel vertraging van ontwikkeling ten gevolge hebben, maar geen vormverandering. Deze laatste kan slechts het gevolg zijn van een partieele, relatieve retardatie, die bepaalde deelen van het organisme treft en andere niet. De retardatie heeft dus een selectief karakter en deze selectie, dit uitkiezen van bepaalde onderdeelen als object voor hare werking schijnt tot heden volkomen willekeurig, raadselachtig en onverklaard. Misschien ware het zóó te omschrijven, dat de retardatie beschouwd kan worden als de onmiddellijke werking van een instrument, in casu de endo-

1) Bolk wijst in dit verband op het bekende verschijnsel der neotenie, het geslachtsrijp worden en als zoodanig zich voortplanten van verschillende amphibiënlarven. In wezen zou dit niet anders zijn, dan een geretardeerd zijn van het somatische deel van het organisme ten opzichte van het germatische deel. Het individu behoudt den larvalen vorm en is desniettegenstaande in staat zich in dien vorm voort te planten.

krine organen, terwijl de macht, die het instrument dirigeert, onzichtbaar is en onbekend.

Een tweede verschil ten opzichte van het Darwinisme ligt in de methode. Het Darwinisme, (of beter gezegd, de tweede helft der negentiende eeuw, want principieel was deze methode aan het Darwinisme niet inhaerent) vergeleek de volwassen levensvormen met elkander en vroeg zich af, onder invloed van welke factoren de eene levensvorm uit den anderen kon zijn ontstaan en langs welke tusschenvormen. In hoofdzaak ging men daarbij uit van het beginsel, dat vormverwantschap te identificeeren is met bloedverwantschap. De studie der embryologie wees hier slechts in zooverre den weg, dat werd vastgehouden aan de door Haeckel nieuw geformuleerde wet van Meckel-Serres, dat de individueele ontwikkeling een verkort beeld is van de afstamming. De methode, die tot de foetalisatiehypothese voerde, was die der vergelijkende embryologie. Niet de overeenkomst en het verschil der volwassen vormen zijn hier het uitgangspunt, maar de morphogenese, de wijze, waarop in het individueele ontwikkelingsproces de vorm ontstaat en de wijze, waarop tijdens het embryonale leven vormverschillen der onderscheiden individuen geleidelijk tot stand komen. Deze laatste methode, het behoeft nauwelijks gezegd te worden, heeft oneindig grooter moeilijkheden. Volwassen dieren zijn betrekkelijk gemakkelijk verkrijgbaar en ook de zeldzamere zijn in de groote musea wel steeds te vinden; zoo eng mogelijk bij elkander aansluitende ontwikkelingsstadia der dieren echter nauwelijks en deze laatste zijn toch voor een deugdelijke fundeering der foetalisatiehypothese een allereerst vereischte.

Het laatste principieele verschil, dat ik zou willen releveeren, schuilt hierin, dat volgens Darwin's voorstelling het organisme de evolutie ondergaat: de oorzaken zijn exogeen, terwijl in Bolk's hypothese de evolutie een actieve uiting is van het organisme zelf en de oorzaken dus endogeen genoemd moeten worden. Bij Darwin is de evolutie een resultaat en reactief, bij Bolk een principe en spontaan. Volgens deze laatste opvatting is de evolutie dus als het ware een elementaire levensuiting,

zooals ook stofwisseling, prikkelbaarheid en zelfbeweging elementaire levensuitingen zijn.

Het leven wordt, zoo beschouwd wel een steeds grooter raadsel; de biologie echter niet minder belangwekkend.

Leiden.

J.A.J. BARGE.

Naar aanleiding van het ontwerp-comptabiliteitswet.

Onder den titel: ‘Een Kanselierschap in Nederland?’ verscheen in de aflevering van dit tijdschrift van Maart j.l. een artikel van Dr. F.J.A. Huart over een paar bepalingen van het in December te voren door den Minister van Financiën, Jhr. Dr. D.J. de Geer ingediende ontwerp tot vaststelling van eene Comptabiliteitswet.[1] Volgens de eerste twee alinea's van artikel 11 van dat ontwerp ontvangt de Minister van Financiën, die het ontwerp der Rijksbegrooting[2] jaarlijks aan Hare Majesteit de Koningin aanbiedt ter indiening bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal, daartoe van elk zijner ambtgenooten de wetsontwerpen tot vaststelling van die hoofdstukken (lees: het wetsontwerp van dat hoofdstuk) der begrooting van uitgaven, waarover de betrokken ambtgenoot het beheer voert. De derde alinea van genoemd artikel geeft daarbij den Minister van Financiën de bevoegdheid, of, wil men, legt hem den plicht op, om *bezwaar te maken*[3] evenbedoelde wetsontwerpen ‘in het ontwerp der begrooting op te nemen, indien en voor zoover het toestaan van de gelden, welke worden aangevraagd, met het oog op den toestand van 's Rijks financiën hem niet toelaatbaar voorkomt.’ Naar de meening van den Heer Huart tracht het wetsontwerp daarmede eene oplossing te geven aan het bekende vraagstuk ‘van de verhouding van den Minister van Financiën tot de Hoofden der andere Departementen van Algemeen Bestuur, anders gezegd: van de mate, waarin aan eerstgenoemden Minister zeggenschap behoort toe te komen

1) Gedrukte stukken Tweede Kamer 1926-1927-**225**.
2) Dit woord wordt in het ontwerp gebezigd in plaats van den tot dusver gebruikelijken term ‘Staatsbegrooting’.
3) Ik cursiveer.

over de uitgaven zijner ambtgenooten.' Dr. Huart's artikel heeft nu, met het oog op de door hem betoogde wenschelijkheid dat, vooral in normale tijden, bij beslissingen nopens het te volgen staatkundig beleid, aan het financieele vraagstuk, in vergelijking met andere volksbelangen, geen overdreven beteekenis worde toegekend, ten doel, het wetsontwerp te toetsen aan den door hem aan evenbedoelde oplossing gestelden dubbelen eisch, dat zij: 1o. 'het staatkundig beleid' niet 'te zeer van financieele overwegingen afhankelijk' maakt, en 2o. 'strookt met het bestaande constitutioneele bestel, en niet daarin incidenteel een ingrijpende wijziging aanbrengt.'

De geachte schrijver heeft, bij het door hem ingestelde onderzoek, omtrent een en ander geen volstrekte zekerheid kunnen verkrijgen. Wel is hij, voor zich, van gevoelen, dat het ontwerp niet aan de door hem gestelde desiderata voldoet; niet aan het eerste, omdat naar zijne meening het bovengenoemde derde lid van artikel 11 van dat ontwerp 'eene oplossing wil forceeren in dezen zin dat de Minister van Financiën en hij alleen verantwoordelijk wordt gesteld voor de opneming van de financieele voorstellen zijner Collega's in de Staatsbegroting,' en niet aan het tweede desideratum, omdat, zijns inziens, als gevolg van evenvermelde omstandigheid, 'het zwaartepunt van het regeeringsbeleid naar het financieel beleid' zou worden verlegd, dientengevolge 'voortaan de Minister van Financiën steeds de leider van het ministerie' zou zijn en 'zoodoende' 'langs een omweg' - 'lijnrecht in strijd met de staatsrechtelijke ontwikkeling ten onzent - 'een kanselierschap zijn weg' zou vinden 'naar onze staatsinstellingen.'

Tot dien term 'kanselierschap' is Dr. Huart gekomen, omdat hij analogie zag tusschen de verhouding van den Minister van Financiën tot zijne ambtgenooten, zooals die zich naar zijne meening zou ontwikkelen als gevolg van bovenvermelde bepaling van de Comptabiliteitswet, en de verhouding van den Rijkskanselier van de Duitsche Republiek tot de Rijksministers, zooals zij voortvloeit uit artikel 56 van de Duitsche Grondwet van 11 Augustus 1919. Volgens dat artikel toch bepaalt de Rijkskanselier de richtlijnen van de politiek en draagt hij daarvoor tegenover den Rijksdag de verantwoorde-

lijkheid, terwijl binnen die richtlijnen de Rijksministers, elk voor zooveel betreft de hem toevertrouwde belangen, zelfstandig en onder eigen verantwoordelijkheid tegenover den Rijksdag, de leiding hebben van de verschillende takken van bestuur. In dien gedachtengang verklaart Dr. Huart zich tegen de boven geciteerde bepaling van het ontwerp-de Geer.

Intusschen blijkt de geachte schrijver het ook mogelijk te achten, dat zijne interpretatie onjuist is en dat het wetsontwerp ruimte laat voor, zooals hij het noemt, ‘de opkomst van “conventions”, die - in overeenstemming met de Staatsrechtelijke ontwikkeling tot op heden - het schijnbaar absoluut veto van den Minister van Financiën in de praktijk tot een opschortend veto zullen maken, dat slechts effect zal hebben, wanneer de meerderheid van den Raad van Ministers zich achter genoemden Minister plaatst,’ dan wel ‘tot een veto, dat slechts zal worden gehanteerd, wanneer de meerderheid van den Ministerraad vooraf haar instemming daarmede te kennen heeft gegeven.’ Doch ook bij die opvatting acht hij de meerbedoelde bepaling niet wenschelijk. En daar de Heer Huart eene in zijn gedachtengang aangewezen aanvulling van het wetsontwerp niet durft te aanvaarden, luidt zijne eindconclusie, dat die bepaling, zonder meer, uit het wetsontwerp behoort te vervallen.

Zonder voorbehoud moet Dr. Huart worden toegegeven, dat het hier gaat om eene bepaling van buitengewoon belang, die een gewichtig beginsel van staatsbeleid raakt. Het financieel evenwicht is ongetwijfeld de voornaamste grondpijler van elke staatshuishouding, zoodat de beteekenis van eene bepaling, welke er rechtstreeks op gericht is, om dat evenwicht te herkrijgen of te behouden, niet licht kan worden overschat. Reeds daarom is het te verwachten, dat die bepaling ter sprake zal worden gebracht in het eerlang te verwachten Verslag van het schriftelijk, en wellicht ook mondeling, overleg tusschen de met de voorbereiding van de openbare behandeling in de Tweede Kamer belaste Bijzondere Commissie uit dat Staatslichaam en Minister de Geer.

Ook de stelling van Dr. Huart, dat invoering van een ‘kanselierschap’ in Nederland geen aanbeveling verdient,

zal, dunkt mij, geen tegenspraak ontmoeten. Voor zoover mij althans bekend, is uit geen enkele uitspraak van een gezaghebbend Staatsman of uit geen enkel Staatsstuk gebleken van de behoefte of de wenschelijkheid, om in onze beproefde Staatsinstellingen die belangrijke wijziging aan te brengen.

Anders sta ik tegenover den overigen inhoud van des Heeren Huart's artikel. Met zijne conclusiën, zoowel de primaire als de subsidiaire, kan ik mij niet vereenigen. Het schijnt mij daarom niet zonder belang, dat in dit stadium der behandeling zich een stem uit de practijk doet hooren om te trachten op de zaak het juiste licht te werpen en het goed recht der gewraakte bepaling met nadruk te bepleiten. Tevens, om te doen uitkomen, dat het aanbeveling verdient op den door Minister de Geer ingeslagen weg nog een schrede verder te gaan.

Een overbekend gezegde luidt: ‘Il faut juger des écrits d'après leur date.’ Eene juiste opvatting van het daarin vervatte voorschrift brengt mede, dat bij de interpretatie van een nieuw ‘écrit’ rekening wordt gehouden met de op het tijdstip van zijn verschijning bestaande, en met zijn inhoud verband houdende, andere ‘écrits’, om nu van de over het onderwerp van het nieuwe ‘écrit’ handelende en bij diens verschijning reeds uitgesproken ‘discours’ maar niet te gewagen. Past men evengenoemd voorschrift, in dien zin opgevat, toe op artikel 11, derde alinea van het ontwerp-Comptabiliteitswet, dan blijkt, dat bij de interpretatie van die bepaling o.m. aandacht behoort te worden geschonken aan:

A. de in zijn op 19 Februari 1919 verschenen Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer der Staten-Generaal over de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1919 (Algemeene Beschouwingen) opgenomen en aldaar in § 4 (Financieel beleid) voorkomende verklaring van den toenmaligen Minister van Financiën de Vries betreffende het door hem op de uitgaven van zijn ambtgenooten uitgeoefend toezicht;

B. de mededeeling van den Thesaurier-Generaal nopens hetzelfde toezicht, waarvan gewag is gemaakt in het onder dagteekening van 5 Juni 1924 verschenen Verslag

van de Commissie voor de Staatsuitgaven (Gedrukte stukken 1923-1924. - 240, No. 3).

Eerstbedoelde verklaring komt, met betrekking tot hetgeen in den boezem van het Kabinet zou geschieden, in het kort neer op het volgende.

Zal de homogeniteit van een Kabinet niet alleen in naam, maar ook in werkelijkheid bestaan, dan is voorafgaand overleg over het doen van uitgaven noodzakelijk. Iedere Minister behoort, alvorens beslissingen te nemen, die belangrijke financieele gevolgen hebben, vooraf zijn ambtgenoot van Financiën te raadplegen. Daartoe moet aan den Minister van Financiën het recht gegeven worden om de belangrijkheid der te nemen beslissingen te beoordeelen. Bij verschil van opinie dient de zaak aan het oordeel van de Ministers gezamenlijk te worden onderworpen. In geval van ernstig bezwaar van den Minister van Financiën tegen een te nemen maatregel, die naar zijn meening te grooten druk op de schatkist zou leggen, zou de verantwoordelijkheid hem te zwaar kunnen worden en zou hij zich geroepen kunnen voelen heen te gaan. Daarom heeft het Kabinet besloten:

1°. dat alle wetsontwerpen en andere voorstellen, die bij de leden van den Ministerraad in circulatie worden gegeven, in de eerste plaats worden toegezonden aan den Minister van Financiën;

2°. dat bij het schriftelijk of mondeling overleg met de Staten-Generaal geen toezeggingen, welke tot vermeerdering van de Staatsuitgaven kunnen leiden, worden gedaan dan na goedkeuring van den Minister van Financiën of den Raad van Ministers;

3°. dat geen wijzigingen in wetsontwerpen door een Minister worden aangebracht, noch amendementen worden overgenomen, indien die wijzigingen of amendementen tot verhooging van de Staatsuitgaven kunnen leiden, een en ander behoudens voorafgaande goedkeuring van den Minister van Financiën of van den Raad van Ministers;

4°. dat maatregelen of regelingen, welke belangrijke financieele gevolgen zullen hebben, ook al zijn de benoodigde gelden op de Staatsbegrooting beschikbaar, niet worden getroffen dan nadat overleg is gepleegd met den Minister

van Financiën en, indien bij dezen bezwaren zijn gerezen, dan na goedkeuring van den Raad van Ministers.

Bij kennisneming van hetgeen onder de geciteerde 4 punten is vermeld, treft het, dat onder 1° niet met zooveel woorden van de Staatsbegrooting melding is gemaakt en voorts, dat onder hetzelfde punt, in tegenstelling met de drie andere, niet gewaagd wordt van goedkeuring van den Minister van Financiën of van den Raad van Ministers. Op grond van ten overvloede mijnerzijds bij de Generale Thesaurie terzake ingewonnen inlichtingen kan ik intusschen aan het bovenstaande nog toevoegen:

a. dat het sub 1 vermelde ook op de Staatsbegrooting betrekking heeft, vermits aldaar sprake is van *alle* wetsontwerpen;

b. dat de sub 1 voorgeschreven toezending in de eerste plaats aan den Minister van Financiën geen andere bedoeling kan hebben dan om dat Departementshoofd in de gelegenheid te stellen te beoordeelen, of de aldaar bedoelde wetsontwerpen en andere voorstellen uit financieel oogpunt toelaatbaar zijn;

c. dat het sub *b* opgemerkte in bijzondere mate geldt voor de ontwerp-begrootingen der verschillende Ministers, daar de Minister van Financiën de middelen tot dekking der aan te vragen uitgaven moet aanwijzen en dat Departementshoofd de verantwoordelijkheid voor het financieel evenwicht draagt.

Thans moge een kort woord volgen omtrent het boven sub *B* vermelde, t.w. de aldaar bedoelde mededeeling van den Thesaurier-Generaal. In het te dier plaatse genoemde Verslag van de Commissie voor de Staatsuitgaven, hetwelk handelt over de practische beteekenis van den destijds door het Departement van Financiën ingevoerden en aan de andere Departementen gestelden eisch, om bij een aanvrage bij suppletoire begrooting van een verhooging van uitgaven tot zeker bedrag, een verlaging van uitgaven tot hetzelfde bedrag voor te stellen komt - en dit alleen is daaruit voor ons van belang - de mededeeling van den Thesaurier-Generaal voor, dat ‘bij het opmaken van de Staatsbegrooting steeds een aanzienlijk tekort pleegt te bestaan en dat de noodzakelijke

vermindering, welke dientengevolge op aandrang van den Minister van Financiën steeds moet worden toegepast, er toe leidt, dat de overschotten tijdens het begrootingsjaar niet zoo gemakkelijk vanzelf ontstaan.'

Tot welke conclusie, met betrekking tot de beteekenis van artikel 11, derde alinea van het ontwerp-Comptabiliteitswet, moet nu kennisneming van het bovenstaande leiden?

In de eerste plaats blijkt, dat dit wetsontwerp niet de oplossing van een financieel vraagstuk *geeft*, maar zich eenvoudig er toe bepaalt voor te stellen het eerste gedeelte van de reeds sedert jaren in de practijk bestaande oplossing in de wet neer te leggen. Het is alleen jammer, dat Minister de Geer van zijne bedoeling om de bestaande practijk in de wet vast te leggen niet, ter voorkoming van misverstand, in de Memorie van Toelichting melding heeft gemaakt, zooals hij wèl gedaan heeft ten aanzien van door hem voorgestelde bepalingen nopens het op het begrootingsbeheer uit te oefenen toezicht (artikel 36 van het ontwerp).

Verder is het duidelijk, dat reeds geruimen tijd door opvolgende Ministers van Financiën 'met het oog op den toestand van 's Rijks financiën' bezwaar werd gemaakt tegen ontwerp begrootingen van hun ambtgenooten, en dat zulks urbi et orbi bekend werd gemaakt, zonder dat bleek dat dit er toe leidde, dat iemand op de gedachte kwam om aan bedoelden Departementshoofden den, overigens vereerenden, titel van 'Kanselier' te geven.

Met het oog op een en ander komt het mij voor, dat degenen, die beducht zijn voor invoering van de functie van 'Kanselier' in Nederland, rustig kunnen blijven slapen, ook wanneer het derde lid van artikel 11 van het ontwerp-de Geer kracht van wet mocht krijgen. Wanneer zij maar bedenken dat die bepaling, zooals bleek, strekt om de homogeniteit, zelfs van een Kabinet als het tegenwoordige, tot haar recht te doen komen, dan zullen zij reeds voor de helft van hun ongerustheid zijn bevrijd. En laten zij vooral zich geen vrees aanjagen door de omstandigheid, dat de term, welke in die bepaling wordt gebezigd om de tusschenkomst van den Minister van Financiën aan te duiden, dezelfde is als die, welke gebruikt wordt om de zegenrijke gestie van de Algemeene Rekenkamer

aan te geven, dan wel door de gedachte, dat de Rekenkamer bij die gestie de macht heeft van 'het laatste woord.' Want de tusschenkomst van den Minister van Financiën ten deze met de functie van evengenoemd Staatslichaam gelijk te stellen of te vergelijken, is geen gelukkig denkbeeld. Naast een 'tertium comparationis' is er groot verschil.

Terwijl de bezwaren der Rekenkamer in het algemeen gericht zijn tegen *gedane* betalingen, dan wel handelingen betreffen, welke *verricht zijn* (het repressieve toezicht, waarvan blz. ⅔ der Memorie van Toelichting van het ontwerp-de Geer gewaagt), zullen de bezwaren van den Minister van Financiën strekken om te voorkomen, dat plannen van zijn ambtgenooten voor het *volgend* begrootingsjaar tot uitvoering komen. Mocht voorts de Regeering eens een enkele keer het gevoelen der Rekenkamer vragen over iets, dat nog niet tot het verleden behoort, bijv. over een ontwerp-regeling, dan kunnen door dat college tegen zoodanig ontwerp geuite bezwaren uiteraard slechts de beteekenis van een advies hebben. Bezwaren van den Minister van Financiën daarentegen hebben in elk geval practische beteekenis. Overigens meene men niet, dat, wanneer de Algemeene Rekenkamer 'bezwaar maakt' en na gedachtenwisseling met de Regeering bij haar bezwaar volhardt, in *elk* geval aan dat Staatslichaam het laatste woord is. Zooals bekend, wordt, indien de Regeering van gevoelen is dat zij voor het gemaakte bezwaar niet moet wijken, de tusschenkomst van de Staten-Generaal ingeroepen om de zaak in orde te maken. Ik herinner bijv. aan de wet van 6 Mei 1922 (Staatsblad No. 273) betreffende de bekende quaestie van den bouw van vier torpedobooten door de Vulkan Werke A.G. te Hamburg.[1)]

Intusschen schuilt er volgens sommigen nog een addertje onder het gras. De Memorie van Toelichting doet in den aanvang van § 2 de interessante mededeeling, dat het wetsontwerp 'bedoelt eene *volledige*[1)] regeling te geven van de Rijkscomptabiliteit voor zoover deze door de Wet moet

1) Gedrukte stukken Tweede Kamer 1921-1922-415, Nos. 1 t/m 7 Handelingen zitting 1921-1922, blz. 1340, 2500; Handelingen Eerste Kamer, blz. 782, 800, 801 en 837.

1) Cursiveering van mij.

worden vastgesteld.' Daaruit nu wordt van zekere zijde afgeleid, dat, waar het ontwerp zwijgt over de vraag, hoe gehandeld moet worden, wanneer een Minister, tegen wiens ontwerp-begrooting door zijn ambtgenoot van Financiën bezwaar is gemaakt, zich daarbij niet wil neerleggen, het de bedoeling is, dat de Minister van Financiën dan in elk geval met zijn bezwaar zal zegevieren. Immers, Minister de Geer zegt zelf, dat zijn ontwerp bedoelt volledig te zijn voor zoover regeling bij de wet noodig is; had Z. Exc. voor het evenbedoelde geval eene regeling willen treffen, dan had hij, zoo wordt van bedoelde zijde gesuggereerd, wel een voorstel daartoe in het wetsontwerp opgenomen.

Men zal mij toegeven, dat het, minst genomen, zonderling zou zijn, wanneer een Minister, zonder dat daarvoor eene bijzondere aanleiding bestaat, verklaart dat de door hem aangeboden regeling volledig is. Men zou zoo zeggen, dat dit vanzelf spreekt en dat de bedoelde verklaring overbodig is. Stel U het tegendeel eens voor, n.l. dat Z.E. verklaarde, dat hij zich veroorloofde met een *onvolledig* voorstel bij de Staten-Generaal te komen!

In het onderhavige geval is er geen reden voor eenige verwondering. De verklaring nopens volledigheid vindt gereedelijk hare explicatie in hetgeen daaraan in de Memorie van Toelichting voorafgaat. Daarin wordt n.l., nadat herinnerd is aan de omstandigheid, dat Minister Pierson in 1900 de materie der Rijkscomptabiliteit over twee ontwerpen verdeelde, en aan hetgeen opvolgende Ministers, waaronder Mr. Kolkman en Mr. Treub, daarna ter zake hebben verricht, medegedeeld, dat de Heer van Gijn als Minister zijne denkbeelden ter zake in vier ontwerpen neerlegde, waarvan een, het bekende ontwerp, houdende 'Regeling van de Inrichting der Staatsbegrooting', bij de Staten-Generaal werd ingediend, terwijl de drie andere door den loop der omstandigheden buiten publieke beschouwing bleven. Het woord 'volledig' doelt derhalve op de omstandigheid, dat de materie, welke door vorige Ministers van Financiën over verschillende wetsontwerpen werd verdeeld, dit maal in één ontwerp is samengevat. Daaruit een argument te willen putten met betrekking tot de beteekenis van artikel 11, derde alinea, lijkt mij een

onbegonnen werk. En dat te meer, omdat - o ironie van het lot! - het ontwerp juist ten aanzien van het in die bepaling behandelde onderwerp onvolledig is. Immers, zooals wij zagen, de vraag, welke weg verder behoort te worden bewandeld, wanneer de Minister van Financiën en zijn ‘bezwaarde’ ambtgenoot het, ondanks voortgezet overleg, niet eens kunnen worden, deze vraag vindt in het wetsontwerp geen beantwoording. Nu moge men zeggen, dat het antwoord op die vraag voor de hand ligt, hier staat tegenover, dat reeds is gebleken, dat daarover verschillend kan worden gedacht. Bovendien treft het, dat die vraag ook in de beide boven besproken ‘écrits’ van 1919 en 1924 niet met zooveel woorden wordt beantwoord. Ik geloof derhalve te mogen zeggen, dat het antwoord op die vraag, hetwelk als de sluitsteen van de regeling ten deze is te beschouwen, in het ontwerp niet mag ontbreken.

Voordat ik daarop verder inga, mag, dunkt mij, nog de vraag worden gesteld: Maar kan de heele regeling niet achterwege blijven? Een practijk, als in het aangehaalde ‘écrit’ van 1919 omschreven, moge noodig zijn voor de financieel-abnormale tijden als destijds moesten worden doorgemaakt, - verdient het wel aanbeveling het daaruit voortvloeiende overwicht van den Minister van Financiën ten aanzien van zijne ambtgenooten in normale tijden te bestendigen?

Het antwoord op deze vraag kan niet twijfelachtig zijn; het moet, naar mijn vaste overtuiging, bevestigend luiden. Wel verre van, zooals van zekere zijde wordt gedaan, te vreezen dat bedoeld overwicht van den Minister van Financiën aan de desiderata van zijn ambtgenooten in den weg zal staan, zal het hun, althans op den duur, een gezonden grondslag voor de ontwikkeling van hun plannen verschaffen. Voor wie doordrongen is van de groote beteekenis van den ‘nervus rerum’, zoowel in het openbare als in het particuliere leven, kan daarover geen twijfel bestaan. Overigens geldt ten aanzien van beslissingen, die van overwegend belang zijn voor 's Rijks financiën, niet minder dan voor financieel-belangrijke beslissingen van particulieren, dat voorkomen beter is dan genezen.

Hiermede is natuurlijk niet gezegd, dat het afkeuring zou

verdienen in abnormale tijden de koorden van de beurs ruimer te vieren. Het gaat daarmede als met iemand, wien door zijn arts een volstrekt noodige operatie is aanbevolen, maar wien het niet goed convenieert de kosten daarvan te dragen. Niemand zal betwisten, dat het onverstandig zou zijn, wanneer hij om die reden de operatie, waarvan zijn leven, althans zijn gezondheid kan afhangen, achterwege liet.

Voorts kan het voorkomen, dat de in functie zijnde Minister van Financiën, over welke uitnemende gaven hij overigens ook moge beschikken, zijn taak als hoeder van 's Rijks financiën te conscientieus opvat en te weinig oog heeft voor de betrekkelijke rechtmatigheid van de eischen van zijn ambtgenooten. Hier kom ik terug op de boven reeds besproken vraag: ‘Wat is in dat geval de aangewezen oplossing?’ De practijk heeft, zooals wij zagen, daarop reeds een antwoord gegeven, dat als volkomen bevredigend is te beschouwen. Men heeft thans niets anders te doen dan dat antwoord alsnog in het wetsontwerp op te nemen. De derde alinea van artikel 11 van dat ontwerp ware mitsdien in dezen geest aan te vullen: ‘Wanneer de Minister, tegen wiens ontwerp-begrooting het in den vorigen zin bedoelde bezwaar is gericht, niet bereid is met dat bezwaar rekening te houden, en tusschen hem en den Minister van Financiën, ook na voortgezet overleg, geen overeenstemming kan worden verkregen, beslist de Raad van Ministers.’

Hier hoor ik mij toevoegen: ‘Gaat het wel aan *in een wet* van den Ministerraad gewagen? Bedenk eens: Daarvan bestaat immers geen antecedent. En bovendien: Dat kan toch niet *incidenteel* geschieden!’

Natuurlijk heb ik, als hoofdambtenaar, diepen eerbied voor het bekende beroep op antecedenten, maar tevens ben ik van gevoelen, dat men dien eerbied toch weer niet moet overdrijven. Zooals men wel eens zegt, wanneer het een nieuwe zaak geldt: Eens moet toch de eerste keer zijn! Bovendien is reeds lang, elders dan in eene gewone wet, van den Ministerraad melding gemaakt. Van dien Raad is vooreerst sprake in het tweede lid van artikel 36 der Grondwet, alwaar het geval behandeld wordt, dat de Koning buiten staat geraakt de regeering waar te nemen. ‘Wanneer’ - zoo luidt dat lid -

‘de hoofden der ministerieele departementen, in rade vereenigd, oordeelen dat dit geval aanwezig is, geven zij enz.’. Zooals bekend, wordt, wanneer langs den door de Grondwet aangewezen weg geconstateerd is, dat de Koning inderdaad buiten staat is de regeering waar te nemen, een Regent benoemd. In de tweede plaats kan worden gewezen op het Koninklijk besluit van 27 September 1905 No. 59 tot vaststelling van het Reglement van Orde voor den Raad van Ministers. Eindelijk valt nog te noemen het Koninklijk besluit van 13 September 1918 No. 38 (Ned. Staatscourant van 14 September d.a.v. No. 215), houdende eene regeling betreffende behandeling van ‘zaken, bij welke het algemeen Regeeringsbeleid kan geacht worden betrokken te zijn en die niet behooren tot de zoodanige, welke in den Raad van Ministers behandeld moeten worden.’ Het is, dunkt mij, niet in te zien, waarom naast deze regelingen niet ook in een wet van den Ministerraad melding zou mogen worden gemaakt. Welke staatsrechtelijke ketterij daarmede zou worden begaan, is mij niet duidelijk. Evenmin begrijp ik, wat het woord ‘incidenteel’ in dit verband beteekent. Wil men soms dat een volledige wettelijke regeling nopens den Ministerraad voorafgaat? Mij dunkt, na het boven geciteerde Koninklijk besluit van 27 September 1905 zou dat ten eenenmale overbodig zijn.

Ik ben hiermede aan het einde van mijn taak gekomen.[1)] Volledigheidshalve valt, in verband met al het voorafgaande, nog melding te maken van het niet lang geleden verschenen eerste Verslag van de nieuwe Bezuinigingscommissie, waarbij

1) Terloops wil ik niet onvermeld laten, dat ik het geheel natuurlijk vind, dat in het wetsontwerp niet van aanvullingsbegrootingen gerept wordt. Het spreekt toch wel van zelf, dat eene wijziging van eene wet op dezelfde wijze tot stand komt als de wet zelve. Wel te verstaan, binnen de grenzen van het gezond verstand. Niemand toch zal uit evengenoemden regel bijv. willen afleiden, dat, waar het wetsontwerp indiening van de Staatsbegrooting binnen den door artikel 125 der Grondwet genoemden termijn voorschrijft, suppletoire begrootingen nu ook binnen dien termijn behooren te worden ingediend. Overigens zou er natuurlijk reden zijn geweest om van aanvullingsbegrootingen melding te maken, wanneer voor dergelijke begrootingen uitzonderingsbepalingen noodig waren, - iets wat, naar het gevoelen van Minister de Geer, blijkbaar niet het geval is.

een nota van haar lid, Prof. Is. P. de Vooys is gevoegd, handelende over de wenschelijkheid om te komen tot instelling van hetgeen door dien hoogleeraar eene 'Begrootingskamer' wordt genoemd. Hieraan heeft de Nieuwe Rotterdamsche Courant in haar nummer van 10 Mei j.l. (Avondblad D) een hoofdartikel gewijd. Van een Commissie met een soortgelijk doel, n.l. om, met bezuiniging als einddoel, tot een meer juiste waardeering en onderlinge vergelijking van de in de Staatsbegrooting opgenomen uitgaven te geraken, is sprake in het, evenals alles wat van die zijde komt, uitnemende artikel van den Oud-Minister van Financiën Mr. Dr. A. van Gijn in de Economist van September 1917. Ik mag er mij toe bepalen op een en ander de aandacht te vestigen, daar de uitwerking van evenbedoelde voorstellen nog niet valt binnen het terrein van de practische politiek. Bespreking daarvan zou trouwens vallen buiten het bestek van dit artikel. Daarom zij volstaan met den belangstellenden lezer naar een en ander te verwijzen.

Den Haag, Mei 1927.

H.L. HEMSING.

De quantentheorie van Max Planck.

Op 28 Mei j.l. had in het Trippenhuis, de zetel van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam een belangrijke plechtigheid plaats. De door die Akademie ingestelde Lorentz-medailje werd voor de eerste maal uitgereikt en het was onze beroemde landgenoot, ten wiens eere de medailje is ingesteld, zelf, die de medailje aan den Berlijnschen hoogleeraar Max Planck uitreikte en den bekroonde toesprak.

Was reeds de eerste uitreiking van de Lorentz-medailje door Lorentz zelf een heuchelijk feit, de aantrekkelijkheid van de plechtigheid werd nog zeer verhoogd door den persoon van den bekroonde en door het groote gewicht van zijn werk voor de hedendaagsche natuurkunde. En hoewel het uit den aard der zaak onmogelijk is in een tijdschrift-artikel een eenigszins volledig begrip te geven van een physische theorie, waarvan de juiste kennis slechts in jaren ingespannen studie kan verworven worden, wil ik trachten althans iets mede te deelen aangaande de theorie, waarmee Planck de Natuurkunde verrijkt heeft, op een voor niet-physici niet al te onbegrijpelijke wijze.

De natuurkunde heeft zich in den laatsten tijd in een verwonderlijk snel tempo ontwikkeld. Wanneer men bedenkt, dat er bijkans drie eeuwen verloopen zijn sedert den tijd, dat zij een eerste bloeiperiode beleefde door de onderzoekingen van Boyle, Huygens, Newton e.a., dan zou men verwachten, dat een kwart eeuw meer of minder op dien eerbiedwaardigen leeftijd niet zoo heel veel verschil zou maken en dat de natuurkundige wetenschap nog ongeveer in hetzelfde ontwikkelingsstadium zou verkeeren als b.v. aan het eind van de vorige eeuw.

Toch is dit geenszins het geval. Wie thans de mathematische physica doceert, zal, wanneer hij wat conservatief van aard is, misschien zijn tijd ongeveer gelijkelijk verdeelen tusschen hetgeen vóór 1900 is gevonden en hetgeen na dien ontdekt is. Een meer voortvarend physicus zal allicht de wijsheid van voor 1900 als verouderd en niet meer ter zake dienende beschouwen en zijn aandacht nagenoeg geheel concentreeren op de problemen, die in de laatste kwart eeuw aan de orde zijn gekomen.

Ik meen, dat de roep dier wonderbaarlijke ontwikkeling in de laatste kwart eeuw ook wel tot het publiek, dat zich niet met de studie der natuurkunde bezighoudt, is doorgedrongen. Maar uit den aard der zaak is het begrip, dat deze personen van die ontwikkeling hebben, zeer vaag. Behalve aan de ontwikkeling der techniek zullen zij waarschijnlijk alleen denken aan de relativiteitstheorie (in het vervolg met R.Th. aangeduid), die door talrijke populair-wetenschappelijke verhandelingen onder hun aandacht is gebracht.

Nu is de belangrijkheid der R.Th. ook zeer groot, ja moeilijk te overschatten. Onze meest fundamenteele natuurkundige begrippen als stof, massa, energie, aether, hebben er een grondige herziening door ondergaan. Maar als men vraagt, waarmee de natuurkundigen zich tegenwoordig bezighouden, wat hun belangstelling het meest boeit en waarop hun onderzoekingen zich het meest richten, dan zijn het zeker niet de problemen der R.Th., doch die der quanten-theorie (Q.Th.).

Oppervlakkig beschouwd is het wel merkwaardig, dat die twee theorieën een zoo verschillende geschiedenis hadden, dat de R.Th. zoozeer onder de aandacht van het groote publiek werd gebracht en daar ook zooveel belangstelling wekte, terwijl de niet minder belangrijke Q.Th. slechts aan vak-physici bekend bleef. En dat is des te merkwaardiger als men bedenkt, dat de beide theorieën ongeveer gelijktijdig ontstonden, de Q.Th. nog iets eerder dan de R.Th. De eerste is ruim, de laatste nog niet ten volle een kwart eeuw oud. Maar bij een nadere beschouwing van den aard dier theorieën is dat verschillende lot der beide theorieën toch eigenlijk niet zoo verwonderlijk.

Men heeft er wel over gestreden, of de groote mannen van

een cultuurhistorische ontwikkelingsperiode te zoeken zijn aan het begin, in het midden, of aan het eind van zulk een periode. Het komt mij voor, dat ieder antwoord, dat een keus uit deze drie mogelijkheden doet, eenzijdig is. Alle drie komt voor. Maar de aard der werkzaamheid der groote mannen is verschillend naarmate zij in een andere ontwikkelingsphase ingrijpen. En het verschil in geschiedenis van R.Th. en van Q.Th. komt mij voor, door dit verschil te worden verklaard. Met de R.Th. wordt een bepaald soort rheorieën tot zijn voleinding gebracht. Het werk van Einstein op dit gebied is bekronend werk. Door de Q.Th. aan den anderen kant heeft Planck de fundamenten voor een nieuwe ontwikkeling gelegd. Hij is typisch de groote man aan het begin eener ontwikkelingsperiode.

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat de eerste soort werk veel sneller succes zal hebben, dan de tweede soort. Wanneer een gebouw voleindigd is en ontdaan van de steigers in zijn volmaking voor ons staat, zal het veel meer de aandacht trekken, dan wanneer de fundamenten zich nog niet of nauwelijks boven het omringend terrein verheffen, zoodat men nog niet kan voorspellen hoe het voltooide gebouw eruit zal zien, noch waarvoor het bruikbaar zal zijn.

Beide theorieën hebben - het spreekt misschien van zelf - haar ontstaan te danken aan een tegenstrijdigheid van de ervaring eenerzijds en anderzijds zekere theoretische wetten, die men had meenen te mogen opstellen en waarvan men de geldigheid in het eind van de vorige eeuw algemeen aannam. Die wetten - in het vervolg als ‘de klassieke wetten’ aangeduid waren van tweeërlei aard. Ten eerste behoorde daartoe de voor de beweging der lichamen in de ruimte als geldig aangenomen wetten der theoretische mechanica. In de tweede plaats eenige door Maxwell geformuleerde wetten, waardoor men meende, dat de electromagnetische verschijnselen volledig verklaard zouden kunnen worden. Volgens de eveneens door Maxwell opgestelde electromagnetische lichttheorie zou de optica geheel in het door deze laatste serie wetten beheerscht worden.

De juistheid dezer wetten nu nam men in het eind der vorige eeuw algemeen aan. Men aarzelde alleen tusschen de opvatting,

dat men hier met twee onafhankelijke stellen wetten te doen had, of eigenlijk slechts met één stel fundamenteele wetten, doordat men òf de electrische wetten uit de mechanica, of de mechanische wetten uit de electrodynamica afleidde. Het was in zekeren zin een rustige tijd voor de physica, want wel werd er veel nieuws ontdekt, maar de vormen, waardoor die nieuwe kennis bij het oude ingelijfd kon worden stonden toch veelal reeds klaar. Maar dat veranderde toen men in de laatste jaren der eeuw begon in te zien, dat er toch verschijnselen waren, die in de oude vormen niet in te voegen waren. Men bleek nieuwe wegen te moeten inslaan. En dat gaf aan den eenen kant aanleiding tot het ontstaan der R.Th. (Lorentz, Einstein) en aan den anderen kant tot dat der Q.Th. (Planck).

Het zal misschien verwondering hebben opgewekt, dat ik Einstein boven qualificeerde als iemand, die bekronend werk verrichtte en hem tegenover stelde aan Planck, den initiateur. Voor het publiek zal Einstein wel bekend staan als de brutale afbreker voor wien niets van het bestaande heilig was en die met alle overgeleverde inzichten op de meest radicale wijze brak. En toch verklaart hij zichzelf voor een zeer conservatief physicus. En in zekeren zin is hij dat ook, althans in zijn bekende werk op het gebied der R.Th.[1)]. Want wel heeft hij vele nieuwe begrippen en gezichtspunten naar voren gebracht en klonk zijn theorie in woorden vrij revolutionair, maar voor de mathematische uitwerking der theorie, die voor den physicus veel belangrijker is, kon hij toch gebruik maken van methoden en vergelijkingen, die in structuur veel overeenkomst vertoonden met die van Maxwell. En de physicus, die gewoon was met de vergelijkingen van Maxwell te opereeren kon betrekkelijk gemakkelijk (betrekkelijk; zoo héél gemakkelijk was het nu ook weer niet) nagaan wat hij aan de nieuwe vergelijkingen had.

Geheel anders was het bij Planck. Deze moest voor het oplossen der problemen, waaraan hij zijn aandacht wijdde onderstellingen invoeren, die zich zeer weinig aan de ge-

1) Merkwaardig is, dat hij op het gebied der Q.Th., waarop hij ook baanbrekenden arbeid heeft verricht, juist een zeer revolutionair standpunt aanneemt.

bruikelijke methoden aansloten. Het gevolg was, dat hij slechts al tastend, met vallen en opstaan, kon vooruit komen en dat zijn werk niet dien zekeren gang en harmonische ontwikkeling vertoont, die het werk van Einstein voor ingewijden zoo aantrekkelijk maakt. Ook bleven de begrippen bij Planck vaag en weinig scherp omlijnd, terwijl Einstein's scherp gedefinieerde begrippen zich veel beter voor een populaire uiteenzetting eigenen.

Waarin de tegenstrijdigheid tusschen theorie en experiment bestond, die Einstein, in aansluiting aan Lorentz' werk, tot het scheppen der R.Th. bracht, is in talrijke populaire geschriften uiteengezet en ik zal daarop hier niet ingaan. De tegenstrijdigheid, die Planck tot het opstellen van zijn Q.Th. bracht was aan den dag gekomen door de nadere ontwikkeling der warmte-theorie op den grondslag der ‘klassieke wetten’ en wel in het bijzonder bij de toepassing daarvan op de stralende warmte.

Reeds in het midden der 19de eeuw had Kirchhoff de wet opgesteld, dat een ruimte, geheel door wanden van dezelfde temperatuur omgeven, gevuld is met warmtestraling, waarvan de aard geheel door de temperatuur bepaald is; dus onafhankelijk van vorm en grootte der ruimte en van de stof, waaruit de wanden bestaan. Het was Rayleigh later gelukt een formule te vinden, die aangaf, wat de ‘klassieke wetten’ voor deze evenwichtsstraling (zoo genoemd, omdat zij bij temperatuurevenwicht optreedt) deden verwachten. Hij leidde o.a. af, dat de energiedichtheid evenredig aan de temperatuur (gemeten op de absolute temperatuurschaal, dus met - 273° Celsius als nulpunt) zou zijn. In werkelijkheid neemt zij evenredig aan de vierde macht der temperatuur toe. Wordt de temperatuur b.v. dubbel zoo hoog, dan wordt de stralingsdichtheid niet dubbel zoo groot, zooals zij volgens de ‘klassieke wetten’ had moeten doen, doch 16 keer zoo groot. Dus waarlijk geen kleine afwijking. Ook de verdeeling van de energie over straling van verschillende golflengte bleek geheel anders te zijn, dan de formule van Rayleigh aangaf.

Verschillende physici hadden zonder veel succes een uitweg uit deze moeilijkheden gezocht, tot Planck plotseling met een zeer radicale onderstelling als uitweg voor den dag kwam. Hij

wierp eenvoudig de ‘klassieke wetten’, waarin men steeds de streng geldende grondwetten der natuur had gezien, geheel overboord. En dat deed hij zoo radicaal mogelijk. Hij nam niet aan, dat die wetten wel niet streng golden, maar toch andere, die er veel op geleken, en die men b.v. kreeg door aan de vergelijkingen een kleine term toe te voegen. Maar hij nam aan, dat de atomen, als zij door straling getroffen worden, daaruit de straling niet op geleidelijke wijze zouden absorbeeren, maar dat zij eruit òf niets òf een afgepaste energiehoeveelheid (quantum) zouden opnemen. Zij zouden in het geheel niet gehoorzamen aan een wet die voor te stellen zou zijn door een gewone formule, welke continue veranderingen zouden toelaten! Passen wij, zooals wij wel zullen moeten doen, deze beschouwingen ook toe op een slinger, die aan het slingeren is gebracht, dan zou deze niet geleidelijk tot rust komen, maar de slingerwijdte zou met sprongetjes afnemen. Met een amplitudo, inliggende tusschen de waarden, die hij bij twee achtereenvolgende sprongetjes bereikt, zou hij nooit kunnen slingeren.

Een dergelijk gedrag van een trillend atoom of van een slingerenden slinger kunnen wij ons lastig voorstellen, maar het gelukte Planck met behulp van deze onderstelling een formule voor de evenwichtsstraling op te stellen, die geheel met het werkelijk gedrag dezer straling overeenkwam.

Misschien zou men kunnen meenen, dat men direct op de proef zou kunnen stellen of een slinger met iedere amplitude wil slingeren of dat hij dat slechts met enkele bepaalde amplitudines zou willen doen, waarbij zijn energie juist een geheel aantal quanta zou bedragen. Maar die quanta zijn in dit geval zóó klein, dat de proef lang niet gevoelig genoeg is om uit te maken of de slinger juist met een energie gelijk aan een geheel aantal quanta slingert of niet. De proef verzet zich dus niet tegen het aannemen van de onderstelling van Planck. Maar zij wijkt in principe wel zeer af van wat men steeds op grond der theoretische mechanica voor een dergelijke slingering had aangenomen.

Wanneer wij het verschijnsel der evenwichtsstraling nog eens nagaan, dan vinden wij, dat de energiedichtheid zeer snel, maar toch voor zoover wij kunnen waarnemen continu

met de temperatuur toeneemt. Ook vertoont het een continu spectrum, dat wil zeggen, dat er niet slechts enkele discrete golflengten in voorkomen, doch dat er een geheele continue reeks golflengten in vertegenwoordigd is. Het is wel merkwaardig, dat het Planck inviel te trachten daarvan rekenschap te geven met zoo iets dis-continu's als zijn quantenprocessen. En ook is het merkwaardig, dat verschillende physici dadelijk begrepen, dat hij hiermee op den goeden weg was. Want wel had Planck met behulp van zijn onderstelling een goede formule voor de evenwichtsstraling afgeleid, maar was diezelfde formule ook niet met behulp van andere onderstellingen af te leiden, die meer plausibel geleken?

Het evenwichtsspectrum is een statistisch verschijnsel, d.w.z. het komt tot stand door de samenwerking van de stralingsprocessen in onnoemelijk veel atomen volgens de waarschijnlijkheidswetten. En nu zal het duidelijk zijn, dat men veel meer met zekerheid van een proces kan te weten komen, wanneer men het van oogenblik tot oogenblik metend kan volgen, dan wanneer alleen het effect van de samenwerking van veel van die processen tot waarneming komt. Men begrijpt beter wat menschen zijn, wanneer men met enkelen een geregeld gesprek kan voeren, dan wanneer men alleen het gedruisch hoort van de stemmen van duizenden door elkaar heen pratende personen.

En zoo moet schrijver dezes erkennen dat hij aanvankelijk heeft gemeend, dat Planck ‘het verwarde gedruisch’ der vele door elkaar heen stralende atomen met zijn quantenonderstelling verkeerd interpreteerde. Maar andere physici hadden gelukkig een juistere intuïtie. Zij vertrouwden op de juistheid van Planck's inzicht en zochten naar andere verschijnselen waarop de quanta invloed zouden hebben, en waarbij hun invloed duidelijker te constateeren was en niet door de samenwerking van veel atomen grootendeels weer geëffaceerd werd. Het mooiste zou zijn, wanneer men de uitwerking van één enkel quantenproces tot waarneming zou kunnen brengen, om dan na te gaan of zij inderdaad zoo groot waren als Planck voor zijn statistische toepassing noodig had. De resultaten van deze pogingen zijn schitterend geweest. Tegenwoordig is het niet meer mogelijk aan de juistheid der, trouwens in

details wel wat gewijzigde Q.Th. te twijfelen. Aan de verschijnselen, die de juistheid der Q.Th. en haar groote beteekenis voor de physica op zoo overtuigende wijze hebben aangetoond zal het vervolg van dit artikel gewijd zijn.

* * *

In het voorgaande hebben wij gezien, hoe Planck met succes de Q.Th. heeft ingevoerd voor de verklaring van de bijzonderheden der evenwichtsstraling, maar dat de juistheid der theorie toch nog nadere bevestiging vereischte en wel liefst bij een proces, waarbij de grootte van een enkel energiequant gemeten zou kunnen worden. Het is Einstein gelukt zulk een proces aan te geven. Maar om te begrijpen, waaruit de bedoelde toetsing der Q.Th. bestaat, moeten wij eerst nog een bijzonderheid van de quanten-onderstelling van Planck bespreken.

Planck nam n.l. aan, dat de quanten niet alle even groot zijn, maar dat zij verschillend zijn voor straling van verschillende golflengte, of, waar het misschien meer op aankomt voor trillingen met verschillend aantal trillingen per seconde. Noemen wij dit aantal γ dan zou een energie-quant de grootte γh hebben, waarin h een universeele constante is, waarvan Planck met behulp van waarnemingen der evenwichtsstraling de waarde op $\pm 6{,}5 \times 10^{-27}$ kon bepalen. Vandaar, dat ik bij het bespreken van den slinger zeide, dat de quanten 'hier' zoo klein zijn. Zij zijn n.l. voor een slinger van een klok $\pm 6 \times 10^{-14}$ maal kleiner dan die bij zichtbaar licht, omdat hiervoor het aantal trillingen per secunde zooveel maal grooter is. En toch zijn bij het licht de quanten al klein genoeg!

Nu was opgemerkt, dat licht en andere soortgelijke trillingsstralen (Röntgen-stralen b.v.), als zij op sommige metalen vallen, daaruit electronen losmaken en die met vrij groote snelheden wegslingeren. De theorie, die Einstein van dit verschijnsel gaf, was de volgende.

Bij ieder quantenproces zal één electron worden vrij gemaakt en de energie van het quant zal teruggevonden worden als kinetische energie van het electron. Bestraalt men dus met licht van een bepaald trillingsgetal, dan zullen de electronen ook bepaalde energie, en dus bepaalde snelheid krijgen, en wel is de energie evenredig aan het aantal trillingen per secunde. Versterking van de intensiteit van het licht zal het aantal

electronen vergrooten, maar niet den minsten invloed op hun snelheid hebben. Proeven van den Amerikaanschen physicus Millikan hebben deze theorie zeer nauwkeurig bevestigd, en de waarde voor h, die hij uit die experimenten afleidde kwam geheel met de door Planck gevonden waarde overeen.

Ook het omgekeerde proces is mogelijk. Men geeft aan electronen door electrische krachtenvelden bepaalde snelheden en laat deze tegen verschillende stoffen botsen, waarbij straling wordt uitgezonden. Hierbij gaat dus de kinetische energie der electronen in stralingsquanten over en wel kunnen stralen van hoogere frequentie worden uitgezonden, naarmate de snelheid der electronen grooter is. Ook uit dit proces werden zoowel in het gebied van licht- als in dat van Röntgenstraling waarden voor h berekend, die geheel met de vroeger berekende overeenstemmen. En juist deze overeenstemming in de waarden voor h is natuurlijk het overtuigendst bewijs, voor het reëel bestaan der quanta van grootte γh.

Reusachtig was de uitbreiding, die aan het gebied, waarop de Q.Th. toepassing vindt, gegeven werd door de onderzoekingen van den Deenschen physicus Niels Bohr. Deze beschouwde zekere stralingsprocessen, doch andere dan die Planck tot het opstellen der Q.Th. hadden geleid. Planck beschouwde n.l. evenwichtsstraling, die, met den spectroscoop onderzocht, een continue reeks van golflengten vertoont. Brengt men echter gassen en dampen in vlammen, electrische lichtbogen of vonken ertoe straling uit te zenden, dan blijken hierin enkele discrete golflengten voor te komen, die voor den aard der stof, welke ze emitteert, karakteristiek zijn. En op zulke ‘lijnenspectra’ hebben de onderzoekingen van Bohr betrekking.

Daartoe verbond hij de voorstellingen der Q.Th. aan zekere voorstellingen aangaande den bouw van het atoom, die Rutherford zich op grond van andere verschijnselen had gevormd. Het was opgemerkt, dat de z.g. α en de β stralen der radioactieve stoffen, welke stralen niet bestaan uit trillingen van een middenstof doch uit voortgeschoten deeltjes door een dun plaatje van verschillende stoffen kunnen heenvliegen, zonder van hun baan af te wijken. Dat zou onmogelijk zijn, wanneer de atomen de massieve klompjes stof waren, waar

men ze vroeger voor hield. Rutherford sprak daarom de onderstelling uit, dat een atoom zou bestaan uit een z.g. kern, waarvan de straal véél kleiner (honderd duizend of meer maal kleiner) zou zijn dan de straal, dien men aan het atoom toeschreef. Om het atoom te voltooien zouden dan om die kern een aantal electronen moeten bewegen op een afstand, die met den straal van het atoom overeenkwam. In plaats van een massief bolletje werd een atoom zoo een ijle configuratie, die aan een planetenstelsel deed denken: de kern vervulde dan de plaats der zon, de haar omringende electronen die der planeten.

Bohr verbond nu deze atoomvoorstelling met de Q.Th. Hij voerde de onderstelling in, dat de electronenbanen in Rutherford's atoom eendeels zouden gehoorzamen aan de wetten der mechanica, maar dat anderdeels niet alle banen die hieraan voldeden mogelijk zouden zijn. Alleen die banen zouden mogelijk zijn, die behalve aan de wetten der mechanica nog aan zekere ‘quanten-voorwaarden’ voldeden. Zoo werd uit de continue reeks der mechanisch mogelijke banen een discreet stel van banen uitgekozen, die dan de eenige zouden zijn, die door de electronen feitelijk beschreven zouden kunnen worden. Men zal hierin gemakkelijk de onderstelling van Planck herkennen, dat een slinger niet met alle slingerwijdten, doch slechts met een aanval discrete slingerwijdten slingeren kan. Een electron zou dan uit één baan in een andere kunnen overspringen en de energie, die de eerste baan meer had dan de tweede zou vrij komen en uitgestraald worden, en wel als straling van een frequentie, die door de Planck'sche vergelijking energiehoeveelheid = γh bepaald werd.

Met behulp van deze onderstellingen kon Bohr berekenen, welke spectraallijnen in het lijnenspectrum van waterstof zouden moeten voorkomen wanneer zijn theorie juist was. En ziet, de door hem berekende lijnen kwamen juist overeen met de lijnen, die waren waargenomen, en die door Balmer in de z.g. Balmerserie waren gerangschikt. Ook kon Bohr hieruit een waarde voor h berekenen, die met de op andere wijze bepaalde waarden overeenkwam.

De spectra van andere stoffen zijn veel ingewikkelder dan dat van waterstof. Maar het is aan Bohr en aan andere

physici, die zijn inzichten verder uitwerkten toch gelukt vrijveel orde en regelmaat in die chaos van lijnen te vinden. Hoe uitgebreid dit onderzoekingsgebied is, moge blijken uit het feit, dat er ± 90 elementen bekend zijn, wier spectra ieder eenige honderdtallen lijnen vertoonen, die veelal in dupletten, tripletten enz. zijn gerangschikt. Bovendien hebben deze elementen spectra in de gebieden der Röntgenstralen, en kunnen zij van hun atoom één of meer electronen verliezen. Zij vertoonen in dien toestand (men noemt ze dan één of meerwaardige ionen al naarmate het aantal electronen, dat zij verloren hebben) weer andere spectra en er zijn weer speciale wetmatigheden voor die ionenspectra gevonden. Tenslotte laten al die lijnen zich op verschillende wijze door magnetische en electrische krachten in componenten splitsen. (Zeeman- en Stark-effect).

Maar bovendien doen zich nog weer allerlei andere vragen voor: Wanneer de electronen zich in banen van hoogere energie kunnen bewegen, vanwaar zij onder uitzenden van straling in banen van lager energie kunnen overspringen, *hoe lang* blijven zij dan in zoo'n hoogere baan, vóór zij tot een sprong overgaan? En als er verschillende banen van lagere energie zijn, naar welke daarvan springen zij dan? En zoo zij naar verschillende ervan kunnen springen, wat is dan gemiddeld het aantal, dat den eenen en wat het aantal, dat den anderen sprong doet? Van de beantwoording dezer laatste vraag hangt de verhouding der intensiteiten van verschillende spectraallijnen af.

Natuurlijk zouden wij ook wel graag willen weten, waar het vanaf hangt, of een bepaald electron op een bepaald oogenblik een sprong zal doen of niet, en zoo ja, naar welke der mogelijke banen hij zijn sprong zal richten. Maar wij zijn er zoo ver van verwijderd ook maar een schijn van een oorzaak daarvoor te kunnen aangeven, dat Bohr, Kramers en Slater gemeend hebben hier het strenge oorzaakbegrip geheel te moeten uitschakelen, en eenvoudig te moeten zeggen, dat dat ‘van toeval’ afhangt, en dat de laatste wijsheid in dezen niet verder gaat, dan dat wij kunnen zeggen hoe groot de kans op een bepaalden sprong is.

Het lijkt mij zeer de vraag of de physici zich bij een derge-

lijke opvatting zullen aansluiten. Wij zijn zoozeer gewoon in de Natuurkunde aan een strengen cansalen samenhang der verschijnselen te gelooven, dat een loochenen of zelfs een in het midden laten daarvan wel op groot verzet zal stuiten. Maar het feit, dat ernstige vooraanstaande onderzoekers op het gebied der natuurkunde tot een dergelijke opvatting komen is toch een belangrijk teeken des tijds. Wanneer wij ons voor een deterministische opvatting verklaren, dan doen wij dat blijkbaar, omdat wij op philosophische gronden (of deze dwingend zijn zal ik hier niet bespreken) a priori voor ieder verschijnsel een oorzaak postuleeren. Wij kunnen het niet doen (zooals men in de vorige eeuw zoo dikwijls meende te moeten doen) omdat de ervaring zou leeren, dat in de natuur steeds 'ijzeren wetten' heerschen. Integendeel, de ervaring leert ons niets over de oorzaak der processen, die wij tegenwoordig als de meest elementaire in de natuur beschouwen en wanneer zich geen aprioristische principes van ons denken zich daartegen verzetten, doen wij het eenvoudigst door die processen als 'bij toeval' gebeurende op te vatten.

Zoo blijkt de Q.Th. zelfs niet zonder belang voor de theoretische wijsbegeerte. Dat zij voor de natuurkunde van het grootste belang is, zal uit het bovenstaande zijn gebleken, ofschoon ik natuurlijk slechts een klein deel der problemen, waarover zij nieuw licht heeft ontstoken, heb kunnen bespreken. Te midden dezer problemen echter is er een, dat nog in de diepste duisternis is gehuld. En dat is de vraag, hoe moeten wij die quanten zelf opvatten?

Volgens Planck zijn alleen de processen quanteus. De atomen nemen de energie op en staan haar af in geheele quanten. Maar de energie zal verder niet uit quanten bestaan. Zij zal zich vanaf het uitstralend atoom in bolvormige golven naar alle zijden voortplanten. En wanneer een quant door een atoom geabsorbeerd wordt, behoeft dat zelfde quant niet door één enkel ander atoom te zijn uitgestraalt, maar de energie waaruit het bestaat kan door eenige atomen zijn geleverd.

Volgens Einstein daarentegen heeft een quant ook als het uitgestraald is een zelfstandig bestaan. Men zou het een atoom van energie kunnen noemen. Het zal zich niet in bolvormige golven in de ruimte verspreiden, doch in één richting voort-

geschoten worden, zoodat het bijeenblijft en ook weer in zijn geheel geabsorbeerd worden kan. Zoodoende nadert de lichttheorie weer meer tot Newton's emissietheorie. Veel verschijnselen worden door deze theorie het best verklaard. Maar aan den anderen kant willen wij de schoone verklaring der interferentieverschijnselen, die de glorie der door Huygens verdedigde trillingstheorie uitmaakte, niet missen. En deze verklaring berust op de zich in alle richtingen voortplantende bolvormige lichtgolven. Welke opvatting is de ware? Of is er een compromis mogelijk door een theorie, die de voordeelen van beide opvattingen in zich vereenigt?

Wanneer wij de opvatting van Einstein aanhangen en in de quanten een soort energieatomen zien, dan denken wij onwillekeurig aan het feit, dat de relativiteitstheorie ons geleerd heeft, dat de energie massa heeft en dat er tusschen energie en massa eigenlijk geen verschil bestaat. Het stelt eigenlijk dezelfde grootheid voor, alleen denkt men haar, als men van energie spreekt, in een andere maat gemeten, dan wanneer men van massa spreekt. Dat bedenkende vraagt men zich vanzelf af: wat is eigenlijk het onderscheid tusschen een energie-quant en een chemisch atoom of een electron? Alle drie zijn het kleine energie- (of massa) hoeveelheden, die zich als geheel door de ruimte voortbewegen. Toch doen zij zich geheel verschillend aan ons voor. Is het verschil slechts quantitatief? (Een atoom bevat véél meer energie, dan een energiequant) of bestaat er ook een qualitatief verschil? Is er een theorie op te stellen, die ze beide omvat? Tot het opstellen van een dergelijke theorie worden in den allerlaatsten tijd pogingen gedaan o.a. door Louis de Broglie, Einstein en Schrödinger. Indien deze pogingen tot een aannemelijk resultaat leiden, wordt het een van de meest grandiooze synthesen, waarop de geschiedenis der natuurkunde kan bogen. Tusschen de structuur van een muur en van een lichtstraal die erop valt, bestaat dan principieel geen verschil meer!

Maar voorloopig zijn wij nog ver verwijderd van een helder inzicht in den aard van die atomen of quanten en weten wij niets van de krachten, die die energiehoeveelheden bijéén houden en er een atoom of quant van maken.

En zoo ligt dan de Q.Th. voor ons als een reusachtig bouw-

werk. De uitgebreidheid van het geheel is imponeerend en het tegenwoordig geslacht physici heeft zijn levenstaak voor een groot deel gevonden in het bijeenbrengen van materialen voor den bouw van deze theorie. De gedeelten, die reeds verder zijn uitgevoerd, zijn stout gedacht en hebben vaak reeds bewezen een hechte structuur te bezitten. Maar het is er nog ver van verwijderd, dat wij het geheel als een harmonische structuur zouden kunnen overzien.

J.D. VAN DER WAALS JR.

Staat en recht.[1)]

Het afscheidscollege, waartoe ik u, studenten, heb opgeroepen, zal handelen over een onderwerp dat u niet onbekend is, maar toch voor een herhaalde behandeling thans in aanmerking mag worden gebracht, omdat het de kern uitmaakt van het Staatsrecht, dat ik 33 jaar, in Groningen en in Leiden, heb mogen doceeren.

In dit tijdvak valt namelijk de bijzondere aandacht op de verhouding tusschen Staat en Recht. Die verhouding vindt allereerst haar uitdrukking in de leer der Staatssouvereiniteit, welke de gezagsbron plaatst bij den *Staat.* De verschuiving van de gezagsbron naar het *recht*, ons brengende de leer der Rechtssouvereiniteit, grijpt plaats over een dualistische staatsleer heen en over de leer van den Rechtsstaat heen, zoodat wij, in opvolging, op vier beschouwingen over Staat en Recht worden vergast, te weten de leer der Staatssouvereiniteit, de dualistische staatsleer, de leer van den Rechtsstaat, de leer der Rechtssouvereiniteit.

Toen ik in 1874 als student hier werd ingeschreven, leefde men onder de voorstelling van de leer der *Staatssouvereiniteit.* Deze voorstelling ziet in den Staat een gezagspersoon, die zich van alle andere corporaties of lichamen onderscheidt, doordat van hem, en van hem alleen, uitgaat het heerschen, het recht van bevelen. Het met den Staat gegeven gezag strekte zich uit over het geheele maatschappelijk leven, zooals zich dit in en buiten corporatief verband deed kennen. Het beheerschte dus ook het Recht, zoodat de met het recht gegeven normen haar gezag aan den Staat ontleenden. In dit den Staat eigene

1) Afscheidscollege, gehouden op 25 Mei 1927, bij het neerleggen van het hoogleeraarschap aan de Rijks-Universiteit te Leiden.

gezag ligt zijn Souvereiniteit. Van alle andere gemeenschappen onderscheidt zich de Staat, niet door het belang dat te behartigen is, maar door de functie welke hij vervult, namelijk de uitoefening van gezag. In den Staat is dus het gezag gemonopoliseerd. Op welk gebied van het recht men zich ook bevindt, nationaal of internationaal, het verplichtend karakter ontleenen de rechtsnormen bij uitsluiting aan den Staat. Tot diep in de 19e eeuw heeft deze voorstelling van de Staatssouvereiniteit gegolden.

Onhoudbaar bleek echter het monopoliseeren van alle gezag bij den Staat, waar toch een groot stuk der rechtsordening zich buiten den Staat om had ontwikkeld en dit zijn gelding niet aan den Staat had ontleend.

Een *dualistisch* gezag was hiervan het uitvloeisel. Staat en Recht, beiden waren originaire gezagsbronnen. Hunne verhouding was deze, dat de heerschappij van het publiek recht wortelt in den wil van den Staat; daarentegen de heerschappij van het privaat recht uit eigen hoofde geldt en ook den Staat bindt, maar alleen voorzoover de Staat niet is overheid, doch fiscus. Met dit knutselwerk, bedenksel van tweeërlei Staat: Staat als zoodanig, als overheid, en Staat als fiscus, werd de tweeheid van gezag voor de praktijk dragelijk.

Principieel trachtte men echter dit dualisme te overwinnen door een beroep op een ordening, die, boven Staat en positief recht, originaire gelding had. Die originaire ordening is eeuwen lang, reeds van af de Middeleeuwen, erkend als ius divinum, waarvan zich later afsplitst het ius naturale. Dit natuurrecht is een onpersoonlijk gezag en heeft niet minder dan drie functies te vervullen gehad.

De eerste functie betrof de aanwijzing van een zoodanige basis van het recht, welke zijn gelding buiten openbaring en godsdienstig geloof stelde. Deze functie is door Hugo de Groot bijzonderlijk aan het licht gebracht door te wijzen op de tweeledige bron van het recht, die in ons geestelijk leven besloten ligt, te weten de ‘vis socialis’ en het ‘judicium’, d.w.z. de originaire drang naar leven in een gemeenschap en de werking van de Rede, in dier voege dat het judicium, de Rede, òf als *bron* van het recht wordt aangemerkt òf alleen gebruikt wordt als *middel* om uit andere rechtsbronnen den

inhoud van het natuurrecht te ontdekken. Met deze grondslagen van het natuurrecht, waarbij het ius divinum is uitgeschakeld, kan men volstaan en heeft men een rechtsorde verkregen, welker gelding onafhankelijk is van geloof en openbaring.

De tweede functie van het natuurrecht openbaart zich in het verschaffen van een *rechtsgrondslag* aan het Staatsgezag, in zoover de overeenkomsten, welke, naar men meende, tot de Staatsgemeenschap te hebben geleid (pactum sociale en pactum subjectionis), uit het natuurrecht hare verbindende kracht ontleenen en ook de grenzen van de macht van den Staat tegenover de burgers bepalen.

Van zeer groot belang, ook voor de praktische Staatkunde, is de *derde* functie van het natuurrecht geweest: De derde functie ligt in het *neerslaan van de souvereiniteit van den Staat*, door naar voren te brengen normen, welke voor den Staat plichten aanwijzen om een taak te vervullen. Locke heeft deze nieuwe functie het eerst doen kennen, maar uitgewerkt is zij in Duitschland door Pufendorff, Thomasius en Christian Wolff. De moeilijkheid waarvoor zij stonden was, om de normen te vinden, en aannemelijk te maken dat deze geldend waren. Pufendorff vergenoegt zich nog met een formeel criterium te gebruiken en als *rechts*norm aan te merken de norm, die uitwendige handelingen beheerscht en dwang toelaat, in tegenstelling met de voorschriften der moraal, welke de gezindheid treffen en geen dwang toelaten. Maar Thomasius en Wolff brengen een materiëel criterium naar voren en meenen dat als uitgangspunt moet worden genomen een doel, dat volstrekte waarde heeft. En dit doel formuleeren zij in de termen van gelukzaligheid of perfectio, volmaking, Vervollkommnung, waarmee het hoogste levensdoel der menschen gesteld zou zijn. Handelingen, die middellijk of onmiddellijk op de verwezenlijking van dàt doel gericht zijn, *behooren* te geschieden, zijn het uitvloeisel van rechtsplichten. Langs den weg van redeneering worden dan met groote banaliteit al de plichten en rechten geëtaleerd, die uit het doel, om zich en anderen te volmaken, voortvloeien. Alzoo worden dan rationalistisch verkregen de rechten op spijs, drank, geneesmiddelen, kleeding, huisvesting, in 't kort op alles, wat het *geluk* kan

bevorderen. In de praktijk leidde dit tot een *voogdij* over de burgers, die immers, tegenover de verlichte denkbeelden en de landsvaderlijke zorg der Overheid, slechts hun 'beschränkter Unterthanenverstand' konden plaatsen. Een Pruisisch Minister drukte dit aldus uit: 'Dem Unterthanen ziemt es nicht, die Handlungen des Staatsoberhauptes an den Masstab seiner beschränkten Einsicht anzulegen.'

De in de 18e eeuw allerwege diep gevoelde behoefte aan verbetering van maatschappelijke toestanden, verwacht van de Overheid de noodige hervormingen, en het natuurrecht wijst de Overheid de maatregelen aan, welke moeten worden voltrokken. Het natuurrecht raadpleegt daartoe de Rede, geen rekening houdende met het historisch-gewordene, in de overtuiging dat, langs den weg van het rationalisme, de Overheid in staat zou zijn de maatschappij, door het gezag van haar wil en woord, om te zetten. Het philosophische recht, dat aldus aan de Rede werd ontleend en waardoor de eerste schuchtere poging gedaan wordt om de leer der Rechtssouvereiniteit tot gelding te brengen, bleek echter onmachtig en bereikte niet veel meer dan een hinderlijke bemoeizucht der Overheid, met algeheele miskenning van het beginsel der persoonlijke vrijheid.

Wolff, de eigenlijke philosoof der Aufklärung, aldus Spruyt in zijn 'Geschiedenis der Wijsbegeerte', heeft dat op zijn geweten. Het natuurrecht is bij Wolff zuiver rederecht. Uitgangspunt is de stelling, dat de mensch is een redelijk wezen, zoodat hij geen meeningen moeten hebben, die zich niet voor zijn Rede laten rechtvaardigen, noch moet hij toestanden dulden, die zijn Rede niet doelmatig vindt. Alles wordt dus onderzocht of het wel een voldoenden grond heeft, zooals het verschil in standen, het geldende recht, de vormen van den maatschappelijken omgang, de godsdiensren. En zoozeer was Wolff van de waarde van het syllogisme doortrokken, dat hij alleen langs dien weg tot de zekerheid van zijn eigen bestaan kon komen. Ziehier het syllogisme: *a.* Wer sich seiner und andrer Dinge bewusst ist der ist; *b.* Wir sind uns unserer und andrer Dinge bewusst; *c.* Also sind wir. Wolff noemt dit: 'durch Gründe überführt werden'.

Langs den weg van het zuivere denken wil men dus komen

tot vaste grondslagen voor Staat en Recht en daarmee tot een nieuwe orde van zaken.

De school van het natuurrecht der 18e eeuw is rationalistisch, mitsdien onhistorisch, maar juist daarom geheel op haar plaats in een tijdsgewricht, waarin men zich voorbereidt om met het bestaande volkomen te breken.

Tweeërlei beteekenis heeft dus de school van het natuurrecht in de 18e eeuw. Zij behelst een ordening die ook de Overheid bindt en dus de Staatssouvereiniteit aantast; en in de tweede plaats geeft het natuurrecht een schat van normen die het produkt zijn van de werking der Rede en dus als rederecht gelding hebben.

Dit laatste brengt ons midden in het probleem der *rechtsvorming.* Het natuurrecht geeft het *criterium*, waarnaar beoordeeld wordt of de norm een *rechts*norm is. En voorts duidt het natuurrecht aan, het *middel*, waarmee de *inhoud* der rechtsnorm tot geboorte wordt gebracht. Tot het bepalen van het criterium neemt de leer van het natuurrecht aan, zooals wij zoo even zeiden, een opperste norm, welke bestaat in de aanwijzing van een zoodanig doel, dat alle rechtsnormen geacht kunnen worden daaruit voort te spruiten. Vandaar dat dit doel, naarmate het meer omvat, een groote vaagheid van inhoud verkrijgt, zooals blijkt uit de terminologie van Wolff, die ons voor oogen houdt het streven naar volmaking. Ter bepaling van den *inhoud* volstaat de leer van het natuurrecht met het gebruik der Rede en zoo beslist het *oorzakelijk* verband, tusschen eind-doel en het concrete doel eener norm, over het *rechts*karakter dier norm. Een zuiver intellectueel causaal proces is hier de rechtsvorming en zoo beslissen dorre logica en syllogismen over den inhoud van het positieve recht. Constructie op constructie wordt ons voorgelegd en het gebouw dat daarmee is verrezen, heeft geen andere basis dan het eenige en enkele stuk van ons geestelijk leven, 'twelk in de werking der *Rede* zich doet kennen. Het *gevoelsleven* is daarmee voor de rechtsvorming op non-activiteit gesteld. Het *verstandelijk* deel van ons geestelijk leven heerscht bij uitsluiting.

In de tachtiger jaren der vorige eeuw vangt de reactie aan die nog altijd voortduurt en ons in de eerste plaats brengt de

suprematie van het *Rechts*gezag boven het *Staats*gezag, welke leidt tot de leer van den *Rechtsstaat*, in den zin, dien Stahl daaraan verbindt. Volgens Stahl wijst die leer niet op het doel dat de Staat heeft te verwezenlijken, namelijk het recht, maar op den *vorm* waarin zich het Staatsgezag behoort te doen gelden, namelijk door de wet, aan welk woord de materisele beteekenis wordt toegekend van rechtsnorm. *Rechts*staat 'bedeutet überhaupt nicht Ziel und Inhalt, sondern nur *Art* und *Charakter* dieselben zu verwirklichen.'

De consequentie van deze gedachte wordt in de vierde en laatste plaats getrokken door de leer van de *Rechtssouvereiniteit.* Tot uitdrukking moet worden gebracht van waar het bindend gezag der overheids- of rechtsbevelen voortkomt. Zegt men: het is ontleend aan den Staat, dan opereert men met een staatsbegrip dat het bestaan van een *natuurlijke* bron van gezag postuleert en werkt men met een fictie. Want een buiten het recht om bestaand gezag kan nooit een *verplichting* tot gehoorzamen in het leven roepen, en daarop - op die verplichting - komt 't aan. Dit nu is slechts mogelijk, als men teruggrijpt naar het geestelijk leven van den mensch, omdat daar, en daar alleen, de normenwereld te vinden is. Tot die normen behooren ook de normen van het recht en waar op elk gebied, waar normen werken, de daar heerschende normen gelding hebben, als souverein zich doen kennen, kan ook van het recht zijn souvereiniteit op het hem eigene gebied worden staande gehouden.

Wij hebben ons die normenwereld te denken als een geheel van psychische strevingen, waarvan de werking ons het bewustzijn van *plicht* verschaft. Zij treden naar voren of doen zich gevoelen, als de buitenwereld ons in andere richting, dan waarheen de normen of psychische strevingen heen wijzen, tracht te brengen. Er kan hier dus een tegenstelling zijn tusschen de doeleinden, die aan de psychische strevingen ten grondslag liggen, en de andere doeleinden, die de werkingen der buitenwereld op ons, ons tot bewustzijn brengen. In de kennis van den inhoud der psychische strevingen brengen wij het niet veel verder dan door het gebruik van termen als goed, recht, liefde, schoonheid, en voorts door tal van andere qualificaties, waarin een beoordeeling van ons gedrag en dat

van anderen besloten ligt. De praktijk tracht deze qualificaties en begrippen te differentiëeren in concrete normen. Met eischen: doe goed, handel rechtmatig, enz. kan de praktijk niet altijd voldoende uitkomen; zij wil de handelingen genoemd hebben die geboden of verboden worden.

De doeleinden, welke zich doen kennen door de werking der *buitenwereld* op ons, komen ons tot bewustzijn, mede onder tal van namen, maar hier ontleend aan den aard der *behoeften*, die om bevrediging dringen, allen echter met het kenmerk dat zij geen beoordeelende geestelijke functie vervullen, zooals wel het geval is waar de psychische strevingen zich doen gelden. In deze tegenstelling ligt de zône van den plicht.

De buitenwereld drijft ons handelen naar alle richtingen, waarheen de bevrediging van onze *behoeften* ons dringt; de psychische strevingen geven waardeeringsmaatstaven, waardetermen, welke wij zooeven noemden en die daardoor een eigen karakter bezitten.

Het is de reactie van ons geestelijk leven op de inwerking van de buitenwereld, welke zijn normen doet werken en ons van het *plichtsbewustzijn* vervult. Hier ligt de basis van de verbindende kracht der rechtsnormen. Het is een stuk van de hoogste realiteit. Dit plichtsbewustzijn regeert, zonder Parlement, regeert over de gansche wereld, regeert zonder mandaat, van wie ook. Er is geen ontkomen aan. Wij kunnen de verzenen tegen de prikkels slaan - nooit bereiken wij daarmee meer, dan dat een schreiend berouw op komst is. Nooit kunnen wij ons afsluiten van het geweten, dat, als onvervangbaar souverein, het jubeo doet hooren. En nooit juicht ons hart in grooter vreugde, dan wanneer het Absolute, dat met elke geestelijke norm gegeven is, in ons innerlijk optreedt. Dan weten wij met een verzekerdheid, die wetenschap nimmer kan geven, van waar het waarachtige recht en zijn verbindende kracht afkomstig is.

Dit *weten*, dat meer is dan kennis en meening, moet voor het praktische leven vruchtbaar worden gemaakt, waar dit rechtsvorming behoeft. Laat mij dit toelichten.

Recht is een waardeterm. Deze waarde openbaart zich in vrijheidsbeperkingen, uit gebods- en verbodsbepalingen voortvloeiende. Zooals de *economische* waarde van een *zaak* zich

openbaart in een geldprijs, zoo vertoont zich de *rechtswaarde* der menschelijke *belangen* in de quantiteit en de qualiteit van vrijheidsbeperkingen ten behoeve dier belangen.

Van wie gaat nu uit de schatting van de belangen en dus de vaststelling van de vrijheidsbeperkingen waarin de waarde dier belangen aan het licht komt? Zij gaat uit van het geestelijk leven van het individu, waarin originair gelegen is de drang naar gerechtigheid. Dit streven, waarvan ons innerlijk is vervuld, is een onafgebroken werkzaamheid van onzen geest. Het is een werkzaamheid, die òf georganiseerd òf ongeorganiseerd is. Van de georganiseerde rechtsvorming vinden wij het resultaat in wetten en verordeningen; ongeorganiseerd bij beslechting van concrete belangenconflicten, buiten wet of verordening om.

Wanneer wij het geheele rechtsleven overzien, dan blijkt dat de rechtsbetrekkingen veel meer beheerscht worden door de ongeorganiseerde werking van het rechtsbewustzijn dan door de georganiseerde werking, waarvan wij den weerslag gewaar worden in het geschreven recht. Dit geschreven recht is tot dusver het recht dat wij aan de Universiteiten, in voortzetting van een eeuwenlang verleden, leeren, vooral leeren gebruiken. Wij komen echter thans meer en meer te leven in een atmosfeer, waarin de beslissing van belangenconflicten een *zelfstandige* en *onmiddellijke* werking van het rechtsbewustzijn is.

De georganiseerde rechtsvorming ontleent in de eerste helft der 19e eeuw haar beteekenis vooral aan de codificatie en wel van dàt recht, dat een neerslag is van oude maatschappelijke verhoudingen. Te schatten en te waardeeren valt op dit gebied weinig meer. De codificatie geeft echter een *kader*, waarin de oplossing van belangenconflicten moet worden gezocht. Het proces, waarmede dit verkregen wordt, is vooral van intellectueelen aard. De zoogenaamde ‘juridische methode’, die men naderhand ook op het Staatsrecht heeft toegepast, viert hoogtij en aan het gebruik van die methode heb ook ik mij in de jeugd met veel genoegen bezondigd - totdat er iets in het zicht kwam, dan tot dusver buiten het vizier van den volbloed-jurist gelegen was, namelijk het gebruik van de *interpretatie* als middel om, waar noodig, rechtsverbetering tot stand te brengen. Op den voorgrond werd daarmee ge-

bracht de ondergeschiktheid van het geschrevene recht aan de werking van de idee der gerechtigheid; en het materiaal, waaruit die ondergeschiktheid bleek, was de jurisprudentie, die zich op menig gebied ontwikkelde tot zoogenaamde vrije rechtspraak. Bij den rechter komt men dus terecht, om het voor veranderde maatschappelijke behoeften passende recht, tot heerschappij te brengen. De vrije rechtspraak is daarmee verkregen; een ander orgaan, de rechter, neemt de teugels van het bewind herhaaldelijk in handen en schenkt ons, in toenemende mate, een ordening, waaraan ethische en nieuwe sociale rechtswaarden ten grondslag liggen. Is dat zoo, dan dient men allermeest geoefend te worden - niet in het gebruik van het geschrevene recht, een oefening, die tot scholastiek denken leidt, - maar in het gebruik van die geestelijke kracht, uit wier werking alle recht gevormd wordt. En dit kan dan geschieden òf door een daartoe in het leven geroepen organisatie, de wetgevende macht, òf door een rechtstreeksche werking van het rechtsbewustzijn, zoodat alle recht, geschreven of ongeschreven, gevormd door een organisatie of niet, dezelfde gelding heeft. Zulk een rechtsvorming, die van eenheid van basis uitgaat, wordt door de leer der Rechtssouvereiniteit gevorderd.

Bij alle rechtsvorming dient daarenboven wel in het oog te worden gehouden dat de belangen, waarvoor de rechtsvorming moet geschieden, slechts betrekkelijke, nooit *absolute* waarde bezitten. Dit is van stijgend belang, naar gelang de maatschappelijke conflicten grootere afmetingen aannemen, zooals zich dit in het bijzonder vertoont op het gebied van het internationale recht. Hier worden tot rechtsvorming geroepen dezelfde personen, die orgaan zijn van de reusachtig groote *nationale* belangen, zoodat een geweldige opbieding van geestelijke kracht noodig is om de betrekkelijkheid, de relatieve waarde, ook van die belangen te erkennen en tot uitdrukking te brengen. Hebben nu deze personen een oefenschool doorloopen om zich te kunnen verheffen tot het peil eener onbaatzuchtigheid, zooals die door Van Vollenhoven in zijn rectorale oratie geschetst is? Wanneer men terugziet op de geschiedenis van sommige tractaten, dan moet worden geconstateerd dat, bij de beoordeeling van het tractaat, het rechtsbesef niet altijd

duidelijk sprak. Breed uitgesponnen werd de beteekenis van *Nederlandsche* belangen; maar al te weinig kwam naar voren de *betrekkelijke* waarde dier belangen, gemeten van uit een hooger standpunt dan dat van de waarde van den enkelen Staat. Dat hoogere standpunt ligt in de waarde der gemeenschap, die de enkele Staten omvat. Het is de schatting naar deze waarde, waarin de rechtsvorming bestaat en waarvan de uitslag te vinden is in het bepalen der vrijheidsbeperkingen.

Tot de kennis en kunst van rechtsvorming hebben wij ons voor te bereiden, hier, aan de Universiteit, en voorts te midden van het maatschappelijk leven. Er is niets dat wij méér noodig hebben dan ons met de rechtsvorming vertrouwd te maken. Daartoe is stellig noodzakelijk, dat wij kennis verzamelen van de belangen, die met elkander in conflict zich bevinden, maar niet minder ook kennis van den aan te leggen waardemaatstaf. En deze kennis worden wij deelachtig door - zooals gezegd is - te zoeken naar de gemeenschap welke de conflicteerende belangen omvat en in de waarde van welke grootere gemeenschap de vrijheidsbeperkingen hare rechtvaardiging alleen kunnen vinden. Daartoe moet dan echter ons streven er op gericht zijn, voor zich en voor anderen een school te vormen, waarin wij kunnen leeren: te *geven* en niet in de eerste plaats te *vragen.* Het is deze school, waarin onze maatschappelijke gedragingen gelouterd worden en welke bij de grootste belangen-conflicten, evenzeer als bij de kleinste tegenstellingen, haar invloed kan doen gelden.

Er is nog een andere zijde van het probleem dat ons hier bezig houdt, waarmee ik wil besluiten. Wetgever, rechter, administratie en andere organen voor rechtsvorming - wij trachten hen zoo kundig mogelijk te maken, maar het zijn lichamen, die niet los zijn van het maatschappelijk leven, zoodat de vraag rijst: wat moet geschieden om in de maatschappij een rechtsleven te ontwikkelen, dat rijk is aan waarden en dat moet worden teruggevonden bij Regeering, parlement, rechter en andere vertegenwoordigende lichamen? Meen niet, dat dit rechtsleven gewekt kan worden door al het kunstmatige, dat in ons vertegenwoordigend stelsel te vinden is, stemplicht bijvoorbeeld, proportioneel kiesrecht en derge-

lijke armelijkheden, die men uitdenkt om de waarde van politieke partijen en programma's in cijfers om te zetten. Ook ik heb mijn tijd gehad, waarin ik de rekenkunde met haar raadsels een beslissend woord liet meespreken en aldus uit het oog verloor, dat - ver boven de cijferwaarde van een politieke partij en haar belangen - staat haar innerlijke waarde; en deze wordt benaderd naar mate het representatieve lichaam voortkomt uit volksgroepen, die in de rechtsvorming een inzicht hebben en met name door hun levenservaring, meer dan anderen, tot schatting van geestelijke waarden in staat zijn. Om dit te bereiken, moet men niet opnieuw zijn toevlucht nemen tot de grofgedachte, oude beperkingen van het kiesrecht, zooals census, bezit en soortgelijke economische grondslagen. De geschiedenis heeft hierover voldoende uitspraak gedaan. Neen, de selectie, waarnaar men zoekt, moet om de rechtsvormers, Plato's wijsgeeren, te vinden, geschieden negatief, door namelijk te elimineeren uit en door het volk, trapsgewijze, totdat verkregen is een lichaam, dat met rechtsvorming kan en mag worden belast. Een herleving van de indirecte verkiezingen moet dus worden bepleit en in de politieke cry's worden opgenomen. Weinig, heel weinig misschien, zal daarmee worden bereikt. Dat in sommige vertegenwoordigende lichamen naar men zegt: rapaille zitting heeft, wijst echter op een zoo geweldig defect in de georganiseerde rechtsvorming, dat verbetering in de mechaniek van het kiesrecht ernstig moet worden overwogen.

Maar dat alles is van secundaire beteekenis tegenover de mentaliteit van hen, die met de rechtsvorming zelve zijn belast, op welke mentaliteit ten slotte de waarde van het representatieve stelsel berust. Hier kan van uit de maatschappij nog een groot werk worden ter hand genomen: namelijk de politieke opvoeding van den burger, gelijk in Plato's ‘Staat’ de Stand der ‘wijzen’ een zorgvuldige opvoeding verkreeg om de idee der Gerechtigheid, in haar concrete verschijning, den Staat, te kunnen realiseeren. Die idee is niet een stuk van ons geestelijk leven, dat fragmentarisch en incidenteel ons tot bewustzijn komt, maar is een *taak* ons opgelegd. En hier is

dan van toepassing hetgeen Goethe, aan het slot van den Faust, het engelenkoor doet zeggen:

> Wer immer strebend sich bemüht
> Den können wir erlösen.

Dàt geluk worde úw deel!

En nu, helaas: Vaarwel! Bij het bereiken van den 70-jarigen leeftijd heb ik van vrienden, oud-leerlingen en studenten ontroerende uitingen van aanhankelijkheid ontvangen. Ik kan niet scheiden, zonder van uit deze plaats daarvoor mijn dankbaarheid te hebben uitgesproken. Aanvaardt mijn innigen dank. En blijft mijner in zachtheid gedenken.

H. KRABBE.

Aagje Ammers en Top Deken.

Naar aanleiding van ‘De opstandigen’ door Jo van Ammers - Küller en ‘Letje’ door Top Naeff.

1. - Gesteld dat gij een u onbekend nichtje van het station moet gaan afhalen. Zij is van de ‘arme tak’ uwer familie, heeft met haar ouders op de bonne fooi in het buitenland gewoond. Die zijn nu gestorven (vrede over hen!) en zij, het nichtje, zal voorloopig bij uw ouders haar intrek nemen. Goed. Gij drentelt voor de stationsuitgang heen en weer tusschen wat lanterfantende kruiers en koetsiers die van de November-koude hun armen over elkaar klappen. Gij wacht ‘op de dingen die komen zullen’ met de ledige bezieling van iemand die een aanloop in 't onbekende neemt. Zit mijn das wel onberispelijk recht? Staat mijn hoed niet scheever dan een onopmerkelijk tikje? - De trein schijnt aangekomen te zijn, want ge ziet een gedrang van reizigers zich door den uitgang uiteenspoeden. Terwijl ge u op de teenen verheft om over de krioelende hoofden heen te spieden en zoo mogelijk reeds in de verte vast te stellen ‘dat is ze,’ tikt iemand u tegen den arm en de charmante modiste, die gij terloops reeds hadt opgemerkt toen zij met haar twee ronde hoededoozen in de voorste gelederen der reizigers het station verliet, spreekt plotseling uw naam uit en blijkt niemand anders te zijn dan het verbeide nichtje. Even bekruipt u een eerste kleine ellende dat haar speurzin en blik op menschen zekerder was dan de uwe. Hoe weet zij dat ik ik ben? Maar haar oogen lachen onder den rand van het hoedje, zij heeft een modieus figuurtje en er is een onweerstaanbare bekoring in het vreemde accent waarmee ze zoo zacht uw naam uitspreekt. Bij nader inzien

overtreft zij al uw verwachtingen. Dit krijg ik zoo maar thuisgestuurd! Terstond wenkt gij een kruier om de doozen te helpen dragen. De man schiet behulpzaam toe, maar mag slechts een van haar pakken over nemen. Het andere, (groote hemel!) een vormeloos rond voorwerp in geel flanel gewikkeld met een koperen lusje er boven uit, - het andere, zegt ze, dragen we zelf want het is mijn vogelkooitje, het dierbaarste wat ik ter wereld bezit. En meteen heeft ze het u overhandigd Vooruit dan maar. Tweede, iets erger ellende. Zij heeft pardoes haar arm door den uwe gestoken, gij hebt uw wandelstok en het lusje van het belachelijke bundeltje in uw andere hand tezamen gevat, en zoo wandelt ge, want het huis uwer ouders is *á deux pas* van het station en een rijtuig nemen dus onzin, en zoo wandelt ge, bevracht en gearmd, door uw geboortestad. Eigenlijk valt het weer verbazend mee: zij praat allerliefst. Uw tweede ellende, goed beschouwd, kwam toch hoofdzakelijk uit valsche schaamte voort, die ge blijde zijt zoo gemakkelijk te kunnen overwinnen. Gij denkt aan het teeder hartje dat ze hebben moet om zóó van haar vogeltje te houden. Gij denkt misschien ook even aan Félicité uit Flaubert's ‘Un coeur simple’, aan de arme Félicité, zoo aandoenlijk verknocht aan haar geliefden papegaai. Reeds buigt ge u zoetjes fluitend over het gefladder onder het flanel; reeds lispelt ge, door haar genoegen in uw genegenheid jegens het beestje aangemoedigd, een kameraadschappelijk ‘piete-piet’ naar het kooitje dat ge halfweg voor uw borst omhoog tilt en dat voor u van waarde wordt als bevindt ge u plotseling in het bezit van het lantaarntje van Diogenes; reeds stelt ge u van haar verblijf bij uw ouders wonder-wat voor, etc. etc. of zie, daar voltrekt zich onverwacht de derde en ditmaal definitieve ellende, die met tooverslag al uw hoop den bodem inslaat en de Prinses verandert in een Asschepoes. Er is namelijk een open autotje komen aanrijden waarin eenige uitbundige jongelieden gezeten zijn. Enkelen hunner hebt ge hier of daar ontmoet, hetgeen ze te kennen geven, niet door behoorlijk hun hoed af te nemen, maar door vroolijk naar u, naar het kooitje en vooral naar het dametje te zwaaien, te lachen en te wenken van ‘willen jullie meerijden’. 't Is fraai, maar het is tenslotte haar schuld niet. Wat echter wel haar schuld is en wat u nooit

meer kunt vergeten, laat staan vergeven, is dat zij zich, nota bene steeds aan uw arm, naar hen heeft omgekeerd en hen in dank voor de hulde nawuift met haar zakdoekje. De jongelui aan 't schateren van pret. En zij dit aan 't beantwoorden met ettelijke kushandjes in hun richting, hen naziend tot het wagentje om den hoek van de straat verdwijnt. Débacle. Er zijn grenzen. Een verliefd man kan veel hebben, maar niemand verdraagt zoo weinig als een man die het niet meer is. Wat rest van de charme der oogen, van den mond, van het zacht accent en het teedere hartje? Niets niemendal. Zij heeft integendeel sproeten en loopt haar hakken scheef. Onzin was die vogelvriendschap! Gij zoudt de kooi wel kunnen neerzetten en in duigen slaan met uw wandelstok. - Goddank, we zijn thuis. Het is een burgerlijk, beroerd, en voor haar stand belachelijk ‘overdressed’ kind.

* * *

2. - Thans verzoek ik u, geduldige lezer, het alledaagsch voorval waarin ik u liet medeleven, te verleggen naar het deftige stadje Leiden in het jaar Onzes Heeren 1840. De trein wordt daardoor een diligence en de jonge man, waarmee we ons een oogenblik geïdentificeerd hebben, wordt een onzer overgrootvaders die, laten we aannemen, toen candidaat-dominee was. Hij heet Henrik Coornvelt en zijn nichtje, dat hij van de pleisterplaats afhaalt om haar naar het huis zijner ouders te begeleiden, heet Miebetje Sylvain. Het vogelkooitje blijft echter vogelkooitje, de glorie van heldhaftigheid dat onze overgrootvader de proponent daarmee in 1840 langs al Leiden's horretjes en spieglaasjes wandelde mag niet te kort gedaan worden, maar het open autotje verandert in een janpleizier volgeladen met studenten. Gij geeft toe, dat deze kleine tijdperkelijke metamorfoze, al brengt ze u een hoogen hoed en een boord à la Byron en al steekt ze uw nichtje in een crinoline, geen vat heeft op het verloop van stemmingen in de eeuwig-eendere menschenziel. Gij kunt u dus *mutatis mutandis* in zijn gemoed en toestand indenken. Want hoogstens realistisch, maar nimmer psychologisch, heeft een Fee, die het vermogen bezit ons in een ander leven terug te tooveren, eenige kans van slagen. Zij heeft slechts vat op ons in zoover

kleeren den man maken. Niet meer. Alleen wanneer Asschepoesters reeds bij voorbaat Prinsessen-harten hebben, is zulk een Godin, als zij haar werk verstaat, bij machte enkele uiterlijke omstandigheden in overeenstemming met dit innerlijk te tooveren en geeft de Groote Gerechtigheid gevolg aan haar magische woorden:

> Deez' pompoen zal hofkoets worden
> En deez' rat wordt uw koetsier -

Maar wat de ziel der menschen betreft, ze denkt er niet aan zichzelf in discrediet te brengen door haar staf daarover uit te strekken.

De Muze echter, die zich onder den *nom de plume* Jo van Ammers-Küller aan ons openbaart, kent, minder meesterlijk, haar *Beschränkung* niet, maar doet niet anders dan juist het psychologisch ziels-verloop van bovenstaand gebeurtenisje aantasten, wanneer zij het benutten gaat voor het eerste tafereeltje van haar roman 'De opstandigen.' Zij geeft aan een stiefzuster het voetje van Asschepoes en zij weet van den Prins veel kwaad. - Henrik Coornvelt, wij hebben het gezien toen wij hem volgden op zijn wandeling, was een hulpvaardig en zijn best doend jongmensch, die het karweitje, wat het geval voor hem werd, zoo geduldig opknapte als wij allen zouden gedaan hebben. Dat hij naderhand eenigszins kribbig en critisch uitviel, wij schrijven het toe aan jeugdige ontgoocheling en wenschen hem in zijn verder leven meer gevoel voor humor als wapen tegen dergelijke kleine verbitteringen toe. Miebetje Sylvain, zagen wij met eigen oogen, is een 'ingénue' die zoo gauw mogelijk moet afleeren van haar vrijmoedige onschuld zulk een onwelvoegelijk en voor haar begeleider onaangenaam misbruik te maken.

Terwijl we nu nogmaals het eerste hoofdstuk van 'De opstandigen' lezen dat 'De aankomst' heet, wrijven we de oogen uit van verbazing. Alle feiten die we hebben meegemaakt blijven intact, maar met de voorstellingen die we onwillekeurig, daarop gebaseerd, ons van de *dramatis personae* maken, zijn de psychologische portretten die ons hier worden opgedrongen geheel in tegenspraak. Door den braven Henrik tal van binnen-gedachten te laten denken, sluipsche boosheden

en kleinzieligheden, waar hij nergens metterdaad naar handelt of uiting aan geeft, zoodat deze klaarblijkelijk voortkomen uit meedoogenlooze schrijfster-willekeur, maakt Jo van Ammers van dit jongmensch die niet anders deed dan wij allen in zijn plaats zouden gedaan hebben, een kwasterig ijdeltuit, een Pieter Stastok in het quadraat, een kwezel van bangelijke fatsoenderigheid, in één woord, hij die *summa summarum* de dupe is van het gevalletje, wordt hokus pokus de *bête noire;* terwijl Miebetje die zich vrijheden veroorloofde die nooit en nergens door den beugel der wellevendheid zouden gaan, met een enkele streelende streek van het tooverstafje, voor ons oprijst als een heldin in den dop, een witte raaf, een verpersoonlijking van al wat natuurlijk en edelgeaard zijn kan in een jonge vrouw, die waar zij de wetten der samenleving overtreedt met haar daad tevens de bekrompenheid dier wetten aan den dag brengt.

Neen, zeggen wij, Henrik mag in het verloop van den roman een beroerling blijken te wezen, wat hij hier deed was correct en daarmede mag hij niet worden gedoodverfd; Miebetje mag *after all* een zuiver hartje hebben, wat zij hier deed was ongemanierd, in 1840 zoowel als vroeger of later, te Leiden of te Parijs, en blijft ongemanierd, ook al was er geen splintertje Stastok in den heelen Henrik Coornvelt.

En wat doen we met een Muze die haar tooverstaf beurtelings en ten onpas als roede en als doezelaar hanteert? Wij noemen haar onbekwaam en slaan haar boek dicht.

* * *

3. - De kunst van het roman-schrijven bestaat nergens anders uit dan uit het *sprekend* maken van gebeurtenissen. Uit het scheppen van psychologische wezenlijkheden, door het vastleggen en tevoorschijn doen treden daarvan in de werkelijkheden van aardsch bestaan, daden en omgevingen. Vóór hij begint te arbeiden zweeft een romanschrijver niets anders voor oogen dan de vloeiende omtrekken van eenige karakters en een vloeiende massa gebeurtenissen, intriges en milieus. Een dubbel condensatie-proces is dus deze vóór-arbeid, waarvan de resultaten ineen moeten komen te passen. Ik geloof dat, bij de goede schrijvers, eerst de gebeurtenissen

tot een vast complex van compositie stollen en dat eerst daarnà de karakters hun laatsten vorm verkrijgen. Zij hopen hiermede dat de vastheid van het verhalende verband nog ‘een laatsten stoot omhoog’ geeft aan den bouw der karakters. Wat dit laatste betreft, zij beseffen heel goed dat vormlooze imaginatie nooit volstaat, noch tot de weergave noch zelfs tot de allereerste conceptie. Een school-voorbeeld is wel sommig werk van Dickens, waarbij men, zoo raak is de anekdote, zelden meer weet of de personen de situaties of de situaties de personen voor altijd blijven typeeren. De detective story-spanning was voor Dostojevsky onmisbaar voor het tot in laatste instantie opvoeren van zijn helden-figuren en hij vermeldt in een brief dat hij, toen hij zijn roman ‘De demonen’ tot tweemaal toe was overbegonnen en weder bijna voltooid had, eerst toen tot inzicht was gekomen omtrent de hoofdpersoon Stavrogin die aanvankelijk niet meer dan een bijfiguur geweest was.

Nimmer had Emily Bronté de godverlaten en heldhaftige boosheid van haar Heathcliff bevroed, laat staan kunnen uitbeelden, voordat haar dagen-lange omzwervingen over de hooglanden zich hadden vastgezet tot die weergalooze beschrijving van ingesneeuwde eenzaamheid, een landschap zoo mateloos en romantisch van nature, zoo precies en beheerscht in haar beschrijving, waarin zij haar verbeelding schijnt bedwongen te hebben om die van den lezer volgens een beraamd plan vrij te maken; en vooral, zonder die nauwgezette familiedramatiek, zoo exact-vervolgd en zoo onontkoombaar noodlottig in haar toesluitende kringen als de vlijmscherp geslepen spiralen van een schroef. Dit alles was noodig voor een figuur als Heathcliff, omdat eerst dit voorwerk, de verbeelding voortdrijvend, zijn gestalte voorgoed opriep. Heathcliff's ziel, zeker, ieder essayïst van eenig talent die *Wuthering Heights* gelezen heeft, kan Heathcliff's duivelsche bezetenheid voor u suggereeren. Maar om van dit vloeiende ding een menschelijke gestalte te scheppen, een psychologische wezenlijkheid, zooiets kan slechts God direct in vleesch en bloed, zooiets kan slechts een kunstenaar langs den aardschen omweg van het *sprekend* maken van gebeurtenissen, omstandigheden, landschappen, wanneer hij het vliedend panorama des levens, waarin de

meesten onbewust en maar heel enkelen met felle bewustheid verbonden zijn, weet vast te leggen, stil te doen staan, en in een oponthoud van inzicht te verbeelden.

* * *

4. - Het is natuurlijk onzin, om het onnoozele dames-ding dat de roman van Jo van Ammers voor ons is, aan zulke eischen van kunst te toetsen. Zooiets loopt, zagen we, bij het eerste hoofdstuk al spaak. Het is geschreven *à la bonne heure*, door een dame, voor dames en over dames, om met een variant op den vrede van Utrecht te spreken. Gelukkig is het eveneens volstrekt overbodig den inhoud er nog van weer te geven daar men in ieder gemengd gezelschap er den mond van vol heeft. Als ik goed ben ingelicht, heeft de uitgever er dertig duizend exemplaren van verspreid. Waarlijk, de Schartens zijn er niets bij!

Jo van Ammers kan in haar nopjes zijn en, met Rabelais, uitroepen dat zij meer aftrek vindt dan de Bijbel! - De vrouwen van de familie Coornvelt, haar strijd voor dames-vrijheid en dames-emancipatie gedurende drie geslachten, aangevuurd door een Mina Kruseman-achtige tante Sylvia, het moeitevol berg-op en het ontgoocheld berg-af: waar twee of meer 'Nederlandsche burgerlijke dames' (de soortnaam is het eigendom van den merkwaardigen jongen auteur Colmjon) vergaderd zijn, wordt over niets anders gesproken. Vraagstukken van opvoeding, moet men de jeugd binden of haar gang laten gaan, vraagstukken van huwelijksonderwerping, van studie voor meisjes, van publieke ambten voor de vrouw, van sociale arbeid, van Gods water over Gods akker, alles wordt er in besproken, verdedigd, besproken, weerlegd en weer besproken, slap, onverschillig en zonder standpunt. Behalve het eerste gedeelte en het begin van het tweede, die nog wat treffen door 'couleur locale,' door aardige Costuum-beschrijvingen, hoedjes en mutsen, kleine romances in maannachten bij tuinpoortjes, te kaak gestelde vunzige mannetjes, is het boek, zoodra we de voordracht van Nicolaas Beets voorbij zijn, eenvoudig stom-vervelend en niet anders.

Volkomen overbodig het als een kunstwerk te beschouwen. Bij het eerste tafereel werden we reeds melancoliek door de

tweespalt tusschen realiteit en karakterteekening. Direct gevolg hiervan is dat deze karakters karikaturen worden, gekleurde onbenulligheden, parmantige paskwillen. Met uitzondering van de figuren van Keejetje en Dr. Wijsman, gaat dat zoo het heele boek door.

En nu vraag ik, met een blik naar de 'Camera Obscura,' onder wiens drukkende geestigheid alles wat nog aardig in dit boek lijkt, geschreven is, - nu vraag ik, heeft een werk alleen een populair succes in Holland, is het alleen een 'typisch Hollandsch' boek, wanneer het geeft: *primo*, Hollandsch dagelijksch leven zooals het in realiteit is, met, *secundo*, Hollandsche menschen niet zooals ze zijn maar zooals we onze buren bij voorkeur zien? Is het niet doenlijk onszelf, zooals we zijn, te plaatsen in ons land, zooals het is? Moet altijd de critische spot, de laatdunkendheid, de goedkoope humor en, ergst van al, de gemakkelijke vooroordeelen en de geringschattende meewarigheid, sterker blijken dan eenvoudige menschenkennis en eerlijk respect?

Zulk een boek schrijven beteekent speculeeren op de gretigheid waarmee het groote publiek in een klein land altijd belust is op een 'chronique scandaleuse.' Met een zekere juistheid in de uiterlijke omstandigheden acht men zich gerechtigd de menschen zelf met tal van vooroordeelen om te draaien en van de verkeerde zijde te belichten. Zonder elkaars werkelijke deugden en fouten te bevroeden, is men tuk op elkaars geringe verdiensten en misstapjes. Zonder de oogen te richten naar de levens-lange tekortkomingen maar ook naar de enorme duurzame werkkracht die, alles bijeengenomen, ons volk tot het grootste volk van zoo weinig menschen hebben gemaakt, geniet men vol belangstelling van elkaars kleinzieligheden, van de gaatjes in elkaars handschoenen, van de dubbeltjes in elkaars beurs, van alles wat men in de tram of door de vitrages van de huizen van de overzijde geniepig kan waarnemem.

Wij zijn een volk van schilders, zegt men, en niet van schrijvers. Met welk goed recht zeide men dat tot voor kort? Omdat de schilders, bij al hun 'copiëerlust des dagelijkschen levens' nimmer toegegeven hebben aan de 'parodiëerlust des dagelijkschen burgermans.' Gesteld dat onder den invloed

van Daumier bijvoorbeeld, er hier te lande twintig teekenaartjes waren opstaan, droog-komiek waar hij bitter, grinnekend waar hij tragisch was, en geïnspireerd tot soortgelijk werk als de Camera Obscura, dan zou het nog te bezien geweest zijn of wij ooit weer ‘schilders het land van Rembrandt waardig’ zouden bezeten hebben, de Marissen, Van Gogh, Breitner of Mankes. De schilders gelukkig bleven begrijpen dat ‘geestig’ werk klein werk beteekent. Zij bleven gevoelen dat hetgeen door menschelijke bezieling via den vormkracht van kunst ontstaat en tot leven komt, één der kostbaarste en heiligste bewijzen van ons persoonlijk eenheidsbesef van God en wereld beteekent, zoo het al niet, zooals sommigen tegenwoordig gaan meenen, voor een goed deel de moderne religie vervangt. Zij, de schilders, zagen ons leven en landschap zooals het is, zagen onze mannen en vrouwen zooals ze zijn, met een *hony soit qui mal y pense* zoodra zij daar met hun kunst psychologische wezenlijkheden uit te voorschijn riepen. En dat is het geheim waarom ons volk, voor zoover het kunstbelangstelling heeft, leeft met zijn ernstige schilders, hen *au sérieux* neemt, en waarom er niemand, als de mode er van eenmaal voorbij is, want daar danken dames-dingen hun snellen bloei en hun nog sneller dood aan, - waarom er niemand, als de mode voorbij is, zal omkijken naar een boek als ‘De opstandigen.’

* * *

> Eh! That is the right way to look at the phaenomena, is it? After all, I am sorry for you - (Kingsley).

5. - Het is misschien niet ieder opgevallen, dat er in het boek van Jo van Ammers een geslacht wordt overgeslagen. Zij behandelt 1840, 1872 en 1925, onze voorouders, onze ouders en onze kinderen. Maar ons eigen geslacht? Dat wordt zoo goed als verwaarloosd en maar in 't midden gelaten.

Deze leemte werd dit jaar ongevraagd aangevuld door het laatste werk van Top Naeff dat ‘Letje’ heet. Men beschouwe Letje als een zakelijk appendix, als noten, als een kei-hard postscriptum op wat in den roman nog verbloemd werd. Op het boek van Jo van Ammers, dat aan alle buitenkanten blijft, geeft het een interne aanvulling, een herhaling van binnen uit,

van den zelfkant uit. Terwijl de één het Hollandsch dagelijksch leven met confectie-karakters voorzag, is de ander van zulk een karakter uitgegaan als gegeven en heeft een geheele omgeving in overeenstemming daarmede geconfectionneerd. Bij Jo van Ammers waant men zich voor een étalage-uitstalling à la Peek & Cloppenburg waar, voor banale spiegels die het bewegend straatleven tusschen de poppen weerkaatsen, eenige opgedirkte mannequins met hun gedrapeerd karakter stokstijf te koop staan te pronken; bij Top Naeff echter is men bij een verfijnder étaleur die, achter een pop in sportpak, een Zwitsersch landschap van sparreboomen, watte-sneeuw en roode lantaarntjes aanlegt, en achter een dandy in smoking, in strak gesprek met een dame in avondtoilet, zoo waar een kleine mahonie hotelkamer suggereert, met een heusche abatjour op een nachttafel-lampje. De parodiëer-lust is hier systeem geworden, een stijl, grijpt om zich heen en vernietigt, met een voozen schijn van echtheid, oog en hart beide. Hoe kan iemand zooveel tijd en talent verspillen, denkt men als men het boek dichtslaat, aan zulk een precieus en 'net echt' prul als dit 'Letje?' -

Want Top Naeff is een geboren schrijfster. Realiteit en psychologie zullen bij haar altijd kloppen. Zij heeft veel gevoel voor de stemmende werking van omstandigheden. Maar, terwijl er bij Jo van Ammers, die er op joyeuse manier van tra-la-la maar op los schrijft, hoezeer daar de ziel van haar personnagiën ook schade onder lijdt, toch nog iets terecht komt van huis-, tuinen keuken-realiteitjes, - wordt bij Top Naeff, die nadenkt en goed schrijft, die peinst en piekert en zich rekenschap geeft van wat ik het vóór-werk van een roman noemde, - wordt bij Top Naeff een eenmaal averechts ingestelde bezieling een funest doorvretend en alles aantastend zuur, dat Letje paars maakt, als een overbelicht portret, dat Letjes omgeving paars maakt, en dat tenslotte voortwoekert tot in de geringste vormdetails en het heele boek zoo paars maakt als gif, gif dat tot in het hart doorschroeit.

Het is niet noodig, ongeduldige lezer, om, zooals we zooeven met 'De opstandigen' deden, een hoofdstuk over te lezen om dit op te merken. Letje past zoo volkomen in haar vorm dat men aan den stijl haar terstond herkent. In de schrijfwijze

van iederen volzin bespeurt de lezer de ingebeten wrangheid en de geforceerde geestigheid. Wilskracht en oplettende ironie pogen tevergeefs een gederailleerde bezieling niet alleen te vervangen maar te achterhalen en voorbij te schieten. Pijlen die elkaar splitsen. Telkens weer hooren we een schampere verwatenheid zichzelf gelukwenschen met een geslaagd snapshot en, zonder ons antwoord af te wachten, verzekeren: schreef ik dat niet raak? zei ik het niet precies? heeft iemand iets tegen te spreken? Dat gaat zoo door, zin in zin uit; de schrijfster legt aan, mikt op een menschelijk ellendetje en de kodak knipt. Tot we smeeken om een Ulysses, om deze hinderlijke Circe, die zich zoo hoovaardig gedraagt als een Engelsche gouvernante met vacantie te Florence, en in wiens toestel het leven tot beeldjes verstijft, eens mores te komen leeren.

Mijn oordeel is ruw? - Top Naeff heeft met haar ‘Letje’ een wel-overwogen en met omzichtigen uithaal berekenden pats toegebracht in het gelaat van de Nederlandsche vrouw. Neen, dit beeld is nog veel te zwak. Zij heeft, met passer, lineaal en driehoek, met al de heilige attributen van Dürer's ‘Melancholia,’ met de harde en kuische meetkunde waartoe Da Vinci zijn toevlucht nam, toen hij het Gelaat van Christus, waarvoor menschelijke bezieling naar hij voelde tekort zou schieten, vertrouwend op eeuwige waarheden ging ontwerpen, - zij heeft, met al deze hulpmiddelen niets anders teweegbrengend dan een zichzelf hoogmoedig ingescherpte verbittering, zij heeft een levensklein masker ontworpen van de Nederlandsche dame en dit maskertje heeft zij de weerlooze Letje heet-gloeiend op het aangezicht vastgedrukt, zoodat het er niet meer af kon. Toen heeft zij, met de overdachte wreedheid waarmee iemand een gekortwiekt vogeltje nog voor onvoorziene gevallen in een volière opsluit, - dat is niet erg, vliegen kan hij immers toch niet en den hemel ziet hij even goed door de tralies - een huiselijk milieu om Letje heen gegroepeerd als een verstarde achtergrond in overeenstemming met dit masker. Een verstarde Pa, een verstarde Ma, omringen in een doodstille salon met verstarde meubelen de ouwelijke jeugd van het kind. Buiten, op de oprijlaan, zit een stijve Oma naast

haar gezelschapsjuffrouw in de vigelante, bevroren miniatuur, étagère-ouderwetsch, de koetsier, de zweep op de heup, op den bok. Daar nadert, met de verglaasde bleekheid van een magnesiumlicht-foto, Letje's kille aanbidder, in pandjas, een rond tuiltje immortellen in de hand. Maar zij, Letje, de Schoone Slaapster voor wie geen ontwaken bestaat omdat haar het afkoelende masker voor het gelaat zit vastgeschroeid, omdat zij den kus van het leven nimmer zal kunnen voelen, zij glimlacht met een versteende en verschrikkelijke bloedledigheid. Het is maar goed, deze gekooidheid, want zij is toch gekortwiekt. Ternauwernood heeft zij een vaag en afgestompt gebaar van verlangen geschetst naar het dartele nougat-hondje in haar naaimandje, naar de kinderen van haar pianoleerares, naar den banalen strijkjes-tzigaan in zijn wereldsche smoking. Ternauwernood - maar de pijn van iets achter haar masker heeft haar terstond weer verstijfd van schrik - het is wel eens goed, de tralies te voelen - en haar gedwee haar eeuwige poppenhouding weer doen aannemen.

* * *

6. - Een medaille is haar schoonste zijde. Men is het allerbeste wat men in zich heeft. Jo van Ammers blijft voor mij de schrijfster van de eerste vijftig bladzijden van haar roman ‘Het huis der vreugden,’ de stemmingsrijke en gevoelig-geteekende schets van het aftakelend patriciërs-geslacht, waarin een modern-verlichte schooljuffrouw als *paying guest* haar intrek neemt. Top Naeff blijft de schrijfster van een voortreffelijke Hollandsche novelle ‘Vriendin’, een gaaf meesterstukje.

Moeten wij ons laten ontmoedigen door de mislukkingen die haar beider groote boeken zijn? Eén oogenblik, ja. Want zij bewijzen dat Holland leest, en dat het dus maar een vergoelijkend leugentje was, om Ary Prins of Van Looy op te beuren, dat Holland met de courant genoegen nam. Maar tevens bewijzen zij dat Holland een slechten smaak heeft voor literatuur. Zij hebben de verwachting voor Nederlandsche romankunst weer op lager peil gebracht.

Onze schrijvers met zuiveren aanleg waren gedoemd bewonderd maar nimmer populair te worden. Thans worden de vaderlandsche lezers in hun ziel gestraft dat zij hun smaak

niet hebben veredeld. Zij hebben Van Deyssel als een literair verschijnsel laten voorbijgaan; zij hebben gemopperd tegen het Tachtiger-realisme dat, heette het, van pure woordkunst te duister en van pure psychologie te bedachtzaam uitviel. Jaren lang wendden zij zich misnoegd af van de Emantsen wier taal te onnatuurlijk maar wier realisme en karakterteekening te natuurlijk, te *terre à terre*, in hun oogen was. Toch waren dit kansen van nationale letterkunde die niet alleen door de eenzaamheids-psychose van de artiesten verijdeld zijn. Thans echter worden voor het publiek de lievere broodjes gebakken. En ze slikken het kostje als biggetjes die niet beseffen daarmee biggetjes te zijn. Hoe kwetsend het is, zulk een trogje rommelig voer als Jo van Ammers hen voorzet, ze voelen het niet maar likken den bodem nog schoon. Hoe onbarmhartig Top Naeff hen een ring door den neus haalt, ze voelen het niet, maar knorren, dat het voor hun welzijn is, in het warme kot te worden gedwongen neer te liggen.

Ja, we zijn weer een flink aantal graden gezakt, vergeleken bij de jaren dat ‘Geertje’ en Van Schendel's ‘Zwervers’, succes hadden, vergeleken bij den tijd van ‘De kleine Johannes’ en van Couperus. Maar we dreigen, tenzij er meer A.M. de Jongs met Merijntje's en Van Genderen Storts met Scanderberghen opstaan, en dit zijn ronduit gezegd vrijwel de eenige lichtpunten die ik zien kan, - we dreigen binnenkort nog verder terug te zinken, naar dien Hel zonder Vlammen, die Holland was vóór 1880. Terug naar dat lusteloos Sodom en Gomorrha dat door de Goden wordt overgeslagen, dat zich verkneukelt niet door een vuurregen verteerd te worden, maar dat intusschen van intense verveeling geluidloos tot poeder ineenvalt, terwijl een enkele vrouwe figuur, omziend in haar vlucht, tot een zoutpilaar verstart.

Is deze langzame degeneratie weder noodig? Moeten er dan later weer een handjevol eenzelvige kunstenaars opstaan, als toen in tachtig, met monden vol verwensching en harten machteloos van hoogmoed?

Neen, wij zullen den schrijver doen gevoelen dat hij eenzaam is tegenover God maar nimmer tegenover de menschen. Dat hij de taal schrijft die wij spreken, dat hij het leven ziet dat wij doen. Wij zullen dit laten gevoelen door streng te zijn,

wanneer wij in zijn werk ons volk niet kunnen herkennen en onzen naaste niet als onszelf kunnen liefhebben. Wij zullen overal zoeken of er in dat werk niet eindelijk een schemering gaat doorbreken van hetgeen wij onophoudelijk zullen blijven vragen: menschen te geven die juist-getroffen zijn in al hun eigenschappen en waar wij toch van kunnen houden. Wij willen kunnen liefhebben, om het even hoe het karakter uitvalt. Want wat wij zien gelijk het is, gelijk het heelemaal is, gelijk het in de natuur en tegenover God is, spreekt altijd onze natuur met sympathie aan en vervult ons met liefde. Hij die niet alleen is verkiest misschien liefgehad-te-worden boven lief-te-hebben, maar hij die alleen is, zooals ieder die een boek leest, wil niets dan zelf liefhebben. Kunst heeft het vermogen ons in zulk een alleen-zijn te brengen en de figuur uit den roman dien wij lezen is in dat oogenblik onze naaste, misschien op volstrekter en vereenzelvigender wijze dan ooit in het leven mogelijk is. Wee den schrijver als de lezer dan niet zijn naaste kan liefhebben, want het schenden van dit gebod vernietigt de ziel en slechts door dit gebod in stand te houden en als diepste wet in acht te nemen, verricht hij iets voor zijn volk in ruil voor de taal en de beelden die hij ontving.

* * *

7. - *Sursum corda.* Indien er ergens boven in de blauwe lucht een lustwarande is zooals Rafaël haar placht te schilderen, met enkele blinkende wolken als een bodem in het azuur door engelen geschraagd, waarheen de schrijvers na hun aardschen taak vergaderen en genieten van de schaduw van den roem die zij onder de menschen hebben achtergelaten, - dan zoek ik in hun gezelschap niet naar Vondel die daar precies zoo zit als in het Vondelpark, niet naar Hooft, onzen laatsten dichter en eersten schoonschrijver, niet zelfs naar den peinzenden Poot en den predikenden Luycken, maar het allereerst zoek ik naar de tengere en licht-doortogen figuur van de kleine vrouw die zoo ingespannen over den rand der wolken naar Holland omlaag blijft turen. Het allereerst naar u, Betje Bekker, want gij hebt het eerst ons volk liefgehad zooals het was. het gezien zooals het was en niet meer willen

zeggen dan dat. Gij hebt onzen roman geschapen met uw Sara Burgerhart. Daarbij hebt ge niet Holland willen verheerlijken door het groot te zien, als Vondel met mannemacht deed, of door zijn Historie te graveeren, als Hooft, neen, de eenige die u misschien iets geleerd heeft was Huygens, met zijn 'Voorhout' toen gij uw Beemster-Kermis, en met zijn Blijspel toen gij over de bewegelijke en realistische taal van uw roman begon na te denken. Rotgans, Breero en Cats: ons volk is minder boersch, minder middeleeuwsch en minder platburgerlijk dan zij het zagen. Ons volk feest niet, en drinkt niet en tiert niet geregeld, als schilders van Vlaamsche origine ons willen doen aannemen. Het spaart, en wacht den kermis af. Het schildert landschappen met veel licht en huiskamers met veel beschaafdheid. Geen duistere kerelkroegjes als bij de Brouwers en Ostades, maar ruime vertrekken waar breede gordijnen naar de zoldering worden omhooggetrokken, waar kostbare stillevens staan, waar plaats is voor de helderkijkende kinderen, de honden en de oude vrouwen en waar het leven de breede en rijke zwier krijgt die het innigste uit ons tevoorschijn roept en in beweging brengt, als op de meesterlijke doeken van Jan Steen. Kent gij zijn Meisje met de Vogels en de twee Knechten, door den poort, op den achtergrond, ziet men een landelijk kasteel; kent gij Frans Hals' regentenfamilies; kent gij Vermeer's Meisjes? Dat is Holland, en wie zulke figuren niet schildert of zulke figuren niet schrijft, werkt niet voor zijn volk en verdient vergeten te worden.

Gij, Betje Bekker, (ik weiger u Betje Wolff te noemen want dan denk ik onwillekeurig aan het zwarte mensch dat achter u staat, Aagje Deken) - gij, hebt al de scherpe en zakelijke intelligentie die gij in uw vederlicht lichaampje op aarde meedroegt en die zoo typisch Hollandsch is, overgegeven aan hetgeen de spoedige ontroerdheid van uw hart u deed gevoelen. En met de fijne hartsbeschaving en gemoedstrouw van een Zeeuwsche hebt gij uw liefde nimmer teruggenomen van waar gij haar eenmaal geplaatst hadt. Gij waart trouw aan Wolff die u vrijliet, trouw aan Loosjes en trouw aan Aagje die u verdrukte. Sara Burgerhart hebt ge alleen geschreven. Gij hadt over den opzet en het verloop der gebeurtenissen met uw vriendin gesproken en zij had u eenige raadgevingen

en vermaningen toegediend. Uit dankbaarheid, uit verrukking over het nieuwe gevoel van veilige vriendschap, en om haar die zoozeer uw mindere was tot uw peil omhoog te trekken, hebt gij haar overreed het omslag van het boek mede te onderteekenen. Toen kwam de tijd in Beverwijk, het buitentje, meer welgesteldheid en een fijner omgang dan waartoe Aagje in staat was. Gij waart begonnen aan Willem Leevend, waarvan de eerste twee deelen misschien uw meesterwerk zijn. Maar Aagje was somber geworden, trok zich van u weg, mokkend dat gij haar niet tot haar recht liet komen. Aagje werd van rechtzinnig in korten tijd onomgangbaar critisch. Cela n'est qu'un pas. Zij liet u niet met rust en vervolgde u met verwijten en achterdochten betreffende uw briefwisseling met Coosje Busken, waar gij u aan gehecht had als aan een kind. Toen, op een vroegen morgen, in uw rieten priëeltje van één vierkanten meter, waar een schrijftafeltje stond en een tuinstoel, hebt ge het scherm voor de toegang neergelaten en uw hoofd in uw handen genomen. En toen Aagje twee uur later het ontbijt kwam brengen vond zij u nog zoo. Maar gij had een besluit genomen. De eerste maal in uw leven, noodlottig voor u en voor ons allemaal, hadt gij een persoonlijk gevoel doen voorgaan boven een oppermachtige levensdrang. De mensch was sterker dan de menschheid. Aagje had gezegevierd en gij hadt besloten u te ankeren aan wat het beste in uw leven geweest was en nog steeds het zwaarst woog. Uw verder leven was even geestdoodend als de volgende deelen van Willem Leevend, waaraan Aagje naar hartelust mocht meewerken. Door de Omwenteling genoopt, hebt ge met haar in Frankrijk rondgezworven, ge zijt teruggekeerd en hebt liedjes van geestige bezinning en oolijke rijmpjes gedicht.

En thans zit ge op den rand van den hemel, kleine dappere Bekker, en tuurt door de blauwe ruimte naar den breeden polder waar de hooge wagens rijden langs de gestrekte vaart. Het is tijd om te maaien, maar de beste knechten zijn gestorven. Het is tijd om te spreken, maar onze woorden zijn dof geworden van de achtergedachten en de valsche schaamten en het kibbelen met buren en het zich verheffen-willen boven hetgeen onze oogen zien en ons hart ons laat gevoelen. Gij, Bekker, hebt ons den eersten roman en het beste en echtste

realisme gegeven, maar gij bracht ons ook Aagje Deken, waarvoor we nu allemaal zoo zwak zijn als gij het eens waart.

Wij zijn bang voor Aagje Deken. Wij hebben haar schim weer zien rondspoken. Houd haar vast in den hemel, Bekker, dan doet gij uw laatste en grootste daad voor Holland.

M. NIJHOFF.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De toekomstige zeeweg van Harlingen naar de Noordzee.

Op de vergadering van de Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, gehouden op 3 Mei 1927, bleek mij, dat in mijn bespreking van het Verslag der Staatscommissie Zuiderzee[1)] een fout is binnengeslopen.

Naar aanleiding van het ontstaan van een wantij achter Texel-Vlieland, nadat de afsluitdam zal zijn gelegd, schreef ik, dat Scheurrak - Oude-Vlie en Doove Balg zullen verdwijnen en dat dus eenigszins diepgaande schepen van Harlingen niet meer door het Heldersche zeegat, maar uitsluitend via het Vlie de Noordzee zullen kunnen bereiken. Dit is nu niet de meening van de commissie. Wel zal er een wantij ontstaan; het zal echter niet in de richting Eierlandsche Gat - Makkum loopen, maar ongeveer in de richting Eendrachtpolder op Texel naar benoorden Harlingen. Daardoor zal de verbinding van Harlingen met het Vlie verbroken worden, echter juist niet die van Harlingen met den Helder. Integendeel verwachten de ingenieurs Thijsse en de Blocq van Kuffeler, dat de Doove Balg na het leggen van den afsluitdam nog uitgeschuurd zal worden, hetgeen den zeeweg van Harlingen naar den Helder zou verbeteren.

B.G. ESCHER.

1) Een belangrijk Verslag. De Gids, Mei 1927, pp. 256-265.

[Derde deel]

De teleurgang van den Waterhoek.

Nu de schepen met 't ijzerwerk voor de brug op de Schelde lagen en heele troepen Waalsche werklieden bezig aan 't lossen, was er eigenlijk iets te zien in den meersch, en een heele menigte toeschouwers kwamen van ver en bij om te kijken hoe de zware ijzeren balken en dwarsstukken aan het opgesteld gewand, met geschoren touwwerk en stalen reepen naar boven geheschen hoog in de lucht gezwaaid en op den oever neergelaten werden.

Kasseileggers uit den vreemde, wrochten er aan den nieuwen weg; beneden over heel de lengte, beiderzijds der baan, was men huizen aan 't bouwen. Op 't gehucht zelf werd alles onderst te boven gekeerd: landmeters de rooilijn aan 't trekken en afpalen voor de onthuizing; hutten en kaveeten met 't ingewand bloot, afgebroken, hier en daar reeds nieuwe woningen opgetrokken. De Waterhoek was door vreemdelingen van alle soort overrompeld: metsers, timmerliên, heele zwermen nieuw bijgekomenen uit de gemeente - het was een jachtig over- en weergeloop met roepen en schreeuwen, schelden en tieren. Heele dagen was er ruzie, werd er gedronken en gevochten. 't Vrouwvolk vooral bemoeide er zich mede, - geene die nog in huis blijven kon; alleman deed opgewonden, maar ondertusschen ging het werk gestadig voort.

Onder dien vloed van indringers, overweldigd door de gebeurtenissen, liepen de inwoners van den Waterhoek als verloren, gerochten den kluts kwijt, werden meegedreven door den stroom; alle gevoel van samenhoorigheid was verdwenen, er heerschte volledige onafhankelijkheid: ieder met 't zijne bezig, onverschillig voor 't geen de gebuur verrichtte of er van zeggen zou. Afbraak, hoopen steen, kalk, hout, wegelingen

gedelgd, hagen gerooid, huizen opengebroken, bloot uitzicht over 't geen in der eeuwigheid omsloten en bedekt geweest was, hadden het aanschijn van het gehucht onkennelijk gemaakt, de gewone levensgang gewijzigd en uit zijn loop gesmeten: menschen huisden in stalling of schuren, sommigen onder een stuk zeil, kookten hun kost op 't vuur in de open lucht - leefden buiten. Bij plaatsen geleek het op eene neerzetting van zwervers of Gypten, samengeschoolde landverhuizers, lieden welke aan eene ramp ontkomen, harentare schuiling zochten. Het was een krioel van wijven en kinders; de manskerels wrochten 't zij onder Siepers bevel aan de brug, scheierden aan de wegen, of dienden de metsers aan den bouw der huizen. Omtrent de Schelde heerschte nu ook eene veelvoudige bedrijvigheid: een Waalsche ondernemer voerde er toezicht over werklieden welke op den oever ijzeren balken vergaarden, de stukken met nijdbouten vastklonken. Op twintig plaatsen en nog werd er gehamerd, geboord, vernijd, geklopt, met veldsmidsen gewerkt, en 't gerucht vervulde heel den meersch.

Maar bij of omtrent de werken was de jonge ingenieur nergens te ontwaren - het ging ook zonder hem. Waar mijnheer Maurice ter sprake kwam, trokken de mannen den schouder op en monkelden. Nu was het geen lasterpraat meer, want 't gebeurde in 't openbaar: iedereen wist dat de ingenieur zich ophield, verbeend was met eene deerne van den Waterhoek. Thyssen en de kameraden toonden zich echter niet in 't minst verwonderd, hadden het alzoo verwacht, wisten het vooruit dat het aldus verloopen zou - dat 't ingenieurke bij Mira aan de beurt komen moest. Ze lieten hem begaan.

Deken Broeke die 't hart in was door 't geen hij gebeuren zag, jubileerde inwendig als een leeperd die 't venijn in den steert zitten heeft. In zijn eentje knuffelde hij van genot telkens hij van op de pont, den jongenheer naar de oude Schelde uitzetten zag, waar hij wist dat de duivelshoer zich in 't hout verscholen hield. Zijne verwachting was er op gesteld: dat zij hem verdwazen moest, den zin van het werk afkeeren. Hij loerde het af met angstige gespannenheid, zag het komen - nog nooit was hij zoo zeker geweest van de victorie, zoo vast overtuigd dat hij het winnen moest: het werk zonder toezicht van den opperbaas, die de plannen in de hand hield, zou eene

mislukking worden, en de heele boel vroeg of laat ineendonderen! Schooner kon hij het niet wenschen - en daarom liet hij het aan zijn hart niet komen.

Hoe dit gebeurd was? Maurice zelf vroeg er niet naar, nam het op als eene afgedane zaak, gaf er wetens en willens aan toe als aan het onvermijdelijke.

's Morgens bij 't ontwaken stond het hem voor als eene verrassende nieuwigheid - de openbaring eener geweldige vreugde. Altijd weer moest hij zich zelven voorhouden dat 't onmogelijke gebeurd was: een vreemde geest in hem gevaren, zijne persoonlijkheid in de huid van een ander getooverd. Aan de waschtafel keek hij in den spiegel, verwonderd nog zijn eigen beeld te herkennen. Maar de geluksglans in zijne oogen, die vluchtige bekoorlijkheid over heel zijn gelaat, gaf hem al meer de zekerheid dat ons wezen eene voortdurende wijziging ondergaat, dat we 't gemoed aanpassen met de dingen die we beleven, zoodat de mensch die we gister waren, vreemd geworden is aan den mensch van heden. 't Verloop der gebeurtenissen stond hem echter duidelijk voor den geest, en met behagen dacht hij er altijd weer aan terug: hoe hij zich een tijdlang onweerstaanbaar aangetrokken had gevoeld tot de plaats waar de geheimzinnige wandelaarster hem verschenen was. Uit de verte gezien, stond zij gebeeld als een etherisch figuur - de ideale vrouwengedaante.... De ontdekking van die plaats aan de oude Schelde was hem toen als een tooverwonder voorgekomen: een lommernest omsloten door den slingerkrul - een arm van den stroom, voor vele jaren afgesneden, lag het water er helderblauw, met riet en kroos, met wompelblaren en waterlelies bedekt, als de vijver in een park, - de oevers langs beide kanten met riet, elzestruiken vlier en wilgenhout begroeid, en tusschen die omheining, een bosch van hooge populieren. Omgeven door de wijde vlakte van meersch leek deze vlek op eene wildernis, een romantisch schuiloord vol geheimzinnig duister, met houtgewas overwoekerd en weelderigen plantengroei, met slingerpaden die op onverwachte roden uitkwamen - een nest opzettelijk voor verliefden aangelegd, om er afgezonderd van de wereld, aan 't geluk te liggen droomen. Hoe was hem dit zoolang onopgemerkt gebleven? Waarom had hij er zich niet eerder in

gewaagd? er vroeger nooit aan gedacht hier van die ongerepte natuurpracht te komen genieten? Een vijver vol visch, een bosch vol vogelen!..... Die vreemde verschijning had er hem ingelokt - als stadsmensch schrikte 't hem af, zegde 't hem niets, nu kwam het hem voor als een lustpriëel, de plaats waar zijn geluk aan verbonden was. Het lommer, het groene gewelf der bladeren, 't gefluit van merels, 't geplons van visschen, gekwaak van vorschen, alles scheen hem even nieuw en verrukkelijk. Hier had hij voor 't eerst in zijn leven het wonder van den nachtegaal aangehoord, iets dat hem slechts uit boeken, onder vorm van aangeleerde poëzie bekend was, doch in werkelijkheid zoo bovenaardsch, zoo ongeloofelijk mooi, dat de ontroering hem doorhuiverd had als eene zaligheid uit den hemel. Maar dit alles was slechts de omlijsting, het décor, moest enkel zijne diepere beteekenis krijgen, zijne reden van bestaan, door de ontmoeting met die ‘vrouw.’

Den eersten keer had hij haar vinden liggen, achterover uitgestrekt op den sleepten barm, de bloote voeten badend in den vijver. Zij lag er als eene bosch- of waternimf; zonder woord of wenk, met den lokkenden blik en 't lachend wit der tanden alleen, had zij hem genood bij haar te komen - alsof het zoo afgesproken was en zij hem sedert lang opwachtte. Samen hadden zij onmiddellijk het minnespel hernomen gelijk dien eersten keer bij het toevallig ontmoeten in Siepers hutte. Veilig omgeven door 't beschot van den dikken voorhang der groene bladeren, in den toover van den mischenden wind, 't gezang der vele vogelen rondom en boven hun hoofd, met 't uitzicht op 't blauw-en-groen van 't zwijgend water waarop het zonnegoud schitterde, had hij zich overgegeven aan den roes van zinnelijken lust, - had er àl 't bestaande vergeten, heel duidelijk de begeerte gevoeld om hier op den stond te sterven, dat was: te versmelten, op te gaan in den aaierd van wellust die als goudpulver heel het uitspansel doormierelde. Het winderig weer, 't geweldig geruisch in de populieren - zette zijne drift nog aan, miek hem opstandig, vermetel. Een koor van stemmen zong met hen mede het lied der liefde; in het bewegen van twijgen en takken schenen de boomen elkaar te omstrengelen, te streelen, - de wind blies een sterken adem

van bronst over de wereld; door heel de natuur spreidde een wasem van jeugd, een zomertooi voor 't feest van den wellust waarop zij genoodigd waren om mee te vieren....

Van het zoenen en streelen, de weelde van 't omstrengelen, het minnekoozen met de handen over elkaars lijf, had Maurice dezen keer niets onthouden tenzij den algemeenen indruk van het overvoldane, tot de afmatting hen had stilgelegd en ze in elkanders armen, de zalige moeheid genoten. Dienzelfden dag echter was het gebeurd dat hij zijn geluk voor de wereld openlijk had verklaard. Alle schuchterheid voelde hij weggevallen, overmoedig, glorieus als een jonge god die 't àl beheerscht en naar eigen zin beschikt, vare noch vreeze en kent, was hij uit het lommernest getreden in 't open zonnelicht, voor 't aanschijn van den dag, de fiere en gelukkige veroveraar die zijne bruid aan den arm voert. In 't zicht van al wie hen ontmoeten mocht, waren ze zijde aan zijde voortgestapt, eerst langs de Schelde en verder den meersch in....

Waar hij het nu voor zijn geest gebeuren zag, wist Maurice niet meer: of hij haar toen geleid had, de richting aangegeven, ofwel haar gevolgd was waar zij heen wilde - wat kon het hem schelen? Wat gaf hij er om? De wind doorruischte hen; zij praatte, zonder hij iets begrepen had van 't geen zij zegde, - hij had enkel den klank harer stem vernomen die in zijne ooren klonk als gezang. Al maar door had hij beaamd, zonder aarzelen goedgekeurd, ingewilligd. Hij zag slechts hare rijzige gestalte, het smijdig bewegen in het gaan, 't lachen harer oogen, 't glimmen der tanden; hij voelde haren arm tegen den zijne, haar lijf naast zich.... Samen danste hun stap in eenderen maatgang, als zweven over 't zachte grastapijt. Zij snoven de lucht op die hun aandeed als drank waarmede 't geluk naar binnen stroomde. Alles scheen zijn zwaarte verloren te hebben; hij erkende zich zelf niet meer, alles zweefde dooreen: zijne ziel voelde hij uitzetten, oplossen in het heelal, naar immer wijdere kringen van licht - alles ging op in een geweldigen samenzang - het bestaande leven had hij in zich opgenomen, en van hem uit straalde het weer met den zonneschijn over de wereld. De meerschvlakte was hem toen voorgekomen als de bodem eener helder groene zee, het ruim der lucht als doorschijnend water, van boven uit door de

zon verlicht. In het gaan aaide de sterke wind hun beider wezen - één geworden - zij vingen hem vlak in het gelaat, drumden er tegen op - 't geleek een waden in een fel bewogen stroom van licht. De lach hunner oogen was de spraak waarmede zij wederkeerig 't geluk aan elkander bekend mieken. Zij doorzagen elkaars ziel; hij voelde haar als deel van zich zelf - door 't aanraken van haar lijf had zij hem uit de dood gewekt. Toen stond zij opeens in haar wezenlijke gedaante gelijk hij haar tevoren nooit had gezien: de helle kleur harer kleeding gaf haar dit heel bijzondere voorkomen. Alles fladderde om haar, - zij scheen in een vane gehuld - de verpersoonlijkte lente, als godin op de wereld gedaald, die de verrukking meebrengt - eene pas ontlokene bloem - eene diaphane verschijning die elk oogenblik verzwinden kan, opdampen in het zonnelicht. Telkens zij het hoofd schudde, wapperden de glimmend donkere haren als vloeiend metaal om haar hoofd; hare wimpers en wenkbrauwen glansden als vluwe op vlerken van vlinders, en in hare oogen glansde iets als de schubben van gouden zonnekevers. Telkens zij 't hoofd oprichtte en naar hem uitkeek, moest zij de oogen dichtknijpen; soms hingen haar verwaaide lokken als een netwerk voor 't aangezicht - daardoor heen glommen hare oogen hem guitig tegen. De wind drukte 't lichte gewaad tegen haar lijf aan, zoodat al de lijnen harer gestalte uitgeteekend stonden als van een levend beeld. Zij had duizend nietigheden verteld waarvan hij den zin niet begreep; hare stem rinkelde als eene bel, dun en licht, en van de enkele woorden die zij soms met geweld uitriep, galmde de klank effen aan achter haar weg, opgelost in de ruimte waar lucht en licht als vlammen dooreen warrelden. Toen had hij het genot ondervonden om den klank zijner stem met de hare vermengd, samen in het ruim te laten vervliegen. Bij eene zwenking van den weg had de wind hen voortgedreven - zij moesten houden om niet te loopen - waarom zouden zij niet loopen? slieren als op een ijsstoel, door de ruimte, opvliegen de hoogte in, licht en subtiel geworden. Gewaad en haren fladderden nu voorwaarts uit, en hij kon de schoonheid harer smijdige gestalte langs achter bewonderen. Zoo waren zij voortgestapt als in een droom, met de verrukking alsof zij voor 't eerst 't blauw van den hemel, 't groen van het

gras te aanschouwen kregen, - al de dingen met regenboogkleuren bestraald, heel de wereld één spiegel geworden die haar beeld weerkaatste. Dit was voor hem de eerste zomer dien hij werkelijk bewust genieten mocht; zijn hart liep over van geluk. Niets meer te begeeren, niets te wenschen, tenzij te gaan, altijd verder, zonder ophouden, zonder doel of uitkomst, met het gevoel heelemaal van haar te zijn, haar te bezitten, zijn eigendom te weten voor altijd. Die gedachte, 't bewustzijn harer liefde, had hem toen met een jubel vervuld, was hem meer dan 't bezit en 't verwezenlijken van al 't geen hij als schitterende toekomst ooit had gedroomd, meer dan allen roem, dan al de schatten der wereld. ‘Zij houdt van mij!’ hare oogen zegden het. ‘Ik heb u lief!’ loechen hare tanden. ‘Wij hebben elkaar gevonden!’ juichten hunne blikken samen. Hij voelde zich bereid tot alles wat zij van hem verlangen mocht, - in de onderdanigheid zelf was zijn geluk gelegen. Hij dacht niet aan 't geen zij voorhad, volgde haar op den stap. De druk van haren arm, hare hand in de zijne, wekte den stroom in zijne ziel, bracht zijn bloed aan 't bruischen. Zij spraken over dingen die niets te maken hadden met hunne gedachten, alsof zij malkaar van het onmiddellijk gebeurende wilden afleiden. Kon hij haar mededeelen dat hij deemoedig stond tegenover haar, de mindere was van huns getweeën? Kon zij hem zeggen dat zij zich van zijn hoogeren rang, zijne geleerdheid niets aantrok? In niets kon hij gewaarworden dat zij van lagere afkomst was, - integendeel toonde zij goed te weten dat zij al de schatten in haren persoon besloten hield, zij hem alles aanbieden kon wat hij verlangde. Hij moest haar verschooning vragen om zijne nietigheid, haar smeeken geduld te willen hebben om zijne onervarenheid in 't beminnen; hij wilde haar zijne bewondering mededeelen over hare schoonheid, - niets er van kwam in woorden terecht, en toch hadden zij malkaar begrepen. Zijn hart danste in zijne borst, als bedronken roesde 't geluk hem naar 't hoofd - hij kon niet genoeg beseffen dat het gebeurde, dat hij het was die haar aan den arm hield! Gaan, immer gaan, tot aan 't uiteind der wereld! De lach op haar wezen was hem als Gods milde gave, - hoe had hij het ooit verwacht? Vreugde, fierheid herschiepen hem tot een ander mensch. De witte wolken die door

't blauwe ruim stevenden, 't waren de schepen die zijn geluk aanbrachten. Hare gestalte scheen hem gelijk die wolken, iets onwezenlijks, te vervloeien, ongrijpelijk - hij dorst hare leden niet omvangen uit vrees den toover te verbreken. Wat beteekende zij voor hem? Hoe was die vreemde vrouw plots in zijn bestaan getreden? zoo eigen geworden, eigener dan zijne moeder? - zonder hij het wist, had de eene de andere uit zijne ziel verdreven. Deze nu was gekomen als de lente, het vervloeiende beeld, in hem gevaren als aaierd van bloesem, - iets dat hem voorbeschikt was, hem niet ontgaan kon, op 't gelukkig oogenblik ontmoet, zonder voorbedachtheid, gekomen gelijk de bloei van madeliefjes waarmede de meersch bespikkeld was. Hoeveel meisjes hadden hem vroeger misschien met smachtig begeerigen blik aangekeken, zonder hij het had opgemerkt, er onverschillig voorbijgestapt, omdat zijn uur niet gekomen was? Het lot bracht hem die ééne, uitverkorene, die hem in hare genade had opgevangen, met haren blik betooverd, in 't hart getroffen, van den beganen grond opgetild, uit den slaap gewekt, levend gemaakt, bevattelijk voor 't geluk, de schoonheid der wereld geopenbaard, als aan een blinde 't licht van den dag geschonken. Hij wilde haar zijn dank uitspreken voor die schatten, armoede bekennen, zich geheel aan haar onderwerpen, zijne toekomst opofferen, àlles geven!

Toen had 't gerucht van kloppen en hameren op ijzer hem doen schrikken; - ze kwamen voorbij de werken aan de brug, wandelden gearmd in 't zicht der menschen die hen herkennen zouden, gingen er recht op af, bekeken niets en niemand. Wat kon het hem schelen hoe ze het opnamen? Al die arbeiders wroetten daar als nietige dwergen - zij getweeën, door stralend licht omglansd, rezen hoog boven hen uit. Was zijn tijd van genot niet aangebroken? Voelde hij zich niet begunstigd door 't geluk der liefde? Bloeide de heerlijkheid der lente niet in hem? Hoorde hij zijn hart niet luiden als eene triomfklok in zijn binnenst? In dat gerucht en gebimbam gingen al de dubbelzinnige toespelingen, spotternij en lachredens die hen achterna geroepen werden, verloren. In zijne opvatting was het enkel afgunst voor 't geen hem te beurt viel, het benijden van zijn geluk - waarom zou hij er niet mede pralen?

Zij wandelden verder in de richting van 't dorp. Hij had er

niet aan gedacht haar tegen te houden, was misschien wel zelf voorop gestapt, in 't vooruitzicht der vreugde om ginder look te gaan pralen met 't geen hij veroverd had, - was er in elk geval niet 't minst om verlegen welk uitwerksel hunne verschijning daar maken moest, hoe de dorpelingen hen zouden bekijken en 't geval bepraten. Zij waren gegaan door de dorpsstraat, plechtig als verloofden die zoo pas het ja-woord hebben gewisseld. Nu viel het hem te binnen: zij had den wensch uitgesproken zijne kamer te bezichtigen, de plaats waar hij leefde, werkte, sliep. Waarom zou hij 't haar weigeren? Tevreden eerder haar gevallig te kunnen zijn. Was zij niet van hem? deelzaam in zijn bestaan? gerechtigd alles te weten wat hem aanging? Door die belangstelling had hij zich gevleid gevoeld. De verwondering en verbaasdheid op 't gelaat der plaatsenaars had hij niet eens opgemerkt, 't niet noodig gevonden in 't hotel eenigen uitleg te geven - gedaan alsof 't een gewoon bezoek betrof van eene nicht of bloedverwante. Hij had haar eerst zijne zitkamer beneden laten zien, dan samen naar boven getrokken op zijne slaapkamer, - alles afgetoond, en daarna opnieuw minning gemaakt. Hij had haar uitgeleid gedaan en omdat afscheid nemen onmogelijk viel, haar weer thuisgebracht.

Zoo was het gebeurd, en nu zat hij over dit gebeurde na te denken, zonder ontroering, zonder spijt, of ontsteltenis. Het was gebeurd omdat het niet anders kon, omdat zijn tijd was aangebroken. Het kwam hem voor als de episode uit een roman zoo onwaarschijnlijk. Aan 't geen er op volgen moest wilde hij nu niet denken - liet dit voor later. Hij zwom in eene zee van wellust, en 't eenige wat hem bekommerde was 't vermoeden dat het niet duren zou, de vrees zijn geluk door tusschenkomst van buiten verstoord te weten, de angst het in rook te zien vergaan, als eene luchtspiegeling, en hij weer met zich zelf alleen zou zitten.

Hij voorzag een fellen kamp te zullen moeten strijden, niet om zijne driften te overwinnen, de verzoeking te weerstaan, zijne eer en reputatie te redden, maar tegen 't vooroordeel der wereld, tegen de drogredenen van fatsoen en welvoegelijkheid, - tegen de menschen die 't goed met hem meenden, hem zouden trachten op 't rechte pad terug te brengen, tegen

al 't geen hem vroeger dierbaar geweest was. Al die hindernissen zou hij moeten overwinnen. Met zich zelven was hij daarover sedert lang in 't reine: volhouden, doordrijven! wat er ook gebeuren mocht, zijn geluk handhaven! Overal zag hij tegenstrevers die hem 't geluk wilden onthouden, er hem van afkeeren, die zouden komen aandraven met: de deftigheid van zijn stand, zijne toekomst, zijne loopbaan van ingenieur; die hem zouden overhalen, overweldigen, bepraten met karrevrachten gezond verstand.... 't Meest zou hij te verduren krijgen van zijne moeder - hij kende hare opvatting in zake deftigheid, hij wist dat zij zich als een geduchte hinderpaal stellen zou tusschen hem en zijn verlangen.... dat zij er afgunstig van was. Had zij niet gedaan 't geen hem nu stond te doen: naar geluk gezocht waar zij het vinden kon?.... met iemand beneden haren staat? De teleurstelling harer vooruitzichten, haar harteleed, de ontgoocheling van haren levensdroom - al beuzelarij, waarover hij niet dubben mocht. Er was eene felheid in hem gekomen die hem voor alle gevoelerigheid weerzinnig miek. Zijn geweten lag in eene zoete verdooving, en 't beeld zijner moeder - hare verteedering en genegenheid - vergaan gelijk geluid in de lucht, - niets meer er van aanwezig in zijn hart, amper de herinnering welke hem weerzinnig was en daarom trachtte te verdrijven. Want zijn instinct liet hem voelen dat ‘zij’ noodlottig optreden zou als de vijandin der ‘andere’, en haar bestrijden ging met fellen haat....

In enkele dagen was die ommekeer in zijn gemoed voltrokken - hij was zich bewust van het feit, doch zocht niet het te verklaren, gaf zich geen rekenschap van het verschil tusschen toen en nu. Het deed hem wel aan als iets dat hem vreemd was, voelde in dit tijdsverloop een heele wereld beleefd te hebben - maar om aan de gevolgen te denken, om besluiten te nemen was nog te vroeg - het raasde alles door elkaar in zijn hoofd, - hij was te vol dankbaarheid en verwondering om 't geen hem zoo onverwacht te beurt viel. Eerst als men het wagen dorst zijn geluk aan te vallen, zou hij zich te weer stellen.

Van 't geen er op 't dorp over 't geval met den jongen ingenieur gepraat werd, kreeg Maurice zelf niets te vernemen. Daar hij met niemand betrek had aangeknoopt, was er geen

van allen die 't goed met hem meenden, in de gelegenheid er hem over aan te spreken, hem te waarschuwen. Daar hij zich na die gebeurtenis, in houding en manieren als tevoren streng gesloten hield, dorst madam noch de juffer uit het hotel geen toespeling maken over het bezoek van die deerne. Met inzichtig gelonk had Netje den jongenheer wel gemeend in 't vriendelijke wat te plagen, doch hij scheen het niet op te merken. De schaamte en de vrees om door Thyssen en zijne makkers begekt en als een schijnheilige gescholden te worden, viel heel anders uit dan hij 't verwachtte. Voor langen tijd reeds hadden zij immers onder elkander, één tegen vier, de weddenschap aangegaan dat het zoo komen moest. De oude Thyssen, zijne twee zonen en Berton beschouwden alleman van hun standpunt, geloofden niet aan reine zeden, vonden het onmogelijk voor een jonkman te kunnen weerstaan aan de verleiding van schoone wijven. En daarom viel de spot eerder op Seroen dan op den jongen ingenieur met zijn heilig voorkomen, en die werd uitgegekt omdat hij op de onwankelbaarheid der deugd eene weddenschap had durven aangaan. Wat bleef er Maurice anders te doen dan meedrinken van de Champagne, en Seroen helpen uitlachen omdat hij betalen moest?

Korts daarna werd hij echter uit zijn geluksdroom wakker geschud door een brief van zijne moeder. Dit mocht hij verwachten. Zij schreef hem om uitleg over 't geen haar gemeld was geworden, beweerde echter er niets van te gelooven, omdat zij volle betrouwen stelde in de eerbaarheid en de deugd van haren jongen, en verklaarde er te minder belang aan te hechten omdat het onrustbarend bericht haar in een naamloos schrijven werd medegedeeld. Maurice las evenwel den angst en de verlegenheid die tusschen de regels overal doorschemerde, toch viel het hem niet moeilijk zijne moeder gerust te stellen, - meende niet beter te kunnen doen dan heel het geval als lasterpraat en leugen, met hooghartigheid af te wijzen. Gelukkig had hij, sedert zijne betrekkingen met Mira, nooit verzuimd als naar gewoonte elken Zondag aan zijne Moeder te schrijven, wel bewust haar alzoo in den waan te houden dat niets verdachts met hem omging, en als het noodig bleek, haar te beter van zijne onschuld te kunnen overtuigen. Die brieven

waren hem als loutere stijloefening, waarin hij op denzelfden toon, de gevoelens van verteedering herhaalde, uit de brieven van vroegertijd afgeschreven, met kleine voorvalletjes van alledaagsch nieuws aangevuld; zoo waren zij niet uit te kennen van de echte, toen hij spontaan en openhartig al zijne gedachten neerschreef. Niet dat hij bang was voor de ontknooping - het moest toch eens gebeuren. Hij redeneerde echter als diplomaat: op gelegen stond zou hij ermede vooruit komen, - de ontijdige bemoeiïng zijner moeder kon nu niet anders dan nuttelooze herrie en ongemak meebrengen - haar vijandig optreden heel wat verwikkeling veroorzaken; zij was in staat groote en afdoende middelen in 't werk te stellen om hem van dat meisje te doen afzien en alle toenadering onmogelijk te maken. Nu wilde hij in geen geval zijn geluk gestoord zien; daarom maar ineens het feit vlakaf loochenen. Liefde maakt scherpzinnig en spitsvondig - hij moest er niet naar zoeken om de zaken te bewimpelen, het geval met schoone volzinnen op te tooien; hij vond het zelfs geraadzaam zijne moeder op meerdere anonyme aanklachten van dit soort voor te bereiden, gaf als reden en oorzaak van dergelijke laffe aantijgingen: zijn streng deftig gedrag, - 't geen sommige menschen aanstoot geeft, omdat zij zich bedrogen zien in hunne poging om door liflafferij van hem iets te bekomen waar hij niet op gesteld was, - de dorpsgeest, de wedijver onder de ingezetenen naar eene schitterende partij voor hunne dochter, - zijne terughouding en afgetrokkenheid die door de belanghebbenden uitgelegd werd als hooghartigheid en trots. Vandaar de afgunst, gekonkel en kuiperij onder de notabelen, en de huwbare dochters onder elkaar, het wraakgenot dat zich uitte in het schrijven van naamlooze brieven....

Terwijl hij daarmede bezig was, kwam het bewustzijn van zijne leugen en huichelarij niet eens in hem op - hij deed het om beterswil, omdat het moest. Toch werd hij hierdoor duidelijk gewaar: in hoever hij van zijne moeder was vervreemd, welk een afstand die twee vrouwen van elkander scheidde, en hij wist hen nooit te kunnen verzoenen of bijeen brengen. Maar zijne keus was gedaan, zijn besluit genomen. Hoe het later afloopen zou, moest de tijd uitwijzen - eerst genieten nu, gebruik maken van de gouden dagen die hem

geboden werden - zijn zomergeluk uitvieren! Bij de gedachte aan Mira verging al het ander in het niet.

Op zijne kamer, met de deur dicht, beleefde Maurice dat genot met zich zelf; gelijk iemand die uit armoede plots tot rijkdom gekomen is, en met den wellust van den gierigaard zijn gouden schijven natelt, liet hij de verlokkende beelden uit zijne herinnering voor den geest opkomen. Sedert de toovernimf elk voorwerp op zijne kamer met haar roede had aangeraakt, kreeg alles een ander uitzicht: hare aanwezigheid had er 't leven ingeblazen. Uitroepen en gefluister bleven er hangen; in de ruimte waren blikken te bespeuren, glimmen van tanden, ruischen van gewaad, 't schuiven van haar lichten tred over het vloerkleed; in de atmosfeer had zij een lichten geur van zoete aromen achtergelaten. De kamer leek hem een heiligdom waarin geheimenissen opgeborgen waren: stil gelach, verliefde woorden, bewegen van gestalten, omstrengelde armen, 't rood van zoenende lippen, smachtende oogen.... Wanneer hij met aandacht luisterde, kon hij in de stilte zijn naam hooren prevelen, zag hij hare gestalte doorzichtig en doorstraald van zonneschijn, waarin de donkere haarbos en 't geflonker harer oogen alleen stand hielden; hij ontwaarde haar gelaat dichtbij 't zijne gebogen, voelde 't aaien over de malsche ronding der armen, bleef in verrukking staren op haar wondermooie hand. Om de vaste overtuiging op te doen dat het geen droom was, ging hij voor den spiegel staan, en zag hoe 't geluk van zijn glimlach zijn wezen overstraalde. Nu kon hij de voldoening smaken der ledigheid - liggen wachten naar iets - hij volgde er half bewustloos den loop der uren, den gang der zon die door 't venster haren weg beschreef, over 't vlak der tafel den wand bekroop, elk voorwerp dat zij aanraakte met goudglans belichtte, en langs den overkant weer heentrok, gelijk iemand die een bezoek heeft afgelegd. Daarna meldde de deemstering zich aan, - stil, bescheiden, met zachten tred kwam zij binnen, zweefde geruischloos rond, legde 't een na 't ander alle dingen 't zwijgen op, verdoofde alle geluiden, wond ze in fulpen eentonigheid, tot de maan en de sterren weer nieuw leven en roering brachten, flikkerlichtjes wierpen en glansgensters op de hoekige voorwerpen, die in onwezenlijke gedaante uit het duister te voorschijn kwamen.

Toen begon alles ondereen te bewegen, te praten, te spelen als in een droom. Op den kerktoren telde de klok de uren van den dag, de uren van den avond, de uren van den nacht, in eenderen rondegang, altijd op 't zelfde punt terug, van her beginnend, zonder besef dat de een de ander opvolgde, ze elkaar voortstuwden in 't slieren van den tijd. Geruchten van de straat, van het huis drongen slechts gedempt tot hier door, - de kamer scheen luchtdicht gesloten, alle gerren en reten van deur en vensters, sleutelgaten met vlok en dons verstopt, om alles binnen te houden, niets van buiten te laten indringen. Gelijk een toovenaar bezat Maurice de macht beelden op te roepen, verschijningen te verwekken, bewegingen te doen uitvoeren, blikken te doen spelen, monden te doen lachen, gesprekken te voeren en zijne gedachten mede te deelen aan het minnend wezen dat hem op afstand aanhoorde en begreep. Nu kende hij de kunst om de heerlijke zomernachten slapeloos over te brengen, wakker te liggen droomen, - de weelde van te liggen luisteren naar stilte die aandoet als fulpen gestreel, - weg te varen in eene tooverwereld waar elke wensch op den stond verwezenlijkt wordt, elke gedachte of verbeelding zoo zaan gestalte aanneemt en te handelen begint, waar afstand in de ruimte niet bestaat, en alle verloop van tijd heeft opgehouden, - waar alles etherisch door elkaar glijdt en 't geluk geen hindernissen kent. Hij liet er die dingen gebeuren waarop zijn zin gesteld was en hem geneugte brengen kon. Hij miek er toebereidselen voor een aangekondigd bezoek - wacht hare komst af - ziet haar op weg. ‘Ik heb geduld, overhaast u niet!’ roept hij. Daar verneemt hij 't ruischen van haren stap; eene helderwitte verschijning staat in de opening der deur. Mira! Zij omhelzen elkaar; hij voelt het dons harer wang, 't rozepluk harer lippen, haar lijf tegen het zijne aangedrukt. ‘Neem plaats’. Smijdig buigt hare gestalte in 't neerzitten. Zij spreekt zacht - met eene stem als tokkelen van harpesnaren - fluistert hem iets in 't oor; schalksch kijkt ze hem aan - deugnieterij in den blik. Haar gelaat blijft onbewogen, strak, de trekken net afgeteekend als een ivoren beeld; in de oogen alleen leeft de vlam van den hartstocht die van binnen laait. Hij legt den arm om haar lijf dat vast is, smijdig en malsch in de vormen. Hij snuift den geur op van den donkeren haarbos.

‘Ge zijt van mij, - de nacht is van ons, - wij zijn gansch alleen, - de wereld hoort ons toe, - niemand weet dat ik hier ben, - niemand, - ik hou van u....’ dit is hun gesprek dat onder vorm van litanie, met korte halen door beiden afgelost wordt. Zij drukt hem de hand op hare borst en zegt: ‘Ik heb opzettelijk dit lichte kleed aangetrokken.’ Wij glimlachen verzinnig in elkanders oogen....

Maurice zwemt weg in weelde. ‘Ik ben verliefd! verliefd!’ fluistert hij, op den toon van iemand die voor zich zelf bekennen zou zat te zijn. Hij glimlacht, - niemand zal ooit weten waarom hij glimlachte; die glimlach is bloesem van wellust - waarom zou hij niet glimlachen?

Doch niet altijd kon die gedroomde wellust zijn hart en zinnen bevredigen; hij werd soms door eene vreemde gejaagdheid uit de tooversfeer gerukt, - verlangde naar iets dat hij niet bepalen kon of uitspreken, - ontwaakte uit de ledigheid onvoldaan, met den drang naar tastbare werkelijkheid. Op dit tijd- en ruimtelooze paneel waar zijne fantasie de arabesken uitgeveegd en als rookfestoenen van weggeblazen had, groeide de verwachting op als eene sierplant met takken en blaren, gereed om getooid te worden en te pralen met den bloei der ‘verwezenlijking’. Het was de gedachte aan de mogelijkheid dat de deur elk oogenblik kon opengaan en Mira binnentreden zou. Die verwachting werd soms eene obsessie, pijnigde zijne overspannen zintuigen. Zijn tweede zicht ging haar opzoeken; van hier uit drong hij haar zijn wil op om hem te komen vinden; volgde haar over den weg, luisterde, meende in elk gerucht haren stap te herkennen, hoorde wezenlijk de treden kraken, zat met kloppend hart en ingehouden adem, den blik naar de deur gericht, te wachten om de klink te zien heffen. En als het telkens weer eene ontgoocheling bleek, groeide zijn ongeduld, en verviel hij in moedeloosheid. Dan kwam de vraag hem kwellen: waar vertoeft zij nu? Wat richt zij uit? Met wien houdt zij zich op? In gedachten miek hij onderstellingen, tot de onrust zijn hart toeneep, hij de bitterheid smaakte van den twijfel, zich lam voelde, willoos, onbekwaam de begeerlijkheid zijner zinnen te overmeesteren. Hij moest bekennen haar niet te kunnen missen, toegeven aan den drang om haar met de handen te bevoelen, op haren schoot te zitten, den welrieken-

den geur van haar lijf op te snuiven, zijn gelaat in hare donkere lokken te verbergen, en te weenen. Dit was de zinnelijkheid welke hem aanvuurde, maar hij kon de verzoeking niet van zich afstooten; nu hij er van genoten had - zij hem het vergif had ingespoten - was het zijne ziekte geworden. Toen meende hij te stikken in 't enge beluik der kamer, - de stilte deed hem aan als eene foltering, - hij moest naar buiten, de kans wagen haar te ontmoeten. Elke stonde van den dag die hij zonder hare aanwezigheid overbrengen moest, beschouwde hij als geluk dat hem ontstolen werd. In 't open veld kon hij ten minste de richting kiezen waar alles aan haar beeld herinnerde; en er was de diepblauwe lucht, de stralende heerlijkheid der zon, de ruimte tusschen 't blauwe uitspansel en 't groene tapijt van den meersch, vol gefluister en gezoen. Dit was het lied van den zomer, zijn zomer, vol van Mira! Een geweld van geluk stortte over hem uit, hij dompelde er in onder. De zon beschouwt hij als een geschenk van haar ontvangen, - het gras stak vol robijnen die zij er heeft in rondgestrooid; het bosch op den berg is als een blauwe sluier dien zij pas heeft afgelegd; de stroom gelijkt de nasleep van haren tred waar zij voorbij is gegaan; door heel de vallei weerklinkt de vreugdezang, het loflied dat hare schoonheid verkondigt. Maurice voelde zich eensklaps zoo overdadig rijk met zijn geluk, het jubelde in hem als een lach, maar terzelfder tijde kon hij de tranen niet weerhouden, hij weende van aandoening. De zon had zijne minnedrift gelouterd, alle zinnelijkheid er uit weggebrand. Zie hoe glanzend zuiver, als onberoerde sneeuw, hoe rustig de witte wolken in de blauwe hemelzee! die stilte en vreedzaamheid over de velden; in zijn hart praalde de weerschijn van die gouden namiddagstonde als het hoogste wat een mensch genieten kan. Zijne liefde daarin zag hij als de bloem die haren kelk opent en bloeien gaat in alle pracht, op haren ranken stengel te wiegelen staat, bewust van hare heerlijkheid, en de geur die als Gods adem uit haren kelk opstijgt, verricht het wonder waarbij 't aanschijn der wereld verandert, alles te jubelen begint, alle schepselen in hooger sferen opvoert, zoodat niets ons nog aan het oude herinnert, en wij, nieuwgeboren, voor 't eerst de weelde der schepping aanstaren als een wonder.

Ondertusschen was het werk aan de brug in volle bedrijf; den dag lang klopten en hamerden de arbeiders het ijzer; zware stukken werden samengevoegd, en het metalen geraamte groeide tot een schoon geordend geheel. Maurice liep er tusschen door, praatte met de ploegbazen, de ondernemers en werklieden, gaf overal inlichtingen en was druk in de weer om alles na te zien, onderzocht elk samengevoegd stuk, volgde nauwlettend den bouw der hoekstanders, het vergaren en de okseling der dwarsliggers en boogbalken, - naar wandelaars of naar de menigte toeschouwers keek hij op noch om. Al wie hem daar bezig zag, moest bekennen dat hij heel in het werk opging en op niets anders zijne zinnen stelde. Maar lang eer de dagtaak verstreken was, zette hij soms uit, miek een grooten omweg door den meersch, naar de bocht der oude Schelde. De plotse overgang uit het gewoel en gedruisch, geroep en getier der schurde arbeiders, in die zalige stilte van den zonnigen meersch bracht hem in eene behagelijke stemming. Wanneer hij Mira op de aangeduide plaats niet aantrof, draaide hij naar den Waterhoek. Om zich eene houding te geven, en in de gunst der bewoners te komen, sprak hij elk end een aan; ging er kwansuis den bouw na van den nieuwen steenweg, overstapte en nam de breedtemaat op, maar daalde eindelijk het wegeling neer dat naar Broeke's woning leidde. Hij doolde er rond het hof, loerde van ver in schuur en stal, en deed er voor zich zelf den vernederenden indruk op: dat hij er te snuffelen liep als een hond. Maar kon er evenwel niet van weg, ging er gesprek aan met de jongens, om achterbaks uit te hooren of moeder in huis was, en te vernemen waar Mira te vinden. Wanneer hij de kans schoon vond, of het niet meer uithouden kon, sloop hij als een dief naar binnen.

Broeke wasnu meestal aan 't veer, of stond met grammen moed de destructie en het onthuizen aan te zien, waar hij uitvoer tegen de lafaards die hun eigendom lieten schenden; Manse wrocht met de twee oudste knapen op den akker, en de lamme Treute zat in zijn stoel buiten te verzonnen. Als Mira er was, hadden ze toen thuis vrij en mochten er ongestoord samen hun spel drijven, in stilte van elkanders bijzijn genieten. Die stonden van den laten namiddag, met de zon in de lage vensterramen, met 't uitzicht op 't goudgroen van den

vlierstruik, het lommerrijk gewelf van den notelaar, was het hier godzalig vreedzaam en behagelijk. Mira zat met 't hoofd tegen den wand geleund, in de schaduw gehuld, keek lui voor zich uit, bleek onverschillig aan zijn bewonderenden blik. Achteloos streek ze soms met de handen over hare leden en borst, met een wellust alsof ze verliefd was op haar eigen lijf, en luisterde onderwijl afwezig naar 't geen haren aanbidder als eengedicht, gespraakzaam opzegde: prevelen over nietszeggende kleinigheden, 't geen hij in hare afwezigheid bemijmerd had, en 't louter geluk haar bij zich te hebben. Hij vertelde haar zijne droomen, 't geen hij wakend over hare bevalligheden, hare kleeren, over alles wat haar aanging, gefantaseerd had. Die schijnbaar nietige beuzelarijen, op zachten toon uitgesproken, kregen hier in deze atmosfeer, eene diepere beteekenis, - zij waren het middel om op duizend verschillende wijzen altijd te herhalen: ik bemin u, wat zijt ge verrukkelijk schoon in mijne oogen, hoe blinkt uw aangezicht, hoe scherrig zijn de vormen van uw lichaam, hoe zangerig de toon uwer stem die gij al te zelden hooren laat, hoe flikkert het wit uwer tanden telkens een glimlach uw gelaat komt ophelderen, - het was het middel om altijd weer te vragen: hoe staat het met onze liefde? houdt ge nog van mij? Die woorden waren de begeleiding der muziek die in zijn binnenste gonsde als bijengezoem, de jubel die in zijn hart opbortelde. Terwijl Maurice daar stil en ingetogen neerzat, vervulde zijn wezen de heele wereld, zijne ziel zette in immer wijder kringen open, baadde in het wentelend licht. Hij schouwde in zijn binnenst en herkende zich zelf niet in zijn persoon - het was een baaierd rond hem, als de hemel zoo ruim en breed geworden, waarin hij onpeilbaar hoog opsteeg.... Hij voelde zich wegsmelten, omgeven door gezang van verre stemmen, had lust de armen open te werpen en 't heelal te omgrijpen.... 't Licht straalde hem uit de oogen, het heete bloed bruischte hem naar 't hoofd, miek hem duizelig. Dan kwam hij weer tot bedaren, zag haar voor zich met een gouden waas omsluierd: God had hunne zielen tot één wezen samen gebracht. Een glimlach ontdekte 't geen zij wederzijds dachten en voelden. Hare stem klonk hem gelijk de zijne, en 't geen zij zegde, scheen de gedachte in zijn hoofd ontstaan. Hun adem hief op denzelfden

maatgang. Langen tijd streelde hij hare hand, met den vinger teekende hij de lijn van haar oor. Meestal liet zij hem begaan, bleef onbewogen, toonde zich als 't ware vermoeid, aan 't droomen. Soms stelde zij er een wreed genot in haren minnaar te plagen: verbood hem haar aan te kijken, hij moest de oogen dicht houden terwijl ze zich in zijne tegenwoordigheid verkleedde, - liet hem huiselijke bezigheden verrichten, - kreeg de zotste kuren en invallen om zijn geduld te beproeven. Hij volbracht het alles, voldaan zich te mogen vernederen om alzoo in haren gunst te komen. Ander keeren was zij al vuur en vlam, opgewonden, geweldig. Bij 't binnenkomen snapte zij hem vast en riep uit: ‘'k Ben ziek van op u te wachten!’ Zij bestormde hem met kussen, sloeg hem de armen knellend om de leden, dwong hem tegen zich aan, worstelde en wrong tot hij onder lag. Doch in haar felste bevliegingen van hartstocht en drift, scheen zij nooit te vergeten met wien zij te doen had, wist zoo goed als hij zelf altijd binnen de grenzen te blijven, zoodat zij hem nooit door een onwelvoegelijk gebaar of aanraking deed schrikken, - hij nimmer eenige aanstotelijkheid van haar ondervinden moest; alles bepaalde zich tot wellustig kattenspel, met de druistige doening van een jongen: 't genot om hem met haar stalen spieren te bedwingen en te overmeesteren - argeloos gepraal met hare macht. Wanneer zij dan beiden tenden adem, uitblazen moesten, stil naast elkaar gezeten hunne rust zochten, werd zij gedoezig, liet gedwee hare hand streelen. Terwijl hij met de vingeren in 't lichte dons van haren hals nestelde, sprak hij herhaaldelijk haren naam uit, om 't genot van den welluidenden klank. Op de vraag: hoe zijt ge aan dien naam gerocht? Welke is uwe patroonheilige? trok zij onverschillig de schouders op, bekende niet eens te weten wààr, en of ze wèl gedoopt was.

‘Ik heet Mira-belle,’ zegde zij, ‘maar hier heb ik me nooit bij mijn vollen naam hooren noemen. Altijd en overal ben ik verstekelinge geweest, aangezien als eene vuile schaveie.’

En toen vertelde zij hem in allen deemoed over hare verdachte afkomst, heel 't relaas der lotgevallen harer moeder; hoe zij op de wereld geschopt, als een minderwaardig wezen, overal veracht werd en verwaarloosd, in 't wilde opgegroeid, rondgedompeld, als kind reeds, bedorven, doordat zij van

jongsaf met gehuwde menschen op dezelfde kamer had moeten vernachten. Met bitsigen toon en nijdigen trots, verklaarde zij:

‘Het kwaad is in mij gebroed; ik kan het niet verhelpen, ben op de wereld om te bederven al wat ik ontmoet of aanraak. Nu zijt gij aan de beurt - gij zult er slecht bij varen! Als uw moeder het wist dat ge U met zulk een gemeene meid ophoudt, dat ik u aan 't verneuken ben, zou ze mij de oogen uit den kop halen, - en zeg nu: is het mijne schuld? Heb ik u gezocht? Ik ben de kaars waartegen de motten komen aanvliegen - alle verschoeperen hun vlerken....’

Het was hare eerste opwelling van mededeelzame openhartigheid; Maurice was er fel door ontroerd. Hij wilde niets gelooven van 't geen zij staan hield, deed zijn uiterste best haar 't tegenovergestelde te doen aannemen: beweerde nooit eenig kwaad in haar ontdekt te hebben, - legde heel de schuld op degenen die haar bedorven hadden, - wilde haar overtuigen dat het verleden niet telde, hij haar alles kwijt schold, - zij er niet meer aan denken moest.... Nu moest hij van de gelegenheid gebruik maken om zijn voornemen uit te voeren: haar tot beternis te brengen, tot deftigheid aan te wakkeren.

‘Een jong meisje is de bloem van Gods schepping,’ zegde hij, ‘het sieraad der wereld, als zij rein is en zuiver, en zich eerbaar gedraagt, heeft zij er alles bij te winnen, wordt hare schoonheid onweerstaanbaar. Een jong meisje in haren bloei, moet de engel zijn van het huisgezin....’

‘Ik wil geen engel zijn!’ beet zij hem af, ‘liever de duivel! Ik lust het kwaad, heb er behagen in alles te vernielen en me zelf meteen.’

De venijnige vlam gletste uit hare oogen, drong Maurice tot in de ziel - het deed hem schrikken. Zij zag het en wilde het weer goedmaken: op ongemeen zachten toon en blijkbaar ontroerd, zegde zij:

‘Ga van mij weg, laat mij terwijl het nog niet te laat is: ge zijt te braaf; ik vind het vreeselijk jammer u in 't ongeluk te brengen; ge zijt niet van mij; ik ben enkel goed voor mannen van de gewone soort: sloebers en smeerlappen - die kunnen er tegen, trekken 't zich niet ter harte, vragen slechts hunne begeerte te voldoen, vegen er verder de botten aan, vertrekken op een ander.’

Zij beet op de tanden, neep de lippen en siste als een serpent:

‘Ik zal ze rekewijs allen verneuken, gelijk ik verneukt ben geworden! Wat zoudt ge willen dat ik me met één man tevreden stel? ha, ha, ha! Dat bestaat niet!’

Hare lach had iets duivelsch in, en toch wilde Maurice het niet opgeven. Het was de aard van Mira's karakter om te pochen, zich slechter voor te doen dan ze was. Hij beweerde 't goed te weten dat zij in den grond eerzaam was, - dat zij evengoed als gelijk wie, deftig worden kon als ze maar wilde ophouden aan hare slechtheid te gelooven. Hij verklaarde zich bereid haar te zullen helpen, haar uit dit verdorven midden weg te halen, haar op te voeren tot zijn stand. Zij liet zich echter niet overhalen noch begoochelen, bekeek den nuchteren jongen met meewarigen glimlach, bekende spottend en schaamteloos:

‘Die me gemaakt hebben, weten het - het steekt in mijn bloed als eene ziekte: als de kwaal opkomt word ik van 't een op 't ander gejaagd, de drift dwingt mij, - gestadigheid ken ik niet, weet nooit hoelang ik 't bij denzelfde zal uithouden. Ik verwittig u: tusschen ons blijft het ook niet duren, gij zult er berooid uitkomen; zoek uwe weerga als gij van deftigheid houdt.’

Hij liet zich niet vertwijfelen, drong de waarheid van hare woorden weg, wilde het opnemen als grootspraak, aanstellerij; het zette hem integendeel aan om vol te houden, haar eene verbintenis op te dringen, het doen doorgaan als zijn onveranderlijk besluit, eene schikking van God die hem gebruiken wilde om haar te redden.

‘Gij weet niet hoe koppig ik ben,’ zegde hij; ‘wij zullen eens zien wie 't langst zal uithouden! Gij hebt nog nooit iemand ontmoet die u waarlijk bemind heeft, - gij weet niet wat echte liefde is, en wat ze op een mensch uitwerken kan. Ik wil u zoo geweldig liefhebben dat gij gedwongen wordt mij te beminnen, en dat voor altijd! Ik zal u brengen waar gij uwe afkomst, uw verleden vergeten moet, u zelf niet meer erkennen, gij uw eigen vroeger kwaad verloochenen zult.’

Deze keer hadden zij zoolang hun tijd overpraat, na 't redetwisten weer aan 't spel en aan 't liefkoozen gegaan, dat zij door Manse verraads betrapt werden. Nu kon hij nagaan hoe eene

vrouw die wondere eigenschap bezit om in zulke gevallen hare tegenwoordigheid van geest te bewaren, met alle gemak en op verrassend natuurlijke wijze te huichelen en de ontroering weg te duwen, op den stond zelf een ander aangezicht kan trekken en gemoedelijk over onverschillige zaken beginnen spreken. Maurice integendeel wist niet hoe zich te houden, wat te zeggen, - gloeide van schaamte om door dat wijf verdacht te worden, in de rij te staan van zooveel anderen die hem voorgegaan waren....

Manse scheen er geen erg in te zien, ze praatte los weg, alsof ze 't heel gewoon vond den ingenieur hier te ontmoeten, over de werken aan de brug, over haren vent, over de dagloonen en 't lastige van den arbeid in die felle hitte.... Verder geen woord, geen toespeling over 't geen hij hier was komen verrichten.

Soms liet Mira hem alleen vertrekken, of deed Maurice uitgeleid tot aan den knok, waar ze dan de plaats aanduidden om 's avonds bijeen te komen.

Hij was inwendig tevreden: nu had hij toch iets bekomen - door dit gesprek wist hij zich een grooten stap tot zijn doel genaderd, en hij was volop overtuigd haar verder te kunnen overhalen....

Om nu terug naar 't werk te gaan in den meersch, voelde hij geen lust: in de stilte zijner kamer wilde hij aandachtig hare woorden overpeinzen.

Dat ze met hem betrekkingen had aangeknoopt was nog eenigszins te begrijpen, alhoewel zij niet wonder veel aan hem hebben kon - maar dat zij onverholen, openhartig hare ziel had blootgelegd, hem gewaarschuwd, hem afwijzen wilde om zijne braafheid, uit trots om door zijne moeder niet als eene verleidster, eene oplichtster aangezien en door haar verafschuwd en veracht te worden, - was dàt een teeken harer verdorvenheid? Was dit wel de sluwe manier waarmede deernen van de slechte soort te werk gaan om rijke jongelingen op te trekken en in hun garen te lokken? Hij had zich geheel in hare macht gegeven, deemoedig, onderworpen aan haren wil, om hare gunst gebedeld, gesmeekt eene rijke toekomst te willen aanveerden, haar het leven en de genoegens eener dame in stad voorgespiegeld - alles wat een meisje van haren stand

moest doen opspringen van geluk, - zij kon met hem aanvangen 't geen zij wilde, en zij wees het af, weigerde een voordeelig huwelijk met hem aan te gaan, gaf als voorwendsel op, als uitvlucht: de wispelturigheid, het onstandvastige van haar karakter, den wilden aard en veranderlijk gemoed, haren nood om in 't vrije de lusten der liefde te zoeken, een minnaar te kiezen en hem te verlaten gelijk het haar inviel, - beweerde zich aan niemand voor 't leven te kunnen verbinden omdat zij vooruit wist eene ontrouwe echtgenoote te worden.... Was dit hare oneerlijkheid?.... Wat moest hij er van denken? Het tweeslachtige harer natuur was hem een raadsel, maar hij moest er aan gelooven. De tegenstelling van argelooze onschuld in strijd met sommige harer onbeschaamde, rauwe uitlatingen kon hij niet samenbrengen, maar het trok hem eerder aan dan dat het hem afstooten zou. Het kinderlijke, speelzieke, wispelturige, hare losheid in manieren en gebaren strookte allerminst met 't inzichtige gelonk harer scherpe oogen; de wijze waarop zij een glimlach wist op te vangen en met schalken blik terugkaatste, geleek de aangeleerde kunst eener doortrapte fijn geoefende verleidster, - en dit weer was in geener deelen samen te brengen met den eenvoud en openhartigheid waarmede zij hare innigste gewaarwordingen uitte. Het een was in haar aanwezig naast het ander - het leek wel eene natuurlijke dubbelhartigheid, zonder berekening of kwade bedoelingen. Zij kon zich houden als een meisje van hooge afkomst, uiterst beschaafd, fijngevoelig, schuchter, voornaam var stijl, en dan weer als 't ware opzettelijk, gemeen, bot, ruw; 't een wisselde af met het ander, volgens het haar inviel - wijzigde heelegansch de uitdrukking van haar gelaat, houding en gebaren. Soms deed zij aanhalig, lief, vleierig als eene verwende kat, dan weer schoot zij op, stelde zich schrap in hoogen trots, onaanraakbaar. En die afwisseling zelf gaf aan haar geheel eene wondere bekoorlijkheid, juist omdat het niet berekend, maar de opwelling heeten moest harer natuur. Het waren voorbijgaande grillen, een schok harer overspannen zenuwen, en niet de onhebbelijkheid van een slecht karakter, zonder het bewuste inzicht om raar te doen, te plagen of iets te willen bekomen. Gelijk ze was, gelijk ze zich met haren ongerepten eenvoud, zoo ingewikkeld voordeed,

miek zij zich onweerstaanbaar, hij wilde er liefst niets aan veranderd hebben, zoo hield hij van haar. In al hare tegenstrijdigheden kwam zij hem voor als het volmaakte proteus-beeld der vrouw, het mysterie, de chaos, eene schatkamer vol verrassingen, eene eindeloosheid van gaven en fouten, waarin het kwaad door het goed geneutraliseerd wordt en vanwaar eene onzeggelijke bekoring uitgaat.

Zij was als een ongetemd paard, een wilde vogel, een speelsch kind, een onwelopgevoede jongen, terzelfder tijde sluw, guitig, wreed, nukkig, eenvoudig, leep, zachtmoedig, gedwee, opstandig, uitgeslapen, verfijnd, gesloten, openhartig. Zij liet zich gaan op de bevliegingen van haar dartel en opwellend gemoed, en hield de vensters harer ziel open voor degenen die haar vertrouwen gewonnen hadden. Dat zij zich gereedelijk gaf om te minnekoozen, doch zich weerhield iemand in te palmen en uit te buiten, hare verleidende schoonheid niet aanwendde om eene voordeelige positie te verwerven, bleef voor Maurice het zekere kenteeken, het bewijs, van haar eerbaar gemoed, - dàt juist bewonderde hij in haar en trok hem bovenal aan. Zij hield een schat in zich verborgen, en hij wilde alle mogelijke moeite inspannen om haar voor zich te winnen. Hij voorzag echter wel hoeveel moeite het hem kosten zou om die vesting in te nemen, - hij stond gansch alleen voor die zware taak, beschikte over luttel middelen, zou daarenboven nog tegengewerkt worden, last krijgen van buiten. Hij moest het op wetenschappelijke manier aanleggen, mathematisch juist alle kansen berekenen, op de bijkomstige zaken letten, niets verwaarloozen om tot een goeden uitslag te komen. Kon hij er maar zijne vakkennis en geleerdheid bij te pas brengen, redekundig met haar afhandelen, methodisch haar zijne plannen voorlezen, de kwestie oplossen gelijk een algebrisch probleem! Binnenwaarts zou hij zijne liefde opvoeren als een eeredienst, met hart en ziel, gelijk hij zich vroeger eens aan de studie had gewijd, - en van buiten alle hindernissen afweren, koppig, volhardend zijn wil doordrijven tegen al wie hem in den weg kwam te staan.

't Ergste was dat er weinig tijd overbleef om die taak te voltrekken, - hij moest het zien gedaan te krijgen eer 't werk aan de brug was afgeloopen; haar in zijne afwezigheid hier

alleen achterlaten ware eene ramp, - vlug en vastberaden moest hij handelen. God, wie zou er ooit gedacht hebben dat hem zoo iets te wachten stond! Hier in dit verlaten en onbekend gehucht was hij gekomen met 't inzicht er zijn eerste proef in de praktijk van het vak af te leggen, en 't geen hij er niet gezocht had: een schamel meisje had hem met den vinger aangeraakt, met een blik, den ommekeer in zijne ziel teweeggebracht, aan zijn doen en denken eene andere richting gegeven, zijne toekomst gewijzigd, de betrekkingen met zijne moeder omvergegooid, zijn leven stroomopwaarts gedreven. Wie had kunnen voorzeggen dat het mirakel hier gebeuren zou, dat hij hier de vrouw van zijn hart moest ontdekken - hij die nooit naar vrouwen had omgezien! Al de plannen die hij in zijn hoofd droeg eer hij hier aankwam, stonden nu op den achtergrond geschoven, alle waarden omgekeerd, want nu was hem het ‘leven’ zelf geopenbaard.

Nu weer bestookte hem het verlangen tot de avond er was. De uren van den namiddag kropen al te traag vooruit, - hij kon zijn ongeduld niet bedwingen, trachtte door afleiding den tijd te bedrieger, doch voelde zich tot niets in staat, moest zich getroosten met 't voorgespiegelde genot te bedenken. Zenuwachtig liep hij over en weer, gelijk een vogel in de kooi, en bleef eindelijk starling den blik gericht op de wijzers van het uurwerk. Hij overging 't geen gebeurd was bij de laatste ontmoeting: hoeveel keeren had hij haar gekust? Hij trachtte het op te tellen, met de omstandigheden, de plaats.... proefde den indruk na, maar gerocht verward door andere beelden die opdoken: toen zij hem haar voorhoofd had gereikt trilden hare mondhoeken; toen haar hoofd achterover hing op zijn arm, deed zij de oogen dicht, maar er flikkerde iets tusschen de wimpers door; daarna had zij gevraagd om meer, altijd meer: ‘Kurt ge maar zoo beminnen!’ had zij gespot. Toen hij wilde afscheid nemen, zuchtte zij: ‘Naar huis? weeral naar huis? Is de tijd niet van ons? al uwe tijd niet voor mij?’ Buiten hare liefde bekommerde zij zich om geen zaken van stoffelijken aard. Wanneer hij haar deed opmerken dat zijne bezigheden hem wachtten, zegde zij misprijzend: ‘Wat neuken mij uwe bezigheden!’ Voor Maurice waren dit zooveel stellige bewijzen dat zij van hem hield.

Nu moest hij er heen, haar zien, geen talmen meer! Hij zou niet wachten naar het souper, voelde zich gejaagd om weg, alhoewel het nog ver voor den tijd was.

Eerst nog maar van de ondergaande zon genieten, buiten zijn, opene lucht om zich heen hebben, wind opsnuiven, zijn wezen uitzetten.... Hoe schoon was de avond, hoe geurig de wasems van 't bedauwde gras, na de hitte van den vollen zomerdag, - alle dingen met een gouden nevel omhuld. De eerste ster als een glinsterende perel in 't afgebleekte blauw, de wolken te rusten op gouden peluw, als appelbloesem. Hij naderde de afgesproken plaats, bleef er in gespannen verwachting. Zij verscheen! - hare gestalte hield al de gaven van schoonheid en geluk opgeborgen; haar verende stap, haar lachende blik was hem de belofte van hevigen wellust, - en op den stond lag zijn geweten in slaap, gesmacht onder den rijkdom en de weelde van 't geen hem aangeboden werd. Zij leek hem eene verschijning uit den hemel, Mira! 't geluk zelf! Zijn hart klopte; daarbinnen ging de heldere fontein weer aan 't sproeien. Ze bejegenden elkaar met eenzelfden glimlach, zonder een woord. Hun stappen vereenigd, gingen op gelijke maat, alsof ze sedert gister aan 't wandelen waren, niet opgehouden hadden sedert dagen en weken. Van eersten af voelden zij zich los van de wereld, hun geest zweefde door de ruimte, van ginder hoog keken zij op hunne eigene gedaante neer. Zij voelden zich afgescheiden van den werkelijken stand der dingen, - het deemster hield hen onder zijn mantel omsloten, bracht hen tot één wezen samen. Zij waren de kinderen van den zomer, bloemen gelescht door den avonddauw; de frischheid tegen hun gelaat was als de geurige adem van den avond zelf.

Op de geschikte plaats aangekomen, vleiden zij zich neer, bleven in stilte elkander aanstaren, luisteren naar verre gegons van bijen, 't late fluiten van een vogel, tjierpen van krekels in 't gras van den oever, - al geruchten die tot eene wondere harmonie samensmolten, het gesprek vervingen waaraan zij geen behoefte hadden. Zij keken de sterren aan; de oneindige adem van vrede waar die lichtjes in flikkerden, bracht hen eene krijzeling in de ziel. Uit het water der Schelde steeg iets als gelispel....

Wanneer hij Mira met de hand over het gelaat en de haren streelt, is het nat van den dauw, gelijk eene bloem's ochtends in de Mei; hare oogen zijn twee donkere vlekken in 't wit van het gelaat.

Maurice zit in den ban, onder den toover harer aanwezigheid. Hoe is hij hier gerocht? Hoe ver afgelegen al het andere uit zijn vorig bestaan, dood, uitgeveegd! Om de brug is hij hier gekomen, wat geeft hij nog om de brug? Hare reden van bestaan heeft zij nog enkel als oorzaak van zijn geluk, om Mira. De brug heeft hen samengebracht - zij is te beschouwen als het symbool langs waar zij elkander hebben ontmoet - nu kan de brug vergaan - ze zijn er over heen gestapt, hebben elkander gevonden. Hij legt den arm over haren schouder, trekt haar naar zich toe; zij geeft zich gewillig mede, er is geen weerstand meer in haar.

'Het is goed, hier te zijn, Mira.'

'Ja', zegt zij, en dat ééne woord, die simpele klank, behelst voor hem zooveel als het inwilligen van al zijn begeeren. Nu is de tijd der beslissing nog niet gekomen - zij beleven nog het stadium der voorbereiding - doch hij heeft de vaste zekerheid, als hij haar vragen zal voor altijd met hem samen te zijn, hij op dienzelfden toon dit 'ja' zal vernemen. In afwachting moeten zij hun dagen in zaligen vrede verdroomen - aan geen toekomst denken, geen leelijkheid mengen in het zuivere genot. Zij slijten die dagen als in een sproke, alle dingen hebben eene andere beteekenis gekregen: het kleine neemt ontzettende verhoudingen aan - de nacht herschept de wereld in een tooverpaleis. Geen van beiden durft een lid verroeren, uit vrees het ademfijne zilverrag te verscheuren waarin de maan hen omwonden heeft. Het minste gerucht doet hen opschrikken, 't is alsof er geesten om hen heen bewegen in de lucht, 't minste gedruisch hen verjagen zal. Het is de heilige stilte, waarin alles luistert en den adem ophoudt als in aanbidding. Van langerhand hernemen de geruchten: de krekels, de rietvogels, 't verre blaffen van hofhonden. Nu kunnen zij opstaan en hunne wandeling voortzetten. Ginder voorbij den Waterhoek trekt de Schelde de onbekende streek in - zoover zijn ze nooit geweest, - kunnen niet raden wat ginder leeft of gebeurt. Onder 't gaan openbaart zich den nood aan mede-

deeling: hij vertelt haar over hun eerste ontmoeten, den indruk dien zij op hem maakte, zijne ontroering en angst, zijne ontsteltenis om haar gezeten te zien op Thyssens schoot. Hij vertelt alles met argelooze openhartigheid, als een kind dat zonder achterdocht zijne gevoelens mededeelt en vergeten is dat het bekende dingen weer ophaalt, enkel omdat ze hem op 't hart liggen. Zij fantaseert op hare beurt: de schaamte die zij toen onderstaan had om zijne aanwezigheid, bij zijn onverwacht binnenkomen, hoe zij vermeden had hem aan te kijken, - er van toen af iets in haar veranderd was, - in zijn blik gemeend iets als een verwijt te zien, - den geheimen drang gevoeld om in zijne achting te komen....

En weer laten zij alle ernstige mijmering varen, zwetsen er op los, - hij plaagt haar met voorvallen uit het verleden, hare tegenkomsten met Thyssen, en Lander waarover hij gehoord heeft. Zij drukt hem de hand op den mond, fluistert hem met een kus in het oor:

'Nu niet, nu niet! de avond is te schoon.... Ik ben van u, heelemaal van u, - 't ander bestaat niet meer, is vergeten, voorbij! Vraag me niet, plaag me niet - ik geef me heelegansch aan u, alles wat ik heb!' Zij legt den arm om zijn hals, kust hem. Haar mond is nat van dauw, hare oogen blinken als zwarte diamant.... En toen was alles eensslags rond hem weggevaren, - wanneer hij tot bezinning kwam, tastte hij in de leegte, stond alleen: als eene schim was Mira geruischloos verdwenen, opgelost in den nevel van den meersch. Hij ging liggen in 't natte gras, omdat zijne beenen doorzakten - keek op naar de sterren. Vreedzaam volgden zij ginder hun weg aan het uitspansel; vreedzaam lag de wereld in rust.... Gebeurde dit alles in den tijd? Bleef het verband bestaan tusschen huns getweeën? Voelde hij hare aanwezigheid niet, nu zij vertrokken was? De geur van haar adem droeg hij mede in zijn binnenst; de druk van hare hand hield hij in de vingeren; hij smaakte hare lippen op zijn mond. De glans van haren blik, 't lachen harer wangen, 't welven harer borsten, de lijn harer heupen en leden, de plooi harer gestalte.. dat alles waren de schatten die hij met zich voerde, en toch was hij niet verzadigd - nu reeds verlangde hij naar de volgende bijeenkomst. Een vreemde weemoed vervulde zijn hart, -

ging naar huis, maar de afstand die hem van haar scheidde, voelde hij wijder worden, en dàt was de reden zijner treurnis. Hij keek om in de richting waar zij vertrokken was, meende eene lichtbaan te ontwaren over den weg dien zij bewandeld had. Zijne gedachten volgden haar in de schamele slaapkamer, waar zij zich uitkleedde, neerleggen en aan hem denken zou...

Zoo was de avond, zoo waren ze alle dien goddelijken zomer. Daarop volgde telkens een nieuwe dag, vol beloften. Waren de dagen schooner dan de nachten? de nachten schooner dan de dagen? Wie zou het zeggen? - Keerzijden waren het van éénzelfde schoonheid, die de verrukking hunner ziel weerspiegelde. Bij dage liep hij rond als in een droom, bij nachte handelde hij in zijn droom alsof hij wakker was - 't een liep in 't ander vermengeld. De zon zegende de wereld, dien zegen spreidde over hunne hoofden neer.

Maurice zijn geluk was echter niet altijd op dezelfde hoogte, en ver van bestendig: er kwamen momenten van onlust, dat hij te vergeefs te zoeken liep, als een verlatene omdoolde, de bocht aan de Schelde ledig vond, bij haar thuis met een schimpscheut van Siepers wijf afgewezen werd, en vernederd het hof verlaten moest, - al de minnesletsen en vossenwegels, al de plaatsen waar ze eens afgesproken hadden elkaar te ontmoeten, bezocht; in de herbergen, Mira nergens te ontwaren was, hij van niemand inlichtingen krijgen kon, - en toch ter plaats moest blijven hangen omdat een geheime macht er hem aantrok, hij het elders niet uitstaan kon. Dan liep hij op goed geluk rond, ging in de herbergen slecht bier drinken, speelde tegen zijne goesting met de kaart, zocht gezellen op om mede te praten en den tijd te korten, hield zich bezig met de zonderlinge kwasten, zotten en gebrekelijken, welke evenals hij, niets te doen hadden. Hij verlustigde zich met Spikkerelle's kwinkslagen en rijmspreuken; ging kortswijl zoeken in den Sleerin bij Bellemie, en in de Galgenstake bij de dochters van Luiske Glas, met 't verlangen en de verwachting om, al ware 't maar Mira's naam te hooren vernoemen. Hij vond het niet beneden zijn staat om met Siepers jongens te spelen, bracht hun lekkernij en sigaretten, en zocht Broeke's gezelschap, alleen maar omdat hij Mira's grootvader was.

Alzoo ontdekte Maurice de ziel van dat wonder gehucht,

kreeg er kennis van heel den eigenaardigen samenhang dier gemeenschap in haar afzonderlijk bestaan. Hij trachtte er zich bekend en vertrouwd te maken, om er niet als een vreemde indringer aangezien en geschuwd te worden. Hij voelde er zich waar hij zijn moest - de geest van Mira zweefde er over de dingen, - in hare afwezigheid was zij er alom tegenwoordig. De stand en het uitzicht der huizen, het geheimzinnig omslotene der wegels had voor hem eene wondere bekoring; de vensters keken hem als verbaasd gapende oogen aan, en elk stroodak hield hem een mysterie verborgen. De knok met de drie linden, de kapel van Sint-Rochus, de omlijsting waarin het leven der bewoners verliep, elk onderdeel van dat vast samenhoorig geheel, oefende op hem eene onweerstaanbare aantrekkingskracht. Het was alles van Mira, haar geest waarde er rond; hier voelde hij zich 't dichtst bij haar, zij kon hem niet ontsnappen als ze weer te voorschijn kwam - uit elken hoek kon ze plotseling opdagen. Hij brandde van ongeduld, doch legde zich berusting en gelatenheid op, zag enkel het einddoel van zijn verlangen, - verwachtte nog veel hindernissen, was nog maar aan 't begin der beproevingen.

Toen Mira eindelijk opdook, scheen zij alle vorige betrekkingen met hem vergeten te zijn, - al het afgelegde werk viel te herbeginnen. Hij vond haar in gezelschap eener bende schurdige kerels; zij liet zich door hen bepootelen, deed mede aan hun brallend geweld. In 't bijzonder scheen zij toen in gang met een zoon van Lapsou, die haar vrijpostig vastpakte, en aan de makkers toonen wilde dat ze de zijne was. Maurice bleef op een afstand toezien, dorst zich in 't gezelschap dier schoelies niet wagen, raakte geen grond onder de voeten. Zij scheen hem niet eens op te merken, herinnerde zich zijn bestaan niet meer, hij was een vreemde voor haar geworden. Hij voelde zich klein, berooid, nietig, van geen tel, verachtelijk in de eigene oogen. In den duik sloop hij weg, wilde zich met zijn leedvermaak afzonderen. Hij had een sprong achteruit gedaan, zag zich in zijn waren toestand: ellendig, schrok bij 't besef hoe ver hij zijne persoonlijkheid had afgelegd om een sul te worden, onkennelijk, van de voorgetrokken baan afgedwaald, de zinnen verdoofd, in de macht van een kwaden geest gevallen.

Waar Mira hem daar even nog zoo zielseigen voorkwam, vergroeid met zijn wezen, vroeg hij zich met ontzetting af: wat is er gemeens tusschen mij en die vrouw? Wat heb ik uitstaans met dat schepsel? Het kwam hem nu voor als een nare droom, alsof hij gehandeld had in staat van hypnose, onder eene vreemde macht, en nu juist op tijd ontwaakt om zich te hersnappen, zijne vrijheid te herwinnen, nipte aan de ramp ontkomen. De gouden zonneglans die over de wereld spreidde had een dof koperen toon gekregen, - de schoonheid van den buiten was vergaan onder een bedriegelijken schijn, de roes der dagen, de sproke der nachten, niets dan bespotting. De zang in de lucht, de kussen in den avond, oogenverblinding! de poëzie van den morgen, de dauwtranen uit befloersde wimpers - alles verraad! De heele Waterhoek eene hinderlaag waar hij zich had laten vangen - een oord van verderf. Alles moest hij uit zijn geheugen gooien, wegvluchten. In zijne kamer ook hing de vergiftige wasem, - hij kon er niet blijven. Dan maar weer aan 't werk - als eenige uitvlucht. De ondernemers, de ploegbazen mieken scheeve toespelingen, - hij glimlachte vergoelijkend, moest het zich laten welgevallen, - schaamte weerhield hem hun zijn toestand mede te deelen - hun te zeggen dat het uit was. Den avond bracht hij nu over met de gasten in de herberg, om door grove verstrooiing zijn verdriet te vergeten. Thyssen, Berton en Seroen wisten nog van niets, zwetsten voort over zijne betrekkingen op den Waterhoek, - voor hen was hij nog de begenadigde die Mira's gunst genieten mocht. Berton wilde weten hoe die ingenieur het aanlegde, over welke middels hij beschikte om dat wild serpent zoolang aan 't zelfde lijntje te houden. Seroen beweerde dat ze er op uit was met hem te trouwen.

‘Zij is er leep genoeg voor,’ meende Verrest.

‘En hij misschien wel blind genoeg!’ zegde Thyssen.

Terwijl zij over hem bezig waren, zat Maurice te glimlachen, schouwde in zijn binnenst als over een afgrond: nu eerst kreeg hij 't volle bewustzijn van 't geen hem was overkomen. De treurnis overviel hem als eene aschvlaag, - hij zat verlaten, arm als Job, in ellende te schreien. Geene uitkomst, want met geen macht kon hij zich van haar bevrijden: haar wulpsche

geest reed hem op den nek - haar blik, de verzoeking van haren lach vuurde hem aan uit de verte zoogoed als in haar bijzijn. Nu hij haar missen moest, kwam de afgunst zijn vleesch pijnigen; telkens hij hare gestalte meende te omvatten, greep hij in 't ijle, en te weten dat ze van een ander was, miek hem razend in zijne onmacht. Hij wilde, moest van haar af, vervloekte zijne lafheid, omdat hij wist dat een woord, een gebaar voldoende zou zijn om weer op haar af te vliegen. Alles wat van haar niet was, kwam hem weerzinnig voor, dof en kleurloos, - op niets kon hij de gedachten stellen, - de toover had opgehouden en hij stond gelijk in een schouwburg waar 't tooneel ledig is en de lichten gedoofd. Het paleis van zijn geluk, zoo wonderlijk uit den grond opgerezen, was ingestort, - er bleef niets van over tenzij puin en rook, - liet hem enkel den wrangen nasmaak der herinnering, der vergane illusie, de smart van al wie 't geluk heeft gekend. Madame Julie, juffer Flore, Mietje, ze bekeken mijnheer Maurice met dezelfde uitdrukkelijke deelneming op 't gelaat, vermoedden niet dat zijne betrekkingen ginder waren afgebroken. In zijne ongeneugt en verveling doken 't een na 't ander al de indrukken op die hij vroeger in stonden van neerslachtigheid had opgedaan en in zijn onderbewustheid vergeten lagen, - hij onderging ze weer met al de bijzonderheden, plaats en tijd, in dezelfde stemming: 't zicht over de hobbelige kasseien van den koer eener afspanning, met 't bruine sap tusschen de reten dat uit den open peerdenstal zimperde; de ellende van een leeg sardienendoosje glimmend boven op een vuilnisbak langs de straat; 't miezerige van een afgezaagd deuntje, voortijds eene veelgezongen, sentimenteele romance, gefloten door een soldaat op een boemeltrein; eene gescheurde aanplakprent - reclame voor de Côte-d'Azur - in de verlatene wachtzaal van een buitendorp in den winter. Al waar hij keek kwam 't bestaan hem voor als een zotternij op vastenavond - de ironie, het nuttelooze van 's menschen pogen, d'een naar roem, d'ander naar welstand, naar geld.... of naar liefde!

Er was een tijd dat er rust heerschte in zijn hart, dat hij behagen vond in kleinigheden: 't onschuldig genot kende in 't kweeken eener potbloem op 't vensterbord zijner studiekamer, - een tijd dat zijn gemoed door niets opgezweept werd,

verveling hem onbekend was, - zijne gedachten in reine, kinderlijke genegenheid naar zijne moeder gingen. Nu had hij spijt om 't geen hem ontvallen was, schaamte om 't geen waaraan hij geankerd bleef. Op zijne kamer was de eenzaamheid hem ondragelijk. Hij wilde tenminste van de zon genieten. Nu stapte hij echter in tegenovergestelde richting, door de velden, om door niets aan ‘haar’ herinnerd te worden; in den groei der gewassen ging hij het wonder na dat de zomer er had uitgewerkt. Hij ondervroeg de stilte, zocht om raad en gedachten in 't ijle van de lucht....

De dagen gingen eentonig voorbij, zonder voorvallen, zonder dat iets gebeurde van 't geen Maurice tegen alle mogelijkheid in, toch altijd verwachtte. Hij liet zich opnieuw gelegen aan zijn ambt, bleef regelmatig op 't werk, ondervond weer de belangstelling in den goeden uitslag - dit was het eenige wat hem nog overbleef. Tusschenin was hij voortdurend met zich zelf in overleg, nam besluiten, gooide ze weer omver, wilde zijne kracht beproeven, naar middels uitzien om den trekwortel uit zijn hart te rukken.... Maar er was de onrust die hem bijtijden kwam opjagen: 't halven den dag trok hij er dan uit, zoogezegd om alleen te zijn, - liep door den meersch waar de maaiers het gras afsloegen en de geur van 't hooi als een balsem, heel de lucht vervulde. Overal nam het leven onder vorm van groei en arbeid, zijn loop. Tegen zijn eigen besluit in, waagde hij zich soms in de nabijheid der bocht aan de oude Schelde, kon de verzoeking niet weerstaan, zocht er rond, riep luidop Mira bij haren naam, bleef luisteren in de illusie hare rijzige gestalte ergens tusschen 't hout te zien opdagen. Hij lag er uren te droomen aan 't geen hij hier beleefd had, en kon er goedsmoeds uitweenen over zijne ellende.

Op den Waterhoek dorst Maurice zich niet vertoonen, vreesde den spot van degenen die hem zouden achterna kijken. Elken uchtend ontwaakte hij met de vraag: zal zij mij vandaag teeken doen? Wat hij met dat teeken bedoelde, wist hij zelf niet - het was de drang van zijn hart dat 't onwaarschijnlijke verwachtte, aan 't ongelooflijke bleef gelooven, het mirakel der liefde verlangde. En wanneer het avond geworden, weer niets gebeurd was, kwam de moedeloosheid, de vertwijfeling in hem op, met den indruk dat alles ijdel is - dat we altijd

herdoen 't geen anderen ons voorgedaan hebben, alles op niets uitkomt.... Hij wist: als hij haar vergeten kon, dat alles weer in orde was. Hij dwong zich haar te verachten, stelde haar voor beladen met al de zonden en ondeugden der hel, zocht zich te overtuigen dat hij er sedert lang aan verzaakt had, achtte 't eene beschikking van Gods wijze voorzienigheid er tegen zijn eigen wil, van afgerocht te zijn. Dan weer, zonder overgang, bekroop hem plots de begeerte haar te schrijven, al ware 't enkel om zijn gemoed te ontlasten. Hij ging werkelijk aan tafel zitten, en de volzinnen kwamen op 't papier gevloeid, bladzijden lang; maar bij 't herlezen bleek het een brief tot een denkbeeldig wezen gericht, met niet meer betrek tot Mira als met de maan, - hij had voor zich zelf geschreven, en verscheurde 't papier. Dan maar liever zitten denken, van den wellust genieten - zondigen door begeerte. Hij kon er niet buiten, onderging het als heete koorts: het aanvoelen van hare plooibare, taaimalsche vormen, de verzoeking die van heel hare vrouwelijke gestalte uitging, was hem eene behoefte als eten en ademen. Zijn wil bleef machteloos tegen zijn vleesch, - hij had er van genoten en moest er weer van genieten - hij zocht de bedwelming zijner zinnen, gelijk de dronkaard die aan alcohol verslaafd is, - wierd geschommeld tusschen twee tegenstrijdige krachten: zijn trots die wilde onverroerbaar blijven, de vernedering ontgaan, de verachting van het vuige, het zelfverwijt zijner innerlijke eerbare natuur, die zich schrap zette tegen het zelfbedrog; van den anderen kant: de behoefte, de drang naar vleeschelijken lust, naar iemand om zijne gevoelens uit te storten, zijn nood om te beminnen. Mira verscheen hem nog altijd als het sieraad der schepping, heel en al loutere schoonheid. Hij zag haar met stralenden blik, triomfantelijk op hem afkomen, bewust van de macht die zij in zich besloten houdt. Vruchteloos beproefde hij die macht te wederstreven: een begeerlijke blik van hare oogen, en hij was bereid er zijne zaligheid voor te verpanden! In zijn hart oekerde de geile drang om haar lijf met de handen te bevoelen, hare leden te omgrijpen, - een dorst om te zoenen. ....Meer dan eens stond hij op het punt haar eenvoudig, in twee regels te schrijven: hoe diep ongelukkig hij zich voelde, haar medelijden af te smeeken - ofwel bij een priester om

raad en hulp, zedelijken steun te gaan zoeken, om van den onkuischen geest verlost te geraken. Maar de onzuiverheid in zijn hart had het godsdienstig gevoel in hem geheel gedoofd, - de schaamte weerhield hem in de biecht, en berouw kon toch maar geveinsd zijn, omdat hij vooruit wist te zullen hervallen - het gevaar niet te willen of te kunnen vluchten.

Toen trof hem onverwachts den slag uit eene andere richting: een brief van zijne moeder! Van dien kant uit verwachtte hij het niet: elken Zondag had hij haar belogen, om haar in den waan te houden dat alles met hem in orde was, en nu lag heel zijne huichelarij daar bloot! Nu mocht hij zijn gelaat bedekken, stond daar gelijk een ondeugende schoolknaap op heeterdaad betrapt. Van iemand uit de gemeente had zijne moeder brieven ontvangen die haar met aanduiding van plaats en uur, de feiten vermeldden. Daarop had zij zich tot den pastoor gewend om inlichtingen te verkrijgen over het gedrag van haren zoon, en daar de volle waarheid vernomen. Nu riep zij hem tot verantwoording, wilde uitleg hebben - weten of hij werkelijk aanhield met een persoon van slechte zeden en gemeenen stand. De stijl van den brief was bondig en streng, maar Maurice las den angst der moeder verscholen achter elk woord van verontwaardiging. Dat wekte in hem een diep gevoel van medelijden en ontroering. Daar had hij het nu! Zijn geweten was eindelijk wakkergeschud, hij stond beschaamd, met 't zelfverwijt om verzuimd te hebben de hulp in te roepen waar hij haar vinden kon. Dadelijk greep hij de gelegenheid waar, als eene gelukkige uitkomst: in de gemoedsgesteldheid waarin hij verkeerde, met de opwelling van berouw en wroeging, viel het hem gemakkelijk - schreef haar op den stond om zijn misstap te bekennen, weet het aan zijne onervarenheid toe. Nu ondervond hij het als eene ontlasting in volle eerlijkheid te mogen bekennen, zijne moeder ten stelligste te verzekeren: dat alles tusschen hem en dat verdachte schepsel voorgoed uit was, alle betrekkingen sedert geruimen tijd afgebroken; hij zwoer haar op zijne kinderlijke genegenheid, op zijne eer, nooit te zullen herbeginnen, smeekte ootmoedig om haar vertrouwen en vergiffenis te mogen verkrijgen. Hij wist zich verlost, de rust in zijn hart teruggekeerd, blij als een vogel die zijne vrijheid heeft heroverd.

Eenige dagen daarna reikte madame Julie Maurice een brief over; het adres was van eene forsche vrouwenhand, in kloek, regelmatig, vette schrift. Met kloppend hart trok hij ermede naar zijne kamer. De brief bevatte slechts twee regels: ‘Houdt ge niet meer van mij? Ik zit hier op een heeten steen naar u te wachten, verveel mij gelijk regen en wind.’

Hij wist dat het gebeuren moest! Het bonsde in zijn hoofd als geluid van paaschklokken die de blijde mare over de wereld verkondigen. Haar weerzien! weerzien! Het geluk herbeginnen! Plots als bij 't inschakelen van electrisch licht, was de duisternis in zijn gemoed opgeklaard, alle treurnis vergeten - geen oogenblik van aarzelen of terughouden - alle goede voornemens weggeveegd - ze hadden nooit bestaan.

Dien avond schitterde 't maanlicht als tooverschijn over de bocht bij de Schelde. Mira's blik schoot gensters en kondigde op een afstand hare verschijning aan; zij reikte hem de handen. Hij hield haar vast; - het waren dezelfde oogen; in heel haar wezen en doening had zij dat eigenaardige van iemand uit verre streken teruggekeerd: dauwperels in de haren, het flikkeren der witte tanden, 't spelen der spitse tong tusschen de lachende lippen. Aan den metalieken glans die uit de oogen glom, als de weerschijn der lagetzwarte haren, - aan 't zetten van haren voet, den wrong van het lijf onder 't gaan, was haar koninklijke gestalte te herkennen. Zoo gelijk ze opdaagt heeft hij haar gestadig voor den geest gehad - haar glimlach is zuivere verrukking. Moet zij nog onschuld vragen over hare ontrouw? uitleg geven waarom zij hem in 't bernis gelaten heeft?

‘Ik wilde enkel weten of ge van mij hield, of ge waarlijk van me hield?’ zegt zij, en daarmede is alle schuld weggeveegd, alles tusschen hen opgeklaard, kunnen ze ongestoord het minnespel hernemen.

Van toen voort wist Maurice geene maat meer te houden. Hij ontmoette haar 's namiddags, en 's avonds; zij bleven soms samen tot laat in den nacht; 's morgens was zijn eerste werk haar te schrijven, daarna wachtte hij met koortsig ongeduld de komst van den brievenbesteller op om nieuws van haar te vernemen. Alhoewel ze elkander twee maal daags alles zeggen konden, was er altijd iets vergeten, dingen die men niet

uitspreken kan, een vluchtig gedacht, een regel uit een boek, een sentimenteel vers om mede te deelen. In dat schrijven op zich zelf stelde Maurice eene bijzonder behagen. Hij wist wel dat het flauw van hem was, de bekentenis van een ziekelijken twijfel, de nood om voor zich zelf de gevoelens in woorden uit te drukken, ze voor een ingebeelde duurzaamheid vast te zetten, het kenmerkende er van te bepalen. Doch vooral was het een middel om haar zijne meerderheid op te dringen, bij haar in aanzien te stijgen, de begeerte om zijne kennis te laten bewonderen. Alles kwam er bij te pas: aanhalingen uit vroegere lectuur, herinneringen aan kostelijke stonden, plannen en vooruitzichten voor de toekomst.... Maar in de ziel was het: de onmogelijkheid om alleen van gelijk wat te genieten, de drang om de minste gewaarwording, vreugden en lijden, mede te deelen, - 't genoegen ook om alleen maar dien mooien naam op het papier geschreven te zien. Hare brieven hadden voor hem hetzelfde belang gelijk alles wat van haar kwam. Zij waren de spontane uiting van haar gemoed; met de onbeholpenheid in den vorm, krioelend van stijl- en spellingfouten, waren zij verrukkelijk van eenvoud, op het ruwe af, vol verrassingen, kernachtige beeldspraak, Fransch, Engelsch al dooreen, - het verhevene naast het koddige, - soms ook wel een blad wit papier met niets dan eene vlek of een hanepoot in de gauwte gekrabbeld. Voor Maurice was dit toch altijd weer eene aanleiding om er op te antwoorden; het geringste stukje schrift van hare hand, was hem een kostelijk bezit dat hij weiger opgeborgen hield om het duizend keeren te herlezen; zelfs zonder het te lezen, had hij genot er naar te kijken, - het gaf hem dezelfde voldoening als eene beeltenis van haar gelaat, - dit waren de levende afprentsels harer ziel - hij kon er mede spreken.

De dagen gingen nu voorbij in eenbaarlijke reeks, met wind en zon; de nachten één feest van maneglans. Maar na de ondervinding die hij had opgedaan, bleef er Maurice eene onrust in 't hart, de vrees dat er iets voorvallen zou, eene breuk mocht komen in zijn geluk, en dat zette hem aan zoo gauw mogelijk zijn besluit door te drijven en haar voorgoed aan zich te verbinden.

‘Vrouwen zijn te bewerken door ijdelheid’, die wijze spreuk

had Maurice van de stamgasten uit het hotel. Hij zou Mira dus zien te winnen door geschenken - haar verplichtingen opleggen. Hij begon met nietige snuisterijen, kleine verrassingen; later kocht hij haar juweelen en alles wat zij tot haren opschik gebruiken kon. Hij stelde er zijne glorie in haar als de rijkste der gemeente getooid te zien, - daarmede wilde hij haar bij de burgerij in achting brengen. Hij besteedde er heel zijn loon aan om haar op te smukken, betreurde 't over niet meer geld te beschikken om nog kostelijker sieraden te koopen. Nooit had zij hem iets gevraagd, - de geschenken die hij haar aanbood, nam zij in bezit met minder of meerderen lust, volgens het haar inviel: koel soms, afwerend ook, met pruilende onverschilligheid of minachtend, - ander keeren: opgetogen, blij verrast als een kind, beschaamd hem niets te kunnen weergeven, hare dankbaarheid slechts met een zoen te betuigen was.

'Uwe liefde is mij meer waard, is al 't geen ik van u verlang,' haastte hij zich om haar gerust te stellen.

't Gesprek bracht hij nu meestal op de plannen voor de toekomst: eens het werk hier afgeloopen, zouden ze dadelijk naar de stad gaan wonen. Over de genoegens van het stadsleven spiegelde hij haar wonderen voor: theater, concerten, bijeenkomsten, bals, wandelingen, toiletten, - alles bracht hij er bij te pas om haar voor te stellen wat het worden zou als ze eens getrouwd waren. Zij luisterde met aandacht, glimlachte, maar hare lippen hielden 't mysterie harer gedachten verborgen. Maurice draafde maar door, overtuigd dat zij er op inging. Wanneer zij nu voldoende voorbereid en gunstig gestemd scheen, wachtte hij nog enkel naar eene gelegenheid om haar zijn aanzoek voor te leggen.

Een avond dat ze weer in den toover der maan, onder 't houtgewas aan de Schelde, de heele wereld vergeten waren, achtte hij 't geschikte moment gekomen: begon over de aanstaande voltooiing van 't werk aan de brug, zijn spijt om deze streek te moeten verlaten waar zooveel goede herinneringen hem vasthielden.... maar dat het tevens de aanleiding kon zijn om hun geluk onder vasten vorm te bestendigen. Mira scheen niet te begrijpen, redeneerde als een kind:

'Hebben we 't niet goed gelijk 't nu is? Waarom blijft ge

niet hier? Waarom wilt ge 't bederven door meer?'

'Ja, als het duren kon, ik moet toch mijne betrekking waarnemen, - en het kan toch niet blijven gelijk nu?'

Met zijn burgerlijke opvatting van het leven, zijne ingeboren braafheid, vatte Maurice de liefde niet anders op dan met 't huwelijk als einddoel, als voorspel tot hetgene door Kerk en Wet moest bezegeld worden, de onschendbare band die man en vrouw in 't huwelijk voor 't leven samenvoegen. Hij haalde al zijne geleerdheid uit om haar te bewijzen dat daarin alleen het ware, rustige geluk voor hen beiden gelegen was.

Voor dat 'rustige' geluk voelde Mira weinig trek, doch zij liet hem praten. Na lang gekoos en veel gevlei kreeg hij het toch zoover dat Mira zwijgend, met 't hoofd 'neen' schudde, maar met guitigen blik 'ja' scheen te zeggen.

Toen hij er 's anderen daags, in volle zonlicht, weer op terugkwam, voortvarend met de genomen schikkingen uitpakte: besloten was, zoolang het werk hier nog duurde, kamers te betrekken in 't hotel, en maar aanstonds de verloving bekend maken, vroeg Mira heel bedaard:

'Is uw moeder reeds verwittigd?.... en hoe neemt zij het op dat ik hare schoondochter worden zal?'

Maurice haperde wat om haar de volle waarheid te zeggen, - zou haar vandaag nog schrijven en hoopte wel hare toestemming te verkrijgen....

'En als zij moest weigeren?'

'Trouwen we toch! Ik heb mij goed overdacht, - ben vast besloten: mijn en uw geluk hangt er van af.'

Over zijne moeder had Mira hem dikwijls ondervraagd, scheen bijzonder veel belang in haar te stellen, wilde er alles over vernemen. Dien keer op zijne kamer had zij met veel aandachtigheid hare beeltenis bekeken. Zij kwam er telkens weer op terug: hoe hunne wederzijdsche verhouding was, of hij veel van haar hield? het voor hem een schat moest zijn?.... Dat zij integendeel, nooit zulk geluk had gekend, hare moeder nooit gezien, en niet wist wie haar vader was...

Omdat zij er verder niets in tusschenbracht, besloot Maurice dat zij met 't voorstel instemde, toonde zich opgetogen, en praatte voort over de schikkingen die hij onverwijld nemen zou. Hij schreef inderdaad aan zijne moeder om haar het

gewichtige nieuws mede te deelen. Hij verscheurde echter een half dozijn brieven, tot hij eindelijk besloot alle uitwijding en voorzichtige omwegen weg te laten, en rondweg verklaarde: een meisje ontmoet te hebben dat alle hoedanigheden bezat om hem gelukkig te maken, - dat zij beneden zijn rang was, doch niet inzag hoe dit een beletsel zou kunnen zijn om haar te trouwen. Hare deftigheid en reputatie liet hij onverlet; voegde er enkel bij: niet in overhaasting gehandeld te hebben, maar meende niet op zijn besluit te kunnen terugkomen, meldde hun bezoek aan en sprak de hoop uit dat bij de kennismaking zijne aanstaande vrouw op zijne moeder een gunstigen indruk zou maken, de verloving aanstonds te zien voltrekken, en vroeg hare toestemming om in den kortsten tijd te kunnen trouwen.

Hij was te vreden over zijnen brief, en vermeten genoeg de inwilliging zijner moeder te verhopen. Mira riep hij triomfantelijk toe:

'Meisje, de kogel is door de kerk! Nu breng ik u bij mijn moeder en vieren samen de verloving!'

Mira scheen de opgewonden vreugde van Maurice niet te deelen; bekeek hem spottend, vol twijfel. Omdat hij zijne verwondering daarover uitsprak, zegde zij pruilend:

'Domme jongen! wat ge u voorstelt! Als uwe moeder eene rijke dame is, zal ze wel zelf eene vrouw kiezen voor u, en dat zal moeten eene fijne juffer zijn! Eene lijk ik vindt ze nog te slecht voor hare dienstmeid.... Ik voorzeg u: ge zult iets vernemen! Maak uwe moeder maar wijs dat ik niet gestookt heb om u zulke dwaasheid te doen verrichten! Waarom uwe moeder daar bijgehaald? Waarom trouwen? Ben ik iemand voor u om mede te trouwen? Kan het me niet voorstellen, zoo gek lijkt het me.'

Hij bracht haar echter alle mogelijke redenen bij, wilde haar overtuigen welk prachtig figuur zij maken zou naast de beste en rijkste stadsjuffer; hij haar door zijn prestige verheffen wilde, in aanzien brengen, in betrekking stellen met de voornaamste families, - dat zij in de hoogste kringen, als vrouw van een ingenieur zou binnenkomen en aller bewondering afdwingen.

'Of het me wat schelen kan, die bewondering!' spotte Mira.

‘Of ik hier niet genoeg bewonderd ben! We hebben hier alles wat ons lust, en doen 't geen ons behaagt, - waarom wilt ge nog meer?’

‘Eens dat ge de stad kent en 't leven ondervonden hebt, zult ge anders spreken,’ verklaarde hij.

Mira zweeg, doch hare inzichtige glimlach beduidde hoe zeer zij er naar verlangde, - dat ze wel te vinden was voor een avontuur van dien aard, en zich van 't verloop niets aantrok.

In plaats van een brief zijner moeder, kreeg Maurice bezoek van den professor, die het werk kwam bezichtigen, maar veelmeer, om zijn oud-leerling eens duchtig onderhanden te nemen, hem af te houden van het ongeluk.

‘Wat heb ik gehoord? Wat is er met u gaande?’ vroeg hij. ‘Uwe moeder verkeert in doodsnood, en ze zendt mij er op af om u tot rede te brengen.’

Gelijk het meer gebeurt met schuchtere menschen die een besluit in den kop hebben zitten, stelde Maurice zich onverschrokken aan, hield aan zijn voornemen vast, en verklaarde onomwonden: te willen trouwen. Hij was enkel maar benieuwd te vernemen of zijn moeder toestemming geven wilde. De gedaagde professor stond te zien, herkende in Maurice niets meer van den bescheiden knaap, wiens eenig gebrek altijd geweest was: te weinig doortastend, te treuzelachtig en te schroomvallig te zijn. Hij overging hem gelijk een vader 't met zijn zoon doen zou, - hield hem voor dat hij onbezonnen en in eene bevlieging van zotte opwinding, ontoerekenbaar handelde, en eer drie maanden verder, er spijt van hebben zou. Dat hij niet denken mocht met 't eerste meisje te moeten trouwen waarop hij toevallig verliefd was geworden, - dat hij nog al den tijd had, er nog honderden andere ontmoeten zou, van zijn rang, met fortuin, waarin hij evengoed verliefd kon geraken en een gelukkig huwelijk aangaan, - dat hij als ingenieur, zijne toekomst kapot sloeg, alle betrekkingen onmogelijk miek, - dat hij, met zulken naam en reputatie, zich in om 't even welke deftige familie mocht aanbieden, overal gunstig onthaald zou worden....

‘Denk er aan dat gij u buiten 't leven plaatst, met zulk eene vrouw nergens verschijnen kunt, - de maatschappij het u zal aanrekenen, vrienden en kennissen u den rug toekeeren, gij te

laat ondervinden zult hoe lastig het is uit den omgang verbannen te worden.'

Hij besloot met te zeggen: dat zulk eene daad gelijk stond met zedelijken zelfmoord, - dat iedereen de hand van hem zou afdoen en hij nergens op hulp of voorspraak meer rekenen mocht.

Heel die bewijsvoering viel als een stortbad over Maurice zijn hoofd, doch het miek geen indruk - hij luisterde niet eens, - de argumenten van den professor en beschermer pakten niet. Hij kende niemand eenig gezag toe in zijne aangelegenheden tusschen te komen; hij alleen moest weten wat hem te doen stond: er was het leven, het geluk! Al het andere bijzaak. Om er van ontslagen te zijn, beloofde hij te zullen nadenken, maar wilde niet toestemmen van dat meisje af te zien, - hij beminde haar.

Nu hij ondervonden had hoe ze samenspanden om er hem af te brengen, werd hij nog meer aangezet om zijn kop uit te werken. Hij schreef nog eens aan zijne moeder, trachtte haar te overtuigen dat er geen ander geluk voor hem te vinden was, dat zijn besluit vast stond zich met haar te verloven, en zelfs zonder toestemming wilde trouwen.

Als antwoord kreeg hij de formele weigering; verder vroeg zijne moeder hem: wat hij nu verwachtte van de gelukkige toekomst die zij samen bedroomd hadden? Dit nam hij op als een verwijt. Buiten dien éénen volzin, was alle verteedering in dien brief onderdrukt en geweerd; blijkbaar met opzet was de toon zakelijk gehouden en koel, - 't geen Maurice kwetsend aandeed.

'Ik weiger mijne toestemming te geven tot zulk een huwelijk', schreef zij, 'omdat het eene grove dwaling is van u, gij in staat van opgewondenheid verkeert, niet redeneeren wilt, onverantwoordelijk zijt voor 't geen gij doet, - met schuldige lichtzinnigheid iets aangaat wat u voor 't leven bindt, en aan wie?! Eerlang zult gij toegeven dat ik gelijk had u te willen afhouden van eene daad die, voor een deftig man, eene ramp heeten mag. Denk er aan wat uw vader er van zeggen zou indien hij nog leven moest, - blij voor hem ben ik het verdriet alleen te mogen dragen. Die weigering beschouw ik als de plicht eener moeder die haar kind liefheeft.'

Als onderschrift was er aan toegevoegd: ‘Van mijn recht zal ik, zoover de wet het me vergunt, gebruik maken om uw huwelijk te verdagen, in de verwachting dat gij intusschentijd tot inkeer zult komen en uwe dwaasheid inzien, - dat ik u als mijn zoon weer mag erkennen.’

Die brief had op Maurice het tegenovergestelde uitwerksel gemaakt dan 't geen men er van verwachten mocht: hij wekte in hem den geest van opstand, doodde den eerbied en het kinderlijke gevoel - de banden waren verbroken. Schaamteloos vergeleek hij zijn toestand met 't geval waarin zijne moeder gehuwd was. Tegen eigen beter weten in, trachtte hij zijne handeling daarmede voor zich zelven goed te praten. Hij rekende het zijne moeder aan als ikzucht en eigenbelang: dat ze niet goedkeuren wilde 't geen zij voor zich zelf had goedgevonden - niet medegerekend dan het verschil in rang bij zijne ouders, de eer en deftigheid niet uitsloot, gelijk 't met hem 't geval was. Hij verdacht zijne moeder van afgunst, - zij niet verdragen kon dat eene andere hare plaats bij hem zou innemen. Dus maar afbreken en doorvoeren. Niemand kende hij het recht toe zijn geluk te betwisten; als zij er niet aan meehelpen wilden, zou hij 't zonder hen ook klaarspelen. Nu voelde hij zich manbaar geworden, onafhankelijke burger. In 't begin gaf hem dit 't besef van eigenwaarde en fierheid - eene innerlijke tevredenheid om zelfstandig zijn wegen te gaan, doch welhaast mengde er zich een bittere bijsmaak met die tevredenheid. De breuk met zijne moeder kwelde hem, - de gedachte dat hij haar alleen liet in droefheid, deed hem pijnlijk aan; de achting van zijn professor te moeten prijsgeven, was hem lastig, - hij had hem te veel te danken en wist later nog zijne hulp te zullen moeten inroepen. Maar 't geen die twee van hem verlangden, was onredelijk - zij begrepen zijn toestand niet, dachten enkel aan fatsoen, figuur maken voor de wereld, schakelden den nood van het leven uit zijn bestaan, hielden geen rekening met de mysterieuze krachten die 't lot van den mensch beheerschen, hem in eene richting stuwen die hij bundeling volgen moet; wisten niet dat er wetten bestaan die iemand nopen zijn leven te verbinden met den bepaalden persoon, die hem is voorbeschikt....

Hij had het nu vast in den kop gezet, verkeerde in den waan

dat hij den eigen wil doordreef, vermoedde niet eens dat het enkel toegeven was aan de macht van den blinden hartstocht; wist niet dat hij bezig was zich zelf te beliegen, - hij het zich voortdurend aanpraten moest, vechten tegen de ingeboren eerbaarheid van zijn karakter. Er was vooreerst het bedenkelijke van Mira's verleden, dat hem verontrustte en hem met zich zelf in opstand bracht. Alles wat over haar gezegd werd, had hij eerst beschouwd als laster, gebeefd bij de gedachte oneerlijkheid in haar te bevinden. Door toeval van omstandigheden had hij haar, eer hij ze nog kende, alle mogelijke deugden en hoedanigheden toegeschreven, - gelijk ze hem voorkwam, aangezien als de ideale vrouw. Het kon immers niet anders: zulk eene prachtige gestalte moest de spiegel zijn eener schoone ziel. Zelfs toen twijfelen niet meer mogelijk bleek, telkens opnieuw redenen uitgezocht om haar gedrag te verontschuldigen - het ideale in haar niet kunnen opgeven. Langen tijd had hij haar gevolgd en uit de verte nagekeken, nooit gedacht bij haar in aanmerking te kunnen komen, - gevleid en dankbaar gestemd als ze zich maar geweerdigd had een blik op hem te werpen. En toen het onwaarschijnlijke toch gebeurd was, - hij hare gunst genieten mocht - had hij het van eersten af opgenomen als zijne roeping, een voorbeschiksel. Toen waren zijne zinnen reeds verdoofd; hoe ze zich ook voordeed, zag hij niets dan goed; hij was overtuigd dat er in haar voortreffelijke en buitengewone begaafdheid stak, - hoedanigheden van eersten rang moesten ontwikkeld worden en zouden openbloeien; dat zij, onttrokken aan het midden van verderf waarin zij was opgebracht, al de gaven van haar karakter in 't goede zou keeren en eene superieure vrouw worden. Hare prachtige gestalte, hare exotische schoonheid, haar fijn aanpassingsvermogen zou wel gauw het nederige harer afkomst en het twijfelachtige verleden goedmaken. Hij was dus vol van de beste verwachting, zag de toekomst stralend van geluk. Nu Mira zwijgend ingewilligd had, zijn besluit voor de wereld bekend stond, kon niets hem meer schaden - er kwam eene bezadigdheid in zijn gemoed, kon weer met ijver de bezigheden van zijn ambt waarnemen, den tijd indeelen tusschen zijne taak en zijne liefde.

Het werk aan de Schelde vorderde echter te snel naar zijne

meening, - hij vreesde maar dat het tijdbestek waarvan zijne moeder gebruik maken wilde om het huwelijk uit te stellen, niet zou verstreken zijn eer het werk ten einde liep.

Het geraamte der brug stond geheel opgetimmerd aan den eenen oever. Overal zaten arbeiders om dwarsstukken en bijbehoorten aan te brengen en te vernijden. Eerst als 't geheel afgewerkt zijn zou, moest heel het gevaarte, met windassen, op rollen voortgeschoven worden, door schepen geschraagd over 't water komen, tot de twee uiteinden op de pinnen der voetstukken zouden rusten. Al de menschen van den omtrek spraken er over, waren er mede bedaan, en wilden die wondere krachtsinspanning zien uitvoeren. Het geloop in den meersch nam elken dag toe. De werken op den Waterhoek ook vorderden dapper - de breede straat welke aan den overkant der Schelde door de brug toegang geven zou, sneed dwars door 't gehucht heen, en leidde langs de groote baan naar 't dorp. De nieuwe woningen waren in modernen trant opgebouwd, met eene of anderhalve verdieping, stonden niet meer haak uit haak in, met den gevel of 't afdak naar de straat gekeerd, maar met den voorkant, alle in rechte reek, op den rand der rooilijn, zonder hovetje of lochting voor de deur, met groote, regelmatig verdeelde vensterramen, muren in rauw steen, zonder zin of maat in de verhouding, op goeden inval van den ondernemer of metsersbaas opgetrokken. Eigenaars en huurders waren echter om 't even fier; herbergiers troonden in hun deurgat, 't vrouwvolk achter den disch, alsof ze in staat en rang veroverd waren. De bewoners zelfs waren in de meening dat de vroegere uithangborden niet meer konden dienen en moesten vervangen worden in den zin dergene door nieuw aangekomen indringers gebruikt. Alzoo was de Meerschblomme herdoopt in: Faubourg de Flandre; de Krekelpoel in: A la joyeuse Compagnie; de Gebroken pot in: La Descente des Pêcheurs; 't Scheepje in: La Belle Côte. Mistevredenheid oekerde nog enkel gedoken bij degenen die in hun oude krotten bleven zitten; in de Groene Populier, den Dorstigen Ruiter, maar bijzonderlijk in Den Sleerin, op den knok, bij Leme Demoor, waren 't vergaarplaatsen der vasthouders, der onverbasterde, ingrimmig gebleven Waterhoekers die kwaad stookten. Doch de samen-

loop der omstandigheden was hun te sterk geworden om er nog aan te denken openlijk ruzie te maken. Degenen die er tegen gekant waren, stonden machteloos toe te kijken, moesten goed- of kwaadschiks laten gebeuren - het werk vorderde gelijk de stroom van 't water in de Schelde, gestadig vooruit. Niemand verstond er zich aan dat Broeke zelf er scheen in te berusten. Sieper had het nu al te zeggen en zou de plaats van deken innemen. De jongens van zijn dochter zelfs waren hun grootvader ontvallen, draafden mede met de bende; er bleef Broeke alleen nog de lamme Treute - dien tilde hij op den eenen arm, droeg hem mede naar de Schelde en voer hem halve dagen lang over en weer op de pont van 't veer, - praatte ondertusschen met den kreutelaar over de aangelegenheden van den Waterhoek. In de oogen der bewoners werd de deken een beetje oud en suf. Maar Broeke stelde zich echter zoo aan, gaf opzettelijk den domme af, en pierde middelerwijl met toegeknepen oogen rond zich uit. De zaken stonden opperbest, alles liep naar wensch; wie wachten kon zou het ondervinden. Nooit had hij durven verhopen dat het zulk een keer zou nemen!

'Treute jongen, we gaan nog plezierige tijden beleven!'

De lamme knaap keek grootvader verdwaasd aan, grijnslachte, maar voor Broeke was dit de bevestiging van zijn vooruitzicht, de eenigste welke hij van menschen verkrijgen kon op de wereld. De deken had zijn plan, wist waar 't op uitloopen moest. Als 't gebeurde dat hij den ingenieur zag afkomen, en Mira niet thuis was, schoot hij er zich naar toe om den jongenheer aan den kout te krijgen, ondervroeg hem kwansuis over den gang van het werk, en gebaarde met geen woord over zijne oneenigheid met den ploegbaas. De ingenieur ook vermoedde niet dat er tusschen Sieper en zijn schoonvader iets haperde. Ze bleven gezapig aan den kout, Maurice om tijd te winnen, in de onderstelling dat Mira elk oogenblik kon binnenkomen, - Broeke met 't misdadig inzicht den toeziener van 't werk af te houden - 't was altijd zooveel gewonnen voor de zaak. Over Mira repten geen van beiden ooit een woord. Broeke werd door eene geheimzinnige vereering aangetrokken tot den ingenieur, hij voelde ontzag voor den man die 't in de hand hield om zulk eene onderneming te besturen; nooit

had hij durven denken hem van zoo dichtbij te zullen benaderen; hij keek hoog op naar den persoon die zulke dingen van 't papier aflezen kon en in werkelijkheid tot stand brengen, - van hem hing dus de goede of kwade uitkomst af, - en Mira hield dien jongen in haren greep - het serpentenwijf had hem tot speelpop genomen, deed hem dansen, - hier bleef hij geduldig op haar wachten, kwam in hunne schamele woning zitten, hield zich op met de jongens, - liet zijn werk ginder staan.... Zou de duivel het beter kunnen beschikken? Ware 't niet om 't belang van den Waterhoek, de deken zou hem gewaarschuwd hebben voor dat lijmende hellegebroed, want hij had waarlijk deernis met den braven bloodaard die met opene oogen en verdwaasde zinnen, zijn geluk aan 't vernoozelen was.

Het liep naar zijn eind, het ongeluk kon niet lang uitblijven - doch de Waterhoek lag hem nader aan 't hart - hij moest maar weggebleven zijn - wat kwam dat steedsche heertje hier zoeken? Op 't gehucht moest hij zich komen verrampeneeren gelijk zooveel andere vreemdelingen, - het was er maar een te meer, en zijn eigen schuld. Broeke moest er zich niets van aantrekken, nu groeide zijn behagen in eens anders leed.

Onderdies bleven zij gemoedelijk in gesprek. Na al andere dingen had Broeke het eens gewaagd den ingenieur uit te hooren: of hij niet vreesde dat er kwaad uit voortkomen zou door 't geen hij hier verrichtte, met Gods werken uit hunnen loop te brengen? - Of hij wel zeker was dat de Schelde het verdragen zou? Maurice doorschouwde de dubbele beteekenis niet van die vraag, - vond dat de man een beetje in den kop getikt was - gelijk veel anderen hier op den Waterhoek, waar 't krioelde van zotten en geestelijk ontaarden - meende hem te moeten geruststellen omdat hij scheen te twijfelen aan de degelijkheid der brug - werk dat tegen eeuwen bestand was! Broeke glimlachte, blij omdat die nuchtere jongen niet vermoedde waarover het ging: wat er hem en zijn werk te wachten stond! En dat was maar best ook.

Maurice was inderdaad zoo zeker van zijn stuk dat hij geen ongeval voor mogelijk hield; elken namiddag en 's avonds kwam hij voort Mira opzoeken, schreef haar tusschendien

nog minnebrieven. Den Zondag in de kerk zag hij haar van de plaats waar hij gezeten was en trachtte onder 't sermoen haren blik op te vangen. Na de mis kwamen zij tegaar om af te spreken en in den namiddag elkander te ontmoeten.

Samen trokken zij er dan op uit, soms naar een aanpalend dorp of naar de stad. Als het voorviel dat zij den jongen Thijssen tegenkwamen, keek Maurice hem aan, zij groetten en gingen voorbij, maar er lag een wereld in den blik welke tusschen huns gedrieën gewisseld werd. Maurice wist zich toen fier als een prins, voerde zijn schat ten aanschouwe der heele wereld! Maar het liep ook nog wel eens mis: het gebeurde dat hij Mira op de aangeduide plaats niet vond, bleef wachten, en naderhand vernemen moest dat ze met een ander op zwaai was geweest, namelijk met een Waal, een zekere Laboulle, flinke jonge kerel die rond haar rokken draaide en Mira overal dul achterna zat. Maar zelfs wanneer alles naar wensch ging, - nu hij haar veroverd had en de zijne wist, ondervond Maurice dezelfde voldoening niet meer als tevoren. De weemoed van den nazomer hielp er aan om hem zwaarmoedig te stemmen, en 't slecht weer bedierf veelal zijn genot. Mira toonde zich onverschillig, veranderlijk, met plotse bevliegingen van kwade drift, poozen van slapte; er ontstond een stilstand - hunne liefde groeide niet meer aan. Hij zelf bleef altijd toegeven - elk nieuw verraad werd door hem beschouwd als eene beproeving waaraan zij de strafte en 't uithoudingsvermogen zijner liefde meten wilde, - eens getrouwd, en aan hem verbonden, moest alles in 't beste keeren. Telkens hij over hare gedragingen uitleg vroeg, sprak zij met zulke beslistheid, dat hij den indruk kreeg zelf de schuldige te zijn, en zich tot hare hoogte te moeten opwerken. Zijn preektoon over eerbaarheid prikkelde Mira, - zij werd boos, snauwde hem af, en telkens kwam hij er uit als de mindere.

‘Ge moet mij nemen gelijk ik gebroed ben,’ zegde zij. ‘Als ge mij anders wilt, laat me dan maar, en zoek er eene van uwe soort.’

't Gebeurde als zij 's Zondags samen een tochtje mieken naar den Kluisberg, er in 't bosch jonkheden van den Waterhoek tegenkwamen, zij Maurice alleen liet om hen achterna te loopen, hij haar in de danszaal moest gaan opzoeken, waar

zij in wilde vreugde opging, naar hem niet meer omkeek, zoodat hij, eindelijk, moe van wachten, met wrok in 't hart, vernederd in de ziel, den terugweg alleen moest aangaan. Dan schaamde hij zich in zijn binnenst, doorschouwde het gekke van zijn toestand, betreurde 't zijn rustig, fatsoenlijk bestaan met zoo iemand te hebben verspeeld, begon zich af te vragen: is mijne roeping om haar tot de deugd te brengen geen ijdel zelfbedrog? zag in dat hij, met haar te willen omhoog helpen, zelf den dieperik inging. Of het niet hare zwoele schoonheid was die hem had aangelokt? een toegeven aan vleeschelijken drift? Maar terwijl hij haar verafschuwde, haten wilde, werd hij door jaloerschheid gefolterd, bij de gedachte hoe zij nu in de handen van schurdige kerels overgelaten was. Hij kon niet buiten haar, voelde zich verslaafd aan haar wulpsche lijf. Hij drong zich 't zelfrespect op, doch dat ook bleek niets dan bittere bespotting. Hoe onverschilliger zij zich toonde, hem wandelen zond, hoe angstiger hij aan haar vasthield. Voortaan bracht zijn liefde hem meer kwelling dan lust. Het was een schommelen van hoog naar laag, eene voortdurende afwisseling van grijpen en lossen, opstand en onderwerping. Hij kreeg aanvallen van woede, verontwaardiging, lust om haar te slaan, van zich weg te stampen; was overtuigd dat zij hem ten onder brengen zou, zij over alle spitsvondigheden beschikte om hem met opzet te tergen, af te beulen, te treiteren, en als een gewillig hondje voor haar neer te doen kruipen. Maar die weerzin, die momenten van inkeer waren bij hem altijd kort van duur, opgevolgd door een onverzadelijke begeerte om haar in de armen te sluiten, - hij was verslingerd op elk deel van haar wezen: een blik harer lokkende oogen, een gebaar harer handen, den draai harer scherrige leden, waren zooveel uitdagingen waaraan hij niet weerstaan kon, - zij zweepten hem op. Hij had ondervonden dat er bij haar, met dreigen of verwijtsels niets te bekomen was, dat hij - gelijk ze zegde, niet moest trachten haar te verstaan, - dat hij met koud water gekneed was, en zij met kokende vitriol... Zijn eenige hoop stelde hij nog in de verandering van midden die een heilzaam uitwerksel op haar gemoed hebben zou, - haar te brengen in deftige omgeving, waar zij aan de verzoeking niet meer blootgesteld zou worden. In elk geval was zijn

bruidstijd er een treurige, vol kommernis en angst, onrust die hij met zich zelf uitvechten moest; voor veel dingen kon hij niet anders dan de oogen luiken, moest daarenboven den spot verdragen van de gasten die zijn toestand nog erger inzagen dan hij zelf. Hij beleefde dagen van geestelijke verdooving, zedelijk verval, gedurig in strijd om zich uit het kwaad los te worstelen, zijne persoonlijke vrijheid te heroveren. Hij voelde zich vereenzaamd, naargeestig, in vertwijfeling, voor de keus gesteld: dieper in de zedelijke ellende verzinken, of wegvluchten, afbreken met dien wildvang. Maar toen schitterde het geluk hem plotseling weer voor, als een glets van de zon die heel de vertroebeling uit zijne ziel wegwischte, alles weer goedmiek. Mira toonde zich vol verteedering, troostte hem, gaf zich geheel aan de liefde over, willigde al zijne wenschen in, duwde hem tegen hare borst te pletter, vertroetelde hem op haren schoot gelijk een kind. Alzoo werd hij over en weer gekaatst, van 't eene uiterste naar 't ander, - zwierde op hooge golven in dronken roes van zinnelijk genot, werd weer ondergedompeld in de branding, waar hij zijne wezenheid verloor en nooit meer boven water meende te komen. De tijd moest raad brengen, maar de dagen verstreken al te sloom - als zijn moeder haren wil doordreef om het huwelijk uit te stellen, moesten zij 't einde van den zomer afwachten. En was er die Waal nu maar niet, die 't er op aanlegde Mira afhandig te maken, en wiens triomfantelijk optreden zij niet weerstaan kon....

Gelukkig nam 't werk aan de brug Maurice nu volledig in beslag, vroeg al zijne aandacht. In die roering van arbeiders, geloop van nieuwsgierigen, en de spannende verwachting de brug op hare plaats te zien brengen, kon hij zich zelf en zijne tribulaties gedeeltelijk vergeten.

De toebereidselen voor 't groot gebeuren waren in vollen gang: zware tuigen stonden aan den overkant opgesteld - een aantal windassen, kaapstanders en draaispillen met katrollen en reepen in twee-en drieloopen, lagen gereed om die schromelijke vracht in beweging te brengen en toe te winden. Dat bleek nu wel 't gewichtigste der heele onderneming, waarop ieders belangstelling gevestigd was, ieder zijn zeg wist, en de uitkomst in 't goed of slecht voorspelde. Onder-

nemers, meestergasten, ploegbazen en werklieden waren er om 't even in gemoed; elk liep jachtig om de bevelen uit te voeren, als bij 't optuigen en het takelen van een schip dat van stapel gaat loopen. Allen begrepen dat de goede uitslag afhing van dat gewichtige moment, - dat het de proef op de som zou worden. Alles moest in orde gebracht, elke bijzonderheid goed nagezien, de berekeningen gemaakt en de tuigen onderzocht worden. Maurice voelde heel de verantwoordelijkheid op zich wegen, was den vollen dag in de drukte, moest overal raad geven, er bij zijn, en 's avonds voelde hij zich zoo af en vermoeid, dat hij op zijn kamer neerviel, te wers om nog aan iets te denken.

Maar nu de gestelde datum voor het huwelijk naderde, ondervond Maurice hoe langer hoe meer het gemis aan den omgang en de verteedering zijner moeder, - het beangstigde hem alleen te staan in 't nemen van zulk gewichtig besluit, met 't voeren der schikkingen waarvan hij geen begrip had. Hij schreef haar herhaaldelijk op innemenden toon om de verzoening af te smeeken; trots en opstand waren in hem vergaan, - hij legde 't haar deemoedig voor als de eenige uitkomst; betreurde 't dat zij niet helpen wilde aan zijn geluk, dat zonder haar niet volledig zijn kon.

Hij kreeg slechts antwoord van den notaris die hem meldde: de noodige stukken voor de volmacht op gestelden datum te zullen overhandigen, - dat madame Laurent niets geen uitstaans met zijn huwelijk hebben wilde, en er niet wenschte aanwezig te zijn; dat het aandeel der erfenis van zijn vader waarop hij recht had, hem tegen dien tijd zou overgemaakt worden.

Dat was de formeele breuk tusschen moeder en zoon, in zakelijken vorm gesteld, als eene rechterlijke akte, om goed den afstand te laten blijken, zonder eenige hoop op toenadering. Beslommerd en overlast van bezigheden, stond Maurice dus heel alleen om de zaken van zijn huwelijk te beredderen. En hierin deed hij niets dan onaangename ondervindingen op. Mira vooreerst toonde zich weinig inschikkelijk; scheen er geen belang aan te hechten, was er niet toe te bewegen haar uitzet en kleeren aan te schaffen. Toen hij 't afschrift van haren geboorteakte inzag, was de naam van den vader er niet op

vermeld, de woonplaats en 't bedrijf der moeder als onbekend aangegeven - Mira stond er ingeschreven als eene vondelinge! Wat kon het hem schelen! Dàt was het ergste niet, als al het ander maar in orde kwam. Hij schikte dus in allen eenvoud, zonder praal of plechtigheid zijn huwelijk te voltrekken, 's morgens heel vroeg, en eenige dagen met zijne vrouw op reis te gaan. Maar Mira was eene dochter van den Waterhoek, en de geplogenheden moesten onderhouden worden, - hiertegen had de ingenieur niets te poeren, - gelukkig mocht hij zich achten er als vreemdeling toegelaten te worden, want vroeger zou zoo iets onmogelijk geweest zijn. Er moest en er zou gevierd worden. Maurice was er niet op gesteld en verwachtte er weinig plezier aan te beleven om als held van het feest in zulk gezelschap aan te zitten, maar hij kon er niet buiten. Omdat Mira er geene was van effen op en de vermaardheid van het gehucht, - omdat de ingenieur er aangezien werd als de opperbaas der werken aan de Schelde, Sieper er de hand in had en iedereen aanzette om mee te doen, wierden er bijzondere maatregelen genomen om het trouwfeest allen mogelijken luister bij te zetten. Dagen tevoren begon de roering en de drukte: Jan Petrol reed met kar en peerd naar den berg en bracht voortdurend heele ladingen jonge sparren mede; de meisjes mieken papieren bloemen, vlochten kransen groen, sneden kleurige vaantjes en wimpels; Spikkerelle dichtte voor elke woning een jubelschrift of gelukwensch in verzen; de jonkheden timmerden triomfpoorten op en staken vanen in de hoogste boomen. Daags voor de plechtigheid was over heel den doortocht van 't gehucht, tot aan Broeke's woning, de weg met twee rijen groene sparren beplant, met slingers en festoenen behangen; al de huizen met loof, vaantjes en kleurige lanteerntjes gepint. Toen zij zag wat het worden zou, kreeg Mira er zelf schik in, hielp mede aan 't regelen der viering en aan 't optooien van huizen en wegen. Heel 't gebuurte was in de weer; Sieper en Manse, heel het maagschap, waren er om ter meest in gemokkeld, achtten zich deelzaam in de glorie omdat hunne ville zulk een slag deed en een rijken heer huwde. Maurice echter liep zonder geestdrift, dacht voortdurend aan zijne moeder - hij had nood aan hulp en steun buiten zich zelf, - verlangde maar om heel den rommel achter den rug

te hebben en hier weg te zijn. Hij miste zelfs de voldoening om 't doorvoeren van zijn gedachte; de zelfgenoegzaamheid om dit geheimzinnige, dit vluchtende, ongrijpelijke wezen in zijne macht te houden en eindelijk veroverd te hebben, met 't vooruitzicht een pracht van een vrouw als de zijne aan de wereld te kunnen vertoonen, bleef hem slechts als eenige troost. De herinnering aan 't geen hij als eerste indrukken, bij 't ontstaan van zijn geluk had opgedaan, hield nog alleen de betoovering in hem levendig, met de hoop dat het huwelijk de bestendiging van dat geluk zou meebrengen. Van het feest vreesde hij 't ergste voor Mira, maar dat moest zijn laatste beproeving zijn.

Het mocht inderdaad eene beproeving heeten. In gezelschap met de nieuwe aanverwanten was Maurice zich in een vreemde wereld verzeild, vernederd, de kluts kwijt; met die grove sloeien, in hun geweldige opgewondenheid, die voortdurend een tabakspruim in den mond hadden, en met virtuositeit het bruine sap uitspeitten, wist hij niet welke houding aan te nemen. Dat te kijk staan voor heel 't gezelschap, als eene wonderheid, het stappen in stoet naar de gemeente, begeleid door Spikkerelle's harmonica; heel de plechtigheid in 't stadhuis en in de kerk, onder een ongemeenen toeloop van nieuwsgierigen, leek hem eene ontzaglijke bespotting. 't Geen hij zich als heiligen ernst had voorgesteld, namen de aanwezigen, de deelnemers zoowel als de toeschouwers, op als eene klucht. Van schaamte zou hij in den grond gezonken zijn hadde zijne moeder er aanwezig geweest. Een geluk dat het buiten de kennis van vrienden gebeurde en hij niemand uitgenoodigd had. Verrest en Seroen vervulden de functie van getuigen, - Miel en Loden, twee van de Manse's broers, traden op voor Mira. Berton, Bekaert, Lacour, Desrumeaux en de drie Thyssen waren ook opgekomen en vormden het voorname gedeelte van den stoet; van rechtswege waren al de Waterhoekers met hun wijven in 't gevolg. Maurice kon niet anders dan het aan den lustigen kant opnemen, alhoewel hij voor den burgemeester en den pastoor, al te zeer het potsierlijke van zijn toestand ondervinden moest. Gelukkig was het officieel gedeelte gauw afgeloopen, en had Mira, die er in haren bruidstooi uitzag als eene prinses, zich ernstig en voornaam ge-

houden. Eens op het gehucht weergekeerd, mocht het verloopen gelijk het kon: ze waren nu getrouwd. Het koppel werd onthaald met geweerschoten en luide vreugdegeroep, moest pand betalen overal waar de weg met bloemenslingers was afgespannen, en in een ommegang van de eene herberg naar de andere, alle soorten verdachten drank verorberen. Het feestmaal werd opgediend in eene tent op den koer bij Leme Demoor, - Bellemie had het waardschap ondernomen en wierd door een zwerm meisjes uit 't gebuurte bijgestaan. Er werd ontzaglijk veel gegeten en nog meer gedronken, - gejuicht en gezongen op 't heil van 't jonge paar. Zoo gauw het feestmaal afgeloopen, roefelde men tafels, banken en stoelen buiten en begon de danspartij. De genoodigden haalden hun hart op, en heel de bevolking deed er aan mee, - gerochten weldra opgewonden en los - al het plechtige er af - de boel aan 't draaien. Mira ook vermeed zich niet langer in haar feestelijken tooi, - liet haar geweld los als een echte spruit van den Waterhoek. Wanneer Maurice ingehouden bleef en geen trek had om in de luidruchtigheid op te gaan, liet zij hem van kant, begaf zich in den drom van 't jonger volk, die haar langs alle kanten omzwermden en insloten. Vrouwen en meisjes, allen werden mee opgenomen in den wervelstroom van lust en bradde uitgelatenheid, - ze dansten, zongen, draaiden in één kluwen door elkaar. Spikkerelle met zijn harmonica gaf er den toon aan, in wisselenden beurtzang van vorm en maat. Als hij moe werd, loste de jonge Thyssen hem af, die in duizend kunsten thuis was om zulk een gezelschap te vergeestigen. Het werd achterna eene razende sarabande, een draaikolk, eene wieling als in een mallemolen, waar elk zich mee liet gaan in den roes van dolle opwinding. Maurice gerocht er in verdoold, verwaarloosd en vergeten, - deed zijn best er aan mee te doen om als de held van 't feest figuur te maken bij de rest, dronk en klonk ten hoopewaart in, gerocht er toe zich eenigszins te verdooven, en alle gedachten aan nu en later weg te duwen. Mira werd hij niet, of slechts met een zwong nu en dan, gewaar, - ze was opgezogen, meegetild in de menigte. Hij zelf gerocht toevallig met eene meid gekoppeld die hem niet meer losliet - eene der dochters uit de Galgenstake, eene prachtdeerne, zacht als een lam, met

de goedaardigheid in den diepen blik. Nu op den stond dat zij hem in de armen hield, kreeg hij duidelijk den indruk dat hij evengoed in haar had kunnen verliefd worden, - dat alles maar van het toeval afhangt in 's menschen leven....

Het vertij hield heel den nacht aan, en 's anderen daags herbegon de ommegang en het bezoek bij heel het maagschap, waar weer gegeten, gedronken, gedanst en gezongen werd tot laat in den nacht. Maurice was doodop, maar werd onverbiddelijk meegesleurd, in gang en te beene gehouden door de onvermoeibare feestvierders. Den derden dag eerst liep het gezelschap uiteen en kwamen de gehuwden op hunne kamers in 't hotel terecht (van eene huwelijksreis kon geen sprake zijn). Toen Maurice den volgenden dag van zijne bezigheid uit den meersch terugkwam, was Mira naar 't gehucht bij de achterblijvers het nafeest aan 't vieren. Om er in den dag alleen in 't hotel te verblijven was zij verder niet te overhalen, en Maurice zag zich op het eind gedwongen schikkingen te nemen om tot aldertijd bij Sieper of ergens anders te gaan inwonen. In een oogenblik van wrevel, omdat hij 't met overreden niet gedaan kreeg, en zijn gezag wilde doen gelden, sprak hij haar stuur aan, doch dat bekwam hem slecht: toen weigerde zij vlakaf hem nog te zullen benaderen als hij haren vollen weister en zin niet wilde laten. Alzoo ontstond er de eerste dagen reeds ruzie en oneenigheid - het aanpassen viel moeilijker dan Maurice het verwacht had, en nu moest hij bekennen dat er met dwang of geweld niets met haar zou uit te richten vallen. Geduld moest hij hebben tot ze hier wegkwamen. Mira deed verder gelijk voor en na: terwijl Maurice op het werk was, kon zij niet zonder gezelschap, - hield zich nu met den een, dan met den ander op; zij scheen niet te beseffen dat er met trouwen bij haar iets veranderd was, toonde geen 't minste begrip van eerzaamheid te kennen, scheen er eerder op uit schandaal te verwekken en zich zelf en haren man in opspraak te brengen. Zij hield niet alleen aan met Laboulle, maar ging op zwier nu eens in gezelschap van een metser, vendelde met een voerman, of liep met vreemde werklieden in 't koorn. Het gebeurde soms dat zij 's nachts niet binnenkwam, en Maurice niet wist waar zij belonden was.

Niet enkel op 't gehucht, maar over heel de gemeente was

haar gedrag bekend en reed Maurice op de tong. De deftige lieden van 't dorp, die 't voorzegd hadden hoe 't met den braven jongen afloopen zou, die hem hadden willen waarschuwen, spraken er schande van, haalden nu hun wijze spreuken uit: ‘Die niet horken wil moet voelen!’ - ‘De liefde is blind en 't komt aan de oogen eerst’. - ‘De schoonheid eener gemeene vrouw bestaat in de oogen van een zot!’ Dàt was nu de straf van zijne roekelooze lichtzinnigheid, en den jongenheer, die zich om 't even bij welke rijke dochter had mogen aanbieden, werd beklaagd, omdat hij zich nu vergooide met eene heidin, zijne toekomst verkaried had en zijn ongeluk was ingeloopen...

Inmiddelertijd was de brug voltooid en de werken geëindigd. De arbeiders hadden hun gereedschap, hunne lappen en leesten bijeen gegaard en onverwijld op een ander, werk gaan zoeken. Maurice zijne taak was hier ook afgeloopen, maar nu hij een besluit moest nemen, wist hij niet waarheen, zag zich zonder betrekking, en in bedenkelijken toestand. Hij verbeet zijn spijt, stond verlaten op de wereld. De hoop op eene uitkomst, om met Mira in stad te gaan leven was meer dan twijfelachtig, en in vertwijfeling zocht hij naar om 't even welke oplossing om er uit te geraken. Niettegenstaande haar onnoemelijk gedrag, dat door niets meer te verontschuldigen of te verklaren viel, kon hij Mira wèl verachten, doch niet vergeten, hij bleef onder den verleidelijken invloed, door zinnelijken wellust aan haar verslaafd, moest zijne onmacht bekennen. Wanneer hij haar overreden wilde, verklaring over hare handelwijze vroeg, scheen zij zich allerminst van schuld bewust; voor haar was het eenvoudig: toegeven aan de natuur van haar wezen, aan de macht die haar beheerschte - in wentelenden beurtgang zich geven, hersnappen, vergeten en herbeginnen - het ongeduur om telkens bij een ander te zoeken wat de voorgaande niet geven kon, - haren onverzaadbaren hartstocht voldoen, hare verleidende schoonheid gebruiken om telkens nieuwe slachtoffers te maken, die door 't tweeslachtige harer verschijning aangelokt, een tijd hare gunst mochten genieten, en zoo gauw verstooten, haar onmogelijk vergeten konden, hun leven lang 't vergif der minnepijn als een noodlot moesten dragen. Maurice voelde zich in de rij dier ongelukkigen: hij had eenvoudig gedaan 't geen hij zooveel anderen had zien

voordoen, - daarenboven zich zoover gewaagd door dit dwaze huwelijk, zijn leven aan 't hare te verbinden.

De professor, die met een aantal collega's en vreemde ingenieurs, 't voltooide werk was komen bezichtigen, scheen niet 't minst verwonderd als Maurice hem 't hopelooze van zijn toestand bekend miek. Zijn oud-leeraar wist maar ééne uitkomst: zulk eene vrouw onmiddellijk verlaten, er uittrekken om zijne belabberde toekomst niet geheel te verbeuren. Er moest zonder talmen en radicaal gehandeld worden. Hij deed Maurice het voorstel, den zakelijken kant met zijne moeder in orde te brengen, en wilde hem eene goede betrekking aan de hand doen in Congo. Maurice stond voor de keus: zijn vak van ingenieur hier waarnemen ging niet, en wat dan? Hij moest zich geweld aandoen, zijne lafheid overwinnen, - zag geen uitweg: dorst het aanbod niet weigeren, gaf zich gewonnen. Door de hulp die hem zoo onverwacht geboden werd, kwam zijn aard van eerzamen, vlijtigen werker weer boven, hij geloofde aan zijn genie; tegenover zijn weldoener mocht hij geen zwakheid toonen, moest den drang van zijn hart onderdrukken, zijne eer en die van zijne moeder zien te redden. Hij vroeg eenigen tijd uitstel om op streek te komen en liet het den professor over om de zaak van zijne vrouw met zijne moeder te regelen. Maar zoo gauw weer alleen, viel hij flauw, was bereid tot alles, doch de gedachte ‘haar’ te moeten missen, haar aan anderen hier over te laten, was hem ondragelijk; en met haar bleef hem niets dan schande en eene gebrokene toekomst!.... Hij zat ingesloten, weg en weer geschommeld, afgejaagd.... Hoe vreemd de dingen toch loopen in 't leven: zijn heele bestaan rustig en kalm, effen en grijs, en nog maar rechts was 't geluk hem geopenbaard, als 't in één wentel weer in ongeluk verkeert, eene onherstelbare breuk wordt in zijn loopbaan, - de knak voor heel zijn verder leven! Wat stond er hem anders te doen dan als berouwvolle zoon voor zijne moeder te verschijnen en hare hulp in te roepen? Hij was weerloos als een schamel kind dat zonder ervaring, eigenzinnig, den goeden weg verlaten heeft en zich voelt verzinken.... Arme zes maanden, 't verloop van een zomer had de weelde geduurd, had hij van het bedriegelijke geluk geproefd, en weer was 't uit; de drang zijner natuur had er hem

toe aangezet, de drang van 't werkelijk leven dwong hem het van zich af te stooten; op een kruispunt van zijne loopbaan had hij het fatale schepsel ontmoet, en niet gedacht dat hunne wegen in tegenovergestelde richting moesten uiteenloopen: waar zij heenwilde, kon hij haar niet volgen, en zij evenmin kon met hem mede; 't oogenblik waarop de harten malkaar hadden gevonden, waren de voeten reeds gescheiden.... Een enkele stonde was het geweest alsof ze in malkander opgingen, tot één wezen zouden worden, - nu reeds waren ze erger dan vreemden voor elkaar, de onvoldane begeerte in hun hart, met haat en verachting vermengd. In zijn overmoed had Maurice zich een god gewaand die 't geluk in zijne macht heeft, alles naar eigen wil en inzicht meent te regelen, en nu bleek hij meegesleurd, als een pluim voor den wind uitgeblazen, weerloos de onbekende toekomst ingeslingerd - een nieteling.

De brug lag er nu - prachtige prestatie - horizontaal vlakke lijn, over de ruimte gestrekt, de twee uiteinden alleen op de pinnen der voetstukken gesteund, - in vorm en bouw tot het uiterst noodzakelijke herbracht, streng en adequaat als de uitkomst eener stelkundige berekening, - met niets dan twee langbalken en dwarsliggers, in één worp, zonder ruster of steefel, enkel opgehouden langs boven door de spanning van aaneengeschakelde quadraten, zonder dwarsof kruisgeleding die er als valsche schijn van kloekte en vastheid konden gemist worden.

De Schelde bleef gedoezig, haar water dreef er kalm onder door, als voorheen, kronkelend in de wijde uitgestrektheid der groene meerschen, onder 't hoog gewelf van den blauwen hemel. Het werk was geëindigd, al het tuig, gereedschap en afval verdwenen, de werklieden vertrokken, het geloop en gerucht vergaan, alles in zijn gewone stilte teruggekeerd, zonder er iets achterbleef waaraan men opmerken kon dat de bezigheden hier eenige beroering onder de menschen had teweeggebracht.

Terwijl alles in zijn vorige rust lag, was men op de twee grensgemeenten klaar met de toebereidselen voor de plechtige inhuldiging der nieuwe brug. De gouwheeren der beide provinciën, met de hoogere ambtenaren, zouden de feesten

met hunne tegenwoordigheid komen opluisteren; ingenieurs van binnen- en buitenland moesten bij die gelegenheid den uitvinder van het nieuwe systeem - dat nu zoo prachtig de proef doorstaan had en voorgoed geslaagd heeten mocht - eene openbare hulde brengen. Een luisterrijke stoet was ontworpen, volksfeesten ingericht met traktatie voor de arbeiders. Het programma op groote plakbrieven, werd overal uitgehangen. Elk van zijnen kant was met vollen ijver in de weer om 't schoonst en om 't best - de Waterhoekers niet het minst: heel 't gehucht was te been om mee te helpen, want dien dag zou Sieper als nieuwe deken aangesteld worden. In de meening der arbeiders had hij 't verdiend, was hij de man: door zijn toedoen zou de Waterhoek er bovenop komen, hij had het bewerkt dat er leven en nering ontstond op 't gehucht.

's Avonds tevoren werd het feest aangekondigd door 't geluid der klokken en 't losbranden der kanonnen. In den voormiddag reeds kwamen vreemdelingen van heind en ver toegestroomd. Aan den overkant werd de stoet gevormd. Lang voor den tijd stond een ontzaggelijke menigte toeschouwers van weerzijden de baan opgesteld, te wachten. Eindelijk kwam de postillon op zijn vluggen draver, 't bevel brengen om de baan vrij te houden, - gendarmen en veldwachters gingen aan 't werk. De plechtigheid der inhuldiging geschiedde op de brug zelf: elk aan zijnen kant sneden de gouwheeren het touw door dat den toegang afsloot, - zij stapten in 't midden en reikten daar elkander de hand, deden er eene aanspraak, en beklommen daarna het verhoog om er den stoet in oogenschouw te nemen. De rijkswacht reed voorop, daarna de ruiterij der gansche streek - boeren op hun zware merries en hengsten, waarvan manen en steerten met kleurig lint doorvlochten waren. Elke ruiter droeg de vaan zijner gilde. Muziekmaatschappijen wisselden de verschillende groepen af: vooreerst de wagen der duivenmelkers - eene reusachtige kooi waar al de duiven der streek in rondvlogen; de handboogschutters in geschiedkundige kleedij uitgedoscht, twee groepen kasseileggers met hun gereedschap; twee rhetorika-genootschappen met hunne vaan en wapenschild; de verheerlijking van den landbouw, zinnebeeldig en in werkelijkheid voorgesteld

op wagens, de verschillende nijverheden der streek: wagens waarop alle mogelijke ambachten werden uitgevoerd; eene lange, dubbele rij opgetooide wielrijders, en eindelijk de Waterhoek, die over heel den doortocht 't meest bekijks had: een visscherswagen in vorm eener boot, waarop al de mannen, bont in de kleeren, hun gelaat met blauwe en roode kleur gestreept gelijk cannibalen, hunne netten en ander gereedschap, benevens eenige tonnen bier hadden opgeladen, en er luidkeels hun gildelied zongen:

Hier zijn de visschers van plezier,
vangen visschen in het bier,
op onzen wagen
in groene hagen
vol verlangen
dien visch te vangen.
Werpen onze netten uit met zwier
Zuipen al het sap uit dees rivier!

Op eene kar met vier ossen bespannen, geheel met bloemkransen omhangen: Sieper als nieuwe deken, in eeregezelschap van zijn gevolg, allen met hoogen hoed en laken frak, en Spikkerelle die zijn trekorgel speelde. Daarop volgde de Waterreus en de Reuzin, door een groep dwergen omgeven, allen met lisch en riet omwonden. Verder wijven en meisjes om ter drolligst aangetoorteld. Als slotstuk: de praalwagen, met trappen langs de vier kanten omhoog rijzend, vol maagdetjes, in 't wit, en op den top: twee zinnebeeldige figuren die Oosten Westvlaanderen moesten verbeelden, die over het gelent eener brug, elkaar de hand reikten: Mira de eene, met roodpluizen mantel, gouden kroon op het hoofd, statig haar ranke gestalte, en eene uitdrukking op het gelaat als eene godin, naast de goudblonde dochter van den burgemeester - de twee stralende schoonheden der streek, die al de toeschouwers in bewondering en geestdrift brachten. In open rijtuigen volgden dan: de gouwheeren, notabelen, de ingenieurs en afgevaardigden, met in hun midden den professor die de brug had ontworpen en de triomf zijner uitvinding verwezenlijkt zag. Daarop een stroom van menschen die elkaar verdrongen om vooruit te komen en nog eens den stoet wilden te zien krijgen. Heel die rij wagens en ruiters slingerde over de lange baan door den meersch naar de gemeente, waar het

festival nu begon. Op den Waterhoek zelf waren het de volksspelen: zakloopen, gaaibolling, mastklimmen, hanekap, ringsteking, tonnekerol, puidenkoers, tornooi op de Biesbeek, springen, zwemmen, worstelen, waaraan mannen, wijven, meisjes en jongens al ondereen meededen en om de prijzen kampten.

Tot laat in den nacht broebelde 't volk over wegels en straten als een dichte zwerm over den Waterhoek. In alle herbergen werd er gedanst, maar op den Knok, in den Sleerin, zorgde Sieper voor 't gelage, - daar zaten de mannen bijeen, en als slot van 't feest, sprong Spikkerelle op tafel en ving het nationale lied aan van den Waterhoek, dat hij slechts bij plechtige omstandigheden, en als de gasten in gevorderden staat van geestdrift gekomen waren, uithaalde; - dit lied beschouwden zij als de samenvatting en de bevestiging van hun eigen aard en wezen als waterhoekers, waar de aanwezigen altijd met een zekeren eerbied en ingekeerdheid naar luisterden:

Neen, we zijn er van die krijschers niet,
die altijd zuchten en altijd klagen.
Neen, we maken geen verdriet,
In vreugde passeeren wij onze dagen!
Neen, we maken geen getreur,
God schept den dag en we gaan er deur.
Van 's morgens vroeg al aan 't gezang,
want als we dood zijn, is 't voor lang!
Vis-a-vis de notelarie-lonte
binnen honderd jaar zijn we allen voor de konte!
tjoe-la-la, tjoe-la-la-tjoe!
tjoe-la-la, tjoe-la-la-liere!
En nu nog eens gedronken
vive de l'amour!
En de glazen volgeschonken
want we zijn op onzen toer!
Een kanneke waar er goed bier in is,
een meiske waar dat er plezier in is,
een, twee, drie: de glazen vol!
een, twee, drie: de glazen vol met bier!
En ze zullen hem niet temmen,
Zoolang een Vlaming leeft!

Spikkerelle moest altijd opnieuw beginnen, en het refrein werd met al meerder geestdrift meegezongen.

Zang en wilde kreten galmden door de aâmstille ruimte van den nacht, en verstoorden de gewijde rust die over den meersch hing.

Heel dien dag had de oude Broeke met Treute op de pont gestaan, recht voor zich uitgekeken, zonder iets te willen zien of hooren, den dichtgeknepen mond en reveltandde kweern knarzend en malend 't mysterie zijner gedachten.

‘Schelde, houd u goed, gij oude rosse!’ gromde hij voortdurend; trek er u niets van aan; toon dat wij de baas zijn!’

Hij wist niet of hij tegen zich zelf sprak of tegen de Schelde - ze was met hem één geworden. Hij hoorde niets van 't gerucht, zag niets van de wemeling en 't geroes der menigte, - als laatste wachter stond hij op zijn post, luisterde naar 't geen binnen hem aan 't woelen en aan 't zieden was, verwachtte 't allen stonde de noodlottige ontknooping - de orkaan die zijne macht moest ontketenen om heel 't gedoen, als kinderspel te brijzelen en in gruislamenten te slaan!

's Anderen daags kwam Mira in deftig reiskostuum te voorschijn, en vertrok zonder naar iemand om te zien. Aan 't station nam zij den trein, en deed in omgekeerde richting, dezelfde reis die Maurice eens gedaan had, toen hij, pas ingenieur geworden, zonder ervaring in 't leven, voor 't eerst zijn ambt van opziener kwam waarnemen.

Eer naar Congo te vertrekken, had hij de zaken met zijne moeder geregeld, van haar dit mirakel van moederlijke zorg verkregen dat zij hare schoondochter een tijd in huis wilde nemen, om er 't oog op te houden, te beproeven of er iets mede uit te richten viel, in de hoop voor later, de eer van het te verwachten kleinkind te redden. Met zijne nieuwe betrekking was Maurice nu in staat zijn huisgezin voorloopig rijkelijk te onderhouden; - ginder had hij nu een onafzienbaar arbeidsveld om er zijne talenten vrij te ontwikkelen, en zich geheel aan zijn ambt te wijden.

Mira zou nu haar nieuw leven beginnen, waarvan zij altijd gedroomd had en zich geroepen voelde. Alzoo vonden die twee, na lang omdolen, eindelijk den weg die hun voorbeschikt was.

Broeke en zijne dochter die Mira hadden zien vertrekken, stonden haar een tijd sprakeloos na te gapen.

‘Zale Klet heeft het bij de geboorte voorspeld, en later altijd beweerd,’ zegde Manse, ‘dat 't geen jonk was voor den Waterhoek, - dat ze eens als groote dame in stad zou komen.

En daar hebt ge 't nu bewaarheid: ze zal ginder hare toeren spelen.'

'Ze is weg!' riep Broeke, 'en ze draagt het kwaad met heur meê; alles zal nu weer worden gelijk vroeger en bij 't oude blijven, - eens dat Lander weer thuiskomt, is 't in orde. Gauw, Treute, de hoorn trompt aan 't veer, we moeten de ketting lossen om de schepen door te laten.'

Heele dagen voer de deken op de pont ingebeelde reizigers op de Schelde over en weer, en verwachtte elk oogenblik het ding achter zijn rug, in een rammeling van ijzer en steen, te hooren neerdonderen.

STIJN STREUVELS.

EINDE.

Drie verzen.

Zalig zijn de armen van geest....

Wij wenschen werkelijk niets meer te weten!
Nu is 't genoeg: weg met alle exegeten,
Weg met de proffen en met de profeten;
Adieu, adieu, en hebt u niets vergeten?

Wij willen in de mallemolen draaien,
Verdwaald en dronken langs de straten zwaaien,
Wij willen warme vrouwenwangen aaien
En zingen: ‘laat de heele boel maar waaien’;

Wij willen pijpenschieten en chauffeeren,
Wij willen daverend applaudisseeren
Als Harold Lloyd de charleston gaat leeren:
Het doel des levens is toch potverteeren.

Wij willen cats en boerenjongens drinken,
Oprecht verteederd met een makker klinken;
En, als wij 't eerste licht weer schuw zien blinken,
In een onpeilbaar diepen slaap verzinken.

Wij willen duizlend door de lente zwerven,
Een hart met letters in een boomschors kerven
En, als het moet, met opgewektheid sterven
Om, arm van geest, de zaligheid te beërven.

Liefdesverklaring.

Ik houd zoo van die donkre burgerheeren
Die langzaam wandlen over 't Velperplein
In deze koele winterzonneschijn:
De dominé, de dokter, de notaris
En 't klerkje dat vandaag wat vroeger klaar is.
Maar 't kan verkeeren.

Zoo onmiskenbaar ziet men aan hun kleeren
Dat zij rechtvaardig zijn, terwijl de plicht
Die eedle lijnen groefde in hun gezicht:
De dominé, de dokter, de notaris,
Drievuldig beeld van al wat wijs en waar is.
Maar 't kan verkeeren.

Op aarde valt voor hen niets meer te leeren
Zij zijn volkomen gaaf en afgerond,
Oud-liberaal, wantrouwend en gezond:
De dominé, de dokter, de notaris,
Voor wie de liefde zelfs zonder gevaar is.
Maar 't kan verkeeren.

Zij gaan zich nu voorzichtig laten scheren
Om daarna, met ervaring en verstand,
Een glas te drinken op het heil van 't land:
De dominé, de dokter, de notaris; -
'k Weet geen probleem dat hun, na zes, te zwaar is.
Maar 't kan verkeeren.

Ik houd zoo van die zindelijke heeren
Levende monumenten op het plein
In deze veel te heldere winterschijn:
De dominé, de dokter, de notaris,
Die denken dat uw dichter niet goed gaar is.
Maar 't kan verkeeren!

Debat met de buur.

I

Mijn buurman:
Gij zijt een zondaar en een dwaas; -
Wat zeg ik?.... ik ben veel te teer:
Een nuttelooze galgenaas.

Wat doet ge hier, kale meneer?
Naar Veenhuizen of Meerenberg,
Dat is misschien nog te veel eer:

Want werkelijk 't is meer dan erg!

Ik:
Ik eet en drink; - ik slaap in 't duin....
God heeft voortreffelijke dingen
Doen groeien in zijn warmen tuin.

En als ik zat ben moet ik zingen
Alsof de wereld pas begon. -
Ik laat me, hier-en-daar!, niet dwingen:

Geef mij een glas, een zoen en zon.

II

Mijn buurman:
En de ethica, de sociale plicht,
Het huisgezin, uw stembiljet;
En, last not least, het godsgericht?

Uw levenswandel is onnet.
Gij wentelt u in 't vette slijk.
'k Zal om u denken in 't gebed

Maar ken u niet in de practijk!

Ik:
Ik lach wanneer 'k ontwaak en als
Ik doodvermoeid mijne oogen sluit
Dan lach ik nòg om al het mals.

Als Petrus op zijn sleutel fluit
Trek ik mijn jas uit en ik wals
Al is het dan niet met de bruid,

Al klinkt zijn dansmuziek wat valsch!

III

Mijn buurman:
Gaat gij nog op uw zonden prat?
Wellusteling, met al uw air
Zijt gij nog armer dan een rat; -

Gij zwerft onrustig der en her
En kent geen doel, geen band, geen rem:
Keer in en toon u solidair

En abonneer u op ‘De Stem’.

Ik:
Ik ben een broer van Prikkebeen.
Hier sta ik met mijn vlindernet,
De zomer is voor mij alleen,

Voor mij en voor mijn stille pret
Ondanks uw haat en ongena....
Houd gij uw wijsheid en uw wet

En trouw met zuster Ursula!

IV

Mijn buurman:
Geef mij mijn overjas en hoed
Want ik ga verontwaardigd weg:
Gij zijt verloren en voor goed.

Het is verspild al wat ik zeg; -
O dagdief, zedelooze zot,
Ga zwerven, slaap ginds in de heg

En sterf maar eenzaam, en verrot....

Ik:
Ik ga al en ik roep mijn hond:
'Fidel kom mee, hier is de baas;
Ben jij, ben ik, is hij de dwaas?'

Wij beiden zijn het, maar gezond;
Wij hebben 't beste deel gekozen.
Ik proef den zomer in mijn mond.

Die smaakt naar anjers en frambozen!'

J. GRESHOFF.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XXXVIII.

Hoewel het Ministerie-Kuyper bij zijn optreden had verzekerd, dat de stoffelijke zijde van het sociale vraagstuk de aandacht der Regeering bleef trekken, niet minder dan de geestelijke, en telken jare de troonrede belangrijke sociale wetsontwerpen aankondigde (uitbreiding der ongevallen verzekering tot de zeevisscherijen en den landbouw, verplichte verzekering tegen ziekte, ouderdom en invaliditeit, regeling van het arbeidscontract, herziening der armenwet), zoo bracht nogtans de wetgevende arbeid op sociaal gebied van dit Bewind ten slotte een uiterst schralen oogst op. Deze oogst toch bestond alleen uit de Beroepswet, reeds door het vorige Kabinet ingediend, waarbij het beroep tegen de beslissingen van het bestuur der Rijksverzekeringsbank geregeld werd en het Speetwetje, beoogend een verzachting der Arbeidswet op het punt van nachtarbeid van vrouwen, werkzaam in haringrookerijen gedurende een klein deel van het jaar in eenige Zuiderzee-visschersdorpen.[1)]

Bij de verkiezingen van 1901 hadden de kerkelijke partijen verkondigd, dat de gelden voor de sociale hervormingen vereischt, niet door verhooging der directe belastingen konden gevonden worden, maar dat daarvoor het tarief van invoerrechten diende verhoogd te worden.

De Katholieken hier te lande waren altijd voorstanders

1) Wel waren door den Minister van Justitie nog belangrijke wetsontwerpen ingediend o.a. betreffende onderzoek naar het vaderschap en regeling van het arbeidscontract, doch deze zijn niet meer in behandeling gekomen.

van protectionistische maatregelen geweest en vele Anti-Revolutionairen eveneens.[1] De bescherming van den landbouw was echter in 1901 uit de programma's der kerkelijke partijen geschrapt. Het anti-revolutionaire program eischte nu alleen ‘uitbreiding en wijziging van het tarief van invoerrechten op bewerkte artikelen’ en dat der Roomsch-Katholieken bevatte de volgende §: ‘voor zoover betreft mededinging met het buitenland, behoort gestreefd te worden naar een herziening der tarieven van in- en uitvoer, waardoor de voorwaarde van voortbrenging binnen eigen grenzen zooveel mogelijk gelijk gemaakt wordt met die van het buitenland.’

De troonrede van 1901 bevatte dan ook de volgende zinsnede*:* ‘overmits de toestand van 's lands schatkist niet voldoende is, om (de) geestelijke en stoffelijke sociale hervormingen tot stand te brengen, wordt versterking van 's Rijks inkomsten vereischt, waarvoor allereerst herziening van het tarief van invoerrechten in aanmerking komt. Bij deze herziening zal tevens naar bevordering van den nationalen arbeid te streven zijn. Indien de minvermogende door deze herziening mocht gedrukt worden, zal hiermede rekening worden gehouden bij de bepaling van zijn bijdrage in de verplichte verzekering.’

Minister Harte van Tecklenburg diende dan ook een voorstel in tot verhooging van het tarief. Hij vleide zich, hierdoor een niet onaanzienlijke jaarlijksche bate (9 millioen) voor de Schatkist te zullen verwerven, welke zou dienen tot dekking der uitgaven voor sociale hervormingen en voor het bijzonder onderwijs, terwijl tevens de nationale welvaart er krachtig door zou bevorderd worden. Graan en meel bleven in dit ontwerp onbelast.

Door Minister Harte werd voorts nog voorgesteld het heffen van opcenten op de vermogens- en op de bedrijfsbelastingen een verhooging van den accijns op gedistilleerd. Deze financieele plannen werden in de Kamer algemeen

1) In 1913 verklaarde Kuyper, dat de vrijhandel als dogma er op uit was de heilige orde, waarnaar de menschheid in natiën was verdeeld, te niet te doen en nogmaals op te bouwen, wat God zelf bij Babel's torenbouw neersloeg.

afgekeurd. De geheele linkerzijde stelde zich tegen de tariefsverhooging, waarvan de baten voor het grootste deel uit de beurzen der kleine luyden zouden moeten tevoorschijn komen.

Van Karnebeek waarschuwde tegen het te sterk toegeven aan den drang tot sociale hervormingen, omdat de directe belastingen z.i. niet vatbaar waren voor verhooging. De vooruitstrevende groepen der linkerzijde ontkenden dit laatste evenwel. Treub verdedigde een door hem ontworpen belasting-systeem, nml. samenvoeging der bedrijfs- en vermogensbelastingen tot één inkomstenbelasting en een kleine verhooging der sucessierechten. Borgesius vereenigde zich met dit plan.

De voorstellen van Minister Harte, waarvan de behandeling wegens het verzet daartegen was uitgesteld, zijn nimmer aan de orde gekomen.

Reeds spoedig na zijn optreden gaf de Minister-President te kennen, dat het Kabinet de kiesrechtkwestie niet ter hand zou nemen; noch Grondwetsherziening noch wijziging der kieswet zou aan de orde worden gesteld. De Christelijke Werklieden Vereeniging ‘Patrimonium’ begeerde, zooals in haar programma werd vermeld ‘een zoodanige uitbreiding van het kiesrecht, dat het verleend worde aan gezinshoofden en daarmede gelijkgestelden, zoodat hierdoor aan den arbeidersstand in zijn geheel het kiesrecht kome.’

Het anti revolutionaire program van urgentie zweeg over het kiesrecht-vraagstuk. Dit beteekende echter niet, volgens een gegeven toelichting, dat de anti revolutionaire partij zich bij de kieswet-van Houten neerlegde, maar zij weigerde ‘in het kielzog der Sociaal Democraten te varen, die de Souvereiniteit God's door de volkssouvereiniteit verdringen (wilden) en (zij was) er vast van overtuigd, dat Grondwetsherziening dit onheilig streven bevorderen zou.’

‘Om het Ministerie te behouden’ zoo verklaarde zelfs de democratische anti revolutionaire-oud-predikant, het kamerlid Talma ‘moet alles wijken, ook het kiesrecht, want door dat aan de orde te stellen zou de coalitie breken.’ Dit laatste begrepen de Anti-Revolutionairen dat voorkomen moest worden zelfs tegen den prijs van het opgeven van de meeste

hunner dierbaarste ‘stokpaardjes’ (wederinvoering van de doodstraf, verscherping der Zondagswet, opheffing der vaccine verplichting), want wanneer de coalitie verviel, dan zouden zij niet langer regeeringspartij kunnen zijn.

Terwijl de groote meerderheid van het volk nog onverschillig bleef voor het algemeen kiesrecht, zetten de partijen der uiterste linkerzijde intusschen de propaganda voor het verwerven van dit recht krachtig voort. Op de door de Socialisten georganiseerde meetings betoogden de sprekers de onmisbaarheid van het stemrecht voor het proletariaat ter verovering van de politieke macht en door de aanwezigen werd dan het kiesrecht-lied aangeheven:

> Hoort regeerders, groote heeren, hoort wij eischen nu ons recht,
> Politiek moet elk gelijk zijn, geen verschil voor heer en knecht,
> 't Kiesrecht los van beurs of sekse, daarvoor gaan wij ten gevecht.

Ook voor vrouwen-kiesrecht begon toenmaals hier te lande propaganda gemaakt te worden, niet zoo zeer door de politieke partijen, maar wel door enkele staatslieden individueel zooals Borgesius, van Houten, Schaper, van Kol e.a. en voorts door de ‘Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht.’ De Katholieken en Anti-Revulutionairen waren tegenstanders van het toelaten der schoone sekse tot de stembus. Onder de Christelijk-Historischen waren echter enkele voorstanders o.a. Lohman, die, althans bij invoering van huisman-kiesrecht, dit recht ook aan vrouwen, hoofden van gezinnen wilde verleenen.

Door de sociaal-democratische kamerleden werd in 1903 een voorstel ingediend tot Grondwetsherziening. Dit voorstel hield in het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, de mogelijkheid van evenredige vertegenwoordiging en de vervanging der Eerste Kamer door het referendum.

De Vrijzinnig-Democraten waren intusschen de Socialisten in deze reeds vóór geweest. De 9 leden dier partij in de Tweede Kamer nml. hadden ook het initiatief genomen tot een herziening der Grondwet. Hun ontwerp bevatte eveneens algemeen kiesrecht voor mannen, terwijl de regeling van het

vrouwen-kiesrecht aan de wet zou worden overgelaten; voorts de mogelijkheid van evenredige vertegenwoordiging en hervorming der Eerste Kamer in democratischen zin.

Deze beide voorstellen werden in de afdeelingen onderzocht, maar zijn niet in openbare behandeling gekomen.

Onder de Socialisten waren hier te lande, evenals in de meeste andere Staten, twee stroomingen ontstaan. Sommigen, de zoogenaamde Marxisten, wilden streng vasthouden aan de beginselen van hun leer; de theorie van den klassen-strijd, door Marx en Lassalle geformuleerd, wilden zij handhaven en een compromis met een niet-socialistische partij achtten zij ongeoorloofd. Anderen, de Revisionisten, zooals zij in Duitschland, de Reformisten, gelijk zij in Frankrijk heetten, hechtten meer aan practische resultaten der beweging voor de arbeiders dan aan strikte handhaving der theoretische grondslagen van het socialisme en zij waren er niet afkeerig van om ter verkrijging van gewenschte hervormingen (o.a. algemeen kiesrecht) samen te werken met het democratische deel der 'burgerlijke' partijen. De arbeiders, die zich bij de Sociaal-Democraten aansloten, gingen daartoe in de eerste plaats over, omdat zij van het socialisme verbetering van hun toestand verwachtten, terwijl zij weinig gevoelden voor theorieën, die zij nauwelijks begrepen. De leiders der vakvereenigingen, die zich in den politieken strijd mengden, behoorden dan ook meestal tot de Revisionisten. Het internationale socialistische congres, in 1904 te Amsterdam gehouden, nam echter een resolutie aan, waarbij het revisionistische streven werd afgewezen.

De liberale 'Provinciale Groninger Courant' verdedigde in 1902 de vereeniging bij de verkiezingen van 1905 van alle niet-kerkelijke partijen, behalve de S.D.A.P., onder de banier van het algemeen kiesrecht. 'Het Vaderland' was van meening, dat ook de Sociaal-Democraten te zamen met de Vrijzinnigen onder deze banier ter stembus zouden moeten optrekken.

Ten einde zich den steun van kiezers uit de lagere standen te verwerven, spande zich nu ook de Liberale Unie, waar Goeman Borgesius thans de Voorzitters-hamer hanteerde, voor algemeen kiesrecht in. Zij benoemde in 1903 een Commissie

van drie leden (Patijn, Rink en de Kanter) om een rapport over het kiesrecht-vraagstuk uit te brengen. In dit rapport werd voorgesteld, wijziging van het kiesrecht-artikel der Grondwet in dien zin, dat daarbij aan den gewonen wetgever volkomen vrijheid zou worden gelaten bij de regeling van dit recht. De Unie vereenigde zich met dit blanco-artikel-voorstel en op dezen grondslag kwam in 1904 een samenwerking tot stand tusschen Unie-Liberalen en Vrijzinnig-Democraten. Laatstgenoemden deden ter wille van deze samenwerking afstand van hun verlangen om het algemeen stemrecht zelf in de Grondwet opgenomen te zien, waarvoor toenmaals trouwens nog geen kans van verwezenlijking bestond, en zij stelden zich tevreden met het blanco-artikel, mits dan ook, wanneer dit artikel in de Grondwet zou zijn opgenomen, de verdere hervorming van het kiesrecht zou worden aan de orde gesteld. Een gemeenschappelijk program, door beide partijen aanvaard, bevatte voorts nog andere onderwerpen (onderwijs, sociale wetgeving, hervorming van het defensiewezen, vrijhandel, betere belastingregeling.)

De Vrij Liberalen wilden zich bij dit accoord niet aansluiten. Zij waren ongeneigd mede te werken tot een blanco-artikel, dat feitelijk algemeen stemrecht bedoelde,[1)] waarvan zij de invoering toen nog ongewenscht achtten. Dit vereenigingspunt oordeelden zij onpractisch en ontactisch.

De vrij liberale fractie, die onder haar leden zeer bekwame Staatslieden telde, werd door de overige Liberalen als conservatief gebrandmerkt. Zij was niet geörganiseerd en beschikte niet over voldoende personen, die bereid waren het verkiezingswerk op zich te nemen en om, zooals vooraanstaande mannen van de andere politieke groepen deden, in verschillende plaatsen van het land hun denkbeelden te propageeren.

'De Nieuwe Courant' kon als het orgaan van deze fractie beschouwd worden. Aanvankelijk had zij geen bepaald Hoofd.

1) Prof. Krabbe achtte dan ook, dat dit blanco-artikel aan onoprechtheid leed en tevens aan onklaarheid, 'omdat algemeen kiesrecht een voor velen niet duidelijke leuze is en daarom een leuze, waarop het onmogelijk is een concentratie tot herziening van het kiesrechtartikel der Grondwet tot stand te brengen.'
(Zie zijn artikel 'Kieswet' in het Februari-nummer 1904 van dit tijdschrift).

Toen Prof. van der Vlugt in 1903 tot lid der Tweede Kamer werd gekozen, begroetten de liberale bladen hem als den leider der Vrij Liberalen, hoewel er toen in het Parlement verschillende leden dier partij zitting hadden, als Röell, van Karnebeek, Tydeman, Mees, die door hun staatkundige loopbaan en parlementaire ervaring beter voor aanvoerder geschikt zouden zijn. Later is dan ook Mr. Tydeman de leider dezer fractie geworden.

Onderhandelingen tusschen de drie vrijzinnige fracties gevoerd, om bij de verkiezingen van 1905 een gemeenschappelijk program te verkrijgen, hadden schipbreuk geleden, voornamelijk, omdat de Vrij Liberalen niet wilden Grondwetsherziening met beperkte strekking (alleen het blanco artikel). Eveneens waren pogingen mislukt, door de bestuurders der Liberale Unie (Borgesius, Rink en Dolk) aangewend, om ten einde samenwerking te verkrijgen bij de verkiezingen, een Comité op te richten van invloedrijke mannen buiten de Kamer, waarin alle vrijzinnige nuances gelijkelijk zouden vertegenwoordigd zijn.

In het begin van 1905 had een bijeenkomst plaats van een aantal Vrij Liberalen, zoowel uit het Parlement als daarbuiten. Deze vergadering benoemde een Commissie van Advies, met Tydeman als Voorzitter, welke een Manifest samenstelde, dat door 75 geestverwanten, meest bekende personen op staatkundig of maatschappelijk gebied, werd onderteekend en in Februari gepubliceerd. Blijkens dit manifest wilden de onderteekenaars front maken tegen de Regeerings-meerderheid ‘zoowel zelfstandig als - met handhaving van eigen standpunt - door het verleenen van steun aan vrijzinnige candidaten der linkerzijde, die niet tot hun naaste geestverwanten behoorden.’

Het Manifest bevatte voorts een korte beginsel-verklaring, waarbij de maatschappelijke en staatkundige vrijheid werd vooropgesteld en staatsdwang eerst toelaatbaar geacht, wanneer het vrije zelfstandige initiatief ontoereikend was.

Onder de anti revolutionaire kamerleden was Staalman de eenige, die zich met de behoudende politiek, welke het Kabinet volgde, niet kon vereenigen. Meer dan eens herinnerde hij Kuyper aan zijn democratisch verleden en maande hem

zijn beloften, eertijds aan de kleine luyden afgelegd na te komen, doch de Savornin Lohman betoogde dan, dat de coalitie tot wederzijdsche concessiën noopte, zoodat het voor Kuyper thans niet mogelijk was om de verwachtingen, die hij bij zijn democratische volgelingen had opgewerkt, te bevredigen en de Minister-President was dan gedwongen te erkennen, dat hij voor veel van hetgeen hij vroeger verdedigd had, de verantwoordelijkheid niet meer op zich kon nemen.

De anti revolutionaire kiesvereeniging te Helder, het district van Staalman, deed, in de Deputaten-Vergadering van 1905, het voorstel, om in het Urgentie-program op te nemen: 'Grondwetsherziening om te kunnen komen tot invoering van kiesrecht voor Gezinshoofden en daarmede gelijkgestelden.' Dit voorstel werd door Staalman verdedigd. 'De uitwerking zijner woorden' zoo beschreef Staalman zelf de verdere loop dezer bijeenkomst[1] 'was eenvoudig verschrikkelijk. Een deel der vergadering, huilde van woede, terwijl een ander deel der Deputaten den spreker aanzette voort te gaan. Te midden van dit rumoer, dat zich telkens herhaalde en waardoor spreken onmogelijk werd, verklaarde Staalman, onder protest tegen deze verkrachting van zijn recht, de anti revolutionaire partij, die weigerde hare beginselen te eerbiedigen, te verlaten.'

Staalman stichtte nu de christen-democratische partij, die de door de Heldersche Kiesvereeniging voorgestelde en door de Deputaten-vergadering verworpen kiesrecht paragraaf in haar program van actie opnam. Dit program bevatte voorts o.a. verschillende desiderata op het gebied van sociale wetgeving.

De anti revolutionaire persorganen toornden hevig tegen deze nieuwe partij. Een dier bladen noemde de Christen-Democraten: 'Kinderen Satans, die als engelen des lichts optreden om de menigte te verleiden.' Uit de felheid waarmede men van anti revolutionaire zijde tegen deze christen-democratische beweging te keer ging, kan afgeleid worden, dat men daarin toen een gevaarlijke scheuring zag.

Een andere nieuwe partij was de nationaal-historische, die zich stelde op den grondslag van het historisch staatsrecht.' Zij kon waarschijnlijk eenigermate beschouwd worden als de

1) 'De Christen-Democratische partij' door A.P. Staalman bldz. 23.

voortzetting van een politieke club te 's-Gravenhage, ‘het eilandje,’ die nog lang getracht had de tradities der voormalige conservatieve partij in stand te houden.

Was het aantal politieke partijen dus weder met twee vermeerderd, aan den anderen kant had in 1903 een fusie plaats van de Vrij Anti Revolutionairen en den Christelijk Historischen Kiezersbond tot één groep, die den naam ‘Christelijk Historische partij’ aannam. De Savornin Lohman, het Hoofd dezer nieuwe groep, gaf als haar hoofddoel aan ‘de anti revolutionaire beginselen overal ingang te doen vinden en bij de verkiezingen de belijders dier beginselen te steunen, zonder haar kracht voornamelijk te zoeken in eene tot volkomenheid gebrachte organisatie, welke steeds meer de revolutionaire gedachte ingang doet vinden, dat de wil der meerderheid grondslag is van het recht, al wordt dan ook die gedachte zelve door de leiders der geörganiseerde partij verworpen.’

De anti revolutionaire partij verloor door het optreden van Kuyper als Kabinetsformateur haar leider in het Parlement; een bepaalde opvolger werd niet aangewezen, het meest op den voorgrond traden de kamerleden Mr. Th. Heemskerk en Ds. Talma.

Ook der roomsch katholieke partij ontviel haar Hoofd, door het overlijden van Dr. Schaepman, in 1903 te Rome, waarheen hij zich tot herstel van gezondheid had begeven.[1)] Ook in deze partij werd niet aanstonds een nieuwe leider aangewezen

1) In mijns vaders aanteekeningen vond ik van Schaepman de volgende schets:
‘Schaepmans uiterlijke verschijning, door portretten en caricaturen algemeen bekend, is zeer eigenaardig: een groote, breede, eenigszins logge figuur, met een zwaar kaal hoofd, met grove maar niet onaangename gelaatstrekken, met een zwaren stem, een levendige voordracht, geestig, gevat en boeiend in zijn spreken. Voor een algemeen staatkundig debat uitnemend berekend, maar voor het behandelen van zaken door gebrek aan grondige kennis ongeschikt. Ziedaar Schaepman's beeld in de Kamer. In den omgang gezellig, vroolijk, goedlachs, met iedereen op goeden voet, een aangename gast aan den maaltijd en een onuitputtelijk prater over alle onderwerpen. Schaepman heeft een uitgebreide algemeene kennis, maar oppervlakkig, heeft veel gelezen, voornamelijk op letterkundig gebied, veel gereisd, vele bekende voorstanders der katholieke beginselen in geheel Europa persoonlijk ontmoet. Op het punt van wetten en van recht in het algemeen is hij altijd een dilettant gebleven, die door zijn vlugheid en groot gemak van opnemen, wat hij hier en daar vindt, wel eenig effect maakt, maar in den grond der dingen niet doordringt. Als redenaar heeft hij de hebbelijkheid gaarne toegejuicht te worden, kiest gaarne zijne uitingen naar zijn gehoor zonder daarom bepaald onoprecht te zijn. Hij laat zich medeslepen en spreekt in een katholieke boerenvergadering heel anders dan in een gemengde kiezers-vergadering. Daardoor maakt hij wel eens den indruk van een politieken farceur. Met zijn katholicisme en zijne democratie meent hij het beide goed, maar hij vertoont dan het eerste en dan weer het laatste, zonder zich om het gemis aan verband tusschen beide veel te bekreunen.’
Na het overlijden van Schaepman voegde mijn vader hier nog het volgende aan toe:
‘Nederland verliest aan Schaepman een zijner talentvolste mannen, een trouw vaderlander en een nobel karakter. Hij heeft aan den maatschappelijken toestand der Nederlandsche Katholieken een geheel nieuw karakter gegeven. Vóór zijn optreden was een R.K. priester in protestantsche kringen altijd een eenigszins verdacht persoon. Schaepman heeft door zijn omgang, eerst met zijne letterkundige tijdgenooten, later met zijne staatkundige medestanders en ook tegenstanders deze zienswijze geheel doen veranderen. Ik herinner mij nog levendig Schaepman ten huize van den Heer van Wassenaar van Katwijk te hebben hooren declameeren, ik meen zijn Aya Sofia voor een gehoor van voor het meerendeel streng protestantsche mannen en vrouwen uit de aanzienlijke kringen. Dit was eene gebeurtenis. Men keurde het van anti-katholieke zijde zeer af.
Of zijn groote bewondering voor Kuyper, die hij verleden jaar in zijn Chronica uitsprak, geheel en al uit zijn hart kwam, zou ik niet durven verklaren. Hij zag in hem een geloovig

Monseigneur Dr. Nolens was toen echter reeds de meest naar voren tredende figuur onder de katholieke kamerfractie, tot wier uiterste linkervleugel hij toen geacht werd te behooren.

man met democratische neigingen zooals hij zelf; de staatkunde had hem tot Kuyper gebracht en hij moest als trouw bondgenoot hem verdedigen. Hij bewonderde zeer zeker Kuyper's talenten. Schaepman was in den laatsten tijd weder voorzitter der club van katholieke kamerleden. Zijn invloed in de zuidelijke provinciën heeft hij echter - geloof ik - nooit kunnen terug krijgen, sedert hij dien in de laatste jaren van het Ministerie Mackay had verloren. Zijn vriend de la Court, die toen in Den Bosch alles te zeggen had, verloor zijn invloed en Mutsaers te Tilburg werd de man, die de lakens uitgaf. 'Het Vaticaan, zoo zeide men toen in Brabant - is naar Tilburg verplaatst.'

De actie van alle linksche partijen bij de verkiezingen van 1905 verkreeg geheel het karakter van een campagne tegen den persoon van den Minister-President. Kuyper had zich door zijn Regeeringsdaden en zijn optreden tijdens zijn Ministerschap bij zeer velen in den lande gehaat gemaakt; bij alle Democraten door zijn behoudende politiek, bij de Socialisten daarenboven nog in bijzondere mate door de ‘dwangwetten’; bij de hervormde predikanten en de hoogleeraren aan de Rijks Universiteiten door de H.O. novelle; bij de tappers door de Drankwet; bij de handelsmenschen

door de protectionistische plannen; bij vele monarchaal gezinden wegens den weinigen eerbied waarmede hij de Kroon behandelde en voorts bij zeer velen door zijn partijdige benoemingen, door zijn inmenging in de zaken van de Departementen zijner ambtgenooten, met name van dat van Buitenlandsche Zaken; door zijn dorst naar macht en grootheidsvertoon en ten slotte door, zooals Staalman het uitdrukte, 'de Christelijke belijdenis meer en meer te misbruiken als een dekmantel voor onchristelijke politiek.'

Vele personen, die voorheen steeds plachten 'rechts' te stemmen waren thans, na de gedurende de laatste 4 jaren opgedane ervaring met het Christelijke Regeeringsbeleid, verzadigd van den 'Kuyper-koers' en brachten niet alleen hun stem uit op candidaten der linkerzijde, maar steunden zelfs moreel en financieel de verkiezing dezer candidaten.

Bij de eerste stemming bleef de strijd nog onbeslist. De Anti Revolutionairen leden reeds enkele verliezen. 'Niet zonder kleerscheuren' schreef 'de Standaard' dan ook boven het hoofdartikel waarbij de uitslag der stemming werd beschouwd. De Christen-Democraten bleken als partij niets te beteekenen. Staalman werd door een Vrijzinnige vervangen en hun overige candidaten verwierven slechts een gering aantal stemmen.

Bij de herstemmingen waren het de Sociaal-Democraten, die den doorslag gaven. De met Kerkelijken in herstemming komende Vrijzinnig-Democraten en Unie-Liberalen, die zich vóór algemeen kiesrecht en urgentie van Grondwetsherziening hadden verklaard, werden door het bestuur der S.D.A.P. officieel aanbevolen, doch ook zeer vele Socialisten gaven om hun haat aan Kuyper te koelen, hun stem aan Vrij Liberalen.[1)] Omgekeerd werden de Sociaal-Democraten ook van vrijzinnige zijde gesteund. De uitslag was dan ook, dat behalve in twee districten, alle candidaten der linksche partijen, die in herstemming waren gekomen, werden gekozen, waardoor het aantal zetels der coalitie tot 48 werd teruggebracht. De groot ste verliezen waren geleden door de Anti-Revolutionairen.

Abraham de geweldige was verslagen en een juichkreet

1) 'De ramp, die Kuyper heet, afwenden van ons volk, dat is de heilige plicht van elken Sociaal-Democraat', schreef 'Het Volk'.

steeg op uit geheel het vrijzinnige kamp, waar deze overwinning een gevoel van ontspanning te weeg bracht.

Het oplossen van de crisis, thans ontstaan, door de ontslagaanvrage van het Ministerie, als gevolg van den uitslag der verkiezingen, was niet gemakkelijk. De drie groepen Vrijzinnigen bezaten te zamen slechts 45 zetels; van een linksche meerderheid in de Tweede Kamer kon dus alleen gesproken worden, wanneer men daartoe ook de 7 sociaal-democratische afgevaardigden rekende, terwijl in de Eerste Kamer de linkerzijde de minderheid vormde. Bij de verkiezingen hadden de Anti-Revolutionairen Troelstra uitgespeeld tegenover de Liberalen. Eén hunner organen had de arbeiders gewaarschuwd: ‘Gij moogt de zegekar van Troelstra trekken en Borgesius zit in de koets.’ Voertuigen van allerlei soort werden trouwens in die dagen bij voorkeur gebezigd als beelden in politieke rede voeringen en caricaturen. Bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1905 had Kolkman gesproken van een met twee paradepaarden bespannen verkiezingskaros, van de bok gereden door Troelstra en van Raalte en waarin de corypheën der vrijzinnige en democratische partijen gezeten waren. Kuyper vulde later dit beeld nog aan door Troelstra de zweep in handen te geven. ‘De linkerzijde onder de zweep van Troelstra’ is nog lange jaren een gevleugelde uitdrukking gebleven.

De Koningin belastte Goeman Borgesius, den leider van de sterkste der drie vrijzinnige groepen, met de vorming van een parlementair Kabinet. Deze opdracht werd door Borgesius aanvaard, nadat hij er zich van overtuigd had, dat de Vrij Liberalen en de Vrijzinnig Democraten bereid zouden zijn het nieuwe Ministerie te steunen. Borgesius zelf wilde geen deel uitmaken van het door hem te formeeren Kabinet, omdat hij het zwakke district Enkhuizen, waar hij met een geringe meerderheid gekozen was, niet aan een nieuwe verkiezing meende te mogen blootstellen. Een parlementair Ministerie achtte hij mogelijk en levensvatbaar, vooral wanneer ook de Vrij Liberalen daarin zitting namen, waartoe de tot deze fractie behoorende kamerleden echter niet bereid waren.

Het Kabinet zou een program moeten volgen, dat de drie vrijzinnige groepen bevredigde. De grondslag zou zijn het

gemeenschappelijk program van actie van de Liberale Unie en de Vrijzinnig-Democraten. De Vrij Liberalen hadden toegezegd een zoodanig Ministerie te zullen steunen, zoover dit eenigszins mogelijk zou blijken, al meenden zij, dat in de gegeven omstandigheden het optreden van een extra-parlementair Kabinet het meest raadzaam ware geweest. Borgesius wendde zich nu tot mijn vader met het voorstel hem aan de Koningin voor te dragen om het Ministerie samen te stellen en daarvan Premier te zijn. Het is begrijpelijk, dat mijn vader op dit voorstel, om een Kabinet te vormen met een program, dat hij niet geheel kon onderschrijven, niet wilde ingaan, hoewel Pierson er zeer op aandrong dit aanbod niet van de hand te wijzen.[1)]

1) Pierson schreef hierover aan mijn vader o.a. het volgende:
‘Laat het programma u niet afschrikken. Het punt waarop het aankomt is natuurlijk het blanco-artikel. Maar dit kan met zooveel andere artikelen worden omringd, dat het ook voor den meest angstvallige al het schrikverwekkende moet verliezen. Daarbij is Grondwetsherziening op andere punten, vreemd aan de kiesrecht-quaestie of wat daarmede samenhangt, geenszins uitgesloten. Gij hebt ten aanzien van sommige dier punten bepaalde overtuigingen en de gelegenheid zou schoon voor u zijn, die in Grondwetsartikelen te belichamen. Wij doen een beroep op uw patriotisme, uw offervaardigheid. Ik deed het in 1897 en met het beste gevolg. Gij hebt mij toen verblijd met een onmiddellijke toetreding. Moge het ook ditmaal zoo zijn en alzoo verhoed worden, dat de rechterzijde al of niet met Kuyper op het kussen blijve.’
Over een onderhoud met Borgesius en Pierson over dit aanbod, teekende mijn vader o.a. nog het volgende aan:
‘Pierson toonde bij deze conferentie hoe volkomen blind hij is waar het zuiver politieke kwesties raakt. Hij vond de Grondwetsherziening een mooie kwestie; men moest zich over conservatieve denkbeelden heen zetten; het politieke moment, de moeilijkheid om met een Grondwetsherziening te komen waar in beide Kamers de meerderheid tegen is, ontging hem geheel. Soms zoude men denken, dat hij zich volmaakt van de bestaande toestanden losmaakt, daarop niet eens acht geeft. Borgesius voelde de moeilijkheden wel....
Pierson, die altijd onder één indruk is, was zeer bevreesd voor het aanblijven der rechterzijde en begreep niet, dat ik door te weigeren om met het plan van Grondwetsherziening op te treden, dit gevaar wilde doen ontstaan. Ik heb hem geantwoord, dat dit een verkeerd stellen der kwestie was. Om te voorkomen, dat de rechterzijde aan het bewind blijft, kan men niet datgene voorstellen wat men verkeerd acht. Wanneer een parlementair Ministerie met het program van L. Unie en Vrijzinnig-Democraten optreedt, zal ik waarlijk geen principieele oppositie maken; maar ik kan de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van dit program niet aanvaarden.’

Nadat nog andere personen bedankt hadden om als Premier op te treden, o.a. de Utrechtsche Burgemeester Dr. Reiger, gelukte het Borgesius ten slotte een Ministerie samen te stellen. Pierson had zijn aandacht gevestigd op Mr. de Meester, oud Thesaurier-Generaal aan het Departement van Financiën, Vice-President van den Raad van Nederlandsch-Indië, een bekwaam man, zonder staatkundige ervaring evenwel, die als Premier van het nieuwe Kabinet optrad, waarin de Vrij Liberalen niet vertegenwoordigd waren, tenzij wellicht de tot Minister van Buitenlandsche Zaken benoemde Gezant te Berlijn, Jhr. van Tets van Goudriaan kon beschouwd worden tot deze groep te behooren. Twee Vrijzinnig-Democraten maakten deel uit van dit Ministerie: de Kamerleden Mr. van Raalte, die als Minister van Justitie optrad, en Mr. Veegens, die Hoofd werd van het nieuw ingestelde Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. De overige titularissen Mr. Rink (Binnenlandsche Zaken), Cohen Stuart (Marine), Mr. Fock (Koloniën), Prof. Kraus (Waterstaat) en Generaal Staal (Oorlog) konden, naar ik meen, evenals de formateur, die de portefeuille van Financiën aanvaardde, geacht worden met de politieke opvattingen door de Liberale Unie voorgestaan, in te stemmen.

XXXIX.

Na de eerste Vredesconferentie begon het pacifisme hier te lande meer en meer ingang te vinden, dank zij vooral de gestadige propaganda van den bond ‘Vrede door Recht’, waarin ook enkele kamerleden (o.a. Goeman Borgesius en van Asch van Wijck) een leidende rol vervulden. Telken jare organiseerde deze bond den 18en Mei,[1)] den datum waarop in 1899 de Conferentie geopend werd, een feestelijke bijeenkomst, en vooraanstaande personen (van Houten, van der Vlugt, mijn vader e.a.) voerden dan het woord.

In de Tweede Kamer werd toenmaals door enkele leden (o.a. van Asch van Wijck en van Nispen tot Sevenaer) het denkbeeld van een neutraliteitsverklaring van Nederland verdedigd. Minister van Tets van Goudriaan bestreed dit

1) Ook thans wordt de 18de Mei nog onder den naam van ‘Volkenbondsdag’, als een vredesdag gevierd.

denkbeeld, dat zich z.i. niet verdroeg met een zelfstandige buitenlandsche politiek. Volgens mijn vader gaf de vestiging van het Hof van Arbitrage hier te lande een beteren waarborg voor het handhaven van den vrede voor ons land dan ooit kon verschaft worden door een neutraliteitsverklaring, welke naar zijn oordeel een ramp voor Nederland zou zijn. Sinds in 1914 gebleken is, welke waarde aan een zoogenaamde 'voortdurende', door de groote mogendheden gewaarborgde neutraliteit te hechten is, zal thans geen Nederlander deze vermoedelijk nog voor zijn vaderland begeeren.

Met het sluiten van arbitrage-verdragen werd voortgegaan.[1)] Het tractaat, in 1905 tusschen Nederland en Denemarken tot stand gekomen, was het eerste voorbeeld van een verdrag, waarbij alle geschillen zonder eenige uitzondering aan scheidsrechtelijke uitspraak werden onderworpen. Krachtens een daarin opgenomen clausule konden ook andere mogendheden zich daarbij aansluiten.

In 1902 werd de eerste zaak door het Hof van Arbitrage behandeld. Het betrof een niet zeer belangrijke kwestie tusschen de Vereenigde Staten en Mexico. Toen geleidelijk ook andere Staten tusschen hen bestaande ook soms meer gewichtige geschillen aan het oordeel van dit internationale rechtscollege onderworpen, begon men het langzamerhand meer te waardeeren, al werd het Hof door Duitschland tegengewerkt.

De Amerikaansche Maecenas en pacifist Andrew Carnegie deelde in 1902 aan onzen Gezant te Washington mede, geneigd te zijn een aanzienlijke geldsom te schenken aan de Nederlandsche Regeering als uitvoerster van de Haagsche Conventie, ten einde die te bestemmen voor de oprichting van een bibliotheek ten dienste van de ontwikkeling der vredesdenkbeelden. Hierop werden onderhandelingen gevoerd tusschen Carnegie en ons Gouvernement, welke tengevolge hadden, dat eerstgenoemde een bedrag van 1 ½ millioen dollars beschikbaar stelde voor de stichting van een gebouw, waardig

1) Wij sloten, in 1904 met Frankrijk en Portugal, in 1905 met Groot-Britannië, verdragen, waarbij alle geschillen van rechtskundigen aard en die betreffende uitlegging van tractaten, mits zij niet de levensbelangen, de onafhankelijkheid of de eer van een der contracteerende Staten aantastten noch de belangen van derde Partijen raakten, werden onderworpen aan de uitspraak van het Hof van Arbitrage.

om het Hof van Arbitrage te huisvesten, met een daaraan verbonden bibliotheek. De Regeering benoemde een Commissie van Advies,[1] welke voorstellen deed omtrent een terrein voor dit Vredespaleis[2] en omtrent het uitschrijven van een prijsvraag voor een bouwplan. Deze Commissie werd in 1904 weder ontbonden, toen Carnegie met de bovengenoemde som een stichting volgens de Nederlandsche Wet in het leven geroepen had, die tot doel zou hebben een gebouw voor het Arbitrage Hof met daaraan verbonden bibliotheek op te richten en te beheeren. Deze stichting werd gesteld onder een bestuur van vijf leden, van wie vier door de Koningin en één door den Raad van Beheer van het Hof zouden benoemd worden.[3]

Zooals men zich zal herinneren werd het volbrengen van de op het bestuur der Carnegie-Stichting in de eerste plaats rustende taak, om een terrein te kiezen, waarop deze vredestempel zou gebouwd worden, vertraagd, doordat tegen het bestemmen voor dit doel, van het Malieveld of de Koekamp, welke beide naar zijn meening en die der Regeering zeer geschikt zouden zijn, uit aesthetische en locale overwegingen een actie ontstond onder de Haagsche ingezetenen, die het groote belang van de vestiging van het Arbitrage Hof in hun stad niet schenen te beseffen. Toen ook de Gemeenteraad van 's-Gravenhage, welks medewerking hiervoor op grond van een akte van redemptie van 1576 vereischt werd geacht, er zich tegen verzette, moest naar een ander geschikt terrein uitgezien worden en ten slotte werd dit gevonden aan het begin van den Scheveningschen weg.

Een bedrag van 7 ton voor den aankoop daarvan werd door het Rijk aan de Carnegie-stichting geschonken. Het Bestuur besloot daarop een internationalen wedstrijd uit te schrijven,

1) Deze Commissie bestond uit Mr. Asser, Jhr. de Savornin Lohman, Jhr. Ruyssenaers en 5 architecten.
2) Zij stelde nml. voor, het Vredespaleis te bouwen op het hooge duin achter de Scheveningsche boschjes. Deze plaats werd echter, als zijnde te ver verwijderd van het centrum der stad, minder geschikt voor het doel geacht.
3) De Koningin benoemde voor de eerste maal: Jhr. van Karnebeek (voorzitter), Jhr. de Savornin Lohman, Baron Michiels van Verduynen en Jhr. van Citters. De Raad van Beheer benoemde Mr. de Beaufort.

ten einde plannen voor het op te richten gebouw te verkrijgen. Een groot aantal van de beste buitenlandsche en Nederlandsche bouwmeesters nam aan deze prijsvraag deel en een internationale jury kende den eersten prijs toe aan het plan van den Franschen architect Cordonnier, aan wien de uitvoering van het bouwwerk werd opgedragen, onder voorwaarde dat zijn ontwerp, waarbij geen rekening was gehouden met de kosten, zou gewijzigd worden en dat de leiding der uitvoering door hem zou geschieden in samenwerking met een Nederlandschen architect. In overleg met het Stichtings-bestuur koos hij daartoe den bouwkundig Ingenieur van der Steur.

De eerste steenlegging van het Vredespaleis had plaats in den zomer van 1907 en wel, volgens den wensch der Koningin, namens den Tsaar door den Russischen Ambassadeur Nelidow, Voorzitter der tweede Vredesconferentie, die toen te 's-Gravenhage bijeen was.

De conferentie van 1899 had nml. in haar slotzitting, op voorstel van den Franschen Gedelegeerde d' Estournelles, den wensch uitgesproken, dat meerdere dergelijke bijeenkomsten mochten plaats hebben. Aan het einde van 1904, tijdens den Russisch-Japanschen oorlog, deed Roosevelt, de toenmalige President der Vereenigde Staten, gevolg gevend aan een hem gedaan verzoek door de in dat jaar te St. Louis gehouden bijeenkomst der interparlementaire Unie, het voorstel, dat een tweede Vredesconferentie zou gehouden worden. Toen de vrede, dank zij zijne bemoeiïngen, in 1905 was tot stand gekomen, liet Roosevelt het initiatief verder aan den Tsaar over. Spoedig bleek, dat er tusschen de mogendheden geen eenstemmigheid bestond omtrent hetgeen op deze tweede conferentie behandeld diende te worden. President Roosevelt alsook de Engelsche Regeering, deze laatste daartoe door het Parlement aangezet, wenschten de oude kwestie van de beperking der bewapeningen op het programma geplaatst te zien. Vele Staten, ook Rusland zelf, hadden hiertegen bezwaar. Sommige Regeeringen dreigden zelfs, niet aan de conferentie te zullen deelnemen, indien dit vraagstuk aan de orde zou worden gesteld. De bekende Russische kenner van het Internationale Recht, Prof. de Martens, bezocht daarop in den aanvang van 1907 de voornaamste residenties van Europa, ten einde overeen-

stemming te verkrijgen tusschen de verschillende Regeeringen omtrent den inhoud van het programma der conferentie, dat door de Russische Regeering zou worden opgemaakt. De ontwapeningskwestie werd niet daarop geplaatst, doch elke Staat zou het recht hebben voorstellen ter conferentie te doen.

De invitaties gingen ook ditmaal weder van de Nederlandsche Regeering uit. Op verlangen van het Amerikaansche Gouvernement werden thans ook alle Zuid- en Midden-Amerikaansche Republieken uitgenoodigd. Dit congres is dan ook het eerste geweest waarop de vertegenwoordigers van bijna alle Staten der wereld bijeenzaten, om over gemeenschappelijke belangen te beraadslagen.[1)] Rusland had gaarne den Heiligen Stoel op de conferentie vertegenwoordigd willen zien, doch ook ditmaal stuitte dit af op het verzet der Italiaansche Regeering.

De Socialisten maakten in alle landen oppositie tegen deze conferentie, vooral op grond van de houding van den Tsaar tegenover de toenmalige toestanden in Rusland. Ook in ons Parlement brachten de Sociaal-Democraten hun stem uit tegen het verleenen van het voor de ontvangst der Gedelegeerden aangevraagde credieten.

Den 15den Juni 1907 werd dit wereldcongres, waaraan door 44 Staten werd deelgenomen, in de Ridderzaal op het Binnenhof door onzen Minister van Buitenlandsche Zaken, van Tets van Goudriaan, geopend. Mijn vader teekende hierover het volgende aan:

> ‘De zaal maakte een schoonen indruk, zij was geheel gevuld. De rede van den Minister was zeer goed en werd duidelijk uitgesproken. Nelidow, de voorzitter, een man met een indrukwekkende gestalte en een zeer Russisch uiterlijk, hield daarna een rede, die eveneens goed gesteld was, maar minder goed verstaanbaar, omdat zij te snel werd voorgelezen. Hij was eenigszins ongesteld geweest ten gevolge van een verblijf in Rusland, waar hij het klimaat, zooals hij zeide, ontwend was en daardoor wat zenuwachtig. Overigens scheen hij mij reeds dadelijk een krachtige figuur niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, veel meer een man, berekend voor het leiden eener vergadering dan de Voorzitter der vorige conferentie, Staal. In den omgang is hij een aangenaam man, zooals de meeste Russen. Blijkbaar luidt zijn instructie om alles zooveel mogelijk in verzoenenden geest te leiden. Met Bourgeois is hij zeer bevriend, voor alle Gedelegeerden

1) Alleen Liberia was niet uitgenoodigd, omdat men niet wist tot wien zich daarvoor te wenden. Costa-Rica en Honduras hadden de uitnoodiging niet aangenomen.

> der groote mogendheden zeer voorkomend, steeds gezind naar hunne wenschen zich te voegen. Toen de Japansche Gedelegeerde, die, zooals de Japanneezen in den regel, eenigszins achterdochtig schijnt te zijn, en die vreesde, dat zijn land niet de groote stelling zoude hebben, die het volgens zijne overtuiging moest innemen, aan Nelidow iets zeide van: 'n'oubliez pas que nous sommes une grande puissance' antwoordde Nelidow: 'à qui le dites-vous?' Bij de behandeling van het Reglement van orde toonde hij een goeden blik te hebben op de verhouding tusschen den voorzitter en de vergadering. Het bleek in het algemeen, dat de vertegenwoordigers der groote mogendheden den last hadden om alle onderlinge moeilijkheden te vermijden.

Minister van Tets werd tot Eere-Voorzitter der conferentie benoemd en oud-Minister de Beaufort, als eerste Nederlandsche Gedelegeerde,[1] tot Vice Voorzitter.

Den indruk dien enkele der meest in het oog vallende Gedelegeerden op mijn vader maakten, gaf hij als volgt weer:

> (Sir Edward) Fry, de Engelschman, een quaker, achterneef van Elisabeth Fry, Choate, de Amerikaan, met een eigenaardige kop, die aan de mannen van den vrijheidsoorlog laat denken. Tornielli, de Italiaan, een zeer bekwaam man, met een zonderling uiterlijk, waarop echter scherpzinnigheid en beleid staan uitgedrukt, verder de oud-bekenden van 1899 Bourgeois,[2] Turkhan Pacha,[3] Beernaert.[4] De laatste, niettegenstaande de longontsteking, die hem voor een paar weken op den rand van het graf bracht, met zijn 70 en eenige jaren, verschenen als een vijftiger, krachtig naar geest en lichaam.
> Wat bekwaamheid betreft treden het meest op den voorgrond Bourgeois en Renault,[5] die het groote voorrecht hebben van een groot gemak van uitdrukking in hunne taal. Marschall[6], de Duitscher, is een bekwaam man, goed spreker, maar een stugge natuur, spreekt weinig in bijzondere gesprekken, alleen over zaken. Voor den gezelligen omgang is hij van weinig waarde, meer uit natuurlijken aard dan uit aangeboren hooghartigheid. Tornielli,[7] de Italiaan, is zeer scherpzinnig, zeer slim, aangenaam in den omgang naar mijne ondervinding, hoewel anderen hieromtrent niet eenstemmig denken.

1) De Nederlandsche Delegatie bestond uit de Heeren: Mr. de Beaufort, Mr. Asser, de oud-Luitenant-Generaal, Jhr. den Beer Poortugael, de vice-Admiraal Jhr. Röell en de oud-Minister Mr. Loeff, Gedelegeerden; Luitenant Kolonel van Oordt en Luitenant ter zee Surie, technische Gedelegeerden. Jhr. van Eysinga en Jhr. van Karnebeek Jr., adjunct-Gedelegeerden.
2) Leon Bourgeois, oud-Minister, Senator, eerste Gedelegeerde van Frankrijk.
3) Turkhan Pacha, Ambassadeur, eerste Gedelegeerde van Turkije.
4) A. Beernaert, oud-Minister, eerste Gedelegeerde van België.
5) Prof. L. Renault, bekend kenner van het Internationale Recht, Gedelegeerde van Frankrijk.
6) Baron Marschall von Bieberstein, oud-Minister van Buitenlandsche Zaken.
7) Graaf Tornielli Brusati di Verlano, Senator, Ambassadeur te Parijs.

> Onder de Zuid-Amerikanen is de Braziliaan Ruy Barbosa een zeer bekwaam man met een zeer onafhankelijk oordeel; Hij is tegen de leer van Drago[1] en verklaarde mij ook, zeer tegen de Braziliaansche wet tot valorisatie van de koffie te zijn, wat mij niet weinig verwonderde, maar mij een zeer gunstigen indruk gaf van 's mans economische denkwijze.'

Evenals in 1899, hadden ook thans vele bekende buitenlandsche pacifisten zich naar 's-Gravenhage begeven, o.a. Bertha von Suttner en Stead, die als Redacteur optrad van 'le Courrier de la conférence', een blad dat tijdens het congres dagelijks verscheen en alles vermeldde wat daarop betrekking had. Deze vredesvrienden vonden een centrum in de Cercle International, gedurende de conferentie gevestigd op de Princessegracht, waar o.a. lezingen werden gehouden door bekende pacifisten van verschillende nationaliteit.

Ook Carnegie bezocht onze residentie gedurende enkele dagen tijdens het bijeenzijn der conferentie, ten einde het terrein te bezichtigen, waar het Vredespaleis zou verrijzen. Hij was daarover zeer voldaan en roemde de schoone omgeving. Mijn vader schreef van hem:

> Carnegie is klein van postuur, wit haar en witte baard, doordringende slimme oogen, hij spreekt met vuur, zonder eenige aanstellerij, eenvoudig in zijn optreden.

Over een Deputatie uit Korea, die tijdens de conferentie te 's-Gravenhage vertoefde, vond ik het volgende in de aanteekeningen van mijn vader vermeld:

> Een deputatie uit Korea is hier aangekomen. Een Vorst uit het keizerlijk huis met een paar oud-ministers. Zij hebben mij hunne kaartjes gebracht, waaruit ik bemerkte, dat zij in de Wagenstraat logeerden. Mij naar het bedoelde adres begevend, bevond ik, dat hunne woonplaats een koffiehuis met logement van den vierden rang was. Een jonge dame in reform-

1) Dr. Drago, Gedelegeerde van Argentinië, was in 1902 als Minister van Buitenlandsche Zaken dier Republiek krachtig opgekomen tegen de dwangmaatregelen, welke Duitschland en Engeland tegen Venezuela toepasten, teneinde de Regeering dezer Republiek aan te zetten tot betaling van het terzake van gesloten leeningen aan onderdanen dier mogendheden verschuldigde. Zoowel juridische als politieke gronden voerde hij aan om het onrechtmatige van een gewapend optreden in zulk een geval te betoogen. Deze zoogenaamde Drago-leer verdedigde hij ook ter conferentie en een voorstel van de Amerikaansche Delegatie werd aangenomen, waarbij een gewapend optreden als bovenbedoeld ongeoorloofd werd verklaard, tenzij de Staat, die zijn schulden niet betaalt, mocht geweigerd hebben een door de crediteuren voorgestelde arbitrage aan te nemen of zich niet onderwerpt aan een arbitraal vonnis ter zake.

kleeding met niet al te puriteinsche allures nam mijn kaartje in ontvangst, na mij te vergeefs te hebben aangezocht om de Heeren persoonlijk te gaan opzoeken. Vervolgens ontving ik een verzoek om aan den Vorst audiëntie te verleenen. Voordat ik hem antwoordde raadpleegde ik Nelidow en den Minister van Buitenlandsche Zaken. De eerste zeide mij dat Rusland nu niets meer voor Korea kon doen, nu het geheel aan Japan zijn lot had toevertrouwd. Korea, als alle Oostersche Staten, was nu, wanneer het in moeilijkheden kwam, dadelijk bij de hand om Japan te hulp te roepen, maar evenzeer, wanneer het iets wilde tegen den zin van Japan om zich op de Europeesche mogendheden te beroepen. Japan is echter heer en meester en heeft volgens overeenkomst ook de buitenlandsche Staatkunde van Korea in handen. Het kan wel tegenstribbelen zeide Nelidow, maar het helpt nu niet meer. Net als Beyeren tegen Pruisen zeide ik. Nelidow lachtte en verhaalde mij, dat toen na 1866 Baden gevraagd had om in den Noord-Duitschen Bond te worden opgenomen, de abbé Liszt, de compositeur, hem zeide: 'Het konijn zeide tegen den kok, dat het wel levend wilde gevild en gebraden worden, maar de haas verzocht, dat de kok hem eerst zou doodsteken.' Baden is het konijn en Beyeren is de haas.

Van Tets achtte het 't best om aan de Koreëers te zeggen, dat zij zich maar schriftelijk moesten wenden tot het Ministerie, dan kon hun worden geantwoord, dat de Russische Regeering hen niet als genoodigden had opgegeven. Wilden zij zich dan nog eens tot Rusland wenden, zoo stond het hun vrij.
Ik deelde dit dan ook aan de Heeren mede, natuurlijk alleen het eerste. De Vorst, een jong man met een Aziatisch voorkomen, meer aan de Chineezen dan aan de Japanneezen latend denken, sprak goed Fransch. Hij moet, naar ik vernam, op de krijgsschool van St. Cyr zijn geweest. Nadat ik hem mijn meening had gezegd, vertaalde hij die voor zijne twee metgezellen in het Koreaansch, een hardklinkende taal. Met Aziatische beleefdheid bedankte hij mij. Hij had alle hoop op de Nederlandsche Regeering, want de Europeesche Vorsten hadden de vredesconferentie in Nederland gehouden, omdat het Nederlandsche volk het rechtvaardigste volk van de wereld was en zulk een volk zou de zaak van Korea niet versmaden.
De vraag of deze menschen wezenlijk door den Keizer van Korea zijn uitgezonden, is niet met zekerheid te beantwoorden. Nelidow betwijfelde het, zij maken echter niet den indruk van bedriegers en deelden mij mede, dat zij in het bezit van volmachten waren, die ik hen dan ook aanraadde aan de Nederlandsche Regeering over te leggen.[1)]

Vrij algemeen was men van oordeel, dat deze conferentie meer bijval had onder hen, die de openbare meening vormden, dan de vorige. Zelfs in Duitschland was naar het schijnt toenmaals een vooruitgang waar te nemen in de verspreiding der vredesdenkbeelden.

1) De Koreaansche Prins hield een rede in de Cercle International, waarin hij met vuur voor de onafhankelijkheid van zijn land pleitte.

Ook tal van vreemde journalisten vertoefden in den zomer van 1907 in onze residentie. De pers was over het algemeen

over deze conferentie gunstiger gestemd en beschouwde haar ernstiger dan de vorige, waarmede zij placht den draak te steken.

De zittingen waren thans in zooverre openbaar, dat het publiek op de algemeene vergaderingen werd toegelaten met kaarten, door den President afgegeven en voorts werden uitgebreide mededeelingen aan de pers verstrekt.

Het is niet mogelijk om hier, een zelfs oppervlakkig, overzicht te geven van alle onderwerpen waarover op deze conferentie, die vier maanden bijeen is geweest, werd beraadslaagd en van hetgeen zij heeft tot stand gebracht. Met behulp van de door mijn vader over dit congres gemaakte aanteekeningen wil ik echter het een en ander daarover vermelden, dat voor een deel misschien niet algemeen bekend is.

Dat de ontwapeningskwestie ook ditmaal ten doode was opgeschreven kon van den aanvang af worden voorzien. Een fraaie begrafenis viel haar evenwel ten deel. Deze had plaats in de algemeene zitting van 17 Augustus. Zooals vooraf was afgesproken gaf de eerste Engelsche Gedelegeerde Sir Edward Fry in een lange rede een overzicht van de levensgeschiedenis van dit onderwerp, van af zijn geboorte in 1898, en hij stelde de conferentie voor, uit te spreken, dat het hoogst wenschelijk was, dat de Regeeringen het ernstig onderzoek van dit vraagstuk zouden hervatten, welke wensch zonder stemming werd aangenomen, nadat ook Nelidow een lijkrede had gehouden, waarbij hij constateerde, dat de kwestie nog niet rijp was, om in behandeling te worden genomen.

Geen der talrijke voorstellen van verschillende Delegaties, om arbitrage, hetzij voor alle internationale geschillen behoudens uitzonderingen, hetzij voor geschillen betreffende bepaald aangeduide onderwerpen, verplichtend te stellen, kon de algemeene instemming verwerven. Het was voornamelijk Duitschland, dat zich hiertegen verzette, al had Baron Marschall aanvankelijk te kennen gegeven, dat Duitschland het beginsel van verplichte arbitrage aanvaardde, zij het ook met tal van reserves. Nadat vier maanden lang de eerste Commissie, die met de behandeling van alle kwesties betrekking hebbend op arbitrage was belast, over de verplichte arbitrage had beraadslaagd en alle pogingen, vooral door de Fransche

Gedelegeerden, gesteund door de Engelsche en Amerikaansche, aangewend om tot eenstemmigheid te geraken, waren mislukt, deed, tegen het einde der conferentie, de Russische Delegatie bij monde van de Martens nog een bemiddelingsvoorstel.[1)] De Duitsche afgevaardigden, die hiervan vooraf niet waren onderricht, toonden zich hevig verstoord.

Een daarna alsnog door Oostenrijk gedaan voorstel[2)] wilden o.a. Frankrijk, Engeland en de Vereenigde Staten niet aanvaarden. Hierdoor ontstond tusschen de tegenstanders van verplichte arbitrage, met name de Duitsche Delegatie, en de vurige voorstanders, in het bijzonder de Fransche Gedelegeerden Bourgeois (die Voorzitter der 1ste Commissie was) en d'Estournelles, tijdelijk een gespannen verhouding. De eendracht tusschen de Gedelegeerden werd evenwel weder hersteld, toen op voorstel van den Italiaanschen afgevaardigde Tornielli een verklaring[3)] werd aangenomen waarvan de redactie, door een bijzondere Commissie was ontworpen en

1) Dit voorstel luidde aldus: 'A raison de la grande difficulté de déterminer l'étendue et les conditions, dans les quelles le recours à l'arbitrage obligatoire pourrait être reconnu par le suffrage unanime des Puissances et dans un Traité universel, les Puissances contractantes se bornent à consigner dans l'acte additionnel, annexé à la présente Convention, les cas, dignes d'être pris en considération selon la libre appréciation des Gouvernements respectifs. Cet Acte additionnel n'aura pas de force obligatoire que pour les Puissances qui le signeront ou y adhéreront.'
2) Volgens dit Oostenrijksche voorstel zouden de Regeeringen, na het sluiten der conferentie, de kwestie van de toepassing der verplichte arbitrage aan een ernstig en diepgaand onderzoek onderwerpen. Vóór een vastgestelden datum zouden de mogendheden elkaar dan, door tusschenkomst der Nederlandsche Regeering, mededeelen, welke geschillen zij bereid zouden zijn overeen te komen aan verplichte arbitrage te onderwerpen.
3) Deze 'déclaration' luidde aldus: 'La conférence, se conformant à l'esprit d'entente et de concessions réciproques qui est l'esprit même de ses délibérations,
Arrête la déclaration suivante qui, tout en réservant à chacun des Etats représentés le bénéfice de ses votes, leur permet à tous d'affirmer les principes qu'ils considèrent comme unanimement reconnus:
Elle est unanime
1e. À reconnaître le principe de l'arbitrage obligatoire
2e. À déclarer que certains différends, et notamment ceux relatifs à l'interprétation et à l'application des stipulations conventionnelles internationales, sont susceptibles d'être soumis à l'arbitrage obligatoire sans aucune restriction.
Elle est unanime enfin à proclamer que, s'il n'a pas été donné de conclure dès maintenant une Convention en ce sens, les divergences d'opinion qui se sont manifestés n'ont pas dépassé les limites d'une controverse juridique et qu'en travaillant ici ensemble pendant quatre mois, tous les Etats du monde, non seulement ont appris à se comprendre et à se rapprocher davantage, mais, ont su dégager, au cours de cette longue collaboration, un sentiment très élevé du bien commun de l'humanité.'

waarin het resultaat der beraadslagingen was samengevat.

De volgende aanteekeningen van mijn vader geven hierover nadere bijzonderheden:

> De vergadering op Zaterdag 1.1. 5 October gehouden was buitengewoon belangrijk wegens de redevoeringen gehouden door de eerste mannen. Beldiman[1] en Marschall spraken tegen de verplichte arbitrage. De eerste was niet zoo welsprekend als de tweede, maar hield toch een zeer knappe rede, minder met kleine argumenten werkend dan de Duitsche Gedelegeerde. 's Namiddags een zeer heldere en fraaie rede van Renault en daarna een Engelsche van Choate, vol Amerikaansche humor.
> Bij de stemming over het beginsel stemden Duitschland, Oostenrijk, Rumenië, Turkije o.a. tegen; België vóór, maar het zal tegen de lijst[2] stemmen; de verklaring door den Belgischen Gezant met zwakke stem voorgelezen, heb ik niet kunnen volgen. De Belgen zijn eenigszins met hun figuur verlegen.
> Het is een eigenaardig genot achtereenvolgens de eerste mannen van de verschillende landen der geheele wereld te hooren spreken.
> 10 October. Heden heeft de eerste Commissie hare werkzaamheden voltooid. Tal van redevoeringen aan het adres van den President Bourgeois. Wie niets van het voorafgegane wist, zou gedacht hebben, dat alles in de grootste eendracht tot stand was gekomen. Toch heeft deze Commissie aanleiding gegeven tot groote spanning onder de mogendheden, die met moeite tot kalmte is gebracht. Reeds van den aanvang af was het te voorzien, dat er van de verplichte arbitrage niets zoude kunnen komen, maar de Franschen, geholpen door de Amerikanen en de Engelschen wilden doorzetten. Zij wilden Duitschland alleen laten staan, wat echter niet kon gelukken, omdat de triple Alliantie, dat niet kon gedoogen. De Franschen, vooral d'Estournelles, konden dit niet begrijpen. Men zoude inderdaad iets hebben kunnen tot stand brengen, indien men het Oostenrijksche voorstel had willen aannemen, doch hiertegen hadden Engeland, Frankrijk en de Vereenigde Staten overwegend bezwaar. Zij wilden zoo mogelijk het aangenomen voorstel[3] met een meerderheid van ± 30 tegen 9, dat een lijst van onderwerpen bevatte, die voor verplichte arbitrage werden aangewezen, door de voorstemmenden doen teekenen en als een op de Conferentie geteekende Conventie doen aannemen. Hiertegen bestond uit den aard der zaak bij de tegenstanders, Duitschland en Oostenrijk aan het hoofd, met Rumenië, België en Griekenland en eenige andere achter zich, onoverkomelijk bezwaar. Rusland stond tusschen beide,

1) Beldiman, Eerste Gedelegeerde van Rumenië, Gezant te Berlijn.
2) nml. de lijst, oorspronkelijk door Portugal voorgesteld, later door de Vereenigde Staten en Groot-Britannië in hun voorstel overgenomen, vermeldend de onderwerpen waaromtrent de verplichting tot het inroepen van arbitrage onvoorwaardelijk zou aanvaard worden.
3) Dit was een voorstel geweest van de Britsche en de Amerikaansche Delegaties.

het deed een bemiddelingsvoorstel, dat door de Martens alleronhandigst verdedigd en daarenboven van zeer gebrekkigen aard, een allerongelukkigsten indruk maakte. Bourgeois deed daarenboven een zwakke poging om dit voorstel, voordat men het gedrukt vóór zich had, dadelijk na de aankondiging door de vergadering te doen aannemen. Dit werd natuurlijk niet gedaan, de vergadering werd verdaagd tot den volgenden dag.

Het voorstel was door de Martens in overleg met de Franschen beraamd en men had er onbegrijpelijkerwijze Oostenrijk en Duitschland geheel onkundig van gelaten. Gelukkig ging de vergadering zonder openlijke uitbarsting van boosheid uiteen. Nelidow was zeer getroffen. Ik kon niet nalaten hem te zeggen: 'La proposition russe a fait un très mauvais effet.' Hij gaf het mij volkomen toe en het bleek mij uit zijne verdere mededeelingen, hoe onbekookt deze zaak was voorbereid. Toen de Martens zijn voorstel had gedaan, had Marschall gevraagd of het een voorstel van de Martens was of van de Russische Delegatie. Van de Russische Delegatie antwoordde de Martens, maar het scheen mij toe uit Nelidow's mededeelingen, dat dit punt niet eens besproken was. Er werd toen achter de schermen onderhandeld om te zien hoe men een oplossing zoude vinden. Aan alle dergelijke geheime onderhandelingen heb ik nimmer getracht deel te nemen, omdat ik dit gevaarlijk acht voor de Gedelegeerde van een klein land en vooral van Nederland, waar de conferentie vergadert. De uitslag bleek op de volgende vergadering. Ik ontmoette den middag vòòr deze vergadering toevallig Kriege, den Hoofdambtenaar van Buitenlandsche Zaken te Berlijn en Gedelegeerde van Duitschland, in een restaurant en dejeuneerde met hem. Hij was den vorigen dag op de vergadering groen en geel geworden van boosheid. Als echt Pruisisch bureaucraat was hij geweldig verstoord over het gebeurde. Wir sind furchtbar gereizt, eine Katastrophe ist sehr nahe, zeide hij mij. Ik antwoordde, dat de Russen goede bedoelingen hadden gehad, maar deze op zeer onbeholpen wijze hadden uitgevoerd. Niet de Russen, maar de Franschen hebben de schuld van alles, zeide hij. Bourgeois was volgens hem de kwade man.

Op de vergadering vroeg niemand het woord over het voorstel van de Martens. Choate, van de Vereenigde Staten, verklaarde met een kort woord zich ertegen, Sir Edward Fry er voor, toen dadelijk stemming; het werd aangenomen met een redelijke meerderheid. Ik onthield mij van stemming, wat mij het meest regelmatig scheen met het oog op onze houding, die altijd ten voordeele van verplichte arbitrage was geweest. Voorstemmen wilde ik niet, tegenstemmen evenmin. Na de aanneming verklaarde de Martens, dat het zijn doel was geweest om een voorstel te doen, dat met algemeene stemmen zou worden aangenomen. Nu dit niet was geschied, trok hij het voorstel in. De zwarte wolk was weggedreven.

Nu kwam nog het Oostenrijksche voorstel waarover lang werd beraadslaagd. De Oostenrijksche Ambassadeur (Mérey de Kapos-Mére) deed zich als een voorzichtig en behendig spreker kennen. In overleg met den Minister van Tets, met wien ik 's morgens een lang onderhoud had

gehad, verklaarde ik, dat wij nu vóór zouden stemmen, zooals wij reeds in het Comité d'Examen hadden gedaan. Servië, dat evenals wij vóór het voorstel van verplichte arbitrage had gestemd maar tevens voor het Oostenrijksche (?Russische) voorstel, sloot zich bij mij aan. Het voorstel werd verworpen. Had men het aangenomen, men zoude een heel eind verder zijn geweest, maar de Engelschen, die geen eigenlijken Diplomaat onder hunne gedelegeerden hebben, bleven op hun onverzettelijk standpunt

staan en de Franschen wilden niet in het zog van de Triple Alliantie varen. Rusland stemde vóór. Brazilië onthield zich, de meeste Zuid-Amerikaansche Republieken tegen. De Vereenigde Staten, die voor niemand willen buigen, vooral niet voor Europeesche monarchiën verklaarden zich bij monde van Choate zeer kras tegen het voorstel en meenden, dat de minderheid voor de meerderheid moest wijken, wat door Nelidow werd bestreden. Marschall voegde zich hierbij, doch sprak overigens over de zaak zelve niet Nu was er niets tot stand gekomen. Tornielli stelde voor een algemeene verklaring, waarbij zich allen konden nederleggen. Bourgeois steunde dit en er werd een Commissie benoemd om deze verklaring vast te stellen, die den volgenden middag zoude worden behandeld.
Heden (11 October) was de vergadering waarover dit voorstel zoude worden gestemd. s' Morgens conclave der groote mogendheden. De Amerikanen weigerden te komen, maar Nelidow deelde mij vóór de vergadering mede, dat de vrede tusschen Bourgeois en Marschall gesloten was en dat Bourgeois zich buitengewoon verstandig en tegemoetkomend had betoond. In de vergadering had Bourgeois gehoopt, dat zonder beraadslaging met algemeene stemmen behalve de Vereenigde Staten de verklaring zoude zijn aangenomen, maar de Belgen wilden spreken; van den Heuvel[1)] verklaarde echter als concessie vóór te stemmen. Beernaert, die wel in de stad was, hield zich stil en was zelfs, zoo ik meen, niet in de vergadering aanwezig. Na nog een verklaring van Choate te hebben aangehoord en een paar korte verklaringen o.a. van Sir Edward Fry, werd het voorstel aangenomen, met een aantal onthoudingen.
Toen eindigde de vergadering met een algemeene hulde aan Bourgeois, als een blij eindend treurspel. Het maakte zeker een komischen indruk al deze betuigingen, waarbij ook werd betoogd, dat er toch nog veel was verkregen. Of echter de wrok geheel verdwenen is, zou ik niet durven beslissen.

Over deze zelfde zaak maakte mijn vader eenige dagen later (13 October) nog de volgende aanteekeningen:

De laatste dagen waren dramatisch, half tragisch, half komisch. Een oogenblik dreigde een uitbarsting, die de conferentie uiteen had kunnen doen stuiven. Ik vreesde er inderdaad voor, nadat de Martens zijn voorstel had gedaan, dat Marschall zich niet zoude hebben bedwongen, doch wellicht was er eenige vertooning bij. Nelidow heeft waarschijnlijk ter wille van de Franschen dit voorstel laten doen, wel vooruit ziende, dat het niet zoude slagen. Verbazend was de onhandigheid waarmede de Martens het verdedigde. Herhaaldelijk geeft deze bekwame en geleerde man bewijzen van gemis aan beleid in het behandelen van zaken. Ik vermoed, dat hij als Rus gewoon is menschen van beperkte ontwikkeling en een groot gevoel van onderdanigheid tegen zich over te hebben en daardoor wordt aangemoedigd om met voorstellen te komen, waarvan de leden der

1) M.J. van den Heuvel, Gedelegeerde van België; oud-Minister van Justitie.

conferentie de strekking dadelijk doorzien, ofschoon hij tracht die te bedekken door een of andere drogrede.
Hij handelde in deze zaak vermoedelijk onder Franschen invloed; de Franschen, althans Bourgeois, zullen wel begrepen hebben, dat Duitschland en Oostenrijk dit niet konden slikken, maar zij hebben waarschijnlijk

gedacht: laat Rusland het maar eens beproeven, men kan niet weten welken loop de zaak nog nemen kan.
De Triple Alliantie houdt zich wel bijeen. Oostenrijk is Duitschland te hulp gekomen en Italië dat altijd voor verplichte arbitrage is geweest, heeft Duitschland niet alleen willen laten staan.
De Franschen hebben de fout begaan het Oostenrijksche voorstel niet aan te nemen. Zij hadden door de aanneming Duitschland in een moeilijke stelling gebracht, want Marschall had verklaard, dat Duitschland zeer belangrijke voorstellen zoude doen. Nu zijn zij vrij van deze toezegging.
Marschall heeft geheel de oude tactiek van von Bismarck gevolgd: zich voordoen alsof men een zaak wil en zeer warm er voor is en zorg dragen, dat de uitvoering onmogelijk wordt.
Marschall en de Merey waren beiden bij van Tets geweest om Nederland ook te winnen voor hunnen tegenstand, maar van Tets weigerde zeer terecht. Marschall zei na de vergadering tot mij: ‘Nous avions compté sur votre vote; je croyais que votre Gouvernement serait trop sérieux pour voter la liste. Ik antwoordde hem: Alors à votre avis l'Angleterre n'est pas non plus un Gouvernement sérieux. Non, mais il y a des Gouvernements peu sérieux qui ont voté pour la liste.
Toch blijf ik overtuigd, dat wij goed hebben gehandeld, wij hebben gestemd met de vooruitstrevende Regeeringen en door onze stem vóór het Oostenrijksche voorstel getoond, dat wij de zaak niet als een politieke kwestie beschouwden. België, dat tot de meest besliste tegenstanders behoorde, was wel eenigszins jaloersch van onze houding, naar ik meen.
Beernaert had gaarne voorgestemd, maar de Koning wegens den Congo had besliste instructies gegeven.

Ook de pogingen om het Hof van Arbitrage te hervormen en tot een werkelijk permanent college te maken, mislukten, zij werden vooral zeer bestreden door België, dat naar het schijnt eenigszins afgunstig was op Nederland, omdat men in eerstgenoemd land zeer begeerd had, dat de vredesconferenties te Brussel zouden worden gehouden en het Hof aldaar gevestigd zou worden.

De kwestie van de erkenning der onschendbaarheid van privaat eigendom bij zee-oorlogen, stuitte vooral af op den tegenstand van Engeland, dat zijn oude staatkunde getrouw bleef en voorts van Rusland, Frankrijk en Japan. Het voorstel der Amerikaansche Delegatie hieromtrent, o.a. door Nederland krachtig ondersteund, verwierf 21 stemmen, waaronder die van verschillende groote Staten in en buiten Europa. De vergadering der 3e Commissie, waarin dit voorstel in stemming kwam werd gepresideerd door de Martens, die, blijkens de aanteekeningen van mijn vader een partijdige Voorzitter was:

> Na de stemming gaf hij dadelijk een blijkbaar reeds vooruit opgemaakte opgave van het aantal inwoners der voorstemmende Staten, waaruit hij meende te kunnen bewijzen, dat het aantal bewoners der tegenstemmende landen veel grooter was dan dat der voorstemmende, de 400 millioen van China (dat vòòr had gestemd) aftrekkende, tegen welke aftrekking de Chineesche afgevaardigde dadelijk opkwam. Ook gaf hij een zeer partijdige voorstelling van de zaak, die echter weinig indruk zal hebben gemaakt, omdat de meeste aanwezigen op de hoogte van de kwestie waren. De kalme houding van Choate, de eerste Amerikaansche Gedelegeerde was allereigenaardigst.

Bemiddelingsvoorstellen daarop door België, Brazilië en Frankrijk gedaan, vonden evenmin voldoende instemming en werden successievelijk ingetrokken. Een voorstel van Engeland tot afschaffing der oorlogscontrabande wekte bij sommige andere Staten achterdocht (‘timeo Danaos et dona ferentes’ zei Marschall met betrekking tot dit voorstel aan mijn vader.) Sommigen beweerden, dat Engeland het voorstel alleen had gedaan om effect te maken, wetend dat het toch zou verworpen worden. Mijn vader meende evenwel, dat Engeland er voor zich zelf voordeel in zag. Voor de neutralen ware z.i. aanneming van dit voorstel een groot voordeel. De booten der internationale stoomvaartlijnen zouden dan bij oorlog, indien zij een neutrale vlag voerden, feitelijk van het recht van onderzoek bevrijd zijn. Bij de behandeling van dit voorstel bleek de verhouding tusschen Engeland en de Vereenigde Staten, die tijdens de vorige conferentie zeer innig was, veel minder vriendschappelijk te zijn. De Engelsche Gedelegeerde Lord Reay[1)] maakte de opmerking, dat in 1855 Marcy als Staatssecretaris der Vereenigde Staten reeds de afschaffing der contrabande verdedigd had, waarop de Amerikaansche Afgevaardigde Porter antwoordde, dat de ouderwetsche Staatkunde van Marcy niet meer werd gehuldigd in Amerika, maar wel de meer moderne van Roosevelt. De Vereenigde Staten stemden dan ook tegen, evenals o.a. Duitschland, Rusland en Frankrijk.

De Gedelegeerden, die zich vóór het Engelsche voorstel hadden verklaard, werden daarop door Sir Edward Fry uit-

1) Lord Reay, oud-Gouverneur van Bombay, onder Staatssecretaris van Britsch-Indië, was van geboorte Nederlander: Mr. D.J. Baron Mackay van Ophemert. Vóórdat hij in 1877 Britsch onderdaan werd, was hij enkele jaren lid der Tweede Kamer.

genoodigd samen te komen in het Hôtel des Indes. Over deze bijeenkomst teekende mijn vader het volgende op:

> Lord Reay deelde aan de aanwezigen mede, dat de Engelsche Delegatie, die een concept-tractaat had laten drukken, dat bij de uitnoodiging was gevoegd, gaarne wilde weten of de Gedelegeerden dit tractaat zouden willen teekenen, in welk geval men het in de conferentie wilde brengen.
> De Oostenrijksche Ambassadeur nam dadelijk het woord en verklaarde dat, schoon zijn Regeering vóór de afschaffing had gestemd, hij toch bezwaar maakte om thans ter conferentie dit tractaat te teekenen, daar dit geheel zoude indruischen tegen de gewoonte, ook bij de vorige conferentie gevolgd, om alleen tractaten te sluiten, die door de meerderheid werden goedgekeurd, indien deze meerderheid niet uit bijna alle Staten bestond. Thans waren er drie groote Europeesche mogendheden, die zich tegen de zaak hadden verklaard. Hij raadde zeer sterk af, om thans van dezen regel af te wijken. Men kón altijd later, na afloop der conferentie, een dergelijk tractaat sluiten, indien de gezindheid daartoe bestaat. De Italiaansche Ambassadeur verklaarde hiermede in te stemmen. Enkele anderen lieten zich in denzelfden geest uit. De Zwitsersche Gezant ook, doch hij sprak de hoop uit, dat de Engelsche Regeering, na afloop der conferentie de zaak zoude ter hand nemen. Er was wel eenige ontstemming over deze zaak.
> De Amerikaansche Admiraal Sperry, die ook aanwezig was, zeide mij na afloop: 'it would have been a scandal if we had done what the English Delegation wished' en Nelidow zeide mij den volgenden dag 'ce que les Anglais ont voulu faire hier était très incorrect.'
> Ik heb de bijeenkomst bijgewoond zonder een woord te zeggen, alleen na afloop heb ik Sir Edward Fry gezegd, dat ik meende, dat de Oostenrijksche Ambassadeur terecht de zaak had afgemaakt, doch dat de Nederlandsche Regeering zeer sympathiek gezind was tegenover het Engelsche voorstel.

Als het belangrijkste resultaat van den arbeid dezer conferentie werd algemeen beschouwd de oprichting, op voorstel van Engeland, Duitschland, Frankrijk en de Vereenigde Staten, van een permanent Internationaal Prijzenhof, dat te 's-Gravenhage zijn zetel zou hebben. Er bestond aanvankelijk verschil van opvatting tusschen Engeland en Duitschland omtrent deze aangelegenheid, doch na besprekingen gelukte het, door onderlinge concessies, tot een gemeenschappelijk voorstel te geraken. Alle Staten, die de overeenkomst aangingen zouden in dit Hof door een rechter vertegenwoordigd worden, de groote mogendheden voortdurend, de andere Staten voor één of twee jaren gedurende een zesjarig tijdvak. Nederland zou in zooverre boven de overige kleine mogendheden bevoordeeld worden, doordat het gedurende drie jaren een lid en gedurende drie jaren een plaatsvervangend lid in het Hof zou hebben. Het verdrag betreffende dit Prijzenhof is echter nimmer

geratificeerd. Engeland had hiertegen bezwaar zoolang niet het prijsrecht, dat door het Hof zou moeten worden toegepast geregeld was. De Declaratie van Londen van 1909 bevatte nu wel een zoodanige regeling, doch deze ondervond in Engeland zelf vrij sterke afkeuring en werd dan ook niet bekrachtigd. Het Prijzenhof bestaat dus nog steeds alleen op papier.

Eén van de belangrijkste verdragen door de tweede Vredes-conferentie tot stand gebracht is dat betreffende de rechten en plichten van neutrale Staten in geval van zee-oorlog. Hierin komen o.a. vrij uitvoerige bepalingen voor, die in acht moeten genomen worden wanneer aan vijandelijke oorlogsschepen den toegang tot neutrale havens wordt verleend. Over deze kwestie werd door mijn vader, voordat hieromtrent een beslissing was genomen het volgende opgeteekend:

> De kwestie van de behandeling der vijandelijke schepen in neutrale havens, die voor ons van groot belang is, zal misschien, juist door de uiteenloopende belangen der groote mogendheden, een beslissing verkrijgen, die een even onbestemden toestand in het leven roept als de bestaande. Ik vroeg Tornielli of hij geen kans zag de verschillende meeningen tot een gemeenschappelijke te vereenigen, maar het scheen mij, dat hij weinig lust gevoelde om dit te beproeven, omdat zijn land groot belang heeft bij een zeer ruime toepassing, terwijl Engeland en Japan een zeer nauwe toepassing wenschen. Intusschen zal het zaak zijn te trachten iets te verkrijgen. Alles beter dan het behoud der bestaande onzekerheid. Ik heb er intusschen sterk op aangedrongen, dat wij in deze zaak geen andere rol spelen dan een zeer lijdelijke, wij moeten zien wat te verkrijgen is. Asser is voor een zeer ruime toepassing van het beginsel van kolenverschaffing, wat mij betreft ik zie daarin wel eenig gevaar, hoezeer het op den weg der vooruitgang is gelegen om de beperkingen van de bevoegdheden der neutralen zooveel mogelijk weg te nemen. Ik hecht voor ons het meest aan vaste regels, zoodat wij weten waaraan ons te houden.
> Beernaert vroeg mij heden, welk standpunt wij dachten in te nemen, ik antwoordde hem, dat de kwestie voor ons met het oog op onze Koloniën zeer belangrijk was. Iedereen begrijpt, dat dit vraagstuk, dat de groote mogendheden zoozeer verdeelt, tot netelige beraadslagingen aanleiding kan geven.

Ten slotte werd aangenomen, dat vijandelijke oorlogschepen in neutrale havens slechts zooveel kolen mogen laden als noodig is om de naaste haven van hun eigen land te bereiken, tenzij de betrokken onzijdige Staat den regel heeft aangenomen, dat de bunkers geheel mogen worden aangevuld.

Vrij algemeen waren de Gedelegeerden van meening, dat Rusland deze conferentie zeer gebrekkig had voorbereid en dat, indien men inderdaad belangrijke regelingen tot stand wilde brengen, een andere wijze van voorbereiding dringend noodzakelijk was. Over een plan van Engelsche zijde om voortaan de Nederlandsche Regeering met de voorbereiding der Vredesconferentiën te belasten, ontleen ik het volgende aan de aanteekeningen van mijn vader:

> Sir Edward Fry heeft mij dezer dagen vertrouwelijk gesproken over een plan, om in het vervolg de voorbereiding voor de volgende vredescongressen op te dragen aan de Nederlandsche Regeering met een adviseerend comité van 9 vertegenwoordigers van Rusland, Frankrijk, Japan, Engeland, Spanje, Duitschland, Italië, Oostenrijk, de Vereenigde Staten van Amerika. Hij verzocht mij de Nederlandsche Regeering te polsen over dit plan. Ik heb dit gedaan; het antwoord van van Tets was, zooals ik vooruit begreep, tegen de zaak zelve geen bezwaar, maar wij kunnen geen plan in overweging nemen, zoo het niet de volle toestemming heeft van Rusland. Van Tets verlangde voorts, dat de verdere onderhandelingen met mij zouden gevoerd worden, opdat de Regeering ten opzichte van Rusland geheel vrij bleef en pas van de zaak officieel kennis zoude krijgen, wanneer Rusland er zijne goedkeuring aan had gehecht.
> Fry, dien ik hedenmiddag na de plechtigheid der steenlegging van het Vredespaleis op een tea bij den Amerikaanschen Gezant zag, heeft mij medegedeeld, dat hij met Nelidow over de zaak zoude spreken, doch van dezen wel tegenstand verwachtte. Hij had eerst gedacht de zaak te St. Petersburg door den Britschen Ambassadeur ter sprake te doen brengen, doch was later tot de overtuiging gekomen, dat het regelmatiger was de zaak met Nelidow te bespreken. Rusland zal wel bezwaar maken, het zal de leiding der vredescongressen niet uit handen willen geven, zoodat ik vermoed, dat er niets van zal komen.

Over het onderhoud van den Engelschen Gedelegeerde met den Russischen Ambassadeur over deze aangelegenheid vermeldde mijn vader het volgende:

> Nelidow heeft aan Sir Edward Fry, toen deze hem over het plan om een permanente commissie van voorbereiding in het leven te roepen, kwam spreken, gezegd, dat hij eenigen twijfel koesterde omtrent de vraag of de conferentie juridisch bevoegd was deze zaak te regelen. Fry, die zijn geheele leven rechter is geweest, was door dit rechtsgeleerd bezwaar zeer getroffen en schijnt er nogal waarde aan te hechten.

Dit plan is dan ook niet tot uitvoering gekomen. Het congres nam evenwel een ‘voeu’ aan, waarbij het bijeenkomen van een derde Vredesconferentie aan de mogendheden werd aanbevolen. Tevens werd daarbij de noodzakelijkheid erkend om den arbeid dier conferentie lang genoeg te voren

voor te bereiden, opdat de beraadslagingen met vrucht zouden kunnen voortgezet worden. De wenschelijkheid werd erkend, dat ongeveer twee jaren vóór het bijeenkomen dier conferentie een voorbereidende Commissie door de Regeeringen zou worden belast met het ontwerpen van een programma.

Ten slotte wil ik hier nog overnemen een nabetrachting over deze tweede Vredesconferentie, door mijn vader, na haar sluiting, welke den 18den October plaats had, geschreven:

> De conferentie is 1.1. Vrijdag gesloten met de gewone plichtplegingen. Er zijn zeker belangrijke zaken tot stand gebracht. Vóór alles het Prijzengerechtshof, dat een belangrijk beginsel voorstelt, of het echter zal worden goedgekeurd is nog verre van zeker. In Engeland is de openbare meening er zeer tegen ingenomen. Het behoeft niet de goedkeuring van het Parlement, maar, zooals Lord Reay mij zeide, de wet moet worden veranderd en of het Hoogerhuis deze wetswijziging zal aannemen is twijfelachtig. Wordt de wet niet veranderd, dan zal Engeland het verdrag moeten opzeggen.
> De stemming was thans voor het oog goed. Marschall heeft in een der laatste vergaderingen een lofrede op Bourgeois gehouden, wat dezen niet weinig trof. Ik acht het een groote fout dat Engeland en Frankrijk het Oostenrijksche voorstel niet hebben goedgekeurd over de verplichte arbitrage. Ik heb dit zoowel aan de Engelschen als aan de Franschen gezegd. De eersten antwoordden, dat zij niet konden voorstemmen wegens de onverzoenlijke houding der Vereenigde Staten, de tweede, dat het een zeer slechten indruk in Frankrijk zoude hebben gemaakt. Bij beide dus zuiver staatkundige beweegredenen.
> Engeland wilde zich niet de verstoordheid der Vereenigde Staten op den hals halen. Frankrijk niet den schijn (wekken) dat het gezwicht had voor de Triple Alliantie.
> De verklaring der conferentie over de zaak heeft geen gevolgen. Het Oostenrijksche voorstel had de Regeeringen gedwongen om binnen een zeker tijdsverloop kleur te bekennen. Er wordt beweerd, dat de Franschen ontevreden zijn over de houding der Russen, van wie zij meer steun hadden verwacht. In hoeverre dit waar is, heb ik niet kunnen uitvorschen. Nelidow prees zeer de tegemoetkomende houding van Bourgeois. Marschall heeft zijn lofrede op Bourgeois waarschijnlijk gehouden na raadpleging zijner Regeering, want hij zweeg in de Commissie-vergadering, toen aan het slot Bourgeois als Voorzitter werd gehuldigd en kwam hem alleen na afloop persoonlijk zeggen, dat hij zich bij de lofbetuigingen aansloot. In de volle vergadering kwam zijn tong pas los, na vermoedelijk uit Berlijn te zijn gemachtigd.
> Over het algemeen komt het mij voor, dat alle gedelegeerden over het verblijf te s'-Gravenhage en de houding onzer Regeering tevreden zijn. Dit is voor ons van belang; van Tets heeft in zijn sluitingsrede dit zeer goed doen uitkomen en verklaard, dat de Nederlandsche Regeering met genoegen zag, dat zij aan deze conferentie een kalme en goede omgeving kon bezorgen.

Een dergelijke conferentie is voor die er aan deelnemen buitengewoon leerrijk. Men komt met menschen in aanraking, die men anders niet ziet dan in zeer officieele verhouding. Op de diners hoort meu allerlei dat van belang is en dat belangwekkend is.
Het is onmogelijk om juist te weten wat de verschillende mogendheden eigenlijk bedoeld hebben bij de Vredesconferentie.
Mijn indruk is, dat geen van allen, behalve Amerika en misschien Rusland, wenschten, dat er iets tot stand kwam, maar wel, dat er iets door hen werd voorgesteld, dat in geen geval tot stand kon komen. Vandaar de voorstellen tot afschaffing van de contrabande enz. Voorts hoopte elke mogendheid de tot een andere combinatie behoorende alleen te laten staan, terwijl wederzijds de groote mogendheden, die aaneengesloten waren, zich niet door een andere groote mogendheid op het sleeptouw wilden laten nemen. Daarbij wil geen enkele mogendheid tehuis komen met den roep, dat hij iets heeft tegengehouden. Daarom heeft Duitschland, dat de verplichte arbitrage niet wilde, altijd volgehouden, dat het iets veel beters wilde dan wat de anderen wilden. Engeland, dat de onschendbaarheid van den particulieren eigendom ter zee heeft doen schipbreuklijden, beroemt er zich op, dat het de contrabande heeft willen afschaffen. Intusschen heeft al dit vooruitdringen met de bedoeling om een ander terug te dringen toch altijd tot eindelijk gevolg dat men, zij het dan ook een paar stappen vooruitgaat.

J.A.A.H. DE BEAUFORT.
Leusden.
(*Wordt vervolgd.*)

Problemen der inkomstenbelasting.

De heffing eener inkomstenbelasting stelt den wetgever voor talrijke vraagstukken, die in de practijk zeer moeilijk schijnen op te lossen. Ik stel mij voor enkele van die problemen te behandelen om ook bij den leek daarvoor belangstelling op te wekken, doch alleen voor zoover ik meen, dat mijne beschouwingen er toe kunnen bijdragen om een ruimer en naar mijne meening beter inzicht te verkrijgen. Mijn doel hoop ik te bereiken door enkele korte opstellen, waarbij ik wel een enkele maal reeds overbekende feiten moet vermelden.

Waar ik bij sommige arresten tusschen haakjes de letter B met een nummer heb vermeld, beteekent dit, dat het arrest onder dat nummer is te vinden in de uitgave van de 'Beslissingen in belastingzaken', zulks voor hen, die de uitspraak in extenso zouden willen nalezen.

I. Inkomen.[1)]

Uiteraard wordt eene inkomstenbelasting geheven naar het inkomen. Het dient daarom vast te staan, wat onder inkomen moet worden begrepen. Gaan we dit begrip ontleden, dan stuiten wij op moeilijkheden, die tot heden in de practijk nog niet voldoende zijn opgelost. Bij den leek mag dit eenige verwondering baren, omdat de uitdrukking 'inkomen' ons zoo gemakkelijk afgaat. Maar vragen wij naar eene definitie, dan blijkt het, dat we het antwoord meestal tevergeefs afwachten. Beter dan eene bepaling zal eene korte beschrijving ons helpen om het begrip te verduidelijken en daarna zal getracht worden eene scherpe omschrijving te geven.

In zijn werk 'das Einkommen und seine Verteilung' geeft

1) Van mijn hand verscheen dit hoofdstuk bijna woordelijk in het Weekblad der dir. bel., inv. en acc. van 13 December 1924, no. 2737.

Prof. Kleinwächter eene uiteenzetting. Aan de hand hiervan zal ik trachten het begrip, dat ons bezig houdt, te verklaren.

Het woord inkomen beteekent, dat iets inkomt. Er moeten goederen van buitenaf in de huishouding inkomen. In oudere tijden leefden de menschen op zoodanige wijze, dat van een opmerken, dat er iets in de huishouding inkwam, geen sprake kon zijn. De Germaan leefde op zijn hof; jacht en visscherij brachten hem voedsel en kleeding, terwijl zijne landerijen en het vee verzorgd werden door de lijfeigenen en hoorigen. De gewonnen producten werden verder door huisgenooten verwerkt tot goederen voor eigen gebruik. Kwamen er somtijds andere dan zelf gewonnen producten in de huishouding, dan geschiedde dit door ruiling. Opvallend echter was het niet, dat ook nog vreemde goederen inkwamen. Later, toen ruiling door middel van geld optrad, viel het op, dat deze goederensoort, die nagenoeg in geen enkel bedrijf werd voortgebracht, in de huishouding binnenkwam. Toen ook kon eerst van een binnenkomen - een inkomen - worden gesproken. Inderdaad komt het woord inkomen dan ook eerst te voorschijn in geschriften omtrent de 16e eeuw. Voordien was het woord natuurlijk reeds in het spraakgebruik gebezigd. Men kan dus wel aannemen, dat eerst met het opkomen van het geld als ruilmiddel ook het begrip inkomen is ontstaan. Het beteekent dan in den eersten tijd de hoeveelheid geld, die gedurende een zekere periode - een jaar - is ingekomen. Andere goederen, hetzij lichamelijke of onlichamelijke komen vooreerst niet in aanmerking.

Voor den tegenwoordigen tijd moge deze opvatting van het inkomensbegrip eenigszins naïef voorkomen; toch heeft die opvatting eeuwen getrotseerd, vooral dààr, waar weinig aanleiding was om meer moderne begrippen ingang te doen vinden. Ik doel hier speciaal op het platte land, waar uit eigen ondervinding is ontwaard, dat velen nog in 1915 bij de invoering van de wet op de inkomstenbelasting geen andere voorstelling van het inkomensbegrip hadden, dan de alleroorspronkelijkste. Vele boeren toch gaven in vollen ernst en in volle overtuiging slechts als inkomen aan, hetgeen hun bedrijf in het afgeloopen jaar aan geld had opgeleverd; dus hetgeen zij aan geld rijker waren geworden. Dat b.v. de vermeerdering

van zijn veestapel ook voor hem inkomen is, is eerst langzamerhand tot het brein van den boer doorgedrongen.

De eerste uitbreiding van het begrip inkomen is wel geweest, dat men het niet meer heeft beperkt tot eene bepaalde goederensoort ‘geld’, maar daaronder ook andere goederen heeft begrepen. Wanneer een dienstbode nevens loon in geld nog andere goederen als b.v. kleeding en voeding ontvangt en men ging deze vergelijken met iemand, die alleen geld als belooning voor zijne diensten kreeg, dan viel het toch op, dat ook de eerste een grooter inkomen had, dan het geldbedrag aanwees. Zoo kwam men er toe de belooning in goederen ook als inkomen te beschouwen.

Wanneer een gehuwde boerenknecht als loon voor zijn arbeid niet alleen geld, doch ook goederen, aardappelen, melk, boter, enz. ontving, zoo was dus dit alles zijn inkomen. Maar het spreekt van zelf, dat wanneer hij b.v. het recht kreeg zijne koe en zijn varkens en schapen op het land van zijn heer te doen weiden, ook hierin een inkomen gelegen was. Als hij, in plaats van de groente en aardappelen van den boer te ontvangen, het recht kreeg om een stuk land te bebouwen, dan was ook dit recht inkomen. En zoo kwam men er toe niet alleen de lichamelijke goederen als inkomen te beschouwen, maar ook de onlichamelijke.

Tot zoover is er slechts sprake geweest van goederen, die van buitenaf in de huishouding inkomen, geheel in overeenstemming met de letterlijke beteekenis van het woord inkomen. Eene uitbreiding kon niet uitblijven. Wanneer een landheer zijn goed niet zelf bebouwde, doch dit tegen betaling van een pachtsom aan een ander afstond, was deze pachtsom natuurlijk zijn inkomen. Eveneens was inkomen voor den huisbezitter de huur, die hij voor zijn huis ontving, als hij het niet zelf bewoonde. Vergeleek men nu den landheer en den huisbezitter met iemand, die zijn land zelf bebouwde en de geoogste vruchten misschien hoofdzakelijk direct voor zijn levensonderhoud bestemde, of met den huisheer, die zelf zijn huis bewoonde, dan begreep men, dat beide laatsten ook een inkomen moesten hebben. Ook door andere redeneering kwam men tot de laatste conclusie. Was het oorspronkelijk inzicht, dat alleen de geldstukken, die van buitenaf inkwamen, het

inkomen vormden, men zag toch in, dat die geldstukken alleen binnenkwamen, als te voren een daaraan evenredige hoeveelheid goederen uit het bedrijf uitgegaan was en die goederen waren in het eigen bedrijf ontstaan. Zoo komt men tot de slotsom, dat ook de in het bedrijf ontstane goederen en diensten inkomen zijn.

Het nut om een duidelijk inzicht in, of een definite van het inkomensbegrip te hebben, ligt uitsluitend hierin, dat men de grootte van het inkomen wil leeren kennen. Dit is natuurlijk noodig voor de uitvoering van een belastingwet, die tot object het inkomen heeft. En nu, zegt Kleinwächter, zijn we met het bovenstaande zoover gekomen, dat er practisch niets meer mee aan te vangen is.

Om dit te bewijzen geeft hij eerst een voorbeeld, waarbij de goederen van buitenaf inkomen. Hij stelt naast elkaar twee actief dienende officieren, de eerste bij de troep, de tweede als vleugeladjudant bij zijn vorst. De eerste moet leven van zijn wellicht karig tractement. Dit is dus zijn inkomen. De tweede heeft daarenboven eene kostelooze woning in het paleis van zijn vorst, kostelooze verwarming en verlichting, een of twee bedienden tot zijn beschikking, dineert dagelijks aan den vorstelijken disch, zit des avonds met zijn heer in de loge van het theater, enz. enz. Hij leeft feitelijk op kosten van zijn heer en kan dus zijn geheele tractement (op een kleinigheid na voor zijn toilet, enz.) besparen. Het is duidelijk, dat de vleugeladjudant in veel ruimer omstandigheden leeft, dan de troepofficier, dat de eerste het materieel veel beter kan stellen dan de laatste, m.a.w. dat de eerste veel meer inkomen heeft dan de laatste. Maar hoe moet hiervan de grootte bepaald worden? Hoeveel b.v. bedraagt de waarde van eene uitnoodiging voor een jacht ten hove, voor een of ander hoffeest?

Het vorenstaande is een zeer sterk sprekend voorbeeld en met opzet gekozen. Maar in een gelijksoortige verhouding leven er duizenden en millioenen menschen. Men denke aan de huisbedienden, de bedienden ten hove, opvoeders en opvoedsters, privaat-secretarissen, gezelschapsjuffrouwen in hoogere en lagere kringen. Men denke verder aan behoeftige verwanten, die bij hun rijker familie inwonen, ofwel dagelijks daar te gast komen, aan de duizenden arbeiders, die rond-

trekkende dan bij deze, dan bij gene, hun middagmaal genieten benevens eene geldelijke belooning (naaisters) en alle andere personen, die dagelijks of tijdelijk, geheel of gedeeltelijk in natura hun levensonderhoud genieten. En als ieder soort goederen, lichamelijk of onlichamelijk, dat inkomt, werkelijk een inkomen vertegenwoordigt, dan is ook eene vriendschappelijke uitnoodiging voor een diner een inkomen. En hetzelfde moet gezegd worden van eene uitnoodiging aan iemand, die toevallig een vriend in een automobiel ziet voorbijgaan, om een eind mede te rijden, misschien omdat dit juist een gunstige gelegenheid is om een of ander zakelijke bespreking te houden. Maar al is het steeds moeilijk, misschien ondoenlijk, om dit inkomen in natura genoten, in geldswaarde tot uitdrukking te brengen, hoe moet dan gehandeld worden, om bij bovengenoemd voorbeeld van den vleugeladjudant te blijven, als alle voordeelen voor hem geen genietingen zijn, maar instede daarvan eene kwelling? Als hij steeds met tegenzin tegenwoordig is bij de jachtpartijen, diners, hofbals, theatervoorstellingen?

Tot nog zonderlinger resultaten komt men, als men het in komensbegrip toepast, niet alleen op de goederen (lichamelijk of onlichamelijk), die van buitenaf inkomen, doch ook op de goederen (lichamelijk of onlichamelijk) die in de huishouding of het bedrijf ontstaan. Als algemeen geldend wordt aangenomen dat de boer, die zijn producten zelf verteert, een inkomen heeft omdat hij die producten kan verkoopen of die goederen voor geld had moeten aanschaffen. Ook de huiseigenaar, die zijn huis zelf bewoont, heeft een inkomen, wijl hij het huis had kunnen verhuren of anders een huis voor geld had moeten huren. Daar in den tegenwoordigen tijd alle goederen en diensten gekocht en verkocht, gehuurd en verhuurd kunnen worden, zullen dus, consequent doorgeredeneerd, alle goederen en diensten in het huisgezin of het bedrijf ontstaan als inkomen moeten worden beschouwd. Het genot van het roerend goed is dus evenzeer inkomen als het genot van het onroerend goed. Hij, die lui op zijn divan of in het eigen bed liggend een eigen roman leest, verschaft zich inkomen. De moeder, die haar eigen kinderen wascht, krijgt daardoor inkomen, want zij had deze diensten voor geld aan anderen kunnen bewijzen

of omgekeerd voor geld deze diensten van anderen kunnen koopen. De dokter, die leden van zijn eigen huisgezin behandelt, verschaft zich een inkomen; de begrafenisondernemer, die zijn eigen familie begraaft, verkeert in hetzelfde geval. Al deze diensten kunnen voor geld aan anderen worden bewezen of omgekeerd, voor geld van anderen worden gekocht. Hoe meer romannetjes worden gelezen, hoe meer de vuile kinderen worden gewasschen door de moeder, hoe meer ziekte de dokter in zijn gezin heeft te behandelen of wel hoe meer leden van des begrafenisondernemers gezin overlijden, des te grooter wordt steeds het inkomen van de betreffende personen. Het zal wel overbodig zijn deze voorbeelden met talrijke andere te vermeerderen om duidelijk te maken, dat het begrip inkomen kwalijk kan worden gedefinieerd en feitelijk nimmer in geldswaarde kan worden omgezet.

De oorzaak van dit laatste is niet ver te zoeken. Zooals in het voorgaande is uiteengezet, had het begrip in den beginne uitsluitend betrekking op het geldinkomen. Hiervan is nauwkeurig boek te houden en het bedrag van dat inkomen kan in geldswaarde worden uitgedrukt. Men heeft dan ook slechts van ééne goederensoort - geld - nauwkeurig het verloop na te gaan. Maar toen het begrip werd uitgebreid ook tot andere goederensoorten en ook tot goederen, die in de huishouding of het bedrijf zelf worden voortgebracht, toen ging de mogelijkheid om hiervan boek te houden, verloren, want het bedrag van al die verschillende goederensoorten was niet meer in geld uit te drukken. Trouwens al ware dit het geval, hoe zal iemand in zijn boeken alle huishoudelijke diensten, alle genot van zijne goederen kunnen boeken?

Herhaaldelijk heeft men getracht een min of meer juiste definitie van het inkomensbegrip te geven. Volgens Kleinwächter is de meest juiste omschrijving van het begrip, die wel de meening van alle gezag hebbende economen weergeeft, die welke de belastingeconoom A. Wagner geeft, luidende:

Das Einkommen einer Person umfaszt zweierlei:

1. Diejenige Summe wirtschaftlicher Güter, welche derselben in gewissen Perioden.. regelmäszig und daher mit der Fähigkeit der regelmäszigen Wiederholung als Reinerträge einer festen Erwerbsquelle neu als Vermögen hinzuwachsen.

Dieser Teil des Einkommens einer Person rührt daher aus der Wirtschaftsführung überhaupt und aus einzelnen wirtschaftlichen Thätigkeiten (Arbeit, Unternehmung) oder aus Eigentums- oder Forderungsrechten insbesondere (Sklaveneigentum, Grundeigentum, Kapitaleigentum, Forderung aus Kreditgeschäften) endlich aus regelmäszigen unentgeltlichen Einnahmen (Almosen-Geschenk) her.

2. Die Genüsse (Nutzungen) oder selbst die Genuszmöglikeiten, welche dat Nutzvermögen einer Person nach Abrechnung der dabei Stattfindenden Abnutzung und Verkehrswertverminderung periodisch fortdauernd gestattet.

Het inkomen van een persoon bestaat uit twee deelen:

1. Het totaal aan maatschappelijke goederen, die hem in bepaalde tijdvakken regelmatig en dus met de vatbaarheid van eene regelmatige herhaling als zuivere opbrengst van een vaste bron nieuw als vermogen toevloeien. Dit deel van het inkomen van een persoon stamt dus uit de voortbrenging in het algemeen, en in het bijzonder uit enkelvoudige werkzaamheden (arbeid, onderneming) of uit eigendoms- of vorderingsrechten (slavenbezit, grondbezit, kapitaaleigendom, credietvorderingen), ten slotte uit regelmatige ontvangsten om niet (aalmoes, geschenk).
2. Het genot (gebruik) of zelfs de mogelijkheid van genot, die het gebruiksvermogen van een persoon onder aftrek van de daarbij plaats vindende verminderingen ten opzichte van genot of verkeer, periodiek voortdurend verschaft.

Nu wij de moeilijkheid hebben leeren kennen om het inkomen te definiëeren, beseffen we meteen de moeilijkheid, waarin de wetgever heeft verkeerd. Immers al hetgeen volgens de bepaling tot inkomen behoort, is in de practijk niet te belasten. Vooreerst vallen hieronder inkomsten, die men in 't algemeen niet als inkomen aanmerkt. Ik noem b.v. erfenissen, geschenken, enz. Verder zal het belasten van de mogelijkheid van genot van gebruiksgoederen in de practijk niet uitvoerbaar blijken. De Nederlandsche wet heeft dan ook een greep gedaan en enkel belast verklaard de ‘opbrengst’ (art. 4) en het genot van het onroerend gebruiksvermogen (de huurwaarde, art. 5). Met het belasten van ‘opbrengst’ rijst weder een moeilijkheid, want nergens geeft de wetgever eene bepa-

ling van dit begrip, doch noemt in de artt. 5 e.v. slechts voorbeelden. Het volgende hoofdstuk dus eerst over dit begrip.

II. Opbrengst.[1)]

Ofschoon de Nederlandsche wet de opbrengst als object voor de inkomstenbelasting heeft vastgesteld, is de wetgever in gebreke gebleven te bepalen, wat hieronder moet worden verstaan. Wel geeft de wet in de artt. 5 tot 8 voorbeelden aan van opbrengst, maar blijkbaar is het daar de bedoeling om door die voorbeelden de vier verschillende bronnen aan te duiden, waaronder een opbrengst moet worden gerangschikt. Waarschijnlijk heeft de wetgever het aan de rechtsprekende college's willen overlaten om in ieder speciaal geval uit te maken, of een zekere bate al dan niet opbrengst is. De gevolgen van deze handelwijze zijn niet uitgebleven. Uit meerdere toelichtingen, uitspraken van Raden van Beroep en Arresten van den Hoogen Raad, blijkt een gemis aan juist inzicht in deze van fundamenteel belang zijnde materie, waardoor des wetgevers bedoeling geheel wordt miskend.

Het begrip ‘opbrengst’ is waarschijnlijk het eerst toegepast bij den landbouw en van veel ouderen datum dan het behandelde begrip ‘inkomen’. Datgene wat de grond voortbracht, noemde men de opbrengst daarvan. Niet de bloote toeëigening van hetgeen groeide, vormde de opbrengst, maar men sprak er eerst van, nadat de grond door arbeid tot voortbrenging geschikt was gemaakt. Toen later handel en industrie opkwamen, is ook het begrip hier toegepast. Waren bij den landbouw de verkregen producten de opbrengst, bij den handel werd als zoodanig beschouwd de vermeerdering van geld. Later is allevermeerdering van vermogen door productie als opbrengst aangemerkt en was ook van opbrengst van arbeid de rede.

Wanneer van opbrengst wordt gesproken, denken wij ons een zaak, die deze oplevert. Maar de zaak alleen levert als zoodanig niets op: om tot opbrengst te geraken is steeds arbeid noodig. De daarbij gebruikte zaak wordt gemeenlijk de bron genoemd, of indien weinig of geen kapitaal wordt gebruikt, noemt men de arbeid alleen ook wel bron.

1) Meer uitvoerig is de opbrengstleer door mij onder diverse titels behandeld in verschillende nummers van het Weekblad der dir. bel. inv. en acc.

Gaan we thans na, wat er gebeurt om opbrengst van den grond te verkrijgen. We zien, dat de boer allereerst zijn land beploegt, bemest, enz. kortom bewerkt om het voor voortbrenging geschikt te maken. Na de bezaaiïng komen de gewassen te voorschijn en groeien door de natuurkrachten. Het vermogen van den boer vermeerdert, naarmate de gewassen groeien. Dag aan dag, uur aan uur heeft die vermeerdering van vermogen plaats. Toch spreekt de boer nog niet van opbrengst.

Langs de velden gaande en de gewassen beschouwende, zegt hij, dat de grond een goede of slechte opbrengst *zal* opleveren. Eindelijk is het tijdstip van den oogst aangebroken. Nadat de vruchten van den bodem zijn afgescheiden, nadat dus de vermogensvermeerdering en de bron zich hebben gedeeld, spreekt de boer van zijn opbrengst, dat is de verkregen vermogensvermeerdering.

Zooals het met den bodem gaat, die vruchten oplevert, zoo gaat het met elke bron van voortbrenging. Een effect, bewijs voor uitgeleend geld, brengt rente voort, dag aan dag, week aan week. Steeds vermeerdert de waarde van het stuk, doordien de dagelijks gekweekte rente wordt opgehoopt. Ook hier komt een tijdstip, dat de bron en de vermogensvermeerdering zich van elkaar scheiden en dat de opbrengst - de vervallen coupon - een vermogen op zichzelf vormt.

Bij de industrie, bij de scheepvaart, bij elken tak van bestaan, doet zich hetzelfde verschijnsel voor. De bron vermeerdert steeds in waarde tot het oogenblik, waarop de vermogensvermeerdering zich afscheidt, opbrengst is geworden.

Uit het voorgaande volgt deze bepaling van opbrengst: Opbrengst is de vermogensvermeerdering, die ontstaat door de werking der factoren, die de maatschappelijke productie beheerschen (kapitaal en arbeid) en een van de bron onafhankelijk bestaan kan voeren.

Eerst een enkel woord over de bron.

Het spreekt van zelf dat de bron, nadat de vermogensvermeerdering (de opbrengst) daarvan is afgescheiden, tot zijn oorspronkelijke gedaante terugkeert. Door het simpele feit van de afscheiding van de opbrengst vermeerdert het vermogen van het individu niet. Wanneer hij die opbrengst ver-

vreemdt, d.i. deze ruilt voor andere goederen (in den regel geld), dan geeft hem die transactie vóór- noch nadeel. Deze zaak is zóó eenvoudig, dat het bijna overbodig mag schijnen hierop de aandacht te vestigen, ware het niet, dat men, zooals uit verschillende beslissingen is gebleken, uit het feit, dat bij vervreemding geen voordeel wordt genoten, maar het totaal vermogen gelijk blijft, de conclusie heeft getrokken, dat hetgeen vervreemd wordt geen opbrengst zou zijn. Telkens wanneer de opbrengst van de bron wordt gescheiden, vermindert de laatste in waarde en wel tot hetzelfde bedrag, als de waarde van het afgescheiden deel bedraagt.[1)] Effecten b.v. worden steeds verkocht voor de reëele waarde, vermeerderd met het bedrag aan rente, berekend van dag tot dag. Nadat de coupon is geknipt op den vervaldag daarvan, is het effect in waarde weder teruggegaan tot het reëele bedrag alleen. Zoo zal bij verkoop van een huis rekening worden gehouden met de nog niet verschenen huurpenningen op den dag van verkoop, terwijl later, nà den vervaldag van de huur, de waarde terugloopt tot het bedrag, dat de waarde van het huis alleen vertegenwoordigt. Ik meen met deze enkele voorbeelden het karakter te hebben aangegeven van hetgeen zich bij de verkrijging van opbrengst afspeelt.

De definitie van opbrengst nader bekijkende vallen de volgende punten op.

Allereerst is opbrengst *vermogen.* Hoe eenvoudig het ook schijnt, dikwijls is dit in beslissingen over het hoofd gezien. Vermogen is feitelijk de verzamelnaam voor productie kapitaal (de grond hieronder begrepen) en consumptiekapitaal. Zeer vele economen rekenen het laatste niet tot kapitaal en spreken alleen van kapitaal kortweg, als men goederen wil aanduiden die dienen om andere goederen voort te brengen. Hieronder vallen dus niet de goederen die dienen voor gebruik en verbruik. Vermogen kan alleen ontstaan door productie en is dus niets anders dan opbrengst, die niet gebruikt of verbruikt is, of wordt. En nu staat in enkele beslissingen te lezen,

1) Ten overvloede wordt hier opgemerkt, dat de conclusie als zou het vervreemde geen opbrengst zijn, om andere redenen juist kan zijn. Het doel van mijne redeneering is alleen om aan te toonen, dat de bewijsvoering op grond, dat de waarde van bron + opbrengst, bij verkoop van de laatste, niet verandert, elke logica mist.

dat bij verkoop van kapitaal geen sprake kan zijn van opbrengst, omdat dit kapitaal tot het vermogen van het individu behoorde. Hier schijnt weer een soortgelijk misverstand in de bewijsvoering te bestaan, als ik reeds aanwees bij de redeneering, dat, omdat de bron in waarde achteruitgaat bij de afscheiding, van opbrengst geen sprake kan zijn. Immers ook hier heeft het feit, dat kapitaal wordt verkocht, niets te maken met de oplossing van de vraag of het vervreemde al dan niet opbrengst is. Verkoop van iets anders dan kapitaal is ondenkbaar, omdat bij verkoop sprake moet zijn van goederen die ruilwaarde hebben, en alles wat ruilwaarde heeft, is vermogen. Wel kan de verkoop van beteekenis zijn bij de opbrengst, maar ik kom hierop nader terug.

Ten tweede is opbrengst *vermeerdering* van vermogen. Deze vermeerdering van vermogen moet niet individueel beschouwd worden. Wanneer iemands vermogen door een feit vermeerdert, terwijl het vermogen van één of meer andere personen door hetzelfde feit vermindert tot hetzelfde bedrag, dan heeft geen vermogensvermeerdering plaats en is dus van opbrengst geen sprake. Erfenis en schenking kunnen dus nimmer opbrengst zijn. Ook is wetenschappelijk het winnen van een prijs in de loterij geen opbrengst, hoezeer de volksmond in dit geval wel zegt, dat het lot zoo- en zooveel heeft opgebracht. Bij eene loterij toch brengen eenige personen gezamenlijk een zeker kapitaal bijeen (geld of andere goederen) terwijl het lot beslist aan wien dit kapitaal in 't vervolg zal toebehooren. Vorming, vermeerdering van vermogen heeft hierbij niet plaats gehad. Een ander geval is het, als men uit een premieleening een prijs trekt. Hierbij toch hebben vele personen aan iemand eene som geleend tegen een zeer lagen interest. Het verschil tusschen den normalen en den bedongen interest vormt langzamerhand een fonds, waaruit de getrokken prijzen worden betaald. Dit fonds op zichzelf is dus opbrengst van het geleende kapitaal en zal, bij verdeeling door het lot, aan hen, die de prijzen trekken, worden toegewezen. Deze prijzen zijn dus wel als opbrengst van het premielot te beschouwen.

Tot het derde punt, n.l. dat de opbrengst iets is dat *ontstaat* zijn we nu als vanzelf gekomen. Dit ontstaan heeft plaats door samenwerking van kapitaal en arbeid. De hoeveelheid aange-

wende arbeid of kapitaal, doet niet ter zake, evenmin of van geestelijken of lichamelijken arbeid wordt gesproken. Niet steeds is dit duidelijk in het oog gehouden, namelijk niet bij de economische voorgangen, die zich in het ruilverkeer voordoen. Meer dan eens is het bij beslissingen voorgekomen, dat men bij verkoop van een zaak niet in het oog heeft gehouden, dat het vervreemde bij den verkooper is ontstaan, zoodat men de valsche conclusie trok, dat de vervreemde zaak voor hem geen opbrengst was.

Het vierde punt, waarop de aandacht moet worden gevestigd, is dat er eerst van opbrengst sprake kan zijn, wanneer de vermogensvermeerdering van de bron is afgescheiden en een zelfstandig bestaan kan voeren. Het nog bloeiende koren, de nog niet verschenen pachtpenningen, de nog niet vervallen coupon, zijn geen opbrengst: zij kunnen dit *worden.* Eerst wanneer het koren geoogst is, wanneer de verschijndag van de pachtsom is aangebroken en de coupon op den vervaldag is geknipt, is de opbrengst daar. Dan is een afzonderlijk vermogen verkregen, dat onafhankelijk van de bron, die het heeft voortgebracht, vervreemd kan worden.

Of een bepaalde zaak als opbrengst kan worden beschouwd, hangt niet alleen daarvan af, of zij is ontstaan en een afzonderlijk bestaan kan voeren, maar ook of het de wil is van den voortbrenger haar als opbrengst aan te merken. Zoo kan eenzelfde zaak voor den één opbrengst zijn, voor een ander nog slechts een tusschenproduct. Ik noem hier het voorbeeld van een zoetboer en een kaasboer. Voor den eerste is de melk van zijn vee opbrengst van het bedrijf, voor den ander is het slechts de grondstof voor de bereiding van kaas. Voor den groenteboer is de spinazie opbrengst van zijn land, voor den zaadkweeker dient het slechts als middel tot voortbrenging van het zaad. Bij de beoordeeling of iets als opbrengst is te beschouwen, dient dus rekening met het bedrijf van den producent te worden gehouden.

Uit het voorgaande volgt, dat de tijd noodig voor het ontstaan van de vermogensvermeerdering geen factor is ter beoordeeling of iets al dan niet als opbrengst is aan te merken. Vele bronnen geven meerdere opbrengsten per jaar, andere doen dit ééns per jaar, maar weer anderen hebben langer tijdsver-

loop noodig. Dezelfde soort bron verhoudt zich in dit opzicht zeer verschillend. Zoo kan de grond meerdere opbrengsten in één jaar geven (tuinbouw) ofwel één opbrengst per jaar (koren, aardappelenteelt enz.) ofwel in meerdere jaren slechts één opbrengst (karweizaadteelt, boschbouw). Het feit, dat de opbrengst een zaak is, die een van de bron onafhankelijk bestaan moet voeren en waarbij de tijdsduur voor het ontstaan van de vermogensvermeerdering niets te maken heeft met het begrip 'opbrengst', is door den Hoogen Raad eens geheel uit het oog verloren, toen dit College besliste, dat opbrengst van boschbouw de jaarlijksche waardevermeerdering van het op stam staande hout is. Bij boschbouw (hakhout, mijnhout of hoogstammig hout) is alleen dan van opbrengst sprake, als het hout van den grond wordt afgescheiden.

Opbrengst op zichzelf is nog geen inkomen. Om dit te worden moet het eerst worden omgezet, zoodanig, dat het kan dienen voor de doeleinden, waarvoor inkomen is bestemd.

Inkomen dient tot bevrediging van de behoeften van het individu en van de van hem afhankelijke personen, benevens tot kapitaalvorming. Opbrengst als zoodanig kan in de meeste gevallen niet aan dit doel beantwoorden. Alleen dan wanneer ze kan worden gebruikt door den producent, zooals b.v. de voortbrengselen van den landbouw, kan opbrengst ook direct inkomen zijn. Maar in andere gevallen, zooals bij de industrie, boschbouw, enz. kan de opbrengst nog niet de taak van inkomen vervullen. Eerst zal door het ruilverkeer de producent de waren ontvangen, waardoor hij in zijn behoeften kan voorzien. Daar in de tegenwoordige maatschappij het geld als algemeen ruilmiddel dienst doet, kan in het algemeen worden gezegd, dat eerst bij verkoop van de opbrengst deze in inkomen wordt omgezet. Hetgeen in natura door den voortbrenger ten eigen bate wordt aangewend, dus zonder dit eerst voor andere waren in te ruilen, is voor hem evengoed inkomen als het ingeruilde.

Na de verkrijging van opbrengst zal dus in den regel verkoop van het product plaats hebben. Wat is nu de beteekenis van die handeling? Vooreerst hebben we reeds gezien, dat daardoor de opbrengst overgaat in inkomen. Maar een tweede belangrijke gevolg is, dat daardoor de geldswaarde van de op-

brengst bekend wordt, als 't ware wordt gemeten. Want het belang hiervan springt in het oog, als we bedenken, dat het einddoel 't welk ons hier bezig houdt, is om de geldswaarde van het inkomen te bepalen. Bij verschillende beslissingen is het karakter van den verkoop niet steeds in het oog gehouden. Het zij mij vergund mijne bedoeling door voorbeelden duidelijk te maken, waaruit zal blijken, dat men drieërlei soorten moet onderscheiden.

Een landbouwer erft een hoeveelheid van 1000 H.L. graan. Hij verkoopt deze voor *f* 10. - de H.L. en ontvangt derhalve *f* 10.000. -. Hier is van opbrengst geen sprake, alleen van een ruilen en daardoor meten van de geldswaarde van het geërfde. Hier is geen nieuw vermogen ontstaan: 1000 H.L. graan zijn van het ééne vermogen in het andere overgegaan zonder waardevermeerdering.

Dezelfde landbouwer koopt 1000 H.L. graan voor *f* 8. - per H.L. en verkoopt deze na eenigen tijd voor *f* 10. - per H.L. Hij maakt eene winst van *f* 2000. -. De transactie levert dus, als gevolg van aanwending van kapitaal en arbeid, eene opbrengst op van *f* 2000. -.

Het derde geval: de landbouwer heeft graan verbouwd en oogst 1000 H.L. Hij verkoopt deze voor *f* 10. - de H.L. Nu is het verkregen bedrag van *f* 10.000. - geheel opbrengst van zijn kapitaal en arbeid, want hier is alles door deze factoren ontstaan bij den verkooper.

In de gesignaleerde beslissingen wordt de aandacht gevestigd op den verkoop en meestal geredeneerd dat bij dien verkoop het vermogen van den vervreemder geene wijziging ondergaat. Het bovenstaande toont genoegzaam aan, dat deze bewijsvoering geene oplossing geeft aan de vraag, of de ontvangen geldsom als opbrengst moet worden aangemerkt. In plaats van de aandacht te wijden aan de wijze, waarop het vervreemde uit het vermogen verdwijnt om plaats voor geld te maken, had gevraagd moeten zijn naar de wijze, waarop de goederen in het vermogen van den belanghebbende zijn gekomen. Is de waarde of de meerwaarde bij den verkooper *ontstaan*, dan hebben we te maken met opbrengst, in het andere geval is het eene simpele ruiling.

Opbrengst is vermogensvermeerdering. Hieruit volgt, dat

het verkregen product in den regel méér vertegenwoordigt, dan de waarde, die het gevolg is van de aangewende arbeid en het gebezigde kapitaal. Immers veelal zal voor de verkrijging van het product kapitaal zijn vernietigd (steenkolen als brandstof, zaaigraan, slijtage aan fabriekswerktuigen enz.) of in het product zijn overgegaan (grondstoffen, mest, enz.). De vermeerdering is dus slechts dat gedeelte van de geldswaarde van het product, dat overblijft na aftrek van die kosten. De Nederlandsche wet heeft deze dan ook in de artt. 10 en 11 nader opgesomd. Van verdere beschouwing hierover zal ik mij onthouden, daar dit onderwerp op andere plaatsen reeds genoeg is besproken.

Volgens de tegenwoordige maatschappelijke rechtsordening is eigenaar van het voortgebrachte product degene, die de beschikking heeft over de productiemiddelen, onverschillig of dit krachtens zakelijk of persoonlijk recht plaats heeft. Doch de producent moet in den vorm van pacht, rente, loon, salaris, enz. een gedeelte afstaan aan hen, die door hun kapitaal en arbeid aan de productie hebben medegewerkt. Opbrengst voor den producent is dus slechts de vermogensvermeerdering, die hij geniet na aftrek van hetgeen hij (dikwijls onder de benaming van kosten) uitkeert aan anderen op vorengenoemden grond. Wat die anderen genieten voor vergoeding van hun kapitaal of arbeid, dat in de onderneming is aangewend, is voor hen opbrengst.

Het feit, dat alleen zij die kapitaal of arbeid voor de productie hebben geleverd, recht hebben op een gedeelte van de opbrengst, is eens door den Hoogen Raad op treffende wijze uit het oog verloren, n.l. in het Arrest van 30 Juni 1925(B 3623). Verschillende personen hadden n.l. eene overe enkomst aangegaan om hetgeen hun betrekkingen bij diverse naamlooze Vennootschappen als president, commissaris, enz. aan salaris en tantièmes zouden opbrengen, samen te deelen (potovereenkomst). De Hooge Raad nam aan, dat door die overeenkomst voor elk hunner een nieuwe bron van inkomen was ontstaan. Dit is natuurlijk niet juist, want een bron van inkomen (opbrengst volgens de Nederlandsche wet) kan alleen zijn kapitaal en arbeid: de overeenkomst moet dus betrekking hebben op de levering van kapitaal en arbeid met het oog op

de productie. De opbrengst (het inkomen) bij elke naamlooze vennootschap afzonderlijk werd verkregen door die personen, die hun arbeid aan *die* N.V. hadden besteed, waaraan eene latere verdeeling door eene nadere overeenkomst niets afdoet, want wat nà de verkrijging van de opbrengst daarmede gebeurt, gaat in het algemeen buiten de fiscus om: dit raakt de besteding van het inkomen.

Voor een goed begrip van de opbrengst en het inkomen is het noodig eerst even dieper in te gaan op één der factoren, die bij de opbrengst zulk een overwegende rol spelen. Het volgende hoofdstuk zal dan aan den arbeid worden gewijd.

III. Productieve en improductieve arbeid.

Een vraagpunt, dat in de economische wetenschap de beoefenaren daarvan verdeeld houdt, is hetgeen onder productieven en niet-productieven arbeid moet worden verstaan.

Volgens de leerboeken van de economie is alle arbeid er op gericht om waarde te scheppen of aan de goederen grootere waarde te verleenen. Er zijn handelingen, die erop gericht zijn maatschappelijke goederen te vernietigen, b.v. het platschieten van een stad door een oorlogvoerende mogendheid. Algemeen wordt aangenomen, dat dergelijke arbeid niet alleen niet productief, doch bepaaldelijk destructief is. Afgescheiden van deze soort handelingen, die als uitzonderingen mogen worden beschouwd (ik kom hierop nader terug) mag toch in 't algemeen worden aangenomen, dat de arbeid op waardeschepping is gericht.

Nu beweren de economen eensdeels, dat alleen die arbeid productief is, die materieele goederen voortbrengt. Tot deze rubriek behooren o.a. Mr. Pierson en Prof. Raaijmakers. Anderen daarentegen begrijpen ook den arbeid van de intellectueele werkers - professoren, advocaten, onderwijzers, enz. - onder den productieven arbeid. Tot de aanhangers van deze leer behooren o.a. Taussig en Prof. Verrijn Stuart. ‘Productief is die arbeid, die erop gericht is het algemeene welvaartspeil te verhoogen’.

Mr. Pierson verdedigt zijne opvatting met de stelling, dat de staathuishoudkunde zich slechts bezig houdt met de mate-

rieele goederen en dat arbeid, opgevat in de staathuishoudkundige beteekenis, dus ook alleen productief kan zijn, wanneer materieele goederen worden voortgebracht. Op die conclusie kan nog al iets worden aangemerkt, maar zelfs al wordt de conclusie als onaanvechtbaar beschouwd, dan loont het nog de moeite om na te gaan of de stelling, waarvan wordt uitgegaan, juist is.

Bij de opvatting van Mr. Pierson worden door de productie goederen verkregen, die òf dienen als kapitaalsgoederen, d.i. als goederen om wederom voor de productie te dienen, dan wel als verbruiksgoederen, d.i. als de zoodanige, die voor direct gebruik en verbruik geschikt zijn. Zoo is het graan, door den boer verbouwd, deels kapitaalsgoed, n.l. voor zoover het dient als zaaigraan, deels verbruiksgoed, voor zoover het bestemd is om door den mensch te worden genuttigd. (De vraag of het graan, bestemd om aan de varkens te worden gevoederd, als kapitaalsgoed of als verbruiksgoed moet worden aangemerkt, blijft hier verder buiten beschouwing). Een machinefabrikant maakt kapitaalsgoederen voor zoover de productie weder voor verdere voortbrenging moet gebruikt worden, verbruiksgoederen voor zooveel ze direct voor huishoudelijk gebruik geschikt zijn en daarvoor moeten dienen. Of het eerste of het laatste het geval is, is niet steeds vooruit te bepalen. Zoo zal een vleeschmachine, die voor den slager als kapitaalsgoed is aan te merken, in de rubriek verbruiksgoederen moeten worden gerangschikt, als de huismoeder het werktuig in de keuken gebruikt. Een textielfabrikant maakt manufacturen. Voor zoover hij uit zijn fabriek de servetten en lakens kant en klaar aflevert, produceert hij verbruiksgoederen, doch de manufacturen aan 't stuk zijn weer voor den winkelier en den kleermaker kapitaalsgoederen.

Alle kapitaalsgoederen dienen weder om nieuwe goederen voort te brengen, die weder in de beide rubrieken kunnen worden gesplitst. Het uiteindelijk doel van alle productie is echter om verbruiksgoederen te verkrijgen. Want de machine, door den fabrikant vervaardigd, mag in de eerste plaats dienen om nieuwe machine's voort te brengen; de textielfabrikant mag manufacturen aan 't stuk vervaardigen, de boer mag zaaigraan telen, het slot en einddoel van de verdere

productie is toch steeds verbruiksgoederen te verkrijgen.

De econoom Irving Fisher gaat verder. Terecht merkt hij op, dat het ons feitelijk niet te doen is om de goederen als zoodanig. Aan een jas, aan een brood als zoodanig hebben we niets. Het is ons te doen om de diensten, welke die goederen ons kunnen bewijzen. Aldus opgevat, zou het einddoel van alle productie dus zijn het genot van de diensten, welke de goederen ons kunnen verschaffen.

Dieper op deze zaak ingaande, zou ik willen vragen, waarin de diensten bestaan, die de materieele goederen ons bewijzen.

Het dier in den natuurstaat gebruikt de voortbrengselen van de natuur in den toestand, waarin hij ze aantreft. Het hert eet het gras, de tijger verslindt zijn prooi zonder dat de in de natuur aangetroffen stoffen nader bewerkt worden. In den oertoestand zal ook de mensch op dergelijke wijze hebben geleefd. Zijn aanleg heeft hem echter in staat gesteld om op andere wijze zijne behoeften te bevredigen. Hij heeft geleerd zijn voedsel in zoodanigen toestand te brengen, dat de stoffen zijn smaak méér streelden, misschien ook wel in een staat gebracht, dat hij daarvan méér profijt trok. Hij heeft beschutting tegen het klimaat weten te vinden, misschien in de primitieve tijden door zich de heerschappij te verzekeren over holen, later door eene woning te bouwen. Dit was niet noodig om in het leven te blijven: immers zijn voorouders hadden het gedaan zonder deze gemakken. Alleen het hol of het huis maakte het leven aangenamer, streelde méér de zintuigen. Evenals het dier zal de mensch oorspronkelijk geene kleedingstukken hebben gebruikt. Hij heeft zich daarvan leeren bedienen, niet uitsluitend om in het leven te blijven, maar om het genot, dat eene warmere bedekking hem gaf.

Oorspronkelijk zullen wel alle verbruiksgoederen zijn voortgebracht om de gevoelszenuwen te streelen, om het leven daardoor aangenamer te maken. In later tijd komen daar hoogere genietingen bij en streeft men er naar goederen voort te brengen, die niet alleen den smaak en het gevoel aangenamer aandoen, doch evenzeer het oog. En zoo worden goederen voortgebracht, die alle zintuigen bekoren (ieder naar zijn smaak), hoewel ze niet strikt noodig zijn om in het leven te blijven.

Wat ik met het voorgaande wil zeggen is dit: de productie dient om de behoeften van den mensch te bevredigen. Maar het begrip ‘behoefte’ moet niet worden opgevat in de beteekenis, dat het goed ‘onmisbaar’ is om in het leven te blijven, maar in den zin van ‘aangenamer leven’, in den zin van streeling van onze zintuigen. Want alles wat in de tegenwoordige maatschappij wordt voortgebracht, dient uitsluitend voor genietingen. Zonder het voortbrengen van verbruiksgoederen zou de mensch als levend wezen ook kunnen blijven voortbestaan, zooals hij heeft bestaan in de primitieve tijden: alleen door de productie van verbruiksgoederen, wordt het leven aangenamer.[1)]

Nu zou ik de genietingen van den mensch in twee soorten willen verdeelen, n.l. die welke gewoonlijk als materieele genietingen worden aangeduid en die, welke worden bestempeld met den naam van ‘hoogere’ genietingen. De materieele genietingen stellen als voorwaarde een maatschappelijk goed, dat onze zintuigen kan streelen. Voor het hoogere, het geestelijk genot, is een maatschappelijk goed niet altijd een vereischte. Een tooneelspeler, een zanger, verschaffen ons het genot - de streeling van onze zintuigen - zonder dat daarvoor direct een maatschappelijk goed noodig is. De schrijver en de schilder geven het genot door tusschenkomst van het boek of de schilderij.

Voor het verschaffen van alle soorten genot is arbeid noodig.[2)] En nu stel ik mij de vraag, waarom de arbeid, die noodig is voor het verschaffen van een direct genot, improductief moet heeten, terwijl de arbeid, die voor het verschaffen van een indirect genot - n.l. een genot, dat een stoffelijk goed noodig heeft om in de menschelijke behoefte te voorzien - productief moet heeten. De stoffelijke goederen toch zijn slechts het intermediair tusschen den geleverden arbeid en het genot, 't welk die arbeid aan den mensch schenkt. De stoffelijke goederen doen denzelfden dienst als de aether tusschen een uitzendstation en het radio-ontvangstation. Het

1) Het is echter de vraag, of de aarde voor zijn tegenwoordige bevolking genoeg levensmiddelen zou kunnen voortbrengen, zonder het door de menschen gaande gehouden productieproces.
2) Soms alleen kapitaal, zie onder Productietheorie.

doel van het uitzendstation is niet om de aether in beweging te stellen, maar om door middel daarvan in het radio-ontvangstation het geluid te hooren. En wanneer men nu eens zonder deze middenstof hetzelfde kon bereiken, dan zou dit aan de qualiteit van het door het uitzendstation geleverde toch niets afdoen.

Men heeft ook de benamingen ‘direct productief’ en ‘indirect productief’ gebruikt en duidt met den eersten naam aan den arbeid, die materieele goederen voortbrengt, terwijl de laatste op den intellectueelen arbeid wordt toegepast. Als ik echter de bovenstaande redeneering volg, zou ik de benamingen juist omgekeerd moeten stellen. Immers de zanger geeft een direct genot en de geleverde arbeid is dus direct productief, beantwoordt direct aan het doel, 't welk wordt beoogd. De bakker levert indirect productieven arbeid. Het brood toch, dat hij bakt, is op zichzelf geen genot, maar kan eerst een genot worden, wanneer het genuttigd wordt. Doel van alle arbeid is het bevredigen eener behoefte; de voortbrenging van stoffelijke goederen is slechts een middel tot bereiking van het doel.

Mr. Pierson beweert, dat de staathuishoudkunde zich alleen bezig houdt met maatschappelijke goederen, met stoffelijke voorwerpen. Maar uit het voorgaande volgt, dat men zich noodgedwongen hiermede moet bezig houden, omdat die materieele goederen als intermediair dienen. Wanneer hoofdstukken worden gewijd aan ‘arbeid’, dan is dit, omdat het doel van den arbeid hier steeds in het oog wordt gehouden. Doel van arbeid is niet het voortbrengen van stoffelijke goederen; doel is het verschaffen van genot. En voor dit doel is intellect altijd een vereischte, stoffelijke goederen niet steeds. Arbeid door intellectueele werkers verricht heeft dus minstens evenveel aanspraak op waardeering. Ik zeg hier: ‘minstens evenveel aanspraak’, want we zien in de maatschappij veelal de waardeering in geld hooger uitgedrukt. Prof. Verrijn Stuart trekt trouwens de grenzen van het welvaartsbegrip ook veel ruimer en maakt geen principiëel onderscheid tusschen behoeften van stoffelijken en onstoffelijken aard.

In het algemeen moet men zeer voorzichtig zijn met dit onderwerp. Ik heb in den aanvang een soort arbeid ‘destruc-

tief’ genoemd, maar het is volstrekt niet zeker, of dit wel de juiste uitdrukking is. Het droogmaken van de Zuiderzee b. v wordt algemeen als productieve arbeid aangezien en, bekeken van uit het gezichtspunt van den landbouwer, is dit zeer zeker waar. De Zuiderzeevisscher echter zal dit werk wel met den naam van destructief betitelen, nu men bezig is zijn prachtig vischwater te vernietigen. En de schipper denkt er evenzoo over. Het hangt er maar van af, of de oordeelende persoon méér waarde hecht aan hetgeen bestaat, dan aan hetgeen het doel van den arbeid is. En zoo zal ook de generaal, die een stad laat plat schieten méér waarde hechten aan den kalen grond, dan aan den bodem mèt de gebouwen. Van zijn standpunt bekeken is de daaraan bestede arbeid volstrekt niet destructief, al mogen dan ook vele gebouwen verloren gaan.

Met betrekking tot de begrippen opbrengst en inkomen zal de arbeid moeten beschouwd worden in den zin, als ik hier heb aangegeven. Alle arbeid moet dus als productief worden aangemerkt, voor zoover voor de arbeidsverrichting - direct of indirect - waardevergoeding wordt genoten.

IV. Vermogen-Inkomen-Opbrengst.

Om het inkomen zoo juist mogelijk te schetsen, nog even iets over drie begrippen, die nà aan elkaar zijn verwant, doch waartusschen een onderscheid bestaat, dat niet altijd genoeg in 't oog wordt gehouden. En toch is dit voor een goed inzicht in de belastingwetgeving van het hoogste belang. Men zou het onderscheid door definitie's kunnen laten uitkomen, maar ik geloof niet, dat het doel dan genoegzaam zou worden bereikt.

Van opbrengst gaf ik de volgende bepaling: Opbrengst is de vermogensvermeerdering, die ontstaat door de factoren die de maatschappelijke productie beheerschen (kapitaal en arbeid) voor zoover deze een van de bron onafhankelijk bestaan kan voeren. En het voorbeeld ter opheldering: Nadat de boer het graan heeft gezaaid, begint dit te groeien. Hoe méér tijd er verloopt, des te meer wast het graan, des te meer groeit het vermogen van den boer. Langzamerhand is het graan rijp geworden en geschikt om te worden gemaaid. Het vermogen van den boer is nu vermeerderd met het maximum,

wat de akker dit jaar kan opleveren. Die vermogensvermeerdering is nog geen opbrengst. Zij wordt dit doordien het koren wordt afgescheiden van den grond. Dit oogenblik, het tijdstip van afscheiding, is het oogenblik van het ontstaan van de opbrengst.

Is nu het vermogen van den boer door de verkrijging van de opbrengst gestegen? Geenszins. Het gemaaide graan is iets meer waard, dan het ongemaaide, doch die meerwaarde is juist het arbeidsloon, dat voor het maaien is betaald. Ik leg hier den nadruk op, want het wordt dikwijls verkeerd ingezien. Meestal is men geneigd te zeggen, dat door de verkrijging van de opbrengst het vermogen met dat bedrag vermeerdert, doch blijkens het bovenstaande is dit onjuist. Het vermogen was vóór dien tijd vermeerderd en die vermogensvermeerdering ontstaat niet plotseling, doch dag voor dag, uur voor uur. Alleen de verkrijging van de opbrengst doet de vermogensvermeerdering een van de bron afzonderlijk bestaan voeren.

Een ander voorbeeld. Iemand bezit een effect, groot *f* 1000.- nominaal, rentende 4%, waarvan de coupon vervalt op 1 Januari en 1 Juli. Na 1 Januari vermeerdert het vermogen met het bedrag der rente, die van dag tot dag verkregen wordt. Op 30 Juni wordt de coupon groot *f* 20. - geknipt en wordt dus de opbrengst van het eerste halfjaar verkregen. Het vermogen verandert door de afscheiding van de coupon in het geheel niet. Alleen de bron, het effect, verandert van waarde: het wordt van *f* 1020. - teruggebracht op *f* 1000. -, terwijl de rente, belichaamd in de coupon, een afzonderlijk bestaan voert ter waarde van *f* 20. -. Hier ook is de vermogensvermeerdering niet plotseling ontstaan door de afscheiding van de coupon. De vermogensvermeerdering behoorde reeds aan den eigenaar in anderen vorm. Door de verkrijging van de opbrengst wijzigt zich alleen de *vorm* van het vermogen niet de *grootte.*

Uit het voorgaande volgt, dat opbrengst eene uitdrukking is voor een gedeelte van het vermogen naar den toestand op een bepaald tijdstip. Opbrengst is vermogen. De toestand van dat vermogen is, dat het afgescheiden is - althans een afgezonderd bestaan kan voeren - van het overige vermogen.

Het tijdstip is dat, waarop het dat afzonderlijk bestaan van het overige vermogen kan voeren.

Wat is nu de betrekking van inkomen tot opbrengst.

Inkomen is dat gedeelte van het vermogen, 't welk moet dienen tot voorziening in de behoeften van het individu en van de van hem afhankelijke personen. Een tweede functie van het inkomen is, dat het moet dienen voor kapitaalvorming. Dit laatste is het gedeelte, dat zoogenaamd wordt gespaard. Om aan de eerste functie te kunnen voldoen, moet het vermogen steeds weer opnieuw worden aangevuld, daar door de vertering voortdurend vermogen wordt vernietigd.

Opdat opbrengst 'inkomen' kan worden, moet die opbrengst eerst een zoodanigen vorm aannemen, dat het geschikt is voor die functie. Daartoe moet ze worden omgezet in het algemeen geldend ruilmiddel, n.l. geld. Voor zoover de opbrengst zonder omzetting dadelijk voor het doel van het inkomen kan worden aangewend, zijn beide begrippen identiek.[1)] Zoo is het gedeelte van den oogst van den boer, dat hij bestemt voor zich en zijn gezin, zoowel opbrengst als inkomen. Eveneens is het salaris, dat een ambtenaar in geld ontvangt, tegelijk opbrengst en inkomen. Hieruit volgt tevens, dat ook inkomen slechts is een vorm van het vermogen op een bepaald tijdstip. En dit tijdstip is, voor zoover gevormd uit opbrengst, dat, waarop de opbrengst den vorm heeft aangenomen, dat zij kan voldoen aan de vereischten, die aan inkomen zijn gesteld. Tevens, dat door de verandering van opbrengst in inkomen het vermogen wederom geene wijziging ondergaat.

Men bezigt veelal de uitdrukking, dat iemand leeft - of behoort te leven - van zijn inkomen. Men wil hiermede alleen zeggen, dat hij niet méér moet verteren, dan het bedrag van zijn inkomen. Leven doet feitelijk iedereen van zijn vermogen. Immers inkomen is slechts de toestand van het vermogen op een bepaald tijdstip. Zoodra dit tijdstip voorbij is, is er geen onderscheid meer tusschen het reeds bestaande vermogen en dat, 't welk als inkomen wordt betiteld. Neem een ambtenaar met een vermogen in 't begin van de maand van *f* 10.000. -.

1) Hiermede is niet gezegd, dat opbrengst en inkomen dezelfde begrippen zijn. Onder inkomen valt veel meer dan alleen opbrengst.

Hij ontvangt b.v. een maandelijksch salaris van *f* 300. -. Nu is, zoodra hij zijn loon op 't eind van de maand heeft ontvangen, het vermogen met *f* 300. - toegenomen. Hij heeft per maand noodig om met het gezin te leven eene som van *f* 200.- en geeft dit uit. Zou nu iemand kunnen beweren, dat hij juist van de ontvangen *f* 300. - er *f* 200. - heeft uitgegeven? Hij zal die *f* 200. - toch waarschijnlijk van het vermogen van *f* 10.000. - hebben afgenomen en de *f* 300. - salaris geheel aan het vermogen hebben toegevoegd.

Men zou zoo zeggen, dat het voorgaande eigenlijk overbodig is om met nadruk naar voren te brengen. De praktijk heeft echter geleerd, dat hier nog veel misverstand bestaat. Velen meenen, dat door de verkrijging van de opbrengst het vermogen plotseling met dit bedrag vermeerdert en besluiten uit het feit, dat door eenige manipulatie geene wijziging van vermogen plaats vindt, dat dan ook geene opbrengst wordt verkregen. Ook ons Hoogste Rechtscollege besliste in dien zin en wel, waar er sprake was van het uitdeelen van bonus-aandeelen. In het Arrest van 8 Juni 1917 (B 1718) van den Hoogen Raad komt de volgende overweging voor:

'Dat onder deze omstandigheden, waar de preferente aandeelen niet zijn uitgekeerd aan derden, maar aan de gewone aandeelhouders, dezen door deze uitkeering wel geen nadeel hebben geleden, maar evenmin een rechtstreeksch voordeel, wijl in werkelijkheid niets anders geschiedt dan dat een deel van het kapitaal der .... bank van naam is veranderd en van de reserve overgebracht naar het aandeelenkapitaal; zijnde toch het buitengewone reservefonds juist met hetzelfde bedrag verminderd als het aandeelenkapitaal door de schepping en uitkeering der preferente aandeelen is vergroot.'

Is commentaar hier nog noodig? De vermogensvermeerdering - het reservefonds - die door de maatschappelijke productie was ontstaan, wordt op een gegeven oogenblik van de bron - het vermogen der vennootschap - afgescheiden. Hier verandert, zooals ik reeds vroeger heb gezegd dat bij iedere afscheiding van de bron om tot opbrengst te geraken gebeurt, niets aan het vermogen. Maar nu trekt de Hooge Raad daaruit de conclusie, dat hier niet de vruchten door de aandeelhouders worden genomen, want de volgende overweging luidt,

dat het enkel de vraag is ‘of men te doen heeft met door de gewone aandeelhouders genomen vruchten van hunne aandeelen, een vraag, die om boven uiteengezette redenen ontkennend moet worden beantwoord.’ Meerdere Arresten kunnen worden aangehaald, b.v. dat van 15 Juni 1921 (B 2837) maar dan zou ik slechts in herhaling vallen.

Zooals ik opmerkte, is het doel van het inkomen o.a. om in de behoeften van het individu te voorzien. In den regel geschiedt dit door het intermediair van maatschappelijke goederen (zie hoofdstuk productie en improductieve arbeid). Maar de bevrediging dier behoeften is ook te verkrijgen zonder arbeid. Dit vindt hoofdzakelijk plaats met het genot, 't welk men zich verschaft van de eigen gebruiksgoederen (woning, mobilair, kleeding, enz.). Ook dit genot is inkomen[1)] maar dit is geen opbrengst. En hier zien we een eigenaardig verschil tusschen inkomen eenerzijds en opbrengst en vermogen anderzijds. Bij de behandeling van de productietheorie kom ik hierop nader terug.

V. Bestaande begrippen over inkomen.

Wanneer inkomen het object van een belastingwet zal zijn, moet duidelijk vast staan, wat de wetgever onder dit begrip verstaat. Hierbij zal hij moeten uitgaan van de wetenschappelijke beteekenis, die aan het woord gehecht moet worden. In de staathuishoudkunde hebben talrijke - ik zou haast zeggen ontelbare - schrijvers getracht het begrip nauwkeurig te omschrijven. De oudere schrijvers hebben meer het oog op het volksinkomen, de latere trachten ook het individueele inkomen te definieeren. In zijn werk: ‘Der privatwirtschaftliche Einkommensbegriff’ geeft Dr. Arthur Bauckner een systematisch overzicht van de bestaande begrippen omtrent het inkomen. Aan de hand daarvan kan ik hierover het volgende mededeelen.

De bepalingen, die verschillende schrijvers hebben gegeven, worden in vijf rubrieken ingedeeld, n.l. de verteringstheorie (Konsumtionsfondstheorie), de periodiciteitstheorie (Perio-

1) Het genot zelf is feitelijk vertering; inkomen is de *mogelijkheid* van genot.

dizitätstheorie), de bronnentheorie (Quellentheorie), de opbrengsttheorie (Ertragskategorietheorie) en de zuivere vermogensaanwastheorie (Reinvermögenszuwachstheorie). Deze rubrieken zijn niet scherp gescheiden, vloeien in elkaar over, zelfs zou men van verschillende definitie's kunnen zeggen, dat ze onder meerdere rubrieken vallen. Niettemin heeft de indeeling zijn nut om een goed overzicht te krijgen.

De verteringstheorie legt vooral den nadruk op het doel van het inkomen. De inkomsten, die iemand geniet, moeten *kunnen* worden aangewend voor voldoening van de levensbehoeften, zonder dat het reeds aanwezige stamvermogen vermindering ondergaat. De oorsprong van de inkomsten is hier onverschillig, eveneens het feit of voortdurend op dezelfde soort kan worden gerekend. Het voornaamste gebrek van de theorie schuilt hierin, dat de beslissing of zekere inkomsten onder inkomen vallen, geheel wordt overgelaten aan het individu. Iemand die alleen voor zichzelf heeft te zorgen, zal beslissen dat een klein legaat b.v. verteerd mag worden en dus inkomen is, terwijl een persoon, die behalve voor zichzelf, ook nog voor een groot huisgezin heeft te zorgen, een dergelijke bate als vermeerdering van zijn stamvermogen zal beschouwen, omdat hij zich niet gerechtigd acht dit bedrag te verteren. De theorie geeft dus geen *objectieve* maatstaf om hierop een practisch bruikbare definitie te bouwen.

De periodiciteitstheorie gaat uit van de stelling, dat de inkomsten steeds voor herhaling vatbaar moeten zijn. Alle inkomsten, waarvan vooruit niet te zien is, dat zij zich zullen herhalen, worden van het inkomen uitgesloten. Die herhaling moet mogelijk zijn binnen bepaalde tijdvakken. Hier doen zich vele moeilijkheden voor. Welke inkomsten zijn voor herhaling *vatbaar?* Men zou zeggen, dat hier geen enkele uitgezonderd mag worden. Geschenken b.v. aalmoezen worden als wel voor herhaling vatbaar beschouwd, andere soorten toevallige baten als b.v. een erfenis, niet. Maar dit is toch geen onderscheid, dat uit het wezen der zaak voortvloeit. Erfenissen, legaten e.d. *kunnen* zich toch zeker herhalen. Het hangt er slechts van af, of men de periode, waarbinnen zich die herhaling moet voordoen, lang of kort neemt. Wanneer iemand jaarlijks *f* 1000. - wordt gegeven, zou dit inkomen zijn; geeft men hem

voor 10 jaar inééns eene som van *f* 10.000. - dan zou dit geen inkomen beteekenen. Men kan aannemen, dat alle inkomsten voor herhaling vatbaar zijn, als men de periode maar lang genoeg neemt. Maar dit willen de voorstanders van de theorie niet. Juist om erfenissen, legaten, toevallige baten (loterijwinsten) e.d. uit te schakelen van het inkomensbegrip is de eisch van periodiciteit gesteld, die echter niet kan helpen.

De aanhangers van de bronnentheorie hebben de moeilijkheden, die voortvloeien uit de periodiciteitstheorie ondervangen door alleen die inkomsten tot inkomen te verklaren, die uit een vaststaande, duurzaam vloeiende bron voortspruiten. Waar zoodanige bron niet aanwezig is (b.v. geschenken) of waar de bron niet duurzaam is (b.v. enkele op zichzelf staande werkzaamheden), daar is geen inkomen aanwezig. Vele wetgevingen hebben deze theorie tot grondslag en het is niet te ontkennen, dat zij veel gemak oplevert. Maar daarnaast kleven haar gebreken aan, die de praktijk als zoo ernstig heeft doen kennen, dat men langzamerhand die theorie laat varen. Met de voortdurende wisseling van de maatschappelijke toestanden kunnen de bronnen niet alle worden opgenoemd, zoodat de rechtspraak, aan wie de uitvoering in deze is opgedragen, voortdurend voor nieuwe problemen komt te staan. Bij verandering van bronnen is dit niet steeds nauwkeurig te constateeren. Wanneer even vóór 't begin van het belastingjaar de bron is verdwenen, kan geen aanslag volgen. Ook de inkomsten uit niet duurzame bronnen kunnen niet in de belasting worden betrokken. De kettinghandelaars in de oorlogsjaren hebben hiervan kunnen profiteeren in die landen, die de bronnentheorie zuiver in de wetgeving hadden neergelegd.

De opbrengst-theorie sluit zich aan aan de maatschappelijke productie. Alleen datgene, wat opbrengst is, wordt als inkomen aangemerkt. Ook deze theorie is in de wetgeving zeer verbreid en mag wel van de tot nu toe genoemde de meest volmaakte heeten. Wat onder opbrengst is te verstaan, heb ik reeds vroeger uiteengezet. Bauckner geeft in zijn aangehaald werk wel eenige moeilijkheden aan, b.v. bij eene remuneratorische schenking zal het bezwaarlijk zijn uit te maken of dit eene schenking dan wel opbrengst van arbeid is, doch er zullen, welke theorie men ook aanvoert, altijd wel eenige bezwaren

blijven te overwinnen, voornamelijk bij grensgevallen. In een volgend hoofdstuk zal ik een hoofdbezwaar van deze theorie nader behandelen.

Wanneer we de Nederlandsche wet bezien uit het oogpunt van de tot nu toe besproken theorieën, dan zal men deze er alle in kunnen ontdekken. Een vaste lijn ontbreekt en hieraan zal ook wel gedeeltelijk zijn toe te schrijven, dat de wet niet heeft voldaan. Het verteringsbeginsel vindt men b.v. gehuldigd in art. 8. Alles wat uit een lijfrente wordt getrokken, wordt als inkomen beschouwd. Dat de genieter van deze rente, alleen reeds door het koopen daarvan, blijk geeft de totale inkomsten te kunnen verteren, doet duidelijk het subjectieve van dit begrip uitkomen. Want objectief gezien is de rente niet alleen de opbrengst van het kapitaal, doch tevens het kapitaal zelf.

Bij de memorie van toelichting heet het: 'Tot de kenmerken van het inkomen behoort periodiciteit; het inkomen wordt gevormd door voordeelen, die zich herhalen, waarvan herhaling althans in den regel beoogd en bereikt wordt, m.a.w. normaal is.... Geheel op zichzelf staande toevallige baten kunnen dus geen inkomen zijn.' Ondertusschen is bij amendement in de Kamer de belastbaarheid van geheel op zichzelf staande werkzaamheden ingevoegd. Hierdoor is met één slag het geheele periodiciteitsbeginsel, waarop de wet ook was gegrond, overboord gezet.

Dat de wet ook het bronnenstelsel huldigt, is maar al te zeer bekend en heeft herhaaldelijk moeilijkheden en onbillijkheden naar voren gebracht. De voorstanders der theorie leggen er vooral den nadruk op, dat de bron iets duurzaams is, waaruit de opbrengst (het inkomen) voortvloeit. Door het in het vorig lid genoemde amendement is echter juist dit groote voordeel met de periodiciteit uit de wet gelicht en zijn alle mogelijke nadeelen, waarop ook Bauckner wijst, blijven bestaan.

Het fundament van de wet is gelegen in art. 4, waarin uitsluitend als belast is verklaard de opbrengst. We kunnen dan ook gerust de Nederlandsche wet aanmerken als berustend op de opbrengsttheorie. Uitzonderingen (of liever aanvullingen) vindt men in art. 5, waar het genot van het onroerend

gebruiksvermogen ook is belast verklaard en in art. 8, waar ik bereids op de toepassing van de verteringstheorie heb gewezen. Het groote nadeel van de opbrengsttheorie hoop ik in een volgend hoofdstuk te behandelen.

Vloeien de voorgaande theorieën inéén en kan zelfs één wet, zooals we gezien hebben, daaraan uitdrukking geven, geheel anders is het gesteld met de theorie van de zuivere vermogensaanwas van G. v. Schanz. Deze theorie vraagt niet naar de bestemming der inkomsten, evenmin of ze periodiek terugkeeren en vanwaar zij komen. Alle toenamen van zuivere vermogensdeelen wordt als inkomen beschouwd. Volgens het meergenoemde werk van Bauckner zou hier het ideaal zijn bereikt. De Duitsche wetgeving van 1920 heeft deze theorie tot grondslag genomen. Maar het is ook niet méér geweest, dan de grondslag, want reeds direct moest de wetgever talrijke inkomsten uitzonderen. Daarbij schijnt de practijk niet zoo schitterend te zijn geweest als men zich voorstelde. In de wet zelf zijn al dadelijk die inkomsten uitgeschakeld, die het onderwerp uitmaken van een bijzondere belastingwet: erfenissen, legaten, schenkingen. Verder geeft § 12 van de Duitsche wet nog een verdere opsomming.

In de practijk is gebleken, dat aan alle genoemde theorieën gebreken kleven, die ernstig genoeg zijn om te streven naar een betere definitie. Kent men de gebreken, dan kan getracht worden deze zooveel mogelijk te ondervangen. Hierover in een volgend opstel.

L.A. Alting Mees.
Nijmegen.

(Slot volgt).

De avond met den heer Teste

Aan H.H.M.C. pr. de B.

Paul Valéry is als een groote en heldere ster plotseling aan het firmament der Fransche letterkunde verschenen. Zooals het met plotseling verschijnende sterren het geval is, is het bij Valéry nog moeilijk grootte, beteekenis en duur te bepalen.

Zijne letterkundige loopbaan is merkwaardig.

Paul Ambroise Valéry werd in Cette, het mooie stadje aan de Middellandsche Zee (departement Hérault) in 1872 geboren.

Zijn oorspronkelijke illusie was marine-officier te worden, maar de onmogelijkheid om zich vertrouwd te maken met de wiskunde deed dit plan stranden. Later heeft Valéry intusschen, gelukkig, bewezen dat hij toch wel eenigen aanleg voor die wetenschap had....

Als jong student in de rechten trok hij naar Montpellier. Het vijfde eeuwfeest der universiteit viel in zijn studententijd (1889-1890). Het ging met de gebruikelijke feestelijkheden gepaard. Professoren en studenten van alle landen van Europa kwamen de luisterrijke plechtigheden der zuster-universiteit bijwonen; de studenten hielden er kroegjolen, de burgerij straatfestijnen.

Op een maaltijd die aan een der kroegjolen voorafging kwam Valéry te zitten naast een schuchteren jonkman, gast der Montpelliersche studenten. Valéry knoopte met hem een gesprek aan over poëzie, en beiden bleken bewonderaars van Baudelaire en Verlaine. Hun gesprek was nog niet afgeloopen toen de algemeene vroolijkheid onder de studenten de overhand kreeg, en de beide nieuwe vrienden door een hospartij gescheiden werden. Zij zagen elkander tijdens die feesten niet meer terug.

Spoedig daarna ging Valéry in dienst, en toen hij op zekeren dag voor de kazerne op wacht stond, ontving hij een dikken brief met enthousiaste vertoogen over de nieuwe Fransche dichtkunst en plannen om een tijdschrift voor de jongeren op te richten. De brief bleek te zijn van zijn schuchteren vriend en was onderteekent door Pierre Louis (Hij teekende toen nog niet: Louijs).

Louijs vroeg hem copie voor zijn tijdschriftje. Valéry is daar toen niet toe gekomen, maar toch is deze correspondentie het begin geweest van een groote vriendschap die eerst door den dood van Pierre Louijs eindigde.

In 1889 had Valéry echter enkele gedichten geschreven, die hij publiceerde in *La conque*, door Louijs opgericht, in *La Syrinx* en andere euphemere tijdschriftjes. Gebundeld werden ze niet; enkele

kwamen echter terecht in de bekende bloemlezing van Van Bever en Léautaud en daaraan is het te danken, dat Valéry's naam, die in de periode van 1889-1895 slechts even naar voren kwam, niet geheel vergeten werd. Uit dien tijd dateeren twee merkwaardige prozastukken: *La Soirée avec Monsieur Teste* (gepubliceerd in *Le Centaure*) en *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci.* Sindsdien schreef Valéry heel weinig, en kwam hij niet tot publicatie van hetgeen hij schreef. Een enkele maal zag men nog wel eens een korte studie in de *Mercure de France*, onder den algemeenen titel *Méthodes;* daar bleef het bij.

In 1894 reisde hij eenigen tijd in Engeland, waar hij in het gezelschap verkeerde van de jonge schrijvers die zich in het tijdschrift *The Yellow Book* vereenigd hadden.

In Engeland ging Valéry voornamelijk om met William Henley en Aubry Beardsly.

In 1895 maakte hij kennis met Williams, redacteur van de *New Review.* Deze noodigde hem uit iets te schrijven over een door hem gepubliceerde serie artikelen over Duitschland.

Deze serie, in het tijdschrift onder den verzamelnaam *Made in Germany* gepubliceerd, trok sterk de aandacht. Valéry schreef toen een philosophische conclusie uit deze artikelen. Hij gaf daaraan den titel *La conquête allemande.*

Onlangs heeft men dat artikel der vergetelheid ontrukt, en het is nu herdrukt als *Une Conquête Méthodique.* Met het in 1919 in het *Athaeneum* gepubliceerde artikel *La Crise de l'Esprit* is dit het eenige dat Valéry over politieke wijsbegeerte schreef.

In Engeland leerde hij verder George Meredith kennen. In 1896 verliet hij Engeland, om er niet meer vóór 1922, de beginperiode vam zijn roem, terug te keeren.

Vóór zijn verblijf in Engeland in 1892, was hij in Parijs; Valéry was *licencié en droit* en kreeg er een administratieve betrekking.

Pierre Louijs introduceerde hem bij Mallarmé, met wien hij een trouwe vriendschap sloot.

Valéry had het eerst over Mallarmé gelezen in J.K. Huysmans' roman *A Rebours.* De invloed van Mallarmé op Valéry is van blijvenden aard geweest. Huysmans zelf leerde hij ook spoedig kennen, en de gesprekken over Villiers de l' Isle Adam gevoerd door Huysmans en Mallarmé zijn voor hem aanleiding tot litteraire overwegingen geweest.

De ontvang-avonden van Hérédia woonde hij enkele malen bij. Hérédia placht hem steeds zijn luiheid te verwijten.

Die ‘luiheid’ is het kenmerk van een periode van twintig jaren gedurende welke Valéry niets heeft gepubliceerd en die in 1917 plotseling eindigde door het verschijnen van *La Jeune Parque.*

Sindsdien gaf hij nog enkele gedichten uit, later vereenigd onder den titel *Charmes* (thans een der weinige werken van Valéry die in een algemeen toegankelijke uitgave verschenen zijn) en bundelde zijn tusschen 1890 en 1895 geschreven gedichten in het *Album de Vers Anciens.* Daarop volgden nog zijn dialogen *L' Ame et la danse* en *Eupalinos ou l'architecte.* Zijn *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci* werd herdrukt en vond ten slotte een plaats

in den bundel *Variété*, waarin de merkwaardigste artikelen en inleidingen van Valéry's hand werden samengevat.

Het is hier de plaats even in te gaan op *La Soirée avec Monsieur Teste* dat, met toestemming van den schrijver, in vertaling volgt. Zooals het dengenen die belang stellen in Valéry gebleken zal zijn, is het zeer moeilijk daarvan den oorspronkelijken Franschen tekst in boekhandel of antiquariaat te vinden. Weliswaar werd deze vijf maal gedrukt, maar de oplagen waren zéér beperkt en weinige exemplaren mochten ons land bereiken. In een gangbare editie kan de lezer zich thans aanschaffen *Eupalinos* en *Variété.* Van de overige werken bestaan alleen luxe edities in zeer beperkte oplagen, onbereikbaar voor het groote publiek.

* * *

In *Monsieur Teste* plaatst Valéry ons voor een merkwaardige persoon over wiens jeugd en afkomst hij ons niets vertelt. Teste is een veertigjarige die in een wereldstad woont en er van kleine beursoperaties leeft.

Het kleine verhaal is, zooals Frédéric Lefèvre het eens gelukkig heeft uitgedrukt: le roman d'un esprit qui se dégage du chaos des notions communes, pour arriver à une vie généralisée où ne se distinguent plus le passé, le présent et l'avenir, où le présent est permanent.

Het is een tragische geschiedenis, want, hoewel Teste gekomen is tot het hoogste punt van de beheersching der gedachten, moet hij toegeven dat hij alles kan bestrijden behalve het lijden van zijn lichaam, hoewel hij er van overtuigd is, dat hij juist dáár had moeten beginnen.

Er is verwantschap tusschen *La Méthode de Léonard da Vinci*, waarin Valéry ons het symbool van den universeelen geest geeft, en *Monsieur Teste.* Teste is de menschelijke vorm van da Vinci (Da Vinci is minder 'bereikbaar' dan Teste).

Zooals *La Soirée avec Monsieur Teste* vóór ons lag was het een onvoltooid werk, waarop eenige aanvullingen verwacht konden worden. Men heeft gemeend de in 1924 gepubliceerde *Lettre à un ami* te moeten vastknoopen aan wat zou worden de *Cyclus 'Teste'* (die intusschen nog onvoltooid is). Ik meen echter dat het niet direct de bedoeling van Valéry is geweest dien brief als eerste aanvulling te geven. Met evenveel recht zou men zijn *Retour de Hollande* er toe kunnen rekenen. Doch deze beide stukken raken slechts een klein facet van het probleem dat Valéry ons in den persoon van Monsieur Teste voorlegt: het probleem van den strijd tusschen lichaam en geest in den zuiveren zin des woords.

Van direct belang voor de behandeling daarvan zijn de *Brief van Emilie Teste* en de *Inleiding*, welke eveneens in 1924 verschenen.

In die inleiding (hier in vertaling afgedrukt vóór den eigenlijken tekst, op de plaats die zij in de toekomstige edities van *La Soirée* zal innemen) geeft Valéry zijn eigen standpunt tegenover het probleem weer. Een vergelijking van de strekking dier inleiding met *de Note et Digression* die hij in 1919 voor zijn *Introduction à la méthode de Léonard de Vinci* schreef, is nog niet beproefd. Toch zou deze merkwaardige gezichtspunten opleveren, waarover het hier

echter niet de plaats is verder te spreken. Valéry heeft zich, 25 à 30 jaren nadat hij die beide stukken schreef, op een objectief standpunt daartegenover geplaatst, om weer conclusies te kunnen trekken.

De persoon van Emilie Teste, echtgenoote van den 'zonderling', heeft hij geschapen om enkele opmerkingen over Teste en zijne methodes te kunnen maken. Hierdoor krijgen we een sterker gekleurd beeld van Teste, geschilderd met een zekere naïveteit, die Valéry echter niet altijd even sterk weet vol te houden.

Wanneer men nu bedenkt dat Valéry gelijk is aan Monsieur Teste (geestelijk gesproken), dat Valéry vervolgens een inleiding schrijft voor Monsieur Teste (of voor diens problemen) en zich daarna in de gedachtensfeer van Emilie Teste denkt (hij wordt zelf Emilie Teste om dat te kunnen doen) om aldus weer van een andere zijde het probleem te kunnen bekijken, dan kan men zich voorstellen op welke merkwaardige wijze de lezer tegenover *Monsieur Teste* wordt gesteld.

Nog kan het werk op eene andere wijze gëanalyseerd worden.

De 'inleiding', dan, beschouwt 'Teste' objectief als *probleem;* de 'brief van Emilie Teste' doet Teste zien als *mensch*, dus zooals zijne uiterlijke gedragingen worden waargenomen door een persoon uit zijn onmiddellijke nabijheid, want in de *gedachtensfeer* van Teste vermag Emilie niet door te dringen. Wellicht zal nu nog volgen een afbakening van het probleem 'Teste' uit geestelijk oogpunt bezien (geestelijk hier in de beteekenis van 'behoorend tot de geestelijkheid' d.i. hier kerk, of religie). Valéry heeft ons een '*Dialogue sur les choses divines*' beloofd, die misschien een nieuw licht zal werpen op de behandelde materie, mogelijk in den vorm van een verklaring van den abbé Mosson, van welken geestelijke, den biechtvader van Emilie Teste, in haar brief sprake is.

Zij, die belang stellen in de verdere ontwikkeling van het probleem, wachten met ongeduld die nadere toelichtingen af.

Het 'Log book' van Teste gaf hij als eigenlijk document: komende *uit de handen van Teste zelf*.

Maar, zoo vraagt men zich af, zijn de onlangs gepubliceerde verzamelingen van 'Notes' (*Rhumbs* en *Analecta I*) eveneens niet als zoodanig te beschouwen?

Zij komen uit dezelfde gedachtensfeer voort.

In één verband, als voortgekomen uit één mentaliteit, moeten gelezen worden de '*Introduction à la méthode de Léonard de Vinci*' en *'Monsieur Teste';* in directe aansluiting daaraan staan zijn bundels 'notes'.

Al zijn andere publicaties - ik zonder hier zijn gedichten niet uit - zijn uitwerkingen van bijzondere punten uit den gedachtengang van Monsieur Teste.

Men heeft vaak aan Valéry een 'absence d'objet' verweten (Lasserre, Maritain, Ghéon). Zijn geheele oeuvre, hoe verbrokkeld het ook uiterlijk schijnen moge, vormt een geheel, dat steeds naar *alle* kanten kan worden uitgebreid. Telkens weer, in kleine artikels of in lezingen, verrast Valéry ons met nieuwe gezichtspunten.

En dat maakt, dat hij in een bepaalden kring steeds de aandacht gespannen houdt. Die kring is niet groot, kan niet groot zijn. Zijn

roem overtreft verre de kennis die men van zijn werk heeft.

Dat heeft hij zelf in de hand.

Maar hij werkt, ik zou haast zeggen systematisch, ruime verspreiding van zijn werk tegen. Belangstelling voor zijn werk is er genoeg; velen hunkeren er naar, iets van hem in handen te kunnen krijgen. Ik geloof, dat er meer afschriften van zijne werken bestaan dan gedrukte exemplaren. Moge daarom deze poging om het belangrijkste werk van Valéry onder de oogen van Nederlandsche lezers te brengen, zij het dan ook in vertaling, eene opwekking zijn tot diepere beschouwing en aanleiding tot verdere belangstelling.[1)]

A.A.M. STOLS.

1) BIBLIOGRAPHIE: *Introduction à la Méthode de Léonard de Vinci*, 1894 (herdrukt: apart in 1919; in den bundel Variété (gewone uitgave N R F, Parijs 1924, luxe uitgave Aveline, Parijs 1926) - *La Soirée avec Monsieur Teste*, 1896 (herdrukt in beperkte oplagen 1919, 1920 N R F, Parijs, 1926 R. Davis - met bijlagen; reproductie van het manuscript 1925 R. Davis) - *La conquête Allemande*, 1897 (herdrukt in de Mercure de France 1915; in boekvorm bij N R F Parijs 1926, in luxe uitgave in de Amis d'Edouard 1925) - *Album de Vers Anciens*, 1890-1900 (voor het eerst verzameld uitgegeven door A. Monnier Parijs 1920; in vermeerderde luxe-editie door A.A.M. Stols, Bussum 1926) - *La Jeune Parque*, 1917 N.R.F. 1917, 1919; luxe edities: Daragnès (Emile Paul) 1925, A.A.M. Stols, 1926) - *Charmes*, 1922 (herdrukt N.R.F. 1922, 1926) - *Modes et manières d'Aujourd'hui*, 1923 (Proza-gedichten; P. Corrard 1923) - *Fragments sur Mallarmé* 1924 (R. Davis) - Variété 1924 (wordt steeds herdrukt) - *Eupalinos ou l'architecte*, *précédé de L' Ame et la Danse*, N.R.F. 1925 - *Le Retour de Hollande*, 1925 (A.A.M. Stols, 1926; een vertaling hiervan verscheen in De Witte Mier 1926, apart uitgegeven in 1926 bij denzelfde) - *Cahier B*, 1910 (Champion, reproductie van het manuscript 1925, in boekvorm 1926) - *Rhumbs* (*Notes et autres*), 1926 (*Le Divan*, 1926) - *Analecta* (A.A.M. Stols, 1926) - Voor de inleidingen en de kleine werken raadplege men *Davis & Simonson*, Bibliographie de Paul Valéry, (Au Sans Pareil, Parijs, 1926).
Over Paul Valéry kan men met succes raadplegen: Entretiens avec Paul Valéry, par *Frédéric Lefèvre;* Paul Valéry, par *René Fernandat*, en Französische geist im Neuen Europa, door *Prof. E.R. Curtius.* Over bijzondere onderwerpen: Paul Valéry, philosophe de la danse, par *Lévinson;* en Les Dialogues de Paul Valéry, par *Louis Aguettant.*

De avond met den heer Teste
Inleiding

Deze gefantaseerde persoonlijkheid, waarvan ik de maker werd in het tijdperk van een jeugd, die ten deele litterair, ten deele onafhankelijk of.... in zichzelf gekeerd was, heeft, naar het schijnt, sinds die vervaagde periode een soort *leven* verkregen, dat, - méér zijn terughoudendheid dan zijn uitlatingen, - enkele lezers er toe geleid hebben hem te verleenen. Teste werd verwekt, - in een kamer waar Auguste Comte zijn eerste levensjaren heeft doorgebracht, - in een tijdperk van wilsvervoering en vreemdsoortige overdrijving van zelfbewustheid.

Ik was aangetast door de ziekelijkheid die bestaat in ‘nauwkeurig te willen bepalen’. Ik streefde naar het uiterste van den onzinnigen wensch om te begrijpen, en zocht in mijzelf de kritieke punten van mijn waarnemingsvermogen.

Ik deed dus wat ik kon om den duur van enkele gedachten eenigszins te verlengen. Alles wat mij gemakkelijk viel, was mij onverschillig en bijna vijandig. De prikkel der inspanning moest, naar, het mij toescheen, opgezocht worden, en ik stelde gelukkige resultaten, die niets anders zijn dan natuurlijke vruchten van onze aangeboren deugden, niet op prijs. Dit wil zeggen, dat de resultaten in het algemeen, - en bijgevolg, de *werken*, - voor mij van veel minder belang waren dan de energie van den werker, - het wezen der dingen waarop hij hoopt. Dit bewijst, dat men bijna overal theologie terug vindt.

Ik koesterde verdenkingen tegen de litteratuur, en zelfs tegen de vrij nauwkeurig bepaalde werken der dichtkunst. De handeling ‘schrijven’ vereischt altijd een zekere ‘opoffering’ van intellect. Men weet wel, bijvoorbeeld, dat de voorwaarden die men stelt aan litteraire lectuur niet vereenigbaar zijn met

uiterste nauwkeurigheid van taal. Het verstand zou gaarne van de gewone taal volmaakt- en zuiverheden eischen die niet in haar vermogen liggen. Maar zeldzaam zijn de lezers die alleen vermaak scheppen in gespannen aandacht. Wij trekken de aandacht alleen door de een of andere vermakelijkheid; en deze soort van aandacht is lijdelijk.

Het scheen mij overigens onwaardig toe, om mijn streven te verdeelen tusschen de zorg om indruk te maken op anderen, en den hartstocht om mij te kennen en te onderzoeken zooals ik was, zonder weglatingen, zonder veinzerij of zelfbehagen. Ik verwierp niet alleen de Letteren, maar ook de Wijsbegeerte, die bijna geheel lag temidden van Vage Dingen en Onzuivere Dingen, waaraan ik mij volstrekt niet wenschte te geven. Traditioneele onderwerpen tot bespiegeling konden mij slechts zóó moeilijk opwinden, dat ik mij verwonderde over de wijsgeeren of over mijzelf. Ik had niet begrepen, dat de verhevenste problemen zich niet vaak voordoen, en dat zij veel van hun bekoring en aantrekkelijkheid ontleenen aan zekere conventies die men moet kennen en in zich opnemen om tot de wijsgeeren ingang te vinden. De jeugd is een tijd, waarin conventies zijn en moeten zijn: slecht begrepen; òf blindelings bestreden; óf blindelings gehoorzaamd. Men kan niet begrijpen bij het begin van een leven van ernstig nadenken, dat alleen de eigenmachtige beslissingen den mensch veroorloven om de grondvesten te leggen voor wát het ook zij: taal, samenleving, kennis en kunstwerken. Wat mij betreft, ik begreep dit zóó slecht, dat ik mij tot regel had gesteld om heimelijk voor nietswaardig of verachtelijk te houden alle meeningen en gewoonten van den geest die ontstaan uit het leven in gemeenschap en uit onze uiterlijke betrekkingen met andere menschen, en die verloren gaan in vrijwillige eenzaamheid. En zelfs kon ik slechts met afkeer denken aan alle denkbeelden en aan alle gevoelens die alleen in den mensch verwekt worden of leven verkrijgen door zijn kwalen en vrees, zijn verwachting of ontzetting; en niet vrijelijk door zijne zuivere beschouwing der dingen en in zich zelf.

Ik trachtte mij dus te bepalen tot mijn *werkelijke* eigenschappen. Ik had weinig vertrouwen in mijn kunde, en vond

in mijzelf zonder eenige moeite alles wat noodig was om mij te haten; maar ik was sterk in mijn oneindig verlangen naar helderheid, in mijn verachting van vaste overtuigingen en blind verafgoden, in mijn afkeer van wat gemakkelijk is en in het voelen van grenzen van mijn macht. Ik had mij een eiland in mijn binnenste geschapen, en bracht mijn tijd zoek met het verkennen en versterken daarvan.

De heer Teste is op zekeren dag geboren uit een levendige herinnering aan dien toestand.

Daarom lijkt hij op mij, zoo sterk als een kind, dat verwekt is door iemand in een oogenblik van diepe ontroering van zijn wezen, lijkt op dien vader die zich-zelf niet was.

Het komt misschien voor, dat men van tijd tot tijd aan het leven overlevert een uitzonderlijk schepsel, verwekt in een uitzonderlijkoogenblik. Het is, alles wel beschouwd, niet onmogelijk dat het zonderlinge van enkele menschen, hun aparte eigenschappen, goede of slechte, vaak voortkomen uit dien kortstondigen toestand van hun verwekkers. Het is mogelijk, dat aldus het onbestendige zich voortplant en zich een loopbaan verschaft. Ligt trouwens niet het verrichten van onze werkzaamheden, de handeling van het talent, het voorwerp zelf van den arbeid, en tenslotte de kern van het zonderlinge instinct om zich te laten overléven door dat wat men zeldzaamste verkrijgt, in de orde van den geest?

Om terug te komen op den heer Teste, en op te merken dat het bestaan van een type van deze soort in werkelijkheid niet langer kan voortduren dan enkele kwart-uren: ik beweer dat het vraagstuk van dit bestaan en van zijn voortbestaan voldoende is om het een soort leven te schenken. Dit probleem is een kiem. Een kiem leeft; maar er zijn er, die zich niet zouden kunnen ontwikkelen. Deze probeeren te leven, vormen monsters, en monsters sterven. In werkelijkheid herkennen wij ze slechts uit die *merkwaardige eigenschap* van niet te kunnen voortbestaan. *Abnormaal* zijn de wezens die iets minder toekomst hebben dan *normale.* Zij lijken op vele gedachten die verborgen tegenstrijdigheden inhouden. Zij doemen op in den geest, schijnen juist en vruchtbaar, maar hare gevolgen

zijn haar ondergang, en haar voortbestaan wordt haar weldra noodlottig.

Wie weet of het meerendeel van die wonderlijke gedachten, waarin zooveel groote en een menigte van kleine mannen, zich sinds eeuwen verdiept hebben, niet psychologische monsters, - *monstergedachten*, - zijn, voortgebracht door toepassen, - zonder in het oog te houden dat wij alleen dát moeten ondervragen, wat ons werkelijk kan antwoorden?

Maar monsters van vleesch gaan spoedig te niet. Toch zijn zij eenigen tijd blijven leven. Niets is leerzamer dan na te denken over hun bestemming. Waarom is de heer Teste onmogelijk? - Deze vraag is zijn *ziel.* Zij verandert U in den heer Teste. Want hij is niemand anders dan de demon der mogelijkheid zelf. De zorg voor het geheel van wat hij kan, beheerscht hem. Hij neemt waar, stuurt, wil zich niet láten sturen. Hij kent slechts twee waarden, twee groepen, die van het geweten teruggebracht tot zijn daden: het mogelijke en het onmogelijke. In die vreemde hersenen, waar de wijsbegeerte weinig crediet heeft, waar de taal steeds in staat van beschuldiging verkeert, is er geen gedachte die niet het gevoel heeft dat zij tijdelijk is; er blijft slechts bestaan het afwachten en het uitvoeren van bepaalde werkingen. Haar intens en kort leven wordt verbruikt door het bewaken van de verhouding waardoor de betrekkingen tusschen het bekende en het onbekende worden vastgesteld en geregeld. Zij past zelfs haar duistere en verheven machten toe om halsstarrig het eigendom te veinzen van een afgesloten systeem, waarin het oneindige niet meer voorkomt.

Eenigen indruk te geven van een dergelijk monster, er het uiterlijk en de levenswijze van te schilderen; ten minste een Hippogrief, een Chimaere uit de intellectueele mythologie te schetsen, eischt - en verontschuldigt dus - het gebruik, en zelfs het scheppen van een gedwongen, soms buitengewone abstracte taal. Er zijn eveneens toe noodig gemeenzaamheid, en zelfs enkele sporen van die alledaagschheid of platheid, welke wij ons met ons zelf veroorloven. Wij nemen geen plichtplegingen in acht met hem die in ons is.

De tekst welke aan die zeer bijzondere voorwaarde is ondergeschikt gemaakt is zeker niet al te gemakkelijk te lezen in de oorspronkelijke taal. Van zelf moet deze, aan wie hem in een vreemde taal wil overzetten, bijna onoverkomelijke moeilijkheden opleveren.

1925
P.V.

De avond met den heer Teste

Vita Cartesii res simplissima est....
(de Raey aan Van Limborch.)

De Domheid is mijn sterkste zijde niet. Ik heb veel menschen gezien, ik heb enkele landen bezocht, ik heb deel genomen aan verscheidene ondernemingen zonder er in op te gaan, ik heb bijna elken dag gegeten, ik heb vrouwen aangeraakt. Nu blik ik terug op enkele honderden gezichten, twee of drie groote tooneelopvoeringen, en misschien den inhoud van twintig boeken. Ik heb niet het beste, noch het slechtste van die dingen onthouden: er is mij bijgebleven wat kon.

Deze rekenkunde behoedt er mij voor mij erover te verwonderen dat ik oud word. Ik zou ook de rekening kunnen opmaken van de overwinnende oogenblikken van mijn geest, en mij voorstellen dat zij, vereenigd en aaneengehecht, een *gelukkig* leven vormen.... Maar ik geloof, dat ik mij altijd goed beoordeeld heb. Zelden heb ik mijzelf uit het oog verloren; ik heb mij verafschuwd, ik heb mij verafgood, - daarna zijn wij tezamen oud geworden.

Dikwijls heb ik verondersteld, dat alles voor mij geëindigd was, en dan voltooide ik mijn persoonlijkheid uit geheel mijn macht, verlangend om een pijnlijken toestand op te klaren, te verlichten. Dat heeft mij leeren inzien dat wij onze eigen gedachten te veel toetsen aan de *uitdrukking* van die van anderen! Sindsdien hebben de milliarden woorden die in mijn ooren gegonsd hebben zelden bij mij in beweging gezet dat wat men hen wilde laten zeggen; en van alle die ik zelf heb uitgesproken tegen anderen, heb ik altijd gevoeld dat zij zich van mijn gedachten afscheidden, - want zij werden *onveranderlijk.*

Als ik beslist had zooals het meerendeel der menschen, dan zou ik niet alleen geloofd hebben, dat ik boven hen stond, maar dan zou ik dit ook geschreven hebben! Ik

heb veel eigenliefde bezeten. Wat zij een hoogstaand wezen noemen, is een wezen, dat zich vergist heeft. Om er zich over te verwonderen, moet men het zien, - en om het te zien moet het zich vertoonen. En het toont mij dat een onnoozel prat-gaan op zijn naam het in beslag heeft genomen. Aldus wordt ieder groot man door een vergissing bevlekt. Elke geest dien men machtig vindt, begint met de fout die hem beroemd maakt. In ruil voor de fooi van het publiek, geeft hij den tijd, die noodig is om zich in 't oog te laten vallen, de verknoeide energie om zijn bekendheid voort te planten en om de bevrediging van vreemden voor te bereiden. Hij gaat zelfs zoover dat hij het wanstaltige spel van den roem gaat vergelijken met de vreugde van zich onvergelijkelijk te voelen, - groote, bijzondere wellust.

Toentertijd heb ik gedroomd, dat de geleerdste koppen, de scherpzinnigste uitvinders de nauwkeurigste kenners der gedachte, onbekenden moesten zijn, gierigaards, menschen die sterven zonder te *erkennen.* Hun bestaan was mij juist geopenbaard door dat der roemrijke individuen zelf, die iets minder duurzaam waren.

Die inductie was zóó gemakkelijk, dat ik mij de vorming ervan elk oogenblik voor mij zag. Het was voldoende om mij de groote mannen vrij van hun eerste dwaling voor te stellen of om op die dwaling zelf te steunen teneinde een hoogeren graad van begrijpen, een minder grof gevoel van geestesvrijheid te verkrijgen. Een zoo eenvoudige handelwijze leverde mij merkwaardige uitgestrekte gebieden over als ware ik in zee neergedaald. Verloren in den glans der openbaargemaakte ontdekkingen, maar naast de miskende uitvindingen die samenleving, vrees, verveling en ellende dagelijks doen, meende ik verborgen meesterwerken te onderscheiden en vermaakte ik er mij mee om de bekende geschiedenis uit te dooven onder de annalen der naamloosheid.

Het waren, onzichtbaar in hun heldere levens, eenzamen die vóór alle anderen de wereld kenden. Het kwam mij voor als verdubbelden, verdrievoudigden, of verveelvoudigden zij iedere beroemde persoonlijkheid, - zij, die het minachtten om hun toevallige vondsten en hun bijzondere resultaten over

te leveren. Zij zouden, naar mijn gevoel, geweigerd hebben zich als iets anders te beschouwen dan als zaken....

Die gedachten kwamen bij mij op in de maand October '93, in oogenblikken van verpoozing, waarin de gedachte enkel het spel speelt van te bestaan.

Ik begon er niet meer aan te denken, toen ik kennis maakte met den heer Teste. (Ik denk nu aan de sporen die iemand nalaat in de kleine ruimte waarin hij zich elken dag beweegt.)

Vóórdat ik kennis maakte met den heer Teste, was ik aangetrokken door zijn bijzondere manieren. Ik heb zijn oogen, zijn kleêren, zijn minste zachte woorden tot den bediende in het koffiehuis waar ik hem zag, bestudeerd. Ik vroeg mij af, of hij voelde dat hij waargenomen werd. Ik wendde vlug mijn blik van den zijnen af, om den zijnen te verrassen als die mij volgde. Ik nam de kranten, die hij juist gelezen had op, en ik begon in gedachte opnieuw de sobere bewegingen die hem ontsnapten; ik bemerkte dat niemand op hem lette.

Ik had van dergelijke dingen niets meer te leeren, toen wij met elkaar in aanraking kwamen. Ik heb hem alleen 's avonds gezien. Eens in een soort van nachtgelegenheid; dikwijls in den schouwburg. Men heeft mij verteld, dat hij van matige wekelijksche beursoperaties leefde. Hij gebruikte zijn maaltijden in een klein restaurant in de rue Vivienne. Dáár at hij, zooals men purgeert, met dezelfde opgewektheid. Soms stond hij zich elders een langzaam en fijn maal toe.

De heer Teste was misschien veertig jaar. Zijn spreken was buitengewoon snel, en zijn stem zacht. Alles vervaagde in hem, zijn oogen, zijn handen. Ook had hij militaire schouders, en een verwonderlijk regelmatigen pas. Als hij sprak, bewoog hij nooit een arm of een vinger: *hij had de marionet gedood.* Hij lachte niet, zei nooit goedendag of goedenavond; het scheen dat hij het ‘Hoe vaart U’ niet hoorde.

Zijn geheugen gaf mij veel te denken. De gelaatstrekken, waarnaar ik kon oordeelen, deden mij een voorbeeldelooze intellectueele gymnastiek vermoeden. Dat was voor hem geen buitengewoon vermogen, - het was een gekweekt of vervormd vermogen. Hier volgen zijn eigen woorden: ‘Sinds twintig jaren heb ik geen boeken meer. Ik heb ook mijn papieren verbrand. Ik haal het levende dóór.... Ik onthoud

wat ik wil. Maar het moeilijke ligt niet dáárin. *Het is zaak te onthouden wat ik morgen noodig zal hebben*!.... Ik heb een werktuigelijke zeef gezocht.'

Door er dikwijls over na te denken, geloofde ik tenslotte dat het den heer Teste gelukt was wetten van den geest te ontdekken die wij niet kennen. Zeker had hij jaren moeten opofferen aan dat nasporen: nog zekerder was, dat er nog veel meer jaren noodig waren geweest om zijn uitvindingen te doen rijpen en om er zijn aanleg voor te maken. Iets vinden is niets bijzonders. Het moeilijke is om wat men vindt in zich op te nemen.

De delicate kunst om zich te verdiepen in tijdsduur, in den tijd, zijn verdeeling en zijn heerschappij, - dien te besteden aan welgekozen dingen, om hen in 't bijzonder te voeden, - was een der groote onderwerpen van onderzoek van den heer Teste. Hij lette op de herhaling van verschillende denkbeelden; hij besproeide ze....

Dat diende hem om van zijn bewuste studiën tenslotte machinale toepassingen te maken. Hij zocht zelfs dien arbeid samen te vatten. Dikwijls zeide hij: 'Maturare!'....

Zeker moest zijn buitengewoon geheugen hem alleen dat deel van onze indrukken doen bijblijven, dat onze verbeelding op zichzelf onmachtig is te construeeren. Indien wij ons een reis in een luchtballon voorstellen, kunnen wij met scherpzinnigheid, met geestelijk kunnen, veel van de waarschijnlijke sensaties van een luchtvaarder bij ons *teweeg brengen;* maar er zal altijd iets individueels aan de werkelijke opstijging verbonden blijven, waarvan het verschil met onzen droom de waarde der methodes van een Edmond Teste uitdrukt.

Deze man had reeds vroeg de beteekenis gekend van wat men zou kunnen noemen de menschelijke *plasticiteit.* Hij had er de grenzen en het mechanisme van gezocht. Hoe vaak had hij wel van zijn eigen smeedbaarheid moeten droomen!

Ik ontwaarde gevoelens die mij deden rillen, een ontzettende volharding in bedwelmende proeven. Hij was het in zijn verandering verdiepte wezen, iemand die zijn eigen systeem wordt, die zich geheel overgeeft aan de verbazende tucht van den vrijen geest, en die zijn vreugden door zijn

vreugden laat dooden, de zwakste door de sterkste, - de zoetste, de tijdelijke, die van het oogenblik en van het begonnen uur, door de fundamenteele, door de hoop op de fundamenteele.

En ik voelde, dat hij meester was van zijn gedachte; ik schrijf daar die dwaasheid neer. De uitdrukking van een gevoelen is altijd dwaas. De heer Teste had geen meeningen. Ik geloof, dat hij zich naar begeeren en binnen de begrenzing van een bepaald doel vermocht op te winden. Wat had hij van zijn persoonlijkheid gemaakt? Hoe zag hij zichzelf?.... Nooit lachte hij, nooit was er een glimp van ongeluk op zijn gelaat. Hij haatte de neerslachtigheid.

Als hij praatte, voelde men dat men in den kring zijner denkbeelden, met de dingen versmolten was: men voelde zich teruggetrokken, vermengd met de huizen, met de grootheid van de ruimte, met den bewogen kleurenrijkdom der straat, met de hoeken.... En de onhandigst treffende woorden, - die welke hun zegsman dichter bij ons doen zijn dan ieder ander mensch, die welke doen gelooven dat de eeuwige muur tusschen de geesten valt, - konden tot hem komen.... Hij wist bewonderenswaardig wel, dat zij *ieder ander* zouden hebben getroffen. Als hij sprak, merkte men nauwkeurig, zonder de beweegredenen of den omvang van het voorschrift te kunnen bepalen, dat een groot aantal woorden uit zijn gesprek gebannen waren. Die waarvan hij zich bediende, waren vaak zoo merkwaardig gedragen door zijn stem of verlicht door zijn zinsbouw dat hun gewicht veranderd, hun waarde nieuw was. Dikwijls verloren zij hun geheele beteekenis en scheen het alsof zij op zichzelf een ledige plaats waarvan de passende uitdrukking nog twijfelachtig of in de taal onvoorzien was, vulder. Zoo heb ik hem eens een stoffelijk voorwerp hooren aanduiden door een groep abstracte woorden en eigennamen.

Op wat hij zeide viel niets te antwoorden. Hij doodde het beleefde toestemmen. Men zette de gesprekken voort met sprongen die hem niet verwonderden.

Als die man het onderwerp van zijn gesloten overpeinzingen voor een ander had verwisseld, als hij de regelmatige macht van zijn geest tegen de wereld zou gewend hebben, zou niets hem

weerstand geboden hebben. Ik betreur het over hem te spreken, zooals men spreekt over hen, voor wie men standbeelden opricht. Ik voel wel dat er tusschen het ‘genie’ en hem een hoeveelheid zwakheden ligt. Mijn eigen enthousiasme bederft mij hem die, zoo wáár! zoo nieuw! zoo vrij van elk bedrog en van alle buitenissigheid, en zoo streng was!....

Hoe zou ik dat enthousiasme ook niet hebben voor hem, die nooit iets *vaags* zeide? Voor hem die kalm verklaarde: ‘Ik stel in elk ding slechts op prijs het *gemak* of de *moeilijkheid* om het te kennen, om het te voltooien. Ik besteed er bijzondere zorg aan om er de graden van te meten, en om mij niet vast te leggen.... En wat heeft dat, wat ik heel goed weet, voor mij voor belang?’

Hoe zou ik mij niet overgeven aan een wezen welks geest voor zich alléén alles wat er bestaat scheen te veranderen, en dat alles wat hem werd voorgezet voltooide. Ik ried naar dien geest, hoe hij hanteerde en mengde, deed veranderen, in verbinding bracht, en, in de uitgestrektheid van het veld van zijn kennis, het ééne kon afsnijden en doen afwijken, verhelderen, en bevriezen, het andere verhitten, verdrinken, uitputten, noemen wat geen naam heeft, vergeten wat hij wilde, dit of dat doen inslapen of van een kleur voorzien..

Ik vereenvoudig grovelijk ondoordringbare bezittingen. Ik durf niet alles te zeggen wat mijn onderwerp mij zegt. De logica houdt mij tegen.

Maar iedere keer dat zich het probleem van Teste in mijzelf opdoet, doemen merkwaardige formaties op.

Er zijn dagen, waarin ik hem zeer duidelijk wéérvind. Hij doet zich dan in in mijn herinnering naast mij op. Ik ruik den rook van onze sigaren, ik hoor hem, ik ben *wantrouwig.* Soms doet het lezen van een krant mij aan zijn gedachte raken, wanneer een gebeurtenis van het oogenblik haar rechtvaardigt. En ik beproef nog eens een van die gewaande experimenten, die mij in den tijd van onze avonden in verrukking brachten.

Dat wil zeggen, dat ik mij hem voorstel terwijl hij doet wat ik hem nooit heb zien doen. Wat gebeurt er met den heer Teste, als hij ziek is? - Hoe redeneert hij, als hij verliefd is? - Kan hij bedroefd zijn? - Waarvoor zou hij bang zijn?

- Wat zou hem kunnen doen beven? - .... Ik zocht. Ik hanteerde in haar geheel de beeltenis van den strengen man, ik probeerde om haar op mijn vragen te doen antwoorden.... Zij veranderde zich. Hij heeft lief, hij lijdt, hij verveelt zich. De menschen apen elkaar na. Maar ik wil, dat hij in den zucht, in het begin van het zuchten de regels en de gestalten van zijn geest mengt.

* * *

Vanavond is het juist twee jaren en drie maanden geleden, dat ik met hem in den schouwburg, in een geleende loge was. Ik heb er vandaag den heelen dag aan gedacht.

Ik zie hem voor mij staan, rechtop, tegen den gouden pilaar van de Opera.

Hij keek alleen naar de zaal. Hij ademde aan den rand van de ruimte de verhitte lucht in. Hij was rood.

Een immense koperen vrouwenfiguur scheidde ons van een groep menschen die boven de verblinding uit gonsden. Achter in den walm schitterde een naakt deel van een vrouw, zoo zacht als een keisteen. Veel waaiers leefden onafhankelijk op de afwisselend sombere en heldere menigte, die tot aan de lichten boven schuimde. Mijn blik ontcijferde duizend kleine figuren, viel op een somber gelaat, liep over armen, over menschen en brandde tenslotte op.

Ieder was op zijn plaats, slechts vrij tot een kleine beweging. Ik genoot van het systeem der classificatie, van den bijna theoretischen eenvoud der vergaderden, van de sociale orde. Ik had het heerlijke gevoel dat alles wat in dien kubus ademde, hare wetten zou gaan volgen; in groote cirkels gaan vlammen van het lachen, bij plekken bewogen worden, bij massa's *intieme*, - *éénige*, dingen, geheime veranderingen gaan gevoelen, zich tot het onberekenbare gaan verheffen. Ik dwaalde over die verdiepingen van menschen, van rij tot rij, in kringen, met de fantastische gedachte om al degenen die dezelfde ziekte, of dezelfde theorie, of dezelfde ondeugd hadden, op volmaakte wijze te vereenigen. De muziek trof ons allen, was overweldigend, werd vervolgens heel bescheiden.

Zij verdween. De heer Teste mompelde: ‘Men is alleen

mooi, buitenissig voor de anderen! *Zij daar* verdwijnen door de anderen!'

Het laatste woord kwam uit de stilte die het orkest maakte. Teste herademde.

Zijn verhit gelaat, waarop warmte en kleur nog meer aanbliezen, zijn breede schouders, zijn zwarte figuur bruinrood verguld door de lichten, de vorm van zijn geheel bekleed, door den dikken pilaar gesteund lichaam, namen mij weer in beslag. Hem ontging geen atoom van al wat op elk oogenblik in die roode en gouden ruimte op te merken viel.

Ik bekeek dien schedel die met de hoeken van het kapiteel contact kreeg, die rechterhand welke zich afkoelde aan het verguldsel, en, in den purperen schaduw, de groote voeten. Terug uit de verten van de zaal kwamen zijn oogen naar mij toe; zijn mond zeide: 'De tucht is niet kwaad.... Het is een klein begin....'

Ik kon niet antwoorden. Hij zei, met zijn lage en snelle stem: 'Laten zij genieten en gehoorzamen!'

Hij fixeerde lang een jongen man die tegenover ons zat, toen een dame, toen een groep in de bovenste galerijen, - die met vijf of zes verhitte gezichten buiten het balcon uitstak, - en toen allen tegelijk, den heelen schouwburg, die vol was als de hemelen, en vurig, en betooverd door het schouwspel dat wij niet zagen. Aan de stompzinnigheid van al de anderen merkten wij dat er zich iets heel prachtigs afspeelde. Wij zagen het licht, dat al de figuren in de zaal maakten, wegkwijnen. En toen het zeer laag was, toen het licht niet meer straalde, bleef er slechts het uitgebreide phosphoresceeren van die duizend figuren over. Ik merkte dat die schemer al die wezens passief maakte. Hun aandacht en hun groeiende duisternis vormden een voortdurend evenwicht. Ik was zelf noodzakelijkerwijs oplettend, - op al die aandacht.

De heer Teste zeide: 'Het prachtige maakt *hen* eenvoudig. Ik wed, dat zij allen hoe langer hoe meer *naar* hetzelfde ding toe denken. Zij zullen allen gelijk zijn als zij bij de crisis, de gemeenschappelijke grens komen. Overigens is de wet niet zoo eenvoudig.... omdat zij mij verwaarloost, - en - ik ben toch ook hier.'

Hij voegde er aan toe: ‘De verlichting houdt hen vast.’

Ik zei lachend: ‘U ook?’

Hij antwoorde: ‘U, ook.’

‘- Wat zoudt gij een dramaturg zijn!’ zei ik; ‘het komt me voor dat gij uw aandacht schenkt aan een of andere proef die aan de grenzen van alle wetenschappen ligt! Ik stel mij veel voor van een tooneelstuk, dat geïnspireerd zou zijn door uw nadenken....’

Hij antwoorde: ‘Niemand denkt na.’

Het applaus en het volle licht joegen ons weg. Wij liepen rond en gingen naar beneden. De voorbijgangers leken mij toe in vrijheid te zijn. De heer Teste klaagde eenigszins over de koelte van den nacht. Hij maakte een toespeling op vroegere ziekten.

Wij wandelden; er ontsnapten hem bijna onsamenhangende zinnen. Niettegenstaande mijn pogingen, kon ik zijn woorden slechts met groote moeite volgen; tenslotte beperkte ik er mij toe ze te onthouden. De onsamenhangendheid van een vertoog hangt af van hem die het aanhoort. Het schijnt mij toe dat de geest zoo gemaakt is dat hij alleen voor zichzelf niet onsamenhangend kan zijn. Ik heb er mij dan ook wel voor gewacht Teste onder de gekken te rangschikken. Trouwens vagelijk onderscheidde ik den band van zijn denkbeelden, en ik zag er geen enkele tegenspraak in; - en ik zou trouwens een te eenvoudige oplossing gevreesd hebben.

Wij schreden in de door den nacht ontkleurde straten voort, wij gingen hoeken om, in het ledige, vonden bij instinct onzen weg, - breeder, smaller, breeder; zijn militaire pas deed zich den mijnen daarnaar regelen....

‘Toch,’ zeide ik, ‘hoe kan men zich aan zoo'n machtige muziek onttrekken! En waarom? Ik vind er een bijzondere bedwelming in; moet ik haar verachten? Ik vind er de illusie in van een geweldigen arbeid, die mij eensklaps mogelijk zou worden.... Zij geeft mij *abstracte gevoelens*, verrukkelijke beelden waar ik het meest van houd, - verandering, beweging, wisseling, vervorming.... Zoudt gij soms ontkennen dat er pijnstillende dingen zijn? Boomen die dronken maken,

mannen die kracht geven, vrouwen die verlammend werken, luchten die sprakeloos maken?'

De heer Teste antwoordde vrij luid:

'Wel, mijnheer! wat kan mij het 'talent' van uw boomen, - en van het andere schelen!.. Ik ben *thuis*, ik spreek mijn taal, ik haat al het buitengewone. Dat is een behoefte van zwakke geesten. Geloof mij op mijn woord: genie is *gemakkelijk*, geluk is *gemakkelijk*, *goddelijkheid* is *gemakkelijk.* Ik wil alleen zeggen - dat ik weet, hoe zulk een begrip ontstaat. Het is *gemakkelijk.*

'Vroeger, - ongeveer twintig jaar geleden, - was alles wat door een ander bóven het middelmatige uit was verricht, voor mij een persoonlijke nederlaag. In het verleden zag ik slechts denkbeelden die mij ontstolen waren! Wat een dwaasheid!.... Te zeggen dat ons eigen beeld ons niet onverschillig is! In de denkbeeldige worstelingen, behandelden wij het *te goed* of *te slecht*!'....

Hij hoestte. Hij zeide in zichzelf: 'Wat kàn een mensch?.... Wat kàn een mensch!....' Hij zeide tot mij: 'Gij kent een man die weet, dat hij niet weet wat hij zegt!'

Wij waren bij zijn deur. Hij noodigde mij uit een sigaar bij hem te komen rooken.

Boven in het huis gingen wij een klein 'gemeubileerd' appartement binnen. Ik zag geen enkel boek. Niets wees op den gewonen arbeid voor een tafel, onder een lamp, temidden van papieren en pennen. In de groenachtige naar pepermunt riekende kamer, was er om de kaars niets dan het doodsche meubilair, - bed, klok, spiegelkast, twee armstoelen - als waren het redelijke wezens. Op de schoorsteen eenige kranten, een dozijn visitekaartjes met cijfers bedekt, en een medicijnflesch. Nooit heb ik een zoo sterken indruk gehad van het *onverschillige.* Het was de onverschillige woning, analoog met het onverschillige punt der theoretische stellingen, - en misschien even nuttig. Mijn gastheer leefde in het meest algemeene intérieur. Ik dacht aan de uren die hij doorbracht in dien armstoel. Ik was bang voor de eindelooze droefheid die deze heldere en banale plek mogelijk maakte. Ik heb zelf op dergelijke kamers gewoond, maar ik heb nooit zonder afkeer kunnen denken dat het voor goed zou kunnen zijn.

De heer Teste sprak over geld. Ik kan zijn bijzondere welsprekendheid niet weergeven: zij scheen mij minder precies toe dan gewoonlijk. De vermoeienis, de stilte die met het uur sterker werd, de bittere sigaren, de nachtelijke verlatenheid schenen macht over hem te krijgen. Ik hoor zijn gedempte en ingehouden stem die de vlam van de eenige, tusschen ons brandende, kaars deed dansen in de maat waarop hij moeizaam zeer groote getallen noemde. Acht-honderd-tien millioen vijf-en-zeventig duizend vijf-honderd-vijftig.... Ik luisterde naar die ongekende muziek zonder de berekening te volgen. Hij deelde mij de schommeling van de beurs mede, en de lange rijen telwoorden boeiden mij als een gedicht. Hij bracht de gebeurtenissen, de wonderen der industrie, de publieke smaak en passie, en nog eens de cijfers met elkaar in verband. Hij zeide: 'Het geld is als het ware de ziel der maatschappij.'

Plotseling zweeg hij. Hij had pijn.

Opnieuw nam ik de koude kamer, de onbeduidendheid der meubels op, om hem maar niet aan te kijken. Hij nam zijn flesch en dronk. Ik stond op om weg te gaan.

'Blijf nog wat, zei hij, gij verveelt mij niet. Ik ga in bed liggen. Binnen enkele oogenblikken zal ik slapen. Neem dan de kaars om naar beneden te gaan.'

Hij kleedde zich langzaam uit. Zijn mager lichaam baadde in de lakens en hield zich dood. Toen keerde hij zich om, en dook nog dieper in het korte bed.

Hij zeide lachend: 'Ik zwem op mijn rug. Ik drijf!.... Ik voel een onmerkbare slingering onder mij - een onmetelijke beweging? Ik slaap een uur of twee op zijn hoogst, ik, die zooveel van de nachtelijke zeevaart houd. Soms onderscheid ik mijn gedachte niet meer van den slaap. Ik weet niet meer of ik geslapen heb. Vroeger dacht ik, als ik insluimerde, aan al wat mij genoegen had gedaan, gestalten, dingen, minuten. Ik liet hen komen opdat mijn gedachte zoo zoet mogelijk zou zijn, zoo gemakkelijk als het bed.... Ik ben oud. Ik kan U aantoonen dat ik mij oud voel.... Denkt nog eens na! - Als men nog een kind is *ontdekt* men zich zelf, ontdekt men langzaam de ruimte van zijn lichaam, geeft men aan de bijzonderheid van zijn lichaam uitdrukking door een opeenvolging van pogingen, niet waar? Men wringt zich, en vindt

of hervindt zich, en men verwondert zich! men raakt zijn hiel aan, men grijpt zijn rechter voet vast met zijn linker hand, men houdt zijn koude voet in zijn warme handpalm!.... Thans ken ik mijzelf van buiten. Mijn hart ook. Och! de heele aarde is gemerkt, alle vlaggen bedekken de landstreken.... Blijft over: mijn bed. Ik houd van dien stroom van slaap en van linnen: dat linnen dat zich strekt en plooit, of kreukt, - dat op mij neerdaalt als zand, als ik mij dood houd -, dat zich om mij stremt in den slaap.... Het is een tamelijk ingewikkeld mechaniek. In den zin van schering en inslag, een heele kleine vervorming.... Ai!'

Hij had pijn.

'Wat scheelt U? zei ik, kan ik....'

'Ik heb niet veel bijzonders, zei hij. Ik heb.... een tiende seconde die zich vertoont. - Wacht.... Er komen oogenblikken dat mijn lichaam zich verlicht.... Het is heel merkwaardig. Ik zie dan plotseling in mij zelf.... ik onderscheid de diepten van de lagen van mijn vleesch;.... en ik voel zônes van smart, ringen, polen, pluimen van smart. Kunt gij U die levende gestalten voorstellen? die meetkunde van mijn lijden? Er zijn van die bliksemschichten die geheel en al op denkbeelden lijken. Zij doen begrijpen, - van hier tot daar.... En toch laten zij mij *onzeker*. Onzeker is het woord niet.... Als dat gaat komen, vind ik mijzelf iets verwards of iets verspreids. Er vormen zich in mijn wezen als het ware mistige plekken, er zijn uitgestrektheden die dan verschijnen. Dan neem ik uit mijn geheugen een of andere vraag, of probleem ... Ik verdiep er mij in. Ik tel zandkorrels... en, zoolang als ik ze zie.... - Mijn aangroeiend lijden dwingt mij om hen waar te nemen. Ik denk eraan! - ik wacht alleen op mijn schreeuw,.... en zoodra ik dien gehoord heb - onttrekt het *ding*, het verschrikkelijke ding zich aan mijn inwendig gezicht....

Wat kàn een mensch? Ik bestrijd alles, - behalve het lijden van mijn lichaam, tot een zekere mate. Maar daarmede had ik juist moeten beginnen. Want, lijden is: aan iets een verheven aandacht wijden, en ik ben zoo'n beetje de man van de aandacht.... U moet weten dat ik mijn toekomstig lijden voorzien had. Ik had met nauwkeurigheid gedacht aan

dát waarvan de heele wereld zeker is. Ik geloof, dat dat gezicht op een duidelijk stuk van de toekomst deel van de opvoeding moest uitmaken. Ja, ik had voorzien wat nu begint. Het was toen nog een denkbeeld als een ander. Zóó heb ik het kunnen volgen.'

Hij werd kalm.

Hij legde zich op zijn zijde, sloot zijn oogen; en, na een minuut, sprak hij opnieuw. Hij begon den draad kwijt te raken. Zijn stem was nog maar een gemompel in het kussen. Zijn roode hand sliep reeds.

Hij zeide nog: 'Ik denk, en dat hindert niets. Ik ben alleen. Wat is de stilte behagelijk! Niets zoets drukt mij.... Dezelfde droomerij hier, als in de scheepshut, dezelfde als in Café Lambert.... Als de armen van een Berthe zwaarder worden, word ik bestolen, - als door het lijden.... Als hij die tot mij spreekt niet bewijst, - is hij mijn vijand. Ik houd meer van het opzienbarende van het minste feit, dat zich voordoet. Ik besta en zie mijzelf; ik zie hoe ik mij zie, en zoo voort.... Laat ons van heel dichtbij denken. Och! men kan bij onverschillig welk onderwerp inslapen.... De slaap zet onverschillig welk denkbeeld voort....'

Hij snurkte zachtjes. Nog wat zachter nam ik de kaars en sloop op mijn teenen weg.

1896.

PAUL VALÉRY.

Geautoriseerde vertaling van A.A.M. STOLS.

Het vrij-katholicisme.

Dat het oude christendom in Europa in staat van ontbinding verkeert, zal menigeen toegeven. Daarbij raken dus allerlei elementen van religie los, die soms nog in klompjes blijken gegroepeerd, soms geheel uitgezuiverd, in volle eenzijdigheid worden nagejaagd. Soms ook vinden hergroepeeringen plaats, die den typische schoonen schijn van leven voortooveren, waaraan geen wezenskracht beantwoordt. Men kàn b.v. den oud-germaanschen geest samensmelten met modern imperialisme, zooals sommige reactionair Duitsche kringen willen. Men kan de Bergrede met Tolstoï en moderne wereldstadsnooden in een alliage brengen. Men kan ook wel de romantische genieënvereering met de economie van Adam Smith, en de bekende ‘oneindige waarde der enkele menschenziel’ tot een soort ivoren toren van onuitsprekelijke zaligheden ombouwen.

Geheel in denzelfden geest berust de gangbare mentaliteit der theosofen op een combinatie van bepaalde hindoeïstische godsdienstvormen met westersche, zorgvuldig uitgeschift. Deze theosofische verbindingen zijn velerlei. Voor een daarvan kan ik nu verder uw aandacht vragen: te weten voor die merkwaardige samenstelling van katholieke eeredienstvormen, natuurfilosofische bespiegeling, anglosaxische energie vergoding en echt theosofisch occultisme, dewelke in Nederland wordt geheeten ‘de Vrij-Katholieke Kerk’.

Ik zal het geloof in den nieuwen wereldleeraar daarbij geheel buiten bespreking laten. Want dat geloof hangt samen met àndere verlangens en angsten, de zoogenaamde ‘eschatologische’ zijde der religie, die in 't geheel niet kenmerkend is voor de Vrij-Katholieke Kerk als zoodanig. Veeleer is de

combinatie van die twee machten, Messias-geloof en Vrij-Katholicisme een soort decadentie in de 2de macht, te duidelijk een onkruid, dan dat men er lang bij behoeft stil te staan; buitendien te grillig en willekeurig, om meer dan de nieuwsgierigheid te prikkelen. Maar de kerk van C.W. Leadbeater en J. Wedgwood biedt op zichzelf een zeer dankbaar materiaal, om het probleem van decadentie en religiositeit aan te toetsen. Dat stellen wij ons dan ook als verdere taak.

* * *

Uitgangspunt kan ons wezen het lijvig boekwerk van den voorzittenden bisschop der Vrij-Katholieke Kerk, C.W. Leadbeater, geheeten: ‘The Science of the Sacraments’. Ik las het indertijd in het Engelsch, maar citeer hier naar de hollandsche vertaling.[1)]

Het eerste nu wat opvalt aan Leadbeater's zienswijze is de veronderstelling: ‘de Kerk van Christus’. Wat beteekent dat, *de* Kerk van Christus? Goed anglosaxer als hij is, verzuimt hij zorgvuldig, zulke principiëele quaesties aan te snijden. Een zekere common-sense opvatting daarvan heeft immers iedereen? Duidelijk is, dat de katholieke en anglicaansche kerkidee wordt verdedigd tegen de Hervormers. Van het Protestantisme is niet veel begrip: ‘Het bereiken van verstandelijke vrijheid was een noodzakelijke stap in den loop der menschelijke ontwikkeling’. (blz. 17). Dat is nu wel een héél eenzijdige, om niet te zeggen volstrekt onjuiste kijk op Luther en Calvijn. Ook treft de toon van een zin als deze: ‘Vele van de sekten, die zich ongelukkigerwijze van de Kerk hebben afgescheiden....’ (blz. 16). Het diepgaand verschil tusschen kerkhervorming en sectevorming, door E. Troeltsch in zijn ‘Soziallehren der christliche Kirchen und Gruppen’ zoo meesterlijk ontleed, wordt hier totaal over 't hoofd gezien. Maar enfin, stellen wij ons met Leadbeater voor een oogenblik op den grondslag dezer idee, die de Kerk beschouwt als eene stichting van Christus, zonder breuk of verwringing uit Zijn erflating aan de Apostelen ontstaan. Wat is nu het doel dezer Vrij-Katholieke Kerk, die zich haar sectewezen en ketterij

1) Uitg. Joannes Baptistes-stichting. Weltevreden, 1924.

tegenover *de* Kerk van Christus zoo gansch en al niet be wust is?

Het inleidend hoofdstuk van zijn boek geeft op deze vraag een zeer duidelijk antwoord: het gaat om ‘eene nieuwe opvatting van den kerkdienst.’ Leadbeater wil geven eene wetenschappelijke behandeling van het wezen der Sacramenten, om daardoor in zijn Kerk den dienst zóó te kunnen opdragen, dat een maximum geestelijke kracht wordt uitgestort. De liefde tot de liturgie is het, die hem scheidt van het Protestantisme. De bewustmaking ervan onderscheidt hem van Rome.

Immers deze bewustmaking draagt een occultistisch karakter. De uitstorting van geestelijke kracht tijdens een dienst is een psychologisch waarneembaar feit, dat ieder, die zijn oogen daartoe openzet in een katholieke, protestansche, of heidensche godsdienstoefening, waar ‘stemming’ is, kan waarnemen. Nieuw voor velen is slechts de wijze waarop dit geestelijk proces nu wordt nagegaan in zijn materieele ge volgen. De geestelijke kracht namelijk schept ijle stoffelijke vormen, zoodat bij het opdragen der mis een soort doorschijnend-iriseerende Vorm ontstaat, waarvan de onderdeelen door den Introïtus, het Kyrie, het Gloria, het Sanctus, enz. in het aanzijn worden geroepen: de getegelde vloer, een vierkante ruimte, byzantijnsche koepels, islamitische minarets; alles van astrale stof (blz. 29). Bovendien gaat van een goed opgedragen dienst een glans van zegen en vrede uit voor de omgeving.

Alvorens ons nu in détails te begeven, moet eerst worden vastgesteld, dat hier beginselen worden gehuldigd van zeer verstrekkende beteekenis: de geest blijkt alleen te werken op de lagere stof door het intermediair van astrale en andere vormen. Kanalen (men komt het woord bij Leadbeater dikwijls tegen, gelijk bij R.W. Trine) moeten voortdurend gevormd worden. Geestelijke kracht interesseert hen vooral door haar afdruk in de stof, op een min of meer natuurfilosofische (ik zeg niet natuur-wetenschappelijke) wijze begrepen. Hier ligt ongetwijfeld een der belangrijke elementen in deze kerk: zij is een typisch anglosaxische verzoening van godsdienst en natuurwetenschap, door het werk der kerk voor te stellen

als een energetisch gebeuren - van hoogere orde. Men zal vragen: waar blijft dan het *mysterium* der aanbidding? Eenerzijds wordt dit bedekt door het onderscheid tusschen occultontwikkelden tegenover de buitenstaanders. Andererzijds moet de schoonheidsontroering het element wijding, dat in elken aanbiddingsdienst ligt, bewaren (blz. 37).

Zoo wordt de oude christelijke liturgie van een dienst, waar zondenvergeving de aanbidding en den innerlijken vrede samenvoegt, tot een dienst van energie-uitstorting.

Nu heeft de Kerk echter drie 'boeien' of vincula, waardoor zij hare eenheid bewerkstelligt: naast de liturgie, de hierarchie en het dogma.

Hoe vat de Vrije Katholieke Kerk de hierarchie op? Haar Liturgie zegt daarvan het volgende: 'Door het H. Sacrement van het Priesterschap ontvangen de geestelijken in verschil lende graden of stadiën de macht en het gezag hun geestelijke plichten te vervullen.' (blz. 355). Dat lijkt geheel in de oude banen der Katholieke opvatting te gaan. Vele bladzijden lang geeft Leadbeater zich zelfs de moeite, de leer der apostolische successie tegen de moderne historische kritiek te beveiligen, en besluit dan: 'Helderziend onderzoek naar den toestand in die vroegste tijden bevestigt geheel en al de voorstelling der Roomsche Kerk.' (blz. 360/'61), en Christus zelf zou de drie Orden der Priesterschap hebben ingesteld. Tevens verzekert hij zichzelf een aparten toegang door te zeggen: ....'maar zij weten ook, dat de gnostieken gelijk hadden in hun bewering van het bestaan van een geheime overlevering....' (blz. 361). Zoo wordt het apostolisch gezag gerugsteund, niet door de 'traditie' der kerkvaderen, maar door de 'disciplina arcanorum' der uitgeworpen gnostieken. Dit is een teer, maar zeer belangrijk punt. De Roomsche Kerk erkent de wijdingen der Vrije Katholieke Kerk niet als 'echt'. Dit typeert steeds het echt Roomsch karakter in de opvatting der priesterschap: zij is sterk juridisch gekleurd, een moment van het alomspinnend Kerkrecht, de bekende erfenis van den ouden Romeinschen geest.

Wie dan weer 'De Wetenschap der Sacramenten' opslaat, die treft wel heel andere klanken: geen advocatistisch betoog, maar het bepleiten van een economisch beheer der voorradige

geestelijke kracht: ‘De Christus heeft nu ten dienste van Zijn nieuwen godsdienst een soort speciale afdeeling van dit reservoir[1)] ten gebruike daarvan afgezonderd, opdat een aantal daartoe aangewezen personen het vermogen kunnen ontvangen om door het bezigen van zekere speciale ceremoniën zekere woorden en machtsteekens, kracht uit dit reservoir te doen stroomen ten bate van het geestelijk welzijn hunner gemeentenaren’ (blz. 386). Het geringe aantal geestelijken wordt verdedigd door de overweging, dat het meedeelen van de hoogste vermogens aan allen ‘een zoo groot verlies aan kracht zoude meebrengen, dat daaraan niet zou kunnen worden gedacht’ (blz. 387). Dan wordt de trappengang der wijdingen verbonden met een bepaalde psychologie, afzonderlijk uitgewerkt aan het slot van het boek in een lezing over ‘De ziel en hare gewaden’, en evenzeer elke hierarchische rangorde, zoodat de diaken ‘reikt’ tot in de astrale wereld, de priester tot in de z.g. verstandswereld, en de bisschop tot in de wereld van intuïtie en monade. Het primitieve geloof in de magische bevoegdheid der geestelijken wordt hier dus door eene zekere occulte psychologie gesteund.

En dan het derde vinculum: het dogma. De Vrije Katholieke Kerk bezigt het z.g. Nicaeno-Constantinopolitanum van 381, met enkele wijzigingen. Zij legt - zegt de commentaar uitdrukkelijk op blz. 154 - ‘geen enkele beperking op aan het geloof harer leden.’ En dan volgt een zinnetje van bijkans zalvende inschikkelijkheid: ‘....zoodat, indien er iemand is, die liever de quasi-geschiedkundige beteekenis aanneemt van het Credo, dit hem geheel vrij staat, terwijl wij tegelijkertijd bereid zijn hem, die in staat zijn het te vatten, datgene te geven, wat wij voor de geestelijke beteekenis ervan houden.’ Zoo, zoo! *Quasi* geschiedkundig? Neen, het verbaast ons dan toch niet, dat de Kerk van Rome dit spiritualisme niet wil erkennen. Het mysterium der vleeschwording des woords, het kras-materieele heils-*feit*, laat geen mogelijkheid over, de evangelische geschiedenis als symbool te interpreteeren. Hier spreekt Leadbeater de taal der gnostieken en van het moderneuropeesche idealisme (ik meen Lessing, Kant, Goethe, Hegel)

1) In dit geval reservoir der geestelijke kracht, die z.v.a. de schat der goede werken is.

- en alleen zijn naieviteit op wijsgeerig gebied kan hem doen voorbijzien, wèlk een kloof hem hier van de geheele oude christelijke Kerk, en hare leeraren, van Irenaeus, over Athanasius, Augustinus, Thomas v. Aequino, tot Luther en Calvijn toe, scheidt. De geheime overlevering zal hier wel moeten bijspringen, om uit te leggen, dat het heilsfeit een kinderlijke vorm is, eene aanpassing. Geen gepraat over de diepzinnigheid der Drieeenheid kan dat ooit vergoeden. En dan nog wèlk eene bespiegeling. De zuiver theosofische bespiegeling over de Triniteit, en de drie aanzichten van den Logos, de Vader-religies (Jodendom, Islam, Shiva-dienst), de Moederreligies (Ishtarcultus, Vesta, Astarte[1)], en de Zoonreligies (Christendom, Vaishnava-richting, Mithradienst) staat mijlen ver af van de rechtzinnige christelijke dogmatiek, hoe interessant zij hier ook moge zijn. De theosofische theorie heeft in dezen de godsdiensthistorische verwijding van blik tot vooronderstelling, en eene duidelijke influenceering door het hindoeïsme, gepaard met een zeer vrijzinnig geloof in de universeele openbaring van den Goddelijken Geest, die in ieder punt het lijnrechte tegendeel is van de harde, exclusivistische dogmatiek der oude tijden van het christendom, die trouwens onverzwakt in den modernen tijd door Roomschen en Confessioneele Protestanten wordt gehandhaafd.

Vatten wij dit alles samen, dan blijkt het systeem der Vrije Katholieke Kerk een zeer interessante transpositie van het Roomsch Katholicisme. Zij vult de oude christelijke vormen met ten deele volstrekt nieuwe inhouden. en geeft op bijna elke bladzij van haar commentaar een geheel nieuwen uitleg[2)], die ons met des te meer belangstelling doen vragen: Waarom eigenlijk deze vorm nog zoo quasi-getrouw bewaren?

Deze nieuwe kerkdienst vindt het idee van dienst aan God verwerpelijk. Dat is al niet heel diep: want met het woord gods-dienst is nooit bedoeld het diensten bewijzen aan God, zooals Leadbeater blijkbaar gelooft, maar wel degelijk het aanbiddende leven, dat zich er op beroemt van ons menschen

1) De Heilige Geest is een surrogaat der Moeder Godin blz. 284, 328.
2) B.v. van het Onze Vader en het Kyzie eleison, waarop ik nog nader terug zal komen.

uit, niet anders te willen dan God zelf te huldigen met en door ons leven. Maar goed, daar stappen wij over heen. De bedoeling van Leadbeater is, door het juiste gebruik dezer oude vormen, de Engelen te helpen hun gegeven kracht om de wereld uit te storten. Nobel hierin is het onzelfzuchtige van den opzet, en wordt toch voortdurend gewaagd van het 'hooge genot' dat deze dienst den celebrant en den simpelen geloovige brengt: 'Mit einen bisschen andern Worten, hat das der Pfarrer auch gesagt!' Christus had een 'methode' (blz. 8), een 'stelsel' (blz. 9), waardoor Hij Zijn genadegaven bizonderlijk verzorgd aan deze wereld naliet.

De liturgie helpt nu, de krachtsuitstorting zoo weinig mogelijk te belemmeren, haar economisch te verdeelen. Zoo maar uitdeelen in den wilde weg, 'zou verspilling moeten worden genoemd'. Riekt dat niet bedenkelijk naar W. Ostwald's imperatief: 'Vergeude keine Energie'? Dat komt er van, als men de materialisatie zoo belangrijk gaat vinden!

Er kan geen twijfel aan zijn: de hang naar devotie, het verlangen naar eene wijde gebedsgemeenschap, en een groote eerbied voor de vormen van het verleden zijn daarbij aandrijvende factoren geweest. Maar daarnaast staan dan toch de occultistische studie, een moderne energetische natuurfilosofie, de oude gnostieke emanatietheorieën, magie en magnetisme[1]. Deze allen tezamen hebben het wonderlijke samenstel in 't leven geroepen, dat de Vrije Katholieke Kerk heet.

* * *

Vatten wij nu ons uitgangspunt weer op, het probleem van decadente religiositeit, dan begint daarmee het eigenlijk kritische proces.

Het is moeilijk een persoonlijk smaakoordeel uit te schakelen. Daarom begin ik er liever mee. Dit geheel is mij te zoetelijk van toon, te overgevoelig, te zeer afhankelijk van het aesthetische. Te zoetelijk: de toon b.v. waarop over ons hulpbetoon aan de dienstdoende Engelen wordt gesproken, herhaaldelijk, en b.v. hier (blz. 65): 'Wanneer een verheven Engel toevallig voorbijkwam en het teeken des kruises zag

1) Ook hierover later nog iets meer.

en de goede gedachten die het vergezelden, zou hij zeker den persoon, die het maakte, een stralenden glimlach schenken, maar hij zou verder waarschijnlijk zijn eigen werk voortzetten.' Zeker: smile a smile, please. Vriendelijk, maar vervelend, en wee. Te overgevoelig: omdat de text van het Anglicaansche ritùaal niet zoo goed is als Leadbeater vindt dat het wezen moest, en de Roomsche text wel angst-en-vrees momenten in zicht draagt, kan bij die diensten niet zulk een perfecte eucharistische vorm van astrale stof worden opgebouwd, als elders mogelijk is. Hier legt men den vinger waarlijk op een stuk decadentie: de afhankelijkheid der hoogere wereld van onze lagere wereld, de gebondenheid der Engelen aan onze menschelijke disposities. Terwijl het Vrije Katholicisme de geesten boeit door zijn leer der hoogere werelden, beneemt het tegelijkertijd het uitzicht op het Absolute. Dit is niet vrouwelijk meer ('t ware 'n beleediging voor de vrouw, dat te zeggen); dat is damesachtig; of in een man: verwijfd. Een typisch stukje decadentie.

En te zeer afhankelijk van het aesthetische. Hoogelijk wordt de 'symmetrie' geroemd der eucharistische astrale kathedraal (blz. 15). Dat is een tastbaar stijlvooroordeel, dat hen ook een modelkerk als vierkant laat ontwerpen. Maar de gothisch-asymmetrische vormen dan? Het is alles zoo akelig netjes afgewogen - zeer gentlemanlike, en correct. Wat blijft er over van de dionysische vervoeringen, en de hunkering naar het Matelooze, die toch aan elke godsdienst het hartebloed geven? Maar ook te zeer aesthetisch nog in dien anderen zin, van àfhankelijk van de waarneming, te weinig los van die 'lagere' stoffelijkheid, waarover Leadbeater zoo graag 'n beetje esoterisch-hooghartig glimlacht. Door deze verfijnde ontleding der tusschenliggende stadia worden de uitersten van God en Ziel niet in hun raadselachtigheid onthuld; alleen maar voor elkaar verheeld.

Maar het wordt tijd dit smaakoordeel te toetsen aan algemeener gezichtspunten. En dan vindt de kritiek nog zeer verschillende onaannemelijkheden.

a. Het subtiele materialisme is een decadente vorm van het kritisch idealisme. Ik kan niet heel breed daarover uitweiden in dit bestek. Laat mij het daarom zoo mogen zeggen: die

geheele psychologische constructie over de hoogere gebieden van geestesleven valt onder die groep denkfouten, die men met Kant zou kunnen noemen: de paralogismen der Zuivere Rede[1]. Dit is geloof tegen geloof. Want ook Leadbeater en andere occultisten weten wel, dat hunne beschouwingen niet binnen de grenzen der Rede liggen. Vandaar hun herhaald beroep op de hoogere vermogens. Dat is nu vooral daarom zoo lastig te bediscussieeren, daar dat hoogere zich wel bedienen moet van de termen, beelden, en begrippen der lagere gebieden (in casu: de Rede). In die vertolking nu hebben de bespiegelingen over den aard der hoogere astrale, mentrale, en andere werelden weinig zin. Het 'monadische' is een metaphysische grootheid zonder meer. Nu is het heelemaal niet erg, daarin te gelooven, maar het wordt wat zot, wanneer men dan deze waarnemingen en de waargenomen verschijnselen gaat inspinnen in de formules van natuurfilosofie en wijsbegeerte, die daarmee niet goed weg weten. Het wonderlijke is verder, dat alle aandacht praktisch valt op de methode om de geestelijke 'ladingen' over te brengen. Wierook wordt geladen (die staafjes, die door Mrs. Besant gewijd zijn, zijn bizonder werkdadig). De wanden der oude kerken heeten geladen met devotie. De heele priesterkleedij wordt gewijd om de grootere uitwerking die dat heeft (soms heet het: omdat zij beter geleiden). De heele hopelooze santekraam van bijgeloovigheden, amulettenvereering enz. doet langs dezen weg wederom haar intocht in den godsdienst. Dat kàn men niet anders dan subtiel materialisme noemen. Of, naar de religieuse zijde bezien: een herleving van fetisjisme. Zulk een revival nu is een typisch decadentieverschijnsel: een faze van godsdienstig leven, in onze cultuur lang overwonnen geacht, staat op. En draagt het maskerade pak eener quasi idealistische filosofie. Dat is oververfijning, die al weer neigt tot barbarizeering, een verschijnsel, dat waarlijk niet op zichzelf staat, maar zijn pendant vindt in de moderne bewondering voor mexicaansche afgodsfratsen.

b. Decadent is de vervanging van eerbied voor het geheimenis door occultisme. Het is een geheime, zeer bekende, aan-

1) Men vergelijke nog de uitdrukking, blz. 168: 'Bedenkt wel dat gedachten dingen zijn....'

matiging van den menschengeest, op de een of andere wijze het geheimenis te ontraadselen. Gansch onze technische beschaving berust feitelijk op dit beginsel. Alleen voor zooverre wij de Natuur niet vereeren, maar ondervragen en onderzoeken, gehoorzaamt zij ons. Precies ditzelfde nu doet immers het occultisme, 'voor de hoogere gebieden' - naar zijn eigen zeggen. Ook daar is telkens 'de bestudeerder' aan het woord, die door jaren lange studie deze terreinen van werkzaamheid in zijn macht krijgt, door meditatie, ascese, en zoo meer. Ook dáár wordt de aanbidding voor een poos stop gezet, om gelegenheid te krijgen te doorvorschen. Dus ook om het verborgene te openbaren, te rationaliseeren, van zijn mysterium-karakter te ontdoen. Het behoort tot de vele bijtende ironieën der historie, dat die menschen, die het luidst gewagen van de oude mysterie-godsdiensten, en dan ook het oud-christelijk rituaal in een soort mystagogisch stelsel opnemen, juist door hun *methode* het geheimenis te niet doen. Occultisme is en blijft een erfvijand der religie. Daarom ook stoot die natuurfilosofische gewichtigheid zoo af. Dat de Roomsche Kerk het wonder der transsubstantiatie leert, is misschien wel vreemd, indien getoetst aan de eischen der zuivere Rede, maar heet dan tenminste ook wonder. Door het wonder weg te redeneeren (Leadbeater spreekt van 'het vreemde, onwetenschappelijke denkbeeld van wonderen..', blz. 8), krijgt men een dor intellectualistische, en ingewikkeld-symbolische uitlegging van hetzelfde gebeuren (blz. 221-241). Hier is werkelijk de durf, de paradoxie des geloofs radicaal opgeofferd aan de zucht een permutatie van stof tot geest en omgekeerd te leveren, die door veelheid van overgangen het klaar begrip niet verheldert, maar wel een schijn van logischen samenhang brengt. Dit vertoon van eerbied, die geen eerbied is, het verschuiven van het mysteriebesef naar de occulte wijsheid, is een tweede decadentie-kenmerk.

c. Een derde trek van decadentie ligt in den vormdwang, het neurotisch-formalistische eener magisch opgevatte liturgie. Freud heeft in een brochure eens gewezen op de innerlijke verwantschap tusschen dwangneurose en ritualisme. De Vrije Katholieke Kerk geeft er menig voorbeeld van. Ik laat nu nog daar, of niet àlle overmatige correctheid een zekere leegte

voorondersteld. Maar relegieus gesproken is dit zeker het geval. Men kan het meemaken, dat iemand voor een dienst in kleinen kring eene bepaalde opstelling van menschen bevoorkeurt, naar de 5 of 7 punten van een ster. Soit! Maar dat is een menschelijk hulpmiddel om ongewenschte wrijving te voorkomen, juist zoo als een tactvolle gastvrouw dat zou doen voor een diner. Maar is het niet absurd, te onderstellen, dat de Goddelijke Geest (speurt men het volle gewicht van deze twee woorden: Goddelijke Geest?) voor onbelemmerde werking hieraan gebonden ware? 'De Geest waait waarhenen hij wil'. Het is dit uitschakelen van de onberekenbare spontaneïteit des Geestes, dit menschelijke schikkingen in de plaats schuiven van ootmoedig aanvaarden zonder voorbehoud van wat komt, dit zelf mee willen doen inplaats van afwachten, dat evenzeer een symptoom is van religieus verval. Ja, dit formalisme vooral is zulk een symptoom. Ten onrechte voert deze theosofische secte het predicaat 'vrij'. Men is tolerant, zeker. Men kan geen bloed en geen brandstapel zien. Maar er is geen spoor van vermoeden dat de Oneindige, de Eeuwige, de Heilige God dit keurig gearrangeerde spel met gewijde vormpjes kan doorbreken en opruimen, te niet doen en exalteeren naar Zijn souverein welbehagen. Engelen en krachten beteekenen hier veel meer dan God zelf. Daarom moeten er geestelijke reservoirs worden aangelegd. Alles wordt tijdruimtelijk gedacht, d.w.z. eindig gemaakt. En deze natuurfilosofische maskerade van religie is nu waarlijk een soort overgevoelige religiositeit, decadentie gemeten aan een geloof als van Augustinus of Luther, Pascal of Kierkegaard. En 't is óók decadentie, gemeten aan de eerlijke grofheid van Büchner, Darwin en Haeckel.

d. Maar dan komt nog het ergste: dat is het religieuse wanbegrip van wat in het Christendom *zonde* heet. Nu weet ik volstrekt niet, hoe de lezers van de Gids op dat woord reageeren. Maar afgezien van eenige reactie, zooveel zal ieder toegeven, dat met zondebesef een der diepste elementen van het godsdienstbewustzijn wordt genoemd. Het niet-goddelijke, onheilige, het creatuurlijke, het zedelijk verwerpelijke, dat door de menschenziel ervaren wordt in zijn volle verschrikkelijkheid, wordt door Leadbeater afgedaan als een minder-

waardig gevoel van vrees. Nu is het christendom, zoowel van Katholieke als van Protestantsche belijdenis, in wezen een godsdienst van zondenvergeving. God's vergevende zondaarsliefde is in de gelijkenissen van Jezus, de mystiek van het Johannes-Evangelie, en de geloofsopvatting van Paulus de grondtoon. Met dit alles kan Leadbeater natuurlijk niets aanvangen! Daarom wordt het weggewerkt, als joodsch, restant van den primitieven angst voor 'den jaloerschen stamgod' (blz. 92). Weggewerkt: dat is niet altijd even eenvoudig! Neem b.v. het 'Kyrie eleison'. De Vrije Katholieke Kerk neemt de oude woorden in haar rituaal over, en ofschoon ze in de Christelijke Kerk altijd zijn gebezigd als vorm van een smeekgebed om vergeving, knoopt Leadbeater aan bij de etymologische mogelijkheid van zich mededeelen, zich geven, en concludeert daaruit, dat het beteekent: 'Heer, stort Uzelf uit', zooals het in den ouden Egyptischen Ra-dienst gebruikt zou zijn geweest (blz. 123). Deze correctie gaat lijnrecht tegen alle traditie van uitleg in; maar meer nog tegen het beginsel der verdeemoediging en der schuldbelijdenis: 'Geen redelijk mensch, die bij zijn verstand is, voelt ooit werkelijk, dat hij door en door slecht is....' (blz. 88). Leadbeater leidt de strenge taal der kerkelijke schuldbelijdenis daar ter plaatse ook af uit eene 'reactie tegen zekere buitensporigheden, welke de beschavingen ontsierden, te midden waarvan dat geloof wortel vatte.'

Dan volgen eenige afgrijselijke oppervlakkigheden over 'de Griek' en bij de bespreking der absolutie hooren wij niets dan een redelijke kritiek op uitdrukkingen van de gramschap God's (blz. 93). Van aanvoelen der symboliek dier termen, van eenig begrip, dat God kan zijn 'een verterend vuur' is geen sprake. Zoo wordt de zonde een 'transgressie' van den goddelijken Evolutiestroom (blz. 95/96), een staat van verwarring, waaraan de genezende kracht der absolutie beantwoordt. Dus: ziekte en geneesmiddel. Daarmee vervalt ook de zin van het zoenoffer van Christus. En het 'Onze Vader' handhaaft Leadbeater ook slechts omdat het er nu eenmaal staat - het 'Agnus Dei' werd geschrapt.

Nu is er niets tegen, dat er menschen zijn - het bekende type van 'healthy mindedness' - wier religie geen plaats heeft voor

zondebesef en vergiffenis. Maar waarom, in vredesnaam, bezigt dat theosofisch-occult monisme voor zijn verwerkelijking het ritual eener religie, die in wezen op de tegenstelling zonde en genade is gebouwd? Als er nu iets is, dat huichelarij of betweterij zal kweeken, danis het dit voortdurend retoucheeren van den gegeven text, dit krampachtig uitzuiveren van alle specifiek evangelische waarden in een liturgie, uit evangelischen bodem gegroeid. Hier is een oververfijning aan 't woord, een overgevoeligheid, en een vertoon van bezit van het juiste inzicht, die waarlijk de grens van het gezonde en gewenschte verre te buiten gaan.

In deze vier punten laat zich de kritiek op de beweging der Vrije Katholieke Kerk samenvatten. Er zou nog wel meer te noemen zijn. Het saloneske b.v., dat de reliquienvereering wel handhaaft, maar toch comfortabler oordeelt, in de plaats van botjes of andere overblijfselen in den altaarsteen ter heiliging neder te leggen: zeven juweelen (blz. 516 v.). Die hebben dan weer elk hun verband met de 6 kaarsen + het kruis. Soms worden de drie maçonnieke beginselen van Wijsheid, Kracht en Schoonheid genoemd. Verwarrend bepaald werkt de vermenging van de uitademing van den Logos en het Offer van Christus (blz. 680). Zoo zou er nog wel meer te noemen zijn. Ik laat dat echter ter zijde. Het was mij om eene kritiek op het geheel, het stelsel als zoodanig begonnen: een paar onsympathieke détails meer of minder doen er dan niet toe.

* * *

Eindelijk en ten slotte: nu kan men nog vragen, of niet dit theosofisch ritualisme ook cultuurhistorisch bezien, op *dit* oogenblik er in *ons* werelddeel een uitgesproken vorm van decadentie is? Daar zou ik volmondig ‘ja’ op zeggen. Niet alleen omdat Spengler ons met alle geweld den Ondergang, de seniele aftakeling wil laten beleven, en dus de Vrije Katholieke Kerk ten onzent zoo'n soort pendant zou moeten heeten van den Isisdienst in Rome's decadentietijdperk. Neen, maar in onze wereld met haar felle tegenstellingen van energieverheerlijking en wijdingsbehoefte, van geraffineerde luxueuze genietingen (ook geestelijk)e en grenzenlooze slordigheid van geestelijk leven, van jacht naar exotismen en

angstvallige behoudzucht, heeft deze mengvorm de waarde van een symbool. Maar dan in den zin van een decadentiesymbool, in den zin van onvruchtbaarheid. Erger: dit is geen steriele vroomheid - dit is gecastreerde religiositeit. Daarin is iets pervers, zoetigs, iets hopeloos-quasi.

Ik ben waarlijk niet blind voor fijne gedachtencombinatiën, die men in dit Vrije Katholicisme kan aantreffen, voor de serieuze poging de oude liturgie te laten leven voor moderne menschen. Maar die poging is waardeloos van het oogenblik af, dat zij èn theologisch-wijsgeerig, èn religieus zóó kieskeurig, zoo eclectisch te werk gaat. Deze wetenschap der sacramenten *is* geen wetenschap in de gangbare zuivere beteekenis van dat woord. Zij brengt ook geen sacramenten meer, daar zij zonder zonde geen genade behoeft. Zij dient een groep die meer een theosofische orde is dan eene Christelijke Kerk. Katholiek is zij alleen door een vage aspiratie naar humanitaire verbreodering. En *vrij* - ach, van de vrijheid des Geestes is in deze methode, dit stelsel, deze onbescheiden commentarieering van een slechts halfvereerden heiligen text eerst recht geen sprake!

Welk ander eindoordeel zal men dan over dit type van religiositeit hebben dan ‘decadentieverschijnsel’?

L.J. VAN HOLK.

Fransche letteren.

Georges Duhamel: *Journal de Salavin;* Paris, Mercure de France, 1927. Guy de Pourtalès: *Montclar;* Paris, Editions de la Nouvelle Revue Francaise, 1926. Georges Ribemont-Dessaignes: *Céleste Ugolin*, Paris, Editions du Sagittaire, Simon Kra, 1926. Louis Bertrand: *Sainte Thérèse*, Paris, Arthème Fayard, 1927.

Er verschijnen in Frankrijk gemiddeld twee romans per dag, zonder te tellen essais, biografieën, mémoires, drama's, poëtische werken, etc. Dit is minder dan elders, Amerika en Duitschland b.v.; dit is méér dan vroeger ooit was, toen men geen prijzen trok, doch lijfrenten uitgekeerd kreeg, Heine o.a. van Louis Philippe. Het is echter eene hoeveelheid, welke geen criticus, geen overzichtschrijver verwerken kan, zelfs al deed hij gedurende het etmaal niets dan lezen. Litteraire roem dus werd een hasard-spel; of een kwestie van geld; of een gevolg van relaties. Wanneer de nazaat ooit de levens toetst der tijdgenooten waarin de menschheid zich spiegelt, en ze toetst, ik zeg niet eens als Carlyle, of als Sainte-Beuve in zijn intiem dagboek, aan heroïsche of gallige principen, doch gelijk Barthou Victor Hugo inventariseerde, als een insect waarvan men het bedrijf nagaat, zal deze nakomeling immuun moeten zijn tegen vijf en twintig eeuwen cultus der persoonlijkheid, welke voor Goethe nog de hoogste factor vormde van een bestaan, om tot waardeering te geraken van de meeste der figuren, die onze beschaving maken. Roem, en wat hij waard kan zijn, is een echo uit de litteratuur der antieken. Zij hadden geen ander hiernamaals. Zij concipieerden hem vlekkeloos, integraal. Een waarde waarvoor men alles inzette. Wat bleef

er over van dit begrip? Het succes, dat met annonces geforceerd wordt, de oplagen, welke in de meeste gevallen gelogen zijn, de reputatie, waarmee men elke middelmatigheid critiekloos dekt. Men moet anoniem in Parijs kunnen wandelen, zonder iemand behoeven te groeten, om dien toestand reëel te zien. Misschien ook om er niet te veel aan te wennen, en een minimum verzet te behouden.

Men denkt er in deze rubriek geen oogenblik aan om zulke dingen te willen veranderen. Wij zouden drukpersen moeten stopzetten en werkeloozen maken, die niet de minste neiging voelen voor den landbouw. Het ware naar onze meening echter geen tyran, de scepticus die zes maanden lang de openbare baden zou stoken met de productie der moderne litteratuur, doch zulk een bevorderaar der hygiëne moet zelfs onder de Chineezen niet meer te vinden zijn. Zij raakten allen geciviliseerd, vol respect voor de kunst. Maar laten deze overwegingen tot verklaring, zoo niet tot verontschuldiging dienen, wanneer men hier in tegenspraak zou geraken met boeken van academische auteurs, of auteurs met andere hoedanigheden dan academische, welker oplage even groot is als die der werken van een Clément Vautel, of in harmonie wellicht met auteurs zonder oplage. Verwacht niet dat men hier elke zes maanden een genie ontdekken zal ten behoeve van een uitgever, zooals dit in de Fransche letteren gewoonte werd sinds enkele jaren. Ik zou geen twee romans per dag kunnen lezen en zal dus eenigszins beinvloed blijven door de publieke opinie en de touwen waarmee ze gemanoeuvreerd wordt. Dit schijnt onvermijdelijk. Maar men zal niets weergeven dan wat een instinctief genoegen of een instinctieve hekel was. Ik geloof dat dit geen slechter norm is dan litteraire critiek.

* * *

Toen Georges Duhamel na de *Confession de Minuit*, waarin Louis Salavin voor 't eerst werd opgeroepen, in *Deux Hommes* terugviel op hetzelfde zwakzinnige, ongewervelde type, verweten hem zijn vrienden reeds, dat hij van zijn irriteerende model niet los kon komen, dat het zijn idée fixe werd. De vrienden van Duhamel zijn zij, die Romain Rolland en Maurice Barrès, antipoden, maar beiden professeurs d'énergie,

lazen in de eerste editie. Hij heeft er zich niet aan gestoord, en, na een korte onderbreking met *Le Prince Jaffar* en *La Pierre d'Horeb*, ging verder met *Le Journal de Salavin.* Er bestaat geen zekerheid, dat het daarmee uit is: op de laatste bladzijde verlaten wij Salavin als herstellende in een hospitaal, waar hij even goed had kunnen sterven. Wat schijnt aan te duiden, dat Duhamel deze mijn nog rendeerend acht.

Kon Duhamel zich storen aan den wensch zijner vrienden? Ik geloof het niet. Hij draagt in zijn binnenste een homme abandonné, het wrakke wezen, dat het voornaamste leidmotief aanhief van zijn oeuvre, het motief dat wij het best onderscheiden en dat ons het meest ergert. Hij zag het onder de bommen en te midden der vlammen-werpers, hij zag het vermomd in de grijnzende gasmaskers, hij zag het in de confectiepakjes van den wankelen vrede: de verlaten mensch. Wij kennen den verlaten mensch sinds Homerus, of zoo gij wilt, sinds den Prediker. Hij is ons schaduwbeeld aan onze linkerzijde. Hij heeft ons niet verhinderd Europa te construeeren en de wereld, het Romeinsche Recht, de Kathedralen, de Pyramiden en de vlucht over den Oceaan. Wij hadden den moed om te strijden met dezen engel des doods, elken avond tot elken dageraad. Hij is onze negatieve pool, gevonden en aangeduid door de Russen, geclassificeerd door Duhamel als biologisch verschijnsel. Maar de Russen werkten zonder bevrijdenden horizon, zonder hoop, en Duhamel ausculteert clinisch, zonder meening schijnbaar, als onpartijdig observator. Ik had liever gezien dat hij het werkelijk ware. Want de verlaten mensch, die naast ons gaat sinds den geketenden Prometheus, de verlaten mensch, dien wij overwonnen sinds de menhirs, kreeg het accent van overwinnaar. De conclusie, welke wij uit Salavin moeten trekken, is: hij leert de Nederlaag.

Duhamel had dit kunnen vermijden, en ik veronderstel dus dat hij met opzet deze orientatie nam voor zijn menschentype. Hij koos het plan van Salavin zoo laag mogelijk: een kantoorbediende met de ontwikkeling van een doorsnee-krantenlezer. Deze kantoorbediende bezit de dobberende gevoeligheid, de vatbaarheid voor indrukken, de zenuwen-techniek om te reageeren als een fotografische plaat bij elke vibratie,

het acute, telepathische waarnemingsvermogen van Georges Duhamel, van u, van mij. Maar hij bezit niet onze discipline, niet onze gave van onderscheid, niet onze routine in psychische conflicten, niet onzen betrouwbaren smaak. De kantoorbediende Salavin, ongeloovige, krijgt het in zijn kop, om een leeken-heilige te worden. Dit achtenswaardige idee kan oprijzen in het hoofd van ieder onzer. Doch Salavin legt een dagboek aan en om zijn plannen te verbergen voor zijn vrouw, die in zijne laden zou kunnen snuffelen, besluit hij den naam Heilige te vervangen door den naam Toerist. Deze inval is meer dan eene nuance te komisch, het is het idée van een onnoozele en het disqualificeert de persoonlijkheid van Louis Salavin. Op de melkfabriek waar hij werkt, wordt zijn kas bestolen door een ondergeschikte en als goed Toerist vult hij het tekort aan en vergeeft den zondaar, die gokt bij de wedrennen, - wat we reeds vermoedden, want de gokker treedt op bij alle Fransche romanschrijvers. Maar die zondaar drinkt 1740 flesschen melk leeg van zijn patroon en verleidt de typiste. Wij lachen, doch oordeelen de scene misplaatst in het kader en achten den Toerist, die zich maandelijks laat plunderen door den ontslagen beambte, van een overdreven zotheid. Om zich te oefenen in het verduren van pijn, plaatst Salavin zijn vinger tusschen de reet van deur en deurpost en knijpt zich geleidelijk. Op een morgen komt zijn vrouw, die niets weet van dit Toerisme, en werpt per ongeluk de deur dicht. Salavin schreeuwt, wordt woedend, en schrijft uitvoerige bladzijden over deze zielige débâcle in zijn journaal. Wij lachen nogmaals, maar vinden de situatie juist een tikje te mal, te burlesk *in het kader.* Bij een gesprek met zijn vrouw verstaat Salavin ‘boulebard’, terwijl zij boulevard beweert te zeggen. Zij kibbelen, wat voor de hand ligt, doch wat den Toerist deprimeert. Wij lachen, doch observeeren, dat dergelijke scenes, zonder tegenwicht aangebracht, alle relief verliezen, en geen betere draagkracht hebben dan in een klucht. Het innerlijke avontuur van den heiligen Salavin is een aaneenschakeling van zulke deprecieerende gebeurtenissen, welke voor het meerendeel een noodeloos vaudevillesk karakter kregen. De vrijwillige scheiding van zijn vrouw, zijn jacht in de Parijsche kerken en biechtstoelen naar een geloof, zijn

machteloos streven naar een goede daad, zijn heele natuur, alles wordt ontwricht door een ingeboren vulgariteit en door het totaalste gebrek aan tact, dat Duhamel zijn Salavin meegaf. Hij is het mengsel van een gedeprimeerde, een sul, een lafaard, een zot. Zijn laatste actie, waarvoor hij in het hospitaal komt, het weggeven van kleeren en schoenen op een kouden avond, wordt nog geannuleerd door de herinnering der 1740 opgedronken flesschen melk. Men heeft in den Toerist Salavin een parodie willen zien op het republikeinsche laïcisme. Het Fransche laïcisme levert voetballers, motorwielers, dieven, kinderlooze ambtenaars en kamerleden, alles wat gij wilt, maar produceert geen Salavin's. Men kan met evenveel recht beweren dat hij een parodie is op Don Quichotte: de verleider der typiste met zijn 1740 flesschen melk zou Sancho zijn. Zooals ik met eenig recht beweer, dat hij de fautief geprojecteerde materialisatie is van de nachtzijde onzer psyche: de verlaten mensch. En het schijnt mij toe, dat hij ons vooral daarom irriteert, wijl wij, op den verkeerden, ongeëvenredigden basis, waar hij ontworpen werd, een mismaakten mensch zien groeien, wiens troebelen, wroegingen, weifelingen, aspiraties, overeenkomsten vertoonen met onze innerlijkste ervaringen. Hij irriteert ons, omdat wij de nederlaag niet geaccepteerd hebben, en wanneer wij ze ooit zouden accepteeren, wij het zouden doen na minder dwaze antecedenten en na een rationeeler geleid bestaan.

Eén boek met zulk een centrale figuur, die blind door het leven wroet als een mol, en alle vreesachtigheid heeft van het dier, ware reeds genoeg. Drie is te veel, omdat drie een programma vormt dat niet enkel onaannemelijk is, doch ter wille van onze psychische gezondheid moet verworpen worden.

Wanneer er verder onder ons een essayist zou zijn, met den stuggen ernst van een Brunetière, dan kan hij, in plaats van een Banqueroute de la Science een Bankroet diagnosticeeren der Persoonlijkheid. Binnen het jaar leden twee Heiligen schipbreuk: eerst Abbé Donisan in Sous le Soleil de Satan van Bernanos; vervolgens Louis Salavin. Bij het opmaken van de destructieve krachten onzer dagen worde dit niet overgeslagen.

* * *

Het curieuse van *Montclar* moet zijn de zwerfsche onsamenhangendheid, waartegen een nuttelooze voorrede ons waarschuwt. Maar de Gentilhomme Guy de Pourtalès, die de mémoires kreeg van den anderen Gentilhomme, de Montclar, en ze ontbolcheviseerde, naar hij zegt, (het Fransch van ontbolsteren?) vond met zijn décousu niets nieuws uit. Wie dacht te leeren zwerven door de lichtkrant der theaterschermen, door de radio, door de zevende kunst der cinema's, leerde niets. Wij zwierven reeds met den tweeden Faust, met Shakespeare, met zooveel anderen, om niet te spreken van Rimbaud of Dostojefski. Wat voor nut heeft het, om de twee concepties der schoonheid, de eenige twee mogelijke, de vrije en de onvrije, de gebondene en de ongebondene, de romantische en klassieke, die naast elkaar of om de beurt arbeidden sinds het intellect bestaat, dat de vleugels der vlinders ordende en het nijlpaard, de mineralen en de mollusken, wat voor nut heeft het, om een van beiden elke vijf en twintig of tien jaren opnieuw te ontdekken en te proclameeren als de modernste en de juiste? Elk dispuut over het schema, het geraamte, de structuur van een kunstwerk is ijdel; het vak van criticus zou zich bepalen tot het trekken van een paar diagonalen; en Guy de Pourtalès kan even goed weten als wij, dat de bolsjevistische staat georganiseerder is dan zijn boek. Maar niet deze bijkomstigheid geeft de desillusie. Er gebeurt in het werkelooze leven van Montclar en in het laksche, hoewel gestyleerde, gemoed van dezen gentilhomme niets, absoluut niets, wat wij niet reeds lang van buiten kenden: een geestig, zeer ontwikkeld, doch au fond onbelangrijk mensch, die van zich zelf vooral analyseert zijne bonnes fortunes. Een gestyleerd gemoed nochthans zou kunnen afdalen tot het diepste der dingen; een ongestyleerd evenzeer. Maar de Pourtalès causeert aangenaam over banale amours, of amourettes, en als wij soms geraakt worden door de beschrijving van een brokje natuur, gebeurt het omdat wij het zelf zagen en putten uit eigen herinnering.

Dezelfde Guy de Pourtalès publiceerde vorig jaar een geromanceerde biografie van Franz Liszt, welke niet anders werd opgezet dan zijn Montclar. In Liszt redde hem echter genadig het onderwerp: de inhoud. Het aangename is niet

genoeg. Zelfs het aangename doorloopt alle nuances, van de laagte tot de hoogte.

* * *

Céleste Ugolin van Georges Ribemont-Dessaignes, dat is Louis Salavin die een roman zou schrijven. Salavin vlucht in de leekenheiligheid, Céleste Ugolin, na den deksel der piano dichtgeklapt te hebben over de handen zijner vrouw, dat de beenderen kraken, vlucht van het eene mauvais lieu naar het andere. Zij reageeren op wat zij met hun ontredderd hersenstel filteren van het leven, in dezelfde verantwoordelijkheidslooze, animale toomloosheid. De duizenden jaren lange tucht van het denkvermogen, van den wil, en van de zenuwen, wordt bij hen op geheimzinnige wijze onderbroken; zij reageeren in de Parijsche autobus als een troglodiet kan gereageerd hebben te midden van de cataclysmen der aardschors, als een paard dat 's middags om vier uur voor 't eerst van zijn bestaan den Boulevard des Italiens zou betreden. Zij zijn ontcenterd. Zij drijven als wrakken weg van de rest der menschheid, die een affiche van zes honderd vierkante meter nog met andere oogen kan zien dan met het netvlies van een opgejaagden hond.

Ik merk het onderscheid niet meer tusschen de kunst van een Ribemont-Dessaignes, die zich sur-realist noemt, en het vakboek van een hedendaagschen psychiater. Het kan mij geen moment interesseeren, dat Céleste Ugolin zijn walging voor alle dingen slechts kan overwinnen door den rozigen pink te zuigen zijner echtgenoote. In de medische litteratuur vindt men dergelijke afwijkingen bij dozijnen en nog veel zonderlingere. Gestenografeerde verslagen van werkelijk bezetenen, van werkelijk razenden, verschaffen onvergelijkelijk merkwaardiger stijlproeven uit het onnaspeurlijk en in de hoogste mate willekeurig gebied der zinsverbijsterden, dan de armzalige divagaties van Ribemont-Dessaignes, welke men met een beetje contrôle, een beetje moeite en een beetje lectuur ordelijk kan thuisbrengen. En wanneer een volgens menschelijke maat verstoord brein gelijk zou staan met een uiterst verfijnd brein, wat zeer wel mogelijk is, wanneer men een zeker raffinement in het toespitsen van gedachten,

sensaties en associaties niet mag benaderen zonder te vallen over de grenzen waar het steriele en het onverstandelijke aanvangt, wat eveneens mogelijk is, van dit keerpunt en van deze subtiliteit leeft de heer Ribemont-Dessaignes, die zich sur-realist noemt, nog jaren oefening en geduldige dressuur verwijderd, gelijk al zijne collega's sur-realisten. Zij bevinden zich pas in de begin-phasen der grove aanduidingen. Hun geschiktheid voor de demonologie van het onderstbewuste lijkt mij zelfs zóó gering, dat ik met verbazing zie hoe zij zich ophitsen in deze richting.

In hetzelfde jaar 1926 merken Louis Salavin en Céleste Ugolin beiden, dat er éénbeenige prostituées zijn. Ugolin observeert bovendien zonder-beenigen, bultenaressen en blinden. Het kost mij moeite om dit détail der samenleving belangrijk genoeg te vinden, dat ik het zonder verwondering in hetzelfde jaar door twee auteurs, die geen knapen van zeventien jaar zijn, vermeld kan zien. De zin: ‘Moi Poète? Allons donc. Je suis souteneur.’ (en honderd andere) klinkt in denzelfden toon van baldadigheid, welke gistende jonge menschen aanhangt, die hunne eerste revolutie doorkruien zonder roeping. Het is waar dat Céleste Ugolin den pink zuigt zijner vrouw. Men moet overigens gezakt zijn in den negenden cirkel der vergroving om de barbaarsche, weerzinwekkende scène te beschrijven van het Cabaret-lupanar, da ‘LeSeind' Or’ heet en waarin de wreedste bestialiteit van een aantal bruten zich ontlaadt tegen de prostituée die blind is. In een taxi snijdt hij haar de keel af met een scheermes. Waarom ook niet? Men leest dit in alle gemengde berichten. De gemengde berichten werden zoo lang geëxploiteerd, dat een sur-realist er niet meer buiten zou kunnen. Ugolin wordt gearresteerd, geeft zich uit voor schilder en bij het verhoor dat hij ondergaat, treden Picasso, Picabia en Raphaël als getuigen op. Men zou een ezel zijn wanneer men de komische bedoeling en den esprit de clocher hiervan niet wist te vatten, en het idee is bijna even intelligent als om Ugolin in twee woorden uit de gevangenis te laten ontsnappen. Op bladzijde 90 kan men een held, die met zooveel kopbrekens werd samengeflanst, niet naar de guillotine sturen. Wij zouden het gedrochtelijk en vrouwelijk monster gemist hebben, dat, uit de Mystères

de Paris opgewaaid, den hemelschen Ugolin aan zich verknocht, en waarvan hij, wanneer het sterft, een oor meeneemt als souvenir. Het schavot wordt uitgesteld tot het laatste hoofdstuk. Want de heer Ribemont-Dessaignes leest de kranten, zooals u en ik. Hij laat Ugolin dus, verkleed als spoorwegarbeider, een Roemeensch staatsman neerschieten, dien hij nooit zag en bij toeval ontmoet. In extremis pas weet hij origineel te zijn en laat hem sterven als een lafaard. Dit gebeurt zelden en ik had deze consequentie in een levenslijn niet verwacht.

Er moge mij verweten worden, dat ik van het boek niets begrepen heb. Ik wensch het niet te begrijpen, mocht dit een vereischte zijn. De hemel beware mij, dat ik zulk een samenraapsel van grillen, banale ondeugd en feuilletonistisch melodrama zou moeten interpreteeren, na het gelezen te hebben. De eenige vraag die ik nog stellen wilde is: tot welke generatie behoort Georges Ribemont-Dessaignes? Als hij, wat ik geloof, in het verleden ploetert van Isidore Ducasse, die zich Comte de Lautréamont noemde, doet men beter met het onmiddellijk vast te stellen om de kans zooveel mogelijk uit te schakelen, dat hij jonge menschen op een tweesprong van de wijs brengt. Hoewel aan wie hij beetneemt, weinig verloren zal gaan.

* * *

Het doet een beetje zonderling aan om, te midden van de ongebreidelde fornicatie der hedendaagsche litteratuur, Louis Bertrand, de l'Académie Française, angstvallig te zien betoogen, dat de jeugd-zonden waarover *Sainte Thérèse d'Avila* levenslang gejammerd heeft, niet zoo erg kunnen geweest zijn als zij zegt. Gesteld dat wij eene oase behoeven, waarin wij kans hebben een mensch te ontmoeten, die niet noodzakelijkerwijze vicieus is, dit boek brengt een heilige, maar gaan oase. Om er een oase te treffen, had zulk een werk misschien geschreven moeten worden door Francis Jammes of Léon Bloy. Louis Bertrand handelt volmaakt te goeder trouw, doch bemerkt niet dat hij het raadselvolle leven van Sainte Thérèse even rationalistisch bejegent als Henri Delacroix, dien hij voor zijn tegenvoeter houdt, het doet in de ‘Etudes d'Histoire et de psychologie du Mysticisme’; met dit verschil, dat het

rationalisme van Louis Bertrand katholiek is, dat van Henri Delacroix onafhankelijk wetenschappelijk. Een schrede verder en we dolen, met Louis Bertrand, in de klimaats- en milieutheorieën van Taine. Waar blijft bij dit systeem de almachtige Genade? In dit lauwe boek, geschreven zonder innerlijke overtuiging, zonder overgave, maar met een kille bezadigdheid en een nauwlijks verborgen schroom om de gebruiken eener gepaste weldenkendheid niet te overtreden, geschreven bovendien in een droge taal, zonder perspectief, zonder fantasie, lijkt mij de boven-natuurlijke, goddelijke tusschenkomst in de physiologie van Saine Thérèse sterker verminderd dan door de historisch-critische methode van Henri Delacroix. Of het befaamde visioen, dat door Bernini gebeeldhouwd werd, en waarbij Président de Brosses († 1777) in zijn reis-dagboek reeds noteerde: 'Als dat de goddelijke liefde is, dan ken ik ze!' freudiaansch (zooals men tegenwoordig zegt) moet worden uitgelegd, of niet, dit is eene kwestie waarover niet geredeneerd kan worden. In zulk een geval gelooft men of blijft men ongeloovig. Tegen een freudiaansch commentaar zal men nooit een afdoend argument kunnen aandragen en ook Louis Bertrand, matig uitvarend, gelijk hem voegt, tegen elke materialistische verklaring der lichaamsaandoeningen van Sainte Thérèse, slaagt er niet in.

Sainte Thérèse leek mij onder de mystici steeds de minst sympathieke, omdat zij de dubbelzinnigste is. Dit werk, hoewel met apostolische bedoelingen ontworpen, blijkens de voorrede, verwijderde mij nog meer van haar. Het sluit echter met een hoofdstuk over Philips II en het Escuriaal, dat mij boeide. Het is niet de Philips II van Victor Hugo, noch van Charles de Coster (Tyll Uylenspiegel) noch van onze vaderlandsche geschiedenissen. Het is de asceet, de fanaticus, de monarch, de onbuigzame, die als Job op zijn mesthoop, zijn lichaam ziet wegrotten en sterft zonder één klacht. Deze visie moge even tendentieus zijn als de overigen, zij is niet zonder grootheid.

MATTHYS VERMEULEN.

Correspondentie.

> De bespreking van Dr. Plantenga's *Architecture religieuse du Brabant* door Dr. D.F. Slothouwer in het Februarinummer van ons tijdschrift gaf, naar ons bleek, aanleiding tot aanmerkingen van meer dan ééne zijde. Die van den schrijver zelven van het besproken boek kwamen ons zoo gewichtig voor, dat wij ze Dr. Slothouwer opzonden, hem ruimte aanbiedende voor de beantwoording die zij hem mochten schijnen te verdienen. 'Het spijt mij oprecht,' liet ons hierop Dr. Slothouwer weten, 'dat mijne bespreking een onaangenamen indruk heeft gemaakt; ik kan echter in dit stadium hier niet op terug komen.' Derhalve moet de zaak besloten blijven met de mededeeling van Dr. Plantenga's verweer. - REDACTIE.

De bespreking, die Prof. Slothouwer van mijn boek 'L'Architecture religieuse du Brabant au XVIIe ciècle' in het Februari-nummer van 'de Gids' heeft gepubliceerd, bevat naar mijn meening een twaalftal punten, die aanleiding geven tot een antwoord, een opmerking of een wedervraag.

In 't kort wil ik de meeste dier punten hier aanstippen, om aldus den lezer, die belangstelling mocht hebben voor het onderwerp en voor de behandeling daarvan in mijn boek, mijn bezwaren tegen deze soort van kritiek duidelijk te maken; uitvoeriger zal ik alleen stilstaan bij een drieof viertal uitlatingen in bedoeld artikel.

Na een aanhef van algemeenen aard, schrijft de criticus:

> 'Waarom de schrijver zich alleen tot de kerkelijke bouwkunst heeft bepaald is door het werk niet gebleken, tenzij dan dat het boek reeds nu lijvig genoeg geworden is.'

Als antwoord hierop moge dienen, dat de schrijver zich bepaalde tot de kerkelijke bouwkunst, niet in verband met de dikte van het boek, doch naar aanleiding van de geschiedenis, die in de richting der kerkelijke bouwkunst een zuiver omlijnde taak aanwees. Dat er zeer vele kerken en zeer weinig profane gebouwen ontstonden hing samen met de zware oeconomische toestanden en met den bloei van het kerkelijk leven. Zulks is uitvoerig uiteengezet in deel B van de Introductie; feiten zoowel als oorzaken worden daarin genoemd.

Dan volgt de opmerking:

> ‘Men vraagt zich ook af wat de reden geweest is zich tot Brabant te bepalen, hetgeen de schrijver toch niet geheel heeft kunnen volhouden....’

Wie de Geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden in de XVIIe eeuw kent, zal deze vraag niet stellen. Wie de Geschiedenis niét kent, vindt het antwoord op blz. XXIII van de Introductie. In het voormalig Hertogdom Brabant lagen Brussel, Mechelen, Leuven en Antwerpen. Daar en in het land daar onmiddellijk omheen werden in de XVIIe eeuw verreweg de meeste kerken der Spaansche Nederlanden gebouwd. Van ‘toch niet kunnen volhouden’ is geen sprake; de grensoverschrijding is verklaard in de laatste alinea van blz. XII van het Voorwoord; zij leidde tot de bespreking van vijf van de een-en-veertig werken buiten de grenzen van Brabant, doch alléén in direct verband met het Brabantsche werk.

In het eerste hoofdstuk is om te beginnen gegeven het leven en de werken van Wensel Cobergher. Hierbij noteert de criticus het volgende:

> ‘Na een wel wat uitvoerige studie over het leven van Cobergher worden zijne werken in Brabant besroken n.l. de Carmelietenkerk te Brussel (nu verdwenen), de Notre-Dame te Montaigu, de Augustijnerkerk te Antwerpen. Bij de bespreking van de façade van het laatste monument zegt de schrijver dat hij zich verbaast over het contrast van dit werk met de beide vorige. Het feit dat hij zelfs niet naar eenigerlei verklaring voor dit contrast zoekt is een voorbeeld van de manier, waarop de schrijver zijn taak heeft opgevat.’

De laatste zin van deze alinea houdt ten eerste in: de schrijver heeft in het onderhavige geval niet naar verband gezocht; en ten tweede: dat heeft de schrijver vrijwel nergens gedaan.

Ik heb bij vrijwel ieder gebouw naar verklaringen gezocht, d.w.z. naar mogelijk aan te wijzen historisch verband. Vage of op fantasie berustende bewijsvoeringen zijn vermeden. Zoo kon ook niet worden aanaangegeven, waaròm Cobergher hier een ander type nam, (geld-gebrek, eisch der bouwheeren?) doch wel is aangetoond, wat aangetoond kòn worden: de alinea sprekende over het teruggrijpen naar de voorbeelden van een ouderen kunstbroeder met aanduiding der gravures, is blijkbaar door den bespreker over het hoofd gezien (blz. 45 van mijn boek).

Wat de tweede beschuldiging betreft: ik zou willen vragen, als ik het buiten mijn taak had geacht te liggen, kunsthistorisch verband te geven, waarvoor heeft dan het archief-materiaal gediend, waarvoor zijn dan de levensbeschrijvingen met de verschillende data gegeven? Waarvoor is het verblijf van Cobergher, van Francart en van Huyssens in Italië onderzocht? Waarvoor diende de beschrijving van de bouwbeweging in Rome in de ‘wel wat uitvoerige studie over het leven van Cobergher’, waartoe diende het onderzoek naar de bouwkundige boeken in Cobergher's bibliotheek? Waarvoor is de geheele bouwgeschiedenis van de San-Giovanni-de' Fiorentini nagegaan, waarvoor zijn de illustratie's No. 28 tot No. 35 en 53 en 54 gegeven? Waartoe werden het Palazzo Riario en Palazzo Farnese afgebeeld? Waartoe diende het geheele hoofdstuk over de voor-ontwerpen der Antwerpsche Jezuitenkerk, waartoe de analyse van de O.L. Vr. van Hanswijck en de vergelijking met San-Gallen? Waarom zijn bij tientallen plattegronden afgebeeld

en waarom is bij herhaling gewezen op de bouwvoorschriften van den Heiligen Bisschop Borromeüs? Is dat alles, omdat de schrijver het buiten zijn taak heeft gesteld verklaringen te geven?

Ware op één of meer plaatsen het verband fout gelegd geweest, had de bespreker onjuistheden of tegenstrijdigheden kunnen aantoonen, dan had ik die verwijten gaarne aanvaard, doch het verwijt, dat ik mij van verklaringen zou hebben afgemaakt wijs ik met beslistheid van de hand.

Even verder stelt de criticus den eisch aan den schrijver bewijzen te leveren voor de superioriteit van de architecten Francart en Huyssens. Dezen eisch meen ik zwijgend te moeten overslaan; het gaat hier om persoonlijke waardeering.

Verder noteert Prof. Slothouwer:

> 'Welke de beteekenis van Aguilon moet zijn is ons niet duidelijk geworden.'

De beteekenis van Aguilon is duidelijk voor hem, die in mijn boek nauwkeurig naleest: blz. 81-82, blz. 80, 2e en 3e alinea, blz. 87-88, van blz. 84-87 de illustratie's, het citaat uit de Acta Sanctorum blz. 104, Mertens en Torfs blz. 104, Historia domus professae Antuerpienses blz. 106, Michel Grisius blz. 107 en P. Waldack blz. 95.

Bij de samenwerkende architecten Aguilon en Huyssens, vraagt Prof. Slothouwer, 'hoe is precies hun verhouding geweest ten opzichte van het uitgevoerde werk?' Bij het ontbreken van documenten daaromtrent is alleen een reconstructie der samenwerking mogelijk, gelijk die in het boek is gegeven. Een meer preciese grenslijn laat zich na 300 jaren niet vaststellen.

Sprekende over het aandeel, dat Rubens zou hebben gehad als architect aan de Jezuitenkerk van Antwerpen, schrijft de criticus: 'De Heer Plantenga wenscht daar niet veel van te weten.'

Wanneer de bespreker de gegevens over dit punt niet beheerscht, doet hij beter er over te zwijgen. Wordt het 'probleem-Rubens' aangepakt, dan kan een beoordeelaar er zich niet met bovenstaanden zin van afmaken, doch moet of fouten aantoonen, of wel met de conclusie instemmen, wat Prof. Maere, Prof. Lemaire en Prof. Parent deden, die o.a. schreven: 'Ce jugement sur l'influence de Rubens concorde trop avec l'état de nos connaissances, pour qu'on puisse le rejeter', of: 'Mr. Plantenga fait bonne justice de la légende de Rubens-architecte', enz.

Komende tot Hoofdstuk III schrijft de criticus, dat besproken wordt:

> '....een kapel te Amelghem. Men kan niet aan den indruk ontkomen dat vooral de keuze van dit laatste voorbeeld vrijwel willekeurig geschied is.'

Hier kan noch van 'keuze', noch van 'voorbeeld', noch van 'willekeur' gesproken worden. In het Avant-Propos is aangegeven hoe de gevonden bouwwerken zijn verdeeld over 8 hoofdstukken. De Kapel van Amelghem, de eenige die wij vonden van vóór 1650, kwam door die indeeling vanzelf in Hoofdstuk III. De afkeurende opmerking zou dus alleen zin hebben wanneer Prof. Slothouwer mooiere, niet genoemde anonyme werken zou weten aan te wijzen.

Van de tweede helft der XVIIe eeuw worden allereerst behandeld de architecten Fayd'herbe en Hesius. Prof Slothouwer zegt over Fayd'herbe niets anders dan: '....de ongelukkige Fayd'herbe met zijn kerken van Leliëndaal en Hanswijck te Mechelen....' Opgemerkt zij, dat hier voor de éérste maal is vastgesteld, welke kerken Fayd'herbe

bouwde en welke niet. Ook de zeer recente publicatie's van Wackernagel en de laatste band

van de Thieme-Becker Lexicon doen hieromtrent nog foutieve opgaven.

Verder gaande, citeert Prof. Slothouwer eenige zinnen van het 4e Hoofdstuk, waarin door mij Huyssens als één der meesters van de 17e-eeuwsche bouwkunst wordt geroemd, en dan laat de bespreker er op volgen:

> 'Terwijl dus hier het werk van Huyssens als voorbeeldig wordt aangehaald, wordt later met instemming de kritiek van een zekeren Descamps (1792) geciteerd naar aanleiding van de getourmenteerde facade van de Jezuitenkerk te Leuven.'

Maar de Jezuitenkerk van Leuven is niet van Huyssens. Ik ben niet inconsequent geweest, doch Prof. Slothouwer verwart hier de werken en hun bouwmeesters. In mijn boek liggen deze werken 50 bladzijden van elkander. Toch kon Prof Slothouwer het weten, want 12 regels boven den zin die de Jezuitenkerk van Leuven aan *Huyssens* toeschrijft, noteert de criticus:.... '*Hesius* met zijn Jezuitenkerk te Leuven'!

Hoofdstuk VI 'Quatre Abbayes Norbertines' leidt de criticus aldus in:

> 'Waarom dan een afzonderlijk hoofdstuk gewijd wordt aan vier Norbertijnsche abdijen wordt in het voorwoord alleen verduidelijkt door de opmerking dat deze zeer belangrijk zijn.'

Dit is niet waar: In de kleine inleiding, waarmede Hoofdstuk VI begint, wordt gewezen op het feit, dat in Brabant vier Norbertijnsche Abdijen werden hersteld of van nieuwe kerken voorzien. Waarom mogen deze vier dan niet met elkander in één hoofdstuk behandeld worden? En blijkt niet ook uit hun tekst hun belangrijkheid?

Het zij mij vergund hier in het kort weer te geven - wat ook iedere niet-bouwkundige onmiddellijk kan controleeren in mijn boek - wat is gegeven over de abdijen en met welke opmerkingen Prof. Slothouwer als bespreker meent te kunnen volstaan:

Ninove: Korte geschiedenis der Abdij - Bouwgeschiedenis van de kerk - Bespreking van het plan - Bespreking van de gevel, waarbij gewezen wordt op het wijzigen van de inzichten aan het einde der eeuw; de gevel is meer classicistisch. Overeenkomst aangetoond met den gevel van de Klein-Begijnhofkerk te Gent - afgebeeld: oude toestand der Abdij - Vervaardigd en afgebeeld de opmeting van het plan der kerk en foto's van exterieur en interieur.

Uit deze wedergave is alleen gelicht: 'Van de façade van Ninove wordt gezegd, dat er geen enkele trek van verwantschap is met de tot nog toe behandelde voorbeelden.'

Grimberghen: Korte geschiedenis der Abdij - Bouwgeschiedenis en bespreking van het auteurschap - Bespreking van plan en opbouw - Bespreking van de eventueele voltooiing, volgens Sanderus - De samenhang in plan van Grimberghen en Ninove - Afgebeeld: Sanderus, exterieurs en interieurs, de koepel en de sacristij - Vervaardigd en afgebeeld: opmetingen van plattegrond en lengte-doorsnede der kerk.

Uit deze wedergave is alleen gelicht: 'de kerk van Grimberghen is niet afgemaakt.'

Averbode: Korte geschiedenis der abdij - Bouwgeschiedenis en bespreking van het auteurschap, op grond van posten uit de oude rekenboeken, quitantie's en dagboek-aanteekeningen, welke hierbij voor de eerste maal werden gepubliceerd -

Bespreking van plan en opbouw, beide met zeer eigen karakter - Afgebeeld: exterieurs en interieurs,

toren, gevelfragmenten der Abdijgebouwen, en oorspronkelijke ontwerpteekeningen uit het prelaatsarchief - vervaardigd en afgebeeld: opmeting van plattegrond en dwarsdoorsnede der kerk.

Uit deze wedergave is alleen gelicht: ‘De Abdij van Averbode staat zeker eenigszins afzonderlijk.’

Parc: Korte geschiedenis der Abdij - De verbouwingen in de XVIIe en XVIIIe eeuw - De merkwaardige decoratie's in Bibliotheek en Refter van Hansche - De gedaanteverwisselingen van de kerk en van den toren - afgebeeld: gravure van Sanderus, negen gedeelten der abdij en het kerkplan naar Mylius.

Uit deze wedergave is alleen gelicht: ‘De Abdij van Parc verrast door de bekoorlijke Renaissance-gevels, die aan de Barok voorafgingen.’

Hierbij zij genoteerd, dat deze ééne zin nog fout is: Opmerkzaam wordt juist gemaakt op het feit, dat de Renaissance-gevels hier niet vóór, doch tijdens de Barok-periode gebouwd werden. (1638, 1663, 1688).

Aan het einde van zijn bespreking zegt de criticus: ‘Het omvangrijke werk wordt besloten met een conclusie van drie bladzijden...’ Hieraan zij toegevoegd: doch bovendien met 67 bladzijden bewijsplaatsen, een bibliographie van eenige bladzijden, een register, een kaart een een vergelijkende tabel.

Drie hoofdzaken bij de samenstelling van het werk zijn geweest: Ten 1e: het gebruiken van een zeer groot aantal, vrijwel onbekende, oorspronkelijke teekeningen, waarvan ruim 50 als illustratie's zijn weergegeven. Ten 2e: het afbeelden bij alle belangrijke werken van plattegronden en doorsneden (in totaal ± 40 illustratie's), waarvoor ik negen gebouwen speciaal heb opgemeten. Ten 3e: het baseeren van den tekst uitsluitend op archiefmateriaal.

Over geen dezer drie punten wordt met een enkel woord door Prof. Slothouwer gerept.

Kan een criticus zich rechtvaardigen door te zeggen, dat dit alles niet van belang is en dus in een bespreking niet behoeft te worden vermeld?

J.H. PLANTENGA.

Merona, een edelman.

In den morgen toen Renaldo Maria geboren was, enkele dagen voor het Kerstfeest, zag zijn moeder door de geopende luiken de ster Venus stralend boven den einder. Een traan vloeide uit haar geluk, want haar ziel verstond dit licht als een teeken dat de dag die volgde goed zou zijn en vol van den zegen dien zij bad. Gelijk met den zoon ontving zij van den hemel de kennis welke menige moeder tot de hoogheid der engelen verheft en haar behoedt voor iedere smet der wereld, voor de vrees en de ongewisheid die in dwaling voeren. Er is van deze kennis niets te zien dan een klaarheid in het gelaat, door velen gehouden voor een onvergankelijken glimlach; de oogen zijn meestal nedergeslagen, de lippen gesloten, behalve voor het kind dat, wanneer het groot is geworden, zich altijd herinneren zal hoe zijn moeder het in de armen droeg.

De bode, met de tijding van de geboorte gezonden, bracht van Gasparo, den heer van Merona, een brief terug waarin hij van zijn tegenspoed en wanhoop schreef, doch ook van zijn vreugde dat hem een zoon geschonken was. Vele maanden bleef hij afwezig van zijn slot en de berichten welke Clarice van hem ontving, van de hoven waar hij toefde hier en ginds, gewaagden immer van de nutteloosheid zijner pogingen om de ongunst der fortuin te keeren.

Het was niet lang geleden dat het scheen of Gasparo, den eerstgeborene van een edelman die naam verwierf in dienst van den vorigen hertog, met wien hij vermaagschapt was door zijn huwelijk met een dochter van hertog Niccoló, een milde toekomst beschoren was. Hij werd geacht meer dan gevleid, hij genoot gunsten boven anderen; Ercole zelf koos hem Clarice tot bruid en tooide de korf met juweelen. Kort na het

huwelijk volgde de ongenade, en er was geen pleiter, hij vond geen vriend om de oorzaak ervan te onderzoeken. De heer, hem bevelende de stad te verlaten, weigerde hem een verklaring; raadslieden, hem tot dusver welgezind, wendden zich af alsof hij hun een vraagstuk voorhield door een kind gesteld en door geen wijsgeer op te lossen. Gasparo zocht te begrijpen, nu de vijandschap van menschen verdenkend, dan de domheid van het toeval, doch zijn verstand vond in de duisternis geen weg. Meedoogenloos toonde het ongeluk, in welks kern een raadsel verborgen ligt, zich naar zijn aard: het is sedert den eersten mensch die een geschiedenis had, door niemand ooit doorgrond.

Het beste dat hij won in zijn strijd, bovenal voor de erkenning van zijn eer gevoerd, was de voorspraak, een gave voor zwakken en gevallenen. Hij was te onervaren om te beseffen dat hij Merona, het slot en het land, de woning en het brood, danken moest aan de goedheid van heeren, wier gelijke hij zich achtte; had hij geweten dat hij dit bezit behouden mocht vooral door de bede van een kerkheer, die een beschermer was van zijn broeder, hij zou een havelooze geworden zijn, hij zou het zwaard gebruikt hebben als werktuig, liever dan een aalmoes te aanvaarden in stede van een recht. Zij die, voor hem onbekend, aldus hem weldeden, behoorden tot de zeldzamen die hulp geven zonder winst of lof te verwachten en genoeg ervaren hebben om te weten dat barmhartigheid verborgen wil blijven. Het werd eerst vele jaren later den zoon gegeven deze daden te ontdekken en te eeren.

Ten leste, nadat hij in Napels, in Mantua en in Milaan vergeefs gestreefd had en in de onrust der verwachting den moed verloren, keerde hij terug op Merona met geen ander gevolg dan Renzo, die reeds zijn vader had gediend. Gade en huis had hij sedert den aanvang van zijn huwelijk niet gezien, hij wist niet dat een schat, beter dan al wat hij had nagejaagd, op deze plek wachtte voor hem alleen.

Clarice zat in den boomgaard bij den muur die naar het zuiden staat, het kind speelde in den loopstoel onder haar oogen. Toen Gasparo hen ontwaarde steeg hij af en naderde, doch voor hen stond hij stil, aarzelend, niet wetend welke liefelijkheid hem het meest trok, die der moeder, wier gelaat zich blozend over het kind neeg, of die van het kind, dat de

open hand tot de moeder hief. Hij kuste zijn vrouw en de stem van zijn zoon was een zachter geluid dan hij sedert lang vernomen had.

Gedurende twaalf jaren, van den dag zijner thuiskomst tot zijn verscheiden, zou het leven van Gasparo gelukkig geweest zijn, ware het niet dat de worm die al wat naar volmaaktheid streeft bederft, in zijn geluk een bitterheid legde, zoodat hij er slechts een deel van had. Bij zijn lach, bij zijn tevredenheid en zijn spel bleef altijd zijn oog naar elders gericht; alleen voor zijn vreugde en zijn bewondering vond hij woorden, maar van de eenige gedachte die hem kwelde sprak hij nooit. Nochtans vervulde zij hem zoozeer dat een ieder in het huis het onderwerp ervan kende, en zoozeer dat dit onderwerp het hoogste was waarvan hij zijn zoon kon leeren.

Er stond in de zaal een vorstelijke zetel, fraai bekleed en versierd, waarvan de rug hoog was, breed en recht. Voor dezen zetel zag het kind Renaldo Maria, dat ten tijde van zijn vaders terugkeer begon te loopen, een vinger opgeheven. Het leerde het gebod, het leerde het ontzag en het woord: de eer. Deze begrippen, de eenvoudigste welke ieder mensch, hoe jong hij ook zij, vatten kan, werden het kind overal waar het zijn vader zag zoo gestreng en zoo liefderijk voor gehouden, dat het ze aanvaardde als de beginselen van al wat in zijn dag gebeurde, van zijn ontwaken tot zijn slapen.

De gestrengheid droeg geen zweem van hardheid. Wanneer Renaldo Maria langs dien eenigen zetel ging en zijn oogen opsloeg ontwaarde hij, boven den vinger die hem herinnerde dat hij één voorwerp niet beroeren mocht, een gelaat zoo goed dat hij er de armen naar strekte. Gelijk den dwang der natuur nam hij het gebod en zacht gelijk de hand die, wanneer hij in bed gelegd was, over zijn voorhoofd streek, voelde hij den druk daarvan. De noodzaak, waaraan de vader zich vernederd had onderworpen, wendde tot het kind haar lichten kant en leidde het op zachte wijze tot de gehoorzaamheid.

Noch drukte hem de vrees welke in het ontzag besloten ligt. Eenmaal toen hij, wild en luidruchtig van den overmoed, met zijn speelgoed wierp, viel een bal op den uitverkoren zetel; hij zag hoe zijn vader langzaam schreed en zich bukkend den bal nam, dan hoe hij staarde naar den muur of daar iets stond

dat hij alleen kon zien. Renaldo Maria wilde schreien, maar hij bedwong zich. Sedert dien dag wist hij dat de onzichtbare, waarheen in den beginne de vinger had gewezen, grooter moest zijn dan de heiligen die in de kapel geschilderd stonden, zoo groot dat de geworpen bal hem niet gedeerd had. Zoo begreep het kind het en de vader begreep het niet anders; hetgeen deze de eer noemde, die miskend doch niet gekrenkt kon worden, bleef voor gene nog een naamloos heiligdom waarin hij geen kwaad kon doen en geen straf verwachten.

Zonder het te weten of te willen, enkel omdat hij vervuld was van een edele gedachte, voerde Gaspara Merona zijn zoon in de prilste jeugd tot het besef der eer. Het is waar dat zijn gedachte smetten droeg; hij had aan de hoven den laster gezien, den haat, den argwaan, de trouweloosheid en het mistrouwen, en ieder dezer had hem gekwetst en een vlekje gelaten, dat bleef en kwelde; haar kern echter, de eer zelve, had hij ongerept behouden. Had hij niet in de wereld geleefd doch in een klooster, hij zou terstond verlost zijn geweest van de zorgen welke hij droeg ter wille van het wereldlijk deel der eer, de erkenning, de achting en de hulde; deze immers zijn slechts de gewaden waaraan zij haar voorkomen en aanzien ontleent, zij kunnen scheuren, vervallen en vergaan zonder aan haar zelve te veranderen, ook het geringste niet. Van oudsher noemde men de eer de beste gave welke een ieder van den schoot zijner moeder medebrengt; een ieder mensch, ja, al dat leven heeft bezit haar in den aanvang en wordt geacht haar te behouden, omdat het leven, ondanks de ontelbare droefheden, uit den hemel springt en naar het geweten waardig gedragen behoort te worden. Zonder woorden van onderwijs, enkel door een gebaar, schonk Gasparo zijn zoon dit besef: hier is de plaats van de verhevenheid onzichtbaar voor uw oogen en daar staat gij, klein en bemind; ontzie die plaats en gij behoudt de uwe.

Vele vaders deden evenzoo en slechts een naam dien zij noemden maakte een verschil zoo groot als tusschen wit en zwart. Een zetel, door Renaldo Maria toen hij nog zeer klein was gevreesd en bemind, heette: de eer. Het was deze naam waaraan zijn leven werd gewijd.

Een zoetere gave ontving hij van zijn moeder door den glans

van haar aanwezigheid. Toen hij nog van den grond werd opgenomen voelde hij louter de koestering van haar handen, maar allengs, terwijl hij groeide, gewende hij zich op te zien tot haar alleen om de goedheid te vinden.

Clarice die, toen zij met haar kind gezegend werd, zich nog haar speelpop herinnerde, had de wereld niet gezien daar zij uit de eenzaamheid van haar vaderlijk huis in die van Merona was getreden. Daar zoowel als hier had zij in het vertrouwen der schuldeloozen aanvaard wat haar gegeven werd en dat was altijd goed geweest. Het kwaad, waarvan zij vernomen had, was haar een schaduw buiten de grenzen van haar land, zij behoefde daar niet aan te denken in haar lente, die duurde tot haar zoon een man werd.

Wanneer Renaldo Maria haar zocht wist hij in welke houding hij haar vinden zou en wanneer bijgeval iemand bij haar stond die haar aanhoorde, wachtte hij, omdat zij in die houding alleen voor hem verscheen. Het hoofd neeg ter zijde en eenigszins voorover, zoodat het meeste licht op het voorhoofd en de nedergeslagen oogleden viel en de mond onduidelijk bleef; de oogen zelve waren twee vonkjes uit het duister. Eerst wanneer hij haar zoo zag behoorde zij hem geheel en voelde hij tevredenheid.

Ook als zij voor zijn vader zat hield zij het hoofd gebogen, doch op andere wijze. In de open oogen stond een glans, recht en stil, terwijl zij wachtte op zijn woorden; wanneer hij sprak knikte zij somwijlen en bij haar antwoord boog zij zoo diep dat de scheiding der haren zichtbaar werd. Renaldo Maria wist dat zij gehoorzaamde.

Eer hij zes of zeven jaren was geloofde hij dat de gehoorzaamheid zijner moeder behoorde tot de heilige dingen waarvan zij in het gebedenboek las. Wat zijn vader wenschte, zonder ervan te spreken, deed zij; zij ried dat hij in den toren wilde stijgen en wanneer hij kwam had een dienaar de klinken gereinigd en nedergeslagen. Wanneer een landman haar bevel ontving, kende zij wat op zijn hoeve ontbrak. Renaldo Maria bemerkte aan de verbazing op zijn gelaat dat de bundel, bij zijn vertrek medegedragen, hetzelfde kleedingstuk bevatte dat hij verlangd had. En zich naar zijn moeder keerende, die weder op haar bank zat te lezen, zag hij dat zij gevolgd had hetgeen

niemand haar gezegd had, maar gewis uit dat boek tot haar sprak. De naam van deze gehoorzaamheid bleef voor het kind verborgen; trouwens, de volwassenen in het huis kenden dien evenmin, daar zij, wetende dat de vrouwe Clarice immer gereed was voor al wat wie ook behoefde, als weldadigheid prezen hetgeen beter dan een deugd is.

Met een spel, om zijn tranen te drogen, begon zijn moeder hem te leeren. Eerst waren het liederen geweest, dan verhalen van de wonderen der heiligen, doch om den zang vroeg hij elken morgen weder. In haar zaal viel weinig licht door twee vensters hoog in den muur, over de tegeltjes van den vloer lag een spiegeling en waar haar stoel stond was nauwelijks meer dan de blankheid van haar gelaat en haar handen te zien. Wanneer hij in deze schemering binnentrad en de deur sloot, werd hij stil want hij kwam om te luisteren. Aan haar voeten gezeten hoorde hij nu van Sint Christophorus die een klein kind bijna niet kon torsen, dan hoe Sint Franciscus met den wolf sprak, of wel een andermaal hoe Sint Joseph met zaag en hamer werkte, en spoedig kende hij velen van den hemel of hij ze zelf gezien had. Doch bij ieder verhaal, hoe lang en hoe vreemd ook, wachtte hij op hetgeen volgen zoude.

De luit lag op de tafel. Zijn moeder nam haar altijd met dezelfde hand waaraan de ring blonk. Het lied dat zij zong kende hij sedert lang, doch de wijze waarop de tonen vloeiden was immer nieuw. Twee dingen begreep hij niet, twee wonderen: het een was hoe een luit, gemaakt van hout en snaren, kon zingen; het ander hoe bij de muziek van het speeltuig de oogen zijner moeder hem aanzagen of het één enkel oog was. Toen hij, groot geworden, over deze dingen dacht vond zijn rede verklaringen die pasten gelijk oplossingen van de rekenkunde, de vreugde der herinnering echter sproot uit het geloof dat wonderen bestaan.

De makker van gansch zijn knapentijd, Renzo, was hem, behalve een dienaar, de leermeester in de spelen der jeugd. Van de eenvoudigste kunststukken, die met touw en steentjes, met een mes en een boomtak te doen zijn, van de eerste oefeningen in het springen en loopen, tot de moeilijker vaardigheden van het boogschieten en het paardrijden, deed hij hem voor. Renzo, eertijds krijgsknecht in de benden van Mantua,

een sterk man die, ondanks zijn grijzen baard, veel groenheid had behouden, had wanneer hij in den hof, in den stal of in het veld bezig was met zijn jongen heer geen andere aandacht dan voor het spel, waarvan hij niet afliet eer het onberispelijk werd gedaan. Geduldig wees hij keer op keer de juiste wijze, doch bij een fout, aan lompheid of onverschilligheid te wijten, legde hij Renaldo Maria op zijn knie en tuchtigde hem, kort en degelijk, en wel zoo dat de knaap na het schreien terstond zijn pogingen voortzette, begrijpend dat hij niet slagen kon dan door te doen gelijk hem gezegd werd.

Niet enkel door het spel leerde Renzo hem, ook door het voorbeeld, zoo vaak gegeven dat de heer van Merona hem niet meer prees.

Er stonden vijf paarden in den stal, de verzorging waarvan aan Renzo en een anderen knecht was opgedragen. Eens nu, toen deze met den heer op reis was gegaan, werd Renzo overvallen door een stijfheid in een zijner beenen, welke hem zooveel pijn veroorzaakte dat hij kreunde bij het loopen. Een knecht voor het huiswerk bood aan de paarden te rijden, doch hij zond hem met een scheldwoord weg en hij reed volgens de gewoonte, heel den morgen. Toen hij, teruggekeerd, afsteeg bemerkte Renaldo Maria dat hij zeer vermoeid was en van zijn kwaal niet toonen wilde. Zoo deed hij iederen morgen, wekenlang, en de knaap zou van zijn moeiten niet geweten hebben, indien hij niet, op een oogenblik dat hij meende door niemand gehoord te worden gevloekt had en daarna gebeden dat hij zijn taak mocht doen, gelijk de dieren, zoo het behoorde.

Renaldo Maria sprak hier niet van. Den ochtend daarna sloeg hij in den stal Renzo met bewondering gade, dan, paard en berijder naziende die de poort uitgingen, lachte hij luid omdat hij nooit iets schooner had gezien, paard en knecht die elkander hielpen.

Voorts oefende Renzo hem in de beginselen der wapenkunst, zonder welke de kracht niet baat in het hanteeren van den degen en het bestrijden van den tegenstander. Hij, die knecht geweest was in het leger, beval zooals de beste aanvoerder en indien een vendel voor hem gestaan had zou iedere soldaat een kloek strijder geworden zijn. Hoe een man staat en niet slechts op de beenen rust, toonde hij, van de voeten, die bij het een

zich door den grond laten koesteren, bij het ander hem drukken en beheerschen, tot het hoofd, dat bij het een gedragen wordt en bij het ander vast en recht zich voorwaarts richt. Het was een houding welke hij van Renaldo Maria eischte en niet slechts in den werkelijken zin; er is gezegd dat iedere omstandigheid tot de haar passende houding dwingt en dat derhalve geen enkele vooraf gekozen behoeft te worden, doch Renaldo Maria ervoer dat de rechte houding, overdrachtelijk zoowel als werkelijk, hem nimmer schaadde.

De knaap bloeide van vreugde toen hij deze houding vond en allen in het slot, de ouders en de dienstbaren, verwonderden zich, zeggend dat hij snel groeide en toenam in kracht. Deze ontdekking, plotseling verstaan, dat hij recht en sterk was, maakte hem bruisend en baldadig, zoodat hij vaak een dier onvoorziene dingen deed, die niet verboden zijn, doch niet geduld mogen worden. Toch strafte niemand hem; Gasparo niet, omdat hij in zijn zoon daden zag; Renzo niet, omdat hij wist dat men geen man wordt zonder iets te breken; zijn moeder niet, omdat al wat hij misdeed hersteld kon worden.

Thans meende de heer van Merona den tijd gekomen, dat zijn zoon in de letteren onderwezen zou worden, opdat hij, gelijk een edelman betaamt, schoonheid en wijsheid zou kennen. Hij schreef zijn broeder, den bisschop van Parma, hem verzoekende een leermeester te zenden.

Tot dusverre was het leven op Merona welgemoed geweest, doch de lach die gehoord werd klonk gedempt, daar allen zich herinnerden dat heer Gasparo in ongenade leefde. Van dien zomermorgen echter, toen broeder Hilario voor de poort kwam gereden, scheen het of de vensters wijd ontsloten werden en er zonlicht binnenviel.

Hij was een witte Benedictijner, wiens voorkomen, woorden en manieren verbazing wekten. Uit een pij, blank en ongekreukt gedragen, toonde hij twee handen welke den kampvechter beter dan den geestelijke gestaan zouden hebben en verklaarden waarom hij alleen over den landweg durfde reizen. Daar hij zich ras verontwaardigde, voornamelijk over het onverstand en de dwaasheid die niet opgemerkt worden omdat er te veel van is, zwoer hij gaarne, met vol geluid, bij Bacchus of bij goden wier namen niemand ooit gehoord had.

Den eersten dag verwonderde Gasparo zich over de geringschatting waarmede hij over de kennis van zekere bisschoppen sprak en tevens over zijn scherts toen zijn eigen kennis geprezen werd. Overal klonk de vroolijkheid, in de zaal, in de keuken of in den stal, waar men zijn woorden lachend herhaalde, niet omdat hij zotheden vertelde, maar naar onverwachte, hoewel eenvoudige waarheden vroeg, die eerst zonderling schenen en dan begrepen werden. Wat hij ook zeide begon met geopende handen van: waarom of hoe, doch zijn gezegde eindigde in een lagen, niet in een hoogen toon, omdat hij het juiste antwoord van den toegesprokene eischte.

Vragenderwijs deelde hij Gasparo mede dat hij zijn zoon weinig nuttigs kon leeren, want bevat niet de rede van den mensch al dat het weten waard was? Hij had toch van Sint Augustinus wel gehoord? Waarop Gasparo zich bezon en zelf antwoordde, dat men niet naar buiten moet gaan, maar in zichzelven lezen, en voor het eerst hierover dacht.

Binnen een week kon de leerling schrijven, immers, daar broeder Hilario hem gevraagd had of hij deze letter niet zoo vormde en zoo de volgende, verstond Renaldo Maria dat hij ze zoo moest schrijven en niet anders, of het een gemakkelijke taak was, die hij nooit gedaan had, maar altijd had kunnen doen.

Bij de spraakkunst, later bij de redekunst gebeurde het dikwerf dat de knaap met het antwoord talmde; wanneer de meester hem vroeg of hij, dit niet wetende, wel voort kon gaan, zocht hij opnieuw, aldus zelf vragen stellend, en dan vergezelde Hilario hem in de eenige wijze waarop de kennis gewonnen wordt, bij vraag en tegenvraag, onderzoek en overweging, tot de vondst ten leste in het eigen verstand.

De leerling in wien, al vragende, de dorst gewekt was, voer verder, met wangen die gloeiden en een schittering in de oogen, omdat hij achter een licht dat hij gezien had een duisternis ontwaarde en een ander, een onbekend licht vermoedde. Broeder Hilario antwoordde niet en leidde niet; of hij een vraagstuk ook duizendmaal beschouwd had, altijd dreef hem de begeerte om een nieuwe schakeering ervan te ontdekken, en hij ontvouwde Renaldo Maria zijn redenen niet als een man die het gevolg al wist, maar als een vriend die tezamen met hem zocht.

Gelijk een ieder, die zijn werk bemint, zijn eigen wijze heeft om het te doen, zoo had de broeder de zijne. Hij schimpte wanneer Renaldo Maria als een waarheid noemde hetgeen hij gehoord of gelezen had: Indien ik u thans een oorvijg geef, sprak hij, behoudt gij haar, omdat de smaad u toekomt; maar indien ik u een lied voorzing en gij kunt het nazingen, is het dan uw lied? Is er iets goeds in u dat u niet behoort? En hetgeen u behoort, hoe komt gij daaraan? Kunt gij anders antwoorden dan geknield, met de handen gevouwen? - Doch wanneer de leerling eenige woorden onverbeterlijk had samengevoegd, zoo dat zij een zin vormden welke hem verraste, viel zijn vuist dreunend op de tafel, en hij sprak: Zullen wij in het lommer van den kerseboom den gang van uw zin vervolgen en onderwijl de kersen plukken?

Waarlijk, meer dan de spraakkunst, de redekunst en de geheimen van getal en maat, leerde de knaap van dezen meester. Eer hetgeen de dichters zeggen in zijn hart weerklonk, was hij genoeg geoefend om zelf te zoeken en te luisteren.

Een krijgsman en een priester waren zijn eerste vrienden. Het is waar, de krijgsman streed niet meer en de priester had naakt in een ton kunnen wonen, doch de een openbaarde hem den plicht, de ander het inzicht dat tot vroomheid voert.

Renaldo Maria, een edelman geboren, ontving in zijn jeugd de schoonste gaven; de wereld waar gestreden wordt, geroofd, geslagen, bevlekt, vernietigd, wachtte hem om te toonen dat hij ze verdiende en waardig behouden kon.

Toen Gasparo stierf schreef Clarice met goede hoop naar Ferrara dat haar zoon spoedig in staat zou zijn als een man zijn slot Merona te verdedigen, zij had het woord van Renzo en van broeder Hilario dat hij deugdelijk was toegerust en zou strijden gelijk hem betaamde. De hertog zond een brief waarin hij zijn leed betuigde wegens de al te gestrenge straf den vorigen heer opgelegd en beloofde hetgeen de vader derfde aan den zoon te vergoeden, hem terstond bevestigend in zijn recht en hem bevelend ter hoogeschool te gaan, opdat hij den roem, aan het hof voor hem gereed, verwerven zoude.

De jongeling moest nog wachten, omdat zijn vrienden in de spelen van vaardigheid en vernuft, onder voorwendsel dat dit of dat hem nog ontbrak, niet van hem scheiden wilden,

en zijn moeder drong niet aan op zijn vertrek. Maar op een dag, toen hij vijftien jaar was, in het seizoen dat de vruchten rijpten, trad Hilario voor de vrouwe, vragend naar het verschil tusschen begin en einde, en of een goed einde niet een goed begin beloofde? Voorts dat zij hem vergunnen mocht naar de stad terug te keeren. De broeder ging het eerst, op hetzelfde muildier hetwelk hem hierheen had gevoerd. Dan, na vele dagen van toebereiding, vertrok de heer Renaldo Maria, vergezeld van Renzo, omdat hij nog te jong was om bescherming te missen, en liet zijn moeder alleen.

II.

Van den aanvang van zijn verblijf in de stad, gedurende de jaren wanneer de voordeelen der school menigmaal door haar smetten boeten, was de dienaar, die niet lezen kon, zijn behoeder tegen den eersten twijfel.

De menschen die Renaldo Maria, thans buiten zijn huis, leerde kennen, waren zijn gelijken in jeugd; sommigen behoorden tot zijn rang, velen overtroffen hem in verstand en geest, doch weinigen hadden zooals hij de onbevangenheid en de onschuld behouden.

In den tijd wanneer jongelingen tot mannen groeien breken zij roekeloos al datgene waaraan zij in hun kindsheid hingen, wegens deze eigenschappen derhalve zou hij eer bespot zijn dan geprezen. Doch daar hij ze bescheiden droeg, en daar knapen nog niet alles gebroken hebben, plaatsten zij hem in den omgang met kameraden altijd iets hooger dan hen die ze verloren hadden.

Hoewel zijn moeder hem met luttel goud of sieraad had laten vertrekken, voorzien slechts van een beperkte doch welgekozen uitrusting, bewoonde hij, een beschermeling van Ferrara zijnde, een edel huis nabij Santo Stefano. Terstond, na de eerste les toen hij in hun midden trad, kenden degenen die zijn genooten zouden worden zijn uitgelezen staat van edelman tot hooge eer bestemd, en, evenals in de kringen van volwassenen, heeren van kerk of hof, handelaars en gildelieden, de staat naar rang en waarde gehuldigd wordt, zoo stond van de eerste dagen Merona, gelijk hij thans genoemd werd, bij de

jongelieden in de achting den aanzienlijke verschuldigd. Wanneer hij in den binnenhof verscheen rezen de gelaten naar hem gericht; menigeen week waar hij voorbij ging en het gebeurde wel dat een knaap, wellicht even bescheiden als hij zelf, de muts afnam. Renaldo Maria schaamde zich niet over zulke betuigingen, omdat ook hij, en verder week, omdat ook hij, en dieper de muts afnam, lachend tot wie hem zoo vriendelijk bejegende.

Reeds aan het begin viel het licht op hem.

En weldra verspreidde zich ook een gerucht dat zijn naam met lof herhaalde, nadat een dier voorvallen, welke door de fortuin teweeggebracht schijnen, de aandacht op hem gevestigd had. Een zekere leeraar, gewoon bij het voorbereidend onderricht de scherpzinnigheid zijner leerlingen te onderzoeken, legde hun een taak op, boven hun vermogen, betreffende een regel der redekunst, welke hun nog onbekend was. Verontwaardigd over de onbillijkheid besloten de heethoofden de taak niet uit te voeren en geen van allen te antwoorden. Renaldo Maria had den regel geleerd en vergeten, doch daar hij geoefend was om gevolgtrekkingen te maken, vond hij hem weder en toevalligerwijs sloeg hij het boek open daar waar het bewijs stond. Toen hij van het voornemen zijner makkers hoorde, toonde hij hun de oplossing, door het boek gestaafd, en overtuigde hun dat het vroolijker zou zijn den leeraar te verrassen door allen het stuk onberispelijk te overhandigen. De verbazing van den leeraar, die slechts twee of drie juiste antwoorden verwachtend, ze alle goed bevond, was niet grooter dan die van den jongen Merona over de warme blikken, de harde handdrukken en slagen op zijn schouder en den overmatigen roep van zijn kennis. Doch de welgezindheid welke hij tevens verwierf wijl hij, ofschoon kunnende, niet had willen uitblinken, aanvaardde hij als het antwoord op de welgezindheid waarmede hij tot zijn genooten was gegaan.

De dorpswijzen, die de spraak maken, zeggen dat iemand zijn vrienden kiest, dat hij zijn vrienden waard is, dat men hem aan zijn vrienden kennen kan. Kiest de knaap op de schoolbank naast hem het vriendje dat hem zijn speelgoed benijdt? Verdient de jonkman, die van het paradijs droomt en bij een lichtmis de onbesuisdheid leert, niet anders dan zulk een

vriend? Is de eenzame man, die noode naar huis keert en iederen avond dankbaar de hand drukt van den vreemdeling die hem hielp vergeten, naar zulk een gezel te beoordeelen? Hoe zal een hart, dat zoekt of wacht, kiezen?

Renaldo Maria zag vier jongelingen tot hem komen, die hij in zijn genegenheid ontving. Allen waren sterk, gezond, vervuld van de begeerte der jeugd en bovendien met schranderheid begaafd. Zij vereenigden zich bij een hunner, Fabrizio Serra genaamd, die bij een rijk koopman gehuisvest was, waar zij, met wijn en pastei bediend, voor het haardvuur zaten; soms bij Merona, op wiens tafel dikwerf nieuwe boeken lagen; of wel op een tocht buiten den muur, wanneer het jonge bloed tierde en hen draven en springen deed. Renaldo Maria, die gaarne zong, leerde menig lied, ballade of dansrefrein, in de taal van andere gewesten. Het waren meestal uren van vroolijkheid, spot en geestig woord, doch vaak streden zij omdat zij reeds naar de toekomst schouwden en elk hunner een ander deel van haar verwachtte. Daar zij nog niets te verbergen hadden vertoonden zich weldra de verschillen van hun begeerten.

Het eerste vraagstuk dat het leven hun ter overdenking bood, het onderwerp van hun leeren, het recht, hadden zij spoedig opgelost een ieder naar zijn wenschen, derhalve den besten grond vormend voor een overvloed van woorden. Renaldo Maria, de jongste trouwens, had nog geen meening en was de eenige die luisterde met open gemoed zonder zichzelven tegen den ander te stellen.

De welbespraakten toonden het gemakkelijkst waar zij bevrediging zochten.

Rosta, een ridderzoon uit het koninkrijk Napels, sprak in klinkende taal, met een glimlach en een altijd eender gebaar van afweer, nu heftig, dan verachtelijk, het recht een gemakkelijke zaak noemend indien slechts de plicht duidelijk werd bepaald. Hij schold domooren hen die, wetend wat de kerk en de koning van hen eischten en daaraan gehoorzamend, niet beseften dat zij een loon verdienden, te kiezen naar een ieders smaak. Hij kende niemand die het anders nam en hij gaf ettelijke voorbeelden van edelen en priesters in zijn land, die dezen regel volgden en genoegelijk leefden. Wat hem betrof,

hij kende al, zoowel wat de toekomst hem zou opleggen als wat hij wenschen zoude: een burcht met zooveel land, zooveel volk, zooveel goud; het deel daarvan dat den koning toekwam; de zware lasten van den oorlog, moeiten en lijfsgevaar; ook de vergoeding die zijn deel zou zijn: paarden, kleinodiën, en muziek, veel muziek, maar slechts gelijk men haar in Napels hoorde. Andere vragen wilde hij niet kennen, en hij achtte den schooltijd, hem door zijn vader bevolen, een beproeving waarmede hij, wanneer zijn beurt kwam, zijn zoon niet kwellen zoude. Een ieder, geloofde hij, had het recht te genieten, en wel zoo vroeg mogelijk.

Rosta was een knaap toen hij zoo sprak; nochtans leefde hij tot in grijzen ouderdom naar dit geloof. Merona hoorde later niet veel van hem, alleen dat hij tevreden was en zijn onderhoorigen evenzeer.

De vrienden bestreden de een dit, de ander dat deel zijner opvatting, omdat deze meer dan paarden en kleinodiën verlangde of gene wel gevoelde dat hij in een leven van tevredenheid zijn rust niet zou kunnen vinden, doch zij waren eenig omtrent het beginsel, dat recht beduidde al hetgeen waarop een ieder naar zijn verdienste aanspraak kon doen gelden.

Twee hunner strekten hun bepaling verder door de verdienste op een andere plaats te zetten en de grenzen van hun recht verschilden weinig van die gesteld door vele ouderen, die eerzaam en rechtschapen geprezen werden ofschoon zij, behalve voor hun eigen baat, nauwelijks een gedachte hadden.

Serra en Nerelli waren ouder dan de anderen, zij hadden een mate van den hoogmoed die vaak de wassende manbaarheid vergezelt, en beiden ontdekten op dit tijdstip hun aard.

Het opmerkelijkst aan Nerelli was zijn wijze om te luisteren en te beämen zonder te gelooven. Hij kwam uit het gezin van een welgestelden ambachtsman in Venetië, die hem vroeg geleerd had te zwijgen, met de muts in de hand, wanneer heeren spreken. Uit eerzucht had zijn vader hem naar de school gezonden, gelijk zoovelen die, fortuinlijk in hun werk, voor hun zoon een hoogere plaats begeeren dan zij zelf bezaten, en toen Nanno in de stad kwam en bemerkte hoe weinig jonge heeren van hem verschilden nu hij niet minder gekleed was noch in de leerzaal minder bleek, stak ook in hem de eerzucht op. Hij,

niet de anderen, achtte het recht dat aan de geboorte wordt toegekend het meest, doch terstond daarop volgend rekende hij het recht van den mensch die, hoewel in onaanzienlijken staat geboren, blijkens haar bijzondere gaven door de natuur voorbestemd is om uit te blinken. Wie meer bekwaamheid dan een ander bezat, kon bevoorrecht heeten, immers daar God zelf, werkend door de natuur en het eene schepsel boven het andere plaatsend, zijn wil kenbaar maakte dat den begunstigde een grooter recht toekwam. Hij, Nanno Nerelli, was overtuigd dat bij binnen luttel jaren zijn vaderstad nuttiger kon dienen dan menig ander, en zou het, indien hij zich hierin niet vergiste, geen onrecht zijn hem de mogelijkheid te ont houden om aldus, betamelijk, uit te blinken? Arbeid, moeite noch strijd zou hij schuwen, want degene die een gave bezat behoorde de vruchten daarvan te plukken: hij gaf meer en zijn deel zou meer zijn, niet slechts in rijkdommen, doch in roem. Door de mannen die uitblinken werden grootheid en roem van een stad gemaakt.

Hij sprak met het vuur dat niet dooft eer de winst bereikt is; wie door zulk vuur gedreven wordt rust niet, valt niet eer hij zijn doel in de handen heeft, of hij prediker zij, krijgsman of geleerde; velen zijn er mede gezegend wier oogen niet ver genoeg zien. Nerelli werkte en streefde immer hard. Hij werd procurator van den raad der republiek Venetië, een machtig man, verdienstelijk voor zijn stad.

Serra was met hem gelijk van zin. Daar hij behoorde tot een geslacht van rekenaars legde hij zijn begeerte bloot zonder eenigen sier van glorie. Hij achtte zichzelf niet bekwamer dan anderen en het was niet de roem dien hij na zou streven. Indien zijn vrienden de heeren in Genua kenden, zouden zij begrijpen waarom zijn vader wenschte dat hij zich aan het Studium Generale toerustte met kennis. In Genua werd veel getwist en gepleit: over een strook gronds waarover het dak van een huis niet mocht uitsteken, over een som gelds die slechts volgens de overlevering bestond, over olijven van een gaarde waar geen boomen groeiden; een kind wist dat dit voorwendsels waren, welker gevolgen nochtans zware nadeelen konden toebrengen aan het een of het ander geslacht, gelijk de Serra kortelings ondervonden. Gewis werd in alle oorden gestreden,

omdat de knecht de have van zijn meester begeerde, de meester zijn wapen gereed hield voor den knecht, of wel, en dit was de hardste strijd, omdat twee huizen elkander haatten sedert hun eersten steen. Deze nu tierde in zijn stad erger dan waar ook, een ieder in Genua meende dat hem iets ontroofd was eeuwen her. Zoo ook zij, Serra, vader en zoons. Een zijner broeders leerde het koopbedrijf; een ander zocht in Rome de paden waar heilzame kruiden groeiden; Fabrizio moest de kennis vergaderen waarmede hij een rechter verbluffen kon; tezamen werkten zij aan geen andere taak dan het verloren goed terug te winnen. Dit was hun recht. Verschilde het van dat waarover de wetboeken spraken? Bedoelden zij niet, indien men ze wel begreep, hetzelfde wat Rosta met minder woorden noemde: zooveel voor den koning en zooveel voor u? Was het recht van het gemeenebest, dat voor de belangen van gansch het volk heette te waken, iets anders dan dat van tien koningen inplaats van één? Hij zag de keuze slechts tusschen nemen en ontnomen worden; hij had gekozen en leerde thans den vorm van het nemen.

De snaak onder hen, die ieder gesprek, hoe ernstig ook, tot een schertsend slot wendde, Gianandrea van de Petruzzi in Florence, gaf schijnbaar den een zoowel als den ander gelijk. Van zijn vader, die rechter was, volgde hij het voorbeeld na om geduldig aan te hooren en het oordeel een andermaal te geven, opdat hij uitvoerig het voor en het tegen kon wikken; alleen drong de dartelheid van zijn geest hem bijwijlen een dwaas woord uit te spreken dat zijn snelle gedachte verried. Hij uitte zelden een meening, bevestigend of ontkennend, doch opperde twijfel.

Toen Rosta sprak van het recht op genot, had hij gevraagd hoever hij het genot wenschte uit te strekken; beperkte het zich tot rijden en pronken, dan kon men het een aanstaanden burchtheer billijkerwijze gunnen, doch indien het bestond in het slaan met een stok, namelijk op het hoofd van Gianandrea, dan behoorde het hem ontzegd te worden, zoo noodig met geweld. Wat bleef er, zonder een bepaling, van zulk recht? Toen Nerelli zijn bekwaamheid bekende, juichte hij toe dat hij haar toonen zoude, hoe meer zoo beter; doch Gianandrea zijnerzijds was overtuigd dat de natuur hem met veel grooter gaven voor-

bestemd had om veel hooger uit te blinken, en zoo hij later Nerelli terzijde drong en overschaduwde, zou het hem spijten dat de natuur niet duidelijker had getoond wie van hen beiden het hoogst mocht blinken; ja, hij betreurde het thans reeds de mogelijkheid te moeten erkennen dat Nerelli nimmer tot roem zou stijgen, want er waren booze lieden die hun vijanden, ondanks loffelijke bekwaamheden, naar de galeien zonden. Tot Serra richtte hij de vraag of het recht een goed begrip was of een slecht? Indien goed, waarom het dan als slecht op te vatten? Indien hij het slecht achtte klaagde hij de voorvaderen, die kwaad onder een schoonen naam verborgen, als schelmen aan, welke aanklacht, op zijn minst, een vooroordeel bevatte. Inderdaad kon men aannemen dat de voorvaderen, gelijk Serra zelf, ten eerste op hun eigen welzijn bedacht waren, doch zouden zij, die zulke redelijke nazaten hadden, niet zoo verstandig geweest zijn ten tweede het welzijn van anderen te bevorderen? Wat nut kon Serra trekken van een schuldenaar die niet betalen kon? Indien het paard zijn recht op haver derfde zou Rosta er naast moeten loopen in stede van fraaien sier te maken. Het scheen bijkans duidelijk dat het recht niet voor enkelen, doch voor allen was samengesteld; zonder daarvoor zijn eer te durven verpanden gunde Gianandrea het een ieder zijn bekwaamheden te ontplooien, of wel de zakken vol florijnen te dragen, de beslissing over de billijkheid, de mate en de wijze toevertrouwende aan wie beter van de weegschaal wisten dan hij.

Renaldo Maria lachte niet met de anderen. Zijn geest verdiepte zich in vragen en dikwerf zat hij te mijmeren inplaats van in zijn boek te lezen, terwijl het hem scheen of hij naar vele en verwarde stemmen luisteren moest. Hij twijfelde aan de juistheid van hetgeen zijn vrienden zeiden en hij kon geen andere reden aanvoeren dan het verzet van zijn hart. Hij vond geen klaarheid, hij sprak er niet van. Doch wanneer hij Renzo vertelde waarover zij een ganschen middag gestreden hadden verlichtte het hem zijn glimlach te zien. Dan knikte de dienaar, zeggend dat voor jonge heeren het praten gezond was.

Toen echter eenigen der vrienden daden verrichtten welke met hun woorden strookten bemerkte hij dat zijn dienaar hen, wanneer zij hem bezochten, met harde blikken gadesloeg.

Hij wist niet dat Renzo van hozenmaker, reukwerkmaker, wapensmid vernomen had waarom zij groote sommen vorderden voor goederen, al sedert den eersten schooltijd geleverd, die wel in het huis gezien waren, maar niet door zijn heer gedragen; noch wist hij van de waarschuwing aan die ambachtslieden gegeven, of begreep hij waarom allengs Rosta zijn gezelschap vermeed.

Aan het einde van het tweede jaar genoot Nerelli bij sommige leeraren groote gunst, ongetwijfeld wegens zijn ijver verdiend. Petruzzi ontdekte dat hij hen vleide, nu door voor dezen een kostbaar boek uit Venetië te ontbieden, dan door genen buitengewone hulpvaardigheid te betoonen; voorts dat hij, om hun gevallig te zijn wanneer, gelijk soms gebeurde, de zaak van een gestraften genoot bepleit moest worden, zweeg en zich onthield. Nerelli had de kronkelpaden gevonden, gemakkelijker dan de steile weg.

Serra dobbelde en de grove winst welke de fortuin hem gemeenlijk toewierp veroorzaakte herhaaldelijk den verliezers moeilijkheden. Een van dezen boette met zoo zware straf dat elkeen aan de school hem deernis toedroeg. Sommigen wendden zich van Serra af. Ook Merona en Petruzzi verbraken de vriendschap met hem.

Thans begon Renaldo Maria te peinzen over vragen veel te kwellend voor een jong verstand. Gedrongen door het gevoel had hij den vriend verstooten, doch hij wenschte te begrijpen bij wien de schuld lag voor de gevolgen van het spel. Zij waren in den aanvang gelijk geweest; de een had gewonnen en kon vroolijk zijn, de ander had verloren en leed. Mat de voorzienigheid met twee maten? Noch bevredigde hem het antwoord van Petruzzi, dat de voorzienigheid niet op dobbelspelen toeziet, maar dat de spelers zelf hun kansen hadden gekozen en zelf verantwoordelijk voor de gevolgen waren, alleen had Serra zich behooren te matigen toen de verliezer te zwaar getroffen werd. Renaldo Maria, de redelijkheid dezer oplossing erkennende, bleef vragen waarom de voorzienigheid een keuze, dom en slecht daar zij immers het gevoel van rechtvaardigheid krenkte, toeliet? De vriend haalde de schouders op; hij had geoordeeld en winner noch verliezer raakte hem.

Doch Renzo, die zestig jaren volgens de trouw geleefd had,

wees Renaldo Maria den weg toen hij met beide handen op zijn schouders hem toesprak gelijk hij in zeldzame gevallen placht te doen, zeggende dat jonge heeren spelen mochten zooveel zij wilden, ook met recht en krom, zoo zij slechts voorwaarts gingen zonder een blaam die zij zich verwijten konden, gelijk het behoorde.

Toen bespeurde Renaldo Maria inzichten zoo eenvoudig dat hij ze niet kon toonen zonder den lach zijner vrienden te wekken. Van het recht sprekende, gelijk zij het hadden voorgesteld, aanspraken en belangen, noemde hij het onedel te nemen eer men gegeven had, ten spijt van talrijke voorbeelden in de geschiedenis van vorsten om hun grootheid geprezen, ofschoon zij niets dan den roem hadden begeerd. Hij zeide dat er slechts één recht bestond, namelijk dat om te dienen God en de menschen, en dat al het overige aanmatiging van de zelfzucht was. Dat er slechts één begin kon zijn om goed te leven, en wel den plicht te vervullen, dien een ieder, met een geweten begaafd, kennen kon. Tegen deze uitspraken stelden de jongelieden menigerlei forsche redenen, doch toen Merona verder ging en, recht op een doel gericht, één enkele zaak in den klaren dag wilde zetten, aldus de verhoudingen tot de groteske maat der overdrijving voerende - overdrijving echter die vaak niet anders was dan een stelling der vrienden omgekeerd, gelijk: beter ontnomen te worden dan te nemen - lachten zij slechts om wat zij voor geestigheid hielden. Hij noemde waarheden die een kind en een kluizenaar begrijpen, doch een volwassene en een wereldling niet, tenzij zij onbevangen zien en een goede kern in een onwaarschijnlijken vorm ontwaren.

Merona kreeg een naam. Het heette dat hij een zonderlinge, alleen door scherpzinnigen te vatten geestigheid bezat, welke hem bij voorkeur in paradoxen deed spreken. Toen zij hem dit vertelden had hij veel moeite het te begrijpen. Doch weldra bevestigde hij het gezegde door als een beginsel uit te spreken hetgeen inderdaad een paradox kon heeten: de waarheid, zeide hij, schijnt onwaar voor onze domme oogen. De vrienden trokken de ongerijmde gevolgen dezer stelling, die luide vroolijkheid brachten.

Renaldo Maria was achttien jaar toen hertog Ercole het gerucht van zijn vernuftigheid vernam. Hij meende dat de

jonkman thans genoeg geleerd had en ontbood hem naar Ferrara, nochtans zijn verzoek inwilligend om zijn kinderplicht te mogen vervullen en gedurende den zomer op het slot Merona bij zijn moeder te verblijven.

III.

Den dag dat haar zoon haar verliet om in de wereld te gaan had Clarice, haar vreugde over de toekomst toonende, zich in haar pronkgewaad gekleed. Renaldo Maria zag haar fier, met lichte oogen aan de poort en haar beeld waarmede hij uittrok straalde zijn glans van feestelijkheid over den Septembermorgen. Hij reed als een rijk man die ging om zijn vermogen weg te schenken in het schoone leven.

Aanstonds bij zijn intrede in de stad veroorzaakte zijn onervarenheid een geval dat hem ergerde en dat, ofschoon het een nietigheid was, nog lang daarna stof tot scherts en glimlach gaf.

Ferrara binnen komende wist hij niet waarheen hij zich wenden moest, doch daar de hertog hem ontboden had reed hij terstond naar het kasteel. Ongehinderd door de piekeniers van de wacht ging hij de poort door tot in den binnenhof, die eenzaam lag aangezien dien morgen schier allen van het kasteel ter jacht waren getogen. Niemand trad hem tegemoet. Nadat heer en dienaar een pooze gewacht hadden, besluiteloos, niet wetend aan welke deur te kloppen, ontwaarden zij achter het hek van een venster twee mannen die hen lachend gadesloegen. Renzo hield het tweede paard, dat Clarice haar zoon geschonken had, aan den teugel; het scheen dit dier te zijn, met de pakken beladen, dat den lachlust wekte. De twee mannen traden buiten, steeds lachend, en een hunner, met een gebaar om hen te verjagen, riep dat men geen kooplieden noodig had. Merona riep terug dat zij geenszins kooplieden waren, waarop de ander, die slechts een narrenstreek bedoelde, herhaalde: kooplieden! en deed of hij een hond tegen hen ophitste. In drift ontstoken, niet wegens het woord, maar wegens de ongepastheid van die scherts, steeg Merona af, trok zijn degen en viel aan, zoodat zijn tegenstander, Alvedo genaamd, eveneens trok en zich verdedigde; niet behendig genoeg evenwel, want hij

werd dra aan de hand gekwetst en de degen ontviel hem. De andere edelman, die tot het huis Gonzaga behoorde, meenende zijn makker te moeten wreken, viel thans Merona aan, doch terzelfder tijd kwam een derde toegesneld die hen scheidde. Het geval was spoedig verklaard en besloten met wederzijdsche verontschuldiging en handdruk. Alvedo liet niet na ervan te spreken naar lafaards wijs, namelijk door Merona met woorden te prijzen, doch met den toon van zijn stem, met de uitdrukking van zijn gelaat te bespotten. Toen hertog Ercole voor het eerst den kleinzoon zijner zuster aanzag berispte hij hem, en de naam van Merona werd genoemd als die van een driftigen, een hoogmoedigen jonkman.

Doch hij had een goeden vriend gewonnen in Marco Farra, denzelfden, die door tusschen beiden te treden voorkomen had dat de twist zich ten kwade had gewend, immers indien een Gonzaga letsel had gekregen waren de gevolgen ernstig geweest voor hem die het toebracht. Marco Farra, een jonge man uit het noorden, had evenals hij een eenvoudig hart en was eveneens in een rustig huis te lande opgegroeid; hij haatte niemand, hij kon nauwelijks minachten, doch, naar Ferrara gezonden om de manieren te leeren, had hij daar menigeen ontmoet wiens oprechtheid hem teleurstelde. Bij het begin van hun vriendschap verschilde Marco hierin van Renaldo Maria, dat hij tekort aan school kwam en in ervaring twee jaar ouder was.

Daar Renaldo Maria den raad van dezen vriend volgde om geruchten, hem zelf betreffend, niet te verstaan zoolang zij geen beleediging bevatten en, indien zij hem prikkelden, geen ergernis te toonen, zochten weldra de jonge heeren, door hun dienst in de wachtzaal verbonden, een andere vroolijkheid voor hun ledige uren, en toen hij, eveneens volgens een raad, zich een spel van hen deed leeren, meenden zij dat hij de proef der nieuwelingen doorstaan had. Zij noemden hem al te ernstig en al te onnoozel, doch zij begrepen dat hij verstandig genoeg was om scherts te verdragen en sterk genoeg om zich te ver dedigen.

Het gezelschap in de wachtzaal behaagde hem niet. Hij merkte op dat zij onderling een taal hadden, waarin vele woorden voorkwamen die nimmer gebruikt werden wanneer

een vrouw of een geëerbiedigde heer tegenwoordig was, en, hoewel hij de beteekenis ervan niet kende, vermoedde hij dat zij uit schaamte verzwegen werden, zoodat hij ze vermijden moest. Soms zag hij eenigen met de hoofden dicht bijeen, luisterend naar een hunner die herhaaldelijk schichtige blikken rond sloeg, en plotseling omkeerend in luid geschater; dan ving hij een woord op dat hij tot dusverre van knechts had gehoord. Een ieder lachte, ook wie buiten den kring gestaan had, doch Merona, wien het onderwerp verborgen bleef, voelde geen vroolijkheid.

Hij sprak zijn vriend van zijn teleurstelling dat hem niet, gelijk hij gehoopt had, terstond na zijn aankomst een taak was opgedragen. Farra haalde de schouders op, zeggend dat er veel tijd noodig scheen te zijn om de hoffelijke manieren te leeren, immers hij zelf wachtte al twee jaren op een toegezegde opdracht; Merona dus, onkundig nog van jacht en wapenspel, van dans en vertooning, mocht niet klagen.

Beiden vonden menig uur van den dag hun genoegen in het schermen, waarin de een zoowel als de ander zoo vaardig was dat zich gewoonlijk een kring van toeschouwers rondom hen verzamelde en vaak de vrouwen, aan de vensters der staatsiezalen boven, bij een fraaien treffer in de handen klapten.

Merona werd opgemerkt. Ofschoon niet erkend tot de Este te behooren genoot hij het voorrecht naar believen in de boekerij of in de muziekzaal te treden en in deze laatste vond hij meestal een gezelschap bijeen dat veel verschilde van dat der jonge heeren. Eens, toen de hertogin Lenora er met haar juffers zat en er een rondeel van twee luiten, een groote viool en een hobo gespeeld zou worden, kwam een knaap Merona zeggen dat de hertogin hem ontbood. Hij ging tot haar en zij liet hem bij haar staan voor den haard, waar een vuur brandde omdat er een koude nevel over de stad hing. Gedurende de muziek bemerkte hij dat soms de juffers met nieuwsgierigheid naar hem zagen en dat eene vooral, naast den zetel der hertogin, hem bijzonder gadesloeg. Na het spel, in de handen klappend, knikte zij tot hem en glimlachte; dan boog zij zich om de meesteres in het oor te fluisteren. Ook deze knikte en glimlachte Merona toe, zeggende: dat mejuffer Giovanna, die met scherpen en goeden smaak begaafd was, in hem de ware figuur ont-

dekt had om in een vertooning, welke voor de feesten van Driekoningen voorbereid werd, een minzieken herder voor te stellen; de hertogin beval hem aan de lessen van mejuffer Giovanna gehoorzaam te volgen. Hij vroeg waar en wanneer hij haar dienen mocht.

Het verwonderde hem dat Marco Farra met den voet stampte toen hij hem ervan sprak. Marco verklaarde hem dat geen van hen allen, behalve Alvedo en een ander, behagen schepte in zulke vertooningen, die de hertog had uitgevonden; men moest zich in zotte kleeding steken, gelijk de kermisgasten; men moest domme verzen leeren, samengesteld door den dichter, op wiens gelaat te zien was dat hij zich meer dan eenig ander verveelde; men moest, erger dan alles, leegen praat bedenken om de juffers te vleien. Marco hield niet van dichters en juffers, althans dezulken als hij aan het hof gekend had; dezen verfden zich en genen spraken een taal die hij gebral noemde.

Den volgenden dag begaf Merona zich naar de groote wapenzaal, gelijk hem gezegd was, waar hij een schare jonge vrouwen vond, in een kring gezeten; Alvedo en Bergantino de luitspeler waren er de eenige mannen. Toen hij op de vraag van mejuffer Giovanna Tebaldi antwoordde dat hij niet kon dansen, toonde zij een overdreven verbazing en nam hem bij de hand, Bergantino verzoekend de maten te spelen, opdat zij hem aanstonds de eerste passen van de corrente kon leeren. Met de linker hield zij het gewaad van den grond om te wijzen hoe de voeten geplaatst moesten worden; dan hief zij het aangezicht tot hem op en hij zag dat er een streepje van een roode kleurstof op haar lippen was, gelijk Marco gezegd had. Hij voelde een blos op zijn wangen komen bij deze ontdekking.

Na de dansles reikte Giovanna hem een rol waarop de verzen stonden welke hij te leeren had. Hij kende vele verzen en het viel hem gemakkelijk op het eerste gezicht hun beteekenis te vatten zoowel als hun maat en klank te verstaan. Deze nu, hoewel de dichter verzonnen had dat zij door een herder tot zijn beminde gezegd werden, hadden van den aanvang de stem der poëzie, en Merona, terstond geboeid, las ze met hun eigen geluid, zoodat hun waarheid helder gehoord kon worden.

Hij vond dien middag drie kunstig gevouwen briefjes in zijn

zak, ieder niet anders inhoudend dan denzelfden versregel:

> Liefde, die het hart mij openbaarde....

Volgens Marco was dit de gewone scherts der juffers, die zich langer en meer verveelden dan zij beneden. Thans behoorde Merona het raadsel op te lossen wie de briefjes geschreven hadden en dan op verholen wijze den schrijfsters een antwoord te zenden. Dit was de raad van Marco, die evenwel erkende zelf slechts eenmaal zulk een briefje ontvangen te hebben, waarop hij vergeten had te antwoorden. Merona koos den regel uit de tweede strophe:

> Uw genade wees de bron der kennis -

welken hij drie keer schreef, en bij de dansles had hij geen moeite een der papiertjes ongemerkt in den tasch van mejuffer Giovanna te schuiven, doch een bestemming voor de andere kon hij niet kiezen. Giovanna lachte gedurig tot hem met genegen hoofd, en toen hij, den herder Sylvio voorstellende, voor haar geknield lag, streek zij hem over de wang.

Er werden hem in de wachtzaal, met een lachje en een knipoog, vragen gedaan welke hij niet begreep.

Onder degenen die te zamen kwamen ter voorbereiding van het schouwspel was er slechts een met wien Merona zich gaarne onderhield, de luitspeler Bergantino. Hij kende de luit sedert zijn jongste jaren, doch de tonen welke zij gaf onder de hand van Bergantino waren zoeter, lustiger, dieper dan hij ooit gehoord had. Hij lette opmerkzaam toe hoe hij sommige tonen achteloos en zelfs slordig speelde, of hij het opzettelijk deed om dan voor enkele andere al zijn vaardigheid te gebruiken en ze volkomen voort te brengen. Toen hij er hem naar vroeg bevestigde de meester dat hij juist had opgemerkt: In de muziek, zeide hij, evenals in andere dingen, ja, evenals in het menschelijk leven, vindt men een groot deel dat het aanhooren niet waard is, doch het weinige waarvan wij de schoonheid voelen, zingt van den hemel zelf, en daarheen trekt ons hart; vertrouw den muzikant niet die een stuk van begin tot einde onberispelijk speelt, het is fraai geluid dat hij wil, niet muziek. Merona, die speelde gelijk zijn moeder hem geleerd had, verzocht hem zijn fouten te verbeteren. Vele morgens zat hij

met hem in een kamertje hoog in het kasteel, tot een dienaar hem en den meester kwam roepen voor den dans.

De hertog, genezen van een kwaal, beval den eersten jachttocht van den winter. Enkele begunstigden vergezelden hem den avond te voren naar het lusthuis Belrigardo; daartoe werd Merona gekozen, Farra, Aldo Carpi, Alvedo, om, zooals de hertog zeide, het zonlicht op het gelaat der juffers te verzekeren; voorts drie oudere heeren. In den vroegsten schemer ontwaakte het huis door het schallen der hoorns. Er lag een dunne nevel over de velden, zoodat men moeilijk speurde, en de grond was hard en glad van den ijzel. De brakken echter roken alom hazen en daar zij joelden en onbedwingbaar aan de zeelen trokken, moesten de jagers ze volgen in zoo snellen rit, dat vaak een paard uitgleed en de ruiter op den grond bij smadelijk gelach aan de hulp der knechts werd overgelaten. Behalve de hertog, ondanks zijn jaren voortreffelijk in den zadel, waren er slechts drie wier paarden geen enkel maal vielen, Carpi, Farra en Merona, en deze, gedurig te zamen, toonden trotsch hun vaardigheid. Na de rust aan de herberg van een dorp besloot Ercole terwille van de juffers, van wie sommigen zich erger bezeerd hadden dan zij deden blijken, de jacht morgen voort te zetten.

Nog voor het avondmaal werd er getwist, zoo luid dat een kamerheer buiten kwam om naar de reden te vragen. Alvedo, bij den aanvang van den rit gevallen, had de spotternij als beleediging genomen; hij kon niemand iets verwijten, doch daar hij Merona wrok toedroeg, richtte hij zijn kwade luim tot hem door hem eenige dier woorden toe te voegen, die ergeren zonder grievend genoemd te kunnen worden en die tevens den reuk van den laster dragen. Er werd gezinspeeld op een juffer. Marco Farra, die verder dan zijn vriend zag, eischte voldoening met zijn groote stem. De zaak werd den kamerheer uitgelegd; hij besliste dat Farra een terechtwijzing verdiende, omdat hij over een plagerij had willen twisten, en beval hem naar de stad terug te keeren. Merona trad voor met de bondige verklaring, dat hij het niet verdroeg deze straf aan te zien en derhalve eveneens vertrekken zou, hetgeen den kamerheer zoozeer verbaasde dat hij zonder een woord zich omwendde en het huis inging. Allen waren bedrukt, daar zij groote gestrengheid ver-

wachtten. Kort daarop verscheen hertog Ercole, in zijn pels gehuld, gevolgd door twee fakkeldragers. Met de scherpzinnigheid van den heerscher die snel verstaat, weegt en oordeelt, onderzocht hij het geschil; toen er van een vrouw gesproken werd, eischte hij haar naam en Alvedo noemde den eersten die hem inviel. Ten slotte legde hij de hand op den schouder van zijn gunsteling, zeggend dat hij geen ongehoorzaamheid duldde, maar dat Merona volgens het bloed van Este eervol had gehandeld door geen onrecht te verdragen. Hij beval den heeren elkander de hand te reiken en, met de armen wijd open, zond hij hen ter tafel.

Het geval was weggeblazen gelijk andere nietigheden. Doch de laster, die vampyr dien weinigen kunnen vellen, was uit zijn nest opgevlogen. Mejuffer Giovanna mocht ietwat dwaas zijn, ietwat slim en ietwat onnoozel, zij had geen ander kwaad gedaan dan een jonkman die haar behaagde met welgevallen aan te zien. Wie voortaan haar naam hoorde herinnerde zich iets en meende dat Merona vroeg geleerd had waarover men zwijgen moet; zonder het te weten had hij van haar nadeel baat.

Renaldo Maria verstond met den geest der onschuldigen, niet door te zoeken, te streven en alle paden te beproeven, maar door recht vooruit te loopen en de oogen opslaand, plotseling te ontdekken. Aldus leerde hij het geslacht kennen der lieden wier tong te vreezen is. En hij had zekerheid in zijn ontdekking, omdat hij van broeder Hilaro wist dat hij het inzicht vertrouwen kon.

Toen op Driekoningen het spel werd opgevoerd sprak de herder Sylvio, met het aangezicht tot de bloemslingers boven het hoofd der herderin Aminta geheven, zijn verzen op zulke wijze, dat allen duidelijk zagen hoe hij geen sterfelijk wezen toesprak, doch Amor zelf. Er was spijt in een vrouwenhart, er slopen booze gedachten bij de nieuwsgierigen, en de dichter loofde den speler.

Onder de hofvermaken vond Merona alleen genoegen in wapenoefening en muziek. In den wedstrijd op den degen genoot hij met de vrienden Farra en Carpi het oprecht spel; in de kamer van Bergantino had hij de lusten voor het oor, de blijdschap voor het hart.

Na het eerste jaar van zijn verblijf verzocht hij den hertog

hem een taak op te dragen, aangezien hij liever dienen wilde dan zijn jeugd in vermaak te verspillen. Het was omtrent den tijd dat de erfzoon Alfonso zijn vijftiende jaar zou bereiken en een dochter der Sforza huwen; zijn vader wenschte dat hij daarna naar Engeland zou reizen om te zien hoe men ginds geschut en vuurwapenen vervaardigde. Merona ontving de belofte dat hij hem vergezellen zoude.

Er vertoefde een Engelsche opperjager in de stad, tot wien hij ging om zijn taal te leeren. Vernemende dat zijn reis hem door Frankrijk zou voeren zocht hij ook een meester voor het Fransch en men bracht hem naar een geleerden geestelijke in het klooster van Sint Dominicus. Van den Engelschman leerde hij volgens het gesproken woord, een wijze waarop hij snel vorderde, doch van de schoonheid der taal niets bemerkte; de monnik echter toonde hem de beginselen, overeenkomst en verschil met zijn eigen taal, de welluidende klanken van den zin. Binnen korten tijd kon hij met den jager een aantal woorden gebruiken om een wensch of meening uit te drukken; de Fransche taal bekoorde hem, of zij muziek bevatte, zoodat hij zich meer inspande om haar te kennen. Hij schreef aan zijn moeder een brief in het Fransch, waarin hij haar van zijn vreugde sprak dat hij ten leste deugdelijk mannenwerk zou mogen doen.

In haar antwoord noemde zij verscheiden malen de woorden geduld en bescheidenheid. Clarice, in haar stil slot, die van de wereld niet anders kende dan hetgeen Gasparo haar verteld had, wist dat veel goede gaven verspild worden of achteloos voorbij gaan.

Spoedig na het huwelijk werd de reis toebereid. Aldo Pio van de Carpi droeg wegens zijn ervaring en bezadigdheid de leiding; dan volgden twee hoplieden, vier jonge heeren tot gezelschap, van wie twee door Alfonso gekozen waren en twee door den hertog, Merona en Farra; voorts ruiters, wapensmeden en de knechts. Zij vertrokken in den herfst en reisden door het gebied van den keizer, vermits de Fransche wegen vol krijgsvolk stonden.

Toen zij een maand in Engeland waren ontving Carpi een brief van den hertog, waarin hij hem gebood twintig koppel honden van de beste rassen te koopen en ze naar Ferrara te

zenden onder de hoede van Merona en Farra, heeren in wie hij vertrouwen stelde.

Van deze reis werd volgens zijn rang de leiding aan Merona opgedragen. Hij trok met Marco Farra naast hem, gevolgd door Renzo, pakdieren, hondenknechts, spaniels, beagles, retrievers, greyhounds, sleughs, door Frankrijk, het schoone land van noord tot zuid. Eens, toen aan de poort van een stad de burgers den stoet lachend naschouwden, merkte Farra op of het toezicht op honden de taak voor een edelman was. Merona antwoordde dat een edelman zijn plicht had te vervullen die immers in den dienst bestond. Geen dier ontbrak toen zij in Ferrara kwamen. Hertog Ercole schonk den heeren ieder een ring.

Renaldo Maria woonde nog iets meer dan een jaar te midden der vermaken van het hof eer hij een daad beging die hem in den glans van zijn lot zou voeren.

De hertog had twee beminde dochters, Isabella, markgravin van Mantua, en Beatrice, die gehuwd was met den regent van Milaan, beiden hoog geroemd wegens vele deugden. Toen nu eens de heeren nieuwe beeltenissen van de gezusters in de staatsiezaal aanschouwd hadden, vergeleken zij de eene met de andere; van Isabella prees men haar kennis, haar zin voor kunsten en oudheden; van Beatrice haar vernuft, haar smaak in pracht en sieraad; men was verdeeld over de vraag wie der beiden de voortreffelijkste te noemen was. Zij vroegen den hertog vergunning naar den trant der ridderspelen van weleer een kamp te houden ter eere der hooge vrouwen. Merona zou ongetwijfeld voor Isabella gekozen hebben, ware het niet dat een Fransche heer, Barlonnes genaamd, die meende in het kasteel van Sforza niet volgens zijn recht ontvangen te zijn, op schimpende wijze gesproken had van de pracht in Milaan. Hij begreep dat de Franschman niet onbaatzuchtig, doch wegens een grief partij koos; derhalve schaarde hij zich onder het vaan van Beatrice en zwoer zoo vurig den tegenstander te doen buigen, dat men van een oneenigheid sprak. De hertog ondervroeg hem, maar verstond dat hij louter ridderlijkheid bedoelde.

Eer het spel begon, op het veld waar de nieuwe stadsmuur gebouwd werd, wisten onder de hovelingen allen hoe de uitslag

zou zijn: de blauwe kleur voor Isabella droegen twee der kloekste ruiters, Farra en de jongere Carpi, zekere winnaars, terwijl van het drietal met de roode kleur alleen Merona goede kansen had.

Farra deed reeds bij den eersten ren zijn tegenstander tuimelen en nam hem gemakkelijk den rooden doek van den arm. Carpi overwon in den derden ren. Het tournooi zou zonder spanning geëindigd zijn indien Barlonnes, bij den vijfden ren van zijn paard gestooten, zijn kleur niet had weten te verdedigen. Merona moest thans afstijgen om met het zwaard te kampen en toen hij naderde ontving hij zoo talrijke slagen, snel en forsch toegebracht, dat ook zijn vrienden den opzet van den Franschman doorzagen: hij had den val voorgewend, omdat hij het zwaard beter dan de lans hanteerde. Daar hij voor zulk een vijand niet wijken kon bleef Merona rustig onder den fellen aanval, zich slechts verdedigend; toen hij eindelijk voorwaarts sprong gaf hij een slag die het heupstuk brak en Barlonnes velde. Er vloeide geen bloed, maar toen hij met de blauwe kleur heenschreed vloekte zijn tegenstander hem na.

De gezant van Mantua beloonde de winnaars. Hertog Ercole, die aan zijn jongste dochter de voorkeur gaf, nam Merona in zijn armen; hij had den geest van den strijd begrepen en de betrouwbaarheid van den man doorgrond.

Dien avond voor den maaltijd ontbood hij hem. Hij reikte hem een brief, zeggend dat hij hem aan de hertogin Beatrice afstond, omdat zij voor haar vertrouwen een ridder behoefde. Dan leidde hij hem naar de zaal en wees hem een eerezetel aan den disch.

IV.

Toen hij in Milaan kwam vond Merona het hof in rouw, want een renbode, na hem vertrokken, had de tijding gebracht dat de hertogin Lenora gestorven was. Het kasteel herbergde talrijke gasten, meerendeels aanzienlijken met groot gevolg, en daar hij wegens de drukte gevoegd bij de ontsteltenis niet aanstonds ontvangen kon worden, overhandigde hij den brief, dien hij voor de vrouwe Beatrice droeg, aan een heer in haar dienst.

Een Benedictijner, die in den binnenhof heen en weder ging, sprak hem aan en, vernemende dat hij een vreemdeling in de stad was, noodigde hij hem uit hem op een wandeling te vergezellen; hij verzocht Merona hem onderwijl het nieuws van Ferrara mede te deelen, waar hij in zijn jeugd vertoefd had. Bij het hooren van bekende namen knikte hij, doch hij deed herhaaldelijk vragen naar voorvallen waar Merona niet van wist. Zij gingen de kerk van Sint Ambrosius binnen en hier, in een donkeren hoek, vroeg de monnik fluisterend zijn meening omtrent het verscheiden der hertogin. Toen hem bleek dat zijn metgezel het gerucht niet kende, vertelde hij het hem: hoe de hertog haar een valschen beker gegeven zou hebben eer zij, door haar vader van Napels aangestookt, gelijk men zeide, er hem een schenken kon. Hij, die zelf uit Napels kwam, verzekerde dat een ieder zou begrijpen vanwaar de slang was voortgekropen en met welk doel. Hij vermaande den jongen vriend zijn verontwaardiging te beheerschen en niet te luid te spreken. Op den terugweg vertelde Merona hem al wat hij gezien had en gelooven kon, hoe hertog Ercole zijn gemalin eerbied en genegenheid toedroeg en hoe zijn grootmoedige borst onmogelijk valschheid kon verbergen. De monnik hield bij het afscheidnemen den vinger nogmaals op den mond.

Over ditzelfde gerucht werd in de eetzaal der heeren onverholen gesproken, zoozeer dat Merona zich verwonderde, dat men in dit kasteel kwaad durfde noemen van den vader der gebiedster.

Gedurende de dagen der afwachting dat hij ontboden zou worden onderhield hij zich voornamelijk met de vreemdelingen over de manieren en eigenaardigheden van hun vaderland. Er waren er uit alle streken: Franschen die met hem spraken van de schoonheid en de geestigheid hunner vrouwen; Spanjolen die van Moorsche pracht verhaalden; Duitschers die den rijkdom hunner koopsteden beschreven. Twee Turken, tot het gezantschap van den sultan Bajazet behoorend, schertsten met een Provençaalschen edelman over de kruistochten die hen bedreigden: hier zou koning Karel trekken en de keizer daar, hun beste strijders achterlatend om elkander te beloeren. De heeren speelden soms of het een schaakspel was waar iedere pion een koninkrijk verbeeldde, en aten en hieven de bekers

ter eere hunner gekroonde meesters wederzijds. Een oudere heer, die bijgeval hen aanhoorde, ging met een glimlach verder.

Merona, die voor het eerst van de beraamde kruistochten vernam verzocht den Provençaal hem in te lichten; het antwoord bestond in een zot gebaar en een tikje op zijn wang, gelijk men met een kind doet. Hij nam het dien edelman euvel te spotten met een ernstige zaak, daar immers de koning een leger voor de heidenen verzamelde. Het was hem onbekend dat koning Karel, jong en roemzuchtig, raadslieden had ouder en in dieper spel bedreven.

Ten leste kwam een knaap hem onder de menigte zoeken met een boodschap dat de hertog hem in de Rocchetta riep. Wie van den hertog sprak bedoelde Lodovico Sforza, die deze waardigheid droeg als heer van Bari; zijn neef, den hertog van Milaan, zag men zelden. Er waren ook twee hertoginnen, Beatrice van Este Sforza en Isabella van Aragon Sforza, ook zij een kleindochter van den koning van Napels, die in de Castello woonde; nichten, buren, gelijk van leeftijd, slechts door hun lot gescheiden.

Toen Merona binnentrad wenkte Lodovico hem nabij te komen en begroette hem beminnelijk, hem verzoekend vrij te spreken, daar de eenige die tegenwoordig was, een wachter aan de deur, hun taal niet verstond. Hij herinnerde zich zijn vader Gasparo, wiens deugden hij met eerbied noemde; dan ondervroeg hij hem naar zijn school, waarbij hij, van zijn eigen leertijd vertellende, geestdriftig verzen aanhaalde van verscheiden dichters; wanneer soms Merona zeide een anderen tekst gelezen te hebben, zocht hij fluks het boek en dankte voor de verbetering. Toen hij de namen van leeraren hoorde, sommigen van wie hij gekend had, wenschte hij de meening van den jongen man te weten omtrent een vraag van recht, hoe hij haar naar de letter en hoe naar den geest zou uitleggen; en aldus, van onderwerp tot onderwerp, voerde hij hem tot overwegingen, de zede betreffende, waarbij hij sprak en Merona luisterde met bevestiging of ontkenning. Lodovico uitte zijn blijdschap dat hij overeenstemming in hun gedachten vond.

Aan den muur toonde hij een wapenrusting die aan den veldheer Francesco Sforza had behoord. Dan sprak hij hem van edellieden voorheen en thans en het bleek dat hij de eigen-

aardigheden wist ook van dezulken die heden in Ferrara woonden, ja, van Merona zelf noemde en prees hij daden die bijkans vergeten waren.

Ten slotte drukte Lodovico hem de hand om hem oorlof te geven, doch hij bezon zich, nam zijn arm en vroeg hem naar de kwaal der hertogin Lenora. Bij het gebaar van onwetendheid herinnerde hij aan zijn verzoek om oprecht te spreken. Merona verklaarde haar den avond voor zijn vertrek zonder een kwaal gezien te hebben; hier in Milaan had hij een gerucht vernomen, dat ook den hertog bekend moest zijn, en dat hij voor zijn beschermheer bereid was met den degen als laster te brandmerken. Lachend, klaarblijkelijk tevreden, sprak Lodovico hem toe: Jonge vriend, het vertrouwen zijt gij waard. Ik beloof u een schoone toekomst. Alleen een zekere ervaring ontbreekt u en deze raad ik u bij de vrouwen te zoeken. Dien de hertogin en leer uit hetgeen zij u beveelt.

De heerscher van Milaan, weliswaar een scherp kenner van menschen, had in luttele minuten in zijn geest gezien. Aan een toekomst voor Merona als hoveling twijfelde hij, doch hij gaf hem den besten raad dien hij bedenken kon om zijn kansen te vermeerderen.

Van de zaal des hertogs werd hij gevoerd naar die der vrouwe Beatrice. Zij toonde vreugde over zijn komst en hem aan haar juffers voorstellend als den ridder die fraai voor haar eer gestreden had, schonk zij hem een sieraad tot loon. Zij wees hem een zetel naast zich en liet hem haar uitvoerig berichten omtrent haar vader, haar broeders, haar vrienden, zelfs van de dienstvrouwen wilde zij hooren en van oude paarden die rustten in den stal. Een pooze zweeg zij en begon dan te schreien, doch zij beheerschte zich en sprak niet van hetgeen haar droefheid veroorzaakte. Een volgend oogenblik riep zij, met het vocht nog aan de wimpers, dat men een brocaatstof voor haar ontvouwen zoude en vroeg zij Merona's meening over de hoogte van een keurs. Hij gaf een redelijk antwoord, namelijk dat zij in verhouding tot de maat der borst moest zijn, doch de juffers lachten over zulke onkunde en Merona begreep niet welke ervaring de hertog verwachtte dat hij onder vrouwen leeren zou. Of zij zijn gedachte ried zeide Beatrice dat men aan het hof een ridder noodig had, die niet slechts

van het zwaard moest weten, doch ook van de bevalligheden welke het hof versieren, een gesp op deze wijze, een hoofdknik aldus, omdat het, wat hij niet vermoedde, de wijze van gesp of hoofdknik was die een vorst behaagde en een poort ontsloot. Merona glimlachte, hetgeen hij zelden deed, instede van te antwoorden; de stem van Beatrice, waarin de galm der jeugd klonk, weerhield den ernst der tegenspraak. Dan, tot het brocaat teruggekeerd en terwijl hij overwoog of de rozen in de stof geweven niet te groot voor haar gestalte zouden zijn, onderbrak zij hem, bood haar hand ten kus en verzocht hem vroeg in den namiddag terug te keeren, daar zij een gewichtigen raad behoefde.

Bij het tweede bezoek vond hij de hertogin in een andere luim. Slechts een oude vrouw was aanwezig, over naaldwerk gebogen. De stoel waarop hij dien ochtend gezeten had stond nog naast den haren, maar, verdiept in een gedachte, noodigde zij hem ditmaal niet tot zitten. Na een pooze zwijgens verklaarde zij hem kort, met een stem zacht van droefheid, hetgeen zij van hem wenschte te hooren: of het ooit een dochter vergeven zou kunnen worden den rouw, dien zij sedert enkele dagen droeg, neder te leggen om het feest eener verwante niet te storen? In vertrouwen deelde zij hem mede dat haar nicht Bianca in het huwelijk zou treden, en heer Lodovico eischte, om redenen van hoog belang, dat de plechtigheid niet uitgesteld zou worden. Zijn meening, dat men den heer moest gehoorzamen, daar immers op hem de verantwoordelijkheid rustte voor zijn bevel, scheen haar te behagen; zij durfde echter den raad niet volgen zonder de goedkeuring van haar vader en derhalve verzocht zij hem naar Ferrara te reizen om hem haar moeilijkheid uit te leggen.

Renzo, meer dan dienaar zijn oudste vriend, bevestigde terwijl hij met hem langs den weg reed, dat hij juist geraden had, hoewel hij hem talrijke gevallen noemde waarin hij onmogelijk zou kunnen gehoorzamen, omdat een hoogere plicht gebood.

Terstond nadat hij de zaak voor den hertog had gebracht hoorde hij het antwoord. Het was gesteld in ruwe en bittere taal, die beduidde dat zijn dochter naar den wil van haar gemaal kon handelen en op den dag des oordeels zou ondervinden of zij goed gedaan had. Met een gebaar zond hij zijn gunsteling weg.

In Milaan teruggekeerd en toegelaten bij Beatrice, die in prachtig karmozijn gedost was, vernam hij, eer hij van zijn boodschap reppen kon, dat men hem had aangewezen om in het geleide de bruid Bianca Sforza naar Innsbrück te volgen. Eerst den dag daarna verlangde zij bericht te hooren en uit de zachtere woorden, welke Merona koos, verstond zij dat ook haar vader ried te buigen voor de noodzaak, gelijk zij reeds gedaan had.

De eenige die, na deze nuttelooze moeiten, zijn geweten ondervroeg, was de jonge Merona, een edelman die zich zelf een dienaar telde. Had Beatrice, den rouw afleggend, zijn raad niet te vroeg gevolgd? Had hij recht gehandeld door, zij het ook met het doel zijn meesteres de barschheid te besparen, de vloeken en scheldwoorden van Ercole hoffelijk uit te leggen? En had hij inderdaad wel hun zin wedergegeven? Hij sprak met Renzo en zij beiden bekommerden zich langer en dieper over den rouw voor de hertogin van Ferrara dan degenen van haar huis.

Merona reed in het gevolg der bruid, die hij nauwelijks zag, een stille jonkvrouw. Hij leerde veel heeren kennen en in Innsbrück zag hij voor het eerst den keizer, die zich met hem onderhield en hem, met belofte van eer, aanbood in zijn dienst te treden. Hij dankte, daar hij zich verknocht rekende aan den heer Ferrara en de zijnen, en de keizer zag door deze weigering dat hij hooger eer verdiende. De naam Merona werd aan dit hof opgeschreven.

Hier en daar te gast blijvende, meestal voor een jacht op wild dat men in zijn land niet kende, keerde hij in het voorjaar weder. Beatrice scheen zich te bezinnen toen hij voor haar stond, en zij lachte, vragend of hij Lodovico fraai nieuws kon brengen van hetgeen hij bij de vrouwen geleerd had? Zij had een nieuwe opdracht.

Toen vergiste Beatrice zich. Wie haar trouwste dienaar had kunnen worden plaatste zij daar waar hij niet haar vriend kon zijn.

Zij voerde hem naar het kasteel. Daar stelde zij hem aan haar nicht de vrouwe Isabella voor en, zijn deugden overmatig prijzend, verzocht zij haar hem toe te staan haar te dienen, vermits Lodovico wenschte dat hij de edelste vrouwen

van het land zou kennen. Na korte vraag en antwoord en vluchtige liefkoozing voor de kinderen die er speelden, vertrok zij.

Het was een lage zaal, lang en smal, ingericht naar ouderwetschen trant. Bij het binnentreden gevoelde Renaldo Maria de zachtheid die er woonde. In de eerste oogenblikken zag hij slechts Isabella, een min, naar haar kleeding als een Napolitaansche te herkennen, de twee kinderen en den hazewind, die zich weder op den vloer had uitgestrekt. Isabella liet hem van de reis vertellen en terwijl hij dit deed kwam het knaapje naast hem staan en het kleinste zette zich op zijn knie; zonder zijn verhaal te onderbreken hield hij het vast of hij met de wijze der kinderen vertrouwd was. De moeder luisterde met een glimlach. Toen hij gesproken had ontwaarde hij, in het licht van het venster aan het einde der zaal, een andere vrouw, die hem gadesloeg. Eer hij vertrok riep Isabella haar te naderen en hij vernam dat zij haar zuster was.

Gansch dien dag bleef in zijn ziel een ontroering welke hij kende uit den tijd toen hij aan de voeten zijner moeder zat: het was of één enkel oog hem aanzag. Hij herinnerde zich zijn kindsheid en hij voelde het verlangen naar zijn huis.

Weldra werd zijn komst begroet met gejubel van kleine stemmen.

Isabella, schuchter van nature, ontving zelden bezoek en leefde nederig met haar kinderen, zonder den staat die een dochter van Aragon voegde. Haar gemaal Galeazzo kwam soms met praal gereden van het jachtslot waar hij meestentijds vertoefde, doch hij betoonde haar weinig genegenheid en zij had meer dan een reden om ongaarne naast hem voor het hof te verschijnen. Gedurende zijn afwezigheid leefde zij vergeten, zoodat het scheen of Beatrice de hertogin van Milaan was; bij zijn bezoek, wanneer zij niet vermijden kon aan den staatsiedisch te zitten, was het Beatrice die met de diamanten van Sforza prijkte, niet zij, en Beatrice die alle oogen trok. Zij werd door geen spijt gekweld, alleen bekommerde zij zich over het lot van haar zoon, toen omtrent vier jaar, want Lodovico, die het hertogdom voor zijn neef bestuurde, betuigde haar een welgezindheid uit medelijden voortgekomen; zij wist niet dat over dit lot reeds beslist was door een verdrag

waaraan een machtig zegel hing, en dat de toekomstige gebieder op den schoot van Beatrice zat.

Isabella scheen een hovelinge, die weinig geteld werd, aan haar eigen hof. Doch zij leefde tevreden bij het spel van haar kinderen, gekoesterd door de liefde van Veronica, die zij haar zuster noemde, ofschoon zij van verschillende moeders kwamen en op verschillende wijzen groot gebracht waren.

Veronica droeg den naam Lanarda, daar zij, gelijk men zeide, gehuwd was met een heer aldus geheeten, een bevelhebber bij de Spaansche legers.

Met vreugde deed Merona al wat hem in het kasteel werd opgedragen. Hij ging met zijn dienaar in de stad om naar een koopman te zoeken, wiens woonplaats niemand had kunnen zeggen, hoewel het bleek dat hij vaak in de Rocchetta ontboden werd. Hij kocht versnaperingen die de vrouwen, uit het zuiden des lands, niet kenden; hij zag toe op de vervaardiging van voorwerpen bij luitmaker of zilversmid besteld; kortom, hij deed vele kleine diensten welke Isabella, door de onachtzaamheid der hovelingen en haar eigen bescheidenheid, sedert lang ontbeerde. Herhaaldelijk betuigde zij haar dankbaarheid voor zijn toewijding en uit haar glimlach bleek ook een vriendelijke neiging; nochtans vermoedde Merona dat zij hem buiten haar vertrouwen hield, wijl zij nu eens de dienstvrouw het zwijgen oplegde, dan, wanneer zij luchtiger begon te spreken, plotseling zichzelve onderbrak en geërgerd scheen. Ook bemerkte hij dat zij niet gaarne berichten omtrent Beatrice hoorde.

Doch menige ochtend verging aangenaam in de zaal wanneer hij met de kinderen deed zoo zij verlangden. Hij verbeeldde het paard waarmede het knaapje Francesco reisde of den berg waarop het zusje klom, en een andermaal moest hij voor hen zingen bij de luit. De liederen uit Napels, indertijd van een schoolmakker geleerd, verwekten vroolijkheid, de oogen der vrouwen blonken, en de min zong weer een ander lied. En allengs, door zijn oprechtheid en blijmoedigheid, won hij het vertrouwen van Isabella.

Haar zuster echter bleef terughoudend. Zij luisterde en sloeg hem gade, maar wendde den blik af voor den zijne; zij sprak hem zelden toe en gaf haar antwoord zacht en kort. De reden

van haar stilzwijgendheid meende hij te vinden in het verdriet over de afwezigheid van haar echtgenoot. Haar vooral trachtte hij te behagen en wanneer hij iets omtrent de Spaansche legers had vernomen vertelde hij het haar. Zij zweeg en dankte nauwelijks.

Op een lichten morgen, toen hij zich gelukkig gevoelde, ontdekte hij dat hij haar beminde.

Het gebeurde na een onderhoud met de vrouwe Beatrice. Schertsenderwijze had zij hem berispt over zijn ontrouw, daar hij allengs minder bij haar verscheen; toen hij integendeel betuigde dat hij zich steeds den dienaar van Este beschouwde, aanvaardde zij zijn woord en eischte dat hij het toonen zoude. Een diamant, die sedert een eeuw tot den schat van Milaan behoorde, had men nimmer gevonden en men vermoedde dat hij in het kasteel verborgen moest zijn. Een duidelijke beschrijving ervan gevende beval zij hem aandachtig toe te zien wanneer Isabella haar juweelenkastje opende. Ofschoon hij zonder tegenspraak moest vertrekken voelde hij aanstonds afkeer en tweestrijd in zijn gemoed.

Plicht en dankbaarheid was hij aan zijn beschermheer schuldig; en aangezien Ercole zijn dienstvaardigheid aan zijn dochter had toevertrouwd, gehoorzaamde hij haar voor haar vader; Beatrice had hem dan een dienst opgedragen, welken hij naar zijn vermogen vervulde. Voor deze taak echter deinsde hij terug, wijl zij een valsche daad van hem vorderde, immers hij zou het vertrouwen van Isabella schenden. Indien een heer zijn dienaar gebood een vijand te verslaan behoorde hij te gehoorzamen; doch hoe indien die vijand een vriend was van den dienaar?

Renaldo Maria dacht aan zijn vreugde in de zaal die hem lief was geworden en hij voelde het geluk dat hem omving. Er vloeide een traan bij de gedachte dat hij Veronica leed zou doen. Door deze traan straalde de liefde. Een zang jubelde in zijn hart zonder dat zorg of overweging de vreugde stoorde.

Betreffende de opdracht van de hertogin raadpleegde hij zijn ouden vriend. Een goeden meester, zeide Renzo, gehoorzaam ik in alles, een slechten dien ik niet. Hebt gij niet gezien dat zij ongelukkige vrouwen zijn, en vraagt gij nog? Hoe eer wij uit Milaan vertrekken, zoo beter.

Deze uitspraak ontstak in die volle dagen een onrust in zijn gedachten over twee mogelijkheden welke hij verfoeide: eenerzijds de onridderlijkheid om haar die zijn dienst behoefden te verlaten, anderzijds de valschheid indien hij bleef en voor Beatrice veinzen moest.

Waar het bloed gloeit van het jonge leven springen de daden onverwacht. Het was kort nadat hij geleerd had zijn oogen af te wenden voor een vrouwenblik. Terwijl hij in een gesprek voor Isabella zat trad haar gemaal binnen, toornig en ruw; Merona wilde vertrekken, doch hij zag een zweep geheven die Isabella op het aangezicht trof en toespringend ontrukte hij hem de zweep. Galeazzo sloeg de hand aan het gevest, bezon zich en verliet met een scheldwoord de zaal. De vrouwen schreiden.

Hoewel Merona ernstige gevolgen van zijn roekeloosheid verwachtte, zou er niets gebeurd zijn indien een knecht, die getuige geweest was, niet gerept had en het kronkelend gerucht de waarheid niet had verduisterd. Hij moest Lodovico het voorval uitleggen, en deze lachte, doch maande hem de vormen nimmer te vergeten. Hij ried hem het spel te vermijden tot heer Galeazzo weder vertrokken was.

Merona, die thans onuitgesproken gedachten begon te begrijpen, gevoelde dat hij het lachje en het lichtzinnig woord niet kon aanvaarden. Het verzoek dat hij toen deed om van zijn huidigen dienst ontheven te mogen worden, omdat men voor het verspieden geen edelman behoefde, behaagde Lodovico zeer. Ziedaar, sprak hij, wat bij de vrouwen te leeren is. Wij mannen willen naar ons doel met weinig schreden en, daar wij den blik vooruit gericht houden, struikelen wij over hindernissen op den grond. De vrouwen kennen deze hindernissen en gaan de smalle paden. Het was te veel verlangd dat gij die zoudt gebruiken, maar het zal u nut zijn te weten dat zij bestaan en dat men er sluipwerk doet. Laat nu de vrouwen. Er zijn weldra strijders noodig en ik vertrouw een afdeeling aan uw bevel.

Opgetogen dankte Merona.

En zijn vreugde vermeerderde toen hij dien zelfden dag een brief ontving van Marco Farra, die hem mededeelde dat hij in het leger geplaatst was; waar en hoe lang de strijd gevoerd

zou worden wist niemand met zekerheid te zeggen; gedurende de maanden Juli en Augustus had hij nog vrijheid en hij wilde zijn vriend bezoeken. Renaldo Maria antwoordde dat ook hij in den oorlog ging en schreef hem naar zijn slot te komen, aangezien hij den tijd van zijn verlof ook aan zijn moeder schuldig was, wier bede om haar zoon te zien lang onvervuld moest blijven.

Bij het afscheid eischte Beatrice dat hij spoedig in haar dienst terug zou keeren. Isabella sprak zacht en gaf hem goede wenschen. Haar zuster zeide niets, doch toen zij haar hand bood zag hij in haar oogen een grooten glans.

V.

Daar hertog Ercole allen in zijn dienst geregeld hun loon placht te betalen had Renaldo Maria herhaaldelijk het goud dat hij niet behoefde naar huis kunnen zenden, en zijn moeder had het wel beheerd en slot zoowel als land verbeterd. Toen hij kwam vond hij jeugd en welvaart: gebroken muren en verweerde steenen behoorlijk toegemetseld, de brug hersteld, gave tegels in alle zalen, licht en ruimte door nieuwe vensters. Ook had zij de landerijen uitgebreid. Indien het slot weder een gezin mocht herbergen zou het een fraaiere woning zijn dan toen zij er binnenkwam.

Doch meer verbaasde Renaldo Maria zich over de jeugd zijner moeder. Ofschoon hij een rimpel zag en zij hem het enkele witte haar wees, glansde van haar gelaat hetzelfde licht hem tegen dat hij er immer had gezien, de klaarheid die beter dan de blos het teeken is van een bloeiend leven. Clarice had één liefde, één gedachte, één hoop, en deze waren jong als op den dag toen zij moeder werd. Soms klonk in haar stem een toon, dien hij tot dusver slechts van Marco gehoord had en het scheen hem of hij met haar spreken kon als met een vriend; en soms weder, wanneer zij luisterde met nedergeslagen oogen, voelde hij zich of hij nog haar kleine zoon was.

De dagen gingen snel met zijn verhalen van hetgeen hij aan de hoven gezien en ondervonden had. Wanneer zij vroeg deed zij het niet uit nieuwsgierigheid naar dezen heer of gene edelvrouw, maar om den aard van zijn oordeel te kennen. Toen hij

van zijn dienst in het kasteel Sforza sprak verstond zij onmiddellijk den klank zijner woorden, maar zij vroeg niet, door vrees weerhouden. En wijl hij immer opnieuw van dit deel zijner ervaringen vertelde, de vrouwe Isabella met medelijden noemde en van haar zuster zweeg, groeide haar vrees dat hij een droefheid verborgen hield. Toen wilde zij weten of de terugkeer naar Milaan tot zijn geluk kon zijn.

Zij vroeg met weinig woorden omtrent Veronica. Hij antwoordde dat zij een goede en schoone vrouw was, die hij gaarne beter zou dienen dan hij kon. Met de vrees thans tot droefheid veranderd sprak Clarice zeer zacht, hem radende na den oorlog Ercole te verzoeken dat hij hem elders zond. Renaldo Maria knielde aan haar schoot, en kuste haar hand, en er werd tusschen moeder en zoon verder hierover niet gesproken.

Dien zomer aanschouwde zij hem vaker en langer dan zij ooit gedaan had; van dien tijd was het hem, later wanneer hij aan haar dacht, of haar oogen grooter waren geworden.

In den morgen gingen zij door den boomgaard om de rijpe vruchten te plukken, langs de beek om met brood de visschen te lokken; of zij zetten zich in de schaduw van den muur en, terwijl zij zijn hand hield, vertelde zij hem van haar vaders huis, van een broeder en zusters die zij nimmer had wedergezien. Uit haar herinnering toonde zij hem liefelijke tafereelen van haar geschiedenis en den zoeten klank hoorde hij in haar stem toen zij sprak van voorvallen in zijn kindertijd. Te avond bij de kaars zong zij haar oude liederen, en hij zijn nieuwe, dan kwam wel bij dit geluid een krekel in de laurieren nader en voegde zijn zang daarbij. Zij waren verheugd, zij lachten, omdat zij spelen konden.

Renaldo Maria ontving de rust in zijn hart. Gelijk zijn moeder de liefde gedragen had, zoo wilde hij haar dragen, met de handen gereed om te geven en te dienen. Wat baatte een klacht over hetgeen niet kon zijn? Schooner dacht het hem te doen wat de hemel hem zond met het schoonste dat hij had.

Clarice zag hem aan op een morgen toen hij van zijn toekomst had gesproken en, zijn hoofd aan haar borst nemend, kuste zij hem op beide oogen.

Vroolijker werd die zomertijd toen Marco Farra kwam, omtrent het midden van Augustus. Een sterk jonkman was hij

reeds lang, doch in een jaar tijds was hij gegroeid tot krachtige manbaarheid. Onwrikbaar hield de hand een wapen; het woord klonk kort en vol; de blik stond recht. Toch waren de manieren hoffelijk en wanneer hij lachte hoorde men heldere blijdschap.

Clarice ontving hem of hij haar tweede zoon ware, want zij zag, zooals een moeder ziet zonder dat het haar gezegd is, dat hij zijn moeder derfde. En Marco boog voor haar teederheid eerbiediger dan voor zijn heer.

In de eerste dagen hadden de vrienden louter spel, zoodat het slot schalde van hun geluid. Zij reden ook op verre tochten uit behoefte aan lucht en zonneschijn, niet om te jagen, want de laatste hond was te oud en valk had men er nooit gehad. Bij deze ritten was het dat hun harten dichter elkander naderden en de scherts verdween. Eens, rustend bij een boom aan den weg nadat zij de paarden gedrenkt hadden, begon Marco te spreken van de toekomst en hetgeen hij van haar verwachtte; het leven aan het hof noemde hij valsch en ijdel, geschikt voor narren en kooplieden die onder een edelen schijn bedriegelijk hun werk verrichtten; met de vuist van toorn gebald gaf hij voorbeelden van kuiperij en verraad waarin schelm en slachtoffer elkander evenaardden. Hij had besloten voortaan met zijn degen onder soldaten te leven, mannen die streden slechts voor dagelijksch brood; goederen noch roem wenschte hij, alleen vrijheid om te doen, te gaan en te zeggen zoo hij wilde. Renaldo Maria begreep hem, omdat ook hij de teleurstelling kende en aan het hof veel had gezien dat hij slecht moest noemen; edel en gemeen, eer en oneer verschilden er in menig geval enkel door het gewaad. Toch meende hij dat Marco in het beginsel zich vergiste: indien degenen die hun heer met oprechtheid dienden hem verlieten, op wie dan kon hij bouwen?

Marco peinsde en wist geen spoedig antwoord. Toen hij een andermaal het gesprek hervatte klonk er geen toorn of verontwaardiging, wel bedroefde nederigheid. Hij bekende gaarne voor zijn heer te willen staan al waren er duizend valsche wapens; de verdediger echter die gewond werd had geen nut, eer het tegendeel. De verwondering van zijn vriend ziende dat hij, zoo sterk, van verslagenheid kon spreken, stond Marco op om zijn ontroering te beheerschen, doch in een minuut

opende hij zijn hart geheel: daar was de liefde, daar was een vrouw die men hem ontvoerd had naar geld en goed. Renaldo Maria voelde zijn eigen pijn waarvoor geen verstand of berusting baatte en, dicht bij zijn vriend staande, deed hij evenals hij en sprak van een vreugde die in de kiem verging. Hoewel zij de namen eerbiedigden begreep de een zoowel als de ander uit vertrouwelijkheden wederzijds dat het lot beiden gelijk de hoop onthield.

Marco kon het eerst de ontroering overwinnen. Een vrouw had het beste van zijn hart genomen en hij zou haar nimmer zien; de wereld zou haar een beter geluk schenken dan hij had kunnen bieden. En zou hij daarom treuren? Indien hij in de avonturen, welke hij van het krijgsbestaan verwachtte, vergetelheid vond zou hij tevreden zijn.

Renaldo Maria echter kon aan geen geluk gelooven voor haar die hij moest verlaten; hij had gezien dat zij niets bezat dan de genegenheid van een zuster, zelf zonder vrienden. Waar en wanneer zij hem ook riep zou hij moeten komen.

Zij reden zwijgend huiswaarts of zij naar den adem hunner paarden luisterden, doch aan den avonddisch, met de vrouwe Clarice tusschen hen gezeten, wekte haar stem hun glimlach weder.

Die tijd, schoon kort te tellen, was zoo rijk en rustig, des daags met een wedstrijd in vriendschap onder de boomen, des avonds met maanlicht en de aanwezigheid der moeder, dat Renaldo Maria en Marco toen zij scheiden moesten beiden wisten dat zij hem nooit vergeten zouden.

De een ging naar de ruiterij van Gonzaga, de ander naar het voetvolk onder San Severino. Reeds voor Napels zagen zij elkander weder.

Snel drong het leger van den Franschen koning voort van stad tot stad die hem de poorten opende, hier door geweld en ginds door vrees, in het land van Napels ook door verraad, want velen verlieten koning Alfonso. Een roemlooze overwinning was het en de afdeelingen door Milaan gezonden trokken mede of zij voor hun genoegen reisden. De arme stad Napels echter betaalde duur voor haar gasten; de rijken hadden tijdig hun have geborgen, dus moest het kleine volk dubbel geven. Zelfs de heeren, die den vreemdeling juichend hadden binnengehaald, berouwden het dra.

De twee vrienden namen kwartier in hetzelfde huis, gelegen in het deel der stad waar de Milaneesche troepen lagen. Zij waren hier nog kort toen Merona een brief ontving, zonder naamteekening, van een vrouw die hem bad haar, ter wille der barmhartigheid, te bezoeken. Hij volgde den bode naar een woning, door een muur omringd, en hier zag hij verdrietelijkheden van het bestaan die hem onbekend waren gebleven.

In het gelaat der vrouw die de deur opende herkende hij een gelijkenis. Er stonden twee stoelen in de kamer en zoodra hij zich naast haar gezet had, noemde zij haar naam, Giovanna Mila, de moeder van Veronica, die haar vroeger over hem geschreven had; aangezien zij sedert den oorlog geen berichten meer ontving, wenschte zij dat hij van haar dochter vertellen zoude. Hij kon weinig anders zeggen dan dat zij, bij zijn afscheid, zich wel bevond. Eerst daarna, zich bezinnend, verbaasde hij zich dat een vrouw in zulke nederige omstandigheden, kenbaar aan haar woning en kleedij, de moeder kon zijn van een koningsdochter, en aarzelend toonde hij zijn twijfel. Zij schreide, met het gelaat in de handen afgewend, en Merona verweet zich dat hij haar leed gedaan had; hij hoorde dat zij tot zich zelf sprak, bijna fluisterend: is het zoo geworden dat zij zich over haar moeder schaamt? Dan wilde hij troosten, doch zij rees en verzocht hem morgen terug te keeren omdat zij thans te vermoeid was om te spreken. En zij bad hem met gevouwen handen haar een goudstuk te geven, niet voor haar eigen baat. Hij gaf en ging snel.

Zij droeg toen hij wederkwam een vlekkeloos kleed en zij scheen vroolijker dan te voren. Van de tafel nam zij eerst een gebedenboek en toonde hem op de laatste bladzijde wat daar geschreven stond, dag, maand, jaar en de vermelding der geboorte van Veronica Mila, dochter van Giovanna en den vorstelijken heer Aragon; dan een brief, waarin Merona zijn eigen naam las, met den beminden naam daaronder. En weder opende zij op een andere bladzijde en liet hem lezen van het huwelijk, in de kerk San Gennaro, van Veronica, doch hetgeen volgde was met inkt zwart gemaakt. En nogmaals moest hij lezen dat op zulk een dag van zulk een jaar geboren was Filippo, zoon van Veronica. Hij legde het boekje neder, kuste haar hand en vroeg vergiffenis.

Giovanna Mila, de overtuiging niet voldoende achtende, wilde hem ook haar lot verklaren. De vreugde, in den tijd dat een groot heer haar gunsten schonk, had kort geduurd en lang het leed dat daarna volgde. Rijkdommen had Veronica kunnen verwachten toen zij als genoot van Isabella aan het hof mocht komen, doch zij had ze dra verspeeld door haar vlucht, enkel te vergeven wegens het onverstand van haar vijftien jaren. Den schelm, die haar tot de roekeloosheid verlokte en op steelsche wijze haar echtgenoot werd, had men nimmer kunnen vangen, ofschoon er scherpe dolken naar hem zochten. Sedert hadden machtige heeren, ook van de kerk, vaak beloofd dat de band ongeldig verklaard zou worden, maar niemand had zijn woord gehouden. Toen Giovanna Mila, tezamen met haar schoonheid, de gunst verloor, vergat een ieder haar, behalve de vrouwe Isabella, die voortging aan haar en het kind Filippo wel te doen; thans echter, dat de vijand in de stad lag, konden de gaven haar niet bereiken.

Aldus het verhaal dat Merona hoorde en geloofde. Het bevatte de waarheid voorgesteld of al het recht hier was en al het onrecht daar. Zij had gezwegen van een ander kind, haar zoon Juan, dien zij gisteren met het haar geschonken geld uit de gijzeling had kunnen koopen en die heden de rest gestolen had. Ter wille van dit kind, dat de grootere liefde zijner moeder misbruikte voor zijn kwade neigingen, had zij haar dochter verwaarloosd, en dit was de reden dat haar beschermers haar verlaten hadden. Het huwelijk van Veronica met een gemeen man, die zich verhuurde voor ieder werk van het wapen, had men niet willen erkennen, noch haar kind Filippo. En zoo was het gekomen dat Giovanna Mila in nooddruft leefde, bijgestaan alleen door giften van de hertogin; vaak ontving zij ook deze niet en meende dat de bode beroofd moest zijn; den roover Juan zag zij dan vele dagen niet in het huis, waar geen brood was voor den knaap en voor haar, geen enkel voorwerp meer om te verkoopen.

Merona werd haar dierbaar, wijl hij haar de ergste zorgen kon besparen. Hij had Marco alles van haar verteld toen hij geld van hem moest leenen en ook de vriend kwam in het huis. Giovanna, die eenmaal het behagen van een prins trok, vond haar waardigheid weder in den eerbied der beide edelen. Het

knaapje Filippo leerde spelen met degens en hoorde van zijn moeder ginds aan een hof rijker dan hij droomde; hij ontving geschenken zoo fraai dat hij de heeren kuste. Merona ontbood een schilder om een beeltenis van het kind te maken en toen zij gereed was zond hij haar naar Milaan, met een brief dien Giovanna schreef; hoeveel tranen zij daar verwekte, tranen meer van droefheid dan van vreugde, wist hij niet. De liefde schijnt een redelooze: door een beeltenis zette zij een moederhart in brand, verjoeg het zoetste dat een minnaar kon verwachten, misleidde een edel leven, doch voerde ten leste tot de hoogste poort.

Gedurende vijf maanden verbleven Farra en Merona in de stad; in de laatste schreven zij schuldbrieven bij een woekeraar, die hun moeilijkheden veroorzaakten. Ondanks den eenvoud van haar behoeften sprak Giovanna, die thans gelukkig scheen, vaak van geld, immer met een glimlach daar zij zeker was het te zullen ontvangen, doch hoe zij het uitgaf konden de vrienden niet begrijpen; dat zij een zoon had wisten zij niet, want zelfs het kind zweeg van hem.

Eer zij vertrokken, dat was kort nadat de Fransche koning de kroon van Napels nam, ontdekten zij een duister stukje van het geheim dat Giovanna Mila verborgen hield.

Farra bezocht haar onverwacht om haar een geschenk te brengen, een gouden speld voor een anderen dien zij verloren had. In het huis kreten hoorende opende hij de deur met geweld en binnen vond hij een misdadiger, dien hij herkende daar hij hem eens door de wacht had zien geleiden, op heeterdaad Giovanna Mila, op den grond, met vuisten te slaan. Een schop wierp hem tegen den muur en de degen werd al op hem gericht toen de arme vrouw luid jammerend opsprong om Farra te weerhouden. Van haar zelf vernam hij dat de schelm haar zoon was en zijn toorn steeg daar te meer van, doch voor het smeeken der moeder bedwong hij zich, en Juan kon wegsluipen.

Voor Merona bekende zij dat haar zoon veel leed veroorzaakte, een ongelukkige die van zijn eerste jaren nooit een vriend gehad had, nooit een beschermer, en gemakkelijk de verleidingen volgde. Schreiend klaagde zij over zijn lot, maar zij zuchtte ook over zijn zwakheden die meer ellende gebracht

hadden dan zij noemen kon. En zij knielde en smeekte hem haar zijn goedheid niet te onthouden ter wille van den onschuldigen knaap Filippo.

De vrienden overlegden hoe zij haar helpen konden. Marco wist een middel, en hij paste het toe, doch verzweeg het Renaldo Maria tot zij de stad verlaten hadden. Den avond voor hun vertrek voegde hij gaarne een groot deel van zijn loon bij het zijne om het Giovanna te geven, met nog een goudstukje bovendien dat, zoo hij zeide, uit een andere beurs kwam. Zij kon moeilijk scheiden, zij hield hen lang omarmd, dankend met tranen voor meer vriendschap dan zij sedert lang gewoon was, en bad hun haar niet te vergeten.

Op hun tocht noordwaarts vertelde Marco hetgeen hij gedaan had om Giovanna althans eenige maanden voor de monsterlijkheden van haar zoon te vrijwaren. Hij had zes soldaten onder bevel van Renzo voor het huis op wacht gezet, die Juan, toen hij kwam, gegrepen hadden en naar de haven gevoerd, waar hij op een galei geklonken werd. Men had hem voor een langen leertijd terdege aanbevolen en zijn handgeld, dat de kapitein gaf, had de moeder zelf ontvangen.

Toen zij Milaan naderden vernam Merona dat hij met andere afdeelingen naar Forlì moest trekken om hulp te brengen in een opstand tegen de heerscheres van die stad. Farra keerde naar Mantua terug. De bevelhebbers wisten reeds te zeggen dat de legers spoedig weder verbonden te zamen zouden komen.

De opdracht verlichtte Merona, omdat hij vreesde dat er verdriet zou zijn indien hij voor Veronica verscheen. Hoe zou hij van haar moeder kunnen spreken? En indien zij hem naar Filippo vroeg? Ook zou zij hem danken voor het portret, terwijl hij van alle menschen het minst recht had op haar dank.

Het was een schoone tijd in Forli. De heer en held, dien hij daar ontmoette in vrouwengewaad, Caterina Sforza, wekte herinneringen aan het edelste dat hij gelezen had van Rome en Griekenland. Nimmer had hij met zulk ontzag den hoed van het hoofd genomen. Zij vermomde zich met sieraad noch kleedij, alleen de zuivere wil, door liefde gedreven, gaf de schoonheid aan haar gelaat. In haar herkende Merona de rechtheid, welke hij geleerd had, maar aan geen hof gezien;

en toen hij haar zeide dat hij haar liever zou willen dienen dan alle vrouwen van de wereld, hoorde zij dat een hart jong en oprecht, maar reeds gewond, tot haar sprak. Hij droeg toen hij vertrekken moest een beeld voor zijn vereering mede.

In het heetste van den zomer, met overmatige dagreizen, keerde zijn afdeeling tot het leger terug en weldra voegden zich de troepen van Gonzaga daarbij. Merona en Farra ontmoetten elkander weder. Na twee dagen rust aan de Taro begon het gevecht waarin zoo vele edelen vielen en waarin de koning de kroon, welke zij hem onlangs hadden helpen winnen, weder verloor. De bombarden van Mantua bleken geweldiger dan de serpentijnen, doch de Fransche ruiterij en de onstuimigheid van haar ridders behoedden den koning voor een ramp, zoo geducht strijdend dat zij de faam van hun land bevestigden. Hoewel Gonzaga gewonnen had bleef de vrees voor de macht des vijands.

Farra verloor zijn paard en verwondde zich in den val; ook Renzo moest een doek om den arm winden, doch hij had meer gestreden dat hij vermocht. Merona kreeg vergunning in de achterhoede te volgen, opdat hij zijn vriend en zijn dienaar mede kon voeren. In Pavia dan ontbond de bevelhebber zijn afdeeling, wijl voor het verder krijgsbedrijf alleen de Zwitsers gebruikt zouden worden.

Terwijl hij hier verbleef, een maand lang, met Farra die moeilijk loopen kon, vernam hij dat, na het verscheiden van Galeazzo, de keizer het hertogdom aan Lodovico had geschonken, den zoon van Isabella aldus zijn bezit ontnemend. Die het hem vertelde, een burger, verbaasd dat hij er niet eerder van gehoord had, sprak nog van geruchten welke zich door het dienstvolk buiten het kasteel verspreidden: dat de hertogin, namelijk Isabella, rampzalig, nergens steun kon vinden voor haar recht.

Merona begreep dat het leed niet slechts eene der zusters trof. Hoe moest hij doen? Hij was thans vrij, alleen gebonden aan Ferrara. Het hart, dat hij bedwongen meende, gloeide en dreef. Hij zou roekeloos gehandeld hebben indien Marco hem niet geraden had: rijd naar Milaan, treed, volgens het bevel van hertog Ercole, voor zijn dochter, zoo eischt de regel; en bedenk wat wij vergeten moeten.

Toen hij voor Beatrice stond, in de Rocchetta, want de andere hertogin genoot van den nieuwen heer het recht het kasteel te bewonen, trad Lodovico binnen, begroette hem hartelijk en bezon zich dat Merona de ware man was voor een kiesche taak. Beatrice scheen verwonderd, doch toen haar gemaal met haar ter zijde had gesproken, glimlachte zij.

In het kasteel werd hij dien middag tot een kort bezoek toegelaten. Veronica zag hij niet. Toen hij opstond en boog sprak Isabella: Vergeet ons niet, arme vrouwen, wij zullen vrienden noodig hebben. Mijn zuster dankt u.

Hij ontving zijn brieven en vertrok, Marco Farra mede voerend daar zijn weg over Ferrara ging.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

(Wordt vervolgd).

Het simpele kind.

Wij schoven haar in 't lommer van
de hooge sterke linde.
De wind die alle leven streelt
kwam vriendlijk haar omwinden,
Haar oogen zagen troebel groot
ons aan gelijk een blinde.

Een vogel zong den hemel in
De witte bloesem rilde.
Haar handjes zwenkten mat en wit,
onwetend wat zij wilden.
Of lagen roerloos-open of
ze teederheden tilden.

Dan viel haar hoofdje zijwaarts af
of zonk diep achterover.
Soms zag ik langs haar jong gezicht
een glimlach, scheef en poover.
Haar wezen was, als op haar mond
bewoog, het zwervend loover.

Het plankje als een speelgoedpop,
het eenigst wat zij kende,
gleed door haar vingers zinneloos
in dwars en schichtig wenden.
Het zieke haar hing glanzend los
als kroon op haar ellende.

Vaak zat ik in den ouden tuin
geleund aan de warande -
En zag het licht als vlinders gaan
en spelen langs haar handen
En hoe het leven wisslend zich
in haar verloor en spande.

Een zwerm van witte duiven viel
rond haar als lieve woorden.
De bloemen stonden recht omhoog
en bloeiden aan de boorden.
En zij was schommlend tusschen dood
en liefde die niet hoorde.

MARTIEN BEVERSLUIS.

Eden.

Wij zijn naar een geluk teruggeweken
dat wij als van vóór kindertijden kenden:
muziek in aarde en hemel, een legende
van zefirs en van vonkelende beken. -

Alles wat nijgt en schittert en wil spreken
binnen den wijd kristallen tuin der lente
is eeuwig-jong, en als een welgewende
gelijkenis verstaan wij ieder teeken.

Want oeroud is 't heelal, maar wij beleven
steeds de hernieuwing van dien verren dag,
toen 't eerste bruidspaar bij elkander lag

- schuldloos en glanzend, als wij heden zijn -
en vinden altijd weer, hoe ver verdreven,
dat we onvervreemdbaar aan dat Eden zijn.

THEUN DE VRIES.

Problemen der inkomstenbelasting.

VI. Productietheorie.

Aan de verschillende opgesomde theorieën kleven gebreken, die de belastingwetgever niet zonder meer kan voorbijgaan. Enkele daarvan zijn reeds genoemd. Over 't algemeen kan men zeggen, dat de vier eerstgenoemde theorieën te veel inkomsten buiten het inkomensbegrip sluiten, welke daarin wèl thuis behooren, terwijl de theorie van Schanz aan het omgekeerde euvel mank gaat. Het meest heeft in de practijk nog de opbrengsttheorie voldaan. De door Bauckner gemaakte aanmerkingen hierop mogen niet als ernstig, althans onoverkomelijk worden geacht: ze doen zich in elk geval ook voor bij de toepassing van de zoo geprezen zuivere vermogensaanwastheorie. Immers wanneer bij de laatste toch weder de schenkingen als inkomen moeten worden uitgezonderd, dan zal men de vraag of eene remuneratorische schenking al dan niet als inkomen is aan te merken weder ter beantwoording krijgen. Ook aan de vraag of vrijwillige ondersteuningen al dan niet als inkomen zijn te beschouwen, dient eene afzonderlijke oplossing te worden gegeven, zooals in § 11 der Duitsche wet van 1920 is geschied. Ze is daar aldus opgelost: Degene, die de vrijwillige ondersteuning ofwel de uitkeering, berustende op een wettelijk vastgestelde onderhoudsplicht geniet, behoeft deze niet als inkomen aan te geven, indien de gever is Duitscher of vreemdeling-ingezetene van Duitschland (aftrek bij deze laatsten is niet toegestaan). Het opbrengstbegrip echter, zooals ik het in een vroeger opstel heb geschetst, is niet ruim genoeg om als grondslag te kunnen dienen voor een definitie van het begrip inkomen. Deze definitie moet gezocht worden

met het oog op eene practische belastingwet, daarbij zooveel mogelijk aansluiting zoekende aan de wetenschap en aan het rechtsgevoel.

Het inkomen heeft twee functiën te vervullen. Ten eerste moet het dienen voor onderhoud van het individu en van de van hem afhankelijke personen en ten tweede dient het voor kapitaalvorming. In 't kort gezegd: het moet worden verteerd en gedeeltelijk bespaard. Steeds moet het opnieuw worden gevormd, want voortdurend wordt het vermogen (inkomen is vermogen in zekeren toestand op een bepaald tijdstip) door de vertering daarvan verbruikt. Productie is dus een onmisbaar vereischte voor de vorming van inkomen. Doch voor de vertering is noodig, dat de productie overgaat in de handen van het individu, losgemaakt van de bron waaruit het is voortgekomen. Voor vertering kan dus alleen dienen, hetgeen opbrengst is.

Voor de tweede functie, kapitaalvorming, is het niet noodig dat de verkregen vermogensvermeerdering eerst tot opbrengst wordt gebracht. Er zijn tal van gevallen, waarin wel kapitaalvorming plaats heeft, waarin dus wel inkomen wordt verkregen, maar waarbij nog geen sprake is van opbrengst. Dit nu is m.i. de grootste lacune van de opbrengsttheorie, waarop ik vroeger doelde.

Een enkel voorbeeld om dit op te helderen. Iemand heeft een zaak, gedreven met een kapitaal van *f* 100.000. -, die hem zuiver per jaar een winst oplevert van *f* 50.000. - Zijn inkomen hieruit, d.i. de opbrengst, is dus *f* 50.000. - en volgens de Nederlandsche wet zal hij daarvoor belastingplichtig zijn. Verder veronderstellen wij, dat hij van die winst *f* 10.000 verteert en de zaak uitbreidt met *f* 40.000. -, een volkomen normaal geval: immers het inkomen dient voor vertering en besparing. Nu zet hij die zaak om in eene naamlooze vennootschap, waarvan hij zelf eenig aandeelhouder is. De vennootschap keert uit een dividend van *f* 10.000. -, terwijl de rest van de winst ad *f* 40.000. - in de zaak blijft onder den naam van reserve, extra-afschrijving of iets dergelijks. Thans is de opbrengst van de aandeelen slechts *f* 10.000. - en zal ook slechts een aanslag naar *f* 10.000. - in de inkomstenbelasting kunnen volgen. Het aandeelenkapitaal van *f* 100.000. - is

evenwel *f* 140.000. - waard geworden. In dit voorbeeld zien wij dus, dat in beide gevallen de persoon *f* 10.000. - heeft verteerd en *f* 40.000. - heeft bespaard, zoodat het inkomen in beide gevallen *f* 50.000. - is geweest. Doordat echter alleen de opbrengst belast is volgens de Nederlandsche wet, is voor de belasting het inkomen in het eerste geval vastgesteld op *f* 50.000. - in het tweede op *f* 10.000. -.

Met opzet is een voorbeeld gekozen, dat sterk sprekend is. In mijn practijk is iets dergelijks, misschien nog sprekender, wel voorgekomen. Maar zooiets vindt plaats bij tallooze naamlooze vennootschappen. Meestal is het toch gebruikelijk de in 't geheel gemaakte winst slechts gedeeltelijk uit te keeren. Een meer of minder aanzienlijk deel van de winst blijft onuitgekeerd onder de benaming reserve, dividend-reserve e.d. ofwel de afschrijvingen worden veel te hoog gesteld, waardoor geheime reserves ontstaan. De aandeelhouders ontvangen dan een zeker dividend, dat als opbrengst van de aandeelen volgens de belastingwet voor inkomen in aanmerking komt, terwijl de gemaakte reserves de waarde der aandeelen doet stijgen. Het spreekt vanzelf, dat die meerdere waarde der aandeelen ook inkomen is, want zij beantwoordt geheel aan het doel, waarvoor inkomen in de tweede plaats moet dienen (kapitaalvorming).

Aan den anderen kant is het inkomensbegrip van Schanz weder te ruim genomen. Hieronder worden vele baten opgenomen, die niemand als inkomen beschouwt. Wanneer iemand b.v. een schilderij bezit van een bekend schilder, dan rijst aanstonds de waarde daarvan niet onaanzienlijk bij den dood van den kunstenaar. Alleen een handelaar in schilderijen zou misschien de daardoor verkregen meerdere waarde onder zijn inkomen gaan rekenen, doch het rechtsgevoel laat niet toe, dat een particulier hetzelfde zou doen. En zoo zijn er tal van gevallen, dat het rechtsgevoel zich verzet tegen het inkomensbegrip van de zuivere vermogensaanwastheorie.

Als bepaling van opbrengst heb ik het volgende gegeven: Opbrengst is de vermogensvermeerdering, die ontstaat door de werking van de factoren, welke de maatschappelijke productie beheerschen, zoodra die vermogensvermeerdering een van de bron onafhankelijk bestaan kan voeren. De uitvoerige

uiteenzetting, wat onder opbrengst is te verstaan in hoofdstuk II, in verband gebracht met het voorgaande, doet zien dat het inkomensbegrip, door hieronder alleen opbrengst te begrijpen, te nauw is omlijnd. Ook de vermogensvermeerdering die een nog niet van de bron onafhankelijk bestaan voert, voldoet in vele gevallen aan de functie, die aan het inkomen wordt gesteld. Is er dus aan den eenen kant veel voor te zeggen om alle vermogensvermeerdering, die het gevolg is van de maatschappelijke productie, als inkomen aan te merken, aan den anderen kant moet worden toegegeven, dat in het maatschappelijk leven veelal alleen die vermogensvermeerdering als inkomen wordt gevoeld, indien zij den vorm van opbrengst heeft aangenomen. Ik behoef hier als voorbeeld alleen te wijzen op de vroeger behandelde voordeelen uit boschbouw.

Uit het voorgaande meen ik de slotsom te mogen trekken, dat de wetgever als inkomen zou moeten aanmerken alle vermogensvermeerdering verkregen gedurende een zekere periode (een jaar), die het gevolg is van de werking der factoren, welke de maatschappelijke productie beheerschen. Maar om tegemoet te komen aan het rechtsgevoel, althans om het inkomensbegrip, zooals dat in den geest van het meerendeel der bevolking leeft het meest te benaderen, zou in vele gevallen alleen de vermogensvermeerdering, die opbrengst is, belast moeten worden. Een inkomstenbelasting zou dus moeten steunen op de productietheorie, getemperd voor zooveel de practijk dit eischt door de opbrengsttheorie.

In vele gevallen ontmoet het niet het minste bezwaar om de opbrengst te belasten en dit woord in de wet te bezigen. Dit geeft gemak en is tot de groote massa doorgedrongen. Zoo zijn alle baten, die in een jaar als vermogensvermeerdering worden verkregen en in diezelfde periode een van de bron onafhankelijk bestaan voeren, tevens opbrengst. Als voorbeelden noem ik pachten, renten, huren, dividenden, salarissen, pensioenen, enz. Ook de winst van den handelaar, die per jaar zijne boeken afsluit, valt hieronder. Op enkele speciale gevallen wil ik nog even de aandacht vestigen. Als ik hierbij van den regel in de theorie neergelegd, wensch af te wijken, geschiedt dit op utiliteitsgronden, geenszins omdat het niet mogelijk zou zijn de theorie toe te passen.

Buiten het inkomensbegrip, zooals dit uit de productietheorie volgt, vallen erfenissen, legaten, schenkingen, loterijwinsten e.d. Al deze baten hebben met de maatschappelijke productie niets te maken. Voortbrenging heeft niet plaats: de genoten voordeelen gaan eenvoudig uit het vermogen van het ééne individu over in dat van het andere. Ik meen, dat dit beginsel ook in het algemeen rechtsgevoel geworteld is.

Baten verkregen uit boschbouw - ik heb hierop reeds vroeger gewezen - zijn feitelijk eerst opbrengst, zoodra de boomen van den grond zijn gescheiden. Volgens de opbrengsttheorie - en dit in tegenstelling met de zienswijze van den Hoogen Raad - zouden deze voordeelen dus eerst in aanmerking komen voor het jaar, waarin de boomen worden gekapt en verkocht. De productietheorie wil echter de vermogensvermeerdering telken jare vaststellen, dus overeenkomstig de bestaande jurisprudentie. Veel stof heeft het belasten van deze voordeelen reeds opgeworpen en dit m.i. alleen, omdat hier de productietheorie werd toegepast in plaats van de door de geldende wet gewilde opbrengsttheorie. Ik geloof niet, dat de boscheigenaars zich zoo tegen de belasting zouden hebben gekant, als deze alleen was geheven op het tijdstip, dat ook de bate als contant geld werd ontvangen. Nu echter worden ze gedwongen belasting te betalen, hoewel het niet zeker is, dat ze ooit voordeel uit het bedrijf zullen behalen. Wanneer toch het bosch te niet gaat (b.v. door brand, watersnood), vóórdat de boomen kaprijp zijn, wordt geen voordeel genoten, terwijl toch gedurende al de jaren van den groei belasting is betaald. Indien de schatkist echter zijn deel opvordert bij het binnenhalen van het voordeel, dan zal hiertegen minder bezwaar bestaan. Op dezen grond meen ik, dat bij boschbouw de toepassing van de opbrengsttheorie is te verkiezen boven de productietheorie.

Bij premieleeningen wordt in den regel een zeer lage rente gegeven. Die rente is vermogensvermeerdering, tevens opbrengst. Bij uitloting wordt het kapitaal teruggegeven en in sommige gevallen, door het lot te bepalen, daarenboven nog een ‘prijs’. Deze prijs is eene vermogensvermeerdering eveneens tevens opbrengst. Want het is hier anders mede gesteld dan bij eene loterij. Bij de laatste wordt de prijs gevormd uit de

inlagen, bij eene premieleening is de prijs ontstaan door de maatschappelijke productie. Deze prijzen zullen dus als vermogensvermeerdering, tevens opbrengst, in aanmerking komen als bate van het jaar, waarin ze inbaar zijn.

Meerdere moeilijkheden leveren de levensverzekeringen. De pensioenen, als uitgesteld loon beschouwd, zijn belastbaar, terwijl de eventueele kortingen niet als arbeidsloon voor het inkomen in aanmerking komen. Op dezelfde wijze kunnen lijfrenten worden behandeld, die verkregen worden door jaarlijksche premiestorting. Eene uitkeering inééns, verkregen door jaarlijksche premiestorting is belast voor dat gedeelte, 't welk de som der stortingen te boven gaat. Voor de oplossing van de moeilijkheden, hoe eene jaarlijksche lijfrente te belasten, die verkregen wordt door de storting van eene som inééns, geeft Bauckner in zijn meermalen aangehaald werk op bl. 67 e.v. eene regeling.

Door de uitbreiding van de groote steden en het aanleggen van wegen komt het allerwege voor, dat landerijen daardoor eene grootere waarde krijgen. Dicht bij eene stad gelegen, zullen ze weldra voor bouwterrein geschikt zijn. Verder gelegen gronden worden als 't ware door de uitbreiding naar de steden verplaatst, terwijl door het aanleggen of verbeteren van wegen de mogelijkheid van afvoer der producten zoodanig stijgt, dat een daaraan correspondeerende waardevermeerdering der gronden wordt verkregen. Het is klaarblijkelijk, dat deze waardevermeerdering het gevolg is van de werking der factoren kapitaal en arbeid en dus zeker volgens de productietheorie tot het inkomen moet worden gerekend. Eene andere vraag is echter, of het practisch mogelijk en wenschelijk is die meerwaarde in een inkomstenbelasting te betrekken. In den regel toch is de daaruit voortvloeiende waardestijging *per jaar* zelden goed waarneembaar. Komt die meerwaarde na tal van jaren te voorschijn, dan is het onmogelijk te berekenen welk bedrag over elk der jaren in aanmerking moet komen. Daarbij is het moeilijk te bepalen òf en zoo ja welk bedrag als meerwaarde op rekening komt van het maatschappelijk productieproces en of daaronder geen aanzienlijke som schuilt als konjonctuurwinst of wegens daling van de geldwaarde. Hoezeer dus theoretisch de hierbedoelde bate inkomen is, wil het mij

uit een practisch oogpunt wenschelijk voorkomen dit voordeel buiten de inkomstenbelasting te houden en, zoo noodig, eene afzonderlijke belasting daarvoor te scheppen.

Ook de goodwill komt voor eene afzonderlijke regeling in aanmerking. Evenals bij de zoo juist behandelde meerwaarde is het ontstaan ervan zeer moeilijk te constateeren en komt ze in den regel eerst te voorschijn bij vervreemding. Dat deze bate onder het inkomen valt, zooals dit in de productietheorie (en ook in de opbrengsttheorie) is ontwikkeld, behoeft m.i. niet nader te worden aangetoond. Doch het voordeel - de groeiende waarde van den goodwill - is van jaar tot jaar niet te bepalen. Want de waarde daarvan moet natuurlijk vastgesteld worden naar de regelen van het ruilverkeer, en wat is de verkoopwaarde van den goodwill op een gegeven oogenblik? Vaststelling daarvan is het meest rationeel bij vervreemding, m.a.w. wanneer de vermogensvermeerdering opbrengst is geworden. Op denzelfden grond als bij boschbouw is uiteengezet, zou ik daarom voor het belasten van den goodwill ook de opbrengsttheorie willen toepassen in plaats van de productietheorie.

Er rest mij nog een enkel woord te spreken over een ander gedeelte van het inkomen.

Alle productie heeft tot voorwaarde de aanwending van kapitaal en arbeid. Door deze factoren worden de goederen verkregen, die de menschelijke behoeften moeten bevredigen, of, zooals is uitgewerkt in een vroeger hoofdstuk, die de menschen het genot verschaffen, 't welk zij behoeven. Daar is ook aangetoond, dat er arbeid is, die zonder tusschenkomst van maatschappelijke goederen de menschelijke behoeften kan bevredigen. Op dezelfde wijze bestaat er ook een soort ‘kapitaal’, dat zonder intermediair van voortbrenging van goederen den mensch het genot verschaft, dat hij verlangt. Ik heb het woord kapitaal tusschen aanhalingsteekens geplaatst, omdat de economische wetenschap deze goederen niet met dien naam pleegt aan te duiden, doch hiervoor in den regel de uitdrukking ‘gebruiksgoederen’ bezigt. Eene woning b.v. geeft dengene, die haar bewoont, zonder het verrichten van arbeid en voortbrenging van goederen het genot, waaraan hij behoefte heeft. Een kleedingstuk verkeert in dezelfde omstan-

digheden en ook het mobilair en de verdere gebruiksgoederen. Dit genot is evenzeer als de maatschappelijke goederen, die worden voortgebracht, onder het inkomen te rekenen.

Nu is het de vraag op welke waarde dit gedeelte van het inkomen moet worden bepaald, want hiervoor zal, als voor de maatschappelijke goederen, een geldswaarde moeten worden aangenomen. Evenals voor de laatsten zal ook voor het genot de waarde bepaald moeten worden, die in het ruilverkeer daaraan moet worden toegekend. Daar de belasting in den regel per jaar wordt opgelegd, zal dus ook het genot, dat in die periode is verschaft, grondslag voor de bepaling der geldswaarde moeten zijn. Voor onroerende goederen wordt in het ruilverkeer dit genot eveneens in den regel per jaar vastgesteld onder de benaming van huur. Met betrekking tot de roerende goederen zou hier eenige moeilijkheid schuilen, maar deze is in alle belastingwetten ondervangen door dit genot vrij te laten. En dit is ook geen bezwaar, omdat als regel mag worden aangenomen, dat iemand, die eigenaar is van de roerende goederen, ook bijna steeds het genot ervan heeft. Maar met het onroerend goed is er een groot verschil. Velen, misschien wel de meesten, bewonen een gehuurd huis. Het zuiver genot is bij de laatsten op nihil te begrooten. Immers de huur die zij moeten betalen, komt overeen met hetgeen door het ruilverkeer als waarde van het genot wordt vastgesteld. Anders is het gesteld met hen, die eigenaars zijn van het door hen bewoonde huis. Tegenover de waarde van het genot, begroot volgens het ruilverkeer, staat geene uitgave voor de verkrijging.

Vroeger heb ik gezegd, dat in de tegenwoordige maatschappij met betrekking tot de opbrengst, als eigenaar daarvan wordt aangemerkt degene, die de beschikking heeft over het kapitaal, dat voor de voortbrenging heeft gediend, onverschillig of die beschikking voortvloeit uit een zakelijk dan wel een persoonlijk recht. Zoo is ook de rechthebbende op bovengenoemd genot degene, die de beschikking heeft over het goed, dat dit genot geeft, onverschillig of hij over het ‘kapitaal’ beschikt krachtens zakelijk of persoonlijk recht. Daarom komt het mij voor, dat de Hooge Raad in zijn Arresten van 11 October 1922 (B 3134) en 19 Januari 1924 (B 3635) een volkomen

juiste conclusie heeft getrokken. Hier toch is sprake van het kosteloos door den vader aan een kind afstaan van een aan den vader behoorend woonhuis en werd beslist dat de huurwaarde (het door het ruilverkeer gewaardeerde genot) behoorde tot het inkomen van het kind. Verder volgt uit de bovenstaande redeneering nog, dat om het inkomen uit genot te bepalen, moet worden nagegaan, wat de waarde van het genot is (in den regel de huurwaarde) om daarvan af te trekken hetgeen daarvoor wordt betaald (de huurprijs). Het overschot is dan inkomen, 't welk, zooals gezegd, bij de gewone huurders in den regel nihil bedraagt, doch bij huur van familieleden en onder andere gunstige omstandigheden een overschot bij den huurder kan opleveren.

Uit het voorgaande blijkt, dat de productietheorie alleen vraagt naar de *herkomst* van de vermogensvermeerdering, dit voornamelijk in tegenstelling met de theorie van Schanz (zuiver vermogensaanwas). Het onderscheid met de andere theorieën is daarin gelegen, dat zij niet vraagt of de vermogensvermeerdering al dan niet door het individu kan worden bestemd voor vertering, evenmin of de bate al dan niet voor herhaling vatbaar is, of het voordeel al of niet uit een duurzaam vloeiende bron spruit en of het reeds een van de bron onafhankelijk bestaan kan voeren: het is alleen de vraag, of het genoten voordeel het gevolg is van de maatschappelijke productie, waarbij de factor ‘arbeid’ opgevat moet worden, zooals ik in het betrekkelijk hoofdstuk heb uiteengezet, terwijl aan het kapitaal de beteekenis moet worden gegeven, dat ook genot verschaffend kapitaal daaronder is begrepen.

In 't kort samengevat zou een belastingwet dus als inkomen kunnen beschouwen, volgens de ontwikkelde productietheorie, alle gedurende een jaar verkregen vermogens vermeerdering, die het gevolg is van de factoren, die de economische productie beheerschen, daaronder begrepen de geldswaarde van het genot van het gebruiksvermogen gedurende die periode tot een bedrag, 't welk het ruilverkeer daarvoor aangeeft. Om aan de practijk te voldoen zou hiervan kunnen worden uitgezonderd de waardevermeerdering van onroerende goederen, voor zoover deze niet voor handel worden gebezigd en het genot van het roerend gebruiksvermogen. Voor zooveel mogelijk moet

van het begrip ‘opbrengst’ gebruik worden gemaakt om het gemak en omdat dit begrip in alle volkslagen is ingeworteld.

VII. Heffingstermijn.

Wanneer na lezing van het voorgaande bekend is, wat onder inkomen volgens de belastingwet behoort te worden verstaan, doet zich de vraag voor over welken termijn de voordeelen berekend moeten worden, die voor een bepaald belastingjaar in aanmerking moeten komen. Twee hoofdstroomingen, elk met verschillende modificatiën, zijn hierbij te onderkennen en wel berekening van het inkomen over het jaar, waarin de belasting moet worden betaald of berekening daarvan over een vorig jaar (náheffing). Theoretisch hebben beide vóór- en nadeelen, die wel even besproken mogen worden.

Oppervlakkig gezien zou het voor de hand liggen het inkomen te belasten in het jaar, waarin het wordt verkregen. Naarmate het inkomen aan het vermogen toevloeit, kan een gedeelte ervan worden besteed om de belastingschuld af te doen. Bij vermindering van inkomen of het geheel ophouden daarvan gedurende het loopende jaar, kan ook de belastingschuld worden verminderd of te niet gaan. Maar hoe schoon dit moge schijnen, dit alles is theorie. De Nederlandsche wet gaat van dit beginsel uit en nu is het wel de moeite waard om na te gaan, in hoever de wetgever geslaagd is dit principe werkelijkheid te doen worden.

Wanneer men het inkomen van een zeker jaar wil leeren kennen, kan dit eerst geschieden, als het jaar is geëindigd. Alle bepaling daarvan vóór den afloop van dat tijdperk is slechts vermoeden. En dit heeft de wetgever terdege begrepen, zoodat hij zich ook met een vermoeden tevreden heeft moeten stellen. Hij gaat uit van tweeërlei fictie. Eerstens stelt hij, dat de bronnen van inkomen, die op 1 Mei van het belastingjaar bestaan, het geheele jaar zullen blijven vloeien en dan evenveel zullen opbrengen als in het afgeloopen kalenderjaar. Met enkele bronnen mag de waarheid niet zoo heel ver van de fictie zijn verwijderd, met verreweg de meeste zal het vermoeden blijken in 't geheel niet op de werkelijkheid te slaan. Ten tweede wordt gezegd, dat wanneer een bron van inkomen, op 1 Mei

aanwezig, nog geen vol kalenderjaar heeft bestaan, de vermoedelijke opbrengst in het belastingjaar moet worden geschat. Ook hier zal de waarheid zeer zelden worden benaderd en misschien nimmer juist worden gevat. En bij al die onjuiste vermoedens komt nog, dat een, het vorig jaar bestaan hebbende bron die op 1 Mei is verdwenen, niet meetelt en evenmin de bronnen, die nà dien datum ontstaan.

Het gevolg van al deze vermoedens is, dat men, ik mag wel zeggen nimmer wordt aangeslagen naar het bedrag, dat volgens het beginsel van de wet grondslag moet zijn van het inkomen. De bronnentheorie is natuurlijk onafscheidelijk aan dit beginsel verbonden, want de bron is het eenige houvast, dat men bij den aanvang van het belastingjaar heeft. Ook de periodiciteit is inhaerent aan dit principe. Toen men dit met betrekking tot de opzichzelf staande werkzaamheden overboord wierp, kwam dan ook de nàheffing voor deze voordeelen in de plaats van heffing over het belastingjaar (art. 18). We zien hieruit, dat eene inkomstenbelasting niet te heffen is over het bedrag, 't welk in het belastingjaar aan inkomen wordt genoten en waar de Nederlandsche wet dit getracht heeft te doen, eene belasting wordt geheven naar eene som, die den naam draagt van inkomen, maar het niet is.

Het groote voordeel van de nàheffing ligt hierin, dat men de belasting berekenen kan over het werkelijke inkomen. Eerst nà afloop van het jaar kan men nauwkeurig nagaan, welk bedrag aan inkomen is genoten. Men heeft niet noodig te letten op nog bestaande of reeds verloren bronnen van inkomen, evenmin of voordeelen zich zullen herhalen of niet. Alles wat in een afgeloopen jaar als vermogensvermeerdering is genoten, kan nauwkeurig worden vastgesteld. Men zal bemerken, dat de productietheorie aan de naheffing grooten steun geeft. Want met deze theorie is de bronnentheorie, die een onmisbaar vereischte is voor het andere stelsel van heffing, ten eenenmale onvereenigbaar. Wel zal men voor de berekening van het inkomen moeten nagaan, welke bronnen in het afgeloopen jaar hebben bestaan en hoeveel die hebben opgeleverd, maar het feit of ze bij den aanvang van het belastingjaar nog aanwezig zijn en gedurende welken tijd ze in het afgeloopen jaar voordeelen hebben opgeleverd, doet alles niets ter zake

Het groote nadeel aan deze heffing verbonden is, dat men belasting moet betalen, nadat de bate is verkregen en niet tegelijk bij het innen daarvan, wat soms bij het ophouden of sterk verminderen van het vloeien van opbrengsten zeer storend kan werken. Nu kan men wel zeggen, dat men tijdens de inning van het inkomen dan maar geld terzijde moet leggen om daarmede later de schatkist tevreden te stellen, doch dit is theorie. Wij weten allen, dat in de practijk een ieder zijn belastingbiljet afwacht en dan eerst zint op middelen om die schuld te voldoen.

Het is wel leerzaam om te zien, welke middelen de wetgever heeft te werk gesteld om het gesignaleerde euvel tot zoo gering mogelijke afmetingen terug te brengen.

Hiervóór hebben we gezien, dat de Nederlandsche wet, steunende op het beginsel van aanslag naar het inkomen in het belastingjaar verkregen, veelal feitelijk vervalt in de nàheffing door de fictie, dat een bij den aanvang van het belastingjaar bestaande bron hetzelfde bedrag zal opleveren als in het afgeloopen kalenderjaar (als de bron gedurende dat geheele kalenderjaar heeft bestaan). Hierdoor krijgt men dus belasting te betalen over de opbrengst, die in het afgeloopen jaar is genoten en het publiek vat dit ook als zoodanig, dus als nàheffing op. Volkomen in de lijn van het gehuldigde beginsel wordt ontheffing verleend bij grootere vermindering van de opbrengst van de bron in den loop van het belastingjaar ofwel bij algeheel gemis aan opbrengst. Dit beteekent echter, gezien van het standpunt van nàheffing, dat afgezien wordt van de belasting, m.a.w. men laat een gedeelte van het inkomen onbelast.

In de Duitsche wetgeving van 1920 heeft men het stelsel van nàheffing gehuldigd. Daar heeft men op de volgende wijze getracht het geschetste nadeel te overwinnen. In den aanvang van het belastingjaar ontvangt men een aanslagbiljet berekend naar het inkomen, waarover men het vorig jaar belasting heeft moeten betalen. Dit is een voorloopige aanslag. Na afloop van het jaar wordt het inkomen, 't welk men werkelijk heeft genoten, aangegeven en de aanslag definitief vastgesteld, waarop verrekening plaats heeft, d.i. teruggave, indien de definitieve aanslag lager is dan de voorloopige, bijbetaling in

het omgekeerde geval. Deze definitieve aanslag is gelijktijdig weer de voorloopige over het volgend jaar. Alleen wanneer te voorzien is, dat de definitieve aanslag aanmerkelijk hooger zal zijn dan de voorloopige, ofwel dat de aangeslagene het omgekeerde aannemelijk maakt, kan de voorloopige aanslag afwijken van de laatstelijk vastgestelde definitieve.

We zien uit dit voorbeeld, dat de Duitsche wetgever den belastingschuldige heeft gedwongen, door een systeem van voorloopige aanslagen, om gedurende het belastingjaar gelden ter zijde te leggen om de nàheffing te kunnen verwezenlijken. Het is mij niet bekend of dit systeem in de practijk heeft voldaan en of het niet tot uitgebreide administratieve rompslomp aanleiding heeft gegeven. Theoretisch schijnt mij in elk geval de getroffen maatregel uitnemend.

Tegen het stelsel van nàheffing heeft men een ander bezwaar aangevoerd. Het brengt mede, dat nog worden aangeslagen de overledenen en zij die zich naar het buitenland hebben begeven, nadat het jaar waarover de inkomsten worden berekend, is aangevangen. Ik merk hiertegen op, dat hetzelfde het geval is bij de Nederlandsche wetgeving, indien overlijden of vertrek nà 1 Mei van 't belastingjaar plaats vinden. Moeilijkheden zijn daarbij, voor zoover mij bekend, nimmer ondervonden. Bij overlijden zijn de erfgenamen of is de boedel aansprakelijk. Bij vertrek zou men geen paspoort kunnen verstrekken, tenzij de belastingschuld is voldaan. Is nog geen aanslag vastgesteld, dan zou een voorloopig geregelde, uitkomst kunnen geven. Verder heeft men bij nàheffing het voordeel, dat ontheffingen wegens overlijden, staking van beroep en vertrek naar het buitenland, niet meer voorkomen.

Modificatie's komen bij beide genoemde systemen voor. Men wenscht om de groote fluctuatie's te voorkomen eene berekening der belasting over het gemiddelde van het inkomen over een zeker aantal aansluitende jaren (meestal 3). Bij de heffing van belasting naar het inkomen in het loopende belastingjaar zou dit de fictie slechts nog méér van de waarheid doen afwijken. Men zou dan het gemiddelde van drie fictie's krijgen. Bij naheffing is deze modificatie overbodig, omdat juist van een grooter inkomen méér en gemakkelijker betaald kan worden dan van kleinere. Immers wanneer een

zeer voordeelig jaar door twee nadeelige wordt gevolgd, zou in die nadeelige jaren ook over grootere bedragen moeten worden betaald, dus over een inkomen, dat reeds drie jaren geleden is genoten. De lessen, ontvangen bij de inning van de oorlogswinstbelasting mogen niet vergeten worden.

Beter en billijker schijnt mij de voorgestelde bepaling om gedurende een zeker aantal jaren een geleden verlies nog bij een genoten inkomen in rekening te mogen brengen. Het vermogensverlies in eenig jaar geleden, moet uit inkomen (nieuw vermogen) tot het oude peil worden opgevoerd, zoodat van vermogensvermeerdering niet eerder wordt gesproken, vóórdat dit ook werkelijk plaats vindt. De vergelijking van vermogen vindt dan niet plaats met het tijdstip van één jaar geleden, maar met b.v. 3 jaren geleden. Maar dit systeem kan alleen toegepast worden bij nàheffing en bij de productietheorie. Immers er moet hier niet met fictie's worden gewerkt maar met werkelijkheden. En we zien, dat bij heffing naar een inkomen *over* het belastingjaar alleen vermoedens in aanmerking kunnen komen, een nadeel dat bij de toepassing van alle andere theorieën dan de productietheorie of de theorie van Schanz onoverkomelijk is. Immers de andere theorieën laten groote voordeelen, die wel degelijk inkomen zijn, buiten het begrip, zoodat het feitelijk verlies minder zou kunnen zijn dan dat, berekend volgens de belastingwet en het feitelijke inkomen ook grooter dan dat, waarnaar de aanslag is berekend.

Als conclusie van dit hoofdstuk mag ik het volgende naar voren brengen. Heffing der belasting naar een inkomen over het belastingjaar is zuiver theorie en in de practijk niet uitvoerbaar. Dit te willen ontkennen en toch een belasting naar zulk een *berekend* inkomen te willen heffen, is niet het heffen van eene inkomstenbelasting, maar struisvogelpolitiek. Het daarenboven nog te willen verzachten door een gemiddelde over eenige jaren of het toelaten van aftrek van verliezen over vorige jaren, is in geen geval toelaatbaar. De éénige zuivere heffing is eene nàheffing in verband met de productietheorie, waarbij als verzachting in aanmerking *kan* komen het toelaten van aftrek van geleden verliezen over vorige jaren.

VIII. Draagkracht.

In zijn werk ‘An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations’ heeft reeds Adam Smith, de grondlegger van de Staathuishoudkunde als wetenschap, aan de belastingen o.a. den volgenden eisch gesteld:

‘The subjects of every state ought to contribute towards the support of the government, as nearly as possible, in proportion to their respective abilities, that is, in proportion to the revenue which they respectively enjoy under the protection of the state’.

In kort Nederlandsch vertaald luidt deze stelling: De belastingheffing behoort te geschieden naar draagkracht en wel in evenredigheid van het inkomen. Sedert de Fransche revolutie, nu reeds meer dan een eeuw geleden, heeft deze stelling de beschaafde wereld veroverd en wordt allerwege als klinkende leuze verkondigd. In de nieuwere tijden echter begint men de draagwijdte daarvan in te zien en bemerkt men het misbruik dat daarvan is gemaakt.

Eene groote fout, bijna steeds gemaakt, is, dat men den eisch dat de belasting naar draagkracht wordt geheven, aan iedere belasting op zich zelf stelt. Dit nu is eene dwaling, waarop niet genoeg gewezen kan worden. Het oog moet gericht zijn op het belasting*stelsel*, op alle belastingen te samen als een éénheid beschouwd. De lacunes in de ééne belasting moeten door eene andere belasting worden aangevuld. Beschouwd uit dit oogpunt kan de eisch door Adam Smith gesteld nog altijd worden aanvaard, hoewel aanvulling als gevolg van de tegenwoordige maatschappelijke verhoudingen gebiedend is. Maar hieruit volgt tevens, dat de belastingwetgever een bepaald stelsel voor oogen moet houden en dit stelsel uitwerken in verschillende belastingwetten. In Nederland is eene laatste poging daartoe gewaagd door Mr. M.W.F. Treub, wiens werkzaamheid in dezen door aftreding als Minister van Financiën is afgebroken. Sedert dien is die poging niet hervat.

Als echter één belasting, op zichzelf beschouwd, zich er toe leent om het beginsel van heffing naar draagkracht te

verwezenlijken, dan is het wel een inkomstenbelasting, omdat het object van deze heffing het inkomen is. Dit toch is een groote factor om de draagkracht te *benaderen.* Men behoort ook hier zich weder te hoeden voor een fout, die maar al te dikwijls wordt gemaakt. Men beschouwt namelijk het inkomen te veel als éénige factor, die in aanmerking komt om de draagkracht te meten. Ook hier kan er weer niet genoeg op gewezen worden, dat draagkracht een subjectieve eigenschap is, die niet alleen afhankelijk is van objectieve factoren. Deze fout wordt, ik zou bijna zeggen, algemeen gemaakt door hen, die in de vermogensbelasting eene aanvulling (Ergänzung) zien van de inkomstenbelasting. Zij toch beweren, dat geheel afgescheiden van den persoon, een inkomen uit vermogen méér draagkracht geeft dan een inkomen uit arbeid (een gefundeerd inkomen is draagkrachtiger dan een ongefundeerd inkomen). Reeds vroeger heb ik die stelling aangevallen (zie mijn opstel 'Vennootschapsbelasting' in de 'Naamlooze Vennootschap' van 15 September 1926, No. 6). Als voorbeeld stelde ik hier een ongelukkige juffrouw, blind, gebrekkig en doof, die een vermogen heeft, dat haar jaarlijks zuiver *f* 3000. - opbrengt. Voor hare verzorging zal zij een dure hulp noodig hebben, zoodat voor eigen levensonderhoud niet al te veel zal overschieten. Daarnaast stelde ik een jongmensch, ongehuwd, gezond van lijf en leden, die met zijn arbeid *f* 3000. - verdient. En dan is het antwoord, welke van beide personen het meest draagkrachtig is, niet twijfelachtig.

Mij werd tegengeworpen, dat ik hier twee ongelijksoortige gevallen heb vergeleken. Ten onrechte. Ik vergeleek een geval waar alleen van kapitaalvermogen sprake is met een geval waar alleen arbeidsvermogen aanwezig is en demonstreerde, dat door de subjectieve omstandigheden in het eerste geval de draagkracht geringer was dan in het tweede. Om het geval echter zuiver te stellen een ander voorbeeld. Neem twee personen, die elk een kapitaal bezitten van *f* 100.000. - 't welk hun *f* 5000. - kan opbrengen, terwijl beiden in de gelegenheid zijn, dat zij direct door hun arbeid *f* 5000. - kunnen verdienen. De eerste geeft door omstandigheden (b.v. luiheid) er de voorkeur aan om van de rente te leven en verder niets te doen, zoodat hij alleen een kapitaalinkomen

heeft van *f* 5000. -, hoewel hij door te werken dadelijk het dubbele zou kunnen verkrijgen. De ander wenscht zijn kapitaal in de brandkast te leggen in den vorm van bankpapier of gouden munt, omdat de omstandigheden (b.v. principes, dat rente immoreel is) hem beletten dit kapitaal productief te maken en werkt liever om zich een inkomen van *f* 5000. - te verschaffen, hoewel ook hij door belegging van zijn kapitaal dadelijk het dubbele zou kunnen verkrijgen. Hier zou ik toch de draagkracht gelijk willen stellen, hoezeer het inkomen uit verschillende ongelijksoortige bronnen voortvloeit. De fout voor het bewijs dat gefundeerd inkomen draagkrachtiger is, wordt hier duidelijk. De voorstanders van die stelling plaatsen steeds iemand met arbeidsvermogen alleen, tegenover iemand die arbeidsvermogen èn kapitaalvermogen bezit, waardoor eene onjuiste uitkomst wordt verkregen.

Draagkracht is vermogen om belasting te betalen. Alleen hieruit reeds volgt, dat het een subjectieve eigenschap is, die afhankelijk is van tal van factoren, waarvan de grootte van het inkomen wèl de voornaamste, niet de eenige is. Vooreerst doen verplichtingen, die de belastingschuldige op zich genomen heeft, hun invloed gelden. Hierdoor staat hem niet zijn geheele inkomen ter beschikking om aan het doel - vertering en besparing - te besteden. Onze belastingwet houdt in art. 19 met enkele van die verplichtingen rekening en staat toe deze van het inkomen af te trekken, alvorens de belasting wordt berekend. Verder wegen vele omstandigheden mede, zooals in enkele buitenlandsche wetgevingen is uitgewerkt. Hier wordt soms rekening gehouden met ziekte, werkzaamheid van de vrouw buiten de huishouding, soms zelfs zijn ambtenaarstractementen hooger belast (als het ware een gefundeerd arbeidsinkomen) enz. Enkele punten echter wil ik nader bespreken, de vraag of al te zeer met persoonlijke omstandigheden moet en mag rekening worden gehouden in het midden latende.

Het inkomen dient in de eerste plaats voor bevrediging van de behoeften van het individu en van de van hem afhankelijke personen. Hieruit volgt ten eerste dat rekening moet worden gehouden met het getal en de behoeften van de personen, die op het inkomen zijn aangewezen en tevens, dat het inkomen

van de personen, die als een éénheid leven, als één geheel moet worden beschouwd.

De eerste gevolgtrekking wordt meestal uitgewerkt in dien zin, dat op de belasting een zekere reductie wordt toegestaan voor het aantal kinderen van den belastingplichtige, die een zekeren ouderdom niet hebben overschreden. Dit mag niet anders worden beschouwd dan als een zeer ruwe en onnauwkeurige uitwerking van dat beginsel. In art. 38 geeft de Nederlandsche wet eene vermindering voor minderjarige eigen of aangehuwde kinderen en pleegkinderen, die niet zelf in de belasting zijn aangeslagen. De grootte van de reductie hangt verder af van het inkomen. Mag deze bepaling als een stap in de goede richting worden beschouwd, het is toch niet meer dan een bescheiden schrede. Voor de kleine inkomens, dat is dus voor hen die de lagere volksklasse vormen, is de leeftijdsgrens van 21 jaren in den regel veel te hoog. De kinderen toch beginnen op veel jeugdiger leeftijd te verdienen: 'in te brengen' zooals de volksmond dit betitelt en daaruit volgt, dat een reductie op het inkomen allerminst op zijn plaats is, nadat het tijdstip is aangebroken, waarop de kinderen niet meer tot last, of ten minste geheel tot last, van de ouders zijn. Wanneer het correctief van het 'gezinsinkomen', waarover later, wordt toegepast, zou men nog eenigszins vrede met de uitgebreide reductie kunnen hebben. Voor de hoogere inkomens is die leeftijdsgrens weer veel te laag. Hier toch komen de grootste uitgaven voor de kinderen veelal na hun 21ste levensjaar. Eene reductie, gespecificeerd naar het inkomen, niet alleen wat het bedrag betreft, doch tevens wat de leeftijdsgrens aangaat, ware beter gemotiveerd.

Een tweede bezwaar is, dat alleen met kinderen rekening wordt gehouden. Als regel mag worden aangenomen, dat het gezinshoofd is aangeslagen en dat van diens inkomen verschillende personen afhankelijk zijn. In de eerste plaats is hier te noemen de echtgenoote. De rijkswetgever houdt hiermede geene rekening. Voor de gemeentelijke inkomstenbelasting is het gebruikelijk de belastingvrije som, die van het inkomen wordt afgetrokken alvorens de belasting te berekenen, hooger te stellen voor den gehuwde dan voor den ongehuwde. Hierin ligt dus eene reductie voor de echtgenoote van den

belastingschuldige. In een enkele buitenlandsche wetgeving heeft men het beginsel tot uitdrukking trachten te brengen, door eene afzonderlijke belasting te heffen van jonggezellen.

Buiten de echtgenoote en kinderen zijn er nog andere personen, die op het inkomen van het gezinshoofd zijn aangewezen. Voor zoover op den laatste een wettelijke plicht tot onderhoud berust, komt de Nederlandsche wet door de bepaling van art. 19, lett *a*, hieraan tegemoet. Indien er alleen een moreele verplichting bestaat, of indien de wettelijk verplichte uitkeering wordt overschreden, dan kan geene vermindering worden toegestaan.

De tweede gevolgtrekking, n.l. dat het inkomen als één geheel moet worden beschouwd, is in de Nederlandsche wet zeer onvolledig uitgewerkt. Men treft hier alleen aan de bepaling, dat de bronnen van inkomen der gehuwde vrouw worden beschouwd als bronnen van inkomen van haren man, met uitzondering als er werkelijk twee gezinnen bestaan. Hier hebben we dus een gezinsbelasting, doch alleen voor de inkomens der echtgenooten. Deze bepaling is veel te eng. De Duitsche wetgeving van 1920 gaat in dezen veel verder door te bepalen, dat ook het inkomen van de kinderen gevoegd wordt bij dat van het hoofd van het gezin (met uitsluiting van arbeidsinkomen). Eveneens wordt bij dien nabuur de overlevende echtgenoot belast voor het inkomen, dat bij overlijden valt in een voortgezette gemeenschap. Hier blijkt dus het denkbeeld van gezinsinkomen verder uitgewerkt en wel op eene wijze, die meer met het rechtsgevoel overeenkomt. Naar mijne meening zou dat rechtsgevoel nog beter bevredigd worden, indien bij samenwoning van bloed- of aanverwanten in den tweeden graad in alle gevallen bijeenvoeging van het inkomen plaats vond ter berekening van de belasting. Eene bepaling samen te stellen, die de draagkracht in alle gevallen zou weergeven naar den feitelijken toestand in dezen, is niet mogelijk, maar met bovenstaand ontwerp zou toch in 't algemeen die toestand vrij wel benaderd worden.

In de nieuwere tijden heeft de Staatsbemoeiïng zich meer en meer uitgebreid. Het gevolg daarvan is geweest, dat aan de schatkist steeds hooger eischen worden gesteld en de vraag heeft doen rijzen, of de stelling van Adam Smith in al zijn

consequentie's aanvaard moet blijven. Hoe langer hoe meer wordt die vraag ontkennend beantwoord. Reeds vroeger week men van die stelling af bij heffingen, waar de vergoeding strekte tot een uitsluitend particulier belang. Die heffingen, retributie's genaamd, werden en worden voor iedere werkzaamheid van het staatsorgaan op bepaalde bedragen vastgesteld, onafhankelijk van de persoonlijke omstandigheden van het individu. Worden de werkzaamheden een enkele maal gratis verricht, dan is dit op grond van onvermogen. Ten grondslag aan deze vrijstelling ligt niet het draagkrachtsbeginsel, maar de aloude stelling: ‘waar niets is, verliest de keizer zijn recht.’ Waar méér dan eene matige vergoeding voor de staatsbemoeiïng word geëischt, gaat de retributie over in belasting. De grondslag van heffing blijft dezelfde, zoodat dan van belasting naar draagkracht niet meer kan worden gesproken (men denke aan de vroegere registratierechten, vergoeding voor pasvisa e.d.). In al deze gevallen wordt de heffing uitsluitend gemotiveerd door het belang, dat de betrokkene heeft met de staatsbemoeiïng.

De rechtsgrond hier genoemd, n.l. het belang, is ook de eenige voor de heffing van eene vermogensbelasting. Boven gaf ik reeds aan, dat deze belasting niets met draagkracht heeft uit te staan, al wil men ze over 't algemeen zien als aanvulling van de inkomstenbelasting. De vermogende heeft bij de Staatsinstellingen méér belang dan degene, die niets bezit en daarom is het billijk dat de eerste in de Staatsuitgaven méér bijdraagt dan de laatste. Over 't algemeen wil men niet gaarne dezen rechtsgrond zoo onomwonden uitgedrukt zien, want het is nog niet algemeen goed geworden, dat de stelling van Adam Smith voor den tegenwoordigen tijd niet geheel meer kan opgaan. Langzamerhand dringt dit toch echter wel door. Er gaan namelijk meer en meer stemmen op om van hen, voor wie de Staat speciaal zorgt, ook eene bepaalde belasting te heffen, die de uitgaven voor die Staatsbemoeiïng moeten dekken. Ik heb hier het oog op enkele belastingen uit de groep, die men bestempelt met den naam ‘bestemmingsheffingen.’

Het eigenaardige van deze soort belastingen bestaat hierin, dat de opbrengst bestemd is voor een bepaald doel. In het

algemeen dient de opbrengst van alle belastingen te samen om alle Staatsuitgaven in hun geheel te bestrijden. Maar bij de bestemmingsheffingen wil men slechts één soort uitgaven uit de opbrengst dekken. Nu kan men zulk eene heffing naar willekeur inrichten, daar het alleen op de *bestemming* van de opbrengst aankomt. Men kan echter de belasting ook zoodanig heffen, dat alleen degenen worden getroffen aan wie de Staatsbemoeiïng ten goede komt. Een voorbeeld van het eerste leveren de heffingen voor het leeningsfonds, voor het laatste is wel het meest typische voorbeeld de wegenbelasting. Met deze onderscheiding hangt samen de wijze van inrichting - het beginsel - van de heffing. In het eerste geval is eene heffing naar draagkracht op haar plaats. De tweede soort heffing kan ook naar het draagkrachtbeginsel worden opgelegd, doch zuiverder is het alleen het belang tot maatstaf te nemen. Bij de wegenbelasting is zooveel mogelijk het laatste beginsel toegepast, waarbij het belang is afgemeten naar de schade, die de betrekkelijke vervoermiddelen geacht worden aan den weg toe te brengen. Dit voorbeeld doet ons zien, dat in den tegenwoordigen tijd het draagkrachtbeginsel wordt doorbroken. Adam Smith kon in zijn tijd niet voorzien, dat de Staat zich ook op ander gebied zou bewegen, dan toen gebruikelijk was. Maar ook in ander opzicht is met zijne stelling gebroken n.l. dat de belasting in evenredigheid van het inkomen moet worden opgelegd.

Vooreerst laten alle inkomstenbelastingen eene zekere som voor de belasting vrij. Die som wordt algemeen het ‘bestaansminimum’ genoemd. Men gaat hierbij uit van de stelling, dat een zeker bedrag noodig is voor het allereerste onderhoud en dat de belastingwetgever eerst dan mag beginnen van het individu bijdragen te vorderen, nadat deze in staat is geweest in het allernoodigste te voorzien. Nu is dat begrip, wat ieder moet hebben om van te leven, voordat hij iets ten algemeenen nutte kan afstaan, zeer rekbaar. Dit verschilt in onderscheidene Staten en tijden nogal iets. Zelfs op verschillende plaatsen in hetzelfde land is dit zeer uiteenloopend. Over 't algemeen zal voor de eerste levensbehoeften in een stad méér noodig zijn dan ten platten lande, in een zeer beschaafd land méér dan in nog minder geciviliseerde rijken, op plaatsen met hoogen

levensstandaard méér dan in andere. Zoo is in Amerika die belastingvrije som zéér hoog. Bij de gemeenten op het platte land in Nederland is soms een vrij laag bedrag vrijgesteld.

Hier kom ik weer terug op de gezinsbelasting. Ik heb reeds gezegd in hoeverre onze Rijksbelastingwet daarmede rekening houdt en daar voor de gemeente de inkomens op dezelfde wijze worden vastgesteld, is die regeling ook hier toepasselijk. Vele plattelandsgemeenten nemen daar echter slechts noodgedwongen genoegen mede en trachten door middel van den aftrek voor het bestaansminimum eene uitbreiding te geven aan het bestaande stelsel. Dikwijls namelijk wordt voor ieder, gesplitst in gehuwden en ongehuwden, een vast bedrag voor dien aftrek vastgesteld, doch daarbij wordt bepaald, dat dit bedrag verdeeld zal worden over de gezamenlijke inkomens van broers en zusters, die in één gezin samenwonen. Wanneer dus het bestaansminimum is bepaald voor eene gemeente op *f* 800. - dan wordt, als vier broers en zusters samenwonen, op het inkomen van ieder een aftrek genoten van *f* 200. -.

Ook met het oog op de kosten van aanslag en invordering der belasting is invoering van een bestaansminimum gewenscht. Die perceptiekosten toch zouden in de meeste gevallen méér bedragen dan de heffing op die zeer kleine inkomens zou opleveren. Is dit een zuiver technische grond, ook wetenschappelijk kan het invoeren van een bestaansminimum worden gewettigd. Deze wetenschappelijke grond brengt mij van zelf op een ander probleem, n.l. dat der progressie, die de tweede helft van de stelling van Adam Smith raakt.

Adam Smith meent, ten minste het is uit zijne stelling te lezen, dat de belasting moet worden geheven in evenredigheid van het inkomen. Afgezien van het bestaansminimum meenen de meeste economen, dat de belasting progressief moet zijn. Ik mag gerust aannemen, dat dit beginsel wel door iedereen wordt aanvaard. Mr. Pierson rechtvaardigt het door zijne offertheorie. Deze leer verkondigt, dat voor ieder burger de belasting zooveel mogelijk een gelijk offer moet beteekenen. Wanneer iemand met een inkomen van *f* 1000. -, aan belasting *f* 1. - moet betalen, dan zal dit voor hem grooter offer beteekenen dan de betaling van *f* 2. - voor iemand, die

f 2000. - inkomen geniet. Om dus de leer practisch te kunnen toepassen zal de schaal van heffing niet evenredig mogen zijn, doch steeds hooger moeten worden, naarmate het inkomen stijgt.

Ook door toepassing van de wet op de afnemende nuttigheid komt men tot dezelfde conclusie. Deze wet leert, dat bij toename van de hoeveelheid de nuttigheid van de later toegevoegde eenheden daalt in vergelijking met de vorige. Bij grootere inkomens is derhalve de nuttigheid van de laatste eenheden geringer dan bij de kleinere inkomens. De eerste kunnen derhalve gemakkelijker eene grootere bijdrage in mindering van het inkomen aan de schatkist afstaan.

Men zij echter voorzichtig met de toepassing van de wet op de afnemende nuttigheid. Die wet toch gaat niet altijd door. Liever zou ik zeggen, dat die wet een halve waarheid verkondigt. Ik zal dit nader uiteenzetten, ook met het oog op de rechtvaardiging van het bestaansminimum, waarover ik boven reeds sprak.

Om de wet op de afnemende nuttigheid aan te toonen, voert Mr. Pierson in zijn bekend werk over de staathuishoudkunde het volgende voorbeeld aan. Wanneer iemand de beschikking heeft over een zekere hoeveelheid water, b.v. 6 Liter per dag en daarmede al zijn behoeften aan water kan bevredigen, dan zal hij, als hem maar 5 Liter ter beschikking worden gesteld, het allereerst nalaten water te gebruiken voor die behoefte, die het minst noodzakelijk wordt geacht. Hij zal b.v. nalaten zijne bloemen dagelijks te begieten, waardoor hij voldoende overhoudt om de nog resteerende behoeften te bevredigen. Wordt hem nog een liter per dag onthouden, zoo zal hij een ander gebruik nalaten, dat méér bevrediging vereischte dan het begieten van bloemen, doch minder dan de andere behoeften, waarvoor 4 Liter noodig zijn. Zoo voortgaande krijgen we een reeks van de behoeften, waarvan de voorgaande meer dringend is dan de volgende.

Tot zoover kan ik met de redeneering meegaan. Er zal een oogenblik aanbreken, waar het minder verstrekken van water de noodzakelijke behoeften (dit zijn die, zonder welke het individu het niet kan stellen zonder ten gronde te gaan of ten minste zijn waarde als arbeidend mensch in te boeten) onbevredigd laat. Wat gebeurt er dan?

Laat mij het voorbeeld omkeeren. Iemand heeft tot zijn beschikking *f* 1. - per week om van te leven. Hij zal misschien in het leven kunnen blijven, maar hoe! Tot werken zal hij niet in staat zijn, wellicht kan hij niet meer dan blijven liggen. Geef hem nu *f* 2. - per week en hij komt zoover, dat hij kan staan. De derde gulden zal hem veroorloven te gaan loopen en voortgaande komt er een oogenblik, dat hij als mensch weder in staat is te werken en nuttig te zijn in de maatschappij. Geeft men hem méér, dan zal dat meerdere de wet van de afnemende nuttigheid volgen. De eerste hoeveelheden echter gaven telkens méér nut.

Een ander voorbeeld. Iemand heeft 1000 M^2. woesten grond en wil die ontginnen. Brengt hij één eenheid mest aan, b.v. van ééne koe, dan kan hij daarmede 10 M^2. vruchtbaar maken en daarvan de vruchten trekken. Bij het aanbrengen van een volgende eenheid, kan hij 20 M^2. ontginnen. Die 20 M^2. zullen hem echter méér vruchten opleveren dan 2 × 10 M^2., terwijl hij daarvoor ook niet de dubbele hoeveelheid arbeid behoeft te verrichten. Immers de vruchten aan den kant groeien niet zoo goed als in het midden, terwijl wat de arbeid betreft, hij met heen en weer loopen naar zijne woning niet méér tijd vermorst met de bebouwing van 20 M^2. dan met 10 M^2. Zoo door redeneerende komt men tot de conclusie, dat de 100ste toegevoegde eenheid de maximum hoeveelheid nut oplevert. Voegt men méér toe, dan gaat weer de wet op de afnemende nuttigheid op.

Uit het vorenstaande blijkt, dat bij toevoeging van eenheden aan een hoeveelheid de nuttigheid per eenheid stijgt tot een bepaald punt en dat bij verdere toevoeging die nuttigheid weder afneemt. Het beste laat het zich demonstreeren door de onderstaande grafische voorstelling:

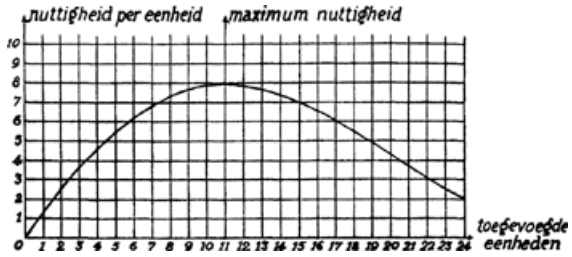

De nuttigheid blijkt dus op een zeker punt zijn maximum te hebben bereikt. Toegepast op het inkomen kan men dus zeggen, dat er een zeker punt bestaat, waarop het inkomen zijn grootste nut zal opleveren. Iets daarvan af te nemen ten bate van de schatkist vóórdat dit punt is bereikt, is niet geoorloofd. Eerst bij het overshrijden van dit punt kan van belasting sprake zijn. De groote moeilijkheid nu schuilt hierin om dit punt met zekerheid vast te stellen, want dit punt is juist het bestaansminimum. Al naar mate de behoeften van den mensch grooter worden, zal dit punt hooger komen te liggen. En wat onder een 'menschwaardig' bestaan moet worden begrepen is iets, waarover volstrekt geen eenstemmigheid heerscht. De levensduurte zal daarop van grooten invloed zijn en al de invloeden, die ik hiervoor reeds heb vermeld. In elk geval zal de wetgever voorzichtig handelen het bestaansminimum zoo hoog te bepalen, dat reeds het hoogtepunt van de lijn in de grafische voorstelling min of meer is overschreden.

L.A. Alting Mees.
Nijmegen.

De bevisscheng der Noordzee

De vischrijkheid van een water wordt beheerscht door drie factoren: de mate van voortplanting der daarin voorkomende vischsoorten, de hoeveelheid voedsel, welke voor die vischsoorten in het water beschikbaar is en het optreden van ziekten en vijanden.

De mate, waarin een vischsoort zich voortplant, is afhankelijk van haar vruchtbaarheid, van natuurlijke omstandigheden, als temperatuur en zoutgehalte van het water, en van het aantal voortplanters. De beschikbare hoeveelheid voedsel bepaalt de uiterste grens van de talrijkheid van een vischsoort. Hoe gunstig de voortplanting ook verloopt, hoe weinig de vischsoort ook door ziekte of vijanden geteisterd mag zijn, meer individuen dan waarvoor voldoende voedsel aanwezig is, kunnen niet bestaan. Minder natuurlijk wel, wanneer b.v. de voortplanting - of 'teelt', zooals de visscherij-technische term luidt - mislukt is, of de vischsoort gedecimeerd werd door ziekte of de vervolging, waaraan zij van de zijde harer vijanden bloot stond.

Tot de vijanden der visschen behooren ook de visschers. Met hun vischtuigen richten dezen dikwijls onder een vischsoort grooter verwoestingen aan, dan alle andere vijanden tezamen.

Hun doel is, voor een zoo groot mogelijke waarde aan visch aan het water te onttrekken. In hoeverre zij daarin slagen, is, behalve van wisselende invloeden als de weersgesteldheid, tendeele afhankelijk van het vermogen hunner vangmiddelen en voor een ander deel van de samenstelling der vischbevolking van hun vischwater. Met hetzelfde vischtuig en onder overigens gelijke omstandigheden zullen zij in doorsnêê meer

visch kunnen vangen, wanneer het water meer visch bevat en zal hun vangst voor een grooter deel uit visch van hooger waarde kunnen bestaan, wanneer een grooter deel van den vischstapel door visch van hoogere waarde gevormd wordt. Welke vischsoorten het water bevat en hoeveel visch van elke soort, is dus voor hun bedrijf een factor van groot gewicht.

Evenals elk ander wezen gebruikt de visch een deel van het opgenomen voedsel, om te groeien. Dit deel is evenwel niet op elken leeftijd gelijk; na zekeren leeftijd vermindert de groei en ten slotte houdt hij bijna geheel op, m.a.w. wordt het gebruikte voedsel voor een gering deel of nagenoeg niet in vleesch omgezet. Visschen in dat stadium zijn uit het oogpunt van den visscher dure kostgangers: zij vreten veel, maar produceeren geen of weinig vleesch. Waren zij er niet, dan zou het door hen gebruikte voedsel aan andere visschen ten goede komen, die een grooter deel daarvan in vleesch omzetten, dan zou dus de totale vleeschproductie grooter zijn en in denzelfden tijd meer daarvan aan het water onttrokken kunnen worden. De productie van vischvleesch zal derhalve geregeld grooter zijn, er zal op den duur meer gevangen worden, indien er minder oude, d.i. veel-vretende en niet of langzaam groeiende visschen in het water zijn.

Er is echter meer. Vindt een visch volop voedsel, dan groeit hij sneller, dan wanneer zijn voedsel schaarsch is. Zijn er veel voedselconcurrenten, dan is er voor elk maar weinig voedsel beschikbaar, dan groeien de visschen langzaam. Het kan daarom voorkomen, dat het kleiner aantal visschen in hetzelfde tijdsverloop een grootere hoeveelheid vleesch voortbrengt, dan een grooter aantal en het kan dus in het belang van de visscherij zijn, dat een deel der visch, ook der jongere generaties, wordt weggevangen.

De vakkundige exploitant van een binnenvischwater is zich dit alles zeer goed bewust. Hij vischt zijn water geregeld af, om te zorgen, dat het niet overbevolkt wordt en vooral, dat er behoudens het noodige aantal voortplanters, zoo weinig mogelijk visch in blijft, die weinig of niet meer groeit. Hij gaat zelfs nog verder en poogt de bevolking van zijn vischwater zoodanig te regelen, dat een zoo groot mogelijk deel uit snelgroeiende of dure vischsoorten bestaat, m.a.w. uit vischsoor-

ten, die hem voor zijn visscherij het meest profijt beloven te geven.

Dit klinkt intusschen eenvoudiger, dan het is. Visschen in hun element toch onttrekken zich grootendeels aan het menschelijk oog. Hoeveel er zijn en hoeveel van elke soort en van elken leeftijd, hoeveel er geboren worden en hoeveel er sterven, wat er verder met hen gebeurt, of hun aantal toe- of afneemt, en hoe snel zij groeien, dit alles kan men niet zien. Hoogstens kan men daaromtrent gevolgtrekkingen maken uit de vangsten, welke men doet en dan nog alleen met wat meer stelligheid, wanneer men een groot aantal vangsten heeft waargenomen, wanneer men daarvan dus een statistiek heeft gemaakt.[1)]

De waarnemingen moeten bovendien door deskundigen geschieden, de onderscheiding van rassen en de vaststelling van de groei-snelheid b.v. door wetenschappelijk geschoolde lieden. Ook is voor de verbetering van den vischstand speciale kennis omtrent het leven der visschen en een geregeld onderzoek naar de resultaten der genomen maatregelen meestal onontbeerlijk.

Al kan de exploitant van een vischwater nooit alle omstandigheden beheerschen, waarvan de vischstand in dat water afhankelijk is, wanneer het afgesloten is, kan hij daarop toch een grooten invloed hebben. Uiteraard wordt die invloed geringer, wanneer het water in gemeenschap staat met andere wateren, hetgeen hier te lande in den regel het geval is. Immers daar de visch zich dan vrij van het eene water naar het andere kan bewegen, is de vischbevolking van zijn water in dat geval ook afhankelijk van handelingen van de exploitanten der wateren, waarmede dit in gemeenschap staat.

Heel wat moeilijker is het echter, om te geraken tot een rationeele bevissching der internationale zeeën. In de eerste plaats mag iedereen daarin vrij visschen en is het aantal personen, dat van die gelegenheid gebruik maakt zeer groot. Ieder hunner weet, dat hetgeen hij alleen zelf doet of nalaat, geen of weinig invloed op den vischstand kan hebben en hem persoonlijk dus uit dien hoofde geen voor- of nadeel zal be-

1) Zie in verband hiermede mijn artikel over ‘Visscherijbeheer en visscherijstatistiek’ in het nummer van Juli 1921 van dit tijdschrift.

rokkenen; vrijwillige samenwerking voor gemeenschappelijke maatregelen zou, zelfs al zouden alle belanghebbenden de wenschelijkheid daarvan inzien, bezwaarlijk praktisch tot stand te brengen zijn, omdat zij te talrijk en bovendien van verschillende nationaliteit zijn en hun belangen te sterk uiteen loopen. Alleen de overheid zou dus de uitoefening der zeevisscherij zoodanig kunnen regelen, dat de zee als vischwater op rationeele wijze zou worden geëxploiteerd, doch dan moet daarvoor overeenstemming worden verkregen tusschen alle staten, welker onderdanen aan die visscherij deelnemen.

Eerst moet echter vaststaan, hoe de vischstand in de zee is, door welke factoren hij wordt beheerscht en in hoeverre hij door de visscherij beïnvloed wordt.

Uit het voorafgaande volgt reeds, dat de visscherij lang niet altijd een ongunstigen invloed op de productiviteit van een vischsoort behoeft te hebben. Zij kan deze immers zelfs bevorderen, b.v. doordat zij de veel-vretende en weinig of nietgroeiende oude visschen wegvangt. Dit is o.a. in de Noordzee geschied, waarin aanvankelijk de toestand geweest is als in de betrekkelijk weinig bevischte Barentszee en IJslandsche wateren: een overvloed van oude en zeer oude visschen en betrekkelijk weinige en slecht-groeiende jonge visschen, dus een geringe jaarlijksche vischvleesch-productie. Dat behoort echter reeds lang tot het verleden; de visscherij in de Noordzee is thans zoo intensief, dat de invloed van een goed broedjaar slechts duidelijk waarneembaar is aan de vangsten van de kleinere visschen, maar weinig of zelfs nagenoeg niet tot een verruiming der vangsten van de grootere exemplaren leidt; voordat zulk een talrijke jaargang groot is geworden, heeft zij door de intensieve wijze, waarop men er jacht op heeft gemaakt, reeds opgehouden talrijk te zijn. Ook zal b.v. de treilvisscherij in haar tegenwoordigen omvang voor verschillende vischsoorten niet dezelfde gevolgen hebben, omdat de in den aanhef van dit artikel vermelde omstandigheden, welke haar leven beheerschen, en hun levenswijze voor visschen van verschillende soort verschillen. Terwijl die treilvisscherij vernietigend werkt op den scholstand, zal zij b.v. de soorten kabeljauw en haring geen kwaad doen.

De toestand der vischbevolking van een zee, de omstandigheden, waardoor deze beheerscht wordt en de invloed van de visscherij op de verschillende vischsoorten, waaruit die bevolking bestaat, kan alleen door onderzoek worden vastgesteld.

Dit onderzoek, hetwelk grootendeels een wetenschappelijk karakter moet dragen, is, in verband met de groote uitgestrekt heid van het terrein, zeer omvangrijk, langdurig en kostbaar. Zouden alle betrokken staten zich elk op zichzelf met dit onderzoek in zijn vollen omvang bezighouden, dan zou allicht in verschillende landen hetzelfde werk gedaan worden en dus noodelooze arbeid worden verricht. Het ligt daarom in de rede, dat de verschillende staten het werk onderling trachten te verdeelen.

Het orgaan voor deze regeling van het onderzoek is de Permanente Internationale Raad voor het onderzoek der zee, waarbij ook ons land is aangesloten. Deze Raad houdt geregeld bijeenkomsten, waarin de uitkomsten van de onderzoekingen, door de wetenschappelijke diensten in de aangesloten landen verricht, besproken en naar aanleiding daarvan conclusies genomen worden en waarin men een werkprogram voor de toekomst opstelt.

Bij de organisatie van het internationale onderzoek en het begin van den gemeenschappelijken arbeid in 1902 stelde de Internationale Raad onmiddellijk vast, dat de overbevissching der Noordzee, in het bijzonder met betrekking tot de schol, een der belangrijkste vraagstukken was, waarmede men zich had bezig te houden, en stelde hij ter bestudeering van dat probleem een bijzondere commissie in onder voorzitterschap van dr. Garstang. Die Commissie ging dadelijk aan den arbeid en wel in de eerste plaats door het instellen van onderzoekingen omtrent de algemeene biologie van de schol en vooral omtrent de dichtheid der scholbevolking van de verschillende gedeelten der Noordzee, de lengten, welke de schollen daar bereikten, hun ouderdom en hun geslacht. Aanvankelijk vond het onderzoek plaats met behulp van onderzoekingsvaartuigen, door het loslaten van gemerkte schollen, teneinde de bewegingen der schol na te gaan, en door in het laboratorium den leeftijd van schollen te bepalen. Later, in 1905, deed de Raad een beroep op de medewerking der aangesloten landen

voor de samenstelling van vangststatistieken, welke antwoord zouden geven op voor het onderzoek belangrijke vragen.

Als resultaat van de ingestelde onderzoekingen bereikten het bestuur van den Raad in zijn vergadering van Juni 1907 twee rapporten, een van een speciale commissie, bestaande uit de heeren Petersen, Garstang en Kyle[1)], en een van de Duitschers Heincke en Henking[2)], in welke een eerste poging werd gedaan, om de invoering van een wettelijk vastgestelde minimum-maat voor de schol van de Noordzee en het Kattegat (d.w.z. het verbod van aanvoer van kleine schol) in overweging te geven en de doorvoerbaarheid en de aanvankelijke schade en het latere nut voor de visscherij van zulk een maatregel in het licht te stellen.

Naar aanleiding hiervan nam de Raad in zijn vergadering welke in 1907 te Londen plaats vond, het volgende besluit:

'Bij de samenstelling van het rapport over de werkzaamheden in de jaren 1902-1907 zal het bestuur in het bijzonder de vraag onder het oog zien, of het gewenscht is, de vangst van ondermaatsche visch tegen te gaan.

Daarbij moet ieder land, dat belang heeft bij de scholvisscherij, de volgende vragen beantwoorden.

1e. Kunnen de met het treilnet gevangen kleine schollen weer levend overboord gezet worden en zou dit ook geschieden bij de wijze van werken, die bij de treilvisschers gebruikelijk is.
2e. Zou een minimum-maat het voor de visschers niet loonend maken, om op vischgronden te visschen, waar visschen beneden die maat in de grootste hoeveelheden voorkomen, en hoe groot zou die maat moeten zijn?
3e. Indien de visschers door de invoering van een minimummaat van zulke gronden verdreven zouden worden, zou het dan loonend blijven, om niettegenstaande de invoering van zulk een minimum-maat op andere plaatsen te visschen.'

In de vergadering van den Raad van 1908 gaf het bestuur als zijn meening te kennen, dat de zaak nog niet voldoende voorbereid was en verzocht het daarom, dat alle betrokken landen daarover een rapport zouden indienen. Dit rapport

1) Overzicht van den tegenwoordigen stand van onze kennis betreffende de schol en de scholvisscherij.
2) Ueber Schollen und Schollenfischerei in der Südöstlichen Nordsee.

zou uiterlijk 1 Februari 1909 moeten zijn ingezonden. Het duurde echter tot Augustus 1911, alvorens men in alle landen daarmede gereed was.

Naar aanleiding van de ingestelde onderzoekingen kwam de Raad hierop in 1913 tot de conclusie, dat de meest doeltreffende oplossing van het scholvraagstuk zou zijn de sluiting voor de treilvisscherij van bepaalde gedeelten der Noordzee, waar de jonge schol in hoofdzaak voorkomt. Zij achtte deze oplossing echter niet voor uitvoering vatbaar en beval daarom aan, internationaal vast te stellen een minimum-maat, welke schol zou moeten hebben, om te mogen worden aangevoerd. Voorloopig zou deze maat zijn 22 c.M. tusschen 1 April en 30 September en 20 c.M. gedurende het overige deel des jaars. Men rekende er daarbij op, dat de visscherij de plaatsen, waar de ondermaatsche schol in hoofdzaak wordt aangetroffen, zou mijden, omdat het visschen daar niet loonend genoeg meer zou zijn, en dat een deel der kleine schol, die na gevangen te zijn, overboord geworpen werd, in leven zou blijven.

De Deensche Regeering noodigde vervolgens de bij de Noordzee-visscherij betrokken staten uit, met haar in overleg te treden voor het sluiten van een conventie, die het beschermen van kleine schol in de Noordzee en het Skagerak op de door den Raad aanbevolen wijze ten doel zou hebben. De oorlog onderbrak evenwel de onderhandelingen en toen deze daarna hervat werden, hadden zich nieuwe feiten voorgedaan, welke een verandering brachten in de inzichten. Tengevolge van de krijgsbedrijven ter zee was n.l. de bevissching der Noordzee tijdens den oorlog ten zeerste beperkt: de vaartuigen der oorlogvoerenden konden er nagenoeg niet aan deelnemen en de toegang tot de ondiepe wateren, waarin de jonge schol bij voorkeur verblijft, zooals de Duitsche bocht, was door mijnenvelden versperd. Het lag voor de hand, in deze sterk verminderde bevissching de voornaamste oorzaak te zien van de toeneming der vangsten in de Noordzee, welke tijdens den oorlog en gedurende eenige jaren daarna viel op te merken.

De Engelsche 1e klasse stoomtreilers vingen b.v. in 1919 en 1920 gemiddeld per reisdag 4,5 en 3,4 cwts schol in de Noordzee, terwijl dit gemiddelde in de jaren 1906-1913 varieerde tusschen 2,1 en 2,6 cwts. Vooral de vangst der schol van groo-

tere afmeting was toegenomen: respectievelijk 37,8% en 41% der aangevoerde schol bestond in 1919 en 1920 uit groote en 54,3% en 37,6% uit middelschol, terwijl in het tijdvak 1906-1913 slechts 23,5% uit groote en 28,9% uit middelschol bestond.[1)]

Niet alleen werd er dus meer schol gevangen, maar een veel grooter deel bestond ook uit grootere meerwaardige exemplaren. Dit verschijnsel schreef men voornamelijk toe aan den invloed van de sluiting der vischgronden, waar de jonge schol voornamelijk voorkomt, door de oorlogsmaatregelen en daardoor kwam men meer onder den indruk van het nut, dat een overeenkomst tusschen de belanghebbende staten, om de treilvisscherij op die gronden te verbieden, voor de scholvangst zou kunnen hebben.

In de vergadering van den Internationalen Raad, welke in Maart 1920 te Londen plaats vond, bleek men algemeen van oordeel te zijn:

1e. dat het noodzakelijk was, in verband met den grooten invloed, dien de oorlog op de vischstapel in de Noordzee had gehad, zoo nauwkeurig mogelijk na te gaan, welke toestanden op de Noordzee-vischgronden heerschten;
2e. dat de beschikbare gegevens er op wezen, dat de sluiting van bepaalde gedeelten der Noordzee voor stoomtreilers en grootere motorschepen van voordeel zou zijn voor de visscherij.
3e. dat, waar het vraagstuk der gesloten gedeelten nader onder de oogen diende te worden gezien en verdere onderzoekingen in het bijzonder met het oog hierop dienden te worden ondernomen, ook de conclusies van de schollen-commissie van 1913 met betrekking tot het vaststellen van minimummaten opnieuw behoorden te worden overwogen.

Naar aanleiding van het nadere onderzoek, hetwelk dientengevolge werd ingesteld, sprak de Raad in 1922 als zijn meening uit:

1e. dat het verbod, om gedurende bepaalde tijden van het

1) Report on the English Plaice Investigations in the North Sea, during the years 1921-1923 by J.O. Borley, O.B.E.M.A., deputy director of Fisheries Investigations and D.E. Thursby Pelham, Fisheries Laboratory, Lowestoft, Fishery Investigations Series II, Vol. VII, No. 6, 1924, uitgegeven door het Britsche Ministerie van Landbouw en Visscherijen, blz. 11 en 13.

jaar of het geheele jaar met stoomtreilers en motorvaartuigen van meer dan 50 P.K. in bepaalde gebieden langs de Oostelijke en Zuidelijke kusten van de Noordzee te visschen, het meest werkzame middel is voor de bescherming der scholvisscherijen;

2e dat deze gebieden zouden moeten zijn:

a. een strook, welke zich van 52° tot 56° N.B. langs de kust van Nederland en Denemarken uitstrekt en wel van den vasten wal tot waar het water een diepte van 22 meter (12 vadem) bereikt, in welke strook de visscherij door genoemde vaartuigen gedurende het geheele jaar zou zijn verboden.

b. een aangrenzende strook, die zich van de breedte van Helgoland tot 56° N.B. uitstrekt en wel tot waar het water een diepte van 27 meter (15 vadem) heeft, welke strook gedurende het geheele jaar, behalve in de maanden April tot Juni (met het oog op de vangst van schelvisch en kabeljauw) voor de visscherij met die vaartuigen gesloten zou zijn.

De bedoeling was, dat de sluiting voorloopig slechts voor 3 jaar zou gelden. In dien tijd zou het resultaat daarvan worden nagegaan, om op grond daarvan na afloop van de 3 jaar te beslissen, of de sluiting verlengd moest worden en welke maatregel anders genomen diende te worden.

Aanbevolen werd bovendien de overplanting van schol van plaatsen, waar zij door gebrek aan voedsel langzaam groeit, naar plaatsen, waar het voedsel overvloediger, de groei daardoor sneller is, b.v. naar de Doggersbank.

Van 27 tot 29 Maart 1925 kwamen deskundigen, afgevaardigd door de verschillende belanghebbende landen - en daaronder dus ook Duitschland, dat op de conferenties van den Internationalen Raad na den oorlog niet vertegenwoordigd was geweest - te Amsterdam bijeen, teneinde het vraagstuk nogmaals onder het oog te zien. Het resultaat was, dat zij zich in hoofdzaken met de aanbevelingen van den Raad vereenigden en daarbij zich verklaarden voor een verbod in de betrokken landen van aanvoer van schol beneden een bepaalde maat door zeiltreilers en kleine motortreilers.

Een internationale conferentie zou nu bijeengeroepen worden voor het vaststellen van een conventie, waarin de aanbevolen sluiting zou worden geregeld. In de vergadering van

den Internationalen Raad, welke in September van het vorige jaar plaats vond, kwam echter een rapport van de Britsche gedelegeerden in, waarin dezen mededeelden, dat Engeland zich gedrongen gevoelde, in overweging te geven, dat de voorstellen van den Raad, strekkende, om een gedeelte van de Noordzee voor de treilvisscherij met de genoemde schepen te sluiten, ingetrokken zouden worden.

Hiervoor werden de volgende redenen opgegeven:

1e. Voor de voorstellen zou, zelfs indien deze gewijzigd werden, niet de medewerking verkregen kunnen worden van de Britsche visscherij, welke een grooter aantal stoomtreilers in de Noordzee in bedrijf heeft, dan die van eenig ander land.

2e. De regeering was niet bereid, tegen den zin van het visscherijbedrijf maatregelen door te zetten, waarvan dit bedrijf het nut en de wenschelijkheid ontkende en waartegen het in beginsel sterk gekant was.

3e. Het zou, gezien een dergelijke tegenkanting in ieder geval onmogelijk zijn, van het parlement de noodige medewerking te krijgen voor de wetgevende maatregelen, welke voor de doorvoering van het plan noodig zouden zijn.

4e. Zelfs indien algemeen medewerking verleend zou worden, zou het noodig zijn, een groote en onregelmatig gevormde zee-oppervlakte, waar slecht zicht het vaststellen van de plaatsen, waar gevischt wordt, zeer zou bemoeielijken, aan een geregeld politie-toezicht te onderwerpen. Dit zou groote kosten met zich mede brengen; die kosten zouden zoo groot zijn, dat de uitvoering van het plan er onmogelijk door zou worden, indien de visschers niet zouden medewerken. Bij de admiraliteit, die met het toezicht op de naleving van de internationale visscherij overeenkomsten op zee belast is, bestond hieromtrent geen twijfel.

Opmerkelijk was, dat van te voren ook in Britsche wetenschappelijke kringen een kentering in de opvattingen viel op te merken en wel vooral bij mannen, als Dr. Garstang en H.M. Kyle Dr. Sc, die vroeger in het bijzonder op den voorgrond waren getreden bij het zoeken naar middelen tot behoud van den scholstand in de Noordzee.

Hun betoog kwam in hoofdzaak op het volgende neer: De

staking of liever aanzienlijke inkrimping der visscherij in de Noordzee gedurende den oorlog had een sterke toeneming van het aantal oude visschen, d.i. der veel-vretende en weinig groeiende voedsel-concurrenten der jonge visschen, ten gevolge; de jonge schol werd tot een zeer smalle kuststrook teruggedrongen, want daarbuiten was voor haar geen voedsel. Daardoor ontstond voor de jonge visschen voedselgebrek, stierf een deel hunner den hongerdood en groeiden de overigen veel langzamer. Er ontstond in de Noordzee dus dezelfde voor de visscherij ongunstige toestand, als in een nog weinig of niet bevischte zee: de voorraad oude visschen werd betrekkelijk groot, het aantal kleine visschen verhoudingsgewijze klein en deze laatsten groeiden slecht; m.a.w. de jaarlijksche vleesch-productie der Noordzee verminderde. Toen na den oorlog de treilvisscherij weer normaal werd uitgeoefend, werden er zooveel oude visschen weggevangen, dat allengs de vroegere verhouding tusschen het aantal oude en jonge visschen in de Noordzee terug keerde. De groei der jonge visschen werd weer sneller en de vleeschproductie der Noordzee nam toe. De treilvisscherij oefende dus een heilzamen invloed uit; zij ving de overtollige oude visschen weg en dunde de jonge visschen uit.

Het gevolg was, dat er later wel is waar minder groote visschen gevangen werden, doch die geringere vangst werd goedgemaakt door de grootere vangst van kleine visschen. Er was dus geen reden de treilvisscherij te gaan beperken.

Wallace en andere onderzoekers[1)] hebben inderdaad in 1920 geconstateerd, dat de schol veel langzamer was gegroeid dan vóór den oorlog en in 1922 de groei weer sneller werd. Fr. Heincke en Ad. Bückmann stelden na den oorlog eveneens vast, dat in het Duitsche gedeelte der Noordzee, de jonge schollen langzamer gegroeid waren, dan vóór den oorlog het geval was gebleken.[2)] De grootere visschen maakten na 1920

1) 'The Plaice Fishery and the war.' Fishery Investigations Serie II, Vol. V No. 3, 1923, uitgeg. door het Britsche Ministerie van Landbouw en Visscherijen en A.C. Johansen and Kirstine Smith*:* 'Investigations as to the effect of the restriction on fishing during the war on the Plaice of the Eastern North Sea. Meddelelser fra Kommissionen for Havunderögelser. Serie Fiskeri. Bind V, No. 9.

2) Die Ueberbefischung der Nordsee und die Wirkungen der Kriegsschonzeit auf ihren Schollenbestand, 'Der Fischerbote' 1922, No. 14 en 1926 No. 3.

ook niet meer zulk een groot deel van de vangsten uit; het percentage groote en middelschol in de Britsche aanvoeren verminderde blijkens het boven geciteerde rapport van Borley en Thursby-Pelham tot respectievelijk 26, 1% en 46, 7% in 1921, 18, 7% en 38, 2% in 1922 en 14, 3% en 27, 1% in 1923.

Terecht wordt in dit rapport (blz. 88 en 91) echter opgemerkt, dat al moge voor het uitdunnen van zeer jonge schol, b.v. gedurende de twee eerste levensjaren, veel te zeggen zijn, het uit biologisch oogpunt niet te rechtvaardigen is, de schollen te laten meevreten van het in de zee aanwezige scholvoedsel, totdat zij net marktwaardig zullen gaan worden en ze daarna te vernietigen. Daarom achtten de rapporteurs de sluiting voor stoomtreilers en groote motortreilers van de gedeelten der Noordzee, waar vooral schol van 20 tot 24 c.M. lengte voorkomt, gewenscht en moesten alleen de kustvisschers daar toegelaten worden ter wille van het noodzakelijke uitdunnen der te overvloedige schol.

Zou er jaarlijks een grootere gewichtshoeveelheid schol aan de zee onttrokken worden, dan deze, de beperktheid der voor deze visch beschikbare hoeveelheid voedsel in aanmerking nemende, jaarlijks in het gunstigste geval kan produceeren, dan is het duidelijk, dat dit alleen mogelijk zou zijn door aantasting van den scholstand, van het kapitaal, waarvan die jaarlijksche productie de rente vormt. In zulk een geval heeft er overbevissching plaats en zal men met dezelfde middelen voortdurend kleinere vangsten verkrijgen of krachtiger middelen moeten aanwenden om de vangsten op hetzelfde peil te houden.

Volgens de voorstanders van maatregelen tot behoud van den scholstand nu bestond deze toestand reeds vóór den oorlog en zou hij na het kortstondige herstel tengevolge van den oorlog spoedig weer intreden, indien niet tijdig iets daartegen gedaan werd. Trouwens de Britsche Regeering heeft geenszins de wenschelijkheid daarvan ontkend; zij had alleen bezwaar tegen de wijze, waarop men het doel wilde nastreven. Zij vroeg dan ook aan den Internationalen Raad, te willen overwegen, of geen andere maatregelen in het belang van de scholvisscherij genomen konden worden.

Hoe dit echter ook zij, vast staat, de eerste poging, om tot

een internationale regeling van de bevissching der Noordzee te geraken, na een 25-jarige voorbereiding jammerlijk mislukt is, waaruit wel duidelijk blijkt, hoe moeilijk het is, om te dien aanzien tot eenstemmigheid te geraken.

Inmiddels waren na den oorlog de treilvischvangsten in de Noordzee hoe langer hoe meer achteruit gegaan, voor onze stoomtreilers b.v. gemiddeld per reisdag van 2216 K.G. in 1919 tot 1854 K.G. in 1920, 1238 K.G. in 1921, 968 K.G. in 1922, 763 K.G. in 1923 en 741 K.G. in 1924 dus tot beneden het vangstgemiddelde van 1913, hetwelk 790 K.G. bedroeg, voor de Britsche eerste-klasse stoomtreilers per reisdag van 25,4 cwts in 1920 tot 22,6 cwts in 1921 en 19,4 cwts in 1922.

De uitkomsten van het stoomtreilvisscherijbedrijf werden daardoor natuurlijk zeer ongunstig beinvloed. De Britsche reeders gingen in verband hiermede meer dan te voren hun stoomtreilers naar andere, vischrijker wateren, zooals die bij IJsland en de Witte Zee, zenden. Terwijl dan ook blijkens de Britsche statistiek[1)] in de jaren 1910-1913 ongeveer 43% der aangevoerde visch van de soorten, welke met het treilnet bemachtigd plegen te worden (zoogen. ‘demersal fish’) in de Noordzee gevangen werd, was dit in 1924 en 1925 respectievelijk met slechts 33% en 36% het geval.

Een andere maatregel was de invoering van meer doeltreffende vischmethoden: in het bijzonder van het systeem Vigneron-Dahl, waartoe onze visscherij in navolging van het Britsche en Duitsche bedrijf in den loop van het vorige jaar overging. Daardoor wordt n.l. in denzelfden tijd en met hetzelfde vaartuig beduidend meer gevangen dan bij de vroegere vischwijze.

In 1925 en 1926 nam de gemiddelde reisdagvangst van onze stoomtreilers in de Noordzee weer toe, n.l. tot respectievelijk 831 en 860 K.G.

Wellicht moet dit voor een deel worden toegeschreven aan de geringere deelneming aan de visscherij in de Noordzee door Britsche stoomtreilers en in 1926 ook aan het gebruik van het Vigneron-Dahl-treilnet. Zeker echter heeft daarop een grooten invloed gehad de bijzondere gunstige teelt van schelvisch in 1923, waardoor in 1925 een buitengewoon groote hoeveelheid

1) Fisheries, England and Wales, Sea Fisheries, Statistical tables 1925, blz. 33, tabel 13.

kleine schelvisch en in 1926 zeer veel klein-middel-schelvisch gevangen kon worden. Zulke rijke broedjaren komen telkens voor en hebben dan een gunstigen invloed op de vangst der betreffende vischsoort. Worden door te intensief visschen de vangsten kleiner, dan kan die vermindering door de werking van die goede broedjaren onderbroken kunnen worden. Uit het feit van zulk een tijdelijke toeneming mag men dus geenszins de gevolgtrekking maken, dat er geen overbevissching meer zou zijn.

Wordt eenerzijds de Noordzee minder sterk bevischt, doordat de Britsche stoomtreilers meer dan vroeger andere zeeën opzoeken; het gebruiken van een meer doeltreffend vischtuig als het Vigneron-Dahl-treilnet heeft het tegenovergestelde resultaat. Er is dus geen enkele reden, om te meenen, dat de bevissching der Noordzee minder scherp en de urgentie van een meer rationeele bevissching geringer zou zijn geworden.

Het is dan ook ten zeerste toe te juichen, dat onze Minister van Binnenlandsche Zaken zich bij de mislukking van de eerste poging, om tot zulk een verstandiger bevissching te geraken, niet heeft neergelegd, en aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft medegedeeld, stappen te zullen doen tot heropening van het internationale overleg te dier zake. Het resultaat van die stappen zie ik met groote belangstelling te gemoet.

P.E. VAN RENESSE.

's Gravenhage, 19 Februari 1927.

Miguel de Unamuno.

Miguel de Unamuno, van afkomst Bask, is geboren in 1864 te Bilbao. Als essayist, dichter, romancier[1] oefent hij in Spanje een belangrijken invloed uit en is, sinds zijn werk vertaald wordt (1916), ook daarbuiten zeer bekend.

Thans leeft hij te Parijs, na zijn ontsnapping van het Kanarisch eiland Fuerteventura, waarheen hij in Februari 1924 werd verbannen door ‘la tyrannie de l'imbécilité militariste de ma pauvre patrie espagnole’[2] (zie zijn *L'agonie du Christianisme*, 1925). Men herinnert zich wellicht de heftige protesten - vooral van Romain Rolland - tegen deze dictatoriale daad.

Wij willen trachten hier iets te zeggen van Unamuno als religieus philosoof.

Zijn hoofdthema's: persoonlijkheids- en onsterfelijkheidsverlangen, en contra-rationalisme, vindt men opgesteld in vele essays en vooral in zijn hoofdwerk *Le sentiment tragique de la vie* (1912, Fransche vertaling 1916).

In de eerste plaats persoonlijk onsterfelijkheidsverlangen, dat het ‘eenige werkelijk-vitale probleem is voor ieder mensch en dat feitelijk de andere twee elementen omvat.

Dit verlangen ent zich bij hem op een hartstochtelijken twijfel. Hij wenscht trouwens, noch voor zich, noch voor wie dan ook, eenige verzekerdheid - integendeel. Unamuno beschouwt als zijn schrijverstaak, als zijn religieuse missie, het geloof hierin te breken, waarnaast hij wenscht te vernietigen het geloof in de negatie en in de onthouding. Hij acht het zijn

1) Langen tijd professor in 't Grieksch en Rector van de aloude Universiteit te Salamanca heeft hij ook uitstekenden wetenschappelijken arbeid verricht.
2) Citaten, meestal in 't Fransch vertaald, zijn, tenzij anders is vermeld, van Unamuno.

plicht, allen te bestrijden, die berusten, “hetzij in het Katholicisme, hetzij in het rationalisme, dan wel in het agnosticisme”.

Hij wil, dat allen in twijfel, in onrust, in oppressie leven en aldus een verlangen, een hope creëeren.

Twijfel - omdat deze de eenige werkelijkheid is, zegt Unamuno. En werkelijkheid wil deze “mystische” realist.

Wat is de grondslag van dezen twijfel? De wanhoop, roept hij uit, hetgeen hij verklaart als volgt: Er bestaan slechts drie mogelijkheden: “Ou je sais que je meurs en entier, et alors c'est le désespoir irrémédiable;

ou je sais que je ne meurs pas en entier, et alors c'est la résignation;

ou enfin je ne peux savoir ni l'un ni l'autre, et alors c'est la résignation dans le désespoir ou celui-ci dans celle-là, une résignation désesperée ou un désespoir résigné, et la lutte.”

De eerste twee mogelijkheden verwerpt hij dus als niet levensecht, de derde bejubelt en liefkoost hij; dit niet het minst omdat hij in de toevoeging “et la lutte” voldoening vindt voor zijn heftige, strijdbare, strijdminnende natuur.

Deze wanhoop, zegt Unamuno, is de bij uitstek edele, de meest menschelijke, de vruchtbaarste zielstoestand, zij is het, die de aspiratie naar God creëert.

De scheppende wanhoop dan wordt aldus geboren: het verstand, het analytisch, dissolveerend vermogen, dat in zijn opperste triomf er toe is gekomen, zijn eigen deugdelijkheid in twijfel te trekken, veroorzaakt het skepticisme, dat in zijn modernen vorm absoluut relativisme heet. In den afgrond van doodenden twijfel, aldus gevormd, heeft de ontmoeting plaats van dit skepticisme zelf en het gevoel dat leven wil. Het gevoel, beïnvloed door dien twijfel, wordt angstige wanhoop; deze wanhoop verzet zich en schept de verlangende hoop op leven, op eeuwig leven. Alzoo is de wanhoop de basis der vertroosting, de basis, zegt hij, van het geloof,[1)] d.i. onsterfelijkheidsgeloof.

1) Unamuno gebruikt telkens geloof, gevoel, wil in synonymie en wel omdat ze, volgens hem, alle strekken naar het doel: het eeuwig persoonlijk voortbestaan. Dit doel is hem zooveel, dat die gemeenschappelijke eigenschap de kardinale, uiterst-nauwe verwantschap integreert. De drieëenheid dezer begrippen geeft hij in het woord ‘leven’.

Misschien is het hier de plaats, even te wijzen op het verschil in deze materie, tusschen Unamuno en Pascal, aan wien hij zich verwant acht, Pascal, die zeide: “La raison est de faire abstraction de la raison dans tout ce qui est de foi”, wil dus het verstandelijke uitsluiten - hetgeen hem nooit gelukte. Unamuno aanvaardt het intellect in zijn geloofsbouw, niet als nihil-factor, doch als vijand, als negatief element in den wanhoopsgrondslag des geloofs.

In Unamuno's “résignation dans le désespoir, et la lutte” is de drang opgeheven, die de Pascaliaansche kreet deed uitstooten: “Il faut 's abêtir”. Pascal-Unamuno; van de sidderende tot de strijdende wanhoop. -

Steeds, zegt Unamuno, zullen verstand en geloof elkaar noodig hebben, als tegenstanders - de frères-ennemis, die zich zonder elkaar niet kunnen handhaven. Het geloof, het irrationeele, vraagt gerationaliseerd te worden en de *rede* slechts is het, die kan ageeren op het irrationeele. Verstand en geloof moeten elkaar steunen, zich associëeren - in strijd. De mensch moet leven van den oorlog tusschen deze beide machten - die elk hun even gebiedende eischen hebben. De strijd-opheffende synthese wenscht hij niet en nimmer, voortdurend blijkt het weer. De wil - wanneer zijn betoog dit gewenscht doet zijn, onderscheidt Unamuno wel min of meer de elementen geloof, gevoel, wil -, de wil, zegt hij is in conflict met het intellect op deze wijze: het volitieve levensdeel tracht het Heelal in ons te absorbeeren, het ons toe te eigenen; het intellect poogt, ons te absorbeeren in het Heelal.’ Het intellect is monistisch of pantheïstisch, de wil is monotheïstisch of egotistisch’. De wil is de kern van het geloof: gelooven is, willen gelooven.[1)] Gelooven in de onsterfelijkheid der ziel is: willen, dat de ziel onsterfelijk zij, maar dit willen met een zoodanige kracht, dat dit volitieve, ‘het verstand met voeten tredend’, over zijn ‘lijf’ heenstapt. Dit echter niet zonder représailles van de onderliggende partij. Zoo zet, zegt Unamuno, tragisch zich voort, de geschiedenis van het gees-

1) Hij noemt den vader uit Marcus IX, die uitroept: ‘Ik geloof, Heer, kom mijn ongeloof te hulp.’ Deze vader, zegt Unamuno, heeft het twijfelend geloof, d.i. het willen gelooven. Hij wil gelooven, omdat hij, willend, dat zijn zoon geneest, het geloof noodig heeft.

telijk leven van den mensch, in strijd tusschen het raisonneerend verstand en de spontane levenswil.

Steeds poogt de rede het leven te rationaliseeren en het te doen berusten in het onvermijdelijke - de sterfelijkheid. Steeds weer tracht het leven de rede te vitaliseeren en deze er toe te brengen, tot steun te dienen voor zijn vitale aspiraties.

Dit is de geschiedenis der philosophie, onafscheidelijk van de geschiedenis der religie: rationalisme tegenover vitalisme, een van beide in winnende positie. Overheerscht het vitalisme, dan ontstaan er spiritualistische vormen in de philosophie, de overheerschende rede schept materialistische vormen: het rythme der geschiedenis van de wijsbegeerte.

Rede noch leven verklaren zich ooit overwonnen: eeuwig is de worstelende omhelzing van verstand en hart, van skepticisme en wanhoop. Aldus vormt Unamuno zich de heilige onzekerheid, die hem supreeme vertroosting is.

Unamuno's ideaal van menschelijkheid is Don Quichotte[1)], 'Notre Seigneur Don Quichotte' zegt hij, 'le Christ espagnol', het groote voorbeeld van den vitalist met het geloof op onzekerheidsbasis, naast wien Sancho Panca het model is van den rationalist, die twijfelt aan zijn rede.

Aldus heeft Unamuno dan geschapen de reeks: wanhoop, hoop, wil tot geloof, geloof - en dit is voor hem in eerste en laatste instantie: geloof in de persoonlijke onsterfelijkheid. - Of, zegt Unamuno - en hier vervangt de spontane, hartstochtelijk-individualistische mensch den theoretiseerenden philosoof - zoo al leven niet is: altijd leven, dan is het in elk geval voor mij: niet willen sterven: 'Si je meurs entièrement, je ne *me* mourrai pas, je ne me laisserai pas mourir, mais c'est le destin humain qui me turea. Tant que je n'arriverai pas à perdre la tête, ou mieux encore que la tête, le coeur, je ne me démettrai pas de la vie, j'en serai destitué'.

De mensch, betoogt hij verder, heeft in zich de eeuwige levensdrang, dit is de eeuwige poging, zichzelf te redden van het Niet.

Deze poging doet ons God *scheppen* en hem scheppen als

1) Hij schreef in 1905 (herdruk 1913) een 'Leven van Don Quichotte en Sancho Panca', sterk religieus georiënteerde commentarieering van het quichottesque heimwee.

Bewustzijn, als Al-Bewustzijn - want wat geen bewustzijn is, en eeuwig bewustzijn, bewust van zijn eeuwigheid en eeuwig bewust, is niets dan schijn.

Wij hebben God noodig, zegt Unamuno, om het Bewustzijn te redden, om ons bewustzijn te redden; wij scheppen hem als Bewustzijn, naar ons beeld. En, àls wij, strevend naar meer bewustzijn, lijdend - in worsteling met de materie - en liefde verlangend en liefhebbend, als wij. God: Al-Leven, Al-Bewustzijn, Al-Liefde. 'God zien' (De Katholieke formuleering van de opperste zaligheid), het is, zegt Unamuno, het Al zien, beleven, in het eigen bewustzijn. Het verlangen van den mensch is, meer bewustzijn te bezitten steeds, meerder God te zien, meerder God te zijn.

Hoe ontstaat nu het 'tragisch levensgevoel'.

Dit, zegt Unamuno, is inhaerent aan het Leven. Leven beteekent: bewustzijn hebben; bewustzijn hebben is: zijn limiet kennen; zijn limiet kennen is: Smart. Zoo is de smart de weg des Levens. De geheele evolutie der georganiseerde denkende wezens is niets anders dan een worsteling om de volheid van het bewustzijn, door de smart heengaand, een aanhoudende aspiratie naar het verbreken zijner grenzen en het zich - naar den aard van denkend wezen - toch weer begrenzen.

De God van Unamuno is een persoonlijk God, omdat bewustzijn en persoonlijkheid voor hem volkomen identiek zijn. De mensch, die zijn vitale en passioneele subjectiviteit wil redden,[1] die er niet in berust, *in* het Heelal alleen te zijn als bewustzijn en evenmin, een objectief verschijnsel te meer wil wezen, redt die subjectiviteit door het Heelal levend, bewust, persoonlijk te maken, door God te creëeren als de geïndividualiseerde en gepersonifiëerde[2] Levenswil van de collectieve Persoon, die Menschheid heet.

Aldus, zegt Unamuno, wordt het Wereld-Bewustzijn gevormd en geïntegreerd door de conscienties van alle menschelijke wezens, terwijl het *toch* tevens een *Persoonlijk Bewust-*

1) Ook het pragmatisme doet au fond slechts dit, zegt hij, evenals Bergson.
2) Individueel is voor Unamuno: het bevattende, de eindigheid; persoonlijk: het bevatte, d.i., zegt hij: de oneindigheid. De 'bevattende' materie van het Heelal is het Lichaam Gods; de Totale Levenswil is Gods Ziel.

zijn is, *onderscheiden van de conscienties die het vormen.* De universeele aspiratie der menschelijke zielen, gekomen tot het bewustzijn van hun menschelijkheid, *die doel en zin van het Heelal wil zijn*, die aspiratie die het wezen zelf der ziel is, - de drang der ziel, eeuwig voort te bestaan, brengt ons, opdat de continuïteit niet verbroken worde, tot den Menschelijken God, den anthropomorphen God, projectie van ons bewustzijn in het Wereldbewustzijn, - tot den God, die aan het Heelal een finaliteit geeft en een menschelijken zin, en die noch het ens summum, noch het primum movens is, noch de Schepper-zonder-meer van het Heelal, noch de God-Idee.

Hij is een levend, Subjectief God, - waar hij immers is het geobjectiveerde Subject of de geuniversaliseerde Persoonlijkheid,[1)] die meer is dan Idee en - meer dan ratio: Wil, Verlangen, Liefde, Vader van de Liefde, Kind van de Liefde die in ons is. God - de projectie van het Ik in het oneindige na de schepping van het Ik, dat de projectie is van God in het eindige. God - de steeds scheppende en steeds geschapen wordende Bewustzijns-Veeleenheid, het Totaal en Oneindig Bewustzijn, dat alle conscienties omvat en draagt.

Uit deze conceptie leidt Unamuno in enkele woorden zijn opvatting af van Charitas, van goed en kwaad, van schoonheid.[2)]

Aldus opgevat, zegt hij, is God immers niet slechts persoonlijk beginsel van continuïteit in het geestelijk leven, doch ook beginsel van solidariteit tusschen alle menschen in ieder mensch, tusschen de menschen en het Heelal.[3)] Uit het menschelijk verlangen, uit de honger naar Goddelijkheid ontstaat de hoop, uit deze het geloof en uit geloof en hoop de Charitas, ‘in dit angstig verlangen wortelen de gevoelens van Schoonheid en Goedheid’.

Goed is slechts, wat bijdraagt tot behoud, voortduring, verrijking, verruiming van het Bewustzijn, slecht is wat het bewustzijn omlaag drukt en vermindert.

1) Vgl. het door Professor Kohnstamm verdedigd theïstisch persona lisme.
2) De efficiency voor de immortaliteit is bij deze concepten te gering dan dat hij er veel aandacht aan zou schenken.
3) Met het leven buiten den mensch, met het leven van plant en dier, bemoeit hij zich niet, als onbelangrijk voor zijn onsterfelijkheidsdoel.

Bewust het kwade doen verduistert het bewustzijn, niet alleen het moreel, maar het algemeen-psychisch bewustzijn.

Het schoone? het is de onthulling van den eeuwigheidsgrond der verschijningen, bewustzijnsonthulling.

Voorts: waar God ons allen de smartelijke sensatie geeft van het universeele leven, van de universeele aspiratie naar de eeuwige vergoddelijking, gevoelen we ons niet naast elkaar geplaatst zonder meer. Wij gevoelen den gemeenschappelijken grond, het lot der anderen is ons niet onverschillig, hun smart doet ons pijn, wij beangstigen ons om hun angst, wij beleven onze gemeenschap van oorsprong en van smart, zelfs zonder die te kennen. De smart is bron der Charitas, weg des Levens, weg der Liefde. De mensch gaat, moet gaan, van zijn Ikheid tot God en van God tot ieder zijner naasten, zoo luidt zijn theorie. Unamuno herhaalt Dostojevsky's woord: ‘Wij allen dragen schuld voor allen’.

Zijn Charitas, zijn impuls zichzelf en alle naasten te bevrijden van de smart gaat dan tot God tevens, tot het Wereldbewustzijn, dat gelimiteerd is door de brute materie, door het inconsciënte, waarvan het zich in ons tracht te bevrijden. Wij, zegt Unamuno, moeten trachten, God te bevrijden door meerdere eigen consciëntifieering.

Bij dit verwerven nu van meer bewustzijn volgt Unamuno een - laten we zeggen - egotistische methode. Onze essentie, vindt hij, is niet slechts, wat Spinoza leerde: de drang, in het eigen wezen eeuwig voort te bestaan - maar tevens: de drang, ons te veralgemeenen, eeuwigheids- èn oneindigheidsdorst.

Ons wezen streeft er naar, niet alleen zich te behouden in zichzelf, *maar bovendien te zijn alle anderen*, zonder op te houden zichzelf te zijn, - zijn grenzen oneindig te verwijden, zonder ze te verbreken. Evenzoo in de verhouding tot God. De ziel laat zich weliswaar absorbeeren door God, maar om hèm te absorbeeren, om het bewustzijn van haar eigen goddelijkheid te verwerven. Dit bewustzijn van zichzelf te verwerven en dit steeds te doen groeien is opperste vreugde: ‘non seulement voir Dieu, mais voir qu'on le voit, se voir soi-même distinct de Lui’. Eeuwig leven dus, eeuwige groei,

onsterfelijkheid in activiteit, in analogie met en naar verhouding van het aardsch bestaan.[1)]

Leven is voor Unamuno geen leven als het geen eeuwig leven is, zoowel in algemeenen zin als voor wat betreft den mensch. Als zoovele hyper-individualisten vóór hem lanceert hij het: alles of niets. Dit ‘alles’ te handhaven, zichzelf te handhaven, is volgens Unamuno de taak van het menschelijk denkvermogen. Hij corrigeert Descartes: ‘Homo sum, ergo cogito’ en voegt eraan toe: ‘cogito ut sim Miguel de Unamuno’, dienend aldus metanthropische metaphysica, dienend zichzelven -: ‘L'individu est la fin de l'Univers’.

En den catechismus corrigeert hij. Unamuno wenscht niet te aanvaarden de formule: ‘La foi c'est croire ce que nous n'avons pas vu’; voor hem is de waarheid: ‘La foi c'est créer ce que nous ne voyons pas’.

De scheppende kracht? het is de reeds genoemde hoop, de heldhaftige, de absurde hope, die uit de wanhoop alleen geboren wordt.

En weer corrigeert Unamuno: Geen ‘credo quia absurdum’, - uit zijn ziel dringt omhoog een heftig, levend, eeuwig-verlangend ‘Spero quia absurdum’.

Unamuno is Christen, wil zoo genoemd worden. Het Christendom hangt hij aan als de ‘sortie désespérée’ (Kierkegaard), die den martelweg van het geloof eischt, - martelweg, omdat de rede er gekruisigd wordt.

En Katholiek is Unamuno, wil hij genoemd worden.

Hij is zich bewust, dat eenerzijds men hem beschuldigen zal, zich in dienst te stellen van een werk van Katholieke reactie, ook weet hij, kennend zijn onrechtzinnigheid, dat de officieele Katholieken het tegenovergestelde zullen doen.[2)] Maar Katholiek wil hij zijn. Mijn Vaderland en ik, zegt hij, hebben de vroeg-middeleeuwsche Katholieke ziel.

1) Met welgevallen citeert hij Goethe, die zeide: ‘Si j'agis sans trêve jusqu'à ma fin, la Nature est obligée - si ist die Natur verpflichtet - de me procurer en proportion une autre forme d'existence’.
2) Den 12den Mei 1926 meldden de bladen, dat de werken van Unamuno op een Middeleeuwschen brandstapel te Pollenza (Majorca) zijn vernietigd, onder persoonlijke directie van een bisschop.

Dit middeleeuwsch ‘mystisch’ Katholicisme heeft zijn liefde, omdat het bij uitstek de vorm is, die het geloof in de ziele-onsterfelijkheid beschermt.

Hij, die slechts een psychische fundeering der religie wenscht verwerpt natuurlijk het Thomistisch-geïntellectualiseerde Katholicisme, dat van de religie een theologie maakt in zijn verlangen, het geloof een (dertiende-eeuwsche) rationalistische basis te geven, - een theologie, die noch de rede, noch den levenden geloofsdrang voldoet.

Met zijn ‘middeleeuwsch’ en ‘actueel-Spaansch’ Katholicisme wil Unamuno genezen ‘la maladie du siècle’, die begint bij Rousseau, die 't duidelijkst zich toont in Oberman en niets anders is, zegt hij, dan het verlies van het geloof in de onsterfelijkheid der ziel, in de menschelijke finaliteit van het Heelal.

Europa lijdt, volgens Unamuno, aan het gerationaliseerde Katholicisme - maar dat toch beter is dan niets - en is verder dan nog ‘gedékatholiseerd’, door Renaissance, Hervorming en Revolutie, met hun ‘lapgeneesmiddel’ van geloof in aardsch progressisme.

Zijn Katholicisme noemt hij humanistisch, sociaal, universeel liefhebbend, omdat het gebaseerd is op liefde tot het leven.

Maar - en hier vinden we een Unamunesque eigen-aardigheid - dit .leven is slechts: het leven van den geest. Hij acht elk menschelijk leven eenig en onvervangbaar, in den zin, dat iedere geest zijn waarde heeft voor het Heelal. Geest, zegt hij met nadruk telkens, niet ‘leven in den “natuurlijken” zin des woords’. Hij spreekt van de ‘belachelijk overdreven waarde’, die aan het leven wordt toegekend door hen, die niet waarlijk gelooven in den geest, - d.w.z. in zijn persoonlijke onsterfelijkheid. Hij maakt hen bespottelijk, die ‘geweldige redeneeringen afsteken tegen den oorlog en de doodstraf b.v.’, want het leven, zegt Unamuno, doet slechts dienst in zoover het ‘zijn heer en meester, den geest, dient; en indien de *meester* ten onder gaat met den *slaaf*, zijn geen van beiden veel waard’.

Zijn ‘humanisme’ komt dus hierop neer, dat hij belangstelling heeft voor de metaphysische bestemming van den

mensch, zeer speciaal dan voor die van den mensch Miguel de Unamuno.[1] Hij verbergt het geenszins dat hij heeft 'la hantise de lui-même'. De naaste interesseert hem au fond slechts voor zoover deze zich in hem bevindt; ik heb hem lief, zegt Unamuno, omdat hij in mij leeft en als deel van mijn bewustzijn.

Zich opleggend[2] en nemend gaat hij tot de anderen: 'Plus je suis moimême et à moi-même, plus je suis aux autres; de la plénitude de moi-même je me tourne vers mes *frères*, *et ils entrent en moi*'.

Unamuno, die niet den naaste liefheeft als, doch in zichzelven kan dan ook rustig, van dit hebzuchtig egotisme uit redeneerend, van de eerste 'frères' meedeelen: 'Si Caïn n'avait pas tué son frère Abel, peut-être serait-il mort de ses mains', een van de sterkste excessen van het, philosophisch en menschelijk gesproken, zwakke doordraven op zijn particulier persoonlijkheidsstokpaard. Als de ander roekeloos genoeg is, om zich niet stevig in zijn bewustzijn te zadelen, bemint hij hem niet echt of werpt hem van zich, vernietigt hem. Zoo spreekt hij dan ook in 1916 (Voorrede van 'Le sentiment tragique de la vie') over den Grooten Oorlog als over 'une lutte entre: d'un côté le sentiment païen et matérialiste de l'impérialisme prussien, proclamant que nécessité fait loi et invoquant un Dieu germanique gui n'est que l'Etat politique personnifié et projeté dans un ciel ténébreux; et de l'autre *le saint idéal de la civilisation* gréco-latino-chrétienne'.

Laat een deel van deze losbarsting op rekening van de nood-breekt-wet-verontwaardiging te stellen zijn, hard-bekrompen blijven deze woorden en arrogant.[3]

1) Vandaar dan ook dat hij in 'L'agonie du Christianisme' het woord 'Chrétienté' in den zin van 'Société des Chrétiens' een absurditeit noemt, 'car la société tue la Chrétienté qui est un ensemble de Solitaires'.
2) Elders verdedigt hij de militante stelling, dat de ware religieuse moraal in den grond agressief is, vermeesteren wil.
En in een zijner laatste boeken, 'Vérités arbitraires' (1925) zegt hij tot zijn landgenooten: 'Il faut essayer de nous imposer à l'ordre spirituel de l'Europe, essayer d'espagnoliser l'Europe'.
3) Een andere anti-Duitsche arrogantie, nu op vakgebied tevens, vinden we, als hij zonder naderen vorm van intellectueel proces den Intellectualist Kant kroont als 'L'empereur des Pédants'. Dat hij aldus zichzelf minstens tot Keizerlijk Kanselier proclameert, komt niet in hem op.

Sympathieker dan de reputatie, die op al dit ‘humanisme’ zich zou gronden is Unamuno in zijn dagelijksch, uiterst werkzaam[1)], leven. En sympathieker in de sterk-suggestieve weergave van zijn ‘tourmente de l'infini-personnel’, tragisch daar in zijn conflicten tusschen vorm en inhoud van het Christendom en tusschen verstand en gevoel; beide opgenomen en vertroebeld vaak in zijn niet te bevredigen levenshonger.

De expressie dezer conflicten is bij den ontzaglijk moeilijk levenden Unamuno ontzaglijk moeilijk te volgen. Bezeten door een vooroordeel van woeste oprechtheid, smijt hij meeningen en gevoelens op papier, in essays, die hij bundelt, tels quels. Hij wil er geen geheel van maken, voelt elke systematische toebereiding, elke ordening als intellectueele, jongleerende huichelarij, vervloekt alle logische voorzorg, - zoodat de lezer-alleen met de zorg wordt belast, die geweldige massa negaties en bevestigingen en gevoelstegenstrijdigheden eenigszins overzichtelijk te maken.

Vorm-inhoud van het Christendom, Christologie-Christus, verstand-gevoel, cultus van den gescheiden God - monistische religiositeit, individualisme-gemeenschapsgevoel, dit zijn de min of meer strijdige elementen, die min of meer volledig en min of meer strijdend leven in de persoon Unamuno. Hij kan, als velen, den vorm niet loslaten, al gevoelt hij dat hij hem niet meer met het hart aanhangt. Een deel van dien vorm blijft voor Unamuno onafscheidelijk toch van een ideëelen inhoud, die hem lief is geworden, hetgeen hem zijn ‘Katholicisme’ doet scheppen.

Den Christus heeft hij lief, als hoogsten vorm van menschelijkheid, in zijn hart niet meer als middelpunt van zijn religie. En in zijn denkleven heeft hij als Christus, als de transcendentaal levende Christus, een ‘verwaarloozing’ van het leven als leven, als spontane bron van mogelijkheden. Hoewel de natuurlijkheid hem niet zonder meer het anti-geestelijke is, - hij erkent, dat uit het natuurlijk leven oprijst de drang naar onsterfelijkheid - vindt men in zijn beschouwingen geen

1) De mensch moet, zegt hij, ‘découvrir la finalité de l'Univers - s'il en a une - et la découvrir en agissant’, er aan toevoegend: ‘Et si c'est le néant qui nous est réservé, faire que ce soit injustice, selon le mot d'Oberman. Voilà la base d'action la plus ferme pour qui ne peut ou ne veut être un dogmatique.’ Een werkelijk-religieuse opvatting van den arbeid heeft hij echter niet.

samengaan van natuur en geest. Hij behoudt een sterk, en modern, dualisme, hij stelt een der elementen van de eindige wereld,[1] het eindige verstand, tegenover den oneindigen geest.

Dit dualisme heeft Unamuno gekozen, daarheen wordt hij gedreven, om zich er mede de essentiëel-Christelijke persoonlijke onsterfelijkheid te scheppen.

Hard-hooghartig als de geest der Christologie is zijn mentaliteit in zooverre hij verwerpt wie niet denkt als hij: het verketteren der Duitschers in den oorlog, de verdediging van oorlog en doodstraf wijzen er op. Unamuno heeft geen afstand gedaan van een geestelijk exclusivisme, van een orthodoxie, van iets 'alleen-zaligmakends'.

Waar hij, 20-eeuwsche intellectueel, noch den diep bewonderden Christus meer kinderlijk kan aanvaarden, noch de officiëele Christologie geheel kan accepteeren, probeert hij eerlijk, maar gewrongen - hij is niet anders - iets als een nieuw Katholicisme op te bouwen of eigenlijk: van de Christologie te redden wat er van te redden valt voor hem: d.i. de persoonlijke immortaliteit.

Tegen de eigen verstandelijkheid vecht Unamuno met zijn gevoelsverlangen, evenals Augustinus, als Marcus Aurelius, als Pascal, 'René', 'Oberman', Leopardi, de Vigny, Kleist, Amiel, Kierkegaard, als Valéry wellicht. Voortdurende strijd, die 'Ie sentiment tragique de la vie' veroorzaakt, en hem zijn 'Christelijke'[2] religie doet scheppen, analoog met de Kier-

1) Dit juist is het oorspronkelijke van den Christologiseerenden Unamuno, dat hij in zijn conceptie deze 'eindigheid' niet als minderwaardig 'wegwerkt', er zich niet van bevrijden wil, doch ze juist als volwaardig en noodzakelijk vijand tot zich roept. Ik denk hier aan zijn tegenstelling tot Flaubert, dien hij bewondert; Fl. die de Eindigheid aanvaardt, er in wil berusten, verlangend daarna, in wanhoop, het Niet.
Unamuno aanvaardt de eindigheid om er de hopende wanhoop uit te destilleeren, werpt niets verder weg dan de berusting en verlangt daarna het volkomen tegendeel van wat Flaubert zeide in zijn: 'Ik heb nu genoeg gezien, ik heb nu genoeg geleefd.'
Flaubert, de 'Romanticus', die bitter, troosteloos de werkelijkheid accepteert - Unamuno, de 'Romanticus', die de werkelijkheid aanvaardt als bittere bron van troost.

2) Unamuno die steeds wenscht Christen te worden geheeten, ontkent dan ook in 't minst niet de openbaring. Toch geeft hij, onwillekeurig, te lezen, dat zijn oude liefde, het Christianisme hem niet het absolute, dus niet het geopenbaarde geloof is. Hij schrijft: 'Het Christianisme is de eenige religie die wij 20e-eeuwers *nog* kunnen voelen'. Dit 'nog' trekt het Christelijk geloof in het relatieve.

kegaardiaansche ‘sortie désespérée’. Hij noemt zich middeleeuwsch-Katholiek; voor zoover hij dit moge zijn is hij het niet zonder de moeizame gecompliceerdheid, die neerslag is van eeuwen van verstandscultuur. Zijn Christelijke ‘breuk met deze wereld’[1] is de breuk met het positivistisch, steriel verstand, dat het vijandig element vormt voor zijn persoon[2], dat hem tot wanhoop brengt, als het telkens hem koel terugroept van zijn wilde drift ter hemelvlucht. Vijandig element, behalve op één moment, waar hij aan zichzelf ontsnapt.

Eens spreekt hij over onsterfelijkheidsverlangen ‘*pardessus* la raison et *si besoin est*, contre elle’. Hier is hij onverwrongen, hier is het intellect niet meer eo ipso vijandig, hier stelt hij het alleen als wat overstegen moet worden, met strijd *desnoods.* Eindelijk dus eens niet de felle haat tegen het verstandelijke, eindelijk eens niet de haat tegen het eigen intellectualisme dat hem lang overheerscht heeft en nog voor een groot deel overheerscht.

Zijn aardsch dualisme: verstand-gevoel, en zijn hemelsch dualisme - hij behoudt van het Christendom een Persoonlijk God, die (bij hem pas in allerlaatste instantie) *gescheiden* is van het menschelijke -, gesteund door zijn vitaal verlangen beletten hem, een synthese te willen. Hij heeft het gezegd: ‘Les ruses du Monisme ne nous servent de rien’[3]. Buiten alle, min of meer op het Christendom geïnspireerde dualismes, zou trouwens een zoo uiterst-individualistische en dus zoo toomlooze vitaliteit alleen al de conceptie van opheffing-dergescheidenheid kunnen verhinderen[4].

1) Dat hij haar sociale zijde religieus en philosophisch gesproken ignoreert, dat hij haar cultureele gangen wantrouwt is het logisch gevolg van zijn haat tegen preoccupaties, die een verstandelijk element bevatten.
2) Le maître c'est l'ennemi, - à plus forte raison bij Unamuno, wiens vijand vaak zijn meester is.
3) Unamuno de groote utilist moet iets hebben, dat hem dient.
4) Unamuno staat volmaakt kritiekloos tegenover het ‘monsterverbond’ der drie sterk bewuste factoren van zijn innerlijk leven: zelfhandhavende verstandelijkheid, diepe genegenheid voor de Christelijke Godsvoorstelling en onstuimige levensliefde, dit juist doordat zijn verstandelijkheid - het anders steeds vijandige element - nu liefdevol geschraagd wordt door de twee affectieve drangen. Onbewust overdonderd door het feit, dat nu eens alles harmonisch voert naar één conceptie - die de conceptie der Niet-Eenheid is - wordt hem niet bewust het verdrongen monisme der eigen ziel.

Hij wil geen overgave, zijn drang tot leven, tot groei beteekent voor zijn egotistische heftigheid, voor zijn harden wil; drang tot rusteloozen strijd, tot religieusen twijfel.

Zoo moet, vindt Unamuno, tot in de eeuwigheid het leven zijn een eindloos strijdend groeien, een eeuwig persoonlijk naderen tot God. Zijn aardsche leven is hem zoo lief, met alles, ondanks alles, dat hij geen andersoortig bestaan verlangen kan. Waarom hij dan zorgvuldiglijk zijn twijfel vasthoudt, hem krampachtig koestert, hem heftiglijk verwent en in levensliefde zijn God creëert, nog juist *gescheiden*, *om hem te kunnen naderen.* Uiterst merkwaardig in dezen tijd en - voor den auteur van '*L'agonie du Christianisme*', zijn deze pogingen om een monistische religie-opvatting te ontduiken.[1)]

Hij verzet zich onbewust tegen het Monisme, dat trouwens in eiken mensch 't verzet der individualiteit ontmoet, omdat hij Individu wil zijn, tot het bitter einde der eindeloosheid.[2)]

Zijn woeste haat tegen de rede is niet slechts haat tegen haar religieuse steriliteit, maar vloeit ook voort uit den ongedifferentiëerden angst, dat diezelfde rede hem het redelijk inzicht zou doen verwerven, dat hij niet anders meer dan monistisch denken en gevoelen kan, hetgeen beteekenen zou: verlies der individualiteit. Hij ziet het helder in, dat 'het leven tracht, de rede er toe te brengen, tot steun te dienen voor zijn vitale aspiraties', hij ziet de onafscheidelijkheid van alle

1) Typeerend is in zijn mond een machtspreuk als: 'Les *ruses* du Monisme ne nous servent de rien'. Hij heeft een soort heiligen angst voor het Monisme, dat hij eigenlijk niet anders dan met dergelijke kreten bestrijdt. Zij eigen monisme onbewust-listig ontwijkend, blijft hij liever van hèt 'listige' Monisme af.

2) Unamuno zegt: 'Le Christianisme (hier: de bedoeling van Jezus) c'est l'individualisme *radical*'. - Maar niet zooals Unamuno het opvat. Er zijn drie radicaliteiten in het Individualisme: Van Schagen - Unamuno - Jezus.
Van Schagen is de individualist zonder naastenliefde en - in 'eerbied' èn 'distantie', zonder vijanden. Unamuno is de individualist mèt betrekkelijke naastenliefde en die zijn vijanden haat. Jezus is de Individualist die in zijn 'radicale' Liefde den naaste en den vijand mild omvat. Van Schagen: de twijfel-looze, ten opzichte der voorkeur nihilist; Unamuno: de half-orthodoxe twijfelaar, die kiest; Jezus: de Twijfel-looze, die geen voorkeur heeft, 'geen twijfel' en 'geen voorkeur' beide in den positieven zin.
Van Schagen: de 'zuivere speler', die niet met de wereld vecht; Unamuno: de zuivere strijder; Jezus, die de aardsche tweespalt transcendeert.

innerlijke elementen van den mensch, maar wenscht niet uit te komen boven zijn antagonisme: rede - gevoel.[1)]

Telkens laat Unamuno zich gaan in zijn monistisch denken: hij beschrijft de evolutie van den mensch als een worsteling om de volheid van het bewustzijn'; hij ziet 'als kwaad slechts wat het bewustzijn verduistert'; zijn charitas-Theorie is grau, maar monistisch; hij schept zijn God als Al-Bewustzijn, wijdt daaraan tallooze pagina's - zoodat men zich verwondert afvraagt: is dit Unamuno? Totdat zijn Christelijk Selbstgefühl hem waarschuwt, dat hij een individualiteit-handhavend God behoeft en hij na alle monistische uitlatingen den enkelen - kardinalen - zin neerschrijft; 'God - het Wereldbewustzijn - toch tevens een *Persoonlijk Bewustzijn onderscheiden* van de conscienties die het vormen'.

Unamuno, die het Thomisme verwerpt, omdat het 'noch de rede, noch den geloofsdrang voldoet, *die beide hun even gebiedende eischen hebben*', die in een hartstochtelijk moment zelfs met Tennyson ('The ancient sage') uitroept: 'Stijg op tot geloof boven de vormen van het geloof uit', is - ten opzichte eener synthetische wereldbeschouwing, ten opzichte eener monistische religie - de mensch die zoekt en niet wil vinden.

Coûte que coûte, alles forceerend, 'het verstand met voeten tredend' schreeuwt hij zijn wensch tot uiterste, God-absorbeerende zelfhandhaving uit. A tort et à travers wil hij met 'l'homme immense Oberman' overtuigd blijven, dat het Ik is 'pour l'Univers rien, pour moi tout', dat 'l'individu est la fin de l'Univers'. Hij acht het niet eerlijk, dat de mensch die - inderdaad - niet om zijn leven en levensverlangen heeft gevraagd, sterven zou; met hand en tand en geweldige dialectische talenten verdedigt hij zijn 'eeuwig Purgatorium met menschelijke herinnering en menschelijke hoop', hij eischt het op van God, smeekend, dreigend, hij Unamuno, die den dood te dooden zoekt - Miguel de Unamuno, de mensch die nimmer sterven wil.

1) De vrouwelijkheid in Unamuno, die het lijden wil, omdat het gevoel is ('Il faut mettre du vinaigre et du sel sur la plaie de l'âme'), zijn onverzadigdheid, doet hem den Ueber-Mann Nietzsche heftig haten. 'Niet meer licht', roept hij uit, 'meer warmte; de mensch sterft niet van duisternis, van koude wel' - een teekenende cri de son propre coeur.

Hij is geen Christen meer,[1] hij is noch voor-Thomistisch, noch Thomistisch, noch neo-Thomistisch Katholiek, hij is de groote Moniste-malgré-lui, die tegen zijn egotisme strijdt en het toch hevig eischt, die onvermoeid cultiveert zijn doodelijk vermoeiend[2] 'sentiment tragique de la vie' - van het leven, dat hij niet boven-tragisch wil, waarin hij noch de ervaring, noch den droom zou wenschen van den droom der Groote Harmonie.

Zijn philosophisch oeuvre is niets dan één geweldig protest tegen de Monistisch-religieuse beschouwing van leven en van dood, alleen zoo geweldig, omdat de innerlijke drang er heen zoo sterk is; één angstig-intense poging om den angst-voor- het-Niet een psychologischen en wijsgeerigen grondslag te verleenen en hem religieus te utiliseeren.

Een poging, zoo intens dat ze zichzelf rechtvaardigt - zoo angstig dat ze bijna pathologisch wordt.

De mensch Unamuno? trieste figuur, die met het klimmen van zijn jaren zich machteloozer steeds voelt worden in zijn

1) Hoor ook de slotkreet van zijn 'Agonie du Christianisme: 'Notre Christ, Notre Christ, pourquoi nous as-tu abandonnés?'

2) Enkele jaren geleden, nog vóór zijn verbanning schreef Unamuno aan André Corthis: 'Dans le fond de mon pessimisme chaque jour mieux enraciné, la conscience de la vanité finale de tout effort me rend plus difficile ce que l'on appelle l'action publique. - Mais d'autre part, je cherche dans la lutte, la lutte pour la lutte même, une tragique consolation au désespoir produit par la pensée que l'Univers retourne à l'inconscience'. (Deze 'inconscience de l'Univers beteekent in de eerste plaats: het verloren gaan van het Unamunesque ik).
Toen al moede van de 'action publique', d.i. moede van het aanwenden van *dit* middel om zichzelf ('*historisch-maatschappelijk*') te handhaven, te vereeuwigen. (Ten opzichte van het *geslacht* zegt hij: 'Propager sa chair c'est aussi une facon de s'éterniser').
Men heeft deze 'action publique' en zijn in verbanning geuite vaderlandslievende woorden '*Mon* Espagne' aangehaald ter bestrijding van zijn egotisme. Voor mij is deze vaderlandsliefde au fond een eigen-liefde in 't groot. Z'n patriotisme wordt nu alleen acuut-versterkt door zijn aangeboren haat tegen allen dwang, dus tegen het dictatorium. Het is in den grond de Vaderlandsliefde, die de Wereld wil beheerschen, zooals wij die kennen van Julius Caesar, van Mussolini, van Napoleon in 'natuurlijk' imperialisme; de Vaderlandsliefde, welke zich geestelijk aan de wereld wil opleggen, van een Unamuno die met zijn 'Spaansch Katholicisme' Europa wil 'espagnoliseeren'. Het is de groote eigen-liefde van de militante Moederkerk zelve - allen wetend of gevoelend, dat hun zelfhandhaving slechts mogelijk is door - onverzadigbare - zelfuitbreiding.

poging om de gevoelde noodwendigheid der zelfbeteugeling te ontkennen, te ‘overschreeuwen’ met den over-luiden eisch der zelf-cultuur. Trieste figuur, die in zijn hart het leven - alle leven - zoo lief heeft, maar in zijn hard-‘Christelijke’ aanbidding van de geestelijk bereikte waarde alleen, zichzelf zijn eigenlijk gevoel van positieven eerbied tegenover alle leven niet vergunt; en lijdend ook doordat hij zijn vertrouwend Christelijk geloof verloor.

Trieste figuur, die niet verloren wenscht te gaan, en verder steeds zich afsluit van het Leven. Een mensch, die niet aflaat den Dood te brengen in zijn aardsch bestaan, en onverpoosd 't geluk er buiten stelt, om aldus te verwerven de zaligheid van 't Eeuwig Leven in den dood.

Een dappere kerel, meer lijdend toch aan heftigheden dan wel aan zelf-verheffingen, en eerbiedwekkend-eerlijk, dieptragisch in fatale zelfgewilde eenzaamheid. Een mensch, ‘rien de moins que tout un homme’, in wien slechts één verzoening met het Leven is, die van het machtig-levende van zijn tragiek.

Unamuno heeft gezegd: ‘Mijn Vaderland en ik hebben de vroeg-middeleeuwsche Katholieke ziel’, er zoo op wijzend, dat in den Spanjaard nog zeer sterk het ‘creatuur-gevoel’ leeft. Inderdaad wordt overal erkend, dat de Spanjaard rijkelijk subconscient begaafd is, doch voor al de eigenschappen der zelfbewuste persoonlijkheid mist. Over 't algemeen gaat dus zijn heftige werkelijkheidszin niet boven het passioneele uit, is hij in zijn primitieve spontaneïteit weinig ontvankelijk voor nieuwe ideëele invloeden. Zoo heerscht in Spanje het vroeg-middeleeuwsche Katholicisme in al zijn dualistische felheid nog.

Unamuno is Spanjaard in heel zijn psychische primitiviteit; maar is tevens de wellicht meest intellectueel-ontwikkelde Spanjaard van het heden; de man die het meest in contact is met de algemeene cultuur der vroegere eeuwen en met de huidige stroomingen en belangrijke persoonlijkheden, ook buiten zijn geliefde vaderland. Zoo ondergaat Unamuno zeer sterk den invloed van den steeds sterker zich uitenden drang naar zelfbewustzijn der persoonlijkheid, zoo voelt hij zeer intens het groeiend streven naar synthese. Vandaar het uiter-

ste conflict tusschen zijn middeleeuwsche Spaanschheid en zijn universeele ‘moderniteit’, conflict, dat aan zijn zoekende gebrokenheid de pathetische eenheid geeft.

Unamuno wèrd - hij was bijna vijftig toen hij zijn hoofdwerk schreef - in Spanje de Katholiek-geborene die 't heftigst voelt de onbevredigdheid met het dualisme, zooals in Frankrijk de jong gestorven diep-religieuse Jacques Rivière (1886-1925) dit is geweest. In Spanje, dat in 't algemeen nog niet gekomen is tot den religieusen twijfel aan het dualisme, in Frankrijk, welks skepticisme weinig religieus is georiënteerd, vallen beiden volkomen ‘uit den toon’. Daaruit is mijns inziens, speciaal voor den bruyanten Unamuno, gedeeltelijk te verklaren, de furore die ze hebben gemaakt.[1)]

Beiden zijn Unamuno en Rivière aangegrepen door een waarheiddorstend metaphysisch realisme, beiden afkeerig evenzeer van wat de tastbare werkelijkheid ontloopt.

Zij wenschen niet verdoezelen wat ons persoonlijk leven, ons innerlijk radicaal aanbelangt, zij vinden geen bevrediging in het correct-coherent academisch Idealisme,[2)] dat toch ook zijn ‘hechte’ heipalen nergens anders kan fundeeren dan in het Mysterie.[3)] Dit Idealisme irriteert Unamuno speciaal, doordat het meestal den Dood nauwelijks anders bespreekt dan als utiliteit in de organisatie van de Zelfbespiegeling der Idee, maar den echten, den levenden Dood elegant-eloquent ontwijkt. Het officiëele Katholicisme dat hun psychisch en psychologisch geen voldoende werkelijkheid is[4)] verwerpend, smachtend beiden naar een monistisch levensgevoel, naar een levende synthese van de Wereld en het Ik.

1) Typisch in dezen is ook Péguy (1873-1914) die, van een vurig jeugd-socialisme, vier jaren vóór zijn dood kwam tot een zeer persoonlijk Katholicisme, (‘je vis sans sacrements’). Eerst trachtte hij aan zijn Eenheidsverlangen te voldoen in een ‘République socialiste universelle’, later, evenals Unamuno, in een geestelijke, Katholische, renaissance.
2) Rivière: ‘Rien de logique ne me sera rien’.
3) Zie het tijdschrift voor Wijsbegeerte van Januari 1926. (Bespreking ‘Religie der Ziel’), waar Bierens de Haan het een tekort van Havelaar acht, dat deze ‘den hechten ondergrond’ der idealistische wijsbegeerte niet als steun bezit.
4) Rivière: ‘Il faut chercher Dieu en se demandant non pas comment y croire, mais s'il existe. La croyance viendra après et n'aura de valeur que dans ce cas. Et le chercher en se tenant toujours au point de vue psychologique.’

Even intens als in de woeste pathetiek van Unamuno leeft het Eenheidsverlangen in de hartstochtelijke nederigheid van den vertwijfelden, egocentrischen Jacques Rivière, wiens heele korte sympathieke leven één strijd is geweest tusschen zijn levensgevoel en het Katholicisme.[1] Nooit heeft Rivière zijn spontaneïteit kunnen limiteeren door eenige dogmatiek.[2] In wanhoop bad hij om vrede - zij het dan doode vrede - 'Mon Dieu, aidez-moi à me considérer comme rien', in wanhoop richtte hij tot Claudel het vreeselijk verzoek: 'Faitesmoi sentir le poids de Dieu sur mon coeur. Qu'il soit sur mon âme si appuyé qu'elle ne puisse plus tressaillir'.

Het scheen mij gerechtvaardigd, in dit 'naschrift' nog even afzonderlijk te wijzen op deze Katholieke[3] levende bewijzen van het universeele Eenheidsstreven, dat meer en meer tot bewustwording en tot uiting komt. In Rivière en Unamuno, culminatiepunten van den ouden dualistischen en den in hen reeds dieperen, botsenden, monistischen stroom, zie ik merkwaardige manifestaties der evolutie, waarvan het verloop misschien als volgt is aan te duiden:

Van het primitieve Dualisme - welks grondslag is een passioneel Individualisme ('creatuur-gevoel') ging de mensch door de enge poort van het rationalistisch Individualisme - de voor bewustzijnsvorming noodzakelijke phase - dat het Natuur-Monisme deed ontstaan; - waarna in onzen tijd zich een wijsgeerige Synthese aankondigt als Psychisch Monisme[4] en de mensch tracht te geraken tot een 'Universalisme' (Heymans), tot secte-looze vrije religie.

T.J.C. GERRITSEN.

1) 'Je n'ai jamais su relier mon âme à ma vie'. (Met 'mon âme' bedoelt hij: de Katholieke zielecultuur).
2) Rivière aan Claudel: 'Je reste persuadé de Dieu, je m'accepte baigné d'inconnaissable et d'un mystère ineffable, je refuse seulement de préférer Dieu à moi, je ne crois pas qu'il nous demande autre chose que le parfait et intégral développement de nous-mêmes'.
3) Merkwaardig is ook de Christelijke 'Science'-beweging, die op haar primitieve, openbarende en biddende wijze 'weet' dat het Christelijk dualisme niet meer te handhaven is. Bij haar volgers is de menschelijke gescheidenheid-van-God opgeheven, wordt de zelfstandige werkelijkheid van het Kwaad ontkend.
4) Waarheen Kant reeds wijst in zijn '*Critik der reinen Vernunft*' van 1781.

Een vergeten dichter.

Er is in de laatste tientallen jaren zooveel gedaan om dichters uit de zestiende en zeventiende eeuw, die van vorige geslachten nauwelijks de geleerden nog kenden, te doen herleven, dat men geneigd zou zijn te meenen, dat nu toch wel geen werk van waarachtige verdienste meer aan de ijverige speurders naar schoonheid kan zijn ontgaan. En nochtans, door weinig meer dan toeval heb ik er een ontmoet, waarvan niet slechts de beteekenis, maar ook het bestaan mij volkomen onbekend was, en waarvan ik twijfel of zelfs de geschiedschrijvers onzer letteren veel meer weten dan den titel alleen.

Inderdaad, deze moedigt niet aan: 'Strande oft Ghedichte van de Schelpen, Kinck-hornen, ende andere wonderlicke Zee Schepselen, tot lof van den Schepper aller dingen. Aen Cornelis van Blyenburgh, Weerd van alle fraeyheden, ende bysonder Liefhebber deser Vremdigheden: Mitsgaders allen Mede Schelpisten. Door P.V.B.' Wat men achter zulk een titel moge verwachten, waarachtige poëzie zeker in de laatste plaats. Te grooter de verrassing voor wie nochtans lezen gaat en ik kan dan ook niet aannemen, dat het na lezing is geweest, dat Kalff en Te Winkel met een bloote vermelding van dit hoofdwerk van Philibert van Borssele hebben volstaan, terwijl zij wel eenigszins ingaan op zijn veel minder belangrijk 'Den Binckhorst ofte het lof des gelucksalighen ende gherustmoedighen Land-levens', zonder te bespeuren dat dit gedicht weinig meer is dan een uitbreiding van de opdracht van 'Strande'.

Wordt de plaats van 'Den Binckhorst' in het werk van Van Borssele zoodoende overschat, in een ander opzicht komt ook dit gedicht niet tot zijn recht. Er wordt op gewezen dat

het een voorlooper is van Huygens' Hofwijck, dat Van Borssele onder den invloed staat van Du Bartas, Kalff haalt eenige fraaie regels aan, maar het houdt toch een ernstige miskenning in, als men om een oppervlakkige overeenkomst in de behandelde stof en het bij zoo sprekende contrasten geheel onverschillige feit dat beide Zeeuwen zijn, Van Borssele koppelt aan Hondius, den nuchteren, zelfgenoegzamen rijmelaar, die zijn buiten Moufeschans bezong, ja, den indruk wekt dat beide dichters vertegenwoordigers zijn van een Zeeuwsche school en geestverwanten in hun verhouding tot het buitenleven. Van Borssele moge een Zeeuw zijn, tot een Zeeuwsche school - is die er ooit geweest? - behoort hij zeker niet: naast en boven Du Bartas was Spieghel zijn leermeester, het zijn Haagsche Hollanders tot wien hij zijn gedichten richt; blijkbaar was zijn Leidsche studietijd voor de vorming van dezen dichter beslissend en het is de vraag of niet zijn Zeeuwsche afzondering hem voor de dichtkunst heeft doen verloren gaan.

Meer reden hadden Kalff en Te Winkel in den Binckhorst een voorlooper van Huygens' Hofwijck te zien, al is het zeer de vraag of beïnvloeding door Van Borssele moet worden aangenomen. Huygens dankt genoeg aan Spieghel om er de, overigens niet bizonder treffende, verwantschap in dichttrant, in houding tegenover de natuur met diens getrouwen leerling uit te verklaren. Vergelijken wij beide dichters, dan heeft Huygens ongelijk meer te zeggen en beschikt over veel meer wendingen dan de op den duur wat eentonige Philibert, maar desondanks is deze dichterlijker. Van Borssele ziet meer met een schilderoog, speurt meer schoonheid, is stouter en minder bedacht in zijn beelden en epitheta, geeft meer warmte aan zijn vers.

Hoe verdienstelijk echter ook menige passage in den Binckhorst is, als geheel is deze hier en daar wat strooperige lofzang toch te onbelangrijk om aan zijn dichter bizondere aandacht te wijden. Anders is het met Strande. Als voorbeeld van een leerdicht, niet een bespiegelend gedicht, maar een dat een hoofdstuk uit de natuurlijke historie behandelt, op doorloopend hooggestemden dichterlijken toon, zonder een zweem van matheid of dorheid lijkt het mij uiterst merkwaardig.

Du Bartas geniet groote vermaardheid, is een klassieke figuur, maar hoe ver blijven zijn wel exclamatorische, maar toch slechts zelden poëtisch teekende Sepmaines beneden de stoutheid en de vlucht van Strande! Dit te constateeren is toch werkelijk niet zoo'n kleinigheid en enkele zwakheden van den dichter: een neiging zich in aanloopjes te herhalen, het al te goedkoope trucje waarmee hij staand in slepend rijm omzet, mogen hem daartegenover wel vergeven worden.

Al dadelijk de aanhef, een ‘aenroep des zee-gods Neptunus’, schoon conventioneel gedacht, treft door krachtige epitheta en antithesen:

> O die langs 't woeste meyr, met dyn geschubde peerden,
> In een blauw coets' omrenst den ronden cloot der Eerden,
> Vorst des asuren Velds, loss' eens den natten toom,
> Com, spoel dyn souten baerd op desen soeten stroom,
> Leg d'elger uyt de hand end laet d'halfvissche scharen
> Met uw Meerminnen schoon hier haren reye paren,
> Thoon my dyn rijcken schat, niet t'silver ofte goud
> Dat dijn ghelasen huys voor ons verborghen houd,
> Der Gierigaerden wensch, maer t'werc van dijne handen,
> T'gheen du werpst wijd en breed langs aen de dorre stranden,
> Verleen my goeden wind, laet dijner baren schuym
> T'wijl ick dijn rijck besijl, bevochten mijne pluym.

Reeds hier komt een verwantschap uit, die in een volgend citaat nog sterker spreekt: die met Vondel, en zoo zien wij van Borssele nogmaals als voorlooper. In elk geval is een zoo zeker gaand, bewegelijk en elegant renaissancevers uit de allereerste jaren der zeventiende eeuw al iets zeer ongemeens.

Voor de dichter tot zijn eigenlijk onderwerp komt, richt hij dan nog een 70 verzen, vrij ongemotiveerd, tegen de goudzucht, waarin de regel

> T'was al om Goud om Goud, t'was al om Goud te doen

getuigt van de bewustheid waarmee hij een effect weet te bewerken. Een

> Maer sacht, O Musa, sacht

moet hem dan tot zijn onderwerp brengen: van de zeevaart uit goudzucht tot de schelpen. Eerst echter worden een groote tweehonderd regels gewijd aan de zeevogels, zeedieren, zeegewassen in het algemeen. Als hij daarbij uitgaat van de

scheiding en samenhang der elementen, is dit in navolging van Du Bartas in den vijfden dag van de Première Sepmaine, van wien hij even verder nog vijf en twintig regels in iets minder van de zijne weergeeft, regels die niet tot zijn beste behooren, maar niettemin fraaier dan die van zijn voorbeeld. Een stel mythologische namen laat hij met zuivere smaak weg.

Maar eindelijk komen wij dan toch aan de afzonderlijke schelpen, beginnend met de parelschelp, de ‘perle-moeder’ die wat vlakker behandeld wordt dan de meeste andere. Wel ontmoeten we reeds hier voorbeelden van Van Borssele's liefde voor een vloed van metonymia en epitheta:

> Het ander helle licht, des Hemels tweede eer,
> Gewissen Almanach, des Jaers, der tijden leer,
> D'heerschersse van de zee, die t'elcke maend verwandelt
> Haer dobbelhoornich hooft end alle dinck verhandelt,
> De Fackel lief-getal, die 's aerdrijcx scheem verlicht....[1)]

Meen niet dat hij daarmee uitgeput is, wanneer andermaal de maan ter sprake komt:[2)]

> Des Reysigers vriendin, de zee-Vorstinne coud,
> Die al wat vlieghet, loopt, end gaet te ruste stouwt,
> Wiens wassende voor-hooft de woeste Zee doet vloeyen
> End ebben met ghebeurt, in 't hol ghebeente groeyen
> Het mergh, in d' aders bloed, in d'harde boomen t'pit,
> Die wat haer hel ghesicht bestralet, al besit;
> Die doncker van haer zelfs het clare licht ontleenet
> Van haren Bruydegom, end alle Maends verleenet
> Maer eene corte vreught der sterren coninck schoon,
> Vol van der liefden brand, end ons haer blyden thoon
> Een weynigh tyds ontrect end dan laet weder schynen....

Het is overdadig, maar geenszins vermoeiend, rhetorisch maar met waardigheid en smaak.

Plinius, Aelianus en Oppianus zijn Van Borssele's voornaamste bronnen voor wat hij achtereenvolgens over de purperslak, de kreeft, de ‘veelvoet’ en andere schelp- en schaaldieren weet te vertellen. Men begrijpt dus den aard van zijn wetenschap, maar daarmee niet de plastiek, het brio, de afwisseling in zijn met uitgewerkte vergelijkingen en moraliseerende toepassingen doorspekt verhaal. Lees, hoe de purperslak haar wintervoorraad verzamelt, van de volksverhuizing

1) blz. 14 (regel 379).
2) blz. 47 (regel 1592).

der kreeften, hoe deze den oester met list tot hun buit krijgen en hoe ze zelf ten offer vallen aan den veelvoet. Het wordt alles pakkend en met fijne toets in een zeer verzorgde taal verteld. Maar het allerbeste is toch de episode die handelt ‘van 't wonderlijck visken Echeneis, ofte Remora, dat is beletsel genaemd’, dat de snelste schepen doet stilstaan:

Der winden strenge Vorst ut alle 's Weerelds wijcken
Vergadere te hoop sijn schrickelijck gheweld;
Laet s' ebben fellen stroom, oft vloeds gewiel versnelt
Met een ghemeene hand het snelle schip becrachten;
Dat menig stercke slaef met onbedwongen machten
Sijn langhe riemen bruyck' end na sijn adem hijgh',
Dat hem t'sweet overschud, dat hij stael' handen crijg,
So du dijn teere lijf slechts voor schips-steven vellest,
Oft achter aen het roer dijn effen schelpe stellest,
Het sal stracks stille staen end sijn gheswinden vlucht
(Spijt Zees verwoeden storm end bassen van de lucht,
Spijt Oosten-wind schud-clip end Noorden-wind schip-breker,
Spijt Westen-wind baer-storm end Suyden-wind nat-leker,
Die yder hier om 't seerst sijn grammen moed wtstort
End t'schips wegh op een uyr een heele dag reys cort,
Spijt d'opgheblasen mond van alle wervel-winden)
Salt du op eenen bodt met dynen toom inbinden.
Ghelijck m'het Spaensche Peerd, welck d'heete spore vliedt,
End over t'effen veld den wind te voren schiet,
In sijne snelste vlucht met een ghebidt opschortet
End 't weder-spannigh hooft na eyghen will' incortet.
Oft als de stercke Droes eertijds den vollen loop
Van een vier-paerdigh krat cort op end over hoop
Door sijnen stouten erm cost dwinghen ende schutten.
Het Boots-volc, *heel verbaest door 't onversienig stutten*,
Den hoogh-gebulten schoot des wyden seyls uitviert,
Hijst op de breede fock, '*t roer gins en weder swiert.*
De golven peersigh-wit nu s' Hemels voute treffen
End met haer hoogen rug het bevend hout opheffen,
Nu storten steijl om leegh tot in der hellen poort,
De zee met vele zeen bestoockt het hoogher boord,
Der taeckelen ghehuyl, '*t ghecrack der steyler masten*,
T'getrommel van het den, *des spriets gebogen lasten*
End 't hart-neckigh gheroep met allen niet wtrecht,
Het schip blijft even vast betoovert end ghehecht.
Niet anders dan als of de scherp-ghecromde haecken
Van honderd anckers swaer met hare neusen staecken
Thien voeten in den grond end 't schip strack hielden staen,
Soo dat het gins noch weer met vloed oft wind kan gaen.
Oft als een Eschenboom hoogh in de locht verheven,
Wiens wortels wtghespreydt sick na de Helle gheven,
Het vijandigh ghetergh van den Noord-westen wind
Stevast in 't Haegsche-bosch bespottet en verwint.
Seg, o Schip-toveraer, 't sij du bewoonst de schelpen,

Me langhe Pricke bist, oft dy fijn weetst te helpen
Vet dyne vinnen scherp, oft dat ghy al ghelijck[1)]
Dan form verscheyden zijt, van crachten even rijck,
Hoe derfstu onbeschroomt dyn cleyne teere lenden
Sond'r eenigh meerder hulp roecklooselijcken wenden
Strack teghen 't hard gheweld des Hemels, Lochts end Zees
End meen'gen stercken arm? o Dierken sonder vrees,
In welcken hoeck dijns schelps weetstu soo fraey te berghen
Dit wonderbaer geweyr, welck koenelijck dert tergen
Den vreselijcken Toorn van yder Element?
Wie heeft dees eygenschap in dijn weeck lijf gheprent?
Waer voedstu t' ancker dat soo haestelijck kan toomen
Der schepen vlieg-getouw in d'allersnelste stroomen?
Waer haelstu 't werck-tuygh sterck, waer crijghstu dese macht,
Die alle wercken breeckt ende alle cracht veracht?[2)]

Noode laat ik het hierbij, want de hieraan geknoopte beschouwingen over de wonderbare krachten der natuur, over den zeilsteen vooral, zijn zeer de moeite waard. Maar mij dunkt dit is voldoende om den dichter Van Borssele te leeren kennen en waardeeren. Er zijn in het begin der zeventiende eeuw verzen geschreven van puntiger, bewegelijker rhythme dan deze stoere, op zichzelf fraaie alexandrijnen met hun wel wat te gemarkeerde caesuur, maar wat een rijke verbeelding hoort er toe, zoo te kunnen borduren op de simpele legende van een vischje of weekdier (de zeventiende eeuw vindt dat eenerlei) dat de schepen kan tegenhouden. Breed is de opzet, steeds dichterlijk de uitwerking, enkele wendingen mogen aan Spieghel herinneren of op Huygens vooruitloopen, er moge een voortreffelijk leerling der klassieken aan het woord blijken, die zelfs Homerus' vioolkleurige zee aanvaard blijkt te hebben (of ontmoeten elkaar toevallig twee schoone geesten?) - dit pathos vinden wij toch nergens anders terug dan bij Vondel en misschien bij diens leerling Oudaan. Bij de schoonste, onderstreepte regels moet ik onweerstaanbaar aan het verhaal van Uriël uit Lucifer denken, stellig is dit praegnanter en warmer dan de Lof der Zeevaart in zijn stormbeschrijving. Een tijd die (relatief, het gaat om weinigen) zooveel werk van Van Mander en Van Hout maakt, mag een dichter die dat kan niet vergeten. Van Borssele stond niet aan de wieg van onze renaissance-poëzie, zijn oeuvre van even drieduizend regels ontleent geen belang aan den geest die het bezielt, noch be-

1) *Al ghelyck*, algeheellijk.
2) blz. 25 (regel 765).

vredigt door zijn inhoud een behoefte die onder ons gevoeld wordt, maar met dat al staat hier een dichter voor ons, een tiental jaren de oudere van Hooft en Bredero, die zich doet kennen als een volleerd renaissance-dichter van groot geluid, en een die de smakeloosheid der renaissancisten, het mythologiseeren, het valsch vernuft, bijna algeheel weet te vermijden[1], een dichter tot een breede conceptie in staat en die waarachtige poëzie schept in het ondankbaarste genre. Overdrijf ik, als ik meen dat latere geschiedschrijvers onzer letteren hem met een ander oog zullen moeten bezien; zou een herdruk van Strande niet minstens zooveel reden van bestaan hebben als menige andere?[2]

Niet zonder bedoeling noemde ik Van Mander en Van Hout, want in beider richting wijst het weinige wat wij van de literaire connecties van Van Borssele weten. Zijdelings met den laatste brengt hem in betrekking een latijnsch gedicht in de Poemata van Douza, doch belangrijker is dat Strande werd uitgegeven te Haarlem bij Passchier van Wesbusch, den bekenden uitgever van en medewerker aan den Neder-Duitschen Helicon.

Meer dan eenig ander uitgever uit de zeventiende eeuw vertegenwoordigt Van Wesbusch een richting, een program, een kring en het lijkt mij uiterst onwaarschijnlijk dat hij het werk van Van Borssele zou hebben uitgegeven, indien deze niet tot den kring van Van Mander in eenige betrekking had gestaan.

In zijn tijd schijnt Strande wel de aandacht getrokken te hebben, getuige Van der Venne in zijn Tafereel van Sinne-mal:

> Siet, Hoffers[3] hofgezin spreeckt niet van minnegrille,
> Maer neemt een hooger stof, tot deucht en goeden wille.
> Daer coomt noch een beroemt, 't is Borssel die de strant
> Kan brengen, van de zee in 't beste van het lant.[4]

Zeeuwsch chauvinisme was Van der Venne zeker niet vreemd maar beroemd drukt met dat al meer uit dan de uitbundigste

1) D.w.z. in zijn groote gedichten.
2) Er bestaat zulk een herdruk.... maar vergeten. Deze werd in 1838 naar een blijkbaar vrij slecht handschrift uit 1628 uitgegeven door de Antwerpsche rederijkerskamer De Olijftak. Den druk van 1610 kende de uitgever niet. Naar deze uitgave zijn de nummers der aangehaalde regels.
3) De dichter Hofferus.
4) Blz. 7.

subjectieve waardeering. Ondanks deze beroemdheid wordt hij door anderen niet genoemd, men pleegt trouwens in dien tijd slechts hen te huldigen, met wie men persoonlijke aanrakingen heeft, ook van den provinciaal Revius hoort men nergens. Ongetwijfeld heeft dit zwijgen meegeholpen zijn Strande zoo volkomen te doen vergeten en het is waarschijnlijk alleen door de locaal-historische beteekenis voor Den Haag dat de Binckhorst een gelijk lot ontgaan is.

Niet alleen om Van Borssele's wille, niet alleen om de blootkomende schoonheid is het van belang, Strande te kennen en te erkennen, ook voor een juist aspect van de litteraire cultuur in het begin der zeventiende eeuw, die buiten de hoofdfiguren nog altijd schraler lijkt, dan zij inderdaad geweest is. Ook na de toevoeging van Van Borssele, van dezen nieuwen Van Borssele, aan het tweede gelid, blijft er wel een en ander aan te vullen. Onder de rederijkers van dien tijd schuilen heel wat bescheiden talenten, wien noch kunstenaarsschap, noch litteraire cultuur ontzegd kan worden, die geen monografie behoeven, maar wier collectieve waardeering een noodige afronding geeft aan het beeld der vroege renaissance-cultuur.

J.A.N. KNUTTEL.

Neo-Alexandrijnse letterkunde.

De jongste en vruchtbaarste periode van de Nieuwgriekse letterkunde brak een halve eeuw geleden aan met de vernieuwing van de dichtkunst en het gebruik van de levende taal ook in het proza. Het uitgangspunt, en lange tijd het centrum, was Athene. Daar verschenen de tijdschriften die streden tegen de alleenheerschappij der zogenaamde ‘zuivere taal’, een zeer onzuiver mengsel van Oudgriekse woorden en vormen met hedendaagse uitdrukkingen; daar vormden zich onder leiding van dichters als Palamas en Drossinis groepen van jonge schrijvers die nieuwe wegen zochten; daar werden ook de eerste, tot heden zeer bescheiden, pogingen gedaan om het onderwijs in de moedertaal te hervormen, dat met de taal der moeders van de leerlingen al heel weinig rekening placht en pleegt te houden. Nog bloeit daar het letterkundig leven, maar in de laatste jaren begint Alexandrië in rijkdom van produktie met Athene te wedijveren. De hoofdstad van het Rijk, met haar voor het land zeer groot getal studenten en haar naar Frans voorbeeld centraliserend karakter, zal niet licht de eerste plaats verliezen, maar er zijn toch tekenen, die een minder straffe samentrekking van alle krachten aankondigen. In Saloniki zal een nieuwe Universiteit verrijzen; de vele duizenden uit Klein-Azië overgebrachte Grieken die in Macedonië land hebben gekregen, beloven dat verwaarloosde maar uiterst vruchtbare gewest eindelik tot welvaart te brengen en de havenstad tot een belangrijk, misschien wel 't allerbelangrijkste, station te maken voor de handel van West-Europa op de Levant. Het bezit van die haven was immers reeds vóór de wereldoorlog het eigenlike doel van zo langdurige twisten en intriges onder de Balkanvolken! Maar dit

alles kan alleen gebeuren als de vrede bewaard blijft met de naburen en de regering van het land aan duurzaamheid wint. Want, naast de verbreiding van het door Athene gegeven voorbeeld, mag voor de opkomst van de Alexandrijnse letterkunde ook wel als oorzaak genoemd worden dat de onrust der laatste jaren in het koninkrijk de ontplooiïng der kunst heeft belemmerd. Men herinnert zich hoe, niet lang geleden, elke minister in Athene kon zeggen: ‘ik kwam, ik zag, ik ging’, woorden hun door een spottend journalist in de mond gelegd. En even juist was de satyre van een revue-schrijver, die een soldaat liet optreden met een krans waarvan de linten het opschrift droegen: ‘de onbekende soldaat aan de onbekende minister’. De censuur verbood deze aardigheid van een naneef van Aristophanes.

Hoeveel rustiger moet het leven zijn in de grote en welvarende Griekse kolonie te Alexandrië. Oud is zij als een geheel, maar jong door een gestadige invoer van nieuwe leden. Een ook buiten Griekenland bekend natuur-onderzoeker, Dr. Milton Krendiropoulos, houdt staande dat alle vreemdelingen die zich in het Nijldal vestigen na drie geslachten uitsterven, tenzij er kruising met inboorlingen plaats heeft. Hetzelfde zou gelden van planten en dieren. Van de tijd der Ptolemaeën tot heden is er dus, volgens deze geleerde, steeds wisseling geweest van Griekse kolonisten, waardoor de samenhang met het moederland bewaard bleef en telkens de energie van jonge mannen, die het veelal tot grote rijkdom brachten, aan de gemeenschap ten goede kwam. Een Alexandrijns tijdschrift, de *Pharos* van December 1926, kan met trots gewagen van het vele dat de kolonie heeft tot stand gebracht: genootschappen van allerlei aard, handels- en vakverenigingen, daarnaast scholen, inrichtingen tot steun van wezen en ouden van dagen, ziekenhuizen en bibliotheken. De grote nood waarin het moederland verkeerde na de ramp van Smyrna werd niet vergeten; zonder de hulp van Grieken uit het buitenland, vooral ook van rijke inwoners van Alexandrië, was men er niet in geslaagd om de eindeloze stroom van vluchtelingen van 't alleronontbeerlikste te voorzien.

Geen wonder dat, in zulk een milieu van ondernemingsgeest en liefde voor Hellas, belangstelling leefde voor het streven

naar een nationale litteratuur, gegrondvest op het gebruik van de levende taal. Duidelik spreekt die belangstelling uit de goedverzorgde uitgaven van de vennootschap *Grammata (Letteren)*. De pers van Athene heeft, behalve in enkele gevallen waarbij vermogende schrijvers voor 't uiterlik hunner boeken waakten, ons niet verwend door goede druk, deugdelik papier en aantrekkelike vorm van haar producten. Wat bij de *Grammata* verscheen doet niet onder voor hetgeen West-Europa pleegt te leveren; enkele geschriften verheffen zich boven dit peil.

Nog vroeger dan de *Grammata*, gesticht in 1912, begon het tijdschrift *Nea Zoi* (*Nieuw Leven*) in Egypte de strijd voor de rechten der beschaafde omgangstaal, der *dimotiki*, zoals men haar gewoonlik noemt, al is die benaming *(de volkstaal)* niet biezonder gelukkig, daar ze licht leidt tot de mening dat alleen de minder ontwikkelden zich van die taal bedienen. Het is in de Griekse wereld een uitzondering dat een zuiver litterair tijdschrift zo lang bestaat als dit *Nieuwe Leven:* het kan op een werkzaamheid van 23 jaar terugzien, waarvan negentien in dienst van de *dimotiki.* Het heeft heel wat zusterondernemingen zien sterven, sommige, b.v. de *Serapion*, één jaar oud, en nog komen er steeds mededingsters, vele van twijfelachtige levensduur. De *Nieuwe Echo* te Port-Said, de *Isis*, de *Argo*, de *Maalesj* (ongeveer = '*t Doet er niet toe*, een humoristies weekblad), alle drie te Alexandrië, noem ik als een paar voorbeelden. Ook voor de Griekse jeugd wordt gezorgd door het kort geleden opgerichte, geïllustreerde weekblad *Panaegyptia.*

De versnippering die 't gevolg is van zo veel periodieken en 't verloren gaan van veel ijver door het spoedig staken der maand- en weekbladen, wordt enigszins vergoed door de tijdschriften te gebruiken als zeven die 't bruikbaarste achterhouden, dat, tot bundel geworden, nog eens in 't publiek verschijnt.

De *Grammata* heeft in de 25 jaren van haar bestaan een lange rij boeken uitgegeven die voor een groot deel op deze wijze zijn ontstaan. Ik noem in de eerste plaats de vertalingen van Engelse dichters door Glaukos Alithersis, tans verschenen in een bloemlezing (twee delen), die aan de Grieken o.a. Byron,

Shelley, Keats en Wordsworth[1)] door enthousiaste inleidingen en van groot talent getuigende, maar niet altijd nauwkeurige, vertalingen leert kennen. Een afzonderlik deel is aan 't werk van Rupert Brooke gewijd.

Ik zal de lezer niet vermoeien met een opsomming van de talrijke populair-wetenschappelike werken over hygiëne, sociale vraagstukken en filosofie die bij de *Grammata* het licht hebben gezien. Liever zal ik stilstaan bij een drietal uitgaven die tot de letterkunde in engere zin gerekend moeten worden en reeds daardoor, als het werk van kunstenaars, een beter beeld geven van de Grieks-Egyptiese samenleving in onze tijd. Ik kies daartoe, uit een vrij groot aantal, een verzameling verhalen, een roman en een bundel gedichten.

Onder de Arabiese titel *Hikajaat (verhalen)* heeft Kostas Tsangkaradas tien vertellingen uitgegeven die het leven der fellahs tot onderwerp hebben. De dorpsnovelle is in de jongste periode van de Griekse letterkunde lange tijd het meest beoefende, bijna het uitsluitend beoefende genre der prozaschrijvers geweest. Een enkele poging om te schetsen wat niet op waarneming van het eigen milieu berustte, had weinig sukses. Ook Tsangkaradas bepaalt zich tot het weergeven van een omgeving en van kleine gebeurtenissen die hij van nabij kent, maar toch is er een onderscheid van betekenis tussen zijn verhalen en de talrijke toneeltjes die het leven van Griekse dorpsbewoners, vissers en zeelui tekenen. In de laatste is steeds een Griek aan 't woord die spreekt van land- en geloofsgenoten, in hoofdzaak denkend en gevoelend als hij. Daarbij moet men niet vergeten dat in Griekenland, vooral in de dorpen en op de eilanden, de sociale verschillen zeer veel geringer zijn dan in West-Europa, zodat ook de meer ontwikkelde gemakkelik begrijpt wat er omgaat in het hart van zijn eenvoudigste medeburgers. Tsangkaradas daarentegen heeft het on-

1) Het Griekse alfabet is al zeer weinig geschikt voor transcripties van West-Europese namen. In de woorden *Μπ□ϋ□ον*, *Σ□λλεϋ*, *Κ□τς* en *Γου□□ντσγουο□□* zal niet iedereen aanstonds de namen van oude bekenden begroeten. Gewoonlik komen daarnaast de oorspronkelike namen in Latijnse karakters voor. Het ware te wensen dat dit steeds geschiedde, want somtijds geeft een Griekse tekst, als hij een heel of half vergeten auteur vermeldt, ons een raadseltje op. Of is 't niet te veel gevergd dat men in *Φεγ□* de romanschrijver Feuillet moet herkennen?

dernomen ons de gevoelens te ontsluieren van de Moslemse inboorlingen van Egypte. Is hij daarin geslaagd? Een criticus ontkent het. Ik kan geen uitspraak doen, maar wel lijkt het mij zeer onwaarschijnlik dat een buitenstaander in staat zou wezen om de gevoelens te doorgronden van een zestienjarig fellahmeisje dat bij 't zien van een blinde zanger het eerste verlangen naar een man voelt opkomen, of de ontsteltenis te begrijpen van een pas gehuwde Oosterse vrouw wanneer zij de kushand die een voorbijganger haar toewerpt vergelijkt met de liefkozingen van haar jonge echtgenoot.

Het is mogelik dat in zulke gevallen de psychologiese nauwkeurigheid veel te wensen overlaat, maar daarmee is het werk van de schrijver toch niet veroordeeld. Laat er heel veel fantasie zijn in wat ons als werkelikheid wordt gegeven, die fantasie is aantrekkelik en de vorm waarin wij haar leren kennen is schoon. Het rythme van Tsangkaradas proza, dat soms een halve zin tot een vijftiensylbig vers maakt, moge in den beginne vreemd aandoen in een eenvoudig vertelsel, het is in overeenstemming met de passie van de meeste figuren. Een fellah, wiens vader vermoord is, helpt door zijn getuigenis de moordenaar aan een alibi en redt hem van de doodstraf. Maar hij doet het alleen omdat hij aan de rechter de wraak niet gunt. Nog dezelfde avond wacht hij op een eenzame plek de schuldige op, doodt hem en sleept het lijk naar een plaats waar het de prooi zal worden van roofvogels of jakhalzen. Meedogenloos is de rechtspraak van drie broeders over hun zuster, betrapt op een samenkomst met een jonge man; de jongste, die een poging waagt om genade voor haar te krijgen, wordt tegen de grond geslagen en gehoond als verzaker van de heiligste tradities. Het lichtvaardige meisje vindt een geheimzinnige dood in het water van een diepe put. De broeders hebben hun plicht gedaan. Even hartstochtelik is de wraak van een verstoten vrouw, die bij de rouwplechtigheid van haar vroegere echtgenoot diens huis en zijn nagedachtenis onteert door ongesluierd binnen te dringen in de rij der mannen en, krankzinnigheid veinzend, een woeste, wellustige dans uit te voeren in het huis van de gestorvene.

Van de antipathie tussen Kristenen en Moslems, die zo vaak tot uiting komt in de Griekse liederen en vertellingen

waarin Turken optreden, bemerkt men in deze Egyptiese litteratuur al heel weinig. Men aanvaardt gemakkelik het verschil in godsdienst en heeft zelfs belangstelling voor de Islaam. De hoogleraar in de theologie en de Arabiese letteren Dr. E. Michailidis tekent met onmiskenbare sympathie het modernisme in zijn boek *de Hervormer Ali Abd Al-Razek en zijn arbeid in zake het Kalifaat* (Alexandrië, *Grammata*, 1926). In de bundel geschiedkundige opstellen die Ch.A. Nomikos uitgaf (*Grammata*, 1925) onder de titel *de Levant en de Islaam* wordt, niet zonder sterke overdrijving, de godsdiensthaat die zo veel eeuwen Hellas en Klein-Azië geteisterd heeft, toegeschreven aan de wreedheden van de kruisvaarders. Vóór die tijd waren er, zegt de schrijver, ongetwijfeld talrijke oorlogen, maar de gruweldaden en de onverzadelike hebzucht der kruisvaarders, hun bloeddorstigheid en hun trouweloosheid, hebben een blijvende verbittering te weeg gebracht, verderfeliker dan de ridderlike strijd in vroegere tijden tussen Arabieren en Byzantijnen gestreden. In deze opstellen komt de antithese tussen Oost- en West-Europa veel meer op de voorgrond dan de scheiding die verschil van geloof in het Oosten heeft teweeggebracht. Nomikos erkent nauweliks dat nog iets anders dan zucht naar buit de Westerlingen naar het Oosten dreef. Zeer zeker gaat hij hier te ver, maar 't is toch leerzaam de geschiedenis van de kruistochten eens door de ogen van een Levantijn te bezien. En een Westers Byzantinist die het verloop van de vierde kruistocht kent, en weet met welk cynisme Venetianen en Franken hun veroveringstochten ook in het land van hun geloofsgenoten verheerlikten, gevoelt zich zwak in zijn verweer. Ja, ik geloof dat hij nog verder moet gaan en bekennen dat, zelfs indien hij geen Arabiese schrijvers kan raadplegen, het hem gemakkeliker zou vallen voorbeelden van edelmoedigheid tegenover verslagen vijanden aan te halen bij Arabieren dan bij Kristenen, vóór en na de kruistochten.

De roman waarop ik de aandacht wil vestigen is het werk van een nog weinig bekend auteur, A.P. Leontis, en heet *Draden van Staal (Atsalenies Klostes).* Een lijvige roman (347 dichtgedrukte bladzijden), in de *dimotiki* geschreven, is nog altijd in de Nieuwgriekse letterkunde iets ongewoons. Men

geeft de voorkeur aan novelles, die somtijds groot van omvang worden, maar toch altijd het karakter behouden van de uitvoerige dramatisering van een bepaald geval. De meeste schrijvers gevoelen zich niet geroepen om de ontwikkeling der gebeurtenissen te bestuderen en ook aan de personen die niet de hoofdrol spelen hun volle aandacht te schenken. Veelal is er iets schematies in de voorstelling, gelijk in de Griekse volkspoëzie: krachtige lijnen, weinig achtergrond en weinig omgeving. Bij Leontis is dit anders. Hij groepeert in zijn 'Alexandrijnse roman' (gelijk de ondertitel luidt van het boek, dat de *Grammata* in 1926 uitgaf) om de beide hoofdpersonen, Stephis en Sonia, verschillende figuren die ons evenzeer boeien en hij weet ons ook belangstelling in te boezemen voor het toneel waarop zij zich bewegen. Vooral de vrouwenfiguren zijn treffend weergegeven.

Het noodlot heeft Stephis in de macht gebracht van een vrouw met een geheimzinnig verleden en een heden dat troosteloos droevig is. Sonia is verslaafd aan narcotica, bedriegt haar minnaar, ofschoon zij met daden bewijst dat zij hem meer dan haar eigen leven liefheeft. Zij leeft in Alexandrië ver van haar wettige echtgenoot, wiens edel karakter zij bewondert. Stephis is een vrij man: dun zijn de draden die hem met haar verbinden, maar zij blijken onverbreekbaar te zijn als staal. Meer dan eens beproeft Stephis zich te onttrekken aan haar daemoniese invloed. Hij kent haar ontrouw, hij doet haar de bitterste verwijten, ontvlucht haar door op reis te gaan, maar telkens keert hij terug. Zijn verloving verbreekt hij, zijn gehele toekomst zet hij op 't spel, zijn moeder doet hij wanhopig lijden en dat alles geschiedt ter wille van een vrouw die in geen enkel opzicht zo veel offers waard schijnt. De roman is naar de vorm een dagboek van Stephis; wij weten uit zijn ontboezemingen dat het niet buitengewone schoonheid is die Sonia onweerstaanbaar maakt, evenmin haar muzikale begaafdheid en haar litteraire ontwikkeling, hoe groot die mogen zijn. Wat is het dan? Dat wordt ons evenmin duidelik als aan haar slachtoffer. Alleen krijgen wij uit sommige gesprekken de indruk dat meer dan een vulgaire, louter zinnelike drift hen steeds weer tot elkander brengt.

En nu is 't merkwaardig dat deze raadselachtige vrouw ons

toch niet met afschuw of ook maar met antipathie vervult. Wij blijven in haar een tragiese figuur zien, die tot veel kwaad gedrongen wordt en veel goeds wil. Zij is van nature oprecht en leeft toch in leugens; zij verlangt naar toewijding aan één enkele man, naar rust in een vergeten dorp, en zij gaat onder in een omgeving van wuftheid en verdorvenheid. De schrijver houdt ons in spanning door eerst aan het einde ons het vroegere leven van de ongelukkige vrouw te ontsluieren. Aan de moeder van Stephis biecht zij haar lot en haar val. Een ongelukkige jeugd, gevolgd door het huwelik met een oudere man, die zij wel hoogacht maar niet kan liefhebben met hartstocht, heeft haar doen vluchten. Dan komt zij van kwaad tot erger en wordt ten slotte de prooi van een ellendeling, die haar geheel willoos maakt omdat hij 't geheim van haar losbandig leven te Boekarest kent en dit dreigt te verraden aan haar echtgenoot, een onthulling die zij tot elke prijs, ook van haar eer en geweten, wil voorkomen.

Een zwart fatalisme spreekt uit de gehele roman, alleen verhelderd door de tekening van Stephis' moeder, een nobele vrouw, berustend in haar leed, en 't leven om haar heen begrijpend voor zo ver een reine zoveel onreinheid begrijpen kan. De tegenstelling van deze twee figuren verzoent ons met de vergedreven uitrafeling der gevoelens van de beide hoofdpersonen en zij getuigt van groot beeldend vermogen. Niet minder komt dat uit in de wijze waarop de schrijver ons het woelige leven van Alexandrië tekent. De roman is het werk van een jong kunstenaar die veel schoons doet verwachten.

Het pessimisme van dit boek vindt men terug in bijna alle prozageschriften van de moderne Griekse letterkunde en ook in een groot aantal gedichten. Het verschijnsel is trouwens niet tot één land beperkt en voor Griekenland wordt het gedeeltelik verklaard door de invloed van Skandinaviese, Duitse en Russiese schrijvers. Het nevelachtige en symbolistiese van de Skandinaviese kunst, het sentimentele en filosoferende van die der Duitsers, hebben voor de Grieken alleen de, waarschijnlik tijdelike, bekoring van het exotiese, een bekoring die intussen voor een emotioneel volk zeer groot kan zijn. Met de Russen hebben zij meer gemeen: in de eerste plaats de godsdienst en dan ook de voorliefde voor de beschouwing van

gecompliceerde karakters, al zal die voorliefde bij hen meer op welbehagen in analyse dan op verwantschap van temperament berusten.

Wel is de Franse taal en letterkunde nog steeds het meest verbreid en het best bekend in de Levant, maar naar haar richt men zich niet meer uitsluitend. Ironie en scherts zijn schaars vertegenwoordigd; in ere is het realisme dat zich bepaalt tot de studie van de donkere zijden der realiteit. Ook in Hellas is het jongere geslacht zwaar op de hand geworden.

Gedichten kunnen, door kunstenaars vertolkt, het oorspronkelike in schoonheid misschien evenaren of overtreffen, maar hier kan, nog minder dan in proza, een vertaling *dezelfde* schoonheid weergeven. Hoe minder de vertalers de vreemde taal in hun dageliks leven spreken, hoe meer die voohen een voorwerp van geleerde studie is geworden, des te gror ter zal dit verschil zijn. Daaraan is het wel toe te schrijven dat in de poëzie het Frans, de taal die in Griekenland zo graag en zo goed wordt gesproken, zijn hegemonie heeft behouden. De plastiek en de hoogheid van Leconte de Lisle en de Hérédia spreekt nog altijd uit de sonnetten van jonge Helleense dichters; een Alexandrijn als de veelgelezen Kavafis streeft naar koele objectiviteit. Daarnaast vindt men ook bewonderaars van de zuiverste subjectieve lyriek. Een opmerkelik voorbeeld daarvan geeft de bundel *Gele Vlammen (Kitrines Phloges)* van een dichteres die zich Myrtiotissa noemt. Over haar nog een enkel woord tot besluit.

In 1925 verscheen bij de *Grammata* haar werk, ingeleid door K. Palamas. Hij, de man van de onberispelike techniek, prijst met geestdrift deze gedichten, al moet hij toegeven dat de metriek zwak is, dat de rijmen somtijds gebrekkig, ja menigmaal banaal zijn. Maar wat alles vergoedt is de hartstochtelike oprechtheid waarmee Myrtiotissa heel haar zieleleven blootlegt. Haar poëzie is echt als die der volksliederen, hoe weinig ze voor 't overige op deze mag gelijken. Herinneringen aan haar kinderjaren, 't leed over 't afscheid van haar zoon, en vooral haar sterke begeerten als vrouw en als minnares stort zij voor ons uit. Niet alles is schoon in die uitbarsting van brandend gevoel; men behoeft niet, met Palamas, haar zwakheid in de techniek bekoorlik te vinden, maar wel wordt

men meegesleept door haar verzen omdat die door rythme en beelden de visie van een dichterlik gemoed openbaren. In enkele van haar beste gedichten treffen ons regels die aan Saffo herinneren.

Droefheid spreekt ook uit het werk van Myrtiotissa. Onvoldaanheid met het bestaande is zelfs het gevoel dat haar gedichten, hoe verscheiden van inhoud, verbindt. Zal die stemming niet een eentonigheid tot gevolg hebben die de lezer weldra vermoeit? Op die vraag geeft Palamas een antwoord waarmee ik dit korte overzicht van de hedendaagse Alexandrijnse letterkunde wil eindigen. ‘Kunst, hoe zij ook staat tegenover het leven, hoe zij ook schreit over het lelike en het tragiese van ons bestaan, Kunst geeft door het scheppen van schoonheid vreugde; vreugde schenken de treurzangen van onze volkspoëzie, gelijk de gedichten van Leopardi, omdat de schoonheid ervan ons gelukkig maakt.’

D.C. HESSELING.

Bibliographie.

Martien Beversluis: *Canzonen.* - N.V. van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij. Arnhem 1926.

De evolutie van Beversluis' poëtisch oeuvre - het is in den loop der jaren dermate aangewassen, dat hier reeds van ‘oeuvre’ sprake mag zijn - voltrekt zich, ondanks den grooten omvang en de gevarieerdheid van onderwerpen, uitermate langzaam en ongeschakeerd, terwijl evenmin dit gebrek aan schakeering positief vergoed wordt door wezenlijke verdieping van het psychisch gehalte.

Het is dan ook ietwat ontgoochelend om, bij het volgen van deze ontwikkelingsgang te moeten vaststellen, dat Martien Beversluis, als zoogenaamd natuurdichter begonnen, dit feitelijk tot op heden gebleven is. Bij zijn debuut droeg zijn werk de signatuur van Reddingius en Frans Bastiaanse. Maar al dadelijk - hoe veel meer dan deze twee naïeve realisten: een letterkundige, een vakman ook, een minder spontaan zanger. Van den beginne af heeft Beversluis, misschien minder te kampen gehad met dan wel geleden onder een soort psychische tweeslachtigheid: eenerzijds een reactionaire (antimoderne) natuurlijkheid, een neiging tot het beweeglijk lied, anderzijds een litteraire pre-occupatie bij het verwoorden van zijn gevoelens in het vers.

Dit verschijnsel blijkt een fatale belemmering tot het welslagen van zijn intenties, voor de zuiverheid van zijn werk. Want deze pre-occupatie vreet zich op den duur vast in het primaire gevoel en drijft den zangervan-nature langzaam maar zeker van den, in aanleg zoo al niet juiste dan toch begaanbaren weg af naar wat men zou kunnen noemen: schematizeering der natuur als poëtische stof, en vooropgezette vergeestelijking der impressies.

Zoo ging het met Beversluis: hij ging het vegetatieve leven van weiland en plantengroei, bloesem en stormwind, zee en regen tegemoet met de misschien onbewuste bedoeling er een gedicht over te zullen schrijven.

Te noodlottiger deze neiging, waar het bleek, dat zijn aard geenszins in deze richting geschapen was; dat het domein der verdiepte waarneming een ontoegankelijk gebied was voor zijn psychische horizontaliteit. Waar hij deze projecties van de natuur op den geest tracht te beschrijven, ontstaan toevoegingen, (zooals weleer de moraal die achteraan kwam), in plaats dat de kracht van hun inhoud in het organisme van het vers als element werd opgenomen. Het gevolg deed zich dan ook kennen als: verlies van spontaniteit, steeds grooter wordende vaardigheid, een ontsporen van zuivere observatie tot beeldlooze symboliek.

Want wat in een lied, in een poëtisch betrekkelijk-pretentieloos lied, een zeldzame werking kan teweegbrengen: krachtige rijmen, geschoolde en feillooze metriek, allitteraties, - zij bederven gemeenlijk elke dieper gravende dichtkunst, afgezien nog - in dit geval - van het feit, dat zijn groeiend technisch meesterschap het litteraire der natuurbeschouwing sterk heeft bevorderd. En ten tweede: trekt men elk visueel beeld moedwillig naar het terrein der vergelijking, der beeld-spraak, met de berekening er een algemeener, menschelijker, beteekenis aan te geven, dan zwakt men de elementaire kracht van dit beeld onherroepelijk af en denatureert het.

Op andere wijzen den geest met het dichterschap dienen, vermag Beversluis klaarblijkelijk niet. Een waarachtige poëzie te schrijven, zóó, dat in de woorden het concrete *vanzelf* door een intern vermogen wijder gebieden bestrijkt en door dieper lagen heen schiet, algemeener wordt zonder dat apart die veralgemeening genoemd wordt, werd Beversluis nog niet gegeven. Kort gedefiniëerd blijft zijn dichten i.p.v. scheppen: *omschrijven.*

Oprecht te betreuren is het, dat een dergelijke benijdenswaardiggrondige techniek niet gehanteerd wordt door een wezenlijker dichter, die tevens genoeg materie bezit om, tijdens de bediening van het handwerk, het formeele dienstbaar te kunnen houden aan het woord dat, rijpend, wacht op geboorte en openbaring.

Bij Beversluis valt het te betwijfelen, of hij ooit een groot dichter zal worden. Vooralsnog spreekt er - afgezien van de reeds vermelde tekortkomingen, - uit zijn werk die humaan-religieuse geest, die niet allereerst in de termen valt de drijfkracht te worden tot een diepen toon of een forsch beeld: een soort vrijzinnig-protestantsche levensvisie, gematigd, weinig doorleefd en au fond oppervlakkig.

Te verwonderen valt het overigens niet, dat uit dit omvangrijk werk, uit deze fabelachtige productiviteit, soms een mooi gedicht te voorschijn komt, waarin a.h.w. na hardnekkige vooroefening plotseling een evenwicht bereikt wordt. Wat echter de publicatie van al deze dichtproeven volstrekt niet wettigt. Een der beste verzen uit dezen bundel acht ik ‘De Harmonikaspeler’, dat een naar den aard knap en zuiver chanson is. Tot het weinige dat poëtisch geslaagd is - ik schrijf het graag voor u over - behoort b.v. naast het vijfde vers uit ‘Het Huis op den Berg’ dit fragment uit: ‘Interieur’:

‘Wij zoeken allen hier om niet,
Het is verloren in 't begin.
Wat heeft ons verder vragen zin?
Het is vergaan in 't eerste lied.’
De schemer stort zich zwart te zamen
't Vertrek verdonkert, maar 't verschiet
Staat grijs en vierkant in de ramen.

Dichtbij het hooge raam wat schijn
Klavierivoor.... en als een wrong,
Een bloem, die zich tot bloeien dwong,
Gerekt en kwijnend in 't kozijn.’

D.A.M. BINNENDIJK

Roel Houwink: *Christus' Ommegang in het Westen.* - Em. Querido's Uitg. Mij. Amsterdam, 1926.

De schrijver Roel Houwink splitste zich, eenige jaren geleden, in den dichter H. van Elro en den prozaïst Houwink. En hij deed dit - achteraf - met goede redenen.

Als prozaschrijver publiceerde Houwink een kleinen bundel 'Novellen', waarin hij, naar den vorm expressionistisch, verhevigd en abrupt, krachtens den inhoud getuigde een ietwat benarde geest te zijn: burgerlijk, onvrij, geheel levend in het Hollandsch interieur (van vroeger, en nu, en eeuwig....), bekommerd om futiliteiten en met een neiging tot erotische smoezeligheid. Na deze collectie novellen verschenen 'Maria' en 'Doodsklok': 'Maria' eveneens een verzameling verhalen, veelal geïnspireerd op bijbelsche figuren en historie's, die eenerzijds de richting van zijn zielsambitie aankondigden, anderzijds - wat den vorm, de allure, betreft - ongetwijfeld een ruimer perspectief vertoonden, meer licht uitstraalden, maar tegelijkertijd minder klemmend en scherp van schriftuur bleken. Zooals gewoonlijk, dus, een correlatie van verbreeding en verslapping, met alle kansen op een toekomstig harmonisch zoowel groot als krachtiggezien werk.

Dit was Roel Houwink. Een prozaschrijver van omlijnde hoedanigheden, met hinderlijke gebreken, maar met schrijflust en die - noteeren wij het voor altijd - proza schonk in een tijd, dat ons land overwoekerd werd van jonge dichters, - en welke! - en vrijwel ten eenenmale leefde zonder wezenlijk proza; ik bedoel *modern* proza dat, bovendien, naar den aard van visie, rhythme en concrete uitdrukking, beantwoordde aan een definitie die voor proza als tegenstelling tot poëzie zou zijn op te stellen.

Naast dezen Houwink verscheen H. van Elro, de dichter, met 'Hesperiden' en 'Madonna in Tenebris'. Door deze twee uitgaven wist Houwink zich onder de jòngere nederlandsche poëten een eerste plaats te veroveren. De laatste, die als plaquette bij 'Palladium' het licht zag, bevat zijn beste gedichten: vreemde bloemen, die na lang telen een wonderlijk zachtzinnig leven aangingen, maar bij het ontbloeien al welhaast weer welkten. Een tasten geraakte tot een uiterst fragielen vorm; een welluidendheid stolde tot een nauwelijks klinkende klank; in den avond dwaalden geluiden - een helder rinkelen of een smachtende zucht. Houwink, de dichter, vond uiterst geraffineerde nuanceeringen in het woord, en Rilke waardige atmosferische tonen en tinten. Van Elro's stem dreef als een onwezenlijk geheimzinnig spreken boven het leven: een schaduw van menschelijk geluid; een beangstigend ontheven vervreemding, deze poëzie; het was een gevaarlijk verdund bloed dat dit dichtwerk op gang hield, en ijl en aarzelend doorzong.

De dichter Roel Houwink trad op. Geen H. van Elro meer, maar, afstand doende van den naam die zich aan de bekendheid van zijn werk had verbonden, publiceerde de prozaïst Houwink verzen. Ik moet zeggen: het bedroeft mij over deze verzen te moeten schrijven, daar ik liever een 'in memoriam' - van Elro schreef zonder meer, misschien even bedroefd om het necrologisch karakter ervan, maar stellig bevredigder dan nu, waar ik mij positief moet bepalen tot het mislukte levende.

Dit boekje - 'Christus' Ommegang in het Westen' - moet voor den psycholoog, bijzonderlijk voor den Freudiaan, een kostelijker kluifje zijn

dan voor den minnaar of beoordeelaar van poëzie. Want hoeveel verdrongenheden hebben dit schrijvend bewustzijn belaagd om zoo slecht gecontroleerd te voorschijn te kunnen komen in het woord. Maar het is niet mijn taak, en het is hier zeker niet de plaats, om een psychanalytische beschrijving van een en ander op te stellen. Wel zij geconstateerd, dat zich hier, in dit werk zooals het voor ons ligt, de burgerlijk-sensualistische neigingen uit den bundel 'Novellen', mengden met de atavistisch-christelijke belangstelling uit 'Maria', terwijl de dichter van Elro niet als 'dichter' een enkele keer om den hoek komt kijken, maar wel in sommige verschijnselen als b.v. woordkeus herkenbaar is.

Overigens: een volslagen mislukt werkje. Houwink treedt hier, doordrongen blijkbaar van Henri Bruning's uitroep: 'Overal Christus!' als hedendaagsch apostel op voor een modernen Christus, door te fungeeren, niet als zijn dichter, niet als zijn dienaar, doch als zijn impresario of zijn tolk. Nu eens prijst hij hem om het publiek der huidigen op hem attent te maken en mild te stemmen, dan weer richt hij zich tot Christus om hem de nooden en driften van ons, twintigste-eeuwers, nader te omschrijven en hen in zijn hoede aan te bevelen. Nergens zien wij Christus als figuur, noch hooren wij zijn stem. Houwink geeft geen epos en geen lyriek. Maar iets wat daartusschen het midden houdt en zijn profetisch geluid - kwasimodern, in wezen aftandsch - ontaardt in vooze rhetoriek en ziellooze exclamatie. Het procédé van Karel van den Oever, van Wies Moens en Henri Bruning (zij allen deden het honderdmaal beter) vindt men in dit bundeltje herleefd: een halfslachtige dynamiek, de 'bezwerende' schreeuw, de schrille tegenstellingen die worden opgeroepen, het 'Gij' (die zoo rein zijt, etc.) en 'Wij', enfin, die zoo ongelooflijk liederlijk neerliggen en smachten en verworpen zijn en gered moeten worden; in één woord: de oude rommelkamer van het neo-humanisme, met al de ergheden en onwaarachtigheden incluis.

En geen spoor van poëzie, van wezenlijk in woorden onthulde schoonheid. Een preektoon; en een slechte preek, ondanks het accent van boetvaardigheid.

Een tweede 'Ommegang' staat ons te wachten!

Wanneer zal de dichter van Elro zich meester kunnen maken van een 'leven', dat niet van Van Elro, maar zeker niet van Roel Houwink mag zijn, wil het - op welke manier ook - 'levend' mogen heeten?

D.A.M. BINNENDIJK

Felix Timmermans. - *Schoon Lier.* (P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam.)

Dit boek is al een jaar of drie oud, verscheen in een pracht-uitgave en heeft thans een handiger model gekregen, geïllustreerd door den schr. en draagt op het plat een mooi vertelsel-achtige prent in smakelijke kleuren, de St. Gummarustoren, trapgeveltjes en een bruggesken over de kabbelende Nethe. Elk Vlaamsch stadje zou zijnen Timmermans moeten hebben, en ieder zou het beschrijven op zijn manier, maar allemaal met evenveel liefde: Mechelen, Oudenaerde, Herenthals, Diest, Kortrijk.... dat zou

een verzameling van monographiën geven die de collectie der *Schöne Deutsche Stadt* niet weinig zou overtreffen. Steden zijn toch maar wat wij van ze maken. Reisboeken, gidsen met photos, blijven altijd beneden de waarheid, en elkeen schept voor zich zelf een definitief beeld, en de beelden zijn zoo talrijk als de vizioenen. Wereldsteden, in haar complexiteit, zijn onuitputtelijk; als wij zeggen Londen, Parijs, dan gaat onze verbeelding van Pierce Egan naar Swinnerton, van Sebastien Mercier naar André Salmon. Maar voor de kleine steden is er een andere moeielijkheid; de varianten zijn subtieler, het wordt een kunst van nuances, en er blijft nog steeds iets over dat niet gezegd is. Georges Rodenbach zag Brugge in een waas van mist en spleen; zoo is *Bruges la Morte* ontstaan, zang van ontbinding en vergaan. Nadien heeft Maurits Sabbe Brugge in haar kleinburgerij doen herleven. Eekhoud zag Antwerpen in den laatsten schijn van tweede Keizerrijks-romantiek; Baekelmans herleidde de Scheldestad tot een formule van dokken, havenstraatjes en estaminétjes; Edw. de Bruyer verbreedde haar in een visioen van uitgroeiende poliep. En Lier? Lier werd ontdekt door Tony Bergman. *Ernest Staas* openbaarde den zoeten weemoed van het Begijnhof, maar het aardige stadje bleef voor den sentimenteelen student een gesloten boek. Gelukkig hebben wij Timmermans die Lier in al zijn hoeken voor ons opent, en, om 't even in welken tijd, het blijft immer het vroolijke Lier, Lierke Plezierke. Wij weten dat Lier al in den ouden tijd een plezante stad was, in den tijd toen Mijnheer Pirroen op zijn zilveren fluit in zijn gloriët zat te spelen en de Dolfijnen 's avonds al zingend door de straatjes zwijmelden.

En zóó is Lier gebleven, ‘een oude stad met haar trap- en krulgeveltjes, haar roode daken, haar bruine zompige muren, haar oude poorten, en haar kerken, en dan alle vijf minuten het klokkenspel van den beiaard om lust aan de menschen te geven.’ En al worden er eenige straten verbreed, en al zijn er eenige pretentieuze huizen van nieuwe-rijken bijgekomen, Lier blijft Lier, gedoken in groene vesten, op de grens van de zandige Kempen en het malsche Brabant, met haar Lievevrouwebeeldekens, haar grappige opschriften, haar schoon stadhuis, haar schoonen toren, haar leelijk beeld van David, en het vaderland der vlaaikens. Morgen zegt Timmermans zal Vermeer van Delft hier komen schilderen, en men verwacht Henri de Braekeleer. Was het maar waar! Vreemd hoe weinig schilders Lier bekoort, met uitzondering van Opsomer aan wie zij eenige mooie stemmingen geïnspireerd heeft. En gelijk Timmermans het kader ziet, zoo ziet hij de menschen. Soms op het kantje af van het Biedemeyerachtige. Verdrietigaards en zagemannen zouden beweren dat de arme kantwerksters in haar ongezonde huisjes zitten te klossen voor het hongerloontje dat ze krijgen van de groote opkoopers. Timmermans zet ze met haar speldewerk in de zon vóór haar deurkens en in diezelfde Timmermansche zon ziet hij al de Lierenaren. Gelukkige man die zóó zijn stadje kan zien! En gelukkig stadje dat zulken goeden, vriendelijken dichter bezit. *Schoon Lier* zou door velen moeten gelezen en - bezocht worden, vooral door de Sinjoren wier stad slechts op een kanonschot van Lier ligt. Ik verzeker U dat niets zóó rustig werkt als een uurtje lectuur op de vesten achter het Begijnhof.

A. CORNETTE.

Maurice Roelants. - *Komen en gaan.* (Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar).

Als dichter, behoorend tot de kleine maar frissche bent van het *Fonteintje*, heeft Maurice Roelants zich al sedert eenigen tijd doen waardeeren. Thans debuteert hij als romanschrijver en wij zouden durven spreken van een openbaring ware zijn werk niet hier in de bladen van den *Gids* te lezen geweest. Invloed of geen invloed, een ding staat vast: wij bezitten een roman zooals nog geen Vlaming gepoogd heeft er eenen te schrijven. Of Roelants de Franschen bestudeerd heeft, daar zou ik geen eed op doen, al geloof ik van wèl, en dat doet er ook niet toe. Bewust of niet, verwantschap bestaat er heel zeker met *sommige* Fransche romans; verwantschap niet alleen in de algemeene structuur, in de manier van ineenzetten, maar ook in het diepst-innerlijk wezen, in de densiteit der zielkunde, in de zeer bewuste uitschakeling van bijkomstigheden, o.m. van bijna alle uiterlijk pittoresk, waarmede hij zich van alle romantiek - ook van de Vlaamsche - heeft weten te ontvoogden. En die Fransche romans zal ik u seffens noemen: de lijn vertrekt van *Manon Lescaut*, gaat over *Adolphe*, *Dominique* tot *la Porte étroite* en *la Symphonie pastorale.* Ik plant daar een imaginairen stamboom, niet om den auteur een compliment te maken, maar omdat ik nu eenmaal geen andere vaderen voor dezen jongen Vlaming ontdek. Dit werk is een tour de force, noch min, noch meer. Overigens verricht met gemakkelijke gracie. Dien indruk krijgen wij bij 't lezen van zijn voornaam, eenvoudig proza, maar in den grond zal *Komen en gaan* wel de vrucht zijn van natuurlijken aanleg tot mediteeren en van een niet te onderschatten geestelijke concentratie. Wij zijn in Vlaanderen niet zoo heel rijk aan denkers dan dat wij dit boek van gedachten niet zouden begroeten als een heel bijzonder verschijnsel. Voorzeker, onze beste prozateurs kennen het menschelijk hart. Wie zou die deugd niet erkennen in Buysse's *Ezelken*, en vóór hem in de nooit genoeg geprezen Virginie Loveling, en in *de Verlossing* van Elsschot, en in Stijns' *Hard Labeur?* En ik zoek - maar ik vind er niet veel. Want, niet waar, zielkundig doorzicht en mooi schrijven zijn onafhankelijk van elkaar? Daar is b.v. Timmermans, voor geen cent psycholoog. Daar is Baekelmans: een statiek psycholoog, een karakterteekenaar, maar zonder innerlijke beweging. Buysse, Streuvels, Loveling, die ontwikkelen hun karakters. Roelants gaat een stap verder. Hij ont-wikkelt niet, hij verwikkelt. Hij zoekt conflicten. Er werkt in *Komen en gaan* - alsof de titel zelf reeds een omen was - een subtiele mechaniek. Het staat niet stil. Er gaat een gedurig gesidder van zielstrillingen door heel het boek, korte en lange golven, een radio-leven tusschen vier zielen. Voegt daarbij de beheersching die de schr. prachtig volhoudt, onverzwakte aandacht voor de roerselen in het hart van zijn vier menschen, wering van alle pittoresk, even gemakkelijk als vaak overbodig. En toch - de Vlaming houdt van pittoresk, en al onze goede schrijvers zijn goeie schilders, als ze zich maar weten te beperken. Daarom is Maurice Roelants een uitzondering in onze letteren en zouden wij zijn geestelijke voorzaten te vergeefs onder de Vlamingen gaan zoeken. Er is maar één ding te vreezen: dat de schr. misschien wat ver gaat in zijn uiterste soberheid en dat zijn neiging tot speculatieve kunst (die wij niet genoeg kunnen waardeeren) hem wel eens zou kunnen drijven tot in de droge landen der abstractie. Het is het verwijt dat altijd zal wezen op *Dominique.* Het is het eenige bezwaar dat ik mij veroorloof

tegen de kunst van Roelants die ik zeer bewonder. Wat er nu tusschen de personages, die de auteur heeft durven beperken tot vier, gebeurt, zal ik niet pogen te vertellen om niet in te krimpen tot een formule wat op zich zelf al heel gecondenseerde kunst is. *Komen en gaan* is veel meer dan een belofte - men zou gaan spreken van coup d'essai, coup de maïtre - het is de openbaring van een talent waarmee wij rekening zullen moeten houden.

A. CORNETTE.

Alie Smeding, *De Zondaar.* (Rotterdam, Nijgh & van Ditmar's Uitgeversmaatschappij.)

Toen Henri Borel in het Vaderland had geschreven dat er in het laatste boek van mejuffrouw Alie Smeding passages pornographie voorkwamen, met de nummers van de betreffende bladzijden erbij, maakte hij er een belangstelling voor gaande, natuurlijk onwillens en -wetens, die even aan het geval 'De hel' van Barbusse herinnert. - Ik heb 'De zondaar' gelezen en verzeker u dat het een prul is. Het is waardeloos als gegeven, als verhaal, als karakterteekening, als burgerlijke milieu-beschrijving, als Nederlandsche taal, als weergave van gedachten en gesprekken, als document, als literatuur, als alles wat men wil, zelfs als pornographie. Wie 7 gulden over heeft voor een gloeierig avondje benauwde lectuur, wie er belust op is eens den wreveligen indruk te krijgen dat het leven voor sommige lieden één moeizame malaise is van het slop de alkoof in en uit de alkoof weer het slop in, ontvangt oneindig meer waar, waars en waarheid voor zijn geld als hij zich Kamertjeszonde of Pijpelijntjes, dat de voortreffelijke De Haan zich zoo kwalijk nam geschreven te hebben, aanschaft. Ik voor mij houd alleen van vroolijke pornographie zooals men die in sommige werken van Anatole France, Pierre Louys of bijvoorbeeld in de gedenkschriften van Casanova tegenkomt. Maar wat mejuffrouw Smeding op de talrijke bladzijden van haar boek aanbiedt is niet anders dan hetgeen studenten vuilbekkerij noemen. Ook dit is misschien genietbaar in gegeven omstandigheden aan een borreltafel, als een bepaald gezelschap zichzelf daartoe in de stemming heeft gebracht; maar ook dan nog blijft ieder intuïtief de noodzaak gevoelen dat zulks in den vorm van een 'mop' worde voorgedragen, opdat een zekere geestigheid de gekunstelde verontschuldiging van het 'schuine' zij. Niemand echter zal het in zijn hoofd halen om een wildvreemden heer A. of een onbekende mevrouw B., die men zoo juist ontmoet heeft, in een neerslachtige stemming te brengen door een onwaarschijnlijk gedegenereerd huwelijks-relaas, en hun daarbij klakkeloos op de smerigste uitdrukkingen te tracteeren, termen welke mevrouw B., tien tegen één, nimmer gehoord heeft. Zoo iets strijdt met alle égards die zelfs huzaren onder elkaar in acht nemen. En toch, eenvoudig omdat 'De Zondaar' een slecht boek is, zoodat de 'verontschuldiging' ontbreekt, is dit precies wat een schrijver doet en wat een uitgever doet, als zij een roman als deze openbaar maken en aan A. en B. aanbieden. Onbehoorlijk.

Over het boek zelf is het onnoodig een lezer van De Gids verder in te lichten. Waarop ik even wilde wijzen betreft een verschijnsel in onze letterkundige kritiek.

Na het stukje van Borel, dat mij nog veel te mak uitviel, las men in tal van toonaangevende week- en maandschriften, onder

motto's als ‘Kunst en moraal’, ‘Kunst en zedelijkheid’, verdedigingen en goedpraterijen van mejuffrouw Smeding's boek. Dachten deze critici dat het Nederlandsche publiek in vijftig jaar niets geleerd had en dat het nogmaals noodig was, als ten tijde van Klaasje Zevenster en Een liefde van Van Deyssel, ons een kop-schuwheid voor wat cru realisme af te leeren? Het was merkwaardig, hoe overigens zachtzinnige en met hun tijd meegaande recensenten, die wekelijks en maandelijks Dostojevskij in de lucht steken om zijn zielsgeheimen, Romain Rolland om zijn idealisme, Van Schendel om zijn droomerigheid en Boutens om zijn verijld geluid, die gedurig den mond vol hebben over moderne synthese, nieuwe religie, herwonnen classisisme, etc. - het was merkwaardig hoe dezelfde menschen, aangaande een boek dat nota bene met kunst niets uitstaande heeft, plotseling vijftig jaar jonger werden, de strijdbijlen en harnassen van tachtig uit het arsenaal opdiepten, afstoften en aangespten, de leuze ‘l'art pour l'art’ lieten hooren en manmoedig verzekerden dat, op last van Multatuli en Van Deyssel, een iegelijk die wilde vloeken of spuwen zulks doen mocht mits hij het in kunst, schoonheid of waarheid deed.

De vergoelijkers van ‘De zondaar’, probeer ik het verschijnsel van deze inconsequente retardatie te verklaren, zijn waarschijnlijk tweederangsartiesten en maken deel uit van de tusschengeneratie. Nu de ouden zijn gaan zwijgen nemen zij, met behulp van wat literair jargon, de houdingen van hun meesters aan. Zij laten gaarne alles wat de tijd hun mocht geleerd hebben varen, zij brengen zichzelf triomfantelijk in discrediet, om één oogenblik hun jeugd-ideaal in zichzelf verwezenlijkt te gevoelen. Het is zielig te denken dat er menschen bestaan die met vreugde een boek als dat van Alie Smeding begroeten om één minuut Van Deyssel te zijn. - Hoe slecht hebben zij ‘Ik houd van het proza’ en wat er daar vlakbij over Netscher staat gelezen! - Dit is echter een algemeen menschelijk verschijnsel, maar de typisch literaire kant is de volgende:

Er is sedert de Grieken een geheim in alle kunst, een geheim dat het publiek beseft, dat iedere kunstenaar van beteekenis kent, maar dat juist alleen den tweederangs-artiest ontgaat. Hij is de eenige die niet weet wat kunst is. Wij allemaal weten het. Maar hij, gehandicapt door zijn halven aanleg, tracht het natuurlijke dat hem pijnlijk ontbreekt aan te vullen met dogma's, en schat deze dogma's hooger dan wat hij vanzelf had, want ze zijn zijn eenige schepping. Terwijl het groote publiek en de groote schrijver beiden evenzeer vermoeden, dat de schrijver niet alléén schrijft; dat, om een uitdrukking van een vriend van me te gebruiken, er ‘een ander is, die de pen vasthoudt’; dat het geschrevene bijna zichzelf schrijft; - legt de tweederangs-artiest den nadruk op het zelf-schepperschap van den schrijver. Terwijl alle kunst een materieel scheppingswonder is, blijft zijn schepping immaterieel. Hij gunt de materie om zoo te zeggen geen plaats, hij laat haar niet aan het woord komen. Ieder die voelt hoe in een boek als ‘De zondaar’ onze taal misbruikt en vermorzeld ligt onder de drukkende expressie-behoefte van de schrijfster, weet wat ik bedoel.

Wij allemaal bevroeden het scheppingsaandeel van de materie in de kunst. Wij beseffen dat Michel Angelo èn het marmer prins David en ook de Slaven maakten. Dat het marmer onmisbaar was ook bij de onedele Slaven, en zedelijk gesproken misschien onmisbaarder dan bij den edelen prins, die ook in het hout, waaruit men gewoonlijk crucifixen snijdt, de verhevenheid van in scheppingsvorm gebrachte materie

niet zou ontbeerd hebben. Maar de Smedings en haar bewonderaars meenen, dat Michel Angelo de Slaven had moeten formeeren uit drek en sintels.

N.

Het bevolkingsvraagstuk. Rapport van een Commissie ingesteld door den Nationalen Vrouwenraad. Rapporteur Mr. J. Bierens de Haan. Leiden, S.C. v. Doesburgh.

Het bevolkingsvraagstuk, welks snel wassende beteekenis (inzonderheid voor ons land, waar het geboortesaldo, op Bulgarije na, het hoogste is van alle landen en waar de bevolking sedert 1830 is verdriedubbeld) wel door niemand meer zal worden ontkend, heeft de Nationale Vrouwenraad aanleiding gegeven aan eene daartoe ingestelde Commissie de vraag voor te leggen: is de snelle groei der bevolking een bedenkelijk verschijnsel en wat moge daartegenover te doen zijn? Haar Rapport heeft onlangs het licht gezien. Het is een inderdaad voortreffelijk stuk werk, dat in ruimen kring moge worden gelezen en tot nadenken stemmen.

Zonder het vraagstuk in een breeden vloed van beschouwingen te verdrinken, waar zoo licht gevaar voor had kunnen bestaan, heeft de Commissie het van alle kanten, de economische, de internationale, de ethisch-cultureele en de medisch-hygiënische belicht. Haar conclusie is, dat het de mogelijkheid van gevolgen van bedenkelijken aard op ieder gebied in zich sluit,[1)] waartegenover zij als tegenwerkende tendenzen enkel kan wijzen op de (laat ons het hopen!) uit bevolkingsaanwas voortspruitende neiging tot grooter inspanning en tot het vinden van productieverbeteringen, en op de, naar zij zelve erkent nog wat schuchtere, pogingen om op internationaal gebied te komen tot samenwerking. Ietwat vreemd doet het aan, daarnaast als derde gunstige tegentendens genoemd te zien de laatstelijk opgetreden vermindering van het tempo der bevolkingsuitbreiding. Deze kan immers kwalijk als een gunstig gevolg van de vermeerdering van de bevolking worden aangemerkt.

Terecht heeft de Commissie zich niet te zeer verdiept in de onlangs van verschillende zijden behandelde vraag nopens de waarschijnlijke grootte van het toekomstig bevolkingscijfer hier te lande. Het antwoord op deze vraag hangt toch van zooveel elementen van zuiver speculatieven aard af, dat zijn positieve waarde maar gering kan zijn. Ook al moet men, zooals de Commissie doet, verdere daling van het geboortecijfer uiterst waarschijnlijk achten, de omvang van deze daling en haar tempo kunnen niet met eenige zekerheid worden voorspeld. En, wat de sterftekansen aangaat, valt evenmin te voorzien, in welke mate deze nog verder kunnen worden teruggedrongen. Wie zal zeggen, welke verbetering van de sterftekansen de ontwikkeling van de medische wetenschappen nog zal doen mogelijk worden? De Commissie herinnert er aan, dat, bij behoorlijke hygiënische behandeling van de zuigelingen, hun sterftecijfer op 3% zou kunnen dalen (in de jaren 1922/'26 bedroeg het nog 6,5%), en rekent met de mogelijkheid eener daling van het algemeen sterftecijfer (dat in de

1) De medisch-deskundige leden der Commissie verklaarden intusschen: ‘van een goede toepassing van preventieve middelen zijn schadelijke gevolgen niet bekend.’

genoemde periode 1,03% bedroeg) tot 0,7%.[1] Hadden deze verhoudingscijfers reeds in 1926 gegolden, dan zou het geboortenoverschot 131000 menschen hebben geteld, in plaats van 'maar' 104000.

Zeker is het waar, dat, indien men uitgaat van het bestaan van een vaste levensgrens en van constante sterftekansen voor iederen leeftijd, het volstrekt zoowel als het betrekkelijk cijfer der sterftegevallen op den duur gelijk moet zijn aan dat der geborenen. Uit de voorbeelden, door mij in de Ec. Stat. Ber. van 29 Oct. 1924 gegeven, kan dit zijn gebleken. Maar voor de bepaling van het totale bevolkingscijfer heeft deze stelling slechts dan beslissende beteekenis, wanneer òf het feitelijk cijfer der geborenen tot aan de grens van het physiologisch mogelijke is opgevoerd (deze grens dan natuurlijk onveranderlijk gedacht), òf, indien het daar beneden bleef, mag worden aangenomen, dat het niet tot die grens zal gaan naderen. En bovendien, (de vraag nog daargelaten, of het bestaan van een absolute levensgrens moet worden aangenomen, en, zoo ja, of deze reeds thans met stelligheid kan worden aangewezen) indien de sterftekansen voor de afzonderlijke leeftijden verbetering ondergaan, wordt reeds daardoor het absoluut bevolkingscijfer vergroot. En indien dan, zooals de ervaring leert, die verbetering inzonderheid aan de zeer jeugdigen ten goede komt, dan zal een geleidelijk grooter aantal personen den huwbaren leeftijd bereiken, en dientengevolge het absoluut aantal der geborenen, ook bij onveranderd gedachte nuptialiteit en huwlijksvruchtbaarheid, kunnen klimmen.[2] Op den omvang van het cijfer der geborenen heeft dus ceteris paribus ook verbetering van de sterftekansen der jeugdigen invloed.

De sedert het midden van de vorige eeuw ingetreden verbetering van de sterfteverhoudingen maakt dus, indien men de bevolking niet buiten de grenzen van de bestaansmogelijkheid wil zien toenemen en de 'repressive checks', waarvan Malthus sprak, in werking zien treden, beperking van de geboorten tot onafwijsbaren eisch, en de te hopen verdere verbetering van de sterfte zal dit ook verder blijven doen.[3]

Nu de huwelijksvruchtbaarheid ten onzent sedert de 70er jaren der vorige eeuw algemeen, in steden en platte land, dalende is, en voor het Rijk als geheel de omvang dezer daling laatstelijk dien der verbetering van de sterftekansen overtreft, mag men aannemen, dat het volstrekt cijfer van het geboortenoverschot met 114703 personen in 1923 zijn topcijfer heeft bereikt, en dat, na korter of langer tijd, de uitbreiding onzer bevolking eindelijk zal tot staan komen, mogelijk zelfs in teruggang zal

1) Het lijkt mij onwaarschijnlijk, dat het algemeen sterftecijfer blijvend zoo laag zou kunnen worden gehandhaafd. Uit een constant gedacht aantal geborenen van 100.000 zou dan een bevolking van 14,3 millioen zielen groeien, waaruit per jaar 100.000 zouden sterven (0,7%). Daarbij wordt dan echter een gemiddelde levensduur der geborenen verondersteld van 143 jaar! Indien de gemiddelde levensduur, die voor de mannelijke geborenen tusschen 1870/9 en 1909/20 steeg van 38,4 tot 55,1 jaar, nog verder tot 70 jaar zou oploopen, zou het algemeen sterftecijfer op den duur 1,43 gaan bedragen.
2) Het aandeel der 15-35 jarige vrouwen in het totaal der vrouwelijke bevolking steeg in ons land van 30.44% in 1879 op 33.23% in 1920.
3) Behalve voor hen, die met Prof. Aengenent (Leerboek der Sociologie, 3e druk, bl. 482) van oordeel zijn, dat voor de kinderen 'een bestaan in mogelijke armoede, maar met een zeker recht op de eeuwige zaligheid, te verkiezen is boven het niet bestaan.'

verkeeren. Welken omvang onze bevolking dan bereikt zal hebben, zou ik echter niet met eenige stelligheid durven voorspellen.

De economische toestand, waarin ons land inmiddels in toenemende mate is komen te verkeeren, als gevolg van de zoo aanzienlijke uitbreiding van zijn bevolking, is deze, dat wij, voor de voorziening in de voedingsbehoeften van ons volk, steeds meer zijn aangewezen op het koopen van ons voedsel in het buitenland in ruil voor onze uitvoerproducten, voor de vervaardiging waarvan wij de grondstoffen eveneens voor het overgroote deel uit het buitenland moeten betrekken. Wij zijn loonarbeiders geworden in dienst van de volken, die ons de onmisbare levensmiddelen en grondstoffen moeten verschaffen. Heerschte allerwege volkomen vrijhandel, dan zou, tot op zekere hoogte, in dezen toestand kunnen worden berust. Maar nu onze uitvoerindustrieën voor hare ontwikkeling de ernstigste moeilijkheden ondervinden, is de economische positie van ons volk inderdaad gevaarlijk geworden. Het buitenland begint ons den dienst op te zeggen. Dit maakt verdere uitbreiding van onze bevolking, van andere bezwaren die daarmede verbonden zijn nog geheel afgezien, uiterst bedenkelijk. Zooals Prof. Fetter het onlangs ter jaarvergadering van the American Economic Association kernachtig formuleerde, is het probleem onzer dagen bevolkingsuitbreiding of massawelvaart. Tusschen deze beide moet worden gekozen. Te vereenigen zijn zij niet.

In het licht dezer beschouwingen kan men het enkel diep betreuren, dat de pogingen van hen, die reeds voor lang de oogen van ons volk voor waarheden als de genoemde hebben, getracht te openen, en het tot redelijke beperking van de procreatie te bewegen, zooveel verzet hebben ontmoet, en dat de teruggang der nataliteit, die door de zoo gelukkige daling der sterfte onvermijdelijk werd, niet veel eerder en in grooter omvang heeft ingezet. De geweldige voorspoed in de Ver. Staten berust op het feit, dat de bevolking er, in verhouding tot de natuurlijke hulpbronnen van het land, zoo schaarsch is. Die schaarschte is inderdaad de voorwaarde voor de rationaliseering van de voortbrenging door steeds verder gaande vervanging van menschelijke door mechanische arbeidskracht, en voor de toeneming in verband daarmede van het reeële loon per hoofd der bevolking.

De meerderheid der Commissie moge een opzettelijke propaganda voor de verbreiding van juiste denkbeelden met betrekking tot het bevolkingsvraagstuk hier te lande niet hebben gewenscht, men kan gelukkig zeggen, dat haar Rapport, bij rustige overweging van zijn inhoud, onvermijdelijk als een propaganda in deze richting moet werken.

Ten slotte mogen, met betrekking tot den inhoud van het Rapport, nog een tweetal kleine opmerkingen hier een plaats vinden. De beschouwingen op bl. 34 gewijd aan de emigratie ten onzent kloppen niet met de cijfers op bl. 9. Kennelijk is op de eerstgenoemde bladzijde het begrip emigratie in anderen zin gebruikt dan in dien van meer vertrek dan vestiging. En in de tweede plaats is het niet juist om, zooals op bl. 18 geschiedt, de ‘ijzeren loonwet’ te stellen op rekening van de z.g. klassieke economie. In Hoofdstuk V van zijn ‘Principles’ schreef Ricardo uitdrukkelijk: ‘it is not to be understood that the natural price of labour, estimated even in food and necessaries, is absolutely fixed and constant. It varies at different times in the same country and very materially differs in different countries. It essentially depends on the habits and customs of the people.’

C.A. Verrijn Stuart

S. Thomas van Aquino. Bijdragen over zijn Tijd, zijn Leer en zijn Verheerlijking door de Kunst. Hilversum, Paul Brand, 1927.

Samengesteld en uitgegeven door negen Zuid- en vijf Noord-Nederlandsche geleerden, beoogt dit boek een hulde aan den Doctor Communis en tegelijk een proeve om een wijderen kring van lezers de hooge actualiteit van het thomisme voor oogen te brengen. Na een inleiding door dr. F. van Goethem volgen elf verhandelingen, onderscheidenlijk over Thomas van Aquino en de vroeg-middeleeuwsche wijsbegeerte (F. Sassen), St. Thomas van Aquino en de middeleeuwsche beschaving (M. de Wulf), Uit den strijd tegen St. Thomas (P.A.W. van Winckel O.P.), Het Intellectualisme van den H. Thomas van Aquino (P. Kreling O.P.), Het eudaemonisme van Aristoteles en de thomistische zedenleer (A. Mansion), De thomistische opvatting van de deugden- en zondenleer (J.Th. Beysens), St. Thomas en het Gezin (S. Deploige), St. Thomas en de mystiek (P.J. van Wely O.P.), De economische gedachte naar St. Thomas, en het moderne kapitalisme (B. Missiaen O. Cap.), De heropleving van het thomisme (L. Noel), Het thomisme sedert 1914 (N. Broeckaert O.F.M.). De tweede helft van het boek wordt ingenomen door een kunsthistorisch overzicht betreffende St. Thomas van Aquino in de Schilderkunst, van de hand van B.H. Molkenboer O.P., met 131 platen. De rijkdom en het gewicht van het werk spreken uit deze inhoudsopgave en uit de namen der schrijvers.

De verhandelingen zijn van zeer ongelijke lengte, - teleurstellend kort roert prof. Beysens zijn belangrijk thema maar even aan -, en uit den aard der zaak van ongelijke waarde. Uit alle omhoog steekt, naar mijn meening, het opstel van Pater Kreling over Thomas' Intellectualisme, buitengewoon helder en krachtig geschreven, en om inhoud en strekking de aandacht van ieder onzer, met welke overtuigingen hij ook Sint Thomas nadert, overwaard.

De bijdrage van den beroemden geschiedschrijver der middeleeuwsche wijsbegeerte, prof. M. de Wulf, te Leuven en te Harvard, strekt ongetwijfeld om het gezag van het boek te verhoogen. Zij draagt het karakter van een korte, schitterende improvisatie, zooals men haar verwacht van den aanzienlijksten gast, een toast bijna. Daaraan is wellicht een bevreemdende uiting te wijten, die men aantreft op blz. 27. Tegen de pantheïstische strekkingen der 13e eeuw in, zegt de schrijver, sprekende van ‘de opvattingen van de westersche wereld’, bevestigt Sint Thomas ‘enkele groote leerpunten, die de grondslag zijn van *de angelsaksische en neo-latijnsche beschaving*.... te weten: de waarde van de menschelijke persoonlijkheid, de veelheid der werkelijkheid, de voorrang van de rede, het bestaan, als het middenpunt van alles, van een noodzakelijk en oneindig wezen, God’.

Erkent de Belgische hoogleeraar, - vraagt men zich af -, in de westersche beschaving geen vastelandsch-germaansch element, of heeft dit geen deel in de opgesomde winsten?

De geschiedenis van Thomas' beeltenis, hoe belangrijk zij op zich zelf zij, vormt slechts in geringe mate een kunst- of cultuurhistorisch vraagstuk. Pater Molkenboer vervolgt haar met groote nauwkeurigheid van de vroegste afbeeldingen van den heilige tot de jongste scheppingen. Het eenig authentieke gegeven,wat men omtrent Thomas' uiterlijk heeft, zijn de getuigenissen uit het canonisatieproces van 1319. Zij beschrijven den

heilige als groot van gestalte, dik, kaal, forsch en donker. Bij zijn studiemakkers had hij den spotnaam ‘magnus bos Siciliae’ gedragen. Nu kan men opmerken, hoe de afbeelding zich in twee richtingen beweegt: overwegend is de neiging, Thomas in een idealen vorm, min of meer ascetentype, voor te stellen. Telkens evenwel ziet men de kunstenaars teruggrijpen op de overlevering van Thomas' zwaarlijvigheid. Men dankt aan dit realistisch streven ongetwijfeld de treffendste beeltenissen, al schijnen mij de gevoelsgronden, waarop Pater Molkenboer Fra Angelico's werk in San Marco (pl. 1) zonder voorbehoud voor het beste portret verklaart, de klare stelligheid van een thomistische oordeelvelling te ontberen. Het feit dat dezelfde meester in andere schilderingen (pl. 30-41) Sint Thomas mager en min of meer conventioneel weergeeft, strookt toch kwalijk met zulk een intuïtief diep begrijpen uit geestelijke verwantschap, als Molkenboer Fra Angelico toedicht. Naast dezen zijn de merkwaardigste concepties uit het realistisch streven die van Piero della Francesca (pl. 79), van Botticelli (pl. 80) en van Joos van Gent (pl. 5). Mij dunkt, de schrijver had in zijn iconografisch vertoog wat meer lijn kunnen brengen. Zoo verzuimt hij, duidelijk op te merken, dat het portret in S. Maria della Vittoria (pl. 3) een kopie, en dat van Pompeo Batoni (pl. 4) een navolging van dat van Joos van Gent moet zijn. Niettemin valt ook Molkenboer's aandeel in dit werk van eerbiedige vereering van harte te prijzen.

J.H.

L.M.R. Rutten, Voordrachten over de geologie van Nederlandsch-Oost-Indië. J.B. Wolters' Uitgevers-Mij., Groningen, den Haag, 1927. X + 839 blz., 243 figuren, prijs *f* 15. -.

Indien de vraag gesteld werd wanneer de tijd gekomen is om zulk een lijvig werk over de geologie van den Ned. Oost-Indischen Archipel te schrijven, zou de pessimist antwoorden: ‘vermoedelijk nooit, maar zeker niet nu’ en de optimist: ‘ten allen tijde, en liefst zoo gauw mogelijk.’ Ik herinner mij eens een prentbriefkaart uit de U.S.A. te hebben ontvangen met de afbeelding van een appelbeignet (doughnut) waarboven: ‘The difference between the optimist and the pessimist’ en onder het plaatje: ‘The optimist sees the doughnut, the pessimist the hole’. Zoo gaat het ook hier. De gapingen in onze kennis van de geologie van den Ned. Oost-Indischen Archipel zijn zeer groot en zullen dat ook nog wel gedurende tientallen van jaren blijven. Gelukkig dat er optimisten bestaan, die ondanks het besef onzer zeer onvolledige kennis, het aandurven een overzicht er van te schrijven. Rutten is hierin op voortreffelijke wijze geslaagd, omdat het hem niet slechts gelukt is duidelijk te omlijnen wat er in onze kennis ontbreekt, maar tevens vast te stellen welke de grondslagen zijn, waarop wij mogen voortbouwen. Elk onderwerp wordt door hem historisch behandeld en het doet aangenaam aan te lezen hoe degelijke onderzoekingen van onze voorgangers, ondanks de fouten die eraan kleven, geapprecieerd worden als stappen op den weg in de goede richting, maar daarnaast jonger, vluchtig werk, waarin op enkele waarnemingen, uit zucht naar originaliteit, daverende hypotheses gebouwd werden, meedoogenloos aan de kaak worden gesteld.

Over de geologie van Ned. Oost-Indië bezitten wij een nagenoeg volledige bibliografie, door Dr. R.D.M. Verbeek samengesteld en na zijn dood door ir. N. Wing Easton voortgezet. Bij de lezing van het werk van Rutten wordt de indruk gewekt, dat hij inderdaad die 3600 werken heeft bestudeerd en daarbij in zijn boek slechts buiten beschouwing liet hetgeen ook historisch van geen belang is, terwijl van de gebruikte geschriften op zoo objectief mogelijke wijze aangetoond wordt waarom het eene als rijp, het andere als groen moet worden beschouwd. In 49 voordrachten wordt de stof behandeld. Daarvan dienen er sommige om bepaalde onderwerpen, zooals de techniek van het geologisch onderzoek in Nederlandsch-Indië, vulkanische verschijnselen, aardbevingen, aardolie, koraalriffen voor het geheele gebied te bespreken. Aan Java worden er 5, aan Borneo 9, aan de tineilanden Banka, Billiton en Singkep 2, aan Sumatra 8, aan Celebes 7 en aan de Kleine Soenda-eilanden, de Molukken en Nieuw-Guinea samen 9 gewijd. Dat Java, waarvan het meeste bekend is, in minder hoofdstukken wordt behandeld dan de drie andere groote eilanden ligt daaraan, dat de geologie van Java eenvoudiger is; er komen minder formaties voor dan op Sumatra, Borneo en Celebes. Sumatra is het land van de naaste toekomst, ook op geologisch gebied, want de Dienst van den Mijnbouw begint dit jaar een geologisch onderzoek van dat eiland, waaraan 15 geologen zullen deelnemen. Op Sumatra komen gesteenten uit alle geologische tijdperken voor, van het carboon tot aan het kwartair, terwijl Java bijna uitsluitend uit tertiaire sedimenten en jong-vulkanische gesteenten bestaat. Het grootste aller eilanden, Nieuw-Guinea, moet met slechts een hoofdstuk tevreden zijn, omdat er nog slechts zeer weinig van bekend is. De strijd over den ouderdom der beenderenlagen, waarin de resten van Pithecanthropus gevonden werden, wordt uitvoerig besproken. Merkwaardig is, dat K. Martin van 1884-1900 deze afzettingen voor laat-tertiair (jong-plioceen) hield, tegenwoordig echter voor kwartair, terwijl Eug. Dubois, de ontdekker van deze zoo belangrijke fossielen, de lagen waarin zij gevonden werden in 1892 voor kwartair hield en tegenwoordig voor jong-plioceen. Deze verschillende en wisselende meeningen berusten in hoofdzaak op het feit, dat de resten van zoogdieren op een hoogeren ouderdom wijzen, de resten van mollusken en planten daarentegen op een lageren leeftijd. Op het oogenblik is het de vraag aan welke fossielen men grootere waarde voor de ouderdomsbepaling mag toekennen. Terecht wijst Rutten er op, dat het hoog tijd wordt het gebied der beenderenhoudende lagen om Trinil nu eens nauwkeurig geologisch te onderzoeken; want merkwaardigerwijze is dat nog steeds niet geschied. Evenals hier wijst Rutten op talrijke andere plaatsen in zijn boek brandende vraagstukken aan, die op een oplossing wachten en wekt jonge geologen op, hun krachten er op te beproeven. Er is naast een complex van andere verdienstelijke eigenschappen wel een buitengewoon geheugen voor noodig om een dergelijk boekdeel over de geologie van een zoo heterogeen gebied als de Ned. Oost-Indische Archipel samen te stellen, en wij moeten den schrijver dan ook zeer dankbaar zijn, dat hij het tijdroovende werk op zich heeft willen nemen, waardoor hij ons in staat stelt in enkele oogenblikken de hoofdzaken van welk deel der geologie van Ned. Oost-Indië ook te vinden.

B.G. ESCHER.

Merona, een edelman.

VI.

Het is waar dat Merona tot nu toe als hoveling noch als krijgsman had uitgeblonken, ofschoon hij in kennis en in vaardigheid met de wapenen menigeen overtrof. Toch, onvoldaan omdat de jeugd hem sneller wilde drijven dan de omstandigheden hem leidden, vroeg hij zichzelven, en hij sprak ook wel met zijn vriend over dit onderwep, waarom een heer een oprechten dienaar geen schooner taak gaf dan men hem in deze en de andere stad had opgedragen. Hij kon geen verklaring vinden dan in de onbevoegdheid van zijn jeugd: wat nut zou een prins, wakend over het welzijn van zijn staat, van een jongen man hebben die de geheimen der heerschappij niet verstond en soms voor bedrog, kuiperij of beuzeling hield hetgeen, zoo hij nadacht, goed beleid kon heeten onder een verkeerden schijn? Indien men hem gebruikte om honden te geleiden, om vrouwen den tijd te verdrijven, thans om geschenken over te brengen, deed men dit omdat men hem tot beter niet in staat achtte. Hij had, meende hij, zijn leertijd niet volbracht en bezat deswege het vertrouwen niet. Het doel waarheen hij wilde had hem al te eenvoudig geschenen; roem, bezit, genot werden misschien gemakkelijker bereikt dan de waarheid die hij zocht en geloofde te zullen vinden door een edelen heer te dienen op een waardige wijze.

Een der brieven welke hij met zich droeg was bestemd voor zijn heer van Ferrara. De oude hertog, gelezen hebbende, mijmerde en staarde Merona aan. Nadat hij om wijn geroepen had sprak hij ten leste:

Mijn dochter heeft niet begrepen waarom ik u zond, zij kent nog geen ander behagen dan kleed en sieraad. Mijn schoonzoon is te sluw om wijs te zijn. En gij, mijn vriend,

moogt u verheugen dat gij in onschuld zijt groot gebracht; maar ik ben verplicht u een weinig van die onschuld te ontnemen, want zie, wien men heden een kind noemt, heet morgen een onnoozele en wordt spoedig uitgelachen als een nar. In den brief van heer Lodovico lees ik niet dat ik den inhoud geheim moet houden. Luister. Hij schrijft mij dat gij Ferrara beter siert dan Milaan; dat hij u ongeschikt acht voor zijn dienst, daar gij uw hart verloren hebt in het kasteel; de plaats is genoemd opdat ik duidelijk versta: ziehier uw edelman terug van wien ik slechts schade verwachten kan. Hier schiet het verstand van Lodovico te kort. Wat een edelman ook verliezen moge, zijn trouw weet een heer, die haar waard is, te behouden. Zeg mij wat kwaad gij in het kasteel gedaan hebt. Liet gij u, in het gevoel verstrikt, misschien door de verstooten hertogin verleiden tot een samenzwering?

Er klonk toorn in het antwoord van Merona. Hij schaamde zich niet zijn beschermheer alles te bekennen dat hij alleen aan Marco Farra had durven zeggen, hij verzweeg niets van al hetgeen hij in het kasteel en Rocchetta ervaren had; alleen, sprekend van het hart dat hij verloren had, gelijk men het zeide, verklaarde hij dat het niet daar was waar vermoed werd en verzocht hij een naam ongerept te mogen laten. Dat de vrouwe Isabella geen hertogin meer was had hij niet eer dan voor enkele dagen vernomen.

Ercole hernam: Zoo is het. En ziedaar de kortzichtigheid van Lodovico, uit vrees ontstaan en door sluwheid verergerd. Vloek dat Italië, thans dat er een noodig is, geen enkelen heerscher heeft groot genoeg voor haar. Wij zijn schapen die bij onze twisten de wolven roepen. Maar voor deze fabel zijt gij nog te jong. Of vergis ik mij? het vernuft blinkt uit uw oogen. Merona, gij zijt weggezonden zooals de runderknecht verjaagd wordt wanneer de boer vreest dat hij van zijn diefstal gerucht maakt. Ik zou u, zonder een bewijs te hebben, meer van deze droeve klucht kunnen zeggen dan u bekend is, maar laat het niet mijn taak zijn u het bitter te doen proeven. Ga naar Urbino met die geschenken. Ik geef u verlof te blijven zoo lang gij wilt. Er vertoeft bij Montefeltre een geleerd man, de schrijver van een zekeren kardinaal, om er in den schat van boeken na te vorschen; ik hoor dat men daar handschriften

bewaart waarvan niemand ooit gehoord heeft. Een man als gij zal daar zeker leeren. Ik zond eens voor de uitbreiding van de boekerij Caletta uit, maar hij vergat den tijd met lezen en boeken ontving ik niet. Keer terug met kennis en ik zal u een opdracht geven die u behaagt en mettertijd bevordering brengt. Vertrouw Ferrara, waar degelijk gebouwd wordt. Dit nog: meng u niet in de zaken van Milaan.

Merona dankte en vroeg nog een gunst: zijn vriend Farra, in den krijg gewond, behoefde rust en meende dat hij in een andere lucht dan die van Ferrara sneller zou genezen; daar zij nauw verbonden waren zou het hem verheugen indien zij te zamen konden gaan. En het antwoord:

Farra behoort Mantua. Maar laat hem, met mijn woord, u vergezellen zoolang hij niet dienen kan.

En zoo geviel het dat Merona, hoewel hij geschenken en brief van Sforza aanbood, door hertog Ercole gezonden werd geacht en daardoor grootere onderscheiding had.

Guidobaldo van Montefeltro had van zijn vader een luisterrijken naam geërfd dien hij waardig droeg. Ook hij was rechtschapen, met een drang tot het krijgsbedrijf begaafd en tevens met een genegenheid tot al wat uit een schoonen geest vloeit; ook hij liet boeken met goud en juweel versieren en schilders en beeldhouwers ontving hij als vrienden.

In Urbino, vreedzaam door het bestuur van den heer en door de bescherming der Kerk, leefde men gelijk in een welvarend gezin. In het kasteel werd geen pracht gezien, wel de schoonheid die uit de hand van kunstenaars kwam, geen vertoon dan het spel van jongelieden die zich vermaakten; de burgers, weinig in aantal, behoorden allen tot den staat van Montefeltro, de heer kende iederen knecht, ieder kind den heer, men droeg in gemeenschap goed en kwaad met vreugde of mededoogen wederzijds. Wie frissche lucht of vriendelijkheid behoefde vond in Urbino heul.

Merona ontving verlof al de verzamelde boeken te zien, gelijk hem bevolen was. Ochtend en middag zat hij alleen in de zaal, en, daar de winter vroeg met koude was gekomen, bracht men hem een koolpot opdat hij zich de handen kon warmen. Menig zonderling boek vond hij, op pergament tot een rol genaaid of in bladen te zamen gebonden, geschreven

met letters welke hij niet kende, en soms had hij dagenlang vorschen noodig om het een van het ander schrift te onderscheiden. Deze arbeid boeide hem zoozeer dat hij de genoegens voor morgen hield of ze vergat. Tot een handschrift keerde hij telkens met nieuwe aandacht; hij had uit een teekening aan het einde, dat het begin bleek te zijn, het vermoeden gehad dat zij den heiligen Johannes verbeeldde en daar hij in den tekst herhaaldelijk een groep letterteekens vond, met goud geschreven, meende hij dat zij den allerheiligsten naam bebeduidde; de afdeelingen, door een zinnebeeld van elkander gescheiden, tellende zag hij dat er evenveel kapittels waren als in het vierde Evangelium. Bij vergelijking leerde hij bijna alle letters van dit handschrift kennen, doch tot welke taal zij behoorden kon hij niet ontdekken en de hertog wist alleen dat zijn vader het van een Moor gekocht had.

Vele dagen zat hij in de boekerij, er was papier genoeg, blank en deugdelijk, om de titels na te schrijven. Wanneer een boekverkooper kwam, uit Duitschland of uit Venetië, gunde Guidobaldo hem naar zijn keuze voor zijn heer te koopen.

Eens trad de hertogin Elisabetta in de zaal, zonder gevolg, om hem een boekje te toonen waarin miniaturen stonden zoo klein geteekend dat haar oogen ze niet duidelijk onderscheidden. Terwijl hij haar de voorstellingen uitlegde, luisterde zij, zonder te kijken, met het aangezicht schuin naar het venster gebogen zoodanig dat de zon op haar voorhoofd scheen. Hier zag Renaldo Maria plotseling een gelijkenis met zijn moeder. De hertogin nochtans was in jaren hem gelijk; ook had zij het voorhoofd eer laag dan hoog; de gelijkenis derhalve kon niet getoond worden door hetgeen voor een ieder is waar te nemen. Toen hij gedaan had met het boekje en zij vertrokken was, verklaarde het hart hem het geheim van die gelijkenis: alleen in het gelaat zijner moeder, alleen in dat van deze hertogin had hij het licht gezien dat hij uit droomen kende, en dat licht straalde over eene die hij bij krijgsgeraas en bij boeken vergeten moest, doch wier naam in zijn ziel met heilige jubeling klonk. Hoe dan vergeten?

De hertogin Elisabetta, in den binnenhof toeschouwend bij het spel met bal of degen, des avonds in haar zaal luisterend naar de muzikanten, zag geen hooger vereering dan in den

blik van Merona tot haar opgeslagen. Wanneer zij eene van haar juffers verzocht voor haar te dansen wees zij bij voorkeur hem tot den geleider aan, niet wegens zijn vaardigheid, maar omdat zij wist dat de jonkvrouw geen edeler man de hand kon reiken.

Het voorjaar bracht Merona verrassing en groote vreugde. Al weken te voren had men hem gesproken van heer Lando, een hoog geleerd man die komen zoude voor het onderzoek der boekerij, denzelfden van wien Ercole gehoord had. Hij herinnerde zich den naam, doch er waren er velen die hem droegen. Op een morgen voerde de hertogin zelf hem tot den grooten gast; daar in den zonneschijn voor het open venster, met blozend aangezicht en blinkende oogen, stond broeder Hilario. Gelijk een kind, dat zijn lang verwachten vader terugziet, zoo sprong Renaldo Maria hem in de armen.

Hilario Lando, thans geheimschrijver en raadsman van kardinaal Rovere, had zijn haar verloren, maar was even recht, even kloek als in den tijd toen hij den knaap het eerste onderricht gaf. Mannen zooals hij, uit een gering huis, waren er velen in de kerk, grooter dan de wereldlijke heeren, en menig hunner zou beter dan een edel geboren paus het heil der christenheid geweten hebben; maar men wilde dat ieder kuiken zijn adelaar geleek en men ontkende dat ook andere vogels hoog kunnen vliegen.

Den ganschen ochtend, vaak tot een laat uur, zat Merona alleen met zijn meester, hem helpend of luisterend wanneer Lando hem, op de bekende wijze van vragen, de geheimen van het oude schrift openbaarde en, naar tijd en landstreek, de eigenaardigheden ervan toonde. Soms was het hem, bij het hooren van een lach buiten, bij het opzien tot een stukje van den hemel, of hij weder als een knaap zat en leerde. Hij wist niet dat Lando, eveneens of hij de leermeester van voorheen ware, hem gadesloeg en hem niet minder dan de boeken onderzocht.

Eens toen zij een zonderlingen naam lazen, vergiste Lando zich en sprak hem anders uit dan hij geschreven stond. In gedachten herhaalde hij: Daphnis? Vernemende dat zijn leerling het niet kende, vertelde hij hem het verhaal van dien herder en lang eer hij aan het slot kwam las hij het uit de

oogen van Renaldo Maria zelf, die donker waren geworden en zich van het licht naar de schaduw hadden afgewend.

Hertog Ercole ontving uitvoerige brieven met het verslag van handschriften en boeken; door de geestdrift en het vernuft die er in fonkelden bleek hem dat zijn gunsteling een bekwamen gids had gevonden en vermoedelijk een nuttig man zou worden.

In de zaal der vrouwe Elisabetta moest het spel van muziek en dans een groot deel der avonduren afstaan aan de verhalen van heer Lando. Hij had veel gereisd sedert hij Merona verliet, hij kon vertellen van de zeden in vreemde landen en hij deed dit immer tot een der aanwezige jongelieden gericht, aan het slot zijn meening vragende, en wanneer hij van een ander het oordeel had vernomen, verzocht hij de hertogin het goed of af te keuren. In zulke gesprekken schiep hij bovenal genoegen met den jongen schilder Rosalta, die onwillig, in het begin zelfs norsch, korte antwoorden gaf, soms ook zweeg, doch zoodra zijn ondervrager hem had geboeid even kort een schoone gedachte uitsprak, door niemand verwacht en door allen bewonderd. Er bevond zich in het gezelschap een Deari uit Liguria, die, hoewel lustig en vermakelijk bij spel, bitter werd bij dat der bespiegeling en wanneer hij meende dat men aan een waarheid geloofde, niet naliet zijn twijfel te doen hooren. Deze twee geesten nu, den nederigen die zich liever verborgen hield, doch door recht of schoonheid ontvlamd getuigen moest, en den anderen die, door de hardheid van zijn lot te zwak gebleken, zich met ontkenning en tegenspraak verdedigde, stelde Lando tegenover elkander en uit hun woord en wederwoord toonde hij hun die luisterden den dageraad der wijsheid.

Een zijner verhalen luidde in het kort aldus:

Toen ik naar Egypte was gezonden om over een zaak te onderhandelen ontmoette ik een koopman uit Damasc die mij deze geschiedenis vertelde. Een sultan nam eens een proef met het menschelijk hart. Hij koos een arme man aan de markt, hij liet hem baden, zalven, kostelijk kleeden, en sprak: Ik geef u al wat gij wenscht, wees gelukkig. De man kocht een huis en toen hij de vrouw, die hem sedert lang in den zin stond, huwde, vond hij zijn hoogste begeerte vervuld. Niets ontbrak hem: een beminde vrouw, goederen, de eer van zijn

vorst, al wat hij wenschte bezat hij, en hij dankte zijn weldoener zeggend dat hij gelukkig was. Na een jaar vernam de sultan dat hij zijn bezittingen verwaarloosde, zijn vrouw onverschillig bejegende en de fijnste gerechten voor de honden wierp. Toen die man ontboden werd en naar de reden van zijn gedrag gevraagd, antwoordde hij: Heer, ik bemin mijn vrouw, maar de liefde voldoet mij niet; ik had vreugde aan rijkdom, maar ik begeer hem niet meer; hetgeen ik waarlijk wensch kan niemand mij schenken. Wel, sprak de sultan, daar het geluk dat ik u gaf u niet meer dient, keer terug naar uw plaats aan de markt, zonder vrouw of have, en vind vrede in uw wenschen. Sedert dien, vervolgde de koopman die dit vertelde, heb ik veel verdriet gehad, waaruit echter steeds mijn zoetste hoop weer voortkwam, en ik heb al mijn leven hard gestreefd, niet om de rijkdommen terug te winnen, maar de vrouw die ik nu in mijn ouderdom meer dan vroeger liefheb; de sultan weigerde standvastig. - Dit verhaal borg ik in de kamer van mijn herinnering om er over na te denken in vrijen tijd. Wat dunkt u, Deari, van dien man en dien sultan?

Die man, sprak Deari terstond, was een zot, die sultan een verlokker, maar een barmhartige aan het eind. Toen die man geloofde het geluk te hebben, vergiste hij zich, want liefde noch rijkdom kan dat geven; hetgeen trouwens bleek. En zou hij zich in zijn ouderdom niet weder vergissen door terug te verlangen naar de bron waar hij eenmaal bedrogen stond? De sultan deed in het begin een spel zooals wij den hemel soms zien doen; aan het slot toonde hij de barmhartigheid die ieder boven al van den hemel hoopt. Uw koopman zal, vermoed ik, zelfs niet rijk geweest zijn: zoolang men liefde en geluk zoekt begrijpt men de waarde der dingen niet, en, heer Lando, gij kent mijn meening dat onze wereld een winkel is.

Aan u, mijn waarde schilder, vervolgde Lando, zal ik niet vragen of gij de meening van Deari gehoord hebt. Maar zeg ons, heeft die sultan goed gehandeld?

Bij de woorden van Deari was de schilder opgestaan om een tapijt aan den wand te beschouwen. Hij antwoordde:

Het is een wreed verhaal; alleen een heiden kan zoo verwaten zijn zich een proef te veroorloven zooals die sultan nam: een gril van zijn luim en tot vermaak een hart. En slechter handelde

hij toen hij den koopman de geschonken gaven weder ontnam. Hoe vaak gebeurt het dat wij onzen besten schat niet verstaan en zouden wij daarvoor straf verdienen? Wegens het onverstand van een oogenblik leed die man tot in zijn ouderdom, niet door den wil der voorzienigheid, maar door een gril.

Lando hernam: Vanmorgen sprak ik met Merona over het verschil der meeningen, hoe men over een zaak lachen of schreien kan al naar de wijze waarop men haar beschouwt. Deari proeft in dezen beker niets dan alsem, Rosalta niets dan tranen. Wat is, Merona, volgens u de inhoud?

Roode wijn, sprak hij, zuivere wijn. Het is een verhaal van liefde en ik heb gelezen dat de liefde toovert met het hart, gelijk de wijn met den geest, en naar immer schooner doet verlangen. Zeide de koopman niet dat niemand hem zijn waren wensch kon geven? Die wordt in den hemel bewaard. Maar ook zeide hij, toen hij oud was, dat de tijd zijn liefde verhoogd had en dat hij de vrouw meer beminde dan in zijn jeugd. Sedert zijn jonge jaren had de liefde gebrand, maar toen reeds wist hij dat hij lang zou moeten wachten eer zij haar doel bereikte. Mij dunkt het is een schoon verhaal.

Niemand verbaasde zich over de geestdrift waarmede Merona sprak, omdat men wist dat hij meer dan anderen van de schoonheid uit boeken had geleerd.

In dien trant versta ook ik het, sprak Lando. Niet uit ervaring, maar uit de droomen van mijn jeugd heb ik gezien dat de liefde met verlangen begint, naar genot, geluk, schoonheid, op aardsche wijze volgens de zintuigen. En zou de liefde in de aardsche onvolmaaktheid haar vrede vinden? Schuilt hier niet de teleurstelling die menigeen nederslaat en breekt? Gezegend zij die van al dat zij hier ontvangen niet verzadigd worden, in wie het verlangen blijft en hooger groeit van het beter tot het beste. Waarom dan keerde die koopman, wiens verlangen gestegen was, tot dat van zijn jeugd weerom? Is het niet omdat beter goed voorbij gaat? omdat de aardsche vormen van de liefde, hoe onvolmaakt ook, goed behooren te zijn? Het goede waartoe het verlangen hem dreef had hij niet volbracht, vandaar dat hij niet verder kon. Aldus zou ik het verhaal verstaan, maar wat de liefde betreft kent een

vrouw den waren weg; mevrouwe hertogin, ik verzoek u ons dien te wijzen.

Uw koopman beminde, sprak de vrouwe Elisabetta, dat is genoeg. Hoe hij ook dwaalde, hij zal zeker komen daar waar alleen de liefde wordt binnengelaten.

Ziedaar meer dan wij waard zijn, een heilig woord.

Merona begreep de les. Hilario Lando had haar gegeven omdat zijn leerling hem dierbaar was en een jonge man zich soms vergist.

Omtrent het midden van den zomer, toen hij zich gereed maakte naar Ferrara terug te keeren, maar zijn vertrek herhaaldelijk uitstelde wijl hij ongaarne scheidde van zijn meester en de genoegens aan dit hof, ontving Merona twee brieven, beide naar zijn slot gezonden en oud na den dag waarop zij geschreven waren, de eene van Giovanna Mila, de andere van Veronica.

Deze was gesteld in weinig woorden. Veronica deelde hem mede dat zij sedert bijkans een jaar niets van haar moeder had vernomen en derhalve niets omtrent haar zoon Filippo wist; zij verzocht hem te berichten of hij in Napels betere vrienden had dan zij, die bereid zouden zijn voor haar na te vragen, want de onrust kwelde haar; bij haar groet noemde zij zich zijn dankbare vriendin.

De andere bevatte de tijding welke hij haar terstond kon zenden, maar die haar van de kwelling zeker niet verlichten zoude. Giovanna Mila schreef uitvoerig van haar zoon Juan, verstandig en deugdzaam van verre tochten teruggekeerd; vermits hij echter geen eerlijken dienst kon vinden, bad zij Merona haar te helpen met raad en daad. Vervolgens schreef zij dat Lanarda onverwachts was gekomen en zijn zoon Filippo had medegevoerd, waarheen wist zij niet, wellicht naar Duitschland, gelijk men haar gezegd had.

Beide brieven toonde Merona, eerst aan zijn vriend, dan aan zijn leermeester. Farra meende dat hij goeden raad naar Napels behoorde te zenden, zonder geld te verkwisten aan een schelm; hoe het antwoord naar Milaan moest luiden kon hij niet zeggen. Lando, hem aan het woord der vrouwe Elisabetta herinnerend, zeide dat het hart hem beter dan wie ook raden kon.

Hij nam afscheid en keerde naar Ferrara terug. Vandaar zond hij, nadat hij zijn beschermheer volledig bericht had gegeven van zijn verblijf bij Montefeltre, twee boden, een met een brief en een geschenk aan Giovanna Mila; een andere met een brief aan Veronica, waarin hij schreef hetgeen hij vernomen had, voorts dat hij, volgens een belofte van zijn heer om eerlang naar Duitschland gezonden te worden, zoodra hij daar was aangekomen naar al zijn vermogen zou trachten haar nadere tijding omtrent haar zoon te geven.

In den winter ontving hij zijn opdracht en vertrok hij, en Renzo, hoewel moeilijk wegens zijn leeftijd, vergezelde hem. Merona echter reed snel en zijn dienaar zag hem met vreugde aan.

VII.

Het verblijf van Merona in Duitschland en de Nederlanden duurde langer dan hij bij den aanvang zijner reis gerekend had. Behalve de opdracht van zijn heer aanvaardde hij er menig andere bij wijze van vriendendienst, maar een taak bovenal, welke hij zichzelven gesteld had, bleek moeilijk te vervullen en voerde hem immer verder, zoodat hij in verscheiden streken reisde en eerst na jaren terug kon keeren.

Voor hertog Ercole moest hij een brief en kostbaarheden aan den keizer brengen in welke stad hij hem ook vinden mocht, want die vorst trok nu hier dan daar in het rijk om zijn bondgenooten en hoorigen te bezoeken; voorts was hem opgedragen bij meesterdrukkers de schoonste boeken voor Ferrara te kiezen. Weldra onderscheidde zijn heer hem nog met een zaak van buitengewoon vertrouwen, welke hij op zijne wijze behandelde en daarmede lof verwierf.

Veel tijd verging in ijdel wachten en vruchteloos zoeken.

Te Innsbrück al vertoefde hij drie maanden tevergeefs, wijl de keizer zijn komst, daar aangekondigd, afstelde. Merona las en schreef, en hij werd vaak bij de keizerin ontboden om haar vragen te beantwoorden betreffende voorvallen welke zij niet begreep en hij, om haar geen verdriet te doen, niet verklaren kon. Terwijl hij zich hier bevond ontving hij een brief van zijn oom bisschop Merona, dien hij nimmer gezien had, waarin

hem verzocht werd op zijn tochten door de noordelijke steden na te sporen of men in een der kerken een missaal bewaarde dat uit Padua was verdwenen. Het gerucht van de hooge gunst, waartoe hij gerezen was, had zich verspreid en hem voor veler oogen zoo groot gemaakt dat ook anderen, die hij niet of weinig kende, zich met verzoek om zijn bijstand tot hem richtten. Een dier beden roerde hem; zij kwam van een edelvrouw met wie hij eertijds in een vertooning aan het hof gespeeld had, Giovanna Tebaldi, zij die hem de corrente had geleerd. Zij had van haar echtgenoot Firolo, een krijgsman, naar zij vermoedde in de Duitsche legers, sedert lang niet vernomen; zij wenschte dat Merona zich hun vriendschap mocht herinneren en haar echtgenoot, zoo hij hem ontmoette, wilde melden dat zijn kleine kinderen in nooddruft verkeerden. Het duurde niet lang eer zij van den hertog Ercole een beurs ontving.

In het voorjaar kwam Merona in de stad Augsburg aan, waar een vergadering werd voorbereid, door den keizer bijeengeroepen. Weder wachtte hij tevergeefs. Doch hij vond bij een drukker twee feilloos gedrukte boeken, een beschrijving der wereld in folio en een kleiner, dat handelde over de voorschriften van een Moorschen arts, verlucht met afbeeldingen en gekleurde rubrieken. Het wachten viel hem kort terwijl hij las. Toch vergat hij zijn opdrachten niet en zoodra hij vernam dat de vergadering naar elders gedaagd was, vertrok hij, voorzien van een vrijgeleide hem door de schepenen van de stad gegeven, vermits in die gewesten de ridders meer dan de tollen hieven.

In het slot te Worms overhandigde hij het kastje, behalve juweelen een groot gewicht aan goudstukken bevattend, en de keizer verwelkomde hem als een onverwachten redder in den nood, want de aanvoerders drongen aan op soldij. Wat Merona ook verlangen mocht, voor zijn heer zoowel als voor zichzelven, werd hem toegestaan. Voor Ferrara bad hij om vriendschap in komende moeilijkheden, welke de hertog hem verklaard had; aan deze nu geloofde de keizer niet, daar hij geen bekwamer heerscher kende dan Este, zijn trouwsten leenman. Merona boog, doch hij hield aan en hij wist door rechte woorden een belofte, verzekerd door de eer, te verkrijgen. Volgens de

voorgeschreven wijze liet hij het overig deel zijner opdracht voor een anderen dag en bij de vraag welke gunst hij voor zichzelf begeerde, bedwong hij zich om van zijn eigen wensch te spreken tot hij zijn plicht vervuld had.

Toen Merona terugkeerde steeg des keizers bewondering voor het doorzicht van Este om voor zulk een zaak, waarin niet gehandeld werd, doch eerlijk een meening uitgesproken en een raad gevraagd, zulk een man te kiezen. De bode begreep zelf niet hoe nietig zij was, hoe belangrijk echter zij zou kunnen worden, en hij droeg haar voor zonder den glimlach die bij het een past, zonder de verholen gretigheid die het ander verraadt, doch enkel om een rechtvaardig oordeel te vernemen. Hij ontving een antwoord dat hij verdiende, naar de waarheid, en machtige vriendschap won hij tegelijkertijd voor zijn heer en voor zichzelf. Hij had een taak volbracht welke gemeenlijk aan een ervaren gezant werd toevertrouwd.

Toen hij ten leste zijn wensch noemde dat hem toegestaan mocht worden in de legers een zekeren krijgsman uit Napels op te sporen, ontbood de vorst een bevelhebber, die hem bijstond met al hetgeen hij noodig kon hebben, aanwijzigingen en geleidebrieven voor het rijk zoowel als voor de landen van 's keizers zoon.

Eerst echter trok hij naar Keulen om een vermaarden drukker te bezoeken. Hier vond hij zoovele nieuwe boeken, dat hij wekenlang in den winkel zat om ze door te bladeren, soms, wanneer de inhoud hem boeide, om ze geheel te lezen, en hij kocht er zoovele, dat de bankier naar Ferrara schreef eer hij hem het verlangde geld wilde geven. Weliswaar veroorzaakte dit Merona oponthoud, doch de fortuin vergoedde hem het verlies van tijd.

Hij bezocht den aartsbisschop om na te vragen omtrent het missaal waarover zijn oom geschreven had, en hij ontving de belofte dat er in het bisdom naar gezocht zou worden. Reeds na een korte poos meldde men hem dat het inderdaad gevonden was in een abdij, welker prior een groote verzameling bezat; hij had het, bekoord door de versieringen, gekocht voor honderd daalders, en hij liet den edelman, die het terug eischte, verzoeken hem schadeloos te stellen niet met dit bedrag, doch met een ander kunstwerk uit zijn vaderland.

Merona beloofde het gaarne. Het missaal verzond hij met de boeken.

Op een dag van den winter trad hij een wijnhuis binnen om te schuilen voor den regen. Van drie krijgslieden met kaartspel bij den haard hoorde hij zijn taal en hen aanziende herkende hij in een hunner een heer uit Ferrara, Alvedo, met wien hij zich vaak op den degen had geoefend. Deze herkende hem evenzeer en hij scheen zijn wrok vergeten te hebben, want hij omarmde hem of zij van oudsher vrienden waren. Een der anderen was een Zwitser, doch toen Merona den naam van den derde hoorde verheugde hij zich, want hij herinnerde zich dat hij een ongelukkige een dienst kon bewijzen, en lachend zette hij zich bij hem neder. Ook deze kwam van Ferrara en heette Firolo; dat hij zijn vrouw verlaten had om op avontuur te gaan, verklaarde terstond zijn jeugd, wijl hij niet ouder dan twintig jaar kon zijn.

Alvedo begreep uit zijn antwoord op hun vragen dat Merona boven hem was gestegen, en den dag daarna kwam hij bij hem om een gunst: Ferrara had hem ontslagen, hij was thans een krijgsman die zelden soldij ontving; ook wenschte hij dat Merona, indien zijn reis hem naar Vlaanderen voerde, aan een broeder, die daar in rijkdom woonde, zeggen zoude hoe zeer hij hulp behoefde. Iemand, die hem vroeger kwalijk gezind was, erkentelijk te maken, kostte weinig goud en weinig van zijn goedheid.

Aan Firolo bracht hij de boodschap over en de jonge man, die wel geen geld kon zenden, schreef dien eigen dag aan zijn vrouw Giovanna om haar zijn trouw te betuigen.

Bij een maaltijd dan gewaagde Merona van een krijgsman dien hij zocht en toen hij den naam Lanarda noemde, gaven zijn lansgenooten hem nuttige inlichtingen. Zij hadden hem geen van beiden ooit gezien, maar vaak van hem gehoord, hoe hij een der bekwaamste schermers ter wereld moest zijn die met onderricht en vertooning van zijn kunst meer loon dan in den krijgsdienst won. Volgens hun meening zou hij eer in den Elsas of in Henegouwen te vinden zijn.

Toen Merona zich gereed maakte om te vertrekken ontving hij van zijn heer Ercole een brief, bevattende een lijst van opdrachten, namelijk: om zeldzame wapenen te koopen; om

bij een ridder in Zwaben naar de zinspreuk van een blazoen te vragen; om in een kerk aan den Rijn een gedenkteeken af te beelden; en vele meer, gevolgd door het bevel om in Bazel eenige kooplieden af te wachten. De brief was in woorden van genegenheid gesteld, maar zeer kort, en berichtte dat de hertogin Beatrice gestorven was.

Meer dan een half jaar verging eer Merona alles had uitgevoerd. Omtrent Lanarda had hij intusschen niet meer vernomen en toen hij ten laatste tijd vond om zijn wensch te vervullen, meende hij het spoor, hem door Alvedo aangewezen, te moeten volgen.

Vele maanden zocht hij vruchteloos in de Nederlanden, reizend van kasteel tot stad en navragend bij edelen en krijgslieden. Hier zeide men dat de schermmeester Lanarda sedert lang vertrokken was; daar dat hij in het gevang gezet was, maar ontvlucht, en dat men hem gewis elders zou hangen; uit al hetgeen men van hem vertelde bleek dat hij gevreesd was en dat men hem niet gaarne terug zou zien. Doch Merona ontmoette hem nergens, van den Rijn tot de Schelde toe.

Op het Kerstfeest in de stad Brugge vertoevende vond hij bij den bankier een brief van zijn moeder. Zij schreef dat zij al zijn brieven ontving, doch hij vermoedelijk niet al de hare, immers op haar herhaalde bede toch eindelijk terug te keeren had hij niet geantwoord. Indien hij zoo lang tevergeefs gezocht had om een weldaad te doen aan de vrouwe Veronica, bleek, geloofde zij, dat de voorzienigheid zelve niet wilde dat hij slagen zoude. Zijn vader Merona had evenzoo gedaan, met veel moeite, veel verdriet hardnekkig gezocht en gestreefd, tot hij zich eindelijk had toevertrouwd aan hetgeen de hemel hem schenken wilde, en dat, naar zij dankbaar kon getuigen, was goed geweest. Nochtans begreep zij wel dat Renaldo Maria, door het hart gedreven, anders dacht en wilde, en indien zij hem ried terug te keeren, was het omdat zij somtijds meende dat hij in zijn brieven niet al zijn moeiten noemde; zij zou hem wellicht beter kunnen raden indien hij niets verzweeg. Het slot was rustig als immer en wachtte tot zijn meester met een rustig hart kon komen.

De stad lag stil en wit van sneeuw gedekt toen Renaldo

Maria op een nacht, bij het licht van twee kaarsen, het antwoord schreef:

Edele Vrouwe en zeer beminde Moeder, ik heb uw brief ontvangen en gekust, en hij heeft mij dezen dag door zijn liefderijkheid zelve met zelfverwijt gekweld, immers, ofschoon ik geen enkele berisping er in gelezen heb, toont hij mij dat, hoeveel ik voor mijn zelfs wil tracht te doen, zooveel doe ik u te kort. Sedert drie jaren heb ik u eenzaam in mijn slot gelaten om een weg te gaan die mij verre van u voert; ik heb u wel met woorden mijn gehoorzaamheid en mijn genegenheid betuigd, maar ik ben niet gekomen om uw wang aan de mijne te voelen, om uw hand in de mijne te drukken. Ik zou meenen van een kwaden geest bevangen te zijn, indien ik niet geleerd had dat ieder mensch, althans dezulke die van geluk mag droomen, eenmaal in het leven tot de uitersten van zijn hart moet gaan om al wat de liefde behoort waard te zijn. Gij twijfelt of ik u wel van al mijn moeiten heb gesproken. Hoe zou ik het hebben kunnen doen? Dag en nacht zijn moeiten sedert de liefde mij heeft aangezien. Het spel bekoort mij niet meer gelijk het eertijds deed; trouwens hoe zou ik, nu een dag, dan een week onder vreemden verkeerende, zulk tijdverdrijf kunnen vinden? Renzo wordt te oud om den degen met mij te kruisen. Het eenige waarin ik behagen schep wanneer ik vermoeid ben of door onrust word gekweld, is het lezen in de weinige boeken die ik in mijn reiszak mee kan voeren, een Dante, een Petrarca; in hun taal hoor ik het schoonste, het liefste van mijn land, dat mij vaak met nieuwe hoop bezielt wanneer ik ontmoedigd ben door eengedachte, gelijk die welke gij genoemd hebt, en wel, dat de hemel mijn wensch niet zal vergunnen. Doch, gelijk ik zeg, in de taal van mijn land, gesproken door de dichters, hoor ik de stem der hoop en na een dag van weemoed is het deze die mij opnieuw verlicht. Gij kent mijn wensch; is hij zoo onmatig dat ik niet naar de vervulling zou mogen streven? Niet anders immers dan een vrouw die ik, na u, het hoogst eerbiedig, een klein deel van haar verdriet te lenigen. Laat mij de zoetheid van dezen plicht; eerst wanneer ik dezen volbracht heb kan mijn hart zich aan andere wijden. Ik heb, geëerde moeder, sedert lang begrepen dat er geen betere liefde dan tusschen u en mij kan zijn. Doch ik word

thans van een vuur gebrand, dat dooft, gelijk men zegt, met het verzwinden van de jeugd; door een begeerte voortgejaagd, die wellicht vruchteloos blijkt, maar gewis naar een hoog doel zal voeren, gelijk ik geleerd heb van mijn meester Hilario, en geloof. Aangezien mijn heer mij vergunt in deze streken te reizen tot hij mij noodig zal hebben, blijf ik tot hij mij ontbiedt of tot ik vind hetgeen ik zoek. Omtrent den staat mijner gezondheid is niets dan goed te zeggen. Over Renzo echter heb ik zorg; het rijden vermoeit hem spoedig en, hoewel hij niet klaagt, vrees ik dat hij weder van de stijfheid der beenen begint te lijden; zijn leeftijd geeft hem recht op rust, doch ik kan hem niet bewegen naar huis te keeren. Ik groet u eerbiedig en verzeker u dat gij meer in mijn gedachten zijt dan ik in een brief kan zeggen. -

Een gansch jaar nog trok Merona door die gewesten, wijl men hem steeds een spoor kon duiden van den krijgsman dien hij zocht. In den herfst had hij, wegens een kwaal van zijn dienaar, reeds besloten zijn poging op te geven, toen hem een brief van Veronica bereikte. Zij berichtte dat men haar zuster en haar uit Milaan weg zou zenden en zij vreesde dat zij in een afgelegen oord, bescherming en vriendschap ontberende, nimmer meer van haar zoon zou vernemen; er klonk, ofschoon zonder woorden, een klacht dat de belofte haar niets geschonken had. Gelijk de brief begon zoo eindigde hij: mijn zoon, gelijk een kreet.

Hij bevond zich te Gent en hij kon, daar Renzo te bed lag, niet vertrekken; vele weken wachtte hij.

Dan, op een middag in de gelagkamer van zijn eigen herberg tredend, sloot hij zijn oogen voor hetgeen hij zag om eerst den hemel te danken. Op een kruk aan den muur zat Filippo, wapens poetsende. Hij was het inderdaad, tot een ruw jongeling gegroeid, en hij herkende Merona, doch kon zijn blijdschap niet anders toonen dan door een lach op het aangezicht. Toen hij aangemoedigd was vertelde hij dat hij met zijn vader reisde, die thans sliep, en hij vroeg naar zijn moeder aan het hof. Merona nam hem aan zijn borst en, de omstandigheden vergetende, beloofde hij hem naar zijn moeder te brengen, maar de knaap week terug, sloeg een schuwen blik naar de trap, die tot de slaapvertrekken voerde, en vervolgde terstond

zijn bezigheid. Merona zette zich bij hem; hij wist echter, sedert meer dan drie jaren uit Napels vertrokken, van zijn grootmoeder niets te zeggen, en van de talrijke steden waar hij vertoefd had kende hij zelfs de namen niet. Hij diende zijn vader, die hem onderrichtte in de kunst van den degen.

De lamp was reeds aangestoken toen Lanarda kwam. Merona rees, niet voor den wapenmeester, maar voor den echtgenoot eener geëerde vrouw en zoodanig bejegende hij hem ook verder. Lanarda, die de hoffelijkheid van Castilië bezat, waardeerde het. Zij zetten zich te zamen aan den disch.

Er werd in de aanwezigheid van Filippo niet anders dan over wapen en avontuur gesproken, doch zoodra hij naar bed was gezonden vroeg Lanarda bericht van zijn vrouw. Merona vertelde hem dat hij haar sedert den oorlog van Napels niet had gezien en dat hij slechts twee keer van haar vernomen had, hoe zij verlangde te hooren van haar zoon; meer wist hij niet. Lanarda verbaasde zich over de kortheid van dit antwoord en aan de oprechtheid ervan twijfelde hij.

Gij zoudt de eerste niet zijn, sprak hij, tot moord gezonden en ik wist dat men mij, nu dat het kind in mijn macht is, meer dan ooit zou zoeken. Zeg mij de waarheid, waarom volgt gij mij?

Merona antwoordde dat de argwaan hem niet trof; hij had de moeder beloofd haar bericht van haar kind te zenden en dit zou hij thans kunnen doen. Hierop wilde hij vertrekken, maar de ander verzocht hem nog te blijven.

Waarom meent gij dat ik het kind ontvoerd heb? hernam hij. Uit een dwaze gedachte, een dwaze hoop, dat zij mij volgen zou. Dwaas, omdat ik te arm ben zelfs het kind zijn recht te geven.

Zij zaten tot laat in den nacht, de een luisterend, de ander sprekend met droefheid, met berouw, soms met wanhoop. Lanarda erkende dat hij een fortuinzoeker was die door te groote begeerte veel slecht gedaan had; hij noemde het zijn ongeluk dat hij de dochter van Mila gezien had, want sedert had hij, rijkdom voor haar begeerende, geen middelen geschuwd, en het kwaad, met feiten vermeld, was erger geworden. Hij vroeg Merona of ook hij de liefde kende. Er was geen antwoord. Merona zat in gedachten van deernis.

Toch kon hij geen vriendelijkheid vinden voor den man. Hij bemerkte dat Lanarda, die vaak dronken was, zijn zoon onmatig tuchtigde, zoozeer dat soms de waard woedend methem twistte. Toen hij eenige keeren hiervan vernomen had, bedacht Merona een middel om den knaap bij te staan.

Hij sprak er Lanarda van toen hij hem nuchter trof, en welgezind. Hij bood aan Filippo als jonker in zijn hoede te nemen, opdat hij leeren kon en met kennis toegerust eerzaam in het leger dienen.

Lanarda stemde toe, doch hij stelde drie voorwaarden. De eerste noemde hij met een lach en een fonkeling van de oogen; zij kwam voort, zoo hij zeide, uit den wensch zich te overtuigen of Merona een weerlooze kon beschermen en bestond hierin dat hij zich vriendschappelijk met hem zou meten. Bij de tweede eischte hij vijfhonderd florijnen. De derde luidde dat de jongeling hem na drie jaren, ongedeerd voor zoover Merona kon verhoeden, terug gegeven werd. De overeenkomst werd terstond gesloten. Merona zwoer den knaap te beschermen.

Vroeg in den morgen reden zij uit de stad tot een verlaten veld. Lanarda, die zich onkwetsbaar waande wijl hij nog nimmer getroffen was, ontving zijn eerste wond, naar het scheen door een toeval, ofschoon hij zoo zwak weerde dat Merona het niet vermijden kon; door schrik, dan door toorn overmeesterd, vergat hij hetgeen voor den wedstrijd was afgesproken, viel heftig uit en hield eerst op toen zijn tegenstander bloedde. Met een vloek, zeggend dat het lot hem niet dwingen zou het wapen nogmaals te gebruiken, brak hij toen zijn kling. Na den handdruk, onder het huiswaarts rijden, sprak hij geen woord.

Dien avond trad hij in de kamer, waar Merona te bed lag, met den buidel goudstukken; hij legde dien neder en zeide:

Vergeef dat ik geld gevraagd heb. Hetgeen gij mij schenkt is meer. En hij groette en vertrok.

Merona moest wachten tot een milder weder zijn dienaar vergunde in den zadel te zitten. Toen hij eindelijk zuidwaarts toog wilde hij geen tijd verliezen. Renzo deed zijn best en voelde geen pijn meer aan zijn been; Filippo intusschen leerde gaarne hoe een heer zich behoort te gedragen. In Italië bezochten zij het eerst het slot Merona, en toen de vrouwe

Clarice haar zoon aanschouwde, met den jonker en den dienaar achter hem, klonk haar stem welluidend van zijn naam.

VIII.

Meer dan een maand vertoefde Merona op zijn slot om zijn dienaar te gelieven, die, na veertien jaren met hem getrokken te hebben, thans erkende dat het hem zwaar viel te dienen gelijk hij wenschte. Toen zijn meester den man die hem vervangen moest gekozen had, verzocht Renzo hem te mogen onderrichten in al hetgeen hij behoorde te weten, en aangezien de nieuweling, een zoon van het land die slechts het werk van stal en gaarde kende, langzaam begreep, liet hij hem vaak herhalen eer hij hem den dienst toevertrouwde. Nardino leerde zooveel hij kon: hoe leder zoo en wapentuig zoo gepoetst moest worden; hoe het betaamde te wachten zonder te luisteren wanneer heeren te zamen spraken; hoe zijn meester reine handen en geknipt haar verlangde, en bovenal een eerlijke houding. Er waren ook vele andere zaken waarvan Renzo hem vertelde tot laat in den avond toe.

Merona wachtte geduldig en leerde onderwijl Filippo. De jongen zette zich op een bank in de aanwezigheid der vrouwe, hij sprak grove woorden, hij deed, daar men hem nooit terecht had gewezen, vele zulke onwelvoegelijkheden. Clarice, over haar boekje gebogen, luisterde wanneer haar zoon hem onderhield; soms glimlachte zij en soms staarde zij uit het venster, zich herinnerend hoe Gasparo placht te spreken. Doch zij zag het verschil tusschen toen en nu. Zij had in de jaren van haar eenzaamheid een andere kennis gewonnen dan de wereld haar had kunnen geven en geleerd te onderscheiden niet door de ervaring, maar door de ingeving van het geloof; zij kende de tegenstellingen welke deze ziet, de schakeeringen echter welke gene toont bleven haar verborgen. Met de gestrengheid die slechts tusschen ja en neen kan kiezen had zij den knaap beschouwd en zij had de zekerheid gekregen dat hij zijn meester niet waardig zou zijn. Toch ging, bij de lessen van Renaldo Maria, de glimlach niet van haar gelaat.

Vriendschap kwam er evenmin tusschen den nieuwen dienaar en den jonker. Nardino verdroeg spot en beleediging

hem op vele wijzen aangedaan tot hij, den raad van Renzo volgende, op een ochtend den jongen bij den schouder vatte en zoo hard kastijdde dat bij het gekrijt de dienstvrouwen toesnelden. Een slag van Nardino viel zwaar omdat hij zijn kracht niet kende. Merona was verplicht den een zoowel als den ander te berispen, maar het baatte niet en de tweedracht tusschen knecht en beschermeling veroorzaakte hem veel moeiten in het vervolg.

Nadat hij gezien had dat Nardino voldoende was toegerust, nam hij afscheid; toen zij vertrokken stond ditmaal achter de vrouwe Clarice Renzo aan de poort, met den arm recht tot een groet gestrekt.

In het kasteel van Este werd Merona hartelijk verwelkomd. De hertog, die thans zelden een gast aan zijn disch noodigde, verlangde vaak zijn gezelschap opdat hij hem vertellen zoude hetgeen hij op zijn reizen gezien en ondervonden had. Hij hoorde ook dat Merona een knaap gezocht had, den zoon van een welgeboren vrouw die hij aan het hof van Milaan had gekend, en dat hij hoopte naar Bari te mogen trekken, waar zij woonde bij de verdreven hertogin Isabella.

Op een dag ontbood Ercole hem en een gouden keten om zijn hals leggende sprak hij:

Vriend, in u heb ik mij niet vergist. Wij zijn allen kooplieden en als het hart ons roert hebben wij een belangeloos man noodig om ons te dienen en bij te staan. Ik zal nog veel van u moeten eischen. Thans alleen dit: ga naar Bari om mijn nicht Isabella mijn groet te brengen, met een geschenk dat haar mijn gedachte toont. Kom in den zomer weder voor een andere taak.

Merona, die aan Farra geschreven had om hem zijn terugkomst te melden, liet zich, in afwachting van het antwoord, inlichten omtrent de gebeurtenissen in het land. Hij vernam dat er oorlog was in alle streken behalve in de gebieden van Este en van Gonzaga. De heer van Milaan in gevangenschap weggevoerd en de stad door Franschen overheerscht; Forli, Faenza, Urbino en vele andere door Valentinois genomen, hun heeren gevangen of gevlucht; oorlog ook in Napels weder. De vreemdeling kon in Italië moorden en rooven zoo hem lustte, geholpen door lafheid, verraad en winzucht. Er werd bovenal op den paus gescholden; menige kardinaal had ook het land

verlaten, deze om lijfsbehoud, gene om hulp te zoeken voor het vaderland.

Farra kwam, daar de dienst zijn afwezigheid veroorloofde, van Mantua gereden, een stoer, blozend krijgsman. Hoewel het lot in de jaren die gevloden waren den een zijn werk in vreedzaamheid had gegeven, den ander in geweld, vonden zij in hun vriendschap geen verschil, behalve wellicht dat zij hechter was geworden; bij de verhalen die zij elkander deden steeg de achting wederzijds. Toen Farra vernam met welk doel zijn vriend naar Bari kon reizen wenschte hij hem geluk dat hij deze voldoening mocht vinden, en hij wilde in zijn vreugde deelen en hem vergezellen zoo de heer van Mantua het toestond. Om dit verlof te verwerven vertrok hij en na drie dagen keerde hij met een vroolijk antwoord terug. Zij talmden niet, zij reden op een morgen van Mei zuidwaarts, gevolgd door Filippo, hun dienaren en de pakdieren.

Isabella Sforza, kortelings uit haar recht verdreven naar de kleine stad Bari aan de zee, onderhield in het kasteel, eer burcht voor krijgsman dan woning voor vorstin, bescheiden en bijkans nederig talrijke verwanten die gelijk zij zelve in ongenade geworpen waren. De burcht geleek een toevluchtsoord voor kinderen, verlatenen, onterfden, bastaards, ongelukkigen zonder andere bescherming dan die eener onbeschermde vrouw. Haar zoon Francesco had men haar ontvoerd, alleen haar dochtertjes had zij behouden. Voorts herbergde zij vier kleine neven en nichten die geen ouders hadden of wegens redenen van staat verborgen moesten worden, en daarbij nog kinderen van vrienden, allen arm. Dit groot gezin leefde in ongerief, daar het kasteel zoodanig in verval verkeerde dat men, met gebrek aan geld, geen werklieden genoeg kon vinden om een muur te stutten, hier een dak te herstellen, daar een vloer, of een put voor drinkwater te slaan. En vermits er ook wapenvolk moest zijn om de stad voor zeeroof te beschermen, werden het een na het ander de sieraden verkocht. De afkomelingen van de rijkste hertogen droegen kleederen zooals de kinderen van een gildeman, want de vrouwe Isabella deelde hetgeen zij had tusschen haar dochtertjes en haar gasten.

Bij dag stond de poort open en onbewaakt. Daar kinderen hun gelijken zoeken kwamen allengs de kleinen van de stad,

die eerst gekeken hadden, binnen in den hof om er te spelen, en niemand die hen verjoeg. Het gerucht van zang en lach bij hoepel en bij stuiter, van roepen en springen en krijten klonk er gansch den dag, en slechts nu en dan kwam een vrouw beneden om orde te stellen en recht te doen. De telgen van Sforza, van Aragon en van Borgia konden zich in een paleis niet beter dan hier vermaken: daar waren metselaar en timmerman om naar te kijken en soms snelde een schare joelend naar buiten wanneer een boot terugkeerde met visch beladen.

Toen Merona en Farra voor de poort kwamen werden zij door kinderen omringd, die juichten toen Nardino hun kersen toewierp.

Merona, het doel zijner komst gemeld hebbende, werd terstond naar de groote zaal gevoerd, waar weinig licht door het venster viel. De hertogin en de vrouwe Veronica verschenen zonder gevolg. Nadat hij de eene de boodschap van den heer van Ferrara had overgebracht, richtte hij zich tot de andere; hij zag dat zij schooner was geworden en voor de droefheid van haar oogen sloeg hij bedremmeld de zijne neder. Met weinig woorden, eerbiedig en zacht gesproken, verhaalde hij hoe hij zich verplicht had gedurende drie jaren haar zoon Filippo als jonker in zijn dienst te houden, en dat hij hem verlof kon geven een korten tijd in Bari te vertoeven. Zij was bleek geworden, doch toen hij haar weder aanzag sprong een gloed op haar aangezicht. Merona boog en vertrok, en in den binnenhof beval hij een dienstvrouw Filippo den weg naar de zaal te wijzen.

Daarna, bij de hertogin ontboden, berichtte hij haar uitvoerig hetgeen tusschen hem en Lanarda was overeengekomen. Isabella toonde haar vreugde enkel door de teederheid van haar glimlach en door den aandrang waarmede zij hem en zijn vriend uitnoodigde haar gasten te zijn.

Het werd een schoon seizoen. Merona had den hemel nimmer zoo hoog en klaar gezien, noch het land en de zee zoo welig en zuiver. De zon straalde tot in zijn hart, zoo rijk dat hij gisteren en morgen vergat en vervuld werd van den dag van heden.

De weken groeiden tot maanden aan dit hof waar gespeeld

werd en gezongen met kinderen. Merona en Farra voerden met hun goedheid in dit slot de vroolijkheid der kleinen tot een feest. Zij namen twee, drie booten met visschers bemand, en een hooge zang schalde over de golven. Zij reden naar het pijnbosch met de dochtertjes Ippolita, Bona en anderen van dien leeftijd voor zich in den zadel, omringd door twintig en meer te voet, gevolgd door knechts met zoet gebak. Daar werd in het lommer gelachen en gedanst tot de zon op het loof begon te gloeien. Het was vooral Farra die zulke vermaken bedacht en voorging in het lied, hoewel daarvoor zijn stem te diep ging of te hoog. Hij had nimmer meer gesproken van hetgeen hij eenmaal leed; de droefheid was hem vergaan en had hem rijk van liefde gelaten, die thans ontbloeide in een overvloed van teederheid. Men hoorde de stem van Farra meer in den ruchtigen binnenhof dan in de zaal der vrouwen.

Merona hield zich intusschen met Filippo bezig, wien zelfs de beginselen der school ontbraken, en hij zat iederen morgen naast hem met een boek, doch de knaap had daarvoor geen vlijt. Soms toonde hij ook een driestheid en antwoordde onwillig; aan de berisping door de moeder dan gegeven voegde Merona niets toe, wetend dat voor den knaap, die tot dusver zorg gederfd had, geduld vereischt werd. Hij begreep eerst later dat Filippo te veel verwaarloosd was om met een zachte hand geholpen te worden.

Er waren andere dingen welke Merona in dien tijd niet besefte.

Het scheen hem soms wel een dag lang of hij verblind was door het blikkeren der zon op de zee, zoodat hij meende een vaartuig nader bij te zien dan het werkelijk kon zijn of een wolk aan den einder voor een berg hield; soms herkende hij in het gelaat van een kind een lach die hem een nacht te voren in den droom had toegestraald. Eens toen hij een brief aan zijn moeder geschreven had en hem overlas, bloosde hij over woorden, die niet voor haar uit de pen gekomen waren en hem verplichtten den brief opnieuw te stellen. Een ander maal, bij den dageraad uit bed gesprongen, stond hij voor het venster met het gelaat naar het gloren van de zon geheven en de oogen toe; hij geloofde toen dat zijn hart een dwaas was en hij trachtte niet naar bezinning, omdat hij wist dat niets den gloed daar

kon verstoren. Hij besefte niets van den droom, die soms waanzin genoemd wordt, of liefde, of geluk, het zoet en bitter waarvan geen duizend dichters den enkelen naam geweten hebben. Traan en lach waren hem eender en zijn hart hield zich verborgen voor alle menschen.

Het spreekt van zelf dat hij, in dien droom gevangen, Veronica het minst verstond.

Bij de tochten, welke hij en Farra met de kinderen maakten, hadden de vrouwen hen niet vergezeld, omdat er geen zadels waren. Toen deze hersteld waren kwamen ook zij te paard. In de dagen van Sint Jan was de stoet weder naar het pijnbosch aan het strand getrokken, Farra met een witte banier vooraan. Terwijl de kinderen dartelden en huppelden van boom tot boom en Isabella met haar vrouwen aan den zoom van het bosch de zoelte genoot, ging Veronica dicht langs het water, waar de golfjes slechts murmelden in het breken. Zij wenkte Merona naar een schelp te komen kijken en daarna drentelden zij te zamen verder. Eer zij terugkeerden stond zij een wijle stil en hem aanziende sprak zij:

Ik moet u zeggen dat mijn dankbaarheid te groot voor woorden is. Van geen mensch heb ik zulke vriendschap ondervonden, want ik acht het vriendschap ook jegens mij dat gij Filippo in uw bescherming hebt genomen. Als wij altijd konden zeggen wat het hart ons ingeeft, zoudt gij verstaan hoezeer ik u ben toegenegen, hoezeer ik wensch dat gij voor mijn zoon altijd de beste vriend moogt blijven. Gij hebt een moeder welgedaan en ik geloof dat dit het edelste is dat een man voor een vrouw kan doen. Ik noem uw naam in mijn gebeden.

Zij zagen elkander aan. En daar Merona sprakeloos bleef wendde zij zich, en zij gingen in hun voetsporen terug.

Die nacht was te schoon voor slaap. Hij staarde naar de weerspiegeling van een groote ster op de duisternis der zee. Ieder woord dat zij gesproken had zong in zijn hart met zoete tonen zonder dat hij de beteekenis kon doorgronden. Was het louter dankbaarheid waaruit zij voortkwamen met zulk geluid? Had hij niet een adem gevoeld of de lente uit het zuiden waaide? Hij had het enkele oog gezien dat hij sedert zijn prilste jaren kende. De ster was verdwenen en de zee begon met den morgenwind te ruischen toen hij nog mijmerde,

doch eer hij van het venster ging herinnerde hij zich dat zij van een weldaad aan een moeder had gesproken en dat hij geen ander heil dan van een zuiveren dienst mocht verwachten.

Daarna was het hem of zij den blik gedurig op hem gevestigd hield, ofschoon hij, wanneer hij opzag, bemerkte dat zij slechts aandacht voor het naaldwerk had. Merona doolde in gepeinzen, waarin hem waanbeelden verschenen zoo vaag of ongerijmd als men in droomen ziet.

Veronica riep hem eens tot zich op een bank in de vensternis. Zij nam een der twee ringen van haar hand en vroeg hem dien te dragen, zeggend dat zij niet rijk genoeg was voor beter geschenk. De ring was te klein voor hem, dus bond hij hem aan een koordje en droeg hem op zijn borst. Toen zij hem vroeg waarom hij het sieraad niet aan den vinger had en hij de reden noemde, kwam een glimlach op haar gelaat. Er was ook een droefheid in den blik, die hem herinnerde aan de oogen van een hert dat hij op een jacht gewond had zien liggen, maar in den glimlach zag hij den glans van een aureool.

In het samenzijn wisten zij niets dat zij zeggen konden. Alleen wanneer Filippo aanwezig was vonden zij woorden die hartelijk klonken, en in de zorgen voor den knaap groeide hun vriendschap.

Farra bemerkte, instede van de vreugde welke hij voor hem verwacht had, hoe een zekere weemoed zijn vriend beving, hoe hij weinig behagen toonde aan rijden en wapenspel en ingetogen werd of hij leed verborg. Hij sprak met hem. Merona echter ontkende zijn vermoeden met de reden dat zijn hart immers nooit verwachting koesterde en derhalve voor teleurstelling gevrijwaard was. Waarop Farra, die wel onderscheiden doch moeilijk bewijzen kon, eenvoudig noemde hetgeen hij waarnam: een gelaat zonder lach en een blik die dwaalde gelijk van iemand die door gedachten wordt gekweld; een man die de plichten van een vader deed, ofschoon hij slechts beschermer was. Dit vooral was hard gesproken. Merona wist van dien dag dat inderdaad zijn hart een leed geheim hield.

Farra drong aan op vertrek.

Het werd uitgesteld wegens een vroolijke gebeurtenis, die zoowel de vrienden als de edele vrouwen vermaakte.

Giovanna Mila kwam uit Napels om haar dochter te bezoeken, met witte haren en zedig, doch fraai gekleed. Zij was zoozeer verheugd Merona te ontmoeten, dat zij hem omarmde, en herhaaldelijk kuste; zij verklaarde dat hij haar fortuin gebracht had, want door zijn raad en zijn hulp had zij haar zoon onderricht doen geven en dit had vrucht gedragen; Juan genoot thans van den bisschop, dien hij als huismeester diende, vele gunsten.

Te middag en te avond, aan den disch en in den kring, vertelde zij met welvoldaanheid van haar zoon. Zij erkende dat hij een guit was die door slimheid het goede der wereld verwierf. Hoewel op haar vroomheid niet te zeggen viel en zij vaker dan een ander mea culpa riep, kon zij niet nalaten de streken te bewonderen waarmede hij zijn heer misleidde, in onschuldigen zin voorzeker, doch immer zoo dat bij ieder geval, waarvan zij vertelde, om den bisschop gelachen werd. Merona en Farra, den schelm kennend, begrepen wel dat het bedrog ernstiger moest zijn dan men uit de verhalen gelooven zoude; ook zij echter vermaakten zich met de vroolijkheid van Giovanna, wijl daarin de hartelijkheid klonk van een moeder die gerustgesteld was omtrent het lot van haar geliefd kind.

Ten leste, toen de hemel nog straalde over de zomerfeesten, besloot Farra naar Mantua terug te keeren, daar zijn dienst hem riep. De vrienden bereidden zich tot het vertrek.

Den avond te voren verscheen Veronica in een gebloemd kleed, dat zij nimmer droeg, in de zaal. Zij verzocht Merona haar ter kerk te vergezellen.

Na den dienst, toen de priesters en het koor vertrokken waren en er weinig kaarsen brandden, geleidde zij hem naar een kapel voor een beeld der Heilige Maagd door een lampje verlicht. Zij knielde op de eerste trede, hij achter haar. Met de hoofden diep gebogen baden zij nog lang na het luiden van de klok. Toen zij rezen namen zij elkaar de hand, de eene zoo koud als de andere. Zij keerden zwijgend terug, zij naar den grond ziende om de onreinheid der straat te vermijden, hij naar den hemel. Hij had haar gebed verstaan en zijn ziel was een eeuw grooter geworden.

Dien zelfden nacht echter twijfelde hij of hij gedroomd had

of ondervonden; of hij goed gedaan had door in Bari te blijven; of hij een dwaas was die niet kon leeren.

Terwijl zij langs de kust reden zag Merona aan de wolken boven de zee dat die gouden zomer ten einde ging. Toen vlood de twijfel in den zuiveren wind en liet hem weder recht en sterk.

IX.

Welslagen en falen waren in groote mate zijn deel gedurende het volgend tijdperk van zijn leven, waarin hij zijn dienst gelijkelijk wijdde aan Ferrara en aan een beminde vrouw; in het een, dat enkel de vervulling van den plicht vereischte won hij gemakkelijk eer, in het ander, met het hart gedaan, ondervond hij teleurstelling ondanks vele moeiten. Hierin geleek zijn lot dat van menig oprecht man die op den weg der liefde zocht, derhalve niet anders dan goed kon doen en daarvoor loon ontving dat hij niet waarlijk noodig had. De dienst der wereld, met goeden wil gedaan, valt licht en draagt eenvoudig vrucht, die van het hart vergt een gedurig offer zonder nut of einde.

Merona had zich voorgesteld in Ferrara een rustigen tijd te vinden om Filippo, na den lediggang van den zomer, behoorlijk te onderrichten. Doch het kasteel was thans geen oord voor spel en ijdelheid. Men zag er nauwelijks jonge lieden, want de zoons van Este, die in de stad vertoefden, hadden hun woning elders, en de hertog was te zeer vervuld van recht en belang van zijn staat, thans veel bedreigd, om het gerucht van vermaak te dulden. Op harde wijze verweet hij Merona zijn afwezigheid en hij beval hem terstond in de raadzaal te gaan om het werk te doen dat hem werd opgedragen.

Daar zaten aan de tafel de oude heeren en bij het venster vier schrijvers. Dienaren wachtten aan de deur, in den hof stonden boden en paarden gereed. Ercole kwam zelf en schreef zijn naam onder ieder geschrift, met de wenkbrauwen gefronst, doch eer hij ze ter zegeling gaf legde hij ze voor Merona neder, opdat hij ze lezen zoude, de zaken verstaan en zijn oordeel zeggen. Dit duurde tot laat in den middag.

De strijd tusschen groote machten om den schoonen buit Italië was begonnen en alle heerschers of republieken zochten

om zich te handhaven redding in bondgenootschap of onderwerping, dezen bij den keizer, genen bij Frankrijk, sommigen ook bij den paus. Ferrara, reeds omringd door kerkelijke en Fransche legers, geloofde voor dezen te moeten kiezen en de bescherming der kerk te aanvaarden. De paus wilde als band een huwelijk tusschen de vrouwe Lucrezia, de zuster van zijn opperbevelhebber Valentinois, en des hertogs zoon Alfonso, doch daar Ferrara dit huwelijk niet wenschte, rezen er moeilijkheden die beleid en onderhandeling vorderden.

Toen Merona alleen zat keerde Ercole terug en verklaarde hem de zaken. Een der geschriften was een antwoord aan den keizer die, van de voorgestelde verbintenis vernomen hebbende, had laten weten dat hij haar niet goedkeurde; de brief was zoodanig op slinksche wijze geschreven, met velerlei voorbehoud en dubbelzinnige mogelijkheden, dat Merona, die aan des keizers oprechtheid geloofde, begreep dat hij zich ergeren zoude en de trouw van Ferrara verdenken.

Het is goed gezegd, sprak Ercole, mijn trouw is inderdaad verdacht. Maar mijn zoon neigt thans naar Frankrijk en ik lig morgen in den dom onder een steen. Schrijf mij een anderen brief en zeg hem dit; hij heeft zelf genoeg ervaren om mijn wankeling te verstaan.

Merona zat iederen langen dag aan de tafel naast de heeren van den raad en eerst in den avond kon hij Filippo laten roepen voor de les. De jongeling kwam immer zonder zijn taak volbracht te hebben; in den beginne bood hij verontschuldiging, doch allengs schaamde hij zich niet te toonen dat deze bezigheid hem verveelde. Nardino, wien bevolen was op hem toe te zien, vertelde dan hoe hij een deel van den ochtend geslapen had en dat hij zich na den maaltijd verborgen had gehouden. Merona vermaande hem, dreigde met tuchtiging en noemde voorbeelden van de gevolgen der traagheid, gelijk dit, door Dante verhaald, van zekeren Florentijnschen luitmaker, die zoo vadsig was dat hij slechts om te eten opstond en later treurig boette. Filippo echter was niet zoo eenvoudig als zijn heer, hij kende reeds andere ondeugden waarvan deze slechts gelezen had. Nardino ontdekte dat hij meer geld bezat dan hem als loon gegeven werd en dat hij met andere jonkers dobbelspelen deed.

In den winter werd Merona aan het gezantschap van twee raadsheeren toegevoegd om met de republiek Venetië te onderhandelen. Hij bleef ook nadat de anderen vertrokken waren, aangezien er zich gezanten van verscheidene hoven bevonden en men het noodig achtte dat een betrouwbaar man over de belangen van Ferrara waakte. Hij woonde in het klein paleis van Este nabij San Salvatore, waar gebouwd werd. Iederen dag ontmoette hij den procurator, die een makker van zijn schooljaren geweest was, en hem welwillend hielp met inlichting en raad.

Hier scheen het, hoewel slechts in den aanvang, dat het onderwijs van Filippo vorderen zoude. Merona bestrafte zijn nalatigheid, doch beloonde ook zijn ijver met geschenken en met verlof om uit te gaan met de kameraden die hij weldra gevonden had, en daar hij vooral deze gunsten begeerde toonde hij vlijt. Toen hij bemerkte dat Merona, die meende dat hij niet beter kon, hem niet berispte indien hij slechts van goeden wil blijk gaf, deed hij niet meer. Dan maakte hij misbruik van zijn verlof en weet de schuld aan anderen. Den eersten keer dat hij een nacht wegbleef, ontving hij zulk een kastijding, dat hij zich weder gehoorzaam aan zijn plicht hield. Nardino vertelde thans niet van de sluwe streken welke hij in de dienstkamer verdroeg, doch toen hij hem eenmaal zijn meester hoorde bespotten sloeg hij hem dat het bloed uit den neus sprong; en zwijgend, omdat hij niet durfde te grieven door de reden te noemen, hoorde hij de toornige bestraffing aan.

Toen Filippo weder wegbleef, twee nachten achtereen, zeide de dienaar wat hij wist van het bedrog: iederen avond sloop hij uit en Nardino had vernomen dat hij met dezen en genen in een der slechte taveernen aan de visscherskade zat, waar ook wel vroolijke heeren kwamen om te brassen. Merona gebood hem te volgen en, bijgestaan door een man van de wacht, vond hij Filippo inderdaad, lachend bij wijnkan en dobbelsteenen. Door het geraas dat er klonk toen hij zijn jonker wegvoerde, besefte hij dat hij niet nogmaals zijn waardigheid aan spot mocht blootstellen door een huis binnen te treden waar de overheid cijns hief van de ondeugd.

Thans hield hij zoo nauwlettend toezicht, dat Filippo hem

den ganschen dag vergezelde waar hij ook ging. Toch waren er oogenblikken dat hij hem moest achterlaten, in den ochtend wanneer hij zich met Nerelli onderhield, in den middag wanneer hij bij een der heeren ten maaltijd genoodigd was.

Eens trad hij met den procurator, die een sieraad wilde koopen, den winkel van een goudsmid binnen. Onder de getoonde kostbaarheden herkende hij een ring welken hij sedert eenige dagen miste, een ring die aan zijn vader had behoord, bezet met een agaat waarin de adelaar van Este gesneden was; Merona droeg hem zelden daar hij matig was in sieraad, doch hij voelde zich wegens de herkomst er aan gehecht. Hij kocht dien ring, zonder uitleg te vragen, meenende dat hij hem verloren had en dat de vinder hem had verkocht. Toen hij thuiskwam bemerkte hij dat zijn dienaar met blijdschap zijn hand beschouwde. Ondervraagd zijnde antwoordde Nardino:

Ik kan niet spreken, heer, maar het is goed den ring terug te zien.

En Merona begreep hem. Hij gaf hem zonder aarzelen verlof Filippo tot hem te brengen wanneer hij een slechte daad ontdekte.

Dit gebeurde spoedig. Nardino kwam, den jongen bij den nek houdende, en zeide dat hij gezien had hoe hij een paar hozen, tot een bundel gepakt, bij een uitdrager had gebracht. Merona overtuigde zich van de waarheid bij dien koopman, die met nederige verontschuldiging de hozen teruggaf.

Voortaan hield hij niet slechts toezicht op Filippo, doch hij gaf hem zelf het vermaak waarop een jongeling recht heeft en deelde het met hem, gelijk een vader met zijn zoon doet; hij liet hem oefenen op den degen, hij leerde hem het damspel, het schaakspel en dergelijke bezigheden die geen nut beöogen. Weldra bleek dat Filippo, thans een gewillig en vaardig leerling, een gave voor het spel bezat, aandacht, hartstocht, begrip, en soms dagenlang niets dan dit begeerde. Voor den degen toonde hij een afkeer, en toen hij eenigszins lezen en schrijven kon kwelde zijn meester hem niet meer met boeken; al de kunsten echter die op het dambord te doen zijn, al de verrassingen van het toeval met kaarten en tric-trac boeiden hem zoozeer, dat hij reeds vroeg in den morgen Nardino wekte voor een partij.

Doch Merona had te veel plichten om zich alleen aan de zorgen voor zijn beschermeling te wijden en bovendien ook andere wenschen dan het spel. Een geleerde drukker in de stad bezocht hem dikwerf, nu om te vragen of hij bij geval een zeker boek in Duitschland al gezien had, dan om hem een nieuw cursief te toonen, en Merona vergat in zijn werkplaats menig uur. Voorts dwong de toestand van den oorlog hem vaker inlichtingen te zoeken en de briefwisseling hieromtrent vergde veel tijd.

Toen Filippo de spelen kende en niet voldoende beziggehouden werd, liep hij het vermaak elders na en keerde weder bij de makkers die het spel uit bandeloosheid of begeerte dreven. Het gebeurde vaker dat Nardino werd uitgezonden om hem te zoeken. Vermaningen baatten niet meer. Eens kwam een heer van de nachtwacht zeggen dat hij in het gevang gesloten was wegens krakeel en tegen betaling der boete bevrijd kon worden.

Merona overpeinsde het vraagstuk zijner moeilijkheden: de verantwoordelijkheid, vrijwillig aanvaard, die te veel mocht blijken of hem belemmeren in den dienst van Ferrara. Hij vond geen middel om Filippo van kwaad te weerhouden dan dit, waarvoor hij terugdeinsde, herhaalde kastijding, nochtans door een ieder toegepast jegens losbandige kinderen of plichtverzakende dienaren.

Tot zijn vreugde behoefde hij het niet lang aan te wenden. Venetië was, ook in die dagen toen gevaar haar bedreigde, een stad die den vreemdeling met menigerlei feesten en markten tot lichtzinnige genoegens verleidde. Geen week of de gondels voeren versierd over de kanalen ter eere van een heilige; of de winkeltenten werden op Lido opgesteld ter herdenking van een zege; of al de paleizen staken lampen en fakkels buiten om de bruiloft van een aanzienlijk man te vieren. Het wemelde van huisjes berucht voor dobbelspel of drinkgelag, waar zeden heerschten in geen andere stad geduld. De vreemdeling vergat in de luchthartigheid van dit volk, bij zang en reidans, optocht en vertooning, zijn tijd en zijn zaken. Voor Filippo, zwak van aard en opgevoed zonder de grens tusschen deugd en ondeugd te leeren onderscheiden, bestond er te veel verlokking bij knechts, die gelijk hun heeren in deze stad als

op een kermis leefden, vermaak tot losbandigheid drijvende en genot tot zwelgerij.

Merona ontving het bevel naar Ferrara terug te keeren. Drie dagen lang hield Ercole hem in zijn zaal, terwijl zijn oude verwant Correggio brieven en verdragen ter lezing ontplooide. De raadsheeren verdachten Venetië van kwade trouw. De keizer had het huwelijk, waarover onderhandeld werd, kortweg verboden, doch daar hij niet met wapens kon steunen, moest Ferrara de bescherming van den paus aanvaarden, zij het ook tijdelijk en onder den naam van bondgenootschap. Dit kon echter niet in een brief geschreven worden.

Toen er geen raadsheer aanwezig was sprak Ercole:

Ik ben u de waarheid schuldig. Geheel oprecht zijn wij niet, omdat wij het niet kunnen zijn, en om niet in de hel te komen kies ik een eerlijk man om voor mij te spreken. Verzeker den keizer dat ik hem niet bedrieg, wat ook schijnen mag.

Met de waardigheid van orator begiftigd, gevolgd door twee edelen en een wacht van drie lansen, vertrok Merona naar Duitschland om den goeden wil van den leenheer terug te winnen. Daartoe ook voerde hij een bedrag aan ducaten, fijne kleinodiën en andere geschenken mede.

Na reizen en trekken vond hij den vorst in het slot te Weenen. Toen hij in het bijzijn van hovelingen de geschenken had aangeboden en verzocht de boodschap van zijn heer in de raadzaal over te brengen, vernam hij dit antwoord: dat Ferrara niet vertrouwd werd wegens het dubbelzinnig spel en zijn afgezant niet ontvangen zou zijn indien hij niet Merona heette.

Den dag daarna sprak hij met den keizer alleen. Ten eerste getuigde hij op zijn eer voor de trouw van Ferrara. Vervolgens verklaarde hij uitvoerig hoe zijn heer, oud, van staatszorgen gekweld en vermoeid, het hertogdom ongeschonden aan zijn zoon wenschte te laten en daartoe had hij, wegens de gevaren die hem bedreigden, eenerzijds van Valentinois en van Venetië anderzijds, bescherming noodig. Hij vroeg of de keizer die bieden kon en wachtte het antwoord. Vele overwegingen vernam hij, doch aan het einde herhaalde hij de vraag. Hij ontving de belofte van beraad en beslissing op een anderen dag.

Na een week wachtens verzocht hij, zonder vrees den vorst

door zijn aandrang te mishagen, nogmaals omtrent zijn zaak gehoord te worden, aangezien gedurende het uitstel de gevaren voor zijn heer toenamen. De keizer verwonderde zich over den eenvoud waarmede de vraag betreffende zijn bescherming herhaald werd. Dan antwoordde hij even kort:

Neen. Schrijf dit uw heer. Maar toef nog om mij van andere zaken uitleg te geven.

Eenige dagen te voren had Merona getwist met een hopman der lansknechten, die zijn jonker zoodanig had mishandeld dat men een arts had moeten roepen om hem te verbinden. De krijgsman had voor de woorden, welke hij onrecht achtte, geen voldoening geëischt uit eerbied voor den rang, doch hij had zich bij zijn bevelhebber beklaagd. Het bleek dat Filippo, dien hij in de herberg vriendelijk aan zijn tafel had genoodigd, hem op sluwe wijze bedrogen had. Nadat de bevelhebber dit Merona had medegedeeld, had deze den hopman zijn verontschuldiging aangeboden en hem het verlies vergoed. Intusschen werd over het voorval gesproken, omdat de jongeling op zijn afkomst had gesnoefd en verteld dat hem, een neef van de erfgenamen van Milaan, van wie er twee in de hoede van het hof te Innsbrück woonden, zijn rechten onthouden werden. Het spreekt vanzelf dat de keizer belangstelde in dit gerucht toen het hem ter oore kwam.

Merona was verplicht een verhaal te doen dat hem bedroefde en waarin hij van zichzelf weinig zeggen kon. De keizer, die hem achting toedroeg, meende thans zijn zwakheid te ontdekken in de liefde voor eene die hem niet waardig was. Hij sprak tot hem gelijk hij tot zijn zoon gesproken zou hebben, hem vermanende zijn staat en verdienste niet te vergeten. Hij sprak van een huwelijk en bood aan een der edelste vrouwen van het rijk, van Spanje of van Italië voor hem te kiezen en hem een hoog ambt op te dragen. Merona boog en stamelde zijn dank, of hij zich schaamde dat hij slechts dienen kon wie zijn hart bezat.

Vergeef mij, sprak hij, dat ik het grootmoedig aanbod niet aanvaarden kan. Indien ik een vrouw nam zonder haar te beminnen, zou ik haar niet eeren. En aangaande het ambt, mijn vorst, gij zoudt mij niet vertrouwen zoo ik mijn weldoener verliet.

De keizer gunde hem geen afscheid, doch hield hem weken lang in de stad en liet hem vaak ontbieden. Er werd van het voorstel van huwelijk en ambt niet meer gerept; het eenige gesprek echter, daarover gevoerd, bracht den heer van Ferrara meer welwillendheid dan zijn geschenken of betuigingen van trouw, wijl het den vorst geroerd had.

Toen Merona vertrok droeg hij een brief mede waarin, behalve van deze gezindheid, van zijn verdienste werd gesproken, met de aanbeveling dezen gezant niet anders dan een hooge taak op te dragen.

Hertog Ercole moest in dien tijd raadslieden naar Rome zenden om te handelen over het huwelijk van zijn zoon, loven en bieden omtrent bruidsschat, tribuut en andere belangen. Toen Merona, hopende op den tocht zuidwaarts Bari te kunnen bezoeken om Filippo bij zijn moeder te brengen, verzocht de heeren te mogen vergezellen, toonde Ercole hem dien brief en zeide dat hij kooplieden noodig had.

Hij bleef in Ferrara een lente en een zomer.

Filippo was sedert hij zijn vader verliet tot een sterken jongeling opgegroeid. Hoewel Merona er niet in geslaagd was hem te leeren naar de voorbeelden die hij zelf gevolgd had, had hij hem, door de vormen van zijn omgang en de gestrengheid van zijn eischen, de manieren doen verstaan en eerbied ingeboezemd. Filippo kon zijn kleeding onberispelijk dragen en een bevel gehoorzamen. Toch wist Merona dat hij de moeder zou teleurstellen, daar haar zoon wegens zijn onkunde en gebreken niet den rang kon verwerven welken zij voor hem verwachtte; hij zou eerlang Lanarda een jongen man wederbrengen die slechts onder hard bevel zijn plicht kon doen.

Volgens de afspraak zou Lanarda na den winter melden in welke stad zijn zoon bij hem terug moest keeren; doch er kwam reeds thans een bericht, dat het verzoek behelsde den dienst met een half jaar te verlengen, aangezien Lanarda zich voor een verren krijgstocht verbonden had.

Merona besefte dat de verantwoordelijkheid te zwaar zou worden indien hij haar langer moest dragen, want Filippo naderde den leeftijd waarop hij geen jonker meer kon zijn. Hij onderhield hem hieromtrent, hem mededeelend dat hij hem ook na den vastgestelden tijd in zijn dienst zou houden, niet als een

beschermeling, doch als een vertrouwden ondergeschikte.

Te dier tijde werd hem opgedragen een uitgelezen bende van bereden boogschutters te vormen en te oefenen tot een eerewacht der vrouwe Lucrezia, die uit Rome begeleid moest worden. Hij schonk Filippo een rang. Er werden goede paarden gekocht en de kleedermakers in de stad werkten haastig aan buizen en hozen, naar ouden trant gedeeld rood en wit. Met de anderen, edelen, kerkheeren, vertrok hij in den winter, en de bruidsstoet, grootsch gelijk men nimmer in het land gezien had, ondernam weldra den tocht naar Ferrara.

Op een der rustplaatsen ontbood de vrouwe Lucrezia den aanvoerder der eerewacht in haar tent. Zij had zijn naam gehoord, zij wist dat hij aan het hof van Bari bekend was, en zij wenschte dat hij haar spreken zoude van de kinderen die daar grootgebracht werden. Hoewel er twee vrouwen aanwezig waren, die verwonderd luisterden, aarzelde hij niet haar vooral te vertellen van haar kind Rodrigo, dat tijdens zijn bezoek aan de stad nauwelijks begon te loopen aan de hand van zijn besten vriend. Door deze herinnering, oprecht, met een lach medegedeeld, behaagde hij haar; zij verzocht hem in een brief dien hij naar Bari zou zenden haar verwant Isabella aan haar te herinneren.

Aan deze onderscheiding was het te danken, twee dagen later, dat hij vergiffenis verwierf voor Filippo, wien anders een verschrikkelijke straf getroffen zou hebben.

De stoet hield vroeger dan gewoonlijk stil buiten den muur van een stad in het heuvelland. Toen de tenten opgesteld waren kwam een edelman Merona om raad vragen omtrent een schaamteloozen diefstal: uit den juweelenschrijn, door beproefde dienaren bewaakt, was een parelsnoer verdwenen, hetwelk de paus slechts noode bij den bruidskorf had gevoegd. Men vermoedde dat de dief nergens anders te zoeken moest zijn dan onder de boogschutters. Merona riep de drie meesters, onder wie Filippo, en liet hen iederen man onderzoeken, doch vruchteloos. Toen hij voorbij zijn tent ging wenkte Nardino hem en, binnengetreden, opende hij den reiszak van zijn heer en toonde hem het sieraad, dat onder kleederen verborgen lag; hij had Filippo zien binnensluipen en hem door een reet bespied.

Merona begaf zich aanstonds naar de vrouwe Lucrezia om het terug te brengen. Hij verklaarde dat hij zich, ter wille van de ouders, verantwoordelijk stelde en verzocht hem de bestraffing van den jonker over te laten. Waarop zij antwoordde dat zij in dit geval geen straf kon eischen en gaarne vergaf.

Dien dag schreef hij een brief aan de vrouwe van Bari om het geval te melden en te verzoeken de moeder mede te deelen dat hij door noodzaak gedwongen zijn verbintenis moest breken; zonder de hooge gunst immers, hem thans verleend, zou hij niet kunnen verhoeden dat Filippo een zware straf werd toegedeeld.

In Ferrara deed hij hem in een kerker sluiten.

Volgens zijn plicht gaf hij zijn heer Ercole verslag van de gebeurtenis. De hertog hoorde het goedmoedig aan, lachte, schudde zijn hoofd en ried hem den trouwelooze in het gevang te laten tot zijn vader of moeder hem terug kwam eischen.

Ik zeg u dat gij u vergist zoo gij meent anders dan ondank te oogsten. Met een weldaad die gunstige gevolgen heeft is men soms tevreden, maar van haar kwade gevolgen heeft de weldoener schuld.

Merona antwoordde dat hij zichzelven geen weldoener achtte. Met een gebaar van ongeduld toonde Ercole dat hij geen belang meer stelde in het onderwerp.

Er kwam een brief van Veronica, waarin zij smeekte haar zoon niet onbeschermd te laten. Er stonden woorden geschreven de droefheid waarvan hij in zijn hart verstond.

Hij overwoog of hij het recht had zich aan de taak, uit vrijen wil opgenomen, te onttrekken; of hij niet verplicht was de hulp, drie jaren te voren aangeboden, naar zijn vermogen voort te zetten. Toenmaals was het gemakkelijk geweest de zorgen der moeder te verlichten en zou hij thans, dat zij zwaarder werden, haar vertrouwen teleurstellen? Weliswaar bepaalde de noodzaak een grens aan den bijstand, daar Filippo weldra zelf zou beschikken en geen dwang meer dulden. Doch den brief herlezend liet hij alle overweging, want hij zag in zijn verbeelding een betraand gelaat.

Hij vergaf Filippo. En hij verzocht zijn heer elders gezonden te worden, opdat de jongeling zijn woord kon houden waar de smaad hem niet vervolgde.

X.

In de kracht van zijn leven ondervond Merona de tegenheden en teleurstellingen van het lot; het besef dat de wereld hem weinig bieden kon dat hij begeerde, groeide in korten tijd en zijn hart begon de eenzaamheid te voelen. Het werd hem allengs of een nevel hem van de vroolijkheid der menschen scheidde, tot hij zelden hun lach of bijval deelde, en dit slechts waar de blijdschap onverwacht opwelde gelijk bij kinderen en eenvoudigen. Meer en meer zocht hij in de gedachte rust voor het gemoed. Doch de klaarheid zag hij iederen morgen en avond na het gebed.

Hij bevond zich nauwelijks enkele weken in Lyon, waar de Fransche koning vertoefde, toen hij tijding ontving dat zijn heer Ercole gestorven was. Merona werd toegevoegd aan den gezant, een zoon van Correggio, die kwam berichten dat Alfonso in het hertogdom was opgevolgd.

Voor het eerst gevoelde hij de ledigheid die een ieder kent wanneer, bij het vermeerderen der jaren, de een na den ander verwant en vriend uit het leven gaat. Bij de mis, voor het heil van den doode opgedragen, vloeiden tranen van zijn oogen.

Gedurende de veertien jaren dat hij hem had gediend, had zijn heer, soms ruw en norsch, hem immer trouw beschermd, rechtvaardig bejegend en welgedaan, zoodat het onrecht, dat zijn vader van hem te lijden had, rijkelijk vergoed was. Doch boven de verschuldigde dankbaarheid had Merona hem genegenheid toegedragen sedert den tijd toen hij door de scheldwoorden op een beminde dochter de smart vermoedde, sedert den tijd dat hij in den vorst den oprechten man had gezien, die zich schaamde wanneer hij veinzen moest. Voor het eerst besefte Merona wat een mensch verliest wanneer een vriend hem ontvalt en de droefheid leidde tot vragen omtrent hiernamaals en voortbestaan, tot de gevolgen van die vragen, twijfel, onrust en dieper droefheid. In de duisternis herinnerde hij zich het enkele oog, waarmede het hem in zijn jeugd geschenen had dat zijn moeder hem aanzag, en hij herinnerde zich den glans van haar gelaat. Dan kende hij de eeuwigheid der liefde, dan bad hij om vergiffenis voor den twijfel en werd verlicht.

Eens, toen hij ruim een jaar in Frankrijk had verbleven, ontving hij een verzoek van de vrouwe Isabella om haar te berichten van haar eenigen zoon Francesco, op zijn tiende jaar door den koning medegevoerd ter opvoeding aan zijn hof. Zij had sedert lang niet van hem vernomen. Bij navraag bleek dat hij den knaap, den abt, gelijk men hem noemde, wellicht in Blois bij het gevolg der koningin kon vinden; hij vroeg verlof daarheen te reizen en de maarschalk beval een jongen heer, Torigny geheeten, hem te geleiden.

Deze Torigny zocht in de rustplaatsen vermaak in het kaartspel en had daarbij in Filippo een genoot. Eer zijn Blois bereikten waren zij kameraden. De jongeling had zich beklaagd over de hardheid van zijn meester, die ten eigen baat misbruik maakte van zijn macht, en de ander had hem middelen getoond om zich van de dwingelandij te verlossen.

Na vergunning verkregen te hebben ontmoette Merona op een klein slot nabij de stad den zoon van Isabella Sforza, juist van de jacht teruggekeerd. Een kort oogenblik hoorde de knaap hem met verrassing en blijdschap aan toen hij van zijn moeder en zustertjes vernam; doch weldra, aan den maaltijd, zat hij zorgeloos met de anderen over en weder roepend over de jacht, een vroolijk kind. Toen Merona vertrok gaf de slotvoogd hem te verstaan, dat men hem het bezoek vergund had omdat hij van een bondgenoot kwam; gelijk hij gezien had, zeide hij, werd de knaap zoodanig beziggehouden dat hij niet naar zijn land terug zou willen, en zoodanig bewaakt dat het ook niet mogelijk zou zijn.

Hij schreef aan de moeder dat haar zoon zich wel bevond. Haar hoop kennend en wetend dat zulke hoop niet vernield kon worden, voegde hij erbij dat men niet had kunnen zeggen wanneer het kind terug kon keeren. Wat baatte het haar mede te deelen, dat het gevangen was zonder kans op bevrijding?

Toen hij zich gereed maakte de stad te verlaten wachtte hij tevergeefs op Filippo. Des anderen daags kwam Torigny met de boodschap hem opgedragen: zijn vriend had van den maarschalk, die naar Rome moest, een aanstelling ontvangen en zoo haastig moeten vertrekken, dat hij van zijn beschermheer geen afscheid had kunnen nemen.

Merona zag den spot die de woorden vergezelde. Hij deed

slechts eene vraag: of dit de gansche waarheid was. Op het verontwaardigd antwoord dankte hij den jongen man voor zijn diensten en deelde hem mede dat hij ze op den terugweg niet noodig had.

Toen hij heenreed stonden er heeren op het plein voor het kasteel die hem hoffelijk groetten; in de blikken onderling gewisseld en de wijze waarop de hoeden daalden bemerkte hij spot. Hij begreep niet waaraan die was toe te schrijven. Van den laster uit de ijdelheid van Filippo voortgesprongen wist hij niet, noch van den argwaan waarmede zijn belangstelling voor den jongen Sforza was waargenomen.

De gezant verweet hem, in hooge mate geërgerd, dat hij Blois, waar gewichtige zaken zouden gebeuren, verlaten had zonder het te melden; bevelen, door een bode gezonden, had hij deshalve niet ontvangen. De verontschuldiging welke hij kon aanvoeren noemde hij niet, daar hij wist dat hij inderdaad meer van andere dingen dan van zijn dienst vervuld geweest was.

Het besef van schuld, van zwakheid, van zelfzucht drukte hem. Aan den plicht was te kort gedaan om de zorg van de vrouwe Isabella te verzachten; het grootste deel van zijn aandacht had hij jarenlang aan Filippo gegeven, en het verwijt, dat hij zich daarbij voorhield, was eigenbaat.

Het gevoel van zwakheid bracht den weemoed voort die hem beving. Hij telde al wat hij gedaan had voor zijn heer van Ferrara en vond het een geringen oogst: boeken en sieraden koopen en brengen, een boodschap hier en daar vertoon, wat nut had een heerscher daarvan gehad, die leefde voor het welzijn van staat en volk, het edelst doel? Twee jaren had hij verloren in verblindheid toen hij een onwaardig man zocht enkel om aan een vrouw te kunnen schrijven: uw kind is gezond; het beste van vier jaren had hij geroofd aan den schoonen dienst van den staat Ferrara om haar te verzekeren: uw kind is veilig. Indien hij thans te kort kwam en indien men besefte dat Ercole zich vergist had in zijn waarde, had alleen zijn zwakheid daaraan schuld.

Een bode bracht hem twee brieven. In den een, door Veronica geschreven, stond: uw bericht heeft mij teleurgesteld.

Maar ik heb, mijn vriend, het geloof behouden dat gij mijn zoon nog redden zult.

In den anderen, van hertogin Isabella, las hij: Ik heb, sedert mijn dochtertje mij ontnomen werd, het wonder der zielerust ontvangen. Niets zal mijn kinderen deren, hier of ginds. Uit uw woorden heb ik verstaan dat mijn zoon Francesco gelukkig is. Dat is genoeg, ik dank u.

Het was hem of hij de stem van zijn moeder hoorde, eenzaam in haar huis; dagen, weken lang blonk louter het beeld van haar gelaat boven zijn gedachten.

In zijn hart ontwaakte weder het verlangen naar zijn slot, het land zijner jeugd, de stem die voor het eerst voor hem gezongen had. Ofschoon men hier geen dienst van hem vereischte en hij den dag naar zijn gelieven kon gebruiken, vroeg hij geen verlof. Menigmaal, rijdend langs den oever der rivier, staarde hij naar het zuiden, doch wanneer een bemind beeld verscheen sloot hij zijn oogen en dacht aan zijn moeder tot hij niet anders dan haar gelaat zag.

Toen geviel het dat de gezant een bericht, dat slechts mondeling overgebracht kon worden, naar Ferrara moest zenden en dit Merona opdroeg. Nadat hij zich hiervan gekweten had werd hem vergund voor zijn terugkeer zijn eigen belangen te regelen.

Het was een avond van den vroegen winter toen hij voor de poort van zijn slot kwam, het dienstvolk sliep en er brandde geen enkel licht. Hij vond zijn moeder te bed, zij kon niet opstaan wegens pijnen die haar kwelden wanneer zij zich bewoog. Toen hij haar hoofd in zijn arm nam en de muts er af viel, zag hij vele witte haren, doch haar aangezicht had de jonge vreugde behouden en uit haar oogen schitterde een vaste vonk. Hand in hand vergaten zij het uur met verwarde vragen over en weder, tot eindelijk een vrouw kwam om een blok op den haard te leggen en Clarice hem wegzond tot den ochtend. In de kamer waar hij een knaap geweest was, waar de bidstoel stond zooals weleer, sliep hij tevreden.

Renaldo Maria begreep waarom hij nergens zooals in dit slot het geluk gezien had: hier woonde de eene die nimmer gevraagd had of genomen. Haar geest was het, recht en open ten hemel geheven, die in dit huis de ruimte had gemaakt, de

reinheid en de klaarheid, of van de eene tot de andere zaal de echo zong.

Clarice was dien morgen genezen en opgestaan, en zij droeg een gewaad, met loovertjes versierd, die hem vroeger hadden doen lachen door hun onregelmatigheid. Zij toonde hem al wat in het huis vernieuwd was, banken in de kapel, een sterke leuning langs de trap, en zoet werd haar lach toen zij hem in de zaal voerde waar Gasparo placht te lezen: daar had zij sierlijke kasten laten maken en er de boeken in gezet die Renaldo Maria soms naar huis had gezonden. Hij reikte zijn lippen tot haar hand, doch kuste zeer licht. Eertijds had zij het huis gereed gemaakt opdat hij er een bruid kon binnen voeren, thans verwachtte zij een zoon die wijsheid zocht.

En zij deed geen vragen, het antwoord waarop hem moeilijk kon vallen. Zij sprak zorgeloos en haar stem had een zachteren klank dan voorheen.

Ook Renzo lag te bed in het kamertje waar aan den muur, bij de wapenen, voorwerpen hingen waarmede Renaldo Maria gespeeld had; hij kon nauwelijks loopen, hij stond zelden op. Hij deed vele vragen, naar heer Marco, naar den oorlog, naar den dienaar, en eenmaal begon hij een vraag die hij niet eindigde, doch Renaldo Maria begreep waarom hij zweeg. Soms ook dwaalde zijn geest in het verleden en vroeg hij iets of het gisteren gebeurd was. Clarice zeide dat hij altijd, wanneer zij hem bezocht, van zijn herinneringen sprak.

Nadat Renaldo Maria een korten tijd gelukkig geweest was nam hij afscheid. Renzo beefde in zijn armen. Zijn moeder plaatste hij voor het venster opdat zij hem na kon wuiven.

Hij trok naar Bari.

Gedurende den tijd dat hij hier vertoefde zag hij Veronica slechts drie keeren. Het eerst bij zijn komst, toen hij ontvangen werd en de vrouwe Isabella hem tusschen haar en haar zuster deed zitten; zij luisterde bij het verhaal hoe haar zoon hem verlaten had met nedergeslagen oogen, en aan het slot zag zij hem aan en dankte hem. Ten tweeden male een avond, toen Isabella een verhandeling voorlas, die zij geschreven had; terstond na de lezing verliet zij de zaal zonder een woord tot hem gesproken te hebben. Ten leste bij zijn vertrek: zij hield met beide handen de zijne vast, haar hoofd neeg voorover en

haar stem fluisterde, zoodat hij slechts den naam Filippo verstond en het woord vriend, met innigheid herhaald.

De hertogin intusschen had hem gesproken van haar zusters vrees, dat haar zoon, nu hij de hoede van Merona dierf, op kwade wegen zou verdolen, en van leed meer dan zij noemen kon. En zij had hem gevraagd hen beiden niet te vergeten, doch bij wijlen een brief te zenden, die gewis troost zou brengen. Uw naam, had zij gezegd, heeft hier den schoonen klank die het ver geluk beduidt.

Deze woorden vervulden zijn weemoedige gedachten op den terugweg.

In Ferrara werd hij verrast door de aanwezigheid van heer Hilario Landi, thans geheimschrijver van den paus, die steeds de pij droeg, daar hij geen aanzienlijker gewaad begeerde. De zaal schalde van zijn roep toen hij de armen uitstrekte naar zijn vroegeren leerling. Menig uur zaten zij in de boekerij, verzen herlezende waarvan zij jaren geleden den maatval hadden nagespoord, en bij den welluidenden naam van een herder gedachten zij de klare ochtenden van weleer. Aan het eind van ieder samenzijn hoorde Merona de vraag, met goedmoedigen spot gedaan, waarom hij het fluweel niet voor een pij verwisselde; schonk het behagen der vorsten en der vrouwen meer zegen dat dat der muzen of des hemels? had Landi hem grootgebracht voor het goochelspel om macht en goud?

Heer Alfonso beval hem naar Frankrijk terug te keeren en bovenal de gunst te zoeken van den kardinaal-legaat, den grootsten raadsman van den koning, en daartoe gebruik te maken zoowel van zijn vriendschap met heer Landi als van een brief door kardinaal Este mede te geven. Doch Landi weigerde de aanbeveling, zeggende dat hij zijn leerling niet op den verkeerden weg kon voorgaan.

In Blois bevonden zich vele vreemde gezanten, van den keizer, uit Engeland, uit Spanje, met talrijke gevolgen. En daar de koning onlangs van een gevaarlijk ziekbed was gerezen, kwamen er uit alle deelen des lands groote heeren met hun edelen om hun aanhankelijkheid en blijdschap te betuigen. De artsen schreven vermaken ter afleiding voor, dansen, vertooningen, spelen. Het gerucht van vroolijkheid, dat er gansch

den dag in de straten bruiste, moest den vorst bewijzen hoezeer zijn volk verlicht was.

Onder de jonge edelen, gedurig feest vierende, dreef vaak het roerig bloed tot baldadigheid en gebral, waarbij de degens flikkerden. Een van hen, die Merona bij zijn vertrek met spottend oog had nagezien, noodigde hem tot hun maaltijd in een herberg aan de kade. Er werden vele bokalen gedronken, de stemmen rezen soms tot den toon die twist voorspelt. Op een laat uur traden er vrouwen binnen. Toen degene, die hem had uitgenoodigd, zich jegens een van haar een boertigheid veroorloofde die luid gelach verwekte, doch hem ergerde, verzocht Merona hem niet te vergeten wat een edelman op iedere plaats verschuldigd was. Niemand verstond het driftig antwoord onder het luider gelach, maar de grofheid werd niet herhaald.

Sedert zag hij, wanneer hij een der lichtmissen ontmoette, een glimlach of een oolijke tinteling der oogen. Van Correggio vernam hij dat men den spot met hem dreef, met zotte verzinsels die zijn onnoozelheid moesten toonen: hoe hij een vorstenzoon tot knecht had en op duizend wijzen bedrogen werd.

De kardinaal-legaat, ieder gerucht kennend en ook dit, onderhield zich nochtans gaarne met hem, bij voorkeur over de boekdrukkunst, welke men in andere landen beter verstond; hij liet zich door hem inlichten, hij droeg hem op boeken in Duitschland en in Venetië te doen koopen, en weldra diende Merona hem vaker dan den gezant. Inderdaad won hij de gunst van den machtigen raadsman, blijkend uit lof en geschenk, doch het baatte Ferrara weinig. Correggio toonde hem soms zijn wrevel dat hij van belangrijke zaken niet meer dan hij zelf had gehoord.

Ruim anderhalf jaar nadat hij zijn slot verlaten had ontving Merona een brief van zijn moeder, waarin zij hem berichtte dat Renzo gestorven was en uitvoerig het laatste van zijn leven beschreef. Met de woorden: Renaldo Maria een edel man, had hij afscheid van haar genomen. Zij had hem naar het nieuwe klooster doen dragen, waar zijn graf het eerste was.

In het antwoord stonden deze regelen: Het bericht dat gij mij zondt heeft mij niet verrast, daar ik het sedert lang verwachtte; uit uw vorigen brief begreep ik dat zijn ziel zich voor-

bereidde de aarde, waar zij op schoone wijze leefde, te verlaten. Een mensch als hij, eerlijk, recht en onbaatzuchtig, die zijn plicht vervulde, heeft, indien men het wel beschouwt, het beste gehad dat ter wereld te vinden is. Welk een paradijs zou het zijn zoo alle menschen konden leven, gelijk Renzo die slechts een dienaar was, voor een enkele zaak met het hart gediend. Ook zou ik het gevoel dat mij beving bij het lezen geen smart kunnen noemen. Ik heb Renzo geëerd sedert ik, als kind dat tot zijn knieën reikte, zijn goedheid begon te verstaan; ik heb mij gekoesterd in zijn genegenheid en hij kende de vriendschap die ik hem toedroeg; waarlijk ik besef dat hij mij voor een groot deel ten voorbeeld is geweest. Toch noem ik dit geen smart, doch weemoed, gelijk vrienden gevoelen die afscheid van elkander nemen en niet weten voor hoe lang, noch waar zij elkander terug zullen zien. Dit gevoel doet geen pijn, doch verduistert wel het oog, zoodat men geen behagen meer vindt in de vroolijkheid rondom.

Ik heb, beminde moeder, deze dagen mijzelf weder gevraagd wat nut ik doe. Toen mijn heer Ercole leefde, wist ik waartoe ik diende, want een lachend oog en een handdruk toonden mij dat mijn pogingen hem voordeel brachten, hoe gering ook. Wanneer ik hem een boek bracht en hij verstond het niet, liet hij mij verklaren; wanneer er een brief geschreven moest worden, beval hij mij te doen naar mijn vermogen, ja hij verwachtte meer. Thans wordt mij werk opgedragen dat niemand noodig heeft en niemand baat. De schuld is bij mij, daar ik niet, gelijk Renzo, een enkel doel heb nagestreefd.

Aan de vrouwe Veronica heb ik geen tijding meer kunnen zenden die haar verheugen zoude, en dit verdriet mij: hoe klein is de macht waarover ik beschik. De bode vertrekt nog voor den middag, omdat de dagen korten. De bladeren vallen vroeg dit jaar, de regens bederven menig feest. Ik eindig met dit verzoek: bewaar het zwaard, dat ik Renzo gaf toen wij voor het eerst het slot verlieten, en bovenal, laat niemand het gevest beroeren, gij weet hoe dierbaar het mij is. Gelijk immer wijd ik ook hier een gedachte aan mijn land, en de liefste aan u. -

Merona besefte hetgeen hem ontbrak om een aangenaam hoveling te zijn. Op een dansfeest, wanneer jonge vrouwen

hem verzochten het gewaad te beschrijven, dat de hertogin bij haar huwelijk droeg, noemde hij, nadat hij lang in zijn herinnering gezocht had, een dracht die twintig jaar te voren in zwang geweest was, zoodat zij hem schertsend vroegen van welk herderinnetje hij sprak. Wanneer een aanzienlijk man hem een gedicht liet lezen, dat hem was opgedragen, reikte hij het met hoffelijk gebaar terug, doch vergat het te prijzen. Een zekere scherts, met overspel of wufte zeden tot onderwerp behaagde hem niet, en wijl men zich soms gedurende gansch een avonddisch er mede vermaakte, luisterde hij niet meer en zat met andere gedachten. Eens kwam een deern hem een geschenk brengen van haar meesteres, in een zijden doek gewikkeld, en noemde plaats en uur; hij vond een paar kousen, hij wierp ze weg en ging niet. Hij begreep dat hij, zonder belangstelling voor het leven aan dit hof, gedrukt door de nutteloosheid van zijn dagen, eerlijkheidshalve zijn heer moest verzoeken hem van den dienst te ontheffen.

De beslissing werd door het lot gezonden eer hij haar genomen had.

Op een avond sprak de kardinaal tot een groep heeren over den oorlog en den roem der Fransche wapenen, door geen vijand, tenzij met anderen verbonden, te weerstaan. Vooral van Italië sprak hij met geringschatting: kleine vorsten, zwakke republieken, hun rijkdom verkwistend aan kunst en vertoon, arm aan edelen en mannen. Was het geen recht dat zulk een buit genomen werd door wie het sterkst zou blijken? De kardinaal bemerkte Merona in de achterste rij en richtte het woord tot hem, de minachting onder den toon van vriendelijkheid verborgen: of hij niet toegaf dat zijn landgenooten geen strijd wisten te voeren?

Men wachtte het antwoord. Merona, hoewel het vuur hem brandde, sprak zacht:

De geschiedenis van mijn land, doorluchte heer, verhaalt dat wij veel gestreden hebben, helaas, meer dan Christenen betaamt. En dit schijnt zonderling, want ik geef toe dat wij al wat oorlog heeten kan, niet eeren. Om naar mijn geweten te antwoorden zou ik moeten vragen: is er onder de roemrijkste aanvoerders van de Fransche legers, een vijand van zijn land, niet een Italiaan? Maar beter dunkt het mij te zeggen hoezeer

het mij verwondert, dat een kerkheer ons wegens gebrek aan strijdlust blaam geeft inplaats van lof. Gij hebt mijn land onrecht gedaan en ik kan niet anders dan vertrekken. Vergun mij.

Hij hoorde het gedruisch terwijl hij heenschreed.

Correggio raasde van toorn.

Toen Merona vertrekken zou kwam een edelman van een der grootste huizen tot hem, door den koning aangewezen om hem met eerbetoon tot de grens te geleiden. Bij het afscheid reikte hij hem de hand, zeggend: Ga in het leger, heer, het is fraaier dienst.

In Ferrara gaf hij verslag van hetgeen gebeurd was. Hertog Alfonso, verdiept in de moeilijkheden der geschutgieterij, liet de zaak aan de raadslieden ten onderzoek. Na korten tijd deelden zij Merona mede dat de hertog hem van den dienst onthief en hem beval de stad te verlaten.

Hij reed naar zijn slot, gevolgd door zijn dienaar en het lastdier, beseffend dat hij rechtvaardig geoordeeld was, en ook bedroefd omdat hij in het midden van zijn jaren geen mensch of vaderland genut had. Hij keerde terug met een hart vol vragen en de oogen naar den einder gericht.

Maar in zijn huis hoorde hij zijn moeder zingen als een kleine vogel.

ARTHUR VAN SCHENDEL

(Slot volgt).

Het verzonken eiland.

Het lag voorheen - een paradijs -
afzijds en ver van 't vasteland,
verloren onder heem'len hoog,
besloten tusschen 't witte strand,
een bloeiend eiland, dat het hart
zich koos tot èèn'ge toeverlaat,
een tuin waar veilig en vertrouwd
het kleine leven gaat.

En het verhaal zegt, dat eenmaal
een ziel die zwierf van kust naar kust,
een mensch ten doode toe vermoeid
daar vond een hem genegen rust,
hoe deze droom van stilte en licht,
de vreugde aan dier en vreemd gewas
hem langzaam en niet meer verwacht
tot leven weer genas.

Somtijds als achter 't water-vlak
de lage zon zijn reis besloot,
gebeurde 't dat een oude droom
verraderlijk zijn rust besloop -
hij sloot de oogen - maar des nachts
aanhoorde hij den eeuwgen keer
der golven, 't waaien van den wind
en was niet eenzaam meer.

Met elken morgen als zich 't licht
verdiepte tot een gloeiend rood,
duwde hij van het hellend strand
zijn opgetrokken, kleine boot
en koos het water, maar eènmaal
des avonds keerend van zijn tocht
voorbij den versten horizon,
vond hij niet wat hij zocht.

Alleen wat drijvend hout en ook
een jammerlijk-verdronken dier,
zwermende vogels, over 't graf
hun krijschen en hun heesch getier.
Hij werd weerom - zoo zegt 't verhaal -
een ziel die zwierf van kust naar kust,
een mensch ten doode toe vermoeid,
vervreemd van vrede en rust.

Maar welke vloed - en dan waarom? -
verzwolg dit zoo beminde land,
verloren onder heem'len hoog,
besloten tusschen 't witte strand,
een bloeiend eiland waar het hart
moeizaam genas van d'ouden waan,
een tuin waar veilig en vertrouwd
het leven is gegaan?

JAN R.TH. CAMPERT.

Het geheim van ‘De drij snoeken’.

De koffiebranderij en kruideniershandel ‘De drij Snoeken’, huis gesticht in 1737, was van vader op zoon overgegaan tot de laatste Tersago, in 1864, zijn dochter ten huwelijk gaf aan een kozijn van het derde knoopsgat, Corneel Boecksteyns.

De leeftijd van den nieuwen kruidenier was niet gemakkelijk te bepalen. Van in zijn wittebroodsweken had hij iets ouwelijks en traags over zich, kon hij dubben en rustig goudsche pijpen doorrooken op den drempel van den winkel. Hij droeg bakkebaardjes als een heerenknecht, en de oudste gebuur, de Kaasboer, placht te zeggen dat hij hem altijd grijs gekend had. Boecksteyns scheen zich aan het gepraat van de wereld nooit gelegen te laten. Schonk het winkelwerk hem respijt dan las en herlas hij ‘Het Handelsblad’, verdiepte zich in politiek en beursnoteering. Hij luisterde nooit naar het gebabbel der klanten en de argeloosheid waarmee zijn blauwe oogen de menschen opnamen deed de kwaadsprekers verstommen. Wanneer hij ouder werd, droeg hij een geborduurd kalotje waarvan het kwastje steeds op zijn linkeroor hing.

In tegenstelling met haar tammen echtgenoot was Madameke Boecksteyns vol kwiekheid en levensdrift. Zij had de donkere, vurige oogen van de Tersago's, pikzwart krulhaar dat met de jaren, - die de krullen geleidelijk uitstrijken, - plat gelegd werd in twee blessen, weggekamd achter de ooren, schuil ging onder een valschen chignon. Zij kende al de bewoners van het Klapdorp tot in het vierde geslacht, hun verwantschap, hun hartsgeheimen, de inhoud van hun beurs. Voor de affaire was zij haar gewicht in goud waard, en wanneer er een betwisting met een leverancier oprees, dan haalde zij haar mantille uit de kleerkast, zette haar hoed op en ging

zelf de zaak bepleiten. Nooit keerde zij onverrichter zake terug.

- Gij hadt advokaat moeten worden, prees dan telkens Boecksteyns.

Zes jaar nadat het huwelijk ingezegend werd, - alle hoop was reeds lang vervlogen, - kwam de ooievaar uitrusten op den puntgevel van 'De drij Snoeken' en bracht een dochterken mee dat Hortensia gedoopt werd. Weken lang verwijlde Madameke in de kraamkamer, en tijdens het langzaam herstel treuzelde Boecksteyns hulpeloos in den winkel en was minder dan ooit genaakbaar voor de klanten. Maar wanneer hij opnieuw met zijn vrouw aan den arm, op een Zondag naar de hoogmis van Sint Antoniuskerk op de Paardenmarkt trok, straalde hij en had voor de eerste maal van zijn leven iets van zijn sloomheid verloren.

Hortensia was een kwipsch, zwartoogig kindeken dat erg kon krijten en voortdurend onder dokters handen was. Madameke offerde menige kaars aan Ons-Lieve-Vrouwken, lei de belofte af Hortensia in het wit en blauw te kleeden tot haar zeven jaar, liet door de oude meid, die nog bij haar ouders gediend had, tweemaal een bedevaart doen naar Scherpenheuvel.... Toen het meisje negen jaar oud was, oordeelde de dokter dat het vertroeteld en in watten opgekweekt Hortensiake, verandering van lucht noodig had. Na rijp overleg werd besloten haar naar een pensionnaat te zenden, diep in het Walenland bij de 'Zusters van Liefde'. Gezonde lucht zou gepaard gaan met een verzorgde opvoeding, Fransch, 'maintien' en 'savoir-vivre'....

Madameke, die alles bedisselde, bracht zelf haar dochterken naar de verre kostschool. Boecksteyns zag hen vertrekken en deed zijn best om zijn tranen in te houden. Naast de moeder stapte het kind in het zwart kostschooluniform, reikhalzend naar al het nieuwe van de reis en het schoone pensionnaatleven dat Mama had voorgespiegeld. Hij zag haar trippelen en het donkerbruin haartresje op haar rug over en weer dansen. Achteraan drentelde Jan die voor de gelegenheid het koffiebranden eens had moeten uitstellen en zijn blauw schort weghangen om de valiesjes - de koffer was reeds verzonden, - naar het station te brengen.

Boecksteyns kon het niet lang aanzien, hij kreeg een krop in de keel en trok maar gauw den ouden winkel binnen, waarvan de bel niet haar alledaagschen, monteren klank scheen te hebben. Overeenzaam zochten zijn heldere oogjes rond in den winkel waar nu voor lang haar stemmeken niet meer zou weerklinken, waar hij haar niet meer zou zien spelen met pop of weegschaaltjes. Hij zou haar niet meer hooren neuriën wanneer zij onder den toog verscholen zat, noch den plof gewaar worden van de groote, aan de zoldering opgehangen balans waarop zij uren lang kon wippen als hij, met opzet meestal, een gewicht in de schaal had laten staan dat zij bij machte was door eigen zwaarte te doen omhooggaan.

Hij zocht maar vond geen troost in de lectuur van 'Het Handelsblad', liep ongedurig, baloorig door het huis, en voor de eerste maal van zijn leven moest hij zijn wrevel botvieren; de meid moest het ontgelden toen hij meende, dat de koperen weegschalen, de ouderwetsche weegschalen die op den toog geplant stonden en waarop hij trotsch was, niet helder genoeg blonken. De oude gedienstige, die zelf het hoofd kwijt was, kwam met roodbekreten oogen en herpoetste de schalen tot zij schitterden als zonnekens. De barschheid van Boecksteyns wekte in haar geen verzet maar verteedering en zij deed haar best om heur verdriet in te slikken. Zij bleef dralen maar zei niets, vulde het vetpotteken dat voor het Onze-Lieve-Vrouwenbeeldje boven op een schab stond en waarin nacht en dag een vlammeken dreef.

Boecksteyns betreurde het dat er dien morgen zoo weinig volk over den vloer kwam - als werk afleiding had kunnen brengen -, keek maar rond naar de in eikenhout geschilderde vaten èn tonnekens met zwarte reepkens beslagen en waarin de specerijen en zaden bewaard werden, naar de uitgesleten, witgeschuurde toog, naar de siroop- en oliekannen, naar de zakken boonen, erwten en maïs, naar de glazen bokalen met koekjes, anijs- en vlierbollen, naar de fleschjes Haarlemmerolie en de in bosjes opgehangen trossen glanzend gierst. Hij probeerde over de blauwgeverfde bladmetalen blinders die voor de ramen stonden, - een uitstalling kende men niet in 'De drij Snoeken' -, heen te kijken en verstrooiïng te zoeken in de slijkerige straat. Ten einde raad liet hij den winkel onder

toezicht van de meid en om met zijn verdriet alleen te zijn ging hij een schuilplaats zoeken in het kleine kantoortje dat langs de straatzijde op het voetpad uitsprong en waar hij gewoonlijk slechts 's avonds gebogen zat over rekeningen en prijslijsten.

De dag van het vertrek was als een dag zonder einde. Maar zijn vrouw kwam 's anderendaags opgetogen thuis en kon de kostschool en de lieftallige nonnekens niet genoeg roemen. Hortensia was gelukkig onder die engelen van het schoone klooster. Het rook er naar wierook en heiligheid. Madameke geraakte niet uitgepraat, vertelde keer op keer wat zij gezien en gehoord had en wat zij verder zelf verzon en geloofde. En Boecksteyns werd niet moe te luisteren.

Om de maand kregen zij een briefken van Moeder-Overste en een paar woorden, in het Fransch natuurlijk, van Hortensia. In den winkel ging alles als voorheen en Boecksteyns leerde zijn dochterken missen. De meid zorgde voor het lichtje in het vetpotteken, schuurde en poetste, en de oude Jaak sleurde en frutselde op zolder en in den kelder, woog zakken en vulde de tonnekens en om de week zat hij achter de koffietrommel in het magazijn, brandde koffie waarvan de geur het heele huis doortrok.

Vóór Paschen ontvingen zij een aanmanend briefje om het kind niet in vacantie te laten komen, het de lange reis te besparen en, nu het pas een beetje aangepast was, het niet weer de ontroering van de scheiding, na een paar dagen in het ouderlijk huis, te doen ondergaan. Boecksteyns zei niets maar keek zijn vrouw aan met een eigenaardigen blik. Zij had hem voorgelogen, Hortensia had zeker hard gehuild toen haar moeder haar onder vreemden achterliet.

‘'t Is voor haar geluk, fluisterde Madameke.

Boecksteyns knikte maar dacht aan de briefjes die het meisje schreef en waarvan het zelf niets verstond.

De volgende vacantie kwam er weer een nieuwe uitvlucht. Ditmaal stond Boecksteyns er op dat zijn vrouw het kind ging bezoeken. Madameke bleef drie dagen afwezig en was nog meer ingenomen met de kostschool dan den eersten keer. Hortensia begon op te fleuren, Moeder-Overste beweerde dat zij en haar moeder elkander als twee droppels water zouden

gelijken. Het kind, een onschuldige engel, leerde nu voor haar eerste communie en 't zou zonde geweest zijn haar nu in de wereld te laten verkeeren, ware het dan ook slechts voor enkele weken. Tijdens de vacantie kreeg zij pianoles en kon zij verder ravotten en gezondheid opdoen in den heerlijken kloostertuin, waar het fruit maar voor het plukken was en de lucht gebalsemd werd door een veelheid van bloemen.

Boecksteyns oefende geduld, liet zijn vrouw steeds alleen naar het verre klooster trekken, vergenoegde zich met den uitvoerigen uitleg en borg zorgvuldig de briefjes en verslagen in een afzonderlijke lade van zijn wrakken lessenaar in het kleine kantoortje, waar hij ze, wanneer de lust hem bekroop, kon herlezen en het schrift van zijn kind bewonderen. Eindelijk kregen zij bericht, dat Hortensia op den eersten Zondag van Mei haar plechtige communie zou doen. Ditmaal was Boecksteyns noch te houden noch te binden, zij zouden de dienstboden voor een dag ‘De drij Snoeken’ laten beheeren en samen op reis gaan. Zijn trouwjas werd uitgeborsteld, zijn zijden hoed kreeg van den hoedenmaker Bastijns een extra warm ijzer, en de ongeduldige Boecksteyns vergat ‘Het Handelsblad’ mee te nemen om in den trein te lezen.

Het was een lange reis. Madameke moest hem telkens aanmanen om rustig te blijven zitten en niet keer op keer zijn uurwerk te voorschijn te halen en aan het oor te houden alsof hij vreesde dat het stil stond. Het klooster lag diep achter Namen en toen ze eindelijk in het pensionnaat kwamen was de plechtige mis reeds half gelezen. Het viel Boecksteyns erg tegen, dat hij zijn kind niet herkennen kon onder de communicanten in donkere kostschooluniformen. Hij kon zijn gedachten niet bijhouden en zat vol benauwdheid. Devoot, met neergeslagen oogen, keerden de kinderen van de communiebank. Al de gezichtjes waren hem even vreemd. Vóór hij tot bezinning kwam stond hij buiten de kapel in een kloostergang, naast taterende menschen. Hij hoorde de stem van zijn vrouw maar begreep niets van wat ze zei.

‘Bonjour, Papa!’

Hij zag kinderarmen naar hem uitgestrekt, proefde een profijtelijken kus op zijn linkerwang en keek beteuterd naar het meisken dat hem begroet had.

'Wel, wel,' prevelde hij en liet zijn hoed vallen.

'Maar Boecksteyns toch, verweet Madameke.

Aan tafel zat Hortensia tusschen haar ouders en zocht naar haar Antwerpsche woordjes om iets te vertellen van de lessen en de nonnekens, maar dikwijls kon zij de woordjes niet vinden, en dan sprak zij Fransch. Goedkeurend knikte Madameke, doch Boecksteyns was triestig en herkende zijn kind niet in het voorbeeldig juffertje, dat buigen kon en komplimentjes verkoopen. Hortensia was groot geworden, zag er stevig uit en had een blos als een krieksken. Enkel de fonkelende oogen herinnerden Boecksteyns aan zijn kleine kameraad uit 'De drij Snoeken'.

Hij was blij, dat zij gezondheid te koop had, maar zijn geluk was bedorven door iets dat hij niet onder woorden kon brengen. Het was haast als een verlossing te mogen vertrekken. Hortensia had een stukje gespeeld op de piano in de muziekklas om te toonen wat vorderingen zij gemaakt had. De Moeder-Overste had een paar woorden uitgesproken.... Madameke had in beider naam bedankt want het beetje Fransch dat Boecksteyns meende te kennen liet hem in den steek.

Van dat oogenblik af leed Boecksteyns niet meer onder de scheiding en gunde hij zijn vrouw de regelmatige bezoeken aan hun kind. Hij troostte zich voortaan uitsluitend met de brieven en dacht liefst aan de kleine Hortensia die zijn dagen in den winkel had opgevroolijkt, schommelend op de balans of weggekropen onder den toog.

Er kwam een dag dat de oude meid uit het huis gedragen werd tusschen vier planken en in een gouden lijkwagen naar de kerk en verder naar het kerkhof werd gevoerd. Er kwam een dag, dat Jaak permissie vroeg om naar het Oudemannekenshuis te trekken omdat de rook der koffiebranderij hem den adem benam. Een nieuwe meid en een nieuwen knecht namen de plooi van het huis en verstoorden niets van de rust en de gewoonten in 'De drij Snoeken'.

Hortensia was vijftien toen zij de eerste vacantie thuis doorbracht. Het bracht opschudding in het Klapdorp. Het meisje leek sprekend op haar moeder. Zij gebaarde geen Vlaamsch te kunnen klappen, maar de meid die nog wel gichelen kon als een jong meisje en met Hortensia best kon

opschieten, wist beter. In de keuken gaf zij haar neuswijzige bakvischjesmanieren prijs, stoeide dwaas en flapte er alles uit wat haar onbewaakt door het hoofd ging. Zoo kenden haar noch vader noch moeder die zij met gedwongen vormelijkheid tegemoet kwam.

Papa poogde haar de vervlogen jaren in het geheugen terug te roepen, maar hij kon haar belangstelling niet wekken. Mama zocht haar liefde te winnen door een overdadige mildheid. Een week na haar thuiskomst kreeg zij een piano cadeau. Heel de straat stond te gapen toen een zoo nieuwerwetsch meubel langs den gevel geheschen en door het raam van het nooit gebruikt salon op de eerste verdieping, binnengehaald werd. Boecksteyns had noch ja noch neen gezegd wanneer Madameke over een piano gesproken had, maar hij kon het toch niet over zijn hart verkrijgen naar het blinkend, zwart ding te gaan zien. In zijn kantoortje zat hij met open deur te luisteren naar het pianospel en het gezang van zijn dochter.

‘Zij moet zangles krijgen,’ besliste Madameke.

Boecksteyns zei weer geen woord maar loerde naar de nieuwe vitrine die de kaasboer aan den overkant in zijn gevel had laten steken om de oude, onaanzienlijke ramen met kleine ruitjes te vervangen. Daar lagen nu de roode bollekens Hollandsche en de platte schijven Gouda uitgestald. De man had ook de gasleiding doen aanbrengen en 's avonds verbrandde hij nu meer aan gas dan hij verdienen kon, meende Boecksteyns, die zich halsstarrig aan smokende petroleumlampen hield.

Voortaan kwam Hortensia haar vacantie thuis doorbrengen. Een zuster bracht of haalde de meisjes te Brussel af, en de dochter uit ‘De drij Snoeken’ was nu groot genoeg om alleen naar de hoofdstad te reizen.

Een paar jaar later beleefde Hortensia een fellen zielestrijd, waarvan haar brieven een diepen echo brachten. Het verlangen om in het klooster te blijven en nooit de veiligheid te moeten prijsgeven, lag als een groot verlangen in elk schrijven uitgesproken. Boecksteyns overlas de brieven wanneer hij alleen in zijn kantoortje zat en geweldige rookwolken opblies. Madameke zei soms onverwachts luidop tot niemand en iedereen: Och arme, het schaapken!

Hortensia liet de volgende vacantie de piano onaangeroerd, sprak weinig en zat gansche dagen in de kerk. Vóór haar vertrek vroeg zij, in kinderlijken deemoed, oorlof aan haar ouders om nonneken te worden.

'Ge moet er maar eens met Moeder-Overste over spreken, besliste Madameke in beider naam, wij zullen ons tegen uw heilige roeping niet verzetten....

Het duurde echter weken vooraleer er nieuws kwam over het schoone voornemen. De briefjes waren wel niet minder devoot, maar, nadat Moeder-Overste verklaard had te moeten nadenken, zinspeelde Hortensia niet verder op haar roeping. Intusschen vertelde Madameke, onder het zegel van geheimhouding, aan buren en vreemden, dat het dochterken een heilige was en brandde van verlangen om in een zeer strenge orde te worden opgenomen. Eindelijk kwam het advies Madameke verrassen en ontstellen. Moeder-Overste was na lange overwegingen tot het besluit gekomen, dat Hortensia in de wereld paste en niet in het klooster.... Hortensia zou het schooljaar voleinden, en dan, volgroeid, volmaakt en volleerd, naar Antwerpen weerkeeren. In afwachting moest Madameke haar voorbarigheid goedpraten.

'Boecksteyns deed 's nachts geen oog meer dicht, verzon zij, zijn hart brak op voorhand wanneer hij aan de toekomst dacht.... En het kind is een toonbeeld van kinderliefde.... Daarbij, wie weet, zuchtte zij, misschien deugt Hortensia ook voor de wereld....

Vlugger dan men vermoeden kon scheen de bevlieging voorbij, Hortensia schreef niet meer over haar roeping, maar wel over nieuwe kleedjes die de donkere pensionnaatuniformen zouden vervangen. En wanneer zij definitief thuis kwam was zij een vief en fleurig ding met donkere oogen en zwart krulhaar, dat geen oogenblik rust kende, de deuren deed daveren in het anders zoo rustig huis en onverpoosd op de piano trommelde. Al de pensionnaatrommel werd op zolder geborgen, en na een paar weken scheen Hortensia zich in de ouderlijke woning te hebben genesteld. Haar Fransch gebabbel en haar keurige maniertjes wekten de bewondering van de buurt. Boecksteyns waagde haar norsch te waarschuwen, dat het tijd werd om Antwerpsch te klappen met de menschen.

‘Maman, fleemde Hortensia op zekeren dag toen zij zich voor de eerste maal begon te vervelen, ik zou muziekles willen krijgen.... Ik zou willen leeren zingen....’

‘We zullen een professor laten komen,’ beloofde Madameke, ‘maar geen krabber.... alle waar is naar zijn geld!....’

De professor kwam langs een kronkelweg van aanbevelingen. Hij was een zanger van den ‘Théâtre Royal’, een gladgeschoren Brusselaar, druk prater, vol overdreven strijkages, die met Boecksteyns Brusselsch sprak maar Madameke en Hortensia hoofsch in het Fransch te woord stond. Zijn oogen schoten vonken wanneer hij over de Kunst sprak, er kropte hem iets in de keel van aandoening en zijn warme bariton-stem snikte van begeestering. Hij kon den kop in den nek gooien en met zooveel staatsie door zijn blonde kuif strijken, dat Madameke er puur aardig van werd en Hortensia haar hartje voelde beven.

Na elk bezoek van den zangleeraar, hij kwam aanvankelijk tweemaal, later viermaal in de week, vergat Boecksteyns nimmer de les met een krijtstreepje op den binnendeurpost van zijn kantoor aan te teekenen, de vijfde les telkens met een dwarsstreep zooals hij gewoon was bij het nazicht van de steenkoolleverancie. Om de maand ontving hij Mijnheer Félicien Malcorps in zijn heiligdom, telde de krijtstreepjes en haalde met groote sekuurheid goudvinken en vijffrankstukken uit de schuif.

‘'t Is dat een artist ook moet leven, Mijnheer Boecksteyns.’

‘Ja,’ antwoordde Boecksteyns een beetje gemelijk, terwijl hij de deurpost met zijn mouw schoonveegde.

Het duurde niet lang of Félicien Malcorps voelde zich thuis in ‘De drij Snoeken’. Niet enkel bleef hij gewoonlijk lang napraten om den lof te verkondigen van zijn ijverige leerlinge die een prachtige stem begon te ontwikkelen, maar Madameke onthaalde hem mild op wijn en likeur, schoof hem het sigarenkistje toe en inviteerde hem 's Zondags om te dineeren. De Zondagen dat hij niet naar den schouwburg moest gaan, bleef hij musiceeren en ook soupeeren, en misten zij het lof. Weldra liep de zanger in en uit wanneer het hem paste of wanneer het etensuur hem verlokte. De opgetogenheid van zijn vrouw noch de extaze van zijn dochter hadden vat op

den eenzelvigen kruidenier die, in die dagen, meer dan ooit verdiept was in de lectuur van ‘Het Handelsblad’ en met een soort woestheid steenen pijpen doorrookte.

‘Hortense gaat compleet op in de kunst, vertelde Madameke in diep geheim, de Professor noemt haar een wonder.... Maar 't is ook een puik professor die nooit op een half uurken ziet en deftig, Madame, en een artist, Madame, tot in de toppen van zijn vingeren....’

Aanvankelijk, de eerste twee lessen, had Madameke muisstil op het nippertje van een stoel in het salon gezeten. Noch leeraar noch dochter hadden haar iets gezegd. De derde les was zij stillekens weggeslopen, als beschaamd over haar ongepast wantrouwen. Wat was er trouwens te vreezen? Het was weer een gril van Boecksteyns geweest. De zangleeraar was een zeer wel opgevoed man, een man van haast rijpen leeftijd en Hortensia was nog een kind, nauwelijks de kostschool ontloopen en het droeg nog de twee dikke haarvlechten op den rug. En haast altijd klonk de piano, vernam men den zang van leeraar of leerling. Soms werd zij ontroerd door een duo die de ruiten daveren deed en tot beneden in den winkel weerklonk.

‘Wat zegt ge daar nu van,’ triomfeerde dan Madameke.

‘Zij zal het ver brengen,’ voorspelde de Suikerbakkerin, ‘ja dat zal Hortensia.... geef mij nu nog een paksken patatbloem, een snuifken saffraan, een paar kruidnoten en een kilo zout.... ik ben ook zoo zot van muziek....’

Het tooneelseizoen liep ten einde, de Lente trilde in de lauwe lucht en in het Klapdorp verscheen als alle jaren de oude Kemps met zijn wagen vol frissche en bloeiende geraniums, klokjes, heliotropen, reseda's en muskusplanten.

Félicien Malcorps, die in de wintermaanden van verlangen gezucht had om de stad te mogen ontvluchten, sprak maar steeds van geen afreizen, ook niet wanneer de plakkaten van de afscheidsvoorstelling reeds lang verkleurd en afgevreten waren door de voorjaarsvlagen.

‘Hij zal niet vertrekken vóór haar verjaardag, bedacht Madameke.’

‘Wat heeft hij daarmee te maken?’

‘Och Boecksteyns, dat verstaat gij niet.... dat is zoo'n attentie van een “homme du monde”....’

‘Homme du monde,’ gromde Boecksteyns, ‘een kale habschaar!....’

‘Boecksteyns!’

Er lag een ernstige waarschuwing in haar stem en de winkelier koos de wijk naar zijn kantoortje. Een week na den verjaardag van Hortensia, - Malcorps was met een tuil witte rozen komen aandragen -, ontving Boecksteyns den zangleeraar voor de maandelijksche afrekening.

‘En we zullen dus niet lang meer het genoegen hebben u te zien,’ polste de winkelier.

‘En waarom niet?....’

Félicien bezag peinzend de goudstukjes....

‘Wel,’ teemde Boecksteyns, terwijl hij ijverig de krijtstreepjes uitveegde, ik meende mij te herinneren dat u te Brussel verwacht werd....’

‘Ik heb alles in orde gebracht, mon cher Monsieur Boecksteyns, ik heb hier te veel en te charmante leerlingen die ik niet in den steek mag laten.... Ik moet de Kunst dienen en kan maar zoo niet mijn goesting volgen.... Quel malheur, ingeval uw dochter par exemple haar studies moest interrompeeren....’

‘Ge zijt wel goed u zoo op te offeren,’ mompelde Boecksteyns met stillen humor en lokte den zanger naar den winkel waar hij hem aan zijn vrouw overleverde.

Er werd nooit meer gemusiceerd in heel de buurt dan tijdens dien Zomer. Het meisje dweepte letterlijk met haar leeraar, met zijn stem en zijn opofferingen voor de Kunst. Het oude huis kraakte van muziek. Hortensia zong als een lijster van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, Madameke zong haar na, maar binnensmonds want zij had geen stem. De meid die minder eerbied had voor de Kunst zong al wat zij bewaard had aan straatliedjes en lang vergeten airkens, de knecht kon, terwijl hij de koffietrommel draaide, jammerlijk uithalen het tragisch verhaal: Ik ben de zoon van Napoleon de Groote....

Boecksteyns zat uren lang achter zijn lessenaar in rookwolken gehuld, te bladeren in een gehavend oud boekje, de Sinnebeelden van vader Cats, dat hij eens op zolder had ge-

vonden en ter wille van de prentjes gered. Eens las hij het onderschrift:

> De webben die de spin gewoon is uyt te setten,
> Zijn van gelijken aert met Venus watre-netten,
> Al wat daer omme gaet dat siet men in de min,
> De bie die vliegt 'er deur, de mugge blijft 'er in.
> Leert, jonge lieden, leert door Venus garen breken....

en werd onrustig, liep den winkel door en zocht afleiding in het magazijn waar koffie gebrand werd. Men moet de kat niet bij het spek halen, peinsde hij, en luisterde onwillekeurig naar de heldere sopraan die met begeestering zong:

> Connais-tu le pays où fleurit l'oranger,
> Le pays des fruits d'or et des roses vermeilles....

Zijn kalotje moest het ontgelden toen Mignon hartstochtelijk besloot:

> C'est là que je voudrais vivre,
> Aimer et mourir! - c'est là!

‘Schoon hé, Boecksteyns,’ prevelde Madameke.

‘Veel te schoon voor “De drij Snoeken”....

Maar Boecksteyns toch!’

Als in een droom schoten de zomerdagen voorbij en spoedig verscheen op tafel, als nagerecht, het blozend en sappig ooft en rukte de herfstwind aan de ramen.

De dag nadat de kachels voor de eerste maal weer aangestoken waren en het huis ééns zoo gezellig scheen, kwam Madameke, verwezen en met hangend hoofd, het kantoortje binnensluipen.

‘Boecksteyns,’ zuchtte zij en zonk neer op een stoel.

‘Wat scheelt er?’

‘Leg “Het Handelsblad” eens neer.... Er is ons een groot ongeluk overkomen....’

Haar gemoed schoot vol en de tranen vloeiden.

‘Een groot ongeluk?’

‘Ja....’

‘Ik versta u niet,’ weerde Boecksteyns af, want hij wou niet luisteren naar zijn voorgevoel en frutselde met gespannen aandacht aan zijn tabaksblaas....

Hij vermeed stijfhoofdig haar aan te zien.

‘Hortensia....’

‘Is zij ziek?’

‘Och, neen, was het dat maar.... Maar zit daar dan toch niet gelijk een half pond vijgen,’ verweet zij zenuwachtig.

‘Wat is er dan?’

‘Hortensia is weg!’

‘Weg? Waarheen?’

‘Weg, gevlucht met dien habschaar.... een getrouwde vent die zijn vrouw en kinderen in Brussel laat zitten.... met Hortensia naar Parijs....’

‘En hoe weet gij dat allemaal?’ vorschte Boecksteyns met tergende koelbloedigheid.

‘Zij schreef mij een hartverscheurenden brief.... Ik vond hem op heur bed.... maar zij kon niet anders dan hem volgen.... vroeg vergiffenis voor het verdriet dat zij ons moest aandoen.... Zijn wettige vrouw kon hem niet begrijpen en steunen in zijn artistenleven.... Hortensia moest wel de reddende engel zijn.... O, die habschaar!.... Zoo 'n onschuldig schaap verleiden met veel Fransche complimenten en een airken muziek.... Maar ge zegt niks!....’

‘Wat moet ik zeggen?’

‘Wat een schande, wat een schande!.... Ik durf niet meer onder de menschen komen.... Breng dan al kinderen groot.... Maar ge zegt niks!’

‘Ik denk na.’

‘Wat een ramp!.... En mijn man denkt na.... Als het huis in brand staat denkt hij na! Loop naar den commissaris en laat haar door de politie terug halen.... Een schoone vader die niet op zijn minderjarige dochter wist te passen.... precies alsof ge dat niet had moeten voorzien toen hij hier zoo dag in, dag uit rond het meisken kwam draaien....’

Madameke had de tranen doorgeslikt en begon weer het hoofd op te steken en Boecksteyns aansprakelijk te stellen voor al het kwaad dat gebeurd was. Ditmaal echter ging het falikant.

- Zwijg,’ beval hij barsch.

‘Zwijgen?.... We zullen zeker getweeën moeten zitten dubben, terwijl....’

‘Zwijg!’

Boecksteyns vloekte voor de eerste en laatste maal van zijn zalig leven. Madameke zat onthutst.

‘Altijd hebt gij uw goesting gedaan, en ik heb gezwegen.... Gij hebt baas gespeeld, en ik heb gezwegen.... 't Is verkeerd geloopen maar nu zal Ik eens baas spelen en beletten, dat ge ons met uw zot getater, ja, met uw zot getater in opspraak brengt. Aan niemand, verstaat ge mij, aan niemand, ook niet aan de boden een woord uitleg.... En geen tranen.... Ik zal spreken als de moment gekomen is.... Laat me nu maar alleen nadenken en prakkezeeren....’

- Ja, Boecksteyns,’ beloofde zij, getemd.

‘En heeft zij iets meegenomen?’

‘Een valiesje en haar spaargeld.... We moesten niet ongerust zijn, schreef ze, want Malcorps, ik kan zijn voornaam niet meer over mijn lippen krijgen, had een engagement aan het opera....’

‘Ver van huis is altijd rijk,’ misprees Boecksteyns.

Madameke, met een hart als een boontje zoo groot, bediende de klanten en ging van tijd tot tijd eens in het kantoortje loeren. Boecksteyns zat onafgebroken te rooken en bleek in diepe overwegingen weggezonken. Hij verscheen niet aan tafel noch voor het noenmaal, noch voor de koffie om vier uur. Madameke voelde zich verlaten en kon geen beet door de keel krijgen. Bij valavond hoorde zij aan den kapstok in de gang gerucht en even later stapte Boecksteyns gekleed den winkel door.

‘Laat ge mij nu alleen?’ jammerde Madameke en klampte zich vast aan den draaier van den blinkenden koffiemolen.

‘Ik ben binnen een kwartierken terug,’ paaide hij, ‘maar mond toe!....’

Hij kwam na een half uur, dat Madameke een eeuwigheid had geleken, terug en had een pak gazetten onder den arm.

‘Wat gaat ge nu aanvangen?’ waagde zij te informeeren.

‘Wacht uwen tijd af,’ zei hij ongenaakbaar.

Eindelijk, na het avondeten, vóór de meid naar den vleeschhouwer ging, liet hij de boden in zijn kantoortje ontbieden. Madameke zocht een plaatsken achter haar echtgenoot, in de schaduw die haar gezicht niet liet zien.

‘Karlien en Jef, gij zijt nu haast als kinderen van den huize; wij hebben voor u geen geheimen en daarom willen wij u ook

een geheim toevertrouwen, het geheim van “De drij Snoeken.” Het zal goed bewaard zijn.... Kunt ge zwijgen?’

‘Zwijgen als een graf,’ verzekerde Karlien.

‘Ge weet,’ zei Boecksteyns, ‘hoezeer Hortensia op de Kunst verslingerd was, nacht en dag droomde zij van muziek en meer dan eens heeft ze onze ooren zot gezaagd om toch maar op het theater te mogen gaan zingen.... Het kind was zoo jong en zoo onervaren en Madame wou niet toegeven.... Maar nu heeft zij, in stilte natuurlijk, toch geschreven en een kontract geteekend aan het opera van Lyon.... Zij kreeg condities die zoo schitterend waren, dat ik haar toeliet, buiten de weet van Madame, aan te nemen, te vertrekken en de Kunst te gaan dienen.... De impressario heeft mij overtuigd....’

‘Och, Mijnheer,’ verweet Karlien, ‘Madame zooveel verdriet aandoen.’

‘Mijnheer had gelijk,’ oordeelde Jef.

‘Ik heb mij neergelegd bij de beslissing van mijn man,’ loog ook Madameke.

‘Haar stem is duizenden waard,’ ging Boecksteyns voort, ‘en zij zal beroemd worden.... Maar wij willen het stilhouden.... Geen woord in de buurt.... Het is het geheim van “De drij Snoeken”.’

‘Op mij kunt ge rekenen, Mijnheer.’

‘En op mij dan,’ viel Karlien vol vuur bij.

‘Zij zingt natuurlijk niet onder haar eigen naam, Boecksteyns is geen naam voor een zangeres, zij heet nu Hortense Galli...’

‘Een schoone naam!’

‘En komt zij nu in de vacantie naar huis uitrusten?’ polste Karlien.

‘Als zij geen groote concerten zal moeten zingen, tijd heeft zoo'n zangeres niet.... En dan worden zij nog overal gevraagd bij rijken en notabelen....’

Karlien ging naar den vleeschhouwer en Jef zocht verzet in een pintje bijzonder smakelijk bier dat een paar huizen verder in de estaminet ‘Het Kelderken’ getapt werd.

‘Wat hebt ge toch allemaal verzonnen, Boecksteyns.’

‘Iets dat iedereen zal gelooven....’

‘Maar die gazetten?’

‘Ik moest de naam van een zangeres zoeken die ook

Hortense gedoopt was.... Morgen kent heel de buurt het geheim van "De drij Snoeken" en wanneer een snuggere de naam van Hortense Galli leest, dan bestaat er geen twijfel meer.... En zij zullen het lezen of ik zal het voorlezen!'

'Boecksteyns, wat heb ik u miskend,' beleed Madameke.

'Nu weten al minstens twintig menschen, dat Hortensia te Lyon zingt. Morgen gaat het nieuws de stad in.... Laat nu de waarheid maar verteld worden, niemand zal haar willen gelooven.... Geneer u maar niet, vertel van de brieven uit Lyon....'

Reeds 's anderendaags ontving Madameke in 't geniep felicitaties over haar dochter. Iedereen verstond dat het de ouders plezier deed en toch gèèn plezier deed. Theatervolk bleef maar theatervolk, en Hortensia was nog zoo bitter jong, maar wie zou een zoo glansrijke loopbaan durven onthouden aan een meisje dat misschien een goudmijntje in de keel had.

Boecksteyns zorgde ijverig voor den cultus van het geheim. Er kwamen brieven uit Frankrijk en uit de dagbladen wist hij persbeoordeelingen over Hortense Galli op te diepen. Wanneer Madameke aanvankelijk opwellingen van mistroostigheid kende en zich bij hem bekloeg dat zij van Hortensia niets, maar niets vernamen, dan bezag hij haar zóó eigenaardig en zóó grimmig, dat haar allen lust verging om haar nood te klagen.

'Zij zingt en heeft veel succes,' herinnerde hij.

Er was maar één onderwerp, dat de anders weinig spraakzame Boecksteyns in den winkel aanraakte, de schitterende carrière van zijn dochter. Eens las hij den Kaasboer een bijzonder vleiend en prijzend artikel voor waardoor haar roem in de buurt voor goed gevestigd werd.

Hortense Galli vierde toen reeds haar triomfen te Parijs.

'Ik zou haar wel eens willen hooren,' bedreigde de Kaasboer.

'Wij ook,' zuchtte Boecksteyns, 'mijn vrouw en ik hebben het reeds dikwijls overwogen.... maar wij vreezen de ontroering....'

'Dat begrijp ik maar al te goed, Boecksteyns, uw bloedeigen kind te zien en te hooren in een zaal vol licht en muziek, onder al die Parijzenaars met hun vrouwen in chique toiletten....'

‘En al dat applaus,’ droomde Boecksteyns.

‘'k Zou het er niet op wagen....’

‘En toch riskeeren wij het eens....’

‘Verzin eer ge begint, man, als gij roekeloos zijn wilt, denk dan toch in godsnaam aan de emoties voor een moederhart...’

‘Ge hebt wellicht overschot van gelijk....’

‘En zij schrijft u toch....’

‘Alle weken een brief, een brief van belang.’

‘Ge moogt toch wel fier zijn op uw dochter.... Zoo jong en reeds zoo beroemd....’

‘Wie had het ooit kunnen droomen! Eerst wou ze aan de wereld verzaken.... Maar de roeping, man.’

‘Aan zijn roeping kan niemand weerstaan, Boecksteyns, - toen ik nog een jongen was van amper elf jaar trokken de bollekens kaas mij al aan....’

De tijd deed de belangstelling van het Klapdorp maar niet luwen. Van klein tot groot interesseerde zich voor het bijvalrijke leven van Hortense Galli.

In die jaren verloor Madameke iets van haar rapheid. Zij verouderde haast zichtbaar en het zilver doorspeelde haar blessen. Nooit kon zij eens haar hart uitstorten en, terwijl zij inwendig verging van kommer en zorg om haar verloren dochter, moest zij zich sterk houden. Madameke zag op naar heur man, volgde hem gedwee in zijn fantazeering om den goeden naam van Hortense te beschermen. Eens, in het derde jaar na de vlucht, kreeg zij een eigen inspiratie.

‘Waar zoo'n zangeres nog aan denken kan,’ vertrouwde zij zonder blozen aan Mathilde van den schoenwinkel die ook zangles kreeg van een lang vergeten eerste prijs van het Brusselsch conservatorium, ‘acht dagen geleden schreef zij vooral toch heur St. Niklaas niet te vergeten, want nieverans is de marsepein zoo lekker als bij van Spilbeeck op de Koperen Brug.’

‘Dat vind ik ook,’ zei Mathilde zonder aarzelen.

Slechts de onderpastoor van de Predikheerenkerk, haar biechtvader, kende haar moedernood en leerde haar berusten in de beproeving.

Het vijfde jaar liep haast ten einde toen er, zekeren morgen,

een blauwen Septembermorgen, heusch een brief uit Parijs kwam, aan het adres van Madameke.

Zij stond verwezen met den brief in de hand. Nu was gebeurd wat zij gehoopt had en nu was zij bang.... Eindelijk sloop zij het kantoortje binnen waar Boecksteyns zat te dampen.

'Och, Boecksteyns, mijn hart!'

'Moed,' troostte de Winkelier, die zelf trilde als een espeblad, 'moed Maria....'

Hij had lang verleerd Madameke met haar voornaam te noemen.

'Een brief uit Parijs.'

Boecksteyns nam het omslag en draaide het weifelend om.

''t Is voor u bestemd,' waarschuwde hij.

''t Is voor ons beiden.... Zeker voor u.... Hebt ge haar niet verdedigd met hart en ziel.... veel beter dan ik het doen kon?'

''t Was uw kind.... en zij moest toch altijd een thuis hebben in "De drij Snoeken"....'

'Haar kamer wacht haar.... het bed staat gedekt....'

'En de menschen zullen haar niets verwijten, Maria.'

Ze zaten een poosje te droomen.

'Maar we weten niet eens wat ze schrijft....'

'Een brief, Maria, beteekent dat zij ons noodig heeft, zoolang zij gelukkig was moest zij niet schrijven....'

'Ge kunt nooit weten....'

Toen lazen zij de jammerklacht van hun verlaten dochter die eenzaam en wereldwijs in het groote Parijs te treuren zat. Malcorps was met een zangeres naar Marseille vertrokken.

'Ja, de Kunst,' peinsde Boecksteyns hardop.

'Wat deugniet,' prevelde Madameke en haalde haar zakdoek te voorschijn.

'We moeten nu maar niet talmen.... Een telegram.... Zij is welkom....'

'Moeten wij haar afhalen?'

'Gij zult op reis moeten, Maria, en 't is een verre reis.... Ik ga direct telegrafeeren....'

In de straat ontmoette Boeksteyns de Kaasboer.

'Hortense komt naar huis....'

‘Wat ge zegt!’

‘Ja, overwerkt.... Zij moet rusten.... Zoo'n zangeres heeft een hondenleven.... Ik ben blij dat ons kind van de Kunst verlost zal zijn....’

‘Blijft zij dan voor goed thuis?.... 't Is zonde voor iemand die zoo veel succes geniet....’

‘We zullen afwachten.... maar de gezondheid vóór alles....’

‘Natuurlijk!’

Madameke vertrok nog in den loop van den dag en bleef drie dagen afwezig. Boecksteyns at noch dronk, sliep niet en zat vroeg en laat verscholen in het kantoortje, terwijl de meid op den winkel paste.

In den valavond van den derden dag hield een rijtuig voor de deur stil. Boecksteyns hoorde een koffer neerploffen in de winkel en zijn vrouw spreken met den knecht. Hij verroerde niet, ging zijn kind niet tegemoet. Een oogenblik hoorde hij fluisteren achter de deur en zijn hart stond stil. Eindelijk piepte de deur en zag hij zijn kind, beduusd en berouwvol, bleek en vermagerd. Een vreemde vrouw maar met oogen, donkere, bekende oogen. Wat heeft hij haar aangedaan, bedacht hij met bitterheid. Achter haar kind stond Madameke en weende.

‘Papa,’ fluisterde Hortensia, ‘ik weet alles....’

‘Kom, kom.... Zit eens neer.... En zoo zijt ge nu weer eens thuis....’

‘Papa, vergiffenis, ik wist niet....’

‘Och, kind.... En vertel nu eens wat van dat groote Parijs.... Ja, 't is een groote stad met veel leven en plezier.... Maar Oost, West, thuis best, niet waar?.... Nu maar weer goed slapen en eten en koleur krijgen....’

‘Papa!’

‘Weet ge nog iets, Hortensia, van uw kinderjaren?.... Ik zie het kindeken nog altijd zitten touteren op de groote balans.... Nu zal er weer leven komen in ‘De drij Snoeken’.... Ga nu maar gauw soupeeren, want ge zult beiden wel honger hebben na zoo'n lange reis.... Ik, ik heb geen honger meer....

En Boecksteyns bleef alleen zitten rooken in zijn kantoortje, verdiept in een van zijn oude mijmeringen.

Zoo werd de verloren dochter binnengehaald. In den begin verscheen zij nooit in den winkel, want, trof zij er toevallig een der buren aan, dan moest zij goedschiks of kwaadschiks vertellen van hare Parijsche triomfen.

'En verlangt ge niet terug te keeren, Mademoiselle Hortense, vroeg de dweepende Mathilde.

Ook het succes geraakt men beu,' beuzelde Hortensia.

'Rijke menschen verlangen soms naar een pekelharing,' bedacht de Kaasboer.

Het werd Lente en Hortensia scheen volkomen hersteld. De belangstelling in het doen en laten van de beroemde zangeres nam zichtbaar af. Zij werd stilaan weer de dochter uit 'De drij Snoeken', die Madameke hielp en even vriendelijk kon klappen en breien. Boecksteyns was weer de oude, eenzelvige Boecksteyns met zijn 'Handelsblad' en zijn pijp.

Op een zomeravond werden de buren verrast door muziek die uit de open bovenramen van 'De drij Snoeken' weerklonk. Hortense was genezen en zong, maar zonder begeleiding:

> Connais-tu le pays oú fleurit l'oranger,
> Le pays des fruits d'or et des roses vermeilles,
> Oú la brise est plus douce et l'oiseau plus léger,
> Oú dans toute saison butinent les abeilles?

De Kaasboer stond aan zijn deur, luisterde met welgevallen en probeerde mee te fluiten. Een paar wandelaars bleven staan luisteren. De Kaasboer kon zijn burenfierheid niet langer bedwingen, kneep het rechteroog even dicht en sprak de menschen aan.

'Gij luistert, Heeren, en kunt niet begrijpen dat zoo'n stem in het Klapdorp verborgen blijft.... Maar ik zal u uit den twijfel helpen.... 't Is de beroemde Hortense Galli die te Parijs gezongen heeft.... Zij werd er ziek en kwam thuis om uit te rusten.... Ik geloof niet dat ze nog zal weerkeeren.... Ze heeft genoeg van handgeklap en bloemen.... Onder ons, ik ken nog rijke menschen die de champagne beu werden!....'

LODE BAEKELMANS.

Pirenne over de vereniging van Nederland en België

Van Pirenne's grote Geschiedenis van België is onlangs het zesde deel verschenen, dat voor ons Nederlanders van biezonder belang is, want het reikt van 1792 tot 1830 en behandelt dus ook de tijd van Koning Willem I. Er is op dit nieuwe werk van de Belgiese historicus van Nederlandse zijde reeds gereageerd en wel door Prof. Dr. P. Geyl met een artikel getiteld: 'Belgicistische Geschiedschrijving' in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde.[1)] Het zal degene, die met de denkbeelden van Geyl enigermate bekend is, niet verwonderen te horen, dat hij op Pirenne's opvattingen een scherpe kritiek geeft. Maar Geyl doet meer. Hij verwijt Pirenne niet slechts onbillikheid van oordeel en vinnigheid van toon, maar hij tast ook zijn werkwijze aan en werpt hem tendentieuze misvatting van teksten en verdraaiing van feiten voor, daaruit voortkomende, dat het Pirenne niet om de waarheid, maar om zijn stelsel te doen is. Geyl tracht deze beschuldigingen met verschillende voorbeelden te staven, maar begaat m.i. daarbij de onbillikheid, alleen het bezwarende materiaal aan te voeren en dáárop zijn oordeel te vellen, zonder in overweging te nemen, wat in Pirenne's boek te zijnen gunste spreekt.

Het is echter niet mijn bedoeling om, behalve een bespreking van Pirenne's boek, er ook een van Geyl's artikel te geven. Ik wil slechts mijn opvatting naast de zijne stellen in de vorm waarin ik haar had neergeschreven, vóórdat ik van zijn artikel kennis nam. Slechts een enkele wijziging of

1) Vie Reeks, Deel V, Afl. 3 en 4.

toevoeging heb ik daarna aangebracht. - Evenmin als Geyl's artikel,[1] wil ook het onderstaande een *volledige* bespreking van Pirenne's boek geven. Het eerste gedeelte, dat Pirenne's werkwijze behandelt, beperkt zich voornamelik tot zijn gebruik van de Noord-Nederlandse bronnen voor de geschiedenis van de belangrijke jaren 1813 tot 1815.

I.

In zijn voorwoord zegt Pirenne, dat hij van het door hem behandelde tijdvak slechts een summiere en voorlopige schets heeft kunnen geven, daar er op dit terrein nog zoveel werk onafgedaan ligt. ‘Pour bien des questions j'en ai été réduit, en l'absence de travaux antérieurs, à recourir à des investigations d'archives trop rapides et trop superficielles pour qu'elles aient pu me fournir autre chose que des approximations’. Hoe waar dit moge zijn voor de tijd vóór 1813, van het tijdvak der vereniging geldt het in veel mindere mate: immers men beschikt over Colenbrander's ‘Gedenkstukken’ en ‘Ontstaan der Grondwet’. Van deze bronnenpublicatieën maakt Pirenne een wel veelvuldig, maar hier en daar vluchtig en oppervlakkig gebruik. Uiteraard zal ik in het vervolg hoofdzakelik die gevallen vermelden, waar hij m.i. in een of ander opzicht te kort is geschoten en niet alle plaatsen opsommen, waar op zijn gebruik van Nederlandse publicatieën geen aanmerking valt te maken.

Ook dit deel van Pirenne is boeiend. Het is in een schitterende - voor mijn gevoel soms wat te retoriese - stijl geschreven. De met geniale streek gepenseelde voorstelling laat een sterke indruk achter. Maar de genialiteit heeft ook haar schaduwzijden: de gelijkenis van het portret laat wel eens te wensen. Reeds de wijze van citeren is niet zonder bedenking. Wel kunnen hier en daar voorkomende[2] verkeerde verwijzingen naar de bronnen aan druk- of schrijffouten worden

1) t.a.p. blz. 166.
2) Bijv. p. 245: de geciteerde zin is op de aangehaalde plaats (Ged. 1815-'25, t. I p. 603) onvindbaar; p. 246: noot (1) verwijst naar Ged. 1825-'30, t. V p. 342, 346, dit moet zijn: Ged. 1830-'40, t. IV p. 342, 346; p. 248: Pirenne citeert Ged. 1815-'25, t. I p. 356, 388, dit moet zijn: t. III etc.

toegeschreven, terwijl het niet vermelden van de bron bij een enkel citaat[1] ook nog niet als bewijs van slordigheid kan gelden.[2] Maar Pirenne laat tussenzinnen weg zonder dit aan te geven[3]; hij combineert verschillende uitlatingen uit een brief tot één zin tussen één stel aanhalingstekens.[4] Elders wekt hij door het verband, waarin hij een citaat plaatst, een verkeerde indruk omtrent deszelfs auteur[5] of omtrent de zaak, waarop het eigenlijk slaat.[6]

Dit alles betreft uiterlikheden, belangrijk alleen als symptoom van onnauwkeurigheid, maar die de inhoud niet raken. Van meer gewicht is de onjuiste voorstelling van feiten, die we op verschillende plaatsen bij Pirenne aantreffen. Daarvan zal ik eerst enige meer op zichzelf staande voorbeelden geven, om later Pirenne's voorstelling van de geschiedenis der vereniging in haar verschillende aspekten (voorgeschiedenis, diplomatieke onderhandelingen, propaganda van de Souvereine

1) p. 249, waar Pirenne Castlereagh's kwalificatie van de Belgen als ‘an irascible people’ aanhaalt. Toevallig vond ik de plaats, waar Castlereagh deze uitdrukking gebruikt: Ged. 1813-'15, p. 90.
2) Al heeft Pirenne bij citeren opgave van de vindplaats beloofd: Voorwoord p. VII.
3) B.v. p. 146, citeert Ged. 1813-'15 p. 531 en p. 256, citeert Ged. 1825-'30, t. I p. 208.
4) B.v. p. 249: Samenvoeging van twee bij Clancarty niet op één en dezelfde plaats voorkomende uitlatingen: Ged. 1813-'15, p. 271 en 272. Ander voorbeeld van onnauwkeurig citeren: p. 254: de aldaar geciteerde woorden komen niet alle letterlik zo op de aangehaalde plaats (Ged. 1813-'15, p. 774) voor.
5) Op p. 230 schrijft hij over Horst, Pruisies gouverneur van België in het voorjaar van 1814: ‘Furieux de l'arrivée d'un successeur qui ne prenait sa place que pour ôter à la Prusse “*ses avantages dans ce pays et de la brouiller avec l'Angleterre*”, Horst prit congé de la population...’
De door Pirenne geciteerde (door mij gecursiveerde) zin maakt - daar hij de verklaring moet geven van Horst's woede - de indruk van hemzelf te zijn. Maar uit de aangehaalde plaats (Ged. 1813-'15, p. 306) blijkt, dat hij afkomstig is uit een brief van Brockhausen aan Fred. Willem III van 21 Aug. 1814, dus nadat de opvolger van Horst, Vincent, reeds is afgetreden.
6) p. 251: Pirenne citeert hier Ged. 1813-'15 p. 698: ‘.... il fallait bien reconnaître que ‘l'ancien est maintenant entièrement oublié en politique comme en toute autre chose, et que l'on ne marche plus que dans les souliers de Napoléon’. Pirenne gebruikt deze woorden ter kenschetsing van de stemming in *Noord*-Nederland in 1813-'14, terwijl zij eigenlik - in de brief van Van Spaen over diens gesprek met Clancarty - slaan op de *Zuidelike* Nederlanden.

Vorst en stemming in België, Grondwet enz.) te onderzoeken.

Pirenne's onjuistheden betreffen vooral de specifiek Hollandse geschiedenis. De ‘Bataven’ van 1795 kwalificeert hij als ‘l'oligarchie bourgeoise des patriotes’ (p. 56), Willem I heet: ‘cet ancien stadhouder’ (p. 243). Diens moeder en vrouw worden betiteld als ‘Frédérique de Prusse’ (p. 262).[1] De chronologie van zijn leven is ook niet altijd juist: ‘Moins d'un an après son débarquement.... il prenait, sous le nom de Guillaume Ier, la couronne de roi des Pays-Bas’ (p. 264), schrijft Pirenne, terwijl toch de data zijn: 30 Nov. 1813 en 16 Maart 1815. Iets minder tastbaar zijn Pirenne's misvattingen in de volgende zinnen uit een overigens goede schets van Willem's leven tot 1813 (p. 263-'64): ‘L' adhésion de ses compatriotes l'imposait (l' = Willem) aux Puissances’ en: ‘En l'acclamant d'ailleurs, ses compatriotes ne se doutaient pas qu'il arrivait en mandataire des Puissances et que la tâche qu'il avait assumée était beaucoup plus européenne que hollandaise.’ Maar de bedenkelikheid van deze uitspraken blijkt toch alleen al uit het feit, dat ze elkaar uitsluiten. Hoe kan de bijval van zijn landgenoten hem opdringen aan de mogendheden, wanneer hij tot die landgenoten reeds komt uit naam en in opdracht dier mogendheden?

Ook op het gebied der Belgiese geschiedenis is Pirenne niet steeds nauwkeurig. De gebroeders de Méan, (graaf) César, lid der grondwetscommissie van 1815[2] en François, oudbisschop van Luik en later aartsbisschop van Mechelen schijnt hij te identificeren. Onder de leden der Grondwetscommissie van 1815 telt hij: ‘un prélat de tendances joséphites, le comté César de Méan, ci-devant prince-évêque de Liège’ (p. 253) en over de nieuwe aartsbisschop van Mechelen, ‘Mgr. de Méan’, schrijft hij (p. 288): ‘Cet ancien prince-évêque de Liége, resté fidèle aux traditions monarchiques de la haute Église d'Allemagne, jouissait depuis longtemps déjà la confiance de Guillaume. Il avait accepté en 1815 de siéger dans le comité chargé de remanier la Loi fondamentale. Il n'était donc pas possible qu'il s'insurgeât

1) Dit is wel niet strikt onjuist, daar beiden als eerste naam Frederica hadden. Maar Pirenne toont hier toch weinig vertrouwdheid met de geschiedenis der Oranjes.
2) Zie het Kon. Besl. tot instelling dier commissie: Ontst. II p. 70.

contre une constitution dont il était en partie responsable. Et en effet, en qualité de membre de la première Chambre des États Généraux, il avait prêté le serment qui avait torturé tant de pauvres gens sur leur lit de mort' etc. Hier wordt uit het vermeende ex-lidmaatschap der Grondwets-commissie nog een argument voor de latere aartsbisschop getrokken, om als lid van de Eerste Kamer de eed op de Grondwet af te leggen.[1)]

II.

Voorgeschiedenis der Vereniging. - Hier is het voornamelik de geschiedenis van 1789-'90 die ons aanleiding tot enige opmerkingen geeft. Uitgaande van de gedachte, dat Engeland steeds een sterke barrière tegen Frankrijk heeft voorgestaan zegt Pirenne in dit zesde deel het volgende (p. 232): 'Déjà pendant la révolution brabançonne, Londres et Berlin avaient envisagé l'eventualité d'une entente étroite, au profit de la maison d'Orange, des deux parties des Pays-Bas. Il avait suffi de flatter la vanité du pauvre van der Noot pour le rallier à ce projet qui n'avait d'autre but que d'utiliser, au détriment de l'Autriche, l'insurrection des Belges.' Hier komt Pirenne niet alleen met de feiten, maar ook met zichzelf in tegenspraak. In het vijfde deel der 'Histoire de Belgique', waarheen hij nog wel verwijst, geeft hij een heel andere en veel betere voorstelling.[2)] Niet Londen en Berlijn hebben van der Noot c.s. voor het plan van een verbinding met de Republiek onder Oranje gewonnen, maar van der Noot zelf heeft met dit voorstel den Haag, Londen en Berlijn afgelopen

1) Ook Blok (IV^2 p. 242) begaat een vergissing t.a.v. de gebroeders de Méan. Hij identificeert ze niet, maar laat César in pl. van François lid der Eerste Kamer zijn en komt daardoor over de kwestie van de eed van François op de Grondwet niet tot een heldere voorstelling. Dat inderdaad François en niet César lid der Eerste Kamer was, wordt bevestigd door Ged. 1813-'15 p. 277 (Clancarty aan Castlereagh, 21 Sept. 1815, over de juist geschiede eedsaflegging in de Staten-Generaal): 'The bishop of Liége (dit kan wel geen ander zijn dan de ex-bisschop, François de Méan, want op het moment zelf was de zetel vakant; zie Terlinden, Guillaume Ier et l'Eglise Catholique en Belgique, I p. 23 v.v.) did not interpose any condition or reservation enz.' Cf. ook Terlinden l.c. I, p. 115 v.v. en Biographie Nationale de Belgique t. 14 col. 197 v.v.

2) p. 462.

met het doel om dusdoende steun te krijgen tegen de keizer. Pirenne stelt het dan in het vijfde deel verder voor, alsof men hem nergens au sérieux nam, maar hem met vage beloften trachtte te paaien, om de opstand tegen Jozef II aan de gang te houden. Vooral Pruisen zou dat gedaan hebben. Nu heeft Pruisen inderdaad veel voor het verenigingsplan gevoeld.[1)] Pirenne overdrijft echter ook in het vijfde deel de schijnbare tegemoetkomendheid van Engeland en de Republiek. Hun houding was inderdaad zeer gereserveerd.[2)] Nothomb vermeldt in zijn 'Essai sur la révolution belge (p. 406 v.v.) het antwoord dat Pitt aan de Belgen gaf: 'Il n'y a rien de durable dans cette combinaison; le cheval renversera le chevalier.' Stelt Pirenne dus in het vijfde deel Engeland's houding niet geheel juist voor, het is er verre van, dat Engeland, zoals het zesde deel het doet voorkomen, reeds in 1789-'90 het verbindingsplan van de Zuidelike Nederlanden met de Republiek uit eigen beweging zou hebben aangemoedigd.

Over het plan der patriotten en Vonckisten in Frankrijk tot een verenigde Belgies-Bataafse republiek en over de intrigue der Bataafse gezanten in 1795 te Parijs in de zin van dit plan[3)] vermeldt Pirenne voor zover mij bekend is in dit deel niets. Wel heeft hij het even over de wens der Staten Generaal van 1795 om België tussen Frankrijk en de Bataafse republiek te verdelen. 'Dans leur naïve outrecuidance', schrijft hij (p. 56) 'les États-Généraux lui (n.l. het Comité de Salut Public) *proposèrent*[4)] un partage de la Belgique'. Hij verwijst hierbij naar Ged. 1789-'95, p. 662, alwaar in de instruktie van de Staten-Generaal aan de gezanten, Blauw en Meyer, wordt opgedragen te trachten een uitbreiding der Republiek naar het Zuiden (ongeveer met Vlaanderen, Antwerpen, Maastricht en het land benoorden de lijn Antwerpen - Maastricht) te verkrijgen (art. 16 van de instruktie), terwijl ook, zo mogelik, het Kleefse gebied moet worden verworven (art. 17). Maar door de weigerachtigheid van het 'Comité'

1) Zie Ged. 1789-'95, p. XLII v.v.; Ontst. II p. XLIX v.v. Hunt and Poole, The Political History of England, 1760-1801 (Hunt), p. 325.
2) Ged. 1789-'95, p. 137 v.v.; Ontst. II, Inl. p. XLIX v.v.
3) Ontst. II, p. LVI-LVII.
4) Ik cursiveer.

om Blauw en Meyer te behandelen als ambassadeurs van een erkende mogendheid vóór aan de eisen van het Comité inzake grensscheiding en schadeloosstelling zou zijn voldaan, durfden de Bataafse gezanten met hun instruktie niet eens voor den dag te komen.[1] Ook bij de verdere onderhandelingen durfden Blauw en Meyer niet verder gaan dan handhaving van het grondgebied van de Republiek van vóór 1792 te vragen, terwijl ze later, zoals bekend, zelfs met minder genoegen moesten nemen. Tot een *voorstel* in bovengenoemde zin aan het Comité de Salut Public is het dus niet eens gekomen.

Een volgende noot is te plaatsen bij hetgeen Pirenne zegt over de propaganda van de Erfprins in België in 1799 (p. 233): (Het enige resultaat van de inval in Noord-Holland was): 'd'aigrir l'Autriche, vexée d'avoir vu ses partenaires disposer d'un pays dont elle ne voulait plus, mais dont elle ne voulait pas qu'on s'occupât sans elle, et d'exciter la défiance du cabinet de Londres contre le prince Guillaume dont les agents secrets avait (sic) maladroitement laissé entrevoir une ambition trop impatiente et trop indépendente.' Tot bewijs van dit Engelse wantrouwen verwijst Pirenne naar Ged. 1798-1801, p. 425. In de brief die Maitland, de Engelse agent die de betrekkingen van Oranje met de Belgen moest controleren,[2] aan Lord Grenville schrijft vind ik geen uitingen van wantrouwen tegen de Erfprins of van ongenoegen over diens propaganda. Trouwens, die propaganda geschiedde op rekening van Engeland[3] en de Erfprins hield Lord Grenville er - soms altans - van op de hoogte.[4] Het enige wat Maitland aan te merken heeft, is: 'I am perfectly clear the information sent to England has all along been of a nature to conform more to the wishes of those who sent it, than to the real state of things as they stood.' Die verkeerde informatie

1) Colenbrander, Bataafsche Republiek, p. 64.
2) Ontst. II p. LV.
3) Ook Pir. VI, p. 117-'18: 'Le pays (= België) était rempli d'agents étrangers.... Les uns, soudoyés par l'Angleterre.... travaillaient pour le prince d'Orange'.
4) Ged. 1798-1801, p. 918 v.v.: brief van de Erfprins aan d'Yvoy, waarin hij hem vraagt naar België te gaan en aldaar poolshoogte te nemen van de stemming en betrekkingen aan te knopen met de welgezinde Belgen. De prins schrijft, zegt hij, met medeweten van Grenville.

betrof de partij-verhoudingen in België, waarvan Maitland dan een uitvoerig verslag geeft. Noch hieruit, noch uit het feit zelf van Maitland's zending kan men m.i. bepaald wantrouwen of afkeuring van Engeland aflezen; het lijkt mij zeer natuurlik dat de Engelse regering ook door eigen oogen een inzicht in de Belgiese verhoudingen wilde krijgen en niet geheel wilde afgaan op de berichten van de Erfprins en zijn medewerkers. Speelde hier Pirenne reeds door het hoofd de afkeuring die Engeland later over de al te haastige en onvoorzichtige propaganda van de Souvereine Vorst in het begin van 1814 uitspreekt?

III.

We komen nu tot 1813; tot de besprekingen die de Erfprins in dat jaar met Castlereagh voerde. In de voorstelling, die Pirenne hiervan geeft, gaat hij ook, evenals in zijn opmerking over Engeland's houding in 1789-'90, te veel uit van het denkbeeld, dat Engeland à tout prix de vereniging van België met Nederland wenste. Nu echter niet alleen als barrière tegen Frankrijk, maar ook om Willem van Oranje schadeloos te stellen voor het verlies van het deel der Nederlandse kolonieën, dat Engeland wilde behouden. ‘Quel coup de genie,’ roept Pirenne uit (p. 234), ‘que de désintéresser ce créancier en lui procurant une situation qui, tout en protégeant l'Angleterre sur le continent, la laisserait encore maîtresse d'un superbe domaine au delà des mers.’ Pirenne toont zich hier nog bevangen door de voorstelling, alsof Engeland, met België aan Willem van Oranje te geven, het behoud van een deel der Nederlandse kolonieën heeft gekocht. Ook op p. 237 schrijft hij over Willem I: ‘La cession du Cap, d'Essequibo, de Demerary et de Berbice à l'Angleterre ne lui paraissait pas payer trop chèrement la couronne qu'il allait ceindre.’ Het antwoord van Castlereagh aan de Erfprins van 18 Mei 1813[1)] geeft echter te kennen dat de graad van de teruggave der kolonieën o.a. zou afhangen van de min- of meerdere weerstandskracht van het nieuw te scheppen Nederlandse rijk. Dus: véél minder dan dat de Kaap en Brits Guyana voor de Erfprins zouden zijn geweest de prijs, te betalen voor de

1) Ged. 1810-'13, p. 1881.

vergroting van zijn gebied, is Java c.a. voor Engeland de prijs geweest, om een machtig Nederland te krijgen.[1)]

Pirenne's verkeerde praemisse voert hem nu verder tot de onjuiste gevolgtrekking, alsof Castlereagh in 1813 het initiatief genomen had tot de onderhandelingen met de Erfprins. 'Aussi,' zo gaat Pirenne voort op p. 234, 'lorsque la catastrophe de Russie permit enfin d'entrevoir la chute prochaine de Napoléon, lors Castlereagh estima-t-il le moment venu de préparer une solution doublement profitable à son pays. Durant l'année 1813, il ne cesse plus d'en causer avec Guillaume.' De gereserveerdheid die Castlereagh aan de dag legde erkent Pirenne wel, maar hij schrijft haar toe aan de gulzigheid van de Prins (l.c. vervolg): 'Conversation épineuse, car les appétits du prince se révèlent plus grands à mesure qu'il aperçoit plus nettement qu'on a besoin de lui, et il faut prendre garde encore, en abattant prématurément le jeu, d'exciter les susceptibilités de l'Autriche et de décevoir les convoitises de la Prusse.' Dat echter Castlereagh nog op het eind van 1813 de voorkeur gaf aan een Oostenrijks België of aan een België onder een andere Duitse vorst[2)], vermeldt Pirenne niet. Naar zijn idee is Engeland reeds vanaf 1798, ja, volgens de voorstelling in dit zesde deel van de 'Histoire de Belgique' half en half reeds vanaf 1789, besloten tot de Nederlands-Belgiese vereniging (p. 232-234.).

De wijze waarop Pirenne de bekendmaking dier a.s. vereniging door Castlereagh aan de Belgiese gedeputeerden te Chaumont beschrijft (p. 228) zal ik verderop in een ander verband ter sprake brengen, omdat het hier niet betreft een minder juiste voorstelling van *feiten.* Wèl verkeerd weergegeven is echter de nadere regeling van de vereniging bij de acht artikelen van Londen. 'Tout y est combiné', schrijft Pirenne (p. 236), 'de telle sorte que "l'amalgame le plus parfait" entre la Belgique et la Hollande garantisse l'unité de l'État. La volonté de l'Europe sur ce point est formelle, et elle s'arroge le droit d'imposer au prince les conditions qui

1) In deze zin: Tellegen, Wedergeboorte van Nederland, p. 256; Cf. Colenbrander, Koloniale Geschiedenis, II p. 323.
2) Ged. 1810-'13, p. 1951, 1813-'15, p. 2; Ontst. I p. LXIV en p. 17; Colenbrander, Inlijving en Opstand, p. 257-'58.

l'empêcheront de compromettre cette unité en avantageant les Hollandais au détriment des Belges. En conséquence, il s'engage à garantir a tous les cultes protection et faveur égales, à rendre tous les citoyens accessibles aux emplois publics', etc. Volgens deze woorden[1)] zouden de acht artikelen door de mogendheden aan de Souvereine Vorst zijn opgelegd tot waarborg van de eenheid van het nieuwe koninkrijk, tot bescherming der Belgen en (zie noot 1), tot beperking der vorstelike macht. Pirenne heeft over het hoofd gezien, of altans zich geen rekenschap gegeven van het feit, dat het juist de Souvereine Vorst is, die de acht artikelen ontworpen heeft.[2)] Misschien heeft Pirenne zich laten leiden door de bewoordingen van het protocol van de conferentie van Londen,[3)] die het inderdaad doen voorkomen alsof de mogendheden aan de Souvereine Vorst de acht artikelen opleggen. In ieder geval geeft hij van de rol door de Souvereine Vorst bij de acht artikelen gespeeld een veel te gering denkbeeld,[4)] terwijl hij de mogendheden niet alleen een te grote, maar ook een te mooie rol toebedeelt. De Souvereine Vorst echter is het, die door de acht artikelen tegemoet wilde komen aan de Belgiese bezwaren,[5)] zij het ook op niet zeer gelukkige wijze, n.l. zonder de Belgen zelf te horen. Vandaar dat deze later spreken van de acht artikelen van den Haag.[6)]

1) Cf. p. 250: 'La prudence exigeait de prendre des mesures qui leur (= de Belgen) donnassent l'assurance que le souverain, placé au dessus des peuples et des partis, ne gouvernerait qu'en vue du bien commun et, de même qu'il ne sacrifierait pas les Belges aux Hollandais ne favoriserait pas les protestants au détriment des catholiques. On crut avoir résolu le problème en subordonnant la constitution du royaume aux principes inscrits dans les huit articles', en p. 245: 'En acceptant les huit articles, au mois de juillet 1814, Guillaume s'était imposé l'obligation de constituer l'État suivant les vues de ses alliés. Par considération pour eux, il avait à l'avance limité l'exercice de ses droits souverains'.
2) Zie de vier ontwerpen: Ontst. II p. 14 v.v.; Cf. Tellegen^2 p. 215 en p. 231, noot 3.
3) Ontst. II p. 32-'33.
4) Cf. ook p. 248: (evenmin als de Belgen mogen de Hollanders over hun lot meepraten) 'Seul Guillaume avait été admis, non pas même à délibérer avec les puissances, mais à discuter avec elles du rôle qu'elles lui assignaient et qui convenait trop à son ambition pour qu'il pût y renoncer.'
5) Colenbrander, De Belgische Omwenteling p. 114 v.v.
6) Ibidem p. 116.

Door deze omstandigheid, die Pirenne toch bekend moet zijn wordt zijn misvatting slechts te meer onbegrijpelik. Daarbij komt nog dit: Sprekende over de Grondwet van 1814 stelt Pirenne het voor, alsof die het 'Protestantisme' als staatsgodsdienst erkent (p. 253).[1] Eerst de acht artikelen zouden dan volgens hem[2] aan het nieuwe Koninkrijk, speciaal aan de Belgen, de godsdienstige vrijheid en gelijkheid van rechten hebben gewaarborgd. Deze dwaling hangt natuurlik ten nauwste samen met die over het ontstaan der acht artikelen in het algemeen, maar haar ernstig karakter springt vooral in het oog, wanneer men kennis neemt van het desbetreffende der acht artikelen, dat juist uitdrukkelik de eis stelt tot handhaving van de in de Grondwet van 1814 staande bepaling aangaande de gelijke bescherming en rechten van alle godsdiensten. Dat de acht artikelen hierbij niet de bescherming der Belgiese Katholieken op het oog hadden, zoals Pirenne doet voorkomen, behoeft nu nauweliks meer betoog. Wat zou het voor zin hebben, dat de Souvereine Vorst, uit wiens koker de acht artikelen kwamen, op deze wijze aan de Belgiese Katholieken nog eens ging waarborgen, wat tevoren aan hun Nederlandse geloofsgenoten grif was toegestaan? Niet ten behoeve van de Belgen, maar juist tegen een mogelike onverdraagzaamheid der Belgiese Katholieken was deze bepaling gericht.

Pirenne stelt al deze zaken dus geheel averechts voor. Het is vooral op deze misvatting, dat Geyl de nadruk legt; hij zegt zelfs te aarzelen of misvatting wel het juiste woord is om de onbillikheid te kenschetsen, die Pirenne hier aan Willem I's politiek begaat. De vraag mag dan ook gesteld worden of Pirenne's verkeerde voorstelling niet is toe te schrijven aan een ongunstige gezindheid jegens de Koning, die maakt, dat hij onwillekeurig geneigd is blind te zijn voor hetgeen in diens voordeel spreekt (n.l. zijn goede bedoeling met de acht artikelen en zijn liberaliteit jegens de Belgen, niet uit dwang, maar uit vrije beweging). Van een vooringenomenheid van Pirenne tegen Willem I is echter verder niet

1) Inderdaad had zij, zoals bekend is, alleen de bepaling, dat de Vorst Nederlands Hervormd moet zijn.
2) Zie de bovengeciteerde passages.

veel te bespeuren, integendeel schijnt het mij toe, dat hij (hierover later) de Koning in het algemeen zeer billik beoordeelt. Op een andere plaats stelt hij ook diens rol weer te mooi (in zijn oogen altans mooi), die van de mogendheden te slecht voor (zie beneden blz. 419). Hierop wijst Geyl niet, zoals ik reeds in het begin opmerkte. Maar deze overwegingen zijn toch van belang: Mag men een historicus, wiens algemeen oordeel over een persoon billik is, van partijdige vooringenomenheid verdenken, omdat hij enkele van diens daden slechter voorstelt dan ze waren? Ik durf dit niet te doen. Pirenne's misvatting schijnt mij geheel toevallig.

Zij werkt echter ook hier dóór in verkeerde richting. Aan de boven geciteerde zin van Pirenne (p. 236) gaat vooraf: (Tot het verzekeren der hechtheid van het Koninkrijk dienen): 'les huit articles' que lord Castlereagh amena, non sans peine, le prince souverain à accepter le 21 juillet.' 'Non sans peine,' dat past heel goed in Pirenne's theorie, maar is het juist? De Souvereine Vorst heeft inderdaad bezwaren gemaakt bij het aannemen der acht artikelen, maar die betroffen niet, zoals men uit het verband bij Pirenne de indruk krijgt, de *inhoud* van de artikelen. Immers, de artikelen zijn door de mogendheden geheel vastgesteld zoals ze door de Souvereine Vorst definitief waren ontworpen! De bezwaren raakten dan ook iets anders: 1° dat hij niet meteen de volle souvereiniteit over België kreeg en 2° betroffen zij de slotzin van het, de acht artikelen begeleidende, protocol van de conferentie van Londen: 'Les demandes des puissances à la charge de la Hollande et de la Belgique seront l'objet d'une transaction particulière avec le Prince d'Orange, à laquelle l'Angleterre prêtera sa médiation. La négociation pour cet objet aura également (evenals de definitieve grensregeling) lieu à Vienne.'[1] Over deze aanspraken, waarmee wel bedoeld zullen zijn de geldelike eisen van Rusland, is Pirenne nogal summier,[2] evenals over de financiële transactie met Engeland.[3]

1) Ontst. II p. 33. Over de bezwaren van de Souv. Vorst zie Ontst. II p. 34 en p. 36 en Tellegen^2 p. 215.
2) p. 231, ben.
3) p. 238.

IV.

Ik kom tans op een ander punt: de propaganda van de Souvereine Vorst in België. Over wat Pirenne daarvan zegt, valt niet zo veel belangrijks op te merken. Een zin als (p. 229): ....'les brochures répandues par les émissaires du Prince d'Orange discréditaient sa cause au lieu de lui rallier l'opinion', lijkt misschien wat sterk gezegd vergeleken bij de door Pirenne uit de Gedenkstukken (1813-'15, p. 531) aangehaalde plaats, waar van Bylandt wonder veel opgeeft van het succes van zijn brochure. Deze ophef, door van Bylandt van zijn eigen werk gemaakt, verdient echter wantrouwen en bovendien vindt Pirenne's uitspraak steun in een brief van Johnson, Engels agent in Brussel, aan Lord Aberdeen (Ged. 1813-'15, p. 88), die er op wijst, dat de propaganda van de Prins van Oranje in België ontevredenheid heeft gewekt. Ook de uitvoeriger beschrijving der propaganda bij Pirenne (op p. 235) vindt steun bij de aangehaalde (en andere) plaatsen der Gedenkstukken.[1)] Alleen van het bezoldigde Oranje-boven schreeuwen vond ik in de Gedenkstukken geen bewijs op de door Pirenne geciteerde plaatsen; mogelikerwijze is dit op andere plaatsen te vinden of anders uit andere bronnen.

'Sans doute, la répugnance des Belges à accepter une union avec un peuple calviniste n'est pas douteuse', schrijft Pirenne op p. 235.[2)] Een menigte van bewijsplaatsen zijn daarvoor te noemen.[3)] Wanneer van Spaen tweemaal schrijft dat de Belgen zich verklaren voor de Prins van Oranje,[4)] dan is dat meer negatief dan positief op te vatten: nu Oostenrijk hen niet meer wil is het enige alternatief voor Nederland: Pruisen, en de afkeer van Pruisen is bij de Belgen, dank zij het Pruisiese militaire régime, nog veel groter dan die voor

1) Beloften aan de clerus: Ged. VII p. 470 en VII p. XXI; aan de adel ib. VII p. 460; mooie toekomst voor de Belgen: ib. VII p. 42 en p. XXI; grote rol door de Belgen te spelen, in het nieuwe Koninkrijk: ib. VII p. XXI; theater-scène met Prins Frederik: ib. VII p. 327 en p. 65; krantenartikelen o.a. ib. VII p. 327; verontrustheid der Belgen: ib. VII p. 56, p. 90, p. 327 en p. 522-'24; geïrriteerdheid van Engeland ib. VII p.42.
2) Cf. p. 229: 'Personne ne voulait de la Hollande' (behalve 'les acheteux de biens nationaux' en sommige industriëlen).
3) B.v. Ged. VII p. 586, ib. p. 307, ib. p. 335 v.v., p. 308-309 etc.
4) Ged. 1813-'15 p. 522-'24 en p. 560.

Holland.[1] Maar hadden de Belgen inderdaad onder de Keizer teruggewild? ‘All their views are Austrian’, schrijft Castlereagh van de Belgiese gedeputeerden te Chaumont[2] en een dag later: ‘It is dear that the prevailing wish of the people of Flanders is to return ander the dominion of the House of Austria.’ Ook van Spaen schrijft dat de Belgen voor Oostenrijk aan den dag leggen ‘un ancien attachement qui leur fait honneur.’[3] Dit te geloven, schrijft echter Pirenne (p. 227) is zich door de schijn te laten bedriegen. De partijgangers van Oostenrijk, behalve een zeer klein aantal legitimisten ‘ne songeaient qu'à eux-mêmes. S'ils témoignaient tant de tendresse pour cet empereur qu'ils avaient si aigrement reçu en 1793, c'est qu'ils espéraient de lui le rétablissement de l'ancienne constitution. Leur loyalisme ne s'alimentait que de leurs aspirations conservatrices. Leur voeu aurait été de constituer, sous un prince de la famille impériale, un État distinct, vaguement rattaché à la monarchie, et dans lequel les États eussent possédé, conformément à la Joyeuse Entrée, la réalité du pouvoir. Ils voulaient l'autonomie nationale, mais ils la voulaient comme les statistes de 1790, à la condition d'en être les maîtres.’[4] Een bevestiging van deze opvatting mag misschien gezien worden in de woorden van de Engelse agent te Brussel, Johnson, die als doel der Belgiese deputatie naar Chaumont noemt, het overbrengen aan de keizer van ‘the prayer of the inhabitants that the Belgian provinces may be governed by *a prince*[5] of the Imperial Family.’[6] Evenwel, wat de Belgen ook wensten, ze werden verenigd met de Hollanders tot het Koninkrijk der Nederlanden.

V.

De Grondwet. - Pirenne begint met een overzicht van de Noord-Nederlandse grondwet van 1814. Zijn dwaling inzake de godsdienstige bepalingen dezer wet is reeds vermeld. Verder

1) Pir. p. 226 met bewijsplaten en p. 229.
2) Ged. VII p. 90, 13 Maart 1814.
3) Ged. VII p. 560.
4) p. 227-228 Cf. ook Colenbrander, Belg. Omwenteling, p. 111.
5) Ik cursiveer.
6) Ged. 1813-'15, p. 88.

is er alleen aan te merken, dat de bewering, dat deze grondwet de afschaffing der erfelike privileges handhaaft[1] iets te ver gaat. De adel kreeg immers door de instelling der ridderschappen enige politieke voorrechten[2] en ook werden de heerlike rechten gedeeltelik hersteld (bij het Kon. Besl. van 26 Maart 1814)[3].

Pirenne behandelt vervolgens de herziening der Grondwet in 1815. Ten aanzien van de 'représentation convenable' der Belgen in de Staten Generaal merkt hij op: 'Ce "convenable" devait signifier sans doute qu'elle serait proportionate à la population.' Naar billike uitleg des woords zeker, maar naar de wordingsgeschiedenis beschouwd, was het een vager uitdrukking voor wat aanvankelik bedoeld was: een gelijk aantal leden. In het tweede ontwerp der acht artikelen toch staat inderdaad, dat België en Nederland een gelijk aantal gedeputeerden zullen krijgen.[4] Geen wonder echter, dat de Belgen zich tegen een gelijke verdeling met alle energie verzetten. Het woord 'orageux' dat Pirenne ter kenschetsing van de debatten over deze kwestie gebruikt doet echter wel wat overdreven aan (p. 254).

Wat is Pirenne's oordeel over de grondwet? 'Bref', schrijft hij (p. 256) 'à l'envisager dans la réalité, la Loi fondamentale est en somme une constitution absolutiste, mais dans laquelle l'absolutisme est entouré de précautions contre l'arbitraire.' 'Constitution absolutiste', dat is eigenlijk een contradictio in terminis, maar wanneer 'absolutiste' opgevat wordt in de zin van sterk monarchaal, dan is met deze kwalificatie wel mee te gaan. Meer bedenking geeft het volgende (p. 255): 'Elle (= de Grondwet) devait donc apparaître aux Belges, et elle leur apparut *ce qu'elle était en effet*[5], une constitution faite pour mettre à l'abri de leurs atteintes le pouvoir du souverain hollandais qui leur était imposé par l'Europe.' Hier zien we precies de omgekeerde beschouwing als die welke Pirenne over de acht artikelen ten beste geeft (boven blz. 402). De acht artike-

1) p. 252.
2) Tellegen^2 p. 129.
3) ib. p. 134.
4) Ontst. II p. 18, (memorie van v. Nagell), cf. Tellegen^2 p. 231 noot 3.
5) Ik cursiveer.

len zijn hem een beperking der vorstelike macht ten behoeve der Belgen; de constitutie van 1815, die toch een uitwerking der acht artikelen is, zou een beveiliging van de macht van de koning tegen de Belgen zijn. De eerste uitspraak berust, zoals gebleken is, op een foutieve veronderstelling, maar ook de tweede lijkt me eenzijdig. Meer uit algemeen beginsel, dan wel biezonderlik uit afweer tegen de Belgen is de Grondwet van 1815 monarchaal. Die van 1814 was het immers ook reeds.

Hoe komt het nu, dat de Belgiese commissie-leden, die gedeeltelik toch zulke betrekkelik vooruitstrevende denkbeelden hadden,[1] de grondwet toch aanvaardden? Pirenne verklaart (p. 257): Omdat zij, hoewel ze niet met hun politieke ideeën strookt, hun sociale opvattingen bevredigt. Zij is anti-demokraties en zij beschermt het verkregen recht, het bezit. Wat er aan politieke macht nog bij het volk berust, is in handen der bezittende burgerij. - Ik voel me in de gedachtenwereld der Belgiese commissie-leden te weinig thuis dan dat ik deze opmerking durf te beoordeelen. Oppervlakkig gezien lijkt ze mij wat anachronisties. Zou de gedachte aan een 'sociale' demokratie toen al zo gangbaar geweest zijn, dat een Grondwet die het bezit beschermt en bevoorrecht daardoor een positief argument te haren gunste schept voor de gezeten burger? Eerder lijkt het mij dat speciaal de nieuwe bezitters reden hadden een grondwet te accepteeren, die het ancien régime niet herstelde. Wel noemt Pirenne t.a.p. ook hen, maar tegelijk met de oude. Hij legt dus de nadruk op *bezit*, niet op *nieuw*. Dit echter tussen haakjes.

Tans het oordeel van anderen over de Grondwet. De Mogendheden, zegt Pirenne, 'n'accueillirent qu'avec une désillusion très marquée cette constitution dont il leur fallut bien se contenter. Pour les Anglais, elle était trop peu parlementaire et trop hollandaise.'[2] Onder de op deze pagina genoemde plaatsen der Gedenkstukken is voor het Engelse oordeel van belang: Ged. 1815-'25 stuk I p. 16 v.v., waar James aan Castlereagh schrijft: (de zaken in Nederland).... 'are not in the state of harmony that those who wish to see these countries united on the basis of a good understanding

1) p. 254.
2) p. 257.

could desire. The King, with *very liberal ideas*,[1] has given his kingdom a constitution. That does not invest him or his government with the requisite degree of strength. Bij allowing his ministers no thare of responsitility, he has placed his own popularity on a tottering foundation, without rendering them less liable to censure; and by the manner in which the Provincial States are to be organized, he will remain without power of controlling the second chamber, which he has reserved to himself no right of dissolving....' enz. Dat gebrek aan 'controle' van de Tweede Kamer door de Koning doet ons zonderling aan, maar de opmerking dat de Koning zijn positie verzwakt heeft door ministeriële verantwoordelikheid niet toe te staan (gegeven altans het bestaan van een oppositie) is nog zo gek niet. Het is echter duidelik, dat James het gouvernement vooral gebrek aan kracht verwijt, ja, aan de Koning haast al te liberale ideeën. Wil Pirenne zich dus voor zijn 'trop peu parlementaire' op James beroepen dan moest hij eigenlik méér zeggen want met deze uitdrukking alleen is James' oordeel niet volledig weergegeven. Iets anders wat op een Engels oordeel over de constitutie lijkt vond ik nog in een verslag door van der Duyn gedaan van een gesprek van hem met Clancarty.[2] Een minister is in de kamer en daarbuiten heftig aangevallen, vooral van Belgiese zijde, hoewel men weet dat de Koning achter hem staat. Clancarty acht dit oirbaar, van der Duyn niet. Hij schrijft: 'Hij (Clancarty) is nog niet bekeerd en houdt zich aan de Engelsche idee van constitutie en publieke discussiën.' Men kan hieruit echter niet afleiden dat Clancarty uitdrukkelik de Nederlandse constitutie afkeurt. Hij interpreteert haar alsof zij het parlementaire stelsel insloot. Implicite betekent dit natuurlik wel een afkeuring van de Nederlandse constitutie. Het is echter de vraag, of Pirenne aan deze passage dacht toen hij zijn zin over het Engelse oordeel neerschreef, daar hij immers deze plaats niet noemt.

Pirenne vermeldt echter nog een tweede Engels verwijt: de constitutie zou te Hollands zijn. Dit berust waarschijnlik

1) Ik cursiveer.
2) Ged. 1815-'25 3e stuk p. 332 25 Jan. 1817, door Pirenne niet aangehaald.

op een andere passage uit James' geciteerde brief: (de moeilikheden in Nederland): ‘are not only ascribed to the defects of the constitution, but also to a Dutch oligarchical party that surrounds the king (bedoeld zijn personen als van Hogendorp, van der Duyn, van Maanen, etc.) To this party the selection of Dutch for all the public employments, and H.M.'s want of affection for his subjects of the southern Provincies, is equally attributed.’ - Indien Pirenne werkelik aan deze uitlating dacht, dan had hij moeten schrijven, dat de Engelsen (d.w.z. James) de *regeeringswijze* van de Koning te Hollands vinden, van een al te Hollands karakter van de *constitutie* is hier immers geen sprake. - Mogelik zijn er echter andere plaatsen waar Pirenne op steunen kan; hij noemt ze echter niet.

Tans het Oostenrijkse oordeel. Binder (de Oostenrijkse gezant) noemt inderdaad, zoals Pirenne citeert, de Grondwet ‘la plus mauvaise constitution qu'on a jamais fabriqué dans aucun temps et dans aucun pays.’[1] In welk verband echter pakt hij zo uit? De bisschop van Namen heeft in een mandement aan zijn gelovigen o.a. aanbevolen te bidden voor de bekering van de Koninklike familie, en, zegt Binder, dank zij die slechte constitutie kan de regering daar niets tegen doen. Binder schrijft dit 5 Nov. 1816; de weldra, ondanks art. 227 van de Grondwet beginnende drukpersvervolgingen (proces de Foere e.a.), zouden echter wel anders leren! Maar nu daargelaten de juistheid van Binders beschouwing over de macht der regering, is zijn vernietigend oordeel zó karakteristiek voor de gestemdheid der absolutistiese regeringen? Zouden zij de constitutie b.v. der Franse revolutie niet erger hebben gevonden?

‘Le Hollandais van der Duyn,’ vervolgt Pirenne, ‘y voit un monstre moitié libéral, moitié feodal.’[2] En in een noot verwijst hij ook nog naar Ged. 1815-'25 t. III p. 344, waar volgens hem van der Duyn een zeer verstandig oordeel over de Grondwet velt. Daar lees ik: ‘A mon avis on a trop pris de la révolution et des gouvernemens représentatief à la mod de nos jours pour n'en pas prendre davantage. Les lois et

1) p. 257 cit. Ged. 1815-'25, t. I p. 496.
2) p. 257, Pirenne verwijst naar Ged. 1830-'40, t. IV p. 198.

beaucoup de réglemens bonapartiens nous régissent encore, mais mis en oeuvre “met een Hollandsche en dikwijls wat slappe hand”, de manière que l'on est mécontent et que l'on ose le dire; - avant 1813 il n'y avait que la première partie de cette phrase qui fût vraie.’ Deze uitlating is van 1819, in dezelfde geest spreekt van der Duyn reeds in 1816[1]. De constitutie hinkt volgens hem dus op twee gedachten: vrijgevig liberalisme (in de ruime zin van het woord) en straf bonapartisme. Beide uitlatingen, vooral die van 1816, tonen een voorkeur voor het eerste. In ieder geval is de constitutie slecht. De kwalificatie ‘un monstre moitié libéral, moitié féodal’ duidt evenmin op bewondering, en het verband waarin zij staat, bevestigt slechts deze indruk.[2] Ook zij verwijt de constitutie tweeledigheid, maar welke? ‘Moitié libéral,’ dat schijnt duidelik, in verband met de andere uitlatingen, maar ‘moitié féodal’? Duidt dit op het - toch slechts zeer partiële - herstel van het Nederlandse ‘ancien régime’ in 1814? Maar dan kan ‘libéral’ hier niet zijn wat het boven leek: de tegenstelling tot streng bonapartisties. Dan moet het zoveel betekenen als: accepteren van de resultaten der revolutie. - Maar het gaat hier tenslotte niet om een schets van de ontwikkeling van van der Duyn's ideeën over de Grondwet doch om commentaar op Pirenne. En dan moet gezegd worden, dat de keuze van zijn citaat uit van der Duyn niet zo gelukkig lijkt. Hij beschrijft de indruk die de Grondwet van 1815 maakt en hij kiest een oordeel uit 1830, dat bovendien op 't eerste gezicht niet erg duidelik is. Daarbij komt nog, dat van der Duyn als lid der Grondwets-commissie van 1815 toch niet veel blijken van ontevredenheid met het oeuvre dier commissie heeft gegeven, integendeel juist de Belgen hun

1) Ged. 1815-'25, IIIe stuk p. 328: ‘Depuis la chute de Bonaparte les souverains, le nôtre aussi, ont voulu réunir à des constitutions libres, à des idées et une réputation libérales, un grand pouvoir, et par conséquent conserver l'unité et la centralisation complète si favorables à l'action du gouvernement, mais si contraire au voeu et peut-être à l'intérêt individuel des gouvernés. De là une marche et des mesures mitoyennes d'où résulte que d'un côté ou n'a pas la force, l'autorité, l'obéissance tranquille, morne si l'on veut, mais commode des temps révolutionnaires, ni de l'autre l'aisance, le bonheur et je dirais la vraie liberté dont on se rappelle avoir joui avant l'époque des révolutions’.

2) Ged. 1830-'40, t. IV p. 198.

'turbulence' en hun getheoretiseer verwijt.[1] En verder, dat hij zich later wel eens in tegenstrijdige zin uitlaat; In 1817 noemt hij de Grondwet: 'une constitution trop peu monarchique et qui prouve n'être pas bonne pour ces tems et surtout pour ces gens-ci'.[2] Hij schrijft dit onder indruk van een scherpe aanval op een minister, maar het bewijst niettemin dat zijn in 1816 getoonde voorkeur voor een meer liberaal régime niet steeds overheerste. Zijn oordeel blijft dus zwevend en is met het korte citaatje door Pirenne gegeven geenszins volledig weergegeven.

Wel wat sterk uitgedrukt is dan tenslotte Pirenne's besluit: 'A l'exception du roi qui la considérait comme un "chef d'oeuvre",[3] elle ne satisfaisait personne....' enz. Zouden er met name in Noord-Nederland reeds in de aanvang zoveel mensen ontevreden met de grondwet zijn geweest?

In het algemeen kan men van de voorstelling die Pirenne van de Grondwet van 1815 en haar indruk op de geesten geeft, zeggen, dat zij generaliserend is naar de ongunstige kant. Dat die Grondwet inderdaad geen 'chef d'oeuvre' was, is door de latere gebeurtenissen, ook die na 1830, wel bewezen, maar Pirenne laat de schaduw van die latere mislukkingen wel wat te ver naar voren vallen. Hij is echter als Belg uiteraard geneigd die schaduw zwaarder te zien dan wij. Van een gekleurde voorstelling zou ik dan ook nauweliks durven spreken.

VI.

Ik heb tot nog toe niet meer gedaan dan controleur gespeeld op Pirenne's werkwijze. Op iedere slak die daarvoor in aanmerking kwam hoop ik naar behooren zout gestrooid te hebben. De algemene conclusie moet tot dusverre zijn: De verschillende onjuistheden die gesignaleerd zijn, zijn te beschouwen als de slordigheden van de genialiteit. Pirenne ziet de grote lijn, hij generaliseert gaarne en toont neiging, wat te overdrijven. Eenzijdigheid in een bepaalde, bijvoorbeeld anti-Hollandse richting viel echter bijna niet te constateren.

1) Ged. 1813-'15 p. 774, cf. Pir. p. 254.
2) Ged. 1815-'25, IIIe stuk p. 332.
3) De uitdrukking is van James, Ged. 1815-'25, I^{e} stuk p. 16 v.v.

Het loont echter de moeite eens een meer algemeen onderzoek in te stellen naar de geest die uit Pirenne's werk spreekt en zich daarbij niet te beperken tot passages die direkt op de 'Gedenkstukken' berusten.

Op welke natie heeft Pirenne het wel het minst begrepen? Niet op de Hollanders maar op de Pruisen. Van de brutaliteit der Pruisiese bezettingstroepen van 1814 geeft hij een vrij uitvoerige beschrijving (p. 226): 'La brutalité des Russes était dépassée encore par celle des Prussiens. Les vexations qu'ils infligeaient à la population étaient telles que "le souvenir ne s'en effacera jamais."[1] Partout où ils prenaient leurs quartiers, ils apportaient un régime de terreur rendu plus abominable encore par ses procédés. Habitués à la bastonnade, ils l'appliquaient à tout propos et à tout le monde' etc. Ongetwijfeld heeft België ook toen onder de Pruisen zeer geleden. De aangehaalde plaatsen geven bewijzen volop[2] en zelfs Brockhausen, de Pruisiese gezant in den Haag erkent dat de Pruisen veel voordeel trokken uit het bezette België.[3] Maar toch, uit Pirenne's toon hoort men de man, die de Duitse bezetting van 1914-1918 heeft meegemaakt. Ook enkele andere passages ademen een voor de Duitsers weinig vriendelike geest: op p. 239 noemt Pirenne Pruisen 'une voisine insupportable, rogue, hargneuse et habile à faire naître d'irritants accidents de frontières', en het bombardement van Antwerpen in 1830 kwalificeert hij als 'une barbarie inutile, digne de la brutalité du soudard saxon qui l'inspira'[4] (d.i. de hertog van Saksen-Weimar). Pirenne is de grote oorlog nog niet vergeten.

Merkwaardig is zijn stemming tegenover de Hollanders. Men zou haast zeggen, dat zij beter wordt, naarmate hij dichter bij onze tijd komt. Over de opstand van 1830 b.v. schrijft hij:[5] ....'cette guerre n'avait pas été dirigée contre les Hollandais. Nulle haine nationale ne soulevait les Belges

1) Hier verwijst Pirenne naar Ged. 1813-'15, p. 513, 531, 535, 571.
2) Verder verwijst Pirenne ook nog naar Ged. l.c., p. 109 en 118 en onder deze getuigenissen zijn er niet alleen van Belgen, maar ook van Hollanders en Engelsen.
3) Ged. l.c. p. 306.
4) p. 423-'24.
5) p. 424.

contre leurs voisins du Nord dont les puissances avaient prétendu faire leurs compatriotes. C'est le royaume des Pays-Bas, ce n'était pas la Hollande qui était l'ennemi.' Vergelijk nu hiermee eens hoe Pirenne de stemming der Belgiese gedeputeerden te Chaumont in 1814 weergeeft bij het horen van de aanstaande vereniging met Noord-Nederland (p. 228): 'Ainsi non seulement l'empereur les abandonnait, mais ce qu'il trouvait de mieux pour les dédommager, c'était de les faire passer sous le pouvoir d'un prince protestant, et de confier leur sort à ces Provinces-Unies qui, en 1648, avaient ruiné la Belgique par la fermeture de l'Escaut, qui, en 1715, lui avaient infligé l'humiliation du traité de la Barrière et dont l'hostilité constante et la jalousie n'avaient cessé d'entraver depuis lors toutes ses tentatives de relèvement.'[1] Zou inderdaad in 1830 de stemming der Belgen tegenover de Hollanders zooveel gunstiger geweest zijn dan in 1814? Het is veeleer Pirenne, die de Hollandse politiek der 17e en 18e eeuw tegenover België afkeurt - en van hedendaags standpunt terecht![2] - en die 1830 ziet als de ontknoping van een noodlottig drama, waaraan Hollanders zomin als Belgen schuld dragen.

Dat Pirenne wrevelig wordt bij de gedachte aan het gedrag der Republiek tegenover de Zuidelike Nederlanden, blijkt ook nog uit andere plaatsen. Een licht gevoel van leedvermaak vermag hij niet te onderdrukken bij de beschrijving van het weinig glorieuze resultaat van 1795 (p. 56): 'Elles (= les Provinces-Unies) abandonnaient à la France les forteresses qu'elles avaient élevées pour défendre les passages de l'Escaut et de la Meuse. Elles se trouvaient désormais vis-à-vis d'elle dans le même état d'impuissance auquel, pendant deux siècles, elles avaient réduit la Belgique à leur profit.' Maar zwakker is deze toon reeds als Pirenne bij 1814 is aangeland: 'Ils (de Hollanders) comparaient avec fierté leur histoire à celle de leurs nouveaux compatriotes. ....A entendre

1) Zie ook p. 247 in het algemeen over de stemming in België tegenover Holland, geheel in dezelfde geest.
2) Hoewel hij met name bij de beoordeling van het barrière-traktaat niet genoeg rekening houdt met de Franse aggressieve politiek die de Republiek tot afweermaatregelen dwong.

beaucoup d'entre eux, il eût semblé que les Provinces-Unies en fussent encore à cet "âge d'or" où elles figuraient parmi les grandes puissances de l'Europe' (p. 247). Maar: 'le temps était passé où leurs plénipotentiaires traitaient d'égal à égal avec des rois.' (p. 248).

Men zou echter nog kunnen wijzen op uitdrukkingen als: 'naïve outrecuidance', die Pirenne aan de Staten-Generaal van 1795 toeschrijft wegens hun verdelingsplan van België (p. 56). Maar noemt hij niet evenzeer in zijn vijfde deel (p. 462) het verbindingsplan van van der Noot een chimère, waarbij naïviteit en cynisme om de voorrang strijden? Hij pleegt zich nu eenmaal wat sterk uit te drukken.

Trouwens, niet alleen de Hollanders, ook de Mogendheden worden gekapitteld. Castlereagh krijgt (mèt de erfprins) wegens zijn besprekingen in 1813 over het lot der Belgen te horen: 'Nul souci dans tout cela de l'intérêt ou des aspirations des peuples. Dans le silence du cabinet, la raison d'État et l'intérêt dynastique disposent des hommes et des territoires.'[1)] Dit klinkt haast als een verwijt, dat dan echter wel wat anachronisties is. Bovendien heeft Engeland de Belgen later over de voorwaarden der vereniging wèl willen horen.[2)] Veel sprekender echter is het sarcasme waarmee Pirenne vertelt hoe de Belgiese afgevaardigden te Chaumont behandeld werden (p. 228): 'L'empereur ne lui (= de deputatie) avait pas caché que les circonstances ne lui permettaient ni de reprendre la Belgique ni de la confier à un archiduc. Au reste, il avait affecté le plus grand zèle pour ses anciens sujets. Et lord Castlereagh avait encore ajouté à l'eau bénite de cour qu'il leur avait prodiguée. Il ne les avait congédiés qu' après les avoir assurés de la sollicitude des Puissances. Elles ne songeaient, à l'en croire, qu' à leurs intérêts et à les doter d'un gouvernement "sage et libéral", plein de respect pour leur indépendance, leur religion et leurs finances. Et il leur laissait entendre que pour leur garantir tant de félicité, elles les uniraient à la Hollande.' - Natuurlik ging het Castlereagh voornamelik om het Europees, en dan met name het Engels belang, maar dat hij, gezien de Franse expansie van de laatste

1) p. 234-235.

2) Tellegen^2, p. 237 v.v., Ontst. II p. 16, p. 25-'26 enz.

twintig jaren, een vereniging van België met Holland, nu Oostenrijk niet in aanmerking kwam, ook in het belang van *Belgie's* onafhankelikheid (tegenover Frankrijk) achtte - zoals hij aan Clancarty schrijft[1] - is geheel niet onaannemelik. Het staat Pirenne natuurlik vrij om met de fraaie termen van de nota aan de deputatie te spotten. Maar wat had er anders met België moeten gebeuren? Afgezien van het Franse gevaar, dat nog steeds dreigde (getuige 1815!), zou een autonoom België in 1814 reeds levensvatbaar zijn geweest? Pirenne zelf erkent, dat autonomie aan de Belgen verleend, 'eût sans doute déchaîné parmi eux les passions politiques et eussent (sic) livré l'État à la compétition des partis.'[2] Dit is heel wat eerliker dan de enigszins goedkope passage over Chaumont. En deze passage past toch ook niet recht bij de rol van beschermers van België, die Pirenne de mogendheden wil laten spelen bij en door de acht artikelen.[3]

VII.

Ik kom tot slot op Pirenne's oordeel over de Koning, over de wijze waarop hij zijn taak heeft opgevat en vervuld en in verband daarmee op Pirenne's mening over de mogelikheid en wenselikheid van een blijvende vereniging van Noord en Zuid.

Om te beginnen de Koning. Pirenne's algemene karakteristiek en beoordeling van hem schijnt mij over het geheel zéér goed en zéér billik.[4] Ziehier de hoofdzaken ervan: Willem I had de beste en eerlikste bedoelingen met zijn volk, ook met de Belgen. Hij was in veel opzichten intelligent, hoewel niet 'supérieur.' Zijn hoofdzakelik Pruisiese opvoeding had in hem het ideaal geschapen van de 'Landesvater'. Hij lijkt dan ook in veel opzichten op de verlichte despoten. Daarbij was zijn geest gericht op het praktiese, het economiese. Hij wil het geluk van zijn volk, maar vereenzelvigt het met rijkdom. Wat zijn wijze van regeren betreft:

1) Ged. 1813-'15, p. 90-92.
2) p. 249-250.
3) boven pag. 402.
4) p. 264 v.v.

hij verliest zich in de administratie en krijgt daardoor geen overzicht. Zijn ministers zijn geen zelfstandige dienaren, maar commiezen. Hij verneemt zodoende van hen slechts zijn eigen opinie. Vandaar dat de revolutie alleen hèm verraste. Zijn geest mist 'ouverture' zowel als 'finesse'. Hij begreep de Belgen niet, maar wilde door achting af te dwingen bereiken, wat alleen populariteit vermag. Zijn zoon, die naar het laatste streefde, verachtte hij. Zijn ernst wekte de indruk van somber Calvinisme[1] en nam de geestelikheid nog meer tegen hem in dan tegen Jozef II. In het Noorden voelde hij zich thuis; dit verklaart de begunstiging van de Hollanders. Doch bovendien - erkent Pirenne - waren dezen ontwikkelder en ervarener en daardoor beter voor de administratie geschikt. Willem's monarchale en persoonlike regering paste bij zijn karakter en zijn Pruisiese beginselen.[2] Dat stootte de Belgen af. Zijn ijver en goede bedoelingen misleidden hem. Hij dacht, dat hij goed regeerde, omdat hij het wilde. En hoe bloeide België niet economies op! De oppositie onderschatte hij. En hij minachtte de Belgen, omdat ze *zijn* wijsheid niet vertrouwden. Het juiste inzicht kwam te laat.

Nog enkele andere uitlatingen van Pirenne over de Koning laat ik volgen: (p. 277): Onjuist is de beschuldiging veelal tegen Willem I ingebracht, dat hij België had willen verhollandsen en protestants maken. Hij streefde naar politieke eenheid in de eerste plaats, niet naar kulturele. - (p. 237, over de proclamatie waarmee Willem de 1e Aug. 1814 het bestuur over België aanvaardde): 'Elle abondait en effusions sincères et la joie du succès y avivait encore la bienveillance des promesses.' - (p. 240, over de kroning, 16 Maart 1815): Door bij het begin van de honderd dagen dadelik, vooruitlopende op de definitieve regeling van Weenen, de Kroon der Nederlanden aan te nemen, handelde Willem volgens Pirenne 'avec autant d'adresse que de résolution'. - (p. 262, over de 'arithmétique neérlandaise): De herziene Grondwet aan een

1) Dit woord gebruikt Pirenne meermalen ter kenschetsing van de Hollanders en hun vorst (cf. p. 235 boven blz. 405). Ook hier generaliseert hij wel een beetje!
2) Overschat Pirenne niet de Pruisiese invloed op Willem I? Bonaparte had toch ook indruk op hem gemaakt.

stemming der Belgiese notabelen te onderwerpen was een fout, maar, deze eenmaal begaan, kon de Koning niet anders handelen dan hij deed. - (p. 267, over het konflikt met de geestelikheid): (Het konflikt) ‘lui aliéna, dès le début de son règne, le clergé qu'il eût dû tout faire pour se concilier. Ce fut la sa faute initiale.... Mais il faut reconnaître que ce conflit était inévitable.’

Bedenking heb ik eigenlijk alleen te maken tegen de volgende zin, handelende over het Amortisatie-Syndicaat (p. 304): ‘Propriétaire d'immeubles, de canaux, de mines, il (het Syndicaat) se lançait dans des spéculations couvertes d'un “voile légal” sous lequel se confondaient, dans une obscurité mystérieuse, l'intérêt privé du souverain avec celui de l'État.’ Deze woorden wekken door hun vaagheid verdenking; en al heeft de Koning inderdaad staats- en particuliere financieën dooreengemengd, het is de vraag of hij daarbij op de behartiging van zijn particulier belang meér is uitgeweest dan op dat van het staatsbelang.[1)]

Wat is nu echter Pirenne's oordeel over de wijze waarop Willem I zijn taak heeft vervuld? Hij schrijft (p. 264): ‘Avec plus de génie, plus de souplesse, ou plus d'énergie, eût-il pu d'ailleurs accomplir l'oeuvre dont il était chargé? *Elle dépassait*, *semble-t-il*, *les forces humaines*.[2)] Tout ce que l'on peut dire, c'est que son caractère et l'éducation qu'il avait reçue ne laissèrent pas de contribuer à son échec.’ Een modus vivendi had, meent Pirenne, kunnen verschaffen een administratieve scheiding dadelik in de aanvang. Zo'n systeem noemt hij: ‘excellent sans doute si l'on se plaçait au point de vue des Pays-Bas’ (p. 248). Verschillende personen waren daarvóór, gelijk Pirenne vermeldt, ook later nog, in 1817.[3)] Zelfs de Koning was ‘trop avisé pour se dissimuler les difficultés de sa tâche’ (p. 248). ‘Guillaume lui-même et la plus grande partie de son entourage inclinaient dans le même sens, c'est à dire pour un simple régime d'union personnelle qui eût

1) Mansvelt, Gesch. der Ned. Handelmaatschappij, I p. 467, durft deze vraag niet te beantwoorden.
2) Ik cursiveer.
3) Pirenne verwijst op p. 248 daartoe naar verschillende plaatsen der gedenkstukken.

permis de ne faire violence ni à l'un, ni à l'autre des deux conjoints.' Hierbij vermeldt Pirenne echter geen bewijsplaatsen uit de Gedenkstukken en ik heb ook, voor zoover ik zag, nergens steun gevonden voor deze voorstelling. Integendeel: reeds in hun eerste ontwerp[1)] spreken de acht artikelen zich uit voor een nauwe vereniging en dit eerste ontwerp is een brief van de Souvereine Vorst zelf aan van Nagell. Eerst in 1829 vind ik, dat de Koning tegenover Roëll erkende, dat een afzonderlike constitutie voor Noord en Zuid beter ware geweest.[2)] Volgens Pirenne zouden nu de mogendheden het administratieve scheidingsplan tegengehouden hebben (p. 248-'49). Hier treden zij ineens weer op als spelbedervers, terwijl de Koning het betere vóór had.[3)]

Ik wil hier niet ingaan op de speculatieve vraag, of administratieve scheiding wel op den duur een bevredigende toestand had kunnen opleveren. Maar wel moet er gewezen worden op een zeer merkwaardige uitlating van Pirenne, waaruit het lijkt alsof hij toch een duurzame 'union intime et complète' als de meest ideale oplossing van het Nederlands-Belgiese vraagstuk beschouwt: 'Avec des ménagements, de la souplesse et de la prudence' - schrijft hij (p. 363-'64) - 'il eût sans doute été possible de consolider l'État et de lui assurer un avenir aussi heureux pour lui-même que pour l'Europe.' In ongeveer gelijke zin elders (p. 267): 'Avec plus de pénétration et de tact il (Willem I) aurait évité tout ce qui pouvait froisser ce peuple que sa religion, son histoire, ses intérêts, son tempérament avaient fait si différent de lui-même.' Is dit dezelfde Pirenne die, drie bladzijden vóór het laatstgenoemde citaat 's Konings taak vrijwel bovenmenselik noemt?[4)] En die telkens[5)] er op wijst hoe weinig Noord en Zuid in 1814 meer gemeen hadden? Nochtans ziet hij het visioen van een Groot-Nederlands rijk, waarin 'au rôle international qui lui était dévolu pouvait correspondre une civilisation également internationale où serait (sic) venu confluer, comme au XVIe

1) Ontst. II p. 14.
2) De Bosch Kemper, Gesch. van Nederland tot 1830, p. 691-694.
3) Cf. boven p. 402 en 404.
4) p. 264, zie vorige bladzijde.
5) B.v. p. 247.

siècle, les grands courants de la pensée européenne, la française par l'intermédiaire de la Belgique, l'allemande par celui de la Hollande.'[1] België's kultuur-taak, zoals Pirenne die ziet, overgebracht op het grote Koninkrijk der Nederlanden! 'Une tolérance largement humaine pouvait naître du rapprochement des catholiques du Sud et des protestants du Nord. Mais pour accomplir une oeuvre aussi grandiose, le temps était indispensable. La précipitation gâta tout. Il aurait fallu essayer d'une lente accoutumance, d'une assimilation graduelle, d'une marche par étapes qui eût permis aux peuples de se comprendre et de se joindre dans la communauté des mêmes destinées. En la leur imposant prématurément on la rendit impossible, et son impossibilité conduisit à la rupture.'

Dit alles schrijft Pirenne, de man, die er voor bekend staat, dat hij de Belgiese geschiedenis wil zien als de geschiedenis van de Belgiese *natie*, die ook in dit boek, door zich getroffen te voelen door het heroïsme der Brusselse opstandelingen van 1830 zijn Belgies patriottisme niet verlochent,[2] die vanuit zijn Belgies standpunt het bejammert dat Luxemburg, Maastricht en Zeeuws Vlaanderen in 1830 niet bij België zijn gekomen,[3] die ook, zoals we zagen, zich niet altijd even vriendelik over de Hollanders en hun politiek uitlaat, terwijl hij daarentegen van de Fransen nergens wat kwaads zegt, maar b.v. van de Franse expansie die op de revolutie volgt een volkomen objektieve uiteenzetting en verklaring geeft.[4] Dezelfde Pirenne laat in de zoëven geciteerde woorden echter een geluid horen, dat in de verte herinnert aan het thema, waarop Prof. Geyl sinds enige jaren bezig is zijn variaties te schrijven.[5] Moet hieruit de beschuldiging volgen, dat Pirenne op twee gedachten hinkt? Mij dunkt, dat dat niet noodzakelik is. Pirenne blijft de Belgiese en Nederlandse geschiedenis zien als een geschiedenis van twee naties, maar die naties zijn voor hem toch niet zo absoluut gedifferentiëerd, dan dat in

1) p. 363-'64.
2) p. 410.
3) p. 428.
4) p. 57.
5) Met dit belangrijke verschil echter, dat Geyl's Groot-Nederlandse Rijk zuiver Diets is, dat van Pirenne tweetalig, gevormd naar het Bourgondiese model.

1815 niet nog de mogelikheid tot samengroeien had bestaan. En dat deze mogelikheid verloren ging, schijnt hij zelfs enigszins te betreuren. Hij is dus allerminst iemand, die zich blind staart in één nl. de Belgicistiese richting, hij geeft integendeel blijk van een ruime geest, die voor verschillende beschouwingen en opvattingen open staat. In hoofdzaak blijft hij echter op de begane grond. Uitstapjes naar luchtkastelen onderneemt hij slechts ter verruiming van blik, maar niet om er, gelijk Geyl doet, zijn verblijf duurzaam te vestigen. Zo bezien wekt zijn boek bevrediging en treden de verschillende gebreken, die men er in mocht hebben opgemerkt, op de achtergrond.

TH.J.G. LOCHER.

Parijsche heugenissen.
(Fragment).

Op een zonnigen Zondagmorgen stelde Emile Michelet onder de galerie de l'Odéon mij voor aan een jongen, bleeken man, Maurice Barrès. Wij waren hem daar tegengekomen.

‘Je suis heureux de rencontrer un grand homme’, zei Michelet.

‘J'espère, Messieurs, que vous l'êtes aussi’, antwoordde de aangesprokene lachend.

Maurice Barrès was toen pas uit Nancy, waar hij begonnen was de Rechten te studeeren, in Parijs gekomen. Hij was toen achttien jaar oud.

Wij wandelden vergenoegd onder die galeries, waar het Zondagsmorgens een prettige drukte was. De boeken, couranten en tijdschriften waren dan geëtaleerd tot twaalf of één uur en uit het heele *Quartier Latin* vloeiden daar heen flaneurs, die in de daar liggende publicaties stonden te lezen. Nu is dat nog zoo. Het is daar dan een heen-en-weer-geloop en er wordt op dat uur door de boekhandelaars, die onder die galeries zijn gevestigd, veel verkocht. Die galeries zijn bizonder gezellig, vooral omdat het bogen zijn.

Zoo wandelden wij ook eenigen tijd heen en weer. Ik wist toen van Barrès niets, dan dat hij een artikel had geschreven over Rollinat, waar van Michelet mij had gezegd: ‘C'est épatant’.

Dat was het woord, dat men gewoonlijk gebruikte als de suprême lof. Daar tegenover stond de uitdrukking van krasse afkeuring bij middelmatige producten: ‘Cela n'existe pas’.

Toen al, bij het Odéon, zag ik, dat de jonge student, die

aan mij werd voorgesteld, niet de eerste de beste was. Een paar dagen daarna ontmoette ik hem weer in de crêmerie Polydor met zijn vriend Stalislas de Guaita, insgelijks uit de buurt van Nancy, die zijn vriendin had meegebracht.

Ik zei tegen de Guaita, dat er nog niet lang geleden in Aken menschen hadden gewoond van dien naam.

'Ja, zei hij, dat kan wel, maar ik weet alleen van de Guaita's in Frankfort'.

In tegenstelling met Barrès, die donker, bijna zwart haar had, was de Guaita zeer licht blond. Zijn ouders bewoonden een kasteeltje in Lotharingen. Hij en Barrès hadden elkaar als jongens reeds leeren kennen en waren goed bevriend.

De Guaita was hoofdzakelijk dichter. Hij publiceerde later in *La Jeune France.* Nu en dan heb ik hem ontmoet, maar ik heb hem niet zoo goed gekend als Barrès. Ik zag hem veel in restaurants en cafés. Hij werd een tiental jaren daarna een der hoofdmannen van het occultisme in Parijs. In den tijd, dat ik hem leerde kennen, bleek nog uit niets, dat hij zich ooit zou toeleggen op de geheime wetenschappen, waar in hij het later zoo ver heeft gebracht.

Hij was een stille man, niet luidruchtig. Hij praatte zonder de geringste aanstellerij. Als occultist heeft hij een wereldvermaardheid gekregen door zijn werken *Le Serpent de la Genèse* en anderen. Zijn bibliotheek, die na zijn dood werd verkocht, was een der rijkste verzamelingen van werken over magie en occultisme.

Kort vóór zijn dood, toen hij zwaar ziek was en in doodsgevaar, spraken een aantal vrienden van hem af op een bepaalden dag, uur en minuut zeer sterk zijn genezing te wenschen, om zoodoende hem in het leven te houden door de uitstralende krachten van hunne ziel. Zij hebben het gedaan, doch zonder resultaat. De Guaita is kort daarna gestorven.

De mislukking dezer wenschen verwondert mij niet. Wanneer de wensch werkelijk uit natuurdrang wordt geboren, kan hij misschien eenig resultaat bereiken, maar wanneer een zuiver opzettelijke wil in het spel is, is deze steriel. De gloed der levensziel ontbreekt. Het werken van den wil is in vele gevallen problematisch. Wel mag worden aangenomen, dat een uit de natuur voortvloeiende, strevende drang met volle

overgave en krachtige concentratie, een effect kan bereiken.

Wanneer bij den wensch het gebed tot God komt, is er een veel grootere kans tot doelbereiking dan bij den zuiveren, van Gods hulp afzienden wensch. Gebed moet zijn een geheele overgave, en hij die het op de juiste manier doet, heeft groote kans op de uitwerking, die hij wenscht, omdat dan de wil op den achtergrond raakt. In ieder geval zal er een uitwerking zijn, die hem gunstig is.

Barrès had zijn kamer in de rue Victor Cousin, die op de Rue Soufflot uitkomt. In de Rue Toulier, een paralel-straat, was het hotel, waar ik woonde. Zoodoende bezochten wij elkaar nu en dan op onze kamers. In Holland bezoeken de jongelui elkaar meer op hun kamers dan in Parijs, waar het gewoonte is elkaar in de cafés te ontmoeten.

Barrès schreef nu en dan een artikel in *Le Temps.* Een jong mensch van achttien jaar medewerker van die courant, misschien wel de voornaamste van Frankrijk, was niet gewoon. Wanneer ik bij hem kwam en hij juist bezig was aan zijn artikel voor de *Temps*, nam hij het air aan, als of hij dat spelend deed en ik hem heelemaal niet stoorde. Ik bleef dan niet lang, wilde hem niet van zijn arbeid afhouden.

Hij werkte hard in de litteratuur, terwijl hij zich tegelijkertijd prepareerde voor zijn licentiaat in de Rechten. Er begon zich toen een nieuwe richting te vormen in de litteraire kunst. Het naturalisme werd wel niet veroordeeld, zijn verdiensten werden erkend, maar het toen opkomend geslacht voelde, dat het zelf ook iets moest zeggen en niet de slaafsche navolger van Zola behoefde te worden. Er waren toen reeds velen, die anders dachten dan de zuivere naturalisten. De decadentie van het naturalisme was toen reeds begonnen, al kwam er dan nog wel een meesterstuk voor den dag, zoo als *Germinal.* Het symbolisme was in wording.

In Holland was van deze litteraire evolutie nog niets bekend. Slechts een paar jaar later verscheen het geestdriftig opstel over *La Terre* door van Deyssel in de *Nieuwe Gids.* Netscher en Prins waren reeds begonnen met enkele naturalistische schetsen. Het bewustzijn van den toenmaligen stand der litteratuur was nog niet in Holland doorgedrongen. In Frankrijk handhaafde het naturalisme zich nog wel gedeel-

telijk, maar het had als exclusief systeem van kunst afgedaan. In vele gevallen stond ik toen machteloos om aan vrienden en kennissen der jongere generatie dit duidelijk te maken bij de langdurige gesprekken, die ik met de Amsterdamsche vrienden en kennissen voerde op onze kamers of bij Willemsen op de Heilige weg, om hen te doen inzien, dat de levende kracht van het naturalisme aan het verslappen was. Na de kleurlooze periode, die de Hollandsche litteratuur vóór tachtig had meegemaakt, was de school van Zola niettemin een verfrissching en ik, die mij beschouwde als de boodschapper der jongste richting, (die van Dujardin, Barrès, Rod en anderen) dacht soms, dat de onkunde van de jongere Hollandsche litteratoren ten opzichte van de litteratuur-evolutie misschien een geluk was. Want waren de jonge strijders voor het naturalisme in Nederland zich er van bewust geweest, dat zij een stervende richting verdedigden, dan hadden zij dat niet met zoo veel geestdrift en kracht kunnen doen en menig mooi brok litteratuur ware niet ontstaan.

In ieder geval is het merkwaardig, dat een strooming in de litteratuur zich bij ons baan brak, toen haar oorsprong reeds opdroogde.

In Augustus 1885 schreef Barrès mij het volgende:

> Mais enfin mes affaires vont pour le mieux; nous avons été très attaqués ces temps-ci - moi et un petit groupe d'amis qu'on veut traiter de ‘décadents’ - par le *Temps* et tous les journaux; le *Figaro*, sans me nommer d'ailleurs, a mentionné, comme une esthétique nouvelle, certaine chronique mienne à la *Vie Moderne.* Nous sommes à la veille de flanquer à l'eau cette tourbe immonde des ‘naturalistes’, et je compte sur un bel hiver.

Ik betoogde in Amsterdam het goed recht van de jongste richting, maar vond dikwijls weinig gehoor, omdat de kunst van Zola nog de alleen-heerschende was. En toch had Verlaine toen reeds zijn mooiste verzen gezongen.

Op die manier liepen de richtingen der ouderen en die der jongeren nog door elkaar. Doch in de litteratuur gaat deze evolutie zeer langzaam en komen de richtingen slechts later duidelijk te voorschijn.

Ik heb over Barrès al dikwijls gesproken, hier en daar in tijdschriften en couranten. Wat ik nog niet heb verteld is, dat hij in zijn jongeren tijd, omstreeks 91 of 92 heel graag

lezingen zou zijn komen houden in Holland. Hij heeft er mij toen eenige malen over geschreven. Het was hem meer te doen om algemeen bekend te worden, dan om er veel mede te verdienen. Wanneer hij zijn reis en verblijfkosten had goed gemaakt, verlangde hij niet veel meer, zei hij.

Ik sprak er toen mijn vriend Arnold Ising, den tooneelspeler over, wiens vader bestuurslid was van 'Het Servetje', de meest geziene letterkundige kring van den Haag, die bekende sprekers en schrijvers uitnoodigde voor een spreekbeurt.

Ising ontving van zijn vader als antwoord, dat 'Het Servetje' Barrès liefst niet wilde kiezen als spreker, want deze was een Boulangist en verder als litterator onbekend. Zoodoende kwam er niets van.

Het is jammer, dat die Haagsche kring zoo kortzichtig is geweest, want zij zou toen Barrès gehad hebben in zijn besten periode en het zou altijd een eer voor het 'Servetje' zijn gebleven, dat haar bestuur de belangrijkheid van Barrès zoo vroeg had ingezien.

Zijn boeken zijn genoeg bekend, maar wat weinigen zullen weten is, dat hij ook een plaquette *Le Quartier Latin* heeft geschreven met kleine illustraties 'par nos meilleurs artistes', zoo als op het titelblad staat vermeld. Het dateert van 88. Hij stuurde het mij en hij had op den omslag onder mijn naam geschreven *Souvenir de ce quartier là.*

Het is een aardig boekje, niet grooter dan 35 bladzijden. Hij neemt het er o.a. in op voor de *brasseries de femmes*, de koffiehuizen met vrouwelijke bediening en hij zegt er van:

> Les artistes les plus délicats de cette époque ont beaucoup fréquenté dans les brasseries. C'est là qu'ont été mûries la plupart des esthétiques depuis 1870. Beaucoup de ces cris du coeur qui nous touchent, vous et moi, s'adressent à quelqu'une de ces dames servantes.... Le sentiment de l'isolement, voilà toute l'explication de la vie au *Quartier Latin*, le malaise qu'adoucissent les brasseries.'

Mee van het beste, dat hij heeft gegeven, waren zijn artikels in *La Cocarde*, een courant door hem zelf opgericht in de negentiger jaren, waaraan hij ook uitstekende medewerkers had, o.a. Camille Mauclair, die er prachtige artikels voor schreef en de meer dan een kwart eeuw later algemeen bekend geworden Charles Maurras.

Van Barrès heb ik gedurende een tiental jaren verschillende brieven ontvangen. Vele daarvan zijn verloren geraakt, eenigen zijn nog overgebleven, zoo o.a. de volgende, waar in hij over vroegere vrienden spreekt uit het Quartier Latin:

> Mon cher Erens,
> Je viens de recevoir un mot du Dagblad (?) L'affaire est arrangée. Je vous en sais un gré très vif. Je souhaite d'être à même de vous rendre service quelque jour le plus tôt possible. Le souhait est brutal, mais vous voudrez bien l'excuser.
> Les conditions sont un article par quinzaine à 20 fl. l'article. Rien à dire. C'est amèrement peu payé, mais enfin c'est aussi peu de travail. Puis c'est un pied, - une plume plutôt - dans un pays òu on achète des livres. Et quelque jour je pense vous en donner un.[1)]
> Il est regrettable que les places sont si rares en France; je ne désespère pas et je ne cesse pas de m'inquièter. Comptez que je vous préviendrai de suite.
>
> Vous demandez des nouvelles de Paris. Puis-je en donner. Je vis comme un loup: Je vais ca et là dans le monde - *utilitatis causa* - Je ne vois guère les amis de l'an dernier. Déjà tout s'éclaicit dans les rangs....
> Vous me parliez je crois un jour de la *Philosophie de l'Inconscient*, c'est un fort beau livre. Il est là sur ma table, et ses feuillets servent de pupitre à cette feuille. Je ne crains pas pourtant que vous trouverez dans ma lettre toute la belle tristesse de Hartmann. - Le premier volume est de tous points exquis, quoique la digestion soit toujours un peu pénible. Pour le second la partie métaphisique m'écrase; j'aime mieux passer par dessus et arriver á *La Déraison du Vouloir* et le *Non Sens de l'Existence.*
> .....
> Je vous serre la main mon cher ami
> 8 mars 87.
> MAURICE BARRÈS
> 9 Rue Victor Cousin.

Later is Barrès in de politiek opgegaan. Dat heeft zijn productie veel geschaad. Wel zijn er uit die periode mooie bladzijden van hem, doch zijn beste werk zal toch blijven hetgeen hij schreef, vóór dat het publieke leven hem bijna geheel en al in beslag nam.

Reeds vóór zijn intrede in de Kamer maakte hij zich vijanden. Ik herinner mij een uitspraak van den uitstekenden schrijver Paul Marguérite, die hem in zijn jonge jaren een zeer onaangenaam mensch vond. Toch kon men hem niet een arrivist noemen, omdat talent en genie hem ruimschoots ten dienste stonden.

1) Het dagblad waar Barrès over spreekt was de *Amsterdammer.* Hoe het met zijn medewerking aan die courant is afgeloopen, weet ik niet goed. Hij heeft zich meen ik teruggetrokken, omdat hij niet werd betaald.

Al had de politiek hem verzwolgen, hij wilde de litteratuur niet loslaten, want hij begreep, dat zijn eigenlijke roem daar op zou moeten steunen. Hem zweefden allerlei voorbeelden vóór den geest uit het verleden, Goethe, Lamartine en anderen. Hij zocht de politiek met de litteratuur te vereenigen, doch hij vergiste zich daar in. Werkelijk groot kan iemand slechts zijn in één van de twee.

Wat men ook van Barrés werk moge zeggen, dat van zijn eerste levenshelft zal het mooiste blijven.

Hem weer te zien in later jaren had voor mij iedere bekoorlijkheid verloren. Door zijn opgaan in de politiek was een slagboom gevallen, die ons beider levensrichtingen scheidde. Vriendschappen sterven weg, wanneer de wegen te ver uit elkander gaan.

Aan zijn omgang had men veel, omdat hij expansief was en correct. Zijn conversatie was schitterend. Hij verbaasde aanhoudend door telkens nieuwe inzichten. Hij ontvouwde allerlei levensbeschouwingen en ankerde waarheden vast en dat alles op de meest gemakkelijke, geleidelijke wijze. Men was geneigd hem nu en dan tegen te spreken om het vuurwerk zijner conversatie voller te zien spatten. Zulke menschen zijn zeldzaam. Groote schrijvers zijn niet altijd schitterende causeurs; doch het kan voorkomen, dat hunne gesprekken een even onvergetelijken indruk na laten als hun boeken.

Als ik in ons land zoek naar een causeur, dan valt mijn gedachte onmiddellijk op van Deyssel, wiens conversatie in zijn goede momenten mij als een schittering in het geheugen ligt.

Conversatie! Er is nog een andere soort van conversatie, n.l. die waar bij de spreker voor zich alleen spreekt, alsof hij een lange monoloog houdt. Zoo iets is een genot te hooren, doch zelden doet die gelegenheid zich voor. Zij kan alleen voorkomen uit een relatie, die door volkomen begrijpen en langdurige gewoonte zich heeft vastgezet en gekristalliseerd.

Een causeur is in Barrès verdwenen, zoo als ze zeker weinig worden gevonden. Van Villiers de l' Isle-Adam zei Mallarmé mij, dat hij een causeur ‘sans pareil’ was; doch Barrés was dit niet minder. Hij was een charmeur en naar ik heb gehoord, is hij dat tot op het einde van zijn leven gebleven.

Het is zeker te betreuren, dat hij door zijn fel streven naar de politiek zijne natuur geweld heeft aangedaan en moge hij daardoor al sneller tot algemeene bekendheid en beroemdheid zijn gekomen, hij heeft zijne geestelijke krachten verminderd en zich zelf iets ontnomen, dat hem meer duurzame vrede en voldoening zou hebben gegeven. Rustte zijn roem alleen op zijn letterkundig werk, zeker zou deze langer den tijd kunnen weerstaan dan nu het geval zal zijn.

Nu ik zijne aan mij gerichte brieven nog eens heb gelezen, kan ik een soort van berouw niet onderdrukken, omdat ik in later jaren nooit meer een ernstige poging heb gedaan om deze jeugdvriendschap in stand te houden. Ik had mij wellicht te vast in het hoofd gezet, dat hij, zoo als ik hem zag, verdronken in het publieke leven, een met mij te ongelijksoortig mensch was geworden. Bij het bericht van zijn dood, waarbij ik den politicus geheel vergat, voelde ik toch, dat er een oude vriend van mij was heengegaan.

Maar komt het niet dikwijls voor, dat men in den omgang met menschen moet zeggen: Ik had anders moeten handelen en minder onverschillig?

* * *

Gesprekken over kunst werden intens gevoerd in *Le Chat Noir*, het lokaal van Rodolphe Salis op de Boulevard Rochechouart. Achter het kroeglokaal, waar het buffet stond, kwam men in een klein nevenvertrek, waar niet meer dan een twintig menschen konden zitten. Dat was door Salis bestemd voor de ingewijden en vrienden en daar werd druk getwist over kunst en litteratuur. Dikwijls ben ik daar geweest. Veel gesprekken heb ik er gevoerd met Willette - de teekenaar - met Moréas, Armand Masson - de dichter van het sonnet *L'âme des haricots*, - met Emile Goudeau - president van *Le Chat Noir*, - met Ferdinand Icres en anderen. Ook kwam Rollinat er, vooral toen hij nog niet beroemd was geworden door het artikel van Wolf in de Figaro. Zoo was het met de lui gesteld: Als ze aan den vooravond van beroemdheid dachten te staan, dan vonden zij zich te voornaam voor den dagelijkschen omgang met de nog niet gearriveerden. Eenigen keken daar niet naar, zoo als Willette, wien het voornamelijk te doen was om te leven, te genieten in den kring der bohêmes,

terwijl hij buiten de *Chat Noir* reeds naam begon te maken.

Willette, die voor een paar jaar geleden is gestorven, is op het laatst van zijn leven zeer vroom geworden en heeft een stichting gemaakt van een jaarlijksche mis voor overleden kunstenaars.

Emile Goudeau, de president, was een eigenaardig type. Hij had een groot breed hoofd met zwarte haren. Een oog van hem was gebrekkig, of hij scheel was of dat hij het gezicht daarmee geheel miste was moeilijk te onderscheiden. In zijn manier van doen, alhoewel hij het type van een bohêmien was, lag iets superieurs. In geestige zetten en grappen was niemand hem de baas. Wanneer hij werd aangezocht om iets voor te dragen, hetzij in den *Chat Noir* of in een andere cercle litteraire, dan gaf hij altijd ten beste het gedicht, dat aldus aanving:

> Je suis alleé aux Champs Elysées
> Pour voir le nommé Printemps....

Daarmee had hij altijd succes. Later heeft hij, meen ik, een bundel proza of gedichten uitgegeven, meer is niet van hem overgebleven. Doch hij was de meest markante figuur van den beginnenden *Chat Noir.* Hij was ook de hoofdredacteur van het blaadje *Le Chat Noir*, dat Salis wekelijks deed verschijnen.

Die beginnende tijd van den *Chat Noir* was de beste, ontegenzeggelijk. Ik heb al eenigen genoemd van de bezoekers uit dien tijd. Ik moet Henri Rivière niet vergeten, den teekenaar. Hij arrangeerde kleine voorstellingen van lichtbeelden. Ook Marie Kryzinska, de Poolsche dichteres en muscicienne was een trouwe bezoekster. Zij was de dochter van een Joodsche advocaat uit Warschau en was met haar zuster naar Parijs gekomen. Door hare bemiddeling heb ik met talrijke jonge schrijvers en artiesten kennis gemaakt. Eerst woonde zij in de Rue Monge, zij had daar een jour. Ik trof daar wekelijks allerlei jonge artiesten, de meesten van hen ben ik nu vergeten.

Hij die mij het levendigst voor den geest staat is Leo Treznick, dichter en hoofdredacteur van het kleine blaadje *Lutèce.* Zijn levensloop in de latere jaren is mij niet bekend. Nu is hij dood. Hij was een lange, slanke, voornaam uitziende jonge man, met een welige haardos, bleek van gezicht en met scherpen blik. Hij had een vage gelijkenis met Rollinat.

Na haar verblijf in de Rue Monge ging Marie Kryzinska wonen in de buurt van Monmartre, ik meen in de Rue des Martyrs, waar zij ook regelmatig iedere week een avond ontving. Barrès had me gevraagd of ik hem niet op een avond bij haar zou kunnen introduceeren. Ik deed het natuurlijk heel graag en wij gingen op de impériale van Odéon-Clichy naar de woning van de Poolsche artiste. Daar vonden wij eenige vrienden verzameld, waar onder Moréas, dien ik aan Barrès voorstelde. Moréas had toen al naam in de verschillende cercles littéraires, Barrès was toen nog geheel onbekend. Een paar jaar later waren zij intieme vrienden en zijn dat tot het einde gebleven. Bij den dood van Moréas heeft Barrès hem een zeer gevoelvol artikel gewijd, dat afzonderlijk is uitgegeven. Zij zouden elkaar toch wel hebben leeren kennen, maar het is een feit, dat dit toevallig door mijne bemiddeling gebeurde.

Zij waren beiden eigenaardige menschen en zeldzame verschijningen. Vooral Moréas was een man, die op zich zelf stond en op niemand geleek in zijn optreden. Nu hij niet meer is, spijt het mij soms, dat ik niet nog meer zijn omgang heb gezocht, vooral in den beginne, niet zoo zeer later, toen hij reeds beroemd was en steeds uit de hoogte sprak. Hij deed dat met iedereen, hij handhaafde altijd zijn persoonlijkheid, ook tegenover later beroemd geworden politici, die met hem in de café *Le Vachette* zaten.

Hij had eenige maanden vóór dat hij in Parijs kwam in Bonn doorgebracht. Hij kwam uit Athene en zijn naam was Johannes Pappadiamantopoulos, naar ik meen. ‘Moréas’ was een door hem aangenomen naam. Hij vertelde mij, dat hij in Bonn kennis had gemaakt en meermalen in de kroeg had gezeten met den musicus Plomberg, die vroeger orkestdirecteur was geweest te Bergen in Noorwegen. Eigenaardig, dat ik met dien man ook menigen avond in de kroegen van Bonn had doorgebracht.

Moréas ambitie in Parijs was een groot Fransch dichter te worden. Voor het publiek heeft hij dat doel wel bereikt. Alhoewel hij niet met Verlaine b.v. op één lijn kan worden gesteld, heeft hij toch menig schoon vers in de Fransche litteratuur gebracht.

Twee of drie keer heb ik met Moréas een nachtelijken tocht door Parijs gemaakt. Ik weet nog, dat wij in café *Sylvain* bij de Opéra met een paar vroolijke dames zaten, die wij daar hadden leeren kennen en tegenover wie Moréas met een zekere superioriteit optrad. Zij durfden hem niet aan. Wij gingen van café tot café, begeleidden een vrouw naar hare woning in de buurt van Monmartre.

Aan het huis gekomen, waar zij woonde, zei Moréas: 'Wij willen wel eens zien hoe u geïnstalleerd bent, dan rusten wij meteen wat uit'.

Toen gingen wij door allerlei donkere gangen, klommen eenige donkere trappen op en kwamen eindelijk aan een soort galerij met gothisch snijwerk. Dat was haar woning, haar zitkamer en slaapkamer tegelijk.

Wij gingen op een canapé zitten. Alles was stil om ons heen. Ik keek over de balustrade naar beneden en kon daar in het donker bijna niets onderscheiden. Boven ons was nog een dergelijke galerij. Waar voor dit bouwsel ooit gediend had, was mij een raadsel, maar op dit uur van den nacht was het geen tijd om daar naar onderzoek te doen.

Toen vertelde Moréas eenige grappen op luiden toon en op hoogdravende manier. De dame kwam onder den indruk, zij leek een goedige meid en lachte mee. Zij was in het geheel niet boos, dat wij op eens afscheid van haar namen, zeggende, dat wij weer vroeg op de drukkerij moesten zijn.

'Ja, zei Moréas, geen vrouw kan mij verleiden als ik mij dat eenmaal zoo heb voorgenomen om onverschillig te zijn'.

Waar het zoo wat geweest is, weet ik niet; het huis moet in de buurt van de Rue Blanche hebben gelegen. Zij leidde ons weer het labyrinth uit met een kaars in de hand.

Daarna marcheerden wij naar de Halles, waar het leven zich al begon te roeren. Het zal toen half drie of drie uur zijn geweest. Wij aten daar een paar oesters, gingen nog een paar kroegen binnen en trokken tegen zes of zeven uur naar huis. Wij gingen samen tot in het *Quartier Latin* de Boulevard Saint Michel op, waar van ik gauwer op mijn kamer was dan Moréas, die nog een eindje moest loopen tot bij het park Monsouris, waar hij woonde, geheel in het Zuiden.

Driemaal heb ik met Moréas zulk een nachtelijken tocht

door Parijs gemaakt. De eene leek op de andere. Op een daar van ontmoetten we in een café, in de *Américain*, Jules de Marthold, een bewonderaar van Francois Villon. Hij was een man van middelbaren leeftijd, voornaam uitziend, slank en kaalhoofdig. Ik herinner mij nog, dat ik hem zei, dat een dr. Byvanck, een Hollander, een artikel of boek over Villon had gepubliceerd. ‘Laat hij mij dat sturen’, antwoordde hij, ‘dan zal ik hem een artikel wijden.’

Moréas en ik namen eens deel aan een banquet. De schrijver Thiaudière was president. Ik ben de reden van het banquet vergeten, maar wel weet ik, dat het plaats had in de van ouds bekende restaurant ‘La Peyrouse’, een restaurant, die nu nog bestaat en den roep van zijn fijne keuken handhaaft. Hij is gelegen op de linker Seine-oever, bij de Quai Malaquais.

Aan het dessert moest iedereen iets voordragen. Ik herinner mij nog een der gasten, een man van ongeveer zestig jaar met een reusachtige grijze baard, die een gloeiende berijmde satyre afstak tegen den général de Martinpré. Zijn toorn en verontwaardiging lieten ons allen koud, maar wij hoorden deze verzen van haat toch met een zekere consideratie aan. Of de generaal de Martinpré deze geeseling had verdiend ben ik nooit te weten gekomen.

Toen men mij vroeg een paar Hollandsche verzen te laten hooren om den klank te vernemen van de Hollandsche taal, wist ik niets beters te doen, dan een paar verzen van Bilderdijk uit zijn *Ondergang der eerste Waereld* te citeeren, om aan te toonen; dat het Hollandsch in staat was een zoogenaamde *harmonie imitative* weer te geven. De verzen waren:

> Als 't dof gebrom van verre donderslagen
> Op vleugelen van den storm de dalen rond gedragen
> En met den hollen galm van kluft en rotsspelonk
> Al rommelend voortgerold in dreunend berggeronk.... enz.

Hoe het verder was weet ik niet meer, maar het kwam op deze regelen aan, die het geluid van den donder trachten na te bootsen. Een van de gasten zei: ‘On peut s'en faire une idée’.

Toen eenigen Moréas zochten over te halen een van zijn gedichten voor te dragen, riep ik met harde stem naar hem toe: ‘Viandes de Gargote.’

Hij gaf mij een wenk om te zeggen: ‘Dat zal ik doen’, en hij begon op zijn gewonen luid klinkenden toon het gedicht te zeggen. Ik geef het hier omdat ik meen, dat het niet is gepubliceerd.

Viandes de Gargote.

Sous la coupole d'or des vieilles basiliques,
Les rudes preux aux yeux pétillants de défis,
Offraient leur coeur loyal aux vierges catholiques
Devant les cardinaux aux pieds des crucifix.

En remontant le Tendre en des barques frétées
Par le magicien qui s'appela Watteau,
Avec de fins marquis les marquises futées,
Marivaudaient gaîment sur l'herbe du coteau.

Mais les jours sont passés, les mois et les années
Et les marquis sont morts, les marquises aussi,
Sur les coteaux déserts le gazon est roussi
Et les roses d'antan s'éparpillent fanées.

Plus de rêves d'azur au fond des bosquets verts
Où le rossignol pleure dans les charmilles
Au clair de lune ainsi que les *minnesaengers*,
Plus de serments sous les balcons des jeunes filles.

Plus d'escalade, plus de grands coups d'espadon,
Plus de fins madrigaux pendant la pastourelle
Où la blonde Vénus danse avec Cupidon....
Pas même assez de temps pour tromper Sganarelle!

Car tu serres nos coeurs pantelants et meurtris
O Stryge Ambition dans l'étau de tes griffes,
Et nous courons ce grand *handicap* de Paris
Piquant de l'éperon d'étranges hippogriffes.

Nous nous moquons un peu de la fleur d'oranger,
Foin de l'amour galant, foin de l'amour lévite!
Comme les morts de la ballade de Bürger,
Hop! hop! au clair de gaz que les amours vont vite!

Maintenant on a Blanche, Angèle à l'oeil moqueur
Ou la grosse Toinon que maître Worth fagote,
Et pour quelques louis on s'empiffre le coeur,
Son pauvre coeur, avec ces viandes de gargote!

Het gedicht had veel succes.

Ik vergat nog op te teekenen, dat onder de aanwezigen was de oude heer Read, de vader van een jongen dichter toen

reeds overleden. Zijn dochter, Mademoiselle Read, is de bekende vertrouwelinge geworden van Barbey d'Aurevilly, den grooten Katholieken schrijver. Vreemd, daar de Reads protestant waren.

De heer Read was een zeer behulpzaam man. Hij was bereid iemand bij zijn vrienden te introduceeren en hij kende iedereen. Mélandri, de bekende fotograaf, ook auteur van een paar boekjes, vertelde mij, dat hij eens op een avond iemand in een theater moest zoeken en dien eerst in het derde door hem afgezochte theater vond. Maar in alle drie de schouwburgen zag hij den heer Read, die er een half uur ging doorbrengen. Hij had blijkbaar overal zijn introducties en bewoog zich veel in de Parijsche artisten-wereld. Ik trof hem zelfs in de meest afgelegen lokalen van de bohême-artisten. Hij was voor mij altijd zeer tegemoetkomend en bereid mij met iedereen bekend te maken, met wien ik dat wenschte. Hij was in dien tijd iemand van twee of drieënzestig jaar. Hij was redacteur van een tijdschrift, dat onbekende historische bizonderheden trachtte op te sporen en dat *L'Intermédiaire* heette. Hij wist, dat er in Holland een tijdschrift bestond met analoge strekking, geheeten *De Navorscher.* Hij heeft ook eenige werken uit de zestiende eeuw op nieuw uitgegeven.

Moréas was een eigenaardige persoonlijkheid. Hij verstond de kunst zijn wezen steeds in de hoogte te houden. Voor niemand deed hij onder. In het samenzijn met de menschen drukte hij dat uit door het telkens opheffen van zijn hoofd. Zijn kin kwam daardoor in de hoogte en zijn blik liet hij dan over zijn wangen glijden. Deze kracht, of noem het handigheid, liet zijn carrière gelukken. Hij deed niet alleen niet onder voor gewone of onverschillige menschen, maar ook niet voor hen, die in de politieke of sociale kringen tot de meest krachtige persoonlijkheden behoorden.

Ik weet niet wat Moréas in mij vond of zag. Ik trad steeds egaal onverschillig maar positief tegenover hem op. Zooals. ik mij hem herinner, bleef hij zich tamelijk gelijk, zoowel tegenover eenvoudige menschen als tegenover meer gecompliceerde en zelfs schitterend begaafde. Ik betreur nu, dat ik zoo veel van zijn litteraire opinies heb vergeten. Maar niet alleen van zijn litteraire opinies, ook van de andere dingen, die hij mij vertelde, is mij veel ontschoten.

Hij was een bewonderaar van Homerus. Zoo deed hij ten minste, maar nooit citeerde hij meer dan de woorden *poluplosboio thalassès*, om aan te toonen hoe Homerus over de zee zong. Hij vond de Homerus-vertaling van Leconte de Lisle slecht en zei, dat hij nog liever die van Madame Dacier had. Dat is een bewerking uit de achttiende eeuw.

Terugkomende van een soireetje bij Charles Cross-Alphonse Alais was ook bij ons - zei hij tegen mij, dat hij voor Daudet niet veel bewondering had, maar dat de eenige romanschrijver, die hem op dat oogenblik imponeerde, Zola was. Van de dichters en tijdgenooten vond hij Verlaine wel de grootste en hij citeerde gewoonlijk van hem met zijn eigenaardige intonatie:

> Sur ton jeune sein laissez rouler ma tête,
> Toute sonore encore de tes derniers baisers.

Dat vond hij de mooiste regel van Verlaine en daarbij zei hij eens tegen ons allen - wij waren met een tiental bij elkaar:

'C'est bien le plus fort après Baudelaire.'

Er blijkt daaruit, dat de zanger van *Les Fleurs du Mal* voor de toenmalige, jonge Fransche generatie de hoofddichter was, de dichter, wiens uitspraken onomstootelijk vast stonden.

Wij troffen Madame Verlaine nu en dan bij Charles Cross, die woonde in de Rue de Rennes. Het appartement was een van die avonden gevuld met bezoekers. Moréas en ik stonden in een hoek te praten, toen Charles Cross bij ons kwam en zeide, dat het toch zoo jammer was, dat Verlaine en zijn vrouw - die dit gesprek niet kon hooren - van elkaar af waren gegaan en hij vroeg of Moréas, die Verlaine nog al goed kende en die toen een groot bewonderaar van hem was, hen niet tot elkaar zou kunnen brengen. Toen zei Moréas tegen mij:

'Wij zullen het eens probeeren. Ga jij mee, dan gaan we samen naar Verlaine toe.'

Ik heb toen een ontwijkend antwoord gegeven, bewerende, dat ik hem persoonlijk niet kende. Ik weet niet of het gelukt zou zijn, maar in ieder geval, wij hebben geen poging tot verzoening bij den dichter gewaagd, en ik heb dezen pas later in Amsterdam op het atelier van Witsen vluchtig leeren kennen, dat moet in één- of twee-en-negentig zijn geweest.

Verlaine was in het begin der tachtiger-jaren nog slecht gezien en werd zoo veel mogelijk gemeden wegens zijn Bel-

gisch avontuur met Rimbaud. Hij ging toen dan ook weinig met andere artisten om. Barrés had in 1883 het plan van de verhouding tusschen Verlaine en Rimbaud een kleinen roman te maken. Hij kende in dien tijd Verlaine niet persoonlijk, had hem nooit gezien. Hij heeft dit plan laten varen, toen hij persoonlijk met den auteur van *Sagesse* bekend raakte. Het zou inderdaad te veel tegen het gevoel indruischen het doen en laten van een kennis in de meest intieme bizonderheden voor den dag te halen.

Mevrouw Verlaine had mij menig staaltje van het zonderling gedrag van haar man verteld. Zoo o.a. dat hij dikwijls dronken thuis kwam en met zijn schoenen aan in bed ging liggen en dat hij die dan absoluut niet wilde uittrekken. Hij was altijd koppig. Dat waren allemaal redenen, waarom ik mij met een verzoening, die toch zeer problematisch was, liever niet wilde bemoeien.

Mevrouw Verlaine zag er in dien tijd breed en welgedaan uit. Zij was middelmatig groot. Ik heb haar meestal in een zwart zijden japon gezien. Zij was buitengewoon beminnelijk en had ook iets zeer bekoorlijks. Zij had bizonder fraaie armen en was wat de Franschen noemen ‘une belle femme’. Wel was zij wat gezet. Zij zeide mij, dat zij naar de Amsterdamsche wereldtentoonstelling (83) wilde gaan en beloofde mij te komen opzoeken, wanneer ik dan in Holland zou zijn.

Wie precies gelijk of ongelijk had in deze relatie, is in ieder geval moeilijk te zeggen. Zoo hoorde ik eens van een vriend van Hello, Charles Buet, dat Hello's vrouw, wat men noemt ‘een kreng’ was en hem het leven onaangenaam maakte, terwijl zij toch de officieele reputatie had van een uitstekende, liefhebbende en zorgzame vrouw voor haar man te zijn geweest, die alles voor hem over had. Zoo weet men nooit het rechte, doch dit is ook eigenlijk niet noodig. Het werk is bij een artist het voornaamste en daarmede heb ik alleen te maken.

In alle geval is het zeker, dat Verlaine voor het huwelijksleven weinig geschikt was; maar ook is het zeker, dat noch zijn vrouw noch hare familie hem genoeg vrijheid van beweging hebben gelaten en door deze omstandigheden is het conflict gekomen. Zij was uit de gegoede bourgeoisie, de dochter van een notaris.

Ik zal de laatste zijn, die een steentje van verwijt naar Verlaine zou werpen wegens zijn bohême-leven, maar die voortdurende onwil van hem in zijn maatschappelijke verhoudingen maakte ook mij een weinig onwillig en tegenstribbelend in mijn oordeel over hem als mensch. Ware hij alleen een ongelukkige bohêmien geweest, door het leven overwonnen, hoeveel grooter en sympathieker zou hij in onze herinnering staan. Voor zoo ver ik weet, was Gérard de Nerval de ware sympathieke bohême, de man, die zonder anderen te kwetsen zijn eenzame wegen door het leven ging. Verlaine was een rakker; hij was een stijfhoofdige, een onwillige. Hij was geen overwonnene. Zijn ellende heeft niet over hem getriomfeerd. Zijn hardnekkigheid om zijn eigen wil door te zetten - of noem dit stijfhoofdigheid - deed hem voortdurend punten van tegenstand zoeken om die te verbrijzelen. Die eigenschap van tegen de belemmeringen, die hem omringden in te gaan, was ook duidelijk op zijn gezicht en op zijn voorhoofd te lezen. Hij had iets satyrachtigs en bij satyrs denkt men niet aan gedweeheid. Hij had de wereld en de menschen meer met toegevendheid, met een grootsch medelijden kunnen beschouwen. De ware bohême, iemand die zich van het doen en laten der menschen niets aantrekt en alleen leeft voor het intense genot van zijn productie of zich laat gaan in zorgeloosheid, die was hij niet.

Tot het laatste toe is Verlaine gebleven een eerzuchtige. Die sterke eerzucht paste niet geheel bij een groot, onafhankelijk dichterschap. Men kan eerbied voor hem hebben, sympathie heb ik nooit voor hem gevoeld.

Toen wij, bij het bezoek van den dichter aan Amsterdam, de schilder Witsen, Betsy van Vloten, Verlaine en ik in een open rijtuig de Kalverstraat inreden om naar de Caves de France te gaan, waar eenige vrienden zouden samen komen, begon hij een Fransche courant te lezen bij het stapvoets gaan van het rijtuig, om te zien wat dat Parijsche blad over hem zei. Hij kon zich niet bedwingen en was zoo verdiept in het artikeltje, dat hij zich van ons drieën niets aantrok en alleen aandacht had voor wat er over hem werd gezegd in Parijs. Hij was in dat opzicht een echte Franschman, wien het buitenland weinig kan schelen en die zijn belangstelling alleen tot zijn eigen land bepaalt.

Maar om op Moréas terug te komen: deze verhaalde eens van een duel, dat hij had gehad. Hij zei niet met wien. Ik herinner mij nog wel, dat hij vertelde, dat hij in den vroegen morgen, toen het nog donker was, met zijn secondanten naar het terrein ging, waar het duel zou plaats hebben. Jammer genoeg zijn mij allerlei bizonderheden daarvan ontgaan. Alleen is 'de koude rilling van dien ochtend' nog in mijn geheugen blijven hangen. Het was niet de angst, die hem deed beven, dat zou hij nooit toe gegeven hebben, maar de kou.

Het is weinig bekend, dat Moréas een of twee zijner gedichten aan de Hollandsche litteratuur heeft ontleend. Dit kwam zoo:

Op een morgen klopte hij bij mij aan en vroeg of ik hem niet het een of ander gedicht uit het Hollandsch in Fransch proza zou kunnen vertalen. Hij wilde het dan verwerken tot een gedicht, zei hij. Ik dacht toen aan de een of andere ballade van Hofdijk en daar ik het boek niet bij mij had, schreef ik aan mijn broer Emile mij daarvan de vertaling te sturen. Deze stof uit de middeleeuwen moet Moréas eenige jaren daarna tot een of twee gedichten hebben verwerkt, want in een Nederlandsch tijdschrift heb ik in de tachtiger-jaren gelezen de vraag of Moréas Hollandsch kende. Zijn verzen naar Hofdijk zijn mij nooit onder de oogen gekomen en ook heden weet ik niet of ze in een van zijn bundels zijn te vinden.

Hij was in het algemeen een prettige man in den omgang, maar als men met hem alleen was, werkte hij soms vermoeiend. Het aardigst was hij, wanneer er anderen bij waren en hij met zijn gezegden ingreep, wanneer het te pas kwam.

De laatste keer, dat ik hem heb gesproken, was in de *Vachette.* Ik kwam daar binnen met Isaac Israëls en wij namen plaats dicht bij de deur. Moréas zat in de uiterste hoek met eenige aankomende politici. Toen hij ons in het oog kreeg, kwam hij naar ons toe en vertelde zeer uitvoerig en met luide stem hoe zijn tragedie *Iphigénie* overal succes had gehad, in Athene, in Caïro, in Alexandrië en hij noemde nog menige andere stad met grooten ophef.

'Iphigénie a été jouée à Athènes, au Caire, à Alexandrie...'

Dat alles droeg hij voor als het ware op luid klinkenden toon met zijn gewone hoogdravende intonaties.

Hij hield dien toon vol ook in zijn verder gesprek, niettegenstaande hij zich beijverde beminnelijk te zijn. Wij, Hollanders, wij vonden dien toon op het laatst wel wat vermoeiend. Toch was het gesprek in de *Vachette* een prettig intermezzo. Aan den persoon van Moréas zaten voor mij zoo veel herinneringen vast, dat niettegenstaande zijn opsnijderijen van dien avond deze bijeenkomst een aangenamen indruk heeft achtergelaten. Men kon het trouwens van hem verdragen. Niemand nam hem dien toon kwalijk, dien men van een ander niet zou hebben kunnen velen. Deze ontmoeting was in 1905; in 1910 is hij gestorven.

Moréas was een goede man, hij was altijd behulpzaam. Hij was dankbaar. Eens had ik als correspondent van het Leidsche studenten-weekblad *Minerva* eenige verzen van hem daar in geciteerd. Daar voor toonde hij zich steeds erkentelijk. Om zijn persoonlijkheid blijft een geheimzinnig waas hangen. Men wist niet waarvan hij leefde. Hij woonde meestal in excentrische buurten, zoo bij het Park Monsouris.

Hoe en waarom hij naar Parijs is gekomen heeft hij nooit duidelijk verteld. In Athene had hij te voren reeds eenige Nieuw-Grieksche verzen gepubliceerd. Wat hem aanleiding is geweest zich geheel te geven aan de Fransche litteratuur is mij niet bekend.

In ieder geval is zijn verschijnen en slagen in het hem vreemde idioom geheel eenig. Meer dan andere buitenlanders (ik noem slechts Fiorentino, Heine) is hij er in geslaagd zich met het Fransche element te vereenzelvigen. Alle andere buitenlanders, die zich van de Fransche taal hebben bediend, doen zich voor als vertalers, correct wel is waar, maar niet zoo ‘urwüchsig’ als gebruikende hun eigen idioom.

Hij heeft het zelfs klaar gekregen een eigen school van poëzie te stichten n.l. de *Ecole romane.* Veel is er niet van overgebleven en tegenwoordig behoort zij geheel tot het verleden. Om dieper in het Fransche idioom door te dringen, zocht hij het bij de bronnen, zoo bij François Villon en vooral bij Ronsard. Deze laatste had zijn groote bewondering.

Het slagen van Moréas in de Fransche litteratuur staat geheel op zich zelf. Dat hij als vreemdeling daar in scheppend werk heeft verricht, is een geval, waar van ik geen ander

voorbeeld weet. Ik sprak van Fiorentino en Heinrich Heine, die in het Fransch hebben geschreven, doch dat waren vertalingen of kritieken. Het is heel iets anders een gedicht in een vreemde taal te laten klinken, dan wetenschappelijk werk daarin te leveren. Toen hij zijn Fransch werk over de Mooren in Spanje wilde schrijven, vertaalde professor Dozy om zich te oefenen in het Fransch, een Fransche roman in het Hollandsch en bracht daarna zijn eigen overzetting weer in het Fransch terug. Zijn werk over de Mooren is in goed Fransch geschreven, doch heel wat moeilijker is een vers te voorschijn te brengen, dat in geen enkel opzicht een vreemde herkomst verraadt.

De dichter Moréas heeft geheel moeten uitgaan, niet van zijn Grieksche origine, maar van het Fransche gevoelselement. Hij heeft zich niet moeten *aanpassen* aan de Fransche taal, maar hij heeft zich moeten *onderdompelen* in het Fransch, er zich geheel van laten doordringen en alle andere talen vergeten; alle andere talen moesten niet meer voor hem bestaan. Zeker, hij was nog jong, toen hij in Parijs zijn litteraire loopbaan begon, maar dan nog zou een ander hem dit niet zoo gemakkelijk hebben nagedaan. Van de waarde zijner verzen afgezien, is dit reeds een buitengewone tour de force geweest.

Doch zijn verzenbundels hebben waarde voor de litteratuur, dat kan niemand ontkennen. Hij is een dichter, dien men niet moet minachten, maar zijn hoogdravendheid, die reeds in de conversatie kwaad deed, doet dat ook in zijn beste verzen. Die hoogdravendheid maakt, dat velen zijner gedichten hol klinken. Stel een vers van Verlaine als:

> Il pleut sur mon coeur,
> Comme il pleut sur la ville....

naast een van Moréas, dan vinden wij twee contrasten. De een zuiver uitzeggend gevoel, de ander trompetteerend met harden klank in de lucht. De aanvankelijk groote bewondering van Moréas voor Verlaine is dan ook later op een soort antagonisme uitgeloopen.

Toen op den avond van zijn lezing te Amsterdam, Verlaine aan mijn stoel voorbij kwam, balde hij zijn vuist en zij half boosaardig lachend tegen mij, dat hij Moréas en Du Plessy, die toen diens leerling was, wel zou krijgen.

Moréas' dichtkunst ontsprong aan een valsch beginsel. Hij begon met zijn stem te verheffen, terwijl zijn aandoening nog afwezig was. Als Verlaine begon was hij vol emotie, diep in zichzelf was hij aangedaan en dan stortte hij uit wat hem bezielde of drukte. Moréas ging uit van de leegte, Verlaine van de volte. Zij ontmoetten elkander op het analoge terrein, doch Moréas zondigde van uit het principieele, vulde langzaam de kokers van zijn verzen, terwijl Verlaine slechts ordenend optrad in de borrelende wateren van zijn emoties.

Verlaine was de echte dichter, Moréas was *dikwijls*, ik zeg niet *altijd*, een rederijker. Zeker was hij dat niet altijd, want somtijds is bij hem de emotie niet te miskennen; doch meestal bedierf hij het effect door de zucht om groot te willen doen, om zijn eigen geluid te hooren.

Dit willen-hooren van het eigen geluid is verderfelijk, het laat de emotie niet opkomen en vermijt zich alleen in zijn eigen superioriteit, die boven de emotie uitkomt. Het plezier, dat zoo een dichter aan zichzelf heeft, ontneemt het plezier aan den lezer of toehoorder. Zelfs de conversatie van menschen die zichzelf graag hooren spreken, mist meestal alle bekoring en de preek of redevoering van dergelijke liefhebbers van hun eigen geluid is zonder effect en kan hoogstens verbluffend werken.

Hoewel het overvloedige opborrelen der emotie bij Verlaine een voortreffelijke eigenschap is, raakt het intellectueele moment bij hem te veel op den achtergrond en wordt verduisterd en verneveld door het sentiment, dat hij niet in kan houden. Een voorbeeld van een dichter, bij wien het intellect en het gevoel tot prachtige harmonie meestal vereenigden, is Ronsard, die dan ook de volle bewondering had van Moréas. Welbeschouwd, hebben de verzen van dezen Griek meer klaarheid van structuur dan die van Verlaine en daarom heeft hij iets weldadigs. Dit brengt mij het volgende te binnen:

Op het atelier van Witsen sprak Verlaine mij over Baudelaire en zei, dat een van diens voortreffelijkheden was, dat hij klaar was en volkomen begrijpelijk. Ik durfde niets zeggen, maar kreeg daarbij een gevoel of ik moest lachen en ik dacht bij mij zelf: ‘Jammer, dat men dat niet van uw verzen kan zeggen’. Maar dit deed mij zien, dat hij zelf vast ge-

loofde aan de volkomen duidelijkheid van zijn verzen.

Moréas' kleine lyrische gedichten zijn stellig zijn beste. Zij zijn zeker meer waard dan zijn *Iphigénie.* Hij was vooral sterk door zijn overdonderenden uitval. Dat was zijn kracht, daardoor imponeerde hij, daardoor bleef hij altijd de baas.

In zijn laatste ziekte had Moréas bepaald, dat zijn lijk moest worden verbrand en hij had zijn vrienden verzocht zijn asch in de Seine te strooien. Hij gedroeg zich als een stoïcijn en zag kalm den dood aankomen. Geheel anders dan Hugo. Toen Mendès uit diens sterfkamer kwam, zeide hij tot de wachtenden voor de deur: 'C'est la mort du taureau'. Een mijner vrienden stond er bij en hoorde het.

Moréas was alleen neergedrukt door zijn lichamelijke ellende maar de kracht van zijn geest heeft hij tot het uiterste toe in stand gehouden.

'Il parâit que le perron fait très beau. Belle grille! Ce sera un bel enterrement. Il y aura de bons discours. Vous verrez... Des fleurs, mais en gerbes; j'ai horreur des couronnes. Je ne parle pas, bien entendu, des couronnes métalliques!! Après l'incinération, au soleil couchant, vous irez en barque sur la Seine et vous jetterez, chacun sa poignée, mes cendres au fil de l'eau.

Allons, vous pourriez être attristés si je n'étais pas parti au printemps'.

Zoo zei hij op zijn sterfbed tegen zijn vrienden, die dit later hebben verteld.

F. Erens.

‘Menschengeest’[1)]

Evenals in zijn vorige groote werk: ‘Wereldorde en Geestesleven’ (2de dr. 1923) blijkt Bierens de Haan in dit nieuwe boek een overtuigd metaphysicus, die het menschelijk geestesleven als deel uit makend van het wereldproces beschouwt en beschrijft. Hij is een dier, thans weer talrijke, denkers die tot de herleving der metaphysica bijdragen. Terwijl een Heymans alleen de *inductieve* methode van onderzoek aanvaardt en zijn ‘psychomonisme’ op streng wetenschappelijke grondslag meent te kunnen opbouwen, terwijl een Bergson de *intuitieve* methode toepast en van 't Leven als hoogste beginsel uitgaat om zijn metaphysica te ontwikkelen, zien wij dat door Bierens de Haan alleen de *dialectische* methode wordt aangewend en dat het objectief, speculatief idealisme van een Hegel de basis van zijn wereldbeschouwing en levensleer vormt.

Maar in zijn werken ontaardt de dialectische methode nimmer in een geestrijk woordenspel en evenmin in een zinledig goochelen met begrippen; ook waagt hij het niet, zooals Hegel, haar op alle gebieden van natuur- èn geestesleven toe te passen en de geheele geschiedenis in een pantser te persen, maar hij beperkt zich tot de vier hoofdgebieden van den menschelijken geest: rede, zedelijkheid, schoonheidszin en religie. Hij geeft in zijn werk ook geen volledige ‘phenomenologie’ van den menschelijken geest; hij toont zich een ervaren, betrouwbare gids, die alleen zijn belangrijkste verschijnselen en vormen bespreekt en tot hun diepsten grond onderzoekt. Aanvaardt men de bijzondere methode en 't grondbeginsel

1) Dr. J.D. Bierens de Haan: ‘Menschengeest: Rede, Zedelijkheid, Schoonheid, Religie’. Amsterdam, J.L. van Looy 1926.

van zijn werk dan zal men hem vergezellend, dankbaar voor de vergezichten die hij ons telkenmale wijst, kunnen volgen tot die hoogten bereikt zijn, waar de doorvorschte terreinen als met één blik overzien kunnen worden, om ten slotte den hoogsten top te benaderen, die reikt in het azuur der mystieke aanschouwing van het Goddelijke.
-

't Uitgangspunt en het centrale beginsel van des schr.'s denken is: *bewustwording door tegenstelling.*

Hij neemt aan dat de Idee, d.i. voor hem de ‘volstrekte algemeenheid’, 't ‘algemeen verband’, de ‘wereldgrond’ zich openbaart, verwerkelijkt en zich van zich zelf bewust wordt in èn door de wereld.

De Idee wordt als het Ware gedacht, maar niet op de wijze der afgetrokken begripsvorming evenmin op de wijze van het bloot discursieve denken, maar zij wordt *intuitief* geschouwd, èn als Godheid beleefd. Hiermede is alle eenzijdig rationalisme afgewezen en een standpunt ingenomen dat men ‘suprarationalistisch’ kan noemen. Daarom is 't begrijpelijk dat B. de H. eindigen moèt in 't mystieke Godsbegrip en dat 't zwijgen vóór 't ondoorgrondelijk Mysterie 't eenige is dat den redelijk denkenden mensch ten slotte betaamt. (Ook hier blijkt weer hoezeer de schr. van zijn grooten voorganger Hegel verschilt).

Hoe verwerkelijkt zich de Idee? Door 't andere van zich zelf te stellen, zich te ‘verzaken’, te verliezen, om daarna zich weer met zich zelve te verzoenen en te herstellen als de volledige synthese, het universeele wezen. Dit ‘andere’ is de natuur, die als de ‘*leege*’ algemeenheid, de onpersoonlijke veelheid en als on(der)bewustzijn 't ‘niet-zijn’ der Idee voorstelt. Deze natuur wordt als het ‘chaotische’, zinnelijke’ door 't denken beseft; als 't gebied der aandriften van den levensdrang in 't zedelijke en als 't disharmonisch, leege en wanstaltige in de aesthetische aanschouwing ervaren en beleefd. In ons heerscht de, voor 't empirische waarnemen volstrekt onbegrijpelijke, drang boven ons lagere zelf uit te komen; we worden gedreven om 't irrationeele, in het denken, om 't driftleven van den levensdrang en om 't wanstaltige en leelijke in het aesthetische te overwinnen. Waarom? Omdat we bij voorbaat en uit hoofde van ons waarachtig mensch-zijn

't Ware, 't Schoone en 't Goede intuïtief als de hoogste idealen beseffen en als laatste doeleinden nastreven; omdat de Idee ìn ons zich als 't Hoogste doet gelden, en wijl *a priori* deze idealen als normen ons leven leiden en beheerschen (hoewel we ons daarvan niet altijd bewust zijn en er ons evenmin steeds rekenschap van geven).

't Leven wordt aldus beheerscht door fundamenteele tegenstellingen en voortdurende spanningen: overal en altijd weer blijkt de polariteit van Ideaal en Werkelijkheid, van Idee en empirie. 't Smartelijkste lijden en tragische ondergang kunnen de gevolgen van deze soms ondragelijke tegenstrijdigheden en conflicten zijn. Maar 't Geestesleven is slechts waarlijk leven des Geestes, waar de tegenstellingen aanvaard worden als volstrekt noodzakelijk. Want onze roeping is alleen te vervullen door bewust-wording, sublimeering, dus vergeestelijking van ons lagere, natuurlijke mensch-zijn. Alleen in de religieus-mystieke schouwing kan de tegenstelling als geheel overwonnen gedacht worden; in 't religieuze wordt iedere ontkenning ontkend en alle tegenstelling afgewezen in de Liefde tot God, *die alles in alles is.*

Het Ware wordt gekend in het begrip, maar dit is geen som van kenmerken, die door ontleding worden gevonden, maar het is gericht op zich zelf en ervaart in de tegenstelling van object en subject zijn identiteit.

De metaphysische grondgedachte is dus deze, *dat 't redelijke denken niet 't zijn der natuur afbeeldt*, *maar stelt en schept.* 't Is een '*ontologie*', een metaphysische zijnsleer, die B. de H. ons geeft. 't Ware denken wordt als denken van 't Ware bij voorbaat als werkelijk vooronderstelt en niet achteraf ontdekt of afgeleid. De Idee is niet àchter de werkelijkheid verscholen, gelijk de Platonist meent, maar de Idee, het Denken der Waarheid wordt pas tot wáár denken en bewust-zijn, tot zuivere idealiteit, door zich in 't tegengestelde, de wereld der objecten, in de natuur als leege algemeenheid te spiegelen, te her-kennen en te her-vinden. De theoretische Rede heeft haar wortel in de volstrekt a priorische erkenning der Idee als de *oorspronkelijke* algemeenheid. In drie vormen, kategoriën verwerkelijkt zich deze her-kenning en bewust-wording: in de zinnelijke waarneming als voorstelling van 't bijzondere,

die als alogisch onderkend èn ontkend wordt, om dan in verstandelijke vormen, afgetrokken begrippen, algemeene sluitredenen tot ordening gebracht te worden. De Rede ten slotte, die a priorisch intuïtief de Idee van 't Ware stelt, vat alles in de identiteit van Idee en objectswereld te zamen tot redelijk verband.

Na zoo de redelijkheid in haar idealiteit te hebben onderzocht komt de *zedelijkheid* aan de beurt.

Zedelijk bewustzijn steunt op redelijk inzicht, dat is de grondstelling van den schrijver.

Ten sterkste wordt ontkend dat de zedelijkheid den godsdienst als grondslag zou behoeven. 't Zedelijke is ook niet spontaniteit zonder meer, maar zedelijkheid veronderstelt vóór alles de erkenning van den absoluten Geest en een idealistische wereldbeschouwing. Kennis van 't ethische oordeelvellen, zooals 't empirisme dit wil, kan nimmer basis van de ethiek zijn, omdat om over het zedelijk oordeel te beslissen, reeds 't redelijke inzicht, dus de kennis van goed en kwaad a priori als bekend moet worden aanvaard. Immers er moet één maatstaf vóór en voor alle oordeel zijn.

Het essentieele probleem aller idealistische ethiek is natuurlijk dit: hoe kan, als men iedere ‘theonomie’, ‘heteronomie’ en elk dualisme radicaal afwijst en zich dus op geheel autonoom en monistisch standpunt stelt, het behooren (Sollen) van het zijn (de theoretische Rede) worden afgeleid? Daarmee hebben zich vooral de Neo-kantianen der Badensche school in hun ‘normphilosophe’ bezig gehouden. B. de H. kan en wil echter hùn oplossing niet aanvaarden. Immers volgens hem beschouwt deze school de werkelijkheid al te naturalistisch en neigt ertoe de normen als ‘illusies’ te doen vervluchtigen. B. de H. tracht nu op zeer oorspronkelijke, maar niet geheel onbedenkelijke wijze, een metaphysische ethiek op te bouwen, door te verklaren, dat de verhouding van Zijn en Behooren gelijk te stellen is met die van Idee en haar ‘travestie’, haar ‘verkleeding’. De Idee verwerkelijkt zich door tegenstelling; de werkelijkheid is daarom Idee, maar op tweeërlei wijze: als natuur- èn als geestesleven. In de natuur is de Idee verloren, en in zoover wij niets dan natuur zijn, zijn we van de Idee vervreemd. In onze aandriften zijn

we niet die we behooren te zijn, n.l. geestelijke persoonlijkheid. Op het oogenblik van ons streven, als we erkennen de roeping van ons ware zijn, komen we daardoor de natuur te boven en beleven de Idee als vergeestelijking.

De *theoretische* Rede weet de ware zin van het Zijn als dialectisch zich verwerkelijkend Zijn, de *practische* Rede beleefd en doorleefd de verwezenlijking der Idee door de tegenstelling van zinnelijkheid en geestelijke verheffing. Het moeten-zijn der zedelijke Idee is dus voor het zedelijk bewustzijn het a priorisch besefte Goede, dat als travestie van 't Ware ons aandrijft. ‘In het streven naar 't Goede beleven wij de Idee, die de Waarheid is op de wijze der zedelijke bewustheid.’

Dit is voorwaar een stoute poging om uit het Zijn 't Behooren af te leiden. Men zal ongetwijfeld van alle zijden den schr. hierop kunnen aanvallen en vele bezwaren tegen hem te berde brengen. Wat volgt uit deze leer van 't Goede als travestie van 't Ware? Dat 't Kwade niet werkelijk is, maar alleen dient om onze vergeestelijking te waarborgen; dat het geweten geen zelfstandige zedelijke macht is; dat evenmin 't zondebesef op essentieele waarheid kan berusten, kortom dat 't zedelijke niet anders begrepen kan worden dan naar analogie van het redelijke denken. Is het ideaal van 't Ware de richtsnoer, de ‘regulatieve idee’ (Kant) van 't kennen, zoo is 't ideaal van het Goede de regulatieve idee van 't zedelijke. 't Zedelijke zelf heeft evenwel *geen logisch dwingend karakter*, maar doordat het *waarden* nastreefd is het een ‘behooren’ voor 't streven, dat op de Idee gericht is.

Zeer uitvoerig met bewonderenswaardig inzicht in de veelvormigheid der zedelijke oordeelvellingen behandelt de schr. de neteligste vraagstukken der wijsgeerige ethiek en geeft hij een analyse van de verschillende kategorieën van het zedelijk bewustzijn. Ik wil alleen op de volgende belangrijke punten de aandacht vestigen:

1°. B. de H. verzet zich ten sterkste tegen de al te formalistische plichtenleer van Kant, wiens kategorische imperatief hij daarom verwerpt. De zedelijke norm wordt ten onrechte, meent de schr., tegenover de neiging gesteld. Het is Kants dualisme, dat hem daartoe brengt; er volgt uit zijn standpunt

't *gebiedend* karakter der onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de plicht. Evenals Simmel in zijn buitengewoon belangrijk opstel: ‘Das individuelle Gesetz’ (in zijn boek ‘Lebensanschauung’) beschouwt B. de H. de Kantische plichtenleer als van louter formeelen aard. De gebodsmoraal wordt als onzedelijk gevonnist: het volstrekte moeten (behooren) mag niet tegenover ons staan; men kan zich zelve niet gebieden en de gebodsoplegging geldt alleen voor militie en staat. De *idee in* ons is het onmiddellijk beginsel van alle zedelijk leven en wordt als de ‘roeping tot de gerechtigheid’ nader bepaald, waarbij de ‘menschelijkheid’, ‘lastgeving van binnen’ en de ‘idealiteit van 't algemeene’ worden onderscheiden.

2°. De zinnelijkheid, zoo zagen we, werd als de keerzijde der Idee, dus als haar tegenpool gesteld; op zich zelf echter is zij noch goed noch kwaad, maar neutraal. Het kwaad is daarom niet werkelijk, maar slechts als het impulsieve in zijn tegenstelling met het normatieve, datgene wat niet behoort te zijn. Afgewezen wordt tevens de juridische-ethische opvatting van het Kwaad, waarbij dit als de schending eener bestaande orde wordt veroordeeld als verboden handeling. 't Kwaad kan evenmin een schuld zijn, want 't kwaad is geen tegengestelde macht (zooals voor den Christen de Satan), maar de keerzijde der Idee zelve als natuurlijke levensdrang.

3°. De inhoud van 't zedelijk bewustzijn in 't algemeen is de *gerechtigheid*, wat niet met rechtvaardigheid vereenzelvigd mag worden. Als Idee is zij apriorisch. Weer wordt Kant aangevallen, omdat hij niet de inhoud maar alleen de geaardheid van 't willen bepalen wilde. B. de H. wil ook hier diens formalisme te boven komen en leidt daarom de gerechtigheid als 't zuivere begrip rechtstreeks uit de Idee van 't Goede af. Het zedelijk bewustzijn heeft dan een algemeene inhoud, maar deze is toch niet uit de ervaring zelve ontleend.

4°. Zéér belangrijk is ook B. de H.'s loochening dat het *zedelijk ideaal socialen inhoud* zoude hebben. De schr. onderscheidt *ideaal* van *illusie.* Noch 't heil van alle menschen, evenmin 't welzijn van groepen en klassen is een houdbaar doel en ongeschikt voor ideaalstelling van het zedelijk bewustzijn. Alle maatschappelijkheid is eveneens ongeschikt voor ethische ideaalstelling en daarom kan ook aan gezin

noch burgermaatschappij hoogere zedelijke beteekenis worden toegekend. Hier onderscheidt de schr. zich weer ten zeerste van Hegel, voor wien gezin en staat openbaringsvormen van den objectieven geest zijn en als zoodanig verheerlijkt worden. Voor B. de H. openbaart zich de Idee enkel en ‘alleen in het binnenste’ der persoonlijkheid. (Hierbij zou ik willen opmerken dat de schrijver voorbij schijnt te zien, dat de ware gemeenschap waar zij echte *cultuur-gemeenschap* is zeer wel een eenheid van de persoonlijkheid en zedelijkheid en van de samenleving en staat kan openbaren of mogelijk maken. In zulk een gemeenschap zal 't beste der persoonlijkheid zijn verwerkelijking juist in de gemeenschapschepping vinden. Al is zulk een harmonie tusschen den enkeling en het volk, tusschen de persoonlijkheid en gemeenschap thans een illusie voor velen geworden, dan wil dit nog niet zeggen dat zij eertijds niet 't ideaal der besten geweest is).

5°. Terwijl Kant alle *eudaemonisme* ten eenenmale meent te moeten verwerpen, wordt door B. de H. dit *eudaemonisme* juist aanvaard omdat alle streven, volgens hem, volgt uit geluksbehoefte; maar *onze geluksbehoefte moet met het zedelijk ideaal instemmen*, want eerst dan is er zedelijke gezindheid: ‘Zoo lang de zedelijke ideaalstelling niet is omgezet in geluksbehoefte is de zedelijkheid abstrakt, levenloos, legaal’. Daarom wordt ook door B. de H. het *eigenbelang* niet verworpen; hij wil de moraal zuiveren van alle onoprechtheid en valsch deugd-pathos. Alleen in de heroïsche zedelijkheid die eer religieus dan zedelijk is, is een volstrekt verwaarloozen van eigenbelang denkbaar. Uit den geluksdrang welt de zedelijke gezindheid op en is het zedelijk *plichts*besef tot een *richts*besef geworden. ‘Recht is voorrecht: de mensch in zijn geluksdrang is zedelijk gezind als hij de leiding van het zedelijk bewustzijn een voorrecht acht en juist datgene wat hij behoeft.’

(Tegen zulk een sublimeering van het eudaemonisme kan dunkt me niemand bezwaar hebben).

Ten slotte zij er nog nadrukkelijk op gewezen dat B. de H., hoewel overtuigd van het apriorisch zedelijke in den mensch, toch ten volle erkent, dat de openbaring der zedelijkheid op de meest uiteenloopende wijze geschieden kan. Hij heeft een

open oog voor de *pluriformiteit van de zedelijke oordeelvelling* en volgt den weg die voor 't eerst Nietzsche heeft betreden: hij onderkent zeer verschillende typen en karakters van zedelijk handelen en oordeelvellen.

In de zedelijkheid bestaat een noodwendige en onoplosbare antinomie: het zedelijke is begrensde geestelijkheid; het is niet de volledige verwezenlijking der Idee; de volledige harmonie tusschen Zijn en Behooren kan niet bestendigd ja zelfs nooit geheel bereikt worden; de strijd tusschen zinnelijkheid en geestelijkheid wordt nimmer geheel beslecht; de levensdrang kan niet geheel vernietigd, evenmin geheel 'gesublimeerd' worden: 'In de zedelijkheid is het volstrekte niet mogelijk, waaruit volgt dat de menschengeest (....) op volstrektheid aangelegd in de zedelijkheid zijn bestemming niet vindt. Hij vraagt naar het andere, dat geen zedelijkheid is, en zoekt aanvulling in den schoonheidszin, die de onpersoonlijkheid der natuur vereert....'

De schoonheidsleer, die B. de H. ons schenkt is een zéér waardevolle bijdrage tot de philosophische aesthetica, waarvan hier te lande de beoefenaars zoo schaarsch zijn. B. de H. is een breed onderlegd kunstkenner, een dichterlijk voelend en sprekend mensch en hij geeft in dit gedeelte van zijn boek de vruchten van jarenlange studie en diep nadenken over de problemen der aesthetica. (Alleen is het te betreuren dat hij *het komische* geen plaats gunt in zijn stelsel, waardoor een leemte is ontstaan, die nog dient te worden aangevuld.).

Ik beperk mij weer tot 't noemen van enkele der m.i. essentieele punten:

1. In de aesthetische aanschouwing wordt de Idee in haar onpersoonlijke algemeenheid ervaren als het Schoone. 't Object van de schoonheidsbeleving is zinnelijk voorstelbaar, maar op de wijze der idealiteit. Terwijl de zedelijke rede begint met een inzicht, een redelijke overtuiging, begint de aesthetische rede bij de emotionaliteit, die één kant van onze strevende natuur is. De Idee handelt bij de schoonvinding onbewust, daarom weten we niet wààrom we iets schoon vinden. In de inspiratie wordt de (a priorische) Idee der Schoonheid beleefd, eveneens op de wijze van 't onbewuste, die den kunstenaar aandrijft de Idee te verwerkelijken. (Dit onbewuste is

evenwel voor B. de H. niet een psychologische term, zooals voor de hedendaagsche psychoanalyse, maar een metaphysisch begrip: het is de voorwaarde tot het bewuste zielsleven).

2. De schr. onderscheidt nu de volgende dialectisch te begrijpen ontwikkelingsphasen: *de wortel* van 't aesthetisch bewustzijn, waaruit een *inhoud in 't algemeen* voor 't Schoone gewonnen wordt; de idee van de *kategorie*, waardoor de inhoud in 't algemeen wordt toegepast op de waargenomen voorstellingswereld en ten slotte 't *aesthetisch ideaal* waarop zich alles richt om de totaliteit te bereiken.

3. 't *Leelijke* wordt begrepen als 't niet-zijn der Idee van 't schoone. Het treedt in drie gestalten op: als 't *disharmonische*, *leege en wanstaltige.* De schoonvinding heeft plaats doordat we de tegenstelling met de (a priorische) Idee van 't Schoone als spanning beleven en als ont-spanning in de vervulling overwinnen.

4. De herwonnen eenheid met de Idee wordt als *stijl* in de waarneming beseft. ‘Stijl’ noemt B. de H. de aesthetische ‘gerechtigheid van den schoonheidszin’. Drieerlei fundamenteel verschillende stijlvormen of evenredige eenheden worden onderscheiden: er kan *organische*, *psychische* en *symbolische* eenheid van stijl zijn. Grieksche plastiek, moderne landschapsschildering, Egyptische bouwkunst zijn voorbeeldig voor deze typen van stijl. B. de H. onderscheidt in verband hiermee nog het *plastische*, *pikturale* en *monumentale.*

5. De kategorieën dragen wij niet maar als de verbeelding eener ideeële verhouding bij ons rond, èn anderzijds nemen we niet een natuurwereld zonder meer waar, maar ze bewerken dat *de ideeele visie voor het natuurbeeld gelden kan* en *dat de wereld der waarneming voor onzen schoonheidszin toegankelijk wordt.* De kategoriën worden als het *epische*, *lyrische* en *dramatische* onderscheiden, zeer uitvoerig besproken en met voorbeelden uit de geheele geschiedenis der kunst getoetst aan de ervaring.

6. In het hoofdstuk genaamd ‘de schoone gezindheid’ wordt de reeds door Kant en Schopenhauer behandelde algemeene dispositie van de aesthetische geestesgesteldheid: de belangelooze aandacht, gelijk B. de Haan de term

‘interesseloses Wohlgefallen’ tracht te vertalen, behandeld. Hij komt ten slotte tot de volgende bepaling: ‘de belangelooze aandacht heft alle eigenpersoonlijke deelneming aan de dingen op. Het aesthetisch gevoel is een beschouwelijk gevoel (....) een gevoel ontledigd van rechtstreeksche deelneming, een gevoel in gedachte, waarin de wereld werkt als door een transparant. Niet voor de werkelijkheid van het beeld, maar voor het beeld van de werkelijkheid is het menschengemoed in schoone ontroering bewogen.’.

De zedelijke mensch heeft de schoonheidsaanschouwing van noode om tot vollediger menschelijkheid te komen, maar de aesthetische scheppende èn genietende mensch reikt ten slotte boven 't schoone uit naar een hooger gebied en een zuiverder sfeer van het bewustzijn: de bovenzinnelijke, transcendente wereld, die niet bewezen, slechts geloofd kan worden. In de aesthetische aanschouwing beleven we de schoone schijn, het beeld der werkelijkheid; in 't religieuze ervaren we 't Wezen, de Grond der werkelijkheid. In 't Goddelijke als het Volstrekte, transkategoriaal Algemeene wordt de volledige Synthese beleefd, die boven alle persoonlijkheid en alle bewust-zijn uitgaat en daarom als 't overpersoonlijke en overbewustzijn meer met 't gevoel benaderd, dan met 't begrip begrepen en met de Rede gedacht kan worden. Want dit Hoogste wordt ten slotte slechts bereikt door de mystieke schouwing en als het Mysterie beleefd. De grootste moeilijkheid voor 't denken ontstaat nu daar, waar de verhouding tusschen de Rede en deze mystieke schouwing moet worden aangegeven, want dat wat transkategoriaal, transindividueel en bovenbewust is, ontsnapt aan alle positieve, redelijke bepaling en kan daarom door woorden en begrippen niet gegrepen worden, wijl we alleen beschikken over termen uit de sfeer van het bewuste denken. In het geloof wordt de Idee *beleefd* als hoogere eenheid van 't persoonlijke en onpersoonlijke, maar de Rede kan alleen met negatieve bepalingen, door te zeggen ‘'t is noch 't een, noch 't andere’ voor 't denken deze geloofsovertuiging klaar maken; deze negaties zijn evenwel niet uitsluitend afwijzend, maar houden tevens positieve erkenning in; de eenheid wordt niet als ideeële

eisch, gesteld, maar als postulaat, als noodzakelijke voorwaarde voorondersteld. Deze Eenheid (men denke aan 't Chineesche ‘Tao’ en alle uitlatingen der mystieken over 't Goddelijke) is het ‘Niets’, maar dit is geen ‘nihil negativum’ zonder meer, maar een ‘nihil privativum’ d.w.z. 't is een boven alle menschelijke bepaling en beperktheid uitgaande, hoogste Eenheid, die alleen daarom ‘niets’ wordt genoemd omdat alle ‘woorden er voor omkeeren’ en de mensch dus hier verstommen moet, gelijk een oud-indische text zegt. Daarom is 't begrijpelijk, dat B. de H. een principieel onderscheid maakt tusschen *religie* en ‘Godsdienst’: 't religieuse in den mensch aanvaardt en aanbidt 't Goddelijke als Mysterie als 't onzienlijke, dat in de vervoering des Geestes beleefd wordt. Alle pogingen der officieele, dogmatisch gebonden, historische godsdiensten om dit Goddelijke als persoonlijkheid, als macht of als 't gansch-andere’ (Barth), als ‘mysterium tremendum’, als ‘irrationeel’ (Otto) te bepalen worden afgewezen, omdat op deze wijze 't religieuze gevoel a.h.w. geïsoleerd wordt van 't geheel onzer geestelijke bewustheid, terwijl het juist dit geheel doordrenkt en schraagt,

De religieuze mensch beseft dat 't empirische Ik overwonnen dient te worden om 't eeuwige supra-rationeele Zelf, den wereldgrond te beleven. De godsdienstige mensch gelooft alleen aan de waarde van openbaringen, leerstellingen, vormen, belijdenissen eener kerk. De religieuze wordt als mysticus ‘vergottet’, één met 't Goddelijke, 't hoogste Zijn: ‘Religie (d.w.z. mystische religie) is vervulling, vol-making, voltooiing des levens, vervulling van den geestelijken aanleg. Zij is het geestesleven in zijn volheid. Erkent de theoretische rede het Universum als harmonie, waarin de tegenstelling tot haar overwinning strekt en niets onttrokken is aan de eenheid der Idee, dan wordt deze erkenning tot geestelijke werkelijkheid in mij in den innerlijken vrede der religie. Doorhenen zedelijk bewustzijn en schoonheidszin gaat de theoretische erkenning in deze religieuze beleving over.’.

Vergelijken we dit laatste werk van B. de H. met zijn eerste, ‘Levensleer naar de beginselen van Spinoza’ van 1900, dan zien we hoezeer deze wijsgeer zijn denkwijze en zijn grond-

beginsel trouw is gebleven, maar tevens hoe zeer zijn denken zich verdiept en verfijnd heeft.

Terwijl eerst Spinoza de wijsgeer was, wiens levensbeschouwing ook de grondslag van die van B. de H. werd, zien we hoe hij dan door Kant, Plato en Hegel beïnvloed wordt. Gebleven is de afwijzing van elk dualisme en van alle theonomie en heteronomie; hij blijft monist, maar 't 'statisch' monisme ontwikkelt zich spoedig tot een 'dynamisch' monisme, waarbij tevens de kantiaansche kennisleer in haar afwijzend gedeelte overgenomen en aangevuld wordt door 't speculatief idealisme van Hegel en diens dialectiek. ('De Weg tot het Inzicht'). Maar ten zeerste onderscheidt hij zich toch van Hegel, waar hij de mystieke aanschouwing als de hoogste top van zijn eigen stelsel aanvaardt en tevens doordat hij de dialectiek alleen toepast op 't menschelijke geestesleven, waarbij nog eens bijzonder de aandacht moet worden gevestigd op de afwijzing van alle sociale beteekenis der zedelijkheid. B. de Haan ziet niet in staat of cultuur, maar in '*t innerlijk der persoonlijkheid de hoogste en zuiverste verwezenlijking van de Idee.*

Ten zeerste onderscheidt hij zich tevens van Kant waar hij diens formalisme wil te boven komen en in menig opzicht toont hij zich derhalve verwant met de 'Phenomenologen' uit de school van Husserl, zooals een Max Scheler en een Nikolai Hartmann, die eveneens dit kantische formalisme willen overwinnen naar een nieuwe '*ontologie*' d.w.z. een metaphysische Zijnsleer streven, wat zoo kenschetsend voor de ontwikkeling der hedendaagsche duitsche philosophie is. Ook 't feit dat bij hem de '*intuitieve schouwing*' als 't hoogste wordt ingezien, ligt geheel in de lijn van deze jongste ontwikkeling.

Ten slotte wil ik nog wijzen op de voortreffelijke formeele qualiteiten van B. de H.'s werk. Zelden zijn de zwaarste en meest ingewikkelde wijsgeerige problemen in zulk een feilloos zuivere, zóó rijk geschakeerde en schoone taal behandeld.

Ons land mag trotsch zijn op een denker gelijk Bierens de Haan. Zijn werk 'Menschengeest' zal wellicht eens als een der klassieke philosophische geschriften in de nederlandsche taal worden beschouwd.

HERMAN WOLF.

Fransche letteren

André Gide, *Les Faux-Monnayeurs*; Editions de la Nouvelle Revue Française, Paris 1926. André Gide, *Journal des Faux-Monnayeurs*; item, Paris 1927.

Gide, zoo zou ik me het geval willen verbeelden, zich onvoltooid en onvoltooibaar vindend, raakte op 't doode punt dat den kunstenaar tweemaal in het leven bedreigt, - den eersten keer in zijn jeugd, als hij machteloos zwerft te midden van duizend motieven, welke hem lokken zonder dat hij ze kan beheerschen, den tweeden keer in de rijpe jaren, wanneer hij van duizend andere motieven, welke te voren edel en uitnemend leken, niets meer zien kan dan de leegte, de ijdelheid, de onherroepelijke overbodigheid, - het doode punt waar critiek, controle en inzicht de vlammen van het instinctieve enthousiasme, onontbeerlijk voor den arbeid, verstikken. Want er behoort een aanzienlijke mate illusie toe, en naieviteit, een ruim tekort aan bezinning, of een overmachtig innerlijk geweld, om levenslang noten op een balk te rangschikken, in rijm en maat te schrijven, of, erger nog, de lotgevallen, en het menschelijk, àl te menschelijk geroddel onzer mede-creaturen te verhalen in begrijpelijk proza, in aangepaste klanken en beelden. Gelijk de milliarden pauwen krijten, en kreten, zooals de eerste schreeuwde in den eersten avondschemer, en sinds die stonde hare gekwelde ziel grifte als op een gramofoonplaat, zoo zijn wij gebonden aan den code, waarvan wij het cijfer niet kunnen wijzigen zonder onverstaanbaar te worden, aan grenzen, welke zuiver te bewaren kunst heet. Wij nemen onze modellen in het zichtbare of het hoorbare, en vieren de intelligentie om zoo hoog mogelijk te ontzweven aan eene realiteit, welke onze gedachte braak laat. Tot waar zou men

stijgen als men moed en kracht bezat om de verbindingen te breken met tijdgenoot en nakomeling? tot waar, als dwang van mededeelbaarheid zelfs ons diepste zijn niet regelde en richtte naar de gemeenschap van ooren en oogen? Geluid, rythmen en vormen die wij droomen, welke ook hunne ideëele voortreffelijkheid zij, worden waardeloos wanneer de evenmensch er zich niet kan terug-ontdekken, en wie zal zeggen of de grootste hinder voor den kunstenaar niet bestaat in het vermogelijken van een echo, in voorzorgen dat ten minste de laatste lettergreep òverkomt? En dan nog! Leven de twintigste-eeuwsche medemenschen, behalve in tijden van crisis of catastrofe (en de happy few uitgezonderd) waaksch genoeg, argeloos genoeg, om met ons te communieeren op een plan dat, het welgevallige, het behaaglijke, het nuttige, het mooie of het enkel-pathologische achter zich latend klimt tot de kringen der schoonheid? Hebben zij nog besef van schoonheid, zoodra deze zich niet beweegt in een ver verleden? Wanneer zij aanwezig is, kan de communicatie die hèn bevredigt, òns bevredigen? Hoever staat het gemiddelde intellect van hen die zich dagelijks trainen met feuilletons, films, short stories, revues, het répertoire van draaiorgels en jazz-bands, de speeches van politici, beneden het onze, zonder ons te verhoovaardigen en het onze zelfs zeer matig achtend? Bewonen wij nog dezelfde planeet? En om de consequenties te trekken van deze strijdigheden: tot welke dalingen moet een intelligent wezen, dat romanschrijver werd, bereid zijn zijne hersencapaciteit te comprimeeren, niet alleen om te arbeiden voor zulke ontoereikende tijdgenooten, doch om toe te stemmen zich van hen te bedienen, van hunne ontgoochelende hoofden en harten, van hunne platvloersche verwikkelingen, en er een boekdeel mee te vullen dat de uitgever noch te dun noch te dik vindt?

Het staat lang niet vast dat André Gide er op gelijke wijze over denkt, en ik vrees zelfs in den loop van dit stuk te moeten concludeeren dat hij zijn gezichtshoek willens enger nam dan men verwachten wilde; maar ik kwam tot deze vragen door de zelf-inkeerende overwegingen waarmee het midden-deel der Faux-Monnayeurs wordt afgesloten:

‘Als het mij ooit weer gebeurt een verhaal te verzinnen

zal ik 't nog slechts bevolken met geharde karakters, welke het leven, verre van ze af te stompen, aanspitst. Laura, Douviers, La Pérouse, Azaïs.... wat met al deze lieden te beginnen? Ik zocht ze geenszins; door Bernard en Olivier te volgen heb ik ze op mijn weg gevonden. Des te erger voor mij. Voortaan ben ik mij aan ze verplicht.'

Het is om 't even, of we Gide hier au sérieux nemen en ons laten mystifieeren, of dat wij de passage (waarvan enkel een gedeelte geciteerd wordt) beschouwen als elementen van scepsis welke optreden in de compositie van de Faux-Monnayeurs. De auteur heeft dezen roman verstrengeld met zijn voortdurende aanwezigheid. Hij koos als uitgangspunt een fabel waarin de valsche munterij, natuurlijk, het zwakst gedoseerd is, en voert ons in een Pirandellistischen doolhof met de hypothese, dat de schrijver rondloopt met den vagen wensch om een nieuw boek te beginnen. Al zijne vorige methodes moeten worden verjongd of vervangen. En terwijl hij onophoudelijk peinst aan dit werk, waarvan noch het onderwerp noch het schema is vastgesteld, hoewel 't reeds den naam draagt van 'De Valsche Munters', groepeeren zich rondom den auteur een aantal personen en voorvallen, uit welke Gide, immer mijmerend over zijne 'Faux-Monnayeurs' den roman construeert onder dezen titel. Aan 't eind zijn de Faux-Monnayeurs (obscuur symbool) nauwlijks begonnen (zij kunnen tot 't oneindige worden voortgezet) en deze intrige is niet onvernuftiger dan eene andere. De auteur kan toetsen, wikken, corrigeeren, discuteeren, overleggen onder de oogen van den lezer. Hij kan ook zijne opinie uiten over zijn personnages en met openhartigheid hen bannen uit zijn sympathie.

Het is zonder twijfel de moeite waard een schrijver de belangrijkheid of onbelangrijkheid zijner figuren als maatstaf te zien stellen, en des te merkwaardiger wijl hij het aesthetisch standpunt in deze appreciatie buiten beschouwing laat. Gide koos ze dus niet zooals men een ossenrib kiest om te schilderen of een prinsje, welke zich als middel tot een picturaal resultaat kunnen evenaren. Hij koos ze niet, gelijk Flaubert zich Emma Bovary, en haar milieu, oplegde als een soort van zelfkastijding. Zij kwamen uit den grooten hoop op hem af, als passa-

giers in een tram, en Gide, die fungeert als centrum, constateert dat zijne reizigers hem vervelen.

Zouden zij hem minder verveeld hebben wanneer hij zelf geschift had in plaats van het toeval? De non-interventie van Gide bracht hem te midden der zelfde corrupte hoogere bourgeoisie als die van Victor Margueritte, hoewel ze in de Faux-Monnayeurs niet geëxploiteerd wordt met verkiezingsof andere doeleinden. De lady Lilian Griffith van Gide is onmiddellijk verwisselbaar met een der losloopende, min of meer gedepraveerde en werkelooze ladies der 'cosmopolitische' romans van Maurice Dekobra. Gide's kleine Sarah dartelt van de eene lippen naar de andere, en zelfs van het eene bed in het andere, met een lichtvaardigheid welke dit domineesdochtertje geschikt maakt voor een emplooi in twintig hedendaagsche romans en veertig actueele tooneelstukken. Er ontbreekt niets dan de charleston. In dit heele boek trouwens, merk ik, wordt niet gedanst en ik ben geneigd Gide te danken voor dit restje van puritanisme.

Waarom echter, hen resoluut scheidend van de schapen, rijt Gide zijne Laura, Douviers, La Pérouse en Azaïs naast de bokken? Waarom bepaalt zijne openhartigheid zich tot deze vier? Laura is een jonge vrouw, wier schoonheid de auteur weliswaar niet preciseert, die ijdelijk meent dat ze gaat sterven, die van den sanatorium-ligstoel te onbezonnen zwicht voor onechtelijke armen, en die waarlijk te snel een kind zal krijgen. Wij geven toe dat dit nieuw noch interessant is. Laura echter was verliefd op Edouard, den dubbelganger van André Gide, die haar endosseerde aan Douviers, een braaf en monochroom type van Fransch leeraar in Engeland, braaf en grijs genoeg om later ook het oneigendommelijk kind te endosseeren. Voor één keer dat Gide tusschenbeide komt had hij Laura een man mogen bezorgen met méér relief. De familie Vedel-Azaïs, dor en drenserig als het harmonium van den cultus, een predikanten-gezin van vader op zoon dat pension houdt van lyceum-leerlingen, àllen schavuiten, reciteert den parabel van de vogels die zaaien noch maaien, en laat de oudste dochter zich dood sloven, blind werken en blind schreien. Deze vooze godsvrucht en hardvochtigheid kan gerekend worden tot de doorsnee. En La Pérouse, ex-muziek-

leeraar van Edouard-Gide, liep in de hel van een langdurig huwelijk tics op en manieën zonder tot de ontwikkeling der psychologie iets bij te dragen. Gide heeft gelijk: 'Wat met deze lieden aan te vangen?....'

Doch groeiden Bernard en Olivier, die hij volgt onder het wenken van Plato's Eroos, zooveel belangwekkender? Bernard Profitendieu (klinkt als Profijtingod), zoon van een rechter van instructie, repareert eene pendule, licht het marmeren blad op van een spiegeltafeltje, ontdekt echtbreukige brieven zijner moeder, bespeurt dat hij niet de zoon is van den heer Profitendieu en loopt het huis uit. In de Gare St. Lazare steelt hij de bagage van Edouard-Gide, wordt diens secretaris, en alles wat hij doet in den roman is een uitstekend eind-examen Gymnasium. Dit kan ons niet genoegzaam lijken. Hij spreekt met zijn Engel, maar vinden wij sprekende Engelen niet eveneens bij Jean Cocteau en bij Paul Claudel? Deze engel werd in den kortsten tijd deus ex machina. - Olivier, zoon van een anderen rechter van instructie, ephebe als Bernard, en mooi volgens Gide, mooi zonder preciseering, want aanschouwelijkheid is nergens Gide's eigenschap; Olivier, die door Bernard van Edouard's zijde verdrongen wordt en zich uit ergernis onder de hoede stelt van den comte de Passavant, insgelijks volgeling van den Lacedemonischen Eroos, en auteur van 'La Barre fixe' ('De Rekstok') een auteur dien Edouard niet zetten kan; Olivier die óók eind-examen Gym doet, door Passavant gebombardeerd wordt tot leider van een avantgardistisch tijdschrift, dat de graaf dirigeert als stille vennoot, onder suggestie van zijn geldschieter een gepeperde novelle schrijft waarvoor hij zich schamen zal bij zijn moeder, op 't banket der Argonauten stom-dronken slaags raakt met een afgescheepten concurrent, en bij Edouard zelfmoord tracht te plegen met de gaskraan.... Wat zijn Olivier en Bernard méér dan charmante en zeer plooibare mogelijkheden, wier karakters nog pas bestaan in bevliegingen? Hunne bekoring, bij dergelijke verhoudingen, ligt in de gereedheid waarmee zij metamorphoseeren naar de uiterlijke en innerlijke gedaante van hem die hun grage, en nog ongeteekend, aanhankelijke hart won. Maar juist dit proces moest Gide, wijl Olivier hem ontsnapte, ter zijde laten, zoodat zij knapen blijven met den

inhoud welken de professoren van philosophie en rethorica hun konden geven.

Al ware 't interessant, het kan niet interesseeren. Een comte de Passavant, die driemaal van redacteur verandert, die Olivier vervangt door een paar gewetenlooze en uitgerekende deugnieten (lyceum-leerlingen goed te verstaan), die de candidaten voor zijn tijdschrift niet enkel ouden porto schenkt, maar ze ook een eleganten uitzet koopt, kan hoogstens als waarschuwing dienen voor kranten-redacteurs, welke ieder buitenlandsch kunst-manifest als zoete koek slikken. Het is een dier zelfkantige observaties, welke men in de Parijsche litteratuur en muziek, in het Parijsche tooneel, bij tientallen kan doen zonder bepaald ingewijd te zijn. Het heeft z'n nut zulke toestanden te kennen, want ze scherpen den critischen zin, maar men kan ze ook vernemen achter een anis in de Rotonde of in den Dôme. En ik verzeker u dat men in de Rotonde, en zelfs bij een café-crème, substantieelere en schranderer gesprekken voert over aesthetische problemen dan in de Faux-Monnayeurs. Was het absoluut onmogelijk voor Edouard-Gide om beter gesorteerde interlocutoren te vinden, met wie hij converseeren kan over roman-kunst, dan de simpele Laura, de halfwassen Bernard en de pedagogische Sophroniska? Edouard verbijt zich, - doch wij dan? Gide zal zich verontschuldigen door er op te wijzen dat hij opgesloten zit in Saas-Fée, een gat in de Zwitsersche bergen. Hij is expert in verontschuldigingen en in uitvluchten, welke de verantwoordelijkheid van den romancier opheffen. Zij voeren ons echter bij het derde deel van zijn boek tot een geduldproeve welke hij niet verduren, en waar ten laatste ook de figuur Edouard-Gide ophoudt ons te interesseeren.

Men accepteert van een romanschrijver àlle oorzakelijkheden behalve de domheid, àlle personen behalve de gepatenteerde domooren of roekeloozen, en wanneer eene tragedie wordt teweeggebracht door botterikken kan zij slechts onzen weerzin wekken en ons verzet tegen den auteur. Al deze premissen zijn aanwezig in den ondergang van den kleinen Boris, die zich zelfmoordt (tweede zelfmoord....) in de klas, waar de rampzalige La Pérouse, zijn grootvader, surveillant is.

Met hypersensitieve knapen speelt 't leven reeds voldoende zijn wreede spel van kat en muis, en het brengt ons diepste binnenste in opstand, wanneer men Edouard moeizaam ziet manoeuvreeren om Boris' dood feitelijk gebeurlijk te maken. Dit is een onverdedigbaar gebrek aan goeden smaak. Dat madame Sophroniska, die liefhebbert in psychanalyse en aan wie de brooze Boris werd toevertrouwd, - Sophroniska, die, mèt Gide, ettelijke bladzijden behoeft om in 't leven van het jongetje den Freudiaanschen breuk te determineeren, welke de lezer raadt vanaf 't eerste moment, - dat deze dilettante de ontoerekenbaarheid zóóver drijft om den ‘talisman’ waarmee de ondeugd van den knaap samenhangt, af te staan aan een schunnig individu, ouden kennis van het pensionaat Vedel-Azaïs, wij lezen dit met rechtvaardigen wrevel. Dat Edouard, enkel om te experimenteeren, om vivisectie uit te oefenen op een tenger, wondbaar organisme, Boris scheidt van zijn kameraadje Bronja, Boris overplant naar de pestilente atmosfeer van het pensionaat Vedel-Azaïs, alleen omdat het hem intrigeert hoe hij zal reageeren, dit zal zelfs een dikhuid niet dulden, wijl zulk een proefneming in de werkelijkheid zou gelijkstaan met een misdrijf. Dat Edouard zich evenwel voor den domme houdt en doet alsof hij over den afloop in 't onzekere verkeert is een lompe leugen welke ons revolteert. Wij achten den heer Gide te verstandig om zich met dergelijke sofismen te vergenoegen. Hij neemt ons dus in 't ootje?.... Maar men neemt iemand niet zoo grovelijk in 't ootje waar het een tragedie geldt. Boris echter moest zich dooden, wijl Gide zich uit een krant van 't jaar 1909 het unieke geval herinnerde van een scholier die door zijn medescholieren tijdens de klas tot zelfmoord wordt gedreven. En in plaats van zich rigoureus te documenteeren onder de personen van dit zeldzame drama, wat aan de episode een intrinstieke waarde had kunnen verleenen, of in plaats van haar wegens de uitzonderlijkheid en 't monsterachtige van 't geval te verwerpen, wat ook juist geweest ware, fantaseert hij willekeurige argumenten, stapelt hij arbitrair gekozen omstandigheden op, waarmee moet worden aangetoond hoe een kind zich volgens alle regelen der psychologische kunst en met een mathematische gewisheid gaat zelfmoorden. Niet alleen zal Bronja, die hem engelen

beloofde, kouvatten en sterven, maar bij het kritieke moment zal Boris op zijn lessenaar zelfs zijn ‘talisman’ terugvinden, versierd met obscene teekeningetjes, welke hem in zijn jongensondeugd herdompelt. Wij weten dat de werkelijkheid steeds eenvoudiger is. Wanneer het Gide echter behaagt te experimenteeren in gedrochtelijkheden, wij aanvaarden deze neiging slechts als wij mogen rekenen op een minimum taxeering zijnerzijds van onze verstandelijke vermogens. Hij wilde àlles bewijzen. Hij bewees zóó opdringerig dat wij struikelden in de kabels waarmee hij zijne marionnetten stuurt; en zóó onhandig dat het ons rouwt geloovig lezer te zijn geweest tot zijn derde deel.

De analyse en de critiek op het boek raakte hiermee verre van uitgeput doch er bestaan grenzen. De auteur, die naar de wijze der groote zeventiende-eeuwers met ingelaschte beschouwingen zijn gewetensonderzoek doet, concludeert tot de reddinglooze mediocriteit der wereld, welke het leven vlocht door zijn droom. Hetzij deze negatie van 't eigen werk beraden ernst is of provocatie (bij den loozen, fuyanten Gide valt dit niet uit te maken) ik meende te mogen vooropstellen dat zijne intelligentie gestegen was tot boven de scheppingsmogelijkheden van den romancier. Doch het onderzoek voortzettend en uitdiepend moet geconcludeerd worden dat Gide's intellect hiaten vertoont, welke men bij een der eminentste Fransche letterkundigen met verbazing constateert.

De rest kan buiten bespreking blijven. Deze roman werd ingesteld op een onlyrisch plan, en zoo wisselvallig de magere gebeurtenissen zich ontrollen, nergens voeren zij tot de gebieden waar de schoonheid zou kunnen opdoemen; en steeds blijft het proza voortreffelijk maar rationeel. De feiten bezitten voor Gide niet meer hunne vroegere radioactiviteit, waarmee men het onnoozelste transformeert tot het ontroerendste. Hij beweert ergens in de ‘Faux-Monnayeurs’ ideeën oneindig hooger te plaatsen dan menschen, maar ideeën heb ik er niet bespeurd. Als het verhaal handelt te Parijs mis ik er den geur en alle merkteekens van Parijs; ik moet mij tevreden stellen met drie of vier punten in een geografisch aangeduide plek, welke Parijs heet en ook anders kon heeten. Dat het heele

gezelschap verhuist naar Zwitserland brengt niet de geringste verandering in de atmosfeer. Ik heb ook moeite om aan te nemen dat alle Fransche lyceum-leerlingen amoreele bandieten zijn, die de sluwheid, de verstoktheid, de onbeschaamdheid bezitten van oude, geroutineerde boeven. Ik las juist deze week dat een zeventienjarig Parijsch lyceum-leerling den Engelschen zwemkampioen sloeg en het record verbeterde: ik moet lachen wanneer ik bedenk welk figuur hij zou slaan te midden van Gide's gedegenereerde bende, die zich overgeeft aan de gebruikelijke en ongebruikelijke soorten van ontucht, brieven steelt van de minnaressen hunner vaders, met deze brieven chantage plegen op de ouders, en valsche munt in omloop brengen, het eenige feit dat den titel motiveert. Er was een tijd dat kunst ondenkbaar leek zonder God en heiligen; er kwam een periode dat dezen werden opgevolgd door goden en godinnen; die moesten hun plaats inruimen voor herderinnetjes en herders; en heden ten dage is kunst ondenkbaar zonder schurken en schavuiten. Ik geef deze gamma zonder verdere waardeering, hoewel meenend dat ook de laatst-gekomenen eenmaal zullen opdoeken; en het zou mij niet verwonderen wanneer de naaste toekomst beslist dat de valsche munterij bedreven werd door wie wij nog onze meesters noemen. Ik voor mij ben sinds lang op schurken en schavuiten, van welke orde ook, uitgekeken.

De '*Journal des Faux-Monnayeurs*', dien ik onopengesneden liet tot bovenstaande opmerkingen geformuleerd waren, is het dagboek dat Gide aanlegde toen hij zijn roman begon. Het eind-Mei verschenen deeltje bereikte in twee maanden reeds zijn tiende editie waaruit men mag afleiden dat een hedendaagsch publiek niet minder geboeid is door het mechanisme der psyche van een romancier dan door een zes-cylinder.

Het Journaal stelde mij te leur in denzelfden zin als de roman. Gide zegt b.v. bldz. 112: 'Het lijkt mij immer nutteloos om wijdloopig uit te leggen wat de aandachtige lezer begrepen heeft; men doet hem daarmee onrecht.' Zelfs in zijn journaal houdt hij evenwel het intellectueele niveau véél te laag. Hij weidt uit over de troebelen in den creatieven

arbeid, over momentane dorheid, verzanding der activiteit, stilstand etc. - zonder aan deze verschijnselen een nieuwe observatie toe te voegen, en alsof het phenomenen betrof van onbekenden aard. ‘Ik weet niet of anderen hetzelfde ondervinden’ schrijft hij van gewaarwordingen, welke minstens een eeuw bekend kunnen zijn, en als men de mystici onder de litteratoren rekent, minstens tien eeuwen.

Hij zegt op blz. 80: ‘Het is gewenscht om, in tegenstelling tot Meredith of tot James, den lezer vat op mij te geven, 't zoo aan te leggen, dat hij zich intelligenter, moreeler, scherpzinniger denkt dan de auteur, en dat hij in de personnages menig ding ontdekt, en in den loop van 't verhaal menige waarheid, ondanks den auteur en om zoo te zeggen buiten diens weten.’ Het komt mij voor, dat Gide zich niet alleen overdreven bekommert om den lezer - in tegenstelling tot Meredith en honderd andere zéér voortreffelijken - maar met dit verraderlijk systeem voor honderd middelmatigen een achterdeurtje opent, waarlangs alle fouten, alle vergissingen, alle tekortkomingen van den schrijver kunnen worden weggesmokkeld.

Hij zegt nog blz. 93: ‘De stijl der Faux-Monnayeurs mag geen enkel uiterlijk belang inboezemen, geen enkel relief vertoonen. Alles moet op de platste wijze gezegd worden, die wijze welke sommige goochelaars zal doen zeggen: wat vindt gij te bewonderen daar-in?’ Dit is uitstekend, en Stendhal o.a. (dien Gide bewondert) schreef den platsten stijl. Maar tusschen Gide en Stendhal bestaat dit verschil, dat Stendhal krioelt van observaties welke zijn vlakke schrijfwijze volkomen neutraliseeren, terwijl het Gide niet zelden overkomt dat hij bladzijden lang wroet in een doffe onbeweeglijkheid; bestaat dit kapitale verschil, dat Stendhal zijne geïnteresseerdheid bij het luttelste gebaar, zijne snelle en sterke verrukking over alle détails, en den warmen lyrischen ondertoon van zijn gemoed (hij schreef óók plat bij wijze van protest tegen de goochelaars) uitwasemt over zijn nuchtere, notarieele, zakelijke zinsordening. Stendhal kon zich deze weelde veroorloven - doch met recht.

Gide zegt nog: ‘Verontrusten is mijn rol. Het publiek verkiest steeds dat men het geruststelt. Daar zijn er wier

métier dit is. Daar zijn er maar al te veel.' Er staat *niets* in de Faux-Monnayeurs dat verontrusten kan, tenzij een zekere partijdigheid waarmee Gide de jonge valsche munters beperkt tot de 'gegoede' lyceum-jeugd, terwijl er waren van alle maatschappelijke klassen; tenzij dezelfde partijdigheid, waarmee hij den indruk wekt, dat men het geval om schandaal te voorkomen in den doofpot stopte, terwijl het proces in 1906 geïnstrueerd is; niets verontrustends dan de eenzijdigheid, waarmee hij bij knapen vooral de scabreuze en crapuleuze zijden weet te releveeren. Doch dit heeft niets uitstaande met de Faux-Monnayeurs als litterair gegeven, waarin, op dubbelzinnigheid en dubbelhartigheid na, niets voorkomt wat ons één seconde zou kunnen verwarren. Ik vrees ook dat de wenschen van Gide om te schrijven voor de toekomst gebaseerd zijn op een waan. De Faux-Monnayeurs spelen onherroepelijk in 't verleden en zullen later niet eens geraadpleegd kunnen worden als document, daar zij eenzijdig en onbetrouwbaar zijn.

Men ervaart overigens met verwondering, dat Gide, in vollen wasdom zijner gaven, van 1919 tot 1925 werkte aan dit onvolmaakte boek, zijn 'eerste roman' gelijk hij beweert met evenveel hoogmoed als bescheidenheid. Men ziet met verstomming hoe hij er jaren over dacht om Lafcadio te maken tot centraal-figuur in plaats van Edouard. Waarom vroeg hij niet de meening zijner jeugdige raadgevers? Zij hadden hem onmiddellijk kunnen inlichten betreffende de absurditeit van dit plan, waarover Gide slechts na veel hoofdbrekens gefixeerd raakt. Maar ziedaar het verschil tusschen waarheid en fictie, ziehier meteen de reden waarom een aantal ficties van de Faux-Monnayeurs onaannemelijk zijn.

Op deze negatieve wijze kan elke pagina van Le Journal des Faux-Monnayeurs bekantteekend worden. Doch ik wil den lezer, Gide's methode beter toepassend dan Gide, niet onderschatten. En het spijt mij werkelijk (blz. 80) dat ik zooveel vat op hem heb. Ook het Journal behoort tot de valsche munterij.

MATTHIJS VERMEULEN.

Bibliographie

De jeugd van Antoon Der Kinderen, door hem zelf beschreven anno 1892, uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck te Bussum 1927.

Toen Antoon Der Kinderen drie en dertig jaren was, heeft hij voor haar, die later zijne vrouw zou worden, het verhaal van zijn jonge jaren opgeschreven. Hij was toen in den opgang van zijn leven; al zekerder wist hij, tegen de geldende schilderijkunst van zijn tijd, de middelen en vormen dienstbaar te maken aan de bouwende idee, aan de eenheidsdrift, die als een gave van hart en geest in hem geboren was. Hij was in de jaren, die betrekkelijk kort aan de voltooiing van de tweede Bosscheschildering ('97) vooraf gingen.

Het is of datzelfde, van liefde doortrokken omzien naar het geleefde leven, dat in zijn kunst de overdracht en het behoud beteekent van bedreigde waarden, het is of datzelfde omzien de beelden heeft doen leven, van een levensbegin, dat als zoodanig niet vergaan, maar reeds tot straling was overgegaan toen hij die vroegste gelokenheid beschreef, niet als het relaas van feiten en gebeurtenissen van klein persoonlijk belang, maar als het onveranderlijk ééne groote leven, dat tot in de kleinste levens in ondoorgrondelijke klaarte wordt geleefd.

Het verhaal heeft de stem van oude Middeleeuwsche tijden. Het is de verbeelding en het bewustzijn van een rijpend mensch, die het kleur en doorzichtigheid geven; maar het blijvende en diepste daarin was toen en nu de zuiverheid van hart en geest. Die zuiverheid is niet te denken zonder de nauwlettendheid van het gevoel, dat niets luider noch zwakker zal zeggen, dan zijne werkelijkheid is. Zoo vinden wij in het kind de bevestiging van hetgeen wij alleen van den volgroeiden kunstenaar wisten: een in zichzelf rustig en voornaam gemoed, een geest levende in de kathedraal der stilte, nauwlettend voor zich en voor anderen, geen opstandige, maar spoedig voelend hoe hij met een binnenste leven *geboren* was, dat tijd en omgeving aan zich tegengesteld wist.

‘Mijn eigen geest en karakter begonnen in die jaren zacht naar buiten te dringen - mij dunkt, zooals de bloemblaren de sluiting der schuttende dekbladeren splijten. Maar wat er van mijzelf aan den dag kwam, dat was zóó, zóó verschillend van de omgeving.’ (pag. 36).

‘Wanneer 't mij nu moeilijk valt om gepreciseerd over de menschen en de voorvallen uit mijn leven te schrijven, dan komt dat, geloof ik, vooral doordat ik langzaam, langzaam, zelf begon te leven. Ik begon mijzelf te voelen en niet meer zoo erg de anderen. Vóór dien tijd voelde ik altijd

den druk der vreemden - ik was beklemd tusschen de fatale meerdere krachten der anderen.' (pag. 60-61).

Zoo was er zelden verzet in hem, maar zachte, van binnen naar buiten dringende, zekere kracht. Hij spreekt over een leeraar die hem ergerde: 'Hij redeneerde altijd als een wiskunde boek, maar ik geloof niet dat ik ooit tegen hem zou zijn opgestaan.'

Het levensdrama van den op- en neergang in geboorte en dood en van den eeuwigen voortgang, beroert zijn ongerepte leven als wind, die een spiegelend watervlak aanraakt, zonder het te ont-stellen. 'De dood van mijn vader verbaasde mij meer dan ze mij verdriette. Ik begreep er niets van. ....ik had geen gevoel van dezen dood.' (pag. 25). Er komt adem van jonge liefde over hem, maar het is weer niet *buiten* hem, dat hij in de wereld iets ontdekt, maar binnen in, waar geen tweede treden kan. '....ik werd van een nog onnoembaar verlangen heel innig beroerd en twee van mijn jonge levensjaren hebben er een mooie voeling en ernst door gekregen. Maar het was alleen mijzelf dat oprees in mij, mijn leven dat in een nieuwe ontbloeiïng zich keeren wou naar een zon....' (pag. 47).

Al deze innige helderheden van een die in zich zelf niet dwaalde en zich opgenomen en gedragen voelde door den ondergrondschen dieperen stroom van het groote leven, zijn geschreven zoo zonder literaire houding, zoo openhartig en eenvoudig, dat ze, ondanks de openbaarheid waarvoor ze niet door hem waren bestemd, toch de beveiliging hebben, die om alle zuivere blanke dingen van het leven zijn. Wie de blaadjes leest, bemerkt hoe als vanzelf schroom en eerbiedigheid in hem komen. Als iets kostbaars ontvangt hij het.

De sluitstukken en de beginletters, die Debora Duyvis in schoone terughouding aanbracht, ter stille verluchting van het kleine eenvoudige boekje, het zuiver gehouden portret, dat zij graveerde, het zijn de goede toevoegingen, die het kostbare van de soberheid een bescheiden nadruk geven. Dankbaar zijn wij voor dit boekje.

A.M. HAMMACHER.

[Vierde deel]

Merona, een edelman.

XI.

Hoewel Merona in ongenade leefde gevoelde hij niet, gelijk zijn vader weleer, dat hem onrecht gedaan was; hij wist waarom de straf hem was toegemeten: niets dan woorden gesproken ter verdediging van zijn land. In de rustigheid van die dagen mijmerde hij over hetgeen hij gehoord en gezien had van de bedoelingen der verschillende hoven. Velen, schier allen vreemdelingen, meenden een recht te bezitten op Italiaanschen grond en vele heeren, verdeeld in onderlingen strijd, versloegen een vijand met vreemde wapens. Ferrara was de bondgenoot van een koning die Milaan overheerschte en meer gebied begeerde. Indien de hertog hem had weggezonden om een woord ten gunste van het land, trof de smaad niet hem, maar allen. Hij begon te verstaan dat hij geen heer meer dienen mocht, die niet allen van den stam beschermde, of zij van het zuiden of van het noorden waren, doch wie had daartoe het recht en wie kon zoo machtig zijn? Geen enkel.

Een bode bracht een tijding die hem verraste en zijn vragen beantwoordde. De keizer, vernomen hebbende dat hij niet meer verbonden was, bood hem eer en voordeel voor zijn dienst. Volgens het recht van vele eeuwen was de koning der Romeinen de vriend en beschermer van het land en Merona geloofde derhalve dat hij zich dezen kon toewijden. Hij overwoog echter met zijn moeder omtrent een zekere weifeling, want hij had de slinksche wegen gezien en hij vreesde de dwaling. In dien tijd scheen het of een machtig deel der christenheid zich vereenigd had om Venetië te onderwerpen, Fransche troepen, Zwitsers, Schotten, Kerkelijken en Spanjolen trokken tegen de republiek, en ook de keizer had zijn lansknechten gezonden.

Merona begreep dat na Venetië anderen moesten vallen, doch indien aan het einde keizer en paus de eenige overwinnaars bleven, werd het land veilig behoed. Verzekerd in dit vertrouwen nam hij afscheid.

Hij sprak toen hij voor den vorst kwam van al zijn gedachten en hij noemde duidelijk de eerste voorwaarde waarop hij zijn dienst kon geven: dat nimmer een daad van hem geëischt mocht worden ten nadeele van zijn land en, ondervraagd, verklaarde hij dat hij hiermede niet enkel Ferrara verstond, maar al wat Italië kon heeten. De keizer toonde hem dat hij, indien hij zijn oud recht deed gelden, gewis geen schade voor het land kon wenschen, en sloeg hem in de hand en aanvaardde.

Sedert diende hij den machtigen heerscher en tevens, waar en op welke wijze ook in zijn vermogen lag, zijn geboorteland.

Toen de gezanten van Ferrara kwamen om een gunstige beschikking te verwerven opdat een deel van het achterstallig tribuut kwijtgescholden mocht worden, en zijn raad gevraagd werd wijl hij de omstandigheden kende, hadden zij hem te danken dat zij met heuchelijk antwoord terug konden keeren. Toen die van Venetië bijstand voor hun plicht behoefden wees Merona den raadslieden het belang dat de koophandel langs den ouden weg zou gaan. Een andermaal was het deze heer of gene stad, die vrijstelling van een last of hulp voor den nood verzocht en daarbij de bereidvaardigheid van een landgenoot vond. Men wist het antwoord wanneer hem een geschenk geboden werd. Zijn naam werd binnen korten tijd aan alle hoven van zijn land met waardigheid genoemd.

Gedurende een jaar verbleef hij in Madrid, waarheen zijn heer hem zond voor de belangen van zijn kleinzoon, den aartshertog. Tot zijn lof noemde men hem daar den Spaanschen edelman in Italië geboren en men verstond dat zijn woord klaar gesproken werd voor eer en recht.

In deze stad ontmoette hij Lanarda, wien hij verhaalde hoe hij zijn zoon in zijn bescherming had gehouden en hoe deze hem verliet. De krijgsman vroeg niet meer, doch verzekerde hem dat hij op zijn degen kon vertrouwen. Zij zagen elkander zelden. Een priester zeide eens tot Merona, dat hij met een weldaad het hart van een zondaar had verlicht, hetgeen hem

een vermoeden gaf van onder ruwheid verborgen leed. En hij begreep welk geliefd beeld een ander in zijn gedachten droeg.

Merona leerde kort daarop het geheim van de ongenade zijns vaders kennen en verstaan hoe luttele oorzaken over gansch een menschenleven duisternis kunnen spreiden. Teruggekeerd en weder met een opdracht naar zijn land gezonden, kwam hij in Padua om met den stadvoogd te overleggen en ontmoette hier voor het eerst zijn oom den bisschop, een droefgeestig gebogen man. Het was zonderling te zien hoe de bisschop, die nimmer getracht had zijn neef te kennen en hem slechts eenmaal een brief schreef, en hoe Renaldo Maria, die slechts in zijn jeugd en zelden daarna van zijn verwant had wenschen te hooren, elkander omarmden en genegen waren van de eerste stonde. De oom eischte als een recht hem in zijn paleis te huisvesten en bad hem dringend langer te blijven dan hij zich had voorgenomen. Morgen en morgen van den zomer zaten zij in de schaduw van den binnenhof, waar de bloemen op lange stengels bloeiden, om beurten vragend en luisterend naar verhalen van nabij of ver verleden. De oudere herinnerde zich een teederheid uit zijn kinderjaren, de jongere voelde een warmte welke hij slechts bij een enkelen vriend gevonden had. Wanneer Renaldo Maria oorlof nam en uitging, reikte de bisschop hem twee koude vingers, staarde hem na en zat dan met de hand aan den baard in gemijmer.

Eens sprak hij: Ik heb mijzelf vaak verweten dat ik uw vader bij zijn leven niet inniger in mijn hart droeg. Wij kenden elkander weinig, verschillend van geaardheid. Hij had het bloed van hertog Niccolò, door onze moeder zoo gij weet, ofschoon Ercole toenmaals de verwantschap niet erkende. Ik was zeven jaar toen ik, de oudste, bij de Celestijnen ging om te leeren, ik zag Gasparo eerst terug toen ik den mijter had. Hoewel het slot mijn recht was werd ik nooit door afgunst gekweld, den hemel dank. Het gebeurde toen dat de ongenade Gasparo trof, hij ging hier, hij ging daar om bijstand of raad, en bij mij kwam hij niet. Toch had ik blijken van zijn welgezindheid. Waarom dan? Hoogmoed, omdat hij geen gunsten wilde? Ik had hem de reden van den val kunnen noemen, want ik vreesde Ercole niet, zooals die heeren in Ferrara, en wij hadden samen kunnen lachen om de zotheid, de verachte-

lijke beuzeling. Maar Gasparo had dan ook zeker niet zijn slot willen behouden, hij zou niet geduld hebben dat het enkel door een voorspraak was. Het is waar, recht kan niet krom zijn, maar hij leefde in de wereld en daar zijn geen smettelooze wegen. Hoe het zij, hij behield het slot en zijn geweten bleef rein.

Toen hij een pooze gezwegen had vroeg Renaldo Maria of de reden van de ongenade hem gezegd kon worden.

Dwaasheid, dwaasheid! Men leefde nog in verschrikkelijke herinneringen en Ercole was nog niet de redelijke man die hij later werd. Het schijnt dat een juffer Gasparo een geschenk zond ten teeken van haar genegenheid, een geschenk dat zij van Ercole ontving. Zij boette er voor in een toren, wie weet hoe lang, en Gasparo zou erger ondervonden hebben zonder den steun van twee machtige mannen. Den een noem ik niet, hij was een heilige in dit leven. Den ander heb ik niet gekend, Tebaldi, een van de visdomini van Venetië. Bid voor hen, Renaldo Maria, bid en eer hun gedachtenis, zonder hen was het hoofd van Gasparo gevallen. Heiligen, behoedt mij voor booze gedachten! Gij hebt Ercole gediend, goede zoon van een goeden vader, en ik heb hem gehaat, maar hij was toen een andere. Een kleindochter van Tebaldi woont in deze stad, zij kende u in dagen toen zij gelukkig was. Ja, Giovanna haar naam, zij heeft goede herinnering aan u. Zij verloor alles, een dochtertje werd haar gelaten.

De bisschop ging nog voort bijzonderheden te vertellen, waarvan Renaldo Maria niet begreep hoe zij in betrekking stonden tot den tegenspoed van zijn vader, en eindigde weder met het zelfverwijt dat hij Gasparo niet genoeg had liefgehad.

Dien middag bezocht Merona in een klein huis achter de kathedraal Giovanna Tebaldi, met wie hij twintig jaar geleden danste en zong. Haar leed en nooddruft waren duidelijk te zien; zij schreide toen zij hem plotseling herkende en ook de dochter moest zich de tranen wisschen. Zij verontschuldigden zich dat zij hem geen beker konden schenken, daar zij in den eenvoud van hun leven aan wijn geen behoefte hadden. Weldra zat Giovanna rustig tegenover hem, met gelatenheid sprekend van haar lot. Firolo was nimmer teruggekeerd, hij had deze dochter zelfs nooit gezien; drie kinderen verloor zij; geen enkelen verwant kenden zij meer, doch sedert de bisschop in

Padua was gekomen hadden zij in zijn gunst geleefd. Zij waren tevreden en Giovanna had geen andere zorg dan de toekomst van haar dochter, die niet in een klooster wilde.

Haar moeder, sprak zij, was levenslustig zoo gij u herinnert, hoe zou ik haar dan de vreugde onthouden, zij is veertien jaar. De bisschop ried mij haar als juffer bij een edele vrouw in dienst te geven. Zou ik de eenzaamheid verdragen? Gij kent het lot van de vrouwen niet.

Merona bezocht hen iederen dag.

Eenmaal vond hij hen blozend van geluk. Een bode had een brief gebracht van de vrouwe Clarice die, zich herinnerend wat haar zoon van haar verteld had in vroeger dagen, haar verzocht haar eenzaamheid te deelen en haar dochter mede te brengen om het slot van haar vroolijkheid te doen klinken.

Hij geleidde hen naar zijn huis. Onderweg bemerkte hij soms dat Giovanna, die in het midden reed, hem aanzag. Hij herinnerde zich niet dat zij hem ook twintig jaar geleden gadesloeg; hij meende dat zij hem dankbaar was en daarvan niet durfde spreken.

Het was vreugde inderdaad die Renaldo Maria zijn moeder thuis bracht. Den eersten avond zat hij laat naast haar bed om haar te verhalen wat hij van de ongenade zijns vaders had vernomen, en Clarice zuchtte en lachte, zeggend dat zij altijd had geweten dat er niets dan onschuld was. En toen zij hoorde waarom haar zoon de vrouwe Giovanna in zijn eigen huis beschermd wenschte te zien, gingen haar oogen helder open. Hij liet bij zijn vertrek zijn moeder een lieven plicht.

Hij zelf keerde met een nieuwe zorg naar Duitschland terug.

Sedert twee jaren had hij geen tijding uit Bari ontvangen. Thans, een dag voor hij vertrok, kwam er een brief door de hertogin aan de vrouwe Clarice gericht, waarin zij schreef:

Hoewel gij zelf, gelijk ik van uw waardigen zoon vernam, daarvoor behoed bleeft, weet gij hoevele moeders duizend smarten om hun kinderen lijden, ja, sommigen in zulke mate beproefd worden, dat het schijnt of haar gansch het leven slechts tot een marteling is geschonken. Niet allen kennen de gewisheid dat de hemel een balsem heeft voor de ergste pijnen, niet allen kunnen met de handen gevouwen wachten

tot de zon hun duisternis verlicht. Ik spreek niet van de droefheid die iedere moeder kent daar zij voor de moeders gemaakt is, de angst, nauwelijks aardsch te noemen, dat het kind van haar scheiden zal; deze droefheid is er geen, want geen van ons allen gelooft aan een scheiding; zij is de zoetste kwelling. Doch ik spreek van de ontelbare zorgen, kommernissen, moeiten, zuchten, twijfelingen, welke ons deel zijn van den eersten dag dat wij het kind hooren schreien, en welke in menigte groeien bij ieder letsel, iedere kwaal, ieder leed dat het kind te lijden heeft. Dit is het ergste verdriet, dat velen onzer drukt zoo zwaar dat zij te vroeg gebogen worden. Mijndierbare verwant Veronica Mila, die ik mijn zuster mag noemen, ondervond aldus. Gij weet hiervan, immers daar heer Renaldo Maria jarenlang haar zoon in zijn bescherming hield, tot de knaap een man werd en hem met ondankbaarheid verliet. Al de smarten zijner moeder sedert dien kan ik u niet verhalen. Zij waande reeds dat zij nimmer meer van hem kon vernemen, tot kortelings een tijding haar bereikte, dat haar zoon, gewond, wellicht verminkt, in Duitschland gevangen is. Thans bid ik u, mevrouw, een gunst voor mij. Veronica durft niet meer te vragen, noch durf ik aan heer Renaldo Maria, die ons reeds gaf wat slechts de hemel kan loonen, zelf te schrijven. Hij staat, naar men mij zeide, hoog in aanzien bij zijn vorst, het zal hem derhalve niet moeilijk vallen omtrent Filippo Lanarda na te vragen. Ik ken zijn goedheid: zoo hij slechts weet van de rampzaligheid hier geleden, zal hij barmhartig zijn. Wil hem mededeelen dat ik hem hierom bid: het loon verwachte hij daar waar gewogen en geoordeeld wordt.

Merona, hoewel de moeilijkheden voorziende die hem in zijn dienst belemmeren zouden, besloot ook ditmaal de zorgen der vrouwe Veronica te verlichten. Thans echter wilde hij den tijd, voor de opsporing van den gevangene gevergd, niet aan zijn heer ontnemen.

Hij vond den keizer te Innsbrück. Na verslag van zijn opdracht gegeven te hebben, vroeg hij hem verlof een onbepaalden tijd aan een zaak van zijn eigen belang te mogen wijden, en hij overhandigde hem den brief van Isabella van Bari, opdat hij zelf kon zien welke plicht er te vervullen was. De vorst herinnerde zich, doch kon de jaren niet tellen, dat deze

man hem op gelijke wijze als gunst verzocht in zijn rijk een kind te mogen zoeken. Lang zag hij hem zwijgend aan; dan nam hij zijn hand en sprak:

Waren wij allen zulke dwazen! Ga, zoek, vind spoedig en kom terug, want ook uw land heeft u noodig.

Deze woorden bedrukten Merona al de maanden dat hij rondtrok. Hoevele moeders, gelijk in den brief geschreven stond, leden niet dezelfde smart? En indien hij poogde eene van hen te steunen, was het niet omdat hij haar genegenheid toedroeg? en werd ter wille van deze genegenheid niet een andere plicht verzaakt? Hij geloofde al zijn leven dat een ieder, boven de duizend wijzen waarop hij voldoening voor het noodige moet zoeken, naar een hooger doel behoort te streven, waar hij zelf niet telt, en hij erkende dat in den dienst van een vrouw de dienaar immer van eigen geluk droomt.

Nochtans, hoezeer hij zich zijn zwakheid verweet, nam hij gaarne de verontschuldiging aan, dat het niet slecht kan zijn het hart ten minste aan een enkelen mensch geheel te wijden.

Hij had schaarsche inlichtingen gekregen omtrent de gevangenen uit de jongste krijgstochten medegevoerd; slechts van edelen kende men de namen, die den aanvoerders als buit waren toegewezen. Een kapitein, die bij de Zwitsers gediend had, kende den naam Mila en gaf zooveel hij kon een beschrijving van den man.

Merona trok door verscheidene gewesten der eedgenootschap. Telkens wanneer hij een spoor meende te volgen, schreef hij aan de vrouwe Isabella, opdat haar zuster niet zoude wanhopen; de ettelijke teleurstellingen noemde hij niet, zijn brieven bleven welgemoed.

Ten leste wees men hem het goede spoor. Hij kwam aan een kleine burcht in Breisgau waar, met de brug opgetrokken, achter de poort de vrouwe hem antwoord gaf, zeggende dat zij hem en zijn gevolg geen gastvrijheid kon bieden, wijl de heer afwezig was, en erkende dat zij een man uit het zuiden gevangen hield. Voorts noemde zij de plaatsen waar hij den ridder vinden kon.

Na weder een maand gezocht te hebben keerde Merona met den heer en zijn bende terug. In de zaal werd de gevangene voor hem geleid: Filippo inderdaad, moeilijk loopend door een

wonde, verwaarloosd, versuft, maar een lach om zijn mond bewees dat hij zijn vroegeren heer herkende.

De ridder eischte een losprijs zoo onbeschaamd dat Merona, rood van toorn, opstond om te vertrekken. Het medelijden echter dwong hem, hij keerde en dreigde recht bij den keizer te zoeken, en de ridder verstond toen dat hij zich moest matigen. Het minste bedrag bleef nochtans zoo hoog, dat Merona de verplichting nauwlijks kon aanvaarden. Zij reden naar Freiburg, den gevangene medevoerende, om de zaak te regelen en hier werd de schuldbrief geschreven. Het gebeurde dat den dag daarna de keizer in de stad kwam en, gehoord hebbende tot welk bedrag Merona zich verbonden had, beval hij den ridder de helft terug te geven.

Nardino verzorgde den kranke gedurende de terugreis naar hun land. In Venetië stond hij er bij toen Filippo voor zijn weldoener knielde en hem de hand kuste. Nadat zij hem op de galei hadden gebracht, die hem naar Bari zou voeren, kwam de dienaar en sprak:

Heer, ik zeg u de waarheid: wacht u voor hem, hij haat u. Ik weet wel, een man kan goed zijn al schijnt hij nog zoo kwaad, maar hij daar heeft het mij zelf gezegd: het is niet voor mij wat hij doet. Ik zag aan het oog dat ik hem niet alleen kon laten.

Merona lachte en zond hem naar zijn werk.

Eenigen tijd later werd het hem gegeven een grooten dienst te bewijzen aan den staat welken hij dankbaarheid verschuldigd was.

De paus, zelf het bevel over zijn legers voerend om de Franschen uit het land te drijven, viel hun bondgenoot den heer van Ferrara zoo geweldig aan, dat men binnen weinig tijds overal boven het vernielde koren lansen en hellebaarden en schiettuig zag. Merona, met een bericht gezonden, kwam in het kamp toen de stad Imola geplunderd werd, en hier ontmoette hij Hilario Landi. Dien avond zaten zij in de zaal van een heerenhuis, waar slechts een bank was overgebleven; buiten klonk het geraas van deuren die gebroken werden, geschreeuw van vrouwen, geblaf van woedende honden, en de rook van brandend hout voer door het venster binnen. Merona, gebogen naast hem, vroeg zijn leermeester wie de

overwonnenen waren? en of hij tot de overwinnaars behoorde?

En waarom vraagt gij het den Heiligen Vaoer nie? luidde het antwoord; en waarom is de aarde geen paradus?

Doch heer Landi zuchtte en zijn stem werd zacht terwijl hij verder sprak; ook hij was in deze streek geboren. Hij ried hem haastig naar Ferrara te rijden en den hertog het gevaar te wijzen; indien hij zekere voorwaarden aanbood zou Landi zijn zaak bepleiten.

Doch Merona deed meer dan dit. Hij ging tot den aanvoerder der lansknechten, wien hij mededeelde dat de stad Modena den keizer als opperheer behoorde en dat derhalve de bevelhebber wat dit gewest betrof zijn plicht moest kennen. Voorts dat Este altijd den keizer bevriend geweest was.

Dan reed hij naar Ferrara, ondanks het bevel dat hem vandaar had verdreven. Het scheen of hertog Alfonso, hoewel hij hem kende sedert hij een knaap was, hem dezen middag voor het eerst van het hoofd tot de voeten zag. Toen hij bemerkte dat Merona niet kwam om iets te vragen, herinnerde hij zich dat hij nimmer iets gevraagd had, en hij twijfelde of men hem geen onrecht gedaan had. Hij vroeg den raadslieden hun meening: wel tweemaal zooveel, antwoordden zij, indien dit de hopelooze zaak kan redden. Merona beloofde ijlings naar Duitschland terug te keeren om den steun van zijn heer te verwerven.

Toen het gebied bevrijd was, hertog Alfonso in zijn rechten hersteld, voelde Merona een vreugde of hij een knaap was van twaalf jaar en voor het eerst den boog spande en het doelwit trof. Wachtend in de raadzaal van het kasteel, bij de tafel waar hij zoo vaak gezeten had, herinnerde hij zich hoe Ercole soms zeide: Het is slecht gedaan, of: gij zijt dommer dan een ezel; doch ook herinnerde hij zich den blik waarmede de hertog hem soms aanzag en prees zonder te spreken.

Op de vraag wat hij tot loon wenschte, antwoordde hij: Een zwaard van mijn voormaligen meester. Alfonso verstond de beteekenis van dit verlangen niet, doch hij gunde het hem gaarne, daar hij bovenal een krijgsman was.

Hij voerde het zwaard naar zijn slot, waar het in de zaal boven den grooten zetel gehangen werd. Clarice stond er voor met haar zoon. Zij dachten beiden aan heer Gasparo en zijn ongenade, thans vergolden.

Merona vertrok weder naar zijn dienst. Gedurende jaren volgde hij den keizer, doch den meesten tijd vertoefde hij in zijn land. Hoewel hij met een enkelen dienaar reisde ontving ieder hof hem met eer. In Bari kwam hij zelden. Wanneer zijn weg langs Ferrara leidde reed hij er heen om zijn vriend Marco Farra, die daar teruggekeerd was, te bezoeken; een blik, een woord, een handdruk waren hun genoeg om te toonen dat de vriendschap leefde. En ieder keer dat hij naar zijn huis kwam bemerkte hij dat de gedachten aan zijn moeder grooter en zoeter werden, en ieder keer vond hij haar ouder en kleiner aan zijn borst, doch klaarder haar licht.

XII.

Eenmaal ontwaakte Merona in het midden van een helderen nacht en wist met het wakker verstand dat hij gedroomd had, doch even zeker wist hij dat een mensch hem nabij was geweest. Hij staarde en liet de tranen vloeien terwijl hij trachtte zich het beeld dat hij gezien had te herinneren; het keerde niet terug uit de duisternis waar het was gevloden, slechts een enkel oog bleef duidelijk voor zijn geheugen. Het stond nu strak en ledig, maar in den droom had het geleefd in wisselende bewegingen of het duizend geheimen wilde openbaren, terwijl er gedurig, langzaam de een na de andere, een traan uit welde en zwol en viel. Bij het komen van iedere traan was het donker en klein geworden, wanneer het er van bevrijd werd was het plots opengegaan zoodat daarbinnen een eindelooze verte glansde. Hij herinnerde zich dat een ander oog, jong en zacht, achter een sluier had geblonken.

En of hij met het verstand ook wist dat het niets dan een beeld was uit het wonder van den droom verschenen, het hart geloofde het niet, het weende en bad dat de aanwezigheid die het gevoeld had terug mocht keeren. In het oog had hij de smart gezien die hij kende als zijn eigen, zoo heimelijk gedragen dat hij haar soms vergat; doch ook een vreemde smart had hij daar aanschouwd, dieper dan de zijne, die naar den hemel riep, zoodat hij klein en stil werd. Toch voelde hij geen droefenis maar verlichting.

En terwijl de tranen voortgingen te vloeien dwaalde zijn

geest in een schemering tusschen droom en waken, waar geruisch van wind was. Iemand in hem, meer dan hij zelf, verstond hier de geheimen en sprak tot de zoete klaarheid. Plotseling, toen een groote droppel glinsterend viel, zag ook hij dat het oog de klaarheid zelf was, en hij wist dat hij droomde en ademde in het geluk. En snikkend ontwaakte hij in den nacht, ruim en helder als te voren.

Hij peinsde of het louter een droom kon zijn die hem had doen schreien zooals hij nimmer geschreid had, of het verdriet van gansch een leven was uitgebroken. Eens, toen zijn moeder ziek was en hij langen tijd bij haar bed had gezeten, had zij hem heen gezonden en deze woorden gezegd: Er is geen afstand wanneer de ziel bemint; waar wij ook wonen zijt gij bij mij en ik ben bij u meer dan gij ziet. Hij wist dat de liefde onredelijke taal sprak, niet naar de letter te nemen, daar zij slechts aanduidde hetgeen niet te zeggen is. Thans vroeg hij of deze taal, mocht zij ook onredelijk heeten, niet de eenige was om de waarheid te spreken? die der rede immers bepaalde zich tot het noemen van hetgeen gemeten, gewogen en geoordeeld kan worden, dienstig, doch te zwak om de sluiers weg te doen van de waarheid waar het hart naar smacht. Hij wist dat uit de pijn, die hij immer droeg, soms gedachten sproten zoo buitensporig dat zij, indien zij uitgesproken werden, waanzinnig zouden schijnen; hij wist dat de gloed die zijn ziel vervulde, een naam had dien men verzwijgt om niet bespot of beklaagd te worden. Doch was die gloed niet de eenige waarheid van zijn leven? gingen de dwaze gedachten niet tot het zuiverste van zijn verlangen? Was het een waan, uit de betooverde eenzaamheid geboren, dat soms een ziel de zijne naderde?

Toen de dageraad aan den hemel steeg droogde hij zijn aangezicht, leschte zijn dorst en verjoeg de spotgeesten die hem bezeten hadden. Het beeld eener vrouw, minzaam op hem nederschouwend, troonde weder op zijn plaats, helder en onberoerd. Dien morgen reed hij verder.

Onder het rijden keerde de bekoring van den droom terug, de droefenis die hij in het oog gezien had klaagde in zijn hart en zacht verhief zich weder de stem der vragen. De daden van zijn leven overzag hij en hij vroeg naar hun oorzaak en gevolg, of zij noodig geweest waren of anders hadden kunnen zijn,

nuttelooze mijmering der onvoldaanheid; dan volgden vragen omtrent hetgeen hij verlangd had, geluk dat de hemel niet voor hem beschikte, dat het hart nochtans, verblind, verdwaasd, bleef hopen, ja, dat het thans na zooveel jaren feller dan ooit begeerde. Hij voelde zich klein en arm, een onnoozele die gansch zijn leven een waanbeeld had gejaagd, zoo dat de dienaar die achter hem reed het weten moest: die man is een erbarmelijk verdwaalde die het onmogelijke in zijn handen en de verte hier wil hebben. Een onnoozele als een kind: keerde hij niet immer wanneer de wereld te zeer beproefde en de pijn begon te steken bij zijn moeder terug? En welk een dwaas, want een droom van een stonde vergulde voor zijn gezicht het land als een paradijs en de klacht van zijn binnenste zong als hemelsche violen.

In zulke ontroering en gedachten kwam hij in Rome, en hetgeen de een het toeval gelieft te noemen, een ander de voorzienigheid, een derde wellicht de harmonie van ziel en sferen, voerde hem tot een makker van zijn schooltijd. Hij ontmoette en herkende Petruzzi voor zijn deur in de straat der bankiers, met het hoofd gebogen en grijs van baard. Verheugd riep de een des anders naam, en zij gingen gearmd, sprekend met korte woorden nu van het heden, dan van het verleden, tot zij zich nederzetten op de steenen van een bouwval. Toen vroeg de Florentijn of Merona het geluk gevonden had, doch hij was te zeer van zijn lot vervuld om meer dan het vluchtig antwoord te wachten, en weldra sprak hij van zijn eigen ervaring.

Al wat een man wenschen kan heb ik gehad. De fortuin overstelpte mij met gunsten, zoo geregeld, zoo gewis, dat het mij verveelde. Het scheen of ik geen kans had op tegenspoed. Ik heb groote sommen geleend aan heeren die niemand betaalden, maar, ofschoon ik er nooit om vroeg, mij brachten zij ze met winst terug. Van allen kant werd de rijkdom gezonden, niemand stal in mijn huis, en iedere ducaat dien ik weggaf keerde met andere weerom. Maar ik heb ook het geluk gehad, de liefde, mijn vriend, de liefde. Gehad? Ik heb het nog. Alleen is zij, die ik liefhad, niet meer hier. Morgen gaat gij verder en gij herinnert u misschien: Gianandrea zus en zoo, en gij weet niets van de liefde die hier woonde, want ik kan u er niet

van spreken. Maar hoor, ik zeg u dit: wij leven niet hier op aarde, wij droomen en morgen zullen wij het weten. Is het u niet overkomen dat gij op straat een man ziet en denkt: ik ken hem, waar heb ik hem eer gezien? Niet hier, maar gisteren toen gij wakker waart. Neem mijn hand, voel, druk: zijt gij zeker dat gij een hand gedrukt hebt? Het is alles een droeve, een zotte waan. Maar gij zijt niet vruchteloos oud geworden, gij weet het zelf, Renaldo Maria, er is een waarheid die wij ook in het duister kennen: de liefde.

Petruzzi wierp zijn muts neder en stond met de hand naar den hemel geheven, en zijn gelaat blonk. Merona zag dat er een verandering over hem was gekomen: ondanks de grijsheid stond hij als een jonge man, verrukt, de wereld vergeten, doch ook of hem de zinnen verbijsterd waren. Toen hij hem bij den arm nam zag Petruzzi hem aan en sprak:

Ja, mijn vriend, ik weet het, ik ben een dwaas geworden. Beklaag mij niet. Kom mede.

Hij leidde hem naar zijn huis, waar zij elkander ontmoet hadden. In de woonzaal hing, in het midden van den grooten wand, een portret.

Petruzzi sprak: Dat is de vrouw die ik verloor.

Merona ontroerde, want hij herkende een gelijkenis met het oog dat hem twee nachten te voren in den droom verschenen was. Langen tijd stond hij in aanschouwing, zoekend waar de gelijkenis school, maar ten leste verjoeg hij de gedachte, immers daar hij zich van het droombeeld niets dan een gevoel herinnerde.

Wat meent gij? vroeg zijn vriend, zal ik het portret vernietigen en weer verstandig worden zooals gij? Maar ik geloof dat het portret het eenige is dat mij hier nog bindt. Vernietig ik het, dan heb ik niets meer hier.

Bewaar het, antwoordde hij, want het is schoon en zeker het dierbaarst voorwerp dat gij bezit. En bedenk, eer gij het ooit vernietigen mocht, dat ik het gaarne voort bewaar ter herinnering aan u.

Merona sprak van andere dingen. Hij beloofde hem vaak te bezoeken gedurende zijn verblijf, waarvan hij veel vreugde verwachtte, immers behalve dezen teruggevonden vriend zou hij weldra een anderen wederzien, Marco Farra, en zijn gast-

heer was zijn beminde leermeester heer Landi in het klooster der witte Benedictijnen op den heuvel Pincio.

Toen hij twee dagen later kwam en alleen stond in de zaal, aanschouwde hij opnieuw het portret. Het boeide hem zoozeer dat hij zich niet terstond omwendde bij het gerucht van iemand die binnengetreden was.

Plotseling ontwaarde hij in de deur het oog dat hem in den droom had aangezien. Daar stond een vrouw, dezelfde die op het portret was afgebeeld, maar jonger. En het werd hem of hij een andere gelijkenis kende, schemerend in zijn herinnering, een droefheid elders gezien in een grooten glans.

De vrouw neeg en sloot het deurgordijn achter zich.

Toen zijn vriend kwam vroeg Merona naar haar, zeggend hoe hij haar gelijkenis met het portret gezien had, doch Petruzzi verbaasde zich hierover, zij was een verre verwant van zijn gestorven vrouw en had niets met haar gemeen.

Merona keerde vaak terug en soms zat hij met de juffer te zamen. Wanneer zij sprak of zong luisterde hij enkel naar den klank van haar stem, die in zijn herinnering de gelijkenis duidelijk had opgewekt. Wanneer hij haar antwoord gaf hoorde hij in zijn eigen stem den toon waarop hij tot Veronica placht te spreken. De juffer, tegenover hem gezeten, scheen hem een bleeke figuur uit een wandtapijt. Lange dagen ging hij met starenden blik; in de gesprekken met heer Landi braken zijn gedachten af, en hij zocht en dwaalde zonder ze terug te vinden.

Op een dag dat hij met Farra weder Petruzzi bezocht had, sprak zijn vriend en schudde hem in den droom: het verheugde hem, zeide hij, te zien dat de oude wonde geheeld was. Eerst toen hij duidelijk zijn gedachte uitsprak, verschrok Merona en tot verweer kon hij slechts stamelen, want zijn geest was gevangen.

Het scheen of de geest, die over hem heerschte, ontroeringen in hem liet vallen die hem niet behoorden. Een ander keer voor Laura gezeten zag hij het verschil tusschen haar beeld en haar zelve; hij durfde zijn oogen niet tot de hare op te slaan, omdat hij vreesde daar een vonk te ontmoeten die hem winnen kon en zijn hart, ofschoon gansch zijn leven toegewijd, vervoeren.

Toen vermeed hij het huis van Petruzzi, hoezeer het hem

ook trok. Hij bekende zijn vriend Marco dat hij onder een bekoring leefde, die hij niet verklaren kon. Eens was hij uit een droom ontwaakt en de macht van hetgeen hem verschenen was had hem niet verlaten. Hij vertelde hem van Petruzzi op den dag toen die hem van liefde gesproken had, hoe hij in verbijstering stond, een dwaas zonder zinnen, en hij twijfelde of hij niet evenzeer een dwaas was, hoe hij het ook voor het oog van anderen verborgen kon houden.

Ter viering van een feest noodigde heer Landi de drie vrienden tot een avondmaal. Daar het zeer warm geweest was werd de tafel onder de cypressen der kloostergaarde gedekt, waar men uitzag op de torens van de stad. De gastheer had kostelijke spijzen doen bereiden: er werd een visch opgedragen, zeldzaam in dit jaargetijde; er werden wijnen geschonken uit verre streken aangevoerd; er stonden schalen met overvloed van kersen, met de eerste perziken opgestapeld, glanzend in het licht van de roode maan die vroeg boven de heuvelkam steeg. De kaarsen waren reeds aangestoken toen Landi, die tot dusver de anderen had aangehoord, zelf begon te spreken, eerst een vroolijk geval vertellend, dat hij zich herinnerde uit een oud verleden, dan op luchtige wijze aanduidend hoe een zaak een klucht of een ramp kan zijn al naar men haar aanschouwt, en ten slotte nu den een, dan den ander een vraag stellend, waarop zij niet terstond het antwoord wisten.

Ik zal u zeggen, sprak hij, waarom ik u die vragen doe. God heeft ons de rede geschonken opdat wij onze plaats in de wereld begrijpen. Voor de kennis van al datgene dat hierbuiten ligt hebben wij een andere gave, zooals ik leerde toen ik een zoon van onze kerk werd. Uit mijn jongenstijd behield ik de gewoonte om alles te willen verstaan; gij weet het, de een lacht gaarne, een ander fronst de wenkbrauwen meer dan noodig is, een derde verricht meer werk dan vereischt wordt, omdat een ieder nu eenmaal vrede vindt in een zekere gewoonte. Is de mijne niet die van vragen? En weet ik zelf niet dat er vele onbeantwoord moeten blijven? Antwoordt de hemel wanneer wij vragen: lieve hemel, waarom struikelde ik en bezeerde mijn voet? lieve hemel, waarom liet gij mijn geluk niet duren? heb ik dit of dat verdiend? of, wanneer zult gij mij verhooren? Ik ben oud en ik verzeker u dat ik nog altijd, voor en na het

gebed zulke dwaasheid doe. Vroeger heb ik wel getwijfeld of de vraag in haar kern niet een zonde is, maar de geschiedenis van vele heiligen heeft mij daaromtrent gerustgesteld. Waarom ik u dit alles zeg? Bij wijze van de broodjes die den visch voorafgingen. Petruzzi, ik zag dat de saus u behaagde en gij hebt terecht opgemerkt dat gij hem nooit zoo geproefd hebt. Eergisteren droomde ik van dezen maaltijd; het verbaasde mij, omdat ik nooit te voren van spijs gedroomd had. Toen kreeg ik de gedachte hem te laten toebereiden en u allen uit te noodigen. Aan de verwezenlijking van mijn droom heb ik de vreugde te danken u aan den disch te zien. Mag ik door dit voorbeeld aannemen, dat men altijd moet trachten een droom te verwezenlijken?

Petruzzi antwoordde: Dat is niet mogelijk, eerwaarde heer, want een droom, of hij in den nacht ons bespringt of in den dag onze ziel beheerscht, komt uit een oord waar ons streven niet telt. Tegen uw voorbeeld kan ik duizend andere noemen die de onmogelijkheid voor een kind doen blijken. Aan een droom die in dit bitter bestaan werkelijkheid wordt, geloof ik niet.

Ik vroeg u of wij moeten trachten.

Het zou nutteloos zijn, omdat daar niet hier is.

En morgen niet heden? vervolgde Landi. Hoe kunt gij uw ziel laten beheerschen door een droom die haar niet voort leidt?

Dat doet hij, heer, naar de verwezenlijking in een ander oord. Hier droom ik en wacht.

Ik heb dat vaak gehoord: hier droomen wij, het ontwaken volgt daarginds. Waar is uw oordeel wanneer gij droomt? En meent gij het aardsche leven, dat gij een droom acht, niet werkelijkheid, zonder werkelijk oordeel dan te kennen? En zoo het een droom is, van geluk natuurlijk, waarom noemt gij het dan bitter? Hier zijn vragen waarop mijn pij mij het recht geeft te antwoorden. Een droom, Petruzzi, noemt gij het, omdat gij kleinmoedig zijt, niet durft te aanvaarden en te dragen wat u gegeven is, vlucht en u verschuilt voor de beproeving, en wacht tot zij voorbij is, en zooals een kind denkt dat na regen zonneschijn komt; omdat gij hoopt, maar geen geloof bezit; omdat gij te klein zijt voor de volle maat der

smarten. Hebt gij van Job gehoord, hoe hij op den aschhoop zat met de oogen open voor den hemel? Honderdduizend tranen tellen niet als er een enkele wordt achtergehouden, eerst na de allerlaatste is het hart rein. Gij denkt ook te weinig van een droom, een raadsel door de rede niet op te lossen. Als gij gelooft, weet gij dat hij uit den hemel komt en die zendt niets dat u verbittert. Het is waar dat hij u verschrikken en bedroeven kan, want zijn aard is die der versmachting, pijn en vreugde te zamen: pijn omdat hij ver is en moeilijk te bereiken, vreugde omdat hij zeker eenmaal waar zal zijn. Als gij gelooft, weet gij dat het u niet baat de smarten van dien tusschentijd, die leven heet, te ontkennen of zij verzinsels waren van uw brein. Gij zult ze dragen, gij draagt ze. Doe het gelijk een mensch betaamt, met eerlijke handen en goeden wil om door het hoogste beeld van alle droomen verlost te worden. Ik heb u vermaand, mijn vrienden, maar zijn wij niet christenen alle vier? en past het niet een gastheer in zulk een kleed te vermanen, zooals hij ook zeggen zou: neem deze vrucht niet, maar die, rijper en beter?

Vergeef mij, sprak Petruzzi weder, ik heb droefheid gezien te veel om te dragen. Uw woorden zijn te schoon voor den benauwden droom dien ik dit leven noem. Ik heb gepoogd een christen te zijn, maar het was te veel gevergd, want zooals gij zegt, ik ben zwak en kleinmoedig.

En ik heb te streng vermaand, vergeef mij. Behoud gerust uw hoop, ik verzeker u dat het ontwaken schoon zal zijn. Maar geef mij één bevestigend antwoord: Ziet gij de stad daar beneden in den dauw, de duizend lichten waar menschen zijn, den hemel en de maan? is ook dit niet schoon?

Ik erken het, heer.

De beide andere vrienden stonden al aan het muurtje met de oogen naar het landschap gericht. Beiden hadden de les verstaan.

En toch bleef Merona in de bekoring van zijn droom. Alleen ontwaarde hij dat in het oog, dat hem had aangezien, geen droefheid meer was, doch louter klaarheid, en hij herinnerde zich hoe hij in zijn jeugd ook soms gevoeld had of een enkel oog hem aanzag. Dat was wanneer hij aan de voeten van zijn moeder zat en haar zang hoorde.

In dezen tijd ontving hij een brief van zijn moeder, waarin zij hem vroeg, indien zijn weg hem nabij zijn slot mocht voeren, haar te bezoeken, daar een krankheid haar te bed hield en zij in de lange uren naar hem verlangde. Nimmer had zij hem om haarzelfs wil gevraagd te komen, en aangezien hij niet verplicht was langer in de stad te vertoeven, besloot hij te vertrekken. Farra vergezelde hem.

Toen zij voor de poort van het slot kwamen, op een laten middag van den zomer, begon de man, die de deuren opende, te schreien. Merona vroeg en hoorde het antwoord, dat de vrouwe Clarice gestorven was. De dienaar wees naar boven.

In de slaapzaal lag het dienstvolk geknield, de kaarsen brandden al, en een monnik sprak de gebeden. Renaldo Maria naderde het bed en toen hij haar hand nam voelde hij dat zij nog zacht bewoog. Dan bemerkte hij langzaam dat de hand niet meer kon antwoorden. Zijn hoofd viel in den peluw.

Later, toen hij in een andere zaal moest wachten terwijl de toebereidselen gemaakt werden, vertelde Giovanna Tebaldi dat zijn moeder reeds voor drie dagen haar einde wist en gezegd had dat zij slechts wachtte op haar zoon; zij stierf toen men buiten de paarden hoorde komen.

Twee zusters waakten met Renaldo Maria.

Die nacht was de stilste van zijn leven. Bij wijlen rees een der zusters om een kaars te snuiten en soms was het fluisteren der gebeden te hooren, maar anders bemerkte hij niets van hen, twee zielen die staarden naar eene die was opgevlogen.

Hij zag dien ganschen nacht zijn moeder aan. Eenmaal hield hij zijn hoofd in de handen en riep zijn smart: Liefste die mij heeft liefgehad, hoe weinig heb ik u teruggegeven. Doch eenmaal slechts brandden de tranen. Want hij zag schooner dan ooit de klaarheid van haar gelaat en de oogen, altijd nedergeslagen, straalden onder de geloken wimpers. Duizend gedachten konden niet komen, omdat eene geen plaats voor hen liet: Hier woonde de heilige liefde.

Na de derde klok opende een zuster de luiken. Renaldo Maria zag waar de duisternis week de ster Venus stralend boven den einder. Een traan viel, maar hij dankte den hemel voor haar en hem te zamen.

Toen het lichaam der vrouwe Clarice in het klooster gelegd

was, vond Renaldo Maria in het sieraadkastje van zijn moeder een onvoltooiden brief, naar het schrift te zien lang geleden geschreven. Daar las hij in doorgestreepte regels deze woorden: Want de liefde is niets dan pijn, doch aanvaard, mijn goede zoon, duld en draag, het is het allerbeste dat het hart bevatten kan, draag en uw oogen zullen zien gelijk ik zie.

Iederen dag herlas hij deze woorden.

XIII.

Gelijk de herfst met stilte en duistere luchten komt, dan onweders brengt, regens en windvlagen, en dan weder stilte en zonneschijn, waarin de bladeren dorren en vallen, zoo werd het leven van Merona in dien tijd. Hij voelde de eenzaamheid, zooals degene dien de allerliefste verlaten heeft, en hij had weinig woorden om te spreken. Soms was het hem of de menschen zonder hem aan te zien voorbijgingen waar hij alleen stond, of hemel en aarde stom waren geworden, en zijn hart deed geen enkele vraag. Soms meende hij dat zijn zintuigen verzwakten; in een gesprek staarde hij achter den man met wien hij zich onderhield en hij moest de oogen nijpen om hem aan te zien; klanken die hij vroeger terstond onderscheiden had, bleven geruchten niet voor zijn oor bestemd. Het gebeurde wel wanneer hij reisde, dat hij den ganschen dag niet meer gezegd had dan de enkele woorden tot zijn dienaar of zijn paard en ook aan niets gedacht had. Met de oogen naar binnen had hij geluisterd naar een ver geruisch van weemoed en beloften.

Hij vermeed ook de gepeinzen. Wanneer zij kwamen, ongezocht, waren het van begin tot einde bespiegelingen van eigen lot, altijd eender en nutteloos. Het scheen of hij voor de wereld geen aandacht meer kon vinden en die zwakheid ergerde hem, zoodat hij zich hard en bitter verweet dat hij, die altijd gestreefd had te dienen, thans moedeloos werd, of hij meer verlangd had dan hem gegeven was. Dan schold hij zichzelf kleinmoedig en baatzuchtig op een leeftijd wanneer zij, die genoten hebben, gewoonlijk boven de zelfzucht groeien.

De eenzaamheid bracht ook droefenis voort, dagen lang, uit het besef dat hij onmachtig geweest was om den liefsten

wensch te vervullen. Een bericht uit Bari bevatte immer een onderdrukte klacht, verscholen onder betuigingen van vriendschap en lof; Veronica, op hem vertrouwend, was in smart oud geworden en verwachtte niet meer.

In het voorjaar keerde hij weder op zijn slot, zonder lust en met weinig hoop. Giovanna Tebaldi was naar Ferrara vertrokken sedert zij haar dochter ten huwelijk gegeven had.

Merona hoorde zijn schreden in de zalen. Het dienstvolk was oud, slechts een had nog een kind dat gerucht maakte van schreien en lachen in den hof. Alleen des avonds bij de boeken vergat hij de eenzaamheid; in eindeloozen maatslag, gelijk golven op den oever vallend, hoorde hij de menschelijke stem des dichters, het zoet der vergetelheid.

Hij besefte dat hij zijn plicht verzaakte. Het bericht, dat de keizer gestorven was, had hem geroerd, doch hij had getalmd den jongen vorst, tot den troon gekozen, zijn gehoorzaamheid te brengen. Dus liet hij zijn slot in de hoede van een dienaar en vertrok naar Augsburg, waar het hof toen verblijf hield.

De keizer ontving hem in de zaal waar hij voor den schilder zat, die zijn beeltenis maakte, met een gevederden hoed op het hoofd, een zachtmoedig jonkman in gemijmer. Met een glimlach luisterde hij naar Merona, knikkend toen deze hem herinnerde hoe hij den vorigen vorst gediend had en de voorwaarde noemde, toenmaals gesteld; hij antwoordde dat hij dankbaar zou zijn voor de diensten van een edelman door zijn grootvader hoog geroemd, en nimmer iets van hem zou eischen dat tegen zijn geweten ging. Merona had den indruk dat hij aan andere zaken dacht en nauwelijks had geluisterd. Doch een andermaal schonk hij hem een ring met een kostbaren robijn, zeggend dat hij hem noodig had en op hem vertrouwde. En hij gaf hem terstond een gewichtige opdracht bij den stadhouder van Napels. Van de afgunst en de vijandschap hieruit ontstaan wist Merona niet; sedert dezen dag was er een raadsheer aan het hof die zijn nadeel zocht.

Herhaaldelijk moest hij brieven beantwoorden waarin opheldering gevraagd werd van woorden die hij niet gezegd had, van daden die verkeerd verstaan waren. Soms bemerkte hij ook dat de stadhouder hem wantrouwde wanneer hij eischte dat hij om duidelijker aanwijzingen zou schrijven.

In Ferrara bij een bezoek aan zijn vriend, sprak hij hem van zijn moeiten. Marco Farra, een krijgsman die gewoon was een bevel te volgen zonder te vragen naar de reden, antwoordde:

Gij zijt daar niet meer op uw eigen plaats. Hebt gij de verandering sedert twee jaren niet gezien? Men kleedt zich naar den Spaanschen trant, zwart is de kleur of heel het land den rouw moet dragen. Ziet gij niet dat Spanjaarden en Duitschers hier bevelen? Toen ik jong was en krijgsman wilde worden, meende ik een heer te dienen die mijn land verdedigde. De tijd, onze twisten hebben dat veranderd. De hertog gehoorzaamt nu den paus, de paus den keizer, en als wij tegen vijanden moeten strijden is het niet voor ons zelf, maar voor den vreemdeling. En ziet gij de verdeeldheid niet? Er zijn landgenooten tegenover ons. Bij Faenza verloor ik een vaandrig die door zijn broeder getroffen werd. Het is verachtelijk. Ik kan niet anders dan gehoorzamen, maar het is mij soms of ik mijn degen moet breken, of naar Venetië gaan, waar nog geen vreemdeling beveelt. Dat zijn uw moeiten: men heeft geen nut meer van u omdat gij niet tegen uw land wilt dienen. Kleed u Spaansch of vloek in het Duitsch, en men geeft u de grootste eer. Neen, Renaldo Maria, keer in Ferrara terug, hier dienen wij zooals wij het beste kunnen. Hier waren wij jong, hier hebben wij onze liefste hoop zien vergaan, maar hier kunnen wij nog strijden.

Merona geloofde dat zijn vriend te heftig oordeelde. De genoemde verschijnselen, die aantoonden dat de vreemdelingen thans meer macht bezaten dan voorheen, ontkende hij niet, doch hij was overtuigd dat de keizer, van oudsher bondgenoot of heer van deze landen, ze het veiligst beschermen kon. Farra echter verafschuwde de aanmatiging van hen die zich overal als heerschers gedroegen.

Gedurende zijn verblijf in verscheiden Duitsche steden bemerkte Merona allengs, bij edelen en welgezeten burgers, dat de meening omtrent zijn land ongunstig werd. Bijna niemand die hem niet van de ondeugden zijner landgenooten wist te zeggen: schijnheiligheid en slechte zeden onder priesters, bedrog onder handelaren, lafheid en verraad onder krijgslieden; men noemde zwelgerijen, door pelgrims in Rome aan-

schouwd, men vroeg schamper naar de ontucht in Venetië, naar de kwalen die in Napels tierden; men sprak van eedbreuk van groote heeren, valschheid van vrouwen, en immer weder van verachtelijke euvelen van priesters. Merona kon zelden redelijk antwoord geven, omdat hij, naar den grond van den laster zoekend, inderdaad ook ondeugden en gebeurtenissen herkende waaruit het kwaad gerucht was voortgekomen. Soms gaf hij een onredelijk antwoord, zeggend dat men bedrog, verraad, afschuwelijke zeden evenzeer ginds en elders zag; soms steeg het bloed van den toorn naar zijn hoofd en tweemaal stond hij, ondanks zijn jaren, eervol voor zijn land tegen een jongen tegenstander.

Hij vond de oorzaak van den laster, eens toen de slaap niet kwam en hij aan zijn land gedacht had, aan alle steden en gewesten die hij kende, en overwogen had wat het kwaad kon zijn door den vreemdeling verfoeid. Het was de zwakheid: zijn land verdedigde zich niet. In zijn verbeelding zag hij duizend aangezichten van menschen die zijn broeders waren met de oogen opgeheven, luisterend naar de heiligen, omdat zij hun ondeugden en dwalingen kenden. Hij hoorde stemmen, dierbaarder dan welk geluid ter wereld ook, die inderdaad veel krakeelden, doch immer eindigden in een toon van blijdschap, teederheid, versmachting. De zwakheid was hun gebrek, daarom alleen werden zijn landgenooten geringschat en belaagd, van noord tot zuid, van oost tot west.

Merona overwoog of hij den dienst des keizers behoorde te verlaten. Het besef dat hij hier nuttig voor zijn land kon zijn, weerhield hem. Doch velerlei moeiten had hij te dragen en dikwerf viel het hem zwaar naar het geweten te onderscheiden of hij de eene met de andere taak tezamen kon vervullen. In den tweevoudigen dienst lag de aanvang van zijn wankelen, ten leste van zijn falen.

Toen de overeenkomst tusschen den Franschen koning en den keizer weder verbroken was en de oorlog opnieuw begon, werd Merona als raadsman toegevoegd aan twee bevelhebbers der legers in Italië. Een der afdeelingen werd door Marco Farra aangevoerd, zoodat de vrienden tezamen trokken.

In het begin reeds had Merona een geschil met den bevelhebber der lansknechten. Zij kampeerden buiten den muur

van een stad in Umbrië om te rusten van een langen tocht. Den tweeden dag drong het krijgsvolk in de stad en plunderde haar. Merona eischte dat het verboden zou worden, immers de stad behoorde den bondgenoot. Op onverschillige wijze antwoordde Etlingen, zeggend dat de buit in dit land verlokkelijk was voor mannen die geen soldij ontvingen. Er volgde een twist en de een zoowel als de ander schreef aan den keizerlijken raad. Terwijl zij het antwoord wachtten werd, nu hier, dan daar, de plundering herhaald; in de armste stedekens van het bergland verloor de heer zijn bezit en iedere burger al zijn have. Ieder keer verzette Merona zich tevergeefs. De oneenigheid tusschen Etlingen en hem groeide tot verborgen vijandschap.

In Ferrara kwam ook de andere bevelhebber met de Spaansche benden. Vele weken stonden de tenten er buiten de noorderpoort, omdat men op nieuwe bevelen moest wachten. Reeds tweemaal had de schatmeester, door vrees gedrongen, den eisch om de soldij te betalen ingewilligd, toen de hertog Merona ontbood en zich beklaagde: de last werd te zwaar te dragen; de bevelhebber Albeniz matigde zich in het kasteel onduldbare rechten aan; de juffers van het hof hadden in een klooster toevlucht genomen. Dien zelfden avond zat Merona er bij toen na den maaltijd Albeniz zoo onbehoorlijk schertste, dat de hertog hem verzocht zich zijn plaats te herinneren en de tafel verliet. Ook Merona stond op en sprak niet, omdat het wegens den overvloedigen wijn geen nut zou hebben.

Den dag daarna ontmoette hij Albeniz in den hof en onderhield zich met hem, vragend met welk recht hij de betaling der soldij geëischt had. Zonder antwoord nam de bevelhebber een brief uit zijn zak, dien hij ontvouwde en overhandigde; daar stond geschreven dat de aanvoerders van geen enkele zaak, het beleid der oorlogvoering betreffende, verplicht waren hun raadsheer rekenschap te geven. Toen Merona den naam van den onderteekenaar had gelezen, begreep hij den toeleg.

Hij vertrok dien zelfden dag met geen ander gevolg dan zijn dienaar.

In den keizerlijken raad verzocht hij, hetzij bevestiging, hetzij ontheffing van zijn opdracht. Er heerschte onder hen, die het geschil overwogen, geen verdeeldheid, vermits de

raadsheer, die den brief geschreven had, toegaf dat hij den wensch van den vorst kende. Met eerbetuiging ontving Merona een uitdrukkelijke opdracht, door allen onderteekend, waaraan de bevelhebbers gehouden waren zich te onderwerpen.

Bij zijn terugkeer ontbood hij Etlingen en Albeniz en nadat hij hun het geschrift getoond had, reikte hij hun de hand ter verzoening. Zij sloegen eerlijk toe.

Hier ontmoette hij Lanarda, die met een nieuwe afdeeling was gekomen, oud en zwijgend, doch forsch in het bevel. Vaak zaten zij in vriendschap tezamen, zonder echter een woord over Filippo, van wien sedert lang geen van beiden vernomen had, noch van zijn moeder.

In den nazomer eindelijk kwam het bericht dat de benden zich vereenigen moesten met het leger in Lombardije. De krijgslieden, vermoeid van den langdurigen lediggang, vervulden de stad van hun uitbundigheid; de burgers, die al dien tijd in bedruktheid geleefd hadden, zongen en dansten met hen. In het kasteel gaf de hertog een feest ten afscheid en zijn aanzienlijkste gast was Merona, een vriend van zijn huis reeds meer dan dertig jaren.

Overal werd de krijg met fortuin gevoerd, uit iederen burcht waar zij zich gevestigd hadden, trokken de Franschen ijlings terug. Sforza heroverde zijn gebied.

In den aanvang van een der hevigste gevechten viel Lanarda, door een kogel getroffen. Toen Merona het bericht vernam steeg hij te paard en volgde den man, die wist waar hij gevallen was, tegen de helling van een heuvel. De strijd was nog niet opgegeven, want soms renden opnieuw ruiters naar boven en er werden nabij kanonnen afgeschoten. Merona droeg den gewonde naar een beschutte plaats, hooger op den heuvel, en legde hem hier bij een boom om hem te steunen. Lanarda kon niet meer spreken. Hij boog zich tot het kruis op het gevest van zijn degen, kuste het en reikte het wapen aan Merona. Toen zonk zijn hoofd.

Terwijl Merona in gebed geknield lag hoorde hij gedruisch van naderende strijders en opziende ontwaarde hij vooraan Farra met zijn mannen en lansknechten die een aantal Gascons naar beneden dreven. Plotseling herkende hij onder dezen Filippo, gehavend, bloedend, zich wanhopig verdedigend tegen

den aanval van vier krijgslieden. Een felle kracht schoot in hem op en deed hem voorwaarts springen midden onder de strijdenden. Hij zag niets dan den schellen degen, aan zijn hand gehecht of het een levende hand ware die de zijne voerde; het wapen boog, strekte, zwierde en sprong in onverwachte lijnen, nu wit, dan tot het midden rood. Hij hoorde niets. Toen hij Farra voor zich zag verschijnen, met den mond wijd open, viel zijn hand. Zijn linkerarm klemde om het hoofd van Filippo. Hoewel er zonlicht ginds op de bladen van den boom scheen, viel hier een zachte regen.

Filippo lag in zijn tent, stil, in windselen gebonden, toen een kapitein Merona kwam verzoeken hem naar den opperbevelhebber te volgen. Het scheen Pescara, die hem eerbiedig ontving, moeite te kosten te spreken over de zaak waarvoor hij hem ontboden had, tot Merona dit begreep en aldus sprak:

Ik kan mij niet verontschuldigen. In het kort gezegd heb ik mij vergrepen door een vijand van mijn heer te verdedigen. Ik zie de blaam op mijn eer. Gij zijt jong, heer, en misschien hebt gij u soms vergist, zooals een ieder ondervindt. Maar hoe ik nu ook gefaald kan hebben, ik heb de zekerheid dat ik niet anders kon. Toen deze man, die tegen ons streed, een kind was heb ik hem beschermd, wegens mijn woord dat ik zijn vader gaf, wegens den eerbied dien ik zijn moeder verschuldigd was. Aan dit woord en aan dien eerbied voel ik mij altijd gebonden. Het lot, dat ons verdeelt en den een in den strijd tegenover den ander zet, heeft gewild dat ik, door hetgeen mij bindt, zelf mijn eer gekrenkt heb. Vergun mij mijn zaak voor den keizer te brengen en zelf mijn straf te vragen.

De bevelhebber, die vernomen had op welke wijze hij tegen een groeiende overmacht gestreden had, liet niet na, hoewel gewichtige buit hierdoor verloren ging, hem te prijzen.

Voor zijn tent vond Merona een heelmeester, die hem zeide dat de gewonde zelfs onder de beste zorgen niet lang kon leven.

Toen besloot hij Filippo naar Bari te vervoeren, ofschoon hij weinig hoopte. Hij zond naar de stad om een baar en dragers.

Het werd een langdurige reis, vele keeren door onverwachte moeilijkheden onderbroken; vaak moesten zij rusten en zij

konden slechts kleine afstanden gaan. Wanneer zij in een stad kwamen en herberg gevonden hadden, liet Merona terstond een arts zoeken of een vrouw om de wonden te reinigen en opnieuw te verzorgen, doch soms deed hij het zelf, door Nardino bijgestaan.

Filippo, gedurig slaperig of versuft, kende hem niet. In een stadje aan de kust der Adriatische zee werden zij een week lang tegengehouden door stormen en regens; de rust schonk den kranke, die daar in een duistere kamer lag, eenige kracht, hij opende de oogen en herkende zoowel Merona als den dienaar, en op een dag wilde hij opstaan, maar kon niet. Den morgen toen zij verder zouden reizen vroeg hij waarheen men hem voerde, en bij het antwoord: Bari, schudde hij zijn hoofd en zag Merona weemoedig aan.

Eens, terwijl zij stilhielden omdat de dragers moesten rusten, riep hij hem: heer, en nam zijn hand en fluisterde: Waarom niet voor mij? De wereld zou anders zijn als gij mij hadt liefgehad.

Gedurende den verderen tocht langs de zee reed Merona in gemijmer, vragend of hij inderdaad Filippo vroeger de toewijding had gegeven waarop een knaap recht had, en neen was het antwoord, door vele redenen gevolgd. Doch eene stelde hem gerust: omdat hij de vader niet was had hij niet meer kunnen doen dan een plicht vervullen.

Het was een Zondagmorgen toen zij de stad bereikten, de menigte ging langzaam door de straat, zich koesterend in de zon. De poort van het kasteel was open, gelijk voorheen, doch er stond geen wachter, er klonk geen geluid. Nadat de baar onder de galerij nedergezet was, steeg Merona de trappen op. Een dienaar, die hem tegemoet trad, zeide dat de hertogin ziek was en ook de vrouwe Veronica lag te bed. Dan kwam er een vrouw, aan wie hij opdroeg haar meesteres te zeggen waarom hij gekomen was. Hij had nog niet lang gewacht in de zaal met de vergulde muren toen Veronica verscheen: een wit gelaat en zwarte haren op den schouder, oogen waar een gloed van angst en toorn in brandde. Zij stond voor hem met beide handen op de borst. In het kort vertelde hij hetgeen gebeurd was en dat hij haar zoon, zoodanig gewond dat men voor zijn leven vreesde, tot haar gebracht had.

Beneden dan, bij de draagbaar waar zij geknield lag, stonden Merona en Nardino ter wederzijde met ontbloot hoofd, dienaars beiden.

De eerste dagen van zijn verblijf zag hij Veronica niet. Daar hij haar een bericht moest mededeelen kon hij niet vertrekken. Hij zat in de kamer, welke men hem bereid had, uitziend op de zee, en las en wachtte. Op een morgen ontbood zij hem in de zaal; zij zat op dezelfde bank van het venster waar zij hem vele jaren geleden den ring geschonken had, dien hij op de borst droeg. Merona naderde langzaam, hij zag dat zij op dezelfde wijze als voorheen ter zijde genegen zat, met het haar op dezelfde wijze op het hoofd gebonden. En toen hij voor haar stond en zij haar gelaat in een glimlach tot hem hief, zag hij dat zij een oude vrouw geworden was, met handen zwak en wit.

De arts, zeide zij, meende dat haar zoon genezen zoude. En zij vroeg Merona haar uitvoerig te verhalen hoe hij hem gevonden en gered had. Na een aarzeling begon hij, zonder van Lanarda te spreken, en het was weinig wat hij vertelde, hoe hij Fillippo herkend had en gewond naar zijn tent gevoerd. Toen dankte zij hem en daar zij niets meer zeggen konden, verliet zij de zaal.

Na een week verscheen de hertogin, die hem opgetogen tegemoet trad, hem haar oudsten vriend noemde en omarmde. En zij vroeg hem en wist hem te doen spreken van zijn ondervindingen aan de verschillende hoven; zonder afgunst sprak zij van haar neef, die thans heer was van Milaan, geboren kort na haar jongste dochter, die zij, wegens den grooten afstand, niet hopen kon weder te zien. Eer zij hem liet gaan gaf zij hem verhandelingen, welke zij geschreven had, ter lezing, opdat hij begrijpen zoude hoe de hemel haar gezegend had en zij den naam, de ongelukkigste vrouw te zijn, niet verdiende.

Hij las en verstond de vertoosting welke zij gevonden had. Een anderen keer, tot haar toegelaten, verzocht hij haar het bericht, dat Lanarda gevallen was, aan haar zuster over te brengen, uit haar mond immers zou het lichter klinken dan uit den zijnen.

Hij wachtte weder. En Veronica ontbood hem weder, op

een kouden avond toen het vuur in den haard was aangestoken. Hij bracht het kistje, dat de kostbaarheden van Lanarda bevatte, en gaf haar den sleutel. Den degen hield hij in de hand, zeggend dat die hem geschonken was. Lang zat Veronica met den zakdoek voor de oogen, soms scheen het of zij spreken wilde, maar het was te veel en zij wendde het gelaat weer af. Toen Merona opstond eindelijk vroeg zij hem haar morgen naar de kerk te vergezellen.

Zij baden voor het beeld der heilige Maria waar zij gebeden hadden toen zij jonger waren, zij op de eerste trede en hij achter haar. De een wist niet wat de andere bad, doch de hemel hoorde geen verschil. Koud waren de handen die elkander beroerden toen hij haar hielp opstaan.

Twee dagen later nam Merona afscheid. Hij boog zoo dicht over den kranke neder, dat Filippo zijn gelaat aan het zijne voelde. Toen hij ging stond de vrouwe Veronica recht in de deur, met de handen op de borst gevouwen, starend of zij verder zag.

XIV.

De gepeinzen keerden weder. Hij bemerkte dat zijn handen ledig waren zonder nut gedaan te hebben. In zijn jeugd had hij het de schoonste taak in het leven geacht te mogen dienen voor de grootheid van een heer; hoe veel had hij gehoopt te kunnen geven, hoe weinig had men aanvaard. In het begin toen hij nog onervaren was, had men zijn dienst gevergd voor beuzeling en genoegen; later, toen hij vruchtbaar werk had kunnen verrichten, werd hij verstooten; vervolgens diende hij den keizer, omdat hij meende daardoor zijn geboorteland te baten, en het was vergeefs geweest. De vreemdeling heerschte bijkans overal, als overweldiger, niet als behoeder van het land; twee staten handhaafden nog hun vrijheid, maar ook die zouden machteloos blijken. Merona wist dat de straf voor zijn vergrijp ontslag zou zijn; wien, wat kon hij verder dienen? Indien hij een sterk man geweest ware die de middelen niet achtte, gelijk menig raadsheer dien hij gekend had, zou hij Ferrara voordeel gebracht hebben; doch hij was immer gebleven dezelfde die hij als jongeling was en het recht beschouwde als offervaardigheid, die ook voor zijn heer slechts

nemen kon wat hem behoorde, eer min dan meer. Daarin was hij als dienaar te kort gekomen, want de groote eischt van zijn mindere dat hij zijn welzijn verhoogt, of dit ook ten nadeele van anderen geschiedt. Hij meende dat hij zich in de keuze van zijn taak vergist had, want zijn kracht was te gering voor den dienst van menschen, moeilijker dan die van den hemel. Hoe lichter ware het hem geweest te handelen naar het hart, dat altijd te schenken heeft, dan naar het verstand, dat, recht van onrecht scheidend, toch altijd het beste, het voordeel jaagt. Hetgeen hij door het hart gedreven gedaan had telde hij niet, en hij voelde zich gelijk een verslagene, een man die faalde omdat niemand in de wereld ooit zijn besten dienst verlangde. En thans moest hij een smet op zijn eer erkennen, daar hij, zijn plicht vergeten door den hartstocht, zijn wapen tegen krijgsvolk van zijn meester gekeerd had. Hij schaamde zich, hij was bereid te boeten.

Maar op zijn tocht aanschouwde hij gruwelen die opnieuw het vuur in zijn bloed zetten. Aan den ingang van een kleine stad in het Trevisaansch gebied stonden twee palen waar oude mannen aan hingen, deerlijk verminkt. In het straatje was geen mensch te zien, uit de arme huizen steeg rook van een brand die reeds gedoofd was. Den eersten inwoner ontmoette hij op het plein, een grijsaard die om brood vroeg. Toen Merona sprak kwamen er mannen uit de kerk, klagend, roepend, dankend, want zij hadden gehoord dat hij een landgenoot was; ook de priester trad buiten, met den arm in een doek gebonden, en schreiend wenkte hij Merona, die afsteeg en hem volgde. Voor het altaar, beroofd en vernield, lag een rij dooden, uit het gewelf klonk het weenen van kinderen.

Men vertelde dat een bende Spanjaarden gekomen was en vriendelijk ontvangen werd; twee avonden te voren, door welke reden wist men niet, waren de soldaten razend geworden, en zij hadden vernield, gemoord, gebrand, heel dien schrikkelijken nacht. Men bezat niets meer, geen voedsel voor de kinderen. Merona herinnerde zich dat hij vroeger door het stadje gekomen was, een rustig oord, waar ieder gelaat een lach voor den reiziger had.

Hij zond Nardino met eenige mannen naar de naburige stad om het noodige te koopen.

De broederhand verwekte het vertrouwen weder. Met zuchten van gelatenheid, met klacht en hoofdschudden, soms met snikken over hetgeen verloren was, gehoorzaamden zij hem om orde te stellen.

Merona vertoefde hier vele dagen. Hij kon niet verder gaan om zijn vernedering te bekennen zoolang de toorn hem brandde. Hoe gering was zijn schuld bij deze misdaad onder het vaandel van den keizer gepleegd: wie krenkte de eer het meest, een grootmachtig heer, die dit onheil niet verhoeden kon, wellicht niet telde wegens de omstandigheden van den oorlog, of een dienaar die een vriend moest redden? Nadat hij de onredelijke gedachten der opstandigheid verdreven had, besefte hij te duidelijker hoe moeilijk het was volgens het geweten een plaats in de wereld te behouden.

Hij reisde langzaam verder daar de wegen door het bergland onder sneeuw bedolven lagen. In Freiburg werd een vergadering der vorsten gehouden en Merona moest wachten. De raadsheeren, zijn zaak gehoord hebbende, stelden hem gerust en noemden haar een nietigheid: drie lansknechten gewond, de bevelhebber had dit zonder twijfel al vergeten; indien een ieder zich zoo nauwgezet als hij naar den plicht gedroeg, zou het rijk onder de ontelbare overwegingen niet te regeeren zijn. Hij sprak hun ook van het geplunderd stadje; zij haalden de schouders op.

Met dezelfde raadsheeren ter wederzijde gezeten ontving de keizer hem. Merona droeg uitvoerig al hetgeen in dien kamp bij Romagnano gebeurd was voor: hoe de aanvoerder Lanarda getroffen werd, met wien hij sedert vele jaren in vriendschap verbonden was; hoe hij diens zoon onder de vijanden ontwaarde, in levensgevaar, door lansknechten overweldigd; hoe hij toen zijn plaats vergat, den man te hulp liep en tegen het vaandel van zijn vorst streed. Hij sprak ontroerd, de heeren luisterden met gebogen hoofden. De keizer glimlachte en prees hem, zeggend dat hij als een rechtschapen man gehandeld had. Merona boog en dankte.

Hoewel hij het antwoord beschouwde als een grootmoedige vergiffenis, waarvoor hij dankbaar behoorde te zijn, voelde hij zich gedrongen ontheffing van den dienst te vragen.

Ik ben niet jong, sprak hij, ik heb te veel ervaren om het-

geen men beuzelingen noemt met vroolijke oogen aan te zien. Er is in mijn land duizendvoudig werk dat alleen door een zoon van mijn land gedaan kan worden. Ik heb het recht niet een anderen heer te dienen. Een ieder, mijn vorst, kent zijn plicht zoo hij naar zijn geweten luistert. Ik weet waar de mijne roept en voortaan kan ik nergens anders eerlijk zijn. Vergun mij te gaan en geloof dat ik altijd mijn keizerlijke heeren dankbaar zal gedenken.

De oprechtheid, die zijn stem welluidend maakte, werd verstaan. De keizer nam een van zijn ringen en schonk hem dien. Wel poogde hij hem terug te houden, doch hij deed het uit wellevendheid, want hij was jong en eerde hetgeen met het hart gesproken werd. Dien avond zat Merona aan zijn rechterzijde.

Op den terugweg, van de nevelige bergen naar de vlakte dalend, vond hij de landerijen in bloei; de boeren waren bezig te ploegen of de ontluikende wijnranken op te binden, de hagedoorns geurden al, de boomgaarden praalden in het wit. De vreugde zong in hem en, met het hoofd ontbloot onder den klaren hemel, voelde hij voor het eerst de vrijheid hier in zijn land.

Hij week van den heirweg om het mishandelde stadje te bezoeken. Daar zag hij de burgers, geholpen door vrouw en kind, moedig werken aan het herstel der woningen, en wie gereed was, kwam bij den buurman en hielp. Merona wist dat zij morgen om een vod zouden twisten, maar in den nood bleek de waarheid van hun vriendschap. In de kerk schonk hij een deel van zijn loon voor het nieuwe altaar; aldus werd uit de keizerlijke schatkist het kwaad vergoed.

In Ferrara bood hij den hertog zijn dienst, die terstond met eerbetoon aanvaard werd. Gelijk vele jaren te voren zetelde hij in de raadzaal op dezelfde plaats waar hij met zijn beschermheer Ercole de zaken overlegd had. Correggio en ook de ouderen waren thans zijn gelijken.

Men luisterde aandachtig wanneer hij, met betere kennis van de vreemde hoven, verhaalde wat hij daar gezien had, men maakte in de briefwisseling gebruik van zijn ervaring en uit de antwoorden bemerkte men weldra dat het begrip van de omstandigheden gewaardeerd werd. Alfonso zelf hoorde

dat deze raadsheer beter dan de anderen het onderscheid der kanonnen wist en benamingen verstond in de gieterij gebruikt, dat hij van mengsels kon spreken of hij het van de kundigste wapentuigmakers had vernomen. In alles wat de kennis betrof werd zijn woord geloofd.

Doch wanneer hij raad gaf, uit het inzicht gesproten, antwoordde men hem of hij een jongeling was die de wereld onschuldig aanzag, haar geheimenissen niet kende en te hoog van haar verwachtte. Wanneer hij aandrong om de waarheid kort te zeggen: aldus is de toestand, wij behoeven dit en bieden daarvoor dat, zeiden zij dat zelfs kooplieden, die prijs en bod bij den naam noemden, de reden van het een en van het ander verborgen hielden; hoeveel te meer dan moesten staatslieden, die over meer dan koopwaar beschikten, het evenwicht tusschen schuld en vordering onder zegels leggen. De waarheid hier, zeide er een, is ginds een leugen. En een ander: Wij kunnen de heiligen niet navolgen, maar zij evenmin, laten wij verstandig zijn. Men achtte zijn redenen, men knikte en prees ze waardig, doch aan het nut geloofde men niet. Aldus werd het een regel dat, wanneer Merona een gewichtigen brief geschreven had, een der andere heeren dien overschreef zoodanig dat de vorm behouden werd, maar de geest door toevoeging van enkele woorden veranderde. De hertog volgde immer den raad der ouderen.

Marco Farra zeide zijn meening hieromtrent: Toen gij den keizer diendet had uw woord macht, want het kon hier enkel voordeel brengen, terwijl het nadeel van uw vergissingen ginds ondervonden werd. Gij waart een Duitsche heer, nu zijt gij een Ferrareesche dienaar. Maar hoe men uw dienst ook gebruikt, hier zijt gij op uw plaats.

Merona ging voort naar zijn oordeel raad te geven; hoewel men dien vaak niet volgen kon, overwoog men een zaak welwillender en hierdoor werd menig besluit lankmoediger genomen.

Hij was ook de eenige raadsheer die ondanks de bezigheden tijd vond zich met de jonge lieden te onderhouden. Bij de voorbereiding van een vertooning wees hij hoe men ten tijde van hertog Ercole gedaan had; hij stond den dichter ter zijde of leerde een juffer hoe zij de verzen onthouden moest, en

in den hof liet hij een jongeling zien hoe een degen uit de hand gelicht kon worden. De jeugd gaf hem meer dan de achting aan zijn ambt verschuldigd.

In het midden van den zomer ontving Merona verlof naar zijn slot te gaan om op zijn goederen toe te zien. Het graan stond in overvloedige schoven op de akkers en duizend krekels zongen. Toen hij binnen gereden was en het dienstvolk, dat zich rondom hem verzamelde, gegroet had, voelde hij de goedheid van zijn eigen huis.

Al de luiken werden opengezet, de zomerwarmte kwam binnen; in alle zalen hoorde hij weder het bekende geluid van voetstap en stem, anders dan waar ook, en iedere stoel op zijn oude plaats kende hem.

Het waren lange dagen waarin de zon scheen, door geen wolk gestoord. Waar hij ging of reed, gevolgd door een landman, zag hij rust, orde, welvaart, en wanneer hij zijn tevredenheid uitsprak, antwoordde de dienaar, die het slot beheerde, dat hij alles deed gelijk de vrouwe Clarice hem gezegd had. Renaldo Maria zag ook dat dezelfde hand hier nog heerschte.

Het werden dagen van herinnering, waar hij soms zoo ver dwaalde dat hij, plotseling opziende, meende in een vreemd oord te zijn. De brug over de beek was toenmaals van smalle planken gemaakt, die in het midden nedergebogen tot het water spatte wanneer hij er op sprong; daar had Renzo hem eens zoo hard gegrepen, dat hij schreeuwde en allen buiten kwamen. Thans lag er een brug, met een leuning, op palen gebouwd; deze was gewis veiliger, maar de oude noemde hij de zijne. Zoo zag hij ook dat de andere dingen, die vervangen waren, hem niet behoorden. De zetel in de groote zaal stond nog statig als voorheen en daarvoor had hij hetzelfde ontzag ondanks al de jaren; op een tafel in een andere zaal lag een luit gelijk zij altijd had gelegen, onder stof weliswaar, maar even lief. Ook de slaapzaal zijner moeder vond hij onveranderd, met het bed, of het wachtte dat het kleed er af genomen zou worden, gelijk eertijds iederen avond, met den spiegel waarin hij haar glimlach had gezien. En hoe hij ook de vernieuwingen met welgevallen aanschouwde daar zij te zijnen bate aangebracht waren, de oude voorwerpen, die reeds be-

stonden toen hij geboren werd, waren hem lief wegens de herinneringen.

Merona ging met een glimlach door zijn huis, want het verleden gaf hem geluk. Des avonds bad hij waar zijn moeder placht te knielen.

Eens hield een stoet kooplieden stil op den weg voor het slot; eenigen hunner kwamen uit Bari, zij vroegen naar den heer en brachten hem twee kleine koffers en een brief van de hertogin Isabella.

De brief was zeer uitvoerig met herinnering en bespiegeling, doch vooral het begin en het einde las Merona, voor het venster gezeten, vele keeren.

Weet gij nog, mijn edele vriend, het is meer dan dertig jaar geleden, hoe gij voor het eerst bij ons binnentraadt, een blozend jonkman? Mijn twee kleine kinderen speelden op den vloer, de min zong voor Ippolita in haar armen, mijn zuster zat met naaldwerk. Toen de hertogin, die toenmaals van Bari heette, vertrokken was en gij voor mij zat en verteldet van de reis van Bianca, kende ik terstond uw trouwhartigheid. Eer dan ik kenden de twee kleinen haar, want stond niet spoedig Francesco bij u met zijn hoofdje in uw hand? Wij hebben allen veel droefheid ondervonden, maar ons bracht die dag een zeldzaam goed, waarvoor wij nimmer genoeg konden danken, de trouw, en wij hebben ook dikwijls van dien dag gesproken, Veronica en ik.

Herinnert gij u dien zomer toen gij met den goeden Marco Farra in Bari kwaamt en mijn zuster het geluk gaaft haar kind te zien? Hoe schoon was die tijd, hoe jubelde ons nederig huis van de vreugde der kinderen. Gewis zult gij dit nog weten, want ik heb gezien dat die tijd ook voor u een verpoozing onder de eindelooze beproevingen was; maar gij weet niet, Renaldo Maria Merona, welk licht toen in de harten van ons vrouwen straalde. Van al die kinderen is alleen mijn dochter Bona gebleven; ik ontving een brief van haar waarin ook zij van die gulden dagen spreekt. De anderen zijn zielen geworden, die op ons nederzien.

Op de laatste bladzijde was het schrift klein en regelmatig, of de letters met grootere aandacht en inspanning gevormd waren:

Mijn zuster heeft onlangs besloten de wereld te verlaten. Hoewel een groot verlies voor mij, heb ik niet gepoogd haar terug te houden, omdat, zoo men het wel overdenkt, iedere ziel meer behoort te doen dan geluk te geven of te nemen: Want alle moeten, wanneer de zoete hoop van het leven voorbij is, wachten hetgeen de hemel beschikt, en wie dien tijd gekomen acht heeft het recht alleen den hemel aan te zien, nederig in lof en gebed. Sedert mijn zuster haar zoon verloor hield zij de handen te zamen. Kort voor Maria-dag heeft zij bij de Clarissen den sluier genomen. Ik kan u van de geheimen van haar hart, voor zoover ik ze kende, niet vertellen, zij zijn de mijne niet. Doch geloof dat zij u immer welgezind en dankbaar was, hetgeen ook blijkt uit haar wensch dat ik u eenige goederen, welke haar toebehoorden, zou zenden en u haar groet overbrengen, den laatsten dien zij voor de wereld had. Wanneer gij naar Bari komt, zult gij er voortaan slechts eene vinden die u met vreugde en dankbaarheid verwelkomt, hoezeer, kan ik met geen woorden zeggen. Vergeef het mijn ouderdom dat ik u niet beter kan prijzen; maar gij begrijpt dit wel: geen vrouw, die moeder is, kan meer verlangen dan den eerbied van een edelman.

Eerst den dag daarna opende Merona de koffertjes.

In het een vond hij boven de kleederen, in een zijden doek gewikkeld, het portret van Filippo, dat hij in Napels had laten schilderen. Hij voelde de pijn van vele jaren, doch een zegenwensch kwam op zijn lippen. Dan nam hij twee gebedenboeken op, het een dat hij aan Filippo had geschonken, het ander dat haar moeder had behoord en waarin het jaartal van haar geboorte was geschreven; een gebedenboek, dat hij haar zelf eens geschonken had, ontbrak. Voorts vond hij een kastje, haar luttele sieraden bevattende; daar waren ook de penningen der schutsheiligen van Lanarda en van zijn zoon. Het laatste in dezen koffer was een kleed van blauw fijn laken en toen het op de tafel gespreid lag, rok en keurs, herkende hij het plotseling: het was hetzelfde dat zij droeg toen hij haar voor het eerst ontmoette, toen zij in het zonlicht opstond en hem aanzag.

In den anderen koffer vond hij een doos waarin een kindermuts van kant. Een paar schoenen van blauw leder met zil-

verdraad bewerkt. Merona voelde hoe licht zij waren, hij hield er een in iedere hand en zette ze voorzichtig neder. Dan ontvouwde hij het gebloemd gewaad, dat hij zeer goed kende, daar zij het twee keer droeg in de kerk. Er was nog een kleed, op den schouder met een vlek besmet, doch dit herinnerde hij zich niet ooit gezien te hebben, en evenmin het ander kleedingstuk, een mantel van zijde. Voorts een bundel van de brieven welke hij haar geschreven had. Ten laatste was er een klein wandkleed, met de naald gewerkt, de Heilige Maria voorstellende, en in den rand er onder stond vermeld dat het voor hem gemaakt was, met de beginletters van haar naam.

Dien avond zat Merona voor het venster waar hij met zijn moeder gezeten had, met haar luit in zijn arm. Hij herinnerde zich een lied dat hem altijd dierbaar geweest was, doch hij speelde niet. Tot laat in den nacht luisterde hij naar den zang der krekels in boomgaard en veld, terwijl de sterren langs den hemel gingen, en hij had weinig gedachten.

Den volgenden dag borg hij de kleederen en de andere voorwerpen, behalve het portret en het wandkleed, weder in de koffertjes en hij plaatste deze naast den kleederkoffer zijner moeder. Daarna regelde hij het bestuur van zijn huis.

Toen Merona in den zadel steeg om naar zijn dienst te vertrekken, zat hij recht gelijk zijn dienaar hem had geleerd.

ARTHUR VAN SCHENDEL.

Verzen.

De voorteekenen.

Witte ijsvogels wiegen
Zich op zee en twijgen dichtbij.
Zij wijst ze en roept met helle
Bekoringsstem: zij voorspellen
Geluk!
Maar ik zie verder, van het bergenjuk
Komt een donkere stip neersnellen;
Een zwarte vogel voegt zich erbij.

Herfst.

Ver stond de strakke lucht,
Als een grijszijden scherm
Gespannen voor den dood.
Aan deze zijde een vlucht
Vogelen, met gekerm
Onze hoofden over, vlood.

De grond bekroop wat groen.
Schril staken stengels riet.
De wereld stond ontbladerd
In 't uiterste seizoen,
Waar zon haar lot verliet,
Weer tot de maan genaderd.

Kathedraal St. Miguel (Macao).

Als een rotsmuur steil rijst de façade
voor het diep verval van 't heiligdom
Weggevaagd van 't aardrijk; geen kolom
rest van de oude praal tot Gods genade,

Slechts de grauwe, rechtopstaande zerk
Stijgend van de kim der trappendrempel;
't Open ruim beheerschend; zonnetempel
Tot den einder onder 't koeplend zwerk.

Door de raamgaten, diep in de muur
- Heilgen zijn vernietigd met hun ruit -
Dringt zich nu het levende azuur
Vliegen vogels, stralen, in en uit.

De almachtigen in steen gehuld:
De Godsmoeder die de globe torst,
Voor zijn vloot der oceanen vorst,
Hebben in hun heilig ongeduld

Muren zuilen achter zich gestort,
Maakten hemelhal en wereldrond
Eenig waardigen, tot hun achtergrond
Afziend van de stad, tot puin verdord.

De Jonken (Macao).

Geheimgehouden in de donkre heuvlen,
Even verraden door het morgenrood,
Weer opgenomen in den schoot der neevlen,
Ontzweeft de baai een stille jonkenvloot,

Voor 't licht uiteengeweken aan de kimmen
Ter vischvangst, hier onzichtbaar, eeuwenver.
Eerst 't duister brengt den keer van wind en schimmen
Tusschen de rotsen onder de eerste ster,

Traagzeilende en ver naar voor gebogen,
In ouderdom die iedre storm verdroeg,
Door de verlatenheid, het diep voor de oogen
Opengespalkt terweerzij van de boeg.

J. SLAUERHOFF.

Avond in Mei.

Zij gingen samen over 't pad,
Dat langs den dijk voert van de stad
Naar buiten. Links de vaart; aan d'andren kant,
Goudpralend in den avond klaar,
Het eindelooze weideland.

Het was een miserabel paar,
Want hij was zot en zij was raar.

Hij droeg een ouden kepi op
Zijn vreemden, al te grooten kop.
Dë oogen staarden zonder licht
Wezenloos in zijn rood gezicht.
Zijn das en boordje waren zoek.
Van 't jasje leek geen draad meer heel....
Maar nieuw, beneê den goren broek,
Kwam de onvermoede glorie uit
Van schoenen, onwaarschijnlijk geel....

Zij leek in veel zijn tegendeel.
Want was hij zwaar en grof gebouwd -
Zij was zoo mager als een hout.
Over haar kaken spande strak
Een fletse, vlekkerige huid;
Haar blouse, blauw met bruine ruit
Viel om haar schouders als een zak,
Dekte de holte, waar haar borst

Zou moeten wezen, en verging
Frommelig onder 'n rok, die hìng
En niet nòg lager hangen dorst.
Haar schoenen waren ongelijk,
Vormloos, enorm en grijs van slijk....

Maar één ding hadden zij gemeen,
Zij beiden op den zonnigen dijk:
Zij waren even raar en zot
En even poover en alleen.
Zoo smeedde 't mededoogend lot
Deze verdwaasden aan elkaar.

Een straaltje vocht uit zijn sigaar
Droop uit een mondhoek naar beneên.
Een hand boog om haar middel heen
En pluktë aan haar boezelaar.
Zij lachte breed en toonde toen
Haar bovenlip, geheel gekloofd,
En tanden, brokkelig en groen.
Daar neeg zijn roode vreemde hoofd
En hijgend gaf hij haar een zoen,
En daarna smakkend nog eens weer.
En eensklaps gillend, en in draf,
Liepen zij dol de helling af
En gingen in een diepen kuil
Beneê den berm volkomen schuil.
Achter het hooggepluimde gras
Bleef het dan stil - maar somtijds klonk
Haar lach nog, die als hikken was....

De zon stond in een lage zonk
Tusschen de wolken, en zijn gloed
Straalde de wereld schoon en rijk;
En donkerpurper, rood als bloed,
Gloeide de zuring langs den dijk.

P. OTTEN.

Sonnetten.

Aan den Noordenwind.

O Noordenwind, hoe waren steeds de steden
Waarin ik woonde vol van uw geluid!
Ik reisde veel want nergens vond ik vrede
Maar altijd reisde uw ruischen mij vooruit!

En moest ik midden in den nacht ontwaken
In vreemde kamer in een vreemde stad
Dan hoorde ik naar uw gieren langs de daken
En wist dat Gij mij niet vergeten hadt!

En daarom drijft het mij des avonds laat
Naar oude en afgelegene kwartieren
Met huizen overhellend, hoog en wrak.

Daar wacht me een lage kamer onder 't dak,
Waar ik U komen hoor door alle kieren,
O Noordenwind, die mij niet meer verlaat!

De Pater.

Het klooster der Redemptoristen lag
Zoo stil alsof geen menschen het bewoonden.
Slechts zelden dat een pater zich vertoonde
Die met verdwaalden blik naar buiten zag.

Wij waren kindren en wij zagen snel
Naar het gezicht, dat gauw verdween. Maar later
Verscheen aan ander raam een andre pater
En weder wachtten we even met ons spel.

Wij waren kindren toen. De jaren gingen.
Maar in het leven van de stervelingen
Keert alles weer in omgekeerden zin:

Nu laat ik zelf mij door mijn boeken boeien
Maar, moe van 't zoeken naar der woorden zin,
Sta ik aan 't raam, waar de kastanjes bloeien.

J.J. VAN GEUNS.

‘Richard III’
Treurspel van William Shakespeare.

IIIe Bedrijf[1)]

(Trompetgeschal. De Prins van Wales, Gloster, Buckingham, Kardinaal Bourchier, Catesby en anderen komen op).

BUCKINGHAM.
Welkom, mijn prins, in Londen, in uw kamer!

GLOSTER.
Welkom, mijn beste neef, vorst van mijn wezen!
Gij zijt van de vermoeiende tocht bedrukt.

PRINS.
Neen oom, maar wat gebeurd is onderweg
Heeft het mij lang, drukkend en zwaar gemaakt.
Ik zou meer ooms hier wenschen tot mijn ontvangst.

GLOSTER.
Mijn prins, de deugd van uw vleklooze jaren
Dook in 't bedrog der wereld nog niet onder,
En wat gij waarneemt aan een mensch, is niets
Dan de uiterlijke schijn, en die - God weet het -
Houdt nooit of zelden met het hart de maat.
De ooms, die gij wenscht, zouden gevaarlijk zijn;
Uw hoogheid hoorde naar hun suikren woorden,
Maar zag het gif niet van hun harten. God
Hoede u voor hen en zulke valsche vrienden!

PRINS.
Voor valsche vrienden! Maar zij waren 't niet.

GLOSTER.
De mayor van Londen, heer, komt u begroeten.

(De Lord Mayor komt met zijn gevolg op).

LORD MAYOR.
God geve uw Hoogheid welvaren en vreugde.

PRINS.
Ik dank u, goede lord; - ik dank u allen.

(de Lord Mayor en gevolg treden terug).

'k Dacht, dat mijn moeder, met mijn broeder York,
Ons al veel eerder tegemoet zou komen.

1) Zie De Gids, 1926, III, blz. 315.

Foei, wat een slak is Hastings, om ons niet
Te melden of zij al of niet hier komen.

BUCKINGHAM.
Daar juist, bezweet van haast, komt de lord aan.

(Hastings komt op).

PRINS.
Welkom, heer! Zeg mij, zal mijn moeder komen?

HASTINGS.
De koningin heeft met uw broeder York
- Waarom weet God, ik niet - zich afgezonderd
In een vrij heiligdom. De tengere prins
Had graag met mij uw Hoogheid hier begroet,
Maar de dwang van zijn moeder hield hem daar.

BUCKINGHAM.
Foei, hoe onjuist en spijtig van haar kant!
Heer Kardinaal, wilt gij de Koningin
Ertoe bewegen Hertog York terstond
Te zenden naar zijn prinselijken broeder?
Weigert zij - dan, Lord Hastings, ga gij mee,
En ruk hem weg uit haar afgunstige armen.

KARDINAAL.
Heer, als mijn zwakke redekunst vermag
Den hertog van zijn moeder af te winnen,
Wacht hem dan straks hier. Maar blijft zij verstokt
Voor zacht aandringen, dan verhoede God,
Dat we op het vroom recht dier gewijde vrijplaats
Een inbreuk maken! Niet voor heel dit land
Wil ik de schuld aan van zoo groote zonde.

BUCKINGHAM.
Gij zijt te zinneloos-vasthoudend, heer,
Te vormelijk, te trouw aan oud gebruik:
Weeg het tegen den ernst van dezen tijd,
En wie hem aangrijpt schendt geen heiligdom.
Het voordeel daarvan wordt altijd vergund
Aan wie, 't verdienend door zijn handelwijze,
Zoo wijs was om zijn aanspraak te doen gelden.
De prins verdient het niet en heeft geen aanspraak
En moet het dus niet hebben, volgens mij.
Daarom: wie hem, die daar niet is, daar weghaalt,
Schendt daar noch recht, noch voorrecht. Ik heb vaak
Gehoord van mannen in een heilige vrijplaats,
Van kindren in een vrijplaats nooit voor nu.

KARDINAAL.
Deze eene maal, heer, overreedt gij mij. -
Kom aan, Lord Hastings, wilt gij met mij gaan?

HASTINGS.
Ik kom, mylord.

PRINS.
Mijn beste lords, haast u zoo snel gij kunt.

(De Kardinaal en Hastings af).

Zeg mij, oom Gloster, als mijn broeder komt,
Waar nemen wij dan intrek tot de kroning?

GLOSTER.
Waar het uw hoogheid zelf het beste schijnt.
Als ik u raden mag, dan neme uw hoogheid,
Zoo voor een dag of twee, rust in den Tower
Daarna alwaar gij 't wenscht, en waar 't het best
Voor uw afleiding en gezondheid is.

PRINS.
Juist op den Tower ben 'k allerminst gesteld. -
Heeft Julius Caesar hem gebouwd, mylord?

BUCKINGHAM.
Door hem, genadig heer, ontstond de burcht,
Waar sindsdien later tijden aan herbouwden.

PRINS.
Staat het beschreven, of werd het van eeuw
Tot eeuw overgeleverd, dat hij 't bouwde?

BUCKINGHAM.
Het staat beschreven, mijn genadig heer.

PRINS.
Maar stel, mylord, het waar niet opgeteekend;
Waarheid, mij dunkt, moest door alle eeuwen gaan
Als 't ware doorgegeven tot het verste
Geslacht, zelfs tot den einddag aller dagen.

GLOSTER.

(Terzijde).

Men zegt: zoo wijs zoo jong, dat leeft nooit lang.

PRINS.
Wat zegt gij, oom?

GLOSTER.
'k Zeg, dat ook zonder schrift, de roem lang leeft.

(Terzijde).

Zoo, als een Hansworst der mysteriespelen,
Leg ik in één woord dubbele moraal.

PRINS.
Die Julius Caesar was nog eens een man;
Alles waarmee zijn moed zijn geest verrijkte,
Schreef zijn geest neer, opdat zijn moed bleef leven:
Dood kan dien overwinnaar niet verwinnen;
Want hij leeft voort in roem, schoon niet in 't leven. -
Let eens wat ik u zeg, neef Buckingham.

BUCKINGHAM.
Wat dan, genadig heer.

PRINS.
Als ik blijf leven tot ik man ben, win ik
In Frankrijk ons oud recht terug, of sterf
Als een soldaat, gelijk ik leefde als vorst.

GLOSTER.

(terzijde).

Meest duurt de zomer kort na een vroeg voorjaar.

BUCKINGHAM.
Gelukkig, daar komt de hertog van York.

(York komt op, met den Kardinaal en Hastings).

PRINS.
Richard van York! Hoe vaart ons dierbre broeder?

YORK.
Goed, heer en meester; 'k moet u zoo nu noemen.

PRINS.
Ja, broeder, tot mijn spijt, die 'k deel met u;
Te vroeg stierf hij aan wien die titel toekwam,
Die door zijn dood veel majesteit verloor.

GLOSTER.
Hoe gaat het met mijn eedlen neef van York?

YORK.
'k Dank u, mijn besten oom. Maar, heer, gij hebt
Eens toch gezegd, dat onkruid snel van groei is:
De prins, mijn broeder, is mij ver ontgroeid.

GLOSTER.
Dat is hij heer.

YORK.
En is hij nu dus onkruid?

GLOSTER.
O, mijn dierbare neef, dat zeg ik niet.

YORK.
Dan hebt gij meer met hém op dan met mij.

GLOSTER.
Hij, als mijn vorst, kan over mij gebieden;
Maar gij hebt aanspraak op mij als verwant.

YORK.
Ik bid u oom, geef mij dien dolk.

GLOSTER.
Die dolk, mijn kleine neef? van ganscher harte

PRINS.
Een beedlaar, broeder?

YORK.
Bij mijn goede oom, dien ik vrijgevig weet,
En om wat speelgoed, dat men makk'lijk weggeeft.

GLOSTER.

Ik heb een grooter gave voor mijn neef.

YORK.
Een grooter gave? dat moet dan uw zwaard zijn.

GLOSTER.
Ja, lieve neef, was het maar licht genoeg.

YORK.
O, dus alleen wat licht is geeft gij weg;
Is 't zwaar, dan krijgt een bedelaar uw ‘neen’.

GLOSTER.
't Is voor uw hoogheid's draagkracht nog te zwaar.

YORK.
Ik neem het licht op, ook al ware 't zwaarder.

GLOSTER.
Wat! dus gij wenscht mijn wapen, kleine lord?

YORK.
Juist, en mijn dank zal zooals gij mij noemt zijn.

GLOSTER.
Hoe?

YORK.
Klein.

PRINS.
De heer van York is altijd scherp van tong.
Mijn oom, gij weet hoe gij hem moet verdragen.

YORK.
Gij meent, mij dragen en niet mij verdragen.
Mijn broeder spot met u zoowel als mij, oom.
Omdat ik klein ben als een aap, vindt hij,
Dat gij mij op uw schouder dragen moest.

BUCKINGHAM.
Hoe scherp en raak van geest weet hij te praten!
Want hij verzacht de hoon, die hij zijn oom geeft,
Door speels en handig met zichzelf te spotten.
Zoo slim en nog zoo jong, 't is wonderlijk!

GLOSTER.
Mylord, behaagt het u verder te gaan?
Ik en mijn goede neef van Buckingham
Gaan naar uw moeder om haar te bewegen
U in den Tower te ontmoeten met haar welkom.

YORK.
Wat! Wilt gij werklijk naar den Tower, mylord?

PRINS.
Mijn heer protector raadt het mij sterk aan.

YORK.
Ik zal niet rustig slapen in den Tower.

GLOSTER.
Waarom? Wat zoudt gij vreezen?

YORK.
Wel, den vertoornden geest van mijn oom Clarence
Grootmoeder zei mij, dat hij daar vermoord werd.

PRINS.
Ik vrees geen ooms, die dood zijn.

GLOSTER.
Ook geen, die leven, hoop ik.

PRINS.
Die leven heb ik, hoop ik, niet te vreezen.
Maar kom, mylord, ik ga met een zwaar hart,
En aan hen denkende, nu naar den Tower.

(Trompetgeschal. De Prins, York, Hastings, de Kardinaal en gevolg af; ook de Lord Mayor en zijn gevolg).

BUCKINGHAM.
Mylord, zou deze kleine praatzieke York
Niet opgestookt zijn door zijn sluwe moeder,
Dat hij zoo schandlijk u bespot en hoont?

GLOSTER.
Zeker, ja, zeker. O, 't is een gladde jongen,
Spitsvondig, vlug, brutaal, vroeg bij, bekwaam:
Zijn moeder heel en al, van top tot teen.

BUCKINGHAM.
Het zij zoo. - Kom hier, Catesby. Gij zijt even

Vast onder eede ons plan te doen gebeuren
Als wat ik meedeel streng geheim te houden:
Wij zeiden onderweg u wat ons drijft; -
Wat dunkt u, zal niet William lord Hastings
Zich makk'lijk doen bepraten tot ons plan
Om dezen eedlen hertog te verheffen
Ten koningszetel van dit roemrijk eiland?

CATESBY.
De prins is hem, om vader's wil, zoo lief,
Dat hij nooit wat ook tegen hem zal doen.

BUCKINGHAM.
Wat dunkt u dan van Stanley? zou hij 't doen?

CATESBY.
Hij zal in alles doen wat Hastings doet.

BUCKINGHAM.
Welnu, dan is dat al: ga, beste Catesby,
En, maar laat alles vaag nog, pols Lord Hastings
Hoe zijn gevoelens zijn omtrent ons plan,
En zeg hem, dat hij morgen naar den Tower komt,
Waar de raad voor de kroning zitting houdt.
Merkt gij, dat hij er oor naar heeft, zoo spoor hem
Dan aan, en leg hem onze gronden uit,
Maar is hij stug als lood, ijskoud, onwillig,
Wees gij 't dan ook, en breek het gesprek af,
En kom ons melden hoe zijn neiging is.
Want morgen houden wij gesplitst raadzitting,
Waarin uw dienst groot aandeel hebben zal.

GLOSTER.
Groet ook Lord William: zeg hem Catesby, dat
Ik morgen in de Pomfret-burcht de bende
Van zijn bedreigers zal doen aderlaten,
En vraag mijn vriend, uit vreugde om dit goed nieuws,
Vrouw Shore een zachte kus te meer te geven.

BUCKINGHAM.
Ga, beste Catesby; zorg, dat alles goed gaat.

CATESBY.
Ja, waarde Heeren, 'k zorg zoo goed ik kan.

GLOSTER.
Hooren wij nog van u voor wij gaan slapen?

CATESBY.
Zeker, mylord.

GLOSTER.
Te Crosbyhof, daar zult ge ons beiden vinden.

(Catesby af).

BUCKINGHAM.
Mylord, wat doen wij, als wij merken, dat
Lord Hastings niet met ons wil samenzweren?

GLOSTER.
Zijn kop eraf, man; - iets zullen wij doen -
En, luister, ben ik koning, maak dan aanspraak
Op 't graafschap Hereford en het roerend goed
Dat mijn broeder, den koning, heeft behoord.

BUCKINGHAM.
Dat zal ik, krachtens wat uw hoogheid zegt.

GLOSTER.
En let wel, dat men 't goedsmoeds overdraagt.
Kom, laat ons vroeg aan 't avondmaal, om daarna
Wat vorm te doen ontstaan aan ons complot.

Tweede tooneel.

Voor het huis van Lord Hastings.

(Een bode komt op).

BODE. ***(kloppend).***
Mylord! Mylord!

HASTINGS. ***(binnen).***
Wie klopt daar?

BODE.
Iemand van Lord Stanley.

HASTINGS. ***(binnen).***
Hoe laat is 't?

BODE.
Op slag van vier.

(Hastings komt op).

HASTINGS.
Slaapt dan uw meester niet deze sloome nachten?

BODE.
Zoo schijnt het naar wat ik te zeggen heb.
Eerstens zendt hij uw edelheid zijn groet.

HASTINGS.
En dan?

BODE.
En dan verklaart hij, dat hij dezen nacht
Droomde, dat de ever hem zijn helm afsloeg;
Verder wordt, zegt hij, dubbele raad gehouden,
En een besluit, dat men in de' eenen neemt,
Kan u en hem in de' andren licht verdrieten.
En daarom vraagt hij wat uw hoogheid wenscht -
Of gij weldra met hem te paard wilt stijgen
En naar het noorden gaan in allerijl,
Om het gevaar, dat hij voorvoelt, te ontwijken.

HASTINGS.
Ga, kerel, ga, naar uw heer terug, en zeg,
Dat hij dien dubblen raad niet hoeft te vreezen:
Zijn hoogheid en ikzelf zijn bij den eenen,
En bij den andren mijn goede vriend Catesby,
Dus wat ons aangaat kan men er niets doen
Of ik krijg er bericht van. Zeg hem, dat
Zijn angst geen zin of grond heeft - wat betreft
Zijn droom, 't verbaast mij, dat hij zoo graag hecht
Aan dat bedrog van den onrustigen slaap.
Voor de'ever vluchten eer ons de ever nazit,
't Waar' de'ever aan te hitsen tot vervolging
En jacht, waar hij niet jagen wilde. Ga,
Vraag uw heer op te staan en hier te komen,
Dan gaan wij samen naar den Tower, daar zal
Hij zien hoe vriendlijk de ever ons gezind is.

BODE.
Ik ga, mylord, en meld hem wat gij zegt.

(Bode af).
(Catesby komt op).

CATESBY.
Ik wensch mijn eedlen heer een goeden morgen.

HASTINGS.
Goêmorgen, Catesby; gij zijt vroeg in de weer.

Wat nieuws, wat nieuws, in onze wankle staat?

CATESBY.
't Is inderdaad een dronken wereld, mylord,
Die nooit, geloof ik, overeind zal staan
Voordat Richard de krans draagt van het rijk.

HASTINGS.
Hoe? Wat? De krans draagt? bedoelt gij de kroon?

CATESBY.
Ja, beste lord.

HASTINGS. ***(wijzend op zijn hoofd).***
Men sla mij deze kroon af van mijn schouders,
Voor ik de kroon zoo schand'lijk zie misplaatst.
Maar meent gij dan, dat hij het daar opaanlegt?

CATESBY.
Zoo waar ik leef; ook hoopt hij tot dat doel
Uw krachtige steun naast zich te zullen vinden.
En daarom zendt hij u dit goede nieuws:
Dat uw vijanden, de verwanten van
De Koningin, vandaag in Pomfret sterven.

HASTINGS.
Voorwaar, ik rouw niet om dat nieuws, omdat
Zij steeds mijn tegenstanders zijn geweest.
Maar dat ik stemmen zou op Richard, om
Mijns meesters wettige erven uit te sluiten,
God weet, dat doe ik niet, al is 't mijn dood.

CATESBY.
God hoede uw lordschap in zoo eedlen geest!

HASTINGS.
Maar over twalef maanden lach 'k hierom.
Van wie mij brachten in mijns meesters haat
Zie ik met eigen oog het treurspel dan.
Ja, Catésby, voor 'k twee weken ouder ben,
Ruim 'k enklen op, die er nog niet aan denken.

CATESBY.
Het sterven is afschuwlijk, edel heer.
Voor wie 't, onvoorbereid, niet aan ziet komen.

HASTINGS.
Monsterlijk, monsterlijk! en zoo zal 't gaan
Met Rivers, Vaughan, Grey; en zoo met nog
Enkelen, die zich even veilig wanen
Als gij en ik, die den vorstlijken Richard
En Buckingham, gij weet het, dierbaar zijn.

CATESBY.
De vorsten geven beî hoog van u op.

(terzijde).

Zij zien zijn hoofd al hoog boven de slotbrug.

HASTINGS.
Ik weet, dat zij het doen, en 't is verdiend.

(Stanley komt op).

Komaan, komaan; waar is uw zwijnsspeer, man?

Gij vreest den ever, en gaat zonder wapens?

STANLEY
Heer, goeden morgen; - goeden morgen, Catesby. -
Lach er maar om, maar, bij het heilig kruis
Mij staat die dubbele raad niet aan, mij niet.

HASTINGS.
Mylord,
Ik heb mijn leven lief als gij het uwe,
En, dit getuig ik, nooit, zoolang ik leef,
Is het mij zooveel waard geweest als nu.
Denkt gij, dat ik, wist ik mij hier niet veilig,
Zoo triumfeerend doen zou als ik doe?

STANLEY.
De lords in Pomfret reden Londen uit
Vroolijk en wel, wanend zich veilig, en
Zij, inderdaad, hadden geen grond tot argwaan;
En toch, gij ziet hoe gauw de lucht betrok.
Die plotse dolk der wrok vertrouw ik niet -
God geev', dat 'k zonder reden lafaard blijk!
Welnu dan, gaan wij naar den Tower? 't Is tijd.

HASTINGS.
Kom, kom, bedaard - weet gij 't al, heer? vandaag
Worden de lords, waarvan gij spreekt, onthoofd.

STANLEY.
Hun trouw geeft hen meer recht het hoofd te dragen
Dan wie hen aanklaagt recht heeft op een hoed.
Maar kom, mylord, laten wij gaan.

(Een Staatsbode komt op).

HASTINGS.
Ga voor;
'k Heb dezen braven man nog iets te zeggen.

(Stanley en Catesby af).

Wel, kerel, en hoe staat het leven je?

STAATSBODE.
Te beter daar uw lordschap 't vriendlijk vraagt.

HASTINGS.
Ik zeg je, man, mij beter ook, dan toen
Je mij de laatste maal hier tegenkwam.
Toen ging ik als gevangene naar den Tower
Op aanstoot van de kring der koningin;
Maar nu, vandaag, zeg ik - maar houd dit voor je -
Worden die vijanden ter dood gebracht,
En ik sta sterker dan ik ooit nog stond.

STAATSBODE.
God houde 't zoo, naar uw genade 't wenscht.

HASTINGS.
Dank je, mijn beste: daar, drink dat op mij.

(werpt hem zijn beurs toe).

STAATSBODE.
God zeeg'ne uw lordschap!

(Staatsbode af).
(Een priester komt op).

PRIESTER.
Zijt gij daar, edel heer? Wel, dat verheugt mij!

HASTINGS.
Goede Sir John, ik dank u, en van harte.
'k Sta voor uw laatsten kerkdienst in uw schuld;
Kom dezen Sabbath, dan voldoe ik u.

(Buckingham komt op).

BUCKINGHAM.
Wat, in gesprek met 'n priester, kamerheer!
Te Pomfret, bij uw vrienden, dáár zijn priesters
Te kort; uw hoogheid hoeft nog niet te biechten.

HASTINGS.
Voorwaar, bij 't zien van dezen heiligen man
Dacht ik opeens aan hen, van wie gij spreekt.
Hoe is het, gaat gij naar den Tower?

BUCKINGHAM.
Zeker, mylord, maar lang kan 'k er niet blijven.
Eerder dan gij, heer, kom ik weer terug.

HASTINGS.
Dat zal wel, want ik blijf er middagmalen.

BUCKINGHAM. ***(Terzijde).***
En avondmalen ook, al weet gij 't niet. -
Kom, gaat gij mee?

HASTINGS.
Tot uwen dienst, mylord.

(Allen af).

Derde tooneel.

Pomfret. Voor het slot.
(Ratcliff komt op, met een wacht, die Rivers, Grey en Vaughan ter terechtstelling leidt).

RIVERS.
Sir Richard Ratcliff, laat mij u dit zeggen:
Vandaag zult gij een onderdaan zien sterven
Voor waarheid, plichtsbetrachting, en voor trouw.

GREY.
Dat God den prins behoede voor uw bende!
Een troep vervloekte bloedzuigers zijt gij.

VAUGHAN.
Gij leeft om later hiervan wee te roepen.

RATCLIFF.
Maak voort! Uw leven heeft zijn tijd gehad.

RIVERS.
O, Pomfret, Pomfret! O, Gij, bloedige kerker,
Voor hooggeboornen onheilspellend noodlot!

Binnen de omheining uwer schuldige muren
Werd hier Richard de Tweede afgemaakt;
En, uw naargeestig oord tot verder schand,
Krijgt gij van ons ons schuldloos bloed te drinken.

GREY.
Nu treft ons hoofd Margretha's vloek, die zij
Uitkreet naar Hastings, u, en mij, omdat
Wij toekeken toen Richard's dolk haar zoon trof.

RIVERS.
Zij vloekte ook Richard toen, zij vloekte ook Buckingham.
Zij vloekte ook Hastings: - o, gedenk het, God,
Verhoor voor hen haar bede, als nu voor ons!
En voor mijn zuster en haar hooge zonen,
Volsta, mijn God, met ons trouw bloed, dat hier,
Gij weet het, onrechtvaardig wordt vergoten.

RATCLIFF.
Maak voort; het doodsuur heeft al uitgeluid.

RIVERS.
Kom, Grey - kom, Vaughan - laat ons hier omarmen;
Vaarwel, tot we elkaar weerzien in den hemel.

(Allen af).

Vierde tooneel.

Londen. Een zaal in den Tower.
(Buckingham, Stanley, Hastings, de Bisschop van Ely, Ratcliff, Lovel, en anderen, zitten aan een tafel; Dienaren van den Raad staan op den achtergrond).

HASTINGS.
Edele pairs, wat ons hier saâmbrengt, is
't Vaststellen van de kroning. In God's naam,
Spreekt - wanneer zal die vorstelijke dag zijn?

BUCKINGHAM.
Is alles klaar voor die groote plechtigheid?

STANLEY.
Alles; wij hebben maar den dag te noemen.

ELY.
Dan lijkt mij morgen een geschikte dag.

BUCKINGHAM.
Weet iemand wat de Lord Protector vindt?
Wie is het meest vertrouwd met de' eedlen hertog?

ELY.
Ons dunkt, dat uw genade hem het best kent.

BUCKINGHAM.
Elkaars gezichten kennen wij; maar 't hart,
Hij kent het mijn' zoo min als ik het uwe,
En ik het zijn' zoo min, heer, als gij 't mijne. -
Lord Hastings, gij en hij zijt zeer verknocht.

HASTINGS.
Ik ben hem dankbaar; 'k weet, dat hij mijn vriend is;
Maar, wat betreft zijn plannen met de kroning,
Heb ik hem niet gepolst, noch heeft hij mij
Iets van zijn hooge wenschen meegedeeld.
Maar, eedle lords, noemt gij den dag, dan zal
Ik mijn stem geven in des hertogs naam,
Wat hij, vermoed ik, wel goed op zal nemen.

ELY.
Dat komt goed uit; daar komt de hertog zelf.

(Gloster komt op).

GLOSTER.
Mijn eedle lords en neven, goeden morgen.
Ik sliep wat lang, maar mijn afwezigheid
Heeft, hoop ik, geen belangrijk plan verwaarloosd,
Dat door mijn hierzijn ware vastgesteld.

BUCKINGHAM.
Mylord, gij komt hier als geroepen; anders
Had zich Lord Hastings in uw rol gesteld, -
Ik meen, uw stem, - betreffende de kroning.

GLOSTER.
Geen kan bij mij zoo ver gaan als Lord Hastings;
Zijn lordschap kent mij goed en mint mij goed. -
Mylord van Ely, ik zag laatst in Holborn
Dat in uw tuin daar de aardbeien zoo mooi zijn;
Ik bid u, laat mij daar eens wat van komen.

ELY.
Zeker, zeer gaarne, heer, van ganscher harte.

(De Bisschop van Ely af).

GLOSTER.
Mijn neef van Buckingham, een woord met u.

(Hij neemt hem ter zijde).

Catesby heeft Hastings over 't plan gepolst,
En vindt dat koppig heer zoo fel, dat hij
Zijn hoofd verliest eerder dan toestaan, dat
Zijns meesters kind, zooals hij plechtig zegt,
De vorstlijkheid van England's troon verliest.

BUCKINGHAM.
Ga even heen van hier, mylord; ik volg u.

(Gloster af, gevolgd door Buckingham).

STANLEY.
De hooge feestdag is nog niet bepaald.
Morgen is, naar mijn oordeel, ál te gauw,
Want ik ben zelf nog niet zoo kant en klaar
Als ik zou zijn, wanneer 't wat uitgesteld werd.

(De Bisschop van Ely komt weer op).

ELY.
Waar is mylord, de hertog van Gloster?

'k Heb om die aardbeien iemand gezonden.

HASTINGS.
De hertog lijkt mij vriendelijk vandaag;
Hij heeft een inval, waar hij veel voor voelt,
Als hij zoo monter goeden morgen wenscht.
Ik denk, dat er geen Christen op de wereld
Zoo slecht zijn liefde en haat verbergt als hij,
Wie zijn gezicht ziet kent meteen zijn hart.

STANLEY.
Wat ziet gij van zijn hart op zijn gezicht
Naar hoe hij zich vandaag heeft voorgedaan?

HASTINGS.
Wel, dat hij tegen niemand hier iets heeft;
Want, had hij dat, hij had het vast getoond.

(Gloster en Buckingham komen terug).

GLOSTER.
Ik vraag u allen, zegt, wat zij verdienen,
Die met vervloekte hekserij als duivels
Mijn dood beramen, en die reeds mijn lichaam
Beheerschen met hun helsche tooverkunst?

HASTINGS
Mijn teedre liefde voor uw hoogheid doet mij
Eerder dan iemand in deze eedle kring,
De schuldigen verdoemen: wie 't ook zij, heer,
Ik zeg, dat zij den dood hebben verdiend.

GLOSTER.
Aanschouw met eigen oogen dan hun slechtheid:
Ziet hoe ik ben behekst; kijk hier, mijn arm:
Een jonge boom, die werd verwoest, verschrompeld -
En het is Edward's vrouw, die barre heks,
Die samen met die allemanshoer Shore,
Mij met hun hekserij dit merk toedienden.

HASTINGS.
Als zij dit deden, mijn genadig heer, -

GLOSTER.
Als! Gij, beschermer dier verdoemde hoer,
Spreekt gij tot mij van ‘als’? Gij zijt verrader:
Af met zijn hoofd! - Bij den Heiligen Paulus, ik zweer,
Ik eet geen stuk voor ik het heb gezien. -
Lovel en Ratcliff, zorg, dat het gebeurd;
En de andren: wie mij liefheeft volge mij.

(Allen af, behalve Hastings, Lovel en Ratcliff).

HASTINGS.

Wee, wee, om Engeland! niet om mij, in 't minst niet;
Want ik, te dwaas, had dit kunnen voorkomen.
Stanley's droom van zijn helm en van dien ever,
Ik spotte ermee en heb de vlucht versmaad.

Tot driemaal is vandaag mijn paard gestruikeld,
Hij steigerde, den Tower ziende, als was hij
Afkeerig mij te brengen naar het slachthuis.
O, had ik nu den priester maar, die me aansprak;
Berouw heb ik, dat ik dien bode zei,
Al te overmoedig, dat vandaag te Pomfret
Mijn vijanden een bloedige slachting wachtte
En dat ik zelf door gunst beveiligd was.
O, Margaretha, Margaretha, uw vloek
Slaat nu op Hasting's arm, ellendig hoofd!

RATCLIFF.
Maak voort, mylord, de hertog wil aan tafel:
Biecht kort, want hij verlangt al naar uw hoofd.

HASTINGS.
O, de kortstondige gunst van stervelingen,
Die wij meer dan de gunst van God najagen!
Wie op uw schoone schijn zijn hopen bouwt,
Leeft als een dronken zeeman in de mast,
Klaar om met iedre knik terneer te tuimlen
In het noodlottig ingewand der diepte.

LOVEL.
Kom, kom, maak voort; het heeft geen zin te jamm'ren.

HASTINGS.
Bloeddorstige Richard! - o, rampzalig Engeland!
Het gruwelijkste lot voorspel ik u
Ooit door een tijd van jammer nog aanschouwd.
Kom, leidt mij naar het blok; breng hem mijn hoofd:
Wie nu lacht, heeft er ook gauw aan geloofd.

(Allen af).

Vijfde tooneel.

De muren van den Tower.
(Gloster en Buckingham komen op, in roestige wapenrustingen en onaanzienlijk gekleed).

GLOSTER.
Kom, neef, kunt gij van kleur verschieten, sidd'ren,
Naar adem snakken midden in een woord,
En dan opnieuw beginnen, en weer stil zijn,
Als waart gij gek geworden van de schrik?

BUCKINGHAM.
Wel ja, den knapsten speler kan ik nadoen,
Spreken, omzien, gluren naar links en rechts,
Beven, schrikken als een strootje beweegt,

Een en al achterdocht; ontzette blikken
Staan mij ten dienst, zoo goed als huichellachjes,
En beide klaar en op hun post om prompt
Mijn listen met hun gunsten bij te staan;
Maar zeg mij, is Catesby al weg?

GLOSTER.
Hij ging, en zie, daar komt hij met den mayor.

(De Lord-Mayor en Catesby komen op).

GLOSTER.
Let op de slotbrug, gij daar!

BUCKINGHAM.
Hoor, een trom

GLOSTER.
Catesby, houdt gij de muren in het oog.

BUCKINGHAM.
Lord Mayor, wij ontboden u, omdat -

GLOSTER.
Kijk om, verdedig u, - daar is de vijand.

BUCKINGHAM.
Moge God en onze onschuld ons beschermen!

GLOSTER.
't Zijn vrienden, wees gerust; - Ratcliff en Lovel.

(Lovel en Ratcliff komen op met Hastings' hoofd).

LOVEL.
Hier is het hoofd van dien lagen verrader,
Den onverdachten en gevaarlijken Hastings.

GLOSTER.
Zoo dierbaar was hij mij, dat ik moet weenen.
Ik hield hem voor de' oprechtsten, braafsten Christen,
Die ademde op deze aard; maakte van hem
Het boek, waarin mijn ziel getrouw 't verslag
Opteekende van haar geheimste leven:
Zijn slechtheid kleurde hij zoo glad met deugd,
Dat, uitgezonderd zijn gebleken schuld,
- 'k Bedoel zijn omgang met de vrouw van Shore -
Hij boven iedere verdenking leefde.

BUCKINGHAM.
Ja, de geniepigste verrader was hij,
Die ooit geleefd heeft.
Hadt gij ooit kunnen denken, of gelooven, -
Als wij, nog juist gered, niet leefden om

Het u te zeggen, - dat zijn sluw verraad
Het plan gesmeed had, heden in de raadzaal
Mij en den goeden hertog te vermoorden?

MAYOR.
Wat, is dat waar?

GLOSTER.
Wat, denkt gij, dat wij Turken zijn of heidenen,
Of, tegen rechtsvorm in, zoo overhaast
Dien schurk ter dood hadden gebracht, als niet
Een toestand van het uiterste gevaar,
Engeland's vrede en eigen veiligheid

Tot die voltrekking ons gedwongen hadden?

MAYOR.
Ik wensch u heil! hij heeft zijn dood verdiend.
Terecht, mylords, hebt gij valsche verraders
Van dergelijke plannen afgeschrikt.
Veel goeds heb ik van hem niet meer verwacht
Sinds hij zich eenmaal afgaf met vrouw Shore.

GLOUCESTER.
Toch was 't ons plan niet, dat hij sterven zou
Eer gij, mylord, kwaamt om zijn eind te zien,
Wat onzer vrienden welgemeende haast,
Niet gansch naar onzen wensch, nu heeft verhinderd.
Want 'k had gewild, heer, dat gij den verrader
Hadt hooren spreken en van zijn verraad
Bevreesd de middelen en het doel bekennen,
Opdat gijzelf de burgerij hiervan
Verslag gedaan hadt, die ons nu wellicht
Om hem miskent en weeklaagt om zijn dood.

MAYOR.
Maar, goede heer, uw woord telt evenzeer
Als had ik hem gezien en hooren spreken;
Weest zeker, eedle prinsen, dat ik zelf
Van uw rechtvaardig handelen in dezen
De brave burgerij in kennis stel.

GLOSTER.
Daarom, mylord, wenschten we u hier, opdat
't Oordeel der boze wereld zij vermeden.

BUCKINGHAM.
Al kwaamt gij voor ons plan te laat, getuig
Dus toch wat, naar gij hoort, door ons bedoeld werd.
En nu, goeden Lord Mayor, het ga u wel.

(Lord Mayor af).

GLOSTER.
Hem na, snel, ga hem na, neef Buckingham.
De mayor is overhaast op weg naar Guildhall
En wijs daar, voor zooveel de tijd het toelaat,
De onechtheid aan van Edward's kindren; zeg hun
Hoe hij een burger dooden liet, alleen
Omdat hij zei, dat de erfgenaam der kroon
Zijn zoon zou zijn; hij doelde op zijn huis,
Dat naar het uithangbord zoo werd genoemd.
Leg nadruk ook op zijn lage genotzucht
En beestige trek in altijd andre lust,
Naar hun dienstmaagden, dochters, vrouwen, grijpend
Waar maar zijn bloedheet oog of ziendend hart

Toomeloos zich een prooi verkoos te maken.
Ja, roer desnoods mijzelf in zoo ver aan:
Zeg hun, dat toen mijn moeder zwanger ging
Van den wellustigen Edward, de eedle York,
Mijn hooge vader, oorlog voerde in Frankrijk,
En door een juiste tijdsbereek'ning vond,
Dat dit kind niet door hem kon zijn verwekt,
Wat duidlijk uit zijn trekken bleek, in niets
Den eedlen hertog mijn vader gelijkend.
Maar roer dit nauwlijks aan en als van ver,
Want, heer, zooals gij weet, mijn moeder leeft.

BUCKINGHAM.
Heer, wees gerust, ik zal voor reednaar spelen
Als ware 't gouden loon, waar ik voor pleit,
Voor mij bestemd. En nu, mylord, vaarwel.

GLOSTER.
Als gij goed slaagt, breng hen naar Baynard's Burcht,
Waar gij mij vinden zult in 't goed gezelschap
Van wijze bisschoppen en eerwaarde vaders.

BUCKINGHAM.
Ik ga; en loopt het tegen drie, vier uur,
Dan kunt gij uitzien naar het nieuws van Guildhall.

(Buckingham af).

GLOSTER.
Ga, Lovel, en met spoed naar Dokter Shaw, -

(Tot Catesby).

En gij naar broeder Penker; vraag hen bei
Mij binnen 't uur in Baynard's Burcht te treffen.

(Lovel, Catesby en Ratcliff af).

Naar binnen nu, en heimlijk order geven
Dat het gebroed van Clarence wordt verstopt,
Met voorschrift, dat géén, wie of wanneer ook,
Kan worden toegelaten tot de prinsen.

(Gloster af).

Zesde tooneel.

Londen. Een straat.
(Een kanselarij schrijver komt op).

SCHRIJVER.
Hier is nu de aanklacht van den goeden Hastings
In 't net met vaste hand geschreven, dat

Elk het vandaag kan lezen in Sint Paul.
En zie, hoe 't alles sluit gelijk een bus:
Elf uren kostte mij het overschrijven,
Want Catesby zond het gistrenavond mij;
Het samenstellen nam minstens zoo lang,
En toch: vijf uur geleden leefde Hastings,
Nog zonder blaam en onverhoord en vrij.
De wereld is wat moois! Wie is zoo bot,
Dat hij dien tastbren opzet niet kan zien?
Maar wie zoo bout, te zeggen, wat hij zien kan?
Slecht is de wereld, en 't gaat ál te niet,
Als elk moet zwijgen, die zulk euvel ziet.

(Schrijver af).

Zevende tooneel.

Londen. De binnenplaats van Baynard's Burcht.
(Gloster en Buckingham komen op en ontmoeten elkaar).

GLOSTER.
Welnu, welnu, wat zegt de burgerij?

BUCKINGHAM.
Nu, bij de heilige moeder onzes Heeren,
De burgerij is stom, zegt niets, geen woord.

GLOSTER.
Gij spraakt van Edward's kindren als onecht?

BUCKINGHAM.
Ja, en van 't huwlijk ook met Lady Lucy,
En 't huwlijk, dat hij in Parijs liet sluiten;
Van den onstilbren honger van zijn lust ook,
Van de vrouwen van burgers, die hij dwingt,
Zijn toorn om niets, zijn bastaard-zijn, verwekt
Toen uw heer vader toch in Frankrijk was,
En van zijn niet gelijken op den hertog;
En daarenboven sprak ik van uw trekken,
Hoe sprekend ge op uw vader lijkt, zoowel
Naar uiterlijk als adel van den geest.
Van al uw overwinningen in Schotland,
Uw tucht in de' oorlog, wijsheid in den vrede,
Uw gulheid, deugd, uw nederigen eenvoud;
Niets, werklijk, wat uw doel kan dienen, bleef
Onaangeroerd of maar terloops behandeld.
En toen mijn rede klaar was, zeide ik elk,
Wien 't heil des vaderlands lief was, te juichen:

God zeegne Koning Richard, Engeland's koning!

GLOSTER.
En deden zij 't?

BUCKINGHAM.
Neen, help' mij God, er kwam geen woord uit hen;
Maar stom als beelden, of aadmende steenen,
Stonden ze en staarde' elkander, doodsbleek, aan.
Ik zag 't en sprak verwijt, en 'k vroeg den mayor,
Wat dit halsstarrig zwijgen moest beduiden.
Zijn antwoord - 't volk was niet gewoon, dat iemand
Anders dan den griffier hen iets aanzegde.
Hij kreeg toen opdracht mijn woord te herhalen:
'De hertog zegt - volgens de hertog is -'
Maar nergens stond hij uit zichzelf voor in.
Toen 't uit was, wierpen achter in de zaal
Enklen van ons hun muts op, tien zoowat,
En riepen er: 'Lang leve koning Richard!'
Snel maakte ik uit die paar mijn goede kans,
En sprak: 'Ik dank u, brave burgers, vrienden;
Uw groote bijval en blij juichen toont
Hoe wijs gij zijt en hoe gij Richard liefhebt.'
En daarmee brak ik snel af, en ging heen.

GLOSTER.
Die stomme knuppels! Wilden zij niet spreken?
En komt dan ook de mayor niet met de zijnen?

BUCKINGHAM.
Hij is hier al. Geef voor, dat gij iets vreest;
Wees niet te spreken dan na sterken aandrang,
En zorg, dat gij met een gebedenboek
Tusschen twee geestelijken staat, mylord,
Want op dien grond maak ik een vroom betoog.
Laat u niet makkelijk door ons winnen; speel
Een meisjesrol: zeg: neen, en grijp toch toe.

GLOSTER.
Ik ga, en als gij zoo goed pleit voor hen
Als ik u neen kan zeggen voor mijzelf,
Dan twijfel ik niet aan den goeden afloop.

BUCKINGHAM.
Gauw, gauw, op het balkon; de lord mayor klopt.

(Gloster af).
(De Lord Mayor, Schepenen en Burgers komen op).

Welkom, mylord; ik hang hier al te wachten;
Den hertog kunt gij, denk ik, nu niet spreken.

(Catesby komt uit het slot op).

Nu, Catesby, wat is 't antwoord van uw heer?

CATESBY.
Eedle mylord, hij bidt uw hoogheid hem
Morgen of overmorgen te bezoeken.
Hij is met twee eerwaarde vaders binnen,
In vroom gepeins verzonken en wenscht niet
Uit deze heilige oef'ning afgeleid
Te worden door een wereldlijk verzoek.

BUCKINGHAM.
Catesby, ga nog eens naar den eedlen hertog,
Zeg hem, dat ikzelf, de mayor, de schepenen, hier zijn
Om planne' en zaken van zeer ernstigen aard,
Niets minder dan het welzijn van ons allen
Betreffend, met zijn hoogheid te bespreken.

CATESBY.
Ik zal hem dit onmiddelijk gaan zeggen.

(Catesby af).

BUCKINGHAM.
Nee, nee, mylord, die prins is niet een Edward!
Hij rekt zich op geen bed van ontucht uit,
Maar ligt geknield in aandacht en gepeinzen;
In plaats van met wat hoeren pret te maken,
Zoekt hij de stilte bij diepzinnige priesters;
Niet slapende zijn lijf met luiheid voerend,
Maar om kracht biddend voor zijn wakkere ziel;
Gelukkig Engeland, als die vrome vorst
De heerschappij aanvaardt; maar ik vrees zeer,
Dat wij hem niet daartoe bewegen kunnen.

MAYOR.
Ja, God verhoede, dat zijn hoogheid neen zegt!

BUCKINGHAM.
Ik vrees, hij doet het. Daar komt Catesby weer.

(Catesby komt weer op).

Nu Catesby, wat zegt zijn genade?

CATESBY.
Hij vraagt zich af, waarom ge op weg naar hem
Die drommen burgerij verzameld hebt;
En vreest hiervoor niet eerst gewaarschuwd zijnde,
Dat gij het niet goed met hem meent, mylord.

BUCKINGHAM.
'k Betreur het, dat mijn eedle neef me ervan

Verdenkt, dat ik het niet goed met hem meen:
Bij God, wij komen hier bezield van liefde;
Keer dus nog eens, en zeg dit zijn genade.

(Catesby af).

Een vroom, geloovig man leidt men, wanneer
Hij aan zijn rozenkrans is, niet licht af;
Zoo zoet is de ijver van een heilige aandacht.

(Gloster komt boven op een balkon, tusschen twee Bisschoppen, op. Catesby komt terug).

MAYOR.
Zie, daar, zijn hoogheid staat tusschen twee priesters!

BUCKINGHAM.
Twee steunselen van deugd voor 'n Christen vorst,
Stutten tegen de val der ijdelheid,
En zie, 't gebedenboek is in zijn hand,
Echt sieraad, waar men een vroom man aan kent. -
Roemrijk Plantagenet, doorluchte vorst,
Leen ons verzoek een gunstig oor, en wil
Het ons vergeven, dat wij uw gebed
En christelijken ijver onderbraken.

GLOSTER.
Mylord, gij hebt geen verontschuldiging noodig,
Maar wil het mij vergeven, dat, verdiept
In 't dienen van mijn God, ik het bezoek,
Dat mij mijn vrienden brengen, veronachtzaam.
Maar, hoe dit zij, wat wenscht gij, edel heer?

BUCKINGHAM.
Wat, hoop ik, God en alle brave lieden
Binnen deze onbestuurde kusten wenschen.

GLOSTER.
Ik ga vermoeden, dat ik iets misdeed,
Wat geen genade vindt in 't oog der burgers,
En dat gij mij 't verzuim verwijten komt.

BUCKINGHAM.
't Is zoo, mylord, en mocht het u behagen
Uw fout, op ons aandringen, te herstellen!

GLOSTER.
Waarom adem ik anders onder christenen?

BUCKINGHAM.
Weet dan, het is uw fout, dat gij den hoogsten
Zetel, den troon der majesteit, het ambt
Des scepters uwer vaadren, macht en staat,
Die u toekomen rechtens uw geboorte,
Den erfroem van uw groot huis, overlaat
Aan het bederf van een bevlekt geslacht.
Terwijl gij zacht woont in uw droomgedachten,
Waaruit we u hier in 's lands belang opschudden,
Ontbeert dit edel eiland eigen leden,
't Gelaat misvormd door litteekens van schande,

Zijn koningsstam geënt met lage loten,
Haast neergekanteld in het naamloos diep
Der donkerste vergetelheid verzwolgen.
Om dit te keeren, bidden we uw genade
Nu over dit uw land de verantwoording
En 't koninklijk bewind op u te nemen,
Niet als beschermheer, landvoogd, plaatsvervanger,
Needrig bewerker van eens anders winst,
Maar naar de opvolgingsrij van telg op telg,
Als uw geboorterecht, uw rijk, uw huis.
Hiervoor kom ik, vereenigd met de burgers,
Uw eerbiedvolle en warme vrienden, die
Mij vurig ertoe drongen, om uw hoogheid
Te winnen voor het goed recht dezer zaak.

GLOSTER.
Ik weet niet, of een stil en zwijgend heengaan,
Dan wel terechtwijzing in scherpe taal,
Meest met mijn rang of uw staat overeenstemt.
Antwoord ik niet, zoo meent gij wellicht, dat
Verkapte zwijgende eerzucht zwicht, en wel
Het gulden juk van 't koningschap wil dragen,
Dat gij zoo dwaas van hart mij op wilt leggen.
Van de andre kant: verwijt ik u uw bede,
Waar trouwe liefde mij uit tegengeurt,
Dan krenk ik mijne vrienden. Ik verkies dus
Te spreken om het eerste te vermijden,
Maar zoo, dat ik mij niet aan 't laatste blootstel,
En zoo bepaal ik mij dan tot dit antwoord:
Uw liefde wint mijn dank, maar mijn verdienste,
Waardeloos zijnde, schuwt uw hoog verzoek.
Eerstens: ware elke hinderpaal gekapt,
En stond de weg mij open naar de kroon
Als 't rijp gevolg van mijn geboorterecht,
Dan toch is nog mijn geest zoo arm en zijn
Mijn tekortkomingen zoo groot en talrijk
Dat ik maar liever wegschuil voor mijn grootheid
- Boot, die zich op geen sterke zee kan wagen -
Dan dat ik mij binnen mijn grootheid berg,
En in de dampen van mijn roem versmoor.
Maar 'k ben, Goddank, niet noodig; u te helpen,

Als 't noodig was, zou ik veel noodig hebben -
De koningsboom gaf ons een koningsvrucht,
Die, in het stil verloop des tijds gerijpt,
Den koningszetel tooien zal, en zeker
Ons heil bevorderen door zijn bewind.
Hem leg ik op, wat gij mij op wilt leggen,
Het recht en voordeel van zijn goed gesternte,
Die God verhoede, dat ik hem ontrukk'!

BUCKINGHAM.
Mylord, uw woord bewijst mij uw geweten;
Maar, alles wel beschouwd, is wat ge er mee
Te berde brengt, gezocht en onbelangrijk.
Gij zegt, dat Edward 't kind is van uw broeder,
Wij zeggen 't ook - maar niet van Edwards vrouw,
Want eerst was hij verloofd met Lady Lucy -
Uw moeder leeft en kan daarvan getuigen -
Later werd hij bij order ondertrouwd
Met Bona, zuster van den Franschen koning.
Die twee aan kant, - kwam er een, arm en smeekend,
Door zorg verwilderd, moeder van veel kindren,
Fletse, berooide weeuw, en die, zoo ver
Haar besten tijd voorbij, heeft kans gezien
Zijn geile blik te trekke' en vast te houden,
En trok hem uit zijn hoogtepunt van waarde
Diep in verval en vuile bigamie.
Bij haar, in zijn onwettig bed, verwekte
Hij Edward, die men uit beleefdheid prins noemt.
Veel scherper zou ik alles nog betogen,
Als niet eerbied voor enklen, die nog leven,
En die ik sparen wil, mijn woord in toom hield.
Dus, goede heer, neem voor uw vorstlijk zelf
't Geboden voorrecht dezer waardigheid,
Zoo niet om ons en 't heele land te zeegnen,
Dan om uw eedle stam weer op te werken
Uit het bederf en wanbeheer des tijds
Tot zijn oorspronkelijken rechten groei,

MAYOR.
Doe het, mylord, uw burgers smeken 't u.

BUCKINGHAM.
Hoog heer, weiger geboden liefde niet.

CATESBY.
Verblijd hen; stem hun wettige bede toe.

GLOSTER.
Helaas, wat wilt gij mij met zorg beladen?

Ik ben geen man voor pracht en majesteit:
Ik smeek u dringend: vat het niet verkeerd op.
Ik kan en wil niet zwichten voor uw vraag.

BUCKINGHAM.
Weigert gij - daar uw liefde ervoor terugschrikt,
Den zoon uws broeders van den troon te zetten,
Geheel naar ons uw teeder hart bekend is,
De zachte, weeke vrouwelijke deernis
Die gij voor uw verwanten blijkbaar koestert;
Ja, zelfs voor elk, uit welke stand dan ook -
Toch gaat gij in op ons verzoek of niet,
Uws broeders zoon regeert ons nooit als koning;
Wij planten iemand anders op den troon,
Tot ondergang en schande van uw huis:
Met dit besluit laten wij u hier achter. -
Te weerga! Burgers, komt; ik smeek niet meer!

(Buckingham en de Burgers af).

CATESBY.
Roep hen terug, geliefde vorst, geef toe;
Als gij 't hen weigert, rouwt geheel het land.

GLOSTER.
Waarom dwingt gij me een wereld op van zorgen?
Roep hen terug; mijn hart is niet van steen,
Maar wordt vermurwd door uw gevoelvol smeeken,

(Catesby af).

Schoon tegen mijn geweten en mijn ziel.

(Buckingham en de overigen komen terug).

Neef Buckingham, en gij, eervolle mannen,
Daar gij 't geluk wilt binden op mijn rug,
Dat ik zijn last draag, of ik wil of niet,
Moet ik die zwaarte met geduld verduren.
Maar mochten zwarte laster, laag verwijt,
Zich voordoen in 't gevolg van wat gij me oplegt,
Dan spreekt het feit, dat gij mij dwongt, mij vrij
Van alle smet of blaam, die daaraan kleeft.
Want God weet, en gij ziet het deels wel in,
Hoe ver ik ervan ben dit te begeeren.

MAYOR.
God zeegne u, heer! Wij zien 't en zullen 't zeggen.

GLOSTER.
En als gij 't zegt, dan zegt gij enkel waarheid.

BUCKINGHAM.
'k Begroet u nu dan met uw vorstennaam:
Leve Koning Richard! Engeland's waardig koning!

ALLEN.
Amen.

BUCKINGHAM.
Behaagt het u, morgen gekroond te worden?

GLOSTER.
Als 't u behaagt; want wat gij wilt gebeurt hier.

BUCKINGHAM.
Morgen dus begeleiden wij uw hoogheid;
Nu nemen we afscheid, met ons hart vol vreugde.

GLOSTER. ***(tot de Bisschoppen).***
Kom, gaan wij weer aan 't heilig werk. Vaarwel,
Mijn goede neef; - Vaarwel, mijn lieve vrienden.

(Allen af).

A. ROLAND HOLST.

Uit het leven van Jan Veth.

In de beweging.[1)]

Men kent den kunstenaar niet uit zijn werk alleen, want het is niet zeker, dat het zijn ganschen geest weerspiegelt. Vooral ook uit zijn bewonderingen kent men hem. Die van Veth zijn vele geweest en zeer verscheidene. Hij heeft ontzaglijk veel kunst gekend, en zijn vereering en liefde voor de makers in eerbiedigen arbeid aan hen gewijd. De kunst was voor hem waarlijk een pantheon, waar hij voortdurend offers bracht. Enkele grooten stonden in dien tempel op de hoogste plaatsen.

In een briefje uit 1886 luidt het, in een wat onverwachte koppeling van beeldspraken: ‘Rembrandt, Millet en Jaap, ziedaar het artistieke klaverblad, wat mijn heilige drieëenheid is.’ Dat was in den tijd, toen er nog voor de erkenning van de Haagsche school gestreden moest worden. Rembrandt bleef en steeg slechts voor hem. Millet en Jaap Maris zouden later in Veth's schatting anderen naast en boven zich hebben moeten dulden. Hij zou zich, open voor alles, dan niet meer naïef tot een drietal hebben bepaald. Maar onder de allereersten, die zijn vereering hadden, zou hij zeker te allen tijde Thijs Maris en Jozef Israëls hebben geteld. Over beiden heeft hij bij herhaling geschreven. Met Thijs Maris is hij, uit den aard der zaak, slechts weinig in persoonlijke aanraking gekomen. De vriendschap met Jozef Israëls daarentegen is een zonnig stuk van zijn leven geweest.

1) Hoofdstuk II uit *Leven en Werk van Jan Veth*, dat binnen kort verschijnt bij H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem.

Thijs Maris bezocht hij tijdens een verblijf te Londen op een zomeravond in 1891. Van die ontmoeting vertelt hij zijn vrouw in een brief, van 16 Juni, die zoo merkwaardig is èn voor de kennis van den persoon van den grooten wereldvijand èn als staal van Veth's observatie en uitdrukkingsgave, dat hij hier in zijn geheel moge worden opgenomen. Veth zelf heeft in hetgeen hij voor en na over den meester publiceerde, de indrukken van den mensch kiesch teruggehouden. Na de bijna wreede onthullingen, die de onlangs in *Oud Holland* uitgegeven brieven over Thijs Maris in zijn ziekelijken waan hebben gebracht, kan het volgende slechts verzoenend werken en beter doen begrijpen.

'Gisteravond ben ik bij Thijs Maris geweest. Na het eten delibereerde ik bij mezelf of ik naar "l'Enfant prodigue" zou gaan of naar Thijs. Toen ik merkte bij mezelf dat het te gek was om daar tusschen te dobberen, en dat het alleen mijn luie gemakkelijkheid was, die wat afleiding zooals van een theater wou hebben, nam ik dadelijk een cab en liet me rijden naar de buitenwijk waar hij woont. Onderweg viel het paard plat om midden op de straat, maar gelukkig beteekenen voorteekenen niets, want ik vond hem thuis. Toen ik bij hem binnenkwam, was het of ik bij iemand kwam waar ik dagelijks kom, zoo natuurlijk was de ontvangst. Thijs begon te praten eigenlijk alsof hij doorging te praten, over koetjes en kalfjes, met de uitvoerige preciezigheid in het verhalen van onbeteekenende dingen die hem gebeurd waren, van eenzelvige menschen. Zijn kamer is heel klein, kleiner dan mijn atelier was aan de Havenstraat, veel kleiner. Het was al donker en ik zag niets staan als een groot doek dat tot de zolder reikte. Hij zelf zooals hij er uitzag verraste me, ik had gedacht iemand die veel op Jaap zou lijken, maar later zag ik pas dingen waar dat zoo mee was. Hij deed me het eerst denken aan de portretten van zichzelf door Vincent van Gogh. Dat ligt in het opgeslotene, iets van een man uit een gevangenis. En zijn oogen staan ook een beetje zoo erg horizontaal strak als op de misteekende portretten die Vincent van zichzelf teekende. Bovendien leek de vorm van zijn rossigen baard op hem en de wijze waarop het verwarde korte krulhaar op zijn kop zit. Maar later zag ik toch dat het een heel mooie kop is, een

kop om in brons te maken. Het voorhoofd vol vertrokken rimpels van veel tobben, en een energieke saterneus. Ja, dat heele mannetje met zijn kippeborst en zijn korte beentjes is een sater, maar o, zoo'n zachtmoedige sater met wonderzachte blauwe oogen, en een zachte stem, die alleen raar klinkt, als hij sommige dingen in het Hollandsch zegt, want dan spreekt hij scherp plat Haagsch. Als hij, wat veel voorkomt in het gesprek, de menschen nadoet met hun booze domheid en hun geldzucht, doet hij alsof hij danst met zijn armen, net een grijnzende zieke dwerg. Den heelen avond van 8 tot 12 dat ik met hem was, had hij het over geld. Wonder, die man die van geld niet weten wil, die het weggeeft als hij het heeft, die geld de vloek van de heele boel vindt, die man is vol van het denken aan geld en cijfers. Hij heeft nooit kunnen werken voor geld zooals anderen, en dat heeft hem verbitterd. Men had hem dood kunnen vinden in zijn stoel eer dan dat men hem voor geld had kunnen laten schilderen. Maar het is of bij al de hautainiteit, die er ligt in zijn souvereine geldverachting, er toch iets in hem woont van den wrevel van iemand die weet dat hij wel zoo oneindig meer is dan al de anderen, maar die ook weet dat hij toch een sukkel is, die die kleinigheid van voor zichzelf te kunnen zorgen niet in zijn macht heeft. Het was akelig hem soms als een klacht te hooren zeggen: “Als ik maar een klein hoekje op de wereld had “to work out my mind”. Als ik maar zeker was van vijftig pond in het jaar, dat is toch niet veel. Och waarom hebben de menschen me niet alleen kunnen laten!”

Die man, die dingen in zijn hoofd had die koningsgedachten waren, is van kind aan, om zijn lichaam ook misschien, om zijn goedigheid, om zijn ongeschiktheid tot geld verdienen, aangezien voor een sukkel. En bijna al wat hij zegt is een stille wrok tegen die bejegening. Ik geloof dat hij geen eer zou willen en geen erkenning, maar alleen dat men hem met rust had gelaten “to work out his mind”. Menschen die hem dan nog helpen wilden bestelden hem een schilderijtje en werden kwaad als het nooit kwam, en anderen zeiden tegen hem: “you are such a clever chap”, je kan zooveel geld verdienen als je wil, en dan werd hij nog kwader. Ik denk dat er nooit iemand zich veel aan hem gelegen heeft laten liggen.

Hij vertelde dat Muhrmann bij hem kwam, en dat hij omtrent van honger omkwam, en Thijs hem vroeg of er dan nooit iemand hem geholpen had, en de ander had gezegd: ja, mijn vrouw. “Now that is very rare”, zei Thijs met iets akeligs in zijn bleeke oogen. Ik geloof dat ze dien taaien man geknakt hebben met burgerlijke domheid en vergiftigd door onvergefelijke onverschilligheid. Hij heeft niet veel menschen gekend die hem begrepen.

Zijn kamer is als een nieuwebuurtskamer van Kloos, jaren geleden, rommelig en met de vunsheid van iemand die bijna nooit uitgaat, - een kamertje zooals waar Karsen schildert, met een ezel, een stoel en een tafel, maar minder ordelijk dan bij hem. De tafel stampvol met verf, tabak en fleschjes en een lamp. Onder het praten stond hij al maar te rommelen in die boel, de fleschjes verzetten, tabak zoeken, zijn pijp opsteken, en dan weer hetzelfde, zenuwachtig en verstrooid. En dan keek hij me aan met zijn oogen die zoo licht deden, want het was pikdonker om hem heen geworden in het kamertje, en als hij al maar door praatte over de thieves en swindlers die de kunstkoopers, en de potboilers die de schilders waren, dan dacht ik even met een krankzinnige alleen te zijn. Maar die nobele krankzinnige is ongedeerd van binnen. In dat schooierige werkmanskamertje, dat geheimzinnig vol is als het hol van een ongelukkigen goudzoeker, wordt gestadig het grootste werk gedaan wat een menschengeest volbrengen kan, en de sublieme monnik die daar leeft, afgezonderd van de wereld, is alleen maar als een prachtige vogel die gedurig tegen de tralies aangevlogen is van een benarde kooi, verward in zijn veeren, die toch geen menschenhand meer glad zal strijken.

Toen ik weg ging, ging hij mee op straat. Hij bracht me door straten met los van elkaar staande rijkeluis huizen, waar hij zei graag door te loopen: het waren net kasteelen. “Ik vind ze zoo mooi om naar te kijken, - zei hij -, maar ik zou er niet in willen wonen.” “Wat een geld, wat een geld,” zei hij wel driemaal. “De huur betalen, kameronderhoud betalen, allemaal geld. You must be free to work out your mind.” En die man, die verdient in een paleis te leven.

(Postcriptum) Hij vroeg niet wie ik was, wat ik deed en waarom ik kwam. Maar later zei ik hem, dat ik voor Wisselingh zijn Bruid verkocht had. Toen zei hij: “So, are you the man? You are welcome”.’

De persoonlijke kennismaking met Jozef Israëls dateerde al van 1887. Ook met diens zoon Isaac was Veth toen reeds bevriend geraakt. In het begin van 1889 schreef hij voor de *Mannen van Beteekenis* de schets van Israëls, verlucht met het eerste portretje, een lithografie, dat hij van den meester maakte. ‘Wat is die ouwe Israëls een *mensch*, - schrijft hij in het eind van 1888 -, en zoo verbazend ruim en verlicht! En die samen met Ietje praten over kunst; dat is een genot om te hooren. De ouwe I. was enthousiast over de nieuwe roman van van Deyssel.’

Het is geen wonder, dat Jozef Israëls spoedig Veth een hartelijke en standvastige genegenheid heeft toegedragen. Hij vond in hem iemand, aan wien al zijn gulle, gemoedelijke warmte, al zijn geestige observatie en ruime belangstelling uiterst wel besteed was. Over het boekje schrijft hij hem 5 Mei 1889:

‘Vroeger dacht ik wel eens, als er een of ander van mij besproken werd: ik moet maar zelf eens wat expliceeren, wat op de hoogte brengen, de menschen weten niet wat *ik* daar eigentlijk zelf in zie. Misschien als ik het hun aanduid, komen ze er op. - Nu gij uw boekje over mij hebt uitgegeven, vind ik het niet meer noodig, eerstens omdat ge het, naar mijn wijze van zien, erg goed en duidelijk gemaakt hebt, en secundo, - hier begint mijne ijdelheid -, nu ik zie, dat er één is, die het zoo weergaasch goed begrijpt, zullen er dan toch hier en daar *nog* wel eenigen zijn, en ik kan dus rustig blijven voortschilderen, zonder met een stokje uit te roepen: hier zie je nou dit of dat, je denkt, dat het daarom is, maar het is hierom, enz.’

Voor Veth's eigen kunst had Israëls spoedig hartelijke aanmoediging over, gepaard aan kritiek en vermaan. ‘Als gij bedaard voortwerkt, en aan u zelf blijft gelooven, komt alles heel goed.’ Ook jegens anderen prees hij hem: ‘daar zitten kwaliteiten in, heel goed, heel goed.’ Wanneer Israëls

aan de beurt is, om als bekende tijdgenoot in het Weekblad te verschijnen, eind 1892, schrijft hij Veth: ‘Gij komt maar wanneer het schikt, gij weet, dat ik altijd 's middags 2 uur in huis ben - en steeds tot je dienst. - (P.S.) Uw portretje van Verlaine heb ik voor dit saizoen in mijn atelier opgehangen, het is heel mooi.’ - Zestien jaar later, als de teekening gemaakt zal worden bij zijn vijfentachtigsten verjaardag, 1908,[1] rijmt de oude heer:

....‘Maar al was het voor het honderdste maal,
Dat Jan Veth mij komt teekenen; haal
Dan maar alles te samen,
En kom hier maar slapen, amen.’

‘'s Avonds laat ik meneer Israëls, - schrijft Veth 12 Maart 1908, - met juffrouw Keller schaken, en dan zit hij met de hand onder de kin aandachtig op het bord te kijken, en zoo wou ik wat van hem maken. Maar het is wel moeilijk, want hij doet tóch ongedurig en kan geen licht verdragen, zoodat we in het halfdonker zitten.’ En eenige dagen later: ‘Ik heb ook nog een ander portretje van hem opgezet, terwijl hij zit te schilderen. Maar hij is, ik weet het al van ouds, vreeselijk moeilijk, omdat zijn kop zoo weinig *vaste* vormen heeft en zooveel expressieve bewegelijkheid.’

Wat Israëls hem aan kritiek gaf, was altijd oprecht en onomwonden, maar ook altijd doordrongen van een warme hartelijkheid. Het volgende betreft een portret van Mevrouw Boxman, dat in 1894 op Arti tentoongesteld was. ‘Het is van karakteristiek al heel buitengewoon, ik kèn die juffrouw en heb haar al honderd maal gesproken. Het is als Holbein geteekend, maar voilà la question: moet het niet als Veth geteekend zijn? De kleur van de kleeren is beter als die van het gelaat en de handen is. Ik weet niet, of de achtergrond wel goed is. Zou er zich niets in kunnen vertoonen? Ik vind het in elk geval een sympathiek ding dit portret. Misschien schildert gij verder op, met uwe Holbeinsche methode, nog wat Hollandsch-achtigheid er doorheen, dan wordt je origineel, het is heel moeilijk, maar je bent nog al vasthoudend.’

Zonder twijfel heeft het oordeel van Israëls in de eerste jaren Veth voor zich zelf heel wat steun gegeven. De ont-

1) Gereproduceerd in *Die Woche.*

vangst van zijn werk in de pers was niet altijd vriendelijk. Het Handelsblad had naar aanleiding van het portret van Van der Goes in 1888 voorspeld, dat niemand er voortaan pleizier in zou hebben, zijn tronie aan Veth's groen-grijze verven over te geven. En de eerste Tijdgenooten, die het licht zagen, maakten op het groote publiek, nog aan weinig realisme gewoon, den indruk van caricaturen. Maar ook zijn vrienden waren niet altijd zachtzinnig met hem. ‘Het is koud; het heeft niets van een poëem, - schrijft een zijner beste vrienden, wiens moeder hij geschilderd had, - en ik had gehoopt, dat ge er een sentimentstuk van zoudt maken als van Mevr. B.... ik hoop, dat ge mijn moeder niet meer zult laten poseeren, want zij heeft er meer dan genoeg van.’ En vervolgens, schertsende: ‘Ben je pessimistisch, Jantje? Foei, foei, je hebt je geluk te gauw gekregen.’

Gekregen was het woord niet. Het was moeizaam veroverd. Had hij zich dan verzoend met het denkbeeld, als portretschilder in zijn kunst een bestaan te vinden, dat wilde niet zeggen, dat hij nu maar de bestellingen had af te wachten. Van het oogenblik, dat hij zich te Bussum gevestigd had, werden alle zeilen bijgezet. Met exposeeren overal waar zich de gelegenheid bood: in Dordrecht, München, den Haag, Leiden, Arnhem, Middelburg, door de dagbladkritiek lang niet altijd vriendelijk beoordeeld. Al vóor den bouw van het atelier was hij met leerlingen begonnen. Reeds eerder had hij, door teekenonderwijs te geven aan de Tooneelschool, zijn gaven op dat punt beproefd. Tot zijn eerste atelierleerlingen behoorde zijn vriend en stadgenoot C.G. 't Hooft. Tot in de eerste jaren der nieuwe eeuw heeft Veth dezen kant van zijn werkzaamheid aangehouden.

Een ander gebied, dat hij in die jaren wel betrad, was dat der boek-illustratie. Behalve het etsje en de bandteekening voor *De Kleine Johannes* vindt men van zijn hand een etsje in *Tom en ik* van Johanna van Woude, waarschijnlijk vooral ten pleiziere van den uitgever Loman gemaakt, uit het jaar daarna in *Eigen Haard* (1890) teekeningen naar gehypnotiseerden, nog in 1894 een paar afbeeldingen bij een artikel van André Jolles over de danseres Loïe Fuller, en eenige illustraties bij een verhandeling van zijn oom over Maleische paardjes. Maar

men zal die sporadische proeven meer als vriendendiensten dan als vakuitoefening hebben te beschouwen.

Vriendendienst was ook hetgeen hij deed voor zijn aangetrouwden neef M.C. Lebret. Veth was zijn leven lang altijd bereid, met zijn nauwkeurige kennis en voortreffelijken smaak anderen te leiden bij het koopen van goede kunst, vooral wanneer het kunst betrof, die hij zelf gaarne meer erkend en bewonderd zag. In Lebret vond hij iemand, die niets liever deed dan zijn raad inroepen. In 1890 hielp Veth hem voor zijn nieuwgebouwd huis een Daubigny, een Israëls, een Jaap Maris en de 'Bruid' van Thijs koopen. In het najaar daarop ging hij voor Lebret naar Berlijn, om etsen van Rembrandt te koopen, het begin van de belangrijke verzameling, die Veth na Lebret's dood in 1895 van diens weduwe in bruikleen verwierf.

Lebret voelde zich tegenover den jongeren neef Maecenas en Mentor tegelijk, twee verhoudingen, die Veth's aard maar half verdroeg. In 1890 wilde hij hem meenemen op een groote museumreis door Duitschland. 'Ik heb er maar over heen gepraat, - schrijft Veth. - Ik heb anders, ofschoon ik veel aan hem te danken heb, nu wel het gevoel, dat ik ook wat voor hem doe, door hem goeden raad te geven. Heel veel zal hij niet meer koopen zonder mij te raadplegen.'

Omstreeks het begin van 1893 maakte Veth een crisis door in zijn bestaan. Hij had in het afgeloopen jaar al zijn krachten ingespannen om voor wat hij groots en hoopvols in de kunst zag komen te getuigen. Hij had geijverd voor de erkenning van Der Kinderen; hij had voor de waardeering van Van Gogh en van Toorop geschreven, alles belangstellingen die hem ver uit de sfeer van zijn eigen werk voerden. Terzelfdertijd had hij in dit laatste de eischen, die hij aan zich zelf stelde, zoo hoog opgevoerd, dat het hem tot het onmogelijke moest leiden. Hij verklaarde in dien tijd voor een goed portret niet minder dan tachtig zittingen noodig. Hij werd zich half bewust een disharmonie tusschen hetgeen hij deed en hetgeen hij voorstond. Moest hij nog eens trachten, uit het portret te komen? Iets nieuws, iets anders zoeken? Op 2 Januari 1893 schrijft hij aan Der Kinderen: 'Ik werk en werk, en heb in 't algemeen zoo bitter weinig satisfactie en zoo beroerd veel

tegenwind, - ik zal maar niet uitpakken.... Dag kerel, ik ben gedrukt en moe, maar stellig al weer gerestaureerd als je dezen krijgt.'

Juist in die dagen stelde Lebret hem voor een belangrijke wending in zijn bestaan. Hij deed Veth het aanbod, hem gedurende een paar jaar vrij te maken van de wereld en hem in staat te stellen, rustig te kunnen leven voor zijn werk. Zou het niet een bevrijding zijn? De eerste reactie was een weigering. 'Ik heb het afgeslagen, - schrijft Veth in Februari -, en ik heb nog geen berouw. Ik heb een werkplan zoo vast en zoo àf in mijn hoofd als mogelijk, en ik reken op mijn taaie vitaliteit, om het te kunnen afdoen. Niets zal me daarvan afbrengen, en door geen ambitie zal ik het schenden.' Het was zijn innerlijke drang, die het won van zijn bewuste overtuigingen. Maar de milde kunstbeschermer liet niet terstond af. En het was geen wonder, dat er toch ook in Veth veel in die richting dreef. In Juni schrijft hij uit Dordt: 'Vanmiddag had ik een bespreking met hem, natuurlijk nog al uitvoerig. Heelemaal klaar zijn we nog niet, maar een beginsel is er. Hij wil me in staat stellen tot de reis en bovendien twee jaar me op dreef helpen tot beter werk door jaarlijks duizend gulden, en ik mijnerzijds tracht hem in dien tijd een kompleet werk te maken.' De reis zou zijn naar Italië. Het was geheel beklonken, toen een maand later een te wachten vermeerdering van het gezin Veth er geheel van deed afzien. Een groote desillusie, maar toch blijkbaar ook een opluchting.

'Ik ben nog nooit zoo lekker aan den gang geweest. Allemaal werk voor de borst, - en bijna allemaal mooi werk. Ik ben bezig, Dr. Samson te schilderen, een kop van waar-benje-me zoo massief: een lekkere ronde tastbare kop met zwarte pik-oogen, net gemaakt om met gezet genoegen te conterfeiten. Ja, waarachtig, ik geloof dat onze lieve Heer die facie geboetseerd heeft om hem te juister tijd in mijn atelier te kunnen zetten te mijnen bate.... Jonge, jonge, ik heb een landerige paar jaar doorgemaakt, maar nu geloof ik dat de wind gekeerd is, en ik voel me zoo lekker als ooit, - zóó lekker dat ik zelfs tegen een groote deceptie kan: een deceptie die ik je (het is aan Etha Fles) nu vertellen ga.' Dan volgt het relaas over het plan Lebret, dat nu was afgedaan.

In Veth's voortgezweept bestaan een rustpoos van een paar jaren volstrekte vrijheid, - in dubbel harden arbeid doorgebracht natuurlijk, - men had het hem wel toegewenscht, en vraagt zich af, wat het voor zijn kunst zou hebben beteekend. Doch tegelijk komt de twijfel, of niet de thans bijna dertigjarige Jan Veth zich in de positie van veelbelovend beschermeling toch al te kwalijk zou hebben thuis gevoeld.

Hij was reeds te zeer een figuur en een vocaal geworden in de Nederlandsche samenleving van het laatste decennium der negentiende eeuw.

Sedert 1891 had hij zijn medewerking aan het weekblad *De Amsterdammer*, als kunstcriticus al in 1886 begonnen, vermeerderd met het teekenen van zijn beroemde reeks Bekende Tijdgenooten, die tegelijk zijn loopbaan als lithograaf beduidt. Den 16en April 1889 schrijft hij aan Allebé:

'Ik wou zoo graag wat aan steenteekenen gaan doen - misschien een gril, omdat een ieder tegenwoordig *etst* - maar toch door een feitelijke neiging daartoe gebracht. Nu ben ik zoo ouderwetsch om nogal graag eenigszins techniesche wenken omtrent zooiets te kennen, of zoo bazig om graag op de hoogte van een metier te zijn, en ik wou u dus vragen: bestaat er niet een goede Traité de la lithographie of zooiets? Mij docht Mouilleron of andere groote steenteekenaars zullen over hun kunst wel eens iets hebben neergeschreven.... (P.S.) Bij ontstentenis van eenige literatuur over het onderwerp u te verzoeken om zeer te waardeeren voorschriften van uwe hand durf ik haast niet wagen, ofschoon ik daar zeker het meest aan hebben zou.'

Zijn eerste litho was het kleine portretje van Jozef Israëls bij de levensschets in de *Mannen van Beteekenis.*

In het begin van 1890 stelde de uitgever van *Schorers Familienblatt*, jhr. J.H. Schorer, hem voor, om naar Berlijn te komen ten einde daar portretten voor dat tijdschrift te teekenen. De zaak bleef gedurende dat jaar hangende. In November ging Veth naar Berlijn. Hij teekende er Liebermann en zijn vrouw, die hij reeds uit Laren kende. Jan's vader kreeg in die dagen een brief van Abr. Bredius, waarin deze schreef: 'Te Berlijn sprak ik den schilder Liebermann, die *buitengewoon* hoogen dunk heeft van uwen zoon.' Het por-

tret van Liebermann zou het proefstuk zijn voor Schorer's blad. Doch de onderhandelingen daarover schoten niet op; juist in die dagen ging het met het tijdschrift verkeerd, en van de voorgenomen reeks kwam niets. Het bezoek aan Berlijn had intusschen ook de kennismaking met Dr. W. Bode opgeleverd. En het afgesprongen plan werd de indirecte oorzaak van de Hollandsche portrettenserie. In het land teruggekeerd deed Veth aan De Koo het voorstel, dat hij voor 'het Weekblad' zulk een reeks op steen zou teekenen. De uitgever Holkema bleek met het plan nog al ingenomen. 'Wij moeten onzen lezers toch de prijsverhooging mededeelen, - schrijft De Koo 23 December 1890 -, en vertellen dan, dat zij o.a. in de loop van 't jaar een reeks portretten zullen krijgen geteekend door Jan Veth. We zullen die heeren en dames maar noemen "bekende landgenooten".' Het werd 'Bekende Tijdgenooten', al duurde het tot 1896, eer er in de reeks, inmiddels op *De Kroniek* overgebracht, in Bebel een nietlandgenoot verscheen.

Om de waarde van Veth's gepubliceerd portretwerk goed te schatten, moet men het vergelijken met hetgeen op dat gebied voorafging en ook met hetgeen de huidige tijd aan weekblad-portretten levert. Het met zorg bewerkte *Eigen Haard* had tot dusver van portretten van tijdgenooten hier vrijwel het monopolie gehad. Het waren naarstige en bekwame houtgravuren naar photografie, anonym en huisbakken. Dat was het genre waarin Veth vernieuwing bracht. Aan den anderen kant zie men het haastwerk voor massa-reproductie, dat wekelijks de hedendaagsche bladen geven, en waarin geen kunstenaarsbekwaamheid tegen de vraatzucht van het publiciteitsmonster op zou kunnen. Daartusschen Veth's oorspronkelijk, eigen, welberaamd en rustig uitgevoerd werk, waarin hij herhaaldelijk zijn graphische manier varieerde, om steeds weer nieuwe en scherper effekten uit te drukken.

Het begon in 1891 met Schimmel en Beets, en het publiek vroeg onthutst, of hun geliefde auteurs dan geen fraaier bakkes hadden, dan Veth het voorhield. Onvermoeid jaagde hij op tijdgenooten van allerlei slag. J.C. van Marken, Jacob Maris, Cuypers, Van Eeden, Breitner, Matthijs de Vries en Kerdijk waren de eersten die volgden. Onder die van 1892

waren Abr. Kuyper, Schaepman, Röntgen, Couperus, Heemskerk, Tak van Poortvliet. Veth heeft in dit werk uit den steen en uit zijn eigen meesterschap gehaald, wat er in zat, het procédé en zich zelf voortdurend beproevende. Het verschil tusschen de krijtteekening-achtige volheid van het portret van Breitner (1891) en de houtsnee-achtige lichtheid en strakheid in die van L.J. Veltman (1892) en Jozef Israëls (1893), het mezzo-tint-effekt van een gelithografeerd portret van Mevrouw Sluiter (1894) of weer de silverpoint-achtige Bode van 1897, is zoo groot als de lithografie het kan opleveren. Het was Veth's lust, alle middelen en mogelijkheden van een techniek te beheerschen en aan te wenden, in een onvermoeiden, overgegeven arbeid.

Naast de Tijdgenooten ontstonden in deze jaren nog verscheiden andere graphische portretten: de kleine beeltenis van Verlaine (1892), de ets van Schaepman (1892) in haar teere fijnheid zoo prachtig contrasteerende tegen de sterke, bijna gelijktijdige lithografie naar denzelfde, benevens eenige onbekende tijdgenooten, als de ets Jan Schaap van 1892.

Veth gaf zich ook met hart en ziel aan de opgave om te teekenen voor mechanische reproductie, toen ter tijd eerst in opkomst. Talrijke penteekeningen voor zincografie, met de grootste zorg behandeld, getuigen het.

De kring van jonge letterkundigen, die in 1885 de Nieuwe Gids had opgericht, heeft nooit de hechtheid van een sociale groep bezeten. Geen eenheid van staatkundige of kerkelijke overtuiging hield hen samen, zij steunden niet op gelijkheid van ambacht of eruditie. Zij hadden als maatschappelijken vorm van het geestelijk verkeer (een zeer gewichtig ding) geen litterair salon, geen bent, en vormden ook geen echte bohême. Kortom, zij hadden geen ‘status’ in de Nederlandsche maatschappij van dien tijd, en waren zoodoende weerloos tegenover de uiteendrijvende strekkingen, die hen van binnen uit bedreigden.

Het is hier niet de plaats, dat uiteengaan te beschrijven. Jan Veth had zich nooit volledig bij de Nieuwe Gids aangesloten. In het voorjaar van 1890 had hij een uitnoodiging van Kloos, om als redacteur toe te treden, overwogen, be-

sproken en afgeslagen. In het begin van November 1892 bracht de overkomst van Paul Verlaine den kring van letterkundigen en kunstenaars nog eens te zamen. Het volgende jaar zag zoowel de persoonlijke breuk tusschen Veth en Van Eeden, als de groote scheuring tusschen de voormalige medestanders, waarbij Veth deelde in den banvloek over Bussum uitgesproken, en waarvan voor hem het bitterste de jarenlange verwijdering van zijn vriend Witsen was.

In die jaren was Veth voortgegaan met zijn werkzaamheid als kunstcriticus, met recht te noemen die van een initiator in het begrip en de waardeering van hetgeen toen de nieuwe kunst was. Zulk een werkzaamheid was destijds noodig en heilzaam, veel meer dan thans, nu alle molens kunst malen. De voorlichting op het gebied der beeldende kunst was tot op dien tijd in de Nederlandsche pers even schraal als beperkt geweest. Uitvoerige kunstrubrieken waren er niet. Eenige niet al te breed aangelegde critici bespraken braaf de periodieke tentoonstellingen. Dat was al.

Het is geen overdrijving, te zeggen dat Veth in ons land een nieuwen vorm van kunstbespreking geschapen heeft. Aan het model en den trant, die hij schiep, hebben de meesten die later hier dit emplooi zijn gaan beoefenen, zich direct of indirect gevormd. Wie omstreeks 1890 jong was, herinnert zich den indruk, dien Veth's woord telkens weer maakte: steeds eenvoudig inlichtend, scherp aanwijzend en richting gevend. Naast de uitvoerige artikelen in de Nieuwe Gids gaven de Aanteekeningen over Schilderkunst in het weekblad van De Koo een aanhoudenden overvloed van zakelijk kunstnieuws. André Jolles beschrijft (in een brief van 1924) de werking van Veth's ‘aesthetisch apostolaat’ aldus:

‘Wat was hij een onvermoeide, doortastende, overtuigde kracht! Ik geloof niet, dat er tegenwoordig jonge menschen zijn, die ten volle bevroeden, wat die rubriek in het groene weekblad voor ons beteekende. Korte notities van iedere soort, elken Zaterdagavond. Ergens in een kunsthandel was een mooi schilderij te zien, of ergens in een buitenlandsch tijdschrift stond iets belangrijks, of er was een kleine tentoonstelling, of er moest tegen iets mals of onrechtvaardigs front gemaakt worden - altijd vol leven, telkens anders, en toch

in zijn geheel voor ons een opvoeding in kunst, want wij leerden op die manier opletten en kijken, en wij voelden in dat vele en veelzijdige heel goed den samenhang en de eenheid. En daarbij nooit schoolmeesterachtig, nooit wijsneuzig of demonstreerend, maar altijd uitgaande van een persoonlijk beleven, van een eigen indruk, raak gezegd in den stijl van dien tijd.

Ik heb een vrij goed geheugen - en toch zou ik den inhoud van maar heel weinig "aanteekeningen" nu nog kunnen noemen. Komt dat omdat ik ze vergeten heb? Neen, maar omdat ik het grootste deel van wat daar werd gezegd zoo in mij heb opgenomen, dat het een deel van mij zelf geworden is, dat het zich aan het weefsel van mijn geest volkomen geassimileerd heeft. Het was voedsel, en van dat voedsel zijn wij gegroeid.

Er komt nog iets bij. Jan Veth heeft - misschien niet altijd en overal, maar toch in zeer veel dingen - een buitengewoon fijn en fraai gevoel van proportie. Ook in latere stukken heb ik vaak met benijdende bewondering gadegeslagen, hoe zuiver zij in hun afmetingen zijn, en hoe hij in een alinea of op een bladzij de juiste maat van het belangrijke weet te vinden. Zijn stijl is, wanneer hij volkomen zichzelf is, niet die van iemand, die nu eens stapt en dan galoppeert, maar heeft de zekerheid van een telganger. Hij hoeft niet samen te persen en niet aan te lengen - hij heeft, ook bij het schrijven, een meesterlijke "mise-en-page". Dat zat al in de Aanteekeningen. Daarom hadden zij zooveel invloed. Het was nooit te veel en nooit te weinig - een met scherp oog gevonden gulden snede tusschen aphorisme en artikel: "nouvelles à la main" van de bovenste plank.

En wat zij kweekten - geen jurare in verba magistri, geen eenzijdigheid en geen vooroordeel. Het kon de Haagsche school of het konden de Praeraphaelieten, het kon een oude Hollander, een Punch-teekenaar of een van de Fliegende Blätter zijn - het ging buiten de schilderkunst en de kunstnijverheid, - hij zag alles met open oogen, hij vond voor alles het pakkende woord; wat hij gaf, was een doorloopende commentaar op de artistieke beweging van heel een tijd.'

Seymour Haden, Whistler. Dijsselhof, Rowlandson, Cal-

decott, Walter Crane, Doré's Münchhausen, Forain, Alexandrijnsche portretten, ziedaar eenige onderwerpen van de Aanteekeningen der eerste jaren sedert 1889. Bijna alles dingen, die bij den toenmaligen stand der voorlichting op kunstgebied zonder Veth aan het Hollandsche publiek zouden zijn voorbijgegaan.

Het is Veth geweest, die met zijn woord Der Kinderen en Toorop heeft ingeleid en verdedigd, Veth die Nederland heeft ingewijd in de bewondering van Vincent van Gogh.

De aankondiging van Der Kinderen's Processie van het H. Sacrament van Mirakel in de Nieuwe Gids van Februari 1889 is een van de eerste publicaties geweest, waarin het beginsel en het hooge recht eener monumentale en decoratieve kunst in eenvoudige en duidelijke woorden aan het Nederlandsch publiek werden geopenbaard. De beschrijving van het schilderij, - toen ter tijd als handleiding en vingerwijzing volstrekt niet overbodig, - is een model van exacte kunstparaphrase, die toon en stemming van het stuk merkwaardig zuiver benadert. Twee jaren later voltooide Der Kinderen de eerste Bossche wandschildering. Veth schreef in het begin van 1892 de bekende brochure, en een korte toelichting, met vier afbeeldingen door Der Kinderen zelf, in Eigen Haard (1893). Het was maar een klein deel van hetgeen hij voor zijn vriend en diens meesterwerk deed. Een reeks van brieven van Der Kinderen's hand getuigen van al de toewijding en moeiten, die de altijd actieve Veth zich gaf, om het geld bijeen te krijgen, de nog ietwat ondoordringbare Bosschenaren te belezen, en met raad en aanmoediging den zachten, wereldvreemden kunstenaar te steunen. ‘Ik ben eergisteren aan de teekening voor Eigen Haard begonnen - schrijft Der Kinderen in het eind van 1892 -. Dat was een goed werk. Toen leefden de illusies weer op. Nu zie ik de dingen weer lichter. Ik vind het zoo beroerd, dat jij zoo alles alleen moet doen. Maar je bent op het oogenblik de eenige steun. Welwillendheid is er genoeg, maar *doen* - het is alsof de menschen daar bang van zijn.’ Uit Veth's antwoord: ‘Het speet me dat ik dien dag hier suf was en dat het 's avonds gehaast werd. Ik had graag nog eens met je willen praten.... Ik had je willen zeggen, dat als ik in den

Bosch de zaak iets verder heb gebracht, ik het als een groote satisfactie beschouw ietste hebben mogen doen *in den dienst* van een *mooie idee*, *joú idee. Ik* heb *jou* te danken dat je een inferieure kwaliteit van me productief weet te maken voor iets hoogers, of liever dat je me geleerd hebt, dat ik die kwaliteit productief weet.'

In hetzelfde gewichtige jaar 1892 was de keuze-tentoonstelling van Nederlandsche schilderkunst gehouden, die door het Amsterdamsche studentencorps was op touw gezet, en een evenement in ons kunstleven werd. Veth schreef vooral over Toorop; eerst behandelde hij 'Les Rôdeurs' en den 'Tuin der Weeën', daarna afzonderlijk de 'Drie Bruiden'[1]. Dit laatste artikel is wellicht niet tot Veth's beste producten te rekenen; het is, hoewel rijk en suggestief, tevens week en overladen. Tot het verstaan evenwel van Toorop's kunst kwam het zeker zeer te pas, en het vond den hoogsten lof bij niemand minder dan Diepenbrock.

In dien tijd was deze zwaar aandringende manier nog nieuw en verrassend. Op hen die toen opgroeiden, werkte zij als zware wijn. Elk woord van die korte artikelen over Toorop, over Roland Holst's lithografie 'Anangke'[2] groefde zich in de nog braak liggende jonge geesten, vastgrijpend, bijna beangstigend, maar tegelijk, in hun stelliger betoog, richting gevend aan het ongeoefend oordeel.

Het belangrijkst was dat over Vincent van Gogh, dat in de Nieuwe Gids van 1893 tezamen met de juist genoemde verscheen.[3] Het beslaat niet veel meer dan vier bladzijden. Hoe het bij zijn verschijnen een jong kunstenaar trof, spreekt uit het volgende briefje van Roland Holst.

'Twee woorden maar, ik heb nu in groote rust je Van Gogh stuk overgelezen, en het is voor mij zeer stellig het beste dat je schreef. Want om in zóó eenvoudige taal te leggen een zóó wijde filosofiesche basis, en daaruit op te trekken een zoo kras-soliede gebouw van onomstootelijke waarheid, dat voel ik heel vast als oneindig grooter dan al je charmante

1) Hollandsche Teekenaars van dezen tijd, blz. 56 en 64.
2) T.a.p. blz. 67.
3) Jaargang VIII, blz. 427; Holl. Teekenaars, blz. 49.

zinnen, die wel heel juist zijn, maar misschien te pompeus om, als dit artikel, *groot* te worden genoemd.'

De wending der geesten, die zich omstreeks 1890 in het kunst- en letterkundig leven van Nederland begon te doen gevoelen, berustte voor een deel op een reactie tegen het overmatig individualisme en impressionisme der eerste Tachtigers, en sproot voort uit een behoefte aan meer stijl en stelligheid, meer vaste richting en geloof. Het was geen toeval, dat in de beweging van dit decennium, tegenover het overwegend dichterlijk-belletristisch karakter der eerste periode, de beeldende kunstenaars, de bouwers, de musici, de sociale en historische denkers meer op den voorgrond traden. Het woord was aan de constructieve geesten. Doch het streven, dat zoo ongelijksoortige figuren als Diepenbrock, Der Kinderen, P.L. Tak, Roland Holst, en de jong opkomende talenten van André Jolles en Jan Kalf in een zekere eenheid van aspiratie verbond, was verre van enkelvoudig of op één punt gericht. Het ging uit naar twee polen, die van het socialisme en van de mystiek. Maar voor het een als voor het ander was de leus: kunst en samenleving, monumentale kunst.

Jan Veth was, wat inzicht en neiging betreft, vatbaar voor de beide idealen. Doch zijn aard, zijn talent, zijn met hartstocht beoefend métier, maakte hem toch eigenlijk niet den man, zich volledig aan een van beide over te geven, evenmin als hij te voren gedwee het impressionisme had gediend. Aan den anderen kant weer was hij te zeer man van actie, om niet met lust en overtuiging mee te doen aan een beweging, vooral wanneer deze naar zooveel stelliger en grooter idealen wees dan de nog ongeoriënteerde, ietwat beperkte strooming van Tachtig. Zoo zien wij hem onder de eersten die ijverden voor de erkenning der beginselen van decoratieve en monumentale kunst. Op zijn aankondiging van Der Kinderen's Processie (1889) werd reeds gewezen. In 1892 klaagt hij over de 'gruwelijk eenzijdige' ontwikkeling van den smaak in Holland, die maakt, dat bijna alle talent uitsluitend gericht wordt op 'het leveren van schilderijen in olieverf (met gouden lijst)', terwijl 'gansche gewesten van verwante kunst jammerlijk ontvolkt

bleven.'[1] In dat najaar begon hij, met Dijsselhof, die er zijn sobere vignetten in houtsnee toe bijdroeg, de bewerking van Walter Crane's *Claims of decorative Art.* Reeds uit den titel *Kunst en Samenleving* die het boek in de Hollandsche gedaante kreeg, spreekt een sterke verschuiving van het accent. In Veth's Inleiding hoort men krachtig en luid als een manifest de nieuwe stem van die dagen.

'Terwijl in onze dagen de struktuur der samenleving ganschelijk is verzwakt, - terwijl de overmoedige doctrine van een in alles doorgevoerd individualisme, dat tot een verbrokkelend, onvruchtbaar en verarmend partikularizeeren leidt, de breede tradities van vroegere algemeene beschaving heeft afgesneden, - terwijl hiermede de burgerlijke en monumentale gemeenschapskunsten zijn doodgebloed, en wij gaan pogen, deze mede door de studie der kulturen van eertijds, te doen herleven, - vergaapt men in oppervlakkig begeeren zich aan de tallooze uiterlijke vormen, door welke vroeger en vreemde geslachten hebben gesproken, niet beseffende dat deze de formaties van een taal zijn, zonder welker organisme te verstaan, men vreemd blijft aan haar dieper wezen en geestelijke waarde - niet beseffend ook, dat die bepaalde vormen voortkomen uit een algemeen levensbeginsel daar achter, en dat uit hun verband gerukte vormen een hybridische kunst maken, die immers in zichzelve verloopen moet.

Want planten kweekt men aan den wortel, en niet de losse bloem kan men stekken.'[2]

Aan het slot der inleiding klinkt echter ook een licht protest tegen Crane's aan 'Prinzipienreiterei' grenzende eenzijdigheid.

Van eenige jaren later dateeren de opstellen 'Verlangens naar Monumentale Kunst' en 'De grondslagen van het Glasschilderen', die in *De Kroniek* verschenen.[3] Het laatste schijnt mij, voor iemand wiens eigen handwerk zoover van het glasschilderen verwijderd was, wel zeer zuiver en doordacht. Veth waarschuwt tegen het forceeren van het mate-

1) Holl. Teekenaars, blz. 62.
2) In gewijzigde redactie vindt men deze passage opgenomen als slot van het opstel 'Kunst en Samenleving' in den bundel *Kunstbeschouwingen*, blz. 35.
3) Kunstbeschouwingen, blz. 37, 41.

riaal, dat de jongere glasschilderkunst bedorven heeft, betoogt de noodzakelijkheid van sterke, eenvoudige kleuren, het gewicht van de lood-omtrekken en de hechte constructie van het lood-patroon, dat als een skelet de schildering draagt. ‘Het blijft altijd van een kortzichtig rationalisme, den stijl van een kunstkonceptie strikt uit den aard van het materiaal verklaard te willen zien,.... als de *geleider* van dien stijl moet het worden beschouwd.’

Veth was in zijn opvattingen omtrent monumentale kunst in die jaren een overtuigde, maar hij werd geen doctrinair, behield zelfs zekere skepsis. Aan het eind van een warme lofrede op Der Kinderen, van 1896,[1)] oppert hij een gerechten twijfel aan de mogelijkheid, dat de consequenties van diens beginsel (het is de tijd van den tweeden Bosschen wand) zouden zegevieren.

In den zomer van 1894 schrijft hij aan Mej. Thérèse van Hall: ‘Ziet, het is een goed en mooi verschijnsel, dat wij in Holland gaan breken met de jammerlijke eenzijdigheid van de schilderijkunst, en dat wij weer begrijpen gaan, dat er een heel veld van kunst veronachtzaamd lag. Het is heel goed, dat we dit zijn gaan inzien, en ik ben zeker dat de dekoratieve artiesten weer komen zullen. Maar alleen van iemand, die zijn eigen koers houdt, is ooit eenige zuiverheid te wachten. U zal van mij wel willen aannemen, dat ik voor alle kunst buiten de schilderijkunst de meest vurige belangstelling heb. Maar dit neemt niet weg, dat ik toch niet opeens verbranden zal, wat ik echts voor mij zelf geladen heb. Alleen als ieder datgene wat hij uit aangeboren neiging is gaan doen, volhoudt te doen, en *in* zijn eigen werk zich zuivert en versterkt, zal er een betere orde van zaken intreden. Wij moeten *in ons werk zelf* ongevoelig zijn voor den wind, die daar buiten waait, en de bijbeltekst zegt het dunkt me nog het best, dat een elk in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd zij.

Daar ben ik zoowaar stichtelijk geworden....’

Al heeft Veth, wat hij hier beleed en predikte, altijd zelf van ganscher harte toegepast, de sporen van den invloed der nieuw gewonnen algemeene kunstbegrippen ontbreken in zijn werk niet. Hij laat los wat hem aan het impressionisme ver-

1) Portretstudies en Silhouetten, 214.

bond. Maar dit niet alleen: hij zoekt stijl. Juist in de jaren 1892 en 1893, waarin hij het ijverigst opkwam voor stijlidealen, ziet men hem, vooral in zijn graphisch werk, tijdelijk het strenge realisme temperen door een lichte neiging tot vereenvoudigende styleering. Een hem zelf onbewuste invloed van Toorop is denkbaar maar niet bewijsbaar. Van die neiging getuigen het portret van Julius Röntgen, dat van Couperus, ook, doch alweer gevarieerd en gematigd, dat van Van Deyssel. Een studie voor het portret van een der kinderen Kolkman uit dienzelfden tijd kan mede als voorbeeld gelden. Eén werk, uit 1892, vertoont kennelijk een bewuste afwijking van het gegeven onderwerp en de adapteering aan een ideaal. Het is het Huizer meisje met de handen in den schoot, dat naar Rossetti zweemt. Het is kenmerkend, dat hij zelf dit werk uit de eigen sfeer transponeerde, door het met een gedachte aan Andersen's sprookjevan De Roode Schoenen ‘Karen’ te noemen.

Veth is altijd in hooge mate zelfstandig van oordeel geweest. Toch is het niet te miskennen, hoe in den ijver, waarmee hij zich wijdde aan een ideaal, bijna altijd een groote vriendschap meesprak. Zooals vóór 1885 een dwepende jeugdvriendschap voor Kloos over zijn eerste betrekkingen met den Nieuwe-Gids-kring had gezweefd, zooals zijn opkomen voor de erkenning der monumentale kunst onafscheidelijk is van zijn vriendschap met Der Kinderen, zoo beteekent de invloed dien hij onderging van het socialisme tegelijk zijn vriendschap met P.L. Tak.

‘Ik ben overtuigd, - schreef Veth in Juni 1891 aan een zijner vrienden, - dat elk intellectueel hooger staand mensch tegenwoordig de socialistische idee moet helpen groeien.’ Het klinkt een weinig plichtmatig. Maar hij was er de man niet naar, om voor een overtuiging, welke ook, niet ook terstond actief te zijn. Zoo trekt hij in diezelfde maand met Tak naar Friesland, waarschijnlijk toch meer als belangstellend toeschouwer dan als politiek schildknaap. Hij gooit het met zijn socialistische neigingen zelf een weinig in het gekke, en tracht Etha Fles wijs te maken, dat hij zich candidaat stelt voor de Kamer en op een meeting van den Volksbond gaat spreken.

In de volgende jaren beschouwde Veth zich als socialist.

Het was het idyllische socialisme, waarvan William Morris de mystagoog was. Waar Veth het in geschrifte belijdt, klinkt zijn woord sceptisch en apologetisch.[1)] De gevoelsgrond, waarop het voor hem berustte, was ongetwijfeld die, waarop zijn groote, warme bewondering voor Millet en Jozef Israëls bloeide. Een ongepubliceerd sonnet uit 1885 geeft dit duidelijk weer.

Labor.

Ik wilde aanschouwend door de velden gaan.
Toen zag ik - wisslend aan een lichten rand
In snelle plooien, en de schaduwkant
Zacht geel gekoperd in een gloed van graan -

Een grijsaard vóór mij op den dorschvloer staan,
De stramme beenen in een garf geplant.
Hij zwaaide zwoegend in de grove hand
Den vlegel, en de slagen voelde ik gaan -

En àl mijn lust was van mij heen; ik weet:
Zóó slaven duizenden van stervelingen
Levend een leven dof en vreugdeloos;

Wij zien in 't rond, en denken, schildren, zingen,
Alles uit weelde, maar gedachteloos
Nemen wij 't brood gewonnen door hùn zweet.

Voor een proletarisch klassenideaal was Veth's gansche aard ontoegankelijk. Hij werd meer en meer ‘socialiste malgré lui.’ Uit het jaar 1896 dateeren zijn edele en korte herdenking van William Morris en zijn pittige Indruk van Bebel.[2)] En nu is het merkwaardig, hoe in de laatstgenoemde schets voor Veth, terwijl hij den socialist vereerend beschrijft, het woord burgerman, in zijn echte, onpartijdige beteekenis, tot een eerenaam wordt.

‘Een bourgeois zeggen zekere jongeren. Wel mogelijk, maar dan zou ik niets liever wenschen dan een bourgeois te wezen. Of is het burgerlijk, om iets bepaalds na te streven, om voet bij stuk te houden, om karakter te hebben? En dàt heeft hij vóór alles, niet in tegenstelling met, maar als beheerscher boven zijn talent, - karakter, dat ziet men hem dadelijk aan.

1) Kunstbeschouwingen blz. 34, 35.
2) Portretstudies en Silhouetten, blz. 237 en 58.

Hij heeft dat kalme, bijna koele, vastbeslotene van de zeer overtuigden. Het is natuurlijk, dat hij de frazeurs verfoeit, en slechts minachting over heeft voor de kwansuis-hoogwillenden, die steenen geven voor brood.'

Het stuk eindigt in een noot van twijfel aan het socialisme.

Toen de kroningsfeesten van 1898 naderden, begon er voor Veth een conflict tusschen zijn obligaat socialisme, dat hem afkeerig maakte van medewerking, en zijn gevoel voor nationale waardigheid en vaderlandsche kunst, dat hem eigenlijk veel nader aan het hart lag. 'Men behoeft, - schrijft hij naar aanleiding van de ontmanteling der Nieuwe kerk in Juni 1897 -,[1)] nog geen zoo vurig aanhanger van het tegenwoordige regeeringsstelsel te zijn, om van een min of meer nationaal feest, dat onder aanwezigheid van vele vreemden nu eenmaal openlijk gevierd zal worden, voor de eer van het land, te hopen dat dit dan ook zoo behoorlijk mogelijk geschiede.' Met een reactie, die voor zijn temperament karakteristiek is, grijpt hij juist in dienzelfden tijd een gelegenheid aan, om van zijn politieke gezindheid zoo geaccentueerd mogelijk te getuigen. Het was tevens zijn sterke emulatiezin, die hem dreef. Bauer's weekbladprenten lieten hem geen rust: hij moest er zich ook op beproeven. Zoo ontstond de lithografie 'Altijd door kanonnenvleesch' door Urbanus (in tegenstelling tot Bauer's schuilnaam Rusticus) die bij de Kroniek van 3 October 1897 verscheen. Zij slaat op de woorden in de troonrede aan den Atjeh-oorlog gewijd. Veth zelf gaf nooit toe, dat zij van hem was. Men kan het zijn afscheid aan het socialisme noemen. Hij moet spoedig daarna er de belangstelling voor hebben verloren en ervan zijn vervreemd.

Het was gelukkig voor Veth en vele anderen, dat zij sedert 1895 in Tak's *Kroniek* een palaestra hadden, waar men socialist kon zijn of niet, heel of half, al naar men verkoos, waar Diepenbrock en Coenen naast Tak en Ankersmit meewerkten. Het was de persoon van Pieter Lodewijk Tak, die hen verbond. Tak heeft voor Veth, als voor zooveel anderen, in zijn leven een beteekenis gehad. Niet door zijn overtuigingen, maar door zijn persoonlijkheid. Veth heeft die kernachtige

1) Kunstbeschouwingen, blz. 109.

figuur op alle wijzen voor het nageslacht pogen vast te houden, helaas niet door een geschilderd portret. Ook de bekende lithografie uit Tak's sterfjaar 1907 heeft niet de volle waarde van een beeltenis door Jan Veth, daar zij slechts berust op een fotografie uit 1892. Ter vergoeding heeft men van Veth's hand uit dienzelfden tijd het opstel 'Taks levensloop tot den Kroniektijd', en de herdenking 'Een omtrek van P.L. Tak'.[1] Het beeld dat hij hier van hem teekent, herinnert in den grond dien het geeft voor zijn bewondering, even aan dat van Bebel. Het is het groote, breede karakter, dat zijn warme, ontroerde genegenheid welsprekend maakt, en in den politieken radicaal voor hem den man van oude tijden, den zeventiende-eeuwer oproept.

Veth heeft, waar hij in eerstgenoemd stuk de oprichting van de Kroniek aanroert, zijn eigen aandeel daarin geheel verzwegen. Dat het niet gering is geweest, moge blijken uit het volgende briefje van Tak, van 12 November 1894.

'Amice,

Toen ik, Zaterdagavond thuiskomende, een zeer presseerend briefje van Van Gogh[2] vond, dat jij en hij me spreken wilden, dacht ik: J.V. wil me eindelijk eens een goed standje maken over m'n nonchaleeren van hem; maar waarom brengt hij dan v. G. mee? Met dezen puzzel ging ik slapen.

Maar gister sprak ik v. G. en hoorde ik andere dingen. Ik ben a priori niet ongeneigd, maar er valt nog wel wat te bespreken. Eigenlijk loop ik al lang met zoo'n ding in mijn hoofd, maar ik vond niemand voor de kunstrubriek, dien ik tegenover je kon stellen, en er jou over spreken, dat was een begin van je van D(e) K(oo) af te troggelen, waar ik geen zin in had.

Nu echter de zaak zoo naar me toe komt, wordt het een heel ander geval, vooral als jij, behalve je rechtstreeksche meewerking, je ook wat wilt geven in ideetjes en advies.

De op te lossen moeilijkheid is, iets gedistingueerds te geven, dat toch den burgerman niet afschrikt en nu en dan zelfs hem amuseert. De plaat moet bij het groote publiek heel wat goedmaken....

1) Portretstudies en Silhouetten, blz. 260 en 269.
2) De kunsthandelaar en uitgever V. van Gogh, firma C.M. v. Gogh.

Ge ziet, de gist werkt al. Ik kom Woensdag één uur in American.'

De toedracht was zoo. Naar aanleiding van zekere stukjes van Justus van Maurik in het Weekblad, hadden enkele der medewerkers zich rekenschap gegeven, dat zij daar toch niet langer thuishoorden. Ankersmit en Jolles stelden aan Van Gogh de uitgave van een nieuw weekblad voor, onder redactie van Veth en Coenen. Maar Veth zei terstond: de eenige die dit kan, is Tak. En dus zocht men Tak te winnen.

Er werd vaart achter de zaak gezet. Veth won nog andere medewerkers, verschafte namen van hen, die een prospectus en proefnummer moesten hebben, kortom ontplooide terstond zijn nimmer falende bedrijvigheid. Den 10en December gingen de prospectussen in zee, den 1sten Januari 1895 verscheen het eerste nummer.

In De Kroniek der eerste jaren heeft Nederland een tijdschrift gehad, zooals het voor en na niet meer heeft bezeten. Het karakter van distinctie, dat Tak eraan wenschte te geven, zou een latere tijd, onderworpen aan het commercialisme van het bedrijf en het vulgarisme van het publiek, aan een algemeen weekblad niet meer veroorloven. Op de oude Nieuwe Gids, die juist in de stormen van dat najaar gezonken was, had de Kroniek het technische voordeel, dat zij een weekblad was, en daardoor sneller, in wijder kring en in bondiger, pakkender vorm werkte. Daarnaast ook dit, dat haar staf van medewerkers heterogener was, haar sfeer van belangstelling ruimer, haar gerichtheid minder bepaald. Met name trad de beeldende kunst meer op den voorgrond. Doch boven dit alles had zij het voordeel van een element, even onschatbaar als ondefinieerbaar, zij had een eigen, sterken Humor. Zij nam de dingen licht, en kloste niet op haar kothurnen. Haar wijsheid was Tak's wijsheid.

Doch hoeveel moeite, geduld en verdrietelijkheid heeft het Tak gekost, om zijn blad op peil en zijn medewerkers vaardig te houden! Reeds na een jaar klaagt hij aan Veth, hoe de een hem in den steek laat, anderen 'zeer hun ingenomenheid betuigen, maar het vertikken om te schrijven,' zijn jongste medewerker hem vermaakt met philippica's op het thema: niets deugt. 'Hoezeer ik den grappigen kant van

al die dingen wel zie, kan toch het moment wel eens komen, dat ik van dat alles den brui geef.... Intusschen er zijn ook lichtpunten. Jij doet meer dan redelijkerwijze te verwachten is.... Enfin we zullen 't nog maar een poosje aanzien.'

Toen Veth zich omstreeks 1892 zoo volvaardig aangordde als kampioen der monumentale kunst en taalman van zijn grooten vriend Der Kinderen, voorzag hij niet, dat op den duur de inwendige tweespalt tusschen het monumentaal-decoratieve en het natuurlijk-afbeeldende beginsel hem toch voor moeilijkheden zou brengen, van praktischen en van theoretischen aard. Er ligt een algemeene beteekenis in de lijdensgeschiedenis van een onvoltooid gebleven onderneming (niet veel van wat Veth ondernam bleef onvoltooid) het Gedenkboek der Nederlandsche Schilderkunst tusschen 1860 en 1890. Het zou oorspronkelijk heeten Gedenkboek der Keuzetentoonstelling van 1892. De firma Van Gogh zou het uitgeven. Veth zou het schrijven. Bauer, Breitner, Haverman, Roland Holst, Hart Nibbrig, Isaac Israëls, Veth en nog tal van anderen zouden in een aantal etsen, lithografieën, houtgravuren enz. reproducties naar Nederlandsche schilderwerken leveren. Der Kinderen zou daarbij een twintigtal boekversieringen maken: initialen, kopstukken, titel enz. Maar toen het op uitvoering aankwam, rees de eene moeilijkheid na de andere, voortspruitend uit het groote verschil van opvatting tusschen de beide hoofdbewerkers, of eigenlijk uit de strijdigheid der beginselen, die aan den opzet ten grondslag lagen. Boekversiering en Haagsche School ging niet samen. Veth's historisch opgevatte tekst zei Der Kinderen niets. Vrije reproductie van impressionistische schilderijen was in zich zelf reeds in 1892 een verloren zaak, niet om haar disharmonie met de sierkunst, Der Kinderen's bezwaar, maar om de onoverwinnelijkheid der photografische reproductie.

Er zijn misschien in het werk van Jan Veth weinig voorbeelden aan te wijzen, die zóo sterk getuigen van zijn volkomen bereidheid, om al zijn kunnen in dienst te stellen van de kunst van anderen, als hetgeen hij deed voor dit Gedenk-

boek. Zijn litografieën naar Israëls' ‘Als men oud wordt’ en naar Jaap Maris' ‘Molen’ benaderen de schilderwijze van de beide vereerde meesters zoo liefdevol getrouw als een graphische techniek het in de hand van een volstrekt toegewijde vermag. Toch had Der Kinderen met deze proeven geen vrede. Enkel reproductie in lijnteekening zou met het beginsel niet al te zeer strijden. Toen heeft Veth, om aan den wensch van zijn vriend te voldoen, alles opnieuw gedaan.

Het Gedenkboek bleef jaren lang tusschen hen beiden een voorwerp van ernstig, soms geprikkeld meeningsverschil. Ter gelegenheid van de huldiging van Jozef Israëls in Januari 1895 zag de eerste aflevering het licht, aan den meester gewijd.[1)] Zij bevatte tekst van Veth, twee groote litografieën naar Israëls en de sobere prentjes in lijnteekening, zooals Der Kinderen ze wenschte. Maar daar bleef het bij. Veth, met zijn taaie vasthoudendheid, wist niet van opgeven. Nog in den zomer van 1896 vond hij Roland Holst, die de principieele bezwaren reeds lang inzag, bereid, hem deze te offeren, en naar belofte de reproductie van een schilderijtje van Weissenbruch af te leveren. Der Kinderen zelf zag ook, waar het haperde. ‘Daar is, - schrijft hij 5 Januari 1897 -, in het heele geval één bijna onoverkomelijke moeilijkheid, n.l. dat eerzame decorative kunst en de kunst der Hollandsche Schilderschool die wij te memoreeren hebben met elkander zeer strijdig van beginsel zijn.’ Hij herleidt het geschil tot de verhouding der eischen ‘reproductief’ en ‘decoratief’, die hij R en D noemt, en waarin Veth R + d, hij zelf D + r zou voorstaan. ‘Ik vrees haast, - luidt het in Februari -, dat we deze zaak niet meer in het reine brengen, wanneer wij zóóveel woorden wisselen.’ Boven het gelukken van het werk ging hun beiden het behoud der vriendschap. Het werk mislukte en werd vergeten, de vriendschap bleef ongeschonden.

Die trouwe genegenheid tusschen deze twee in wezen zeer uiteenloopende geesten spreekt ook mee in Veth's houding ten opzichte van het groote werk, dat thans in Nederland het goed recht der monumentale kunst luisterrijk zou moeten bewijzen.

1) Een fragment van Veth's tekst verscheen in De Kroniek van 27 Januari 1895.

In den zomer van 1896 had Der Kinderen den tweeden Bosschen wand voltooid, met spanning verwacht. Veth had, evenals in 1892, zich voor de materieele totstandkoming van het werk weer de noodige moeite gegeven. Te Laren, op een zomernamiddag, had hij er Toon zijn meening over gezegd, die deze had opgevat als een oprechte waarschuwing tegen wat Veth in zijn streven en ontwikkeling verkeerd achtte. Over de waarde van Der Kinderen's werk ontstond een principieel debat. Diepenbrock prees het hoog in de Kroniek van 6 September 1896. Hij had zijn stuk vooraf ter lezing aan Veth gezonden, die hem in een brief zijn bewondering en zijn bezwaren te kennen gaf. Hoe hooger de stijl, had Veth gezegd, die Der Kinderen thans nastreeft, hoe grooter de verplichtingen die zij hem, ook picturaal, oplegt. Een ritueele kunst als deze kan enkel schoon zijn, als zij al het geestelijk materiaal der andere, breeder en rijker, soberder en beslotener, in zich draagt.

Tegen Diepenbrock's inzicht betoogde nu Hofker in de Nieuwe Gids van October, in de lijn van Veth's bezwaar, dat de geestelijke conceptie nimmer voldoende is om een schilderwerk schoon te doen zijn. Toen won bij Veth de behoefte, om het voor zijn vriend op te nemen, het van zijn kunststandpunt. Terwijl hij beter dan iemand wist, hoeveel er aan den Bosschen wand als monumentaal gewrocht in zijn ontstaan beschouwd ontbrak, en ook mondeling tegen Der Kinderen zelf en tegen enkele vrienden wel van zijn bezwaren getuigd had, bestreed hij thans het betoog, voorzoover het strekte tot wraking van Der Kinderen's kunst, in het hoofdartikel van De Kroniek van 8 November 1896, getiteld Vrijheid.[1)] Het predikt verdraagzaamheid jegens elke kunstrichting, mits zij echt en waarlijk bezield is. In dit stuk heeft Veth het standpunt dat hij voortaan ten opzichte van kunstbeginselen zou innemen, voor zich zelf ontwikkeld en bepaald.

J. HUIZINGA.

1) Het verscheen gewijzigd en van de persoonlijke aanleiding losgemaakt in den bundel Kunstbeschouwingen, blz. 1.

Bindend volkenrecht

Een probleem, dat de volkenrechtsbeoefenaars nog steeds bezig èn verdeeld houdt, is de vraag: hoe het volkenrecht de souvereine staten vermag te binden.

Op zichzelf beschouwd schijnt de bewering, dat de staat souverein is, even onbetwistbaar als de stelling, dat het volkenrecht de staten bindt. Toch zal elke poging om tusschen beide denkbeelden - de souvereiniteit van den staat en de bindende kracht van het volkenrecht - verband te leggen, dreigen af te stuiten op hun logische tegenstrijdigheid. Souvereiniteit toch beduidt oppermacht, volstrekte ongebreideldheid, onvatbaarheid om gebonden te worden. Bij deze opvatting van het souvereiniteitsbegrip blijkt de souvereine staat het volkomen tegendeel van den door het volkenrecht gebonden staat. Maar hoe is het dan mogelijk, dat niet slechts de practijk der internationale politiek, maar ook de op die practijk gegronde rechtswetenschap over het algemeen zeer wel de souvereiniteit van den staat met de bindende kracht van het volkenrecht weet overeen te brengen?

Het antwoord op deze vraag geeft de ervaring, die met een schat van onweerlegbaar feitenmateriaal leert, dat het woord ‘souverein’ als attribuut van den staat en de uitdrukking ‘bindend’ als aanduiding van de normatieve kracht van het volkenrecht geen volstrekte en als zoodanig elkander uitsluitende begrippen weergeven. De werkelijkheid vertoont hier, gelijk overal elders, relativiteiten, die in haar meetbare eindigheid naast elkander bestaanbaar blijken, terwijl ze toch de verschijningsvormen zijn van begrippen, die in de metaphysische wereld van het absolute zich als these tot antithese verhouden.

Naar het begrip sluit absolute oppermacht niet slechts de mogelijkheid van een bindend volkenrecht, maar ook de bestaanbaarheid van een pluraliteit van souvereine staten uit: in het feit, dat elk hunner de andere staten naast zich duldt, is reeds een inbreuk op de volstrekte oppermacht te zien. Deze graad van betrekkelijkheid der staatsmacht vindt haar plaatselijke uitdrukking in de bepaling van de gebiedsgrenzen. Het verkeer tusschen de staten brengt velerlei beperking van elks macht: de normen van het internationale recht bakenen hier ieders bevoegdheid af: elke volkenrechtelijke 'bepaling' is tevens een 'beperking' van staatsmacht.

Tegenstuk van deze betrekkelijkheid der staatssouvereiniteit is de - als zoodanig door de theoretici veelal veronachtzaamde - relativiteit der bindende kracht van het volkenrecht. Voor wie de geschiedenis met open oogen volgt, kan dit geen nieuw verschijnsel zijn: gedurende den wereldoorlog is het volkenrecht met voeten getreden, zoo, dat velen alle vertrouwen in den wederopbouw en in de verdere ontwikkeling ervan ontzonk. Maar ook in vollen vredestijd zal men niet tevergeefs naar voorbeelden van 'rechtsontaarding'[1] zoeken, - voorbeelden, die telkens weer eraan herinneren, dat de normatieve kracht van het volkenrecht maar zeer betrekkelijk is en somtijds wijken moet voor de feitelijke macht van den souvereinen staat.

De antithese tusschen de begrippen 'staatssouvereiniteit' en 'bindend volkenrecht' verwerkelijkt zich in deze botsingen tusschen recht en macht; de grenslijn, die de relativiteit van beide bepaalt, wordt door elke botsing verlegd. In den wereldoorlog dreigde het ruw geweld geheel het gebied van het volkenrecht te overwoekeren; in tijden van vreedzame ontwikkeling heeft een verschuiving in tegenovergestelde richting plaats, waarbij telkens weer stukken van het internationale leven onder de heerschappij van het recht geraken.

Dit is in grove lijnen een beeld der werkelijkheid. Maar het is uiterst vaag: wel geeft het aan, waar de domeinen van macht en recht elkander raken, - wel zien we eruit, dat die grenslijn zich telkens verplaatst; maar voor de beantwoording van de vraag, door welke factoren beider kracht bepaald wordt,

1) J. de Louter: Rechtsontaarding: een protest ('s-Gravenhage 1923).

missen we nog de noodige gegevens. Door het machtskarakter van den staat en het normatieve karakter van het volkenrecht van naderbij te beschouwen, zullen we nu de oorzaken leeren kennen van het voortdurend wisselend evenwicht tusschen beide.

Elk onderzoek naar het wezen van den staat wordt bemoeilijkt door de onbepaaldheid der beteekenis van het woord ‘staat’ in het spraakgebruik. Zooals men in het dagelijksch leven ‘water’ pleegt te noemen, wat voor den scheikundige lang geen zuiver water is, - ja, het ‘water’, waarmee de chemie werkt, eigenlijk nergens als zoodanig in de natuur is te vinden, - zoo zijn we ook gewoon de benaming ‘staat’ te hechten aan allerlei rechtsgemeenschappen van zulk een uiteenloopend karakter, dat we eerst zekerheid omtrent den inhoud van het staatsbegrip kunnen erlangen na deze zeer verschillende soorten van ‘staten’ in hun elementen te hebben ontleed.

Het blijkt dan, dat het woord ‘staat’ niet zonder diepere oorzaak in de taal voorkomt en dat men het werkelijk, min of meer onbewust vaak, bijna uitsluitend pleegt te gebruiken ter aanduiding van rechtsgemeenschappen, die zich door heel bijzondere kenmerken van alle andere onderscheiden. En mochten die kenmerken al eens een zekere ontaarding vertoonen, tengevolge waarvan de betrokken rechtsgemeenschap een minder zuiver beeld van den staat te zien geeft, dan hooren we de wetenschap in zulk een geval ook spreken van ‘staat in oneigenlijken zin’, ‘half-souvereinen staat’, ‘afhankelijken staat’.

Uit deze pogingen om voor die bastaard-staten passende benamingen te vinden, valt af te leiden, dat de eigenlijke kenmerken van den staat verband houden met zijn souvereiniteit en onafhankelijkheid; want anders zou men aan de onvolkomen verschijningsvormen niet de attributen ‘halfsouverein’ of ‘afhankelijk’ hechten. We zullen ervaren, dat het spraakgebruik van geleerde en leek in dezen betrouwbare aanwijzingen geeft.

Wat nu wordt met ‘souvereiniteit’ en ‘onafhankelijkheid’ bedoeld; hebben beide uitdrukkingen op dezelfde eigenschap betrekking en is hiermee het wezenlijke kenmerk van den ‘staat-in-abstracto’ volledig aangeduid?

Met de overwegingen, die iemands antwoord op deze korte vragen bepalen, zou men een lijvig boekdeel over het staatsbegrip kunnen vullen. Tenslotte blijft er ook aan het resultaat van zulk een grondig onderzoek een subjectief element kleven, als gevolg van ieders persoonlijke beschouwingswijze ten opzichte van de maatschappelijke verschijnselen. De een zal zich bij zijn onderzoek naar den inhoud van het staatsbegrip niet kunnen losmaken uit de leerstellingen van een bepaald geloof, dat tusschen godsdienst en staat een onverbreekbaar verband legt; bij een ander zal het gevonden staatsbegrip teekenen vertoonen, die erop wijzen, dat een bepaalde, als axioma vooropgestelde betrekking tusschen recht en staat niet mede aan het onderzoek is onderworpen.

Zekerheid, dat men slaagt in zijn poging om het onderzoek op zuivere waarneming van feiten te gronden, kan men nimmer hebben, wijl 'zuivere' waarneming 'objectieve' waarneming beduidt, ons waarnemingsvermogen daarentegen uiteraard 'subjectief' is.

Men kan echter doelbewust trachten elke bepaalde geloofsstelling en elke bepaalde rechtsleer als uitgangspunt voor het onderzoek naar het staatsbegrip te verwerpen, den staat enkel te zien als specimen van een groep maatschappelijke verschijnselen en vervolgens de eigenschappen, die hij met andere specimina in diezelfde groep gemeen heeft, te elimineeren. Blijven er daarna nog een of meer kenmerken over, dan heeft men goede reden om die te beschouwen als de elementen van het zuivere staatsbegrip, zooals dit zich door een analyse aan de hand van het spraakgebruik liet opsporen. Het eenige, wat wij dus vooropstellen, is, dat het woord 'staat' een bepaalde beteekenis moet hebben; op gevaar af, dat we geen enkel onderscheidend element overhouden, waarmee we aan het staatsbegrip inhoud zouden kunnen geven, zoodat dàn aan het *woord* 'staat' ook alle eigen beteekenis zou moeten ontzegd worden.

Een zuiver sociologisch onderzoek heeft het volgend verloop:

De staat is een sociale gemeenschap, evenals het gezin, de familie, de stam.

Trekken we den kring nauwer:

De staat is een belangengemeenschap, evenals de dievenbende, de opstandige menigte, de gezamenlijke (niet-georganiseerde) beoefenaars van eenzelfde vak.

Nader bepaald:

De staat is een georganiseerde belangengemeenschap (rechtsgemeenschap), evenals de vereeniging, de vennootschap, de Volkenbond.

Nader:

De staat is een plaatselijkbepaalde (territoriale) rechtsgemeenschap, evenals het waterschap, de provincie, de statenbond.

Nader:

De staat is een territoriale rechtsgemeenschap, toegerust met machtsorganen, evenals de gemeente (politie), de kolonie (eigen weermacht), het land-lid van een bondsstaat (eigen weermacht).

Waardoor onderscheidt de staat zich nú nog van de andere specimina in deze laatste groep? Met andere woorden: waarom is, bij voorbeeld, de gemeente geen staat; en waarom mag het lid van een bondsstaat zich niet met het attribuut ‘staat’ tooien, zonder dat de wetenschap dadelijk eraan toevoegt: ‘in oneigenlijken zin’?

Er is inderdaad nog één zuiver sociologisch verschil aan te wijzen: terwijl namelijk de andere met machtsorganen toegeruste rechtsgemeenschappen organische deelen vormen van een hooger machtsorganisme, ontbreekt deze ondergeschiktheid bij den staat. De staat kenmerkt zich dus hierdoor, dat hij van geen organisch-hooger machtsorganisme afhankelijk is; in dezen zin begrijpe men dan ook zijn essentiëele eigenschap: souvereiniteit.

Deze onafhankelijkheid van den staat als machtsorganisme verklaart en rechtvaardigt de overschatting van die souvereiniteit in de dagen, toen het volkenverkeer nog weinig ontwikkeld was, en de vrijheidsbeperkingen, die de staat zich ingevolge internationale verdragen als deel van hoogere *rechts*gemeenschappen moest getroosten, nog te onbeduidend waren om de oogen der volkenrechtsbeoefenaars wijd te openen voor het feit, dat er slechts relatieve souvereiniteit bestaat.

Men heeft de door den wereldoorlog veroorzaakte ineenstorting van het internationale rechtssysteem wel beschouwd

als de zuivere consequentie van de 'onzalige' omstandigheid, dat men 'het volkenrecht had opgebouwd op den grondslag der souvereiniteit'[1]. Deze uitspraak is in haar algemeenheid niet juist. De oorzaak, waardoor 'het volkenrecht, althans in oorlog, ook het met het oog op den oorlog bepaalde, elke gelding miste,'[2] is niet uitsluitend en zelfs niet in de eerste plaats gelegen in het door de volkenrechtsgeleerden gehuldigde en door de staatslieden in practijk gebrachte dogma, dat de staat souverein is, maar veeleer te wijten aan onvoldoende bekendheid met de factoren, die de bindendheid van het volkenrecht metterdaad bepalen. Het souvereiniteitsbegrip heeft in de theorie van het volkenrecht zeker zijn tijd uitgediend. Maar dat wil niet zeggen, dat de staat de eigenschappen, waardoor men er eertijds toe gekomen is aan het souvereiniteitsbegrip een zoo gewichtige plaats in de rechtswetenschap in te ruimen, sindsdien verloren heeft. De staat is en blijft de organisch-hoogste machtsgemeenschap bij uitstek; de ontwikkeling van het internationale verkeer heeft ons echter die oppermacht in haar betrekkelijkheid leeren zien. Men moge in de staatsleer de uitdrukking 'souvereiniteit' vanwege haar absolutistisch verleden mijden, een andere benaming zal ervoor in de plaats moeten treden, wijl die kenmerkende eigenschap van den staat: hoogste machtsorganisme te zijn, te allen tijde aanduiding zal behoeven.

Dit bijzondere karakter schijnt de mogelijkheid uit te sluiten, dat de staat ooit door het internationale recht gebonden zou kunnen worden. Velen zijn door dezen schijn ertoe verleid de normatieve kracht van het volkenrecht aldus te verklaren, dat de staat zichzelf eraan zou hebben gebonden. De logische gevolgtrekking hiervan is, dat de staat zichzelf dan ook terstond weer uit die gebondenheid kan ontslaan. Hiermee is aan het volkenrecht noch een feitelijke, noch een zedelijke grondslag gegeven.

'Die letzte Stufe, in der alles Völkerrecht und daher letzten Endes alles Recht verankert ist, ist die *völkerrechtliche Grund-*

1) J. van Kan: Inleiding tot de rechtswetenschap (Haarlem 1920), p. 127.
2) Ib., p. 126-127.

norm: pacta sunt servanda.'[1] - Zal dit nog in 1927 vooropgestelde axioma, een even onafwijsbaar als onbewijsbaar gewaande uitspraak, de oplossing brengen?

De aangehaalde bewering behoeft al dadelijk deze verbetering, dat stellig niet van àlle recht de bindendheid berust op het 'pacta sunt servanda' alleen. Dit moge de 'Grundnorm' zijn, - wij weten, dat zij althans voor het *nationale* recht niet de eenige bron der bindende kracht is, wijl zij zelf hier haar normatief karakter niet enkel uit eigen innerlijke waarde put, maar bovendien ontleent aan de feitelijke macht der maatschappelijke orde: de machtsorganen van den staat en van zijn deelen *sanctioneeren* het recht, dat binnen die gemeenschappen bedoelt te gelden. En mede daardoor *geldt* het. Indien het recht die feitelijke sanctie moest missen, zou het zijn gelding, zijn bindende kracht grootendeels verliezen; wat er dan nog van overblijft, wordt bepaald door de mate, waarin de rechtsvoorschriften 'uit eigenkracht', zonder stok achter de deur, nakoming afdwingen. In werkelijkheid staan deze beide typen niet zoo scherp, zonder tusschenschakeering, tegenover elkaar. De zwakkere vormen der sanctie, waarbij deze niet bestaat in de rechtstreeksche afdwinging van de feitelijke nakoming van een voorschrift, - men denke aan de werking van een rechterlijke uitspraak, aan de preventieve kracht, gelegen in de mogelijkheid van een 'proces', aan het effect van dwangbevelen, aanmaningen en waarschuwingen bij het belastingwezen, - vormen een geleidelijken overgang naar de gevallen, waarin de rechtsregel zijn schijnbaar eigen, innerlijke kracht metterdaad ten deele ontleent aan invloeden van buitenaf: - de publieke opinie, de meening der naaste omgeving, enz.; en deze laatste gevallen zijn ten slotte weer te herleiden tot elementen van eigenbelang: behoud van gunstige reputatie, bestendiging van goede verstandhouding enz. Het geval, dat de eigen, zedelijke waarde van een norm voldoende blijkt om de naleving ervan te verzekeren, vormt een hooge uitzondering: in den regel werkt het welbegrepen eigenbelang - dat zich volstrekt niet steeds als laakbare

1) J.L. Kunz: Zur Hypothesis vom Primat des Völkerrechts (Revue de droit international, de sciences diplomatiques et politiques, janviermars 1927), p. 9.

zelfzucht behoeft te uiten, maar veeleer, uit maatschappelijk oogpunt bezien, zich voordoet als eerbiediging van de zedelijke gemeenschapsnormen, - direct of indirect daartoe mee.

Bij het nationale recht komen de verschillende wijzen van rechtsverwezenlijking, - die door middel van de preventieve of repressieve werking der feitelijke sanctie zoowel als de spontane naleving van de norm, - naast elkander voor, en in een welgeordende samenleving neemt het laatste type, de vrijwillige nakoming, waarbij de sanctie desnoods gemist zou kunnen worden, een allerbelangrijkste plaats in.

Het internationale recht verschilt juist hierin van het nationale recht, dat het de feitelijke sanctie door machtsorganen *moet* ontberen. Immers zijn voorschriften bedoelen bindend te zijn voor staten, - machtsorganismen dus, die, wijl zij staten zijn, geen actie van machtsorganen eener hoogere gemeenschap te duchten hebben; elke als 'sanctie' van volkenrecht bedoeld optreden van bestaande machtsorganen kan derhalve nooit meer zijn dan 'eigenmachtig' ingrijpen van een of meer staten; dat is: eigen richting, geen sanctie.

Wegens dit gemis aan sanctie komt dus het geldende volkenrecht volkomen overeen met dat type van nationaal recht, waarvan de nakoming ook zonder de preventieve of repressieve werking van feitelijke-machtsorganen verzekerd zou zijn. Deze wijze van rechtsnaleving, die gegrond schijnt op de eigen kracht, op de innerlijke waarde der voorschriften, - waarbij men ook denke aan de zwakkere vormen van sanctie: (scheids-) rechterlijke uitspraak of de mogelijkheid daarvan, en aan den norm-versterkenden invloed van de publieke opinie, enz. - kunnen we aldus formuleeren: 'pacta servantur.'

Maar we nemen bij het stellig volkenrecht evenzeer het tegenovergestelde verschijnsel waar: dat voorschriften niet nageleefd worden en dus, wijl zij bovendien alle feitelijke sanctie missen, een doode letter blijven. In deze gevallen blijken de voorschriften niet in staat om uit eigen kracht nakoming af te dwingen: 'pacta non servantur.'

Het spreekt vanzelf, dat deze feiten, hoe hard en betreurenswaardig zij mogen zijn, zich niet door het uitspreken van de formule: 'pacta servanda sunt,' in hun tegendeel laten omtooveren. In deze woorden zijn de rechtsregels, die wèl

worden nageleefd, tot één enkele norm herleid, maar daarmee is nog volstrekt geen bindende kracht verleend aan voorschriften, die nu eenmaal niet binden. Tot dit soort volkenrecht behoorden al die voorschriften, die de vuurproef van den wereldoorlog niet konden doorstaan en door het feit, dat zij doode letter, 'vodjes papier' bleken, het vertrouwen in de toekomst van het internationale recht zoo grondig hebben geschokt.

Tot zulk een pessimisme was er stellig geen reden. Op de creditzijde van den wereldoorlog mag althans dit goede worden geboekt, dat hij ons duidelijk heeft doen zien, welk soort volkenrecht den naam 'recht' nièt verdient; regels, die geen bindende kracht bezitten, met andere woorden: niet *gelden*, zijn geen *rechts*regels.

We scharen ons dus geenszins aan de zijde van hen, die de mogelijkheid van een 'recht' boven de staten ontkennen. Hierin schuilt ten slotte een quaestie van bewoording zonder meer. Stelt men een definitie van 'recht' voorop, waarin de feitelijke sanctie als essentiëel element is opgenomen, dan is het zoogenaamde 'volkenrecht' zeer zeker geen recht, maar... wat anders, waarvoor het spraakgebruik geen uitdrukking heeft. Sommigen verwijzen dan dit alles naar de vage verten der 'moraal', maar dat is, zooals wij nader zullen aantoonen, althans voor de metterdaad bindende, gèldende internationale normen geheel onjuist. Dat de meeste dier normen een zedelijk element bevatten, is een niet te ontkennen, heugelijk verschijnsel. Doch dit leidt niet noodzakelijk tot de gevolgtrekking, dat we hier dan ook met zuivere voorschriften van moraal te doen hebben.

Zoo de normatieve kracht ervan nog door andere factoren bepaald wordt dan door hun innerlijke zedelijke waarde, - indien, met andere woorden, de menschen in hun maatschappelijke gedragingen nog door andere motieven geleid worden dan door de afweging van 'goed' en 'kwaad' in het eigen binnenst, - dan is er van iets anders dan van zuivere moraal sprake. Kan worden aangetoond, dat de gedragingen der staten in hun onderling verkeer beheerscht worden door nog andere dan louter zedelijke factoren, dan is hiermee tevens bewezen, dat de daarbij in acht genomen normen geen zuiver moreele

normen zijn. Het klinkt paradoxaal te beweren, dat juist de *niet* nageleefde internationale voorschriften vaak wèl geheel op het gebied der moraal thuishooren: zij schieten aan bindende kracht te kort, juist doordat deze kracht louter zedelijk, ideëel is en geen krachten van anderen aard in dezelfde richting meewerken om de nakoming, de materiëele bindendheid, de feitelijke gelding der normen te verzekeren.

Men pleegt de voorschriften, die bedoelen de gedragingen der staten te regelen, 'volken*recht*' te noemen. Er bestaat aanleiding om het spraakgebruik hierin te volgen, althans voor die normen, waarvan de nakoming door andere dan enkel zedelijke factoren wordt bewerkt. We beperken dus het begrip 'volkenrecht' tot het metterdaad *geldende* volkenrecht. De rest is ten hoogste, - indien zedelijke idealen hun formuleering erin hebben gevonden, - moraal, in geen geval recht.

Is het nu wel aan de huldiging van het souvereiniteitsbegrip te wijten, dat in het voor-oorlogsche 'volkenrecht' zooveel regels waren neergeschreven, die geen 'recht' en daarom niet als zoodanig bindend waren? Is het juist te beweren, dat het volkenrecht dáárom sanctie miste, wijl het was opgetrokken op den grondslag van de souvereiniteit der staten? Indien dit zoo was, dan zou een afdwingbaar volkenrecht dus wèl mogelijk zijn na uitschakeling van het souvereiniteitsbegrip uit de internationale rechtstheorie. Maar die afdwingbaarheid veronderstelt een feitelijke macht, grooter dan die der afzonderlijke staten. Door een 'begrip' uit een 'theorie' te elimineeren wordt echter zulk een bovenstaatsche macht niet in het leven geroepen, evenmin de bestaande staatsmacht gebroken.

Voor de misslagen, die bij de vorming van het volkenrecht begaan zijn - en nòg wel begaan worden! - schijnt dan ook geen andere oorzaak aan te wijzen dan onvoldoende inzicht ten aanzien van de oorzaken, die in werkelijkheid, dat wil zeggen: *in de juridische betrekkingen tusschen onafhankelijke machtsorganismen*, de bindende kracht van het volkenrecht bepalen, en veronachtzaming, dientengevolge, van het verschil tusschen geldende voorschriften (die bij uitsluiting den naam 'volkenrecht' verdienen,) en niet-geldende voorschriften (die in het geheel geen 'recht' zijn). Alles wat om politieke redenen of wegens de zedelijke waarde een wenschelijke aan-

vulling van de internationale codificatie scheen, werd daarin plechtig neergeschreven; of de voorwaarden, waarvan de normatieve kracht dier voorschriften afhangt, vervuld waren, dat onderzocht men niet en dat kòn men niet onderzoeken, wijl men die voorwaarden immers niet kende. De geschiedenis is toen met harde hand het levende recht van de doode letter komen scheiden. Hebben we haar wreede les begrepen en het verschil tusschen beide leeren zien?

Beschouwt men de souvereiniteit van den staat in haar betrekkelijkheid, dan wordt daarmee tegelijkertijd een ander leerstuk, dat eveneens een belangrijke plaats in de volkenrechtswetenschap heeft ingenomen en de zuivere consequentie is van het oude souvereiniteitsbegrip, tot de juiste verhouding teruggebracht; te weten: het dogma van de gelijkheid der staten. Want zoo de oppermacht der staten slechts een betrekkelijke grootheid is, dan is tevens de mogelijkheid van onderling machtsverschil erkend. Deze gevolgtrekking blijkt met de feiten allerminst in strijd! Volkenrecht, gebaseerd op de gelijkheid der staten, kan dan ook daaraan geen normatieve kracht ontleenen, wijl het immers op een fictie berust.

Beide, de souvereiniteit en de gelijkheid der staten, schijnen in de nieuwere volkenrechtslitteratuur voorgoed te hebben afgedaan. Taaier weerstand biedt een ander uitvloeisel van het eertijds overschatte staatsbegrip: de leer, dat de staat de meerdere is van het recht. In deze leer past de opvatting, dat in het volkenrecht de staat zichzelf bindt en zich uit deze verbintenis niet mag ontslaan, wijl ‘pacta servanda sunt’. We toonden reeds aan, hoe hieruit slechts deze conclusie te trekken valt: dat het volkenrecht dan alle normatieve kracht zou ontberen; en ook, dat wie deze consequentie aanvaardt, daarmee het rechtskarakter der internationale voorschriften ontkent.

De leer, die den staat boven het recht stelt, - een ander aspect van ‘staatssouvereiniteit’, - kon geen voldoening schenken. En uit de behoefte aan een theorie, die beter met de maatschappelijke verschijnselen strookte, ontstonden heel uiteenloopende oplossingen van de vraag: waaraan dan het internationale recht zijn gelding wèl ontleent.

Het volkenrecht bedoelt de staten te binden en men neemt

waar, dat het daartoe inderdaad bij machte is. Moet dus de uitslag van een vergelijking tusschen staat en recht niet veeleer zóó uitvallen, dat het recht de meerdere is, de staat daaraan onderworpen? En dat de staatssouvereiniteit in dezen zin heeft afgedaan om plaats te maken voor de souvereiniteit des rechts?

Bij velen, die niet aarzelen den staat als souverein over de internationale verhoudingen af te zweren, bestaat nochtans zekere huivering om in zijn plaats nu maar logisch-weg het zoo ontastbare, schijnbaar van alle feitelijke gezag gespeende recht ten troon te verheffen. Zij weigeren te aanvaarden, dat het recht uit zichzelf voldoende autoriteit zou hebben om aanspraak op die hooge post te kunnen maken. Dat bovenstaatsche rechtssysteem is hun te ijl, ontbeert immers het machtsgeraamte van den staat, waaraan het nationale recht zijn stevigheid dankt. Ook het volkenrecht moet, in dezen gedachtengang, door macht geschraagd worden.

De vertegenwoordigers van deze opvatting[1)] sluiten zich dus aan bij Hegels leer, dat het recht een machtscomplement behoeft. De staat is bij uitstek de drager van deze macht, waarop dan onvoorwaardelijk het nationale recht berust; het internationale recht daarentegen slechts dan, indien men vasthoudt aan de leer der staatssouvereiniteit. Verwerpt men deze zonder nochtans de twee-eenheid van macht en recht prijs te geven, - en hierop komt het standpunt der verdedigers van de theorie, die we nu bespreken, neer, - dan vervalt men in de noodzakelijkheid om boven de staten een macht te stellen, die echter zelf geen staat kan zijn. Die bovenstaatsche macht, de ‘wereldmacht’ (‘civitas maxima’), is een fictie, zonder welke het betoog, dat klaarblijkelijk op een tweeslachtige basis berust, immers de onvereenigbare elementen van staats- èn rechtssouvereiniteit tracht tezamen te brengen, niet sluiten zou. Zulk een wereldmacht is een geestelijk product ‘pour le besoin de la cause’, want dat de menschelijke samenleving in haar geheel, hoezeer in vele opzichten een maatschappelijke eenheid, toch allerminst één samenhangend machtsorganisme vormt, valt niet te ontkennen. We deelen geenszins de meening van hen (ook Kelsen helt hiernaar over), die de internationale gemeenschap wel als een primitieven staat beschouwen, waarin

1) F. Somlo; R. Lansing.

de ‘eigen richting’, uitgeoefend door de staten-rechtssubjecten zelf, een rudimentaire vorm van sanctie zou zijn. Wat haar (nog) ontbreekt, is de machtsorganisatie, het bezit van bepaalde machtsorganen, die voor de gemeenschap handelend kunnen optreden; om deze reden kan de staat, die voor zijn eigen belangen opkomt, ook al tracht hij daarmee de nakoming van een volkenrechtsplicht af te dwingen, niet als orgaan der volkengemeenschap gelden. Weliswaar bedoelt artikel 16 van het Volkenbondsverdrag een internationaal machtsorgaan te scheppen, maar het is te vreezen, dat deze bepaling vooralsnog gerekend moet worden tot het niet-geldend ‘volkenrecht’: een norm van hooge zedelijke waarde, echter zonder juridische realiteit.

We zagen reeds, hoe de poging, om de bindende kracht van het volkenrecht te putten uit de formule: ‘pacta sunt servanda,’ moest falen; - moèst, - want in deze ‘Grundnorm’, waartoe zich alle internationale rechtsnormen logisch laten herleiden, vindt men het streven om de oplossing van het vraagstuk *binnen* de grenzen der rechtswetenschap te zoeken, zoo zuiver mogelijk uitgedrukt. Zou het wezen van het recht dan uit zichzelf te verklaren zijn?

Gelijk elk gebied van menschelijke kennis heeft de rechtsgeleerdheid twee zelfkanten. Terwijl zij eenerzijds wortelt in het domein van andere wetenschappen (sociologie, economie, politiek, ethiek), verliest zij zich naar boven toe in de metaphysische ijlten van het absolute (rechtsphilosophie). Alleen door de grenzen van het eigen vak te overschrijden zal de jurist zich een beeld kunnen vormen van den oorsprong en van het wezen des rechts.

Vandaar, dat in de zuivere rechtsleer de vraag, die ons hier bezighoudt, onopgelost moèt blijven. Dit is, zooals Telders[1)] uiteenzet, het geval in de staatsleer van Kelsen, die het van subjectieve beoordeeling laat afhangen, of men het ‘Primat des Völkerrechts’ aanvaardt of niet. Beter ware het deze ‘staatsleer’ te betitelen als ‘zuivere rechtsleer’, wijl juist ‘de staat slechts na van alle niet-normatieve kenmerken - met name van zijn “macht” - te zijn beroofd, in dit

1) B.M. Telders: Staat en volkenrecht: proeve van rechtvaardiging van Hegel's volkenrechtsleer (Proefschrift, Leiden 1927).

systeem zijn plaats kan vinden'[1]. En daar de vraag, of het volkenrecht bovenstaatsch recht is, niet kan worden beantwoord zonder voorafgaand onderzoek naar de verhouding tusschen (staats)macht en (volken)recht, is het volkomen logisch, dat dit probleem niet ligt binnen het bereik van een abstract-juridisch onderzoek naar de rechtsnormen als zoodanig. Buiten de grenzen, die zulk een theorie zich stelt, kan men, volgens Kelsen, evengoed volhouden, dat het volkenrecht zich boven de staten verheft, alsook de tegenovergestelde opvatting verdedigen. Aan welke constructie men de voorkeur geeft, hangt af van persoonlijke factoren: het is een geloofsquaestie.

Terwijl Kelsen dus beide meeningen rechtvaardigt, voor geen van beide echter plaats heeft in zijn leer, ziet Telders uit het oogpunt van Hegels wijsbegeerte in beide tegenstrijdige constructies betrekkelijke waarheid, - wat evenzeer betrekkelijke onwaarheid is. Hij gelooft, 'dat Kelsen's betoog in Hegel's leer zijn betrekkelijke rechtvaardiging, d.i. tevens zijn gedeeltelijke weerlegging vindt. Dit is het gevolg van de praemissen, waarvan Kelsen is uitgegaan, van het standpunt, dat hij zoo uitdrukkelijk heeft gekozen. Kelsen wil niets anders beschouwen dan de zuivere norm, de norm, die van haar wijsgeerig fundament en van haar werking is geabstraheerd. Hij maakt m.a.w. de norm uit het proces, waarin zij waarheid en werkelijkheid heeft, - uit het proces der rechts-(vrijheids-)verwerkelijking, uit den *staat* - los en beschouwt haar als een op zichzelf staand iets. Het spreekt vanzelf, dat aan deze abstracte norm zich niet dezelfde begripsontwikkeling zal vertoonen als aan het gansche proces, waaruit zij is gelicht. Van haar innerlijke gelding gescheiden - d.i. van haar beteekenis beroofd, moment in het *vrijheidsproces* te zijn, - kan zij niet meer den aanleg vertoonen als bovenstaatsch recht te moeten gelden, en van haar Faktizität - d.i. van haar werking - geabstraheerd, kan van de tegenstrijdigheid niets blijken, die wij hierboven als wezenlijk moeten erkennen. Geen wonder dus, dat Kelsen's "zuivere norm" aan beide zijden van haar waardigheid - van haar innerlijke waarde immers en van haar werking - ontdaan, zich voor elk der

1) Ib., p. 69.

beide tegengestelde constructies leent. Juist datgene immers, waardoor elk dier constructies een tegenstrijdigheid zou bevatten, is door Kelsen zorgvuldig verwijderd. De constructie, die het "primaat van het staatsrecht" wil betoogen, komt in strijd met de werkelijke bepaling, dat het volkenrecht "an-sich" recht bóven de staten zal zijn, en wie zich op het "primaat van het volkenrecht" wil beroepen, komt in strijd met de realiteit, die de staten in laatste instantie over de verwerkelijking doet beslissen. Slechts door van beide - van "an-sich" en van "werking" - te abstraheeren, kan Kelsen tot zijn alternatieve oplossing geraken. Abstraheert men van één der beide zijden, dan komt men tot de aanvaarding van één der twee hypothesen, en abstraheert men ten slotte in het geheel niet (en dat is de beteekenis van Hegel geweest), neemt men dus het concrete, werkelijke internationale recht als proces, dan komt men tot de erkenning der onoplosbaarheid, tot het aanvaarden der blijvende tegenstrijdigheid. - Tevergeefs poogt Kelsen dat abstraheeren als een wetenschappelijken eisch, als een postulaat van den menschelijken geest voor te stellen en het met een beroep op Kant te rechtvaardigen. De menschelijke geest verlangt eenheid van weten, geen rhapsodie van op zichzelf staande, - d.i. verbandlooze - disciplines. Eenheid van weten beteekent samenhang, verband en overgang.'[1)]

In de wijze slotwoorden van dit lange citaat schuilt een wapen, waarmee de philosoof den vakgeleerde steeds met graagte - en, van het eenzijdig standpunt zijner wijsgeerige alzijdigheid bezien, niet zonder succes! - te lijf gaat. Maar we meenen dat wapen ditmaal tegen den schrijver van het belangwekkende proefschrift zelf te moeten keeren. Immers er is reden om te betwijfelen, of zijn betoog wel van die volledigheid getuigt, die voorwaarde is voor eenheid van weten. Is hier, met name, het proces der rechts-(vrijheids-)verwerkelijking wel in àl zijn bestanddeelen ontleed?

We preciseeren nader en richten onzen aanval in het bijzonder tegen Telders' opvatting omtrent de werking ('Faktizität') van het recht. Dit begrip vereenzelvigt hij met de rol, die de staat in het proces der rechtsverwerkelijking vervult,

1) Ib., p. 144-145.

en van wie bij Hegel ter school gaat, mag dat niet verwonderen. Volgens Hegels leer loopen alle verbindingen tusschen de maatschappij en het recht over den staat: buiten dezen verwerkelijkt het recht zich niet. Vandaar, dat het bovenstaatsche volkenrecht in dezen gedachtengang geenerlei reëele bindendheid bezit, wijl immers 'de realiteit de staten in laatste instantie over de verwerkelijking doet beslissen.' Daarmee sluit Telders dus zelfs de mógelijkheid, dat juist het recht eenigerlei invloed op die beslissing der staten zou oefenen, ten eenenmale uit.

Bezien we echter de maatschappelijke verschijnselen nader, dan dringt de gevolgtrekking zich aan ons op, dat de sociale functie van het recht zich niet in die van den staat uitput. En we zouden op dit punt met Hegel-Telders van meening blijven verschillen, zelfs indien we de internationale gemeenschap als een zeer primitieve verwezenlijking van de staatsidee beschouwden, zoodat de twee-eenheidsverhouding tusschen staat en recht zich ook hiertoe zou kunnen uitstrekken; maar de omstandigheid, dat de samenleving der volken geen machtsorganisme is, alle werkelijke machtsorganisatie tot dusver ontbeert, doet ons het volkenrecht zien als een normencomplex, waarvan de bindende kracht door geenerlei *feitelijke* sanctie verzekerd is. Doch hierin ligt nog geenszins besloten, dat het dan ook àlle feitelijk bindende kracht zou missen. Aanvaardde men deze consequentie, dan zou men daarmee tevens aan de internationale normen haar rechtskarakter ten eenenmale ontzeggen, want die feitelijk-bindende kracht is daarvan juist een kenmerk.

Men kan ditzelfde ook opmerken ten aanzien van enkele andere soorten van normen, die dan ook in meer dan één opzicht gelijkenis met het volkenrecht vertoonen. Allereerst het gewoonterecht. In landen, waar, zooals in Nederland, 'gewoonte geen recht geeft, dan alleen wanneer de wet daarop verwijst,' (art. 3 der wet, houdende algemeene bepalingen der wetgeving van het koninkrijk), zijn de punten van overeenkomst alleen waar te nemen in de gevallen, die het hier aangehaalde wetsartikel nièt op het oog heeft: wanneer namelijk een bepaald belangenconflict zijn oplossing pleegt te vinden overeenkomstig ongeschreven regels en de wet *niet*

daarnaar verwijst. Het allerduidelijkst treedt de hier bedoelde eigenaardigheid der gewoonte aan den dag, wanneer zij zoo krachtig blijkt, dat de voorschriften van het positieve recht ervoor wijken. Een uiterst sterk sprekend voorbeeld hiervan levert de geschiedenis van art. 302 van het wetboek van koophandel betreffende de levensverzekering. In zijn oorspronkelijke redactie stelde dit artikel de voorwaarde, dat de sterftekans gebonden zou zijn aan 'bij de overeenkomst op straffe van nietigheid te bepalen' tijd. Hier drukte de wetgever zich voorwaar ondubbelzinnig uit. Maar de bepaling voldeed niet aan de behoeften van het maatschappelijk verkeer en ondanks de norsche clausule 'op straffe van nietigheid' vestigde zich een vaste gewoonte regelrecht in strijd met de bepaling. In 1875 schikte de wetgever zich in het onvermijdelijke: hij ontdeed art. 302 van de niet-bindende bestanddeelen en verleende aan de nu van gewoonterecht tot stellig recht verheven norm zelfs terugwerkende kracht! Niemand, die niet uit louter vereering voor de letter van de wet blind geworden is voor de werkelijkheid van het maatschappelijk leven, zal in dit geval aan de zoo machtige gewoonte, die een geschreven wetsartikel van alle bindende kracht vermocht te berooven, het rechtskarakter ontzeggen. En toch doet zulk gewoonterecht zijn bindende kracht geheel buiten den staat om, ja, pal tegen het van staatswege geschapen 'recht' in, gelden, zóó zelfs, dat geschreven bepalingen van stellig recht, - art. 3 der wet, houdende algemeene bepalingen, zoowel als art. 302 (oud) van het wetboek van koophandel - erdoor tot een doode letter worden.

Een ander voorbeeld van recht, dat zich buiten den staat om verwerkelijkt, biedt het kerkelijk recht in landen, waar het als een afzonderlijk rechtssysteem naast het nationale recht en grootendeels los daarvan voortleeft; dit kerkelijk recht ontvangt zijn min of meer krachtige sanctie uit handen van de kerkelijke organen; de staatsorganen blijven aan deze rechtsverwerkelijking vreemd.

Deze soorten van gewoonte- en kerkelijk recht toonen ons dus, hoe ook andere dan bovenstaatsche normen de staatssanctie, dat is den met name door Hegel als onverbreekbaar beschouwden band met de staatsmacht kunnen ontberen en

nochtans ontegenzeggelijk rechtsnormen zijn en blijven. De sanctie dier normen is zwakker dan die van het nationale recht en dienovereenkomstig bezitten zij ook een absoluutgeringer kracht om zich te verwezenlijken.

Waaraan ontleenen deze groepen van normen dan wel haar bindende kracht? Immers we mogen niet volstaan met te constateeren, dàt ze, ondanks het ontbreken van de staatssanctie, metterdaad binden. Indien bepaalde complexen van rechtsnormen het verband met het maatschappelijk leven blijkbaar weten te handhaven zonder de ten onrechte onmisbaar gewaande tusschenkomst van den staat, dan moet het ook mogelijk zijn aan te toonen, welke àndere factoren dan die bij uitstek in den staat werkzaam zijn, de 'Faktizität' van dat soort recht teweegbrengen.

De jurist, die, om zich een beeld te vormen van wat 'recht' is, enkel bij de rechtsphilosophie te rade gaat, zal slechts ten deele zijn doel bereiken en de behoefte blijven gevoelen om datgene te vernemen, wat hij aan de metaphysische zijde van het rechtsbegrip maar niet te weten kon komen: wat eigenlijk de *sociale functie* van het recht is, hoe het zich verhoudt tot andere maatschappelijke verschijnselen, op welke wijze het uit de menschelijke samenleving opgroeit en zich ontwikkelt. Op deze en dergelijke problemen kunnen de sociologie en de verschillende bijzondere sociale wetenschappen (staathuishoudkunde, staatkunde, zedekunde, enz.) het antwoord geven. Hier zullen we ook de oplossing vinden van de vraag, door welke factoren de bindende kracht van het volkenrecht bepaald wordt.

In de samenleving ontmoeten de menschen elkaar als dragers van tallooze belangen. Vele dier belangen gaan in tegengestelde richting op hetzelfde object af en komen daardoor met elkaar in botsing; sommige vertoonen zekere evenwijdigheid en versterken elkaar in hun gelijkgericht streven; weer andere bestaan naast elkaar zonder onderlinge positieve of negatieve werking. Indien die belangen zich onbeperkt konden doen gelden, zouden de belangenbotsingen tot ontelbare machtsconflicten tusschen hun dragers leiden, waardoor er van een 'menschelijke samenleving' geen sprake zou zijn. Uit veel strijd heeft men de ervaringsles geleerd, dat allen

tezamen het grootste quantum vrijheid genieten, indien ieder zijn eigen belang tegen dat van de anderen inperkt, zoodat er een zekere mate van onderling evenwicht ontstaat: sociale equatie. De maatschappelijke betrekkingen zijn te ingewikkeld en de onpartijdige afweging van de tallooze en veelsoortige belangen is te moeilijk, dan dat er ooit volmaakt evenwicht bereikbaar zijn zou. Daarbij komt nog, dat de belangenverhoudingen aan voortdurende verandering onderhevig zijn, zoodat de menschen in hun streven naar billijke afbakening van elks belangensferen steeds bij den feitelijken toestand ten achter blijven. Het theoretische evenwicht, dat zich voor een bepaald tijdstip laat denken, vormt de limiet, waarvan de werkelijkheid een min of meer grove benadering te zien geeft. In een concreet geval is het mogelijk de afbakening van de botsende belangensferen uit te drukken in een formule, die de maatschappelijke waarde van het eene belang afmeet aan die van het andere. De gelijksoortigheid van zeer veel belangenconflicten in de samenleving maakt het mogelijk voor deze alle tezamen één enkele formule op te stellen, volgens welke dan in al de gevallen, waarop haar inhoud toepasselijk is, op dezelfde wijze het sociale evenwicht benaderd wordt.

Wanneer een bepaald soort belangentegenstelling zich bij herhaling voordoet, ontstaat de allereerst individueele gewoonte, die zich geleidelijk als sociale ‘zede’ verbreidt, om daaraan telkens dezelfde oplossing te geven. Men komt hiertoe door de min of meer bewuste, uit ervaring gegroeide voorstelling, dat deze oplossing het doelmatigst is; omgekeerd versterkt het feitelijk gebruik, doordien het inderdaad doelmatig blijkt, het oorspronkelijk geestesbeeld tot een min of meer vaste, algemeene overtuiging, dat het zóó, en niet anders, ‘goed’ is: uit de zeden ontwikkelt zich de zedelijke overtuiging, die omgekeerd weer de zeden beheerscht. Maar het volksgebruik is, evenals de zedelijke norm, waarin de belangenafweging haar fomuleering vindt, aanvankelijk zwak en onbestendig: de sterkste doorbreekt het, terwijl de sluwste het ontduikt.

Uit deze inbreuken op den algemeenen leefregel ontstaat de behoefte aan meer zekerheid omtrent zijn bestaan en inhoud. Als men zich bewust is geworden van zijn formuleering, die

al of niet in geschrifte (gewoonterecht, tegenover wettenrecht: ‘tien geboden’, ‘twaalf tafelen’) algemeene bekendheid erlangt, wordt de instandhouding van de norm tot een door allen gemeenschappelijk gedragen belang op zichzelf. In hun evenwijdigheid elkander versterkend, groeien deze individueele belangen tot een zelfstandig *gemeenschapsbelang:* het belang dus, dat men hecht aan de handhaving van de een maal gevonden ‘norm’ terwille van de zekerheid omtrent haar bestaan en inhoud. Men vraagt nu niet telkens meer naar de zedelijke waarde van dien inhoud: of die nog wel de best mogelijke benadering van het maatschappelijk evenwicht formuleert voor het belangenconflict, dat tot oplossing moet worden gebracht.

De nu tot *rechtsnorm* verstarde zedelijke leefregel blijve voortaan, zooals hij is, en met alle mogelijke middelen tracht men hem te handhaven. Immers men heeft uit ervaring geleerd, dat ieders individueele vrijheid alleen dan voldoende gewaarborgd wordt, indien er algemeen zekerheid heerscht en blijft heerschen omtrent bestaan en inhoud van de norm: ten opzichte van dit gemeenschapsbelang zijn de individueele belangen dus in een afhankelijkheidsverhouding geraakt: behartiging van aller belang komt ieders eigenbelang middellijk ten goede.

De instandhouding van de rechtsnorm is nu zelf tot inhoud van een zedelijke norm geworden, waaraan de rechtsnorm - ook afgezien van haar afdwingbaarheid door machtsmiddelen, - blijvend zedelijke kracht ontleent, ook al mocht de zedelijke waarde van haar materieelen inhoud afnemen tengevolge van verandering in de maatschappelijke belangenverhoudingen. Ontdoen wij de rechtsnorm dus van haar feitelijke sanctie, dan behoudt zij een zekere bindende kracht, die berust op de zedelijke overtuigingen en gevoelens der menschen; en volgens de leer der rechtssouvereiniteit, zooals deze door Professor Krabbe is ontwikkeld, zou hiermee de originaire bron voor de gelding van alle recht zijn aangeboord. Grondig onderzoek van de maatschappelijke verschijnselen leert, dat de eigenlijke oorsprong nòg dieper ligt: die overtuigingen en gevoelens (het rechtsbewustzijn en het rechtsgevoel) worden zelf weer bepaald en gestevigd door de uit ervaring gegroeide

regelmatige gedragingen (‘zeden’), waartoe - als sociaal-primaire oorzaak - de onderlinge belangenverhoudingen, - met name de afhankelijkheid, waarin het individueel belang ten opzichte van het gemeenschapsbelang geraakt is, - de menschen onweerstaanbaar dringt. Die primaire factor werkt inderdaad met onweerstaanbare kracht, wijl het niet anders dan de prikkel van het eigenbelang is. Maar uit het hier betoogde valt tevens deze conclusie te trekken, dat die kracht - en daarmee de bindende kracht van de rechtsnorm - ophoudt te werken, zoodra de afhankelijkheidsverhouding tusschen individueel en gemeenschapsbelang ophoudt te bestaan. Er zijn dan ook afwijkingen van het hier geschetste proces mogelijk; en wel naar twee kanten.

In de eerste plaats doet zich het meest voor de hand liggende geval voor, dat een lid der gemeenschap niet berust in de ondergeschiktheid van zijn eigen belang aan het algemeen belang, wijl hij er voor de waarde van beide een andere beoordeeling op nahoudt dan de in de rechtsnorm geformuleerde verhouding. Dit geval roept ons terstond het beeld van den misdadiger, van den rechtsovertreder voor den geest; maar het kan ook gebeuren, dat een gróót deel der volksgenooten aan het recht de gehoorzaamheid opzegt, omdat zij de instandhouding van de rechtsnorm wegens haar *inhoud* niet langer een overwegend gemeenschapsbelang achten; we zagen reeds, dat dit zich dàn kan voordoen, wanneer de inhoud van de rechtsnorm al te sterk gaat afwijken van de best bereikbare benadering van het maatschappelijk evenwicht tusschen tegenstrijdige belangen; voorbeelden van dit verschijnsel zijn: het gewoonterecht, dat allengs het geschreven recht verdringt, en, in acuten vorm, de revolutie.

Anderzijds lijdt de als ‘normaal’ voorgestelde werking van de rechtsnorm uitzondering door de gedragingen van hem, die individueel niet genoeg heeft aan het ‘zedelijk-gemiddelde’, dat de normatieve ordening bepaalt van de gemeenschap, waarin hij leeft: bezit de misdadiger in dit opzicht een tekòrt, - de altruïstische ethicus ‘past’ evenmin in het maatschappelijk gareel wegens een tevéél aan moraliteit. Hij gunt den dragers van belangen, die tegen de zijne ingaan, een ruimer plaats dan de voor allen geldende norm afbakent. Dit is het

geval van den kooper, die, luisterend naar de stem van zijn geweten, voor een waardevol voorwerp méér betaalt, dan de verkooper, van de eigenlijke waarde onkundig, hem vraagt. Met die ‘onderschatting’ van het eigenbelang - (ònderschatting immers ten opzichte van het sociaal-‘normale’) - gaat vaak ook een ‘overschatting’ van het gemeenschapsbelang gepaard. Een recent voorbeeld hiervan biedt een bewoonster van het gelukkige eiland Jersey, die onlangs de Engelsche regeering verblijdde met ettelijke millioenen ònverschuldigde successiebelasting. Maar ook deze afwijking naar de positieve zijde van de zedelijke norm behoeft niet tot uitzonderingsgevallen beperkt te blijven. De in het verkeer toenemende verwikkeldheid der belangenverhoudingen doet voortdurend uit de tot ‘zeden’ veralgemeende menschelijke gedragingen nieuwe zedelijke opvattingen groeien, - normen, die men pleegt in acht te nemen, ook vóórdat ze het stollingsproces der onbewuste (gewoonterecht) of bewuste (wettenrecht) rechtsvorming hebben ondergaan. Zonder dezen voorsprong van de maatschappelijke moraal op het recht, - van de zedelijke norm op de rechtsnorm - zou het nimmer tot een gezonde rechtsontwikkeling kunnen komen.

Elke rechtsnorm organiseert een belangengemeenschap, niettegenstaande de norm een belangen*tegenstelling* oplost: dragers van botsende belangen gaan ertoe over elks belangensfeer in een onderlinge overeenkomst af te bakenen, wijl zij beiden belang hebben bij de opheffing van de tegenstelling; in dit opzicht zijn hun belangen evenwijdig gericht: gemeenschappelijk.

Indien verscheidene in rechtsnormen geformuleerde gemeenschapsbelangen alle door dezelfde maatschappelijke groep gedragen worden, - een veelheid van rechtsnormen dus voor dezelfde groep geldt, dan vormt zulk een meervoudige belangengemeenschap een rechtsgemeenschap. Het is mogelijk, dat een rechtsgemeenschap zelf deel uitmaakt van een hoogere belangengemeenschap, zooals zij zelf weer lagere rechtsgemeenschappen kan omsluiten. Overeenkomstig deze organische constructie der rechtsorde bestaat er ook organisch verband tusschen de normencomplexen, die de groepseenheden organiseeren of de rechtspositie der enkelingen bepalen;

dit is, wat men als den ‘Stufenbau’ van het recht betitelt.

Bij vergelijking van de verschillende rechtsgemeenschappen blijkt, dat de staat in het maatschappelijk samenstel een allerbelangrijkste plaats inneemt en dat het recht van den staat - het nationale recht - de voornaamste verdieping in den ‘Stufenbau’ vormt. De oorzaak hiervan is te zoeken in de kenmerkende eigenschap, waardoor de staat zich van alle andere rechtsgemeenschappen onderscheidt: de omstandigheid, dat de staat, - behalve rechtsgemeenschap ook machtsorganisme, - zelf geen deel meer is van een organisch hoogere machtseenheid. Voor de handhaving van vele rechtsnormen is macht onmisbaar; de allerhechtste sanctie vindt het recht dus uiteraard bij den drager van de hoogste macht: den staat.

Met de ontwikkeling van het maatschappelijk verkeer gaat groei van de belangen- en rechtsgemeenschappen gepaard; we zien de belangen opklimmen in den ‘Stufenbau des Rechts’, van verdieping tot verdieping; individueele belangen worden groepsbelangen, deze op hun beurt later weer door steeds grootere gemeenschappen ter harte genomen. Zoo gaat de regeling van wat eens louter plaatselijke aangelegenheid was, behooren tot de competentie van den gewestelijken wetgever; totdat het onderwerp tenslotte rijp blijkt om opgenomen te worden in het nationale recht. Maar dan, als de belangen op hun tocht omhoog de bel-étage, waar de machtige staat huist, eenmaal bereikt hebben, dan nemen we in de rechtsgeschiedenis stilstand van hun opwaartsche beweging waar. Tallooze andere belangen blijven volgen, verheffen zich tot gemeen goed van steeds breeder sociale kringen, maar alle houden op te stijgen, zoodra ze staatsbelang geworden zijn. Nog hooger schijnt er, althans rechtens, niets te zijn: de staat, drager van de opperste macht en daarom de rechtshandhaver bij uitstek, wordt tengevolge hiervan tevens voor de hoogste rechtsgemeenschap gehouden. Dit was de stand van zaken in den tijd, toen de leer der staatssouvereiniteit opkwam en op de rechtsontwikkeling een stempel drukte, dat tot heden niet geheel is uitgewischt. Maar men bedenke, dat die leer wel degelijk reden van bestaan had en een volkomen aannemelijke verklaring vormde van de werkelijkheid, zoolang inderdaad alle belangen in hoogste instantie staatsbelangen waren en

geen enkele maatschappelijke gemeenschap voor de handhaving van haar recht de machtsorganen van den staat ontberen kon.

Het zou onjuist zijn te meenen, dat deze opvatting reeds herziening behoeft, zoodra blijkt, dat de maatschappelijke belangen hun opwaartsche beweging weer gaan voortzetten, boven den staat uit nu, en zich ontwikkelen tot belangen van internationale gemeenschappen, die in bovenstaatsche normen haar organisatie zoeken: uit dit verschijnsel op zich zelf mag men nog niet de gevolgtrekking maken, dat er dus een rechtsgemeenschap boven den staat mogelijk is, waarmee de onjuistheid van de leer der staatssouvereiniteit zou zijn aangetoond. Want van een rechtsgemeenschap bóven den staat zal eerst dan sprake mogen zijn, als blijkt, dat die bovenstaatsche normen inderdaad bindende kracht bezitten. De taaiheid, waarmee het staatssouvereiniteitsbegrip zich overeind houdt, vindt haar verklaring in het feit, dat de meeste internationale regelingen die reëel-bindende kracht langen tijd gemist hebben en dat het ook thans nog mogelijk is tal van zoogenaamde 'volkenrechtelijke' normen aan te wijzen, die alle 'Faktizität' ontberen. We zullen nu onderzoeken, aan welke voorwaarden voldaan moet zijn, opdat een internationaal voorschrift het vermogen bezit om zich te verwezenlijken, om zich als '*bindend volkenrecht*' te doen gelden.

We hebben hierboven gewezen op de afhankelijkheidsverhouding, die er tusschen een rechtsgemeenschap en haar leden bestaat wegens de ondergeschiktheid van hun individueele belangen aan het gemeenschapsbelang; maar tevens, hoe die verhouding noodzakelijk was voor de instandhouding van de gemeenschap: zeggen de leden haar de gehoorzaamheid op, dan valt het maatschappelijk geheel uiteen.

Staten, die een internationaal verdrag sluiten, bakenen in de stellige bewoordingen der overeenkomst elks belangensfeer af en geven daarmee aan hun belangengemeenschap haar organisatie. Ten opzichte van de in het verdrag geregelde aangelegenheid is nu het eigenbelang van elken staat aan het gemeenschapsbelang ondergeschikt geworden; behartigde elk hunner tot dusver zelfstandig zijn eigen belang, dit afzonderlijk optreden maakt van nu af aan plaats voor de behartiging van

het gemeenschapsbelang door de verdragsluitende staten gezamenlijk, wat echter indirect aan elks eigenbelang ten goede komt. De overweging, dat deze indirecte weg, òm het vroeger dreigende conflict heen, de beste zou zijn, leidde tot het verdrag; uit de algemeene overtuiging, dat men dan ook voortaan het gemeenschapsbelang ter wille van het eigen belang behoort te bevorderen, put nu de internationale regeling de normatieve kracht, die haar tot 'volkenrecht' stempelt; de sanctie door machtsorganen, die zij uiteraard ontberen moet, blijkt daartoe niet noodig, indien en zoolang die door het eigenbelang gevestigde en versterkte algemeene overtuiging bestaat en in stand blijft.

Naarmate het internationale verkeer toeneemt, groeien de evenwijdig-loopende staatsbelangen tot internationale gemeenschapsbelangen, van welker behartiging de nationale eigenbelangen, voorzoover de gezamenlijk geregelde aangelegenheden betreft, in het vervolg afhankelijk zijn, terwijl de staten in diezelfde opzichten aan de hoogere rechtsgemeenschap ondergeschikt worden. Zoolang het aantal internationaal-geregelde onderwerpen nog gering is, zal de kans groot zijn, dat een staat in zijn streven naar behoud van zijn zelfstandigheid zich bij een betrekkelijk geringe verandering der belangenwaardeering ontslaat uit die ondergeschiktheid en de eenmaal plechtig gesloten verdragen schendt: geen macht ter wereld, die hem hiervan zou kunnen terughouden, als nationale belangen op het spel staan, die hem zwaarder zijn gaan wegen dan de internationaal-geregelde. Dit is het lot geworden van heel veel voorschriften, die toch waren opgesteld in de bedoeling, dat zij de gedragingen der volken zouden regelen, de staten zouden binden. Het allerergst vertoonde dit verschijnsel zich gedurende den wereldoorlog, toen de internationale gemeenschapsbelangen elk gewicht schenen verloren te hebben tegenover de bedreigde nationale levensbelangen, waarvoor men immers àlles offerde....

Wanneer echter in tijd van vrede de economische en geestelijke betrekkingen tusschen de volken zich vrij kunnen ontwikkelen, dan komt een steeds grooter verscheidenheid van belangen, in dat verkeer tot gemeenschapsbelangen gerijpt, om internationale regeling vragen. En elk verdrag, waarin een

nieuwe belangengemeenschap wordt georganiseerd, maakt de staten weer in méér opzichten afhankelijk van de internationale rechtsgemeenschappen, waartoe zij zijn gaan behooren.

Een hoog-ontwikkelde staat, die aan het wereldverkeer levendig deelneemt, wordt zoo het middelpunt van steeds talrijker internationale betrekkingen, die hem aan andere volken verbinden, zijn belangensfeer tegen die der vreemde mogendheden afbakenen. Maar elk dier volkenrechtelijke betrekkingen vertegenwoordigt voor dien staat tevens een verhouding van afhankelijkheid ten opzichte van een internationale rechtsgemeenschap, waaraan hij de behartiging van een bepaald belang moet overlaten. Doch de staat, die zoo een deel van zijn taak afstaat aan de hoogere gemeenschap, handelt aldus uit welbegrepen eigenbelang; immers indien de internationale regeling achterwege ware gebleven, zouden de belangen van elken staat afzonderlijk door dezen zelf niet zoo goed behartigd kunnen worden, doordien zij in het toenemend verkeer bij ontstentenis van de evenwicht-scheppende normen steeds vaker in botsing zouden komen met de belangen van andere volken, wat tot verstoring van het verkeer, tot verbreking van de onderlinge betrekkingen, ten slotte tot strijd moet leiden.

Indien nu de staat in de verleiding komt om zich uit zucht naar nationaal zelfbehoud of om welke andere reden ook uit zijn afhankelijkheidsverhouding ten aanzien van bepaalde internationale rechtsgemeenschappen los te rukken, dan zal hij tegen elkaar afwegen de belangen, die op het spel staan en alleen door de verbreking van die volkenrechtelijke banden kunnen beveiligd worden, eenerzijds, en anderzijds de internationaal-geregelde belangen, die in de bovenstaatsche rechtsgemeenschap beter behartiging vonden dan indien zij aan de zorgen der afzonderlijke volken waren gelaten, - afgezien nu van het odium, dat de rechtsbreuk op hem zou laden. De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat de rechtsbreuk voor een staat in zoo'n geval steeds moeilijker zal worden, naarmate hij rondom door een grooter verscheidenheid van internationale rechtsbanden in een afhankelijke positie ten opzichte van allerlei volkenrechtelijke gemeenschappen is geraakt. De toenemende verwikkeling der belangenverhou-

dingen als gevolg van intenser verkeer verleent dus aan die internationale rechtsgemeenschappen een grooter weerstandsvermogen, aan het volkenrecht sterker bindende kracht. Alleen rechtsnormen, die haar gelding uit deze bron putten, kunnen sanctie door machtsorganen ontberen zonder te worden tot louter zedelijke normen of, wat erger is, tot doode letter.

De rechtsnorm schept dus evenwicht tusschen tegenstrijdige belangen. Zij behoeft daartoe een kracht, die evenredig toeneemt met de grootte der op te heffen belangentegenstellingen. Veelal kan zij volstaan met de kracht, die zij put uit het overwicht, dat het in haar geformuleerde gemeenschapsbelang blijkt te bezitten over de in evenwicht te houden eigenbelangen. Voorzoover de hieruit te putten kracht onvoldoende zou zijn, wordt zij versterkt, zoo noodig door machtssanctie. Wijl die machtssanctie in hoogste instantie door den staat verleend wordt, is de absoluut-grootste normatieve kracht bij het nationale recht te zoeken; maar *relatief* - in verhouding tot de grootte der op te heffen belangentegenstellingen - is de bindende kracht van deze door staatsmacht gesanctioneerde normen *niet* grooter dan die van normen, voor welker gelding alle sanctie ontbeerlijk is: de geldende norm is in beide gevallen gelijkelijk *rechtsnorm.*

Door de veronachtzaming van deze sociale functie van het recht - van de verhouding tusschen de rechtsnormen en de maatschappelijke belangen - heeft men tot dusver veelal uitsluitend op de *absolute* grootte der bindende kracht van het recht gelet; de grootst-mogelijke normatieve kracht, de door de machtsorganen van den staat versterkte dus, hield men dan voor de *volle* rechtskracht, die de norm pas tot *recht* in eigenlijken zin maakte. Deze zienswijze heeft dan ook niet weinig bijgedragen tot de overschatting van de functie, die de staat in het proces der rechtsverwerkelijking vervult, alsook tot de opvatting, dat staat en recht een twee-eenheid vormen.

Slaat men evenwel acht op de *relatief*-gelijkt kracht der rechtsnormen, dan zal men groote rechtscomplexen, die zich buiten den staat om of boven den staat uit verwerkelijken, ondanks hun *absoluut*-geringere normatieve kracht, met de

sterkst-gesanctioneerde voorschriften van nationaal recht volkomen op één lijn moeten stellen: al die normen vervullen, in haar relativiteit - dat is: in verband met de door haar in evenwicht te houden belangen - beschouwd, de maatschappelijke functie van het recht met dezelfde doeltreffendheid: zij *gelden* gelijkelijk.

De functie van den staat in het rechtsverwerkelijkingsproces blijkt dus, hoe gewichtig zij uiteraard moge wezen, geenszins een essentiale voor alle recht. Met name het volkenrecht ontleent zijn bindende kracht grootendeels of veelal zelfs uitsluitend aan de maatschappelijke belangenverhoudingen en zal hieruit steeds méér kracht kunnen putten, naarmate die verhoudingen bij toenemend internationaal verkeer in hooger mate verwikkeld geraken en zoo een stijgend aantal nationale belangen van internationale gemeenschapsbelangen afhankelijk stellen.

Kennis van de belangen, in het algemeen onontbeerlijk voor den wetgever, is derhalve wel een allereerste vereischte voor hen, die geroepen zijn om mede te werken aan de vorming van het internationale recht, waarvan de dwingende kracht immers vrijwel geheel berust op het grootte-verschil der maatschappelijke belangen, wijl het uiteraard de sanctie door machtsorganen moet ontberen.

Ons onderzoek heeft dus tot de gevolgtrekking geleid, dat het rechtskarakter van normen niet, zooals tot dusver veelal beweerd is, bepaald wordt door haar afdwingbaarheid, maar door de omstandigheid, dat zij een belangengemeenschap tot rechtsgemeenschap organiseeren, waardoor de belangen der deelen afhankelijk worden van die van het geheel, zoodat de naleving van de normen ‘normaliter’ voortvloeit uit het welbegrepen eigenbelang van hen, tot wie de normen zich richten. In vele gevallen echter erlangt die zuiver normatieve kracht de noodige versterking door andere factoren; de absoluut-grootste kracht ontwikkelt de norm, die door de machtsorganen van den staat gesanctioneerd wordt. Indien dus belangen alleen met behulp van deze machtigste sanctie voldoende beveiligd kunnen worden, zullen zij in normen van nationaal recht hun organisatie moeten vinden. Deze omstandigheid verleent aan het nationale recht een over-

wegende plaats in het rechtssysteem. Maar zij stempelt het nationale recht niet tot recht bij uitnemendheid, want al moge de bindende kracht van het door machtsorganen gesanctioneerde recht *absoluut* grooter zijn dan die van de rechtsnormen, welke zich uit eigen kracht verwerkelijken, - *relatief* hebben beide dezelfde uitwerking, doordien zij met gelijke doeltreffendheid haar sociale functie vervullen.

We kunnen een schema opstellen van de *absoluut*-toenemende kracht, waarmee rechtsnormen binden. Men houde daarbij dus in het oog, dat de door die normen opgeheven belangentegenstellingen in dezelfde evenredigheid grooter worden, zoodat de bindende kracht van het recht over de geheele linie *betrekkelijk gelijk* blijft.

In hoofdzaak zijn de volgende gevallen te onderscheiden:

I: de norm verwerkelijkt zich zonder sanctie door machtsorganen:

A: de norm verwerkelijkt zich zonder invloed van organen eener hoogere gemeenschap:

1: de norm verwerkelijkt zich louter door haar eigenschap: rechtsnorm te zijn;

2: haar werking wordt versterkt door uitwendige factoren, zooals invloed van de naaste omgeving, de publieke opinie;

B: de norm verwerkelijkt zich onder invloed of met medewerking van organen eener hoogere gemeenschap:

1: rechtsprekende organen:

a: preventieve werking:

i: vrees voor een ‘proces’;

ii: gewoonterechtelijke uitwerking van een constante jurisprudentie;

b: repressieve werking der rechterlijke uitspraak (c.q. versterkt door de preventieve werking van de onder II te noemen executie):

i: civielrechtelijk;

ii: strafrechtelijk: voorwaardelijke veroordeeling;

2: uitvoerende organen: uitwerking van deurwaarders-

exploit, dwangbevel, aanmaning, waarschuwing enz.

II: de norm wordt door machtsorganen gesanctioneerd:
A: civielrechtelijke executie;
B: strafrechtelijke executie.

Terwijl de bindende kracht van het volkenrecht geheel ligt binnen rubriek I, blijft de kenmerkende eigenschap van den staat in haar uitwerking beperkt tot rubriek II.

Men verlieze echter niet uit het oog, dat de rol, die de machtsorganen in het proces der rechtsverwerkelijking spelen, zelf weer de vervulling van een rechtsfunctie is. De sanctie wordt verleend ter uitvoering van een rechtsnorm, waarin het belang, dat de gemeenschap hecht aan de instandhouding van een andere norm, uitdrukking vindt. De bindende kracht van deze sanctie-regelende normen (het zoogenaamde 'formeele' recht) valt zelf weer onder een van de in ons schema opgesomde rubrieken. Zoo verwezenlijkt het recht zich geheel binnen den 'Stufenbau des Rechts', tot daar, waar de niet door normen opgeheven belangentegenstellingen vrijelijk in machtsconflicten ontaarden. Hier begint het gebied, waarop de staat zijn kenmerkende eigenschap - hoogste machtsorganisme te zijn - kan toonen. Maar juist *niet* meer in de uitoefening van zijn recht-sanctioneerende functie; door deze functie onderscheidt de staat als zoodanig zich dan ook geenszins. - Behoeft de weerlegging van de leer, die recht en staat als een twee-eenheid opvat, wel krachtiger bewijs?

Van zijn door geen hoogere gemeenschap te breidelen macht zàl de staat gebruik maken, zoodra en zoo dikwijls zijn belang dat meebrengt. Dit nationale eigenbelang echter kan, en zàl, naarmate de interdependentie der volken toeneemt, steeds meer aan banden - volkenrechtelijke banden - worden gelegd, doordien internationale belangengemeenschappen zich organiseeren tot rechtsgemeenschappen, waarin het nationale eigenbelang van het internationale gemeenschapsbelang afhankelijk geworden is.

Zoodra de betrekkelijke evenredigheid, die er tusschen de dwingende kracht der norm en de grootte van de op te heffen belangentegenstellingen bestaan moet, blijkt te ontbreken, houdt de norm op rechtsnorm te zijn. Binnen het nationale

recht nu kan men een norm steeds voldoende sterk maken voor de behoorlijke vervulling van haar rechtsfunctie, door haar onder de sanctie van machtsorganen te stellen. Voor het bovenstaatsche recht daarentegen ontbreekt deze mogelijkheid en kan de norm, wil zij rechtsnorm blijven, nooit een bindende kracht erlangen, die absoluut grooter is dan de in het schema onder I, met name onder IB genoemde. Hieruit vloeit voort, dat men bij de opstelling van volkenrechtelijke normen met deze beperkte mogelijkheid rekening behoort te houden: elke poging om door een internationale regeling een belangentegenstelling op te heffen, waarvan de werking sterker is dan de zoo beperkte bindende kracht der internationale normen, zal noodzakelijk op een mislukking uitloopen: zulk een regeling zal alle rechtskarakter missen.

Het is verleidelijk bij de codificatie van het internationale recht te streven naar de vastlegging van normen, die in de hooggestemde acoustiek der conferentiezaal als onomstootelijke zedelijke waarheden klinken. Doch alle zedelijke waarheid is nog lang geen bindend volkenrecht; en wat ènkelen voor zedelijke waarheid houden, behoeft dit niet ook voor àllen te zijn: zoo vaak wekt het werk van den internationalen wetgever den indruk, dat de vertegenwoordigers der staten het hebben willen opheffen tot hun eigen hoog zedelijk standpunt, terwijl het toch, omgekeerd, hùn plicht geweest was, in hun rechtscheppenden arbeid af te dalen naar het maatschappelijkgemiddelde, dat het zedelijk peil bepaalt van de samenleving der volken, waarvoor de internationale normen bestemd zijn te gelden. Met dat 'gemiddelde', dat hun, persoonlijk, wellicht 'middelmatig' moge voorkomen, kàn en moèt bij de vorming van het volkenrecht volstaan worden. Gaat men daarboven uit, dan brengt men - alle zedelijke waarde der voorschriften ten spijt - niets levensvatbaars tot stand: doode letter slechts; geen bindend volkenrecht.

In de rechtswetenschap heeft de metaphysische beschouwingswijze van menig begrip tot absolutistische overschatting van zijn betrekkelijken verschijningsvorm geleid. Hierboven hebben we verschillende gevallen van dezen aard critisch besproken. Daartegenover hebben wij ernaar gestreefd ons aan

het waarneembaar-feitelijke te houden en de factoren, waarvan we de werking te onderzoeken hadden, terug te brengen tot hun reëele proporties. Want zóó, en zóó alleen, is het mogelijk recht en staat te leeren kennen in de onderlinge verhouding van beider sociale functie.

A. LYSEN.

Vorm.

> Der Mensch ist nicht eher glücklich, als bis sein unbedingtes Streben sich selbst seine Begrenzung bestimmt.
> Wilhelm Meisters Lehrjahre II.

Onze tijd is vol geringschatting van de waarde van het concrete. Men wil slechts als waarde hebbend erkennen het abstracte, het absolute, het algemeene. Broederschap der volledige menschheid, eenheid aller godsdiensten, ontkenning van ras- of sexeverschillen, dat zijn de moderne leuzen, immers: menschen zij wij toch allemaal en dus.... gelijk. Wat is de beteekenis van het vaderland ten opzichte van het begrip menschheid, wat de waarde van de eenheid ‘stad’, wat die van de zooveel kleinere eenheid, het gezin? Welke waarde is nog toe te kennen aan de instelling van het huwelijk, zoo klein-burgerlijk; immers alle banden, die niet voor het bewustzijn het geheele leven door steeds en uitsluitend op idiëele overwegingen berusten, moeten direct verbroken worden. Alle kunsten zijn gelijk, immers uitdrukking van de ziel des kunstenaars; kunnen dus ook slechts aan absolute maatstaven gemeten worden, of het een schilderij, een aarden potje of een stoel is. Wie trekt zich nog iets aan van opdracht of onderwerp; men wil toch uitdrukking geven aan zijn eeuwigheidsgevoel! Wat is er dan nog voor verschil tusschen poëzie en proza, tusschen dienende en vrije kunst? Wij zijn hoog verheven boven kleinigheden, die *niets* beteekenen. Immers toch, de grenzen tusschen de elementen van de materie zijn vervallen nu de geleerden het eene element in het andere kunnen doen overgaan; het is alles.... één pot nat!

Wel moppert de aldus redeneerende evenals welke andere minder verhevene ook, als niet tijdig zijn boterham klaar staat, de waterleiding niet loopt, of zijn salaris verminderd wordt. Dat past niet in zijn wijdsch denken. Zou dus het concrete toch nog eenige beteekenis hebben? De ‘Uebermensch’ mag evenwel door zulke dingen niet gestoord worden. Hij heeft voor alle voorkomende practische aangelegenheden zijn mannetjes. Waarvoor dienen anders telefoon, waterleiding en electriciteit, waarvoor de brandweer en de stadsreiniging dan om den mensch te dienen? Menschenliefde wordt met een pennestreek beoefend. De armen kunnen met een besluit van den Gemeenteraad geholpen worden. Bestaat er dan nog wel zoo iets als materie, die ons hinderen mag in de stoute droomen van den geest? Bovendien: hebben wij niet de materie overwonnen, telefoneeren wij niet met en vliegen wij soms niet naar de Oost? Ontbreekt er nog wat aan onze technische uitrusting, zoodat nog eigen directe daad noodig is om iets te verrichten, het is slechts een quaestie van tijd een dusdanig inconvenient uit de wereld te helpen. Bewijst de onderlinge communicatie van alle deelen der wereld de broederschap der menschheid niet, praatte Japan niet mede over de bepaling van de grenzen van Polen?

Wat kan het antwoord op dit alles anders zijn, dan dat de moderne mensch in den ergsten zin van het woord O.W.'er is geworden. De traditioneele O.W.'er immers is de man, die, door een toeval de beschikking gekregen hebbend over vele dingen, niet weet wat ermede te doen. De abstracte macht van het geld geeft hem de mogelijkheid tot alles, hij doet om zoo te zeggen alles, weet er geen raad mede, is de risée van de omgeving en dat alleen omdat hij het contact, het zeer langzaam groeiende contact met het hem omringende, mist; hij leeft in een chaos omdat hij niets gebouwd heeft. Zijne mogelijkheden zijn oneindig en juist daardoor weet hij geen raad. Zoo is de moderne mensch in het groot: hij heeft de beschikking gekregen binnen zeer korten tijd en niet door persoonlijk toedoen over oneindige mogelijkheden; hij heeft dit alles nog niet kunnen ‘verteren’ en de oneindige mogelijkheden dreigen te worden tot chaos. Hij vergeet, dat groot-

sche vooropgezette gedachten op zichzelf waardeloos zijn en den mensch in zijn wezenlijk streven eer storen dan helpen, indien ze niet doorvoeld en doorleefd zijn, tot werkelijkheid zijn geworden. Zoo niet, dan is de meest verheven bedoeling zonder inhoud voor het zedelijk leven, een bron van kwaad, en leidt slechts tot hypocrisie en phariseïsme. De drang naar het oneindige, het zielsverlangen, het gevoel van het ontoereikende, is den mensch als het beste wat hij heeft, medegegeven, maar evenals het zich in juiste ontwikkeling op zijn best voordoet als de ware mystiek des levens, manifesteert het zich, onontwikkeld, in een eeuwig verlangen naar afwisseling, waarvan het ‘variété’ een uiting is als symbool van ‘verkeerde oneindigheid’. Al onze gevoelens, ook de allerhoogste, kunnen zich slechts uiten door de stof, en de ontkenning daarvan, het ijdele pogen ‘het absolute’ af te zonderen, wordt steeds gestraft, omdat ontwijken der moeilijkheden nooit de verwachte vrijheid van die moeilijkheden geeft, niet den weg vrijmaakt tot het absolute, doch ons dien juist afsluit. Zoeken wij te direct, dan vinden wij niets: ‘der Weg des Geistes ist der Umweg’. Wij hebben het harde leven, den weerstand daarvan noodig om aan onze idealiteit uiting te geven; zoo ontstaan ook uit den strijd met de weerbarstigste materialen, de lastigste procédé's, de schoonste kunstwerken, hoewel men verwachten zou, dat de kunstenaar, die 't minst door den stof gehinderd is, juist het gemakkelijkst ‘zijn ziel zoude openbaren’. Vergeet de enkeling dat, dan juist herneemt in zijn leven de materie, los geworden en miskend, al hare rechten. De would-be idealist wordt in werkelijkheid de grofste materialist; in de schilderkunst leidt de neiging tot het uitbeelden van het direct absolute via het steeds verder styleeren, dat, al wijst het de groote lijnen, toch steeds ook verarming beteekent, tenslotte tot het witte blad papier. Het wezenlijk menschelijke contact tusschen kunstenaar en publiek wordt steeds geringer; terwijl de kunst zich van het publiek vervreemdt, heeft dit nog slechts oogen voor de werken van den kladschilder. In het staatsbestuur is gebrek aan directe werkzaamheid en direct contact met het leven in concreet-gemeenschappelijken arbeid, oorzaak van vrij spel voor den meest gereede, die werkelijke

kracht toont; zoo leidt de verkeerd gerichte democratie onvermijdelijk naar den tiran. Op internationaal gebied is het de ruwe kracht, die overwint als de vredesgedachte onwaarachtig is omdat zij niet is doorleefd tot aan de grenzen tot welke men zich verbeeldt haar te hebben opgevoerd. Overal hernemen de oerkrachten als wrekers hunne rechten tegenover niet wezenlijk beleefde, ijdele, schoonschijnende gedachten en theorieën, zooals een der figuren uit Wassermann's 'Faber' zegt: 'Ich habe mir die Grenzen zu weit hinausgeschoben. Auf einmal begann mir zu schwindeln. Wenn einem schwindelt greift man nach einem Halt. Man besinnt sich nicht lang, wenn einem schwindelt'. En de gedwongen keus die dan gemaakt wordt is zeer verre van wat men zich in zijn idealisme gedroomd had, het houvast is dan aan iets weinig verhevens, men stort omlaag omdat men bij den bouw de fundamenten en de pijlers heeft veronachtzaamd, omdat men niet werkelijk geleefd heeft.

Elk te direct streven naar eene 'oplossing' moet falen, elk pogen dat de lessen des levens niet als uitsluitend richtsnoer erkent, is in hoogmoed geboren en daardoor veroordeeld.

Eene oplossing voorgoed zooals het direct zoeken naar absolute waarheden op alle gebieden vooronderstelt, is er niet.

Het leven is een voortdurend zoeken naar synthese, een zoeken naar vorm, en in de beste uitingen is die vorm goed en overtuigend.... voor eenigen tijd. De vorm is eindig, vloeit over in het rhythme der tijden in een anderen, maar de vorm, zijnde de hoogst denkbare mogelijkheid van geestelijke uitdrukking, is daardoor in het tijdsverband hoogst belangrijk, zoolang wij aan het leven zin toekennen. En is het niet ijdel naar dien zin te gaan vragen? Een vraag immers die nooit beantwoord kan worden dan alleen met de wedervraag, of het feit van ons bestaan op zichzelf daar niet voldoende antwoord op is, een vraag ook, die door den werkelijk 'levende' nooit gesteld zal worden.

De vorm is in alle absolute onbelangrijkheid dus uiterst belangrijk, en daarom is het onze roeping hem te vinden, te benaderen, hoog te houden, omdat hij ons instrument is om

de hoogste menschelijkheid uit te drukken, en dus ons voeren kan tot de verste grenzen, die door onzen geest binnen de beperkingen des levens bereikt kunnen worden. Harmonie dus tusschen werktuig en bedoeling, waardoor het werktuig mystieke beteekenis krijgt. De vorm wordt 'dierbaar' in al zijn onbelangrijkheid. Is deze verhouding tusschen belangrijk en onbelangrijk niet de ware bron van den humor en den wijzen glimlach?

Indien de drang van den geest zich verwerkelijken wil (en dit is reëel leven), brengt dit noodzakelijk mede een organisatie van den vorm, die dus alleen kan voortkomen uit een voortdurend werkelijkheidscontact, dat steeds weer corrigeerend op den geest werkt, steeds weer ook voedend, steeds ook bevruchtend en tot nederigheid en bescheidenheid stemmend. Dit ware realiteitscontact nu ontbreekt den modernen mensch meer en meer, het leven wordt steeds indirecter, de weg tusschen 'droom en daad' steeds langer. Het leven wordt voor velen daardoor in hunne gedachten zinloos en doelloos, omdat men meent alles te kunnen verklaren en dus het leven als absurd qualificeert als men het niet logisch te verklaren weet. Dit is niettegenstaande den voortgang van alle wetenschappen nooit mogelijk gebleken, ja steeds meer gebleken onmogelijk te zijn, en zoo is het zich alom openbarend levenspessimisme in den grond een verschijnsel van hoogmoed. Kunnen wij positief naar vormgeving zoeken? Wij kunnen, dunkt mij, slechts de omstandigheden zoo pogen te maken, dat de ware vormen zich gemakkelijk openbaren.

Contact met de werkelijkheid bezield door een streven naar geestelijk leven, is de sleutel tot het vinden van waarlijk verantwoorde vormgeving.

Het direct zoeken naar de vormen, die in al hunne tijdelijkheid het best de hoogste menschelijkheid zullen uitdrukken, is een stoutmoedig zoo niet hoogmoedig pogen. Er zijn tijden geweest waarin de mensch leefde zooals de schrijver schrijft 'wiens pen wordt vastgehouden', er zijn tijden geweest waarin de bouwwerken als vanzelf ontstonden door de handen en harten van honderden gelijkgestemden. Maar het is thans alsof het intellect, altijd vragend waarom, altijd critiseerend, maar nooit tot een voor hemzelf bevredigend eind komend,

ons spontaan handelen verlamt en slechts leidt tot eindeloozen twijfel en angst, omdat de overgave aan het leven ontbreekt.

Uit dit alles komt voort een groeiend levens-pessimisme; het intellect steeds verder doordringend in wat voor geheim nissen ook, ziet den muur, die het scheidt van het geheim des levens, steeds hooger rijzen; voor alles een verklaring wetend, ziet het die juist op het aller-voornaamste punt niet. Het intellect is van dienaar, meester geworden, doch heeft de heerschers-eigenschappen niet; - de geest is verarmd door het verlies van zijn basis.

De beuzelachtige salon-godsdiensten, de modern-barokke kunstuitingen van bouw- en nijverheidskunstenaars, de wrange uitingen op het gebied der vrije kunsten, de slappe, weinig overtuigde huidige staatsvormen, die meer dan ooit aan kleine minderheden geweldige reëele macht kunnen geven, zijn even zoovele bewijzen van het feit, dat onze tijd ‘out of joint’ is.

Het is opmerkelijk hoe juist de kerk, wier taak het is de menschen te leeren zich open te stellen voor het leven, zonder tot directe aanwijzingen over te gaan, de neiging heeft zich met het practische leven te gaan bemoeien en daardoor van hare hoogheid inboet. Het leven verabstraheert zich, de kerk concretiseert zich, de rollen zijn verwisseld; een bewijs alweer hoezeer de verschillen vervloeien, de vormen vervagen en geen steun meer bieden.

Het bewust zoeken naar levensvormen is als intellectueel eenzijdig, als onjuist en onvruchtbaar te bestempelen. Er is in het protestantisme naar eene liturgie gezocht, maar maakt een echte liturgie zichzelf niet? Zoeken wij eene liturgie van ons maatschappelijk leven kunstmatig in te voeren, dan zullen wij falen. Maar wat wij wèl kunnen is nederig te luisteren naar den ‘kosmischen Takt’ door onzen geest weder te doen te leer gaan in werkelijke belevenissen, die er bevruchtend op zullen werken. Het doorgronden der werkelijkheid doet ons de harmonie van het absolute beter voelen dan een ijdele greep naar het absolute zelf, dat in onzen greep als zeeschuim, juist als wij het meenen te grijpen, tot niets wordt.

Wij moeten ons openstellen voor de lessen van het leven en wij stellen niets voorop als eenig zaligmakende regel. De zoo noodige structuur zal zich dan uit zichzelf voordoen.

Wij zullen dus ook moeten pogen ons staatkundig en economisch leven zoo in te stellen, dat de lessen des levens gebruikt kunnen worden door wie ze leeren, en niet ze verloren laten gaan doordat menschen, ver van het werkelijke leven verwijderd, telkens bepalen wat verder geschieden zal zonder rekening te houden met wat geschied is, menschen dus ongeschikt aan de vormgeving mede te werken.

In ons staatkundig bestier vindt men afschrikkende voorbeelden te over. Uitvoering en verantwoordelijkheid staan ver uiteen, gemeenteraad en parlement trekken steeds meer tot in details de beslissende macht aan zich, doch komen niet met de resultaten van hunne beslissingen in aanraking. Prijsvorming wordt door protectie en staats- en gemeentelijken dwang steeds irreëeler. Practisch verlies: fouten die niet hersteld worden, 'dood' beheer, ondergrondsche klachten en het gevoel niet werkelijk geleid te worden in de kringen der 'uitvoerders'. Zedelijk verlies: door gebrek aan wisselwerking tusschen geest en realiteit, hoogmoedigheid bij de quasi-leiders (de echte leider is steeds nederig) en moedeloosheid bij de geleiden.

Op economisch gebied maakt het abstracte geldwezen (dat echter in elke samenleving noodzakelijk is) het reeds uiterst moeilijk den grond der verschijnselen te peilen; zoo heeft ons de inflatie bewezen welke rampen voor kunnen komen, indien de reëele ondergrond van het wezen van het geld (de goederen) niet meer wordt gevoeld. Wat de zedelijke gevolgen zijn geweest is bekend genoeg uit de moreele verwildering, die ontstond toen het economische leven door het ontvallen van de basis in een chaos verzonken was.

Ook in het bedrijfsleven komen de voortdurende woelingen vaak uit onkunde van het verband tusschen productie en consumptie voort; zij zijn uitingen van wanbegrip van wat er gebeurt, getuige in Engeland de productie-belemmerende handelingen der vakorganisaties en der industrieelen,

die hunne bedrijfsvormen niet op grond van practische lessen willen wijzigen.

Op artistiek gebied geeft de bouwkunst, die vergeten is dienares te zijn en zich als meesteres vertoont, bewijzen te over wat het gemis aan realiteitsbesef voor gevolgen heeft. De schoonheid laat zich niet bevelen, doch ontbloeit slechts onverwacht. Ongetwijfeld, de moderne 'straatwanden' imponeeren, ze zijn, vooral zoolang zij nieuw zijn, aangenaam voor het oog, maar het *huis* van de bewoners is weinig beter dan het was, de invloeden van weer en gebruik, die den stempel van het 'echte' drukken op het ware kunstwerk en dit adelen en beloonen met grooter schoonheid, doen thans vele bouwwerken spoedig het oorspronkelijk aantrekkelijke verliezen, en de fouten van een onoprecht materiaalgebruik doen zich kennen. Ook hier de materieele nadeelen voor de bewoners, tevens ook de zedelijke; zij missen het verwarmend gevoel, dat voor hen gezorgd is en voelen slechts den hoogmoed van den bouwer, die zich niet heeft gegeven, niet heeft willen dienen, maar slechts zich heeft willen uitleven.

Zoo zijn overal de zedelijke en feitelijke gevolgen nauw verbonden, omdat de geest verarmt indien hij niet uit de realiteit gevoed wordt.

In den tijd dat het leven op kleinere nationale gebieden zich afspeelde, was het zeker gemakkelijker 'vormen' te vinden. Nu alle nationaliteiten in direct contact staan en de geheele wereld tot één smeltkroes met een uniformen karakterloozen inhoud dreigt te worden, zal een opheffen tot hoogere eenheid zeker niet anders kunnen geschieden, dan indien de samenstellende deelen een zeer reëel leven hebben, omdat het grootere nooit werkelijk kan leven zonder het kleinere in te houden. En wil het eenheidsbesef voor den wereldburger niet volkomen inhoudsloos en vaag zijn, dan blijft het van belang dat de naties hun eigen realiteit doorgronden, en de eenheidsgedachte niet voortspruit uit onverschilligheid voor eigen nationaliteit, maar uit een gevoel daarbovenuit en er op gebaseerd.

Evenmin kan godsdienstige verdraagzaamheid of besef van

eenheid der godsdiensten gegrond zijn op gebrek aan eigen overtuiging, en zal het respect voor andere overtuigingen eerst waar kunnen zijn als de eigen overtuiging waarlijk geheel doorvoeld is. Eerst dan krijgt het gevoel der eenheid van godsdiensten een echte waarde.

Ibsen heeft in ons Hjalmar Ekdal en Peer Gynt figuren geteekend, die toonen hoe het niet moet. De een die elke handeling van anderen critiseerend, zelf stilzittend, door het stellen van zijn idealen eisch meent boven ieder verheven te zijn, de ander die 'zich uitleven' als leven beschouwt, bang echter steeds zich te verliezen door zich te geven. In beide gevallen wordt het leven tot een ijdel spel, tot een armoedige en zielige comedie, omdat het tot experiment wordt verlaagd.

Zal de mensch daarbovenuit willen komen, dan zal hij moeten leven, dan zal hij niet moeten opzien tegen het kleine van het concrete leven, dan zal zijn leven inhoud krijgen door juiste vormgeving.

Die vormen zullen slechts kunnen gevonden worden als in onze ingewikkelde samenleving nog voldoende contact met het reëele leven zal kunnen worden behouden en wij ons nog zullen kunnen te weer stellen tegen onware grootschheid. Dán alleen kunnen klanken als wereldvrede, internationalisme, democratie, eenheid der godsdiensten beteekenis krijgen als wij weten wat gezin, vaderland, individueel leven en eigen godsdienstig leven werkelijk voor ons beteekenen. De vraag of wij in onze levensuitingen den vorm zullen vinden die tegenover den inhoud volkomen verantwoord is, ervan 'trilt', zal beslissend zijn voor de beantwoording van de vraag of het 'Abendland' zijn recht van bestaan zal blijken te kunnen behouden.

D. Crena de Iongh.

In memoriam Herman Gorter.

Aan allen, wien hij dierbaar was.

Sinds ik weet, dat ik hem nooit meer zien zal, is het mij, alsof het helderste van mijn jeugd nu voor goed van mij af werd genomen.

Het heeft een diepe beteekenis, dat dit over een mensch van 63 jaren gezegd kan worden door een, die een kwart eeuw jonger is. Ik heb het nooit van iemand kunnen zeggen, noch - dat weet ik zeker - zal ik het ooit weer kunnen. Dat ik het van hém zeggen kan heeft een dubbele oorzaak: eerst, in die vroege jaren, toen ik hemzelf nauwlijks kende: de stralende, steeds weer verreinende invloed van zijn woord; toen, in deze laatste jaren, het heldere, het voortaan onvergetelijke geluk van hem te kennen, hem te zien, vlakbij, midden tusschen de gewone dagelijksche dingen - een appel, die hij at; een boek, waarin hij bladerde; zijn stem te hooren, die zulk een warme grondtoon had, dat het luisteren ernaar een welbehagen werd. Als hij eraan kwam voelde men zich ineens vlak in de buurt van een helder, zeer vroeg geluk, en soms was het, alsof dat geluk, in hem uiterlijk belichaamd, vlakbij stond. Dan was hij, duidelijker dan ik het ooit in een ander mensch beleefde, als een gegeven teeken, een symbool.

Eens, vijf jaren geleden, toen hij nog zeer krachtig was en wij dikwijls tesamen de sport beoefenden, heb ik een droom gehad, die in deze dagen om zijn wonderlijke beteekenis steeds weer in mijn gedachten komt. Ik droomde, dat ik in het midden van een klein eenvoudig vertrek op een stoel zat; links van mij was het eenige raam, en daar naast in den hoek stond een tafel, bijna in donker, want het was tegen het vallen

van den avond. Ik zat voor mij uit te zien, niet eens meer in gedachten. Plotseling hoorde ik vlakbij, links van mij aan mijn voeten, een helder watergeluid. Ik keek, en zag hoe uit de donkere planken vloer van dat vertrek, klaar en wonderbaarlijk, een golf, een watergolf, was verrezen, die op iets meer dan de hoogte van mijn knie, in de omgebogen stand, onmiddellijk aan het breken voorafgaande, staan bleef. Ik verroerde mij niet, en keek ernaar met een vreemd gevoel van diep helder verdriet en een vaag maar veel grooter vermoeden van een eindelijke vervulling. En, plotseling, kijkend naar die golf, die daar in dat kleine donkere vertrek, glinsterend op den vloer stond en zacht en helder bruiste, wist ik (en zoo klonk het woord voor woord in mij): 'Herman is dood, en dit is Herman.'

Die droom was waar: zóó was hij, zóó was het midden van zijn wezen: helder, alleen, ineens, en van niet te evenaren oorspronkelijkheid.

Zoo ook, helder, ineens, oorspronkelijk zonder weerga, kwam zijn 'Mei' in onze taal. Ik heb er deze laatste dagen weer veel in gelezen, en het klonk mij als een golf, die, vlak naast mij, bruiste, voortdurend zacht en helder bruiste, en maar niet breken wou. Men vraagt zich, dit gedicht lezende en denkende aan den tijd, waarin het geschreven werd, voortdurend af: 'Hoe was het mogelijk? Waar is dát, toén, vandaan gekomen?' Zooals in een menschenleven een tijdperk kan zijn geweest van onvergetelijk geluk, zoo is in het leven van onze poëzie het gedicht 'Mei' dat geweest, en het ware te wenschen, dat de jongere dichters hun intellectueel gespannen spitsvondigheid eenigermate prijs konden geven voor een dieper eenvoud des harten, die hen zeker open zou stellen voor het heimwee naar deze heldere onbevangenheid, een heimwee, dat in enkelen van hen wellicht nog over zou kunnen slaan in een levend verlangen.

Het heeft mij - hetzij door eigen gevoelsleven, hetzij bij het lezen van sommige dichters, die mij zeer onmiddellijk aangrijpen - wel eens geschenen, alsof er, ergens in een grensverte van dit aardsche leven een hooge, haast onverbeeldbare Fontein moet zijn, de Fontein van de Hevige Schoonheid. Ik zou kunnen zeggen, dat hij, die nu gestorven

is, lang geleden, toen hij de ‘Mei’ teneinde had gezongen, plotseling besefte wat dat verre ruischen en klateren, dat hij nu bewust ging hooren, moest zijn. Andere dichters, en daaronder van de besten, zoeken zich dan in dit leven een omgeving, waar hen dat tóch onbereikbare geluid zoo aanhoudend en zoo duidelijk mogelijk hoorbaar blijft. Het was niet zijn aard dit te doen. Hij stond op en ging op dit geluid af, regelrecht, blindelings. Zijn verzen uit het eerste en tweede deel van ‘De School der Poëzie’ getuigen van die tocht. Zijn punt van uitgang bepaalde het levensgebied, dat hij door moest: het gebied der zintuigelijke waarneming. Steeds heviger, doordringender, haast lichamelijk aangrijpender werd zijn woord: men herleze die onvergankelijke gedichten van verblindend licht en beangstigend donker. Hij ging verder; hij overschreed de grenzen van het bewoonbare leven; hij kwam in het onherbergzame, onstuimige gebied van leven's voortijd; zijn taal brak, maar hij ging verder, hij kon niet zwijgen; iets als een verblindende waanzin ontredderde zijn woorden. Verder dan iemand voor hem moet hij in den omtrek zijn doorgedrongen, waar - onwaarneembaar, grootsch, eentonig en onstuimig - eeuwig verborgen achter vliegende wolken van schuim die Fontein van de Huiveringwekkende Schoonheid leeft. In de gedichten ‘De Dagen’, waarmee het tweede deel van ‘De School der Poëzie’ begint, gedichten, die geen gedichten meer zijn, is het mij alsof de groote regen, afgewaaid van die Fontein, mij recht in het gezicht vlaagt. Verder gaan zou in de letterlijke beteekenis waanzin geworden zijn. Hij stond stil; hij kwam terug.

Aanvankelijk zocht hij toen het herstel van zijn scheppend vermogen in de wijsbegeerte, in een metaphysische levensbeschouwing. Dit kon niet duren: zijn bloed was daarvoor van een te roode, sterke drift. Toen deed zich zijn ware aard weer gelden: zijn begeerte naar het geluk. Nooit zal een mensch het geluk kunnen liefhebben met een hartstochtelijker, ontembaarder, schaduwloozer liefde dan deze dichter deed; wel met een diepzinniger liefde - maar ik wil nu hém slechts herdenken.

Ontredderd teruggekeerd van die roekelooze blindelingsche tocht in dat verre grensgebied, waar zijn alleenzijn aan de

gevaren van waanzin en vernietiging had blootgestaan, bezon hij zich, en genas tot een schoone en klare overtuiging: dat het geluk op deze aarde slechts waarneembaar kan worden als een levend, daadwerkelijk verband tusschen menschelijke wezens. Met een volstrektheid, kenteekenend voor zijn aard, gaf hij van toen af aan geheel zijn geestdrift en zijn blinkende zielskracht aan het werk, waartoe hij zich door die overtuiging gedreven voelde. Zeer ten onrechte meenen velen, die ‘Mei’ en de gedichten uit het eerste deel van ‘De School der Poëzie’ liefhebben, dat hij zijn dichterschap doodde, omdat hij het beeld van een gemeenschap ging belijden. Zijn honger naar geluk, gerijpt door die overtuiging, dat inzicht, waar ik daareven van sprak, deden in hem een wereld ontstaan, een wereldbeeld althans, van gelukkige, heldere, vrije wezens op een gedroomde (maar in vol licht gedroomde) aarde. Had hij zich in de daden van zijn scheppende verbeelding zooveel als mogelijk was geweest bepaald tot het innerlijk vergezicht op dat wereldbeeld, dan zou hij als dichter grooter nog geworden zijn dan hij 't nu is door zijn aan dien tijd voorafgaand werk. Enkele gedichten uit dat latere tijdperk wijzen sterk op zulk een mogelijkheid; ik denk aan het prachtige dubbelgedicht: ‘Van uit een nieuwe wereld treedt’. Maar zelfs in het werk van zijn scheppende verbeelding wilde hij nu zonder keuze al zijn krachten uitstorten, ook die van zijn onderwijzend verstand. Dát veroorzaakte de afname van zijn dichterlijk vermogen. Het tragische is, dat zelfs dít voortkwam uit zijn liefde voor het geluk en zijn hartstochtelijk verlangen een zoo groot mogelijk aantal andere menschelijke wezens in dat geluk te betrekken. Het bracht hem tot de, voor hém zeer zeker, noodlottige overgang van het creatieve naar het betoogende. Zijn verstand, dat helder en scherp was, maar niet evenredig daarmee gevoed werd door diepzinnigheid, werd nu steeds despotischer in zijn begeerte het innerlijk vergezicht op dat wereldbeeld van schoon geluk dienstbaar te maken aan de strijd in de dagelijksche wereld; wat een visioen had kunnen zijn voor het schoonste gemeenschappelijk verlangen, maakte het dwingende ongeduld van zijn liefde meer en meer tot het doel en richtsnoer van sociale begeerten. Historisch overleg en een meedogenlooze, maar te mechanische en kortzichtige

logica gingen hun bevel van tucht voeren over dit wezen, dat, althans wat zijn dichterlijk vermogen aangaat, zich slechts op de hooger maat van een vrije bezieling had moeten bewegen. Zijn poëzie bleef helder, maar al te dikwijls heeft het licht aan glans en gloed verloren; de verbeelding, die steeds weer vrij tracht te komen, struikelt al te dikwijls weer terug binnen het haar opgedwongen gareel. De idealistische, maar ál te bewust-koppige moedwil, waarmee hij in de menigte van het moderne proletariaat iets als een oprukkende Heerschare des Lichts wilde zien, legde die verbeelding een dwangarbeid op, waarvan al in den aanvang de mislukking onvermijdelijk was. Toch - en van de jongere dichters weet vrijwel niemand het - vindt men, uren lang dwalend over de onmetelijke, barre, onbewoonbare, hoogvlakte, die het gedicht 'Pan' is, steeds weer prachtige flonkerende brokken ruw erts - meestal niet meer dan enkele regels, soms een halve bladzijde -, want nooit verloor hij geheel dat wonderbaarlijk vermogen om ineens, met een ruk, met onbedwingbare willekeur, de poëzie, als het ware van voren af aan te beginnen.

Het beste van zijn werk - en dat is niet weinig - is en blijft de meest elementaire gebeurtenis, het sterkste natuurverschijnsel, in onze poëzie.

* * *

> Het wonderbare bloeiende om mij
> Der Natuur en de weeë Maatschappij
> Deed mijn lichaam, als in tweeën, bezwijken.

Het is waar, dat veel in hem in dat laatste tijdperk van zijn leven verscheurd was. Gedurende jaren en jaren, dat hij tot uitputtens toe al zijn krachten, geheel zijn geestdrift, weggaf, onvoorwaardelijk, in den dagelijkschen socialen strijd, wilde hij, met een staalharde wil, de moderne arbeidersklasse zien als, nú al, het Leger van het Licht. De tegenspraak der werkelijkheid deed hem een pijn, die tot ondragelijk wordens toe verhevigde: hij kon het letterlijk niet meer aanzien. Ook zijn onleschbare dorst naar persoonlijk geluk, dat, wat ik zou willen noemen zijn warm en heerlijk egoïsme, moest wel verscheurdheid veroorzaken, want wie, onder menschen levend, die dorst

zooveel en zoo voortdurend mogelijk wil lesschen, zal de onzuiverheid niet kunnen ontwijken, en voor hem beteekende dat verscheurdheid.

Maar er zijn er, die meenen, dat hij geheel gebroken was. Ik weet zeker, dat dit niet waar is. Dat, wat ik daareven het midden van zijn wezen noemde, was gespaard gebleven, was - waarschijnlijk - onbereikbaar geweest. Daar was hij nog steeds vrij, alleen, onmiddellijk, zóó als niemand anders. Vandaar uit bleef dat innerlijk vergezicht op een wereld van vrije wezens ook behouden, en als hij in zijn eenvoudig vertrek, dat uitkeek op boomen en duinen, zat, aan de tafel waarop men niets zag dan een vel papier, een fleschje inkt, een boek met stukjes papier tusschen de bladzijden gestoken, dan gingen Homerus, Dante en Chaucer bij hem in en uit, en hij vertelde hen hoe het nu ging worden, de groote poëzie - want al het andere kon hem niet schelen.

Men heeft het wel eens aan hoogmoed geweten, dat hij, die als dichter aan roem, vereering, wereldlijke erkenning, naar zich toe had kunnen halen wat hij maar wilde, zich zoo afzijdig hield en alles wat daarnaar zweemde onmiddellijk uit den weg ging. Maar het was geen hoogmoed. Zelfs zijn vast geloof, dat in hem - ‘hoe gebrekkig en stumperig dan ook’ hoor ik hem nog zeggen - de poëzie van een nieuwe wereld haar eerste prille begin nam, was te simpel en gelukkig dan dat het iets met hoogmoed te maken had. Hij hield zich zoo afzijdig van het literaire leven, omdat hij dit geloofde, en ook omdat hij van dat literaire leven van nature een afkeer voelde, zooals een mensch, die nu eenmaal geboren is om buiten te zijn, het stadsleven mijdt, omdat hij het naar, en nogal vies en rommelig vindt.

Waarschijnlijk omdat hij zich die laatste jaren ook meer en meer uit den politieken strijd had teruggetrokken, werd dat midden van zijn wezen ook weer vaker waarneembaar. Ik ben een van hen, die het voorrecht hebben dit te kunnen getuigen, dank zij onvergetelijke herinneringen aan wande lingen, maaltijden, gesprekken, met hem tesamen; gesprekken, waarin hij dan weer ernstig, dan weer gevoelig was, of vroolijk en speelsch, maar altijd van een wonderlijk eenvoudige betoovering, omdat hij dan in het geluk van zijn helder

alleenzijn zóó vlakbij kwam, dat ik zelf van dat geluk meedronk als van zuiver water. Kort voor zijn dood had ik met een van zijn goede vrienden een lang gesprek over hem, waarin wij het erover eens werden, dat hij, die zooveel ouder was dan wij, iets behouden had, waar wij nog slechts het heimwee naar voelden. Dat iets werd aan hem soms waarneembaar 'in levenden lijve': een helderheid van ziel en bloed, een primaire helderheid, voorafgaande aan elk onderscheid van goed en kwaad, de helderheid van het klinkklare water, dat hij zoo liefhad. Gelukkig zij, die daarvan mochten drinken.

* * *

Het mysterie, waar hij, - door de wellicht te schaduwlooze aard van het geluk, dat hij verlangde - liever niet van sprak, heeft hem nu tot zich genomen, en het zal hem, hoe dan ook, zeker goed zijn.

De kamer, waar ik dit schrijf, ligt buiten het dorp, in den omtrek waarvan hij ook woonde. In de verte zie ik de duinen; daarin staat het huis, waar hij werkte en sliep. Het vroege najaarsweer, zacht, donker en onstuimig, hoor ik buiten ruischen, en het is mij of er veel van hem in dat ruischen is overgegaan en nog lang dichtbij ons zal blijven; alsof, inderdaad, de natuur bezielder is geworden.

Maar als ik, luisterend naar den wind, denk aan dat meest eigene van zijn wezen, dat te onvervreemdbaar leek voor zulk een vervagenden overgang, dan herinner ik mij die laatste twee regels van deze strophe, waarmee een van zijn gedichten aanvangt:

> Zooals een engel door de blanke lucht
> zich stelde op den gloed der morgenstond,
> zoo droomde ik dat voor het hemelrond
> een vrij mensch voortvloog met een zachte vlucht.

Bergen, N.-H. Sept. 1927.

A. ROLAND HOLST.

Bibliographie.

Henriette Roland Holst - Van der Schalk, Verworvenheden. (C. Nypels, Maastricht 1927).

Ik geloof, dat men de poëzie van Henriëtte Roland Holst geen onrecht aandoet, door haar pas in de laatste plaats te beschouwen als poëzie. Want daarvóór is zij een getuigenis, brandend en plechtig, van de wisselende zekerheden, die zij vond; een profetie van den uiteindelijken geluksstaat, waarheen de menschheid zich, naar haar inzicht en hoop, langzaam, maar onweerhoudbaar opstuwt; daarvóór is zij een zich voortdurend scherper en krampachtiger te binnen brengen van en vastklampen aan de vastheden, die zij verwierf (en verloor), en daarvóór, in eerste instantie, is haar poëzie de eeuwige strijd om tot gevoels-zekerheden te komen, om de inzichten van haar intellect te maken tot de uitzichten voor het hart, om de algemeen-menschelijke abstracta van haar geest toe te passen, a.h.w., op haar eigen gevoelsleven; om een persoonlijke bevrediging te vinden in wat haar voor de totale menschheid het eenig desideratum schijnt; - inderdaad, vóór alles is haar werk een gevecht; dichtend alleen kan zij haar hart doen gelooven en deelhebben aan de waarheden, die zij, denkend, verwierf; en zelfs dichtend gelukt het haar zelden de volkomen verzadigde rust en bevrediging te verwerven voor haar niet te bezweren twijfel en haar niet te bezweren angst.

Ik zeg daarmee niet, dat zij niet ten volle zou gelooven in een verworven waarheid, zoolang die voor haar geldt, maar wel, dat men niet alleen uit het voortdurend bescheidener worden dier wisselende waarheden kon inzien, dat zij er geen volkomen vrede mee had; - men kon het hóóren: men kon het hooren aan het sidderend natrillen van haar diepst-verzekerd gedicht; aan de kloppende stilte, ver, vér achter haar woorden, als een verminkte echo, die een wanhopige vraag was na haar stelligst besluit: een klein, geschonden, smeekend kinderhart snikte en prevelde, bad om méér zekerheid, om een, desnoods kleine, maar eeuwige, hoort ge het, eeuwige zekerheid, waarop zij kon slapen als op een peluw, waarin zij kon slapen als in een goed graf. Want heel dit leven, het grootste wellicht dat hier onder ons wordt geleefd, is een vechten om één onvergankelijk goed, en de tragiek ervan schijnt mij niet allereerst, dat zij deze wellicht nog niet heeft gevonden, maar dat waarheid na waarheid, de rotsvaste, rotsharde waarheden van den geest stuk voor stuk werden weggevreten en weggesmolten, weggetwijfeld door het hart; en met een bovenmenschelijke energie groef zij, dagen-, nachten- en jarenlang om een

nieuw uitzicht, om de eene uitkomst, waarin zij levenslang, en - kan men dat zeggen? - doodslang zou kunnen gelooven.

Voortdurend kleiner werden die, van omvang althans, en van allure, maar voortdurend bescheidener, stiller en zuiverder: niemand is begonnen met trotscher, hoogmoediger zekerheid, niemand heeft die, en die daarop volgden, eerlijker verworpen, niemand leed dieper door de tegenspraak van een hoovaardigen, harden geest, en een teeder, kinderlijk hart, dan zij, en haar dichten, althans het overgroote, door-en-door individualistische deel daarvan, is een *middel* geweest om die tegenspraak te verkleinen en te verzachten, om haar wankelmoedig hart op te beuren tot de stralende ijs-zekerheden van het intellect, om het te troosten indien zij daarvan, telkens opnieuw, werd beroofd; om, beeldend, de abstracta van haar ideologie tot concrete, zichtbare geloofwaardigheden te maken voor haar sentiment; om te zien, wat zij dacht, om te vinden, wat zij zocht, om te ervaren, wat zij ging hopen. Om te getuigen, daarna, en te profeteeren.

Poëzie was nimmer haar doel: zij schreef die alleen als bijkomstig gevolg: een gevolg, dat, als het tiende, of twintigste deel van haar oeuvre tot het grootste van onze dichtkunst behoort, maar wanneer zij in eerste en laatste instantie dichteres was geweest, wanneer zij, om het scherper te zeggen, zich één moment maar bekommerd had om het volstrekt niet uitsluitend renaissancistisch schoonheidsbegrip: dan had zij groote stukken van haar werk niet geschreven of niet uitgegeven althans; ja, dan had zij uit wanhoop wellicht geen regel geschreven: want dan had zij gevoeld, dat zij, in engeren zin, een niet-, met talent, begaafde is; dat zij een gedicht geen contour kan geven, en geen plastiek; dat haar verzen bijna nooit in zich zelf besloten organismen zijn, maar ontkiemen in een vorig en uitmonden in een volgend gedicht; dat beelden bij haar niet associatief-organisch ontstaan, maar volkomen los, en storend, meegesleurd worden door de beweging: als afval op een rivier; dat deze beelden verminkte gehalveerde allegorieën zijn, en de dwingende, identificeerende kracht ontberen voor een vage, versleten vergelijkende beeld*spraak;* dat haar taal verder arm is, en haar syntaxis; en haar beweging, vooral als zij maten en rijmen verwaarloost, strompelend, doodelijk monotoon..... maar duizendmaal overstijgt haar werk deze gebrekkigheden, die alleen op haar poëtisch minimum slaan.

Deze dingen schat men gering: de bewonderaars van haar werk lezen grootendeels geen poëzie, maar menschelijkheid, in vóór-poëtischen staat, en zij bekommeren zich allerminst om zaken van vormkracht: zij meenen, dat deze poëtische omslag goed en graag kan worden gemist. Zij vergissen zich sterk: door grooter vormkracht, door scherper plastiek, door zuivere taal, en door zelfcritiek zou dit werk niet alleen op een twintigste zijn besnoeid, maar, ook als inhoud, zooals dat heet, twintig maal zijn verfeld: de levenwekkende kracht van het poëtisch beginsel werkt niet uitsluitend extern, op den lezer, maar evenzeer intern, op het gedicht; op het materieel-poëtische deeg werkt het formeel-poëtisch atoom als gist: het doet het rijzen; daarzonder blijft het, zooals hier veelal, poëzie-derongezuurde-brooden. De dichteres-zelf, niet het vage, veege vulgus dat haar tot wee-wordens-toe venereert en citeert, vergeeft men duizendmaal deze onbezorgdheid; men prijst haar erom, en bewondert den grooten moed, en het hechte vertrouwen, en het prachtig laisser-aller: want wanneer zij die niet had gehad, wanneer zij zich door haar, in engeren zin,

geringe gaven, had laten weerhouden, wanneer zij het bovenmenschelijke gevecht om bewustwording in een taal, om beeldwording, klankwording van haar ideologie niet aangedurfd had, dan was onze dichtkunst daardoor onvoorstelbaar verarmd. Nu heeft zij, dertig jaar lang, onvermoeibaar geschreven: drie drama's, die geen drama's zijn, en zelfs geen poëzie; drie, vier bundels die men mag vergeten, maar daarnaast, daar honderd maal boven veeleer, in 'De Nieuwe Geboort', in 'De Vrouw in het Woud' in 'Verzonken Grenzen' vooral, gedichten gemaakt waarin de algemeenmenschelijke abstracta van haar ideologie, beeld en concretum werden van haar hart, en het woord vleesch; waarin het stugge, onvermurwbare rhythme een warme hartslag geworden is; waarin de manlijke stem, oudtestamentisch soms, en soms middeleeuwsch, verteederde tot een diepvrouwelijk timbre; waarin beelden organisch opstaan, en organisch vergaan.

De laatste bundel heeft een nieuw accent (en is, poëtisch, het beste wat zij na 'Verzonken Grenzen' schreef): vroeger was haar sentiment a.h.w. een trillende emanatie van den geest; de ontzaglijke intellectueele spanning weersidderde in het gevoel; de ideologische conceptie beheerschte en tyranniseerde het hart. Nu werd, voorgoed, het leven sterker dan de leer, nu werd een inzicht een inderdaad verworven, bevochten geloof; nu eerst aanvaardt zij, onweerspannig, de ondoorgrondelijkheid aller dingen; nu wordt het mysteriewonder meer dan onuitcijferbaar geheim. Er is minder rhythmische stuwkracht, hier; en de kuische ascetische herfstkou van vroeger werd een ijle luwte van een heel laat voorjaar; donker en schemerig, met een klein licht: maar welbeschouwd is eerst nu de hooge harde machtelooze koppigheid van een tegelijk heilige en barbaarsche, maar in wezen onvruchtbare intellectstyrannie vernield: nu eerst winnen de zachte krachten, waarvan zij sprak. Voor haar leven kan dit beslissend zijn, voor haar poëzie niet; tenzij de late, stille bron nu nog een vormkracht vond om de figuren die ook in haar water slapen te doen kristalliseeren.

Ik heb, in dezen, maar één wensch: dat de bezwaren, die ik formuleerde tegen een deel van haar poëzie, mijn onvoorwaardelijken eerbied voor den mensch geen oogenblik hebben gedempt: zonder haar zou het leven in deze jaren, in dit land, volkomen ondragelijk zijn geweest.

H.M.

Amerika, door André Siegfried. Geautoriseerde vertaling van Mr. F. Hage. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf's Uitgevers Maatschappij 1927.

Het aantal boeken over Amerika groeit met den dag; reisbeschrijvingen, meer beschouwende uiteenzettingen, economische studies verschijnen in grooten getale. De belangstelling voor de nieuwe wereld groeit, dit interesse kan niet anders dan voortvloeien uit overwegingen met betrekking tot ons Europeanen zelf. Het is dunkt mij aan den eenen kant de vrees, dat het Amerikanisme zich over Europa zal uitstorten, aan de andere zijde de hoop, dat wij de zegeningen daarvan zullen deelachtig worden. Het groeiend contact doet de rest, Amerika overstroomt Europa niet slechts met

automobielen maar ook met zijn inwoners, voor wie de belangstelling voor Europa evenzeer zelfbepaling is, als onze belangstel-

ling voor hun werelddeel. Vreugdige verwachting dus of angst is de aanleiding tot onze belangstelling.

De Heer André Siegfried, die het hierboven genoemde boek heeft geschreven op verzoek van het Musée Social voor zijn serie enquêtes naar de nieuwe wereld, schaart zich dunkt mij aan de zijde van hun, die het komen van Amerikaansche gewoonten en methodes naar Europa niet zouden toejuichen. 'Van dit standpunt bezien treden merkwaardigerwijze zekere gemeenschappelijke trekken tusschen Europa en de Aziatische gedachte op den voorgrond; het terrein van discussie wordt grooter, daar het nu een dialoog wordt tusschen Ford en Ghandi', zoo besluit de schrijver zijn boek na een beschouwing of de individu als onafhankelijke geest zich zal handhaven of in de groot-productie in zijn geheel opgaan. En even daarvóór 'Indien enkele Europeanen op industrieel gebied hun oud continent een verjongingskuur willen doen ondergaan, en de Vereenigde Staten als voorbeeld nemen, dan zijn daar toch anderen die daarvoor terugdeinzen en het verleden, dat meer verfijnd en beter was, betreuren.' De sympathie, men ziet het, is niet twijfelachtig; erg hoopvol is de schrijver blijkbaar niet, Ghandi's huisweverij heeft tegen Fordsche principes wel niet veel kans.

Uit het bovenstaande raadt men reeds het bezwaar, dat ik tegen het boek heb. De schrijver heeft te weinig getracht in Amerika iets frisch en komends te zien, zij het nog onaf, en heeft te veel Europa als toppunt van heerlijkheid gedacht, aan welks zegeningen Amerika als onontwikkeld land nog niet toe is. Vandaar dat men telkens wel wat veel aan den schrijver zelf, den Franschman, moet denken, die voor Amerika in vergelijking met zijn land met zijn individueele vrijheid en gezelligheid weinig voelen kan. Heeft men dit eenmaal ingezien dan kan men het boek verder lezen met het gevoel twee vliegen in één klap te slaan, tegelijk een blik te krijgen op Amerika en op Frankrijk en hunne geestelijke verhouding, en daar de schrijver een diepgaande studie van zijn onderwerp heeft gemaakt en zijn persoonlijke kijk interessant genoeg is, is het boek een belangrijke studie, die het lezen waard is, al wordt het niet duidelijk, wat het nu is wat Amerika pakkend voor ons maakt. Voor hen, en het zijn er velen, die Amerika's hedendaagsche geschiedenis met belangstelling volgen, geeft het werk een goed gedocumenteerd overzicht van de ontwikkeling op volkenkundig, economisch, politiek en religieus gebied. De vertaling is uitnemend.

C.d.I.

Aug. van Cauwelaert. De Vlaamsche jongeren van gister en heden, 1910-1927. (Antwerpen N.V. Leeslust, Eindhoven N.V. Lecturis).

De Heer Van Cauwelaert, een onzer zuiverste dichters, heeft een verzenoogst verzameld uit het beste dat de Vlaamsche letteren in de zeventien laatste jaren hebben voortgebracht. De bundel gaat van 1910 tot heden, t.t.z. van den reeds officieel bekroonden Jan van Nylen tot eenige nog vrij obscure jongeren zooals De Medts en Van Boecxsel. Niet alleen heeft het exempel van Dirk Coster den heer Van Cauwelaert aangestoken (het is er een dat navolging verdient, al wordt de monumentale voorrede

van den Hollander lang niet geëvenaard door den terugblik van den Vlaming), maar de heer Van Cauwelaert heeft ook de *Nieuwe Geluiden*

willen aanvullen, die inderdaad te kort komen aan de Vlaamsche letteren. Hoe men het draaie of keere, het blijft een verzuim van Dirk Coster, de Vlamingen zoo karig te hebben bedacht. Er bestond principieel niet de minste verplichting om ze er bij te halen. Maar van het oogenblik dat hij aan zijn bloemlezing een Groot-Nederlandsche allure gaf, was het verzwijgen van ten minste enkele Vlamingen moeilijk te wettigen, aangezien de zes, die hij wèl citeert, lang niet de eenige representatieve dichters in Vlaanderen zijn.

Over het algemeen is de keuze der gedichten door den heer Van Cauwelaert voortreffelijk. Dat hij in die samenstelling zijn persoonlijke voorkeur gevolgd heeft, is zijn absoluut recht; en het spreekt van zelf dat hij zich heeft moeten beperken bij slechts enkele stukken van elken dichter, al verlangde hij vermoedelijk meer te kunnen geven. Veel bekende gedichten zal men met genoegen herlezen die, ofschoon nog jong, tot het blijvende van onze letteren mogen gerekend worden. Zulks is het geval o.a. met stukken van Jan van Nylen, F. van Hecke, Aug. van Cauwelaert, Alice Nahon, Wies Moens en anderen.

Den bloei der dichtkunst van gister en heden heeft de bloemlezer omschreven in den korten doch substantieelen *Terugblik*, die zeker niet het minst belangrijk deel van zijn boek uitmaakt, vermits hij er zijn persoonlijke inzichten mededeelt in de stroomingen en strekkingen der laatste lustrums. Voor den zooveelsten keer wordt ons de oorlog als keerpunt in de geschiedenis herinnerd, de tegenstelling tusschen de geestesgesteldheid der dichters vóór en na verduidelijkt in keurige en krachtige taal, en de bestrevingen van de vóór en na-oorlogsche geslachten worden er gekarakteriseerd op een manier die later door meer objectieve en buiten de beweging staande historici allicht zal bijgetreden worden. In het bijzonder de houding en de rol der z.g. expressionnisten schijnt mij goed bepaald. Een paar overwegingen zou ik aan den heer Van Cauwelaert willen onderwerpen.

Allereerst, - hoe staat het nu eigenlijk met de rol van den oorlog? - Want, óf hij heeft ook op de Vlaamsche dichters invloed gehad, en dan zou zijn inwerking scherper moeten bepaald en straffer omschreven worden; óf, en dit is de stelling van den heer Van Cauwelaert, de invloed is nul geweest, vermits van de rampen en ellenden ‘niets dan een zwakke weerklank’ in de Vlaamsche letteren gebleven is, en dan dient de oorlog niet te worden voorgesteld als *het* keerpunt, ook in de literaire geschiedenis; dan dient er niet zooveel nadruk te worden gelegd op de tegenstellingen van het levensbegrip vóór en na den oorlog.

De verhouding van de hedendaagsche Vlaamsche literatuur tot de groote wereldgebeurtenis die geheel ons leven beheerscht, is met aarzeling omschreven, wat den heer Van Cauwelaert overigens allerminst als fout mag aangerekend worden, de tijd om de beteekenis van den oorlog te bepalen nog lang niet aangebroken zijnde. Dat de heer Van Cauwelaert met het oorlogs-begrip niet goed raad weet bewijst ook zijn bewering, dat er één groep is van jonge dichters die den oorlog wèl hebben ondergaan, n.l. *het Fonteintje*, en ‘wel in een zijner verderfelijkste gevolgen’. De oorlog heeft dus nog iets anders nagelaten dan zwakken weerklank? Zij het dan ook in gevolgen die de heer Van Cauwelaert afkeurt, n.l. de levensdorst, meer naar zinnelijkheden dan naar geestelijke ervaringen, en de luchthartige levensironie.

In de beoordeeling van sommige dichters is iets principeels waarmee

ik mij niet vereenigen kan. Zoo is opvallend des heeren Van Cauwelaert's strengheid tegenover de dichters die zoeken naar ‘reddende uitwegen’, die in hunne verzen hun bangheid hebben gezegd, hunnen twijfel, hun onzekerheden (F. van Hecke, P. van Ostayen, V. Brunclair). Dat de schr., als katholiek, zijn voorkeur geeft aan hen die de oplossing der levensraadselen vinden in het geloof, is zijn onvervreemdbaar recht. Doch als onbevooroordeeld criticus, vooral als historiograaf, zal hij wel willen toegeven dat niet allen met de stelligheid van het katholiek geloof begenadigd zijn, en dat twijfel, angstig besef van de geheimzinnigheden des levens, zielstoestanden zijn die niet noodzakelijk de scheppingskracht verdorren, - integendeel! Voorbeelden uit de geschiedenis halen lijkt mij overbodig; vlak bij ons hebben wij een Prosper van Langendonck en een Urbain van de Voorde dien de schr. zeer waardeert, om te bewijzen dat wij vaak de schoonste geluiden te danken hebben aan de smart, aan de hevige roerselen der ziel, niet aan de rust, niet aan het ‘olympisch’ evenwicht, of aan meestal illusoire stelligheid. Er zijn geloovige dichters en er zijn er ongeloovige. Maar hoofdzaak blijft dat wij in hun verzen den klank hooren van hun menschelijkheid. - De heer Van Cauwelaert legt terecht bijzonderen nadruk op den drang naar eenvoud dien hij vaststelt bij de jongeren. Zeker is het dat bestreven een verdienste, maar daarom is eenvoud nog geen *noodzakelijkheid*, vooral wanneer hij door den schr. gedefinieerd wordt: ‘verstilling, verdeemoediging, vermurwing en onderworpenheid’. Want ook trots, opstand, verzet, toorn, kunnen schoone gedichten ingeven, nietwaar? Daar is Franciscus van Assisi. Maar daar is ook Byron. Orde, tucht, evenwicht, eenvoud, deemoedigheid, - het klinkt heel fraai, maar of de dichters die eerst en voor alles zich zelf zoeken te bevrijden, er rekening mee houden? En ik geloof evenmin dat een gaaf en groot werk slechts zal kunnen ontstaan wanneer de dichters tot grooter *zelfcritiek* zullen gekomen zijn. Opgang, neerslag, geestdrift, inzinking, aarzelingen, buitenspoorigheden, - dat zijn nu eenmaal kenmerken van een tijd als de onze. De heer Van Cauwelaert kon niet anders dan die schommelingen registreeren. Misschien heeft hij er het negatieve wat veel van onderstreept. En dat geeft aan zijne geheele voorrede iets verdrietigs; al erkent hij ook, en niet zonder geestdrift, de deugden van onze dichters. Verdwijnen van een aantal tijdschriften *Ruimte*, *Ter Waarheid*, *Pogen*, *Het roode Zeil*, samen met de tweespalt en de defecties in *Vlaamsche Arbeid*, dat alles wordt zóó voorgesteld dat het den indruk laat van een aaneenschakeling van faillissementen. Maar misschien is het nog niet mogelijk thans reeds een klaar en zuiver oordeel te formuleeren over de bewegingen van heden. De eerste vergissing van den heer Van Cauwelaert zou dan geweest zijn het ‘jongste streven’ in de Vlaamsche letterkunde reeds in te lijven bij de letterkundige gegeschiedenis.

Wat er ook van zij, de *Terugblik* van den hr. Van Cauwelaert is een zeer gedrongen stuk historie onzer letteren, dat van veel dieper inzichten getuigt dan b.v. de voorrede der bloemlezing *Het jonge Vlaanderen* van Grauls. En dan - daar zijn een hondertal gedichten, die een verblijdend idee geven van het werk onzer dichters, omdat zij niet getheoretiseerd hebben, maar zingen zooals Onze Lieve Heer ze gebekt heeft.

A. CORNETTE.

Joris Eeckhout, Literaire Profielen. II (Antwerpen N.V. Leeslust).

De heer Joris Eeckhout gaat voort met profielen te teekenen van schrijvers van dezen tijd: tien Vlaamsche dichters en prozateurs komen aan de beurt, meest allen zeer bekende figuren. Van *profielen* hebben die opstellen eigenlijk niets; daarvan missen zij de scherpe omlijning en, in etymologischen zin, de éenzijdigheid. Maar zoo nauw neemt de auteur het niet. Net als de studies is ook de titel joviaal, vlot-weg bedacht en geschreven. In zijn *Livre des masques* heeft R. de Gourmont heusche *maskers* van de Fransche tachtigers geboetseerd, die een beeld in ons geheugen laten even essentieel als de houtsneden van Vallotton die zijn boek versieren. Doch de degelijke opstellen van J.E. zullen niet als profielen in onze herinnering gegrift blijven. J.E. maakt portretten te voeten uit, al zijn zij ook licht geborsteld. Maar het kind moet een naam hebben, en onze Vlaamsche criticus is nu eenmaal gebonden door den titel van zijn eersten bundel, en zal er ook voor latere bundels, die beloven een reeks te worden, vermoedelijk geen afstand van doen. Reeds in de vorige recensie over J.E. heb ik mijn bezwaar uitgesproken over zijn onbedaarlijk aanhalen van citaten, die misschien van belezenheid getuigen maar den indruk laten van bladvulsel. Niets zoo gemakkelijk als het citatenrepertorium op te slaan: voor elke gedachte is bij anderen een bevestiging te vinden, - en een ontkenning. Ook in dezen bundel vindt gij twee, drie citaten per blz. Het wordt werkelijk een record. Het zou mij verwonderd hebben indien J.E. rekening gehouden had met mijn kleine opmerking. Het is nu eenmaal zijn methode, ik kom er voortaan niet meer op terug en laat ze graag voor zijn rekening. Even gretig maakt hij gebruik van excerpten, die aan sommige van zijn opstellen meer den schijn geven van een bloemlezing met randnota's. Waar hij geen verzen of proza citeert (en vaak à propos van deze nog een menigte excerpten van uitheemsche dichters), daar parafraseert hij gaarne. Zoo in de studie over Baekelmans den levensloop van *Tille.* De *Liederen van Droom en Daad* van A. van Cauwelaert trasponeert hij heel muzikaal, behandelt ze als een sonate - ‘maar zonder menuet of scherzo’ (die overigens geen essentialia der sonate zijn), met een zwoele dichterlijkheid die gauw doet verlangen naar de innigheid en den eenvoud van Van Cauwelaert. Afgezien van die eigenaardigheden die tot de manier (of de manie?) van den auteur behooren en die wij als dusdanig eerbiedigen, erkennen wij zijn kwaliteiten waarvan de overtuiging en de geestdrift niet de minste zijn. J.E. schrijft niet alleen met onmiskenbaren brio over onze letterkundigen, en met een blijkbaar inzicht van vulgarisatie, maar hij heeft behoefte om zijn bewondering gedurig neer te pennen. En hij bewondert gemakkelijk wat hem onder de hand valt. Om ook eens even te citeeren zou ik de woorden van Taine over Sainte-Beuve op hem willen toepassen (en zij zijn heusch bedoeld als compliment): ‘Il circule autour des choses. Il ne se lasse pas de poursuivre le contour complexe et changeant, la frèle et fuyante lumière qui est le signe, comme la fleur de la vie.’ Zoo doet J.E. met zijn schrijvers. Hij bewondert ze langs alle zijden, belicht ze met glazen van verschillende kleuren, tracht een oogenblik in hunne diepe innerlijkheid te kijken, den schijn te zien van hun levensvlam. Hij schrikt niet voor een omweg, slaat een zijpad in, laat zich verleiden door bijkomstige overwegingen die soms substantieel zijn (overwegingen over Romantiek p. 80), keert op zijn stappen terug, en heeft aldoor plezier van zijn onderwerp waar hij blijkbaar

geheel in opgaat. J.E. begeeft zich ook graag op het gebied van de algemeene aesthetiek; er zou heel wat ruimte noodig zijn om een menigte van zijn beweringen nader te bespreken. Aan gedachten is bij hem geen gebrek, maar die zouden wij liever met meer zorg uitgewerkt zien. Wat te zeggen b.v. van een criticus die beweert ‘geen benul te hebben van de kunst die zich niet weet te schikken (sic) naar 't *eeuwenoud schoonheidskanon*’? Over het door ons onderstreepte hadden wij wel wat meer willen hooren. - Het staat hem wel vrij het begrip van den roman te beperken tot de verhalen waar iets in ‘gebeurt’, maar van ‘romans waarin niets gebeurt’ te zeggen dat zij ‘ten hoogste als mislukte essay's kunnen versleten’ - dat lijkt mij toch wat kras. Of het reuzenwerk van Marcel Proust al of niet een *roman* is, laat mij onverschillig, J.E. is het toch zeker met mij eens dat het een der merkwaardigste literaire monumenten is van onzen tijd? In *Adolphe*, *Dominique*, dichter bij ons in Green's *Mont-Cinère*, in Mauriac's *Genitrix* gebeurt weinig of niets. J.E. zal wel de laatste zijn om ze te beschouwen als mislukte essays? - Dat ‘het nageslacht op deze na-oorlogsche periode zal smalen, en te recht! als op een zeer ònpoëtische’ lijkt mij ook een vermetele voorspelling! - Verder kunnen wij allerminst beschouwingen bijtreden die de auteur, te pas of te onpas, ontwikkelt, in zijn opstel over Zuster Maria Jozefa (op p. p. 192-194) met een virtuositeit die een bedenkelijken indruk kan maken op onervaren lezers, en waar o.m. een verbijsterend citaat (het 1001e!) van E. Gilbert over ‘le Christianisme (qui) la releva (la femme) de *l'abjection païenne*’ bijgesleept wordt. Dat zijn allemaal bijzonderheden? Ja, maar heel kenschetsende voor de geestesgesteldheid des schrijvers, omdat wij juist door die uitlatingen de algemeene structuur van zijn critisch oordeel leeren kennen. Zijn opvattingen van het leven en kunst in dezen huidigen tijd, van de waarde der psychologische romans, lijken mij van veel meer belang dan een pseudo-muzikale parafrase van een verzen-cyclus, of de heel beknopte beschrijving van Lode Baekelmans' literaire evolutie. Indien wij ons deze critiek veroorloven, dan is het omdat wij het goed meenen met J.E. die om zijne groote deugden zeer moet gewaardeerd worden. Zijn boek zal misschien de lust wekken om de Vlaamsche schrijvers te lezen; en wie ze gelezen heeft zal eigen oordeel willen toetsen aan die van dezen neerstigen, zeer gewetensvollen criticus die uwe gedachten voortdurend in beweging houdt.

A. CORNETTE.

Richard III
Treurspel van William Shakespeare.

Vierde bedrijf.

Eerste tooneel.

Londen. Voor den Tower.
Van de eene zijde komen Koningin Elisabeth, de Hertogin van York en de Markies van Dorset op; van de andere zijde Anna, Hertogin van Gloster, met Lady Margaret Plantagenet, Clarence's jonge dochter, aan de hand).

HERTOGIN.
Kijk, mijn kleindochtertje Plantagenet,
Aan de hand van haar goede tante Gloster?
Zoo waar ik leef, zij gaat uit pure liefde
De kleine prinsen in den Tower bezoeken.
Dochter, wees welkom.

ANNA.
God geev', dat gij beiden
Geluk en blijdschap hebben zult vandaag!

KONINGIN ELISABETH.
Gij ook, mijn goede zuster! Waarheen gaat gij?

ANNA.
Niet verder dan den Tower, en ik vermoed
Wel met hetzelfde vrome doel als gij:
Een groet te brengen aan de lieve prinsen.

KONINGIN ELISABETH.
Dank, zusterlief; wij gaan dan allen saâm.
En, als geroepen, komt de commandant daar.

(Brakenbury komt op).

Heer commandant, met uw verlof, hoe maakt

De Prins het, en mijn jonge zoon van York?

BRAKENBURY.
Best, eedle vrouw'; maar, houdt het mij ten goede,
Ik kan niet toestaan, dat gij hen bezoekt;
De koning gaf strikt last tot dit verbod.

KONINGIN ELISABETH.
De koning! Wie?

BRAKENBURY.
Ik meen den Heer Protector.

KONINGIN ELISABETH.
God hoede hem voor dien titel van koning!
Trekt hij een grens tusschen hun liefde en mij?
Hun moeder? Mij! Wie houdt mij van hen af?

HERTOGIN.
Ik ben hun vader's moeder; 'k wil hen zien.

ANNA.
En ik hun tante en in mijn hart hun moeder.
Breng mij bij hen; ik neem uw schuld op mij,
Op mijn verantwoording onthef ik u.

BRAKENBURY.
Neen, vrouwe, ik mag mij niet ontheffen doen;
'k Ben door een eed gebonden, dus, vergeef mij.

(Brakenbury af).
(Stanley komt op).

STANLEY.
Zie 'k na een uur u weer, dan groet ik u,
Vrouwe van York, als moeder en als hooge
Gezellin van twee schoone koninginnen.

(Tot Anna).

Kom, vrouwe, gij moet daadlijk naar Westminster,
Waar gij als Richard's koningin gekroond wordt.

KONINGIN ELISABETH.
O, snijd mijn keurslijf open,
Dat mijn gesnoerd hart ruimte krijg' te bonzen,
Of ik bezwijm onder dit moordend nieuws!

ANNA.
O, Hatelijk bericht! Verstorend nieuws!

DORSET.
Kom aan, kom aan! Moeder, hoe vaart uw hoogheid?

KONINGIN ELISABETH.

O, Dorset, spreek niet tot mij: heen, ga heen!
Rampen en dood zitten u op de hielen;
Uw moeder's naam dreigt kinderen met onheil.
Wilt gij den dood ontgaan, vlucht over zee,
Waar Richmond woont, buiten bereik der hel:
Snel, vlucht, vlucht, uit dit slachthuis; maak het tal
Der dooden niet nog grooter; stort mij niet

Onder Margretha's vloek: ‘geen vrouw, noch moeder,
Noch Engeland's erkende koningin!’

STANLEY.
Vol wijze zorg is deze uw raad, o, vrouwe,
Grijp snel de vluchtige kans aan van elk uur;
'k Zal bij mijn zoon uw voorspraak zijn: hem schrijven,
Dat hij u tegemoet trekt; laat u niet
Ophouden door een onberaden uitstel.

HERTOGIN.
O, onheilzaaiend noodweer van ellende!
O mijn gevloekte schoot, bed van den dood!
Voor deze wereld broedde gij een monster,
Wiens onontwijkbare oogen moordend zijn.

STANLEY.
Kom, vrouwe, kom; men zond me in groote haast.

ANNA.
En ik zal, maar met grooten onwil, meegaan. -
O, gave God, dat de gesloten band
Van goud, die om mijn slapen spannen moet,
Roodgloeiend staal waar' en mij 't brein verzengde!
Ik zij gezalfd met doodlijk gif en sterve
Voor iemand roept: ‘Leve de Koningin!’

KONINGIN ELISABETH.
Ga, arme ziel; 'k benijd uw glorie niet,
En wensch niet, dat gij, mij tot troost, zoudt lijden.

ANNA.
Niet? Waarom niet? - Toen hij, die nu mijn man is,
Mij, Hendrik's lijkbaar volgend, staande hield,
Toen zijn hand nauwlijks schoon was van het bloed,
Dat uit dien engel vlood, mijn andren man,
Dien heilgen doode, dien ik weenend volgde;
O, 'k zeg u, toen ik Richard in 't gelaat zag,
Was dit mijn wensch: ‘Wees gij vervloekt, dat gij
Van mij, zoo jong, een weduw maakt, zoo oud!
En als gij trouwt, omspoke smart uw bed;
En zij uw vrouw - als er zoo dwaas een is -
Ellendiger wijl gij leeft, dan gij mij door
Den dood van mijn dierbaren man gemaakt hebt.
En toen, voor ik die vloek herhalen kon,
Zóó, kortweg, liet mijn vrouwehart zich klakloos
Inpalmen door zijn honingzoet gepraat,
En toonde zich het doel van de eigen vloek,
Die sinds geen rust meer aan mijn oogen liet;
Want nooit nog heb ik in zijn bed een uur maar

De gulden dauw genoten van den slaap,
Of ik werd wakker door zijn angstig droomen.
En ook, hij haat mij om mijn vader Warwick,
En ruimt mij zeker weldra uit zijn weg.

KONINGIN ELISABETH.
Arm hart, vaarwel! 'k Beklaag u om uw jammer.

ANNA.
Niet meer dan ik u, met mijn ziel, om de uwe.

KONINGIN ELISABETH.
Vaarwel, gij, die den roem met wee begroet!

ANNA.
Vaarwel, gij, arme ziel, die hem verlaat.

HERTOGIN ***(tot Dorset).***
Ga gij naar Richmond; goed geluk zij met u!

(Tot Anna).

Naar Richard gij; goede englen hoeden u!

(Tot Koningin Elisabeth).

Ter vrijplaats gij; en koester goede hoop! -
Ik naar mijn graf, met vrede en rust vereenigd!
Tachtig jaar smart heb ik gekend; elk uur
Van vreugd vernield door een weeklang van plagen.

KONINGIN ELISABETH.
Nog even; laat ons omzien naar den Tower. -
Heb deernis, oud gesteent, met die twee kleinen,
Die booze nijd binnen uw muren sloot!
O, ruwe wieg voor zulke lievelingen!
O, norsche voedster, sombre speelgenoot
Voor teere prinsen, wees goed voor mijn kleinen!
Zoo groet u mijn verdwaasde smart, o, steenen.

(Allen af).

Tweede tooneel.

Een statiezaal in het paleis.
(Trompetgeschal. Richard, gekroond, Buckingham, Catesby, een page en anderen komen op).

KONING RICHARD.
Allen terzijde. - Neef van Buckingham.

BUCKINGHAM.
Genadig vorst?

KONING RICHARD.
Reik mij uw hand. (Hij beklimt den troon). Zoo hoog is door uw raad

En bijstand koning Richard nu gezeteld.
Doch kregen wij deze eer voor maar één dag,
Of zal zij ons een vreugde zijn, die duurt?

BUCKINGHAM.
Zij moge leven en voor altijd duren!

KONING RICHARD.
Ah, Buckingham, nu speel 'k voor toetssteen, om
Te zien of ge inderdaad van gangbaar goud zijt. -
Prins Edward leeft; - raad nu, wat ik wil zeggen.

BUCKINGHAM.
Spreek verder, dierbaar heer.

KONING RICHARD.
Maar, Buckingham, ik zeg, 'k wil koning zijn.

BUCKINGHAM.
Dat zijt gij toch, mijn onvolprezen meester.

KONING RICHARD.
O, ben ik koning? Goed, - maar Edward leeft.

BUCKINGHAM.
Dat is zoo, edel vorst.

KONING RICHARD.
O, bittre slotsom,
Dat: Edward leeft nog! ‘'t Is zoo, edel vorst!’
Mijn neef, ik ken u niet zoo suf; - moet ik
Het plompweg zeggen? - 'k Wensch de bastaards dood;
En ik wil, dat het onverwijld volvoerd wordt.
Wat zegt gij nu? Spreek daadlijk, en wees kort.

BUCKINGHAM.
Uw hoogheid kan naar zijn behagen doen.

KONING RICHARD.
Zoo, zoo, een en al ijs; uw hart bevriest.
Spreek, heb ik uw toezegging, dat zij sterven?

BUCKINGHAM.
Laat mij een wijl op adem komen, heer,
Voor ik mij hierin stellig uit kan spreken;
Uw hoogheid hoort dan daadlijk mijn besluit.

(Buckingham af).

CATESBY. ***(terzijde).***
De koning is boos; kijk maar, hij bijt zijn lippen.

KONING RICHARD.
Narren met ijzer in hun kop, dat zoek ik,

(daalt van zijn troon)

En jonge vlegels; maar zij, die mij aanzien
Met overwegende blik, zijn niets voor mij.
De eerzuchtige Buckingham wordt ook voorzichtig. -
Knaap! -

PAGE.
Mijn heer?

KONING RICHARD.
Weet gij niet iemand, tegen lokkend goud

Te koop voor een verborgen daad des doods?

PAGE.
Ik weet een ontevreden edelman
Wiens hoogmoed 't met zijn kleine beurs niet klaar speelt.
Goud is bij hem wel twintig reednaars waard,
En zal hem zeker tot wát ook verleiden.

KONING RICHARD.
Hoe is zijn naam?

PAGE.
Zijn naam, mylord, is Tyrrel.

KONING RICHARD.
Ik ken hem min of meer. Ga, roep hem hier.

(Page af).

Die Buckingham met zijn sluw overleg
Zal mij in mijn beraad niet meer terzij staan.
Zoolang hielp hij mij onvermoeid, en nu
Stopt hij en hijgt naar adem? - Goed, het zij zoo!

(Stanley komt op).

Wat nu! Lord Stanley? Wat voor nieuws?

STANLEY.
Weet, dierbaar vorst,
De markies Dorset, hoor ik, is gevlucht,
En overzee daarheen, waar Richmond woont.

KONING RICHARD.
Hier, Catesby, luister: breng in omloop, dat
Anna, mijn vrouw, uiterst gevaarlijk ziek is;
Ik zorg ervoor, dat niemand haar te zien krijgt.
En zoek me een kalen jonker, dien ik met
Clarence's dochter daadlijk kan doen trouwen.
De jongen telt niet mee; die vrees ik niet. -
Zeg, droomt gij? - Ik herhaal, strooi rond, dat Anna,
De koningin, ziek is, en wel zal sterven.
Vooruit! Hoog noodig is 't, dat elke hoop,
Wier groei mij schaadt, den kop wordt ingedrukt.

(Catesby af).

Ik moet getrouwd zijn met mijns broeders dochter,
Of anders staat mijn rijk op breekbaar glas. -
Haar broers vermoorden en dan met haar trouwen!
Onzeekre winst! Maar zoo ver waadde ik al
In bloed, dat zonde zonde baren zal.
Geen traan van medelij bewoont dit oog.

(De page komt terug met Tyrrel).

Is uw naam Tyrrel.

TYRREL.
James Tyrrel, uw gehoorzaamste onderdaan.

KONING RICHARD.
Waarlijk?

TYRREL.
Stel me op den proef, genadig vorst.

KONING RICHARD.
Durft gij het aan een vriend van mij te dooden?

TYRREL.
Als gij het wenscht, twee vijanden nog liever.

KONING RICHARD.
Daar zit gij aan: twee aartsvijanden, die
Mijn vrede rooven en mijn slaap verstoren;
Ik wensch, dat gij hen voor uw reekning neemt.
Tyrrel, ik meen die bastaards in den Tower.

TYRREL.
Zoo gij mij vrijen toegang geeft, zal ik
U weldra van die vrees voor hen bevrijden.

KONING RICHARD.
Uw woord is me als muziek. Hoor, kom hier, Tyrrel;
Ga, met dit teeken. - Kom, sta op, en luister.

(Hij fluistert).

En dat is alles; - is 't gebeurt, dan staat gij
Hoog in mijn gunst en zal ik u bevorderen.

TYRREL.
Ik ga er dadelijk op af.

(Buckingham komt terug).

BUCKINGHAM.
Mylord, ik heb 't verzoek nu overwogen
Waarover gij daarnet mij hebt gepolst.

KONING RICHARD.
Laat dat maar. - Dorset is gevlucht naar Richmond.

BUCKINGHAM.
Ik hoorde 't ook, mylord.

KONING RICHARD.
Stanley, hij is uw stiefzoon, - let er op.

BUCKINGHAM.

Mylord, ik vraag nu het beloofd geschenk,
Waarvoor uw woord van eer gij hebt verpand;
Het graafschap Hereford en het roerend goed,
Waarvan gij mij 't bezit hebt toegezegd.

KONING RICHARD.
Stanley, let op uw vrouw: als zij aan Richmond
Brieven verzendt, dan stel ik u aanspraaklijk.

BUCKINGHAM.
Hoogheid, wat zegt ge op mijn rechtmatige vraag?

KONING RICHARD.
Het staat mij bij, - Hendrik de Zesde heeft
Voorspeld: Richmond zou koning zijn, toen Richmond

Nog niet meer dan een schamel ventje was.
Een koning! - wellicht -

BUCKINGHAM.
Mijn vorst, -

KONING RICHARD.
Hoe kwam 't, dat die profeet toen niet kon zeggen,
Dat ik, die daar toch stond, hem dooden zou?

BUCKINGHAM.
Mijn koning, uw belofte van het graafschap -

KONING RICHARD.
Richmond! - Toen ik laatst was in Exeter
Toonde de burgemeester mij het slot,
En noemde 't Rougemont: die naam verschrok mij,
Want eens zei mij een Iersche bard, dat ik
Na 't zien van Richmond niet lang leven zou.

BUCKINGHAM.
Mijn vorst, -

KONING RICHARD.
Ja, ja, hoe laat is 't?

BUCKINGHAM.
Ik waag 't uw hoogheid te herinn'ren aan
Wat gij mij hebt beloofd.

KONING RICHARD.
Goed, maar hoe laat is 't?

BUCKINGHAM.
Het is op slag van tien.

KONING RICHARD.
Goed, laat het slaan.

BUCKINGHAM.
Hoe meent gij: laat het slaan?

KONING RICHARD.
Daar, als zoo'n mannetje in de klok, uw slag
Steeds slaat tusschen uw beed'len en mijn denken.
Ik ben vandaag voor geven in geen stemming.

BUCKINGHAM.
Maar zeg mij dan of gij 't zult doen, of niet.

KONING RICHARD.
Gij hindert mij; ik ben niet in de stemming.

(Koning Richard en gevolg af).

BUCKINGHAM.
Staat het dus zoo? Beloont gij trouwe dienst
Met zulke hoon? Maakte ik hem daarvoor koning?
Hastings! Ook ik? gevlucht naar Brecknock! voort!
Zoolang mijn angstzwaar hoofd mij nog behoort -

(Buckingham af).

Derde tooneel.

Dezelfde zaal.
(Tyrrel komt op).

TYRREL.
Het is gedaan, die daad van dwang en bloed,
De barste daad van deerniswekkend moorden,
Waar ooit dit koninkrijk aan schuldig stond.
Dighton en Forrest, door mij omgekocht
Voor dit meedoogenlooze slachterswerk,
Hoewel doortrapte schurken en bloedhonden,
Smolten verteederd van week meelij, weenend
Als kinderen bij 't verhaal van hun droef eind.
'O, zie', sprak Dighton, 'zoo lagen de kleinen', -
'Ja, zoo', sprak Forrest, 'zoo elkaar omstrenglend
Met hun onschuldige, blanke, albasten armen!
Hun lippe' als op één steel vier roode rozen
Elkander kussend in hun zomerpracht.
En op hun peluw lag 't gebedenboek;
'Wat mij', sprak Forrest, 'bijna nog terughield,
Maar, o, de duivel' en daar zweeg de kerel;
Dighton vervolgde: 'Wij versmoorden 't liefste,
Het meest volmaakte werk, dat ooit natuur
Sinds de eersten dag der schepping had gevormd.
Zij liepen weg, beladen met hun wroeging;
Tot geen woord meer in staat; ik liet hen maar,
En kom het nieuws den bloedigen koning melden.

(Koning Richard komt op).

Daar is hij. - Alle heil, mijn heer en vorst!

KONING RICHARD.
Wel, beste Tyrrel, brengt uw nieuws geluk?

TYRREL.
Als de tenuitvoerbrenging van uw opdracht
U het geluk brengt, heer, wees dan gelukkig:
't Is uitgevoerd.

KONING RICHARD.
Maar zaagt gij zelf hen dood?

TYRREL.
Ja, heer.

KONING RICHARD.
Begraven ook, mijn goede Tyrrel?

TYRREL.
De kapelaan des Towers heeft hen begraven
Maar waar? Eerlijk gezegd, dat weet ik niet.

KONING RICHARD.
Kom bij mij, Tyrrel, vroeg na 't avondmaal.
Dan moet gij me alles van hun dood vertellen.
Bedenk, inmiddels, wat ik voor u doen kan,
U staat, wat gij begeert, van mij te wachten.
Tot weerziens dan.

TYRREL.
Ik groet u nederig.

(Tyrrel af).

KONING RICHARD.
De zoon van Clarence heb ik achter slot;
Zijn dochter onaanzienlijk uitgehuwlijkt;
De zoons van Edward ruste' in Abram's schoot.
En Anna zei de wereld goede nacht.
Nu, daar ik weet, dat de Bretagner, Richmond,
Plan op Elisabeth, mijn jonge nicht, heeft,
En door die bond de kroon trots gadeslaat,
Ga ik tot haar, een fiksch, voorspoedig vrijer.

(Catesby komt op).

CATESBY.
Mijn vorst.

KONING RICHARD.
Goed nieuws, of slecht, dat gij zoo binnenvalt?

CATESBY.
Slecht nieuws, heer: Ely is gevlucht naar Richmond,
Buckingham staat met de geharde mannen
Van Wales in 't veld; steeds neemt zijn macht nog toe.

KONING RICHARD.
Ely met Richmond wekt meer zorg dan wat
Buckingham in de gauwigheid kon werven.
Kom, - 'k heb geleerd, dat angstig wikke' en wegen
De looden dienaar van suf uitstel is;
Uitstel brengt armoe, slap, traag als een slak.
Bevleugel mij, o, spoed, met uw snel vuur,
Wees mijn heraut, bij Zeus, wees mijn Mercuur!
Ga, monster volk; mijn schild zij mijn beraad,
Maar kort; de tijd dringt; hoog loopt het verraad.

(Beiden af).

Vierde tooneel.

Voor het Paleis.
(Koningin Margaretha komt op).

KONINGIN MARGARETHA.
Zoo, nu wordt voorspoed rijp en hangt te vallen
Boven de groote rotte muil des doods.
Sluw sloop ik rond in deze streek, en heb
Het tanen mijner vijanden beloerd,
En werd getuige van een gruwlijk voorspel;
Nu ga 'k naar Frankrijk; moge het vervolg
Al even zwart, bitter en tragisch blijken. -
Op zij, onzaalge Margareet; wie komt daar?

(Zij gaat terzijde).
(Koningin Elisabeth en de Hertogin van York komen op).

KONINGIN ELISABETH.
Mijn arme prinsen! O, mijn zoete kleinen!
Mijn lieflijke, nog onontloken bloemen!
Als, niet gevangen in een eeuw'gen doem,
Nog in deez' lucht uw zielen zacht omwaren,
Zweeft op uw lichte vlucht dan om mij heen,
En hoor de weeklacht van uw moeder aan!

KONINGIN MARGARETHA.

(terzijde).

Omzweeft haar, zegt, dat recht om recht uw jongen
Daagraad verdoven deed tot oude nacht.

HERTOGIN.
Zooveel ellende heeft mijn stem gebarsten,
Dat, moe van wee, mijn tong stil werd en stom.
Edward Plantagenet, waartoe uw dood?

KONINGIN MARGARETHA.
Plantagenet vergoedt Plantagenet,
Edward betaalt voor Edward's dood de schuld.

KONINGIN ELISABETH.
Wendt ge u, o God, weg van zoo teed're lamm'ren,
En werpt hen voor de vraatzucht van den wolf?
Sliept gij, toen zulk een daad bedreven werd?

KONINGIN MARGARETHA.
Toen Hendrik stierf en mijn geliefde zoon.

HERTOGIN.
Blind oog, dood leven, arme schim, die leeft,
Schouwspel van schande en jammer; graf, beroofd

Door 't leven, kort verslag van slepend lijden,
Uw onrust ruste op England's trouwen grond,
Dronken van 't schuldloos bloed, dat ontrouw stortte!

(Zij zet zich neder).

KONINGIN ELISABETH.
Ach, zoo ge een graf maar even graag verleende
Als ge een weemoed'ge zetel afstaat, 'k zou
Hier mijn gebeent' verbergen, niet doen rusten!
Ach, wie dan ik alleen heeft grond te treuren?

(Zij zet zich naast haar).

KONINGIN MARGARETHA

(naar voren komend).

Als oudste smart hoogst is in waardigheid,
Geef dan mijn smart het voorrecht van de jaren,
En de opperzetel aan mijn leedbeklag.
Als smart gezelschap duldt, maak dan uw som
Van wee, ziende naar 't mijne, nog eens op:
Ik had een Edward, tot hem Richard doodde;
Ik had een Hendrik, tot hem Richard doodde;
Gij hadt een Edward, tot hem Richard doodde;
Gij hadt een Richard, tot hem Richard doodde.

HERTOGIN.
Ik had een Richard ook, dien gij gedood hebt;
Ik had een Rutland ook, dien gij hielpt dooden.

KONINGIN MARGARETHA.
Gij hadt een Clarence ook, dien Richard doodde.
Als uit zijn hok kroop uit uw schoot een helhond,
Die ons opjaagt, den dood in; hond, die tanden
Eer had dan oogen, om er lamm'ren mee
Te bijten en hun zoete bloed te slobb'ren.
Lage mismaker van God's handenwerk;
Grootsche tyran der wereld, die regeert
In oogen door zielsweenen stukgebeten -
Dat slaakte uw schoot, om ons naar 't graf te jagen. -
O, groot, rechtvaardig, alvergeldend God,
Hoe dank ik u, dat dit verscheurend ondier,
't Kroost van zijn moeder's lichaam nu besluipt,
En haar bij andrer weeklacht neer doet zitten!

HERTOGIN.
O, vrouw van Hendrik, juich niet in mijn wee!
God weet, dat ik om 't uwe heb geweend.

KONINGIN MARGARETHA.
Vergeef mij maar; ik honger steeds naar wraak,
En ik verzadig mij nu ik het zie.
Uw Edward, die mijn Edward doodde, is dood;
En voor mijn Edward boette uw andere Edward;
De kleine York is toegift, daar die twee
De pracht, die ik verloor, niet evenaren:
Uw Clarence, die mijn Edward doodstak, stierf;
En de toeschouwers bij dat razend stuk,
De echtbreker Hastings, Rivers, Vaughan, Grey:
Versmoord, vroegtijdig, in hun duistre graven.
Richard leeft nog, hel's eigen zwarte speurhond,
Gespaard door haar als makelaar, die zielen
Inkoopt en opzendt, - maar weldra, weldra,
Genaakt zijn eind, jammerlijk, onbejammerd.
De aard gaapt, hel brandt, duivelen brullen, heil'gen
Bidden, dat plotseling hij van hier ontvoerd word' -
Verscheur zijn levensborg, mijn God, ik smeek het,
Dat ik nog levend zegg': ‘De hond is dood!’

KONINGIN ELISABETH.
O, gij voorspelde, dat ik eens uw vloek
Te hulp zou roepen tegen die gebulte
Smerige pad, die volgezogen gifspin!

KONINGIN MARGARETHA.
'k Noemde u een ijdle pluim toen van mijn grootheid,
Een namaak-koningin, armzaal'ge schaduw,
Niets dan een afschijn van wat eens ik was,
Het lokkend opschrift van een gruwelspel,
Een, hoog getild om laag te zijn versmeten,
Moeder, bedot met een paar lieve kindren;
Een droom van wat gij waart, een zucht, een zeepbel;
Teeken van aanzien, zwierge' bonte vlag,
Die mikpunt is voor elk gevaarlijk schot;
Spotkoningin, slechts om 't tooneel te vullen.
Waar is uw man nu? En waar zijn uw broeders?
Waar uw twee zonen? Waar is uw geluk?
Wie bidt uw gunst, en roept: ‘Heil, koningin?’
Waar zijn de buigende eed'len, die u vleiden?
Waar allen, die zich om u heen, verdrongen?

Haal hier een streep door, en wat blijft van u:
Van stralende vrouw, een diepbedrukte weduw,
Van moedervreugd, een, die dat woord bejammert;
Van een, omsmeekt eens, een, die needrig smeekt;
Van Koningin, slons met gebrek gekroond;
Van wie mij hoonde, een, die door mij gehoond wordt;
Van de algevreesde, een, die vol vrees voor één gaat;
Van de algebiedster, een, door geen gehoorzaamd.
Zoo nam de loop van 't recht zijn snelle draai,
En liet u liggen aan den tijd ten prooi.
U rest slechts de gedachte aan wat gij waart,
Om u, zooals gij zijt, nog meer te martlen.
Gij drongt u in mijn plaats; dringt gij u niet
In het rechtmatig aandeel van mijn smart?
Nu torst uw trotsche nek mijn halve juk,
Waaruit ik hier mijn moe hoofd nu wegtrek,
Om u met heel de zwaarte te belasten.
Vaarwel, York's vrouw, vorstin van tegenspoed;
Dit Engelsch wee geeft mij in Frankrijk moed.

KONINGIN ELISABETH.
O, gij, zoo sterk in vloeken, blijf een wijl,
En leer mij hoe mijn vijanden te vloeken!

KONINGIN MARGARETHA.
Zie 's nachts af van uw slaap, en vast bij dag -
Meet af uw dood geluk aan levend wee;
En denk uw kindren schooner dan zij waren,
En die hen doodsloeg, lager dan hij is:
Om zwarts te zien, zet uw verlies op woeker;
Koester uw wrok, en gij zult leeren vloeken.

KONINGIN ELISABETH.
Mijn woord is bot; o, scherp het met uw woord!

KONINGIN MARGARETHA.
Smart doet dat, tot het alles ook doorboort!

(Koningin Margaretha af).

HERTOGIN.
Waarom moet rampspoed vol van woorden zijn?

KONINGIN ELISABETH.
Lawaai'ge pleiters in de zaak van 't leed,
Lucht-erven van een vreugde, die niets naliet,
Holle arme reed'naars van ellende en rampspoed!
Laat hen maar; ook al kunnen zij de smart

Niet helpen, toch verlichten zij het hart.

HERTOGIN.
Is 't zoo, houdt dan niets in; kom mee, laat ons
Met ademwind van bittre woorden smoren
Mijn vloekbren zoon, die uw twee liefsten smoorde.

(Een trompet klinkt).

Hoor, zijn trompet; lucht nu uw volle toorn!

(Koning Richard komt op met marcheerend gevolg).

KONING RICHARD.
Wie houdt mij staande en onderbreekt mijn tocht?

HERTOGIN.
Zij die uzelf had kunnen onderbreken,
En elke slachting, schurk, door u begaan,
Door u in haar gevloekte schoot te worgen.

KONINGIN ELISABETH.
Verbergt gij met een gouden kroon dat voorhoofd,
Waar, als recht recht was, ingebrand moest staan
De moord des prinsen, wien die kroon behoorde,
De slachting van mijn arme zoons en broeders?
Spreek! zeg! ellend'ge slaaf, waar zijn mijn kindren?

HERTOGIN.
Gij pad, gij pad, waar is uw broeder Clarence?
En kleine Ned Plantagenet, zijn zoon?

KONINGIN ELISABETH.
Waar zijn de goede Rivers, Vaughan, Grey?

HERTOGIN.
En waar de brave Hastings?

KONING RICHARD.
Trompetten, schalt! slaat, trommen! slaat alarm!
Laat niet de hemel hooren, hoe die kletsen
Hier God's gezalfde lastren. Slaat, slaat, zeg ik! -

(Trompetgeschal. Tromgeroffel).

Wees kalm en smeek uw bede zacht, of anders
Versmoor ik in het schetterend geraas
Des oorlogs al uw luidkeelsch roepe' en krijten.

HERTOGIN.
Zijt gij mijn zoon?

KONING RICHARD.
Ja, dank zij God, mijn vader en uzelf.

HERTOGIN.
Hoor dan mijn ongeduld geduldig aan.

KONING RICHARD.
Ik heb iets, vrouwe, van die trek in u,
Dat maakt, dat ik geen toon duld van verwijt.

HERTOGIN.
O, laat mij spreken!

KONING RICHARD.
Spreek; maar 'k luister niet.

HERTOGIN.
'k Zal zacht en vriendlijk in mijn woorden zijn.

KONING RICHARD.
En kort, mijn beste moeder; ik heb haast.

HERTOGIN.
Hebt gij zoo'n haast? Ik heb op u gewacht
In marteling, God weet het, en in doodsangst.

KONING RICHARD.
En kwam ik eindlijk niet om u te troosten?

HERTOGIN.
Neen, bij het heilig kruis, gij weet het wel:
Gij kwaamt op aarde en de aarde werd mijn hel.
Zwaar, zwaar aan weeën was mij uw geboorte;
Uw kindsheid was onhandelbaar, weerbarstig;
Uw schooltijd wild, doldriftig, woest een vrees'lijk;
Uw jonglingschap waaghalzig, driest ontembaar,
Uw manzijn hard, trotsch, sluw, bloeddorstig, valsch,
Kalmer maar slechter, vleiend in uw haat.
Noem als ge kunt één uur van vrede en rust
Dat ik ooit in uw bijzijn heb genoten.

KONING RICHARD.
Geen, 't is zoo; slechts dat morgenuur, dat eens
U wegriep uit mijn bijzijn naar 't ontbijt.
Ben ik zoo schandlijk in uw oog, zoo laat mij
Doortrekken en u niet meer erg'ren, vrouwe. -
Gij, slaat de trom!

HERTOGIN.
Ik bid u, hoor mij spreken.

KONING RICHARD.
Gij spreekt te bitter.

HERTOGIN.
Hoor één woord nog maar,
Want nooit en nimmer spreek ik weer tot u.

KONING RICHARD.
Nu -

HERTOGIN.
Of gij zult sterven bij God's hoog besluit
Eer ge uit deze' oorlog keert als overwinnaar,
Of ik kom van verdriet en jaren om,
En zal dan nimmer u gelaat meer zien.
Neem daarom met u mee mijn zwaarsten vloek,
Die op den dag van het gevecht u meer
Dan heel u wapenrusting drukken moog!
Mijn bidden strijdt mee met uw tegenstander,
Waar ook van Edward's kinderen de zieltjes
Uw vijand moed influisteren, en hem
't Geluk beloven en de zegenpraal.
Gij dorst naar bloed, zoo zal uw eind ook bloed zijn;

Schande is uw leven; schand' zal bij uw dood zijn.

(Hertogin af).

KONINGIN ELISABETH.
In mij is veel meer grond, maar minder drift
Tot vloeken; ik zeg amen op haar woord.

(Zij wil heengaan).

KONING RICHARD.
Wacht, vrouwe, ik heb een woord met u te spreken.

KONINGIN ELISABETH.
Ik heb geen vorstenzoon voor moord meer, Richard,
De dochters, die ik heb, zullen als nonnen
Bidden, en niet als koninginnen weenen;
En leg daarom niet op hun leven aan.

KONING RICHARD.
Gij hebt een dochter, die Elisabeth heet,
Schoon, deugdzaam, en van vorstelijk verschijnen.

KONINGIN ELISABETH.
En moet zij daarom dood? O, laat haar leven;
Haar deugd verderf ik en haar schoonheid schend ik,
Laster mij zelf ontrouw aan Edward's bed,
Werp schande's sluier over haar; als zij maar
Buiten de greep van moord en bloed mag leven
Wil 'k zeggen, dat zij Edward's kind niet is.

KONING RICHARD.
Doe haar geen onrecht; zij heeft koningsbloed.

KONINGIN ELISABETH.
Om haar te redden, zal ik het ontkennen.

KONING RICHARD.
Haar leven is juist veilig door haar bloed.

KONINGIN ELISABETH.
Juist door die veiligheid stierven haar broeders.

KONING RICHARD.
Hun wieg werd door een kwade ster beheerscht.

KONINGIN ELISABETH.
Neen, maar hun leven door kwaadaard'ge vrienden.

KONING RICHARD.
De donkre gang van 't lot is onafwendbaar.

KONINGIN ELISABETH.
Zoo is 't, als wie van God zich wendt het lot maakt.
't Lot van mijn kind'ren ware een schooner dood
Als gij met schooner leven waart gezegend.

KONING RICHARD.

Gij spreekt of ik uw kleinen heb gedood.

KONINGIN ELISABETH.
Zeg dat wel: kleinen; door u een kroon kleiner,
En welvaart, en verwanten, vrijheid, leven.
Wiens hand hun zachte harten ook doorstak,
Uw hoofd gaf in 't geheim de richting aan.
Het moordend mes was vast nog bot en stomp
Tot, op uw hart van steen gewet, het wild
Rondwoelde in de ingewanden van mijn lamm'ren.
Had dulden wilde smart niet tam gemaakt
Mijn tong noemde mijn kindren voor uw oor niet
Dan met mijn nagels ank'rend in uw oogen,
Wijl 'k, reddeloos in zulk een baai des doods,
Een nietige bark, onttakeld, zonder zeil,
Mij op uw rotsen borst te pletter loop.

KONING RICHARD.
Ik hebbe voorspoed, vrouwe, op deez' mijn tocht
Naar 't hach'lijk kansspel van den bloed'gen oorlog,
Zoo waar ik u en de uwen goed wil doen,
Meer dan ik ooit kwaad deed aan u en de uwen.

KONINGIN ELISABETH.
Welk goed, bedekt door 's hemels aangezicht,
Valt nog te ontdekken, dat mij goed kan doen?

KONING RICHARD.
Verhooging van uw kindren, eedle vrouwe.

KONINGIN ELISABETH.
Op een schavot, om daar hun hoofd te laten?

KONING RICHARD.
Neen, tot de waardigheid van rang en eer,
Teeken van oppermacht en wereldroem.

KONINGIN ELISABETH.
Vlei mijn verdriet door mij dit op te noemen;
Zeg mij, wat rang, wat waardigheid, wat eer,
Kunt ge overdragen op een kind van mij?

KONING RICHARD.
Met ál wat mijn is, óók mijzelf, met alles
Wil ik een van uw kinderen verrijken,
Als ge in de Lethe van uw toornige ziel
't Somber herdenken van dat kwaad verdrinkt,
Dat ik u, naar gij meent, heb aangedaan.

KONINGIN ELISABETH.
Spreek snel, want anders duurt het zeggen van
Uw gulheid langer dan uw gulheid zelf.

KONING RICHARD.
Weet, 'k heb uw dochter lief met heel mijn ziel.

KONINGIN ELISABETH.
Mijn dochter's moeder weet het met haar ziel.

KONING RICHARD.
Wat weet gij?

KONINGIN ELISABETH.
Dat gij mijn dochter mint met heel uw ziel;
Met heel uw ziel hadt ge ook haar broeders lief,
En ik, met heel mijn hart, dank u er voor.

KONING RICHARD.
Vat niet zoo snel verkeerd mijn woorden op;
Uw dochter is mij zielslief, en dat meen ik,
En 'k wil haar koningin van Engeland maken.

KONINGIN ELISABETH.
En wie wilt gij dan, dat haar koning zijn zal?

KONING RICHARD.
Hij, die haar koningin maakt zelf; wie anders?

KONINGIN ELISABETH.
Wat, gij?

KONING RICHARD.
Ik zelf, vrouwe, wat denkt ge ervan?

KONINGIN ELISABETH.
Kunt gij haar winnen?

KONING RICHARD.
Dat moet gij mij leeren,
Want gij zijt met haar aard het best bekend.

KONINGIN ELISABETH.
Wenscht gij 't van mij te leeren?

KONING RICHARD.
Ja, van harte.

KONINGIN ELISABETH.
Zend door den man haar, die haar broeders doodde,
Een paar bloedende harten; grif daarin
‘Edward en York’; wellicht zal zij dan weenen.
Schenk haar daarom - zooals eens Margaretha
Deed met uw vader, diep in Rutland's bloed -
Een doek, die - zeg haar dit - het purpren sap

Slorpte uit de lijven van haar lieve broeders,
Om daar haar weenende oogen mee te drogen.
En als die aandrang niet haar liefde wint,
Zend haar uw eedle daden dan op schrift
Schrijf haar, hoe gij haar ooms, Clarence en Rivers,

Uit den weg ruimde, ja, en harentwil,
Ook Anna, die haar dierbaar was, om hals bracht.

KONING RICHARD.
Vrouwe, gij spot met mij, zoo zal ik nooit
Uw dochter winnen.

KONINGIN ELISABETH.
't Is niet anders mooglijk;
Tenzij ge een andere gedaante aannaamt,
Anders dan Richard, die dit alles deed.

KONING RICHARD.
Als 'k zei, dat ik 't uit liefde deed voor haar?

KONINGIN ELISABETH.
Neen, dan kan zij niet anders dan u haten,
Die liefde kocht met zulk een buit van bloed.

KONING RICHARD.
Kijk eens, gedaan maakt niemand ongedaan -
Een mensch doet soms wel onberaden dingen,
Waaraan hij later met berouw terugdenkt.
Als ik uw zoons het koninkrijk ontnam,
Maak ik 't nu goed, en geef het aan uw dochter.
Als ik het kroost gedood heb van uw schoot,
Zal 'k uw geslacht voortteelen door mijn kroost
Te wekken van uw bloed en bij uw dochter.
De naam van grootmoeder is haast zoo lief
Als de verteederende naam van moeder;
Als kindren zijn zij maar één trede lager,
En van uw eigen merg en bloed, en geven
Dezelfde zorg, slechts op die nacht van wee na,
Die zij doorstaat, voor wie gij 't zelfde leedt.
Uw kindren maakten u uw jeugd tot last,
Maar als gij oud zijt troosten u de mijnen.
Gij verliest slechts een zoon, die koning is,
Maar daardoor ziet ge uw dochter koningin.
Ik kan u niet al wat ik wou vergoeden,
Maar neem dus, wat mijn goedheid doen kan, aan.
Dorset, uw zoon, die met een ziel vol angst
Omgaat in wrevel en op vreemden grond,
Hem roept dit schoon verbond weldra naar huis
Tot hooger rang en groote waardigheid.
De vorst, die vrouw zegt tot uw schoone dochter,
Noemt dan vertrouwelijk uw Dorset broeder;

Weer zult gij moeder van een koning zijn,
Heel het verval der donkre tijden wordt
Dubbel en dwars met rijk geluk hersteld.
Kom aan! Ons wachten nog veel goede dagen:
De heldre tranen die gij stortte, keeren
Weer, omgezet in klare paarlen, die
't Geleende ruim vergoeden met hun rente
Van tienmaal dubbele aanwinst aan geluk.
Ga dan, mijn moeder, ga dan naar uw dochter.
Wek haar uit jonge schroom met uw rijp inzicht;
Bereid haar oor voor 't aanzoek van een minnaar;
Ontsteek in haar zacht hart het vuur, dat streeft
Naar gouden oppermacht; spreek de prinses
Van de uren, zoet en stil, der huwlijksweelde;
En als deze arm van mij dat oproerventje,
Dien domkop Buckingham getuchtigd heeft,
Kom ik met lauweren omkranst, en voer
Uw dochter naar mijn bed van overwinnaar....
Haar schenk ik wat ik won, en zij alleen
Zal overwinnares zijn, Caesar's Caesar.

KONINGIN ELISABETH.
Hoe zeg ik dit het best? Haars vader's broeder
Wil haar man zijn? Of zeg ik best: haar oom?
Of wel, hij, die haar ooms en broeders doodde?
Met welken titel zal 'k uw aanzoek doen,
Dien God, de wet, mijn eer, haar hart, aanlokk'lijk
Kunnen doen schijnen voor haar teed're jeugd?

KONING RICHARD.
Wijs haar op Eng'land's vrede door dit huw'lijk.

KONINGIN ELISABETH.
Die zal zij koopen met een durende' oorlog.

KONING RICHARD.
Zeg, dat de koning, die kan eischen, smeekt.

KONINGIN ELISABETH.
Om wat der koningen Koning verbiedt.

KONING RICHARD.
Zeg haar, zij wordt hoogmachtig koningin.

KONINGIN ELISABETH.
En jammert om dien titel, als haar moeder.

KONING RICHARD.
Zeg haar, dat ik haar eeuwig lief zal hebben.

KONINGIN ELISABETH.
Maar hoe lang zal die titel ‘eeuwig’ duren?

KONING RICHARD.
Met zoet geluk tot 't eind van haar schoon leven.

KONINGIN ELISABETH.
Maar hoe lang blijft haar 't schoone leven zoet?

KONING RICHARD.
Zoolang natuur en hemel het gedogen.

KONINGIN ELISABETH.
Zoolang 't de hel en Richard zal behagen.

KONING RICHARD.
Zeg, ik, haar heer, ben haar hart's onderdaan.

KONINGIN ELISABETH.
Zoo'n heerschappij walgt haar, uw onderdaan.

KONING RICHARD.
Wees welbespraakt in mijn belang bij haar.

KONINGIN ELISABETH.
Eenvoudige taal dient best een goede zaak.

KONING RICHARD.
Vertel haar dan eenvoudig van mijn liefde.

KONINGIN ELISABETH.
Eenvoudig en niet goed geeft te veel wanklank.

KONING RICHARD.
Uw reednen zijn te licht en zonder grond.

KONINGIN ELISABETH.
Zwaar zijn mijn reednen, als de dood zoo diep; -
Te diep en dood in 't graf, mijn arme kindren.

KONING RICHARD.
Roer die snaar niet meer aan; dat is voorbij.

KONINGIN ELISABETH.
Ik roer die aan en aan tot de hartsnaar springt.

KONING RICHARD.
Bij mijn Sint George, mijn kouseband, mijn kroon, -

KONINGIN ELISABETH.
Ontwijd, onteerd, de derde rooversbuit.

KONING RICHARD.
Zweer ik -

KONINGIN ELISABETH.
Bij niets, want zoo iets is geen eed.
Uw George, ontwijd, verloor zijn heilige eer;
Uw kouseband, besmeurd, zijn ridderdeugd;
Uw kroon, geroofd, haar vorstenglans te schande.
Als gij bij iets wilt zweeren, dat geloofd wordt,

Zweer dan bij iets, dat gij nooit onrecht deed.

KONING RICHARD.
Nu, bij de wereld, -

KONINGIN ELISABETH.
Vol van uw helsch onrecht.

KONING RICHARD.
Mijns vaders dood, -

KONINGIN ELISABETH.
Onteerd, en door uw leven.

KONING RICHARD.
Dan, bij mij zelf, -

KONINGIN ELISABETH.
Misbruikt, en door uzelf.

KONING RICHARD.
Nu dan, bij God, -

KONINGIN ELISABETH.
God deed gij 't zwaarst onrecht.
Hadt gij gevreesd een eed op hem te breken,
Gij hadt niet de eendracht, door mijn man, de koning,
Gesticht, gebroken, noch mijn broers gedood.
Hadt gij gevreesd een eed op hem te breken,
't Vorstlijk metaal, dat nu uw hoofd omcirkelt,
Het sierde van mijn kind de teedre slapen,
En aad'mend waren beide prinsen hier,
Die nu, voor 't stof twee teedre bedgenooten,
Door uw trouwbreuk een prooi voor wormen zijn.
Waar kunt gij nog bij zweren?

KONING RICHARD.
De tijd, die komt.

KONINGIN ELISABETH.
Dien deed gij onrecht in den tijd, die ging;
Ik zelf ben vol van tranen om die toekomst
Te wasschen van wat gij 't verleden deed.
Kindren, wier ouders gij hebt afgemaakt,
Staan zonder steun, en zullen 't, oud, bejamm'ren;
Ouders, wier kind'ren gij geslacht hebt, zijn
Verdord, en jamm'ren in hun ouderdom.
Zweer bij geen toekomst; vóór haar te besteden
Is ze al misbruikt door uw misbruikt verleden.

KONING RICHARD.
Zoowaar ik voorspoed wensch en mij berouw,
Zóó, in 't gevaarlijk treffen met den vijand,
Dien' mij 't geluk! Verniet'ge ikzelf mijzelven!
Elk uur geluk verijd'le lot en hemel!
Dag, gun mij niet uw licht; nacht, niet uw rust!

Goede gesternten al, weerstreeft mijn streven!
Zoo 'k niet met al de liefde van mijn hart,
Vleklooze aanbidding, heilige gedachten,

Ding naar uw schoone vorstelijke dochter!
Al mijn en uw geluk berust op haar;
Zonder haar volgen voor mijzelf en u,
Haarzelf, het land, en menig christenziel,
Dood en verwoesting, val, vernietiging:
Enkel door dit kan het voorkomen worden;
Enkel door dit zál het voorkomen worden.
Dus, lieve moeder, - zoo moet ik u noemen, -
Wees zaakwaarneemster van mijn hart bij haar:
Pleit, zeg haar hoe ik word, niet hoe ik was,
Niet wat ik heb verdiend, maar zal verdienen:
Wijs haar met klem op wat de toestand eischt,
En wees in dit groot plan niet klein van ziel.

KONINGIN ELISABETH.
Mag het, dat zóó de duivel mij verleidt?

KONING RICHARD.
Ja, als de duivel u tot goeds verleidt.

KONINGIN ELISABETH.
Mag 'k zelf vergeten om mijzelf te zijn?

KONING RICHARD.
Ja, als herinnering aan uzelf u schaadt.

KONINGIN ELISABETH.
Maar gij toch hebt mijn kinderen gedood

KONING RICHARD.
Maar in uw dochter's schoot zal 'k hen begraven
Daar, in dat geurig nest, telen zij zelf
Zich uit zichzelf weer, u tot nieuwen troost.

KONINGIN ELISABETH.
Moet ik mijn dochter voor uw wensch gaan winnen?

KONING RICHARD.
En daardoor weer gelukk'ge moeder zijn.

KONINGIN ELISABETH.
Ik ga. - Zendt spoedig mij een schrijven,
En wat zij denkt hoort gij dan weer van mij.

KONING RICHARD.
Breng haar mijn kus van liefde; en nu, vaarwel.

(Hij kust haar. Koningin Elisabeth af).

Toegeeflijk dwaas mensch! Domme, wankle vrouw!

(Ratcliff komt op, gevolgd door Catesby).

Wat nu! Wat nieuws?

RATCLIFF.

Hoogmachtig vorst, een sterke trotsche vloot
Kruist op de westkust; naar het strand dringt op

Een drom onzekere en holhartige vrienden,
Wapenloos, tot terugslaan niet besloten.
Men meent, dat Richmond vlootaanvoerder is;
Daar dobb'ren zij, wachtend slechts hulp en welkom
Van Buckingham om voet aan wal te zetten.

KONING RICHARD.
Een vriend, die haast maakt, snel, naar Hertog Norfolk: -
Ratchff, gij zegt, - of Catesby; waar is hij?

CATESBY.
Hier, beste Heer.

KONING RICHARD.
Catesby, vlieg naar den hertog.

CATESBY.
Ik ga al, heer, zoo snel als ik maar kan.

KONING RICHARD.
Ratcliff, kom hier; gij, voort naar Salisbury;
Als gij daar aankomt, -

(tot Catesby)

Lamme, suffe vlerk,
Wat staat ge daar, en rent niet naar den hertog?

CATESBY.
Mijn machtig heer, zeg eerst mij welke boodschap
Gij wenscht, dat ik namens uw hoogheid breng.

KONING RICHARD.
't Is waar ook, goede Catesby: laat hem snel
De grootste macht verzaamlen, die hij kan,
En zich terstond te Salisbury bij mij voegen.

CATESBY.
Ik ga.

(Catesby af).

RATCLIFF.
En wat wenscht gij, dat ik in Salisbury doe?

KONING RICHARD.
Wat zoudt gij er wel doen voor ik er heenga?

RATCLIFF.
Uw hoogheid zei me uw komst vooruit te ijlen.

(Stanley komt op).

KONING RICHARD.

'k Veranderde van plan. - Stanley, wat nieuws?

STANLEY.
Niet zoo goed nieuws, heer, dat gij 't graag zult hooren,
Noch ook zoo slecht, of 't is toch wel te melden.

KONING RICHARD.
Kijk, kijk, een raadsel! 't is noch goed, noch slecht!
Wat loopt gij zooveel mijlen om, als gij
Met uw verhaal den kortsten weg kunt nemen?
Nog eens, wat nieuws?

STANLEY.
Richmond beheersht de zee.

KONING RICHARD.
Hij zinke er, en de zee beheersche hem!
Laffe, onbetrouwb're hond! wat doet hij daar?

STANLEY.
Ik weet het niet, mijn vorst; ik kan slechts gissen.

KONING RICHARD.
Wat gist gij dan?

STANLEY.
Door Buckingham, Dorset, Norton, aangespoord,
Komt hij naar Engeland, en eischt de kroon op.

KONING RICHARD.
Staat dan de troon leeg? ligt het zwaard te roesten?
De koning dood? en is het rijk voor 't grijpen?
Wie leeft er als York's erfgenaam, dan ik?
En wie is koning, dan York's erfgenaam?
Zeg dan, wat heeft hij daar op zee te maken?

STANLEY.
Als 't dát niet is, mijn vorst, dan weet ik 't niet.

KONING RICHARD.
Is 't niet, dat hij tot u komt als uw vorst,
Dan weet gij niet waarom die kerel komt.
Ik vrees, dat ge in verzet naar hem wilt vluchten.

STANLEY.
Neen, goede heer; wantrouw mij daarom niet.

KONING RICHARD.
Waar is uw macht dan, om hem af te slaan?
Waar zijn uw onderhoorigen, uw gevolg?
Zijn zij niet op de westkust, om de ontscheping
Dier oproerlingen veilig te doen gaan?

STANLEY.
Neen, goede heer, mijn vrienden staan in 't noorden.

KONING RICHARD.
Te koud bevriend! wat doen zij daar in 't noorden,
Als zij hun vorst in 't westen moesten dienen?

STANLEY.
Zij kregen geen bevel, mijn machtig koning.
Behaagt uw majesteit mij toe te staan,
Dan monster ik de mijnen en gij vindt mij
Waar en wanneer uw majesteit het wenscht.

KONING RICHARD.

Ja, gij wilt weg, en u bij Richmond voegen.
Maar ik vertrouw u niet.

STANLEY.
Grootmachtig vorst,
Gij hebt geen grond mijn vriendschap te betwijf'len.
Ik was nooit valsch, noch zal ik het ooit zijn.

KONING RICHARD.
Ga dan, en monster volk; maar laat uw zoon,
George Stanley hier; en houdt uw hart standvastig,
Want anders staat zijn hoofd niet al te vast.

STANLEY.
Behandel hem naar ik u trouw bewijs.

(Stanley af).
(Een boodschapper komt op).

BOODSCHAPPER.
Genadig vorst, in Devonshire, naar mij
Stellig ter oore kwam van vrienden, liepen
Sir Edward Courtney en de trotsche kerkvoogd,
Bisschop van Exeter, zijn oudre broeder,
En nog veel bondgenooten meer, te wapen.

(Een tweede boodschapper komt op).

TWEEDE BOODSCHAPPER.
In Kent, mijn vorst, staan de Guildfords gewapend;
En elk uur stroomen helpers de' oproerlingen
Meer en meer toe, en groeit hun macht sterk aan.

(Een derde boodschapper komt op).

DERDE BOODSCHAPPER.
Heer, 't leger van den macht'gen Buckingham -

KONING RICHARD.
Weg met u, uilen! niets dan doodsgekras?

(Hij geeft hem een slag).

Daar, dat 's voor u, tot gij mij beter nieuws brengt.

DERDE BOODSCHAPPER.
Het nieuws, dat ik uw hoogheid breng, is, dat
Plotsling door watersnood en zware regens,
Buckingham's macht uiteenviel her en der,
En dat hijzelf, alleen, verdwenen is,
Waarheen, weet niemand.

KONING RICHARD.
O, vergeef het mij!
Daar is mijn beurs om die slag goed te maken.
Was een van de onze'al knap genoeg, om hem,
Die den verrader pakt, een som te bieden?

DERDE BOODSCHAPPER.
Zoo'n bod is al bekend gemaakt, mijn vorst.

(Een vierde boodschapper komt op).

VIERDE BOODSCHAPPER.
Sir Thomas Lovel, heer, en Markies Dorset

Staan, naar men zegt, in Yorkshire in het veld.
Maar 'k breng uw hoogheid dit als goede troost:
De storm dreef de Bretonsche vloot uiteen
En Richmond zond in Dorsetshire een boot uit,
Om hen, die op het strand stonden, te vragen
Of zij hem helpen zouden, ja of neen.
Zij waren, zeiden zij, van Buckingham,
En op zijn hand, maar hij, hen niet vertrouwend,
Heesch zeil, en zette koers weer naar Bretagne.

KONING RICHARD.
Op! op! Vooruit! Nu wij te wapen staan;
Zoo niet tegen een vreemden vijand, dan
Drukken wij hier het oproer toch den kop in.

(Catesby komt op).

CATESBY.
Mijn vorst, wij hebben Buckingham gevangen;
Dat is het best nieuws. Dat de graaf van Richmond
Te Milford landde met een groote macht,
Valt tegen, maar gemeld moet het toch zijn.

KONING RICHARD.
Naar Salisbury! Op! Wijl wij hier praten, kon
De slag gewonnen of verloren zijn.
Een van u zorge, dat men Buckingham
Naar Salisbury brengt; de rest rukt met mij op.

(Trompetgeschal. Allen af).

Vijfde tooneel.

Een vertrek in Lord Stanley's huis.
(Lord Stanley en Sir Christopher Urswick komen op).

STANLEY.
Sir Christopher, zeg Richmond dit van mij:
In 't varkenskot van dat bloeddorstig beest
Zit mijn zoon George vast en wordt vetgemest.
Kom ik in opstand, dan valt George's hoofd;
Die angst houdt mij nu nog van hulp terug.
Ga nu snel; groet uw heer van mij, en ook:
Zeg dat de koningin van harte toestemt,
Dat hij Elisabeth, haar dochter, trouwt.
Maar zeg mij, waar is de eed'le Richmond nu?

CHRISTOPHER.
Te Pembroke, of te Harford-West, in Wales.

STANLEY.
Wie, die van aanzien zijn, heeft hij daar bij zich?

CHRISTOPHER.
Sir Walter Herbert, hoog in krijgersroem,
Sir Gilbert Talbot en Sir William Stanley,
Oxford, de duchtige Pembroke, Sir James Blunt,
En Rice ap Thomas, met een dapp're troep,
En nog veel andren, groot van naam en waarde
Op Londen richten zij hun legermacht,
Als 't niet op weg al tot een treffen komt.

STANLEY.
Nu, haast u naar uw heer; ik kus zijn hand;
Dit schrijven deelt hem mijn gezindheid mee.
Vaarwel.

(Hij geeft hem papieren. Beiden af).

A. ROLAND HOLST.

Gedichten

I.

De treinen blazen de aard het zuigen aan der zeeën.
Een laatste stad die zwoel en zwart den drift bedriegt;
een loome lucht vol vromen slaap voor u, gedweeën;
dan: onbegrepen vraag, gij, zee, die wekt en wiegt.

De haven aan het eind der menschelijke straten:
mijn rug is zwaar en moe van de ademen der dood;
gordijnen eindloosheid bevalen mijn gelaat, en
de koortse van mijn ingewand is droef en rood.

Geboren in een oord dat alle waetren scheiden
van dezen steenen steun aan dit verstoven strand,
en 't zoet verbazen, deze lieve rust te lijden,
en heimlijk vreeze' in ons om een bescheiden brand:

heb 'k ooit gewoond, waar nooít een woon haar zéekre veste,
o zee, van onbewogen ankren heeft beklemd?
- Elk onweêr uitgespaard, bevoeren wij, de besten,
de wijze voren, ons voorzichtigheid bestemd.

Zieke onbekende, zwart van dorst, die gilt van blikken,
vol onbestendigheid en onverzaadlijk zout:
zee, zelve zoudt ge ons lammen deemoed voorbeschikken
het onaanroerbaar huis dat star ons binnen houdt.

Uit allen wind geweerd, in alle zoelt gezonken,
heeft nooit een hoop gegeeuwd die geene spijze vond;

nooit heeft ons dorre mond van vonken daauw geblonken
gelijk de roze van een open kinder-mond.

Van eigen dorst de dronk, van eigen honger ate,
onwetend van het glas dat geen gelaat en weet:
o honden zonder doel waar naar geen schapen blaten;
o boenders van de zaal die nooit een zool betreedt;

en waar (met witten blik en brallen kin bedreven)
de liefde in ons gelijk een zieke peer versteent,
verzoening! voelen we aan ons taaie kleêren kleven
de Stede, waar om ons de Vrouwe heeft geweend....

- Maar neen, maar neen: ons doove muur is vol geruchten;
de vensters huivren van een dag die buiten bloost.
Hoe ademt onze borst, die, vol benepen zuchten,
nooit dan de zwoelte drinkt die de eigen zwaarte loost?

Verbied het gierig kind den mompelenden horen
waar donker zwijmt het luisterlooze zee-geruisch:
niets, dat uw wrokkig oor den zang belet te hooren,
uit hoogte en laagte, breedte en diept van Godes huis.

o Zee!.... - En sluit of 't dure duister der geheimen
't fluweel der blikken en op 't duchten van uw vreê
(de dag is flitsen-rijk die flikkren van de vlijmen
der scherpen zeilen, als de zeisen van de zee),

weet: éens toch scheurt uw rust de karteling der vlammen
die kennen openbaart en die bezitten bant;
o zegen-rijke zee van vochte en vuur'ge kammen!
o blind-gevreten oog dat Eeuwig Licht doorbrandt!

II.

De zon ligt in mijn linker-hand
en zijpelt door mijn vinger-brand
van laag en logger bloed, in 't welkend westen,
op dak en doom, alover vout en veste.

De maan rijst uit mijn rechter-hand
en zeeft haar weemlend zilver-zand
alover wuiv'ge wake en schemer-weven
van 't graan, waar de aedmen, blaauw, van de aarde in beven.

Ik stijg al hooger uit het dal.
Ik weet niet of ik keeren zal.
Weldra zijn over alle horizonnen
mijne ongeziene blikken de een'ge zonnen.

III.

Ik heb dit hooger oord gekoren tot mijn woon.
De liefde is mijde en mat, het lijden moede en menig;
maar dit is 't oord waar 'k in een klare baak vereenig
het vuur van liefde en leed gelouterd tot een loon.

Hier, waar de schuine schaal der deinend-trage dalen
ten wijden einder van de hemel-schale reikt;
waar uit den mond des tijds, bij maetlijk adem-halen,
de ontvangen hemel-vrede eene aarde tegen-strijkt;

ruste der ruimte, waar van alle horizonnen
de ziel in peis de woel'ge lijnen over-ziet:
die is het oord dat ruischt van rustelooze bronnen
maar, effen als een stroom, breed naar beneden vliet.

En 'k heb dit hooger oord tot mijne woon gekoren,
verruind van eenzaamheid, verrijkt van de eigen dwang....

Hier recht aan klepper-wiek in 't weemlend uchtend-gloren
de leeuwerik ter eerste zonne een zuile zang;

hier, waar in 't zinder-zeil der lucht 't gebol der winden
de macht der morgens joelend door mijn zinnen jaagt,
tot waar ze in 't evenwicht der middag-stede vinde
gedegen wegen, en dat kallem wiege-waagt:

hier rijst me, rijker dan de liedren van 't ontwaken
waarin de leeuwerk haar gewiekten dank verkondt;
hier rijst me, uit de arrebeid in 't blinkend middag-blaken,
de weelde tegen van den vromen menschen-mond.

Maar niet in de ijlt der vreugde of 't streng geluk van 't zwoegen
herkent de diepte mijner ziel haar weder-klank
Mijne armen zijn verlamd die mijne dagen droegen;
mijn kele is luideloos van een te vroegen dank.

Hier waar 'k, al-eenig, op den hemel sta geschreven,
doch waar geen menschen-oog mijn heldre beeltnis zoekt;
waar 'k, zuiver als een god, me galmen voel van leven,
en waar geen echo 't lied van deze lip verzoekt;

Hier waar ik, als een lens van elke zon beslagen,
vereenigd tot het vuur van alle zonnen straal,
doch waar ik, 't oog op 't vlak van 't berg-meer koel gedragen
zie hoe 'k als eêlste beeld al dieper de ijlte in daal;

wat ik hier heb gezocht, wat ik hier heb gevonden,
het is de schemer-schuur waar garve aan garve staat
die, van mijn dure en warme weigering gebonden,
haar harde zaad, en bateloos, aan de aar verlaat....

- Zijn schoonste en derfste vrucht een dorren boôm verlaten;
om geene liefde zelfs de liefde van een traan;
den mond geen mond; en geen verlangen andre bate
dan dat geen wegels hooger sterven tegen-gaan.

En - vrage van de vrouw die vreest om eigen wroegen;
ach, aarzlend aaien van mijn kind dat niet begrijpt, -
mijn lippen aan uw lippen, Licht, die niets en vroegen;
mijn hart dat voor het bloed uws harten't lemmer slijpt.

IV.

Ik weet: ik berg iemand in mijne woon.
Neen: er verbergt zich iemand in mijn woon.
Waar? Hoe? Er schuilt iemand in mijne woon.

Mijn huis - gij kent het - is van glas, en staat
open altijd voor zon, in allen wind.
Zóó kan hij binnen dringen. Doch: wanneer?
Waarom? Daar is iemand in mijne woon

Hoe komt het dat ik nimmer hem en zie?
Mijn glazen huis is rond en zonder hoek,
doorschijnend als een spheer is van krystal,
en glansloos als een zeep-bel die vervloog,
en als een mugge die verdween geluidloos.
En 'k zie hem niet. Maar weet: hij is op één
der stippen van de spheer; misschien op al
de stippen van de spheer, en te gelijk.
De spheer is ijlt. Hij is 't besef der ijlt.

Omdat ik hem niet zie, spreek ik van hem
met niemand. Het is duidlijk mij, dat hij
zich hier verbergen wil, en niet alleen
voor mij bij wien hij inwoont, maar nog meer
voor anderen.
Voor mij spreekt het van zelf, al weet ik niet
waarom, dat hij zich goed verduiken wil.
Het gunt de warmte waar 'k mij koestren zal
in zijn bezit, zijn ijverig bezit,
in angstig zijn bezit, zijn duidelijk
en donker-diep bezit.

Want zie: hij is geworden mijne vreugd,
maar ook mijn vrees: ik vráág zijne onbekendheid.
- o Huis, mijn huis, ik voel in 't weeldrigst uur
u vol van hem, gemeten aan zijn mond.
Waarom dan zijt gij mij bij wijlen leêg,
wepel van zijne dure aanwezigheid
die onbevroed moet blijven?

Ik weet dat nooit ik hem ontmoeten zal.
Toch ben ik in een groot geheim verlicht
van zijn breed, klaar, ontzaglijk aangezicht;
al pleegt hij het te dragen in een mom
van onverschill'ge luiheid, glad en stom,
de dagen dat het nacht is over mij.

Ik weet (en 't is vertrouwd me en goed als God
om denken) dat ik spoedig sterven zal
en dan zal dúrven sterven. Doch, ik vraag:
zal hij alleén dan blijven in dit huis,
mijn huis alleen met hém?

Want hij en gaat niet meê met mij, ik weet
dat hij niet meê gaat, en met even-diep begrip.
Waarom dan ben 'k bewogen van 't gevoel,
't gevoel van een doorwaakten nacht, dat ik
hem altijd bij me hebben zal, en - hoop! -
dat hij geheel zich mijner openbaart
in de ure dat mijn twee gesloten oogen
hem nooit meer zien en mogen?...

- Er komt iemand bij mij, dien 'k nimmer zag,
en uit der mate vriendlijk, die mij zegt:
‘Gij weet, ik berg iemand in mijne woon.
Neen: er verbergt zich iemand in mijn woon.
Ik zie hem niet, maar ben in hem begaan.
Ik ken hem, en hij is mijn liefst bezit.’
Ik durf niet zeggen dat die vreemdeling liegt.
Ik durf niet zeggen dat zijn gast de mijne is. Och!

ik durf niet zeggen dat hij niet bestaat, misschien.
Want hij bestaat in mij.

V.

o Vruchten-leêge schaal, o flanken rijk aan reuken
die heel den zomer draagt maar niet verzaden zult:
nog komt een kopp'ge bij uw noodende ijlte beuken
met hoornen hoofd en dom geduld.

Ik ben 't gekorven hout waaraan geen trossen hangen,
tot lucht verijld het hars dat uit de wonden droop.
o Vruchtenlooze geur, wordt menschelijk verlangen
ooit goddelijke hoop?

VI.

Het is of alles nog gebeuren,
of alles nog beginnen moet.
Ik zie mijne oogen sterren beuren.
De nacht verjongt mijn bloed.
- Ik heb de taeflen der geschenken
gekeerd, en van het laatste maal
wat dankend leven kon gedenken.
Toen zou de nieuwe nacht me wenken,
verganende avond-straal.

Ik zag mijn witte leden strekken
ter koetste van de ontwoelde kilt.
De ontvangnis kwam mijn huivren dekken:
ik had het niet gewild.
- Ik had mijn laatsten waan doorschoten:
een vogelken van glazen goud
aan schervelen uiteen-geschoten;
en 't heeft mij naauwelijks verdroten,
al werd ik ijl en oud.

Doch, toen de nacht mij zou vermanen
en de eisch van 't harde en strakke bed,
toen heeft hij plotse bibber-tranen

in zonnen omgezet.
Ik lig op 't ijs der schouder-platen
en scheuten der doorrilde kuit;
maar, o mijn God, ik ben verlaten
van bod en zoen, van zucht en bate,
schepel van nieuwen buit.

Het is of alles is vervallen,
aan geur en klank vergangenis;
maar 'k voel door mijne slapen schallen
Uw scheur, ontvangenis!
Ik voel een pijn mijn lijf verstrammen,
maar tot gewicht van klompen klaart;
en mijne kaken zijn de kammen
die mijn verhemelschte oogen dammen
tegen den vloed der aard.

Het is of alles zal beginnen
nu 'k blijde in ruimte en duur vervliet;
mijn mond is open om te winnen
ontstentenis van 't lied.
Breede overvloed van wijze waetren,
o mate van den wildsten wind,
o vuur dat ronkt, om niet te schaetren,
o gonzende aarde, ik zaêm uw klaetren
in mijne stilt.

VII.

Aarde, over-oude, ik ben van u gescheiden.
De oog-appel van den nacht doordraait mijn hoofd;
de geur verwaait der overkouwde weiden;
de tand verleerde 't raspen van het ooft.

Diep onder mij verveegt de reep der wegen;
geen fluistrend haspelen van huivrend graan
en wuift den smaak van wassend brood me tegen;
de blik der dieren is mijn' blik vergaan.

Doch, zal de alleene hemel mij bekijken:
de holle spiegel van zijn glanzend oog
en kan úw wijde beeltenis ontwijken
die de einder eindloos naar zijn curve boog.

Ik kan niet openen, ik kan niet luiken
het wetend zien van mijn gekeerd gezicht:
't uitspansel wordt het dal waar menschen duiken
en elke ster een aarzlend menschen-licht.

En hoe 'k belandde in streken zonder paden,
waar 'k wade, naakt, in meren zonder strand,
mijn wanen, aarde, dragen úw gewaden,
mijn ziel is blijde of droef van úw verstand,

beperkte! - En toch, en mocht ik niet verlaten
een warr'ge wil die weigert en verlangt?
De honig bloedt vergeefs aan alle raten;
de vrucht is beursch die naar mijn lippen langt.

o Zieke herder, zoude ik niet verzaken
schapen der liefde en honden van den trots?
Ik ben de zatte, en mijne wilde wake
is talmend wachten op den gallem Gods;

maar, oude Moeder, 'k zoude u niet vergeten.
Gij waart geboort waar ik me-zelf uit baar;
gij waart de diepe schoot van 't rijzend weten;
gij waart het beuren van mijn hoofd-gebaar.

Van u gelijk de zee van u gescheiden,
ben 'k ebbe-en-vloed die door uw adem streeft,
maar 'k weet hoe 't geurend glanzen der getijden
over 't gelaat van tij en wijke leeft.

Gewielde en will'ge wentling der seizoenen,
ijs-zwaart der peer als zonne-dans van 't kaf:
mijn aarde, wisslend teeken van verzoenen
die waart het Paradijs en wordt het graf:

gij wordt het graf den dankren derver, die' men
zal bergen, onbewogen, in uw schoot,
om daar voor aarde en hemel weêr te ontkiemen
tot dubbel leve', o brooze, o vruchtb're dood.

VIII.

Nog vóór de glans van een dagen
beglijdt en wascht mijn gezicht,
voel 'k over de waetren geslagen
schamp-schichtige scheuten van licht.

Aan den broozen boog van de bronnen,
op de koele kaalt van het wad,
schiet een klaarte, uit diepten geronnen,
in schervelen opengespat.

Nog komt geen morgen verbleeken
de wake der ochtend-beê:
reeds blanken de bibbrende kreken
en het logge ontwaken der zee.

Nóg kroest geen kreevlen de zwaarte
der woelige hemel-vacht:
reeds welft het water een klaarte
den navel uit van den nacht.

- Gestegen, ben ik gebleven
de bezwaarde van goud en lood.
Is vloeien dan 't eenige leven?
Is al 't gedeegne de dood?...

o Wateren zonder gedenken,
o wateren zonder waan
die de steêgste korsten zult drenken
tot ze zelf in wateren vergaan;

o waetren waar alle verstarren
in eigen vernietigen zakt,
tot de ziekte van willen en marren
in effen lichten vervlakt;

verzijpe, o waetren, de schorre:
zij bevestigt het teeken der baar,
en gij laat geen gelaat verdorren
of het blijft van uw weemlen klaar,

gelaten, o duizend gelaten,
tot hetzelfde gelaat gewijd
omdat ge, woest of gelaten,
de dracht van het Eene zijt....

- Want, zee die uw zang uit het zaemlen
van huivrende beken won;
en meren die blinkt van den schaemlen
en duisteren blik eener bron;

geheele water der nachten
aan dit neigend grasje verdicht;
en moerassen die ligt te wachten
op zijgen naar dieper licht,

o zwijgende waetren der poelen
die, gezogen ten donkersten boôm,
zich rijzend gaan rijpen voelen
in de aderen van den boom;

- want geen wateren zullen sterven
dan in 't barsten, bral, van een bot.
En zoo zal ik het leven niet derven
dan als roze in de ooge van God.

KAREL VAN DE WOESTIJNE

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XL.

In 1905 publiceerde de Brusselsche courant ‘le Petit Bleu’ een reeks artikelen van de hand van een jeugdigen Belgischen journalist, Eugène Baie, waarin een nauwere aaneensluiting tusschen Nederland en België werd bepleit, welke voornamelijk hierin zou moeten bestaan, dat beide landen met elkaar een militaire conventie en een tolverbond sloten.

Meermalen waren al sinds 1830 plannen voor een toenadering van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden beraamd, die evenwel, toen de artikelen van Baie verschenen, weder een weinig in vergetelheid geraakt waren. Reeds in 1846 had de oud-Minister Lebeau, die nog wel een der hardnekkigste tegenstanders van de Regeering van Koning Willem I was geweest, in de Belgische Kamer een militair verbond met Nederland als noodzakelijk verdedigd. Een economische toenadering werd op een te Brussel in 1847 gehouden ‘Congrès des Economistes’ aangeprezen door den Utrechtschen hoogleeraar Ackersdijk en de aanwezigen juichten dit zeer toe. In 1868 was er sprake van een tolverbond tusschen Frankrijk, België, Nederland, Zweden, Noorwegen en Denemarken, voor welk plan in ‘la Patrie’, het officieele blad van het Fransche Keizerrijk, stemming werd gemaakt door correspondenties uit Brussel van den Franschman Leon Estivant.

Een door Napoleon III naar Brussel gezonden diplomaat, om de zaak voor te bereiden, stuitte aldaar op hevigen tegen-

stand van het Belgische Gouvernement, waarop de Fransche Regeering van alle verdere pogingen afzag.[1)]

Toen in 1875 bij de Nederlandsche Regeering voorstellen in overweging waren, tot wijziging van het tarief van invoerrechten, ontstond in onze Zuidelijke provinciën een beweging voor een tolvereeniging met België. De provinciale Staten van Noord-Brabant en de gemeenteraad van Maastricht zonden verzoekschriften hierover aan den Koning. De Minister van Financiën van der Heim voerde verschillende bezwaren aan en verklaarde op grond daarvan geen termen te hebben gevonden om aan dit denkbeeld gevolg te geven. Twee jaren later werd ditzelfde plan weder opgenomen door Rive, die het uitvoerig besprak in 'de Vragen des Tijds'[2)] en aangaf, welke wijzigingen in de fiscale wetgeving der beide staten moesten aangebracht worden. Dit artikel werd in 1879 in 'de Economist' bestreden door Mr. Beaujon, die er aan herinnerde, dat de scheiding van 1830 o.a. tot oorzaak had de uiteenloopende commercieele en industrieele belangen der beide landen en dat tusschen 1815 en 1830 zelfs eenige malen plannen waren beraamd, om een douane-scheiding te maken tusschen het Noordelijk en het Zuidelijk deel van het Koninkrijk.

Het liberale Belgische Ministerie Frère Orban benoemde in 1880 een Commissie, om naar de kwestie van een tolverbond met Nederland een onderzoek in te stellen. Onderhandelingen werden geopend met de Nederlandsche Regeering, die de punten, welke het onderzoek zou omvatten, nauwkeurig bepaalde, doch dit onderzoek had nimmer plaats.[3)]

Ook op de Nederlandsche taal- en letterkundige congressen, waar Nederlanders en Vlamingen elkaar ontmoetten, kwam enkele malen de politieke en economische toenadering tusschen beide landen ter sprake. Op het in 1891 te Gent gehouden congres werd een defensief verbond met België door den Nederlandschen Kolonel van Zuijlen verdedigd. Op een volgend congres behandelde de Belg Cassiers dit vraagstuk en hij hield

1) Zie het artikel van den Vlaming Marten Rudelsheim 'Het voorstel van een Hollandsch-Belgisch verbond in het bijzonder uit een groot Nederlandsch standpunt', opgenomen in 'Onze Eeuw' 1907 IV bladz. 46.
2) 'Een tolverbond tusschen Nederland en België' door G.J. Rive, opgenomen in 'Vragen des Tijds' 1877 II bldz. 302 vlg.
3) Rudelsheim t.a.p. bldz. 51.

in de negentiger jaren verschillende conferenties over deze zaak en deed het denkbeeld aan de hand van een huwelijk van Koningin Wilhelmina met Prins Albert, den tegenwoordigen Koning der Belgen. De plannen van Baie werden zoowel in Nederland als in België door de organen der dagbladpers en in tijdschriften druk besproken. In het algemeen vonden zij in België meer weerklank dan hier te lande. In de Fransche en in de Engelsche bladen werd het denkbeeld van een Nederlandsch-Belgisch verbond zeer toegejuicht. De 'Times' schreef, dat Engeland belang had bij het verdedigen der onzijdigheid van de Noordelijke en van de Zuidelijke Nederlanden, niet uit gevoels-overwegingen, maar omdat het zich moest verzetten tegen de Duitsche expansie. De aanstaande groote oorlog zou voor Nederland en België een kwestie zijn van leven of dood. Waren deze landen zichzelf en hun geschiedenis waardig, dan zouden zij geen enkele inspanning en opoffering nalaten om hun legers zoo sterk mogelijk te maken. De Fransche 'Journal' herinnerde aan het gezegde van Bismarck, dat België, bij een Fransch-Duitschen oorlog, aan Duitschland slechts één dienst kon bewijzen, nml.: een Duitsch leger doorgang te verleenen.[1)] In de 'Temps' besprak de Fransche Generaal Langlois een Nederlandsch-Belgisch verdrag vooral van het standpunt van Frankrijk's belang en waarschuwde beide landen tegen Duitschland.

Deze belangstelling in de Engelsche en de Fransche pers voor de Belgisch-Nederlandsche toenaderingsplannen was ongetwijfeld toe te schrijven aan de vrees, dat Duitschland, (welks Keizer zich in dienzelfden tijd in de Marokkaansche kwestie had gemengd, met het doel te beletten, dat Frankrijk in Marokko de wet zou stellen), onverhoeds Frankrijk zou aanvallen. Het was ook in deze jaren dat het antagonisme

1) Van den anderen kant had Thiers ook indertijd verklaard, dat de eenige weg voor Frankrijk om naar den Rhijn te komen, door België liep.
Een Fransche schrijfster, Madame Adam, had het onzinnige en dan ook door de Belgische Regeering beslist tegengesproken gerucht verspreid, dat Koning Leopold een geheim verdrag zou hebben gesloten met den generalen staf van het Duitsche leger volgens hetwelk dit leger in geval van een oorlog met Frankrijk bij Roermond (sic) de Maas zou kunnen oversteken en, om de Sambre-Maaslinie heentrekkend, zijn marsch naar Parijs zou kunnen voortzetten.

tusschen het Engelsche en het Duitsche volk toenam. Engeland had toen juist zijn ‘splendid isolation’ opgegeven en met Frankrijk een ‘entente cordiale’ aangegaan. Naar men beweerde, zouden het eigenlijk Frankrijk en Engeland zijn geweest, die achter de schermen de door Baie gevoerde campagne hadden op touw gezet.[2)]

Wat hiervan ook zij, in Duitschland vonden Baie's plannen althans nog al bestrijding.

De vrees voor bedreiging onzer onafhankelijkheid van de zijde van Duitschland, die hier te lande sinds 1870, of eigenlijk al sinds 1866, had bestaan, was thans vrijwel geweken. Men zag in, dat Duitschland, hetwelk reeds genoeg te stellen had met de toenmaals onder zijn heerschappij levende Denen, Polen en Franschen, niet begeerde Nederland te annexeeren. Duitsche staatslieden erkenden zelf, dat bij een oorlog tusschen Duitschland en Engeland, het voor eerstgenoemd land een grooter voordeel zou zijn, wanneer Nederland neutraal bleef, dan dat het als Duitschland's bondgenoot medestreed.

Wel had Duitschland gaarne Nederland en België in den ‘Zoll Verein’ opgenomen gezien. De Duitschers in Nederland, die zich moeite gaven om in onze pers invloed te verkrijgen, spanden er zich voor in. Het ‘Utrechtsch Dagblad’ was echter het eenige persorgaan, dat op die Duitsche lokstemmen wilde ingaan. Ook in economisch opzicht begeerde het overgroote deel van ons volk onafhankelijk te blijven van Duitschland.

Oogenschijnlijk, zoo oordeelde het kamerlid Jhr. van Nispen tot Sevenaer, zou zeker onze toetreding tot het Duitsche tolverbond groote voordeelen opleveren, maar door deze te aanvaarden zouden wij dezelfde wijsheid toonen als de duiven uit de fabel, die hun toevlucht gingen zoeken bij den sperwer.

2) Zie Rudelsheim t.a.p. bldz. 52. Zooals in 1914 gebleken is uit documenten welke het Duitsche legerbestuur in de archieven van den Belgischen Generalen Staf aantrof, had in den aanvang van 1906 (dus ongeveer op denzelfden tijd als de campagne van Baie plaats had), de Chef van dien Staf, Generaal Ducarne, met den Engelschen militairen attaché te Brussel, overste Barnadiston, een plan uitgewerkt voor het gemeenschappelijk optreden van een Engelsch expeditiecorps met het Belgische leger, voor het geval Duitschland de Belgische neutraliteit zou schenden.
Uit die stukken bleek ook, dat men eventueel op den steun van Nederland niet zou kunnen rekenen.

Niet onbedenkelijk achtte men hier te lande ook de plannen om scheepvaartrechten op den Rijn te heffen, uitgaande van Pruisen, dat door materieele toezeggingen Beieren daarvoor wist te winnen. De verwezenlijking dezer plannen, die men hier te lande in strijd achtte met de Rijnvaartakte, welke zonder medewerking van Nederland niet kon gewijzigd worden, zou voor onze handel en scheepvaart een groot nadeel beteekenen. Onze Regeering nam dan ook in deze aangelegenheid een weigerachtige houding aan.

Uit de vele brochures, couranten- en tijdschrift-artikelen,[1)] welke hier te lande de plannen van Baie bespraken, bleek, dat men daartegenover in het algemeen sceptisch gestemd was. In een militair verdrag met België zag men weinig voordeel en daarentegen groot gevaar. Al zou de neutraliteit, welke de verdragen van 1839 aan België oplegden, waarschijnlijk voor dat land geen bezwaar opleveren om een verbond aan te gaan, waardoor het zich de hulp van Nederland verzekerde, voor het geval het werd aangevallen, zoo zou het zich niet mogen verbinden om zijnerzijds Nederland, wanneer dit een gelijk lot mocht treffen, bij te staan zonder de goedkeuring der vijf groote mogendheden, die zijn neutraliteit hadden gewaarborgd. Duitschland nu zou zich hiertegen ongetwijfeld verzet hebben, daar het in een Belgisch-Nederlandsch verbond een bedreiging van zijn westelijke flank zou zien.

Voor Nederland zou het daarenboven buitengewoon groote uitgaven met zich brengen, om zijn verdedigingsstelsel te doen aansluiten aan dat van België[2)]. Een moeilijke vraag was ook

1) O.a. een brochure van Jhr. Mr. R.A. Klerck ‘Nederland en België’ en artikelen van mijn vader in dit tijdschrift (Januari-nummer 1906) ‘Nederland en België’, dat later werd opgenomen in de ‘Nieuwe geschiedkundige opstellen’, van Dr. Blink in de ‘Vragen van den dag’: ‘De hoofdstroomingen der internationale handelspolitiek in West-Europa in verband met een economisch en staatkundig verbond tusschen Nederland en België’, van Generaal van Dam van Isselt: ‘Samenwerking tusschen Nederland en België’ in ‘Onze Eeuw’ 1906, en van Dr. Bos in ‘Vragen des Tijds’ November 1908 ‘De Belgisch-Nederlandsche toenadering.’ Zie ook ‘Nederlandsch-Belgische droombeelden en werkelijkheid’ door Dr. H.T. Colenbrander in het Decembernummer van 1907 van dit tijdschrift.

2) Generaal van Dam van Isselt achtte het echter voor een samengaan met België niet noodig en zelfs voor ons schadelijk, dat wij onze ontmantelde vestingen aan de Maas weder in staat van tegenweer zouden brengen.

aan welk der beide rijken het opperbevel bij oorlog zou moeten worden toegekend.

Als voordeel van een zoodanig verbond werd aangevoerd, dat België en Nederland, die elk op zich zelf weinig beteekenden, een staat zouden vormen, waarmede de groote mogendheden zouden hebben rekening te houden. Over dit voordeel werd echter hier te lande over het algemeen sceptisch geoordeeld. Mijn vader achtte voor Nederland het verwisselen van de nederige rol van kleinen staat voor die van een middelmatige, te zwak om zich te doen gelden, te sterk om geheel onverschillig te blijven, geen gelukkigen ruil.

Een tweetal Nederlandsche Hoofdofficieren verklaarde zich nogtans voorstanders van een defensief verbond met België, nml. Generaal den Beer Poortugael, die echter meende, dat België goed zou doen dan van zijn gewaarborgde neutraliteit af te zien en, zij het ook met reserves, Generaal de Petit.[1)] Aan den anderen kant deed Kapitein Tonnet, die deze kwestie in de 'Vereeniging ter bevordering van de krijgswetenschappen' besprak, zich als tegenstander kennen.

Onze Regeering wilde van een verbond, hetzij met België, hetzij met eenig anderen staat niet weten. Bij de behandeling der begrooting van Buitenlandsche Zaken voor 1906 gaf mijn vader in de Tweede Kamer als zijn meening te kennen, dat wij trouw moesten blijven aan den stelregel: een goede verstandhouding met alle mogendheden, maar geen nauwe entente met één van hen. Onze houding als kleine staat, moest zijn bescheiden en zelfstandig en Minister van Tets verklaarde dit gevoelen te deelen.

Waren wij destijds tot het sluiten van een militaire conventie met België overgegaan, dan zouden wij daardoor, naar ik meen, in 1914, onvermijdelijk in den wereldoorlog zijn medegesleept geworden, daar het toch wel niet aannemelijk is te achten, dat Duitschland zich van een inval in België zou hebben laten weerhouden, door de wetenschap, dat het ook tegen het Nederlandsche leger zou hebben te vechten.

1) Zie 'l'Entente hollando-belge' par des Cressonières c.s. (introduction d'Eugene Baie), waarin de opvattingen dezer Hoofdofficieren vermeld worden, alsook die van Nederlandsche en Belgische staatslieden, wier meening daaromtrent door Baie was ingewonnen.

In België werd de kwestie van een militair verbond eenigszins op den achtergrond geschoven, men wijdde er meer aandacht aan een economische toenadering. Het voornaamste bezwaar tegen het sluiten van een tolverbond met België, bestond in de noodzakelijkheid, dat òf wij het vrijhandelsstelsel prijsgaven òf dat België zijn protectionisme zou laten varen. Voorts zou een eenparige regeling der accijnsen in beide landen op bezwaren stuiten, terwijl andere lastige vragen zich voordeden, o.a. op welken grondslag de verdeeling van de opbrengst der inkomende rechten over de beide landen zou moeten geschieden en of het verbond al dan niet opzegbaar behoorde te zijn. Dr. Blink betoogde, dat België en Nederland te zamen geen voldoende uitgebreidheid bezaten om een afgesloten economische eenheid te vormen, en dat door het sluiten van een tolunie met België slechts een zeer gering deel van onzen grooten uitvoer naar Duitschland (bijna 50% van onzen totalen export) in België een afzetgebied zou kunnen vinden. Een Duitscher Oscar Guttmann bevestigd dit door cijfers ontleend aan de Belgische handelsstatistieken.[1)]

Baie en enkele medestanders lichtten in hier te lande gehouden conferenties hun plannen nader toe en wisten een ‘Commission hollando-belge pour les questions économiques concernant les intérêts des deux pays’ in het leven te roepen, waarin o.a. Belgische en Nederlandsche parlementsleden, tot verschillende politieke partijen behoorend, zitting namen. Den 7den November 1907 werd de eerste vergadering dezer Commissie te Brussel geopend door den Belgischen Staatsman Bernaert. Het militaire vraagstuk zou in deze commissie niet ter sprake komen, slechts met de behandeling van enkele bepaalde aangeduide economische onderwerpen zou zij zich bezig houden. De Commissie heeft gedurende enkele jaren bestaan en bij afwisseling te Brussel en te 's-Gravenhage vergaderd. Zij deed aan de Regeeringen der beide staten voorstellen omtrent verschillende onderwerpen, die gezamenlijk zouden kunnen geregeld worden (o.a. betreffende het post- en telefoonverkeer, het exequatur van gerechtelijke uitspraken, de veterinaire politie aan de grenzen). In 1910 is de

1) O. Guttmann ‘Ein Zollbündniss zwischen Belgien und den Niederlanden’, zie Colenbrander t.a.p. bldz. 515 vlg.

Commissie voor het laatst bijeengekomen en een nadere aaneensluiting met België heeft niet plaats gehad, al was de verstandhouding met onzen Zuidelijken buur in de laatste jaren aan den grooten oorlog voorafgaande ook hartelijker geworden, mede dank zij de bezoeken, welke de beide staatshoofden elkaar wederkeerig brachten.

XLI.

Het Ministerie de Meester gaf aanstonds te kennen, verzoenend te willen optreden en dus de partijen der rechterzijde te zullen ontzien, waartoe trouwens de samenstelling der Eerste Kamer noopte. Ook in den anderen tak der Staten-Generaal kon het Kabinet eigenlijk niet steunen op een politieke meerderheid. De Sociaal-Democraten hadden de verantwoordelijkheid voor de vorming van het Ministerie niet op zich genomen. Zij begeerden met geen enkele Regeering uit de ‘burgerlijke’ partijen voortgekomen, iets uit te staan te hebben, maar zij wilden toch dit Kabinet niet onnoodig bestrijden, ten einde vóór alles te voorkomen, dat opnieuw een clericaal Bewind al of niet met Kuyper (die inmiddels, na zijn aftreden, een reis ‘om de oude wereldzee’ was gaan ondernemen) het staatsbestuur zou bemachtigen.

De Vrij-Liberalen[1)] beloofden steun aan het Ministerie, zoolang het blanco-artikel niet ter sprake zou komen. Hun leider Tydeman gaf te kennen, dat zij het Kabinet als een bevriende Regeering zouden beschouwen, waaraan niet dan wegens een diepgaand verschil van gevoelen, het vertrouwen zou worden ontzegd. Volgens hem was het Ministerie echter op loopzand gebouwd. De 52 leden der linkerzijde - in 1906, toen bij een tusschentijdsche verkiezing te Leiden van der Vlugt door den Christelijk-historischen de Visser was vervangen tot 51 teruggebracht, met aan de uiterste linkerzijde van der Zwaag en aan de uiterste rechterflank van Karnebeek - vormden inderdaad een wankelen grondslag, waarop de Regeering zich had staande te houden.

1) De vrij Liberalen vormden sinds den 23sten Juni 1906 een vaste organisatie. Toen toch werd op een algemeene vergadering te Utrecht de Bond van Vrije Liberalen opgericht.

Het Kabinet had reeds eenige maanden na zijn optreden een hevigen aanval te doorstaan wegens een aan den Minister van Waterstaat Kraus verleend verlof van vijf maanden, ten einde hem in staat te stellen zich naar Valparaiso te begeven, om, ter voldoening aan een reeds bij de aanvaarding der portefeuille op hem rustende verplichting, de Chileensche Regeering van advies te dienen in zake de gunning en de uitvoering van door hem ontworpen havenwerken aldaar. In de Tweede Kamer werd de Regeering hierover geïnterpelleerd door Kolkman, die een motie voorstelde, inhoudend, dat het verlof door geen enkel landsbelang gerechtvaardigd was, welke motie Minister de Meester onaannemelijk verklaarde. Verschillende afgevaardigden zoowel van de rechter- als van de linkerzijde gaven te kennen zich met de motie te kunnen vereenigen doch niet bereid te zijn er vóór te stemmen, ten einde het ministerie niet te doen vallen. Kolkman trok nu de motie in en een door den Unie Liberaal Lieftinck voorgestelde motie, waarbij werd uitgesproken dat de Chileensche reis van Minister Kraus geen reden was om de Regeering het vertrouwen te ontzeggen, werd met de stemmen der linkerzijde vóór en der rechterzijde tegen aangenomen. Ook in de Eerste Kamer werd deze ministerieele reis van verschillende zijden veroordeeld. Zij verwekte trouwens algemeene afkeuring en werd behalve door de Regeering door niemand verdedigd.

Het Kabinet de Meester, samengesteld uit leden der beide politieke partijen, die zich bij de verkiezingen van 1905 hadden geconcentreerd, voornamelijk onder de leuze ‘Grondwetsherziening ter verkrijging van een blanco kiesrechtartikel’, achtte zich verplicht reeds spoedig tot een zoodanige herziening het initiatief te nemen, al kon zij weten, dat de Eerste Kamer deze beslist niet begeerde en dat daarvoor ook in den anderen tak der Staten-Generaal geen meerderheid zou te vinden zijn. De troonrede van 1905 bevatte nu de volgende zinsneden:

‘Ten einde den gewonen wetgever vrijheid te geven bij de regeling der kiesbevoegdheid, zal U eene herziening worden voorgesteld van de daarover handelende bepalingen der Grondwet. Vooraf wensch ik te doen onderzoeken, welke andere wijzigingen nog in de Grondwet moeten gebracht worden.’

Voor algemeen stemrecht had men op het platteland, waar het aantal kiezers reeds vrij groot was, weinig geestdrift. In de steden bestond daartegen onder de burgerij ook wel eenige tegenzin, vooral met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen, maar de meer intellectueelen waren grootendeels voorstanders van algemeen kiesrecht geworden, omdat zij dit een noodzakelijk gevolg achtten van den maatschappelijken toestand, zooals deze zich in de laatste jaren had ontwikkeld. Het voornemen der Regeering om door een Commissie nader te doen onderzoeken welke andere bepalingen der Grondwet buiten en behalve art. 80 verandering eischten, vond bestrijding in de socialistische en democratische pers. De Commissie werd betiteld als ‘een kapstok’. Bij het debat over het adres van antwoord op de troonrede in de Tweede Kamer, verklaarde Troelstra te vreezen, dat een algemeene Grondwetsherziening zonder eenige beperking een rem zou worden, die de invoering van het algemeen kiesrecht zou tegenhouden en hij gaf als zijn meening te kennen, dat wanneer de Staats-Commissie, die hij beschouwde als een concessie aan de conservatieve elementen, niet tijdig met haar arbeid gereed kwam, de herziening van het kiesrecht-artikel, daardoor niet mocht worden vertraagd. In dien geest stelde hij een amendement voor op het ontwerp-Adres van Antwoord. Minister de Meester antwoordde hierop, dat de Regeering het vaste voornemen had, haar voorstellen tot Grondwetsherziening zoo tijdig in te dienen, dat de beslissing in eerste instantie zou kunnen worden genomen binnen de vierjarige wetgevende periode. Troelstra was met deze stellige verklaring tevreden en trok zijn amendement in.

Van de andere zijde werd de Regeering aangevallen door van Karnebeek, die niet begreep, dat een Regeering, die verzoeningsgezind wilde optreden, den twistappel van het blanco-artikel, door Lohman eens ironisch genoemd ‘de schoonste uitvinding der eeuw’, in het Parlement wierp. De Minister meende, dat hier van een twistappel geen sprake behoefde te zijn. Wanneer naast art. 80 nog een samenstel van bepalingen tot wijziging der Grondwet werd aangeboden, zouden wellicht vele leden hun bezwaren tegen Grondwetsherziening minder onoverkomelijk achten. Aan het verzoek

van van Karnebeek, om de benoeming der Grondwets-Commissie uit te stellen tot na de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting, waarbij de Kamerleden in de gelegenheid zouden zijn hun oordeel over de Grondwetsherziening uit te spreken, wilde de Minister niet voldoen.

De Commissie werd dan ook reeds den 23sten October 1905 benoemd. Als Voorzitter trad mijn vader op, die zich beschikbaar had gesteld, met volkomen voorbehoud ten opzichte van zijn houding tegenover het blanco-artikel. De Commissie bestond voorts uit één Vrijzinnig-Democraat (het oud-Kamerlid Mr. Fokker), twee Unie-Liberalen (Prof. Oppenheim en het Eerste Kamerlid Mr. Willinge), één Vrij Liberaal (Prof. de Louter), één Katholiek (Oud-minister Ruys de Beerenbrouck) en één Christelijk- Historische (Jhr. de Savornin Lohman Jr, lid van den Hoogen Raad). Van democratische zijde werd de samenstelling der Commissie gecritiseerd, omdat de meerderheid harer leden niet overtuigd was van de noodzakelijkheid eener Grondwetsherziening ter verkrijging van algemeen kiesrecht. In de Tweede Kamer toonden de Sociaal-Democraten en de Anti-Revolutionairen zich verbolgen, omdat geen hunner in de Commissie was opgenomen.

Het aan de Commissie verstrekte mandaat hield geen andere beperking in dan dat haar onderzoek zich niet zou uitstrekken tot de wenschelijkheid van een blanco-kiesrecht-artikel. Uit de rede waarmede Minister Rink de Commissie installeerde, bleek evenwel, dat het niet de bedoeling der Regeering was, dat de geheele Grondwet zou gewijzigd worden. De Minister meende nml. dat de beraadslagingen en voorstellen der Commissie zich in hoofdzaak zouden moeten bepalen tot een tiental door hem vermelde onderwerpen, die met de kiesbevoegdheid rechtstreeks of zijdelings in verband stonden, terwijl een aantal onderwerpen, ‘waaromtrent bij de generale Grondwetsherziening van 1887 onderzoekingen (hadden) plaats gehad, die tot, hetzij positieve, hetzij negatieve beslissingen (hadden) geleid, welke òf geheel onaangevochten (waren) gebleven òf althans, met slechts enkele afwijkingen, algemeen geoordeeld (werden) gehandhaafd te moeten blijven,’ volgens het oordeel der Regeering naar den achtergrond behoorden te worden gedrongen.

De Minister wilde blijkbaar door zijn rede de bezwaren wegruimen van hen, die vreesden, dat de arbeid der Commissie een zoodanigen omvang zou nemen, dat de Regeering haar voorstellen niet tijdig zou kunnen indienen. Aan den wenk van den Minister om spoed te betrachten gaf de Commissie gehoor. Reeds in December 1906 diende zij haar rapport in. Dit verslag zweeg over die bepalingen der Grondwet voor welker wijziging bij de Commissie geen meerderheid werd gevonden, doch in de nota's van ieder der leden afzonderlijk, die aan het rapport waren toegevoegd, werden enkele dezer onderwerpen behandeld. Een van de belangrijkste en meest besproken wijzigingen, door de meerderheid der Commissie voorgesteld, betrof het verleenen van het recht van amendement aan de Eerste Kamer (behalve ten opzichte van ontwerpen, te danken aan het initiatief der Staten-Generaal en van begrootingswetten), een lievelingsdenkbeeld van mijn vader, dat hij reeds vroeger in zijn 'Staatkundige Opstellen' had verdedigd.[1)] Van democratische zijde werd dit voorstel bestreden. Men beschouwde het als een reactionaire hervorming, waartegen, zooals een bekwaam woordvoerder het uitdrukte, in het belang der democratie niet genoeg kon gewaarschuwd worden. Prof. Oppenheim bracht in de door hem overgelegde nota uitvoerige bezwaren in tegen dit voorstel welks aanneming hij 'ongeraden (rekende) bij uitstek en bovenal' en zijn medeleden Fokker en Willinge sloten zich hierbij aan. Dat men tegen het toekennen van dit recht aan ons Hoogerhuis als bezwaar aanvoerde, dat de gang der wetgeving daardoor vertraagd zou worden, is begrijpelijk, maar het was, naar ik meen, ten onrechte, dat men hierin een conservatief voorstel zag. De bedoeling toch van hen, die dit voorstel deden, was niet zoozeer de tot standkoming van democratische hervormingen te verijdelen, dan wel om botsingen tusschen de beide takken der Staten-Generaal (zooals die, tengevolge van het veto door de Eerste Kamer in 1900 uitgesproken over de ongevallenwet en in 1905 over de Hooger onderwijswet, hadden plaats gehad), te voorkomen of te verzachten.

De overige, door de Commissie voorgestelde wijzigingen

1) 'Staatkundige opstellen', bldz. 105 en vlg.

betroffen bepalingen uit alle Hoofdstukken der Grondwet, behalve Hoofdstuk VI (Godsdienst) IX (Waterstaat) en X (Onderwijs en Armbestuur). Ten aanzien van de troonopvolging, een onderwerp, dat naar aanleiding van het voornemen tot herziening der Grondwet in de pers ter sprake werd gebracht, deed de Commissie geen wijzigingsvoorstellen. In socialistische en radicale bladen werd de vraag besproken of, wanneer de Koningin kinderloos mocht komen te overlijden, de monarchale regeeringsvorm niet door een republikeinsche zou behooren vervangen te worden. Ook in andere kringen scheen deze vraag belangstelling te vinden, al werd zij meestal niet openlijk besproken.[1)] Het Nederlandsche volk heeft eigenlijk geen bijzondere voorliefde voor een monarchie, het is alleen Oranjegezind.

Toen de Grondwetscommissie haar taak had voleindigd, teekende mijn vader in zijn dagboek op: 'Ik heb met genoegen aan de werkzaamheden deelgenomen. Over het algemeen is de herziening in mijnen geest. De verhouding tusschen de leden der Commissie was uitstekend. Zij waren allen vol goeden wil en zeer werkzaam.'

In 1907 diende de Regeering haar voorstellen tot Grondwetsherziening in, die, naast het blanco-artikel, alleen betroffen wijzigingen in de Hoofdstukken III (Staten-Generaal) en IV (Provinciale Staten en Gemeente besturen) met het kiesrecht verband houdend. Van de voorstellen der Commissie had de Regeering slechts weinig overgenomen. Had zij - hetgeen zij niet deed - het voorstel tot toekenning van het amendeeringsrecht aan de Eerste Kamer overgenomen, dan zou dit, naast het blanco-artikel, naar de meening van mijn vader, de kansen van welslagen der Grondwetsherziening van nul tot niet-onmogelijk hebben verheven. Een concentratie der liberale partijen ware z.i. in dat geval uitvoerbaar geweest. Thans moest Tydeman, namens de Vrij Liberalen, in de

1) Van Houten stelde in een 'Staatkundige brief' van 2 November 1907 voor om 'de uitoefening van erfopvolgingsaanspraken van vreemdelingen, bij kinderloos overlijden der Koningin afhankelijk te stellen van goedkeuring der Staten-Generaal in dubbelen getale bijeen te roepen en aan deze ook de bevoegdheid toe te kennen om alsdan èn over den staatsvorm èn over de keuze van een President of Stadhouder te besluiten naar gelang het staatsbelang hun alsdan zal schijnen te eischen.'

Tweede Kamer verklaren, dat door de voorgenomen Grondwetsherziening, de afstand tusschen hen en de Regeering zoo groot was geworden, dat zij gedwongen waren haar hun steun op te zeggen. De rechtsche partijen zouden evenmin haar medewerking willen verleenen tot een wijziging der constitutie als door de Regeering voorgesteld, al vleide deze zich den steun daarvoor van de meer radicale Anti-Revolutionairen en Katholieken te zullen verwerven.

Intusschen is, doordat, tengevolge van de militaire kwestie, in den aanvang van 1908 de levensdraad van het Ministerie werd afgesneden, omtrent deze Regeeringsvoorstellen, zelfs geen voorloopig verslag verschenen.

De financieele politiek van het Ministerie de Meester vond weinig sympathie. Wel werden de, in 1905, als tijdelijke versterking der middelen, voorgestelde opcenten op de vermogens- en bedrijfsbelasting, voor 1906, aangenomen. Dit geschiedde in de Tweede Kamer bij zuivere partijstemming. Ook bij verschillende leden der linkerzijde bestonden bezwaren tegen deze opcenten, doch zij stemden ten slotte voor, omdat de Regeering had verklaard, het verwerpen van dit voorstel als een votum van wantrouwen te zullen beschouwen. Deze opcenten waren opgenomen in de middelenwet. De Eerste Kamer zou dus, bij gemis aan het recht van amendement, wanneer zij haar veto tegen dezen nieuwen financieelen maatregel zou willen uitspreken, genoodzaakt zijn de geheele middelenwet te verwerpen. De katholieke Senator van Zinnicq Bergmann, die tegenstander van de opcenten was, doch het ongerechtvaardigd achtte de middelenwet af te stemmen, stelde een motie voor, waarbij het vertrouwen werd uitgesproken, dat de Regeering in de toekomst niet meer op deze wijze zou handelen. Minister de Meester verzekerde, dat de politiek aan deze handelwijze vreemd was en dat de Regeering de voorkeur had gegeven aan de inlassching der opcenten in de middelenwet boven het indienen van een afzonderlijk wetsontwerp, ten einde het tijdelijke karakter van dezen maatregel te doen uitkomen. Hij beloofde evenwel, dat dit, nu de Eerste Kamer hiertegen bezwaar had, niet meer zou voorkomen. De motie werd daarop ingetrokken en de midde-

lenwet en dus ook de opcenten, door de Eerste Kamer aangenomen. De definitieve belastingplannen der Regeering werden aangegeven in de troonrede van 1906. Zij kwamen grootendeels overeen met hetgeen het program van 1905 der Liberale Unie en der Vrijzinnig Democraten daaromtrent bevatte: samensmelting van de vermogens- en de bedrijfsbelasting tot één inkomstenbelasting en voorts wijziging der successiebelasting, debietrecht op tabak enz.

In de memorie van toelichting op het spoedig daarop ingediende ontwerp-rijksinkomsten belasting, gaf Minister de Meester zijn geheele financieele plan aan. Een complex wetsontwerpen, die, wanneer zij zouden zijn aangenomen, een opbrengst van *f* 8 millioen zouden opleveren. Door het aftreden van het Ministerie zijn deze belasting-plannen nimmer in behandeling gekomen. De opbrengst van deze belastingen had moeten dienen tot dekking der uitgaven, voortvloeiend uit de ziekte- en ouderdoms-verzekering, waaromtrent door Minister Veegens wetsontwerpen waren aangeboden. Door den ontijdigen dood van het Kabinet, werd echter ook aan deze plannen de bodem ingeslagen.

Eén belangrijke sociale wet is toch tijdens het bewind van het Ministerie de Meester tot stand gekomen, nml. de regeling van het arbeidscontract (opgenomen in het B.W.) Reeds in 1891 had Minister Smidt aan Prof. Drucker opgedragen een wetsontwerp tot regeling der arbeidsovereenkomst samen te stellen. Dit voor-ontwerp-Drucker was reeds achtereenvolgens, zij het dan ook telkens eenigszins gewijzigd, door twee Ministers, Cort van der Linden en Loeff, ingediend. Minister van Raalte bood thans het ontwerp-Loeff vrijwel ongewijzigd aan. Hij verdedigde het op verdienstelijke wijze, daarbij krachtig ter zijde gestaan door Drucker, den eigenlijken vader van het ontwerp, die Voorzitter der Commissie van Rapporteurs was. Alle partijen konden zich in meerdere of mindere mate met deze regeling vereenigen, behalve de Sociaal-Democraten. Door de georganiseerde socialistische arbeiders werd zelfs een agitatie-comité in het leven geroepen ter bestrijding van de voorgenomen regeling. Hun grieven daartegen waren in de eerste plaats, dat werkstaking in de meeste gevallen als contractbreuk zou beschouwd worden, voorts, dat

het zoogenaamde ‘staangeld’[1] wettelijk gesanctionneerd werd en eindelijk, dat het ontwerp zuiver civielrechterlijk was en geen strafbepalingen tegen den werkgever bevatte. Een amendement Troelstra, dat staangeld verbood, werd verworpen. De Socialisten stemden nu tegen het ontwerp, evenals de christelijk-historische afgevaardigde van Idsinga, die bezwaar had tegen de als grondslag aangenomen economische ongelijkheid van werkgever en arbeider. Ook andere meer behoudende kamerleden achtten dezen grondslag niet juist, maar vonden daarin toch geen aanleiding om zich tegen deze regeling te verzetten. Tijdens de behandeling van dit wetsontwerp in de Tweede Kamer, welke 7 Maart 1906 aanving en, met een maand onderbreking wegens het Paaschreces, eerst 21 Juni beëindigd werd, maakte mijn vader daaromtrent de volgende aanteekeningen:

> ‘14 Maart. De beraadslagingen in de Tweede Kamer over de wet op het arbeidscontract geven het bewijs hoezeer een algemeen heerschende moderichting den boventoon voert ook in de Kamer. De arbeider moet als ongelukkig slachtoffer der maatschappelijke verhoudingen beschermd worden tegen den werkgever. Het is niet de vraag hoe de rechtsverhouding tusschen werkgever en arbeider op de billijkste en zekerste wijze kan worden gevestigd maar hoe men den arbeider kan helpen. Het is een soort van medelijdend gevoel met allen, die niet geacht worden rechtens op gelijken voet met anderen te staan. Zoo ook de getrouwde vrouw. Wij hadden gisteren een langdurige beraadslaging over de bevoegdheid der getrouwde vrouw tot het sluiten van arbeidsovereenkomsten en het beheer over het verdiende loon. De vrouw was het beklagenswaardige voorwerp. Zij werd door den man, die volgens de wet het hoofd der gemeenschap en haar beheerder is, slecht behandeld. Zij moest over het verdiende geld kunnen beschikken buiten den man om, die het verspilde enz. Alsof alle vrouwen volmaakt waren en het maar genoeg is om de gehuwde vrouw dezelfde rechten te geven, die haar man bezit, ten einde een goeden toestand in de werkmansgezinnen te bewerken.
> 23 Maart. De beraadslagingen over het arbeidscontract gaan met slakkengang voort. De hoofdfout der wet is, dat men aan twee beginselen met groote halsstarrigheid vasthoudt. De regeling moet éénvormig zijn voor alle mogelijke arbeidscontracten en zij moet zuiver burgerrechtelijk zijn. Bij de behandeling van het artikel over de verboden loonvormen kwam groot bezwaar van de zijde der leden, die met de toestanden ten plattelande bekend zijn tegen de bepaling, dat alle contracten, die van het gewone afwijken, op schrift moeten worden gesteld.

1) Staangeld is een zeker bedrag van het loon, dat door den werkgever ingehouden wordt, ten einde hierop de schadevergoeding te verhalen, welke de arbeider bij het einde der dienstbetrekking mocht verschuldigd zijn.

Men stelde een amendement voor om een uitzondering te maken voor den landbouw en de Minister, die begreep, dat dit amendement kans had van te worden aangenomen, veranderde de bepaling in dien zin, dat geen afwijkend beding schriftelijk behoefde te worden aangegaan; Hij ging veel verder dan de voorsteller van het amendement, alleen om in de wet geen uitzonderingsbepalingen te hebben voor den landbouw. Tegen de in mijn oog zeer immoreele bepaling, dat bij contracten in strijd met de wettelijke bepalingen aangegaan, de arbeider een vordering tegen den werkgever zou hebben, was veel bezwaar. Men zeide: Stel een strafbepaling vast tegen den werkgever, maar geef niet aan den arbeider een voordeel, zoo hij een ongeoorloofd contract heeft aangegaan. Maar om dit laatste te doen moest men van de zuiver burgerrechtelijke regeling afwijken en dit mocht niet. De bepaling werd derhalve gehandhaafd en aangenomen. Troelstra wilde op dien weg voortgaan en stelde voor om bij ongeoorloofde winkelnering den arbeider een vordering te geven om het vijfvoud van het betaalde van den werkgever te kunnen eischen, doch dit vond de Kamer toch te kras en zij verwierp het. De verdediging is altijd dezelfde: Wij moeten den zwakken arbeider beveiligen tegen den machtigen werkgever. Wij moeten preventieve bepalingen maken waardoor de werkgever uit vrees voor schade wordt teruggehouden van overtreding der wet. Het is een zonderling beginsel in een wet, dat uit een ongeoorloofd contract door de wet verboden, een der contractanten ten koste van den ander een voordeel kan hebben. Idsinga stelde een amendement voor, om dit beginsel uit de wet te nemen, maar de Kamer met groote meerderheid gaf hem ongelijk. De zwakke arbeider moest beschermd worden.
8 April. De Kamer is op reces tot 1 Mei. Van het arbeidscontract is misschien nog niet het derde deel afgehandeld. De zaak was toch goed voorbereid, maar te veel theoretisch en eenzijdig. De practische vragen, die zich bij de beraadslagingen opdoen, heeft men veelal over het hoofd gezien. Het ongeluk is, dat niemand voor zijn buurman wil onderdoen in liefde voor den arbeider. De wet is voor hem, zij moet hem steunen tegen den werkgever. In vele gevallen is dit wenschelijk en noodig maar als algemeen beginsel voor de wetgeving is deze bescherming van den arbeider ondeugdelijk. De werkgever heeft eveneens recht op bescherming.'

In de Eerste Kamer werd het ontwerp bestreden o.a. door den Anti-Revolutionair't Hooft en door van Houten. Laatstgenoemde drong er bij de Regeering op aan een nieuw ontwerp in te dienen. Een motie-van Welderen Rengers, strekkend om de behandeling uit te stellen, ten einde de Regeering de gelegenheid te geven zich te beraden, werd aangenomen. Toen echter de Minister te kennen gaf, dat uitstel voor hem gelijk stond met verwerping, werd, ten einde een politieke crisis te voorkomen, door Vening Meinesz heropening van het debat gevraagd, waarna op zijn voorstel de beraadslaging na drie dagen werd hervat. Met 15 stemmen werd de wet aangenomen.

Van nog een andere belangrijke wijziging in het B.W. kan hier gewag gemaakt worden. Al kwam zij onder een volgende

Regeering tot stand, zoo had toch de behandeling van het desbetreffende wetsontwerp voor het grootste deel plaats onder het Kabinet de Meester. Zij betrof de opheffing van het verbod van het onderzoek naar het vaderschap. Tegen dit verbod, tijdens de Fransche overheersching in ons recht opgenomen, was reeds sinds vele jaren door verschillende personen opgekomen, op grond dat daardoor onrecht werd aangedaan aan het natuurlijk kind. Een door Minister Loeff ingediend, doch niet meer in behandeling gekomen, wetsontwerp tot opheffing van dit verbod, werd door Minister van Raalte weder aangeboden. Hierbij werd aan het natuurlijk kind, bijgestaan door een voogd, een actie gegeven tegen den vader, van wien het tot zijn meerderjarigheid levensonderhoud kon vorderen.

In talrijke meetings en vergaderingen werd aan dit wetsontwerp adhaesie betuigd. Ook brochures en artikelen zoowel pro als contra verschenen. Van de verdedigers der opheffing van het verbod dient Prof. Molengraaff in de eerste plaats genoemd en van de tegenstanders de oud-Minister Rochussen. Als bezwaren tegen het toelaten van het onderzoek naar het vaderschap werden aangevoerd: de onbewijsbaarheid van het vaderschap, ondermijning van het huwelijk en van de zedelijkheid en gevaar voor publiek schandaal en chantage.

Bij de behandeling van dit ontwerp in de Tweede Kamer werd het o.a. heftig bestreden door van Doorn. Een door de Savornin Lohman verdedigd amendement, om de alimentatievordering te ontzeggen, indien de moeder wist, dat de man, met wien zij gemeenschap had, gehuwd was, werd verworpen en eveneens o.a. een reeks van amendementen door den Vrijzinnig-Democraat Limburg voorgesteld, strekkend tot verruiming van het ontwerp, dat ten slotte met vrij groote meerderheid werd aangenomen.

Nog voordat het ontwerp in de Eerste Kamer in behandeling kwam, trad het Ministerie af; de nieuwe Minister van Justitie, Nelissen, nam het echter over en verdedigde het in de Eerste Kamer, waar het bij verschillende leden bestrijding vond, doch ten slotte met 25 tegen 14 stemmen werd aangenomen.

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.

(Wordt vervolgd).

Het Engelsche réveil in de achttiende eeuw.

Toen Montesquieu (1689-1755) in Engeland verblijf had gehouden, gaf hij te kennen, dat het geld er meer werd nagestreefd dan de deugd. Men lacht in Engeland om alles wat den godsdienst betreft en beschouwt hem, Montesquieu, als te godsdienstig, terwijl hij in zijn vaderland, Frankrijk, te weinig godsdienstig wordt geacht.

Hetgeen Montesquieu hier zegt, is door andere uitspraken uit dien tijd bevestigd. De profanatie van het heilige was algemeen. Cynische opvattingen (ook bij leidende mannen) en ruwe zeden heerschten. Men was in Londen op straat niet veilig, althans niet na 't vallen van den avond; roof en geweldpleging dreigden. Heel erg was dit in 't begin der achttiende eeuw, toen een bende straatroovers uit de hoogere standen 's nachts dronken door Londen's straten toog. Men loerde op dienstmeisjes, die voor een bezoeker de huisdeur openden en men sloeg ze en sneed ze over 't gezicht. Aan menig slachtoffer uit 't publiek op straat, werden de oogen uitgedrukt.

Het drankmisbruik was zeer sterk en algemeen. Het geweldige jenevergebruik veroorzaakte ziekte en verwording.

Wat het godsdienstig leven betreft, de preeken waren over 't algemeen koud en dor. Een Engelsch rechtsgeleerde van naam, die bij de bekendste Londensche predikanten ter kerk was geweest, gaf te kennen, dat hun preeken niet meer christelijkheid bevatten dan de geschriften van Cicero. Wij moeten, zoo zei een hunner, de duistere punten der religie terzijde laten en de eenvoudige practische zedeleer voordragen. Het christendom, zoo zei een ander gevierd predikant, eischt

slechts plichten, die aansluiten bij het licht der natuur en die door de zuiverste menschelijke rede als juist worden erkend.

Die belichting door de rede had eenerzijds het voordeel dat veel bijgeloof werd verdreven, maar ook alle mystiek en ferventie gingen ontbreken. Extravagantie werd geschuwd en zoo ook de scherpe tegenstelling zonde-genade. De diepe verdorvenheid der menschelijke natuur, Christus' plaatsvervangend lijden, de noodzaak van wedergeboorte, dat waren leerstellingen, die gedurende het grootste deel der achttiende eeuw zelden van Engelsche kansels werden verkondigd.

Tegen die ongebondenheid eenerzijds en dat rationalisme anderzijds, waren in het laatste gedeelte der zeventiende eeuw godsdienstige gezelschappen opgericht, piëtistische clubs van jongeren. Zij achtten wedergeboorte noodzakelijk en streefden naar ‘heiligheid van hart en leven’ (‘real holiness of heart and life’).[1)] Deze piëtistische vereenigingen, die zich ook wijdden aan werken van barmhartigheid, stonden onder invloed vooral van den uit Duitschland afkomstigen prediker Anthon Horneck (1641-1696) en zij genoten de sympathie en bemoediging van August Hermann Francke. Men kan zeggen, dat die godsdienstige beweging - deels althans - aansluit aan het Duitsche Piëtisme.

In 1692 was een vereeniging gesticht, die zedenverbetering beoogde: de Society for the reformation of manners. Gespeurd werd naar hen die vloekten en den Zondag ontheiligden, terwijl door de bemoeiïngen der vereeniging tal van publieke huizen werden gesloten. Zij werkte als een vrijwillige politie en werd bij het speuren naar feiten en het verzamelen van bewijsmateriaal, gesteund door vele leden van de genoemde piëtistische gezelschappen; die gezelschappen vormden zich zelfs tot comité's van waakzaamheid. De spionnage-dienst, die deze verschillende vereenigingen verrichten, wekte groote wrevel in breeden kring. Bloeiend tijdens de regeering van koning-stadhouder Willem, geraakten de godsdienstige gezelschappen in 't begin der achttiende eeuw in verval.

1) Zie o.a. John D. Simon, D.D. John Wesley and the religious societies, Londen, z.j. (1921), p. 19.

Maar toen kwam het groote réveil, waaraan vooral ook de naam van Wesley is verbonden.

Vader Wesley was van die piëtistische clubs een warm voorstander. Deze predikant stamde, gelijk zijn vrouw, uit een oud geslacht, maar zijn materieel bezit was gering. Het was bitter moeilijk voor die predikantsvrouw, die negentien kinderen heeft gehad (waarvan intusschen een aantal jong stierf), om het gezin naar behooren te voeden en te kleeden.

Gelijk Sara haar man ‘Heere’ noemde, zoo sprak ook mevrouw Wesley van ‘my master’, als zij haar man bedoelde. Deze was zich zeer bewust van het feit, dat de man het hoofd der echtvereeniging is: ‘ik hield de scepter onbetwist in handen’, zoo schreef hij later eens, ‘en 't was voor haar niet een last maar een lust om te gehoorzamen’.[1)] Aan die lust twijfelen wij echter eenigszins, als wij in een brief van haar aan haar zoon John[2)] de verdrietige opmerking lezen, dat zij en haar man het zelden eens zijn.

Mevrouw Wesley, die, niettegenstaande de scepterzucht van haar man, de leidende rol in de pastorie schijnt te hebben vervuld, was een superieure vrouw met een goed verstand en een krachtige geest. De opvoeding van haar kinderen en het bestuur van haar gezin, geschiedde volgens welbepaalde paedagogische principes en alles was nauwkeurig geregeld. Wij zullen zien hoe het woord ‘methodisme’ met een neiging tot orde en methode, die de zoon van de moeder schijnt geërfd te hebben, verband hield.

Mevrouw Wesley's beginsel was, dat men zoo spoedig mogelijk de kinderwil moet beteugelen. Toegevendheid is verkeerd begrepen goedheid en in den grond wreedheid, want men laat verkeerde gewoonten voortwoekeren, terwijl ze toch vroeg of laat moeten onderdrukt worden. Eigenwilligheid en halsstarrigheid is de wortel van alle ellende. De kinderen moeten beleefdheid leeren: een vraag aan den eenvoudigsten bediende moest altijd met ‘als 't u blieft’ worden begeleid. Om den kinderen rechtsbegrip bij te brengen, had elk hunner zijn eigen speelgoed en er waren bepaalde ruilvoorschriften vastgesteld. Daarbuiten mocht men zelfs niet aan de speld

1) Augustin Leger, La jeunesse de Wesley, thèse Paris 1910, p. 27.
2) Alsvoren p. 91.

van een ander raken. De uren van opstaan, maaltijden gebruiken en naar bed gaan, waren voor de diverse kinderen uniform geregeld. Geen schreeuw mocht worden vernomen.

De roede ontbrak niet, maar mevrouw Wesley leidde zooveel mogelijk met zachte hand. Zij was zich bewust, dat de vrees voor straf het liegen bevorderde en daarom vergaf zij altijd een beleden misstap.

Mevrouw Wesley zonderde elken morgen en elken avond een uur af voor godsdienstige meditaties. Zooveel mogelijk werd een vastgestelde avond vrij gehouden voor een intiem gesprek met elk kind, 's Maandags met A, Dinsdags met B, enz.

Van die kinderen zijn John (geboren in 1703) en Charles (geboren in 1707) verbonden met de revivalbeweging, die ons bezighoudt. Toen John als jeugdig student het ouderlijk huis voor Oxford had verwisseld, schreef hij in gevoelige bewoordingen aan zijn moeder, dat hij hoopte vóór haar te zullen sterven, om niet van haar dood getuige te zijn.[1)] En later uitte hij wel eens twijfel of hij ooit zulk een lieve vrouw zou krijgen als zijn moeder.

John was, evenals zijn jongere broeder Charles, van klein postuur. Hij had een frissche gelaatskleur, bruin haar (op 't laatst van zijn leven zilvergrijs, zooals meer Engelschen dat hebben) en hij zag er steeds netjes uit, terwijl hij ook van orde en netheid op zijn kamer hield. Vaardig was hij in debat en hij was een levendig causeur met een levendige blik.

Met 't oog op zijn vroolijken aard, schreef zijn zuster hem eens, toen er een bruiloft was gehouden (hij was toen drie-en-twintig jaar): ‘Wij misten slechts de tegenwoordigheid van jou, want hoe zou men treurig kunnen zijn, waar jij bent?’ John declameerde graag, speelde op de fluit en was een vurig liefhebber van tennis en andere sport, waarvan echter de beoefening door zijn niet sterke gezondheid bemoeilijkt werd.

John's jongere broer Charles studeerde ook theologie in Oxford. Hij was levendig, bezat charme en had vele vrienden, voor wie hij veel over had. In meer dan een opzicht was hij

1) Thomas E. Bridgen, John Wesley (in: A new history of methodism, Londen 1909 p. 169).

minder stevig dan John. Hij kon, toen zij beiden een tijd lang in de tropen waren, minder goed de warme sfeer van vriendschap missen dan deze. Ook waren de moeilijkheden, die hij in zijn leven met zijn gestel ondervond nog veel grooter dan die van John. Uit latere beschrijvingen zien wij Charles voor ons: bijziende en met een abrupt en eigenaardig optreden, steeds verstrooid. In 't oog van velen misschien eenigszins lachwekkend, maar stellig warm van hart en teer van gemoed. In regentenaanleg en organisatietalent stond zijn broer ver boven hem. Terwijl Charles meer geschikt was voor de rustige dorpspastorie, was John de ondernemende man. Men kan zijn buitengewone gaven van organisatie en argumentatie moeilijk observeeren - zoo zegt Lecky[1)], die geen geestverwant van hem is, aangaande John - zonder zich af te vragen, wat hij zou zijn geworden, als de omstandigheden hem tot staatsman of rechtsgeleerde hadden gemaakt.

Van de ontwikkeling der godsdienstige gevoelens in hun studententijd is niet alles nauwkeurig bekend. Wij weten echter, dat Charles in Januari 1729 aan zijn broer schreef (terwijl hij spreekt van zijn ‘weariness and insensibility’): ‘Ik geloof stellig, dat het door bemiddeling van jou is, dat God in mij wil bevestigen wat Hij begon, en daar is niemand dien ik liever zou hebben dan jij als instrument ten goede voor mij.... ik kan niet zeggen hoe en wanneer ik uit mijn doodigheid ontwaakt ben’. En in dienzelfden brief zegt hij: ‘Het is voor een groot deel te danken aan iemands gebed, zeer waarschijnlijk het gebed van mijn moeder, dat ik ben gaan denken zooals ik denk’.

In November van dat jaar vereenigden op Charles' initiatief zich eenige Oxfordsche jongelui om enkele avonden in de week samen te komen, voornamelijk om het Grieksche Testament en de klassieken te lezen. Naast Charles was onder het viertal ook John, die toen ‘fellow of Lincoln’ was (een functie aan de Oxfordsche Universiteit).

Hun belangstelling in den godsdienst nam steeds toe en steeds meer gingen zij zich afvragen naar welke regels het leven van een christen moet zijn ingericht. Na een vijftal

1) Lecky, History of England in the eighteenth century, sec. ed. II p. 567.

jaren was het clubje aangegroeid tot het getal van veertien. Tot hen behoorde John Hervey, een zwakke jongeling, die een der eerste verbindingen vormde van het methodistisch réveil met de litteratuur. Zijn ‘Meditations among the tombs’ (1746) beleefde tallooze drukken en in 1756 verscheen te Amsterdam ‘Godvruchtige bespiegelingen over den Nacht, den Starrenhemel en den Winter, in een verheven stijl geschreven door den Eerw. Heere J. Hervey. Naar denzelfden druk, uit het Engelsch vertaalt.’

De leden dezer vereeniging, waarvan wij verder nog noemen de vroeg gestorven William Morgan en de meer bekend geworden gevoelige Benjamin Ingham (‘adolescent d'une grace et d'une sensibilité féminines’[1)], streefde naar levensheiliging en beoefenden christelijke philanthropie. In den zomer van 1730 vertelde William Morgan aan John Wesley, dat hij een gevangene had bezocht, die was veroordeeld wegens moord op zijn vrouw. Hij drong telkens bij Wesley aan om mee te gaan en ook eens met gevangenen te spreken. De broeders Wesley deden dit en besloten om het voortaan elke week eens of tweemaal te doen. Morgan nam hen voorts mee naar een zieke vrouw en daarna maakten zij van ziekenbezoek een gewoonte. Op die manier begon de methodische philanthropie.[2)]

Er waren destijds genoeg menschen, die dit gevangenisbezoek overdreven vonden, men moest het overlaten aan de lieden die er voor betaald werden.[3)] De toestand in de gevangenissen in dezen ‘goeden ouden tijd’ was deplorabel. In de Oxfordsche gevangenis was de vervuiling en wanorde weerzinwekkend. Koorts en ziekten heerschten, terwijl de gevangenen zich overgaven aan dronkenschap, vooral doordat de gevangenbewaker onbezoldigd was en van den verkoop van bier leefde. De vrouwen werden 's nachts gedreven naar een ondergrondsch verblijf, waar zij als ligplaats vervuild stroo vonden.

Behalve philanthropische bemoeiïng (waartoe ook nog be-

1) Leger t.a.p. p. 214.
2) North, Early Methodist philanthropy, New York-Cincinnatie z j. (1914). p. 5.
3) John S. Simon, The revival of religion in England in the eighteenth century, 3d thousand, Londen z.j. p. 173.

hoorde het voorlezen aan ouden van dagen en het inrichten van een armenschooltje), was een kenmerk der clubgenooten het streven om anderen tot hun standpunt te bekeeren, terwijl zij alle vriendschap vermeden, die zij geestelijk schadelijk voor zich achtten. Verder waren zij hoogst punctueel, zoowel in het nakomen van de Oxfordsche universitaire voorschriften als in het nakomen der voorschriften van de Engelsche kerk, vooral ten aanzien van het vasten en avondmaalsgebruik.

De clubgenooten werden met spot overladen. Men sprak van de 'Godly Club', ook wel van de 'Holy Club' en had voor hen nog andere betitelingen, waarvan de benaming *methodisten* is blijven voortleven. Deze term is in de historie nog wel eens gebruikt ter aanduiding van een groepje menschen in de samenleving[1)], maar het gebruik van die aanduiding ten aanzien van de 'Holy Club', schijnt afgescheiden van eenige historische betiteling ontstaan te zijn. Wij zagen reeds, dat mevrouw Wesley methode bezat in 't bestuur van haar huisgezin en John stelde als student voor zichzelf een nauwkeurige dagindeeling vast. De jongelui nu van de 'Holy Club' waren uiterst conscientieus en minitieus ten aanzien van de indeeling van hun tijd. Zij hadden vaste leefregels; een van die regels schreef voor, dat men de gesprekken moest prepareeren voordat men samen kwam. Over 't algemeen waren de clubgenooten over-nauwgezet en precies, kortom 'methodistisch'. John Wesley gebruikte in later jaren wel eens de aanduiding aldus: 'the people in derision called Methodists' of 'the people vulgarly called Methodist'[2)] en in zijn dictionnaire, gepubliceerd in 1753, zegt hij: 'A methodist is one who lives according to the method laid down in the Bible'.[3)]

John en Charles kregen symptonen, die door hun moeder aan hun ascetische leefwijze werden toegeschreven en als beginnende tering werden beschouwd. Ascetisch leefde ook de later zoo vermaarde George Whitefield, die in 1734 aan de

1) Zie o.a. Simon, John Wesley and the rel. societies p. 87.
2) Als voren.
3) David Brook, The Oxford Methodists (in: A new history of methodism, p. 140).

Wesley's was voorgesteld en tot de club was toegelaten. Die kennismaking geschiedde naar aanleiding van Whitefield's actie ten bate van een ongelukkige vrouw in een werkhuis.

Whitefield was geboren in 1714 en dus een tiental jaren jonger dan John Wesley. Hij stamde uit eenvoudigen kring en was nu een arme Oxfordsche student. In zijn jongenstijd waren er sterke impulsen en eigenaardige tegenstellingen in hem te bemerken. Hij maakte zich schuldig aan schelmerij en had toch vlagen van godsdienstijver. Hij stal geld van zijn moeder en gaf een deel er van aan de armen. Hij spotte in de kerk en was verzot op kaartspel, romanlectuur en vooral tooneel. Toch kocht hij godsdienstige boeken, las ijverig in den bijbel en meende eens, in een soort visioen, God te zien op den berg Sinaï.

Ten aanzien van zijn bekeering (1735) zegt Whitefield: ‘Na tallooze malen door Satan met vuisten te zijn geslagen en na maanden lang door den geest der gebondenheid bij dag en nacht onuitsprekelijk te zijn beproefd, heeft het God ten slotte behaagd om de zware last van mij af te nemen’. Dat gebeurde op een plek in Oxford, waar hij sindsdien steeds even heenging, als hij in Oxford kwam. Zooals wel eens meer plaats heeft (b.v. bij den revivalman Moody), werd de bekeering bij Whitefield gevolgd door geweldige blijdschap. Waarheen hij ook ging, kon hij niet nalaten om bijna luid psalmen te zingen.

Tevoren, in 1734, na zijn contact met Wesley, had hij door allerlei middelen vrede trachten te verkrijgen en levensheiliging. Hij wilde zijn haar niet meer poederen, droeg de eenvoudigste kleeding en vuile schoenen en onthield zich van koekjes en vruchten (waarvoor hij als jongen ‘a sensual passion’ had, zooals hij later verwijtend schreef) om ze aan de zieken te kunnen geven, terwijl hij opzettelijk het slechtste voedsel voor zich nam. Hij vastte tweemaal per week en uren lang lag hij 's nachts terneer in devotie. Hij geraakte uitgeput en er moest een dokter worden gehaald.

Toen Whitefield reeds juichte in geloofszekerheid, heerschte in John Wesley nog onrust en onzekerheid. Op welke wijze kan hij zijn ziel redden? Deze gedachte hield hem bezig en bracht hem tot het besluit om naar de Engelsche kolonie

Georgië in Amerika te vertrekken. Georgië is een van de oorspronkelijke staten der Amerikaansche Unie, die sinds de herfst van 1732 onder leiding van den Engelschen generaal James Edward Oglethorpe, M.P., ten behoeve van ontslagen gevangenen was gekoloniseerd. Hij bracht de ellendige toestand van het Engelsche gevangeniswezen aan 't licht, met 't gevolg dat een commissie werd benoemd, en ten slotte vele gevangenen werden in vrijheid gesteld. Oglethorpe bekommerde zich om hun toestand en zoowel zijn humanitaire als zijn militaire neigingen waren bevredigd, toen de Kroon hem de exploitatie toestand van Georgië. Tot de kolonisten behoorden ten slotte nog Presbyteriaansche Schotsche Hooglanders benevens Protestanten, die om des geloofs wille uit Salzburg waren verdreven.

De ‘trustees’ der kolonie wenschten een of meer hoogstaande zendelingen in Georgië te doen werken, omdat zij de kracht van den godsdienst aldaar noodig achtten en omdat zij iets gevoelden voor de evangelisatie onder de Indianen. Door zijn relatie met een der ‘trustees’, ontving John Wesley het verzoek om de taak als zendeling op zich te nemen. Hij raadpleegde eenige vrienden en ook zijn moeder. ‘Wanneer ik twintig zoons had, dan zou ik mij er in verheugen, dat zij zulk een arbeid verrichtten, al zou ik ze nooit weer zien’, zoo gaf de moedige, vrome vrouw te kennen.

Daar lag nu een *grootsche* taak voor den man die ondernemend was en vol natuurlijke moed en toch onrustig, zoekend en zich klein voelend ten aanzien van 't godsdienstige. Hij wilde zich zelf redden door anderen te redden. En dat wel onder bizondere omstandigheden: ver van alle comfort, in moeilijke ongekende omstandigheden en tegelijk met de aantrekkelijkheid van het preeken voor onbepreekten, die geen commentaren bezitten en geen ijdele philosophie (zooals hij 't noemde). Zoo hoopte hij beter den zin van 't Evangelie te leeren verstaan. En voorts had hij genoeg wijde eenzaamheid rondom zich om te mijmeren over zijn eeuwig heil.

De reis, die ook door eenige andere leden van de ‘Holy Club’ werd ondernomen, begon 10 December (1735) en duurde ongeveer vijf-en-vijftig dagen. Tot de reisgenooten behoorden ook een groep Hernhutters en deze maakten op Wes-

ley grooten indruk. Hij luisterde met heel zijn ziel naar hun godsdienstige zangen en 't meest aangrijpend was hem hun zingen tijdens een storm. Toen de golven hoog over het schip zwalpten, dat kraakte, terwijl het water naar binnen drong, toen jammerden de Engelschen, maar de Hernhutters zongen hun zangen met de blik naar den hemel gericht. Toen de verbaasde Wesley later aan een van hen vroeg, of hij niet bang was geweest en ook de vrouwen en kinderen niet, was het eenvoudige antwoord, dat zij niet bang waren om te sterven.

'This was the most glorious day which I have hitherto seen', zoo noteerde Wesley, toen hij dit voorval beschreef.

In Georgië onder de kolonisten werd het hem moeilijk. Aan ijver ontbrak het hem stellig niet. Hij wijdde zich aan huisarbeid en velde boomen, meenend, dat ziekte door arbeid wordt vermeden en door lediggang bevorderd. Hij deed zijn huisbezoek op 't heetst van den dag, omdat de menschen in het tropisch klimaat dan thuis zijn. Hij hield school en kwam er eens blootvoets, om de trotsaards te verbeteren, die met minachting neerzagen op hun arme mede-scholieren, die geen schoenen aan de voeten hadden. Voor geen moeite en geen ontbering deinsde hij terug. Hij zocht ze veeleer en sliep op den harden grond en was soms doorweekt door dauw of kletterregen.

Ook vreesde hij geen tegenstand. Hij wilde smaadheid dragen, zooals zijn Heiland smaadheid droeg. Maar van nature 'methodistisch', wijdde hij zich aan zijn idealen zoo straf en agressief, dat hij tal van kolonisten tegen zich in 't harnas joeg. In heel zijn leven toonde zich trouwens een natuur, die bij velen bewondering, maar ook bij menigeen haat verwekte. Zijn broer Charles en Whitefield (die later een tijdlang in Georgië werkte) waren anders. In zijn formalisme wilde John Wesley slechts doopen met onderdompeling en niet met de besprenkeling. Whitefield deed dit later anders en hij won de menschen meer door zijn goedhartigheid. Terwijl Wesley tegen slavernij was (en de planters hierin tegenover de 'trustees' der kolonie niet wilde steunen), was Whitefield er een voorstander van.

De catastrophe voor Wesley kwam dan ook door zijn rigorisme en formalisme, maar dat in verband met een liefdes-

aangelegenheid. Gevoelig voor vrouwelijke charme, was hij verliefd geworden op Sophy Hopkey, geboren in 1718, dus een vijftiental jaren jonger dan hij. Zij wordt ons afgeschilderd als een gevoelig, zacht, vroom meisje met een bleek gezichtje en doffe uitdrukking in de oogen. Zij was veel lijdend aan hoofdpijn en toch rusteloos ijverig en had een goed verstand. Het is een type, dat men meer vindt. Toen Wesley van liefde gewaagde, verzekerde zij ongetrouwd te willen blijven. Maar weldra was zij geëngageerd en kort daarna getrouwd met een meneer Williamson.

Zij bleef tot de kerkelijke kudde van Wesley behooren en nu ontstonden moeilijkheden. Want Wesley die nauwkeurig en ritualistisch was, toonde zich ook streng tegenover haar inzake de hoogkerkelijke voorschriften. Dit werd uitgelegd als jaloesie. Hij wilde haar niet tot 't avondmaal toelaten en deelde haar tevoren schriftelijk zijn bezwaren mee: haar nalaten van de onderlinge bijeenkomsten en hoogkerkelijke gebruiken en haar gebrek aan openheid en waarheid inzake haar engagement.

Het is niet aangenaam om van 't avondmaal te worden geweerd en aldus min of meer publiek te worden gedisqualificeerd. Williamson was verstoord, beschouwde Wesley's handeling, als een strafbare ontrooving van eer en goede naam en de zaak werd het onderwerp van den dag in de kolonie. Door de zonderlinge rechtspraak daar en toen, kon de zaak kwade gevolgen voor hem hebben. Hij werd gevangen genomen, ontvluchtte en bereikte na een avontuurlijke tocht de boot te Charlestown, vanwaar hij 22 December 1737 scheep ging naar Engeland, waar hij zes weken later voet aan wal zette.

Zoo eindigde het experiment van John Wesley, die naar Georgië was getrokken om zijn ziel te redden. Wel was zijn levenservaring vermeerderd, maar met zorg vroeg hij zich af of hij, die naar Amerika was gegaan om aan Indianen het christendom te leeren, zelf wel bekeerd was. ‘Wie zal mij verlossen van dien kwaden grond van ongeloof? Mijn godsdienst is goed voor een mooien zomerdag. Ik kan mooi praten, zelfs ben ik oprecht, zoolang het gevaar verre is. Maar als de dood mij in 't gelaat ziet, dan wordt mijn geest wankel’.

Eenige dagen later schrijft hij in zijn dagboek, dat zijn hart enkel boosheid voedt en dat geen lijden en geen rechtschapenheid zijn menigvuldige zonden kunnen verzoenen. ‘Ik ben een kind des toorns, een erfgenaam der hel. Red mij, Heere, of ik verga. Geef mij de nederigheid, die voortaan mijn hart moge vervullen van het schrijnend gevoel, dat ik tot nu toe niets heb gedaan en dat ik gebouwd heb zonder fundamenten.’

In Georgië had Wesley gesproken met den Hernhutter Spangenberg. 't Kwam in een gesprek tot dat, wat men theologisch noemt het verschil tusschen fides generalis en fides specialis. Spangenberg was niet tevreden met Wesley's verzekering, dat hij Jezus hield voor den Verlosser der wereld. Hij wilde weten wat Jezus voor Wesley *zelf* was. En nu, in Engeland teruggekeerd, kwam hij weer in aanraking met een Hernhutter: den prediker Böhler (geboren te Frankfort in 1712). Deze gaf hem licht over de *zaligmaking door het geloof alleen.*

Wesley gevoelde intusschen zoozeer zijn gebrek aan geloof, dat hij nauwelijks meer durfde preeken. Böhler bemoedigde hem door te zeggen, dat hij moest preeken *totdat* hij het geloof had en dan zou hij er toe komen om te preeken *omdat* hij het had.

Wesley was nog niet overtuigd van de mogelijkheid van *plotselinge* bekeering. Misschien geschiedde dat in de dagen van de eerste christenheid. Maar nu ook nog? Toen bracht Böhler hem tezamen met eenige Engelsche Hernhutters, die spontaan bekeerd waren. Zij verklaarden in een oogenblik gebracht te zijn tot Gods wonderbaar licht. Het werd even stil in de kamer. Wesley dacht aan een duitsch koraal, dat hij vertaald had (‘My soul before Thee postrate lies’), omdat hij het zoo mooi vond. Hij vroeg of de Hernhutters het nu voor hem wilden zingen.

> Hier legt mein Sinn vor dir sich nieder;
> Mein Geist sucht seinen Ursprung wieder,
> Entzieh dein liebreich Angesicht
> Mir, deinem armen Kinde, nicht.

Terwijl de Hernhutters zongen, rolden de tranen over Wesley's gezicht en ontroerd zei hij: ‘Ik geloof Heer, kom mijn ongeloovigheid te hulp.’

Zijn broer Charles wilde van die nieuwe overtuiging aangaande het Paulinische ‘door genade zijn wij zalig geworden’ aanvankelijk niet veel weten. Maar na een gesprek met John kwam de overtuiging hem nader. Kort daarna - hij was ziek geweest en nog niet geheel hersteld - ontmoette hij een onontwikkeld vroom man, John Bray, de kopersmid. Deze bad met hem en Charles was zoozeer ontroerd, dat hij in snikken uitbarstte. Hij zag in Bray juist den man, dien hij voor zijn ziel behoefde. In een stoel werd toen de reconvalescent naar het huis van den kopersmid getransporteerd.

Terwijl hij daar liederen zong, die betrekking hadden op de wederkomst van Christus, bezocht zijn broer hem. Deze werd door Charles' geestdrift zoozeer meegesleept, dat, toen zij beide zongen, zij bijna meenden, dat Jezus tijdens hun zingen zou wederkeeren.

De geboorte der volle geloofszekerheid moest intusschen nog geschieden. Er werd in het huis van Bray gebeden en afgewacht. Op een nacht voelde hij weer een aanval van zijn ziekte (pleuris, naar 't heet). Zou de dood komen, voordat de zekerheid des geloofs gekomen was? Bray's vrome zuster, Mrs. Turner, bevestigde hem in de overtuiging dat hij niet zou sterven voordat de begeerde overtuiging zijn deel was. Eenige nachten later, nadat hij wakker was geworden met verwachting in 't hart en toen hij weer ging inslapen, hoorde hij een stem: ‘In naam van Jezus van Nazareth, sta op en geloof en gij zult genezen worden van al uwe zwakheden.’

Van wie was die stem? Ze leek op die van Mrs. Musgrave, een dame, die hij in Georgië had gekend. Maar als het Jezus eens was? Met kloppend hart zei Charles zacht: ‘ik geloof, ik geloof’. Nu hij weer ziek was geworden had Mrs. Turner een beteekenisvolle droom gehad, een visioen. Zij droomde dat aan de deur werd geklopt. Een gedaante in het wit gekleed, zei: ‘ik ben Jezus Christus’. Zij verzocht hem naderbij te komen. Aanvankelijk was zij bang, maar geloof en liefde ging haar ziel vervullen en zij gevoelde een drang om aan Wesley uit Jezus naam genezing van ziel en lichaam te gaan aankondigen. Zoo was ze nu 's nachts in Wesley's kamer gekomen. Ten laatste was het bang en biddend verbeide moment voor hem gekomen: de volle zekerheid. En voorzoover

hij nog twijfelde, wist de kopersmid hem te overtuigen, dat hij nu voorgoed geloofde. Wesley dichtte het geloofslied: 'Where shall my wondering soul begin?'[1] en dit lied wordt als de geboortezang van het Engelsche réveil beschouwd.

Bij John Wesley was het definitieve tot nu ook nog niet gekomen. Maar den dag nadat Charles zich over blijvend licht ging verheugen, had John bizondere indrukken ontvangen. Het begon reeds 's morgens: bij het openslaan van den bijbel, troffen hem bizonder de woorden 'Door welke ons de grootste en dierbare beloften geschonken zijn, opdat gij door dezelve de Goddelijke natuur deelachtig zoudt worden' (II Petri 1:4). Ten slotte werd zijn aandacht nog getrokken door de woorden 'Gij zijt niet ver van het Koninkrijk Gods'.

Zijn gedachten vermenigvuldigden zich in hem en 's middags ging hij naar St. Pauls Cathedral. 'Uit diepten roep ik tot u, o Heere! Heere hoor naar mijn stem!' Deze gezongen woorden, wier klank de gewijde ruimte vulden, waren een echo van de stem uit zijn ziel. Gevoelig voor plechtige kathedraaldiensten en voor muziek, was de jonge man op 't diepst geroerd. Peinzend verliet hij de kerk en 's avonds in een piëtistische samenkomst, daalde de gewisheid van zijn eigen heil in zijn hart. Hij kwam bij Charles in het huis van den kopersmid binnen en zei op een zeer treffende manier 'ik geloof'. De hymne door Charles gedicht werd gezongen en de beide broeders knielden neer tot gebed.

Aan de preeken van John Wesley was merkbaar wat hij ondergaan had. Ziehier van een dier predicaties een brokstuk:

'Zij is vol van vertroosting voor alle zelf-verloren zondaars, de leer, dat wie gelooft in Hem, niet zal beschaamd worden en dat dezelfde Heer over allen, rijk is voor allen, die tot Hem roepen. Hier is vertroosting hooger dan de hemel, sterker dan de dood! Wat? Genade voor allen? Voor Zacheus, een publieke roover? Voor Maria Magdalena, een publieke vrouw? Mij dunkt, dat ik iemand hoor zeggen: "Dan mag ik, zelfs ik, op genade hopen!" Ja, dat moogt ook gij, bedroefde, die door niemand getroost zijt. God zal uw gebed niet afwijzen.

1) Het is althans 'almost certainly' dat het geloofslied dat Charles toen dichtte het genoemde is: Wiseman, Charles Wesley and the hymnwriters of methodism (p. 239 in: A new history of methodism).

Neen, in het volgende uur kan hij tot u spreken: Hebt goeden moed, uwe zonden zijn u vergeven, zòò vergeven, dat zij geen heerschappij meer over u zullen voeren; ja, dat de Heilige Geest zal getuigen met uwen geest, dat gij een kind Gods zijt. O blijde boodschap! Boodschap van groote verheugenis, die aan allen volke gezonden is. Wat ook uwe zonden mogen zijn, al zijn ze rood als scharlaken en meer in aantal dan de haren uws hoofds, keer weder tot den Heere en Hij zal u genadig zijn, tot onzen God en Hij zal u overvloediglijk vergeven!'

In dien geest was de opwekkingsprediking, die nu in Engeland begon verkondigd te worden en uit dien réveiltijd stammen de liederen, die nu nog in menig Hollandsch christelijk huisgezin worden gezongen: 'Rots der eeuwen' ('Rock of ages cleft for me'), 'O, had ik duizend tongen meer' ('O for a thousand tongues to sing'), 'Jezus, die mijn ziel bemint' ('Jesus, lover of my soul'). De naam van Jezus - zoo zeggen deze zangen - is muziek in de ooren van den zondaar. Als Hij spreekt, stroomt nieuw leven in de dooden. Blinden, uw Verlosser is nabij! Verlamden, springt op van vreugde! - Verberg mij, o mijn Verlosser, verberg mij totdat de levensstorm is voorbijgegaan en voer mij in veilige haven. - Ik ben naakt en kom tot u om kleeding, ik ben hulpeloos en vraag u om erbarming, ik ben onrein en vlucht naar de bron: wasch mij, mijn Verlosser, of ik sterf!

Zoo leeren wij uit lied en preek de klanken kennen, die door Groot-Brittannië en Ierland gingen tijdens die opwekking in de 18e eeuw: the Great Revival. Ze was ontstaan in Engeland - en dan denken wij aan de Wesley's en aan Whitefield - maar ongeveer gelijktijdig in Wales - en dan denken wij aan Griffeth Jones, Rowlands en Howell Harris. Laatstgenoemde was bekeerd in het zelfde jaar als dat van Whitefield's bekeering (1735). Beider bekeering werd niet zooals dat met Wesley het geval was, voorafgegaan door beïnvloeding en onderricht van anderen, in casu Duitschers: de Hernhutters.

De genoemde predikant Griffith Jones (geboren in 1684) wordt de morgenster van het réveil genoemd. Howell Harris (geboren in 1714) was de groote leekenprediker tijdens die opwekking in Wales. Hij voelde zich vermoeid en belast door het gewicht van zijn zonden. Tijdens een Paaschavondmaal,

ziende naar een afbeelding van Christus aan 't kruis, werd zijn ziel gevuld met het verlangen naar de redding van zondaars. Kort daarna, geknield op een eenzame plek, gevoelde hij plotseling dat het vuur van Gods liefde hem geheel doorstroomde. Hij wist dat hij Gods kind was en riep ‘Abba, vader! Abba, vader’.

Een ander vermaard réveilman in Wales was Daniel Rowlands. Toen aanvankelijk de donder en bliksem van de Sinaï en zijn prediking zich deden gelden, weerklonken luide kreten van ontzetting en toen later de balsem van Gilead uit zijn woorden druppelde, klonk een overluid en veelvuldig hallelujah. Uitbarstingen van emotie kwamen ook bij andere revivalpredikers in Wales voor. Men zegt, dat tijdens de prediking van den revivalman Morris, over het laatste oordeel, een paniek ontstond en tal van toehoorders wild door de straten liepen.[1)]

Dergelijke uitingen kwamen niet alleen onder de lichtbewogen inwoners van Wales, maar ook in Engeland voor, tijdens de prediking van Wesley en anderen. Toen de bekende Amerikaansche revivalprediker Moody ongeveer anderhalve eeuw later in Londen een zijner meetings hield, stortte menigeen tranen. Temidden van het snikken, hoorde men de luide kreten eener vrouw onder de toehoorders. Moody gelastte, dat men haar uit de zaal zou brengen: ‘zij is hysterisch’.

Ons oordeel over deze diagnose en deze handeling van Moody laten wij hier ter zijde; wij vermelden het slechts als tegenstelling tot de houding, die Wesley doorgaans tegenover dergelijke verschijnselen aannam. Er kwam onder zijn prediking een dame, die sinds eenige jaren werd gekweld door sterk minderwaardigheidsgevoel en vergeefs een predikant en een dokter had geraadpleegd. Nu, onder Wesley's prediking, uitte zij plotseling hevige kreten. Wesley bad met de vrouw en noteerde in zijn dagboek, dat zij vrede vond.

In Bristol werd Wesley's prediking telkens onderbroken door snikken en kreten van toehoorders. Er werd gesmeekt om genade voor de eigen ziel. Een man, die al zulke uiterlijke emotie-teekenen als ‘aanstellerij’ had gebrandmerkt, viel zelf kort daarna in een samenkomst op den grond neer, ten

1) Lecky II p. 606.

prooi aan hevige angst. Wesley bad voor hem en toen de man weer tot zichzelf was gekomen, sprak hij tot Wesley: ‘nu zie ik, dat ge een profeet van den Allerhoogste zijt.’[1)]

Verschijnselen, die in de medische litteratuur als hysterische accessen beschreven zijn, kwamen ook voor onder de evangelieverkondiging van den predikant John Berridge (die ‘a scholar and a gentleman’ wordt genoemd en door Wesley als ‘one of the most sensible men’ van 't réveil werd beschouwd). Kinderen kregen onder een zijner predicaties geweldige zenuwaandoeningen met motorische verschijnselen. Bij een meisje van tien of twaalf jaar zag men hevige contracties van den romp. Andere toehoorders uitten kreten als geworgden, die naar lucht snakken, weer anderen vielen op den grond en de getroffen kinderen werden beurtelings bleek en vuurrood. Een ooggetuige vertelt, hoe iemand, die tegenover hem stond, achterover tegen de muur viel en daarna voorover op den grond, handen-wringend en loeiend als een stier.

Berridge noemt zulke verschijnselen ‘zuchtingen van gewonde zondaars’ en Wesley spreekt van ‘gewond door het zwaard des geestes’ en hecht er waarde aan. Er zijn stellig van Wesley ook tegenovergestelde uitlatingen op dit gebied te citeeren, maar hij spreekt toch niet minder duidelijk in den eerstgenoemden zin. Hij is overtuigd, dat God velen begiftigd heeft met trances en visioenen, om hen die gelooven in hun geloof te versterken. De mogelijke gevallen van simulatie mogen niet leiden tot een voorbijzien of deprecieeren van het ware werk des geestes.

Wesley keerde zich anderzijds tegen ‘bevindelijkheid’. In 1753 schreef hij aan zijn broer: ‘Hoe beoordeelt gij, of iets Gods wil is of niet? Ik hoop toch niet door bevindingen?’ Hij wil in alle opzichten een schriftuurlijk, redelijk christen wezen. Maar deze man, die blijk geeft van gezond verstand en luciditeit, liet zich in zijn leven meermalen leiden door een tekst, die hij zag, na het openslaan van den bijbel op een willekeurige plaats en hij hechtte waarde aan allerlei wonderlijke verhalen, die hem gedaan werden. Dat hij ‘un goût prononcé pour le merveilleux’[2)] had, is een opmerking, die

1) Matthieu Lelièvre, John Wesley, sa vie et son oeuvre, Paris 1891 p. 95.
2) Lelièvre p. 440.

door een bewonderaar en niet door een vijand is gemaakt.

Men begrijpt, dat die bedoelde lichamelijke verschijnselen niet gedurig op de réveilbijeenkomsten voorkwamen. Die prediking strekte zich over lange jaren uit: Wesley was op zijn tachtigste jaar nog in volle actie en preekte eenige malen per dag; men heeft zelfs berekend, dat hij veertigduizend maal in zijn leven heeft gepreekt[1]; dat het aantal in elk geval geweldig groot is geweest, is zeker.

De onvermoeide réveilprediker die 's morgens steeds te vier ure opstond, trok altijd het land door te paard. Deze manier van zich te verplaatsen was hem niet onaangenaam: hij beschouwde het paardrijden ook als een sport die hij voor zijn gestel behoefde, terwijl hij lichaamsbeweging trouwens voor een ieder noodig achtte. Hij liet meestal de teugels over de nek van zijn paard hangen en las in 't zadel gezeten. Hij verzorgde zijn dieren steeds goed en toen hij later een rijtuig cadeau had gekregen, stapte hij, een-en-tachtigjarige grijsaard, op een verre dienstreis eens uit en ging uren lang in den kletterenden regen loopen om zijn paarden te sparen. Vaak had hij 's nachts geen ander bed dan den grond en geen andere peluw dan een oude overjas.

Men bedenke voorts welke bezwaren het reizen destijds opleverde. Op de ellendige wegen konden de koetsen elkaar niet goed passeeren, 't geen aanleiding gaf tot grommen en schelden der koetsiers. Weken lang waren de wegen soms onbegaanbaar en meermalen zakten de voertuigen in de modder, waaruit ze dan door eenige spannen ossen opgetrokken werden. Herhaaldelijk verdwaalde men in den duisteren nacht, terwijl roovers op de loer lagen: de opgesmukte verhalen dienaangaande vonden in gezelschap gretige luisteraars.

De wegen waren niet enkel slecht, maar ze waren weinig in aantal en de communicatiemiddelen waren niet vele. Terwijl in onzen tijd ieder uur een trein vertrekt van Liverpool naar Manchester en dit traject aflegt in drie kwartier, moest men destijds gaan per diligence, die (en dat nog slechts sinds 1774) de reis niet meer dan drie maal per week ondernam. In 1753

1) Maximin Piette, La réaction Wesléyenne dans l'Evolution Protestante (Univ. Catholica Lovaniensis 1925) p. 525.

was er van Liverpool af enkel naar Londen een diligencedienst; met geen enkele andere stad was Liverpool verbonden. En wat de Engelsche dorpen betreft, ze lagen geheel geïsoleerd van de overige deelen van 't land. Sinds meer dan vijf eeuwen had er eigenlijk in den toestand van de Engelsche landelijke bevolking geen noemenswaardige verandering plaats gehad. Men kan begrijpen met welk een verbazing de bevolking van menig geïsoleerd Engelsch dorp tegenover Wesley stond.

Niet aanstonds had Wesley tot het houden van zulke predikaties in de open lucht kunnen besluiten. Zijn gevoel voor traditie en decorum deed hem aanvankelijk tegen hagepreeken, prediking buiten een kerk, bezwaar koesteren.

Geheel anders was het met Whitefield, die reeds als tweeen-twintigjarig jongmensch vrijmoedig predikend door Engeland ging en in menig opzicht zeer van Wesley verschilde. Hij miste de groote zelfbeheersching van dezen. Spontaan en licht-bewogen en minder man-van-de-wereld, was hij telkens onvoorzichtig en tactloos in zijn uitingen, maar de kinderlijke eenvoud, waarmee hij zijn gemaakte fouten beleed ontwapende de vertoornden. Hij was niet jaloersch en haatdragend en toonde zich steeds dankbaar voor sympathie.

Whitefield, de man uit eenvoudigen kring vond in aanzienlijken kring meer aanhang dan de voornamere Wesley, op wien het hermelijn geen lokkende kracht uitoefende. Maar beider aanhang in breeden kring was groot en het feit dat de een bezat wat de ander miste (b.v. het organisatietalent van Wesley tegenover de grooter oratorische gaven van Whitefield) is aan het réveil ten goede gekomen.

Hoe was Whitefield's prediking? In de eerste plaats was merkbaar dat deze impulsieve, eenvoudig-vrome man verlangde om ontbonden te worden en met Christus te zijn.

Toen hij negen-en-dertig jaar oud was, schreef hij aan Wesley, die destijds stervend scheen: ‘Ik beklaag mijzelf en de kerk, maar ik beklaag u niet. Een glorierijke troon wacht u en weldra zult gij intreden in de vreugde uws Meesters. Daar staat Hij, een schitterende kroon in de handen, die gaat hij u drukken op 't hoofd, temidden van de bewogen schare van heiligen en engelen. Maar ik, arm schepsel, die sinds negentien

jaren mijn aardsche ontbinding wachtende ben, ik moet hier beneden dus nog achter blijven om er te zuchten. Welnu, wat mij troost, is de gedachte, dat Gods wagenen niet lang meer zullen toeven om mij te halen, hoe onwaardig ik ook ben.'

Veel heeft Whitefield aan een zwakke gezondheid geleden, maar ook buitendien meende hij, dat een predikant steeds de kansel moet beklimmen met het gevoel, dat hij voor de laatste maal de schare toespreekt. De indruk, die zijn prediking maakte was overweldigend: 'as a popular preacher, indeed, he appears never to have been equalled in England', zoo zegt de historicus Lecky (II p. 567).

Whitefield had een sterk dramatisch instinct (men herinnere zich onze opmerking over zijn liefde voor het tooneel in zijn jongenstijd), hij was zeer levendig, had mimische talenten en een mooi stemorgaan, dat sterk en omvangrijk genoeg was om dertigduizend toehoorders in de open lucht te bereiken. Velen toonden zich aangedaan onder zijn prediking en die aandoening der hoorders verhoogde de aandoening van den gevoeligen prediker zelf. Hij stampte vaak op den grond en snikte soms luid, soms zacht. Menige toehoorder gevoelde koude rillingen, als hij sprak van zonde en oordeel. Hij kon de dingen zoo beschrijven alsof hij ze voor zijn oogen zag gebeuren. Wanneer hij sprak over Petrus, die na zijn verraad naar buiten ging en bitterlijk weende, dan verborg hij zijn gelaat in een stuk van zijn toga (of lange bovenkleeding).

De oppositie, die de Wesley's en Whitefield of een hunner evangelisten soms ontmoetten en die meer dan eens werd aangewakkerd door predikanten van de officieele kerk, was zeer groot. In 1743 in Staffordshire werd John Wesley's leven door een woedende menigte bedreigd. Men sleurde hem aan de haren uit een huis, waarin hij was gevlucht. Hij werd bijkans onder de voet geloopen, zijn kleeren werden aan flarden gescheurd en uit zijn mond vlood bloed vanwege de ontvangen slagen. Hij bad intusschen voor zijn vervolgers. In Wednesbury in 1744 vuurde een der magistraatspersonen de menigte aan tegen de methodisten, onder de kreet: 'Goed zoo! strijdt voor onze (officieele, Anglicaansche) kerk!'

In 1747 in Ierland werd Charles Wesley aangevallen door een schare Roomschen. Er ontstond een oproer, waarin ver-

schillende menschen zwaar werden gewond. De politieman, die Charles Wesley wilde verdedigen werd door de menigte gedood, en daarna werd het lijk door de straten gesleurd en opgehangen.

In Hull in 1752 werd John Wesley met steenen en kluiten aarde geworpen en in 1759, toen hij in Newcastle op de trappen van een gebouw de menigte toesprak, werd hij met slijk en rotte eieren gegooid, totdat een groote, zware vischvrouw zich beschermend voor den kleinen dominee stelde en rust gebood. Maar deze kleine predikant was onder alle aanvallen steeds moedig, kalm en tactvol.

De methodisten werden voor ‘enthousiasten’ gescholden. Dit woord, dat tegenwoordig eenvoudig geestdrift aanduidt, werd oorspronkelijk gebruikt ter aanduiding van god-bezetenheid: de godheid schijnt in die menschen gevaren en zij spreken in een abnormalen toestand. Ook in den tijd van de 18e eeuw, waarover wij spreken, had het begrip ‘enthousiasme’ nog niet de huidige ruime beteekenis. Men duidde er gevoelige lieden mee aan, die afgingen op het ‘inwendig woord’, die waarde hechtten aan extase en goddelijke inspiratie. Zoo werden destijds in ons land ook de Hernhutters voor ‘enthousiasten’ gescholden.

De methodisten werden ook wel voor heimelijke Jesuïeten gehouden. Dat geschiedde reeds toen Charles Wesley in Georgië was. Waarschijnlijk werkte daartoe mee zijn opvatting van het avondmaal dat niet ver was van de transsubstantiatiegedachte. Destijds exorciseerde hij als geestelijke een meisje, dat hij door den duivel bezeten achtte. Maar ook Charles' broer John werd voor een vermomden Katholiek gehouden. Het gerucht van hun strenge vasten en goede werken als leden der ‘Holy Club’ zal de gedachte ook bevorderd hebben. Het geloofsfanatisme der Methodisten zal aan Katholieke propagandisten hebben doen denken en hun ferventie zal als iets Roomsch zijn beschouwd in dien tijd toen overdrevenheid op godsdienstig gebied werd geschuwd. Ook tijdens het Nederlandsch negentiende-eeuwsch réveil kwam die gedachte aan verkapt Katholicisme wel voor.

Men bedenke, dat het réveil bedoelde het geloof van den eersten christentijd te doen herleven (‘reviving primitive

Christianity'), zooals Wesley gezegd heeft. Dit bracht verschijnselen en opvattingen mee, die men in later, nuchterder tijd, ongewoon vindt. Wesley heeft zelfs eens het ongehuwde leven voor een christen verdedigd,[1] zooals wij aanstonds zien zullen.

Wesley's leer van zonde en genade en de noodzaak van wedergeboorte ontmoette op allerlei wijze critiek, en misschien dat hij in zijn jonger jaren zijn beginselen op krasser wijze uitsprak dan in later tijd. Hij geeft als grijsaard te kennen dat hij niet begrijpt waarom het publiek hem en zijn broer niet gesteenigd heeft, toen hij vijftig jaren tevoren er op wees, dat men rustte onder Gods vloek en toorn, wanneer de zonden niet vergeven waren.[2]

Het kwam ook voor, dat men zich ergerde aan 't feit, dat iemand vertelde, dat zijn zonden zijn vergeven en een hertogin verklaarde, dat het afschuwelijk was, dat het methodisme de standen nivelleert en u vertelt dat gij een even groot zondaar zijt als de eerste de beste man van de straat.

Anderen achtten de leer van de zaligmaking door geloof gevaarlijk, omdat dan de goede werken zouden verwaarloosd worden. En velen, spottend sprekend van een zaligmaking door gevoel, vreesden een subjectivisme en een microscopisch zelfonderzoek, dat meer bouwt op eigen gevoelens dan op Gods genade en op het geloof der gemeente door alle eeuwen.

De réveilmannen oefenden critiek op vermaken en in menig huisgezin ontstond twist en verwijdering, doordat de een vóor en de ander tegen de réveilprediking was. Velé predikanten ergerden er zich aan, dat de methodisten in hun dorp evangeliseerden, daar soms wanorde veroorzaakten en zich onvriendelijk over predikanten uitlieten. Zoo waren er tal van redenen tot tegenstand en ergernis.

Maar door alle tegenstand heen bleef Wesley onverdroten zijn taak volbrengen en ook na zijn huwelijk bleef hij de rondtrekkende prediker van weleer. Dit huwelijk vormt geen blijde bladzijde in Wesley's leven; in zijn liefde is geluk en voorspoed hem ontzegd gebleven. Miss Kirkham en Mary

1) John Wesley, Works, 3d. ed. London 1830, dl. XI.
2) Workman, The place of methodism in the life and thought of the Christian Church, (in: A new history of methodism p. 21.)

Granville in den Oxfordschen tijd, Sophy Hopkey in Georgië en nu, in gerijpte jaren, Grace Murray, - geen van die begeerde vrouwen is de zijne geworden.

Grace Murray, die toen een jonge weduwe was, nam ijverig deel aan den réveilarbeid. Zij was geëxalteerd: stemmingswisselingen; ongemotiveerde lachbuien, door tranen gevolgd; bewusteloos neervallen; visioenen en profetische droomen, deze verschijnselen deden zich in den loop des tijds bij haar voor. Charles Wesley, meenende dat een rondtrekkend prediker ongetrouwd moet blijven en dat bovendien het huwen met een vrouw beneden zijn stand aan het prestige van zijn broer zou schaden, verheugde zich in Grace's besluit om met een ander te huwen; Charles heeft, buiten John om, pogingen gedaan om het voorgenomen huwelijk van zijn broer te verijdelen.

Niet lang daarna - en zeer kort na ontvangst van het jawoord - huwde John Wesley met een weduwe, die hem door een vriend was aanbevolen. De verbintenis werd rampzalig: meermalen en ten slotte definitief verliet mevrouw Wesley de echtelijke woning. Misschien dat ook Grace Murray ongelukkig zou zijn geworden in de verbintenis met den ‘old bachelor’, die zijn wil en gewoonten had en bijvoorbeeld zijn rondtrekkend leven onvermoeid wilde voortzetten. Maar anderzijds maken Mevrouw Wesley's Xantippische gedragingen niet den indruk van normale reacties. Buitenmate was haar woede over de correspondentie van haar man met geestverwante vrouwen en de zin uit een dier brieven maakte haar speciaal vertoornd: ‘the conversion with you, either by speaking or writing, is an unspeakable blessing to me. I cannot think of you without thinking of God’.[1)]

Wij wezen er reeds op, dat Wesley eens het ongehuwde leven voor hen die zich wijden aan christelijke arbeid heeft aanbevolen. In zijn betreffende publicatie, getiteld ‘Thoughts on a single life’ geeft hij te kennen, dat het liefhebben van den eenen mensch boven den ander, schade doet aan de liefde voor God. Men kan aan God niet heel zijn hart schenken, wanneer een mensch zulk een groote plaats in dat hart be-

1) Over Wesley's huwelijk en de verhouding tot miss Murray zie: Leger, Wesley's last love, Londen 1910, thèse complèment. Paris.

kleedt. Hij wijst op Marcus X v. 29, waarin het verlaten van vrouw en kind, terwille van Christus en het evangelie, wordt beloond. En eindelijk wijst hij op de moeilijkheden in 't huwelijk: wanneer een dienstbode slecht is, kan men ze buiten de deur zetten, maar wat te doen met een slecht kind?

Het huwelijk van Wesley's mede-arbeider Whitefield met een weduwe die tien jaar ouder was dan hij, was evenmin als dat van Wesley gelukkig. De vriendschap der beide réveilmannen bleef bestaan tot het einde, met uitzondering van een periode, waarin de strijd aangaande Calvinisme en uitverkiezingsleer op 't hoogst was.

Deze aangelegenheid bracht een splitsing in de gelederen der réveilmannen: eenerzijds Whitefield, Lady Huntington (die haar fortuin voor de zaak van 't réveil en de stichting van een evangelisten-seminarium offerde); de eenvoudige, kinder-lievende, zijn-laatste-penning-weggevende Rev. Hawker en de zwakke, steeds-lijdende Rev. Toplady (de dichter van het vermaarde ‘Rock of ages cleft for me’). Dat waren Calvinisten. Anderzijds o.a. John Wesley, die de Calvinistische praedestinatieleer bestreed. Hij achtte het een diabolisch dogma, dat God verlaagt tot minder dan een duivel, die aan menschen Zijn genade en uitverkiezing onthoudt en hen dan ten slotte straft met eeuwige hellepijn.

Een andere splitsing in de réveilbeweging ligt in de groepeering eenerzijds van de methodisten, die meer buiten de kerk kwamen te staan, en anderzijds van de vrienden, die het réveil binnen de kerk bezat: de ‘evangelical party in the church of England’.[1)]

Van de groote réveilfiguren noemen wij ten slotte nog den uit Zwitserland geboortigen predikant Fletcher (de la Flechère), die de heilige van het groote Engelsche réveil wordt genoemd en tusschen 1729 en 1785 leefde. Hij was een gevoelige natuur met een gevoelig gestel. Driftig van aard, lag hij soms een groot deel van den nacht neergeknield, God onder tranen biddend om zijn strijd met zijn opvliegende natuur met overwinning te zegenen.

De predikant John Newton, veel-vloekend als jongen en

1) Balleine, History of the evangelical party in the church of England Londen, etc. 1909.

in den loop des tijds leerling-slavenhandelaar, slaaf zelf tenslotte en ontbering lijdend, eindelijk scheepskapitein, in gevecht gewikkeld met inboorlingen in de wouden van Amerika - deze man, réveilprediker geworden, wordt de St. François de Sales der beweging genoemd: per brief stond hij met zeer vele menschen aangaande 't geloof in verbinding. Hij oefende invloed op Hannah More, die in 1787 tot de beweging toetrad en door haar geschriften van godsdienstige strekking veel invloed uitoefende.

Dezen invloed had ook de bekeerde dichter Cowper, die reeds eerder een aanval van krankzinnigheid had gehad en ook later in ernstige geestesstoornis verviel, maar intusschen door zijn ‘The Task’ en zijn hymnen, de beginselen van het réveil in wijden kring bekend maakte.

In 1785 wordt Wilberforce geacht te zijn bekeerd en met hem zien wij geestverwanten den strijd aanbinden tegen de slavernij, welke instelling reeds tevoren door Wesley in krachtige bewoordingen was bestreden.

Hiermee zijn wij verder in de eeuw gekomen en wij hooren namen, die ook buiten den godsdienstigen kring bekend zijn, terwijl het réveil over 't algemeen een beweging was onder de meer bescheiden standen. Zij bleef, wegens haar omvang en ver-strekkenden invloed, terecht in de Engelsche historie den naam behouden van: the *great* revival.

EVERARD E. GEWIN.

Eurazisme.

I.

Het Russiese woord Jewrazijstwo, dat ik hier door Eurazisme weergeef, is de benaming ener geestelike stroming onzer dagen, die in de kringen der Russiese emigranten veel aanhangers telt. Het Eurazisme gelooft aan een eigen kultuur van het ethnografiese complex, Eurazië genoemd (een verkorte samenkoppeling van Europa-Azië), dat zich ongeveer dekt met de bevolking van het oude Russiese rijk zonder de katholieke en protestantse volken in het uiterste westen daarvan, welke tans in Polen en de Baltiese staten hun eigen rijken hebben. De Eurazisten maken deze kultuur tevens tot een voorwerp van studie. Aanvankelik deden zij dat in monografieën en kleinere opstellen, die in bundels verenigd werden, en nog steeds gaan zij voort met publicaties van deze aard. Maar naarmate de beweging zich uitbreidde en onder de Russiese emigratie grotere belangstelling opwekte, voelde men meer en meer de behoefte aan een samenvatting van datgene, wat als gemeengoed der verschillende Eurazisten kan worden beschouwd, en aan een programma, waarin het standpunt zou worden uiteengezet, dat het Eurazisme tegenover andere geestelike stromingen, tegenover de Russiese historie en tegenover het bolsjewisme inneemt; ook het verwijt van vaagheid en gebrek aan eenheid, tegen de Eurazistiese publicisten gericht, maakte zulk een programma gewenst. Zodoende kwam in 1926 een collectieve arbeid - zonder de namen der auteurs - uit onder de titel: ‘Eurazisme. Proeve ener systematiese uiteenzetting’. Van de vroegere literatuur is ook buiten de Russies lezende kringen het boekje van vorst

N. Troebetskoj: ‘Europa en de Mensheid’ veel gelezen, dank zij het feit, dat het ook in het Duits verschenen is.[1)] Deze vorst Troebetskoj, tans professor voor slavistiek te Wenen, is ook overigens een der eerste woordvoerders van het Eurazisme; onlangs gaf hij vier opstellen: Over waarachtig en vals nationalisme, - Hoogten en laagten der Russiese kultuur, - Over het Toeraanse element in de Russiese kultuur, - Het algemeen-Slaviese element in de Russiese kultuur, - met een korte inleiding uit onder de samenvattende titel: ‘Bijdragen tot het probleem van het Russiese zelfbesef’. Enige andere Eurazisten zijn: P. Sawitskij, P. Soewtsjinskij, G. Florowskij, L. Karsawin, G. Wernadskij, Ja. Sadowskij, M. Sjachmatow.

Nu wij naast de individuële, somtijds vrij vage beschouwingen der afzonderlike Eurazisten over een op collectieve arbeid berustend programma beschikken, is de tijd gekomen, om ook in de landen van Romaans-Germaanse kultuur (een geliefde term van de Eurazisten, en reeds vroeger van sommige slavofielen) enige meerdere bekendheid aan deze Russiese beweging te geven. Diegenen, die zich interesseren voor Dostojewskij's ideën over orthodoxie en nationaliteit, of voor het probleem: Rusland en Europa, dat zo'n belangrijke plaats inneemt in de werken van dezelfde Dostojewskij en in die van hele generaties van ‘Westerlingen’ en ‘Slavofielen’, zullen zeker hun belangstelling ook uitstrekken tot deze nieuwe leer, die zovele raakpunten heeft met Dostojewskij en de slavofilie. En ook zij, die hun gedachten meer in 't biezonder op het heden en de toekomst richten, hebben er belang bij te weten, welk standpunt een zo belangrijke groep van Russiese intellektuëlen inneemt tegenover de Westeuropese beschaving en tegenover de moderne idealen ener gemeenschap der volkeren.

Ik zal tans allereerst pogen, een kort overzicht van het bovengenoemde boekje ‘Eurazisme’ te geven. Ik ben mij er van bewust, hierin slechts zeer onvolledig te zullen slagen, want de 72 bladzijden van het Eurazistiese programma bevatten reeds de zeer gecomprimeerde redaktie van wat door

1) Fürst N.S. Trubetzkoy, Europa und die Menschheit. München 1922 De Russiese uitgave verscheen in Sofia in 1920.

voorbeelden en uitweidingen nog veel plastieser ware uiteen te zetten.

II

De twee eerste hoofdstukken: De schadelikheid van valse ideologieën en de noodzakelikheid ener waarachtige ideologie, - Over enige noodzakelike premissen voor een waarachtige ideologie - vormen een inleiding van zeer algemene inhoud. In de plaats van zovele abstracte en tegelijk opportunistiese ideologieën, zoals bijvoorbeeld die van het communisme, is een ideologie te stellen, ‘met het concrete leven organies verbonden, niet vals of gissend, maar twijfelloos waarachtig.’ Zulk een ideologie is een ‘organies systeem van ideën,’ een harmonies geheel, dat zich natuurlik ontwikkelt uit ‘één grondidee’; in abstracte formules wordt zij slechts zeer onvolledig uitgedrukt; zij is een product van het leven zelf en dit is ‘de concreetheid ener idee’. Wat is nu de waarachtige, in het leven wortelende idee onzer dagen? Tegenover de ‘oude wereldbeschouwing’, die uitging van het begrip van ‘het geïsoleerde, in zichzelf afgeslotene sociale atoom’, bouwt het Eurazisme zijn systeem op ‘het begrip der persoonlikheid, dat is de levende en organiese eenheid ener veelheid van vormen.’ Zulk een ‘persoonlikheid’ behoeft niet een afzonderlike mens te wezen, er zijn ook ‘collectieve of symphoniese persoonlikheden’, 't zij dan in de vorm van standen of klassen dan wel van naties of zelfs groepen van naties; zelfs de mensheid kan men een ‘collectieve persoonlikheid’ noemen. Natuurlik blijft elk individu een individu en dus verschillend van alle andere elementen der zelfde groep, maar anderzijds is de onderlinge verwantschap van al deze elementen zo groot, dat zij tezamen een organies geheel vormen. Deze leer der persoonlikheden is de eerste premisse van het Eurazisme, de tweede is deze: dat een absoluut waarachtige ideologie opgebouwd moet worden op een absolute realiteit, en zulk een realiteit is uit de aard der zaak een religieuze. Hierbij onderscheide men wel tussen religie en geloof: ook communisten en andere groepen van dwalende mensen hebben een geloof, maar dit is niet gericht op het absolute, het is dus geen

religieus geloof, geen religie. En dan gaan de auteurs nog een stap verder, die zij in de volgende specialere hoofdstukken uitvoeriger beloven te motiveren: de enige ware religie, dus de enige mogelike basis voor een waarachtige ideologie, is de Russiese orthodoxie, - aan welker wezen de ascetiese loochening van de empiriese werkelikheid vreemd is, evenals ook het gebruik, dat sommigen van haar willen maken als middel tot bereiking van praktiese doeleinden; speciaal worden hier de naar een restauratie strevende monarchisten genoemd.

Wanneer sommige mijner lezers dit betoog enigszins vreemd moge aandoen, dan komt dat, geloof ik, niet alleen van de al te grote beknoptheid van mijn referaat, maar ook van de geaardheid der gerefereerde bewijsvoering. Wanneer ik deze hoofdstukken doorlees, dan treft mij naast een vaak geraffineerde logika een zekere willekeurigheid in het opstellen en combineren van premissen; methodies herinnert dit betoog aan zoveel andere betogen van intellektuële en geleerde Russen, die zich door een niet altijd definiëerbaar element onderscheiden van wat wij in het Westen als een normaallogiese gedachtegang voelen. Zodoende bevat deze bewijsvoering in haar vorm een zekere bevestiging van wat zij door haar inhoud beoogt: aan te tonen, dat Eurazië, waartoe ook de Russen behoren, een kultuurwereld is, afwijkend van de Romaans-Germaanse. Anderzijds is het merkwaardig te zien, hoe hyper-Europees de terminologie dezer Russen is door de opeenhoping van uit de internationale wetenschap ontleende abstracte termen. Het randbijschrift bij de allereerste regels: ‘Het levensbewegen is ideologies, maar men moet het pragmatisme ener ideologie onderscheiden van opportunisme’ - is typies voor deze schrijftrant, - die trouwens reeds aan een ietwat oudere generatie van Russiese publicisten niet vreemd was.

Hoofdstuk III en IV zijn gewijd aan: De orthodoxie als basis ener ideologie, - en aan: De Russiese kerk en de Russiese kultuur. Hier bevinden wij ons in een gedachtewereld, herinnerend aan die van de slavofiel Chomjakow. Het ideaal van de Grieks-Russiese orthodoxie is ‘de symphoniese en organiese, de “katholiese” eenheid van vele

confessies, die orthodox zijn niet in die zin, dat zij Grieks of Russies zijn, maar in die zin, dat zij niet ketters zijn.' De westelike kerken zijn schismaties, doordat zij voortbouwen op het willekeurig aanvaarden ener lokale variëteit van het Symbolum Fidei; de orthodoxie streeft echter en blijft streven naar een toetreden van steeds meer groepen der mensheid tot het enige waarachtige Christendom, dat zij zelf belijdt, en het heidendom beschouwt zij als een 'potentiële orthodoxie.' Te enger is de band met de niet-Christelike volken van Eurazië, daar deze in sommige opzichten dichter bij de orthodoxie staan dan het westelike Christendom. Intussen moet men wel onderscheid maken tussen de orthodoxie en de wereld, die steeds bezig is de orthodoxie te realiseren; anderzijds echter doordringt de orthodoxie alle afzonderlike persoonlikheden, die haar belijden, ze samenvoegend tot een 'waarachtige eenheid van veelheid en veelheid van eenheid, een al-eenheid of wel: een volmaakte al-enige persoonlikheid.' En de 'volheid der Kerk veronderstelt een verkerking van alles.' Ook staat en kultuur staan niet buiten de Kerk, zij streven ernaar, steeds meer in de Kerk op te gaan, en daar de Russiese kultuur de hoogste uitingsvorm is der Euraziese, die inderdaad een homogeen karakter heeft, ook op 't gebied der religie, mag Eurazië opgevat worden als een 'symphonies-persoonlike individuatie der Orthodoxe Kerk en kultuur.'

Hoofdstuk V: De Eurazio-Russiese kultuurwereld, - VI: De eenheid van Eurazië. Een onnatuurlik, misvormd zelfbewustzijn werd bij zekere groepen van Russen gekweekt door de Europeïseringsneigingen der laatste eeuwen, en ook door de zogenaamde slavofilie, die in de Russen vóór alles Slaven zag. Maar zij zijn noch zuivere Slaven noch zuivere Toeraniërs of Oeral-altaïers; zij vertonen een 'eigen ethnies type', aan de ene zijde naderend tot de oosterse, aan de andere tot de westerse volken. In de werelddelen Europa en Azië tezamen zou men eigenlik drie continenten moeten onderscheiden: een Aziaties, dat China, Indië en Iran omvat, - een Europees, ten westen der lijn Njemen-Westelike Boeg-San-Donaumonding, - een Eurazies tussen de beide eerste in. Dit Eurazië is geografies en histories een eenheid, eveneens in sociaal opzicht: merkwaardig zijn de kolonisatiemethoden, - en de

geestelike natuur en het zelfbewustzijn zijn homogeen, al laat dan ook de breedheid des geestes allerlei variaties toe: de Euraziër is ‘eenvoudig en elementair tot het naïeve toe, zoals L. Tolstoj, en tevens een gecompliceerd, vlijmscherp dialecticus, als Dostojewskij, en ook - zij 't ook zelden - harmonies, gelijk Poesjkin en Chomjakow.’ Eurazië vormt een engere eenheid dan Europa; deze eenheid komt het eerst tot uiting in het rijk van Dzjingisj-Khan, zij vindt haar voortzetting in het Moskoviese rijk en bestaat tot heden voort niettegenstaande de afdwalingen van sommige bevolkingslagen.

Hoofdstuk VII: Kerk en staat als levensvormen der persoonlikheid en hun wederzijdse betrekking. De kerk is ‘de sfeer van vrije waarheid en werkzaamheid, de sfeer der katholiese eenheid, der vrije eenstemmigheid in het in zich opnemen en openbaren der absoluut zekere katholiese overlevering.’ De staat is ‘de eenheid ener wereld, die nog niet die der kerk is, tot zekere hoogte geïsoleerd tegenover de kerk en in zich zelf verdeeld.’ De gewenste verhouding dezer twee levenssferen is niet de ‘scheiding van kerk en staat,’ maar hun ‘symphoniese werkzaamheid,’ waarbij het goed is, dat de staat ‘de onafhankelikheid der kerk van de staat’ proclameert. De meest waarachtige historie van Rusland is die der orthodoxe kerk; afdalende naar het lagere plan van ‘zuiver empiries onderzoek’, komt men tot de studie van Rusland als staat. De studie van het verleden geeft ons een uitgangspunt voor een nieuwe ideologie en nieuwe arbeid; biezonder gewichtig is hierbij een grondige beschouwing der revolutie: ‘een doordringen in de zin der Russiese revolutie is een doordringen in de zin der Russiese geschiedenis en omgekeerd: door de zin der revolutie klaar te maken, maken wij de zin der geschiedenis klaar.’ Het volgende, achtste hoofdstuk heet dan ook: De zin der Russiese revolutie. De revolutie is de ondergang van het Rusland der keizers, zijn ‘dood in de barensweeën van een nieuw Rusland, een nieuwe individuatie van Eurazië.’ De bolsjewieken, wier ideologie ‘primitief en absurd’ is en ‘alleen daar de ideologie der massa des volks weergeeft, waar zij deze in haar praktiese conclusies voor het gegeven moment kruiste,’ spelen slechts een voor-

bijgaande rol, maar zij doen dat als ‘onbewust orgaan van de volkswil.’ Hun theorieën bleken ondoorvoerbaar, ‘de communistiese ideologie staat vóór een definitief bankroet,’ zij ‘gaat beslist en definitief te gronde, ook de socialistiese ideologieën in het algemeen met zich meeslepend.’ Dan verdwijnt ook de communistiese partij en - ‘een nieuwe ideologie is noodzakelik, en, als draagster daarvan, een nieuwe partij, niet minder hecht en met niet minder bezieling dan de eerste bolsjewieken.’ - ‘De problemen van het overgangsstadium en de naaste toekomst’ worden in hoofdstuk IX besproken. De plaats der tans regerende communistiese partij moet worden ingenomen door een nieuwe partij, ‘bewustreligieus, orthodox en niet abstract-internationaal, maar Eurazies-Russies,’ die, evenals tans de bolsjewieken, de regering zal voeren en geen andere partijen naast zich zal hebben. De nieuwe regeringsvorm zal op Russiese wijze demokraties zijn. Van de moderne Europese demokratie zijn de Eurazisten niet gediend, deze immers ‘zette voor de organiese eenheid der natie het abstracte begrip ener som van individu-atomen in de plaats’; de Russiese demokratie beruste echter op ‘een systeem van raden (sowety), in samenhang met een krachtig centraal gezag en opgebouwd op veeltrappige verkiezingen, die de persoonlike band, niet berustend op programma's en papier, van de regering met het volk waarborgen, en op de principes van lokaal-professionele organisatie.’

Hoofdstuk X: De problematiek van het nieuwe Rusland - houdt zich allereerst bezig met de toekomstige betrekkingen van Rusland-Euraziё tot het Aziatiese oosten en het Europese westen. De minste moeilikheden zal men hebben met het oosten. Poogden de intellektuëlen van de tsaristiese tijd ‘Rusland op te lossen in Europa en van Rusland een voorpost van de Europese strijd met het gele gevaar te maken,’ tans richt Azië zijn wapenen tegen Europa in de kolonieën, en Rusland-Euraziё ligt veilig, zolang het niet streeft naar Europeïsering, zijn verwantschap met het oosten verloochenend. Rusland behoeft zich allerminst hoogmoedig van Europa af te wenden, maar het Aziatiese probleem is en blijft gemakkeliker op te lossen: ‘in Azië hebben wij niet met de koppigheid

van ketterij te maken, maar met de ziekte van heidendom. Wanneer het Christendom zich richt tot het heidendom, spoort het niet zozeer aan tot boetedoening en zelfverloochening als wel tot zelfontwikkeling, want de onverminkte zelfontwikkeling van het heidendom is juist zijn ontwikkeling tot Christendom, en, in tegenstelling tot de ketterij, weigert het heidendom niet, zich te ontwikkelen.' Ook het bolsjewisme voelde biezonder sterk de tegenstelling tot Europa. Een Russiese communist mocht al menen, dat hij in naam van een uit Europa geïmporteerde socialistiese heilleer het kapitalisme bestreed, dit kapitalisme was inderdaad een Europees kapitalisme, en, zonder dat hij het zich bewust was, bestreed hij het Europeïsme, het Europese socialisme evengoed als het Europese kapitalisme. 'Bewust denken zij (de Russiese communisten) wel-is-waar aan de massa, met geringschatting van het individu', maar 'huns ondanks zijn zij breder en hun onderbewuste motieven zijn andere, zodat het inderdaad daarop neerkomt, alsof zij aan het individu denken.' Ook hierin vergissen de bolsjewieken zich, dat zij hun revolutie voor een 'sociale revolutie' houden, inderdaad echter is elke revolutie 'naar haar wezen en betekenis' een politiek proces: 'in een revolutie sterft de ene individuatie ener symphoniese persoonlikheid en er ontstaat een andere.' In het algemeen doet de 'atomistiese' historiebeschouwing, die al te scherpe grenzen trekt tussen sociale, ekonomiese, politieke faktoren, onrecht aan het wezen der 'symphoniese persoonlikheid'; in tijden van revolutie voelt men biezonder sterk de onderlinge samenhang der faktoren en het domineren van de politiese.

Hoezeer in het vanouds overgeërfde bewustzijn der Russen het gevoel voor de algemene samenhang der samenlevingsfaktoren leeft, blijkt uit de opvattingen betreffende eigendom, zo afwijkend van die van 't Romeinse recht en van Westeuropa: 'in Rome en in Europa werd het begrip van eigendom gebaseerd op het individu, en elk recht der symphoniese persoonlikheid, van de staat, van het geheel werd afgeleid uit het individuële.... In Rusland werd het bezit altijd beschouwd van het standpunt van de staat, die daarbij religieusethies werd opgevat.' De staat moet 'duidelik en precies het principe der functionele betekenis van het bezit formuleren,

en, de nadruk leggend op zijn eigen recht, op de verplichtingen de nadruk leggen, die verbonden zijn aan het exploiteren van bezit en die een rol spelen bij de vorming van het subjektieve recht.' Maar ook hiervoor moet de staat waken: 'de voorwaardelikheid van het individuële bezit moet niet overgaan in een onbepaald dreigement: de voorwaarden moeten nauwkeurig in de wet worden vastgelegd en zoo weinig mogelik belemmerend werken.' Dergelijke regels moeten gelden ook op 't gebied van handel en nijverheid; ook hier is het de taak van de staat om 'de voor het ekonomiese leven noodzakelike sfeer van vrij initiatief en concurrentie te beschermen en deze te reguleren en te controleren niet van het standpunt der belangen van arbeider en kapitalist, maar van dat der belangen van het geheel.' Zonder deze ideën tot in de details uit te werken, komen de auteurs nu tot de slotsom van hun betoog: de 'idee van Rusland' is de ethies-religieus gekleurde idee der 'sociaal-politieke rechtvaardigheid', ja zelfs: 'de idee van een rechtvaardig sociaal-politiek leven om der wille van anderen, voor het individu om der wille van het volk en andere individuën, voor het volk om der wille van de mensheid en andere volken.' Zo zijn wij ten slotte terechtgekomen bij de 'algemeen-menselike missie van Rusland,' waarvan Dostojewskij zo welsprekend wist te getuigen. De Eurazisten begrijpen, dat het Rijk Gods op deze aarde slechts benaderd, maar niet verwezenlikt kan worden: derhalve hoede de Russiese mens zich voor het fantastiese maximalisme, waartoe zijn natuur zo sterke neiging vertoont; anderzijds zien wij in zijn streven naar een absoluut ideaal datgene, dat zin geeft aan zijn arbeid op deze aarde.

III.

Na mijn referaat van de twee eerste hoofdstukken der brochure maakte ik de opmerking, dat Nederlandse lezers een dergelijk betoog wellicht vreemd zal aandoen. Die opmerking kan ik herhalen, nu wij aan het einde van het gehele boekje zijn aangekomen. En ook hier voeg ik er als mijn mening bij, dat deze vreemde indruk niet zou verdwijnen, als men inplaats van mijn kort en onvolledig referaat de oorpsronkelike tekst van A tot Z doorlas.

Wij behoeven ons hierover echter niet al te veel te verbazen. Bijna niemand, die een sterke overtuiging heeft, ontkomt er aan, tot zekere hoogte zijn bewijsvoering ondergeschikt te maken aan de stellingen, die hij bewijzen wil. Betreft het onderwerpen, die dicht bij onze dagelikse belangstelling staan en waarbij wij gewend zijn aan bepaalde soorten van redenering, dan valt ons dat minder op. En het sterkst moet ons deze eenzijdige logika treffen, wanneer ideologieën verdedigd worden, die zover van onze westerse denkgewoonten afstaan als de in de Russiese orthodoxie wortelende leer van een Chomjakow, van Eurazisten of zelfs van een Dostojewskij. Deze laatste moge ons in een roman onder de suggestie zijner ideën brengen, dank zij zijn schier bovennatuurlik talent van psychiese penetratie, hij werkt veel minder overtuigend, wanneer hij betoogt, dan wanneer hij mensen en situaties beschrijft.

Te sterker frappeert ons hetgeen wij als eenzijdigheid voelen, wanneer onderwerpen van zo reusachtige omvang en zo verre strekking behandeld worden als de kultuur van hele werelddelen, vooral wanneer daarbij religieuze waarden van absolute strekking worden ingevoerd, ja zelfs als uitgangspunt voor het gehele betoog genomen. Ook in Europa bestaat er een onoverbrugbare kloof tussen een rationalist, die geen absoluut geldige religieuze waarden erkent, en een gelovig Christen, die dat wel doet. En door welk een geweldige kloof moeten dan bijna alle Europeërs gescheiden zijn van de overtuigde Grieks-orthodox, voor wie het een axioma is, dat hijzelf het onvervalste Christendom bewaard heeft en dat de Roomse en protestantse wereld in de middeleeuwen van de juiste weg afgeweken en sedert al verder en verder afgedwaald zijn!

En wanneer wij het Eurazisten-program al te theoreties en vaag vinden, dan moeten wij daarbij ook rekening houden met de tragiese situatie der Russiese intellektuëlen, voor wie in het tsaristiese Rusland de gelegenheid tot concrete maatschappelike arbeid reeds zoveel schaarser en ongunstiger was dan bij ons, en die tans, voorzover zij geëmigreerd zijn, in een buitengewoon los verband staan tot de samenleving, die hen omringt. Een domineren van theorie boven levens-

praktijk is een noodlottig gevolg van hun isolement. Bespeurt men bij hen nog altijd die zekere laksheid in het vervullen van kleinere en grotere plichten, in het nakomen van beloften, in het antwoorden op vragen, enz. - van ouds een Oblomoweigenschap van zovele Russen - dan betreurt men het, dat hun relaties met de Europese wereld niet intensiever zijn: zij zouden dan kunnen leren, nauwgezetter te werken en daardoor te nuttiger worden voor het toekomstige Rusland. En de vraag komt wel eens bij mij op, of deze zijde van het emigrantenprobleem niet eigenlik de allergewichtigste is, altans gewichtiger dan de theoreties-politiese. Intussen is het hier de plaats niet om op dergelijke kwesties in te gaan; het is ons voldoende te constateren, dat het vaag-, hier en daar fantasties-theoretiese karakter der Eurazistiese combinaties een gedeeltelike verklaring vindt in de abnormale levenscondities der emigranten. Trouwens, gelijk ik reeds opmerkte, de schrijfen betoogtrant der Eurazisten heeft ook zijn in ruimere zin Russiese, niet speciaal emigrantse trekken.

Van de talrijke punten, waarover men met de Eurazisten van opinie kan verschillen - en er is inderdaad reeds heel wat kritiek op hen uitgeoefend, - bespreek ik er slechts een paar, namelik hun opvatting van het bolsjewisme, van de Euraziese psyche, van de rol der orthodoxe kerk in Rusland-Eurazië.

Het is een onmogelikheid, om midden in een revolutionnaire periode de betekenis dezer revolutie voor de nationale en wereldgeschiedenis te bepalen. Weinig voorspellingen, tien jaar geleden gedaan over het verdere verloop van het bolsjewisme, zijn uitgekomen en weinig voorspellingen, die men tans doet, hebben kans, door de historie te worden bevestigd. En met dergelijke voorspellingen moet men voorzichtig zijn. Dat geldt in nog hogere mate van beschouwingen over de diepere zin van hetgeen tans plaatsgrijpt; eerst een verre toekomst zal deze duidelik maken. Zonder al te groot risico kan men beweren, dat de Russiese toestanden van nu van voorbijgaande aard zijn; met meer kansen van door de historie in het ongelijk gesteld te worden, kan men vermoedens uitspreken over de ontwikkeling der eerstkomende jaren, maar om de onbewuste of onderbewuste psychologie der bolsjewieken en haar betekenis voor de verdere lotgevallen van

Rusland onbeschroomd in zijn beschouwingen te betrekken, daarvoor moet men de ‘brede natuur’ der Russen bezitten, die zich (volgens de definitie van B. Tsjitsjerin, een liberaal van de tweede helft der negentiende eeuw) minder dan wij, nuchtere westerlingen, laat leiden door de ervaring van het verleden en voorzichtigheid tegenover de toekomst.

Over de Russies-Euraziese psyche spreekt het boven gerefereerde programma heel kort. Ter aanvulling kan men het opstel van vorst Troebetskoj: ‘Over het Toeraanse element in de Russiese kultuur’ gebruiken. Troebetskoj wijst hier op karakteristieke trekken van taal, muziek, poëzie der Turkotataren; de eindconclusie van dit onderzoek is, dat in al deze drie uitingsvormen van de Turkotataarse geest een fundamentele trek tot uiting komt, nml.: ‘duidelike schematisering van een betrekkelik arm en rudimentair materiaal.’ Aan abstracte, philosofiese schema's is hier echter niet te denken, integendeel, deze arbeid geschiedt in het onderbewuste; een soort van psychiese inertie zorgt er voor, dat de elementen van het psychies materiaal zich in een bepaalde orde samenvoegen. De neiging tot schematisering sluit de fantasie niet buiten: deze is koen genoeg, zij 't ook rudimentair. Ook de wereldbeschouwing van de Turk verlangt klare schema's, die hij gaarne van andere volken ontleent. Aan de eenmaal verworven wereldbeschouwing houdt hij met een star conservatisme vast. Andere Toeraniërs, zoals Mongolen en Oegrofinnen, zijn, behoudens allerlei afwijkingen, in hoofdzaak mensen van hetzelfde type, en zekere trekken van deze psyche vindt men bij de Russen terug; zo ziet Troebetskoj in de wijze, waarop de Rus de orthodoxie verwerkt heeft, niet in staat een grens te trekken tussen dageliks leven en geloof, de sporen van een Toeraanse inslag. Deze enkele grepen uit de rijke inhoud van Troebetskoj's opstel zijn voldoende om te doen zien, dat er op het terrein der Toeraanse psychologie en der Toeraans-Russiese relaties talrijke belangwekkende problemen te vinden zijn, die tot in de details dienen te worden onderzocht. Troebetskoj's synthetiese beschouwingen tonen, dat de Euraziese wetenschap nog eerst aan het begin harer ontwikkeling staat; men kan er haar geen verwijt van maken, wanneer haar thesen niet alle bewijsbaar

zijn, de belangrijkheid dezer thesen moge echter de ethnologen opwekken tot een intensieve bestudering van speciale zijden van het probleem. Dit bepaalt zich intussen niet tot de Toeraans-Russiese betrekkingen. Naast Mongoolse en andere Toeraanse invloeden staan Byzantijnse en Kerkslaviese, welke door velen te eenzijdig voor de verklaring van Russies geestesleven zijn aangewend: daarin hebben de Eurazisten gelijk, al zoeken zij wellicht zelf wat al te veel in de richting van Azië. Hoe Rusland de Kerkslaviese traditie heeft voortgezet en uitgewerkt, dat verhaalt Troebetskoj in het laatste en uitvoerigste zijner vier opstellen: 'Het algemeen-Slaviese element in de Russiese kultuur.' Wanneer hij in het laatste deel hiervan de Russiese taal aanbeveelt voor de onderlinge gedachtewisseling tussen de volken van Rusland-Eurazië, dan is dat alleszins begrijpelik, daar het Russiese volk het dominerende bevolkingselement van het Russiese rijk was en dat voorlopig wel blijven zal onafhankelik van het feit, dat in de naam van de Sowet-bond het woord 'Rusland' of 'Russies' niet meer voorkomt. Maar als hij ook het Russiese alfabet aanprijst voor de transliteratie van allerlei oost-Europese en Aziatiese talen, dan vraag ik mij af, of hij zich hier niet in de eerste plaats door de 'onderbewuste' neiging heeft laten leiden, om zoveel mogelik faktoren dienstbaar te maken aan de toekomst der Euraziese gedachte.

Als een zwak punt der Eurazistiese leer heeft men reeds meer dan eens gewezen op de rol, die de Eurazisten aan de Russiese orthodoxe kerk toedenken in de uit Christenen, Mohammedanen, Boeddhisten, heidenen bestaande Euraziese wereld. Een Eurazisties gestemde orthodoxe Rus moge geloven aan de geestelike verwantschap van niet-Christelike oosterlingen met de Russen en tevens aan de aantrekkingskracht, die de orthodoxie voor lagere religies moet hebben, wij, die ons op enige afstand van 'Eurazië' en de Eurazistiese idealen bevinden, twijfelen aan de mogelikheid, om zonder geweld aan de orthodoxe kerk die dominerende en assimilerende en verenigende rol te verzekeren, die het Eurazisten-program voor verwezenlikbaar houdt. En zou geweld hier geoorloofd zijn? Wanneer men zich persoonlikheden herinnert als Pobedonostsew, die in geschrifte wel eens opgekomen is

voor gewetensvrijheid, doch als opperprocureur der synode duizenden andersdenkenden tot martelaren voor hun geloof heeft gemaakt, wanneer men verder denkt aan de valse consequenties, die minder edele karakters zo menigmaal trekken uit de theorieën en idealen van hoogstaande mannen, dan lijkt ons dit deel der Eurazistiese leer niet zonder gevaar voor de gewetensvrijheid in de toekomststaat.

IV.

Men zou ook nog aan een heel ander soort gevaar kunnen denken. Als wij lezen van het afvallige, ketterse Europa en van de 'algemeen-menselike' en universele aspiraties van de Russies-Euraziese orthodoxie, dan komt onwillekeurig de vraag op: met welke wapenen zal een toekomstig Eurazië, gesteld dat het over innerlike kracht en materiële hulpmiddelen beschikt, het westen bestrijden? De theoretici van tans denken blijkbaar niet aan gewelddadige opdringing van het ware geloof en van de daarin wortelende kultuur, maar hoe zullen toekomstige geslachten denken en handelen? Men herinnere zich, hoe Dostojewskij, wiens godsdienstige ideën niet veel verschilden van de Eurazistiese, met enthusiasme de gewapende strijd der orthodoxe Balkanslaven tegen de Turken begroet heeft en in de geestdrift voor deze oorlog, die hij bij de Russiese soldaten meende op te merken, een gezond, zelfs heilig verschijnsel zag.

Intussen hebben Dostojewskij's politieke geschriften noch vóór vijftig jaar, toen zij voor 't eerst gepubliceerd werden, noch daarna ernstige onrust veroorzaakt in de andere landen van Europa. Evenmin deden dat Chomjakow's slavofiele opstellen van het midden der vorige eeuw, waarin westerse beschaving, katholicisme en protestantisme aan een heel wat grondigere en daardoor scherpere kritiek werden onderworpen dan tans door de Eurazisten geschiedt. Dergelijke geestesstromingen zijn op zich zelf niet materiëel-aggressief, bovendien is het denkende deel der Russiese natie slechts voor een gedeelte er mee solidair en het organiseren der stoffelike kultuur met haar strijdmiddelen is nooit het fort der Russen geweest. Zo is dan ook de afstand, die de ideologie van geest-

driftige Eurazisten scheidt van een aktief ingrijpen van Rusland-Eurazië in de zaken van Europa, reusachtig. En de gevaren, die zouden kunnen dreigen van de zijde van een toekomstig Eurazië, zijn vooralsnog niet in de verste verte te vergelijken met die, welke de intieme relaties van het tegenwoordige Moskou met de derde Internationale voor onze kultuur opleveren.

Wanneer men tot een Eurazist zoude zeggen, dat zijn wereldbeschouwing vaag en theoreties is, dan zou hij waarschijnlik herhalen, hetgeen reeds in zijn programma te lezen is: dat juist zijn ideologie, in tegenstelling tot andere, valse ideologieën, een concrete basis heeft en daardoor ook zelf concreter is dan onze westerse histories-philosofiese systemen. Bij een verder debat zou waarschijnlik geen van beiden de ander overtuigen en men zou er in moeten berusten, dat tussen personen uit twee zo verschillende werelden een wederzijds begrijpen niet wel mogélik is, - hetgeen intussen een indirekt bewijs zou zijn, dat inderdaad dit soort van Russiese geestelike kultuur in wezenlike punten verschilt van onze kultuur. Maar de westerling zou blijven bij zijn mening, dat het Eurazisme heel ver van het praktiese leven staat. Hiervoor zou hij nog talrijke afzonderlike feiten kunnen aanhalen. Ik noem er slechts één: het Eurazistiese programma, dat toch een schema geven wil voor een groot stuk wereldgeschiedenis der toekomst, verzuimt zijn stelling te bepalen tegenover de Volkenbond. Het is duidelik, dat voor een Eurazist de Volkenbond een verre van ideale instelling is: hij is, al wil hij ook universeel zijn, een produkt van de Romaans-Germaanse geest en zijn fundamenten zijn niet van religieuze aard. Maar de Eurazisten erkennen zelf, dat het absolute, waarnaar zij streven, op aarde niet bereikbaar is; men moet zich tevreden stellen met een geleidelik naderen tot het ideaal. Wanneer dan echter in een ander deel der wereld een internationale organisatie van verre strekking en veelomvattende arbeidsfeer zich ontwikkelt, aan welke onder meer een grote dosis menseliefde ten grondslag ligt en die streeft naar een harmoniese wereldkultuur, dan mag men ook van een Eurazist belangstelling hiervoor verwachten, en toont hij die niet, dan is dat in onze ogen een tekort aan zin voor het concrete

en een achterstellen van reële waarden bij fantastiese.[1)]

Gedachtewisseling tussen een Eurazist en een op de bodem der Romaans-Germaanse kultuur staande intellektuëel, 't zij dan Rus of Europeër, zal bezwaarlik tot enig resultaat voeren, evenals in de negentiende eeuw de theoretici van ‘Slavofilie’ en ‘Zapadnitsjestwo’ (Westerlingschap) langs elkaar heen redeneerden, zonder elkaar te overtuigen. Van de slavofielen erkende echter Herzen, al verwierp hij ook hun theoretiese systemen, dat zij een juist gevoel hadden voor ‘de levende ziel in het volk.’ Ditzelfde mogen wij erkennen van de Eurazisten. Zij geven uiting aan dat gevoel, dat in bijna iedere Rus leeft: iets anders te zijn dan de Europeaan, een ander, in sommige opzichten dieper gemoedsleven te hebben dan deze, minder waarde te hechten aan allerlei conventie en routine op het terrein van het materiële bestaan, minder rationalisties tegenover het leven te staan. Dat bij dit verschil in natuur ook de historiese ontwikkeling andere banen volgt, ligt voor de hand, en in de hortende, schokkende gang der gebeurtenissen sedert Peter de Grote weerspiegelt zich het - vaak onbewuste - protest van Rusland tegen Europa. Dat voelden de slavofielen en zij verklaarden het uit het Slaviese volkskarakter en de Byzantijnse traditie. De Eurazisten leggen hiernaast een biezondere nadruk op de Toeraanse elementen. Misschien overdrijven zij de betekenis hiervan, maar ook dan nog schijnt deze toevoeging een waardevolle correctie op de slavofiele leer; in ieder geval stellen zij een vraagstuk aan de orde, welks grondige bestudering veel kan bijdragen tot een zuivering onzer inzichten aangaande de Russiese kultuur. Dit is een verdienste van het Eurazisme, welke ook diegenen moeten erkennen, op wie inhoud en toon der Eurazistiese redeneringen irriterend of zelfs afstotend werken.

N. VAN WIJK.

1) Nadat dit opstel geschreven was, verscheen het achtste nummer der ‘Euraziese Kroniek’, dat o.a. een studie over ‘Eurazië en Volkenbond’ bevat. Zelf heb ik deze bundel nog niet ontvangen.
(Noot tijdens de correctie. October 1927).

De moeder van Willem III[1)]

I.

In de jaren die loopen van de Acte van Seclusie (1654) tot de restauratie van Karel II op de troon van Engeland (1660) heeft de familiebetrekking die tusschen Oranje en Stuart bestond op de buitenlandsche politiek noch van Engeland noch van Nederland veel invloed kunnen oefenen. Het is de tijd van de meest volledige vernedering van alle twee de vorstelijke huizen. Ook al bleven de leden en aanhangers nog zoo vast gelooven in een eindelijk herstel - en op den duur begon aan vrijwat de moed te ontzinken[2)] -, voorshands waren zij van alle wezenlijke macht verstoken. De Orangistische partij in de Republiek was bijna even droevig gedesorganiseerd als de royalistische in Engeland. En zoo waren de gevallen vorsten dan geheel afhankelijk van buitenlandsche hulp - of meenden dat althans, want de uitkomst heeft in beide gevallen bewezen, dat de restauratie uit hun eigen volken komen kon, - en daarbij wilde nu het geval, dat er zich weldra een zekere belangenbotsing tusschen Oranje en Stuart voordeed.

De Orangisten in de Republiek, voorzoover zij het tenminste niet de wijste partij vonden zich voorloopig onder De Witt's macht te schikken, gingen voort hun hoop te stellen op

1) Dit fragment vormt hoofdstuk V en VI van een studie over *Oranje en Stuart*, waarvan de eerste hoofdstukken verschenen zijn: I in de *English Historical Review*, Juli 1923, II in de *Gids* en in de *Scottish Historical Review*, April 1923, III en IV in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis*, 1925.

2) Al in Aug. '54 b.v. laat De Wilhem een tamelijk sombere toon hooren: *Briefwisseling van Huygens*, V, blz. 219.

Frankrijk. In die geest schreef bijvoorbeeld Sommelsdijk in 1657 nog aan kardinaal Mazarin, ofschoon ook hij wel zoozeer bekoeld was, en vooral zoo teleurgesteld in Willem Frederik, dat hij geduld predikte, tot de spruit 'van de rechte tak' tot rijpheid zou zijn gekomen.[1)] Wat Mazarin zelf betreft, toen die in datzelfde jaar een instructie had op te stellen voor een nieuwe gezant bij de Staten-Generaal (M. de Thou), vond hij het noodig deze uitdrukkelijk te waarschuwen dat hij zich door de Friesche Stadhouder, 'homme de grand coeur et à hautes prétentions', niet moest laten verlokken tot een intimiteit, die de Staten aanstoot zou kunnen geven.[2)] Frankrijk voelde zich meer dan ooit genoodzaakt om met de grootste voorzichtigheid tegenover de Hollandsche republikeinen op te treden, met hoeveel argwaan en antipathie de Fransche diplomaten, zich altijd sterk van monarchale beginselen bewust, ook voortgingen hen gade te slaan. Maar er kwam bij, dat Karel II inmiddels door de omstandigheden in het andere kamp was gedreven.

In de zomer van 1654[3)] had hij Frankrijk moeten verlaten, omdat de regeering van Mazarin - ook hier waarlijk niet door sympathie bewogen! - zich te diep met Cromwell was beginnen in te laten. In de Zuidelijke Nederlanden werd de balling echter ook niet heel vriendelijk ontvangen, want de Spaansche regeering was even bang als haar vijand Frankrijk om zich het ongenoegen van Cromwell op de hals te halen. Zoo was hij doorgereisd naar Spa, in het Luiksche, in die tijd al een befaamde badplaats, waar in het seizoen geregeld een kosmopolitisch en doorluchtig gezelschap te vinden was. Daarheen begaf zich nu ook de Prinses Royaal, die al lang brandde van begeerte om haar broer terug te zien, en daar werd een vroolijke tijd doorgebracht met dansen en uitgaan. De Stuarts verstonden de kunst hun tegenspoeden te vergeten in uitgelatenheid, maar niet iedereen vond het een stichtelijk schouwspel om Karel II op die manier het geld te zien opmaken, dat hij juist van de Keizer en een aantal Rijksvorsten had weten los te krijgen - behalve dat de Prinses Royaal

1) *Archives*, II, V, blz. 178.
2) *A.w.*, blz. 172.
3) Zie voor het volgende Eva Scott, *The King's Travels* (1654-1660).

natuurlijk ook nog heel wat bij te dragen had. Huygens, die in Spa meer dan eens vertrouwelijk met de Koning kon praten en die erg ingenomen was zoowel met zijn wijze woorden over de noodzakelijkheid van eendracht tusschen zijn zuster en haar schoonmoeder als met zijn dansen en fijn oor voor muziek, vleit zich met de hoop dat hij werkelijk wel van plan is naar Schotland te gaan[1] - waar de opstand die Middleton moest leiden nog altijd niet gedempt was -, maar daar kwam niets van. Een speelreisje naar Keulen en Aken, waar de Prinses Royaal aan de vijanden van haar huis stof gaf door de schedel van Karel de Groote te kussen en haar broer door zijn degen met die van de machtigste Keizer van het Westen te meten, dat was al waartoe men het in 1654 bracht. In het voorjaar van 1655 waagde Karel zich naar Middelburg in verband met een stout invasieplan, dat echter geheel in 't honderd liep. En later in het jaar ontmoette zijn zuster hem weer in Keulen en genoten zij onbekommerd van al wat de Frankforter kermis aan verstrooiing had te bieden.[2]

Maar nu deed er zich dan een beter kans voor. Spanje raakte in het najaar van 1655 in oorlog met Cromwell, die eindelijk zijn keus deed en zich met Frankrijk verbond, om ondertusschen in de Spaansche koloniën zijn slag te kunnen slaan. Dadelijk trachtte nu Karel zich in verbinding te stellen met de nieuwe vijand van zijn vijand. Maar de Spanjaarden zagen er evenzeer tegenop om zich met hem te compromitteeren als een paar jaar tevoren de Hollanders hadden gedaan. Maanden lang duurde het voordat er schot in de onderhandelingen kwam, maar eindelijk werd er dan toch in April 1656 een formeel verbond tusschen Karel II en de Spaansche Koning gesloten en men liet hem toe om in de Zuidelijke Nederlanden te wonen, niet evenwel te Brussel, maar te Brugge. Eenig voordeel bracht de verbintenis Spanje wel, niet echter, zooals de royalisten indertijd de Staten hadden voorgespiegeld, ter zee doordat de Engelsche matrozen in hun trouw jegens de Protector geschokt zouden zijn, maar te land, waar enkele Iersche regimenten in Fransche dienst

1) *Briefwisseling*, V., blz. 114.
2) 'Young Princes think of nothing but pleasure,' zegt de oude Nicholas bitter; bij Eva Scott, *a.w.*, blz. 108.

openlijk en in goede orde overliepen op de roepstem van hun Koning.

Onder de Stuarts bracht deze politiek van Karel II groote verdeeldheid te weeg. De Koningin, Fransche prinses, vertoefde nog steeds in Frankrijk, en ook de hertog van York diende nog, en met ijver en lof, in het Fransche leger. Niet dan zeer tegen zijn zin verliet hij op Karel's bevel de Fransche dienst en begaf zich naar het hof te Brugge, berooid en verscheurd door intrigues en veeten als altijd. Maar Mary was niet te weerhouden om juist in de dagen dat Karel tot een verstandhouding met Spanje zocht te geraken een reis naar het Fransche hof te ondernemen, waar zij bijna heel het jaar 1656 doorbracht. Beteekent dit wellicht, dat zij de Oranje-connectie met Frankrijk wilde beveiligen, die de Koning haar broer door zijn onderhandelen met Spanje in gevaar bracht? Want mocht er al van Spanje iets voor Stuart, er was zeker niets voor Oranje van te hopen.

Karel zelf zag dat in en trok er onversaagd de conclusie uit. In December 1656, toen de Prinses Royaal juist op haar terugreis uit Frankrijk zich te Brugge ophield, verzocht hij de Spaansche regeering door haar gezant in Den Haag aan de Staten een samengaan van de Republiek met Spanje en Stuart tegen Engeland, Frankrijk en Zweden te doen voorstellen met bijvoeging van de geruststellende verzekering, dat zij geen scha zouden lijden van de kant van het huis van Oranje, integendeel, dat als zij de Koning met hun hulp verplichtten, hij hun niets dan goeds zou doen.[1)] Maar er was

1) Macray, *Calendar of the Clarendon State Papers.* III (1876), blz. 217.
Four Memorials to Don Juan, of which the two last were presented by the Earl of Bristol, 22 Dec. 1656.
Hiervan het tweede:

> Since France, Sweden and Cromwell are themselves united against Spain, and are endeavouring to draw the United Provinces into league with them, and the present rulers there, although sensible of their danger if Cromwell prevails, are so apprehensive of the restoration of the House of Orange to power that they consider nothing else, the King desires that the Spanish Ambr at the Hague may not only press reasons on behalf of hisown master, but may likewise negotiate with leading men in the name of the King of Gr. Br., and represent the benefit that would accrue to their country and themselves from the joint protection of the two Kings, and undertake that they shall receive no prejudice from the P. of O., but all possible advantage from a prince so obliged as it is in their power to oblige the King of Gr. Britain.

van die voorslag in Den Haag weinig te verwachten. De Republiek, bevrijd van de Orangistische verwikkeling met Stuart, zag in deze dagen kans om haar evenwichtspolitiek in de Oostzee, die nu, anders dan in 1644/5, tegen het al te machtig geworden Zweden gericht moest zijn, met kracht en beleid door te zetten zonder opnieuw met Engeland in oorlog te raken, ofschoon dat tot Zweden overhelde en buitendien handels- en contrabande-kwesties de verstandhouding toch alweer vaak genoeg gespannen maakten. De steun die Spanje en Karel II in het uitzicht konden stellen - de een bijna even hulpbehoevend als de ander - was niet zoo schitterend, dat De Witt eraan denken kon om de politiek van voorzichtigheid en geduld tegenover Engeland, die hem toch nog net genoeg vrijheid van actie in de Oostzee liet, te verlaten.[1] Karel II's politiek was dus alweer met onvruchtbaarheid geslagen, maar in bedoeling ging zij niettemin tegen de belangen van Oranje in.

Toen Mary zoo zeer tegen haars broeders zin naar Frankrijk toog, was hij tot dat aanbod nog niet gekomen en het is niet na te gaan of zij daar ooit iets van vernomen heeft. Maar in ieder geval had zij vrienden en raadgevers genoeg die niet wilden aannemen dat het Fransche hof zich voorgoed aan de Protector verslingerd had en die haar bleven voorprediken dat slechts van Frankrijk hulp voor haar zoon te verwachten was. In de twist waartoe Karel's Spaansche politiek in zijn familie aanleiding gaf, koos zij dan ook met beslistheid voor haar moeder en York partij,[2] en het is waarschijnlijk genoeg dat zij met de Fransche reis, die haar financiën schromelijk in de war bracht,[3] de bedoeling had haar Franschgezindheid openlijk aan den dag te leggen.

Overigens moet men niet altijd te diep naar de politieke bedoelingen achter haar daden vorschen. Door politiek inzicht

1) De opmerking in het in de vorige noot aangehaalde stuk, dat de Staten zich alleen lieten leiden door hun begeerte om Oranje buiten de deur te houden is dan ook zeer onbillijk, en louter een uiting van partijzuout. Ik kan het niet anders zien, dan dat in deze jaren, zooals ik het op blz. 1 al heb uitgedrukt, de Oranje-Stuart-connectie weinig invloed op de buitenlandsche politiek van ons land had.
2) Clarke, *Life of James II*, I, blz. 282.
3) *Rawlinson Letters*, Oxford.

of beleid munt Maria Stuart, ook nu zij wat ouder geworden is, nog steeds niet uit. Driften en opwellingen beheerschen haar gedrag. Haar temperament is haar de baas, en het is voornamelijk uit lichtzinnige vermaakzucht en hoogmoed samengesteld. Er waren andere beweegredenen voor haar vasthouden aan het reisplan dan bezorgdheid voor de toekomst van haar zoon. Verlangen om haar moeder weer te zien - na dertien jaar, maar ook, waar Holland (Breda, Teylingen, Den Haag) haar zoo schrikbarend verveelde, zucht naar afleiding. Men zegt dat een wild plan om zich door de zeven jaar jongere Fransche Koning ten huwelijk te laten vragen, erbij kwam. Tot zooiets avontuurlijks leidde de reis niet en het moet gezegd dat uit niets blijkt dat zij teleurgesteld was. Integendeel, 'jamais je nay resu tant de sivilité en ma vie', schrijft zij aan Heenvhet.[1)] Zij was in Holland niet aan veel gewoon op dat gebied, en de naïeve voldoening geeft de maat aan van haar politiek vernuft.

Wat haar het meest ontbrak, was slag om zich bij de Hollanders aangenaam te maken, maar hier hielp haar zelfs de wensch daartoe niet. Dat voor de toekomst van haar zoon Fransche hulp noodig was of dat hij alles aan een herstelde Koning van Engeland te danken zou hebben, dat begreep zij, maar dat er iets van de Hollanders kon komen af te hangen, scheen haar bevatting te boven te gaan.

Het dansen en jagen en geld verkwisten dat op de reisjes naar Spa en langs de Rijn en naar het Fransche hof te pas kwam, maakte natuurlijk op de aanhangers van het vernerderde Oranjehuis geen verheffende indruk. Het Calvinistische volk had de zwierigheid van Frederik Hendrik al met een scheef oog aangezien. Maar ook in Den Haag onthield de Prinses Royaal zich niet van tooneelopvoeringen en maskerades. Met haar tante van Bohemen, die er in weerwil van al haar ongelukken de vroolijkheid evenmin bij ingeschoten had, schertste zij zeker wel onbekommerd over de dwaze predikant, die hun onschuldig vermaak met de zonden van Sodom en Gomorrha had gelijkgesteld.[2)] Maar ook minder strenge beoordeelaars dan de Calvinisten schudden soms het

1) *Ibidem.*
2) Elisabeth van Bohemen aan Karel II, *Thurloe*, I, blz. 672.

hoofd. Zoo de oude Sir Edward Nicholas, die zich in 1634 vol ergernis afvroeg, hoe het mogelijk was dat de Prinses Royaal er onder de omstandigheden van haar huis vermaak in scheppen kon een Engelsche komedie aan haar hof te laten opvoeren met de ongelukkige titel *A King and no King.*[1] Maar de Prinses was te trotsch om zich ooit geweld aan te doen ten einde de gunst van het gemeen voor zich te winnen. Zelfs invloedrijke Oranje-mannen aan zich te verplichten oordeelde zij beneden zich. Het was een algemeene klacht. 'It breaks my heart,' schrijft Hyde,[2] 'to see how negligent she is of old friends.' Mazarin spreekt er in de instructie voor De Thou (in 1657 dus) over als iets van algemeene bekendheid. 'Van nature en door haar opvoeding onder Engelschen verwaardigt zij zich niet gaarne om aan de Nederlandsche staatslieden gunsten of vriendelijkheden te bewijzen; zij houdt dat voor niet overeenkomstig haar rang en gelooft bovendien, dat de vrienden van het huis van Oranje niet meer dan hun plicht doen als ze haar trouw blijven.'[3] Een paar jonge Hollanders, die haar hun opwachting maakten te Brugge, in December 1656, schrijven dan ook:[4] 'Zij ontving ons op haar gewone manier, d.i.t.z., koel, en zonder een woord te zeggen, hetgeen in de tegenwoordige tijd niet meer behagen kan, de vorst die men bezoekt mag nòg zoo groot zijn.'

Geen wonder dat niet alle Orangisten voortgingen met wat de Prinses zou noemen 'hun plicht te doen'. Meer en meer zochten de gunst van de nieuwe machthebbers en trouwens, daarmee volgden ze slechts het voorbeeld van de Prinses zelf en van haar schoonmoeder, die immers allebei meer dan eens, door hun argwaan tegen Willem Frederik gedreven, aansluiting bij de Staten van Holland zochten. Willem Frederik zelf, de man van de aanslag op Amsterdam, de man die om de Acte van Seclusie de Franschen in het land had willen halen, liet zich op het eind van 1655 al bekoren door een

1) *Nicholas Papers*, II, blz. 66. Het stuk is van Beaumont en Fletcher; 1611.
2) *Clarendon Papers*, III, blz. 174; 17 Juni 1653.
3) *Archives*, II, V, blz. 169.
4) *Journal d' un voyage à Paris en 1657-1658*, publié par A.P. Faugère; 1862. De reizigers zijn anti-staatsch. Hun journaal is in het Fransch gesteld.

voorspiegeling van Holland dat men hem tot het ambt van veldmaarschalk benoemen zou. Het kwam nooit zoover, maar Willem Frederik verloor de moed niet en liep nu vol hoop aan De Witt's lijntje. Ook van Renswoude, eens ijverig onder de ijverigen, hooren we in 1656 dat hij het hoogtepunt van geluk zoekt in de goede gunst van mijnheer de Raadpensionaris van Holland.[1] Aan Aitzema geeft het bericht van 's mans afval de gelegenheid tot een ware rondedans in zijn gewone misanthropie: 'L'intérest gouverne le monde - pauper ubique jacet', - al de geliefde leerstellingen van de cynicus moeten dienst doen. 'La Hollande a beaucoup de compagnies à donner. Le jeune Prince d'Orange est pauvre, la Princesse Royale n'est pas ménagère': ziedaar de sleutel tot het geheim.[2]

Met Boreel kwam het omstreeks diezelfde tijd tot een uitbarsting. Men herinnert zich, hoe gekrenkt hij was geweest, omdat zijn zoon was voorbijgegaan voor een betrekking aan het hof van de Prinses Royaal. Opnieuw had de Prinses nu een betrekking, waarnaar die zoon solliciteerde - het rentmeesterschap van Steenbergen - aan een ander vergeven en zij schrijft uit Parijs aan Heenvliet:[3] 'L'ambassadeur Boreel est fort impertinant. [Zij hebben een gesprek]. Sur quoy ill se mit dans un tell furie que ie ne vie jamais le pareill, en me disant que il voyoit bien qu'il m'estoit fort peu considérable, aussi bien que les servises quil avoit randu au Roy mon Père, quil avoit faite sans y estre obligé.... Tout ce que ie luy répondois estoit.... de ne ce point mettre en une telle rage, que ie n'aimois pas trop cela. Sur quoy il me dit n'avoire jamois resu obligation de moy, et come cela san ala.'

De Prinses Royaal, die zoo op haar rang stond, kon aan zulk 'impertinent' optreden maar niet wennen. Het versterkte haar voorkeur voor de Engelschen, ja men kan zeggen, dat

1) De Wilhem aan Huygens, *Briefwisseling*, V, blz. 255.
2) Aitzema in Thurloe's *State Papers*, V, blz. 700; 22 Dec. 1656. Renswoude heeft zijn nieuwe meesters verplicht door als president van de Staten-Generaal mee te werken tot de benoeming van Van Beverning tot Tresorier van de Unie, het ambt dat Holland hem beloofd had als loon voor zijn embassade in Engeland, maar dat de Orangistische gewesten hem nog steeds hadden weten te onthouden.
3) 10 Maart 1656, *Rawlinson Papers*, Oxford.

zij, door de jaren heen grieven opzamelende, eindelijk land, volk en taal van haar zoon hartgrondig haatte.[1] 18 Maart 1655 schreven de Staten van Holland aan de Prinses, die zich toen in het huis te Teylingen ophield, dat zij vernomen hadden, dat de Koning zich daar heimelijk bij haar had begeven. Zij herinnerden haar aan de verbodsbepalingen dienaangaande in de vrede van Westminster en aan hun eigen resoluties van Juli en Augustus 1653 en vermaanden haar hun hieromtrent zeker bericht te verstrekken en mee te werken dat de Koning hun grondgebied niet zou betreden. De Koning was niet in Teylingen en de Prinses was hevig gekrenkt. Naar zij aan Hyde schreef,[2] had zij de brief, 'een uiterst onbeleefde brief', in het Engelsch laten vertalen 'that I may the better remember it when maybe they will not desire I should. I will send you a copy, for it deserves to be kept. I shall do the same to Dusseldorp' - dat wil zeggen aan de Koning. En niet alleen de Staten behandelden haar met minder dan de haar toekomende eerbied. 8 December 1658 klaagt zij, aan Heenvliet,[3] dat de raad van Z.H., 'ou proprement Mr. Zulecome,' Huygens dus, haar een brief had geschreven, 'sy impertinant que ie ne man puise assez estonner.' Zij zal 'la Reine ma Mère' op de hoogte doen brengen 'avec quel sorte de gans que jay affaire en ce pays.'

Een uitvloeisel van die tegenzin tegen de Hollanders was haar begeerte om haar zoon zoo Engelsch mogelijk op te voeden. In de eerste jaren was heel zijn omgeving Engelsch. Als er in 1654 een goevernante aangesteld moet worden, schuift de Prinses Royaal dadelijk Mrs. Howard, de dochter van Lady Stanhope, naar voren.[4] In 1658 is Lady Balcarres haar candidate voor het ambt. De oude Prinses zag beter in dan zij, hoe weinig geschikt een Engelsche opvoeding zijn zou om Willem III aangenaam te maken bij het Nederlandsche

1) De Prinses Royaal, op haar elfde jaar in ons land gekomen, moest zich tot het eind toe in het Fransch met de Nederlandsche regenten onderhouden. Zie b v. *Brieven van De Witt* (W.H.G.), II, blz. 241, 249. Uit de aanhaling die ik even verderop in de tekst inlasch, blijkt, dat zij het Nederlandsch zelfs niet gemakkelijk las.
2) *Clarendon Papers*, III, blz. 267.
3) *Rawlinson Letters*, Oxford.
4) Thurloe, II, blz. 284.

volk. Zij trachtte in 1656 van Mary's afwezigheid in Parijs gebruik te maken om een paar Hollandsche heeren door de Staten van Holland te doen aanwijzen om toezicht op de opvoeding te houden.[1)] Het plan mislukte, omdat de Staten er niet toe wilden meewerken, maar ook de Prinses Royaal hoorde ervan met groote ergernis.[2)] Wel slaagde de oude Prinses er in deze zelfde tijd in om een Nederlandsch predikant (niemand anders dan de befaamde Trigland) tot leermeester van het toen vijfjarig ventje aangesteld te krijgen. 't Is waar dat de Prinses Royaal grif toegaf, dat zulk een aanstelling een gewenschte indruk zou maken.[3)] En als in 1658 de magistraat van Leiden haar in Breda komt verzoeken om haar zoon in hun stad ter studie te willen zenden, schrijft zij met groote ingenomenheid aan Heenvliet over het voordeel dat hem daarvan te wachten staat.[4)] Maar ook in Leiden mocht Willem III niet onder de Engelsche invloed vandaan raken. Het was zeker wel omdat hij gehuwd was met een Engelsche en onder haar invloed stond, dat, nu er voor de opgroeiende jongen een goeverneur noodig was, haar keus op de heer van Nassau-Zuylesteyn viel.[5)] Tot het laatst bleef zij zich Stuart vóór Oranje voelen. De Koning was haar Koning en zij bekende zich zijn onderdaan. Haar hoogste eer stelde zij erin om tot

1) Thurloe, V, blz. 259; Aitzema, VIII, blz. 634.
2) 3 Maart 1656 schrijft zij aan Heenvliet, dat zij verwonderd is over het gedrag van de Prinses Douairière in zake Pauw (een van de bedoelde heeren). Zij vervolgt: ‘pour le Prince Guillaume, ie croye quills santandent fort bien, car ills ne sont que plein de fourberies’; *Rawlinson Letters*, Oxford.
3) ‘Pour cela que vous me mandés touchant Mr. Triglandius, ie l'approuve car ie croy comme vous dit (lees: dites) qun ministre flamand plaira plus au peuple qun français’; aan Heenvliet uit Parijs, 18 Febr. '56; *Rawlinson Papers*, Oxford.
4) *Ibidem.*
5) De Fransche gezant beschrijft Zuylestein (geboren 1608, natuurlijke zoon van Frederik Hendrik) bij zijn aanstelling in Febr. 1659 als Franschgezind; *Archives*, II, V, blz. 187. Hij vermeldt dan tevens, dat Amalia tegen de keuze was. In Juni 1660 schrijft hij, dat Zuylestein onder de heerschappij van zijn Engelsche vrouw stond, die ook over het kind beschikte; *a.w.* blz. 197. Zij heette Mary Killegrew en had tot de hofhouding van de Prinses Royaal behoord. In Jan. 1662 schrijft Wicquefort, dat 's Prinsen goeverneur ‘l'eslève tout à fait à l'angloise et selon la volonté du Roy d'Angleterre’; *a.w.*, blz. 216.

zijn verheffing op de troon haars vaders te mogen bijdragen[1)] en de verheffing van haar zoon kon zij zich slechts als gevolg van die verheffing denken. Ja, eens schreef zij aan Karel ronduit, dat zij jaloersch was op zijn genegenheid voor haar zoon, want dat zij toch steeds meer liefde moest voelen voor hem, haar broer, dan voor haar eenig kind.[2)]

Die genegenheid waaraan zij zoo hartstochtelijk uiting gaf, was intusschen onderhevig aan inzinkingen, bewaarde het tweetal in ieder geval niet voor hoogloopende oneenigheden. Zoo werd bijvoorbeeld Mary's verblijf te Brugge op haar terugreis uit Frankrijk in December 1656 door ruzies vergald. Richtingen van politiek beleid - Frankrijk of Spanje - mogen daar iets mee te maken gehad hebben, die verliest men toch dra uit het oog onder de kleine persoonlijkheden waarin al haar twisten aanstonds verward raakten. Zoo verbitterde het haar ditmaal boven al, dat Karel haar meende te moeten onderhouden over het verblijf aan haar hof van de jonge Jermyn, waarvan de wereld, naar hij zei, kwaad sprak;[3)] later liep het krakeel vooral over Lady Balcarres (ik stipte al aan dat Mary haar goevernante van haar zoon wenschte te maken), die evenals de Jermyns tot de partij van de Koningin behoorde.

Het gekibbel verdroot Mary soms terdege en eens liet zij zich in een brief aan Heenvliet ontvallen, dat zij ‘voor haar geld’ tenminste wel ‘goede woorden’ meende te mogen

1) De voorstelling die men bij Jorissen, Fabius, enz., vindt, alsof zij de helft van het inkomen der Oranjes aan haar broer wegschonk, schijnt nageschreven van Green, *Lives of the Princesses etc.*, VI, blz. 211, en berust voorzoover ik heb kunnen nagaan, op niets. Het fortuin van de Oranjes was door de vrijgevigheid van Frederik Hendrik en Willem II al ernstig bezwaard. Het kostte moeite genoeg om *iets* te geven. Karel ontving van zijn zuster een maandgeld van 1000 gld,; waarvan de jongste broer, Gloucester, echter de helft moest hebben. Bij tijd en wijle, naar wij nog zien zullen, getroostte de Prinses zich wel de grootste inspanning om voor de een of andere onderneming een aanzienlijke som op te brengen.

2) Thurloe, I, blz. 664: ‘Besydes, you are so partially kind to him that I feare at last (? feare lest) my desiring your kindness to him will turne to jealousie hee may take some from me; for I must assure you that I shall obay all your commands, except that of loving him (though he is my ownly child) above all things in this world, as long as you are in it.’ (1655?) Fabius (*Leven van Willem III*, blz. 40) maakt hier precies het omgekeerde van.

3) Ongedateerde brieven daarover bij Thurloe, I, blz. 662 vlgg.

verlangen. Toch bleef zij bezield van een vurige ijver om de goede zaak te dienen. In het begin van 1658 scheen er een oogenblik gekomen, waarop Karel met geld iets zou kunnen uitrichten. Met de Spanjaarden beraamde hij een inval in Engeland.[1] Schepen in Holland gehuurd moesten eerst nog naar Vlaanderen gevoerd worden. De onderneming leek hachelijk genoeg, maar de Prinses brandde van verwachting. Aan Heenvliet schreef zij:[2] 'je voye que cest asteur le temps pour rendre le Roy servise. C'est pourquoy ie vous prie de me mander jusques à quelle somme d'argant vous croyés ie suis capable d'avanser.' Geen halve maatregelen dus ditmaal. Zij spreekt ervan haar juweelen te beleenen. Zij prest Heenvliet zelfs om afstand te doen van een acte van survivance voor het ambt van de rentmeester Verelst, die zij hem kort tevoren had verleend. Het kostte groote moeite hem daartoe te krijgen, maar als hij eindelijk gezwicht is voor haar boosheid, betuigt zij hem warme dank. 'Si ce neut esté un tamps asteur où depand absolument la ruine ou le restablissement de nostre maison, an quoy ie désire d'assister de mon pettit pouvoir, ie n'aurois jamais demandé ce quan tout autre tamps eut esté si injust.'[3] De acte, naar Heenvliet zelf aanteekent, werd aan de hertog van York gegeven, die ze liet veilen; en binnen de week kwam er een bod van 13.000 gld. op.[4]

Maar de schepen werden op hun tocht van Holland naar Vlaanderen door de Engelschen onderschept en heel het plan lag in duigen. Door de hopeloos slechte gang van de oorlog, die Spanje naar vrede deed snakken, werd bovendien Karel's positie in de Zuidelijke Nederlanden onhoudbaar. Weldra, na de val van Duinkerken, in Juni 1658, trok hij dan ook weg, bezocht zijn zuster te Hoogstraten en kibbelde verder over Lord en Lady Balcarres. Maar er was toch nòg een groot plan hangende, een plan dat Mary met haar geld moest steunen. Een uitgebreide samenzwering was op touw gezet in 't Noorden van Engeland. Was het om met graaf Willem Frederik omtrent bijstand hiervoor te overleggen dat Karel na zijn

1) Clarke, *Life of James II*, I, blz. 330.
2) 31 Jan. 1658; *Rawlinson Letters*, Oxford.
3) 9 Maart 1658; *Rawlinson Letters*, Oxford.
4) *Ibidem.*

verblijf te Hoogstraten een reisje in de Republiek deed? Het schijnt dat hij op het punt stond om naar Friesland over te steken, toen Cromwell's gezant in Den Haag, Downing, die kort tevoren het kermisvieren van Mary met haar andere broers al had gestoord,[1] opmerkzaam op hem werd, en de Staten aanspoorde hem uit te wijzen, hetgeen zij deden. Maar het eind van alles was, dat de geheimen van de samenzwering weldra bleken geregeld aan Cromwell verraden te zijn,[2] en het eenig resultaat van al Mary's ijver was acute geldnood in haar huishouding.

Haar intendant Oudart achtervolgde haar met lange preeken. Er waren in September geen contanten om de keuken op gang te houden. En hoe werd dat alles nog vergald door de ondankbaarheid van Karel!

Want in diezelfde maand September 1658 was er een bericht gekomen, dat na al die tegenslagen opeenmaal allerwegen de moed verlevendigd had. Het was het bericht van de dood van Cromwell. Het had Karel bereikt, toen hij juist van zijn uitstapje naar Leeuwarden zoo onzacht was teruggestuurd naar Hoogstraten. En de eerste die ervan profiteerde, was Mary's vijandin, de oude Prinses, die op haar landgoed bij Turnhout vlak in de buurt de zomer had doorgebracht en er Karel's bezoeken en zijn tennis spelen met haar dochters aanmoedigde. Vóór men de tijd had gehad te bekomen van de schok van het groote nieuws, was de Koning, nu toch zeker weldra een Koning niet alleen meer in naam, zoo goed als verloofd met Henriette.[3] Toen de oude Prinses vlak daarop in Den Haag terugkwam, kon zij niet nalaten om tegenover de trotsche schoondochter te triomfeeren. ‘Elle ne mantretenoit’, schrijft deze aan Heenvliet,[4] ‘que des plaintes que le Roy mon frère luy fit de moy. Je suis bien malheureus qui (qu'il) s'adresse à des personnes qui (qu'il) sçait fort bien

1) John Lane aan Sir E. Nicholas, *Cal. St. P.*, *Dom.*, 1657-'8, blz. 349 vlg.
2) Thurloe, VII, *passim*.
3) Eva Scott, *a.w.*, blz. 369. Het relaas aldaar is in hoofdzaak gegrond op onuitgegeven brieven in de Clarendon Mss.
4) 11 Oct. '58; *Rawlinson Letters*, Oxford.

n'aura jamais la charité de me défandre seulement avec la vérité.'[1)]

Zoo ver ging de ontstemming, dat zij eenige tijd later, toen er blijkbaar ook weer kwestie was over haar verhouding tot de jonge Jermyn, haar broer en haar Koning in een ontboezeming tot Lady Stanhope volledig verloochende. 'Hij had haar goede naam geroofd; al kwam hij terug in zijn koninkrijk, het zou haar geen voldoening geven; zij wou nooit meer iets met hem te maken hebben, wat verandering er ook in zijn omstandigheden kwam; zij was zijn onderdaan niet meer, nu niet en nooit meer; zij was vrij en kon trouwen wie ze wou; ze zou niet ontkennen dat Harry Jermyn's liefde haar genoegen deed, en dat zij iets voor hem voelde.'[2)]

Het schrikkelijk vooruitzicht om aan haar jonge schoonzuster de voorrang te moeten laten, als die Koningin van Engeland zou geworden zijn, was toen al vervlogen. De geweldenaar was dood, maar het Engelsche volk maakte geen aanstalten om zijn Koning terug te roepen. Het Protectoraat van Richard Cromwell leek erkend te zullen worden. En in November 1658 trok Amalia van Solms haar toestemming tot het huwelijk in, - een daad die zij weldra zeker pijnlijk berouwd moet hebben.

Vooreerst was waarlijk geen van de vele tegenslagen die de Stuarts in de jaren van hun ballingschap hadden ondervonden, zoo ontmoedigend geweest als het feit dat zij door de dood van Cromwell niet onmiddellijk gebaat werden. En toen het met Richard Cromwell spoedig toch misliep, toen het Protectoraat werd afgeschaft en het Gemeenebest weer ingevoerd, toen staatsgreep in Engeland volgde op staatsgreep, toen diende nog de chaotische verwarring die er hand over hand toenam maar om te scherper te doen uitkomen, hoe ontredderd de royalistische partij er was en hoe onmachtig de verdreven Stuarts om er profijt van te trekken.

1) Zij vervolgt: 'Il vaira pourtant que toute l'injustice qui (qu'il) me peut faire ne me fera pas seulement éviter les occasions de le cervir quoy qu'il a dite le contraire'. Maar ook daarbij bleef zij niet tot het eind. Zie tekst.
2) 'That she had a kindness for him'; Eva Scott, *a.w.*, blz.374; aangehaald uit de Clarendon Mss in Oxford. Macray's *Calendar* gaat niet verder dan 1657.

Tot overmaat van ellende was er ook met de zaken van het Oranjehuis nog een ramp geschied, en dat ditmaal geheel door Mary's eigen onverstand. De aanspraken van de verschillende voogden op het beheer over het prinsdom Oranje waren nooit opgelost. De feitelijke bezitter was de goeverneur, de graaf van Dohna, en die was geheel op de hand van de oude Prinses en van de Keurvorst van Brandenburg. Begeerig om er de uitsluitende zeggenschap over te krijgen, had Mary zich al in 1654 door haar moeder laten opzetten om met de Fransche regeering over de zaken van het prinsdom in overleg te treden.[1)] In 1658 had zij de hulp van Frankrijk formeel ingeroepen - en het was daarover dat haar twist met de oude Prinses opnieuw ontbrand was. - Frankrijk verleende die hulp met meer ijver dan belangeloosheid en het eind van het lied was dat het zich in 1660 voorgoed van het prinsdom, dat immers een enclave in Fransch gebied vormde, meester maakte. Het was een ontknooping, die iedereen behalve de Prinses Royaal had voorzien.

Zoo waren het dan sombere jaren, die laatste vóor de kans voor het huis van Stuart althans keerde. Men mocht zich vleien met de hoop dat de vrede van de Pyreneeën (de onderhandelingen begonnen in de zomer van 1659) een gunstiger conjunctuur schiep: zou Frankrijk, nu het de handen vrij had en machtiger verschijning in Europa maakte dan sedert lang, niet bereid zijn iets te doen? was het niet een feit dat de val van het Protectoraat aanstonds de betrekkingen tusschen Frankrijk en Engeland gespannen had? Maar dat waren toch maar ijdele verwachtingen. De Nederlandsche staatslieden gaven om de kansen van Stuart nog niet veel. Eind Juni 1659 nog weigerde De Witt aan de Prinses Royaal een nederig verzoek om haar broers - York en Gloucester - ook maar voor enkele dagen bij zich op het huis Honselaarsdijk te mogen houden.[2)]

1) Johanna Sernée, *Het geschil over het prinsdom Oranje*, *1650-'60*, blz. 65 vlg.

2) Prinses Royaal aan Heenvliet, Honselaarsdijk 29 Juni 1659: ‘Je vous prie de dire à M. le Pensionnaire leur arivée icy comme à une personne qui m'a toujours témoignée tant de bonne volonté; que ie luy prie quil me veuille faire sçavoir par vous si il croyt que l'arivée de mes frères icy pouroit en aucune fason desplaire à Mess. les Etats de Holland, quand ie luy peut assurer que se ne sera que pour fort peu de jours et que leur intention n'est pas seulement d'approcher La Haye plus près quils sont à présent.’ Etc. - 1 Juli schrijft zij: Ik zie uit uw brief, dat mijn broers hier niet kunnen blijven. ‘Ils sont résolue de partir dans deux jours, que i'espère empeschera qu'on ne prene des resolutions contre eux.’ *Rawlinson Letters*, Oxford.

Ook Karel sleet dat jaar nog in de Spaansche Nederlanden, De Witt dacht in die dagen zelfs nog over een nieuw verbond met Engeland, maar weldra werd de toestand daar toch zóo dat hij het geraden achtte een afwachtende houding aan te nemen.[1)]

En nu gaf op eenmaal het optreden van generaal Monk richting aan de verwarring in Engeland. In Februari 1660 was Monk feitelijk meester van Londen en kon het uitvechten met het Lange Parlement, dat weldra plaats moest maken voor een nieuw. Toen eerst, in April, kwam Karel in rechtstreeksche en openlijke onderhandeling met zijn volk. Onderhandeling is het woord niet. Om met een berichtgever van De Witt te spreken[2)] viel men in Engeland van het eene uiterste in het andere, en wedijverden de partijen slechts om hem uitgebreider macht toe te kennen. Het was duidelijk, dat de restauratie volkomen zou zijn.

De Staten talmden niet met het verzetten van de bakens, nu het getij verliep. Eerst had men de Koning zich al ongestoord in Breda laten neerzetten, toen hij het wijzer achtte zich uit het gebied van zijn Spaansche weldoeners, die Duinkerken en Jamaica, de buit van Cromwell, wel eens van hem zouden kunnen weeromvorderen, terug te trekken. En toen in Mei tot de restauratie officieel door de Engelsche Conventie was besloten, zonden de Staten-Generaal en de Staten van Holland onmiddellijk deputaties naar Breda om de nieuwe heerscher geluk te wenschen en hem uit te noodigen zich over Den Haag naar Engeland te begeven. De uitnoodiging werd gracieuzelijk aangenomen. 24 Mei begaf de Koning zich op weg. Een zegetocht! een schitterende intrede in Den Haag! En na een week van feesten, plechtigheden en complimenten vertrok hij de 2de Juni van Scheveningen om van zijn herwonnen koninkrijk bezit te nemen.[3)]

P. GEYL.

(Wordt vervolgd).

1) October 1659: *Brieven van De Witt*, (*W.H.G.*), II, blz. 155.
2) Dolman; *Brieven aan De Witt*, I, blz. 306.
3) Dit alles uitvoerig in Dr. N. Japikse, *Verwikkelingen tusschen de Republiek en Engeland van 1660-'65*.

De nieuwe uitgave van Vondel

De werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien deelen. Levensbeschrijving, geschied- en boekkundige toelichting, literatuuropgave enz. door Dr. J.F.M. Sterck. Taalkundige bewerking door Dr. H.W.E. Moller. Letterkundige inleidingen van C.R. de Klerk, Lr. B.H. Molkenboer, Prof. Dr. J. Prinsen J. Lzn. en L. Simons. Bandteekening van Prof. R.N. Roland Holst. Eerste deel, 1605-1620. Uitgegeven in 1927 door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur te Amsterdam.

Ziedaar.... het is bijna een prospectus, dit titelblad, en de aankondiger vraagt zich even af, of hij er nog iets aan heeft toe te voegen. Het klinkt als een triomfkreet.... en een gerechtvaardigde. De triomfantelijke noot klinkt nog na in de rest van het voorwerk. In de voorberichten ziet men bewerkers en uitgevers elkander de hand schudden en hun compliment maken.... met recht, met recht!

Wie het statige deel opent zal oog en hand gestreeld vinden door blank, zacht, stevig papier; hij ziet een welverzorgden druk - uit de Erasmus-letter van S.H. de Roos, en waarschijnlijk ook wel onder diens voor maat en harmonie gevoelig oog gezet. Op den donkergroenleeren band anticipeert de strakke gouden rugversiering haar herhaling op de negen deelen die ernaast zullen staan.

Nu bekruipt den bezitter de lust tot vergelijken, en hij legt er de oudere uitgaven naast: de gemoedelijke deeltjes van Unger, de dorre banden schamel drukwerk van Van Vloten, maar vooral de oorspronkelijke uitgave van Van Lennep,

die wat uiterlijke gedaante betreft, de meest eigenlijke voorganger van de nieuwe is. Een hulde aan Van Lennep's editie siert Dr. Sterck's voorwoord; ook ‘Bingers voorname typografische uitvoering’ geldt zijn lof. En als men den wil voor de daad neemt, terecht. Dit wás het fraaiste, wat in 1855 de boekkunst in Nederland te leveren vermocht. Het doet goed, bij onze dagelijksche cultuurbenauwingen, althans op dit punt eens van ganscher harte te kunnen getuigen: dan zijn wij toch wel heel wat vooruitgegaan!

Wie dat gevoel ten volle genieten wil, kijke nog wat langer in zijn Van Lennep. Hij beschouwe die initialen, waarvoor misselijk nog een te goed woord is, die malle en onbekwame plaatjes bij ‘Den Gulden Winckel’,[1)] in hun jammerlijke sierlijstjes, de holle dunheid van de titelbladzijden en den vergulden verhuisrommel op den rug. En dan trooste hij zich weer aan het werk van 1927, met zijn goede reproducties naar Sandrart en Marcus Gheeraerts en Philippus Galle.

Hij zou bij geval ook nog wat dieper in zijn Van Lennep kunnen kijken dan zijn moderne neus lang is, en dan ontwaren, dat de verandering der tijden, wat het illustreeren van een Vondel-uitgaaf betreft, nog in iets anders steekt dan enkel in den vooruitgang der boekkunst.

Van Lennep schoof de oorspronkelijke koperdrukken, waarbij Vondel ‘Den Gulden Winckel’ en ‘De Warande der Dieren’ dichtte, deliberaat ter zijde, en vertrouwde het maken van nieuwe afbeeldingen, die immers hier kwalijk gemist konden worden, toe aan een groep nu bijna vergeten kunstenaars, die hij het niet noodig vond, in zijn Inleiding met name te vermelden; de Inteekenaren waren blijkbaar van meer gewicht. Wat zou Van Lennep anders doen, voor wien zich aan den naam Daguerre nog geen verschiet van kunstreproductie kon verbinden? De oude platen laten nasnijden... Binger en zijne Zonen zouden de lippen gefronst hebben. Toch is het te betwijfelen, of bij mogelijkheid van reproductie der oude prenten Van Lennep anders beslist zou hebben dan hij deed. Immers hij nam ook Vondel's portret op in een fantazie-bewerking in staalgravure door een mij onbekenden N.P.,

1) Die bij de Warande der Dieren, ten deele van dezelfde teekenaars, zijn belangrijk beter.

waar toch nabootsing van een der authentieke beeltenissen wel uitvoerbaar ware geweest. En zijn uitgave bood bij ‘Het Pascha’ een ets naar C. Rochussen en bij ‘Hierusalem Verwoest’ een steendruk naar A.F. Zurcher.

Met andere woorden: de editie Van Lennep poogde nog, Vondel illustratief te verwerken, hem om te stemmen in het hedendaagsche, in de afbeeldingen het bewijs te leveren, dat Vondel leefde. Of zij daarmee tevens nog klaarder bewees, dat de prentkunst in Nederland, roemruchtiger gedachtenis, op apegapen lag, doet hier niet ter zake. Het komt op de houding tegenover Vondel aan. De nieuwe uitgave, met haar onberispelijke trouw aan den ouden vorm, beduidt den terugkeer van onze generatie naar de zuivere historiciteit, een verdieping en verfijning van inzicht, maar ook.... een afstand.

Dit brengt ons geleidelijk op een ander punt, ditmaal een waarin de beide uitgaven wél overeenstemmen, en waarvan de beteekenis dieper reikt.

Wie herinnert zich niet, hoe, - nadat hij al van ‘Julius Caesar’ en ‘The Merchant of Venice’ tot ‘King Lear’ en ‘Hamlet’ was doorgedrongen, en dan bij geval voor het eerst een Shakespeare-editie in handen kreeg, die den oorspronkelijken vorm exact weergaf, - hij met verrassing, bijna met schrik en teleurstelling bespeurde, dat het Engelsch omtrent 1600 nog heel anders gespeld werd dan thans! Ten opzichte van Vondel zou hem die verrassing alleen hebben gewacht, wanneer Van Vloten hem zijn eerste lectuur had toegediend, wiens volksuitgave immers als een integreerend deel van den titel vermeldde: ‘en in de hedendaagsche spelling uitgegeven.’ Van Vloten week hiermee af van Van Lennep, die hem voorafging (Van Vloten's eerste deel is van 1864), maar heeft, althans in de Inleiding, aan deze bijzonderheid geen woord ter motiveering gewijd. Het begrip volksuitgave achtte hij blijkbaar in dezen rekenschap genoeg, en het punt zelf van ondergeschikte beteekenis.

Is het dit inderdaad? In dat geval zou het voor den hedendaagschen lezer tamelijk onverschillig moeten zijn, of hij Shakespeare en Vondel las in de spelling van hun tijd of in die

van heden. Nu schijnt de bewering niet gewaagd, dat de feitelijke toestand anders is, en wel zóó, dat de algemeene lezer met evenveel beslistheid voor Shakespeare de moderne schrijfwijze als voor Vondel die der zeventiende eeuw zou verkiezen. Wie Van Vloten's uitgave hanteert, zal het gevoel niet kunnen weren, dat in den gemoderniseerden tekst - met *aa* voor *ae* en *k* voor *ck* en *ui* voor *uy* - Vondel eenigermate ontluisterd is. Het is, alsof men in een fraai barok bouwwerk alle ornament gesloopt had. De verzen verliezen iets van hun fonkeling, van hun goud- en zilverglans. Er bezwijkt iets van Vondel's formeele schoonheid, als men aan zijn spelling raakt. Tenzij dit een zuiver persoonlijke reactie is, die door anderen niet wordt beaamd, zou hier het bewijs liggen, *dat het klankbeeld eener letterkunde niet strikt akoustisch genoten wordt.*

Goed, maar Shakespeare dan! Indien het waar is, dat wij Vondel niet verdragen in modern gewaad, waarom dan Shakespeare wel? - Ja, lieve vrienden, laat ons het maar ronduit zeggen: omdat wij Shakespeare onmiddellijk genieten, met onze gansche ziel, en Vondel, ook al zoeken wij in hem louter schoonheid, ook al beminnen en bewonderen wij zijn kunst als een bloeienden boom of een gesterden hemel, - hem genieten wij *door een zekere historische apperceptie heen*, in zijn tijd, áls dichter der Barok. In Vondel herrijst voor ons een eeuw, in Shakespeare spreekt een eeuwigheid.

Van Vondel's spelling komen wij van zelf op die van Dr. Moller, die de taalkundige bewerking en verklaring van den tekst levert. Terwijl Dr. Sterck en Prof. Prinsen de geijkte spelling volgen, behoort hun medewerker tot degenen, die met Kollewijn niet één mijl gaan maar twee mijlen. De anomalie van twee spellingen in het bijwerk van zulk een standaarduitgave, met zooveel zorg voor stijl opgezet, zou op zich zelf reeds buiten ons brave vaderland nauwelijks denkbaar zijn. Dr. Moller nu gaat tot uitersten. Hij schrijft ter verduidelijking van den regel ‘Ziet hoe zy heur parruijck diep in de palmen bergh’t’: ‘hoe ze d'r hoofdhaar in de zegepalmen verbergt’. Of wel ‘de ouwere dieren’, ‘kopere platen’ (dus eventueel ook ‘gouwe horlozie’?). Hij huldigt blijkbaar de dwaalleer van het ‘schrijf zooals je spreekt’ en glijdt van de quasi-

phonetische spelling tot den verslonsden stijl. In zijn voorwoord leest men: ‘De vakkundige vindt er (nl. in de aanteekeningen) natuurlik veel te veel, maar niemand hoeft er kennis van te nemen, dan als ie dat wenst, en dan hoop ik dat ie er (lees: dat ie d'r) geregeld zal vinden wat ie zoekt en verlangt.’ Zou hier voor ‘veel te veel’ ‘veul en veuls te veul’ niet meer in den toon zijn geweest? Op dezelfde bladzijde ‘gaat 't om 't aanvoelen.’

En dat alles naast Vondel's met goud geborduurden en met steenen bezetten tekst! Welk een gebrek aan stijlgevoel, aan decorum. Het is alsof iemand bij een hooge plechtigheid verschijnt zonder boord, - die toch ook maar een nutteloos rudiment is van een hemdkraag van een paar eeuwen geleden. De kleederdracht ontziet men, uit vrees, zijn onberispelijkheid in te boeten en zich gedeclasseerd of belachelijk te voelen. Maar de arme taal, die zich niet zoo voelbaar wreekt, moet het ontgelden. Ik begrijp den taalverspeller niet. Ontgaat het hem dan, dat reeds sedert eeuwen de schrijftaal het eigenlijke gedachteninstrument is geworden en de spreektaal bijzaak? Ziet hij niet, dat de cultuurtalen van West-Europa alle, - de Romaansche eerder, de Germaansche later, - in den loop der negentiende eeuw (het Noorsch eerst na 1900) tot een orthographischen eindtoestand zijn geraakt, die, zij moge logisch en praktisch zijn of niet, zich zelfs door geen staatscommissies laat ongedaan maken?

Daar ben ik zoowaar over onze spelling gaan schrijven....

Nog één contrast tusschen de oudere uitgaven en de nieuwe: de veelheid der medewerkers en hunne samenstelling. Aan de namen van L. Simons en Prof. Prinsen gaan vooraf die van Dr. Sterck, Dr. Moller, C.R. de Klerk en Pater Molkenboer. Roomsch Nederland heeft zijn erfdeel opgevorderd. Dat is geen kwestie van kerkelijke politiek, maar, als men het zoo noemen mag, van cultureele vindicatie. Het beduidt niet louter de aanspraak, dat katholieke Nederlanders Vondel het best kunnen verklaren, nog minder, dat Vondel alleen aan het katholieke Nederland zou toebehooren. Het houdt, als ik mij niet vergis, de these in, dat onze geheele zeventiende eeuw, in tal van opzichten, veel roomscher is geweest,

dan de vroeger overheerschende protestantsche interpretatie onzer geschiedenis ook maar had kunnen vermoeden, laat staan toegeven. Niet alleen wat zielental der belijders betreft, maar in haar heele wezen. Sedert Fruin zijn 'Wederopluiking' schreef, heeft menige nieuwe vondst aangetoond, dat het Calvinistisch karakter van onzen vroegeren staat veelal schromelijk overdreven is en nog wordt voorgesteld. In de laatste jaren is door de onderzoekingen van den Heer W.J.J.C. Bijleveld komen vast te staan, dat in alle provinciën der Republiek, uitgezonderd Zeeland en Drente, het katholicisme onder den adel gedurende de eerste honderd jaren van onze Republiek de overhand bleef behouden. Treffend zijn de getallen voor Holland[1]. Er zijn katholieke bosch- en watergeuzen geweest. De katholieke edelen bleven tot in het laatst der zeventiende eeuw compareeren in de Ridderschap van Holland, om van andere bedieningen te zwijgen. Is het, tusschen haakjes, bekend, dat Rembrandt's zwager Wijbrand de Geest katholiek was, de portretschilder van de Friesche stadhouders? Hij vertrouwde het na een lang gesprek toe aan den Franschen reiziger Charles Ogier, die hem in 1636 bezocht, en bevestigde hem, dat onder den Frieschen adel velen heimelijk katholiek waren gebleven. In den hoek van zijn slaapvertrek had hij een altaartje, zoo klein als die in Frankrijk als speelgoed gebruikt werden.[2]

Evenwel, op eenige bekende katholieken meer of minder komt het niet aan. Hoofdzaak is, dat alles wat in het Nederland der zeventiende eeuw de Barok uitmaakt, zonder sterke wortels in het katholicisme niet te verklaren is. En dat Vondel voor ons den triomf der Barok beduidt.

Er is in onze trouw aan Vondel iets heldhaftigs en pathetisch. Onze grootste dichter, die schooner verzen maakte, dan wij van iemand anders kennen. Lezen wij hem? Ik weet het niet. Maar wij kunnen hem niet missen. 'Een wetenschappelijke uitgave', zeggen de nieuwe bewerkers. Waarlijk? Waartoe

1) Maandblad van het Genealogisch Heraldisch Genootschap de Nederlandsche Leeuw, 1927.
2) K. Schottmüller, Reiseeindrücke von Charles Ogier, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins, Heft 52, S. 256.

dan die vele, te vele ophelderingen? Als de uitgave het van wetenschappelijke belangstelling hebben moet, dan ben ik blij, er niet geldelijk bij geïnteresseerd te zijn. Neen, het is een nationale uitgave, evenals de vorige het waren. Het is een monument voor Vondel, dat wij steeds weer herbouwen moeten. Omdat Vondel, evenals Rembrandt, een symbool en een palladium is van ons volksbestaan. Als wij ophouden, hem te vereeren, als wij vergeten zouden, hoe groot en schoon hij is, dan is het met onze Nederlandsche beschaving gedaan.

J. HUIZINGA.

Fransche letteren

François Mauriac, *Thérèse Desqueyroux;* Bernard Grasset, Paris 1927. Victor Margueritte, *Ton corps est à toi;* Ernest Flammarion, Paris 1927. Paul Morand, *Bouddha vivant;* Bernard Grasset, Paris 1927.

Het lijkt mij verkeerd dat een kunstwerk eenigermate gefundeerd wordt op premissen waarvan de betrekkelijkheid en de toevalligheid, in hoe lichten graad ook, het verloop beinvloeden, want het behoort tot de soevereiniteit der schoonheid, dat men de factoren waaruit zij bestaat, blindelings aanvaardt en met volle bewustzijn. Een der eigenaardigheden immers in het psychisch proces, dat voert tot die onafwendbare momenten van openbaring, is, dat wij ons van nature verzetten tegen haar geweld, haar duchten, en uitvluchten zoeken om haar te ontgaan. Zij is een hoogere macht boven de rede, die haar afwijst zoolang zij kan, en iedere tegemoetkoming van een auteur in dezen zin wordt eene onvoorzichtigheid welke zijne waarde vermindert. Men denkt er niet over, of Klytemnestra, wanneer zij eene andere opvoeding hadde gekregen, Agamemnon vermoord zou hebben in de badkuip, en als Aeschylos die vraag gesuggereerd had, zou hij Klytemnestra ontzield hebben. De educatie, de physiologie, en zelfs de psychologie van Lady Macbeth laten ons onverschillig. Shakespeare geeft ze niet en wij verwachten ze evenmin. Stendhal weet ons Julien Sorel op te dringen en bloc van de eerste bladzijden van Le Rouge et le Noir tot de laatste. Het brein, de zenuwen, de ziel van den Idioot, van Rogojine, vol raadselen en doolwegen, vol vreeswekkende geheimen, moveeren in eene volstrektheid, welke buiten de grenzen ligt van het verstand en waarover het verstand zich niet, of te vergeefs bekommert. In de klassieke en moderne litteratuur vindt men met tientallen zulke ‘monsters’, waarbij de kunst der auteurs interpretatie of toelichting onmogelijk en overbodig maakt. Wijl zij behooren tot de meesterstukken, zou men

willen besluiten, dat bij de incubatie en bearbeiding van het kunstwerk elke neiging tot argumenteering geweerd moet worden.

Deze poging tot inzicht moge in voldoende verhouding komen tot *Thérèse Desqueyroux*, een roman van een zoo perfecte techniek en stijl als enkel bij groote tijdperken de subtiele, schiftende geest eens schrijvers vermag te filtreeren uit de verscheidenheid der materialen, een roman nochthans, welke, eminent in het bijzondere, machteloos blijkt om te stijgen tot het algemeene. Het ‘algemeene’ in kunst zal altijd gelijk staan met een overwinning op tijd en ruimte; een record van hoogte, snelheid, en duur. De rest telt slechts daarna.

Ik weet niet of Thérèse Desqueyroux een ‘monster’ is, waarvan François Mauriac de aannemelijkheid meent te moeten vrijwaren met een pathetische voorrede en een citaat van Baudelaire. Tot op 't eind der vorige eeuw aarzelden de Franschen niet voor Medea, die hare twee kinderen slachtte, en men moet alle herinnering verloren hebben, aan wat er gebeurt in het dagelijksche leven, en sinds jaren in romans, om te begrijpen, dat Mauriac een moment kan twijfelen aan de credibiliteit van Thérèse, die haar man tracht te vergiftigen met arsenicum. Gide, die maandelijks gemengde berichten verzamelt in de Nouvelle Revue Française, en helaas de dolste en meest fantastische voorbijziet, zou zulk een voorval, gecomprimeerd in drie regels, als eene banaliteit verwerpen. Dat Thérèse haren echtgenoot tracht te dooden zonder geformuleerde aanleiding, dat tusschen de onschuld van het jonge meisje en de afdwaling der jonge vrouw slechts de afgrond gaapt eener huwelijksreis en eener tijdige bevalling, dat haar man tot de doorsnee-geciviliseerden behoort der twintigste eeuw, geboren voor de automobielen, de jacht en de affaires, dat Thérèse zich van het geluk de foutieve, ideologische maar overal verbreide conceptie maakt, dat ‘geluk’ een bestendige toestand kan zijn, dit alles verandert niets aan het geval. Voor een jury is dooden om niets misschien laakbaarder dan dooden om iets; voor een verstandig mensch lijkt de kwestie even onbeslechtbaar als een geschil over l'art pour l'art of over vorm en inhoud. Ik wil Thérèse gaarne voor

een monster houden, doch bespeur in de scrupules van den auteur geen ander motief, dan dat François Mauriac bienpensant is (hij telt tot de katholieke schrijvers), die een boek publiceert voor lezers wier meerendeel bien-pensant is, over de lotgevallen eener familie die op hare beurt voor de helft tot de bien-pensants behoort.

Het heeft iets wonderlijk komisch' een criticus de gedragingen en de drijfveeren van volkomen verzonnen personen te zien uitrafelen met een ernst of zijn heil er van af hangt, en zonder te bedenken dat hij speculeert op kunstmatige en willekeurige gegevens, welke geen enkele wet, geen enkele leering zouden kunnen inhouden. Maar dit laatste is het voorrecht van historische personen; en historische personen, wier levensloop wij kennen in hunne afstamming, in hunne nakomelingschap, in hunne herediteit, in hun milieu, in hun klimaat, in hunne amours en zelfs in hun voedsel, liggen in ongenade bij litteratoren sinds de psychologie eene wetenschap werd. Zij arbeiden liever in het onbepaalde dan in het werkelijke en wanen door hunne verbeeldingen, welke op niets dan op hypotheses berusten, bij te dragen tot den vooruitgang dier wetenschap. Dit is gelukkig niet minder komisch dan met nauwgezetheid na te gaan of hunne bedenksels genoegzame waarborgen bieden van menschelijke echtheid.

Preludeerend naar het feit dat Thérèse door hare familie op straat gezet zal worden, en om deze ontknooping geloofwaardig in te leiden, spreekt Mauriac over Thérèse's grootmoeder, die eveneens spoorloos verdween uit haar gezin. Wanneer bij grootmoeders zulk een causaal verband besloten ligt, waarom noteert Mauriac over deze persoon geen enkele verduidelijkende omstandigheid? Wanneer zij de levenslijnen beinvloedt van Thérèse, verliest deze gepredestineerde evenveel van onze belangstelling als de onbekende grootmoeder wint. Het ergste is, dat die grootmoeder zonder twijfel ook een grootmoeder bezat, en zoo voort. Wanneer ik mij uitgenoodigd zie tot zulke onnoozele simplificaties van het binnenste geheim, mist het best geschreven boek voor mij onherroepelijk zijn toover.

Laat mij, het komische erkennend, nog verder gaan; want François Mauriac werd om dit werk uitgeroepen tot

meester en ik zou geen enkele weifeling willen achterlaten.

In de belijdenis, welke de vrouw recapituleert als zij met het bommeltreintje en met het rijtuig terugkeert tot haar huis, nadat hare familie ter wille van het fatsoen een ontslag van rechtsvervolging forceerde, in deze belijdenis bestemd voor haar man, doch welke onuitgesproken blijft, wordt Thérèse voorgesteld als normaal, reëel, gezond, en in een evenwicht, dat door een tikje oprechtheid en zelfbewustzijn nauwelijks verstoord wordt. Zij leeft in een streek, de Landes, waar twee duizend hectaren pijnboomen van oudsher trouwen met een ongeveer gelijke capaciteit, en kent haar man Bernard, met zijne atmosfeer, sinds hare vroegste jeugd. Behalve 'het geluk' heeft zij geen aparte illusies; Mauriac tenminste, die specificeert dat zij blonde cigaretten rookt, openbaart ze niet. Daar Mauriac eene giftmengster niet kon laten opgroeien bij de Nonnen laat hij haar eene H.B.S. volgen, en hoewel dit détail in een land, waar école laïque en école libre een onverzoenlijken muizen-en-kikvorschen-krijg voeren, zijne beteekenis heeft, slaan wij het over. Het kost Thérèse, die eigendoms-instinct bezit, maar die ook het kleine leven en de troostelooze monotonie der Landes kent, niet de geringste moeite om hare tallooze pijnboomen te vereenigen met de ontelbare pijnboomen van Bernard, zij 't zonder het enthousiasme der liefde. Haar gelijkmatig gemoed scheurt op de huwelijksreis en ontwricht zich machinaal in toenemenden onvrede wanneer zij zich met haar echtgenoot vestigt in een bekend huis en te midden hunner bekende bezittingen. Onder de opwinding bij een brand in de harswouden ziet zij Bernard, die eene arsenicum-behandeling volgt, verstrooid een dubbele dosis nemen (het ware even 'psychologisch' geweest hem zijn drankje te laten vergeten) en zij weerhoudt hem niet. Deze eerste fout voert tot eene vervalsching van recepten, waarvoor de huisdokter haar aanklaagt, terwijl haar man geneest in een kliniek.

Om deze phenomenale wending in haar karakter te regulariseeren vermijdt Mauriac het motief van de storing der sexe, en dit nauwelijks aan te stippen is zijn recht tegenover dien uitgeputten fetisch.

Maar liever nog hadde ik dit misbruikte afgodje opgedolven

in de buurt van Thérèse's verzonken hart dan den totem van het Bovarysme, deze tweede passe-partout waarmee alle ‘kasteelen der ziel’ worden ontsloten. Het Bovarysme is uitgevonden door den philosoof Jules de Gaultier om de toestand van labiliteit aan te duiden waarin de persoonlijkheid gebracht wordt, welker innerlijke aspiraties niet meer correspondeeren met de omgeving. Het resulteert uit een ongeëvenredigde opvoeding, tiert volgens romanciers en tooneelschrijvers vooral bij vrouwen, en leidt zonder uitzondering tot een catastrophe. De collectieve hallucinatie, aan welke zelfs eenigszins intelligente stervelingen niet ontsnappen, gaf myriaden Bovary's het aanzijn en in deze zaak is men te werk gegaan met de gewone lichtvaardigheid der litteratoren. Ik zou niet durven voorstellen om alle boerendochters te verifieeren, die een onderwijs ontvingen, dat het varken, de koe en den baktrog bedreigt in hun hegemonie, aan wie men een onhandigen man gaf, die allen reageerden op hare manier, die acclimatiseerden, die zich zelf doodden of haren rampspoedigen echtgenoot. Het idee heeft de onbevalligheid van burlesk te zijn en toch zou het de eenige juiste methode verschaffen om aan te toonen dat dit détail van Madame Bovary niet geschikt is voor generaliseering. Maar wordt het wederom niet veel burlesker om te willen suggereeren dat een onderwijs-rooster, jaarlijks en sinds heugenis gevolgd door geheele contingenten meisjes, eene oorzaak, zij 't slechts eene microscopische, zou kunnen vormen van eene arsenicumtragedie in een verloren hoek der Landes? Doch daarenboven: Als Bernard, Thérèse's man, die te Parijs rechten studeerde, in het provinciale materialisme kan verzanden zonder dat eenige zielsfunctie in opstand raakt, zonder dat hij zijne vrouw wenscht te dooden, waarom moet dan Thérèse, Bernard's echtgenoote, die eene H.B.S. afliep, precies een gram hersens te veel of te weinig bezitten, om in hetzelfde milieu rond te hunkeren als de wolvin door hare kooi en bezinningloos af te dwalen naar een misdaad? Een dergelijk illogisme wordt niet meer gecorrigeerd door veronderstellingen, welke sinds vijftig jaar noch werden herzien noch getoetst, terwijl de grootmoeders, de opvoeding en zelfs de vrouwelijke constitutie de ingrijpendste vorderingen verwezenlijkten. Thérèse's rudimen-

tair psychisch mechanisme getransponeerd in het complex van een man zou beuzelachtig lijken. Een auteur stelle haar dus als voldongen feit, en dit is aannemelijk daar wij allen monsters zijn in potentie; of hij leide ons door het labyrinth harer affecten verder dan de oppervlakte, waar nimmer het monster in ons gedetermineerd wordt. Wat baat het dat Mauriac met het bedwelmende waas van even beeldend en sensitief als odorant proza de barsten van zijn opzet weet te beschaduwen? Het schijnt mij toe dat een menschelijk verhaal de strengste analyse moet kunnen doorstaan. Zij vormt de laatste rechtvaardiging van alle listen der kunst rondom een zoo afgezaagd gegeven als eene poging tot moord.

De Fransche critiek observeerde terecht, dat de expressiviteit van Mauriac zich voornamelijk concentreert om het reukorgaan. Wanneer ik uit de verscheiden geuren waarin hij met gewisheid situaties weet te condenseeren, de lucht moest aanmerken welke in de samenstelling der atmosfeer van dit boek domineert, zou ik opteekenen: schimmel, vocht, draswater, oude kasten, gesloten vertrekken. Zoo onadembaar zij mij zijn, en leidmotivisch verwant aan alle sensaties van ekel en onmacht, zoo overeenkomstig zijn ze met de vijf of zes personen, optredend in dezen roman, en men moet den auteur bewonderen die zich maandenlang kan verbannen in den verstikkenden, lichtloozen mist welke deze menschen scheidt van de bevrijdende ruimte. Wie is ten slotte monsterachtiger: Thérèse -, of haar man en zijne familie die haar met onverbiddelijke wreedheid sequestreeren, en, wanneer het laatst te sluiten huwelijk der pijnboomen vereffend is, (waar, o Mauriac, bleef hun sterkend aroom van hars, wierook en terpentijn?) haar meedoogenloos achterlaten op een Parijsch trottoir? Het burgerlijke leven is in Frankrijk misschien niet afgebakender en bedwongener dan elders, doch nergens voelt men de machteloosheid der ommuurde harten, der ontvleugelde, omnachte zielen, en hunne onnutte ellende, feller dan onder zijn clementen hemel.

* * *

Nietzsche, - Also sprach Zarathustra -, geciteerd door een Fransch makelaarsklerk, om zich den noodigen moed in te blazen na het gewelddadig defloreeren der heldin van *Ton*

corps est à toi, een plattelandsdochtertje der Provence, dat is de barokheid en de ongeneeslijke vulgariteit van Victor Margueritte in quintessens. Om den hanigen Uebermensch tot de orde te roepen vindt hij onmiddellijk een nieuw citaat (ik heb 't Duitsch niet bij de hand): ‘Il faut que j'entoure d'une palissade mes paroles et ma doctrine, pour empêcher les porcs d'y pénétrer,’ en daar de jonge priaap hem niet kon hooren, daar hij in ieder geval te laat gewaarschuwd werd, moet deze zin blijkbaar slaan op den nieuwen roman van den auteur der Garçonne. Margueritte omheinde zijn boek met het dubbele prikkeldraad eener doctrinale voor- en na-rede, vertoogend over het Nieuw-Malthusianisme; de varkens lieten het zich geen tweemaal zeggen; en op 't oogenblik dat ik dit schrijf, tien weken na de publicatie, zijn er honderd vijftig duizend over de omrastering heengedarteld.

Als Victor Margueritte Patagoniër was zou men hem niet kwalijk nemen dat hij Zuid-Amerika nog niet ontdekte, waar de halve menschheid plaats en eten kan vinden. Dat een Franschman, in het land van ‘minder wiegen dan doodskisten’, het land waar heele provincies onbebouwd verwilderen, het land dat onlangs, om de leegten te vullen, eene nieuwe naturalisatie-wet stemde, berekend op een aanwas van 100.000 per jaar, het land, waar behalve in den Code, in alle klassen der maatschappij niet het geringste ‘obscurantisme’ noch huiver bestaat voor de birth control, dat een Franschman voor zulke landgenooten een roman à thèse meent te moeten schrijven als propaganda voor eene strenger gereglementeerde nataliteit, dit schijnt mij met een aandoenlijke onschuld water naar de zee dragen. Evenmin als de wet van 1920 het geboortecijfer verhoogde, evenmin zal het boek van Margueritte een toestand, welke Frankrijk langzamerhand rijp maakt voor kolonisatie, verergeren. Maar men zou een dergelijke propaganda doelmatiger mogen achten onder Duitschers of Italianen, om te zwijgen van Negers en Chineezen.

Het verhaal opent eene nieuwe trilogie: Vers le bonheur, welke ‘boeken van hoop’ grootsprakig worden opgedragen ‘boven de grenzen, aan alle vrouwen en mannen van goeden wil.’ Het is de eerste keer niet dat Frankrijk zijne grenzen tien kilometer teruglegt en onder de vele soorten, helaas, van

goeden wil wordt geen enkele door den schrijver gedefinieerd. Een internationale codex, de procreatie ordenend van alle landen der aarde, gelijk postverkeer en zeewezen geregeld zijn, met de noodige sancties bij geval van overschrijding, zou voor een zeker soort van goeden wil een monument kunnen vormen van de hoogste bouffonnerie, welke de propere model-fokkerijen van dokter Binet-Sanglé's 'Haras humain' verre voorbijstreeft. De volkeren, het zelfs niet eens wordend over de tonnage hunner slagschepen, zullen daar eene garantie vinden tegen elken oorlog, meent Margueritte, die te opgetogen is om te vermoeden dat de volkeren er een uitgezochte aanleiding in zouden kunnen ontdekken om elkaar de koppen in te slaan. Het zou de moeite waard zijn om over deze lugubere toekomstplannen de opinie te kennen van le génie de l'espèce, die in het schopenhaueriaansche heelal de menschen verblindt tot liefde.

Wanneer gij dit boek mocht lezen zult gij met verstomming waarnemen dat de auteur deze theorieën van ras-verbetering encadreert met een bloemlezing obsceniteiten, van welke de millioenairsche Madame Aubruck met haar bulldog het walgelijk hoogtepunt vormt. Margueritte kan zich den vooruitgang niet voorstellen zonder pornografie, en dat zou hem gegund zijn, als het plezier van den satyr ergens wilde opluiken tot een gracieuseren stijl dan die van kazernes en derde-klascoupé's van treinen. Het genre schreeuwt bij Margueritte om hernieuwing. Voorts zal het u verbazen, hoe het avontuur van een boerinnetje, dat zich laat verkrachten, een kind krijgt en een hoop misère in de sloppen van Marseille, de gelegenheid kan schaffen tot een kruistocht, waarbij oorlog en vrede, eene hoogere menschheid en het geluk gemoeid zijn. Hoewel er reeds sensueele bruten moeten bestaan hebben toen Nietzsche nog toefde bij zijn eerste metempsychose, schrikt Margueritte er niet voor terug diens naam te paren aan een scène van alledaagsche lubriciteit op een zolder. En dat de eenigszins gefortuneerde oom der deerne, die haar den emphatischen naam schonk van Spirita, liefhebbert in populaire vrijdenkerij en in anti-conceptioneele brochures, geen cent weet te vinden om zijne nicht en beschermeling te sparen voor het samenhokken met engelen-maaksters en prostituées, haar kind voor

het vondelingenhuis, - welke oom blijkt uitstekende relaties te bezitten - deze onberedeneerde slordigheid vormt per slot van rekening den knoop eener even onberedeneerde intrige, welke met de hoogdravendste beloften moet harmonieeren. Mijn goede wil schiet daarbij te kort. De auteur vraagt om elk oordeel over zijne heldin op te schorten tot zijn tweede en derde deel gelezen kan worden. Voor mijn part voert hij haar in het journalistiekste proza en door een ander vagevuur van schurftigheden tot de hoogste toppen der beschaving, gelijk hij die zich verbeeldt, - ik oordeel ze niet want ze boezemt mij geen belang in. Ik oordeel zijn boek en zijne ongeloofelijke mentaliteit, welke niet meer het geringste verband houdt met litteratuur.

* * *

Wij miskennen ieder begrip van tijdrekening en andere realiteiten, door te spreken van het 'oude Europa', zinledige formule, waaruit men met gemak en traagheid een aantal negatieve conclusies trekt, maar courante uitdrukking welke circuleerde van den man in de straat tot de allocuties van het opperhoofd der romeinsche christenheid.

Paul Valéry leerde ons Europa op de planisfeer zien als een 'kleine kaap van het Aziatisch continent' en ik weet niet of het de visie is van een dichter of de waarneming van den vroegeren secretaris van het Havas-agentschap, die woonde in het middelpunt van de wereld der telegraaflijnen. Maar in plaats van dit idee te duiden tot hernieuwde bron van dynamiek en energie, heeft men het beroofd van zijn thermische kracht en verduisterd met voorstellingen van capitulatie en nederlaag. Ik kan die 'kleine kaap' op de uitgespreide aardvlakten der kaart niet meer aanschouwen zonder dat het rythme der gedachten zich werktuigelijk voegt naar de onbuigzame, roekelooze cadansen van hoogmoed, welke met de antieke dichters begraven werden, en die zich het onsterfelijkst uitzingen in de toomelooze verzen, waarmee Ovidius zijne Metamorphosen sloot:

> Jamque opus exegi quod nec Jovis ira nec ignes
> Nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas.

Parte tamen meliore mei super alta perennis
Astra ferrar nomenque erit indelebile nostrum!
.....perque omnia saecula fama,
Si quid habent veri vatum praesagia, vivam!

Ik erken ook, niet meer te begrijpen, wanneer ik de Europeesche gedachte voor 't oogenblik geunifieerd zie in de bedriegelijke gemeenplaats van ‘het oude Europa’, zooals men omstreeks 1895 de finale degeneratie verkondigd zag van de ‘latijnsche’ rassen. Toen de ‘kleine kaap’ nog een wildernis was, vegeteerden China en Indië reeds eeuwen in hunne steriele onbeweeglijkheid. Wie is dan ouder? Getuigt het van ouderdom binnen enkele jaren tijds tien millioen dooden en dertig millioen verminkten zoo te kunnen weg moffelen dat niemand weet waar zij gebleven zijn? Komen alle directieven, welke kunsten en wetenschappen regelen, niet immer uit ‘het oude Europa’, een feit bestendigend dat reeds, of pas, vijf en twintig honderd jaren duurt? De decadentie der mediterranneesche rassen bleek een boerenbedrog, dat rondom Verdun ontmaskerd moest worden, en allereerst voor de Franschen, die er stijf aan geloofden. Hoe eer de fabel van het oude Europa opgeborgen wordt bij den afval van onhoudbare en nefaste hypothesen, hoe eer hoe beter.

Het zou kunnen pleiten tegen de waarde van het romangenre, dat wij ons een *Bouddha vivant*, die geconcipieerd zou zijn onder dezen positieven gezichtshoek, nauwlijks kunnen voorstellen. Onze verbeelding en onze ontvankelijkheid werden dermate georienteerd naar een onoprecht en onwaarachtig nihilisme, naar een verwaarloozing van alle opwaartsche factoren, naar de troebele, onharmonische en onevenwichtige elementen onzer menschelijke natuur, dat wij de aesthetische bruikbaarheid der lichtzijde van zielen en dingen slechts aanvaarden met instinctief verzet. Een bladzijde van Kant over de moraal b.v. maakt hem tot tijdgenoot voor Marcus Aurelius, voor ons tot een vreemde die leefde in de prehistorie. Het ware Paul Morand gemakkelijk gevallen om zijn Prins Jali, koningszoon van Karastra, fictief staatje uit het verre Oosten, die als levende Bouddha van rang en fortuin afstand doet, en onder invloed van een jong Fransch intellectueel, ontmoet naast een snelle Bugatti, heimwee krijgt naar de

blanke landen, het ware Morand gemakkelijk gevallen zijn Prins te leiden naar een Europa, minder verdoemd dan de Londensche City, minder vluchtig en prullig dan het gezelschap van een paketvaarder, minder beursch, minder opgeschroefd en minder valsch dan de heele en halve theosophen onder wie hij hem laat verzeilen, minder wreed, futiel en harteloos dan de ontbloeiende, schatrijke Amerikaansche, een Europa even sereen en even wijs als de Chineesche horlogemaker van San Francisco, die hem zijne wijsheid hergeeft, - kortom naar een gezonder, werkzamer en waarheidsgetrouwer Europa. Maar wij beseffen, dat de romanschrijver deze pittoreske, scandaleuze, eenzijdige, boeiende en per slot reëele détails in de compositie van zijn werk niet kon ontberen zonder onleesbaar te worden. En al stoort ons de kortzichtigheid van den levenden Bouddha, wiens stuurloosheid wij niet in overeenstemming kunnen achten met zijn gedroomde roeping, - de bekeering van het Westen - al bewijzen zijne teleurstellingen niets voor of tegen de een of andere thesis, want Prins Jali laat zich tot het einde toe lokken naar de zelfkanten, wij voelen dat de basis niet nauwkeuriger en vollediger gekozen kon worden zonder risico voor het ‘succes’. Deze concessie dwingt den auteur zelfs om Renaud d'Ecouen, Jali's schrandere, scherpzinnige mentor, kort na zijn aankomst in Engeland te laten overlijden aan een lever-abces en buikvlies-ontsteking. Deze Renaud d'Ecouen is het type van den jongen adellijken Franschman, die zich vrijwillig declasseert, zijne luciditeit behoudt, menschen en toestanden beoordeelt met onpartijdigheid en sarcasme. Hij had alle leegten reeds gepeild naar welke Paul Morand Prins Jali gaat initieeren. Zijn sterfbed wordt meesterlijk beschreven, doch na zijn dood begaat Jali slechts domheden, tot hij Indra II regelmatig opvolgt op den troon van Karastra, en het boek lijdt in Renaud een onherstelbaar verlies.

Paul Morand is een der beste vertegenwoordigers der Fransche jongere generatie, die leeft in paradoxen. Hij hanteert de ellips op ongeëvenaarde wijze en met geen ander gevaar dan dat men over tien jaar wellicht merken zal dat hij ze te goed hanteerde, want het is waarschijnlijk, dat de ellips eenmaal gruwelijker dateeren zal dan de manie der antithese

van Victor Hugo. Voor 't oogenblik blijft haar eenige nadeel, dat de personen van Morand's boeken uiterst weinig gedifferentieerd zijn. Maar hoe uit te drukken, dat wij de twee polen omspannen, dat wij de aarde, ‘niets dan de aarde’, bezitten met onze alomtegenwoordigheid?

MATTHYS VERMEULEN.

Bibliografie

Benito Mussolini, door Giorgio Pini vertaald door Mary Robbers met een inleiding van Romano Nob. Guarnieri. Geïllustreerd. Amsterdam. Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier' 1927.

Mussolini, de man, en het fascisme, de beweging, zijn in Nederland nog vrijwel onbegrepen grootheden. Een medelijdende glimlach of een schampere hoon zijn gewoonlijk de teekenen, waarmede een bericht over een fascistische daad wordt ontvangen. De socialist in ons land ziet in Mussolini, gewoonlijk niets anders dan het symbool van reactie en over hetgeval van den bekenden Italiaanschen partijgenoot Enrico Ferri, die in het openbaar den Duce bijvalt en langs diens lijn alleen een verdere ontwikkeling van het socialisme ziet, wordt kalmweg gezwegen. De liberaal zich vastklampend aan zijn oude vrijheidsideaal en aan zijn geloof aan parlementarisme (ten spijt van teekenen van verval), ergert zich dood aan Italiaansche dwingelandij en heeft dan verder geen kijk meer op het geval.

Van historisch inzicht en gevoel voor cultuurproblemen van eigen tijd geeft dit alles weinig blijk.

In de korte, uitstekende voorrede van den in ons land welbekenden lector aan de universiteit van Amsterdam, Romano Nob. Guarnieri, wordt dan ook geschreven over 'gebrek aan inzicht in de historische beteekenis der beweging.'

Het fascisme is een zuiver Italiaansch geval, evenals Benito Mussolini een rasechte Italiaan of beter nog, een herboren Romein is. Voor import van het stelsel in ons land bestaat geen zweem van kans en voor het optreden van een dictator dus evenmin.

Niettemin is kennisneming van wat in Italië zich in de laatste jaren heeft ontwikkeld, hoogst leerzaam. Daarom heeft een boekje als dat van Giorgio Pini wel zijn nut, al geeft de schrijftrant - er zijn soms vrij onlogische opvolgingen - aanleiding tot critiek. Een essay als Emerson over Napoleon gaf, wordt ons hier niet voorgelegd. Wat stijl en inhoud betreft valt het verhaal van Pini na Guarnieri's voorrede sterk af.

De schrijver geeft als bewonderaar van Mussolini een verhaal over diens leven en daden. Hij stelt hem daarin veel edelmoediger en onbaatzuchtiger voor dan wij Hollanders hem veelal denken. 'Mussolini is een zuiver mensch: eenvoudig, eerlijk, zelfopofferend, edelmoedig. Het knoeien in de politiek, waardoor de activiteit der meeste politici wordt verkleind, ligt niet in zijn karakter. Geen intriges, geen ijdelheid.'

Tegenover dergelijke uitlatingen kan men zich gereserveerd houden.

Dit neemt niet weg, dat toch als eindindruk blijft het beeld van een man met grooten moed en groote capaciteiten. Want vast staat toch wel, dat Mussolini met een sterk geloof aan een toekomst voor Italië telkens en telkens weer tegen een sterken stroom durfde ingaan, gesteund soms door niet meer dan een handjevol getrouwen. Niet eens, maar herhaaldelijk waagde hij zijn leven (in den oorlog werd hij zwaar gewond.) Dit alles geeft in onzen tijd, waarin massa-actie als het hoogste goed erkend wordt, een verheffend gevoel.

En verder komt uit de beweging in Italië - naast al het slechte, dat er naar onze humanitaire begrippen dan misschien over te zeggen valt - toch dit eene sterk naar voren: opbouw. Een positieve opbouw, waaraan alle krachten gezamenlijk aan het werk worden gezet met terzijdestelling van al wat verdeelt, dat is hetgeen het facsisme ons ter leering geeft. Dat is het, waarheen in ons eigen land de gedachten wel eens sterk gericht mogen worden, willen wij niet gevaar loopen van ten spijt van de schoonste democratische denkbeelden practisch in cultureelen stilstand, om niet te zeggen in negativisme te vervallen.

Een gezonde opbouw behoeft dan nog heelemaal niet met ontwikkeling van Italiaansche toestanden gepaard te gaan, hetgeen trouwens historisch bezien, voor ons land ondenkbaar is.

Uit den hoek van het positivisme bezien, is het boekje van Pini opwekkend, waarmede intusschen niet gezegd is, dat er over Mussolini niet veel beter boeken geschreven zijn.

A. PLATE.

Mr. P.C.J.A. Boeles, *Friesland tot de elfde eeuw. Zijn oudste beschaving en geschiedenis.* Martinus Nijhoff, 's Gravenhage, 1927.

Dit fraaie boekwerk is uitgegeven bij de herdenking van het honderdjarig bestaan van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden en opgedragen aan de nagedachtenis van den vader van den schrijver, die evenals deze zelf jaren lang voor de belangen van genoemd genootschap heeft geijverd. Geen schooner en waardiger gave had aan het feestvierend Friesch Genootschap aangeboden kunnen worden. Vele geschriften hadden Mr. Boeles reeds doen kennen als een bij uitstek bevoegd onderzoeker en beoordeelaar der in Friesland gevonden oudheden. Het thans verschenen boek vat de door den schrijver zelf en anderen bereikte resultaten samen tot een zooveel mogelijk afgerond geheel. De geschiedenis van Friesland vóór en in de vroege middeleeuwen kan op grond van de geschreven bronnen slechts zeer onvolledig verstaan en geschetst worden. Doch het onderzoek van den bodem, in de eerste plaats de afgraving der terpen levert een rijk materiaal op, hetwelk, mits beschouwd in verband met de oudheidkundige vondsten in alle Nederland omringende landen, den archaeoloog in staat stelt om de leemten der geschiedvorsching op zijne wijze aan te vullen. De methode volgens welke dit hier geschiedt is voorbeeldig.

In steeds boeienden trant heeft de schrijver achtereenvolgens de verschillende tijdperken behandeld. Het langst staat hij stil bij den terpentijd

(2de eeuw vóór Chr. - 400 na Chr.) en de daaraan aansluitende periode van immigratie en expansie, toen Angelen en Saksen het land binnenstroomden, en de Friezen na langen strijd met hunne Zuidelijke naburen ten slotte opgingen in het Frankische rijk. Belangwekkend zijn de beschouwingen van den schrijver over het vaatwerk, de sieraden en werktuigen der Friezen, waarvan photographische afbeeldingen op niet minder dan 48 platen aan het werk zijn toegevoegd. Door de bestudeering van muntvondsten, gouden Germaansche sieraden en runenstaafjes vallen er eenige heldere lichtstralen op de toestanden in de overigens zoo duistere 5de, 6de, en 7de eeuw na Chr.; ik denk hierbij vooral aan de sporen van commercieele en cultureele betrekkingen van Friesland met Kent en de Scandinavische landen.

Onopgelost is gebleven de vraag naar de herkomst en den tijd van het op pl. XII afgebeelde terpenvaatwerk met geometrisch ornament. En ook in de geschiedenis van Friesland onder de Romeinen blijft er nog steeds één duister punt over, nl. de vraag, wanneer het bij den opstand van 28 na Chr. verloren gegaan Romeinsch oppergezag over Friesland is hersteld. Indien men namelijk met Mr. Boeles en anderen aanneemt, dat Friesland ook in de 2de helft der 1ste eeuw na Chr. onder Romeinsch gezag gestaan heeft, hoe wil men dan verklaren, dat Tacitus schrijvende in 98 na Chr. de Friezen noemt te midden van de vrije volkeren van Germanië?

C.W. VOLLGRAFF.

Dr. J. Persyn - *Gedenkdagen I.* (N.V. Standaard Boekhandel, Brussel).

Met die letterkundige studies heeft de schrijver zeker zijn doel bereikt: dit is uitstekende vulgarisatie, bestemd voor een publiek, meer geboeid door historische feiten dan door wijdloopende beschouwingen die historische onderlegging zouden veronderstellen. Eenige grootheden der wereldliteratuur worden herdacht ter gelegenheid van de verjaring van hun overlijden, en Dr. Persyn, die zich niet alleen zal hebben laten leiden door den kalender, maar voorzeker ook door persoonlijke preferenties, weet over elk van hen op de boeiendste wijze zijn lezers te onderhouden. Dat hij die herdenkingen ging uitwerken tot essays, van de wijdte van b.v. A. Thibaudet's opstellen in de *Nouv. Revue française* voor het eeuwfeest van Spencer en dat van George Eliot, konden wij niet verwachten, vermits het zijn bedoeling niet was ten overstaan van het publiek van ‘Standaard’ of Catholieke Vlaamsche Hoogeschool. Het eerste der drie opstellen over Dante is een pittoreske omschrijving van de Divina Commedia (voor menig leeraar in de letterkunde een welkom résumé!); in het opstel over Dostojewski wordt o.m. geestig verteld van Dirk Coster's enkwest, en van de meeningen der hedendaagsche Hollanders over den Rus; en dat over Rousseau gaat hoofdzakelijk over het boek van Mevrouw H. Roland Holst-Van der Schalk. Uit die leerrijke studies blijken de groote gaven van den auteur: zijn stellige smaak, de hooge idealiteit in de keuze van zijn meesters, zijn wetenschappelijke betrouwbaarheid, de levendigheid van den stijl, die niet zelden te danken is aan gemoedelijke familiariteit, de scherpte in de analyse.... enfin ik kan er in alle oprechtheid niet genoeg goeds van zeggen.

Deze opstellen bevestigen nog eens wat reeds ten overvloede door Dr. Persyn's werken over Dr. Schaepman en A. Snieders bewezen werd: dat de biographie eigenlijk zijn element is. Daartoe heeft hij al de hoedanigheden, belezenheid, historische eruditie, schiftingsvermogen, beweeglijkheid van stijl die de illusie weet te geven van de siddering van veel kleine gebeurtenissen, breedheid van synthetischen blik. Zijn *Dr. Schaepman* en *A. Snieders*, stapelhuizen van documenten, imponeeren door de formidabele werkkracht en de wetenschap die er noodig zijn om zooveel bijzonderheden te rangschikken en 't struweel te gaan ontginnen zonder de groote baan uit het oog te verliezen. *A. Snieders* is een brok geschiedenis van Antwerpen in de XIXe eeuw, waar de toekomstige historicus van Antwerpen rekening zal mee te houden hebben. Dat het werk geschreven werd, niet door een geboren Sinjoor, maar door een ‘van over 't water’, die niet eens het voorrecht had te zijn gekweekt in de tradities van het Antwerpsch leven, en dat hij als catholiek schrijver de politieke gebeurtenissen heeft beschreven zonder zijn partij sistematisch in het voordeeligste licht te stellen, dat is alles van aard om zijn werk nog meer te doen waardeeren.

Nu ben ik na de *Gedenkdagen*, de *Aesthetische Verantwoordingen* eens gaan herlezen, en een paar overwegingen over Dr. Persyn's critiek moeten mij van het hart. Deze critiek staat in het teeken der dogmatiek, en die dogmatiek komt de critiek niet ten goede. Ja, ja ik weet het wel: Dr. Persyn is nu eenmaal een catholiek denker en schrijver, en a priori weten wij hoe wij zijn critiek moeten aanvaarden. Waarom echter een der bijzonderste eigenschappen van zijn werk over 't hoofd zien? Prof. Karel van de Woestijne heeft in de *N.R.C.* afdoende gezegd dat de voorstelling van Persyn als ‘de Roomsch-Catholieke Vermeylen’ niet opgaat en de aequatie Persyn-Vermeylen niet te handhaven is. Twee zoo zeer verschillende naturen! Aug. Vermeylen wiens geschriften, bestemd voor de algemeenheid, aan geen enkele wijsgeerige overtuiging aanstoot geven. Terwijl wij in den grond den indruk niet kunnen weren dat de *Aesthetische Verantwoordingen* eigenlijk hoofdzakelijk bedoeld zijn voor de catholieke gemeente en Dr. Persyn bijzonder in dat werk te zeer gebonden is door de canons hem door zijn vroegere leeraars aangeleerd. Hij blijft de oudleerling van 't college. Daar kan hij niet uit. Het kan daarom niet anders of dat aesthetiek-wijsgeerig boek moest veel, ook de meest sympathiekgestemde, lezers verkoelen. De *Aesthetische Verantwoordingen* lichten ons theoretisch in over zijn kunstbeschouwing die boven alles de vaan plant van de Godsdienstsouvereiniteit. Meer dan bij een eerste lectuur heeft mij in dat werk, dat handelt over die menschelijke schepping: de schoonheidsleer, de drang getroffen naar het absolute, het eeuwige, in het tijdelijke. In de praemissen doet schr. duidelijk begrijpen dat hij zich beweegt op een gebied waar slechts geloovigen hem volgen kunnen, o.a. waar hij herhaaldelijk spreekt van ‘Wij Christenen’ (wèten wèl hoe het komt dat de mensch nooit de schoonheid heeft kunnen bepalen, of: wèten wèl dat de Schoonheid God is, enz....) De toon die de schrijver daar aanslaat beteekent dat hij zich, althans denkbeeldig, richt tot een speciale categorie van toehoorders, zonder er rekening mee te houden dat er (zelfs in Vlaanderen) nog menschen zijn die zich niet knocked-out zullen erkennen door die sereene christelijke stelligheid. Zoo komt de schrijver er toe de hoogste ethische eischen te stellen aan den kunstenaar; maar dat leidt hem soms tot conclusies die, vrees ik, velen zullen onvoldaan laten. Een enkel typisch geval: na een reeks beschouwingen over Schopenhauer, Spinoza, Novalis, Goethe,

Montaigne, Nietzsche, Hegel, Flaubert, Vinet, Andersen en Ruskin (om 't even hoe die hier saam gebracht zijn, de reden is louter bibliographisch) besluit schr. dat geen van hen behoort tot ‘dat hoogste soort van meesters die ons 's levens hoogsten plicht leeren beseffen en vervullen. Zij waren zoekers, geen vinders.’ ‘Of althans’ zegt hij (misschien beseffend dat hij wat ver gegaan is) ‘geen die den indruk maakt overtuigd te zijn, voor zich zelf te hebben gevonden’. Maar toch - ‘een verscheen er die de zon in zich droeg en die de zon heeft gebracht.’ En gij denkt: nu komt zeker Jezus, of minstens St. Augustinus of misschien Pascal? Mis! Kardinaal Newman! Ha pardon dokter: ik zit op uwen wijn te wachten en U schenkt me seef!

Maar om terug te komen op de *Gedenkdagen:* het is mij erg meegevallen dat, na de *Aesthetische Verantwoordingen*, waar Dr. Persyn hartstochtelijk stelling nam in dogmatische praemissen en de Schoonheidsleer afhankelijk maakt van het Roomsch-catholiek geloof, en in het algemeen van de ethiek (wat reeds blijkt uit het tendentieuse van het begrip ‘verantwoording’) in deze uitsluitend-litaraire concrete opstellen het oordeel van den schr. zoo onafhankelijk staat. Een enkele maal, in het opstel over Shelley, wordt zijn aesthetisch oordeel door een ethische bekommernis in 't gedrang gebracht, nl. in zijn overwegingen op het Protestantsche kerkhof te Rome, waar ook de schilders rusten van Overbeck's school ‘die de eeuwigheid in keken en niet naar omlaag’. Nu weet Dr. Persyn evengoed als ik dat de roem der Nazareners mettertijd even bleek geworden is als hun schilderijen, *precies omdat zij niet genoeg naar onze aarde en naar hun evenmenschen gekeken hebben.* En wanneer Dr. Persyn als ‘catholiek’ huivert bij de gedachte aan Shelley's lot op den dag der ‘Opstanding’, dan hoeft de literatuur-historicus zich daar niet over te agiteeren. Trouwens, Shelley is immers ‘in eereboete langs Hellas opgegaan naar Calvarië?’

Doch wat een bagatel in het copieuze boek dat ons spannend geboeid en veel onvermengd genot gegeven heeft! Laat ons hopen dat Dr. Persyn zijn belofte houdt, en deze bundel de eersteling zij van een gansche serie.

A. CORNETTE.

Richard III.
Treurspel van William Shakespeare.

Vijfde bedrijf.

Eerste tooneel.

Salisbury. Een plein.
De Sheriff en een Wacht komen op, met Buckingham, die ter terechtstelling geleid wordt.

BUCKINGHAM.
Staat koning Richard mij geen woord meer toe?

SHERIFF.
Neen, beste heer; berust er dus maar in.

BUCKINGHAM.
Hastings, en Edward's kinderen, Rivers, Grey,
Heilige Hendrik en uw schoonen Edward,
Vaughan, gij allen, die den dood vond door
Laaghartig, achterhands, verdorven onrecht,
Als uw neerslachtige, bedrukte zielen
Nu door de wolken kijken naar dit uur,
Heb dan uw wraak, en hoon mijn ondergang! -
't Is Allerzielen, mannen, is het niet?

SHERIFF.
Ja, heer.

BUCKINGHAM.
Dag Allerzielen, doemsdag van mijn lijf dus -
Dag, dien 'k in koning Edward's tijd opriep
Tegen mijzelf zoo ik ooit valsch bleek voor
Zijn kroost of de verwanten van zijn vrouw;
Den dag, waarop ik wenschte, door 't bedrog
Van wien ik meest vertrouw, ten val te komen,
Deze Allerzielen stelt mijn bange ziel
Voor het vast eindpunt van bedreven kwaad;

Die hooge Alziener, dien ik niet zoo nauw nam,
Zendt op mijn hoofd mijn valsch gebed terug,
En geeft in ernst waar ik in scherts om bad.
Zoo dwingt hij 't staal van slechtaards de eigen punt
Den meester zelf tegen de borst te richten:
Zoo valt Margreet's vloek zwaar nu op mijn hals, -
‘Als hij,’ sprak zij, ‘uw hart stuk splijt met smart,
Gedenk dan, dat Margretha profetes was!’ -
Kom, mannen, voert mij naar het schandblok; schuld
Gaat hier om schuld, kwaad wordt door kwaad vervuld.

(Allen af).

Tweede tooneel.

Een vlakte bij Tamworth.
(Met trommen en vaandels komen Richmond, Oxford, Sir James Blunt, Sir Walter Herbert, en anderen op, met troepenmarcheerend).

RICHMOND.
Strijdmakkers, gij, en mijn dierbaarste vrienden,
Gekneusd onder het juk der dwinglandij,
Zoover zijn wij het ingewand des lands
Binnengerukt zonder verzet, en hier
Ontvangen wij van onzen vader Stanley
Een brief vol troost en moed en die ons aanspoort.
Het wild, ellendig, bloedig, roovend zwijn,
Dat uw rijke akkers en wijngaarden platliep,
Slobbert als spoeling uw warm bloed, zijn trog
Uithollend in uw romp, - dat smerig zwijn
Huist in het midden zelf nu van dit eiland,
Dicht in de buurt van Leicester, naar men meldt;
Van Tamworth daarheen is een dagmarsch maar.
In God's naam, voort, vol goeden moed, mijn dapperen,
Om duurzaam vrede te oogsten door deze ééne
Bloedige trefproef in den scherpen krijg!

OXFORD.
Elk man wordt duizend man door het besef,
Dat hij tegen dien menschenslachter vecht.

HERBERT.
Zijn vrienden loopen zeker naar ons over.

BLUNT.
Hij heeft geen vrienden, dan vrienden uit vrees,
Die in zijn ergsten nood hem zulle' ontvluchten.

RICHMOND.
't Is ál voor ons: vooruit dan, in God's naam.
De hoop, snel als de zwaluw vliegen kan,
Maakt vorst tot God, tot vorst den simplen man.

(Allen af)

Derde tooneel.

Het veld bij Bosworth.
(Koning Richard komt op met troepen, de Hertog van Norfolk, de Graaf van Surrey, en anderen).

KONING RICHARD.
Slaat hier de tenten op; in Bosworth' veld, hier. -
Mylord van Surrey, waarom kijkt gij somber?

SURREY.
Mijn hart is tienmaal lichter dan mijn blik.

KONING RICHARD.
Mylord van Norfolk, -

NORFOLK.
Hier, genadig vorst.

KONING RICHARD.
Norfolk, 't komt nu tot slaag; ha! komt 't niet?

NORFOLK.
Wij moeten geve' en krijgen, edel heer.

KONING RICHARD.
Vooruit! Mijn tent! Vannacht wil ik hier rusten;
Maar morgen, waar? - Dat komt er niet op aan.
Wie heeft de sterkte van 't verraad verkend?

NORFOLK.
Zes, zevenduizend zijn er op zijn hoogst.

KONING RICHARD.
Onze slagorde is wel driedubbel dat:
En 's konings naam is als een toren kracht,
Die hen, daar tegenover ons, ontbreekt.
Vooruit, slaat op de tent! Kom, eedle heeren,
Laat ons het voordeel van 't terrein bekijken.
Roep mannen, die goed op de hoogte zijn.
Alles moet goed geregeld gaan en vlug,
Want, heeren, morgen wordt een drukke dag.

(Allen Af).
(Aan de andere zijde van het veld komen op: Richmond, Sir William Brandon, Oxford, en andere Aanvoerders. Eenige soldaten slaan Richmond's tent op.)

RICHMOND.
De moede zon ging in een goudgloed onder,
En zegt door 't lichtspoor van haar vuren wagen,
Dat morgen ons een goede dag zal zijn.
Sir William Brandon, gij draagt mijn banier.

Breng naar mijn tent mij wat papier en inkt:
Ik ga het plan opmaken voor den slag,
Elk aanvoerder tot eigen taak bepalen,
En met verstand onz' kleine macht verdeelen.
Mylord van Oxford, gij, Sir William Brandon,
En gij, Sir Walter Herbert, blijf bij mij.
De graaf van Pernbroke houdt zijn eigen volk;
Gij, goede Blunt, breng hem mijn groet voor de nacht,
En zeg, dat omstreeks twee uur in den morgen
Ik in mijn tent den graaf bij mij verwacht.
Nog één ding, waarde hopman, vraag 'k van u:
Kunt gij mij zeggen waar Lord Stanley ligt?

BLUNT.
Tenzij 'k mij in zijn vaandels sterk vergis,
En dat ik dit niet deed, weet ik wel zeker,
Ligt zijn troep op z'n minst een halve mijl
Zuidelijk van de hoofdmacht van den koning.

RICHMOND.
Als 't zonder groot gevaar kan, beste Blunt,
Leg het er dan op aan, dat gij hem spreekt,
En geef hem dezen dringenden brief van mij.

BLUNT.
Zoowaar ik leef, ik neem het op mij, heer;
En nu, God geve u goede rust vannacht!

RICHMOND.
Goede nacht, mijn beste Blunt.

(Blunt af.)

Kom, heeren, laat ons
De zaak van morgen samen nu bespreken;
Komt, in mijn tent; de lucht is guur en koud.

(Zij gaan de tent binnen).
(Koning Richard komt op, naar zijn tent gaande, met Norfolk, Ratcliff en Catesby.)

KONING RICHARD.
Hoe laat is 't?

CATESBY.
Tijd, heer, voor het avondmaal;
't Is negen uur.

KONING RICHARD.
Ik eet vanavond niet.
Geef mij papier en inkt. -
Zeg, is mijn helmvizier nu weer in orde?
En is mijn rusting in mijn tent gelegd?

CATESBY.
Het is gedaan, mijn vorst; alles is klaar.

KONING RICHARD.
Mijn goede Norfolk, haast u naar uw post;
Laat streng wacht houden; kies vertrouwde schildwachts.

NORFOLK.
Ik ga, mijn vorst.

KONING RICHARD.
Sta met de leeuwrik op, mijn beste Norfolk.

NORFOLK.
Daar kunt ge op aan, mijn vorst.

(Norfolk af.)

KONING RICHARD.
Catesby, -

CATESBY.
Mijn vorst?

KONING RICHARD.
Zendt een heraut naar Stanley's troep,
Zeg hem, dat hij zijn macht voor de zon opgaat
Hier brengt, of anders valt zijn zoon, zijn George,
Weg in het donker hol van de eeuwige nacht.

(Catesby af).

Vul mij een beker wijn. - Geef mij een uurkaars. -
Zadel mijn schimmel Surrey morgenochtend.
Zorg, dat mijn lansen sterk en niet te zwaar zijn.
Ratcliff!

RATCLIFF.
Mijn vorst?

KONING RICHARD.
Zaagt gij dien sombren Lord Northumberland?

RATCLIFF.
Met Thomas, graaf van Surrey, ging hij, zoo
Tegen den donker, 't leger rond, van troep
Naar troep, wekkend de krijgers op tot hoop.

KONING RICHARD.
Goed; dat is al. - Geef mij een beker wijn.
Ik heb die frischheid niet van geest en niet
Dien opgewekten moed, die 'k anders had. -

(Men brengt wijn).

Zet neer. - Is er papier en inkt gebracht?

RATCLIFF.
Het is gebracht, mijn vorst.

KONING RICHARD.

Zeg, dat mijn wacht scherp waakt. - Laat mij alleen. -
Ratcliff, kom naar mijn tent tegen middernacht,
En help mij met mijn wapens. - Laat mij nu.

(Koning Richard trekt zich in zijn tent terug. Ratcliff af).
(Richmond's tent wordt geopend, waardoor Richmond en zijn aanvoerders zichtbaar worden).

Stanley komt op.

STANLEY.
Moge geluk en zege uw helm bekronen!

RICHMOND.
Al wat de donkere nacht aan goeds kan geven,
Mijn eedle stiefvader, het zij voor u!
Zeg mij, hoe gaat het onze lieve moeder?

STANLEY.
Ik zegen u in opdracht van uw moeder,
Die uur aan uur voor Richmond's welzijn bidt;
Genoeg. - Het stille nachtuur sluipt voorbij,
En 't vlokkig duister breekt reeds in het oosten.
Kortom, - want zoo gebiedt de tijd het ons -
Bereidt u morgen vroeg voor op den strijd,
En laat uw lot uitmaken door den slag
Van 't bloedig zwaard en de doodsblik des oorlogs.
Zoo veel ik kan - wat ik zou willen kan niet -
Zal ik ons beste voordeel uit den tijd slaan,
En in het hachelijk gevecht u helpen.
Maar ik mag niet openlijk aan uw kant zijn;
Bleek dat, dan werd uw lieve broeder George
Voor de oogen van zijn vader terechtgesteld.
Vaarwel: mijn uur is om; de bange tijd
Snijdt elk plechtig betuigen onzer liefde
En 't vrij en zoet gedachtenwiss'len af,
Dat langgescheiden vrienden vrij moest staan.
God geve ons tijd voor dit gebruik des harten!
Nogmaals, vaarwel! Wees dapper! Heb geluk!

RICHMOND.
Heeren, geleidt hem naar zijn eigen leger.
'k Wil, schoon onrustig, even zien te slapen,
Anders drukt morgen mij een looden dofheid,
Als ik op zege's vleugelen stijgen moest.
Nogmaals, mijn beste heeren, goede nacht.

(Allen, behalve Richmond, af).

O, Gij, wiens veldheer ik mij reken, laat
Mijn krijgsmacht in uw oog genade vinden;
Geef hun in hand de knotsen van uw toorn,
Dat zij verplettren met zwaar neergebeuk
De drieste helmen onzer tegenstanders!
Maak ons uitvoerders van uw tuchtiging,
Opdat we u prijzen in uw zegepraal!
Aan u beveel ik mijn waakzame ziel,
Eer ik de blinden voor mijn oogen neerlaat;
Slapend of wakend, o, bescherm mij steeds!

(Hij slaapt in).
(De Geest van Prins Edward, zoon van Hendrik den Zesde, verrijst tusschen de beide tenten).

GEEST.

(tot koning Richard)

Zwaar wege ik morgen op uw ziel! Gedenk,
Hoe gij mij doodstak in mijn bloei van jeugd
Te Tewkesbury. Daarom: wanhoop en sterf!

(tot Richmond)

Moed, Richmond! De verongelijkte zielen
Van de geslachte vorsten vechten mét u;
De telg van koning Hendrik, Richmond, troost u!

(De Geest van Hendrik de Zesde verrijst).

GEEST.

(tot koning Richard)

Toen 'k sterflijk was, hebt, in 't gezalfde lichaam,
Gij doodelijke gaten mij gepriemd;
Denk aan den Tower en mij; wanhoop, en sterf!
Hendrik de Zesde zegt u: wanhoop! sterf!

(tot Richard)

Gij, vroom, rechtschapen, wees gij overwinnaar!
Hendrik, die u het koningschap voorspelde,
Troost in den slaap u: leef, en kom tot bloei!

(De Geest van Clarence verrijst).

GEEST.

(tot koning Richard)

Zwaar wege ik morgen op uw ziel! Ik, walglijk
In wijn ten dood gedompeld, arme Clarence,
Verraden door uw sluwheid aan den dood!
Morgen, in 't midden van 't gevecht, gedenk mij;
't Stomp zwaard valle uit uw greep: wanhoop, en sterf!

(tot Richmond)

Telg van 't huis Lancaster, het kroost van York,
Dat diep verongelijkt werd, bidt voor uw;
Dat englen met u strijden! Leef, en bloei!

(De Geesten van Rivers, Grey en Vaughan verrijzen).

GEEST VAN RIVERS.

(tot Koning Richard)

Zwaar wege' ik morgen op uw ziel! Ik, Rivers,
Te Pomfret omgebracht! wanhoop, en sterf!

GEEST VAN GREY

(tot koning Richard)

Denk aan mij, Grey, en wanhoop grijpe uw ziel!

GEEST VAN VAUGHAN

(tot koning Richard)

Denk aan Vaughan, en laat door schuldige angst
Vallen uw stompe lans: wanhoop, en sterf!

ALLE DRIE

(tot Richmond)

Ontwaak! Weet: schuld aan ons in Richards borst
Zal hem verslaan! Ontwaak; gij wint den dag!

De Geest van Hastings verrijst).

GEEST

(tot koning Richard)

Bloedig en schuldig gij, ontwaak in schuld,
En eindig in een bloedgeweld uw dagen!
Denk aan Lord Hastings! Wanhoop dan, en sterf!

(tot Richmond)

Geruste en zuivere ziel, ontwaak, ontwaak!
Op, strijd en zegevier, voor ons schoon England!

(De Geesten van de twee jonge Prinsen verrijzen).

GEESTEN

(tot koning Richard)

Droom van uw neven, in den Tower gesmoord;
Laat ons als lood in uw borst wegen, Richard,
Neer naar verderf' en schande en dood u drukken!
Uw neven zeggen u: wanhoop, en sterf!

(tot Richmond)

Slaap, Richmond, slaap in vrede, en rijs verheugd;
Goede engelen hoeden u voor dat wild zwijn!
Leef, en verwek een zalige koningsstam!
Edward's onzaalge zoons roepe' u ten bloei!

(De Geest van koningin Anna verrijst).

GEEST

(tot koning Richard)

Richard, uw vrouw, rampzalige Anna, uw vrouw,
Die nooit een rustig uur sliep aan uw zij,
Vult nu uw slaap met haar verbijstering;
Morgen, in 't midden van 't gevecht, gedenk mij;
't Stomp zwaard valle uit uw greep: wanhoop, en sterf!

(tot Richmond)

Gij, rustige ziel, slaap nu een rustige slaap;
Droom van geluk en blijde zegepraal!
De vrouw van uw tegenstander bidt voor u.

(De Geest van Buckingham verrijst).

GEEST.

(tot koning Richard)

De eerste was ik om u ten troon te helpen;
Als laatste ook heb 'k uw tyrannie gevoeld;
O, denk in het gevecht aan Buckingham,
En sterf, ontzet van schrik voor al uw schuld!

Droom voort, droom voort, van bloed, moord en verderf;
De wanhoop blijft tot gij zieltoogt en sterft!

(tot Richmond)

Ik viel, omdat ik hoopte u bij te staan;
Maar heb geen zorg; vat moed: uw tijd breekt aan:
Aan u kant vechten God en de englen Gods,
En Richard stort van 't toppunt van zijn trots.

(De Geesten verdwijnen. Koning Richard schrikt uit zijn droomen wakker).

KONING RICHARD.
Geeft mij een ander paard! - Verbindt mijn wonden!
Genade, Jezus! Stil, 't was maar een droom.
Geweten, o lafaard, hoe kwelt gij mij.
Het licht brandt blauw. 't Is 't holst nu van den nacht.
Koud staan angstdropp'len op mijn bevend vleesch.
Wat! Voor mij zelf bang? 'r Is hier niemand anders.
Richard mint Richard; of wel, ik ben ik.
Is hier een moordnaar? Neen. Ja: ik ben hier.
Vlucht dan, - wat! Voor mijzelf? Reden genoeg;
Of ik neem wraak - Wat! ikzelf op mijzelf?
Helaas, ik heb mijzelf lief. En om wat?
Iets goeds, dat ik zelf aan mijzelven deed?
Neen, neen, helaas! Veeleer haat ik mijzelf
Om haatb're daden door mijzelf begaan.
Een schurk ben 'k. Maar ik lieg; ik ben het niet.
Dwaas, spreek goed van uzelf; dwaas, vlei toch niet.
Met duizend tongen wel spreekt mijn geweten,
Met elke tong weer een ander verhaal,
En elk verhaal veroordeelt mij als schurk.
Meineed, meineed, in de'allerhoogsten graad;
Moord, barre moord, in de'allerergsten graad;
Iedere zonde in iedre graad begaan,
Dringt ter getuigbank, roepend ‘schuldig! schuldig!’
Ik word wanhopig. Mij bemint geen schepsel;
Sterf ik, dan is geen ziel met mij begaan; -
Neen, waarom zouden ze ook; waar ik toch zelf
Geen deernis in mijzelf vind voor mijzelf.

(Ratcliffe komt op).

RATCLIFF.
Mijn vorst.

KONING RICHARD.
Wie daar?

RATCLIFF.
Ratcliff, mijn vorst, ik ben 't. De vroege dorpshaan
Deed tweemaal de ochtend al zijn groet. Uw vrienden
Zijn op, en gorden reeds hun rusting aan.

KONING RICHARD.
O, Ratcliff, 'k droomde een gruwelijken droom.
Wat denkt gij? Zou wel al wat vriend is trouw zijn?

RATCLIFF.
Zeer zeker, heer.

KONING RICHARD.
O, Ratcliff, ik vrees, ik vrees! -
't Was, of de zielen van hen allen, die
'k Vermoordde, stonde' in mijn tent, en elkeen dreigde
Met wraak voor morgen op het hoofd van Richard.

RATCLIFF.
Neen, beste heer, wees toch niet bang voor schimmen.

KONING RICHARD.
Bij Paulus, schimmen joegen Richard's ziel
Vannacht meer schrik aan, dan tienduizend krijgers
Het zouden kunnen in levenden lijve,
Geharnast en geleid door dien slappen Richmond.
De dag breekt nog niet aan. Kom, ga met mij;
Tusschen de tenten wil 'k gaan luistervinken,
Of iemand 't plan heeft me in de steek te laten.

(Beiden af).
Richmond ontwaakt. Oxford en andere Lords komen op).

LORDS.
Goeden morgen, Richmond.

RICHMOND.
'k Bid u, vergeef mij, waakzame, eed'le heeren,
Dat gij een tragen luiaard hier betrapt.

LORDS.
En hebt gij goed geslapen, heer?

RICHMOND.
Den zoetsten slaap en schoonste beloftedroomen,
Die ooit opkwamen in een slaperig brein,
Heb ik gehad sinds uw vertrek, mijn heeren.
De zielen, scheen 't, van hen, wier lichaam Richard
Vermoordde, kwamen in mijn tent, en riepen
Van overwinning: 'k zeg u, mijn harte popelt
Bij de herinnering aan zoo schoonen droom.
Hoe ver is het al in den morgen, lords?

LORDS.

Op slag van vier.

RICHMOND.
Tijd ons te waapnen, en orders te geven.

(Hij treedt voor de troepen)

Verder uitwijden, dierbre landgenooten,
Dan ik al deed, verbiedt de dringende haast

Van 't oogenblik; maar dit moet gij onthouden:
God en ons goed recht strijde' aan onze kant;
Voor ons staat hoog het bolwerk der gebeden
Van heil'gen en verongelijkte zielen.
Op Richard na, ziet elk, die ons bestrijdt,
Liever ons winnen dan hem, dien zij volgen.
Want wat is wie zij volgen? waarlijk, mannen,
Een bloedige tyran, een moordenaar,
Een, die in bloed opkwam en in bloed zetelt,
Een, die handlangers nam om er te komen,
En die handlangers slachtte na hun hulp;
Een valsche steen, maar die, door list gezet
In 't praalwerk van den troon, een edelsteen lijkt;
Een, die van meet af aan God's vijand was.
Waar Gij dus vecht tegen God's vijand, zal
God u, naar recht, behoeden als zijn krijgers;
Kost het u zweet 'n tyran ten val te brengen,
Dan slaapt ge in vrede als die tyran geveld is;
Vecht gij tegen den vijand van uw land,
't Vet van uw land zal al uw moeite loonen;
Vecht gij, opdat uw vrouwen veilig zijn,
Uw vrouwen halen u als winnaars in;
Redt gij uw kindren van het zwaard, uw grijsheid
Krijgt het door uw kind's kinderen beloond.
Nu dan, in naam van God en al deez' rechten,
Op met uw vanen, trekt uw willige zwaarden!
En ik: ik stel als losprijs voor dit waagstuk
Mijn koud lijk op het koud gelaat der aard;
Maar slaag ik, dan deelt ook de minste van u
In wat ik hiermee win. Op! Slaat de trommen!
Blaas de trompetten! Op! Moedig ter glorie!
God en Sint George, Richmond en victorie!

(Allen af).
(Koning Richard en Ratcliff komen terug met gevolg en troepen).

KONING RICHARD.
Wat heeft Northumberland gezegd van Richmond?

RATCLIFF.
Dat hij niet opgeleid is in de krijgskunst.

KONING RICHARD.
Hij zei de waarheid; wat zei Surrey toen?

RATCLIFF.
‘Zooveel te beter voor ons doel’, en lachte.

KONING RICHARD.
Hij had gelijk; zoo is het inderdaad.

(De klok slaat).

Tel hoeveel slagen. - Geef mij een kalender.
Wie zag de zon vandaag.

RATCLIFF.
Ik niet, mijn vorst.

KONING RICHARD.
Geen licht vindt ze ons dus waard, want volgens 't boek
Moest ze al een uur in 't oosten staan te pralen.
Een zwarte dag zal het voor iemand zijn.
Ratcliff!

RATCLIFF.
Mijn vorst!

KONING RICHARD.
Wij zien geen zon vandaag;
Streng fronst de hemel op ons leger neer.
Waren de tranen dauw maar van den grond weg -
Geen zon vandaag! Maar waarom raakt dat mij
Meer dan dien Richmond? Want dezelfde hemel,
Die mij bedreigt, ziet hem ook somber aan.

(Norfolk komt op).

NORFOLK.
Op heer! Te wapen! De vijand snoeft in 't veld.

KONING RICHARD.
Vooruit! Vooruit! Gauw wat! Zadel mijn paard. -
Roep Stanley; zeg hem, dat hij met zijn macht komt.
Ik wil mijn krijgers naar de vlakte voeren,
En aldus zijn mijn orders voor den slag:
De voorhoede, gelijk in paard en voetvolk,
Wordt uitgezet over de volle lengte;
De boogschutters krijgen hun plaats in 't midden.
John hertog Norfolk, Thomas graaf van Surrey,
Voeren het voetvolk en de ruisters aan.
En zijn zij aldus opgerukt, dan volgen
Wij met de hoofdmacht, aan weerszij versterkt
Met onze beste ruiterij als vleugels.
Zoo, en Sint George daarbij! Wat dunkt u, Norfolk?

NORFOLK.
Een goede regeling, krijgshaftig vorst. -
Dit vond ik aan mijn tent vanmorgen.

(Hij geeft een stuk papier).

KONING RICHARD.
(leest) ‘Jockey van Norfolk, houdt je bedaard -
Want Dickon je meester is niets meer waard.’

Een listigheid, verzonnen door den vijand. -
Gaat, heeren; elk van u nu naar zijn post.
Geen leuteren van droomen schrikke ons af;
Gewete' is maar een woord, waarmee de lafaard
Listig den sterke te bedwingen tracht.
Ons recht is 't zwaard, en ons geweten kracht.
Vooruit! Op! Moed! gij allen! Fel en snel!
Zoo niet ten hemel, dan hand in hand ter hel!

(tot de troepen)

Wat zal ik u meer zeggen dan ik deed?
Bedenkt wie 't zijn met wie ge u meten moet:
Een zooi landloopers, schooiers, schobbejakken,
Schuim uit Bretagne en minne boereknechts,
Die door hun zat land worden uitgebraakt
Blindlings te keer gaand tot een wissen dood.
Uw slaap was veilig, maar zij brengen onrust;
Land hebt gij en het heil van schoone vrouwen:
't Een willen ze in hun macht; 't ander schandvlekken.
En wie staat aan hun hoofd? 'n Kerel van niets,
Die in Bretagne onze moeder de kost vroeg,
Melkmuil, die, bang voor kou, nooit dieper dan
Zijn enkels in de sneeuw stond. Laat ons dat
Gepeupel weer terugzweepe' over zee,
Dat onbeschoft Fransch boevenpak wegstriemen,
Die hongerlijders, beu van 't leven, die zich,
Hadden zij van dit dwaas plan niet gedroomd,
Uit nood hadde' opgeknoopt, de kale ratten.
Moeten wij overwonnen zijn, dan door
Mannen, niet door Bretonsche bastaards, eens
Door onze vader in hun eigen land
Links en rechts afgeranseld, tot hun niets
Dan schande bleef! Gaan die ons land bewonen?
Liggen bij onze vrouwen? onze dochters
Verkrachten?

(Trommen in de verte).

Hoor, ik hoor hun trommen. Strijdt,
Ridders van Engeland! Strijdt, dappere burgers!
Spant, schutters, spant uw pijlen tot de punt!

Spoort fel uw trotsche paarde' aan, rijdt in bloed;
Ontstel het luchtruim met uw krakende lansen!

(Een Bode komt op).

Wat zegt Lord Stanley? Komt hij met zijn volk?

BODE.
Mijn vorst, hij zegt, dat hij niet komt.

KONING RICHARD.
Er af dan met het hoofd van zijn zoon George!

NORFOLK.
Mijn vorst, de vijand is 't moeras al over.
Wacht met George Stanley's dood tot na den slag.

KONING RICHARD.
Wel duizend harten bonzen in mijn borst.
Op met de standaards! werpt u op den vijand!
Onze oorlogsroep van oudsher - o, Sint George -
Beziele' ons met de haat van hete draken!
Valt aan! Op onze helmen zit de zege.

(Allen af).

Vierde tooneel.

Een ander gedeelte van het veld.
(Krijgsrumoer. Troepenbewegingen. Norfolk komt met troepen op Catesby treedt op hem toe).

CATESBY.
Te hulp, mylord van Norfolk! te hulp, te hulp!
Wat nooit een mensch nog doen kon, de koning doet 't;
Trotseert wie hem bevecht op elk gevaar.
Zijn paard is dood. Hij gaat te voet door, vechtend,
Zoekend naar Richmond in den muil des doods.
Te hulp, mylord, of de dag is verloren!

(Krijgsrumoer. Koning Richard komt op).

KONING RICHARD.
Een paard! een paard! mijn koninkrijk voor een paard!

CATESBY.
Terug, mijn vorst; ik help u aan een paard.

KONING RICHARD.
Slaaf! 'k Heb mijn leven op één worp gezet,

En wat er ook van komt, ik sta ervoor.
't Lijkt wel of er zes Richmonds in het veld staan;
Vijf doodde ik er vandaag in plaats van hem. -
Een paard! een paard! Mijn koninkrijk voor een paard!

(Allen af).

(Krijgsrumoer. Koning Richard en Richmond komen op en gaan vechtend weer af. Terugtocht en trompetgeschal. Richmond komt weer op, met Stanley, die de Kroon draagt, en verscheiden andere Lords en troepen).

RICHMOND.
God en uw zwaard zij dank, vriende, overwinnaars!
Ons is de dag, en de bloedhond ligt dood.

STANLEY.
Dappere Richmond, groot hebt ge u gekweten!
Ziehier, dit lang geroofde koningsteeken
Dat bloedig ondier van de doode slapen
Gerukt, om er uw voorhoofd mee te sieren.
Draag het, en met geluk, en maak het groot!

RICHMOND.
God in den hemel, zeg hier amen toe!
Maar zeg mij, is George Stanley nog in leven?

STANLEY.
Ja, heer; hij is veilig en wel in Leicester,
Waarheen wij, zoo gij wilt, nu allen gaan.

RICHMOND.
Wie, die van naam zijn, vielen aan weerszijden?

STANLEY.
John hertog Norfolk en Lord Walter Ferrers,
Sir Robert Brakenbury en Sir William Brandon.

RICHMOND.
Begraaft hen naar hun aanzien en geboorte.
Kondig genade aan voor gevluchte krijgers,
Die terugkeeren en zich onderwerpen.
Vervolgens zullen, trouw aan 't sacrament,
Wij dan de witte en roode roos vereenen:
Zeeg'ne dit schoon verbond de lach des hemels,
Die lang gefronst heeft op hun vijandschap!
Wie is verrader en zegt hier geen amen?
Lang heeft ontzind Eng'land, zichzelf verminkt;
Broeder stortte verblind des broeders bloed,
De vader, razend, bracht zijn eigen zoon om,
De zoon in 't nauw gebracht, slachtte zijn vader:
't Was al verdeeld door York en Lancaster,
Zelf weer verdeeld door gruwelijke verdeeldheid.
O, laat nu Richmond en Elisabeth,
De ware opvolgers dier twee vorstenhuizen,
Zich samenvoegen op God's klaar bevel;
En laat hun kind'ren - God, zoo Gij het wilt -
De toekomst rijk in vrede glanzen doen,
Met voorspoed, overvloed en blijden dagen!
Genadig God, sla 't zwaard neer der verraders,

Die zulk een tijd van moord terugwensche' om
Arm Eng'land te zien weene' in stroomen bloeds!
Verdelg, opdat hij niets dier voorspoed krijg',
Wie met verraad ons vredig heil bedreigt!
De burgerkrijg heeft uit; vreê bindt ons samen;
Lang blijve 't zoo, - o God, geeft dit uw Amen!

(Allen af).

A. ROLAND HOLST.

Het indeterminisme in de hedendaagsche natuurkunde.

Het is nog niet lang geleden, dat men indeterminisme en natuurkunde als een contradictie beschouwde. Men *wist* nu eenmaal, dat in de natuur alles door onverbrekelijke, ijzeren noodwendigheid geregeld was. En zooals in de natuurkunde moest het ook op andere gebieden van menschelijke kennis zijn. Wie daaraan twijfelde was een sukkel.

Geheel uitgestorven is deze mentaliteit nog niet. Het is mij nog in den loop van dit jaar voorgekomen, dat een geleerd en in vele opzichten verdienstelijk man eerst deed, alsof hij een gezegde van mij, waarin ik de mogelijkheid van indeterminisme openliet, niet goed verstond. En toen bleek, dat ik toch heusch zoo iets gezegd had, merkte hij op, dat ik mij blijkbaar niet zeer duidelijk uitdrukte, want dat ik *natuurlijk* iets anders bedoelde. Hij gaf toen een verklaring van mijn bedoeling, die daarop neerkwam, dat hij uitsprak, wat ik had moeten bedoelen, wanneer ik zijn meening aangehangen had. Hij was, zoo doende, uitermate hoffelijk, want hij wilde niet aannemen, dat ik een domme meening zou zijn toegedaan, maar hij schreef mij een meening toe, die hij zeer verstandig vond.

Tegenwoordig begint men meer en meer in te zien, dat determinisme een probleem is, en wel een probleem, dat niet zoo gemakkelijk en niet met zoo groote zekerheid is op te lossen. De bewering, dat wij in de ervaring zien, dat alles in de natuur volgens onverbrekelijke wetten gebeurt, en dat wij daarom het determinisme moeten aannemen, is zeker niet vol te houden. Meer kritisch aangelegde deterministen zullen dit ook niet beweren. Zij zullen in het gedetermineerd zijn

der gebeurtenissen niet een natuurfeit zien, maar een postulaat van ons denken. ‘Wanneer men een gebeurtenis waarneemt,’ zeggen zij, ‘berusten wij niet in de gedachte, dat zij zoo maar van zelf zou zijn geschied. Wij zijn niet bevredigd, voordat wij een voorafgaande verandering hebben gevonden, waarop zij volgens een vaste regel moet volgen.’

Maar tegenwoordig zijn er vele physici, die, ook zonder in het minst met een indeterministisch vooroordeel tegenover de natuur getreden zijn, tot de conclusie komen, dat zij van de natuurverschijnselen het best rekenschap kunnen geven met behulp van de onderstelling, dat de meest elementaire processen in de atomen spontaan, zonder voorafgaande determineerende oorzaak optreden, en dat moet toch wel twijfel doen rijzen, aangaande de juistheid van de uitspraak, dat determinisme een eisch van ons denken is.

Het is hiermede niet mijn bedoeling dogmatisch tegen het determinisme partij te kiezen. Ik wil er alleen op wijzen, dat het antwoord in deze vraag niet zoo gemakkelijk is te geven en niet is te vinden op de wijze, waarop men veelal meent, dat dit kan geschieden. En waar ik meen, dat de natuurkunde vroeger heeft bijgedragen tot het vormen van een deterministisch vooroordeel, komt het mij niet ongewenscht voor, eens in wijder kring dan in die der vakphysici uiteen te zetten hoe de tegenwoordige physica tegenover dit probleem staat.

Hiertoe zullen wij de ontwikkeling van het kansbegrip en de toepassing van de kansrekening in de natuurkunde nagaan. Boltzmann is ongeveer een halve eeuw geleden de eerste geweest, die het kans-begrip stelselmatig in de natuurkunde invoerde en die ook de conclusies aangaande den aard der natuurwetten trok, waartoe deze invoering noodzakelijk leidt.

Eigenlijk is het heel gemakkelijk in te zien, dat dat begrip in de natuurkunde een groote rol moet spelen. Denk u eens, dat ik u vertel, dat er een biljart is van bepaalde grootte, waarop zich drie ballen bewegen met een snelheid die gemiddeld voor de drie ballen één meter per seconde bedraagt. Ik vraag u nu hoeveel botsingen er gedurende de eerste seconde tegen den bovenband zullen plaats hebben. ‘Een dwaze vraag’ zult gij zeggen Zoolang ik er niet bij zeg, waar

precies de ballen liggen, en in welke richting en met welke snelheid zij zich precies bewegen, is er geen antwoord op de vraag te geven. Het geven van het gemiddelde der drie snelheden is zeker niet voldoende om het vraagstuk te bepalen.

Maar wanneer wij ons nu naar de natuurkunde wenden, dan bemerken wij, dat de vragen, die wij daar op te lossen krijgen nagenoeg altijd even ongelukkig geformuleerd zijn als het biljartvraagstuk. Ik zeg b.v., dat ik een vat heb van 10 liter inhoud met 3 gram waterstof erin bij 10° Celcius. En nu vraag ik wat is de druk op den wand? Deze vraag heeft zeer veel overeenkomst met het biljartvraagstuk. De druk op den wand wordt veroorzaakt door de moleculen, die ertegen botsen. Maar om het aantal botsingen te berekenen, zou ik weer moeten weten, waar precies de moleculen liggen en welke snelheden zij hebben. Het geven van de temperatuur, die de gemiddelde snelheden bepaalt, is weer niet voldoende om te maken, dat er één bepaalde oplossing voor het vraagstuk is te geven.

Het merkwaardige is, dat wij in de natuurkunde steeds antwoorden geven op dergelijke vragen, hoewel wij niet over de gegevens beschikken, die noodig zouden zijn om ze juist op te lossen. En nog merkwaardiger is, dat de natuur wel zoo vriendelijk is deze antwoorden steeds te honoreeren en door de uitkomsten der experimenten te bevestigen.

De verklaring van dit zoo merkwaardige feit is te vinden in het groote aantal der in het vat aanwezige gasmoleculen. Wanneer men verschillende mogelijke groepeeringen van de moleculen in het vat nagaat, en verschillende mogelijke snelheidsverdeelingen, dan kan men een gemiddelden druk berekenen. Ik zal dezen druk normaaldruk noemen. De door de moleculen in een bepaald geval uitgeoefende druk zal nu meestal zeer weinig van dien normaaldruk verschillen. Dat dit verschil zoo gering zal zijn is een gevolg van een regel der kansrekening: de z.g. wet der groote getallen of wet van Bernoulli. Wat deze inhoudt zal ik niet abstract formuleeren doch door een voorbeeld trachten duidelijk te maken.

De gemiddelde druk der dampkringslucht is 760 m.m. kwik. Neem ik een willekeurigen dag, dan zal de druk op dien dag waarschijnlijk wat van de 760 m.m. afwijken. Zij kan

b.v. slechts 730 m.m. bedragen. Dat is wel een zeer lage barometerstand, maar hij komt toch in de meeste jaren wel enkele dagen voor. Nemen wij nu echter b.v. honderd willekeurige dagen, dan zullen daar waarschijnlijk dagen van hoogen en dagen van lagen barometerstand bij zijn. Het gemiddelde der barometerstanden op die dagen zal daardoor waarschijnlijk dicht bij de 760 m.m. komen te liggen. Dat het gemiddelde slechts 730 m.m. zou bedragen is wel zéér onwaarschijnlijk. Had ik niet honderd doch duizend dagen genomen, dan zouden de afwijkingen elkander waarschijnlijk nog beter gecompenseerd hebben, en het gemiddelde zou nog dichter bij de 760 m.m. gekomen zijn.

Keeren wij thans tot het vat met waterstof terug. Wij willen daarvan slechts den druk op één gegeven oogenblik kennen. Maar die druk wordt uitgeoefend door de vele gasmoleculen. En deze veelheid werkt analoog aan de veelheid der dagen bij het middelen van den barometerstand. Ook hier zal die veelheid meebrengen, dat ik een druk vind, die in het algemeen weinig van de normaalwaarde zal afwijken. Het aantal der moleculen is reusachtig groot, ongeveer een quadriljoen. De kans, dat ik een met onze toestellen constateerbare afwijking van den normaaldruk vind, wordt daardoor waanzinnig klein. Wanneer ik zeide, dat zij één op de quadriljoen bedroeg dan zou ik haar nog véél te groot voorstellen. Boltzmann berekent voor de kans in een analoog geval één op een getal dat uitgedrukt wordt door een één met een miljoen nullen erachter!

Wat is uit dit alles nu te besluiten voor den aard der natuurwetten? Het volgende. De experimenteel-natuurkundige zegt: ‘Als ik een bepaalde hoeveelheid gas neem in een bepaald volumen en bij bepaalde temperatuur, dan vind ik ook dat dat gas een bepaalden druk uitoefent, dien ik met behulp van de gaswetten kan berekenen.’ ‘Die druk behoeft er niet te zijn,’ zegt de theoreticus; ‘de druk zou ook een andere kunnen zijn, ook zonder dat de moleculen zich bewogen op een wijze, die met de bewegingswetten in strijd is. Alleen is de kans op het voorkomen van zulk een afwijkenden druk zóó gering, dat wij gerust kunnen aannemen nooit zulk een afwijking te zullen constateeren. Maar in principe zijn

de gaswetten geen strenge wetten, doch hebben zij slechts een waarschijnlijkheidskarakter.'

Men ziet het, op de in de natuur geconstateerde wetmatigheid kunnen de deterministen zich niet beroepen tot staving van hun standpunt, want hetzelfde als wij opmerkten aangaande de gaswetten geldt voor bijna alle in de natuur empirisch geconstateerde regelmatigheden. Wat men vroeger voor streng geldende, noodzakelijk gevolgde wetten hield, wordt volgens de moleculairtheorie slechts een waarschijnlijkheidsregel.

Aan den anderen kant is er in het bovenstaande nog niets, wat aan indeterminisme doet denken. Van de bewegingen der moleculen wordt aangenomen, dat zij strikt bepaald worden door de bewegingswetten, wanneer eenmaal de beginstand en de beginsnelheden gegeven zijn. Wanneer ik hier van *kans* spreek, en zeg, dat de druk ook een andere dan de uit de gaswetten berekende druk zou *kunnen* zijn, komt dat alleen, doordat ik niet over de gegevens beschik, die mij in staat zouden stellen den druk nauwkeurig te berekenen.

Op deze wijze worden de woorden *kans* en *kunnen* dikwijls gebruikt. Wanneer ik een goed geschud spel van 52 kaarten dicht voor mij heb liggen, zeg ik, dat iedere kaart evengoed de bovenste *kan* zijn en dat de *kans*, dat de bovenste b.v schoppenboer is, 1/52 bedraagt. Ik keer de kaart en zie, dat het de klaveren zeven is. Nu spreek ik niet meer van *kunnen* en van *kans*. Toch is er aan de kaart niets veranderd. Vóór dat ik haar zag was het even beslist de klaveren zeven als daarna. Alleen aan mijn kennis van het geval is iets veranderd.

Het tot hiertoe besproken kansbegrip is, zooals ik reeds vermeldde, ongeveer een halve eeuw geleden door Boltzmann in de natuurkunde ingevoerd. Schrijver van dit opstel heeft in 1902 in het Tijdschrift voor Wijsbegeerte de theorie ervan uitvoerig uiteengezet, en prof. Kohnstamm heeft aan dit onderwerp veel aandacht gewijd in zijn boekje over 'Warmteleer' in de 'Wereldbibliotheek' en in andere opstellen en voordrachten. Er zou thans geen reden zijn, op deze kwestie terug te komen, ware het niet, dat het woord kans tegenwoordig in geheel anderen zin in de natuurkundige beschouwingen wordt gebruikt. En om deze evolutie van het kansbegrip te schetsen

heb ik gemeend nog eens een uiteenzetting van het oudere kansbegrip te moeten doen voorafgaan.

Die evolutie van het kansbegrip is een gevolg van de invoering van het begrip der energie-quanten. In het Juninummer van de Gids van dit jaar heb ik besproken, hoe Planck dit begrip in de natuurkunde heeft ingevoerd. In zooverre is dit artikel dan ook als een vervolg op dat over Planck te beschouwen.

De natuurkunde vóór Planck had zekere vrij eenvoudige wetten opgesteld, waarvan men verwachtte, dat zij de elementaire verschijnselen der kleinste deeltjes volkomen streng zouden voorstellen. Dit waren de wetten der mechanica en eenige door Maxwell en Lorentz geformuleerde wetten voor de elementaire electromagnetische verschijnselen en voor de bewegingen der electronen. Ik zal deze wetten tezamen 'de klassieke wetten' noemen. Eigenaardig bij deze wetten is, dat men slechts in betrekkelijk zeldzame gevallen direct toetsen kan of ze gevolgd worden of niet. Zoo is een botsing van één gasmolecul tegen een wand niet te constateeren, en het is niet mogelijk het verloop van zulk een botsing direct na te gaan. Wij kunnen den druk meten die het gas op den wand uitoefent, maar deze wordt tot stand gebracht door biljoenen botsingen. Nu ligt het voor de hand, dat het lastig is uit de waarde van dezen druk af te leiden aan welke wetten de afzonderlijke botsingen zullen voldoen en hoe zij zullen verloopen. In het boven geciteerde artikel over Planck vergeleek ik deze moeilijkheid met de moeilijkheid, die een taalgeleerde zou ondervinden, wanneer hij bij het bestudeeren van een taal niet over geregelde zinnen beschikte, doch slechts over het verwarde gedruisch veroorzaakt door duizenden door elkaar heen pratende personen.

Een physisch verschijnsel, tot stand komende door de samenwerking van vele moleculen, en waarbij de aard der elementaire processen door die samenwerking grootendeels wordt geëffaceerd zal ik in het vervolg 'gedruisch' noemen. Nu gelukte het den physici in het eind van de vorige eeuw verder te komen in het begrijpen van het verband tusschen de elementaire wetten en het 'gedruisch', waartoe zij aanleiding gaven. En daarbij bleek dat het 'gedruisch' zoodanig

was, dat elementaire processen verloopende volgens de klassieke wetten daartoe nooit aanleiding konden geven! Nu zat men met de handen in het haar. Men had zoo vast op de juistheid dier klassieke wetten vertrouwd, en nu bleken zij voor de bewegingen der kleinste deeltjes in de atomen geen toepassing te vinden!

Wat zijn dan wèl de wetten, die deze elementaire processen beheerschen? Daarop is tot heden geen antwoord gegeven, al kan men misschien in het werk van Heisenberg en Schrödinger het begin van een antwoord zien. Wel is het Planck reeds ongeveer in 1900 gelukt uit het ‘gedruisch’ met genialen blik tot een bijzonderheid van deze elementaire processen te besluiten n.l. dat de energie er niet in alle mogelijke hoeveelheden bij wordt omgezet doch slechts in afgepaste hoeveelheden, die hij quanten noemde. Later is het gelukt het bestaan van deze quanten voor de afzonderlijke elementaire processen aan te toonen, zoodat men zich voor het bestaan ervan niet op Planck's interpretatie van het ‘gedruisch’ behoeft te beroepen. Maar al weet men nu, dat er in zulk een proces steeds in totaal een geheel quant of een geheel aantal quanten wordt omgezet, het juiste verloop van het proces en de wetten, die het beheerschen zijn daardoor nog lang niet volledig vastgelegd.

Wat wij ons tegenwoordig over die elementaire processen in de atomen voorstellen is het volgende. Wanneer ik aan een atoom energie wil toevoeren, kan ik dat niet continu doen, zooals de klassieke wetten zouden meebrengen. Het gelukt alleen bij sprongetjes. Laat ik het atoom dan aan zichzelf over, dan verliest het die energie weer door uitstraling, maar ook dit gaat niet continu doch bij sprongetjes, waarbij telkens een quant wordt uitgestraald. De vraag kan nu gesteld worden, hoe lang duurt het tot het atoom weer een sprongetje doet en weer een gedeelte zijner energie uitstraalt? Maar op deze vraag kan gaan bepaald antwoord worden gegeven. Verschillende atomen doen er een verschillenden tijd over.

Slechts dit kan men zeggen: voor iedere bepaalde soort quantensprong, (b.v. voor den sprong van een waterstofatoom van een tweequantigen tot een éénquantigen toestand)

bestaat een bepaalde gemiddelde levensduur, d.w.z. een bepaalde tijd, dat het atoom gemiddeld in den hoogeren quantentoestand blijft alvorens den sprong naar den lageren quantentoestand te ondernemen. Deze gemiddelde levensduur, dien ik □ zal noemen kan voor verschillende soorten quantensprongen weer verschillende waarden vertoonen. Bij de meeste sprongen is hij van de orde van één honderd miljoenste van een seconde. Maar ook de radioactieve processen zijn waarschijnlijk als quantenprocessen te beschouwen en daarbij bedraagt □ dikwijls eenige jaren. Maar dìt kan men algemeen zeggen, dat, wanneer men op een gegeven oogenblik een groot aantal atomen in een bepaalden quantentoestand heeft en men wacht een tijdje □, dat dan ongeveer de helft[1)] der atomen naar een lager quantentoestand zal springen. In een tweede tijdje □ zal van de dan nog in den eersten toestand aanwezige atomen weer de helft springen, zoodat daarna een kwart van het oorspronkelijk aantal over zal zijn. Na een derde tijdje □ zal één achtste over zijn enz...

En nu komen wij na deze uitweiding op het kansbegrip terug. Waarvan zal het afhangen of een bepaald atoom op een bepaald oogenblik een sprong doet of niet? Daar weten wij niets van. Wij kunnen slechts de kans voor zulk een sprong aangeven. Hebben wij met hetzelfde kansbegrip te doen als Boltzmann in de kinetische gastheorie invoerde? Wij zagen, dat Boltzmann aannam, dat ‘bij toeval’ de druk van een gas grooter of kleiner kan zijn, dan volgens de gaswetten met de dichtheid en temperatuur van dat gas overeenkomt. Hij meende precies te weten van welke omstandigheden het zou afhangen of een dergelijke toevallige afwijking zou intreden of niet: dat hing af van de juiste groepeering van de moleculen en van hun snelheidsverdeeling. En vervolgens meende hij te weten volgens welke wetten die omstandigheden veranderen: dat waren de wetten der klassieke mechanica. Slechts het feit, dat hij niet kon zien of een dergelijke bijzondere configuratie

1) Eigenlijk is het niet ½ van het aantal atomen maar 1/2.7183 gedeelte ervan. Ik zal daarom in het vervolg onder □ niet den gemiddelden levensduur verstaan maar 0, 69315 maal den gemiddelden levensduur, d.w.z. de z.g. halveeringsperiode. Dan geldt inderdaad dat in den tijd □ gemiddeld de helft der aanwezige atomen een sprong doet.

door de moleculen werd ingenomen of niet, maakte, dat hij van *kans* op een afwijking sprak.

Hoe is het nu met de kans op een quantensprong der atomen? Hierbij weet men niet van welke omstandigheden het afhangt, of zij den sprong doen of niet. Natuurlijk is er ook niets van bekend volgens wat voor wetten eventueel die onbekende omstandigheden veranderen. Alleen ons deterministisch geweten kan ons doen zeggen: maar een oorzaak *moet* er toch voor die sprongen zijn; of zij intreden *moet* toch van zekere volgens vaste wetten veranderende toestanden afhangen. Maar op de balans van onze physische kennis kunnen deze oorzaken toch alleen als post 'pro memorie' voorkomen. En de traditioneele waarde *f* 1. - voor deze memoriepost is klaarblijkelijk veel te hoog. Feitelijk mag zij slechts voor de waarde *f* 0. - op de balans voorkomen.

Het is niet te verwonderen, dat men ertoe is gekomen zulk een post maar geheel weg te laten. Zeker ligt het op den weg van het pragmatistisch denken (dat zonder dat men zich op James beroept in de physica een grooten invloed heeft) te verklaren: 'het aannemen van zulk een oorzaak, die verder geen rol in de beschouwingen speelt, heeft geen zin; er is geen *waarheid* aan beweringen aangaande het bestaan van zulk een oorzaak toe te kennen.'

De meeste physici, die de meening uitspreken, dat de physica de bespreking van deze processen niet op het oorzaakbegrip maar op het kansbegrip moet bazeeren, motiveeren dit door zich te beroepen op dergelijke pragmatistische overwegingen, al formuleeren zij die niet in de door mij gebruikte vaktermen. Ik althans ben geen andere motiveering tegengekomen in de physische litteratuur. Toch komt het mij voor, dat ook de aard der processen veel meer aan het kansbegrip dan aan het oorzaakbegrip doet denken en dat heeft allicht naast de pragmatistische overweging onbewust bij de keuze medegewerkt.

Ik bedoel hiermee het volgende: wanneer wij voor de quantenprocessen het strenge oorzaakbegrip willen handhaven, moeten wij aannemen, dat atomen, die alle in denzelfden quantentoestand verkeeren en die wij gewoonlijk als volkomen gelijk beschouwen toch nog van elkander verschillen

door zekere inwendige toestanden, die voor ons volkomen onnaspeurlijk zijn, evenals b.v. ook twee gassen, die zich aan ons voordoen als volkomen in denzelfden toestand verkeerende, toch nog verschillen door de configuratie der moleculen, welke configuratie onzen waarnemingen ontgaat. De grootheden, die die onnaspeurlijke toestanden der atomen bepalen, moeten voortdurend veranderen, zoodat zich in de atomen voortdurend onnaspeurlijke processen moeten afspelen, die tot geen enkel waarneembaar verschijnsel aanleiding geven, behalve dan, dat zij na langer of korter tijd tot een quantensprong leiden, waarvan het resultaat iets waarneembaars is.

Laten wij eens nagaan hoe verschijnselen, die tengevolge van een onzichtbaar inwendig proces optreden, zich doorgaans aan ons voordoen.

Als eerste voorbeeld kiezen wij een aantal pruimen, die aan een boom hangen. Als ik vandaag schud, vallen er slechts weinige af. Wacht ik tot de zon ze nog een week langer heeft doen rijpen, dan is slechts zacht schudden noodig, om er vele te doen afvallen. En na nog een paar dagen vallen ze door hun eigen zwaarte. Over drie weken zal er ongetwijfeld geen enkele meer aan den boom hangen. De kans op vallen wordt hoe langer hoe grooter naarmate de pruimen meer gerijpt zijn.

Een ander voorbeeld. Ik heb een groot aantal wekkerklokken, die ik alle om 12 uur opwind. Bij elke klok is op geheel toevallige wijze geregeld op welk uur hij zal afloopen. Ongeveer 1/12 der klokken zal dan tusschen 12 en 1 uur afloopen. Tusschen 1 en 2 uur weer ongeveer 1/12 van alle klokken; maar dat is 1/11 van de klokken, die om 1 uur nog niet afgeloopen waren. Ten slotte zullen de klokken, die in de eerste elf uur niet afgeloopen zijn, alle in het 12de uur afloopen. Voor de klokken, die nog niet afgeloopen zijn, is dus in het eerste uur de kans om af te loopen 1/12, in het tweede uur 1/11, in het derde 1/10; in het twaalfde eindelijk is de kans tot 1 aangegroeid. Dus ook hier iets wat doet denken aan het ‘rijpen’ der pruimen. De kans op ‘sprong’ neemt toe naarmate het inwendig proces verder is voortgeschreden. En dat brengt mee, dat wij ons moeilijk kunnen voorstellen dat er niet een bepaalde eindige tijd zou zijn, waarbin-

nen de sprong noodzakelijk moet hebben plaats gehad.

En nu is het merkwaardige, dat wij bij de sprongen der atomen niets van een dergelijke ‘rijping’ bemerken. Voor versch ontstaan Radium C. b.v. is de kans om in de eerste 19,5 seconden te springen ½. Voor Radium C atomen die reeds een uur oud zijn, een leeftijd die slechts door een achtste gedeelte der Radium C atomen wordt bereikt, is die kans nog ½. En voor atomen van een dag oud, welke leeftijd slechts door een uiterst kleine fractie wordt bereikt, is de kans, voor zoover wij kunnen nagaan, nog volstrekt niet toegenomen.

Het is duidelijk, dat dit gedrag moeilijk met de voorstelling van een steeds voortschrijdend inwendig proces is te rijmen.[1)] Daarentegen is de kans hier het onveranderlijke in het proces, ‘der bleibende Punkt in den Erscheinungen Flucht’. Het is daarom niet te verwonderen, dat de kans naar voren wordt gebracht als het begrip, waarmee men deze verschijnselen wetenschappelijk moet beheerschen.

Het verschil van dit kansbegrip met het door Boltzmann ingevoerde is groot.

Bij Boltzmann was alles gedetermineerd en slechts ons gebrek aan kennis van den preciesen stand der afzonderlijke moleculen, waardoor wij niet weten, of de oorzaken naar bepaalde verschijnselen aanwezig zijn of niet, doet ons van kans spreken. Bij het nieuwe kansbegrip wordt van het eventueel bestaan van oorzaken geheel afgezien en wordt het kansbegrip als laatste over die processen te vertellen wijsheid opgevat.

* * *

Tot hier toe heb ik zoo objectief mogelijk de evolutie van het kansbegrip in de physica en de verschijnselen, die er aanleiding toe gaven, uiteen gezet. Thans wil ik nog een enkel woord zeggen van mijn eigen opvatting in deze.

Ik moet dan zeggen, dat het indeterministisch kansbegrip in de physica mij niet aantrekt. Het bevredigt mij niet. Mogelijk is dit slechts een conservatief vooroordeel, want ik moet toegeven, dat het voor het oogenblik geheel voldoende schijnt te zijn voor de voorspelling van latere physische gebeurte-

1) Ik wil echter niet zeggen, dat aantoonbaar zou zijn, dat dit onmogelijk is.

nissen binnen de grenzen van de controleerbaarheid door het experiment. Maar toch moet ik erkennen, dat ik, over die atoomprocessen nadenkende, steeds de nijging in mij bespeur te zoeken naar een inwendig proces, dat tot de quantensprongen aanleiding kan geven.

Maar al moge ik dan ook de verwachting koesteren, dat het begrip binnen niet te langen tijd weer uit de natuurkunde zal verdwijnen, toch komt het feit, dat het erin is ingevoerd geworden mij zeer belangrijk voor. Het feit, dat de physici bereid waren het deterministisch oorzaakbegrip over boord te werpen, zoodra bleek, dat zij dit begrip voor het mathematisch beheerschen kunnen proeven niet noodig hadden, zal steeds in aanmerking genomen moeten worden, wanneer men tracht het causaal determinisme als postulaat van het wetenschappelijk denken voor te stellen.

Wanneer ik mij ten slotte afvraag, waaraan die weerstand, dien ik in mij voel, tegen het indeterminisme in de natuurkunde is toe te schrijven, dan meen ik het antwoord te moeten zoeken in het feit dat dit *in*-determinisme zuiver ontkennend is en een verarming van onze kennis beteekent. Althans zoo komt het mij voor, maar niet een ieder zal dit met mij eens zijn. Een volgeling van Fechner, een aanhanger van de leer der albezieling, zal in die ongedetermineerde atoomprocessen een uiting van spontaneïteit van de atomen zien, een onbewusten en vage uiting van iets, dat in beginsel hetzelfde is als menschelijke drang tot daden. Maar ik vermag er zoo iets niet in te zien. ‘Begriffe ohne Anschauung sind leer’, zegt Kant. Maar het komt mij voor, dat het woord ‘begrip’ hier nog veel te gunstig is. Zonder ‘Anschauung’ zijn er m.i. slechts ledige woorden. En, nu moge de onderstelling overigens van zekere consequentie getuigen, een wilsbesluit van een atoom kan ik mij niet voorstellen en iedere bewering aangaande zooiets mist in mijn oogen realiteit.

Een dergelijk bezwaar bestaat niet tegen het indeterminisme op het gebied der menschelijke handelingen. Hier is het begrip niet zuiver negatief. Het wil hier zeggen, dat wij wilsbesluiten als iets sui generis opvatten, en meenen ze niet te kunnen reduceeren tot ‘een gebeurtenis, die volgens een bepaalde regel volgt op een voorafbestaanden toestand’. Ik wil hiermee

niet dogmatisch iets beweren aangaande den metaphysischen aard van onzen ‘wil’. Ik wil slechts, eenigszins pragmatistisch, zeggen, dat het mij voorkomt, dat wij het menschelijk geestelijk leven het best begrijpen door de ‘daad’, of althans het essentieelste daarvan het ‘wilsbesluit’ op te vatten als iets primairs, even primair als de begrippen ‘oorzaak’, ‘gebeurtenis’ of ‘toestand van onze psyche’. Door de daad als zoodanig weg te verklaren en haar te reduceeren tot een ‘veroorzaakte gebeurtenis’ zouden wij m.i. ons begrip der menschelijke handelingen verminken. ‘Im Anfang war die That’.

Ben ik inconsequent, door zulke verschillende beschouwingswijzen te willen toepassen op het gebied der atoom-physica en op dat van ons geestelijk leven? Ik zie niet in, dat het een eisch van consequentie zou zijn deze verschillende gebieden op dezelfde wijze te beschouwen. Maar bovendien ik geef er de voorkeur aan deze inconsequentie (zoo het er een is) op mij te nemen dan òf aan den eenen kant mijn beschouwing der materieele natuur te verarmen of te vervagen, òf aan den anderen kant mijn opvatting van ons psychisch leven te verminken.

Aanvullende noot.

Om bovenstaande beschouwingen, die voor niet-physici toch waarschijnlijk reeds gecompliceerd genoeg zijn, niet ingewikkelder te maken, dan strikt noodig was, heb ik alleen de vraag gesteld of quantensprongen gedetermineerd waren of niet. Voor de volledigheid meen ik verplicht te zijn thans nog melding te maken van een intermediair standpunt. Dat is het standpunt overeenkomende met Plato's fabel van de holbewoners: wat wij van de wereld zien en ervaren is niet de volle realiteit, die voor ons ontoegankelijk is, doch slechts een afschaduwing ervan, die minder dimensies heeft dan de wereld zelve.

Het is duidelijk, dat zulk een voorstelling ons toestaat aan te nemen, dat de verschijnselen in de wereld der volle werke-[1]

1 In mondelinge gesprekken meermalen door Niels Bohr verkondigd, terwijl het o.a. ook ten grondslag ligt aan een artikel van O. Klein in het Zeitschrift für Physik 1927.

lijkheid gedetermineerd zijn, doch dat zij zich in de schaduwenwereld als ongedetermineerd aan ons voordoen. Het is aan de schaduwen niet te zien of de lichamen zelf zullen botsen of over elkander heen strijken. Toch komt het mij voor, dat deze te letterlijke toepassing van Plato's diepzinnig symbool ons niet veel steun geeft bij de beschouwing der atoomprocessen. Wij zagen, dat de aard der processen (het niet 'rijpen') het ons moeilijk maakte te gelooven, dat het intreden en verloopen van een quantenproces van een ons onbekende, continu veranderende variabele zou afhangen. Maar àls wij eenmaal het bestaan van zulk een variabele accepteeren, is er niets wat ons dwingt aan te nemen, dat die variabele eerder een niet in onze ruimte en tijd liggende vijfde[1)] dimensie, dan een ons onbekende grootheid in ruimte en tijd zou voorstellen. Er kan zelfs *in* het enkele electron zooveel gebeuren, waarvan wij geen notie hebben. Volgens Lorentz en Fitz-Gerald is het electron deformeerbaar. Volgens de Broglie en Schrödinger verkeert het in voortdurende inwendige trilling. Wie zal zeggen of er niet iets in kan gebeuren, wat aanleiding geeft tot een quantensprong?

Maar bovendien, de bewering, dat zulk een variabele *niet* een grootheid in (onze driedimensionale) ruimte en tijd zou voorstellen, *maar* een vijfde of hoogere dimensie, heeft m.i. zelfs geen zin. In een artikel 'Over de Ruimte' in 'Onze Eeuw' 1921 heb ik uitvoerig uiteengezet, waarom zulk een bewering geen zin zou hebben. Ik zal hier volstaan met daarheen te verwijzen. Alleen wil ik hier een uiting van den bekenden Engelschen astronoom en physicus Eddington citeeren, die in zijn boek over 'The mathematical theory of Relativity' het volgende zegt: 'The reason why this particular relation (die van afstand) is always associated with geometrical ideas must be sought in human psychology rather thans in its intrinsic nature.' p. 158.

Wat een grootheid tot ruimte-afmeting stempelt is alleen gelegen in het feit, dat wij ons haar als ruimte afmeting voorstellen. Zulk een geheel onbekende oorzaak voor een quantensprong stellen wij ons uit den aard der zaak heelemaal niet

1) De tijd wordt dan als vierde dimensie bij de drie dimensies der ruimte opgevat.

voor, zeker niet als vijfde demensie, die uit den aard der zaak onvoorstelbaar is. Maar dan ontbreekt het eenige, wat haar tot vijfde dimensie bij onze ruimte-tijd wereld zou kunnen stempelen.

Ik wil hiermee niet zeggen, dat die vijfdimensionale beschouwingen niet heel interessant zijn uit een technisch mathematisch-physisch oogpunt. Maar wanneer men in ernst beweert, dat iets niet in de vier ruimte-tijd dimensies zou bestaan, maar wel in een vijfdimensionale wereld, dan geloof ik toch, dat men de beteekenis van die vijfdimensionale beschouwingen niet juist interpreteert.

J.D. VAN DER WAALS JR.

Legerbevel en legerbeheer in vredestijd.

I.

Het plan tot vereenvoudiging van de bevelvoering, dat in de regeeringsverklaring van den 11en Maart 1926 in uitzicht was gesteld, is weer van de baan. Er is niet veel reden om dit te betreuren. Uit het debat in de Tweede Kamer over de verklaring, op den 27en Mei, kan bekend zijn dat de minister van oorlog toen nog geen uitgewerkt plan had. Men was met het overleg nog niet gereed gekomen. Ware de vereenvoudiging doorgegaan, dan zou, als uitgangspunt van een nieuwe legerleiding, de instelling van een opperbevel in vredestijd zijn gekomen. Het veldlegercommando zou dan zijn vervallen. In de voorstelling, dat de opperbevelhebber het veldleger in elke actie persoonlijk behoort aan te voeren, komt men er gemakkelijk toe het veldlegercommando in vredestijd, overtollig te vinden. Onder een fungeerend opperbevel zou er wellicht ook minder aanleiding zijn om uit de mobiele macht, reeds in vredestijd een leger samen te stellen. Men zal meestal beter aan een snel opkomende en onvoorziene behoefte het hoofd bieden, indien de voorstelling van hetgeen daarbij noodig is, nog niet in een voornemen is vastgelegd.

De legerformatie, die men in haar groote lijnen langen tijd de normale kon noemen, is dit thans niet meer. Als de eenheid van goede strategische voorzorg is in deze dagen de legerdivisie te beschouwen. Men treft nog wel organieke samenstellingen van grooter omvang aan, maar meestal zijn die als kernen bedoeld voor uitbreiding in oorlogstijd. De groote

vredesformatiën zijn losser dan voorheen en onderstellen allerlei voorbehoud van afwijkingen bij den overgang tot de oorlogsformatiën. Voor iedere strategische eenheid moet een sterkte beschikbaar zijn, die op herhaalde aanvulling is berekend. Het is goed zich met de gedachte vertrouwd te maken, dat indien Nederland in den Volkenbond ergens een contingent moet stellen van bijvoorbeeld één legerdivisie, het ook in staat moet zijn het contingent langdurig op peil te houden. Men dient er op toegerust te zijn de sterkte, wat manschap, kader en aanvoering betreft, een keer of wat te kunnen vernieuwen.

Een commandant van het veldleger stelt zijn studiën uiteraard in op het gebruik van het organieke leger. Het is de vraag of dit nog actueel kan zijn. Een opperbevelhebber zal allicht aan grooter verscheidenheid van machtsgroepeeringen zijn aandacht geven. Laat hij voor de typen in de reeks der vele gevallen een uitwerking gereed maken, dan kan, nadat de nood zich heeft aangediend en de toestand zich heeft geteekend, voor het te volgen beleid, uit de voorhanden ontwerpen, een keuze worden gedaan.

Men zou echter dwalen indien de instelling van een opperbevel in vredestijd als een vereischte werd beschouwd om tot een verscheidenheid van groepeeringsontwerpen en in het algemeen tot grooter plooibaarheid in de voorbereidingen te komen. Het gereedmaken van ontwerpen is arbeid op papier. Dit kan de chef van den generalen staf minstens evengoed. En wat meer zegt, het behoort in het bijzonder tot *zijn* taak. De chef van den generalen staf moet studie maken van de eischen, die door verschillende toestanden van oorlog aan de weermacht kunnen worden gesteld. ‘Hij maakt plannen voor de aanvankelijke opstelling van de strijdmacht met het oog op gevallen van oorlog; hij doet die plannen uitwerken en geeft voor de hoofdgroepen van het leger, de vereischte aanwijzingen deswege.’ Men ziet voor deze taak is een opperbevel in vredestijd niet noodig. Liet men dit in gewone tijden, naar de mate van den vredestoestand, fungeeren, dan zou daarvan, de regeering heeft dit ook erkend, een principiëel veranderde positie van den chef van den generalen staf het gevolg moeten zijn.

De generale staf heeft altijd velerlei functies van voorzorg en regeling gehad rechtstreeks onder en meestal mèt den minister. Van oudsher was, voor het beheer der defensie, de chef van het dienstvak de raadsman in de beslissende instantie. Onder een opperbevel zou hij in een sfeer zijn gekomen, van waaruit zijn adviezen niet meer het resultaat van een vrij en zelfstandig oordeel konden zijn. Voor een belangrijk deel van zijn werkkring zou hij ondergeschikt zijn geraakt. Sous-ordres te werken kan een uitsluitend administratieve beteekenis hebben. Dan doet het aan de zelfstandigheid en aan het deugdelijke van het werk geen afbreuk. Zoo hebben bijvoorbeeld de diensten van zielenzorg, van proviand- en geneesmiddelen-voorziening geen inmenging te duchten; deze diensten kunnen zelfstandig behartigd worden, al zijn de besturende organen onder een troepen-commandant gerangschikt. Maar van den werkkring van den chef van den generalen staf onder een opperbevel zou men dit niet kunnen zeggen. De plichten en voorzorgen, de landsbelangen en verantwoordelijkheden,die een opperbevelhebber bezighouden, zijn volmaakt dezelfde als die, welke een chef van den generalen staf te behartigen heeft. Indien een opperbevel fungeerde zou de minister naar een advies van den chef van den generalen staf vermoedelijk maar zeer zelden vragen. Is reeds in vredestijd uitgesproken aan welken generaal de regeering eventueel het lot van land en volk wenscht in handen te geven, dan zal dit haar feitelijk en zedelijk ten zeerste binden. Dan kan zij niet nalaten voor het te volgen defensie-beleid steeds met dien generaal te rade te gaan en dan zal zij voor haar maatregelen meestentijds zich naar hem moeten voegen. De chef van den generalen staf zou dan van allen rechtstreekschen invloed op de defensie zijn verstoken. Voor alle meeningsverschillen zou hij zich te schikken hebben naar het inzicht of den wensch van den boven hem geplaatsten commandant.

Indien de chef van den generalen staf aldus in een ondergeschikte positie zou zijn gekomen, kon allicht de inschakeling van een sous-chef, tusschen hem en het overige dienstvak, minder noodig schijnen. Men weet, dat in de beraamde vereenvoudiging de sous-chef uit de bevelvoering in vredestijd was vervallen.

Het overleg met de hoogste autoriteiten, dat inmiddels had plaats gehad, heeft den minister niet van overtuiging doen veranderen. Maar in weerwil daarvan is hij toch voor de bezwaren teruggegaan. Alleen de sous-chef van den generalen staf bleef definitief geschrapt. De minister sprak het nog eens opnieuw uit dat het voor oorlogstijd de meest gewenschte toestand is, indien het opperbevel en de aanvoering van het veldleger in één hand zullen zijn. Het lastige was echter, de minister had dit op 27 Mei al voorzien, dat het samenbrengen in één ressort vorderde, dat de generaal, die de troepen ten strijde zal voeren, in vredestijd invloed moest kunnen doen gelden en zulks tot waarborg 'dat de groote strategische voorbereidingen in zijn lijn vallen.' En nu bleek juist de moeilijkheid te zijn 'om die waarborg in een behoorlijke instructie neer te leggen.' Erg overtuigend is deze motiveering niet. De poging gedurende het overleg, om tot een redactie te komen mag eenig hoofdbreken hebben gekost, het is niet onwaarschijnlijk dat de bezwaren toch meer in het scheeve van de zaak zelf dan in de lastige formuleering hebben gelegen. Op een mislukte formule kan de vereenvoudiging der bevelvoering niet zijn afgestuit. Naar luid van een mondelinge beantwoording van vragen van den heer J.J.C. van Dijk in de vergadering der Tweede Kamer van 23 September 1926, was de minister, na een uitvoerige gedachtenwisseling met den commandant van het veldleger en den chef van den generalen staf, tot de conclusie gekomen 'dat aan een ondergeschiktmaking in vredestijd van een der beide autoriteiten aan de andere, voor de vredespraktijk veel bezwaren zijn verbonden.' Weinig later, bij de begrooting van oorlog voor 1927, heeft de heer Lambooy in de Tweede Kamer, ter geruststelling van belangstellende leden, nog eens herhaald, dat door hem, 'in de gezagsverhoudingen in vredestijd geen wijziging zal worden gebracht.' De vereenvoudiging blijft dus achterwege; de vraag van het hoogere bevel is tot een mobilisatie opgeschort. Ook buiten de meer officieele besprekingen en adviezen hebben de meeningen schril tegenover elkander gestaan. De oudopperbevelhebber heeft de samenvoeging scherp bestreden. Er waren velerlei gevaren en bezwaren; de vereeniging der functiën zou in oorlogstijd onuitvoerbaar zijn. Maar de minis-

ter, die in de opvatting was, ‘dat alle oorlogvoerende landen de door hem aangeprezen methode in uitvoering hebben gebracht en deze dus in den oorlog steekhoudend is gebleken,’ verzocht het hem ten goede te houden, ‘dat die straffe veroordeeling op hem zeer weinig indruk maakt.’ Den 23 September had de heer Lambooy hetzelfde argument gebezigd; ‘Landen die in den grooten oorlog waren betrokken pasten dat stelsel toe.’ En weer elders: ‘men is er niet in geslaagd om duidelijk te maken, waarom wij het anders zouden moeten doen dan alle andere mogendheden.’ Het argument tot viermaal toe gebezigd, scheen de sterke zuil van het geheele plan. Maar op de draagkracht moet worden afgedongen. De minister heeft te veel willen bewijzen. Niet onwaarschijnlijk dat het verschil tusschen een opperbevelhebber en een commandeerenden generaal (général en chef), - in groote verbanden ook wel de generalissimus genoemd, - den minister wat wazig en wat scheef heeft voor den geest gestaan. ‘Eén ding staat vast,’ zoo hoorde men verder, ‘dat in alle landen de opperbevelhebber de verantwoordelijkheid van de operatiën voor zichzelf heeft opgeëischt.’ Dit zou inderdaad alleen de drager van een opperbevel gekund hebben. In geen der oorlogvoerende landen is echter een opperbevel gestatueerd geweest. Overal had een nog hooger gezag den generalissimus in zijn actie aangewezen. Voor het opeischen van de verantwoordelijkheid voor de operatiën was nergens een aanleiding. Wanneer men het gezag van eenige staatshoofden niet rekent, dan is het beschikkingsrecht over de land- en de zeemacht, om mij tot dit ééne punt te bepalen, nergens in één persoon vereenigd geweest. Het kenmerk van het opperbevel schuilt in de, door een regeering, voor de oorlogvoering, op één man overgedragen bevoegdheid, om naar eigen inzicht en oordeel, mate, plaats en tijd voor het aanwenden van de geweldmiddelen te bepalen. Een generaal en chef heeft bevoegdheid ad hoc; de naam duidt aan, dat hij andere generaals onder zijn orders heeft en dus over een omvangrijke macht het bevel voert. Hij is voor een omlijnde taak, de zelfstandige en met het leidende gezag bekleede generaal.

De minister van oorlog heeft in zijn kamerrede van 21 December er op gewezen, dat verschillende opperofficieren de

door hem voorgestane regeling hadden gepropageerd. Hij wilde zich tot enkele vooraanstaande personen bepalen en beriep zich op de luitenant-generaals *Muller Massis*, *van der Hoog*, *Tonnet en Ten Bosch*, 'die allen zijn opvatting deelen.' Ook op luitenant-generaal *Burger.* Deze had op den dag van zijn pensioneering - dus toen voor hem allerminst aanleiding was van vooringenomenheid, laat staan van bijoogmerken, - behoefte gevoeld in een uitvoerig pleidooi, een soort militair testament, te waarschuwen tegen de regeling van de tegenwoordige bevelvoering en 'de door mij aanbevolene op den voorgrond gesteld'. Er is geen gelegenheid geweest van de niet openbare adviezen kennis te nemen. Ze zijn, zonder uitzondering, van mannen met een terecht gezaghebbend woord. Het is onwaarschijnlijk dat het misverstand omtrent het opperbevel ook hun parten heeft gespeeld. Vermoedelijk gaat het bij de generaals minder om een opperbevel dan om een genoegzaam zelfstandig veldlegercommando. Hun instemming kan voor de regeering geen argument zijn geweest om het versoberingsplan op te geven. Integendeel: de minister had kunnen zeggen 'L'autorité est belle et me voilà bien appuyé.'

De terugtocht moest wel de gedachte wekken, dat het ten slotte toch veiliger heeft geschenen om de bestrijders het pleit te laten winnen. Beter ten laatste nog gekeerd dan in een haperend plan te volharden. Het is maar goed dat de maatregel ongedaan blijft. Mocht nog weer eens oorlogsgevaar moeten afgekondigd worden, dan zal in het opengelaten vraagstuk de gedragslijn nader dienen overwogen te zijn. Nu heeft de toelichting van de regeering hier en daar den schijn gewekt - de laatstgenoemde kamerrede is meer een *tour de force* dan een betoog geweest - dat het vraagstuk maar vluchtig was bekeken. Een aanleiding te meer om nog eens beradend, dat is los van eenig plan, en natuurlijk zonder vooringenomenheid of bijoogmerken, van de eischen van de hoogere bevelsorganisatie een uiteenzetting te beproeven. Deze zal voorshands den vredestijd betreffen; het beheer in tijden van oorlog eischt daarna een op zichzelf staand onderzoek.

II.

Het is een wel wat simpele, maar nochtans gewichtige eisch van een bevelsorganisatie voor vredestijden, dat zij aan een efficiënt beheer nergens in den weg staat. De organisatie moet bevorderen, dat men waar krijgt voor de beschikbare middelen. Zij moet met al haar organen evenwichtig samenwerken, opdat de middelen in werkelijke weerbaarheid worden omgezet. De eisch spreekt al tamelijk luid voor zich zelf. Zij dient nog nader toegelicht te worden.

De staatsvorm waarin een militaire bevelsorganisatie moet werken, is niet zonder invloed op haar grondslagen. Evenzeer is van belang hoe in het land de gestelde machten de organisatie hanteeren. In parlementair geregeerde staten gaat men uit van het postulaat, dat de hoofden van algemeen bestuur voor het geheele veld van de hun toevallende administratie verantwoordelijkheid dragen. Tevens dat zij ook ten volle in staat zijn die te dragen. Elk minister wordt geacht de weegschaal te kunnen houden in de vragen, die op het aan hem toevertrouwde terrein zich praktisch voordoen. Men verheelt in het algemeen niet, dat in dit uitgangspunt fictie kan schuilen. Ten opzichte van de goeddeels technische, militaire departementen is men het wel eens, dat daar het fictieve deel een groote ruimte beslaat. Voor iederen defensieminister bestrijkt het veld, waar de persoonlijke bevoegdheid fictief is, noodwendig belangrijke terreinen. Het is ook een ervaring, die zich herhaalt, dat hoe hulpbehoevender een volksvertegenwoordiging is, als zij in een technische voordracht zich een meening moet vormen, in hoe grooter getale zij onomwonden de leer huldigt, dat men in technische vraagstukken op den verantwoordelijken minister moet kunnen afgaan. Uit die redenen is het voor een deugdelijk vredesbeheer een klemmende voorwaarde, dat de ambtenaren van het hoogere bevel, ieder op zijn terrein, uitnemend deskundig en alleszins bevoegd zijn. Met die ambtenaren zijn de chefs der dienstvakken bedoeld, die voor de vervulling van hun ambt en voor den toestand van hun ressort, rechtstreeks aan den minister verantwoordelijkheid dragen. Men beseft hoeveel er voor een goed bestuur van de defensie aan gelegen is, dat men in de

sfeer der hoogere autoriteiten overal met reëele bevoegdheid en niet ook met fictiën te doen heeft. Waar die eisch veronachtzaamd zou worden, is alle waarborg weg en zal vaak, onopgemerkt en ondanks de bedoeling om op te bouwen, aan een goede weerbaarheid worden afbreuk gedaan.

De reëele bevoegdheid is van de hoogere bevelvoering in vredestijd ongezocht immer een kenmerk geweest. Steeds heeft aan het hoofd van elken diensttak, rechtstreeks onder den minister, een bevoegd en ervaren vakman gestaan, met de taak om naar zijn beste krachten het ressort te leiden en te behartigen. Zijn zorgen waren er vóór alles op gericht om den tak van dienst op peil en bekwaam te houden. Hij moest aan den minister de voorstellen doen, waartoe in zijn werkkring, de vorderingen van den tijd aanleiding gaven, en ook ongevraagd had hij de adviezen uit te brengen, die het belang van den dienst bevorderen konden.

Langdurig heeft men naast den generalen staf alleen ressorten voor infanterie, cavalerie, artillerie, genie, geneeskundigen dienst en intendance onderscheiden. Uit de ontwikkeling der oorlogstechniek en uit de verruiming der bemoeiïngen is allengs zooveel specialiseering gesproten, dat het op den duur, voor sommige hoofden van dienst, bezwaarlijk werd, om op het uitgegroeid terrein ten volle deskundig te blijven. Dan was meestal het tijdstip niet meer ver of er kwam een splitsing tot stand. Zoo zijn in de vredesbevelvoering in den loop der jaren een grooter aantal diensttakken zelfstandig geworden. Wat de artillerie betreft is een afzonderlijk beheer ingetreden voor de fabrieken en inrichtingen, voor het bereden gedeelte en voor de vestingartillerie; voorts een zelfstandig beheer voor de maréchaussée, voor den veterinairen dienst en voor de militaire administratie.

Het is maar zelden dat nieuwe plannen van een hoofd van eenig wapen of dienstvak niet, zooals de term luidt, ‘van invloed zijn op de begrooting’. De noodzakelijkheid van overleg en van wikken en wegen is hiermede al genoegzaam toegelicht. Maar ook afgezien daarvan zou toetsing noodig zijn. Met de som van de in de dienstkringen opgemaakte voorstellen zou men op den duur niet over een goed oorlogsapparaat beschikken. Een voorstel vordert soms ingrijpende maatregelen

in een of meer andere ressorten. Voor tal van onderwerpen zijn voorafgaande proefnemingen noodig, waarbij verschillende diensttakken kunnen betrokken zijn. En altijd moet er tegen gewaakt worden, dat maatregelen met meer gewicht in de schaal komen, dan zij vergelijkender wijze verdienen. De leiding der voorbereidingen en de zorg voor het evenwichtige en voor het algemeen verband in het geheele vredesbeheer der landmacht, behoort tot de taak van den chef van den generalen staf. Alle voorstellen en rapporten van de autoriteiten, alle verslagen en andere stukken, die de voorbereidingen der defensie rechtstreeks of zijdelings raken, behooren door den chef van den generalen staf te worden onderzocht. Daarop is geen uitzondering. Ook van plannen, die op eigen aanstichting bij het ministerie van oorlog in behandeling komen, neemt de chef van den generalen staf, krachtens zijn instructie kennis. Men hoorde, met het oog op bevoegdheden, aan officieele zijde, in de latere jaren wel eens van anciënniteit spreken. Dit is echter een verkeerd begrip. Het is voor de vervulling van het ambt van geen beteekenis indien de chef van den generalen staf minder anciënniteit heeft dan de generaal over wiens stukken hij moet adviseeren. Gedurende meerdere perioden hebben chefs van den generalen staf den rang van generaal-majoor bekleed en hun functiën verricht tegenover wapen-chefs die luitenant-generaal waren. Voor dezen werkkring komt het niet op anciënniteit maar op gekwalificeerde bevoegdheid en op den inhoud van de instructiën aan. Het draagt tot vereenvoudiging en bekorting bij indien, vóór aan het uitwerken van voorstellen wordt begonnen, daarover samenspreking plaats heeft met den chef van den generalen staf. Voor zoodanig overleg is de chef, zoo wil het de instructie, voor alle autoriteiten rechtstreeks onder den minister, steeds beschikbaar. Omdat de voorstellen aangaande de defensie toch bij den chef van den generalen staf belanden, is het gewoonte geworden, dat defensie-stukken, voor den minister bestemd, door tusschenkomst van den generalen staf worden ingezonden. Zoo zijn de bescheiden van beteekenis, die bij het departement inkomen al reeds voorzien van een beoordeelend advies van den chef van den generalen staf. Voor den minister zijn deze adviezen onontbeerlijk. Zij brengen

orde en methode in wat anders een chaos zou zijn. Het toetsend en schiftend onderzoek van den chef van den generalen staf voorkomt veel nutteloos werk. Desiderata, die van algemeen standpunt niet zouden aanbevolen kunnen worden, blijven al of niet na een overleg in de pen.

Toen de zorg voor parate veldtroepen en de eisch in het algemeen van snel op oorlogsvoet te kunnen zijn de overtuiging had gevestigd, dat het commando over het veldleger, al reeds in vredestijd moest fungeeren, had men zich rekenschap te geven van een vredestaak. In die dagen had de eisch van paraatheid ook het in vredestijd samenstellen van verbanden, uit de verschillende wapens gevormd, op den voorgrond gebracht. Over de vier gemengd samengestelde divisiën, die het veldleger zouden vormen, is een commandant ingesteld als autoriteit, rechtstreeks onder den minister. Er is toen voor gewaakt, dat met de nieuwe waardigheid geen wijziging zou intreden in de grondslagen der hoogere bevelvoering. Als basis bleef aan de eene zijde het in volle vrijheid uitgebrachte en zuiver militair-deskundige advies van de hoofden der ressorten en aan de andere zijde de samenvattende beoordeeling en het militair-staatkundig advies van den chef van den generalen staf. Omdat de praktijk anders is geloopen, dan de instructiën het gewild en uitgesproken hadden en het nog altijd willen en uitspreken, kan het nuttig zijn aan dit bijzonder vraagpunt een overzicht te wijden. Met een citaat uit het debat van 22 December 1926 is men aanstonds midden in het onderwerp. De aanhalingen zijn uit de reeds genoemde rede van den minister. Volgens dezen was wel wat te veel op den voorgrond gesteld, ‘dat alleen de chef van den generalen staf de onpartijdige, zaakkundige voorlichter van den minister zou zijn.’ Men had de toespeling gemaakt, dat de minister de zaken te veel door de bril van den commandant van het veldleger bekeek. Hij antwoordde: ‘Naar mijn meening is de bril van den commandant van het veldleger, waardoor de minister zou zien, niet minder deugdelijk en helder dan die van den chef van den generalen staf.’ Aangenomen dat dit zoo is en er is geen aanleiding om het in twijfel te trekken, zoo moet toch worden opgemerkt, dat het de zaak niet uitmaakt. Van een ander zou de blik nog deugdelijker en helder-

der kunnen zijn. De minister heeft er blijkbaar weinig vermoeden van, dat in zijn rede de hoogere bevelvoering buiten haar voegen stond. Het kan aan een bewindsman niet worden euvel geduid, indien hij het goede neemt waar hij het denkt te vinden. De fictiën van het ambt kunnen tot veelzijdig onderzoek nopen. In het bijzonder in de keuze, wie hij zal raadplegen, staat een minister vrij. Het was echter geen gelukkige greep, in het openbaar den commandant van het veldleger tegen den chef van den generalen staf uit te spelen. Hier kwam een opvatting aan het licht, die stellig onjuist moet heeten. Zij komt neer op de meening, dat een minister van defensie, indien hij de commandant van het veldleger aan zijn zijde heeft, niet minder stevig staat, dan met den steun van den chef van den generalen staf. In deze opvatting wordt veronachtzaamd, dat de chef van den generalen staf de officieele raadsman is, die in zijn instructie voor het uitbrengen van de adviezen in algemeene defensie-vragen is aangewezen. Geen ander is, in die soort vragen, tot het concurreerend uitbrengen van officieele adviezen gekwalificeerd. En dubbel aangewezen was het in de openbare motieven zich aan de bevelsregeling te houden voor een materie, waarin de autoriteiten persoonlijk eenigermate partij zijn.

Het is, omtrent de positie van den commandant van het veldleger, steeds minder gerealiseerd, dat aan deze autoriteit geenerlei vredesbeheer is opgedragen en dat, in overeenstemming daarmede, hem voor geen tak van dienst of onderdeel daarvan, verantwoordelijkheid is opgelegd. Eveneens niet voor een toestand of een verkregen resultaat. Dit zou ook niet reëel zijn geweest. Het negatieve is, als men de instructie met de overige vergelijkend raadpleegt, zeker opmerkelijk. Het doet het gewild-afwijkende van den vredeswerkkring al eenigermate uitkomen. Want in het hoogere bevel bestuurt, beheert en oefent men gezag uit, niet op grond van een titel of uit de hoogheid van een rang, maar stellig in de voornaamste plaats om zich te kunnen kwijten van een verantwoordelijkheid.

De instructie voor den commandant van het veldleger moet wel vaak oppervlakkig en vluchtig zijn gelezen. Het kan dezerzijds zonder aarzeling worden vastgesteld omdat ik, van de organisatie der hoogere bevelvoering, zooals zij sedert

den zomer van 1909 van kracht is, persoonlijk de auteur ben. Ik heb daartoe opdracht gehad rechtstreeks onder den minister en buiten de afdeelingen van het ministerie om. Eerst toen de ontwerpen gereed waren en de chef van den generalen staf zich er mee vereenigd had, hebben de autoriteiten er kennis van gekregen en nadat zij ruim de gelegenheid hadden gehad om wijzigingen voor te stellen, is de regeling onveranderd ingevoerd. De ontwerpen waren inmiddels in boekvorm aan de leden der Tweede Kamer ter kennismaking uitgereikt. Bij de begrooting werden zij door den heer Thomson uitvoerig gekritiseerd. Het inlasschen van deze mededeelingen heeft een zakelijk belang. De werkmethode toen toegepast, is niet navolgenswaard. Het doel althans is niet bereikt. De voorbereiding buiten de hierarchie en buiten de afdeelingen van het departement om, is oorzaak geworden van een hinkende toepassing. De instructiën waren bestemd om bij koninklijk besluit ingevoerd te worden, en deze hebben, naar men weet, geen memoriën van toelichting. Het gemis aan verklarende uiteenzettingen moet er stellig toe hebben bijgedragen, dat de organisatie van het vredesbevel op den duur, noch in het departement, noch bij de autoriteiten, is begrepen. De toenmalige minister is op die mogelijkheid wel eenigermate bedacht geweest. Om zooveel doenlijk te bevorderen, dat in het bijzonder het veldlegercommando in den beoogden trant op gang zou komen, zocht men den toen fungeerenden chef van den generalen staf aan en werd deze bereid gevonden, zich met het nieuwe commando te belasten. Hij is daarop als eerste commandant naar het veldleger overgegaan. Voor het departement zelf nam de minister zich voor persoonlijk aanwijzigingen te geven en op de uitvoering toe te zien. Toen zijn levensdraad als minister niet lang daarna was afgeknapt was er aan het departement een gemis aan directieven, dat in de afdeelingen echter niet als gemis gevoeld werd. Men zette daar de zaken naar zijn hand en in weinig tijd was er een praktijk ontstaan, die niet bedoeld was. Men kan nagaan wat het gevolg moet zijn, indien de departementale bureelen, met vragen van beheer, omdat ze de veldtroepen betreffen, op den klank af, zich geregeld richten tot den commandant van het veldleger. Aanvankelijk zal men in dit commando

van vergissingen hebben gesproken; een opmerking kan nu en dan zeker niet achterwege zijn gebleven; ten slotte zal men, gedachtig aan de aarden en de ijzeren pot, in ‘de blijkbare bedoeling’ hebben moeten berusten. Naar de instructie zal dan niet veel meer zijn omgezien. En bij analogie heeft het veldlegerbureel, eenmaal in een zone beland waar het niet moest zijn, ook zijnerzijds van de lagere bureelen velerlei onderwerpen naar zich toe getrokken, die buiten de bemoeiing hadden moeten blijven. Ook bij de overige autoriteiten loopt dientengevolge de wagen scheef. Men kan bij een zoo hoog commando, als dat over het veldleger, geen zaken van beheer ter behandeling aanhangig maken, - zaken dus over bewapening, uitrusting, opleiding, oefening, kleeding, verzorging, verpleging, betaling, enz. - zonder de eind-instantie aan andere, daarvoor veelal meer aangewezen autoriteiten te onttrekken. Zoo vertroebelde de praktijk ook voor de chefs, die voor hunne ressorten wèl verantwoordelijkheid dragen. De fictie van het hoogheidsgezag nam de plaats in van het gezag van ontwijfelbare bevoegdheid.

Het heeft niet doorgewerkt, dat met de instelling van een veldlegercommando in vredestijd, aan een taak van feitelijke aanvoering en aan een taktische strekking is gedacht, geenszins aan een administratief-beheerende taak. De oprichting schiep een werkkring van in hoofdzaak persoonlijke voorbereiding. De instructie had de plichten ingeleid met: ‘De commandant van het veldleger bereidt zich voor op de richtige vervulling van zijn oorlogstaak.’ Het betreft hier de aan deskundigen bekende geestesgymnastiek met tijd en ruimte bij het groepeeren, verplaatsen en aanwenden van groote troepen. De plicht om zich te bekwamen kon welhaast een anioma heeten. Maar een anioma dat sprak en dat, in nauwe betrekking tot het motief van het nieuwe commando, terwijl het sprak, ook iets zei. Het heeft niet gebaat. Al vrij spoedig kon men een toepassing zien ontstaan, alsof de nieuwe werkkring bedoelde anderen voor de vervulling van hun oorlogstaak geschikt te maken. Voor dat doel, had er aan een nieuw en weder hooger top-commando al bijzonder weinig behoefte bestaan. Het vredesbeheer was tengevolge van het overgroote aantal, trapsgewijze boven elkaar geplaatste commandanten, toch al niet

weinig gecompliceerd. Allengs is het commando van het veldleger een alledaagsch bureel van alledaagsche dingen geworden. Terwijl de instructie voorschreef, dat de hooge commandant zijn aandacht zou wijden aan de inperking van het vele schrijfwerk bij de in zijn ressort geplaatste autoriteiten, en hem ook persoonlijk opdroeg de beperking te bevorderen, is er weinig geweest, dat in den loop der jaren in het veldlegerbureel zoo zeer gedijde, als het register van uitgaande stukken. Toen men zich destijds voor den geest stelde, hoe het tactische oogmerk van de instructie moest uitgedrukt en in formule gebracht worden, had men tegelijk een indruk van de grenzen binnen welke de vredeswerkkring zou moeten worden afgebakend. Daar buiten, ik duidde er al op, was nergens aan een doublure of aan eenig mede-beheer behoefte. Buiten die grens zou het veldlegercommando den voet niet hebben kunnen zetten, zonder op anderer bekwaam en deskundig beheerd terrein te zijn overgegaan. In het ontwerp wezen enkele elementaire punten zich van zelf. Voor zoover de autoriteiten van het veldleger voor hun dienstverrichtingen aan den nieuw-fungeerenden tactischen commandant rechtstreeks verantwoordelijk moesten worden, behoorden bij dezen, het noodige toezicht en eenige controle tot de elementaire plichten. De commandant van het veldleger zou, als elke hooge commandant, bij de groote groepen van zijn leger, met inspectiën en onderzoekingen zich van het resultaat der voorbereidingen moeten overtuigen.

In een lastig punt der bevelsregeling gaf het nieuwe commando uitkomst. Het had betrekking op de in de legerdivisiën ietwat in elkaar grijpende functiën der autoriteiten. Misschien zou het niet gelukt zijn de vereischte vastheid voor het beheer te verkrijgen, zonder een steunpunt buiten en boven dat beheer. Het vraagpunt kwam neer op het navolgende. Men had tot toen in onze vredesorganisatiën slechts naast elkaar opgeleide troepensoorten gekend. Wanneer men het onderhouden van wapensoorten bestendigde, die gescheiden, d.i. buiten den invloed van eikaars bijzondere behoeften, worden opgeleid, zou men geen waarborgen verkrijgen voor samenwerking en voor de in den strijd zoozeer noodigen steun en aanpassing onderling. Het moderne gevecht had zich, vooral in de latere

jaren, op samenhang en eenheid toegespitst. Overal stond voorop, dat een gevechtsactie van eenige beteekenis, van de wapensoorten voortaan methode- en doelbewuste wederkeerigheid zou vorderen. In legers met weinig gelegenheid tot oefenen baarde het punt soms zorg. Men ontveinsde zich niet dat de samenwerking dikwijls naar plaatselijke behoefte geregeld en uit plaatselijk initiatief zou moeten tot stand komen. Daarom zag men het als een voordeel en was het al meer als een eisch gaan stellen, dat in de opleidingen het streven naar aanpassing en onderlingen steun, zooveel mogelijk tot een tweede natuur werd gemaakt. De gewoonte kon het best worden opgekweekt in gecombineerde vredesverbanden. Daar immers zou men zich van doel en methode dagelijks bewust zijn. Nadat in andere landen de gemengde troepenverbanden al veel vroeger waren samengesteld, hadden zij zich in de dagen der herziening, ook voor onze vredesorganisatiën, onweerstaanbaar op den voorgrond gedrongen. Met de oprichting kwamen vragen aan de orde, die te voren niet konden rijzen. Het was niet twijfelachtig of de leiding der gecombineerde organisatie behoorde bij de commandanten, die het troepenverband in oorlogstijd zouden aanvoeren. Aan dezen moest worden opgedragen te waken, dat de strijdwaarde hunner eenheden zoo hoog mogelijk wordt opgevoerd en zij kregen in het bijzonder verantwoordelijkheid voor het bevorderen van het algemeen taktisch verband en van de goede samenwerking te velde van de korpsen en diensten der divisie. Hun zorg betrof de opleidingen van alle soorten, met name die van den infanterist, den cavalerist, den stukrijder en den kanonnier. Voor de elementaire africhting en de meer bijzondere opleidingen van de wapens waren er bezwaren, die de aandacht een poos hebben gespannen. Voor elk der bijzondere africhtingen en opleidingen was tot dusver de regeling toevertrouwd geweest aan een in het vak doorkneden wapeninspecteur. De ervaring dezer opperofficieren was aan de vaktechnische opleidingen altijd ongestoord ten goede gekomen. Het legerbestuur had daarin een waarborg gehad voor degelijke resultaten. Wilden de voor de nieuwe groepeeringen ontworpen instructiën voldoen, dan mocht aan de deugdelijkheid der speciale vorming bij geen der wapens afbreuk zijn gedaan.

Van de ervaring der inspecteurs moest men blijven partij trekken. Men had voor het veldleger te rekenen met zeven generaals. De vier divisiecommandanten maakten daarvan het tactische, de drie wapen-inspecteurs het meer bijzonder technische element uit. Een hierarchie ten opzichte van beide elementen beval zich weinig aan. Zij zou op den duur stellig aan de ondergeschikte partij schade veroorzaken. Plaatste men de inspecteurs zonder meer als gelijkgerechtigd naast de divisie-commandanten dan bracht men eiken inspecteur voor de regeling der opleiding, in dienstbetrekking op voet van gelijkheid, met vier generaals. Het was te voorzien dat een of meer hunner over sommige punten, vooral in de opleidingen van het wapen waarvan zij afkomstig zijn, wel eens afwijkende inzichten zouden hebben. Men kon nochtans, in de verhoudingen van een legerdivisie er moeilijk buiten om aan de commandanten in hunne troepen den invloed toe te kennen, die met hun taak te velde in overeenstemming is. De voor den divisiecommandant ontworpen instructie gaf aan ieder hunner de bevoegdheid voor de opleidingen der korpsen aan den betrokken inspecteur de wijzigingen voor te stellen, die hij noodig achtte. Het was echter ook een eisch, dat er eenheid zou zijn in de over het veldleger verdeelde troepen van een wapen. Daarvoor kon alleen de inspecteur waken. Alleen de inspecteur kon zorgdragen, dat met de vorderingen van den tijd doelmatig en eenvormig werd rekening gehouden. Bij hem alleen zou de karakteristiek van het wapen in goede bewaring zijn. Men kon voorspellen, dat wrijvingen niet zouden uitblijven. In dit dilemma kwam men er toe, tegen de onvastheid, die hier voorzien en vermeden moest worden, remedie te zoeken buiten het beheer. Men kon aan het veldlegercommando het gezag geven, waarmede de vastheid zou kunnen verzekerd worden. Voor dit doel zijn de drie inspecteurs - echter uitsluitend voor hun bemoeiingen met de legerdivisiën, - onder de bevelen van den commandant van het veldleger gesteld.

Eén zelfde gezag over de zeven generaals zou wrijvingen, zoo deze ontstaan waren, spoedig kunnen wegnemen. Veel zorg is uit deze taak voor het veldlegercommando niet ontstaan. De instelling van een instantie, die in kort geding beslissen zou, is voldoende geweest om alle meeningsverschillen binnen

goede perken te houden. Wrijvingen hebben zich niet voorgedaan. De plaatsing van de inspecteurs voor een gedeelte hunner diensten in het raam van het veldleger, bood nog het voordeel, dat zij voor den legercommandant een technische contrôle gemakkelijk maakte. Deze kan aan de wapeninspecteurs de inspectiën over de elementaire geoefendheid en de meer bijzondere aangelegenheden van de betrokken legeronderdeden opdragen, welke nuttig mochten schijnen.

Met het tot nu toe bijgebrachte zou men in een instructie voor den vredeswerkkring van het veldlegercommando in hoofdzaak hebben kunnen volstaan. Het ontwerp is echter nog wat uitgebreid. Een zeer invloedrijke en ervaren stem meende, dat in een militair millieu een hoog commando niet goed denkbaar is, zonder dat aan den waarnemer ervan verschillende bevoegdheden zijn toegekend. Ze waren noodig pro forma; aan de taak zouden ze niet mogen toedoen. Er moest tegen gewaakt worden, dat het bevel toch nog door beheer kon worden overwoekerd. Wie de instructie op dit punt raadpleegt zal bevinden, dat het nog overige alleen bemoeiingen betreft, die facultatief zijn gelaten. Plichten legt het nergens op. Het commando is ingesteld niet voor de vorming, de oefening, de instandhouding of het onderhoud van het leger, maar voor het bevel over het leger in actie. De rechtstreeksche medewerking aan het beoordeelen en bevorderen der hoofdofficieren sluit zich daar onmiddellijk bij aan. Welbewust is men, zoover als het oosten van het westen verwijderd gebleven van een bedoeling als zou de nieuwe commandant zich op terreinen behooren te begeven, die tot dusver door de vakkundige autoriteiten zelfstandig en verdienstelijk waren verzorgd. Dat deze autoriteiten onder de bevelen van het nieuwe commando kwamen, geschiedde met een bijzonder oogmerk, en behoefde in hun zelfstandigheid overigens geen verschil te maken.

Regel zou zijn dat de zeven onder den veldlegercommandant geplaatste autoriteiten het geheele beheer van hun ressorten in hoogste instantie zouden voeren en dat zij onderling en met den minister rechtstreeks zouden correspondeeren. Regel dus, dat de commandant van het veldleger daar buiten en boven bleef. Volgens de instructie had hij te beslissen, ‘welke van

de bescheiden door voornoemde autoriteiten aan den minister van oorlog aan te bieden, door zijn tusschenkomst moeten worden gezonden.' De instructie zegt voorts: 'Hij heeft de bevoegdheid, hetzij als regel, hetzij bij uitzondering iedere categorie van zaken betreffende het veldleger of wel een enkele zaak in het bijzonder mede in behandeling te nemen en daarvoor aan den betrokken, onder zijn bevelen staande autoriteiten de vereischte aanwijzing te geven.' Om dan nog ten overvloede zooveel mogelijk te verzekeren, dat aan het gebruik dezer ornamenteele bevoegdheid geen uitbreiding zou worden gegeven, droeg de instructie aan den legercommandant op, er voor te waken, 'dat aan ieder der tot zijn ressort behoorende hoogere en lagere commandanten het hem toegekende initiatief en de vereischte zelfstandigheid worden gelaten om zich van zijn verplichtingen, in verband met de hem opgelegde verantwoordelijkheid te kunnen kwijten.'

Dit positieve punt in een, op het stuk van inmenging veelal facultatief gehouden vredestaak, had het mede-beheeren vrijwel geheel uitgesloten. Want uitzonderingen daargelaten, die extra-motieven behoeven, kon het veldlegercommando geen beheerszaken naar zich toe halen, zonder op de zelfstandigheid der onder zijn bevelen staande autoriteiten inbreuk te maken. Het voorschrift heeft intusschen niet belet, dat in den loop van den tijd steeds meer zaken als regel in het legercommando in medebehandeling zijn genomen. Evenmin is de indeeling der wapeninspecteurs in het veldleger, aan de vak-technische stabiliteit der opleidingen ten goede gekomen. Het veldlegercommando heeft uit eigen aandrift en eigen ambitie te vaak een greep gedaan in de teugels der inspecteurs. Doorgaans was de commandant met de infanterie beter vertrouwd dan met de andere wapens. Ook de commandanten der legerdivisiën zijn voor de groote meerderheid infanterie-officier geweest. Dit licht toe, dat, sedert de huidige hoogere bevelvoering, vooral de inspecteurs der infanterie in hun werkzaamheden meestal onder een zwaren druk hebben gestaan. Opdat de waarneming van het commando en de uitoefening van het gezag een indruk van waardigheid en evenwicht kunnen maken, is het niet onverschillig, dat de vredesbemoeiingen van den commandant zich grosso modo bepalen tot hetgeen, waartoe hij tegenover alle

onderdeelen in staat zou zijn. Wat daar buiten valt ligt in casu trouwens in de facultatieve zone. Laat een commandant zich met bijzondere regelingen in ten opzichte van één wapen, dan kan aan den goeden gang bij de andere wapens worden afgemeten, dat de bemoeiing waarschijnlijk overbodig is, en meer uit tijdverdrijf geschiedt.

Hadden nu de commandanten, ondanks de blijkbare voorkeur voor de details van den dienst bij één wapen, in hun eigenlijke bevelstaak ook maar altijd groot behagen! Maar dat is wel eens niet het geval. Men moet in de hoogere bevelvoering bezigheid en bezigheid onderscheiden. De echte maakt niet veel gerucht en kweekt de groote gave: het zelfvertrouwen; de andere komt uit een tekort daarvan voort en bemoeit zich liefst met elementaire zaken. Het is gemakkelijker zijn dagelijksche aandacht te wijden aan nieuwe ontdekkingen in de soldatenschool en specialiteit te zijn in het inspecteeren van wachten, dan door studie en toetsing tot evenwichtigheid te komen in de troepenleiding. Zeer zeker is het verkeerde bezigheid geweest, wanneer commandanten van het veldleger zich in het regelende werk van den inspecteur der infanterie mengden en dit werk zelfs soms hebben overgenomen. De bijzondere studiën betreffende de vragen van het wapen zijn, in diens instructie, aan den inspecteur opgedragen, terwijl de commandant van het veldleger, naar luid van *zijn* instructie, in andere studiën heel wat nuttiger bezigheid moest zoeken.

Vooral in de latere en laatste jaren zijn aan de onder het veldleger gerangschikte autoriteiten nieuwe toegevoegd. Telkens had dit tot gevolg, dat voor nieuwe ressorten de essentieele verantwoordelijkheid door een fictieve werd overvleugeld. Het beleid van nu kan men gereedelijk peilen in een beschikking, die onlangs het regiment genietroepen, met zijn vele technische diensten, bij het veldlegercommando heeft ondergebracht. In de praktijk staan die indeelingen feitelijk met een plaatsing onder curateele gelijk. Van de adviezen en het overleg betreffende een bestuursbeschikking worden meestal geen bijzonderheden openbaar. Er is een recent voorbeeld hoe de deskundige inspecteur, voor een maatregel bij uitstek op zijn terrein, in de huidige bevelspraktijk buiten aanmerking blijft. Men vindt het in een regeeringsantwoord, den 22 De-

cember j.l. mondeling in de Tweede Kamer gegeven, op vragen over een voorgenomen vermindering van de paardensterkte bij de cavalerie. Hoewel alleen een goed vakman in de kwestie van het aantal paarden per eskadron, grondig bevoegd is, telde in de phase der ‘behoorlijke overweging’ en van het ‘rijp beraad’, de inspecteur der cavalerie niet mee. Hij was, achter den legercommandant, in totale verduistering gehouden. Het omgekeerde van wat het had moeten zijn. Voor zooveel de paardensterkte, de opleidingen, de remonteering en den dagelijkschen dienst betreft, was voor raadpleging en voor een rechtstreeksch en zelfstandig advies aan den minister de inspecteur der cavalerie de aangewezen autoriteit. De paardensterkte beinvloedt ook de mogelijkheid van snel mobielmaken. Uit dit en nog enkele andere gezichtspunten was de chef van den generalen staf de man. Met die twee autoriteiten had men volgens de instructiën te overleggen. Het ging tegen de regeling in den commandant van het veldleger in het beraad en de beslissing te betrekken. Het had ook geen gezonden zin. Hoe zou een legercommandant aan het verzwakken van de legerkern een advies van instemming kunnen hechten?

Onwillekeurig heeft het regeeringsantwoord de verwrongen bevelsregeling duidelijk belicht. Of de adviezen der wapeninspecteurs in het legeradvies op- dan wel ondergaan, blijft blijkbaar buiten beschouwing. Voor de huidige praktijk is het ook niet van veel belang.

De fictieve bevoegdheid van het hoogheidsgezag zal dan haar voogdij voortaan ook uitstrekken over de zaken der genietroepen en der kust-artillerie. In de terminologie der regeeringsverklaring van 11 Maart heet dit: ‘de landsverdediging concentreeren in de mobiele strijdkrachten.’ Bijzonder duidelijk is de leuze niet. Zij schijnt te beteekenen, dat alle mobiele groepen onder één commando zullen worden gesteld. De centralisatie heet eisch te zijn van de oorlogvoering en van het voorgenomen krijgsbeleid. Over het vredesbeheer is nu genoeg gezegd. Het zal gemakkelijk vallen, in een later artikel aan te toonen, dat de eischen der oorlogspraktijk, niet het minst voor kleine staten, wisselvallig zijn. Welk plan gevolgd moet worden, zal eerst uit den toestand blijken. Van

krijgsbeleid à priori kan geen sprake zijn. Het is altijd een groote vergissing geweest een model-oorlog te willen voorbereiden. Het is stellig een niet minder groote in deze tijden.

De vraag van het opperbevel zou onopgelost en afhankelijk blijven van ‘het inzicht der bij mobilisatie aan het bewind zijnde regeering.’ Het universeele vredescommando bereidt intusschen het model-krijgsbeleid van den minister, tot op het alleruiterste voor. In de centralisatie viert voor den vredestijd de fictie hoogtij. Dat de minister haar voorschrijft en de veldlegercommandant haar aanvaardt, en vertrouwt haar in 's lands belang te kunnen hanteeren, is weinig bemoedigend. Het maakt het niet gemakkelijker aan een gelukkig gesternte van dit legerbestuur te gelooven.

L.M.A. VON SCHMID.

Den Haag, 15 November 1927.

Vijftig jaren uit onze geschiedenis (1868-1918)

XLII.

Het was in deze jaren de militaire kwestie, die het meest op den voorgrond trad en die het wankele Kabinet de Meester telkens weder een stoot toebracht en het ten slotte, nadat het twee en een half jaar bestaan had, ter aarde deed storten.

Het Ministerie had, ook met betrekking tot het defensievraagstuk, het coalitie-program der Liberale Unie en der Vrijzinnig-Democraten overgenomen: hervorming der weermiddelen in de richting van een volksleger en bezuiniging op militaire uitgaven.

'Bepalingen zullen worden ontworpen' aldus de troonrede van 1905, 'betreffende vooroefening der jeugd, ten einde de mogelijkheid te openen om op den duur door eene verkorting van den diensttijd onder de wapenen, te geraken tot verhooging van het militie-contingent, geleidelijk voerende tot weerbaarheid van het geheele volk.'

De Minister van Oorlog Staal scheen echter aanvankelijk weinig geneigd zich dadelijk door de bezuinigingsleuze te laten meeslepen en niet zoo heel veel waardeering te gevoelen voor een volksleger. De democratische bladen gaven dan ook uiting aan hun teleurstelling over dezen bewindsman en de Vrijzinnig-Democraten en a fortiori ook de Sociaal-Democraten, stemden in 1905 tegen zijn begrooting, die slechts door den steun der rechterzijde kon worden aangenomen. Thomson, de militaire specialiteit der Liberale Unie en bestrijder van verouderde legertoestanden, zegde den Minister aarzelend voor een jaar zijn vertrouwen toe.

Scheen Minister Staal alzoo in 1905 nog niet geheel homogeen met de Regeeringspartijen, het volgend jaar stelde hij een radicalen maatregel voor. Het blijvend gedeelte van de militieplichtigen wilde hij nml. bij de bereden wapenen geheel afschaffen en bij de Infanterie beperken. Dit zou den militairen dienst verlichten nml. voor de economisch zwakken, hetgeen de overgang naar een volksleger zou vergemakkelijken en eenige tonnen zouden bezuinigd worden.

In de Memorie van Toelichting op de begrooting van zijn Departement voor 1907 lichtte de Minister deze plannen nader toe. Hiertegen ontstond hevige oppositie van de zijde van officieren, inzonderheid van die bij de bereden wapenen, die het voorgestelde onverantwoordelijk achtten o.a. met het oog op eventueele rustverstoringen of op een mobilisatie, die door het blijvend gedeelte gedekt moest worden. Gepensionneerde Hoofd-officieren der Cavalerie zonden een adres aan de Kamer, waarin betoogd werd, hoezeer het leger getroffen zou worden door de maatregelen van Minister Staal. Generaal Smeding, Inspecteur der Cavalerie, de verantwoordelijkheid voor den door den Minister voorgestelden maatregel niet willende dragen, verzocht zijn ontslag en zond een nota aan de onder hem staande Corps-commandanten, om hen te verzoeken ter kennis te brengen van alle officieren, dat en waarom hij hiertoe had besloten. Het ontslag werd verleend zonder de gebruikelijke bijzondere dankbetuiging. Deze ontslag-aanvrage, die aan de oppositie tegen de voorstellen van den Minister een scherpen kant gaf, werd verschillend beoordeeld. In de Tweede Kamer bracht van Karnebeek den Generaal hiervoor een eeresaluut; mijn vader daarentegen gaf als zijn meening te kennen, dat het een verkeerd antecedent zou zijn, wanneer militairen en ambtenaren hun verantwoordelijkheid opvatten op de wijze als Generaal Smeding dit had gedaan en hij stelde daartegenover de bekende woorden van de Ruyter ‘Als de Staten hun vlag willen wagen, is het mijn plicht mijn leven te wagen.’ In de bladen verschenen heftige artikelen deels ter verdediging, deels ter bestrijding van 's Ministers plannen. Den Vooruitstrevenden gaven deze plannen groote voldoening.

In het Voorloopig Verslag op Hoofdstuk I der Staatsbe-

grooting voor 1907 werd de vraag gesteld of het Kabinet de verantwoordelijkheid voor de voorgestelde maatregelen van den Minister van Oorlog op zich wilde nemen. Uit de Memorie van Antwoord bleek, dat de Regeering een kabinetskwestie wenschte te maken van deze aangelegenheid, omdat zij een deel raakte van haar program. Het was de eerste maal, dat een Kabinet zijn lot verbond aan dat van een Minister van Oorlog. Bij de behandeling der oorlogsbegrooting in de Tweede Kamer bleek de tegenstand zeer sterk te zijn. Aan de rechterzijde was de stemming in het algemeen hoogst ongunstig voor den Minister. Links voerde van Karnebeek een besliste oppositie. Volgens hem zou de verandering, sinds het vorige jaar in de zienswijze van den Minister gekomen, aan politieke invloeden zijn toe te schrijven, welke beschuldiging Staal beslist wraakte en waartegen ook de Premier meende krachtig te moeten opkomen.

Op welsprekende, zaakrijke wijze verdedigde Minister Staal zijn plannen, doch hij vermocht, naar het scheen, daardoor de tegenstanders niet te overtuigen. Troelstra stelde een motie voor, met het doel om over de kwestie van het blijvend gedeelte een afzonderlijke stemming uit te lokken. Toen aanneming dezer motie, wegens het verzet der rechterzijde daartegen, uitgesloten bleek, werd zij ingetrokken en de voorsteller verklaarde, dat de Socialisten (die uit beginsel steeds tegen elke oorlogsbegrooting stemden, doch voorstanders waren van de afschaffing van het blijvend gedeelte), besloten hadden vóór de eindstemming de zaal te zullen verlaten. Algemeen had men den indruk, dat de begrooting zou verworpen worden, doch de gedenkwaardige avondvergadering van 21 December 1906, in de parlementaire geschiedenis bekend als ‘de nacht van Staal’, bracht op het allerlaatste oogenblik de redding voor het Kabinet. Deze was te danken aan de Savornin Lohman, die voor de gevolgen van een Kabinetscrisis terugdeinsde. Aan het slot der beraadslagingen gaf hij te kennen dat hij en zijn politieke vrienden niet vóór de begrooting konden stemmen, omdat zij niet voldoende ingelicht waren omtrent den door den Minister voorgestelden maatregel. Mocht de Minister echter nog bereid zijn om de Kamer in de gelegenheid te stellen, voordat de maatregel werd uitgevoerd,

daarover te oordeelen, dan zou dit voor hen, bij het uitbrengen van hun stem een groot verschil maken.

Tydeman, die ook niet zeer ingenomen was met de plannen van Staal, handelde nu met schranderheid en overleg, ten einde een crisis te voorkomen. Hij stelde den Minister twee vragen, nml. of hij bereid was de wegzending van de blijvende gedeelten der bereden wapenen met 1 April alleen dan ten uitvoer te brengen, indien gebleken was, dat de door hem beoogde voorzieningen in allen deele doeltreffend en voldoende waren en of hij bereid was vóór 1 April tijdig mededeeling aan de Kamer te doen van de genomen maatregelen en van zijn voornemens met het oog daarop.

De eerste vraag beantwoordde de Minister aanstonds bevestigend. Ten einde hem in de gelegenheid te stellen zich over de tweede te beraden, werd de vergadering voor een kwartier geschorst.

Na de heropening der vergadering - het was toen één uur na middernacht - gaf de Minister ook op de tweede vraag een bevestigend antwoord, waarop de Savornin Lohman en evenzoo Kolkman, mede namens eenige geestverwanten, zich bereid verklaarden om vóór de begrooting te stemmen. De Socialisten konden thans zonder gevaar tegenstemmen en de begrooting werd met 60 tegen 38 stemmen aangenomen.

De uitslag dezer stemming verwekte een in ons Parlement ongekende geestdrift bij de leden der linkerzijde, die naar de regeeringstafel stroomden om den Minister geluk te wenschen en onder bravo-geroep op de tribunes werd deze spannende nacht-vergadering gesloten. Alle bedachtzame kamerleden, ook zij, die niet volkomen instemden met de plannen van Minister Staal, waren over dit resultaat tevreden, want, naar zij voorzagen, zou een crisis een zeer verwarden toestand hebben teweeggebracht. Dat zij hierin juist gezien hadden, bleek, toen, ruim een maand later, de door de Tweede Kamer afgewende crisis toch ontstond, doordat de andere tak der Staten-Generaal een afkeurend votum over de oorlogsbegrooting uitbracht.

In het Voorloopig Verslag der Eerste Kamer werd reeds een heftige toon tegen den Minister aangeslagen. Bij de openbare beraadslagingen bleek de tegenstand groot. Het

katholieke lid Vermeulen kwam in een zeer militairistische rede op voor een langdurige oefening en voerde als de grootste bedenking tegen het systeem van den Minister aan, dat deze geen rekening hield met de militaire opvoeding en met het aankweeken van militairen geest. Deze rede vond evenwel bij velen zijner geestverwanten, die over het algemeen niet zeer militairistisch gezind waren, geen bijval.

Als voornaamste woordvoerder der Anti-Revolutionairen bestreed 't Hooft de plannen van den Minister ten aanzien van het blijvend gedeelte, die hij in strijd achtte met de Militiewet en zelfs met de Grondwet.

Ook door een deel der linkerzijde werd het beleid van Minister Staal gecritiseerd; van Houten trok zelfs zeer heftig daartegen te veld.

Toen verschillende leden hadden te kennen gegeven, dat het afkeurend votum, dat zij voornemens waren tegen de begrooting uit te brengen alleen betrof het beleid van den Minister van Oorlog, niet dat van het Kabinet, achtte Minister de Meester zich geroepen de verklaring af te leggen, dat bij een onverhoopte afstemming, hij en zijn ambtgenooten het zich tot plicht zouden rekenen ernstig te overwegen welke de politieke gevolgen daarvan zouden zijn.

Desniettemin stemde de geheele rechterzijde benevens van Houten tegen de begrooting, waardoor deze verworpen werd.

Naar aanleiding van deze beslissing meenden de Ministers collectief hun ontslag te moeten aanbieden, daar het votum h.i. gericht was tegen het beleid van het Kabinet. Zooals Minister de Meester later in de Tweede Kamer mededeelde had het Ministerie den indruk, dat dit votum was uitgebracht na, wat hij noemde, een ‘geconcerteerde actie’, waarmede hij bedoelde, dat er overleg zou hebben plaats gehad tusschen de rechterzijden van elk van de beide takken der Staten-Generaal over de houding door de Eerste Kamer ten aanzien van het oorlogsbudget aan te nemen. Dit werd echter ten stelligste ontkend door de woordvoerders der rechterzijde.

De thans ontstane crisis[1)] duurde bijna twee maanden (van

1) De loop van deze crisis is in bijzonderheden bekend geworden door de mededeelingen daarover gedaan in de vergadering der Tweede Kamer van 16 April 1907 door Minister de Meester, welke werden aangevuld door de Savornin Lohman. Deze mededeelingen gaven tot lange discussies aanleiding.

9 Februari tot 5 April 1907). De Koningin wendde zich in de eerste plaats tot den christelijk-historischen voorzitter der Eerste Kamer, Baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken, die op een desbetreffende vraag van H.M. antwoordde, dat en waarom er naar zijn oordeel geen genoegzame gronden bestonden om de rechterzijde in de gelegenheid te stellen de bestuurstaak over te nemen. In zijn rapport aan de Koningin merkte Schimmelpenninck o.a. op, dat het z.i. van algemeen politiek standpunt niet goed zou zijn thans een partij aan het bewind te roepen, die tegen Grondwetsherziening was, terwijl toch blijkens den uitslag der verkiezingen van 1905 de electorale meerderheid geacht moest worden zich in die richting te willen bewegen.

Toen Minister de Meester later den inhoud van dezen brief in de Tweede Kamer medegedeeld had, verklaarden de woordvoerders der rechtsche partijen, dat deze uiting alleen de persoonlijke meening van Schimmelpenninck weergaf en geenszins namens of in overleg met de rechterzijde was uitgesproken.

Naar aanleiding van dit rapport van Schimmelpenninck en van andere adviezen, noodigde de Koningin den 21sten Februari het demissionaire Kabinet uit van zijn ontslag-aanvrage terug te komen. Den 26sten Februari gaf Minister de Meester als het oordeel van den Ministerraad, aan H.M. te kennen, dat na het votum der Eerste Kamer, de rechterzijde in de gelegenheid behoorde te worden gesteld de bestuurstaak over te nemen en er alleen dan, wanneer gebleken mocht zijn, dat zij daartoe niet geneigd was, van het terugkomen op de ontslag-aanvrage sprake kon zijn. Den 27sten Februari droeg de Koningin daarop, door tusschenkomst van Schimmelpenninck van der Oye, aan de rechterzijde de vorming van een Kabinet op. Schimmelpenninck, die eventueel zelf niet als formateur zou optreden, doch c.q. een staatsman zou zoeken, tot Kabinetsvorming bereid, raadpleegde eenige op den voorgrond staande staatslieden der rechtsche partijen nml.:

Heemskerk, Talma, de Savornin Lohman, Loeff en Kolkman[1)] en antwoordde den 1sten Maart aan de Koningin, dat naar hun meening de rechterzijde niet in de eerste plaats geroepen was om de taak van het demissionaire Kabinet over te nemen, daar zij, noch in de Eerste noch in de Tweede Kamer een beslissing had uitgelokt, welke indruischte tegen het program van het Kabinet en zoodanige beslissing ook niet gevallen was. Aftreding van het Kabinet kon derhalve h.i. geen ander gevolg hebben dan dat de toestand weder intrad, die ontstaan was door de verkiezingen van 1905 en evenals in dat jaar meende de rechterzijde ook thans niet tot een oplossing der crisis te kunnen medewerken, dan nadat gebleken was, dat de linkerzijde zich niet bij machte gevoelde een, zoo niet parlementair, dan extra parlementair Kabinet te vormen. Schimmelpenninck verzocht daarom aan de Koningin hem van de opdracht te willen ontslaan.

Wanneer een rechtsch Ministerie ware opgetreden, dan had dit op een ontbinding der Tweede Kamer voorbereid moeten zijn en het was zeer twijfelachtig of deze een rechtsche meerderheid zou opgeleverd hebben. Naar men meende zou de militaire kwestie den Rechtschen veel stemmen hebben gekost.

De Koningin raadpleegde daarna den oud-Minister Cort van der Linden, toenmaals lid van den Raad van State of hij bereid zou zijn een extra parlementair Kabinet te vormen De linkerzijde bleek echter niet geneigd eventueel een zoodanig Ministerie uit Liberalen bestaand te steunen, waarop Cort van der Linden de opdracht ontving tot vorming van een gemengd Kabinet. Hiertegen bestond bij de linksche partijen minder bezwaar, doch de rechterzijde weigerde daarin zitting te nemen, omdat de antithese dan zou moeten worden prijsgegeven. In ‘de Standaard’ waarschuwde Kuyper zeer ernstig tegen een zoodanig Ministerie en brandmerkte bij voorbaat geestverwanten, die daarin zouden zitting nemen, als verraders. Den 21 sten Maart verzocht van der Linden dan ook van deze opdracht te mogen worden ontheven.

Inmiddels hadden de demissionaire Ministers bij schrijven

1) Kuyper werd dus niet geraadpleegd. In het debat dat na afloop der crisis daarover in de Tweede Kamer plaats had, werd Kuyper door de woordvoerders der rechtsche partijen op den achtergrond geschoven.

van den 16den Maart aan de Koningin op Hoogst Derzelver verzoek, hun zienswijze doen kennen omtrent de te volgen gedragslijn, wanneer H.M. hen mocht uitnoodigen van de ontslagaanvrage terug te komen, met bijvoeging dat Minister Staal, (die kort daarna door de Staten van Noord-Holland tot lid der Eerste Kamer werd gekozen), bij zijn verzoek om ontslag wilde volharden. Hij ware dan te vervangen door een Minister van Oorlog, die bereid zou zijn zoo spoedig doenlijk een afzonderlijk wetsontwerp in te dienen en te verdedigen, waarbij de kwestie van het blijvend gedeelte opnieuw aan het oordeel der Staten-Generaal zou worden onderworpen en die daaromtrent met volledige toelichting van de zaak, zoowel met betrekking tot het beginsel als tot de wijze van uitvoering, een beslissing zou voorstellen in den geest van het Kabinet. Aan het slot van zijn brief voegde de ministerraad het volgende toe: ‘In deze benoeming (van den nieuwen titularis van Oorlog) zou dan uw Kabinet tevens mogen zien de bereidverklaring van Uwe Majesteit om mede te werken tot de indiening, zoodra mogelijk, van een afzonderlijk wetsontwerp als bovenbedoeld en tot bekrachtiging daarvan, na aanneming door de Staten-Generaal.’

Den 26sten Maart droeg Hare Majesteit aan Baron Schimmelpenninck van der Oye op, de voorwaarden waaronder het demissionaire Kabinet zich bereid had verklaard zijn ontslagaanvrage terug te nemen, aan de rechterzijde voor te leggen en tot haar de vraag te richten of zij daarin termen vond om de bestuurstaak op zich te nemen.

Bij schrijven van 28 Maart antwoordde Schimmelpenninck, dat, naar de meening der rechterzijde, de bovenaangehaalde slotwoorden van den brief van den ministerraad een inconstitutioneele voorwaarde behelsden; daaruit toch meende zij te moeten afleiden, dat de Ministers van de Koningin verangden, dat H.M. zich zou verbinden met betrekking tot het bedoelde wetsontwerp, afstand te doen van het door de Grondwet aan de Kroon gewaarborgde recht, om door de Staten-Generaal aangenomen wetsontwerpen al of niet goed te keuren. Alleen voor het geval dit inderdaad de bedoeling van het Kabinet mocht zijn, zou de rechterzijde zich verplicht achten de bestuurstaak te aanvaarden.

De Voorzitter van den Ministerraad berichtte hierop aan de Koningin, dat bedoelde slotwoorden niet in dien zin waren te verstaan. ‘Het recht van Uwe Majesteit,’ zoo schreef o.a. Minister de Meester ‘om eventueel Hoogst Derzelver bekrachtiging te onthouden, bleef in de gedachtengang van den Raad van Ministers onverkort, daar toch de mogelijkheid bestaat, dat het wetsontwerp gedurende de behandeling der Staten-Generaal zoodanige verandering zou ondergaan, of op zoodanige wijze van karakter zou zijn veranderd, dat voor Uwe Majesteit aanleiding zou bestaan om aan zulk een wetsontwerp ten slotte Hoogst Derzelver bewilliging te onthouden.’

Naar aanleiding van deze zinsnede deed Schimmelpenninck van der Oye (aan wien de inhoud van dezen brief was medegedeeld met uitnoodiging kenbaar te maken of deze hem aanleiding gaf tot nadere toelichting van zijn schrijven van 28 Maart) Hare Majesteit kennen, dat, naar het oordeel van de door hem geraadpleegde Heeren, art. 71 2de lid der Grondwet aan de Koningin onvoorwaardelijk en onder alle omstandigheden het recht toekent, een wetsontwerp al dan niet te bekrachtigen en dat voor het geval dit door het demissionaire Kabinet betwist of betwijfeld werd, naar het oordeel van de rechterzijde, voor haar de verplichting ontstond om de bestuurstaak over te nemen.’

De Koningin achtte echter blijkbaar geen termen aanwezig om op grond hiervan aan de rechterzijde alsnog een opdracht tot kabinetsformatie te verstrekken. Toen de Savornin Lohman later van de bedoelde briefwisseling aan de Tweede Kamer mededeeling deed, protesteerde Minister de Meester tegen de proportie, die deze afgevaardigde toekende aan ‘een zaak, die per slot van rekening niets anders was dan een mis verstand, dat spoedig en volledig uit den weg geruimd was.’ De blijkbare toeleg der rechterzijde om de Ministers als belagers der Koninklijke macht te brandmerken, kon als mislukt beschouwd worden, ook doordien de Premier de gewraakte uitdrukking terugnam.

Den 5den April kwam eindelijk aan deze langdurige crisis een einde door de benoeming van Generaal Ridder van Rappard, Commandant der Stelling Amsterdam, tot Minister van Oorlog.

Door de heftige artikelen in de dagbladen, aan de eene zijde vooral ‘de Standaard’, aan de andere zijde ‘het Vaderland’ en ‘Land en Volk’ was veel verbittering gezaaid. De militaire kwestie had de gemoederen zeer bewogen.

In Juni diende Minister van Rappard nu het toegezegde wetsontwerp betreffend het blijvend gedeelte in. Dit ontwerp zou, opdat de bepalingen daarvan nog op de lichting 1907 toegepast konden worden, vóór 1 December van dat jaar in het Staatsblad moeten verschijnen. De Minister, verwachtend dat dit wel zou geschieden, had in Juli, toen hij overeenkomstig de wet verplicht was, den omvang van het blijvend gedeelte der Infanterie voor genoemde lichting te bepalen, daarvoor reeds aangenomen de in het wetsontwerp voorgestelde verminderde sterkte en daarvan bij een aanschrijving aan belanghebbenden mededeeling gedaan. Toen er echter bleek, geen kans te bestaan, dat de wet nog vóór 1 December zou tot stand komen, werd het ontwerp ingetrokken en door een ander vervangen en de Minister vaardigde een nieuwe aanschrijving uit, waarbij werd gelast, dat het blijvend gedeelte der lichting 1907 op de oorspronkelijke sterkte onder de wapenen moest gehouden worden. Door deze laatste aanschrijving dreigden vele miliciens in moeilijkheden te geraken. Over deze kwestie interpelleerde Marchant den Minister in de Tweede Kamer. Niet minder dan vier moties werden voorgesteld. Ten slotte werd, ook met medewerking van een deel der rechterzijde, een motie Tydeman aangenomen, waarbij de Minister werd verzocht terug te komen op zijn laatsten maatregel in zake het blijvend gedeelte, aangezien de daaruit gerezen bezwaren op geen andere wijze afdoend konden worden opgeheven, doch daarbij werd overwogen, dat de Kamer geenszins wilde geacht worden vooruit te loopen op de beslissing omtrent het toegezegde wetsontwerp.

De aanneming dezer motie bracht de Minister schriftelijk ter kennis van de Eerste Kamer, waarop ook in dien tak der Staten-Generaal een interpellatie over deze kwestie werd gehouden. Een zeer verwarde beraadslaging had daarbij plaats, waarna de Minister ten slotte genoegen nam met een verklaring van Havelaar namens de rechterzijde dat zij niet wilde treden in een bespreking van het blijvend gedeelte en evenmin in een

beoordeeling van de handelingen van den Minister. Door de maatregelen, welke zouden genomen worden tot het uit den weg ruimen der bestaande moeilijkheden, wilde zij de beslissing en de volle verantwoordelijkheid aan de Regeering laten.

Bij de behandeling der oorlogsbegrooting voor 1908 in de Tweede Kamer werd het Regeerings-beleid in militaire zaken hevig gecritiseerd door Heemskerk. Men meende echter dat de Anti-Revolutionairen toch vóór de begrooting zouden stemmen. De Savornin Lohman verklaarde dit te zullen doen. Wel deelde even vóór de stemming van Vlijmen namens de Katholieken mede, dat velen van hen een afkeurend votum zouden uitbrengen. De houding der Katholieken in militaire kwesties was altijd eenigszins aarzelend geweest. Zij wenschten geen volksleger, doch liefst een leger met veel vrijwilligers en een klein militie-contingent.

Op het laatste oogenblik besloten ook de Anti-Revolutionairen tegen te stemmen, doch zij verzwegen dit voornemen. Hierdoor hadden de Sociaal-Democraten niet meer de gelegenheid om zich te beraden of zij nu wellicht, evenals zij aanvankelijk in den nacht van Staal voornemens waren, ten einde het Ministerie te redden, zich aan de stemming zouden onttrekken. Ook de Vrijzinnig-Democraten waren overeengekomen zich bij de tegenstemmers te voegen. Toen deze laatsten evenwel tijdens de stemming bemerkten, dat, tengevolge van de onverwachte handelwijze der Anti-Revolutionairen de begrooting zou worden verworpen, zwenkten de later opgeroepenen en stemden alsnog vóór; vruchteloos evenwel, want uit de monden van alle leden der rechterzijde behalve uit die van Lohman, van Bylandt en de Geer klonk het ‘tegen’, met het gevolg dat de begrooting werd verworpen met 53 tegen 38 stemmen.

Deze gebeurtenis, die geheel onvoorzien was, had plaats den 21 sten December 1907, den eersten verjaardag van den nacht van Staal.

Naar men beweerde, zou de rechterzijde dezen uitslag bedoeld hebben. Zij zou aldus gehandeld hebben om door de aftreding van het Kabinet tevens bevrijd te worden van de Grondwetsherziening, die verdeeldheid in haar gelederen dreigde te brengen. Volgens de algemeene stemming onder

het meer bedachtzame deel der natie was de rechterzijde eenigszins onbezonnen opgetreden.

Zooals bekend was, kon het Kabinet een votum tegen den Minister van Oorlog niet anders beschouwen dan als gericht tegen het beleid der Regeering. De Ministers dienden dan ook collectief hun ontslag in.

Heemskerk, de leider van hen, die den aanval op het Kabinet de Meester deden, werd nu door de Kroon geroepen tot vorming van een Ministerie. Hij was bereid de gevolgen van zijn politieken aanval te aanvaarden en het gelukte hem een Kabinet samen te stellen, dat, zooals hij in de Tweede Kamer verklaarde, 'het bewind zou voeren overeenkomstig de beginselen, levende in de partijen der rechterzijde.' Dit Kabinet bestond uit drie Katholieken: Nelissen (Justitie), Kolkman (Financiën) en Bevers (Waterstaat); drie Anti-Revolutionairen: Heemskerk (Binnenlandsche Zaken), Talma (Landbouw) en Idenburg (Koloniën); en uit drie leden zonder bepaalde politieke tint: Sabron (Oorlog), Wentholt (Marine), die uit het afgetreden Kabinet was overgenomen[1)] en Jhr. de Marees van Swinderen (Buitenlandsche Zaken), die eens, toen naar zijn politieke richting gevraagd werd, schertsend zou hebben geantwoord tot de 'gematigd onverschilligen' te behooren.

Kuyper keurde het optreden van dit Kabinet af, dat volgens hem 'uit onvoorzichtigheid geboren' was. Een deel der Anti-Revolutionairen had Kuyper weder aan de groene Regeeringstafel gewenscht, doch de staatslieden der rechtsche partijen zagen blijkbaar in, dat wanneer Abraham de geweldige daar weder troonde, groote verbittering bij links zou ontstaan, waardoor voor hen de kans om bij de verkiezingen van 1909 te overwinnen zou dalen. Heemskerk heeft later in een brochure betoogd, dat het geenszins zijn bedoeling was geweest zich van het Ministerschap meester te maken en Kuyper

1) Vice Admiraal Wentholt was nml. in 1907 als Minister van Marine opgetreden als opvolger van Minister Cohen Stuart, die zijn ontslag had gevraagd. In 1912, toen de Tweede Kamer een door hem gedaan voorstel tot het bouwen van een pantserschip verworpen had, trad Minister Wentholt af en het Departement van Marine werd tot aan de aftreding van het Kabinet in 1913 tijdelijk waargenomen door den Minister van Oorlog.

op zijde te schuiven. Aanvankelijk was hij van meening geweest, dat aan de linkerzijde, daar zij in de Tweede Kamer de meerderheid had, nog weder de gelegenheid behoorde te worden gegeven de bestuurstaak op zich te nemen. In den loop der crisis was hij evenwel tot de overtuiging gekomen, dat thans niet meer van de linkerzijde kon gevergd worden een Kabinet te vormen.

De nieuwe Regeering was van oordeel, dat het militaire vraagstuk in de eerste plaats een oplossing eischte. Terstond na haar optreden diende zij dan ook het ontwerp eener noodwet in, waarbij haar de bevoegdheid werd gegeven om in 1908 gedurende 4 maanden 2200 man op te roepen, ten einde het blijvend gedeelte weder te brengen op zijn oorspronkelijke sterkte, die zij met het oog op een eventueele mobilisatie beslist noodig achtte. In Comité Generaal zoowel van de Tweede als van de Eerste Kamer lichtte Minister Sabron deze noodzakelijkheid nader toe. Ten einde de verwachtingen, opgewekt door de maatregelen van Minister van Rappard, niet teleur te stellen, bepaalde het wetje, dat aan ieder, die zich vrijwillig aanmeldde, een premie van *f* 120 zou worden uitgekeerd, hetgeen voor het Rijk een uitgave van 4½ ton met zich zou brengen. Dit wetje werd door de Tweede Kamer aangenomen, doordat de geheele rechterzijde alsmede enkele Vrij-Liberalen, hun stem daarvoor uitbrachtten. De Katholieken, hoewel tegenstanders van niet strikt noodzakelijke militaire lasten, stemden vóór, omdat reeds bekend was, dat een voldoend aantal vrijwilligers zich had aangemeld, zoodat geen miliciens tot opkomst zouden worden gedwongen.

In de Eerste Kamer, waar Staal het bestreed, werd dit noodwetje met groote meerderheid aangenomen. Bij de behandeling der definitieve oorlogsbegrooting voor 1908 in de Tweede Kamer, welke in de maand Juni van dat jaar plaats vond, constateerde Patijn, dat de 2200 man, die in dienst waren gehouden en aan het Rijk 4½ ton hadden gekost, hoewel Minister Sabron den indruk had gevestigd dat zij voor detachementsdiensten bij mobilisatie vereischt waren, uitsluitend voor corveediensten bestemd waren, welke evengoed door burgers konden bewezen worden. De Minister antwoordde slechts, dat de bewuste 2200 man voor huishoudelijke diensten

noodig waren en dat daarvoor geen burgers konden gebruikt worden.

Ter definitieve regeling van de blijvend-gedeelte-kwestie, stelde Minister Sabron een wijziging der Militiewet voor, waarbij de opkomst der militie bij de Infanterie in twee ploegen mogelijk werd gemaakt. De diensttijd van de opgeroepenen voor het blijvend gedeelte kon hierdoor bij dit wapen met twee maanden verkort worden en een bezuiniging van 4 ton werd verkregen. Op gezag van den Minister nam de Tweede Kamer dit ontwerp met groote meerderheid aan; zelfs de Socialisten stemden vóór en in de Eerste Kamer vond het slechts twee tegenstemmers.

In de practijk bleek dit tweeploegenstelsel echter niet te voldoen. Inmiddels werd Minister Sabron, die in 1909 om gezondheidsredenen aftrad, vervangen door Generaal Cool, wien in 1911, op zijn verzoek eervol ontslag werd verleend, na de aanneming van een door hem onaannemelijk verklaarde motie Duymaer van Twist, waarbij hij uitgenoodigd werd de door hem aanhangig gemaakte verbetering van de financieele positie der officieren terug te nemen, omdat in deze regeling de pensioenen niet begrepen waren. Hij werd opgevolgd door het anti-revolutionaire kamerlid Colijn, die zich in Indië als een bekwaam officier en bestuurder had doen kennen. Minister Colijn diende een reeds door zijn ambtsvoorgangers voorbereid ontwerp-Militiewet in en legde daarbij overeen advies van den in 1908 ingestelden Raad van Defensie, waarin zeer pessimistisch geoordeeld werd over de toenmalige oorlogswaarde van ons leger. Dit ontwerp, dat in 1912 door de Tweede Kamer behandeld werd, ondervond grooten tegenstand o.a. van de zijde der Socialisten en van de Unie-Liberalen Thomson en Marchant.

De jaarlijksche lichting-sterkte werd van 17500 op 23000 man gebracht, van wie 1500 man zouden kunnen bestemd worden tot administratie troepen (militaire werkers). Door den Minister onaannemelijk verklaarde amendementen der Socialisten resp. tot handhaving van het bestaande contingent en tot het lichten uit de wet van het nieuwe element der administratietroepen, werden verworpen. Voorts werd de diensttijd verkort en het instituut der viermaanders weder

afgeschaft. Met de stemmen van de leden der rechterzijde (behalve de Stuers) vóór en van die der linkerzijde (behalve Tydeman, van Karnebeek en de Beaufort) tegen, werd het ontwerp door de Tweede Kamer aangenomen en zonder stemming door de Eerste.

In 1910 kwam een wijziging der landweerwet tot stand en een wet op den landstorm, ‘de bekroning van een jarenlangen arbeid op militair gebied’ zooals Minister Colijn het uitdrukte, De door Minister Eland aangevangen reorganisatie van ons leger was hiermede voltooid.

XLIII.

Uit de verklaring door Minister Heemskerk bij het eerste verschijnen van zijn Kabinet in de Tweede Kamer afgelegd, bleek dat de nieuwe Regeering, evenals de vorige, pacifiek gezind was en bereid met de linker partijen samen te werken op neutraal gebied, waar dit zonder opoffering van beginselen mogelijk was. Heemskerk, de jurist, joviaal en vol humor, evenals trouwens enkele andere zijner ambtgenooten (o.a. van Swinderen) was veel minder agressief-Christelijk dan de meer geleerd en gewichtig doende en tevens meer militante theoloog Kuyper. Van vrijzinnige zijde werd dan ook schertsend aan het Christendom van het Ministerie Heemskerk het epitheton ornans ‘jolig’ toegekend.

Dat het Kabinet meer behoudend dan Christelijk was beviel niet aan Kuyper die in ‘de Standaard’ voortdurend de Regeering vermaande niet tot het conservatisme af te glijden en haar Christelijk karakter duidelijker uit te spreken. De toon van ‘de Standaard’ tegen het Ministerie werd steeds feller. Dit blad besprak ook de reconstructie van het Kabinet, voor het geval de verkiezingen van 1909 een overwinning aan de coalitie mochten brengen. Met een beeld aan het schrijnwerkersvak ontleend, werd te kennen gegeven, dat de planken, van het Kabinet van best wagenschot, die nu met de onbewerkte zijde naar buiten waren gekeerd, dan zouden worden omgewend en haar Christelijk gepoelitoerden kant zouden vertoonen. Als één of meer planken dan zouden blijken niet van zoo best wagenschot te zijn als men mocht verwachten, dan

zouden deze door betere vervangen worden. De ontevredenheid der Kuyperianen over het Kabinet kwam in het Voorloopig Verslag op de Staatsbegrooting voor 1909 tot uiting; men eischte dat het Ministerie kleur zou bekennen. In de Memorie van Antwoord beleden de Ministers nu homogeen te zijn met de beide vorige Christelijke Regeeringen; zij zochten geen antithese, maar stelden de these: God in het Staatsrecht. Kuyper verklaarde daarop, dat hij volkomen gerustgesteld was en geen bezwaar had om den kamerzetel, die hem toen juist door de meerderheid der kiezers in het district Ommen was toegewezen, te bezetten. De Memorie van Antwoord, zoo schreef hij aan de Ommensche anti-revolutionaire Kiesvereeniging, had voor hem de bedenkingen opgeheven, die tot dusver tegen het optreden in de Tweede Kamer voor hem bestonden. Het zou hem nml tegen de borst hebben gestuit oppositie te voeren tegen een bevriend Kabinet, doch nu hem bleek, dat hiervan geen sprake behoefde te zijn, zou hij het Ministerie con amore steunen. Aan de linkerzijde begon men thans te vreezen, dat wanneer de coalitie in 1909 een electorale victorie mocht behalen, Kuyper opnieuw aan het bewind zou komen. In de Deputaten-vergadering legde de anti-revolutionaire leider weder den nadruk op de antithese.

Het door Kuyper ontworpen en door de Deputaten in 1909 bekrachtigde urgentie-program der Anti-Revolutionairen bevatte vier desiderata 1e. gezinshoofdenkiesrecht, 2e. verplichte verzekering, 3e. herziening van ons tarief van invoerrechten, eenerzijds ten einde uit zijn hoogere opbrengst de middelen te vinden, voor de invoering der verplichte verzekering vereischt, en anderzijds om onze nationale nijverheid tegen de ongelijke concurrentie met het buitenland te vrijwaren en den nationalen arbeid te bevorderen, 4e. meerdere gelijkstelling in de bijdragen uit de publieke kas van het bijzonder met het openbaar lager onderwijs, voor wat aangaat de voorziening in schoollokaliteit, de uitbetaling der bijdragen en de opleiding van onderwijzers.

Doordat Kuyper thans in meer democratische richting trachtte te sturen en naar behoud van de oppermacht scheen te streven, ontstond wrijving tusschen de Anti-Revolutionairen en de Christelijk Historischen, wier leiders elkaar in hun

respectieve organen ‘de Standaard’ en ‘de Nederlander’ bestookten. Er scheen bij laatstgenoemden wel een zekere geneigdheid tot toenadering tot de Vrij Liberalen te bestaan, doch de onderwijskwestie en het protectionisme hielden hen gescheiden. Wel had in 1908 een fusie plaats tusschen den Christelijk Historischen Bond en de Friesche Christelijk-Historischen; de uit deze samensmelting ontstane partij nam den naam aan van Christelijk Historische Unie.

De Christen-Democraten, die in 1905 door het stellen van eigen candidaturen indirect de verkiezing van Vrijzinnigen hadden bevorderd, werden in 1909 weder in de coalitie opgenomen. De anti-revolutionaire Kiesvereeniging te Helder stelde Staalman candidaat.

Een Commissie uit den ‘Algemeenen Bond van R.K. Kiesvereenigingen in Nederland’ bracht in 1907 een rapport uit, over het kiesrechtvraagstuk. De meeningen hierover waren in deze Commissie verdeeld, door sommige leden werd het algemeen kiesrecht verdedigd met een beroep op den H. Thomas van Aquino. Op de in 1908 gehouden vergadering van genoemden Bond bleek dat een sterke minderheid voor algemeen stemrecht was. Onder de Katholieken breidde zich ook de neiging uit tot een sociale actie in den geest van de Encycliek ‘Rerum Novarum’. De behoudenden behielden evenwel de overhand.

De Vrij Liberalen toonden zich aanvankelijk tegenover het Kabinet Heemskerk nogal tegemoetkomend, hetgeen de scheiding tusschen hen en de overige vrijzinnige groepen vergrootte. De Vrij Liberalen hadden aanhang onder de intellectueelen; mannen van bekwaamheid en positie waren bij deze, thans georganiseerde, groep der Vrijzinnigen aangesloten, doch onder de groote kiezersmassa was het aantal adepten dezer richting toch niet talrijk. Te Amsterdam sloten velen, die eigenlijk gematigd Liberaal waren, zich aan bij Dr. de Visser, die aldaar Predikant was geweest en veel aanhang had bij de Protestanten, die niet tot de Kuyperianen behoorden. De ‘Nieuwe Courant’, die als het orgaan der vrij liberale groep werd beschouwd, toonde zich zeer welwillend gezind tegenover het Ministerie Heemskerk, zelfs nadat dit zich met Kuyper had verzoend. Tydeman liet toen evenwel

in de Kamer een anderen toon hooren. Hij betreurde de frontverandering der Regeering en achtte thans waakzaamheid tegenover haar meer geboden dan bij haar optreden. In de partij-vergadering der Vrij Liberalen in Juni 1908 te Utrecht, hield mijn vader over 'Conservatisme in de politiek' een rede, die nogal de aandacht trok, althans in de bladen van alle richtingen besproken werd. Een klein gedeelte uit deze rede moge ik hier overnemen:

> 'Het tegenstaan van hervormingen, hetzij omdat men die schadelijk oordeelt, hetzij omdat men noodzakelijker hervormingen wil laten voorgaan, kan dan ook onmogelijk als een kenmerk van conservatisme gelden, in den zin van behoudzucht alleen om te willen behouden. Dat er een soortgelijk conservatisme bestaat, ontken ik niet. Zeldzaam misschien als algemeene gedragslijn, maar zeer veel voorkomende als bijzonder verschijnsel bij menschen van zeer verschillende levensopvatting. Het is een conservatisme dat alleen berust op eerbied voor het bestaande, voor het overgeleverde, dat zich niet laat leiden door nadenken maar door sleur of verbeelding, door den ingeboren afkeer van veranderingen in toestanden, die wegens hun langdurig bestaan als onschendbaar worden vereerd en door de angst voor nieuwe toestanden, zoolang niet met volkomen zekerheid vooruit kan worden aangetoond, dat zij aan alle verwachtingen zullen beantwoorden. Wie een dergelijk conservatisme moge verdedigen, ik niet. Ik acht het een beletsel voor elke goede en gezonde ontwikkeling en voor den noodzakelijken vooruitgang van het menschelijk geslacht.
> Maar er is een conservatisme in de staatkunde, dat heilzaam en gezond is, dat eigenlijk in den grond der zaak voor een goed staatkundig beleid onmisbaar is, een conservatisme, dat uitgaat van de stelling, dat elke wettelijke hervorming niet is het scheppen van een nieuwen toestand, maar het veranderen van een bestaanden, dat voor het wenschelijke van hare tot standkoming niet uitsluitend moet worden te rade gegaan met de afgetrokken begippen omtrent de functies van den Staat, maar ook met de practische ervaring elders opgedaan en met de eigenaardigheden der maatschappij, voor welke zij bestemd is. Dit conservatisme houdt het er voor, dat gelijk overvoeding voor het lichaam schadelijk is, zoo ook de maatschappij niet te veel hervormingen tegelijkertijd kan verdragen om redenen waarop ik straks hoop terug te komen, maar, ook omdat de krachten, die voor de ten uitvoerlegging dier hervormingen vereischt worden, beperkt zijn en, zoo zij overwerkt worden, hunne taak niet behoorlijk kunnen vervullen.
> Dat een conservatisme, dat deze beginselen huldigt gevaar loopt van zich van tijd tot tijd het ongenoegen van de openbare meening op den hals te halen is niet onnatuurlijk. Het kan wel eens met haar op gespannen voet komen, omdat het hecht aan behoud van een volkomen zelfstandigheid van oordeelen tegenover de openbare meening, die in staatkundige zaken niet alleen veeleischend, maar ook eenzijdig is, die niet alleen alles tegelijk begeert, maar ook altijd slechts één zijde van de zaak *wil* en dikwijls *kan* zien. Het tracht de openbare meening te leiden en wil niet door haar

medegesleept worden, het wil met haar te rade gaan, met hare begeerten rekening houden, voortdurend acht geven op hare stem, maar het wil niet

als blinde uitvoerder van haren wil, zich bij elke uiting harerzijds zelfs de grilligste en onredelijkste nederleggen en boven het gezag van rede en ervaring dat van den volkswil stellen als de hoogste macht waaraan onbepaalde gehoorzaamheid is verschuldigd.'

De spreker paste vervolgens deze beginselen toe opconcrete vraagstukken (kiesrecht en sociale wetgeving).

De Liberale Unie nam in 1909 een motie aan, waarbij zij het beginsel van algemeen stemrecht met wettelijke uitsluitingen aanvaardde en dus de blanco-artikel-politiek prijsgaf. In dit opzicht was zij dus geheel tot de Vrijzinnig Democraten genaderd, doch aan den anderen kant verwijderde zij zich weder van deze laatsten door verplichte verzekering uit haar programma te schrappen. In plaats daarvan stelde zij thans de zoogenaamde 'staatspensionneering' die ook door de Sociaal-Democraten werd voorgestaan.

In de S.D.A.P. was verdeeldheid ontstaan. Zij, die aan de socialistische dogma's streng de hand wilden houden, de zoogenaamde Marxisten, critiseerden in hun blad, 'de Tribune', de actie der partij, die zij tot een zuiver Marxistische wilden maken en zij beschuldigden de leiders en de kamerfractie der partij van opportunisme en geneigdheid tot samenwerking met burgerlijke partijen. Op het socialistische congres te Deventer in 1909 werden de Redacteuren van 'de Tribune' (o.a. Wijnkoop) als leden der partij geschrapt. Dezen stichten daarop de Sociaal-Democratische partij, welke een meer revolutionair karakter aannam dan de S.D.A.P. Aan de Marxisten, die lid der S.D.A.P. bleven (o.a. van der Goes en Mevrouw Roland Holst) werd toegestaan in een wekelijksch bijblad van 'het Volk' hun theoriën te propageeren. Een door het socialistische kamerlid Schaper in 1909 in de Tweede Kamer verdedigde motie tot erkenning o.a. van de wenschelijkheid der wettelijke beperking van den arbeidsduur voor alle volwassen arbeiders tot tien uren per etmaal behoudens onvermijdelijke uitzonderingen, waardoor de Sociaal-Democraten de Christelijke werklieden er van hoopten te overtuigen dat zij grooter vrienden van hen waren dan de Anti-Revolutionairen, werd verworpen. Een door den katholieken afgevaardigde Aalberse ingediende motie, eveneens de wenschelijkheid van den tienurigen arbeidsdag uitsprekende, doch met de

bijvoeging ‘behoudens dringend noodzakelijke uitzonderingen en overgangsbepalingen’ werd met vrij groote meerderheid aangenomen.

De verkiezingscampagne van 1909 werd met veel geringer belangstelling en opgewektheid gevoerd dan die van 1905, toen aan beide zijden gestreden werd resp. vóór en tegen Kuyper. Reeds bij de eerste stemming maakte de rechterzijde zich van 55 zetels meester, welk aantal door de herstemmingen met 5 werd vermeerderd. Deze groote clericale zegepraal was aan verschillende oorzaken te wijten: De tegenspoed van het Ministerie de Meester, en de gematigdheid van het Kabinet Heemskerk; de verdeeldheid onder de Vrijzinnigen; de voortreffelijke verkiezingstechniek van Kuyper en de averechtsche der linksche partijen; vrees voor algemeen kiesrecht en krachtige sociale wetgeving, welke vele behoudenden, hoewel niet van Christelijken huize, rechts deed stemmen, terwijl verschillende kleine zaken door de Kerkelijken met goed gevolg als verkiezingsmiddel werden aangewend (o.a. te Amsterdam de aldaar bestaande ontevredenheid over de uitvoering der woningwet). Bij de herstemmingen steunde de S.D.A.P. alleen de onvoorwaardelijke voorstanders van algemeen kiesrecht, dus niet de Vrij Liberalen. Deze rechtervleugel der linkerzijde werd dan ook het zwaarst getroffen. Van de 9 kamerzetels, die zij bezette, werden er haar niet minder dan 5 afhandig gemaakt. Een groot verlies voor deze groep was de niet herkiezing van Röell, die sinds 1905 op voortreffelijke wijze en met een zeldzaam plichtsgevoel het voorzittersambt in de Tweede Kamer had bekleed.

Deze stembus-overwinning der coalitie kon bijna als een persoonlijke victorie van Kuyper beschouwd worden en velen verwachtten dan ook, sommigen met vreugde, anderen met bezorgdheid, deze krachtige figuur thans weder de eerste plaats naast de troon te zullen zien innemen. Doch toen hij wellicht reeds op het punt stond de glorie van een tweede Minister-Presidentschap te genieten, zag de anti-revolutionaire leider plotseling zijn kansen om weder aan de Regeering te komen vervliegen, doordat kort na de verkiezingen Mr. Tideman, advocaat te Bloemendaal, in 's lands belang een aantal documenten publiceerde, waaruit zou kunnen worden

afgeleid, dat Kuyper als Minister zich schuldig had gemaakt aan gunstbetoon of corruptie. De thans levende, niet meer piepjonge, landgenooten zullen zich zeker nog de opschudding herinneren, welke deze onthullingen teweeg brachten.

De feiten kwamen in hoofdzaak hierop neder: Den 31sten Augustus 1903 was een zekere Rudolph Lehmann, een schatrijk koopman te Amsterdam, Consul-Generaal van Griekenland aldaar, die, van geboorte Israëliet, tot het modern Protestantisme was bekeerd, op voordracht van Minister Kuyper tot officier der Oranje-Nassau-orde benoemd. Kort daarop, in 1904, had R. Lehmann aan Minister Kuyper, in diens kwaliteit van Voorzitter en Thesaurier van het Centraal Comité der anti-revolutionaire partij, voor de strijdkas dier partij vrij aanzienlijke geldsommen doen toekomen. Dit was geschied door tusschenkomst van een avontuurlijke katholieke dame, Mathilde Westmeyer, 'agentesse zonder aanstelling voor de verkiezingen', zooals Kuyper haar later betitelde, die ook indertijd Lehmann met den Minister in verbinding had gebracht en daarvoor door eerstgenoemde rijkelijk was beloond geworden.

Voorts had Kuyper aan E.A. Lehmann, broeder van Rudolph, mede door tusschenkomst van Mejuffrouw Westmeyer, doen weten, door het verrichten van welk nationale daden iemand zich verdienstelijk zou kunnen maken, en de naam van E.A. Lehmann zou op een voorloopige lijst van te decoreeren personen geplaatst zijn geweest.

Alle bladen, behalve de anti-revolutionaire, bespraken uitvoerig deze 'lintjeszaak'. Ook buitenlandsche couranten maakten melding van deze 'affaire'. Kuyper bepaalde zich tot het plaatsen van een verklaring in 'de Standaard', waarbij hij ontkende, dat er een oorzakelijk verband bestond tusschen het verleenen der onderscheiding aan R. Lehmann en het aannemen van gelden voor de anti-revolutionaire partij. Hij begaf zich daarna op reis ('buitenaf') en bleef verder zwijgen, ook toen werd aangetoond, dat er in zijn verweer blijkbare onjuistheden voorkwamen. In het Voorloopig Verslag op de Staatsbegrooting van 1920 werden enkele vragen gesteld met betrekking tot het verleenen van ridderorden in het algemeen en in het bijzonder omtrent de aan Lehmann toegekende

decoratie. De Regeering weigerde echter hierop te antwoorden, omdat zij anders zou afwijken van de constitutioneele practijk, dat Ministers geen inlichtingen verstrekken omtrent de daden van ambtsvoorgangers.

Toen bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting in de Tweede Kamer, Troelstra een lange rede, waarin ook uitvoerig over de lintjeszaak was gehandeld, beëindigd had, trad Kuyper, die gedurende eenigen tijd in de gangen van het gebouw gewacht had, de zaal binnen, teekende de presentie-lijst en vroeg het woord voor een persoonlijk feit. Hij las daarop een verdediging voor van de aan R. Lehmann verleende ridderorde, die in zooverre geslaagd was, dat een voldoende grond hiervoor werd aangevoerd. Lehmann had zich nml. tegenover het vaderland verdienstelijk gemaakt door een aanzienlijke geldsom ter beschikking te stellen ter bestrijding van de voor de terugkeer naar Nederland benoodigde reis- en uitrustingskosten van landgenooten, die in den Boerenoorlog gestreden hadden en door de Engelschen als krijgsgevangenen naar St. Helena waren overgebracht. Geheel onafhankelijk hiervan had Lehmann, wegens de wijze waarop door de Regeering in 1903 de stakingsbeweging was gestuit, zich bij de anti-revolutionaire partij aangesloten en haar financieel gesteund. Kuyper erkende evenwel, dat hij bij zijn betrekkingen met de Lehmanns en Mathilde Westmeyer in genoegzame voorzichtigheid was te kort geschoten en dat hij gewikkeld was geworden in de draden van een weefsel, dat hij niet doorzag. Hij besloot zijn rede aldus: ‘Maar al moge ik mij dan, het boetekleed ontsiert den man niet, aan de eischen van goede voorzichtigheid en vroed beleid bezondigd hebben, met mijn al dan niet schuldig zijn aan het eigenlijke feit, dat men mij ten laste legt, heeft mijn erkentenis van schuld door onvoorzichtigheid niets uitstaande.’

Met betrekking tot dit min of meer theatraal optreden van Kuyper in de Tweede Kamer, schreef mijn vader in zijn dagboek:

> ‘Mij kwam de historische scène tusschen den Paus en Napoleon I in de gedachten, toen de eerste, nadat Napoleon zijn gevangenneming had verdedigd op grond van het belang der Roomsch Katholieke Kerk, waarvan Napoleon beweerde de eenige verdediger te zijn geweest, niets anders zeide dan: Commediante! Commediante!’

De door Kuyper vermelde feiten werden door verschillende afgevaardigden besproken en ontleed en het bleek toen, dat in de afgelegde verklaring onnauwkeurigheden voorkwamen en er in deze zaak nog veel duisters was overgebleven. De Anti-Revolutionairen bij monde van van de Velde, de Katholieken bij monde van van Nispen tot Sevenaer, gaven evenwel te kennen, dat zij, na de verklaring van Kuyper, die zij zonder restrictie aannamen, overtuigd waren, dat er geen enkele reden bestond om aan de ingebrachte beschuldigingen geloof te slaan.

Lohman achtte echter nadere opheldering van de zijde van Kuyper gewenscht en gaf hem in overweging door een Eereraad een onderzoek te doen instellen. Kuyper nam evenwel de houding aan alsof de zaak thans geheel was afgedaan en sprak in de Tweede Kamer een lange staatkundige rede uit. Dit wekte verontwaardiging en verbittering bij de leden der linkerzijde, die, toen Kuyper het woord voerde, de zaal verlieten en zich naar de koffiekamer begaven of op hun plaatsen de dagbladen lazen of andere werkzaamheden verrichtten zonder naar den redenaar te luisteren. Zij spraken af om Kuyper's rede als niet gehouden te beschouwen en daarop in geen geval te antwoorden. Eerst nadat Troelstra het voorstel had gedaan om over de zaak Kuyper-Lehmann-Westmeyer een parlementaire enquête in te stellen, besloot Kuyper zijnerzijds de zaak door ‘een Raad van vroede mannen’ te zullen laten onderzoeken. Op zijn verzoek werden door Baron Schimmelpenninck van der Oye van Hoevelaken tot leden van dezen Eereraad benoemd: Jhr. van Swinderen, Vice-President van den Raad van State (voorzitter), Mr. Kist, lid der Eerste Kamer, en Jhr. van Karnebeek, lid der Tweede Kamer. Deze Commissie zou tot taak hebben ‘na onderzoek haar oordeel uit te spreken in zake de onder het publiek uitgestrooide beschuldiging als zou Dr. Kuyper tijdens hij Minister van Binnenlandsche Zaken was, zich schuldig hebben gemaakt aan corruptie.’ De bovengenoemde Heeren verklaarden zich bereid deze taak op zich te nemen onder de volgende voorwaarden, waarmede Kuyper zich zonder voorbehoud vereenigde: 1e. dat de Commissie volledige vrijheid zou hebben al die feiten te onderzoeken waarvan zij de kennis noodig

mocht achten voor het uitspreken van het door Dr. Kuyper verlangde oordeel, 2e. dat Dr. Kuyper zich bereid zou verklaren alle desbetreffende bescheiden, gegevens en inlichtingen die de Commissie noodig mocht achten, te verstrekken en zooveel in zijn vermogen is door de daarbij betrokken personen te doen verstrekken.

Troelstra vond in de benoeming van dezen Eereraad geen aanleiding om zijn enquête-voorstel in te trekken, hetwelk in het voorjaar van 1910 bij de Tweede Kamer in behandeling kwam. Door alle woordvoerders aan de rechterzijde werd dit voorstel op juridische of politieke gronden bestreden. Lohman had bij het Voorloopig Verslag een nota overgelegd, waarin hij als exceptie had opgeworpen, dat een enquête naar de daad van een afgetreden Minister niet toelaatbaar was. Volgens hem had de voorsteller der enquête een aanklacht moeten indienen krachtens de wet op de ministerieele verantwoordelijkheid. Lohman en Loeff, die tegen de krachtige verdediging der enquête door den voorsteller en andere leden der linkerzijde opkwamen, zagen in het voorstel-Troelstra een wraakneming der Socialisten op den man, die in 1903 de staking had bedwongen en in de verdediging er van door de Liberalen een aanval op den man, die een einde had gemaakt aan hun alleenheerschappij.[1)]

Een van de belangrijkste vragen in deze zaak was zeker of er verband bestond tusschen het verwerven door Lehmann van het zoozeer door hem begeerde stuk speelgoed der ijdelheid en zijn giften aan de anti-revolutionaire partij. Loeff betoogde, op grond van karaktereigenschappen, die hij bij Kuyper had opgemerkt, nml. kinderlijke naïveteit op het gebied vallend buiten dat, hetwelk zijn overigens breede blik beheerschte, overtuigd te zijn, dat dit verband, mocht het bestaan hebben, door hem niet was gevoeld. Had Loeff bij zijn voormaligen ambtgenoot naïveteit ontdekt, het anti-revolutionaire kamerlid de Jong zou, blijkens mededeeling van een journaliste,

1) Door mijn vader werd hierop gerepliceerd, dat het eenige middel dat kon strekken om de meerderheid der coalitie tot een minderheid te maken, zou zijn, dat Kuyper aan de Regeering kwam. Deze meerderheid was in 1905 tijdelijk minderheid geworden juist door de persoon van Kuyper. Het zou dus een daad van groote ondankbaarheid zijn als de Liberalen op Kuyper wraak zouden willen nemen.

(mejuffrouw van der Vlies) welke veel indruk maakte, in een intiemen kring van geestverwanten zich over Kuyper hebben uitgelaten als over iemand die, zij het ook onbewust, meestal onwaarheid sprak. Ook volgens velen ter rechterzijde verdiende het afkeuring, dat Kuyper, als Minister, thesaurier van zijn partij was gebleven, zoodat, gelijk mijn vader het in zijn over het enquête-voorstel gehouden rede uitdrukte, 'ieder, die bij hem kwam om hem iets te vragen, dus tevens in de gelegenheid (was) hem iets te brengen.'

Het voorstel werd, na een vierdaagsch debat bij een stemming, vrijwel rechts tegen links[1)] verworpen.

De Eereraad kwam, na onderzoek der zaak, tot de conclusie, dat de feiten op zich zelf geen grond opleverden om corruptie aan te nemen. Wel was gebleken dat Kuyper zich moeite had gegeven bij zijn ambtgenooten om aan E. Lehmann een ridderorde te bezorgen zonder dat bekend was, dat deze zich verdienstelijk had gemaakt, doch het bewijs was niet te leveren dat dit geschied was, omdat deze persoon een groote gift aan de anti-revolutionaire partij had geschonken. Zoodanig bewijs ware trouwens moeilijk anders te leveren dan door een bekentenis van Kuyper of Lehmann.

Het oordeel der pers over de uitspraak van den Eereraad was zeer uiteenloopend. Volgens de anti-revolutionaire bladen was Kuyper gerehabiliteerd. De katholieke persorganen oordeelden, dat hij wel van corruptie was vrijgesproken, maar niet ongerept uit het eererecht gekomen, hij had onvoorzichtig gehandeld en volgens de liberale couranten was de zaak geheel gebleven zooals zij was; 'de Standaard' alleen zweeg.

Bij de kleine luyden onder zijn geestverwanten werd Kuyper thans vereerd als martelaar, door de Socialisten en Liberalisten belasterd, maar dien God boven allen verhief. Een der anti-

1) Van links stemde alleen Thomson tegen. Mijn vader die, verhinderd was bij de stemming tegenwoordig te zijn, had verklaard tegen te zullen stemmen, omdat hij van oordeel was, dat geen staatsbelang bij het houden eener enquête betrokken was. Omtrent de zaak was reeds voldoende bekend en er bestond geen reden om 'in het slijk te wroeten', De goede reputatie van den Staat zou er slechts door lijden, wanneer allerlei kleine bijzonderheden door de enquête aan den dag gebracht, zooals dat pleegt te geschieden, vergroot en overdreven in buitenlandsche dagbladen werden overgenomen.

revolutionaire bladen schreef, toen de zaak nog aanhangig was, dat Kuyper's geestverwanten hem zouden volgen door dik en door dun.

Bij de meer ontwikkelden, zelfs onder de streng-rechtzinnigen had Kuyper evenwel veel van zijn aanzien verloren en de hoogachting, die hij voorheen ook van de zijde zijner politieke tegenstanders mocht ondervinden, moest hij voortaan derven. Kuyper bleef nog enkele jaren volksvertegenwoordiger en voorzitter der anti-revolutionaire Kamerclub en nam in 1912 wegens toenemende doofheid zijn ontslag. Hij werd daarna weder als vroeger de onverantwoordelijke leider der anti-revolutionaire partij en bleef in zijn laatste levensjaren als lid der Eerste Kamer nog min of meer aan het staatkundig leven deelnemen.

Ten slotte nog enkele beschouwingen van mijn vader naar aanleiding van de Kuyper-zaak:

> 'De zaak van Kuyper doet vooral veel kwaad aan de zaak van den godsdienst. Vele Nederlanders, die voor het dogmatische van het Hervormde geloof niet zoo heel veel voelen, vinden de Kerk een sympathieke instelling en juichen zelfs het streng godsdienstige bestanddeel in zekeren zin toe, omdat het een waarborg is voor het behoud van de algemeene zedelijke grondbeginselen der maatschappij, die tegenwoordig hunne stevigheid meer en meer verliezen.
> Nu zal dit ook ophouden, wanneer men meer en meer bespeurt, dat de godsdienstige gevoelens slechts een aanloop zijn voor de staatkundige partijen en dat in deze godsdienstig-staatkundige partijen de zedelijke beginselen even weinig geacht worden als daar buiten. In de zeer streng Calvinistische kringen, vooral onder de lagere standen, is de zedelijkheid en de deugd altijd als iets bijkomstigs beschouwd, dat beneden de leer stond. Tekortkomingen en misdragingen werden op den rug van den "ouden Adam" geschoven. In deze kringen vindt men dan ook Kuyper's afwijkingen niet zoo verschrikkelijk; maar er zijn nog altijd talrijke Nederlanders uit alle standen, die godsdienst en zedelijkheid onafscheidelijk verbonden achten en dezen worden pijnlijk getroffen door de ervaring, dat men in de hoogste godsdienstige kringen, waar men zich als de schutsmacht van den godsdienst in den staat voordoet, de zedelijkheid vaarwel zegt. Het is toch algemeen bekend dat menschen als Lehmann en Mathilde Westmeijer door Kuyper vriendschappelijk werden ontvangen, niettegenstaande hij wist, wat voor menschen het waren. De mannen van het Réveil, zestig jaren geleden zouden zich met afgrijzen van zulke personen hebben afgewend en elke gemeenschap met hen hebben opgezegd. Zoodra de godsdienst staatkundige doeleinden gaat nastreven moet zij zich wel met het wereldsche in aanraking stellen.'

Leusden.
J.A.A.H. DE BEAUFORT.
(Wordt vervolgd).

De moeder van Willem III.

II.

De restauratie in Engeland bracht in de verhouding tusschen de twee landen geen essentieele verandering. De heerschende partij in de Republiek hield vast aan haar beginsel, dat men in vriendschap met Engeland moest leven. Zij liet zich daar niet afbrengen door de omstandigheid, dat de nieuwe machthebber in een bizondere betrekking stond tot de pretendent naar het stadhouderschap. De Koning van zijn kant had een harde leerschool doorloopen, die hem weinig illusies had overgelaten omtrent zijn medemenschen en hem bij uitstek practisch had gemaakt. Hij kan voor de Staten die hem op Cromwell's machtwoord zoo hardhandig bejegend hadden, bezwaarlijk heel warme gevoelens gekoesterd hebben. Maar voor wie koesterde hij zulke gevoelens?

De Fransche regeering had zich niet beter gedragen. De Spaansche regeering, die hem geholpen had - en gebruikt, had toen zijn herstel aanstaande scheen, omgegaan met het plan hem vast te zetten tot Duinkerken en Jamaica waren gerestitueerd. Zweden, Brandenburg, - allen hadden met de wolf in het bosch meegehuild. Onder de Engelschen die hem al te Breda in drommen kwamen begroeten en hun hulde bewijzen, hoevelen waren er niet, die zoolang het succes van de overweldiger duurde aan niets anders gedacht hadden dan hoe zich onder hèm het leven dragelijk te maken! Als Karel de kunst niet verstaan had om als hij wilde het verleden te vergeten, hoe zou hij ooit hebben kunnen regeeren! En hoe goed hij die kunst verstond, blijkt wel het treffendst uit het

feit, dat hij dezelfde Downing die als gezant van de Protector hem nog in 1658 uit het grondgebied van de Staten had laten wijzen, al in 1661 als koninklijk gezant naar Den Haag terugzond. 't Is waar dat Downing zijn vorige meesters had verraden, vóór de ommekeer officieel bevestigd werd, schoon niet vóór verstandige lieden hem met zekerheid vooruitzagen.[1)]

Waarom zou de Koning dan, al verborg hij misschien eenige wrevel en zeker wat cynische spot in zijn hart, niet rustig met De Witt zaken hebben gedaan? Hij had hem noodig. Zijn toestand in Engeland zou voorloopig ver van gemakkelijk zijn, hoe volledig het Engelsche volk zich ook tot royalistische geestdrift bekeerd had. De maatschappij was er ontwricht, de financiën in wanorde. De veroveringen van Cromwell, vooral Duinkerken, werden hem door Frankrijk en Spanje beide misgund. Een vriend op het vasteland was niet te versmaden. Veel latere historici hebben de snelle overgang van vervolging tot eerbetoon in de Staten gehoond en er een bewijs in gezien van hun lage burgerlijke geest. Waarom dan niet tevens de gemakkelijkheid gelaakt, waarmee Karel II, die in Den Haag niet karig was met tegencomplimenten, smaad vergat, als hij daar zijn voordeel in zag? De Witt en hij bejegenden elkaar als twee nuchtere mannen van de wereld. Voor de Hollanders was de Koning die door zijn volk werd teruggeroepen, een ander dan de schijnkoning die als een opgejaagd vluchteling van het eene land naar het andere dwaalde, en Karel was verstandig genoeg om te begrijpen dat dit zoo moest zijn.

Het verleden stond dus aan een goede verstandhouding tusschen Engeland en de Republiek niet in de weg. Aanvankelijk waren de betrekkingen zelfs hartelijker dan ze in de laatste jaren van de Engelsche Republiek waren geweest. In de Noordsche kwestie, waarin Engeland en Nederland van ongeveer 1656 af dwars tegenover elkaar hadden gestaan, was Karel bereid met Nederland de partij van Denemarken te kiezen. Maar de diepere gronden van rivaliteit tusschen de twee landen, die zich onder het revolutionnair regiem hadden

1) Zie bizonderheden bij Japikse, *Verwikkelingen*, blz. 117.

doen gelden zoo goed als onder de twee eerste Koningen uit het huis Stuart, bestonden ook nu nog. Zoodra Karel stevig op zijn troon zat, zou zich dat voelbaar maken, en zoo de verhouding tusschen de zeemogendheden niet verslechterd was door de restauratie, ze was ook niet verbeterd.

Op de positie en op de internationale orienteering van de Oranjepartij intusschen had de verandering in Engeland een zeer diepe invloed. Zij die niet zooals de heerschende partij een vast richtsnoer had in het duurzaam landsbelang, maar die in deze tijd van oppositie, nu geen rechtstreeksche verantwoordelijkheid haar in evenwicht kon houden, geheel door dynastieke overwegingen werd beheerscht, sloeg van fel antiop eenmaal in fel pro-Engelsch om. Had zij tijdens de Engelsche Republiek haar heil verwacht van oorlog, nu moest zij het van innige vriendschap hebben. De verheffing van Karel op zichzelf had trouwens haar aanzien en haar verwachtingen al verbazend doen stijgen. Zij was geen nul meer in het cijfer der Nederlandsche politiek zooals in de afgeloopen zes jaren. Daarom kon nu opnieuw haar verbintenis met het Engelsche koningshuis zulke ernstige complicaties in de Nederlandsch-Engelsche betrekkingen brengen.

Essentieel, nogeens, veranderden zij niets daarin. Noch Karel II noch De Witt lieten zich door andere dan zuiver nationale overwegingen leiden. Maar het bestaan in de Republiek van een dynastieke partij, die zich van Engeland afhankelijk gevoelde, was voor ons land een ernstige zwakte, was een wapen in de hand van Engeland, ieder keer dat het om totaal andere redenen dreigde tot een handgemeen tusschen de beide staten te komen. In zoover was het ook steeds voor Engeland een verzoeking om gereeder tot agressief optreden over te gaan, terwijl het tegelijk in de geesten der leiders van de Nederlandsche staatkunde een wantrouwen in de bedoelingen van de Engelsche Koning voedde, dat evenzeer op kritieke oogenblikken uitbarstingen vergemakkelijken kon.[1)]

1) In 1662 geeft Turenne in een nota voor D'Estrades bestemd de raad om De Witt's wantrouwen tegen Engeland te prikkelen door hem te waarschuwen dat het zich door een herstel van Oranje gezag in de Republiek wil verschaffen: *Recueil des Instructions données aux Ambassadeurs de France*, *Hollande*, I, blz. 247.

De Witt heeft het gevaar, uit zuiver nationaal oogpunt beschouwd, van de Engelsche connectie van het Oranjehuis scherp gezien. Het heeft zijn politiek ten opzichte van Oranje beheerscht. Hij was opgegroeid en had zijn politieke overtuigingen gevormd in de laatste jaren van Frederik Hendrik en onder Willem II, toen de begeerte van de Stadhouders om hun koninklijke verwanten te redden, daarna ze in hun macht te herstellen, voortdurend gedreigd had tot oorlog te leiden, en toen Holland 's voorstand van het nationaal belang bij vrede het aan de staatsgreep van 1650 had blootgesteld. Daarna actief aan de politiek deelnemende had hij zelf ondervonden, hoe het nawerkend wantrouwen van de republikeinsche regeering in Engeland de verhouding nog bemoeilijkte. Nu echter scholen er in de toestand mogelijkheden van oneindig hachelijker aard. 't Was nu geen sterk Stadhouder meer die een zwak Koning zocht te schragen of te herstellen. 't Was een sterk Koning - of die het weldra zijn zou -, van wie men verwachten kon dat hij zou pogen zijn uit zichzelf machteloos neefje tot Stadhouder te doen benoemen, opdat die van hem afhangen en hem dienen zou. Een Oranje die als een vazal van Stuart zijn zou, dat was het nieuwe schrikbeeld, dat De Witt uit de onzalige verbintenis van 1641 zag voortspruiten. Wij zullen zien, dat het geen voortbrengsel van zijn republikeinsche verbeelding was, het hield maar al te nauw verband met de werkelijkheid.

De Witt zag twee wijzen om het gevaar te bezweren. De eene was om door beleid Oranje los te maken van Stuart. De andere was om Oranje stelliger dan ooit uit iedere machtspositie in de Republiek te weren. Pas toen, na aanvankelijk succes, de eerste poging mislukt scheen, legde De Witt zich toe op de tweede. Zoo weinig doctrinair republikein was hij.

En toch, het kon niet anders of de houding van de Oranjepartij gedurende de laatste twintig jaar moest de groei van fel anti-Orangistisch en doctrinair republicanisme bevorderd hebben en zeker had ook De Witt daar zijn ruim aandeel van. De oligarchische engheid van het stelsel van ‘vrijheid’, dat hij en zijn vrienden verdedigden, moet ons niet doen voorbij-

zien, dat het misschien zijn stevigste grondslag vond in een kerngezond nationalisme. De gebeurtenissen van 1650, toen een Prins van Oranje op Franschen steunende en werkende voor zijn Engelsche familie[1] Holland naar het hart had getast, de door-en-door on-Nederlandsche verschijning van het hof onder de Prinses Royaal, de partij-politiek om de nu weer machtige Stuart naar de oogen te zien, hoe licht kan men dat alles als de onmiddellijke inspiratie erkennen van de theoreticus van dat nieuw opgekomen politiek geloof, De la Court, met wie De Witt zoo hartelijk instemde. Voor De la Court was de ‘monarchale’ partij in de Republiek in de grond een onnationale partij. De regenten konden rekenen op ‘veele goede Patriotten ende oprechte Liefhebbers der Vrijheid; als meede insonderheyd veele voorsichtige van ouds koophandel drijvende Ingeseetenen.’ De Stadhouders daarentegen zouden altijd moeten steunen op hun soldaten en op buitenlanders die slaafscher zijn dan de Hollandsche aanzienlijken.[2] De la Court's afschuw van een ‘eenhoofdige Regeeringe’, die volgens hem voor Holland ‘een onwederopstandelijke dood’ zou beteekenen, doet de moderne lezer wel eens glimlachen, maar dat komt doordat de moderne lezer geen besef heeft van de gevaren die de generatie van De la Court, in een eeuw van zegevierend despotisme, voor oogen zag.[3]

Gedurende zijn verblijf in Den Haag had de Koning zijn neef openlijk in de gunst der Staten aanbevolen. Hij gaf wat

1) Zooals De Witt zelf inlaschte in De la Court's *Interest van Holland*; zie Japikse, *Johan de Witt*, blz. 200 (facsimile).
2) *Aanwijzing der.... Gronden en Maximen* (1669), blz. 334; 322, 420, enz. Vgl. nog *De Gids*, 1923, II, blz. 72, en de volgende opmerking van Downing, 1 Juli 1661, Japikse, *a.w.*, bijlage IXa.: ‘They have made a rule that they will preferr no forreiner’ (in het leger) ‘a thing never before done in this Country, nor would now bee, but that they are lookt upon as more inclining to the interest of the P. of O.’
3) Zie ook nog *De Stadthouderlijke Regeeringe in Hollandt en West-Vrieslant*, 1662, (anoniem; de schrijver was Uytenhage de Mist), blz. 106. Daar worden de redenen opgegeven waarom men ‘den jegenswoordige Prince van Orange’ niet tot stadhouder behoort te verheffen: ‘Ten sesten omdat hij door de verzoecken van uytlandighe Machten van buyten (dat waarlick bevelen zijn) gelijk als in 't selve ampt wil ingedrongen wesen... Ten sevenden, omdat hij, door het groot aendeel dat hij heeft in den welvaart en behoudenisse van vele Buyte-machten, dickwils soude verhindert werden den dienst en welstandt deser Landen te recht en naar vereysch te behartigen’.

hij in de vergadering gezegd had op verzoek van de Raadpensionaris op schrift. Hij verzocht de Staten - zoowel Hun Hoogmogenden als Hun Edel Groot Mogenden - om zijn zuster en zijn neef, ‘deux personnes qui me sont extrèmement chères,’ de bewijzen van hun gunst te doen gevoelen, ‘aux occasions que la Princesse ma soeur vous en priera ou pour elle-même ou pour le Prince son fils, vous asseurant que tous les effets de votre bienveillance envers eux seront reconnus de moy, comme si je les aurois receu en ma propre personne.’[1] Het was warm. Het was veelomvattend. Te veelomvattend: vaag. Het leek in niets op een ultimatum, er zaten geen dreigementen in verscholen, de Koning maakte zijn vriendschap niet afhankelijk van de te bewijzen gunst. En gunst was het woord: een vrije gunst. De aanbeveling, gelijk heel het bezoek, was een erkenning van de soevereiniteit en van de machtspositie der Staten.

Er was geen sprake van, dat de Koning een volksbeweging zou gesteund hebben om de verheffing van zijn neef uit te lokken. 't Was met dat oogmerk dat sommigen hem graag van Breda naar Zeeland hadden zien gaan.[2] Daar waren zooals wij weten, de regenten altijd veel onmiddellijker gevoelig voor aandrang van het volk en een koninklijk bezoek zou er het volk zeker gaande gemaakt hebben. Maar Maria was ietwat huiverig voor de geestdrift van de andere gewesten. In de andere gewesten was de invloed van haar schoonmoeder en van graaf Willem Frederik grooter dan de hare. Vlak voor de restauratie had zij weer hevige onaangenaamheden met de Prinses-Douairière en met de Keurvorst van Brandenburg gehad over de bezetting van Oranje door Frankrijk - waar het in Maart eindelijk toe was gekomen -. Zij was minder dan ooit geneigd om van haar mede-voogden raad aan te nemen en wat zij bovenal vreesde, was dat de

1) Aitzema, IX, blz. 863.
2) Japikse, *Verwikkelingen*, blz. 10, noot 1.

andere gewesten Willem Frederik zouden doen aanwijzen tot luitenant als haar zoon tot de ambten zijner vaderen ‘gedesigneerd’ werd. De Witt wist handig van die verdeeldheid onder de leiders der tegenpartij gebruik te maken. Hij gaf toe, dat er iets tot regeling van 's Prinsen positie gedaan moest worden, maar schermend met het gevaar van Willem Frederik wist hij in zijn gesprekken met de Koning en de Prinses over de belangen van het jonge Prinsje beiden te doen erkennen, dat het beter was niet op een dadelijke designatie aan te sturen.[1)] De Koning was er vermoedelijk niet rouwig om, dat hij het netelig vraagstuk, 't welk hem niet rechtstreeks aanging, kon verschuiven.[2)] In ieder geval was er, toen hij naar Engeland trok, niets stelligs met De Witt afgesproken.

Nauwelijks echter was hij goed en wel daar, of de Prinses veranderde van gedachten. Bijna tot het oogenblik toe waarop zij zelf naar Engeland ging - eind September - hield haar drijven tot designatie de politieke wereld te onzent in onrust. Pas op het allerlaatst (zij wilde in geen geval met leege handen vertrekken, noch zagen de Hollandsche politici haar gaarne zoo gaan), stemde zij toe in een andere schikking.

De 27ste Juni had het kwartier Nijmegen het besluit aangenomen om het daarheen te leiden, dat ter Generaliteit voorgesteld zou worden de Prins van Oranje tot Kapitein-Generaal van de Unie te designeeren. Hierin nam nu de Prinses Royaal aanleiding om door haar griffier Buysero de Raadpensionaris te laten aanspreken over de uitvoering van 's Konings recommandatie. Was het de omstandigheid dat in het besluit van Nijmegen Willem Frederik niet tot luitenant werd voorgedragen, maar slechts om met Maurits van Nassau de rang van veldmaarschalk te deelen, wat haar moed gaf? Of had misschien vlak na 's Konings vertrek de warme en eervolle ontvangst van haarzelf en haar zoon niet slechts in het altijd Oranjegezinde Haarlem, maar in Amsterdam zelf,

1) Zoo schrijft De Witt zelf aan Beverweerd, *Brieven* (18e eeuwsche uitgave), IV, blz. 9.
2) De Prinses Royaal zelf meende, dat de Koning niet veel had aangedrongen ‘dewijl nog niet gerestablieerd was’; journaal van Buysero, bij Van Sypestein, *Geschiedkundige Bijdragen*, I, blz. 224.

haar de mogelijkheid om De Witt aan het wankelen te brengen al te verleidelijk nabij doen schijnen?[1] Hoe dat weze, zij drong niet alleen door Buysero en in persoon sterk bij De Witt aan, maar trachtte ook juist de Amsterdamsche regenten tegen hem in 't geweer te brengen, toen hij onwrikbaar bleef.

Als men de redenen leest, die de Prinses aan haar woordvoerder opgaf zooals ze door hemzelf opgeteekend zijn,[2] dan bevreemdt het niet, dat ze De Witt niet bewogen. 'Dat men anders den Koning geen contentement zou geven,' dat is het thema, waarop zij varieert. De Witt begon met te betwisten, dat de Koning juist de designatie verlangde en herinnerde Buysero aan de gesprekken gedurende zijn verblijf in Den Haag gevoerd. Maar hij betoogde tevens, dat de designatie op zichzelf ongewenscht was. Een beter plan vond hij, en hij was bereid daartoe mee te werken, dat Holland de opvoeding van de Prins ter hand zou nemen en daartoe ook geldelijk bijdragen. De redenen die De Witt aanvoerde om te betoogen dat het voor beide partijen, voor de Prins zoowel als de Staten, beter was als men niet verder ging dan dat, maakten op de Prinses geen indruk en men kan ook gerust zeggen dat het de ware redenen niet waren, althans niet de voornaamste. De designatie, zoo zei hij, stuitte veel leden van Holland tegen de borst, die voor de educatie te vinden zouden zijn. Waarom haar 'extorqueeren' en zoodoende 'kwaad bloed zetten', waarom nieuwe 'zwarigheden en divisiën' als in Prins Willem's tijd uitlokken, wanneer men waar het op aankwam toch met 'gemak, liefde en zoetigheid' kon bekomen. Want was het niet zoo goed als een designatie, wanneer men 'Z.H. als een kind van Staat aannam', wanneer men zich de moeite gaf erop 'te letten, dat hij wel werd opgevoed in de costumen en manieren van deze landen'? Maar de Prinses Royaal vond van niet en zette haar campagne om de designatie stormenderhand te veroveren met de grootste energie voort.

Aan de eene kant wist zij van haar broer een schrijven te verkrijgen, dat zij dadelijk triomfantelijk aan De Witt liet

1) 't Was juist gedurende dat bezoek, dat de Fransche gezant schreef (17 Juni): 'n'y ayant plus de doubte que le Prince d'Orange rentre dans les charges de ses pères.'; *Archives*, II, V, blz. 197.

2) Van Sypestein, *t.a.p.*

voorleggen, en waarin de Koning zich nu ook expresselijk ten gunste van designatie (maar zonder luitenant) uitsprak. Aan de andere kant bewerkte zij Amsterdam. De man tot wie zij zich richtte, eerst door Buysero, daarna in persoon - 22 Juli kwam zij daartoe opnieuw in Amsterdam -, was Cornelis de Graeff van Zuidpolsbroek, oud-burgemeester, oom van De Witt's vrouw, een man wiens invloed in Amsterdam groot was en die doorging voor een van de weinigen die iets op de Raadpensionaris vermochten. De Graeff was een bezadigd man, een man van expediënten, die echt Hollandsche politiek. Naar zijn raad om in de resolutie waarin tot de educatie besloten zou worden, iets te laten inglijden dat tenminste uitzicht op een latere verheffing tot de hooge ambten opende, had De Witt zich reeds gevoegd. Nu echter was De Graeff onder de pressie van Haar Koninklijke Hoogheid, die daar geen genoegen mee wou nemen, wel bereid geheel toe te geven, totdat hij, ontdekkende, dat de regeerende burgemeesters hem niet wilden volgen en spraken van de onwil ook van andere leden van Holland, terugkrabbelde. De Witt van zijn kant had nog kort tevoren zijn oom aangespoord om ‘met zijn wijs en voorzichtig advies H.K.H. tot het aannemen van zijn (De Witt's) voorslag te bewegen,’[1] en nu Amsterdam van zijn meening bleek, viel er niet meer op te hopen dat men hem aan het wankelen zou kunnen brengen. Maria kon nu nog trachten om hem door middel der andere gewesten in de Staten-Generaal aan te tasten en zoodoende tot toegeven te dwingen. Inderdaad diende zij tegelijk met een memorie bij Holland, waarin zij tot De Witt's ergernis[2] toch ook niet geheel over de designatie had willen zwijgen, er een in bij de Staten-Generaal, die aanleiding gaf tot een heele beweging. Friesland en Groningen - Willem Frederik vergold kwaad met goed! - verklaarden zich onmiddellijk voor designatie. Zeeland had hetzelfde reeds gedaan: designatie tot Kapitein-Generaal en tot Stadhouder. Weldra voegde zich ook Gelderland bij die groep. Alle elementen waren aanwezig voor een felle strijd, die de Unie een geduchte schok kon geven. Als de Prinses er ten slotte voor terugdeinsde, was het omdat De

1) *Brieven van De Witt* (*H.G.*), II, blz. 242.
2) *Archives*, II, V, blz. 200.

Witt er intusschen in geslaagd was haar van een andere steun te berooven.

Hij had heel juist gezien, dat men van de nieuwe regeering van Engeland dezelfde kracht en vastheid niet behoefde te vreezen als die van de Protector hadden gekenmerkt.[1)] Als gezant was op dat oogenblik in Engeland de heer van Beverweerd, die als trouw Hollander en tevens goed vriend van de Prinses Royaal voor die post aangewezen had geschenen. Door hem liet De Witt Karel II bewerken,[2)] en met goed gevolg. De Koning, die zich nog van moeilijkheden omgeven vond, wilde Holland te vriend houden. Hij zag zeker al wel aankomen, dat hij binnenkort bij de Staten van Holland zou moeten aankloppen om een leening.[3)] Zoo liet hij zich overreden, dat de educatie alleen toch meer in 's Prinsen belang was. Hij liet zijn zuster door een van haar hofbeambten, die juist uit Engeland terugkeerde, nadrukkelijk aanbevelen niet dwars tegen de gezindheid van de voornaamste machthebbers in te gaan.[4)] Maria was diep teleurgesteld.[5)] Zij hoopte nog wel iets, vooral van Zeeland, dat een deputatie naar Den Haag zond om Holland over te halen tot gemeenschappelijke actie in deze zooals vroeger, toen de Stadhouder over beide gewesten op één commissiebrief werd aangesteld. Maar de Hollanders gaven geen kamp. De groote meerderheid van de Staten wilde van designatie niet weten. Alleen Leiden en Enkhuizen en de meerderheid der edelen, waarvan de heer van Wimmenum de leider was, verklaarden er zich voor.[6)]

Inmiddels was het September geworden en het oogenblik naderde, waarop Maria naar Engeland zou vertrekken - een oogenblik dat zij zeker ongaarne zou verschuiven, want ‘de grootste straf die mij in deze wereld kan gebeuren’, schreef zij aan haar broer, ‘zou zijn hier heel mijn leven te moeten

1) Hij merkte dit zelf op tot de Fransche gezant; *Archives*, II, V, bl. 205.
2) *Brieven van De Witt* (18e eeuw), IV, blz. 12.
3) Japikse, *a.w.*, blz. 45 vlg.
4) *Brieven van De Witt* (18e eeuw), IV, blz. 14.
5) 20 Augustus schreef hij: ‘I hear you are changed in your opinion concerning my son, which if it be true, and that you continne in it, I fear it will be our total ruin, in this conjuncture of time that our friends are so well disposed;’ Green, VI, blz. 307.
6) Knoop, *Jan de Witt contra Oranje*, blz. 108 (naar Amsterdamsche vroedschapsnotulen).

doorbrengen.'[1] Zij was er niet in geslaagd de Koning tot andere gedachten te brengen, ofschoon ze niet had nagelaten hem in te fluisteren, dat haar tegenstanders ook de zijne waren en dat zij allerlei kwade geruchten over 's Konings positie in zijn herwonnen rijk uitstrooiden.[2] Onder die omstandigheden durfde zij het niet op haren en snaren zetten. Zij liet zelf aan de Hollandsche oppositie verzoeken liever toe te geven.[3] Zoo kwam eind September de resolutie van Holland tot stand die, volgens De Witt's plan waarin De Graeffs eerste compromis-voorstel was opgenomen, niet slechts vaststelde dat Holland de educatie van de Prins op zich zou nemen, maar er veelbelovend schoon vaag op liet volgen, dat hij 'als een weerdich Pant en een instrument van groote hoope voor desen Staet nae behooren mach werden opgetrocken ten dienste deser Landen in de ware Christelijke Gereformeerde Religie in alle Princelijcke Deugden en in de kennis van de humeuren, Rechten ende Costuymen deser Landen, om alsoo bequaem te worden tot bedieninge van de hooge Charges en employen bij sijne Voorvaderen ende Bloedtverwanten op commissie van de hoochgemelte Heeren Staten van Holland ende West-Vrieslandt bekleedt.' Tegelijk verklaarden de Staten, dat de Acte van Seclusie, van het oogenblik af dat de Koning hersteld en daarmee de revolutionaire staat van zaken afgedaan was, gerekend moest worden nul en van geener waarde te zijn geweest.

Ik merkte op, dat De Witt niet de ware reden van zijn verzet noemde, als hij de Prinses voorhield dat terwijl zij de educatie goedschiks kon krijgen, aanhouden om de designatie een strijd zou uitlokken, die de belangen van haar zoon slechts kon schaden. Het springt in het oog; hiermee is niet aangegeven, waar het toch op aankomt, namelijk de reden waarom de meerderheid van de Staten van Holland, als wier ambtenaar De Witt sprak, maar met wie hij eenes geestes was, zoo hij haar niet van zijn geest bezielde, het verschil tusschen de twee oplossingen groot genoeg vond om er een strijd voor over te

1) Green, VI, blz. 310.
2) *A.w.*, blz. 309.
3) Zoo bericht de gezant van de Keurvorst van Brandenburg: Japikse, *a.w.*, blz. 28, noot 5.

hebben. Was De Witt onoprecht als hij betoogde, dat de educatie ook tot de begeerde verheffing zou leiden? Was het er de partij van de vrijheid enkel om te doen de beweging tegen haar op touw gezet te doen ontsporen en het instrument van groote hope later, als zich de zaken misschien wat meer te haren gunste hadden gekeerd, verachtelijk aan een kant te werpen? Ik geloof het niet. Ik geloof dat De Witt het meende, als hij zei dat de verheffing onvermijdelijk uit de educatie moest volgen, en ook, dat dit inderdaad het geval was. En toch was het verschil tusschen een formeele belofte reeds nu en een voorbereiding zonder formeele belofte zeer groot. Als de Staten zich tot het eerste hadden laten pressen, zou de Prins meteen geheel en al onafhankelijk van hen geweest zijn. Bleef het daarentegen bij de educatie, dan zou hij toch nog steeds zijn verheffing van hen moeten verwachten en zooveel te meer open staan voor hun invloed.

Zoo voorgesteld, verdedigden de Staten van Holland in deze gelijk in zooveel andere zaken hun oligarchisch republicanisme tegen het overwicht van het eenhoofdig gezag van Oranje. Maar er zat ontzaglijk veel meer aan vast. Nog steeds was de zaak van de oligarchie onafscheidelijk van de nationale zaak. De gedesigneerde Prins en zijn voogden zouden onafhankelijk van de Staten zijn, maar des te meer afhankelijk van de Koning van Engeland, aan wie de designatie alleen te danken zou zijn geweest. Dat was het gevaar waar De Witt tegen gewaakt had. Volgens de Fransche gezant De Thou herinnerde hij zich in deze dagen de tijd van Leicester.[1)] Een Engelsch goeverneur die met behulp van het volk en van Engelsche troepen de oligarchie had willen de kop indrukken en meteen een voor Engeland gunstige handelspolitiek opleggen - daarmee vergeleek hij de Prins van Oranje, neef van de Koning van Engeland en Stadhouder-Kapitein-Generaal bij zijn gratie. Dit gevaar maakte trouwens op de heele Statenpartij indruk[2)] en het optreden van de Prinses

1) *Archives*, II, V, blz. 200; brief van 12 Aug. 1660.

2) De Witt schrijft zelf aan van Beverweerd, 23 Juli 1660, dat hij de Prinses had voorgehouden: ‘qu'il n'est nullement à propos de presser et de forcer les inchnations de nos membres, si l'on veut éviter l'ombrage et la jalousie, principalement dans le temps que le Roy de la Grande Bretagne est restably dans son throne au plus haut degré; ce que j'appuyois par l'expériènce de la jalousie qu'a donné le mariage de son Altesse Royale, au grand préjudice du feu Prince Henry de glorieuse mémoire’; *Brieven* (18e eeuw), IV, blz. 8.

Royaal was uitnemend geschikt om het fel te belichten.

Haar connectie met de Koning, het is altijd weer de grond waarop zij zich stelt om de verheffing van haar zoon te vragen, neen te eischen. Zij nam niet de geringste égards in acht voor de nationale gevoeligheid van de fiere en zelfbewuste Hollanders met wie zij te doen had. Zij begreep niet, dat zulk een gevoeligheid bestond. In haar wereld was de Koning zoo hoog verheven boven de burgerlijke Staten, dat zij zich niet verklaren kon, hoe die zich tegen hem dorsten verzetten. 'Ik had nooit gedacht,' klaagt zij, 'dat het mogelijk zijn zou u hersteld te zien en tevens zooveel bittere vijanden van mijn zoon.[1]' Wat haarzelf betrof, de Koning was haar Koning weer en ook dat verborg zij niet voor De Witt. Wanneer zij in Juli met hem praat en hij tracht haar van haar denkbeeld af te brengen, dan antwoordt zij gedurig - De Witt zelf schrijft het aan zijn oom De Graeff[2] -: 'que c'estoit le commandement du Roy, qu'elle n'oseroit s'en dispenser en la moindre circumstance.' De voogdes van een Prins van Oranje, die het bevel van de Koning van Engeland als haar wet erkent, - is het wonder dat De Witt het noodig achtte voorzorgen te nemen? 't Is waar, dat de Prinses hem en zijn partij de steun van de Koning beloofde, als hij haar ter wille was en dreigde 'dat zij anders genoodzaakt zou zijn met den Koning over die zaak anders en nader te delibereeren; en dat mogelijk het appui dan altemaal zou kunnen vallen aan de andere zijde, die altijd genegenheid en affectie hebben gedragen zoo voor Z.H. als voor de zaken van Z.M.'[3] Zulke dreigementen konden op De Witt niet de gewenschte indruk maken, omdat hij beter dan iemand wist, dat de Koning zijn houding niet door de ambities van zijn zuster liet bepalen en voorshands de Hollandsche Statenpartij tezeer noodig had om haar te ontrieven. Later zou blijken, dat die partij mans

1) Green, VI, blz. 309.
2) *Brieven* (*H.G.*), II, blz. 244. Zij sprak Fransch met De Witt.
3) Zoo, zegt zij tot Buysero, zal zij tot De Graeff spreken; Van Sypesteyn, *a.w.*, I, blz. 237.

genoeg was om het bestuur van zaken in nationale zin te leiden tegen het samengaan van Engeland en de Oranjepartij in. Daarom was alles wat Maria met het voeren van haar trotsche en dreigende taal bereikte, dat zij er de Hollanders mee prikkelde.

In Amsterdam bedierf zij bij de burgemeesters met haar tweede bezoek meer dan zij won. 'Haare Achtb.', rapporteert De Graeff aan De Witt, 'hadden het beste gevallen niet in desen driftigen iver en lieten haer beduncken, dat daer luyden mosten weesen, die Haer Hoocht. wijs maeckten, dat hoe men resoluter ginck tegen de Staet, hoe beter uytcompst.'[1)]

Dit was de manier niet om met Hollandsche regenten om te gaan. Maar de Prinses Royaal verviel gedurig in dezelfde fout. Toen haar ten slotte na al haar werken en aandringen de resolutie van Holland strekkende alleen tot educatie werd meegedeeld, antwoordde zij (28 September 1660) heel weinig gracieus.[2)] Zij gaf haar teleurstelling te kennen, dat aan haar verzoek om designatie niet was voldaan, en eindigde na een kil bedankje met de verklaring, dat zij de resolutie 'als een apparente inleydinge tot een verdere ende complete Resolutie seer geerne aennam, dewelcke H.K.H. dan met verlangen sal afwachten om daerdoor in haer hoop ende vertrouwen des te geruster te mogen werden gestelt, ende meer ende meer geencourageert om de interessen van desen Staet ende van u Ed. Gr. Mog. Provintie.... gedurende haer aanwesen in Engelandt ende naederhandt allesints na hare uyterste vermogen te behertigen.' Volgens De Witt[2)] verraste en choqueerde dit stuk de leden van de vergadering niet weinig. De laatste zinsnede, zegt hij, 'wordt bij velen opgevat als in zekere zin naderende tot een dreigement dat H.K.H. de belangen van deze staat niet bij de Koning haar broeder zou behartigen, als men haar die meer complete resolutie niet toestond.'

Dreigementen of niet, Maria moest naar Engeland vertrekken zonder haar zin gekregen te hebben. Dat zij toen de Staten van Holland voor intimidatie niet vatbaar bleken, de moed niet had om in een louter afwijzende houding te

1) *Brieven aan De Witt* (*H.G.*), II, blz. 2.
2) Aitzema, IX, blz. 966.
2) Aitzema, IX, blz. 966.

volharden, bevreemdt te minder, als men bedenkt dat de resolutie het lokaas bevatte van een aanzienlijk jaargeld ‘tot uytvoeringe van de voorschreve Educatie nae de digniteyt en waerdigheyt van soo een Illustre Personagie, mitsgaders tot soulagement van sijne Finantiën.’[1] De financiën van het Oranjehuis hadden nog steeds soulagement noodig. Karel II vond een zoo bezwaarde schatkist in zijn herwonnen rijk, dat hij aan terugbetaling van de schulden die zijn familie aan de Oranjes had, vooreerst niet kon denken.

Vreemd is toch het laatste besluit dat Maria, op de valreep als 't ware, in zake de educatie nam. Uit Helvoetsluis schreef zij de Staten om hen te verzoeken zonder verwijl uitvoering aan hun educatie-besluit te willen geven en zekere heeren uit hun midden met het toezicht op 's Prinsen opvoeding te willen belasten. Het zou haar aangenaam zijn, zoo verklaarde zij, als zij daarvoor heeren wilden kiezen uit dezelfde leden waaruit zij een paar dagen tevoren eenigen tot haar hadden gezonden om haar de resolutie mee te deelen. Die leden waren, behalve de Raadpensionaris, de Ridderschap, Dordrecht, Amsterdam en Alkmaar. De drie steden waren alle drie trouw Staatsgezind. In de Ridderschap zaten eenige heeren die voor Orangistisch konden doorgaan, maar de twee die de Prinses met name noemde, Beverweert en Noordwijk, hadden zich onvoorwaardelijk bij De Witt aangesloten. Waarom noemde zij Leiden en Enkhuizen, waarom Wimmenum niet?

De oude Prinses noemde die namen alsnog. Zij had zich de laatste maanden, sedert Karel's verheffing haar schoondochter het bewind van de partij opeens in handen had gespeeld, sterk achteraf gehouden. Zij had enkel niet onder stoelen of banken gestoken, dat zij het drijven om designatie - er ‘de Regieringe moeielijck om vallen’ - afkeurde.[2] Nu echter was zij juist uit Duitschland teruggekomen om met de Prinses Royaal te overleggen en toonde zich hevig ontsticht dat die, blijkbaar met opzet haar ontwijkend, haar voor niets naar Delfshaven had laten komen en scheep was gegaan.

1) Aan Beverweerd; *Brieven* (18e eeuw), IV, blz. 29. Wat de slechte indruk nog verscherpte, was dat men meende dat Sommelsdijk het stuk had opgesteld.
2) *Brieven van De Witt*, (*H.G.*), II, blz. 303.

Zij protesteerde tegen de nominatie waarin zij en de Keurvorst part noch deel hadden gehad, maar de keuze der jonge Prinses was te zeer naar de smaak van de meerderheid der Staten dan dat die ze niet zouden hebben bevestigd.

Begreep Maria wel wat het voor de toekomst van haar zoon kon beteekenen, als zij hem zoo zonder reserves aan de Staatsgezinde partij overleverde? Liet zij zich leiden door haar fameus beginsel, dat de aanhangers van het Oranjehuis niet ontzien behoefden te worden, aangezien die toch trouw dienen als hun plicht erkenden? Maar kan zij gedacht hebben dat zelfs met een volledige overgave de andere partij te winnen was? Het is heel wel mogelijk dat Willem Frederik's vrienden gelijk hadden, die meenden dat de schuld lag bij haar raadgevers, Buysero en Oudart, die evenals Heenvliet vroeger, de machtige Staten van Holland om hun particuliere belangen naar de oogen zagen.[1)]

Ondertusschen had dan Holland het jonge Prinsje, de weerlooze drager van een groote toekomst, en om wie door magen, aanhangers en tegenstanders zoo hevig werd gestreden, vrijwel in zijn macht. 't Is waar dat de Commissie tot de Educatie, door de Staten van Holland volgens Maria's aangename voordracht benoemd, en door hen gelast, niet aan het werk wilde tijgen zonder een poging om de toestemming van de andere voogden te verwerven, en zoowel Weyman, de gezant van de Keurvorst, als de oude Prinses maakten bezwaar, of zochten althans uitvluchten.[2)] Amalia deed zich zelfs geweld aan en schreef aan haar schoondochter een brief, waarin zij, zonder persoonlijke gekrenktheid te toonen, haar bezwoer de gemoederen van de Oranjepartij te bedaren door er tenminste toe mee te werken, dat nog een regent uit Leiden - de stad waar het Prinsje nu woonde, en vanouds Prinsgezind - aan de Commissie werd toegevoegd. Waarop Maria zoo onverschillig mogelijk antwoordde, dat het wat haar betrof goed was.[3)] Daarmee maakte men op de Statenpartij natuurlijk geen indruk. Toch trachtte Zeeland van het uitstel

1) Van Sypesteyn, *Geschiedkundige bijdragen*, I, blz. 137.
2) *Brieven van De Witt*, (*H.G.*), II, blz. 250.
3) Japikse, *a.w.*, bijlage VI. Dat antwoord was zelfs na overleg met De Witt opgesteld: *ald.*, blz. 129.

nog gebruik te maken om, in overleg met Amalia natuurlijk, de andere gewesten tegen Holland's voorgesteld monopolie in 't geweer te brengen.[1] Toen Holland daarom ten langen leste - 't was eind November geworden - dreigde enkel op de machtiging der moeder voort te gaan, gaf Amalia haars ondanks toe.

Inderdaad was de combinatie van Holland en de Stuarts te sterk dan dat zij er met de andere gewesten veel tegen had kunnen beginnen. Zelfs terwijl de Prinses Royaal nog op designatie aandrong, had De Witt zich weinig om de beweging van de andere gewesten bekommerd.[2] Haar afval had de vrienden binnen en buiten Holland tegelijk verbitterd en ontmoedigd. Zeeland mocht eind November onder de aansporingen van de Douairière weer aan 't werk getrokken zijn, begin October hadden de Zeeuwsche gedeputeerden Den Haag heel slecht gemutst verlaten.[3] Veth, hun Raadpensionaris, had gemeend de Stuarts zijn hof te maken door de geleerde redevoering waarin hij Holland het nut van een Stadhouder en een Kapitein-Generaal had voorgehouden.[4] Een Friesch Staatsgezinde, een van wiens anti-Leycestersche voorzaten de Zeeuw in zijn ijver beleedigd had, spotte nu in een open brief,[5] dat zijn hovelingsdiensten hem en zijn provincie niet veel dank werden geweten: zij kwamen toch ‘in geene consideratie tot de honorable tutele ende opsicht over den tegenwoordigen Prince van Orangien.’ Wimmenum, of inderdaad Maria hem een wenk gegeven had of niet, had het geraden gevonden zijn submissie persoonlijk en zoo volledig mogelijk bij De Witt te maken.[6] De Witt kon voldaan zijn. De Prin-

1) *Brieven van De Witt*, (*H.G.*), II, blz. 252.
2) *Archives*, II, V, blz. 203.
3) *A.w.*, blz. 206. Zij gaven van hun ontstemming blijk in een brief aan de Prinses Royaal: Aitzema, IX, blz. 988.
4) 10 September; Aitzema, IX, blz. 943-963.
5) Althans bij Aitzema in 1664 gedrukt, XI, blz. 983.
6) Het is zeker wel ironisch bedoeld als De Witt, aan De Graeff schrijvende, dat Wimmenum beloofd had ‘al zijn vernuft tot het beheeren van de andere opposanten te zullen aanwenden, er aan toevoegt: ‘daermede hem Godt de Heere, gelijck UEd. bekent is, overvloedelijck begaeft heeft’; *Brieven* (*H.G.*), II, blz. 243. Wimmenum had vernuft genoeg om te zien wie de sterkste partij was.

ses Royaal, met 'sa prudence accoutumée,'[1] zou hem wel over alle moeilijkheden heen helpen.

Maar kon die idyllische toestand duren? Zoodra de verhouding met Karel II minder goed werd, zou ook de Prinses Royaal minder volgzaam worden. En zoo volledig had zij van haar zoon geen afstand gedaan, of zij zou de educatie zoodra ze het verkoos nog wel in het honderd kunnen sturen. Trouwens zelfs zonder dat de houding van de Koning nog veel veranderd was, ontstond er tusschen haar en de Commissie al wrijving over het eerste besluit het beste dat deze, 8 December 1660, nam.[2] Het was een besluit, waarin de bedoeling van Holland om de Prins tot een goed Hollander te maken misschien al te duidelijk aan het licht kwam. Het was tweeledig. Ten eerste wilde men het kind uit Leiden naar Den Haag laten komen, onder het oog der Staten. Ten tweede wilde men zijn goeverneur Nassau-Zuylesteyn op eervolle wijze uit zijn betrekking wegwerken. Dat Zuylesteyn geheel onder Engelsche invloed stond, werd vroeger en later met stelligheid verzekerd. Het was de reden waarom de Prinses Royaal haar keuze op hem gevestigd had.[3] En het was ook de reden, waarom zij nu het denkbeeld van de Commissie lang niet gunstig opvatte. De Commissie vond het het best de zaak 'wat op sijn beloop te laeten.'[4]

Vóór men er op kon terugkomen, was er in de toestand een plotselinge verandering ingetreden. De 3de Januari 1661 (24 December 1660 O.S.) overleed Maria in Londen aan de pokken. Zij was in haar eigen land, en waar haar broer weer in grootheid gezeten was, niet gelukkiger geweest dan tijdens de vernedering en de ballingschap. Bij haar aankomst was haar de dood van haar jongste broer, Gloucester, meegedeeld - ook hij een slachtoffer van de pokken. En toen had haar andere broer, York, haar leven vergald door het koppig vasthouden aan zijn huwelijk, dat nu openbaar werd, met Anna Hyde, een gewezen 'staetjuffer' van Maria, - ondraag-

1) *Brieven* (*H.G.*), II, blz. 250.
2) Japikse, *a.w.*, blz. 132.
3) *Hiervóór* blz. 261, noot 5).
4) Japikse, *a.w.*, blz. 133.

lijke smaad![1] Maria was net dertig jaar oud, toen zij stierf. Op den dag van haar dood had zij een testament geteekend,[2] waarbij zij haar zoon aanbeval in de bescherming van de Koning en van de Koningin haar moeder. 'I entreat His Majesty most especially to be a protector and tutor to him and to his interests, by his royal favour and influence.' De Witt verbaasde er zich over, dat zij 'niet alleen haer eenige soon geen universeel erfgenaem' had gesteld, 'maer maeckt hem niet de waerde van een stuyver'; en hij voegt er wrevelig aan toe, dat zij van de Staten, 'zelfs niet van die van Hollant', aan wie zij toch 'als oppervoochden bij levenden lijve haer kindt 't eenemael overgedragen hadde', 'geene de alderminste mentie' maakte.[3]

Inderdaad was alles nu weer in het ongereede. In plaats van met Maria kregen de Staten met Karel II te doen, en op zijn eischen liep weldra het heele educatie-plan te niet.

P. GEYL.

1) De Witt sympathiseerde met de Prinses Royaal in die zaak. Hij kon zich niet begrijpen, dat de Koning zich dat huwelijk liet welgevallen; *Brieven* (*H.G.*), II, blz. 283.
2) Green, VI, blz 326.
3) *Brieven van De Witt* (*H.G.*), II, blz. 283.

Confetti.[1)]

Van God wil ik voorloopig niet meer spreken.
Ik weet nu zeker dat Hij 't niet begeert;
Hij geeft ons vroeg of laat een teeken,
Maar als het Hèm convenieert.
* * *
Wel doet de Dood vriendschaplijk en beleefd,
Wel zingt een sluwe wind: ‘vergeet te leven’,
De zee ruischt: ‘rùst’. - Ik ben u trouw gebleven
O aarde die mij brood en bloemen geeft.
* * *
Wij zagen 't lokkend lichten van de zee.
Ik keek u lachende aan en zei: ‘kom mee,
We moeten nu maar gauw naar huis toe gaan,
De liefde sterft bij 't kraaien van den haan.’
* * *
Er hangen vetpotten aan alle takken,
Ik ruik de zevenklappers en het bakken. -
De dikke dame dartelt voor haar tent,
Maar de orgelman heeft mij, godlof, herkend.
* * *
Wij zijn, God zij geprezen, niet notabel.
Wij kunnen scheemrend in de kamer samen
Sentimenteel zijn zonder ons te schamen. -
O wat zijn nette menschen miserabel!

1) Uit een boekje van dien naam ter perse bij A.A.M. Stols te Brussel.

De middenstand heeft duidelijk in de gaten
Dat er met alle menschen valt te praten
Maar nìet met dichters en met acrobaten; -
Die krijgen dus de beentjes en de graten.
* * *
Die knaap is hooploos voor de Kunst verloren!
Hoe pijnlijk in beschaafde christenooren
Klinkt zijn geluid wanneer hij spot en kettert.
'T is zonde en jammer: vroeger was hij heusch
Zoo netjes en geletterd
En zoo serieus....
* * *
Ik ben precies als Pietersen en Meier
Een doodgewone vaderlandsche vrijer
En 'k geef u, nèt als zij het doen,
Zoo nu en dan, wat rozen en een zoen.
* * *
En waarom zouden we in de maneschijn
Niet minnekoozende in een bootje varen
Alsof wij zot en eeuwig zestien waren? -
Want waarom zou de maan er anders zijn?
* * *
De klare herfstlucht in den zondagmorgen
Veredelt wonderlijk de burgerij
Die door de straten dartelt vrij van zorgen.
Vereenzaamd sta 'k te treuzelen voor mijn deur:
Ik ben geen lid en zelfs geen donateur
Van een fanfaremaatschappij.
* * *
Wij staan te samen sprakeloos voor 't raam:
Wij zien de wilde witte wolkgevaarten
Winddronken varen door de wijde klaarten
En vinden 't leven koel en aangenaam.

J. GRESHOFF.

Monsieur Maurice.[1)]

I.
Toen hij verdoofd met bloeddoorloopen oogen
Te staren zat naar een verbleekt visioen
Werd hij gehoond, geslagen en bespogen
En hij liet alles met zijn lichaam doen.

Totdat hij plotsling als een wind ging woeden,
Hun liederlijke koppen sloeg
Tot bloeden
En weer jenever vroeg.

II.
Toen lag hij met zijn zacht gezicht geschonden
In 't schel en onbarmhartig morgenuur
Tusschen de stronken en de drek der honden
Tegen een muur.

En de klabakken die hem zóó
Verlaten in de wereld vonden brachten
Hem op 't bureau
Tusschen de kinderen die om hem lachten.

III.
Toen hij de schaal van smaad en pijnen
Tot op den droesem leeggedronken had
Begon een zachte rust te schijnen:
Hij zag het lauwe lepra van de stad

1) Onder dezen naam was de ongelukkige groote schilder Utrillo op Montmartre bekend. Zie over zijn leven o.a. ‘La Légende et la Vie d' Utrillo’ door Francis Carco (1927) en ‘Maurice Utrillo’ door Gustave Coquiot (1925).

Met blauwigbleeken glans fosforiseeren; -
Hij zag dat aan de grenzen der vernederingen
Zijn leven zich ging keeren
Tot groote verteederingen.

IV.

En toen hij eenzaam met zijn warme wonden
Met de oogen schroeiend van verbijstering
Zijn doek en zijn penseelen had gevonden
Schilderde hij de scherpe teistering
Van zijn vergiftigd bloed, -
De schrik
Van 't uiterste oogenblik -
In zwart en wit, met kalk en roet.

V.

Toen hebben zij zijn offer afgewezen
Zijn heil, ons heil, met steen en staal versperd.
De psychiaters wilden hem genezen
Van wat voor ons zijn glorie werd.

Daar zit hij nu van God verlaten -
Een kind verdwaald en ziek -
Stil in zijn cel en maakt muziek
En speelt met zijn soldaten.

VI.

De tappers in de tapkast zwaar en waardig
Die hem uit liefde hebben volgegoten,
Krijgen de franken aan hem voorgeschoten
Met warme winst terug: God is rechtvaardig.

De courantiers maken van zijn ellende
Ten bate van het artistiek
Publiek
Een zeer aandoenlijke legende.

VII.

En zoo komt alles weer in goede sporen -
Dit is toch ook geen wereld voor geweld -;
Die het verdienen worden welgesteld
Dank zij de dienders en doktoren.

Een prosit voor de Tien Geboden;
En 't geeft de beurs en het gemoed der burgers rust
Dat Christus stéeds door Judas wordt gekust
En vastgespijkerd door de Joden.

J. GRESHOFF.

Bibliographie.

A.M. de Jong, Merijntje Gijzen's Jeugd. III. Onnozele kinderen.

In het September-nummer van verleden jaar heeft men van mijn hand een bespreking kunnen lezen der beide voorgaande deelen van Merijntje Gijzen's Jeugd. Het boek werd aldaar hoogelijk geroemd. Er werd een vergelijking getrokken tusschen de weergave van kinderleven in ‘Jaapje’ door Van Looy en ‘Merijntje’ door De Jong, een vergelijking die, volgens het in 't kort geschetste onderscheid, dat een kinderfiguurtje, wil het in den vorm van een verhaal worden overgebracht, onderwerp en niet voorwerp voor den romanschrijver zijn moet, ten gunste van Merijntje uitviel.

Nu is het derde deel van Merijntje verschenen. Zulke vervolgen hebben nu eenmaal onvermijdelijk iets teleurstellends. Men is aan Merijntje gewend; de prikkel van het nieuwe is er af; het argelooze, het verrassende, het opspringende, dat misschien juist aan een kinderteekening die zoo goed slaagde en terstond zoo diep raak was, nog een aparte charme verleent, werkt niet meer op den lezer die geen moment in dit vervolgdeel de bekoring van ‘Het verraad’ vergeten kan.

Merijntje, voorheen de vriend van den strooper De Kruik, later de makker van den marskramer Fliérefluiter, is thans, in ‘Onnozele kinderen’ de kameraad en eenigszins de beschermheer van Fons, een idioten halfwassen jongen, zooals ieder dorp er een nawijst. Fons dierlijke lichaamskracht, in zoo vreemde tegenstelling met zijn dwaze schuwheid en stumperige hulpeloosheid; in den aanvang zijn teedere broederlijkheid met paarden, wanneer mede door de vermaningen van Merijntje de duistere driften nog in den schemer van zijn bewustzijn ondergedwongen blijven; naderhand zijn dolzinnige bloedbeloopen belustheid op jonge meisjes, woeste begeerten waar hij en Merijntje weerloos tegenover staan; tenslotte zijn bestiale misdaad als hij er toe komt de jeugdige Mieke te verkrachten en wij hem, evenals eertijds De Kruik, tusschen twee marechaussees het tooneel zien verlaten, - ziehier het verhaal van dit bittere en bloedbevlekte deel. Maar er is meer. De oude pastoor, die in het tweede deel stierf, werd vervangen door een boerschen man, die, zooals Fliérefluiter het uitmuntend formuleert, ‘pastoor is zonder priester te zijn.’ Het kan niet lang uitblijven, of Merijntje ligt met hem overhoop en raakt door eenige gevoelige botsingen het kinderlijk vertrouwen in zijn geloof kwijt. Intusschen wordt Merijntje's vader genoopt het borstelfabriekje waar hij werkzaam was te verlaten en als daglooner bij boeren dienst te nemen.

Ook zijn moeder, ofschoon ‘in verwachting’, zien wij iederen morgen om vier uur moeizaam over den langen dijkweg voorttobben om een uur gaans ver den dagelijkschen zwaren veldarbeid te gaan verrichten; met als gevolg een miskraam. Zoodat kort en goed het laatste hoofdstuk van ‘Onnozele kinderen’: waarin achtereenvolgens het een jaar lang gemeste en vertroetelde varken wordt geslacht, Merijntje's moeder bevalt, Fons door de politie wordt ingerekend, de kleine Mieke op den dood ligt, Merijntje zelf door zijn vader met vuist en schoenzool gedwongen wordt misdienaartje te blijven bij den pastoor die hem ‘Onzen Lieven Heer van den ouden pastoor’ ontnam, - met al zijn wreedheid en vermoorde onschuld een waardige herdenking is van de gruwelen door Herodes te Betlehem bedreven. Maar hier geen lichtend perspectief door den nacht van onheil; geen vlucht naar Egypte; geen Heiland, voor wien zooveel martelaarschap niet om niet wordt ondergaan.

Als pure schrijfkunst is dit deel ongetwijfeld beter dan de voorafgaande. De belemmerende gespreksverdubbelingen, het voortdurend uitleggen door den schrijver van Merijntje's gedachten, zijn verdwenen; de vroeger al te artistieke landschapsbeschrijvingen komen geheel niet meer voor. Behalve op een bijzonder treffend en deskundig gebruik van dialect kan ‘Onnozele kinderen’ bogen op een meesterlijke beschrijving van een fabrieksrelletje, een uien-oogst, waar Streuvels jaloersch op zou kunnen zijn, een varkensslachterij, een gevecht met een kwaadaardigen waakhond; welke op zichzelf al doen vermoeden dat de ontevreden redacteur van een onzer groote dagbladen, die onlangs over de Nederlandsche romankunst schreef dat zij, bij alle psychologische uiteenrafelingen en burgerlijke milieu-schilderingen, zoo opvallend arm was aan goede beschrijvingen waar kennis van het concrete leven bij te pas kwam, dit boek nog niet had gelezen, evenmin als bijvoorbeeld ‘Het wassende water’ van Herman de Man.

Ik herhaal, als schrijfkunstenaar heeft De Jong zeer zeker nog gewonnen. Trouwens iemands proza, heb ik wel eens meer opgemerkt, in tegenstelling tot wat men meestal bij poëzie ziet, gaat er op vooruit wanneer de auteur zich door een uitgebreid publiek gelezen voelt. Een zekere bezorgdheid of men wel verstaan zal worden, die vaak proza gekunsteld en opzettelijk maakt, verdwijnt en maakt plaats voor het tikje verzekerde overmoed en durf tot beknoptheid dat stijl altijd ten goede komt.

Maar waarom ik, en velen met mij, ondanks deze winsten, toch door ‘Onnozele kinderen’ teleurgesteld ben, vooral wanneer ik aan ‘Het verraad’ terugdenk, is het volgende. In ‘Het verraad’ was het verhaal zooveel gaver, zooveel strakker en gelijkmatiger door het boek heen gelegd, terwijl in ‘Onnozele kinderen’ het brokkelig, in erupties, en met te veel krachtvertoon wordt voorgedragen. In ‘Het verraad’ was het om meer dan om een karakteristiek der personen te doen, terwijl in ‘Onnozele kinderen’ de geheele tragiek daar alleen op berust. Gevolg van de diepere perspectiefwerking in ‘Het verraad’ is, dat aldaar het verhaal van een boosdoener een held maakt, terwijl in ‘Onnozele kinderen’ een held een boosdoener wordt. Bestond er een soort absolute tragiek, dan zou het niet ter zake doen of wij tenslotte een romanfiguur liefhadden of verafschuwden. Maar het element verhaal is juist in een roman misschien daarom zoo onontbeerlijk, omdat het de figuren op een afstand plaatst, in een andere wereld, waardoor het den lezer in staat stelt als in een panorama het leven te overblikken, met het einde en al. En er is ons ingeboren zulk een gevoel voor gerechtigheid, dat op aarde nog het kwaad vergolden en geboet

wordt, zulk een hoop dat het uur van den dood mits zuiver doorstreden nog alles kan rechtzetten, en zulk een eerbied voor elk einde, dat wij ieder leven wiens gang wij tot den afloop volgen, in laatste instantie liefhebben. Dit is met De Kruik het geval. Hij boeit ons niet slechts in zoover hij De Kruik is, maar vooral, omdat het verhaal en het leven sterker zijn dan hij, in hoeverre hij gered wordt. Terwijl Fons door het verhaal reeds wordt achtergelaten wanneer de tragiek van zijn natuur eerst ontbrandt. Wij slaan het boek al dicht als wij hem juist zijn levenslot zien aanvangen. In veel opzichten maakt 'Onnozele kinderen' meer den indruk een voorlooper van een volgend deel te zijn dan het vervolg op het voorgaande.

Ook Merijntje, moet ik ronduit bekennen, is mij hier tegengevallen. De Merijntje dien ik uit 'Het verraad' ken, zou geheel anders zijn opgetreden toen hij de gevaarlijke neigingen van zijn kameraad ging bespeuren. Hij zou, hoe argeloos en onhandig ook, zijn kleine jongenshand in het vuur gestoken hebben. De *sancta simplicitas* en de onbekommerde ijver waarmee hij het mes van De Kruik terugeischte, zouden hem er in Fons' geval toe gebracht hebben de kleine Mieke te waarschuwen, Fons' moeder te gaan raadplegen, of zelfs bij den gehaten pastoor een bezoek af te leggen om zijn autoriteit tegenover Fons' ongebreidelde hartstochten in te roepen. Ziehier wat dit deel had moeten brengen en hoe prachtig was iemand als De Jong in staat geweest dit te geven. Merijntje is in dit deel echter een beetje Droomkoninkje en daarmee doet de schrijver het dappere knaapje, waar wij allen van zijn gaan houden, werkelijk te kort.

N.